EMİR TİMUR

TARİH, SİYASET, MİRAS

A. Ahat Andican

SELENGE

Prof. Dr. A. AHAT ANDİCAN

Ahat Andican, Özbekistanlı göçmen bir ailenin çocuğu olarak 1951 yılında Afganistan'ın Kunduz şehrinde dünyaya geldi. Babasının adı Hacı Yoldaş, annesinin adı Bibi Hacire'dir. Ailesiyle birlikte 1953 yılında Türkiye'ye göç etti. İlk, orta ve lise öğrenimini Akşehir'de tamamladıktan sonra 1968 yılında Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ne (CTF) girdi ve 1974 yılında doktor oldu. Askerlik hizmetinin ardından asistan olarak girdiği CTF Genel Cerrahi Anabilim Dalı'nda, 1980 yılında uzman, 1984 yılında doçent ve 1991 yılında profesör olarak akademik kariyerini sürdürdü. Tıp kariyerine paralel olarak İstanbul Üniversitesi (AUZEF) Tarih Fakültesi'ni bitirdi ve tarihçi unvanını aldı.

Türkistan ve Avrasya konularında çok sayıda STK'nın kurucusu ve yöneticisi olan Ahat Andican, 1980 yılından itibaren Sovyetler Birliği, Türk Dünyası ve Türk Dış Politikası üzerine çalışmalar yaptı. Bu alanda yayınlanmış yüzlerce makalesi ve *Değişim Sürecinde Türk Dünyası* (1996), *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi* (2003) ve *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya* (2009) başlıkları altında yayınlanmış üç kitabı vardır. İkinci kitap *Turkestan Struggle Abroad* başlığıyla İngilizceye çevrilmiş olup Michigan Üniversitesi'nde yüksek lisans ve doktora öğrencileri için Orta Asya konusunda tavsiye edilen okuma listesine alınmıştır.

Dr. Ahat Andican, 1995 ve 1999 genel seçimlerinde art arda iki kez İstanbul milletvekili (ANAP) seçildi. 55. Cumhuriyet Hükümeti'nde Türk Cumhuriyetleri'nden sorumlu Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü olarak Türk Dünyası ile ilgili çalışmalarını siyasi alana taşıdı ve bu bölgelere yönelik Türk dış politikalarının düzenleyicisi oldu. İlk siyaset döneminde Milli Eğitim ve Dışişleri komisyonlarında üyelik yapan Dr. Andican, 2000-2002 yılları arasında *Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi*'nde Türkiye'yi temsil etti.

2005 yılında üniversiteye dönen Dr. Andican, CTF'de öğretim üyeliği görevini sürdürürken, Harp Akademileri'ne bağlı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nde ve 2015 yılından itibaren de Milli Savunma Üniversitesi'nde *Kafkasya ve Orta Asya Jeopolitiği* alanında yüksek lisans ve doktora dersleri verdi. Ayrıca, 2003-2016 yılları arasında Okan Üniversitesi Mütevelli Heyet Üyeliği görevini yürüttü.

2017 yılında İYİ Parti kurucuları arasında yer alan Dr. Ahat Andican, 24 Haziran 2018 seçimlerinde yeniden İstanbul milletvekili seçildi. Halen TBMM'de milletvekili ve Parlamentolar Arası Birlik üyesi olarak görev yapmaktadır. Dr. Andican, Prof. Dr. Gülnur Andican ile evli olup Aybek ve İlbek isimli iki oğulları vardır.

A. AHAT ANDİCAN

EMİR TİMUR

TARİH, SİYASET, MİRAS

Selenge Yayınları
İstanbul, 2019

Selenge Yayınları No: 86
Tarih Serisi: 73

Genel Yayın Yönetmeni
Kadir Yılmaz

Editör
Ahsen Batur

Tashih ve Redaksiyon
Mustafa Kaya

Kapak-Sayfa Düzeni
Ali Kara

Baskı-Cilt
Repar Dijital Matbaası
Sertifika No: 40675

ISBN 978-605-4944-31-6

Selenge Yayınları, Repar Tasarım Matbaa ve
Reklamcılık Ticaret Limited Şti'nin tescilli markasıdır

Selenge Yayınları
Alemdar Mahallesi, Güzelsanatlar Sk., No: 2, Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: 0212 522 48 45
www.selenge.com.tr
e-posta: selenge@selenge.com.tr

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 12

ÖNSÖZ 13

BÖLÜM 1 TİMUR TARİHİNİN BİRİNCİL KAYNAKLARI 19

Timurlu Kaynakları 19

Arap Kaynakları 23

Arabşah 23

İbn Haldun 25

Yabancı Kaynaklar 25

Dominiken Rahibi Jean (1403) 25

Gonzáles de Clavijo (1406) 29

Mareşal Boucicaut 31

Bertrando de Mignanelli (1416) 32

Schiltberger (1427) 33

BÖLÜM 2 TÜZÜKÂT-I TİMURİ SAHTE Mİ, GERÇEK Mİ? 35

A- Tüzükât-ı Timuri'nin tarihçesi 35

Tüzükât-ı Timuri üzerine tartışmalar 35

Tüzükât'ı Timuri'nin Şah Cihan'a takdimi 37

Doğu Hindistan Şirketi ve Tüzükât-ı Timuri 40

Davy'nin sözde doğruluk şahadetnâmesi 43

İngiliz sömürge siyasetinde Tüzükât-ı Timuri'nin yeri 48

Tüzükât-ı Timuri ve Fransızlar 53

Doğu Hindistan Şirketi'nin yeni girişimleri 55

Büyük Oyun dönemi ve Tüzükât-ı Timuri 58

Tüzükât-ı Timuri'nin Asya ülkelerindeki macerası 60

B- *Tüzükât-ı Timuri* üzerine değerlendirmeler 64

12 rakam kültü 65

Şehzâdeler ve vezirler tüzüklerindeki uyumsuzluklar 71

Kabileler ve Emîrler konularındaki tutarsızlıklar 77

Din alanındaki çelişkiler 83

Ordu düzeni konusundaki tutarsızlıklar 86

Ordu büyüklüğü ve adlandırılmada tutarsızlıklar 92

Savaş stratejisi konusundaki çelişkiler 95

Mülfuzât ve gerçekliği 99

Sonuç 107

BÖLÜM 3 MOĞOL İMPARATORLUĞU'NDAN ÇAĞATAY ULUSUNA 109

Çağatay ulusunun kuruluşu 109

Moğol istilasının Orta Asya etnik yapısı üzerine etkileri 111

Çağatay ulusunda idari yapı 116

Çağatay ulusunda siyaset 121

Çağatay ulusunun yükselişi 125

Çağatay ulusunun bölünmesi: Çağataylar ve Moğullar 130

BÖLÜM 4 TİMUR'UN KÖKENLERİ 134
Cengiz Han'ın Yeke Moğol ulusu yaratması 134
Timur'un ataları: Barlaslar 140
Doğumu ve ailesi 142
BÖLÜM 5 MÂVERÂÜNNEHR HÂKİMİ EMÎR TİMUR GÜRGÂN 149
İktidara giden yol....................149
Moğulistan'a seferler....................158
Harezm seferleri....................161
Horasan ve ötesi 164
İlhanlı coğrafyasına doğru 167
İran ve Doğu Anadolu'ya üç yıllık sefer....................168
BÖLÜM 6 DÜŞMAN KARDEŞLER: ÇAĞATAYLILAR VE ALTIN ORDU....................173
Emîr Timur ve Toktamış Han....................173
Toktamış-Timur Çatışmasına Doğru 175
Kundurça Savaşı....................179
BÖLÜM 7 İLHANLI TAHTININ YENİDEN İNŞASI....................184
İran ve Irak'ın fethinin tamamlanması....................184
Muzafferîlerin sonu 185
Bağdat'ın fethi 187
Memlûk Devleti'yle ilk temaslar 188
Güneydoğu-Doğu Anadolu ve yeniden Gürcistan 196
İkinci Deşt-i Kıpçak seferi 199
Terek Savaşı ve sonrası 200
Saray ve Astrahanın yıkılması....................202
BÖLÜM 8 HİNT ALT KITASINA GAZA....................204
BÖLÜM 9 TİMUR ORTA DOĞU'DA....................211
Yedi Yıllık Sefer ve nedenleri....................211
Timurlu hanedanında sorunlar....................215
Gürcistan üzerine iki aşamalı sefer....................216
BÖLÜM 10 TİMUR-BAYEZİD EKSENİNDE İLK İLİŞKİLER....................218
Timur'un ilk Anadolu harekâtı 218
Timur Doğu Anadolu'da....................220
Timur'a karşı ittifak arayışları 222
Timurlular ile Osmanlılar arasındaki ilk temaslar....................224
Bayezid-Timur mücadelesinin başlaması 229
İlk darbe: Sivas ve Malatya 233
Sultan Bayezid'in yanlış politikaları 236
İki hükümdar arasında yeni yazışmalar....................239
BÖLÜM 11 TİMURLULAR VE MEMLÛKLER:
İSLAM DÜNYASINDA LİDERLİK MÜCADELESİ....................244
Timur'un Suriye seferi....................244
Şam şehrinin zaptı 248
Timur ve İbn Haldun 252
Memlûk hâkimiyet ideolojisinin sonu....................254

BÖLÜM 12 HRİSTİYAN DÜNYASI İLE İLİŞKİLER 257
1400'lerde Avrupa'daki siyasal dengeler 257
Avrupa ve Timur: İlk temaslar 260
Diplomatik ilişkilerin başlaması 262
Ankara Savaşı'na kadar Timurlu-Bizans ilişkileri 266
BÖLÜM 13 BÜYÜK ÇATIŞMAYA DOĞRU 273
Timur Karabağ'da: Osmanlılar ve Batılılarla diplomasi 273
Savaş öncesi Osmanlı karşıtı koalisyon 275
Bayezid cephesinde hazırlıklar 279
Sivas-Ankara hattında stratejik hamleler 280
BÖLÜM 14 ANKARA SAVAŞI 286
Ankara Savaşı ile ilgili tartışmalı konular 286
Savaşın cereyanı ve uygulanan stratejiler 290
Yıldırım'ın esir alınması 296
BÖLÜM 15 ANKARA YENİLGİSİ: NEDENLER VE SONUÇLAR 299
Ekonomik darboğazın olumsuz etkileri 300
Siyasal ayrışma ve şehzâde-bürokrat ihaneti 304
Beyliklerinin ilhakında meşruiyet sorunları 308
Kara Tatarların saf değiştirmeleri 314
Osmanlı ordusunun eklektik yapısı 316
Timur'un Osmanlı'yı yalnızlaştırma siyaseti 319
Osmanlı'ya karşı yürütülen propaganda savaşı 320
Timur'un stratejisi ve Timurlu ordusunun yapısı 321
BÖLÜM 16 TİMUR'UN ANADOLU HAREKÂTI 325
İşgalin stratejik hedefleri 325
Osmanlı başkenti Bursa ve çevresinin zaptı 326
İzmir'in fethi 328
Eski Anadolu kervan yolunun ihyası 330
Yıldırım Bayezid'in ölümü 334
Kara Tatarların Türkistan'a sevki 335
Anadolu'dan çıkış 338
BÖLÜM 17 TİMUR'UN ANADOLU'DAKİ SİYASİ STRATEJİSİ 339
Siyasal yapının yeniden inşası 339
Anadolu beyliklerinin ihyası 340
Karamanoğulları *340*
Candaroğulları *341*
Amasya'da Osmanlı dışı bir beylik kurma girişimi 343
Diğer Beylikler 344
Osmanlı tarihçilerinin gözüyle Beyliklerin ihyası 345
Timur ve Osmanlı şehzâdeleri 347
Süleyman Çelebi *347*
İsa Çelebi *349*
Musa Çelebi *351*
Mehmed Çelebi *353*
Timur sonrası Anadolu 355

BÖLÜM 18 ESARETE TERK EDİLEN BİR SULTAN: YILDIRIM BAYEZİD........357
Bayezid'in oğulları tarafından esarete terk edilmesi........357
Sultan Bayezid için fidye önerildi mi?........360
Bayezid'in kaçırılma efsanesi........362
Yıldırım Bayezid serbest kalsaydı ne olurdu?........364
BÖLÜM 19 ANKARA SAVAŞI SONRASI DİPLOMASİ........366
Hristiyanlar, Osmanlılar ve Timurlular üçgeninde diplomasi........366
Bizans'la ilişkiler........368
Timur ile Avrupa kralları arasındaki yazışmalar........375
Memlûk Devleti'nin Timur'a tâbi olması........381
BÖLÜM 20 CİHAN HÂKİMİYETİ YOLUNDA SON SEFER........386
Timurlu Devleti'nin paylaştırılması........386
Çin'de Moğol hâkimiyetinin sonu ve Ming hanedanının kurulması........389
Timurlu Devleti ile Ming hanedanı arasındaki ilişkiler........390
Büyük Cihangir'in son durağı: Otrar........394
BÖLÜM 21 SİYASET, STRATEJİ, KÜLTÜR EKSENİNDE BİR CİHANGİR PORTRESİ....400
A- Timurlu hâkimiyet ideolojisinin inşası........400
Vatan kavramı........400
İlahi seçilmişlik........402
Cengizî gelenek ve ikili hükümdarlık modeli........403
Türklük........407
İslamiyet........409
Timur bir şeyhin müridi miydi?........410
Siyasal meşruiyet inşasında din ve gaza........418
Dünya hâkimiyeti ideolojisi........421
B- Timurlu Devleti, Cengiz İmparatorluğu'nun devamı mıydı?........424
Timur'un büyük stratejisi........426
Mutlak güç, mutlak iktidar........430
C- Asker ve stratejist olarak Timur........434
Timurlu ordusunun inşası........435
Derin savaş stratejisi........438
Çağı aşan istihbarat........442
Psikolojik savaş ve terör........444
Rakibe ve koşullara göre değişen taktikler........448
D- Kültür, sanat ve bilimde Timurlu Rönesansı........451
Timur eğitim görmüş müydü?........452
Timurlu tarih yazımı........454
Mimari ve süsleme sanatlarında Timurlu mirası........458
İslami ilimler, bilim ve felsefe........465
Uluğbek ve Semerkand matematik-astronomi okulu........466
Nevâî: Türkçe zemininde Türk milleti projesi........468
BÖLÜM 22 TİMUR YENİLGİSİNİN OSMANLI DEVLETİ'NDE OLUŞTURDUĞU SİYASİ, ASKERİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL DEĞİŞİKLİKLER........471
Osmanlı'da kimlik krizi ve meşruiyet arayışları........471
Kayı-Oğuz kimliğinin inşası........477

Merkezi devlet yaratma politikalarının sonlanması 483
Yeni iktidar merkezi: Balkanlar 485
Uc beylerinin Osmanlı merkez siyasetindeki yeri 486
İktidar savaşları: kapıkulları ve uc beyleri 487
Yeniden merkezi devlet, yeniden kul sistemi 489
Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılması 490
Balkanlar'da Türkleşme ve İslamlaşma 495
Osmanlı siyaset anlayışı üzerindeki etkiler 498
Kardeş katlinin kurumsallaşması 502
Osmanlı coğrafyasına yeni tarikatların gelişi 506
Nakşibendilik *508*
Halvetilik *509*
Kalenderilik *511*
Hurufilik *513*
Tarih yazımı, dil ve şiirde Timurlu etkileri 514
Oğuz dışı Türk boylarının Tatar olarak ötekileştirilmeleri 518
Ankara Savaşı'na kadar Osmanlı'daki Tatar Algısı 521
Tatarların Osmanlı tarih yazımından dışlanmaları 526
BÖLÜM 23 BİZANSLI TARİHÇİLERDE TİMUR ALGISI 529
BÖLÜM 24 OSMANLI TARİHÇİLERİNİN GÖZÜYLE TİMUR İMAJI 535
BÖLÜM 25 TİMUR'UN ARDILLARI 543
Timurlularda taht savaşları 543
Şahruh dönemi ve sonrası 544
Sultan Ebû Said dönemi 548
Son Timurlu: Hüseyin Baykara 552
BÖLÜM 26 VASSALLIK DÖNEMİNDE OSMANLI-TİMURLU İLİŞKİLERİ 555
Osmanlı'nın biçimsel vassallık dönemi 555
Mehmed Çelebi'nin meşruiyet arayışları 556
Mehmed Çelebi-Şahruh ilişkileri 558
Mustafa Çelebi isyanı 564
Şeyh Bedreddin isyanı 566
II. Murad dönemi Osmanlı-Timurlu ilişkileri 571
BÖLÜM 27 TİMUR'UN TORUNLARI: BABÜRLÜLER 578
Babûrlü Devleti: Kuruluş ve yükseliş 578
Babûr Şah *578*
Hümâyun *581*
Ekber Şah *582*
Cihangir *585*
Şah Cihan *587*
Evrengzib *588*
Gerileme ve çöküş *590*
Babûrlü İmparatorluğu'nda Timur izleri 596
Meşruiyet *596*
İsim *601*

Yönetim 604
Dil, Kültür ve Sanat 609
BÖLÜM 28 TÜRK KÜLTÜR DÜNYASINDA TİMUR İZLERİ 611
Anti-kahraman bir karakter olarak zalim ve yıkıcı Timur 611
Tanrı'nın kutsadığı hükümdar olarak Timur 612
Timur ve Nasreddin Hoca 614
Altın Ordu coğrafyasında Timur algısı 616
Edigey Destanı'nda Timur 617
Kazan-Başkurt-Kasım coğrafyalarında Timur algısı 620
BÖLÜM 29 SLAV DÜNYASINDA TİMUR EFSANESİ 624
Slav Dünyası ile İlk Temaslar ve Rusya Seferi 624
Aksak Temir hikâyesinin Rus tarihindeki yeri 630
Rus devlet inşa sürecinde Aksak Temir hikâyesi 634
Çarlık Rusya'sında Timur algısı 638
BÖLÜM 30 RÖNESANS İTALYA'SININ HÜMANİST TİMUR'U 642
Rönesans'ın çağdaş kahramanı Timur 642
Papa II. Pius ve Hristiyanlığın kurtarıcısı Timur 646
Castracani: Makyavel'in yerel Timur'u 652
Geç dönem Rönesans'ta kahraman ve anti-kahraman Timur 654
BÖLÜM 31 BİR TRAJEDİ KAHRAMANI OLARAK TAMBURLAINE 658
Tamburlaine efsanesinin doğuşu 658
Tamburlaine'in Kaynakları 659
Bir Orta Çağ trajedisi olarak Tamburlaine 661
Türklerin ötekileştirilmesinin öznesi olarak Tamburlaine 662
BÖLÜM 32 AVRUPA SİYASETİNİN BİR ÖĞESİ OLARAK TAMERLANE 667
Tamerlane: Timur karakterinin Avrupalılaştırılması 670
İngiltere'nin sömürge politikalarında Tamerlane 674
Amerikan Devrimi'nde Tamerlane esintileri 675
Napolyon: Modern Tamerlan 677
Goethe ve daemonik bir varlık olarak Timur 681
Edgar Allan Poe ve Yeni Dünya'nın romantik Timur'u 684
Batı siyasetinde ve askeriyesinde Tamerlane 685
BÖLÜM 33 HRİSTİYAN KÜLTÜRÜNÜN BİR ÖĞESİ OLARAK TAMERLANE 689
Rönesans sonrası Avrupa tarih yazıcılığında Timur 689
Avrupa edebiyatında Timur 691
Avrupa sahne sanatlarında Tamerlane 693
Güzel Sanatların objesi olarak Timur 696
Avrupa sosyal hayatında Tamerlan 697
BÖLÜM 34 BÜYÜK TAMERLANE'DEN ANTİ-KAHRAMAN TİMUR'A 699
Büyük Oyun ve Timur'un şeytanlaştırılması 699
19. yüzyıl ve itibarsızlaştırılan fatihler 701
20. yüzyıl Avrupa'sının anti-kahramanı olarak Timur 705
20. Yüzyıl Batı siyaset bilimcilerinde Timur algısı 708

BÖLÜM 35 SOVYET İDEOLOJİSİ VE TİMUR TARİHİNİN YENİDEN İNŞASI . 714
Sovyet Komünizm anlayışında Timur....714
Türkistan'da Timur'un yeniden yüceltilmesi....715
Özbek etnogenezinin inşası ve Timur'un Özbekleştirilmesi....719
Timur'un mezarının açılması: Nedenler ve efsaneler....725
Stalin sonrası dönem ve Timur üzerine tartışmalar....728
Sovyet Özbekistan'ında Timur tartışmaları....729
BÖLÜM 36 TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E OSMANLI'DA TİMUR ALGISI....733
Osmanlıcılık ve kültürel Türkçülük ekseninde Timur....733
Siyasal Türkçülüğün ve Turancılığın öğesi olarak Timur....737
Dönemin Osmanlı tarih yazıcılığında Timur....742
BÖLÜM 37 CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE TİMUR İMAJI....746
Türk tarihinin iki büyük lideri: Atatürk ve Timur....746
Yeni Türk Tarihi yazım sürecinde Timur'un yeri....749
Cumhuriyet'in tarih kitaplarında Timur imajı....753
Cumhuriyet'in akademik dünyasında Timur tartışmaları....755
Cumhuriyet dönemi Türkçülük ve İslamcılık akımlarında Timur....760
Günümüz Türk tarihçilerinde Timur algısı....763
BÖLÜM 38 GÜNÜMÜZ TÜRK TARİHÇİLİĞİNDE TİMUR ÜZERİNE YARATILAN EFSANELER VE GERÇEKLER....768
Fuad Köprülü'nün yarattığı Bayezid-Timur efsaneleri....768
Osmanlı tarihlerindeki "tahtırevan" nasıl "kafes"e dönüştü?....771
Sultan Bayezid zincirlenerek demir kafese kondu mu?....776
Yinanç Hoca'nın demir kafes efsanesine katkıları....789
Despina Hatun'a çıplak sakilik yaptırıldığı iddiası....791
Fuad Köprülü, Bayezid'in intihar efsanesini nasıl kurguladı?....803
İntihar meselesinin karşılaştırmalı tenkidi....807
Bayezid Anadolu'da Türk Birliği inşa etti mi?....814
Bayezid Ankara'ya gelir gelmez saldırsaydı galip gelirdi efsanesi....820
Kara Tatarlar Bayezid'in isteği üzerine mi götürüldü?....826
Akdes Nimet Kurat'ın yarattığı gerçek dışı efsaneler....829
Timur'un Altın Ordu seferleri sebepsiz miydi?....832
Altın Ordu'yu Timur mu yıktı?....833
Moskova Knezliği Timur sayesinde mi imparatorluk oldu?....837
Timur'un 8. Yüzyılın Müceddidi olduğu efsanesi....840
BÖLÜM 39 21. YÜZYIL VE EMİR TİMUR'UN YENİDEN DOĞUŞU....844
İslam Kerimov ve Özbekistan'da Timur Kültü yaratılışı....844
Efsane ve ideoloji eksenli Timur tarihi inşası....851
TİMUR KRONOLOJİSİ....856
KAYNAKLAR....861
DİZİN....898

KISALTMALAR

AÜ: Ankara Üniversitesi

AACAR: Association for the Advancement of Central Asian Research

Age: Adı geçen eser

CCCP: Союз Советских Социалистических Республик

Çev: Çeviren

DIA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

Ed: Editör

EI: Encyclopedia of Islam

Haz.: Hazırlayan

INALCO: Institut National des Langues et Civilisations Orientales

İ.Ü: İstanbul Üniversitesi

İA: İslam Ansiklopedisi

İSAM: İslam Araştırmaları Merkezi

MEB: Millî Eğitim Bakanlığı

PLDR: Pamyatniki Literatur Drevney Rusi

PSRL: Polnoe Sobranie Russkih Letopisey

Sic: Orijinal metinde böyle yazılmış

SSSR: Soyuz Sovetskih Sotsialisticheskih Respublik

TDK: Türk Dil Kurumu

TTK: Türk Tarih Kurumu

YYY: Yayın yılı yok

ÖNSÖZ

"Tarih bilimi gerçeği arayıştır. Gerçeği arama iddiası olmadan yazılan tarih, geçmişle ilgili bir romandan başka bir şey değildir. Gerçeği hedeflemeyen bir çalışma her şey olabilir, fakat 'tarih' olamaz."[1] Tarihçi Windschuttle'a ait olan ve bütünüyle katıldığım bu sözler, aynı zamanda elinizdeki kitabın temel yazılış nedenini oluşturmaktadır.

Devlet kurma yeteneği, askeri dehası, diplomasi becerisi, kültür-sanat hamiliği ve bıraktığı miras göz önüne alınırsa, Emîr Timur, açık ara, insanlık tarihinin gördüğü en büyük fatihtir. Ayrıca Timur, doğu uygarlığı kadar batı uygarlığını da etkileyebilmiş, mirasının izleri Orta Çağ'dan günümüze kadar taşınabilmiş ender tarihi kişiliklerden birisidir. Dolayısıyla bir batılı yazar, haklı olarak, onun ölümünü, dünya tarihi için bir dönüm noktası olarak tanımlamaktadır.[2]

Diğer taraftan dünya tarihçiliğinin Timur'a bakışı büyük bir çelişkiler yumağı şeklindedir. Günümüz Özbekistan'ında Timur, sahte tarihi veriler ve asılsız rivayetler üzerinden yüceltilerek neredeyse bir aziz mertebesine çıkarılırken, Timur tarafından işgal edilmiş coğrafyalarda, yine gerçek dışı kaynaklara dayanılarak, hiçbir olumlu icraatı olmayan eli kanlı bir zorba konumuna indirgenmektedir. Günümüz Batı dünyası ise Timur'u bir barbarlık timsali haline getirmiş durumdadır.

Tarihçi, tarihi, kendi yaşadığı dönemde ve toplumda geçerli olan siyasi, sosyal, ahlaki değerlere ve kendi inanç dünyasındaki ölçülere göre değil, araştırdığı konunun yaşandığı dönemde kabul gören değerler çerçevesinde yorumlayarak sonuçlar çıkarmalıdır. Aksi takdirde, isyan eden bir şehir halkının tamamını öldürterek kesik başlarından piramitler yaptıran Timur'u lanetleyen, buna karşın Hiroşima ve Nagazaki şehirleriyle birlikte yüzbinlerce masum sivil insanı bir anda yeryüzünden silen atom bombası uygulamalarını alkışlayan ikiyüzlü bir tarih anlayışı ortaya çıkar. Polonyalı tarihçi Marian Malowist, *Timur ve Zamanı* başlıklı kitabının giriş bölümünde şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

> Timur'un kimliği hakkında önemli olan ölçü, yaşadığı yüzyıldaki Orta Asya halkları tarafından bir kahraman mı yoksa bir cani mi olarak görüldüğüdür. Eğer onu günümüzde geçerli olan ahlaki ölçülerimizle değerlendirmeye kalkarsak, asli bir hata yapmış oluruz.[3]

Ne yazık ki kendi ülkelerinin tarihsel kişiliklerine bağışlayıcı ve yüceltici bir bakış açısıyla yaklaşan tarihçiler, Timur'la ilgili olarak, aksine bir

---

1 Windschuttle, *Killing History*, s. 203.

2 Darwin, *After Tamerlane*, s. 6.

3 Należy postawić pytanie, czy Tamerlan uchodził w opinii współczesnych za zbrodniarza czy za bohatera? Powtarzam, że idzie mi o opinię ludzi 14 i 15 w.w Azji Środkowej, bo tam głównie działał. Popełnilibyśmy zasadniczy błąd sądząc go według nas ych kryteriów etycznych (Malowist, *Tamerlan i jego czasy*, s. 6)

tavır sergilemekte ve Timur'un kendi ülkelerinin tarihinde oynadığı role göre farklılıklar göstermekle birlikte, genel olarak olumsuz Timur kimlikleri yaratmaktadırlar.

Elinizdeki kitap Timur gerçeğini araştırmak amacıyla yazılmıştır. Bu amaca ulaşabilmek için yalnızca tarihsel Timur'u değil, Orta Çağ'dan günümüze, Asya-Avrupa eksenindeki farklı siyasal, kültürel ve ideolojik zeminlerde yaratılan Timur kimliklerini de incelemek gerekmekteydi. Dolayısıyla sadece Timur dönemini anlatan klasik tarih çalışmalarından farklı bir yol izlenmesi gerekiyordu.

Öncelikle Timur dönemi, çeşitli tarihçiler tarafından oluşturulmuş ön yargılardan arındırılarak ve bütünüyle birincil kaynakların ışığında yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra, Batı dünyasından Slav coğrafyasına, Mustafa Kemal Türkiye'sinden Sovyetlere ve Bağımsız Türk Cumhuriyetlerine kadar farklı bölgelerde yaratılan Timur kimlikleri ve bu farklı ortamların Timur mirası ile olan karşılıklı etkileşimleri değerlendirilmiştir. Böylece, dünya tarihçiliğinde ilk kez, 1300'lerden günümüze, neredeyse yedi yüzyılı kapsayan bir Timur Tarihi ortaya çıkmıştır.

Kitabın en uzun bölümleri Timur-Osmanlı ilişkilerine ayrılmıştır. Başlı başına ayrı bir kitap oluşturabilecek uzunluktaki bu bölümlerde iki büyük güç arasındaki ilk temaslardan Ankara Savaşı'na, Timur'un Anadolu harekâtından Osmanlı'nın biçimsel vassallık dönemine uzanan tarihsel süreç, bütün yönleriyle ve ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Burada iki bölüme ayrıca vurgu yapmamız gerekiyor. Bunların birincisi *Ankara Yenilgisi: Nedenler ve Sonuçlar* bölümüdür. Klasik Türk tarihçiliğinin oluşturduğu resmi tarih anlayışına göre Ankara Savaşı, Kara Tatarların ve Anadolu beylik askerlerinin ihanetleri (!) nedeniyle kaybedilmiştir. Hâlbuki bu doğru değildir ve kanaatimizce Osmanlı bu savaşı, büyük ölçüde kendisinden kaynaklanan nedenlerle kaybetmiştir. Bu nedenleri "Sultan Bayezid'in uyguladığı sosyo-ekonomik politikalar ve Osmanlı ordusu üzerindeki olumsuz etkileri", "Osmanlı üst yönetimindeki siyasal ayrışma ve şehzâde-bürokrat ihaneti", "Osmanlı'nın Anadolu beyliklerini ilhakındaki meşruiyet sorunları" ve "Osmanlı ordusunun eklektik yapısı" olarak sıralamamız mümkündür. Ankara yenilgisinin gerçek nedenleri, Türk tarihçiliğinde ilk kez olarak, bu alt başlık altında gündeme taşınmakta ve ayrıntılı olarak tarafsız bir şekilde değerlendirilmektedir.

Vurgu yapmamız gereken ikinci bölüm *Timur Yenilgisinin Osmanlı'da Oluşturduğu Siyasi, Askeri, Sosyal ve Kültürel Değişiklikler* şeklindedir. Klasik Türk tarihçiliği Timur yenilgisinin etkileri konusunda da 'hanedan tarihçiliği' anlayışını sürdürmekte, bu dönemi Timur-Bayezid ilişkisi üzerine yarattığı asılsız efsanelerle karartmaktadır. Türk tarihçiliğine göre söz konusu yenilginin sonuçları "Fetret Devri" ve İstanbul'un Fethi'nin 50 yıl gecikmesi ile sınırlıdır. Hâlbuki Timur'un Anadolu seferi ve Ankara ga-

libiyeti, Osmanlı'da siyasi, idari, askeri ve kültürel alanlarda büyük çaplı değişimlere yol açmış ve böylece imparatorluğun Fetret Devri sonrası yeniden inşa sürecinde belki de en belirleyici faktör olmuştur.

Ankara yenilgisinin Osmanlı'da neden olduğu değişiklikleri, Osmanlı'da başlayan kimlik krizi ve Kayı-Oğuz kimliğinin inşası; Osmanlı iktidarının ağırlık merkezinin Balkanlar'a kayması; Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılması; Osmanlı demografisinde değişiklikler; Balkanlar'da İslamlaşma ve Türkleşmenin artışı; Osmanlı coğrafyasında yeni tarikatların filizlenmesi; Osmanlı edebiyatında ve şiirinde Fars dili ağırlığının artması; Osmanlı'da resmi tarih yazıcılığının başlaması ve nihayet, "Tatar" kavramının Timur'la özdeşleştirilmesi nedeniyle 'Oğuz grubundan olmayan Türk boylarının Osmanlı tarih yazımından dışlanmaları' şeklinde sıralamak mümkündür.

Ne yazık ki Türk tarihçiliği Ankara Savaşı sonrası dönemini "Bayezid demir kafese mi kondu?" veya "Bayezid intihar mı etti?" gibi soruların tartışıldığı yüzeysel bir düzleme çekmiştir. Bu nedenle yukarıda sıraladığımız etkiler, bugüne kadar hiçbir tarihçi tarafından araştırılmamıştır. *Timur Yenilgisinin Osmanlı'da Oluşturduğu Siyasi, Askeri, Sosyal ve Kültürel Değişiklikler* başlığı altında birincil kaynaklara dayanılarak yapılan analizlerin Osmanlı tarihindeki önemli bir boşluğu dolduracağı inancındayım.

Kitapta her birisi ayrı bir çalışma olarak yayınlanabilecek, fakat kapsamlı bir Timur Tarihi kitabına konulması zorunlu üç bölüm daha vardır. Bu bir hayli uzun ve ayrıntılı bölümlerin yazılma ve kitaba dahil edilme gerekçelerini okuyucuyla paylaşmanın yararlı olacağını düşünüyorum.

Timur kitabını yazmaya karar verdiğim dönemde karşıma çıkan en önemli sorulardan birisi ve belki de ilk sırada olanı, 1637 tarihinde Mir Ebû Talib el Hüseynî et-Turbatî isimli bir İranlı tarafından Babûrlü Hükümdarı Şah Cihan'a sunulan *Vakiat-ı Timuri* veya yaygın olarak bilinen ismiyle *Tüzükât-ı Timuri*'yi kaynak olarak kullanıp kullanamayacağım sorusuydu. Çünkü, neredeyse iki yüzyıldır tarihçiler arasında devam edegelen tartışmalar sonucunda *Tüzükât*'ın Timur tarafından yazılmadığı (veya yazdırılmadığı) konusunda genel bir görüş ortaya çıkmış olmakla birlikte, bazı yazarlar hâlâ kitabın Timur'a ait olduğu iddiasını sürdürmektedirler. 20. Yüzyıl ortalarına doğru, özellikle akademik tarihçiler arasında kitabın sahte olduğu konusunda genel bir uzlaşının ortaya çıkması üzerine bu kez, "kitap başkası tarafından yazılmış olsa bile, Timur'un hayat hikâyesini, siyasi ve askeri uygulamalarını, Timur devletinin kurumsal ve sosyal niteliklerini yansıtmaktadır, dolayısıyla da Timur tarihi için değerli bir tarihsel kaynaktır" şeklinde bir görüş gündeme getirilmiştir.

Bu durumda gerçek bir Timur Tarihi yazmak isteyen bir yazar şöyle bir açmazla karşı karşıya kalmaktadır. *Tüzükât-ı Timuri* gerçekse veya Timur dönemini yansıtıyorsa, bu kaynak kullanılmaksızın bir Timur Tarihi

yazılamaz. Diğer taraftan *Tüzükât-ı Timuri*'nin sahte olması veya Timur dönemine ait tarihi gerçekleri yansıtmıyor olması durumunda ise, bu kaynaktan yararlanılarak yapılmış bir çalışmanın hiçbir bilimsel değeri olmayacak ve yaratılan eser, romansı bir popüler tarih kitabı olmaktan öteye geçemeyecektir.

İlginç olan nokta, 1800'lü yılların ortalarından beri devam eden bu tartışmalarda tarihçilerin, tezlerini savunmak adına bile olsa, *Tüzükât-ı Timuri*'yle ilgili hiçbir bilimsel çalışma yapmamış olmalarıdır. Bir diğer deyişle bugüne kadar *Tüzükât-ı Timuri*'de yazılanlarla Timur dönemi birincil kaynaklarını karşılıklı olarak ve analitik şekilde mukayese eden bir tek çalışma bile yapılmamıştır.

O halde Timur kitabına başlamadan önce yapılması gereken şey, *Tüzükât-ı Timuri*'nin gerçek bir tarihsel kaynak olarak kullanılıp kullanılamayacağı sorusunun açıklığa kavuşturulmasıydı.

Tüzükât'ın gerçekten Timur dönemi uygulamalarını yansıtıp yansıtmadığını anlamanın yolu ise, birincil kaynakların ışığında kitabın tarihsel geçmişini incelemek, kitabın içeriği ile bizzat Timur'un gözetiminde yazılmış Şâmî'nin ve Timur dönemi kaynaklarına geniş bir ulaşım imkânı olan Yezdî'nin *Zafernâme*'lerini mukayese ederek uygunluk derecesini saptamak, uyumsuzluk olan yerlerde ise yazarın bunları nereden almış olabileceğini araştırmak şeklinde kapsamlı bir bilimsel incelemeden geçmekteydi. Bu araştırma hayli zahmetli, uzun ve ayrıntılı bir çalışma gerektiriyor olmasına karşın, sonuç yüz güldürücü oldu. "*Tüzükât-ı Timuri* Gerçek mi ve Geçerli Bir Birincil Tarihi Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?[4]" başlığıyla *Türkiyât Mecmuası*'nda yayınladığımız ve elinizdeki kitabın *Tüzükât-ı Timuri Sahte mi Gerçek mi*? bölümünde yeni kaynaklar ve bilgiler ilavesiyle genişlettiğimiz bu kapsamlı çalışmamızın sonuçlarına göre *Tüzükât*'ın Timur'la uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktur. Kitap Timur'dan iki yüzyıl kadar sonra bir üçüncü şahıs (muhtemelen bizzat Turbatî) tarafından ve büyük ölçüde Babûrlü ve Safevî devlet geleneklerinden yararlanılarak yazılmış görünmektedir. Dolayısıyla Timur tarafından yazılmış (veya yazdırılmış) olmadığı gibi Timur dönemini yansıtan gerçek bir tarihsel kaynak da değildir. Bu nedenle elinizdeki kitapta *Tüzükât-ı Timuri* kaynak olarak kullanılmamıştır.

Timur tarihi açısından tartışmalı bir diğer konu da Timur'un etnik kimliği ve Cengiz Han ile ilişkisinin ne olduğudur. Günümüzde tarihçiler arasında yaygın olarak kabul gören geleneğe göre, Timurlu Devleti, Mâverâünnehr'e göç ettikten sonra Türkleşen Moğol kabileleri üzerine inşa edilmiştir. Bu noktada göz ardı edilen önemli ayrıntı "Moğol" kavramının homojen bir etnik topluluğun adı olmadığı ve Cengiz Han tarafından siyasi bir üst kimlik olarak yaratılmış olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla Timur öncesi Çağatay ulusundaki Türkleşme olayını doğru değerlendi-

4 Andican, "Tüzükât-ı Timuri Gerçek mi ve Geçerli Bir Birincil Tarihi Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?", *Türkiyât Mecmuası*, 27/2 (2017), s. 33-83.

rebilmek için Moğol üst kimlik inşa sürecini, Cengiz Han'ın nüfus politikalarını, Moğol istilasının Türkistan Coğrafyasında yarattığı etnografik değişiklikleri ve nihayet Çağatay Hanlığı'nda yaşanan ayrışmanın dinamiklerini ortaya koymak gerekliydi. Kitabın başlangıç kısmında yer alan *Moğol İmparatorluğu'ndan Çağatay Ulusuna* ve *Timur'un Kökenleri* başlıklı bölümlerde bütün bu sorulara cevap aranmaktadır.

Bir Timur Tarihi çalışması için zorunlu olmamakla birlikte, Türk tarihçilerindeki Timur algısını ortaya koymak açısından yazılmasını gerekli gördüğümüz bir diğer bölüm ise, *Günümüz Türk Tarihçiliğinde Timur Üzerine Yaratılan Efsaneler ve Gerçekler* başlığını taşımaktadır. Yükselen Osmanlı'yı mağlup ederek padişahını esir etmesi nedeniyle Türk tarihçiliğinde Osmanlı'dan günümüze kadar devam edegelen bir Timur düşmanlığı vardır ve bu anlaşılabilir bir durumdur. Anlaşılması mümkün olmayan ise, başta Köprülü Hoca olmak üzere, anlı şanlı bazı tarihçilerin, sözde bilimsel çalışmalarla, Osmanlı sultanını zincirleyerek demir kafese kapatıp, karısına çırılçıplak sakilik yaptırmak suretiyle intiharına yol açan bir Timur algısı yaratmış olmalarıdır. Ve ne yazık ki bu algı neredeyse resmi tarih haline gelmiş durumdadır.

Timur-Bayezid ilişkilerinin böylesi yüzeysel bir düzleme çekilerek Timur tarihinin merkezine yerleştirilmesiyle, bir taraftan Timurlu-Osmanlı ilişkilerinin soğukkanlı analizlerinin yapılması imkânı ortadan kalkmakta, bir taraftan da Timur düşmanlığına endeksli tarih anlayışı giderek kökleşmektedir. Bazı ünlü Türk tarihçilerinde Timur nefreti "Allah'tan bir dileğim olsa Timur'un cennet yüzü görmemesini isterim" diyebilecek boyuta ulaşmıştır.[5]

İlginç olan nokta, Timur'la ilgili olarak Türk tarihçileri tarafından yaratılan bu efsanelerin bütünüyle gerçek dışı olmasıdır. *Günümüz Türk Tarihçiliğinde Timur Üzerine Yaratılan Efsaneler ve Gerçekler* bölümünde söz konusu efsaneler, dönemin birincil kaynakları ışığında, bizzat bu efsaneleri yaratan tarihçilerin kullandığı kaynakların mukayeseli bir değerlendirilmesiyle analiz edilmekte ve bu konularla ilgili tarihi gerçekler ortaya konulmaktadır.

Tarih çalışmalarındaki temel sorunlardan birisi de araştırılan konuyla ilgili birincil kaynakların değil, onları yorumlayan ikincil kaynakların veya çevirilerin kullanılıyor olmasıdır. Ne yazık ki çevirilerin hiçbir bilimsel denetimden geçmediği ülkemizde, Türk Tarih Kurumu yayınlarında bile fahiş hatalara rastlanmaktadır.[6] Bu nedenle elinizdeki kitapta, kaynaklar bölümünde kolayca fark edileceği gibi, hangi dilde olduğuna bakılmaksızın, büyük ölçüde birincil kaynaklar kullanılmaya çalışılmış, çeviri eserler ise çeşitli dillerdeki çevirilerin karşılaştırılması ile çapraz doğrulama yapıldıktan sonra kullanılmıştır.

5 Şimşirgil, *Emir Timur*, s. 11 (Önsözde M. Altan Köymen'den alıntı).
6 *Moğolların Gizli Tarihi*, Prof. Ahmet Temir çevirisi. Açıklama için bkz. *Timur'un Kökenleri: Barlaslar* bölümü

Gerçeği yazmak, gerçek dışı zeminler üzerine inşa edilmiş geleneksel görüşlerle ve topluma mal olmuş önyargılarla çatışmak demektir. Bu nedenle, tarafsız bir bakış açısıyla ve büyük ölçüde birincil kaynaklara dayanılarak yazılmış olan bu kitap, kaçınılmaz bir biçimde, bugüne kadar Timur kimliği üzerine oluşturulan bütün önyargıların ve hurafelerin sorgulanmasına yol açacaktır. Bu noktada önemli olan, okuyucunun kitabı söz konusu önyargılardan arındırılmış bir zihinle okumasıdır.

Her çalışmada olduğu gibi, bu kitabın yazılışında da çok sayıda değerli insanın katkısı oldu. Onların hepsine teşekkür borçluyum.Amerikan üniversitelerindeki birincil kaynaklara ulaşmamı sağlayan Michigan State University öğretim üyesi, sevgili dostum, Prof. Timur Kocaoğlu'na; Özbekçe kaynaklar konusunda değerli Özbek yazar Tahir Kahhar'a; Rusça kaynakların çevirisi konusundaki yardımları için Türk Akademisi Başkanı Darhan Khıdıraliyev'e; Farsça kaynakların çevirisi konusundaki katkıları için Dr. Sinan Eren'e, Osmanlı arşiv materyallerinin sağlanması ve transkripsiyonu konusundaki yardımları için dönemin Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Md. Yardımcısı Mustafa Budak'a; Arapça kaynaklar konusundaki yardımları için Selenge Yayınları sahibi değerli dostum Ahsen Batur'a, Alman üniversitelerinde bulunan bazı kaynaklara ulaşmamı sağlayan Leibniz-Institut für Europäische Geschichte öğretim görevlisi Dr. Zaur Gasimov ve Institut für Kultur-Geschichts und Integrationsstudien Başkanı Latif Çelik'e, İspanyol dilindeki birincil kaynaklara ulaşım ve çeviri konusunda katkı sağlayan İstanbul Üniversitesi İspanyol Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Dr. Mehmet İlgürel'e; Ankara Savaşı'na farklı bir bakış açısı getiren tek *Osmanlı Anonim Tarihi*'nin orijinalini temin ederek yardımcı olan Yıldırım Işıklar Hava Lisesi Öğretmeni Şâmîl Çan'a gönülden teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu noktada çok değerli ağabeyim Ahmet Özköseoğlu için ayrı bir paragraf açmam gerekiyor. Kitap projesini gündeme getirdiğim ilk günden itibaren, Osmanlı Arşivleri'nden Vatikan Kütüphanesi'ne, Fransız Bibliothèque Nationale'den Amerikan Kongre Kütüphanesi'ne uzanan kaynak toplama döneminde ve başta Latince olmak üzere çok sayıda dilden yüzlerce sayfa tercümenin yapıldığı yazım öncesi hazırlık aşamasına verdiği maddi ve manevi destekle elinizdeki kitabın ortaya çıkmasında en büyük hissenin sahibi oldu. Katkıları için kendisine minnettarım.

Son olarak, en büyük teşekkürüm sevgili eşim Prof. Dr. Gülnur Andican'a. Onun yarattığı sevgi, anlayış ve hoşgörü dolu ortam olmasaydı bu kitabın yazılması mümkün olmazdı. Oğullarım Aybek ve İlbek de manevi desteklerini esirgemediler. Onlara da teşekkür ediyorum.

Kitabın Timur tarihi araştırmalarına yeni bir soluk ve farklı bir bakış açısı getirmesi dileğiyle…

A. Ahat Andican
Ataköy-İstanbul
Mart, 2019

BÖLÜM 1
TİMUR TARİHİNİN BİRİNCİL KAYNAKLARI

Timurlu Kaynakları

Timur'un gerek tarihe olan düşkünlüğü ve gerekse gelecek nesillere kendisi ve devleti ile ilgili yazılı kaynak bırakma merakı sebebiyle, sağlığında çok sayıda tarihi çalışma gerçekleştirilmiş ise de, bunların ancak iki tanesi, Gıyasüddin Ali'nin *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*'ı ile Nizamüddin Şâmî'nin *Zafernâme*'si günümüze ulaşabilmiştir.

Timur döneminde yazılan ve günümüze ulaşamayan çok sayıda eser vardır. Daha sonraki dönem tarihçilerinin kitaplarında bulunan kayıtlar ve göndermeler bu eserler konusunda bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Henüz gün yüzüne çıkmamış veya tamamen kaybolmuş bu eserler, Timur'un bitikçileri tarafından yazıldığı tahmin edilen *Târih-i Hânî, Manzume-yi Türki, Fütühat-ı Deşt,* Mevlâna Safiyü'd-din Huttalânî'nin Türkçe yazılmış tarih kitabı, Mevlâna Nasirü'd-din Ömer tarafından yazılan *Ruzname-yi Fütühat-ı Hindustan,* Şeyh Muhammed Zengi tarafından yazılan *Cüş u Kurüş,* Münşi Mevlânâ Şihabü'd-din Muhammed'in Suriye-Anadolu seferlerini anlatan *Feth-i Bilâd-ı Şâm-ı Rûm ve Fütuhat-ı Miranşâhî* isimli eseri şeklinde sıralanabilir.[1] Timur sonrası dönemde, giderek yükselen Timurlu Rönesansı'nın sağladığı kültürel zenginlik ortamı içerisinde çok sayıda tarih çalışması yapılmış olmakla birlikte, Yezdî'nin *Zafernâme*'si hariç, bunların çoğu, önceki tarihçilerin eserleri üzerine kendi dönemlerinde yaşanan olayların eklenmesi şeklinde yazılan tarihlerdir.

Bilinen Timur dönemi kaynakların ilki Gıyasü'd-din Ali'nin *Ruzname-yi Fütühat-ı Hindustan*'ıdır. Bizzat Timur'un emriyle 1399-1403 yılları arasında yazılan bu eser, sıradan insanların rahatça okuyamayacağı ağdalı bir üsluba sahip olması nedeniyle, Timur tarafından takdir görmemiştir. Yazarın, "Her ne kadar bazı yerlerde dini ilimlere fazla dalınıp hitabete fazla girilmemişse de, uğurlu işler elden geldiğince aktarılmaya çalışılmıştır" şeklindeki ifadesi, kitabın okunmasındaki güçlüğün nedenini açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte yazarın dönem olaylarının bizzat şahidi olması nedeniyle, kitap, Timur tarihi araştırmaları için önemli bir kaynaktır.[2]

Timur dönemi kaynaklarının en özgün olanı, yine Timur'un isteği üzerine Nizamüddin Şâmî tarafından yazılan ve ismi bizzat Timur tarafından

1 Daha geniş bilgi için bkz. Woods, *The Rise of Timurid Historiography*, Journal of Near Eastern Studies, Vol. 46, No. 2 (1987), s. 81-108. Tauer, *Timurlular Devrinde Tarihçilik*, Belleten c. 29/4, 1965, s. 49-69; Hinz, *Timuriler Tarihi Hakkında Menba Tetkiki*, Belleten, c. 6/8, 1942, s. 85-120.

2 Gıyasü'd-din Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan* (*Saadetnâme*), s. 22.

konulan *Zafernâme* adlı eserdir. Şâmî, Timur'un *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan* hakkındaki düşüncelerini bildiği için, "halkın anladığı, seçkinlerin beğendiği" bir kitap yazmayı planladığını söylemiş, Timur da "işte ben böyle bir söz istiyorum" demiştir.[3] Eserini 1402 sonrası iki yıl içerisinde yazdığı tahmin edilen Şâmî, büyük ölçüde Timur'un yanında bulunan Uygur ve Fars kâtiplerin günlük kayıtlarından ve kısmen de Timur'la birlikte katıldığı seferler sırasındaki gözlemlerinden yararlanmıştır. Timur'un iktidara gelişinden 1404 yılına kadarki saltanat süresini kapsayan eser, Anadolu seferi dönüşünde kendisine takdim edilmiştir. Timur'un talebi üzerine Şâmî, eserin bir nüshasını da ithaf bölümünü değiştirdikten sonra, kendisine İlhanlı coğrafyası tevzif edilen Halil Sultan'a sunmuştur. Timur'un maiyetinde daima kıssahanlar, yani okuyucular bulundurduğu ve başta tarih kitapları olmak üzere merak ettiği her konuda kendisine kitap okutturduğu iyi bilinmektedir.[4] Nizamüddin Şâmî, kendi ifadesine göre, Anadolu seferinin bir bölümünde (veya tamamında) Timur'un maiyetindeydi. Dolayısıyla Timur'un, bu tarih çalışmasının, en azından tamamlanmış bölümlerini, kendisine okutturduğunu, bazı katkılarda bulunduğunu ve hatta üzerinde bazı düzeltmeler yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Esere bizzat Timur tarafından *Zafernâme* ismi verilmiş olması da bu görüşümüzü doğrulamaktadır. Sonuç olarak Şâmî'nin *Zafernâme*'si Timur tarihi açısından en güvenilir ve özgün kaynaklardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şâmî'nin eserinin bittiği 1404 yılı Mart'ından Timur'un ölümüne kadar geçen sürenin olayları ise, Şahruh'un emriyle, Hafız-ı Ebrû tarafından, 1411 yılında *Zeyl-i Zafernâme* başlığı altında yazılmıştır ve bu eser Şâmî'nin kitabının devamı olarak kabul edilmektedir. Hafız-ı Ebrû'nun bu dönemde Timurlu ordusuyla birlikte olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla *Zeyl-i Zafernâme* de büyük ölçüde gözlemlere dayalı bir çalışmadır. Ne yazık ki Hafız-ı Ebrû'nun bu çalışması Timur'un hayatının son bir yılını kapsamaktadır.

Timur dönemini yaşamış tarihçilerden bir diğeri, *Tarihnâme* isimli kitabın yazarı Tacü's-Selmanî'dir. Yazar, kitabının giriş bölümünde, Şahruh'un kendisinden Hazreti Sâhibkıran'ın saltanatını, onun zamanındaki durumu ve unutulmuş olan olayları açık ve anlaşılır bir şekilde yazmasını istediğini kaydetmektedir.[5] Ne yazık ki bu yazar da kitabını Timur'un yedi yıllık sefer sonrasında Mâverâünnehr'e dönüşüyle, yani 1404 yılının Temmuz ayından itibaren başlatmakta, Çin seferi hazırlıkları ve ölümüyle sürdürmektedir. Tarihçi, Şahruh'un isteğinin aksine, Timur dönemine değil, Timur sonrası dönemde başlayan iktidar mücadelelerine yoğunlaşmıştır. Saray içi entrikalara karışan yazar, Şahruh tarafından ce-

3 Şâmî, *Zafernâme*, s. 12.
4 Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. III, s. 429-430.
5 Tacü's-Sel anî, *Tarihnâme*, s. 11. Bazı kaynaklar Tacü's-Sel anî'nin, Şâmî'nin kitabının devamını yazmak üzere Ti ur tarafından görevlendirildiği düşüncesindedirler. (Szuppe, *Historiograpy v. Timurid Period*, s. 358-359.)

zalandırıldığı için, kitabını tamamlayamamış ve ancak 1409 tarihine kadar olan olayları nakledebilmiştir.

Şahruh döneminde yazılmış olmasına karşın Timur öncesi Mâverâünnehr tarihini, Timur'un iktidara çıkış dönemini ve daha sonraki Harezm, Moğolistan ve Horasan seferlerini ayrıntılı biçimde anlatması nedeniyle farklı bir konuma sahip olan bir diğer kaynak, Muinüddin Natanzi'nin *Müntahab'üt Tevârih-i Muinî* isimli eseridir. Tarihçi bu eseri, aslında, Timur'un Fars bölgesinde hükümran olan torunu İskender için yazmış ve 1413 yılında kendisine takdim etmişti. İskender'in hanedan içi mücadeleyi kaybederek siyaset sahnesinden çekilmesinden sonra, Timur'un emîrlerinden Musa Nesefi, Natanzi'ye, Şahruh'a ithaf edilmek üzere dünya tarihi kapsamında yer alabilecek nitelikte bir *Timurlular Tarihi* yazma görevi verdi. Bunun üzerine Natanzi, İskender için yazdığı kitabın ithaf bölümünü değiştirip ilaveler yapmak suretiyle yeni bir kitap hazırladı ve 1414 yılında Batı seferinden dönen Şahruh'a takdim etti. İskender'e ithaf edilen ilk nüsha, yazar ismi belli olmadığı için, Rus Doğu Bilimcisi Bartold tarafından bilim dünyasına *İskender Anonimi* adıyla takdim edilmiştir. Daha sonraki tarihlerde Şahruh'a ithaf edilen nüshaların ortaya çıkmasıyla kitabın yazarının Natanzi olduğu anlaşılacak ve kitap *Müntahab'üt Tevârih-i Muinî* adıyla tanınacaktır. Kitabın *Dünya Tarihi* bölümü daha önce yazılmış kitaplardan derlenmiş olmakla birlikte, *Timur Tarihi* bölümü, yazarın Timur dönemi olaylarına katılmış şahıslarla yaptığı görüşmelere dayanmaktadır. Bu sebeple Nizamüddin Şâmî'de bile olmayan bazı ilginç bilgiler içermektedir.

Timur tarihini gerçeklere en uygun ve en kapsamlı şekilde anlatan kitap Şerefüddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme*'sidir. Şahruh'un oğullarından Fars Bölgesi Valisi Şehzâde İbrahim, tarihe çok meraklı olup, yazılı ve sözlü nakillerle dedesi Timur hakkında birçok malzeme toplamıştı. Daha sonra bu malzemeleri maiyetinde bulunan Mevlânâ Yezdî'ye verdi ve edebi bir üslup içerisinde bir *Timur Tarihi* yazmakla görevlendirdi. Böylece, Yezdî, Timur'un ölümünden yirmi yıl kadar sonra, büyük ölçüde Timur'un sağlığında yazılan Şâmî'nin *Zafernâme*'sine, Timur'un bitikçileri tarafından yazdırılan ruznâmelere ve Şehzâde İbrahim tarafından toplanan birinci el kaynaklara dayanarak kapsamlı bir kitap yazdı. *Zafernâme* adı verilen kitap Cengiz Han'dan itibaren Moğol-Türk hanlarının şecerelerini kapsayan *Tarih-i Cihangirî* ve Timur'un başlangıcından Şahruh'un iktidarına kadar olan dönemi kapsayan *Timur Tarihi* olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Daha sonraki dönemde *Tarih-i Cihangirî* adı verilen ilk bölüm *Zafernâme*'nin *Mukaddime*'si olarak adlandırılacaktır. Yezdî, *Mukaddime* bölümünde okuyucuya kitabının gerçekliğiyle ilgili güvence verdikten sonra, *Zafernâme* için kaynak olarak kullandığı günlük kayıtların toplanması ve denetlenmesinin geçmişte bizzat Timur tarafından yapıldığını, dolayısıyla içeriğin aslında bizzat Timur'a ait olduğunu söylemekte ve kendisinin sa-

dece Fars dilinin güzelliğini kullanarak son dokunuşları ve düzenlemeleri yaptığını belirtmektedir.[6] Gerek birincil kaynaklarının çokluğu ve gerekse yazım üslubunun zenginliği nedeniyle Yezdî'nin *Zafernâme*'si kısa bir zaman içerisinde Şâmî'nin *Zafernâme*'sinin önüne geçecek ve tarihçiler için Timur tarihi konusunda vazgeçilmez bir kaynak eser haline gelecektir.

Şahruh döneminde ve bizzat onun isteğiyle yaratılan bir diğer önemli kaynak, Cengiz ve Timur şecerelerini temel alan *Muizzü'l Ensab fi Şacaratü'l Ensab*[7] isimli eserdir. Yazarının kim olduğu bilinmemekle birlikte, üslubundan hareketle Hafız-ı Ebrû'nun kaleminden çıktığı tahmin edilmektedir. Zeki Velidi Togan, bu eserin, aslında, İlhanlı tarihçisi Reşidüddîn Fazlullah tarafından Cengiz hanedanı için hazırlanmış *Şu'b-i Pencgâne* isimli esere Timur ve Şahruh dönemlerinin eklenmesiyle oluşturulduğunu ortaya koymuştur.[8] Eserin özelliği, sadece hükümdarların nesebnâmelerini değil, aynı zamanda, bu hükümdarlar döneminde görev yapan üst düzey yöneticilerin kayıtlarını da bulunduruyor olmasıdır. Timur'la ilgili bölümde, hanımları, cariye eşleri, emîrleri, bitikçileri (münşi ve bahşi), tuvaçıları, mühürdarları, bahadırları, yasavulları ve şehzâdeleri sıralanmıştır.[9] Hanedan dışı şahısların ve eşlerin hangi kabilelerden geldikleri de kaydedilmiş olduğu için *Muizzü'l Ensab* Timur döneminin değerlendirilmesi açısından çok değerli bir kaynaktır.

Şahruh'tan itibaren Timurlu Devleti'nin yıkılışına kadar daha birçok tarihçi Timurlular dönemiyle ilgili eserler vermişlerdir. Fakat bunların neredeyse tamamı Timur dönemi için kaynak olarak Yezdî, Şâmî ve Natanzi'nin eserlerini kullanmış, yaşadıkları dönemle ilgili olarak da kendi gözlemlerini eklemişlerdir. Bu eserlerin en tanınmışı Hafız-ı Ebrû'nun *Zübdet'üt Tevârih* adlı kitabıdır. Kitap aslında Ebrû'nun *Mecmua el Tevârih* isimli dünya tarihi çalışmasının dört bölümünden birisi olup büyük ölçüde Şâmî'nin *Zafernâme*'si esas alınmış, kısmen de Natanzi'den ilaveler yapılmıştır. Şahruh'un son dönemlerinden itibaren Timurlularla ilgili çok sayıda eser yazılmış ise de, bunların hemen hemen tamamında Timur'la ilgili bölümler, yukarıda sözünü ettiğimiz temel kaynaklardan yararlanmışlardır. Yine de bunların bazılarında Timur dönemi tarihlerinde bulunmayan yeni bilgilere rastlanabilmektedir.[10]

Bütün bu değerlendirmeler sonucunda Timur tarihinin geneli konusunda Şâmî ve Yezdî'nin *Zafernâme*'leri, Natanzi'nin *Müntahab'üt Tevarih*'i, Hindistan Seferi için Gıyasü'd-din Ali'nin *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*'ı, Timur'un son dönemi için Hafız-ı Ebrû'nun *Zeyl-i Zafernâme*'si ve Tacü's-Selmanî'nin *Tarihnâme*'si, Timur hanedanının yapısı, Timurlu kabileler,

---

6 Yezdî, *Zafernâme*, Tahran Baskısı, c. I, s. 20-21.
7 Bundan sonra *Muizzü'l Ensab*
8 Togan, *Emîr Timur'un soyuna dair bir araştırma*, 77-78.
9 *Muizzü'l Ensab*, 97 b-100 b.
10 Bu eserler ve yazarları tarih sırasına gö e şu şekilde sıralanabilir. Fasih-i Havfi: *Mücmal-i Fasihi*; Fazlallah Musavi: *Tarih-i Hayrat*; Cafer el Hüseyni: *Tarih-i anbiya u Mülük*; Hasan b. Şihab-i Yezdî: *Cami'ül Tevârih-i Hasanî*; Abdulrezak Semerkandî: *Matla'i-Sa'deyn va Macmua'ı Bahreyn*; Mi hond: *Ravzat'üs-safa fi sırat'ül Enbiya*; Hatifi: *Timurnâme* (destan); Handemî *Habibü's-siyer*.

emîrler ve bürokrasi konusunda da *Muizzü'l Ensab* kullanılabilecek temel ve özgün Timurlu kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Arap Kaynakları

Arabşah

Timur dönemi tarihçileri arasında Timurlu coğrafyasından olmayan ve kitabı 1600'lerden itibaren Batı dünyasında tanınan tek tarihçi Suriyeli İbn Arabşah'tır.[11] Kendi hayat hikâyesinde anlattığına göre, Timur'un Şam'ı işgali sırasında, 12 yaşındaki Arabşah, ailesiyle birlikte esir edilerek Mâverâünnehr'e götürülmüştü. Semerkand'da Şemseddin Cezeri'den hadis, Şeyh Uryan Ethemi'den Farsça ve Moğolca dersleri alan Arabşah, daha sonra tahsilini tamamlamak amacıyla Çin sınırına kadar Mâverâünnehr ve Moğolistan şehirlerini dolaşmış, bir süre Harezm'de kaldıktan sonra Altın Ordu Hanlığı'nın başkenti Saray şehrine gitmiştir. Buradaki dört yıllık ikametinden sonraki durağı Osmanlı başkenti Edirne'dir. Arabşah 1412 yılından itibaren Osmanlı sultanı Mehmed Çelebi'nin şehzâdelerine öğretmenlik yapacak ve Çelebi'nin ölümünden sonra memleketine dönecektir. Timur'la ilgili *Acâibu'l Makdûr Fî Nevâib-i Timûr*[12] başlıklı kitabını 1427-37 yılları arasında yazdığı tahmin edilmektedir.

Çocuk yaşta esir edilerek ülkesinden koparılmasına ve ailesinin darmadağın olmasına sebep olduğu için Arabşah, Timur'a karşı büyük bir kin beslemekteydi. Dolayısıyla yazdığı *Acâibu'l Makdûr* isimli kitap, Timur karşıtı bir nefret ve lânetleme abidesi gibidir. Bu özelliği nedeniyle kitap, başta Osmanlı Devleti olmak üzere, Timur tarafından işgal edilen bütün coğrafyalarda yaygın bir şekilde okunmuş, Batı ülkelerinde de neredeyse Timur'la ilgili başucu kitabı haline gelmiştir.[13] Özellikle, Orta Asya tarihi alanında cumhuriyet dönemi Türk tarihçilerini en çok etkileyen Rus Doğu Bilimcisi Bartold, Arabşah'ı, Timur tarihi ile ilgili en güvenilir kaynakmışçasına popülerleştirmiş ve referans olarak kullanmıştır. Başta Bartold olmak üzere bazı tarihçilerin Arabşah'ı Timur tarihi konusunda temel kaynak olarak kullanmalarındaki esas gerekçe, onun, Timur'un çağdaşı olarak Semerkand'da bulunmuş olması, böylece kitabını birincil kaynaklara ve doğrudan gözlemlere dayanarak yazmış olduğu düşüncesidir. Hatta bazı tarihçiler Arabşah'ın Timurlu sarayı çevrelerine dâhil olduğu, dolayısıyla Timur tarihi ile ilgili kaynaklara doğrudan ulaşabildiği gibi bir iddiayı gündeme getirmişlerdir.

---

11 Arabşah'ın *Acâibu'l Makdâr* isimli eseri 1620 tarihinde Jacob Golius tarafından Leiden'e getirilmiş, 1636'da *Ahmedis Arabsiadae vitae et rerum gestarum Timuri, gui vulgo Tamerlanes dicitur, historia*, başlığıyla Latinceye ve 1658 yılında da Fransızcaya tercüme edilmiştir.

12 Bundan sonra *Acâibu'l Makdûr*

13 Arabşah'ın Osmanlı tarihçileri arasında popüler olmasının bir diğer nedeni de, 1412 yılından Çelebi Mehmed'in ölümüne kadar on yıl boyunca Osmanlı sarayında kalması ve şehzâdelere hocalık yapmış olmasıdır. *Acâibu'l Makdûr*, Türkiye'ye matbaanın girmesinden sonra tarih konusunda basılan ilk kitaplardan biridir. Nazmizâde Murtaza Efendi tarafından tercüme edilmiş ve İbrahim Müteferrika tarafından *Tarih-i Timur Gürgan* başlığıyla 1730 yılında yayınlanmıştır.

Diğer taraftan Arabşah'ın kendi yazdığı hayat hikâyesi ve *Acâibu'l Makdûr*'un içeriği değerlendirildiğinde bu görüşlerin doğru olmadığı, yazarın kitabını ne kendi gözlemlerine ne de Timurlu yönetim çevrelerinden elde edilebilecek birincil kaynaklara dayandırmadığı kolayca anlaşılabilecektir. Öncelikle Arabşah esir olarak Semerkand'a gönderildiğinde 12 yaşında bir çocuktu. Timur ise Suriye seferini tamamladıktan sonra başkentine dönmemiş, yedi yıllık seferi kapsamında Osmanlı Devleti üzerine yürümüştü. 1404 yılı ortalarında Semerkand'a dönen Timur, ertesi yılbaşında, Çin seferine çıkarken hayatını kaybetmiştir. Buradan ortaya çıkan sonuç Arabşah'ın Timur'la doğrudan hiçbir temasının olmadığı gerçeğidir. Bu dönemde Arabşah, kendi ifadesiyle, hadis dersleri alan, Farsça ve Moğolca öğrenmeye çalışan bir öğrencidir. Arabşah'ın Mâverâünnehr şehirlerinden başlayıp Çin sınırlarına kadar Moğol bölgelerinde devam eden, Harezm'de bir süre kaldıktan sonra 1408 yılında, yani 19 yaşında olduğu sıralarda Altın Ordu başkenti Saray'da sonuçlanan "tahsilini tamamlama" süreci göz önüne alınırsa, 16-17 yaşlarında, yani Timur'un ölümünden bir-iki yıl sonra, Semerkand'dan ayrılmış olması gerekir. Bu durumda Semerkand'da kalış süresinin dört-beş yılla sınırlı olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, Timur sonrası başlayan iktidar mücadelesi döneminde 14-15 yaşlarındaki bir esir çocuğun Timurlu yönetim çevreleriyle temas kurduğunu, henüz tamamen saray kitaplıklarında veya devlet bürokrasisinde muhafaza edilen birincil kaynaklara ulaşabildiğini düşünmek için fazlasıyla hayalperest olmak gerekmektedir.

Timur tarihçilerinin eserlerinin ancak Şahruh'un iktidarı ele geçirdiği 1410'lu yıllardan sonra yazıldığı veya istinsah edildiği düşünülürse Timurlu yönetim çevresi dışındaki bir şahsın bir Timur tarihi yazabilmek için elinde halk arasında dolaşan söylentilerden başka bir kaynak olamayacağı ortaya çıkar. Nitekim Arabşah'ın *Acâibu'l Makdûr* adlı eseri, yazarın Timur'a olan büyük nefretinin yansıması olarak, baştan aşağı Timur karşıtı olan, tarihi gerçeklerle örtüşmeyen ve yer yer kendi içerisinde çelişen söylentilerle doludur.

Arabşah'ın kitabının daha başlangıç kısmından, Timur ve ailesi konusunda yazdıklarından yapılacak alıntılar bu durumu açıkça ortaya koyacaktır. Timur doğduğunda iki avucunun kan dolu olduğunu, havadan düşen bir miğferin köz ve kıvılcımlar çıkararak ovaları ve şehirleri doldurduğunu söyleyen Arabşah, "Timur ve babası sahralarda dolaşan akılsız ve dinsiz çobanlardı" demektedir.[14] Daha sonra "babası fakir bir çizme ustasıydı, kendisi ise demirciydi"[15] şeklinde bir iddiayı dillendiren Arabşah, kitabının sonraki bölümlerinde, Timur'un babasının Belh padişahı Hüseyin'in yüzbaşısı ve devlet erkânının bir üyesi, kendisinin de sultanın at bakıcısı ve çobanı olduğunu yazmaktadır.[16] Kitap, Timur'un gençliğinde bir eşkıya çetesinin reisi olduğu, hırsızlıkla geçindiği, hiç okuma yazma

14 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 33.
15 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 34.
16 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 35-36.

bilmeyen bir ümmi olduğu, Şah Mansur'la savaşırken kadın kıyafeti giyip kendi hareminin içerisinde saklandığı, Osmanlı sultanı Bayezid'i zincire vurdurup demir kafese kapattırdığı ve ölümünü seyrettiği gibi asılsız iddialarla devam etmektedir.

Arabşah'ın bu üslubu, kitabının kaynak olarak kullanımında ciddi sıkıntılara neden olmaktadır. Tanınmış Türk tarihçisi İbrahim Kafesoğlu Arabşah'ın kaynak olarak değerini şöyle ifade etmektedir:

> Şöhretini borçlu olduğu tarihçiliğine gelince, vakaları ve müşahedeleri iyi zapt etmiş, bazı mühim hususlarda esaslı izahat vermiş, fakat çok kere hislerinin tesirinde kalarak, bir tarihçi için mutlaka lâzım olan tarafsızlığını muhafaza edememişti. Bu sebeple doğru neticelere ulaşabilmek için, eserinde müellifin hükümlerinden ziyade, muhtevaya ve bunların cereyan tarzına dikkat etmek lâzım gelmektedir.[17]

İbn Haldun

Günümüzde dünya sosyoloji biliminin öncülerinden kabul edilen Tunuslu âlim İbn Haldun, Timur'un Şam'ı işgal ettiği 1401 yılının Ocak ayı başlarında bu şehirde bulunmaktaydı. Davet üzerine Timur'un karargâhına götürülen İbn Haldun, daha sonraki on beş günlük süre içerisinde Çağatay hükümdarı ile birkaç kez görüşerek sohbet etme imkânı buldu. Timur'un isteği üzerine Mağrip ülkelerini tanıtan bir rapor hazırladı. Mısır'a döndüğünde Mağrip sultanına Timur'u anlatan bir bilgi notu gönderdi. Daha sonra yazdığı hatıralarında Memlûk sultanı Ferec'le birlikte Şam'a gidişini ve bu şehrin Timur tarafından zapt edilişini anlattığı bölümde, Türkler ve Moğolların tarihini, Timur'la yaptığı görüşmeleri, bu görüşmeler sırasında Timurlu karargâhındaki gözlemlerini ve Mağrip sultanına gönderdiği raporun metnini aktarmıştır.[18] Bu görüşmelerle ilgili kayıtlar kısa olmakla birlikte İbn Haldun'un hatıraları büyük bir İslam âliminin Timur hakkındaki birinci elden gözlemlerini yansıtıyor olması bakımından çok önemli bir kaynaktır. Bu görüşme kayıtları Timur'un etnik kimlik olarak Türklüğü benimsediğini, kendisini Cengiz'in soyundan kabul etmediğini, Şiiliği desteklemediğini, bazı insanların onu bilim adamı olarak kabul edecekleri kadar derin bir tarih ve siyaset bilgisine sahip olduğunu göstermekte, birçok tarihçi tarafından bu konularda ortaya atılan yalan yanlış fikirlere nokta koymaktadır.

Yabancı Kaynaklar

Dominiken Rahibi Jean (1403)

Timur hakkında birinci elden yazılmış ilk önemli kaynak, Timur ile bizzat görüşerek onun mektuplarını Avrupa krallarına götüren Dominiken rahibi ve Sultaniye başpiskoposu Jean'ın, Avrupa'daki ziyaretleri sı-

17 Kafesoğlu, *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler*, s. 344.
18 İbn Haldun, *et-Ta'rîf bi-İbn Haldun*, s- 235-260.

rasında görüştüğü makamlara sunmak amacıyla hazırladığı Timur'u ve imparatorluğunu tanıtan notlardır. Başpiskopos Jean tarafından Fransızca olarak hazırlanan bu notlar Fransız kralının tarihçileri tarafından Latinceye çevrilmiştir.[19] Timur henüz hayattayken yazılıp Avrupa başkentlerinde dağıtılan bu kitapçık, daha sonraki dönemde batılı ülkelerdeki Timur algısını şekillendirmiş olması bakımından çok önemlidir.

Rahip Jean'in notlarında Timur ve imparatorluğu ile ilgili özgün bilgiler olduğu kadar, Timur hakkında uydurulmuş efsaneler de bulunmaktadır. Jean, kitabına Timur'un iktidara gelişi ile başlamaktadır. Anlattığı öykünün bazı yerleri tarihi gerçeklerle uyuşuyor olmakla birlikte, büyük bir kısmı efsanevi niteliktedir. Gençliğinde çok az sayıda adamı olan Timur, çevrede baskınlar yaparak emrindekilerin sayısını artırmış ve bir süre sonra Çağatay hükümdarını rahatsız edecek bir güce ulaşmıştır. Çin hükümdarına sığınarak ondan yardım alan Timur, Tatar hükümdarını öldürerek karısını alacak, kızlarını kendi çocuklarıyla evlendirecek ve sağ bıraktığı tek erkek çocuğu "göstermelik han" olarak tayin edecektir.[20] Böylece seferlerine başlayan Timur doğuda Çin sınırından batıda İzmir'e kadar ulaşan bir imparatorluk yaratmıştır.

Rahip Jean'in daha sonraki bölümlerde yazdıkları doğrudan kendi gözlemlerine dayanması bakımından Timur tarihi için çok önemlidir. Bu bölümlerde Jean "Temir" sözcüğünün "Demîr", Temirlenk'in ise "Aksak Timur" anlamına geldiğini aktarmakta, "Temirlenk" tanımlamasının Timur düşmanı olan Tatarlar ve Farslar arasında, onu aşağılamak amacıyla kullanıldığını söylemektedir. Türkler ondan Emîr Timur şeklinde bahsederlerken, Farslar Büyük Emîr (Emîr-i Kelân) tabirini kullanmaktadırlar. Timur'un kendisini Timur Courcan[21] olarak tanımladığını söyleyen rahip, emirnâmelerine "Timur Courcan sözümüz..." diye başladığını, sultan, han veya hakan gibi unvanlar kullanmadığını belirtmektedir.

Timur'un, Tatarların Çağatay grubundan geldiğini belirten Jean, daha sonraki bölümlerde, onun ailesi ve çocukları hakkında bilgi vermektedir. Hristiyan rahip, Timur'un en büyük oğlu Miranşah'ın 43 yaşında olduğunu söyledikten sonra "O herhangi bir Hristiyan gibidir. Babası-

19 Fransızca nüsha Kilikya Ermeni kralı Hetum'un Moğol hanı Mengü'yü ziyaret etmek amacıyla 1257 yılında yaptığı Karakurum Seyahati ile ilgili anılarını içeren bir dosyaya karışmış bir şekilde, çok uzun bir süre, Paris Milli Kütüphanesi'nde muhafaza edilmiştir. Daha kötüsü, söz konusu notlar, 1271 tarihinde ölen Hetum'un 1300'lü yıllarda yaşayan Timur ile ilgili bir yazılı belge oluşturamayacağının farkında olmayan Fransız tarihçileri tarafından Hetum'un seyahat notlarından oluşan kitaba dâhil edilerek basılacaktır. (Bibl. nat., départ, des imprimés, réserve O2r. 18 fol. IX et IXi). Nihayet tarihçi Henri Moranvillé, Fransız tarihi ile ilgili çalışmaları esnasında bu yanlışlığın farkına varmış ve Sultaniye başpiskoposu Jean'ın Timur ile ilgili notlarını Hetum'un dosyasından ayırarak, 1894 yılında, *Mémoire sur Tamerlan et sa cour par un dominicain en 1403* (Timur ve Başkenti Hakkında Bir Dominiken'ın 1403'teki Anıları) başlığı altında yayınlamıştır. (Bibliothèque de l'école des chartes. 1894, c. 55. s. 433-464). Bu kitap Jean-François Kosta-Théfaine tarafından *La vie et la cour de Tamerlan* başlığıyla ve çağdaş Fransızca ile 2012 yılında yeniden yayınlanmıştır.

20 Jean'ın Tatar hükümdarı diye söz ettiği şahıs Emîr Hüseyin'dir. Timur onu yendikten sonra üç oğluyla birlikte öldürtmüş, iki oğlu Hindistan'a kaçmış, karısı Saraymülk Hanım'ı da kendi haremine almıştır. Jean'ın "göstermelik han" olarak tanımladığı Sultan Mahmud (metinde Sultamacuch) ise bir önceki göstermelik han Suyurgatmış'ın oğluydu. (Yezdî, *Zafernâme*, s. 97, 171.)

21 Timur'un Gürgân (Gürkan veya Köregân) şeklindeki unvanının Fransızca söylenişi

nın karargâhındaki herkes tarafından sevilmektedir. Babasından sonra onun iktidara geçeceğine inanılmaktadır. Timur Bey'in bu oğlu Hristiyanları ve Frankları -Latinler anlamına geliyor- sevmektedir. O bir diğer İskender'dir" şeklinde ilginç bir değerlendirme yapmaktadır.[22]

Timur yönetiminin nasıl başladığına dair bölümde, sıradan bir insanın nasıl bu kadar güçlü bir hükümdar haline geldiği konusuna açıklık getirilmek istenmektedir. Timur'un etrafında her zaman yetenekli insanlar bulundurduğunu söyleyen Jean, onun fakirlikten bu noktaya getiren Tanrı'ya şükran duyduğunu ve bütün amacının bunun karşılığını vermek olduğunu belirtmektedir. Hristiyan rahibe göre Timur, ne yapıyorsa Tanrı'nın emriyle ve onun isteğine uygun olarak yaptığını ifade etmektedir. Ayrıca Timur, Tanrı'nın her konuda kendisine bir melek aracılığıyla ilham gönderdiğini söylemektedir.[23] Görüldüğü gibi Rahip Jean, Cengiz soyundan gelmeyen Timur'un hükümdarlık erkini, bizzat Timur'un kendi ifadelerine dayandırarak, Tanrısal bir seçim ve görevlendirme süreciyle ilişkilendirmekte ve böylece ilahi bir meşruiyet algısı yaratmaktadır.

Bir sonraki bölümde Timur'un hâkim olduğu bölgeleri sıralayan Jean, bir insanın kesintisiz at sürerek imparatorluğu bir uçtan bir uca ancak bir yılda geçebileceğini ifade etmektedir. Hiçbir şehrin veya kalenin Timur'a karşı direnemediğini, ele geçirdiği şehirlerde ve kalelerde sayısız insanı esir aldığını aktaran Jean, Timur'un büyük Türk hükümdarı Bayezid'i mağlup ve esir ettiğini aktarmakta, böylece Timur'un yenilmezliğine ve askeri dehasına vurgu yapmaktadır. Rahip Jean'a göre Timur bu başarıları bir milyon asker, sekiz yüz bin at ve 40 filden oluştuğu söylenen güçlü ve eğitimli ordusunu ustaca kullanarak elde etmiştir. Neredeyse 36 yıldır yanında olan tecrübeli komutanlar idaresindeki ordu, hemen her zaman savaşa hazırdır ve askerlerin en etkili silahları kılıç, ok ve yaydan oluşmaktadır. Rahip Jean'ın notlarının bir bölümü *Temir Bey'in İyiliği ve Zalimliği* gibi ilginç bir başlık taşımaktadır. Bu bölümde yazar, Timur'un, dostlarına ve etrafındakilere karşı çok hoşgörülü davrandığını ve nadir olarak şarap içtiği sıralarda çok iyi ve liberal bir karakter sergilediğini vurgulamaktadır. Diğer taraftan Rahip Jean'e göre Timur, düşmanlarına, yolsuzluk yapanlara, kendisine ihanet edenlere karşı çok acımasız davranmakta ve özellikle adalet söz konusu olduğunda, karşısındakinin sosyal konumuna veya dinine bakmaksızın, çok sert ve hoşgörüsüz bir yaklaşım sergilemektedir. Timur'un mühründe gerçek (veritas) sözcüğünün iki kez kazınmış olması, gerçeğe ve adalete verdiği önemin göstergesi gibidir.[24] Timur'un karargâhında Müslümanların içki içmeleri yasaktır, sadece Hristiyanlar yemekte içki içebilmektedirler.

22 Jean de Soltanieh, *La vie et la cour de Tamerlan*, s. 22-23.

23 "Il dit que tout ce qu'il possède et qu'il a fait, il le tient de Dieu, qui le lui a donné et à qui il doit le rendre. Il dit également que Dieu lui fait savoir toute chose par le biais de l'ange." (Jean de Soltanieh, *La vie et la cour de Tamerlan*, s. 25.)

24 Yazar Timur'un mühründe Farsça gerçek anlamına gelen Rasti sözcüğünün iki kez tekrarlandığını söylemekteyse de bu doğru değildir. (Jean de Soltanieh, *La vie et la cour de Tamerlan*, s. 34). Mühürde "Rasti Rusti" sözleri kazınmıştır ve "hakikat kudrettir" anlamına gelmektedir.

Jean, Timur'un kendisine direnen bir şehri yerle bir etmek istediği zaman otağına siyah bayrak çektirdiğini, şehir ele geçirildikten sonra bütün halkın mallarına el konulduğunu, erkekler için fidye alındığını, esir alınan kadın ve çocukların bir kısım erkeklerle birlikte imparatorluğun merkez bölgelerine sevk edildiğini aktarmaktadır. Bu uygulama, Hristiyan ve Müslüman ayrımı gözetilmeksizin bütün esirler için gerçekleştirilmekteydi.

Temir Bey'in Savaş Stratejileri bölümünde Timur'un ordusunu onluk sisteme göre düzenlediğini, asla şehir içinde konaklatmadığını, askerlerinin devamlı at sırtında ve savaşa hazır olduğunu belirten Rahip Jean, uzun yıllar birlikte savaşma tecrübesine sahip, cesur askerlerden oluşan Timurlu ordusunun mutlak hâkim olan Timur'un emirlerine kayıtsız şartsız itaat ettiğini aktarmaktadır. Timur, yüzünden veya vücudunun ön cephesinden yaralanan askerlere büyük saygı göstermekte, sırtından yaralananlara olumlu bakmamakta ve savaşta yararlık gösterenlere büyük ödüller vermektedir.

Sultaniyeli Jean, anlatısını Timur'un savaşlarda uyguladığı taktiklerden örnekler vererek sürdürmekte, daha sonra Sivas, Şam ve Bursa şehirlerinde yaptığını iddia ettiği bazı uygulamaları gündeme getirmektedir. Söylentilere dayanan bu hikâyelerin büyük bir kısmı uydurma olmasına karşın, Timur'la ilgili çalışma yapan bütün Avrupalı tarihçiler ve yazarlar tarafından kaynak olarak kullanılması nedeniyle büyük önem taşımaktadır.

Jean, Timur'un Sivas'ı aldıktan sonra, "kan dökmeme" sözü verdiği için Grekler hariç, erkek, kadın ve çocuk bütün halkı diri diri gömdürdüğünü ve öldürülenlerin sayısının otuz altı bin kişi olduğunu yazmaktadır.[25] Timur gerçekten Sivas'ta dört bin muhafızı diri diri gömdürmüş, esir alınanların bir kısmını mal-ı emân karşılığında serbest bırakırken çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu bir grubu da Semerkand'a göndermiştir.[26] Fakat Sultaniyeli Jean'ın bütün halkın diri diri gömüldüğü şeklindeki asılsız hikâyesi, Avrupalı yazarların bazılarında bütün kadınların, bazılarında Kur'an taşıyan çocukların, bazılarında ise zeytin dalı taşıyan bakire kızların topluca öldürülmesi şeklindeki efsanelere dönüştürülecektir. Ayrıca Timur'un yalnızca Grekleri sağ bıraktığı şeklindeki iddia, Timur'un Greklere karşı iyi davrandığı ve onların kurtarıcısı olduğu şeklinde bir algının doğmasına neden olacaktır.

Jean'ın bir başka hayali öyküsü de Şam şehri ile ilgilidir. İddiaya göre Timur Şam'ı aldıktan sonra bütün Müslüman din adamlarını, onlara destek olmak isteyen 8-9 bin kişilik bir toplulukla birlikte Şam'ın en büyük camisine topladıktan sonra kapıları kilitletmiş ve etrafa yığdırttığı odunları ateşe verdirerek hepsini öldürtmüştür. Jean'ın Bursa şehri ile ilgili hikâyesi daha da dramatiktir. Bursa'da kendisine gelen ve aynı Tanrı'ya

25 Jean de Soltanieh, *La vie et la cour de Tamerlan*, s. 40.

26 Yezdî, *Zafernâme*, s. 343; Şâmî, *Zafernâme*, s. 262. Her iki Timurlu tarihçi de Timur'un Müslümanlardan mal-ı emân alınması, Hristiyanların ise esir edilmesi yönünde emir verdiğini yazmaktadırlar.

inandıklarını söyleyen hahama Timur, Mûseviliğe sıcak baktığını söylemiş ve bütün Yahudileri, aileleriyle birlikte bir sinagogda toplamasını istemiştir. Yahudilerin sinagogda toplanmasından sonra kapıları kilitleten Timur sinagogun ateşe verilmesini emredecektir. Daha sonra Timur bunu Hz. Peygamber'in emri üzerine gerçekleştirdiğini söylemiştir.[27]

Rahip Jean'ın bu kurgusu Orta Çağ Avrupa'sının Yahudilere yönelik bakış açısı ile ilgilidir. Hristiyanlığın ideoloğu sayılan Paul'e göre Yahudiler, günahları nedeniyle Tanrı tarafından dışlanmış ve reddedilmiş bir millettir.[28] Tanrı'nın gazabı olarak kabul edilen Timur da onları bu anlayış çerçevesinde cezalandırmaktadır. Ne yazık ki, gerçeklikle hiç ilgisi olmayan bu öyküler daha sonraki yıllarda, Timur tarihini yazan çeşitli yazarlar tarafından, farklı şehirlerde ve farklı din mensuplarına uygulanmış şekilde yaygın olarak kullanılacaktır.

Rahip Jean'ın notları Timur'un Kıpçak hanı Edige ile olan ilişkileri ve Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid ile olan mücadelesinin anlatıldığı bölümlerle devam etmektedir. Sonraki bölümde Timur'un ülkesinde ekonomik hayatın canlanması açısından yaptığı düzenlemeler ve Avrupa'nın Hristiyan krallıkları ile ticari ilişkiler kurmak konusunda hevesli oluşu gibi değerlendirmeler vardır. Bu bölümü, Timur'a boyun eğen ve rakibi olan hükümdarlar konusunda bilgiler izlemektedir. Doğuda Timur'a rakip olarak sıralanan hükümdarlar, Çin imparatoru, Memlûk sultanı, Altın Ordu hanı ve Mısır'a sığınan Bağdat hâkimi -Ahmed Celayir- şeklindedir.

Timur'un dinlere bakışının anlatıldığı bölümde ise onun diğer Müslümanlar gibi namazını kıldığı, din adamlarına büyük saygı gösterdiği, inançlı Müslümanlara karşı çok iyi davrandığı, ahlaksızları ve özellikle eşcinselleri şiddetle cezalandırdığı belirtilmektedir. Başlangıçta Hristiyanlara olumsuz bakan Timur'un, özellikle Rahip Jean ve François'in telkinleriyle artık daha ılımlı baktığı, Hristiyan tüccarlara ise her zaman olumlu davrandığı söylenmektedir. Rahip Jean'a göre Timur, Yahudilerden hoşlanmamaktadır. Jean'ın kitabı, Timur'un fiziksel görünümü ve sevdiği şeylerin anlatıldığı kısımlarla son bulmaktadır.

Gonzáles de Clavijo (1406)

Kastilya ve Léon kralı III. Henry tarafından Emîr Timur'a gönderilen İspanyol elçi Gonzáles de Clavijo'nun *Embajada a Tamorlán (Historia del gran Tamorlan)* başlıklı günlükleri Timur'la ilgili olarak birinci elden yazılmış en önemli kaynak eserdir. 1403 yılı Mayıs ayında Cadiz Limanı'ndan yola çıkan İspanyol elçilik heyeti, kraliyet mabeyincisi Gonzáles de Clavijo, Alfonso Paez ve Gómez de Salazar olmak üzere üç kişiden oluşmaktaydı.[29] Ayrıca yanlarında Timur'un Ankara Savaşı sonrasında İspanyol

27 Jean de Soltanieh, *La vie et la cour de Tamerlan*, s. 42-45.
28 Chazan, *Reassessing Jewish Life in Medieval Europe*, s. 38.
29 Evatt, Timurlu elçi hariç İspanyol el ilik heyetinin 15 kişiden oluştuğunu ileri sürmektedir. (Evatt, *The Primacy of National Sentiment in the Embajada a Tamorlán and Andanças é viajes*, s. 61.)

gözlemcilerle birlikte Kastilya'ya gönderdiği elçi, Muhammed Algaci bulunmaktaydı. Heyet Cadiz'den Trabzon'a deniz yoluyla, Trabzon'dan Semerkand'a ise kara yoluyla seyahat etti ve yolculuk neredeyse 15 ay sürdü. Timur'la görüştükten sonra 1404 Kasım'ında geri dönüş yolculuğuna başlayan heyet, ancak 1406 Ocak ayı başlarında Cenova'ya ulaşabilecektir. Yolculuğun bu kadar uzun sürmesinin nedeni, giderken İstanbul'da, dönerken de Tebriz'de yaklaşık 5 ay süreyle beklemek zorunda kalmış olmalarıydı.

Clavijo, yol boyunca geçtiği şehirleri, buralarda görüştüğü insanları ve söz konusu bölgelerde Timur yönetiminin uygulamalarını ayrıntılı bir şekilde kaydetmiştir.[30] Clavijo, Erzincan'dan itibaren geçtiği önemli yerleşim bölgelerinin ve bazı kalelerin Timur tarafından nasıl fethedildiğini anlatarak, bir anlamda, üstün savaşçı nitelikleriyle donanmış, her koşulda galip gelmesini bilen yenilmez bir fatih görüntüsü de çizmiş olmaktadır. Öte yandan Sivas ve Damgan gibi şehirlerde Çağataylar tarafından gerçekleştirilen katliamları ve kafataslarından kurulan kuleleri anlatırken Timur'un şiddeti ve terörü nasıl bir siyaset aracı olarak kullandığını da ortaya koymaktadır.[31] Clavijo, imparatorluğun her tarafında güvenli ve hızlı bir ulaşım ve posta sistemi kurulmuş olduğunu, bu nedenle ülke genelinde canlı bir ekonomik hayatın ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Clavijo'nun "Timur'un idaresinde bütün ülke barış içerisinde idi" şeklindeki sözleri, etkin ve güvenli bir yönetim anlayışının gündemde olduğunu göstermektedir.[32]

Timurlenk sözcüğünün bir hakaret olduğunun altını çizen Clavijo'nun başlarda Timur Bey tanımlamasını kullanırken Timurlu coğrafyasında seyahat ettikçe, Büyük Timur veya İmparator Timur adlandırmasını kullanmaya başlaması ilgi çekicidir. Timur'un ambleminin ve mührünün üçgen şeklinde yerleştirilmiş üç daireden oluştuğunu aktaran Clavijo, bunun dünyanın dörtte üçünü kontrol altına almış olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir.[33] Clavijo, kurallara uymadıkları takdirde kendi çocuklarını bile cezalandırabilen, karargâhında sürekli çalışan bir yargıçlar grubu bulunduran ve mührüne "güç hakikattir" yazısını kazıtan Timur'u anlatırken, adil ve kararlı bir yönetici portresi çizmektedir.[34] Clavijo'nun günlüklerine göre, din adamlarına aşırı hürmet gösteren ve yanında seyyar bir cami taşıyan dindar bir Timur; sürekli olarak bilim adamlarıyla sohbetler yapan, özellikle tarihle ilgili kitapları okutarak tartışan, tarih bilincine sahip bilge bir Timur ve nihayet sanatçıları, bilim insanlarını ve zanaatkârları Semerkand'a toplayarak bu şehri bir dünya başkenti haline getirmeye çalışan yaratıcı bir Timur söz konusudur. Clavijo'nun kitabı ile ilgili araş-

30 Ewatt, Clavijo'nun kitab ndaki Timur İmparatorluğu ile ilgili bilgilerin kendilerine eşlik eden Muhammed Algaci aracıl ğ yla aktarıldığını söylemektedir. (s. 63-64)
31 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 72, 93.
32 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 76.
33 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 110.
34 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 94, 157.

tırmalar yapan Evatt, Clavijo'nun Timur'u başarılı bir fatih ve otoriter bir imparator olarak tanımlarken aslında kendi ülkesi, yani Kastilya için bir siyasi model olarak sunmak istediği yorumunu yapmaktadır.[35]

Clavijo'nun ülkesine döndükten sonra Kastilya kralı III. Henry'e sunmak üzere hazırladığı bu günlüklerden çok sayıda el yazması kopyalar çıkartılmış, fakat ancak bir tanesi Madrid Milli Kütüphanesi'nde saklanabilmiştir. Bu kopya daha sonraki dönemde bazı İspanyol yazarlarca kaynak olarak kullanılacaktır. İlk matbaa baskısı ise Andrea Piscioni tarafından 1582'de gerçekleştirilecektir. Ne yazık ki eser 1800'lerin sonlarına kadar diğer Avrupa dillerine tercüme edilmemiş, bu nedenle de kıta genelinde yaygınlaşma imkânı bulamamıştır. Sreznevski, 1881'de kitabı Rusçaya tercüme etmiş ve bunu başta İngilizce olmak üzere diğer dillere yapılan tercümeler izlemiştir.

Mareşal Boucicaut

Timur hakkında, kısa olmakla birlikte, dönem Avrupa'sının Timur'a bakışını çok iyi özetleyen bir değerlendirme Fransız Mareşal Boucicaut'a aittir. Asıl adı Jean le Meingre olan Boucicaut, Niğbolu Savaşı'nda Osmanlılara esir düşmüş ve bir süre sonra fidye karşılığı serbest bırakılmıştı. Sultan Bayezid'in İstanbul kuşatması esnasında Bizans imparatorunun yardım isteği üzerine, 1399 yılında, Fransa kralı tarafından 6 gemilik bir filo ve 1200 kişilik bir kuvvetle birlikte bölgeye gönderildi. Emrindeki filo ile Marmara sahillerindeki Türk kalelerine baskınlar düzenleyen Mareşal, İstanbul'u kuşatan Osmanlı ordusuna karşı savaştı. Kuşatmanın giderek ağırlaşması üzerine 1400 yılında Bizans imparatoru Manuel ile birlikte Avrupa'ya geri dönen mareşal, Fransa kralı VI. Charles tarafından söz konusu dönemde Fransa'ya bağlanmış olan Cenova'ya vali atanacaktır.

Sonuç olarak Mareşal Boucicaut hiçbir şekilde Timur'la tanışmamış veya ona karşı savaşmamıştır. Fakat bulunduğu konum itibarıyla ve Yıldırım Bayezid ile olan mücadelesi nedeniyle Timur'un Anadolu'daki harekâtını yakından izlemek durumundaydı. Bu nedenle Boucicaut anılarında daha çok Timur-Bayezid çatışmasına yer vermiş ve bu arada Timur'la ilgili kısa değerlendirmeler yapmıştır.

Boucicaut, anılarının *Konstantinopolis İmparatoru, Bayezid ile nasıl barış yaptı ve Tamburlan (Timur) o'ndan nasıl intikam aldı ve Tamburlan'ın ölümü* başlıklı bölümlerinde, Firavun ile özdeşleştirdiği zalim Bayezid'in Hristiyanları nasıl paramparça ettiğini aktardıktan sonra "Tatarların Büyük Prensi Tamburlan Tanrı'nın gazabı gibi ondan intikam aldı" şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır. Mareşal'e göre bu olay "hiçbir kötülüğün cezasız kalmasını istemeyen Tanrı'nın zalimleri nasıl cezalandırdığını" gösteren bir örnektir. Boucicaut'un Timur'la ilgili değerlendirmeleri ise şöyledir:

---

35 Evatt, *The Primacy of National Sentiment in the Embajada a Tamorlán and Andanças é viajes*. s. 205-210.

Bu Tamburlan çok cesur birisiydi ve talihin ona yardımı durumunda bütün dünyayı fethetmek istiyordu... Silahlandıktan sonraki 30 yıl boyunca, güzel bir şehirde hiç kalmaksızın, savaş alanlarında harikalar yarattı ve çok büyük işler başardı... Tamburlan eğer daha uzun yaşamış olsaydı Hristiyanlara Bayezid'den daha iyi davranacak değildi. Zira bütün dünyayı fethetmek istiyordu. Fakat her şeye çözüm bulan Tanrı, Hristiyanların, gerçek inanç düşmanının boyunduruğu altında eziyet çekmesini doğru bulmadı ve ölümü göndererek her şeyin sona ermesini sağladı.[36]

Görüldüğü gibi, deneyimli bir asker olan Boucicaut, Timur'u yenilmez bir savaş tanrısı olarak tanımlamakta ve hedefinin dünya hâkimiyeti olduğunu vurgulamaktadır. Mareşal Boucicaut'a göre Timur, Hristiyanların en büyük düşmanı olan Sultan Bayezid'i yenmek suretiyle Tanrı'nın gazabı rolünü oynamış ve Niğbolu'da öldürülen Hristiyanların intikamını alarak ilahi adaletin gerçekleşmesini sağlamıştır. Diğer taraftan mareşal, Timur'un kendisinin de bir Hristiyan düşmanı olduğunu özellikle belirtmektedir.

Bertrando de Mignanelli (1416)

Sienalı bir tüccar olan Bertrando de Mignanelli'nin yazdığı *Vita Tamerlani* (Timur'un Hayatı) veya *Ruina Damasci* (Şam'ın Yıkılışı) kitapçığı, Timur'un Şam şehrini işgalini konu alan ve bu vesileyle Timur hakkında bilgiler aktaran bir diğer dönem eseridir. Mignanelli uzun yıllar Şam'da ticaret yaptıktan sonra Milan dükü Giovanni Galeazzo'nun elçisi olarak Memlûk sarayına gönderilmiş ve burada bir süre Sultan Berkuk'a tercümanlık yapmıştır. Timur'un Şam'ı kuşattığı 1401 yılında Kudüs'te bulunan Mignanelli, Memlûk sultanı Ferec'in Timur'dan kaçan ordusuyla birlikte Mısır'a gitmiş, daha sonra 1402 yılında Şam'a geri gelerek *Vita Tamerlani* başlıklı yazısına konu olacak gözlemlerde bulunmuştur.

Mignanelli kitapçığına "Burada ismi Thomorleng (Timur) olan kötülerin en kötüsü bir adamın Suriye ve Türkiye bölgelerinde yaptığı işler ve Suriye'deki meşhur Şam şehrinin acı veren korkunç yıkımı anlatılacaktır" sözleriyle başlamaktadır.[37] Bunu Timur'un ordusunun Şam bölgesine gelişinden sonra Memlûk sultanı Ferec ile mücadelesi, Ferec'in Kahire'ye kaçması, Şam halkının Timur tarafından kademeli olarak cezalandırılması, varlıklarının halkın elinden alınması ve nihayet Çağatay ordusunun yağmalaması sırasında çıkan yangının şehri harabeye çevirmesi izlemektedir. Mignanelli, anlattığı olaylara bizzat şahit olmamış, ancak, Timur'un bölgeden ayrılmasından sonra olayları yaşayan insanların anlattıklarını kaleme almıştır. Bu nedenle anlatısı şehirdeki bütün Yahudilerin bir havraya toplandıktan sonra yakıldıkları gibi gerçek olmayan hikâyeler de içermektedir.

36 Boucicaut, *Le Livre des Faits du Mareschal de Boucicaut*, s. 254. Boucicaut'un el yazması anılan ölümünden sonra (1421) bir süre ailesinin muhafazasında kalmış ve bilinmeyen bir tarihte Paris Milli Kütüphanesi'ne konulmuştur. Anıların ilk matbaa baskısı 1620 yılında gerçekleştirilmiştir.
37 Fischel, *A New Latin Source on Tamerlane's Conquest of Damascus*, s. 209.

Benzer şekilde, Timur'la ilgili yazdıkları da, başkalarından nakledilen bilgilerdir. Mignanelli'nin anlatısına göre, Şamlı bir esir ile arasında geçen konuşmada kendisiyle ilgili düşüncelerinin ne olduğunu soran Timur, övgü dolu bir cevap alması üzerine "Yalan söylüyorsun, zira ben Tanrı'nın gazabıyım ve sizleri cezalandırmak üzere görevlendirildim. Sizin ahlâksızlıklarınızı benden başkası düzeltemez. Siz kötüsünüz, fakat ben çok daha kötüyüm. Dolayısıyla sesini çıkarma" demektedir.[38] Mignanelli, Timur'un fiziki yapısı ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmede, bir bacağının kısalığından söz ettikten sonra, onu, çok yakışıklı, karizmatik, yumuşak ve nazik görünümlü bir insan olarak tanımlamaktadır. Mignanelli'ye göre Timur, gençliğinde adaletli, iyi, hoşgörülü ve aşırı cömert bir insan iken, 1395 yılındaki Toktamış'a karşı yaptığı sefer sonrasında tamamen değişmiş ve lanetli bir kişilik haline dönüşmüştür.

Mignanelli, kitapçığının sonraki bölümünde, Timur'un Anadolu seferi, Sultan Bayezid ile savaşı, İzmir'i ve Bağdat'ı fethi gibi olayları anlatmaktadır. Bu son bölümde Mignanelli'nin, Bayezid'in esareti ile ilgili hayali tanımlamaları, daha sonraki dönemlerde başta İtalyanlar olmak üzere Avrupalı yazarlara ilham kaynağı olması bakımından önemlidir. Mignanelli, Bayezid'in yakalandıktan sonra ağır hakaretlere maruz kaldığını, bir köpek gibi boynundan zincirlenerek halk arasında gezdirildiğini ve bağlı vaziyetteyken önüne atılan yiyeceklerle beslenmek zorunda bırakıldığını yazmaktadır.[39] Mignanelli, *Vita Tamerlani*'yi Avrupa'ya döndükten sonra, 1416 yılında, Almanya'nın Konstanz şehrinde yazacaktır. El yazmaları Siena ve Viyana kütüphanelerinde bulunan *Vita Tamerlani*, 1764 yılında Stephanus Baluzius'un *Miscellanea* kitabı içerisinde basılmıştır.

Schiltberger (1427)

Niğbolu Savaşı'nda Osmanlılara esir düşen Schiltberger, Ankara Savaşı'ndan sonra Timurlu ordusuna nakledilmiş, Timur'un ülkesine dönüşü sonrasında önce Şehzâde Şahruh'un daha sonra da Şehzâde Ebubekir'in maiyetine verilmiş ve esaretinden 27 yıl sonra Deşt-i Kıpçak üzerinden ülkesine dönmeyi başarmış Bavyeralı bir Hristiyan'dı. Ülkesine döndükten sonra yazdığı anılar, uzunca bir dönem Timur tarihi konusunda birincil bir kaynak olarak kabul görmüştür. Ne yazık ki Schiltberger'in Timur'la ilgili yazdıkları, Ankara Savaşı dışında, büyük ölçüde işittiği söylentilere dayanmaktadır. Çünkü Schiltberger, Timur Bayezid'i yendikten ve ülkesine döndükten sonra savaşmak için Müslümanların en büyük kralı olan sultanın üzerine yürüdü"[40] şeklindeki sözleriyle, tarihi zamanlamaya aykırı bir şekilde, Timur'un Suriye seferini, ardından da Bağdat ve

38 Fischel, *A New Latin Source on Tamerlane's Conquest of Damascus*, s. 226-227.
39 "Conflicto igitur, & captivato Baysit pro vilipendio, ut canis catena in collo hinc inde ducitur, & dum comedere vellet ante se sic ligatum stare jubebat." (Mignanelli, *Vita Tamerlani*, Monumenta Miscellanea Varia, s. 149.) *Vita Tamerlani*'yi İngilizceye çeviren Walter J. Fischel, Timur'un Anadolu'daki harekâtının anlatıldığı bölümü çevirisine dâhil etmemiştir. Bu nedenle kaynağın Latince orijinali kullanıldı.
40 Schilt rger, *Bondage and Travels of Johann Schiltberger*, s. 22.

Hindistan seferlerini anlatmaktadır. Timur'un bütün bu seferleri Ankara Savaşı'ndan önce gerçekleştirmiş olduğu bilindiğine göre, Schiltberger'in bu olaylara şahit olmasına imkân yoktur.

Bavyeralının, Timur'un 32 filini devreye sokması, Bayezid'in bin kadar askerle bir tepeye çekilmek zorunda kalışı gibi tarihi anlatılara uygunluk gösteren ifadelerine bakılırsa, Ankara Savaşı'na şahit olduğu düşünülebilir. Buna karşın anılarında Timur'un fiziki veya kişisel özelliklerinde hiç yer vermemesi, Çağatay hükümdarı ile herhangi bir teması olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Timur'la ilgili anlatıları, kırk büyük kapısı olduğunu iddia ettiği Şam'da 30 bin kişiyi bir ibadethaneye toplattıktan sonra yaktırmak, İsfahan'da 12 bin okçunun parmaklarını kesip, yedi bin çocuğu atlara ezdirmek ve Timur'un ölümünü genç karısının ihanetine bağlamak gibi söylentilerle doludur.[41] Buna karşın Sultan Bayezid'in, Şahruh'un ve Şehzâde Ebubekir'in yanında olduğu dönemlerle ilgili anıları daha gerçekçi ve tarihsel gerçeklikle daha uyumludur. Diğer taraftan Schiltberger'in anıları, bütün bu tutarsızlıklarına karşın, Doğu hakkında hiçbir bilgisi olmayan Avrupa'da bir hayli ilgi çekecektir.[42] Kuşkusuz bu yaygın ilgi, aynı zamanda, Timur hakkında aktarılan söylentilerin ve hayali hikâyelerin de Avrupa kamuoyunda yayılması ve genel kabul görmesi anlamına da gelmekteydi.

41 Schiltberger, *Bondage and Travels of Jo ann Schiltberger*, s. 23, 28, 29.
42 Schiltberger'in ülkesine dönüşü ve anılarını yazışı 1427'den so radır. Fakat anıların eldeki en eski baskısı Günther Zainier'e ait olup 1473 yılında Ulm'da yapılmıştır. Çeşitli yazarlar tarafından kaynak olarak kullanıldığına göre muhtemelen kitabın ilk baskısı olmalıdır.

BÖLÜM 2
TÜZÜKÂT-I TİMURİ SAHTE Mİ, GERÇEK Mİ?[1]

A- Tüzükât-ı Timuri'nin tarihçesi

Tüzükât-ı Timuri üzerine tartışmalar

Timur tarihi ile ilgili tartışmaların en eski ve günümüzde bile sıcaklığını hâlâ koruyanı, 1637 tarihinde Mir Ebu Talib el Hüseyni et-Turbatî isimli bir İranlı tarafından Babûrlü hükümdarı Şah Cihan'a sunulan *Vakıat-ı Timuri* veya yaygın olarak bilinen ismiyle *Tüzükât-ı Timuri*'nin gerçek olup olmadığı konusudur. Aşağıda, *Tüzükât*'ın tarihçesi bölümünde ayrıntılı olarak anlatacağımız gibi, neredeyse iki yüzyılı aşkın bir süre boyunca devam eden tartışmalara rağmen bir sonuca ulaşılamamıştır ve günümüzde hâlâ iki karşıt görüş varlığını sürdürmektedir.

Kitabın kesinlikle gerçek olmadığına inanan ilk grup, büyük ölçüde, çalışmalarını bilimsel zeminde yürüten akademik tarihçileri kapsamaktadır. Bu grup, çalışmalarında *Tüzükât*'ı kaynak olarak kullanmamakta ve bir anlamda yok saymaktadır. Bilimsel olmak konusunda fazla dertleri olmayan popüler tarihçiler için ise, fazlasıyla dramatik ve çarpıcı öğeler içeren *Tüzükât*, yazılacak eserin okunurluğunu artırmak açısından çok iyi bir malzeme oluşturmaktadır. Tarihçi olsun veya olmasın, *Tüzükât*'ı çeşitli dillere çeviren yazarlar da kitabın gerçekliğinin ateşli savunucularıdır. Türkiye özelinde, konuya milliyetçi pencereden bakan gruplarda da benzer bir yaklaşım vardır. Bu kesimler *Tüzükât*'ı Timur tarafından yazılmış temel bir kaynak olarak kabul etmekte ve bu anlayış üzerinden Timur'la ilgili, çoğunluğu gerçek olmayan deyişler ve sloganlar üretmektedirler.[2]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetlerinden Özbekistan'ın devlet inşa sürecinde Emîr Timur'un sembol olarak seçilmesiyle, başta Özbekistan olmak üzere Türkistan Cumhuriyetlerinde *Tüzükât*'ın kesinlikle gerçek olduğu yönünde ideolojik bir ön kabul ortaya çıkmıştır.

---

1 *Tüzükât-ı Timuri* konusundaki ilk çalışmamız *Tüzükât-ı Timuri Gerçek mi ve Geçerli Bir Birincil Tarihi Kaynak Olarak Kullanıla ilir mi?* başlığıyla *Türkiyat Mecmuası*'nda (vol. 27/2 (2017) s. 34-83) yayınlanmıştı. Bu bölüm söz konusu makalenin gözden geçirilerek ilave kaynakların ışığında değiştirilmiş ve genişletilmiş şeklinden oluşmaktadır.

2 Harold Lamb'in Türkçeye *"Emîr Timur"* başlığıyla aktarılan kitabının ön kapağına *"Biz ki Melik-i Turan, Emîr-i Türkistan'ız. Biz ki Türk oğlu Türk'üz. Biz ki milletlerin en kadimi ve en ulusu Türk'ün Başbuğuyuz"* cümlesi konmuştur. Arka kapakta da Timur'un *Tüzükât-ı Timuri* adıyla kanunlar çıkarttığı aktarılmaktadır. Böylece bu sözlerin Timur'a ait olduğu ve Harold Lamb isimli yabancı yazar tarafından nakledilmiş olduğu gibi bir izlenim oluşturulmaya çalışılmıştır. Kitabın önsözünde ise Harold Lamb, Timur'un sadece *"Biz ki, Mülük-i Turan, Emîr-i Türkistan'ız"* dediğini yazmaktadır. Gerçekten de Timur'un, *Melik-i Turan* ve *Emîr-i Türkistan* ifadeleri dışında kalan sözleri söylediğine dair, Timur dönemi tarihlerinin hiçbirisinde en küçük bir bilgi bile yoktur.

Bu gelişmeyle birlikte tarihçiler arasında "*Tüzükât* gerçekten Timur döneminde yazılmamış olsa da, o dönemin siyasi, idari ve askeri değerlerini yansıtmaktadır, dolayısıyla değerli bir tarihi kaynaktır" şeklinde yeni bir görüş tartışılmaya başlanmıştır. Bu yaklaşımı özellikle *Tüzükât*'ın Timur'la ilgili olmadığını düşünen, ama yine de kitabın Timur'un "kanunnâmesi" ve "tüzüknâmesi" şeklinde kabul edilmesini isteyen tarihçilerde görmekteyiz. *Tüzükât*'ı Farsçadan Özbekçeye çeviren Timur uzmanı Böribay Ahmedov'un önsözde yer alan "Hülasa, eser Emîr Timur ya da başka biri tarafından yazılmış olsa da hayali değil, hakiki bir eserdir" şeklindeki sözleri bu yaklaşımı açık olarak ifade etmektedir.[3] Benzer şekilde büyük tarihçimiz Halil İnalcık da konuyla ilgili herhangi bir çalışma yapmamış olmasına rağmen, "Kim toplamış olursa olsun, *Tüzükât-ı Timuri* gibi eserler, eski Türk-Moğol devlet geleneği ile ilişkilendirilebilir ve Fatih Sultan Mehmed'in kanunnâmeleri ile karşılaştırılabilir" diyebilmektedir.[4] Bu tartışmalarla birlikte artık konu *Tüzükât*'ın gerçek olup olmadığı noktasından Timur devri için tarihi bir kaynak olarak kullanılıp kullanılamayacağı noktasına taşınmış durumdadır.

İlginç olan nokta, neredeyse iki yüzyıldan bu yana devam edegelen tartışmalara rağmen, hiçbir tarihçinin, *Tüzükât*'ı, Timur dönemi tarihleri ile ayrıntılı bir şekilde karşılaştırmak suretiyle, gerçek olup olmadığını ortaya koyabilecek bir çalışma yapmamış olmasıdır. Akademisyen kökenli tarihçiler, böylesi zorlu bir çabaya girmek yerine kolay yolu seçmişler, 1879 yılında Charles Rieu ile birlikte başlayıp günümüze kadar devam eden tartışmanın ret cephesinde yer alarak *Tüzükât*'ı yok saymışlardır.[5] Timur'la ilgili olarak ülkemizde yayınlanan bilimsel çalışmalarda da benzer bir durum vardır.[6] Söz konusu tarihçilerin *Tüzükât*'ı niçin gerçek bir kaynak olarak görmedikleri konusunda tamamen sessiz kalmaları, *Tüzükât* ve *Mülfuzât* üzerinden farklı bir Timur tarihi inşa eden popüler tarihçilere meydanı boş bırakmış, Timur'la ilgili ciddi bir bilgi kirliliği oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Diğer taraftan, son çeyrek yüzyıldan beri, tartışılmakta olan "*Tüzükât* kim tarafından yazılmış olursa olsun önemli bir tarihi kaynaktır" iddiası, akademisyen tarihçilerin kolayca göz ardı edebilecekleri bir görüş değildir. Çünkü artık *Tüzükât*'ın gerçek olup olmadığı değil, bilimsel çalışmalarda kaynak olarak kullanılıp kullanılamayacağı, yani, içeriğinin doğru olup olmadığı tartışılmaktadır. İddianın doğru olması halinde *Tüzükât*'ı kaynak olarak kullanmamak, ciddi anlamda bilimsel bir eksikliğe dönü-

3 *Tüzükât-ı Timuri* (Ahmedov), s. 152.
4 İnalcık, *Tarihe Düşülen Notlar*, c. I, s. 171.
5 Beatrice Forbes Manz, Hilda Hookam, Arnoud Blin gibi yazarlar örnek olarak verilebilir.
6 Ülkemizde Timur'la ilgili bilimsel çalışma yapan İsmail Aka, Yaşar Yücel ve Hayrünissa Alan'ın kitaplarında *Tüzükât-ı Timuri* konusunda olumlu veya olumsuz yönde tek bir kelime yoktur. Sadece İsmail Aka, Şahruh dönemi tarihçilerinden Tacü's-Selmanî'nin *Tarihnâme* isimli kitabının çevirisine yazdığı önsözde, Yezdî ve Şâmî gibi Timurlu tarihçiler dâhil hiçbir yazarın eserinde *Tüzükât*'ın adının geçmediğini belirttikten sonra, "böyle bir eserin varlığını kabul etsek bile, eser Timur'un kendi elinden çıkmış olamaz" demektedir. (s. 4). İlginç olan nokta, 1988 yılında basılan çeviride bu sözleri söyleyen Aka'nın 1990 yılında yayınladığı *Timur ve Devleti* kitabında *Tüzükât*'la ilgili olarak tamamen sessiz kalması ve olumlu ya da olumsuz yönde tek bir kelime dahi etmemesidir.

şecektir. İddianın yanlış olması halinde ise, bu konu, akademik dünyaya anlatılmalı ve yukarıda altını çizdiğimiz nitelikte, menkıbelerle dolu bir Timur tarihinin gerçekmiş gibi sunulmasına engel olunmalıdır. Ne yazık ki tarihçilerin, *Tüzükât*'ın gerçekliği konusunda olduğu gibi, bu konuyu da açıklığa kavuşturacak bir çalışma yapmadıkları ve sessiz kalmanın kolaycılığını benimsedikleri görülmektedir.

Elinizdeki Timur kitabını yazmaya karar verdiğimde karşıma çıkan en önemli konu *Tüzükât-ı Timuri*'yi kaynak olarak kullanıp kullanamayacağım sorusuydu. Bu konu açıklığa kavuşturulmadan gerçek anlamda bilimsel bir Timur tarihi yazmak mümkün değildi. Çünkü önsözde de belirttiğim gibi, *Tüzükât-ı Timuri* gerçekse veya gerçekten Timur dönemini yansıtıyorsa, bu kaynak kullanılmaksızın bir Timur tarihi yazılamazdı. Diğer taraftan *Tüzükât-ı Timuri*'nin sahte ve Timur dönemine ait tarihi gerçekleri yansıtmıyor olması durumunda ise, bu kaynaktan yararlanılarak yapılmış bir çalışmanın hiçbir bilimsel değeri olmayacaktı ve yazılan kitap romansı bir popüler tarih eseri olmaktan öteye geçemeyecekti. Ancak, yukarıda vurguladığım gibi, bu konuda tarihçiler arasında tam bir körler-sağırlar diyalogu yaşanmaktaydı ve bugüne dek konuya açıklık getirecek hiçbir bilimsel çalışma yapılmamıştı.

Kitabın gerçekten Timur dönemi uygulamalarını yansıtıp yansıtmadığını anlamanın yolu, *Tüzükât*'ın tarihsel geçmişini özgün kaynakların ışığında incelemek, kitabın içeriğini bizzat Timur'un gözetiminde yazılmış Şâmî'nin ve Timur dönemi kaynaklarına geniş bir ulaşım imkânı olan Yezdî'nin *Zafernâme*'leri ve diğer Timur dönemi tarihleriyle mukayese ederek uygunluk derecesini saptamak, uyumsuzluk olan yerlerde ise yazarın bunları nereden almış olabileceğini araştırmak şeklinde bilimsel bir yaklaşımdan geçmekteydi.

Sonuç olarak, biraz ayrıntılı ve uzun olmakla birlikte, bundan sonraki çalışmacılara ışık tutabilecek nitelikte olacağına inandığım bir çalışma gerçekleştirildi. Çalışma, iki bölüm halinde düzenlenmiştir. *Tüzükât-ı Timuri*'nin Şah Cihan'a sunulduğu 1736'dan günümüze tarihçesinin incelendiği ilk bölümde kitabın gerçek olup olmadığı konusuna odaklanılmıştır. *Tüzükât* ve *Mülfuzât*'ın içeriklerinin incelenerek Timur tarihinin birincil kaynaklarıyla mukayese edildiği ikinci bölümde ise kitabın Timur dönemini yansıtıp yansıtmadığı ve dolayısıyla bilimsel çalışmalarda kaynak olarak kullanılıp kullanılamayacağı sorusunun cevabı araştırılmıştır.

Tüzükât'ı Timuri'nin Şah Cihan'a takdimi

Tüzükât-ı Timuri'nin tarih sahnesine çıkışı, Ebu Talib Turbatî'nin Yemen Valisi Cafer Paşa'nın kütüphanesinde görüp Farsçaya çevirdiğini iddia ettiği kitabı, 1637 yılında, tahta çıkışının onuncu yıl dönümü kutlamaları esnasında Babûrlü hükümdarı Şah Cihan'a sunmasıyla başlamaktadır. Kitabın önsözünde yazıldığına göre Turbatî, kitabı okuduğu zaman,

bunun bizzat Timur tarafından yazılmış bir hayat hikâyesi olduğunu fark etmiş, Babûrlülerin Timur neslinden geldiklerini bildiği için de kitabı Farsçaya tercüme ederek Şah Cihan'a takdim etmek istemişti.[7] Turbatî'nin önsözünden anlaşıldığına göre kitabın asıl ismi *Mülfuzât-ı Sâhibkıran* şeklindeydi.[8] Diğer taraftan Şah Cihan'ın o dönemdeki saray tarihçileri Kazvinî ve Lahorî, kitabın ismini *Vakıât-ı Sâhibkıranî* olarak vermektedirler.[9] Kazvinî, kitabın Timur'un torunlarından olup 1400'lü yıllarda Kâbil, Gazne ve Kandahar bölgelerinde valilik yapan Pirmuhammed Cihangir'e sunulmak üzere yazıldığını söylemekteyse de bu bilginin nereden geldiğine dair kaynak göstermemektedir. "Sâhibkıran-ı Sânî", yani "İkinci Sâhibkıran" unvanlı Şah Cihan, kitabı büyük bir heyecanla kabul etmiş ve bir nüshasını, kısa bir süre önce Belh ve Bedehşan bölgelerini fethetmek üzere Afganistan'a giden oğlu Evrengzib'e göndermiştir.

Şah Cihan'ın daha kendisi okumadan bir nüshayı oğlu Evrengzib'e göndermesinin ve Babûrlü saray çevrelerinde kitabın Kabil, Gazne ve Kandahar yöneticiliği yapan Pirmuhammed'e sunulmak için Timur tarafından yazdırıldığı söylentisinin arkasında yatan sebebi, basitçe, o yıllardan itibaren Şah Cihan'ın ecdat topraklarına, yani Mâverâünnehr'e doğru genişlemeyi amaçlayan stratejisinde aramak lâzımdır. O dönemde *Tüzükât*, Şah Cihan'ın Kandahar, Belh ve Bedehşan bölgelerini ele geçirip Mâverâünnehr'e girmek şeklindeki askeri stratejisinin meşruiyeti açısından kullanılabilir bir unsurdu.

Kitap, birkaç kısma ayrılmış olmakla birlikte, esas olarak iki bölümden oluşmaktaydı. İlk bölümde Timur'un yedi yaşından ölümüne kadar olan hayat hikâyesi kendi ağzından anlatılmaktaydı. Kitap üzerinde yapılan çalışmalarla birlikte, daha sonraki yüzyıllarda, bu bölüm *Mülfuzât* olarak adlandırılacaktır. *Mülfuzât*, yani, hatıralar bölümüne ek olarak yazılan diğer bölüm de kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. İlk kısım *Tedbirler ve Kengeşler*[10] olup Timur'un hükümdarlığı boyunca yaptığı mücadelelerden kesitler verilmekte ve gerçekleştirdiği uygulamalar, gerekçeleri ve sonuçlarıyla birlikte aktarılmaktadır. *Tüzükât* başlıklı ikinci kısımda ise Timur'un devlet yönetimi ve ordu idaresi konusundaki görüşleri, oluşturduğu ilkeler ve kurallar vardır. Daha sonraki dönemlerde *Tedbirler ve Kengeşler* bölümü, tüzükler ile birlikte toplu olarak *Tüzükât* şeklinde adlandırılacaktır.[11]

---

7 *Mülfuzât-ı Timuri*, s. 155-157, ek 1, 2, 3.

8 "Der kitabhane-i Cafer hâkim-i Yemen kitab-i Türki didem ez melfuzat-ı Âla Hazret cennet mekân-i firdevs aşiyane Sâhibkırani..." (*Mülfuzât-ı Timuri*, Ek 2, s. 156.)

9 Kazvinî, *Vakıât-ı Sâhibkiranî*, Lahorî ise *Kitab-u Vakıât-ı Sâhibkıranî* olarak yazmaktadır. (Kazvinî, *Pâdişâhnâma*, MS British Library, Or. 173, fol. 124; Lahorî, *Pâdişâhnâma*, c.2, s. 288) (Lahorî'n n kitabı, tıpkıbasım, izahlar ve indeks formatında 4 cilt olarak basılırken, ilginç bir şekilde, orijinal kitabın birinci cildi ve ikinci cildin 358 sahifesi tek bir cilt içerisinde basılmıştır. Dolayısıyla dipnotlarda cilt numarasını 2 olarak verdiğ m z alıntı, Kalküsta'da 1872 yılında yapılan Farsça orijinal tıpkıbasımın ilk cildinin ikinci bölümünün 288'inci sayfasından yapılmıştır.

10 *Tadbirât va Kengeşhay*

11 Rieu'nun British Museum'dak *Farsça El Yazmaları* kataloğunda verdiği örneklerden Ebû Talib Hüseynî'ye ait olanında (Or.158), kitabın ismi *Mülfuzât-ı Emîr Timur*, Muhammed Afzal Buharî'ye

Diğer taraftan kitap, neredeyse Şah Cihan'a sunulduğu andan itibaren, çeşitli tartışmaların odağı haline gelmişti. Kitabı bizzat okuduğunda Şerafeddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme*'si ile *Tüzükât* arasında ciddi uyumsuzluklar olduğunu fark eden Şah Cihan, gerekli düzeltmeleri yapmak üzere Muhammed Afzal Buharî isimli bir âlimi görevlendirmişti. Buharî, Şah Cihan'ın kendisine verdiği görevi "kitabın yanlış kısımlarını çıkarmak, atlanmış olayları eklemek ve böylece, okunduğu zaman, bilgili hiçbir insanın karşı çıkamayacağı şekle dönüştürmek" şeklinde tarif etmektedir. Buharî'nin bir diğer görevi de tercüme edilmemiş Arapça ve Türkçe kelimeleri Farsçaya çevirmekti. Buharî, Kazvinî'nin de yardımıyla düzeltmeleri yaptıktan sonrà oluşturduğu eserin önsözünde, Ebu Talib tarafından kitaba konulmuş ve gerçek olmayan bütün pasajları çıkardığını, *Zafernâme*'de olup da kitapta bulunmayan kısımları eklediğini, böylece eseri bir anlamda yeniden yazdığını ifade etmektedir.[12] Bütün bu gelişmeler sonrasında *Vakıat-ı Sâhibkıran* adlı eserin Turbatî ve Buharî olmak üzere iki varyantı ortaya çıkmış oluyordu.

Kazvinî'den sonra saray tarihçiliği görevini üstlenen Lahorî, *Padişahnâme* ya da *Şahcihannâme* olarak bilinen meşhur kitabında, *Tüzükât* ile ilgili olarak Kazvinî'nin gösterdiği heyecanlı yaklaşımı göstermemekte, sadece, kitabın Şah Cihan'a sunuluşunu kuru bir dille nakletmektedir.[13] Lahorî, kendi yazdığı tarih kitabının Şah Cihan'ın atalarına ait bölümünde, Timur'la ilgili kaynak olarak sadece *Zafernâme*'nin yazarı Molla Şerafeddin Ali Yezdî ve *Timurnâme*'nin yazarı Molla Abdullah Hatifî gibi uzmanların (*arbab-ı tarih*) eserlerini kullanacağını söylemekte ve Turbatî'nin kitabını tamamen dışlamaktadır.[14] *Tüzükât*'ın Babûrlü hükümdarına sunulduğu dönemin canlı şahidi olan tarihçi Lahorî'nin bu davranışının, Şah Cihan'ın eserin gerçek olmadığı yönündeki şüpheci tutumundan mı, yoksa tarihçinin bizzat kendi değerlendirmesinin olumsuz oluşundan mı kaynaklandığını bilmek mümkün değildir. Fakat sebebi ne olursa olsun *Tüzükât* gerek Şah Cihan ve gerekse dönemin Babûrlü tarihçileri tarafından kuşkuyla karşılanmış, dolayısıyla da gerçek anlamda bir kabul görmemişti. Nitekim kitap, aynen ecdadı Timur gibi başta tarih olmak üzere çeşitli alanlarda kendisine kitap okuttumayı seven Şah Cihan'ın okuma listesine bile girememişti. Kaynaklara göre Şah Cihan'ın dinlemeyi en çok sevdiği iki eser Şerafeddin Yezdî'nin Timur'la ilgili eseri *Zafernâme* ve Babûr'ün *Vakıat-ı Babûr*'ü idi.[15]

---

ait olanı (Ad. 16686) *Mülfuzât-ı Sâhibkıran* olarak geçmektedir. Buharî nüshası Babûrlü hükümdarlarından II. Ekber Şah için Hoca Hidayetullah tarafından, 1800'lerin ilk çeyreğinde, minyatürler eklenerek istinsah edilmiştir ve aslında *Mülfuzât* başlığını taşıyor olmasına rağmen, sultanlık kayıtlarına *Tüzükât-ı Timuri* olarak geçirilmiştir. Müzedeki diğer 6 el yazması nüshanın birisinde *Vakıat-ı Sultan Amir Timur Güregan* (Ad.16687), beş tanesinde *Mülfuzât* başlığı kullanılmıştır. Sadece *Kengeşler ve Tüzükler* bölümünü içeren bir nüshada ise *Tüzükât* başlığı kullanılmıştır. Bu da bize başlangıçta çoğu el yazması nüshada *Mülfuzât* başlığının kullanıldığını, *Tüzükât* başlığının ise *Tedbirler, Kengeşler* ve *Tüzükler* bölümlerini kapsayan nüshalarda tercih edildiğini göstermektedir. Her ikisinin birden *Tüzükât-ı Timuri* olarak adlandırıldığı örnekler de mevcuttur. (Rieu, *Catalogue of the Persian manuscripts in British Museum*, c. I., s. 177-180.)

12 *Mülfuzât-ı Timuri*, Addendum bölümü, s. 10-11.

13 Lahorî, *Pâdişâhnâma*, c. II, s. 288.

14 Lahorî, *Pâdişâhnâma*, c.I, s. 41-42.

15 Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. II, s. 420.

Zaten 1650'lere gelindiğinde Şah Cihan'ın ecdat topraklarını fetih stratejisi iflas edecek, dolayısıyla da *Tüzükât*'ın ve Pirmuhammed hikâyesinin yararı kalmayacaktı. Sonuç olarak kitap Babûrlü sarayının tozlu raflarına kaldırıldı. Bu dönemden sonra kitap ile ilgili tek gelişme Buharî nüshasının 1800'lerin ilk çeyreğinde Babûrlü hükümdarlarından II. Ekber Şah için Hoca Hidayetullah tarafından minyatürlerle süslenerek istinsah edilmiş olmasıdır. Diğer taraftan Şah Cihan'ın oğlu Evrengzib döneminden itibaren Babûrlü Devleti yıkılıncaya kadar geçen sürede *Tüzükât-ı Timuri*'nin hiçbir resmi veya bağımsız Babûrlü tarihçi tarafından kaynak olarak kullanılmamış olması, kitabın Timur'la ilgisinin olmadığı yönünde güçlü bir algı olduğunun göstergesiydi.

Doğu Hindistan Şirketi ve Tüzükât-ı Timuri

Tüzükât'ın İngiltere'de ortaya çıkışı Oxford Üniversitesi bünyesindeki Wadham Koleji Arapça Kürsüsü öğretim görevlilerinden ilahiyat uzmanı[16] Joseph White aracılığıyla olmuştur.[17] White, kraliyet doktoru William Hunter'ın kütüphanesinde bulunan bir Farsça *Tüzükât-ı Timuri* nüshasının *Tedbirât va Kengeşhay* bölümünden ilk yedi sayfayı tercüme edip 1780 tarihinde *A Specimen of the Civil and Military Institutes of Timour, or Tamerlane* (Tamerlane veya Timur'un *Tüzükât-ı Timuri*'sinden Bir Numûne) başlığıyla yayınladı.[18] O güne dek tek bilimsel çalışması Süryanice bir İncil'in İngilizceye tercümesi olan White'ın bu yayını üniversite çevresinde bazı soruların gündeme gelmesine sebep olmuştu. Yeterince Farsça bilgisinin olmadığı bizzat kendisi tarafından ifade edilen ilahiyatçı bir Arapça öğretmeni, neden *Tüzükât-ı Timuri*'yi tercüme etmeye kalkışmış, İngiltere'de sadece kraliyet doktorunun kütüphanesinde bulunan tek nüshayı nasıl bulmuş, daha da önemlisi niçin sadece 7 sayfalık bir tercüme ile yetinmişti? Muhtemelen bu soruların gündeme geleceğini önceden tahmin eden White, *Timur'un Tüzükât-ı Timuri'sinden Bir Numûne* başlıklı makalesinin nedenini "Oxford Üniversitesinde bir Fars dili kürsüsü oluşturmak ve bu dilin önemini anlatmak" şeklinde, tamamen bilimsel amaçlı bir çalışma olarak ifade etmektedir.[19]

Diğer taraftan *Tamerlane veya Timur'un Tüzükât-ı Timuri'sinden bir Numûne* başlıklı kitabın ithaf yazısı, bu tercümenin İngiliz milletinin ya-

---

16 Bachelor of Divinity, Latincesi: *Baccalaureus Divinitatis*

17 Joseph hite, Wadham Koleji'nde öğrenim gördükten sonra 1773 yılında Sosyal Bilimler Yüksek Lisansını almış, Clarendon Press yönetiminin isteği üzerine Aksenâyâ Mabûğâyâ'nın Süryanice İncilini İngilizceye tercüme ederek yayınlamış, bu çalışması nedeniyle 1779 yılında ilahiyat dalında uzman olmuştur. Bu tarihten itibaren kraliyet hitehall Şapeli'nde vaiz olarak görevlendirilen White, 1784 yılında Bampton Konferansları dizisinde İslam ve Hristiyanlık Mukayesesi üzerine konuşmalar yapmış, 1787 yılında da İlahiyat Doktoru (Doctor Divinitatis) unvanını almıştır. Daha sonraki dönemde Eski ve Yeni Ahit üzerindeki çalışmalarını sürdüren hite, 1804 yılında Büyük Britanya Kralı III. George tarafından İbranice kürsüsünde Regius Profesör yapılmıştır. İngiliz geleneğinde doğrudan kral tarafından atanan profesörlere Regius denmekte ve bu şahıslar üniversitede profesör değil regius unvanını kullanmaktaydı. Bu noktada hite'ın *Tüzükât* tercümesiyle uğraştığı yıllarda Arapça dersleri veren ilahiyat uzmanı bir vaiz olduğu, profesör unvanını ise *Tüzükât* tercümesin n yayınlanmasından 21 yıl sonra aldığına dikkat edilmelidir. Bu nedenle *Tüzükât-ı Timuri* konusunu tartışırken onun profesör kimliğini kullanmayacağız. Oxford Dictionary of National Biography, https://doi.org/10.1093/ref:odnb/29259.

18 Joseph White, *A Specimen of the Civil and Military Institutes of Timour, or Tamerlane*, Clarendon Press, Oxford, 1780

19 hite, *A Specimen of the Civil and Military Institutes of Timour*, s. 27 / E2

bancı ülkelerde siyasi, ekonomik ve askeri etkinliğinin arttırılması konusundaki çabalarıyla tanınan Stormont viskontunun isteği üzerine yapıldığını ortaya koymaktaydı. Viskont'un asıl adı William Murray olup Lord Mansfield unvanıyla tanınmaktaydı.[20] Lord Mansfield, dönemin en etkin siyasetçilerinden birisiydi ve White'ın kitabının basıldığı dönemde Devlet Baş Hâkimi olarak görev yapmaktaydı. Hukuk ve mahkeme sisteminde büyük reformlara imza atmış, köleliğin kaldırılmasında öncü rol oynamıştı. Ayrıca İngiliz ticaret hukukunun kurucusu olarak kabul edilmekteydi. Daha sonraki siyasal gelişmeler onun Doğu Hindistan Şirketi ile çok yakın bir ilişki içerisinde olduğunu gösterecektir. Aslında bu veriler White'ın bu çalışmaya bilimsel merak nedeniyle değil, belli bir ücret karşılığında ve bütün kitabı tercüme etmek üzere başladığını göstermekteydi. Fakat en büyük problem Farsçayı yeterince bilmiyor olmasıydı. White daha sonraki gelişmeleri şöyle anlatmaktadır:

> Tercümede ilerledikçe *Numûne* bölümünde bahsedilen olayların devamlarını bilmediğim için zorluklarla karşı karşıya kaldım. Ayrıca kitapta benim araştırmaya zaman bulamayacağım nitelikte karmaşık askeri terimler ve Avrupa'daki sözlüklerde bulunmayan Tatarca deyimler vardı. Sonuç olarak bu kitabı ilk yayınlamış insan olma onurundan vazgeçtim ve bütün tercüme görevini Mr. Davy'e devrettim.[21]

Binbaşı William Davy, 1770-1773 yılları arasında Bengal ordusu komutanı Sir Robert Barker'ın Farsça tercümanı olarak çalışan ve o sıralarda Şirket tarafından Hindistan'a vali tayin edilen Warren Hastings'in özel sekreterliği ve tercümanlığı görevlerini yürütmekte olan bir askerdi. Aslında White, yakın arkadaşı olarak tanımladığı Davy ile *Timur'un Tüzükât-ı Timuri'sinden Bir Numûne* çalışmasını yayınlamadan önce bu tercüme konusunda sürekli bir yazışma halindeydi. İlginç olan nokta, bu ikilinin yaptıkları yazışmaların *Tüzükât-ı Timuri*'nin tercümesi konusunun bilimsel bir çalışma olmaktan çok Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'daki siyasi ilişkilerinde kullanılacağını düşündüren nitelikte olmasıdır. White'ın *Tüzükât-ı Timuri'den Bir Numûne* başlıklı çalışmasının arkasına koyduğu 24 Eylül 1779 tarihli mektubunda Binbaşı Davy şöyle yazmaktadır:

> Mogul padişahı Şah Âlem'in 71, 72, 73 yıllarında Hindistan'daki çeşitli bağımsız hükümdarlara yazdığı bütün mektupların tam kopyaları şu anda benim elimdedir. Bu mektupların asılları, kendilerine gönderilen şahısların ellerine geçmeden önce, kopyaları padişahın çok güvendiği sekreterlerinden birisi aracılığıyla benim elime ulaştırılmıştır. Böylece Delhi sarayında olduğu kadar Hindistan'daki bağımsız hükümdarların ve yerel hükümetlerin nezdindeki toplantılar, tartışmalar ve entrikalar bizim tarafımızdan denetlenir hale gelmiştir. Bu durum o zamanki Bengal ordusu komutanı Sir Robert Baker'in Farsça sekreterliği makamında olduğum sırada gerçekleşmiştir.[22]

---

20 Oxford Dictionary of National Biogr phy, https://doi.org/10.1093/ref:odnb/19655.A
21 White, *Institutes Political and Military*'nin önsözü, s. XI.
22 White, *A Specimen of the Civil and Military Institutes of Timour*, s. 30.

Aynı mektubun bir başka bölümünde de Davy, Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'daki durumunu ve uygulamakta olduğu politikaları şöyle anlatmaktadır:

> Şu anda Bengal, Bihar, Orissa'nın bir kısmı, Coromandel sahili ve Malabar'da bazı yerleşimler Doğu Hindistan Şirketi'nin müstemleke yönetimi altında bulunmaktadır ve bunların toplam genişliği Büyük Britanya ile İrlanda'nın iki katından daha fazladır... Bu alanları koruyabilmek için Bengal, Madras ve Bombay merkezlerinde toplam 50.000 kişilik disiplinli bir ordu oluşturulmuştur. Bu zengin ve verimli topraklar, bazıları aşırı derecede tehlikeli olan bağımsız yerel hükümdarlıklar ve yönetimler tarafından çevrelenmiş veya birbirinden ayrılmış durumdadır. Dolayısıyla bu geniş ve dağınık şekildeki sömürgelerin güvenliği ve korunması ancak askeri kuvvetle ve siyasetle gerçekleştirilebilir. Kapsamlı bir politik sistem oluşturulmalıdır... Doğru ve mükemmel bir güç dengesi kurulmalıdır. Zayıflar desteklenmeli, güçlüler çevrelenerek baskı altına alınmalıdır. Bu amaçla bazı güçlere karşı dostluklar, ittifaklar ve antlaşmalar yapılmalı ve gerektiğinde bunlar bozularak diğer güçlere karşı yeni dostluklar, ittifaklar ve antlaşmalar gerçekleştirilmelidir. Böylece farklı bağımsız hükümdarlıkların ve imparatorlukların güç kaynakları tamamen yok edilebilir veya desteklenebilir.[23]

Görüldüğü gibi, Binbaşı Davy'nin daha tercüme işi kendisine devredilmeden önceki dönemde yazdıkları, o sırada White tarafından yapılmaya çalışılan söz konusu tercümenin sıradan bir proje olmayıp Şirket'in Hindistan'daki politikalarına yönelik bir çalışma olacağına dair göndermeler içermektedir.

Davy'nin tamamladığı *Tüzükât-ı Timuri* tercümesi 1783 yılında *Institutes Political and Military* başlığıyla yayınlandı. Kapak sayfasında yazılanlara göre ilahiyat uzmanı White'in kitaba olan tüm katkısı sadece bir önsöz yazmak, indeksi ve coğrafi notları hazırlamak şeklindeydi. Kitabın ithaf sayfası ise söz konusu tercümenin kim için ve hangi amaçla gerçekleştirdiğine yönelik çok açık bilgiler vermektedir. Kitap, bütün masrafları karşılamalarından dolayı, 1780 yılı itibarıyla Doğu Hindistan Şirketi başkanı olan William Devaynes'e ve Şirket Direktörler Meclisi üyelerine ithaf edilmişti. Bu ithaf *Tüzükât-ı Timuri*'nin tercüme çalışmasının bilimsel bir amaçla değil, Doğu Hindistan Şirketi'nin isteği üzerine yapılmış olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. İlginç olan bir diğer nokta da ithaf yazısında kitabın Hindistan'daki sömürgelerde görevli şirket elemanlarının dil eğitimlerine katkı amacıyla basıldığının söyleniyor olmasıydı.[24]

Diğer taraftan ithaftaki bu beyan bazı büyük çelişkileri gündeme getirmekteydi. Öncelikle o dönemde İngiliz sömürge merkezlerinden Bengal

---

23 White, *A Specimen of the Civil and Military Institutes of Timour*, s. 29.

24 İthaf yazısı şöyledir: To William Devaynes, Esq. Chairman, and the other Directors of the Honourable the East India Company in the year 1780; This work, which their munificence has caused to be published, for the instruction of the company's servants in the language of their settlements in the east, is with much respect and gratitude inscribed by W. Davy and J. White.

bölgesinde Bengali ve Bihari, Madras'ta Tamil dili, Bombay merkezli coğrafyada Gücarati dilleri konuşulmaktaydı. Babûrlü İmparatorluğu ve ona bağlı yarı bağımsız bölgelerde ise Pencapi, Sindi, Hindu gibi diller konuşuluyor olmakla birlikte halkın ağırlıklı olarak kullandığı dil Urduca idi. Bir diğer deyişle Farsça ne Doğu Hindistan Şirketi'nin sömürgelerinde ne de Babûrlü İmparatorluğu'nun o dönemde hâkim olduğu topraklarda halkın konuştuğu bir dildi. Farsça, Babûrlü İmparatorluğu'nda saray ve yönetim çevrelerinin kullandığı bir kültür diliydi. Dolayısıyla yalnızca üst düzey yönetim kadroları tarafından kullanılmaktaydı.

Bu noktadan hareketle ithaftaki "Doğu Hindistan Şirketi'nin sömürgelerinde görevli elemanların dil eğitimi amaçlanmaktadır" ifadesinin bütünüyle gerçek dışı bir beyan olduğu rahatça söylenebilir. Eğer amaç Babûrlü İmparatorluğu yönetim kadrolarıyla ilişki kuracak elemanlara Farsça öğretmek ise, bu durumda "White'in bile karşılıklarını bulmakta zorlandığı sözcükler içeren *Tüzükât-ı Timuri* yerine günlük konuşma ağırlıklı bir dil eğitim kitabının hazırlanması gerekmez miydi?" şeklinde bir soru gündeme gelmektedir. İki yıl sonra Kalküta'da kitabın tıpkıbasımının yapılması ve bu basımdan sonraki iki yıl içerisinde Urduca tercümesinin basılması, Doğu Hindistan Şirketi'nin *Tüzükât-ı Timuri*'yi Farsça dil öğretim amacıyla kamuoyunun gündemine getirmemiş olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Diğer taraftan Davy'nin yaptığı tercüme Hüseyin Turbatî'nin kitabının tamamını kapsamıyordu. Devlet yönetimi ve askerlik ile ilgili tecrübe ve kuralları kapsayan *Tedbirât va Kengeşhay* bölümünün bütünü, Timur'un sözde hatıralarından oluşan *Mülfuzât*'ın ise küçük bir kısmı tercümeye dâhil edilmişti. Bunun Davy'nin bilinçli tercihinden mi, yoksa tercüme ettiği Farsça kaynağın eksikliğinden mi olduğunu bilmek mümkün değildir.

Davy'nin sözde doğruluk şahadetnâmesi

White, *Tüzükât-ı Timuri'den Bir Numûne* çalışmasının baş kısmına Binbaşı William Davy'den aldığı *Tüzükât-ı Timuri*'nin gerçekliği yönünde bir mektubu da eklemişti. Bu noktadaki ilginçlik Fars dili ile ilgili sözde bilimsel bir çalışma için neden gerçeklik şahadetnâmesine ihtiyaç duyulmuş olduğu ve bu şahadetnamenin Timur dönemi konusunda araştırma yapmış ve iyi Farsça bilen bir tarih profesörü veya doğubilimciden değil de, Doğu Hindistan Şirketi Ordusu bünyesinde binbaşı olarak görev yapmakta olan bir Farsça tercümanından istenmiş olmasıydı.

Davy'nin şahadetnâme olarak tanımlayabileceğimiz bu mektubu, Davy-White ikilisinin daha sonra yayınladıkları *Institutes Political and Military*, yani *Tüzükât-ı Timuri*'nin baş kısmına da konmuştu. Aslında hiçbir bilimsel değeri olmayan bu mektup, günümüzde *Tüzükât-ı Timuri*'nin gerçek olduğu iddiasıyla bu kitabı çeşitli dillerde yayınlayan ve kaynak olarak kullanan yazarların elindeki tek belge (!) olduğu için mektubun içeriğini biraz daha ayrıntılı incelemek zorundayız.

Davy, 24 Ekim 1779 tarihli şahadetnâme mektubunun hemen başlangıcında *Tüzükât-ı Timuri*'nin gerçekliği yönünde hiçbir tarihi delil gösteremeyeceğini söylemekte ve Timur'la ilgili bilgisinin Şerefüddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme*'si ile Mirhond'un *Ravzatu's-safa*'sını okumuş olmakla sınırlı olduğunu söylemektedir.[25] Fakat daha sonraki kısımlarda Davy, başlangıçta gösterdiği samimiyetten uzaklaşarak kitabın gerçek olduğunu kanıtlayabilmek adına temelsiz birçok iddia sıralamaktadır.

Davy, Yezdî ve Mirhond'da *Tüzükât-ı Timuri*'den hiç bahsedilmemiş olmasını, kitabın çevresindekilerin bilgisi dışında ve özel olarak Timur tarafından yazılmış (veya yazdırılmış) olabileceği, öldüğünde geride kalmış olan tek nüshanın kargaşa içerisinde gözden uzak kaldığından Yezdî'nin eline geçmemiş olabileceği gibi hayali bir senaryo ile açıklamaya çalışmaktadır.

Görüldüğü gibi Davy'nin Timur'la ilgili bilgisi sadece bu iki yazarla sınırlıdır. Diğer taraftan *Tüzükât-ı Timuri*'den bahsedilmeme olayı sadece bu yazarlarla sınırlı değildir. Nizamüddin Şâmî, Gıyasü'd-din Ali gibi bizzat Timur'un emriyle kitap yazan ve Hafız-ı Ebrû, Muiniddin Natanzi gibi Timur'un hemen ölümünden sonra eserlerini veren tarihçiler de dâhil olmak üzere Timurlu dönemi tarihçilerin hiçbirisinde *Tüzükât-ı Timuri*'den ima yoluyla bile en küçük bir bahis yoktur. Timur gibi, adını ve zaferlerini gelecek nesillere aktarabilmek için daha hayatta iken Şâmî ve Giyasü'd-din Ali gibi tarihçilere kendi tarihini yazdıran ve yine aynı amaçla Türkistan coğrafyasında devâsâ eserler inşa ettiren bir hükümdarın kendi hanedan mensuplarına, devlet yöneticilerine ve askerlerine yol gösterici kurallar ve öğütler içeren bir eseri, çevresindekilerin hiç haberi olmadan yazdığı (veya yazdırdığı) ve ölünceye kadar gizli tuttuğu iddiası halk deyimiyle tam bir saçmalıktan ibarettir.

Davy daha sonra "Timur tarafından yazılan *Tüzükât-ı Timuri*'nin bizzat kendisi en güçlü kanıtları barındırmaktadır. Çünkü o kitabı kendisinden sonraki nesiller için yazmıştı. Sağduyu veya siyaset gereği bu eserini hayattayken yayınlayamazdı" demekte ve böylece *Tüzükât*'ın Timur hayatta iken neden bilinmiyor olduğuna sözde açıklık getirmiş olmaktadır.[26] Davy'nin hayali senaryosuna göre Timur'un yazdığı ve varlığından kimsenin haberdar olmadığı *Tüzükât* neredeyse 40 yıl süren Şahruh iktidarı boyunca bir yerlerde gizli kaldıktan sonra her nasılsa Şahruh'un ölümünden sonraki karışıklık döneminde kayıplara karışarak hanedanın elinden çıkmıştır.[27]

Diğer taraftan bizzat Timur'un emriyle yazılan ve Anadolu seferi sonrası onayına sunulduğunda yine Timur tarafından *Zafernâme* ismi verilen

25 "I shall set out with declaring to you, that I cannot produce any historical proofs of the authenticity of these Institutes." (Davy, *The institutes political and military*, s. XVII.)
26 Davy, *The institutes political and military*, s. XIX - XX.
27 Davy, *The institutes political and military*, s. XX.

eser, Timur'un *Tüzükât* benzeri bir eser yazmış veya yazdırmış olsaydı bunu gizli saklı yapmayacağı, aksine bütün dünyaya duyuracak şekilde yapacağının en iyi kanıtıdır. Görevlendirdiği sırada "avamın anladığı ve havasın beğendiği"[28] şekilde bir kitap yazacağını söyleyen Şâmî'ye Timur'un cevabı "İşte ben böyle bir söz istiyorum" şeklindedir. Nizamüddin Şâmî *Zafernâme*'sinin giriş bölümünü şöyle sonlandırmaktadır:

> Sâhibkıran Emîr hazretlerinin güzel çalışmaları ve herkes tarafından beğenilen rahmet ve himmetleri, parlak reyleri, isabetli tedbirlerinin tarihlerini yazdım. Tâ ki bu kitap dünyanın bütün hükümdarları ve benî beşerin akıllıları, hususiyetle Emîr hazretlerinin oğulları ve kutlu uruğu için hayatlarında ve saltanat işlerinde yegâne bir akıl hikmet düsturu ve her zaman kendilerine müracaatgâh olabilecek bir nasihat kitabı ve onlara bir rehber ve üstad olsun ve memleket fethinde, seyrü sefer ve beldeler teshirinde, ahalinin refah ve saadetini teminde, din ve devlet işlerini ve mülk ve milletin kaide ve kanunlarını tanzim ve tensikde ona uysunlar, o hazretin sözlerini ve işlerini kendilerinin mürşidi ve kendi işlerinin güçlerinin tedbircisi yapsınlar. Bu kitap sayesinde herhangi bir emîr, vezir nasihata ve işaretçinin meşveretine akıl ve tedbirlerine başvurmaya lüzum görmesin. Kuvvetle ümit olunur ki bu kitabın faydaları yeryüzünde payidar olsun. Cihan durdukça Hazreti Emîr'in zikri, zamanın yüzünde, gece ve günün sahifeleri üzerinde sabit kalsın ve onun mehabet ve selâbetinin şöhreti doğu ve batıya yayılsın.[29]

Yukarıdaki satırlar, Timur'un çocuklarına miras olarak bırakacağı bir kitabı kesinlikle bütün dünyaya ilan edecek nitelikte bir hükümdar olduğunun en güzel kanıtı değil midir? Bu satırlar ayrıca Davy'nin "Timur, *Tüzükât*'ı çevresindekilerin bilgisi dışında gizli olarak yazmış olabilir" şeklindeki hayali iddiasını da kesinlikle çürütmektedir.

Davy mektubunda daha sonra Ebu Talib Hüseynî'nin Şah Cihan'a takdim ettiği Farsça *Tüzükât* tercümesinde kitabın gerçekliği ile ilgili tamamen sessiz kaldığını belirterek, bunun da ya kitabın kendisinin bir gerçeklik kanıtı olduğundan ya da tercümenin yapıldığı dönemde Babûrlü çevrelerinde kitabın gerçekliğinin çok iyi bilindiğinden kaynaklanmış olabileceğini ileri sürmektedir.[30] Şah Cihan'ın kitabı okuduktan sonra içerisindeki yanlışlıkları düzeltmek ve eksiklikleri Yezdî'nin kitabına göre tamamlamak üzere Muhammed Afzal Buharî'ye teslim ettiği hatırlanırsa, kitabın kendi gerçekliğini kanıtlamadığı gibi Babûrlü seçkinlerin kitap konusunda hiçbir bilgilerinin olmadığı da açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca, yukarıda kitabın Şah Cihan'a takdim ediliş bölümünde de değindiğimiz gibi, Timur hanedanının bir üyesi olarak Şah Cihan, Timur'a ait olduğuna inanılan bir eserin yanlışlıklar ve eksikliklerle dolu olduğunu nasıl ileri sürebilir? Yalnız başına bu olay bile tarih sahnesine çıktığı dönemde dahi kitabın Timur'a ait olmadığının bilindiğini göstermektedir. Şah Cihan'ın

28 "Halkın anladığı, seçkinlerin beğendiği" (Şâmî, *Zafernâme*, s. 12.)
29 Şâmî, *Zafernâme*, s. 12-13.
30 Davy, *The institutes political and military*, s. XX.

kitabı kabul edişinin siyasi gerekçelerini yukarıda ayrıntılarıyla aktardığımız için burada değinmeyeceğiz.

Avrupalı eleştirmenlerin "Ebû Talib kendi yazdığı kitabı dünyaya Babûrlü saray tarihçilerince onaylanmış bir eser olarak göstermek istemiştir" şeklinde bir eleştiri getirebileceklerini söyleyen Davy, doğu ülkelerinde yazarların daima bir hükümdarın hamiliğinde eser verdiklerini söyleyerek, Ebû Talib'in kendi başına kitap yazmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Ayrıca Davy'e göre *Tüzükât*'ın birinci şahıs ağzıyla yazılmış olması, kitabın Timur tarafından yazılmış olduğunu gösteren bir kanıttır.[31] Bu noktada Davy, Ebû Talib gibi adı sanı bilinmeyen bir şahsın Timur'la ilgili bir kitap yazacağım diyerek Babûrlü hükümdarından destek almak bir tarafa, bu konuda onunla görüşmesinin bile imkânsız olduğuna değinmemektedir. Ebû Talib Farsçaya tercüme ettiği kitabın ancak Timur'a ait olduğunu iddia ederse dikkat çekebileceğini gayet iyi bilmekteydi. Nitekim öyle de olmuştur. Kitapta birinci tekil şahsın kullanılmış olmasının kitabın Timur'a ait olduğunu gösterdiği iddiası ise üzerinde bile durulmayacak içi boş bir savunma arayışıdır.

Diğer taraftan Davy'nin Avrupalı eleştirmenlerle ilgili öngörüsü doğru çıkmış ve *Tüzükât-ı Timuri*'nin gerçekliği konusundaki kuşkular, dönemin en büyük İngiliz tarihçisi kabul edilen Edward Gibbon tarafından gündeme getirilmişti. Gibbon, *Tüzükât* tercümesinin basıldığı yıllarda, *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* başlıklı devâsâ eserini yazmaktaydı. Bu büyük eserinin Timur'la ilgili bölümünde Davy-White ikilisinin *Tüzükât-ı Timuri* tercümesine de değinmekteydi. Kitabın orijinal dilinin Moğolca mı yoksa Türkçe mi olduğu konusunda bilgisi olmadığını söyleyen Gibbon, Davy'nin "Doğu ülkelerinde kitaplar bir hükümdarın hamiliğinde yazılır. Dolayısıyla Ebû Talib böyle bir eseri kendisi yazabilecek kapasitede olsaydı, onu kendi adıyla yazar ve böylece elde edebileceği kazançla birlikte saygınlığını da yitirebileceği aptalca bir sahtekârlık yapmaya kalkışmazdı"[32] mealindeki ifadesine karşı şunları yazmaktadır:

> Doğulular hiçbir zaman eleştiri sanatını geliştirememişlerdir. Bir hükümdarın patronajında kitap yazmak, bir yayınevi için yazmaya göre kesinlikle daha az onur verici olmakla birlikte, daha az kârlı olmayabilir. Bu nedenle İranlı gerçek yazar için çalışmasının fiyatını ve değerini artırabilmek amacıyla yazar olarak alacağı övgüden vazgeçmesi de inanılmayacak bir durum sayılmaz.[33]

Gibbon'un kuşkuları bununla sınırlı değildi. Eserinin Timur'la ilgili bölümlerini yazarken esas olarak Yezdî'nin *Zafernâme*'sinin Fransızca tercümesini kullandığını belirten Gibbon, karşılaştırmalı olarak ve diğer kaynaklarla uyum gösteriyorsa *Tüzükât-ı Timuri*'yi de kullanmaktaydı. Fakat Timur'un Moğollarla mücadele dönemini yazarken, *Tüzükât-ı Timuri*'nin

31 Davy, *The institutes political and military*, s. XXI.
32 Davy, *The institutes political and military*, s. XXI.
33 Gibbon, *The decline and fall of the Roman Empire*, c. III, s. 654, n. 4.

bu Moğolları Özbek olarak tanımlaması Gibbon'u rahatsız etmiş, kitabın sahteliği konusundaki kuşkularını artırmıştı. Bu noktada Gibbon şunları yazmaktadır:

> *Tüzükât-ı Timuri*'de Kaşgar hanının (Cete) tebaası, çok yanlış bir şekilde Tatar ülkesinin başka bir bölgesine ve dalına ait olan Özbek ismiyle tanımlanıyor. Eğer bu sözcüğün orijinal Türkçesinde var olduğundan emin olabilseydim, *Tüzükât-ı Timuri*'nin Timur'un ölümünden yüzyıl sonra, Mâverâünnehr'de Özbek hâkimiyetinin kurulduğu dönemden sonra kurgulanmış bir eser olduğunu cesaretle ilan ederdim.[34]

Davy, mektubunun bir diğer bölümünde Babûr'ün hatıralarının da ölümünden sonra ortadan kaybolduğunu ve ancak torunu Ekber'in iktidarının ortalarında Farsçaya aktarılarak ortaya çıktığını söylemekte ve bu olayı *Tüzükât*'ın ortaya çıkışı ile özdeşleştirmektedir.[35] Bu noktada Davy'nin bilmediği şey, Babûr'ün Türkçe yazdığı hatıralarının asla kaybolmadığı, hanedan üyelerinin bu kitabın varlığını çok yakından bildikleriydi. Babûr Şah'ın ölümünden sonra *Hümâyunnâme* başlıklı bir eser yazan kızı Gülbeden Begüm, eserinin bazı bölümleri için babasının hatıra kitabından yararlandığını ifade etmektedir.[36] Benzer şekilde torunlarından Cihangir Şah da Babûr'ün hatıralarını sık sık okuyarak, bazı bölümlerini kopyalayıp kenarına notlar aldığını ifade etmektedir.[37] Bütün bu tarihi kayıtlar Babûr'ün Türkçe hatıratının hiçbir zaman kaybolmadığını ve aksine hanedan mensupları tarafından okunarak çeşitli amaçlarla kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca Babûr Şah'ın hatıralarında, o dönemde *Babûriye* olarak isimlendirilen kitabın Türkçe bilmeyenler tarafından da kolayca okunabilmesi için Bayram Han'ın oğlu Mirza Han'a Farsçaya aktarılması görevi verildiği kaydedilmektedir.[38] Görüldüğü gibi Davy bu konularda da bilerek veya bilmeyerek gerçek dışı beyanda bulunmaktadır.

Davy'nin kendi görüşünü desteklemek için gündeme getirdiği son iddia, *Tüzükât*'ın gerçekliği konusunda soru sorduğu Hindistanlı âlimlerin birçoğunun olumlu yönde cevap verdikleri şeklindedir. Ayrıca dönemin Babûrlü hükümdarı Şah Âlem'in kitaplığında *Tüzükât-ı Timuri*'nin minyatürlerle bezenmiş bir nüshasının olması da Davy'e göre olumlu bir olaydı.[39] Davy'nin burada da bir sözcük oyunu yaptığı ve sanki bu konunun uzmanlarına sormuş ve olumlu cevaplar almış algısı yaratmaya çalıştığı görülmektedir. Davy soru yönelttiği şahısları "great and learned Men" olarak tanımlamaktadır. Burada kullandığı *learned* sözcüğüne dikkat edilmelidir. İngilizcede bu sözcük eğitimli, kültürlü veya ilim sahibi insanları tanımlamak için kullanılmakta ve özel bir bilim alanında uzmanlığı yansıtmamaktadır. Aslında Davy bu soruyu tanıdığı eğitimli kişilere de-

34 Gibbon, *The decline and fall of the Roman Empire*, c. III, s. 655, n. 11.
35 Davy, *The institutes political and military*, s. XXII.
36 Gülbeden Begüm, *Hümâyunnâma*, s. 79, 83, 93, 103.
37 Cihangir Şah, *Tüzük-i Cihangirî*, s. 109-110.
38 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 435.
39 Davy, *The institutes political and military*, s. XXIII.

ğil, o dönemde Hindistan'da yaşayan tarihçilere sormalı veya *Tüzükât-ı Timuri*'nin Şah Cihan'a sunulmasından sonra Timurlu tarihi üzerine yazılan tarih kitaplarına bakmalıydı. Eğer bu yönde bir inceleme yapmış olsaydı kitabın sunulduğu Şah Cihan dönemi saray tarihçisi Lahorî'den başlayarak hiçbir Babûrlü tarihçinin kitabı kaynak olarak kullanmadığını görecekti.[40] Bir diğer deyişle, bu konuda asıl fikir belirtmesi gereken Babûrlü dönem tarihçileri *Tüzükât-ı Timuri*'yi gerçek bir eser olarak kabul etmediklerini hiçbir çalışmalarında kaynak olarak kullanmamak suretiyle göstermişlerdi. Kitabın ciltlenerek saray kütüphanesinde muhafaza ediliyor olması ise, tamamen menkıbelere dayalı *Timurnâme*'lerin Türkistan'daki hanlık saray kitaplıklarında saklanmış oluşu göz önüne alınırsa, hiçbir anlam ifade etmemektedir.

Davy'nin mektubu konusunda İngilizlerin efsanevi tarihçisi Edward Gibbon'un yorumu yukarıda yaptığımız bütün değerlendirmeleri doğrular niteliktedir. *Tüzükât-ı Timuri*'nin tercümesinin İngiltere'de yayınlandığı yıllarda Gibbon şunları söylemektedir:

> Şu andaki Mogul imparatoru Şah Âlem büyük atasının (Timur) *Tüzükât*'ını okuyor, değer veriyor fakat örnek almıyor. İngiliz tercüman (Davy) *Tüzükât*'ın içerisindeki kanıtlara güveniyor. Fakat bir sahtecilik veya kurgulama ile ilgili şüphelerin ortaya çıkması halinde Davy'nin mektubu bunları gideremez.[41]

Tarihçi Gibbon'un bu değerlendirmede ilahiyatçı White'in böyle bir gerçeklik şahadetnâmesini niçin doğubilimci bir uzmandan değil de aynı zamanda tercümeyi de yapmış olan Doğu Hindistan Şirketi çalışanı Binbaşı Davy'den istemiş olduğunu daha iyi ortaya koymaktadır. Çünkü böylesi hayali ve gerçek dışı iddialarla dolu bir sözde gerçeklik şahadetnâmesini biraz mesleki onuru olan hiçbir bilim adamı yazamazdı. Daha sonraki tarihlerde de *Tüzükât*'ın gerçekliği yönünde hiçbir ilmi ve tarihi kayıt veya belge bulunamadığı için, *Tüzükât*'ın Langlès tarafından yapılan Fransızca tercümesinde ve Stewart'ın yaptığı *Mülfuzât* tercümesinde Davy'nin bu sözde doğruluk şahadetnâmesi kullanılmaya devam edecektir.

İngiliz sömürge siyasetinde Tüzükât-ı Timuri'nin yeri

Bütün bu gelişmeler, bize Doğu Hindistan Şirketi'nin, *Tüzükât-ı Timuri*'yi önce İngiltere'de daha sonra da Hindistan'da popüler hale getirmek için ısrarlı bir çaba içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu noktada temel soru, Şah Cihan'a sunulduğu tarihlerden itibaren tarihçiler bir tarafa Babûrlü hükümdarları tarafından bile kaynak olarak kullanılmamış ve gerçekliği konusunda elde hiçbir somut kanıt olmayan bu kitabın Şirket için anlamının ne olduğudur. Doğu Hindistan Şirketi'nin *Tüzükât-ı Timuri*

---

40 Lahorî, kendi tarih kitabının Şah Cihan'ın atalarına ait bölümünde, Timur'la ilgili kaynak olarak sadece *Zafernâme*'nin yazarı Molla Şerefüddin Ali Yezdî ve *Timurnâme*'nin yazarı Molla Abdullah Hatifî gibi uzmanların (*arbab-ı tarih*) eserlerini kullanacağını söylemekte ve *Tüzükât-ı Timuri*'yi tamamen dışlamaktadır. (Lahorî, *Pâdişâhnâma*, c. I, s. 41-42)

41 Gibbon, *The decline and fall of the Roman Empire*, c. III, s. 654, n. 4.

tercümesiyle Hindistan'da neyi amaçladığını anlayabilmemiz için o dönemde Babûrlü Devleti'nin durumunu ve Hindistan'da geçerli olan siyasal dengeleri kısaca gözden geçirmemiz gerekmektedir.

Babûrlü hükümdarı Evrengzib 1707 yılında öldüğünde arkasında Hint alt kıtasının neredeyse tamamını kapsayan yaklaşık 4 milyon km2 alana yayılmış150 milyonu aşkın nüfusuyla ve dünya ekonomisinin dörtte birini oluşturan ekonomisiyle devâsâ bir imparatorluk bırakmıştı. Daha sonraki dönemde, neredeyse her hükümdar değişikliğinde yaşanan iktidar savaşları Timur hanedanını güçten düşürecek ve bu savaşlarda hanedan üyelerini destekleyen vezirlerin ve naiplerin ön plana çıkmasına yol açacaktı. 1780'lere gelindiğinde başta Bengal-Bihar, Oud, Maysor ve Haydarâbâd olmak üzere çok sayıda, görünüşte Babûrlü hükümdarına bağlı, fakat aslında büyük ölçüde bağımsız yönetimler ortaya çıkmış durumdaydı. Hemen hepsi Müslüman olan bu yöneticiler vezir, navab, nizam veya subedar gibi isimler kullanmaktaydılar. Ayrıca güneyde Maratalar, Pencap bölgesinde Sihler bağımsızlık arayışında olan güçlerdi.

Dönemin Babûrlü hükümdarı II. Şah Âlem ise İngilizlerle 1764'te yaptığı savaşı kaybedince yıllık 2,600.000 Rupi karşılığında Bengal, Bihar ve Orisa eyaletlerinin vergi toplama yetkisinin İngilizlere devrini öngören bir antlaşma yapmak zorunda kalmıştı. Delhi'de Vezir Necibüddevle'nin hâkim olması nedeniyle altı yıl Allahâbâd'da İngilizlerin korumasında kalan Şah Âlem, Necibüddevle'nin ölümünden sonra Delhi'yi ele geçiren Marata liderlerinden Mahadaci Sindia'nın daveti üzerine 1771'de başkente dönebilecekti. Bu hizmeti karşılığında Allahâbâd ve Kara bölgelerini alan Mahadaci aynı zamanda Babûrlü hükümdarı adına buyruk çıkarmak hakkını da elde etmişti. [42] Ertesi yıl Maratalar arasında ortaya çıkan iktidar mücadelesi ve yine aynı dönemde başlayan İngiliz-Marata savaşları, Sindia'nın Babûrlü hükümdarı üzerindeki bu vesayetini zayıflatacak, kısa bir süre sonra da onun yerini Emîrü'l-ümerâ Necef Han alacaktır.

Söz konusu dönemde Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'daki en büyük rakipleri, bazı bağımsız ve yarı bağımsız yerel yönetimler ve bu yönetimlerle ittifak yaparak İngilizlere karşı bir cephe oluşturmaya çalışan Fransa'ydı.

Genel Vali Warren Hastings ve yönetim kurulu üyeleri Richard Barwell, Philip Francis ve Edward Wheeler'in 2 Şubat 1778 Pazartesi günü yaptıkları toplantının gizli kayıtlarına göre Genel Vali özetle Büyük Britanya milli güçlerinin büyük bir kısmının Amerika'da kullanılmakta olduğunu, Fransa ve İspanya'nın Amerika'daki savaşa katılmaları ihtimalinin varlığını, dolayısıyla Hindistan'da barışın devamının önemli olduğunu söylemektedir. Bu amaçla Şirket, o dönemde Hindistan'daki en güçlü durumda olan ülkeyle (Maratalar) ilişki kurmalı ve bu ülkeyle Fransa arasın-

42 Forrest, *Selections from the letters, despatches, and other state papers preserved in the Government of India 1772-1785*, s. 527/9.

da başlayan temaslar engellenerek gelecekte İngiliz kolonileri için ortaya çıkabilecek ölümcül tehlikenin önü alınmalıdır.[43]

Yaklaşık 3 hafta sonra yapılan bir diğer toplantıda Genel Vali Hastings Fransızların Marata yönetimiyle Hindistan'a silah ve asker nakli yapabilmesini sağlayacak bir uzlaşmaya vardıklarını söylemektedir.[44] Hastings, Fransızların Hindistan'da Maratalar ve Haydarâbâd Nizamlığı ile ittifak oluşturmayı hedeflediklerini ve modern silahlarla donatılmış disiplinli Avrupalı askerlerin bu ittifaklar bünyesinde Hindistan'a ayak basmaları halinde büyük bir tehlike ortaya çıkacağını belirtmektedir.[45] Vali Warren Hastings'in bazı iddialar nedeniyle yargılandığı dönemde Büyük Britanya Yüksek Mahkemesi karşısında söylediği "Fransa'nın Hindistan'da bize karşı sorunlar yaratmak niyetinde olduğunu öğrendiğim andan itibaren benim temel hedefim Hindistan'ı Büyük Britanya için muhafaza etmek olmuştur" mealindeki sözleri 1770'li yıllardan başlayarak İngiltere için Hindistan'daki ana sorunun Fransa ve Fransız destekli yerel güçler olduğunu göstermektedir.[46]

Doğu Hindistan Şirketi'nin *Tüzükât-ı Timuri* tercümesiyle bu dönemde Hindistan'da neyi amaçladığını anlayabilmemiz için İngilizlerin o dönemde Babürlü hükümdarı Şah Âlem ve onun üyesi olduğu Timur hanedanı hakkında nasıl bir algıya sahip olduklarını da değerlendirmemiz gerekmektedir.

İngiltere'de *Tüzükât-ı Timuri*'nin tercüme çalışmalarının başladığı dönemde Şirketin Hindistan Genel Valisi olan Warren Hastings'in direktörler meclisine yaptığı sunulardaki bazı ifadeler bu konuda bize genel bir fikir vermektedir. Hastings şöyle demektedir:

> Beyler, hükümdarın vezirlerinin vesayetinden kurtarılması ve en azından kendi toprakları üzerinde otoritesinin yeniden tesis edilmesi için çaba gösterilmesinin İngiliz Hükümetine yarar ve itibar sağlayacağı konusunda geçmişte görüş bildirdiğimi hatırlayacaksınız... Kuvvetlerimizin küçük bir çabası, durumu Şah lehine çevirebilir ve Majestelerinin ülkesi birliklerimizin masraflarını karşılayabilecek durumda olduğu için, bu uygulama bizim hiçbir harcamamız olmadan gerçekleştirilebilir.[47]
>
> Şah Âlem'in toprakları Sihlerle Naip Vezir'in toprakları arasında bir set oluşturmaktadır. Eğer bizimle hükümdar (Şah Âlem) arasında kalıcı bir ittifak gerçekleştirilebilseydi bu vahşi kabilenin yıkıcı saldırılarına karşı ek bir güvenlik oluşturulabilirdi... Bunlar, baylar, önerilen ittifak lehinde gündeme getirilen temel görüşlerdir.[48]

---

43 For est, *Selections from the letters, despatches, and other state papers preserved in the Government of India 1772-1785*, c. II, s. 586/20. (2 Şubat 1778 tarihli tutanaklar)
44 Forrest, *Selections from the letters, despatches, and other state papers preserved in the Government of India 1772-1785*, c. II, s. 592/26. (22-23 Şubat 1778 tarihli tutanaklar)
45 Forrest, *Selections from the letters, despatches, and other state papers preserved in the Government of India 1772-1785*, Vol II, s. 593/27. (22-23 Şubat 1778 tarihli tutanaklar)
46 Hastings, *Speech of Warren Hastings in the High Court of Justice*, s. 58.
47 Forrest, *Selections from the letters, despatches, and other state papers preserved in the Government of India 1772-1785*, vol. III, s. 1089, 1090. (Hastings'in Yönetim Kuruluna 22 Nisan 1784 tarihli sunusundan)
48 Forrest, *Selections from the letters, despatches, and other state papers preserved in the Government of India 1772-1785*, Vol. III, s. 1088/20. (Hastings'in Yönetim Kuruluna 22 Aralık 1784 tarihli sunusundan)

Düşkün Timur Hanedanı şu anda Doğu dünyasının en şanlı soyunun kalıntısı halindedir. Artık içeriği kalmamış olsa da meşruiyeti bütün dünya tarafından tanınmaktadır. Şirket ona ödenen göstermelik ödeneği onun anayasal topraklarından elde etmektedir.[49]

Görüldüğü gibi İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Hindistan'daki varlığının kalıcılığı ve sömürgelerinin büyütülebilmesi açısından eski gücünü kaybetmiş olmasına rağmen Babûrlü hükümdarına büyük bir önem vermekte, onun aracılığıyla Hindistan'daki potansiyel rakiplerini alt edebileceğini düşünmektedir. Babûrlü hükümdarının Hindistan'daki bütün güçler üzerinde var olan itibari egemenliği, Timur soyundan geliyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Tüzükât-ı Timuri'nin İngiltere'de basılmasından iki yıl sonra Kalküta'da tıpkıbasımının ve daha sonra da Urduca tercümesinin yapıldığına yukarıda değinmiştik. Bu dönemde İngilizler, Sihleri ve Marataları yenmişler ve Şah Âlem üzerinde etkili olan vezirleri tasfiye ederek kendileri bir vesayet rejimi kurmuşlardı. Bu dönemdeki Doğu Hindistan Şirketi yönetimine ait gizli belgeler neredeyse elli yıldan bu yana Babûrlü Devleti'ne yönelik olarak sürdürülmekte olan İngiliz politikalarının gerekçelerini ve hedeflerini açıklar niteliktedir. Söz konusu belgelerde dönemin Genel Valisi Wellesley'in yaptığı değerlendirmeler şöyledir:

Majestelerinin gerçek güçten, topraktan ve otoriteden yoksun oluşuna bakılmaksızın Hindistan'daki bütün devletler ve halk sınıfları onun itibari egemenliğini tanımaya devam etmektedir.[50] Bütün yönetimlerin (Hindistan'daki) şu anda kullandıkları paralar Şah Âlem adına basılmaktadır. Hükümdarlar, üst düzey şahıslar ve aileler, Şah Âlem'in onaylanmış otoritesi altında, kendilerinin veya cetlerinin Delhi saltanatından aldıkları unvanları taşımaya ve sembolleri kullanmaya devam etmektedirler. Majesteleri hâlâ benzer unvanların tek meşru kaynağı kabul edilmektedir.[51]

Bir zamanlar kurulmuş olan geniş ve güçlü Mogul imparatorluğunun toprakları üzerindeki Timur hanedanının şanlı temsilcisinin itibari otoritesince onaylanmış olmak, Hindistan'daki çok sayıda Müslüman sınıfı için bir onurdur.[52]

---

49 Forrest, *Selections from the letters, despatches, and other state papers p eserved in the Government of India 1772-1785*, vol. III, s. 1128. (Hastings'in Yönetim Kuruluna 22 Aralık 1784 tarihli sunusundan)

50 Gerçekten o dönemde II. Şah Âlem, Bengal Navab'ı Mir Kasım, Sundarban bölgesindeki 24 Pargana yönetimi, Mürşidabad ve Bihar Navabları, Benares Raca'sı, Haydarâbâd Nizam'ı, Gazipur Navab'ı, Maysor Navabı Haydar Ali, Kadapa Navab'ı, Karnatik Navab'ı, Kurnol Navab'ı, Bhavalpur Navab'ı, Üst ve alt Rohilkend Navabları tarafından yasal hükümdar olarak kabul edilmekteydi.

51 "Notwithstanding his Majesty's total deprivation of real power, dominion, and authority, almost every state and every class of people in India continue to acknowledge his nominal sovereignty. The current coin of every established power is struck in the name of Shah Aulum. Princes and persons of the highest rank and family still bear the titles, and display the insignia of rank which they or their ancestors derived from the throne of Delhi, under the acknowledged authority of Shah Aulum, and his majesty is still considered to be the only legitimate fountain of similar honours" (Martin, *The despatches, minutes, and correspondence of the Marquess Wellesley*, c. IV, s. 153.)

52 "The pride of the numerous class of Mussulmans in India is gratified by a recognition of the nominal authority of the illustrious representative of the house of Timour over the territories which once constituted the extensive and powerful empire of the Moghul..." (Martin, *The despatches, minutes, and correspondence of the Marquess Wellesley*, c. IV, s. 153.)

Timur'un şanlı evlatları Hindistan'daki bütün sınıflar, özellikle de Müslümanlar tarafından saygı görmektedir.[53]

Bu şartlar altında, Majesteleri Şah Âlem'in şahsı ve otoritesi, hırslarını ve emellerini gerçekleştirmek konusunda onu kullanabilecek yeterli güce, enerjiye ve sağduyuya sahip herhangi bir devletin ellerinde çok tehlikeli bir araç haline gelebilir.[54]

Yukarıda sunulan görüşler, Majesteleri Şah Âlem'in şahsının, ailesinin ve itibari otoritesinin Britanya Hükümeti'nin koruması altına alınmasının önemini göstermektedir. Bu düzenlemenin gerçekleştirilmesi, Genel Vali tarafından, bir savaş nedeni olmasa da barışın vazgeçilmez bir şartı şeklinde, temel bir hedef olarak kabul edilmektedir.[55]

Şah Cihan'a sunulduktan sonra Timur'la ilgisi olmadığı düşünüldüğü için Timurlular hakkında eser veren tarihçilerin hiçbirisi tarafından kaynak olarak kullanılmamış bir kitabın Doğu Hindistan Şirketi tarafından tercüme ettirilip gün yüzüne çıkarılmak istenmesinin sebebi, yukarıda ayrıntılı olarak aktardığımız bu gelişmelerle birlikte değerlendirildiği zaman ortaya çıkmaktadır. Amaç *Tüzükât-ı Timuri* aracılığıyla Timur'u ve dolayısıyla Hindistan'daki Timur soyunu yüceltmek, daha sonra bu hanedanı vesayet altına alarak İngiliz-Hint İmparatorluğu'nu inşa etmekti. Bu nedenle Şirket, *Tüzükât-ı Timuri*'yi önce kendi bünyesinde çalışan bir Farsça tercümanına tercüme ettirmiş, daha sonra da tercümanla birlikte çalışan bir ilahiyat uzmanı aracılığıyla Oxford Üniversitesi yayınevinde bastırarak kitabın bilimsel nitelikte bir eser olduğu izlenimini yaratmaya çalışmıştı. Kısa bir süre sonra *Tüzükât-ı Timuri*'nin tıpkıbasımının ve hemen ardından Urduca tercümesinin Hindistan'da yaptırılması, Doğu Hindistan Şirketi'nin kitabı bu ülkedeki uyguladığı politikalarda bir araç olarak kullanmak istediğini açık olarak ortaya koymaktadır. Nitekim Şirket kitabın basımından ve Hindistan'da devreye sokulmasından sonraki 15-20 yıl içerisinde hedeflediği noktaya gelecektir.

Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan Genel Valisi Wellesley, 1804 yılında Delhi ve çevresini ele geçirecek ve Babûrlü hükümdarı Şah Âlem ile ilgili planlarını yürürlüğe koyacaktır. Wellesley'in 16 Kasım 1804 tarihinde yürürlüğe koyduğu sözleşme niteliğindeki bir bildiriye göre Delhi ve çevresinde sınırlı bir bölge Şah Âlem ve ailesine bırakılmış, bu bölgenin dışında kalan Babûrlü toprakları güvenlik gerekçesiyle İngilizlerin ege-

53 "Illustrious descendant of Timour is regarded by all classes of people in India, and especially by the class of Mussulmans" (Martin, *The despatches, minutes, and correspondence of the Marquess Wellesley*, c. IV, s. 156.)

54 "Under these circumstances the person and authority of his Majesty Shah Aulum might form a dangerous instrument in the hands of any state possessing sufficient power, energy, and judgement, to employ it, in prosecuting views of aggrandizement and ambitions..." (Martin, *The despatches, minutes, and correspondence of the Marquess Wellesley*, c. IV, s. 153.)

55 "The preceding observations may serve to illustrate the importance of placing the person, family and nominal authority of his Majesty Shah Aulum under the protection of the British Government, and the accomplishement of that arrangement was according considered by the Governor-General to be a principal object, though not a cause of war, and an indispensable condition of peace..." (Martin, *The despatches, minutes, and correspondence of the Marquess Wellesley*, c. IV, s. 156.)

menliğine geçirilmiştir.[56] Genel Vali bu bildirisinde Şah Âlem'i "Hindistan İmparatoru" olarak tanımlamakta ve bütün İngiliz yetkililerin buna göre davranması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca İngiliz Genel Valisinin, mührüne otoritesinin Babûrlü Hükümdarından kaynaklandığını gösteren bir yazı konmuştu ve Hindistan'da kullanılan paralar Şah Âlem adına basılmaya devam etmekteydi. Bu uygulamalarla İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Babûrlü hükümdarının itibari otoritesini kullanarak Hindistan'daki yerel ve harici güçlerin tümüne karşı bir meşruiyet avantajı elde etmiş, kendisi dışında kalan bütün güçleri de yasadışı bir konuma itmişti. Böylece Şirket, *Tüzükât-ı Timuri*'yi kullanarak yüceltikten sonra vesayeti altına aldığı Timur Hanedanı aracılığıyla Hindistan'da kurulan İngiliz hâkimiyetinin meşruiyetini sağlamış oluyordu.

Tüzükât-ı Timuri ve Fransızlar

Tüzükât, Doğu Hindistan Şirketi'nin desteğiyle Oxford'da basılmasından dört yıl sonra, bu kez, Paris Üniversitesi doğubilimcilerinden Profesör Louis-Mathieux Langlès[57] tarafından *Instituts politiques et militaires de Tamerlan* yani *Timurlenk'in Siyasi ve Askeri Tüzükleri* başlığıyla Fransızcaya aktarılmıştı. İlginç olan nokta, Langlès'nin Davy'nin İngilizce tercümesini değil, doğrudan *Tüzükât*'ın Farsça aslını kullanmış olmasıydı.[58] Langlès, Davy'nin tercümesinde *Tüzükât*'ta kullanılan birçok Farsça deyimin anlamının tam olarak verilemediğini ve bazı pasajların belirsizliklerle dolu olduğunu söylemekte, dolayısıyla da İngilizce tercümeyi esas alarak *Tüzükât*'ın gerçek bir Fransızca tercümesinin mümkün olamayacağını belirtmekteydi.[59]

Bu noktada ilginç bir soru ortaya çıkmaktaydı. Şerefüddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme*'si 1722'de Petis de la Croix tarafından Fransızcaya aktarıldıktan bir yıl sonra, bu Fransızca tercüme esas alınarak, Darby tarafından İngilizceye çevrilmişti. Benzer gelişme Arabşah'ın *Acâibu'l Makdûr*'u için de geçerliydi ve kitap hiçbir tartışma olmadan batı dillerine çevrilmişti. Timur'la ilgili iki temel kitapta yaşanmayan tartışma, *Tüzükât*'ın tercümesinde yaşanmaktaydı ve Fransız doğubilimciler İngilizce tercümenin kaynak olamayacak kadar yetersiz olduğunu ileri sürerek, neredeyse İngiliz dilinin doğu dillerinden tercüme için uygun olmadığını ima edecek şekilde bir tartışma başlatmışlardı.

Aslında Fransızları bu tartışmaya iten sebepler, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin *Tüzükât*'ın İngilizce çevirisine destek vermesini sağlayan

---

56 Bildirinin metni i in bkz. Martin, *The despatches, minutes, and correspondence of the Marquess Wellesley*, c. IV, s. 237-240.

57 Langle okunur.

58 Langlès'nin tercüme ettiği metin, Davy'nin kitabında bulunan Farsça metindir. Davy'nin kitabı bir sayfada Farsça orijinal metin, karşı sayfa ında ise İngilizce tercüme verilecek şekilde düzenlenmişti. Bu nedenle Langlès, muhtemel intihal suçlamalarına karşı, tercümesinde İngilizce metinden kesinlikle yararlanmadığını, kitapta kullandığı açıklayıcı notlara bakılarak bunun kolayca anlaşılabileceğini söylemektedir. (Langlès, *Instituts politiques et militaires de Tamerlan* önsözü, s. 6.)

59 "En outre nous ne craindron point d'avancer ici qu'il est absolument impo sible de donner une traduction de *instituts de Timour* d'apres la version Angloise" (Langlès, *Instituts politiques et militaires de Tamerlan* önsözü, s. 6.)

sebeplerden hiç de farklı değildi. İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi'ni kurarak Hindistan'da kolonileştirme çalışmalarını başlattıkları dönemde Fransızlar da doğu ve güneydoğu Asya'da faaliyet gösterecek bir Doğu Hindistan Şirketi [60] kurmuşlar ve bu şirket aracılığıyla Hindistan'ın doğu bölgelerinde üsler oluşturmaya başlamışlardı. İki emperyal güç arasındaki kaçınılmaz mücadele, Babûrlü Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir idari birim haline dönüşen Haydarâbâd Nizamlığı toprakları üzerinde gerçekleşecekti. 1746'da başlayıp 1763 yılına kadar devam eden süreçte, kısa aralıklarla gerçekleşen üç uzun savaş dönemi, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin galibiyetiyle sonuçlanmış ve Fransızlar, birkaç küçük bölge dışında, ellerindeki toprakları kaybetmişlerdi.

1765'te başlayan Amerikan Bağımsızlık Savaşı Fransızlara yeni bir imkân sağladı. Savaş boyunca Fransızların desteğiyle bağımsızlık savaşını sürdüren 13 İngiliz kolonisi, 1783'te imzalanan Paris Antlaşması'yla Britanya'dan ayrılıyorlardı. Kuzey Amerika'nın büyük bir bölümünü kapsayan bu 13 koloninin elden çıkması İngiltere için çok ağır bir darbe olmuştu. Bu dönemde Fransa, Amerika'da kendi desteğiyle gerçekleştirilen bu başarının bir örneğini de Hindistan'da yaşatmanın plânlarını yapmaya başlamıştı. Fransa'nın bu hedefe ulaşabilmesi için Hindistan'da yerel müttefiklere ihtiyacı vardı ve bunun için en iyi adaylar Babûrlü İmparatorluğu'ndan ayrılan Haydarâbâd Nizamlığı ve Hindistan'da bağımsız bir Hint devleti kurma arayışındaki Maratalardı. Sağlanan ittifaklar neticesinde bu devletler bünyesinde Fransız subaylar ve askerler görevlendirilmiş, 1770'lerin ortalarında Haydarâbâd Nizamlığı bünyesindeki Fransız kuvvetinin büyüklüğü 14.000 düzeyine ulaşmıştı.

Bütün bu ittifakların ötesinde Fransızların Hindistan'daki asıl hedefleri eski gücünü kaybetmiş olmasına karşın, Hint siyasi arenasında etkisi hâlâ devam eden Babûrlü Devleti ve o dönemde iktidarda olan II. Şah Âlem'di. Fransızların Şah Âlem ile ilk doğrudan temasları, 1760'lı yıllarda başlamıştı. O dönemde Fransız üssü Pondicherry'nin yöneticisi olan Jean Law de Lauriston, Babûrlü ordusu bünyesindeki bir Fransız birliğiyle birlikte İngilizlere karşı yapılan Elsa savaşına katılmıştı. 15 Ocak 1761'de yapılan bu savaşı İngilizler kazanmış, De Lauriston, birliğiyle birlikte esir düşmüştü.[61] Fransızların Şah Âlem ile ikinci doğrudan ilişki kurma girişimleri, *Tüzükât-ı Timuri*'nin İngiltere'deki tercüme çalışmalarının devam ettiği döneme rastlamaktadır. 1781 yılında Hindistan'a gelen meşhur Fransız Amirali Pierre André de Suffren, söz konusu dönemde Şah Âlem'in naibi olan Mırza Necef Han ile temas kurmuş ve İngilizlerin Hindistan'dan çıkarılmalarını amaçlayan bir plan sunmuştu. Bu plan, uygulanamamasına rağmen Fransızların Babûrlü Devleti'nin başındaki Timur hanedanı ile ilgili çalışmaları sonlanmamış, özellikle Napolyon'un iktidarı döneminde

---

60 Campagne des Indes Orientales

61 De Lauriston, *Mémoire sur Quelques Affaires de L'empire Mogol 1756-1761*, s. 461-468.

daha da geliştirilmiştir. Hindistan'daki askeri yetkililerin Paris'e sunmak üzere hazırladıkları bir rapor, Hindistan konusunda Fransızların da İngilizlere benzer bir bakış açısına sahip olduklarını göstermektedir. Raporda Doğu Hindistan Şirketi'nin vesayet altına aldığı Şah Âlem'e yönelik uygulamaları anlatıldıktan sonra şöyle denilmektedir:

> Artık hiçbir gücü olmamasına rağmen egemenliği bütün dünyaca tanınmış olan ve bütün doğu dünyasında büyük saygı duyulan şanlı Timur hanedanının tek varisi, Hindistan İmparatoru'nun maceracı tüccarlar firmasından gördüğü muamele böyledir ve İngiliz Şirketi anayasal gücünü onun sonsuz iyiliğinden elde etmektedir. Timur'un onuncu göbekten varisi ve Evrengzib'in büyük torunu olduğu için Şah Âlem'in Mogul İmparatorluğu'nun tartışılmaz egemeni olduğu çok açıktır. İmparatorluğun egemenliği ile ilgili bu büyük soru çözümlendikten sonra, geride, bu talihsiz hanedanın üyelerinin bir gün küçültücü zincirlerini kıracak ve kutsal haklarını savunacak bir koruyucu bulmaları ihtimalinin mümkün olup olmadığı konusu kalmaktadır. Daha sonra gerçekleştirilecek iki taraflı ittifak ve güçlerin adaletli birlikteliği İmparatorun kalıcı egemenliğini güvence altına alacak, imparatorun yakın çevresi ve haraçgüzarları, barış, ziraat ve serbest ticaretin sağlayacağı zenginlikten ve oluşturulacak kişisel güvenliğin sağlayacağı huzur ortamından yararlanacaklardır... Böylece Delhi imparatoru, topraklarının egemenliğini kendi arzusuna göre seçeceği kimselere devredebilme konusunda tartışmasız ve gerçek hak sahibidir...[62]

Görüldüğü gibi Timur hanedanı ile iş birliği yaparak Hindistan'da kolonyal bir yapı kurmak, İngilizler için olduğu kadar Fransızlar için de önemli bir stratejik hedefti. Fransız doğubilimcisi Langlès'nin, Davy'nin *Tüzükât* çevirisini ağır bir biçimde eleştirerek, gerçekliği konusunda hiçbir somut kanıt olmayan bir kitabı Davy'nin yararlandığı Farsça kaynaktan Fransızcaya aktarması, yukarıda çizdiğimiz tarihsel çerçeveye oturtulduğu zaman bir anlam kazanmaktadır.

Doğu Hindistan Şirketi'nin yeni girişimleri

Davy'nin *Tüzükât* tercümesinin yayınlanmasından yaklaşık yarım yüz yıl kadar sonra, 1830 yılında *Vakıat-ı Timuri*'nin Timur'un hayat hikâyesini kapsayan bölümü *Mülfuzât Timuri: Autobiographical Memoirs of the Moghul Emperor Timur* başlığı altında İngiltere'de yayınlandı. İlginç olan nokta,

62 "Tel est le traitement qui reçut de la part d'une société de marchands avanturiers, l'Empereur de de l'Indostan, l'unique rejetton de l'illustre maison de Timur, si respecte dans tout l'orient que la souvraineté est reconnue universellement, quoiqu'en effet la substance de son pouvoir s'est évanouie, et que la Compagnie Angloise elle-même dériva son pouvour constitutionel de sa bonté infinie. Il est evident que Shah Allum devoit-être le souverain incontestable de l'Empire Mogole, étant l'arrière petit fils d'Aureng-Zeb, dixième successeur en ligne directe de Tamerlan. ette grande question sur la souvraineté étant décidé, il reste à juger s'il n'est possible que les rejettons de cette malhereux famille trouvent un jour des protecteurs qui feront valoir leurs droits sacrés at briseroit leurs fers ignominieux. C'est alors qu'un alliance reciproque et un réunion sage des pouvoirs assureroit la permanence de souveraineté de l'Empereur, et rendroient heureux les sujets réels et les tributaires en les faisant jouir de la sûreté personnelle et des richesses qui produirent la paix, l'agriculture, et un commerce libre... Ainsi l'Empereur de Delhi a son droit réel et incontestable de transmettre à qui bon lui semble la souveraineté de ses états..." (Raporun tam metni için bkz. Martin, *The despatches, minutes, and correspondence of the Marquess Wellesley*, c. IV, Appendix L, s. 648-660.)

tercümeyi yapan Binbaşı Charles Stewart'ın da aynı Davy gibi Doğu Hindistan Şirketi Ordusu'nda görevli bir subay olmasıydı. Subaylığı döneminde, Doğu Hindistan Şirketi tarafından Kalküta'da kurulan Fort William Koleji'nde asistan öğretim görevlisi olarak çalışan Stewart, 1807 yılından itibaren yine Şirket tarafından kurulan Doğu Hindistan Koleji'nde öğretim üyesi olarak görev yapmıştı.

Stewart'ın *Mülfuzât* tercümesi Doğu Hindistan Şirketi öncülüğünde kurulan *Oriental Translation Comittee* tarafından yayınlandı. Stewart kitabın önsöz kısmına *Tüzükât*'ın gerçek olduğu yönünde Davy tarafından gönderilen mektubu koymuştu. Bu da bize Davy'nin tercümesinin üzerinden neredeyse 47 yıl geçmiş olmasına karşın Stewart'ın *Tüzükât*'ın gerçekliği yönünde Davy'nin mektubu dışında hiçbir delil bulamadığını göstermektedir. Stewart'ın bu yayınıyla birlikte, Ebû Talib Turbatî'nin *Vakıat-ı Sâhibkıran* başlıklı kitabı *Tüzükât* ve *Mülfuzât* olarak ikiye ayrılmış oluyordu.

Doğu Hindistan Şirketi'nin *Tüzükât-ı Timuri*'ye yönelik ilgisi sona ermemişti. 1840'lardan itibaren Şirket bünyesinde yazar olarak çalışan Henry Miers Elliot, *The History of India as told by its own historians*[63] başlığıyla kapsamlı bir proje başlattı. Yazarın erken ölümü nedeniyle proje, söz konusu yazarın notlarını kullanan Profesör John Dowson'un editörlüğüyle tamamlanacaktı. Yazarlar *Tüzükât-ı Timuri*'yi söz konusu projenin üçüncü cildine dâhil etmişler ve *Timur'un Otobiyografisi* başlığıyla *Tüzükât* hakkında bilgi verdikten sonra, *Timur'un Hindistan Seferi* ile ilgili kısmını eklemişlerdir.[64] Bu bölümün ardına Yezdî'nin *Zafernâme*'sindeki *Hindistan Seferi* bölümü eklenmiştir.[65]

Profesör Dowson, *Tüzükât-ı Timuri* kitabını tanıttığı bölüme "*Malfuzat-ı Timuri* (sic) *or Tuzak-ı Timuri* (sic): *The autobiography of Timur*" başlığını koymak suretiyle kitabın Timur tarafından yazılmış olduğu konusunda kesin bir ön kabulü olduğunu göstermiş olmaktadır.[66] Fakat daha önce White, Langlès ve Stewart tercümelerinde yapılanın aksine Dowson, kitabın gerçekliği konusunda Davy'nin mektubunu kullanmamaktadır. Muhtemelen bilimsellikten çok uzak oldukları için Davy'nin gerçeklik şahadetnâmesinde ileri sürdüğü iddiaları kullanmayan Dowson'un kendisi de en az Davy kadar uçuk iddialarla kitabın gerçekliğini kanıtlamaya çalışmaktadır. Profesör Dowson'a göre Babûr ve Cihangir gibi hükümdarların kendi hatıralarını yazmaları ve diğer hanedan üyelerinin de hatıralarını yazdırmaları Timurlu hanedanında bir hatıra yazma geleneği olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla sadece böylesi bir geleneğin varlığı Timur'un da *Tüzükât* gibi bir hatıra kitabını yazmış olmasının en büyük kanıtıdır.[67]

63 *Kendi Tarihçilerinin Anlatımıyla Hindistan Tarihi*
64 Elliot, *The History of India as told by its own historians*, c. III, s. 389-477.
65 Elliot, *The History of India as told by its own historians*, c. III, s. 478-522.
66 Elliot, *The History of India as told by its own historians*, c. III, s. 389.
67 Elliot, *The History of India as told by its own historians*, c. III, s. 389-390.

Kuşkusuz Elliot-Dowson ikilisi, hatıralarını yazma veya yazdırma geleneğinin Timurlu hanedanının Babûrlü kesimine ait olduğunu ve Babûr Şah ile başladığını, buna karşın Timur'dan itibaren son Timurlu hükümdarı Hüseyin Baykara'ya kadar hiçbir Timurlu hükümdarının hatıralarını yazmamış veya yazdırmamış olduğunu çok iyi bilmekteydiler.[68] Fakat bu ikili de söz konusu çalışmayı, aynen Davy gibi, Doğu Hindistan Şirketi adına ve bu şirketin imkânlarıyla yapmaktaydılar. Dolayısıyla yaptıkları çalışmaya dâhil ettikleri *Tüzükât*'ın gerçekliği konusunda, uçuk da olsa, bazı fikirler ileri sürmeleri gerekmekteydi.

Profesör Dowson, tanıtımın daha sonraki bölümünde Yezdî'nin *Zafernâme*'si ile *Mülfuzât-ı Timuri* arasındaki benzerliklerden yola çıkarak Yezdî'nin kitabını *Mülfuzât*'ın kendisi veya benzeri bir eserden yararlanarak yazdığı iddiasını gündeme getirmektedir. Yezdî, *Zafernâme*'nin giriş bölümünde kendisine Timur Tarihi yazma görevi veren Sultan İbrahim'in Timurlu ülkesinin her tarafına haberler göndererek Timur'la ilgili bütün eserleri toplattırdığını ve kendisinin bu eserlerden de yararlanarak kitabını tamamladığını söylemektedir. Dowson'a göre *Mülfuzât-ı Timuri* bu eserlerin içerisindedir ve Yezdî *Mülfuzât*'ı edebi bir dille *Zafernâme*'ye dönüştürmüştür.[69]

Dowson'un bu hayali senaryosu birkaç noktadan boşa çıkmaktadır. Öncelikle Stewart tarafından tercüme edilen *Mülfuzât* Yezdî'nin *Zafernâme*'sinden bir hayli farklıdır ve içerisinde tarihsel gerçeklerle bağdaşmayan birçok menkıbevi hikâyeler barındırmaktadır. İkinci olarak Yezdî *Mülfuzât*'tan yararlanmış ise, kitabın ikinci bölümünü teşkil eden *Tedbirât va Kengeşhay* kısmını neden *Zafernâme*'ye dâhil etmemiştir? Son olarak, *Mülfuzât* Yezdî'nin *Zafernâme*'yi yazdığı 1420'li yıllarda ortaya çıktıysa, Sultan İbrahim gibi entelektüel derinliği çok yüksek olan bir şehzâde de dâhil olmak üzere dönem seçkinlerinin hiçbirisinin nasıl haberi olmamış ve kitap nasıl yeniden ortadan kaybolarak 200 yıl sonra Turbatî aracılığıyla yeniden sahneye çıkmıştır? Bütün bu veriler ve sorular bize Dowson'un iddiasının kesinlikle geçerli olmadığını, aksine, *Tüzükât-ı Timuri*'yi yazan üçüncü şahsın Yezdî'nin *Zafernâme*'sinden yararlanmış olduğunu göstermektedir.

Aslında gerek *Kendi Yazarlarının Anlatımıyla Hindistan Tarihi* çalışmasını yapan Henry Miers Elliot gerekse bu devâsâ çalışmanın editörlüğünü yapan Profesör Dowson, 8 ciltlik çalışmanın Şah Cihan sonrası bölümlerinde 40 kadar Babûrlü dönem tarihçisinin tanıtımını yapmışlar ve bunlardan Timur tarihini yazanlardan hiçbirisinin *Tüzükât-ı Timuri*'yi kaynak olarak kullanmadığını görmüşlerdi.[70] Bu durum Babûrlü tarihçilerin

68 Timurlu Devleti hükümdarlarından Uluğ Beg'in özellikle astronomi ve matematikle ilgili bilimsel çalışmaları ve *Tört Ulus Tarihi* isimli bir tarih kitabı vardır. Benzer şekilde Sultan Hüseyin Baykara'nın *Divan*'ı ve *Risale* başlıklı eseri vardır. Fakat bu iki hükümdar da dâhil, hiçbir Timurlu Devleti hükümdarı hatıralarını yazmamıştır.

69 Elliot, *The History of India as told by its own historians*, c. III, s. 391.

70 Elliot, *The History of India as told by its own historians*, c. VIII, s.164, 173, 200, 534.

Tüzükât-ı Timuri'yi Timur'la alâkası olmayan, menkıbelerle dolu bir kitap olarak algıladıklarını açıkça göstermekteydi. Fakat Elliot-Dowson ikilisi de aynı White-Davy ikilisi gibi çalışmalarını Doğu Hindistan Şirketi adına yapmaktaydılar ve *Tüzükât-ı Timuri*'nin sahte bir eser olduğunu bilmelerine rağmen, Şirket'in Hindistan politikası gereği kitabın Timur tarafından yazılmış (veya yazdırılmış) olduğunu savunmak zorundaydılar.

Büyük Oyun dönemi ve Tüzükât-ı Timuri

1857 yılında Delhi'de başlayan Sipahi İsyanı *Tüzükât-ı Timuri* için bir dönüm noktası olacaktır. Bu isyanla birlikte *Tüzükât-ı Timuri*'nin gün yüzüne çıkarılmasının nedeni olan Babûrlü hanedanı ile kitabı çıkarıp Hindistan'daki siyasal amaçları için kullanan Doğu Hindistan Şirketi tarih sahnesinden çekildiler. İngilizler isyandan sorumlu tuttukları Babûrlü hanedanı üyelerini öldürmüşler, çok yaşlı olması nedeniyle sağ bıraktıkları son hükümdar Bahadır Şah'ı da Burma'ya sürgüne göndermişlerdi. Bu gelişmenin ardından Doğu Hindistan Şirketi de lağvedilerek Hindistan, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun bir parçası haline getirilmiş ve İngiltere kraliçesi Hindistan İmparatoriçesi ilan edilmişti.

Babûrlü hükümranlığının resmen sonlandırılıp İngiliz-Hint İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra Büyük Britanya Devleti'nin siyasetçiler, tarihçiler ve doğubilimciler aracılığıyla Timur'u şeytanlaştırma ve bir anti-kahraman olarak tanımlama çalışmalarını başlattığı görülmektedir. Bu dönemde İngiliz dışişleri tarafından yayınlattırılan 1879 tarihli *Orta Asya'dan Hindistan İstilaları*[71] başlıklı kitap bu çalışmanın tipik örneklerinden birisiydi. Kitapta özellikle Timurluların Hindistan'ı istilası ve bu ülkede gerçekleştirdikleri vahşet aktarılmakta, Timur'un insanları kazığa oturttuğu, Babûr Şah'ın insanların canlı canlı derilerini yüzdürdüğü gibi asılsız propagandalar sıralanmaktaydı. [72] İngilizler geçmişte *Tüzükât-ı Timuri* ile Timur hanedanını yüceltip bu hanedan aracılığıyla Hindistan'ı sömürgeleştirmişlerdi. Babûrlü Devleti yıkılıp Timur hanedanı sonlandırdıktan sonra ise sıra Hindistan'ı bu iblis hanedanın esaretinden kurtaran İngiltere algısı inşa etmeye gelmişti. *Hindistan İstilaları* ve benzeri yayınlar bu amaç için kullanılacaktı.

İlginç bir tesadüf (!) olarak *Hindistan İstilaları* kitabının basıldığı 1879 yılında British Museum'un doğu el yazmaları uzmanı Prof. Charles Rieu, *Tüzükât*'ın sahte olduğu yönünde bir tartışma başlattı. Rieu, British Museum'daki Farsça el yazmalarını değerlendirdiği kataloğunda, Ebû Talib'in kitabı bulma hikâyesinde var olan belirsizlikler, kitabın Türkçe aslının ortaya çıkmamış olması, Türkçe bir kitabın var olduğunun hiçbir kaynak

---

71 *Invasion of India from Central Asia*. Kitabın yazarı belli olmayıp yayınevinin isminden sonra "Kraliçe'ye bağlı yayıncı" tanımlaması konulmuştur. İngiliz dışişlerinin bu dönemde yürüttüğü Timur karşıtı propaganda çalışmaları *Büyük Oyun Çerçevesinde Timur'un Şeytanlaştırılması* bölümünde ayrıntılı olarak incelenmiştir.
72 *Invasion of India from Central Asia*, s. 45.

tarafından doğrulanmayışı ve en önemlisi, Yezdî gibi Timur dönemindeki bütün kaynaklara ulaşabilme imkânı olan bir tarihçinin bizzat Timur tarafından yazılan veya yazdırılan bir hatıra kitabının varlığı konusunda en küçük bir imada bile bulunmamış olması gibi sebeplerle kitabın sahte olabileceğini ileri sürdü.[73]

Aslında Rieu'nün bu eleştirileri *Tüzükât-ı Timuri*'nin İngilizce tercümesinin yapıldığı ilk günden beri İngiliz tarihçilerinin gündemindeydi. Büyük İngiliz tarihçisi Edward Gibbon, daha *Tüzükât-ı Timuri*'nin İngilizce tercümesinin basıldığı günlerde kitabın gerçekliği konusundaki kuşkularını gündeme getirmiş, Davy'nin doğruluk şahadetnâmesi şeklindeki mektubunun bir anlam taşımadığının altını çizmişti.[74] Daha da önemlisi, kitaptaki bazı anlatılardan yola çıkarak *Tüzükât-i Timuri* kitabının Timur'un ölümünden yüz yıl sonra, Mâverâünnehr'de Özbek hâkimiyetinin kurulmasından sonraki bir dönemde kurgulanmış sahte bir eser olma ihtimalinden söz etmişti.[75] Fakat bu eleştirilerin o dönemde kâğıda dökülmesi, İngiltere'nin Timur hanedanı üzerinden Hindistan'da yürüttüğü sömürgeleştirme politikalarına zarar vereceği için İngiliz tarihçileri sessiz kalmışlardı. Babûrlü Devleti'nin sonlandırılarak Timur hanedanının ortadan kaldırılmasından sonra İngiltere'nin Hindistan politikasında *Tüzükât-ı Timuri*'ye ihtiyacı kalmamıştı. Aksine İngilizler *Büyük Oyun* ile birlikte Hindistan'ı istilacı Timur hanedanından kurtarıp bu ülkeye uygarlık getiren devlet rolüne soyundukları için Timur'u şeytanlaştırma politikası başlatmışlardı. İşte bu noktada gerek Doğu Hindistan Şirketi'nin gerekse White-Davy ikilisinin başlangıçtan beri bildikleri *Tüzükât-ı Timuri*'nin sahte olduğu gerçeği artık ifşa edilebilirdi. Bu gerçeği ortaya koyma görevi de yine bir İngiliz bilim adamına, British Museum'un doğu el yazmaları uzmanı Profesör Charles Rieu'ye düşmüştü.

Daha sonraki yıllarda Edward G. Brown ve Bartold gibi dünyaca tanınmış doğubilimcilerin Rieu tarafından ileri sürülen görüşlere katılmaları, *Tüzükât* üzerindeki şüphe bulutlarını daha da artıracaktı. Özellikle Bartold, Timur'un çocuk yaşta olması nedeniyle *Mülfuzât*'ın başlangıcında anlatılan olaylara katılmış olmasının mümkün olmadığını ileri sürmekte, ayrıca, Timur'un "ümmi" olduğunu, dolayısıyla da kitap yazmasının mümkün olmadığını dile getirmekteydi. [76]

Bütün bu tartışmalara rağmen 1896 yılında meşhur *Asya Tarihine Giriş* kitabını yazan Leon Cahun ve Moğol tarihi konusundaki çalışmasını 1920'li yıllarda yayınlayan Lucien Bouvat gibi bazı Fransız tarihçiler, *Tüzükât*'ın özellikle devlet yönetimi ve askerlik ile ilgili bölümlerini kullanmaya devam edeceklerdi. Aynı dönemlerde Amerikalı bir gazeteci,

73 Rieu, *Catalogue of the Persian manuscripts in British Museum*, c. I., s. 178.
74 Gibbon, *The decline and fall of the Roman Empire*, c. III, s. 654, n. 4.
75 Gibbon, *The decline and fall of the Roman Empire*, c. III, s. 655, n. 11.
76 Brown, *A History of Persian Literature under Tatar Dominion*, s. 183-184; Bartold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, s. 35.

Harold Lamb, *Tüzükât*'ı ve bazı Timurlu kaynakları temel alarak *Tamerlane: The Earthshaker* başlıklı bir tarihi roman-biyografi yayınladı. *Tüzükât*'ın kaynak olarak kullanımı, yukarıda vurguladığımız gibi, 1950'lerden itibaren keskin bir ayrışmaya uğrayacaktı. Bu dönemden sonra akademisyen kökenli tarihçilerin büyük bir kısmı kitabı yok sayarken, popüler tarihçiler kullanmaya devam edeceklerdir.

Tüzükât-ı Timuri'nin Asya ülkelerindeki macerası

Tüzükât'ın Doğu Hindistan Şirketi'nin desteğiyle Kalküta'da Urdu dilinde basılmış olması, Doğu ülkelerinde kitaba karşı ilginin artmasına sebep olmuştu. Türkistan bölgesinde ilk tercüme 1836 yılında Hokand hanı Muhammed Alihan'ın emriyle Hocent kadısı Mahdum Hatif Hocendi tarafından Özbek dilinde gerçekleştirildi. Kitap, Stewart tercümesinde olduğu gibi, Timur'un 40'lı yaşlara kadar hayatını anlatan *Mülfuzât* el yazmasından aktarılmıştı. Türkistan coğrafyasında daha sonraki dönemde yapılan iki tercüme de Hive Hanlığı'nda yapılmış olup birincisi Muhammed Yusuf er-Raci tarafından 1857 yılında, ikincisi ise Pehlivan Niyaz Devan tarafından 1858 yılında gerçekleştirilecektir. Bu tercümelerin her ikisi de *Mülfuzât-ı Timuri* olup, ilkinin çok kısaltılmış olması nedeniyle, bir yıl aradan sonra, ikinci tercüme yapılmış görünmektedir. Bu arada 1868'de Tahran'da Farsça el yazması nüshalardan birisinin taşbaskısı *Tüzük-i Cihangiri yâ Tadâbir al-Müluk* başlığıyla Rıza Kuli Han Hidayat tarafından gerçekleştirilmişti. Bunu 1890 yılında *Tüzükât-ı Timuri* başlığıyla Taşkent'te yapılan taş baskı izleyecektir. *Tüzükât*'ın Rusçaya çevrilmesi 1894'te, Türkçeye aktarılması ise Langlès'in Fransızca tercümesi esas alınarak Mustafa Rahmi tarafından 1923'te gerçekleştirilmiştir.[77]

Tüzükât tarihinin ikinci büyük sahteleştirme işlemi 1964 yılında, İranlı yazar Zebihullah Mansurî tarafından gerçekleştirilmiştir. Mansurî'nin *Menem Timûr-i Cihân-güşâ*, yani *Ben Cihan Fatihi Timur* başlığıyla yayınladığı kitap, İran'da ve daha sonra Özbekistan'da Timur'la ilgili ciddi bir bilgi kirliliğine yol açmış durumdadır. Kitap bir süre önce Türkiye'de de benzer bir süreci başlatmıştır. Bu nedenle söz konusu olayın ayrıntılı olarak açıklanmasına ihtiyaç vardır.

Olay Albin Michel isimli bir Fransız yayın kuruluşunun ilk yüzyıldan başlayarak yirminci yüzyıla kadar, her yüz yılda gelişen önemli olayların özetlendiği ve o yüzyıla damgasını vuran tarihi kişiliklerin anlatıldığı bir dizi yapmasıyla başlamaktadır. 14. Yüzyıl kitabı için konu olarak Çin'deki Moğol hâkimiyetinin sona ermesi, Selçuklu Devleti'nin çöküşü, Osmanlıların yükselişi, Bizans'ın gerileyişi ve Ankara Savaşı, tarihi kişilik olarak da Timur seçilmiştir. Dizinin adı *Le Mémorial des Siècles*, kitabın adı da

77 Cumhuriyet döneminde birçok *Tüzükât* yayınına kaynaklık edecek olan bu çalışmada Mustafa Rahmi, Langlès'in kitabının *Mülfuzât* bölümünü dışarıda bırakarak sadece *Kengeşler ve Tedbirler* kısmını Türkçeye aktarmıştır. Ayrıca çevirmenin özellikle son kısımlarda, bazı bölümleri tamamen çıkarttığı, bazı bölümleri de kısaltarak özetlediği görülmektedir. Mustafa Rahmi'nin kitabının *Nizamat* bölümü, 1971 yılında, Türk Genel Kurmayı tarafından *Timur'un Prensipleri* başlığıyla günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

XIVe siècle les hommes Tamerlan'dır.[78] Kitap, yukarıda bahsedilen olayların editör Gérard Walter tarafından özetlendiği bir bölümle başlamaktadır. Bunu Fransız edebiyatçı/tarihçi Marcel Brion tarafından yazılan *Portrait de Tamerlan* bölümü izlemektedir. Brion bu bölümde, başta Timurlu tarihçi Yezdî olmak üzere Arabşah, Clavijo ve Osmanlı tarihçisi Oruç Beg gibi kaynaklardan yararlanmak suretiyle Timur'un hayat hikâyesini ve seferlerini özetlemektedir. Yaklaşık 75 sayfalık bu bölümü Timur'un hayatının kronolojisi izlemektedir. Kitabın bundan sonraki kısımları Timur'la ilgili farklı kaynaklardan yapılan alıntılara ayrılmıştır. İlk alıntı, Charles Stewart'ın *Mülfuzât-ı Timuri*'sinin Timur'un çocukluğuyla ilgili bölümünden yapılmıştır ve editör, Langlès'nin tercümesi çocukluk dönemini kapsamadığı için bu yola başvurduklarını kaydetmektedir.[79] Bu bölümden sonra Langlès'in *Mülfuzât* tercümesi konulmuştur. Daha sonra Walter Fishel'den *İbn Haldun ve Timur*; Yezdî'den *Timur'un Sultan Bayezid'e mektubu* ve Arabşah'ın *Acâibu'l Makdûr*'undan bazı alıntılar vardır. Bundan sonra tekrar Langlès'nin tercümesine dönülmekte ve bu kez kitabın *Tüzükât* bölümü özet olarak alınmaktadır. Daha sonraki bölümleri ise Mareşal Boucicaut, Sultaniyeli Jean ve Clavijo'dan alıntılar oluşturmaktadır. Kitap, Timur'un mezar taşındaki yazı, Timurlu hanedanın soyağacı ve Timur'la ilgili yapılan yayınların listesi ile son bulmaktadır. Kitabın editörü Gérard Walter olmasına karşın, batıdaki kitap kataloglarına yazar isminin Marcel Brion olarak kaydedilmesi nedeniyle batı literatüründe kitap "Brion'un editörlük yaptığı *Tamerlan* kitabı" olarak anılmaya başlanacaktır.

Kitabın basımından sonraki yıl, yani 1964'te, İranlı yazar Zebihullah Mansurî, *Menem Timûr-i Cihân-güşâ* isimli bir kitap yayınladı.[80] Kitap, yukarıda sözü edilen Fransızca kitabın *Mülfuzât* bölümleri (Stewart ve Langlès) üzerine inşa edilmiş gibi görünen, fakat *Mülfuzât*'ta olmayan birçok hayali bölümlerin, muhtemelen *Timurnâme*'lerden alınarak eklendiği ve *Mülfuzât*'taki bölümlerin de hayali eklemelerle genişletildiği romansı nitelikte bir çalışmaydı. Mansurî, neredeyse tamamen kendisi tarafından düzenlenen bu kitabın yazarı olarak Marcel Brion'u göstermekte, kendisinin yalnızca Fransızcadan Farsçaya tercümeyi yaptığını iddia etmekteydi.[81] Ayrıca kitabın adını *Ben Cihan Fatihi Timur* koyup altına *Timur'un kendi ağzından hayat hikâyesi* ibaresini eklemek suretiyle kitaba, Ebû Talib Turbatî'ye ait *Mülfuzât-ı Timuri*'nin Marcel Brion tarafından düzenlenmiş bir versiyonu olduğu izlenimini vermişti. [82] Böylece Mansurî, ustaca bir sahtekârlıkla, *Mülfuzât*'tan yararlanarak, tamamen kendisi tarafından düzenlenmiş roman niteliğindeki kitaba Marcel Brion'un adını koymak suretiyle bilimsellik kazandırmış ve okuyucunun gözünde, sözde Timur

78 Walter, Gérard., *Le Mémorial des Siècles: XIVe siècle les hommes Tamerlan*, Albin Michel, Paris, 1963.
79 Stewart'ın *Mülfuzât* tercümesinin 21-27 ve 30-31 sayfalarını kapsayan bu bölüm Albert Krebs tarafından tercüme edilmiştir.
80 Mansurî, *Menem Teymûr-i Cihân-güşâ: Sergüzeşt-i Timur-leng be kalem-i hod-ı û gerdâverende*, Marsel Briyon Frensevi, Kitâbhâne-i Mustevfi, Tahran, 1964.
81 Kitabın künyesi şu şekildedir. Nam-ı Kitab: Menem Teymür-i Cihangüşa; Gerdâverende: Marsel Beryon, Tercuma va iktibas: Zebihullah Mansurî
82 *Sergüzeşt-i Timur-i leng, be kalem-i hod-ı û gerdâverende*

tarafından yazılan bu kitabın inanılırlığını artırmış oluyordu.[83] Timur'un İran tarihindeki etkin rolü nedeniyle kitap büyük ilgi toplayacak ve 1990'lı yıllara kadar 12 baskı yapacaktı.

Mansurî'nin kitabı 2008 yılında Amerikan vatandaşı bir İranlı tarafından İngilizceye aktarıldı.[84] İngilizce tercümenin giriş kısmında Zebihullah Mansurî'nin iddiası devam ettiriliyor, kitabın Timur tarafından yazıldığı, Marcel Brion tarafından düzenlenerek Fransızcaya aktarıldığı, Mansurî'nin de Brion'un kitabını Farsçaya çevirdiği söyleniyordu.[85] Gerek İngilizce tercümeyi yapan Reşidzade'nin amatör bir şahıs olması ve gerekse kitabın içeriğinin Ebû Talib Turbatî'nin *Mülfuzât*'ıyla çok büyük farklılıklar göstermesi nedeniyle İngilizce çeviri, Amerikan tarih çevrelerinde herhangi bir karşılık bulmayacaktı.

Diğer taraftan bağımsızlık yıllarından itibaren bir Timur kültü yaratılmaya çalışılan Özbekistan'da kitabın farklı bir macerası olacaktı. Özbekistan'ın ilk devlet başkanı İslam Kerimov tarafından 1990'ların ilk yıllarından itibaren başlatılan Timur'u yüceltme ve devlet sembolü yapma politikası, bilimsel nitelikte olsun olmasın, Timur'la ilgili her türlü çalışmanın Özbekistan'da karşılık bulmasını sağlamaktaydı. Fransız bir yazar tarafından yazıldığı iddia edilen ve çarpıcı bir başlık altında yayınlanan Mansurî'nin kitabı, Özbek yazarlar için değerli bir hediye gibiydi.

Mansurî'nin kitabının Özbekçe tercümesi 1995 yılında Özbekistan'ın önde gelen edebiyat mecmuası *Şark Yıldızı*'nda tefrika edilmeye başlandı. İlk iki bölümün yayınlanmasından sonra, tarihi gerçeklerle hiç alâkası olmayan kitabın, sözde Timur'un ağzından sunuluyor olması, Özbek bilim ve edebiyat çevrelerinde büyük bir tepkiye neden oldu. Dergiye gelen protesto yazıları nedeniyle kitabın tefrikası durduruldu. Fakat Mansurî'nin de yardımıyla Timur üzerinden kişisel çıkar sağlamayı hedefleyen bazı Özbek yazarları durdurmak mümkün değildi. Bu kez Amerika'da yayınlanan *I'am Timour, World Conqueror* başlıklı tercüme, 2007 yılında Rusçaya çevrilerek Taşkent'te basılacaktı. Rusça kitabın başlığı *Ben Timur, Dünya Fatihi: Timur'un kendi ağzından hayatı ve faaliyetleri* şeklindeydi.[86] Bu bas-

83 Zebihullah Mansurî'nin bir başka sahtekârlığı Şiilerin 6. imamı olan İmam Cafer es-Sadık'la ilgilidir. 6-9 Mayıs 1968'de Strasbourg'da yapılan İmamlık ve Şiiler başlıklı bir sempozyumun bildiriler ve sonuç kitabı olduğu izlenimini vererek kendisi *Maghze Mutafakkir* başlıklı bir kitap yazmıştır. *Super Brain of Islam* başlığıyla İngilizceye çevrilen bu kitapta Mansurî, İmam Cafer es-Sadık'ın bilime ve edebiyata olan katkılarını ve bilimsel keşiflerini anlatmaktadır. İmam'ın madde ve karşı madde, hastalıkların ışın yoluyla bulaşması, ışık teorisi, havada oksijen varlığının keşfi gibi birçok bilimsel alanlarda keşifler yaptığını ileri süren Mansurî, ustaca bir sahtekârlıkla, bütün bunların batılı bilim adamlarınca dile getirildiğini yazmaktadır. Batılı bilim adamlarınca İslam'ın süper beyni olarak kabul edilen bir Cafer -Sadık hikâyesi Şii dünyasında büyük bir heyecan dalgasına yol açacak, kitap çok sayıda basılacak ve diğer dillere çevrilecekti. Böylece Mansurî, Timur konusunda yaptığını İmam Cafer -Sadık konusunda da gerçekleştirmiş oluyordu. (http://diyaa110.blogspot. com.tr/2015/03/book-superbrain-of-islam-authentic-or.html) (*The Great Muslim Scientist and Philosopher Imam Jafar ibn Mohammad As-Sadiq*)

84 Mansurî, *I'am Timour, World Conqueror: Autobiography of a 14th Century Central Asian Ruler*, çev. Babûr Raşidzada, Do Ear Publishing, Indianapolis, 2008.

85 *I'am Timour, World Conqueror*, Introduction, s. VII.

86 Mansurî, *IA Temur, vlastitel vselennoi: zhizn i deiatelnost Timura, opisannye im samim*, Natsionalnoi biblioteki Uzbekistana im. Alishera Navoi, Toshkand, 2007.

kıda Marcel Brion yaratıcı editör (sostavitel), Zebihullah Mansurî ise "zaimstvano", yani adaptasyon işlemini yapan yazar olarak görünmekteydi. Aradan dört yıl geçtikten sonra bu Rusça tercüme, iki Özbek yazar tarafından *Menkim, sohibqiron-zhahongir Temur*, yani, *Ben Sâhibkıran Cihangir Timur* başlığıyla Özbekçeye aktarılacaktı.[87] Çeviriyi yapanlar 1995 yılında gösterilen tepkiyi göz önüne alarak, önsöz kısmında, kitabın roman niteliğinde kurgulanmış bir eser olduğunu ve tarihsel gerçekleri yansıtmadığı için de bilimsel bir kaynak kabul edilemeyeceği notunu koymuşlardı.

Mansurî'nin kitabının İngilizce ve Rusça tercümeleri üzerinden Özbekçeye aktarılmış olması Özbek yazarları tatmin etmemişti. Bu nedenle 2014 yılında Zakircan Gayibov isimli bir Özbek yazar, Mansurî'nin kitabını *Menem Timur Cihangirmen* başlığıyla doğrudan Farsçadan Özbekçeye tercüme edecekti. Bu kitabın tanıtımını yapan tanınmış Özbek edebiyatçısı Hurşid Devran tanıtım yazısında şöyle demekteydi:

> Söz konusu kitapta Sâhibkıran'ın dünyaya gelişinden ölümüne kadar devri esas alınmakta, olaylar bizzat Emîr Timur tarafından hikâye edilmektedir... Çok sayıda tarihi yıllıkların ve eserlerin kaynak olarak kullanılmış olmasına bakılmaksızın, bu eserde, tarihi hakikatlere uymayan çok sayıda bölümle karşılaşacaksınız... Bu sebeple kitabı kurgulanmış edebi bir eser olarak kabul etmenizi rica ediyoruz.[88]

Görüldüğü gibi Özbek tarihçiler ve yazarlar, Mansurî'nin büyük ölçüde *Mülfuzât* üzerine inşa edilmiş ve menkıbevi hikâyelerle doldurulmuş bu otobiyografik romanının halk tarafından tarihi gerçeklikmiş gibi algılanabileceğinden çekinmekte ve bu nedenle kitabın tanıtımında ve önsözünde gerekli uyarıları yapmaktaydılar. Ne yazık ki bağımsızlıktan bu yana ideolojik bir Timur kültü yaratılmaya çalışılan ülkede halkın Timur'la ilgili gerçeklerden çok menkıbelere eğilim göstermesi neredeyse kaçınılmazdı. Dolayısıyla kitap, çıktıktan kısa bir süre sonra, tarihçi ve edebiyatçı olmayan çevreleri dahi rahatsız edecek bir hızla kamuoyuna mal olacaktı. Özbekistan gazetelerinden *Hurriyat*'ta çıkan bir makaledeki "Taşkent'te basılan *Men Cihangir Sâhibkıran Amir Temur* kitabı yalan malumatlarla dolu olmasına rağmen kamuoyuna mal oldu" ifadesi söz konusu rahatsızlığın boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir.[89] Yazar "Bu tip yayınlar *yalan yalanı doğurur* akidesine uygun olarak yeni yalanlara yol açmaktadır"[90] dedikten sonra bu gibi kitapların basılmasının engellenmesini talep etmektedir.

87 *Menkim, sohibqiron jahongir Temur*, Marsel Brion-Zebihullah Mansurî (çev. Farhod Ro'ziev va Fozil Tilovatov) Yangi asr avlodi, Toshkent, 2011.

88 "Mazkur kitob Sohibqironning dunyoga kelishidan to vafotiga qadar bo'lgan davrni qamrab olib, voqealar Amir Temur nomidan hikoya qilinadi. ...Juda ko'p tarixiy solnomalar va asarlarni o'rganib yozilishiga qaramay u hbu asarda ta xiy haqiqatga to'g'ri kelmaydigan juda ko'p o'rinlarga duch kelasiz. ...Shu sababdan uni asosan to'qima badiiy asar sifatida qabul qili hingizni so'raymiz." (http://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/marsek-brion-menkim-sohibqironahongir-temur.html)

89 Toshkentda chop qilingan "*Men-jahongir sohibqiron Amir Temur*" kitobi yolg'on ma'lumotlarga to'la bo'lsa-da, ommala hib ketdi (https://daryo.uz/2015/04/20/amir-temur-haqida-toshkentda-chop-etilgan-qalbaki-kitob-ommalashib-ketdi/)

90 "Yolg'on yolg'onni tug'diradi' aqidasiga amal qilib, yangi yolg'onlarga doya bo'lmoqda." (https://daryo.uz/2015/04/20/amir-temur-haqida-toshkentda-chop-etilgan-qalbaki-kitob-ommalashib-ketdi/)

Bütün bu veriler bize, Özbekistan'daki Timur'la ilgili bilgi kirliliğinin, daha şimdiden ciddi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Bağımsızlığa yeni kavuştukları yıllarda hiçbir eleştiriye tâbi tutmadan *Tüzükât* ve *Mülfuzât*'ı bağırlarına basan Özbek aydınları, bizim aşağıda yapacağımız gibi, bu iki eserle ciddi biçimde hesaplaşmadıkları sürece, ülkelerindeki bu karmaşadan kurtulamayacaklarını göreceklerdir.

Tüzükât ve *Mülfuzât* ile ilgili bu karmaşa ve Mansurî ile başlayıp Özbek aydınlarınca üst düzeye tırmandırılan "Timur tarihini sahteleştirme" işlemi, ne yazık ki Türkiye'de de etkili olmaya başlamıştır. Türk tarihçisi Prof. Ahmet Şimşirgil tarafından hazırlanıp 2017 yılında basılan *Emir Timur* kitabı bu konuda şimdilik ilk örnek olarak karşımıza çıkmış durumdadır. Kitabın literatür çalışmalarını ve çatısını hazırladığı anlaşılan Avukat İrfan Hattatoğlu, başlangıçtaki *Teşekkür* bölümünde "Kitabın hazırlanmasında esas itibarıyla Özbek kayıtlarını ve dokümanlarını esas aldık" demektedir.[91] Yazarlar kitap boyunca tarihsel gerçekliği ve bilimsel niteliği akademik dünyada kabul görmeyen *Tüzükât-ı Timuri*'den alıntılar yapmakla kalmamış, Özbek çevirmenlerin bile önsözüne "bu kitap roman niteliğinde kurgulanmış bir eserdir ve tarihsel gerçekleri yansıtmadığı için bilimsel bir kaynak olarak kabul edilmemelidir" notunu koydukları Mansurî'nin sahte eseri *Men Cihangir Sâhibkıran Amir Temur* adlı kitabı da kaynak olarak kullanmışlardır.[92] Şimşirgil-Hattatoğlu ikilisinin bu kitabıyla birlikte; İslam Kerimov'un özel çabalarıyla, bağımsızlık sonrası dönemde Özbekistan'da uygulamaya konulan "gerçek olsun-olmasın Timur'u yücelten her türlü kaynağa, efsaneye ve söylentiye gündemin gereklerine göre uydurulan sözde tarihsel gerçeklerin eklenmesiyle Özbek Devleti'nin simgesi olacak bir Timur kültü yaratmak" projesinin bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde Türkiye'ye de sıçradığı görülmektedir.

B- *Tüzükât-ı Timuri* üzerine değerlendirmeler[93]

Yukarıda ayrıntılı olarak değerlendirdiğimiz *Tüzükât-ı Timuri'nin tarihçesi* bölümüyle kitabın Timur tarafından yazılmadığını (veya yazdırılmadığını), dolayısıyla da Timur'a atfedilmeye çalışılan sahte bir kitap olduğunu birincil kaynakların ışığında ortaya koymuş bulunuyoruz. Şimdi geldiğimiz noktada "kitap Timur tarafından yazılmamış (veya yazdırıl-

---

91 Şimşirgil, *Emir Timur*, s. 15.

92 Şimşirgil, *Emir Timur*, s. 286. Daha yukarıda geniş olarak aktardığımız gibi, Zebihullah Mansurî kendi düzenlediği uydurmalarla dolu kitaba Fransız Tarihçi Marcel Brion'un ismini koymu , bu sahtekârlık Özbekçe, İngilizce ve Rusça tercümelerde de sürdürülmü tür.

93 Bu çalı mada *Tüzükât* için Davy'nin de kullandığı Farsça nüsha esas olarak alınmıştır ve bundan sonra *Ebû Talib* olarak tanımlanacaktır. Özbekistan İlimler Akademisi'nin Doğu Bilimleri Enstitüsünde 8201 numarayla kayıtlı elyazması esas alına k Böribay Ahmedov tarafından yapılan çeviriyle Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları İdaresi kitaplığında bulunan ve 1967'de Alihan Töre Sağunî tarafından yapılan çeviri kontrol amaçlı ola k kullanılacaktır. Mustafa Rahmi Bey tarafından 1923 yılında Langlés'den yapılan tercüme gerek *Mülfuzât* bölümlerini içermemesi ve gerekse bazı bölümlerin metinden çıkarılıp bazı bölümlerin de kısaltılmış olması nedeniyle sadece tercümeler arası uyumluluk açısından değerlendirilmiştir. Davy'nin kullandığı Farsça nüshanın içermediği *Mülfuzât* bölümleri için ise Stewart'ın *Mülfuzât-ı Timuri*'sinden yararlanılnu tır.

mamış) olsa da Timur döneminin özelliklerini yansıtmaktadır, dolayısıyla da önemli bir tarihi kaynaktır" iddiasının geçerli olup olmadığını tartışmamız gerekmektedir. Bunun için uygulayacağımız yöntem, *Tüzükât-ı Timuri*'de Timur'la veya Timurlu Devleti ile siyasal, sosyal, askeri ve kültürel alanlarda gündeme getirilen ifadelerin dönemin birincil kaynaklarındaki verilerle karşılaştırılması şeklinde olacaktır. Uyumsuzluğun olduğu konularda *Tüzükât-ı Timuri* yazarının Timur Devleti için geçerli olmayan bu değerlendirmelerini hangi kaynaktan almış olabileceğini araştıracağız.

12 rakam kültü

Tüzükât'ta Timur'un yönetim anlayışını ve uygulamalarını on iki madde halinde sıraladığı,[94] ülkesindeki toplumu on iki gruba ayırdığı,[95] başarılı bir saltanat için on iki kural sıraladığı,[96] Çağatay ulusundaki on iki boya damga verdiği,[97] oğullarına dağıttığı yönetim bölgelerini on iki bin süvarilik kapasiteyle sınırladığı[98] kaydedilmektedir. Benzer şekilde, askeri alanda emîrlerini yönettikleri asker sayısına göre on iki kademeye ayırdığı,[99] karargâhındaki görevli askeri birliğin mevcudunu on iki bin olarak tespit ettiği,[100] savaşlar için on iki bin asker sayısını alt sınır olarak tayin ettiği,[101] savaşlarda saf tutma ve leşker kırma işlemi için on iki maddelik bir tüzük oluşturduğu[102] söylenmektedir.

Tüzükât'ın bu verilerinden yola çıkılırsa, on iki rakamının Timurlu devlet yönetiminde ve askeri uygulamalarda simgesel bir anlam taşıdığı, bir diğer deyişle, bu rakama, sayısal değerinin ötesinde, maddi ve manevi anlamlar yüklendiği sonucuna varmamız gerekmektedir.

Diğer taraftan Timur hayatta iken yazılan ve onayından geçen Şâmî'nin *Zafernâme*'sinde, siyasi, toplumsal veya askeri alanların hiçbirisinde on iki rakamıyla ilişkilendirilmiş herhangi bir konuya rastlanmamaktadır. Yalnızca Yezdî, Timur'un müstakbel eşi Tuman Ağa için Semerkand'ın batı tarafında, yıldız burçlarının sayısına uygun olarak, on iki bağ kurdurduğunu yazmaktadır.[103] Benzer şekilde Yezdî, Timur'un Anadolu seferinden döndüğü zaman Kanıgil[104] bağında verdiği ziyafetler için on iki köşeli bir misafir salonu hazırlattığını kaydeder.[105] Bu salonun her bir köşesinde dörtgen şeklinde sütunlar yerleştirilmişti.

Görüldüğü gibi *Tüzükât* bize, devleti, toplumsal yapıyı, yönetim ilkelerini ve askeri uygulamaları on iki rakamına göre şekillendirmiş bir Timur imajı sunarken, Timurlu tarihçilerin hiçbirisinde Timur'un herhangi bir

---

94 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 156-174; Ahmedov, s. 201-206; Sağuni, s. 71-76.
95 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 204-216; Ahmedov, s. 217-220; Sağuni, s. 81-85.
96 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 220-229; Ahmedov, s. 222-224; Sağuni, s. 86-88.
97 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 310-312; Ahmedov, s. 247; Sağuni, s. 108.
98 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 240; Ahmedov, s. 227; Sağuni, s. 91.
99 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 270, 290; Ahmedov, s. 236, 242; Sağuni, s. 98, 103-104.
100 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 298; Ahmedov, s. 243-244; Sağuni, s. 105.
101 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 372; Ahmedov, s. 264-265; Saguni s. 123.
102 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 384; Ahmedov, s. 268; Sağun , s. 126.
103 Yezdî, *Zafernâme*, s. 122.
104 Aslı *Kandıgül* olmalı
105 Yezdî, *Zafernâme*, s. 437.

uygulamasını bu rakama göre yaptığını gösteren en küçük bir ima bile yoktur. Sadece bu noktadan yola çıkarak, *Tüzükât*'ın Timur tarafından yazılmadığı veya yazdırılmadığı, daha sonraki dönemde bir başka şahıs (muhtemelen Ebû Talib Turbatî'nin bizzat kendisi) tarafından yazıldığı sonucuna varmak mümkündür. Fakat bu yaklaşım, Bartold'un "Timur ümmiydi, bu nedenle *Tüzükât*'ı yazmış olması mümkün değildir" şeklindeki kolaycılığına kaçmak anlamına gelebilir.

Tüzükât'ın Timur'la bir ilgisinin olmadığını göstermenin yolu, burada bahsedilen uygulamaların Timur dışında başka kaynaklara dayandırılarak gündeme getirildiğinin gösterilmesiyle mümkündür. Bir diğer deyişle *Tüzükât*'ı yazan şahıs, Timur'a atfettiği kuralların ve uygulamaların gerçek olduğuna inandırabilmesi için, eserini sunduğu Şah Cihan dönemindeki Babûrlü toplumu için tarihsel olarak kabul görebilecek ve benimsenmiş bazı örneklere dayanmak zorundaydı. Bunların ortaya konularak, söz konusu uygulamaların Timur'la bir ilgisinin olmadığı gösterilebilirse, *Tüzükât*'ın da ne gibi kaynaklara dayanarak yazıldığı ve muhtemel yazılış dönemi ortaya çıkabilecektir.

Tüzükât'ın Babûrlü hükümdarı Şah Cihan'a sunulduğu düşünülürse, eserde bahsedilenlerin ona yabancı olmaması, bir diğer deyişle kendisinden önceki Babûrlü hükümdarları tarafından gündeme getirilmiş uygulamalar olması söz konusuydu. Dolayısıyla örnek uygulamaların Babûrlü hanedan tarihinin derinliklerinde yatıyor olması gerekmekteydi. Şimdi ayrıntılı bir şekilde bu incelemeyi yapacağız.

Öncelikle Babûr'den başlayarak Şah Cihan'a kadar hüküm süren bütün hanedan üyelerinin bizzat kendileri tarafından yazılan veya yazdırılan bir anı/vekayi kitapları olduğunu hatırlamak gerekmektedir. Bu kitaplar Babûr'de *Babûrnâme* (veya *Vekayi, Babûr'ün Hatıratı)*; Hümâyun'da *Hümâyunnâme* (veya *Tezkere el-Vakiat*), Ekber'de *Ekbernâme*, Cihangir'de *Tüzük-i Cihangiri* ve Şah Cihan'da *Padişahnâme* (veya *Şahcihannâme*) olarak bilinmektedir. Babûrlü hanedanında böylesi bir geleneğin yerleşmiş olması nedeniyle, Şah Cihan'a bir *Vakiat-ı Emîr Timur* sunulması herhangi bir soru işaretiyle karşılanmayacaktı.

Şimdi de Babûrlü hanedanını 12 rakam kültü açısından değerlendirelim. Devlet kurucusunun hatıra kitabı olan *Babûrnâme*'de, Babûr Şah'ın Sultan İbrahim Ludi'yi mağlup ederek Hindistan'a girdiği dönemde ordusunun 12.000 kişilik bir büyüklüğe eriştiği kaydı dışında on iki rakamı ile ilgili herhangi bir gönderme bulunmamaktadır.[106] Babûr'den sonra tahta çıkan Hümâyun döneminde ise konumuz açısından önemli birçok veri bulunmaktadır. Hümâyun Şah Babûrlü devlet mensuplarını "Ehl-i Devlet", "Ehl-i Sâdât ve "Ehl-i Murad" olmak üzere üç gruba, kendisi de dâhil Babûrlü toplumunu da on iki sınıfa ayırmıştı.[107]

106 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 288, 306.
107 Handemir, *Kanun-i Hümâyunî*, s. 25-26. Kardeşleri, yakınları, saray bürokratları, vezirleri ve askerleri "Ehl-i Devlet" grubunu, din adamları, şeyhler, seyyidler, âlimler, filozoflar, kadılar, hâkimler, şairler ve asiller "Ehl-i Sâdât" grubunu, müzisyenler, şarkıcılar, sanatçılar, genç, yakışıklı eğlence insanları da "Ehl-i Murad" grubunu oluşturmaktaydı.

Tarihçi Handemir'in aktardığı bu bölümlendirmeye göre on ikinci kademede sadece hükümdarın kendisi vardı. On birinci sınıf hükümdarın ailesi, çocukları ve akrabalarından oluşmaktaydı. Şeyhler, seyyidler, âlimler, akil adamlar ve din adamları onuncu gruba dâhildiler. Dokuzuncu sınıf soyluları, sekizinci sınıf hükümdarın maiyetindekileri ve üst düzey mansabdarları,[108] yedinci sınıf ise yöneticileri ve daha küçük mansabdarları kapsamaktaydı. Altıncı kademe kabile reislerine, beşinci kademe gelecek vadeden gençlere, dördüncü kademe ise askerlere ayrılmıştı. İkinci kademede vasıf gerektirmeyen hizmet görevlileri vardı. En alt kademe olan birinci sınıf ise gözcülük, deve sürücülüğü gibi işleri yapan gruplara ayrılmıştı.[109]

12 katmanlı bu sınıflandırma bazı küçük değişikliklerle Ekber Şah zamanında da tekrarlanmıştır. *Ekbernâme*'ye göre en üstte olan 12. kademe Hümâyun'la birlikte oğlu Şehzâde Ekber'i kapsamaktaydı. 11'de hanedan mensupları, 10'da şeyhler ve seyyidler, 9'da vezirler, emîrler ve üst düzey bürokratlar bulunmaktaydı. Sekizinci kademede hanedana yakın mansabdarlar, 7'de daha alt seviyedeki mansabdarlar, 6'da kabile reisleri, 5'te toplumda bazı özellikleriyle ön plâna çıkmış insanlar, 4'te vergi toplama memurları, 3'te askerler, 2'de sivil halk ve en alt sırada da hizmetçiler ve niteliksiz görevliler yer almaktaydı.[110]

Görüldüğü gibi yönettikleri devleti ve toplumu 12 sınıf halinde katmanlara ayırmak Timur'un değil, Hümâyun'la birlikte Babûrlülerin başlattığı bir uygulamadır.

Babûrlü padişahları aracılığıyla ön plana çıkarılan bu 12 rakam kültünün nereden alınmış olabileceği araştırıldığında karşımıza Babûr Şah tarafından Hindistan'a davet edilen ve hayatının son yıllarını Babûrlü sarayında Hümâyun Şah'ın yanında geçiren meşhur tarihçi Gıyasüddin Handemir çıkmaktadır. Handemir, *Kanun-i Hümâyunî* kitabında, Hümâyun'un Babûrlü toplumunu 12 sınıfa ayırma uygulamasını anlatırken "niçin 12" sorusunun cevabını da vermekte ve bu rakamla ilgili çeşitli dini örnekler sıralamak suretiyle 12 rakamına neredeyse bir kutsallık yüklemektedir. Handemir'in verdiği örnekler şöyledir:

> 12 rakamı dünyanın yaratılışından günümüze kadar dünyevi olayların düzenlenmesinde kullanılmıştır... Sekiz kat gökyüzü 12 burca bölünmüş, güneşin, ayın, yıldızların ve yedi[111] gezegenin hareket yönleri bu 12 burca bağlanmıştır... İlkbahar ve Sonbahar başlangıç döneminde gece ve gündüz 12'şer saat uzunluğundadır... Ayların sayısı 12'den fazla değildir, çünkü Kur'an Allah'ın katında ayların sayısını 12 olarak vermektedir.[112] ...Ayrıca

108 Babûrlü Devleti'nde ikta sahiplerine *Mansabdar* adı verilmekteydi.
109 Handemir, *Kanun-i Hümâyunî*, s. 31.
110 Abu'l-Fazl Allamî, *Akbarnâma*, c. I, s. 645-646.
111 Dönemin Arap astronomlarına göre güneş ve ay da dâhil olmak üzere yedi hareketli gezegen vardı. (Diğerleri Merkür, Venüs, Mars, Jupiter, Satürn)
112 *Tevbe Suresi*, 36. âyet. "Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir", Diyanet, s. 72.

Hz. Yakub'un oğullarından olan İsrailliler 12 kavimden oluşmaktaydı.[113] Ve yine mukaddes kitaptaki bir ayete göre Allah İsrailoğullarına yol gösterici olarak 12 önder seçmişti.[114]... Ve yine İnsanların en iyisi (Hz. Muhammed S.A.) akabe gecesinde arkadaşları arasından on ikisini kendisinin temsilcileri olarak seçmişti.[115] ... Benzer şekilde lekesiz (günahsız) İmamların sayısı da on ikidir.[116] ...Ayrıca dinin gerçek temeli olan kelime-i tevhid'in her iki yarısı da 12 harften oluşmaktadır.[117]

Babûrlü Hümâyun'da var olan söz konusu on iki bağımlılığının kökleri ise babası Babûr Şah'ın Safevî Şah İsmail ile iş birliği yaptığı döneme ve Ludîler tarafından iktidardan uzaklaştırılıp Safevî hükümdarı Şah Tahmasp'ın ülkesinde geçirdiği on beş yıllık sürgün dönemine dayanmaktaydı.

Bilindiği gibi, Safevî Devleti'nin temellerini atan Şeyh Haydar, müritlerine kırmızı renkte ve 12 katmanlı "Tac-ı Haydar" adı verilen özel bir başlık giydirmekteydi. Bu nedenle bu gruplara "Kızılbaş" adı verilmişti. Safevî Tarikatı'nın dini eksenine siyasi bir boyut ekleyen Şeyh Cüneyd, Diyarbakır'da kaldığı dört yıl içerisinde on iki bin kişiden oluşan bir mürit topluluğu oluşturmuştu.[118] Şah İsmail'in ağabeyi Ali Sultan, Akkoyunlu Baysungur Mirza üzerine sefer yapacağını duyurduğunda, kısa zamanda etrafında Rum ve Şam sufilerinden on iki bin süvari toplanmıştı.[119] Şah İsmail'in Akkoyunlu Murad Bey ile 1503 yılında yaptığı Almakulağı Savaşı Safevî Devleti'nin kuruluş tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Safevîlerin Akkoyunlu Devleti'ni yıkmalarını sağlayan bu savaşta Şah İsmail'in ordusu on iki bin süvariden oluşmaktaydı.[120] Şah İsmail ile on iki bin kişilik mürit ordusu özdeşleşmesini, yine Hümâyun'un anılarında aktardığı bir olayda görmekteyiz. Kâbil yakınlarındaki bir nehri geçerken akıntıya kapılma tehlikesi karşısında hiçbir emîrinin arkasından gelmemesi üzerine Hümâyun'un "Behey mankafalı ahmaklar, Şah İsmail bir uçurumun kenarında mendilini düşürse on iki bin adamı onu almak için anında kendilerini aşağı atar ve parçalanırlar. Siz hükümdarınızı yalnız bıraktınız, bir taneniz bile arkamdan gelmedi. Böyle bir askerden ne beklenir?" demişti.[121] Hümâyun, ülkesine dönüp yeniden tahta oturduktan sonra, Şah İsmail'e benzer şekilde, kendisine bağlı 12 bin kişilik bir hassa ordusu oluşturacaktır.[122]

113 *A'râf Suresi*, 159 ve 160. âyetler. "Mûsâ'nın kavminden (insanları) hak ile doğru yola ileten ve onunla adaletli davranan bir topluluk da vardı. (159) Biz onları on iki kabile hâlinde topluluklara ayırdık. (Tih sahrasında susuzluktan sıkılan) kavmi Mûsâ'dan su istediğinde biz ona, "Asânı taşa vur" diye vahyettik. (Vurunca) taştan on iki pınar fışkırdı". (160) Diyanet, s. 64.
114 *Mâide Suresi*, 12. âyet. "Andolsun, Allah İsrailoğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci -başkan- seçmiştik", Diyanet, s. 41.
115 Tarihçi Handemir burada, İkinci Akabe Biatında Hz. Peygamber'in isteği üzerine Medîneli Müslümanların, dokuzu Hazrec, üçü de Evs kabîlesinden olmak üzere çıkardıkları on iki nakîbe gönderme yapmaktadır.
116 Burada Şii mezhebinin on iki İmam'ı kastedilmektedir.
117 Handemir, *Kanun-i Hümâyunî*, s. 32-34.
118 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârih*, s. 229.
119 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârih*, s. 333-334.
120 Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Dövleti*, s. 54; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârih*, s. 378.
121 Hümâyun, *Tezkire al Vakiat*, s. 94.
122 Abu'l Fazl Allamî, *Akbarnâma*, c. I, s. 642.

On iki rakam kültünün Babûrlü devlet sistemine köklü bir şekilde yerleşmesini sağlayan hükümdar ise Hümâyun'dan sonra tahta çıkan ve ülkeyi yaklaşık 40 yıl yöneten Ekber Şah'tır. Ekber Şah 1589 yılında gerçekleştirdiği bir yönetim reformuyla ülkeyi idari ve mali açıdan on iki *subas*'a ayırmış ve bu bölgelerin mali girdi-çıktılarını ve merkezle ilişkilerini düzenleyecek 12 hazinedar atamıştı.[123] Askeri alanda, tamamen şahsına bağlı 12.000 kişilik atlı ve yine 12.000 kişilik tüfekçilerden oluşan bir kuvvet oluşturdu.[124] Ayrıca sarayı ve başkenti korumakla görevlendirilen on iki bin kişilik bir muhafız kuvveti mevcuttu ve bunlar her ay bin kişisi yakın korumalık yapacak şekilde, dönüşümlü olarak görev yapmaktaydı.[125]

Ekber Şah dönemindeki bu "on iki" bağımlılığının devlet yönetimi ve askeriye ile sınırlı kalmadığı görülmektedir. Sosyal hayatın çeşitli alanlarında gruplandırmalar ve fiyatlandırmalar yapan Ekber Şah, on iki sınıflamasını çok ilginç alanlarda kullanmıştır. Söz gelimi, sivil ve askeri gemilerde çalışacak görevliler on iki sınıf halinde adlandırılmış ve maaşları bu sınıflamaya göre belirlenmişti.[126] Ülkede kullanılacak çadırlar 10.000 kişiyi alabilecek büyük otağdan (bargâh), sırtta taşınabilecek tek kişilik çadırlara (gülalbar) kadar tanımlanmış ve 12 grup halinde sınıflanmıştı.[127] Benzer şekilde bizzat Ekber Şah, ülkesinde giyilecek elbise modellerini, yönetici üst sınıflar tarafından giyilen Takasiyah'dan sokaktaki insanların giyeceği Şalvar'a kadar on iki sınıf halinde adlandırmış ve fiyatlandırmalarını yapmıştı.[128] Ekber Şah'ın saray bahçelerinde on iki bin geyik bulundurulması; ahırlarında beslenen at sayısının on iki bin olması, padişahın doğum gününde yapılan tartı törenlerinde altından tuza kadar on iki farklı maddeyle tartılıp kendisine hediye edilmesi, yakut gibi değerli taşların on iki kategori halinde sıralanmış ve fiyatlandırılmış olmaları ve nihayet bizzat Ekber Şah'ın bulunduğu her yerin on iki şamdan tarafından aydınlatılması söz konusu on iki rakam kültünün hangi boyutlara ulaştığını göstermesi bakımından ilginç örneklerdir.[129] Özellikle Ekber Şah döneminde, Safevî İran ile yarışabilecek düzeyde bir "on iki rakam kültü" oluşturulmasının nedenini de uzun yıllar Ekber Şah'a vezir olarak hizmet eden kayınpederi Bayram Han ve sadrlık makamında görev yapan Şeyh Gadayi gibi etkin şahısların Şii mezhebinden oluşları ile açıklamak mümkündür.

Devlet yönetimi ve askerlik gibi alanlarda *Tüzükât-ı Timuri*'dekine benzer on iki maddelik kurallar oluşturma geleneği, Ekber Şah'tan sonra tahta

123 Smith, *Akbar, The Great Moghul*, s. 371-372; Abu'l Fazl Allamî, *Ain-i Akbari*, c. I, s. 4.
124 Abu'l-Fazl Allamî, *Ain-i Akbari*, c. I, s. 212-213. Çeşitli kaynaklara göre Babûrlü ordusu 400.000 kişilik bir büyüklüğe sahipti. Ordunun büyük bir kısmını *mansabdar* adı verilen ikta sahipleri tarafından oluşturulan atlı ve yaya askerler teşkil etmekteydi. Burada verilen rakamlar doğrudan merkezi hazineden maaş alan ve hükümdara bağlı olan askeri kuvvetlerle ilgilidir.
125 Abu'l-Fazl Allamî, *Ain-i Akbari*, c. I, s. 206.
126 Abu'l-Fazl Allamî, *Ain-i Akbari*, c. I, s. 232.
127 Abu'l-Fazl Allamî, *Ain-i Akbari*, c. I, s. 56-58.
128 Abu'l-Fazl Allamî, *Ain-i Akbari*, c. I, s. 92-94.
129 Abu'l-Fazl Allamî, *Ain-i Akbari*, c. I, s.175, 130, 222, 5, 51.

çıkıp ülkeyi 1605-1627 yılları arasında yöneten Cihangir Şah döneminde de devam edecektir. Cihangir Şah kendi hatıralarında, tahta çıkar çıkmaz bütün ülkesinde geçerli olmak üzere 12 maddelik uyulacak kurallar listesi (*düstur'ul 'amal*) yayınladığını söylemektedir.[130] Bu on iki maddelik düstur listesi cagir'lerden (iktalar) toplanacak vergiler, ülkedeki yolların emniyetinin sağlanması, tüccarların güvenliği, miras hukuku, içki üretim ve tüketimi, ceza hukuku, arazilerin işletimi, evlilik hukuku, sağlık hizmeti, kurban kesme şekli, bayramlarda ve özel günlerde yapılacak kutlamaların düzeni ve bürokrasinin unvan, maaş ve yetki açısından yenilenmesi gibi konuları kapsamaktaydı. Bu yasal düzenlemeler *Ain-i Cihangiri* olarak adlandırılacaktır.[131]

Cihangir Şah, iktidarının ileriki yıllarında, bu kez, askeri alanda geçerli olacak 12 maddelik bir kurallar manzumesi, yani tüzük yayınladı.[132] Bu düzenlemeler bölgelerin askeri yöneticileri, yani emîrler için yapılmış olup, askeri protokol kuralları, üst-ast ilişkileri, cezalandırma, din değiştirme konusunda zorlama yapılmaması, astlardan istenecek görevler, savaş fillerinin kullanımı, hükümdarlık mensuplarıyla olan ilişkiler gibi konuları kapsamaktadır. Yukarıda aktarılan bütün bu kurallar, hükümdarın anılarıyla birlikte *Tüzük-i Cihangiri* olarak adlandırılacaktır.

Görüldüğü gibi devleti on iki sınıfa ayırmak, saltanat ve devlet yönetimi alanındaki konuları on iki madde halinde sıralamak, 12.000 sayısını temel alan askeri uygulamalar yapmak Timur tarafından değil, muhtemelen Safevî geleneklerinden esinlenerek, Hümâyun, Ekber ve Cihangir gibi Babûrlü hükümdarlar tarafından gündeme getirilmiş ve uygulanmıştır.

Bu noktada, *Tüzükât* yazarının Timur'la on iki sayısı eksenli uygulamalar arasında nasıl bir bağlantı kurduğunu daha iyi anlayabilmemiz için Şah Abbas dönemi Safevî tarihçiliğine göz atmamız gerekmektedir. Tarihçiler, Kızılbaş kuvvetlerini tasfiye ederek, yerlerine, Osmanlılarda olduğu gibi, bir kulluk (gulam) sistemi oluşturduğu, bürokrasiyi dönüştürdüğü ve Batılıların yardımıyla kendi dönemine göre modern bir ordu kurduğu için Şah Abbas'ı Safevî Devleti'nin ikinci kurucusu olarak tanımlamaktadırlar. Özellikle dönem tarihçileri Şah Abbas'ı Timur'a benzetip "Sâhibkıran-ı Âlâ" olarak adlandırmakta ve Safevî hanedanının Timurluların devamı oldukları yönünde bir algı yaratmaya çalışmaktaydılar. Dönemin meşhur tarihçilerinden Siyaki Nizam, *Futuhat-ı Homayun* başlıklı kitabında Şah Abbas ve Emîr Timur ile on iki rakamı arasında bir bağ kurmaktadır.

Yazar on iki bölüm olarak yazdığı kitabında Şah Abbas için on iki rakamının manevi açıdan ne kadar önemli olduğunu ispat edeceğini belirtmekte ve bunun için iki remz, yani şifre kullanacağını söylemektedir. Bunların birincisinde yazar, "Sâhibkıran-ı Âlâ" olarak adlandırdığı Şah

130 Cihangir Şah, *Tüzük-i Cihangirî*, s. 7.
131 Cihangir Şah, *Tüzük-i Cihangirî*, s. 7-10.
132 Cihangir Şah, *Tüzük-i Cihangirî*, s. 205.

Abbas'ın, Muzaffer Sâhibkıran Emîr Timur'a benzer şekilde, iktidara geldiğinden bu yana büyük sorunlarla karşılaştığını ve bunları büyük bir başarı ile tek tek çözümlediğini söylemekte ve bu olayların toplam sayısının on iki olduğunu vurgulamaktadır.[133] Bu olayların neler olduğu ve hangi ölçülere göre seçildiği belli değildir. Kuşkusuz bu belirsizlik Timur için de söz konusudur. Fakat yazar burada Şah Abbas ile Emîr Timur arasında on iki rakamı üzerinden bir ortak zemin yaratarak, Şah Abbas için kullanılan "Sâhibkıran-ı Âlâ" tanımlamasını meşrulaştırmaya, her iki hükümdarın da *ilahi seçilmişlik* özelliğine sahip olduklarını göstermeye çalışmaktadır.

İkinci bölümde ise yazar, La ilâhe illallah, Muhammedün Resulullah, Ali bin Ebû Talib, Şah Abbas Hüseynî ve Sâhibkıran-ı Âlâ deyimlerinin hepsinin on iki harften oluştuğunu söylemekte, böylece bir taraftan Şah Abbas'ı kelime-i şahadet'e ve Hz. Ali'ye bağlarken bir taraftan da Timur'a özenilerek verilen Sâhibkıran unvanını meşrulaştırmaktadır. Söz konusu dönemde İranlı tarihçilerin kitaplarını on iki bölüm olarak yazdıkları ve şairlerin şiirlerini on iki beyitlik bölümler halinde düzenledikleri[134] hatırlanırsa Safevî Devleti'ndeki 12 sayısına yönelik kutsallaştırma sürecini daha iyi anlamak mümkündür. Şah Abbas 1629 yılında, yani Ebû Talib'in *Tüzükât*'ı Şah Cihan'a takdim etmesinden sekiz yıl önce ölmüştür. Bu noktadan hareketle kendisi de Fars kökenli ve muhtemelen Şii mezhebinden olan Ebû Talib'in, Şah Abbas dönemi tarihçilerinin gündeme getirdikleri on iki rakam kültünü ve Şah Abbas-Timur özdeşleştirilmesini yakından bildiği söylenebilir.

Bütün bu veriler 12 rakam kültünün yalnızca Babûrlü hükümdarlarının uygulamalarından değil, aynı zamanda, Safevî devlet geleneklerinden de kaynaklanmış olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan *Tüzükât*, Timurlu Devleti'nin siyasi, sosyal, idari ve askeri alanlarının tamamında 12 rakamını temel alan sınıflamalar olduğu ve uygulamalar yapıldığı iddiasındadır. Buna karşın ne Timur dönemi tarihlerinde ne de *Tüzükât*'ın tarih sahnesine çıkışından sonraki dönem Babûrlü tarihlerinde Timur iktidarında 12 rakam kültüne yönelik bir anlayışın var olduğunu veya uygulamanın yapıldığını gösteren tek bir örnek bile yoktur. Bu verilere dayanarak *Tüzükât-ı Timuri*'nin Timur'la ilgisi olmadığı gibi Timur döneminin tarihi gerçeklerini yansıtmadığı rahatça söylenebilir.

Şehzâdeler ve vezirler tüzüklerindeki uyumsuzluklar

Tüzükât'a göre Timur, en büyük oğlu Cihangir Mirza'yı veliaht ilan etmiş ve on iki bin askere ulûfe verebilecek büyüklükte bir vilayetin ikta edilmesini emretmiştir.[135] Timur'un bu emrine göre ikinci oğlu Ömerşeyh on

133 "Sâhib Qirân-i A 'lâ muravvaj-i mezheb-i haqq-i e'imme-i isnâ 'asher est, ve bî-hesab-i ittifaq-hemchunânki Sâhib Qirân-i zafar-nishân Emir Timur Küragân mülahaza-yi... ez 'aded-i davâzda birün bud." (Siyaq-ı Nizâm, *Futuhat- Homayun*, c. I, s. 334)

134 Lorensky, *Coordination in spa e and time: Architectural chronograms in Safavid Iran*, s. 201.

135 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 240; Ahmedov, s. 227; Sağuni, s. 91.

bin, üçüncü oğlu Miranşah dokuz bin ve en küçük oğlu Şahruh da yedi bin askerlik vilayetleri ikta olarak alacaklardı. Torunlar ve diğer akrabalar için ise üç binle yedi bin arasındaki bölgelerin verilmesi söz konusuydu. Ayrıca karındaşlara ve yakınlara da yeteneklerine uygun olarak birinci mertebeden yedinci mertebeye kadar emîrlik ve valilik görevleri verilecekti.

Daha önceki bölümde yaptığımız gibi, *Tüzükât*'ın bu bölümünü de Timur'un gerçek hayattaki uygulamalarıyla karşılaştıracak ve çelişki olması halinde *Tüzükât* yazarının nereden ilham aldığını araştıracağız.

İlk tutarsızlık zamanlama ile ilgilidir. Timur, bu emirnâmede oğlu Cihangir'i veliaht ilan ettiğine göre, söz konusu ikta dağıtım işlemini Cihangir Mirza'nın öldüğü 1376 yılından önceki bir tarihte yapmış olmalıdır.[136] Diğer taraftan, tarihi kayıtlara göre Timur'un en küçük oğlu Şahruh'un doğum tarihi 1377 yılının Ağustos ayıdır. Bir diğer deyişle Şahruh, ağabeyi Cihangir'in vefatından bir yıl sonra dünyaya gelmiştir. Bu durumda Timur, henüz en küçük oğlu dünyaya gelmeden birkaç yıl önce onun da ismini kapsayan bir ikta listesi ilan etmiş olmaktadır. Tek başına bu çelişki bile *Tüzükât*'ın Timur'la ilgisi olmadığını kanıtlamak için fazlasıyla yeterlidir. Fakat *Tüzükât*'ın Timur tarafından yazıldığı veya yazdırıldığını savunan tarihçileri tatmin etmek için, biz yine de yukarıda uyguladığımız kıyaslama ve kaynak bulma yöntemiyle incelemeyi sürdürelim.

Timur'un iktidara geldiği 1370 yılından itibaren büyük oğlu Cihangir'i Harezm veya Cete üzerine seferlerde öncü birliklerin komutanlığı, isyan eden kabile reislerinin te'dibi gibi görevlerde kullandığı görülmektedir. Fakat Timurlu tarihlerinde bu dönemde Timur'un Cihangir'i veliaht olarak ilan ettiğine veya ona ayrı bir yönetim bölgesi tahsis ettiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. İlginç olan nokta Timur'un, büyük oğlu Cihangir'in öldüğü yıl, yani 1376'da, ikinci oğlu Ömerşeyh'e Cete ile sınır durumunda olan Andican merkezli Fergana bölgesinin yönetimini vermiş olmasıdır.[137] Bundan sonraki ilk bölge tahsisi Miranşah'a yapılmıştır ve bu olay söz konusu şehzâdenin Horasan'daki Serbedar isyanını bastırdığı 1389 yılında gerçekleşmiştir.[138] Timur, Muzafferî hanedanını tasfiye ettikten sonra, 1393 yılı içerisinde, Ömerşeyh'in yönetim bölgesini değiştirmiş, bir suyurgal ile Şiraz merkezli Fars eyaletini bu şehzâdeye tahsis etmiştir. Yezdî, bu işlemle birlikte şehzâdenin hassa ordusuna Şiraz bölgesi askerlerinin de ilave edildiğini kaydetmektedir.[139] Timur, aynı yıl içerisinde, üç yıllık seferinin başlangıcında, şehzâdelerle ilgili en kapsamlı görevlendirmeyi yapacak ve Hülagu Han'ın tahtını oğlu Miranşah'a verecektir. Tebriz merkezli bu bölge Rey, Derbend, Bakü, Şirvan, Gilan gibi şehirleri kapsamakta ve Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarına kadar uzan-

136 Yezdî, Cihangir'in Timur'un Kamerüddin üzerine yaptığı dördüncü seferi sonrasında, Hicri 777 (1376) yılında öldüğünü yazmaktadır. Cihangir'in oğlu Pirmuhammed, babasının ölümünden 40 gün sonra dünyaya gelmiştir. (Yezdî, *Zafernâme*, s. 115)

137 Yezdî, *Zafernâme*, s. 112.

138 Yezdî, *Zafernâme*, s. 175.

139 Yezdî, *Zafernâme*, s. 214.

maktaydı.[140] Timur bu seferinin dönüşünde, Miranşah'tan boşalan Horasan bölgesi yönetimini en küçük oğlu Şahruh'a verecektir.[141]

Görüldüğü gibi Timur, şehzâdelerine yönetim bölgelerini tahsis ederken bölgenin çıkarabileceği asker sayısını değil, siyasal niteliklerini göz önüne almaktadır. Ayrıca şehzâdelerin yönetimine verilen bölgeler, *Tüzükât*'ta aktarılan büyüklüklerin çok ötesinde, neredeyse bir devlet büyüklüğündedir. Bu veriler bize, Timur'un uygulamalarıyla *Tüzükât*'taki *Oğullara ve Torunlara ulûfe verme tüzüğü* bölümünde aktarılan kuralların hiçbir ilgisi olmadığını göstermektedir. Nitekim Timurlu tarihlerinin hiçbirisinde Timur döneminde şehzâdelere asker sayısına göre ulûfe verildiğine veya bölge tahsis edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Timurlu şehzâdelerin hassa ordularının büyüklüğü konusunda da açık bir bilgi yoktur. Şehzâdelerin kumanda ettiği ordular kendi hassa kuvvetleri ile Timur tarafından yanlarına verilen büyük emîrlere bağlı birliklerden oluşmaktaydı. Tarihi kayıtlara göre Anadolu seferi öncesinde Şehzâde Muhammed Sultan'ın Semerkand'dan getirdiği ordunun büyüklüğü 30.000 civarındaydı. Bu ordu Ankara Savaşı sonrasında Süleyman Çelebi'yi izleyerek Bursa'ya gidip şehri işgal edecektir. 1404 yılında Timur'u ziyaret ettikten sonra ülkesine dönüş yolunda Şehzâde Ömer ile görüşen İspanyol Elçisi Clavijo, bu şehzâdenin Tebriz civarındaki karargâhında 45.000 kişilik bir kuvvetin bulunduğunu kaydetmektedir.[142] Bu bilgiler bize Timurlu şehzâdelerin, *Tüzükât*'ta bahsedilen rakamlardan çok daha büyük asker kapasitelerine sahip olabildiklerini göstermektedir.

Tüzükât yazarının, Timur'la hiç ilgisi olmayan "asker sayısına göre tahsisat" sınıflaması uygulamasını nereden almış olabileceğini araştırdığımızda, karşımıza Babûrlü hükümdarı Ekber'in, *Tüzükât-ı Ekberi* olarak da isimlendirilen *Ain-i Akbari*'si çıkmaktadır. Ekber Şah, Türk-İslam geleneğinde var olan ve Babûrlü sisteminde "mansab" şeklinde ifade edilen ikta sistemini düzenlemiş, ulûfenin sipahi çıkarma kapasitesine göre tahsis edildiği 33 kademeli bir mansabdarlık sistemi yaratmıştı.[143] Buna göre birinci sıradaki en küçük mansabdarlık on (dehbaşi), 33. sıradaki en büyük mansabdarlık ise on bin (deh hezârî) asker büyüklüğündeydi. Bu sistemde mansabdar, besleyeceği atlı asker sayısına göre merkezi hazineden veya ikta edilen bölgenin gelirlerinden ulûfe almaktaydı. Ekber Şah'ın üç şehzâdesi vardı ve bunlara sırasıyla 10.000, 8.000 ve 7.000'lik mansablar tahsis edilmişti. Şehzâdelerin dışındaki mansablar ise 5.000'den başlayıp 10 sipahiye kadar inmekteydi.[144]

Tüzükât-ı Timuri'nin takdim edildiği Şah Cihan döneminde de Ekber Şah tarafından kurulan 33 kademeli sistemin muhafaza edildiği, fakat bu-

140 Yezdî, *Zafernâme*, s. 217.
141 Şâmî, *Zafernâme*, s. 203.
142 Clavijo, *Embassy to Tamerlan*, s. 163.
143 Abu'l-Fazl Allamî, *Ain-i Akbari*, c. I, s. 198-204.
144 *Ain-i Akbari*'deki sıralama şu şekildedir: 5000, 4500, 4000, 3500, 3000, 2500, 2000, 1500, 1250, 1000, 900(?), 800, 700, 600, 500, 400, 350, 300 (?), 250, 200, 150, 120, 100, 80, 60, 50, 40, 30, 20, 10.

lunduracakları asker sayısı ile devlet tarafından verilecek tahsisat rakamlarının birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Tahsisat için kullanılan birim "zat" olarak tanımlanmış olup devlet bürokratları için de bu ölçü kullanılmaktaydı. Böylece şehzâdelerin bulundurmaları ve savaş durumunda çıkarmaları gereken asker sayısı artırılmaksızın devletten aldıkları tahsisat yükseltilmiş olmaktaydı. Lahorî, Şah Cihan'ın tahta çıkışının onuncu yılında şehzâdelerin ve büyük emîrlerin mansab miktarlarının yeniden düzenlendiğini kaydetmektedir. Buna göre büyük oğul Dara Sikuh'un tahsisatı 15.000 zat, asker sayısı 10.000 süvari; Şah Şuca'nın ve Evrengizb'in tahsisatları 12.000 zat ve 7000 sipahi olacak şekilde düzenlenmiş, en küçük şehzâde Murad Beheşt'e ise günlük 500 rupye tahsis edilmişti.[145] Şah Cihan'ın tahta çıkışının 20. yılında, yani 1647'de bu rakamlar Dara Sikuh için 20.000 zat ve 10.000 süvari; Şah Şuca ve Evrengzib için 15.000 zat ve 8000 süvari; Murad Beheşt için ise 12.000 zat ve 9.000 süvari olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.[146] Bu düzenlemelerle hanedan dışı mansabdarların ve emîrlerin tahsisatları da belirlenmekteydi. 20. yıl düzenlemesinde Şah Cihan'ın kayınpederi ve baş veziri Yemin'üd-devle Asaf Han'ın mansabı 8000 zat ve ona eşit miktarda süvari olarak tayin edilmişti. Bütün bu tarihsel veriler, şehzâdelerin mansablarını atlı asker sayısına göre tayin etme uygulamasının, *Tüzükât*'ta iddia edildiğinin aksine, Timurluların değil, Babûrlülerin bir uygulaması olduğunu açıkça göstermektedir.

Tüzükât'ın Timurlu yönetimi ile ilgili olarak önemle üzerinde durduğu konulardan birisi de vezirler ve vezirlerin devlet yönetiminde üstlendikleri roldür. Toplumun on iki sınıf olarak ayrıldığı bölümde vezirler, başkâtipler ve münşiler ile aynı seviyede, "yedinci taife" olarak tanımlanırken, *Vezir Tutuş Tüzüğü* bölümünde neredeyse iktidarın ortağı konumuna çıkarılmaktadır.[147] Bu bölümde *Tüzükât*, Timur'un ağzından, vezir olabilmenin dört ön şartını, asil olmak, akıllı olmak, halkı tanımak ve sabır, hoşgörü, barışseverlik gibi niteliklere sahip olmak şeklinde sıralamaktadır. Bu özelliklere sahip olan vezire devletin, askeriyenin ve halkın sorumluluğu verilecektir. Ancak böyle bir vezir, ülkenin gelişmesini, halkın ve askeriyenin huzurunu, hazinenin zenginleşmesini sağlayabilir. Akıllı ve bilgili bir vezir, diplomasi veya kılıç yoluyla ülkeleri fethedebilmeli, düşman ordularını dağıtabilmeli, devletin bekçiliğini yapmalı ve padişahın karşısına çıkan sorunları kendi üzerine çekerek çözebilmelidir. Bu niteliklere sahip bir vezir devletin ortağı olarak kabul edilmelidir. İyi vezir için Nizamülmülk, kötü vezir için ise Abbasî halifesi Mut'asım Billah'ın veziri İbn Alkami örnektir. *Tüzükât*, bu noktada, vezirin önemini aşırı derecede büyüterek Timur'un ağzından uydurma bir hadisi gündeme getirmekte ve Hz. Muhammed'in "peygamber olmasaydım sultanların hizmetinde vezir olmak isterdim" dediği iddiasını ileri sürmektedir.

---

145 Lahorî, *Padişahnâma*, c. I, s. 292.
146 Lahorî, *Padişahnâma*, c. II, s. 717. (Mansab-ı padişahzâdahâyi kamgâr va amiray-i namdâr)
147 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 210, 252-266; Ahmedov, s. 219, 231-234; Sağuni s. 84, 94-97.

Diğer taraftan Timur'un devletini mutlak bir otorite ile yönettiği ve yönetim erkini oğulları da dâhil hiç kimseyle paylaşmadığı bütün tarihi kaynaklarca doğrulanan bir durumdur. Bu nedenle Timur, Abbasî hilafetinde, Selçuklularda, Safevîlerde, Babûrlülerde ve Osmanlılarda geçerli uygulamanın aksine, devlet bürokrasisinin üst noktasında görev yaparak hükümdarın yetkilerini paylaşabilecek bir vezirlik veya vezir-i âzamlık makamı oluşturmadığı gibi, bu nitelikte herhangi bir atama da yapmamıştır. Timur, sadece askeri alanda değil, gerekli gördüğü sivil yönetim alanlarında ve hatta bayındırlık işlerinde bile emîrlerini kullanmaktaydı. Bu uygulama bölge ve ülke divan başkanlıkları için de geçerliydi. Bu nedenle Timurlu tarihlerinin hiçbirisinde vezir unvanlı bir yöneticinin adı geçmemektedir. Bizzat Timur'un görevlendirmesi ile yazılan Şâmî'nin *Zafernâme*'sinde vezir sözcüğü sadece bir yerde geçmektedir.[148] Bu da bize Timur döneminde bazı görevlilere vezir unvanı verildiğini göstermektedir. Fakat Şâmî'nin "Büyük kurultayda noyanlar, emîrler ve devlet erkânı ile müzakere ve meşveret ettiler" şeklindeki tanımlamasından yola çıkılırsa, vezirlerin devlet bürokrasisinde üst düzey toplantılara katılamayan sıradan görevliler olarak kabul edildiği düşünülebilir.[149] Nitekim Şâmî, Timur'la Moğul hanı Hızır Hoca'nın kızı Tevekkül Hanım arasında kıyılan nikâhı anlatırken, törene sadece emîrlerin ve kadıların katıldığını vurgulamaktadır.[150] Yine Şâmî, Timur'un Hindistan seferi sonrası Semerkand'a gelişinde hatunları, şehzâdeler ve emîrler tarafından karşılandığını, şehzâdeler, emîrler ve ağaların hükümdarın üzerine altın paralar serptiklerini yazmaktadır.[151] Timur Devleti açısından çok önemli olan böylesi törenlerde vezirlerin adının geçmeyişi Timur'un devlet yönetim anlayışında vezirliğin önemsiz ve sıradan bir görev olduğunu açıkça göstermektedir.

Bu noktada, *Tüzükât*'ta vezirliği göklere çıkarıp neredeyse Hz. Peygamber'in idealindeki görev konumuna getiren Timur'un gerçek hayatta neden etkili bir vezirlik makamı oluşturmadığı veya Timurlu tarihlerinde hiçbir vezir isminin neden geçmediği gibi sorular gündeme gelmektedir. Kuşkusuz bu soruların cevabı, basitçe, *Tüzükât*'ın Timur tarafından yazılmamış veya yazdırılmamış olduğudur. *Tüzükât* yazarı, Babûrlü ve Safevî devlet yönetim geleneğindeki etkili vezirlik anlayışını örnek almış ve Timur yönetimine uygulamıştır. Babûrlü hükümdarlarının kendilerini Türk olarak tanımlamaları nedeniyle de ideal vezir örneği olarak, Reşidüddîn Fazlullah veya Şemsüddin Cüveynî gibi neredeyse hükümdar düzeyinde şöhret kazanmış İlhanlı vezirleri yerine, tanınmış Selçuklu veziri Nizamülmülk'ü kullanmıştır.

Tüzükât'taki vezirler bölümünün en büyük tutarsızlığı Timur'un Memleket Raiye Veziri, Sipahi Veziri, Emanet Veziri ve Müesseseler Ve-

148 "Batnir kalesi fethinde hediye edilen 300 atı emîrler, koşun serdarları ve büyük vezirler arasında taksim etti." (Şâmî, *Zafernâme* s. 220)
149 Şâmî, *Zafernâme*, s. 135.
150 Şâmî, *Zafernâme*, s. 205.
151 Şâmî, *Zafernâme*, s. 252.

ziri adı altında her gün divanhanede hazır olacak dört vezir tayin ettiğinin söylenmesidir.[152] Çünkü başta Selçuklular olmak üzere Türk-İslam devletlerinin çoğunda var olan bu nitelikteki vezirlik makamları Timur yönetiminde oluşturulmamıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi Timur, bu görevleri emîrlerine yaptırmaktaydı. Bu nedenle Timurlu kaynaklarında söz konusu görevleri gerçekleştiren hiçbir vezir ismi geçmemektedir. Nitekim Timur'un devlet yönetimi üzerine bir çalışma gerçekleştiren Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü uzmanlarından D. Yusupova, *Tüzükât*'taki görevli vezirler sıralamasını yaptıktan sonra Gıyasü'd-din Ali Semerkandî, Yezdî, Şâmî, Hafız-ı Ebrû, Arabşah, Havafi, Abdurrezzak Semerkandî gibi kaynaklarda Timur dönemi vezirleri ile ilgili özel bir bölümün veya bilginin olmadığını söylemekte ve "elbette vezirler hakkındaki dağınık bilgi kırıntılarından yola çıkarak vezirler ve onların faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmak mümkün değildir" demektedir.[153] Timurlularda vezirlik makamının oluşturulması ve Selçuklularda veya İlhanlılarda olduğu gibi bazı vezirlerin ön plana çıkması olayı, Timur'dan sonra Şahruh döneminde başlamıştır.[154] Timur'un ardından tahta çıkan Timurlu hükümdarlar, iktidarını hiçbir şekilde kimseyle paylaşmayan Timur kadar güçlü olmadıkları için, devlet yönetimini, atadıkları vezirlerle paylaşmak zorunda kalmışlardır. Hüseyin Baykara döneminin meşhur vezirleri Ali Şir Nevâî ve Kemaliddin Mahmud, bu nitelikteki vezirlere örnek olarak verilebilir.

Timur döneminde, merkezde, ülke genelini kapsayacak şekilde görev yapan vezirlik kurumunun olmadığını ve Timur'un bu görevleri emîrleri aracılığıyla yürüttüğünü açıkça ortaya koyan en özgün kaynak, 1404 yılında Semerkand'ı ziyaret ederek Timur'la görüşen İspanyol Elçisi Clavijo'dur. Elçi, Timur'un üç büyük mabeyincisi (chamberlain) olduğunu ve bunların bir divan çerçevesinde bütün devlet işlerini yürüttüklerini yazmakta ve bu şahısların isimlerini Burunday,[155] Şah Melik ve Nureddin olarak vermektedir.[156] Clavijo'ya göre bu üç büyük mabeyinci, Timur'un çevresiyle ve dış dünya ile bağlantılarına aracılık etmekte, yabancı elçilerin seyahat ve konaklama programlarını dahi düzenlemekteydiler.[157]

Muizzü'l Ensab'daki Timur dönemi listelerinde Şah Melik (Barlas) yasavullar, Burunduk Barlas tuvaçılar ve Şeyh Nureddin ise emîrler grubu içerisinde yer almaktadır.[158] Yezdî, Timur'un Çin seferine çıkmadan önce Emîr Burunduk Barlas'a, kayıtları inceleyerek ordunun sayısını tespit görevi verdiğini yazmaktadır. Yine Yezdî'ye göre Şeyh Nureddin, Bursa'nın

152 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 302-304; Sağuni, s. 106; Ahmedov, s. 245.
153 Yusupova, *Amir Temur Saltanatı Davlat Tuzılışi Masalasiga Dair*, Amir Temur Savoklari, c. 1, s. 30.
154 Yusupova çalışmasında, Mücmel-i Fasihi'den alıntı yaparak, Timur döneminden sadece 1401 yılında Herat şehrini yönetme görevi verilen Hoca Şemsüddin Simnani'nin ismini verebilmektedir. (s. 31). Fakat *Tüzükât*'ta tanımlanan vezirlik bölge değil ülke genelinde yetkisi olan ve merkezde çalışan vezirleri tarif etmektedir. Dolayısıyla Simnani bir örnek olamaz.
155 Aslı *Burunduk*
156 Clavijo, *Embassy to Tamerlan*, s. 116, 148.
157 Clavijo, *Embassy to Tamerlan*, s. 148, 149.
158 *Muizzü'l Ensab*, 97b-100b.

ele geçirilmesinden sonra vergilerin toplanması ve ele geçirilen Osmanlı hazinesinin nakli konularında görevlendirilmişti. Bir başka dönemde Şeyh Nureddin, Gürcistan'da ekinlerin hasadı ve ordunun lojistik desteğinin sağlanması gibi konuları çözmekteydi.[159] Şah Melik, İran'daki bazı şehirlerin mal ve haraçlarını toplamakla görevlendirilmişti.[160]

Görüldüğü gibi Timur yönetiminde, *Tüzükât*'ın söylediğine benzer bir vezaret sistemi bulunmamaktadır. Türk-İslam devletlerinde vezirler tarafından gerçekleştirilen görevler, Timur'un kurduğu yönetim sisteminde bizzat kendisinin gözetimindeki emîrler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Vezirlik kurumu Timur'un ardından Şahruh döneminde kısmen şekillenmeye başlamış ve Timurlu Devleti'nin son dönemlerinde giderek etkinliği artan bir makam haline dönüşmüştür.

Tüzükât'ın vezirler konusundaki bir diğer tutarsızlığı da Timur'un Emîr Hüseyin ile birlikte Ali Bek Kurbani tarafından esir alınarak hapsedilmeleri hikâyesiyle ilgilidir. Olay Horasan'ın Mahan bölgesinde olmasına karşın *Tüzükât*, Harezm'de gerçekleştiğini, bu olay sırasında Timur'un yalnız olduğunu ve vezirlerinden Aziziddin isimli bir şahıs tarafından kurtarıldığını ileri sürmektedir.[161] Olay, Timur'un iktidara henüz geçmediği bir tarihte gerçekleştiği için bu dönemde Timur'un vezirlerinin olması mümkün değildir. Ayrıca Timurlu tarihlerinin hiçbirisinde Aziziddin isimli bir şahsa rastlanmamaktadır. Bu olayı ayrıntılı biçimde anlatan Natanzi, Emîr Timur ve Emîr Hüseyin'i yakalayarak hapseden Ali Bek Kurbani'nin, ağabeyi Muhammed Bek tarafından yapılan sert uyarı üzerine onları serbest bıraktığını, fakat pinti tabiatı nedeniyle onlara at ve silah vermediğini, bu esnada olayı öğrenen Mahan bölgesindeki Senceri kabilesi reisi Mubarekşah Senceri'nin her iki emîre de yardımcı olduğunu yazmaktadır.[162]

Tüzükât yazarının Timur yönetiminde var olduğunu iddia ettiği bu dört vezir sistemi konusunda nereden esinlenmiş olduğu incelendiğinde karşımıza yine Babûrlü hükümdarı Hümâyun çıkmaktadır. Handemir'in *Kanun-i Hümâyunî*'de aktardığına göre Hümâyun Şah o çağlarda var olan dört esas element [163] inancından hareketle devlet işlerini ve kurumlarını dört gruba ayırmış ve her bir bölümün başına da bir vezir tayin etmişti.[164] Bu vezirliklere tayin edilen isimler ve görev alanları gerek *Kanun-i Hümâyunî*'de ve gerekse *Ekbernâme*'de ayrıntılı olarak kaydedilmiştir.[165]

Kabileler ve Emîrler konularındaki tutarsızlıklar

Tüzükât'a göre Timur 40 Çağatay kabilesinden 12'sine tamga vermiş ve bunlardan bir hassa ordusu oluşturmuş, emîrlerini de bu kabilelerden

159 Yezdî, *Zafernâme*, s. 397, 415.
160 Yezdî, *Zafernâme*, s. 429.
161 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 266; Saguni, s. 97; Ahmedov, s. 234.
162 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 57-58.
163 Ateş, su, hava ve toprak
164 Handemir, *Kanun-i Hümâyunî*, s. 35.
165 Abu'l Fazl Allamî, *Akbarnâma*, c. I, s. 647.

seçmiştir. Kalan 28 kabile ise Timur'un yeterince güvenmediği, dolayısıyla ordusunun ihtiyat bölümünde yer verdiği tamgasız kabilelerdir. *Tüzükât*, Timur'un ağzından bu on iki tamgalı kabileyi Barlas, Tarhan, Argun, Celayir, Tülkici, Dulday (veya Davalday), Mogul, Süldüz, Tugay, Kıpçak, Arlat ve Tatar olarak sıralamaktadır.[166] Bu noktada Timurlu kaynaklarında Timur'un Çağatay kabilelerini tamgalı ve tamgasız olarak ayırdığına dair en küçük bir bilgi dahi olmadığını ifade etmeliyiz. Timurlu kaynakları Timur'un kendi kabilesi olan Barlas'ı ön planda tuttuğu konusunda hemfikirdirler. İspanyol elçi Clavijo da bu durumu doğrulamaktadır. Timur'un kabileler arasında bir ayırım yapmadığı biliniyor olsa da, biz, diğer konularda yaptığımız gibi, *Tüzükât*'ın bu konudaki iddialarının tarihi kaynaklarla ne kadar uyuştuğunu inceleyelim.

Timurlu hükümdarlar döneminde görev yapmış şahıslarla ilgili en özgün kaynak olan *Muizzü'l Ensab* ile Şâmî ve Yezdî gibi Timurlu tarihçilerin eserleri incelendiğinde, Timur dönemi emîrlerin bağlı oldukları kabileler, Barlas, Durbat, Nüküz, Nayman, Kıpçak, Bilküt, Duğlat, Celayir, Süldüz, Merkit, Yasavuri, Sangari-Turkmen ve Kıyat şeklinde sıralanmaktadır. Ayrıca Horasanlı, Afganlı ve Harezmli birer emîr ile tarhan unvanlı bir emîr daha vardır.[167] Bu liste ile *Tüzükât*'ın listesi karşılaştırıldığında Tarhan, Togay, Tülkici isimli kabilelerin ne Timur dönemi tarihlerinde ne de *Muizzü'l Ensab* isimli anonim eserde olmadıkları görülmektedir. *Tüzükât*'ta kabile ismi olarak verilen tarhan sözcüğü, Timur döneminde sadece bir unvan olarak kullanılmaktaydı. Timurlu tarihlerinde Timur'un savaşta başarı gösteren bazı kimselere tarhanlık unvanı verdiğine dair kayıtlar vardır.[168] Tarhan adının bir grup için kullanılması, Şahruh'tan sonra başlayan bir uygulamadır. Bu grupların ortaya çıkışı ise Uluğ Beg'in oğlu Abdullatif'ten itibaren başlatılan Tarhan unvanlı şahısların gücünü kırma politikasıyla ilişkilidir. Bu politikanın gereği olarak özellikle Sultan Ebû Said ve Hüseyin Baykara dönemlerinde bu unvan normal şahıslara da yaygın bir şekilde dağıtılmış ve böylece Tarhan olarak tanımlanan gruplar ortaya çıkmıştır.[169] Yine *Babûrnâme*'de 1495 yılında Semerkand'da gerçekleşen bir "Tarhanlar İsyanı" olayından bahsedilmektedir. *Babûrnâme*'nin bir başka bölümünde bulunan "Fazıl Tarhan, Bey Tarhanlarından olmayıp Türkistan'ın Tüccar Tarhanlarındandır" şeklindeki ifade, Tarhan unvanının bu dönemde askerler dışındaki halk kesimlerine de dağıtldığını ve grup unvanı olarak yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandığını göstermektedir.[170]

Tüzükât'ta tamgalı kabilelerden birinin adı olarak anılan Togay sözcüğü de tarihi kaynaklarda şahıs ismi olarak kullanılmakla birlikte, kabile ismi olarak hiçbir yerde geçmemektedir. Benzer şekilde, bir kabile adı olarak Tülkici sözcüğü hiçbir Timurlu dönemi kaynağında görülme-

166 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 308; Sağuni, s. 108; Ahmedov, s. 247.
167 *Muizzü'l Ensab*, 97b-100b; Ando, *Timuridische Emire nach dem Mu'izz al- Ansab*, s. 66-68.
168 Yezdî, *Zafernâme*, s. 167.
169 Rostami, *Review of the Tarkhanids Ups and Downs in the Timurid Era*, s. 118.
170 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. I, s. 37.

mektedir. *Tüzükât*'ta tamgalı kabileler arasında sayılan Argun, Dulday (Davalday) ve Mogul kabileleri ise Timur döneminde değil, Sultan Ebû Said döneminde, yani Timur'dan neredeyse yarım yüzyıl sonra ortaya çıkmış kabilelerdir. *Muizzü'l Ensab*'daki kayıtlara göre Sultan Ebû Said dönemi kabilelerinin sıralamasında Argun kabilesi birinci sırada olup emîrlerinden altısı, tuvaçılarından üçü ve tümen emîrlerinden sekizi bu kabiledendir. Mogul ve Dulday (Davalday) kabilelerinden de ikişer emîr bulunmaktadır. [171] Görüldüğü gibi *Tüzükât*'ta Timur'un ağzından ifade edilen sözde tamgalı on iki kabilenin üçü dönem kaynaklarında kabile olarak zikredilmemektedir. Diğer üçü de Timur'dan yarım yüzyıl kadar sonra tarih sahnesine çıkmışlardır. Bir diğer deyişle *Tüzükât*'ın Timur'un tamgalı kabileleri olarak sıraladığı on iki kabilenin altısı ile ilgili bilgiler tarihi gerçekler ile uyuşmamaktadır.

Tüzükât'ın Timurlu emîrlerle ilgili ifadeleri de çok sayıda çelişki barındırmaktadır. *Tüzükât*'ın emîrler faslında Timur'un, iktidar yürüyüşüne başladığı zaman yanında olan 313 kişiyi emîr yaptığı, bunlardan dördünü beglerbegi olarak adlandırdığı, bu dörtlüden birini de Emîrü'l-ümerâ tayin ettiği söylenmektedir. Yine *Tüzükât*'a göre Timur, birincisi 1000 (emir-i evvel), ikincisi 2000 (emir-i duvvem) şeklinde biner biner artarak on ikinci sıradaki emîr'in (emir-i devâzdehum) 12.000 askere komuta edeceği on iki dereceli bir emîrlik sistemi yaratmış ve böylece on iki emîr daha tayin etmiştir.[172] Daha sonra *Tüzükât* Timur'un tamga verdiği 12 kabileden emîrlik verdiği isimleri emîrlik dereceleriyle birlikte sıralamakta, tamga vermediği 28 kabilenin reislerine de "ulus emîri" unvanını verdiğini söylemektedir.[173]

Timurlu tarihleri ve bu konuda en özgün kaynak olan *Muizzü'l Ensab* ile *Tüzükât*'ın emîrlerle ilgili verileri karşılaştırıldığında, sınıflandırma, adlandırma ve sayı konularında ciddi uyuşmazlıklar görülecektir. Öncelikle Timur ordusunda "beglerbegi" yani, beylerbeyi makamı ve unvanı yoktu. Bu unvan Safevî ve Osmanlı devletlerinde kullanılmaktaydı. Timur Devleti'nde bu unvanın karşılığı 'Emîrü'l-ümerâ'dır. Timur ordusunda, *Tüzükât*'ın iddia ettiği gibi emîrler, binlik artışla on iki kademeye ayrılmamıştır. Binlik emîrlerin, yani Emîr-i Hezâre'nin üstü Emîr-i Tuman olup on bin kişilik bir kuvvetin idarecisiydi.[174] *Tüzükât* ise binlik ile on binlik emîrlerin arasında sekiz emîrlik kademesi daha olduğunu iddia etmekte, Emir-i dehum adını verdiği tümen emîrinin üstüne Amir-i Yezdâhum (11. kademe) ve Amir-i Devâzdehum'u (12. kademe) eklemektedir. Timur ordusunda böylesi bir kademelendirme yoktur ve tümen emîrinin üzerindeki makam emîrü'l-ümerâ makamıdır. Emîrlerin binliklerine göre isimlendirilmesi Babûrlü Devleti'nde uygulanmaktaydı. Bu konuyu aşağıda, *savaşçı birliklerin büyüklüğü* başlıklı bölümde daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

171 *Muizzü'l Ensab*, s. 154b; Ando, *Timuridische Emire nach dem Mu'izz al Ansab*, s. 172-173.
172 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 270-272; Sağuni, s. 97-98; Ahmedov, s. 235-236.
173 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 308-312; Sağuni, s. 108; Ahmedov, 247-248.
174 Şâmî, *Zafernâme*, s. 288; Yezdî, *Zafernâme*, s. 193; Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 157.

Tüzükât'ta Timur'un ağzından hangi kabileden kimleri emîr yaptığına dair bir liste verilmektedir.[175] Bu listedeki isimleri Timur'un yanında görev yapan emîr ve bürokratların liste halinde verildiği *Muizzü'l Ensab* ve Timur döneminin en özgün tarihleri olan Şâmî ve Yezdî'nin *Zafernâme*'lerinde tek tek araştırdığımızda karşımıza çok ilginç bir tutarsızlıklar tablosu çıkmaktadır.[176] İlk isim Tarhan kabilesinden Emîr Bayezid olarak verilmektedir. Yukarıda Timur döneminde tarhan isimli bir kabile olmadığını, ancak Timurlu Ebû Said döneminde bir tarhan grubunun ortaya çıktığını göstermiştik. *Muizzü'l Ensab*'daki Timur dönemi emîr, tuvaçı ve bahadırları arasında Bayezid ismi geçmemektedir. Timur'un iktidara yürüdüğü yıllarda Celayir ulusu reisi olan Emîr Bayezid vardır ve bu şahıs Tuğluk Timur'un ikinci Mâverâünnehr seferi sırasında Moğol sultanının emriyle yasaka yetkürülmüş, yani, infaz edilmiştir.[177] Timurlu tarihlerdeki diğer bir Bayezid, Burulday kabilesinden olup Timur'la girdiği mücadeleyi kaybederek Hindistan'a kaçmıştır ve dolayısıyla Timur'un emîri olmamıştır.[178]

İkinci isim Argun ulusundan Taş Hoca olarak verilmiştir. Argun kabilesinin Timur'dan yarım asır kadar sonra tarih sahnesine çıktığını yukarıda aktarmıştık. Ayrıca ne *Muizzü'l Ensab*'da ne de Timurlu tarihlerde Taş Hoca ismi geçmektedir. *Tüzükât*'ta üçüncü sırada Celayir kabilesinden Tok Timur ve Şir Behram'ın adları verilmektedir. Timur'un emîrlerinden olmayan Tok Timur, Moğol hanı Tuğluk Timur'un ilk Mâverâünnehr seferinde bölgeyi ele geçirmek için gönderdiği üç emîrden birisidir ve Kereyit kabilesindendir.[179] Şir Behram Celayir, başlangıçtan itibaren Timur'la birlikte olan emîrlerden birisi olmakla birlikte, Timur tarafından değil Cete hanı Tuğluk Timur tarafından emîr yapılarak Celayir kabilesinin başına getirilmiştir. Behram Celayir'in ölümünden sonra Timur, oğlu Adilşah'ı emîr yaparak Celayir kabilesinin başına getirecektir.[180]

Tüzükât'taki listede bunlardan sonraki isim Tülkici ulusundan Olcaytu Berdi/ Apardi'dir.[181] Dönem kaynaklarında Tülkici adlı bir kabilenin olmadığını yukarıda göstermiştik. Benzer şekilde, karşılaştırma yaptığımız kaynaklarda, Olcaytu Berdi isimli bir şahıs ismine de rastlanmamaktadır. Timurlu tarihlerinde Olcaytu Apardi adı geçmektedir. Burada Apardi'nin yanlışlıkla Berdi olarak okunduğunu düşündüğümüzde de *Tüzükât*'ın verdiği bilgi doğru değildir. Çünkü Apardi kabilesinin lideri olan Olcaytu Apardi, Emîr Kazagan'ın, daha sonra da torunu Emîr Hüseyin'in emîrliğini yapmıştır.[182] Timur'un yanına geçtiğinde uzun süreden beri ka-

175 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 308-312; Sağuni, s. 108; Ahmedov, 247-248.
176 *Muizzü'l Ensab*'da Timur döneminde görev yapan 43 emîr, 21 bahadır, 20 tuvaçı, 9 yasavul, 3 mühürdar, 3 Türkçe münşi ve 23 Farsça münşinin isimleri ve bağlı oldukları kabileler (bazıları eksik) verilmiştir.
177 Yezdî, *Zafernâme*, s. 41.
178 Yezdî, *Zafernâme*, s. 171.
179 Şâmî, *Zafernâme*, s. 18
180 Yezdî, *Zafernâme*, s. 80, 109.
181 Ebû Talib ve Sağuni'de *Berdi* olarak geçiyor. Buna karşın Ahmedov, Berdi lâkaplı bir emîr olmadığını düşünerek tercümesinde *Apardi* şeklinde düzeltmiştir.
182 Yezdî, *Zafernâme*, s. 29.

bilesinin reisliğini yapan bir emîr idi. Bir diğer deyişle Timur tarafından emîr yapılmamıştır.

Tüzükât, Dulday ulusundan Taban Bahadır ve San Bahadır olmak üzere iki isim vermektedir. Yukarıda Dulday (veya Davalday) kabilesinin Timur döneminde var olmadığını, Ebû Said döneminde ortaya çıktığını göstermiştik. Taban Bahadır ismi Timurlu kaynaklarda geçmekte, fakat Bilküt kabilesinden olduğu belirtilmektedir.[183] San Bahadır ismi ise hiçbir kaynakta bulunmamaktadır. *Tüzükât*'taki emîr isimlerinin sorunlu olanlarından bir diğeri de Ali Derviş'tir. *Tüzükât*'ta Timur, "Tugay ulusundan Ali Derviş'e emîrlik verdim" demektedir. Timur döneminde Tugay isimli bir kabilenin olmadığını yukarıda göstermiştik. Timurlu kaynaklarda Ali Derviş isimli üç şahıs vardır. Bunların birisi Hacı Barlas'ın torunudur.[184] Emîr olup olmadığı bilinmeyen bu şahsın, *Tüzükât*'ta bahsedilen kişi olması durumunda Timur'un onu Barlas kabilesi içerisinde belirtmesi gerekirdi. Diğer iki Ali Derviş'in birisi Süldüz kabilesi reisi Bayan Süldüz'ün oğludur ve Timur'a suikast tertip ettiği iddiasıyla öldürülmüştür.[185] İkincisi ise yine Timur'un rakiplerinden Beyazıd Celayir'in kayınbiraderi olup bu şahıs Timur'un emîri olmamıştır. *Tüzükât*'ta Kıpçak ulusundan olduğu söylenen Sarı Buka ise Timurlu kaynaklarında Celayir kabilesinden olarak geçmektedir.[186] Tatar ulusundan olduğu söylenen Konak Han da hiçbir dönem kaynağında bulunmayan şahıslardandır. *Tüzükât*'ta adı geçen Timur Hoca Oğlan ve Müeyyed Arlat gerçekten Timur'un emîrlerindendir. Fakat bunlarda bile çelişkiler vardır. Tüzükât, Timur Hoca/Hâce Oğlan'ın Moğol ulusundan olduğunu söylemektedir. Moğol ismi ise Timur döneminde Cete bölgesinden gelen düşmanlar için kullanılmış olup, ancak Ebû Said döneminde Timurlu Devleti içerisinde bir kabile olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Nitekim *Babûrnâme*'de, Cete'deki hanlık mücadelesini kaybeden İsen Buka Han'ın halkıyla birlikte Uluğ Beg'e sığınarak yardım istemesi, Uluğ Beg'in ise bunların bir kısmını esir alıp büyük bir kısmını vilayetlere dağıtması sonucunda Mâverâünnehr ve Horasan'da Moğol kabilelerin ortaya çıkışı ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.[187]

Görüldüğü gibi *Tüzükât*'a göre Timur tarafından emîrliğe yükseltildiği söylenen 13 emîrin çoğu tarihi kayıtlarda yer almamakta, yer alanlar ise bağlı olduğu kabileler açısından tutarsızlık göstermektedir. Gerek kabile ve gerekse emîr isimlerindeki bu kadar fazla çelişkinin ve tarihi kaynaklarla uyuşmamanın nedeni, basitçe, *Tüzükât*'ın çok daha geç bir dönemde ve bir üçüncü şahıs tarafından yazılmış olmasıyla açıklanabilir.

Tüzükât'ın kabilelerle ilgili tutarsızlıkları bu kadarla bitmemektedir. *Tüzükât*'ın *Dost-Düşman'a Muamele Tüzüğü* bölümünde Timur, Süldüz ve

183 Yezdî, *Zafernâme*, s. 59, 98.
184 Yezdî, *Zafernâme*, s. 131.
185 Yezdî, *Zafernâme*, s. 112.
186 Yezdî, *Zafernâme*, s. 70, 98.
187 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. I, s. 9.

Cete emîrlerinden nefret ettiğini söylemekte, bunun nedenini de Cengiz neslinden Kabûl Şah'ı han seçip ona dostluk ahdi vermelerine rağmen, Timur'un saltanat tahtına oturduğunu işittiklerinde, kendisine yağcılık yapmak için ahitlerini bozarak onu öldürmeleri şeklinde izah etmektedir.[188] Diğer taraftan Timurlu tarihlerine göre Kabûl Şah, Cete askerleri Mâverâünnehr'den çıkarıldıktan sonra Emîr Hüseyin'in Mâverâünnehr hâkimi olduğu 1360 yılında sembolik han olarak tahta çıkarılmıştı.[189] Derviş tabiatlı bir kimse olması ve halkla doğrudan diyalog içerisinde bulunması nedeniyle, bir yıl dört ay sonra Emîr Hüseyin tarafından öldürtülmüş ve yerine yine Cengiz sülâlesinden Adil Sultan çıkarılmıştır.[190] Bir diğer deyişle Kabûl Şah'ın ölümünde Cete ve Süldüz emîrlerinin hiçbir dahli yoktur. Timur'un iktidarı ele geçirdiği 1370 yılında öldürülen sembolik han ise Kabûl Şah değil, Adil Sultan'dır ve Bizzat Timur'un emriyle öldürülmüştür. Natanzi bu olayı "Sultan-ı Gazi, Emîr Hüseyin'i mağlup ettikten sonra Adil sultanı da katlettirdi" sözleriyle açık bir şekilde ifade etmektedir.[191] Görüldüğü gibi *Tüzükât*'ta bu konuyla ilgili olarak söylenilenlerin tarihi gerçeklerle hiçbir alâkası yoktur.

Bu noktada, Farsça ordu komutanı anlamına gelen sipehsâlâr sözcüğünün *Tüzükât* ve *Mülfuzât*'taki kullanımlarına da değinmek gerekmektedir. *Tüzükât*, Moğol hanı Tuğluk Timur'un Emîr Timur'u Mâverâünnehr tahtına oturttuğu oğlu İlyas Hoca'ya sipehsâlâr olarak tayin ettiği iddiasındadır.[192] Benzer şekilde *Mülfuzât*'ta da 1357 yılında, sözde Iraklıların saldırısını önlediği için Emîr Timur'un dönemin Mâverâünnehr hâkimi Emîr Kazagan tarafından sipehsâlâr yapıldığı iddiası vardır.[193] Ordu komutanı anlamına gelen bu unvan, Orta Çağ'da bazı Türk-Müslüman toplumlarında kullanılmış olmakla birlikte, Moğol askeri geleneğinde bulunmamakta, dolayısıyla da Çağatay Hanlığı coğrafyasında kullanılmamaktadır. Timur döneminde Çağatay coğrafyasındaki ordu komutanları emîrü'l-ümerâ olarak adlandırılmaktaydılar. Safevî devletinin kuruluş yıllarında da ordu komutanları emîrü'l-ümerâ veya kurçıbaşı olarak adlandırılırlarken, I. Abbas döneminden itibaren "sipehsâlâr-ı İran" veya "sipehsâlâr-ı küll-i leşker-i İran" deyimleri kullanılmaya başlanmıştır.[194] Bu dönemden sonra Safevîler sadece kendi ordu komutanları için değil, yabancı ülkelerin ordu komutanlarını da sipehsâlâr sözcüğüyle tanımlamaya başlamışlardır.[195] I.

188 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 324; Alunedov, s. 251; Sağuni, s. 111.
189 Yezdî, *Zafernâme*, s. 57; Şâmî, *Zafernâme*, s. 32. Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 64. Şâmî ve Natanzi, Kabûl Şah'ın Mâverâünnehr emîrlerinin meşvereti sonrasında tahta çıkarıldığını söylerlerken, Yezdî, bu olayda aslan payını Timur'a vermekte ve Timur'un Emîr Hüseyin'le meşveret ettikten sonra Kabûl Şah'ı tahta çıkardığını yazmaktadır.
190 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 225. Diğer taraftan Yezdî ve Şâmî, Kâbul Şah'ın öldürülmesinden bahsetmezler.
191 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 225. Şâmî, Adil Sultan'ın ismini Çağatay ulusu hanları listesinde Kabûl Şah'tan sonra 29. han olarak kaydetmiştir. (s.15). Buna karşın ne Şâmî ne de Yezdî, Adil Sultan'ın Timur tarafından katlettirilmesi konusuna değinmişlerdir.
192 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 24; Ahmedov, s. 160.
193 *Mülfuzât-ı Timuri*, s. 33.
194 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevarih*, s. 604, 605, 613; DİA, *Sipehsâlâr maddesi*, c. 32, s. 259.
195 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevarih*, s. 300, 313.

Abbas'ın iktidar döneminin 1571-1629 yılları arasında olduğu, *Tüzükât-ı Timuri*'nin de 1637'de Babûrlü hükümdarı Şah Cihan'a sunulduğu düşünülürse, *Tüzükât*'ın hangi tarihlerde ve kim tarafından yazılmış olabileceği konusunda doğru bir öngörüde bulunma imkânı doğmaktadır.

Din alanındaki çelişkiler

Tüzükât'a göre Timur, Peygamber neslinden olan seyyidlerden birisini Ehl-i İslam'a "sadr" tayin ettiğini ve kendisine vakıfların kontrolü, vakıf mütevellilerinin, kadıların, müftülerin, muhtesiblerin tayini, seyyidlerin, ulemâların, şeyhlerin ve diğer dini hak sahiplerinin suyurgallarının tayini yetkisi verdiğini söylemektedir.[196] Din kurumları, görevlileri ve din önderleri üzerinde bu kapsamda bir yetki ancak İslam devletlerindeki şeyhülislamlık konumu için geçerlidir.

Timur'un iktidarı boyunca çok sayıda sadr tayin ettiği ve bunları dini konulardan çok, yapı denetçiliği, elçilik ve bölgelerin haraçlarının toplanması gibi dünyevi işlerde görevlendirdiği görülmektedir.[197] Timur'un gözetiminde yazılan Şâmî'nin *Zafernâme*'sinde Timur'la Hızır Han'ın kızının evlilik törenlerinin anlatıldığı bölüm, Timur döneminde bütün imparatorluğu kapsayan dini bir makam veya unvanın olmadığı yönünde güçlü bir işaret vermektedir. Şâmî, "emîrler, kadılar hazır olarak şer'i nikâhla Tevekkül Hanım'ı Emîr Timur'a tezviç ettiler" demekte, nikâhı kimin kıydığından söz etmemektedir.[198] İslam devletlerinde hükümdarla ilgili bu tip işlemlerin devletin en üst düzeydeki dini otoritesi tarafından yapılması geleneği göz önüne alınırsa, Timur'un nikâhının bürokratik niteliği olmayan bir din adamı, muhtemelen bir İslam âlimi tarafından kıyıldığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Timur döneminde şeyhülislam unvanının farklı çerçevelerde kullanıldığı bilinmektedir. İlk şekil Taftazânî gibi büyük âlimlerden bahsedilirken şeyhülislam hitabının eklenmesi olup bu hitapla şahsın yüceltilmesi amaçlanmaktadır. İkinci şekil, Margınanî ailesinde olduğu gibi, unvanın bir aile lâkabı biçiminde kullanılmasıdır. Üçüncüsü ise bazı şehirlere atanan din görevlilerinin bu unvanı kullanmaları şeklindedir.[199] Bütün bu veriler bize Timur döneminde imparatorluğun genelini kapsayan tek bir dini otoritenin veya makamın olmadığını açıkça göstermektedir.[200] Ülke genelinde dini otorite anlamında şeyhülislamlık makamı Şahruh döneminde ihdas edilecektir.[201] Bütün bu tarihi veriler, *Tüzükât*'ta, Timur'un İslam dinine revaç verme konusundaki ilk tüzük maddesi ola-

---

196 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 176; Ahmedov, s. 207; Sağuni, s. 76
197 Mevlânâ Abdullah Sadr'a İsfahan, Mevlânâ Kutbuddin Kummi'ye Şiraz'ın haracının toplanması -revi verilmişti. (s. 384). Mevlânâ Ubeydullah Sadr, Yesevi Türbesinin denetlenmesi ve Hindistan'a elçilik gibi konularda görevlendirilmişti. (s. 275, 316).
198 Şâmî, *Zafernâme*, s. 205-206.
199 Yezdî, *Zafernâme*, s. 424.
200 *Der tamami-yi mamâlikî mahrusa Şeyhü'l İslâm*
201 Bu konuda eniş bilgi için Shiro Ando'nun *The Shaykh al-İslâm as a Timurid Office* başlıklı mükemmel çalışmasına bakılmalıdır.

rak ifade edilen "ülkede en üst düzeyde bir dini otorite yaratıldığı" iddiasının doğru olmadığını göstermektedir.

Tüzükât'taki din konusuna ilişkin en çarpıcı ifade, Seyyid Şerif Cürcanî'nin Timur'a, İslam'ın ilk yüzyılından beri "müceddid" olarak kabul edilmiş kişilerin listesini kapsayan bir mektup gönderdiği ve Timur'un 8. yüzyılın müceddidi olarak seçildiği iddiasıdır. *Tüzükât*'taki iddiaya göre Cürcanî, Hz. Peygamber'e atfedilen "Allah (c.c) bu ümmete her yüz yılın başında dinini yenileyecek birisini (bir müceddid) gönderecektir"[202] şeklindeki bir hadisten yola çıkarak, sekiz kişilik bir liste yapıyor ve İslam'a yaptığı hizmetler nedeniyle dönemin İslam âlimlerinin Timur'u *8.* yüzyılın müceddidi seçtiklerinin müjdesini veriyordu.[203] *Tüzükât*'a göre Timur bu mektubu okuduktan sonra büyük bir sevinçle piri Ebû Bekr Tayabâdî'ye gönderecek, karar onun tarafından da onaylandıktan sonra tarih defterine işletecektir. Cürcanî'nin bu sözde mektubundaki müceddidler listesi Timur dışında, bir Emevî halifesi, iki Abbasî halifesi, bir Büveyhî, bir Selçuklu ve iki İlhanlı sultanından oluşmaktadır.[204] İlginç olan nokta listede hiçbir din âliminin olmayışı ve listedekilerin tümünün siyasi otoriteyi temsil eden halifeler ve hükümdarlar olmasıdır.

İslam'ın erken dönemlerinden itibaren söz konusu hadisin gerçekliği, müceddid sözcüğüyle kimin ya da kimlerin kastedildiği veya müceddidlerin din alanında ne tipte çalışmalar yapmış olmalarının gerektiği gibi konularda tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu konuda fikir birliği olmadığı için İslam tarihi boyunca farklı isimlerden oluşan farklı listeler oluşturulmuştur. Konuyla ilgili belirleyici unsur, listeyi yapanların din anlayışı ile bağlı oldukları mezheplerin ve dini akımların öncelikleriydi. Aslında hiçbir dönemde İslam âlimleri bir araya gelerek herhangi bir yüzyılın müceddidini seçmiş değillerdir. Sadece bazı âlimler, kişisel fikir olarak, geçmiş dönem din önderlerinden bazılarının isimlerini vermek suretiyle müceddid olmaları gerektiği yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Ayrıca o güne dek yapılan listelerin tamamı İmam-ı Şafi, Gazali gibi din alanında çalışmalar yapmış insanlardan oluşmaktaydı. *Tüzükât* ise, Timur'un ağzından ve Cürcanî'nin kaleminden, dönemin İslam âlimlerinin Timur'u yüzyılın müceddidi seçtikleri yönünde bir iddiayı gündeme getirmekte ve tamamı devlet yöneticilerinden oluşan bir liste vermektedir.

Diğer taraftan Harezmli din âlimlerinin Timur'un ülkesini *darü'l harb* ilan ettikleri bilinmektedir.[205] Bu âlimlere göre onunla yapılacak savaş

---

202 Söz konusu hadisin çıkışı Ebû Alkame'ye dayanmaktadır. Ebû Alkame "Bildiğime göre Ebû Hureyre Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etti" *dedi*. "Allah bu ümmete her yüzyılın başında dinini yenileyecek birisini (müceddid) gönderecektir". Bu hadis, Buharî, Müslim, Tırmızi, Nesai ve İbn-i Mâce gibi tanınmış hadisçiler tarafından doğrulanmamış ve sadece Ebû Davud tarafından (Melahim 1) rivayet edilmiştir. Bu sebeple sahihliği konusunda ciddi şüpheler bulunmaktadır.

203 Hicri

204 *Tüzükât*'taki müceddidler listesi şöyledir: 1-Halife Ömer b. Abdülaziz, 2- Halife Harun er-Reşid, 3- Halife Muktedir Billah, 4- İzzüddevle Deylemi (Şii Büheyhi Devleti'nin kurucusu), 5- Selçuklu sultanı Sencer, 6- İlhanlı hükümdarı Gazan Han, 7- İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han, 8- Emîr Timur. (*Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 180-196; Ahmedov, s. 209-214; Sağuni, s. 77-81)

205 İslam geleneğinde İslami bir yönetimin hüküm sürmediği bölgeler *darü'l harb* olarak adlandırılmaktadır. Burada belirleyici unsur, yöneticinin Müslüman olup olmaması değil, uygulanan yöne m anlay şının İslami olup olmadığıdır.

cihad kabul edilmeliydi ve bütün Müslümanlar için vacipti.[206] Memlûk din âlimleri ise daha da ileri giderek, Timur'un Müslüman kabul edilemeyeceği yönünde fetvalar vermişlerdi. Bütün bu gelişmeler göz önüne alındığında, *Tüzükât*'taki "İslam âlimlerinin ortak kararıyla Timur'un müceddid seçildiği" yönündeki iddianın saçmalık derecesi hemen ortaya çıkmaktadır. Gerçekten böyle bir şey olmuş olması halinde, eserleri boyunca Timur'un İslam'ın hâmisi olduğunu sık sık tekrarlayan Şâmî, Yezdî gibi Timurlu tarihçilerin bu kadar büyük bir olayı aktarmamaları, Timur'un müceddidliğini göklere çıkarmamaları mümkün müdür? Dönem tarihçilerine göre Timur, İslam dinini korumuş, güçlendirmiş ve hamilik yapmıştır. Hiçbir Timurlu tarihçi onun İslam dininde tecdid, yani yenileşme yaptığı konusunda en küçük imada bile bulunmamaktadır. Dolayısıyla da bu eserlerde müceddid sözü hiç geçmemektedir.

Ayrıca Cürcanî'nin bu yönde bir mektubu olduğuna dair hiçbir tarihi kaynakta en küçük bir bilgi bile yoktur. Cürcanî'nin kelâm, felsefe, mantık, astronomi, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı, tefsir ve tasavvuf gibi çok geniş bir yelpazede gerçekleştirdiği 100'e yakın eser içerisinde İslam'da tecdid ve müceddidlik üzerine yaptığı tek bir çalışma bile bulunmamaktadır. Bir diğer deyişle *Tüzükât*'ta Cürcanî'ye atfedilen mektup baştan aşağı hayal ürünüdür. Diyanet'in *İslam Ansiklopedisi*'ndeki Tecdid maddesinde, bu hayal ürünü mektuptan yola çıkılarak, müceddidlik konusunda tamamen esassız bir felsefi değerlendirme yapılmıştır.[207] Bu konuyu *Günümüz Türk Tarihçiliğinde Timur Üzerine Yaratılan Efsaneler* bölümünde ayrıntılı olarak değerlendireceğimiz için burada bırakıyoruz.

Tüzükât'ın *halkın durumundan haberdar olma, din büyükleri ve evliyaların mezarlarının bakımı, vakıfların düzenlenmesi gibi konularla ilgili kurallar* bölümünde Timur, evlâtlarına vakıf kurmak suretiyle türbeleri bakılıp onarılacak bir din büyükleri listesi vermektedir.[208] Listenin başında Emîrü'l Müminin Şah-ı Merdan Ali bin Ebû Talib şeklinde ifade edilen Hz. Ali vardır ve Timur onun kabrinin bakımı için Necef ile Hullan bölgelerinin vakıf olarak tayin edilmesini istemektedir. Hz. Ali'yi Hz. Hüseyin, Şeyh Abdulkadir Geylâni ve İmam-ı Azam Ebû Hanife izlemektedir. Timur'un arzusu bunların mezarları için Bağdat çevresinden yüksek gelirli bölgeler ayrılması yönündedir. Listenin bundan sonraki isimleri İmam Musa Kâzım, İmam Muhammed Tâki, Selman-ı Farisî, İmam Ali bin Musa şeklindedir. Görüldüğü gibi listedeki isimlerin çoğu On iki imam Şia'sının önderleridir.[209] Bu bölümdeki verilere göre *Tüzükât*, mezhep olarak Şia'yı benimsemiş bir Timur imajı çizmektedir.

206 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 120.
207 Görgün, *Tecdid*, DİA, c. 40, s. 236.
208 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 358, Sağuni, s. 119; Ahmedov, s. 261.
209 Hz. Ali birinci imam, Hz. Hüseyin üçüncü imam, İmam Musa Kâzım yedinci imam, İmam Ali bin Musa sekizinci İmam, İmam Muhammed Tâki dokuzuncu imamdır. Selmân-ı Farisî Hz. Ali'nin erkân-ı erbaa üyesidir. Kadirî tarikatının kurucusu Abdulkadir Geylanî Hz. Ali soyundandır.

Diğer taraftan İmam Musa Kâzım, İmam Muhammed Takî, Selman-ı Farisî ve İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin mezarlarının Bağdat'ta olduğu ve Timur'un her gittiği yerde evliya veya din önderi kabul ettiği kimselerin kabirlerini ziyaret etme alışkanlığı göz önüne alınırsa, *Tüzükât*'a göre çok önem verdiği iddia edilen bu şahısların türbelerini ziyaret etmesi gerekirdi. Hâlbuki Timur'un Bağdat'ta sadece İmamı Azam Ebû Hanife'nin ve Behlül-ü Dâna'nın mezarını ziyaret ettiği bilinmektedir.[210] Bu durumda *Tüzükât*'taki listenin Timur'a değil, *Tüzükât* yazarına ait olduğunu düşünmemiz gerekmektedir.

Ayrıca bu listede bulunan bütün din önderlerinin kabirleri 1393'ten itibaren Timur'un imparatorluğuna kattığı topraklar içerisindeydi. İmam Ali bin Musa'nın türbesinin bulunduğu Tus şehri, daha da erken, 1389 yılında ele geçirilmişti.[211] Bir diğer deyişle Timur, *Tüzükât*'ta iddia edildiği gibi, söz konusu şahısların türbelerinin bakımı için vakıflar kurulmasını istiyor olsaydı, bunları gerçekleştirmek için gerekli imkânlara ve zamana sahipti. Timurlu tarihlerinde Timur'un bu listedeki şahıslardan herhangi birisiyle ilgili bir vakıf kurdurduğuna veya böyle bir niyeti olduğuna dair hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Dolayısıyla Timur'un, kendi yapmadığı bir şeyi haleflerinin uyması gereken bir kural haline dönüştürmesinin hiçbir mantığı yoktur. Bu tutarsızlığın açıklaması ise, basitçe, *Tüzükât*'ın Timur'la hiçbir ilgisinin olmayışı, muhtemelen Şii mezhebinden olan birisi tarafından yazılmasıdır.

Ordu düzeni konusundaki tutarsızlıklar

Timur ordusunun askeri düzeni, Toktamış'la gerçekleştirdiği Kundurça Savaşı'na kadar, İslami ordu düzeniyle benzerlik göstermekle birlikte isimlendirme farklıydı ve Moğol askeri geleneğinden gelen isimler kullanılmaktaydı.[212] Bu isimlendirmeye göre öncü kuvvetler "Hiravul" (veya Karavul), merkez ordu "Gol", sağ kol "Barangar", sol kol "Cavangar" ve ihtiyat birlikleri ise "Çağdavul" olarak adlandırılmaktaydı. İslami ordu düzenine göre önemli bir farklılık sağ ve sol kolların dış yanında "Kanbül" adı verilen ve hedefleri, rakibin arka tarafına dolanarak çember içine almak olan yan birliklerin varlığıydı. İsimlendirmede görülen bir diğer farklılık da düşman kuvvetlerini takip için çıkarılan keşif kollarına "monkulay" adı verilmesidir. Timurlu tarihçilerin bazı yerlerde "monkulay" ile "hiravul" sözcüklerini eş anlamlı olarak kullanıldıkları görülmektedir.

---

210 Şâmî, *Zafernâme*, s. 173; Ye dî, *Zafernâme*, s. 228, 376. Abbasi Halifeler nden Harun Reşid' n çağdaşı olan Behlül-ü Dâna bu halifenin akıl hocasıydı.

211 Timurlu tarihlerinde Timur'un Tus şehr ni fethettiğinde Şiilerin 8. imamı olan Ali ibn Musa'nın türbesini ziyaretine dair herhangi bir kayıt yoktur. Yezdî, Timur'un Tus ve Kelat şehirleri üzer ne sefer yaparken yol üzer nde bulunan Ebû Müslim Horasanî'nin kabrini ziyaret edip dua okuduğunu kaydetmektedir. (*Zafernâme*, s. 130)

212 Osmanlılar da dâhil olmak ü ere Orta Çağ Müslüman-Türk devletler nde uygulanan asker savaş dü eni geleneksel beşli sisteme göre şekillend rilm şti. Bu düzenlemede önde *pişdar* veya *mukaddem* denilen öncü kuvvetler; sağda *meymene* adı verilen sağ kol, sol da ise *meysere* olarak adlandırılan sol kol bulunmaktaydı. *Mukaddem*, yani öncü birliklerin arkasında yer alan merkez kuvvete ise *Muasker* veya *Kalbgâh* denilmektedir. Yedekler, yan *ihtiyat* kuvvetleri merke n arkasında yer almaktadır.

Bu bölümde Timur dönemi kaynaklarına göre savaş düzeninin nasıl olduğuna bakıp daha sonra da Tüzükât'ta aktarılan savaş düzeni ile karşılaştıracağız.

Bizzat Timur'un denetiminde yazılan Şâmî'nin *Zafernâme*'sinde toplam dört savaşla ilgili olarak yasal, yani savaş düzeni konusunda açıklamalar vardır. İlki Emîr Hüseyin ile Emîr Timur'un Cete kuvvetlerine karşı yürüttükleri Çamur Savaşı ile ilgilidir.[213] Burada Timur-Hüseyin ittifak kuvvetleri iki kol halinde düzenlenmişti. Sağ kola Emîr Hüseyin, sol kola ise Emîr Timur kumanda etmekteydi. Şâmî'nin anlatışına göre Timur kolunun önünde Timur Haca Oğlan komutasında hiravul, yani öncü birlikleri, dış yanda ise Emîr Sarıboga komutasında kanbül birlikleri bulunmaktaydı. Emîr Hüseyin kolu da simetrik biçimde, yani önde hiravul, sağ dış yanda ise kanbül birlikleri olacak şekilde konuşlanmıştı. Şâmî, sol kolun ana gol'ünün altı emîr komutasındaki birliklerden oluştuğunu yazmaktadır. Sonuçta sağ ve sol kol ana birliklerinin müttefik ordunun merkez gol'ünü, kanbüllerin ise sağ ve sol kolları oluşturduğu düşünülürse, Mâverâünnehr ordusunun klasik İslami-Türk ordu yapılanmasına uygun olarak önde hiravullar, ardında merkez gol'lar ve yanlarda ise barangar ve cavangar, yani, sağ ve sol kanatlar şeklinde dizildiği görülmektedir. Şâmî, bu savaşta bir çağdavul, yani ihtiyat kuvvetinin olup olmadığına değinmemektedir.

Timur, iktidarının ilk dönemlerinde, söz konusu klasik ordu düzenlemesini sürdürmüştür. Şâmî'nin verilerine göre Şiraz seferi sırasında Şah Mansur'a karşı gerçekleştirilen ordu düzenlemesi, Çamur Savaşı'ndaki düzenlemeye büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Timur orduyu, birisi kendi komutasında, diğeri de Muhammed Sultan komutasında olacak şekilde iki ana gol'a ayırmıştı. Kendi gol'ünün kanbülünde Emîrzâde Pirmuhammed, Muhammed Sultan'ın kanbülünde ise Şeyh Timur Bahadur bulunmaktaydı. Muhammed Sultan'ın gol'ünün önünde Timur Hoca, Timur'un kendi gol' ünün önünde ise Emîrzâde Şahruh hiravul olarak görevlendirilmişlerdi.[214]

1391 yılında Altın Ordu hanı Toktamış ile Kundurça'da yapılan savaş, Timur'un kendine özgü ordu düzenlemesini geliştirmesi bakımından çok önemlidir. Bu savaşta Timur, Şâmî ve Yezdî'nin ifadeleriyle, ordusunu o güne dek hiçbir hükümdarın yapmadığı şekilde yediye bölmüştü. Şâmî'de aktarılan görevlendirilmelere göre bu yedi birim şu şekildedir: Önde Hiravul, yanlarda barangar (sağ kol) ve cavangar (sol kol) yer almaktaydı. Bu kolların dış yanlarında her birisinin kendi kanbülleri mevcuttu. Timur'un geleneksel beşli sistemden yedili sisteme geçerken asıl değişikliği merkezde yaptığı görülmektedir. Oluşturduğu hassa alaylarını sağ ve sol olmak üzere merkez gol'ün her iki yanına yerleştirmişti. Ayrıca

213 Şâmî, *Zafernâme*, s. 33-34; Yezdî'de orduların savaş düzenine daha kısa değinilmiştir. (s. 58)
214 Şâmî, *Zafernâme*, s. 162-163.

kendi komutasındaki ana gol'ün bir bölümünü öne çekerek bir başlangıç kuvveti yaratmıştı.[215]

Bu yapılanmada bizzat Emîr Timur tarafından yönetilen ana gol'ün gerektiğinde öne düşmana doğru baskı uygulayabilecek bir kuvvet, gerektiğinde de geri dönüp arkadan saldırıyı karşılayabilecek bir artçı kuvvet, yani çağdavul haline dönüştürüldüğü görülmektedir. Nitekim savaşın ilerleyen dönemlerinde Toktamış Han bir yarma hareketi ile Timurlu ordusunun arkasına geçtiğinde, ona karşı emrindeki kuvvetlerle geriye dönerek bizzat Timur'un saldırıya geçmesi ordu düzenlemesinin bu şekilde olduğunu doğrulamaktadır.[216] Bir diğer Timurlu tarihçi Natanzi, Kundurça Savaşı'ndaki görevlendirmeleri aktarırken, aynı zamanda Timurlu ordu düzenini de tarif etmektedir. Natanzi, Timur'un Toktamış'a karşı ikisi kanbül olmak üzere dokuz gol oluşturduğunu söylemektedir.[217] Yezdî ve Şâmî ise dış yanlarda görev yapan kanbülleri ayrı gol saymayıp doğrudan Barangar ve Cavangar'a dâhil etmektedirler.

Timur'un yaptığı görevlendirmelerden yola çıkılırsa 1402 Ankara Savaşı'nda da benzer bir savaş düzeni uygulandığı görülecektir. Merkez'in gerisinde, ortada *ana gol* vardır ve bizzat Timur tarafından yönetilmektedir. Şehzâde Miranşah sağ kanadı, Şahruh sol kanadı idare etmekteydi. Timur yönetimindeki ana gol'ün sağ ön tarafına Emîr Taştimur, sol tarafına ise Celalü'l İslam Tevekkül ile birlikte çok sayıda emîr tayin edilmişlerdi.[218] Merkez gol'ün önüne doğru yerleştirilen bu birliklerin gerektiğinde kanatlarla işbirliği yaparak Osmanlı ordusunun kanatlarına doğru saldırdıkları Timur'un fetihnâmesindeki "Sağ kanatta Emîranşah Küregen Bahadır Oğlan, Şeyh Nureddin Bahadur, Burunduk Bahadur, Devlet Timur ile bazı bahadur ve begler; Pirmuhammed Oğlan, İskender Bahadur ile Ahmed Bahadur merkezin önünde büyük gayret sarfedip, bahadırlık ve yiğitlik göstererek, onun (Bayezid'in) sol kanadını bozup hezimete uğrattılar" şeklindeki sözlerden anlaşılmaktadır.[219] Ankara Savaşı'nda Timurlu ordusunun gerisinde bir çağdavul kuvveti olup olmadığı konusunda kaynaklarda bir açıklık yoktur. Fakat Yakup Bey komutasındaki Ankara kalesinin Timurlu ordusunun arka tarafında kaldığı düşünülürse, savaş sırasında kaleden gelebilecek bir saldırıya karşı ordunun gerisinde bir ihtiyat kuvveti bırakıldığını düşünmemiz gerekmektedir.

Sonuç olarak, Kundurça ve Ankara savaşlarındaki birliklerin yerleşim durumunun analizi bize büyük savaşlarda Timurlu ordusunun ön cephesinin ortasında hiravul, iki yan tarafında kanbülleriyle birlikte kanatların yer al-

---

215 "Birincisi Hazreti Şah'ın gol'ü idi. Onun başlamışi'sini Emîrzade Süleyman Şah'a verdi". (Şâmî, *Zafernâme*, s. 150)

216 Şâmî, *Zafernâme*, s. 152.

217 Natanzi'ye g re hiravul'da Emîr Muhammed Sultanşah, barangar'da Mahmud Han, barangar kanbülünde Emîr Süleymanşah, Ana gol'ün önündeki sağ ve sol kollarda Muhammed Sultan ve Miranşah, cavangar'da Ömerşeyh, cavangar kanbülünde Emîr Hudaydad bulunmaktadır. Ana gol ise bizzat Timur tarafından yönetilmekteydi. (*Müntahab'üt Tevârih*, s. 149)

218 Şâmî, *Zafernâme*, s. 304.

219 *Timur'un Ankara Savaşı Fetihnâmesi*, s. 14-16.

dığını göstermektedir. Öncü birliklerin yani hiravul'un arkasında ordunun merkez gücü, yani, gol bulunmaktaydı. Timur, orduyu yediye bölmek suretiyle, elde ettiği ilave iki grubu, geleneksel İslami ordu yapılanmasından farklı olarak, merkez golün iki yan-ön tarafına yerleştirmişti. Merkez golün sağ ve sol kolları olarak tanımlanan bu kuvvetler savaşın gidişine göre bulundukları taraftaki sağ veya sol kanata destek verebildikleri gibi, düşman hücumunun merkeze doğru yönelmesi durumunda, bir araya gelerek, merkez gol'ün önünde bir hücum veya savunma hattı haline dönüşebilmekteydiler. Bu kollar Timur sonrası dönemlerde "hassa birlikleri" adını alacaklardır. Bu yapılandırma, savaşın daima kanatların hücumu ile başlatıldığı Timur savaş stratejisindeki güçlü kanatlar, nispeten zayıf ama gerektiği zaman desteklenip güçlendirilebilen bir merkez anlayışının gereğiydi. Yedinci bölüm, yani, çağdavul kuvvetleri ise ordunun en gerisinde yer almaktaydı. Yukarıda bahsedildiği gibi Timur, Kundurça Savaşı'nda çağdavul birlikleri kullanmamış, yedinci bölüm olarak merkez golün hemen önünde, hiravul'un arkasında yer alacak bir başlangıç kuvveti oluşturmuştu.

Hiravul (1)

C. Kanbülü (2a) **Cavangar**(2) **Barangar** (3) **B. Kanbülü** (3a)

Gol'ün Sol Kolu (4) **Gol'ün Sağ Kolu** (5)

Ana Gol (6)

Çağdavul (7)

Timur ordusunun yedili savaş düzeni: Sağ kanat barangar ve barangar kanbülünden, sol kanat cavangar ve cavangar kanbülünden oluşmaktadır. (Şâmî'nin *Zafernâme*'si ve Natanzi'nin *Müntahab'üt Tevârih*'indeki bilgilerden yararlanılarak Dr. Ahat Andican tarafından düzenlenmiştir.)

Tüzükât-ı Timuri de ise çok farklı ve çok karmaşık bir sistem vardır. Tüzükât'a göre tamgalı on iki oymak askeri 40 eşit bölüğe ayrılacak, her biri altı bölükten oluşan ve önlerinde bir bölük kuvvetinde öncü, yani hiravul bulunduran beş grup oluşturulacaktır. Bu gruplar, ön ortada ana hiravul, sağ kanatta çapavul ve arkasında barangar (sağ), sol kanatta şakavul ve arkasında da carangar olacak şekilde üç kademeli olarak yerleştirileceklerdir. Ordunun merkez golü ortaya, fakat gerideki barangar-carangar ekseninin arkasına gelecek şekilde yerleştirilecek, bunun sağında şehzâdeler (oğullar-torunlar), solunda ise akrabalar ve karındaşlar bölükleri yer alacaktır. Merkez gol'ün arkasında da kendilerine tamga verilmeyen 28 kabilenin askerleri bulunmaktadır. *Tüzükât*'ta merkez gol ile iki tarafındaki şehzâdeler ve akrabalar gruplarının kaç bölükten oluştuğu konusunda herhangi bir bilgi verilmemektedir.[220]

220 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 396-408; Sağuni, s. 128-131; Ahmedov, s. 271-274.

Sol Kanat Karavulu		**Sağ Kanat Karavulu**
	Hiravul (1)	
Ş. Hiravulu		**Ç. Hiravulu**
Şakavul (2)		**Çapavul (3)**
C. Hiravulu		**B. Hiravulu**
Carangar (4)		**Barangar (5)**
Akrabalar (6)		**Oğullar ve Torunlar (7)**
	Gol (8)	
	Tamgasız 28 Kabile Kuvvetleri (9)	

Tüzükât'a göre Timur ordusunun savaş düzeni[221]

1'den 8'e kadar olan birimler tamgalı on iki Çağatay kabilesi kuvvetlerinin eşit olarak kırka bölünmesiyle elde edilen bölüklerden oluşturulmaktadır. 1'den 5'e kadar olan birimlerin gövdeleri altışar bölükten oluşmakta, ayrıca, önlerinde birer bölük kuvvetinde kendi hiravulları bulunmaktadır. 6, 7 ve 8'in kaç bölükten oluştuğu belli olmamakla birlikte 1-5 arası birimler 36 bölükten oluştuğuna göre 6 ve 7. birimlerin birer, Gol'ün ise iki bölükten oluştuğu ortaya çıkmaktadır.

Bu noktada *Tüzükât* yazarının ortaya koyduğu ordu düzenlemesiyle Timur dönemi uygulamaları arasında üç temel farklılık ortaya çıkmaktadır. Bunların ilki ordunun teşkili noktasındadır. Timurlu tarihlerinin hiçbirisinde Çağatay kabilelerinin 12 tamgalı ve 28 tamgasız olmak üzere ayrıldığına dair en küçük bir bilgi yoktur. Dolayısıyla *Tüzükât*'ın Timur ordusunun ana savaşçı gücünün söz konusu on iki tamgalı kabile askerlerinden oluşturulduğu, tamgasız 28 kabile kuvvetlerinin ise yedekte tutulduğu iddiası bütünüyle gerçek dışıdır. Savaşlarda imparatorluğunun bütün bölgelerinden gelen askerleri kullandığı bilinen Timur'un, *Tüzükât* yazarınca sözde tamgasız olarak tanımlanan 28 Çağatay kabilesinden gelen askerleri esas savaşçı orduya katmayıp yedek olarak beklettiğini düşünmek mümkün değildir.

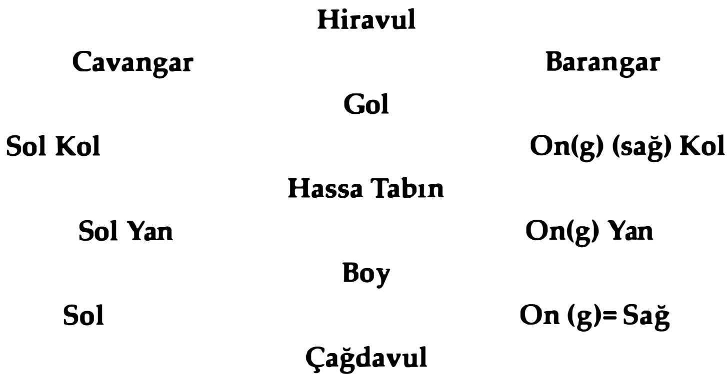
Tüzükât'ın tanımladığı ordu düzeni ile Timur'un gerçek uygulamaları arasındaki ikinci büyük fark, ordunun bölümlendirilmesindedir. Yukarıda Timur'un Kundurça ve Ankara meydan savaşlarına göre ordusunu nasıl konumlandırdığını bizzat kendi gözetiminde yazılan Şâmî'nin *Zafernâme*'sine göre aktarmıştık. *Tüzükât* yazarı ise sağ ve sol kanatta, Barangar ve Cavangar'ın önüne sağda Çapavul, solda ise Şakavul adını verdiği iki birim daha eklemiştir. Timurlu dönemi tarihlerinin hiçbirisinde orduda böyle bir gruplama ve isimlendirme olduğuna dair en küçük bir işaret bile yoktur.

Tüzükât'taki savaş düzeni ile Timur'un uygulamaları arasındaki üçüncü farklılık ise Ana Gol'ün sağ ve soluna yerleştirilen birimlerin oluşumu ve adlandırılması konusudur. *Tüzükât*'a göre akrabalar ve karındaşlar ana gol'ün solunda yer alacak ve bunlara "Tarhan Bölüğü" denilecektir. Sağ tarafta ise emîrzâdeler, yani "oğullar ve torunlar bölüğü" yer alacaktır.

221 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 408.

Diğer taraftan Timur'un savaşlarda sağ ve sol kanatların yönetimini, yanlarına deneyimli emîrlerini verdiği şehzâdelere bıraktığı bütün tarihlerde açıkça ifade edilmektedir. Söz gelimi Kundurça Savaşı'nda sağ kanat Miranşah, sol kanat Ömerşeyh, hassa alayları da Muhammed Sultan tarafından idare edilmekteydi.[222] Benzer şekilde, Ankara Savaşı'nda sağ kanat Miranşah'ın yönetimindeydi ve Muhammed Sultan, Pirmuhammed gibi şehzâdeler bu kanatta görevlendirilmişti. Halil Sultan, Rüstem ve Sultan Hüseyin gibi emîrzâdeler de Şehzâde Şahruh yönetimindeki sol kanatta görev yapmaktaydılar.[223] Görüldüğü gibi *Tüzükât*'ta ifade edildiği şekliyle Timurlu şehzâdelerin ayrı askeri birim oluşturdukları iddiası bütünüyle gerçek dışıdır. Benzer şekilde, Timurlu tarihlerde Timur'un akrabaları ve yakınlarına özgü bir bölük oluşturduğuna dair en küçük bir bilgi yoktur.

Tüzükât yazarının Timur'a bağlamaya çalıştığı bu ordu yapılandırması konusunda nereden ilham aldığı araştırıldığında karşımıza Babûr Şah'ın henüz Hindistan'a gitmeden önce, Afganistan'da iken yerel bir yönetici olan Şah Şüca'ya karşı yaptığı savaş çıkmaktadır. Babûr, 1508 yılında gerçekleştirdiği bu savaşta, rakibine göre çok daha küçük olan ordusunu çok sayıda gruplara ayırarak düzenlemişti.[224] Büyük ölçüde *Tüzükât*'taki bölümlenmeye uyan bu düzenlemede Babûr, ordunun orta kısmını hiravul, gol, hassa tabın, boy ve çağdavul olmak üzere 5 tabaka halinde düzenlemiş, çağdavul hariç bütün tabakalarda sağ ve sol bölümler yaratmıştır. Sol'daki bölümler cavangar, sol kol, sol yan ve sol olarak, sağdaki bölümler de barangar, ong kol, ong yan ve ong şeklinde sıralanmışlardı.[225] Babûr, grupları isimlendirme konusunda çok tatmin edici olmasa da sonuç alma konusunda başarılı bulduğu bu düzenlemenin ilk defa kendisi tarafından gerçekleştirildiğinin altını çizmektedir. *Tüzükât* yazarının bu çok gruplu düzenlemeden esinlenmiş olması ihtimali çok büyüktür.

Babûr Şah'ın 1508'de Şah Şüca'ya karşı ilk kez gerçekleştirdiğini söylediği savaş düzeni. Yukarıdaki diyagram *Vekayi, Babur'un Hatıratı* kitabındaki anlatıya göre Prof. Reşit Rahmeti Arat tarafından düzenlenmiştir.[226]

222 Şâmî, *Zafernâme*, s. 150.
223 Şâmî, *Zafernâme*, s. 304.
224 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 232-233.
225 Ordunun şeması için bkz. *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 666.
226 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. 2, s. 666.

Ordu büyüklüğü ve adlandırılmada tutarsızlıklar

Tüzükât ta Timur'un ağzından, sayısı on iki bine kadar olan düşman kuvvetlerine karşı bir emîr yönetiminde on iki bin kişilik bir askeri kuvvetin gitmesi gerektiği şeklinde kesin bir kural gündeme getirilmektedir.[227] Bir diğer deyişle *Tüzükât*'a göre Timur'un askeri stratejisinde savaş açısından en küçük ordunun büyüklüğü on iki bindir. Eğer düşman askeri on iki bin ile kırk bin arasındaysa Timurlu ordusu da en az kırk bin kişi olacak ve kesinlikle iki emîr eşliğinde bir Timurlu şehzâde tarafından yönetilecektir.[228] Düşman askerinin kırk binden fazla olması durumunda ise savaşı bizzat Timur yönetecektir. Bu durumda Timurlu ordusunun savaşı gerçekleştirecek olan kesimi Timur tarafından tamga verilen 12 kabile askerleri tarafından oluşturulacak, tamga verilmeyen diğer 28 kabile askerleri ise ordunun merkezinde yer alan ana golün arkasında saf tutacaklar, yani, yedek kuvvetleri oluşturacaklardır.[229]

Şimdi Timurlu tarihlerindeki verilere göre Timur'un askeri uygulamalarının, *Tüzükât*'a göre bizzat kendisi tarafından konulduğu iddiâ edilen bu kurallara ne kadar uygun olduğuna bakalım.

Öncelikle Timurlu tarihlerin hiçbirisinde on iki bin kişilik bir askeri ünitenin temel alındığına yönelik en küçük bir bilgi bile yoktur. Yezdî'nin *Zafernâme*'sinde Timur'un, savaşla ilgili görevler için, çoğu zaman, on bin kişilik, yani, tümen düzeyinde kuvvetler gönderdiği kaydedilmektedir. Söz gelimi Moğol emîri Kamerüddin'i takip, Afganistan'daki Siyahpuşlara saldırı, Anadolu'da İznik şehrinin ele geçirilmesi, Suriye'deki Tedmür şehrine yağma seferi gibi uygulamalarda daima 10.000 kişilik, yani bir tümenlik askeri kuvvetlerin görevlendirildiği görülmektedir. Bu da bize Timur ordusunda savaş için alt birimin, *Tüzükât*'ta yazıldığı gibi 12.000 kişilik olmayıp, bir tümen, yani 10.000 kişilik bir ünite olduğunu göstermektedir.[230]

Birliklerin yönetimleri konusunda da *Tüzükât*'ta söylenilenlerle Timur'un gerçek hayattaki uygulamaları arasında büyük farklılıklar vardır. Timur'un Suriye'deki Tedmür şehrine gönderdiği on bin kişilik birlik, yanlarında iki emîrin de bulunduğu Şehzâde Ebûbekir ve Şehzâde Rüstem tarafından yönetilmekteydi. Benzer şekilde İznik şehri üzerine gönderilen tümenin komutanı da Şehzâde Ebûbekir idi.[231] Yine Yezdî, Cete'ye gönderilen 30 bin kişilik ordunun Emîr Sarıbuga, Şam tarafına gönderilen 30 bin kişilik öncü ordunun da Emîr Şeyh Nureddin komutanlığında olduğunu kaydetmektedir.[232] Diğer taraftan Yezdî'de "Sahipkıran, ağırlıkları gönderdikten sonra ayın yirmi dördüne rastlayan pazartesi

227 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 372-374; Saguni, s. 123; Ahmedov, s. 264-265.
228 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 384-386; Saguni, s. 126; Ahmedov, s. 267-268.
229 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 396-398; Saguni, s. 128-129; Ahmedov, s. 271-274.
230 Yezdî, *Zafernâme*, s. 140, 278, 369, 396.
231 Yezdî, *Zafernâme*, s. 369, 396.
232 Yezdî, *Zafernâme*, s. 112, 355. Bu bilgi Natanzi'de de vardır. (s.139)

günü on bin kişiyle önden giderek Acudân'a doğru ilerledi" şeklinde bir kayıt vardır.[233] Benzer şekilde Natanzi, Toktamış'ın öncü kuvvetlerinin Mâverâünnehr'e saldırdıkları dönemde Timur'un, orduyu beklemeden, yanındaki üç bin kişilik kuvvetle rakibinin üzerine gittiğini yazmaktadır.[234] Yani bizzat Timur'un kendisi savaş sırasında birkaç bin kişilik bir birliğe veya on bin kişilik bir tümene komuta edebilmekteydi. Bu veriler bize *Tüzükât*'ta aktarılan 12.000 kişiye kadar olan birliklerin emîrler, 12-40 bin arasının şehzâdeler ve 40.000'in üzerindeki kuvvetlerin bizzat Timur tarafından yönetileceği şeklindeki kuralların tamamen gerçek dışı olduğunu ve Timur'un uygulamalarıyla herhangi bir ilgisi olmadığını açıkça göstermektedir.

Tüzükât'taki 12.000 kişilik askeri birim takıntısı savaşla sınırlı değildir. *Tüzükât*'a göre Timur, ordugâhının 12.000 kişilik bir askeri birlik tarafından korunması kuralını koymuştur. Bu birlik dört eşit parçaya bölünerek karargâhın dört yönünde koruma yapacaktır.[235] Diğer taraftan Timurlu kaynaklarında ordugâhın nasıl yapılandırıldığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Fakat İspanyol elçisi Clavijo'nun "Tatar ordusu gittiği her yerde Timur'u takip etmekte ve gece-gündüz onun emrine âmâde olarak beklemekteydi"[236] şeklindeki sözlerinden yola çıkılırsa Timur'un başkentte bile kişisel ordusuyla birlikte konakladığı ortaya çıkmaktadır. Clavijo, Timur'un Semerkand'daki ordugâhının yaklaşık 40-50 bin çadırdan oluştuğunu söylemektedir.[237] Yezdî'nin Şah Mansur için "Hazret'in otuz bin kişilik ordusuna saldırdı" şeklindeki sözleri, Timur'un yanında devamlı bulundurduğu ordunun 30.000 kişilik bir kuvvet olduğunu göstermektedir. Nitekim dönemin gözlemcilerinden Mignanelli de Timur'un emrinde her zaman 30.000 kişilik savaşçı bir kuvvet bulundurduğunu söylemektedir.[238] Sonuç olarak Timur'un karargâh ve ordu teşkili uygulamalarında *Tüzükât*'ı doğrulayacak herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Bu noktada, *Tüzükât* yazarının devlet ve yönetim uygulamalarını on ikiyle sınıflandırması konusunda yaptığımız gibi, askeri alanda on iki binlik birimler oluşturma konusunda nereden ilham aldığını araştıralım.

Öncelikle, askeri birliklerin on iki bin rakamı esas alınarak yapılandırılması uygulamasının Safevîlere ait bir gelenek olduğunu söylemeliyiz. Yukarıda Şah İsmail'in devletini kurma sürecinde Akkoyunlu Murad ile yaptığı en kritik savaşta ordusunun on iki bin kişiden oluştuğunu belirtmiştik. Şah Abbas da Kızılbaş kuvvetlerini tasfiye etmeye çalıştığı dönemde kendisine bağlı on iki bin piyadeden oluşan bir hassa ordusu

233 Yezdî, *Zafernâme*, s. 292.
234 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 146.
235 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 298; Sağuni, s.105; Ahmedov, s. 243-244.
236 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 157.
237 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 143.
238 Fischel, *A New Latin Source on Tamerlane's Conquest of Damascus-1400/1401, B. De Mignanelli's Vita Tamerlani*, s. 227.

kurmuştu.[239] 1800'lü yıllarda Abbas Mirza'nın Avrupalıların desteğiyle oluşturduğu Nizam-ı cedit isimli ordu da on iki bin kişiden oluşmaktaydı.[240] Bu olay Safevîlerle başlayan on iki bin kişilik askeri birim oluşturma uygulamasının sonraki hanedanlar tarafından da sürdürüldüğünü ve İran açısından gelenekselleştiğini göstermektedir.

Babûrlü hükümdarı Hümâyun, Safevî ülkesinde geçirdiği sürgün yıllarında söz konusu gelenekle tanışmıştı. Hümâyun'un ülke içindeki seyahatlerine ve yapılan törenlere Şah Tahmasp'ın oğlu Şehzâde Murad on iki bin atlıdan oluşan bir askeri kuvvetle eşlik etmekteydi.[241] Bu geleneği benimseyen Hümâyun, ülkesine döndükten sonra, şahsına bağlı ve her zaman ordugâhında hazır bulunacak on iki bin kişilik bir ordu kurmuştur.[242] Hümâyun'un ardından tahta çıkan Ekber Şah da, yukarıda bahsedildiği gibi, bu geleneği sürdürmüş ve on iki bin atlı askerden ve on iki bin tüfenkçiden oluşan bir hassa ordusu yaratmıştı. Bütün bu veriler on iki bin kişilik askeri üniteler oluşturma uygulamasının Timur'la hiçbir ilgisinin olmadığını, Safevîler tarafından başlatılan bu uygulamanın, Hümâyun'la başlayıp *Tüzükât-ı Timuri*'nin takdim edildiği Cihan Şah'a kadar tahta çıkan Babûrlü hükümdarlar tarafından benimsenerek kullanıldığını göstermektedir.

Askeri düzenlemelerle ilgili *Tüzükât*'taki en büyük uyumsuzluklardan birisi de, rütbeli askerlerin seçimi ve adlandırılması ile ilgilidir. *Tüzükât*'a göre Timur, ordusundaki onbaşı, yüzbaşı ve binbaşıların seçimle tayin edilmesi yönünde bir kural koymuştur. Bu emre göre on sipahi kendi aralarında onbaşıyı, on onbaşı kendi aralarında yüzbaşıyı, on yüzbaşı da kendi aralarında binbaşıyı seçeceklerdir.[243]

Diğer taraftan Timurlu ordusunda yapılanma Hunlardan başlayarak Türk devletlerinin hepsinde uygulanan ve özellikle Cengiz Han tarafından yaygınlaştırılan onluk sistem üzerine inşa edilmiş olmakla birlikte on kişilik, yani günümüzdeki adlandırmaya göre manga düzeyinde askeri birimler yoktu. Yüz kişilik askeri birimler "sade", bin kişilikler "hezâre" ve on bin kişilik kuvvetler ise "tuman" olarak adlandırılmaktaydı. Ayrıca sayıları 1000'e kadar olan düzensiz askeri gruplara da "koşun" veya "birlik" adı verilmekteydi. Bu grupların yöneticileri ise sırasıyla emîr-i sade, emîr-i hezâre, emîr-i tuman ve emîr-i koşun olarak adlandırılmaktaydı.[244] Şâmî'nin Bağdat muhasarasını anlatırken kullandığı "Tümen, hezâre, sade ve koşun emîrleri Bağdad'ın garp tarafından..." cümlesi ile Yezdî'nin Toktamış'la savaşı anlatırken kullandığı "Sağ ve sol cenah beyleriyle, tümen, hezâre ve birlik beylerinin her birini kendi yerine yerleş-

239 Sykes, *A History of Persia*, c. II, s. 260.
240 Ward, *Immortal, A Military History of Iran and its Armed Forces*, s. 67.
241 Abu'l Fazl Alla nî, *Akbarnâma*, c. I, s. 441, 443.
242 Abu'l Fazl Allamî, *Akbarnâma*, c. I, s. 642.
243 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 228-230; Sağuni, s. 31; Ahmedov, s. 224.
244 Yezdî, *Zafernâme* (Taşkent Baskısı), s. 69, 258.

tirdi" cümlesi, Timurlu ordusundaki onluk askeri düzeni ve yöneticilerin adlandırılma şeklini açık olarak göstermektedir.[245] Tamamen Türklerden oluşan birliklerde yüzbegi ve mingbegi şeklinde unvanların kullanımı söz konusuydu. [246] 1404'te Timur'la görüşmek üzere Semerkand'a gelen İspanyol elçisi Clavijo da Timur'un ordusunu yüzlük, binlik ve on binlik birlikler halinde yapılandırıldığını kaydetmektedir.[247] Sonuç olarak, Timur döneminde Moğol askeri geleneği üzerine inşa edilmiş olan Timurlu ordusunda, *Tüzükât*'ta iddia edildiğinin aksine, onbaşı, yüzbaşı, binbaşı gibi unvanlar yoktu. Bu unvanlar Türk Kızılbaş kabileler üzerine inşa edilmiş Safevî ordusunda ve yine Türk kölelerden oluşturulan Memlûk ordusunda kullanılmaktaydı.[248]

Tüzükât'taki unvanlı subayların bir alt kademedekiler tarafından seçilmesi saçmalığına gelince; Timurlu ordusunda hezâre ve tümen emîrlikleri kurultaylara davet edilecek kadar önemli kabul edilen mevkilerdi.[249] Dolayısıyla bu mevkilere yükseltilecekler, genellikle savaşlardaki başarının ödülü olarak bizzat Timur tarafından tayin edilmekteydi.[250] Timur'un kendi döneminde dünyanın en disiplinli ordusunu yaratabilmesinin nedeni, üstlerin astları üzerinde, Timur'un da bütün ordu üzerinde katı bir kontrol uyguluyor olmasıydı. *Tüzükât* yazarının, Timur'un ağzından, rütbelilerin seçimle geleceği bir sistem kurulmuş olduğu iddiası, böylesi bir sistemle disiplinli bir ordu yaratılamayacağını bilmeyecek kadar askeri konulardan uzak olduğunu açıkça göstermektedir.

Savaş stratejisi konusundaki çelişkiler

Tüzükât'ın on iki bin kişilik askeri birimler oluşturulması, hangi büyüklükteki askeri birimlerin kimler tarafından yönetileceği gibi konulardaki tutarsızlıklarına yukarıda ayrıntılı bir şeklide değinmiştik. Bu bölümde savaş stratejileri konusundaki tutarsızlıkları inceleyeceğiz. *Tüzükât*'ta anlatılan savaş stratejileri ile Timur'un savaşları mukayeseli olarak karşılaştırıldığında, *Tüzükât* kitabının hayatında hiç savaş yönetmemiş birisi tarafından yazıldığına dair birçok işaretle karşılaşılmaktadır.

Tüzükât, emîrü'l-ümerâ tarafından yönetilecek olan 12.000 kişilik ordunun savaş stratejisine "Düşman leşkeriyle yüz yüze gelince bana haber

245 Şâmî, *Zafernâme*, s. 288; Yezdî, *Zafernâme*, s. 193. Timur döneminde yüz kişilik birliklerin koşun olarak da adlandırıldıklarını söyleyen kaynaklar olmakla birlikte yine Şâmî'de (s. 30) bulunan "Yoltimur'a 200 asker verdi ve bunlardan dört koşun yapmasını istedi" cümlesi bunun doğru olmadığını düşündürmektedir. Şâmî bir başka yerde "Karavunas ordusundan otuz koşun seçme er iyi atlara binmiş oldukları halde çıkageldiler" demektedir (s. 59). Muhtemelen sayısı 100'ün altında olan askeri birlikler koşun olarak adlandırılmaktaydı.

246 *Zafernâme*'nin Türkçe tercümesinde yüzbaşı ve binbaşı sözcükleri kullanılmış olmakla birlikte (s. 100, 434), tercümeye esas alınan kitapta bu unvanlar *Yüzbegi* ve *Mingbegi* olarak geçmektedir. (*Zafernâme*, Taşkent baskısı, s. 69, 288)

247 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 157.

248 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevarih* (Efendiyev), yüzbaşı unvanı için s. 550, 559, 624, 625; binbaşı unvanı için s. 105.

249 Yezdî, *Zafernâme*, s. 182.

250 Yezdî, *Zafernâme*, s. 99.

versin" gibi Orta Çağ şartlarında uygulama imkânı olmayan bir emirle başlamaktadır.[251] Komutan on iki bin kişilik ordusunu 9'a bölecek, iki bölümünü önde karavul ve hiravul, üçer bölümünü hiravul, çapavul ve şikavul adları altında kanatlarda sağ (barangar ve cavangar) bir bölümünü de merkezde gol olarak düzenleyecektir. Ordu mevcudunun 40 bine kadar olması halinde ordu 14'e bölünecek, iki tarafta altışar bölümlük iki kanat, merkezde ve önde tek bölümlük hiravul ve arkada yine tek bölümlük gol oluşturulacaktır. Kırk bin kişilik bir ordu üzerinden hesaplanırsa her bölüm yaklaşık 2850 kişiden oluşmaktadır. Daha büyük ordularda ise, yukarıda değinildiği gibi, tamgalı on iki kabile askerleri 40'a bölünmekte ve tamgasız 28 kabile ise yedek ihtiyat olarak tutulmaktadır.

Her bölüğü yaklaşık 1330 kişiden oluşan on iki bin kişilik ordu savaştan bir gün önce, Timurlu tarihlerinde adına hiç rastlanmayan "ârız-ı leşker", yani ordu nezaretçisinin desteğiyle, komutan tarafından yukarıda aktarıldığı şekilde saflara dizilecektir. Bu arada ordu nezaretçisinin "komutan savaş sırasında yanlış yaparsa onun yerine başkasını komutan atamak" gibi savaş karmaşası içerisinde uygulanması neredeyse mümkün olmayan bir görevi olduğu da kaydedilmektedir.

Tüzükât'a göre Timur'un "rakip saldırıya geçmeden önce savaşa girilmemesi" yönünde kesin bir emri vardır. Bir diğer deyişle Timurlu ordusu asla savaşı başlatan taraf olmamalıdır. Çünkü komutan, rakibin saldırı şeklinden onun savaş stratejisini öğrenecek, toplu hücum, yani Türk tarzı mı yoksa ardı ardına bölükler halinde fevc hücumu mu yapacağına göre kendi savaş stratejisini belirleyecektir. *Tüzükât* bu bilgilerin hemen ardından Timurlu ordusunun nasıl savaşacağı konusunda kuralları aktarmaktadır. On iki bine kadar olan ordularda komutan, rakip ordunun üzerine, önce merkez hiravul'u, ardından sağ ve sol kanatların hiravullarını göndererek arka arkaya üç darbe vuracaktır. Başarı elde edilememesi durumunda kanatların ikinci bölükleri yine ardı ardına gönderilecek ve böylece rakibe beş darbe vurulmuş olacaktır. Bununla da rakip çözülmezse kanatların son bölükleri birbirini izleyecek şekilde rakibin üzerine gönderilecektir. *Tüzükât*, altıncı ve yedinci bölükler düşman üzerine gönderildiğinde kumandanın Timur'a haber göndererek onun emirlerini beklemesini söylemektedir. Bu cümlenin hemen ardından ise kumandanın gol bölüğü başında savaşa girmesi kuralı getirilmektedir.

Sayısı 40.000'e kadar olan ordularda da benzer bir hücum plânı düzenlenmiş olup burada ordu 14'e bölündüğü için rakibe on dört darbe vurulması söz konusudur. Önceki gruptan farklı olarak, bu ordu tipinde komutan önceki 13 birimin saldırısından sonuç elde edemezse kendisi savaşa girecek ve bu esnada Timur'a haber gönderecektir. *Tüzükât*'a göre böylesi durumlarda Timur bu komutanın yardımına yetişecektir.

251 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 372; Ahmedov, s. 265; Sağuni, s. 123.

40.000'den büyük ordulardaki savaş stratejisi de öncekilerden farklı değildir. Bölümler Timur'un emri ulaşıncaya kadar savaşa başlamayacaklar, önce düşmanın savaş tarzını görüp değerlendirdikten sonra onun tedbirini alacak şekilde savaşa gireceklerdir. Savaş, hiravul'u oluşturan 6 birimin ardı ardına hücumuyla başlayacak, bunu sağ ve sol kanatların ön safını oluşturan çapavul ve şakavul'un altışar birimi izleyecek, böylece düşmana 18 darbe vurulmuş olacaktır. Düşmanın bozulmaması halinde sağ ve sol kanadın ikinci tabakaları, yani barangar ve cavangar'ın altışar bölüğü ardı ardına saldıracaklardır. Bunların da yetersiz kalmaları halinde emîrzâdeler ve tarhanlar birimleri devreye girecektir. Düşman direncinin kırılamaması durumunda son çare hükümdarın, yani, Timur'un merkez gol başında savaşa katılmasıdır.

Şimdi *Tüzükât*'ın Timur'a atfettiği bu iddiaların Timur dönemi birincil kaynaklarındaki bilgilerle ne kadar örtüştüğüne bakalım. Öncelikle rakip saldırıya geçmeden kesinlikle savaşa başlanmaması kuralı, Timurlu tarihlerindeki savaşların anlatımlarıyla tam bir zıtlık arz etmektedir. Tarihi kayıtlar incelendiğinde Timurlu ordusunun bütün savaşlarda ilk saldıran taraf olduğu ve saldırıyı neredeyse hemen her zaman kanatlar üzerinden başlattığı görülecektir. İlk saldıran taraf olmakla Timur, rakibini savunma konumuna itmekte ve üstünlüğü ele geçirerek savaşın kendi plânını göre gelişmesini sağlamaktaydı. *Tüzükât*'ta yazılanlara bakılırsa, yazar, Timur'un bu temel savaş ilkesinin farkında bile değildir. Aynı şekilde, *Tüzükât* yazarının rakibin toplu bir saldırı yapması durumunda, yukarıda söylendiği şekliyle, ardı ardına bölükler göndererek bir savaş yapılamayacağı, ancak toplu bir karşı hücumla cevap verilebileceği gerçeğini bilemeyecek kadar askeri konulardan uzak olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan yaratılan askeri şartlar düşünüldüğünde *Tüzükât*'ta aktarılan hücum yönteminin başarılı olma şansının çok düşük olduğu ve Timur'a uygun olamayacak kadar ilkel bir stratejiye oturtulduğu görülecektir. Savaşan orduların eşdeğer sayıda olduğu varsayımından hareket edilirse on iki bin kişilik bir rakibe 1350, kırk bin kişiliğe 2850, yüz bin kişiliğe ise 2500 kişilik askeri birimlerin ardı ardına hücum ettirilmesiyle bir başarı elde edilemeyeceğini bilmek için askeri strateji uzmanı olmaya gerek yoktur. Çünkü bire bir mücadelenin esas olduğu Orta Çağ meydan savaşlarında, baskın yapma, pusu kurma ve taraf değiştirme gibi istisnai durumlar dışında, sayısal üstünlük hemen her zaman galibiyet anlamına gelmekteydi. *Tüzükât* yazarının birkaç bin kişilik birliklerle büyük bir rakip ordunun dağıtılabileceği inancı düşman cephesini sınırlı ve kısa bir bölge olarak düşünüyor olmasından kaynaklanmaktadır. Yazar, karşı taraftaki kırk veya yüz bin kişilik bir kuvvetin ne kadar geniş bir alanı kaplayacağının farkında bile değildir. Yezdî, *Zafernâme*'de, Toktamış'la Terek Savaşı öncesinde Timur tarafından teftiş edilen ordunun yaklaşık 5 yığaç,

yani 32 kilometre uzunluğunda bir alanı kapladığını aktarır.[252] Gerçekten de bir atlı süvarinin yaklaşık 1,5 metrelik bir alan kaplayacağı düşünülürse, bin kişilik bir süvari birliğinin yan yana dizilmesi halinde ortaya 1,5 kilometrelik bir cephe çıkacaktır. Kuşkusuz kaç sıra halinde dizildiğine bağlı olarak değişmekle birlikte, 40.000 ya da 100.000 kişilik bir ordunun öncü ve iki yan kanat birliklerinden oluşan ön cephesinin bir hayli geniş olacağını hayal etmek hiç de zor değildir. *Tüzükât*'a göre oluşturulan biriki bin kişilik birlikler geniş bir karşı cephenin neresine hücum edecek ve hücum eden bu küçük kuvvetin sayıca çok üstün olan bu cephe tarafından hızla tesirsiz hale getirilmesi nasıl engellenecektir?

Zaten Timur'un savaşları ayrıntılı olarak değerlendirildiğinde, *Tüzükât*'ta bahsedilen küçük askeri birimlerle ardı ardına hücum stratejisini hiç kullanmadığı görülür. Özellikle büyük güçlerle yapılan meydan savaşlarında Timur, yukarıda da bahsedildiği gibi, kanatlardan ve eş zamanlı kitlesel hücumla savaşı başlatmakta, ortadaki hiravul ve hassa bölükleri rakibin merkezden karşı hücuma geçmesi halinde bunu karşılamakta, böylesi bir gelişme olmaması durumunda ise ihtiyacı olan kanata destek vererek savaşın kazanılmasını sağlamaktaydı. *Tüzükât* yazarının Timur'un ağzından Yıldırım Bayezid'e karşı elde ettiği zaferi anlattığı bölüm, yazarın kendi kendisiyle çelişkiye düştüğünü göstermesi bakımından çok önemlidir. *Tüzükât* yazarı, küçük askeri birimlerle ardı ardına hücum stratejisini aktardıktan sonra Timur'un Osmanlı sultanını bahsettiği yöntemle yendiğini söylemekte ve şöyle demektedir:

> Sağ kanat serdarı Emîrzâde Miranşah'a buyurdum ki, Kayser'in sol kanadı karşısından ve yanından cenge girsin. Sol kanat kumandanları Emîrzâde Sultan Mahmud ve Han ve Emîr Süleyman'a buyurdum ki Kayser'in sol kanadına hücum etsinler... Ben kendim gol kuvvetleri ve oymak, ulus askerleriyle Kayser tarafına döndüğümde birinci hamleyle Kayser askeri bozuldu.[253]

Bu satırlardan ortaya çıkan sonuç, *Tüzükât* yazarının, merkezle birlikte kanatlardan yapılan kitlesel hücumu, ardı ardına bölük hücumu stratejisine örnek verecek kadar askeri konulardan habersiz olduğudur.

Tüzükât'ta bahsedilen savaşlarla ilgili bir diğer tutarsızlık da Kara Yusuf'la ilgilidir. *Tüzükât*'a göre Timur, Türkmen Kara Yusuf ile Azerbaycan'da bir savaş yaptığını, ordusu zor duruma düştüğünde emîrlerinden Mengli Boğa'nın, Türkmen komutanlarından birisinin başını keserek "işte bu Kara Yusuf'un başı" diye gösterdiğini, bunun üzerine de Türkmenlerin bozulup kaçtıklarını söylemektedir. *Tüzükât*, bu yararlı davranışından dolayı Timur'un bu savaşın fetihnâmesini Mengli Boğa adına yazdırdığını aktarmaktadır.[254]

252 Yezdî, *Zafernâme*, s. 250.
253 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 406; Saguni, s. 130; Ahmedov, s. 273.
254 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 280; Saguni, s. 100; Ahmedov, s. 238-239.

Öncelikle *Tüzükât* yazarı, iktidara tırmandığı yıllarda Timur'a karşı mücadele veren Mengli Buga ile Timur'un emîrlerinden olup ikinci Bağdat kuşatması sırasında ölen Mengli Hoca'yı karıştırmaktadır. Yezdî ve Şâmî gibi dönem tarihçileri Mengli Buga'nın Timur'a biat ederek ona hizmet ettiğinden bahsetmemektedirler. Mengli Buga'nın ismi *Muizzü'l Ensab*'daki emîrler listesi içerisinde de yoktur. Ayrıca Türk-İslam geleneğinde, savaşı kazanan veya fethi gerçekleştiren hükümdar dışında başka birisi adına fetihnâme yazdırma geleneği yoktur. Ancak, nadir de olsa, fethin bir şahsa armağan edilmesi şeklinde bir uygulama vardır. Nitekim Timur, Ankara Savaşı ile ilgili fetihnâmeyi kendi adına yazdırmış, fakat zaferin onurunu veliaht ilan ettiği torunu Muhammed Sultan'a armağan etmiştir.[255]

Tüzükât'ın bu bölümüyle gerçek Timur tarihi arasındaki asıl önemli çelişki ise Timur'un bizzat kendisinin Kara Yusuf ile herhangi bir meydan savaşı yapmamış olmasıdır. Timurlularla Kara Yusuf ve babası Kara Muhammed Bey arasında yapılan bütün mücadeleler Timur'un şehzâdeleri veya emîrleri tarafından gerçekleştirilmiştir.[256] *Tüzükât*'ta bahsi geçen Azerbaycan savaşını Timur'un ikinci Deşt-i Kıpçak seferi dönüşünde Kara Yusuf'u tasfiye etmek için bir orduyla önden gönderdiği Pirmuhammed Ömerşeyh yapmıştır. Hoy bölgesinde gerçekleşen savaşta Kara Yusuf mağlup olarak kaçmış, Timurlu kuvvetleri onu Doğu Anadolu'ya kadar izlemişlerdir.[257] Görüldüğü gibi *Tüzükât*'ın gerek Timur-Kara Yusuf mücadelesi ve gerekse Mengli Buga açısından yazdıkları bütünüyle gerçekdışıdır.

Mülfuzât ve gerçekliği

Timurlu tarihlerinde Emîr Kazagan'ın Herat hâkimi Melik Hüseyin üzerine 1351 yılında sefer yaptığı, Kazagan'a verdiği söz gereği Hüseyin'in ertesi yıl Mâverâünnehr'e gelip onu ziyaret ettiği ve bazı Çağataylı emîrlerce kendisine suikast hazırlandığı söylentileri ortaya çıkınca Kazagan tarafından bölgesine geri gönderildiği kaydedilmiştir.[258] *Mülfuzât*'ta ise bu olayın 1358'de, yani Timur 22 yaşındayken gerçekleştiği kaydedilmektedir. Ayrıca *Mülfuzât*'a göre Timur, Emîr Kazagan ile Herat seferine katılmış, kalenin kuşatılmasında aktif rol oynamış, daha sonra da Melik Hüseyin'in verdiği sözü tutmasını denetlemek için bin kişilik bir birliğin başında Herat'ta kalmıştır. Ertesi yıl Melik Hüseyin'i Semerkand'a getiren Timur, Kazagan'ın arzusu üzerine Melik'i bölgesine geri götürmüş, fakat Herat'ın Gurluların yardımıyla Melik Bakır tarafından ele geçirildiğini görmüştür. Bunun üzerine Timur Emîr Bakır'ı devre dışı bırakarak Melik

---

255 Fetih, Muhammed Sultan Bahadur Oğlan'a armağan (cüldü-yi feth) edildi. *Timur'un Ankara Savaşı Fetihnâmesi*, s. 13.

256 Yezdî'nin, *Zafernâme*'sine göre Karakoyunlularla yapılan savaşlarda Timurlu kuvvetlerini idare eden şehzâde ve emirler şöyledir: Şehzâde Miranşah (s. 158); Cihanşah Bahadır (s. 159); Şeyh Timur Bahadır (s. 217); Şehzâde Miranşah ve Burhan Oğlan (s. 240); Şehzâde Pirmuhammed (s. 255); Şehzâde Şahruh (s. 343); Şehzâde Ebûbekir ve Şehzâde Rüstem (s. 422)

257 Yezdî, *Zafernâme*, s. 255.

258 Yezdî, *Zafernâme*, s. 30-31.

Hüseyin'i yeniden tahtına oturtmuştur.[259] *Mülfuzât*'taki bu anlatının tarihsel gerçeklerle hiçbir ilgisi yoktur.

Benzer bir uyumsuzluk Emîr Kazagan'ın büyük oğlu Abdullah'ın Harezm seferiyle ilgilidir. Timurlu tarihçi Yezdî, bu seferin 1352'de gerçekleştiğini ve Kazagan'ın emriyle Abdullah'ın Harezm'i işgal ettiğini yazmaktadır.[260] Natanzi ise Abdullah'ın bu seferi babasından habersiz gerçekleştirdiğini söyler ve olayı etraflıca anlatır.[261] Her iki tarihçide de Timur'un ismi geçmemektedir. Diğer taraftan *Mülfuzât*, olayın 1360 yılında, yani, Emîr Kazagan'ın ölümünden iki yıl sonra gerçekleştiği iddiasındadır. *Mülfuzât*'a göre Abdullah'ın başarısız olması üzerine Kazagan, Timur'u görevlendirmiş, ülkeyi işgal eden Timur, Harezm ve Urgenç şehirlerine kendi adamlarını kutval[262] olarak tayin ettikten sonra Semerkand'a geri dönmüştür. Emîr Kazagan, Timur'un bu başarısı üzerine Urgenç şehrini ona vermiştir.[263] *Mülfuzât*'taki bu anlatıların hiçbirisi tarihi gerçeklerle uyuşmamaktadır. Ayrıca bu olayların gerçekleştiği dönemde Timur'un 15-16 yaşlarında olduğu hatırlanırsa, *Mülfuzât*'taki bilgilerin doğru olamayacağı kolayca anlaşılacaktır.

Mülfuzât'ın 1357 yılı verilerinde, tarihlerde kayıtlı olmayan ve coğrafi şartlar açısından gerçekleşmesi mümkün olmayan bir diğer olay da Iraklıların Mâverâünnehr'e yönelik saldırısıdır. İddiaya göre o yıl bir Irak ordusu Mâverâünnehr'e saldırmış, Emîr Kazagan, Timur'u bu orduya karşı göndermiş, Timur iki gruba ayrılan istilacıları mağlup ederek yağmaladıkları malları geri almıştır. Bu başarısından dolayı Emîr Kazagan, Timur'u sipehsâlâr tayin etmiştir. *Mülfuzât* bu noktada Timur'un ağzından, o dönemin koşullarında gerçek olamayacak hayali bir anlatıyı daha gündeme getirmektedir. Yukarıda sözü edilen başarısı üzerine Timur, Emîr Kazagan'a, Han'a karşı ayaklanıp iktidarı ele geçirmek istediğini söylemekte, Kazagan ise sabretmesini, bir gün nasıl olsa tahta çıkacağını ifade etmektedir.[264] O dönemdeki Han'ın bizzat Kazagan tarafından sembolik han olarak tahta çıkarıldığı, Mâverâünnehr'in gerçek hükümdarının ise Emîr Kazagan olduğu düşünülürse, böyle bir olayın gerçekleşmesinin mümkün olmadığı kolayca görülecektir. Zaten hiçbir Timurlu tarihçide bu olayla ilgili en küçük bir ima bile yoktur.

Mülfuzât'taki bu olayı bir başka menkıbevi hikâye takip etmektedir. Timur Kutbu'l-Ahtab Şeyh Ziyaüddin Şâdi'yi ziyarete gider ve tam içeri girdiğinde şeyh Kur'an'dan "Diyar-ı Rum'u fethetmek benim gücüm dâhilinde değildir" mealinde bir ayeti okumaktadır. Şeyh, Timur'a dönerek "Allah diyar-ı Rum'un düşeceğini bildirdi ve onu fethedecek cihangir sen olacaksın. Bu olay 1402 (H. 800) yılında gerçekleşecek" der. Kur'an'da

259 *Mülfuzât-ı Timuri*, s. 36-38.
260 Yezdî, *Zafernâme*, s. 31.
261 Natanzi, *Müntahab'üt Tevarih*, s. 49-50.
262 Muhafız
263 *Mülfuzât-ı Timuri*, s. 40-41.
264 *Mülfuzât-ı Timuri*, s. 33.

böyle bir ayet olmadığı gibi, Timurlu tarihlerin hiçbirisinde bu şeyhle ilgili herhangi bir bilgi yoktur.

Tarihsel gerçeklerle örtüşmeyen bir diğer olay da Emîr Kazagan'ın öldürülmesi konusudur. *Mülfuzât*'a göre Timur, Emîr Kazagan'ı bir suikasttan kurtarmış, bu nedenle Kazagan, Timur'a Şadman kalesinin gelirini bağışlamış, böylece Timur, Harezm ve Şadman bölgelerinin sahibi olmuştur. Ayrıca Emîr Kazagan, Timur'a, kendisinden sonra Mâverâünnehr hükümdarı olacağına dair yazılı bir belge vermiştir.[265]

Diğer taraftan Timur, Emîr Kazagan'ın damadı Timur Kutlug ve dünürü Sultan Kuli'nin düzenledikleri ikinci suikast girişimini engelleyememiştir. *Mülfuzât*'a göre Timur, daha sonra Emîr Kazagan'ın cesedini bularak emîrin sarayının bulunduğu Sali Saray'a götürüp gömmüştür. Suikastçıların Kazagan'ın oğlu Abdullah'ı emîrlik makamına çıkarıp bir süre sonra onu da öldürmeleri ve hanlık makamına Bayan Kuli'nin yerine Timur Şah Oğlan'ı geçirmeleri üzerine Timur, Emîr Bayan Süldüz ve kendi aşiretinden Hacı Barlas'ı yanına alarak Semerkand'a yürümüş, yeni hanı tahttan indirmiştir. *Mülfuzât*, bu olaydan sonra bu üçlünün, yani Timur, Bayan Süldüz ve Hacı Barlas'ın Mâverâünnehr'i üçe bölerek aralarında paylaştıklarını kaydetmektedir.[266]

Tarihi kayıtlara göre Kazagan'ın kendi damadı tarafından öldürüldüğü, oğlu Abdullah'ın tahta çıkarıldığı ve onun da öldürüldüğü doğrudur. Fakat bu olaylarda Timur'un hiçbir rolü olmamıştır.[267] Nitekim Şâmî, Timur Şah Han'ın tahttan indirilmesinden sonra Mâverâünnehr'in Emîr Bayan Süldüz ile Emîr Hacı Barlas arasında paylaştırıldığını yazmaktadır.[268] Dönem tarihleri Kazagan'ın 1358 yılında öldürüldüğünü kaydederlerken *Mülfuzât* 1360 yılını vermektedir ve bu da doğru değildir.[269]

Görüldüğü gibi *Mülfuzât*, Timur'u, neredeyse çocukluğundan itibaren, Mâverâünnehr siyasetinin merkezine yerleştirmekte ve hemen her önemli olayda onun rolü olduğundan söz etmektedir. Diğer taraftan Timurlu tarihçilerin hiçbirisinde yukarıda anlatılan olaylarda Timur'un rol oynadığına dair en küçük bir ima bile yoktur.[270] Sadece bu gerçek dışı olaylardan yola çıkılarak *Mülfuzât*'ın Timur tarafından yazılmadığı (veya yazdırılmadığı) açık olarak söylenebilir

Bizzat Timur'un gözetiminde yazılmış olan Şâmî'nin *Zafernâme*'si başta olmak üzere bütün Timurlu tarihleri, Timur'un siyaset sahnesine, Moğol hükümdarı Tuğluk Timur'un 1360 yılındaki ilk Mâverâünnehr seferi sırasında çıktığı konusunda hemfikirdirler. Bu ilk seferde Timur, Tuğluk Timur Han'ın üç emîri ile görüşmüş, onlar tarafından Şehr-i Sebz ve çev-

265 *Mülfuzât-ı Timuri*, s. 41-42.
266 *Mülfuzât-ı Timuri*, s. 42-43.
267 Natanzi, *Müntahab'üt Tevarih*, s. 50, 92.
268 Şâmî, *Zafernâme*, s. 17.
269 *Mülfuzât-ı Timuri*, s. 41-42; Yezdî, *Zafernâme*, s. 31-32.
270 Şâmî, *Zafernâme*, s. 17; Yezdî, *Zafern âme*, s. 32.

resinin darugalığına getirilmiştir.[271] Bu arada Sir Derya kıyısında kamp kurmuş olan Tuğluk Timur Han ülkesindeki sorunlar nedeniyle geri dönmüş, dolayısıyla Timur ile Moğol hanı arasında doğrudan bir görüşme gerçekleşmemiştir.[272] *Mülfuzât*'ta ise Tuğluk Timur Han'ın Timur'u bizzat davet ettiği, görüştükleri sırada emîrlerinin isyanıyla ilgili istihbaratın gelmesi üzerine Timur'un hana yol gösterdiği, bundan çok memnun olan Tuğluk Timur'un ona Karaçar Han'ın tümeniyle birlikte Mâverâünnehr ülkesinin yönetimini verdiği ve bunu bir fermanla ilan ettiği aktarılmaktadır. *Tüzükât*'a göre bu olaydan sonra Timur Mâverâünnehr'in mutlak hükümdarı olmuştur.[273]

Tüzükât'ın Tuğluk Timur'un ikinci seferi hakkında aktardıkları, ilk sefer sonrası yazılanlarla tam bir zıtlık içerisindedir. Tuğluk Timur Han bu kez de Timur'u davet etmekte ve bu sırada emîrlerinden Hamid isimli bir şahıs Timur hakkında hana olumlu yönde bilgi aktararak onu tanıtmaktadır. Buradaki saçmalık, ilk seferinde Mâverâünnehr yönetimini teslim edecek kadar tanıyıp güvendiği Timur'un ikinci seferi sırasında bir emîr aracılığıyla Tuğluk Timur Han'a yeniden tanıtılıyor olmasıdır. Diğer taraftan Yezdî, Timur'un Tuğluk Timur Han'ın ikinci seferi sırasında, yani 1362 yılında, Emîr Hamid tarafından Moğol hanına tanıtıldığını yazmaktadır.[274] Bizzat *Mülfuzât*'ın da kaydettiği bu veriler *Mülfuzât*'ın ilk sefer sırasında Timur ile Moğol hanı arasında geçtiğini söylediği olayların ve Mâverâünnehr yönetiminin Timur'a verilmiş olduğu şeklindeki bilgilerin bütünüyle hayal ürünü olduğunu göstermektedir.

İkinci seferi sırasında Emîr Kazagan'ın torunu Emîr Hüseyin'i mağlup eden ve başta Emîr Hacı Barlas ve Emîr Bayan Süldüz olmak üzere çok sayıda Mâverâünnehr kabile reisini tasfiye eden Tuğluk Timur Han, kendisine biat eden Timur'u ödüllendirmiş, Hacı Barlas'ın ölümüyle boşalan on bin nüfuslu Keş tümenini Timur'a geri vermiş ve onu Mâverâünnehr'e vali olarak bıraktığı oğlu İlyas Hoca'nın maiyetine atamıştır. Yezdî, bu görüşmeden sonra Timur'un Mâverâünnehr'deki asayiş işlerinden sorumlu makama getirildiğini yazarken Şâmî, Keş şehrinin Timur'a verildiğini kaydetmekte, Mâverâünnehr genelinde herhangi bir görev ve yetkiden söz etmemektedir.[275] Natanzi ise Timur'un İlyas Hoca'ya mülazım yapıldığını söylemektedir.[276]

---

271 Şâmî, *Zafernâme*, s.19; Yezdî, Tuğluk Timur'un bu üç emîrini Kereyit kabilesinden Uluğ Timur, Arkanut kabilesinden Hacı Beg ve Kanglı kabilesinden Bekkicik olarak verir. (s. 35).

272 Şâmî, *Zafernâme*, s. 18-19, 21-22; Yezdî, *Zafernâme*, s. 37. Yezdî'nin Türkçe tercümesinde bu bölümün başlığı *Hazreti Sâhibkıran'ın Hacı Barlas'la yaptığı toplantıdan sonra Amu nehrini geçerek Keş'e gelişi ve Tuğluk Timur'la görüşmesi* şeklinde verilmişse de (s. 36) "Tuğluk Timur'la Görüşmesi" kısmı yanlış tercüme edilmiş olup aslı *Tuğluk Timur Han'ın emîrleri ile görüşmesi* şeklindedir. Bu kısım Farsça *Zafernâme*'de (s. 34) "ve mülak t kerden be amîran Tuğluk Temur Han"; Özbekçe *Zafernâme*'de de (s. 20) *Tuğluk Temur Hannıng begları bilan mülakat kılganı* şeklindedir. Metindeki "Hazret Sâhibkır n Cete begları bila mülakat kılıb, alardın icazet tilab vilayatlari sarı kayttı… Va bu mahalda Cete béglari içinda muhalifat peydâ bolup, ol yérdin köçüb, kaytıp, Tuğluk Temur-Han'ning ordusığa bardılar" şeklindeki ifade Tuğluk Timur Han'ın kararg hına gidenlerin Emîr Timur değil, Tuğluk Timur Han'ın kendi emîrleri olduğunu açıkça göstermektedir. (*Zafernâme* -Taşkent baskısı-, s. 21-22).

273 "Devlet ve saltanat men bud", Ebû Talib, s. 22; Sağuni, s. 28; Ahmedov, s.160.

274 Yezdî, *Zafernâme*, s. 41-42.

275 Yezdî, *Zafernâme*, s. 42; Şâmî, *Zafernâme*, s. 22.

276 Natanzi, *Müntahab'üt Tevarih*, s. 56.

Diğer taraftan *Mülfuzât* bu konuda da tarihi gerçeklerle hiç uyuşmayan bir anlatıyı gündeme getirmektedir. *Mülfuzât*'a göre Moğol hanı Mâverâünnehr yönetimini Timur'dan alarak oğlu İlyas Hoca'ya vermiş, Timur'u da danışman ve sipehsâlâr yapmıştı. Timur'un bu durumdan memnun olmaması üzerine de büyük ataları Kaçuli Bahadır ile Kabûl Han arasında imzalanmış olan ahitnameyi göstermişti. Bir metal levha üzerine yazılan ve taraflarca imzalanan ahitnamede "Hanlık Kabul oğullarında kumandanlık ise Kaçuli oğullarında olacaktır" denilmekteydi.[277] Bunun üzerine Timur, sipehsâlârlık, yani kumandanlık görevini kabul edecektir. Gerçekte ise Tuğluk Timur, oğlunun yanına emîrü'l-ümerâ olarak Emîr Bekkicik'i vermiştir. Ayrıca Han'ın Timur'a gösterdiği söylenen demir levha üzerine yazılan ve taraflarca imzalanan ahitname de Timur'un ölümünden sonra bazı Timurlu tarihçiler tarafından uydurulmuş bir efsaneden ibarettir.

Mülfuzât'ta Timur, Mâverâünnehr'i Özbeklerden temizleyip geri aldıktan sonra yerel emîrler arasında bazı düzenlemeler yaptığını belirterek Emîr Hüseyin'in dedesi Emîr Kazagan'ın tahtını talep ettiğini, onun da "Belh tahtı senin mirasındır" diyerek bu şehri ona bıraktığını söylemektedir.[278]

Gerçekte ise tam tersine bir durum vardır. Cete ordusunun ülkeden çıkarılmasından sonraki dönemi anlatırken Yezdî'nin "Hazreti Sâhibkıran, bir şölen tertipledi ve Emîr Hüseyin'e dokuzlar sunarak[279] ülkesini geri aldı."[280] sözleri bu durumu açık olarak ortaya koymaktadır. Natanzi, bütün liderlerin ortak kararıyla Emîr Hüseyin'in Mâverâünnehr tahtına çıktığını ve hükümet işlerini ele aldığını söylemektedir.[281] Bu konuda Şâmî'de yazılanlar, Cete ordusunun Mâverâünnehr'den çıkarılıp Semerkand şehrinin yerel emîrler ittifakı tarafından kurtarılmasından sonra Emîr Hüseyin ile Timur arasında bir ast-üst ilişkisinin olduğu ve Mâverâünnehr hükümranlığının Emîr Hüseyin'in elinde bulunduğunu göstermektedir.

---

277 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 24, Farsça metinde sadece ahitnameden söz edilmektedir. Stewart'ın *Mülfuzât* tercümesinde de aynı şekildedir (s. 58). Buna karşın Ahmedov (s. 161) ve Sağuni'de (s. 28) *demir levha üzerine yazılmış* ahitnâme olarak geçmektedir.

278 Sağuni (s. 47); Ahmedov (s. 180) "Emîr Boğa Süldüz Belh'te kendi saltanat tuğunu kaldırmıştı. Babası Emîr Kazagan'ın tahtı burada olduğu için Belh tahtında dava üden Emîr Hüseyin'i Elçi Boğa'ya karşı kayırdım" denilmektedir. Diğer taraftan Ebû Talib'de (s. 90) Timur'un Emîr Hüseyin'in Belh talebine karşı çıktığı söylenmektedir. Bir sonraki sayfada Emîr Timur, bu dönemde Mâverâünnehr'deki bütün kabilelerin lideri olduğunu, Emîr Hüseyin'in elinde birkaç küçük kale kaldığını ifade etmektedir. (Ebû Talib, s. 92). *Tüzükât*'lardaki bütün bu farklılıklara rağmen burada önemli olan nokta, söz konusu dönemde, Timurlu tarihçilerde ifade edilenin aksine, Timur'un Mâverâünnehr ülkesindeki siyasi düzenlemeleri yapan şahıs konumunda olduğunun ifade ediliyor olmasıdır. Bu da tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir.

279 Dokuzlar sunmak: Dokuz rakamı eski Türk töresinde uğurlu rakam olarak kabul edilirdi. Mirza Uluğ Beg *Tört Ulus Tarihi*'nde "Türkler dokuz rakamından ötesine itibar etmezler" demektedir. Yani sunulan hediyelerin her biri dokuzar adet olmak zorundadır. Keza verilen hediyeler de dokuz adet olmak zorundadır. Hatta Şah Şüca Timur'a bağlılığını göstermek için geldiğinde 8 adet köle getirir. Hediyeleri kabul eden görevliler "Bunun dokuzuncusu nerde?" diye sorarlar. Şah Şüca "Dokuzuncusu benim" diye cevap verir. Bu cevap Timur'in çok hoşuna gider. (Editörün notu)

280 Yezdî, *Zafernâme*, s. 57.

281 Natanzi, *Müntahab-üt Tevarih*, s. 64.

Emîr Hüseyin'in Harezm hâkimi Hüseyin Sofi'nin kızıyla evlenme arzusu için gereken para konusunda Emîr Timur'la aralarında geçen konuşma Şâmî'de şu şekilde aktarılmaktadır:

> Emîr Timur bunu kabul etti ve cevap olarak dedi ki: 'İstediğin para için bir çare bulurum, fakat senin hizmetinden ayrılmam. Çünkü bir tabî, Emîrin hizmet ve sohbetinden ayrılırsa düşmanlar bunu fırsat bilirler, yalana doğru süsü verirler, senin kalbini ve fikrini değiştirirler. Ben buna tahammül edemem. Şayet yakınlığına kabul etmezsen bu kuluna izin ver, Kâbe'ye gitsin, ömrünün geri kalan günlerini orada geçirsin; vaki olan kusurları için Tanrı'dan af dilesin' dedi. Emîr Hüseyin bu teklifi kabul etmedi. Birçok ısrardan sonra Keş şehrinin hükümdarlığını ve emîrliğini kendisine verdi.[282]

Görüldüğü gibi Timur'un kontrolünde yazılıp bizzat kendisine takdim edilen Şâmî'nin *Zafernâme*'sinde söylenenler, *Mülfuzât*'taki Tuğluk Timur Han ile Emîr Timur ilişkisi ve Mâverâünnehr yönetiminin Timur'a verilmesi gibi konularda aktarılanların tamamen gerçek dışı olduğunu ve yazılanların Timur'a ait olmadığını açık olarak ortaya koymaktadır.

Mülfuzât'ın Timur'dan, hatta Timurlular döneminden sonra yazıldığını gösteren bir diğer önemli veri de *Mülfuzât* yazarının Tuğluk Timur Han'ın Mâverâünnehr'i işgal eden askerlerini Özbek olarak tanımlamasıdır. Yazar, Timur'un ağzından, "Mâverâünnehr'de Özbeklerin zulmü artmaya başladı" [283] dedikten sonra şöyle devam etmektedir:

> Mâverâünnehr ahalisinin bundan haberi olunca acele olarak Özbeklere hücum edilmesi için istekte bulundular. Çünkü onların kalbi zalim Özbek taifesinden bezmişti... Memleketin ulema ve şeyhleri ise Özbekiyye taifesinin yok edilmesi hakkında fetva yazdılar... Bu fetvayı bana gösterdikten sonra cenk bayrağını açarak Özbekler üzerine leşker hazırlayıp mazlumların hakkını zalimlerden almaya karar verdim.[284]

Mülfuzât'ın metnini aktardığı fetvada da "zalim Özbekler taifesini defetmek için Timur'a destek olunması" konusunda Mâverâünnehr halkına çağrıda bulunulmaktadır.[285] Benzer şekilde Timur, *Mülfuzât*'ın sonraki bölümlerinde, Özbeklere karşı galip gelirse Semerkand'ın bir yıllık haracını dini lideri Emîr Külâl'e vereceğini söylemekte ve daha sonra da Turan vilayetini zapt ederek Mâverâünnehr'i Özbeklerden temizlediğini belirtmektedir.[286]

Diğer taraftan başta Şâmî, Yezdî ve Natanzi olmak üzere Timurlu dönemi tarihçilerinin eserleri incelendiğinde, Çağatay Hanlığı'nın Ceyhun

---

282 Şâmî, *Zafernâme*, s. 40.

283 Ebû Talib, *Mülfuzât-ı Timuri*, s. 28 (taife-i zalim-i Özbekân). Stewart, orijina metinde Özbek deyiminin ku lanıldığını, fakat bunun kendisi tarafından Cete'ye dönüştürü düğünü ifade etmektedir (*Mülfuzât-ı Timuri*, s. 9); Sağuni tercümesi Sovyet döneminde Özbekistan'da yapıldığı için, Farsça metindeki Özbek sözcük eri Moğol olarak değiştirilmiştir. (s. 29-30); Ahmedov tercümesinde ise metnin aslına sadık kalınarak Özbek tanımlaması aynen kullanılmıştır.

284 Ebû Ta ib, *Mülfuzât-ı Timuri*, s. 28-30; Ahmedov, s. 161-162; Hüseyni, s. 28-30; Hüseyni'nin Farsça orijinal metnindeki Özbek sözcük eri, Özbek er yerine Cete halkı deyimini kullanıldığı (s. 31) bir yer hariç, Davy tercümesinde aynen korunmuştur.

285 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 30; Ahmedov, s. 162.

286 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 32, 86; Ahmedov, s. 163, 179.

ötesindeki bölümünden gelenlerin hiçbir zaman Özbek olarak tanımlanmadıkları görülecektir. Timur döneminde Özbek deyimi sadece Cuci ulusu olarak adlandırılan Altın Ordu'nun Ak Orda ve Gök Orda bölgelerinde yaşayanlar için kullanılmaktaydı. Nitekim Şâmî, Cuci ulusunu kast ederek, birçok yerde, Özbek vilayeti ve Özbek diyarı; bir yerde de Altın Ordu hanını kastederek Özbek padişahı tanımlamasını kullanmaktadır.[287] Benzer şekilde Yezdî, Cuci ulusunun beylerini Özbek beyleri, Cuci ulusunu Özbek yurdu, Toktamış'ın ordusunu Özbek ordusu ve elçilerini de Özbek elçileri şeklinde adlandırmaktadır.[288] Natanzi'nin Emîr Kazagan dönemini anlatırken Altın Ordu hanı Canibek için kullandığı "o zamanda Özbek tahtında hükümran idi" ifadesi, Cuci ulusunun Özbek olarak tanımlanmasının Timur'dan önceki dönemde başladığını göstermektedir.[289]

Şâmî ve Yezdî dâhil olmak üzere bütün Timurlu dönemi tarihlerinde, Timur'un iktidara yürüyüş yıllarından itibaren Çağatay Hanlığı'nın doğu kesimi Cete olarak tanımlanmış, bu bölgeden gelenler de Ceteliler veya Moğollar olarak adlandırılmışlardır. *Mülfuzât*'ta Tuğluk Timur Han askerlerinin Özbek olarak tanımlanması, Timur'un bu dönemde verdiği mücadelenin Mâverâünnehr'i Özbek işgalinden kurtarmak için Özbeklere karşı verilmiş bir mücadele şeklinde sunulması, büyük ölçüde, Babûrlü Devleti'ndeki Özbek algısı ile örtüşmektedir. Zira Timur'dan sonra tahta çıkan Şahruh, imparatorluk merkezini Herat'a taşımış ve bu dönemde Özbeklerle Timurlular arasında Mâverâünnehr'de hâkimiyet sağlama mücadelesi başlamıştır. Bu mücadele 1500'lere kadar devam edecek ve nihayet Hüseyin Baykara'dan sonra Özbekler Timurlu Devleti'ni yıkarak Mâverâünnehr'e yerleşeceklerdir. Timur'un torunlarından Babûr Şah, Mâverâünnehr'i Özbeklerden geri almak için mücadele etse de başarılı olamayacak ve önce Afganistan'a daha sonra da Hindistan'a yönelerek bu bölgede Babûrlü Devleti'ni kuracaktır. Bu gelişmeler Babûrlü devlet geleneğinde Özbeklerin sıradan bir rakip olmaktan çok ölümcül bir düşman olarak tanımlanmalarına neden olmuştur. *Tüzükât/Mülfuzât* yazarının Moğollar yerine Özbekleri yerleştirmesinin nedeni de budur.

Mülfuzât'ın daha sonraki bölümleri büyük ölçüde Yezdî'nin *Zafernâme*'sinden özetlenerek alınmış gibi görünmektedir. Buna rağmen eserin Timur tarafından yazılmadığını (veya yazdırılmadığını) gösteren uyumsuzluklar devam etmektedir. Timurlu tarihlerde ordunun yediye bölünerek farklı bir savaş düzeni oluşturulmasının ilk kez Toktamış'a karşı Kundurça Savaşı'nda gerçekleştirildiği kaydedilmektedir. Yezdî, "Hazret, ordusunu yedi kısma ayırdı. Daha önce hiçbir padişah böyle yapmamış ve böyle bir şey işitmemişti. Bunu yalnızca 'seb'an min'el mesânî'ye vakıf olanlar bilirlerdi" sözleriyle ilk kez yapılan bu uygulamayı büyük

287 Şâmî, *Zafernâme*, s. 137-138, 185, 211, 254.
288 Yezdî, *Zafernâme*, s. 117, 239, 253, 285.
289 Natanzi, *Müntahab'üt Tevarih*, s. 48.

bir yenilik olarak sunmaktadır.[290] Diğer taraftan *Mülfuzât*'ta bu düzenlemenin Timur tarafından daha iktidara yürüyüş yıllarından itibaren ve neredeyse bütün savaşlarda uygulandığı iddiası vardır.[291] Benzer bir bariz uyumsuzluk Ankara Savaşı'ndaki Osmanlı ordusunun büyüklüğü ile ilgilidir. Savaştan sonra bizzat Timur'un imzasıyla çeşitli merkezlere gönderilen fetihnâmede Osmanlı ordusunun 70.000 kişi olduğu kaydedilmiştir.[292] Diğer taraftan *Tüzükât/Mülfuzât*'ta bu rakam 400.000 olarak verilmektedir.[293] Hemen savaş sonrasında kendi onayıyla ilgili merkezlere gönderdiği fetihnâmede 70.000 rakamını veren Timur'un daha sonra 400.000 rakamını vermesi beklenemez. Timurlu dönem tarihlerinin hiçbirisinde Ankara'da savaşan orduların sayıları ile ilgili bir rakam verilmemiştir. Daha sonraki yüzyıllarda tarihçiler tarafından yüzbinler, hatta milyonu aşkın rakamlar ortaya atılmıştır. Bu noktada *Tüzükât* yazarının kendi tahminini veya yaşadığı dönemde ulaşabildiği kaynaklardan birisindeki rakamı buraya kaydettiği anlaşılmaktadır.

Mülfuzât'ın tarihi gerçeklere uymayan son iki anlatısı Timur'un Çin seferi ve ölümü ile ilgilidir. *Mülfuzât*'a göre Timur, Çin'deki kâfirlere karşı gaza yapmaya karar vererek Semerkand'dan hareket ettiğinde bu seferi tamamlayıp tamamlayamayacağı konusunda içine bir şüphe düştüğünü, bu nedenle de sefere devam edip etmeme konusunda kararsız kaldığını söylemektedir. Bu sırada Timur çeşitli rüyalar görür. Bu rüyaların ilkinde bir ağaca çıkmıştır ve üzerinde oturduğu ağaç dalının kırılmasıyla yere düşer. Bir başka rüyada başında taşımakta olduğu şarap kâsesi yere düşerek parçalanır. Sonuncu rüyasında ise babası Taragay onun elinden tutarak yeşil çayırların olduğu büyük bir ovaya götürür ve yalnız bırakarak uzaklaşır. Tefsircilerin bu rüyaları olumsuz yönde değerlendirmeleri üzerine Timur Çin seferini iptal eder.[294]

Diğer taraftan tarihsel kayıtlar bu konuda *Mülfuzât*'ın tam tersi bir tablo sergilemektedirler. Timur o yıllarda karşılaşılan en şiddetli kış şartlarına rağmen, Otrar'da hastalanıp yatağa düşünceye dek seferini büyük bir kararlılıkla sürdürmüştür. Otrar'da kabul ettiği Toktamış Han'ın elçisine söylediği "Henüz Çin üzerine yürümekteyiz, Allah'ın inayetiyle bu seferden döndükten sonra Cuci Han'ın ulusunu o'na (Toktamış'a) veririz" şeklindeki sözler bunu açık olarak ortaya koymaktadır.[295] Timur'un bu konudaki kararlılığı o boyutta idi ki, ölümünden sonra yanındaki emîrler hükümdarın Çin'i fethetme arzusunu vasiyet olarak kabul edecek ve gerçekleştirebilmek için seferin devam ettirilmesi yönünde karar alacaklardır. Yezdî bu olayı "Daha sonra Berdibek Sarı Buga, Şeyh Nureddin, Şah Melik, Hoca Yusuf gibi beyler ve diğer önde gelen kişiler, Sâhibkıran'ın

---

290 Yezdî, *Zafernâme*, s. 193.
291 *Mülfuzât-ı Timuri*, s. 81, 86, 108.
292 *Timur'un Ankara Savaşı Fetihnâmesi*, s. 11-12.
293 *Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 152, Ahmedov, s. 200; Sağuni, s. 67.
294 *Mülfuzât-ı Timuri*, s. 18-19.
295 Yezdî, *Zafernâme*, s. 445.

vasiyetini yerine getirmek amacıyla gaza seferini devam ettirme konusunda ittifakla söz verip, yemin ettiler" şeklinde anlatmaktadır.[296] Bütün bu tarihsel veriler, bu konuyla ilgili olarak *Mülfuzât*'ta anlatılanların tamamen hayali olduğunu ve *Tüzükât/Mülfuzât*'ın Timur'la en küçük bir ilgisi olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Mülfuzât'ta Timur'un ölümünü anlattığı son bölüm kitabın en uçuk kısmı olarak kabul edilebilir. Çünkü burada Timur'un dört maddelik bir vasiyet bıraktığı söylenmektedir. İlk iki madde Timurlu hanedan üyeleri arasında dayanışma ve imparatorluğun devamını sağlamak için yapılması gerekenleri kapsamaktaydı. Üçüncü madde Pirmuhammed'in veliaht olmasına yönelikti. Dördüncü maddede ise Timur, evlâtlarına, hayatı boyunca yazmış olduğu hatıralarının (*Mülfuzât*) ölümünü de hikâye edecek şekilde kendi ağzından devam ettirilmesini ve yine devlet yönetim kuralları üzerine yazdığı *Tüzükât*'ın *Mülfuzât*'a ek bir kısmı olarak konulmasını, böylece de iki ayrı kitabın tek bir eser haline dönüştürülmesini istemekteydi.[297] *Mülfuzât* yazarı böylece Timur'un hasta yatağında bile kendi ağzından hatıralarını anlatmaya nasıl devam ettiğini, daha da önemlisi, kendi ölümünü nasıl anlatabildiğini açıklamış oluyordu. Yazar, artık bu kadar da olmaz dedirten bu açıklamasıyla, dolaylı olarak, her iki kitabın da bizzat Timur tarafından yazıldığını kanıtlamış (!) olmaktaydı. Kuşkusuz bu açıklama, eğer kitap vasiyetin bir parçasıysa, Timur öldüğü dönemde neden etrafında olan hiç kimsenin bundan haberi olmadığı, Timur'un Otrar'da hastalığı döneminde aşırı içki içtiği için hayatını kaybettiğini yazacak kadar olaylarla iç içe olan Hafız-ı Ebrû gibi dönem tarihçilerinin niçin *Tüzükât*'tan bahsetmedikleri, daha da önemlisi, Timurlu Rönesansı'nı yaratacak kadar kitap yazım konularına yoğunlaşan Timurlu şehzâdelerin, hanedan kurucusunun kitabının kopyalarını çıkararak niçin yaygınlaştırmadıkları gibi soruların cevabını verememektedir.

Sonuç

Tüzükât'ın dönemin birincil tarihsel kaynaklarıyla mukayesesi ve eserde Timur'a ait olduğu iddia edilen verilerin aslında hangi kaynaklara dayandığının tespiti gibi iki temel noktadan yola çıkarak yaptığımız uzun bilimsel çalışmanın sonucu çok açıktır. *Tüzükât* kesinlikle Timur tarafından yazılmamış veya yazdırılmamıştır. Bu durumda kitabın yazarının kim olduğu sorusu da önemini kaybetmektedir. Kitabın Babûrlü ve Safevî kaynakları kullanılarak, 1600'lü yıllarda yazıldığı anlaşılmaktadır. Kitaptaki tüzüklerin birçoğunun doğrudan veya dolaylı olarak Safevî-Babûrlü uygulamalarıyla örtüştüğü göz önüne alınırsa, kendisi de Safevî hâkimiyetindeki Turbat bölgesinden ve Şii geleneğinden gelen Ebû Talib'in, kitabın tercümanı değil, bizzat yazarı olması ihtimali çok yüksektir.

296 Yezdî, *Zafernâme*, s. 449.
297 *Mülfuzât-ı Timuri*, s. 11.

Yukarıda yaptığımız çalışma, başkası tarafından yazılmış olsa da *Tüzükât*'ın bir tarihsel kaynak olarak kullanılıp kullanılmayacağı sorusunun cevabını da vermektedir. Genel geçer, yani, her Orta Çağ İslam-Türk ülkesinde görülebilecek yönetim uygulamaları bir tarafa bırakılarak bakıldığında, *Tüzükât*'ta yazılı tüzüklerin neredeyse hiçbirisinin Timur dönemindeki uygulamalarla örtüşmediği görülmektedir. Bu durumda kitap Timur dönemine özgü değerleri yansıtan bir tarihsel kaynak olarak da kabul edilemez.

Mülfuzât, yani Timur'un otobiyografisi ise menkıbevî bir *Timurnâme*'den başka bir şey değildir. Dolayısıyla ciddi bir tarihsel kaynak olarak kullanılamaz. Yukarıda sayfalar boyunca yaptığımız ayrıntılı analiz sonuçları, *Tüzükât ve Mülfuzât*'ın Timur'la ve Timur dönemiyle ilgisi olmayan kurgulanmış birer çalışma olduğunu açıkça göstermektedir.

BÖLÜM 3
MOĞOL İMPARATORLUĞU'NDAN ÇAĞATAY ULUSUNA

Çağatay ulusunun kuruluşu

Orta Asya'nın son büyük cihangiri Timur, Büyük Moğol İmparatorluğu'nun dört büyük parçasından birisi olan Çağatay Hanlığı içerisinden çıkmış ve bu ulusun yaşadığı coğrafya, Timur İmparatorluğu'nun başlangıç zeminini oluşturmuştur. Timur çapındaki bir dünya liderinin, Altın Ordu, İlhanlı ve Kubilay hanlıkları gibi Cengiz İmparatorluğu'nun çok daha dinamik parçaları dururken, bunlara oranla bir hayli durağan nitelikteki Çağatay Hanlığı içerisinden çıkmış olması, yorumlanması gereken ilginç bir tarihsel konudur. Timur'u ve kurduğu devleti iyi değerlendirebilmek için Çağatay Hanlığı'nın kuruluşunu, coğrafi ve etnik yapısını, yönetim anlayışını, imparatorluğun diğer parçalarıyla olan ilişkilerini ve içinden geçtiği dağılma sürecini ayrıntılı bir şekilde irdelemek gerekmektedir.

Eski Türklerde bütün ülkenin yönetici hanedanın ortak malı olduğu şeklindeki inanç ve toprakların aile bireyleri arasında bölüştürülmesi şeklindeki gelenek Moğol İmparatorluğu için de geçerliydi. En büyük oğula merkezden en uzak topraklar verilmekte, diğer kardeşlere yaş sırasına göre merkeze doğru kademeli bir şekilde yurtluklar tahsis edilmekteydi. Merkez ise en küçük erkek çocuğun hakkıydı. Türk-Moğol geleneğinde hanların veya prenslerin karargâhlarını kurdukları bölgelere 'Orda' (Ordu) adı verilmekte, kendilerine tahsis edilen halk ise söz konusu şehzâdenin "ulusu" olarak adlandırılmaktaydı.[1]

Bazı tarihçiler, yukarıda bahsedilen geleneğe uygun olarak, Cengiz Han'ın ölmeden önce topraklarını paylaştırdığını ve Cengiz İmparatorluğu'nun ardılı olarak ortaya çıkan ulusların bu paylaştırma üzerine inşa edildiğini yazarlar. Tarihçilerin bu algısı, Cengiz Han'ın ölümünden 30 yıl kadar sonra yazılan Ata Melik Cüveynî'nin *Tarih-i Cihangüşâ*'sındaki şu sözlerden kaynaklanmaktadır:

> Cengiz Han, yakınlarının her birine durmadan genişleyen topraklarında yurt denilen bir ikametgâh vermişti. Kardeşi Ötügen Noyan'a Hıtay bölgesini, büyük oğlu Cuci'ye Kayalık bölgesinden Harezm, Saksın ve Bulgar hudutlarına kadar olan Tatar askerlerinin ayak bastıkları yerleri, Çağatay'a

1 1233 yılında Song Hanedanı el isi olarak Moğol başkentine gönderilen Peng Da Ya, Moğol hükümdarının otağını kurduğu yere "Merkez Orda", direkleri altın yaldızlı olduğu zaman "Altın Orda" adı verildiğini yazmaktadır. Altı Orda ve etrafındaki hatunların çadırlarıyla birlikte oluşan kompleks ise "Ulu Orda" olarak adlandırılmaktaydı. (*Hei Ta Shi Lu*, s. 106). Daha sonraki yüzyıllarda "Altın Orda" sözcüğü Cuci ulusunu tanımlamak i in kullanılır olmuştur.

> Uygur bölgesinden Semerkand ve Buhara'ya kadar uzanan toprakları verdi... Veliaht olan Ögeday, babasının zamanında İmil ve Kobek arasındaki bir yerde oturmaktaydı... Tuluy'un yurdu Ögeday'ınki ile bitişikti.[2]

Aslında bu satırlar imparatorluğun paylaştırılmasını değil, sadece, oğullara ve kardeşlere yurtluk tahsisini anlatmaktadır. Çünkü Cengiz Han'ın annesi ve kardeşleri de dâhil olmak üzere aile bireylerinin neredeyse tamamına yurtluklar tahsis ettiği bilinmektedir. Cengiz Han'ın söz konusu yurtluk dağıtımını hangi tarihte yaptığı çok açık değildir.

Çağatay ulusunun merkezi Tengri (Tiyenşan) Dağları ile İli nehri arasındaki Almalık şehriydi.[3] Bu bölge 1218 yılındaki Karahıtay seferi sonrasında Moğol kontrolüne geçmiştir. Söz konusu bölgeler 1200'lü yılların başlarında Karahıtay Devleti sınırları içerisindeydi. Cengiz Han tarafından davet edildiği için 1221 yılında Çin'den Orta Asya'ya yolculuk yapan Taoist din adamı Chang Chun'un seyahatnamesinde Tiyenşan Dağları'nın kuzeydoğusunda, Cungarya bölgesinde bulunan bazı geçitlerin askeri amaçlarla Ögeday tarafından inşa ettirildiği, Almalık şehri yakınlarındaki yol ve geçitlerin ise Çağatay tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir.[4] Bu durumda Cengiz'in yurtluk dağıtımını Karahıtay bölgesini ele geçirdikten hemen sonra ve Harezm seferi başlamadan önce, yani 1218-20 yılları arasında gerçekleştirdiği söylenebilir

Cengiz Han'ın 1220 yılından itibaren başlattığı Harezm seferi, Buhara ve Semerkand gibi tarihi yerleşim merkezlerinin bulunduğu Mâverâünnehr coğrafyasının imparatorluğa katılmasını sağladı. Cüveynî bu gelişme sonrasında Çağatay'ın durumunu "Mâverâünnehr ve Türkistan fethedilince onun ve askerlerinin at koşturduğu saha Semerkand'dan Beşbalık'a kadar genişledi. Gelip gittiği yerlere şahane konaklar yaptılar" sözleriyle anlatmaktadır.[5] Cüveynî'nin bu satırlarından Mâverâünnehr bölgesinin ve doğuda Beşbalık şehrine kadar uzanan Uygur coğrafyasının, Harezmşahlar Devleti'nin yıkılmasından hemen sonra, Çağatay'a tahsis edildiği gibi bir anlam çıkmakta ise de bu doğru değildir. Daha 1209 yılında Cengiz Han'a biat ederek Moğol İmparatorluğu'nun uydu devleti haline gelen Uygur İdikutluğu, Cengiz Han'ın öldüğü dönemde de varlığını sürdürmekteydi. Cengiz Han tarafından beşinci oğul olarak kabul edilen Uygur İdikut'u Barçuk, Harezm üzerine yapılan seferlere iştirak etmiş, Nişabur kuşatmasında bulunmuştu. Dolayısıyla Cengiz Han'ın İdikut'a ait toprakları oğullarından birisine tahsis ettiğini düşünmek pek imkân dâhilinde görünmemektedir.

---

2 Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. I, s. 108.

3 Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. I, s. 283. Bu merkez, günümüzde Çin yönetimindeki Doğu Türkistan'ın İli Kazak Otonom bölgesinde bulunmaktadır. Tarihi Almalık şehri, bu eyalet içerisinde bulunan Gulca şehri yakınlarındadır.

4 Li Chih Chang, *Si yu ki*, s. 76, 85.

5 Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. I, s. 283. Arap istilası döneminden itibaren Orta Asya'nın Amu Derya ile Sir Derya arasındaki kısmı Mâverâünnehr, Sir Derya'nın ötesindeki böl eleri ise Türkistan olarak tanımlanmaktaydı.

Bu bölgelerin Çağatay'a aktarılması Cengiz Han'ın ölümünden sonra, Ögeday Kağan zamanında gerçekleşmiş görünmektedir. Nitekim Cengiz Han'ın öldüğü 1227 tarihinden sonra İdikut Barçuk'un ismi belgelerde görülmez hale gelmiştir.[6] Harezmşahların elinden alınan Mâverâünnehr bölgesi için de benzer bir süreç yaşanmıştır. Tarihçi Reşidüddîn, Mâverâünnehr bölgesinin yönetimi ile ilgili bir anlaşmazlıkta ağabeyi Çağatay'ın hatasını kabul etmesinden Kağan Ögeday'ın çok memnun olduğunu, sadece onu affetmekle kalmayıp Mâverâünnehr bölgesini de ona bağladığını yazmaktadır.[7] Bütün bu olaylar bir arada değerlendirildiğinde Çağatay ulusu sınırlarının Büyük Kağan Ögeday zamanında, yani 1229 yılından sonra belirlenmiş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Moğol İmparatorluğu'nun dört ayrı ulus haline geldiği dönemlerde bile ulusların aralarındaki sınırların nereden geçtiği konusu kesinlik kazanmamıştır. Özellikle Çağatay Hanlığı sınırları, Ögeday sonrası dönemde başlayan iç çatışmalar nedeniyle değişken bir nitelik arz etmekteydi. Bütün bu belirsizliklere rağmen Cüveynî ve Reşidüddîn gibi tarihçilerin kitaplarındaki dağınık veriler bir araya getirildiğinde kabataslak bir sınır çizmek mümkün olmaktadır. Çağatay ulusunun tam olarak şekillendiği dönemde sınırları doğuda Doğu Türkistan'ın Hami ve Turfan şehirleri arasındaki bölgeden başlamakta, batıda Amu Derya'ya kadar uzanmaktaydı. Güney sınırları, Tibet Platosu'nun kuzey yamaçları ve Hindukuş Dağları boyunca batıya ilerleyerek Türkmen Sahra'nın doğu uçlarına kadar ulaşmaktaydı. Kuzey sınırları ise Hive ve Cend şehirleri Cuci ulusunda kalacak şekilde Harezm bölgesinden başlamakta Balkaş Gölü'nün alt hizasından geçerek Güneye, Doğu Türkistan'a doğru devam etmekteydi.[8]

Moğol istilasının Orta Asya etnik yapısı üzerine etkileri

Moğol istilası Çağatay ulusunu oluşturan üç parçadan yalnızca Mâverâünnehr için yıkım olmuştur.[9] Tarihçi Reşidüddîn'in deyimiyle hazinesinin kapılarını açarak Cengiz Han'a biat eden Uygur İdikut'u ve istilacı Karahıtay yönetiminden kurtulabilmek için bağlılık bildiren Kar-

6 Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, s. 69. Ayrıca Uluğ Beg, *Tört Ulus Tarihi*'nde "Çağatay ulusunun payitahtı Beşbalık şehriydi... Hazinesi ve askerleri oradaydı" diye yazar. (s. 182)

7 Reşidüddîn, *Câmiü't-tevârih*, c. II, s. 380.

8 Bu sınırlar harita üzerinde yerleştirildiğinde doğu-batı mesafesinin yaklaşık 2500 km., kuzey-güney mesafesinin ise 1000 km. civarında olduğu görülmektedir. Bu durumda Çağatay ulusunun 2,5 milyon km2 civarında bir toprağa sahip olduğu söylenebilir.

9 Türk tarihçisi Faruk Sümer bu süreci "Moğol istilasının en mühim sonuçlarından birisi de Orta Asya Türk etnografyasını değiştirmiş olmasıdır. Uygur, Karluk, Kıpçak ve diğer on binlerce Müslümanın öldürüldüğü bu istila neticesinde bazı Türk kavimleri çözülerek kavmi hüviyetlerini kaybettiler. Bunlar ile Moğol teşekküllerinin birleşmesinden yeni kavimler meydana geldi ki, bunların dili Türk ve siyasi mazileri Moğol idi." sözleriyle aktarmaktadır. (Sümer, *Oğuzlar*, s. 139). Sümer'in bu satırlarından sanki Orta Asya'ya gelen Moğol nüfusla bu bölgedeki Türk boyları karışmışlar ve ortaya Türk-Moğol karışımı yeni boylar çıkmış gibi bir izlenim doğmaktadır. Ne yazık ki Türk tarihçilik geleneğinde yerleşmiş olan bu yanlış ön kabul, Moğol istilası sonrası Türkistan tarihinin değerlendirilmesinde hatalı bir çıkış noktası haline gelmiştir. Dikkatli bir analiz, birçok tarihçi tarafından üzerinde pek düşünülmeksizin paylaşılan bu inancın doğru olmadığını gösterecektir.

luk hanı, sadece ülkelerini korumakla kalmamışlar, aynı zamanda, Cengiz Han'ın kızlarıyla evlenerek damat yani gürgân olmuşlardı.[10] Karşılığında her ikisinin de ülkeleri imparatorluğa dâhil olacak ve Cengiz Han'ın daha sonraki seferlerine ordularıyla birlikte katılacaklardır. Karluk hanının tek önemli kaybı unvanı oldu. Kendisinden ve oğullarından başkasının 'han' unvanını kullanamayacağını söyleyen Cengiz Kağan, Arslan Han'ın unvanını Arslan Sartaqtay, yani 'Sartların Arslan'ı' olarak değiştirmişti.[11] Gerçekleştirdiği bir suikastla Gürhan'ın tahtına el koyarak Karahıtay ülkesine hâkim olan Nayman Küçlüg ise 1216 yılında ünlü Moğol Komutanı Cebe tarafından mağlup edilmiş ve öldürülmüştü.[12] Böylece Kaşgar, Yarkent, Hoten gibi şehirlerin bulunduğu Tarım Havzası ile Balasagun, Almalık ve Kayalık gibi eski Türk şehirlerinin bulunduğu tarihi Yedisu bölgesi neredeyse hiç savaşmaksızın Moğolların eline geçmiş oldu. Küçlüg'ün ordusundan arta kalan Nayman kuvvetleri ile Karahıtay ordusunun büyük bir kısmı Moğol ordusu içerisindeki birliklere dağıtılmak suretiyle Cengiz Han'ın savaş makinasının büyümesini sağladılar.[13]

Diğer taraftan Moğolların Harezmşahlarla yaptıkları savaş Mâverâünnehr bölgesi için tam bir yıkımla sonuçlanmıştır. Otrar Valisi İnalcuk'un Moğol tüccar grubunun mallarına el koyarak öldürtmesi ve Harezmşah Muhammed'in valisine sahip çıkması, bu seferi Cengiz Han için bir intikam seferi haline dönüştürmüştü.[14] Buhara şehrini ele geçirdikten sonra camide topladığı bölge seçkinlerine karşı yaptığı konuşma Cengiz Han'ın bu seferi nasıl bir cezalandırma arzusu içerisinde gerçekleştirdiğini göstermektedir. Reşidüddîn tarafından aktarılan konuşmasında Cengiz Han, "Ey halk, biliyorsunuz sizler büyük günahkârlarsınız ve yöneticileriniz bir günah tepesinin üzerinde oturuyorlar. Niçin böyle söylüyorum diye soracaksınız. Söylüyorum, zira ben Tanrı'nın gazabıyım. Eğer sizler tarafından büyük günahlar işlenmemiş olsaydı, yüce Tanrı benim gibi birisini size azap çektirmek için göndermezdi" şeklinde konuşmuştu.[15]

---

10 Reşidüddîn, *Câmiü't-tevârih*, c. I, s. 213. Cüveynî, Cengiz Han'a biat eden Karluk hanının Arslan Han' n oğlu olduğunu söyler (*Tarih-i Cihangüşa*, c. 1, s. 133). *Gizli Tarih* Karlukla n üzerine Kubilay Noyan' n gönderildiğini, Arslan Han'ın savaşmadan bağlılık bildirdiğini ve Cengiz Han' n bu nedenle kızın verdiğini yazar. (Onon, *The Secret History of the Mongols*, s. 221)

11 Weatherford, *The Secret History of the Mongol Queens*, s. 64. Moğollar Müslüman olmuş bütün Orta Asyalı grupları milliyetlerine bakmaksızın Sarta'ul (Sart), Müslüman bireyleri de sartaqtai olarak adlandırmaktaydılar. (*Mongol-un ni'uca tobci'an*, s. 46, 62, 108, 109)

12 Cüveynî, aslen Hristiyan olan Küçülük Han'ın Gürhan ailesinden bir kızla evlendiğinde putperest (Budist?) olduğunu, Kaşgar ve Hoten bölgelerindeki Müslümanlara da putperest olmaları yönünde bask yaptığını söylemektedir. (*Tarih-i Cihangüşa*, c. I, s. 123, 128-130)

13 Karah taylar Devleti için bkz. Michal Biran, *The Empire of Karahitay in Eurasian History*. Küçlüg'le Gürhan arasındaki ilişkiler ve Küçlüg'ün sonu için bkz. Reşidüddîn, *Câmi-üt Tevârih*, c. I, s. 228-231.

14 Dönem tarihçileri Cüveynî (*Tarih-i Cihangüşa*, c. I, s. 136-137) ve Bar Hebraeus (*Makhtebhânûth Zabhnê*, s. 357) tüccarla n Sultan Muhammed'in emriyle öldürtüldüğünü yazmaktadırlar. Nesevî ise (*Sultan Celaliddin-i Manguberdi*, s. 75-76) Sultan'ın amcasının oğlu olan İnalcuk'un Cengiz Han' n tüccarların n mallarına el koyabilmek için 'bunlar tüccar veya elçi değil, casusturlar' diyerek sultan kandırdığını aktarmaktad r.

15 Reşidüddîn, *Câmiü't-tevârih*, c. II, s. 247. Bu konuşma Cüveynî tarafından da doğrulanmaktadır (*Tarih-i Cihangüşa*, c. I, s. 157). Bartold, Arap tarihçi İbnü'l Esir'in bu konuda herhangi bir şey söylememiş olmasından yola çıkarak Cengiz Han'ın Buharalılara yaptığı konuşmanın hayali olduğu sonucuna varmaktadır. (*Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 435). Bu konuşma Cüzcanî'de de yoktur.

Cengiz Han, Harezmşahlara karşı 1219 yılının Ocak ayında başlattığı seferinin ilk iki yılı içerisinde askerlerin tamamı öldürülecek şekilde sistematik bir uygulama gerçekleştirilmişti.[16] Yerleşik halkın gençleri, bir sonraki çatışmada ön saflarda kullanılmak için Moğol ordusuna katılmakta, kadın ve çocuklar ise esir olarak götürülmekteydi. Cengiz Han ile görüşmek üzere işgalden yaklaşık bir yıl sonra Semerkand'a gelen Taoist Rahip Chang Chun'un günlüklerinde rastladığımız "Harezmşahlar döneminde Semerkand 100 bin aileyi barındırmaktaydı. İşgalden sonra nüfusun ancak dörtte biri kalmıştı"[17] sözleri yıkımın büyüklüğünü açık olarak göstermektedir.

Harezmşah ordusunun neredeyse tamamını oluşturan Kanglı ve Kimek Türkleri için ölüm kaçınılmaz gibiydi. Dönem tarihçisi Cüveynî, Türk askerlere karşı yürütülen bu sistematik katliamı, Semerkand şehrinin ele geçirilmesinden sonraki olayları anlatırken açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

> Herkesi şehrin dışına çıkardılar. Türkleri Taciklerden ayırdılar. Hepsini on veya yüz kişilik gruplara ayırdılar. Türklerin saçını, Moğollarınki gibi alınlarının üzerinden tıraş ettiler. Güneş batıncaya kadar onların hayatlarının güneşlerini batırdılar. Akşam da katliama devam ettiler. Öldürdükleri erkeklerin sayısı otuz bini bulmuştu. Öldürülenler arasında Barışmas Han, Togay Han, Sersig Han, Ulag Han ve daha 20 kadar Sultan'ın komutanları vardı.[18]

Sultan Muhammed'in ordusuna katılmayan Oğuz Türkleri de Moğol istilasından paylarına düşeni alacaklardı. Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime*'de Sir Derya'nın iki tarafında yaşayan Oğuz halkının büyük bir kısmının şiddetli Moğol baskınlarına dayanamayarak göçüp gittiklerini yazmaktadır.[19] Göçenlerin Horasan ve Azerbaycan bölgelerindeki Oğuz boylarının bir kısmıyla birlikte Anadolu'ya gittikleri bilinmektedir. Diğer taraftan Moğolların istila yolu üzerinde olmayan Mangışlak Yarımadası'nda,

---

Moğol düşmanlıklarıyla tanınan bu tarihçilerin Müslüman bir devlete karşı yapılan ve on binlerce Müslümanın öldürüldüğü bir sefere haklılık kazandırabilecek bir konuşmayı görmezlikten gelmeleri çok normal bir yaklaşımdır. Ayrıca İbnü'l Esir tarihi; Harezmşah' n Moğolistan'a dört aylık bir sefer yaptığı, Cengiz o sırada Güçülük'le savaşmaya gittiği için kad n ve çocukları esir alıp dönerken Cengiz Han' n ona yetişip üç gün üç gece savaştıkları, Cengiz Han' n Kaşgar ve Balasagun gibi şehirlere saldırarak onları yeryüzünden sildiği gibi tarihi gerçeklerle uyuşmayan rivayetlerle doludur. Belli ki İbnü'l Esir'in Moğollarla ilgili aktardığı bilgiler büyük ölçüde söylentilere dayanmaktad r. Bu yazarı kaynak olarak kullanan Arap tarihçilerden Sübki, daha da ileri giderek Cengiz Han ile Harezmşah'ın 1215 tarihinde Otrar önlerinde savaştıklarını ve Cengiz'in yenilerek geri çekilmek zorunda kaldığını yazar. (Sübki, *Tabakatü'ş-şâfi'iyyeti'l-kübra*, c. I, s. 234). Diğer taraftan Cengiz Han ve ardılların n Müslüman ülkelerde yaptıkları katliamları ayrıntılarıyla aktaran İlhanlı tarihçilerinin (Cüveynî ve Reşidüddîn) böylesi bir konuşmayı uydurmalarının mantıksal bir temeli yoktur. İbnü'l Esir de dâhil olmak üzere dönemle ilgili bütün tarihlerde Cengiz Han' n Buharal zenginleri tek tek tespit ettirdikten sonra görüştüğü ve Otrar valisince el konulan malların karşıl ğı olarak savaş tazminatı ödemeye mahkûm ettiği bildirilmektedir. Bu görüşmeler sırasında böylesi bir konuşma yapması da doğaldır.

16 Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. I, s. 151.

17 Li Chih Chang, *Si yu ki*, s. 93.

18 Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. I, s. 170. Reşidüdd^n bu olayı "Bir kamçı boyundan uzun olan hiçbir Kanglı sağ bırakılmadı. 30.000'den fazla insan öldürüldü" şeklinde anlatmaktadır. (*Câmi-üt Tevârih*, c. II, s. 247). Bir diğer dönem tarihçisi Cûzcanî, *Tabakat-ı Nasıri* isimli kitabında Harezmşah'ın Semerkand'da Türkmenler, Halaçlar, Karluklar, Gurlular ve Taciklerden oluşan 60.000 kişi ik bir ordusu bulunduğunu ve Moğolların Semerkand'ı ele geçirdikleri dönemde 50.000 Müslümanı katlettiklerini yazmaktadır. (c. II, s. 979-980)

19 Ebülgazi Bahadır Han, *Şecere-i Tera ime*, s. 75.

Karakum Çölü'nde ve Balkan bölgesinde yaşayan Oğuzlar yerlerini terk etmemişlerdir. Her şeye rağmen Sir Derya bölgesinde kalanlar ise Moğol yönetimiyle uyum sağlayarak varlıklarını sürdüreceklerdir.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra, Moğol İstilası'nın Çağatay coğrafyasını oluşturan bölgelerdeki Türk nüfusu nasıl şekillendirdiğine dair sorunun cevabını verebiliriz.

Uygurlar kendi istekleriyle Cengiz Kağan'a tâbi oldukları için Moğol yönetimi Uygur coğrafyasında garnizonlar kurmaya ve bu bölgeye askeri veya sivil nüfus transferine ihtiyaç duymamıştır. Dolayısıyla Uygur bölgesindeki Türk nüfusunun varlığını koruduğu söylenebilir. Cüveynî'nin Uygur İdikut'u ile ilgili olarak gerektiğinde 50 bin kişilik bir askeri kuvvet çıkarabildiğini yazması bu düşünceyi doğrulamaktadır.[20] Çağatay ulusunu oluşturan ikinci bölge, yani eski Karahıtay coğrafyasında da benzer bir durum söz konusudur. Karluk hanı Arslan Han, Uygur İdikut'u gibi, Cengiz Han'a kendi isteğiyle biat ettiği için Karluk Türklerinin yaşadığı bölgelerde herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Moğollar, Karahıtay coğrafyasının diğer bölgelerini, Gürhan'ı tutuklayarak iktidara el koyan Nayman Küçlüg'e karşı savaşarak ele geçirmişlerdir. Dolayısıyla bu devletin sınırları içerisinde yaşayan Karahıtay, Karluk, Yağma ve Çiğil Türkleri de istiladan zarar görmemişlerdir. Mâverâünnehr bölgesinde ise Moğol istilası Harzemşah ordusunu oluşturan Kanglı ve Kimek Türklerinin tasfiyesine, Oğuz boylarının büyük bir kısmının Orta Doğu'ya ve Anadolu'ya göçüne neden olmuştur.

Diğer taraftan, istilayı gerçekleştiren Moğol ordusu büyük ölçüde Türklerden oluşmaktaydı.[21] Cengiz Han, Harezmşahlar üzerine sefere çıktığı sırada Uygur İdikut, Karluk Arslan Han ve Karahıtay Suknak Tekin, ordularıyla birlikte ona katılmışlar, dolayısıyla Moğol ordusundaki Türk oranını daha da artırmışlardı.[22] Bu gelişmenin doğal sonucu, Mâverâünnehr şehirlerinin çevrelerinde konuşlanan garnizonlardaki askeri varlığın büyük bir kısmını Türklerin teşkil etmesidir. Ayrıca, iskân uygulaması için Cengiz yönetiminin elinde yeterli Moğol nüfus olmaması, Mâverâünnehr bölgesine Çinlilerle birlikte Karahıtay, Tangut ve Uygur gibi Türk grupların getirilip yerleştirilmesine yol açmıştır.

Moğol İmparatorluğu'nun büyümeye devam ettiği yıllarda Orta Asya'dan geçen Avrupalı gözlemcilerin tanımlamaları bu gelişmeyi doğrular niteliktedir. Cengiz Han'ın ölümünden 18 yıl kadar sonra Avrupa'dan Moğolistan'a kadar uzun bir yolculuk yapan Fransisken Rahibi Plano Carpini'nin karşılaştığı insanlar etnik kökenleri açısından değerlendirildiğinde çoğunluğunun çeşitli Türk boylarından (Kıpçak, Nayman, Karahıtay) olduğu görülecektir. Buna karşın gerçek Moğollarla nadiren

20 Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. I, s. 112.
21 Moğol ordusunda başlangıçtan itibaren Türklerin (Tatarlar dâhil) çoğunluğu oluşturduğu konusunda bkz. Allsen, *Mongol Imperialism*, s. 189-194.
22 Reşidüddîn, *Câmi-üt Tevârih*, c. II, s. 241.

karşılaşmıştır.[23] Benzer şekilde, Carpini ile birlikte Moğol Büyük Hanı Güyük'e elçi olarak gönderilen Polonyalı Rahip Benedict'in seyahat notları bu Türkleşme sürecini doğrulayan bir diğer önemli kaynaktır.[24] Benedict, Papalık bürokratları tarafından Latince kaydedilen sözlü anlatısında Mâverâünnehr bölgesinden itibaren Orta Asya'yı 'Turkya'[25] olarak tanımlamakta ve aşağıdaki bilgileri vermektedir:

> Kangitae[26] ülkesinden ayrıldıktan sonra karşılaştıkları ilk büyük yerleşim merkezi olan Yangikent'ten[27] itibaren Turkya topraklarına girdiler ve Turkya'da yaklaşık on gün boyunca seyahat ettiler. Turkya'da Muhammed dinine inanılmaktaydı. Turkya'dan sonra Kara Kıtay, yani Siyah Kıtay isimli bir ülkeye ulaştılar.[28]

Moğol İstilası'nın hemen sonrasındaki dönemlerde bile Orta Asya'nın bir Türk bölgesi olduğunun bir diğer canlı şahidi, dönemin Ermeni Kralı Hetum'dur. Kral Hetum'un 1254 yılında Mengü Kağan ile görüşmek üzere gerçekleştirdiği seyahat esnasında 'Türklerin bölgesinden geçerken tanınmamak için kimliğini gizlediği' aktarılmaktadır.[29] Carpini ve Benedict'ten 27 yıl kadar sonra, Kubilay Kağan zamanında Asya'yı baştanbaşa geçerek Hanbalık'a giden bir diğer Avrupalı, Marko Polo'nun anlattıkları da Moğol yönetimi altındaki Orta Asya'nın, artık, Büyük Türkiye, yani Türkistan olarak tanımlanmaya başlandığını açıkça ortaya koymaktadır. Pamir Dağları'nı aşarak Kuzey Afganistan'dan Doğu Türkistan bölgesine ulaşan Marko Polo, Hoten şehrinden sonraki seyahat programını anlatırken Kaşgar'dan itibaren Lob-Nor Çölü'nün bitimine kadar olan bölgelerin Büyük Türkiye'ye ait olduğunu söylemektedir. Daha sonra konakladığı Çerçen şehrini de "Di Ciarcia é una provincia della Grande Turqhia' yani Çerçen Büyük Türkiye'nin bir bölgesidir" şeklinde tarif etmektedir.[30] Marko Polo'nun Büyük Türkiye olarak tanımladığı bölge, Mâverâünnehr'den başlayıp Doğu Türkistan'ın en doğu uç noktasına kadar uzanmaktadır.[31]

Bütün bu veriler bize Moğol İstilası'yla birlikte Orta Asya'daki Türk boylarından Kimek ve Kanglıların tasfiye edildiğini, Oğuz boylarının bir

---

23 Hildinger, *Introduction*, Carpini'nin *Historia Mongolorum*'u içerisinde, s. 25.

24 Benedictus, *De itinere fratrum minorum ad Tartaros que Frater Benedictus Polonus viva voce retulit*

25 Benedictus, Arap ve Fars tarihçilerinin Türklerin yurdu anlamını verdikleri Türkistan sözcüğünün Latincesi olarak Turkya'yı kullanıyor.

26 Deşt-i Kıpçak'ın doğu bölümünde Kanglı Türklerinin yaşadığı coğrafya kastediliyor.

27 Aral Gölü'nün doğu kıyısında, Sir Derya-Aral bileşkesindeki Yenikent (Yangıkent) kastediliyor.

28 "Post terram Kangitarum venerunt Turkyam, ubi primo invenerunt magnam civitatem Iankynt, facientes circa decem dietas per eamdem Turkyam; habet Turkyam legem Machometi. Post Turkyam intraverunt terram que vocatur Karakytai, i dest nigri Kitay..." Benedictus, *De itinere fratrum minorum...*, s. 381.

29 Hetum, *History of the Tartars*, s. 29.

30 Marco Polo, *I. Viaggi di Marco Polo*, s. 59, 61. Kaşgarlı Mahmud'un Çurçan olarak adlandırdığı Çerçen şehri, Tarım Havzası'nın güneydoğusunda, Taklamakan Çölü'nün güney kısmından geçen tarihi İpek Yolu üzerinde, Altın Dağları'nın kuzey kısmında yer almaktaydı. Günümüzde Doğu Türkistan'da oluşturulan Bayangolin Moğol Özerk İli içerisinde yer almaktadır.

31 Marko Polo'nun seyahati döneminde Anadolu'nun büyük bir kısmı Anadolu Selçuklu Devleti'nin elindeydi. Anadolu için Turquie deyimi Haçlı seferlerinden itibaren kullanılmaya başlanmış olmakla birlikte henüz bu deyim yaygınlaşmadığı için Polo, Anadolu'dan, "Turcomania" olarak bahsetmektedir. (*I. Viaggi di Marco Polo*, s. 17). Buna karşın günümüzde Türkistan Cumhuriyetleri ve Doğu Türkistan bölgelerini kapsayan Orta Asya coğrafyasını "Grande Turchia" olarak tanımlamaktadır.

kısmının göçe zorlandığını göstermektedir. Başta Uygurlar ve Karluklar olmak üzere diğer Türk boyları ise istiladan etkilenmemişlerdir. Ayrıca Moğol ordusuyla birlikte bir kısım Uygur, Karluk, Karahıtay ve Nayman Türklerinin Mâverâünnehr'e kaydırılmaları söz konusudur. Yukarıda aktardığımız Avrupalı seyyahların tanımlamaları, Moğol İstilası'yla birlikte, daha önce Mâverâünnehr sınırlarının ötesi, yani, Sir Derya'nın doğusundaki bölgeler için kullanılmakta olan Türkistan kavramının artık Mâverâünnehr bölgesini de kapsayacak şekle dönüştüğünü göstermektedir. Bir diğer deyişle Çağatay ulusunun sınırları aynı zamanda Büyük Türkistan'ın da sınırları haline gelmiştir.

Çağatay ulusunda idari yapı

Çağatay ulusundaki siyasi ve idari yapı, hanlığı oluşturan kısımların Cengiz İmparatorluğu'na katılış şekillerine ve katıldıkları dönemde geçerli olan koşullara bağlı olarak farklılıklar göstermektedir İmparatorluğa ilk katılan bölüm Beşbalık, Karahoço gibi şehirleri barındıran Turfan bölgesiydi. Uygur İdikut'u Barçuk, daha 1209 yılında ülkesinin şeklen bağlı olduğu Karahıtay yönetimine karşı ayaklanmış, bölgedeki Karahıtay valisini hapsettikten sonra oğullarını göndererek Cengiz Han'a bağlılık bildirmişti.[32] Moğolların alfabelerinin olmayışı nedeniyle Cengiz Han'ın Uygur alfabesinin kullanılması yönünde karar alması ve yönetimde çok sayıda eğitimli Uygur bürokratı istihdam etmesi Moğol-Uygur siyasal ilişkisini bir üst kademeye taşımış, Uygurları Moğol kültürünün ve dış politikasının elçileri haline getirmişti. Daha sonra Barçuk, Cengiz Han'ın Karahıtay, Harezmşah ve Tangut seferlerine ordusuyla birlikte katılacaktı.[33] Bu hizmetleri nedeniyle Cengiz Han, ülkesini yönetme konusunda İdikut'u serbest bırakmıştı. İdikutların kendi ülkelerini neredeyse bağımsız bir şekilde yönetmeleri süreci Mengü Kağan döneminde sona erecektir. 1251 yılında iktidara gelen Mengü Kağan, Ögeday ailesine karşı yürüttüğü hanedan içi hesaplaşmasına Uygur İdikut'unu da dâhil ederek yargılatmış ve öldürtmüştür.[34]

Karahıtay ülkesinin fethedilmesinden sonra Cengiz Han, Almalık bölgesini, Küçlüg tarafından öldürülen bölge hâkimi Ozar'ın oğlu Signak Tekin'e vermişti. Ayrıca Tekin'i Cuci'nin kızlarından birisiyle nişanladı. Karluk hanı Arslan'ın oğluna da kendi kızlarından birisini vererek Kayalık bölgesine gönderdi.[35] Böylece Cengiz Han, kendi istekleriyle biat eden yerel hanedanların varlıklarını korumalarına izin vermiş oluyordu. Cengiz Han'ın bu yardımlarına karşılık olarak her ikisi de Harezmşahlar seferine askerleriyle birlikte katılarak destek vereceklerdir. Cengiz Han,

32 Onon, *The Secret History of the Mongols*, s. 221.
33 Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. I, s. 110-111.
34 Kazvînî, Uygur İdikut'unun Müslümanlara karşı bir katliam planladığı için öldürüldüğünü yazar. (*Tarih-i Güzide*, c. II. s. 142.)
35 Cüv ynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. I, s. 133-134.

aile bireylerine yurtluk dağıtımı yaptığında bu iki yöresel beyin topraklarının da içinde bulunduğu tarihi Yedisu bölgesini Çağatay'a vermişti. Yüksek yaylaları, geniş vadileri, otlakları ve zengin akarsularıyla Balkaş Gölü'nden Tiyenşan (Tengri) Dağları'na kadar uzanan bu bölge, göçebe bir ulus için ideal bir yaşam alanıydı. Nitekim Çağatay hanları, neredeyse yüzyıl boyunca, Almalık şehri merkez olmak üzere yaşamlarını bu coğrafyada sürdüreceklerdir. Moğol yönetimi güneydeki Tarım Havzası'nda bulunan Kaşgar, Hoten gibi yerleşim merkezlerine, aynen Karahıtayların yaptığı gibi vergileri toplayıp düzeni sürdürecek bölgesel yöneticiler göndereceklerdir.

Harezmşahlara yönelik seferin ilk iki yılı içerisinde ele geçirilen Mâverâünnehr bölgesindeki şehirler için Cengiz Han, tayin ettiği görevliler aracılığıyla savaş tazminatı olarak değerlendirilebilecek bir vergilendirme uygulaması başlatmıştı. Kuşkusuz bu işlem şehir yağmalandıktan ve yakılıp yıkıldıktan sonra gerçekleştirilmekteydi. Buhara şehrinden kaçan bir şahsın Cüveynî tarafından aktarılan 'geldiler, yıktılar, yaktılar, öldürdüler, götürdüler ve gittiler' tanımlaması Moğol İstilası'nı en özlü bir şekilde anlatmaktadır.[36] Cengiz Han, ele geçirilen her şehir için, savaş tazminatını ve vergileri toplamak, ayrıca güvenliği sağlamak amacıyla "daruga" adı verilen sivil görevliler tayin etmekteydi. Moğol yönetiminin muhtemelen Karahıtaylardan kopya ettiği bu uygulamayı bütün yerleşim yerlerinde gerçekleştirdiği, Timur Melik isimli bir Harezmli komutanın Moğollarla savaşı anlatılırken yapılan tanımlamadan anlaşılmaktadır.[37] Bu arada Cengiz Han, ayrıca çıkardığı bir fermanla, Harezmşahlardan ele geçirilen bütün şehirlere askeri yöneticiler de tayin etmişti.[38] Büyük şehirlerin yönetimi konusunda bilgi sahibi olmayan Moğolların bu sorunu nasıl çözümledikleri konusu *Gizli Tarih*'te şöyle anlatılmaktadır:

> Sartaul halkı zapt edildikten sonra Cengiz Han şehirlerin hepsine askeri komutanlar tayin edilmesi konusunda ferman çıkardı. Urgenç şehrinden, Sartaul'ların Harezm kabilesinden olan Yalavaç ve Mesud isimli bir baba-oğul geldi. Cengiz Han'a şehirlerin kanunları (yasa) ve âdetleri (yosun) hakkında bilgi verdiler. Yasa ve yosun konusunda bilgili olduklarını anlayan Cengiz Han oğul Mesud'u bizim bölge komutanlarıyla birlikte Buhara, Semerkand, Urgenç, Kaşgar, Yarkend ve Hoten şehirleri için görevlendirdi.[39]

36 Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. I, s. 159.

37 Timur Melik Harezm'de asker toplayıp Barcılıg Kent'e yürüdü ve oranın Moğollar tarafından tayin edilmiş olan hne'sini (Darugacı) öldürdü ve tekrar Harezm'e döndü (*Tarih-i Cihang şa*, c. I, s. 148.

38 Onon, *The Secret History of the Mongols*, s. 253.

39 Mo ollar Mâverâünnehr'de yaşayan halka Sartaul adını vermekteydiler. (Onon, *The Secret History of the Mongols*, s. 254). "Yalavaç" Türk dilinde elçi anlamına gelmektedir. Başlangıç dönemlerinde Harezmli Mahmud, Cengiz Han için elçilik görevi de yaptığından Mahmud Yalavaç olarak anılmaya başlanmıştır. *Gizli Tarih*, Mâverâünnehr ve Tarım havzası şehirleri için Mâverâünnehr'de Mesud'un görevlendirildiğini, babasının ise Cengiz Han'ın yanında kalıp daha sonra Çin'de görevlendirildiğini yazar. Fakat bu doğru de ildir. Çünkü Mâverâünnehr şehirleri için ilk olarak görevlendirilen kişi baba Mahmud Yalavaç'tır. O lu onun idaresinde görev yapmıştır. Mahmud Yalavaç, Ögeday Kağan'ın ölümünden kısa bir süre önce Çin'e tayin edilecek, oğlu ise onun Mâverâünnehr'deki görevini devralacaktır (Cüveynî, *Tarih-i Cihang şa*, c. I, s. 151, 159)

Böylece Cengiz Han, Mâverâünnehr'in zapt edilmesiyle birlikte, büyük yerleşim merkezleri için doğrudan Kağan'a bağlı çalışacak sivil ve askeri nitelikte ikili bir yönetim modelini uygulamaya koymuş oluyordu. Moğol İmparatorluğu'nun sınırları içerisindeki Türk coğrafyalarında sivil yönetici için "darugacı", askeri yönetici için ise "baskak" deyimi kullanılmaktaydı. İmparatorluğun büyümesiyle birlikte bu sözcükler bölgelere göre farklı şekillerde kullanılmaya başlanacaktır. Söz gelimi darugacı adlandırması Fars coğrafyasında "şahne", Kubilay'ın Yuan Devleti'nde "daluhuaci" (Çincede Taishou veya Taishouya), Rus coğrafyasında "daroga" olarak adlandırılacaktır. Benzer şekilde Türk coğrafyasında askeri yetkili için kullanılan baskak deyimi Moğolcada "tammaci", Yuan Devleti'nde "tanmachi", Çincede "duvei" veya "duveiya", Rusçada Altın Ordu etkisiyle "baskak" şeklinde kullanılacaktır.[40]

Moğolca daru (basmak) kökeninden gelen darugacı sözcüğünün Karahıtay devletinde askeri ve sivil yetkilere sahip valiler için kullanılan baskak deyiminden esinlenilerek oluşturulduğu düşünülmektedir. Fakat Moğollar bu sözcüğü sadece sivil yöneticiler için kullanmışlardır. İşgal ettikleri bölgelerde, özellikle direniş gösteren şehirlerin yakınında kurulan garnizonlara tayin edilen askeri yöneticileri ise tamma (veya tammaci) olarak adlandırmışlardır. Fakat bu iki görev arasında çok keskin bir ayrışma yoktur. *Gizli Tarih,* Mengü Kağan'ın Bağdat bölgesini zapt eden Çormaqan Korçi'nin o bölgede tamma olarak kalması ve her yıl merkeze altın, kumaş, inci, sedef, at, deve ve yük hayvanları göndermesi konusunda emir çıkarttığını yazmaktadır. Buradan çıkan sonuç tammaci'lerin sadece askeri konularda değil aynı zamanda sivil konularda da görev yapabildikleridir. Yuan shi'de tammaci'ye bağlı birliklerin Moğol olmayan kabilelerden ve milletlerden gelen askerlerce oluşturulduğu, Moğol askerlerin ise kağanın hassa ordusu şeklinde görev yaptığı bildirilmektedir.[41]

Diğer taraftan bir bölgeye darugacı veya tammaci tayinindeki ölçünün ne olduğu çok açık değildir. Kesin olmamakla birlikte, İlhanlı tarihçilerinin yazdıklarından, kendiliğinden teslim olan şehirlere darugacı, savaşarak teslim olanlara ise tammaci tayin edildiği gibi bir izlenim doğmaktadır. Bazen bir bölgeye her ikisinin de tayini söz konusu olabilmektedir. Nitekim *Gizli Tarih*'te Moğol ordularının Kıpçak ve Rus bölgelerinin işgalinden sonra geri dönüşleri anlatılırken "alsa'üljü daruqacin tamacin i talbiju qariba" yani "darugacıları, tammacileri tayin ettikten sonra geri döndüler" denmektedir.[42] Buna karşın *Yuan shi*'nin 1223 yılına ait kayıtlarında Cengiz Han'ın batıda ele geçirdiği bütün şehirlere da-lu-hua-chi (darugacı) tayin ettiğinden bahsedilmektedir.[43]

40 *Gizli Tarih* de dâhil olmak üzere Cüveynî, Reşidüddîn gibi dönem tarihçilerinde ve *Yuan shi* gibi Yuan dönemi tarihlerinde bu sözcüklerin kullanımı ve tanımı konusunda farklı yorumlar yapılabilecek karışıklıklar söz konusudur. Bu nedenle günümüz tarihçileri arasında bu sözcüklerin içerikleri ve anlamları konusundaki tartışmalar hâlâ devam etmektedir. Bu tartışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.. Ostrowski, *The Tamma and the Dual-Administrative Structure of the Mongol Empire.*

41 Hsiao, *Military Establishment of the Yuan Dynasty,* (*Yuan shi* 1/2a), s. 73.

42 *Mongol-un ni'uca tobci'an,* s. 274; Pelliot, s. 114.

43 Bretschneider, *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources,* c. I, s. 288.

Başlangıçta yalnızca vergileri toplamakla yükümlü olan darugacıların yetki ve sorumlulukları imparatorluğun büyümesine paralel olarak artacaktır. *Yuan Tarihi*'ne (*Yuan shi*) göre darugacı'nın görevleri 'bölgedeki vergileri toplayarak kağanlık merkezine göndermek, bölge halkından asker toplamak, nüfus sayımı (hayvan ve mal varlığıyla birlikte) yapmak ve sorumlu olduğu coğrafyada imparatorluk genelinde kesintisiz olarak çalışan posta sistemi (yam) yoksa kurmak, eğer varsa, çalışmasını sağlamak şeklinde sıralanmaktadır.[44] Tarihçi Bartold, darugacilerin bu görevlerine bölgesel istihbarat toplayıp kağanlık merkezine iletmeyi de eklemektedir.[45]

Mâverâünnehr bölgesinin işgalinden sonra bölgeye darugacı olarak tayin edilen ve Cengiz Han'ın ölümünden sonra yetkileri genişletilerek bölge valisi konumuna yükseltilen Mahmud Yalavaç, Çağatay Hanlığı'nın mali ve idari şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. *Gizli Tarih*'teki Yalavaç ailesi ile ilgili bilgilerden yola çıkan bazı tarihçiler, Mâverâünnehr bölge yönetiminin işgalin hemen ardından bu aileye devredildiğine inanmışlardır. Bölgenin yönetimi ile ilgili bir diğer karışıklık nedeni de Cüveynî'nin "Cengiz Han Semerkand'ın fethine kadar Buhara bölgesinin valiliğine Tuşa Baskak'ı tayin etti. O Buhara'nın imarı için az da olsa bir şeyler yaptı" sözleridir.[46] Cüveynî hariç, dönem tarihlerinin hiçbirisinde Tuşa Baskak ismi geçmemektedir. Bir diğer deyişle tuşa sözcüğü bir özel isim olmayıp Çince 'darugacı'nın karşılığı olan tai-şu unvanının söylenişidir. Cüveynî, tai-shu deyimini "tuşa" olarak aktarmıştır. Nitekim Mâverâünnehr işgalinin hemen ertesi yılı bölgeye gelen Taoist Chang-Chun'un seyahatnamesinde, 1221 yılı Aralık ayında Semerkand'a geldikleri ve orada Kitan kökenli tai-shu, yani, bölge valisi Yeh-lü A-hai tarafından karşılandıkları anlatılmaktadır.[47]

Cengiz Han'ın sağlığında Yalavaç ailesinin ne gibi görevlerde bulundukları ile ilgili tam bir açıklık yoktur. Cengiz Han'ın yerine Büyük Kağan seçilen Ögeday, tahta oturur oturmaz iki önemli tayin yapmış, Mahmud Yalavaç'ı Türkistan şehirlerinin sorumluluğuna getirirken, Kuzey Çin bölgesini de bir diğer güvendiği adamına, Yeh-lü Ch'u-ts'ai' ye emanet etmiştir.[48] Yalavaç'ın bu atama öncesinde, yani Cengiz Han döneminde yine Mâverâünnehr şehirlerinin vergilerini toplayan mobil darugacı şeklinde görev yaptığı düşünülebilir. Cüveynî, Mahmut Yalavaç'ın göreve getirilmesinden sonraki durumu şöyle anlatmaktadır:

> Buhara yönetimi Yalavaç'ın usta ellerine bırakılınca onun adalet mıknatısı oraya buraya dağılmış olan Buharalıları tekrar vatanlarına çekti. Yalavaç'ın üstün gayretleri sayesinde şehrin imar işleri büyük bir ilerleme gösterdi ve tarihinin en yüksek seviyesine çıktı.[49]

44 Ostrowski, *The Tamma and the Dual-Administrative Structure of the Mongol Empire*, (*Yuan shi*, 7/16), s. 273.
45 Bartold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 426. Bartold, darugacının sadece sivil yönetimle yetinmeyip ayrıca askeri görevler de yürüttüğünü yazmaktadır.
46 Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. I, s. 159.
47 Li Chih Chang, *Si yu ki*, s. 92.
48 Rachewiltz, *In the Service of the Khan: Eminent Personalities of the Early Mongol-Yuan Period 1200-1300*, s. 123.
49 Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. I, s. 159.

Mahmud Yalavaç bu göreve sözde Ögeday ve Çağatay'ın ortak kararıyla getirilmişti ve bölgede her ikisinin de temsilcisi konumundaydı. Fakat uygulamada doğrudan Büyük Han'a, yani, Ögeday'a bağlı olarak çalışmaktaydı. Yalavaç, Özgend şehrini merkez olarak seçmişti ve oluşturduğu bir darugacılar ekibiyle bütün Türkistan şehirlerinin ekonomilerini kontrol ediyordu. Zaman içerisinde o denli güçlü ve bağımsız bir yönetici haline geldi ki Çağatay Han ve veziri Habeş Amid onun yetkilerini sınırlandırmak üzere bir mücadele başlatmak zorunda kaldılar.[50]

1238 yılında Moğol yönetimine karşı Buhara'da ortaya çıkan Tarabi İsyanı, Mahmud Yalavaç'ın yönetimi açısından belirleyici oldu. İsyan sonrasında Buhara'ya gelen Yalavaç, şehirde büyük bir cezalandırma katliamı yapmak isteyen Moğol ordu komutalarına karşı çıktı ve Ögeday Kağan'ı ikna ederek halkın affedilmesini sağladı.[51] Olayı başarılı bir şekilde yönetmiş olmasına karşın bu isyan Çağatay ve veziri Habeş Amid tarafından bir şekilde Yalavaç ile ilişkilendirilmiş gibi görünmektedir. Zira isyandan kısa bir süre sonra Mahmud Yalavaç imparatorluk merkezine çekilecek ve daha sonra da Kuzey Çin bölgesi sorumluluğuna getirilecektir.

Diğer taraftan Ögeday, Mâverâünnehr bölgesindeki şehirlerin yönetiminde Çağatay'ın etkinliğinin artmasına izin vermiş olmakla birlikte kontrolü bütünüyle elden bırakmamıştı. Mahmud Yalavaç'ın yerine oğlu Mesud'u getirerek kendisinin bölge üzerindeki hakimiyetini devam ettirecekti. Ögeday'ın imparatorluktaki yeni düzenlemelerini Reşidüddîn şu sözlerle anlatmaktadır:

> Kağan Kıtay bölgesinin tamamını Sâhib-i Mahmud Yalavaç'a verdi. Uyguristan'daki Beşbalık ve Kara Hoço'dan itibaren, Hoten, Kaşgar, Almalık, Kayalık, Semerkand ve Buhara dâhil Amu Derya'ya kadar olan bölgeleri Yalavaç'ın oğlu Mesud'a gitti. Horasan'dan Anadolu sınırlarına ve Diyarbakır'a kadar olan bölgeler Emîr Görgüz'e bağlandı. Onlar bütün bu bölgelerin gelirlerini topladılar ve kağanın hazinesine gönderdiler.[52]

Ögeday'ın kağanlığı döneminde kendi ulusunu yönetmekte olan Çağatay, İlhanlı tarihçileri Cüveynî ve Reşidüddîn tarafından cesur, atılgan ve sert mizaçlı bir insan olarak tanımlanmaktadır.[53] Daha babasının sağlığında Cengiz Han yasalarını korumak ve kollamakla görevlendirilmişti. Ögeday'ın kağanlığı boyunca her konuda kardeşine yardımcı olmuş, fakat bir taraftan da kendi ulusundaki büyük şehirler üzerinde var olan kağanlık kontrolünü azaltabilmek için elinden gelen çabayı göstermişti. Muhtemelen Buhara isyanı sonrasında bu mücadelesinde başarılı olmuş ve Ögeday, Mâverâünnehr şehirlerinin kontrol yetkisini kısmen Çağatay'a devretmişti. Dönem tarihçisi Cûzcanî, Mâverâünnehr, Fergana ve Türkistan gibi bölgelerde Çağatay'ın askerlerinin konuşlandığından

50 Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 380.
51 Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. I, s. 165.
52 Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 345.
53 Cüveynî, *Tar h-i Cihangüşa*, c. I. s. 283-284; Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 374 ve 380

bahseder.[54] Fakat büyük şehirler dışında konuşlanan büyük garnizonlardaki birliklerin doğrudan büyük kağana, yani Ögeday'a bağlı olduğu bilinmektedir. Cüveynî'nin anlatışına göre 1238 yılında ortaya çıkan Buhara isyanı sırasında bölge askeri sorumlusu eski askeri Vali Yeh-lü A-hai'nin oğlu Yeh-lü Mien-su-ko'dur (Tesko) ve doğrudan büyük kağan tarafından tayin edilmiştir.[55] Ayrıca Ögeday, ağabeyine saygı maskesi altında büyük oğlu Güyük'ü Çağatay'ın muhafız birliğinde görevlendirmiş, böylece ağabeyini doğrudan kontrol edebilme imkânına kavuşmuştu.[56] Mâverâünnehr'deki Moğol yönetimine karşı ortaya çıkan en büyük başkaldırının bastırılması esnasında ne Çağatay'ın ne de komutanlarının adının hiç geçmemesi, Cengiz Han'ın ölümünden 10 yıl sonra bile Çağatay ulusunun yönetiminin büyük ölçüde kağana bağlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Diğer taraftan Cengiz yasalarına aşırı bağlılığı, kurban kesme ve akarsuda abdest alma gibi İslami uygulamalara karşı aşırı sert tutumu nedeniyle Müslüman tarihçiler Çağatay ile ilgili olarak çok olumsuz bir portre çizmektedirler. Çağatay ile ilgili bölüme "Tanrının laneti üzerine olsun" şeklinde başlık koyan Cüzcanî, o'nun, kardeşi Ögeday'ı 'bütün Müslümanları öldürtmek' yönünde etkilemeye çalıştığını yazmaktadır.[57]

Çağatay ulusunda siyaset

Çağatay'ın ölüm tarihi ile ilgili bilgiler bir hayli çelişkilidir. Cüveynî Çağatay'ın Ögeday Kağan'dan sonra öldüğünü belirtirken Reşidüddîn Büyük Kağan'dan 7 ay önce, 1241 yılında öldüğünü yazmaktadır.[58] Büyük Kağan'ın ölümünden itibaren imparatorluk Güyük'ün kağan seçileceği 1246 yılına kadar, neredeyse 4 yıl devam edecek bir karışıklık dönemine girmişti.[59] Bu dönemde devâsâ Moğol imparatorluğu, fiilen, Ögeday'ın karısı Töregene Hatun tarafından yönetilmiştir. Töregene Hatun, Yalavaç ailesine karşıydı ve Mahmud Yalavaç ile oğlu Mesud'un tutuklanması için emir çıkarttı. Bunun üzerine Mahmud Yalavaç, Ögeday'ın oğullarından Kotan'a, Türkistan ve Mâverâünnehr Valisi Emîr Mesud Beg ise ise Batu'ya sığındılar.[60] Ögeday'ın ölümüyle ortaya çıkan yönetim boşluğu Çağatay ulusunu kimin yöneteceği konusunda da bir karışıklığa yol açmıştı. Çağatay Han, tahtını, torunu Kara Hülagu'ya bırakmıştı. Fakat 1246 yılında Büyük Kağan seçilen Güyük, oğullar dururken torunların iktidara geçemeyecekleri iddiasıyla Kara Hülagu'yu görevden aldı ve yerine Çağatay'ın

54 Cûzcanî, *Tabakat-ı Nasırî*, c. II, s. 1146.
55 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Paul D. Buell, *Sino-Khitan Administration in Mongol Bukhara, Journal of Asian History*, Vol. 13, No: 2 (1979), s. 121-151.
56 Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 375.
57 Cûzcanî, *Tabakat-ı Nasırî*, c. II, s. 1146.
58 Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. I. s. 283; Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 376.
59 Kağan seçimindeki gecikme, Rusya seferi sırasında başlayan bir anlaşmazlık nedeniyle Altın Ordu hanı Batu'nun Güyük'e karşı çıkmasından kaynaklanmaktaydı.
60 Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 390-391.

beşinci oğlu Yesü Mönke'yi tayin etti.[61] Bu arada Güyük Kağan, annesi Töregene Hatun tarafından tutuklanma emri çıkartılan Mahmud Yalavaç ve oğlu Mesud'u affederek eski görevlerine iade etmişti. Böylece Çağatay Hanlığı bünyesindeki büyük şehirlerin ekonomik yönetimi yeniden Emîr Mesud Beg'e bağlanmış oluyordu.

Kağan Güyük'ün saltanatı kısa sürdü. Yerine 1251 yılında Büyük Kağan seçilen Mengü, kağanlık konusunda kendisine büyük destek veren Batu'yla birlikte Ögeday ve Çağatay ailesinden gelen prenslere karşı büyük bir tasfiye harekâtı gerçekleştirdi. Reşidüddîn bu uygulamanın nedenini Ögeday ailesinden gelen Şiramün, Naku ve Totak isimli prenslerin Mengü Kağan'a karşı planladıkları bir suikast girişimine bağlamaktadır.[62] Mengü Kağan'ın tahta çıktığı sırada Karakurum'da bulunan Fransisken Papazı Rubruck, bu tasfiye sırasında, çoğunluğu Ögeday ve Çağatay ailelerinden gelen prenslerin oluşturduğu 300'den fazla Moğol seçkininin öldürüldüğünü söylemektedir.[63] Güyük Kağan tarafından Çağatay ulusu tahtında oturtulan Yesü Mönke de idam edilenler arasındaydı.[64] Mengü Kağan, Yesü Mönke'nin yerine, kendi yanında bulunan Kara Hülagu'yu tayin etmişti. Fakat Kara Hülagu imparatorluk başkentinden Çağatay ulusuna giderken yolda hayatını kaybetti. Ortaya çıkan iktidar boşluğu, Büyük Kağan'ın desteğiyle Kara Hülagu'nun karısı Orgina Hatun tarafından doldurulacak ve oğlu Mubarekşah'ın naibi olarak Çağatay ulusunu o yönetecekti. Orgina Hatun'un iktidarı Mengü Kağan ölünceye kadar devam edecektir.[65]

Mengü Kağan sonrası dönemde yaşanan olaylar, imparatorluğun diğer üç parçasında, yani İlhanlı, Altın Ordu ve Yuan kesimlerinde ciddi bir güç birikimine ve merkezden kopmaya yol açarken Çağatay ulusunda Çağatay'ın ölümünden bu yana devam eden yönetim kargaşasının daha da derinleşmesine neden olmuştu. Mengü'nün ölümünden sonra hanedan ailesinin tamamının katılmadığı bir kurultayla Tuluy'un diğer oğlu Kubilay, Büyük Kağan seçildi. Fakat kardeşi Arık Böke, imparatorluk merkezini Çin'deki Hanbalık'a (Pekin) taşımak ve Cengiz Han'ın prensiplerini göz ardı etmek gibi uygulamaları nedeniyle Kubilay'ın kağanlığını tanımamış ve Karakurum'da kendi kağanlığını ilan etmişti. İki kardeş, imparatorluğun diğer kısımlarından destek arayışındaydılar. Kubilay, Çağatay ulusunu idare eden Orgina Hatun'un yerine kendisiyle birlikte olan Çağatay'ın torunlarından Abişka'yı han tayin etti. Fakat Abişka Moğolistan'dan geçerken Arık Böke tarafından yakalanarak öldürüldü.[66]

61 Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 376.
62 Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 405.
63 Rub uck, *The Journey of William of Rubruck*, s. 164.
64 Reşidüddîn'e göre Mengü Kağan Yesü Mönke'yi öldürme görevini Çağatay ulusu hanlığına tayin ettiği Kara Hülagu'ya vermiş, fakat onun yolda ölmesi üzerine bu infaz işlemi karısı Orgina Hatun tarafından gerçekleştirilmiştir. (*Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 372)
65 Cüveynî, Mengü Kağan tarafından 1253 yılında batıya gönderilen Hülagu'nun Çağatay ulusu siyasi merkezi Almalık şehrinde Or ina Hatun ta afından ağırlandığını söylemektedir (*Tarih-i Cihangüşa*, c. III, s. 60)
66 Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 376.

Kubilay'ın bu uygulamasına karşı Arık Böke, iktidar mücadelesinde kendisine destek veren Algu isimli Çağataylı bir prensi Çağatay ulusu hanlığına tayin etti. Bir süre sonra Kara Hülagu'nun dul eşi Orgina hatun ile evlenen Algu, Çağatay ulusunun yeni hâkimi olacaktı.

1265 yılında vefat eden Algu'nun yerine Orgina Hatun ve Çağatay ulusu komutanları ittifakla Kara Hülagu'nun oğlu Mubarekşah'ı getirdiler.[67] Bu arada Çağatay ulusunun desteğini kaybeden Arık Böke, Kubilay Kağan'a karşı olan mücadelesini sonlandırmış ve imparatorluk merkezine giderek teslim olmuştu. Bu gelişmenin ardından Kubilay, kendi onayı olmaksızın Çağatay ulusunun başına geçirilen Mubarekşah'ı kontrol altına alabilmek için Çağatay'ın torunlarından Barak'ı Türkistan'a gönderdi. Çağatay'ın yarlığına göre ulusu ikisi birlikte idare edeceklerdi. Barak, Müslüman olduğu için ordu komutanlarının desteğinden yoksun olan Mübarekşah'ı kısa bir süre içerisinde devre dışı bıraktı ve Çağatay ulusunda kontrolü ele geçirdi.[68]

Diğer taraftan isyancı Arık Böke'nin yerini Ögeday'ın torunlarından Kaydu almış, yurtluk bölgesi Kayalık'ta konuşlanarak Mengü Kağan döneminde Ögeday ailesinin elinden alınan toprakları yeniden ele geçirebilmek için bir mücadele yürütmeye başlamıştı. Kaydu da aynen Arık Böke gibi, Kubilay Kağan'ın Cengiz Han'ın yasalarından uzaklaşmasını ve başkenti Shangdu'ya taşımasını eleştirmekteydi.[69] 1266 yılından itibaren Barak ile Kaydu arasında başlayan çatışmalar ve ardından gelen uzlaşma Çağatay ulusunda yapının değişmesine ve dengelerin yeniden kurulmasına yol açacaktı.

Barak ile Kaydu arasında Ceyhun nehri boylarında yapılan ilk savaştan Çağataylı Prens Barak galip çıktı. Bunun üzerine Kaydu, Altın Ordu hanı Mengü Timur'dan yardım talep etti. Mengü Timur'un amcası Berkeçer komutasında gönderdiği 50.000 kişilik kuvvet dengeleri Kaydu lehine çevirdi ve yapılan ikinci savaşı kaybeden Barak, Mâverâünnehr içlerine çekilmek zorunda kaldı. Barak, silahlı mücadele ile Altın Ordu'nun desteğine sahip Kaydu'yu yenemeyeceğini anlamıştı. Diğer taraftan Kaydu, Mâverâünnehr bölgesindeki savaşı sonlandırarak doğuda Kubilay'a karşı yürüttüğü mücadeleye yoğunlaşmak istiyordu. Sonuç olarak Ögeday ailesi prenslerinden Kıpçak'ın aracılığıyla barış görüşmeleri başladı.

1269 yılında Talas'ta Çağatay, Ögeday ve Cuci ailesi temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilen kurultayda Çağatay ulusunun sonraki onlu yıllarını şekillendirecek önemli kararlar alınacaktı.[70] Öncelikle Mâverâünnehr

67 Karşı, *Mulhakât al-surah*, s. 138, Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, c. II. s. 376.
68 Karşı, 138; *Muizzü'l Ensab* (32a) Barak'ın Hicri 662 yılında (1263/1264) Çağatay ulusuna padişah olduğunu kaydetmektedir.
69 Vassâf, *Tarih-i Vassâf*, s. 66.
70 Reşidüddîn'e göre kurultay 1269 yılı (Hicri 667) bahar aylarında Talas Kencek otlaklarında Barak, Kaydu ve Mengü Timur'un temsilcisi Berkeçer'in katılımıyla gerçekleştirilmiş ve 8 gün devam etmiştir. (*Câmiü't-Tevârih*, c. III, s. 521). Diğer dönem tarihçisi Vassâf ise Barak'ı barış yapmaya bölge valisi Mesud Beg ve Taişu'nun (askeri vali) ikna ettiklerini ve toplantının Katvan bölgesin-

bölgesi, üçte ikisi Barak'a, kalan üçte biri ise Kaydu ve Mengü Timur'a ait olacak şekilde paylaştırıldı. Ayrıca bölgedeki birlikler ve otlaklar da Barak ve Kaydu arasında dağıtılmıştı. Prensler askeri birliklerin kırsal kesimde konuşlanması ve yerleşim yerlerine girmemeleri konusunda uzlaşmışlardı.[71] Şehirler eskiden olduğu gibi Yalavaç'ın oğlu Emîr Mesud Beg'in kontrolüne verilecekti. Son savaşı Kaydu kazandığı için Buhara dışında askeri birliklerini konuşlandırma hakkı elde etmişti ve Barak bu bölgelere askeri birlik getirmeyecekti.

Paylaştırma sonrasında ordusu için yeterli otlaklar elde edemediğini düşünen Barak, ertesi yıl Horasan'a sefer yapmak ve İlhanlıların kontrolünde olan bu zengin bölgeyi ele geçirmek düşüncesini gündeme getirmişti. İlhanlı sultanı ile çatışma halinde olan Mengü Timur ve böylesi bir seferde Barak'ın da yıpranacağını öngören Kaydu bu öneriyi destekleyeceklerini bildirdiler.

Barak'ın ertesi yıl Amu Derya'yı geçerek Horasan'a başlattığı sefer İlhanlı Abaka Han'ın ordusu karşısında başarısızlıkla sonuçlandı.[72] Yenilerek Mâverâünnehr'e dönen Barak, Kaydu tarafından verilen destek kuvvetlerinin kendisine yardımcı olmadıklarını iddia etmekteydi. Gerçekten Kaydu tarafından Barak'a destek olarak gönderilen Ögedaylı prensler Kıpçak, Şabat ve Mubarekşah, çeşitli bahanelerle savaşa katılmaksızın askerleriyle birlikte geri dönmüşlerdi.[73] Barak bu ihaneti nedeniyle Kaydu'ya yönelik bir mücadele başlatmayı amaçladıysa da hastalanarak hayatını kaybetti.[74] Bunun üzerine Çağatay ulusu prenslerinin büyük bir kısmı ile ordu komutanları Kaydu'ya giderek biat ettiler.[75] Barak'ın ölümünden kısa bir süre sonra, Kaydu, 1271 yılı Ağustosunda Talas'ta yapılan bir kurultayda han ilan edildi.[76] Kaydu'nun Çağatay ulusunun başına Çağataylı prenslerden Negübay'ı tayin etmesi artık bu ulusun bağımsızlı-

deki steplerde yapıldığını yazar, fakat tarihini belirtmez. Vassâf toplantıdan sonra Barak'ın Mesud Beg'i İlhanlı Abaka Han'a gönderdiğini belirtir ve tarihi de 1267 olarak kaydeder (*Tarih-i Vassâf*, s. 69). Fakat *Muizzü'l Ensab*, Barak'ın toplantının hemen ardından gerçekleştirdiği Horasan seferinin tarihini 1270 olarak vermektedir (32a). Dolayısıyla toplantının tarihi, Reşidüddîn'in de yazdığı gibi, 1269 olmalıdır. Bazı tarihçiler kağanlığı elinde bulunduran Tuluy ailesinden katılım olmadığı için bu toplantının bir kurultay sayılamayacağı görüşündedirler. Ne ad verilirse verilsin, söz konusu toplantı, imparatorluk tarihinde ilk kez Büyük Kağan otoritesine karşı diğer üç ailenin bir araya gelerek meydan okumaları açısından önemlidir. Ayrıca bu toplantı kararlarıyla birlikte Ögeday ulusuna bağlı kuvvetler Mâverâünnehr bölgesine yerleşmişlerdir.

71 Vassâf, *Tarih-i Vassâf*, s. 69.

72 Reşidüddîn'e göre Çağataylılarla İlhanlılar arasındaki savaş Herat'ın güneyinde, Karasu ırmağı kenarında ve 22 Temmuz 1270 tarihinde gerçekleşmiştir (*Câmiü't-Tevârih*, c. III, s. 531). *Muizzü'l Ensab* da savaşın tarihini 22 Temmuz 1270 (h. 668, Zilhicce'nin ilk günü) olarak d rulamakta, savaşın yerini ise Almahan bölgesi olarak tanımlamaktadır (32a)

73 Vassâf, *Tarih-i Vassâf*, s. 70, Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 377-378.

74 Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 378. Tarihçi Handemir, Barak'ın sonuyla ilgili farklı bir hikâye anlatmaktadır. Handemir'e göre yenilerek Mâverâünnehr'e dönen Barak, İslamiyet'i kabul etmiş ve Giyaseddin ismini almıştır. Bir süre sonra felç geçirince veziri Mesud Beg Yalavaç, Kaydu'nun safına geçmiştir. Barak da Mesud'un ardından Kaydu'nun kampına gitmiş ve orada zehirlenerek öldürülmüştür. (*Habibü's-siyer*, c. III, s. 49). *Muizzü'l Ensab*, Barak'ın Mâverâünnehr'e döndükten bir yıl sonra, H. 669'da (1271) felç geçirerek öldüğünü doğrulamaktadır (32a)

75 Vassâf, ordu komutanlarının henüz Barak'ın sağlığında Kaydu'nun safına geçtiklerini, Barak'ın da bu nedenle Kaydu'ya gitmeye mecbur kaldığını yazmaktadır. (*Tarih-i Vassâf*, s. 76)

76 Karşı, Barak'ın Hicri 670 (1271) yılı Muharrem ayının başlarında vefat ettiğini ve bu ayın sonunda Talas'ta Kaydu'nun taç giydiğini yazmaktadır. (*Mulhakât al-surah*, s. 138)

ğını kaybederek Ögedaylıların kontrolüne girdiğini göstermekteydi."

Kaydu dönemi Çağatay ulusunun imparatorluk merkezinden tamamen bağımsız bir siyasal ünite haline gelmesini sağlaması açısından önemlidir. Ögeday ailesinden gelmesine karşın Kaydu hem kendi ailesine ait bölgeleri hem de Çağatay ulusuna ait bölgeleri kontrol altına alma becerisini göstermişti. Kaydu, ilk iş olarak, Mâverâünnehr bölgesinin idaresini kendisine katılan Mesud Beg Yalavaç'a teslim etti. Mesud Beg'in bölgedeki tarım ve ticaret alanlarındaki uygulamaları kısa sürede meyvesini verecek ve Mâverâünnehr bölgesinde ekonomik bir düzelme ortaya çıkacaktı.[77] Fakat Çağatay ulusunun eski liderleri Algu ve Barak'ın çocuklarının, ulus liderliğine getirilen Negübay'a isyan bayrağı açmaları ve Kubilay'ın safına geçmeleri bölgedeki dengeleri altüst edecekti.[78] Bundan sonra özellikle Mâverâünnehr bölgesi, Çağataylı prenslerle Kaydu arasında bir savaş alanına dönüştü. Kaydu hemen her savaştan galip çıkmasına rağmen bölgenin ciddi bir ekonomik yıkıma uğramasına engel olamayacaktı. Bu arada Negübay da isyancılar arasına katılmıştı.[79] Kaydu, onun yerine Çağatay ailesinden Buka Timur'u ulus liderliğine tayin etti. Fakat onun da saltanatı uzun sürmeyecek ve hastalanarak hayatını kaybedecekti.[80]

Çağatay ulusunun yükselişi

1382 yılı, Çağatay ulusu açısından tarihi bir dönüm noktası oldu. Barak ve Algu'nun oğullarıyla yürüttüğü mücadelede başarılı olamayacağını gören Kaydu uzlaşma yoluna gitmiş ve Barak'ın oğlu Dua'yı Çağatay ulusu liderliğine tayin etmişti. Her ikisi de askeri açıdan çok yetenekli olan bu iki liderin yaklaşık yirmi yıl devam edecek iş birlikleri Yuan-İlhanlı ve Altın Ordu arasında sıkışmış olan Orta Asya bölgesinin siyasi yükselişini sağlayacak ve Çağatay ulusuna siyasal bir kimlik kazandıracaktır. Kaydu ve onun sağ kolu konumundaki Dua, Kubilay Hanlığı'na ve İlhanlılara karşı yürüttükleri mücadele sonrasında, 1290'lara gelindiğinde, doğuda Kara Hoço şehrinden başlayıp batıda Amu Derya'ya, Kuzeyde Balkaş Gölü hizasından Güneyde Delhi Sultanlığı sınırlarına kadar uzanan geniş

77 Karşı, *Mul akât al-sura* kitabında Mahmud Yalavaç, oğlu Mesud ve Mesud'un oğullarının İlhanlı bölgesi hariç Moğol İmparatorluğu'nun bütün kısımla nda sivil yönetim hizmeti verdiklerini aktararak yaptıkları hizmetleri uzun uzun anlatmaktadır. (s.139-140)

78 Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevâ i* , c. II, s. 378 ve 455.

79 Negübay'ın ne kadar iktidarda kaldığı açık değildir. Reşidüddîn, Barak ölünce onun yerine Kaydu tarafından Buka Timur'un geçirildiğini söyler ve Negübay'dan hiç bahsetmez (*Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 371). Bir başka yerde ise Barak'ın ölümünden sonra Negübay'ın tahta geçtiğini ve Çağatay ulusunu 3 yıl idare ettiğini yazar. (*Câmiü't-Tevâ i* , c. II, s. 378). Bir diğer dönem gözlemcisi Cemal Karşı ise Negübay'ın cülusunu Hicri 679 olarak vermekte ve "Negübay öldürüldükten sonra Buka Timur Hicri 680'de tahta çıktı" demektedir (Karşı, *Mul akât al-surah*, s. 139). Bu durumda Negübay 1 yıl iktidarda kalmış olmaktadır. Sonraki iki yıl boyunca isyancı olarak doğu bölgesinde bulunmuş ve Kaydu'nun kuvvetlerince yakalanarak öldürülmüştür.

80 Buka Timur'un (bazı tarihçilere göre Tuka Timur) Çağatay ulusu tahtında ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Reşidüddîn, "Buka Timur, Çağatay ulusunu bir süre idare etti. Saçlarını ve sakallanı döken bir hastalıktan mustaripti. Bu hastalıktan öldü" demekte fakat ne kadar tahtta kaldığına değinmemektedir. (*Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 379) Anlaşıldığı kadarıyla hastalıklı Buka Timur şeklen tahtta oturmakta, fakat Çağatay ulusu Kaydu tarafından yönetilmekteydi.

bir coğrafyayı kontrol eder hale gelmişlerdi.[81] Mâverâünnehr bölgesindeki kuzey sınır ise Cend şehriydi ve Kaydu'nun devleti ile Ak Orda arasında sınırı oluşturmaktaydı.[82] Başta Dua olmak üzere Çağataylı prenslerin yürüttükleri mücadele sonucunda Horasan ve Gazne bölgeleri ele geçirilmiş ve böylece Çağatay ulusu tarihindeki ilk genişlemeyi göstererek sınırlarını Delhi Sultanlığı'na kadar ulaştırmıştı.

Diğer taraftan Uygur bölgesindeki şehirlerin ele geçirilmesi Dua-Kaydu ikilisinin İpek Yolu ticaretinden büyük bir pay almalarını sağlamış durumdaydı.1260'ların sonlarında bölgeden geçerek Kubilay Han'ın başkentine giden Marko Polo, Kaydu'yu "Grande Turchia" olarak tanımladığı Orta Asya bölgesinin kralı olarak göstermektedir. Polo'ya göre Kaydu'nun 100 bin süvarilik bir ordusu vardı ve Büyük Kağan Kubilay batı sınırlarında Kaydu'nun saldırılarına karşı büyük bir ordu bulundurmaktaydı. Polo ayrıca, Kaydu ile Yuan ordusu arasında gerçekleşen bir savaşı da ayrıntılı olarak nakletmektedir.[83] Polo'dan birkaç sene sonra Orta Asya'dan geçerek Batı'ya giden Hristiyan Keşiş Rabban Sauma da Kaydu ile Kubilay ve İlhanlı hanlıkları arasında devam eden düşmanlığı aktarır ve Kaydu'nun bölgesinde kesin bir otoriteye sahip olduğunu nakleder. Sauma ve amcası Markos, 1276 yılında Talas'ta Kaydu ile yaptıkları görüşmede, kendilerinin Kubilay Han tarafından Batı'ya gönderilen elçiler olduklarını saklamışlar ve ancak bu şekilde bölgeden geçiş izni alabilmişlerdir.[84] Kaydu-Dua ikilisinin ortaya çıkardığı bu Orta İmparatorluk'ta Ögeday ve Çağatay aileleri arasında bir sınır yoktu ve iki hanedan iç içe hüküm sürmekteydi.

Büyük Kağan Kubilay 1294 tarihinde öldü ve kağanlık makamına torunu Temür geçti.[85] Temür, Büyük Kağanlığın Orta Asya üzerindeki otoritesini yeniden sağlamak konusunda kararlıydı ve Kaydu-Dua ikilisine karşı dedesine göre daha aktif bir mücadele başlattı. 1301 yılı Eylül'ünde Altay dağlarının güney bölgesinde yapılan büyük bir savaşta Kaydu yaralandı ve birkaç gün sonra hayatını kaybetti.[86] Kaydu'nun ölümüyle birlikte Dua, elinin altındaki deneyimli ordunun da desteğiyle, bölgedeki en güçlü lider haline gelmişti. Bu kez Ögeday ulusunun başına geçecek hanı o tayin edecekti.[87]

Dua, Ögeday ailesinin liderliğine, Kaydu'nun mirasçı olarak seçtiği oğlu Orus Han yerine, 20 yıl önce kendisinin Çağatay ulusu liderliğine

81 Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 371 ve 447.
82 Karşı, *Mulhakât al-surah*, s. 150.
83 Marco Polo, *I. Viaggi di Marco Polo*, s. 302-305.
84 Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 56.
85 Uluğ Beg, *Tört Ulus Tarihi* adlı kitabında Temir Kağan'ın tahta geçinceye kadar Olcaytu ismiyle anıldığını zikreder. (s. 31)
86 Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, c. III, s. 468. Kâşânî ise Kaydu'nun savaşta yaralanma nedeniyle değil, savaştan sonra yakalandığı kanlı ishal yapan bir hastalıktan öldüğünü kaydetmektedir (*T rih-i Olcaytu*, s. 32/73)
87 Vassâf'a göre Kaydu ölüm döşeğinde iken veliahtı olan Orus'a Dua'ya itaat etmesi ve onun her iki ulusa da liderlik yapabilecek yetenekte olduğunu söylemişti. (*Tarih-i Vassâf*, s. 450)

atanması konusunda destek olan Çapar'ı getirdi.[88] Amacı ne olursa olsun, bu atama Ögeday ailesinde gerçekten bir bölünmeye neden olmuş, Orus başta olmak üzere Kaydu'nun bazı oğulları Büyük Kağan Temür'ün yanına gitmişlerdi. Diğer taraftan Dua, Kubilay Kağan döneminden bu yana, neredeyse yarım yüzyıldır devam eden hanedanlar arası savaşın bitirilmesi konusunda Büyük Han Temür ile görüşmeleri başlatmıştı. Dua bu konuda Çapar'ı da ikna etti ve 1303 yılı Ağustos'unda gönderdikleri elçiler aracılığıyla Temür'ün kağanlığını kabul ettiklerini bildirdiler.[89]

Bu gelişmeler sonucunda Ögeday, Çağatay ve Tuluy aileleri arasında barış imzalandı. Dönem tarihçisi Kaşanî 1304 yılı Eylül ayında, İlhanlı Olcaytu Han Meraga şehrinde iken Timur Kağan ve Dua Han'ın elçileriyle birlikte Kaydu'nun oğlu Çapar'ın geldiğini ve Yuan Hanlığı ile Çağatay-Ögeday aileleri arasındaki savaşın sona ererek bir antlaşmanın imzalandığı bilgisini verdiklerini yazmaktadır.[90] Bu antlaşma İlhanlı sultanı Olcaytu'nun Fransa ve İngiltere krallarına 1305 yıllında gönderdiği mektubunda da yer almıştır. Olcaytu bu mektubunda "Biz, Cengiz Han'ın soyundan gelenler, Timur Kağan, Tokta, Çapar, Dua ve ben, Gök Tanrı'nın yardımıyla 45 senelik sorunu çözdük ve doğuda Ankiyas (Çin) ülkelerinden, gün batımında Kundalan ulusuna (İlhanlı), Talu Gölü'ne kadar barış getirdik ve kardeş halklarımız birleşti" demektedir.[91]

Ne yazık ki bu barış dönemi fazla uzun sürmeyecek ve 1306 yılında Çağatay ve Ögeday aileleri arasındaki savaş yeniden başlayacaktı. Çünkü Dua'nın Çapar'ı Ögeday ulusunun başına getirmesi karşılıksız değildi ve Kaydu geçmişte Çağatay ulusundan alınıp Ögeday ulusuna bağlanan bölgelerin geri verilmesini istiyordu. Bu amaçla Temür Kağan'a elçiler göndermiş ve Kaydu ortadan kalkmış olduğu için kendisiyle bir ihtilafı kalmadığını bildirmişti. Durumdan memnun kalan Temür Kağan, Mengü Kağan zamanında Algu Han'a verilen bir yarlığı referans göstererek 'Türkistan ülkesi eski yarlığın hükmüne göre Çağatay'ın ve onun hanedanınındır' şeklinde yeni bir yarlık hazırlatmıştı.[92] Temür Kağan'ın yarlığı eline geçer geçmez Dua, Çapar'a, Kaydu döneminde Ögeday ulusuna bağlanan Çağatay ulusuna ait bölgeleri boşaltarak Ögeday'ın gerçek yurtluğu olan Batı Moğolistan ve Çungarya bölgesine çekilmesi yönünde haber gönderdi.[93] Kaşanî'ye göre Dua'nın Çapar'a gönderdiği haber şu şekildeydi:

---

88 Reşidüddîn ve Kâşânî gibi bazı tarihçiler Dua'nın çok zayıf karakterli olan Çapar'ı seçmekle Ögeday ailesinde bir parçalanmaya neden olduğunu belirtmektedirler. (*Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 310, *Tarih-i Olcaytu*, s. 32). Diğer tara tan Karşı ve Vassâf, Dua'nın Çağatay ulusu başına getirilmesi konusunda Kaydu'yu ikna edenin Çapar olduğunu, bu nedenle Dua'nın bu görevlendirme yoluyla borcunu ödediğini söylemektedir. (Karşı, *Mulhakât al-surah*, s. 139, Vassâf, *Tarih-i Vassâf*, s. 451).

89 D'Ohsson, *Histoire de Mongols*. c. III, 518-519.

90 Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 31(71)

91 Olcaytu'nun Fransa ve İngiltere krallarıyla birlikte Papa'ya g nderdiği 14 Mayıs 1305 tarih i bu mektup Abel-Remusat tarafından *Memories sur les relations politiques des princes Chrétiens, et paticulièrement des Rois de France, avec les Empereurs Mongols, second memoire*, s. 392-398'de ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ayrıca 433-436 sayfalarda mektubun Uygur alfabesiyle yazılmış orijinali ve İtalyanca tercümesi verilmiştir.

9 Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 33/75.

93 Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 33-34.

Horasan ve Türkistan diyarı Çağatay ve uruklarının otlağı ve ülkesidir. Buralar şu anda miras yoluyla bana kaldı. Baban Kaydu oraları istila edip tasallutu altına almıştı. Akrabalık, birlik ve dostluktan umulan odur ki orayı bana bırakasın. Hak, sahibine geçsin. Eğer şevketin, gücün ve dayanağın varsa atan Ögeday'ın eski yaylak ve kışlağı olan Karakurum'u geri alırsın.[94]

Bu, kuşkusuz Çapar'ın asla kabul edemeyeceği bir istekti. Bu anlaşmazlıklar zemininde başlayan savaş Yuan hanedanı kuvvetleriyle de desteklenen Dua'nın galibiyetiyle sonuçlandı ve Çapar, Dua Han'a teslim olmak zorunda kaldı.[95] Bu gelişmeden sonra Ögeday ailesinin prenslerinin bazıları Dua Han'ın yanında kalırken bazıları da Temür Kağan'a ve İlhanlı sultanı Olcaytu'ya sığınmışlardır.

1307 yılında Büyük Kağan Temür'ün ölüm haberi geldi. Bunun üzerine Dua Han, Kanas şehrinde 360'ın üzerinde Moğol prensinin katılımıyla büyük bir kurultay düzenledi ve burada Çapar'ı aşağılayarak hanlığa layık olmadığı gerekçesiyle Ögeday ulusu liderliğinden azletti.[96] Bu gelişmeyle birlikte Çapar, Büyük Kağan'ın yanına sığınmak zorunda kalacaktı. Böylece Dua Han, iki yıl kadar devam eden bir çatışma döneminden sonra, tarihçi Kaşanî'nin deyimiyle, gönlündeki arzuya ulaşmış, Kaydu'nun bütün evlatlarına, emîrlerine ve ordularına üstün gelmişti.[97]

Temür Kağan'ın Moğol İmparatorluğu'nun ihtişamlı dönemlerinde Mengü Kağan tarafından Çağatay ulusuna verilmiş olan hakları onaylamasıyla birlikte Mâverâünnehr, tarihi Yedisu bölgesi ve Uygur coğrafyasını kapsayan Çağatay ulusu toprakları Dua Han'ın egemenliğine girmişti. Delhi Sultanlığı'na kadar uzanan Horasan ve Afganistan toprakları ise Dua-Kaydu ikilisi döneminde ele geçirilmiş ve Dua Han, Kaydu oğullarından Sarban'a beş tümen (50.000) asker vererek bazı diğer Ögedaylı prenslerle birlikte bu bölgeye yerleştirmişti.[98] Daha sonraki dönemde Sarban, Dua Han'a karşı bir iktidar mücadelesi başlattıysa da ağabeyi Çapar gibi başarılı olamadı ve yanındaki Ögedaylı prenslerle birlikte İlhanlılara sığınmak zorunda kaldı.[99] Sarban'ın boşalttığı bölgeler Dua Han'ın oğlu İsen Buka'ya verildi.

Sonuç olarak Kaydu'nun ölümü ve Dua Han'ın tahta çıkmasıyla birlikte Çağatay ulusu, Altın Ordu ve İlhanlı devletlerine benzer şekilde, tümüyle bağımsız bir siyasi hanlık olma şansını yakalamış oluyordu. Diğer taraftan Ögeday ulusuna ait topraklar, Mengü Kağan döneminde olduğu gibi, Büyük Kağanlığın kontrolüne geçmişti. Bu tarihten sonra Ögeday ulusu bir daha asla siyasal bir ünite olarak ortaya çıkamayacak, bu ha-

---

94 Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 34/75.
95 Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 38-39/79-80.
96 Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 40-41/81-82.
97 Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, 40/81.
98 Vassâf, *Tarih-i Vassâf*, s. 510.
99 Kâşânî, Sarban'ın, 1307 yılı Ocak ayında 'kulluk etmek ve itaat göstermek için' Olcaytu'nun huzuruna geldiğini yazmaktadır (s. 54/93). Vassâf, Sarban'ın yanında Ögedaylı prensler, komutanlar ve bir tümen (10.000) Karaunas askeriyle birlikte Olcaytu'ya sığındığını belirtir. (*Tarih-i Vassâf*, s. 511). Sarban kısa bir süre sonra hayatını kaybetmişse de, Olcaytu onun oğullarına İlhanlı mülkü içerisinde yurtluklar vermiş ve oğullarından birisini de Gürcistan'a vali yapmıştır.

nedanın prensleri Yuan Hanedanı, Çağatay ulusu ve İlhanlılar içerisinde varlıklarını sürdüreceklerdi.[100] Bu gelişmeler bir anlamda Cengiz Han döneminde ortaya çıkan dört ulustan birisinin, yani Ögeday ulusunun yerini dördüncü parça olarak İlhanlı Devleti'nin alması anlamına da gelmekteydi. Artık tarihler büyük Cengiz İmparatorluğunun ardından ortaya çıkan dört ulustan bahsederken Ögeday ulusunu dâhil etmeyecek, yerine İlhanlıları koyacaklardı.

Dua Han, bu büyük başarısının tadını çıkaramadan 1307 yılında hayatını kaybetti. Oğlu Könçek, Almalık bölgesinde yapılan bir törenle tahta geçirildi. Fakat Könçek'in saltanatı ancak bir yıl devam edecekti. Ardından Tuka Timur'un kardeşi Naligu tahta oturdu. Naligu, saltanatının devamlılığı açısından Dua ailesini yok etmek gerektiğini düşünerek bir mücadele başlattıysa da başarılı olamadı ve Dua'nın oğullarından Kebek tarafından 1309 yılında öldürüldü.[101] Kebek, Çağatay ulusu tahtına oturduktan sonra o sırada Horasan ve Afganistan bölgelerini yönetmekte olan Ağabeyi İsen Buka'yı çağırdı ve hanlık makamını ona terk etti.[102] Böylece Çağatay ulusunda hâkimiyet yeniden Dua Han'ın ailesine geçmiş oluyordu.

1309 yılından itibaren yaklaşık 9 yıl kadar devam edecek olan İsen Buka dönemi büyük ölçüde Çağatay ulusunu çevreleyen kardeş hanlıklar arasında denge arayışıyla geçti. Zira İsen Buka, Tuluy hanedanından gelen Yuan ve İlhanlı hanlıklarının iki taraftan saldırarak Çağatay Hanlığı'nı yok edecekleri şeklinde bir algıya sahip olmuştu. Dönem tarihçisi Kâşânî, İsen Buka'nın Büyük Kağan'a karşı bir savaş başlattığını, Yuan Hanlığı ile İlhanlılar arasındaki temasları engelleyerek elçilerini tutuklattığını söylemekte ve kardeşi Kebek'in Horasan bölgesinde İlhanlılarla yaptığı mücadeleyi ayrıntılarıyla anlatmaktadır.[103] O dönemde Yuan Hanlığı'nın başında bulunan Bayantu Kağan'ın orduları ile Çağataylılar arasındaki mücadeleyi Büyük Kağan kazandı ve Yuan orduları Talas bölgesine kadar ilerlediler.[104] İsen Buka'nın bir diğer sorunu da İlhanlı Olcaytu ile işbirliği yapan ve Horasan-Afganistan bölgesinde bağımsız bir hanlık oluşturmaya çalışan Çağataylı Prens Yasavur idi.[105] Yasavur-İsen Buka mücadelesi Çağatay hanının ölümüne kadar devam edecekti.[106] İsen Buka'nın ölümü,

100 Timur dönemi tarihçisi Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme* isimli kitabının giriş kısmında Ögeday ulusu topraklarının Çağatay ulusuna geçişini "Dua Han...güzel tedbirleriyle Çağatay ulusunun askerlerini topladı. Sonra bunun oğlu Könçek Han padişah oldu. Bu da isabetli tedbirler aldı ve babasının memleketini büyüttü. Kaydu Han'ın çocuklarının vilayeti muhafaza edemediklerini görünce onların vilayetini Çağatay vilayetine kattı; kendi idaresi altına aldı" şeklinde anlatmaktadır. (*Zafernâme*, s. 16)

101 Vassâf, *Tarih-i Vassâf*, 518-520; *Muizzü'l Ensab*, Naligu'nun bir ziyafet sonrasında uykuda iken Kebek tarafından öldürüldüğünü belirtmekte ve olayın tarihini H. 710 (1310) olarak vermektedir (31a)

102 Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 148-150/181-183.

103 Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 201-213/228-239.

104 Zeki Velidi Togan mera paylaşımı nedeniyle çıkan bu savaşların Ön Asya Türklüğü için çok önemli olduğunu belirtir. Zira bu yenilgiler sonucunda Çağataylılar Horasan'a ve Hindistan'a yayılma eğilimi göstermişlerdir. (Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 315)

105 İlhanlılarla anlaşan Yasavur, Kâbil ve Gazne bölgelerine yerleşmiş ve bütün halkını bu coğrafyaya taşımıştı. Benzer şekilde İlhanlılara katılan Cuci prenslerinden Baba Oğul da Mâverâünnehr bölgesinden 50.000 civarında aileyi Horasan'a intikal et rmişti.

106 Vassâf, *Tarih-i Vassâf*, s. 613-622.

hanlığı kılıç zoruyla ele geçirerek ağabeyine teslim eden Kebek'in önünü açtı.[107] Ağabeyi tarafından Fergana ve Mâverâünnehr bölgelerinin yönetimiyle ve Horasan bölgesinde İlhanlılara ve Karaunaslara karşı mücadeleyi yürütmekle görevlendirilen Kebek 1318 yılında tahta çıktı.

Yaklaşık dokuz yıl kadar tahtta kalan Kebek Han, gündeme getirdiği bazı uygulamalarla Çağatay ulusunun geleceğinde çok belirleyici bazı değişikliklere zemin hazırlayacaktır. Çağatay hanları hanlığın başlangıcından bu yana tarihi Sir Derya bölgesindeki İli vadisinde, bozkır geleneklerine göre ve *orda* adı verilen taşınabilir başkentlerde yaşamaktaydılar. Kebek bu geleneği bozarak Kaşkaderya bölgesindeki Nahşeb/Nesef şehri civarında bir saray inşa ettirmiş ve kışlarını burada geçirmeye başlamıştır.[108] Diğer taraftan Kebek, Cengiz Han döneminden beri Moğol İmparatorluğu'nun farklı yörelerinde uygulanmasına karşın çeşitli nedenlerle Mâverâünnehr bölgesinde etkin bir şekilde hayata geçirilemeyen toprak ve nüfusla ilgili idari reformları gerçekleştirmişti. Buna göre toprak ve nüfus on binlik askeri tümen çıkaracak şekilde bölünmüş ve bir anlamda sivil tümenler yaratılmıştı.[109] Bu sivil tümenler, askeri ve sivil seçkinlerin yönetimine devredilmiş durumdaydı. Kebek'in önemli bir uygulaması da, İlhanlılardan esinlenerek, bir para reformu yapmasıdır. Çağatay Hanlığı tarihinde ilk kez Kebek Han kendi adına gümüş para bastırmış ve bu paranın Çağatay ulusu genelinde işlerlik kazanmasını sağlamıştır.[110] Sikkelerin bazılarının üzerinde Uygur harfleriyle Türkçe olarak "Kutluğ Bolsun" yazısı konulmuştu.[111] Kebek'in ölümünden sonra sırasıyla kardeşleri Elcigiday ve Döre Temür tahta çıktılar. Bu hanların kısa süreli iktidarlarından sonra en küçük kardeş Tarmaşirin, Çağatay ulusu tahtına oturdu.[112]

Çağatay ulusunun bölünmesi: Çağataylar ve Moğullar

Tarmaşirin Han dönemi, Çağatay ulusunun Batı (Mâverâünnehr) ve Doğu (Moğulistan) şeklinde ikiye bölünmesine neden olacak olaylar zin-

107 Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 150/183.
108 Yezdî, *Zafernâme*, s. 62. "Karşı" Moğolcada saray demektir. Gü ümüzde bu bölgede Özbekistan'ın Karşı şehri bulunmaktadır.
109 Bu sivil tümenlerin hangi ölçülere göre oluşturulduğu tarih ler arasında günümüzde bile tartışılmakta olan bir konudur. Bazı yazarlar savaş zamanı on bin asker çıkarabilme kapasitesine göre oluşturulduğunu savunurlarken, bazıları da ordudaki 10.000 kişilik bir askeri tümenin iaşesini ve ihtiyaçlarını karşılayabilme esasına dayandırıldığı görüşündedirler. Sadece Semerkand vilayetinde yedi sivil tümen bölgesi oluşturulduğu düşünülürse, ikinci açıklama daha akla yakındır.
110 Bartold, dirhem ve dinar (6 dirhem) olarak bastırılan bu paraları Kebek parası adı altında Timurlular dönemi de bile kullanıldığı ı belirtmektedir. (Bartold, *Four Studies on the History of Central Asia*, Vol. II, s. 8)
111 Bartold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 278.
112 Bartold, Kebek'in ölümünden sonra tahta Tarmaşirin'in geçtiğini belirtir. Buna karşı Elcigiday ve Döre Timur'da hiç bahsetmez. (*Four Studies on the History of Central Asia*, Vol. II, s. 8). Buna karşın *Muizzü'l Ensab*, Kebek'in Hicri 721'de (1321) öldüğünü, yeri e geçen kardeşi Döre Timur'un iktidarının çok kısa sürdüğünü belirtmektedir (33a). Diğer taraftan Handemir, Kebek'ten sonra iki kardeşinin sırayla tahta çıktığını kaydetmektedir, (*Habibü's-siyer*, c. III, s. 51). İbn Battûta ise Tarmaşirin'i , kardeşi Elcigiday'dan sonra tahta geçtiğini yazmaktadır. (İbn Battûta Seyahatnâmesi, c. I, s. 531). Timurlu tarihçi Şâmî, *Zafernâme*'sinde Elcigiday ve Döre Timur'u Çağatay hanları listesinin 15 ve 16. Hanları olarak belirtmektedir. (*Zafernâme*, s. 15). Arap Tarihçisi El-Ömerî de Tarmaşirin'den önce Elçigiday ve Döre Timur'un saltanat sürdükleri i yazar. (El Ömerî, *Mesâliku'l Ebsâr*, s. 75)

cirinin başlaması açısından önemlidir. Tarmaşirin'in ne zaman tahta çıktığı konusunda kaynaklar arasında bir uyuşmazlık söz konusudur. İslamî kaynaklar, Kebek'ten sonra tahta geçen Elcigiday ve Döre Timur'un birkaç ay arayla hayatlarını kaybettiklerini ve 1327 yılı sonlarında Tarmaşirin'in tahta çıktığını belirtmektedirler.[113] Buna karşın Çin kaynakları Elcigiday'ın saltanat süresini 3 yıl, Döre Timur'unkini bir yıl olarak vermekte, dolayısıyla Tarmaşirin'nin hanlığını 1331 tarihinden itibaren başlatmaktadır.

Tarmaşirin, ağabeyi Kebek Han döneminde Gazne bölgesini yönetmekte ve Horasan'da hâkimiyeti ele geçirebilmek için İlhanlılarla olan mücadeleyi sürdürmekteydi. 1327 yılında İlhanlı Emîr Çoban ile yaptığı savaşı kaybedince Mâverâünnehr bölgesine dönmek zorunda kalmıştı. Ertesi yıl Delhi Sultanlığı üzerine bir sefer yaptığı ve Müslümanlığı kabul ederek Alâeddin ismini aldığı bilinmektedir. Ağabeylerinin saltanatları döneminde önce Afganistan ve daha sonra Mâverâünnehr bölgelerini yöneten Tarmaşirin, han olduktan sonra geleneksel başkent Almalık'a gitmeksizin Mâverâünnehr bölgesinde yaşamını sürdürdü.[114] İslamî uygulamalara aşırı düşkünlüğü ile tanınan Tarmaşirin'in iktidar dönemi kendisini destekleyen çok sayıda emîrin Müslümanlığı kabul etmesiyle birlikte İslamiyetin Mâverâünnehr bölgesinde iyice güçlenmesini sağlamıştı.[115] Diğer taraftan Tarmaşirin'in din eksenli yönetimi, başkent Almalık çevresinde ve tarihi Sir Derya bölgesinde göçebe geleneklere göre yaşayan Moğol prensler ve noyanlar arasında kabul görmemekteydi. Zira şeriat yasalarının uygulanması, Cengiz Han'ın yasa ve yosunlarının göz ardı edilmesi anlamına gelmekteydi. Dönem seyyahı İbn Battûta, Tarmaşirin Han'ın tahta çıktıktan sonra Cengiz yasalarının gereği olarak yapılan yıllık kurultayları yapmamasının ve başkent Almalık bölgesine hiç gitmemesinin Çağatay ulusu seçkinleri arasında büyük bir memnuniyetsizliğe yol açtığını kaydetmektedir.[116]

1334 yılında Almalık bölgesinde toplanan Çağatay ulusu seçkinleri Tarmaşirin Han'ın tahttan indirilmesine karar verdiler. Bu kararı uygulamak için Dua Temür'ün oğlu Buzan yönetiminde bir ordunun Mâverâünnehr'e girmesi üzerine Tarmaşirin Han Gazne'ye kaçmak istediyse de kendi yeğeni tarafından yakalanarak öldürüldü.[117]

113 Handemir, *Habibü's-siyer*, c. III, s. 51

114 İbn Battûta, Tarmaşirin Han ile Nahşeb şehri yakınındaki otağında (Bugünkü Karşı) görüştüğünü yazar (İbn Battûta Seyahatnâmesi, c. I, s. 532). Benzer şekilde Arap tarihçisi El Ömerî de Çağatay ulusundan bahsederken "Mâverâünnehr'in başkenti Karşı şehridir... Şu andaki hanedana mensup hükümdarların ikametgâhı olması itibarıyla bir ayrıcalığa sahiptir" demektedir. (El Ömerî, *Mesâliku'l Ebsâr*, s. 88)

115 Handemir, *Habibü's-Siyer*, c. III, s. 51. Arap tarihçisi El-Ömerî, Tarmaşirin dönemini anla rken "Beylerini ve askerlerini İslam'a davet etmiştir. Onların bazıları zaten daha önce Müslüman olmuşlardı. Olmayanlardan da onun davetine uyarak İslam'ı kabul edenler oldu. Böylece İslam onlar arasında yayıldı... On yıl geçmeden devlet ricali de sade vatandaşlar da tamamıyla Müslüman oldular" demektedir. (El Ömerî, *Mesâliku'l Ebsâr*, s. 89)

116 İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, c. I, s. 536.

117 Tarmaşirin'in nasıl öldüğü konusunda kaynaklar arasında bir fikir birliği yoktur. Handemir (*Habibü's-siyer*, c. III, s. 51) Kuzi Mundak bölgesinde Buzan ile yaptığı savaş sırasında öldüğünü söylerken, İbn Battûta, Gazne'ye kaçmak isterken Kebek'in oğlu Yankı tarafından yakalanıp Buzan'a teslim edildiğini ve Nesef şehrinde öldürüldüğünü yazmaktadır. (*İbn Battûta Seyahatnâmesi*, c. I, 536)

Tarmaşirin'in ölümüyle birlikte Çağatay ulusunda bir yönetim kargaşası ve otorite boşluğu ortaya çıkmıştı. Dönemin Arap tarihçisi El- Ömerî bu sancılı dönemi "Tarmaşirin'den sonra tahta çıkanlar önemsiz kişilerdi ve devlet için hiçbir şey yapmadılar... Tarmaşirin'in ölümünden sonra Cangasu ortaya çıkıncaya kadar devlet yıkılma noktasına geldi" sözleriyle tanımlamaktadır.[118] Handemir'in anlatışına göre Buzan, Mâverâünnehr'de hâkimiyet kuramayarak Sir Derya bölgesine dönmüş, iktidar önce Dua Han'ın torunu Cangasu'nun, daha sonra da ona isyan eden Yesü Temür'ün eline geçmiştir.[119] Yesü Temür'ün aşırı sert uygulamaları Horasan bölgesindeki Halil Sultan'ın isyanına neden oldu ve emîrlerin desteğini arkasına alan Halil Sultan tahtı ele geçirdi. Onu Muhammed Han'ın kısa süren saltanatı takip etti.

Mâverâünnehr bölgesindeki son Çağataylı hanı 1343 yılında tahta çıkan Kazan Han oldu. Tarihçi Handemir, en yakınındaki askeri ve sivil seçkinleri sudan sebeplerle öldürttüğü için Kazan Han saltanatını tam bir kâbus dönemi olarak tanımlamaktadır.[120] Nitekim Kazan Han, birkaç yıllık iktidar süresinden sonra, Emîr Kazagan'ın liderliğindeki bir seçkinler koalisyonunun isyanı ile karşı karşıya kalmış ve 1347 yılında yapılan bir savaşta öldürülmüştür. İktidarı ele geçiren Emîr Kazagan, Cengiz Han soyundan gelmediği için han unvanını almayacak, fakat Cengiz soyundan gelen prensleri (Danişmendçi ve daha sonra Bayan Kuli) göstermelik han olarak tahta çıkaracaktır.

Çağatay ulusunun ne zaman Mâverâünnehr ve Moğolistan (Cete) şeklinde ayrıldığı tam olarak bilinmemektedir. Fakat dönem tarihçilerinin kayıtlarına göre Tarmaşirin Han'ın Almalık bölgesinden gelen Buzan Han tarafından öldürülmesiyle birlikte bu bölünme süreci başlamış görünmektedir. Bu dönemden itibaren ulusun batı kesimindeki Mâverâünnehr, Horasan ve Afganistan bölgelerinde yaşayan ve büyük bir çoğunluğu Müslüman olan gruplar "Çağatay" olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Seyhun nehrinin ötesinde, yani, tarihi Sir Derya bölgesi, İli vadisi ve Uygur coğrafyasında yaşayan gruplar ise Moğol olarak adlandırılmış, bu bölgelerin tümü için de Moğolistan deyimi kullanılmaya başlanmıştır. Mırza Haydar Duğlat'a göre Tuğluk Timur'un babası İsen Buka, daha 1321-30 yıllarında Moğolistan hanı olmuş ve ölümünü takip eden 17 yıllık fetret devrinden sonra yerine oğlu Tuğluk Timur geçmiştir. Bu durumda Çağatay ulusundaki siyasi bölünme 1321 yılından itibaren gerçekleşmiş görünmekte ve Tuğluk Timur'un bütün ulus coğrafyasına hâkim olduğu 1360 yılına dek, yaklaşık 40 yıl boyunca, paralel iki hanlık idaresinin varlığı söz konusu olmaktadır.[121]

Emîr Kazagan'ın on yılı aşkın iktidarı 1358 yılında av sırasında uğradığı bir suikastla sona erdi. Timurlu tarihçi Şâmî, Emîr Kazagan'ın ölü-

118 El Ömerî, *Mesâliku'l Ebsâr*, s. 75.
119 Handemir, *Habîbü's-siyer*, c. III, s. 51.
120 Handemir, *Habîbü's-siyer*, c. III, s. 52.
121 Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, s. 76, 166.

mü sonrasında Mâverâünnehr bölgesinde ortaya çıkan karmaşa ortamını "azıcık bir kuvvete malik olanlar kıyam etmişlerdi" diyerek tanımlamakta ve her kabile beyinin bir bölgeye hâkim olduğunu söylemektedir.[122] Gerçekten bu dönemde Mâverâünnehr, Barlaslar, Celayirliler, Süldüzler, Arlatlar gibi eski; Karaunaslar, Yesurîler, Apardiler ve Hatlanlar gibi nispeten yeni Türk-Moğol kabileleri tarafından paylaşılmış durumdaydı.

Emîr Kazagan'ın ölümü Tuğluk Timur Han için bir fırsat oluşturacaktı. Tarihçi Yezdî, Emîr Kazagan sonrasındaki gelişmeleri "Tuğluk Timur Cete yurdunda (Moğulistan) padişah idi... Mâverâünnehr'in kargaşa içerisinde olduğunu haber aldığı için bir orduyla yola koyuldu..." sözleriyle aktarmaktadır.[123] Tuğluk Timur 1360 ve 1361 yıllarında art arda iki kez Mâverâünnehr'i işgal edecek ve ikinci seferinden sonra oğlu İlyas Hoca'yı bölge valisi yaparak İli vadisine dönecekti.[124] Fakat Tuğluk Timur'un iktidarı da uzun sürmemiş ve ertesi yıl hayatını kaybetmiştir. Babasının ölümü üzerine İlyas Hoca, Semerkand'ı başkent yaparak han olmak istediyse de, kendisine karşı isyan eden Emîr Hüseyin ve Emîr Timur ikilisi karşısında başarılı olamayacak ve İli vadisindeki geleneksel başkent bölgesine kaçacaktı.[125] Fakat talih Çağatay coğrafyasının her iki kesiminde de Çağataylı prenslere yüz çevirmişti. Moğulistan olarak anılan bu bölgede güçlü Duğlat emîrleri ortaya çıkmıştı. Emîr Kamerüddin Duğlat, Tuğluk Timur'un ölümünden sonra Moğulistan bölgesi olarak tanımlanan kesimde iktidarı ele geçirmişti. Bölgeye kaçan İlyas Hoca'yı ele geçirerek hayatına son verdi.[126] Böylece 1360'ların ortalarına gelindiğinde Cengiz soyundan gelen Çağataylı hanlar tarih sahnesini terk etmiş oluyorlardı.

122 Keş bölgesi Emîr Hacı Bar as; Hocent bölgesi Emîr Bayezid, Belh bölgesi Karaunasların lideri Emîr Hüseyin, Şıbırgan bölgesi Mehmed Hacı Apardi, Bedehşan bölgesi Bedehşan Şahları, Hatlan ve Ahlenk bölgelerinde Emîr Keyhüsrev ve Emîr Olcaytu, Semerkand ve çevresi Hızır Hoca Yesuri. (Şâmî, *Zafernâme*, s. 17-18)

123 Yezdî, *Zafernâme*, s. 35.

124 Yezdî, *Zafernâme*, s. 35, 41.

125 Dönem tarihçileri genellikle Tuğluk Timur'u son Çağatay hanı olarak tanımlarlar. Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidi* isimli kitabında Moğol tarih geleneğinin İlyas Hoca Han hakkında hiçbir bilgi bulundurmadığını söylemektedir. (s. 182)

126 Mirza Haydar Duğlat, Tuğluk Temur'un ölümünden sonra 18 oğlunun Emîr Kamerüddin tarafından aynı gün içerisinde öldürüldüğünü kaydeder. (*Tarih-i Reşidi*, s. 200)

BÖLÜM 4
TİMUR'UN KÖKENLERİ

Emîr Timur'un etnik kökeni, 1400'lerden günümüze kadar tarihçiler tarafından hâlâ tartışılmaya devam edilen ve çevresinde efsaneler yaratılan bir konudur. Cengiz Han siyasi geleneğini izliyor olması nedeniyle Batılılar onu Moğol olarak tanımlarken, dönemin İslam Dünyası genellikle "Tatar", bazen de "Moğol" olarak adlandırmıştır. Timurlu tarihçi Yezdî'nin "Çağatay ulusu zemininde bir Türk devleti yarattı" şeklindeki kaydı ise, bu tanımlamaların gerçeği yansıtmadığını düşündürtmektedir.[1] Timur sonrası iktidara gelen hanedan üyelerinin bir taraftan Timur'u Türk olarak tanımlarlarken bir taraftan da dönemin siyasal meşruiyet anlayışının gereği olarak, Cengiz soyuna ve hatta Hz. Ali'ye bağlayan bir şecere yaratmaya çalışmaları Timur'un etnik kimliği konusundaki karmaşayı daha da artırmıştır.

Dönemin Osmanlı tarihçiliği Timur'u genellikle Tatar olarak adlandırırken günümüz Türk tarihçiliği onu Türkleşmiş Moğol kimliği üzerinden tanımlama eğilimindedir. Sovyetlerin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Özbekistan'da ise Timur, yaratılmaya çalışılan Özbek ulus kimliğinin temel taşı olarak kabul edilmektedir. Görüldüğü gibi, Timur'un kökleri ve etnik kimliği konusunda ciddi bir karmaşa vardır ve konuyla ilgilenen her kesim kendi milli, dini ve siyasi algısı çerçevesinde farklı bir Timur kimliği sunmaya çalışmaktadır. Aslında bütün bu soruların cevaplarını Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşunda ve Cengiz Han'ın siyasal Moğol kimliği yaratma sürecinde aramak lâzımdır.

Cengiz Han'ın Yeke Moğol ulusu yaratması

Moğol bilim adamı Urgunge Onon, *Gizli Tarih*'in giriş bölümünde, Cengiz Han öncesi dönemi anlatırken "Moğollar, Ergön ve Kölen Naur bölgesinde yaşayan küçük bir göçebe kabileydi" demektedir. Moğol tarihçisi daha sonra, bu küçük kabilenin, Tatarlar, Ongiradlar, Kereyitler, Naymanlar, Tayçiutlar ve Merkitler gibi göçebe kabilelerle birlikte, 970 yıllarında, Onon ve Tula bölgesine göç ettiğini aktarmaktadır.[2] Moğollar üzerine çalışmalarıyla tanınan Amerikalı tarihçi Fletcher, "Moğolların bozkırdaki geleneksel konar-göçer hayat tarzları, birkaç bin nüfuslu kabilelerden daha büyük gruplaşmalara izin vermemekteydi" şeklindeki tanımlamasıyla Moğol nüfusunun azlığına açıklık getirmektedir.[3] Cengiz Han öncesi dö-

---

1 Yezdî, *Zafernâme*, (Tahran Baskısı) c.I, s. 352.
2 Onon, *The Secret History of Mongols*, s. 3.
3 Fletcher, *The Mongols: Ecological and Social Perspectives*, s.14, 20-21. Diğer taraftan Cengiz öncesi dönemde Moğolistan'ın büyük bir kısmına yayılmış olan Tatarlar, Naymanlar, Merkitler ve Kereyitler, geleneksel Türk göçebe k lt r ne uygun olarak, Hanların idaresindeki boy birlikleri halinde yaşamaktaydılar.

nemde "Moğol" sözcüğü bilinmemekte ve Cengiz Han'ın Borçigin kabilesi de dâhil olmak üzere bütün kabileler kendilerini kabile kimlikleriyle tanımlamaktaydı. Cengiz İmparatorluğu ile ilgili en eski Çin elçilik kayıtlarında, daha sonra "Moğol" olarak adlandırılacak etnik gruplardan 'Kara Tatar' olarak bahsedilmekte, Cengiz Han da "Kara Tatarların hanı" olarak tanımlanmaktadır.[4] 1221 yılında Cengiz Han'ın Kuzey Çin topraklarındaki vekili Muhali'yi ziyaret eden Song elçisi Shao Hung "Muhali ile bizzat görüştüğümde, kendilerinden 'bizim Tatar insanları' olarak bahsetmekteydi" demektedir. [5] Bu sözler imparatorluğun ilk yıllarında, bizzat Moğolların bile kendilerini Moğol olarak adlandırmadıklarını göstermektedir.

Cengiz Han, henüz gençlik yıllarında, göçebe halkların kabile kimliklerini korudukları sürece bir araya getirilmelerinin ve yönetilmelerinin neredeyse mümkün olmadığını çok iyi anlamıştı. Bu nedenle Moğolistan coğrafyasında yaşayan bütün kabileleri ve boy gruplarını kontrol altına aldıktan sonra gerçekleştirdiği 1206 kurultayında, bu sorunların tümünü aşabileceği bir strateji uygulamıştır. Göçebe kabilelerin başka bir kabile adı ve bayrağı altında bir araya gelmeyeceğini iyi bilen Cengiz Han, bir üst kimlik olarak, hiçbir kabileye ait olmayan bir sözcüğü seçmiş ve "Yeke Moğol Ulus" (Büyük Moğol Milleti) kavramını ortaya atmıştır. Ayrıca o güne dek kabilelerde kullanılan bütün soyluluk unvanlarını kaldırmış ve kabileleri binlik askeri birliklere bölüp ordunun farklı gruplarına dağıtmak suretiyle kabile aidiyeti duygusunu zayıflatmıştır. Böylece aile, soy, kabile gibi unsurların geri plana itildiği ve yalnızca kağana bağlılığın esas olduğu asker bir ulus ortaya çıkmıştır.

Bu uygulamalardan sonra Yeke Moğol Ulus'unda seçkinler sınıfına girebilmek için kabile, soy ve asalet gibi geleneksel kavramlar ortadan kalkmış, bozkır aristokrasisine girişin ölçüsü, yetenek ve kağana sadakat olmuştu. Nitekim Cengiz Han'ın Sübüdey, Celme, Cebe gibi meşhur generallerinin hiçbirisi gerçek Moğol olmadıkları gibi kabile aristokrasisinden de gelmemişlerdir. Böylece Erik Hildinger'in tanımlamasıyla Cengiz Han, biat veya savaş yoluyla kendisine katılan kabile savaşçılarını dağıtmak suretiyle sadakat temelli yapay bir Moğol ulusu yaratmıştı.[6] Bu uygulama daha Moğol ordusunun oluşturulduğu ilk dönemlerde bile etnik Moğol nüfusunun azınlıkta kalması anlamına gelmekteydi. Nitekim Moğol tarihçisi Urgunge Onon'un "Nihayetinde Moğol ordusundaki Türklerin sayısı gerçek Moğolların çok üstüne çıktı" [7] sözleri, bir taraftan Moğol olarak adlandırılan kabilelerin aslında Türk boyları olduğunu, diğer taraftan da Moğol ordusunun büyük bir kısmının Türkler tarafından teşkil edildiğini anlatmış olmaktadır.

4 Sırasıyla 1221 ve 1233 yıllarında elçilik yapan Shao Hung ve Peng Da Ya
5 Shao Hung, *Meng Ta Pei Lu*, s. 51-52. Bir diğer Çinli yazar Huan Dong, *Gu Jin Li* adlı kitabında Tatarların Qia Dan'ın 4. Yılında (1221) ulus ve devlet adını Da meng gu guo (Büyük Moğol Devleti) olarak değiştirdiklerini kaydetmektedir.
6 Hildinger, Introduction, Carpini'nin *Historia Mongolorum*'u içerisinde, s. 25.
7 Onon, *The Secret History of the Mongols*, s. 10.

Cengiz Han dönemindeki Moğol nüfusun ne kadar olduğu yönünde dönem tarihlerinde somut bir veri bulunmamakla birlikte bu konuda sağlıklı bir varsayımda bulunmamıza yarayacak bazı bilgiler mevcuttur. *Gizli Tarih*, Temuçin'in "Cengiz Han" unvanını aldığı 1206 kurultayını anlatırken, "Çadırlarda yaşayan halk itaat altına alındıktan sonra onlar kaplan yılında Onon nehrinin kaynağında toplandılar' diyerek söze başlamaktadır.[8] Buradaki 'çadırlarda yaşayan halk' deyimi sadece Moğolları değil, fakat 970'li yıllarda Moğollarla birlikte Kelüren, Onon ve Tula nehirleri bölgesine göç eden Tatar, Ongrad, Kereyit, Nayman, Tayçiut ve Merkit gibi halkları da kapsamaktadır. Bizzat Moğol tarihçileri, bu grupların Moğol olmadıklarını, ancak, Cengiz'in hâkimiyetine girdikten veya onunla iş birliği yaptıktan sonra "Moğol" olarak adlandırıldıklarını ifade etmektedirler.[9] Benzer şekilde İlhanlı Tarihçi Reşidüddîn de *Cami-üt Tevarih*'te, aslında Oğuzlardan gelmelerine ve Moğol sözcüğünün ortaya çıkmasından çok önce var olmalarına karşın, Moğol İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte "Moğol" olarak adlandırılmaya başlayan kabilelerin uzun bir listesini vermektedir.[10]

Bu verilerden yola çıkan tarihçiler, 1206 kurultay döneminde Moğolistan'da yaşayan toplam nüfusun 1 milyon civarında olduğunu tahmin etmektedirler.[11] Moğol tarihçileri ise, herhangi bir veriye dayanmaksızın, Cengiz Han'ın öldüğü tarihlerdeki Moğolistan nüfusunun iki milyon civarında olduğunu iddia etmektedirler.[12]

Tarihçiler tarafından ortaya atılan bu 1 milyonluk nüfusun ne kadarının Moğol ne kadarının Moğol olmayan boylara ait olabileceği konusunda *Gizli Tarih*'te iki veri vardır. Bunlar Cengiz Han'ın aile bireylerine tahsis ettiği Moğol nüfus ve 1206 kurultayında oluşturulan ordunun yapısıdır.

Gizli Tarih, 'Cengiz Kağan emrindeki halkları anası, oğulları ve kardeşleri arasında taksim edeceğini bildirdi' dedikten sonra kime ne tahsis edildiğini ayrıntılı olarak kaydetmiştir. Bu verilere göre aile bireylerine tahsis edilen toplam nüfus 44.500 civarındadır. Kendisine halk tahsis edip etmediği belli değildir, fakat *Gizli Tarih*'in 'emrindeki halkları' ifadesi, söz konusu dönemdeki bütün Moğol nüfusunun kastedildiği izlenimini vermektedir.

Gizli Tarih, Cengiz Han'ın kağan seçildiği 1206 kurultayında ordunun 95 adet binlik şeklinde düzenlendiğini belirttikten sonra, binlik komutanı olarak tayin edilen noyanların isimlerini sıralamaktadır. Göçebe Moğol-

8 Onon, *The Secret History of the Mongols*, s. 190.
9 Onon, *The Secret History of the Mongols*, s. 3. Dönem tarihçisi Bar Hebraeus, Kereyitlerin bir Hun boyu olduğunu yazmaktadır. (*Makhtebhânûth Zabhnê*, s. 352).
10 Reşidüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, c. I, s. 25-26 (İlk grup isimleri Moğol olmayan çok eski kabilelerdir. Bunlar; Celayir, Sönit, Tatar, Merkit, Kürlüt, Tamgalık, Targut, Oyrat, Töles, Tumat, Bulagaçin, Bargut, Kori, Karamüçin, Orasut, Talangut, Kastimi, Uryanga, Kurikat, Sakayit kabilelerinden oluşmaktadır. İkinci grupta ise yazara göre son zamanda Moğol olarak isimlendirilmeye başlanan kabileler mevcuttur. Bunlar; Kereyit, Nayman, Öngüt, Tangut, Bakrin ve Kırgız kabile gruplarıdır. Reşidüddîn gerçek Moğol kabilelerini ise ayrı bir başlık altında sıralamaktadır.
11 Weatherford, *Genghis Khan and Making of the Modern World*, s. 65.
12 Saishiyal, *Chinggis Qahan-nu tobchiyan*, c. I, s 564; Dalantai, *Menggu bingxue yanjiu*: Jian lun Chengjisihan yong bing zhi mi (Onon, s. 282'den nkl.); Onon, *The History of the Mongols*, s. 15.

larda 15 ila 70 yaş arasında sağlıklı bütün kabile erkeklerinin aktif savaşçı olduğu bilinmektedir.[13] Bu durumda 95 bin kişilik orduya kadınlar ve on beş yaş altı çocuklar eklendiğinde tahmini bir nüfus ortaya koymak mümkündür. Fakat bu tahmin bile doğru bir sonuç vermeyecektir. Çünkü *Gizli Tarih*'teki bazı bilgiler, kurultay sırasında oluşturulan bu 95 bin kişilik ordunun etnik açıdan tamamen Moğol olmadığını, Moğol dışı etnik grupları da kapsadığını göstermektedir.

Gizli Tarih, kurultayda Cengiz Kağan tarafından binliklere tayin edilen noyanların listesini 'üç bin Ongurat ile gelen Alçi güregen (damat); iki bin ikires ile gelen Butu güregen, beş bin Ongut ile birlikte gelen Alaqus digitquri güregen şeklinde sürdürmekte ve 'Cengiz Kağan tarafından Moğol ulusu içerisinden atanan binbaşıların sayısı, orman halkı dışında, doksan beşi buldu' sözleriyle bitirmektedir.

Cengiz Han'ın Altın Urug (Altın soy) olarak tanımlanan ailesinin bütün kızlarına, Moğol olmayan uluslarla siyasal ittifak yapabileceği şekilde evlilikler yaptırdığı bilinmektedir. Uygur idikutu ve Karluk hanı hariç bütün damatlar binlik komutanları olarak hassa ordusunda görevlendirilmiştir. *Gizli Tarih*'te verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla farklı halklardan gelen ve binlik komutanı olarak atanan üç damat, yanlarında toplam on bin asker getirmişlerdir. Listede ayrıca yanlarında asker getirip getirmediklerinden bahsedilmeyen Olar, Buqa, Quril, Qaday, Çigu olmak üzere beş güregen, yani damat daha vardır. Ayrıca o güne kadar Cengiz Kağan'a biat etmiş orman halklarından ne kadar asker geldiği de belirtilmemiştir. Bütün bu bilgilerin ışığında 1206 kurultayında oluşturulan 95.000 kişilik ordunun tamamının Moğol olmadığı söylenebilir.

Bozkır kabilelerinin Yeke Moğol Ulus şemsiyesi altında bir araya gelmiş oldukları durumda bile Cengiz Han'ın elindeki nüfus bir dünya imparatorluğu için yeterli olmaktan çok uzaktı. Bu noktada Cengiz Han Tangutlar üzerine yaptığı ilk seferinden itibaren, kontrol altına aldığı halklar için zorunlu askerlik kuralını gündeme getirmiştir. Bu halklardan toplanan askerler için de daha önce Moğol coğrafyasındaki kabileler için uyguladığı, ordu içerisinde dağıtma yöntemini devam ettirmiştir.[14]

Cengiz Han'ın nüfus yetersizliği konusunda gündeme getirdiği bir diğer uygulama da işgal edilen bölgelerden merkeze ve imparatorluğun diğer bölgelerine nüfus naklidir. 1245 yılında Papa IV. Innocenti tarafından Gü-

---

13 *Yuan shi*'de göçebe Moğollardaki askerlik sistemi şöyle anlatılmaktadır: Ailedeki 15 ila 70 yaş arası bütün erkekler, kaç kişi olduklarına bakılmaksızın, asker olarak kaydedilirler. On erkek bir onbaşı (p'aifu) önderliğinde bir onluk (p'ai) oluşturur. Atlandıkları zaman savaşa hazır olurlar. Barış zamanı birlikte konuşlanırlar ve hayvanlarını otlatırlar. Henüz yetişkin olmayan çocuklar ergen asker (jianding qun) olarak kaydedilirler. (Hsiao, *The Milita y Establishment of the Yuan dynasty*, s. 96 (*Yuan shi*,1/2a). Ayrıca bkz. Weatherford, *Genghis Khan and Making of the Modern World*, s. 67.

14 Cüveynî, Cengiz Yasası'na göre, işgal edilen şehirlerde nüfusun sayıldığını, erkeklerin onluk, yüzlük ve binlik gruplara ayrıldıktan sonra askeri hizmetlerde ve posta sistemindeki menzilhanelerde kullanıldığını belirtmektedir. (*Tarih-i Cihangüşa*, c. I, s. 101). Diğer taraftan âlimler, sanatkârlar, çiftçiler ve çobanlar askeri hizmetlerde kullanılmamaktadır. (s. 89). İşgal edilen bölgelerle ilgili askerlik uygulamaları için bkz. Allsen, *The Mongol Imperialism, recruitment of Manpower* bölümü, s. 189-210.

yük Kağan'a elçi olarak gönderilen Fransisken rahibi Plano Carpini, *Historia Mongolorum*'da Cengiz Han'ın istila edilen bölgelerdeki nüfus politikalarını ve 'Dünya hâkimiyeti' ideolojisini birinci elden şöyle ortaya koymaktadır:

> Tatarların (yani Moğollar) kendilerine teslim olmadıkları sürece hiç kimseyle barış yapmayacaklarını bilmelisiniz. Çünkü yukarıda belirttiğimiz gibi, Cengiz Han'ın 'yapabilirlerse bütün milletleri zapt etmeleri' şeklinde bir emri vardır. Tatarlar onlardan (zapt ettikleri milletlerden) şunları isterler: Orduya katılmaları ve Tatarlar istediği her zaman onlarla birlikte savaşa gitmeleri; halkın mal varlığının ve nüfusun onda birinin kendilerine verilmesi. Dolayısıyla Tatarlar sayım yaparak on çocuktan birini alırlar. Aynı şeyi kız çocukları için de yaparlar ve onları köle olarak muhafaza etmek üzere kendi ülkelerine götürürler. Halkın kalan kısmını da sayım yaparak organize ederler ve yasalarına göre kullanırlar.[15]

Taoist din adamı Chang Chun'un Çin'den Orta Asya'ya seyahatini anlatan *Si yu ki* isimli kitapta Semerkand'la ilgili olarak aktarılan bir gözlem, Moğolların nüfus transfer politikalarını ve Mâverâünnehr bölgesine iskân edilen nüfusun niteliklerini göstermesi bakımından çok önemlidir. Seyahatnâme yazarı, işgal öncesinde 100.000 aileye sahip olan Semerkand'da nüfusun dörtte birinin kaldığını belirttikten sonra "Arazilerin ve bahçelerin büyük bir kısmı Müslümanlara aitti. Fakat bunu göstermeye hakları yoktu. Mülklerini Kitanlarla, Çinlilerle ve Tangutlarla[16] birlikte kullanmak zorundaydılar. Her tarafta Çinli işçiler yaşamaktaydı" şeklinde devam etmektedir.[17] Bu satırlar bize iki şeyi göstermektedir. Birincisi, Moğollar işgalin hemen ardından imparatorluğa dâhil olan diğer uluslardan insanları getirip bölgeye yerleştirmişlerdir. İkincisi ve daha önemlisi, iskân edilen bu milliyetler içerisinde Moğollar bulunmamaktadır. Bunun basit nedeni ise, Moğol coğrafyasında, işgal edilen bölgelere transfer edilebilecek boyutta Moğol nüfusun bulunmamasıdır.

Cengiz Han ölümüne yakın 129.000 kişilik Moğol ordusunu çocukları arasında paylaştırdığında ordunun büyük bir kısmını gelenek gereği küçük oğlu Tuluy'a bırakmıştı. Tarihçi Reşidüddîn, Cengiz Han'ın Tuluy'a bıraktığı 101.000 askerden sadece bir binliğini kendisine ayırdığını yazmaktadır. Kalan 28.000 asker ise diğer oğulları (her birisi için 4000), annesi, iki kardeşi ve yeğenleri arasında dağıtılmıştır. Tuluy'a miras bırakılan 101.000 kişilik ana kısım, Tuluy'un ölümünden sonra Ögeday'a geçmiştir. Daha sonraki dönemlerde kağanlar söz konusu çekirdek orduyu bizzat kontrol etmeye devam edeceklerdir. Mengü Kağan, kardeşi Hülagu'yu Orta Doğu'ya gönderirken yanına Cengiz Han zamanında dağıtımı yapılan askerlerin beşte birini, yani yaklaşık 25.000 kişilik bir kuvveti vermiştir.[18] Kubilay döneminde ise sözü edilen çekirdek ordunun büyük bir kısmı Çin'e transfer edilecektir.

15 Carpini, *Historia Mongolorum*, s. 79.
16 Kitanlar Kuzey Çin'de Liao Devleti'ni ve ardından Orta Asya'da Karahıtay Devleti'ni kuran Türk kavmidir. Tangutlar da Çin kültür dairesinde yaşayan diğer bir Türk halkıdır.
17 Li Chih Chang, *Si yu ki*, s. 93.
18 Reşiddüddîn, *Câmiü't-Tevârih*, c. II, s. 478; Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, c. III, s. 56.

Moğol ordusunda gerçek Moğol nüfusun çok az olduğunu gösteren bir diğer önemli bir kanıt, *Yuan Shi*'de Sübüdey Noyan'ın hayatının anlatıldığı bölümde gizlidir. Burada, Cengiz Han'ın emriyle Sübüdey Noyan tarafından gerçekleştirilen Kıpçak seferinden sonra oluşturulan özel ordunun Mie-li-ki (Merkit), Nai-man (Nayman) ve Kın-cha (Kıpçak) etnik gruplarından oluşturulduğu kaydedilmektedir.[19] Cengiz Han zamanından itibaren uygulamaya konulan ve Moğolistan dışı coğrafyalardaki askeri garnizonlar aracılığıyla bölge halklarının kontrol altında tutulmasını amaçlayan Tamma sistemi, çekirdek ordu nüfusunun azlığına bir çare olarak gündeme getirilmiştir. Söz konusu bölgelere tayin edilen askeri yetkililer Tammaçi,[20] garnizonlarda görev yapan birlikler de Tammaçi askerleri olarak adlandırılmaktaydı.[21] *Yuan Shi*, Mengü Kağan döneminde Moğol askeri kuvvetlerinin Moğol birlikleri ve Tammaçi birlikleri olarak ikiye ayrıldığını söylemekte, kağanın hassa ordusu şeklinde görev yapan birliklerin Moğol askerlerince, tammaçi birliklerinin ise diğer ulusların askerleri tarafından oluşturulduğunu belirtmektedir.[22] Sonuç olarak Çağatay ve Altın Ordu hanlıklarında ordunun belkemiğini başlangıçta kendilerine tahsis edilen dörder bin kişilik Moğol askeri gücünün, İlhanlılarda ise Hülagu ile birlikte Orta Doğu'ya gelen yaklaşık 25 bin civarındaki gücün teşkil ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu hanlıkların orduları büyük ölçüde yönettikleri bölgelerde yaşayan halklardan oluşmaktaydı.

Çağatay ulusunun temelinde ne kadar etnik Moğol nüfusu olduğu konusu *Gizli Tarih*'te aktarılan verilerle neredeyse kesin olarak bilinmektedir. Cengiz Han 1206 Kurultayı sonrasında aile bireylerine halk ve asker dağıtımı yaparken Çağatay'a sekiz bin kişilik nüfus ve dört noyan tarafından idare edilen 4000 savaşçı tahsis etmişti. Çağatay'a verilen dört binlik askeri güç Barlas, Celayir, Barın ve Süldüz kabileleri mensuplarından oluşmaktaydı. Çağatay'a tahsis edilen 8000 kişilik nüfusun etnik yapısı hakkında açık bir bilgi yoktur. Fakat bu topluluğun, Çağatay'a tahsis edilen savaşçı binliklerin ailelerinden oluştuğunu öngörmek mümkündür. Çağatay, muhtemelen Karahıtay coğrafyasının ele geçirilmesinden hemen sonra, yukarıda bahsedilen 4000 asker ve 8000 kişilik Moğol nüfusuyla birlikte kendisine tahsis edilen yurtluk bölgesine, yani Karluk, Yağma ve Çiğil Türklerinin yaşadığı tarihi Yedisu coğrafyasına gelip yerleşmiştir. Böylece Çağatay Hanlığı'nın kuruluş döneminde Orta Asya coğrafyasına nakledildiği kesin olan tek Moğol nüfus hareketi bu suretle gerçekleşmiştir. Daha sonra Müslümanlığı kabul eden Çağatay Hanı Mubarekşah döneminde (1265-1266) Çağatay ulusunu oluşturan asker kabilelerden Celayirler, Hocent yakınlarındaki Angren vadisine, Barlaslar ise Semerkand'ın güneyindeki Kaşkaderya bölgesine gelip yerleşeceklerdir.

19 Bretschneider, *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources*, c. I, s. 298.
20 Çin coğrafyasında Tanmaçi, Türk-Pers ve Rus coğrafyalarında Baskak ve bazen Tammaçi şe linde isimlendirilmekteydi.
21 Çincede *Tanmaçi Qun*, Farsçada *Leşker-i Tammaçi*
22 Hsiao, *The Military Establishment of the Yuan dynasty*, s. 96 (Yuan shi,1/2a).

14. yüzyılın başlangıcından itibaren, Çağatay Hanlığı içerisindeki Türkleşme süreci yönetici Moğol kadroları da etkileyecektir. Tarmaşirin Han'ın 1332 yılında karşılaştığı meşhur Arap gezgin İbn Battûta'ya, namazı başlatmak için kendisini beklemeyen bir imam hakkında söylediği "ülkene döndüğünde anlat ki, Acem'den gelen bir dervişin Türk hükümdarıyla muamelesi böyledir işte" şeklindeki sözleri, Çağatay hanlarının, artık, yönettikleri halkla birlikte, kendilerini de Türk olarak kabul ettiklerini göstermektedir.[23] Benzer şekilde İbn Battûta, yalnızca Mâverâünnehr ve Horasan coğrafyasında yaşayan halkları değil, Altın Ordu'da yaşayanları da Türk olarak tanımlamaktadır. Çağatay Hanlığı'nın kurulmasıyla birlikte başlayan bu Türkleşme süreci, 14. yüzyıla doğru daha da hızlanarak devam edecek, Timur'un tarih sahnesine çıktığı yıllarda en üst noktasına ulaşmış olacaktır. Timur'un içerisinden çıktığı Barlas boyu da yukarıda aktardığımız süreç içerisinde Türkleşmiş gruplardan birisidir.

Bu noktada, "başta Çağatay Hanlığı olmak üzere, Altın Ordu ve İlhanlı coğrafyalarında Moğol kadrolar açısından gerçekleşen bu hızlı Türkleşme sürecini sadece Moğol nüfusun azlığı ile açıklamak doğru mudur?" şeklinde bir soru gündeme gelmektedir. Kuşkusuz doğru değildir. Eğer nüfus fazlalığı tek belirleyici faktör olsaydı, Kubilay Han tarafından Çin'de kurulan Büyük Kağanlık'ta yaklaşık 60 milyonluk Çinli nüfusa karşı birkaç yüz bin kişiden oluşan Moğol yönetici kadrolarının çok kısa bir sürede Çinlileşmesi gerekirdi. Halbuki bu böyle olmamış, 1368 yılında Ming hanedanının kurucusu Zhu Yuanzhang tarafından Çin'den kovulan Moğollar, milli dil ve kimliklerini koruyarak Moğolistan'a dönmüşlerdir. Çağatay Hanlığı'ndaki Türkleşme süreci ise hanlığın kurulmasıyla birlikte başlamış ve 1300'lü yıllara gelindiğinde çoktan tamamlanmış durumdaydı. Bu gelişme ise, ancak, Cengiz Han tarafından siyasal "Moğol" üst kimliği altında toplanan kabilelerin köklerinin Büyük Hun İmparatorluğu'nun dağılmasıyla ortaya çıkan proto-Türk kabilelere dayanıyor olmasıyla açıklanabilir. Nitekim Amerikalı tarihçi ve Türkolog Peter Golden'in Çağatay Hanlığı'ndaki Türkleşmeye yönelik "Kuşkusuz bildiğimiz gibi, bu bölgelere getirilen Moğol birliklerinin çoğu aslında iç Asya Türkleri olup, bölgede yaşayan Türk nüfus tarafından kolayca asimile edilmişlerdir" şeklindeki açıklaması, yukarıda vurguladığımız tezi kuvvetle doğrulamaktadır.[24]

Timur'un ataları: Barlaslar

Barlaslar, Cengiz İmparatorluğunun kuruluşuna katkı sağlamış Moğol-Türk kabilelerden birisidir. Tarihçi Reşidüddîn'e göre, bu kabile Cengiz Han'ın dördüncü göbekten atası Tumanay Han'ın oğullarından

23 İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, c. I, s. 534.
24 "Of course as we have noted, many of the 'Mongol' troops brought into these areas were actually Inner Asian Turks who were easily assimilated by the pre-existing Turkic populations." (Golden, *I will give the People unto Thee: The Chinggisid Conquest and Their Aftermath in the Turkic World*, s. 35)

Kaçula'nın neslinden türemiştir.[25] Diğer taraftan *Gizli Tarih,* Barlasların Kaçula ve kardeşi Kaçiu'nun neslinden türediklerini onaylamakla birlikte bunların babasının Tumanay Han değil, Menen Tudun olduğunu yazmaktadır. [26] Barlasların Timur'a uzanan kolu Erdemçi Barula ve onun oğlu Suqu-Seçen ile devam etmektedir. Cengiz Han'ın Moğolistan coğrafyasındaki kabileleri birleştirmeye çalıştığı dönemde Suqu Seçen onun destekçilerinden birisi olmuştu. Moğol İmparatorluğu'nun kurulduğu dönemde ise oğul Karaçar Noyan ön plâna çıkacaktır.

Cengiz Han, 1206 Kurultayı sonrasında aile bireylerine halk ve asker dağıtımı yaparken Çağatay'a sekiz bin kişilik nüfus ve dört noyan (mingbaşı) tarafından idare edilen dört bin savaşçı tahsis etmişti. Bu binliklerin hangi kabilelerden oluştukları önemliydi; çünkü gelecekte ulus içerisindeki Moğol askeri aristokrasisinin temelini oluşturacaklardı. Çağatay'a verilen binliklerin komutanları *Moğolların Gizli Tarihi'ne* göre Karaçar, Möngke (Müge), İdukaday ve Köko-ços isimli noyanlardı. [27] *Câmiü't-Tevârih*'te Karaçar Noyan'ın Barlas kabilesinden; Müge Noyan'ın Celayir kabilesinden olduğu bildirilmektedir.[28] *Gizli Tarih*'te Köko-Ços'un Barın kabilesinden geldiği belirtilmektedir.[29] *Mu'izz-ül ensab*'da Çağatay'a verilen binliklerden birisinin Süldüz kabilesinden olduğu yazılıdır.[30] Bütün bu verilere dayanarak Çağatay'a verilen dört binlik askeri gücün Barlas, Celayir, Barın ve Süldüz kabileleri mensuplarından olduğu söylenebilir. Arabşah, Timur'un ortaya çıktığı dönemdeki Çağatay ulusu hanının Arlat, Celayir, Kavçin ve Barlas kabilelerinden dört veziri olduğunu ve bu vezirlerin gücünün kabilelerinin büyüklüğü ile orantılı olduğunu aktarmaktadır.[31] Bu durumda Cengiz Han'dan Timur'a uzanan yaklaşık 150 yıllık süreç içerisinde Süldüz ve Barın kabilelerinin Çağatay ulusu içerisindeki yönetim etkinliklerini yitirmiş oldukları, onların yerlerini Arlat ve Kavçin aşiretlerinin almış olduğu söylenebilir. Bartold, Yezdî'ye dayanarak Kavçinlerin bir kabile olmadığını, sadece ordunun seçkin kısmına bu adın verildiğini yazmaktadır.[32] Diğer taraftan Çağatay'a tahsis edilen sekiz bin kişilik nüfusun etnik yapısı hakkında kaynaklarda açık bir bilgi yoktur. Fakat bu topluluğun Çağatay'a tahsis edilen savaşçı binliklerin ailelerinden oluştuğunu öngörmek mümkündür.

Bu noktada tanınmış Türkoloji profesörü Ahmet Temir tarafından *Moğolların Gizli Tarihi* başlığıyla yapılan ve TTK yayını olarak 1948'den bu yana araştırıcılara hizmet veren tercümede bulunan hayati nitelikteki bir yanlışlığa değinmekte yarar vardır. Temir, *Gizli Tarih*'in yukarıda bahse-

---

25 Reşidüddî , *Câmiü't-tevârih*, c I, s. 125.
26 Onon, *The Secret History of the Mongols*, s. 42. *Gizli Tarih*'e göre Kaçula'nın oğulları Erdemçi Barula ve Todoyan Barula; Kaçui'nin oğlu Barulatay, bü ük ve küçük Barlas kabilelerinin atalarıdırlar.
27 Onon, *The Secret History of The Mongols*, s. 176 (243).
28 Reşidüddî , *Câmiü't-tevârih*, c II, s. 279-280.
29 Onon, *The Secret History of Mongols*, s. 100.
30 *Mui'zzül Ensab*, v 29b. Binliğin emîri olarak Kışlık ismi verilmiştir.
31 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 36.
32 Bartold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 297.

dilen bölümünü 'Coçi'ye dokuz bin adam verdi. Ça'adaia'ya Nayman halkından sekiz bin adam verdi. Ogodai'ya beş bin adam verdi. Tolui'ya beş bin adam verdi' şeklinde aktarmış ve böylece Çağatay ulusunun temelini Naymanların oluşturduğu gibi yanlış bir izlenim doğmasına yol açmıştır.[33] *Gizli Tarih*'in Moğolca aslında bu bölüm şöyledir:

Jöci-da yasun minqat irga ökba. Ca'aday-a nayman minqat irga okba. Ögöday-a tabun minqat irga ökba. Toluy-a tabun minqat irga okba.[34]

Moğolca *naym* sekiz demektir. Buna karşın *sekiz bin* denmek istendiğinde naym yerine nayman sözcüğü kullanılmakta, yani nayman minqat denmektedir.[35] Prof. Temir buradaki sekiz anlamına gelen nayman sözcüğünü, Nayman kabilesi ile karıştırmış ve böylece Çağatay Hanlığı'nın çekirdek halkını Naymanların oluşturduğu izlenimini verecek şekilde hayati bir tercüme hatası yapmıştır. İlginç olan nokta, neredeyse 60 yıldan bu yana Orta Asya konusunda çalışma yapan Türk tarihçilerinin bu hatayı fark etmemeleri ve bu veriyi doğruymuş gibi kullanmaya devam etmeleridir. Nitekim tarihçi Mustafa Kafalı, Çağatay Hanlığı başlıklı çalışmasında Çağatay Han'ın yanına verilen noyanları sıraladıktan sonra Çağatay'a "Nayman kabilesinden sekiz bin kişilik topluluk düşmüştü" diyerek bu yanlışlığı sürdürmektedir.[36] Aslında, "Cengiz Han tarafından Çağatay'a verilen bin kişilik boylar Timur dönemi Mâverâünnehr coğrafyasında aktif rol oynarlarken, sekiz bin kişilik Nayman boyunun niye hiç bahsi geçmiyor?" şeklindeki basit bir soru bile bu yanlışlığı fark etmek için fazlasıyla yeterli olabilirdi.

Çağatay Han, muhtemelen Karahıtay coğrafyasının ele geçirilmesinden hemen sonra, yukarıda bahsedilen dört bin asker ve sekiz bin kişilik nüfus ile birlikte kendisine tahsis edilen yurtluk bölgesine, yani Karluk, Yağma ve Çiğil Türklerinin yaşadığı tarihi Yedisu coğrafyasına gelip yerleşmiştir. Daha sonra, Müslümanlığı ilk kabul eden Çağatay Hanı Mubarekşah döneminde (1265-1266) Çağatay ulusunu oluşturan asker kabilelerden Celayirler, Hocent yakınlarındaki Angren vadisine, Barlaslar ise Semerkand'ın güneyindeki Kaşkaderya bölgesine gelip yerleşeceklerdir.[37]

Doğumu ve ailesi

Timurlu tarihçi Yezdî'nin ifadesiyle Timur, 8 Nisan 1336 tarihinde Keş şehrinde dünyaya gelmiştir.[38] Diğer taraftan Arabşah, Timur'un doğduğu

33 *Moğolların Gizli Tarihi*, (Temir Çevirisi), s. 162.
34 *Mongol-un ni'uca tobci'an*, s. 242, Pelliot, s. 95.
35 Zaten Nayman kabilesinin Türkçe karşılığı Sekizler kabilesi demektir.
36 Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 44.
37 Mübarek Han, iktidar mücadelesi yaptığı dönemde, kendisini destekleyen kabileleri hanlık merkezinin bulunduğu Yedisu coğrafyasından Mâverâünnehr'e taşımıştı. Mübarek Han, Kubilay Han tarafından Çağatay tahtına gönderilen rakibi Barak Han ile Hocent böl esinde savaşacak, mağlup olması sonrasında da tahttan vaz eçerek rakibinin hizmetine girecektir. (Karşı, *Mulhakât al-surah*, s. 138; Reşidüddîn, *Câmiü't-tevârih*, c. II. s. 37)
38 25 Şaban 736. Keş şehrinin bu ünkü adı Şehr-i Sebz'dir.

yeri Keş'e bağlı Hâce Ilgar köyü, Natanzi ise yine Keş'e bağlı Niyazi kışlağı olarak vermektedir.[39] Doğum yeri, ailesinin yaşadığı bölgeyi ve dolayısıyla atalarının Barlas boyu içerisindeki konumunu göstermesi bakımından önemlidir. Timur ve Emîr Hüseyin, İlyas Hoca kuvvetlerinden kaçtıkları dönemde Timur'un ablası Kutluk Türkân Ağa'nın Semerkand'daki evinde bir süre saklanmışlar, durumun tehlikeli bir hal alması üzerine gizlice Keş şehrine geçmişlerdi. Natanzi, ikilinin bölgeye gelişlerinden sonrasını "Emîr Timur'un mülkü olan Niyazi kışlağında 48 gün kaldılar" şeklinde anlatmaktadır.[40] Bu verilere göre doğum yerinin Keş merkez değil, Niyazi kışlağı olması kuvvetle muhtemeldir. Keş'in Barlas boyunun merkez üssü olduğu düşünülürse, Timur'un ailesinin boy içi aristokrasi sıralamasında önlerde olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Timurlu tarihçilerden Fuşenci, Timur'un İlhanlı hükümdarı Ebû Said Han'ın öldüğü yıl doğduğunu yazmakta ve böylece Timur ile son İlhanlı hanı arasında bir devamlılık ilişkisi izlenimi vermeye çalışmaktadır.[41] Babası Barlas boyu asillerinden Taragay, annesi ise Tekine Hatun'dur.[42]

Timurlu kaynaklarda Timur'un ailesi, çocukluğu veya gençliği konusunda dişe dokunur bir açıklama yoktur. Bu nedenle Timur düşmanı İbn Arabşah'ın Timur ve ailesi ile ilgili aktardığı çeşitli söylentiler ve Timur'a karşı olan nefretinden kaynaklanan yalan yanlış iddialar, özellikle Timur tarafından fethedilen ülkelerin[43] tarihçileri tarafından daha da abartılarak yaygınlaştırılacaktır. Timur karşıtlığı duygusuyla dolu bazı tarihçiler Timur'la ilgili her çalışmalarında, hiçbir eleştiriye tâbi tutmaksızın, Arabşah'ın bu çelişkili ve gerçek dışı uydurmalarının istedikleri bölümünü ön plana çıkararak kullanmışlardır.

Timur doğduğunda iki avucunun kan dolu olduğunu, havadan düşen bir miğferin köz ve kıvılcımlar çıkararak ovaları ve şehirleri doldurduğunu söyleyen Arabşah "Timur ve babası sahralarda dolaşan akılsız ve dinsiz çobanlardı" demektedir.[44] Daha sonra "babası fakir bir çizme ustasıydı, kendisi ise demirciydi" şeklinde bir iddiayı dillendiren Arabşah, "bir gece koyun çalıp sırtında götürürken, çobanın attığı okla omuzundan yaralandı... Çoban başka bir ok atıp bacağından vurdu ve böylece aksak yürümeye başladı" diye eklemektedir.[45] Kitabının ilerleyen bölümlerinde ise Arabşah, Timur'un babasının Belh padişahı Hüseyin'in yüzbaşısı ve devlet erkânının bir üyesi olduğunu, kendisinin de sultanın at bakıcısı ve çobanı olduğunu yazmaktadır.[46] Arabşah, daha sonra tekrar yaralanma

39 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 32; Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 85.
40 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 59.
41 Fuşenci, *İbretü'n-nazırîn*, s.145a-145b, Gerçekten Hicri takvim hesabıyla her iki olay da 736 yılı içerisinde gerçekleşmiştir.
42 Arabşah (*Acâibu'l Makdûr*, s. 31) ve İbn Tagrıberdî (*en-Nücûmu'z-zâhire*, s.347) gibi Arap tarihçileri, Timur'un, Timurlu tarihçilerde hiç adı geçmeyen bir yerde, Keş'e bağlı Hâce Ilgar köyünde doğduğunu yazmaktadırlar.
43 Arap, Memlûk, Osmanlı, Bizans, Rus ve onlardan hareketle Avrupalı tarihçiler
44 Arabşah, *Acâibu'l makdûr*, s. 33.
45 Arabşah, *Acâibu'l makdûr*, s. 34.
46 Arabşah, *Acâibu'l makdûr*, s. 35-36.

hikâyesine dönmekte, bu kez olayın Sicistan'da gerçekleştiğini iddia etmektedir. Arabşah'a göre Timur hırsızlık yaparken yaralanmış ve yakalanmış, bunun üzerine Herat padişahı Hüseyin onun asılmasını emretmiş, fakat padişahın oğlu Timur'u idamdan kurtarmıştır. Arabşah bütün bu olaylardan sonra Timur'un eşkıyalık yaparak hayatını sürdürdüğünü söylemekte ve böylece tarihi kaynaklarla örtüşmeyen, çelişkilerle dolu gerçek dışı iddialarını tamamlamaktadır.[47]

İspanyol elçisi Clavijo'nun günlüklerinde ise Timur'un yaralanmasının, 500 kadar adamıyla birlikte Sicistan'da bir gece baskını sırasında gerçekleştiği aktarılmaktadır.[48] Gerçekten Timurlu tarihçiler, Moğollarla savaştıkları dönemde Mâverâünnehr'i terk etmek zorunda kalan Emîr Hüseyin ile Emîr Timur'un Sicistan'a gittiklerini, altın ve mücevher karşılığında buradaki daruganın rakipleriyle savaştıklarını kaydetmektedirler. Yezdî de Clavijo gibi, Emîr Timur'un burada giriştiği çatışmalardan birisinde elinden yaralandığını yazmaktadır.[49]

Günümüz tarihçiliği açısından ilginç olan nokta ise, Timur'un çocukluğu ve gençliği konusunda Timurlu tarihçilerde ayrıntı olmayışından hareketle, Rus oryantalisti Bartold'un, Arabşah'ın tutarsız iddialarına sahip çıkması ve onları popülerleştirmesidir. Bartold *Uluğ Beg ve Zamanı* başlıklı çalışmasında "Timurlu tarihçiler sessiz kaldıklarına göre saklayacakları şeyler vardı" demekte ve Arabşah'ın iddialarına sahip çıkacak şekilde bilimsel olmayan bir yaklaşım sergilemektedir. Bartold'un "Timur da tıpkı Cengiz Han gibi, herhalde Kazagan'ın ölümünden sonra baş gösteren kargaşa yıllarında olsa gerek, bir eşkıya çetesi reisi sıfatı ile faaliyet meydanına atılmıştı" şeklindeki cümlesi günümüzdeki birçok tarihçi için Timur konusunda belirleyici olacaktır.[50] Diğer taraftan 1347-1359 yılları arasında Mâverâünnehr hükümdarı olan Emîr Kazagan'ın torunu Olcay Terken, Timur'un nikâhlı karısıydı.[51] Bartold'un varsayıma dayalı hüküm cümlesi doğru kabul edilirse, "nasıl oluyor da Mâverâünnehr hükümdarı Emîr Kazagan'ın torunu, bir eşkıya çete reisine eş olarak verilebiliyor?" gibi basit bir soru gündeme gelecektir. Bu da Bartold'un söz konusu temelsiz iddiasını çürütmek için yeterlidir.

Bartold'un tanımlaması gibi, Timur konusunda yanlış algıya yol açan bir diğer değerlendirme de, Timurlular alanında çok ciddi araştırmaları bulunan Amerikalı tarihçi John Woods'dan kaynaklanmaktadır. Woods, Timurlu dönemi tarihçiliği konusundaki bir değerlendirmesinde "İddiaya göre (Timur) bir keresinde, okuyucunun safiyetini zorlamamak için Türkçe hayat hikâyesinde (*manzume-yi Türkî*) gençlik döneminde yaşadığı bazı olayları/yaptıklarını sansürlemişti. Sonuç olarak gençlik yıllarındaki olay-

47 Arabşah, *Acâibu'l makdûr*, s. 40-41.
48 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 112.
49 Yezdî, *Zafernâme*, s. 46.
50 Bartold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s. 14.
51 Togan, *Emîr Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma*, s. 81.

ların çoğu kayıt altına alınamamıştır" demektedir.[52] Tarihçinin "sansür" ve "insanların safiyetini zorlamamak" gibi ifadeleri aynı cümlede kullanması, sanki Timur gençliğinde çok kötü işler gerçekleştirmiş ve daha sonra bunların yazılmaması konusunda tarihçilere sansür uygulamış gibi bir algıya neden olmuştur. Diğer taraftan tarihçinin bu konuda kaynak olarak kullandığı Yezdî'nin *Zafernâme*'sinin *Mukaddime* bölümündeki kısım incelendiğinde Woods'un yorumunun doğru olmadığı görülmektedir. Burada Yezdî önce kitabı konusunda bilgi vermekte ve şöyle demektedir:

> Diğer bir meziyet de vakıaların tafsilatla, eksiği ve fazlasıyla beyan edilmesidir. Her vakıanın nasıl meydana geldiği tafsilatla bu başarı dolu sayfalara geçti. Dünyadan geçmiş ve dünyaya gelecek hiçbir hükümdarın tarihinde bunun gibi bir nüsha yoktur.[53]

Daha sonra Woods'un yanlış algıya yol açan alıntısını/tercümesini yaptığı bölüm gelmektedir. Yezdî'nin buradaki ifadesi şöyledir:

> Türkçe manzume sahibinin söylediğine göre hazretin mübarek nefislerinin başından geçip de buraya alınmayan pek çok olay vardır; çünkü: İnsanlar bundan ötesine inanmaz... Ki insanlar bundan sonra inanmayıp mecburen veya dalkavukluk etmek için söylenmiş sanırlar. Bu sebepten ilk başlardan itibaren ol hazretin başından geçen savaşlar ve tuhaf olaylar söylenmeden kaldı. Her kim bu kitapta geçenleri başından sonuna kadar düşünüp onun tarzına hâkim olursa, emin olabilir ki, bahsedilen bu iki fazilete sahip olması hususu gerçektir ve bu hususta hiçbir yalan veya mübalağa yoktur.[54]

Görüldüğü gibi *Manzume-i Türki* yazarı Timur'un başından geçen bazı olağanüstü olayları yazarsa, okuyucuların buna asla inanmayacaklarını ve bunların dalkavukluk amacıyla yazıldığı şeklinde bir algılaya kapılacaklarını düşünmüş ve bu nedenle de yazmamayı tercih etmiştir. Yezdî'nin yukarıdaki satırlarında Timur'un *Manzume-i Türki* yazarına bir sansür uyguladığı yönünde herhangi bir ima yoktur.

Timurlu tarihçi Yezdî, kaynakların Timur'un ailesi konusundaki sessizliğini "Sâhibkıran'ın babası Emîr Taragay, dedesi Emîr Burgul idi. Ama her ikisinin de saltanatta, ihtişamda gözleri yoktu. Onlar saltanat ve debdebeyi yüksek güneşlere bırakıp kendilerine dervişlik yolunu seçmişlerdi" sözleriyle açıklamaktadır. Diğer taraftan Timur'un denetiminde yazılmış olan Şâmî'nin *Zafernâme*'sinde Timur'un anne ve babasının isimlerinin bir kez bile geçmemesi ilginçtir. Benzer şekilde kardeşleri, amca, dayı gibi yakın akrabaları konusunda da herhangi bir bilgi yoktur. Kardeşleri hakkında tek bilgi Sultaniyeli Jean'de bulunmaktadır. Jean, Timur'un yeğenlerinin sayısının 69'dan fazla olduğunu söyledikten sonra, büyük ağabeyinin çocuklarından ikisinin ülkede geniş topraklara sahip olduklarını aktarmaktadır.[55]

---

52 Woods, *The Rise of Timurid Historiography*, s. 82.
53 Yezdî, *Mukaddime*, s. 17.
54 Sâhib-i manzûme-i Türkî gofte ki bazı ez garâib-i umûr ki an hazret be nefs-i mübarek-i hod mütesâdî-yi ân şode bûd, nâgüzeşt ki be selk-i tahrîr der âyed ki şâyed... (Yezdî, *Mukaddime*, s. 18)
55 Jean de Soltanieh, *La Vie et la Cour de Tamerlan*, s. 25.

Şâmî, insanların kendi çalışmaları ile elde ettikleri şerefi *haseb*, babalarından miras aldıkları şerefi ise *neseb* olarak tanımladıktan sonra "burada babalardan tevarüs edilen şereften bahsedilmeyecektir" demekte ve yalnızca Timur'un kendi cehd (çaba) ve sa'yi (hareket) ile elde ettiği kemaller ve kazandığı mertebelerden bahsedileceğini vurgulamaktadır. Tarihçinin Timur ailesi ile ilgili tek tanımlaması, Cengiz Han dönemindeki Barlas boyu liderlerinden Karaçar'ın Timur'un büyük atası olduğu şeklindedir.[56]

Timurlu tarihçilerin Timur için çizdikleri "asil bir soya sahip fakir aile çocuğu" görüntüsü, 1404 yılında Semerkand'a seyahat ederek Timur'la bizzat görüşme imkânını bulmuş olan İspanyol elçi Clavijo'nun günlüğünde verilen bilgilerle örtüşmektedir. İspanyol elçi, Timur'un babasının asil bir soydan geldiğini, Çağatay Han ile kan bağı olduğunu, fakat malvarlığının ve adamlarının sayısının çok olmadığını ifade etmektedir.[57] Bu konudaki en tarafsız ve ilk elden bilgi, Timur'un elçisi Sultaniyeli Jean tarafından Avrupa yönetimlerine sunulan kitapçıkta bulunmaktadır. Jean, *Timur Bey'in yükselişi* başlığı altında şunları yazmaktadır:

> Gençliğinde oldukça sıradan bir geçmişe sahipti... O her zaman Tanrı'ya şükrettiğini, çünkü ne yaptıysa onun emriyle ve onun için yaptığını söyler. O, varlıklı olmayan bir annenin çocuğu olduğunu, dolayısıyla (çocukluğunda) fakir ve güçsüz (sosyal anlamda) olduğunu söylemektedir.[58]

Timur daha tarih sahnesine çıkmadan önce kendisinin ve kız kardeşlerinin yapmış oldukları evlilikler, Timurlu ailesinin bir kabile aristokrasisi geleneğinden geldiğini açık olarak göstermektedir. Timur'un karılarından Olcay Terken Ağa, Büyük Emîr Kazagan'ın torunu, daha sonraki yıllarda rakibi olacak olan Emîr Hüseyin'in kız kardeşiydi. Bu evliliğin tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Timur'un tarih sahnesine çıktığı dönemde, yani Tuğluk Timur'un Mâverâünnehr'e seferi sırasında evli oldukları kesin gibidir.[59] Benzer şekilde Timur'un ablası Kutluğ Türkân Aga, Duğlat emîrlerinden Davut Duğlat'la, kız kardeşi Şirinbek Aga ise Arlat kabilesi önderlerinden Müeyyed Arlat ile evliydi.[60] Gelişmiş bir soy ve ata kültüne sahip Türk-Moğol toplumunda, kabile aristokrasisinden gelmeyen isimsiz bir ailenin çocuklarının bu nitelikte üst düzey evlilikler yapması asla mümkün değildir. Bu durum Timur düşmanı Arabşah ve onu kaynak olarak kullanan Bartold gibi tarihçilerin Timur'un ailesi ve şahsı ile ilgili aşağılayıcı tanımlamalarını da yalanlamaktadır.

Bu noktada Timur'un soyu ve Cengiz Han ile olan ilişkisi konusundaki karışıklıklara değinmekte yarar vardır. Moğol geleneğine göre, Timur'un üyesi olduğu Barlas boyunu başlatan Kaçula ile Cengiz'in üç nesil dedesi Kabul Han kardeş olup Moğolların başlangıcı kabul edilen efsanevi Alan

56 Şâmî, *Zafernâme*, s. 10.
57 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 111.
58 Jean de Soltanieh, *La Vie et la Cour de Tamerlan*, s. 25.
59 Yezdî, *Zafernâme*, s. 40.
60 *Muizzü'l-Ensab*, s. 95b; Yezdî, *Zafernâme*, s. 70.

Goa'nın soyundan gelen Tuminay Han'ın çocuklarıydı.[61] Moğol hanedanları ve tarihi konusunda birincil kaynak olan *Cami'üt-Tevârih*, Kaçula Han'dan sonrasını Barlas, Erdemci Barula ve Tödöan şeklinde sürdürerek Cengiz Han dönemindeki Barlas boyu liderini Coçiya, Cengiz'in oğulları dönemindeki liderini ise Bolokan Ḳılıç olarak vermektedir.[62] Bu sıralamaya göre Timur'un dedeleri Barlas boyunun üyeleri olmakla birlikte kurucu ailenin soyundan gelmemişlerdir.

Buna karşın Timur'un ölümünden sonra oğlu Şahruh'un emriyle, ismini bilmediğimiz bir şahsa yazdırılan[63] ve 1427 yılında yazımı tamamlanmış olan *Muizzü'l Ensab*'da, Timur'un soyu, babası Taragay Noyan'dan başlayarak Burgul Noyan, Aylangir, İçil, Karaçar, Suku Seçen silsilesiyle Erdemçi Barula'ya ve ondan da Ḳaçula Han üzerinden Tumanay Han'a bağlanmaktadır.[64] Böylece Şahruh'un görevlendirdiği anonim tarihçi, Timurlu ailesinin Cengiz Han ile ortak bir soyağacına sahip olduğunu gösterdiği gibi, aileyi Tumanay Han aracılığıyla Moğol hanlık silsilesine de bağlamış olmaktadır. *Zafernâme* isimli kitabını aynı dönemlerde yazan Yezdî de Timur'un iktidara gelişini anlatırken "Tumanay Han'ın sözünü ettiği, Ḳaçula Bahadır'ın[65] rüyasının yorumu gerçekleşti. Tabir diliyle Sâhib-i devletin nişanı Ḳaçula Bahadır'ın sekizinci neslinden inerek saltanat dünyasını aydınlattı"[66] demekte ve böylece Şahruh tarafından yaratılan soyağacını desteklemektedir. Timur'un mezar taşı torunu Uluğ Beg tarafından yazdırılmıştır. Bu şecere Uluğ Beg'in *Tört Ulus Tarihi* adlı kitabında yazılanın aynısıdır.[67]

Buna karşın Timur'un emriyle Nizamüddin Şâmî tarafından yazılan ve henüz Timur hayatta iken tamamlanan *Zafernâme*'de "Burada babalardan tevarüs edilen şereften bahsedilmeyecektir" denildikten sonra Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'ın yanına Sâhibkıran Emîr Timur'un büyük atası Karaçar Noyan'ı verdiği aktarılmaktadır.[68]

Timur'un "Han soyundan gelmiş olmak" iddiasında olmadığı, kendisini Cengiz Han'ın soyuna bağlayan şecerenin siyaset gereği ve büyük ölçüde evlâtları tarafından uydurulmuş olduğunu gösteren en iyi kanıt, Suriye seferi sırasında Şam'da görüştüğü büyük İslam âlimi İbn Haldun'la yaptığı konuşmada bulunmaktadır. Bazı tarihçilerin ileri sürdükleri "Ti-

---

61 Reşidüddîn, *Cami'üt-Tevârih*, c. I, s.124-125.
62 Reşidüddîn, *Cami'üt-Tevârih*, c. I, s.126.
63 Zeki Velidi Togan'a göre *Muizzü'l Ensab*'ın yazarı Hafız-ı Ebru'dur. Togan'ın bu tesbitinden yola çıkılırsa, çok sayıda eseri kendi ismiyle yazan Hafız-ı Ebru'nun niçin *Muizzü'l Ensab*'a ismini koymadığı sorusu cevapsız kalmaktadır.
64 *Muizzü'l Ensab*, fol 7b-8b (Tumanay'dan Erdemçi'ye); fol. 80b-164a (Erdemçi'den Timurlulara)
65 *Muizzü'l Ensab*'da Ḳaçuli
66 Yezdî, *Zafernâme*, s. 26.
67 Bu kaynaktaki şecere şu şekildedir: Emîr Timur Gürgân ibn Emîr Taragay ibn Em r Berkil ibn Emîr Alangiz Noyan ibn Emîr Eçil Noyan ibn Em r Karaçar Noyan ibn Emîr Suku Seçen ibn Erdemçi Barlas ibn Ḳaçuli Bahadır ibn Tumanay Han ibn Baysungur Han ibn Kaydu Han ibn Dutu mınan ibn Bukahan ibn Buzançar Han ibn Alan Goya binti Çuymanahan ibn Yulduzhan ibn Muğulha-Cihan ibn Temurtaşhan (Uluğ Beg, *Tört Ulus Tarihi*, s. 198-199)
68 Şâmî, *Zafernâme*, s. 10.

mur Cengiz'in soyundan gelmekteydi" veya "Timur kendisini Cengiz soyundan göstermeye çalışmaktaydı" gibi saçmalıklara birinci elden cevap vermesi bakımından bu konuşmanın ilgili bölümleri aşağıda aktarılmıştır:

İbn Haldun: ...Sen âlemin sultanı, dünyanın kralısın. İnsanlar içinde Hz. Adem'den bugüne senin gibi bir hükümdar zuhur ettiğine inanmıyorum. Ben öyle gelişigüzel konuşan biri değilim, ilim adamıyım. Bunu açıklıyayım. Mülk ancak asabiyetle olur... Asabiyetlerinde Kisra, Kayser, İskender veya Buhtnassar (Nebukadnezar) gibi yeryüzündeki hiçbir hükümdar onlara (Türklere) denk olamaz...

Timur: Buhtnassar'ı, onlar çapında olmadığı halde Kisra, Kayser ve İskender'le birlikte anlattığını görüyorum. Çünkü bunlar büyük hükümdarlar. Buhtnassar ise Fars komutanlarından biridir, tıpkı benim de taht sahibinin naiplerinden biri oluşum gibi. O böyle biri.

Arkasında duran sıraya işaret etti. Taht sahibi onlarla birlikte duruyordu. Onu bu sırada göremedi. Bu safta duranlar, dışarı çıktığını söylediler. Bana döndü ve şöyle dedi:

Bu Buhtnassar hangi gruptan?

İbn Haldun: Bu konuda insanlar farklı şeyler söylüyor. Babil hükümdarlarının artçısı Nabat'dan olduğu söylenir. Ayrıca ilk Farslılardan olduğu da söylenir.

Timur: Yani Menuşihr evlâdından mı?

İbn Haldun: Evet. Aynen böyle belirtirler.

Timur: Menuşihr'in bize ana tarafından akrabalığı vardır.[69]

Görüldüğü gibi yukarıdaki konuşma bize Timur'un kendisini han soyundan bir hükümdar değil, sadece taht sahibinin naibi konumunda bir askeri komutan olarak gördüğünü ve bunu ifade etmekten çekinmediğini bizzat kendi ağzından açıkça göstermektedir. Ayrıca bu konuşmadan anlaşıldığı kadarıyla Timur, anne tarafından Menuşihr ile soy ilişkisi olduğu iddiasıyla, imparatorluğunun büyük bir kısmını oluşturan ve kültür alanında ciddi etkisi olan İran geleneğiyle de kendisini bağlı göstermek istemektedir.

Bugün elimizdeki veriler Timur'un han yerine "Gürgân" unvanını kullanmasının, kestirdiği sikkelerde göstermelik han ile birlikte ismini koydurmasının ve fethettiği yerleri taht naibi olarak yönetmekte olduğunu söylemesinin aslında dış politika amaçlı uygulamalar olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Sultan Bayezid'e gönderdiği bir mektuptaki "Bizüm hod âbâ ve ecdâdımuz, İlhân-ı âl-i şana irişür" şeklindeki sözler Timur'un özellikle dış politikada, gerektiği zaman, Cengiz Han ailesiyle soy birliği iddiasını kullanabildiğini göstermektedir.[70] Diğer taraftan 1378 tarihli ve "Ebu'l muzaffer Fahr el-Mansür Emîr Temür Muhammed Bahadır Han sözümüz" şeklinde başlayan bir tarhanlık yarlığı, Emîr Timur'un iktidarının ilk dönemlerinden itibaren iç yazışmalarda "Han" unvanını kullandığını göstermektedir.[71]

---

69 İbn Haldun, *et-Ta'rif bi-İbn Haldun*, s. 251-252.
70 Daş, *Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları*, s. 159.
71 Mennanov, Astanova ve Kemaliddin, *Amir Temür'ning Türkiy Yarlığı*, s. 47.

BÖLÜM 5
MÂVERÂÜNNEHR HÂKİMİ EMÎR TİMUR GÜRGÂN[1]

İktidara giden yol

Timur'un siyaset sahnesine çıkışı Moğulistan (Cete)[2] hanı Tuğluk Timur'un 1360 yılı Ocak ayında başlattığı Mâverâünnehr seferiyle örtüşmektedir. 1347 yılından itibaren 11 yıl boyunca Mâverâünnehr ve Horasan coğrafyasını demir yumrukla yöneten Emîr Kazagan'ın öldürülmesi sonrasında ortaya çıkan otorite boşluğu ve kargaşa, Tuğluk Timur için ideal bir ortam yaratmıştı. Nizamüddin Şâmî'nin anlatışına göre Emîr Kazagan'ın ardından Emîr Bayan Süldüz ve Emîr Hacı Barlas, Mâverâünnehr'de kontrolü ele geçirmiş durumdaydılar.[3] Tuğluk Timur Han'ın Semerkand, Buhara gibi şehirleri kontrol altına aldıktan sonra Güney Mâverâünnehr'e yönelmesi, Karşı ve Keş bölgeleri hâkimi Emîr Hacı Barlas'ı Amu Derya'nın ötesine, Horasan bölgesine geçmek zorunda bırakacaktı. Emîr Hacı Barlas'ın bölgeyi terk etmesi Timur için bir fırsat demekti.[4] Moğul hanı tarafından bölgeye gönderilen emîrler aracılığıyla Tuğluk Timur'un hizmetine girmek istediğini belirtecek ve Keş bölgesi darugalığına tayin edilecektir. Timurlu tarihçi Natanzi, Barlas kabilesi-

1 Timur'un Ceng z Han hanedanından bir hanımla evlenmesi sonra ında aldığı Moğolca unvandır ve damat anlamına gelmektedir. Deyim her kültür daire inde farklı şekilde ifade edilmektedir. Modern Moğolcada хүргэн şeklinde yazılan sözcük Moğol d li alt gruplarında Kürgen, Hürgen, Güregen veya Güragan şekillerinde söylenmektedir. Onon tarafından İngilizceye çevrilen *Gizli Tarih*'te Güregen (Butu-güregen Chigü-güregen) şeklinde kullanılmıştır. (s. 191, 238). Pelliot'un Fransızca tercümesinde ise Gürâgân (Butu-gürâgân Chigü-gürâgân) şeklinde ifade edilmiştir. (Pel l ot, s. 101). Farsçada yazılışı گورکان olup genel olarak Gürgân, bazen de Güregan/Güragan şeklinde telaffuz edilmektedir. Türkiye'de ise Cumhuriyet döneminde Gürkân şeklinde yazılmaya başlanmış, hatta bazı tarihçiler Timurluları Gürkânlılar olarak tanımlanuşlardır. Günümüz Özbeki tan'ında bu unvan Кўрагон şeklinde yazılıp Köregân şeklinde okunmaktadır. B z bu kitapta Timur'luların kendi yazışmalarında ve Timurlu tarihçilerin kullanım şekliyle "Gürgân" ifadesini kullanacağız.

2 Moğol ile Moğul'u ve Moğolistan ile Moğulistan'a birbirine karıştırmamak gerek r. Timur zamanında Yedisu ve Doğu Türkistan'a Moğulistan deniliyordu. Bazı kaynaklarda ise kelime Cete/Çıta/Çıtag (Çıtak) şeklinde geçmektedir. Bu bölgede yaşayan halka da Mogul den lmekteydi. D ğer bir fadeyle Moğul ve Moğulistan Moğol ve Moğolistan'la herhangi bir ilgi i yoktur. T mur'un torunu Babür'ü Moğol, imparatorluğuna Moğol İmparatorluğu denmesi önemli bir hatadan kaynaklanmaktadır. Türk tarihçiler son yıllara kadar bu iki kelime arasındaki farkı anlayamadıkları için büyük hataya düşmüşlerdir. Halbuki Batılı ve Rus tar hçiler bu nüan konusunda son derece dikkatlidirler. (Editör)

3 Şâmî, *Zafernâme*, s. 17.

4 Tarihi kaynaklarda Hacı Barla ile Timur ara ında olduğu ileri sürülen akrabalığın derecesi konusunda bir açıklık yoktur. Şâmî, Hacı Barla 'tan bahsederken birader ifadesini kullanıyorsa da bu boy kardeşliği yönünde bir tanımlamadır. Uluğ Beg, *Tört Ulus Tarihi*'nde Hacı Barlas'ın Karaçar Noyan'ın oğlu Yesü Möngke'nin soyundan (s. 198), buna karşın Emîr Timur'un atalarının ise Karaçar'ın diğer oğlu İçil Noyan'dan geldiğini (s. 199) söylemektedir. Emîr T mur'un torununun bu ifadeleri, Hacı Barlas ile Timur arasında birkaç nesil öncesine dayanan bir akrabalık olduğunu göstermektedir. Timurlu tarihçi Yezdî'nin "Hazreti Sah pkıran Horasan'ı zapt ettiğinde bu şehirdeki insanların birçoğunu öldürdü ve şehri Hacı Barlas'ın varislerine verdi" şeklindeki fadesi de Hacı Barla ile Emîr Timur arasında yakın b r akrabalık olmadığını doğrulamaktadır. (*Zafernâme*, s. 61)

nin mirası olarak nesilden nesle aktarılan Keş tümeninin Tuğluk Timur Han tarafından Emîr Timur'a verildiğini belirtmektedir. Timur'a ayrıca, han yarlığıyla, Semerkand'dan Ceyhun'a kadar olan bölgelerdeki göçebe kuvvetleri toplayarak Moğul hanına destek olması görevi verilmişti.[5] Bu görev o sıralarda henüz 25 yaşına girmemiş olan Timur için önemli bir siyasi başarı olarak kabul edilebilir. Timurlu tarihçiler, Timur'un geride kalan halkın perişan olmasını önlemek amacıyla ve Hacı Barlas'ın izniyle Mâverâünnehr'de kaldığını ve Tuğluk Timur'un hizmetine girdiğini yazmaktadırlar.[6]

Tuğluk Timur Han'ın ülkesine dönmesi Mâverâünnehr'deki Çağatay kabileleri arasında çatışmaların yeniden başlaması demekti. Emîr Kazagan'ın mirasçısı olması nedeniyle Belh bölgesindeki Karaunas tümenlerinin kontrolünü elinde tutan Emîr Hüseyin, Mâverâünnehr'de de hâkimiyeti ele geçirebilmek için, en güçlü rakibi olan Süldüz kabilesine savaş açmıştı. Emîr Hüseyin'in önce Emîr Bayan Süldüz'e, daha sonra Emîr Tuğluk Süldüz'e karşı yürüttüğü mücadeleye Timur da aktif katkı sağlayacak ve bu iş birliğinin ödülü Emîr Hüseyin'in kız kardeşi Olcay Türkân Ağa ile evlilik olacaktı. Böylece Timur, Kazagan'ın varisi Emîr Hüseyin'le akraba olmuştu. Diğer taraftan Moğol hanı Tuğluk Timur'un kendi ülkesine dönmesi Barlasların lideri Emîr Hacı Barlas'ın da Horasan'dan kendi bölgesine geri gelmesi anlamına geliyordu. Hacı Barlas'ın yokluğunda elde ettiği kazanımları kaybetmek istemeyen Timur ise mücadeleye kararlıydı ve Hızır Yesuri ile ittifak yaparak Hacı Barlas'ın üzerine yürüdü. İlk savaşı bu ikilinin kazanmasına karşın, Barlas kabilesi askerlerinin büyük bir kısmının eski liderleri Hacı Barlas'a katılması Timur'u Tirmiz bölgesine çekilmeye ve yeni ittifaklar aramaya mecbur bırakacaktı.

Ertesi yıl, yani 1361 yılı Mart ayında Tuğluk Timur Han'ın büyük bir orduyla yeniden Mâverâünnehr'e gelmesi dengelerin bir kez daha değişmesine neden olacaktı. Bayan Süldüz ve Bayezid Celayir gibi önde gelen Çağatay emîrleri, askerleriyle birlikte, Tuğluk Timur Han'a katıldılar. Emîr Hacı Barlas da onları izleyerek Moğol hanına katılmak üzere hazırlığa başladı. Bu sırada Tuğluk Timur'un Bayezid Celayir'i idam ettirdiği haberi gelince Hacı Barlas Moğul hanının yanına gitmekten vaz geçerek yeniden Horasan'a yöneldi. Fakat bu kez Cete ordusu peşindeydi. Hacı Barlas ve kardeşi Moğul kuvvetleriyle girdikleri bir çatışma sırasında hayatlarını kaybettiler. Ordusunu Vahş nehri civarında toplayan Emîr Hüseyin, Tuğluk Timur'la savaşmak istediyse de bölge liderlerinden Keyhüsrev Huttelani'nin kendisini terk etmesi üzerine, o da Horasan'a kaçmak zorunda kaldı. Tuğluk Timur Han, Emîr Hüseyin'i Kuzey Afganistan'daki Kunduz şehrine kadar takip edecekti. Kışı Kunduz'da geçiren Tuğluk Timur Han Semerkand'a döndüğünde, başta Bayan Süldüz olmak üze-

5 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 53.
6 Yezdî, *Zafernâme*, s. 35-37; Şâmî, *Zafernâme*, s. 18.

re, sadakatinden kuşku duyduğu bütün emîrleri öldürttü ve oğlu İlyas Hoca'yı Mâverâünnehr'e naip tayin ederek ülkesine döndü. Bu arada Cete emîrlerinden Hamid Bek'in verdiği destekle Timur, Tuğluk Timur Han ile bizzat görüşmüş ve Barlas kabilesine ait olan bölgenin kendisine verilmesini sağlamıştı.[7] Timurlu tarihçilere göre Tuğluk Timur Han, kendi ülkesine dönmeden önce Timur'u oğlu İlyas Hoca'nın yanına danışman olarak vermiş ve Mâverâünnehr bölgesinde asayişi sağlamakla görevlendirmişti.[8]

Ne var ki Timur'un İlyas Hoca ile iş birliği fazla devam etmeyecekti. Kısa bir süre sonra Semerkand'dan ayrıldı ve bir önceki kış Tuğluk Timur'dan kaçarak çöllerde dolaşmak zorunda kalan kayınbiraderi Emîr Hüseyin'e katıldı. Yezdî'ye göre Timur'un İlyas Hoca'dan ayrılmasının nedeni, İlyas Hoca adına Mâverâünnehr'i yöneten Emîr Bekkicik'in halka uyguladığı baskı ve zulüm idi.[9] Muhtemelen Timur daha önce idam edilen Çağatay emîrlerinin akıbetine uğramaktan korkmuş olmalıdır. Timur'un Emîr Hüseyin'e katılma kararı, yaklaşık iki yıl sürecek sıkıntılı ve maceralı bir dönemin başlaması demekti. Peşlerindeki İlyas Hoca'nın askerlerinden kaçan ikili, zaman zaman ayrılarak, zaman zaman birleşerek çöllerde dolaşmaya başladılar. Bu arada Türkmenler tarafından bir süre esir alınmışlar, soyguncular tarafından soyulmuşlardı. Son olarak Horasan'ın güneyindeki Sistan bölgesi[10] hâkiminin hizmetine girdiler.[11] Sistan hâkiminin düşmanlarıyla mücadele karşılığında vaat ettiği ücretlerin verilmeyişi üzerine Mâverâünnehr'e dönerlerken Mekran bölgesinde eşkıyalarla savaşmak zorunda kaldılar ve Timur bu çatışmada sağ elinden yaralandı. Bir süre sonra iyileşmesine karşın bu yara bir elinin kısmen çolak kalmasına neden olacaktır.

Timurlu tarihçiler Sistan dönüşü çarpışmada oluşan el yaralanması konusunda ayrıntılı açıklamalar yaparlarken, Timur'un, özellikle düşmanları tarafından Timurleng, yani "Aksak Timur" olarak adlandırılmasına neden olan bacak yaralanması konusunda sessiz kalmışlardır. Tarihçi Handemir ise bu çarpışmada Timur'un elinden ve bacağından yaralandığını yazmaktadır.[12] Bu açıklamadan yola çıkan bazı günümüz yazarları Timur'un söz konusu çatışma sonrasında aksak kaldığını iddia etmektedirler.[13] Timur düşmanı Arabşah ise Timur'un Sistan dönüşü bir koyun çalmak isterken bir çoban tarafından kolundan ve uyluğundan oklanarak vurulduğunu ve böylece sakat kaldığını yazmaktadır.[14] Yaralandıktan

7 Şâmî, Timur'a verilen bölgeyi on bin kişilik "Keş Tümeni" olarak tanımlamaktadır. (*Zafernâme*, s. 22). Buna karşın Yezdî "Atalarından miras kalan bölgeler" şeklinde aktarmaktadır.
8 Yezdî, *Zafernâme*, s. 42; Şâmî, *Zafernâme*, s. 22.
9 Yezdî, *Zafernâme*, s. 43.
10 Eski Sicistan veya Sakaların yaşadığı coğrafya. Günümüzde Afganistan ile İran arasında paylaştırılmış olup bölgenin tarihi başkenti Zerenc, Afganistan'ın güneydoğu kesimindeki Nimroz vilayeti içerisinde kalmıştır.
11 Timurlu tarihçilere göre Sistan hâkimi, düşmanlarına karşı savaşmak üzere Timur-Hüseyin ikilisini davet etmiştir.
12 Handemir, *Habîbü's-siyer*, c. III, s. 232.
13 Hookam, *Tamburlaine, The Conqueror*, s. 43-44.
14 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 40.

sonra Herat padişahına götürülüp idama mahkûm edilmesi, affedilerek şehzâdenin hizmetine girmesi, isyancı Sicistan valisi üzerine gönderilip bölgeyi yağmalaması gibi hayali olaylarla süslemiş olması, Arabşah'ın hikâyesinin uydurma olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan Timur'un son dönemlerinde Mâverâünnehr'i ziyaret eden İspanyol elçisi Clavijo, Timur'un sağ bacağının aksak, sağ elinin iki küçük parmağının ise kesik olduğunu aktarmaktadır. Bu olayın Sistan bölgesinde bir sürünün sahiplenilmesi sırasında çıkan bir kavgadan dolayı gerçekleştiği şeklinde bir hikâyenin rivayet edildiğini belirten Clavijo, ayrıca, Timurleng sözcüğünün Timur'un düşmanları tarafından kullanıldığını kaydetmektedir.[15] Bu konuda doğrudan Timur'un kendisinden kaynaklanan bilgi, meşhur Arap bilgini İbn Haldun'da mevcuttur. İbn Haldun, Timur'la yaptığı görüşmeleri aktarırken "Sağ dizi, bana kendisinin bildirdiğine göre, çocukluk döneminde bir saldırı sırasında ok isabet ettiği için aksaktır" demektedir.[16] Timurlu tarihçilerin aksaklığa neden olan yaralanmadan hiç bahsetmemeleri, bu yaralanmanın çocukluk çağında olduğunu doğrular niteliktedir. Buna karşın el yaralanmasının Sistan dönüşündeki çarpışma esnasında gerçekleştiği birçok kaynak tarafından doğrulanmaktadır.

1363 yılında Cete hanı Tuğluk Timur ölmüş ve yerine, Cete başkentini Semerkand'a taşımak isteyen oğlu İlyas Hoca geçmişti. Bu arada Mâverâünnehr'de istilacı Moğul gücüne karşı muhalefet giderek artmaktaydı. Durumu değerlendiren Emîr Hüseyin ve Emîr Timur ikilisi Mâverâünnehr'e döndüler. Tuğluk Timur Han'ın önde gelen Çağatay emîrlerini tasfiye etmesi sonrasında, geride güç merkezi olarak sadece Emîr Kazagan'ın torunu olmak avantajını taşıyan Emîr Hüseyin ile onun kayınbiraderi ve müttefiki olan Emîr Timur kalmıştı. Timur ile Hüseyin'in Mâverâünnehr'e dönmeleriyle birlikte muhalif emîrler ve kabileler bu ikilinin etrafında toplanmaya başladılar. Başlangıçtaki küçük çaplı çatışmaların ardından Hüseyin-Timur ikilisinin kuvvetleriyle İlyas Hoca'nın ordusu 1364 yılı içerisinde Şehr-i Sebz yakınlarında karşı karşıya geldi. Savaş İlyas Hoca'nın yenilgisiyle sonuçlandı. Cete hanı canını zor kurtarmıştı.

Galibiyetin ardından muzaffer ikili Semerkand'a gittiler ve Mâverâünnehr'in Cete kuvvetlerinden temizlenmesi onuruna büyük bir şölen tertiplediler. Böylece Emîr Hüseyin, büyük babası Kazagan'ın konumunu ve gücünü elde etmiş oluyordu. Emîr Kazagan'ın başlattığı geleneği izleyerek Cengiz soyundan Kabul Oğlan isimli bir şehzâdeyi göstermelik han tayin etti. Kuşkusuz, derviş tabiatlı ve şair ruhlu Kabul Han'ın hiçbir siyasi gücü ve etkinliği yoktu. O sadece büyük atası Cengiz Han'ın "Cengiz soyundan olmayan hiç kimse han olamaz" şeklindeki yasası gereği bu makama getirilmişti. Timurlu tarihçiler, gerek İlyas Hoca'ya karşı

15 Clavijo, *Embassy to Tamerlan* , s.74,112.
16 İbn Haldun, *et-Ta'rîf bi-İbn Haldun*, s. 260.

elde edilen galibiyette ve gerekse Kabul Han'ın atanması kararında inisiyatifin neredeyse tamamen Timur'a ait olduğunu belirtirler. Fakat bizzat Yezdî, Zafernâme'sinin bir bölümünde, Timur'un bir şölen tertiplediğini ve dokuzlar sunarak atalarından miras kalan ülkesini Emîr Hüseyin'den aldığını yazmak suretiyle, gerçek gücün Emîr Hüseyin'de olduğunu itiraf etmiş olmaktadır.[17] Bütün bu gelişmelerden sonra Emîr Hüseyin, kışı geçirmek üzere kendi merkezi Sali Saray'a, Timur ise Keş'e dönecekti.

Mâverâünnehr'i kaybetmiş olmak İlyas Hoca'nın kabul edemeyeceği bir olaydı. Bu nedenle hemen ertesi yıl büyük bir ordu oluşturarak yeni bir sefer düzenleyecekti. Bu arada Emîr Hüseyin, başta Timur olmak üzere, Çağatay emîrlerini ve kabile reislerini etrafına toplayarak bir ordu oluşturmuştu. 1365 yılı Mayıs ayı ortalarında iki ordu Sir Derya boylarındaki Ciydelik mevkiinde karşı karşıya geldiler. Savaşla birlikte başlayan şiddetli yağmur her tarafı bir çamur deryası haline çevirmişti. Bu nedenle Timurlu tarihçiler bu çarpışmayı "Çamur Savaşı" olarak adlandırmaktadırlar. Savaşın bittiği noktada Cete ordusu galip gelmiş, Emîr Hüseyin'in koalisyon ordusu ise geride on bini aşkın ölü bırakarak bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştı.[18] Emîr Hüseyin önce merkezi Sali Saray'a gitmiş, ardından askerleri ve ailesiyle birlikte Amu Derya'yı geçerek Belh şehrine yönelmişti. Timur da kısa bir süre sonra Mâverâünnehr'i terk ederek Belh'e gidecekti. Diğer taraftan muzaffer Cete ordusu Semerkand'a yönelmiş ve şehri kuşatmıştı. Burada İlyas Hoca, hiç beklemediği şekilde, yerel halk tarafından oluşturulan Serbedarlar Hareketi'nin şiddetli direnciyle karşılaştı.[19] Kuşatma devam ederken hayvanlar arasında başlayan salgın hastalık Cete ordusunu neredeyse hareketsiz bırakacak ve savaş gücünü büyük ölçüde kaybeden İlyas Hoca ülkesine dönmek zorunda kalacaktı.[20] Bu olayın ardından Semerkand şehri, yaklaşık bir yıl kadar Serbedarlar tarafından yönetilecekti. Moğol ordusunun Mâverâünnehr'i terk ettiğini duyan Emîr Hüseyin, Sali Saray'a, Timur da Keş'e geri dönmüşlerdi.

Ertesi yıl Emîr Hüseyin, Timur'la birlikte Semerkand'a yöneldi ve ordusuyla şehrin dışında kamp kurdu. Daha sonra Kabul Han'a imzalatılan fermanlarla Semerkand'a hâkim olan Serbedar grubunun üyeleri tutuklandı ve Mevlanazâde hariç olmak üzere hareketin bütün liderleri idam edildi. Mevlanazâde'nin idamını Timur engellemişti. Böylece Emîr Hü-

17 Yezdî, *Zafernâme*, s. 57. Türk-Mo ol gelene inde her hediyeden dokuzar adet sunmak gerekmektedir.

18 Timurlu tarihçiler savaş sırasında Timur'un girdiği çatışmalardan galip çıktığını, fakat Emîr Hüseyin'in basiretsizli i nedeniyle savaşın kaybedildiğini belirtirler. Ayrıca Yezdî, Cete ordusunun efsanevi "Yada" taşını kullanıp yağmur yağdırdığı gibi bir iddiayı dillendirmektedir. (s.59)

19 Serbedar aslında başıbozuk demektir. Serbedarlar Hareketi ise zanaatkârların ve küçük tüccarların hanedan üyesi olmayan bir lider yönetiminde başlattıkları direniş hareketine verilen isimdir. Serbedarlar Horasan'da ba ımsız bir devlet kurmuşlardı. Bu hareket özellikle Rus/Sovyet tarihçiler tarafından popülerleştirilmiştir. Günümüz Özbek yazarları tarafından da Mo ol istilasına karşı direnci sembolize eden bir hareket olarak kabul edilmektedir. (Bkz. Tahir Kahhar, *Serbedarlar*, Eşik Takıllayatır, Gafur Gulam Naşriyatı, Taşkent, 1984, s. 40-41)

20 Şâmî, atların büyük bir kısmını öldüren hastalı ı "Kara Ölet", Nizami ise "At vebası" olarak tanımlamaktadır.

seyin, bir kez daha Mâverâünnehr'in hâkimiyetini ele geçirmiş oluyordu. Timur ise ikinci adam konumundaydı. Bu arada Timur'un eşlerinden Emîr Hüseyin'in kız kardeşi Olcay Türkân Ağa'nın ölümüyle iki lider arasındaki akrabalık ilişkisi de sona ermişti.

Bu dönemde Timur'un Emîr Hüseyin yönetimindeki olumsuzlukları dengeleyen bir siyasi tavır içerisinde olduğu gözlenmektedir. Dedesi Kazagan gibi demir yumruk politikası uygulayan Emîr Hüseyin, kısa zamanda etrafındaki emîrleri küstürmeye başlamıştı. Timur, küskün emîrler ve kabile reisleri için anlayışlı ve kucaklayıcı bir tavır içerisindeydi. Serbedar Hareketi lideri Mevlanâzade'yi ölümden kurtarması Semerkand halkı arasındaki desteğini büyük ölçüde artırmıştı. Ayrıca, Emîr Hüseyin'in aşırı para ve mal hırsıyla koyduğu vergilerden zorlanan emîrlere ve halka verdiği destek nedeniyle Timur, cömert ve değerbilir bir yönetici algısı oluşturmuş durumdaydı.[21] Böylece Timur giderek, Emîr Hüseyin'den hoşnut olmayan emîrlerin etrafında toplandığı bir güç odağı haline gelmişti.

1366 yılı Emîr Hüseyin ile Timur arasındaki gerginliğin savaş alanlarına taşındığı yıl oldu. Mücadelenin ilk yıllarında Emîr Hüseyin'in üstünlüğü söz konusuydu. Karşı vilayetini kaybeden Timur, Horasan'a geçmiş, yanında kalan çok az sayıda adamla Mâverâünnehr'e yönelik nokta vuruşlar yapacak şekilde bir strateji izlemeye başlamıştı. Şâmî, bu dönemde Timur'un yanında Mâverâünnehr asillerinden yalnızca Suyurgatmış Oğlan'ın kaldığını söylemektedir.[22] Timur düşmanı Arabşah, söz konusu dönemde Timur'un çöllerde eşkıyalık yaptığını ve gelip geçen kervanları yağmaladığını gündeme getirmektedir.[23] Timurlu tarihçiler ise Timur'un Mâverâünnehr'den Horasan'a giden kervanları durdurduğunu, fakat bu uygulamayı düşmanlarına kervanlar aracılığıyla yanlış haberler göndermeyi amaçlayarak yaptığını belirtmektedirler.[24] Kuşkusuz bu açıklamalar Timurlu tarihçilerin onu koruma çabalarından başka bir şey değildir.

Bu arada Timur, Karşı şehrini yeniden ele geçirip bölge hâkimi Emîr Musa'yı kaçırmayı başarmış olsa da, Emîr Hüseyin'in büyük bir kuvvetle üzerine gelmesi üzerine yeniden Horasan'a geçmek zorunda kalmıştı. Bu noktada Timur'un Mâverâünnehr dışındaki hanedanlarla iş birliği arayışına girdiği görülmektedir. İlk hedef Herat merkezli Kert Devleti'nin hükümdarı Melik Hüseyin idi. Arkadaşı Caku Beg'i Kert hükümdarına göndererek nabız yoklayan Timur, hemen akabinde, büyük oğlu Cihangir Mirza'yı Melik Hüseyin'in yanına gönderdi. Timurlu tarihçiler bu olayı güvenlik gerekçeleriyle açıklamaktadırlar.[25] Bu olayın hemen ardından Timur'un Mâverâünnehr'e geçip Karşı ve Keş bölgelerindeki Emîr Hüseyin

21 Natanzi, Emîr Hüseyin'in bahadır ve atak bir lider olduğunu belirttikten sonra hasisliğinden söz etmekte ve bu kötü huyunun bütün iyi niteliklerini gölgelediğini belirtmektedir. (*Müntahab'üt Tevârih*, s. 94)

22 Şâmî, *Zafernâme*, s. 45.

23 Arabşah, *Acâibul Makdûr*, s. 42.

24 Yezdî, *Zafernâme*, s. 69; Şâmî, *Zafernâme*, s. 45.

25 Timur ilk Horasan'a geçişinde ailesini ve mallarını Sencerilere emanet etmişti. Senceriler adını Sultan Sencer'den almış bir Türk kabilesidir.

kuvvetleriyle mücadeleye başladığı ve onları bölgeden çıkardığı düşünülürse, Kert hükümdarından askeri yardım aldığı ve oğlunu da rehin olarak Herat'a gönderdiği anlaşılmaktadır. Daha sonraki dönem mücadelelerinde dünürü Keyhüsrev ve Behram Celayir'in Cete'den getirdikleri 7000 Moğul askerini kullandığı göz önüne alınırsa, Timur'un sadece Kert hükümdarı ile değil, Moğul hanı ile de bir uzlaşmaya vardığı sonucuna varılabilir.[26] Üzerine birkaç kez ordu göndermesine rağmen Timur'a karşı başarılı olamayan Emîr Hüseyin, Cete'den gelecek askeri desteğin artması durumunda mağlup olabileceğini düşünerek barış teklif etmek zorunda kalacaktı.

Timur ile Emîr Hüseyin arasındaki barış dönemi, kısa sürmesine karşın, Timur'un ikinci adamlık konumundan çıkıp alternatif lider haline gelmesi bakımından önemliydi. Söz konusu dönemde iki lider birlikte Bedehşan şahlarına ve Yesuri kabilesinin hâkim olduğu Kâbil bölgesine başarılı seferler düzenlemişler, ayrıca, Timur, kendi ordusuyla, isyancı Şeyh Muhammed Bayan Süldüz ve Keyhüsrev Kara Tekin'i yenmişti. 1369 yılı iki lider arasına yeniden kara kedilerin girdiği bir yıl oldu. Timurlu tarihçilere göre Emîr Hüseyin, Timur'un giderek güç kazanmasından rahatsızdı ve onu tasfiye etmek istiyordu. Timur ise Emîr Hüseyin'in kendisine suikast düzenleyeceği konusunda somut bilgilere ulaşmış durumdaydı. Sonuç olarak Timur, Emîr Hüseyin'le nihai bir savaş yapması gerektiği noktasına gelmiş gibiydi. Emîr Hüseyin'e kırgın ya da muhalif olan bütün emîrleri davet ederek isyan hareketini başlattı. Süldüz ve Apardi gruplarının liderleri ile Kunduz, Bedehşan, Huttelan gibi bölgelerin hâkimleri, ordularıyla birlikte Timur'a katıldılar.

Emîr Hüseyin'in bulunduğu Belh şehri önlerine geldiğinde Timur'un ordusu hatırı sayılır bir büyüklüğe ulaşmış durumdaydı. Keş şehrinden başlayarak Belh şehrine kadar devam eden bu sefer esnasında Timur'un uyguladığı iki strateji bu büyük çaplı katılımların gerçekleşmesini sağlamıştı. Bunların ilki, ordu Tirmiz yakınlarında iken Hz. Muhammed'in soyundan geldiğine inanılan büyük din adamı Seyyid Bereke'nin Timur'a gelerek saltanat alametleri olan tabl ve âlem[27] takdim etmesi ve padişahlık müjdesi vermesiydi.[28] Bu olay Timur'a iktidar meşruiyeti sağlaması bakımından önemliydi. Timur'un ikinci hamlesi ise töre alanı ile ilgiliydi. Belh yakınlarına geldiğinde, mücadelesinin ilk gününden itibaren yanında bulunan Cengiz soyundan Suyurgatmış Oğlan'ı han ilan etti.[29] Ayrıca Moğol hanlıklarında geçerli olan yosun ve yasak kaidelerinin yeniden

26 Yezdî, *Zafernâme*, s. 80.
27 Türk geleneğinde tabl (davul) ve âlem (bayrak) iktidar simgeleri olarak kabul edi mektedir.
28 Yezdî, *Zafernâme*, s. 94; Şâmî, *Zafernâme*, s. 67.
29 Nizamüddin Şâmî bu olayı, Cengiz Han'ın oğlu Çağatay ı Timur'un atalarından Karaçar Barlas'a emanet etmiş olduğu şeklindeki efsaneyle özdeşleştirmekte ve Timur un böylece Çağatay hanedanını yeniden diriltiğini söylemektedir (*Zafernâme*, s. 68). Emîr Timur un torunu Uluğ Beg, Ögeday Kağan neslinden gelen Suyurgatmış'ın han ilan edilişini şöyle anlatmaktadır: Sâhibkıran-ı Ekber Emir Timur Gürgân-ı safdar da Ögeday Kaan ibn Sâhibkıran-ı Azam Cengiz Han-ı Muazzam neslinden olan Suyurgatmış Han ibn Danişmendçe'yi Hanlık tahtına oturttu ve Cihanbanlık unvanını verdi". (Uluğ Beg, *Tört Ulus Tarihi*, s. 199)

uygulamaya konulması emrini vermişti. Böylece Timur, Cengiz Yasası'na uygun bir han seçmek suretiyle, bir taraftan kendi isyan hareketini meşrulaştırırken, bir taraftan da Emîr Hüseyin'i meşru olmayan bir iktidar gaspçısı konumuna itmiş oluyordu.

Emîr Hüseyin kale içerisinde kalarak bir savunma savaşını tercih ettiği için Timur'un işi kolay oldu. Huruç denemelerinin başarısız olması üzerine Timur'un teslim olması önerisini kabul eden Emîr Hüseyin, daha sonra fikir değiştirip kaçarak bir minareye saklandıysa da yakalandı ve Timur'un huzuruna götürüldü. Timurlu tarihçiler, Yezdî ve Şâmî, öykünün bundan sonrasını "Emîr Timur Emîr Hüseyin'in canını bağışladı, fakat kardeşi, Hüseyin tarafından öldürülen Keyhüsrev Huttelani, Müeyyed Arlat ile birlikte onu Timur'dan habersiz olarak öldürdüler" şeklinde anlatmaktadırlar.[30] Fakat Emîr Hüseyin'i öldürenlerden birisinin Timur'un eniştesi olması ve olayın ardından Emîr Hüseyin'in Han Said ve Turar Sultan isimli iki oğlunun da babalarının akıbetine uğramaları infazların Timur'un bilgisi dâhilinde yapıldığını göstermektedir. Nitekim Natanzi bu olayı "Emîr Timur sultanlar sünnetine muvafık olarak onu yasağa yetküzdü" sözleriyle nakletmektedir.[31] Timurlu dönemi tarihçilerinden Fuşenci ise *İbretü'n-Nazırin* başlıklı kitabında Emîr Hüseyin'in Timur'un huzurunda öldürüldüğünü kaydetmektedir.[32] Timur'un töre gerekçesiyle infazı başkasına yaptırması, görüntüde elinin temiz kalmasını sağlama çabasından başka bir şey değildi. Emîr Hüseyin'in öldürülmesini, bu emîr tarafından tahta çıkarılan kukla han Adil Sultan'ın öldürülmesi izledi.[33] Emîr Hüseyin'in diğer iki oğlu, Cihanşah Melik ve Halil Sultan ise Hindistan'a kaçmayı başarmışlardı.

Zaferden sonra Timur, başta Saray Mülk Hanım olmak üzere Emîr Hüseyin'in dört karısını kendi haremine aldı. Diğer karılarını ve kızlarını ise yanındaki emîrlere ve yakın çevresine dağıttı. Saray Mülk Hanım Mâverâünnehr'deki son Çağatay hanı Kazan'ın kızıydı.[34] Cengiz Han soyundan gelen bu hanımla evlenmek suretiyle Timur, Cengiz Han'ın "Altın Uruk" adı verilen ailesine damat olmuş oluyordu. Timur, damat anlamına gelen "Gürgân" unvanını hayatı boyunca kullanacaktı. Bu gelişmenin hemen ardından Çağatay ulusunun önde gelen beyleri, şehir hâkimleri ve Seyyid Bereke gibi din adamları toplanarak Emîr Timur'a biat ettiler.[35] Her

30 Yezdî, Emîr Hüseyin'in ölümünü işiten Timur'un çok üzüldüğünü ve 'O'na cefa etmek istemiyordum / Aksine vefa göstermek istiyordum" mealinde bir beyit söylediğini aktarmaktadır. (*Zafernâme*, s. 97)

31 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 100.

32 Fuşenci, *İbretü'n-Nazırîn*, s. 145a. Tarihçi daha sonra "O'nun gibi Padişah Adil Sultan'ı da öldürdüler" demektedir.

33 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 225.

34 Kazan Han'ı 1347 yılında öldürerek iktidarı ele geçiren Emîr Kazagan, bu tarihten sonra Cengiz soyundan gelen şehzâdeleri "göstermelik han" olarak tahta çıkarma geleneğini başlatmıştır. Kazagan'dan sonra oğlu Emîr Abdullah, torunu Emîr Hüseyin ve nihayet Emîr Timur bu geleneği sürdüreceklerdi .

35 Yezdî'nin verdiği emîrler listesine göre bu toplantıya Mâverâünnehr ve Horasan'da yerleşik bütün kabilelerin temsilcileri katılmışlardır. (Süldüz, Apardi, Celayir, Barlas, Duğlat ve Arlat)

ne kadar Timur, han, sultan, padişah gibi herhangi bir unvanı almayarak emîr unvanıyla yetindiyse de, Mâverâünnehr tahtına oturduğu günden itibaren "Sâhibkıran" olarak adlandırılmaya başlanacaktı.[36] Yezdî bu olayla ilgili anlatısını "O sırada Hazreti Sâhibkıran'ın yaşı otuz dört idi. Bu biat işi it yılının 771 senesi Ramazan ayının çarşamba gününe gelen tarihte gerçekleşti" sözleriyle tamamlamaktadır.[37]

Emîr Hüseyin'in hazinesini ve mallarını, Türk-Moğol geleneğine uygun olarak, derecelerine göre emîrlere ve beylere dağıtan Timur, daha sonra memleketi Keş'e geri döndü. Burada iki ay kadar kaldıktan sonra kendisine başkent olarak seçtiği Semerkand şehrine gidecekti. Aynı yılın güz aylarında, yine Türk-Moğol geleneğine uygun olarak, kabile reislerinin, darugaların, vilayet, tümen, binlik ve yüzlük emîrlerinin, üst düzey devlet görevlilerinin çağrıldığı büyük bir kurultay düzenledi. Geleneğe göre, kurultaya katılanlar biat etmiş, katılmayanlar ise asi olarak kabul edilmekteydi. Timurlu tarihçiler, Şıbırgan bölgesindeki Apardilerden Zinde Çeşm hariç, herkesin kurultaya geldiğini kaydetmektedirler. Biat etmeyenlere müdahale etmediği takdirde zayıflık olarak kabul edileceğini ve başkalarına da örnek olabileceğini iyi bilen Emîr Timur, Zinde Çeşm ve onunla birlikte hareket eden Emîr Musa üzerine hızla bir ordu sevk etti. 1371 kışı boyunca sürdürülen mücadele sonrasında isyancıların ele geçirilmesiyle Emîr Timur'un Mâverâünnehr ve Kuzey Afganistan'daki hâkimiyeti tesis edilmiş oluyordu. Böylece siyaset sahnesine çıkışından tam on yıl sonra Emîr Timur Gürgân iktidara giden yolu tamamlamış, Mâverâünnehr'in gerçek hükümdarı olmuştu.

1370 yılında Mâverâünnehr tahtına oturan Emîr Timur'un bundan sonraki hedefi Çağatay Hanlığı'nı yeniden inşa etmekti ve bu hedefe ulaşmak yaklaşık on yılını alacaktı. Timur tahta çıktığı 1370 yılından 1380 yılına kadar beşi Cete coğrafyasına, dördü Harezm'e ve birisi de Ak Orda'ya olmak üzere tam on sefer gerçekleştirmiştir. Timur'un bu seferleri daha çok siyasi üstünlük ve ganimet elde etme veya cezalandırma amaçlı gibi görünmektedir. Diğer taraftan bazı tarihçiler, aynı coğrafyalara yapılan çok sayıda seferi göz önüne alarak bunları sonuçsuz yağma seferleri şeklinde

36 "Kıran" kelimesi Jupiter (Müşteri) ve Satürn (Zühal) yıldızların n aynı boylam üzerinde bir hizaya gelmelerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu iki gezegenin bir hizaya geldiği burçlara göre (Hamel, Kavis, Esed ve tekrar Hamel) birden dörde kadar numaralandırılır ve bu dört kıran' n tamamlanması yaklaşık 20 yıl sürer. Buna "küçük kıran" adı verilir. Bu kıran işleminin 12 burçta tamamlanması ise yaklaşık 240 yıl sürmektedir ve buna "orta kıran" denmektedir. K ran'ın Hamel, Sevr, Cezva ve Saratan burçları şeklinde dört müsellesten geçerek Hamel'de nihayet bulması ise 960 y llık bir dönemde gerçekleşmektedir ki buna "büyük kıran" ismi verilmektedir. (İ.A., *Kıran Maddesi*, c. 6, s. 734) Timurlu tarihçiler Timur doğduğu zaman "bu yıldızların büyük kıran döngüsünü amamlayacak şekilde aynı boylamda bir hizaya geldikleri iddiasından yola ç karak Timur'a Sâhibkırân unvanı verildiğini ifade etmektedirler. Kendisi de döneminin en büyük astronomu olan Mirza Uluğ Beg, bu gelişmeyi "Emîr Timur Sâhibkırân-ı Ekber doğduğunda her dört müsellesin (üçlü burç) ulu yıldızları her müsellesde 12 kez dönüp kıran yapmışlardı. Bu sebeple bilginler onu "Sâhibkırân-ı Ekber Emîr Timur Gürgân-ı safdar" diye adlandırmışlardır" şeklinde ak armaktadır. (*Tört Ulus Tarihi*, s. 199). Timur'dan sonraki dönemlerde Sâhibkırân unvanı başta Babürlü Şah Cihan olmak üzere birçok tarihi kişilik için kullanılm şsa da, Sâhibkırân sözcüğü ile Emîr Timur özdeşleşmiş gibidir.

37 9 Nisan 1370

tanımlamaktadırlar. Fakat bu dönemde Mâverâünnehr ordusunun gerçek bir ordu olmaktan çok bir kabile savaşçıları güruhu olduğunu unutmamak gerekir. Timur, bu seferleriyle bir taraftan ortak bir dış düşman yaratarak kabile kimliklerinin geri plâna itilmesini, bir taraftan da elde edilen ganimetlerden pay alan kabile savaşçılarının Çağataylılık kimliğini benimsemelerini sağlamaktaydı. Bu seferlerin hiçbirisinde birincil amaç toprak ilhakı olmayıp, hemen hepsinin hedefi orduyu yeknesaklaştırarak, Timurlu tarihçi Şâmî'nin ifadesiyle, "Cengi kendilerine âdet ve sanat haline getirmiş insanlar"[38] haline dönüştürmekti. Bütün bunlara rağmen bu süreç sancısız olmamış, özellikle iktidarının ilk yıllarında Timur, çok sayıda kabile isyanıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Böylece 1380'li yıllara gelindiğinde Emîr Timur, Şerefüddin Yezdî'nin söylemiyle "Devlet-i Türk be-tahsisi ulus Çığatay" yani "Çağatay ulusu zemininde bir Türk devleti" yaratmış olacaktı.[39]

Moğulistan'a seferler

Timur döneminde Cete veya Moğulistan sözcüğü Sir Derya'nın doğusundan başlayarak Altay Dağları'na kadar uzanan bölgeleri kapsamaktaydı. Bölge, Tanrı Dağları'nın kuzeyindeki Issık Göl'den Balkaş Gölü'ne kadar uzanan Yedisu coğrafyası ile Kaşgar, Aksu, Yarkend ve Hoten gibi şehirleri kapsayan Tarım Havzası şeklinde iki kısımdan oluşmaktaydı. Timur'un iktidar arayışında olduğu yıllarda, Cete bölgesinde de Mâverâünnehr'dekine benzer bir süreç yaşanmış, Cengiz soyundan gelen son han İlyas Hoca, 1365 yılındaki Semerkand yenilgisinden sonra ülkesine döndüğünde, 17 erkek kardeşiyle birlikte, bölgenin güçlü Emîri Kamerüddin Duğlat tarafından öldürülmüştü. Bu olayın ardından öldürülen han taraftarlarıyla Emîr Kamerüddin arasında başlayan anlaşmazlıklar Cete yurdunda uzun yıllar devam edecek bir siyasal kargaşaya zemin hazırlayacaktı.

Emîr Timur'un 1371 yılında Cete coğrafyasına yönelik yaptığı ilk sefer ve ertesi yıl gerçekleştirdiği ikinci sefer, derinliği elli kilometreyi geçmeyen, tümüyle Mâverâünnehr ötesinde bir güvenlik kordonu oluşturmayı ve ganimet elde etmeyi amaçlayan seferlerdir. Emîr Musa, İshak Yesuri ve Zinde Çeşm ittifakıyla başlatılan muhalefet hareketinin haberi de Emîr Timur'un ikinci seferi kısa keserek geri dönmesine sebep olacaktı. Timur dönüp muhalefeti bastırdıktan sonra, isyancılardan karısı Saray Mülk Hanım'a akraba olan Emîr Musa'yı[40] ve Hızır Yesuri'nin oğlu İshak'ı affetmiş, din adamı Şeyh Ebu'l Leysi de Mekke'ye göndermişti. Timur'un isyancılardan sadece Şıbırgan bölgesi hâkimi Zinde Çeşmi hapse göndere-

38 Şâmî, *Zafernâme*, s. 100.

39 جغتاي الوس تخصيص به ترك دولت (Yezdî, *Zafernâme*, Tahran baskısı), c. I, s. 352.

40 Emîr Musa, Hüseyin-Timur mücadelesi sırasında Emîr Hüseyin'in ikinci adamı ve askeri yöneticisi olarak görev yapmıştı.

rek diğerlerini affetmesi Mâverâünnehr kabileleri arasında kendisine karşı devam eden muhalefetin keskinleşmesini ve yaygınlaşmasını önlemek amaçlıydı. Geçmişte gerek Emîr Kazagan'ın ve gerekse Emîr Hüseyin'in Mâverâünnehr emîrlerine ve kabile beylerine uyguladıkları şiddetli baskının iktidarlarına mal olduğunu unutmamıştı.

Emîr Timur'un üçüncü Cete seferi, 1375 yılında, Harezm'e yönelik başarılı seferlerinden sonra gerçekleşti. Kendisi ve oğlu Cihangir komutasında iki orduyla Cete topraklarına girmesine ve Issık Göl ötesinde İli nehri boylarına kadar ilerlemesine bakılırsa, bu seferle Kamerüddin'in iktidarına son vermeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Şehzâde Cihangir'le İli boylarında yaptığı savaşı kaybeden Kamerüddin, ailesini ve hazinesini geride bırakarak Tanrı Dağları'nın derinliklerine kaçmak zorunda kalmıştı. Emîr Timur bu seferin bitiminde Cihangir tarafından esir alınan Kamerüddin'in kızı Dilşad Ağa ile evlenmek suretiyle, Cete coğrafyasında hâkim olan Duğlat kabileleriyle yeni bir akrabalık bağı kuracaktır.[41]

Diğer taraftan, bir önceki Cete seferinde olduğu gibi, bu sefer sırasında da Mâverâünnehr'de Süldüz kabilesi reisi Şeyh Muhammed Süldüz'ün başını çektiği yeni bir muhalefet hareketi ortaya çıkmıştı. Emîr Timur'a suikast uygulamayı planlayan bu grupta Celayir kabilesinden Adilşah ve Arlat kabilesinden Türkan Arlat da bulunmaktaydı. Sefer dönüşü, Adilşah'ın bu planı Emîr Timur'a itiraf etmesi, kendisinin ve Arlat'ın canının kurtulmasını sağladı. O sıralarda Harezm'e yönelik sefer hazırlığında olan Emîr Timur, Şeyh Muhammed Bayan Süldüz'ü tutuklatmış, suikast plânın doğrulatmış ve onu kardeşinin öldürülmesi nedeniyle kan davası olan Miri Melik'e teslim etmişti. Miri Melik, Bayan Süldüz'ü ve iki oğlunu öldürdü. Böylece, Emîr Hüseyin'in öldürülmesi olayında olduğu gibi, kendi elini kana bulamayan Emîr Timur, Mâverâünnehr'deki en güçlü rakiplerinin birisinden daha kurtulmuştu. Bayan Süldüz'e ait olan tümeni[42] kendisinin en yakın adamlarından Ak Timur'a veren Emîr Timur, böylece Mâverâünnehr kabile liderlerinin tasfiye işlemini de başlatmış oluyordu.

İktidarının üzerinden altı yıl geçmiş olmasına karşın Emîr Timur'a karşı olan muhalefet devam etmekteydi. Bayan Süldüz'ün öldürülmesi sonrasında Süldüz Tümeni liderliğinin kabileden olmayan bir emîre aktarılması, gelecekte bu ihtimalin kendileri için de geçerli olabileceğini düşünen bazı emîrler arasında huzursuzluğa yol açmıştı.1376 yılında, ikinci Harezm seferine hazırlanan Emîr Timur, sefer sırasında Kamerüddin'in ani bir baskın saldırısıyla karşı karşıya kalmamak için Celayir kabilesi reisi Adilşah'ı, Sarı Buga Celayir, Hıtay Bahadır ve Elçi Bahadır gibi emîrlerle birlikte, 30.000 kişilik bir kuvvetle Cete'ye gönderdi. Emîr Timur'un

---

41 Timurlu tarihçiler Dilşad Ağa'yı Kamerüddin'in kardeşi Şemsüddin Bek'in kızı olarak tanımlarlarken Mirza Haydar Duğlat, Kamerüddin'in kızı olarak aktarır. (Şâmî, Zafernâme, s. 83; Yezdî, *Zafernâme*, s. 110; Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, s. 204)

42 Tümen ifadesi yalnızca on bin kişilik askeri kuvvet için de il, aynı zamanda, on b n kişilik askeri kuvvet çıkaran idari bölge iç n de kullanılmaktadır.

Harezm'e gidişinin hemen ardından Adilşah ve Sarı Buga, diğer iki emîri tutuklayarak isyan bayrağını açtılar. Daha sonra Celayir ve Kıpçak kabilelerinden oluşan bir orduyla Semerkand'ı kuşattılar. Olayı haber alan Emîr Timur'un oğlu Cihangir komutasında gönderdiği ordu, Kermine dolaylarında isyancılara yetişti ve yapılan savaşın galibi Şehzâde Cihangir oldu. Adilşah ve Sarı Buga önce Ak Orda hanı Urus Han'ın, daha sonra da Cete bölgesi lideri Kamerüddin'in yanına sığındılar. Semerkand'a dönen Emîr Timur, Celayir kabilesini kendisine yakın emîrler arasında dağıtmak suretiyle bu kabilenin bir güç odağı olma özelliğini sona erdirecekti.

Diğer taraftan Mâverâünnehr dışına kaçan Adilşah ile Sarı Buga Celayir direnmekte kararlıydılar ve yanına sığındıkları Kamerüddin'i Emîr Timur'la savaşması yönünde kışkırtmaktaydılar. Bu tahrikler sonucunda Kamerüddin 1376 yılı başlarında Şehzâde Ömerşeyh'in valilik yaptığı Andican vilayetine saldırdı. Öncü kuvvet konumundaki Kazak binliklerinin (hezârelerinin) Kamerüddin'e katılması durumu iyice kötüleştirmişti. Fakat Emîr Timur'un bölgeye yaptığı askeri harekât başarıyla sonuçlanacak ve Kamerüddin yenilerek ülkesine dönmek zorunda kalacaktı. Timur ise işin peşini bırakmak niyetinde değildi. Şehzâde Ömerşeyh'i Kamerüddin'i takip ile görevlendirdi. Ömerşeyh, Kara Tübe bölgesinde Cete ordusuna yetişerek mağlup ettiyse de Kamerüddin bir kez daha kaçmayı başarmıştı. Bu arada isyancı Adilşah, Çimkent dolaylarında yakalanarak idam edildi. Bu seferin ortasında Emîr Timur hayatının en büyük acılarından birini yaşadı. Büyük oğlu Cihangir hastalanarak vefat etmişti. Bu olayın yasını tutan Emîr Timur, Cete üzerine beşinci bir sefer daha düzenledi. Emîr Muhammed ve Emîr Ak Timur gibi kumandanlar komutasındaki Çağatay ordusu Issık Göl civarında yapılan savaşta Kamerüddin'i bir kez daha mağlup etti. Fakat dokuz canlı Kamerüddin canını kurtarmayı başarmıştı.

Emîr Timur'un çeşitli nedenlerle ardı ardına gerçekleştirdiği bu seferler, Cete halkının kaynaklarını büyük ölçüde tüketmişti. Bu durum, Kamerüddin'in askeri açıdan zayıflaması anlamına geliyordu.1376 yılından sonra neredeyse 6 yıl boyunca Timurlu Devleti ile Cete arasında ciddi bir çatışma yaşanmadığı görülmektedir. 1383 yılında Cete'ye gönderilen askeri kuvvetin Kamerüddin tarafından tuzağa düşürülüp yok edilmesi sonrasında Timur, Emîr Cihanşah komutasında bir ordu daha gönderdi. Tüm aramalarına rağmen Kamerüddin'i bulamayan Timurlu ordusu bu kez onun kendi kabilesinin yaşadığı Bahrin'e giderek bölgeyi yağmaladı ve kabile mensuplarının çoğunu öldürdü. Bu son darbeyle birlikte Kamerüddin, Timur için bir tehlike olmaktan çıkmış, Timurlu Devleti'nin doğu sınırları güvence altına alınmıştı. Mirza Haydar Duğlat'a göre Emîr Timur'un Cete'ye yönelik beşinci seferinden sonra Kamerüddin hastalanarak vefat etmiştir.[43]

43 Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, s. 214. Duğlat tarih vermemektedir. Fakat Hızır Hoca'nın 1389 yılında iktidara geçtiği düşünülürse Kamerüddin'in ölümü de bu tarihlerde olmalıdır.

Kamerüddin'in ölümünden sonra, Tuğluk Timur Han'ın Duğlat katliamından kurtulan en küçük oğlu olduğu iddiasıyla ortaya çıkan Hızır Hoca, 1389 yılında, Cete tahtına oturtuldu. Cengiz soyundan gelen ve Çağatay Hanlığı'nın mirasçısı olduğunu iddia eden Hızır Hoca Han'ın ortaya çıkması Timur iktidarı için büyük bir endişe kaynağıydı. Bu nedenle Timur, o sıralarda kuzeyde Toktamış Han ile uğraşıyor olmasına karşın, önceliği Hızır Hoca'ya verdi ve Cete'ye büyük bir sefer daha düzenledi. Yedisu coğrafyasına girdikten sonra iki kola ayrılan Timurlu ordusu, önce Hızır Hoca'nın emîrlerinin, daha sonra da Hızır Hoca'nın kendisinin yönettiği orduları mağlup ederek Cete topraklarında ilerlediler. Emîr Timur'un Hızır Hoca meselesini ne kadar ciddiye aldığı, "Beyler gruplar halinde sahraya yayılsınlar. Her nerede Moğul bulurlarsa, kimseyi sağ koymayıp öldürsünler" şeklindeki emirnâmesinden anlaşılmaktadır. Timurlu tarihçi Yezdî, bu fermana uygun olarak, bütün şehzâdelerin ve emîrlerin Cete topraklarını karış karış taradıklarını, buldukları Moğulları öldürdüklerini, çok miktarda ganimet ve esir topladıklarını yazmaktadır.[44] Yenilen Hızır Hoca ise kaçarak canını kurtarmıştı. Timur'la başa çıkamayacağını anlayan Cete hanı anlaşma yapmanın yollarını aramaya başlamıştı. Haydar Duğlat, Hızır Hoca'nın Timur'la barış yapabilmek için ailesinden Tevekkül isimli bir kızı Timur'a eş olarak gönderdiğini aktarmaktadır.[45] Sonuç olarak Hızır Hoca, Timurlu Devleti'nin vassalı olmak zorunda kalmıştı. Bu tarihten sonra Timurlu Devleti ile Hızır Hoca Hanlığı arasındaki ilişkiler Timur'un ölümüne kadar sorunsuz olarak devam edecektir.

Harezm seferleri

Çağatay Hanlığı'nı yeniden inşa ederken Timur'un yöneldiği ikinci hedef kuzeybatı bölgesinde yer alan Harezm Devleti'ydi. Cengiz Han döneminde Harezmşahlar Devleti'nden elde edilen topraklar ikiye bölünmüş, Urgenç şehri merkez olmak üzere kuzey bölgeler Cuci ulusuna, yani Altın Ordu'ya, Kat ve Hive şehirlerinin bulunduğu güney bölgesi ise Çağatay Hanlığı'na bağlanmıştı. 1300'lerin ortalarından itibaren Altın Ordu merkezinin çevre üzerindeki kontrolünün azalmasıyla, Harezm'de iktidarı ele geçiren Sufi hanedanı bağımsız bir devlet kurma şansını yakalamıştı. Hüseyin Sufi, beş yıl kadar önce Hive ve Kat şehirlerini de işgal ederek Kuzey ve Güney Harezm'i birleştirmişti. Harezm bölgesi Moğol İmparatorluğu'nun büyük hanları, Ögeday, Güyük ve Mengü dönemlerinde Büyük Kağanlık ile Altın Ordu coğrafyası arasındaki kervan ticaretinde bir kavşak noktası haline gelmişti. Sufi ailesi tarafından yeniden yaratılan Harezm Devleti de benzer bir görevi gerçekleştirme yolundaydı. Bütün bu gelişmelerin farkında olan Emîr Timur, Mâverâünnehr'de iktidarı ele aldıktan hemen sonra Hüseyin Sufi'ye, Hive ve Kat şehirlerinin

44 Yezdî, *Zafernâme*, s. 178.
45 Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, s. 215.

Çağatay ulusuna ait olduğu, Timurlu Devleti'yle dost olmak istiyorsa bu şehirleri iade etmesi gerektiği mealinde bir haber gönderdi.[46] Sufi ise buna karşılık, "Ben bu memleketi kılıçla aldım. Her kim ki buraya sahip olmak ister, bunun ancak kılıçla mümkün olacağını bilsin"[47] şeklinde sert bir cevap verecekti.

1372 yılı baharında Timurlu ordusu, birinci Harezm seferini başlamıştı. Kat şehri kolayca ele geçirildikten sonra Urgenç'e ulaşıldı. Hüseyin Sufi, Timur'un emîrlerinden Huttelan hâkimi Keyhüsrev'in kendisine katılacağı vaadine inandığı için, direnmeye karar vermişti. Fakat bu vaat gerçekleşmedi. Urgenç önlerinde yapılan mücadeleyi kaybeden Hüseyin Sufi, şehir kalesine kapandığı sırada aniden hayatını kaybetti. Yerine geçen kardeşi Yusuf Sufi, Emîr Timur'la barış imzaladı. Ayrıca yeğeni Hanzâde'yi Timur'un oğlu Cihangir'e vermeyi vaat ederek Timurlularla akrabalık bağı kurdu. Semerkand'a dönen Emîr Timur, Keyhüsrev Huttelanî'yi yargılattıktan sonra Emîr Hüseyin'in nökerlerine teslim etti. Nökerler Keyhüsrev'i öldürerek sözde Emîr Hüseyin'in intikamını aldılar. Komploya iştirak eden Keyhüsrev'in oğlu Muhammed, İshak Yesuri ve Mahmudşah Buharî ise Harezm'e kaçarak Yusuf Sufi'ye sığınmışlardı.

Bu kaçakların teşvikiyle Yusuf Sufi'nin Kat şehrine saldırarak yağmalaması 1373 yılında Emîr Timur'un ikinci Harezm seferine neden olacaktı. Fakat bu kez Yusuf Sufi, ağabeyinin hatasına düşmemiş, Emîr Timur'dan af dileyerek vassal devlet olmanın gereklerini yerine getireceğine söz vermişti. Ayrıca daha önce Şehzâde Cihangir'e gelin olarak söz verdiği yeğeni Hanzâde'yi Semerkand'a göndermişti. Hanzâde, anne tarafından Altın Ordu hanlarından Özbek Han'ın torunuydu. Cengiz soyundan gelen bir prensesle evlendiği için Şehzâde Cihangir de babası gibi, Gürgân olarak adlandırılacaktır.

Üç yıl sonra, 1376 yılının Mart ayında Emîr Timur, Harezm'e bir sefer daha düzenledi. Timurlu tarihçi Nizamüddin Şâmî'ye göre bu seferin nedeni, Yusuf Sufi'nin bir vassal devlet olmanın gereklerini yerine getirmiyor olmasıydı.[48] Emîr Timur, Cete coğrafyasına yaptığı seferler için Harezm'den ordu gönderilmesini istemiş, fakat Yusuf Sufi olumlu cevap vermemişti. Timurlu ordusunun Harezm'e ulaştığı sırada patlak veren Adilşah Celayir isyanı, Emîr Timur'un hızla geri dönmesine, dolayısıyla söz konusu seferin yarım kalmasına neden olacaktı.

Emîr Timur'un Harezm'e yönelik dördüncü ve öncekilere göre çok daha yıkıcı olan seferi, 1379 yılı bahar aylarında gerçekleşti. Yusuf Sufi, Timurlu ordusu Otrar bölgesinde Urus Han'ın ordusu ile savaş hazırlığı

46 Yezdî, *Zafernâme*, s. 104. Fuşenci'ye göre Timur'un elçisi Mevlâna Celâleddin'in Hasan Sufi'ye ilettiği mesaj şöyledir: "Kat ve Hive'nin beş yıllık vergisini göndermemişsiniz ve bildiğiniz gibi Cengiz Han zamanından günümüze kadar bu iki yerin vergisi Çağatay padişahlarına aittir. Aramızdaki birliğin hâsıl olması için, isteğimiz, geçmişte olduğu gibi bu iki yerin vergisini bize göndermenizdir." (İbretü'n-*nazırin*, s. 145b)
47 Fuşenci, *İbretü'n-nazırin*, s. 146a; Şâmî, *Zafernâme*, s. 78.
48 Şâmî, *Zafernâme*, s. 85.

içerisindeyken Buhara şehri taraflarına asker gönderip bölgeyi yağmalatmıştı. Ak Orda hanının Timurluları yeneceğini, dolayısıyla Emîr Timur'un kendisi için bir tehlike olmaktan çıkacağını öngörmüş olmalıydı. Olayın nedenlerini konuşmak amacıyla elçi olarak gönderdiği Celalüddin Bahadır'ın Yusuf Sufi tarafından tutuklanması üzerine Emîr Timur, "geleneğimizde elçi hapsetmek veya öldürmek yoktur. Elçimi gönder" mealinde bir mektup gönderdi. Sufi, mektubu getiren ulağı da tutuklattığı gibi emîrlerinden Toy Boga'yı yağma yapması için yeniden Buhara taraflarına gönderdi. Bu gelişmeler olurken Urus Han'ın vefat etmesi, Emîr Timur'un elinin rahatlamasını ve Harezm'e nihai bir sefer yapma konusunda kesin karar vermesini sağlamıştı.

Timurlu ordusu hızla ilerleyerek Harezm'i kuşatma altına aldı. Bu arada Yusuf Sufi bir mektup göndererek iki kişi arasındaki düşmanlık nedeniyle diğer insanların acı çekmemesi gerektiğini ileri sürmüş ve Emîr Timur'u mübareze[49] yapmaya davet etmişti. Bunun üzerine Timur, emîrlerinin tüm itirazına rağmen, zırhını kuşanarak kale hendeklerine kadar gidecek ve Sufi'yi dışarıya çağıracaktı. Kendisinden daha yaşlı olan Timur'un bu meydan okumayı kabul etmeyeceği öngörüsüyle daveti yapan Yusuf Sufi ise kaleden dışarı çıkamamıştı. Urgenç şehrinin kuşatması yaklaşık üç ay kadar devam edecekti. Bu süre boyunca Timurlu ordusu mancınıklarla desteklenen saldırılarını kesintisiz sürdürdü. Bu arada Yusuf Sufi, Timurlu tarihçilerin tanımlamasıyla "korkudan ve üzüntüden" hayatını kaybetmişti.[50] Şehrin ele geçirilip yağmalanmasından sonra âlimler, sanatkârlar ve din adamları toplanarak Keş şehrine nakledildi. Bu insanlar arasında İslam dünyasının önde gelen âlimlerinden Taftazânî de bulunmaktaydı.[51] Taftazânî ile ilgili bilgi alan Timur, bu âlimi başkent Semerkand'a getirtecek ve hayatı boyunca rahat ve onurlu bir hayat yaşamasını sağlayacaktır. Bu arada, bütün olumsuzluklara rağmen Emîr Timur, Sufi hanedanının Harezm'de kalmasına izin vermişti.

Timur'un Harezm'e yönelik sonuncu ve Urgenç şehrini yerle bir eden seferine neden olan olaylar yaklaşık on yıl kadar sonra gerçekleşecektir.[52] 1387 yılı sonlarında Fars-Irak seferi yapan Emîr Timur, Şiraz bölgesinde iken, ebedi düşmanı Toktamış, kuzeyden, Cete bölgesindeki Moğullar ise doğudan Mâverâünnehr'e girmişlerdi. Toktamış ordusunun Semerkand ve Buhara'yı kuşatıp Mâverâünnehr'i yağmaladığı bu sefer esnasında, Harezm hâkimi Süleyman Şah Sufi de Timur'a karşı isyan etmiş ve böylece Toktamış Han'a destek sağlamıştı.

---

49 Müslüman dünyasında düelloya verilen ad.

50 Fuşenci, Yusuf Sufi'nin, emîrlerinden Hoca Lâk tarafından zehirlendiğini rivayet etmektedir. (*İbretü'n-nazırin*, s. 147b)

51 Yaşadığı dönemde Mevlâna Sa'düddin olarak tanınan Taftazânî, belagat, mantık, metafizik, kelâm ve fıkıh gibi bilimlerde çağının en tanınmış âlimlerinden olup İslam dünyası medreselerinde okutulan çok sayıda kitabın yazarıdır. 1394 yılında ölmüş ve Sarahs (Serakh) şehrinde gömülmüştür. (Handemir, *Habibü's-siyer*, c. III. s. 301-302)

52 Timurlu tarihçilerden Yezdî bu seferi beşinci, Şâmî ise dördüncü Harezm seferi olarak tanımlar. Şâmî, Adilşah isyanı nedeniyle yarım kalan seferi saymamaktadır.

Mâverâünnehr'e dönüp durumu kontrol altına alan Emîr Timur, 1388 yılı baharında, Harezm'e yönelik beşinci ve son seferini başlattı. Timur'un üzerine geldiğini haber alan Süleyman Sufi ise Urgenç'i terk ederek Toktamış Han'ın yanına kaçmıştı. Emîr Timur, ileri harekâtını sürdürerek Urgenç'e geldi. Orada birkaç gün kaldıktan sonra şehir halkının tamamının Semerkand'a tehcir edilmesi, camiler dışında bütün şehrin yıkılması ve yerine arpa ekilmesi emrini verdi.[53] Böylece Urgenç şehri ve dolayısıyla Sufi hâkimiyeti tarih sahnesinden silinmiş oluyordu. Bu olaydan üç yıl sonra Emîr Timur, Harezm isyanını affedecek ve emîrlerinden birisini göndererek kalenin yeniden inşasını ve şehrin imar edilmesini sağlayacaktır. Emîr Timur'un bu son Harezm seferi dönüşünde, iktidar mücadelesinde ilk günden beri yanında bulunan ve 1370 yılında Timur tarafından göstermelik han ilan edilen Suyurgatmış Han hastalanarak vefat etmişti. Timur onun yerine oğlu Mahmud'u han ilan ettirecekti.[54]

Horasan ve ötesi

1380 yılına gelindiğinde Harezm ve Cete coğrafyalarında durumu büyük ölçüde kontrol altına alan Emîr Timur, artık yönünü güneye, Horasan coğrafyasına çevirme zamanının geldiğini düşünmekteydi. Belh merkezli Doğu Horasan'ı ve Kâbil merkezli Kuzey Afganistan'ı zaten Mâverâünnehr bölgesiyle birlikte Emîr Hüseyin'den devralmıştı. İlk iş olarak oğlu Miranşah'ı Horasan bölgesine naip tayin etti ve önde gelen bazı emîrlerin eşliğinde elli koşun[55] askerle bölgeye gönderdi. Daha sonra Horasan'ın batı kesiminde yer alan Kert Devleti'ne yöneldi.

Herat merkezli Kert Devleti, Moğol istilası öncesi Güney Afganistan'da hüküm süren Gurîlerin vassalı olarak, Gur hanedanı üyelerinden Melik Rükneddin Ebubekir tarafından 1244 yılında kurulmuştu. Mengü Kağan'dan aldıkları bir yarlıkla vassal bir hanedan olarak varlıklarını sürdüren Kertler, İlhanlı Devleti'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Emîr Kazagan döneminde Çağataylılar tarafından istila edilerek haraca bağlanan Kert Devleti, Kazagan'ın ölümü sonrasında yeniden bağımsızlığını kazanmıştı. Devlet, 1370 yılında, Herat bölgesi Giyasüddin Pir Ali'de, Seraks bölgesi ise kardeşi Muizzüddin Muhammed'de kalacak şekilde ikiye bölünmüş durumdaydı.[56]

Emîr Timur, Melik Giyasüddin'e bir elçi göndererek bahar aylarında bir kurultay düzenleyeceğini ve kendisinin bu toplantıya katılmasının iyi olacağını bildirdi. Türk-Moğol geleneğinde hükümdar tarafından düzenlenen büyük kurultaya katılmamak vassal devlet olmayı kabul etmemek ve asi olmak anlamına gelmekteydi. Timur, Giyasüddin'i kurultaya da-

53 Yezdî, *Zafernâme*, s. 168; Şâmî, *Zafernâme*, s. 131.
54 Fuşenci, Mahmud Han'ın ismini Muhammed olarak aktarmaktadır. (*İbretü'n-nazırin*, s.149b)
55 50 ila 600 arasında değişen büyüklükteki askeri gruplara verilen ad.
56 Kert Devleti hakkında geniş bilgi için bkz. Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 174-180.

vet etmek suretiyle Emîr Kazagan zamanında melikin babasının Çağatay Devleti'nin vassalı olduğunu hatırlatıyor, kendi gözünde bu durumun hâlâ devam ettiğini ifade etmiş oluyordu. Melik Giyasüddin'in biat edeceğini söylemesine karşın Herat kalesini güçlendirme çalışmalarını başlatması Timur'un sefer konusundaki kararını kesinleştirecekti.

Timurlu ordusu 1381 yılı Şubat ayında Amu Derya üzerinden Horasan'a geçti. Bu sırada Kert Devleti'nin Seraks merkezli kuzey yarısını yöneten Melik Muhammed, Timur'un karargâhına gelerek bağlılığını bildirdi. Herat melikinin ordusunun bir kısmının Nişabur bölgesinde konuşlandırıldığını bilen Emîr Timur, Herat ile Nişabur arasında ve yaklaşık 60 km. batıda bulunan Fuşenc kalesine[57] yöneldi. Savunması çok güçlü olan kalenin kısa zamanda Timurlu ordusu tarafından ele geçirilmesiyle bir taraftan Melik Gıyasüddin'e gelebilecek muhtemel yardımların yolu kesilmiş oluyor, bir taraftan da Timur'un gücü konusunda çevre şehirlere mesaj verilmiş oluyordu. Fuşenc kalesi, İran topraklarında Timurlular tarafından fethedilen ilk kale olmuştu. Daha sonra başlatılan Herat kuşatması, huruç yapan Kert birliklerinin yenilmesi ve dış kalenin düşmesiyle devam edecekti. Direnemeyeceğini anlayan Melik Gıyasüddin, birkaç gün sonra iç kaleden çıktı ve teslim oldu. Meliki yanına alıp seferini sürdüren Emîr Timur, Gıyasüddin'in emriyle Kert kalelerinin hepsinin teslim olmasını sağladı. Bu arada Kert Devleti hazinelerine el konmuş, Herat'taki 200 kadar âlim ve sanatkâr Timur'un memleketi Keş'e gönderilmişti. Emîr Timur daha sonra Kelat kalesini, Serbedarların yönetimi altındaki Sebzevar şehrini ve Mazenderan bölgesini kapsayacak şekilde seferini devam ettirmek istediyse de, ilk ikisinin melikleri Ali Bek ve Ali Müeyyed'in bizzat gelerek, Mazenderan hâkimi Şah Veli'nin ise haber göndererek bağlılıklarını bildirmeleri üzerine Semerkand'a geri döndü.

Emîr Timur'un Horasan'a yönelik ikinci seferi Kelat meliki Ali Bek Cankurbani ile Mazenderan hâkimi Veli Beg'in Serbedarların başkenti Sebzevar'a saldırmaları ve Melik Ali Müeyyed'in kalesini muhasara etmeleri nedeniyle gerçekleşti. Serbedarlar, İlhanlıların dağılmasından sonra 1337 yılında Sebzevar merkezli olarak kurulan bir şehir devletiydi. Herhangi bir hanedana dayanmayan bu devletin kurucuları arasında bölgesel askeri ve sivil seçkinler, din adamları ve dervişler gibi farklı gruplar bulunmaktaydı. Şiiliği resmi mezhep olarak kabul eden bu şehir devleti, o dönemde Ali Müeyyed'in idaresi altındaydı ve Müeyyed birinci Horasan seferi sırasında Timur'un huzuruna gelip biat etmişti. Timurlu Devleti'nin vassalları olan bu devletler arasında, kendisinden izin alınmaksızın bir çatışma yaşanması Emîr Timur açısından kabul edilemez bir durumdu.

İkinci kez Horasan'a geçen Emîr Timur, önce Kelat kalesini kuşattıysa da, kalenin düşmesinin uzun zaman alacağını görünce etraftaki kaleleri fethetti. Bu arada Mazenderan hâkimi de dâhil olmak üzere, etraf-

57 Bazı kaynaklarda Buşenc

taki bağımsız meliklere mektuplar yazarak karargâhına gelip kendisine biat etmelerini istemişti. İbrahim el-Kummi, Erşivend ve İskender Celabi isimli melikler bu çağrıya uymuşlar, buna karşın Mazenderan hâkimi Şah Veli boyun eğmemişti. Tarihçi İbn Arabşah, Şah Veli'nin, Irak-ı Acem ve Kirman sultanı Şah Şüca ile Irak-ı Arab ve Azerbaycan sultanı Ahmed Celayir'e haber göndererek Timur'a karşı yardım istediğini, Timur'un kendisini yok etmesi durumunda sıranın kendilerine geleceğini söylediğini yazmaktadır.[58] Bu gelişmeler üzerine Timur, Kelat kuşatmasını sürdürmek üzere bir kısım kuvveti geride bırakarak Mazenderan üzerine yöneldi. Fakat kısa bir süre sonra Kelat bölgesine yeniden dönecekti. Timurlu tarihçiler bu geri dönüşün nedenini açıklamaksızın, Kelat meliki Ali Beg'in teslim olması üzerine Timur'un Mazenderan hâkimi ile barış yaparak geri döndüğünü yazmaktadırlar.[59] Daha sonra Emîr Timur, Herat Meliki Giyasüddin'i, oğlunu ve Kelat Meliki Ali Beg'i yanına alarak Semerkand'a geri döndü.

1383 yılı kış aylarında Melik Giyasüddin'in yeğeni Pirmuhammed, Herat'ta bir isyan başlattı ve şehir darugası dâhil olmak üzere orada görevli beyleri, nökerleri ve askerleri öldürttü. Bunun üzerine Horasan valisi Şehzâde Miranşah bir orduyla bölgeye geldi ve isyanı bastırdı. Olayın Semerkand'a bildirilmesi üzerine Emîr Timur sarayda hapis tutulan Melik Gıyasüddin'i isyandan sorumlu tuttu ve meliki, kardeşi Melik Muhammed'i ve oğlu Emîr Guri'yi idam ettirdi. Ayrıca Andican şehrinde tutuklu bulunan Kelat meliki Ali Bek de idam edilenler arasındaydı.[60] Böylece Kert hanedanı yok olmuş ve Horasan'ın her iki kesimi de Timurlu Devleti'nin bir parçası haline gelmişti. Daha sonraki yıllarda Herat şehri Timur İmparatorluğu'nun Semerkand'dan sonraki en önemli merkezlerinden birisi olacaktı. Bu sefer sonrasında Sebzevar hâkimi Ali Müeyyed, kendi isteğiyle topraklarını Timurlu Devleti'ne aktarmış ve kendisi de Timur'un maiyetinde bir emîr olarak hizmet etmeye başlamıştı.

Bu sıralarda, İlhanlı Devleti'nin dağılmasından sonra Irak-ı Acem ve Fars bölgelerinde hüküm süren Muzafferî sultanı Şah Şüca'dan Emîr Timur'a bir mektup geldi. Şah Şüca, Ömer Şah isimli bir beyi ile hediyeler göndermiş ve Emîr Timur ile dost olmak istediğini bildirmişti. Başkenti Şiraz olan Muzafferî Devleti'nin toprakları Hürmüz Boğazı'ndan Tebriz'e kadar uzanmaktaydı ve o dönemde İran'daki en güçlü devletlerden birisiydi. Şah Şüca'nın hangi nedenlerle böylesi bir dostluk ilişkisine yöneldiği bilinmemektedir. İbn Arabşah'a göre Timur'un tehditlerle dolu bir mektubu Şah Şüca'nın gözünü korkutmuştu. Timur bu mektubunda "Allah-u Teâlâ beni sizlerin, zalim hâkimlerin, vicdansız hükümdarların üzerine musallat etti... Gördün ve duydun. Eğer itaat kemerini bağlarsan bunun karşılığını görürsün; aksi takdirde benim gelişimin yakıp-yıkma, kıtlık ve

58 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 75.
59 Yezdî, *Zafernâme*, s. 138.
60 Hanedanın geride kalan tek üyesi de 1389 yılında Miranşah tarafından öldürtülecektir.

veba olduğunu bilesin..." diyordu.[61] Kuşkusuz bu gelişme İlhanlı coğrafyasında bulunan devletler üzerindeki Timurlu baskısının ciddi boyutlarda artmasını sağlayacaktı. Bu arada Emîr Timur, dostluk kurduğu diğer hanedanlara yaptığı gibi, Şah Şüca'nın kızını, torunu Pirmuhammed'e istetmiş ve böylece iki hanedan arasında bir akrabalık ilişkisini başlatmıştı.

Ertesi yıl (1383) Emîr Timur bir kez daha Horasan yollarındaydı ve bu seferin hedefi Sistan'dı. Fakat daha önce Gur isyanı nedeniyle bölge halkını cezalandırmak gerekiyordu ve bu amaçla Herat'a uğrayacaktı. Başlangıçta halkın tamamını şehirden sürmeyi planlarken emîrlerinin araya girmesi sonucu ağır bir vergi cezasıyla yetindi. Bu arada Herat'ın 150 km. kadar güneyinde Serbedarlardan alınan Sebzevar (İsfizar) şehrinde[62] Timur'un bu bölgeye tayin ettiği hâkim Emîr Şeyh önderliğinde bir halk isyanı başlamış, daruga başta olmak üzere şehirdeki bütün görevliler öldürülmüştü. Timur'un cevabı çok sert ve acımasız oldu. Altına lağımlar açılarak patlatılan kalede ele geçen iki bine yakın insan, ibret-i âlem için, üst üste konulmuş, aralarına saman ve balçık döşenerek bir kule yapılmıştı. Bu arada Timur'un karargâhına gelerek itaat arz eden Ferah hâkimi Şeyh Celaleddin ve Emîr Ak Timur önderliğinde Sistan'a gönderilen bir ordu da bölgedeki Riza kalesini ele geçirmiş, çarpışmada ölenlerin kellelerinden bir minare yapılmıştı.

Daha sonra sırasıyla Sistan bölgesinin başkenti Zerenc ve Bust kaleleri ele geçirildi. Hindistan yolu üzerinde eşkıyalık yapan Nikudarilerle[63] ilgili şikâyetler üzerine Şehzâde Miranşah komutasında gönderilen bir ordu, liderleri Tuman Nikudari de dâhil olmak üzere, bu grubun tamamını tasfiye etti. Bunu bölgenin dağlık kesimlerinde yaşayan Afganların tasfiyesi ve Kandahar şehrinin ele geçirilmesi izledi. Böylece 1383 yılı sonuna gelindiğinde Sistan ve Zabulistan bölgeleri ele geçirilmiş, artık bir imparatorluk haline dönüşen Timur Devleti'nin sınırları güneyde Hint alt kıtasına, bir diğer deyişle, Delhi Sultanlığı'nın sınırlarına ulaşmıştı.

İlhanlı coğrafyasına doğru

Emîr Timur'un doğrudan İlhanlı coğrafyasına yönelik seferleri 1384 yılı baharında başlamıştır. İlk hedef, İran'ın Horasan'a komşu olan Mazenderan bölgesiydi. Bölge hâkimi Emîr Veli daha önceki senelerde bizzat gelip biat edeceğini bildirmiş olmasına karşın bunu gerçekleştirmediği gibi Muzafferîler ve Celayirlerle birlikte Emîr Timur'a karşı ortak bir cephe oluşturmaya çalışmaktaydı. Buna karşın Muzafferî hükümdarı Şah Şüca, Emîr Timur'la savaşmak yerine dost olmuş, ayrıca, kızını Timur'un torunu Pirmuhammed'e vermek suretiyle akrabalık tesis etmişti. Timurlu

61 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 69. Emîr Timur'un ilişki kurduğu bütün bölge devletlerine biat etmeleri yönünde mektup gönderdiği bilinmektedir. Fakat mektubun mealinin Arabşah'ın aktardığı şekilde olduğunu doğrulayan başka bir kaynak bulunmamaktadır.
62 Günümüzde Afganistan'ın Herat vilayetindeki Şindand şehri.
63 Aslen Negüderiler

ordusu ormanlar ve bataklıklarla kaplı Mazendaran bölgesine girdiğinde baskın tarzı bir vur-kaç savaşıyla başarılı olacağını düşünen Emîr Veli, ardı ardına birkaç kez çatışmaya girdiyse de hiçbirisinde başarılı olamayacaktı. Başkenti konumundaki Durun kalesinin ve Esterabad'ın düşmesinden sonra, ailesini de alarak, önce Rey şehrine, daha sonra da Rüstemdar dağları arasında kurulmuş küçük bir kaleye kaçarak canını kurtardı.

Emîr Timur'un bundan sonraki durağı Rey şehri oldu. Bu arada İlhanlıların tarihi başkenti Sultaniye'de bulunan Sultan Ahmed Celayir, Emîr Timur'un o tarafa yöneldiğini haber alınca, şehrin yönetimini oğlu Akboğa'ya bırakarak Tebriz'e gitmişti. Sultaniye'yi korumakla görevlendirilen Celayirli emîrler, Ahmed Celayir'in hemen ardından, Şehzâde Akboğayı da yanlarına alarak şehirden ayrıldılar ve Tebriz'e çekildiler. Celayirli kuvvetlerinin Sultaniye'yi boşaltmış olmaları nedeniyle Timurlu ordusundan 60 kişilik öncü bir kuvvet kolayca şehre hâkim oldu.

Kışı Rey'de geçiren Emîr Timur, baharda, artık kendisine tâbi olan Sultaniye şehrine geçti. Bu arada, Ahmed Celayir'in eski beylerinden olup o sıralarda Muzafferîlere hizmet eden Sarı Adil Beg'i Şiraz'dan getirtmiş ve Sultaniye ile Tebriz şehirlerini ona suyurgal olarak vermişti.[64] Sultaniye'de bulunduğu sırada Mazenderan hâkimi Emîr Veli'nin Rüstemdar dağlarında saklandığı haberini alınca orduyu kuzeye yönlendirdi. Bu yöredeki halk korkudan şehirleri boşaltmış durumdaydı ve Emîr Veli de onlarla birlikte kaçmıştı. Bölgeyi kontrol altına alan Emîr Timur, Hazar Denizi'ne doğru olan ilerlemesini sürdürdü. Hazar kıyısındaki Amul ve Sarı gibi şehirlerin hâkimlerinin biat ederek Esterabad merkezine bağlanmaları sonrasında Emîr Timur, başkenti Semerkand'a döndü. Böylece, 1385 yılına gelindiğinde Kuzey İran'ın Sultaniye'ye kadar olan bölümü Timur İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiş oluyordu. Emîr Timur'un bu seferde fethettiği bölgeler ve yerleşim yerleri incelenirse hepsinin Orta Asya'yı Anadolu'ya bağlayan kervan yolunun üzerinde olduğu görülür. Bu seferiyle Emîr Timur, Doğu Türkistan'dan itibaren kontrolü altında bulunan tarihi İpek Yolu'nun Anadolu'ya doğru uzanan kısmına da hâkim olacağı bir stratejinin ilk ayağını tamamlamış oluyordu.

İran ve Doğu Anadolu'ya üç yıllık sefer

1386 yılından itibaren Emîr Timur'un sezonluk seferler yerine, daha uzak coğrafyaları hedefleyen uzun süreli seferleri başlattığı görülmektedir. İlk uzun seferin yönü İran'dı. Emîr Timur, daha önceki seferde ele geçirdiği Sultaniye'den itibaren Anadolu'ya kadar uzanan bölgeleri imparatorluğuna katmayı hedeflemekteydi. Öncelikli olarak izlenecek yol, bir önceki seferde olduğu gibi, tarihi kervan yollarının güzergâhı idi. Mazenderan bölgesine geldiğinde bölgede kendisine biat eden yerel yöneticilerin tale-

64 Şâmî, *Zafernâme*, s. 117.

bi üzerine, Küçük Luristan bölgesinde Arabistan'a giden hacı kafilelerini ve kervanları soyduğu söylenen Melik İzzedin'in üzerine yürüdü. Timurlu ordusu Küçük Luristan'ın başkenti Hürremabad'ı ele geçirip Melik'in kuvvetlerini tasfiye ettikten sonra yeniden asıl sefer güzergâhına dönecekti. Bu arada Sultan Ahmed Celayir'in bir orduyla Bağdat'tan Tebriz'e geldiği haberi ulaştı. Bunun üzerine Timur, ordusunu Tebriz'e yönlendirdi. Timur'un üzerine geldiğini duyan Ahmed Celayir, hazineleriyle birlikte bir kez daha Tebriz'den ayrıldı. Fakat bu kez onu izlemekle görevlendirilen Timurlu emîrler onunla temas sağlayarak hazinesini ve mallarını ele geçirdiler. Canını zor kurtaran Sultan Ahmed Bağdat'a kaçmıştı. Tebriz'de bir süre kalan Emîr Timur, daha sonra, Nahcıvan'ı ele geçirdi.

Bundan sonraki hedef Gürcistan'dı. Tarihin çok eski dönemlerinden beri bölgede varlığını sürdüren Gürcü Krallığı bu coğrafyada Hıristiyanlığı ilk kabul eden ülkeydi. Moğol işgali öncesinde yerel krallıklar şeklinde parçalanan Gürcistan, İlhanlı hâkimiyeti döneminde bir vali tarafından idare edilen 9 tümenlik bir vassal devlet haline dönüştürülmüştü. İlhanlıların dağılma döneminde Moğol askerlerinin ülkeden çekilmesini fırsat bilen Kral V. George, ülkeyi yeniden birleştirme becerisini gösterdi. Son İlhanlı hükümdarı Ebû Said tarafından Şeyh Hasan Celayir'e verilen Gürcistan, Timur'un bölgeye geldiği dönemde hâlâ Celayirlilerin etki alanı içerisindeydi. Timurlu tarihçi Nizamüddin Şâmî, Gürcistan seferi öncesinde Timur'un "Müslüman hükümdarlıkların ortasında Hıristiyan bir krallığın yaşamasına nasıl izin verildiğini anlamadığı, Tanrı'nın lütfuna nail olmak için bu saltanatı yok etmek gerektiği" mealinde bir konuşma yaptığını aktarmaktadır.[65] Daha sonra Tiflis'e yönelen Timurlu ordusu, Emîr Timur'un bizzat yönettiği bir kuşatma savaşıyla şehri ele geçirdi. Gürcü kralı Bagrat ve ailesi esir alınmıştı. Emîr Timur, Şeki dolaylarında kamp kurduğu sırada çevreye, yağma ve ganimet amaçlı askeri birlikler gönderdi ve daha sonra ordusunun asıl kısmıyla meralar açısından çok zengin bir bölge olan Karabağ'a yöneldi.

Timurlu tarihçiler Timur'un Karabağ'da konakladığı dönemde Gürcü kralı Bagrat'ı huzuruna getirterek Müslümanlığı kabul etmesi yönünde nasihatlerde bulunduğunu aktarmaktadırlar. Yezdî'nin anlatımıyla Bagrat "Hazret'in sözlerinden etkilenerek" Müslüman olmuş, küfür ve sapkınlık yolundan çıkarak ehl-i din-i İslam halkasına katılmıştı.[66] Bu gelişmeden çok memnun olan Timur da onu beyleri arasına katarak kendisine ait toprakları geri verdi ve ülkesine gönderdi. Diğer Timurlu tarihçi Şâmî'ye göre Emîr Timur'un Bagrat'a gösterdiği muhabbet ve iltifatın derecesinden çok etkilenen Gürcü ahalisinin bir kısmı Müslüman olmayı kabul etmişti.[67] Emîr Timur'un Karabağ'da olduğu sıralarda, daha önce kendilerine bağlılıklarını bildirmeleri yönünde haber gönderilen Şirvan

65 Şâmî, *Zafernâme*, s. 120-121.
66 Yezdî, *Zafernâme*, s. 154-155.
67 Şâmî, *Zafernâme*, s. 122.

hâkimi ve Gilan bölgesi beyleri de haraç ödemeyi kabul ederek biat ettiler. Tarihçi Arabşah, Şirvan hâkimi Şeyh İbrahim'in geleneğe göre her hediyeden dokuz adet takdim ederken köle sayısını sekizde tuttuğunu, nedeni sorulduğunda da dokuzuncu kölenin kendisi olduğunu söyleyerek Timur'un gönlünü kazandığını aktarmaktadır. Bunun üzerine Timur "hayır, sen benim oğlumsun ve vilayetinde benim vekilimsin" diye cevap vermiş ve bölgesinin yönetimini yeniden ona bırakmıştı.[68]

1387 yılında Emîr Timur, Derbent bölgesinde Toktamış'ın öncü kuvvetleriyle küçük bir çatışma yaşadıktan sonra Karakoyunlu Türkmen bölgelerine doğru hareketlendi. Timurlu tarihçilere göre Timur'un Doğu Anadolu'ya doğru ilerlemesinin nedeni Karakoyunlu Türkmenlerin hac kervanlarına saldırmaları, halka eziyet etmeleri ve o bölgeden kimsenin geçmesine izin vermemeleriydi.[69] Fakat işin aslı, bölgede İran'dan gelen ticaret yollarının Karadeniz limanlarına, Anadolu içlerine ve güneyde Şam, Halep gibi ticari merkezlere dağıldığı kavşak şehirlerin varlığıydı. Emîr Timur, Mâverâünnehr'den batıya ulaşan ticaret yollarını, kuzey, batı ve güney bölgelere ayrıldığı uç bölgeye, yani Doğu Anadolu'ya kadarki kesimini kontrol altına almak istiyordu. Kuşkusuz bu bölgelerin ele geçirilmesi, ayrıca, yağma, ganimet ve vergi toplanması anlamına da gelmekteydi.

Timurlu ordusu yol üzerindeki Bayezid kalesini[70] fethettikten sonra Avnik kalesine ulaştı. Doğu ticaret yollarının kavşağı konumundaki bu müstahkem kale, Karakoyunlu lideri Muhammed'in Mısır isimli oğlunun hâkimiyetindeydi. Kalenin fethinin zaman alacağını fark eden Timur, dağlarda ve yaylalarda bulunan Türkmenleri yağmalattıktan ve kalenin muhasarasını sürdürecek bir kısım kuvvet bıraktıktan sonra Erzurum'a geldi ve aynı gün bu şehri ele geçirdi. Avnik kalesinin teslim olması ise neredeyse sekiz ay sürecekti. Diğer taraftan Emîr Timur, önce oğlu Miranşah'ı, daha sonra da Emîr Cihanşah Bahadır'ı bölgeden bölgeye kaçtığı için bir türlü ele geçirilemeyen Karakoyunlu Muhammed'in izini sürmeleri için görevlendirmişti. Kendisi ise ana orduyla birlikte, Muş, Ahlat ve Adilcevaz şehirlerini ele geçirerek Van kalesine ulaşmış durumdaydı. Van hâkimi Melik İzzettin'in karargâha gelip teslim olmasına karşın Van halkı direnmeyi sürdürdü. 20 günlük bir muhasara sonrasında kale düştüğünde kaleyi savunanların çoğunun surlardan atılarak öldürülmesi bu direnişe verilen ağır ve acımasız bir ceza oldu. Bölgeyi Van hâkimi Melik İzzeddin'e geri veren Emîr Timur, Urmiye üzerinden Azerbaycan'ın Gilan bölgesine döndü. Bu sırada Erzincan hâkimi Mutahharten elçiler ve hediyeler göndererek tabiiyetini bildirmişti. [71] İran'ın ve Doğu Anadolu'nun kuzey bölgelerini hâkimiyeti altına alan Emîr Timur, artık sıranın İran'ın güney bölgelerine, yani Muzafferîlerin hâkim olduğu bölgelere geldiğini düşünmekteydi.

---

68 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 132.
69 Yezdî, *Zafernâme*, s. 158; Şâmî, *Zafernâme*, s. 158.
70 Bugünkü Doğu Beyazıt
71 Bazı kaynaklarda Taharten

Aslında Emîr Timur'un Muzafferî bölgesine sefer yapmasına neden olan olaylar 1384 yılında, Muzafferî hükümdarı Şah Şüca'nın öldüğü dönemde başlamıştı. Şah Şüca, geçmişte uzun yıllar babası ve kardeşleriyle taht kavgaları yaşadığı için oğlu Zeynel Abidin'in başına da aynı şeylerin gelmesini istemiyordu. Bu nedenle Emîr Timur'u oğluna vasi tayin etmiş ve bunu bir mektupla Timur'a bildirmişti.[72] Şuca mektubunda 53 yaşında olduğunu, Zeynel Abidin'i kendisine veliaht tayin ettiğini söylemekte, ona ve diğer oğullarına Timur'un vasi olmasını istemekteydi.[73] Şuca'nın ölüm haberini Doğu Anadolu'da olduğu sırada alan Timur, Zeynel Abidin'e "baban itaatimiz altına girmişti... O vilayeti sana tefviz etmemiz için bizim ziyaretimize gelmelisin" şeklinde bir haber göndermişti.[74]

Zeynel Abidin'in bu çağrıya uymaması Timur için bir sefer bahanesi olacaktı. Ağırlıkları Rey şehrinde bırakan Emîr Timur, Hemedan üzerinden İsfahan önlerine geldi. Zeynel Abidin'in dayısı olan şehir darugası Seyyid Muzaffer Kâşi ve şehrin ileri gelenleri Timur'u şehir dışında karşılayarak "mal-ı emân" ödeyeceklerini bildirdiler ve vergi tahsildarlarını istediler.[75] Tahsildarların şehirde çalışmaya başladıkları gece İsfahanlılar, kale kapılarını kapatarak, tahsildarlarla birlikte şehre gelen üç bin Çağatay askerini öldürdüler. Bu olay, işgale karşı direnen şehirleri bile toplu katliamla cezalandıran Emîr Timur'un gerçek anlamda zıvanadan çıkmasına neden olmuştu ve bütün ahalinin katledilmesi emrini verdi. Gerçekten, şehir ele geçtikten sonra, Çağataylı askerleri ve tahsildarları evlerinde saklayarak hayatlarını kurtaran aileler dışında, bütün şehir halkı öldürülecek, katledilenlerin kelleleri üst üste yığılarak piramitler oluşturulacaktı. Bilanço 70.000 ölüydü.[76]

İsfahan sorununu kanlı bir şekilde çözen Emîr Timur'un daha sonra Şiraz'a yöneldiği duyulunca Zeynel Abidin şehirden kaçtıysa da kuzeni Şah Mansur tarafından yakalanarak hapsedildi. Şiraz halkı kendilerine yüklenen tazminatı ve vergiyi ödedikleri için herhangi bir saldırıyla karşılaşmadı. Bu arada Şah Şüca'nın bütün akrabaları ve çevre vilayetlerin hâkimleri Timur'un karargâhına gelerek biat ettiklerini bildirdiler. Münşiler tarafından hazırlanan fetihnâmelerin, başta Semerkand olmak üzere, Timur'a bağlı bütün merkezlere gönderilmesiyle Fars bölgesinin imparatorluğun bir parçası haline geldiği ilan edilmiş oluyordu. Fethedilen diğer

72 Arabşah, Şah Şüca'nın ölümüne yakın Hürmüz'den Tebriz'e kadar uzanan ülkesini yakınları arasında paylaştırdığını, başkent Şiraz'ın içinde bulunduğu Fars bölgesini oğlu Zeynel Abidin'e, Kirman bölgesini kardeşi Sultan Ahmed'e, Yezd bölgesini yeğeni Yahya'ya ve İsfahan bölgesini diğer yeğeni Şah Mansur'a verdiğini, vasiyetinin uygulanmasını denetleme işini de Emîr Timur'a havale ettiğini yazmaktadır. (*Acâibu'l Makdûr*, s.71). Fakat Timur'un İsfahanı aldığı dönemde şehirde Zeynel Abidin'in darugasının bulunması ve o dönemde Tüster vilayetinin hâkimi olması bu bilginin doğru olmadığını veya Zeynel Abidin'in babası Şah Şüca'nın vasiyetini tam olarak uygulamadığını düşündürmektedir.

73 Kazvinî, *Tarih-i Güzide*, c. II, s. 196.

74 Şâmî, *Zafernâme*, s. 126.

75 Mal-ı emân: Can bağışlama karşılığında mal ve para şeklinde ödenen haraç

76 Yezdî, her askere belli sayıda kelle getirme görevi verildiğini, kotasını dolduramayan askerlerin 20 dinar karşılığında kelle satın aldıklarını, gün sonuna doğru bu rakamın yarım dinara düştüğünü anlatmaktadır (*Zafernâme*, s. 161-162)

merkezlerde yapıldığı gibi, burada da âlimler ve sanatkârlar toplanarak Semerkand'a gönderilmişlerdi. Semerkand'a nakledilenler arasında dönemin en tanınmış âlimlerinden Seyyid Şerif Cürcanî de bulunmaktaydı.

Bu sırada Altın Ordu hanı Toktamış'ın bir orduyla Mâverâünnehr'e geldiği ve Semerkand, Buhara gibi şehirlere yönelik saldırılar düzenlediği haberi ulaştı. Bunun üzerine Timur, Şiraz'ı Şah Şüca'nın yeğeni Şah Yahya'ya, İsfahanı Şah Şüca'nın oğlu Muhammed'e, Kirman'ı kardeşi Sultan Ahmed'e ve Sircan'ı torunu Ebu İshak'a verdikten sonra, 1388 yılının ikinci ayında Semerkand'a doğru yola koyuldu. Böylece İran, Doğu Anadolu ve Irak'ın bir bölümünü kapsayan üç yıllık sefer sona ermiş oluyordu. Bu seferle birlikte Timur İmparatorluğu'nun batı sınırları Anadolu'ya, güney sınırları ise Hürmüz Boğazı'na uzanmıştı.

BÖLÜM 6
DÜŞMAN KARDEŞLER: ÇAĞATAYLILAR VE ALTIN ORDU

Emîr Timur ve Toktamış Han

Timur'un iktidara geldiği yıllarda, Cuci ulusunun sağ kanadında hâkimiyeti ele geçiren Emîr Mamay ile Altın Ordu'daki fetret devrini bitirip bütün ulusu kontrolü altına almaya çalışan Urus Han arasındaki hâkimiyet mücadelesi devam etmekteydi. Urus Han, Cengiz Han soyundandı ve bu nedenle Cengiz hanedanından olmayan Emîr Mamay'ın sağ kanatta iktidarı gasp ettiğini düşünmekteydi. Hedefi, sağ ve sol kanatları birleştirerek, eskiden olduğu gibi, tek bir Cuci ulusu yaratmaktı. Kuşkusuz böylesi bir gelişme, yani, hemen kuzey sınırlarından başlayacak güçlü bir devlet, Orta Asya'daki Çağatay Hanlığı topraklarında kendi imparatorluğunu kurmaya çalışan Timur için büyük bir sorun demekti. Çünkü Cuci ulusunu birleştirebilmiş bir Urus Han'ın bundan sonraki hedefi Çağatay ve İlhanlı hanlıklarının topraklarını kontrol altına alarak Büyük Cengiz İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak olabilirdi. Bu nedenle Timur, Altın Ordu coğrafyasındaki söz konusu mücadeleyi çok yakından izlemekteydi. Onun için en iyi durum Cuci ulusu içerisindeki kargaşanın devam etmesiydi. Mücadelenin sonlanması durumunda ise ulusta hâkim olacak kişinin Timur yanlısı olması sağlanmalıydı.

Bütün bu ihtimalleri göz önünde tutan Timur, Çağatay ulusunun doğu kesimi, yani Cete bölgesi ve Horasan coğrafyasını kontrol altına almaya çalıştığı yıllar boyunca, Altın Ordu ile herhangi bir çatışmaya girmeme konusunda çok özenli davranmıştır. Altın Ordu'dan bağımsızlığını kazanan Harezm Devleti üzerine seferler başlattığı sıradaki iddiası da bu devletin Çağatay Hanlığı'na ait olan güney topraklarının kendisine geri verilmesi şeklindeydi. Harezm'e yönelik üç seferinde de Sufi hanedanını yerinde bırakmış, Altın Ordu hanlarının hak talep edebilmeleri ihtimaline karşılık, Harezm'in kuzey yarısını devletine dâhil etmemişti.

Fakat Timurlu Devleti büyüdükçe Altın Ordu ile bir çatışma ortamının doğması kaçınılmaz gibiydi. Nitekim, 1376 yılındaki Üçüncü Harezm Seferi sırasında isyan eden Celayir kabilesi önderlerinden Adilşah Celayir ve Sarı Buga, Şehzâde Cihangir'le yaptıkları savaşı kaybettiklerinde, Deşt-i Kıpçak'a kaçmışlar ve Urus Han'a sığınmışlardı.[1] İsyancıları ve rakiplerini sonuna kadar izlemesiyle tanınan Emîr Timur, bir savaş nedeni

1 Yezdî, *Zafernâme*, s. 113.

olabileceğini düşünerek, bu iki isyancıyı Urus Han'dan talep etmemişti. Söz konusu dönemde Urus Han'ın da benzer kaygılar içerisinde olduğu, yanına sığınan iki isyancının Timur'a yönelik sefer yapması yönündeki kışkırtmalarına uymamış oluşundan anlaşılmaktadır. Nitekim bir Urus Han - Emîr Timur çatışmasını gerçekleştiremeyeceklerini gören isyancılar, Urus Han'ı terk ederek Cete lideri Kamerüddin'in yanına gidecekler ve onu Timur üzerine bir sefer yapmaya ikna edeceklerdir.Timur'un Altın Ordu coğrafyasındaki olaylara doğrudan müdahale edebilme fırsatı, aynı yıl içerisinde, Kamerüddin'in Mâverâünnehr saldırısı üzerine Cete'ye sefer düzenlediği sırada ortaya çıktı. Cuci prenslerinden Toy Hoca Oğlan, Urus Han'ın Emîr Mamay ile savaş kararı aldırdığı 1376 kurultayında bu politikaya karşı çıkmış ve bu itaatsizliğini hayatıyla ödemişti. Toy Hoca'nın oğlu Toktamış, babasından sonra sıranın kendisine geleceği kaygısıyla Urus Han'ın ordasını terk ederek Timur'un yanına sığınma kararını vermişti.[2] Bu gelişmeden çok memnun olan Emîr Timur, önde gelen emîrlerinden Tuman Timur'u Toktamış'ı karşılamak için gönderdi. Toktamış huzuruna getirildiğinde Nizamüddin Şâmî'nin deyimiyle, bir padişah bir padişahzâdeye nasıl davranması gerekiyorsa öyle davrandı. Daha sonra Otrar ve Savran şehirlerini ona vererek, ordu ve silah desteğiyle geri gönderdi.[3]

Cuci ulusu kuvvetleriyle girilen ilk savaş, çatışma sırasında Urus Han'ın oğlu Kutluk Buka'nın öldürülmüş olmasına rağmen, Toktamış'ın yenilgisiyle sonuçlandı. Emîr Timur, mağlup Toktamış'a, cesaretini kaybetmemesini söyleyerek yeniden asker ve silah verip Savran'a gönderdi.[4] Bu kez savaş Urus Han'ın diğer oğlu Tokta Kiya ile Toktamış arasındaydı. Bir kez daha mağlup olan Toktamış, Seyhun rehrini yüzerek geçmiş ve canını zor kurtarmıştı. Bu arada Urus Han, Timur'a elçiler göndererek Toktamış'ın kendisine teslim edilmesini, aksi takdirde savaşmak zorunda kalacağını bildirmişti. Timur'un cevabı, kendisine güvenerek sığınan bir insanı teslim edemeyeceği ve gerekiyorsa savaşacağı yönündeydi.

1376 yılının kış başlangıcında Timurlu ordusu Otrar'a, Urus Han'ın ordusu da Sığnak'a gelip savaş hazırlıkları yaparlarken çok şiddetli kar fırtınası ve soğuk yüzünden iki ordu da üç ay boyunca yerlerinden kıpırdayamadılar. Daha sonra küçük çaplı çatışmalar yaşandıysa da Urus Han, yerine Emîr Kebek'i bırakarak geri gitti. Kısa bir süre sonra Emîr Kebek de bölgeyi terk ederek kuzeye çekilecekti. Bunu fırsat bilen Emîr Timur, Doğu Deşt-i Kıpçak içlerine doğru on beş gün süreli bir ganimet ve yağma seferi yaptı. Bu sırada Urus Han vefat etmişti. Yerine geçen oğlu

---

2 Altın Ordu tarihçisi Ötemiş Hacı, Urus Han'ın adamları tarafından baskına uğratılarak yaralanan Toktamış'ın Örük Temur isimli bir savaşçı tarafından kurtarıldığını ve Timur'un yanına getirildiğini aktarmakta ve daha sonra "ol kış Amir Temur hizmatida boldılar" diyerek Toktamış'ın Timur'un hizmetine girdiğini vurgulamaktadır. (Ötemiş Hacı, *Çingiznama*, s. 40)

3 Şâmî, *Zafernâme*, s. 89. Diğer Timurlu tarihçi Yezdî (s. 118) ise Timur'un Toktamış'a verdiği şehirleri Savran ve Sığnak olarak verir. Fakat o dönemde Sığnak şehri Doğu Deşt-i Kıpçak'ın merkeziydi ve Timur'un hâkimiyetinde değildi.

4 Ötemiş Hacı, *Çingiznama*, s. 41

Tokta Kiya'nın da kısa bir süre içerisinde ölmesi üzerine Emîr Timur, 1377 yılının Mart ayında Toktamış'ı Sığnak şehrinde Cuci ulusu tahtına han olarak çıkardı.

O sırada Cuci ulusu prensleri de Urus Han'ın diğer oğlu Timur Melik'i tahta çıkarmışlardı. Timur Melik, topladığı orduyla, Timur tarafından han ilan edilen Toktamış'ın üzerine yürüdü. Toktamış, Urus Han'ın üçüncü oğluna da mağlup olmuş ve Timurlu tarihçilerin anlatımıyla Emîr Timur'un kendisine hediye ettiği cins bir at sayesinde canını kurtarabilmişti. Emîr Timur ise Toktamış'ın bütün bu başarısızlıklarına rağmen Altın Ordu tahtına kendisine yandaş bir han çıkarmak konusundaki hedefinde ısrarlıydı. Tuman Timur Özbeki, Evrenk Timur, Bahtı Hoca, Gıyasüddin Tarhan gibi emîrler eşliğinde, büyük bir orduyla birlikte Toktamış'ı yeniden Sığnak'a gönderdi. Emîrler burada yapılan bir törenle Toktamış'ı bir kez daha tahta oturttular. Bu arada Emîr Timur yaptığı istihbaratta Timur Melik'in içki ve eğlence düşkünü olduğunu öğrenmiş, Toktamış'a da hazırlık yaparak hızla rakibinin üzerine yürümesi haberini göndermişti.

Timurlu emîrlerin desteğiyle ordusunu toparlayan Toktamış bu kez başarılı oldu ve Timur Melik ile yaptığı savaşı kazanarak Altın Ordu tahtına oturdu. Ertesi yıl daha büyük bir orduyla, Emîr Mamay'ın kontrol bölgesinde kalan başkent Saray'a yöneldi ve şehri ele geçirdi. Bu gelişme Altın Ordu'nun batı bölgelerini elinde tutan Emîr Mamay için tehlike çanlarının çalması demekti. Fakat yeni başlayan Toktamış-Mamay rekabetinde talih Toktamış'tan yanaydı. Mamay, 1380 yılında, Rus Prensi Dimitri Donskoy ile Kulikovo'da[5] yaptığı savaşta ezici bir mağlubiyete uğradı. Toktamış fırsattan yararlanarak, toparlanmasına fırsat vermeden Mamay'ın üzerine yürüdü ve Kalka nehri [6] civarında yapılan savaşta ezici bir galibiyet kazandı. Mamay, hazineleriyle birlikte, Kefe'deki Ceneviz kolonisine sığınmıştı. Cenevizliler Mamay'ın mallarına el koydular ve kendisini öldürdüler. Böylece en büyük siyasi rakibinden kurtulan Toktamış, artık, bütün Cuci ulusunun, yani Altın Ordu'nun hanı olmuştu.[7]

Toktamış-Timur Çatışmasına Doğru

Toktamış'ın bütün Cuci ulusunun hanı olması Emîr Timur'un hoşuna gitmemiş olmalıdır. Zira onun öngörüsünde Toktamış, Altın Ordu tahtına oturacak ve daha sonra sağ kanat hâkimi Emîr Mamay ile uzun süreli bir mücadele dönemi başlayacaktı. Böylece kendi iç çatışmalarıyla enerjisini tüketen Cuci ulusu, Timur için bir tehlike olmaktan çıkacağı gibi, İlhanlı coğrafyasında yürüttüğü fetihlerde bir rekabetle karşılaşmayacaktı. Fakat

5 Moskova'nın kuzeyinde, Tver ile Moskova şehirleri arasında bir ova. Bazı Türk tarihçileri Kulikova şeklinde yazmaktaysalar da Rusça aslı Kulikovo (Куликово) şeklindedir.
6 Azak Denizi'ne dökülen bir nehir
7 Ötemiş Hacı, Toktamış' n Saray şehrini ele geçirdikten sonra han ilan edildiğini, Emîr Mamay'ı öldürüp Saray şehrine geri döndü ünde ise Cuci Han'ın tahtına çıkarak "Uluğ Padişah" olduunu yazar. (*Çingiznama*, s. 45)

Toktamış umulmadık derecede başarılı olmuştu. Cuci ulusunun tahtına oturmasının hemen ardından, önce efsanevi Emîr Mamay'ı devreden çıkarmış, daha sonra da bir dizi savaşla, Kulikovo galibiyeti sonrasında Altın Ordu'ya vergi ödemeyi kesen Rus prensliklerini yola getirmişti. Özellikle 1382 yılında, Kulikovo fatihi Dimitri Donskoy'un Moskova'sını ele geçirerek yağmalaması, Toktamış'ın gücünü perçinlemiş gibiydi. Böylece Toktamış Han birkaç yıl içerisinde Altın Ordu coğrafyasında tam bir hâkimiyet sağlamış oluyordu. Artık gözlerini başka taraflara çevirebilirdi.

Toktamış'ın Mâverâünnehr'e ve İlhanlı coğrafyasına yönelik bir genişleme siyaseti uygulamayı hedeflediğinin işaretleri 1383 yılından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştı. Eskiden Cuci ulusunun bir parçası olmasına karşın Sufi hanedanı tarafından bağımsız bir devlet haline getirilen Harezm, o sıralarda Timur'un vassalı haline gelmişti. Toktamış, hamisi Timur'un Harezm ile ilgili planlarını hiç önemsemeksizin, 1383 yılında başkent Urgenç'te kendi adına sikke kestirdi.[8] Türk-Moğol geleneğinde adına sikke kestirmek veya hutbe okutmak hâkimiyet sembolleri olarak kabul edilmekteydi. O sırada Horasan seferlerini yürütmekte olan Timur, bu olayın ne anlama geldiğini çok iyi bilmekle birlikte, herhangi bir tepki göstermeyecekti. Toktamış'ın daha o yıllarda muhtemel bir çatışma için hazırlık yapmaya başladığını gösteren önemli bir diğer gelişme de, Memlûklerle diplomatik ilişkiler başlatmasıydı. Memlûk tarihçileri 1385 yılının Mart ayında Altın Ordu hanının elçilerinin Kahire'de Sultan Berkuk ile görüştüklerini ve iyi ilişkiler kurmak isteğini belirttiklerini yazmaktadırlar.[9] Bu olay geçmişte Altın Ordu hanı Berke ile Memlûk sultanı Baybars arasında İlhanlılara karşı oluşturulmaya çalışılan ittifak arayışlarını hatırlatmaktaydı.

Toktamış'ın Timur'la bir hâkimiyet mücadelesine girişeceğinin diğer bir işareti, 1385 yılında geldi. Timur'un Kuzey İran'da Sultaniye'ye kadar olan bölgeleri fethederek Semerkand'a dönmesinden sonraki kış aylarında Toktamış Han, yanında 12 Cuci prensi ve dokuz tümen askerle Derbent üzerinden Azerbaycan'a girmiş ve Tebriz'i ele geçirmişti.[10] Şehri ve çevresini yağmalayan Toktamış, daha sonra, Kıpçak bozkırına geri döndü. Azerbaycan, geniş otlakları ve kervan yollarının geçiş bölgesi olması nedeniyle neredeyse ilk günden beri Altın Ordu ile İlhanlı Hanlığı arasında bir sürtüşme kaynağı olmuştu. İlhanlı Hanlığı'nın dağılmasından sonra ise Tebriz şehri, Celayirliler, Muzafferîler ve Altın Ordu arasında bir hâkimiyet mücadelesinin odağı haline dönüşmüştü.

8 Yakubovski, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 221.

9 İbn Kadı Şuhbe, *Tarih-i İbn Kadı Şuhbe*, c. III, s. 155 ve Askalânî, *İnba el-Gumr* c. I, s. 301. Yakubovski bir diğer Memlûk tari çisi Makrîzî'ye dayanarak Toktamış'ın el ilerinin 1385 yılının Ocak ayı başlarında (18 Zilhicce H.787) geldiklerini yazar. Fakat bu doğru deği dir. O tarihte gelen elçiler Toktamış tarafından değil, dönemin Kırım hâkimi tarafından gelmişlerdi.

10 Yakubovski, Zeynel Kazvinî'ye dayanarak, Toktamış'ın halktan 259 tümen altın toplatmış olmasına karşın şehri yine de yağmalattığını ve genç nüfusu köle olarak götürdüğünü kaydetmektedir. (*Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 223). Şerefüddin Bitlisî ise Toktamış'ın ordusunun büyüklüğünü 50.000 olarak vermektedir (*Şerefnâme*, c. 2, B. I, s. 426)

Toktamış'ın Tebriz'e yönelik bu seferi, Kafkasya'ya doğru ilerlemesi halinde bir çatışmanın kaçınılmaz olacağı yönünde Timur'a verilmiş açık bir mesajdı. Fakat Timur İlhanlı coğrafyasını ele geçirmekte kararlıydı ve kendisinin yardımıyla tahta oturan birisinin ikazlarını dikkate alacak durumda değildi. Timurlu tarihçi Yezdî, Toktamış'ın geçmişte kendisine hamilik yapan Timur'a yönelik saldırgan hareketlerini, etrafındaki aklı başında beylerin sayısının azalmasına ve onların yerini Toktamış'ı Timur'a karşı kışkırtan akılsız ve ferasetsiz beylerin almasına bağlamaktadır.[11] Aslında Toktamış'ın eski hamisine karşı olan bu hareketlerinin kendisine verilen yanlış tavsiyelerle bir ilgisi yoktu. Altın Ordu'da hâkimiyeti ele geçiren Toktamış Han, aynen Emîr Timur gibi, küçük devletçiklerin ortaya çıktığı İlhanlı coğrafyasını ele geçirmek ve belki de ikinci bir Cengiz Han olmak arzusundaydı.

Toktamış'ın bu arzusunun önündeki en büyük engel Emîr Timur'du. Toktamış, Cengiz Han soyundan gelmeyen Timur'u, hakkı olmadığı halde Çağatay Hanlığı'nda iktidarı gasp eden bir insan olarak görmekteydi. Toktamış'a göre Timur sıradan bir emîr idi. Dolayısıyla da Cengiz Han'ın mirasçısı olan Toktamış Han'a boyun eğmeliydi. Memlûk sultanı Berkuk'a yazdığı 1394 tarihli mektupta Timur'la ilgili olarak kullandığı "Zorba Timurlenk" tanımlaması Toktamış'ın Timur algısını çok açık olarak ortaya koymaktadır.[12] Diğer taraftan Timur, Toktamış'ın Kafkasya'dan aşağı inerek Tebriz'e yaptığı seferi çok iyi yorumlamış, bir an önce bu coğrafyanın tamamını ele geçirmezse Toktamış'ın bölgeye yerleşebileceğini öngörmüştü. Bu nedenle hemen ertesi yıl Doğu Anadolu'ya kadar uzanan üç yıllık seferini başlatacaktı.

Timurlularla Cuci ulusu arasındaki ilk çatışma Timur'un İran, Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu fethettiği üç yıllık seferi sırasında baş gösterdi. 1387 yılında Timur'un Karabağ'da kamp kurduğu sırada Toktamış kuvvetlerinin Derbent geçidini aşarak Samur ırmağı dolaylarına geldikleri haberi ulaştı. Buna karşı Toktamış'la bir anlaşmaları olduğunu belirten Timur, gelen askerlerin gerçekten Cuci ulusu askerleri olması halinde savaşmaksızın geri çekilmeleri emriyle bir emîr komutasında küçük bir birlik gönderdi.[13] Birliğin hemen ardından, Şehzâde Miranşah komutasında daha büyük bir askeri kuvvet hazırlanmasını emretti. Altın Ordu kuvvetleriyle Kür ırmağı boylarında karşılaşan öncü birlik geri çekildiyse de saldırıya uğramaktan kurtulamamıştı. Bu esnada yetişen Miranşah'ın birlikleri Toktamış'ın kuvvetlerini yenilgiye uğrattılar ve bir kısmını esir aldılar. Tarihçi Yezdî, Timur'un, "Toktamış ile bizim aramızda baba-oğul hakkı vardır. Birçok Müslüman'ın hayatını kaybettiği böyle bir hareketi

---

11 Yezdî, *Zafernâme*, s. 156.

12 Askalanî, *İnba el-Gumr*, c. I, s. 471. Bir diğer Memlûk tarihçisi İbnü'l Furat ise Toktamış'ın Timur'dan "isyankâr Timurlenk" olarak bahsettiğini yazmaktadır. Bu tanımlama Toktamış'ın kendisini meşru hükümdar, Timur'u ise meşru yönetime karşı isyan etmiş bir şahıs olarak gördüğünü açıkça göstermektedir.

13 Şâmî, *Zafernâme*, s. 123.

neden yaptı? Bundan sonra böyle olaylar olmasın ve eski ahdimizi, anlaşmamızı bozmasın" diyerek bütün esirlere hediyeler verdiğini ve serbest bıraktırdığını yazmaktadır.[14]

Bu olaydan sonra Timur'un, sanki hiçbir şey olmamış gibi, sefer plânını değiştirmeksizin Doğu Anadolu'ya yönelmesi ve bu bölgedeki kervan yolunun kavşak şehirlerini fethettikten sonra İran'a dönerek Muzafferî bölgelerine geçmesi Toktamış'ta ciddi bir şaşkınlık yaratmıştı. Toktamış, muhtemelen, bu küçük çatışma sonrasında Timur'un seferini sonlandırarak Semerkand'a döneceğini ümit ediyor olmalıydı. Bunun üzerine Altın Ordu hanı çok daha büyük bir plânı gündemine aldı. Doğrudan Timur İmparatorluğu'nun kalbine, Mâverâünnehr bölgesine saldıracaktı. Başarı şansını artırabilmek için Toktamış, Timur'la çatışma halindeki iki komşu, Harezm ve Cete ile de anlaşma sağladı. Antlaşmaya göre Toktamış'ın Mâverâünnehr'e girmesiyle birlikte Harezm hâkimi Süleyman Sufi bir isyan başlatacak, Cete askeri birlikleri de doğu yönünden Mâverâünnehr'e saldıracaklardı. Timur'un İran'da olması nedeniyle plânın başarıya ulaşma şansı çok yüksek görünmekteydi. Toktamış, Mâverâünnehr'e saldıracak orduya kendisi komuta etmeyip yerine Bek Yaruk, Alibek ve İlyığmış Oğlan gibi emîrleri gönderme yönünde bir karar almıştı. Böylece işlerin ters gitmesi ve Emîr Timur'un hesap sorması durumunda saldırının kendisine muhalif emîrler tarafından düzenlendiği yalanının arkasına sığınabileceğini düşünüyor olmalıydı.

Toktamış'ın ordusu 1387 yılı Ocak ayında Sığnak'tan hareket ederek kuzeyden Timurlu Devleti topraklarına girdi.[15] İlk hedef Sabran şehriydi. Şehrin beklenmedik bir direniş göstermesi üzerine Altın Ordu kuvvetleri başka şehirlere yöneldiler. Bu arada Andican şehrinin valiliğini yürüten Şehzâde Ömerşeyh, Mâverâünnehr'deki askeri birlikleri toplayarak karşı harekâta başlamıştı. İki ordu Seyhun nehri kıyılarında, Çukalak mevkiinde karşı karşıya geldiler. Savaş, Toktamış ordusunun lehine sonuçlanmış, Ömerşeyh, Andican'a çekilmek zorunda kalmıştı. Tam bu sırada Anka Türe komutasındaki Cete ordusunun Sayram ve Taşkent'e saldırdığı haberi geldi. Ömerşeyh toplayabildiği orduyla Anka Türe'ye karşı çıktıysa da bir kez daha mağlup oldu ve Andican kalesine kapandı. Çukalak'ta zafer kazanan Toktamış ordusu Mâverâünnehr'e dağılarak Semerkand, Buhara, Tirmiz gibi şehirlere yönelmiş ve geniş çaplı bir yağmalama hareketi gerçekleştirmişti. Mâverâünnehr'deki karmaşadan yararlanan Süleyman Sufi de Harezm'de isyan başlatmış durumdaydı. Mâverâünnehr'deki gelişmeleri Muzafferîlerin başkenti Şiraz'da haber alan Emîr Timur hızla yola koyuldu. Timur'un Mâverâünnehr'e yaklaştığı haberi Toktamış ordusunun beyleri arasında bir paniğe yol açmıştı. Elde ettikleri ganimetlerle birlikte Mâverâünnehr'i terk ettiler ve Deşt-i Kıpçak'a döndüler.

14 Yezdî, *Zafernâme*, s. 157.
15 *Anonim Timuriler Tarihi*'ne göre Toktamış'ın Mâverâünnehr'e gönderdiği ordunun başında Cuci prenslerinden Ak Hoca Oğlan vardı (s. 238)

Bir sonraki yıl, yani 1388'in son aylarında, Toktamış'ın Mâverâünnehr'e yönelik yeni bir saldırısı oldu. Ordusunun bir kısmıyla Savran'ı, bir diğer kısmıyla da Sir Derya kıyısındaki Zernuh kalesini kuşatmıştı. Gelişmeyi haber alan Timur, elinin altında bulunan 30.000 civarındaki kuvvetle Sir Derya tarafına yönelmişti. Bu arada yağan şiddetli kar nedeniyle harekâtın zor olmasına karşın Sir Derya boylarında Toktamış'ın öncü kuvvetleriyle karşılaşan Timurlu öncüler mücadeleden galip çıkmışlardı. Kış koşullarının olumsuzluğu nedeniyle iki ordunun da hareketsiz kalması üzerine Timur Semerkand'a döndü.

1389 yılı ilkbaharında Horasan ve Andican bölgelerinden gelen şehzâdelerin de katılımıyla büyük bir ordu toplayan Timur, Deşt-i Kıpçak'a yöneldi. Fakat bu dönemde Toktamış, kuşatmaları kaldırmış ve ordusuyla bozkıra dönmüştü. Aynı yıl içerisinde Emîr Timur, Toktamış üzerine bir sefere çıkmaya niyetlendiyse de Nizamüddin Şâmî'nin deyişiyle, emîrler ve beyler "Önce Anka Türe (Cete) tarafına gidelim, onun şerrü fesadını def edelim, sonra Özbek (Altın Ordu) diyarına teveccüh edelim" şeklinde görüş bildirerek Emîr Timur'u ikna etmişlerdi.[16] Bu sıralarda Timur'un göstermelik hanı Suyurgatmış hastalanarak hayatını kaybetmişti. Timur, devletin ileri gelenlerini toplayarak Suyurgatmış'ın yerine oğlu Mahmud Han'ın seçilmesini sağladı.

Timur'un 1390 yılında bir taraftan Cete'ye ordu gönderirken bir taraftan da Toktamış üzerine yapmayı planladığı sefer hazırlığı için vilayetlerin, tümenlerin ve hezârelerin beyleriyle şehir darugalarının katıldığı çok büyük bir kurultay düzenlediği görülmektedir. Yezdî bu kurultayda her beyin kaç asker çıkaracağının ayrıntılı olarak kaydedildiğini ve söz verdiği sayıda askeri getiremeyen beylerin cezalandırılacağı yönünde duyuru yapıldığını kaydetmektedir.[17] Tatar tarihçisi Yakubovski, söz konusu dönemde Toktamış'ın siyasi ve askeri yönden Timur'a oranla daha güçlü ve daha zengin olduğunu belirtmektedir.[18] Bu gerçeğin farkında olan Timur muhtemel sefer tarihinden bir yıl önce büyük bir ordu oluşturmanın arayışına girmiş durumdaydı.

Kundurça Savaşı[19]

Timur'un Deşt-i Kıpçak'a yönelik büyük seferi 1391 yılı Ocak ayında başladı.[20] Sefer öncesi Timur, âdeti olduğu üzere, tanınmış velilerden birisinin mezarını ziyaret etmiş, fakirlere sadaka dağıtmıştı.[21] Taşkent'te toplanan ordunun bütün birimlerine kaçarçılar, yani kılavuzlar tayin edildi.

16 Şâmî, *Zafernâme*, s. 138.
17 Yezdî, *Zafernâme*, s. 182.
18 Yakubovski, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 229.
19 Bazı kaynaklarda Kunduzca, Kondurça. Kondurchinsky. Samara şehrinin 35 km. kadar kuzeyinde, yine aynı adla anılan bir ırmağın kenarındaki yerleşim yeridir.
20 Hicri 793, Sefer ayının 12'si (19 Ocak 1391)
21 Şeyh Maslahat Hocendi

Daha sonraki yıllarda Cuci ulusunda önemli bir figür haline gelecek olan İdigu Özbek de [22] kaçarçılar arasındaydı.[23] Ordu Otrar bölgesine ulaştığında Toktamış'ın mektubunu taşıyan elçiler geldiler. Hediye olarak 9 at ve bir kartal getirmişlerdi. Toktamış mektubunda Emîr Timur'un kendisine baba gibi olduğunu, geçmişte yaptıkları için daima minnettar kalacağını, bazı kötü kişilerin kendisinden habersiz birtakım edepsizlikler yaptıklarını söyleyerek af dilemekteydi.[24] Emîr Timur ise hediye olarak gönderilen kartalı elçilerin gözleri önünde emîrlerinden birisine vererek uzlaşmaya yanaşmayacağını daha baştan ortaya koymuştu. Konuşmasında, o güne kadar Toktamış için yaptıklarını, buna karşın Toktamış'ın saldırganlıklarını sıralayan Timur, artık onun sözüne güvenemeyeceğini belirtti. Timur'un 'Şimdi İslam Padişahının[25] yarlığı gereğince asker toplayarak ona karşı hareket ediyoruz' sözleri savaşın kaçınılmaz olduğunu göstermekteydi.[26]

Timur'un bu ifadesi, Cengiz soyundan gelen Toktamış Han'a karşı kendi ordusunun belkemiğini oluşturan kabilelerin desteğinin devamlılığını sağlamak amaçlıydı. Çünkü yakın geçmişte Altın Ordu hanlarından Canibek ile İlhanlı Devleti'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletlerden Çobanoğulları arasında benzer bir olay yaşanmıştı. Canibek Han iktidara geldiğinde, son İlhanlı hükümdarı Ebû Said Han'ın ölümünden sonra ortaya çıkan bölgesel devletlere mektuplar göndermiş ve kendisine tâbi olmalarını istemişti. İlhanlı mirasçısı devletlerin en büyüğü olan Çobanoğullarının emîri Melik Eşref, Anuşirvan isimli bir şahsı göstermelik bir hükümdar olarak tahta çıkarmış, böylece eski Fars hükümdarlarının mirasçılığı gibi bir meşruiyet arayışına girmişti. Bu uygulamasıyla Emîr Eşref, Canibek Han'ın "Çobanoğulları dört ulusun[27] emîrlerinden birisidir. Dolayısıyla sen de benim emîrim olmalısın" şeklindeki talebini boşa çıkarmış oluyordu. Canibek Han 1357 yılında Çobanoğulları üzerine sefer yaptığında Melik Eşref'in komutanlarından bir kısmı Canibek Han'ın Cengiz soyundan gelen bir han olduğunu, dolayısıyla iktidar talebinin meşru olduğunu söyleyerek Melik Eşref'i terk ettiler. Olay, Melik Eşref'in mücadeleyi kaybetmesi ve öldürülmesiyle sonuçlanmıştı.[28] Daha otuz yıl önce yaşanan bu olayı çok iyi bilen Emîr Timur, Toktamış ile olan bu ilk savaşında, kendisinin Mahmud Han'ın emirlerini yerine getiren bir emîr olduğunu söylemekte ve böylece savaşın Cengiz soyundan gelen iki hükümdar, yani Toktamış ile Mahmud Han arasında olduğu izlenimini vermeye çalışmaktadır.

22 Rus ve Tatar kaynaklarında Edigey
23 Yakubovski, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 245-246.
24 Yezdî, *Zafernâme*, s. 183. Nizamüddin Şâmî ise Toktamış'ın bir takım alçak adamların etkisiyle yanlış hareketlerde bulunduğunu kabul ederek af dilediğini yazmaktadır (*Zafernâme*, s. 143)
25 Timur, İslam padişahı deyimiyle göstermelik olarak tahta çıkarılan Mahmud Hanı kastetmektedir.
26 Şâmî, *Zafernâme*, s. 143.
27 Cengiz Han imparatorluğunun ardından ortaya çıkan dört hanlık
28 Altın Ordu-Çobanoğulları mücadelesinin ayrıntıları için bkz. Ebu Bekr-i Kutbi Eheri, *Tevârih-i Şeyh Uveys*, Tebriz, 2010

21 Şubat günü, bütün emîrlerin katılımıyla bir savaş kurultayı yapıldıktan sonra Timurlu ordusu Deşt-i Kıpçak'ın derinliklerine doğru yola koyuldu. Üç hafta kadar sonra Timurlu tarihçilerin Uluğ Tağ olarak tanımladıkları bir yerde konaklandığı sırada Emîr Timur, askerlerce hazırlanan piramit şeklindeki bir taş yığını üzerine taşa kazınmış yazıyla bir anı bırakmak istedi.[29] Bugün Ermitaj müzesinde bulunan 80x40 cm.lik taş tablette besmele ve bir ayetten sonra Uygur harfleriyle ve Çağatay Türkçesi ile sekiz satır halinde şunlar yazılmıştı:

> Tarih yetti yüz toksan üçte koy /yıl yerning uganı (yazning ara) Turanning sultanı / Temür Beg üç yüz ming çerik bile / İslam üçün Toktamış Kanga Bulgar / Kaniğa yurudi bu yerge yetip belgü bolsun dip / bu obanı kopardı / Tengri nisvat bergey inşallah / Tengri il kişige rahmat kılgay bizni dua bile / yad kılgay.[30]

Uygur alfabesinde sesli harflerin azlığı nedeniyle metnin okunması konusundaki tartışmalar günümüzde bile devam etmektedir. Rus araştırmacılar ikinci satırın ikinci-üçüncü sözcüğünü yazning ara (yazın ortası), Türk tarihçi Osman Sertkaya ise bu sözcükleri yerning uganı (yeryüzünün hâkimi) olarak okumaktadır. Bu tartışma Timur'un kendisini ve seferini nasıl değerlendirdiğini anlamamız açısından çok önemlidir. Sertkaya'nın 'yerning Uganı' okumasının doğru olması halinde, han unvanını kullanmamasına karşın Timur'un kendisini yeryüzünün hâkimi olarak gördüğünü açıkça ortaya koyar. Dördüncü satırdaki İslam için sözcükleri ise Timur'un Toktamış'ı ve ulusunu kâfir olarak değerlendirdiğini, kendi seferini ise İslam adına yapılmış bir cihad olarak gördüğünü anlatmaktadır. Okuma konusundaki anlaşmazlık, metnin başındaki Arapça kısımda da sürmektedir. Sertkaya, besmeleden sonraki kısmın 'bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. Hiç şüphe yok ki Allah iyi davrananlarla beraberdir' mealindeki Ankebut suresinin son ayeti olduğunu ileri sürerken Rus tarihçileri Arapça kısmın Allah'ın sıfatlarını ve isimlerini içermekte olduğunu yazmaktadırlar.[31] Timur'un bu yazıtı neden bu bölgede ve Uluğ Tağ'ın tepesine koydurduğunun cevabı ise Arap tarihçisi El Ömerî'de bulunmaktadır.[32] Ömerî, Kıpçak hanlarının kışlarını Saray şehrinde, yazlarını ise bu dağın bulunduğu bölgelerde ge-

29 Anıt, bir Kazak jeolog tarafından, 1937 yılında, Orta Kazakistan'daki Altın Çoku Dağı çevresinde bulunan Karsakpay Maden Ocağı yakınlarında bulunmuş, bu nedenle de "Karsakpay Yazıtı" olarak adlandırılmıştır.

30 Tarih yedi yüz doksan üçte, koyun yılında, yeryüzünün hâkimi, Turan sultanı Temür Beg üç yüz bin asker ile Toktamış Han'a karşı sefere çıktı. Bu yere vardığı zaman belgü olsun diye abideyi yaptı. Tanrı Nisfet versin İnşaallah. Tanrı memleketin ahalisine rahmet etsin. Ahali bizi dua ile yad et n" (Sertkaya, *Karsakpay Yazıtı*, s. 36). Parantez içindeki sözcüklerin geçerli olduğu metin ise Rus araştırmacısı A.I. Ponomarev'e aittir. (Grigoriyev, *Nadpis Timura 1391*, s. 23-24). Karsakpay Yazıtını ilk kez okuyan N.N. Pop (1940) üçüncü satırı 'iki yüz ming çerik b len' yani 'ik yüz bin asker ile' şeklinde okumuş ve o dönemden sonra tarihçiler bu rakamı kullanmışlardır. Fakat daha sonra A.I. Ponomarev bu uygurca sözcüğün ik değil üç olduğunu ortaya koymuştur. (Grigoriyev, *Nadpis Timura 1391*, s. 17). Türk Tar hçisi Sertkaya da Timur'un ordusunun üç yüz b n kişi olduğu görüşüne katılmaktadır. (*Karsakpay Yazıtı*, s. 38)

31 Grigoriyev'e göre Arapça kısım şöyledir: Bism llahirrahmanirrahim, Malikü'l mülki'l kuddusü'l hakkü'l mu'minü'l muhayminü'l cabbarü'l kadirü'l hakimü'l mumitü'l hayyi

32 El Ömerî, *Mesâliku'l Ebsâr*, s. 130.

çirdiklerini yazmaktadır. Timur, Türk-Moğol geleneğindeki dağların kutsallığıyla bu dağın tarihsel konumunu birleştirmekte ve yaz aylarını bu bölgede geçiren Cuci ulusuna kendisini ve seferinin nedenini anlatan bir belge bırakmış olmaktadır.

Timurlu ordusu bugünkü Kuzey Kazakistan'a ulaştığında neredeyse dört aydır yollardaydı ve yiyecek stokları iyice azalmıştı. Tarihçi Yezdî bu durumu "bir koyun kellesi yüz kebeki'ye çıkmıştı. Bir batman unun fiyatı yüz altın kebeki'ye çıkmış olmasına rağmen bulunamıyordu" sözleriyle anlatmaktadır.[33] Bunun üzerine iki günlük büyük bir av tertip edildi. Avdan sonra Timur, iki gün boyunca ordusunun teftiş işlemini yaptı. Ardından yola devam eden ordu Mayıs ayı ortalarında Tobol nehrine ulaştı.[34] Öncü birliklerin bu nehri geçmelerinden sonra Toktamış'a ait gruplarla küçük çatışmalar yaşanmaya başladı. Timur, aldığı istihbarata göre, Toktamış'ın batıya, Ural nehrinin ötesine doğru çekildiğini anlamıştı. Böylece step şartlarında yiyecek ve su sıkıntısı içerisindeki 300.000 kişilik Timurlu ordusunu Deşt-i Kıpçak'ın derinliklerinde iyice yıpratmak istiyordu. Emîr Timur, Toktamış'ın bu stratejisini boşa çıkarmak için hızlı bir yürüyüşle Yayık (Ural) ırmağını geçerek Samara nehrine doğru ilerledi ve Şehzâde Ömerşeyh'i 20.000 kişilik bir kuvvetle Toktamış'ın ardından gönderdi. Şehzâdenin görevi Toktamış'ın ordusuna ulaşmak ve onun İtil (Volga) nehrini geçmesine engel olmaktı. Timur, Toktamış'ın İtil'in ötesine geçmesi durumunda artık onu yakalayamayacağını çok iyi bilmekteydi.

Timur'un stratejisi başarılı oldu. Ömerşeyh'in birlikleri Toktamış'ın öncü birliklerini yakalayarak Cuci ulus ordusunun Kundurça bölgesinde durmasını sağladılar. Timur'un hemen ertesi günü bölgeye gelmesiyle nihayet iki ordu karşı karşıya gelmiş oldu. Timurlu ordusunun step koşullarında kat ettiği yaklaşık 2500 kilometrelik bu zorlu yolculuk tam 5 ay sürmüştü.[35] Timur, Merv'den başlayıp Hazar'ın kuzeyinden Deşt-i Kıpçak'a çıkan geleneksel kervan yolu yerine, günümüzde Orenburg-Samara hattına paralel olarak kuzeye doğru giden ve Cengiz İmparatorluğu döneminde Altın Ordu ile Moğolistan'daki Büyük Hanlık arasında ulaşımı sağlayan Step Yolu'nu tercih etmişti.[36] Timur'un böylesine zorlu bir yolu tercih etmesinin nedeni ise düşmanına sürpriz yaparak ona hiç beklemediği bir yönden darbe indirmekti.

O dönemin en büyük savaşlarından birisi olan Kundurça Savaşı, Timurlu tarihçilerin anlatımıyla koyun yılına tekabül eden Recep ayının on beşi, pazartesi günü gerçekleşecekti.[37] Yezdî'ye göre Toktamış'ın ordusu

33 Yezdî, *Zafernâme*, s. 187.
34 Kuzey Kazakistan'da Kostanay ile Petropavlosk şehirleri arasında bir nehir.
35 Handemir'e göre bu süre altı aydır. Tarihçi, Timurlu ordusunun ulaştığı yerde henüz tam karanlık olmadan güneşin doğmaya başladığını belirtmektedir (*Habîbü's-siyer*, c. I, s. 255)
36 İvanin bu yolu Nogay Yolu olarak tarif etmektedir. (İvanin, *İkki Büyük Sargarda: Çingiz Han va Amir Timur*, s. 172.
37 18 Haziran 1391

Timur'unkinden daha büyüktü.[38] Timur'un ordusunun 300.000 kişi olduğu düşünülürse Kundurça'da savaşan asker sayısının yarım milyonun çok üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.[39] Timur ilk kez bu savaşta ordusunu 7 kola ayırmış ve her kanada ikişer kol tahsis ederek ağırlığı kanatlara verecek şekilde bir savaş düzeni oluşturmuştu.

Kundurça Savaşı, Timurlu ordusunun Emîr Hacı Seyfeddin komutasındaki sağ kanat çapavul kolunun hücumuyla başlamıştı. Onun arkasına dolanmak isteyen düşman kuvvetlerinin bu kolun komutanlarından Cihanşah tarafından durdurulmasından sonra Şehzâde Miranşah komutasındaki ikinci kol, yani barangar kolu, rakibin üzerine yüklenerek Toktamış ordusunun sol kanadını dağıttı.[40] Timurlu ordusunun sol kanat kollarını yöneten Şehzâde Ömerşeyh, Emîr Berdibek ve Hudaydad Hüseyin de benzer bir saldırıyla Toktamış Han ordusunun sağ kanadını çökertmişlerdi. Düşman kanatlarının çökmesiyle birlikte Mahmud Han komutasındaki öncü kol ile Şehzâde Muhammed Sultan komutasındaki merkez kollar, rakip ordunun merkezine yüklendiler. Durumun kötüye gittiğini gören Toktamış Han, Moğol savaş stratejisinin temel taktiklerinden olan yarma harekâtını yapmaya karar verdi. Bu tip Moğol tarzı savaşta, hızla rakibin içine dalan Moğol savaşçıları, karşı orduyu ikiye bölerek arkasına geçmekte ve iki yana hareketlenerek düşmana arkadan saldırmakta ve onu dağıtmaktaydı. Timurlu ordusunun merkezinden ve kanatları üzerinden böylesi bir saldırıyı gerçekleştiremeyeceğini anlayan Toktamış, Timurlu ordusunun merkezi ile Ömerşeyh komutasında olan sol kanat arasındaki bağlantı bölgesine saldırmıştı. Toktamış Han'ın bu saldırısı başlangıçta başarılı olmuşsa da merkezden ve sol kanattan gelen Timurlu kuvvetlerinin baskısı nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı. Gün bitiminde Toktamış mağlubiyeti kabullenmiş ve bütün varlıklarını bırakarak batıya doğru kaçmak zorunda kalmıştı. Ordusu ise İtil nehri ile Timurlu ordusu arasında sıkışmıştı. Tarihçi Yezdî'nin anlatımıyla "iki bela arasında kalmışlardı ve pek çoğu ölüm denizine gark olmuştu".[41] Çok az kişi sağ kalabilmişti. Toktamış ordusunun aileleri ele geçirildi ve malları ganimet olarak alındı. Bu büyük zaferden sonra Timur, Mâverâünnehr'e döndü. Fakat Toktamış ile Timur arasındaki mücadele sona ermemişti. Timur'un İran, Irak ve Kafkasya'yı kapsayan beş yıllık seferi sırasında iki rakip yeniden karşı karşıya geleceklerdir.

38 Yezdî, *Zafernâme*, s. 193.
39 Rus Generali İvanin Toktamış'ın ordusunu 500.000 olarak vermektedir. (İvanin, *İkki Büyük Sargarda: Çingiz Han va Amir Timur)*, s. 195.
40 Yezdî, *Zafernâme*, s. 193.
41 Yezdî, *Zafernâme* s. 195.

BÖLÜM 7
İLHANLI TAHTININ YENİDEN İNŞASI

İran ve Irak'ın fethinin tamamlanması

1391 yılındaki Deşt-i Kıpçak seferinden dönen Emîr Timur, hemen ertesi yılın baharında, İran ve Irak'ın bütünüyle imparatorluk bünyesine katılmasını sağlayacak kapsamlı ve uzun süreli bir seferin hazırlıklarına başlatmıştı. Semerkand'da bulunduğu sırada, daha önceki yıllarda kontrol altına aldığı Kabulistan, Zabulistan, Sistan gibi bölgeleri kapsayan coğrafyayı torunu Pirmuhammed'e verdi. Gazneli Devleti'nin eski topraklarından oluşan bu bölge Sind nehrine, yani Hint alt kıtasına kadar uzanmaktaydı. Timur, 1392 yılı baharında tavacılara, "beş yıl süreyle yetecek miktarda silah ve iaşe temin edilecek şekilde ordunun toplanması" emrini verdi. Fakat geçirdiği ağır bir hastalık nedeniyle seferin başlaması aynı yılın ortalarına ertelenecekti.

Mayıs ayında Horasan'a geçen Timur, şehzâdelerin ordularının da katılımıyla Mazenderan bölgesine yöneldi. Burada kışladıktan sonra İran seferine devam etmeyi planlamaktaydı. Bu arada kendisine itaat etmeyerek kaçan Seyyid Kemaleddin'in sığındığı Mahan kalesinin fethi gündeme geldi. Bir tarafı nehirle çevrelenmiş bu kalenin kuşatılması Timurlu ordusunun nehir gemileri kullanılan ilk savaşı olması bakımından önemlidir. Şehrin ele geçirilmesinden sonra asi beyler, aileleriyle birlikte Taşkent'e gönderilmiş, halkın büyük bir kısmı ise Timurlu tarihçilerin söylemiyle, "mezhepleri bozuk" olduğu için kılıçtan geçirilmişti. Mezheplerini bırakarak ehl-i sünnet yoluna girenler ise sağ kalmışlardı.[1]

1393 kışını Mazenderan'da geçiren Emîr Timur, baharla birlikte yeniden hareketlendi. Önce torunları Muhammed Sultan ve Pirmuhammed'i büyük bir orduyla Kazvin tarafına gönderdi. Şehzâdelere Timurlulara bağlı olmasına karşın bazı karışıklıkların ortaya çıktığı Kazvin ve Sultaniye gibi şehirleri yeniden kontrol altına aldıktan sonra Bağdat'a gitmeleri emrini vermişti. Kendisi ise güneye, Muzafferî hanedanının yönetmeye devam ettiği Irak-ı Acem ve Fars coğrafyasına yöneldi. İki şehzâde Kazvin ve Sultaniye'den sonra Bağdat'a yöneldikleri sırada Bağdat'a değil Kürdistan bölgesine gitmeleri ve bu bölgedeki şehirleri ele geçirmeleri emrini aldılar. Kürdistan'ın önde gelen beylerinden İbrahimşah'ın Timurlulara biat etmesiyle bölge büyük ölçüde kontrol altına alınmış oluyordu. Daha sonra şehzâdeler Kuzistan'ın Şuster şehrine ulaşmış olan Emîr Timur'un ordusuna katıldılar.

1 Yezdî, *Zafernâme*, s. 201; Şâmî, *Zafernâme*, s. 157. Yezdî, Timur'un, 'Seyyid olanları ayırın ve onların dışında kalan sipahileri ve halkı kılıçta geçirin' emrini verdiğini belirtir. Bu durumda bölge halkı Şii mezhebinden olmalıdır.

Muzafferîlerin sonu

1388 yılındaki İran seferi sırasında Toktamış Han'ın Mâverâünnehr'e saldırması nedeniyle bölgeden hızla ayrılmak zorunda kalan Timur, Muzafferî coğrafyasındaki şehirleri eski hükümdar Şah Şüca'nın oğlu, torunu, kardeşi ve yeğeni arasında paylaştırmıştı. Daha sonraki dönemde Muzafferîler arasında bir iktidar savaşı başlamış, Şuster'de hüküm süren Şah Mansur, başkent Şiraz'ı yöneten Şah Yahya'yı Yezd bölgesine, İsfahan'ı ele geçirerek babasının tahtını geri almaya çalışan Zeynel Abidin'i de İsfahan'a kaçmak zorunda bırakmıştı. Zeynel Abidin, Şah Yahya ve Şah Şüca'nın kardeşi Sultan Ahmed'in oluşturduğu birleşik orduyu Fesa ormanında yaptığı savaşta yenen Şah Mansur, Zeynel Abidin'in gözlerine mil çektirerek hapsetmiş ve böylece başkent Şiraz'ın bulunduğu Fars bölgesinin, İsfahan merkezli Irak-ı Acem'in ve Şuster merkezli Kuzistan'ın hükümdarı olmuştu. Doğudaki Kirman bölgesi Sultan Ahmed'in, Yezd bölgesi ise Şah Yahya'nın kontrolü altındaydı.

Emîr Timur'un beş yıllık seferine başlarken öncelikli hedeflerinden birisi Muzafferî bölgesindeki söz konusu hâkimiyet kargaşasını sonlandırmak ve bölgenin Timurlu İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmesini sağlamaktı. Torunları Muhammed Sultan ve Pirmuhammed Kürdistan'ı kontrol altına alırlarken kendisi de kışı geçirdiği Mazenderan'dan yola çıkarak Lur-i Büzürg (Büyük Luristan) üzerinden Şuster bölgesine geldi.[2] Şehzâdelerin burada kendisine katılmasından sonra, 1393 yılının Mart ayı ortalarında Şiraz'a yöneldi. Yol üzerinde fethedilen kaleler arasında, Şah Mansur tarafından gözlerine mil çektirilen Şah Şüca'nın oğlu Zeynel Abidin'in hapsedildiği Kala-i Sefid de vardı. Buradan sonra Emîr Timur, ordusunu ikiye ayırdı ve kendisi 30 bin kişilik bir kuvvetle birlikte Şiraz'a doğru yoluna devam etti. Şiraz'a yakın Patila bölgesinde Şah Mansur'un 40.000 kişilik ordusu ile karşı karşıya geldi. Patila savaşı, düşmanın Emîr Timur'un karargâhına kadar ulaşarak kendisine doğrudan saldırının gerçekleştirilebildiği ilk ve son savaş olması bakımından önemlidir. Çok usta ve cesur bir savaşçı olan Şah Mansur bütün kuvvetiyle Emîr Timur'un merkez kolu üzerine saldırmış ön saflardaki kavçın birliklerini darmadağın ederek Timur'un bulunduğu kısma kadar ulaşabilmişti. Timurlu tarihçi Yezdî'nin anlatımıyla Emîr Timur, onun bahadırlığını seyrederken, Şah Mansur birden onun bulunduğu tarafa yönelmiş, etrafında on beş kişi kalan Timur'a iki kez kılıç salladıysa da başarılı olamamış, çevreden yetişenlerin engellemesiyle çekilmek zorunda kalmıştı.[3] Savaş, Şah Mansur'un yenilgisiyle sonuçlandı. Kendisi de öldürülenler arasındaydı. Arabşah, Şah Mansur'un yenilgisini Muhammed b. Zeyneddin isimli Horasanlı Emîr'in askerleriyle birlikte Timur tarafına geçmesine bağlamak-

2 Bazı kaynaklarda Tuster

3 Yezdî, *Zafernâme*, s. 212. Diğer Timurlu tarihçi Şâmî ise Timur'a saldıran kişinin Şah Mansur değil Polad isimli kölesi olduğunu yazmaktadır (*Zafernâme*, s. 163)

tadır.[4] Memlûk tarihçilerinden İbni Tagiberdi ise artık savaşı kaybettiğini anlayan Şah Mansur'un kendisini ölülerin arasına atarak gizlenmek istediğini, fakat onu tanıyan bir asker tarafından öldürüldüğünü, böylesine cesur bir rakibin kaybına üzülen Timur'un Şah Mansur'un kellesini getiren askerin boynunu vurdurttuğunu aktarmaktadır.[5]

Şah Mansur'un ölümü, başta Şiraz olmak üzere, bütün Muzafferî şehirlerinin direnç göstermeden teslim olmalarını sağladı. Bu arada Muzafferî hanedanının bütün üyeleri, hâkimi oldukları şehirlerden Şiraz'a gelerek Timur'a bağlılıklarını bildirmişlerdi. O güne kadar, savaşmaksızın gelip kendisine biat edenleri taltif ederek hükümran oldukları bölgeleri iade eden Emîr Timur, ilk defa farklı bir uygulama yaptı ve Muzafferî hanedanının bütün üyelerinin tutuklanarak öldürülmelerini emretti.[6]

Timurlu tarihçiler bu uygulamayı, bölge halkının Emîr Timur'a başvurarak yönetimi yeniden Muzafferîlere teslim etmemesini istemeleriyle açıklamaktadırlar.[7] Kuşkusuz bu açıklama sadece bir bahaneydi. İşin aslı, Emîr Timur'un bölgeyi imparatorluğunun bir parçası haline getirmek istemesiydi. Nitekim Muzafferî hanedanının tasfiyesinden hemen sonra bu bölgeleri Fars vilayeti adı altında oğlu Ömerşeyh'e verecekti. Muzafferî hanedanına yönelik katliamdan kurtulanlar, daha önce gözlerine mil çekilen Zeynel Abidin ve kardeşi Sultan Şibli oldu. Her ikisi de hayatlarının sonuna kadar ikamet edecekleri Semerkand'a gönderildiler.

Bu arada bütün Muzafferî hazinelerine el konmuş, şehirlerden büyük miktarda ganimet elde edilmiş ve artık gelenekselleşmiş bir uygulama olarak, bölgedeki bütün âlimler, sanatçılar ve ustalar, aileleriyle birlikte Mâverâünnehr'e gönderilmişlerdi. Bu grup içerisinde dönemin meşhur şairi Hafız-ı Şirazî de vardı. Hürmüz boğazından Azerbaycan'a kadar uzanan Muzafferî topraklarını imparatorluğuna katan Emîr Timur, 1393 yılı Haziran ayında İsfahan, Hemedan ve Sultaniye yolunu izleyerek Tebriz'e yöneldi. Tebriz'e ulaştığında imparatorluğun idari yapısını ilgilendiren bir ferman daha yayınladı. Bu fermana göre doğuda Rey şehrinden kuzeyde Derbent geçidine ve batıda Erzincan'a kadar uzanan bölgeler Şehzâde Miranşah'ın yönetimine veriliyordu. Böylece Mazenderan'ın batı yarısı ile Azerbaycan, Gilan, Şirvan gibi bölgeleri ve Doğu Anadolu'nun bir kısmını kapsayan bu coğrafya Timurlu İmparatorluğu'nun bir parçası haline dönüştürülmüş oluyordu. Timurlu tarihçiler bu olayı, Hülagu Han'ın tahtının Şehzâde Miranşah'a verilmesi olarak tanımlamaktadırlar.[8] Bundan sonraki hedef Doğu ve Güney Anadolu bölgelerini ellerinde tutan Türkmenler ve Bağdat'ta hüküm süren Celayirîler olacaktı.

4 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 82.
5 İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, s. 351.
6 Arabşah'a göre öldürülen hanedan üyelerinin sayısı on yedidir (*Acâibu'l Makdûr*, s. 94)
7 Yezdî, *Zafernâme*, s. 215; Şâmî, *Zafernâme*, s. 165.
8 Yezdî, *Zafernâme*, s. 217.

Bağdat'ın fethi

Timur, Tebriz'den güneye doğru inerek büyük otlaklar bulunan bölgelerde sürek avları tertip ettiği dönemde, oğlu Miranşah'ı Türkmen bölgelerine, torunu Muhammed Sultan'ı ise Kürt bölgelerine göndermişti. Amaç kaleleri, şehirleri ele geçirmek, yöneticilerini biat ettirmek ve ganimet elde etmekti. Kendisi de Bağdat yolu üzerindeki Şehrizor'a doğru yöneldi. Hedefi, Abbasîlerin meşhur başkenti ve Celayirli Sultan Ahmed'in son kalesi olan efsanevi şehir Bağdat'ı ele geçirmekti. Arabşah, aşırı baskıcı ve yozlaşmış bir yönetim sergilediği için Sultan Ahmed'den nefret eden Bağdat halkının şehri kurtarmak üzere Timur'u davet ettiklerini yazmaktadır.[9] Memlûk tarihçisi Tagrıberdî bu olayı çok daha ayrıntılı olarak şöyle gündeme getirmektedir:

> Timur'un Bağdat'ı zaptının sebebi, adı geçen Uveys oğlunun (Sultan Ahmed) emîrlerini katletmekte aşırıya kaçması, halkına fazla zulmetmesi, insanların namusuna el uzatması ve kötü şeyler yapmasıydı... Sultan Ahmed'den bu tür fiiller sadır olunca Bağdat halkı Timur'a haber göndererek onu Tebriz'i ele geçirdikten sonra Bağdat üzerine yürümeye teşvik ettiler.[10]

Timur daha Tebriz'de bulunduğu sıralarda Sultan Ahmed'e bir elçi göndererek gelip kendisini ziyaret etmesini ve bağlılıklarını bildirmesini istemişti. Memlûk tarihçileri Sultan Ahmed'in Timur tarafından gönderilen hil'atı giydiğini, Timur adına sikke kestirdiğini ve böylece Timur'un vassalı olmayı kabul ettiğini yazmaktadırlar.[11] Fakat bunlar Emîr Timur için yeterli değildi. Sultan Ahmed'in bizzat gelip bağlılığını bildirmemesi üzerine Timur, Bağdat seferini başlatacaktı. Sultan Ahmed'in elçisi Şeyhülislam Nureddin Abdurrahman Isfarayinî, Timurlu ordusu Bağdat yolu üzerindeyken geldi ve Sultan'ın "Ben Sâhibkıran'ın tabisi ve hizmetkârıyım, ama kendisinden korktuğum için hizmetine gelemem" şeklindeki sözlerini iletti.[12] Bağdat'ı fethetmek ve Sultan Ahmed'i kesinlikle tasfiye etmek kararlılığında olan Timur ise, elçi Şeyh Nureddin'e iyi muamele etmekle birlikte, getirilen hediyeleri kabul etmeyerek uzlaşma yanlısı olmadığını açıkça ortaya koymuştu.

Timurlu ordusu 1393 yılı Ağustos'unun son günlerinde Bağdat önlerindeydi. Daha sonraki yıllarda Timur tarafından tarihini yazmakla görevlendirilecek olan Nizamüddin Şâmî gelişmeleri şöyle anlatmaktadır:

> Emîr Timur Şevval'in yirmisinde yümnü ikbal ile Bağdat arazisine geldiği vakit Sultan Ahmed Bağdat'ı bırakarak Hille'ye geldiler. Sabahleyin askerler fevç fevç[13] geldiler... O zaman ben de Bağdat'ta oturuyordum, şehir

---

9 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 113.
10 İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire*, s. 301-302. Timurlu aynaklardan Devletşâh Semer andî, Timur'u davet edenlerin bizzat Sultan Ahmed'in bazı emîrleri olduğunu söylemektedir. (*Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. III, s. 371)
11 Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk*, c. V, s. 338; İbnü'l Furat, *Tarihü'd-düvel ve'l-mülûk*, c. IX, s. 344.
12 Yezdî, *Zafernâme*, s. 219-220.
13 Bölük bölük

> sakinlerinden en evvel huzura gelip yeri öpen bendim...Şehir kapısından dışarı çıkıp baktığım zaman suyun üstü öyle askerle dolu idi ki Dicle'nin yüzünü bir sahradan ayırt edemedim.[14]

Bazı tarihçilere göre şehir kapıları Sultan Ahmed'den nefret eden Bağdat halkı tarafından açılmıştır. Kaçanları takip eden Timurlu askerleri, Sultan Ahmed'in konvoyunu Kerbelâ'da yakalamış, karılarını, çocuklarını ve hizmetkârlarını ele geçirerek hazinelerine el koymuşlardı.[15] Sultan Ahmed ise peşindeki birliklerin elinden kurtulup Memlûk topraklarına ulaşmayı başarmıştı. Sınır şehri Rehba'ya geldiğinde, sığınma talebi hemen kabul edilmiş ve Sultan Berkuk, Hama şehri ve çevresini Sultan Ahmed'e ikta olarak vermişti.[16] Kısa bir süre Şam'da kalan Sultan Ahmed Celayir, aynı yılın sonlarında, Berkuk'un daveti üzerine Kahire'ye gidecek ve Memlûk sultanı tarafından sıcak bir şekilde karşılanacaktı.[17] Sultan Ahmed'in hazinelerine el koyan Emîr Timur ise, ele geçirdiği bütün büyük şehirlerde yaptığı gibi, halktan mal-ı emân toplatmış, önde gelen âlimleri, sanatçıları ve zanaatkârları, aileleriyle birlikte, Mâverâünnehr'e nakletmişti. Semerkand'a gönderilenler arasında dönemin en tanınmış musikişinaslarından Hacê Abdulkadir de vardı.

Memlûk Devleti'yle ilk temaslar

Memlûk tarihçilerinin kayıtlarına göre Timur daha 1385 yılında, Sultaniye'de iken, Sultan Berkuk'a bir mektup göndermişti.[18] Mektubun içeriği bilinmemekle birlikte, Berkuk'un bu heyeti kabul edip cevabi bir mektup göndermesinden yola çıkılarak, karşılıklı dostluk mesajları iletildiği düşünülebilir. Kuşkusuz o dönemde Timurlular ile Memlûk Devleti arasında herhangi bir anlaşmazlık veya çatışma söz konusu değildi. Fakat Timur'un Tebriz'i ele geçirmesinden sonra bölgede dengeler büyük ölçüde değişecekti. Tebriz'i terk ederek Bağdat'a kaçmak zorunda kalan Sultan Ahmed Celayir, 1386 yılı sonlarında Berkuk'a bir heyet göndermiş, o sırada Karabağ'da kışlamakta olan Timur'un bölgedeki faaliyetleri hakkında bilgi aktararak, baharda önce Bağdat'a daha sonra da Şam'a saldırabileceği konusunda uyarılarda bulunmuş ve Sultan'ın koruması altına girmek isteğini belirtmişti.[19] Aynı dönemde Doğu Anadolu'da önemli bir siyasi konuma sahip olan Karakoyunlu Türkmenlerinin lideri Kara Muhammed Bey de Sultan Berkuk'a biat etmek istediğini bildirmiş, amcası Mısır Hoca'yı rehin olarak Kahire'ye göndermişti. Karşılık olarak Berkuk, Karakoyunluların Musul şehri çevresine yerleşmelerine izin vermişti.[20]

---

14 Şâmî, *Zafernâme*, s. 170.
15 Natanzi, *Müntahab'üt Tavarih*, s.169. Sultan Ahmed'in esir düşen oğlu Alaüddevle, Semerkand'a gönderilecektir.
16 İbnü'l Furat, *Tarihü'd-düvel ve'l-mülûk*, c. IX, s. 346.
17 Tagrıberdî, *en-Nücumu'z-Zahire*, s. 302-304.
18 Makrizî, *Kitab es-Sülûk*, c. V, s. 179. Yazar, Timur'un mektubu ve ve len cevapla ilgili herhangi bir açıklama yapmamaktadır.
19 Makrizî, *Kitab es-Sülûk*, c. V, s.190; Askalanî, Sultan Ahmed'in bir heyet değil, bir kadın haberci gönderdiğini yazmakta ise de dönemin diplomatik anlayışı içerisinde bir kadının elçi olarak gönderilmesi çok zayıf bir ihtimaldir. (*İnbâ el-Gumr*, c. I, s. 312)
20 İbn Kadı Şuhbe, *Tarih-i İbn Kadı Şuhbe*, c. 3, s.164; Askalanî, *İnbâ el-Gumr*, c. I, s. 301.

1387 yılında Doğu Anadolu'daki bazı kaleleri ele geçiren Timur, daha sonra yeniden İran'a yönelmiş, Şiraz, İsfahan gibi merkezleri kontrol altına aldığı sırada Toktamış Han'a bağlı askeri grupların Mâverâünnehr'e yönelik saldırılarının başlaması üzerine Semerkand'a dönmüştü. Timur'un üç yıllık seferini tamamlayıp Semerkand'a dönmesinin hemen ardından Karakoyunlu Muhammed Bey Tebriz'i ele geçirdi ve Memlûk sultanı Berkuk adına hutbe okutarak gümüş sikke kestirdi.[21] Kara Muhammed Bey'in Memlûk sultanı adına kestirdiği dirhemlerin örneklerini Kahire'ye göndermesi üzerine, Berkuk, onu Tebriz'deki naibi olarak atadı. Bu gelişme bir anlamda Tebriz şehrinin Memlûk hâkimiyetine geçmesi anlamına gelmekteydi. Fakat Kara Muhammed Bey Tebriz'i uzun süre elinde tutamayacak ve bir Timurlu ordusunun bölgeye yaklaşması üzerine şehri terk edecekti.

Timurlu ve Memlûk devletleri arasındaki ilişkilerin olumsuz bir çizgi izleyerek bir sürtüşme ortamına doğru sürüklenmesi ise Timur'un 1392 yılında başlayan beş yıllık seferi esnasında gerçekleşecektir. Mardin hâkimi İsa ile ilgili olarak Memlûk tarihlerinde bulunan bir kayıt, Timur'un daha beş yıllık seferinin başlangıcında iken Memlûklara ait bölgelere müdahaleler yapmak niyetinde olduğunu göstermektedir. Memlûk tarihçisi Makrizî'ye göre Timur, seferinin başlangıcında, daha Tebriz'deyken, Mardin hâkimi Melik İsa'ya elçi göndermiş, onu Tebriz'e çağırmış, gönderdiği hil'atı giyerek adına sikke kestirmesini istemişti. İsa'nın, "bu teklifi ancak bağlı olduğu Memlûk sultanı ile görüştükten sonra kabul edebileceği" şeklinde bir cevap vermesi üzerine Timur, Memlûk sultanının onun üzerinde herhangi bir hâkimiyetinin olmadığını ifade ederek ısrarını sürdürecekti.[22] Aynı dönemde Timur, Bağdat hâkimi Sultan Ahmed'e de benzer taleplerle elçiler göndermiş, yukarıda bahsedildiği gibi, Timur'dan çok çekinen Sultan Ahmed gönderilen hil'atı giyerek sikke kestirmişti.[23] Fakat bu tabiiyet uygulamaları Timur'u durduramayacak, ileri harekâtını sürdüren Çağatay hükümdarı, 1393 yılı yaz aylarında Bağdat'ı ele geçirecekti. Böylece Timur, Bağdat merkezli Irak coğrafyasını ele geçirmek suretiyle, sadece Memlûk Devleti'yle sınır komşusu olmakla kalmıyor, aynı zamanda, bu devleti, koruması altındaki bir ülkenin zapt edilmesine seyirci kalan etkisiz bir siyasal güç konumuna indirgiyordu. Bu olay, aynı zamanda, Moğollara karşı kazanılan Ayn Calut Savaşı'ndan bu yana Memlûkler tarafından inşa edilen İslamî hâkimiyet ideolojisinin büyük bir yara alması demekti. Bütün bu gelişmeler İslam dünyasının iki güçlü devleti arasında başlayan siyasal çekişmenin giderek artmasına neden olacaktır.

Emîr Timur, Bağdat'ta olduğu dönemde Memlûk sultanı Berkuk'a 40 kişilik büyük bir elçilik heyetiyle birlikte bir mektup gönderdi. Tarihçi Yezdî'ye göre Timur, mektubunda, geçmişte İlhanlılar ile Memlûkler

21 Askalanî, *İnbâ el Gumr*, c. I, s. 349.
22 Makrîzî, *Kitab es-Sülûk*, c. V, s. 338; Benzer bir kayıt İbnü'l Furat ve İbn Kadı Şuhbe'da da bulunmaktadır. (*Tarihü'd-düvel ve'l-Mülûk*, c. 9, 343; *Tarih-i İbn Kadı Suhbe*, c. 3, s. 472)
23 İbnü'l Furat, *Tarihü'd-düvel ve'l-Mülûk*, c. 9, s. 343-344; Makrîzî, *Kitab es-Sülûk*, c. V, s. 338.

arasındaki anlaşmazlıkları ve savaşları hatırlattıktan sonra, Sultan Ebû Said'in ölümünün ardından İlhanlı coğrafyasının anarşiye sürüklendiğini, kendisinin Turan, İran ve Irak-ı Arab bölgelerinin hâkimi olarak bu kargaşaya son verdiğini belirtmekteydi. Mektubunun sonraki bölümünde Timur, iki devlet arasında elçilerin gidip gelmesi, hac ve ticaret yollarının güvenlikli hale getirilmesi yönünde dileklerini sıralamaktaydı.[24] O dönemde Sultan Berkuk'un tercümanlığını yapan İtalyan tüccar Mignanelli, Timur'un mektubunda "Bölgeye kötü niyetlerle gelmedim... Aramızda düşmanlık ve nefret oluşması için herhangi bir sebep yok... Ben buraya bana ve benim ülkeme zarar veren Sultan Ahmed'i ele geçirmek için geldim" dediğini ve Berkuk'tan onu kendisine teslim etmesini istediğini söylemektedir.[25]

Timur'un hediyeleriyle birlikte mektubunu taşıyan Şeyh Sade başkanlığındaki elçilik heyeti, 1393 yılı sonlarında Memlûk sınır şehri Rahbe'ye geldiğinde yerel yöneticiler tarafından durduruldu. Mektup ve hediyeler Kahire'ye gönderildi. Berkuk'un mektuba cevabı, geçerli diplomatik kurallara hiç uymayan bir yaklaşımla, Rahbe'de gözetim altında tutulan elçileri öldürtmek şeklinde oldu. Memlûk tarihçisi Askalanî, Sultan Berkuk'un, elçiler gelmeden çok önce, onları öldürecek kimseleri hazırladığını aktarmakta, böylece bu olayın anlık bir karar olmadığını, aksine önceden plânlanmış bir uygulama olduğunu anlatmış olmaktadır.[26] Diğer taraftan bu olay, iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerin başlamadan bitmiş olması anlamına gelmekteydi.[27] Daha sonraki dönemde Berkuk yönetimi, elçilerin katledilmesi kararını, "onların casusluk amacıyla gönderilmiş oldukları" iddiasıyla savunmaya çalışacaktı.[28]

Berkuk'un bu çok köktenci ve düşmanca yaklaşımının nedenini anlamak için Timur'un o dönemdeki bölgesel politikalarına bakmak lâzımdır. Timur, Memlûk sultanına barış ve dostluk içeren mesajlar göndermekle birlikte, Memlûk korumasındaki Celayir Devleti'ne son vermek ve başta Mardin olmak üzere Kahire'ye tâbi yerel yöneticilere kendi safında yer almaları yönünde baskı yapmak suretiyle Memlûklere karşı dolaylı bir savaş başlatmıştı. Timur'un bu çabaları yerel yönetimlerle sınırlı kalmamış ve doğrudan Memlûk yapılanması içerisindeki emîrlere bile uzanmış durumdaydı. Kahire'ye gönderdiği elçilik heyeti ile eş zamanlı olarak bir başka heyet de Berkuk'un Suriye bölgesindeki önemli liderlerinden Emîr Nuayr'a gitmişti. Bedevi Fadl kabilesinin lideri Nuayr'ın o sıralarda Berkuk'la olan anlaşmazlıkları nedeniyle Suriye dışına çıkarılmış olması,

24 Yezdî, *Zafernâme*, s. 223.
25 Fischel, *Ascensus Barcoch* (II), s. 167.
26 Askalanî, İnbâ *el-Gumr*, c. I, s. 473.
27 İbn Kadı Şuhbe, *Tarih-i İbn Kadı Şuhbe*, c. III, s. 503; İbnü'l Furat, *Tarihü'd-düvel ve'l-Mülûk*, c. IX, s. 362. Makrîzî, Timur'un elçilerinin hediyelerle birlikte Memlûk sınırlarına geldiğinin bildirilmesinden hemen sonra sultanın elçilerin öldürülmesi emrini verdiğini belirtmektedir. (*Kitâb es-Sulûk*, c. V, s. 345)
28 Memlûk tarihçisi İbn Kadı Şuhbe, 40 kişilik elçilik heyetinden sadece Timurlu olanların öldürüldüğünü, Bağdatlı olanların ise öldürülmeyip Şam'a gönderildiklerini yazmaktadır (*Tarih-i İbn Kadı Şuhbe*, c. III, s. 479)

Timur'da bu emîri kendi tabii yapabileceği izlenimi uyandırmış olmalıydı. Nuayr'a gönderilen mektupta Timur'a tâbi olması halinde toprak ve asker verilerek ödüllendirileceği söylenmekte, karşılığında Mısır'a yönelik bir askeri harekâta katkı sağlaması istenmekteydi. Aksi takdirde Sultan Ahmed Celayir'in başına gelenler onun da başına gelecekti. Nuayr bu öneriyi reddetmekle kalmamış, Timur'un mektubunun bir kopyasını Sultan Berkuk'a göndermiş, böylece Kahire yönetimine olan bağlılığını göstermişti.[29]

Bu gelişmeler sonucunda Berkuk, Timur'la bir uzlaşma olamayacağını anlamış, sert bir reaksiyon göstermediği takdirde Çağatay hükümdarının Memlûk Devleti'nin İslam dünyasındaki lider ülke konumunu yerle bir edeceğini anlamıştı.[30] Bu nedenle, Timur'un elçileriyle görüşmek zahmetine bile girmeksizin katledilmeleri emrini verdi. Bu olay aslında Timur'a karşı bir meydan okuma olduğu kadar bölgedeki bütün yerel güçlere, Memlûk desteğine güvenebilecekleri yönünde verilmiş bir mesajdı.

Emîr Timur Bağdat'ta iki ay kadar kaldıktan sonra, Dicle nehri boyunca kuzeye, Tikrit şehrine yöneldi. Timurlu tarihçiler bu seferi Tikrit'te yerleşen bir kısım haydutların İran'dan Suriye'ye giden ticari kervanları yağmalamaları konusundaki şikâyetlere bağlamaktadırlar. Müstahkem bir kale olan Tikrit, Timurlu ordusuna karşı ciddi bir direniş gösterdiyse de kazılan lağımların patlatılmasıyla surları yıkılarak ele geçirildi. Direnişin maliyeti, kaledeki bütün savaşçıların öldürülmesiydi. Bu arada Basra bölgesine gönderilen Şehzâde Miranşah, bölgeyi kontrol altına alarak, babasına ilhak etmişti. Bu dönemde alınan kötü bir haber, Fars bölgesine yönetici olarak tayin edilen Ömerşeyh'in, babasına katılmak üzere geldiği sırada, Kürdistan bölgesinden geçerken bir kaza okuyla öldürülmüş olmasıydı.[31] Oğlunun yasını tutan Timur, Ömerşeyh'in bölgelerini, ölen şehzâdenin oğlu Pirmuhammed'e verdi.

Timur, elçilerinin öldürüldüğü haberini Bağdat'tan ayrılıp Güneydoğu Anadolu bölgesine doğru ilerlediği dönemde aldı. Büyük bir kızgınlığa kapılmış olmasına karşın, Memlûkler ile diplomatik ilişkisini sürdürmeye kararlıydı. Memlûk tarihçileri, 1394 yılının Şubat ayı sonlarında Sultan Berkuk'a Timur'dan tehdit dolu bir mektup daha geldiğini aktarmaktadırlar. Tagrıberdî'nin anlatımıyla mektup, Timur'un "Bilesiniz ki biz Allah'ın ordularıyız ve O'nun gazabından yaratılmışız. O'nun gazabına duçar olan herkese karşı bize üstünlük verilmiştir" sözleriyle başlamakta, kendisinin ve ordusunun büyüklüğünü ve gücünü anlatan tehditkâr sözlerden sonra, Memlûk yönetiminin yozlaşmışlığını ve sapkınlıklarını anlatarak devam etmekte ve nihayet, Berkuk'un kendisine biat etmesi, mektubu-

---

29 Timur'un mektubu için bkz. Kalkaşandî, *Subh el-Aşâ*, c. VII, s. 335.

30 Söz konusu dönemde Kahire'de bulunan İtalyan Tüccar Mignanelli, Berkuk'la ilgili olarak yazdığı kitapçıkta Memlûk sultanının ilk andan itibaren Timur'u ölümcül bir düşman olarak gördüğünü söylemektedir. (Fischel, *Ascensus Barcoch* (II), s.168)

31 Timurlu tarihçi Fuşenci, Timur'un Suriye'ye sefer yapmak amacıyla Ömerşeyh'i yanına çağırdığını, onun ölüm haberini Mardin yakınlarında iken aldığını ve bu nedenle de Şam seferinden vazgeçerek Musul tarafına yöneldiğini yazmaktadır. (*İbretü'n-Nazırin*, s. 153b-154a)

na hemen cevap göndermesi, elçilerini öldürtmemesi gibi taleplerle sonlanmaktaydı.[32] Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire* isimli kitabında Timur'un mektubuna verilen cevabı da aktarmaktadır. Berkuk, Timur'un mektubundaki tehditlerin kendilerini ancak bir kapı gıcırtısı veya sinek vızıltısı kadar etkilediğini belirterek onu kâfirlikle suçlamakta, sayıca küçük olsa da Memlûk ordusunun Timurlu ordusunu yeneceğine olan inancını dile getirmekte, Allah ve Peygamber dışında kimseye biat etmeyeceklerini vurgulayarak mektubunu sonlandırmaktadır.[33] Aslında Timur'un bu ikinci mektubu İlhanlı hükümdarı Hülagu'nun o dönemlerde Mısır'da hâkimiyette bulunan Eyyubi sultanı Melik Nasır'a gönderdiği mektubun neredeyse aynısıydı. Berkuk'un cevabı da büyük ölçüde Melik Nasır'ın cevabıyla örtüşmekteydi.[34]

Timur'un bundan sonraki hedefi Mardin oldu. Nizamüddin Şâmî ve Şerefüddin Ali Yezdî, Timur'un Mardin'e yönelmesini Mısır'a yapmayı düşündüğü seferle ilişkilendirmektedirler. Şâmî'ye göre Timur, Tikrit kalesinin fethinden sonra, daha önce kendisine bağlılıklarını bildiren Mardin sultanı Melik İsa'ya "Mısır'a gitmek kararlaştırılmıştır. Asker toplayarak mümkün mertebe süratle gelip bize iltihak et" şeklinde bir haber göndermişti. Yezdî ise İsa'ya gönderilen haberi "Biz Mısır ve Şam üzerine yürüyoruz. Sen de arkamızdan tez gelesin" şeklinde aktarmaktadır. Sultan İsa'nın gelmeyeceğinin anlaşılması üzerine Timur "bir vilayetin ortasında düşman varken başka memleketlerin fethine gitmenin yasa ve töreye uygun olmayacağı" görüşüyle Mardin'e yönelecekti.[35]

Kuşkusuz Timur'un Memlûk Devleti üzerine sefer yapmaktan vaz geçmesini yalnızca Melik İsa'nın bu davranışına bağlamak çok gerçekçi bir yaklaşım olamaz. Zira Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde Timur tarafından kontrol altına alınmamış, Mardin dışında, çok sayıda bölgesel beylikler mevcuttu. Kendisi bölgeye gelmeden önce Sultan Berkuk'a karşı isyan eden ve Suriye'den çıkarılarak Maraş taraflarına gitmek zorunda bırakılan Bedevi lider Nuayr bu güçlerden birisiydi. Timur, Mardin hâkimi Melik İsa'ya haber göndererek biat etmesini istediğinde Nuayr'a da mektup göndermiş, Berkuk'a karşı kendisine katılmasını istemişti. Nuayr ise bu isteği reddederek Timur'un mektubunu Kahire'ye göndermek suretiyle, geçmişteki anlaşmazlıklarına rağmen, Berkuk'a bağlılığının devam ettiğini göstermişti. Bütün bu gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde, her ne kadar Timurlu tarihçilerin verdikleri bazı bilgiler, Mardin, Diyarbakır gibi yerel yönetimleri ele geçirdikten sonra Memlûklere karşı bir sefer yapacağı izlenimini vermekteyse de, bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler

32 İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire*, s. 304-305. Askalanî bu mektubun, büyük ölçüde, Hülagu'nun Bağdat'taki halifeye ve Şam'daki el Azizi'ye gönderdi i mektuptan alınmış oldu unu yazmaktadır. (*İnbâ el-Gumr*, c. I, s. 474)

33 Timur'un mektubu ve Berkuk'un cevabı için bkz. İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire*, s. 306-307; Makrizî, *Kitâb es-Sulûk*, c. V, s. 349-352.

34 Hülagu'nun mektubu ve Melik Nasır'ın cevabı için bkz. Aksarayî, *Müsamerat el-ahbar*, s. 146-150.

35 Şâmî, *Zafernâme*, s. 179; Yezdî, *Zafernâme*, s. 232-233.

konusunda ayrıntılı bilgi sahibi olan Timur'un arkasını sağlama almadan Memlûk coğrafyasına yönelmeyi düşünmediği anlaşılmaktadır.

Timur'un Memlûkler üzerine sefer yapmama konusundaki kararı, kontrol altına alamadığı bölgesel güç odaklarının varlığından çok Memlûklerin, Altın Ordu, Osmanlı ve Kadı Burhaneddin devletleriyle olan ilişkileri ve bölgesel ittifak arayışlarının varlığından etkilenmiş görünmektedir. Gerçekten Memlûk tarihçileri 1393'ten itibaren Toktamış tarafından Memlûk sultanı Berkuk'a gönderilen elçilik heyetleri ve yapılan görüşmelerle ilgili bilgiler aktarmaktadırlar.[36] Aslında Toktamış ile Memlûk sultanları arasındaki ilişkilerin başlangıcı 1374 yılına kadar gitmektedir. Melik Eşref döneminde Toktamış'ın tahta geçişini kutlamak ve iki ülke arasında ilişkileri iyileştirmek amaçlı yazışmalar gerçekleştirilmişti.[37] Memlûk tarihlerindeki kayıtlara göre, on yıllık bir sessizlikten sonra, 1385 yılı Şubat ayında Toktamış'tan Berkuk'a büyük bir elçilik heyeti gelmiş ve görkemli bir törenle karşılanmıştı.[38] Kuşkusuz bu dönemdeki görüşmeler iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini hedeflemekteydi.

Timur'un sahneye çıkması, ilişkilerin çerçevesini büyük ölçüde değiştirecekti. Memlûk tarihçisi Askalanî, 796 yılı Cemaziyel evvelin 20. gününde (23 Mart 1394) Şam'da bulunan Berkuk'a, Altın Ordu hanı Toktamış'tan elçiler geldiğini ve "Zorba Timur'a karşı iş birliği" önerdiklerini yazmaktadır.[39] Sultan Berkuk, cevap olarak emîrlerinden Tulumen'i Toktamış Han ile bir antlaşma imzalamak üzere gönderecekti.[40] Bu emîrin sadece görüşmeler için mi, yoksa Timur'a karşı Toktamış Han'ın yanında mücadeleye katılmak için mi gönderildiği konusunda bir açıklık yoktur. Fakat Emîr Tulumen'in Toktamış Han ile görüşmesinden kısa bir süre sonra Timur-Toktamış savaşı başlayacak, bunun üzerine Memlûk emîri Kırım'a kaçıp Kefe üzerinden deniz yoluyla Kahire'ye geri dönecekti.[41]

Bu dönemde Memlûklerle diplomatik ilişkileri sıklaştıran ikinci güç, Anadolu'da ve Balkanlar'da etkili bir devlet haline gelen Osmanlılardı. Aslında Osmanlı sultanı Bayezid ile Berkuk arasındaki diplomatik temaslar, daha Timur bölgeye gelmeden çok önce, Osmanlı sultanının tahta geçişinden itibaren başlamış durumdaydı. Memlûk sultanının temsilcisi Emîr Hasan Kuckuni, 1392 yılında Bursa'ya gelmiş, o dönemde Memlûk Devleti'nin kuzey sınır komşuları konumundaki Kadı Burhaneddin ve Karamanoğulları devletlerine karşı Osmanlı sultanının uyguladığı baskı siyaseti konusunda görüşmeler yapmıştı. Memlûk tarihçilerine göre Bayezid, bu görüşmeler sırasında, Berkuk tarafından gönderilen hil'at'ı giymiş ve bir anlamda Memlûk sultanının tabisi olduğunu kabul etmiş-

36 İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zahire*, s. 301; İbnü'l-Furat, *Tarihü'd-düvel ve'l-Mülûk*, c. IX, s. 338.
37 Kalkaşandî, *Subh el-A'şa*, c. VII, s. 318.
38 İbn Kadı Şuhbe, *Tarih-i İbn Kadı Şuhbe*, c. III, s. 139.
39 Askalanî, İnbâ el-Gumr, c. I, s. 471. Ayrıca bkz. Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk*, c. V, s. 356.
40 Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk*, c. V, s. 377. Bu Memlûk Emîrinin ismi bazı tarihlerde Emîr Tulumin Ali Şah, bazılarında ise Emîr Tulumen Adil Şah olarak geçmektedir.
41 Askalânî, *İnbâ el-Gumr*, c. I, s. 489.

ti.[42] Timur'un Orta Doğu'da görünmesi, iki hükümdar arasında ilişkilerin yoğunlaşmasına neden olacaktı. Memlûk tarihçisi Askalanî, Toktamış Han'ın elçilerinden hemen sonra, yani 1394 yılı Nisan ayında, Osmanlı sultanı Bayezid'in elçilerinin de geldiğini, Timur'a karşı Berkuk'a yardımcı olmak isteğini ilettiklerini bildirmektedir.[43] Memlûk kayıtlarına göre bu dönemde Osmanlı sultanının Kahire'ye en az üç elçilik heyeti gönderdiği anlaşılmaktadır. Bu heyetlere cevap olarak Berkuk, muhtemelen 1396 yılı içerisinde, daha önce Toktamış'a elçi olarak gönderdiği Emîr Tulu'yu (Tulumen) Osmanlı başkentine gönderecekti.

Sultan Bayezid ile Berkuk arasındaki bütün bu sıcak ilişki görüntülerine karşın Memlûk tarihçileri Memlûk sultanının "el-lenk'den (Timur) korkmuyorum, çünkü herkes ona karşı bana yardım eder. Fakat ben şu İbn Osman'dan korkuyorum" dediğini aktarmaktadırlar.[44] Timur'un bölgeye gelmesi, Sivas merkezli Kadı Burhaneddin Devleti'nin de Memlûklerle olan anlaşmazlıklarını rafa kaldırarak Berkuk ile ittifak arayışlarına başlamasına yol açmıştı.[45] Kadı Burhaneddin mektubunda, Timur'la mücadele etmek için hazırlık yaptığını, Berkuk'un Timur'la savaşması durumunda memnuniyetle onun saflarına katılacağını, Berkuk'un bizzat gelememesi halinde Suriye ordusunu Malatya'ya gönderebileceğini, bu durumda iki ordunun birleşerek Erzurum'da Timur'la savaşabileceklerini yazmaktaydı.[46]

Güçlü bir istihbarat ağına sahip olan Timur, bölge ülkeleri arasında yapılan görüşmeler ve kendisine karşı oluşturulmaya çalışılan ittifak çabaları konusunda bilgi sahibiydi.[47] Memlûkler üzerine sefere çıkması durumunda Toktamış'ın Kafkasya'dan aşağı inerek kendisini arkadan vurması veya birkaç yıl önce yaptığı gibi, Mâverâünnehr'e geniş çaplı bir saldırı gerçekleştirmesi ihtimali vardı. Her iki durum da Timur açısından felâket demekti. O dönem için Memlûkler ve Osmanlılar gibi uzaktaki rakiplere göre, imparatorluğunun hemen sınırlarındaki düşman, yani Toktamış, çok daha büyük tehlike arz etmekteydi. Bu arada Berkuk, ordusuyla Kahire'den Şam'a gelmiş ve Timur'un muhtemel saldırısına karşı hazırlıklara başlamıştı. Söz konusu dönemde Şam'da bulunan İtalyan tüccar Mignanelli, Berkuk'un yanında 15.000 asker olduğunu, ordusunun bir kısmını ise sınır bölgelerine konuşlandırdığını belirtmektedir. Mignanelli'ye göre Berkuk, sefer için gerekli bütün asker ve malzeme taşıma işlerini Hristiyanlara ait gemilerle gerçekleştirmiş ve Timur'la yapması muhtemel savaş için mükemmel bir ön hazırlık yapmıştı.[48]

---

42 İbn Kadı Şuhbe, *Tarih-i Kadı Şuhbee*, c. I, s. 471, 476; İbnü'l-Furat, *Tarihü'd-düvel ve'l-Mülûk*, c. IX, s. 339

43 Askalanî *İnbâ el-Gumr*, c. I, s. 471.

44 Askalanî, *İnbâ el-Gûmr*, c. I, s. 492. Askalanî, meşhur Tunuslu alim İbn Haldun'un da Mısır için en büyük tehlikenin Osmanlı sultanı Bayezid olduğu yönünde konuşmalar yaptığını söylemektedir.

45 Esterâbadî, *Bezm-u Rezm*, s. 418; Askalanî, *İnbâ el-Gûmr*, c. I, s. 473.

46 Esterâbadî, *Bezm-u Rezm*, s. 420-421. Kadı Burhaneddin'e güvenmeyen Berkuk o sırada Sivas'ta tutulan Timurlu elçi Kutluşah'ın Kahire'ye gönderilmesini talep edecek, Kadı da sadakatini ispat için bu isteği yerine getirecekti.

47 Timur'un Memlûk coğrafyasındaki istihbarat çalışmaları için bkz. Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk*, c. V, s. 199 ve 348; Askalanî, *İnbâ el-Gûmr*, c. I, s. 336 ve 491.

48 Fischel, *Ascensus Barcoch* (II), s. 166-167.

Diğer taraftan Timur, Berkuk'u, "köle asker" geçmişi nedeniyle "Çerkez Oğlancığı" şeklinde aşağılıyorsa da[49], onun savaşçı liderlik niteliklerini göz ardı etmeyecek kadar gerçekçiydi. Ayrıca, yenilmez Moğol ordularını Ayn Calut'ta yenilgiye uğratan tek gücün Memlûkler olduğunu bilecek kadar tarih bilgisine de sahipti. Bütün bu konuları ayrıntılı olarak değerlendiren Timur, beklentilerin aksine, Memlûk coğrafyasına değil, kuzeye, Mardin'e yöneldi. Aslında Timur'un daha Tikrit'te iken, başta Erzincan hâkimi Mutahharten olmak üzere, Kadı Burhaneddin Ahmed, Karamanoğlu Alaaddin Bey, Dulkadiroğlu Suli Bey gibi bölgesel liderlere mektuplar göndererek kendisine itaat etmelerini istemesi, seferinin Doğu Anadolu'ya doğru olacağının kesin kanıtı gibiydi. Timur, Memlûklerle ilgili plânlarını, en azından şimdilik, rafa kaldırmış gibi görünüyordu. Altın Ordu coğrafyasındaki gelişmelerin hız kazanması üzerine Timur, Doğu Anadolu ile ilgili plânlarını da gerçekleştiremeyecek ve Kafkasya'ya yönelerek, 1395 yılı baharında Altın Ordu üzerine ikinci seferini gerçekleştirecektir. Nitekim Memlûk tarihçisi Askalanî, doğru bir tanımlamayla, "Timur'un Suriye'den ayrılmasının nedeni Deşt-i Kıpçak hâkimi Toktamış Han'ın Timur'un ülkesine yürümesiydi" demektedir.[50]

Timur, neredeyse bir yıl devam edecek olan Deşt-i Kıpçak seferini tamamlayıp Tebriz'e döndüğünde Berkuk'a bir elçilik heyeti daha gönderdi. Şam'a gelen elçiler şehre alınmaksızın dışarıda bekletildiler ve getirdikleri mektup Kahire'ye gönderildi. Timur mektubunda, kendisi Deşt-i Kıpçak seferindeyken Karakoyunlu Kara Yusuf tarafından tutuklanıp Kahire'ye teslim edilen Avnik hâkimi Atlamış'ı talep etmekteydi. Berkuk ise Timur'a karşı olan duruşunu değiştirmeyecek ve Memlûk tarihçilerinin anlatışıyla "yanında esir tuttuğun adamlarımı serbest bıraktığın zaman ben de Atlamış'ı geri göndereceğim" şeklinde olumsuz bir cevap verecekti.[51] Berkuk ayrıca, Atlamış tarafından yazılan ve kendisine Mısır'da çok iyi muamele edildiğini, dolayısıyla da orada kendi isteğiyle kalmakta olduğunu belirten bir mektubu da cevabına eklemişti.[52]

Bu dönemde Timurlularla Memlûkler arasında gerçekleşen son çatışma Mardin hâkimiyeti üzerinden ortaya çıkacaktı. Timur Semerkand'a dönmeden önce, Erdebil'de konaklarken, neredeyse üç yıldır yanında tutuklu olarak bulundurduğu Mardin hâkimi Mecdeddin İsa'yı affetmiş, kırmızı tamgalı yarlıkla Mardin bölgesini yeniden ona iade etmişti.[53] İsa'nın esir düştüğü sırada Mardin kalesinde naip olarak bıraktığı Emîr Altınbuka, kaleyi başarıyla savunmuş ve Timurluların eline geçmesine engel olmuştu. Timur'un bölgeden ayrılmasından hemen sonra Berkuk,

49 Togan, *Timurs Osteuropapolitik*, s. 282-283.
50 Askalanî, *İnbâ el-Gûmr*, c. I, s. 473. Gerçekten, Timur'un Suriye sınırlarında olduğu sıralarda Toktamış Han, Kafkasya üzerinden Azerbaycan'a inmek için hazırlıklar yapmaktaydı.
51 İbnü'l-Furat, *Tarihü'd-düvel ve'l-Mülûk*, c. IX, s. 453; Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk*, c. I, s. 522.
52 Atlamış bu mektubu Berkuk'un emri ve kendisini gözaltında tutan Memlûk Emîri İbn el Tablavi'nin baskısıyla yazmıştı. (İbnü'l-Furat, *Tarihü'd-düvel ve'l-Mülûk*, c. IX, s. 453)
53 Yezdî, *Zafernâme*, s. 266.

Mardin'e kendi yeğeni Melik Salih'i vali olarak atamış, dolayısıyla bölgeyi yeniden Memlûk Devleti topraklarına dâhil etmişti. Timur adına hutbe okutturup sikke bastıracağı sözleriyle serbest kalan İsa, hızla Mardin'e dönecekti. Bu arada, İsa'nın Mardin'e döndüğünü işiten Berkuk'un yeğeni Melik Salih ve kale komutanı Altınbuka Kahire'ye kaçmışlardı.[54] Bu gelişmeyle birlikte Mardin, en azından kâğıt üzerinde, Timurlu hâkimiyetine geçmiş oluyordu.

Güneydoğu-Doğu Anadolu ve yeniden Gürcistan

Timurlu ordusu 1394 yılının ilk günlerinde Erbil ve Musul üzerinden Mardin'e ulaştı. Yol üzerindeki yerleşim yerlerinin hâkimleri Timur'a gelip bağlılık bildirmekte ve kendilerine yüklenilen haracı ödemekteydiler. Mardin hâkimi Melik İsa da bağlılıklarını bildirenler arasındaydı. Fakat, kalede bıraktığı kardeşine, Timurlu ordusunun şehre girmek istemesi durumunda direnmesi yönünde emir vermişti. Bu duruma sinirlenen Timur, Melik İsa'yı tutuklatmış ve beklentilerin aksine, Mardin'i kuşatmak yerine, yeniden güneye, Musul tarafına yönelmişti. Bu uygulamanın sebebi mevsimin kış olması nedeniyle atlar için yeterli ot olmaması ve hayvan ölümlerinin başlamasıydı. Eski Musul tarafında bir süre geçiren Emîr Timur iki ay sonra Mardin'e geri dönecekti.

Mardin kalesi, 1394 yılının Mart ayı ortalarında Timurlular tarafından fethedildi. Bu arada Şehzâde Şahruh'un Uluğ Beg adı verilen bir oğlu olduğu haberi gelmişti. Timurlu tarihçiler bu haber üzerine çok sevinen Timur'un Mardin kalesinde yaşayanların canlarını bağışladığını yazmaktadırlar.[55] Bu tarihten sonra Emîr Timur'un neredeyse bütün yıl boyunca Güneydoğu Anadolu'dan başlayarak Doğu Anadolu ve Gürcistan'da fetihler gerçekleştirdiği görülmektedir. Timurlu ordusu, merkezde Timur'un yer aldığı, yanlarda ise şehzâdelerin liderliğindeki kuvvetlerin her iki taraftan çevre şehirlere saldırılar düzenlediği bir üç kol düzeninde ilerlemekteydi. Şehzâdelerin saldırılarına direnen kalelerin varlığında konu Emîr Timur'a aktarılıyor, daha sonra onun liderliğindeki ana ordu söz konusu bölgeye intikal ediyordu. Bu şekilde bizzat Timur'un müdahale etmesi gereken ilk kale Amid oldu.[56] Üç günlük bir muhasara ve saldırı sonrasında bu tarihi şehrin surları delinmiş ve kale ele geçirilmişti. Emîr Timur Batman'a geldikten sonra şehzâdelere ve kendisine ayrı güzergâhlar tespit etti. Şehzâdeler ve emîrler komutasındaki askeri kuvvetler bölgedeki bağımsız Türkmen yerleşimlerini ele geçirmekle görevlendirilmişlerdi. Timur ise kuzeye doğru ilerleyerek Muş ovasında kamp

54 Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk*, c. I, s. 393.
55 Yezdî, *Zafernâme*, s. 238; Şâmî, *Zafernâme*, s. 184.
56 Bugünkü Diyarbakır şehri. Timur'un bölgeye geldiği dönemde bölgenin tamamı Diyar-ı Bekr Eyaleti olarak tanımlanmakta, şehir ise Amid (veya Amed/Hamid) olarak isimlendirilmekteydi. Şehirdeki yapılarda kullanılan taşların siyah renkte olmasından dolayı 1100'lerde bölgeye gelen Türkmenler şehri Kara (ca) Kala veya Kara Amid olarak adlandırmışlardır.

kurdu. Bu arada Kürdistan'ın önde gelen liderlerinden Bitlis hâkimi Hacı Şeref, Timur'un karargâhına gelerek bağlılığını bildirmişti. Timur, adet olduğu üzere, kendiliğinden gelip biat eden Hacı Şeref'e şehrin yönetimini iade etti. Timurlu ordusunun bölgeye gelmesi üzerine Kara Yusuf liderliğindeki Türkmen grupları etrafa dağılmışlardı. Daha sonra Emîr Timur, Ahlat ve Adilcevaz üzerinden Üç Kilise'ye[57] geçti. Yol üzerinde gelip kendisine biat eden Adilcevaz hâkimi Emîr Hokan'a, kendi şehrine ek olarak Ahlat'ı da suyurgal olarak vermişti. Timur Üç Kilise'de iken üç yıllık seferi döneminde Timur'a biat etmiş bulunan Erzincan hâkimi Mutahharten hediyelerle gelmiş ve bağlılığını tazelemişti. Bu arada kendisine itaat mektubu gönderilen Karamanoğlu Alaaddin Bey, hediyelerle birlikte gönderdiği cevabi mektubunda, Timur'a biat ettiğini, Suriye'ye sefer düzenlemesi durumunda oğlu Muhammed'i bir orduyla yanına göndereceğini, Rum coğrafyasına sefer yapması halinde ise bizzat kendisinin gelip orduya iştirak edeceğini belirtmekteydi.[58]

Bundan sonra Timur'un 1387 yılındaki seferi sırasında bölgede kendisi için sorun olan ve çok uzun sürdürülen kuşatmaya karşın ele geçirilemeyen Avnik kalesine yöneldiği görülmektedir.[59] Timur önce Muhammed Sultan yönetiminde bir orduyu kaleye gönderdi. Kısa bir süre sonra kendisi de bölgeye intikal etti. Kale hâkimi Türkmen lider Kara Yusuf'un kardeşi Mısır, daha önceki kuşatma sırasında olduğu gibi, yine ciddi bir direniş sergilemeye çalıştıysa da bu kez başarılı olamadı ve bir ay kadar süren bir direniş sonrasında teslim olmak zorunda kaldı. Timur, Muhammed Sultan'ın araya girmesi nedeniyle hayatını bağışladığı Mısır'ın, bir süredir yanında tutuklu olarak dolaştırdığı Mardin hâkimi Melik İsa ile birlikte Sultaniye'ye gönderilmesi emrini verdi. Emîr Timur, Mısır'ı, ağabeyi Türkmen Kara Yusuf'a karşı bir koz olarak kullanmayı planlıyor olmalıydı, bu nedenle Mısır daha sonra Semerkand'a gönderilecekti.

Emîr Timur'un bundan sonraki hedefinin Sivas olması bekleniyordu. Zira Timur Mardin yolundayken diğer bölgesel liderlerle birlikte Kadı Burhaneddin'e de itaat etmesi, adına hutbe okutması, sikke kestirmesi, asker ve mal göndermesi taleplerini içeren bir mektup göndermişti.[60] Kadı Burhaneddin'in karşılık olarak gönderdiği elçinin olumlu ifadeler kullanması üzerine Timur, Avnik'e geldiği sırada, Kadı Burhaneddin'in biat edeceğine inanarak, kendisine yakın emîrlerden Kutluşah'ı elçilik göreviyle Sivas'a gönderdi. Kadı Burhaneddin ise bu kez Timur'un taleplerine olumsuz cevap verdiği gibi elçisi Kutluşah'ın da geri dönmesine izin vermeyerek yanında tutacaktı. Kadı Burhaneddin ayrıca, Timur'un mektubunu Sultan Berkuk'a ve Yıldırım Bayezid'e göndermişti.[61]

---

57 Günümüzde Ağrı-Doğu Beyazıt arasındaki Taşlıçay'ın 18 km. kadar doğusunda bulunan Taşteker köyü
58 Esterâbadî, *Bezm-u Rezm*, s. 418.
59 Günümüzde Erzurum'un 60 km. kadar doğusunda, Köprüköy'e bağlı Güzelhisar yerleşimi
60 Esterâbadî, *Bezm-u Rezm*, s. 414.
61 Askalanî, İnbâ el-Gumr, c. I, s. 473.

Bu gelişmelerin ardından Timur'dan bir mektup daha geldi. Emîr Timur bu mektubunda daha önce bildirdiği taleplerin yerine getirilmesini, elçisi Kutluşah'ın geri gönderilmesini ve Kadı Burhaneddin'in Memlûk ittifakından ayrılarak kendisine katılmasını, aksi takdirde Sivas'ı yerle bir edeceğini belirtmekteydi. Timur ayrıca Mısır ve Suriye'nin eskiden Cengiz Han'a ait olduğunu, ondan Hülagu'ya geçtiğini ve nihayet miras yoluyla Mahmud Han'a (dolayısıyla kendisine) kaldığını vurgulayarak asil bir soydan gelmeyen Sultan Berkuk'u muhakkak yeneceğini söylemekteydi.[62] Kadı Burhaneddin'in bu mektuba cevabı da olumsuz oldu. Bu arada Timur'un elçisi Kutluşah'ı, Memlûk sultanı Berkuk'un talebi üzerine, aralarındaki ittifaka sadakatle bağlı olduğunun bir göstergesi olarak, Kahire'ye göndermişti.[63] Bütün bu gelişmeler ve Timur'un bölgedeki tabisi Mutahharten'in muhtemel kışkırtmaları göz önüne alındığında Timur için bundan sonraki hedefin Sivas olduğuna inanılmaktaydı. Fakat Timur beklentilerin aksine Sivas'a saldırmaktan vazgeçmiş ve Kars şehrine doğru yola çıkmıştı.[64] Avnik kalesinin yönetimini de emîrlerinden Atlamış'a bırakmıştı.[65]

Emîr Timur henüz Avnik kalesindeyken Hacı Seyfeddin, Cihanşah, Burhan Oğlan ve Osman Bahadır gibi tanınmış emîrleri komutasında bir orduyu Gürcistan'a göndermişti. Daha sonra kendisi de bölgeye giderek Tiflis dâhil bütün Gürcistan şehirlerine yağmalama seferleri gerçekleştirecektir. Timurlu tarihçiler söz konusu Gürcistan seferini, Timur'un gönlüne gaza yapmak isteğinin düşmesiyle açıklamaktadırlar.[66] Fakat daha sonraki gelişmeler dikkate alınırsa, Gürcistan seferinin gaza yapmak isteğinden çok Toktamış Han üzerine sefer yaptığı zaman arkasında isyan çıkarabilecek veya ordusunu geriden sıkıştırabilecek bir düşman gücü bırakmama stratejisinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Tatar tarihçisi Safargaliyev, Toktamış'la Gürcü kralı arasında gizli ittifak görüşmelerinin başladığını, bunu haber alan Timur'un Gürcistan'a üçüncü seferini yaptığını açıkça belirtmektedir.[67] 1394 yılının son aylarında Altın Ordu'nun öncü kuvvetlerinin Derbent geçidinden aşağı doğru indiği istihbaratını alan Emîr Timur, hızla bölgeye yönelecek, böylece Toktamış

---

62 Esterâbadî, *Bezm-u Rezm*, s. 421-422.
63 Esterâbadî, *Bezm-u Rezm*, s. 415, 421.
64 Ta hçi Yaşar Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları* adlı kitabında (s.15) Timur'un Anadolu'da fütuhata girişmeksizin Gürcistan'a yönelmesini 'Kendisine direnebilecek tek kuvvetin Kadı Burhaneddin Ahmed olduğunu anlamasına bağlamakta ve bu konuda elde deliller oldu unu belirterek Burhaneddin Ahmed'i Anadolu Türklü ünün tek koruyucusu ilan etmektedir. Benzer bir değerlendirme, yine Yücel'den alıntı yapan Ahmet Şimşirgil'de vardır. Şimşirgil konuyu biraz daha ileriye taşıyarak Timur'un yenilmekten korktu u noktasına vardırmaktadır. (*Emîr Timur*, s. 119). O güne kadar hiçbir savaşını kaybetmemiş bir hükümdarın birkaç şehir üzerinde hâkimiyeti olan küçük bir sultanlıktan çekindi ini, korktuğunu söylemek fazlasıyla abartılı bir değerlendirmedir. Kadı Burhaneddin'in kendi tarihçisi Esterâbâdi'de bile, Timur'un Anadolu'ya saldırmamasını Kadı Burhaneddin'den çekinmesine bağlayan ve başka hiçbir kaynakta var olmayan hayali bir konuşma dışında, somut bir delil yoktur. Timur'un hızla Anadolu'dan çıkarak Gürcistan'a gitmesinin nedeni Kadı Burhaneddin'den çok daha dişli bir düşman olan Altın Ordu Hanlı ı'na karşı bir sefer plânlıyor olmasıydı. Önce Gürcistan'a yönelmesinin nedeni de Toktamış Han ile Gürcü kralı arasında başlatılan görüşmeler ve iki ülke arasındaki ittifak arayışlarıydı.
65 Bazı kaynaklarda Atılmış
66 Yezdî, *Zafernâme*, s. 247; Şâmî, *Zafernâme*, s. 191.
67 Safargaliyev, *Raspad Zolotoy Orda*, s. 417-418.

Azerbaycan'a yönelik harekâtını durdurmak zorunda kalacaktı. Bütün bu gelişmeleri değerlendiren Emîr Timur, Toktamış'la nihai bir hesaplaşmaya girmesinin zorunlu olduğunu anlamış durumdaydı.

İkinci Deşt-i Kıpçak seferi

Kundurça yenilgisinden sonra Toktamış Han'ın Altın Ordu içerisindeki otoritesini yeniden kurabilmesi yaklaşık iki yılını almıştı ve 1393'e gelindiğinde en büyük rakibi Kunça Oğlan'a bile üstünlüğünü kabul ettirmiş durumdaydı. Toktamış bir taraftan içeride büyük bir ordu hazırlamaya çabalarken bir taraftan da çevre ülkelerle Timur'a karşı ittifaklar oluşturmaya çalışmaktaydı.1393 yılında Litvanya prensi Vitovt'un kardeşi Lehistan kralı Jagiello'ya bir elçilik heyeti gönderdi. Rusya ile Litvanya arasında tartışma konusu olan bir bölgenin Litvanya'ya verilmesi karşılığında Altın Ordu hanı olarak hâkimiyetinin tanınmasını, vergi verilmesini ve asker gönderilmesini istiyordu.[68] Litvanya grandükü Vitovt'a gönderilen bir heyet de "Atalarımız karşılıklı yardımlaşmışlardı. Sizin başınız sıkıştığında biz yardımcı oluruz. Bizim sorunumuz olduğunda da siz yardımcı olmalısınız" mesajını iletmişti. Toktamış'ın isteği Timur'a karşı Litvanya'nın kendisine destek vermesiydi. Fakat Litvanya grandükü ve kardeşi Leh kralı bu öneriye sıcak bakmayacaklardır.[69]

Toktamış'ın ittifak arayışına girdiği bir diğer ülke de Gürcistan'dı. Toktamış, çok gizli bir şekilde Gürcü kralına elçiler göndermiş ve Timur'a karşı birlikte hareket etmeyi önermişti.[70] Fakat güçlü bir istihbarat sistemine sahip olan Timur, iki lider arasındaki diyalogu haber alır almaz başlattığı bir seferle Gürcistan'ın neredeyse bütün şehirlerini yağmalayacak, ülkeyi ekonomik ve askeri açıdan iyice zayıflatarak muhtemel ittifak girişimini engelleyecekti.

Diğer taraftan 1395 yılı baharında, Toktamış'la savaşın hemen öncesinde, Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid'e gönderdiği bir mektuptan anlaşıldığına göre Emîr Timur, Toktamış'ın Litvanya grandükü ile ittifak arayışlarını da yakından izlemekteydi. Söz konusu mektupta Toktamış'ın Frenk kâfirleriyle iş birliği yaptığını aktaran Timur, kendisi Deşt-i Kıpçak üzerinden sefer yaparken, Bayezid'in de Balkanlar'dan sefer yapmasıyla bu sorunun çözülebileceğini belirtmekteydi.[71]

---

68 Yakubovski, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 253.
69 Şamsi, *Zolotoy Orda nakanune raspada*, s. 181.
70 Safargaliyev, *Raspad Zolotoy Orda*, s. 417-418.
71 Söz konusu mektup Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki *Münşeat-ı Sarı Abdullah Efendi*, 3333, Bl. 6a-10a'da bulunmaktadır. Farsça mektubun metni Togan, *Timurs Osteuropapolitik*, s. 294-298'de bulunmaktadır.

Terek Savaşı ve sonrası

Timur 1395 kışını Kuzey Azerbaycan'daki Mahmudâbâd kışlağında geçirdi. Bu arada Şemseddin el-Malikî isimli elçisiyle Toktamış'a bir mektup göndermişti. Timur'un mektubunda nelerden bahsettiği konusunda açık bir bilgi olmamakla birlikte, muhtemelen, Toktamış'a geçmişte yaptığı iyiliklerden ve onun buna karşı gösterdiği vefasızlıklardan bahsederek aralarında çatışmaya son vermeleri gerektiği gibi konulara değinmiş olmalıdır. Toktamış'ın cevabı konusunda Timurlu tarihçiler arasında bir fikir birliği yoktur. Şâmî, elçi Şemseddin El-Malikî'nin sözlerinin Toktamış ve emîrleri üzerinde çok etkili olduğunu, bunun üzerine Toktamış'ın elçiyi taltif ederek geri gönderdiğini yazmaktadır.[72] Yezdî ise Toktamış'ın Şemseddin El-Malikî'den etkilendiğini, özür dileyerek itaat etmek ve sulh yapmak yönünde eğilim gösterdiğini, fakat etrafındaki cahil ve bilgisiz emîrlerin tahrikleriyle Timur'un barış talebine ret cevabı gönderdiğini belirtmektedir.[73] Elçi, Toktamış'ın cevabıyla geri döndüğünde Timurlu ordusu Samur nehrine ulaşmış durumdaydı. Emîr Timur, Derbent geçidini geçer geçmez bölgedeki Toktamış yanlısı yerleşim yerlerinin yağmalanması ve tahrip edilmesi emrini verdi. Daha sonra Terek nehrine ulaşan ordu, uygun bir yerden nehrin karşı tarafına geçti. Emîr Timur, bölgede konuşlanılarak çevrede hendekler kazılmasını istedi. 14 Nisan Salı günü Toktamış'ın ordusu da bölgeye gelmiş durumdaydı.[74] Aynı gece Toktamış'ın öncü kuvvetleri bir gece baskını düzenledilerse de başarılı olamadılar.

Sonraki dönem tarihçilerinin "Terek Savaşı" olarak adlandıracakları büyük çarpışma 15 Nisan sabahı başladı. Timur, ordusunu, Kundurça Savaşı'nda olduğu gibi 7 kola ayırmış, merkezde, her iki cenaha da yardıma gidebilecek şekilde tecrübeli birlikler yerleştirmişti. Savaşın başlamasıyla birlikte Toktamış'ın sol cenaha yüklendiğinin görülmesi üzerine Timur, merkezdeki kuvvetlerle o tarafa yardıma gitmiş, fakat Toktamış'ın sağ kanadının boş kalan Timurlu merkezine yönelmesiyle savaşı kaybetme riski ortaya çıkmıştı. Bu gelişme karşısında Timurlu ordusu hızla toparlanarak durumu dengelemiş, Emîr Hudaydad'ın birliklerinin rakip orduyu arkadan kuşatmasıyla üstün konuma geçmişti. Bir süre sonra Toktamış'ın ordusunda çözülmeler başladı ve başta Toktamış olmak üzere, önde gelen prenslerin ve emîrlerin savaş meydanını terk etmeleriyle Terek Savaşı sona erdi. Emîr Timur ezeli rakibi karşısında bir kez daha zafere ulaşmıştı. Savaş sonrasında Timur'un savaşa katılan emîrlerinin her birisine yüz bin altın Kebekî dağıtması, bazılarına da vilayet ve tümen ihsan etmesi bu galibiyete ne kadar sevindiğini göstermektedir.

Timur'un bundan sonraki hamlesi Deşt-i Kıpçak'a kaçan Toktamış'ı izlemekti. Kundurça Savaşı'ndan sonra rakibini takip etmemesinin kendisine ne kadar pahalıya mal olduğunu görmüştü. Bu nedenle vakit kaybet-

72 Şâmî, *Zafernâme*, s. 192.
73 Yezdî, *Zafernâme*, s. 249.
74 H. 797 Cumadilahir'ın 22'si.

meden takip sürecini başlattı. İtil nehri[75] yakınlarında yakalanan Toktamış ordusunun bir kısmı burada imha edildi. Toktamış ise ailesini ve hazinelerini arkada bırakarak Bular ormanlarına kaçmıştı. Bu arada Timur, kendisine katılan Cuci prenslerinden Koyruçak Oğlan'ı Altın Ordu tahtına oturtup kendi ulusunu derleyip toparlaması için bölgesine gönderdi. İtil'i geçen Timurlu ordusu, daha sonra, Deşt-i Kıpçak kabilelerinin yoğun bir şekilde bulunduğu Özü nehri[76] çevresine yöneldi. Burada Toktamış'ın önde gelen destekçilerinden Bek Yaruk Oğlan'ın ve bazı başka kabilelerin topraklarını yağmaladı. Diğer önemli liderlerden Taş Timur Oğlan ve Emîr Aktav ise Timur'un bölgeye yönelmesinin hemen ardından, bütün halklarıyla birlikte, Özü nehrini geçerek Litvanya topraklarına sığınmışlardı. Bu gruplar daha sonra Osmanlı topraklarına gidecekler ve Osmanlı yönetimi tarafından Trakya'ya yerleştirileceklerdir.[77]

Bu arada Emîr Timur ordusunu kendisi, Miranşah ve Muhammed Sultan kumandasında olacak şekilde üçe ayırmıştı. Daha sonra bu üç kol, Deşt-i Kıpçak şehirlerine dağılarak, yağma ve ganimet toplama seferlerine başladılar. Bu dönemde Timur'un beklenmedik bir şekilde Don havzasına yöneldiği görülmektedir. Altın Ordu ile Ryazan Prensliği sınırlarındaki Rus şehri Yelets'i işgal eden Timur, halkı kılıçtan geçirecek ve bölgesel yöneticileri esir alacaktır.[78] Bu gelişmenin ardından bütün Rus prensliklerinde kendilerine karşı bir sefer yapılacağı izlenimi doğmuşken, Timur, yine beklenmeyen bir harekette bulunacak ve 15 gün kadar Yelets şehrinde kaldıktan sonra birdenbire güneye, Azak kentine yönelecekti. Miranşah'ın ordusunun katılımıyla birlikte ele geçirilen Azak kalesinde, Timur'un fermanına göre, Müslümanlar ayrılacak, fakat kâfirler kılıçtan geçirilerek evleri yakılacaktı.

Daha sonraki dönemde Emîr Timur'un sefer yönünü Kuzey Kafkasya coğrafyasına çevirdiği görülmektedir. Azak'ın fethinin hemen ardından, Azak ile Kuban nehri arasındaki geniş otlakları yakarak Timurlu ordusunu zor durumda bırakan Çerkezlerin üzerine oğlu Miranşah'ı ve torunu Muhammed Sultan'ı gönderdi. Şehzâdelerin geri dönmesinden sonra Kuzey Kafkasya'daki yürüyüşünü sürdüren Timur, Oset ve Abaza bölgelerinde fetihler yaptıktan sonra kışı geçirmek amacıyla yeniden Terek havzasına döndü.

---

75 Volga nehri

76 Dinyeper nehri

77 Sultan Yıldırım Bayezid tarafından Edirne, Filibe, Çirmen ve Eski Zağra bölgelerine yerleştirilen bu Kıpçak Türklerinin nüfusları 100 bin civarında idi. Dönemin Osmanlı tarihlerinde "Aktav Tatarları" olarak isimlendirilen bu gruplar günümüzde Aktav, Tırhala, Yanbolu ve Bozata Tatarları olarak bilinmektedirler. (Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, s. 17-18 ve 87-88)

78 Deşt-i Kıpçak seferlerini anlatırken Şâmî, Timur'un Rus şehri Muşku'yu, Yezdî ise Rus şehri Maskav'ı ele geçirdiğini yazmaktadır. Bu şehrin Moskova olduğunu düşünen bazı Batılı tarihçilerin etkisiyle Timur'un Moskova Prensliğini işgal ettiği şeklinde bir yanlış izlenim yaygınlaşmıştır. Timurlular konusunda çalışmalarıyla tanınan Türk tarihçisi İsmail Aka da Timur'un Moskova yakınlarına kadar geldiğini yazmaktadır. (Aka, *Timur ve Devleti*, s. 21). Rus Yıllıklarının açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi, Timur Yelets şehri hariç, Rus topraklarına hiç girmemiş, Moskova yakınlarına da gitmemiştir. (Priselkov, *Troitskaia Letopis*, s. 446)

Saray ve Astrahanın yıkılması

1396 kış aylarında Deşt-i Kıpçak seferinin ikinci safhası başlayacaktı. Şiddetli kış şartlarına karşın Emîr Timur, kuzeye, Altın Ordu'nun eski ve yeni başkentlerine sefer yapma kararını vermişti.[79] Timurlu tarihçiler, bu kararın nedenini daha önce Miranşah'ın ordusu tarafından ele geçirilen Hacı Tarhan (Astrahan) şehrinde Timurlular adına görevlendirilen darugaya karşı itaatsizlik yapılması ve isyan çıkarma ihtimalinin varlığı ile açıklamaktadırlar.[80] Fakat böylesi basit nedenlerle kışın en şiddetli olduğu bir dönemde Timur'un bizzat sefer yapmaya kalkması pek akla yakın gelmemektedir. Asıl neden, muhtemelen, Toktamış'ı ele geçirememiş oluşuydu. 1391 yılındaki Kundurça yenilgisinden sonra Toktamış, Altın Ordu hanlarının tarihsel otoritesini temsil eden başkent Saray'ın da gücünü kullanarak, iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde, hanlığa yeniden hâkim olmuştu. Altın Ordu Hanlığı'nın simgesi olan bu şehrin yok edilmesi psikolojik açıdan Cuci ulusunun siyasi gücünü büyük ölçüde azaltacaktı. O güne dek, Cengiz hanedanından olup başkenti ele geçiren her prens, Altın Ordu üzerinde kolayca otorite kurabiliyordu. Dolayısıyla var olmayan bir başkent, kurulması zor bir otorite anlamına gelecekti. Ayrıca bu durum han adaylarının kendi bölgelerinde hanlıklarını iddia edebilmelerini kolaylaştıracak ve ulus genelinde bir idari karmaşa yaşanmasına yardımcı olacaktı.

Diğer taraftan Astrahan şehri, Orta Asya'dan Karadeniz'e doğru giden ticaret yollarının kavşak noktasıydı ve dolayısıyla Altın Ordu hanlarına önemli bir ekonomik katkı sağlamaktaydı. Bu şehrin harap edilmesi, söz konusu kaynağın yok edilmesi anlamına geliyordu. Ayrıca Timur, Mâverâünnehr'i Hazar üzerinden Karadeniz'e ve Slav coğrafyasına açan ticaret yolunun başlangıç şehri olan Urgenç'i ve son noktası olan Azak'ı yakıp yıkmıştı. Bu yolun işlevsiz bir hale getirilmesi için aradaki önemli durakların, yani Saray'ın ve Astrahanın da yok edilmesi gerekiyordu. Böylece Hazar üstü yolu bütünüyle işlevsiz hale gelecek ve Hazar'ın güneyinden Anadolu'ya uzanan ticaret yolu rakipsiz kalacaktı. O dönemde bu yolun neredeyse tamamı Timur İmparatorluğu'nun sınırları içerisindeydi.

Seçme askerlerin eşliğinde, hızlı bir yürüyüşle Hacı Tarhan, yani, Astrahan önlerine gelen Timur, Şehzâde Pirmuhammed'i çok sayıda tecrübeli emîrle birlikte Altın Ordu başkenti Saray'a gönderdi. Görevleri şehri yağmalamak, yakmak ve halkı esir ederek getirmekti. Timur kendisi de Astrahan'da benzer bir uygulamayı gerçekleştirecekti. Halktan mal-ı emân toplandıktan sonra şehir yağmalandı. Daha sonra halk dışarıya çı-

79 Tarihçi Zeki Velidi Togan, Timur'un Terek aferinden sonra Altın Ordu'nun başkenti üzerine gitmek yerine batıya, Özü nehrine (Dinyeper) doğru gitmesinin nedenini Yıldırım Bayezid'in eş a-manlı olarak Balkanlar'da bir gaza seferi başlatması ihtimaline bağlamaktadır. (*Timurs Osteuropapolitik*, s. 290)

80 Yezdî, *Zafernâme*, s. 261.

karıldı ve şehir ateşe verildi. Bu olaydan sonra Saray şehri bir daha kendisini toparlayamayacaktı. Astrahan'ın yeniden yaşanabilir bir hal alması için ise onlarca yıl geçmesi gerekecekti. Saray ve Astrahan şehirlerini yıkıp büyük miktarda ganimet toplayan Timurlu ordusu, Terek vadisindeki kışlık kampına döndü. Emîr Timur 1396 yılının Mart ayında Derbent geçidinden geçip Azerbaycan'a indi. Azerbaycan'da bulunduğu sırada bir şölen düzenleyerek, kuzeyde Derbent'den güneyde Bağdat'a, doğuda Hemedan'dan batıda Osmanlı (Rûm) sınırına[81] kadar olan toprakları oğlu Miranşah'a verdiğini ilan etti. Daha sonra Sircan, Yezd gibi isyan ve huzursuzluk bulunan bölgelere gidecek şehzâdeleri ve emîrleri görevlendirdi. Sultaniye'ye geldiğinde üç yıldır yanında tutsak olarak dolaştırılan Mardin hâkimi İsa'yı serbest bıraktı ve Mardin'i ona geri verdiğini gösteren bir fermanla ülkesine gönderdi. Hemedan'da iken Yezd sorununun çözüldüğü haberini alan Timur, 1396 sonbaharında Semerkand'a dönecekti. Böylece, Timur tarihçilerinin tanımlamasıyla beş yıllık sefer sona ermiş oluyordu.

81 Doğu Anadolu

BÖLÜM 8
HİNT ALT KITASINA GAZA

Emîr Timur beş yıllık seferinden döndükten sonra bir yıl kadar Semerkand'da kaldı. Bu dönem içerisinde yeni bağlar ve bahçeler kurdurmak, Yese şehrindeki Hoca Ahmet Yesevi'nin mezarı üzerine türbe yaptırmak gibi imar işleriyle uğraşmıştı. Bu arada Semerkand'da rehin olarak tutulan Cete hanının oğlu Şem-i Cihan'ı babası Hızır Hoca'ya göndererek kızını kendisine eş olarak istedi. Miranşah'ın eski İlhanlı topraklarının yönetimiyle görevlendirilmesi üzerine boşalan Horasan, Sistan, Mazenderan bölgelerinin yönetimini küçük oğlu Şahruh'a verdi. 1398 yılının başlarında Şehzâde Muhammed Sultan'ı önde gelen birkaç emîr ve 40.000 kişilik bir ordu eşliğinde Aspara'da[1] bir kale kurulması ve bölgede tahıl ziraatı yapılması direktifiyle doğuya gönderdi.[2] Bu görevlendirme, bölgeden geçecek ordu için güvenlik sağlanması ve gıda hazırlanması şeklinde değerlendirildiği için, Timur'un bundan sonraki hedefinin Çin olduğu izlenimi doğmuştu. O sıralarda Hıtay bölgesinden gelen Tayzi[3] Oğlan isimli bir elçinin Semerkand'da oluşu ve Emîr Timur tarafından kabul edilmiş olması bu düşünceyi doğrular nitelikteydi.[4]

Şubat ayında Muhammed Sultan'ı doğuya gönderen Timur'un, bir ay kadar sonra, Hindistan üzerine sefere çıktığı görülmektedir. Timur'un Hindistan'a niçin sefer yaptığı konusunda tarihçiler arasında bir fikir birliği yoktur. Timurlu tarihçiler Şâmî ve Yezdî, bu seferin nedenini, Timur'un kâfirlere karşı gaza yapmak isteğiyle açıklamaktadırlar.[5] Fakat Çin üzerine yapılacak sefer de gaza yapmak olarak tanımlanabileceğine göre "neden Hindistan?" sorusuna cevap olmamaktadır. Hint tarihçileri ise Kuzey Hindistan'daki Delhi Sultanlığı'nda ülkeyi kırk yıldır idare eden Firuz Şah'ın varis bırakmadan ölmesiyle ülkenin büyük bir karmaşaya sürüklendiği ve Timur'un bu ortamdan yararlanmak amacıyla sefer düzenlediği şeklinde bir açıklamayı benimsemektedirler.[6] Günümüz tarihçilerinin büyük bir bölümü de bu açıklamayı desteklemektedir. Fakat Firuz Şah'ın

---

1 Güney Kazakistan'da, Kır ı istan sınırına yakın bir şehir.
2 Şâmî bu ha ırlıkların Hıtay (Çin) ve Hoten taraflarındaki putperestleri ortadan kaldırmak için asker sevk etme amaçlı olduğunu söyler. (*Zafernâme*, s. 206)
3 Cen i İmparatorluğu döneminde, Çin coğrafyasında vekil imparatorlara verilen ad, (Tai Shi). Daha sonraki dönemde Moğollarda prens anlamına kullanılmıştır.
4 Timurlu tarihçilerin Hıtay deyimiyle Çin'i mi yoksa Moğolistan'ı mı kastettikleri açık değildir. Timur döneminde Kubilay Hanlığı'nın yerini Ming hanedanı almış, Moğollar ise asıl yurtlarına, yani, Moğolistan plâtosuna dönmek zorunda kalmışlardı. Elçinin adının Tayzi Oğlan olarak geçmesi, kendisinin Çin'den değil Moğolistan'dan geldiğini düşündürmektedir. Yezdî, kitabının başka bir bölümünde Tayzi Oğlan'ın Uluğ Yurt, yani Moğolistan'daki han ile arası açıldığı için, önce Kalmıklara sığındı ını, daha sonra onlardan kaçarak Timur'un yanına eldiğini aktarmaktadır. (*Zafernâme*, s. 284)
5 Yezdî, *Zafernâme*, s. 277; Şâmî, *Zafernâme*, s. 206.
6 Ferişte, *Tarih-i Ferişte*, c. II, s. 1.

1388'de, yani Timur'un seferinden on yıl önce öldüğü ve bu süre içerisinde neredeyse beş sultan gelip geçtiği hatırlanırsa söz konusu açıklamanın da yetersiz kaldığı görülmektedir.

Aslında Timur, 1392 yılında, yani beş yıllık seferinin hemen öncesinde, Kabulistan, Gazne, Sistan gibi bölgeleri kapsayan ve Delhi Sultanlığı sınırlarına kadar uzanan coğrafyayı torunu Pirmuhammed Cihangir'e vermişti. Pirmuhammed Cihangir, dedesiyle birlikte katıldığı beş yıllık seferden döndükten hemen sonra bölgesine gitmiş, ardından Sind nehrini geçerek Hindistan şehirlerine saldırılar başlatmış, bazı şehirleri ele geçirmiş ve bölgenin büyük merkezlerinden Multan'ı kuşatmıştı. Multan hâkimi Sareng, Delhi sultanı Mahmud'un arkasındaki gerçek güç sahibi Vezir Mallu'nun kardeşiydi ve neredeyse her gün çatışma olmasına karşın şehri başarıyla müdafaa ediyordu. Bu başarısızlığın haberi Semerkand'a ulaşır ulaşmaz Timur'un Çin'e sefer hazırlıklarını bir tarafa bırakıp Hindistan'a yöneldiği görülmektedir. Bir diğer deyişle, Şehzâde Pirmuhammed'in Multan'ı ele geçirerek Kuzey Hindistan'daki seferlerini başarılı bir şekilde sürdürmesi durumunda Timur'un Hindistan'a sefer yapması gerekmeyebilirdi. Dönemin Hint tarihçilerinden Muhammed Hani'nin "Timur, damadının[7] Multan'da yenilgiye uğraması nedeniyle Hindistan seferini başlattı" şeklindeki sözleri bu görüşü doğrulamaktadır.[8] Benzer şekilde, Mirhond'da da "Torunu Pirmuhammed'in orduları Multan önlerinde başarısız olunca, Timur, hazırlıklarını tamamladığı Çin seferini erteleyerek Hindistan'a yöneldi" ifadesi bulunmaktadır.[9] O güne kadar hiç yenilgi yüzü görmeyen Timurlu ordusunun, başında Timur olmasa da, bir kez bile savaş kaybetmesi düşmanlara moral bir üstünlük sağlayabilirdi. Bu ise Timur'un asla izin vermeyeceği bir şeydi.

Timur'un Hindistan seferi H. 800 yılının Recep ayında başladı.[10] Kuzey Horasan'ı geçip Hindukuş dağlarının eteklerindeki Khavak geçidine ulaştığında, bu geçidin başlangıcında bulunan Enderab şehri yakınlarında konakladı. Timur burada, Timurlu tarihçilerin anlatımıyla, bölgedeki Müslümanların şikâyetleri üzerine, Katur ve Siyahpuş kâfirleri üzerine bir sefer yaptı. Kâfiristan olarak bilinen bu bölge, Hindukuş dağlarının 4000-5000 metrelik yükseltilerinin üzerindeydi ve söylentiye göre Büyük İskender'in işgal edemediği tek coğrafyaydı. Askerlerin atlarını kullanamadıkları için çoğu zaman yaya olarak ilerleyebildikleri, Timur'un ve askerlerinin tahta platformlar üzerinde yüzlerce metre yüksekliğe çıkarılıp indirildiği bir ortamda, Timurlu ordusu, zor da olsa, bölgeyi ele geçirmeyi başaracaktı.[11] Timur'un Müslüman olmamaları durumunda hepsinin kılıçtan geçirileceği tehdidi işe yarayacak ve Kâfiristan halkının büyük bir kısmı İslamiyeti kabul edecekti. Direnişi sürdüren kesim ise tamamen

7 Tarihçi, Pirmuhammed'i kastederek yanlışlıkla torunu yerine damadı diyor.
8 Hanî, *Tarih-i Muhammadi*, s. 92.
9 Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 220.
10 Mart-Nisan 1398
11 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 162.

imha edilmişti. Yezdî'nin anlatımına göre İskender Zülkarneyn'in bile başaramadığı bu olayı gelecek nesillere aktarmak için, Toktamış'a yönelik sefer sırasında yapıldığı gibi, taşa kazınan fetih öyküsü bölgenin en yüksek tepesi üzerine yerleştirildi.[12]

Emîr Timur'un bundan sonraki durağı Kâbil oldu. Burada Altın Ordu'dan Timur Kutluk ve Emîr Edige'nin, Cete'den Hızır Hoca'nın elçilerini kabul eden Timur, güneye doğru yürüyüşüne devam etti. Yol üzerinde itaat etmeyen Afganlarla savaşarak ve yerleşim yerlerini ele geçirerek 1398 yılı Eylül ayında Sind nehrine ulaştı. Bu arada Emîr Süleymanşah'ı, bir orduyla birlikte, Multan'da bulunan Şehzâde Pirmuhammed Cihangir'in yardımına göndermişti. Sind nehri üzerine köprü inşa edildiği sırada Keşmir hâkimi İskender Şah'ın elçisi ordugâha gelerek Timur'a bağlılık bildirdi. Ayrıca Arabistan'dan gelen Şeyh Muhammed Medeni, Mekke-Medine halklarının davetini iletmişti.

Sind nehrini geçtikten sonra Timur'un ilk durağı, daha önce Pirmuhammed Cihangir'e biat etmiş olmasına karşın, bölgesine döndüğünde isyan eden Şehabüddin Mubarekşah'ın Celam nehri kıyısındaki müstahkem kalesi Culalî oldu. Kale kısa zamanda ele geçirilecek, hazinesi ve ailesiyle birlikte kaçmaya çalışan Mubarekşah Multan yakınlarında yakalanarak öldürülecekti.[13] Daha sonra sırasıyla Telemba, Cal, Kökeri, Şahnavaz ve Cencan isimli şehirler ele geçirildi. Başlangıçta teslim olmasına karşın ambarlardaki zahire depolarını vermemekte direnen Telemba şehrinde seyyidler ve âlimler hariç bütün halk kılıçtan geçirilmişti. Bu arada Multan şehrini ele geçirmeyi başarmış olmasına rağmen hastalık ve açlık nedeniyle ordusunun bütün hayvanlarını kaybeden Şehzâde Pirmuhammed dedesinin yanına geldi. Timur şehzâdeye 30.000 at verilmesini emretti. Pirmuhammed'in ordusu bundan böyle ana ordunun sağ kolu olarak görev yapacaktı. Yeni hedef, şehzâdenin seferi sırasında büyük problem yaratması nedeniyle şikâyetçi olduğu Batnir hâkimi ve kalesiydi. Tarihçi Ferişte'nin anlatışına göre kale ele geçirildikten sonra bütün canlılar öldürüldü ve kale tamamen kül haline getirildi.[14] Bütün bunlardan sonra Timur'un, sultanlığın başkenti Delhi'ye yöneldiği görülmektedir. Timurlu ordusu, Timur'un merkezde, Şehzâde Pirmuhammed'in sağ kolda, Mahmud Han ve bazı emîrlerin sol kolda yer aldığı üçlü kol düzeninde ilerlemekteydi. Hint tarihçisi Ferişte bu gelişmeyi, "Timur'un ordusu farklı komutanların önderliğinde ve ayrı gruplar halinde Lahor ve Multan bölgelerini kılıç ve ateşle yağmalamaktaydı" şeklinde ifade etmektedir.[15]

Çağatay ordusu Aralık ayı ortalarında, Delhi'nin kuzeyindeki Luni kalesi önlerine gelip konuşlanmış durumdaydı. Yol boyunca işgal edilen şehirlerden ve kalelerden toplanan yüz bin civarında Hintli esir de orduy-

12 Yezdî, *Zafernâme*, s. 280.
13 Ferişte, *Tarih-i Ferişte*, c. II, s. 2.
14 Ferişte, *Tarih-i Ferişte*, c. II, s. 4.
15 Ferişte, *Tarih-i Ferişte*, c. II, s. 5.

la birlikteydi. Timur, Luni kalesinin alınmasından sonra Delhi'ye yönelik seferle ilgili bir toplantı düzenledi ve karargâhını Cihannemay isimli bir yerleşim bölgesine taşıdı. Bu esnada Delhi Sultanlığı'nın gerçek hâkimi olan Vezir Mallu Hanın, 5.000 piyade, 4.000 atlı ve 27 savaş filinden oluşan bir orduyla Cihannemay'a geldiği haberi ulaştı.[16] Timurlu ordusunun yedek tümenlerle desteklenmiş öncüleri ile gerçekleşen çatışma, Mallu Han'ın Delhi'ye kaçmasıyla sonuçlandı. Ertesi gün, ordugâh taşınırken Timur'a Delhi Sultanlığı ordusunun saldırısı esnasında Hintli esirlerin büyük bir coşkuya kapıldıkları ve saldırının başarılı olması halinde isyan ederek düşman saflarına katılacakları yönünde bir bilgi geldi.[17] Timurlu tarihçiler, stratejik açıdan ciddi bir zafiyet yaratabilecek bu durumun Delhi'ye yönelik saldırının planlandığı toplantı sırasında Emîr Cihanşah ve bazı diğer emîrler tarafından gündeme getirildiğini yazmaktadırlar.[18] Timurlu tarihçi Gıyasüddin Ali bu gelişmeyi şöyle anlatmaktadır:

> Aynı gün şehzâdeler ve emîrler arza çıktılar ve hakana Sind nehrinin kıyısından bulundukları yere kadar olan mesafede yaklaşık yüz bin kâfir, Mecûsi ve putperest Hindû esirin olduğunu söylediler. Ordugâhta toplantı yapıldı ve bu esirlerin savaş günü Dehli kâfirlerinin tarafına geçebilecekleri öngörüldü. Bu sebeple hakan askerlerine ellerindeki esirleri katletmelerini emretti.[19]

1398'yılının 17 Aralık günü, Timurlu ordusu Delhi önlerindeydi.[20] Delhi sultanı Mahmud Tuğluk Han ve Vezir Mallu Yekbal Han yönetimindeki Hint kuvvetleri de şehir dışında savaş düzeni almış durumdaydılar. Mahmud Tuğluk'un ordusu on bini atlı olmak üzere 30.000 kişiden oluşmaktaydı. Ayrıca zırhlarla örtülmüş, sırtlarında savaşçıların bulunduğu kuleler taşıyan 120 savaş fili vardı ve Sultan Mahmud'un asıl güvendiği savaş araçları bunlardı.[21] Sultan Mahmud'un bu filleri merkezden ileri süreceğini öngören Timur, savaşın başlamasından hemen önce, fillerin hareket alanlarını daraltabilmek amacıyla hendekler kazdırmış ve iki cephe arasındaki yolu bir koridor haline getirmişti. Ayrıca bu yola serpiştirilmek üzere üçgen şeklinde sivri uçlu demir çiviler hazırlatmıştı.

16 Yezdî, Mallu'nun piyade sayısını 20.000 olarak vermektedir (*Zafernâme*, s. 299)

17 Ferişte, *Tarih-i Ferişte*, c. II, s. 6. Hintli tarihçi, Mallu Han'ın saldırısı esnasında bu esirlerin büyük bir sevinçle gösteri yaptıklarını, bu nedenle de daha sonraki savaş esnasında Hint ordusuna katılmalarının çok güçlü bir ihtimal olarak ortaya çıktığını belirtmektedir.

18 Yezdî, *Zafernâme*, s. 300; Şâmî, *Zafernâme*, s. 227.

19 Gıyasüddin Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 83. Hint tarihçisi Ferişte 15 yaşından büyük olan tüm esirlerin öldürüldüğünü ve bunların sayısının yaklaşık 100.000 civarında olduğunu yazmaktadır. Ferişte, ayrıca, Timur'u bu esirleri kontrol altında tutabilecek başka bir çözüm yolu aramayışı nedeniyle suçlamaktadır. (*Tarih-i Ferişte*, c. II, s. 6). Yezdî, esirlerin kanlarının ve çocuklarının ayrı bir yere toplanarak gözetim altına alındıklarını söylemektedir (*Zafernâme*, s. 300). Bir diğer Hintli tarihçi Sirhindi, öldürülen Hintli sayısı ile ilgili olarak, "gerçeği Tanrı bilir' dedikten sonra "aşağı yukarı 60.000 civarında" demektedir. (Sihrindi, *Tarih-i Mubarekşahi*, s. 34)

20 801 Hicri, Rebiyülahir ayının 7. Günü. Ferişte bu tarihi 5 Cemaziyülevvel 801, yani 13 Ocak 1399 olarak vermektedir.

21 Bu rakamlar Gıyasüddin Ali (*Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 85-86) ve Şâmî (*Zafernâme*, s. 229) tarafından verilenlerdir. Diğer Timurlu tarihçi Yezdî ise Delhi Sultanlığı ordusunu 10.000 atlı, 40.000 piyade ve 120 fil olarak vermektedir. (*Zafernâme*, s. 301). Buna karşın Timurlu ordusunun büyüklüğü konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Sadece Yezdî "Gerçi bu ordu Sâhibkıran'ın ordusu karşısında bir hiç mesabesindeydi" diyerek Timurlu ordusunun sayıca çok üstün olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Ferişte ise orduların sayısı ile ilgili bir bilgi vermezken, sadece, Delhi ordusunda 120 eğitimli savaş fili bulunduğunu kaydetmektedir. (*Tarih-i Ferişte*, c. II, s.6)

Gerçekten, savaşın başlamasıyla birlikte Sultan Mahmud'un filleri Timurlu ordusunun merkezine doğru saldırdı. Merkez kuvvetlerini geriye doğru çekerek bir panik havası doğduğu izlenimi veren Timur, fillerin hızla hendeklerle daraltılmış yola girmesini sağladı. Bu arada Timurlu askerler üçgen tipi çivileri bütün yola serpiştirmişlerdi. Sonuç Delhi ordusu için tam bir felâket oldu. Fillerin bir kısmı çiviler nedeniyle hareketsiz kalmış büyük bir kısmı ise ters yüz ederek geri dönmüş ve kendi askerlerini ezerek kaçmışlardı.[22] Bu arada sağ ve sol kanatlardan saldıran Timurlu ordusu, dağılan Delhi ordusunu tam bir bozguna uğratacaktı. Sultan Mahmud ve Mallu Han şehrin kalesine sığınmışlardı. Fakat burada da direnemeyeceklerini gördükleri için aynı gece şehri terk ettiler. Takip için gönderilen birlikler onları yakalayamamakla birlikte Mallu Han'ın iki oğlunu ele geçirmişlerdi.[23] Ertesi gün Delhi şehri teslim oldu. Timur fillerin bir kısmını şehzâdelere dağıttı. Bir kısmını da Semerkand, Herat, Tebriz ve Şiraz gibi imparatorluğunun büyük merkezlerine gönderdi.

Şehrin ele geçirilmesinden sonra geleneksel mal-ı emân uygulaması, yani haraç toplanması başladığında zenginlerin bir kısmının ödeme yapmaması üzerine 5000 kadar Timurlu asker şehre gönderildi. Bu arada haraç ödemek istemeyen Hintlilerin evlerinin kapılarını kapatarak, kendi hane mensupları da içerideyken, evlerini ateşe vermeleri şehirde büyük bir kargaşaya yol açtı.[24] Bu kargaşa kısa bir süre içerisinde daha çok sayıda askerin gönderilmesiyle büyük bir yağmaya dönüşecek, halkın büyük bir kısmı esir alınacaktı. Bu arada direniş gösteren bir kısım Hintliler Eski Delhi denilen bölgedeki Cuma mescidine kaçarak saklanmışlardı. Timurlu iki emîr yönetimindeki askeri birlikler bunların tümünü öldürdüler. Yağmalamanın genişliği Yezdî'nin "Her askere yirmi-otuz kadın ve kız ganimet olarak düşmüştü. Kızların üzerinde baştan ayağa altın vardı" sözlerinden anlaşılmaktadır.[25] Şehirden toplanan dört bin civarındaki zanaatkâr ve el işi ustası, imparatorluğun merkezlerine götürülmek üzere, Timur ve şehzâdeler arasında paylaştırıldı. Firuzşah tarafından yaptırılan camiyi çok beğenen Timur, bir benzerini Semerkand'da yaptırabilmek için, özellikle inşaat ustalarının ve duvarcıların Semerkand'a gönderilmesi emrini vermişti.[26]

Timur'un Delhi'de gerçekleştirdiği bir uygulama imparatorluğunun geleceği konusunda bazı kararları yansıtması bakımından önemliydi. 28 Aralık Cuma (1388) günü, Delhi Büyük Camii'nde irad edilen hutbe-

---

22 Arabşah, Timur'un develere yüklenmiş pamuk balyalarını ateşe vererek fille n üzerine gönderdiğini, fillerin bu nedenle korkup geri kaçtıklarını yazar. (*Acâibu'l Makdûr*, s. 171). Tarihçi Ferişte, herhangi bir neden göstermeksizin, kızgın fillerin birdenbire geri dönerek kendi askerlerinin üzerine yürüdüklerini ve büyük can kaybına neden olduklarını yazmaktadır. (c. II, s. 7)

23 Ferişte, *Tarih-i Ferişte*, c. II, s. 7.

24 Hint tarihçisi Ferişte, Hint toplumunda mallarına el konulması veya karılarının aşağılanması gibi durumlarda kadın ve çocukların eve kapatılarak bizzat evin erkekleri tarafından yakılmaları şeklinde bir gelenek olduğunu aktarmaktadır. (*Tarih-i Ferişte*, c. II, s. 8). Yine Ferişte'nin belirttiğine göre o sırada ordugâhında kutlamalarla meşgul olan Timur'a şehirdeki kargaşa ve gerçekleştirilen yağma ancak beş gün sonra bildirilmişti. Her konuda ciddi bir istihbarat çalışması yaptıran Timur'un böylesine kapsamlı bir yağmalama ve öldürme işleminden haberdar olmaması mümkün görünmemektedir.

25 Yezdî, *Zafernâme*, s. 306.

26 Gıyasüddin Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 93.

de Timur'la birlikte ilk defa Veliaht Mirza Muhammed Sultan'ın ismi de okunmuştu. Tarihçi Gıyasüddin Ali "Bu makamda adaletin ve iyi talihin efendisi kalemi eline alarak bir yazı yazdı... Veliahdının hakkını insanoğlunun en akıllılarının önünde ilan ederek bildirdi" sözleriyle Timur'un bir geleneği değiştirdiğini belirtmektedir.[27]

Timur, Delhi'de on beş gün kadar kaldıktan sonra, Firuzabad üzerinden kuzey doğudaki Panipat şehrine yöneldi. Bu yolculuk sırasında Timur'un bölgede kendisine direnen yerel yönetimlere karşı yağmalama seferleri yaptığı görülmektedir. Timurlu tarihçiler bu seferleri *Sâhibkıran'ın Ganj nehrinde putperestlerle savaşması, Sâhibkıran'ın bir günde üç kez kâfirlerle savaşması, Dere-i Kıble bölgesinde fetihler yapması ve kâfirlerin taptığı öküz şeklindeki taşı parçalatması, Süvalek Dağı çevresinde yapılan gaza* ve *Cemmu Gazası* gibi başlıklar altında geniş bir şekilde aktarmaktadırlar.

Timurlu tarihçiler, Hint fetihleri arasında özellikle "putperestlerin ve Mecusilerin toplandığı" Miret kalesinin fethini ön plâna çıkarmaktadırlar. Zira Çağatay hanı Tarmaşirin Hindistan'a yaptığı sefer sırasında bu küçük kaleyi iki kez kuşatmış fakat ele geçirememişti. Bu olay Timur için bir meydan okumaydı. Ayrıca Timur, söz konusu kaleyi fethetmeden dönerse, Tarmaşirin Han ve Emîr Timur'un fethedemediği kale efsanesinin halk arasında yayılacağını ve bütün Hindistan seferinin bu olayın gölgesinde kalacağını bilmekteydi. Bu nedenle kale yöneticilerine "kendisini Tarmaşirin Han ile kıyaslamamalarını ve hemen teslim olmalarını" ifade eden bir mektup gönderdi. Kalenin teslim olmaması üzerine iki günlük bir kuşatmayla kale fethedildi.[28] Yezdî'ye göre Timur, sadece bu efsaneyi yok edebilmek için bu kaleyi fethetmişti.[29]

Timurlu tarihçiler Hindistan'a yönelik bu seferi bir gaza olarak tanımlamaktadırlar. Benzer şekilde Uluğ Beg de daha sonraki yıllarda Delhi sultanına gönderdiği bir fermanda Timur'un Hindistan seferinin amacını "cihadın şerefine ve sevabına sahip olmak" şeklinde tanımlamaktadır.[30]

Dağların tepesine kurulmuş bir kale olan Sevalik'e yönelik harekât hazırlığı sırasında şehzâdeler 'Timur'un dinlenmesi gerektiğini ve kendilerinin kaleyi fethedebileceklerini' söylemişlerdi. Timur'un verdiği cevap, kendisi açısından Hindistan seferinin gerekçelerini de ortaya koymaktadır. Timur "Gazanın iki faydası vardır. Bunlardan ilki sevap kazanıp ecrini artırmaktır. İkincisi ise ganimet kazanıp ihtiyaçları karşılamaktır. Ben de sizin gibi bu ikisinden faydalanmak isterim" cevabıyla bu seferi gaza ve ganimet olarak gördüğünü anlatmış olmaktadır.[31] Nitekim Hint seferinin sonuna doğru Gıyasüddin Ali, Timur'la ilgili olarak Hakan veya Sâhibkıran şeklindeki tanımlamalarına "Gazi" unvanını da ekleyecektir.[32]

---

27 Gıyasüddin Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 90.
28 Gıyasüddin Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 95-98.
29 Yezdî, *Zafernâme*, s. 307.
30 Zilli, *A rare "farman" of Ulugh Beg: New light on Timurid relations with the Delhi Sultanate*, s. 218
31 Gıyasüddin Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 110.
32 Gıyasüddin Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 115.

1399 yılının Şubat ayı sonlarına doğru Timur Hindistan'dan ayrılma zamanının geldiğine karar vermişti. Dönüş yolu üzerinde, kendisine daha önce itaat etmiş olmasına karşın salınan vergiyi göndermeyen Lahor hâkimi Şeyha Kökeri üzerine bir cezalandırma seferi gerçekleştirildi. Bu arada Keşmir hâkimi Şah İskender, elçileri aracılığıyla Timur'a itaat bildirmiş, divan tarafından tayin edilen mal ve para haracını göndermişti. Emîr Timur, 1399 yılı Mart ayı ortalarında, Sind nehrini geçtikten sonra, ganimetler nedeniyle yavaş ilerleyen ordusunu geride bırakarak Semerkand'a döndü. Timur'un Hindistan seferinden elde ettiği ganimetin miktarı ve esirlerin sayısı öylesine büyüktü ki, Timurlu tarihçilerden Semerkandî "Hintli esirlerin çokluğundan Horasan Hindistan haline gelmişti" demektedir.[33]

Timur'un Delhi'den ayrılırken yönetim açısından herhangi bir kalıcı düzenleme yapmadığı görülmektedir. Buna karşın Cemmu bölgesinde iken, Multan, Lahor, Depalpoor gibi şehirlerin bulunduğu Üst Sind ve Pencap bölgelerinin yönetimini, Hindistan Seferi boyunca yanında olan bölge asillerinden birisine, Seyyid Hızır Han'a bırakmıştı.[34] Delhi'de herhangi bir insanı sorumlu bırakmamasının nedeni, oluşacak iktidar boşluğu nedeniyle yerel liderler arasında çatışmanın ortaya çıkması ve bölgedeki kargaşa ortamının devam etmesi olmalıdır. Nitekim Timurlu ordusunun ayrılmasından hemen sonra Delhi'de bir iktidar mücadelesi başlamış, önce Adil Şah, daha sonra eski vezir Mallu Yekbal Han sahneye çıkmıştır. Bir süre sonra bu çatışmaya Timur'un Multan'da naip olarak bıraktığı Seyyid Hızır Han ve eski lider Sultan Mahmud Han da dâhil olacaklardır. Bu iktidar mücadelesi Sultan Mahmud Han'ın öldüğü 1412 yılına kadar devam edecektir. Bütün bu iç mücadelelere rağmen Hızır Han, Timur ölünceye kadar onun adına sikke kestirecek, Cuma hutbelerini onun adına okutacaktır. Timur'un ölümünden sonra da Hızır Han'ın Timurlu tahtına çıkan Şahruh'a vergi ödemeyi sürdürdüğü bilinmektedir.[35]

33 Devletşah Semerkandî, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. III, s. 389.
34 Ferişte, *Tarih-i Ferişte*, c. II, s. 11.
35 Ferişte, *Tarih-i Ferişte*, c. II, s. 19.

BÖLÜM 9
TİMUR ORTA DOĞU'DA

Yedi Yıllık Sefer ve nedenleri

Emîr Timur 1399 yılının Nisan ayında, Hindistan'dan döndükten hemen sonra, yeni bir seferin hazırlıklarını başlatmıştı. Tavacılar[1] aracılığıyla askerlerin yedi yıl sürecek bir sefer için erzak ve silah hazırlığı yapmaları yönünde bir ferman çıkardı. Alışılmışın aksine, Emîr Timur, bu seferi öncesinde bir kurultay düzenlememiş, dolayısıyla emîrlere ve orduya hiçbir açıklamada bulunmamıştı. Nizamüddin Şâmî, bu seferin nedenini "Gürcü ve Ermeni askerlerinin Azerbaycan topraklarına saldırılar düzenlediği, dolayısıyla halkın zarar gördüğü" şeklindeki haberlere bağlamaktadır.[2] Yezdî ise Şehzâde Miranşah'la ilgili sorunlar nedeniyle Timur'un İran'a yöneldiğini aktarmaktadır.[3] Kuşkusuz bu olaylar Timur'un vakit kaybetmeden Azerbaycan'a gitmek istemesinde rol oynamışlardır. Fakat Hindistan seferinin yorgunluğunu atmadan böylesine uzun bir sefere çıkması, ancak, 1396 yılından bu yana Orta Doğu ve Anadolu coğrafyalarında meydana gelen büyük değişikliklerle açıklanabilir.

Bu olaylardan ilki Sultan Ahmed Celayir'in yeniden Bağdat'ta hâkimiyeti ele geçirmiş olmasıydı. Aslında bu gelişme, Timur'un Bağdat'tan ayrılıp Gürcistan ve Deşt-i Kıpçağa yöneldiği dönemde, yani 1394 yılı ortalarında gerçekleşmişti. Memlûk birlikleri tarafından desteklenen Sultan Ahmed Celayir, Bağdat'a gelmiş ve şehri Timurlu kuvvetlerinin elinden almıştı. Ardından Memlûk sultanı adına hutbe okutan ve sikke kestiren Sultan Ahmed, Berkuk tarafından Bağdat naibi olarak tayin edilmişti. Siyasi gelenekler çerçevesinde bu durum Celayirîlerin Memlûk vassalı haline geldiklerini göstermekteydi.[4] Bu gelişmeler üzerine Şehzâde Miranşah, Bağdat üzerine bir sefer düzenlediyse de şehri geri almak konusunda başarısız olacaktı.[5] Bu olayı, Avnik'e naip olarak bırakılan Emîr Atlamış'ın 1395 yılı sonlarında bir av esnasında Karakoyunlu Kara Yusuf tarafından pusuya düşürülüp tutsak edilmesi izledi.

1 Asker toplama görevlileri
2 Şâmî, *Zafernâme*, s. 254.
3 Yezdî, *Zafernâme*, s. 324.
4 Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk*, c. V, s. 358.
5 Timurlu arihçi Yezdî, Miranşah'ın Bağdat yolunda iken Tebriz'de bir isyan hazırlı ı yapıldı ı yönünde gelen haberler nedeniyle geri dönmek zorunda kaldığını yazmaktadır. (*Zafernâme*, s. 322-323). Diğer araftan Memlûk tarihçisi Askalanî, Miranşah'ın Bağdat yakınlarında Sultan Ahmed Celayir ile yaptığı savaş a mağlup oldu unu, açlık ve susuzluk an kırılan Çağatay ordusunun kılıçtan geçirildiğini ve Miranşah'ın yanında 300 kadar askerle Tebriz'e kaçarak canını kurtardı ını yazmaktadır. (*İnbâ el-Gumr*, c. II, s. 19)

Kara Yusuf, Atlamış'ı, bağlılığının bir göstergesi olarak Kahire'ye, Sultan Berkuk'a göndermişti.[6]

1398 yılı ortalarında Eretna Devleti'nin mirasçısı Kadı Burhaneddin'in Akkoyunlu Karayülük Osman Bey tarafından tutsak edildikten sonra kendi başkenti Sivas önlerinde öldürülmesi, bölgedeki siyasal dengeleri büyük ölçüde değiştiren bir diğer gelişmeydi. Şehri Karayülük'e teslim etmek istemeyen Sivas halkı, Yıldırım Bayezid'e haber göndererek yardım istemiş, Karayülük Osman'ı bölgeden uzaklaştıran Osmanlı sultanı, başta Sivas olmak üzere, Kadı Burhaneddin'in bütün topraklarını ele geçirmişti. Böylece Osmanlı Devleti ile Timurlular sınır komşusu haline gelmiş oluyorlardı.

Timur'un Hindistan'da olduğu sırada Miranşah'ın hâkimiyet coğrafyasında Gürcülerle ilgili bazı sorunlar ortaya çıkmıştı. Şeki hâkimi Seyyid Ali Şeki Arlat ile Miranşah arasında başlayan anlaşmazlık bir çatışmaya dönüşmüş, Miranşah, Sultan Ahmed Celayir'in oğlunun tutulduğu Alançuk kalesinde[7] Şeki hâkimini kuşatma altına aldırmıştı. Fakat Seyyid Ali Şeki'nin daha önce ittifak yaptığı Gürcüler bölgeye bir Askeri harekât düzenlediler. Kuşatmayı sürdüren Timurlu kuvvetlerini çekilmek zorunda bırakan Gürcüler kaleyi teslim aldılar ve Ahmed Celayir'in oğlu Tahir'i kurtardılar. Bu arada Miranşah ordusuyla Alancuk'a gelmişti. Yapılan savaş, Yezdî'nin deyimiyle, Miranşah'ın ordusunun darmadağın olmasıyla sonuçlanmış ve Şehzâde Tebriz'e kaçıp gitmişti.[8] Daha sonra Gürcüler yanlarına Prens Tahir'i de alarak Azerbaycan'ı terk ettiler.

Timur'un Hindistan seferinden döndüğü sıralarda İslam coğrafyasındaki siyasal dengeleri derinden etkileyen bir diğer olay da Memlûk sultanı Berkuk'un 1399 Haziran'ında, arkasında 10 yaşında Ferec isimli bir oğul bırakarak vefat etmesiydi. Berkuk'un ölümünün ardından önde gelen Memlûk emîrleri arasında bir hâkimiyet mücadelesi başlamıştı. Bu sırada ülkenin düştüğü karmaşa ortamından yararlanmak isteyen Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid, aynı yılın Ağustos-Eylül aylarında, Memlûk vassalı konumunda olan Türkmen Dulkadiroğullarına ait Malatya, Elbistan gibi şehirleri işgal etti. Bayezid'in bu hareketi Memlûkler ile Osmanlılar arasında Timur'un ilk Orta Doğu seferi sırasında başlayan sıcak ilişkilerin tamamen yok olmasına neden olacaktı. Suriyeli tarihçi Arabşah, Timur'un Hindistan başkentini fethettiği sırada bir habercinin gelerek Kadı Burhaneddin ve Melik Zahir'in ölüm haberini müjdelediğini, bunun üzerine Timur'un Şam taraflarına kanatlanıp uçacak hale geldiğini yazmaktadır.[9] Memlûk tarihçisi Tagrıberdî de Timur'un Berkuk'un bu haberleri aldıktan sonra Orta Doğu seferine çıkmaya karar verdiğini söylemektedir.[10]

6 İbn Kadı Şuhbe, *Tarih-i İbn Kadı Şuhbe*, c. III, s. 574; Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk*, c. V, s. 382. Diğer bir Memlûk tarihçisi Askalanî, Atlamış'ın Timur'un yakını olduğunu belirtmekte ve Timur'un daha sonraki Suriye seferine büyük ölçüde bu olayın sebep olduğunu belirtmektedir. (*İnbâ el-Gumr*, c. I, s. 509). Timurlu tarihçi Şâmî ise Atlamış'ın savaşta esir alındığını söylemektedir. (*Zafernâme*, s. 265)
7 Günümüzde Nahcivan'ın Culfa bölgesindeki Alançay nehri kenarında bulunan bir kale
8 Yezdî, *Zafernâme*, s. 323.
9 Arabşah, *Acâibu'l makdûr*, s. 173.
10 İbni Tagrıberdî, *En-nücûmu'z-zahire*, s. 353.

Tagrıberdî'nin kayıtlarına göre Sultan Berkuk 15 Şevval 801 (20 Haziran 1399) tarihinde ölmüştür. Sultan Bayezid'in Elbistan ve Malatya şehirlerini ele geçirme tarihi de 18 Zilhicce 801 (21 Ağustos 1399) olarak verilmiştir. Diğer taraftan Timur Hindistan seferini tamamlayarak 22 Şaban 801 (29 Nisan 1399) tarihinde Semerkand'a dönmüş durumdaydı.[11] Görüldüğü gibi ne Arabşah'ın ve ne de Tagrıberdî'nin söyledikleri yukarıdaki tarihsel sıralamayla uyum göstermektedir.

Timurlu tarihçilere göre Timur, Berkuk'un ölüm haberini yedi yıllık sefere başladıktan sonra almıştır. Sâhibkıran'ın daha ayağının tozunu silmeden yedi yıllık seferin hazırlıklarını başlattığını ve 802 yılı Muharrem ayında (Eylül, 1400) ordusuyla Horasan'a doğru yola çıktığını aktaran Yezdî, Timurlu ordusu Aras nehri kıyısında, Kötür bölgesinde konaklarken Sâhibkıran'a her taraftan sevindirici haberlerin geldiğini söyleyerek olayı şöyle aktarmaktadır:

> Bu güzel haberlerden biri, Sâhibkıran'ın Toktamış Han'ı ezdiğinde Cuci ulusunun başına han olarak atadığı Timur Kutluğ Oğlan'ın ölüm haberinin gelmesiydi... o ölünce ulusu da dağılıp gitti. Bir diğer iyi haber Mısır ve Şam sultanı Melik Zahir Berkuk'un ölüm haberinin gelmesiydi... Onun yerine geçen Farac iradesiz biri olduğu için Mısır ve Şam'da çarpışmaların hızı kesilmemişti. Hıtay ülkesinin padişahı Tonguz Han ölmüş, orada da iç savaş çıkmıştı. Bir başka sevindirici haber Cete elinin hanı olan Hızır Hoca Oğlan'ın ölüm haberinin gelmesi ve oğullarının... birbirleriyle savaşa tutuşmalarıydı. Bu güzel haberlerin tamamı aynı gün Sâhibkıran'a geldi. Elhamdülillahi vâhidi'l-kahhâr.[12]

Görüldüğü gibi Arabşah'ın ve Memlûk tarihçilerinin konuyla ilgili iddiaları tamamen yanlıştır. Yani Timur, Berkuk'un ölümü konusundaki bilgiyi Hint seferi sırasında değil, çok sonraları, yedi yıllık seferinin başlamasından sonra almıştır. Kadı Burhaneddin ise 1398 yılı ortalarında öldürülmüştü.[13] Dolayısıyla bu konu taraflarca zaten bilinmekteydi. Bu nedenle de Timur'un 1399'dan itibaren başlattığı Orta Doğu ve Anadolu seferini yalnızca Berkuk'un veya Kadı Burhaneddin'in ölüm haberini almasına bağlamak doğru değildir. Ne yazık ki bazı Osmanlı ve günümüz Türk tarihçileri, tarihler arasında yapılacak basit bir kıyasla ortaya çıkarılabilecek bu yanlışlığı fark etmemişler, Arabşah'ı ve Tagrıberdî gibi Memlûk tarihçilerini kaynak olarak kullanmışlar, dolayısıyla da Timur'un yedi yıllık seferi ile ilgili esassız yorumlar yapmışlardır.[14]

Emîr Timur'un Hindistan seferinin hemen ardından batıya yönelme-

---

11 Şâmî, *Zafernâme*, s. 252.

12 Yezdî, *Zafernâme*, s. 327-328. (Arapça cümle Mü'min (Gafir) sûresi, 16. âyetten alınmış olup "Tek ve her şeye kadir olan Allah'a şükürler olsun" anlamına gelmektedir.)

13 Tagrıberdî, Kadı Burhaneddin'in ölüm haberinin Kah re'ye 1398 yılının Ağustos ayı içerisinde geldiğini yazmaktadır (en *Nücûmu'z-zâhire*, s. 312)

14 Tarihçi Yaşar Yücel, Kadı Burhaneddin'i ve Berkuk'u Timur'un en çok çekindiği iki lider olarak tanımlamakta, bunların ölüm haberini aldığında çok sevindiğini ve haberciye 15.000 d nar ödül verdiğini yazmaktadır. Böylece Yücel, Arabşâh'ın düştüğü yanlışlığa düşmekte, her iki ölüm haberini aynı anda alan Timur'un yedi yıllık sefere bundan sonra karar verdiği şeklinde hatalı bir zlen m yaratmaktadır. (Yücel, *Timur'un Ortadoğu ve Anadolu Seferleri ve Sonuçları*, s. 64-65)

sinin önemli nedenlerden birisi de, büyük oğlu Miranşah ile ilgili hanedan içi sorunlardı. Timurlu tarihçi Yezdî'ye göre beş yıllık sefer döneminde Hülagu Han'ın tahtına oturtulan Miranşah, 1396 yılının sonbaharında Hoy şehri civarındaki bir av sırasında attan düşmüş ve kısa süreli bir bilinç kaybı yaşamıştı. Bu olaydan sonra bayılmaları tekrarlayıcı bir şekilde devam eden şehzâde, aşırı alkol tüketimiyle birlikte yönetimde dengesiz kararlar almaya başlamıştı. Özellikle Alancuk kalesi olayında, Gürcülere mağlup olarak Tebriz'e kaçmasından sonra, idari tutarsızlıkları çok daha fazlalaşmıştı. Bu gelişmeler ağabeyi Cihangir'in ölümünden sonra kendisi ile evlendirilen Hanzâde tarafından Emîr Timur'a iletilmiş ve önlem alınmaması durumunda şehzâdenin isyan noktasına gelebileceği uyarısı yapılmıştı.[15] Timurlu döneminin aydınlarından Devletşah Semerkandî, *Tezkiretü'ş-Şuarâ* isimli kitabında Miranşah'ın hastalığının deliliğe vardığını, meşhur İlhanlı veziri Reşidüddîn Fazlullah'ın mezarını kazdırıp çıkan kemiklerini yaktırdıktan sonra küllerini Yahudi mezarlığına gömdürdüğünü, karısı Hanzâde'ye işkence ettirdiğini yazmaktadır.[16] Natanzi ise Miranşah'ın deliliğe varan ölçüsüz davranışlarını aktardıktan sonra, bunların aslında karısı Hanzâde'nin etkisiyle gerçekleştirdiğini söylemektedir. Tarihçi, durumun kontrolden çıkması üzerine Hanzâde'nin Semerkand'a Timur'un huzuruna giderek, kocasını isyankârlıkla suçladığını ve böylece kendisini kurtarmak için kocası Miranşah'ı feda ettiğini kaydetmektedir.[17]

Diğer taraftan Arabşah, Miranşah'ın Hindistan seferi sırasında babasına iktidardan çekilip tahtı kendisine terk etmesi yönünde ağır bir mektup yazdığını iddia etmektedir.[18] Ağabeyi Ömerşeyh'in ölümünden sonra veliahtlık sırasının kendisine geldiğini düşünürken, Timur'un Cihangir'den olma torunu Şehzâde Muhammed'i tahtın mirasçısı olarak ilan etmesi, kuşkusuz, Miranşah'ta büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Bu nedenle kendi yönetimindeki bölgelerde babasından bağımsız bir siyasal yapı oluşturma arayışlarına başlamış olması muhtemeldir.[19] Fakat Bağdat'ı geri alamaması, Gürcülere karşı büyük bir mağlubiyete uğraması gibi askeri başarısızlıklar Miranşah'ın otoritesini büyük ölçüde yok etmişti.

Bütün bu gelişmeleri değerlendiren Emîr Timur, her sefer döneminde yaptığı gibi, Cete sınırlarını güvence altına almak amacıyla önde gelen

15 Yezdî, *Zafernâme*, s. 322-323. Diğer Timurlu tarihçi Nizameddin Şâmî'nin Miranşah'ın akıl hastalığı konusuna hiç değinmemiş oluşu gerçekten ilginçtir. *Anonim Timuriler Tarihi*'ne göre "Hanzâde hiç haber vermeden Timur'u ziyaret etmiş, Miranşah'ın akıl sağlığının yerinde olmadığını ve babasına karşı isyan ettiğini, kendisini bağlayarak dayak attığını ve Azerbaycan'ın karışıklık içerisinde olduğunu söylemiştir. (s. 239)

16 Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. III, s. 395-396.

17 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 165.

18 Başka hiçbir tarihi kaynakta doğrulanmayan bu mektubun Timur düşmanı Arabşah tarafından uydurulmuş olma ihtimali çok yüksektir. Mektup *Acâibul Makdûr*'un Türkçe (Ahsen Batur) baskısında kısaltılarak verilmiş r. (s. 175-177). Tam me n için bkz.. *Acâ b-ül Makdûr*, Taşkent baskısı (Ubaydulla Utayev) s. 177-182.

19 Miranşah tarafından imzalanmış iki belgede "Sultan Mahmud Han yarligindın, Miranşah sözümüz" şeklinde Emîr Timur'un ismi geçirilmeksizin başlık atıldığı görülmektedir. Buna karşın Veliaht Muhammed'in imzaladığı belgelerde "Sultan Mahmud Han yarligindın, Emîr Timur Gürgân sözümizdin, Muhammed Sultan Bahadur sözümüz" şeklinde başlık atılmaktaydı. (Woods, *Notes on a Timurid Decree of 1396/798*, s. 331-332)

bazı emîrlerin komutasında bir orduyu doğu sınırlarına gönderdi. Ayrıca Andican şehrine gönderdiği torunu Şehzâde İskender'i de doğu komşusu Cete'den gelebilecek muhtemel tehlikeleri önlemekle görevlendirmişti. Daha önce veliaht ilan ettiği Şehzâde Muhammed'i başkent Semerkand'da vekil olarak bıraktıktan sonra H. 802 yılının Muharrem ayı ortalarında[20] ordusuyla Amu Derya'yı geçti ve Timurlu tarihçilerin yedi yıllık sefer şeklinde tanımladıkları hayatının en uzun seferini başlattı. Belh bölgesinde konakladığı sırada Şehzâde Rüstem aracılığıyla Şiraz'daki Pirmuhammed Ömerşeyh'e ordusuyla birlikte Bağdat'a hareket etmesi yönünde emir gönderdi. Böylece yeni seferin hedeflerinden birisinin Irak bölgesi olduğu ortaya çıkmış oluyordu. Güçlü bir stratejik zekâya sahip olan Emîr Timur'un bu kadar uzun süreli bir sefer plânıyla yola çıkıyor olması, seferinin imparatorluğuna büyük ölçüde eklemlemiş olduğu İran ve Irak'ın ötesinde, Memlûk ve Osmanlı coğrafyalarını da hedef alabileceğini göstermekteydi.

Timurlu hanedanında sorunlar

Timur'un ilk durağı Rey şehri oldu. Burada Şehzâde Ebubekir ve bazı emîrler tarafından Tebriz'den gönderilen Miranşah'ı kabul etti. Bu arada Timur, Hoca Akbuga ve Celal-el İslam isimli iki emîrini Tebriz'e göndererek Miranşah yönetimini denetlemelerini istemişti. Denetçilerin yaptığı çalışma, toplanan vergilerde ve hazine harcamalarında düzensizlikler olduğunu ortaya çıkardı. Bunun üzerine Emîr Timur, Miranşah'ı işret âlemlerine teşvik eden yakın çevresinin ve danışmanlarının idam edilmesini emretti. İdam edilenlerin arasında Mevlâna Muhammed Kuhistanî gibi âlimler ve Kutbiddin Neyî gibi müzisyenler de vardı.[21] Şehzâde ise Timur tahtından indirilmiş ve ev hapsine alınmıştı. Timur, yedi yıllık seferi boyunca Miranşah'ı yanında bulunduracaktı.

Hanedan içi bir diğer sorun, Ömerşeyh'in oğlu Şehzâde Pirmuhammed'den kaynaklandı. Timur Belh bölgesinde iken Şehzâde Rüstem'i Pirmuhammed'e göndermiş ve ordusuyla Bağdat'a gitmesi konusunda emir vermişti. Pirmuhammed emre uyarak Bağdat'a doğru yola çıktıysa da hastalık bahanesiyle yarı yoldan Şiraz'a geri döndü. Gelinen noktayı Yezdî "Emîrzâde Pirmuhammed'in hizmetinde bulunan bir grup kara kalpli Tacik onu kötü yola sevk ettiler ve düşman oldular" sözleriyle aktarmaktadır.[22] Konuyla ilgili bilgi aktarılan Emîr Said Barlas, durumu doğruladıktan sonra şehzâdeyi tutuklayarak Kuhistan kalesine hapsetmiş ve Emîr Timur'a haber göndermişti. Timur, daha önceki Miranşah olayında olduğu gibi, şehzâdeyi kötü yola sevk edenlerin öldürülmesi, şehzâdenin de elleri bağlı olarak kendisine gönderilmesi emrini verdi. Bu arada Pirmuhammed'in hâkimi olduğu bölgeler kardeşi Rüstem'e devredilmişti.[23]

20 Eylül 1399
21 Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. III s. 396.
22 Yezdî, *Zafernâme* (Taşkent baskısı), s. 228.
23 Nizamüddin Şâmî, Miranşah olayındaki gibi, Şehzâde Pirmuhammed olayından da hiç bahsetmemektedir.

Hanedan içi sorunların üçüncüsü, Andican bölgesinde vali olarak bırakılan Şehzâde İskender ile ilgiliydi. Timur'un İran'a hareketinden kısa bir süre sonra Cete hanı Hızır Hoca vefat etmiş ve oğulları arasında bir iktidar mücadelesi başlamıştı. Durumdan yararlanmak isteyen Şehzâde İskender, emrindeki orduyla Cete topraklarına girmiş, Kaşgar, Yarkent, Hoten gibi şehirleri talan ettikten sonra Hızır Hoca'nın karısını ve kızını esir alıp geri dönmüştü. Bu arada Cete'ye kendisi sefer yapmak isteyen Veliaht Muhammed Sultan, İskender'in söz konusu seferinden memnun olmamış ve şehzâdeyi Semerkand'a, huzuruna çağırtmıştı. İskender'in çevresindekiler Muhammed Sultan'ın bir kötülük yapabileceğini düşünerek şehzâdeyi yoldan çevirdiler. İskender'in Andican'a dönerek kaleye kapanması, kendi emîrleri tarafından düşmanca bir hareket olarak nitelendi ve şehzâdenin tutuklanarak Semerkand'a gönderilmesine neden oldu. Muhammed Sultan, Emîr Timur'un uygulamasının aynısını gerçekleştirerek İskender'i hapsetti ve şehzâdenin atabeyi olarak görev yapan Timur Bekkicik dâhil 26 görevliyi idam ettirdi.[24] Şehzâde İskender'in başarılı Cete seferine rağmen bu şekilde cezalandırılması gerçekten ilginçtir. Ömerşeyh'in iki oğlunun da neredeyse eşzamanlı olarak ve benzer suçlamalarla[25] tutuklanmış olmaları, iki kardeşin birbiriyle bağlantılı hareket ettiklerini ve muhtemelen Miranşah gibi, bölgesel otoritelerini artırma arayışında olduklarını düşündürmektedir.

Gürcistan üzerine iki aşamalı sefer

Timur, 1400 yılının kış başlarında, ordugâhını Karabağ'da kurduktan sonra Gürcistan üzerine bir cezalandırma seferi başlattı. İlk hedef Timurlu tarihçilerin "Hamşa" adını verdikleri bir bölgeydi. Ordunun yüzde otuzunu alarak Kür nehrini geçen Timur, Şirvan hâkimi Şeyh İbrahim'in ve Şeki hâkimi Seyyid Ahmed'in askerleriyle birlikte kendisine katılmalarından sonra Hamşa vadisine girdi ve bölgedeki Gürcüleri büyük ölçüde tasfiye etti. Bu arada yerel lider kaçmıştı. Timur buradan Gürcistan içlerine yönelmek istediyse de şiddetli kar yağışı, yolların kapanması, erzak teminindeki güçlükler ve atların telef olması gibi nedenlerle Karabağ'a geri dönmek zorunda kalacaktı.[26] Fakat daha sonra Şehzâde Miranşah'ın bazı emîrlerinin 'sefer sırasında isteksiz davrandıkları' gerekçesiyle cezalandırılmaları, Timur'un seferi yarıda bırakmasının ordu içerisindeki bazı sorunlardan kaynaklanmış olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim kış bitiminde Emîr Timur'un bütün emîrlerin ve şehzâdelerin katılımıyla geniş çaplı bir kurultay düzenleyerek Gürcistan'a yeniden gaza yapılması kararını aldırması bu ihtimali doğrular niteliktedir.

---

24 Şâmî, Emîrzâde İskender'in Cete tarafına giderek zafer kazandığını, düşmanları kahrettiğini ve pederinin memleketini ele geçirdiğini söylemekte, fakat Muhammed Sultan ile arasındaki ihtilaf konusuna hiç değinmemektedir (*Zafernâme*, s. 254)

25 Her iki emîrzâde de etrafındakilerin etkisi altında kalıp yağı (düşman) olmak suçlamasıyla tutuklanmışlardır.

26 Yezdî, *Zafernâme*, s. 332.

Ordunun Gürcistan'a yönelerek Berda bölgesinde kamp kurduğu sırada Erzincan hâkimi Taharten ordugâha gelmiş, peşkeşlerini sunarak Timur'a bağlılığını tazeledikten sonra bölgedeki gelişmeler konusunda geniş bilgi aktarmıştı. Bu arada Timur, Gürcü kralı Gurgin'e bir elçi göndererek Alancuk kalesinden kurtarıp yanına aldığı Sultan Ahmed Celayir'in oğlu Tahir'in kendisine teslim edilmesini istedi. Cevabın olumsuz olması üzerine Timurlu ordusu Gürcistan'a girdi. Timurlu tarihçiler ordunun ardı ardına on beşin üzerinde kaleyi ele geçirdiğini, dağlara kaçan Gürcülerin yakalanarak yok edildiğini, Müslümanlığı kabul etmeyenlerin öldürüldüğünü, kilise ve havraların yıkılıp yerine camilerin yapıldığını ve nihayet Gürcü kralı Gurgin'in kaçmasından sonra Gürcü ileri gelenlerinin Timur'a gelip bağışlanmayı dilediklerini aktarmaktadırlar.[27] Bu gelişmelerden sonra Horasan birliklerini Tiflis'i korumakla görevlendiren Timur, Mukran yaylasına döndü. Timur tarihçisi Şâmî, bir yıl önceki Hindistan seferini hatırlattıktan sonra, Gürcistan'da gerçekleştirilen bu seferle ilgili olarak şunları yazmaktadır:

> Bu kadar az müddet zarfında Hindistan vilayetini, kalelerini, hisarlarını, şehirlerini zapt ettikten başka, şimdi de Ermeni ve Gürcü vilayetinin teshirini tamamlamış oldular. Bu kadar az zamanda bu kadar fütuhat İskender'e bile nasip olmamıştır.[28]

Timurlu tarihçilerin bu tanımlamalarına karşın Gürcistan'daki direniş tamamen kırılmış değildi. Nitekim Mukran yaylasında kısa bir süre kaldıktan sonra Timur'un, bu kez yerel beylerden bir başkası, Canibek Gürcü'nün üzerine sefer yaptığı görülmektedir. Bu arada Kral Gurgin'i arama çalışmaları da devam etmekteydi. Nihayet Gurgin'in saklandığı kaleler tespit edilmiş, Timurlu ordusu önce Zerit kalesini, daha sonra da Svanet kalesini ele geçirmişti. Timurlu ordusunun geldiği haberini alan Gürcü kralı ise Abaza bölgesine kaçmıştı. Bir süre sonra Prens Tahir'i babası Sultan Ahmed Celayir'in yanına gönderen Kral Gurgin, Emîr Timur'a elçi göndererek af dileyecek, itaatsizlik etmeyeceği sözüyle birlikte vergi ödeyeceğinin güvencesini verecekti. Bu gelişme üzerine Gürcü kralını affeden Timur, gazanın tamamlandığı inancıyla, ordugâhının nakledildiği Minköl yaylasına dönecekti.

27 Yezdî, *Zafernâme*, s. 335; Şâmî, *Zafernâme*, s. 257.
28 Şâmî, *Zafernâme*, s. 257.

BÖLÜM 10
TİMUR-BAYEZİD EKSENİNDE İLK İLİŞKİLER

Timur'un ilk Anadolu harekâtı

Timur'un Anadolu coğrafyası ile ilk teması, Timurlu tarihçilerin "üç yıllık sefer" olarak tanımladıkları 1386-1388 döneminde gerçekleşmiştir. Timur'un Doğu İran'ı ele geçirerek Tebriz'e yönelmesi üzerine Kuzeybatı İran coğrafyasını kontrol altında tutan Celayirli Sultan Ahmed, Bağdat'a kaçmıştı. Böylece Tebriz'i kolayca ele geçiren Timur, daha sonra batıya doğru ilerlemesini sürdürerek Nahcivan bölgesini ve Kars kalesini zapt etti. Bir sonraki hedefi Gürcistan'dı. Bu Hristiyan krallığını yağmalayarak vergiye bağlayan Timur, 1387 kışında Karabağ'da konuşlanmıştı. Bu sırada Derbent üzerinden Güney Kafkasya'ya gelen Altın Ordu kuvvetleriyle Timurlu ordusu arasında küçük çaplı bir çatışma yaşandı. Toktamış'a bağlı kuvvetlerin bölgeyi terk etmeleri üzerine Timur'un Anadolu'ya yöneldiği görülmektedir. Hedefi, Van merkez olmak üzere Doğu Anadolu'nun bir kısmında kontrolü ellerinde tutan Karakoyunlu gücünü tasfiye etmekti. Timurlu tarihçilere göre gerekçe, Karakoyunlu Türkmenlerinin hacca giden kervanlara saldırmaları ve yollardan geçişe izin vermemeleriydi.[1]

Bayezid kalesini ele geçirdikten sonra, kuşatmasının uzun süreceği gerekçesiyle Avnik kalesine dokunmayan Timur, bölgenin en büyük şehirlerinden olan Erzurum'u zapt etti. Erzurum'da konaklarken, çevreye Şehzâde Miranşah ve Cihanşah Bahadur gibi büyük emîrlerin kumandasında çok sayıda askeri birlikler göndermişti. Bu birliklerin görevi Karakoyunlu Türkmenlerin lideri Kara Muhammed'i yakalamaktı. Fakat belli bir yerleşim merkezine sahip olmadıkları için devamlı hareket halinde olan göçebe Türkmen kuvvetlerini yakalamak çok zordu. Nitekim Timur'un bu çabaları sonuç vermeyecek ve Türkmenleri tasfiye etme plânı başarılı olamayacaktı. Daha sonra Muş ovasına yönelen Timur, Van Gölü kıyılarına ulaşmış, Ahlat, Adilcevaz gibi şehirleri ele geçirdikten sonra Van'a doğru hareketlenmişti. Van hâkimi Melik İzzettin'in şahsen teslim olmasına rağmen Van halkının yirmi gün süren direnişi Timur'un gazabına neden olacak, halk kılıçtan geçirildikten sonra kale yerle bir edilecekti.

Bu arada biat talebiyle Mutahharten'e gönderilen elçiler olumlu cevap almışlar, yıllık haraç ödemeyi kabul eden Erzincan hâkimi, peşkeş ve hediyelerini sunarak tabiiyetini bildirmişti. Bu gelişmeden çok memnun olan Timur, hil'at ve kemer gibi tabiiyet sembolleriyle birlikte al tamgalı yarlık göndermiş ve Mutahharten'in Erzincan'daki hâkimiyetini onayla-

---

1 Yezdî, *Zafernâme*, s. 158.

mıştı.[2] Timur'la Mutahharten arasında başlayan bu ilişki, Timur'un daha sonraki yıllarda Anadolu'ya yaptığı seferler bakımından büyük önem taşımaktadır. Çünkü Mutahharten, Timurlu vassalı olduğu günden itibaren, 1403 yılında ölünceye kadar Timur'un bu bölgedeki uç beyi gibi faaliyet gösterecektir. Mutahharten'in ölümünden kısa bir süre sonra, Semerkand yolunda iken Erzincan'dan geçen İspanyol sefiri Clavijo, Timur'la Bayezid arasında çıkan savaşın asıl nedenini Mutahharten üzerinden gelişen anlaşmazlığa bağlamaktadır.[3]

İlhanlı Devleti'nin 1335'ten itibaren parçalanmasından sonra, bu devletin Anadolu'daki mirasçısı olarak Eretna Devleti ortaya çıkmıştı. Bu devletin kurucusu, İlhanlı ordusunun kumandanlarından olan Uygur Türk'ü Eretna idi. Doğu-Batı ekseninde Erzincan'dan Ankara'ya, Kuzey-Güney ekseninde ise Amasya'dan Niğde'ye kadar uzanan bu Orta Anadolu devletinin başkenti Sivas'tı. Fakat Eretna hanedanının iktidarı uzun sürmeyecek, 1381 yılında, Eretna'nın torunu Mehmed'i tahttan indirerek iktidara el koyan Vezir Kadı Burhaneddin, Sivas merkezli olarak kendi devletini kuracaktı. Bu tarihten itibaren Erzincan emîri Mutahharten ile Kadı Burhaneddin arasında bitmek tükenmek bilmeyen bir çatışma yaşanmaya başlamıştı. Mutahharten, Eretna'nın kardeşi Burak Bey'in ailesindendi ve Burakoğulları olarak da adlandırılan bu aile Erzincan ve çevresinde hüküm sürmekteydi.[4] Mutahharten'in bu bölgede iktidara gelmesinde Akkoyunlu reisi Kutlu Bey önemli rol oynamıştı. Trabzon imparatorunun kayınbiraderi olan Kutlu Bey, Emîr Mutahharten ile III. Manuel arasında bir ilişkinin başlamasına da yardımcı olmuştu. Trabzon'un hemen güneyindeki Bayburt ve Erzincan gibi iki önemli şehre hâkim olması nedeniyle Emîr Mutahharten, Trabzon Rum İmparatorluğu için çok önemliydi. Trabzon Devleti'nin ezeli düşmanı olan Sivas'a karşı koruma sağlaması, III. Manuel için Mutahharten'i daha da önemli kılmaktaydı. Sonuç olarak Emîr Mutahharten 1379 yılında Trabzon Rum imparatoru III. Aleksios Komnenos'un kızı ve III. Manuel'in kız kardeşi olan bir prenses ile evlendi ve Trabzon sarayına damat oldu.[5] Bu akrabalık ilişkileri sonucunda Akkoyunlular, Mutahharten ve Trabzon Rum Devleti arasında bir siyasi birliktelik ortaya çıkmış oluyordu.

Timur'un ilk Anadolu seferi sırasında Trabzon tahtında Mutahharten'in kayınbiraderi III. Manuel oturmaktaydı.[6] İlhanlı geleneğine bağlanan bir soy ağacı ve Trabzon Rum hanedanı ile olan akrabalık ilişkileri, Mutahharten'in bölgede önemli bir siyasi figür olarak ortaya çıkmasını sağlamıştı. Erzincan emîrinin bu niteliklerini çok iyi bilen Timur, önce Mutahharten'i kendi safına çekecek ve daha sonraki seferleri sırasında diğer Anadolu beyleriyle temaslarını Mutahharten üzerinden gerçekleşti-

2 Yezdî, *Zafernâme*, s. 159.
3 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 71.
4 Darkot, *Erzincan Maddesi*, İ.A., c. 4, s. 339.
5 Zachariadou, *Trebizond and the Turks (1352-1402)*, s. 350.
6 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 68.

recektir. Sultan Bayezid'le olan mücadelesinde ise Mutahharten'i koçbaşı olarak kullanacaktır.

Timur Doğu Anadolu'da

Timur'un Anadolu'ya yönelik ikinci Askeri harekâtı, 1392-1397 yılları arasında sürdürdüğü "beş yıllık sefer" döneminde gerçekleşmiştir. İran'ın Mazenderan ve Fars bölgelerini kontrol altına aldıktan sonra Irak coğrafyasına yönelen Timur, 1393 yazında Bağdat'ı zapt etti. Bağdat hâkimi Celayirli Sultan Ahmed, o dönemde İslam dünyasının en güçlü siyasi gücü olarak kabul edilen Memlûk Devleti'ne sığınmıştı. Timur'un, Irak bölgesindeki Askeri harekâtlarını ve Bağdat'ı işgalini "kendisinin İlhanlı Devleti'nin mirasçısı olduğu" iddiasına dayandırarak açıklaması, Memlûk sultanı Berkuk'un şiddetli reaksiyonuna neden olacaktı. Timurlu tarihçilere göre Timur, Bağdat'ta iken, Berkuk'a iki ülke arasında dostluğun güçlendirilmesi ve ticari ilişkilerin arttırılması konularını kapsayan bir mektup göndermişti.[7] Mısırlı tarihçilere göre ise Timur mektubunda kendisini Allah'ın gazabı olarak niteliyor, Memlûk yönetimini yozlaşmış olmakla ve dinden sapmakla suçluyor, Berkuk'un kendisine biat etmesini ve haraçgüzâr olmasını istiyordu.[8] Berkuk'un Sultan Ahmed'e her türlü desteği vermesi ve kendisine gönderilen Timurlu elçileri öldürtmesi ufukta bir Timurlu-Memlûk çatışması ihtimalini gündeme getirmişti. Bu sırada Bağdat'ın kuzeyindeki Tikrit kalesini ele geçiren Timur, şehzâdeleri Miranşah ve Muhammed Sultan komutasındaki ordular aracılığıyla Irak-ı Arab olarak tanımlanan coğrafyanın fethini tamamlamakla meşguldü. Timurlu tarihçi Yezdî, ele geçirilen Irak-ı Arab bölgelerinin Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen liderlerine verildiğini yazmaktadır.[9]

Bu dönemde Timur'un sırasıyla Kerkük, Erbil ve Musul kentlerini kontrol altına aldıktan sonra Urfa'ya yöneldiği görülmektedir. 1393 yılı Kasım ayı ortalarında, Mardin'in güneyinden geçerken, şehir hâkimi Melik İsa'ya gönderdiği "Biz Mısır ve Şam üzerine yürüyoruz, sen de arkamızdan tez gelesin" şeklindeki mesaja bakılırsa, Timur'un bundan sonraki hamlesi Memlûk coğrafyasına doğru olacak gibiydi.[10] Nitekim Mısırlı tarihçi Tagrıberdî, aynı dönemde, Sultan Berkuk'un savaş giysilerini kuşanarak ordusuyla birlikte Şam'a doğru hareket ettiğini yazmaktadır.[11] Bu verilere göre bir Timurlu-Memlûk çatışmasının olup olmayacağı Timur'un bundan sonraki hamlelerine bağlı olacaktı. Bu arada Mardin hâkimi İsa, Timur'un çağrısına cevap vermemiş, ordusuyla ona katılmak bir tarafa, müstahkem kalesinin savunmasını güçlendirmekle meşgul olmuştu. Timur ise Memlûk sultanına bağlılık bildiren bir askeri gücü ar-

7 Yezdî, *Zafernâme*, s. 223.
8 İbni Tagrıberdî, *En nücûmu'z-zâhire*, s. 304-305.
9 Yezdî, *Zafernâme*, s. 231.
10 Yezdî, *Zafernâme*, s. 232.
11 İbni Tagrıberdî, *En nücûmu'z-zâhire*, s. 307.

kasında bırakarak Suriye'ye yönelmek istemediği için 1394 yılı Ocak ayı ortalarında Mardin'e yönelmişti. Melik İsa'nın önce tabiiyet bildirip daha sonra şehri teslim etmemesi, Cizre hâkimi Melik İzzeddin'in vadettiği haracı ödememesi gibi nedenlerle Timur, 1394 yılının ilk aylarında bu şehirlerin zapt edilmesi işlemini tamamlamış, daha sonra Memlûk coğrafyasına yöneleceği şeklindeki beklentileri boşa çıkararak, kuzeye, Doğu Anadolu'ya doğru hareketlenmişti. Mısırlı tarihçiler Timur'un Memlûk sultanı Berkuk'tan çekinerek Suriye yerine Doğu Anadolu'ya yöneldiğini söylemektedir.[12] Türk tarihçileri ise, Timur'un daha Tikrit şehrindeyken Anadolu'daki Karamanoğlu, Dulkadiroğulları, Karakoyunlu ve Akkoyunlu beyleri ile Kadı Burhaneddin'e itaat talep eden mektuplar göndermesinden hareketle, asıl hedefinin Doğu Anadolu'yu istila etmek olduğunu iddia etmektedir.[13] Bağdat'ın fethinden sonraki dönem için bu doğrudur. Fakat 1394 yılı başlarında gerçekleşen bazı olaylar Timur'un plânlarında köklü değişiklikler yapmasına neden olmuştur. Timur'un Bilâd-ı Şam seferi yerine kuzeye, yani, Doğu Anadolu'ya doğru hareketlenmesinin gerçek nedeninin Altın Ordu Hanı Toktamış'ın askeri faaliyetleri olduğuna dair elimizde güçlü deliller vardır. Bir diğer deyişle Timur'un ikinci Doğu Anadolu seferi, başlangıçta bu coğrafyanın zapt edilmesini amaçlarken, daha sonra sadece Altın Ordu coğrafyasına ilerlerken gerçekleştirilen bir transit seferi haline dönüşmüştür.

Timur'u Altın Ordu'ya doğru hareketlendiren olayın başlangıcı, Timurlu tarihçi Yezdî'nin aşağıda naklettiğimiz satırları arasında gizlidir:

> Cumadilahir ayının cuma gününde (29.4.1394) Özbek yurdundan bir çapar geldi ve Yatık Sufi'nin isyan bayrağı açarak kaçma niyetinde olduğunu bildirdi. Sahipkıran derhal onun yakalanması için ferman çıkardı. Onu yakalayarak Hazret'in huzuruna getirdiler. Kendisine bu konuyla ilgili yöneltilen sorulara şu cevabı verdi: 'Doğrudur, böyle bir düşüncem vardı'. Ve kendisiyle bu konuda hemfikir olanların adlarını verdi... Sahipkıran bu kez onun oğluyla birlikte tutuklanmasını emretti. Onunla ittifak edenlerin tamamı da darağacında asıldı.[14]

Timur'la ilgili çalışma yapan tarihçilerin gözden kaçırdıkları bu olay, Timur'un seferlerinin yönünü yeniden düzenlemesini gerektirecek kadar önemliydi. Yatık Sufi, Timur'un 1370-79 yılları arasında beş kez sefer yapmak zorunda kaldığı Harezm bölgesinin yerel hâkimi olan Sufi hanedanının son temsilcisi idi. Sufiler bu süre içerisinde Timur'a karşı birkaç kez isyan etmişler, 1387 yılında Timur'un İran'da seferde bulunmasından istifadeyle Toktamış'ın Mâverâünnehr üzerine yaptığı saldırının bayraktarlığını üstlenmişlerdi. Kongrat boyundan olan Sufiler, Moğol İmparatorluğu'nun Cengiz Han sonrası bölüşümünde Harezm coğrafya-

---

12 İbni Tagrıberdî, *En nücûmu'z-zâhire*, s. 307.
13 Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri*, s. 12.
14 Yezdî, *Zafernâme*, s. 238. Şâmî'nin *Zafernâme*'sinde söz konusu şahsın ismi Yayık Sufi olarak geçmektedir. Şâmî'ye göre Timur, Yayık Sufi'yi öldürtmemiş, kendisine biat eden Bitlis emiri Hacı Şeref'in kalesine göndererek gözetim altına aldırmıştır. (Şâmî, *Zafernâme*, s. 185-186)

sının Cuci ulusu içerisinde kalmış olması nedeniyle, Altın Ordu hanı Toktamış ile yakın ilişki içerisindeydiler. Timur, güçlü istihbarat örgütü aracılığıyla Sufilerin yeni bir kalkışma plânladıklarını haber almış, bu olayın Toktamış'ın desteği olmadan gerçekleşemeyeceğini çok iyi bildiği ve Altın Ordu hanının Kundurça yenilgisinden sonra yeniden büyük bir ordu topladığını haber aldığı için sefer yönünü kuzeye çevirmişti. Timur'un Doğu Anadolu'ya yöneldiği sıralarda Memlûk emîri Nuayr, Bağdat'ı ele geçirmiş ve aynı yılın Haziran ayında Sultan Ahmed Celayir, Sultan Berkuk'un para ve asker desteğiyle Bağdat'a dönmüştü.[15] Bu gelişmeye rağmen Timur, Irak'a yönelmeyecek ve kendisi için yeniden bir tehdit unsuru haline gelen Toktamış'ı tasfiye edebilmek amacıyla Kafkasya'ya doğru yoluna devam edecekti.

Timur'a karşı ittifak arayışları

Timur'un Orta Doğu'ya yönelik seferleriyle birlikte ona karşı bölge ülkeleri arasında uzlaşma arayışlarının başladığı görülmektedir. İlk dönemdeki ittifak çabaları büyük ölçüde Altın Ordu hanı Toktamış tarafından yürütülmekteydi. Altın Ordu hanı Toktamış'ın Litvanya ve Gürcistan devletleriyle kurmaya çalıştığı ittifak çabalarına yukarıda değinmiştik.[16]

Toktamış, Timur'un Irak seferi sırasında Memlûk sarayına da elçiler göndermişti. Memlûk tarihçisi İbni Tagrıberdî "795 yılında[17] Deşt-i Kıpçak hanı Toktamış'dan bir elçi gelerek sultana Timurlenk'e karşı yardım edeceğini bildirdi. Sultan bu mektuba olumlu cevap verdi" demektedir.[18] Timur'un Bağdat'ı fethetmesinin hemen ardından Toktamış'ın elçileri bu kez Şam'da idiler. Dönem tarihçilerine göre Sultan Zahir Berkuk onları kabul etti. Elçiler Toktamış'ın mektubunu sundular. Mektupta sultan ile ittifak ederek isyankâr Timurleng'e karşı mücadele etme talebi vardı.[19]

Toktamış'ın bölgenin yükselen gücüyle, yani Osmanlılarla bir ittifak arayışının olup olmadığı konusunda dönem tarihlerinde bir kayıt mevcut değildir. Fakat Altın Ordu hanı Ulug Muhammed'in Osmanlı sultanı II. Murad'a 1428 tarihinde gönderdiği ve Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan bir mektuba bakılırsa, Toktamış Han ile Sultan Bayezid arasında elçiler gidip gelmiştir. Uluğ Muhammed şöyle demektedir:

> Toktamış Han siznin uluğ babanız Gazi Bayezid Big birle burungı yahşı yosunga ilçi keleçi ıyışıp, bölek selam alışıp ikisi taki dostluk, yahşılık öze Tenri rahmetin bardılar.[20]

---

15 İbni Tagrıberdî, *En-nücûmu'z-zâhire*, s. 308.
16 Bkz. İkinci Deşt-i Kıpçak seferi bölümü
17 1392-93
18 İbni Tagrıberdî, *En nücûmu'z-zâhire*, s. 301.
19 İbnü'l Furat, *Tarihü'd-düvel ve'l-mülûk*, c. IX, s. 381-382.
20 "Toktamış Han sizin ulu babanız Gazi Bayezid Han birbiriyle eski iyi gelenekler gereğince elçi keleçi (elçi yardımcısı) teati ederek; hediyeleşerek, selam göndererek, dostluk ve iyilikle Tanrı rahmetine kavuştular." (Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 351)

Fakat bu diyalogun Timur'a karşı bir ittifak arayışını kapsayıp kapsamadığını bilmek mümkün değildir.[21] Bölgenin diğer önemli gücü Kadı Burhaneddin Ahmed ile Toktamış Han arasında bir temasın olup olmadığı konusunda da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kadı Burhaneddin devri olaylarını ayrıntılı olarak anlatan dönem tarihçisi Esterâbâdi'de bu yönde hiçbir kayıt olmayışından yola çıkarak iki ülke arasında böylesi bir diyalogun olmadığı rahatça söylenebilir. Zaten Eretna'nın devamı olan Kadı Burhaneddin Devleti, Altın Ordu hanının gözünde İlhanlı geleneğinden gelen bir siyasal güçtü. Dolayısıyla düşman olmasa bile, ittifak yapılacak ülkeler listesinde olamazdı.

Yukarıda sıraladığımız veriler, Altın Ordu hanının Timur'a karşı bir siyasal ittifak oluşturabilmek için çok ciddi bir çaba sarf ettiğini göstermektedir. Fakat bu çabalar diplomatik düzeyde kalmış, siyasi ve askeri düzeyde gerçek bir ittifak kurulamamıştır.

Bu dönemde Osmanlı Devleti ile bölgedeki diğer güçler arasında da siyasal temasların başladığı ve Timur'un Orta Doğu coğrafyasına yönelmesiyle birlikte giderek yoğunlaştığı görülmektedir. Aslında Sultan Bayezid ile Sultan Berkuk arasındaki diplomatik ilişkiler Timur'un Bağdat seferinden önce başlamış durumdaydı. Memlûk elçisi Hasan Kacakni 1392 yılı başlarında Bursa'ya gelmişti. Memlûk tarihçileri bu elçinin Bursa'da çok iyi karşılandığını, Bayezid'in Berkuk tarafından gönderilen hil'atı giyerek kılıcı kuşandığını ve Memlûk sultanının hizmetkârı olduğunu söyledikten sonra 'her emrini yerine getirmeye hazırım' dediğini aktarmaktadırlar.[22] Osmanlı tarihlerinde ise bu seremoninin Halife Mütevekkil tarafından Emîr Bayezid'e verilen "Sultan-ı Rum" unvanı ile alâkalı olduğu belirtilmektedir. Memlûkler döneminde halifelik makamının tamamıyla simgesel olduğu hatırlanırsa, bu unvan kullanım izninin halifenin hamisi konumundaki Sultan Berkuk'un onayı olmaksızın verilemeyeceği ortadadır.

1391 yılında Bağdat'tan kaçan Sultan Ahmed Celayir'in Berkuk'a sığındığı dönemde Osmanlı elçileri de Kahire'deydiler. Görüşmelerin içeriği tam olarak bilinmemekle birlikte, Timur tehlikesine karşı iş birliği konusu kaçınılmaz biçimde gündeme gelmiş olmalıdır.[23] Timur'un bölgeden ayrılmasından sonra da Osmanlı-Memlûk diplomatik ilişkileri yoğun biçimde devam edecektir.[24]

Söz konusu dönemde Timur karşıtı iki bölge lideri, Karakoyunlu Kara Yusuf ile Sultan Ahmed Celayir'in Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid ile ilişki içerisinde oldukları görülmektedir. Kara Yusuf, Timur'un Azerbaycan'a geldiği ve kendisinin bölgeyi terk ettiği dönemde yazdığı bir

---

21 Mektubun aslı için bkz. Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 349-351.

22 İbnü'l Furat, *Tarihü'd-düvel ve'l-mülûk*, c. IX, s. 339; İbn Kadı Şuhbe, *Tarih-i İbn Kadı Şuhbe*, c. III, s. 471.

23 İbnü'l Furat, *Tarihü'd-düvel ve'l-mülûk*, c. IX, s. 347.

24 1395-98 yılları arasındaki temaslar için bkz. Şuhbe, *Tarih-i İbn Kadı Şuhbe*, c. III, s. 583, 607-608, 615; Askalânî, İnbâ el Gumr, c. I, s. 525; İbnü'l Furat, *Tarihü'd-düvel ve'l-mülûk*, c. IX, s. 457 ve 464-466, Makrizî, *Kitâb es-Sülûk*, c. III, 873, 879.

mektupla Bayezid'i bilgilendirmişti. Yıldırım Bayezid ise cevabında Kara Yusuf'a bölgedeki Kürt beyleri ve Hazar çevresi beyleriyle Timur'a karşı ittifak yapmasını önermekteydi.[25] Sultan Ahmed Celayir'in Mayıs 1396 tarihli mektubunda da Timur'un bölgedeki faaliyetleri, kendisinin Bağdat'a dönüşü ve yeni bir Timurlu saldırısı ihtimali karşısında Anadolu'ya geçebileceği konusunda bilgiler vardır. Yıldırım Bayezid, cevabi mektubunda Timur'la ilgili ilk bilgiler geldiğinde İstanbul kuşatmasını sürdürdüğünü bildirerek yaptığı hazırlıkları anlatmakta, Timur'a karşı savaşın bir cihad olduğunu vurgulamaktadır.[26]

Timur'un Anadolu'ya yönelik ilk seferi esnasında, Erzincan emîri Mutahharten'in Timur'a biat ederek onun vassalı olması, Kadı Burhaneddin Devleti'ni Timurlularla sınır komşusu haline getirmişti. Mutahharten ayrıca kendisine yakın olan Çemişgezek emîri Taceddin Yelman'ı da Emîr Timur'a götürmüş ve biat etmesini sağlamıştı.[27] Dolayısıyla Timur'un ikinci kez Doğu Anadolu'ya yönelmesi ihtimalinden en çok rahatsız olan liderlerin başında Kadı Burhaneddin gelmekteydi. Kendi başına Timurlu gücüyle baş edemeyeceğini çok iyi bilen Kadı Burhaneddin, bölgenin iki büyük gücünü, yani Osmanlı ve Memlûk devletlerinin desteğini elde edebilmek ve imkân bulunabilirse kapsamlı bir ittifak oluşturabilmek çabası içerisindeydi. Nitekim kendisine Timur tarafından biat talebiyle gönderilen mektubu, Osmanlı ve Memlûk başkentlerine göndermesi, bu iki güçlü komşuyu Timur'a karşı kendisiyle bir ittifaka zorlama stratejisinin bir parçası olarak görülebilir. Fakat bu çabanın gerçekleşmesinin önünde ciddi engeller vardı.

Osmanlı-Timurlu ilişkilerinin şekillenmesinde etkili olacak diğer gelişme ise, Osmanlılar tarafından vassal konumuna düşürülen Karamanoğlu Alaaddin Bey'in tutumuydu.1394 yılı başlarında Timur tarafından kendisine gönderilen mektuba Karamanoğlu, Osmanlı ülkesine yürümesi halinde ordusuyla birlikte kendisine katılacağı şeklinde cevap vererek gelecekteki muhtemel çatışma noktasında Timur'a bir seçenek sunmuş oluyordu.[28]

Timurlular ile Osmanlılar arasındaki ilk temaslar

Osmanlılarla Timurlular arasında diplomatik temasların 1395 yılı baharında Emîr Timur'un Sultan Bayezid'e gönderdiği bir mektupla başladığı bilinmektedir. Timur'un Toktamış ile yaptığı Terek Savaşı'nın hemen öncesinde gönderilen bu mektup o dönemde bölgede geçerli olan denge-

25 Kara Yusuf'un mektubu ve Yıldırım Bayezid'in cevabı için bkz. Feridun Bey, *Münşeât-üs Selatin*, s. 116-117.
26 Sultan Ahmed Celayir'in mektubu ve Yıldırım Bayezid'in cevabı için bkz. Feridun Bey, *Münşeât-üs Selatin*, s. 122-123.
27 Eser, *A Timurid Inscription in Anatolia*, s. 305. Kadı Burhaneddin Devleti tarihçisi Esterâbâdi de Emîr Mutahharten'in yolunu izleyerek Timur'a bağlılık bildiren Yelman isimli bir emîrden bahsetmektedir.
28 Esterâbâdi, *Bezm-u Rezm*, s. 418.

leri göstermesi ve Timur'un Osmanlı'ya bakış açısını yansıtması bakımından çok önemlidir.[29]

Mektup Timur'un Bayezid'i batıda Hristiyanlara karşı yaptığı gazalar nedeniyle Müslümanlığın koruyucusu olarak gördüğünü ve bu nedenle büyük saygı duyduğunu anlatan cümlelerle başlamaktadır. Ardından Timur, kendisinin de doğuda kâfirlere karşı savaştığını aktarmaktadır. Daha sonra Cengiz Han'ın "Dünya İmparatorluğu" idealinin o günkü temsilcileri olarak Mahmud Han'ı, dolayısıyla da kendisini gösteren Timur, Hülagu Devleti'nin dağılmasından sonra İran ve diğer bölgelerin Çağatay'ın mirasçılarına, yani Mahmud Han'a kaldığını belirtmektedir. Mahmud Han'ın da İran-Irak coğrafyasında düzeni sağlama görevini kendisine verdiğini söyleyen Timur, Hindistan sınırlarından Kafkasya'ya Hürmüz Boğazı'ndan Hazar Denizi'ne kadar olan bölgeleri zapt ettiğini aktarmaktadır.

Mektubunun ikinci kısmında yazılanlara bakılırsa Timur'un oğlu Miranşah, Osmanlı sultanına Hacı Muhammed Kıssahan[30] isimli bir elçi göndermiş, fakat Bayezid'in Avrupa'da seferde oluşu nedeniyle elçi Osmanlı sultanı ile görüşememiştir. Bundan sonra Bayezid'in elçi göndermesi halinde Timur da elçi gönderecek, böylece iki ülke arasındaki dostluk güçlenecektir. O sıralarda Şirvan'da Samur nehri kıyısında olduğunu, Toktamış ile sulh görüşmeleri yapmayı ümit ettiğini, görüşmelerin sonuca bağlanmaması durumunda ona karşı sefer başlatacağını belirten Timur, Toktamış'ın Frenk kâfirleriyle iş birliği içerisinde olduğunu söylemekte ve dolayısıyla ona karşı yapılacak savaşı cihad olarak tanımlamaktadır.[31] Bu noktada, kendisinin Kafkasya'dan, Yıldırım Bayezid'in Balkanlar'dan cihad yapmaları halinde kâfirlerin paramparça olacağını belirten Timur, böylece Osmanlı sultanına askeri bir iş birliği teklifi yapmış olmaktadır.

Mektubun daha sonraki bölümünde, bir önceki yıl gerçekleştirdiği Bağdat seferi konusunda bilgi veren Timur, "soyu sopu belli olmayan Çerkez Oğlancığı" olarak tanımladığı Berkuk'un efendisine ihanet ederek Mısır'da iktidarı gasp ettiğini,[32] Müslümanların halifesini tutsak ettiğini,[33] elçilerin dokunulmazlığı geleneğine uymayarak, kendisi tarafından gönderilen elçileri öldürttüğünü aktarmaktadır.[34] Toktamış sorununu hallettikten sonra, dönüp Çerkez Oğlancığına ve onunla işbirliği halinde olan Sivas hâkimi Kadı Burhaneddin'e gerekli dersi vereceğini belirten Timur, dostluğunun

29 Söz konusu mektup Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki *Münşeat-ı Sarı Abdullah Efendi*, 3333, Bl. 6a-10a'da bulunmaktadır. Farsça mektubun tam metni ve Almanca tercümesi için bkz. Togan, *Timu s Osteuropapolitik*, s. 294-298.

30 Tarihi kaynakların hiçbirisinde bu elçiyle ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

31 Litvanya grandükü Vitovt ve Polonya kralı II. Wladislas (daha önce Jagiello) kastediliyor.

32 Çerkez kökenli bir köle olan Berkuk, Emîr Yelbuka'nın yanında yükselerek emîrlik mertebesine ulaşmış ve 1382 yılında Memlûk Devleti'ni yöneten Bahri hanedanının son üyesini tahtından indirerek iktidara el koymuştu.

33 Berkuk, Halife El-Mütevekkil Billah'ı bir isyan hareketine karıştığı gerekçesiyle 1383 yılında hapsetmişti. Timur buna gönderme yapmaktadır.

34 Bağdat'ı ele geçirdikten sonra 1393 yılı sonlarında Şeyh Save başkanlığında gönderdiği ve Sultan Berkuk'un emriyle sınır şehri Rehba naibi tarafından katledilen elçilik heyetini kastediyor.

göstergesi olarak her şeyi açıkça yazdığını vurgulamakta ve bu konularda Bayezid'in kendisine yardımcı olacak yönde çaba göstermesini dilemektedir. Timur "İlahi bereket bahçesinin efendisi" olarak nitelediği Yıldırım Bayezid ile karşılıklı elçi göndermek suretiyle haberleşmekten büyük memnuniyet duyacağını belirterek mektubunu sonlandırmaktadır.

Kuşkusuz Timur, o dönemde, Bayezid ile Berkuk ve Kadı Burhaneddin arasında karşılıklı elçilerin gidip geldiğini ve bu üçlü arasında ittifak arayışları olduğunu gayet iyi bilmekteydi. Fakat mektubunda bu konuya hiç değinmeyerek Bayezid'e kendisiyle iş birliği yapmak konusunda bir hareket alanı bırakma stratejisini uygulamıştı. Bu mektuptan anlaşıldığına göre Emîr Timur, Toktamış'ın, 1387'den itibaren Polonya tahtına çıkan Litvanya grandükü Wladislas Jagiello ve Memlûk sultanı Berkuk ile ittifak arayışlarını yakından izlemekteydi.[35] Toktamış'ın Frenk kâfirleriyle iş birliği yaptığını aktaran Timur, kendisi Deşt-i Kıpçak üzerinden sefer yaparken, Bayezid'in de Balkanlar'dan sefer yapmasıyla bu sorunun çözülebileceğini düşünmekteydi.

Timur'un bu talebi, Bayezid'den Litvanya üzerine sefer yapmasını istediği şeklinde anlaşılmamalıdır. Zira o dönemde Osmanlı Devleti ile Litvanya arasında henüz ortak sınır yoktu. Fakat Osmanlı Devleti ile Litvanya Krallığı arasında, Eflâk prensi I. Vlad aracılığıyla olumlu yönde bir temas başlamış durumdaydı.1394 yılında Osmanlı ordusu Eflâk'a (Wallachia) girmiş, dönemin Eflâk prensi Mircea ile çatışmış, yapılan küçük çaplı savaşların bazılarından galip çıkmasına rağmen prens, devam eden Osmanlı baskısı nedeniyle Macaristan'a doğru çekilmek zorunda kalmıştı. Bu gelişme üzerine Sultan Yıldırım Bayezid, Eflâk prensliğine I. Vlad'ı getirerek bu prensliğin Osmanlı vassalı haline gelmesi yönünde ilk adımı atmıştı. Prens Vlad, tahta geçer geçmez Litvanya-Polonya kralı Jagiello ile iş birliği yapacağını ilan ederek, Mircea'yı destekleyen Macar kralı Zigismund'a karşı Osmanlı-Litvanya ittifak ekseni oluşturmayı hedefleyen bir dış politika başlatmıştı.

Timur'un bu gelişmelerden haberi olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat mektubunda yazdığına göre kâfirlere karşı bir Müslüman dayanışmasıyla Bayezid tarafından Balkanlar'dan Karadeniz'in kuzeyine doğru yönelecek bir Askeri harekâtın, dönemin en büyük güçlerinden olan Litvanya'nın önceliklerini değiştireceğini biliyordu. Böylece Litvanya'nın Toktamış'a vereceği muhtemel destek gündemden düşmüş olacaktı. Romanya tarih geleneğinde Sultan Bayezid'in söz konusu dönemde Emîr Timur ile anlaşarak Karadeniz'in kuzey-batısına doğru genişleme istediği yönünde bir anlayış vardır.[36] Bazı Romen yazarlar Timur'un Toktamış ile Hristiyanlar arasında gizli bir antlaşma yapıldığına inandığını ve bu bahaney-

35 Söz konusu mektup Süleymaniye Kütüphanesindeki *Münşeat-ı Sarı Abdullah Efendi*, 3333, Bl. 6a-10a'da bulunmaktadır. Farsça mektubun metni Togan, *Timurs Osteuropapolitik*, s. 294-298'de bulunmaktad .

36 Gemil, *Mircea l'Ancien face à la politique impériale de Bayezid Ier*, Revue Roumaine d' Histoire, XXV, s. 16.

le Bayezid'i Hristiyanlara karşı ortak bir cihada ikna etmeye çalıştığını ileri sürmektedirler.[37] Sonuç olarak bu diplomatik girişimiyle Timur, bir taraftan Altın Ordu'ya karşı Osmanlı Devleti ile dolaylı bir ittifak oluşturmayı hedeflemekte, diğer taraftan da Yıldırım Bayezid'in Berkuk-Kadı Burhaneddin ikilisi ile iş birliği yapmasının önüne geçmek istemektedir. Bayezid'in söz konusu mektuba bir cevap verip vermediği konusunda kaynaklarda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Timur'un bölgeden ayrıldığı ve daha sonra Hindistan'a gittiği dönemde, Osmanlı sultanının muhtemel müttefikleri olan Kadı Burhaneddin Devleti ve Memlûklere karşı gerçekleştirdiği seferler, Timur tehlikesinin tamamen ortadan kalktığı gibi bir izlenime sahip olduğunu göstermektedir. Kuşkusuz bunda 1396 yılında Haçlılara karşı kazanılmış Niğbolu zaferinin sağladığı öz güvenin büyük payı vardı. Esterâbâdi, Osmanlı sultanının eskiden beri Kadı Burhaneddin Devleti'nin topraklarında gözü olduğunu, Memlûklerle anlaşarak ülkeyi paylaşmak istediğini, fakat Timur'un bölgeye gelmesi nedeniyle bu antlaşmanın iptal olduğunu aktarmaktadır.[38]

1398 yılı temmuzunda Kadı Burhaneddin'in Akkoyunlu Karayülük Osman Bey tarafından öldürülmesinden sonra yerine küçük yaştaki oğlu Zeynel Abidin geçmiş, fakat Akkoyunlu liderinin Sivas üzerindeki baskısı devam ettiği için Kadı Burhaneddin Devleti'nin ileri gelenleri Bayezid'den yardım istemişlerdi.[39] Bu talep üzerine bölgeye gelen Şehzâde Süleyman Çelebi yönetimindeki Osmanlı kuvvetleri, Karayülük Osman Bey'i yenerek şehri kurtardılar.[40] Daha sonra şehre gelen Yıldırım Bayezid, Zeynel Abidin'i eniştesi Dulkadiroğlu Nasirüddin Bey'in yanına göndermiş ve Sivas, Tokat, Kayseri ve Aksaray gibi vilayetlerden oluşan Kadı Burhaneddin Devleti'nin topraklarını Osmanlı Devleti'ne katmıştı. Bu gelişme, bölgede bir devlet kurma arayışında olan ve Osmanlı yüzünden bu isteğini gerçekleştiremeyen Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'in azılı bir Osmanlı düşmanı haline dönüşmesine yol açacaktı. Bayezid ayrıca, bölgede bulunduğu sırada, Erzincan hâkimi Mutahharten'e haber göndererek artık kendisine tâbi olması gerektiğini söylemiş, Erzincan ve Erzurum'un haracını talep etmişti.[41]

---

37 Pienaru, *Timurizii şi Marea Neagră, (Marea Neagră. Puteri maritime—puteri teres re -Sec. XII-XVII*, s. 165.

38 Esterâbâdi, *Bezm-u Rezm*, s. 425.

39 Tarihçi Yaşar Yücel, Karayülük Osman Bey'in Kadı Burhaneddin'i öldürmesinde Timur'un parma ı olduğu iddiasını gündeme getirmektedir (*Timur'un Orta Doğu ve Anadolu Seferleri*, s. 59). Fakat dönemle ilgili hiçbir kaynakta bu gö şü destekleyecek herhangi bir bilgi mevcut deği dir. Timur'un ilk Anadolu seferi sırasında (1394) Akkoyunluların lideri, Karayülük Osman Bey değil, ağabeyi Ahmed Bey idi. Dolayısıyla bu dönemde Timur ile Karayülük Osman Bey arasında herhangi bir görüşme gerçekleşmemiştir. Yücel, daha sonraki yıllarda Karayülük Osman Bey'in Timur'la birlikte hareket edişinden yola çıkarak bu temelsiz iddiayı ileri sürmektedir.

40 Şehzâde Süleyman'ın 24.000 kişilik kuvveti içerisinde bölgeye gelen Schiltberger, Karayülük Osman'ın Kadı Burhaneddin'i öldürmesi ve daha sonra Osmanlılarla yaptığı savaşı ayrıntılarıyla anlatmaktadır. (Schiltberger, *The Bondage and Travels of Johann* Schiltberger, s. 14-18)

41 Hoca Sadettin Efendi, *Tâcüt-Tevârih*, c. I, s. 231; Yezdî, *Zafernâme*, s. 338.

Ertesi yılın Haziran ayında, Memlûk sultanı Berkuk'un ölümünden sonra yerine 10 yaşındaki oğlu Ferec'in geçmesi ve önde gelen Memlûk emîrleri arasında bir iktidar savaşı başlaması, Bayezid'e yeni bir fırsat daha yaratmıştı. Ordusuyla hızlı bir şekilde bölgeye gelen Osmanlı sultanı, Memlûklere ait olan Malatya'yı ve etrafındaki Kâhta, Divriği, Behisni ve Darende gibi kaleleri ele geçirecekti. Bu gelişme Timur'dan değil Bayezid'den çekindiğini söyleyen Sultan Berkuk'u haklı çıkarmıştı.[42] Memlûk yönetimi durumdan büyük ölçüde rahatsız olduysa da, o sırada başlayan Şam valisinin isyanı nedeniyle herhangi bir tepki gösteremeyecekti.[43] Diğer taraftan Memlûk vassalı olarak bu şehirlerde yaşayan Dulkadiroğulları, bölgenin işgali sonrasında, Osmanlı karşıtı cephe için potansiyel bir bölgesel güç haline gelmişlerdi. Bazı Osmanlı tarihçilerine göre Bayezid'in bu fetihleri Timur'un Anadolu'ya gelmesini sağlayan olaylar zincirinin başlangıcı olmuştur.[44]

Diğer taraftan Timur'un Azerbaycan'a geldiği sıralarda, daha sonraki tarihlerde Timur-Bayezid çatışmasının temel nedenlerinden birisi haline gelecek olan iki şahıs, yani Sultan Ahmed Celayir ve Karakoyunlu Kara Yusuf ile ilgili bazı gelişmeler oldu. Timur'un Kuzistan bölgesine daruga tayin ettiği Emîr Şirvan, yolsuzlukları nedeniyle cezalandırılacağını anlayınca askerleriyle birlikte Bağdat'a giderek Sultan Ahmed Celayir'e sığınmıştı. Bir süre sonra Sultan Ahmed, Şirvan'ın, en yakınındaki insanlara dahi rüşvet vererek kendisine karşı bir komplo plânladığını öğrendi. Bunun üzerine başta Şirvan olmak üzere, kendi emîrlerinin de dâhil olduğu iki bine yakın insanı öldürttü. Timur'un kendisini yok etmeyi planladığı inancıyla Karakoyunlu bölgesine gitti ve Kara Yusuf'u Bağdat'a davet etti.[45]

Timur'un Gürcistan seferine başlamak üzere Karabağ'a geldiği sıralarda Kara Yusuf, ordusuyla birlikte, Sultan Ahmed Celayir'in güvencesi olarak, Bağdat'ta bulunmaktaydı. Timur'un Gürcistan seferi devam ederken Bağdat yönüne de bir ordu göndereceğinin duyulması üzerine Sultan Ahmed Celayir ve Kara Yusuf, Memlûklere sığınmak üzere şehirden ayrıldılar. Fakat sınıra geldiklerinde Sultan Ferec, babası Berkuk'tan farklı olarak, iki kaçkının ülkesine sığınmalarına izin vermedi ve karar verinceye kadar orada bekletilmeleri emrini gönderdi.[46] Bu arada Halep valisi, Sultan Ahmed ve Kara Yusuf'u yakalamak için askeri bir harekât düzenlediyse de başarılı olamadı. İki arkadaş daha sonra Behisni hâkimi

---

42 Memlûk tarihçisi Aska ânî, Berkuk'un "Bu topaldan (Timur) korkmuyorum, çünkü ona karşı herkes beni destekler. Ben Osmanoğlu'ndan (Bayezid) korkuyorum" dediğini aktarmaktadır. (*İnbâ el Gumr*, c. I, s. 492)

43 Askalânî, *İnbâ el Gumr*, c. II, s. 107; Makrizî, *Kitâb es-Sülûk*, c. III, s. 978.

44 Osmanlı Tarihçisi Gelibolulu Ali, Malatya'nın fethi konusunu şöyle aktarmaktadır: "Mısır sultanı Emîr Berkuk fevt olub memalikinde ihtilâl asan zahir olmağın Han Bayezid-i namdar ber vech-i ılgar Malatiyye şehrine azimet-i Nusret-i şiar kıldı. Vardığı gibi feth idüb memalik-i mehrusesine mülhak buyurdu. Hatta anda kışlayub, evvel baharda Azerbaycan dahi feth eyledi. Timur-i Gürkan'ın Rûm'a gelmesine badi olan fitne-i ateşin rüzgârını germ itdi." (*Kitâbü't-Tarih-i Künhü'l Ahbâr*, c. I, s. 135)

45 Yezdî, *Zafernâme*, s. 333-334.

46 İbn Kadı Şuhbe, *Tarih-i İbn Kadı Şuhbe*, c. IV, s. 67-77.

ile yaptıkları mücadeleyi kaybetmeleri üzerine Osmanlı topraklarına iltica edeceklerdi.[47] Sultan Bayezid sığınmacıları iyi karşıladı ve Sultan Ahmed'e Kütahya'nın, Kara Yusuf'a ise Akşehir taraflarının gelirini dirlik olarak verdi.[48]

Bayezid-Timur mücadelesinin başlaması

Timur, Gürcistan seferi sırasında, kendisinin gelecekteki Askeri harekâtlarının şekillenmesi açısından iki önemli görüşme gerçekleştirmişti. Bunlardan birincisi 1400 yılı baharında Berda yaylasında iken Erzincan hâkimi Mutahharten ile yaptığı görüşmedir. Mutahharten'in Kadı Burhaneddin'in ölümünden sonra bölgedeki gelişmeleri anlattığı ve Bayezid'in kendisinden tabiisi olması yönündeki talebini aktardığı görüşmeyi Timur, "Kendi topraklarında asayişi sağlamakla uğraş, Rum (Osmanlı) ordusunun hareketlerinden gafil olma" sözleriyle tamamlamıştı. Bu sözler Timur'un bir sonraki hedefinin Osmanlı Devleti olabileceğinin işaretini vermekteydi. Diğer görüşme Hristiyan elçilerle yapılmış olup 1400 yılının yaz aylarında, Timur'un Gürcistan seferini tamamlayıp Minköl yaylasına geldiği sıralarda gerçekleşmiştir. Bu görüşmeyi Yezdî şu şekilde anlatmaktadır:

> Bu dönemde bir Avrupalı kralın elçileri, esir almış oldukları Osmanlı sultanı Murat'ın oğlu[49] ile birlikte geldiler ve yüksek dereceli emîrlerin eşliğinde Emîr Timur tarafından kabul edildiler. Elçiler efendilerinin Timur'un harekâtlarını çok takdir ettiğini, kendisiyle bir ittifak kurmak konusunda arzulu olduğunu ve bundan büyük onur duyacağını belirttiler. Timur, elçileri nezaketle karşıladı, isteklerini onayladı ve zengin hediyelerle yolcu etti. Karargâhta gördükleri onurlu muameleden çok memnun kalan elçiler Trabzon üzerinden ülkelerine döndüler. [50]

Bu görüşme, dört yıl önce Niğbolu'da büyük bir yenilgiye uğramış olan Avrupalıların kendileri için en büyük tehlike olarak gördükleri Yıldırım Bayezid karşısında bir ortak cephe arayışlarını yansıtmaktadır. Kuşkusuz,

---

47 Makrîzî, *Kitâb es-Sülûk*, c. III, s. 1023

48 Şerefüddin Bitlisî, *Şerefnâme*, c. II, Kısım 1, s. 433-434.

49 Burada sözü edilen şehzâde Savcı Bey'in oğlu Davut (?) olmalıdır. Yezdî yanlışlıkla I. Murad'ın oğlu olarak yazmıştır. Savcı Bey, Murad Hüdavendigâr'ın o lu idi ve çıkardığı isyan nedeniyle 1385 yılında gözlerine mil çekildikten sonra idam edilmişti. Bu konu için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 132 ve 392). Yezdî'nin Avrupalı kral diye tanımladığı şahıs muhtemelen Fransa kralı IV. Charles olmalıdır.

50 Yezdî, *Zafernâme*, c. I, s. 144-145 (Ed. J. D'arby, *The History of Timur Bec*). D'arby'nin bu tercümesinde *Zafernâme*'nin hangi el yazmasını kullandığı bilinmemektedir. *Zafernâme*'nin Tahran baskısında, c. II, s. 182) "Bu sırada Frenk elçileri geldiler ve Emîr Murad'ın oğlunu - ki Roma kayserlerindendi ve onlara esir düşmüştü - getirdiler. Bu vesileyle devletin temelinin önünde toprağı öpme saadetine eriştiler ve aşk içinde yüce tahtın önüne arza çıktılar. (Hakan Hazretleri) padişahlara layık bir muhabbetle onlara iltifat gösterdi, her birisine hil'at giydirerek gönüllerini hoş etti... Onlar Trabzon yoluna geri döndüler" denilmektedir. Şâmî'de de benzer satırlar vardır. (s. 259). Diğer taraftan Timurlu tarihçilerden Mirhond, Timur'a getirilen Osmanlı şehzâdesini "Rum Kayzerlerinden Emîr Yadigâr'ın oğlu" olarak tarif etmektedir. Osmanlı ailesinde bu isimde bir şehzâde olmadığı için Yadigâr ile kimin kastedildiği de anlaşılamamaktadır. (Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 313). Anadolu seferi öncesinde Avrupalılarla Timur arasında bu görüşme dışında bir temas olup olmadığı bilinmemektedir. Yukarıda sözü edilen görüşme, kayıtlara geçmiş ilk temas olması bakımından önemlidir.

Timur'un Osmanlı ile mücadeleye girişme kararında Avrupalılarla yaptığı temasların ne kadar etkili olduğunu bilmek mümkün değildir. Fakat o sıralarda devam ettirdiği sefer için yedi yıllık hazırlık yaptırmış olması, Mutahharten'i Osmanlı ordusunun hareketlerini izleme konusunda görevlendirmesi gibi gelişmelere bakarak, 1395 yılında Samur nehri kenarından Bayezid'e gönderdiği mektupta söylediği gibi, Memlûklere yönelik harekât yapmak ve Kadı Burhaneddin'e ait olan toprakları ele geçirmek kararlılığında olduğu söylenebilir. Kadı Burhaneddin Devleti'nin toprakları Osmanlılara geçmiş olduğu için bu bölgeler üzerinde hak talep etmek, doğal olarak Osmanlılarla çatışmak anlamına gelmekteydi. Bir diğer deyişle Timur'un Avrupalılarla görüşme yapmadan önce Osmanlılarla ve Memlûklerle çatışma ihtimalini göze alarak bölgeye gelmiş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Emîr Timur'un, muhtemelen Minköl yaylasında olduğu dönemde, Osmanlı sultanına gönderdiği bir mektup ve ona karşı verilen cevapla birlikte Osmanlı ve Memlûk tarihlerinde büyük değişmelere yol açacak olan bir olaylar zinciri başlayacaktı. Timurlu tarihçiler Timur'un Münşi Mevlâna Şemseddin'i çağırarak, "Yıldırım Bayezid'e lâyık bir nasihatnâme yazasın" dediğini aktarmakta ve mektubun yazılma nedenini Bayezid'in Anadolu'daki beyliklere yönelik aşırı saldırgan politikalarının Mutahharten tarafından Timur'a anlatılmış olmasına bağlamaktadırlar.[51] Timur'un bu mektubu ve Yıldırım Bayezid'in cevabı iki lider arasındaki ilişkilerinin gelecekteki yönünü şekillendirmiş olması bakımından büyük önem taşımaktadır.[52]

Timur, elçisi Emîr Barlas aracılığıyla gönderdiği mektubuna 'Allah'ın ülkelerinin yeni padişahı' olduğunu ifade ederek başlamakta, fitne ve fesat kaynağı olan Sultan Ahmed Celayir ve Kara Yusuf'un Osmanlılara sığındıklarını öğrendiğini söyleyerek bu ikisinin öldürülmeleri, kendisine teslim edilmeleri veya Osmanlı Devleti sınırları haricine çıkarılmaları talebinde bulunmaktadır. Mektup, Bayezid'in bu emre uymaması halinde kahrına müstahak olacağı sözleriyle tamamlanmaktadır.[53] Timurlu tarihçiler ise, mektubun tam metnini vermemekle birlikte, mealen bazı bölümleri aktarmışlardır. Yezdî, Timur'un Bayezid'e "senin soyun gemici Türkmenlere dayanır" dedikten sonra "bugüne kadar senin topraklarına saldırmadık. Sebebi senin Frenk kâfirlerine karşı gaza yapıyor olmanı işitmemizdir. Eğer biz senin üzerine yürürsek Müslümanlar endişelenir, kâfirler mutlu olur" şeklinde devam ettiğini söylemektedir.[54] Şâmî ise Timur'un Yıldırım'a "gurura kapılmaması" nasihatini verdikten sonra mektubunu

51 Yezdî, *Zafernâme*, s. 339; Şâmî, *Zafernâme*, s. 260.
52 Ara a olarak yazılan ilk mektupların metinleri Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Kitabü't-tarih-i Künhü'l Ahbar*'ında bulunmaktadır (s. 141-144). Bu mektuplar ayrıca Arapça olarak *Feridun Bey Münşeâtı* (s. 118-119) ve Osmanlıca transkripsiyonu, Hoca Saadettin Efendi, *Münşeât ve Mükâtabât-ı Sultaniye*, nr. 13435, varak 103a-117a'da mevcuttur. Tarihçi Arabşah, *Acâibu'l Makdûr* adlı eserinde bu Ara a mektupların bir kısmını, kendi yorumlarıyla birlikte karışık olarak aktarmıştır. (s. 288-294)
53 Ve iyyâkum muhâlfete emrinâ, fe-tahille aleykum dâiretül kahrinâ.
54 Yezdî, *Zafernâme*, s. 339; Handemir, *Habibü's-siyer*, c. I, s. 274.

"Şimdi sen fuzullük ediyor, haddinden büyük sözler söylüyorsun, hem yoktan başına işler çıkarmak istiyorsun, zorla belayı davet ediyorsun, akıbet ve selâmetinin kadr ü kıymetini bilmiyorsun, aklınla hareket et, belayı üzerine davet etme" sözleriyle tamamladığını yazmaktadır.[55] Timur'un mektubu ile ilgili olarak Arabşah'ın söyledikleri de yukarıda aktarılanlarla uyum içerisindedir.[56]

Timur'un bu tepeden bakan ve buyruklar veren tehditkâr mektubunun Niğbolu fatihi Yıldırım Bayezid tarafından hazmedilmesi hiç kolay değildi. Nitekim Osmanlı tarihlerinde Bayezid'in Timur'un elçilerini neredeyse öldürtecek derecede şiddetli bir tepki verdiği aktarılmaktadır.[57] Neyse ki o sırada divanda bulunan "Emîr Sultan" lâkaplı Muhammed Buharî ve Seyyid Muhammed Fenarî, Bayezid'i bu kararından vaz geçirmeyi başarmışlardır.[58]

Yıldırım Bayezid'in cevabî mektubu beklenmedik derecede sertti ve Timur'a yönelik çok ağır ifadeler bulundurmaktaydı. "Ey kudurmuş köpek Timur, şunu bil ki lanetli tekfurdan daha kâfirsin"[59] hitabıyla başlayan mektupta Osmanlı sultanlarının ve askerlerinin Timur'un yendiği ülkelerin sultanlarına ve askerlerine benzemediği belirtilmekte, dolayısıyla Timur'un tehditlerinin boş olduğu vurgulanmaktadır. Bayezid, ayrıca, Timur'un Müslüman ülkelerde katliamlar yaptığını, buna karşın kendisinin ve askerlerinin gaza ile müjdelendiğini söylemektedir. Mektubunun sonunda Bayezid, "kim er meydanından kaçarsa onun karısı üç talâkla boş olsun"[60] ifadesiyle Timur'a meydan okumaktadır.

Timurlu tarihçiler Bayezid'in mektubunun mağrur ve haşin ifadelerle dolu olduğunu belirttikten sonra "Timur'la savaşmayı istiyordum. Eğer o benim üzerime gelmezse ben ona karşı Tebriz ve Sultaniye'ye gideceğim" şeklindeki sözlerini nakletmekle yetinmişlerdir.[61] Osmanlı tarihçilerine göre Bayezid'in mektubunun bu denli ağır olmasının nedeni, Timur'un gönderdiği mektuptaki yüksekten bakan ve emir veren tavırdır. Tarihçi Kemâl bu durumu nazım olarak çok güzel ifade etmektedir:

---

55 Şâmî, *Zafernâme*, s. 260-261.
56 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 288.
57 "Hattâ elçilerinin katlini fermân-ı şerifleri hadis oldu" (Gelibolulu Mustafa Ali, *Kitabü't-tarih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 141); "Padişah, elçileri öldürtmek uygun bir tutum olmadığı için, kızgınlığını gizlemek ve gazabını göstermek zorunda kalmış idi" (Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevâ h*, c. I, s. 232); "Ki kasd itti burnın kulağın kese / Bile gelenlerün komaya asa / Girürler orada begler araya / Komazlar Şah bunları taraya". (Sanca Kemâl, *Selâtinnâme*, s. 92)
58 Gelibolulu Mustafa Ali, *Kitabü't-tarih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 141.
59 İlem eyyühe'l-kelbü'lakûru'l mevsum bi't-Timûr. Fe-hüve ekferu mine'l-meliki't-Tekfur.
60 "Va'lem enne men be'aşe hâze'l-kelâm ilâ bilâdine'inbi'âşen ve in lem te'ti ve zevcâtüke tavâliku selâsen". Tarihçi Mükremin Halil Yinanç, Bayezid'in bu kadar ağır sözler kullanmas nın mümkün olmadığı noktasından hareketle, söz konusu mektupların Arabşah'ın kitabındaki ifadelere göre Osmanlı münşeatçıları tarafından dizayn edildiğini ileri sürmektedir. Gerçekten bu mektupların orijinal metinleri yoktur. Fakat Gelibolulu Mustafa Ali "(Timur) Bu mektubu gönderdi ki, nüshası mevcûd olmağın ayniyle inşâ kılındı. Ve kezâlik Bayezid Hân kıbelinden dahi bugüne dürüst hitâblarla cevâb yazıldı. Ânın dahi aynen nakl olunmak münâsib görüldi" sözleriyle kitabına koyduğu her iki mektubun da asıllarına uy un olarak inşa edildiklerini belirtmektedir. (Gelibolulu Ali, *Kitabü't-tarih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 141)
61 Yezdî, *Zafernâme*, s. 339; Şâmî, *Zafernâme*, s. 261.

Bu sözlere Şehinşah eyledi gûş
Gazabdan ol arada eyledi cûş,
Teninde ne kadar kıl var seraser
Delip çıkdı tonını sanki hançer...
Ki olmaz gönli şâhun bunda sâkin
Ki dutdı Temür'e şâh key pür-kîn.[62]

Eldeki bazı veriler, Bayezid'in Timur'la ilgili önyargılarının söz konusu mektuptan çok daha önce şekillenmiş olduğunu göstermektedir. Timur'un Azerbaycan'a geldiğini bildirerek kendisinden yardım isteyen Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'a 1395'te yazdığı cevabi mektupta Bayezid, Kudurmuş Köpek Timur'la savaşmak üzere bütün Rum (Osmanlı) komutanlarına emir verdiğini vurgulamakta ve ona karşı savaşın gaza yapmakla eşdeğer olduğunu söylemektedir.[63] Benzer şekilde Celayirli Sultan Ahmed'in H.798 tarihinde Umdetülkâbir Velazim Avazşah Bey[64] isimli bir elçiyle gönderdiği ve kendisinin Bağdat'tan ayrılarak Malatya taraflarına gelmek istediği şeklindeki mektuba karşı Bayezid'in cevabında şu satırlar vardır:

Timur'un bu tarafa yaklaştığını haber aldığımda İstanbul Tekfuruna sefer yapmak üzereydim. Bu gelişme üzerine Tekfurun barış teklifini kabul ettim ve din âlimleri tarafından kâfirden daha kötü olarak kabul edilen Timur'u defetmek için Tokat'a geldim.[65]

Bütün bu verilere dayanarak, Bayezid'in, Timur'u kudurmuş köpek olarak tanımlamasının, onu bir kâfir olarak nitelemesinin ve onunla savaşmayı gaza olarak kabul etmesinin Timur'la karşılaşmadan çok önce şekillenmiş bir algıdan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bir diğer deyişle Bayezid'in Timur'la savaşmak konusundaki kararı, yalnızca Timur'un ona yazdığı mektupta kullandığı ifadeler nedeniyle ortaya çıkmış değildir. Nitekim Anonim Osmanlı tarihleri bu durumu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

Timur Han ne kadar ilçiyile âdemler ve nâmeyile haber göndürdi, ta'zim ile ve sulh yüzinden. 'Oğlum Yıldırım Han' diye izzetler iderdi. Amma Yıldırım Han ne kadar âdem ve nâme göndürse 'Leng Timur'[66] diyü horlık suretiyile göndürürlerdi. Ve hem 'kahbenin erisin, eğer gelüp benüm ile buluşup ceng itmezisen ben dahi varmazisem avratum dahi boş olsun' dirdi. 'Gel uğraşalım, devlet kimünse ola' didi.[67] Timur Hanı gözine göstermezdi, horlardı. Tevekkül olmayıp mağrurlık iderdi.[68]

62 "Bu sözlere Şehinşah kulak verdi / o sırada gazaptan kanı kaynadı / Teninde ne kadar kıl var seraser / Elbisesinden çıktılar sanki bir hançer /... Ki olmaz gönlü Şah'ın bu konuda sakin / Ki tuttu Timur'a Şah o zaman çok kin" (Sanca Kemâl, *Selâtinnâme*, s. 92)
63 Kara Yusuf'un mektubu ve cevabı için bkz. Feridun Bey, *Münşeâtü's-selatin*, c. I, s. 116-117
64 Sasani Han Melik, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Vezir*, s. 176.
65 Ahmed Celayir'in mektubu ve Bayezid'in cevabı için bkz. Feridun Bey, *Münşeâtü's- selatin*, c. I, s. 122-123.
66 Topal Timur
67 Anonim, *Tevârih-i Âli Osman* (Giese Neşrî), s. 38.
68 *Anonim Osmanlı Kroniği*, s. 42.

Tarihçi Arabşah, Bayezid'in hakaret dolu mektubunu alan Timur'un "Bu ahmak Osmanoğlu çıldırmış!" dediğini, özellikle kadınlarla ilgili kısımdan sonra mektubu okutmayı bıraktırdığını söylemektedir.[69] Timurlu tarihçi Şâmî "Bu münasebetsiz cevabı Emîr Timur'a tebliğ ettikleri vakit hiddet ve gayret ateşi feveran etti, ordusunu tazim ile külliyetli askerle Rûm memleketlerine doğru yola çıktı" diyerek Timur'un Anadolu seferini başlatışını aktarmaktadır.[70]

İlk darbe: Sivas ve Malatya

Timur'un Anadolu'daki ilk hedefi, geçmişte Eretna Beyliği'nin, ardından Kadı Burhaneddin Devleti'nin başkentliğini yapmış ve 1389 yılında Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katılmış olan Sivas şehriydi. Şehir, Akdeniz kıyılarındaki Ayas'dan Tebriz'e uzanan kervan yolunun ortasında yer almaktaydı. Suriye ve Basra bölgesinden gelip Altın Ordu şehirlerine, Kırım'a ve Kefe'ye gitmek isteyen tüccarlar için bir kavşak noktasıydı. Batıya doğru Tokat ve Amasya üzerinden geçen kervan yolu da Osmanlıların başkenti Bursa'ya uzanmaktaydı. Bu stratejik konumu yüzünden Sivas, 14. Yüzyıl başlarında, İtalyan tüccarlarının uğrak noktası haline gelmiş ve Cenova Cumhuriyeti, Sivas'ta bir konsolosluk açmıştı.1343 yılında Altın Ordu hanı Câni Beg'in Cenovalı ve Venedikli tacirleri Kırım'dan çıkarmasıyla başlayan krizde Sivas hâkimi Eretna'nın İtalyan Cumhuriyetleri ile Altın Ordu arasında arabuluculuk yapması, şehrin ticari ve siyasi bir merkez olma özelliğini daha da artırmıştı.[71]

Kadı Burhaneddin'in ölümünden sonra Sivas'ı Osmanlı topraklarına katan Bayezid, büyük oğlu Süleyman'ı şehre vali olarak bırakmıştı. Timur Erzurum'a geldiğinde Erzincan hâkimi Mutahharten ve onunla bir süredir yakın dost olmuş olan Akkoyunlu Karayülük Osman Bey, askerleriyle birlikte gelip Timurlu ordusuna katıldılar. Akkoyunlu tarihçi Tihrânî, Karayülük Osman'ın Timur saflarına katılma nedenini Sultan Bayezid'in Akkoyunluların hâkim olduğu bölgelerden haraç toplanılıp kendisine gönderilmesini istemesine bağlamaktadır.[72] Emîr Mutahharten ve Karayülük Osman Bey'in askerleriyle birlikte Timurlu ordusuna Avnik'te katıldıklarını, Timur'un onlara hil'at giydirip suyurgal verdiğini aktaran yazar, daha sonra bu ikilinin kaçerçi, yani kılavuz olarak Timur'u Sivas'a götürdüklerini aktarmaktadır.[73] Bu arada, Timurlu ordusunun geldiğini haber alan Şehzâde Süleyman, Sivas'ın savunmasını Malkoçoğlu Mustafa Bey'e bırakarak şehirden ayrılmıştı. Durumun ciddiyetinin farkına varan Bayezid, Anadolu Beylerbeyi Timurtaş Paşa komutanlığında bir askeri kuvveti Sivas'a gönderdi. Bu gelişmeyi anında öğrenen Timur'un önde gelen

69 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 294-295.
70 Şâmî, *Zafernâme*, s. 261.
71 Zachariadou, *Trebizond and the Turks*, III, s. 356.
72 Tihrânî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 413.
73 Tihrânî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 413-414.

emîrleri komutasında gönderdiği askeri birlikler, Osmanlı kuvvetleriyle Kayseri'de bir çatışmaya girdiler ve onları ağır bir yenilgiye uğrattılar.[74] Bu noktada Yıldırım Bayezid'in neden bizzat kendisinin Timur'a karşı çıkmadığı, Anadolu Beylerbeyi komutasında bir askeri kuvvet göndermekle yetindiği sorusu akla gelmektedir. Bunun muhtemel cevapları Timur hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması, Timurlu ordusunun savaş yeteneğini küçük çaplı bir ön çatışma ile sınama isteği veya basitçe yenilme korkusu olabilir. Bir diğer makul açıklama da Timurlu tarihçi Mirhond'dan gelmektedir. Bu tarihçiye göre Timurlu ordusu Sivas'a doğru gelirken şehirde Sivas'ta bulunan Mehmed Çelebi ve Timurtaş Paşa komutasındaki Osmanlı öncü birlikleri Sivas'tan çekildiler. Ajanları vasıtasıyla bunu haber alan Timur emîrleri yönetimindeki bir orduyu bu Osmanlı birliklerinin ardından gönderdi. Timurlu birlikleri Mehmed Çelebi ve Timurtaş komutasındaki Osmanlı kuvvetlerini Kayseri önlerinde yakalayarak ağır bir mağlubiyete uğrattılar.[75]

Gerekçesi ne olursa olsun, Timur'a cevabî mektubunda, eğer o gelmezse kendisinin Sultaniye'ye veya Tebriz'e geleceği şeklindeki sözlerle meydan okuyan Osmanlı sultanının bu davranışı, rakiplerini iyi değerlendirmesiyle tanınan Timur'un Bayezid'le ilgili kaygılarını büyük ölçüde gidermiş olmalıdır. Zaten, Sivas, Malatya gibi Osmanlı şehirlerini zapt ettikten sonra, arkasından Osmanlı ordusunun sıkıştırma riski varken Memlûklerle savaşmak için hiç çekinmeden Suriye'ye inmesi ve 1402'de, neredeyse üç yıldır sürekli savaşmakta olan hayli yorgun bir orduyla Osmanlılarla savaşma kararını verebilmesi, söz konusu değerlendirme sonucu gerçekleşmiştir.

Müstahkem bir kalesi olan Sivas'ın düşmesi yaklaşık 18 gün sürdü. Timurlu tarihçi Şâmî'nin deyişiyle Malkoçoğlu Mustafa Bey komutasındaki askerler "çok merdane muharebe ederek" direnmişlerdi. Bu dönemde Sivas halkının da direnişe katkı sağladığı görülmektedir. *Anonim Osmanlı Tarihi* halkın "Ola diriz, ol vakite değin bizüm pâdişâhımız gelmeye mi?" diyerek Sultan Bayezid'in gelişini beklediklerini aktarmaktadır.[76] Direnişin gücü Timur'u bir hayli kızdırmıştı. Kazılan tünellerin göçürtülmesiyle surların yıkılması ümitleri kırdı ve şehir teslim olmak zorunda kaldı. Ge-

74 Yezdî, Osmanlı kuvve lerinin "Güreşçi" lâkaplı Osmanlı şehzâdesi arafından idare edildiğini yazar. (*Zafernâme*, s. 342). Osmanlı arihçisi İbn Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman'da Timur'un Sivas'a yürümesinin arifesinde Bayezid'in büyük oğlu Er uğrul'un hayatını kaybe tiğini yazmakta, fakat olayın nasıl geliştiği konusunda ayrıntı vermemek edir. (s. 375) Bir başka yerde de Sul an Yıldırım Bayezid'e mal edilen ve "Çal bire, çubân çal! / Ne cânun yandı ne cigerün yakıldı? / Ertuğrul gibi oğlun mı öldi / Sivâs gibi şehrün mi yıkıldı" (s. 385) şeklinde halk arasında yayılan söylentiye yer verir. Bizanslı arihçi Chalkokondyles ise Ertuğrul'un Sivas' a olduğu, Timur'a esir düştüğü ve günlerce at arkasında sürüklendik en sonra öldürüldüğü gibi temelsiz bir iddiayı gündeme getirmektedir (*Historiarum Demonstrationes*, s. 309-301). Chalkokondyles'i kaynak olarak kullanan Batılı arihçiler de bu uydurma anlatıyı kullanmaya devam edeceklerdir.

75 Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 317.

76 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşrî, s. 39; Benzer bir değerlendirme Na anzi de vardır ve Timurlu tarihçi Sivas halkının kalenin sağlamlığına ve Yıldırım Bayezid'in her şekilde imdada yetişeceği yönündeki inançlarına dayanarak güçlü bir direnç gösterdiklerini yazmak adır. (*Müntahab'üt Tevârih*, s.166)

rek ciddi direnişle karşılaşması ve gerekse diğer şehirlere gözdağı vermek istemesi nedeniyle Timur'un Sivas işgalinde çok acımasız davrandığı görülmektedir. Sayıları yaklaşık dört bin civarında olan muhafızların tümü açılan kuyulara canlı olarak atılıp üzerleri toprakla örtülmüştür.[77] *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* bu olayı "Heman Timur Han buyurdı kim, kuyu kazdılar, dahi bu hisarda olan ademleri kuyuya koydılar, üzerine toprak yıkdılar. Cümlesi toprak altında helâk oldılar"[78] sözleriyle anlatmaktadır. Halkın Müslüman kesiminden mal-ı emân alınmış, Müslüman olmayanlar ise esir edilmişlerdi.[79] Timur ayrıca "kalenin yıkılarak yerle bir edilmesi" emrini vermişti. Kale komutanı Malkoçoğlu Mustafa ise gördüklerini Bayezid'e anlatması için sağ bırakılacaktı.

Sivas'tan sonra Timurlu ordusunun hedefinde Elbistan ve Malatya vardı. Şehzâde Şahruh, savaş sırasında Timurlu ordusundan at ve erzak çalan Dulkadırlı Türkmenlerin bölgesi Elbistan üzerine gönderildi. Fakat Şahruh oraya ulaşıncaya kadar Türkmenler çoktan dağlara kaçmışlardı. Malatya'da Osmanlılarca tayin edilen şehir hâkimi, Sivas valisi Malkoçoğlu Mustafa Bey'in oğluydu. Timurlu tarihçilerin deyimiyle çok basiretsiz olan bu şahıs, Timur'un teslim olması yönündeki isteğini ileten elçiyi hapsetmiş ve böylece çok büyük bir hata yapmıştı. Timur'un Malatya üzerine yürümesiyle birlikte şehri terk ederek kaçacaktı. Malatya'da da Müslümanlardan mal-ı emân alınması, gayrimüslimlerin esir edilmesi şeklindeki uygulama tekrarlandı. Bu arada Timurlu ordusunun bir kısmı Malatya'dan ileri giderek Kâhta'ya ulaşmış ve bölgeyi yağmalamıştı. Malatya'da kalan Timur ise şehrin yönetimini Karayülük Osman Bey'e bıraktı. Diğer taraftan, Sivas'ın zaptı sırasında, Sultan Ahmed Celayir ile Kara Yusuf'un Osmanlılara sığınmak üzere yolda oldukları haberleri gelmişti. Timur'un bu ikiliyi yok etmek için gönderdiği birlikler ancak Ahmed Celayir'in ailesini ve yüklerini taşıyan konvoyu yakalayabilmiş, ablası, eşi ve kızını esir etmişlerdi.[80] Bayezid ise kendisine sığınan her iki kaçağı da törenlerle kucaklamış, Sultan Ahmed'e Kütahya'nın, Kara Yusuf'a ise Akşehir bölgesinin gelirlerini bağışlamıştı.[81]

---

77 Yezdî, kale muhafızlarının çoğunun Ermeni olduğunu, bu nedenle siyaseten diri diri gömüldüklerini yazmaktadır. (s. 343) Buna karşın Şâmî, halkın çoğunluğunun Ermeni olduğunu söyler. (s. 262). Ermeni Tarihçi Metsobets'in Timurlular tarihiyle ilgili kitabının Sivas'a ayrılan bölümünde Ermeni muhafızlardan hiç söz edilmemek edir (*History of Tamerlane and his successors*, s. 52). Muhafızların gerçekten Ermeni olması durumunda Me sobets'in söz konusu olayı gürültülü bir şekilde aktarması beklenirdi. Ayrıca Osmanlılara ait bir kalenin muhafızlarının Ermeni olması pek akla yakın gelmemektedir. Yezdî bu iddiasıyla Timur'un arihe geçen bu acımasız uygulamasını din eksenli olarak meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

78 İbn Kemal, Malkoçoğlu'nun Sultan Bayezid'e Timur ve ordusu hakkında bilgi verdiğini, buna karşın sultanın "Ol Aksak seni korkutmış" dediğini yazmaktadır (*Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 383)

79 Bizanslı arihçi Chalkokondyles'in Sivas' aki bütün kadın ve çocukların bir meydana toplandıktan sonra Timurlu süvariler tarafından ezilmek suretiyle öldürüldükleri şeklindeki yalanı Avrupalı arihçiler tarafından alınmış, bazen yetim çocuklar, bazen bakire kızlar ve bazen de kadınlar şeklinde değiştirilerek kullanılmıştır. (*Historiarum Demonstrationes*, s. 309)

80 Yezdî, *Zafernâme*, s. 343

81 Şerefüddin Bitlisî, *Şerefnâme*, c. II, Kısım 1, s. 433-434. Timurlu tarihçi Mirhond, Sultan Ahmed'in Bursa'da ağırlandıktan sonra kendisine tahsis edilen Kütahya şehrine, Kara Yusuf'un da Akşehir'e gidip yerleştiklerini yazmak adır. (*Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 312)

Sivas'ın düşmesinden üç gün sonra, 30 Ağustos 1400 tarihinde, Yıldırım Bayezid'in elçileri Kahire'deydi. Memlûk tarihçisi Şuhbe, gelen elçinin bir Osmanlı veziri olduğunu söylemektedir.[82] Osmanlı elçisi Timur'a karşı ittifak teklifi ile gelmişti. Tagrıberdî, Bayezid'in mektubunda "söz birliği edilmesi, İslam'ın ve Müslümanların selameti için azgın Timurlenk'e karşı mücadelede yardım edilmesi" gibi konulara değindiğini aktarmaktadır.[83] Fakat Memlûk yöneticileri, daha bir yıl önce, Sultan Berkuk'un ölümünün hemen ardından Osmanlı ordusunun Malatya ve Elbistan gibi şehirleri işgal etmesinin acısını henüz unutmamışlardı. Bayezid'e çok sert bir cevabi mektup yazılarak elçiler geri gönderildi.[84] Diğer taraftan Timur, Bayezid'den ciddi bir direniş görmemiş olmanın rahatlığı içerisinde Memlûk coğrafyasına yönelik seferini başlatmak üzereydi.

Sultan Bayezid'in yanlış politikaları

Timur'un Sivas ve Malatya'yı alması, üzerine gönderilen Anadolu Beylerbeyi komutasındaki askeri kuvvetleri dağıtması, Osmanlılar açısından tam bir şok olmuştu. Sultan Yıldırım Bayezid, Timur'un Malatya'dan sonra Anadolu içlerine yönelmesi ihtimaline karşı hızla Kayseri bölgesine gelmiş ve burada rakibini beklemeye başlamıştı. Bölgedeki tüm siyasi güçlerin beklentisi, Timur'un Osmanoğlu'na yönelik seferini devam ettireceği yönündeydi. Fakat Timur beklenmeyeni yaptı ve Suriye'ye yöneldi.

Timur, Osmanlı'nın iki büyük şehrini ele geçirip Yıldırım Bayezid'le çatışmanın eşiğine gelmişken neden yönünü değiştirdi ve Memlûk coğrafyasına yöneldi? Bu soruya, konuyla ilgilenen günümüz tarihçilerinin hemen hepsi "Anadolu'da Osmanlı Devleti gibi güçlü bir rakiple mücadele ederken Memlûk ordusunun arkadan kendisini kıskaca almasından korktu. Bu nedenle önce Memlûkleri devreden çıkarmak istedi" mealinde ve kanaatimizce kesinlikle yanlış olan bir açıklama yapmaktadırlar.[85] Çünkü bu yorum, ancak Berkuk gibi savaşçı liderlik yeteneklerine sahip bir Memlûk sultanı olması durumunda doğru olabilirdi.[86]

Çocuk yaştaki Sultan Ferec'in etrafındaki kendi aralarında iktidar mücadelesi yapan naiplerce yönetilmeye çalışılan bir ülkenin Timur gibi bir güçlü rakibe karşı böylesi bir strateji uygulama şansı hiç yoktu.[87] Ayrıca Berkuk'un

82 İbn Kadı Şuhbe, *Tarih-i İbn Kadı Şuhbe*, c. IV, s. 149.
83 Tagrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, s. 329.
84 Makrîzî, *Kitâb es-Sülûk*, c.III, s. 1027. İbni Tagrıberdî'ye göre Memlûk emîrle i "Şimdi dostumuz oldu. Hâlbuki üstadımız Melik Zahir Berkuk öldüğünde üzerimize yürümüş Malatya'yı elimizden yolup almıştı. O bizim dostumuz falan değil. O kendi ülkesini savunsun, biz kendi ülkemizi ve halkımızı savunuruz" demişlerdi. (*en-Nücûmü'z-Zâhire*, s. 329)
85 Osmanlı tarihçilerinden Hoca Sadettin Efendi, Yıldırım Han'ın büyük şöhretinden işkil enip çekinen Timur'un Mısır o dusunu arkasında bırakmak istemediğini söyleyerek elçilerini hapseden Memlûk sultanından öç a mak için Mısır'a yöneldiğini söylemektedir. (*Tâcü't-Tevârih*, s. 237)
86 Timur'un 1393 yılı Bağdat seferi sonrasında Memlûk topraklarına yönelmesi ihtimali üzerine Sultan Berkuk aktif ve kararlı bir l derlik örneği göstermiş, ordusuyla hemen Şam'a gelmiş ve savaş hazırlıklarını başlatmıştı. (İbni Ta rıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, s. 308)
87 Ferec'in tahta geçmesiyle birlikte başlayan bu iktida savaşı ve ortaya çıkan yönetim boşluğu Memlûk tarihçilerin hemen hepsinin eserlerinde konu edilmiştir. İbni Tagrıberdî "Mısır o dusu büyük bir orduydu, ama başlarındaki hükümda çocuk yaştaydı ve çevresinde savaş tecrübesi olan komutanlar yoktu" şeklindeki sözleriyle durumu çok açık o arak ortaya koymaktadır. (*en-Nücûmu'z-Zâhire*, s. 329)

ölümünden sonra Bayezid'in Malatya ve Elbistan gibi Memlûk şehirlerini ele geçirmesi Memlûk yönetiminde büyük bir kızgınlık ve hayal kırıklığına yol açmıştı. Nitekim Sivas'ın Timur tarafından zaptından üç gün sonra Timur'a karşı "Osmanlı-Memlûk ittifakı kurulması" teklifiyle Kahire'ye gelen Bayezid'in elçileri "Osmanoğlu'na güvenilmediği ve her ülkenin kendisini savunması gerektiği" şeklinde sert bir cevapla geri gönderilmişlerdi.[88] Bütün bu gelişmeleri çok yakından takip eden Timur, Anadolu'ya yöneldiği takdirde Memlûk ordusunun arkasından gelmeyeceğini çok iyi bilmekteydi.

Günümüz tarihçilerinin söz konusu yorumlarının yanlış olmasının ana nedeni "Osmanlı ile savaşırken Memlûklerce kıskaca alınma tehlikesini" tek yönlü olarak düşünmeleridir. Aslında, o günün koşullarında bunun tam aksi, yani Memlûklerle savaşırken Yıldırım Bayezid tarafından kıskaca alınma riski çok daha fazlaydı ve daha tehlikeliydi. Bir diğer deyişle, Timur'un, gururu incinmiş Niğbolu fatihi Yıldırım Bayezid ile güçlü Osmanlı ordusunu arkasında bırakarak Memlûklerle savaş başlatması çok doğru bir yaklaşım gibi görünmemektedir. Timur gibi bir askeri strateji dehasının bunu görmemiş olduğu düşünülemez. Memlûklerin arkasından bastıramayacağını çok iyi bilen Timur'dan beklenen davranış, Anadolu'ya doğru seferini devam ettirmesiydi. Bütün bunlara rağmen Timur, niçin arkasında güçlü ve kızgın bir Osmanlı gücünü bırakarak rahatça Memlûk Devleti'ne yönelmiştir?

Kanaatimizce bu sorunun üç boyutlu bir cevabı vardır. Öncelikle Timurlu tarihçilerin eserleri dikkatli bir şekilde incelenir ve satır araları okunursa, Timur'un, söz konusu dönemde, Yıldırım'la çatışmak ve Anadolu'yu işgal etmek gibi kesinleşmiş bir plânının olmadığı görülecektir. Timur, aynen mirasçısı olduğunu iddia ettiği İlhanlılar gibi, Sivas ve çevresini ele geçirmiş, Kayseri bölgesinde bir Osmanlı ordusunu yenmiş ve Anadolu'ya yönelik ilerlemesini durdurmuştur. İlhanlılar da 1243'te Kösedağ Savaşı'ndan sonra Sivas, Erzincan, Kayseri gibi şehirleri ele geçirmiş ve fiziki ilerlemelerini orada sınırlandırarak Anadolu Selçuklularının tâbi bir devlet olarak varlığını sürdürmesine izin vermişlerdi. Nitekim Osmanlı tarihçisi Hoca Sadettin Efendi'nin "Sivas'ın yıkılıp yakılması, Malatya'nın ele geçirilmesiyle devletin temeli olan padişahı (Bayezid) yeterince uyarmış olduğunu düşünmekteydi. Böylece onun (Timur'un) kızgın demire dönen hiddeti tavsamış, barış yoluna içtenlikle istekli olmuş ve Rûm ülkesine yürümekten dizginlerini çekip öcünü almak üzere Mısır'dan yana yönelmişti"[89] şeklindeki sözleri bu düşünceyi doğrular niteliktedir. Dolayısıyla Timur, Bayezid'in o gün ortaya çıkan dengeleri bozmaması durumunda Anadolu'ya girmeyi düşünmemekteydi.

Timur'un Memlûk coğrafyasına yönelmesi ise günümüz tarihçilerinin büyük bir kısmının zannettiği gibi, Bayezid'le yapacağı mücadele önce-

88 Makrizî, *Kitâb es-Sülûk*, c.III, s. 1027; İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, s. 329.
89 Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c. I, s. 237.

sinde Memlûkleri devre dışı bırakmak kaygısından kaynaklanmamaktaydı. Memlûklerle savaşının asıl nedenini Timur'un İslam dünyasının bir numaralı gücü olma stratejisinde aramak gerekmektedir.1300'lerin ikinci yarısında Memlûkler, gerek kontrol ettikleri coğrafyanın genişliği ve gerekse İslam Halifeliğini barındırmaları nedeniyle, tartışmasız bir şekilde İslam dünyasının lider ülkesi konumundaydılar. Söz konusu dönemde Osmanlılar henüz yeni büyümeye başlayan İslami bir güçtü. Nitekim Yıldırım Bayezid'in "Sultan" unvanını kullanabilmek için Memlûk sultanından ve İslam Halifesinden onay istemesi bu durumu açık olarak ortaya koymaktadır.[90] Dolayısıyla Timur, İslam dünyasının lider gücü olduğunu kanıtlayabilmesinin yolunun Memlûkleri yenmekten geçtiğini çok iyi bilmekteydi. Amacı Memlûk coğrafyasını işgal edip topraklarını imparatorluğuna katmak değil, sadece onları yenmek ve daha üstün bir güç olduğunu dünyaya göstermekti. Nitekim savaş meydanından kaçan Ferec'i ve Memlûk ordusunu takip etmemesi, işgal ettiği Suriye şehirlerinin hiçbirisine yönetici tayin etmeksizin, sadece yağmalama yaparak çıkıp gitmesi bu düşüncemizi doğrulamaktadır.

Üçüncü noktaya, yani Timur'un arkasında güçlü bir rakip olan Yıldırım Bayezid'i bırakarak Suriye'ye yönelmek gibi stratejik bir riski nasıl göze aldığına gelince, bu sorunun cevabını da Timur'un rakiplerini değerlendirme ve onların karşı hamlelerini öngörebilme yeteneğinde aramak gerekmektedir. Timur, Sivas ve Malatya işgalleri sırasında Yıldırım Bayezid'i denemiş, ordusunu toplamış olmasına rağmen üzerine Anadolu Beylerbeyi komutanlığında küçük bir askeri kuvvet göndermekle yetinen Osmanlı sultanının kendisine karşı çıkabilecek bir kararlılığa sahip olmadığına inanmıştı. 1392 yılı temmuzunda Çorum sahrasındaki Kırkdilim kalesi önlerinde Şehzâde Ertuğrul komutasındaki büyük bir Osmanlı ordusunu yenen ve şehzâdeyi öldüren Kadı Burhaneddin'in üzerine bile kararlılıkla yürüyemeyen bir Yıldırım Bayezid'in, kendisi Anadolu içlerine yürümedikçe, bir savaşa girişmeyeceğini anlamıştı.[91] Nitekim Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde'nin Timur'un Sivas'ı ele geçirmeden önceki döneme ait anlatısı bu öngörüyü doğrular niteliktedir. Aşıkpaşazâde, Timurlu elçisi Osmanlı başkentinden ayrıldıktan hemen sonra Bayezid'in "Tez yarağ edün kim Temürün üzerine giderin, Anı vilayetinden beri çıkarmağın" diyerek Timur'un üzerine yürümek istediğini, buna karşın Vezir Ali Paşa'nın "Devletlü Sultanum! Ne hacet kim leşkerümüze hâcet çekdürevüz? Koyalum gelsün. Vilâyete girsün. Şöyle kıralum anları kim kendü vilâyatlerine

90 İbnü'l Furat Osmanlı başkentine gönderilen elçi Hasan Kacaki'ye dayanarak, Sultan Yıldırım Bayezid'in tahta çıktıktan sonra Berkuk tarafından gönderilen hilatı giydiğini, kılıcı kuşandığını ve Memlûk sultanının hizmetkârı olarak her emrini yerine getireceği konusunda güvence verdiğini söylemektedir (*Tarihü'd-düvel ve'l-mülûk*, c. IX, s. 339). Dönemin siyasi geleneklerinde gönderilen hil'atın giyilmesi ve kılıcın kuşanılması, bunları gönderen gücün üstünlüğünün kabulü anlamına gelmekteydi.

91 Osmanlı tarihlerinin genellikle görmezden geldiği bu savaşı Esterâbâdî ayrıntılı olarak anlatmaktadır (*Bezm-u Rezm*, s. 372-376). Esterâbadî, Osmanlı ordusunu yöneten şahsın adı yerine 'Osmanoğlu' deyimini kullanmaktadır. Osmanlı tarihçisi Uzunçarşılı bu şahsın Şehzâde Ertuğrul olduğunu belirtmektedir. (*Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 2

habarlarun yine biz göndürelüm" diyerek bir savunma savaşını önerdiğini, diğer vezirlerin ve beylerin de bu fikri desteklediklerini yazmaktadır.[92] Osmanlı sultanının bir saldırı savaşı yapmayarak, Niğbolu'dakine benzer şekilde, düşman ordusunun üzerine gelmesini bekleme stratejisi, Sivas'ın işgalinden sonra da değişmemiştir. *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Timur'un olayları anlatması için sağ bıraktığı Sivas kumandanı Malkoç Bey ile Sultan Yıldırım Bayezid'in görüşmelerini şöyle aktarmaktadır:

> Yıldırım Han eydür: 'Ma'lûm oldı ki ol Tatar seni korkutmuş' didi. Malkoç Beg gördi kim... Yıldırım Han Timur'a varacak. Begleri çok didiler kim 'gel varmayalum' didiler. 'Ol vakit giri döne ardın basalum, yad çeridür, biraz yıpransunlar' didi... Timur Sivas şehrini aldı, kal'ayı yıkdı, andan geçüp Şam tarafına yürüdi. Çünkim Yıldırım Han Timur'un Şam'a gitdüğini işitdi, leşker değşürüp varsa gerekdi, karâr idüp oturdı.[93]

Görüldüğü gibi anonim Osmanlı tarihçisi bile Timur'un Sivas şehrini alıp kaleyi yıktırdığı dönemde Osmanlı sultanının asker toplayıp üzerine gitmesi gerektiği halde, onun Şam'a gittiğini işitmesi üzerine karar edip beklemede kaldığını yazmaktadır.

Bütün bu gelişmeleri çok yakından izleyen Timur, Memlûklerle savaşırken Bayezid'in üzerine gelmeyeceğini anlamış durumdaydı. Timurlu tarihçi Yezdî'nin Timur için "Rum serhaddini ele geçirmiş, ancak Yıldırım Bayezid hiçbir karşılık vermemiş, Sahipkıran da Rum topraklarından Şam ve Mısır'a doğru hareket etmişti" şeklindeki sözleri yukarıda yaptığımız değerlendirmeyi destekler niteliktedir.[94] Bu gelişme bir diğer Timurlu tarihçi Mirhond tarafından da "Geçmişteki düşmanca davranışlarına rağmen Türk sultanının Sivas ve Malatya'nın ele geçirilmesi sırasında engelleyici hiçbir girişimde bulunmaması üzerine Timur dikkatini Mısır sultanı üzerine çevirdi" mealindeki bir değerlendirmeyle aktarılmaktadır.[95] Sonuç olarak Timur, Şam'a yöneldiğinde, Bayezid, büyük bir ordu toplamış olmasına rağmen, Osmanlı tarihçisinin sözleriyle "karar idüp oturacak", bir diğer deyişle, Timur'un beklentisine uygun bir şekilde davranacaktır.[96]

İki hükümdar arasında yeni yazışmalar

Timur'un Suriye'ye yöneldiği dönemde Osmanlı sultanı ile yazışmaya devam ettiği görülmektedir. Sivas ve Malatya'yı ele geçirdikten sonra Bayezid'e gönderdiği mektup, bir anlamda Bayezid'in gönderdiği ağır ifadelerle dolu ilk mektuba cevap niteliği taşımaktadır. Timur, muhtemelen

92 Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 143.
93 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (Giese Neşri), s. 40.
94 Yezdî, *Zafernâme*, s. 345.
95 Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 321.
96 Venedik senatosunun 12 Ekim 1400 tarihli toplantısında Bayezid'in, Timur'a karşı Balkanlar'daki vassal prensliklerden de asker istemek suretiyle büyük bir ordu hazırladığı konusu görüşülmüş, bu gelişmenin Ege Denizi'nde bulunan Venedik kolonileri üzerindeki Osmanlı baskısını azaltması nedeniyle olumlu olduğu değerlendirmesi yapılmıştır. *Senato Misti*, f. 37, (Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, c. II, 994/13)

Malatya'dan gönderdiği bu mektubunda, kendisinin neredeyse kırk yıldır cihad ile meşgul olduğunu, sayısız ülke ve belde fethettiğini, Sivas'ı ve Bayezid'in aylarca kuşattıktan sonra ancak zapt edebildiği Malatya'yı kısa sürede ele geçirdiğini aktardıktan sonra, kendisini küçümseyerek mağrur ve tehditkâr ifadelerle mektup yazmaması konusunda Bayezid'i uyarmaktadır. Yaşça Bayezid'den büyük olduğunu hatırlatan Timur, Osmanlı sultanına, ülkesinin harap olmasını ve böylece Frenk kâfirlerine fırsat vermeyi istemiyorsa, ona hizmet etmekten imtina etmemesini, sevgi ve saygı göstermesini, anlaşma yolunda saygılı ifadeler kullanmasını söylemektedir. Bayezid'in kendisini kâfir ve inançsız olmakla suçlamasına karşı, davasının cihangirlik olduğunu, soyunun İlhanlılara dayandığını, adına hutbeler okunarak sikkeler kesildiğini, askerlerinin Müslüman çocuklarından oluştuğunu ve bütün bu nedenlerle kendisinin Müslümanların "ûlü'l emr"i olduğunu söyleyen Timur, Bayezid'in ordusunun çoğunluğunun devşirme olduğunu hatırlatmaktadır. İyi niyetli cevaplar gelmesi halinde karşılıklı sevgi ve uzlaşma ortaya çıkacağının altını çizen Timur, aksi takdirde kılıcın ortaya çıkacağını, bu durumda ise kaleme yer kalmayacağını vurgulamaktadır.

İlginç olan nokta, Timur'un kendisine 'kudurmuş köpek', 'tekfurdan daha şiddetli kâfir' gibi hitaplarla gelen bir mektuba karşı "melik-i âdil", "melik-i kadir Bayezid-i Bahadır" gibi yüceltici hitaplarla[97] başlayan fazlasıyla soğukkanlı ve diplomatik bir cevap vermesidir. Baştaki bu yüceltici ifadelere karşın Timur, aşağıda, kendisini İslam dininin en büyük savunucusu olduğunu kabul etmesi ve kendisine tâbi olması gibi Osmanlı sultanının kabul etmesi mümkün olmayan talepleri sıralamaktadır.

Bayezid'in cevabı, bu kez "Ol Vâhid-i Selâtin-i zaman Timur-i Gürgân"[98] şeklinde yüceltici bir hitapla başlamaktadır. Kendisinin Sinop muhasarasını sonlandırmasının nedeninin güçsüzlük olmadığını, gerekirse Kefe üzerinden Şirvan'a geçerek Tebriz'i zapt edebilecek güçte olduğunu, Atası Ertuğrul Gazi'nin üç yüz gazisiyle Hülagu'nun on bin Tatarını mağlup ettiğini hatırlatan Bayezid, Osmanoğulları'nın Âl-i Selçûk'a başkaldırarak değil, onlar tarafından hil'at verilerek devlet kurduklarının altını çizmektedir.[99] Daha sonra Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk günden itibaren dört tarafındaki kâfirlerle cihad ettiğini belirten Bayezid, Timur'un devşirme suçlamasına karşı, ilk sahâbelerin babalarının da kâfir olduğunu hatırlatmakta ve böylesi Müslümanların, ataları Müslüman olan insafsız Müslümanlara göre daha üstün olduklarını söylemektedir. Timur'un Sivas'ı kan dökmeyeceğini söyleyerek teslim almasına rağmen 4000 kale muhafızını öldürtmesini, "Âl-i Osman hile ile ülkeleri kendisine mülk edinmemiştir" sözleriyle değerlendiren Bayezid, "Sivas'ı harap idüp ehl-i İslam'ın ırzını

97 Adaletli Sultan, Kudretli Sultan
98 Zamane sultanlarının birincisi Timur Gürgân
99 Bayezid Timur'un Çağatay tahtını başkaldırarak ele geçirmesine gönderme yapmakta, dolayısıyla iktidarının meşruiyetinin tartışmalı olduğunu ima etmektedir.

pâyimâl etdükten sonra ne denilebilir ki" sözleriyle de söz konusu katliamı eleştirmektedir. Timur'un kendisini kibirli ve tehditkâr mektuplar göndermekle suçlamasına karşı Bayezid, onun mektuplarının da sert, kaba ve kibirli ifadeler bulundurduğunu söyleyerek cevaplamaktadır.

Timur'un Şam'a yöneldiği dönemde Yıldırım Bayezid, belki de siyasi hayatının en büyük hatalarından birisini yapacak ve Timur'un bölgedeki uç beyi konumunda olan Erzincan hâkimi Mutaharten'in üzerine yürümeye karar verecektir.[100] Çünkü Bayezid, Timur'un bölgeye gelmesinden Mutahharten'i sorumlu tutmaktaydı. Kara Yusuf ve Sultan Ahmed Celayir'le birlikte Doğu Anadolu'ya gelen Osmanlı sultanı, önce Sivas'ı, daha sonra da Mutahharten'e bağlı Erzincan ve Kemah kalelerini kolayca ele geçirdi.[101] Erzincan kalesini Kara Yusuf'a verdiyse de Erzincan halkının direnmesi nedeniyle on yedi gün sonra Kara Yusuf şehri terk etmek zorunda kalacaktı. Bunun üzerine Bayezid, Erzincan'ı yeniden Mutahharten'e iade etti. Fakat ailesini rehin olarak Bursa'ya götürdü.[102] Kemah kalesini ise Osmanlı mülkü haline getirmişti. Sefer dönüşünde, Kayseri'ye geldiklerinde, Sultan Ahmed Celayir, Bağdat'a gitmek istediğini belirterek ayrıldı. Kara Yusuf ise Osmanlı sultanıyla birlikte başkent Bursa'ya döndü.

Timur'un Şam'dan dönerek Mardin bölgesine geldiği sıralarda Osmanlı sultanı ile yeni bir yazışmasının olduğu bilinmektedir. Timur, Sungur Çavuş ile Hacı Bayezid tarafından getirilen mektubu okuduktan sonra gönderdiği cevabında Bayezid'in Hıristiyanlara karşı gaza yaptığıyla ilgili değerlendirmesine katıldığını ve kendisinin de doğuda Gürcü kâfirleriyle savaştığını belirtmektedir. Daha sonra Berkuk'un, elçisi Bahaeddin Savcı'yı öldürttüğünü, yakını Emîr Atlamış'ı serbest bırakma sözünü verdikleri halde sözlerini tutmadıklarını belirterek Memlûklerle yürüttüğü savaşın gerekçelerini açıklamakta, Yıldırım Bayezid'in elçileri vasıtasıyla ilettiği "aracılık" teklifine sıcak bakmadığını söylemektedir. Timur, Memlûklerin, Bayezid'in onları nitelediği şekliyle "kutsal mekânların sultanlığı" bir tarafa "kutsal mekânların bekçisi" bile olamayacaklarını belirttikten sonra Osmanlı sultanının "Ferec" için kullandığı "oğlumuz" sözcüğünü kınamakta ve kendisine düşman olan kimseleri yakın çevresine dâhil etmemesi konusunda onu bir kez daha uyarmakta-

100 Osmanlı tarihçileri, Yıldırım'ın bu kararı Karakoyunlu Kara Yusuf ve Sultan Ahmed Celayir'in kışkırtmaları sonucu verdiğini söylemektedirler. (Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c. I. s. 242). Tarihçi İbn Kemal, Kara Yusuf'un etkisini "Hazret-i Sâhibkıranı (Bayezid) tahrik idüb inân-ı cihân-sitân-ı azimetini Erzincan canibine döndürdü" sözleriyle anlatmaktadır. (İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, IV. Defter, s. 359). XV. Yüzyıl Akkoyunlu tarihçisi Ruzbihân-ı Huncî, Kara Yusuf'un Timur'dan kaçarak gittiği her yere uğursuzluk götürdüğünü belirtir ve Şam ile Anadolu'nun Timur istilasına uğramasını örnek verir. (Ruzbihân-ı Huncî, *Târih-i Âlem-Ârây-i Eminî*, s. 157 (Farsça Metin). İbn Kemâl de dâhil olmak üzere bazı Osmanlı tarihçileri, Bayezid'in Erzincan seferini 1398'deki Sivas ve Malatya seferiyle ayru döneme yerleştirmekteyseler de bu doğru değildir. O dönemde Bayezid Mutahharten'den tâbi olmasını, vergi ödemesini ve Kemah kalesini teslim etmesini istemiştir. Erzincan'ı ve Kemah'ı ele geçirmesi ise Timur'un Suriye seferi sırasında gerçekleşmiştir.

101 Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c. I. s. 242; Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, c. I, s. 143.

102 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 335; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c. I. s. 242; Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, c. I, s. 143. Tarihçi Sarıca Kemâl, *Selâtinnâme*'de bu olayı nazım şeklinde şöyle ifade etmektedir: "Şah Erzincan'ı ol vakt almışıdı / O Tahraten'i Şah Beg kılmışıdı / Burusa'ya anun ehl-ü ıyâlin / Sürüp kılmışdı ana key yavuz kîn (s. 97)

dır. Sultan Ahmed Celayir'in Bağdat tarafına gittiği konusunda haberler aldığını belirten Timur, bu şehre öncü birlikler gönderdiğini söylemekte, Sultan Ahmed'in Osmanlı topraklarına gelmesi halinde yakalanarak kendisine teslim edilmesini istemektedir. Mektubu gönderdiği anda Osmanlı sınırlarında[103] bulunduğunu belirten Timur, Bayezid'den gelecek cevaba göre Erzincan bölgesine gidip gitmeme kararını vereceğini söylemektedir.

Mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Timur, Yıldırım'ın Mutahharten'i yenerek Erzincan'ı ele geçirdiğini haber almıştı ve düzenlemeler yapmak üzere Erzincan'a geleceğini söyleyerek Bayezid'e bölgeden çekilmesi konusunda uyarıda bulunmaktaydı. Fakat bu sırada Bağdat'a gönderdiği şehzâdelerinden şehirde ciddi bir direnişle karşılaşıldığı konusunda bilgiler gelmesi üzerine o tarafa gitmek zorunda kalacaktı. Bağdat'ı yerle bir ettikten sonra da kışın yaklaşmış olması nedeniyle, Anadolu'ya değil Tebriz'e gidecektir.

Bu sıralarda, 1395 yılında olduğu gibi, Timur'un ülkesine geri gideceğini düşünen Yıldırım Bayezid'den Timur'a cevabi bir mektup geldi. Yıldırım mektubunda Hülagu Han'ın, kendisinden kaçarak Memlûk sultanı Baybars'a sığınanları geri istemediğini hatırlatmakta ve Timur'un da benzer bir davranışla Osmanlı'ya sığınan Sultan Ahmed Celayir ve Karakoyunlu Kara Yusuf'u istemek konusunda ısrarcı olmamasını dilemektedir. Bayezid ayrıca, bu insanları himaye etmesinin Timur'u incitmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bayezid son olarak, Timur'un Sivas ve çevresindeki bölgelerden elini çekmesini söyleyerek bu durumda iyi niyetli olduğunun anlaşılabileceğini söylemektedir.

Bayezid'in mektubundaki değerlendirmeler, Timur'un Ahmed Celayir ve Kara Yusuf'u ölü veya diri olarak ısrarla istemesinin nedenlerini kavrayamadığını göstermektedir.[104] Sultan Ahmed Celayir, İlhanlı Devleti'nin yasal mirasçısı olmak iddiasıyla ortaya çıkan Celayirli Devleti'nin lideriydi. Kara Yusuf ise Avnik, Musul, Tebriz üçgeninde dağınık olarak yaşayan Karakoyunlu Türkmenlerinin lideriydi ve söz konusu bölgelerde hâkimiyet iddiasındaydı. Timur, her iki lider siyaset sahnesinde oldukları müddetçe, söz konusu bölgelerin imparatorluğunun gerçek ve problemsiz parçaları haline dönüşmeyeceğini gayet iyi bilmekteydi. Ayrıca bu liderlerin Osmanlı koruması altında bulunmaları ve müttefik olmaları durumunda, giderek büyüyen ve güçlenen Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'dan Irak'a uzanan coğrafyada bir etki alanına sahip olabileceğinin de bilincindeydi.

Bütün bu yazışmalardan ve özellikle Timurlu tarihçilerin kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Bağdat seferinden Tebriz'e döndüğü dönemde bile Timur'un kafasında ertesi baharda Osmanlı Devleti üzerine bir se-

103 Muhtemelen Mardin'de.
104 Benzer şekilde, günümüz tarihçilerinin çoğu, bu iki siyasi liderin Timur'un imparatorluk kurma stratejisi açısından ne kadar önemli olduklarının farkına varmaksızın sadece Yıldırım Bayezid'e karşı savaş bahanesi olarak kullanıldıkları inancındadırlar.

fer yapma konusunda kesinleşmiş bir karar yoktu. Günümüz tarihçileri Semerkand'da bulunan Veliaht Muhammed Sultan'ın ordusuyla birlikte Azerbaycan'a çağrılmış olmasını Timur'un Osmanlı'ya yönelik savaş kararının önemli bir göstergesi olarak kabul etmekteyseler de bu doğru değildir. Yezdî, Timur'un Şam'dan ayrıldığı dönemde "İki nişan hazırlasınlar. Nişanlardan birisi Cete sınırında duran ve o yolun kontrolünü Hudaydad-i Hüseyni, Berdibek Sarıbuga ve diğer beylerle birlikte deruhte eden Şehzâde Muhammed Sultan adına yazılsın. Hepsi İran'a doğru yola çıksınlar ve ben Hülagu Han'ın tahtını ona vermek niyetindeyim" dediğini kaydetmektedir.[105] Bir diğer deyişle Muhammed Sultan, Miranşah'ın elinden alınan İlhanlı coğrafyasının yönetimi görevini yüklenecekti ve dolayısıyla yanındaki emîrler ve orduyla birlikte Azerbaycan'a çağrılmıştı. Timur ayrıca, Bağdat'ta iken Miranşah'ın oğlu Mirza Ömer'in Semerkand'a, Halil Sultan'ın ise Moğulistan sınırına gitmesi yönünde bir ferman çıkardı.[106] Bu gelişmeler Muhammed Sultan'ın Azerbaycan'a kalıcı olarak çağrıldığını ve Timur'un Suriye-Irak seferinin tamamlanması sonrasında Çin'e yönelik bir girişim başlatmayı düşündüğünü göstermektedir.

Kanaatimizce Osmanlı sultanının kendisine sığınan Ahmed Celayir ve Kara Yusuf'u toprakları dışına göndermesi, Timur Suriye'de iken ele geçirdiği Sivas, Erzincan ve Kemah şehirlerini koşulsuz iade etmesi, rehin olarak tuttuğu Mutahharten'in ailesini geri göndermesi ve hepsinden önemlisi, Timur'un üstünlüğünü kabul ettiğini gösterir nitelikte mesajlar vermesi durumunda Timur, Anadolu'ya yönelik bir sefere çıkmayabilirdi. Fakat, kendisine çok küçük görünen bu konuların "dünya hâkimiyeti" iddiasındaki Timur açısından simgesel önemini kavrayamayan Yıldırım Bayezid, bu sorunların hiçbirisine çözüm getirmeyecek, aksine, Timur Tebriz'de iken Doğu Anadolu'ya doğru bir askeri harekât düzenleyecekti.[107]

Sonuç olarak, Bayezid'den beklediği adımları göremeyen Timur, Suriye seferi öncesinde bile ordunun yorgun olduğunu ileri sürerek huzursuzluk gösteren emîrlerine rağmen, Osmanlı sultanı üzerine yürümek konusunda plânlar yapmaya başlayacaktı. Nitekim tarihçi Handemir, Timur'un ancak 1401/1402 kışında Anadolu'ya yönelik sefer yapmak arzusunu dillendirmeye başladığını söylemektedir.[108]

105 Yezdî, *Zafernâme*, s. 369; Handemir, *Habîbü's-siyer*, c. I, s. 278.
106 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 170.
107 Yezdî, *Zafernâme*, s. 377.
108 Handemir, *Habîbü's-siyer*, c. I, s. 281.

BÖLÜM 11
TİMURLULAR VE MEMLÛKLER: İSLAM DÜNYASINDA LİDERLİK MÜCADELESİ

Timur'un Suriye seferi

1400 yılı sonbaharında Timurlu ordusu yeniden Memlûk Devleti sınırlarındaydı. Kısa bir süre önce Osmanlılara ait Sivas ve Malatya şehirlerini zapt eden Timur, bölgede bir süre bekleyerek Osmanlı sultanının tepkisini gözlemiş, onun muhtemel hareketleri konusunda istihbarat çalışmaları yaptırmıştı. Bu dönemde Yıldırım Bayezid'in neredeyse tamamen sessiz kaldığı ve ordusunu toplamış olduğu halde herhangi bir ileri harekâta yönelmediği görülmektedir. Timurlu ordusu Anadolu içlerine yürümedikçe Yıldırım'ın bir savaşı göze almayacağını ve kendisi Memlûk coğrafyasında uğraşırken arkasından saldırmayacağını anlayan Timur, altı yıl önce yarım bıraktığı işi tamamlamak üzere Suriye'ye yönelecekti.

Bu altı yıl içerisinde Memlûk coğrafyasında büyük değişiklikler olmuştu. Hepsinden önemlisi, savaşçı niteliklere sahip muktedir bir hükümdar olan Sultan Berkuk'un bir yıl kadar önce ölmesi ve tahtını on yaşındaki oğlu Ferec'e bırakmış olmasıydı. Kuşkusuz on yaşındaki bir çocuk sultanın Memlûk Devleti'ni kontrol altında tutması mümkün değildi. Nitekim başta Atabek Ayıtmış olmak üzere Emîr Yaşbek, Emîr Sudun Taz ve benzeri Memlûk emîrleri arasında, çocuk sultan üzerinden, bir iktidar mücadelesi başlayacaktı. Bu arada Şam valisi Emîr Tenem, Suriye'de, büyük ölçüde Kahire'den bağımsız bir yönetim oluşturmuş durumdaydı.[1] Berkuk'un ölümüyle başlayan bu otorite boşluğu Memlûk Devleti'ni o kadar büyük bir atalete sevk etmişti ki, Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid'in, Memlûk hâkimiyetindeki Malatya ve Elbistan gibi şehirleri zapt etmesine karşı hiçbir cevap verilememişti.[2] Böylece başlayan iktidar savaşları, Timur'un Suriye'ye yöneldiği dönemde yeni tamamlanmış, Kahire'deki yönetim, Emîr Tenem ve Atabek Ayıtmış'ı tasfiye ederek, ülkede duruma ancak hâkim olabilmişti.

Timur'un Sivas'a yönelmesinden önce gelişen ve daha sonraki dönemde Timurlu-Osmanlı çatışmasının önemli bir unsuru olacak olan bir diğer olay da Timur'un bölgeye gelmesiyle yerlerinden ayrılmak zorunda kalan Sultan Ahmed Celayir ve Karakoyunlu Kara Yusuf'un, Berkuk dönemin-

---

1 Sultan Ferec'in tahta çıkmasıyla birlikte Memlûk coğrafyasında başlayan iç savaş için bkz. İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire*, s. 314-330.

2 Memlûk tarihçileri Berkuk'un ölümünden sonra Kahire'de "Sultan Bayezid'in Suriye'ye sefer yaparak bölgeyi işgal edeceği" yönünde söylentiler çıktığını yazmaktadırlar. (Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk*, c. I, s. 453)

de olduğu gibi, Memlûk topraklarına sığınmak istemeleriydi. Fakat bu kez Sultan Ferec, bu talebe olumlu cevap vermeyecek, aksine, onların tutuklanarak Kahire'ye gönderilmeleri konusunda Şam naibine ferman gönderecekti. Beklenmeyen bu gelişme üzerine Sultan Ahmed ve Kara Yusuf ikilisi, Halep Naibi Temürtaş komutasında üzerlerine gönderilen Memlûk kuvvetlerini mağlup ettikten sonra, Osmanlı topraklarına yönelecekler ve Sultan Yıldırım Bayezid'in koruması altına gireceklerdir. Yalnız başına bu gelişme bile Sultan Berkuk'un ölümünden sonra Memlûk Devleti'nin içine düştüğü durumu göstermesi bakımından önemlidir.

Timur'un Sivas'ı alışının hemen ardından Osmanlı elçileri Kahire'deydi.[3] Osmanlı sultanı, İslam'ın ve Müslümanların selâmeti bakımından azgın Timurlenk'e karşı bir ittifak teklif ediyordu. Fakat Bayezid'in Berkuk öldükten hemen sonra Malatya ve Elbistan gibi Memlûk şehirlerini işgal etmesinin üzerinden bir yıl bile geçmemişti. Dolayısıyla Osmanlı sultanının teklifi Memlûk başkentinde bir yansıma görmeyecekti. Hatta İbni Tagrıberdî, Memlûk emîrlerinin "Şimdi dostumuz oldu. Hâlbuki üstadımız Melik Zâhir Berkuk öldüğünde üzerimize yürümüş, Malatya'yı elimizden yolup almıştı. O bizim dostumuz falan değil. O kendi ülkesini savunsun, biz kendi ülkemizi ve halkımızı savunuruz" dediklerini aktarmaktadır.[4] Tarihçiye göre Osmanoğlu'na bu mınvalde bir cevap gönderildikten sonra hiçbir Mısırlı Timur'la savaşmakla ilgilenmemişti. Çünkü bütün üst düzey kişilerin tek derdi yönetimde olanları uzaklaştırarak saltanatta kendilerine bir yer kapmaktı.

Kuşkusuz bütün bu gelişmeler Timur'un ekmeğine yağ sürmekteydi. Artık Suriye seferine karar vermiş olan Timur, Malatya'dan Antep'e yöneldiği sırada, Gerdun Gulam isimli bir elçiyle Ferec'e bir mektup gönderdi. Mektupta özetle Hindistan, Gürcistan ve Osmanlı topraklarına yönelik seferleri konusunda bilgi verdikten sonra sıranın Mısır'a geldiğini belirtmekteydi. 1393 yılında Rahbe'de öldürülen elçilerinin intikamını alacaktı. Timur, adına hutbe okutulmasını ve Berkuk döneminden bu yana esir tutulan Emîr Atlamış'ın teslimini istemekteydi. Mektubunun sonraki bölümünde Ferec'e seslenen Timur, Berkuk'un elçilerini öldürtmekle padişahlara layık olmayan bir davranışta bulunduğunu, yakın adamlarından Atlamış'ı hapsettiğini söylemekte, Atlamış'ı göndermeyip babası gibi hareket ederse ülkesinin başına geleceklerden ve dökülecek Müslüman kanından Ferec'in sorumlu olacağını bildirmekteydi.[5]

Bu arada Timur, Memlûk coğrafyasındaki toplumsal önderleri muhatap alarak bir propaganda savaşı başlatmıştı. Memlûk tarihçisi Makrîzî, 28 Ekim 1400 tarihinde Timur'un bir elçisinin şeyhlere, kadılara ve emîrlere yazılmış bir mektupla Kahire'ye geldiğini kaydetmektedir. Timur bu

3 Memlûk tarihçilerinden İbn Kadı Şuhbe, gelen Osmanlı elçisinin vezir konumunda olduğunu söylemekte, fakat isim vermemektedir. (*Tarih-i İbn Kadı Şuhbe*, c. 4, s. 149-150)
4 İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire*, s. 329.
5 Yezdî, *Zafernâme*, s. 344-345; İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire*, s. 330.

mektubunda Irak, Hindistan ve Gürcistan fetihleriyle ilgili bilgi verdikten sonra Sivas şehrini aldığını, böylece "edepsiz çocuk" olarak tanımladığı Osmanlı sultanının kulağını çektiğini belirtmektedir. Şimdi sıranın Mısır'a geldiğini söyleyen Timur, Berkuk döneminde öldürülen elçilerin intikamını almak arzusunda olduğunu bildirmekte, Mısır sultanını tayin edeceğini, kendi adına hutbe okutturup sikke kestirteceğini ileri sürmektedir. Ayrıca Emîr Atlamış'ın kendisine teslimini isteyen Timur, bu arzularının gerçekleştirilmemesi durumunda Suriye halkının akan kanlarının sorumlusunun Memlûk yönetimi olacağını vurgulamaktadır.[6]

Burada Timur'un, yaklaşık bir asır kadar önce İlhanlı sultanı Gazan Han'ın Suriye seferi öncesinde bütün büyük şehirlere ayrı ayrı mektuplar gönderme yöntemini uyguladığı görülmektedir. Diğer taraftan 9 Eylül 1400 tarihinde Şam'a ulaşan Timur'un bir elçisi, aynı zamanda Sultan Berkuk'un akrabası olan Şam naibi Emîr Sudun tarafından tutuklanmış ve bir süre sonra öldürülmüştü. Timurlu elçinin Sudun'un kendi iradesiyle mi yoksa Sultan Ferec'in emriyle mi katledildiği konusunda Memlûk tarihçilerinde bir bilgi yoktur. Fakat, her iki durumda da Sudun, kısa bir süre sonra işkence altında hayatını kaybetmesine neden olacak büyük bir hata işlemişti.

Elçisinin öldürüldüğü haberinin Timur'a ulaşması, Timurlu tarihçi Yezdî'nin deyimiyle, küplere binmesine neden olmuştu. Hindistan seferinin hemen ardından yedi yıllık sefere çıkıldığı ve şimdi de dönemin en güçlü İslam ülkelerinden birisine yönelik sefere başlandığı için ordusunda ortaya çıkan huzursuzluğu, görüşmeler ve ihsanlarla gideren Timur, Behisni ve Antep şehirlerini zapt ederek Halep önlerine gelmişti. Şehir dışında bekleyen Memlûk ordusuyla yapılan savaş Timurluların galibiyetiyle sonuçlanacaktı. Şam naibi Emîr Sudun komutasındaki Memlûk kuvvetlerinin müstahkem Halep kalesine sığınarak direnmeleri, şehirde, Sivas'takini aratmayacak bir insan kıyımına ve yağmalamaya neden olacaktı. Hac yolundayken bu şehirde esir düşen ve daha sonra Timur'un maiyetine giren tarihçi Şâmî bu durumu "Onların süvarilerinden, piyadelerinden o kadar çok öldürdüler ki ölülerden tepeler peyda oldu, Halep'in dervâzesi (giriş kapısı) ve sokakları ölülerle doldu... Şehri zapt ederek yağma ve ahaliyi esir ettiler. Akıl ve vehmin tasavvur edemeyeceği derecede altın, mal ve kumaş ellerine geçti" sözleriyle aktarmaktadır.[7] Timurlu tarihçilere göre bu kadar çok ölüm olmasının nedeni, Timurlu ordusunun önünden kaçan halkın şehir kapılarında sıkışarak birbirini ezmesiydi. Nitekim Memlûk tarihçisi Makrîzî, Timurlu ordusu ile savaşmak için Halep halkının silahlanarak şehir dışına çıktığını, Suriye ordusunun merkezinde yer aldığını, Memlûk ordusunun yenilmesinden sonra Timurlu ordusundan kaçarak şehre sığınmak isteyenlerin izdiham nedeniyle birbirlerini ez-

6 Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk*, c. VI, s. 40.
7 Şâmî, *Zafernâme*, s. 271.

diklerini aktarmaktadır.[8] Bu arada Timur'un elçisini öldürterek Timur'a saldırı bahanesi veren Emîr Sudun da tutuklanarak zincire vurulmuştu. Ağır işkencelere maruz bırakılan Sudun, daha sonra Şam'a götürülecek ve burada Timur'un emriyle idam edilecektir.[9]

Halep'in düşüşü Kahire'de bir bomba etkisi yapmıştı. O güne kadar, halkta ve yöneticilerde, Hülagu ve Gazan Han dönemlerinde Suriye üzerine sefer yapan İlhanlı ordularının başarısız olmalarından hareketle, Timur'un da başarısız olacağı şeklinde yaygın bir inanç vardı. İbni Tagrıberdî, Halep'in işgalinden sonra Kahire'de halka yönelik savaş çağrıları yapılmaya başlandığını ve bu çağrılarda "En büyük düşmanımız Timurlenk'e karşı Allah yolunda cihada! O, şehirleri alarak Halep'e geldi; meme emen çocukları katletti, evleri, camileri ve mescitleri yakıp yıktı, onları ahıra çevirdi. Şimdi size doğru geliyor, ülkenizi yakıp yıkacak, erkeklerinizi öldürecek" şeklinde ifadeler kullanıldığını aktarmaktadır.[10] Bu arada savaş konseyini toplayan Sultan Ferec, ordusuyla yola çıkmış ve Aralık ayının son günlerinde Şam'a ulaşarak düzenlemeler yapmış, daha sonra da şehir dışındaki Yelbuga Kubbesi diye bilinen bir bölgede karargâhını kurmuştu. Timur'un öncü birlikleri de aynı gün Şam önlerine gelmişlerdi.

Timurlu tarihçilere göre Sultan Ferec, Şam'a gelir gelmez, Emîr Timur'a, elçilik heyeti kisvesi altında bir suikast timi göndermişti. Yapılan plâna göre suikastçılar, görüşme sırasında, çizmelerine sakladıkları zehirli hançerlerle Timur'u öldürmeye çalışacaklardı. Fakat durum açığa çıkmış ve suikastçılar yakalanmıştı. Timur, "bizim yasak ve nizamlarımızda elçi öldürmek yoktur; fakat bu üç şahıstan yalnız birisi fesatçı bir adamdır ve onu şer'an öldürmek mubahtır" diyerek bir suikastçının öldürülmesi emrini verdi. Diğer ikisi ise kulakları ve burunları kesilerek Memlûk sultanına gönderilmişti.[11] Bu olay Timur'un Sultan Ferec'e olan kızgınlığını daha da artırmış olmalıydı. Timur Halep'ten sonra Şam'a ilerlerken yol üzerinde Hama ve Humus gibi kentleri de ele geçirdi. Hama şehrinde iken, şehrin doğusundaki Cami-i Nuri'nin duvarına bir kitabe yazdırdı. Mermer kitabede şunlar yazılıydı:

> Tanrı Te'âlâ bize hükümdarlıkları ve ülkeleri fethetmeyi müyesser kıldı. Hatta Irak ve Bağdat'a kadar her yeri ele geçirdik. Böylece Mısır sultanına komşu olduk. Ona mektup yazdık ve çeşitli hediyelerle birlikte çaparlar gönderdik. O ise hiç gereği olmadığı halde çaparlarımızı öldürdü. (Çapar göndermekten) maksat iki taraf arasında dostluk ipini bağlayıp, yine iki taraf arasında dostluk bağlarının olduğunu göstermekti. Bundan bir süre sonra da bazı Türkmenler bizim tarafımızdaki kişilerden bir kısmını yaka-

8 Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk*, c. VI, s. 41.
9 Yezdî, *Zafernâme*, s. 356.
10 İbni Tagrıberdî, *En-Nücûmu'z-zahire* s. 335.
11 Şâmî, *Zafernâme*, s. 275. Mirhond, Divanı Kâtibi Hoca Mesud Semnanî tarafından açığa çıkarılan suikastçılardan birisinin kendi zehirli hançeriyle öldürüldüğünü, diğer ikisinin kulakları ve burunları kesilerek, bir mektupla birlikte Memlûk sultanına gönderildiğini yazmaktadır. (*Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 336-337)

layıp Mısır sultanı Berkuk'a gönderdiler.[12] Sultan onları hapse atıp işkence etti. Dolayısıyla biz de kendi vatandaşlarımızı düşmanlarımızın elinden kurtarmak için yola çıktık.[13]

Şam şehrinin zaptı

Timurlu ordusu Sultan Ferec'den birkaç gün sonra, 24 Aralık 1401 tarihinde Şam'a ulaşmış ve Timur, şehir yakınındaki Katana isimli bir köyde karargâhını kurmuştu. Yeni yılın ilk yirmi günü karşılıklı mektuplaşmalarla ve öncü birlikler arasında küçük çaplı çatışmalarla geçti. Memlûk tarihçilerine göre bu dönemde Timur iki kez elçi göndermiş, barış talebinde bulunmuş ve Atlamış'ın teslimi halinde elindeki esir Memlûk emîrlerini iade edeceğini bildirmişti.[14] Timurlu tarihçiler ise Timur'un taleplerinin bununla sınırlı olmadığını, kendi adına hutbe okunması ve sikke kesilmesi şeklindeki şartlarını da tekrarladığını belirtmektedirler.[15] Timur'un sulh isteğini kendisini zayıf görmesine ve Memlûk ordusundan çekinmesine yoran Memlûk emîrleri, bu taleplere olumlu cevap verilmesine engel olmuşlardı.[16]

Söz konusu dönemde Timurlu tarihi açısından bir ilk gerçekleşti ve Timur'un kızı Baht Begüm'den olan torunu Şehzâde Hüseyin, ordudan kaçarak Şam şehrine gitti ve Ferec'e sığındı. Yezdî bu olayı, şehzâdenin Cihanşah Bek ile kavga etmesine ve etrafındaki bir grup Tacik tarafından aldatılmasına bağlamaktadır.[17] Memlûk emîrleri bu olayı Timur cephesinde bir çözülme olarak görmüşlerdi. Bu dönemde Memlûk yönetiminin ciddi bir istihbarat yetersizliği içerisinde olduğu görülmektedir. Sultan Ferec'in Aralık ayı başlarında Kahire'ye gönderdiği bilgi notuna göre, Halep şehri bazı Memlûk emîrleri tarafından geri alınmış, beş Timurlu emîr Memlûklere teslim olmuştu. Ayrıca Timurlu ordusunda büyük bir huzursuzluk mevcut olup askerlerin yarısı Memlûk sultanına biat etmek niyetinde idi.[18]

Ferec'in 11 Ocak 1401 tarihli mektubu ise Timur'un torunu Hüseyin Mirza'nın saf değiştirmesinin Memlûklerce ne kadar yanlış değerlendirildiğini ve temelsiz hayallere kapılmalarına yol açtığını göstermektedir.[19] Bu mektubunda Ferec, Hüseyin Mirza'nın katılımının haberini verdikten sonra Timur'un birkaç kez barış talebinde bulunmasına karşın kendisinin herhangi bir cevap vermediğini, çünkü onun avucunun içinde olduğunu, işi uzatmak suretiyle Timur'un başta Halep olmak üzere işgal ettiği şe-

12 Timur burada Karakoyunlu Türkmenlerinin lideri Kara Yusuf'u ve onun tarafından esir edilip Kahire'ye gönderilen Emîr Atlamış'ı kastetmektedir.
13 Arabşah, *Acâibu'l makdûr*, s. 228.
14 İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire*, s. 338.
15 Yezdî, *Zafernâme*, s. 357.
16 Askalânî, *İnbâ el-Gumr*, c. II, s. 137.
17 Yezdî, *Zafernâme*, s. 356.
18 Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk*, c. VI, s. 46.
19 Timurlu tarihçi Natanzi, Hüseyin Sultan'ın Ferec'e "Eğer bana on bin atlı verirseniz Timurlu ordusunu def edebilirim" dediğini aktarmaktadır. (*Müntahab'üt Tevârih*, s. 167.

hirleri ve esir aldığı emîrleri iadeye zorladığını yazmaktadır.[20] Timur gerçekten Memlûk sultanına Boran Padişah isimli bir elçi göndermişti. Fakat elçinin getirdiği mesaj, Ferec'in Kahire'ye bildirdiğinin aksine, Atılmış'ın serbest bırakılması, adına hutbe okunup sikke kestirilmesi halinde barış yapacağı şeklindeydi.[21]

Bekleme süresinin uzaması Timurlu ordusundaki atların beslenme sorununu ortaya çıkarmıştı. Bunun üzerine Timur, ordusunu Şam'ın doğu kesiminde, otlakları bol olan Guta'ya yönlendirdi. Timurlu ordusunun geriye doğru gidişi Memlûk komutanlarında geri çekilme, hatta kaçma izlenimi uyandırmıştı. Bunun üzerine şehirden çıkan Memlûk ordusu Timurlulara saldırdı. Mücadelede galip gelen taraf Timurlular oldu ve Memlûkler büyük kayıplar vererek şehre dönmek zorunda kaldılar.[22] Timur düşmanı Suriyeli tarihçi Arabşâh, bu çekilme olayının bütünüyle bir hile olduğunu, Timur'un kendisini zayıf göstermek ve Memlûk ordusunu şehirden çıkmaya teşvik etmek için bu çekilmeyi planladığını söylemektedir.[23] Savaş sırasında Timur'un torunu Hüseyin Mirza da ele geçirilmiş ve Timur'un emriyle hapsedilmişti. Yeni karargâh bölgesine yerleşen Timur, Şam üzerine kapsamlı bir sefer hazırlığında iken, Memlûk sultanından bir elçi daha geldi. Yezdî'ye göre Ferec, bir önceki gün gerçekleşen savaş konusunda söz dinlemez bazı emîrlerini suçlamakta, eğer ateşkes yapılırsa ertesi gün Timur'un isteklerinin gerçekleştirileceğini söylemekteydi.[24] Bunun üzerine Timur, ordusunun harekâtını durdurdu. Fakat ertesi sabah Sultan Ferec'in bazı emîrleriyle birlikte Şam'ı terk ettiği ve Kahire'ye gittiği söylentileri duyulacaktı. Aslında haber doğruydu. Memlûk tarihçisi İbni Tagrıberdî bu olayı şöyle anlatmaktadır:

> Cumadiyelevvel'in yirmi birinci gününe[25] tekabül eden cuma gecesinin geç saatlerinde emîrler atlanarak, Sultan Melik Nasır Farac'ı birden kapıp, Akabet-i Dümmer'deki orduya hiçbir şey sezdirmeden, Mısır'a doğru yola koyuldular ve hem orduyu hem de Müslüman reayayı çobansız koyun gibi ortada bıraktılar.[26]

Kolayca tahmin edilebileceği gibi, iki tarafın tarihçileri bu olayı farklı şekillerde açıklamaktadırlar. Timurlu tarihçilere göre, Şam sahrasındaki savaş akşamı Sultan Ferec ve emîrler bir toplantı yapmışlar, o gün yaşanılan bozgunun paniği içerisinde en iyi çarenin Kahire'ye kaçmak olduğuna karar vermişlerdi. Şam'ın, geride kalan ordu ve şehirde yaşayan halk tarafından savunulabileceğini düşünmekteydiler. Ferec'in bir gün önce gönderdiği elçilik heyeti ise tamamen zaman kazanmak amaçlı bir girişimdi.[27]

---

20 Mak îzî, *Kitâb es-Sulûk*, c. VI, s. 48.
21 Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 338.
22 Yezdî bu çatışmanın tarihini 803 senesi Cumadilevvel (Cemaziyel evvel) ayının 19'una rastlayan salı günü (5.1.1401) olarak vermektedir.
23 Arabşah, *Acâibü'l makdûr*, s. 237.
24 Yezdî, *Zafernâme*, s. 359.
25 7 Ocak 1401
26 İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-zahire*, s. 339.
27 Yezdî, *Zafernâme*, s. 359.

Diğer taraftan Memlûk tarihçileri, bir hafta kadar önce karargâhtan ayrılıp ortadan kaybolan bazı emîrlerin Kahire'de bir darbe planladıklarını, Sultan Ferec ve yakın çevresindeki emîrlerin bunu önlemek için Şam'dan ayrıldıklarını söylemektedirler.[28] Bu iddia, Sultan Ferec'in Kahire'ye ulaşmasından sonra Timur'a gönderdiği mektupta da tekrarlanmaktadır.[29]

Kuşkusuz, geride kalan Memlûk askerleri ve Şam halkı için Sultan'ın neden gitmiş olduğunun hiçbir önemi yoktu. Sonuç olarak Sultan Ferec kaçmış ve kendilerini Timurlu ordusuyla baş başa bırakmıştı. Durumu değerlendiren halk önderleri, Timur'un teklifini kabul ederek, şehri teslim etmeye karar verdiler. Fakat askerleriyle birlikte kaleye sığınmış olan şehir naibi direnmeye devam etmekteydi. Timur, Şam halkının can güvenliğinin sağlanacağı yönünde bir ferman imzaladı ve şehrin en büyük camisi olan Emevî Camii'nde bunu halka ilan ettirdi.

Şehrin teslim olmasından sonra Timur'un tahsildarları, sistematik ve kademeli biçimde halktan mal-ı emân toplamaya başladılar. Bu arada kalenin kuşatması devam etmekteydi. Fakat kale muhafızları, yaklaşık bir aylık bir mücadeleden sonra, teslim olmak zorunda kalacaklardı. Bu süre boyunca Timur'un görevlileri vergi olarak halktan bir milyon dinar almışlar, Sultan Ferec ve Memlûk ordusundan kalan malzemelere ve tüccarların mallarına el koymuşlar, halkın elindeki hayvanları ve silahları toplamışlardı. Timur, 17 Mart 1401 günü şehrin yağmalanmasını emretti. Yezdî'nin "her bir askere o kadar çok ganimet düştü ki, bunları daha önce ele geçirdikleri at ve develere yüklediler. Yeterli miktarda ip ve yük hayvanı bulamadıkları için pek çok mal yerde kalmıştı" şeklindeki sözleri, yağmanın boyutunu göstermektedir.

Diğer taraftan yağma sırasında başlayan yangın, neredeyse bütün şehre yayılacak ve Şam'ı bir harabeye çevirecekti.[30] Timurlu tarihçiler yağma emrinin sebebini Emevilerin Ehl-i Beyt'e ve özellikle Hz. Ali'ye düşmanlık sergilemiş olmalarına bağlamaktadırlar. Timur ziyaret ettiği Hz. Peygamber'in eşlerinden Ümmü Seleme, Ümmü Habibe ile İslam'ın ilk müezzini Bilâl-i Habeş'in mezarlarının bakımsız ve yıkık dökük bırakılmasına kızmıştı. Timur şöyle demekteydi:

> Heves uğrunda bu kadar büyük binalar, köşkler, bağlar, bahçeler, semaya ser çekmiş saraylar yaptıkları halde burada medfun olan Peygamber aleyhisselâm'ın zevcelerinin kabirlerine himmet sahibi bir adam çıkıp da ne mürüvvet ne diyanet saikasıyla bir kubbe veya bir türbe yaptırmak şöyle dursun, dört duvar bile çekmemiş. Allah böyle bir milletin başına belâ vermeyip kime versin?[31]

28 İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-zahire*, s. 338; Makrîzî, *Kitab es-Sulûk*, c. VI, s. 49.
29 Arabşah, *Acâibü'l makdûr*, s. 261-262.
30 Yezdî, yangının sebebinin bilinmediğini, Timur'un Emevi Camii'ni yangından korumak için Şah Melik'i görevlendirdiğini (*Zafernâme*, s. 367) söylerken, Arabşah, "Timur'un ordusunda Horasan Rafızîleri vardı. Onlar Emevi Camii'ni ateşe verdiler" demektedir. (*Acâibü'l makdûr*, s. 266). Dönemin gözlemcilerinden Mignanelli, harabe yığınları içerisindeki yangının Timur bölgeyi terk ettikten sonra aylarca devam ettiğini yazmaktadır. (Fischel, *A New Latin Source on Tamerlane's Conquest of Damascus-1400/1401*, s. 229)
31 Şâmî, *Zafernâme*, s. 282.

Timur bu sözleri takiben yağma emrini vermişti. Daha sonra söz konusu mezarların üstlerine kubbe yapılmasını sağlayacaktı.

Diğer taraftan Timur ile Sultan Ferec arasındaki çatışma elçiler aracılığıyla devam etmekteydi. Timur, Sultan'ın Şam'dan ayrılmasından hemen sonra, geride bıraktığı Memlûk emîrlerinden Baysak eliyle Ferec'e bir mektup göndermişti. Kahire'ye 6 Şubat günü ulaşan bu mektubunda Timur, Atlamış'ın kendisine gönderilmesi isteğini yinelemekte, onun gelmesi halinde esir tuttuğu Memlûk emîrlerini ve Mısır Baş Kadısı Sadreddin El Munavî'yi serbest bırakacağını belirtmekteydi.

Ferec, bir taraftan kaçışının nedenlerini anlatan ve çatışmayı sürdüreceğini ima eden bir mektup hazırlatırken, bir taraftan da Emîr Atlamış'ı hapishaneden çıkartmış ve Emîr Sudun Taz'ın gözetimine vermişti. Memlûk sultanı ayrıca, Timur'un Kahire üzerine yürümesi ihtimaline karşı, savunma hazırlıklarını da başlatmış durumdaydı.[32] Daha sonra hazırlanan cevabi mektup yine Emîr Baysak eş-Şeyhi eliyle Timur'a gönderildi. Ferec, "Bizi senden korkup kaçtı diye düşünme" sözleriyle başladığı mektubunda, bir emîrinin çıkardığı fesat nedeniyle dönmek zorunda kaldığını ifade ediyor ve "Âlicenap kişi, eğer vücudunda iki hastalık aynı anda peyda olursa, önce onlardan en tehlikelisini tedavi ettirir. Biz, senin meseleni bu iki tehlikeli işten en önemsizi ve kolayı diye bildik. Bu yüzden o edepsizin kulağını çekip itaat çizgisine getirmeyi öncelikli gördük. Allah'a yemin olsun ki bizler elbette öfkeli aslan gibi sana saldırıp, nefret pınarında susamış mızraklarımıza senin ve askerinin kanını doya doya içiririz" şeklinde devam ediyordu.[33] Emîr Baysak, ayrıca, Atlamış'ın serbest bırakıldığını bildirmişti.

Baysak'ın Timur'la olan görüşmesi Timur'un kişiliğiyle ilgili bazı bilgiler vermesi açısından ilginçtir. Baysak, Timur'un huzuruna girip mektubu sunduğunda onun isminin anlamını sorduğunu, bilmediğini söyleyince de isminin anlamını bilmeyen bir insanın elçilik yapamayacağını söyleyerek ona kızdığını aktarmaktadır. Daha sonra Timur, kendisinin geçmiş hükümdarlarca oluşturulan gelenekleri en iyi şekilde koruyup yaşattığını ve padişahların elçilere işkence etmemeleri şeklinde bir gelenek var olduğu için, aslında cezalandırması gerektiği halde, onu cezalandırmayacağını söylemişti. Bu sözlerin ardından Timur "Ama bu sözlerden sonra senin günahın yok, aksine suç sana bu işi yükleyen kişidedir. Fakat onun dahi suçu yok, çünkü onun ilminin ulaştığı nokta ve akl-ı idrakinin kapasitesi bu kadardır" diyerek Ferec'i aşağılayacaktı. Konuşma sonrasında Timur, Baysak'ın yakılıp yıkılmış Şam kalesini görmesini sağlayacak ve gördüklerini Sultan Ferec'e anlatmasını söyleyecekti. Son görüşmede "Seni gönderen kişi, kendisine iyi muamele etmeye değmeyecek biridir ve benim mektup göndermeme lâyık değildir" diyerek cevabî mektup vermeyen Timur, Kahire üzerine yürüyeceği ve Ferec'in savaşmaya veya kaçmaya hazırlıklı olması tehdidiyle elçiyi geri gönderdi.[34]

32 İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire*, s. 345.
33 Arabşah, *Acâibü'l akdûr*, s. 261-262.
34 Arabşah, *Acâibu'l akdûr*, s. 262-263.

Timur ve İbn Haldun

Timur'un maiyetinde âlimleri bulundurması ve onlarla zaman zaman toplantılar yaparak çeşitli konuları tartışması ilgili tarihlerde kaydedilen bir husustur. Dönemin önde gelen İslam âlimlerinin yaşadığı coğrafyaya, yani Suriye'ye yaptığı sefer, bu konuda çeşitli imkânların doğmasına yol açmıştı. Halep şehrine girişinin ikinci günü, içlerinde İbn Şıhne, Şerefüddin Musa el-Ensâri, Alemüddin el- Mâliki gibi âlimlerin bulunduğu bir grupla toplantı yapmış, Şam şehrini zapt ettiği dönemde de İbn Haldun'un da içinde bulunduğu âlimlerle bir araya gelmişti. Her iki toplantıda konuşulanlar ve İbn Haldun'un Timur'la yaptığı görüşmelerle ilgili olarak aktardığı anılar, Timur'un siyasi kişiliği, entelektüel yapısı ve dini inançları açısından birinci elden çok önemli bilgiler vermektedir. Bu nedenle söz konusu toplantılar ve konuşmaların ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesinde yarar vardır.

Timur, Halepli âlimlerle olan görüşmesine, kendisinin eskiden beri ilme düşkün bir insan olduğunu söyleyip daha önce fethettiği bölge âlimlerine de sorduğu "Dünkü savaşta sizden de bizden de ölenler oldu. Onların hangisi şehittir? Bizim ölülerimiz mi yoksa sizinkiler mi?" sorusuyla başladı. Halep adısı İbn Şıhne benzer bir sorunun Hz. Peygamber'e de sorulduğunu ve onun "Kim ilâ-i kelimetullah için savaşırsa şehit odur" cevabını verdiğini söyledi. Bu cevabı Timur çok beğenmişti.

Timur'un ikinci sorusu daha tehlikeli olup "Ali, Muaviye ve Yezid konusundaki görüşünüz nedir?" şeklindeydi. Kadı Alemü'd-din el Maliki'nin "Onların hepsi müçtehittir"[35] cevabı Timur'u çok öfkelendirecekti. "Ali gerçekten öyledir, ama Muaviye zalim, Yezid ise fasıktır. Siz Halepliler de Şamlıların yolundan gidiyorsunuz. Şamlılar ise Yezid taraftarıdırlar ve Hüseyin'i katletmişlerdir" sözleriyle kızgınlığını ortaya koyan Timur'u, arkadaşının okuduğu bazı kitapları yanlış yorumladığını söyleyen İbn Şıhne sakinleştirdi. Ertesi günkü görüşmede yine aynı konunun gündeme gelmesi üzerine İbn Şıhne, Hz. Ali'nin haklı olduğunu, Muaviye'nin halife olmadığını çünkü Hz. Muhammed'in "benden sonra hilafet otuz yıldır" dediği şeklinde bir değerlendirme yaptı. Timur'un cevabı "Ali haklıdır. Muaviye zalimdir deyin" şeklindeydi. İbn Şıhne "Gerçi o dönemde Ali haklı olsa da sahabe ve tabilerin çoğunluğu Muaviye'nin kadılığını kabul etmişti" sözleriyle konuşmayı noktalayacaktı.[36]

Timur'un Şam'a doğru yola çıkmadan önce Halepli âlimleri tekrar çağırıp onlardan elçisini katleden Şam naibi Emîr Sudun'u öldürtmek için fetva istemesi bir hayli ilginçtir. Düşmanlarını yok etmek konusunda hiçbir kural tanımayan Timur'un bu isteği, muhtemelen Suriyeli İslam âlimlerinin gözünde geleneklere ve dini kurallara uyan bir hükümdar izlenimi yaratmak için olmalıdır. Yukarıda aktarılan konuşmalar da İslam dünyasında Timur'un Şii olduğu şeklinde bir izlenim doğmasına yol açacaktır

35 Ayet ve hadislerden hüküm çıkarabilecek kadar yüksek dereceli âlim
36 İbn Şıhne, *Ravzat'ül Menâzır*, s. 213-215; Arabşah, *Acâibu'l makdûr*, s. 213-223.

Sultan Ferec'le birlikte Şam'a gelen ve Memlûk sultanının Kahire'ye dönmesinden sonra Şam'da kalan İbn Haldun, Mısır'ın eski Malikî Büyük Kadısı ve tanınmış bir İslam âlimiydi. Timur, Şam'ın teslim görüşmeleri için huzuruna gelen Kadı Burhanüddin'den İbn Haldun'un şehirde olduğunu öğrenmiş ve onu karargâhına davet etmişti. İlk görüşmelerinde Timur, Tunuslu âlime, ailesi, Mısır'daki görevi ve memleketi Mağrip konusunda ayrıntılı sorular sormuş ve cevaplarını almıştı. Ülkesi konusunda İbn Haldun'un sözlü anlatımının yetersiz olduğunu düşünen Timur'un "Bunlar beni ikna etmiyor. Uzağıyla yakınıyla, dağlarıyla ırmaklarıyla, köyleriyle kasabalarıyla bütün Mağrip diyarını, sanki görüyormuşum gibi bana yazmanı istiyorum" demesi üzerine âlim, 12 sayfalık yazılı bir metin hazırlayarak Timur'a sundu.

İkinci görüşmelerinde, Hz. Âdem'den bu yana Timur kadar büyük bir Türk hükümdarının gelmediğini belirten İbn Haldun, Kisra, Kayzer, İskender ve Nabukadnezar gibi büyük hükümdarların hiçbirisinin onunla boy ölçüşemeyeceğini ifade etti. İbn Haldun'un bu konuyu destekleyici çeşitli deliller aktarması üzerine Timur, kendisinin taht sahibi değil, onun naibi olduğunu söyleyerek, arka sırada duran göstermelik hükümdar Mahmud Han'ı işaret etti. Konuşma Nebukadnezar'ın tarihi kimliği hakkında yoğunlaşmışken Timur, kendisinin ana tarafından efsanevi Pers kralı Menuşehr ile akraba olduğunu söyleyecekti.[37]

İbn-i Haldun'u Şam'da yaptığı bazı idari toplantılara da dâhil eden Timur, âlimi, Abbasî soyundan olduğu için Mısır'daki halifelik makamının kendisine ait olduğunu ileri süren bir şahsın iddialarını görüşen hakem kurulunda görevlendirmişti. Şahsın kendisinden yardım istemesi üzerine Timur "Ben sana fukahayı ve kadıları getireyim. Senin lehinde karar verirlerse, insaf edip hakkını gözetirim" demişti. Şamlı âlimlerden oluşan hakemlerin söz konusu şahsı haklı görmemeleri üzerine Timur, "Kadıların ve müftülerin sözlerini işittin. Ortaya çıkan, benden isteyeceğin bir hak olmadığıdır. Esenlikle git" diyerek şahsın yardım talebini reddetti.

Bu olayda hakemlerin aksine karar vermeleri durumunda Timur'un halifeliği bu şahsa verip vermeyeceğini bilmek mümkün değildir. Fakat Timur, bu uygulamasıyla, siyasi gücünü dini konuların dışında tuttuğunu, bu alanda İslam âlimlerince verilen kararlara saygılı olduğunu göstermiş oluyordu. İbn Haldun'un hediye olarak getirdiği Mushaf'ı ayağa kalkarak eline alan ve öpüp başına koyan, seccadeyi de hürmetle öpen Timur, bu davranışlarıyla İslam dinine olan saygısını ve bağlılığını göstermekteydi. O sıralarda Şam'da büyük bir yağmalamayla birlikte yıkım sürecini devam ettiren Timur'un, âlimin gururunu incitmemek amacıyla sözde katırını satın alıyormuş gibi yaparak İbn Haldun'a ihsanda bulunması, bu büyük cihangirin zıtlıklarla dolu kişiliğini yansıtmaktadır.

37 Bu görüşmenin tam metni için bkz. *Timur'un Kökenleri* bölümü

Mısır'a döndükten sonra İbn Haldun, Mağrip sultanı Ebû Saîd Osman bin Ahmed'e Timur'la ilgili değerlendirmelerini içeren bir mektup gönderdi. Timur'un ortaya çıkışını, halkını, ordusunu ve seferlerini anlatan mektubun son paragrafı şöyleydi:

> Bu hükümdar, Timur, en büyük hükümdarlardan ve onların (Türklerin) firavunlarından biridir. Bazı insanlar onun ilim adamı olduğunu söyler. Başkaları Ehl-i Beyt'i üstün tutması dolayısıyla Rafızî olduğunu öne sürer. Başka bazıları ise sihir inancını benimsediğini savunur. Bunların hiçbirisiyle ilgisi yok. Ancak o çok açık fikirli ve bildiği veya bilmediği konularda çok tartışmacı biridir. Yaşı altmış-yetmiş arasındadır. Sağ dizi, bana kendisinin bildirdiğine göre, çocukluk döneminde bir ok isabet ettiği için aksaktır. Yakın yerlere giderken sürüyerek gider. Mesafe uzun olursa adamları elleri üzerinde taşırlar. Özürlü biridir. Mülk, Allah'ındır, onu kullarına dilediğince verir.[38]

Memlûk hâkimiyet ideolojisinin sonu

Timur 20 Mart 1401 günü, arkasında yanmış ve yıkılmış bir şehir bırakarak Şam'ı terk etti. Timurlu ordusu, ayrıca, her alanda ustalaşmış zanaatkârları, el işçilerini ve büyük bir kısmı genç erkek ve kadınlardan oluşan on binlerce esiri birlikte götürmekteydi. Timur, Humus şehrine ulaşmadan önce, Cete sınırını korumak ve düşündüğü Çin seferine hazırlık yapmak üzere Türkistan'da bıraktığı torunu Muhammed Sultan'a, emîrleri ve ordusuyla birlikte İran'a doğru yola çıkması için haberci gönderdi. Amacı Muhammed Sultan'a Hülagu Han'ın tahtını vermekti. Humus şehrine geldiğinde, herhangi bir direnişle karşılaşmadığı için şehre ve halkına zarar vermedi. Arabşah, Timur'un, şehrin fatihi Halid bin Velid'in hatırasına hürmeten Humus'a dokunmadığını kaydetmektedir.[39]

Humus'tan itibaren ordusunu dört kol halinde düzenleyen Timur, Şehzâde Sultan Hüseyin ve Emîr Burunduk komutasında sol kolu Antakya'ya, Şehzâde Ebûbekir ve Şehzâde Rüstem komutasındaki sağ kolu Palmira üzerinden Fırat boyuna, Halil Sultan komutasındaki merkez kuvvetleri Hama üzerinden Halep'e doğru yönlendirmişti. Kendisi de merkezin gerisinde, ordunun ana kesimiyle birlikte Halil Sultan kuvvetlerini takip edecek şekilde yola çıkmıştı. Timur dönüş yolunda iken Halep'e uğramamış, fakat orada bıraktığı beylerinin ganimetleri alarak orduya katılmalarını istemişti. Bu noktada Timur'un Halep'teki emîrlerine, ayrıldıkları sırada şehri ateşe vermelerini emrettiği görülmektedir. Emîr İzzeddin o dönemde şehirde bulunan İbn Şıhne'yi çağırarak Timur'dan gelen emre göre serbest bırakılacağını, seçeceği insanlarla birlikte şehri terk etmeleri gerektiğini ve Timurlu birliklerinin de onlarla birlikte ayrılacağını söylemişti. İbn Şıhne, Emîr İzzeddin'in refakatinde ve yaklaşık iki bin kadar Halepliyle Meşhedü'l Hüseyin bölgesine yöneldikleri zaman

38 İbn Haldun, *et-Ta'rif bi-İbn Haldun*, s. 246-260; Fischel, *Ibn Khaldun and Tamerlane*, s. 29-47
39 Arabşah, *Acâibu'l makdûr*, s. 274.

şehirden yükselen alevler gördüklerini ve o günden sonra Halep'te bir kişinin bile kalmadığını aktarmaktadır.

Timur'un kendisine direnen şehirleri yağmalattığı ve yakıp yıktırdığı bilinen bir gerçekti ve o dönemin savaş kuralları çerçevesinde bir uygulamaydı. Buna karşın zaten zapt ederek yağmalattığı bir şehri terk ederken niçin yakıp yıktırdığı konusu dönemin Memlûk tarihçilerince sorgulanmış ve olay Timur'un zalimliğine bağlanmıştır. Kuşkusuz, Timur'un Şam ve Halep gibi dönem Suriye'sinin en büyük iki şehrini harabeye çevirmesi zalimce bir uygulama olarak görünüyorsa da, gerekçesi zalimlik değildi. Timur, Altın Ordu'nun iki büyük şehri Saray ve Astrahan ile Ceneviz kolonisi Kefe'yi niçin yakıp yıktırdıysa, Halep ve Şam'ı da aynı nedenlerle harap etmişti.

Şam, Memlûk Devleti'nin siyasi, ekonomik ve Askeri açıdan ikinci başkenti konumundaydı. Arap Yarımadası, Irak, İran ve Anadolu'dan gelen kervan yollarının birleşme noktasıydı. Ayrıca Akdeniz üzerinden Avrupa şehirlerine ulaşan uluslararası ticaret için kavşak noktası olarak görev yapmaktaydı. Bu dönemde Venedik, Cenova ve Katalonya gibi Avrupa devletlerinin Şam'da ticari ataşelikler kurdukları bilinmektedir. Halep ise Memlûk coğrafyasının kuzey kapısıydı ve Şam kadar olmasa da büyük bir ekonomik kapasiteye sahipti. Memlûkler Halep'i askeri bir merkez olarak kullanmaktaydılar.

Timur, Suriye şehirlerini harap etmek, zenginliklerine el koymak ve yetişmiş insan gücünü ülkesine götürmek suretiyle birkaç amacını birden gerçekleştirmiş olmaktaydı. Bu uygulamalarıyla Timur, ülkesine dâhil etmeyeceği için, Timurlu kontrolünde kalmayacak olan bu bölgelerin uluslararası ticaret yolu olma özelliklerini ortadan kaldırmakta ve ticaretin kendi kontrolü altında olan yollara kaymasını sağlamaktaydı. İkinci amaç ise, artık güney komşusu haline dönüşen Memlûk Devleti'nin ekonomisine büyük bir darbe vurmak suretiyle yakın bir gelecekte siyasi ve askeri bir tehdit olmasının önüne geçmekti. Nitekim Timur istilasından sonra bu şehirlerin zirai ve sanayi üretim kapasitelerini yeniden kazanmaları, yıkılan sivil ve dini kurumların yeniden düzene sokulması nerdeyse 1450'lere kadar sürecektir.[40] Ayrıca Memlûk Devleti'nin başkentinden sonraki iki büyük şehrinin yerle bir edilmesi, Memlûk Sultanlığı'nın "İslam dünyasının en güçlü ülkesi, mukaddes şehirlerin koruyucusu ve İslam'ın hamisi" şeklindeki hâkimiyet ideolojisinin de yıkılması anlamına gelmekteydi ve zaten Timur'un Suriye seferinin birincil hedefi de buydu.

Timur'un Şam'ı terk ettiği haberi Kahire'ye ulaştığında Sultan Ferec tarafından başlatılan ordu toplama çalışmaları devam etmekteydi. Haberin alınmasıyla birlikte Kahire dışında toplanmaya başlayan ordu dağıtıldı ve emîrler bölgelerine döndüler. Hapisten çıkarılarak Emîr Sudun Taz'ın

40 Lapidus, *Muslim Cities in Later Middle Ages*, s. 9.

yanına verilen Atlamış'ın Timur'a gönderilmesinden de vaz geçilmişti. Diğer taraftan üç kol halinde kuzey Suriye şehirlerinde yağma seferleri yapan Timurlu ordusu, Fırat kıyılarında bir araya gelmiş, nehri geçtikten sonra günlerce süren bir av düzenlenmiş ve nihayet Mardin önlerine gelinmişti. Timur, Suriye seferi başlangıcında ordusuna katılmasını istediği, fakat kendisine cevap vermeyen Mardin hâkimi Mecdeddin İsa'yı cezalandırmak istemekteydi. Melik İsa'nın huzuruna gelmemesi üzerine kale dışındaki şehir yerleşiminin yağmalanması emrini verdi. Timur burada ilginç bir uygulama yapmış ve Birecik'te bulunduğu sırada gelip kendisine katılan Karayülük Osman Bey'i, Mardin kalesine yönelik kuşatmayı sürdürmekle görevlendirmişti. Bazı tarihçiler bu olayı Timur'un bir dağ üzerine konuşlanmış olan bu müstahkem kaleyi alamayacağını anlayınca bu yola başvurduğunu söylerken, Timurlu tarihçiler bölgede hayvanlar için yeterince otlak bulunmaması nedeniyle böyle bir karar alındığını ileri sürmektedirler.[41] Timur'un bu uygulaması sonuç getirecek ve bir süre devam eden kuşatma sonrasında Mecdeddin İsa, Karayülük Osman Bey'e teslim olmak zorunda kalacaktır. Timur ise yönünü, yeniden Sultan Ahmed Celayir'in hâkimiyetine geçen Bağdat'a çevirmişti. Böylece Timur'un Suriye seferi sona ermiş oluyordu.

41 Yezdî, *Zafernâme*, s. 371.

BÖLÜM 12
HRİSTİYAN DÜNYASI İLE İLİŞKİLER

1400'lerde Avrupa'daki siyasal dengeler

Timur'un Anadolu'ya yöneldiği 1400'lü yıllarda, bölgedeki gelişmeleri yakından izleyen Avrupalı güçleri, başta Bizans olmak üzere, Venedik, Cenova, Fransa, İngiltere, İspanya'daki Kastilya-Leon Krallığı ve Macaristan olarak sıralamak mümkündür.

Fransa ve İngiltere, aralarında devam eden Yüzyıl Savaşları'nın "Caroline Savaşları" adı verilen ikinci bölümünü 1389 yılında imzaladıkları bir antlaşmayla sonlandırmışlar ve neredeyse 25 yıl devam edecek bir barış dönemine girmişlerdi. Söz konusu dönemde İber Yarımadası'nda ortaya çıkan İspanyol devletlerinin en büyüğü Kastil-Leon Krallığı'ydı. Kral III. Henry, 1393 yılında, henüz 13 yaşında iken iktidara gelmiş olmasına karşın, çok enerjik bir yönetim anlayışı sergilemiş, krallığın merkezi gücünü artırmış, ekonomiyi düzene sokmuş, daha da önemlisi, güçlü bir deniz gücü oluşturarak İngiliz donanmasını birkaç kez mağlup etmeyi başarabilmişti. Tetuan korsanlarının Portekiz'in Badajoz bölgesine yaptıkları saldırıları durdurduktan sonra, Fas kıyılarındaki yuvalarını temizlemişti. Böylece III. Henry, Kanarya Adaları'nın kolonileştirmesiyle başlayacak olan denizaşırı coğrafyalara ve Akdeniz Levant'ına açılma planlarını uygulama aşamasına gelmişti. Akdeniz coğrafyasındaki gelişmeleri çok yakından izleyen bir diğer İspanyol devleti ise, Korsika, Sardinya ve Barselona gibi bölgeleri bünyesinde bulunduran Aragon Krallığı idi. 1396 yılından beri iktidarda olan Kral Martin, Kuzey Afrika'daki Berberilere karşı birkaç sefer yapmış, Sardinya Adası nedeniyle Cenova ile mücadeleye girişmişti.

1396 yılında Niğbolu hezimetiyle sonuçlanan haçlı seferinin liderliğini üstlenen Macaristan'da ise tam bir yönetim kargaşası yaşanmaktaydı. Niğbolu yenilgisinden sonra Macar asilzadelerinin kızgınlığı nedeniyle ülkesine dönemeyen Kral Zigismund, üvey kardeşi Kutsal Roma İmparatoru Wenceslaus'un yanına gitmiş ve çocuğu olmayan kardeşi tarafından Almanya ve Bohemya sorumlusu "vekil-general" ilan edilmişti. Kardeşinin imparatorluktan uzaklaştırılması üzerine 1401 yılında Macaristan'a dönen Zigismund, hâlâ kendisine karşı olan asiller tarafından tahttan indirilerek hapsedilmişti. Timur'un Anadolu'da olduğu dönemde, Bohemya Krallığı'na dönen kardeşi Wenceslaus'a karşı Çek asillerince düzenlenen bir isyanı destekleyen Zigismund, kardeşinin hapsedilmesi üzerine, Bohemya kralı olarak görevlendirilmişti.

Osmanlıların Avrupa'daki ilerlemelerini durdurmak ve Bizans'ın siyasi varlığını korumak amacıyla gerçekleştirilen haçlı seferinin mimarı Papa IX. Boniface ise, gerek Niğbolu savaşının hezimetle sonuçlanmış olması ve gerekse Avignon şehrinde Fransa'nın desteğiyle ikinci bir papalık makamı oluşturulmuş olması nedeniyle zor günler geçirmekteydi. Papa Boniface, Avignon Papası XIII. Benedict ile kıyasıya bir mücadeleye girişmişti ve her ikisini de destekleyen ülkelerin her an taraf değiştirmeleri ihtimali vardı. 1396 yılından itibaren önce İngiltere kralı Charles ve ertesi yıl Alman imparatoru Wenceslaus'un görevden alınması yönünde istek belirtmesi Papa Boniface'yi köşeye sıkıştırmış durumdaydı. Bütün bunlara rağmen IX. Boniface, Bizans imparatoru Manuel'e destek sağlayabilmek için çaba göstermekteydi. Nitekim 27 Mayıs 1400 tarihinde Papa Boniface, Avrupalı güçlere bir memorandum yayınlayarak Türklere karşı başlatılacak yeni bir haçlı seferine askeri veya hiç olmazsa maddi katkıda bulunmalarını isteyecekti. Ayrıca pazarları ve bayram günleri kiliselerde halktan para toplanacaktı.[1] Fakat papanın bu çabası sonuç vermeyecek ve Niğbolu öncesi dönemdeki başarısını tekrarlayamayacaktır. Diğer taraftan İmparator Manuel, Osmanlılara karşı yardım arayışında her iki papa ile de yakın ilişki içerisindeydi.[2]

Dönemin ekonomik açıdan en güçlü ülkeleri İtalya'nın Venedik ve Cenova şehir devletleriydi. Aslında büyük deniz filoları, Karadeniz, Akdeniz ve Avrupa limanlarına yayılmış temsilcilikleri ve bütün bu coğrafyalarda ticaret yapan tüccarlarıyla her iki cumhuriyeti de birer "Denizaşırı Koloniler İmparatorluğu" olarak tanımlamak mümkündü. 1204 tarihinde İstanbul'da bir Katolik krallık kurulmasıyla sonuçlanan IV Haçlı Seferi, Venedik Cumhuriyeti için bir dönüm noktası olmuştu. Haçlı kuvvetlerini İstanbul'a taşıyan Venedik, Bizans İmparatorluğu'nun parçalanması sonucunda başta Girit ve Negroponte (Eğriboz) olmak üzere bu iki büyük ada arasında kalan bütün ege adalarına ve Mora Yarımadası'nın batısında kalan adalara el koymuştu.1300'lerin ortalarından itibaren Korfu Adası'nın ve daha sonra Dalmaçya sahillerinin ele geçirilmesiyle 1400'lü yıllarda Venedik Cumhuriyeti, bütün Akdeniz ticaretini kontrol eden ülke haline gelmişti. Bu sebeple Timur ile Bayezid arasında başlayan mücadele Venedik tarafından yakından izlenmekteydi.

Bizans İmparatorluğu'nu İstanbul'u terk ederek İznik'e taşınmak zorunda bırakan IV. Haçlı Seferi ve bu olayın doğurduğu sonuçlar Cenova Cumhuriyeti için de çok önemli fırsatlar yaratmıştı. Önce, 1258 yılında, VIII. Michael Paleologos'un İznik imparatoru olmasına, üç yıl sonra da silahlı kuvvetlerini gemileriyle taşıyarak İstanbul'u ele geçirmesine yardımcı olan Cenova Cumhuriyeti, bu yardımları karşılığında Bizans'ın sahip olduğu topraklarda koloniler kurma hakkı elde etmişti. Ceneviz ge-

1 Boniface IX, *lettres*, Arch. du Vatican, reg. 317, folyo 18
2 Andriopoulou, *Diplomatic Communication Between Byzantium and the West under the Late Palaiologoi.* s. 29 ve 195.

milerince taşınan Bizans kuvvetlerinin 1261 yılı temmuzunda İstanbul'u ele geçirmesinden sonra İstanbul'un Pera bölgesi, başta Kios ve Lesbos adaları olmak üzere Anadolu sahilleri tarafındaki Ege adalarının birçoğu ve İzmir, Ceneviz kolonisi haline gelecekti. Pera valisi, yani Podesta, kâğıt üzerinde Bizans imparatoruna bağlılık yemini ederek işe başlamaktaydı, fakat siyasi ve idari yönden Cenova'nın kontrolündeydi. Bizans İmparatoru, ayrıca, Karadeniz'de sadece Cenova ve Piza bayraklı gemilerin ticaret yapmasına izin vermişti. Bu ise 1284 yılında Piza donanmasını yenerek devre dışı bırakan Cenevizliler için, Kefe ve Azak başta olmak üzere, Kırım sahillerinde koloniler oluşturma imkânı demekti. Bunu, Anadolu, Gürcistan ve Romanya sahillerinde koloniler ve ticari merkezler kurulması izleyecekti.

1380 yılında, donanmasının büyük bir kısmını kaybettiği bir deniz savaşında Venedik'e mağlup olması, Cenova Cumhuriyeti'nin parlak günlerinin geride kaldığını göstermekteydi. 1390'lı yıllarda başlayan yönetim krizi, son Duçe Antoniotto Adorno'yu dışarıdan güçlü bir yönetici edinilmesi gerektiği noktasına getirmişti. 1395 yılından itibaren Cumhuriyet Senatosunda başlatılan görüşmeler bu yöneticinin Fransa Kralı VI. Charles olması gerektiği kararıyla sonuçlandı. Ertesi yıl bu isteğin Fransız kralı tarafından kabul edilmesiyle Cenova Cumhuriyeti Fransa yönetimine geçmiş oldu. Sonuç olarak bu siyasi tablo, Timur'un Altın Ordu seferi sırasında Ceneviz kolonisi Tana'yı yerle bir etmesi olayını Cenova Cumhuriyeti'nin olduğu kadar Fransa'nın da sorunu haline getirmekteydi. İstanbul Pera'daki Ceneviz kolonisinin varlığı, Fransa'yı, Bizans imparatorunun Osmanlılara karşı yardım arayışında birinci sıradaki Avrupa ülkesi haline getirmekteydi.

Bizans ise Niğbolu'daki Osmanlı zaferinden sonra İstanbul surları dışında kalan topraklarının büyük bir kısmını kaybetmişti ve giderek artan Osmanlı baskısı nedeniyle son günlerini yaşıyor gibiydi. İmparator Manuel'in yardım çağrılarına Avrupalı ülkelerden ciddi bir cevap gelmemekteydi. Yalnızca Fransa Kralı VI. Charles, Osmanlı esaretinden kurtulup ülkesine dönen Mareşal Boucicaut'yu, 6 gemi ve 1200 savaşçıdan oluşan bir kuvvetle yardıma göndermişti.[3] İstanbul'a geldikten sonra çok daha fazla yardım gelmediği takdirde hiçbir şey yapılamayacağını gören Mareşal Boucicaut, bizzat gittiği takdirde Avrupalı kralların daha cömert davranacakları konusunda imparatoru ikna etti ve Manuel'in yokluğunda yerine yeğeni İoannes'in imparator naibi olması konusundaki uzlaşmaya da aracılık etti. Bu düzenleme sonrasında İmparator Manuel, 1399 Aralık ayında, bir Venedik gemisiyle İstanbul'dan ayrıldı. Bu ayrılık yaklaşık üç yıl devam edecekti. İmparatora eşlik eden Mareşal Boucicaut ise yerine Jean de Chateaumorand'ı bırakmıştı.[4]

3 De Pilham, *Histoire du Marechal de Boucicaut*, s. 89. Kral 800 asker vermişti ve kalanlar gönüllülerden oluşmaktaydı.

4 De Pilham, *Histoire du Marechal de Boucicaut*, s. 105.

Avrupa ve Timur: İlk temaslar

Timur ile ilgili olarak Avrupa'ya gelen ilk bilgiler, Timur'un 1393 yılı Ağustosunda Bağdat şehrini almak suretiyle Orta Doğu'da güçlü bir politik aktör olarak ortaya çıktığı dönemlere rastlamaktadır. Bu olay sonrasında Bağdat hâkimi Ahmed Celayir, Şam'a kaçarak, Memlûklere sığınmıştı. Celayirli Devleti'nin kurucusu Şeyh Hasan'ın torunu olan Sultan Ahmed, iktidara geldiği 1382 yılından sonra, eski İlhanlı başkenti Sultaniye'de bulunan Venedik Temsilciliği, Avrupalı tüccarlar ve Hristiyan Başpiskoposluğu aracılığıyla Venedik ile iyi ilişkiler kurmuş, fakat Timur'un Sultaniye ve Tebriz şehirlerini ele geçirmesi üzerine, 1386 yılında başkentini Bağdat'a taşımak zorunda kalmıştı.[5] Timur'un Bağdat'ı aldıktan sonra Memlûklerle başlattığı fırtınalı ilişki ve daha sonra Doğu Anadolu'da yürüttüğü seferler, Avrupalıların kendisi hakkında dolaylı bir fikir edinmelerini sağlamıştı. Kuşkusuz, Levant coğrafyasında ticaret yapan Hristiyan tüccarlar ve bölgedeki resmi temsilciler aracılığıyla Avrupa'ya iletilen bilgiler, çoğu kez söylentilere dayanmaktaydı ve her türlü hayali değerlendirmeye açık durumdaydı. Bütün bu belirsizliklere karşın Timur'un ilk Orta Doğu seferi döneminde, bölgedeki gelişmeleri çok iyi değerlendiren Venedik Senatosu, daha 1394 yılı Temmuz ayında, Sultan Bayezid ile Tatarların hanı Timur arasında bir çatışma ihtimalinin çok yüksek olduğu öngörüsünde bulunacaktı. Venedik yönetimi bu öngörüsünü, o sıralarda Osmanlı baskısı nedeniyle aşırı derecede bunalmış olan Bizans imparatoru Manuel Palaeologus ile de paylaşmıştı.[6]

Timur ile Avrupalılar arasında doğrudan ilk temas, Timur'un Altın Ordu üzerine yaptığı 1395 tarihli ikinci seferi sırasında gerçekleşti. Terek nehri kıyılarındaki savaşta Altın Ordu'yu yenen Timur, kaçan Toktamış Han'ın peşinden Rus Ryazan Prensliği sınırlarına kadar ilerleyerek Yelets şehrini yağmalamış, daha sonra güneye, Don havzasına yönelmişti. Timur'un bu bölgedeki hedefi, Don nehrinin Azak Denizi'ne döküldüğü yerde kurulmuş bir Ceneviz kolonisi olan Tana şehriydi. Müslümanlarca "Azak" adı verilen bu şehir, neredeyse bütün Altın Ordu coğrafyasıyla Avrupa arasındaki ticaretin gerçekleştirildiği işlek bir limana sahipti. 1395 yılı sonbaharında bölgeye gelen Timur, şehri ele geçirdi ve halkın malvarlığına el koyduktan sonra şehri yıktırdı. Avrupalılar tarafından uzun yıllar boyunca unutulmayacak olan Tana yıkımı, Timurlu tarihçi Nizamüddin Şâmî tarafından "Emîr Timur, Azak Hisarı'na gelerek bütün o vilayeti ele geçirdi. Evlerini yaktı, vilayetin Müslümanlarını ayırarak serbest bıraktı. Bütün kâfirleri kılıçtan geçirdikten sonra oradan göç etti" şeklinde anlatılmaktadır.[7] Ertesi yıl Venedik Senatosu tarafından bölgeye temsilci olarak gönderilen Andrea Giuistiniani raporunda Tana şehrini "Bina yok, halk

5 Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I. Cilt, s. 283.
6 "...et precipue q omodo partes Basaiti molestan r ad presence ab imperatore Tartarorum" (Ljubic, *Monumenta spectantia historam slavorum meridionalium*, s. Ljubic, c. IV, no. 473, s. 332)
7 Şâmî, *Zafernâme*, s. 196.

yok, sadece yıkıntılar ve Don nehri üzerinde öten kuşlar var" şeklinde tanımlayacak ve o dönemdeki yerel Tatar yöneticiden şehri yeniden inşa etme izni isteyecekti.[8]

Kuşkusuz şehirdeki bütün Hristiyanlar öldürülmüş değildi. Özellikle Venedikli ve Cenevizli zengin tüccarlar Timurlu ordusu gelmeden önce ülkelerine kaçmışlar, kaçamayıp esir edilenler ise büyük fidyeler ödeyerek kurtulmuşlardı. Venedikli tüccarlar İtalya'ya döndükten sonra, Timur'a korunma talebiyle gittiklerini, onun da kendilerine zarar vermeyeceğini söyleyerek bütün mallarına el koyduğunu aktardılar. Konuyu görüşen Venedik Senatosu, Timur'a karşı Altın Ordu hanı Toktamış'ın desteğini talep etme kararı vermişe de, o sıralarda Toktamış kendi canının derdine düşmüş olduğu için bu karar hayata geçirilememişti. Öte yandan, fidye karşılığı serbest bırakılan Venedikli ve Cenevizli asiller ve tüccarlar Timur'la ilgili çeşitli hikâyeleri ülkelerine taşımışlardı. Bu esirlerin en meşhurları Venedik'in Treviso kenti Podestàsı Giovanni Mianni'nin üç oğlu idi ve 12.000 duka gibi büyük bir meblağ karşılığında serbest bırakılmışlardı.[9] İtalyan tarihçi Galeazzo Gataro'nun 14. Yüzyıl İtalyan tarihini anlatan *Franssesco Novella da Carrara'nın Talihi* başlıklı kitabına bakılırsa, Timur ile İtalyan şehirlerinin siyasi temasları daha 1395 yılında başlamış görünmektedir. Gataro, "Galeazzo de Visconti'nin İmparator Wenceslaus'un onayıyla Milan dükü ilan edilişinin 13 Eylül 1395 tarihinde yapılan kutlamalarında Hıristiyan ülkelerin temsilcileriyle birlikte Büyük Türk'ün (Osmanlı sultanı Bayezid) ve Tatarların kıralı Tamerlan'ın temsilcilerinin de hazır bulunduğunu aktarmaktadır.[10]

Timur'un Suriye ve Anadolu seferleri ile ilgili resmi bilgiler daha çok bu bölgelerde görev yapan Venedik-Ceneviz kökenli İtalyanlar aracılığıyla Avrupa'ya aktarılmıştır. Şam'daki Venedik konsolosu Paole Zane, Timur'un bölgeye gelmesinden kısa bir süre önce, 1400 yılı Aralık ayında, Venedikli tüccarlarla birlikte şehirden ayrılarak Kıbrıs'a gitmiş, Timur'un Şam'ı terk etmesinden hemen sonra, Venedik Senatosu'nun emriyle geri dönmüştür. Konsolos Zane'in Timur ve ordusu ile Şam'daki olaylar hakkında kapsamlı bir raporu Venedik yönetimine gönderdiğine inanılmaktadır.[11]

Timur'un Suriye seferi sırasında bölgede Emmanuel Piloti ve Bertrando de Mignanelli isimli iki İtalyan tüccarı bulunmaktaydı. Emmanuel Piloti, Mısır'da uzun yıllar kalmış, Sultan Ferec ile defalarca görüşmüş ve Timur'un Şam işgali öncesinde ve sonrasında bu şehre birçok seyahatler

---

8 Crowley, *City of Fortune*, s. 238

9 Yaklaşık 3,491 gram ağırlığında altın para birimi. Niğbolu Savaşı'nda esir düşen Korkusuz Jean ve yanındaki 300 adamı için Osmanlılara 200.000 duka ödendiği düşünülürse, üç kardeş için alınan miktarın büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır. Kelly De Vries, *The Lack of Western European Military Response to the Ottoman Invasions of Eastern Europe from Nicopolis to Mohacs*, s. 543

10 Gataro, *The Fortunes of Francesco Novella da Carrara, Lord of Padua*, s.139. Timur'un Avrupalılarla temasının hiç olmadığı bir dönemde, söz konusu törene temsilci göndermesi çok ihtimal dâhilinde görünmemektedir. Yazar Milan dükünü yüceltmek amacıyla Bayezid ve Timur'un temsilcilerinin katıldığını yaznuş olmalıdır.

11 Fischel, *A New Latin Source*, s. 206

yapmıştır. Söz konusu İtalyan tüccar ülkesine döndükten sonra 15. Yüzyıl başlarındaki Memlûk Mısır'ını anlatan bir kitap yazmış ve burada Şam olaylarına da değinmiştir.[12] Bölgedeki diğer İtalyan tüccar Bertrando Mignanelli de benzer şekilde, Timur'un işgali öncesi ve sonrası dönemlerde Şam'ı ziyaret etmiş, ülkesine döndükten sonra *Vita Tamerlani* (veya *Ruina Damascus*) ve *Ascencus Barcoch* başlıklı iki küçük kitapçık yazmıştır.

Söz konusu dönemde Balkanlar'daki hızlı ilerlemeleriyle, Bizans İmparatorluğunun başkenti Konstantinopolis'i teslim noktasına getirdikleri uzun süreli kuşatmalarıyla ve hepsinden önemlisi, Niğbolu'da büyük bir Haçlı ordusunu darmadağın eden askeri güçleriyle Osmanlılar, Avrupa'nın korkulu rüyası haline gelmişlerdi. Bir gün atını Roma'da, St. Peter Kilisesi'nin avlusunda besleyeceğini söyleyerek övünen Sultan Yıldırım Bayezid, Avrupa Hristiyanlığının en büyük düşmanı olarak kabul edilmekteydi.[13] Bu nedenle Timur'un Doğu Anadolu'ya yönelik ilk seferi ve Sivas'ı Osmanlıların elinden alması, Avrupa ülkelerinde abartılı bir şekilde kayıtlara geçirilmişti. Söz gelimi, İngiliz tarihçi Thomas Walshingam'ın *Historia Anglicana* isimli yıllığı, bu abartılı değerlendirmeler konusunda tipik bir örnektir. Yıllığın 1401 yılı kayıtlarında Bayezid'in oğlunun savaşta (Sivas işgali) öldürüldüğü, Pers kralının (Timur kastediliyor) Kudüs'ü ele geçirdiği ve 60 bin askeriyle Hristiyanlığı kabul ettiği belirtilmektedir.[14]

Diplomatik ilişkilerin başlaması

Batılı güçlerle Timur arasında diplomatik ilişkilerin tam olarak ne zaman ve ne şekilde başladığı konusunda açık bir bilgi veya belge yoktur. Bazı Batılı yazarlar bu ilişkilerin başlangıcını Timur'un 1393 yılındaki ilk Orta Doğu seferine kadar götürmektedirler. Romen yazar Alexandrescu-Dersca, Venedik Senatosu'nun Timur ile Bayezid arasında kaçınılmaz bir çatışma olacağı ile ilgili 1394 tarihli öngörüsünün Bizans imparatoruna aktarılmasından sonra İmparator Manuel'in Dominiken rahibi Peder François'i Timur'a gönderdiğini ileri sürmektedir.[15] Diğer taraftan Fransız tarihçi Delaville Le Roulx *La France en Orient Au XIV'e Siècle* isimli kitabında Fransız kralının Timur ile ilişki kurma çabalarına, Niğbolu yenilgisinden hemen sonra, Rahip François Isathru'yu görevlendirerek başladığını belirtmektedir. Rahip François, Fransa kralının Bayezid'i durdurmak konusundaki planlarını Timur'a iletecek ve iki devlet arasında bir ittifak zemini oluşturmaya çalışacaktı.[16] Tarihçi Nicolae Jorga ise *Osmanlı İmpara-*

12 Piloti, *L'Egypte au commencement du quinzième siècle d'après le Traité d'Emmanuel Piloti de Crète.* s.120.
13 *A Turkish Grand Vizier.* The Leisure hour: a family journal of instruction and recreation, July 10, 1856, s. 444.
14 "Rex de Letto peremit in bello Balsak, filium Balthasardan illustris, quem "Admiratum" vocant, destruxitque Hierusalem et in circuitu regionem; et quia gratiose vicit cum, et inopinabiliter, conversus est ad Christianitatis ritum, cum sexaginta millibus hominum sectae suae". (Walshingam, *Historia Anglicana*, Vol II, s. 247)
15 Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur*, s. 39.
16 Delaville, *La France en Orient Au XIV'e Siècle*, s. 389.

torluğu Tarihi kitabında "Bunun üzerine Timur'a Venedik, Cenova, Bizans imparatoru, Galata podestası ve Haçlı seferi temsilcisi ve Hristiyanlığın koruyucusundan çok Cenova'nın hükümdarı olarak kabul edilmesi gereken Fransa kralı adına hareket etmeye yetkili kılınan bir Dominiken ve ikinci bir kişi elçi olarak gönderildi" demektedir.[17] Bu verilere göre Rahip François'in Manuel tarafından değil, Fransız kralı tarafından elçi olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, günümüze ulaşabilmiş sınırlı sayıda belgenin incelenmesi, bize, Batı ülkeleri ile Timur arasındaki belgelenmiş ilk temasın Sultaniye'deki Doğu Başpiskoposu Jean aracılığıyla gerçekleştirildiğini göstermektedir. Nitekim Timur'un Fransa kralına gönderdiği mektupta bulunan "Bir zamanlar Frenkler tarafından huzurumuza gönderilen bütün Doğu'nun Piskoposu Rahip Jean bize sizin gücünüz ve itibarınız konusunda bilgi vermişti" şeklindeki sözler, Jean'ın, Avrupalı güçlerin ve Hristiyan dünyasının temsilcisi olarak geldiğini ve görüşmede Fransa Kralı ile ilgili bilgi aktardığını göstermektedir.

Asıl ismi John Greenlaw olan bu din adamı, daha önce Nahcivan piskoposu iken, 20 Ekim 1398 tarihinde Sultaniye'deki Bütün Doğu Başpiskoposluğuna[18] atanmıştır.[19] John'un herhangi bir ülkenin yazılı yetki belgesini getirmediği bu diplomatik görüşme, kendisinin başpiskopos atanmasından sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Timur'un 1398 yılı 15 Ağustos'unda Hindistan seferine çıktığı düşünülürse, Sultaniye başpiskoposu ile yaptığı görüşmenin ancak 1399 yılı sonbaharında başlayan yedi yıllık seferi sırasında olabileceği ortaya çıkmaktadır. Bu seferi sırasında Timur Sultaniye'de bir süre konaklamış, kış aylarını ise Karabağ bölgesinde geçirmiştir.

Timur'un Fransa kralına yazdığı mektuptaki "Rahip François Isatru'nun verdiği bilgilerle başpiskoposun aktardıkları birbiriyle örtüşmektedir. Saltanatınızın birçok ülkeye kadar yayıldığını biz yakın zamanda, Anadolu'da iken işittik" sözleri de Rahip François'in esas olarak Fransa adına elçilik yaptığını göstermektedir. Diğer taraftan Timur, Bizans İmparator Naibi İoannes'e gönderdiği mektubunda, Rahip François'in ilk gelişinde kendisinde güven sağladığına değinmekte ve rahibin arkadaşıyla birlikte gelirken Trabzon Pontus İmparatoru'nun onlara zorluk çıkardığından bahsetmektedir. Bu sözlerden anlaşıldığı kadarıyla Rahip François'in Timur'la birinci görüşmesi Timur'un Anadolu seferi başlamadan önce gerçekleşmiş olmalıdır.[20] Timurlu tarihçi Yezdî'nin verdiği bazı

17 Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. I, s. 288.
18 Archiepiscopus Totius Orientis
19 *Original lett rs illustrative of English History*, s. 55 ten alıntı; *Manuel II Paleologos*'ta ise 16 Ağustos 1398 tarihi verilmektedir. (Barker, *Manuel II Palaeologus*, s. 506)
20 Timur un imparator naibine gönderdiği mektubun aslı bulunmamakla birlikte, metin Marina Sanudo'nun *Vitae Duchum Venetorum*'unda yayınlanmış olup L. A. Muratori'nin *Rerum Italicarum Scriptores*, Tome XXII, col. 399-1252, Milan, 1733'te aktarılmıştır. İtalyanca metin için bkz. Alexandrescu-Dersca, *La Campagne De Timur en Anatolie*, s. 123-124.

bilgiler François'in ilk gelişine ışık tutar niteliktedir. Yezdî "bir Avrupalı kralın elçileri, esir almış oldukları Osmanlı sultanı Murat'ın oğlu ile birlikte geldiler ve yüksek dereceli emîrlerin eşliğinde Emîr Timur tarafından kabul edildiler" demektedir.[21] Görüşme 1400 yılı yaz aylarında Timur'un Gürcistan'daki Minköl yaylasında konaklamakta olduğu sırada gerçekleşmiştir. Yezdî görüşmeyle ilgili olarak şunları söylemektedir:

> Elçiler efendilerinin Timur'un harekâtını çok takdir ettiğini, kendisiyle bir ittifak kurmak konusunda arzulu olduğunu ve bundan büyük onur duyacağını belirttiler. Timur, elçileri nezaketle karşıladı, isteklerini onayladı ve zengin hediyelerle yolcu etti. Karargâhta gördükleri onurlu muameleden çok memnun kalan elçiler Trabzon üzerinden ülkelerine döndüler.[22]

Yezdî'nin "bir Avrupalı kral" olarak tanımladığı kişi Fransa kralı VI. Charles olmalıdır. Zira Timurlu tarihçiler Bizans imparatorunu Tekfur (veya Tekür) olarak adlandırmaktaydılar. O dönemde Fransa'ya bağlı olan Cenova ve diğer İtalyan devleti Venedik ise cumhuriyetle yönetilmekteydi. İspanya krallıklarından Kastilya'nın gönderdiği temsilciler Ankara Savaşı sırasında Timur'un karargâhında bulunmaktaydılar. Bu dönemde İngiltere ve Aragon krallarının Timur'a elçi gönderdiklerine dair hiçbir kayıt yoktur. Ayrıca İngiltere Kralı IV. Henry'nin, ülkesindeki Katoliklere baskı yapması ve Katolik din adamlarının faaliyetine izin vermemesi gibi nedenlerle Bizans imparatoru Manuel'e sıcak bakmadığı bilinmekteydi.[23] Macar kralı Zigismund ise bu tarihlerde kendi ülkesinde yönetimden dışlanmış durumdaydı. Yezdî'nin "Osmanlı sultanı Murat'ın oğlu" olarak tanımladığı şahıs ise Savcı Bey'in oğlu Davut olmalıdır. Savcı Bey, Murat Hüdavendigar'ın oğlu idi ve çıkardığı isyan nedeniyle 1385 yılında gözlerine mil çekildikten sonra idam edilmişti.[24]

Anadolu seferi öncesinde Timur'la ilişki kurmak isteyen tek Avrupalı güç Fransa değildi. Başta Venedik olmak üzere İtalyan cumhuriyetlerinin de böyle bir çaba içerisine girdikleri bilinmektedir. Venedik Senatosu 18 Mart 1400 tarihli bir toplantısında, 1395 yılında Timur tarafından yağmalanan Tana şehrinin yeniden kurulması ile görevlendirilen André Giustiniani'nin yerine başka bir şahsın tayini ile ilgili bir karar almıştır. İlginç olan nokta, karar metninde kullanılan "Daha önce Timur'a elçi olarak gönderilen André Giustiniani" cümlesidir. Bu veriden yola çıkılarak Venedik Cumhuriyeti'nin de 1400 yılı içerisinde veya daha önce Timur'a elçi gönderdiği sonucuna varılabilir. Diğer taraftan bir Dominiken rahip tarafından yazılan *Monumenta Dominicana* isimli Latince kitabın 1401 tarihli kayıtlarında, Magnus Tamerlanis, yani Büyük Timurlenk'in, bir

21 Yezdî, *Zafernâme* (The istory of Timur Bec, Ed. J. Darby), c. I, s. 144.
22 Yezdî, *Zafernâme* (The istory of Timur Bec, Ed. J. Darby) c. I, s. 144-145.
23 *Royal and Historical Letters during the Reign of Henry the Fourth*, c. I, s. 427-428. Kral Henry, Manuel'e gönderdiği bu mektubunda İstanbul'daki Katoliklere baskı uygulanmamasını ve Sultaniye başpiskoposuyla ilişki kurularak Katolik din adamlarının Bizans'ta faaliyet göstermelerine izin verilmesini istemektedir.
24 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, s. 132, 392.

doğu başpiskoposunu elçi olarak Venedik, Cenova ve Milano'ya gönderdiği belirtilmektedir.[25] Bu ifadeler Miranşah'ın Ankara Savaşı'ndan sonra Avrupalı krallara yazdığı mektuplarda bulunan 'Daha önceki tarihlerde Sultaniye başpiskoposu Jean ile Venedik ve Cenova'ya mektuplar göndermiştim' şeklindeki ifadelerle uyuşmakta ve Sultaniye başpiskoposunun savaş öncesi dönemde Miranşah tarafından İtalyan cumhuriyetlerine elçi olarak gönderildiğini göstermektedir. Nitekim Venedik Senatosu'nun 22 Mart 1401 tarihli toplantısında Trabzon imparatoru III. Manuel'den gelen bir mektup hakkında değerlendirme yapılmıştır. Söz konusu mektupta Timur Bey'in oğluna Cenovalılar tarafından gönderilmiş bir elçiden bahsedilmektedir.[26] Bu elçi, 17 Ağustos 1401 tarihinde, yanında Çağatay hükümdarının iki elçisiyle birlikte Trabzon'dan Pera'ya dönecektir. Pera ile ilgili arşiv kayıtlarına göre Ankara Savaşı öncesinde Pera podestası Janoto Lomelini, Ceneviz-Fransa blokunun temsilcisi olarak, Sinop üzerinden Timur'un karargâhına gitmiş ve görüşmeler yapmıştır.[27]

Venedik Senatosu'nun 10 Eylül 1401 tarihli toplantısında görüşülen Cenevizli tüccar Giacomo de Orado'nun Venedik Danışma Konseyi'ne (Sapientes) gönderdiği mektupta bu konuyla ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Orado, Timur tarafından görevlendirilen iki elçinin 19 Ağustos tarihinde bir Ceneviz gemisiyle Trabzon'dan Pera'ya geldiklerini bildirmekte ve elçilerden birisinin Rahip François, diğerinin ise Müslüman bir şahıs olduğunu söylemektedir.[28] Aslında Rahip François, Fransa kralının görevlendirdiği elçiydi ve Sivas işgali öncesinde, yani, 1400 yılı yaz aylarında Timur'la Minköl yaylasında görüşme yapmıştı. Orado'nun verdiği tarihe bakılırsa Rahip François o sıralarda Bağdat'tan Tebriz'e geçmekte olan Timur'la veya o sıralarda Azerbaycan'da bulunan Miranşah'la görüşme yapmış olmalıdır. Orado'ya göre Rahip François, Bizans ve Pera'ya (dolayısıyla Cenova ve Fransa'ya) Timur'un Bayezid üzerine yürümek konusunda kararlı olduğu mesajını ve Bayezid'le herhangi bir antlaşma yapmamaları yönündeki uyarısını iletmişti. Elçiler Bizans ve Pera'dan aldıkları cevaplarla, birkaç gün sonra, Bartholomei Spignola isimli kaptan yönetimindeki bir Ceneviz gemisine binerek Trabzon'a geri dönmüşlerdir. Ankara Savaşı'nın hemen öncesinde, Mayıs ayı sonlarında Timur'un İshak isimli elçisi İstanbul'daydı ve İmparator naibi İoannes'e bir mektup getirmişti. 15 Mayıs tarihli mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Timur, Rahip François'i yanında tutmaktaydı ve Bayezid'den gelecek elçilerle görüştürmek istiyordu. François, Bayezid'in elçilerine Bizans'ın, Pera'nın ve Pontus Devleti'nin Bayezid'e ödemekte olduğu vergileri bundan böyle Timur'a ödeyeceklerini söyleyecekti. Timur'un diğer amacı da gerçekle-

25 Fontana, *Monumenta Dominicana*, Caput XI, s. 215. Kaynakta ay ve gün belirtilmemiştir. Baştaki indeks bölümünde Caput XI'in 1401 yılına ait olayları kapsadığı belirtilmektedir. Bilginin kaynağı olarak Spondan, in annal. num. 23 verilmiştir.

26 *Arch. d'Etat de Venice*, Senato Misti, 22 Mart 1401, Reg. 45, Folyo 65; (Jorga, *Notes et Extraits Pour Servir à L'histoire des Croisades au XVe Siècle*, c. I, s. 106) Bundan sonra *Notes and Extraits*.

27 Syndicamente Peyre, Fol. 40, (Tarih belirsiz) (Jorga, *Note and Extraits*, c. I, s. 73-74)

28 *Arch. d'Etat de Venice*, Sen. Misti, reg. 45, fol 94 v., 10 Eylül 1401, (Jorga, *Notes et extraits*... c. I, s. 113)

şecek muhtemel savaşta Fransa kralının elçisini de gözlemci yapmak olmalıdır. Rahip François, daha sonra Sultaniyeli Jean ile birlikte Timur'un mektuplarını Avrupa'ya götürecekti.

Ankara Savaşı'na kadar Timurlu-Bizans ilişkileri

Avrupa dillerine aktarılmadıkları için gölgede kalmış bazı Latince tarihi kayıtlara göre, Timur'un Bizans üzerine dolaylı etkisi, Ankara Savaşı'ndan sekiz yıl öncesine, Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid'in 1394 yılındaki Yunanistan coğrafyasına yönelik seferine kadar gitmektedir. O yılın ilk aylarında Selanik ve Kuzey Yunanistan bölgelerini fetheden Bayezid'in seferini Mora yarımadası üzerine sürdürmesi beklenirken, Osmanlı sultanı, kuzeye yönelmiş ve kendi başkentine geri dönmüştü. Bizanslı tarihçi Chalkokondyles bu çekilmeyi Macar kralı Sigismund'un Osmanlı'ya karşı hazırlandığı savaş girişimine bağlamaktaysa da, bu olay iki yıl sonra gerçekleşeceği için söz konusu yorum doğru değildir.[29] Bir Grek kroniği ise bu çekilmenin nedenini, Bayezid'in, Memlûk sultanı Berkuk'dan, Timur'un ön Asya'daki uygulamalarını anlattığı ve muhtemel bir çatışma için Osmanlı sultanından yardım talep ettiği bir mektup almış olmasına bağlamaktadır.[30] Timur'un Doğu Anadolu'dan geçip Altın Ordu üzerine yönelmesi üzerine Bayezid, İstanbul'a yönelik kuşatmasını başlatacaktı.

Bu gelişmeleri, Memlûk coğrafyasında bulunan ticari temsilcilikleri aracılığıyla yakından takip eden Venedik Senatosu, kuşatma nedeniyle kendisinden yardım talep eden Bizans imparatoruna yardım edileceğini ve imparatorun kesinlikle İstanbul'u terk etmemesi gerektiğini belirten bir mektup gönderdi. Venedik Senatosu aynı zamanda 1394 yılının Temmuz ayında yaptığı bu toplantıda Tatarların hanı Timur'la Osmanlı sultanı Bayezid arasında bir çatışma olması ihtimalinin çok güçlü olduğu sonucuna varmış ve Bayezid'in topraklarını korumak amacıyla Timur'la uğraşmak zorunda kalacağı şeklindeki öngörüsünü II. Manuel ile paylaşmıştı.[31] Senato, ayrıca Manuel'in papaya ve Avrupa krallarına yazarak yardım talep etmesini önermekteydi.[32]

Bizanslı tarihçi Spandounes, Bayezid'in İstanbul'u kuşatması üzerine, II. Manuel'in bir ileri görüşlülük yaparak, Tatar hükümdarı Büyük Çağatay Timur'a haber gönderdiğini, durumu anlattığını ve yardım istediğini

29 Chalkokondyles, *Historiarum Demonstrationes*, s. 193.
30 "Fingit vero egregium praetextum tegendi probrum. Ait acceptis a Sultano litteris in Orientam vocari, auxilio futurus adversus Temerem Sychtiam (İskit Timur), qui bello lacesseret. Fuit is Temeres, cui brevi post dedit poenas eorum quae impia gessisset, atque id justo admodum foenore. Quia tamen sultani illae litterae praetexus erant ac scena, dicebat quidem propere transmissurum Hellespontum, cum nollet transmittere." (Migne, *Patrologiae Grecae*, vol. 156, s. 235)
31 "et precipue quomodo partes Basaiti molestantur ad presence ab Imperatore Tartarorum non videtur nobis, quod serenitas sua habeat taliter dubitare, quod pro aliqua conditione mundi debeat cogitare de volendo se absentare a sede sua, nam manifeste cognoscimus..." (Ljubić,, *Monumenta spectantia historam slavorum meridionalium*, c. IV, Böl. 473, s. 332)
32 Ljubić, *Monumenta spectantia historam slavorum meridionalium*, c. IV, Böl. 473, s. 333.

söylemektedir.[33] Timur'un Anadolu seferi konusunda kapsamlı bir kitap yazan Romen tarihçi Alexandrescu-Dersca, Venedik Senatosu'nun Timur ile Bayezid arasında kaçınılmaz bir çatışma olacağı ile ilgili 1394 tarihli öngörüsünün İmparator Manuel'e aktarılmasından sonra, onun, Dominiken rahibi Peder François'i Timur'a gönderdiğini ileri sürmektedir.[34] Peder François'e verilen görev Timur'un durumunu ve Asya'daki gelişmeleri değerlendirmek, Asyalı fatihin Bizans İmparatorluğu ile ilgili düşüncelerini öğrenmek ve mümkün olursa iki Müslüman devlet arasında savaş çıkmasını sağlayacak çalışmalar yapmaktı. Fakat Timur'un önce iki yıl süreli bir Altın Ordu seferi ve Semerkand'a dönüşünün ardından bir yıl süreli bir Hindistan seferine çıkması nedeniyle Manuel'in bu çabaları o sıralarda başarılı olamayacaktı.

Timur'un Ön Asya'ya yeniden döndüğü dönemde II. Manuel, Fransa kralı tarafından bölgeye gönderilen Mareşal Boucicaut ile birlikte, yardım sağlamak amacıyla Avrupa'ya gitmiş ve yerine yeğeni İoannes VII'yi naip olarak bırakmıştı.[35] Osmanlı sultanı Bayezid ise Manuel'in ayrılmasından sonra İoannes üzerindeki baskıyı iyice artırmış durumdaydı. Bu dönemde kuşatmadan iyice bunalan İmparator Naibi İoannes'in Osmanlılarla gizli görüşmeler yaptığı ve Bayezid'in "Osmanlı topraklarında herhangi bir bölge karşılığında İstanbul'u teslim etmesi" şeklindeki teklifine sıcak baktığı söylentileri ortaya çıkmıştı.[36] Bizanslı tarihçi Doukas, İoannes'in Bayezid'e İstanbul'u vadettiğini, buna karşılık kendisine Mora'nın verileceğini, fakat İoannes'in sözünde durmayarak şehri teslim etmemesi üzerine Bayezid'in "Ben İmparator Manuel'i senin için değil kendim için şehirden kovdum. Bu nedenle benim dostum olarak kalmak istiyorsan, hemen oradan çekip git ve ben başka illerden hangisini istersen onu sana vereceğim. Çekip gitmezsen Allah ve büyük Peygamber tanığım olsun ki, hiç kimseye acımayacağım, istisnasız hepinizi yok edeceğim" şeklinde bir ültimatom gönderdiğini yazmaktadır.[37]

Gerçekten Venedik Senatosu belgeleri, Manuel'in Avrupa'ya hareketinden hemen sonra Bayezid'in İoannes'den şehri teslim etmesini istediğini doğrulamaktadır. Ankara Savaşı'ndan bir yıl sonra İstanbul'dan geçen İspanyol elçi Clavijo'nun yazdıkları ise söz konusu söylentilerde ciddi bir gerçeklik payı olduğunu göstermektedir. Clavijo, İoannes'in geçmişte amcası ile çatıştığı dönemde, bir süre, Sultan Bayezid'e sığınarak Silivri'de yaşadığını, bu nedenle Osmanlı sultanı ile yakın bir dostluk geliştirmiş olduğunu belirtmektedir. Clavijo'ya göre İoannes, Sultan Bayezid'e, Timur'la olacak savaşı kazanması halinde İstanbul'u teslim etme ve Osmanlı vassalı olma sözünü vermişti.[38] Cenova Cumhuriyeti arşivindeki

33 Spandounes, *On the origine of the Ottoman Emperors*, s. 23.
34 Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur*, s. 39.
35 10 Aralık 1399
36 Barker, *Manuel II Palaeologus*, s. 201.
37 Doukas, *Historia*, s. 46, 50.
38 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 27.

belgelere göre II. Manuel, İstanbul'dan ayrılırken, naibi ve yeğeni VII. İoannes'in İstanbul'u Sultan Bayezid'in kontrolüne bırakacağından kuşkulanmaktaydı.[39] Venedik Senatosu'nun bu konuda aldığı 26 Mart 1400 tarihli karar, bu cumhuriyet yönetiminin de benzer kaygılar taşıdığını göstermektedir. Venedik Senatosu bir askeri görevli aracılığıyla imparator naibine 'amcasının emirlerine tam olarak uyması, Türklerin tek amacının Konstantinopolis'i ele geçirmek olduğu, dolayısıyla onların yanıltıcı nitelikteki sözlerine kanmaması' gibi konularda uyarılar yapmaktaydı. Görevli, ayrıca, Venedik Cumhuriyeti'nin Bizans'a her konuda destek olacağı güvencesini de verecekti.[40]

Söz konusu dönemle ilgili bir anonim Bizans kroniğine göre, Timur'un Anadolu seferini başlattığı dönemde, Osmanlı kuşatmasından çok bunalmış olmalarına karşın, Timur'a göre Bayezid'in daha tercih edilebilir olduğunu düşünen Bizans halkı, aralarından temsilciler seçerek Sultan Bayezid'e göndermişler ve şehri teslim etmemekle birlikte, onun egemenliğini kabul edeceklerini bildirmişlerdi. Bayezid ise teklife sıcak bakmamış, elçilere çok kötü davranarak geri göndermişti.[41] Bayezid ile barışı hedefleyen bu tip girişimlerin arkasında Patrik Matthaios'un olduğu iddialarına karşı Patrik, özel bir vaazla kendisini savunmaya çalışacaktı.[42] Patrik'in konuşmasından anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı-Timurlu çatışması yaklaşırken, Bizans'tan Osmanlı başkentine resmi ve gayri-resmi nitelikte en az üç heyet gitmiş durumdaydı.

Venedik Senatosu kararlarına bakılırsa 1401 yılı içerisinde Bizans, Pera (Cenova) ve Venedik üçlüsü Bayezid'e yaklaşmaya karar vermişlerdi. Venedik, 22 Mart 1401 tarihli kararıyla Bayezid'le yapılacak görüşmeler için Baylo vekili Fransesco Foscarini ve Bizans bölgesindeki donanmanın kaptan yardımcısı Niccolò Capello'yu görevlendirmişti.[43] Bu heyetlerin gündemleri ve yaptıkları görüşmelerde ne gibi kararların alındığı konuları bilinmemektedir. Bu konudaki rivayetlerden birisine göre Ankara Savaşı öncesi Bursa'da sürdürülen görüşmelerde, Sultan Bayezid Sivas'ta bulunduğu için, Osmanlı Devleti'ni Süleyman Çelebi'nin annesi temsil ediyordu ve yıllık 5 bin altın karşılığında Bizans'tan alınan yerleri iade etme sözünü vermişti.[44] Diğer taraftan Venedik kaynakları, Bayezid'in Venedik'e karşı düşmanca tutumu nedeniyle görüşmelerin başarılı olamadığını aktarmaktadır. Cenova Cumhuriyeti belgelerine göre, Pera ile Osmanlı yönetimi ara-

39 *Archivio Segreto, Peire Massaria 1402*, fi. 71 v, 72 r. (Balard, *La Romanie Genoises*, c. I, s. 101, dipnot 350); Barker, *Manuel II Palaeologus*, s. 215.
40 *Arch. d'État de Venice, Senato Misti*, 26 Mart 1400, Reg. 45, Folyo 6-7 (Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, c. II, 981/11-12)
41 Gautier, *Un Récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs* (1394-1402), s. 109-111.
42 Patriğin vaaz metni için bkz. Barker, *Manuel II Pala ologos*, s. 208-211.
43 *Arch. d'État de Venise, Sindicati*, reg I, fol 179 (Jorga, *Notes and Extraits*, c. I, s. 112-113)
44 *Arch. d'État de Venice, Senato Misti*, reg. 45, fol. 94v (Jorga, *Notes and Extraits*, c. I, s. 112-113), Jacobus de Orado'nun Venedik Senatosu'na 10 Eylül 1401 tarihli mektubu. Bu toplantıda Venedik'i Orado, Pera'yı (Cenova) Quilico de Tadeis temsil etmekteydi. Bizans İmparatorluğu'nun temsilcileri ise din adamı Gutie ve Bizans asillerinden Molissinus idi. Heyetin Bursa'da görüşme yaptığı şahıs Latince metinde "ad matrem Zalapi", yani Çelebi'nin annesi olarak verilmiştir. (Muhtemelen Süleyman Çelebi'nin annesi).

sındaki görüşmeler 1402 yılının Mayıs ayında bile devam etmekteydi ve Pera'da görevli iki hazinedar bu tarihlerde Bursa yolunda idiler.[45]

Kuşkusuz imparator naibi tarafından Bayezid'e yapıldığı söylenen tekliflerin gerçek niyetle mi yoksa zaman kazanma amaçlı mı olduğunu bilmek mümkün değildir. Fakat bilinen bir gerçek vardır ve o da VII. İoannes'in bir taraftan Bayezid ile görüşmeleri sürdürürken bir taraftan da Timur'la ilişki kurma arayışlarını başlatmış olduğudur.

Bu dönemde Timur ile Bizans ve Pera yönetimleri arasındaki yürütülen temasların içeriği konusunda Timurlu kaynaklarda açık bir bilgi ve belge yoktur. Buna karşın Venedik ve Cenova kaynaklarında parçalı nitelikte bilgilere rastlanmaktadır. Venedik Senatosu'nun 10 Eylül 1401 tarihli toplantısında, Cenevizli tüccar Giacomo de Orado'nun Venedik Danışma Konseyi'ne (Sapientes) gönderdiği mektup değerlendirilmiştir ve yapılan görüşmelerde bu konuyla ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Orado, Timur tarafından gönderilen iki elçinin 19 Ağustos günü bir Ceneviz gemisiyle Pera'ya geldiklerini bildirmekte ve elçilerden birisinin Rahip François, diğerinin ise Müslüman bir şahıs olduğunu söylemektedir.[46] Timur'un Bizans imparator naibine gönderdiği mektupta Rahip François'ın İoannes adına Bayezid'in elçilerine beyanatta bulunduğu belirtilmektedir. Bu durumda rahip, Fransa, Cenova Cumhuriyeti ve Pera'yla birlikte Bizans'ı da temsil etmekteydi. François'la birlikte gelen Müslüman elçinin ise Timur'un Bizans imparator naibine yönelik mesajını taşıyor olduğu düşünülebilir. Orado'nun mektubuna göre Timur, İoannes'e ve Pera'daki Ceneviz yönetimine gönderdiği mesajlarda, Bayezid'in üzerine sefer yapma kararlılığında olduğunu belirterek Bizans ve Pera'nın Bayezid'le yürüttükleri barış görüşmelerini durdurmalarını istemekte ve Osmanlılarla herhangi bir şekilde antlaşma yapmamaları uyarısında bulunmaktadır.[47] İspanyol elçisi Clavijo İoannes'in Timur'a cevabını şu şekilde özetlemektedir:

> İşte bu sırada İstanbul imparatoru ve Pera'daki Cenevizli komutanlar Timur'a haber göndererek, şayet Türk ile (Bayezid) savaşırsa kendisine asker ve gemi yardımı yapacaklarını bildirdiler. Ayrıca, derhal veya kısa bir süre sonra savaş gemilerini silahla donatarak Çanakkale Boğazı'nı tutacakları ve Rumeli tarafındaki Osmanlı kuvvetlerinin Anadolu'ya geçişini engelleyecekleri sözünü verdiler. Böylece Timur, Bayezid ile çok daha rahat şartlarda hesaplaşabilecekti. Bizanslılar ayrıca Timur'a para yardımı yapmışlar ve daha fazla maddi destek sözü vermişlerdi.[48]

---

45 *Archivio Segreto, Sindicamente Peire 1402*, reg. No. 1, ff. 97r ve 102r 8 (*La Romanie Genoises*, c. I, s. 100, dipnot 347)

46 *Arch. d'État de Venice, Sen. Misti*, reg. 45, fol 94 v.,10 Eylül 1401, (Jorga, *Notes et extraits*, c. I, s. 112); Dennis, *Three Reports from Crete on the situation in Romania*, 1401-1402, s. 245.

47 "...duo ambaxatores Timer-Bey, quorum unus vocatur frater Franciscus, Ordinis predicatorum, et alter est Sarracenus qui venerunt ad imperatorem Romanie et ad illos de Peyra, pro hortando eos quod stent in suis terminis, quod non faciant pacem cum Turco, quia, post collectionem bladorum, dictus Timer-Bei debetat ire contra Basaithum Turchum, et sic promittebant dicti ambaxatores, affirmantes quod Timer- begi erat venturus absque falo aliquo contra Turchum" *Arch. d'Etat, Senato Misti, Notai di Candia, atti Francesco Avonal*, (Jorga, *Notes et Extraits*, s.113)

48 Clavijo, *Embassy to Tamerlan*, s. 73.

Clavijo'nun Timur'a para yardımı yapıldığı şeklindeki sözleri, aslında, Bizans'ın ve Pera'nın daha önceki yıllarda Osmanlılara ödedikleri yıllık verginin artık Timur'a ödeneceğine dair aldıkları kararla ilgilidir.[49] İoannes ayrıca, Timur'a, kendi destekleri dışında, Mutahharten'in kayınbiraderi olan Trabzon imparatoru III. Manuel'in de desteğini sağlayacaklarını bildirmişti.[50] Elçiler, kısa bir süre sonra, İoannes'in ve Pera podestası Julien Maiocho'nun cevaplarıyla birlikte, Bartholomé Spinola'nın gemisiyle Trabzon üzerinden Timur'a döndüler. Pera podestası Maiocho, antlaşmaya sadakatlerinin bir göstergesi olarak, oğullarından birisini Timur'un yanına göndermişti.[51]

Cenova Cumhuriyeti arşiv belgelerinde 1402 yılının 21 Haziran tarihinde, Ankara Savaşı'nın hemen öncesinde, Timur'dan Bizans'a ve Pera'ya elçiler geldiği kaydedilmektedir.[52] Bu dönemde Anadolu seferini başlatmış olan Timur'un, gönderdiği bu elçilerle birlikte, Bayezid karşıtı koalisyon oluşturma çalışmasına, Bizans, Pera ve Trabzon Rum İmparatorluğu gibi Hristiyan güçleri de kesinlikle dâhil etmeyi hedeflediği görülmektedir. Timur'un Bizans İmparator Naibi İoannes'e yazdığı 15 Mayıs 1402 tarihli mektup, bu çalışmanın ayrıntıları konusunda çok açık bir fikir vermektedir.[53] Timur mektubunda, Trabzon imparatoruna yüzmeye hazır 20 adet galere hazırlamasını emrettiğini söyledikten sonra Bizans imparator naibi İoannes'in de yirmi adet galereyle birlikte Trabzon'a gelmesini istemektedir.[54] Timur'un mektubunda bu gemileri hangi amaçla istediğine dair bir açıklama yoktur. Muhtemelen savaştan sonra Rumeli'ye geçiş, belki de İstanbul'a yönelik bir harekât için kullanmayı planlamaktaydı.

Timur, mektubunda yazılı olmayan konuların İshak isimli elçisi tarafından sözlü olarak aktarılacağından bahsetmektedir.[55] Dolayısıyla birçok konu sözlü olarak aktarılmış olmalıdır. Diğer taraftan Bizans ve Pera ile daha önce varılan uzlaşmaya göre, bu ülkelerin savaş gemileri Çanakkale Boğazı'nı kapatarak Bayezid'in Rumeli tarafındaki kuvvetlerinin Anadolu yakasına geçmesine engel olacaklardı.[56] Mektupta değinilen bir diğer konu da Bizans'ın, Pera'nın ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nun daha önce Sultan Bayezid'e ödedikleri yıllık vergiyle ilgilidir. Bizans elçileri söz konusu vergilerin bundan böyle Timur'a ödeneceğini Timur ile görüşmek üzere

---

49 Timur'un Bizans Naibi İoannes'e 15 Mayıs 1402 tarihli mektubu.

50 Alexandrecsu-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie*, s. 52.

51 *Arch. d'État de Venice, nato Misti, Notai di Candia, atti Franc sco Avonal*, (Jorga, *Notes et Extraits*, s.113.

52 *Archivio Segreto, Peire Massaria 1402*, ff 56r ve 72r, (Balard, *La Romanie Génoise*, c. I, s.101)

53 Timur'un İoannes'e 15 Mayıs 1402 tarihli mektubu. Orijinal metin *Bibl. Marciana, ms. Italiani*, Classe VII, codici 800, 801'de, İtalyanca metin i n bkz. Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie*, s. 123-124.

54 Galere adı verilen bu savaş gemilerinin boş olarak Trabzon'a geleceklerini düşünmek çok mantıklı değildir. Muhtemelen bunlar asker veya erzak yüklü olarak geleceklerdi.

55 İtalyanca metinde Isaac olarak geçmektedir. Timur'un yabancı bir devletle iş birliğine yönelik konuları yabancı bir şahıs aracılığıyla aktarması pek akla yakın gelmemektedir. Dolayısıyla söz konusu elçi, büyük bir ihtimalle İshak isimli Müslüman bir görevli olmalıdır.

56 Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie*, s. 52.

gelen Osmanlı elçilerine bildireceklerdi.[57] Dönemin uluslararası politika kurallarına göre bir devletin diğer bir devlete yıllık vergi ödemesi, vassal devlet statüsünü kabul etmiş olması anlamına gelmekteydi. Hâkim devlet ise vassal devleti başka ülkelere karşı korumakla yükümlüydü. Nitekim söz konusu mektubunda Timur, imparator naibine, Bayezid'in Bizans'a yönelik saldırısını sürdürmesi veya aldığı toprakları ve kaleleri geri vermemesi durumunda ona karşı savaş açacağını açıkça belirtmektedir.[58] Timur'un bu mektubu ve Bayezid'le savaşmak konusundaki kararlılığı Bizans ve Pera'da büyük bir sevince neden olmuş, özellikle Pera'da evlere Timurlu bayrakları asılmıştı.[59] Cenova Cumhuriyeti arşiv belgelerine göre Ceneviz resmi makamları, Rumeli'deki Türk kuvvetlerinin Avrupa'dan Asya'ya geçişinin engellenmesi için Germano di Tolomeo'yu görevlendirmişti.[60] Timur'la herhangi bir uzlaşma arayışına girmeyen Venedik Senatosu ise, 8 Mayıs 1402 tarihli toplantısında, Ege'deki Venedik kolonilerinin korunması için bölgedeki askeri gücün artırılması kararını almıştı. Senato ayrıca, Bayezid'in yenilmesi halinde, fırsattan yararlanarak, Gelibolu'nun işgal edilmesi ve bu amaçla bir filo gönderilmesi teklifini gündemine almış, fakat yapılan oylama sonucunda teklif reddedilmişti.[61]

Taraflar arasındaki yazışmalar ve dönemin canlı şahidi Clavijo'nun söylediklerinden yola çıkılırsa, Timur'un Bizans, Pera ve Trabzon Rum İmparatorluğu ile olan ilişkilerinde üç temel hedefe yöneldiği görülmektedir. Bunlardan ilki, "Dünya hâkimiyeti" ideolojisinin gereği olarak, bu ülkeleri yıllık vergiye bağlamak ve böylece vassal ülke haline getirmek stratejisidir.[62] İkincisi, Osmanlı'yla savaşı için söz konusu yönetimlerden maddi ve askeri destek sağlamaktı. Timur'un kendisine tâbi olan ülkelerden, az sayıda bile olsa, askeri kuvvet talep ettiği bilinmektedir. Bu olay tâbi devletin sadakatini göstermesi bakımından önemliydi. Bu nedenle de Trabzon Rum imparatoru III. Manuel'in ordusuyla birlikte kendisine katılmasını istemişti.[63] Üçüncü ve kanaatimizce diğerlerine göre çok daha

---

57 Bizanslı tarihçi Chalkokondyles'e göre Bizans İmparatoru II. Manuel, Bayezid'e yıllık 30 bin altın vergi ödemekteydi. (*Historiarum Demonstrationes*, s. 185)

58 Bu gelişmelere bakılarak gerek Musa Çelebi'nin ve gerekse Fatih Sultan Mehmed'in Bizans'a yönelik harekâtlarına başlamadan önce "Başımıza Timur belâ ını Bizans musallat etti" şeklindeki sözlerinin propaganda amaçlı olmadığı, büyük ölçüde gerçeği yansıttığı söylenebi ir. (Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani*, s. 46-47)

59 Delaville Le Roulx, *La France en Orient*, s. 390.

60 *Archivio Segreto, Peire Massaria 1402*, ff 50v ve 54v, (Balard, *La Romanie Génoise*, c. I, s.102)

61 *Senato Misti*, ff. 20v-21, (Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, no. 1056 C. II, s. 27)

62 Bazı tarihlerde İmparator Manuel'in İ tanbul'u Timur'a teklif ettiği, Timur'un ise bunu reddettiği şeklinde hayali hikâyeler aktarılmıştır. Bizans ı yazarlardan *Spandounes*'e göre II. Manuel, Çağatay hanına haber gönderip Kon tantinopoli basit bir çobanın soyundan gelen Osmanlı'nın eline düşeceğine sizin gibi asil bir cihangire teslim etmek istiyorum der. (s. 23-24) Tarihçi Dimitri Kantemir, Timur'un İstanbul'un teslimi teklifini "Bu kadar eski bir imparatorluk üzerinde herhangi bir değişik ik yapmak, ünü Tatarlara kadar ulaşan bu büyük ve tanınmış hanedanı yabancı boyunduruk a tına sokmak doğru değildir" şek inde bir cevapla reddettiğini yazmaktadır. Dimitri Kantemir "bu davranış bir barbar yüce gönüllülüğüdür ve uygar olmayan biri inden beklenemeyecek kadar asildir" şeklinde bir de yorum eklemiştir. Fakat Kantemir bu hikâyeyi destekleyecek bir belge sunamamaktadır. (Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, s.102 ve 365 not.18)

63 Finlay, *History of Greece*, c. IV, s. 390.

önemli olan stratejik hedefi ise, muhtemel bir Osmanlı-Bizans ittifakının önünü kesmekti. Nitekim bir önceki yılın Ağustosunda gönderdiği elçilerle Bizans, Pera ve Venedik devletlerine, hiçbir koşul altında Osmanlı Devleti ile bir uzlaşmaya girmemeleri konusunda uyarı yapmasının nedeni budur.[64] Zira Timur, herhangi bir şekilde İstanbul'u teslim almış veya Bizans'la dostluk antlaşması imzalamış bir Bayezid'in yenilmesi fazlasıyla güç bir rakip haline geleceğini çok iyi bilmekteydi. Böylece Timur, bu diplomatik girişimleri sonrasında, Sırbistan hariç, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Asya'daki tüm sınır komşularını Osmanlı karşıtı cepheye dâhil etmiş ve Osmanlı'yı tam bir yalnızlığa itmiş oluyordu.

64 Gerçekten Timur'un bu uyarısı sonrasında Venedik, Bursa'da yapıl akta olan barış görüşmelerinden çekilmiş, Bizans ise görüşmeleri şeklen deva ettirmekle birlikte oyala a taktiklerine başvurmaya başlamıştır.

BÖLÜM 13
BÜYÜK ÇATIŞMAYA DOĞRU

Timur Karabağ'da: Osmanlılar ve Batılılarla diplomasi

Timur 1401 yılının yaz aylarında Bağdat'tan Tebriz'e doğru yola koyulmuştu. Yezdî'nin aktardığına göre, Heştrûd şehrine ulaştığında Yıldırım Bayezid'in Azerbaycan tarafına doğru geldiği şeklinde bir haber aldı.[1] Bunun üzerine Timur, "Şahruh, Rum padişahının üzerine gitsin" emrini verdi. Ayrıca o sırada Gürcistan'da bulunan şehzâdelere de kendi askeri birlikleriyle birlikte Şahruh'a katılmaları yönünde haber gönderdi.[2] Minköl'de toplanan Timurlu ordusu Avnik'i geçtiğinde Mutahharten'in yeğeni Şeyh Ali gelerek Bayezid'in Mutahharten'den kendisiyle Timur arasında arabuluculuk yapmasını istediğini ve bu gerçekleşirse rehin tuttuğu ailesini göndereceği yönünde söz verdiğini söyledi.[3] Bunun üzerine Şahruh, Şeyh Ali'yi Timur'a gönderdi ve kendisi Avnik bölgesinde kaldı. Bu arada Timur Tebriz'e ulaşmıştı.

Burada bir süre kalan Timur, daha sonra Nahcivan'a ve oradan da kışı geçirmek üzere Karabağ'a yöneldi. Nahcıvan'da olduğu sırada Mutahharten ordugâha gelerek bağlılık tazelemiş ve Yıldırım Bayezid'in sözlerini bizzat aktarmıştı. Diğer taraftan Gürcistan kralı, kardeşini Timur'a göndermiş, her yıl haracını muntazam ödeyeceğini ve istendiği zaman asker göndereceğini bildirmişti. Bu esnada gerçekten ilginç bir gelişme yaşandı ve Timur, kışın bitiminde Deşt-i Kıpçak'a sefer yapılacağını ilan etti.[4] Fakat, kısa bir süre sonra, Timurlu ordusunun Derbent bölgesinde kamp kurmuş olduğu dönemde, Altın Ordu'dan elçilerin gelerek Han'ın Timur'a bağlılığını bildirmeleri, Deşt-i Kıpçak'a sefer projesinin gündemden çıkmasına neden olacaktı. Kış aylarında Timur, yeniden Bağdat'a dönen Ahmed Celayir'in üzerine, Luristan ve Kuzistan bölgelerine askeri kuvvetler göndermişti. Baharda bu birlikler geri döndüler. Bu arada Muhammed Sultan da ordusuyla birlikte Karabağ'a gelmiş durumdaydı.

Timurlu tarihçiler Timur Karabağ'da iken Bayezid'in elçilerinin geldiğini aktarmaktadırlar. Yezdî'ye göre Bayezid "Biz size tabiyiz ve itaat ediyoruz. Daha önce bizden bazı hatalar sadır oldu, bundan böyle itaat bağlılıktan başka işimiz olmaz" mealinde bir mektup göndermişti. Timur'un cevabı ise "eğer bu söyledikleriniz doğru ise, Türkmen Kara Yusuf'u bize

1 Yezdî, *Zafernâme*, s. 376.
2 Natanzi ise Bayezid'in üzerine Şahruh'un değil, Şehzâde Pirmuhammed, Sultan Hüseyin, Şehzâde Ebûbekir ve Emîr Cihanşah'ın gönderildiğini yazmaktadır. (*Müntahab'üt Tevârih*, s. 171-172)
3 Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c 3, s. 367-368.
4 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 172; Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 372.

gönderin veya bu belayı Müslümanların başından def edin. Ayrıca büyük beylerinizden birisini bize gönderin ki aramızda ahit olsun... Eğer dediğimizi yapmazsanız olacakların sorumlusu sizsiniz" şeklinde bir cevap gönderdi. Ayrıca elçilere sözlü olarak, Frenk kâfirlerine karşı gaza eden Yıldırım Bayezid'e sefer yapmak, İslam yurdunu harap etmek ve kâfirleri sevindirmek gibi bir niyetinin olmadığını, fakat Kara Yusuf konusunun çözümlenmesi gerektiğini, ilkbaharda Osmanlı sınırlarına doğru ilerleyeceğini ve Bayezid'in cevabını bekleyeceğini ifade etmişti.[5] Şâmî, bu ifadelere ek olarak, Timur'un, şartların yerine getirilmesi durumunda bir baba-oğul ilişkisi kurulup karşılıklı kız alıp verilebileceği ve kâfirlere karşı birlikte gaza yapılabileceği yönünde sözler söylediğini aktarmaktadır.[6]

Timurlu tarihçiler, 1402 kış ayları boyunca Timur'un Bayezid'den gelecek olumlu cevabı beklediğini, herhangi bir cevabın gelmemesi üzerine Osmanlı sınırlarına doğru yola çıktığını yazmaktadırlar. Timur, Minköl yaylasına geldiğinde Bayezid'e bir mektup daha göndermişti. Osmanlı kaynaklarında ayrıntılı olarak kaydedilen bu mektupta Timur, bir kez daha Osmanlı topraklarına sefer yapmak arzusunda olmadığını tekrarladıktan sonra, Bayezid'in Mutahharten aracılığıyla sulh yapmak isteğini belirtmiş olmasına karşın o güne kadar herhangi bir olumlu yaklaşımını görmediğini, aksine, tutumunu giderek sertleştirdiğini belirtmektedir. Bayezid'in kendisi ve ordusu için söylediği 'kâfirden daha şiddetli kâfir' sözlerinin iyice yayıldığını vurgulayan Timur, aslında Kefe ve Kırım üzerine sefer yapmak arzusunda iken bu gelişmeler üzerine yönünü Anadolu'ya çevirdiğini, torunu Muhammed Sultan'ın ordusuyla kendisine katılmasından sonra Osmanlı seferini başlatacağını söylemektedir.

Bu noktada Timur'un istekleri de değişmiş durumdadır. Ordusu Erzincan'a ulaşmadan önce Sivas, Malatya, Erzincan, Elbistan ve Kemah şehirlerinin kendisine ait olduğu konusunda yazılı bir ahitname gönderilmesini istemektedir. İmzalanacak antlaşmanın bir nüshasının Mekke-i Mükerreme'deki Bâb'ül Harâm'da saklanmasını öneren Timur, bunun sulhun devamı açısından bir güvence olacağını söylemektedir.[7] Nizamüddin Şâmî'ye göre Timur bu mektubunda Bayezid'den Kara Yusuf'un teslimini veya öldürülmesini, bu şahsın Osmanlı topraklarını terk etmiş olması halinde ailesinin kendisine teslim edilmesini de istemekteydi.[8]

---

5 Yezdî, *Zafernâme*, s. 382 ve Şâmî, *Zafernâme*, s. 297. Timurlu tarihçilerin bahsettikleri bu mektulaşma ile il ili Osmanlı kaynaklarında bir bilgi yoktur. Sadece Hoca Sadettin Efendi, muhtemelen Yezdî'den alıntı yaparak, yukarıda söylenenleri Timur'un ağzından Bayezid'e yönelik bir şiir içerisinde aktarmıştır. (*Tâcü't-Tevârih*, s. 251-252)

6 Şâmî, *Zafernâme*, s. 297.

7 Feridun Bey, *Münşeât-üs Selatin*, s. 130 132; Daş, *Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları*, s. 165-167. Bizanslı tarihçi *Chalkokondyles* Timur'un yukarıda belirtilenlere ek olarak, Osmanlı şehzâdelerinden birisinin yanına gönderilmesi, adına sikke kestirilmesi, camilerde hutbe okutulması, iki bin deve ve iki bin çadır gönderilmesi ibi istekleri olduğunu yazmaktadır. (*Historiarum Demonstrationes*, s. 311)

8 Şâmî, *Zafernâme*, s. 299. Arabşah ise Timur'un mektubunda "siz bizim emrimize muhalif iş yamaktan kendinizi alakoyun. Aksi takdirde gazabımıza çarpılırsınız" şeklinde çok tehditkâr sözler söylediğini aktarmaktadır. (*Acâibu'l Makdûr*, s. 289)

Bu arada Kara Yusuf, Timur'un Anadolu'ya doğru ilerlediğinin haberinin gelmesiyle birlikte, Osmanlı topraklarını terk ederek, kendisi için güvenli gördüğü Memlûk coğrafyasına yelken açmıştı. Mirhond, Kara Yusuf'un yanında kimse olmaksızın Anadolu'yu terk ettiği konusunda bilginin casuslar tarafından Timur'a iletildiğini aktarmaktadır.[9] Bu nedenle Timur, Kara Yusuf'un ailesinin kendisine gönderilmesini istemekteydi. Osmanlı tarihlerinde Kara Yusuf'un kendi isteğiyle mi yoksa Bayezid'in zorlamasıyla mı Anadolu'dan ayrıldığı konusunda herhangi bir açıklık yoktur. Diğer taraftan anonim bir Karakoyunlu tarihine göre Kara Yusuf, Yıldırım'ın kendisini zincire vurdurarak Timur'a teslim etmek istediğinin haberini almış, şahsına ikta olarak verilen Akşehir'i yağmaladıktan sonra hızla Anadolu'yu terk etmiş ve Fırat'ın ötesine geçmişti.[10] Sultan Ahmed Celayir de kısa bir süre sonra Bağdat'a dönecekti.

Timur'un Osmanlı üzerine yürüme kararı, Memlûk seferi öncesindekine benzer şekilde Timurlu emîrler arasında huzursuzluğa neden olmuştu. Emîrler Timur'un saygı duyduğu bir âlim olan Şemseddin Muhammed Almalıgi'ye gittiler ve yıllardır seferde olan yorgun Timurlu ordusunun güçlü Osmanlı ordusu karşısında başarı şansının az olduğunu söyleyerek Emîr Timur'u bu seferden vazgeçirmesini istediler. Timurlu tarihçi Natanzi'ye göre emîrler arasında "Çağatay ordusunun zevali Anadolu yürüyüşü sebebiyle gerçekleşecektir" şeklinde bir söylenti yayılmış durumdaydı.[11] Timur astronomi konusunda tanınmış bir âlim olan Mevlânâ Abdullah Lisan'ı çağırtarak görüş aldı. Mevlânâ Abdullah'ın "Doğudan gelen ordu Rum topraklarını alacak ve Rum padişahını esir edecektir" şeklindeki cevabı, Timur'un emîrleri yatıştırmasını ve ordudaki yılgınlık psikolojisini gidermesini sağlayacaktı.[12]

Savaş öncesi Osmanlı karşıtı koalisyon

Yezdî, 1402 yılı Nisan ayı içerisinde Avnik'e ulaşan Emîr Timur'un burada iki ay kadar kalarak Bayezid'den gelecek cevabı beklediğini aktarmaktadır. Bu arada kış aylarında Irak tarafına gönderilen şehzâdeler de askerleriyle birlikte gelip orduya katılmışlardı. Timur, Avnik'ten Erzincan'a doğru yola çıktığında stratejik bir harekette bulundu ve Muhammed Sultan'ı Kemah kalesini fethetmekle görevlendirdi. Kendisi Suriye'de iken Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katılan bu kalenin ele geçirilmesi büyük savaş öncesi ciddi bir psikolojik üstünlük sağlayacaktı. Dağların üzerindeki bu korunaklı kale on gün içerisinde Timurlular tarafından ele geçirildi ve Timur kaleyi eski sahibi olan Mutahharten'e iade etti.

Timur Sivas'a ulaştığında Bayezid'in elçilerinin geldiğini haber aldı. Osmanlı elçileri hediyelerle birlikte bir mektup getirmişlerdi. Ba-

9 Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 379.
10 *Tarih-i Guzida-yi Sultan Muhammad Qutb-shahi*, f. 4r-5v
11 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s.174.
12 Yezdî, *Zafernâme*, s. 384.

yezid mektubunda kendisinin barış hazırlıkları yaptığı bir dönemde Karamanoğlu'nun adamlarınca elçisinin ele geçirilip öldürüldüğünü, kendisine de barış karşıtı sahte bir mektup gönderilerek tereddüde düşürüldüğünü ve cevabının bu nedenle geciktiğini söylemekteydi.[13] Daha sonraki dönemde Timur'un elçisi olarak Avrupa'ya gidecek olan Sultaniyeli Jean'in bu görüşmeyle ilgili olarak başka kaynaklarda hiç geçmeyen bir iddiası vardır. Jean, *Libellus de Notitia Orbis* başlıklı eserinde "Türk Bayezid, benim de bulunduğum sırada efendi Timur'a gönderdiği elçiler kanalıyla, eğer (Timur) barış konusunda söz verir ve topraklarına girmezse her sene 100.000 Hristiyan esiri göndereceğine dair söz vermişti" demektedir.[14]

Bu noktada Timur'un Osmanlı seferi konusunda artık kesin karar vermiş olduğu görülmektedir. Bayezid tarafından gönderilen on at ve on nadide kuş gibi hediyeleri kabul etmemesi, iki sultan arasındaki diyalog kapısının kapandığını göstermekteydi. Sivas sahrasında ordusuna yaptığı teftişi ve ordunun geçit törenini Bayezid'in elçilerine izleten Timur, daha sonra yaptığı görüşmede düşüncelerini "Kara Yusuf'u iade etmemek ve Kemah kalesini teslim etmemekle Bayezid sulh taraftarı olmadığını ortaya koymuştur. Ama biz Kemah kalesini kendi gücümüzle aldık. Bayezid mademki sözümüzü dinlemedi, erkekler gibi savaşa hazırlanmalı" sözleriyle ifade etmişti.[15] Bütün bunlara rağmen sabrının tükenmediğini ve iki sultan arasında barışın olabileceğini belirten Timur, bunun için Mutahharten'in ailesinin iadesini ve Bayezid'in çocuklarından birisinin kendisine gönderilmesini şart koşmaktaydı. Bu koşulların yerine getirilmesi durumunda savaşın olmayacağını belirten Timur bu sözleriyle, Bayezid'in tahtını korumasının tek yolunun tabiiyeti kabul etmesi olduğunu açıkça ifade etmiş oluyordu.[16] Bir şehzâdesinin rehin olarak gönderilmesi teklifini Yıldırım Bayezid'in asla kabul etmeyeceğini bilen Timur, görünüşte barış girişimlerini sürdüren taraf olduğu izlenimini verirken, aslında savaşa giden yolu açmaktaydı.

Timur Avnik'e geldiği zaman Akkoyunlu Karayülük Osman Bey, kardeşleri Ahmed ve Pir Ali Beylerle birlikte gelip Timurlu ordusuna katıldı.[17] Erzincan'a geldiği zaman ise, Nişancı Mehmed Paşa'nın *Tevârih-i Âl-i Osman* kitabında aktardığına göre, Kastamonu beyi İsfendiyar, Timur'u karşıladı ve Sarıkamış mevkiine kadar birlikte yolculuk ettikten sonra Kastamonu'ya döndü.[18]

Candaroğlu Beyliği olarak da bilinen İsfendiyaroğulları, 1391'de Bayezid'in vassalı haline dönüştükleri dönemde, sadece Sinop'la sınırlı

---

13 Feridun Bey, *Münşeât-üs Selatin*, s. 132-133.
14 Jean de Soltanieh, *Libellus de Notitia Orbis* (*Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar*, s. 136)
15 Şâmî, *Zafernâme*, s. 301; Yezdî, *Zafernâme*, s. 387.
16 Şâmî, *Zafernâme*, s. 302; Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 384.
17 Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 45.
18 'Fi sene 804 Erzincan'a gelicek İsfendiyar kal-a-i Sinob'dan çıkup varup Timur'a istikbale irüp Sarıkamuş'a getürdi. (Nişancı Mehmed Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 65b-66.a/ 91-92). Buradaki Sarıkamış Erzincan-Ankara yolu üzerindeki bir mevki olmalıdır. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*'da bu mevkiin ismini Saru-Kamuş olarak vermektedir. (c. I, s. 349)

olacak şekilde, iktidarlarını korumayı becermişlerdi. Timur Anadolu'ya geldiği dönemde Sinop beyi İsfendiyar, Bayezid karşıtı Anadolu beyleri ile yoğun temas içerisinde olduğu gibi, başta Romen Mirça olmak üzere Bizans, Pera ve Balkanlar'daki Hristiyan yönetimlerle de yakın ilişkilere sahipti.[19] Bu nedenle söz konusu güç odaklarıyla Timur arasında aracılık yapmaktaydı. Nitekim Cenova Cumhuriyeti arşivlerinde Timur'un Pera'ya gönderdiği bir elçiye Sinop beyinin kardeşinin eşlik ettiği yönünde kayıtlar vardır.[20]

Timur, Sivas'ta bulunduğu dönemde, toprakları Yıldırım Bayezid tarafından ellerinden alınan veya o dönemde hâlâ mücadeleleri devam eden Anadolu beyleri ile de görüşmüştü. Bu beylerin Timur'la ilk temaslarının ne zaman olduğu konusu açık değildir. Osmanlı tarihçilerinin neredeyse tamamı topraklarını kaybeden beylerin Timur'a gittiklerinden bahsetmiş olmakla birlikte ilk kez ne zaman temas kurdukları konusunda herhangi bir açıklama yapmamışlardır. Karamanoğlu tarihçisi Şikârî'ye göre Timur'la ilk temas kuran Karamanoğlu Mehmed Bey'dir. Karamanoğlu, Timur'a yazdığı mektupta Osmanoğlu'ndan şikâyet ederek, huzuruna gelecek beş beyin topraklarını da ellerinden aldığını aktarmaktadır.[21]

Şikârî daha sonra, Aydın, Saruhan, Menteşe, Eşref ve Hamid beylerinin Karamanoğlu'nun mektubuyla Sivas'taki Timur'a gittiklerini, Timur'un beyleri dinledikten sonra "sizi diyarınıza beg eylemeyince diyâr-ı Acem'e dönmeyeyim" dediğini söylemektedir.[22] Diğer taraftan Osmanlı tarihçileri bu beylerin farklı şekillerde Timur'a ulaştıklarını ve bazılarına Kastamonu beyi İsfendiyar'ın aracılık ettiğini söylemektedirler.[23] Neşrî bu beylerin Bayezid'den kaçıp kıyafet değiştirerek Timur'a ulaşmalarını şöyle anlatmaktadır:

> Germiyan oğlı İbsala hapsinden veziriyle kurtulub, meymuncılara uyub vardı. Menteşe oğlı saçın ve sakalın yoludub, ışık olub vardı. Ve Aydın oğlı çerçilük ide vardı. Ve Tahirten Beg, Kastamonu Begi İsfendiyar ilçisine uyub, nöker olub vardı. Ve bi'l cümle bunlar Timur'e varub hallerin arz idüb Timur'u Rûm'a tahrik itdiler. Ve ekser-i tahrik iden Aydınoğlı, Tahirten Beg ve Germiyan oğlı'ydı.[24]

Sivas'ta bulunduğu sırada Timur'un başlattığı bir diğer çalışma da İlhanlılar tarafından Anadolu'ya getirilmiş olan ve Kara Tatar olarak anılan gruplarla ilgiliydi. İlhanlı Devleti'nin dağılmasından sonra Eretna ve Karaman beyliklerine ait bölgelerde yerleşen Kara Tatarlar, Kadı Burha-

---

19 Gemil, *Romanians and Ottomans in the XIV'th-XVI'th Centuries*, s.104, 119.
20 *Archivio Segreto, Peire Massaria 1402*, ff. 56r ve 72r, (Balard, *La Romanie Genoise*, c. I, s.101)
21 "Osmân'a tabl'alem biz verdük, akıbet yine dönüp bize düşman. Ve hâkipaye varan beş begin kılıcıyla fet eyledikleri vilayetleri ellerinden alup muhkem zulm eylemiştir. Zulmu cihanı tutmuştur." (Şikârî, *Karamannâme*, s. 227)
22 Şikârî, *Karamannâme*, s. 228.
23 "Ol bed-kirdârlarun er birisi bir yolla kimisi yalnuz kimi İsfendi ar'dan varan resulle Semerkand'a çıkub mezbur mağrurun âsitânına yüz urub..." (İbn Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 371)
24 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 343. Nişancı Me met Paşa da "Bunların cümlesi Bâyezid Hân'dan teşekki eyleyüp Timur'ı vilâyet-i Rûm'a götürmişler..." demektedir. (*Tevarih-i Âl-i Osman*, s. 65a /91)

neddin ile Karamanoğlu çatışmasında Kadı Burhaneddin'i desteklemişlerdi. Osmanlı-Kadı Burhaneddin çatışmasında ise Kara Tatarlar, Sivas hâkiminin talebine karşın, kızı Burhanedddin'le evli olan Mısır Bey'e bağlı bir grup hariç, tarafsız konumda kalmışlardı.[25] Erzincan hâkimi Mutahharten aracılığıyla Kara Tatarların bu geçmişlerini öğrenen Timur, onları Osmanlı'dan koparabileceğini hemen fark etmişti. Arabşah'ın anlatışına göre Timur, Fazıl isimli Kara Tatar liderine haber gönderdi ve onların Çağataylılarla aynı kökten geldiklerini belirterek, "Âl-i Selçuk'un azad edilen köleleri" şeklinde tanımladığı Osmanoğulları'na kul olamayacak kadar asil bir geçmişe sahip olduklarını hatırlattı. Osmanoğulları'nın yok edilmesi durumunda onların kendi yönetimlerine sahip olabileceklerini söyleyen Timur, bunun, gelecekteki muhtemel savaşta kendisini desteklemeleriyle mümkün olabileceğini vurgulamaktaydı. Timur'un Kara Tatarlar için önerdiği strateji "şu anda zahiren Osmanoğlu'yla fakat kalben bizimle birlikte olun" şeklindeydi.[26] Kara Tatarların Ankara Savaşı sırasında Timurlu ordusuna katıldıkları hatırlanırsa Timur'un söz konusu çalışmasının çok başarılı sonuç verdiği rahatça söylenebilir.

Bu arada Timur, Osmanlı topraklarına yöneldiği andan itibaren, Anadolu halkı arasına şeyhler ve dervişler göndererek bir propaganda savaşı da başlatmıştı. Görevliler, bir taraftan Bayezid ve oğullarının rezil yaşantıları ile Osmanlı vezir ve kadılarının yozlaşmışlıklarına yönelik propaganda yaparlarken, bir taraftan da Timur ve oğullarının yaşantılarının İslam'a uygunluğu hakkında bir kamuoyu oluşturmaktaydılar. Timur'un benzer bir çalışmayı kendi ordusu içerisinde bile yürüttüğü bilinmektedir.[27] Timur, ayrıca, Bayezid'in bir Hristiyan kadınla evli olması, hacca giden kervanlara saldıran Kara Yusuf'un hamiliğine soyunmuş olması ve ordusunun büyük bir kısmının Hristiyanlardan oluşması gibi konuları da propaganda malzemesi yaparak Osmanlı Devleti'ne karşı yapacağı savaşa dini bir meşruiyet kazandırmak arayışındaydı. Böylece Timur, Osmanlı ile savaşını, iki Müslüman güç arasındaki çatışma noktasından "Tanrı'nın isteklerini yerine getiren inançlı bir Emîr" ile "yozlaşmış bir Tiran" arasındaki savaş noktasına taşımak istemekteydi.

Sonuç olarak Timur, Karabağ'dan Sivas'a uzanan ilerleyişi boyunca gerek yaptığı görüşmeler ve gerekse gerçekleştirdiği diplomatik çalışmalar sayesinde, Anadolu ve Rumeli'deki bütün Bayezid karşıtı güçleri bir araya getirmeyi başarmıştı. Akkoyunlular ve Mutahharten, askeri güçleriyle, Anadolu beyleri, sosyal konumlarıyla, Bizans, Pera ve Trabzon Rum İmparatorluğu ise potansiyel güçleriyle bu koalisyonda yerlerini almış durumdaydılar.[28] Kuşkusuz bu çalışmanın en önemli sonucu Yıldırım Bayezid'in

25 Yücel, *Anadolu beylikleri Hakkında Araştırmalar*, c. II, s. 144-145.
26 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 303-304.
27 Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie*, s. 53.
28 Trabzon Rum imparatoru III. Manuel, Timur'un talebine rağmen, bu sefere katılmamıştır. Timur'un daha sonra Trabzon üzerine bir cezalandırma seferi yapmamasının nedeni, muhtemelen, Mutahharten ile imparator arasındaki yakın akrabalık ilişkisiydi.

ittifak yapabileceği hiçbir bölgesel gücün kalmamış olmasıydı. Ayrıca Timur, Kara Tatarlarla gizlice uzlaşmak ve Anadolu beylerini kendi saflarına almak suretiyle Bayezid'in kendi ordusu içerisinde bile çatlaklar oluşturacak bir zemini hazırlamış durumdaydı. Artık, Doğu ve Batı Türklüğünün iki gururlu lideri arasında gerçekleşecek büyük çatışma ufukta görünmekteydi. Timur Sivas'tan ayrılarak Anadolu içlerine yürüme emrini verdi.

Bayezid cephesinde hazırlıklar

Osmanlı tarafında ise olaylar bir plânlama dâhilinde olmaktan çok, Timur'un hareketlerine karşı reaksiyon vermek şeklinde gelişmekteydi. Bayezid, 1401 yılı Eylül'ünde Bursa'ya geldiğinde, kendisiyle bir süredir barış görüşmeleri yürüten Bizans, Venedik ve Ceneviz gibi Hristiyan güçlerin tutumlarını değiştirdiklerini ve barış yapma konusunda isteksizlik gösterdiklerini fark etmiş durumdaydı.[29] Timur'la savaşmak üzere doğuya yöneldiğinde söz konusu ülke donanmalarının Çanakkale Boğazı'nda bir hat oluşturarak Avrupa yakasından Asya'ya geçişi engelleyeceklerini, böylece ülkesini ikiye bölmüş olacaklarını anlamış olmalıydı. Ayrıca Venediklilerin Gelibolu ve çevresini işgal etmek için fırsat kolladıklarını da bilmekteydi. Fakat yapılacak bir şey yoktu. Söz konusu ihtimallere karşı, geri güvenliğini sağlamak amacıyla, Çanakkale'de 9, Balat ve Ayasuluk önlerinde irili ufaklı 20 askeri gemi bırakmakla yetindi.[30]

Timur'un Anadolu içlerine yöneleceğinin anlaşılması üzerine Bayezid, İstanbul çevresindeki muhasarayı kaldırarak ordusunu Bursa'da toplama işlemini başlatmıştı. İmparator naibi İoannes'in İngiltere kralına yazdığı 1 Haziran 1402 tarihli mektuba göre, söz konusu dönemde İstanbul muhasarası devam etmekteydi ve Bizans, Türklerin eline düşme eşiğine gelmişti.[31] Bizans Kilisesi kayıtlarına göre Türkler İstanbul çevresindeki kuşatmayı 1402 Temmuz'unda kaldırmışlardır.[32] Ankara Savaşı'nın Temmuz ayı sonlarında yapıldığı hatırlanırsa Bayezid'in kuşatmayı kaldırmak için neden bu kadar uzun süre beklediği sorusu akla gelmektedir. Muhtemelen Yıldırım Bayezid, son döneme kadar, Timur'un Anadolu içlerine yürümeyeceğine inanmaktaydı. Onun, daha önce iki kez yaptığı gibi, Doğu Anadolu'da bazı merkezleri kontrol altına aldıktan sonra, yönünü başka coğrafyalara çevireceğini veya ülkesine geri döneceğini düşünüyor olmalıydı.

Bayezid'in ordu oluşturma çabasını ve kimleri çağırdığını Oruç Beg şu şekilde anlatmaktadır:

> Bu tarafdan Yıldırım Han ol dahi etraf âleme nâmeler gönderüp leşkerle cem' idüp, Anatolu'dan Rûm-eli'nden yigirmi bin azab ve beş bin yeniçeri, akıncıdan ve cerehordan ve Eflâk çerisinden ve Lâz-eli'nden Serf leşkeri

29 Barış görüşmeleri için bkz. Arch. d'Etat, Senato Misti, *Notai di Candia, atti Francesco Avonal*, (Jorga, *Notes et Extraits*, c. I s.112)
30 Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie*, s. 59.
31 *Royal and Historical Letters during t e Reign of Henry IV*, Doc. 42, s. 101-103.
32 Dennis, *The deposition and restoration of Patriarch Matt ew* I, IV/ s. 103.

ve Lâz oglı kendüsi bile gelüp yüz bin mikdarı, bunlar dahi leşkerler cem' idüp kapu halkından ve silahdârdan ve sipahiden gayrı Yıldırım Han dahı leşkerini yasayup, bu tarafdan yürüyüp ve oğlanlarını Emîr Süleymân'ı ve Sultan Mehemmed ve Mustafâ Çelebi'yi bile alup ve dahı deşt vilâyetinden Tatar leşkeri gelmişdi, Tatar leşkerini bile alıp, kırk-elli bin var, Bu leşkerler cem' olunup Sultan Bâyezid Han dahı bu tarafdan yürüyüp Engüri'ye çıkdı.[33]

Oruç Beg'in verdiği rakamlar bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı ordusunun yeniçeri, sipahi, akıncı, azap ve cerehor gruplarından oluştuğu anlaşılmaktadır.[34] Ayrıca Bayezid, vassalı ve kayınbiraderi olan Sırp Stefan Lazareviç ile Rumeli ve Anadolu'da yaşamakta olan Tatar gruplarının da orduya katılmalarını istemişti. Bayezid'in kayınbiraderi Stefan Lazareviç komutasında gelen Sırp birliklerinin sayısı bir hayli tartışmalı olmakla birlikte, Osmanlı tarihçileri arasında 20.000 rakamı konusunda genel bir uzlaşma var gibidir.[35]

Osmanlı ordusuna katılan Tatarlar ise iki gruptan oluşmaktaydı. Bunlardan ilki Aktav Tatarları olarak bilinen ve 1395'teki Timur-Toktamış savaşı sonrasında Rumeli'ne gelip yerleşen Tatarlardır. Diğer grup ise İlhanlılar döneminde Anadolu'ya getirilen ve Kara Tatar olarak bilinen gruplardır. Osmanlı tarihlerinin birçoğunda Ankara Savaşı öncesinde Deşti Kıpçak'tan gelen Tatar gruplarının Osmanlı ordusuna katıldıkları bilgisi vardır.[36] İbni Kemal Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman*'da Deşt-i Kıpçak'tan Aktav Tatarlarının, Anadolu'dan ise Kara Tatarların cenge hazır olarak Osmanlı ordusuna katıldıklarını aktarmaktadır.[37] Osmanlı ordusuna katılan bu Tatar gruplarının sayıları konusunda tarihçiler arasında bir uzlaşma yoktur.[38]

Sivas-Ankara hattında stratejik hamleler

Timur'un, Sivas sahrasında görüştüğü Osmanlı elçilerinin getirdikleri hediyeleri kabul etmeyerek Yıldırım Bayezid'in bir şehzâdesini yanına göndermesi ve kendisine biat etmesi şeklinde kabul edilmesi mümkün olmayan talepleri gündeme getirmesiyle, iki büyük Türk gücü arasındaki

33 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 39.

34 Aşıkpaşazâde Rumeli'nden Cerehor alımının Ali Paşa'nın önerisiyle Bayezid tarafından ihdas olunduğunu yazar. (*Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 144)

35 Kostenecki rakam vermiyor, sadece Lazareviç'in seçkin askerleriyle Osmanlı ordusuna katıldığını söylüyor. (*Stefan Lazareviç*, s. 61); Doukas, 5000, (*Historia*, s. 56); Chalkokondyles, 10.000, (*Histo iarum Demonstrationes*, s. 313); Hoca Sadettin, 20.000 (*Tâcü't-Tevârih*, c. I, s. 261); İbni Kemal Paşazâde, 20.000, (*Tevâ ih-i Âl-i Osman*, s. 425), İdris-î Bitlisî, 20.000, (*Heşt-i Bihişt*, c. II, s. 116); Enverî, 10.000, (*Düstûrnâme-i Enverî*, s. 34).

36 *Anonim Osmanlı Ta ihi*, Giese Neşri, s. 41; *Oruç Beg Tarihi*, s. 39; *Düstûrname-i Enverî*, s. 34; Sarıca Kemâl, *Selâtinnâme*, s. 100.

37 "Deşt diyarından Aktay'la bile Rûm ili'ne gelen, mezkûr serdar ölicek mezbûr bumda karar tutub kalan div-nijad bed-nihâdlardan elli bin merd-i neberd hing-i tiz girdle gir dâra hâzır oldı. Kara Tatar'dan dahi yüz on bin suvâr-ı karzâr yarağ u yasağ-ıla âheng-i cenge nâzır oldı." (İbn-i Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 411).

38 Deşt-i Kıpçak'tan gelen Tatarlarla ilgili olarak İbn Kemal Paşazâde 50.000, Oruç Beg 40.000-50.000, Enverî 35.000, Sarıca Kemâl ise 10.000 gibi rakamlar vermektedir. Anadolu'dan katılan Kara Tatarlar konusunda ise İbni Kemal Paşazâde, 110.000 gibi çok abartılı bir rakam vermektedir.

savaşa doğru geri sayım başlamış durumdaydı.[39] Timur'un Anadolu'ya sefer başlatacağının anlaşılması üzerine Osmanlı sultanı, hızlı bir şekilde Bursa'dan Ankara'ya gelmiş ve burada karargâhını kurmuştu.[40] Diğer taraftan Timur, Osmanlı topraklarına doğru harekâtının daha ilk adımında, ustaca bir istihbarat yanıltması yaparak, Tokat üzerinden Ankara'ya doğru yürüyeceği bilgisini yaymaktaydı. Bu bilginin Bayezid'e ulaşması üzerine Osmanlı sultanı, Yakub Bey komutasında bir kısım askeri kuvveti ve ordunun ağırlıklarının bir kısmını Ankara'da bırakarak Tokat tarafına geçmişti. Amacı dağlık bölgedeki dar geçitlerde Timur'un ordusunu sıkıştırmaktı. Osmanlı tarihçisi Solakzâde bu olayı şöyle anlatmaktadır:

> Sultan Yıldırım Han dahi mağrur Timur'un çevre bölgeleri yağmalayarak Tokat yolundan Ankara'ya geleceğinden haberdar olunca zaman kaybetmeksizin mevcut muzaffer ordusuyla Tokat'a ulaşıp subaşlarını tutarak düşmanın güzergâhına set çekti.[41]

Aslında Timur'un, dağlar arasında çok sayıda geçit barındıran Tokat yolundan gitmek gibi bir niyeti hiç olmamıştı. Çünkü böylesine dar geçitlerin rakibi tarafından tutulması halinde ordusunun ölüm tuzakları içerisinde eriyip yok olacağını çok iyi bilmekteydi. Tokat yolundan gideceği şeklinde yaydığı söylenti sayesinde Bayezid'in ordusunu hızla bu bölgeye nakletmesinden sonra Timur, birdenbire Kayseri'ye yöneldi. Timurlu tarihçi Yezdî'nin "Başlangıçta Tokat üzerinden Anadolu içlerine ilerlemek düşüncesinde olan Timur, bazı kişilerin Tokat yolunun ormanlık ve dar olduğu ve Bayezid'in Tokat bölgesine gelerek subaşlarını tuttuğu şeklinde bilgi vermeleri üzerine Kayseri yolunu tercih etti"[42] şeklindeki sözlerine bakılırsa, yakın çevresi bile Timur'un bu istihbarat şaşırtmacasının farkına varmamış görünmektedir. Bir diğer Timurlu tarihçi Mirhond, Tokat tarafına gidileceğinin sanıldığı dönemde Timur'un Kayseri yolunu araştırmak üzere Emîr Süleyman Şah komutasında birlikler gönderdiğini kaydetmektedir.[43]

Güzergâhın güvenliğinin sağlanmasından sonra Timurlu ordusu beş günlük bir yürüyüşle Kayseri'ye geçti. Burada olgunlaşmış ekinleri biç-

39 Şâmî, *Zafernâme*, s. 302.
40 Neşrî (c. I, s. 351); Enverî (s. 34); Aşıkpaşazâde (s. 122); Oruç Beg (s. 39); İbn Kemal Paşazâde (s. 415) ve Sarıca Kemâl (s. 101) gibi 15. Yüzyıl Osmanlı tarihçilerinin hiçbirisi Ankara Savaşı öncesi Timur ve Bayezid'in Anadolu'daki Askeri harekâtları konusunda bilgi vermemektedirler. Bu yazarların hemen hepsi, Osmanlı sultanının ordusunu topladıktan sonra doğrudan Ankara'ya gittiğini ve orada bekleyen Timurlu ordusuyla savaşa tutuştuğunu yazmaktadırlar. Bu konudaki bilgi kaynakları Timurlu tarihçiler, Yezdî (s. 388-391) ve Şâmî'dir (s. 302-303). Timurlu tarihçilerin kitaplarını kaynak olarak kullanan Hoca Sadettin Efendi (c. I, s. 261) ve Solakzâde (s. 72-73) gibi 16-17. Yüzyıl Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde Timur ve Bayezid'in Askeri harekâtları konusunda bilgi mevcuttur. Nitekim Hoca Sadettin Efendi, Osmanlı tarihçilerinin kitaplarında olayların ve tarihlerin aktarılmasında baştan aşağı hatalar ve saçmalıklar olduğunu vurgulayarak bu konuda en doğru bilginin, Timur'u aşırı yüceltmesine rağmen, Yezdî'de bulunduğunu belirtmektedir (c. I, s. 244).
41 "Sultan Yıldırım Han dahi Timur mağrur etraf memaliki garet iderek Tokad yolundan Engüriye üzerine azimetinden haberdar olıncak kendileri de ale'l fevr mevcud bulunan asakir-i zafer-i peykâr ile Tokad'a varub derbendleri bend idüp güzergâh-ı aduvyi sed itdü." (*Solakzâde, Solakzâde Tarihi*, s. 72-73)
42 Yezdî, *Zafernâme*, s. 388.
43 Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 384.

tiren Timur, ordusunun gıda desteğini sağladıktan sonra, Kızılırmak boyunca ilerleyerek, Kırşehir'e yöneldi. Timur'un Kayseri üzerinden Anadolu içlerine doğru ilerlediği haberini alan Sultan Bayezid de ordusunu gerisin geriye, Ankara istikametinde hareketlendirmişti. Bu sırada Timur'un bilgi toplamak üzere gönderdiği Şah Melik, Osmanlı ordusunun Timurlu ordusunun güzergâhına paralel bir şekilde, batıya, Kırşehir'e doğru ilerlediği haberini getirdi. Bu haber üzerine Timur, Kızılırmak kıyısına kurdurduğu kampta bir değerlendirme toplantısı yaptı. Yıldırım'ın ordusunu orada beklemek veya Anadolu içlerine doğru ilerleyerek çoğunluğu piyadelerden oluşan Osmanlı ordusunu yormak fikirlerinden ikincisinin kabul görmesi üzerine Ankara'ya gidilmesi kararını verdi.[44]

Emîr Timur, yabancı topraklarda her zaman uyguladığı strateji gereği, önden gönderdiği atlı birliklerle yol güvenliğini sağlamakta ve geriyi korumak üzere de bütün menzillerde artçı birlikler bırakmaktaydı. Emîr Burunduk öncü kuvvet olarak gönderildi. Timurlu tarihçi Şâmî, Emîr Burunduk komutasındaki birliklerin, Ankara yakınlarında, kale kumandanı Yakup Bey'in yönettiği Osmanlı kuvvetleriyle şiddetli bir çatışmaya girdiklerini ve galip geldiklerini yazmaktadır.[45] Diğer taraftan Osmanlı tarihçisi İbn Kemal, Bayezid'in Ankara'ya yaklaştığında önden gönderdiği askeri birlikler ile Timurlu öncü birliklerinin Büntavuzman denilen bir mevkide çatıştıklarını ve burada Tatar ordusunun büyük bir mağlubiyete uğradığını yazmaktadır.[46] *Selatinnâme*'de de benzer bir açıklama vardır.[47] Osmanlı kaynaklarındaki bu bilgilerin tarihi gerçeklerle uyuşmadığı görülmektedir.

Timur üç günlük bir yürüyüşten sonra Ankara'ya ulaşmış ve savaş için uygun bulduğu Çubuk ovasının güney kesiminde kamp kurmuştu.[48] Ertesi gün Ankara kalesinin zapt edilmesi emrini verdi. Aslında öncü kuvvetler, Timur henüz Ankara'ya gelmeden önce, kaleye saldırı için gerekli hazırlıkları yapmış durumdaydılar. Lağımlar açılarak kale çevresindeki hendeğin suyu boşaltıldı ve kaleye su sağlayan bent deresinin mecrasının değiştirilmesi çalışmalarına başlandı. Timurlu kuvvetleri nehre bakan hisara çıktıkları sırada Osmanlı ordusunun şehre yaklaştığı ve yaklaşık dört yığaç[49] mesafede olduğu haberi geldi. Osmanlı Ordusu, hızlı bir yürüyüşle, kuzey doğu istikametindeki Kalecik üzerinden Ankara'ya yaklaşmaktaydı.

Bunun üzerine Timur, kaleyi kuşatan birlikleri geri çağırttı ve ordusunu kuzeye doğru hareketlendirerek Bent Deresi'ni arkasına alacak şekilde, ova-

44 Yezdî, *Zafernâme*, s. 389-390.
45 Şâmî, *Zafernâme*, s. 303. Bu bilgi Yezdî'nin *Zafernâme*'sinde yoktur. Yezdî, Sultan Hüseyin komutasındaki keşif birliklerinin Kırşehir civarında Osmanlı öncü ku etleriyle atıştığından bahsetmektedir. (s. 390)
46 İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 413.
47 "Karavul se di on bin has erenler/ Görüp düşmanı kendüyi uranlar… Heman açdurmayup göz uğradılar/ Karagolın Temür'ün doğradılar… Karagolı Temür-leng'ün basılmış / nice bin baş ol arada kesilmiş…) (Sarıca Kemâl, *Selâtinnâme*, s. 101)
48 Ömer Halis'e göre Timur, karargâhını, bugünkü Cebeci İstasyonu'nun kuzey bölgesinde konuşlandırmıştı. (Ömer Halis, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi*, s. 63)
49 Yaklaşık 6 km. eşdeğerindeki bir öl ü birimi

nın güney kısmına konuşlandırdı. Ana karargâhı bugünkü Saray beldesi civarındaydı. Böylece Bayezid'e konuşlanmak üzere Çubuk-Çataltepe-Mire Dağı eksenindeki dağlık ve tepelik araziyi bırakmış oluyordu. Ordusunun ön cephesine savunma amaçlı hendekler kazdıran Timur, bir taraftan da rakibine bıraktığı tepelik arazideki kuyuları doldurtmak suretiyle Osmanlı ordusunun suya ulaşımını neredeyse tamamen engellemişti.

Bu noktada Timur'un, bu kadar kısıtlı bir süresi varken, niçin Ankara kalesine yönelik askeri bir harekât başlattığı sorusunun da irdelenmesi gerekmektedir. Bayezid'in en geç bir-iki gün içerisinde Ankara'ya ulaşacağını bilen Timur'un, bu kadar kısa bir sürede, müstahkemliğiyle meşhur bir kalenin düşmesinin mümkün olmadığını bilmemesine imkân yoktur. Kanaatimizce Ankara kalesi kuşatması, tamamen taktiksel nedenlerle ve iki hedef gözetilerek gerçekleştirilmiş göstermelik bir uygulamadır. Bunlardan ilki Bayezid'in Timurlu ordusunun üzerine gelmesinin sağlanması ve Timur tarafından seçilen bir sahada savaşa zorlanmasıdır. İkincisi ise Osmanlı ordusu ile gerçekleşecek savaşta kaleyi savunan askeri birliklerin kale içerisinde kalmalarının sağlanmasıdır.

Timur'un en büyük kaygısı Osmanlı ordusunun nizami bir savaş için karşısına çıkmayıp ülke içerisinde dolaşarak Timurlu ordusunu ardından sürüklemesi ve vur-kaç taktiğiyle büyük zayiatlar verdirmesiydi. Gerçekten de Timur'un bu kaygısı yersiz değildi. Hoca Saadettin Efendi kitabında, başta Sadrazam Ali Paşa olmak üzere, Bayezid'in kurmaylarının, yüz yüze savaş yapılmaması ve gece savaşlarıyla Timurlu ordusunun yıpratılması yönünde teklifler getirdiklerini aktarmaktadır.[50] Böylesi bir durumda Timur'un, kendisine yabancı bir coğrafyada, yüz binin üzerindeki bir ordunun lojistik desteğini sağlaması ve moral gücünü üst düzeyde tutması mümkün olamazdı. Toktamış ile yaptığı Kundurça Savaşı öncesinde Deşt-i Kıpçak'ta, aylarca devam eden kovalamacanın ne gibi sıkıntılar getirdiğini bizzat yaşayan Timur, Osmanlı ordusu ile mümkün olan en kısa zamanda karşılaşması gerektiğini bilincindeydi. Nitekim Kızılırmak kıyısında yapılan toplantıda söylediği "...Düşmanın topraklarına dalıp her yanı yakıp yağmalayalım. O zaman Yıldırım Bayezid hızla üzerimize gelir" şeklindeki sözler, hem Timur'un temel kaygısını hem de çözüm olarak düşündüğü stratejiyi ortaya koymaktadır.[51]

Bu noktada Ankara kalesinin kısa bir sürede düşmeyeceğini gayet iyi bilen Timur, göstermelik bir kuşatmayla, "ülkesinin tam göbeğindeki bir kalenin düşman eline geçmesine engel olamamış bir sultan" durumuna düşmek istemeyeceği kesin olan Yıldırım Bayezid'in gururunu hedef almıştı. Nitekim öngörüsü doğru çıkacak, Timurlu ordusunu yıpratacak uzun süreli savaş seçeneğini değerlendirmek bile istemeyen Yıldırım Bayezid, Sivas'takine benzer bir utancı tekrar yaşamamak ve mümkünse

50 Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c. I, s. 264.
51 Yezdî, *Zafernâme*, s. 389.

Niğbolu'daki zaferinin benzerini gerçekleştirebilmek arzusuyla, doğrudan Timurlu ordusunun üzerine gelecekti. *Anonim Osmanlı Tarihi*'ndeki şu satırlar Timur'un Osmanlı sultanının gururu üzerine oynadığı bu oyunun ne kadar etkili olduğunu açıkça göstermektedir:

> Timur Han gelüp Angüri'ye düşdi" didiler. Çün bu haberi işitdi, Yıldırım dahi leşker cem idüp yürüdi... Engüri'yi dahi Sivas gibi olmasun diyüp giceyi gündize katup yürüdi... Hem kimseyile meşveret itmedi. Nice kim nasihat itdiler işitmedi. Kendi kendüye mağrur olup yürüdi ve kimseye tanışmadı. Kendi başına birlik iderdi. Kimseyle meşveret itmezdi. Bi-vakt Timur'un üzerine Engüri üzerinde vardı buluşdı.[52]

Diğer taraftan, daha sonraki dönemde gerçekleşecek olayların seyri, Osmanlı cephesinde Timurlu ordusu ile ilgili hiçbir istihbaratın olmadığını düşündürmektedir. Kanaatimizce Sultan Bayezid, Çubuk Çayı'nın kurumuş olduğunu (veya mecrasının değiştirildiğini), Timurlu ordusunun su kaynaklarını kontrolüne alacak şekilde konuşlandığını, kendisine bırakılan tepelik bölgedeki su kaynaklarının da tahrip edildiğini bilseydi ve Ankara kuşatmasının kendisini savaş alanına çekmek için sahnelenen bir gösteri olabileceğini hesaplasaydı, kesinlikle söz konusu bölgede bir savaşı göze almazdı.[53] Nitekim Osmanlı tarihçisi Solakzâde'nin olayları anlatış şekli, Bayezid'in bu gerçekleri ancak savaş alanına geldiği zaman fark ettiğini açıkça göstermektedir:

> Ol hinde Yıldırım Hân doksan bin cürâz-u aduvşikâr ile Engüriye'ye gelüp mukabele-i Timur da karar eyledi. Fe-amma Timur bedgirdar asker-i Tatar ile mukaddem ılgar etmekle manend Yezid ve Mervan cari olan su tarafını aldılar. Sipah-i Rum, âl Hüseyin gibi susuzlukdan aciz ve zebun olup mesaib Kerbelâ fitnesinin ihdasına nazar saldılar. Padişah-ı mansur ol haşr-i nâ-mahsurin cânib yeminindeki kûh pâye tarafından düşmana havale bir mürtefi yerde otağ-ı Hümâyun kurdurup karar itmeği evlâ gördüler.[54]

---

52 *An nim Tevarih-i Âl-i Osman*, Giese Neşrî, s. 41-42.

53 Aslında Çankırı'nın Aydos Dağları'ndan çıkan Çubuk çayı, Osmanlı ordusunun yerleştiği alanın sol tarafından geçerek Ankara'ya doğru inmektedir. Fakat savaş döneminde çayda su bulunmamaktaydı. Bazı tarihçiler yaz aylarında Çubuk çayının kuruduğunu söylemektedirler. Bir diğer görüşe göre ise Timur, ordusundaki fillerin yardımıyla, akıntının yukarısına bir bent inşa ettirmiş ve biriken suyu açtırdığı bir kanal vasıtasıyla kendi kontrolündeki bölgede oluşturduğu yapay bir gölete aktartmıştır. Bu tez, bölgede arkeolojik incelemeler yapan ODTÜ Hidroloji Profesörü Turgut Dinçer tarafından gündeme getirilmiştir. (Bkz. Craige, *Battle of Ankara*, s. 63) Fakat yaz aylarında derenin kuruması fikri daha doğru bir açıklama gibi görünmektedir. Zira Mire dağı tarafından çıkıp Çubuk çayına katılan Kızılca deresi iki ordunun tam ortasından geçmekteydi. Çubuk çayının akın sını yukarıdan kesmek bu yan koldaki akıntıyı etkilemezdi ve bu durumda Osmanlı ordusunun ön cephesinde bir akarsu olurdu. Bütün tarihçiler Osmanlı ordusunun su kaynaklarına ulaşımının olmadığını belirttiklerine göre, Çubuk çayı gibi, onun yan dalı olan Kızılca deresi de kurumuş olmalıdır. Kızılca deresi'nin başlangıç kısmında, hemen Mire dağının eteklerinde, gölet şeklinde bir su birikintisi bulunmaktaydı. Timurlu tarihçi Yezdî'nin "Düşman yönünde dağ eteğinde bir kaynak vardı. Sâhibkıran bu kaynağın doldurulmasını emretti" ifadesi söz konusu kaynakla ilgili görünmektedir (Yezdî, *Zafernâme*, s. 391)

54 "O Sırada Yıldırım H n 90.000 cengâver ve düşman avcısı ile Ankara'ya gelip Timur'un karşısında konuşlandı. Fakat kötü yaradılışlı Timur'un askerleri daha önce hareket etmekle Yezid ve Mervan misali, akarsu tarafını aldılar. Anadolu askerleri ise Hz. Hüseyin taraftarları gibi susuzluktan düşkün ve zayıf olarak Kerbelâ fitnesi musibetleri oluşacak bir durumla karşı karşıya kaldılar. Muzaffer Padişah bu büyük savaş sahasının sağ tarafında, düşmana göre daha yukarıda bulunan yüksek bir tepelikte otağ-ı Hüm yunu kurdurup yerleşmeyi uygun buldu." (Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 73) *Solakzâde Tarihi*'ni günümüz Türkçesine aktaran Dr. Vahid Çabuk bu bö-

Tokat yöresinden Ankara'ya kadar, Temmuz sıcağında, günler boyunca uzun ve zorlu bir yürüyüş yapan Osmanlı ordusunun su kaynaklarına ulaşımın olmadığı bir sahada konuşlanmak zorunda kalması, sultan ve kurmaylarında şok etkisi yaratmış olmalıydı. Nitekim Hoca Sadettin Efendi, iki ordunun Çubuk sahrasına yerleştikleri dönemi anlattığı bölümde, Osmanlı ordusu tarafında kalan su kaynaklarının nasıl kullanılmaz hale getirildiğini aktardıktan sonra Bayezid'in kurmaylarının savaşla ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

> Gerçekte beyler, vezirler yüz yüze savaşmayı uygun görmemekte, geliş gidiş yollarının hepsini tutarak, zahire ve ağırlıklarını keserek düşmanı saf dışı etmeyi, bu sayısız orduyu gece baskınları ile avare hale getirmeyi daha doğru ve ihtiyatlı bir iş bilmekte olduklarından görüşlerini Yıldırım Han'a duyurmuşlardı.[55]

Osmanlı tarihçileri Yıldırım'ın su kaynaklarına ulaşımın olmadığı bir bölgede konuşlandığını söylemekle birlikte, bu yanlış kararla ilgili bir eleştiri getirmekten özenle kaçınmışlardır. Sadece Anonim Osmanlı Tarihlerinden birisi "Andan Timur Han Yıldırım Han'un konduğın göricek, bire bu hod ebleh imiş dedi ve Yıldırım Han'un üzerine yürüdü" sözleriyle, Timur'un ağzından dolaylı bir eleştiri gündeme getirmiştir.[56]

Olan olmuştu ve Osmanlı ordusu Çubuk sahrasında, Timur tarafından kendisine bırakılan alana gelip konuşlanmıştı. Sultan Bayezid, yol yorgunu, aç ve susuz bir ordunun, deneyimli ve dinlenmiş Timurlu ordusu karşısında hiçbir başarı şansı olmadığını bilecek kadar sağduyu sahibiydi. Dolayısıyla savaşın ertesi gün, yani, Cuma günü yapılmasının daha doğru olacağına karar verecekti. Fakat Osmanlı ordusunun şiddetle ihtiyacı olan su kaynaklarına ulaşamıyor olması hayati derecede önemliydi. Böylece ertesi gün, yazın en sıcak günlerinden birinde yapılacak olan bu büyük savaşta, "yorgunluk" ve "susuzluk" adlı iki büyük düşman, onlarca yıldan beri neredeyse kesintisiz yürütülen seferler nedeniyle, artık bir savaş makinası haline dönüşmüş Timurlu ordusuyla birlikte saf tutacaklardı. Bir diğer deyişle, Osmanlı sultanının kaderi ve ertesi gün yapılacak çarpışmanın sonucu, iki ordunun Çubuk ovasında karşı karşıya konuşlandıkları anda ve daha savaş başlamadan çok önce belirlenmiş gibiydi.

---

lümü "Timur'un askerleri ...akmakta olan Çubuk Suyu tarafını almışlardı" şeklinde aktarmıştır. Hâlbuki Solakzâde'nin esas metninde "Çubuk Suyu" değil "akarsu" tanımlaması vardır.

55 Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c. I, s. 264.

56 *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, s. 47.

BÖLÜM 14
ANKARA SAVAŞI

Ankara Savaşı ile ilgili tartışmalı konular

Ankara Savaşı'nın günü, savaşan orduların büyüklüğü, savaşta ateşli silahların kullanılıp kullanılmadığı ve Timur'un fillerinin savaşın gidişatına etkisi gibi konularda dönem tarihçileri arasında olduğu kadar, günümüz tarihçileri arasında da çok sayıda uzlaşmazlıklar vardır.

Timur'un fetihnâmesinde savaşın günü Hicri 804 yılı, Zilhicce ayının 28'i olarak verilmiştir. Bu tarih 29 Temmuz Cumartesi gününe uymakla birlikte *Ankara Savaşı fetihnâme*'si ve dönem tarihçilerinin büyük bir kısmı savaşın bir Cuma günü olduğu konusunda hemfikirdirler. Timur'un mektuplarını Avrupalı krallara götüren din adamı Sultaniyeli Jean da savaş gününü 28 Temmuz olarak vermekte ve sabahtan gece yarısına kadar devam ettiğini söylemektedir.[1] Bütün bu verilere dayanarak savaş gününün 28 Temmuz 1402 Cuma olduğu söylenebilir. Bazı Osmanlı tarihçileri savaşın Cuma namazının okunmasından sonra başladığını ileri sürmekteyseler de, fetihnâmeye ve Timurlu tarihçilerin verilerine göre çarpışma sabahın erken saatlerinde başlamıştır.[2]

Ankara Savaşı'ndaki tartışmalı konulardan biri de iki ordunun büyüklükleri ile ilgilidir. Dönem gözlemcilerinden Schiltberger'in Timurlu ordusu için iddia ettiği 1.600.000, Osmanlı ordusu için 1.400.000 gibi inanılması güç ve aşırı mübalağalı rakamlar[3] bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı tarihlerinde, genellikle, her iki ordu için yetmiş ile iki yüz bin arası rakamlar verilmiştir. Enverî, "Leşker-i Rûm iki yüz binden ziyad / Düzdü alay Bâyezid bin Murad" diyerek Osmanlı ordusu için 200.000'i aşan bir rakam vermektedir.[4] Hoca Sadettin Efendi, Solakzâde ve İdris-i Bitlisî ise Osmanlı ordusunun mevcudunu 90.000 olarak göstermektedirler.[5] Karamanoğlu tarihçisi Şikâri "Bayezid Hân duyub yetmiş bin er ile cenge hâzır oldu" demektedir.[6] Bütün bu rakamlar içerisinde gerçeğe en yakın olanı, savaştan sonra Timur tarafından Semerkand'daki torunu Şehzâde Ömer ve diğer devlet ileri gelenlerine gönderilen fetihnâmede belirtilen rakam olmalıdır. Söz konusu fetihnâmede Timur, "Yıldırım Bayezid bizim Ankara üzerine hareketimizi öğrenince, o da derleyip düzenlediği yaklaşık

1 Jean de Sultanieh *La vie et la cour de Tamerlane*, s. 49.
2 *Timur'un Ankara Savaşı Fetihnâmesi*, s. 12; Yezdî, *Zafernâme*, s. 391, Şâmî, *Zafernâme*, s. 304
3 Schiltberger, *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger*, s. 21.
4 Enverî, *Düstûrname-i Enverî*, s. 34.
5 Ol hinde Yıldırım Hân doksan bin cürad ve aduvşikâr ile Engüriye'ye gelüp mukabele-i Timur da karar eyledi. (Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 73); "Toksan bin merd-i meydan-ı vegâ ve dilâverân-ı ceng ve heycâ mevcud olub…" (İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, c.II, s. 118); Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, s. 263.
6 Şikâri, *Karamannâme*, s. 228.

70.000 atlı ve yayadan oluşan ordusu ile Ankara'ya geldi" demektedir.[7] Bütün bu verilere dayanarak Osmanlı ordusunun büyüklüğünün yetmiş ile doksan bin arasında olduğu söylenebilir.

Ankara Savaşı öncesi Anadolu'ya giren Timurlu ordusunun büyüklüğü konusunda Timurlu tarihçilerde herhangi bir kayıt yoktur. Yalnızca Yezdî, savaştan sonra Şehzâde Süleyman'ı takip ederek Bursa'ya giden Muhammed Sultan'ın ordusunun büyüklüğünü 30.000 olarak vermektedir.[8] Diğer taraftan Timur'un Toktamış'a karşı yaptığı ilk seferinde ordusunun büyüklüğü bizzat kendisi tarafından yazdırılan Karsakpay yazıtında 300.000 olarak verilmiştir.[9] Ölümünden önce Çin seferi için toplanan ordusunun büyüklüğü de 200.000 olarak ifade edilmektedir.[10] Muhtemelen bu verilerin etkisiyle tarihçiler arasında Timurlu ordusunu büyük gösterme eğilimi vardır.[11] Osmanlı tarihçisi Oruç Beg Timurlu ordusunun büyüklüğünü 200.000 asker olarak tanımlamaktadır.[12] Dönemin Karaman Beyliği tarihçisi Şikâri, Timur'un Yıldırım'a "Üç yüz bin çifte yedeklü tünd-hu Tatarım vardır. Hayf ol diyara ki bunların ayağı basa" şeklinde haber gönderdiğini söylemektedir.[13] Yukarıda alıntı yaptığımız dönem tarihçilerinin hiçbirisinin savaşa bizzat tanıklık yapmadıkları düşünülürse bu kadar farklı rakamların verilmesi anlayışla karşılanabilir.

Timurlu ordusunun büyüklüğü konusunda gerçek bir değerlendirme yapabilmek için, tarihçilerin genellikle değinmedikleri bazı verilerin satır aralarını okumak lâzımdır. Öncelikle Timurlu tarihçi Nizamüddin Şâmî'nin "Bazı raviler Emîr Timur'a Yıldırım Bayezid'in, muhasiplerin saymaktan, münşilerin tavsif etmekten aciz kaldıkları külliyetli bir ordu ile gelmekte olduğunu haber verdiler. Emîr'in askerleri böyle bir hadise karşısında kalmalarından dolayı düşünmeye başladılar"[14] şeklindeki sözlerine dikkat edilmelidir. Timurlu beylerin "Bu adamın yani Yıldırım'ın hadsiz hesapsız askeri, hadem ve haşemi vardır" diyerek 70-80 bin kişilik Osmanlı ordusunu "külliyetli bir ordu" şeklinde tanımlamalarından yola çıkılırsa, Timurlu ordusunun, Osmanlı tarihçilerinin iddia ettikleri gibi, iki kat büyüklükte olmadığı kolayca anlaşılabilecektir.[15]

Bu noktada Osmanlı tarihçilerinin göz önüne almadıkları bir diğer konudan, yani Timurlu ordusunun sadece savaşçılardan oluşmadığı gerçeğinden de bahsetmek gereklidir. Bu konu *Vita Tamerlani* (*Timur'un Haya-*

---

7 *Timur'un Ankara Savaşı Fetihnâmesi*, s. 11-12.
8 Yezdî, *Zafernâme*, s. 396.
9 Sertkaya, *Karsakpay Yazıtı*, s. 36.
10 Yezdî, *Zafernâme*, s. 442.
11 Kundurça Savaşı'nda Toktamış'ın ordusu Timurlu ordus ndan daha büyüktü. O dönemde bi e dünyanın en ka abalık ülkesi olan Çin'e yöne ik sefer ise çok büyük bir orduya ihtiyaç göstermekteydi.
12 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 39.
13 Şikâri, *Karamannâme*, s. 227.
14 Şâmî, *Zafernâme*, s. 303.
15 Ömer Halis, farazi bir hesaplamayla 140.000 rakamını bu muştur. (*Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi*, s. 75). Uz nçarşı ı da bunu 20.000 artırarak, herhangi bir kaynağa dayanmaksızın, 160.000 rakamını i eri sürmüş, böylece iki ordu arasında büyük bir eşitsizlik olduğu sonucuna varmıştır. (*Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 311)

tı) isimli kitabın yazarı ve dönem gözlemcisi Bertrando de Mignanelli'de açıkça ifade edilmiştir. Bu yazar, Timurlu ordusu hakkında 800.000'e varan rakamlar verildiğini, kendisinin ise 300.000 civarında bir büyüklük tespit ettiğini belirttikten sonra, bu rakamın büyük bir kısmının da taş kesici, duvar yapıcı, silah imalatçısı, aşçı, ayakkabı ve deri yapımcısı, arabacı, dülger, doğramacı ve sıradan işçi gibi silah kullanmayan yedek personelden oluştuğunu ifade etmektedir. Mignanelli Timur'un yanında her zaman 30.000 kişilik bir silahlı güç bulundurduğunu belirtmektedir.[16] Gerçekten Yezdî de Timur ile Şah Mansur'un Şiraz bölgesindeki savaşlarını anlatırken "Şah Mansur...Hazret'in otuz bin kişilik ordusuna saldırdı" diyerek bu ifadeyi doğrulamaktadır.[17] Timur'un ordusunda 30.000 muharip olduğuna dair bir diğer bilgi de Memlûk tarihçisi İbn Kadı Şuhbe'de bulunmaktadır. tarihçi Timur'un Bağdat'ı işgal edip Berkuk'la savaşma ihtimalinin ortaya çıktığı dönemde Timurlu ordusundan kaçıp Kahire'ye gelen eski bir Memlûk askerinin söylediklerini aktarmaktadır. Askerin ifadesine göre Timur'un ordusu 140.000 kişi civarındaydı, fakat bunların sadece 30.000'i muharipti.[18] Memlûk askerinin bu ifadesi Mignanelli'yi doğrulamaktadır.

Timur merkezde kendi komutasında 30.000 kişi bulundururken sağ ve sol kollarda şehzâdeler ve beyler komutasında hareket eden birlikleri de 10.000 ila 15.000 arasında değişen kuvvetler şeklinde oluşturulmaktaydı. Bu verilere dayanarak Timur'un çekirdek ordusunun 50.000 ila 60.000 arasında olduğu söylenebilir. Anadolu seferi öncesi Semerkand'dan gelen Muhammed Sultan'ın 30.000 kişilik ordusu ile her birisi 10.000 civarında olduğu ifade edilen Şirvan beyi Şeyh İbrahim, Erzincan hâkimi Mutahharten ile Akkoyunlu beyi Karayülük Osman'ın askeri birlikleri eklenirse ortaya 110.000 ila 120.000 civarında bir rakam çıkmaktadır.[19]

Nitekim Venedik Senatosu arşivlerinde bu hesabımızı doğrulayan birincil bir kaynak bulunmaktadır. Ankara Savaşı'na Osmanlı ordusuyla birlikte katılan ve yenilgiden sonra İstanbul'a kaçan Pietro Lungo Candiotto isimli bir İtalyan'ın aktardığına göre Bayezid'i ve iki oğlunu esir alan Timurlu ordusu 100.000 kişiden oluşmaktaydı.[20] Aynı kaynak Sultan Bayezid'in ordusunun 160 bölükten oluştuğunu kaydetmektedir.[21] Bizanslı tarihçi Doukas'ın "Aydınoğlu beylik komutanının yanındaki 500 askeriyle Timurlu safına geçtiği" tanımlamasından yola çıkılırsa, bu bölüklerin beş

---

16 Fischel, *A New Latin Source on Tamerlane's Cmquest of Damascus-1400/1401*, s. 227.

17 Yezdî, *Zafernâme*, s. 212.

18 İbn Kadı Şuhbe, *Tarih İbn Kadı Şuhbe*, c. III, s. 507. Aynı bil i İbnü'l Furat'ta da vardır. (*Tarihü'd-düvel ve'l-mülûk*, c. IX, s. 370.

19 Tihrani, Karayülük Osman Bey'in kardeşleri Ahmed Bey ve Pir Ali Bey ile birlikte Timurlu ordusuna katıldıklarını aktarmakta fakat yanlarındaki askeri kuv et konusunda herhangi bir bil i vermemektedir (Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 46)

20 "Temir subito mandò 100.000 uomini, i quali circondarono la schiera di Bajazette, i quali presero Bajazette con due suoi figliuoli." Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie*, s.130, Appendiks 2. (Venedik Cumhuriyetinin İstanbul'daki görevlisi Gerardo Sagredo'nun Senato'ya gönderdiği rapor. Raporun aslı M. Sanudo, *Vite de'Duchi di Venezia*, L.A. Muratori içinde, XXII, s. 795E-797C'de bulunmaktadır)

21 "Il qual'esercito di Bajazette era diviso in schiere 160"

yüz kişiden oluştuğu söylenebilir.[22] Bu durumda Osmanlı ordusunun büyüklüğünün de 80.000 olduğu anlaşılmaktadır.

Ankara Savaşı ile ilgili temel sorulardan birisi de, bu savaşta ateşli silahların kullanılıp kullanılmadığı konusudur. Bu sorunun cevabı ise Osmanlı ordusunda topların ilk kez ne zaman kullanılmaya başlandığıyla ilişkilidir. Türk tarihçisi İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1389 yılında gerçekleşen I. Kosova Savaşı'nı anlatırken "Başkumandan Sultan Murad; mûtad olduğu üzere ordu merkezinde yer almıştı. Merkez kuvvetlerin önünde yeniçeriler ve onların önünde de toplar vardı" diyerek Osmanlı ordusunda, daha I. Murad zamanında topların kullanılmaya başlanmış olduğunu ileri sürmektedir.[23] Yine Uzunçarşılı, "Muharebeye ibtida düşmanın atmış olduğu topla başlandı" diyerek Haçlı ordusunda da topların bulunduğunu belirtmiş olmaktadır.[24] Uzunçarşılı, bu değerlendirmeyi, Osmanlı tarihçisi Neşrî'nin Kosova Savaşı sırasında Sultan Murad'la ilgili olarak "Andan Hünkâr hazretleri topçılara eytdi. Heman bi'smi'llah diyüb, kâfirleri topa tutun. Şöyle alayla kutuz olub turmasun. Bulay-ki tonuz gibi birbiri ardına sıygışalar"[25] şeklindeki sözlerine dayandırmaktadır.

İlginç olan nokta Neşrî'nin ve Uzunçarşılı'nın, Kosova'dan 7 yıl sonra, 1396 tarihinde gerçekleşen Niğbolu savaşı anlatılarında toplardan hiç bahsetmemeleridir. Nitekim Macar tarihçi János Thuróczy de 1488 yılında basılan *Chronica Hungarorum* başlıklı kitabında, Osmanlı ordusunun Niğbolu savaşında kullandığı silahları ok, mızrak, kılıç ve kalkan olarak sıralamakta ve ateşli silahlardan söz etmemektedir.[26] Günümüz tarihçilerinden Halil İnalcık, Arvanid sancak defterlerinde tespit ettiği Topçu İsmail isimli bir şahsa ait kayıtlara dayanarak Osmanlılarda topçuluğu Çelebi Mehmed dönemine götürmüştür.[27] Benzer şekilde İdris Bostan, II. Murad dönemindeki bir tımar icmal defterinde, Görice bölgesindeki bir tımar gelirinin Merhum Yıldırım Bayezid zamanında Topçı Ömer'e verildiği şeklinde bir kayıt bulmuş ve bu noktadan hareketle Osmanlı ordusunda topçuluğun Yıldırım Bayezid Han zamanında kurumsallaştırılmış olduğu şeklinde bir sonuca ulaşmıştır.[28] Fakat *Aşıkpaşazâde Tarihi*'nde Bayezid'in İstanbul kuşatması anlatırken kullanılan bazı cümleler, bütün bu tarihi vesikalara ve nakillere rağmen, Bayezid döneminde Osmanlı ordusunda ateşli silah olarak topun bulunmadığını, top kullanımının II. Murad ve oğlu Fatih Sultan Mehmed zamanında başladığını açık olarak ortaya koymaktadır.[29]

---

22 Doukas, *Historia*, s. 56.
23 Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 254.
24 Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 255.
25 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ* c. I, s. 297.
26 Thuróczy, *Chronicle of the Hungarians (Chronica Hungarorum)*, s. 55.
27 İnalcık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s. 105-106.
28 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler*, Nr. 231, s. 88 (Bostan, XVI. *Yüzyıl başlarında Tophane-i Amire'de top döküm faaliyetleri*, s. 251'den nakil)
29 "Geldiler, İstanbul'un üstine düşdiler. Denizden ve kundan kuşatdılar. Kundan bir nice yerden mancınıklar kurdılar. Ve ol zamanda dop igen bilmezler idi. Ve bu dopun kesreti (bolluğu) Sultan Murad ile ve oğlı Sultan Mehmed Han Gazi zamanında o ındı." (Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 136)

Benzer şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nda ateşli silahların tarihi ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapan Gabor Ágoston, Osmanlıların ateşli silahlarla tanışmalarının 1380'lerde olmasına karşın, bu silahları etkin bir biçimde kullanımlarının ancak 1400'lerin ilk çeyreğinden sonra gerçekleştiğini belirtmektedir. Timurlu coğrafyasında ise ateşli silah imalatı ve kullanımı Timur'dan sonra Şahruh döneminde başlamıştır.[30]

Bu verilere dayanarak Ankara Savaşı'nda her iki ordunun da ok, mızrak, kılıç, gürz ve balta gibi geleneksel Orta Çağ silahlarını kullanarak mücadele ettikleri söylenebilir. Nitekim savaş sırasında İstanbul'u korumak için boğazlarda konuşlandırılmış Venedik gemilerinden birisinin kaptanı olan Giovanni Cornaro tarafından Venedik Senatosu'na gönderilen bir mektup, bu konuya çok daha net bir açıklama getirmektedir. Carnaro, Timurlu ordusunun, aynı anda dört ok atabilen atlı okçular sayesinde, kılıç bile kullanmadan, Osmanlı ordusunu mağlup ettiğini yazmaktadır.[31]

Savaşın gidişatı ile ilgili bir diğer ilginç konu da Timurlu ordusundaki fillerin durumudur. Fillerin ne şekilde donatılarak bir savaş aracı haline dönüştürüldüğü konusu, Timurlu tarihçi Şâmî'de ayrıntılı olarak şöyle anlatılmaktadır:

"Hortumunun ucu ile bebr'in (kaplanın) canına okuyan ve dişi ile düşmanın göğsünü parçalayan birkaç zincir fili de silahlar ve ceybelerle[32] teçhiz edilerek tirendazları (okçular), neft-endazları bunların üzerine oturttular. Bunları öyle bir tarzda teçhiz ettiler ki, düşman gördüğü vakit göğsünde yüreğinin oynayacağı ve canının ağzına geleceği muhakkaktı."[33]

Görüldüğü gibi, savaş için eğitilen bu filler, üzerlerine yerleştirilen seleler içerisindeki okçular ve ateşçiler nedeniyle, dönemin askeri teknolojisi içerisinde bir nevi canlı tank görevi görmekteydiler. Timurlu ordusundaki bu fillerin sayısı 32 civarındaydı. Ne Osmanlı ne de Timurlu tarihlerinde söz konusu fillerin savaşın gidişi üzerine nasıl bir etki yaptıkları konusuna değinilmemiş olması ilginçtir. Yalnızca Schiltberger bu 32 eğitilmiş filin, öğlen saatlerinde Timur'un emriyle savaş alanına getirildiğini ve daha sonra da iki tarafın birbirine hücum ettiğini yazmaktadır.[34]

Savaşın cereyanı ve uygulanan stratejiler

Ankara Savaşı'nı bazı dönem tarihçileri "savaşın kaldırdığı toz, mavi göğü öylesine bulamıştı ki, güneş bu karanlıkta cengi seyretmekten kalmış, kuşlar gibi uçan atlara binmiş yiğitlere gökler sağır olmuştu"[35] gibi

30 Ágoston, *Gun for th Sultan*, s. 15, 17.
31 "Tartari con 4 frecce per uno, e con tristi archi, e tal di loro senza spade cacciaron forse diecimila Turchi" Alexandrescu-Dersca, *Le Campagne de Timur en Anatolie*, Ek 2, s. 123 (Mektubun aslı M. Sanudo, *Vite de'Duchi di Venezia*, L. A. Muratori içinde, XXII, s. 797C-798D)
32 Sele şeklinde heybe
33 Şâmî, *Zafernâme*, s. 305.
34 Schiltberger, *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger*, s. 21.
35 Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, s. 266.

süslü ve edebi bir üslupla, bazıları da "Rumlular bozulup padişah tutsak oldu"[36] şeklinde kısa ve kuru bir tarzla anlatmışlardır. Fakat, ne yazık ki, Osmanlı ve Timurlu tarihlerinin hiçbirisinde Türk tarihinin bu en büyük savaşında uygulanan stratejiler konusunda tutarlı bir açıklamaya rastlanmamaktadır. Ancak, bu tarihlerin neredeyse tamamının incelenmesi ve satır aralarındaki bazı verilerin birleştirilmesiyle aşağıdaki gibi bir strateji çerçevesi çizmek mümkün olmaktadır.

Osmanlı ordusunun savaş alanında geleneksel hilal tarzı bir yapılanmaya göre konuşlandığı görülmektedir. Merkezde yeniçeriler, onların etrafında kapıkulu süvarileri ve en ön sırada ise azaplar bulunmaktaydı. Osmanlı savaş geleneğinde, savaşın yapıldığı coğrafya, Anadolu ve Rumeli askerlerinin merkeze göre konumunu belirlemekteydi. Savaşın Anadolu'da olması halinde sağ kanat Anadolu askerlerinden, Rumeli'de olması durumunda ise Rumeli askerlerinden oluşmaktaydı. Bu nedenle Ankara Savaşı'nda sağ kanat Anadolu'dan, sol kanat ise Rumeli'den gelen tımarlı sipahilerden oluşturulmuştu.

Osmanlı savaş stratejisinin bir diğer özelliği de vassal bölgelerden gelen kuvvetlerin ön cepheye konulmamalarıdır. Dolayısıyla Vuk Lazareviç[37] komutasındaki Sırp birlikleri sağ kanadın ikinci hattına, Kara Tatar birlikleri ise sol kanadın ikinci hattına yerleştirilmişlerdi. Büyük bir kısmı zırhlı yaya birlikler şeklinde olan Sırp kuvvetlerinin sağ kanatta yerleştirilmeleri ile arazinin eğiminden yararlanarak, karşılarındaki atlı birliklere göre daha yüksek bir konumda olmaları sağlanmak istenmişti. Sol kanattaki Kara Tatar kuvvetleri ise atlı birliklerdi ve dolayısıyla da düz arazide rakipleriyle daha rahat mücadele edebilirlerdi.

Aslında bu strateji Osmanlı sultanının Niğbolu'da uyguladığı stratejinin benzeriydi ve orada kesin bir zafer kazanmasını sağlamıştı. Ankara Savaşı'ndan 6 yıl önce gerçekleşen Niğbolu Savaşı'nda orduların konumlanması ve Osmanlı ordusunun uyguladığı strateji incelendiğinde Ankara Savaşı ile neredeyse birebir örtüşen bir durum olduğu görülür. Niğbolu Savaşı'nda, Osmanlı idaresindeki Niğbolu kalesi, aynen Ankara kalesinde olduğu gibi, rakip ordunun arkasında kalmış durumdaydı. Bir diğer deyişle her iki savaşta da rakip ordular iki Osmanlı gücü arasında bulunmaktaydılar. Niğbolu Savaşı'nın Balkanlar'da olması nedeniyle Osmanlı ordusunun sağ kanadı Süleyman Çelebi ve Çandarlı Ali Paşa liderliğindeki Rumeli tımarlı sipahilerince oluşturulmuştu. Bu kanat Tuna nehrine doğru inen tepelere yaslanmış durumdaydı. Bir tarafları ağaçlık bir alana yaslanan Anadolu sipahileri ise Mustafa Çelebi ve Anadolu Beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa liderliğinde olup Osmanlı ordusunun sol kanadını oluşturmaktaydılar. Merkezde yer alan Sultan Yıldırım Bayezid, Niğbolu'nun güneydoğusunda yer alan yüksekçe bir plato üzerinde konuşlanmış durumdaydı.[38]

36 Şükrüllah, *Behçet-ü't-tevârih*, s. 58.
37 Sırp birlikleri i başı da Sırp despotu Stefan Lazareviç'in kardeşi Vuk Lazareviç bulu maktaydı.
38 Niğbolu Savaşı'nı tek ik ayrıntıları içi bkz. Nicolle, *Nicopolis*, 1396, Osprey Publishi g, Oxford, 1999

Niğbolu Savaşı'nda Bayezid, savaş alanına erkenden yerleşerek ilk saldırının rakipten gelmesini beklemişti. Her iki kanadın ön tarafındaki araziye kazıklar çaktırmak suretiyle rakip ordunun merkeze yönlenmesini sağlamış, merkezin ön cephesinde bulunan hafif donanımlı Osmanlı akıncıların kolayca dağılmaları, saldırıyı sürdüren Fransız-Burgundi birleşik gücünde hızlı bir galibiyet algısı yaratmış ve merkeze doğru ilerlemelerini sağlamıştı. Nitekim Fransız dönem tarihçisi Froissart, Niğbolu Savaşı'nı anlatırken Bayezid'in ordusunu ağırlıklı olarak kanatlarda, bir herche tarzında yerleştirdiğini aktarmaktadır.[39] Bu iki kanat daha savaş başlamadan açılmış durumdaydı. Hristiyan ordusu merkezden içeri girdiğinde kanatlar yanlardan dönerek arkada kapanacak ve Haçlı ordusu çember içine alınacaktı. Bu arada kanatlara yerleştirilmiş olan okçular Osmanlı ordusunun merkezine doğru ilerleyen Hristiyan ordusuna yanlardan yaklaşarak çok büyük telefat verdirmişler ve Froissart'a göre savaşın kazanılmasını sağlamışlardı.[40]

Bayezid'in Ankara'da da Niğbolu'dakine benzer bir strateji uygulamayı planladığı ve yerleşim düzenini Timurlu ordusunun merkezden hücum edeceği varsayımına göre şekillendirildiği görülmektedir. Osmanlı sultanının savaş alanının sağ tarafındaki tepelere ve sol kanadın dış yanında açık araziye yerleştirdiği okçu birlikleri, kanatlardan hücumu zorlaştırarak, rakibi merkeze yüklenmeye yönlendirecek bir stratejinin gereğiydi. Buna göre Bayezid, savaşın başlamasından hemen sonra, merkezi kısmen açıp geriye doğru çekmek suretiyle, Niğbolu'da olduğu gibi, rakibini kıskaç içerisine almayı hedeflemekteydi. Bu durumda Timurlu ordusu, cephenin arka planında bir tepe üzerinde yer alan komuta merkezini veya Osmanlı sultanını ele geçirirse, Osmanlı ordusunun dağılacağını hesap ederek merkezdeki ilerlemesini sürdürecekti. Böylece sağ ve sol kolların kapanmasıyla rakibin çembere alınması sağlanacak, ardından merkezin sol arka yanında konuşlanan ihtiyat kuvvetlerinin devreye girmesiyle düşman büyük ölçüde yok edilmiş olacaktı. Bu nedenle Osmanlı ordusu savaşın düşman saldırısıyla başlamasını istemekteydi. Nitekim Osmanlı ordusu savaş meydanında yay şeklinde düzen aldıktan sonra ileri çıkmayarak Timurlu ordusunun hücum etmesini beklemiştir.

Timurlu ordusu da Osmanlı ordusuna benzer şekilde merkez ve iki kanat şeklinde yapılandırılmış olmakla birlikte, aralarındaki en önemli fark, Timurlularda merkezin değil kanatların güçlendirilmiş olmasıydı. Timur'un Deşt-i Kıpçak'taki Kundurça Savaşı'nda uyguladığı yedi kol taktiğine göre, her kanat kendi içerisinde sağ ve sol olarak ayrılıyor, bunların hemen arkasında, her iki tarafı da destekleyecek şekilde bir destek tümeni bulunduruluyordu. Merkez ise daha geride ve üzerine gelinmediği sürece savaşa dâhil olmayan bir konumda olup, burada, duruma göre sağ ve sol kanada destek verebilecek büyük bir yedek kuvvet bulundu-

---

39 "Tout son ost estoit en elles, en manière de une herche."

40 Froissart, *Oeuvres de Froissart: Chroniques*, c. XV, 1392-1396, s. 311-312.

rulmaktaydı. Ankara Savaşı için bu destek görevi Muhammed Sultan'ın Semerkand'dan getirdiği orduya verilmişti. Timur'un kendisi ise en geride, savaşı genel olarak yönetebilecek şekilde, ihtiyat kuvvetleri içerisinde bulunmaktaydı. İhtiyat kuvvetlerinin bir bölümü Ankara kalesi ile Timurlu ordusunun arasındaki bölgeye doğru konuşlandırılmış olup, Yakup Bey komutasında kalede bulunan Osmanlı birliklerinin geriden yapabilecekleri muhtemel saldırıyı engellemekteydiler.

Emîr Timur'un ordu yapılanmasını Osmanlı ordusunun özelliklerine göre düzenlediği görülmektedir. Timur, Kara Tatarlarla akrabalık bağı olan Erzincan hâkimi Mutahharten'i, Akkoyunlu Karayülük Osman'ı ve Şirvan hâkimi Şeyh İbrahim'i, askerleriyle birlikte, Miranşah komutasındaki sağ kolun içerisine yerleştirmişti. Bu kol Osmanlı'nın Kara Tatarları yerleştirdiği sol cenahın karşısında yer almaktaydı. Osmanlı sultanı tarafından toprakları ellerinden alınan Anadolu beyleri de yanlarında savaşacak askeri birlikleri olmamasına karşın, Timurlu ordusunun Şahruh komutasındaki sol cephesinin gerisinde bulunmaktaydılar. Bu cephenin karşısında ise Osmanlı'nın Anadolu'dan gelen tımarlı sipahileri tarafından oluşturulan sağ cenah bulunmaktaydı. Timur, ordusunda bulunan 32 zırhlı fili, ordusunun açık arazi tarafında bulunan sağ kolu önünde bir zincir halinde yerleştirmişti. Filler, üzerlerine yerleştirilmiş seleler içerisindeki okçularla birlikte, düz arazide ölümcül bir silah haline gelmekteydiler. Osmanlı ordusunun sağ cephesi tepelik bir bölgede konuşlandığı için fillerin bu cephede başarılı olma şansları çok azalmaktaydı.

Savaş, Timurlu ordusunun hücumuyla başladı. Fakat saldırı Yıldırım Bayezid'in beklediği gibi merkeze değil, sağ ve sol kanatların üzerine olmuştu. Osmanlı ordusunun iki kanadına yerleştirilen okçuların neden olduğu büyük zayiata rağmen, Timur'un saldırıyı kanatlardan başlatması, bütün plânlarını rakibin merkezden hücum ihtimaline göre şekillendiren Bayezid'in stratejisini alt üst edecek ve kısa bir süre sonra savaş alanındaki kontrolü kaybetmesine yol açacaktı.

Savaşın başlamasından bir süre sonra Osmanlı ordusunun sol kanadında yer alan Kara Tatarların saf değiştirerek Timurlu cephesine geçmeleri, bu kanattaki dengeleri alt üst edecekti. Uzunçarşılı ve ondan esinlenen Ahmet Şimşirgil gibi bazı günümüz tarihçileri Osmanlı ordusunun sol kanadının gerisinde ve ihtiyat kuvvetlerinin önünde konuşlanan Kara Tatarların savaş sırasında önlerindeki sol kanat üzerine arkadan ok atmaya başladıklarını, böylece Osmanlıları iki ateş arasında bıraktıklarını ileri sürmektedirler.[41] Diğer taraftan Osmanlı ordusundaki esir askerlerden olan ve Ankara Savaşı'nın bizzat gözlemcisi konumundaki Schiltberger, Tatarların Timurlu saflarına katılmalarından sonra, Osmanlı ordusuna karşı savaştıklarını kaydetmektedir.[42] Benzer şekilde, dönemin Osmanlı

41 Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 312; Şimşirgil, *Emîr Timur*, s. 181.
42 Schiltberger, *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger*, s. 21.

tarihlerinde de beyleri Timur tarafında olduğu için Kara Tatarların Timur saflarına katıldıkları söylenmekte, fakat Osmanlı ordusuna arkadan ok atarak saldırıda bulundukları şeklinde bir ifadeye yer verilmemektedir.[43]

Tatarların Osmanlı ile çatışmaları konusuna sadece Enverî ve Gelibolulu Ali değinmiştir. Enverî, Tatarların ihanet ettiğini ve Timur tarafına geçtikten sonra dönüp Bayezid'in ordusuna ok attıklarını yazmaktadır.[44] Gelibolulu Ali ise olayda biraz daha ayrıntı vermektedir:

> Göçebe Tatarlar, birdenbire iki kol halinde kaçtılar ve merhaba diyerek devlet düşmanı çapulculara gittiler. Daha sonra acele bir şekilde velinimetlerine ve askerine ok yağdırıp keskin kılıçlarını havale ettiler.[45]

Görüldüğü gibi hiçbir Osmanlı tarihinde, Osmanlı sol kanadının gerisinde bulunan Tatarların bu kanada arkadan saldırdıklarına dair bilgi bulunmamaktadır. Bu iddiayı gündeme getiren Uzunçarşılı da herhangi bir kaynak göstermemektedir. Aslında stratejik açıdan bakıldığında Osmanlı ordusunun sol kanadının arkasında ve ihtiyat birliklerinin önünde yer alan Tatarların, önlerindeki birliklere ok yağdırmalarının mümkün olmadığı kolayca ortaya konabilir. Böyle bir şey yapmaları durumunda, Osmanlı ordusunun neredeyse yarısını teşkil eden sol kanadın geri dönmesiyle, kendileri iki ateş arasında kalırlar ve son neferlerine varıncaya kadar katledilirlerdi. Kendi hayatları ile ilgili bir konuda Tatarların bu kadar akılsızca davranabileceklerine ihtimal verilmemelidir. Bütün bu kaynakların ve verilerin değerlendirilmesi, Kara Tatarların, Uzunçarşılı'nın iddia ettiği gibi, Osmanlı kuvvetlerine arkadan saldırmadıklarını, Timurlu tarafına geçtikten sonra dönüp Osmanlı ordusuna karşı savaştıklarını göstermektedir.

Bu noktada, "kaybedilmiş bir savaş için Kara Tatarların ne zaman ne yaptıklarının ne önemi olabilir?" sorusu sorulabilir. Aşağıda, Timur-Bayezid ilişkilerini değerlendirirken göreceğimiz gibi, hanedan tarihçiliği anlayışı içerisinde, hiçbir kaynağa dayanmadan veya yanlış kaynaklardan hareketle gündeme getirilen ve önemsiz gibi görünen bu küçücük dokunuşlar, Timur-Bayezid ilişkisi içerisinde çok sayıda temelsiz efsanenin doğmasına yol açmıştır. Kamuoyu algısında hızla yer edinen bu efsaneler ise tarihsel gerçeklerin tarafsız bir şekilde ortaya konulmasının önünde aşılmaz engeller haline dönüşmektedirler. Bu nedenle dönemin kaynaklarının elverdiği oranda her konunun ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesinde yarar vardır.

---

43 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s.144; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nüm* , c. I, s. 351; Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 40; Sarıca Kemâl, *Selâtinnâme*, s. 105; *Anonim Osmanlı Tarihi* (Giese), s. 42; Hoca Saadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. I, s. 266; Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, s. 144; İbn Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, IV. Defter, s. 423.

44 "Oldu hâyin pes otuz beş bin Tatar / Vardı Timür'e dönüben ok atar. (Enverî, *Düstûrname-i Enverî*, s. 34)

45 "Tâtâr-ı hoş nişinân, nâ-gehân iki koldan müretteb alayla gürizân ve a'dâ-yı devlet tarafındaki garet-gerâna 'ehlen ve sehlen' diyû revan ve ale'l-fevr veliyy-i ni'metlerine ve askerine tir-bârân ve havale-i şimşir-i bûrrân itdikleri gibi..." (Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, s. 153)

Tatarların karşı tarafa geçmeleriyle sol kanatta büyük bir boşluk ortaya çıkmıştı. Kirişçi lâkaplı Şehzâde Mehmet Çelebi, yedek kuvvetlerle birlikte hızla bu kanada gelerek oluşan boşluğu doldurdu ve Miranşah komutasındaki Timurlu kuvvetlerinin ileri çıkmalarına engel oldu. Diğer kanatta ise Timurlu kuvvetlerinin saldırısı, dağ eteğine yerleştirilen okçular tarafından durdurulmuş ve Timurluların ciddi bir zayiat vermeleri sağlanmıştı. Ordusunun sol kanadındaki bu sorunu fark eden Timur, yedek kuvvetlerle birlikte Muhammed Sultan'ı bu kanada destek için gönderdi. Osmanlı ordusunun sağ kanadında yer alan Sırp kuvvetlerinin ileri çıkmasıyla her iki tarafın da ciddi kayıplar verdiği zorlu bir mücadele başlamış oldu. Osmanlı ordusunun büyük ölçüde dengeyi sağlamayı başardığı sıralarda birdenbire sol kanadın çöktüğü fark edildi. Zira bu kanadın kumandanı Şehzâde Süleyman, Vezir-i Azam Ali Paşa ve Yeniçeri Ağası Hasan Ağa gibi devletin en üst düzey görevlileriyle birlikte savaş alanından kaçmış, böylece bu kanat başsız kalmıştı. Bu gelişmeyi ihtiyat kuvvetlerin başındaki Şehzâde Mehmed Çelebi'nin, bazı vezir ve beylerle birlikte savaş alanını terk etmesi izledi. Böylece Osmanlı'nın sol kanadı darmadağın olmuştu. Sol kanattaki bu gelişmeler kaçınılmaz biçimde sağ kanadı da etkileyecekti.

Diğer taraftan Timurlu cephesinde öne çıkan Anadolu beyleri, Osmanlı ordusundaki Germiyan, Saruhan, Menteşe ve Aydın bölgelerinden gelen sipahilerin saf değiştirmeleri için çaba göstermişler ve bunda da hayli başarılı olmuşlardı.[46] Timurlu ordusuna iltihak eden Anadolu beylik askerlerinin sayısı konusunda, 250 rakamını veren İdris-i Bitlisî hariç, Osmanlı tarihçilerinin hiçbirisinde herhangi bir veri yoktur.[47] Fakat Bizanslı tarihçi Doukas, Aydınoğlu beyini Timurlu saflarında gören bir komutanın, yanında 500 ağır donanımlı Aydınoğlu askeriyle birlikte, mevziini terk ederek karşı tarafa geçtiğini yazmaktadır.[48] Bu arada, şehzâdelerin savaş alanından kaçtıklarını ve durumun giderek kötüleştiğini gören Sırp Despotu Stefan, Sultan Bayezid'e de aynısını yapmasını önererek geri çekilmiş ve kurtarabildiği kuvvetleriyle birlikte savaş alanını terk etmişti.

Şehzâdelerin savaş alanından kaçtığına bir türlü inanmak istemeyen Sultan Bayezid, kendisine onların kaçış yolunun gösterilmesi üzerine, savaş alanını terk etmeyi sürdüren askerlere engel olmak amacıyla, etrafındaki birkaç bin yeniçeriyle birlikte geriye doğru hareketlenmişti. Fakat bu sırada Osmanlının her tarafta ezildiğini ve dağıldığını gören Timur, toplu bir saldırı emri vermiş, böylece Sultan Bayezid'in etrafının sarılması sağlanmıştı. Bayezid ise savaş alanının gerisindeki bir tepeye çıkarak mücadelesini de-

46 Osmanlı tarihlerinde bu beylik askerleri k nusunda farklı bilgilendirmeler vardır. Şerefüddin Bit isî, Şerefnâme'de sadece Germiyan ve Menteşe askerlerinden bahsetmektedir (c. II, Kısım 1, s. 434)

47 Timur'un hizmetinde olmalarıyla iki yüz elli kılıç gibi hîn-i muhâsemet ve cidalda leşker-i sultaniden rû-gerdan ve rûy-i edbârların müteveccih-i semt-i düşmanân eylediler." İdris-i Bit isî, *Heşt Bihişt*, c. II, s. 123.

48 Doukas, *Historia*, s. 56.

vam ettirmekteydi.[49] Bayezid'in Timurlu tarihçiler tarafından da anlatılan bu destansı mücadelesi, ikindiden akşam saatlerine kadar devam edecekti. Günün kararmasıyla birlikte etrafındaki çemberi yararak çıkmayı başaran Sultan Bayezid, bugün Mahmut Oğlan köyü diye isimlendirilen bölgeye kadar gidebildi. Burada atının devrilmesiyle kendisini takip eden Timurlular tarafından esir edilecekti. Osmanlı tarihleri Bayezid'in Timur'un göstermelik hanı Mahmud Han tarafından esir edildiğini nakletmektedirler. Buna karşın Timur'un fetihnâmesinde olay şöyle anlatılmaktadır:

> Muzaffer ordunun bahadırlarından biri, ardından gelerek, yıldırım gibi bir gürz vuruşu ile onu atından aşağı yıktı. Hemen o an kendisinin Bayezid olduğunu açıklayarak 'beni canlı olarak efendinize götürün' dedi. Bahadırlar derhal başına toplanıp kendisini tutup, elleri bağlı olarak efendilerine getirdiler.[50]

Şehzâdeler Musa ve Mustafa, Osmanlı erkânından Rumeli Beylerbeyi Firuz Bey, Timurtaş Bey, oğlu Ali Bey, Minnet Bey ve Mustafa Bey, Sultan Bayezid ile birlikte esir düşenler arasındaydı. Sultan Bayezid'in isteği üzerine Musa Çelebi savaştan iki gün sonra bulunarak babasının yanına getirilecek, buna karşın Mustafa Çelebi'nin kayıp olduğu söylenecekti.

Doğu ve Batı Türklüğünün bu büyük savaşında tarafların kaybı konusunda ne Osmanlı tarihlerinde ne de Timurlu tarihlerinde tutarlı bir bilgi bulunmaktadır. Bu konuda tek bilgiye Timur'un mektuplarını Avrupalı krallara götüren Hristiyan din adamı Jean'ın Timur'la ilgili yazdığı ve Avrupa başkentlerinde dağıttığı tanıtım kitapçığında rastlanmaktadır. Jean'a göre Ankara Savaşı'nda, çoğunluğu Osmanlı ordusundan olmak üzere iki tarafın toplam kaybı 40.000 civarındadır.[51]

Yıldırım'ın esir alınması

Bayezid'in esir alındıktan sonra Timur'un önüne götürülmesi konusu, Osmanlı tarihlerinin neredeyse tamamında "Timur'un Bayezid'i hürmet ve izzetle karşıladığı, yaptığı konuşmayla onu teselli ettiği" şeklinde verilmiştir.[52] Bunlardan Oruç Beg bu olayı şöyle nakletmektedir:

> Sonra Yıldırım Hanı dutup esir idüp Timur Han'a iletdiler. Timur Han Yıldırım Hanı görüp istikbal idüp karşu vardı. Ta'zimile atdan indirüp kendü çadırına iletdi. İkisi bir kalıça üzerinde oturdılar. Sohbet idüp arada çok kelimât geçdi, kıssa çok.[53]

---

49 Bu durum Timur'un Semerkand'a gönderdi i fetihnâmede "Sonunda Yıldırım Bayezid, bizden korkusundan, süratle kaçarak, yaklaşık 3000 atlı ile 'Dağa sığınırım...' (Hûd sûresi 43. âyete gönderme yapılıyor) uyup ordugâhın ortasında bulunan yüksek bir dağın eteğine sığınıp, dağın tepesine çıktı." şeklinde ifade edilmektedir (*Timur'un Ankara Savaşı Fetihnâmesi*, s.19). Schiltberger ise Bayezid'in etrafındaki 1000 kadar atlıyla birlikt bir tepe ü erine çekildi ini kaydetmektedir. (Schiltberger, *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger*, s. 21)

50 *Timur'un Ankara Savaşı Fetihnâmesi*, s. 19-20.

51 Jean de Soltanieh, *La vie et la cour de Tamerlane*, s. 49.

52 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 144; *Anonim Tevarih-i Âl-i Osman*, (Giese Neşri) s. 43; Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, s. 145; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 353; Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s.157; Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c. I, s. 286.

53 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 40.

Timur-Yıldırım görüşmesi ile ilgili olarak Timurlu tarihçiler de benzer bir tablo çizmektedirler. Yezdî, *Zafernâme*'sinde bu olayı şöyle aktarmaktadır:

> Sultan Mahmud Hân, Yıldırım Bayezid'e yetişip yakaladı. Yatsı namazı vaktinde Yıldırım Bayezid'i dergâh-ı âlempenâha getirdiler. Sâhibkıran 'ellerinin çözülerek saygılı bir şekilde huzura alınmasını emretti... Hazret onu görünce büyük saygı gösterdi... Sâhibkıran Lütf-u Kerem gösterip ona padişahlara yaraşır hil'at giydirdi... Bayezid bu hoş muamele karşısında teşekkür ederek şöyle dedi: 'Oğullarım Musa ve Mustafa savaşta benimle birlikteydiler... Sâhibkıran'dan ricamız odur ki birilerini gönderip onların ahvali hakkında bilgi getirseler...' Birkaç gün sonra Musa'yı bulup getirdiler. Sâhibkıran ona hassa hil'at giydirip babasının huzuruna gönderdi. Yıldırım Bayezid için padişahlara mahsus otağ kurdurmuşlardı. Sâhibkıran ona karşı son derece saygılı davranıyor, her gün huzuruna kabul edip sohbette bulunuyor ve teselli ediyordu.[54]

Tarihçi Mirhond, Emîr Timur'un hizmetinde olup Bayezid'in getirilişine bizzat şahit olan Seyyid Ahmed Tarhan isimli bir görgü tanığının babasına anlattıklarına dayanarak, Yıldırım Bayezid'in ellerinin bağlı olarak huzura alındığını, Timur'un başlangıçta ona karşı çok sert bir konuşma yaptığını, daha sonra ellerinin çözülmesini söyleyerek oturttuğunu nakletmektedir.[55]

Bu görüşme sırasında yapılan konuşmalar konusunda tarihçiler farklı senaryolar yazmışlardır. Kimine göre Timur azarlayıcı nitelikte bir konuşma yapmış ve Bayezid olaylarla ilgili olarak haksız olduğunu kabul edip af dilemiş, kimine göre ise Bayezid diklenerek sert bir mukabelede bulunmuştur. Kuşkusuz bu konudaki en doğru açıklama Timur'un başta Semerkand olmak üzere çeşitli merkezlere gönderdiği fetihnâmede aktarılanlar olmalıdır. Burada nakledilenler, aynı zamanda, Bayezid'in esareti sonrasındaki gelişmeler konusunda da bilgi vermektedir:

> Konuşmaya başlayıp özür dileyerek 'doğrusu kendime yazık ettim, beni bağışla' dedi. Her ne kadar 'Şimdi mi inandın? Daha önce başkaldırmış ve bozgunculuk etmiştin' şeklinde azarlanmayı hak etmiş idi ise de bu ulu nimet ve ihsanın şükrü ve böyle bir zaferin kazanılmış olmasından dolayı "dön gel; korkma, şüphesiz güvende olanlardansın"[56] hitabı ile sevindirilip "onlar öfkelerini yenerler. İnsanların kendilerine karşı olan kusurlarını affederler" [57] hükmünce onun suçlarına göz yumup affedip merhamette bulunduk ve canını bağışladık. Üstelik ardından oğulları Mustafa ve İsa'yı tutup getirdiler. Onlar da bağışlandılar.[58]

54 Yezdî, *Zafernâme*, s. 393-394.
55 Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 394-395, Handemir de dedesi Mirhond'dan alıntılayarak aynı şeyleri yazmak adır. (*Habibü's-siyer*, c. III, s. 283)
56 *Kasas Suresi*, 31. âyet
57 Âl-i İmrân Suresi, 134. âyet
58 *Timur'un Ankara Savaşı Fetihnâmesi*, s. 19-20. Fetihnâmenin *Sarı Abdullah Efendi Mecmuası*'nda bulunan nüshasında Bayezid'in bulunup getirilen oğulları Musa ve Mustafa olarak belirtilmek edir. Timurlu tarihçiler Şâmî, (*Zafernâme*, s. 310) ve Yezdî (*Zafernâme*, s. 394) ise şehzâdelerden sadece Musa'nın bulunup getirildiğini yazmaktadırlar.

Bütün bu veriler Osmanlı sultanının esir edildikten sonra elleri bağlı olarak Timur'un otağına getirildiğini, orada ellerinin çözüldüğünü, Timur'la görüştükten sonra kendisi için hazırlanan bir çadıra yerleştirildiğini göstermektedir. Bu görüşme sırasında Timur'un Osmanlı padişahına gerekli saygıyı gösterdiğine dair tarihçiler arasında ortak bir kanaat mevcuttur. Şehzâde Musa bulunduktan sonra onun için de ayrı bir çadır kurulmuştur.

BÖLÜM 15
ANKARA YENİLGİSİ: NEDENLER VE SONUÇLAR

Osmanlı'dan günümüze Türk tarihçilerinin Ankara Savaşı konusunda yazdıkları incelendiğinde, yenilginin ana nedenleri olarak, Tatarların saf değiştirmeleri, Anadolu beylik bölgelerinden gelen askerlerin ihanet ederek kendi beylerine yönelmeleri, Osmanlı ordusunun yalnızca rakibiyle değil, aynı zamanda susuzluk ve yorgunlukla da mücadele etmek zorunda kalması, Timurlu ordusunun sayıca üstünlüğü gibi konuların ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Kuşkusuz savaş, sadece 28 Temmuz 1402 Cuma günü Çubuk sahrasında karşı karşıya gelen iki ordunun sabah erken saatlerde başlayıp akşam karanlığına kadar devam eden çarpışması olarak değerlendirildiğinde bu açıklamalar yeterli gibi görünebilir.

Fakat Ankara Savaşı, iki ordunun tesadüfen veya kısa süreli bir siyasal gerilim sonrasında karşılaşması ile ortaya çıkan bir olay değildir. Aksine, doğuda büyük Cengiz İmparatorluğu'nun Çağatay ve İlhanlı bölümlerini yeniden inşa etmeye çalışan Timurlu gücü ile, batıda, Anadolu ve Rumeli'de hızla genişleyerek eski Doğu Roma coğrafyasında büyük bir İslam devleti yaratmaya çalışan Osmanlı gücünün neredeyse iki yılı aşkın sürtüşmelerinden sonra ortaya çıkan bir çatışmadır. Bir diğer deyişle, Çubuk ovasındaki çarpışmayı yalnızca iki ordunun fiziksel bir mücadelesi olarak değil, aynı zamanda, bu iki gücün siyasal, ekonomik ve askeri nitelikteki iç ve dış dinamiklerinin çatışması olarak algılamak ve yorumlamak gerekmektedir.

Değerlendirmenin bu şekilde yapılmaması durumunda, Osmanlı tarihçilerinde var olan ve onlardan hareketle, günümüz Türk tarihçiliğinde ısrarla devam ettirilen, Osmanlı hanedanını koruyucu, Timur'a vahşi ve barbar bir fatih rolünün biçildiği ve Ankara Savaşı'nın Osmanlı tarihinde bir yol kazası olarak nitelendirildiği şekilci yaklaşımlar geçerli hale gelmektedir. Kuşkusuz bu durumda Ankara yenilgisinin Osmanlı'nın siyasal, sosyal ve kültürel yapılanması üzerinde ne gibi kalıcı değişikliklere yol açtığını sorgulamak ve ortaya koymak da mümkün olamamaktadır.

Ankara Savaşı'nın soğukkanlı ve tarafsız bir analizi, her iki taraftan kaynaklanan çok sayıda etkenin savaş sonucu üzerinde etkili olduğunu ortaya koyacaktır. Olayın Osmanlı cephesinden kaynaklanan nedenleri, Osmanlı'nın içinden geçtiği ekonomik darboğaz, Osmanlı yönetimindeki siyasal ayrışma, Osmanlı'nın Anadolu beyliklerini ilhakındaki meşruiyet sorunu, Osmanlı ordusunun eklektik yapısı ve nihayet Sultan Yıldırım Bayezid'in çatışma öncesinden itibaren savaş dönemini iyi yönetememesi şeklinde sıralamak mümkündür. Olayın Timurlu tarafından kaynaklanan

faktörleri ise Timur'un dünya hâkimiyeti ideolojisi, Timurlu ordusunun yapısı, Timur'un Osmanlı'ya karşı yürüttüğü istihbarat ve propaganda çalışması, diplomasi yoluyla Osmanlı'yı yalnızlaştırması ve nihayet savaş meydanında ortaya koyduğu askeri strateji şeklinde sıralanabilir.

Ekonomik darboğazın olumsuz etkileri

Sultan Bayezid, tahta geçtiği 1389 yılından itibaren, iktidarda kaldığı 13 yıl boyunca neredeyse her yıl Anadolu veya Rumeli yönünde seferler yapmış ve Tuna boylarından başlayıp Fırat kıyılarına kadar uzanan bir imparatorluk yaratmayı başarmıştı.[1] Tarihçi Halil İnalcık'ın tanımlamasıyla Anadolu ve Rumeli'deki bağımlı hanedanları ortadan kaldıran Bayezid'in "Yakındoğu İslâm Devleti" anlayışı içerisinde oluşturduğu bu merkezi devlet, yine kendisi tarafından oluşturulan ilk merkezi bürokratik idare, yani, padişahın "kul bürokrasisi" tarafından idare edilmekteydi.[2] Bu arada Bayezid 1394 tarihinde Memlûk Sultanlığı korumasındaki Halife'ye elçiler göndermiş ve "Sultan-ı Rum" unvanını kullanmak için izin istemişti. İsteğinin onaylanması üzerine o güne dek Cuma hutbelerinde kullanılan "Emîr" tanımlamasının yerini "Sultan" sözcüğü alacaktı.[3]

Yukarıda sözü edilen bu kesintisiz genişleme, bir anlamda, sürekli savaş hali demekti ve güçlü bir ekonomiyle desteklenen merkezi bir askeri yapıya ihtiyaç vardı. Osman Gazi döneminin akıncıları veya Orhan Gazi döneminin yaya ve müsellem kuvvetleri yeni dönemin ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzaktı. Ancak sefer sırasında toplanarak ganimet karşılığında hizmet veren bu askeri yapının yerine, sultana, dolayısıyla merkeze bağlı olarak sürekli görev yapan bir askeri teşkilat oluşturulmaktaydı. Aslında böylesi bir kapıkulu teşkilatlanmasının temelleri I. Murad zamanında atılmış durumdaydı. Esir alınan Hıristiyan gençlerinin devşirilmesiyle oluşturulan Yeniçeri Ocağı bu sistemin temeliydi. Yaya yeniçerilere ek olarak, sipahi, silahdar, ulufeci ve gurebâ adları altında atlı kuvvetler oluşturulmuştu. Ayrıca sürek avlarında görev yapan, fakat savaş sırasında padişahın etrafında bulunan bir de sekban sınıfı kurulmuştu. Bu teşkilatlanma modeli, I. Murad döneminde, 1000 yeniçeri ve 400 kapıkulu süvarisi ile başlatılmıştı.[4]

Yıldırım Bayezid dönemindeki sürekli savaş hali, özellikle yeniçeri sayısında büyük bir artışa neden olmuş ve bazı Osmanlı tarihçilerine göre

---

1 1389-90: Menteşe, Aydın, Saruhan, Germiyan ve Hamid beyliklerinin ilhakı, Karaman seferi; 1391: Antalya ve Alanya seferi, Balkanlar'da Üsküp'ün alınması; 1392: Kastamonu ve Amasya'nın fethi, Kadı Burhaneddin'le savaş; 1394: İstanbul kuşatması, Teselya'nın fethi, Mora'ya sefer; 1395: Erdel ve Eflak seferi; 1396: Niğbolu Meydan Savaşı; 1397: Karaman Beyliğinin ilhakı; 1398: Bulgar Vidin prensliğinin ve Kadı Burhan din Beyliğinin ilhakı; 1399: Malatya ve Elbistan fetihleri.

2 İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s. 116-117.

3 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 96. Bayezid'in bu talebi ve onaylanması Memlûk tarihçisi İbn Şıhne tarafından kaydedilmiştir.

4 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 100-101.

Ankara Savaşı döneminde on binin üzerine çıkmıştı.[5] Bu dönemdeki kapıkulu atlılarının sayısı konusunda kesin bir bilgi olmamakla birlikte sayının birkaç bin civarında olduğu düşünülmektedir.[6] Sekbanların sayısı için ise yedi bin dolaylarında bir rakam verilmektedir.[7]

Sultana bağlı ordunun hızla büyümesi, yeniçerilerin, kapıkulu sipahilerinin ve sekbanların yevmiye ve aylıklarını ödemek için hazinede her gün daha fazla miktarda gümüş akçe bulundurulması anlamına gelmekteydi.[8] Bu ise artan gümüş ihtiyacı demekti ve bu kıymetli meta dönemin Osmanlı Anadolu'sunda çok kıttı.[9] Bu nedenle Osmanlılar Balkan fetihleri sırasında gümüş madenlerinin bulunduğu bölgelere ağırlık vermişlerdir. Yıldırım Bayezid'in tahta oturduğu I. Kosova Savaşı'nın hemen ardından bölgedeki Kratova gümüş madenlerinin ele geçirilmesi emrini vermesi Osmanlıların bu tutumunu açık olarak ortaya koymaktadır.[10] Ne yazık ki maden işleme teknolojisine sahip olmayan Osmanlılar, Sultan Bayezid zamanında Kratova ve Sidre Kapısı gibi önemli gümüş madenlerini kontrol altına almış olmalarına karşın bunları işletememişlerdir.

Bir Türk iktisat tarihçisi, Osmanlıların Serez, Üsküp ve Novo Brdo gibi merkezlerde 1400'lü yılların ilk yarısında, Kratova, Sidre Kapısı ve Srebrinica gibi merkezlerde ise aynı yüzyılın sonlarında ve 1500'lerin başlarında gümüş sikke bastırabildiklerini aktarmaktadır.[11] Yıldırım Bayezid'in Hristiyan dünyasına karşı yürüttüğü savaş, 1400'lü yıllarda yaklaşık 10 ton civarında olduğu tahmin edilen Sırbistan ve Bosna gümüş madenleri

5 "Ol vakit Yıldırım an'un on bin yeniçerisi varidi." (*Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman* –Giese–, s. 43; "Sâz u selbi müretteb on iki bin yeniçerisi varidi" (İbn Kemâl Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 429); "Ol vakit Yıldırım an'ın on bin yeniçerisi var idi" (Lütfi Paşa, *Tevarih-i Âl-i Osman*, s. 56). Bizanslı tarihçi Doukas da yeniçeri sayısını 10.000 olarak vermektedir (*Historia*, s. 57). Diğer taraftan Oruç Beg, Ankara Savaşı için 5.000 yeniçeri varlığından söz etmektedir. Günümüz tarihçilerinden Halil İnalcık, Bayezid döneminde kapıkulu askerinin sayısının 7000'e çıktığını söyler (*Devlet-i Aliyye*, c. I, s. 69). Aynı yazar, *Osmanlı Imparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* başlıklı kitabında (c. I, s. 51) Bayezid dönemindeki yeniçeri sayısını 5000 olarak verdiğine göre geriye kalan 2000 kişiyi kapıkulu atlı askerleri oluşturmaktaydı. Kuşkusuz bu rakam, sayıları I. Murad döneminde bile 6-7 bin olduğu kaydedilen sekbanları kapsamamaktadır.

6 Kapıkulu atlı kuvvetinin ancak Kanuni döneminde, sipahi, silahdar, ulûfeci ve gureba gruplarının her biri biner kişi olmak üzere, toplam 4000 olduğu bilinmektedir. (Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 101).

7 Gökbilgin, Fatih döneminde yeniçerilerin huzursuzluk çıkarmalarını önlemek için sayıları 7000 olan sekbanların yeniçeri ocağına bağlandıklarını kaydeder. (*Sekban Maddesi*, İ.A. c. 10, s. 325-326); Bizans Tarihçisi Chalkokondyles de aynı rakamı vermektedir (*Historiarum Demonstrationes*, s. 325)

8 Osmanlılarda ilk sikke Orhan Bey zamanında kesilmiş olup ağırlığı yaklaşık 1,154 gram (6 karat) civarındaydı. % 90 gümüş ihtiva eden bu para birimine akçe adı verilmiştir (Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri*, s. 22). Sultan Murad döneminde kesilen akçelerin içerisindeki gümüş miktarı 1,05 ila 1,1 gram arasında değişmektedir. (Zhukov, *Ottoman, Karasid and Sarukhanid coinages and the problem of currency community in Turkish Western Anatolia*, s. 241). Tarihçi Hammer, yeniçeri maaşlarının başlangıçta 1 akçe/gün olduğunu ve hizmet süresine ya da gösterdiği kahramanlığa bağlı olarak bu rakamın yedi katına kadar çıkabildiğini yazmaktadır. (Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s.100). Bayezid'in Ankara Savaşı'na doğru yeniçeri, sipahi ve sekban olmak üzere toplam 20 bin civarında kapıkulu askeri olduğu ve bunlara ortalama günde bir akçe eşdeğeri aylık ödendiği varsayılırsa yılda yaklaşık 7.200.000 akçe ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Bunun karşılığı ise 7-7,5 ton gümüş demektir ki bu rakam 1400'lü yıllarda bütün Balkanlar'da çıkarılan toplam gümüş miktarının yarısından bile fazladır.

9 Osmanlı tarihçisi Neşrî, kızını Yıldırım'a veren Germiyanoğlu Yakub Bey'in düğün için altın ve gümüş getirmemesini "Ol zamanda Anatolı'da altun gümüş az olurdı" sözleriyle açıklamaktadır. (*Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 205)

10 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 311.

11 Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, s. 67.

üretiminden Osmanlı'nın pay almasını zorlaştırmaktaydı. Bu dönemdeki Balkan gümüş üretiminin büyük bir kısmı başta Venedik olmak üzere İtalyan şehirlerine, çok az bir kısmı ise Konstantinopolis'e ihraç edilmekteydi.[12] Bu sıkıntı nedeniyle I. Murad ve Sultan Bayezid zamanında yapılan vassallık antlaşmalarında haraç ve yıllık vergilerin gümüş olarak ödenmesi istenmiştir.[13] Sonuç olarak, Sultan Bayezid ile birlikte Osmanlı coğrafyasında başlayan gümüş kıtlığı, fetret devrinde de devam edecek, ancak 1400'lerin ortalarından itibaren altın sikkenin devreye sokulması ve elde edilen gümüş madenlerinin tam kapasiteyle işletilmeye başlanması ile bir rahatlama yaşanacaktır.

Böylesine ciddi bir gümüş kıtlığı ile karşı karşıya kalan Sultan Bayezid yönetiminin uyguladığı para politikaları, askeri kesimde olduğu kadar halkta da sıkıntılara yol açmaktaydı.[14] Hammer'in "Tasavvur ettiği fetihler için sarf edeceği devlet hazinesine el vurmaksızın, Edirne'deki lâtif câmiin inşaat masrafına sarf edilmek üzere Padişah Alaşehir'i zapta karar verdi" şeklindeki sözleri, dolaylı olarak, Bayezid döneminde Osmanlı hazinesinin ne kadar sıkışık durumda olduğunu göstermektedir.[15] *Anonim Tevarih-i Âl-i Osman*'daki bazı cümleler de Bayezid dönemi ekonomisi hakkında genel bir fikir vermektedir. Bu kaynak, Ali Paşa'nın sadrazam olmasından sonra yönetimde ortaya çıkan bozulmaları anlatırken "Yeni akça kesüp eski akçayla bazar itmek onlardan kaldı. Ve eski akça gayri vilâyete gitmeye diyü yasak itdiler" demektedir.[16]

Halktaki bu huzursuzluğu arttıran bir faktör de bizzat Sultan Bayezid'in yaptığı bazı olumsuz uygulamalardır. Bir Osmanlı tarihçisi, Yıldırım Bayezid'in yıkılmasının sebeplerini sayarken "Kendilerinden önce gelen Osmanlı padişahları adil ve insaflıydılar. Kötülükten kaçınır, halkın malına tamah etmezlerdi" demektedir.[17] Bu sözlerle, dolaylı olarak, Yıldırım Bayezid'in çeşitli nedenlerle bir kısım halkın malına el koyduğu ima edilmektedir. Diğer bir Osmanlı tarihçisi Hoca Sadettin Efendi, Tanrı'nın Bayezid'i "reayayı koruma ve halkı sakınma" konusunda şeklen gösterdiği gevşeklik nedeniyle cezalandırdığını söylemektedir.[18] Gelibolulu Ali ise Timur'la savaş öncesinde Bayezid'in zenginlerin mallarını mü-

---

12 Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, s. 67.

13 Sırp kralı Lazar haraçgüzârlık antlaşması için I. Murad'a 150 Okka (192 kg.) gümüş göndermiş ve her yıl 50 vukiye (yaklaşık 8,2 okka) gümüş göndermeyi de kabul etmiştir. (İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, s. 98).

14 Sultan Bayezid'in sıkı para politikası uyguladığına bazı günümüz Türk tarihçileri de katılmaktadırlar. Bkz. Cemal Kafadar, *Between Two World*, s. 18.

15 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s.197

16 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (Giese Neşri), s. 34. Benzer satırlar Muhyiddin'in *Tevârih-i Âl-i Osman*'ında (s. 29-30) ve Oruç Beg'de de (s. 33) vardır. Tarihçi Hammer ve bazı Türk iktisat tarihçileri eski sikkeleri tedavülden kaldırarak yeni sikkeler kestirilmesini Ali Paşa'nın uyguladığı bir para reformu olarak değerlendirmektedir. (Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 210; Artuk, İ.A. *Sikke Maddesi*, c. 10, s. 631). Fakat Osmanlı geleneğinde her padişah değişiminde, yeni padişahın isminin basıldığı bir akçe yenileme işlemi zaten gerçekleştirilmekteydi. Ayrıca ayarında veya niteliğinde bir değişiklik yapılmamış yeni sikkenin halkta niçin huzursuzluğa yol açtığını anlamak mümkün değildir.

17 Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, c. I, s. 145

18 Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c. I, s. 281-282

sadere ederek, halktan "haraç vergisi" ve "savaş hali vergisi" gibi vergiler aldığını, böylece ecdadının kanunlarından saptığını açıkça yazmaktadır.[19]

Bütün bu veriler bize Anadolu ve Rumeli'de büyük fetihler yapan Sultan Bayezid'in halkın refahı konusunda çok duyarlı politikalar sergileyemediğini göstermektedir. Devamlı savaş halinin gereği olarak halktan sıra dışı vergiler talep edilmiş, zenginlerin mallarına el konulmuştur.[20] Bu ise halkın gözünde mal düşkünü ve tebaasının refahını göz ardı eden bir sultan algısı yaratmıştır. Tarihçi Kemal'in *Selâtinnâme*'deki "Şehinşâh olana mâl eksük olmaz / Cihanda hiç ecelsüz kimse olmaz" ve "Kulupdı dehri kendüye musahhar / İdüpdi halkını kendüye çâker" şeklindeki, padişahlara her zaman mal-mülk bulunacağını ve dünya tutkunu olan Sultan Bayezid'in halkını kendisine köle yaptığını söyleyen dizeleri bu algıyı çok iyi yansıtmaktadır.[21]

Bayezid'in uyguladığı bu sıkı para politikası, Osmanlı ordusunda çok ölümcül sonuçlara yol açacaktı. Askerin üç aylık ulûfe düzeni bozulmuş ve büyük gecikmeler yaşanmaya başlanmıştı. Gelibolulu Ali bu durumu, üç aylık ulûfe taleplerinin bazen sövüp saymalarla, bazen de yalan bahanelerle geçiştirildiği şeklinde özetlemektedir.[22] Ayrıca, Bayezid'in vezirleri ve ümerâsında ortaya çıkan kibir ve gurur, askerde ve halkta gücenmeye ve nefrete yol açmıştı. Tarihçi, bu durumdaki insanların Timur'la savaşa ancak sille tokat şeklinde zorlamalarla götürülebildiğini vurgulamaktadır. *Selâtinnâme*'de, "Bu fikri itdi şâha burda begler / ki döksün haznesin varını yekser / ki dirsün burada bî-had sipâhi" beyitleriyle, savaş öncesi yapılan istişarede, beylerinin Sultan Bayezid'e, hazinesini açarak büyük bir ordu toplaması ve ancak böylece bu vartadan kurtulabileceği yönünde fikir verdikleri ifade edilmektedir.[23]

Ulûfelerinin ödenmemesi sonucu orduda ortaya çıkan memnuniyetsizliğin son evresi savaş sırasında yaşanacaktır. Yenilginin kesinleştiği bir noktada Bayezid'in Solak Karaca isimli bir askeri "akçayı harç etmedün. Hazineye koydun. Oğlancuklarım rızkıdur dedün" şeklinde sitem edecektir.[24] Bayezid bu sözlerden incinecek "Bana minnet mi edersiz" diyerek atını kendisini çevreleyen askerlerinin dışına doğru sürecektir. Diğer bir Osmanlı tarihçisi Oruç Beg, Bayezid'in askerlerin ulûfelerini ödememesini ve kötü muamelesini "Âkıbet Yıldırım Han kim vardur, anun tîzliginden

19 Bayezid Hân-ı mezbûr bu kazâmübrem nüzûlinden mukaddem tağyir-i evzâ idüb, memleketi mâl-dârlarından müsadere itdirüb mallarını almaya ve bâc u harâc ve tekâlif-i örfiyye, reâyâya ecdâd-ı izamı kânûnından ziyade teklifler kılmağla…" (Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 156)

20 İnalcık, Osmanlı yönetimlerinin savaş dönemlerinde hazinenin acil nakit ihtiyaçlarını karşılamak için vakıfların gelir fazlasına el koymak, zenginlerden zorla borç para almak, çeşitli nedenlerle devlet emanetine bırakılmış paraların müsadere edilmesi gibi yöntemler eliştirdiklerini aktarmaktadır. (İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. I, s. 141)

21 Sarıca Kemâl, *Selâtinnâme*, s. 106, 114

22 "Fukarâ ve guzât olıgeldüği üzere her üç ayda bir ülûfelerin taleb itdikce gâh suhr u düşnâm ve gâh ta'allül-i bi-iltiyâm itdikçe" (Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c.I, s.156)

23 Sarıca Kemâl, *Selâtinnâme*, s. 99.

24 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 144.

leşkeri andan incinmişidi. Leşkerine hayli ta'addîler[25] iderdi. Ol sebebden gördiler hâl böyle oldı" sözleriyle aktarmakta ve bu olayların savaşın kaybedilmesine neden olduğunu söylemektedir.[26]

Sultan Bayezid'in sıkı para politikası ve askerleriyle olan olumsuz ilişkisi, Osmanlı ordusunun yalnızca Ankara Savaşı'nda isteksiz savaşmasına değil, bir kısım askerlerin Timurlu ordusuna katılmasına da sebep olmuştur. Dönüş yolundaki Timurlu ordusuyla Tebriz'de karşılaşan Şeyh Bedreddin'in, bu orduya katılan Osmanlı askerleriyle yaptığı konuşmalar bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu diyalog Şeyh Bedreddin menakıbnâmesinde şöyle anlatılır:

Didi niçün Şâh'a siz âk (asi) oldunuz

Ya neden bî ser ü bî pâ kaldınuz

Didiler ulûfe virmezdi bize

İltifat itmezdi hiçbirimüze

Ol sebebden hâin oldı her Emîr

Olmadı hiç kimse Şâh'a dest-gîr, (yardımcı)

Biz dahı beglerimüzle ba'dezin (sonra)

Düşmene teb'iyyeti (tabi olmayı) kılduk güzin (seçtik)[27]

Bütün bu anlatılanlar, Sultan Bayezid yönetiminin, hızla büyüyen merkezi ordu, sürekli savaş halinin getirdiği ekonomik zorluklar ve gümüş kıtlığına bağlı akçe yetersizliği gibi nedenlerle uyguladığı sıkı para politikalarının, halk ve asker üzerinde çok olumsuz izler bıraktığını göstermektedir. Sonuç olarak, halkta ve özellikle askerde ortaya çıkan bu olumsuz algının Ankara yenilgisinin önemli nedenlerinden birisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Siyasal ayrışma ve şehzâde-bürokrat ihaneti

Sultan Bayezid'in üst yönetiminde, ulema ve bürokrat sınıfının temsilcisi konumundaki Vezirazam Ali Paşa ile çevre ve uç bölgelerdeki askeri yapının temsilcisi olan Hoca Firuz Paşa arasındaki ayrışma ve çatışma birçok Osmanlı tarihinde konu edilmiş, bu tarihlerden alıntı yapan günümüz tarihçileri de bu anlaşmazlığı irdelemişlerdir. Ne yazık ki bugüne dek hiçbir tarihçi bu anlaşmazlığın gerçek nedenlerine ve Ankara Savaşı üzerindeki yıkıcı etkilerine değinmemiştir.

Tarihçi Halil İnalcık bu iki devlet adamı arasındaki fikir ayrılığının Osmanlı Devleti'nin hızlı bir şekilde mi, yoksa tedrici olarak mı büyüyeceği noktasından kaynaklandığını söylemektedir.[28] Çandarlı Ali Paşa, Hristiyan

25 Taaddî: gelenek ve göreneklere uymayan davranış, adaletsizlik, zulüm
26 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 40.
27 Hafız Halil, *Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı*, s. 301.
28 İnalcık, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, s. 104-105.

devletleri üzerinde önce vassallığın tesis edilmesini, ilhakın ise koşullara göre daha sonra yapılmasını desteklerken, Hoca Firuz Paşa, söz konusu devletlerin savaş yoluyla ve vakit kaybetmeden Osmanlı'ya ilhakını savunmaktaydı. İlginç olan nokta, Murad Hüdavendigâr döneminde, Bulgarların haçlı ordusu ile birleşmelerini engellemek için Bulgaristan içlerine sefer yaparak birçok bölgeyi ele geçiren[29] Ali Paşa'nın, Sultan Bayezid döneminde, yukarıda sözü edilen savaş karşıtı politikaları gündeme getiriyor olmasıdır. Bu ayrışmanın temel nedenini Sultan Yıldırım Bayezid'in merkezi devlet kurma ve fetih politikalarında aramak gereklidir.

Bayezid döneminde birinci vezir, yani sadrazam konumuna çıkarılan Ali Paşa böylece mülki ve askeri idarenin başı haline gelmişti. Fakat Yıldırım Bayezid, iktidara geldiği ilk günden itibaren askeri liderlerle birebir ilişki içerisinde olmuş, neredeyse bütün seferlere ordunun başında gitmiş, kendisinin gidemediklerine ise akıncı beylerini göndermişti. Bayezid'in hemen Kosova sonrasında Sırbistan hududundaki Üsküp ve havalisini Paşa Yiğit'e, Niğbolu ve çevresini Hoca Firuz'a, Serez bölgesini de Evrenos Bey'e havale etmesi, sözü edilen politikanın yansımalarıdır. Bu akıncı beyleri sefer dönemleri dışında da Hristiyan bölgelere akınlarını sürdürmekteydiler. Diğer taraftan Ali Paşa, birinci vezir konumuna yükseltilerek Bayezid'in merkezi bir devlet oluşturma sürecindeki ekonomik ve bürokratik düzenlemelerinin sorumluluğunu üstlenmiş, askeri konularda ise, bir anlamda, devre dışı bırakılmış durumdaydı.

Osmanlı'nın genişleme dönemlerinde uç beyliği sürekli akın ve yağma yapma şansını verdiği için önemli bir zenginlik aracıydı. Neşrî, Germiyanoğlu Yakub Bey'in kızı ile Şehzâde Bayezid'in evlilik töreninde Evrenos Bey'in peşkeş olarak getirdiği, yüz kız ve oğlan hizmetlinin taşıdıkları altın ve gümüş paralarla dolu tepsilerin, Memlûk elçisi dâhil bütün misafirleri hayretler içerisinde bıraktığını anlatmaktadır.[30] Benzer bir durum akıncı beyliğinden vezirliğe atanan Timurtaş Paşa'da yaşanmış, Kütahya'da ele geçen hazinelerinin çokluğu Timur'u bile şaşırtmış ve "bir vezirin nasıl bu kadar malı olabilir?" sorusunu sormasına yol açmıştı.[31] Bu örnekler bize uç beylerinin neden savaş yanlısı oldukları konusunda bir fikir vermektedir.

Diğer taraftan merkezde görev yapan Ali Paşa gibi insanların veya kapıkulu yöneticilerinin fetihlerden pay alma şansları yoktu. Buradan hareketle, Sultan Bayezid dönemi dış politikasında Ali Paşa'nın öne çıkabilmesi ancak diplomasiye ihtiyaç duyulan durumlarda gündeme gelebilecekti. Nitekim Yıldırım Bayezid, iktidarı süresince, Bizans imparatoru ile görüşmeler yapılması ve başarısız olunursa İstanbul'un muhasara edilmesi görevi dışında Ali Paşa'ya askeri nitelikte hiçbir görev vermemiştir.

29 Uzunçarşılı, *Ali Paşa Maddesi*, İ.A., c. I, s. 325.
30 Neşrî, Germiyanoğlu'nun kendi kızının düğününe Anadolu'da kıt olduğu için altın ve gümüş getiremediğini yazar. (*Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 205). Bu nedenle Germiyanoğlu Yakub Bey, Kütahya, Simav ve Tavşanlı gibi şehirleri Osmanlı'ya düğün hediyesi olarak vermiştir. Bu olay Aşıkpaşazâde'de vardır (*Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 130)
31 Neşrî, *Cihânnümâ*, s. 296.

Aşıkpaşazâde, Ali Paşa'nın İmparator Manuel'i ikna ederek İstanbul'da bir Türk mahallesi ve bir cami kurulmasına, bir kadı görevlendirilmesine ve yılda 10 bin florin vergi ödemeye ikna ettiğini, bu arada kendisinin de büyük miktarda rüşvet aldığını yazmaktadır.[32]

Osmanlı üst yönetimindeki bu ayrışma Ankara Savaşı öncesinde de devam edecekti.[33] Çandarlı Ali Paşa, Timur'a karşı vur kaç taktiğiyle bir oyalama savaşı verilmesini savunurken, savaş yanlısı Firuz Bey ve arkadaşları doğrudan savaşı desteklemişlerdir. Dönem tarihçilerinden Kunevî, vezirler arasındaki bu çatışmayı ve Bayezid'in yıpratma savaşı yerine doğrudan savaşı tercih etmesini şu şekilde anlatmaktadır:

> Padişahın iki büyük veziri vardı. Ali Paşa b. merhum Hayrüddin Paşa ve Hoca Firûz Paşa. Hoca Firûz, padişahı daima harbe teşvik ediyordu. Ali Paşa ise mukavemetin daha hayırlı olduğunu, düşmanın bir sele benzediğini, akıllı bir insanın sel yolunda ev yapmayacağını ve saltanat işlerinde şimşirin yapamayacağı şeyleri alınacak tedbirlerin karşılayabileceğini söyledi... "Şükür olsun ki biz kendi memleketimizdeyiz, Timur ise buranın yabancısıdır. Gerçi sayıca fazladır, fakat su ve ulûfe bakımından o müzayakada kalacaktır. Onun aciz duruma düştüğü sırada hücum etmek daha kolaydır ve böylece dostların muradınca olacaktır." Padişah bu fikri kabul ettiyse de Hoca Firûz mantıki olan bu tavsiyenin yerine getirilmesine kötü düşünce ile mâni oldu.[34]

Üst yönetimdeki bu kamplaşma, savaş meydanına, Vezirazam Ali Paşa, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa, Sekbanbaşı Hasan Ağa, Bursa Subaşısı İnebey gibi Yıldırım Bayezid'in genişleme politikalarından nemalanamayan merkez yöneticilerinin Süleyman Çelebi'yle birlikte kaçmaları, savaş yanlısı Hoca Firûz ve diğer uç beylerinin ise Yıldırım Bayezid ile birlikte savaşı sürdürerek esir olmaları şeklinde yansıyacaktır.

Şehzâdelerin, devlet erkânı ve kendilerine bağlı askeri birliklerle birlikte, babaları Yıldırım Bayezid'i yüz üstü bırakarak kaçmaları Ankara Savaşı'nın gidişatını belirleyen en önemli olaylardan birisidir. Kara Tatarların ve Anadolu beylik askerlerinin saf değiştirmelerini ihanet olarak tanımlayan dönem tarihçilerinin bu olayı üstü kapalı birkaç cümleyle ve yorumsuz olarak geçiştirdikleri görülmektedir.[35] Geç dönem Osmanlı ta-

---

32 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 137. Tarihçiye göre imparator Ali Paşa'ya içleri al n ve gümüşle doldurulmuş yüz büyük balık göndermişti.

33 Wittek, An ra Sava ı zemininde gazi kökenli asker ile u ema kökenli bürokrasi arasında bir çatışma olduğunu ve bunun fetret devrinde devşirme sistemi ile aşıldığını söylemektedir. Bu tanımlamanın içeriği doğru olmak a birlikte gönderme yaptığı dönem doğru değildir. Zira söz konusu çatı ma, üst yönetimde ayrı ma şeklinde, Ankara Savaşı'ndan çok önce, Bayezid'in merkezi devlet yaratma projesiyle birlikte başlamış durumdaydı. (Wittek, *De la défaite d'Ankara à la price de Constantinople, Revue de Etudes Islamiques*, XII, 1938, s. 1-34)

34 Kunevî, *Tarih-i Âl-i Osman* (Anhegger), s. 58. Daha sonraki yıllarda Osman ı merke i bürokrasisi ve ö ellikle Çandarlı ailesi, Ankara yenilgisinin bütün kabahatini Hoca Firûz Paşa'ya yıkacak ardır. Nitekim Kunevî, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed dönemi sadrazamlarından Çandarlı Halil Paşa'nın hangi mecliste Hoca Firûz'dan bahsedilse, "ülkedeki bütün fitnelere o sebep olmuştur" dediğini ve adını lânetle andığını yazmaktadır. (s. 58-59)

35 Aşıkpaşazâde: "Emîr Süleyman'ı dahı paşaları aldılar. Ara yerden çıkdılar. Gitdi er. Sultan Mehmed Amasya leşkerini alub Amasiyye'ye gitdi" (*Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 144); Oruç Beg: "Vezir Ali Paşa ve kalan paşalar ve begler bu ahvâli görüp Emîr Sü eyman'ı aradan aldılar, bir tarafa çıkıb

rihçileri ise her iki şehzâdenin de aslında istemedikleri halde, yanlarındaki vezirlerin ısrarıyla savaş alanını terk ettiklerini ima ederek bütün suçu Osmanlı bürokratlarının üzerine yıkmaktadırlar.[36] Bazıları da şehzâdelerin "devletin bekasını sağlamak amacıyla savaş alanını terk ettikleri" şeklinde bir söylemle kaçış olayını meşrulaştırmaya ve yüceltmeye çalışmaktadırlar. Bu tarihçilerden birisi olan Solakzâde olayı şöyle anlatmaktadır:

> Devletin önde gelen yetkilileri birer semte yönelmeyi evlâ görüp, kuşkusuz Ali Paşa, Murad Paşa, İnebey Subaşı, Sekbanbaşı Hasan Ağa, cihan padişahının bu vartadan kurtulamaması durumunda evladının korunması din ve devletin namusudur diyerek Şehzâde Emîr Süleyman'ın yanına gidip bu savaş kargaşasından çıkıp Bursa'ya çekildiler. Ve oradan aile efradını, hazinenin ve güzide mücevherlerin bir kısmını alıp hızla Gelibolu'dan Rumeli'ne geçtiler. Ve devlet büyüklerinin birkaçı Şehzâde Mehmed Çelebi'nin etrafını alıp savaş alanından selamet alanına sevk ettiler.[37]

Şehzâdelerin etraflarındaki erkânın teşvikleri ile kaçmış olmaları gerçek olabilir. Özellikle Yıldırım Bayezid sultan kaldıkça iktidardan nemalanamayacağını bilen ve Süleyman Çelebi gibi daha zayıf karakterli bir sultanın yanında bütün ülkeyi kontrol edebileceğini hayal eden Ali Paşa'nın Sultan Bayezid'i yüzüstü bırakması beklenebilir bir hareketti. Nitekim Ali Paşa bu arzularının gerçekleşebilmesi için Yıldırım Bayezid'in büyük oğlunu kullanacaktır. Tarihçi Müneccimbaşı bu olayı biraz da sembolik bir ifadeyle "Vezir-i azam Ali Paşa, Murad Paşa, Eyne Bey Subaşı, Yeniçeri ağası Hasan Ağa, Şehriyar Hazretleri (Bayezid) Timur tarafından esir edilmeden büyük Şehzâde Süleyman Çelebi'yi tahta geçirdiler" sözleriyle aktarmaktadır.[38]

Bu noktada, gerekçesi ne olursa olsun, "devlet erkânının teşvikleri ile savaş meydanından kaçmak şehzâdelerin davranışlarını meşrulaştırır

---

gitdiler. Sultan Muhammed dahı Rûm leşkeriyle Amasiyye'ye gitdi." (*Oruç Beg Tarihi*, s. 40). Neşrî: "Emîr Süleyman'ı dahi paşalar ara yirden çıkardılar, gitdi. Ve sultan Mehmed gördi-kim hal böyle oldı, Amasya leşkerini alub Amasya'ya yürüdi." (*Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 351); Dönem tarihçilerinden İbn Kemal Paşazâde ise Süleyman ve Mehmed Çelebilerin savaş meydanından kaçışlarına hiç değinmemekte, buna karşın bazı Rumeli beylerinin eğri davrandıklarını, Tatar saldırısı karşısında dağılarak kaçtıklarını belirtmektedir (*Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 425). Bu konuda en uç değerlendirmeyi yapan Osmanlı tarihçisi Hadidî'dir ve "İki oğlu Yıldırım Han'un çeküp baş / Dönüp Rûm-ili'ne terk etdi savaş" şeklindeki anlatısıyla iki şehzâdenin savaş meydanından kaçışlarına vurgu yapmaktadır. (*Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 130)

36 "Bu durumda memleketi yöneten beylerin düşünceleri, şehzâdeleri ceng vartasından çıkarıp saltanatın aylarını ayla gibi çevreleseler oldu. Ali Paşa, Murad Paşa, İnebey Subaşı, Yeniçeri ağası Hasan ağa, Emîr Süleyman'ın düşüp, onu savaşın ateşinden çıkartarak Rumeli yönüne gittiler. Bazı görüş sahibi beyler de Şehzâde Sultan'ın (Mehmed Çelebi) mutluluktan yana olan dizginlerinin kantarmasına asılarak, gayret bağlarını gönül çeken atının boynuna dolayıp, mallarını ceng meydanından kurtuluş düzlüğüne ilettiler. Ol mutluluğun gölgesi padişahı (Mehmed Çelebi) istesin istemesin... karanlıklar arasından sıyırıp eski beylik merkezi olan Amasya'ya doğru götürdüler" (Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, s. 269)

37 "Ümerâ-yı devlet ara birer semte teveccühü evlâ görüp lâcerem Ali Paşa ve Murad Paşa ve İnebeğ Subaşı ve Sekbanbaşı Hasan Ağa, Padişah-ı Cihan bu vartadan halâs olmadığı takdirce iyal-ü hânüman siyâneti namûs-ı din devletdür deyü Şehzâde Emîr Süleyman Beg yanuna düşüb muâreke âşûbdan çıkub Burusa'ya doğrı çekildiler. Ve andan ehl-i beyt ve nefâis-i hazâin ve cevahir tefarik kısmının güzidelerin alub, ale'l-fevr Gelibolu'ndan Rum iline geçdiler ve ümerâdan bazı müteayyin olanların birkaçı dahi Şehzâde Mehmed Çelebi'nin etrafın alub arsa gâh-i cengden fezâ-yı selâmete sevk etdiler." (Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 76). Benzer ifadeler Gelibolulu Ali'nin *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*'ında da vardır (c.I, s. 154)

38 Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, s. 144.

mı?" sorusu gündeme gelmektedir. Böyle bir değerlendirme yapabilmemiz için o dönemde geçerli olan değer yargılarına bakmamız gerekmektedir. Bu konuda Neşrî'nin savaş sırasında Osmanlı saflarına katılan Menteşe askerleri için söylediği "Anun vilâyetinün sipahisi beglerine hayın olmışlar idi" cümlesi yol gösterici olabilir.[39] Yardımcı olabilecek bir diğer kaynak da askerlerin beylerine katılmasının hainlik olmadığını söyleme cesaretini gösteren 16. Yüzyıl'a ait anonim bir Tevarih-i Âl-i Osman'dır. Aynı isimsiz tarihçi, Sultan Yıldırım Bayezid'in askerlerinin kaçışını ise "hayin olup tağıldılar" şeklinde vermektedir.[40]

Görüldüğü gibi, günümüzde geçerli olan değer yargıları bir tarafa, o dönemdeki gelenek ve görenekler açısından da meşru padişah mücadeleye devam ederken savaş meydanından kaçmak, ihanet olarak kabul edilmektedir. Kaçan her iki şehzâdenin de daha sonraki dönemde, sırayla Osmanlı tahtına çıktıkları hatırlanırsa, Osmanlı tarihçilerinin olayı "kaçış" veya "ihanet" olarak nitelememeleri, şehzâdeleri suçlamamaları, bütün günahı vezirlere yüklemeleri ve bu olayı Ankara yenilgisinin ana nedenleri arasında saymamaları anlaşılabilir bir durumdur. Buna karşın, bütün bu gerçekler ortadayken, günümüz Türk tarihçilerinin, hâlâ, bu hanedan koruyucu yaklaşıma sahip çıkmalarını, o dönemde tamamen doğal bir hareket olan kendi beylerinin saflarına katılmayı "hainlik" olarak nitelerken, savaşı sürdürmekte olan babaları Sultan Bayezid'i yüzüstü bırakıp kaçan şehzâdelerin davranışını görmezden gelmelerini anlamak mümkün değildir.

Aslında bütün bu meşrulaştırma çabalarına rağmen, Bayezid'in savaş meydanında yeniçerilerle yalnız kalması üzerine, Solak Karaca adlı bir askerinin kendisine söylediği sözler, gerçeği bütün çıplaklığıyla göz önüne sermektedir:

> Hay Bayezid Han, ol güvendiğün oğlanlarun seni böyle görüp, beglük belâsına düşüb kaçdılar. Ya ol sancağun beğleri dahi kani? Ne gökçek yoldaşlık itdiler?[41]

Bu sitem dolu sorunun cevabı, Sultan Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda kendi şehzâdelerinin ve ümerâsının ihanetine uğramış olması gerçeğidir. Bu ihanet Ankara Savaşı'nın kaybedilmesindeki en önemli faktörlerden birisi olmuştur.

Beyliklerinin ilhakında meşruiyet sorunları

Karamanoğulları da dâhil olmak üzere Anadolu'daki gazi beyliklerin tamamı, daha Murad Hüdâvendigâr zamanında Osmanlı'nın vassalı haline gelmiş durumdaydılar. Yıldırım Bayezid ise, 1390'ların başlarından

39 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 135.
40 *XVI. Yüzyıla ait bir Tevârih-i Âl-i Osman* (Haz. Şâmil Çan), s. 24.
41 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 353. Aşıkpaşazâde ise Solak Karaca'nın sözlerini şu şekilde aktarmaktadır: "Hay Bayezid Han! Kanı ol üvendüğün oğulların, ol sancağun begleri, ya ol sarhoş vezirlerün? Ne gökcek yoldaşlık etdiler sana... Akçayı harç etmedün, hazineye koydun, oğlancuklarum n kıdur dedün." (*Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 144)

itibaren, birkaç yıl içerisinde, bu beyliklerin tamamının topraklarını işgal ederek merkeze bağlı sancaklar haline dönüştürmüş ve Osmanlı tımar sistemine dâhil etmişti. Ele geçen hanedan üyelerinin bazıları öldürülmüş, bazıları hapsedilmiş, bir kısmı ise küçük dirlikler veya vakıflar verilerek yaşamalarına izin verilmişti. Kaçabilen beyler önce, o sırada işgal edilmeyen Karaman Beyliği'ne, bu beyliğin de işgalinden sonra Memlûk coğrafyasına veya Timur'a sığınacaklardır. Sonuç olarak söz konusu beylik bölgeleri Yıldırım Bayezid'in merkezileştirme politikasının gereği olarak, şehzâdelerin ve Osmanlı ümerâsının yönetimine verilmiştir. Böylece, tarihçi İnalcık'ın ifadesiyle Anadolu'nun yerel aristokrasisi, Osmanlı'nın kul sistemi ile yer değiştirmiş oluyordu.[42]

Bayezid'in Rumeli ve Anadolu'da birbiri ardına gerçekleştirdiği fetihlerin Rumeli kesiminde yapılanları "gaza" olarak tanımlandığı için İslam dünyasında geniş kabul görmekte ve Osmanlı sultanına şan ve şöhret kazandırmaktaydı. Buna karşın Anadolu'daki Müslüman beyliklerin topraklarını zapt etmesi, o dönemdeki geçerli siyasi gelenekler açısından bir meşruiyet sorunu yaratmaktaydı. Bu konuyu tam olarak ortaya koyabilmek için Karacahisar'ı fetheden Osman Gazi'nin, Selçuklu sultanından onay almadığı eleştirilerine karşı verdiği cevaba bakmak lâzımdır. Aşıkpaşazâde, Osman Gazi'nin konuşmasını şöyle nakletmektedir:

> Bu şehri ben hod kendü kılıcım ile aldum. Bunda sultanun ne dahli var kim ondan izin alam. Ona sultanlık veren Allah bana da gazâyile hanlık verdi. Ve ger minneti şu sancağ ise ben hod dahi sancak götürüp kâfirler ile uğraşdum. Ve ger bu vilâyete ben anlardan öndin geldüm der ise, Süleymanşah dedem hod andan evvel geldi.[43]

Görüldüğü gibi söz konusu dönemde gaza ile Hristiyanlardan elde edilen topraklar "kılıç hakkı" olarak kabul edilmekteydi. Böylesi gazâ kaynaklı beyliklerin başka bir Müslüman güç tarafından kılıç zoruyla zapt edilmesi ise, Müslümanlar arası savaşın Kur'an'da büyük günah kabul edilmesi gerçeğinden öteye, o dönemde geçerli siyasi gelenekler açısından da kabul görmemekteydi.[44]

Bayezid'in Batı Anadolu'da zapt ettiği bütün beylik hanedanlarının Osmanlı'dan önce bu topraklara gelmiş oldukları ve çoğunun Hristiyanlardan kazanılan topraklar üzerinde kurulmuş gazi beylikler olduğu düşünülürse, yukarıda bahsedilen meşruiyet sorunun boyutları daha iyi anlaşılacaktır. İşin kötüsü, Bayezid'in Anadolu beylikleri üzerine yaptığı seferlerin bazılarında tabisi olan Hristiyan devletlerin askerlerini kullanması ve bu seferleri büyük bir acımasızlık ve sertlikle sürdürmüş olmasıdır. 1391 yılındaki Kastamonu-Sinop-Amasya seferine katılan Bizans

42 İnalcık, *Ottoman Method of Conquest*, s. 105.
43 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 103.
44 Nisâ suresi 92. Ayet: Bir mü'minin bir mü'mini öldürmesi olacak iş değildir. 93. Ayet: Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde kalacağı ebedi cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.

Ortak İmparatoru II. Manuel'in, arkadaşı Bizanslı devlet adamı Demetrios Kydones'e yazdığı bir mektup bu durumu bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir.

Manuel mektubunda Kastamonu'nun ele geçirilmesinden sonra Sinop'a yönelen Osmanlı ordusunun yaptıklarını şöyle anlatmaktadır:

> İnsanların ölümden kurtulabilmek için dağlara ve ormanlara kaçmış olmaları nedeniyle yerleşim yerleri tamamen boşalmış durumda. Kaçmamaları halinde çok vahşi ve insanlık dışı bir ölüm onları bekliyor. Bir cevap vermek için açılan her ağız kılıçlar tarafından anında susturuluyor. Ne küçük çocuklar ne de savunmasız kadınlar kurtulabiliyor. Kaçamayan yaşlılar ve hastaların bu ölümcül kılıçlardan kurtulabilmeleri mümkün değil. Daha da kötüsü, Türk din adamları arasında saygın bir konuma sahip olan mevlâna unvanlı şahıslar bile, Sırplar, Bulgarlar ve Arnavutların yaptıkları muamelenin benzerini kendi insanlarından (Osmanlılardan) görüyor.[45] Aslında bu grup (Sırplar, Bulgarlar ve Arnavutlar) geçmişte Türklerden gördükleri acıların karşılığı olarak ceza verdiklerine inanıyorlar ve yüksek sesle İsa'nın ismini haykırarak karşılaştıkları herkesi acımasızca katlediyorlar. ... Bütün bu olayları ve katliamları ben nakletmesem bile muhtemelen başkalarından duyacaksın.[46]

Osmanlı ordusunun sefer yolları boyunca halkın evlerini terk ederek yerleşim yerlerini boşaltması uygulamaları, yukarıdaki örnekte olduğu gibi, sadece düşman toprakları için geçerli değildi. Osmanlı'nın kendi reayası bile, askerin zaman zaman giriştiği yağmacılıktan veya Osmanlı yönetiminin uyguladığı erzak tedarik yöntemlerinden zarar görmemek için yerini terk edebilmekteydi.[47]

Diğer taraftan, gazi beyliklerin kılıç hakkı olan topraklarının işgal edilmesi ve savaşlarda Hristiyan askerlerinin kullanılmış olması, Osmanlı tarihçilerinin büyük bir bölümü için sorun teşkil etmemektedir. Hoca Sadettin Efendi'nin Osmanlı-Karaman çatışmasını anlatırken kullandığı "Böylece Osmanlılarla Karamanlılar karşı karşıya geldiler ve 'De ki hak geldi bâtıl gitti' hükmü geçerli oldu" şeklindeki sözler, Osmanlı tarihçilerinin, Osmanlı- Anadolu beylikleri mücadelesini hangi gözle gördüklerine dair iyi bir örnektir.[48] Osmanlı tarihçilerine göre Anadolu beyleri "asi" Osmanoğlu ise "hak" idi.

Osmanlı tarihçilerinin bu keskin bakış açılarına karşın, dönemin geçerli siyasal geleneklerini ve inançlarını da tamamen yok varsaymaları

---

45 II. Manuel mektuplarında Osmanlıları ve Anadolu'da yaşayan Beylik halklarını "Pers", İlhanlı Devleti'nin ardılı olarak kurulan devlet veya beylik halklarını ise "İskit" olarak isimlendirmektedir. Manuel'in, kendi dindaşları olmalarına rağmen, sefere katılan Osmanlı vassallarının (Sırp, Bulgar ve Arnavut) işgal edilen bölgedeki beylik halkına yaptıkları zulmü açıkça yazması, Osmanlı ordusunun yaptıklarını da abartmadığını düşündürmektedir.

46 Dennis, *Letters of Manuel II Palaeologous*, 16. No.lu mekt p, s. 42-44. Manuel, askerleriyle birlikte 1389-90 yıllarındaki Anadolu beyliklerinin işgali seferine de katılmıştır. (İnalcık, *Kuruluş Dönemi O manlı Sultanları*, s. 112)

47 Güçer, *XVI-XVII Asırlarda O manlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi*, s. 145. Yazar aynı yerde, İran seferi (1579) için düzenlenen resmi rapordan bir alıntı yapmakta ve Ankara yolu üzerinde "asker teaddisinden (baskısından) köy kalmayıp reayası perakende olmağıla (etrafa dağılması sebebiyle)" ordunun yürüyüş yol n n değiştirildiğini akta aktadır.

48 Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c. I, s. 202.

mümkün değildi. Bunu Germiyan sarayından Osmanlı sarayına intikal eden Ahmedî'de görmek mümkündür. Manzum şekilde yazdığı kitabında Sultan Bayezid'in Anadolu fetihlerini şiirsel bir dille aktaran Ahmedî, "Komadı ol yörede şehr-ü diyâr / Kamusını feth etdi ol nâmdar" şeklindeki satırlarıyla bu toprak kazanımlarını bir fetih olarak tanımlamaktadır. "Böyle olur devlet işi çün ona" beyti de yazarın bu fetihleri büyük bir devlet oluşturmanın gereği olarak kabul ettiğini göstermektedir.[49] Buna karşın Ahmedî, Sultan Berkuk'un ölüm haberinin gelmesinden sonra, Bayezid'in Memlûk topraklarına yönelik askeri harekât başlatmasını üstü örtülü olarak eleştirmekte, Malatya'nın fethinin ve Şam üzerine yapılan fetih plânlarının Tanrı'nın takdiri ile örtüşmediği imasını yapmaktadır.[50] Anadolu'daki gazi beyliklerin tasfiyesini tamamen haklı bir uygulama olarak kabul eden tarihçi, dönemin en büyük Müslüman gücü ve Halifeliğin hamisi konumundaki Memlûk Devleti'ne karşı başlatılan mücadeleyi onaylamamakta ve meşru bulmamaktadır.

Bazı Osmanlı tarihçileri, bu Müslüman/Gazi hanedanların Sultan Bayezid tarafından tasfiye edilmesiyle dönemin Müslüman-Türk dünyasında ortaya çıkan huzursuzluğu ve olumsuz algıyı düzeltebilecek çıkış yolları aramışlardır. Bu tarihçilerden birisi olan Aşıkpaşazâde, Bayezid'in Aydın, Saruhan ve Menteşe beyliklerini zapt edişini anlattıktan sonra şu soruyu sormaktadır: "Bayezid Han kim bu vilayetleri feth etdi, kahr ile mi etdi ve yâ adl ile mi etdi?" Bu soruya tarihçinin cevabı "Cemi'sini adl ile feth etdi. Anun içün kim evvelki begler halkını zulm ile incitmişler idi." şeklindedir.[51] Böylece tarihçi, Bayezid'in söz konusu beylikleri ilhak amacıyla değil, bu beylerin kendi halklarına karşı uyguladıkları zulmü sonlandırmak için işgal ettiğini ileri sürmektedir. Bu gerekçeyle birlikte bu fetihler İslami açıdan bir meşruiyet kazanmış olmaktadır. Aşıkpaşazâde'nin, Ahmedî tarafından eleştirilen Memlûk hâkimiyetindeki şehirlerin zapt edilmesi olayını, farklı bir yaklaşımla, meşrulaştırmaya çalıştığı bir soru-cevap örneği daha vardır:

> Sual: Bayezid Han kim Malatya'yı aldı ve ol vilâyetleri kimlerden aldı?
>
> Cevab: Malatya'yı Türkmandan aldı. Behisni'yi de Türkmandan aldı. Divrigi'yi Kürtden aldı. Bunlar dahi kadim padişahlar degüller idi. Ertene'den sonra bunlarun ol vilâyetler ellerine girdi.[52]

Osmanlı tarihçisi bu açıklamalarıyla söz konusu şehirlerin, Eretna Devleti'nin dağılmasından sonra, herhangi bir mücadele yapmaksızın ve meşru olmayan yollarla ele geçiren Türkmen ve Kürt beylerinden alındı-

49 Ahmedî, *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, s. 21-22.
50 "Bunı işidüb Şâm'a ol kasd eyledi / Mısr benüm oldı deyü söyledi / Demedi ol öldi, ben dahi ölürem / Şöyle kim ol oldı ben dahi oluram / Öldüğünden sana gerekse haber / Konşılar öldügine eyle nazar/.../Fırsatıdur deyübenim dutdı yol / Leşker ile Maldına'ya vardı ol / Feth etdi anı egirdüb bir zamân / Gerü, dâr ül-mülke dönderdi inan / Geldi kim kış otura yarağ ede / Gerü ya ın Şâm fethine gide / Bu kamu etdüg, anun tedbir idi / Bilemedi anı kim takdir idi / Ademî tedbîri gelmez hiç işe / Orada kim Tanrı takdiri erişe." (Ahmedî, *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, s. 22-23)
51 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 135-136.
52 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 142.

ğını söylemektedir. Böylece Anadolu beyliklerinin fethini beylerin uyguladığı zulüm ile meşrulaştırmaya çalışan yazarın, Memlûk vassallarından alınan bölgeleri de "kadim padişah olmamak" ve "Hakk-ı kılıç olmamak" gibi kavramlar üzerinden meşrulaştırmaya çalıştığı görülmektedir.

Kuşkusuz, Osmanlı tarihçilerinin Anadolu beyliklerinin işgalini haklı çıkarma çabaları yeterli olmaktan çok uzaktır. Nitekim Osmanlı tarihlerinin çoğunda, Timur'a sığınan Anadolu beylerinin "Sultan Bayezid, atadedelerimizden kalan toprakları elimizden aldı ve bize zulüm etti" diye şikâyet ettikleri ve Timur'u haklarının iadesi için kışkırttıkları aktarılmaktadır.[53] Karaman Beyliği tarihçisi Şikâri, bu beylerin "Kılıcımız ile feth eyledüğümüz diyârı zulm edüb elimizden aldı" sözleri üzerine Timur'un "sizi diyarınıza beg eylemeyince diyâr-ı Acem'e dönmiyeyim" dediğini yazmaktadır. Şikâri'ye göre Timur ayrıca Bayezid'e mektup yazarak "Beş beg gelüb senden şekvâ eylediler. Kılıçları ile feth eyledikleri diyârlarını ellerinden almışsız. Bu begler ile barışub diyârlarını veresin. Ben dahi dönüb diyarıma gidem" demiştir.[54]

Burada önemli olan nokta Timur'un böyle bir mektup gönderip göndermediği değil, dönemin genel geçer siyasi kuralları içerisinde söz konusu beylerin taleplerinde haklı olduklarına inanılmasıdır.

Diğer taraftan, bir Anadolu beyliğinin savaşta yenilmesi ve hanedanın tasfiye edilmesi, bu bölgede Osmanlı'nın mutlak hâkimiyet sağlaması anlamına gelmemekteydi. Zira birçoğu Osmanlı'dan önce kurulmuş olan bu gaza beyliklerinde güçlü bir aşiret yapısı vardı ve bu aşiretlerin aristokratik sınıfları ile uzlaşmaksızın bu bölgelerde tam bir hâkimiyet sağlamak mümkün değildi. Nitekim bunun farkında olan Osmanlı yönetimi, beylik hanedanlarını tasfiye ettikten sonra, bu bölgelerde etkili olan aşiret aristokrasisine eski tımarlarını iade etmiştir. Bu olayı, Aşıkpaşazâde'nin, Anadolu beyliklerinin işgalini anlattığı bölümdeki "Gene tımarlu tımarlarını kadim sipahilerine mukarrer etti" tanımlamasında görmek mümkündür.[55]

Benzer şekilde tarihçi Halil İnalcık'ın Hicri 929 (1519) tarihli Karaman defterlerinden bulduğu kayıtlar, Osmanlının en güçlü olduğu dönemlerde ve onunla neredeyse 200 yıl boyunca mücadele sürdüren Karamanoğulları Beyliği'nde bile benzer uygulamayı sürdürdüğünü göstermektedir.[56] Kayıtlara göre "Karaman Beyliği'nin eski ileri gelenlerinin çocukları olan tımar sahipleri" başlığı altında sıralanan isimler, bölgedeki tımar sahiplerinin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Beyliklerin yeni zapt edildiği ve Osmanlı'da güçlü bir merkez oluşturma sürecinin henüz başlatılmış olduğu Sultan Bayezid döneminde ise bu uygulamanın kaçınılmaz olduğu gö-

53 "Osman oğlı bir zalim kişidür. Bizi müflis kılub, atamuz ve dedemüz tahtın elümizden alub..." (Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 343); "Her birimüzin ata dede illerimüz aldı, bize zulüm itdi." (*Anonim Tevarih-i Âl-i Osman*, Giese Neşri, s. 37)
54 Şikâri, *Karamannâme*, s. 228.
55 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 135.
56 İnalcık, *Ottoman Method of Conquest*, s. 118.

rülmektedir. Nitekim Colin Imber, Timur yenilgisine kadar Osmanlılarca fethedilen bir yerde eğer toprak sahipleri ile ilgili kayıt defterleri varsa, bu bölgedeki toprak sahiplerinin aynen muhafaza edildiğini yazmaktadır.[57] Böylece yerel aristokrasilerle Osmanlı merkezi arasında bir uzlaşma sağlandığı gibi, bu siyasal sınıfların sadakatlerinin kazanılması da amaçlanmaktaydı.

Bütün bu verilere dayanarak, Ankara Savaşı'na doğru gidildiği dönemde, Sultan Bayezid'in, Anadolu beyliklerinin işgali konusunda ciddi bir meşruiyet sorunuyla karşı karşıya olduğunu söylemek mümkündür. İşgal edilen beylik aristokrasileri ve eski tımar sahipleri ile sağlanan uzlaşma, söz konusu çelişkiyi aşmak konusunda yeterli olamamıştır. Bu sebeple Osmanlı ordusu bünyesinde Çubuk sahrasına gelen Anadolu beylik sipahilerinin kafasında "ait oldukları toprakların siyaseten ve dinen hak sahibi olan beylerinin elinden zorla alındığı" şeklinde bir düşünce mevcuttu. Bir diğer deyişle bu askeri kadrolar, meşru görmedikleri bir siyasal iradeye mi, yoksa, siyasal gelenekler açısından meşruiyetleri tartışılmaz olan kendi beylerine mi sadakat gösterecekleri konusunda bir ikilemle karşı karşıyaydılar.

Bu noktada, dönemin geçerli gelenekleri açısından ihanet ve sadakat kavramlarının uygulamaya nasıl yansıdığını da araştırmamız gerekmektedir. Ancak bu şekilde, Osmanlı tarihlerinin çoğunda ve günümüz Türk tarihçilerinin hemen hepsinde var olan "Ankara Savaşı'nda beylik askerleri Osmanlı'ya ihanet ettiler" yargısının doğru olup olmadığını ortaya koymamız mümkün olabilecektir. Bu konuda Aşıkpaşazâde'nin Bayezid'in Menteşe seferini anlatırken kullandığı ifadeler yol göstericidir:

> Andan sonra Menteşe vilâyetine yüridi. Menteşeoğlı kaçdı. Demür'e (Timur'a) gitdi. Anun vilâyetinün sipahisi beglerine hayın olmışlar idi. Cem'isi Bayazıd Han'a döndiler.[58]

Buradaki "Onun (Menteşeoğlu'nun) ülkesinin sipahileri beylerine hain olmuşlardı. Hepsi Bayezid Han'a döndüler" cümlesine dikkat edilmelidir. Benzer şekilde 16. Yüzyıl'a ait anonim bir *Tevarih-i Âl-i Osman*'da Ankara Savaşı'nda Tatarların saf değiştirmelerinin anlatıldığı bölümde "Tatar leşkeri hâyin olmadi, kendü begleri oğlidur. Erzincan Begi Tahartin Beg Eratna Beg'ün karındaşı oğlidur. Tatar leşkeri ana döndi" ifadesi vardır.[59]

Bu iki örnek, söz konusu dönemde, kendi beyinin bulunduğu tarafa geçmenin bir ihanet olarak görülmediğini açıkça ortaya koymaktadır. Aynı anonim kaynak Anadolu beyliklerinden toplanan askerlerin saf değiştirmelerini "Germiyan leşkeri Germiyanoğlina döndi. Menteşe leşkeri Menteşeoğlina döndi" şeklinde aktarırken, Osmanlı askerlerinin kaçışını

57 Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650*, s. 185.
58 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 135.
59 *XVI. Yüzyıla ait bir Tevârih-i Âl-i Osman* (Çan), s. 24.
تتار لشكري خاين اولمادي كندي بكلري اوغلدور ارزنجان بكي طهرتن بك ارطنه بكون قرنداشي اوغلدور تتار لشكري اكا دندي

"Ve Yıldırım Han çerisi dahi vardı, Yıldırım Han'dan incinmişler idi hep. Hayin olup tağıldılar" şeklinde vermektedir.[60]

Birinci örnekte Menteşe sipahileri, Osmanlı'ya katılmış olmalarına karşın, Osmanlı tarihçisinin gözünde kendi beylerine ihanet etmiş bir grup olarak görülmektedir. İkinci örnekte ise Anonim Osmanlı tarihçisi askerlerin kendi beylerinin veya sultanlarının bulunduğu tarafa geçmelerini ihanet olarak değil, aksine yapılması gereken normal bir hareket olarak kabul etmektedir. Bu örnekte ihanet, savaş alanını terk etmek olarak tanımlanmaktadır.

Görüldüğü gibi millet ve devlet kavramlarının henüz gelişmemiş olduğu Orta Çağ ordularında, askeri grupların, çeşitli nedenlerle, taraflar arasında gidip gelmeleri veya rakiple ittifak yapmaları çok da yadırganan bir durum değildi. Osmanlı Devleti ile Anadolu beylikleri arasındaki mücadelelerde ve Timur'un Toktamış'la yaptığı savaşlarda buna benzer çok sayıda örnekler yaşanmıştır.[61] Özellikle Anadolu beyliklerinin işgalinin meşru görülmediği bir ortamda Osmanlı ordusunda bu nitelikteki bir taraf değiştirmenin yaşanması kaçınılmaz bir durumdu. Bu nedenle söz konusu dönemi araştıran günümüz tarihçilerinin "beylik askerleri ihanet etti" şeklinde bir kolaycılığa kapılmaksızın, gazi beyliklerin işgalinin yarattığı meşruiyet sorunlarını ve bu sorunların farkına varmaksızın her beyliğin askerlerini kendi sancakları altında savaş sahasına süren Osmanlı savaş stratejisini de tartışmaları gerekmektedir.

Kara Tatarların saf değiştirmeleri

Timur ile Toktamış arasında yapılan ve Timurlu ordusunun galibiyeti ile sonuçlanan Terek Savaşı sonrasında, Akkerman bölgesinde yaşayan Kıpçak grupları Timur'dan kaçarak Osmanlı topraklarına sığınmışlardı. Aktav Han liderliğinde geldikleri için Osmanlı kaynaklarınca "Aktav Tatarları" olarak adlandırılan ve yaklaşık yüz bin kişiden oluştuğu söylenen bu gruplar Edirne, Filibe, Çirmen, Eski Zağra gibi bölgelere yerleştirilmişlerdi.[62] Ankara Savaşı sırasında Aktav Tatarlarından Osmanlı ordusuna katılan askerlerin sayısı konusunda tarihçiler arasında bir uzlaşma olmamakla birlikte, on bin ila elli bin arasında değişen ve çoğu abartılı rakamlar verilmektedir.[63] Kuşkusuz 70-80 bin kişilik Osmanlı ordusunda 50 bin Aktav Tatarının bulunması mümkün değildir. Tarihçi İnalcık, Ömer Lütfü Barkan'ın ve Gökbilgin'in verilerine dayanarak, 1528 yılında Os-

60 *XVI. Yüzyıla ait bir Tevârih-i Âl-i Osman* (Çan), s. 24
ويلدريم خان جريي داخي واردي يلدريم خاندن انجمشلر ادي هب خاين اولوب طاغلدلر

61 Bkz. Şükâri, *Karamanname* ve Esterâbâdi, *Bezm-u Rezm*. Timur'la Toktamış arasındaki Terek Savaşı'nın hemen öncesindeki gece, Timurlu ordusu saflarında bulunan Cuci şehzâdelerinden Aybunce Oğlan, askerleriyle birlikte Toktamış saflarına geçmişti. Timurlu tarihçiler bu olayı sadece aktarmakla yetinmişler, ihanet olarak değerlendirmemişlerdir. (Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 190)

62 Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, s. 17-18.

63 İbni Kemal Paşazâde, 50.000, Oruç Beg, 40.000-50.000, Enverî, 35.000, Sarıca Kemâl ise 10.000 gibi rakamlar vermektedir.

manlı ordusundaki Rumeli Tatarları ve Yörüklerinin sayısını 7000 olarak vermektedir ve bu rakamın muhtemelen 4-5 bin kadarının Tatar olduğu düşünülebilir.[64] Bir diğer deyişle, Timur olayından 120 yıl sonra, Osmanlı topraklarına geldikleri 1390'lı yıllara göre nüfusları çok daha artmış olan Aktav Tatarları, Osmanlı ordusuna ancak 4-5 bin civarında asker verebilmektedirler. Bu veriler göz önüne alınınca Ankara Savaşı'ndaki Tatar asker sayısı konusunda Osmanlı tarihçilerinin bazılarınca ortaya atılan rakamların ne kadar gerçek dışı olduğu kolayca anlaşılabilmektedir. Osmanlı tarihçileri, dönem tarihçisi Arabşah'ın "Tatarlar onların ordusunun en sağlam kısmı olup, sayıları Osmanoğlu'nun askerlerinin sayısından fazlaydı ve hatta söylendiğine göre Tatarlar bu kalabalık Türk ordusunun üçte ikisine yakın kısmını oluşturmaktaydılar"[65] şeklindeki saçma sapan iddiasına dayanarak elli bine ulaşan abartılı rakamları vermişlerdir.

Kara Tatarlar ise Hülagu Han'la birlikte İlhanlı coğrafyasına gelen ve daha sonra Sivas, Kayseri, Amasya, Erzincan gibi şehirlerin kırsal kesimlerinde yerleşen Tatar gruplarıydı. Osmanlı ordusundaki Kara Tatarların sayısı konusunda Osmanlı tarihlerinde herhangi bir somut veri yoktur. Yalnızca, Aktav Tatarları için 50.000 rakamını veren Kemal Paşazâde, Kara Tatarlar için de 110.000 gibi uçuk bir rakam vermektedir.[66] Timurlu tarihçi Şâmî, Timur'un Anadolu'dan götürdüğü Kara Tatarların bin hane civarında olduklarını söylerken, Yezdî, 30-40 bin kişi olarak vermektedir.[67] Bu miktar, Osmanlı tarihçilerinin genellikle verdikleri 35 bin rakamı ile uyuşmaktadır.[68] Bu nüfusun ne kadarının asker olarak savaşa katıldığına gelince. Bütün Kara Tatar nüfusunun 35 bin olduğu kabul edilirse ve başlangıç nüfusları 100 bin civarında olan Aktav Tatarlarının 1520'lerde bile Osmanlı ordusuna ancak 5-6 bin civarında asker verebildikleri hatırlanırsa, Kara Tatarlardan çıkacak savaşçı sayısının birkaç bin kişiyle sınırlı olacağı kolayca anlaşılacaktır.

Kara Tatarların Timur'un saflarına geçişleri ile ilgili Timurlu tarihlerde tek bir kelime bile yoktur. Günümüz Türk tarihçileri bunu "Timurlu tarihçiler, Timur'un zaferine gölge düşürmemek için bundan bahsetmemişlerdir" şeklinde açıklama eğilimindedirler. Timur'un öz torunu Sultan Hüseyin'in Suriye seferi sırasında Memlûk saflarına geçmesi gibi Timur için fazlasıyla utandırıcı bir olayı bile rahatça yazan Timurlu tarihçilerin, "zafere gölge düşürmemek" adına, Tatar olayını yazmamaları çok anlamsızdır.[69] Timurlu tarihçilerin bu olaya değinmemelerinin asıl nedeni, bey-

64 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. I, s.132'deki tablo I
65 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 309.
66 Deşt diyarından Aktay'la bile Rûm ili'ne gelen, mezkûr serdar ölicek mezbûr bumda karar tutub kalan div-nijad bed-nihâdlardan elli bin merd-i neberd hing-i tiz –girdle gir dâra hâzır oldı. Kara Tatar'dan dahi yüz on bin suvâr-ı karzâr yarağ u yasağ-ıla âheng-i cenge nâzır oldı. (İbn Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 411).
67 Şâmî, *Zafernâme*, s. 329; Yezdî, *Zafernâme* (Taşkent) s. 271.
68 "Rûm'dan çıkdı Acem yolun tutar / gitdi bilesince otuz beş bin Tatar" (Enverî, Düsturnâme-i Enverî, s. 36)
69 Yezdî, *Zafernâme*, s. 356-357.

lik askerlerinin kendi beylerinin tarafına geçmeleri gibi, Tatar gruplarının da Timurlu saflarına geçişlerini, doğal, sıradan ve olması gereken bir olay olarak görmeleridir. Nitekim isimsiz bir Osmanlı tarihçisinden yaptığımız "Tatar leşkeri hâyin olmadi, kendü begleri oğlidur. Erzincan begi Tahartin Beg Eratna Beg'ün karındaşı oğlidur. Tatar leşkeri ana döndi"[70] şeklindeki alıntı, aslında, tarafsız Osmanlı kaynaklarının bile Tatarların saf değiştirmesini doğal bir olay olarak değerlendirdiklerini göstermektedir.

Buna karşın Arabşah ve çoğu Osmanlı tarihçileri konuyu sanki Osmanlı ordusundaki bütün Tatarlar Timur'un safına geçmiş gibi yanlış bir izlenim yaratacak şekilde işlemişlerdir.[71] Aslında saf değiştiren grup, daha önce Timur'dan kaçarak Osmanlı'ya sığınan Aktav Tatarları değil, Hülagu Han döneminde Anadolu'ya getirilen Kara Tatarlardır. Nitekim Osmanlı tarihçisi Neşrî "Tatar hain oldı. Zira Erzincan Beg'i kim Tahirten Beg'dür, Eretna'nun karındaşı oğlıdur. Pes kendü begleri oğlıdur. Tahirten'e döndiler" diyerek saf değiştiren Tatarların Anadolu'da yerleşik Kara Tatarlar olduğunu aktarmaktadır.[72] Benzer şekilde Müneccimbaşı da saf değiştiren grubu 'Kara Tatar taifesi' olarak tanımlamaktadır.[73] Aktav Tatarları ise savaştan sonra kendi bölgelerine gidecekler ve Osmanlı vatandaşı olarak varlıklarını sürdüreceklerdir.

Osmanlı ordusunun eklektik yapısı

Osmanlı yenilgisinin önemli nedenlerinden birisi de Osmanlı ordusunun eklektik yapısıdır. Çubuk sahrasına gelen Osmanlı ordusu farklı etnik ve sosyal sınıflardan gelmiş, birlikte savaşma tecrübesi ve ortak bir hedefi olmayan yığma bir orduydu. Osmanlı tarihleri incelendiğinde, Ankara Savaşı'na katılan Osmanlı ordusunun, kendi içlerinde de bölünmeye uğrayan, en az sekiz farklı gruptan oluştuğu görülecektir. Bunlar kapıkulu askerleri, tımarlı sipahiler (eski beylik bölgelerinden gelenler dâhil), azaplar, akıncı kıtaları (çıtaklar), cerehorlar, Kıpçak Tatarları, Kara Tatarlar ve Hristiyan vassallar şeklinde sıralanabilir.

Yeniçeriler, atlı süvariler (sipahi, silahdar, ulûfeci ve gurebâ bölükleri) ve sekbanlardan oluşan kapıkulu askerleri, devletten ulûfe alan ve tam zamanlı görev yapan askerler oldukları için profesyonel ordu olarak tanımlanabilir. Osmanlı geleneklerine göre bunlar sultanın önünde ve çevresinde yer almakta, bir anlamda ordunun merkezini teşkil etmekteydiler. Yukarıda bahsedildiği gibi, Ankara Savaşı döneminde bu gruplar içerisinde bir süredir maaşlarının ödenmemesi veya eksik ödenmesi nedeniyle ciddi bir huzursuzluk mevcuttu. Tımarlı sipahiler ve bunlarla birlikte gelen 'cebelu'lar ordunun sağ ve sol kanatlarını oluşturmaktaydılar. Ankara

70 *XVI. Yüzyıla ait bir Tevârih-i Âl-i Osman* (Çan), s. 24.
71 "Kara tatar güruh-ı küh-şükühı ve Aktây'dan (Aktav) kalan bed-kirdârlar alayıyla şi'âr-ı hıyaneti izhar idüp..." (İbn Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, IV. Defter, s. 423)
72 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 351.
73 Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, s. 144.

Savaşı'nda ordunun sağ kanadını teşkil eden Anadolu sipahi gruplarının bir bölümünü kendi sancak isimleri altında savaşa katılan eski Anadolu beylik askerleri oluşturmaktaydı.

Osmanlı tarihlerinde Bayezid'in Timur'a karşı asker toplama süreci anlatılırken Süleyman Çelebi'nin Aydın, Karesi ve Saruhan sancaklarıyla, Mustafa Çelebi'nin Hamid ve Teke sancaklarıyla, Mehmed Çelebi'nin ise Rûm leşkeri ile geldiği aktarılmaktadır.[74] *Anadolu beyliklerinin ilhakı ile ilgili meşruiyet sorunları* başlığı altında değinildiği gibi, bu askerlerin hafızasında, daha birkaç yıl önce öldürülmüş veya kaçmak zorunda bırakılmış eski beylerinin hatıraları bütün canlılığıyla varlığını sürdürmekteydi. İlhakın kısa bir süre önce gerçekleşmiş olması ve Osmanlı merkezileştirme çalışmalarının henüz tamamlanamamış olması gibi nedenlerle söz konusu beylik askerlerinde Osmanlı devletine karşı henüz bir sadakat ruhu yaratılamamıştı. Karaman ve Germiyan sancaklarından gelen askerlerin kendi sancakları altında iştirak etmemelerini, bu grupların ordunun diğer kesimleri içinde dağıtılmış olmaları şeklinde yorumlamak mümkündür.

Diğer taraftan Rumeli'de, Hristiyan komşu devlet sınırlarında görev yapan akıncılar, sürekli çatışma halinde oldukları için, savaş tecrübesine sahip, fakat daha çok baskın niteliğindeki yağma savaşlarında uzmanlaşmış, düzenli olmayan gruplardı. Azaplar ise yeterli donanıma sahip olmayan, maaşsız ve savaş sırasında rakibi yormak ve hırpalamak için kullanılan asker grubuydu. Toplama bir grup oldukları için ciddi bir savaş tecrübesine sahip değillerdi. Ayrıca, bu savaş için, Ali Paşa'nın önerisiyle, Rumeli'deki Hristiyan halktan "cerehor" adı altında kiralık asker toplanmıştı.[75] Savaş tecrübesi olmayan cerehorların, ordunun sayısını arttırmak dışında, bir katkılarının olamayacağı gün gibi ortadaydı. Ordunun büyük bir kısmını oluşturan bu gruplara ek olarak, Osmanlı yöneticileri, Rumeli'den Kıpçak Tatarlarını ve Anadolu'dan Kara Tatarları orduya çağırmışlardı.

Osmanlı ordusunu oluşturan son grup ise Hristiyan vassal devletlerden gelen askerlerdi. Bunların büyük bir kısmını Yıldırım Bayezid'in kayın biraderi Stefan Lazareviç liderliğinde orduya katılan Sırp askerleri oluşturmaktaydı. Sırp birliklerinin sayısı bir hayli tartışmalı olmakla birlikte Osmanlı tarihçileri arasında 20 bin rakamı konusunda genel bir uzlaşma var gibidir.[76] Zırhlı donanıma sahip Sırp ordusunun ciddi bir savaş tecrübesi vardı ve bu nedenle de Ankara Savaşı'nda Timurlu tarihçilerin bile takdirle kaydettikleri bir mücadele gerçekleştirmişlerdir.

Ankara Savaşı'nda "Sırplardan başka Hristiyan gruplar var mıydı" sorusuna Osmanlı tarihçilerinde doyurucu bir cevap bulmak mümkün de-

74 Aşık aşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 144; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 350-351.

75 Aşık aşazâde, cerehor alımının Ali Paşa'nın önerisiyle Sultan Bayezid arafından ihdas olunduğunu ve yalnızca Rumeli'den toplandığını yazmak adır (*Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 144)

76 Kostenecki, Sır Despotunun seçkin askerleriyle katıldığını söylüyor, fakat rakam vermiyor. (*Stefan Lazareviç*, s. 61); Doukas, 5.000 (*Historia*, s. 56); Chalkokondyles, 10.000, (*Historiarum Demonstrationes*, s. 313); Hoca Sadettin Efendi, 20.000 (*Tâcü't-Tevârih*, c. I, s. 261); İbni Kemâl Paşazâde, 20.000 (Tevârih-i Âl-i Osman, s. 425); Enverî 10.000 (*Düstürnâme-i Enverî*, s. 34)

ğildir. Oruç Beg, Sırp askerleriyle birlikte Eflâk çerisinin de geldiğini yazmaktadır.[77] Bayezid'in 1394 tarihinde Eflâk prensi Mircea'yı Macaristan'a geçmek zorunda bırakarak Vlad isimli bir prensi Eflâk yönetimine getirdiği hatırlanırsa, Osmanlı'ya bağlı olan Vlad'ın askeri birlik göndermiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Sultan Bayezid'in daha önceki bazı seferlerine Sırpların dışında Bizanslıların, Bulgarların ve Arnavutların katıldığı bilinmektedir.1391 yılında Kastamonu ve Sinop üzerinden Kadı Burhaneddin'in hâkimiyeti altında olan bölgelere yapılan sefere, dönemin Bizans eş imparatoru Manuel II. Paleologous da katılmıştı. II. Manuel'in, bu sefer sırasında, arkadaşı Kidon'a gönderdiği mektuplarda Osmanlı ordusunda Bizanslıların dışında Sırpların, Bulgarların ve Arnavutların bulunduğu kaydedilmektedir.[78] Bulgaristan Krallığı Ankara Savaşı'ndan çok önce yok edilerek bölge tamamen Osmanlı toprağı haline getirildiği için Sırp kuvvetlerine benzer bağımsız nitelikte Bulgar askeri kuvvetleri yoktu. Buna karşın Osmanlı ordusunda Bulgaristan'dan getirilen Hristiyan askerler mevcuttu. II. Murad zamanında Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Bertrandon de la Broquière'nin Osmanlı ordusunda 3000 Sırp süvariden başka Arnavutluk ve Bulgaristan'dan gelen çok sayıda Hristiyan asker bulunduğu şeklindeki sözleri, Sultan Bayezid'den itibaren orduda Bulgar askerlerin bulundurulduğunu ortaya koymaktadır.[79] Ayrıca, Arnavutluk bölgesinden ve bazı küçük Balkan prensliklerinden, sembolik miktarlarda da olsa, askeri birliklerin gelmiş olması ihtimal dâhilindedir. Nitekim Venedik Senatosu tutanaklarına göre Arnavutluk prensi Coaia Zaccaria, Timur'a karşı yapılan savaşta Osmanlı ordusuyla birlikteydi.[80]

Vassal statüsünde olmayarak Osmanlı ordusuyla birlikte savaşa katılan başka Hristiyan askerler de vardı. Özellikle imparatorluğun erken dönemlerinde Osmanlılar, fetihlerin etkisini yumuşatıp ilhak edilen bölgedeki Hristiyan ahali arasında sosyal huzursuzluklara yol açmamak için, fetih öncesinde var olan Hristiyan askeri grupların ordu içerisine alınmaları uygulamasını gündeme getirmişlerdir.[81] Böylece, bölgelere göre "proniar", "voynuk" veya "martalos" gibi farklı isimler alabilen bu askeri grupların sistemle uyumlu hale getirilmeleri amaçlanmaktaydı. Aşıkpaşazâde ve Kemalpaşazâde gibi bazı dönem tarihçileri Sultan Bayezid'in Timur'la savaşmak için, uzun süredir kuşatma altında tuttuğu Bizans'tan bile asker istediğini ve Osmanlı ordusunda Bizanslı askerlerin de yer aldığını yaz-

77 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 39. Eflâk (Ulah) bugünkü Romanya'nın, Bükreş şehrinin de içinde bulunduğu güney kısmına Osmanlılarca verilen isimdir.
78 Dennis, *The Letters of Manuel II Palaeologous*, 16 no.lu mektup, s. 42.
79 Broquière, *Bertrandon de la Broquière'nin Denizaşırı Seyahati*, s. 241. Tarihçi İnalcık da Yıldırım Bayezid'den itibaren Osmanlı ordusunda Hristiyan Timar erlerinin, Voynukların ve diğer askeri grupların çok önemli yer tuttuklarını belirtmektedir. (İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, s. 73)
80 Arch. d'État de Venise, Sen. Misti. Reg, Fol. 36-37 (Jorga, *Notes et extraits*, c. I, s. 104)
81 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. I, s. 52.

maktadırlar.[82] Bizanslı askerlerin Osmanlı ordusuna katılıp katılmamalarından daha önemlisi, Bayezid'in bu ülkeden asker talep etmiş olmasıdır. Çünkü bu durum, ordusunun niteliğinden çok sayısal büyüklüğüne önem verdiğinin işaretidir. Yazılanların doğru olması durumunda Bayezid, Timur ile ittifak içerisinde olan bir ülkeden asker talep etmiş olmaktaydı. Bu da Bayezid'in Timur ile Bizans arasındaki uzlaşmadan haberi olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Bütün bu veriler Osmanlı ordusunun ne kadar kozmopolit bir yapıya sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Böylesi bir ordunun Timur'un savaş makinası haline gelmiş ordusu karşısında başarılı olma şansı yok gibiydi. Nitekim Vezir-i Azam Ali Paşa'nın, Timur'a karşı uygulanacak savaş stratejisi konusunda düşüncelerini aktarırken kullandığı "Bizim ordumuz muhtelif taifelerden toplanmıştır. Temenni ederiz ki bizim istediğimiz tahakkuk etsin ve biz nâ-murad (isteği gerçekleşmemiş) ve nâdim (pişman) olmayalım" sözleri, bu gerçeğin Osmanlı yöneticileri tarafından da iyi bilindiğini ve olumsuz bir faktör olarak algılandığını göstermektedir.[83] Timurlu tarihçi Şâmî'nin "Yıldırım Bayezid de çıtağları ve kâfirleri getirip harp safına dizdi"[84] şeklindeki sözleri, Osmanlı ordusunda ciddi boyutlarda Hristiyan asker bulunduğu gerçeğinin Timur tarafından da çok iyi bilindiğini göstermektedir.

Timur'un Osmanlı'yı yalnızlaştırma siyaseti

Timur'un, yukarıda ayrıntılı olarak değindiğimiz, Ankara Savaşı öncesi yürüttüğü diplomatik temaslar, rakibini ne kadar ciddiye aldığını açık olarak göstermektedir. Daha Anadolu'ya yönelmeden çok önce başlattığı çalışmalar sonucunda, Osmanlılarca toprakları ellerinden alınmış bütün Anadolu beyleri ile Erzincan hâkimi Mutahharten, Akkoyunlu Beyi Karayülük Osman, Çemişkezek hâkimi Emîr Yelman ve Sinop hâkimi İsfendiyar gibi siyasal aktörleri bir araya getirerek geniş bir Bayezid karşıtı koalisyon oluşturmuştu. Mutahharten ve Karayülük Osman, onar bin kişi olduğu kaydedilen askeri kuvvetleriyle Timurlu ordusuna katılacaklar ve Ankara'da Osmanlı'ya karşı savaşacaklardır.[85] Germiyan, Menteşe, Aydın, Saruhan ve Hamidoğlu gibi Anadolu Beyleri de savaş sırasında kendi bölgelerinden derlenen askerler üzerinde etkili olarak Osmanlı ordusunun yıpratılmasını sağlayacaklardır.

Timur'un diplomatik çalışmaları sadece Anadolu'daki Müslüman siyasal aktörlerle sınırlı kalmamış, yukarıda geniş bir şekilde anlatıldığı gibi,

82 İstanbul tekvurı da –ki şehriyâr-ı tacdarun haraç-güzârıydı- asker virdi (İbn Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 411). Bu t raftan Bayazıd Han heman evvelki tedbirinün üzerinde kim kendü vilâyetinden ve gayr-ı vilâyetden yazılu leşkerini çıkara ve hem cerehor d hi süre, tâ İstanbul'dan d hi bile çıkardı (Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 144)
83 Kunevî, *Tarih-i Âl-i Osman* (Anhegger), s. 58.
84 Şâmî, *Zafernâme*, s. 305.
85 Çemi ezek hâkimi Emîr Yelman'ın ayrı bir askeri kuvvetle mi, yoksa tabisi olduğu Mutahharten'in ordusu içerisinde mi savaşa katıldığı konusunda dönem kayn klarında herhan i bir bil i yoktur.

Bizans, Pera ve Trabzon Rum İmparatorluğu gibi Hristiyan güçler de Bayezid karşıtı koalisyona dâhil edilmişlerdir. Timur'un bölgedeki Hristiyan güçlere karşı yürüttüğü politika, onlarla ittifak oluşturmaktan çok, bu güçlerin Bayezid'le ittifak yapmalarının engellenmesini hedeflemekteydi. Bu noktada Timur'un Bizans ve Pera'ya gönderdiği elçiler aracılığıyla, Bayezid'le ittifak yapmamaları konusunda bütün Hristiyan devletlere yaptığı uyarı hatırlanmalıdır. Böylece, Bayezid'in, kendi vassalları dışında, bölgede iş birliği yapabileceği hiçbir güç kalmamış, bir diğer deyişle, Osmanlı Devleti yalnızlaştırılmıştır. Timur'un bu diplomasi ve istihbarat çalışması bizzat Osmanlı ordusu içerisine kadar ulaşmış, gönderdiği görevliler aracılığıyla Kara Tatar liderleri ikna edilerek savaş sırasında kendi safına geçmeleri sağlanmıştır.

Osmanlı'ya karşı yürütülen propaganda savaşı

Emîr Timur ile Bayezid arasındaki yazışmalar ve Timurlu tarihçilerin kayıtları incelendiğinde, Timur'un Osmanlı sultanının geçmiş uygulamaları, çevre ülkelerle temasları, Anadolu'daki Askeri harekâtları ve Osmanlı ordusunun yapısı konusunda ayrıntılı bir istihbarata sahip olduğunu gösteren ifadeler bulunduğu görülecektir. Timur, ayrıca, Osmanlı coğrafyası, Anadolu'daki geçitler ve yerleşim merkezleri konusunda da ciddi bir bilgi birikimine sahip görünmektedir. Zaten kendisine tamamen yabancı bir coğrafyada, hiçbir lojistik sıkıntı çekmeksizin, ordusu için en doğru yolları bulması ve savaş için en uygun yeri tespit edebilmesi, ancak böylesine ayrıntılı bir istihbarata sahip olması ile açıklanabilir.

Timur, Osmanlı Devleti'yle savaş kararını verdiği andan itibaren Anadolu'ya gönderdiği şeyh, derviş, tüccar kıyafetindeki ajanlar vasıtasıyla yoğun bir propaganda ve istihbarat çalışması başlatmıştı.[86] Bu görevliler, bir taraftan Bayezid ve oğullarının rezil yaşantıları, Osmanlı vezir ve kadılarının yozlaşmışlıkları hakkında söylentiler yayarken, bir taraftan da Timur ve oğullarının İslam'a uygun hayat yaşadıkları yönünde bir propaganda yapmaktaydılar. Timur bu çalışmayı kendi ordusu içinde bile yaptırmıştı.[87] Timur'un propagandacıları, ayrıca, Bayezid'in tebaasına karşı adaletsiz davrandığını, halkın mallarına el koyduğunu, Hristiyan bir kadınla evli olduğunu, içki içtiğini ve ordusunun büyük bir kısmının devşirmeler ve Hristiyan askerlerden oluştuğunu yaymaktaydılar. Böylece Timur, Anadolu'daki Müslüman ahalide, Bayezid'in inanmış bir Müslüman olmadığı ve ordusunun da bir Müslüman ordusu olarak kabul edilemeyeceği şeklinde bir algı yaratmaya çalışmaktaydı. Hedefi, ufukta görünen çatışmayı, iki Müslüman güç arasındaki bir savaş olmaktan çıkarıp, "Tanrı'nın isteklerini yerine getiren inançlı bir Emîr ile, yozlaşmış, adaletsiz ve mal düşkünü bir

86 Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti*, s. 53.
87 Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie*, s. 53. Suriyeli tarihçi Arabşah, Timur'un kendi ordusu içerisinde bile çok sayıda muhbiri ve propagandacısı olduğunu dolaylı bir şekilde ifade etmektedir. (*Acâibu'l Makdûr*, s. 434)

Tiran" arasındaki savaş noktasına taşımaktı. Timur'un bu çalışması büyük ölçüde başarılı olmuş ve Osmanlı tarihçileri bile Ankara yenilgisinin önemli nedenlerinden birisinin "Bayezid'in ecdadının şanına ve İslamiyet'e uygun olmayan hayat tarzı" olduğunu kaydetmişlerdir. Sözgelimi Müneccimbaşı, Ankara yenilgisini değerlendirirken, neredeyse Timur'un Bayezid için oluşturmak istediği algıya tıpatıp uyan bir tablo çizmektedir:

> Gerçek ve doğruyu nakledenlerin rivayetlerine göre Yıldırım Han'ın inkisarının en mühim sebebi, ecdâd-ı kirâmının yolundan ayrılmasıdır. Kendilerinden önce gelen Osmanlı padişahları adil ve insaflıydılar. Kötülükten kaçınır, halkın malına tamah etmez, süfehâ, münafık ve müfsidleri meclislerinden uzaklaştırırlardı. Acele ve öfke ile hareket etmez, kötü kimselerin sözlerini dinlemez, mal ve askerinin çokluğuyla övünmez ve kâfirlere, nifak sahiplerine güvenmezlerdi. Bütün bu iyi huylarının aksinin bir araya toplanması tam bir hezimetin en büyük sebebidir.[88]

Diğer bir Osmanlı tarihçisi Hoca Sadettin Efendi ise Yıldırım Bayezid'in entrikacı bir vezirin etkisiyle[89] içki içmeye başladığını ve Osmanlı hanedanında o güne dek görülmeyen çirkin davranışlarda bulunduğunu belirttikten sonra, Allah'ın onu halkını sakınmak konusunda şeklen gösterdiği gevşeklik nedeniyle cezalandırdığını söylemektedir.[90] Tarihçiye göre bu yenilgi, Bayezid'in çocukları için şeriatın temiz yoluna ters düşecek davranışlardan kaçınmaları ve devleti adaletli bir şekilde yönetmeleri yönünde bir ders olmuştu.

Diğer taraftan Timur'un "Allah'ın desteğine sahip bir han olduğu" ve "ordusunun görünmeyen mübarek varlıklar tarafından korunduğu"[91] şeklindeki propagandalar Osmanlı ordusu üzerinde de etkili olacak, böylesine güçlü İslami değerlere sahip bir orduya karşı savaşmak konusunda Osmanlı askerlerinde ciddi bir isteksizliğe yol açacaktır.

Timur'un stratejisi ve Timurlu ordusunun yapısı

Askeri yönden bakıldığında Timur'un, Osmanlı topraklarına yöneldiği andan itibaren, lojistik destek, rakibin hamlelerine uyum, harekât zamanlaması ve savaş alanının seçimi gibi konuları çok ustaca yönettiği görülmektedir. Timur Karabağ'dan Mart ayı ortalarında çıkmış ve sınır şehri Sivas'a neredeyse üç buçuk ay sonra gelip dayanmıştı. Aslında Osmanlı sınırlarına çok önce ulaşabilecekken yollarda uzun süreli konaklamalar yaptığı, Tortum ve Kemah gibi kaleleri muhasara ederek zaman geçirdiği görülmektedir. Timur'un bu şekilde yavaş hareket etmesinin nedeni Osmanlı topraklarına yönelik harekâtını hasat mevsimine paralel olarak başlatmak istemesiydi.

88 Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, c. I, s. 145.
89 Çandarlı Ali Paşa kastedilmektedir.
90 Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c. I, s. 281-282.
91 "Ve Timûr'ın müeyyed min indi'llâh idüği müttefikun aleyh-i cumhurdur. Ve ricâl-i ğayb hazarâtı seferde vü hazarda hemrâhlığa me'mur idikleri ekser tevârihde mestur ve elsine-i nâsda mezkûr iken..." (Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c.I, s. 159-160)

Sivas'ta konakladığı dönemde Osmanlı topraklarına Tokat yolundan gireceği şeklinde yaydığı şayialarla Osmanlı ordusunun Tokat-Akdağmadeni eksenindeki dağlık ve ormanlık bölgeye gelmesini sağlamış, daha sonra yürüyüş yönünü aniden Kayseri tarafına çevirerek Bayezid'in Timurlu ordusunu dağ geçitleri arasında yok etmeyi hedefleyen stratejisini boşa çıkarmıştır. Bu yolu tercih etmekle Timur, Osmanlı ordusuyla arasına Kızılırmak'ı koymuş, böylece neredeyse Kırşehir yöresine kadar ani bir baskın riskine karşı doğal bir güvence sağlamıştı. Nitekim Timurlu ordusu ancak Kırşehir bölgesine geldiği zaman Osmanlı öncü kuvvetleri ile çatışmalar başlayacaktır. Ayrıca Sivas'tan itibaren yol boyunca olgunlaşmış ekinlere ve hasada el koymak suretiyle yiyecek, Kızılırmak'ın güneyinden ve ona paralel olarak gitmekle su sorununu halledecektir. Mevsim itibarıyla meralardaki otlar canlı olduğu için ordusunun can damarı olan atların beslenme sorunu da çözümlenmiş oluyordu.

O dönemdeki Osmanlı sınır şehri olan Sivas'tan itibaren alınırsa, Ankara'ya kadar olan mesafe, kuş uçuşu 450 km. kadardır. Günümüz şartlarında bile, yabancı bir ülkede, yüz bini aşkın bir orduyla bu kadar derinlere gitmek, başlı başına ciddi bir risktir. Fakat Timur, savaşı, Kayseri veya Kırşehir gibi sınıra daha yakın yörelerde yapmak yerine, daha içerilere, Ankara'ya taşımak suretiyle bu riski omuzlamış ve karşılığında büyük kısmı yayalardan oluşan Osmanlı ordusunu yaz sıcağında, çok zorlu ve uzun bir yürüyüş yapmak zorunda bırakmıştır.

Ankara'ya gelir gelmez başlattığı göstermelik bir kuşatmayla, Bayezid'in vur-kaç taktiğine dayalı, uzun süreli bir yıpratıcı savaş yürütme seçeneğini elinden almış, böylece onu bir meydan savaşına zorlamıştır. Timur'un Ankara kuşatmasını sadece Bayezid'i üzerine çekmek amacıyla gerçekleştirildiğini anlamak için Kırşehir yakınlarında Kızılırmak kıyısında şehzâdelere ve beylere yaptığı konuşmayı hatırlamak lâzımdır. Timur konuşmasında "ya burada duralım ve düşman yetip gelinceye kadar hayvanlarımız dinlensin, ya da düşmanın topraklarına dalıp her yanı yakıp yıkıp yağmalayalım. O zaman Yıldırım Bayezid hızlı bir şekilde üzerimize gelecektir ve onun ordusunun çoğu yaya imiş" demekteydi.[92] Diğer taraftan Timur, savaş alanı olarak Çubuk ovasını seçmekle, atlı okçulardan oluşan ordusuna büyük bir hareket serbestliği sağlamıştır. Zira atlı ordular tepelik, dağlık ve ormanlık arazilerde daha başarısız olmaktaydılar.[93] Ve nihayet Timur, akarsuyu arkasına alıp Bayezid'e bıraktığı savaş alanındaki su kaynaklarını tahrip ederek Osmanlı ordusunun suya ulaşımını engellemiş ve böylece Temmuz sıcağında yapılan savaşta sadece susuzluk nedeniyle Osmanlı ordusu binlerce askerini kaybetmiştir.

Timurlu ordusu, başlangıçta Mâverâünnehr'deki kabile savaşçılarının bir araya gelmesiyle kurulmuş yığma bir orduydu. Her kabilenin kendi

92 Yezdî, *Zafernâme*, s. 389.
93 Hildinger, *Warriors of the steppe*, s. 199.

lideri önderliğinde katıldığı bu yapı aslında bir kabileler konfederasyonu görünümündeydi. Timur, Çağatay Hanlığı'nı yeniden ihya ederek Büyük Emîr olduktan sonra, yavaş yavaş bu yapıyı değiştirmiş, kabile aristokrasilerini tasfiye ederek ordu içerisinde başarıya bağlı bir yükselme ve önderlik sistemi oluşturmuştu. Bu arada kabile askerleri Cengiz Han'ın yaptığı gibi, yüzlük, binlik ve on binlik sistem içerisinde dağıtılarak ordu içerisinde muhtemel bir ayrışma ve kopmanın önü alınmıştı. 1380'lere gelindiğinde Timurlu ordusu, kabileler üstü ve tamamen lidere bağlı, türdeş bir ordu haline gelmişti. Timur, ordusunda etkin bir ödül ve ceza sistemi yaratmıştı ve bunu da taviz vermeksizin uygulamaktaydı.

1402 Temmuz ayında Çubuk ovasında Osmanlı ordusu karşısında konuşlanan Timurlu ordusu, yukarıda bahsedilen kurallar içerisinde eğitilmiş, neredeyse otuz yıldan beri kesintisiz bir şekilde seferler yapmış ve çeşitli coğrafyalarda defalarca çarpışarak kendisini kanıtlamış bir orduydu. Böylesine sürekli savaş ortamında bulundurulan askerlerin sadakatlerinin ve mücadele azimlerinin ancak onların maddi olarak doyurulmalarıyla mümkün olduğunu çok iyi bilen Timur, her sefer öncesinde ordunun ulûfesini peşin olarak dağıtmakta, ayrıca sefer sırasında elde edilen ganimetten hisse almalarını sağlamaktaydı.

Seferlerin uzunluğu bazen orduda şikâyet konusu olabilmekteydi. Nitekim Osmanlı üzerine yapılan sefer öncesinde de böylesi bir şikâyet dönemi yaşanmıştır. Timurlu ordusu Karabağ'dan ayrılmadan önce ileri gelen beylerden bazıları Timur'la ileri derecede yakınlığı olan Şemseddin Muhammed Almaligi'ye gitmişler, neredeyse üç yıldır seferde olan ordunun yorgun olduğu ve Kayser'in (Bayezid) gazâlarda pişmiş bir orduya sahip olduğu gibi nedenler sıralayarak, Timur'u Rûm üzerine sefer yapmamak konusunda ikna etmesini istemişlerdi.[94] Fakat Timur, Suriye seferi öncesinde de kendisine benzerleri iletilen bu şikâyetleri kulak arkası edecek, Mevlâna Abdullah Lisan'a yaptırdığı Timurlu ordusuna zafer gösteren sözde bir yıldız falını da ön plâna çıkararak, sefer konusundaki kararlılığını sürdürecekti. Bu olayda görüldüğü gibi, Timurlu ordusu, yıllar süren seferlerden zaman zaman şikâyetçi olsa da savaş emri verildiğinde her bir parçası uyum içerisinde çalışan bir savaş makinası haline gelmekteydi.

Timur'un ordusunu, "şehit olurlarsa ebedi cennete gidecekleri" gibi manevi gerekçeleri değil, "savaşla kazanılacak zenginliklerden pay alacakları" söylemi ve uygulamasıyla teşvik ettiği görülmektedir. Bazı yazarlar Timur'un seferlerini "gaza" olarak nitelendirmesine karşın, savaşçılarını ideolojik vasıtalar yerine zenginlik paylaşımı söylemiyle teşvik etmesini "samimi olmamak" şeklinde değerlendirmektedirler.[95] Bu noktada maddi vasıtalarla teşvik unsurunu kullanmayan Sultan Bayezid'e karşı

---

94 Şâmî, *Zafernâme*, s. 303; Yezdî, *Zafernâme*, s. 384.
95 Kafadar, *Between Two World*, s. 88.

Osmanlı askerlerinin savaş sırasında gösterdikleri tepkiyi hatırlamak yeterli olacaktır. Timur, bir orduyu farklı coğrafyalarda ve yıllarca sürdürülen seferlerde ilk günkü gibi hevesli tutarken, yapılan bütün savaşları kazanmanın, ideolojik söylemlerden çok "zenginlikleri paylaşmak" güdüsüyle başarılabileceğini çok iyi bilmekteydi. Timur'a düşmanlığıyla tanınan dönem tarihçisi Arabşah, Ankara Savaşı öncesi Timurlu ordusunu şöyle tarif etmektedir:

> Sayısız yıldızları hatırlatan düzenli ordunun başkomutanında zerrece gevşeme alameti yoktu. Bunun yanında heybetli askerleri arasında birbirine nefretle bakmak diye bir şey mevcut değildi. Onların tüm gaddarlıkları yemek sofrasında düşmanlarını keskin kılıçla ağırlamak konusundaydı. Ama ne korku bilirlerdi ne de yılgınlık.[96]

Gerçekten Timur'un yarattığı bu savaş makinası, hiçbir yılgınlık alâmeti göstermeksizin, Osmanlı coğrafyasının merkezine kadar gidecek ve o dönemin en büyük güçlerinden biri olarak kabul edilen Osmanlı ordusunu saatler süren bir mücadeleden sonra savaş meydanından silecektir.

96 Arabşah, *Acâibü'l Makdûr*, s. 307.

BÖLÜM 16
TİMUR'UN ANADOLU HAREKÂTI

İşgalin stratejik hedefleri

Timur'un Ankara Savaşı sonrasında yürüttüğü yaklaşık 9 ay süreli Anadolu harekâtı, erken dönem Osmanlı tarihlerinde neredeyse hiç konu edilmemiştir. Bu süreçle ilgili ayrıntılı bilgiler, aynen savaş öncesi dönemi için olduğu gibi, Timurlu tarihçilerde bulunmaktadır. Nitekim, Şâmî ve Yezdî gibi Timurlu tarihçilerin kitaplarını inceleme imkânını bulan Hoca Sadettin Efendi, Gelibolulu Mustafa Ali gibi geç dönem Osmanlı tarihçilerinde konuyla ilgili değerlendirmelere rastlamak mümkün olmaktadır.

Timur'un savaşın hemen ertesi günü başlattığı Anadolu'yu istila stratejisini neredeyse 9 ay boyunca, bazen üç, bazen dört kol üzerinden gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu uygulamanın karmaşıklığı ve hızı, bazı günümüz tarihçilerinin, olayı belli bir bütünlükten yoksun ve yağma dışında bir hedefi olmayan bir istila hareketi şeklinde algılamalarına neden olmuştur. Bizanslı tarihçi Doukas, bu istila stratejisini "Pers ordusu Galatia'dan Phrygia'ya, Bithynia'ya, Paphlagonia'ya, Küçük Asya'ya (Batı Anadolu), Karia'ya, Lykia'ya ve Pamphylia'ya kadar yayıldı; sonuçta öyle bir izlenim verildi ki, Timur'un ordusu, hatta Timur'un kendisiyle birlikte, sanki her kentte ve ilde imiş gibi oldu" sözleriyle anlatmaktadır.[1] Benzer şekilde Timurlu tarihçi Mirhond da bütün Anadolu'nun bir cevelan-gâh, yani savaş ve gezinti alanı haline geldiğini yazmaktadır.[2]

Diğer taraftan Timurlu kuvvetlerinin istila yolları ile Anadolu'nun o dönemdeki siyasal bölümlenmesi üst üste konulduğunda Timur'un daha ilk günden itibaren Anadolu'da yaratmak istediği siyasal yapıya uygun bir harekât planı yürüttüğü görülecektir. Bu plânın net olarak anlaşılabilmesi için Osmanlı Devleti'nin Anadolu beyliklerini tasfiye etmeye başladıkları 1360'lı yıllara geri dönmek gerekmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin doğu sınırı Ankara şehridir. Ege denizinden başlayıp Bergama, Balıkesir, Eskişehir ve Ankara'ya ulaşan Osmanlı toprakları buradan kuzeye Bolu ve Ereğli üzerinden Karadeniz sahilleriyle birleşmektedir. Güneyde sırasıyla, başkenti Manisa olan Saruhan Beyliği, Kütahya merkezli Germiyan Beyliği ve Konya merkezli Karaman Beyliği Osmanlı'nın komşuları idiler. Doğu sınırları ise Ankara'nın doğusunda Eretna Beyliği (daha sonra Kadı Burhaneddin) ve yukarıda Candaroğlulları Beyliği tarafından oluşturulmuştu. I. Murat ve daha sonra Sultan Yıldırım Ba-

1 Doukas, *Historia*, s. 60.
2 Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 398.

yezid dönemlerinde, Anadolu beyliklerinin neredeyse tamamı, miras, satın alma veya savaş yoluyla tasfiye edilmiş, Osmanlı Devleti'nin sınırları Fırat boylarına kadar ulaştırılmıştı. Timur-Bayezid çatışması döneminde İzmir'de Rodos Şövalyeleri, Çukurova'da Dulkadıroğulları Beyliği, kuzeyde Trabzon Rum Pontus Devleti ve Sinop ili çevresinde otonom bir Candaroğlu yönetimi dışında Anadolu'da hiçbir bağımsız siyasal birim kalmamış durumdaydı. Timur'un, aşağıda değineceğimiz Anadolu harekâtı boyunca, uygulamaya çalıştığı siyasi ve askeri girişimlere bakıldığında, beyliklere topraklarını iade ettikten sonra Osmanlılara, Balkanlar'daki toprakları dışında Bursa, İzmit, Balıkesir, Eskişehir ve Ankara eyaletlerinden oluşan 1360 öncesi topraklarını bırakmak istediği açıkça görülecektir. Osmanlılara bırakmayı düşündüğü bu toprakları da Türk-Moğol (veya İlhani) geleneğine uygun olarak, hanedan üyeleri arasında dağıtmak, bir diğer deyişle "ülüş sistemi" uygulamak arzusundaydı.

Ankara Savaşı sonrasında Timurlu ordusunun esas kısmının Anadolu'daki harekât güzergâhı incelendiğinde, önce Germiyanoğulları Beyliği'nin merkezi Kütahya, daha sonra Aydınoğulları Beyliği'nin büyük merkezleri Denizli, Tire ve Selçuk şehirleri üzerinden İzmir'e yöneldiği görülecektir. İzmir'in fethi sonrasında dönüş yolu üzerinde Hamidoğulları Beyliği'nin önemli merkezlerinden Uluborlu ve Eğridir kaleleri ele geçirilmiş ve daha sonra Akşehir üzerinden Kayseri ve Sivas'a yönelen ordu, Karamanoğlu topraklarından geçerek Anadolu'yu terk etmiştir. Timur yönetimindeki ordunun esas kısmının, Ankara'dan sonra, 1360 yılı öncesi Osmanlı topraklarına hiç girmediği, bütün harekâtın sırasıyla Germiyanoğulları, Aydınoğulları, Hamitoğulları ve Karamanoğulları topraklarında ve merkezlerinde yoğunlaştığı görülmektedir.[3] Diğer taraftan yan kol olarak Timurlu şehzâdeler ve beyler yönetiminde oluşturulan ordular, Bursa merkezli Osmanlı topraklarını, Manisa merkezli Saruhanoğulları bölgelerini, Menteşe bölgesini, Hamitoğullarının Akdeniz kıyısındaki merkezlerini istila etmişler ve yağmalamışlardır. Timur bu stratejisiyle bir taraftan Anadolu'nun bütün önemli merkezlerinden mal-ı emân (fidye-i necat) toplanmasını sağlarken, bir taraftan da Osmanlıların bu beylik merkezlerinde oluşturdukları idari-askeri yapıyı yok etmekteydi. Böylece Anadolu beyliklerine iade etmeyi plânladığı eski topraklarında Osmanlı kontrolünde herhangi bir direnç merkezi kalmamasını sağlamış olacaktı.

Osmanlı başkenti Bursa ve çevresinin zaptı

Savaşın hemen ardından teslim olan Ankara şehrine mal-ı emân toplanması için adamlarını gönderen Timur, aynı zamanda şehzâdelerini ve beylerini toplayarak bir görev dağılımı yaptı. Şehzâde Muhammed Sul-

3 "Temür tamâmet Germiyan ve Saruhan ve Aydın memleketlerini urup gâret idüp oğullarınun ve kızlarınun irilerin esir idüp ve giçilerin kılıçdan geçürüp..." (*Ahvâli Sultân Mehemmed bin Bâyezid Hân*, s. 339)

tan ve Şehzâde Ebûbekir komutasındaki 30 bin kişilik bir ordu Osmanlı başkenti Bursa'ya gidecekti. Sultan Hüseyin ise yanındaki Süleyman Şah, Rüstem Tagay Buka ve Seyyid Hoca Şeyh Ali gibi emîrlerle birlikte Konya, Akşehir, Karahisar ve Alanya tarafına gönderildi. Şehzâde Halil Sultan, gelecekte plânlanan Çin seferi için hazırlıklar yapmak üzere Semerkand'a gönderilmişti. Timur'un kendisi ise, ordunun esas kısmıyla birlikte, Sivrihisar üzerinden, bir ay kadar konaklayacağı Kütahya'ya yöneldi.[4]

Beş gün içerisinde Bursa'ya ulaşan Şehzâde Muhammed Sultan önderliğindeki Timurlu ordusu, şehri kontrol altına aldıktan sonra onar bin kişilik üç gruba ayrıldı.[5] Muhammed Sultan komutasındaki grup Nilüfer Çayı boyunca Mihalıç[6] yönüne, Şehzâde Ebûbekir komutasındaki grup İznik yönüne hareketlendiler. Bu birliklerin hedefi Bursa'da kısa bir süre kaldıktan sonra İznik tarafına geçen Süleyman Çelebi'yi, Ankara Savaşı'ndan kaçıp Rumeli'ye geçmek üzere Çanakkale Boğazı'na yönelen Osmanlı askerlerini ve nihayet benzer amaçlarla Bursa şehrinden kaçan sivilleri toplamaktı. Timur'un emri doğrultusunda Bursa'da kalan Şeyh Nureddin ise emrindeki birliklerle kaleyi ele geçirmiş, Süleyman Çelebi'den artakalan Osmanlı hazinesine el koymuş ve şehrin sistemli bir biçimde yağmalanması işlemini başlatmıştı. Şeyh Nureddin, ayrıca, Yıldırım Bayezid'in Sırp karısı Despina Hatun (Prenses Olivera) ile iki kızı ve Şehzâde Mustafa ile nişanlanan Sultan Ahmed Celayir'in kızını ele geçirmişti.[7] Şehirden kaçarken yakalananlar arasında Şeyh Şemseddin Cezeri, Seyyid Muhammed Buharî ve Mevlâna Şemseddin Fenarî gibi dönemin seçkin âlimleri de bulunmaktaydı. Bütün bu esirler, Osmanlı hazinesinden ele geçirilen altın ve mücevherlerle birlikte, o sırada Kütahya'ya geçmiş olan Timur'un karargâhına gönderildiler.[8] Şeyh Nureddin tarafından Bursa'da gerçekleştirilen çapul ve yağmadan sonra, Timurlu tarihçi Şâmî'nin ifadesiyle, şehir ateşe verilecek, yaş ve kuru ne varsa her şey yakılacak ve deniz kenarına kaçan muhaliflerin kanlarından bir derya vücuda getirilecekti.[9] Bursa'daki Osmanlı hazinesinin bir kısmını alarak Yenişehir taraflarına kaçan Süleyman Çelebi, Mirza Ebubekir komutasındaki Timurlu birliklerini atlatarak yanındakilerle birlikte Bizans topraklarına geçmeyi başarmıştı.

Timurlu tarihçi Yezdî, Hüseyin Sultan komutasında güneye gönderilen bir diğer ordunun da kollara ayrılarak Akşehir, Karahisar, Aksaray bölgelerini kontrol altına aldıktan sonra Hamidoğulları bölgesine kadar indiğini, Şeyh Ali Bahadır önderliğindeki kolun ise Aydın havalisinden denize kadar ilerlediğini kaydetmektedir. Şah Melik Bek komutasında-

4 Yezdî, *Zafernâme*, s. 394 395.
5 İtalyan gözlemci Gerardo Sagredo Timurlu ordusunun Bursa'ya gelişin 3 Ağustos olarak vermektedir. (Sagredo'nun 12 Ekim 1402 tarihli raporu, Rapo n İtalyanca metni için bkz. Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie*, 3. No.lu ek, s. 129-134.
6 Günümüzde Karacabey
7 Yıldırım Bayezid ile Despina Hatun'un kızlarının isimleri "Paşa (Şah) Melek Hatun" ve "Uruz Hatun" şeklindeydi.
8 Yezdî, *Zafernâme*, s. 396-397.
9 Şâmî, *Zafernâme*, s. 313.

ki bir diğer kol da Akdeniz sahillerine inmiş, Teke ve Menteşe yörelerini yağmalamıştı. Bu gruplar, kontrol altına aldıkları şehirlerde mal-ı emân topluyor, direnen şehirleri ise acımasızca yağmalıyorlardı. Ayrıca, işgal ettikleri bütün bölgelerde varlığını sürdüren Osmanlı yönetimlerini tasfiye etmekteydiler. Kuşkusuz bu işlem her yerde kolayca gerçekleşmemekte, bazı yerlerde ciddi dirençle karşılaşılmaktaydı. Mesela Akdeniz bölgesine giden kolun önderlerinden Şeyh Ali Salay ve Şeyh Hacı Süldüz, yerel Osmanlı güçleriyle çıkan çatışmalarda hayatlarını kaybetmişlerdi.[10] Bu arada komutan Şah Melik'le birlikte bölgeye giden Timur'un göstermelik hanı Mahmud Han da Keçiborlu dolaylarında hastalanarak vefat etmişti.[11]

Yaklaşan kış nedeniyle ordu için yer seçimi yapan Timur, Kütahya'dan sonra güneye, Denizli Ovası'na yöneldi. Yolda Altıntaş'ta konakladığı sırada Bayezid'in yakın adamı, Rumeli Beylerbeyi Firuz Paşa'yı idam ettirdi.[12] Timurlu tarihçiler, bu dönemde eğlenceler tertip edildiğini ve Yıldırım Bayezid'in de teselli edilmek amacıyla bu eğlencelere davet edildiğini yazmaktadırlar. Yezdî, bir ziyafet sırasında Timur'un Bayezid'e birçok vaatlerde bulunduğunu ve Rum şehirlerini yine eskisi gibi kendisine bırakma sözü verdiğini söylemektedir.[13] O sıralarda Yenişehir bölgesinde bulunan Şehzâde Muhammed Sultan'a Manisa'ya gitmesi ve bölgeyi ele geçirerek orada kışlaması emri verilmişti. Timur, Kasım ayı başlarında Tire'ye gelip konakladığı sırada Mermer Tepe'de bir taş üzerine yazdırdığı kitabede Anadolu macerasını şu şekilde özetlemektedir:

> Tanrı'nın inayetiyle zamanın padişahı, yedi iklimin, İran ve Turan'ın hâkimi Ulu Bey Sultan Timur Gürgan, Hıtay (Çin) ve Hindistan hudutlarından Mısır yörelerine kadar İran ve Turan'ın fethinden sonra 804 yılı zilhicce ayının 26'sında Rûm ülkesini fethedip hâkimini, oğulları ile birlikte tutsak aldı. Ordularını bozguna uğrattı. Ardından kışı geçirmek için deniz kenarına gelip Manisa, Antalya, Alaiye yörelerine konup, Aydın vilâyetinde de konulduğunda bu durumu bilip öğrenmeleri için şu iki-üç satırı taş üzerine aksettiler.[14]

İzmir'in fethi

Ege sahillerinin orta kesiminde bulunan İzmir, her türlü deniz ve kara ticareti için uygun stratejik konumu nedeniyle, tarih boyunca çeşitli uluslar arasındaki hâkimiyet mücadelelerinin odağı olmuş bir şehirdi. Büyük Selçuklular döneminde Anadolu fatihi Süleyman b. Kutulmuş tarafından

---

10 Yezdî, *Zafernâme*, s. 400.
11 Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 408.
12 Firuz Paşa'n n idamı konusunda Timurlu tarihçiler arasında çelişkiler vardır. Yezdî "Hoca Firuz burada (Altıntaş) ele geçirilerek öldürüldü (*Zafernâme*, s. 398) derken Mirhond "Altıntaş'ta konakladığ sırada (Timur'un) gazabı alevlendi ve Hoca Firuz'un öldürülmesi için ferman çıktı" demektedir. (*Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 403)
13 Yezdî, *Zafernâme*, s. 398; Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 404.
14 Aka, *Timur'un Tire'ye gelişi ile ilgili bir Kitabe*, Türk Kültüründe Tire, s. 21. Bu Farsça kitabenin bir sureti Topkapı Sarayı Revan kütüphanesinde (no. 1202) bulunmaktadır. Ayrıca tıpk basım olarak Esad Efendi kütüphanesindeki bir mecmuada (no. 3411) mevcuttur.

Bizans'ın elinden alınan şehir, daha sonra Çaka Bey'in idaresine geçmişti. Birinci Haçlı Seferi sırasında, Selçuklu Türklerinin Ege sahillerinden çekilmeleri üzerine, yeniden Bizans'ın kontrolüne geçen şehir, 1320 yılında Aydınoğulları tarafından geri alınmıştı. Meşhur Arap Seyyahı İbn Battûta, 1330 yılında bölgeye yaptığı ziyarette, şehrin hâkiminin Aydınoğlu Sultan Muhammed'in oğlu Ömer Bey (Umur Bey) olduğunu kaydetmektedir.[15]

Ancak şehir, Latinler için bir çekim merkezi olma özelliğini kaybetmemişti. 1344 yılında Papa IV. Clement'in öncülüğünde ve Rodos Şövalyelerinin katılımıyla, Ceneviz, Venedik ve Kıbrıs gemilerinden oluşturulan bir Latin donanması ani bir baskınla Aydınoğulları tersanesini ve filosunu yok etti. Böylece San Pietro adı verilen aşağıdaki kale Hristiyan güçlerin eline geçmiş oldu.[16] Umur Bey kaleyi geri almak istediyse de başarılı olamadı ve mücadele sırasında hayatını kaybetti. Böylece İzmir'de Rodos Şövalyelerinin hâkimiyet dönemi başlamış oluyordu. Bu dönemde İzmir, Askeri açıdan olduğu kadar ticari açıdan da çok önemli bir merkez haline gelecektir. Özellikle İtalyan Cumhuriyetleri, Yunan Adaları ve Kıbrıs arasındaki ticaret bu şehir aracılığıyla gerçekleşmekteydi.[17] Yaklaşık yarım yüzyıl sonra, Sultan Bayezid döneminde, Osmanlılar, Aydınoğulları Beyliği'ni tasfiye ettikleri dönemde yukarı kaleyi ele geçirecekler, fakat bütün çabalarına rağmen Rodos Şövalyelerinin elindeki aşağı kaleyi zapt edemeyeceklerdi. Timurlu tarihçi Yezdî, Murad Hüdavendigâr'ın birkaç defa kale üzerine sefer yaptığını, Sultan Bayezid'in ise kaleyi yedi sene kuşatmasına rağmen başarılı olamadığını söylemektedir.[18]

Timur, Tire bölgesinde bulunduğu sıralarda "Frenk kâfirlerinin elindeki üç tarafı denizle çevrili ve kara bağlantısı boyunca bir hendek kazılmış bu müstahkem kale" konusunda bilgilendirilmişti. Bu kâfirlerin hiç kimseye cizye ödemedikleri, çevrelerindeki Müslümanlara zarar verdikleri ve kimse tarafından ele geçirilemediği için bu şehrin "Frenk kâfirlerinin şeref ve namuslarının sembolü" haline geldiği Timur'a anlatılınca, Timurlu tarihçilerin tanımlamalarıyla "dini gayreti galeyana gelmiş" ve bu kâfirlerin defedilmesini dini bir vazife olarak görmüştü. Şehrin "manastırlarının mamur ve hazinelerinin dolu" olduğunun söylenmesi de Timur'un İzmir'i fethetme konusundaki azmini artırmış olmalıydı. Bunun üzerine Timur, zapt etmeyi plânladığı bütün Hristiyan şehirler için yaptığı uygulamayı yeniden gündeme getirdi. Şehir yönetimine haber göndererek Müslümanlığı kabul etmelerini, bu durumda kendilerinin can ve mal güvenliğinin sağlanacağını, İslamiyet'i kabul etmemeleri halinde ise cizye ve haraç ödemeye razı olmaları bildirildi. Şehir hâkimi Guillaume de Mine'nin[19] bu teklifleri reddetmesi üzerine Timur, ordunun ağırlıklarını Tire'de bırakarak Aralık ayının ilk günlerinde İzmir önlerine geldi. Bu arada Manisa'da bulunan Muhammed Sultan ve ordusu da bölgeye çağrılmıştı.

15 İbn Battûta, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, c. I, s. 425-426.
16 Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, s. 111.
17 de Mas-Latrie, *Des relations politiqu et commerciales de l'Asie Mineure avec l'île de Chypre...*, s. 134.
18 Yezdî, *Zafernâme*, s. 402.
19 Şâmî'de "Mahnos", Yezdî'de "Mahnus" olarak geçiyor.

Timur, yaptığı kısa bir değerlendirme sonucunda kalenin limanına deniz yoluyla girişi engelleyemediği sürece bu şehri zapt edemeyeceğini anlamıştı.[20] Elinde hiç savaş gemisi olmadığı için limana denizden girişi engellemesi mümkün değildi. Bunun üzerine Timur, iki aşamalı dâhiyane bir plân uyguladı. Önce limanın ağzına doğru denizin doldurulmasını emretti. Böylece açık denizden gelen destek gemilerinin limana girmeleri önlenecekti.[21] Daha sonra, bu doldurulan kısım üzerine, tepesine mancınıklar yerleştirilerek kale içerisine alev toplarının atılabileceği yükseklikte bir mendirek inşa ettirdi. Kaleden atılacak Rum ateşi ile yanmaması için mendireğin üzeri devamlı ıslatılan hayvan postlarıyla kaplanmıştı.[22] Bu şekilde kale surlarına yaklaşan Timurlu ordusu, burçların altına tüneller kazarak surların göçmesini sağladı.[23] 15 gün devam eden kuşatma sonrasında Rodos Şövalyeleri, sahilde bekleyen gemilere binerek kaçmak zorunda kaldılar. Şehir zapt edilmiş, kaçamayan askerler ve halk kılıçtan geçirilmişti. Timurlu tarihçi Yezdî, öldürülen kâfirlerin kafalarından kuleler yapıldığını, kaleye yardım için gelip denizde bekleyen Frenk gemilerine kesik başların mancınıklarla atıldığını, bunları gören kâfirlerin korku içerisinde kaçtıklarını yazmaktadır.[24]

İzmir'in hiçbir deniz aracı kullanılmadan bu kadar kısa bir süre içerisinde fethedilmiş olması, başta Bizans olmak üzere Hristiyan dünyasında büyük bir korku ve paniğe yol açmıştı. Timur'un daha sonraki hedefinin Konstantinopolis olduğu şeklinde söylentiler yayılmaya başlamıştı. Çevredeki Hristiyan yönetimlerden Sakız Adası ve Foça kalesi idarecileri cizye ve haraç göndererek tabiiyetlerini bildirdiler. Bu arada Timur, "Müslüman İzmir" olarak tanınan yukarı kaleye gitmiş, Timurlu tarihçi Yezdî'nin ifadesiyle, halkı silahlandırarak çevredeki Hristiyan yönetimler üzerine gaza yapmalarını istemişti.[25] Timur, İzmir şehrinin yönetimini, şehrin eski hâkimlerine, yani, Aydınoğullarına iade etti.

Eski Anadolu kervan yolunun ihyası

İzmir'in fethi Timur açısından çok amaçlı bir uygulamaydı. Öncelikle Osmanlıların yıllarca uğraşmalarına karşın ele geçiremedikleri bir kale-

20 Nitekim Timur'dan 11 yıl sonra, Osmanlı sultanı Mehmed Çelebi, Aydınoğlu Cüneyd Bey yönetimindeki İzmir'i yeniden Osmanlı hâkimiyeti altına almak için sefer yapacak ve ancak karadan Osmanlı kuvvetlerinin, denizden Rodos Şövalyeleri, Midilli ve Sakız Hristiyan yönetimleri ile Menteşe Beyliği donanmalarının kuşatmasıyla başarılı olabilecektir. (Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 351)

21 Doukas, liman girişinin kayalarla doldurulması başlayınca kaledeki Rodos Şövalyelerinin limandaki kürekli savaş gemilerini hemen açık denize çıkardıklarını, böylece kaçış yolunu sağlama aldıklarını aktarmaktadır. (*Historia*, s. 63)

22 Salman, *Timur ve Anadolu: Timur'un İzmir ve yakın çevresini fethi*, s. 299-305 Natanzi, deniz içerisine doğru inşa edilen kulelerin yüzer iskeleler üzerine oturtulduğunu söylemektedir. (*Müntahab'üt Tevârih*, s. 176)

23 Bizanslı Tarihçi Chalkokondyles, Timur'un ordusunda kuşatma araçları olduğunu ileri sürmektedir. Yazara göre her biri 200 kişiyi taşıyabilen bu araçlarla kaleyi çevreleyen hendek geçilmekte ve daha sonra askerler taşıdıkları merdivenlerle kale surlarına tırmanmaktaydılar. (*Historiarum Demonstrationes*, s. 327-329). Chalkokondyles'in Timurlu ordusunda yüzebilen kuşatma araçları varlığı yönündeki iddiası başka hiçbir yazar tarafından doğrulanmamaktadır.

24 Yezdî, *Zafernâme*, s. 404.

25 Yezdî, *Zafernâme*, s. 405.

yi fethetmiş olmak Timur'un gücünü ve askeri dehasını bütün dünyanın gözleri önüne sermek anlamına geliyordu. Nitekim Timurlu tarihçi Yezdî, "O bölgedeki ahali bu haberi duyunca şaşkına döndü ve özellikle Yıldırım Bayezid hayran oldu. Herkes anladı ki, bu fetih Sâhibkıran'a başka bir yerden gelmektedir" şeklindeki ifadesiyle, bu zaferin Tanrı katından gelişine gönderme yapmaktadır. İkinci ve daha önemli nokta ise Hristiyan kontrolündeki bu kalenin fethinin Timur'un Anadolu seferine bir "gaza" kimliği vermiş olması ve Osmanlılarla yaptığı savaşa dolaylı bir meşruiyet kazandırmasıdır. Böylece Timur, Ankara Savaşı öncesinde Bayezid'e gönderdiği mektuplarından birisinde söylediği "eğer istedikleri kabul edilirse Bayezid'in Hristiyan dünyasına karşı yaptığı gazalara destek sağlayacağı" şeklindeki ifadelerini de doğrulamış olmaktaydı. Nitekim, Paul Wittek, Timur'un İzmir'i fethettikten sonra Anadolu'dan çekilmesini "Timur'un davranışı İslam kamuoyuna, Anadolu'ya müdahalesinin yalnızca Osmanlılara asli görevlerini, yani, artık vazgeçmeye başladıkları gaza ülküsünü hatırlatmayı amaçlayan bir gösteri olarak yorumlanmalıdır" şeklindeki sözlerle açıklamaktadır.[26] Buna karşın tarihçi Halil İnalcık, Timur'un İzmir'i almasının sembolik bir olay olduğunu belirtmekte, bu fetihle birlikte İslam dünyasına, Hristiyan halklara karşı Müslümanları himaye edecek tek Müslüman hükümdar olduğunu göstermek istediğini söylemektedir.[27] Bazı tarihçiler de İzmir'in ciddi bir zenginlik birikimine sahip olduğunu, Timur'un fetih nedenlerinden birisinin de bu zenginlik olduğunu kaydetmektedirler.

Bütün bu yorumlarda kısmi bir doğruluk payı olmakla birlikte, tarihçilerdeki Timur'un Anadolu harekâtını "herhangi bir stratejiye dayanmayan ve anlık kararlarla yürütülen bir yağmacılık seferi" olarak görme alışkanlığı, bütüncül bir değerlendirme yapılmasına engel olmaktadır. Öncelikle Timur'un büyük can ve zaman kaybına neden olabilecek kalelerin etrafından dolaşarak seferine devam edecek kadar pragmatik bir lider olduğunu hatırlamak lâzımdır.[28] Buna karşın, kendisi için önemli gerekçeler olduğunda, askerlerini sepetlerle yarlardan aşağı indirerek veya yüksek dağlara ip köprüler kurarak düşmanı mağlup edecek kararlılıkta davrandığı da bilinmektedir.[29] Denizle bağlantısı ve müstahkemliği nedeniyle Osmanlılar tarafından yıllarca alınamayan İzmir kalesini bir kara ordusuyla zapt etmeye çalışmak büyük oranda başarısızlık riskini de beraber getirmekteydi. Dolayısıyla Timur'un sadece İslam dünyasındaki saygınlığını yükseltmek veya kaledeki zenginlikleri yağmalamak için böylesine büyük bir riski göze aldığını düşünmek çok da mantıklı değildir. Çünkü başarısızlık çok daha büyük bir saygınlık kaybı anlamına gelecekti.

Kanaatimizce Timur'un İzmir'i fetih amacını tam olarak ortaya koyabilmek için bu olayı, bugüne dek hiçbir yerli veya yabancı tarihçi tarafın-

26 Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, s. 67.
27 İnalcık, *Makaleler II*, s. 22.
28 Örneğin Avnik kalesi
29 Kâfiristan bölgesindeki ve Gürcistan'daki seferleri

dan gündeme getirilmeyen farklı bir bakış açısıyla görmek ve dönüş yolundaki Uluborlu, Eğridir gibi kalelerin zaptıyla birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Yapılacak kapsamlı bir değerlendirme, Timur'un, bütün büyük risklerine rağmen, İzmir'i ele geçirme kararlılığı altında yatan asıl nedenin "İlhanlı dönemi Tebriz-Batı Anadolu kervan yolunu yeniden ihya etmek" olduğunu ortaya koyacaktır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin İlhanlıların kontrolüne geçtiği 14. Yüzyıl'ın ortalarından itibaren Büyük Moğol İmparatorluğu'nun parçalarını birbirine bağlayan ve Çin'den başlayıp Ege sahillerine kadar uzanan bir ticaret yolu oluşturulmuştu. Kubilay Hanlığı'nın batı ucundan başlayan bu yol, Çağatay Hanlığı'na ait Doğu Türkistan ve Mâverâünnehr'den geçtikten sonra İlhanlıların kontrolü altındaki Kuzey İran ve Anadolu eksenini izleyerek Ege sahillerine ulaşmaktaydı.[30] Bu dönemde Çin'den veya Orta Asya'dan İlhanlı coğrafyasına gelen ipek, baharat benzeri Asya kaynaklı mallar, Tebriz-Konya-Denizli üzerinden geçen kervan yoluyla Ayasulug (Selçuk) ve Balat (Milet) gibi Batı Anadolu ihraç merkezlerine ulaştırılmaktaydı. Bu tarihi kervan yolu üzerinde gerçekleşen ticaretin başarısı, yukarıda sıraladığımız bölgeler boyunca güvenliğinin sağlanmasına bağlıydı. Sultan Yıldırım Bayezid, 1390'lı yıllarda, kervan yolunun Batı Anadolu'daki merkezlerini kontrol altına almış ve İran-Anadolu ticaret yollarının büyük ölçüde Bursa'ya yönlendirilmesini sağlamıştı. Bu uygulamasıyla Bayezid, batılıların "Moğol Ticaret Yolu" olarak adlandırdıkları eski kervan yolunu ikinci plâna düşürmüş, bir anlamda işlevsiz hale getirmişti.

Timur'un Ankara Savaşı'ndan sonraki 9 ay boyunca devam eden Anadolu harekâtı esnasında bizzat kendisinin kuşatarak zapt ettiği üç kale vardır. Bunların ilki İzmir, diğerleri ise Uluborlu ve Eğridir kaleleridir. Konuyla ilgilenen Türk tarihçileri son iki kalenin Timur tarafından zapt edilmesini, Osmanlı hazinesine ciddi kaynak sağlamaları veya Osmanlı kale komutanlarının Timur'a baş eğmemeleri gibi gerekçelerle izah etmeye çalışmışlarsa da, bu açıklamalar tatmin edici olmaktan çok uzaktır.[31] Uluborlu kalesi zapt edildikten sonra bütün kale duvarları yıkılarak şehir yerle bir edilmiş, erkekler kılıçtan geçirilirken kadınlar ve çocuklar esir alınmıştır. Tarihçiler bu acımasız uygulamayı, Yezdî'nin, "kuşatma sırasında Emîr Celâl el-İslam yaralanarak öldü" sözlerinden yola çıkarak, bir intikam operasyonu şeklinde açıklamak istemişlerdir. Fakat Timur'un geçmişte kendisine çok daha fazla zayiata neden olan kalelerde bile böylesi bir uygulamayı yapmadığı düşünülürse, bu açıklamanın yeterli olmayacağı kolayca anlaşılacaktır.

---

30 Bu "Eski kervan yolu'nun güzergâhı ve işlevi konusunda geniş bilgi için bkz. İnalcık ve Qua tet, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Vol I, 1300-1600, s. 223-224. İlhanlı hükümdarı Geyhatu'nun 1290-91 yıllarında gerçekleşti diği Anadolu sefe i, Konya'dan başlayarak Denizli ve Selçuk bölgele ine kadar bu kervan yolu üze indeki şehi lere yoğunlaşmıştı. (*Tarih-i Âl-i Selçuk*, s. 61-63). Ayrıca bkz. Rossabi, *The decline of the Central Asian Trade*, s. 358-359.

31 Bu konuyla ilgili bkz. Salman, *Timur'un Eğridir ve Uluborlu'yu zaptı*, s. 85-95.

Aslında Timur'un Uluborlu kalesini yıkıp halkını katl ve esir etmekteki temel amacının bu şehri bir yerleşim yeri olmaktan çıkarmak olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise o dönemde müstahkemliği ile meşhur Uluborlu'nun Konya'yı Denizli'ye bağlayan kervan yolu üzerindeki stratejik konumudur. Benzer bir durum Eğridir kalesi için de geçerlidir. Ana kervan yolundan yaklaşık 40 km. kadar güneyde ve Eğridir Gölü'nün güney ucunda yer alan şehir, müstahkem bir kaleye sahipti. Timur'un Uluborlu'dan sonra ana yoldan saparak Eğridir'e kadar gitmesinin nedeni ise Keçiborlu civarında ikiye ayrılan kervan yolunun güney kolunun Eğridir'den geçerek kuzeye yönelmesi ve Yalvaç'ın ilerisinde kuzey kolla birleşerek Akşehir'e doğru devam etmesidir. Timur Eğridir'i zapt ettikten sonra kale yöneticisi Şahsi Paşa'yı maiyetiyle birlikte sürgün etmiştir. Timur, Osmanlı'ya bağlı bu iki müstahkem kaleyi, bu bölgeleri devredeceği Karamanoğlu'nun kendi başına zapt edemeyeceğini çok iyi bilmekteydi. Sonuç olarak Timur, İzmir'i Hristiyanların elinden almak suretiyle, söz konusu eski kervan yolunu Ege bölgesinin bu en işlek limanına açılmasını sağlamış, Eğridir ve Uluborlu kalelerinin zaptıyla da kervan yolundan geçişi engelleyebilecek stratejik noktaları ortadan kaldırmış oluyordu.[32]

Bu noktada "Timur kervan yollarını bu kadar önemsiyor muydu?" şeklinde bir soru akla gelebilir. Bu sorunun cevabı Çağatay liderinin 1395 yılında Altın Ordu hanı Toktamış üzerine yaptığı seferde uyguladığı stratejide yatmaktadır. Timur, Toktamış'ı Terek'te yenip Rusya içlerine kadar takip ettikten sonra güneye dönmüş ve Azak şehrini zapt ederek tahrip etmişti. Daha sonra Deşt-i Kıpçak seferinin ikinci safhasını başlatmış, zorlu kış şartlarına rağmen, kuzeye doğru çıkarak, Hacı Tarhan'ı (Astrahan) ele geçirmişti. Aynı dönemde Şehzâde Pirmuhammed yönetimindeki bir ordu Altın Ordu'nun başkenti Saray'ı zapt etmekteydi. Daha sonra bu şehirler, Azak ve Urgenç şehirlerinin kaderini paylaşacak, yaşayan halkın dışarı çıkarılmasını takiben her ikisi de yıkılıp yakılarak yerle bir edilecekti.[33] Tamamen yıkılan bu şehirlerin ortak özelliği, Mâverâünnehr'den Karadeniz'e ve Slav coğrafyasına giden tarihi kuzey kervan yolunun kavşak noktalarına yerleşmiş olmalarıydı. Söz konusu kervan yolu, Orta Asya'daki Urgenç şehrinden başlıyor, Hazar'ın kuzeyinden Astrahan'a ulaşıyordu. Burada ikiye ayrılan yolun kuzey kolu Saray şehri üzerinden Slav coğrafyasının içlerine, batı kolu ise Azak şehri üzerinden Karadeniz'e açılmaktaydı. Bütün bu şehirleri tahrip etmekle Timur, kuzey kervan yolunu neredeyse tamamen işlevsiz hale getirmiş, Uzak Doğu ile Avrupa arasındaki ticaretin Orta Asya ve İran üzerinden Anadolu'ya ulaşan güney yolundan yapılmasını zorunlu hale getirmişti. Söz konusu güney yolu Moğolistan'dan Anadolu'ya kadar Timur İmparatorluğu sınırları içerisindeydi. Anadolu seferi sırasında Timur, İzmir'i fethetmek ve İlhanlı döne-

32 İnalcık ve Quartet, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Vol I, 1300-1600, s. 223-224.
33 Yezdî, *Zafernâme*, s. 261-262.

minde kullanılan eski kervan yolunu açmak suretiyle, daha önce Anadolu sınırlarına kadar olan bölümüne hâkim olduğu tarihi ipek yolunu Ege denizine kadar ulaştırmış olmaktaydı. Anadolu beyliklerini ihya edip yol üzerinde kendisine bağımlı siyasal birimler oluşturmak ve Uluborlu, Eğridir gibi Osmanlı kontrol noktalarını ortadan kaldırmak suretiyle de söz konusu yolun güvenliğini sağlamış oluyordu.

Kuşkusuz Osmanoğlu'nun kendisini toparlayamaması, Timur İmparatorluğu'nun ve Timur tarafından bu yol üzerinde oluşturulan siyasal birimlerin varlıklarını sürdürmeleri durumunda Çağatay hükümdarının Osmanlı toprakları dışında, kendi hâkimiyet bölgelerinden geçen ipek yolu stratejisi işlerlik kazanabilecekti. Fakat Osmanoğlu'nun kendisini toparlaması uzun sürmeyecek, daha Fetret Devri devam ederken, 1407 yılında, Mehmed Çelebi'nin kuvvetleri Kadı Burhaneddin'in Damadı Mezid Bey'i tasfiye ederek Sivas'ı ele geçireceklerdir.[34] Bunu 1410'ların ortalarında Aydınoğulları Beyliği ve İzmir'in, daha sonra da Timur tarafından Karamanoğullarına bırakılan Beypazarı, Sivrihisar, Akşehir, Yalvaç ve Beyşehir gibi bölgelerin yeniden Osmanlı topraklarına katılması izleyecektir.[35] Bütün bu gelişmeler Moğolistan'dan İzmir'e kadar Timurlu hâkimiyetinde olan ticaret yolu projesinin iflası anlamına gelmektedir.

Yıldırım Bayezid'in ölümü

İzmir kalesinin düşmesiyle birlikte Hristiyan dünyasında Timur'un Avrupa'ya geçebileceği, hatta İstanbul üzerine de sefer yapabileceği konusu tartışılmaya başlanmıştı. Timurlu tarihçi Yezdî'nin anlatışına göre Çağatay sultanı, bölgede bir süre kalıp Sultan Bayezid'in oğullarından ve Bizans'tan gelen elçilerle görüşmeler yaptı.[36] Bizanslı elçilerin gelip Timur tarafından tayin edilen yıllık haracı sunmaları ile Bizans, Timurlu Devleti'nin haraçgüzârı olmuş durumdaydı. Benzer şekilde Süleyman Çelebi'nin elçileri de gerekli haracı ödemişler ve Osmanlı şehzâdesinin Rumeli'de hükümranlığını onaylayan al tamgalı yarlıkla Edirne'ye geri dönmüşlerdi. Bu gelişmeler Timur'un Bizans'a veya Rumeli'ye yönelik bir Askeri harekât yapması gereğini de ortadan kaldırmış oluyordu. Dolayısıyla ordu güneye yöneldi. Timurlu ordusu Ayasulug'da (Selçuk/Efes) konakladığı sırada Sakız Adası hâkimi Sete[37] de elçi göndererek haraç ve cizye ödemeyi kabul ettiğini bildirdi.

Bu gelişmelerden sonra Emîr Timur yönünü Denizli'ye çevirdi. Timurlu ordusu yolda, Sultanhisar bölgesinde iken, Germiyanoğlu Yakub Bey, Timur'u ziyarete gelecek ve Kütahya, Karahisar ve Denizli şehirlerinden oluşan eski Germiyan bölgesi kendisine geri verilecekti.[38] Ordu

34 Darkot, *Sivas Maddesi*, İ.A., c. 10, s. 573.
35 Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 350-352.
36 Bu konular *Savaş Sonrası Diplomasi* bölümünde ayrıntılı olarak aktarılmıştır.
37 Yezdî'de Subah
38 Yezdî, Karahisar (Afyon) yerine yanlışlıkla Kırşehir yazmıştır (*Zafernâme*, s. 406)

Sultanhisar'a geldiğinde Timur, Emîrzâde Muhammed'e, ordusuyla birlikte Ankara tarafına gitmesi, daha sonra da Kayseri de kendisiyle buluşması emrini verdi.[39] Bu düzenleme Timur'un artık kesinlikle Anadolu'dan ayrılmaya karar verdiğini göstermekteydi. Timur, yukarıda bahsedildiği gibi, kervan yolu üzerindeki Uluborlu kalesini zapt ettikten sonra ordunun ana bölümünün Akşehir'e gitmesi emrini verdi. Bu arada hastalanan Yıldırım Bayezid'in de ordu ve ağırlıklarla birlikte Akşehir'e gönderilmesine karar vermişti.[40] Timurlu ordusu Eğridir kalesini zapt edip Akşehir'e doğru yola çıktığı dönemde, Karamanoğlu Mehmed Bey, Timur tarafından beyliğinin yeniden ihyâ edilmesinin karşılığı olarak, büyük miktarda mal-ü emân ve peşkeşle birlikte Timurlu karargâhına ulaştı. Timur bu görüşmede son olarak zapt ettiği ve geçmişte Hamidoğullarına ait olan Uluborlu ve Eğridir kaleleriyle birlikte eskiden Osmanlı'ya ait olan Kırşehir ve Kayseri gibi şehirleri de Karamanoğlu Beyliği'ne dâhil etti. Böylece Timur, doğuda Kayseri'den batıda Uluborlu'ya, kuzeyde Haymana Ovası'ndan güneyde Akdeniz sahillerine kadar uzanan büyük bir Karamanoğulları Beyliği yaratmış oluyordu.

Timur, Akşehir yolundayken iki kötü haber aldı. Bunlardan birincisi daha önce ordu ile birlikte Akşehir'e gönderilen Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid'in ölüm haberiydi. Bayezid, Timurlu ordusu Eğridir kalesi önlerindeyken, 9 Mart günü, solunum yetmezliği nedeniyle Akşehir'de vefat etmişti.[41] Timur'un aldığı diğer kötü haber ise torunu ve veliahttı Muhammed Sultan ile ilgiliydi. Kayseri'de buluşmak üzere Ankara tarafına gönderdiği Şehzâde Muhammed, yolda hastalanmıştı ve durumu giderek ağırlaşmaktaydı. Timur Akşehir'e ulaştığı ve merhum Yıldırım Bayezid ile ilgili düzenlemeleri yaptığı sırada şehzâdenin durumunun iyice kötüleştiği haberi geldi. Bunun üzerine Timur, şehzâdenin konakladığı bölgeye gitti ve hasta torununu alarak Akşehir'e dönmek üzere yola çıktı. Timurlu tarihçi Yezdî'nin ifadesiyle Muhammed Sultan, Karahisar'dan üç menzil mesafede konaklandığı sırada hayatını kaybetmişti.[42] Torununun na'şını Sultaniye'ye gönderen Timur yeniden Akşehir'e, ordusunun başına dönecektir.

Kara Tatarların Türkistan'a sevki

Torunu ve veliahttı Muhammed Sultan'ın beklenmeyen ölümü Timur için çok ağır bir darbe olmuştu. Timurlu tarihçilerde bu olaydan sonra Timur'un artık Anadolu'da daha fazla kalmak istemediği yönünde bazı ifadeler mevcuttur. Fakat Timur Anadolu'yu terk etmeden önce, neredeyse bütün seferleri sonrasında uyguladığı Orta Asya'ya nüfus transferi iş-

39 Şâmî, *Zafernâme*, s. 320.
40 Yezdî, *Zafernâme*, s. 406.
41 Bu konuda geniş bilgi için bkz. *Günümüz Türk tarihçiliğinde Timur üzerine yaratılan efsaneler ve gerçekler* bölümü.
42 Yezdî, *Zafernâme*, s. 408. Burada bahsedilen Karahisar, o dönemde bu isimle anılan Afyonkarahisar olmalıdır

leminin bir benzerini Anadolu'da da gerçekleştirecekti. Bu kez Timur'un hedefindeki topluluklar Kara Tatarlar ve Turgutlu aşireti idi.

Osmanlı ve Timurlu tarihleri büyük ölçüde Kara Tatarların göçürülmesi konusuna yoğunlaştıkları için Karaman Beyliği sınırlarında yaşayan Turgutlu Türklerinin Timur tarafından Orta Asya'ya nakli olayı çok az işlenmiş bir konudur. Timur, Anadolu harekâtı esnasında yüksek dağ tepelerine kaçarak saklanan Turgutlu Türklerini takip ettirmiş, Hızır ve İbrahim isimli liderlerini öldürtüp esir edilen aşiret mensuplarını topluca Orta Asya'ya sevk ettirmişti.[43] Tarihçi Hammer, "Fatih Sultan Mehmed, Karaman seferi sırasında Mahmud Paşa'yı Timur'dan sonra Karaman taraflarına yerleşen Turgutlu aşireti kalıntılarını temizlemekle görevlendirdi" demektedir. Sadrazam Mahmud Paşa, bütün Torosları tarayarak, onları, saklandıkları Bulgar Dağı vadilerinde bulmuş ve hepsini zincire vurup padişaha göndermiştir. Bu aşiret üyelerinin tamamı Fatih'in emriyle öldürüleceklerdir.[44]

Bu noktada Timur'un Anadolu'daki Kara Tatarları ve Turgutlu aşiretini niçin Orta Asya'ya götürmek istediği sorusu gündeme gelmektedir. Tarihi veriler, Emîr Timur'un, işgal ettiği bölgelerden sadece âlimleri, sanatçıları, zanaatkârları değil, sıradan halk kitlelerini de Mâverâünnehr'e naklettiğini göstermektedir.[45] Bu uygulamanın esas nedeni, yıllarca süren büyük çaplı seferler ve imparatorluğun merkez bölgelerinde sürdürülen yoğun imar ve tarım uygulamaları için Orta Asya'da yeterli insan kaynağının bulunmayışıydı. Başta Hindistan olmak üzere Fars coğrafyasından, Kafkasya ve Orta Doğu'dan nakledilen toplulukların yetişkin erkekleri Timurlu ordusunda istihdam ediliyor, kalan kısımlar ise Timurlu İmparatorluğu'nun merkez bölgelerinde iş gücü olarak kullanılıyordu.

Timurlu tarihçi Yezdî, Timur'un Kara Tatarları, o dönemde Cete olarak tanımlanan Sir Derya ötesi bölgelere yerleştirmek amacında olduğunu belirtmektedir.[46] Her ne kadar Şâmî, Kara Tatarların Timur'la görüşerek ikna edilmelerinden sonra Anadolu'dan göçürüldüklerini söylemekteyse de, uygulamanın şekli bunun zorla yaptırılan bir göç olduğunu göstermektedir. Daha Kara Tatar liderleriyle görüşmeden önce Timurlu ordusunun sağ kanat beyleri Tokat ve Amasya'ya, sol kanat beyleri ise Kayseri ve Sivas'a doğru sevk edilmiş, böylece Kara Tatarların yaşadığı bölgeler kıskaç içerisine alındıktan sonra göç kararı onlara tebliğ edilmiştir. Bu durumda Kara Tatarların Timur'un teklifini kabul etmekten başka çareleri kalmamıştı. Zaten Şâmî'nin "(Timur) düşmanın yollarını kesmelerini emretti" ve "Düşmanlar kendi büyüklerinden Teberrük ve Mürüvvet adında iki kişiyi gönderdiler" şeklindeki sözleri, Kara Tatarların, Timurlular

43 İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, c. II, s. 196.
44 Hammer, *Fatih Sultan Mehmed*, s. 130.
45 İs anyol elçisi Clavijo, Timur'un, Amu Derya ötesi yani Mâverâünnehr'de nüfusu artırmak için fethettiği bütün böl elerden insan topluluklarını göç ettirdiğini ve bunların Amu Derya'nın güneyine geçmelerine izin vermediğini belirtmektedir. (*Embassy to Tamerlane*, s. 107)
46 Yezdî, *Zafernâme*, s. 410.

tarafından düşman olarak görüldüklerini anlatmaktadır.[47] Daha sonra Timur'un "Onları gruplara ayırıp her bir grubu bir beyin nezaretine verin. O beyler onlarla birlikte hareket etsin... Kaçıp gitmemeleri için gözlerini üzerlerinden ayırmasınlar"[48] şeklindeki fermanı da Kara Tatarların söz konusu uygulamaya karşı direniş içerisinde olduklarını göstermektedir.

Anadolu'dan göçürülen Kara Tatarların sayıları konusunda çok farklı rakamlar verilmektedir. Akkoyunlu tarihçi Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de, Kadı Burhaneddin'i öldüren Karayülük Osman Bey'in üzerine Kara Tatarların gelişini anlatırken, onları, "40 bin hane sahibi" olarak tanımlamaktadır.[49] Timurlu tarihçilerden Şâmî bine yakın haneden bahsederken, Yezdî, otuz-kırk bin haneden söz etmektedir. Buna karşın Osmanlı tarihçileri arasında 30- 35 bin nüfus üzerinde bir uzlaşma var gibidir.[50] Anadolu'dan götürülen Turgutlu aşireti üyelerinin sayısı ise bilinmemektedir.

Ne yazık ki Kara Tatarların geleceği hiç de parlak olmayacaktı. Timurlu tarihçi Şâmî'nin verdiği bilgiye göre Kara Tatarlar, Damgan[51] yakınlarında isyan ettiler ve kendilerini Semerkand'a götürmekle görevlendirilmiş olan Hoca Tangrıbermiş'i yaralayarak kaçtılar. Gürani darugası tarafından bulunan Tangrıbermiş, Damgan şehrine götürülerek tedavi altına alındı. Bu olayın duyulması üzerine bölgede yaşayan Güraniler de isyana kalkıştılar.[52] Fakat onlardan sorumlu olan Timurlu beyler isyanı bastırarak Güranilerin çoğunu öldürdüler. Bu arada Timurlu komutanlardan Bayan Kavçın, Mazendaran ormanlarına kaçan Kara Tatarlara ulaşmış, yapılan savaşta Tatarların bir kısmı öldürülmüş ve sağ kalan 12 bin kişi ise esir edilmişti. Bu esirler Semerkand'a dönmekte olan Timur'un ordusuna katılmak üzere götürüldü.[53] Söz konusu Kara Tatarlar önce Semerkand'a götürülecek ve daha sonra Timur tarafından Moğulistan'ı tefviz etmek istediği torunu Uluğ Beg için kurulan 20.000 kişilik ordunun çekirdeğini oluşturacaklardır.[54] Bu ordu daha sonra Çin seferine hazırlanan 200.000 kişilik Timurlu ordusuna katılacaktı.[55]

---

47 Şâmî, *Zafernâme*, s. 329.
48 Yezdî, *Zafernâme*, s. 411.
49 Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 42.
50 Damgan'daki isyan sonrasında sağ kalan 12.000 Kara Tatar'dan söz edildiğine göre söz konusu rakamın doğru olduğu düşünülebilir.
51 Günümüzde Tahran ile Meşhed arasında, İran'ın Semgan Vilayeti dâhilinde bir şehir
52 Söz konusu dönemde Kuzey Irak'ta Halepçe'nin Güne inde ve Hazar'ın güneyinde, Kazvin ile Tahran arasında Güran isimli şehirler mevcuttu. İsyana kalkışan Güranilerin hangi bölgeden getirildiği açık değildir. Fakat bu olaydan bir yıl kadar sonra bölgeden geçen İspanyol elçisi Clavijo, Damgan şehrinin dışarısında insan kafataslarının yığılmasıyla oluşturulmuş dört kule gördüğünü, bunların Timur'un daha önceki Irak seferi sırasında esir edilerek bölgeye nakledilen Akkoyunlulara ait olduğunu yazmaktadır. Clavijo'ya göre söz konusu Akkoyunlular isyan ederek ülkelerine dönmek istemişlerse de başarılı olamamışlar, isyanın bastırılmasından sonra hepsi öldürülmüş lerdir. (Clavio, *Embassy to Tamerlane*, s. 92-93). Bu anlatı Şâmî'nin "isyan eden Güranilerin çoğu öldürüldü" şeklindeki nakliyle örtüşmektedir. Bu durumda isyan sırasında öldür en ve kafatas larından kule yapılan Güraniler Kuzey Irak'taki Guran şehrinden nakledilen oyunlu esirler olmalıdır.
53 Yezdî, *Zafernâme*, s. 430.
54 Tacü's-Selmanî, *Tarihnâme*, s. 14.
55 Yezdî, *Zafernâme*, s. 442.

Anadolu'dan götürülen Kara Tatarların akıbeti konusu, Şahruh dönemi Timurlu tarihçisi Tacü's-Selmanî tarafından ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Timur'un ölümünden sonraki kargaşa döneminde iktidara el koyan Emîrzâde Halil, tahta veliaht tayin edilen Emîrzâde Pirmuhammed'in üzerine yürüdüğü zaman Semerkand'da Emîr Argunşah komutasında kalabalık bir ordu bırakmıştı. Kara Tatarlar bu ordu içerisindeydiler. Emîrzade Halil'in Semerkand'dan ayrılışından birkaç gün sonra, Kara Tatarlar bütün ağırlıklarıyla birlikte Harezm'e kaçmışlardır. Tacü's-Selmanî'ye göre Kara Tatarlar, arkalarından gelen Argunşah komutasındaki kuvvetlerle savaşmışlar ve daha sonra savaş alanından kaçmayı başararak kendi yurtlarına, yani Anadolu'ya dönmüşlerdir.[56] Nitekim Osmanlı tarihçisi Müneccimbaşı da bu bilgiyi doğrulamakta, Timur'un ölümünden sonra Harezm'e geçip bölgeyi tahrip eden Kara Tatarların, daha sonra Rum diyarına geri döndüklerini ve diğer milletler arasında eriyip kaybolduklarını söylemektedir.[57]

Anadolu'dan çıkış

Timurlu ordusu Akşehir'den ayrıldıktan sonra eski kervan yolunu izleyerek Kayseri'ye gelmişti. Kervan yolu üzerinde önemli bir kavşak olan bu şehir, Osmanlı'dan alınıp Karamanoğulları Beyliği'ne dâhil edilmişti. Yezdî'nin anlatışına bakılırsa Timurlu ordusu şehre yaklaştığında şehir halkı kaçarak daha önce hazırlanan yer altı tünellerine sığınmış, bu tünellerin boşaltılması esnasında çatışmalar yaşanmış ve Timur'un önde gelen emîrlerinden Ali Sultan Tavaçı hayatını kaybetmişti. Bu durum halkın Karamanoğlu hâkimiyetini kabul etmeyip Osmanlı yönetimine bağlılığının devam ettiğini göstermesi bakımından önemliydi.

Timur'un bundan sonraki durağı Sivas'tı. Bu şehrin yönetimi Sivas hâkimi Kadı Burhaneddin'in damadı Mezid Bey'e bırakılmıştı. Böylece Eretna ve onu izleyen Kadı Burhaneddin devletleri için başkentlik yapmış olan bu şehir, İlhanlı geleneğinden gelen bir mirasçıya teslim edilmiş oluyordu. Anadolu Kervan Yolu üzerinde doğrudan Timurlu hâkimiyeti altında olmayan son şehir Erzincan'dı. Timur'un Anadolu'daki ilk vassalı olan Emîr Mutahharten, Çağatay hükümdarını tantanalı bir şekilde karşılayıp misafir etti ve şehirden çıkışında iki menzil boyunca ona eşlik etti.[58] Karşılığında Timur, Mutahharten'e hil'at giydirip altın kemer takarak onun Erzincan bölgesindeki hükümranlığını bir kez daha onaylamış oldu. Böylece 1403 yılı Nisan ayı sonlarında Anadolu'yu terk eden Emîr Timur, yılın geri kalan döneminde Gürcistan ve Abhazya bölgelerine seferler yapacak, bir sonraki yıl Temmuz sonlarında da imparatorluğunun başkenti Semerkand'a ulaşacaktır.

56 Tacü's-Selmanî, *Tarihnâme*, s. 82.
57 Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, c. I, s. 150.
58 Yezdî, *Zafernâme*, s. 412.

BÖLÜM 17
TİMUR'UN ANADOLU'DAKİ SİYASİ STRATEJİSİ

Siyasal yapının yeniden inşası

Ankara Savaşı'nın hemen ardından Timur tarafından başlatılan Askeri ve siyasi hamleler, Anadolu'nun siyaseten yeniden yapılandırılması plânının savaştan önce oluşturmuş olduğunu düşündürmektedir. Timur'un plânı iki boyutluydu. Öncelikle Orhan Gazi döneminde Osmanlı bünyesine dâhil edilen Karesioğulları Beyliği hariç, bütün Anadolu beylerine eski toprakları iade edilecek ve İlhanlı mirasçısı Eretna Beyliği'ne ait olduğunu düşündüğü Amasya merkezli Vilayet-i Rum'da yeni bir siyasal yapı oluşturulacaktı. Böylece Osmanlı coğrafyası 1350 yılı öncesindeki sınırlarına çekilmiş olacaktı. Yeniden ihya edilecek bu beylik coğrafyalarında gerçekleştirilecek Askeri harekâtlarla, Timur'un Anadolu'dan ayrılmasından sonra, söz konusu beylik yönetimlerine direnç gösterebilecek Osmanlı güç odakları yok edilecekti. Beyliklerle ilgili son düzenleme ise bunlardan birisinin Osmanlı gücü ile başa baş mücadele ederek onu dengeleyebilecek büyüklük ve güçte olmasının sağlanmasıydı. Bu iş için en uygun aday da Karamanoğulları Beyliği'ydi.

Siyasal yapının yeniden inşası sürecinin ikinci önemli boyutu ise ihya edilen beylikler dışında kalan Osmanlı topraklarının Bayezid'in şehzâdeleri arasında paylaştırılmasıydı. Söz konusu dönemde, hak iddia edebilecek mirasçısı kalmayan eski beylik bölgeleri Osmanlı toprağı olarak kabul edilmekteydi ve iki bölümden oluşmaktaydı. Birinci kısım, Balkanlar'daki Edirne merkezli Rumeli topraklarıydı. Diğer bölüm ise, Osmanlı tarihçilerinin tanımlamasıyla, Bursa merkezli "Anatolı Vilâyeti" idi. Timur'un Ankara Savaşı'ndan hemen sonraki dönemde Osmanlı hanedanı ile olan ilişkileri değerlendirildiğinde, hedefinin, Osmanlı hükümranlığını Rumeli ve Bursa merkezli Anadolu Vilayeti ile sınırlamak olduğu görülecektir. Günümüz Türk tarihçileri Timur'un kısaca çerçevesini verdiğimiz bu stratejisini "Bayezid'in gerçekleştirmiş olduğu Anadolu Türk Birliği projesini parçalamak olarak tanımlamaktadırlar.

Timur'un Anadolu beyliklerini yeniden ihya etme siyasetinin gerekçelerini anlayabilmek için Selçuklu mirası, kılıç hakkı, gaza ve İlhanlı mirasçılığı gibi kavramlara nasıl baktığının değerlendirilmesi gerekmektedir. Öncelikle Timur, Osmanlı Devleti'ni Selçukluların devamı ve mirasçısı olarak görmemekteydi. Bunu doğrudan Bayezid'e yazdığı "Senin soyun gemici Türkmenlere dayanır ve biz bunu gayet iyi biliriz ki izaha gerek yoktur"[1]

---

1 Yezdî, *Zafernâme*, s. 339.

ve Anadolu'daki Kara Tatarların lideri Fazıl'a yazdığı "Siz neden Âl-i Selçuk tarafından azat edilen kölelerin evlatlarından olan birinin kölesi olup kaldınız?"[2] şeklindeki ifadelerden kolayca anlamak mümkündür.

Osmanlı tarihlerinin çoğunda, Timur'a sığınan Anadolu beylerinin "Sultan Bayezid, ata-dedelerimizden kalan toprakları elimizden aldı ve bize zulüm etti" diye şikâyet ettikleri ve Timur'u haklarının iadesi için kışkırttıkları aktarılmaktadır.[3] Karaman Beyliği tarihçisi Şikârî, bu beylerin, "Kılıcımız ile feth eyledüğümüz diyârı zulm edüb elimizden aldı" sözleri üzerine Timur'un "sizi diyarınıza beg eylemeyince diyâr-ı Acem'e dönmiyeyim" dediğini yazmaktadır. Şikâri'ye göre Timur, ayrıca, Bayezid'e mektup yazarak "Beş beg gelüb senden şekvâ eylediler. Kılıçları ile feth eyledikleri diyârlarını ellerinden almışsız. Bu begler ile barışub diyârlarını veresin. Ben dahi dönüb diyarıma gidem" demiştir.[4] Kuşkusuz burada Timur'un bu sözleri söyleyip söylemediğinden çok, dönem tarihçilerinde bu nitelikte bir algı oluşturmuş olması önemlidir.

Anadolu beyliklerinin ihyası

Karamanoğulları

Timur Kütahya'da iken, Bayezid'in Karamanoğlu Beyliği'ni ilhak ettiği dönemden beri Bursa'da hapiste tutulmakta olan son Karaman beyi Alaüddin'in oğulları, Mehmed ve Ali beylerin hapisten çıkarılarak huzuruna getirilmesini emretti. Timurlu tarihçi Yezdî'nin ifadesiyle Sâhibkıran, Karamanoğlu Mehmed Bey'e altın kemer, zerdûz hil'at ve taç vererek Karaman, Konya, Akşehir, Larende, Aksaray, Antalya ve Alanya'yı nahiye ve köyleriyle birlikte ihsan etmişti.[5] Timur ayrıca, Karamanoğlu'nun eski topraklarına ek olarak, Beypazarı, Sivrihisar, Kırşehir ve Kayseri'yi de Karamanoğlu Beyliği'ne dâhil etmişti.[6] Böylece Karamanoğulları Devleti Anadolu'daki beyliklerin en büyüğü halinde yeniden inşa edilmiş oluyordu.

---

2 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 303.

3 "Osman oğlı bir zalim kişidür. Bizi müflis kılub, atamuz ve dedemüz tahtın elümizden alub..." (Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 343); "Her birimüzin ata dede illerimüz aldı, bize zulüm itdi." (*Anonim Tevarih-i Âl-i Osman*, Giese Neşri, s. 37). Tarihçi Yaşar Yücel, *Timur'un Orta Doğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları* kitabında, Timur'un Ankara Savaşı öncesi yazışmalarında eski taleplerinin üzerine, Aydın, Saruhan, Menteşe, Germiyan, Teke, Hamid ve Candaroğulları beylikleri topraklarının eski sahiplerine iadesini de ek ediğini yazmakta, fakat kaynak belirtmemektedir. (s.135). Bizanslı tarihçi Doukas, Timur'un Yıldırım'a gönderdiği ilk elçi aracılığıyla, babasından miras kalan ve kâfirlerden fethettiği topraklarla yetinmesini, Anadolu beyliklerinden gasp ettiği toprakları geri vermesini istediğini yazmaktadır. (Doukas, *Historia*, s. 49). Bir diğer Bizanslı tarihçi Chalkokondyles ise Timur'un elçileri aracılığıyla Bayezid'e "Kendi ırkından olan insanlara iyilikle davranmıyorsan, düşmanlarınla nasıl savaşacaksın?" dediğini ve Anadolu beyleriyle yaptığı ant aşmalara riayet ederek onlara tahtlarını iade etmesini istediğini yazmaktadır. (*Historiarum Demonstrationes*, s. 235)

4 Şikârî, *Karamannâme*, s. 228.

5 Yezdî, *Zafernâme*, 398. Timurlu tarihçi aslında Hamidoğullarına ait olan bölgelerin de Karamanoğlu'na verildiğini ifade ederken, Timur'un bu küçük bey iği Karamanoğlu'nun himayesine vermiş olmasından yola çıkmaktadır.

6 "Beg bâzârı'nı ve Sivri hisâr'ı ve Kır şehr'i ve Kayseriyye'yi iklim-i kadimine (eski topraklarına) zamime idüb (ekleyerek) mezkûr (adı geçen) makhüra (kahrolasıcaya) ihsan eyledi" İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, IV. Defter, s. 449.

Timur'a göre Anadolu Selçuklularının gerçek mirasçısı Karamanoğullarıydı. Bu nedenle eskisinden çok daha büyük bir Karamanoğlu Devleti yaratmış, varlıklarını sürdürmek konusunda zorluk çekeceğini düşündüğü diğer küçük Anadolu beyliklerini de Karamanoğullarının himayesine vermişti.[7] Bunun gerekçesini beylikler döneminde Karamanoğullarının kendilerini Saltanat-ı Rum'un, yani Anadolu Selçuklu Devleti'nin mirasçısı ve diğer uç beylerinin hamisi olarak görmelerinde aramak lâzımdır. Dönem tarihçilerinden El Ömeri, Karamanoğullarının isteği üzerine Memlûk sarayının bu beyliği himayesine aldığı ve "Diyar-ı Rum'un naipliğine atadığı" şeklinde bir bilgi aktarmaktadır.[8]

Aslında Timur kendi himayesinde büyükçe bir Karamanoğlu Beyliği yaratmak suretiyle, geçmişte Anadolu'da var olan İlhanlı-Anadolu Selçuklu yapılanmasına ve ilişkisine benzer bir siyasal kurumlaşma gerçekleştirmiş oluyordu. Kuşkusuz bütün Anadolu beyliklerinin topraklarını Karamanoğullarına vererek çok daha güçlü bir devlet yaratma seçeneği de vardı. Fakat böylesine büyük bir devlet Timurlu Devleti'nin sınırlarında sorun yaratabilirdi. Timur'un isteği ise oluşturduğu Karamanoğlu Devleti'nin Osmanlı'yı dengelemesi ve doğuya doğru genişlemesini engellemesiydi. Böylece Anadolu'da sıkışan Osmanlı, bu durumda Balkanlar'daki genişlemesini sürdürmek zorunda kalacak ve Timurlu Devleti için herhangi bir tehlike yaratmayacaktı.

Candaroğulları

İsfendiyar Bey, Kastamonu çevresinde kurulan Candaroğulları Beyliği'nin mirasçısıydı. Bu beylik 1384 yılında Sinop ve Kastamonu merkezli olarak ikiye bölünmüş, Osmanlı sultanı I. Bayezid 1392 yılında Kastamonu bölümünün beyi olan Süleyman Paşa'yı öldürterek bu kesimi Osmanlı Devleti'ne ilhak etmişti. Yıldırım Bayezid aynı dönemde beyliğin Sinop şubesini de muhasara etmiş, fakat başarılı olamamıştı. Bu bölümün beyi İsfendiyar ise topraklarının bir kısmını Osmanlılara devrederek bir anlaşma yapmış ve Sinop'ta Osmanlı vassalı konumunda hâkimiyetini sürdürmüştü. Timurlu ordusunun Anadolu'ya yöneldiği dönemde Erzincan'a gitmiş ve muhtemelen Emîr Mutahharten'in aracılığıyla Timur'la görüşmüştü. İsfendiyar Bey, Ankara Savaşı sonrasında, Timurlu ordusu Denizli civarında iken, Menteşeoğlu Mehmed Bey ile birlikte Timur'u ziyarete gitti. Tarihçi Şâmî bu olayı şöyle anlatmaktadır:

> Bu sırada Yıldırım'ın (Kötürüm) kavim ve kabilesinden İsfendiyar isminde bir adam Sinop'tan Emîr Timur'a geldi ve beraberinde bin tane at getire-

7 Karamanoğlu tari çisi Şikârî, Bayezid arafından ele geçirildiği dönemde bu beyliklerin beylerinin Karamanoğlu'na sığındıklarını aktardıktan sonra Karamanoğlu'nun şu sözlerine yer verir: "Ya nice edelüm? Aydınoğlu, Saruhan, Hamidoğlu, Menteşeoğlu dedemin kullarıdır. Bizim üs ümüze düşman gelse bunlar can ve başların feda ederler. Ya biz bakub turmak erlik mi?" Ve yine Şikârî, Karamanoğlu'nun "asker cem edüb varub diyârların alıvermek şartıyla" bu beyleri bir yılı aşkın Karaman'da misafir ettiğini belirtmektedir. (Şikârî, *Karamannâme*, s. 226)

8 El Ömerî, *Mesâliku'l Ebsâr*, s. 148.

rek Emîr'e peşkeş etti. Emîr Timur bu adam hakkında merhamet gösterdi. Kendisine taç, kemer, hil'at ve altın bağışlayarak akran ve emsali arasında lütfu inayetine mazhariyetle kadrini yükseltti.[9]

Bu görüşmede Timur, İsfendiyar Bey'e, Sinop'a ek olarak, ecdadının bütün şehirlerini (Kastamonu, Tosya, Çankırı ve Kalecik) vermiş ve Candaroğulları Beyliği'ni "İsfendiyar Beyliği" şeklinde yeniden ihya etmişti.[10]

Timur'un Candaroğulları Beyliği'ni neredeyse Ankara'nın kuzey sınırlarına, Kalecik'e kadar uzatarak büyütmesi, stratejik açıdan büyük bir Karamanoğlu Beyliği yaratmak kadar önemliydi. Tarihsel açıdan Candaroğulları Beyliği, kuruluş döneminde Osmanlı Beyliği'ne hamilik yapmış olan Çobanoğulları Beyliği'nin toprakları üzerinde kurulmuştu. Çobanoğulları Beyliği 13. Yüzyıl başlarında Selçuklu Emîri Hüsameddin Çoban tarafından kurulmuştu ve Hüsameddin Bey'in ardılları Bizans'a karşı seferler yaparak beylik sınırlarını batıya doğru genişletilmişlerdi.[11] Söz konusu beyliğin bir diğer özelliği de kurucu etnik grubun Osmanlılarla aynı boya, yani Kayı boyuna mensup Oğuz Türkleri olmasıydı. Nitekim Osmanlı erken dönem tarihçisi Yazıcızâde Ali, Sultan II. Murad'ın emriyle yazdığı *Tevârih-i Âl-i Selçuk* da Hüsameddin Çoban'ı Kayı boyunun ulu beyi olarak tanımlamaktadır.[12]

Bizanslı tarihçi Pachymérès'in verilerine göre Osmanlı Beyliği ilk dönemlerde Çobanoğulları Beyliği'nin hamiliğinde kalmış ve Osman Bey'in Bizans'a yönelik saldırıları Çobanoğullarının son beyi Mahmud ve kardeşi Ali'nin Bizans'la barış yapmalarından sonra başlamıştır.[13] Mahmud Bey'in 1291/92 yıllarında kendi komutanlarından Şemseddin Yaman Candar tarafından öldürülmesiyle Çobanoğulları Beyliği'nin yerini Candaroğulları Beyliği almıştı. Bu beyliğin Kötürüm Bayezid döneminde Osmanlı tarafından toprakları ellerinden alınan Aydın, Menteşe, Saruhan ve Germiyan beylerinin sığınağı olması, yukarıda sözü edilen hamilik geleneğinin bir devamı olarak görülebilir.[14] Böylece Timur, Candaroğulları Beyliği'ni eski büyük haliyle ihya ederken, bir anlamda, geçmişte Osmanlı'nın hamiliğini yapmış bir siyasal yapıyı yeniden canlandırmış oluyordu. Bu beylik sınırlarının Kalecik'e kadar indirilmesiyle de Anadolu'daki Osmanlı toprakları ikiye bölünmüş gibiydi. Aslında Timur, söz konusu dönemde, Os-

---

9 Şâmî, *Zafernâme*, s. 315. Şâmî'nin bu yazdıkları İsfendiyar Bey'in Timur'la ilk defa Ankara Savaşı sonrasında görüştüğü gibi bir izlenim bırakmaktadır. Aslında Kastamonu beyi İsfendiyar, Ankara Savaşı'ndan önce diğer Anadolu beylerinin Timur'la görüşmelerini sağlamış, Timur Erzincan'a geldiğinde de Sinop'tan karşılamaya çıkıp bir süre eşlik etmişti. (Nişancı Mehmed Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 65b-66.a/ 91-92); Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 349.

10 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 145; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 361.

11 Selçuklu Emîrü'l-ümerâ'sı Hüsameddin Çoban'ın faaliyetleri için bkz. İbni Bibi, *Selçuknâme*, s. 120-127.

12 "Melikü'l Ümerâ Hüsamed-din Çoban Beg ve Melikü'l Ümerâ Seyfed-din Kızıl Beg ki Kayı ve Bayındur boyından kadim ulu begler..." (Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 344). Benzer şekilde Tarihçi Feridun Emecen, XVI. Yüzyıla ait Osmanlı tahrir defterlerinde Kayı-Çobanlı boylarının müşterek bir ad altında zikredilmiş olduğunu kaydetmektedir. (*İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, s. 19)

13 Pachymérès, *Relations Historiques*, X. Kitap, s. 364.

14 Anadolu beylerinin Candaroğulları Beyliği'ne sığınmaları hakkında bkz. Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 317.

manlı hâkimiyetini doğuda Ankara ile sınırlamayı ve Amasya merkezli Vilayet-i Rum'da Osmanlı hanedanı dışında yeni bir siyasi yapılanma oluşturmayı düşünmekteydi. Dolayısıyla İsfendiyar Beyliği (Candaroğulları) Osmanlı'nın Bursa merkezli Vilayet-i Anatolı ile yeni kurulacak siyasal yapı arasında bir tampon görevi görecekti.

Amasya'da Osmanlı dışı bir beylik kurma girişimi

Timur, Osmanlı tarihlerince "Vilâyet-i Rum", Hristiyan tarihlerince ise "Galatia" olarak adlandırılan Amasya merkezli bölgenin Osmanlılara ait olmadığını düşünmekte ve bu bölgede kökleri Eretna'ya ve dolayısıyla İlhanlı'ya uzanan bir siyasal yapılanma oluşturmak istemekteydi. Ayrıca bu projenin gerçekleşmesi durumunda doğu sınırları Ankara'da sona erecek olan Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki varlığı iyice zayıflamış olacaktı. Timur bu nedenle Ankara Savaşı'nı izleyen ilk günlerde Kara Devletşah isimli yerel bir beye yarlık vermiş ve kendi devletini kurması için bölgeye göndermişti. *Ahvâl-i Sultân Mehemmed*'de[15] ayrıntılı olarak aktarıldığı için birçok Osmanlı tarihinde kaydedilen bu durum, dönemin batılı gözlemcileri tarafından da doğrulanmaktadır. Ankara Savaşı sonrası Osmanlı coğrafyasının durumu ile ilgili olarak Venedik Senatosu'na gönderilen bir raporda Timur'un Galatia'ya yönetici olarak bu bölgenin eski beylerinden birisinin torununu gönderdiği kaydedilmektedir.[16]

Timur'un Vilayet-i Rum için yarlık verdiği Taceddin Devletşah'ın babası, Osmanlı öncesi dönemde Ankara'nın hâkimi olan Melik Nasruddin Bahtiyar Beg'di.[17] Ankara'nın Osmanlılarca zaptı ve babasının ölümünden sonra Kara Devletşah, o dönemde Osmanlı'nın en güçlü rakibi olarak kabul edilen Kadı Burhaneddin'in yanına sığınmıştı. Bazı Osmanlı tarihlerinde Türkmen beyi olduğu söylenen Kara Devletşah, Kadı Burhaneddin Devleti'nin resmi tarihçisi olan Esterâbâdî'ye göre, muhtemelen İlhanlı beylerinin birisinin soyundandır ve Kadı tarafından Amasya sınırında bulunan Turhal şehrine hâkim olarak tayin edilmiştir.[18] Yine aynı yazar, kitabının başka bir bölümünde, Kara Devletşah'ın kendi imkânlarıyla Turhal kalesini ele geçirerek anahtarını Kadı Burhaneddin'e gönderdiğini, Kadı'nın da kalenin yönetimini ona bıraktığını aktarmaktadır.[19]

Elinde Timur'un yarlığı bulunan Kara Devletşah, zaman kaybetmeden bölgeye gitmiş ve kendi beyliğini kurma çalışmalarını başlatmıştı. Ahvâl'de bu durum şu şekilde aktarılmaktadır.

> Kara Devletşâh gelüp ili tutdı. Elinde Temür'den hükmi vardur. Her yire ki varur elinde nişânın gösterüp eydür ki 'Temür Han bu memleketi bana virdi.' İl dahı ihtiyâtından ana uymaya başladı.[20]

---

15 *Ahvâl-i Sultân Mehemmed bin Bâyezid Hân*, s. 43-44.
16 "In Galazia pose un nipote di que' signori, che avanti dominavano in quella" (Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie*, Ek 3, s. 130.
17 Abdi-zâde, *Amasya Tarihi*, c. I, s. 163-167.
18 Esterâbadî, *Bezm-u Rezm*, s. 348.
19 Esterâbadî, *Bezm-u Rezm*, s. 351.
20 *Ahvâl-i Sultân Mehemmed bin Bâyezid Hân*, s. 43-44.

Kara Devletşah'ın başarılı olabilmesi için Ankara Savaşı'nı takiben Amasya'ya gelen Osmanlı şehzâdesi Mehmed Çelebi'yi sahneden çıkarması gerekmekteydi. Timurlu ordusunun desteği olmaksızın sadece elindeki yarlıkla bu hedefe ulaşabilme ihtimali çok azdı. Ayrıca Mehmed Çelebi ve etrafındaki ümerâ, tehlikenin büyüklüğünü erkenden fark etmişler ve zaman geçirmeden Kara Devletşah'ın üzerine gitme kararını vermişlerdi. Yapılan mücadeleyi Kara Devletşah kaybedecek ve savaş meydanında öldürülecektir. Böylece Timur'un Vilâyet-i Rum'da Osmanlı dışı bir beylik oluşturma projesi de ortadan kalkmış oluyordu. Tarihçi Solakzâde, Timur'un Canik yöresi [21] için İbn Kubad adında bir Türk beyine yarlık verdiğini yazmaktadır.[22] Yine Solakzâde'ye göre Göynükoğlu adlı bir Türkmen de Timur'un kışkırtmasıyla Ankara yöresine el uzatmıştı.[23] Fakat Kara Devletşah'ın ölümünden sonra Vilayet-i Rum için Timur'un başka bir şahsa yarlık verdiği yönünde herhangi bir bilgi yoktur.

Diğer Beylikler

Timur İzmir'i fethettikten sonra bölgeyi Aydınoğullarına, Manisa ve çevre bölgelerini Saruhanoğullarına iade etti. Aslında bazı Anadolu beyleri Ankara Savaşı'ndan kısa bir süre sonra ve henüz Timur resmen kendilerine yarlık vermeden önce, bölgelerine giderek iktidara el koymuş durumdaydılar. Mesela son Saruhan beyi İshak'ın oğlu Orhan Bey, savaştan yaklaşık 20 gün kadar sonra, 17 Ağustos tarihinde, beylik başkenti Manisa'ya törenle girmişti.[24] *Anonim Osmanlı Tarihi* ve İbn Kemal Paşazâde, Anadolu beylerine beyliklerinin iadesi olayının Timur'un Kütahya'da olduğu dönemde gerçekleştiğini belirtmektedirler.[25] Tarihçi Uzunçarşılı da bu verilerden yola çıkarak beylere toprak iade işleminin Timur Kütahya'da iken gerçekleştiğini yazmaktadır.[26] Fakat henüz Rodos Şövalyelerinin elindeki İzmir, Osmanlının kontrolündeki Eğridir, Uluborlu gibi bölgeler dururken Timur'un böylesi bir toplu paylaştırmayı yapmış olması çok akla yatkın gelmemektedir. Diğer taraftan Karamanoğlu Mehmed Bey'e topraklarının iadesinin Kütahya'da gerçekleştirildiğini aktaran Timurlu tarihçi Yezdî, Timur Denizli ovasında konakladığı zaman geçmişte Germiyanoğullarına ait olan Kütahya, Karahisar (Afyon) ve Denizli bölgelerinin Germiyanoğlu Yakub Bey'e verilerek ülkesine gönderildiğini kaydetmektedir.[27] Benzer şekilde İzmir kalesi de fethedildikten sonra Aydınoğullarına verilmiştir.

---

21 Samsun ve çevresi
22 So akzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 112.
23 Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 114.
24 Aka, *Timur ve Devleti*, s. 29.
25 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (Giese Neşrî), s. 47. İbn Kemal Paşazâde Timur'un Karamanoğlu'na ve İsfendiyar Bey'e topraklarını verişi o ayını, "Germiyan ilini Germiyan oğlına, Menteşe ilini Menteşe oğlına ve Aydın ilini Aydın oğlına ve sayır vilayetleri hizmetinde hazır ve himmetinde nâzır bulunan tâlib sâhiblerine ülişdürdi... Kendüsi... Menteşe iline gitdi" şeklinde anlatarak dağıtım işinin Kütahya'da gerçekleştiğini ifade etmiş olmaktadır. (*Tevârih-i* Âl-i Osman, Defter IV, s. 451-452)
26 Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 316.
27 Yezdî, Kırşehir'in de Germiyanoğlu Yakub Bey'e verildiğini yazmakta ise de bu doğru olmayıp muhtemelen Karahisar ile karıştırmış olmalıdır. (*Zafernâme*, s. 406)

Eğridir, Uluborlu gibi Hamidoğullarına ait şehirler ise ancak bu bölgeler zapt edildikten sonra Hamidoğlu Osman Bey'e verilmiş olmalıdır. Dolayısıyla Anadolu'nun siyasal olarak paylaştırılması işleminin, Timurlu tarihçilerde ifade edildiği gibi, olayların seyrine göre ve kademeli bir şekilde yapılmış olması ihtimali daha kuvvetlidir.

Sonuç olarak, Timur'un Anadolu beyliklerini yeniden inşasından sonra Osmanlı Devleti'nin Anadolu kesimi Manisa-Kayseri hattının üzerindeki Kuzey bölgeyle sınırlandırılmış durumdaydı. Anadolu'nun güney yarısı ise Germiyan, Saruhan, Aydın, Menteşe, Hamid ve Karaman beylikleri arasında paylaştırılmıştı. Bu coğrafyada Osmanlı'ya ait tek bölge, Timurlular tarafından ele geçirilemeyen Antalya şehri ve çevresiydi. Timur'un Anadolu'dan çıkmasından hemen sonra Hamidoğlu Osman Bey, Karamanoğlu Mehmed Bey'in desteğiyle şehri ele geçirmeye çalışacak, fakat Antalya emîri Hamza Bey tarafından öldürülecektir.[28]

Karadeniz kıyısından başlayıp Çankırı-Kalecik hattına kadar uzanan İsfendiyaroğlu Beyliği ise, yukarıda ifade edildiği gibi, Bursa merkezli "Anatolı Vilâyeti" ve Amasya Merkezli "Vilâyet-i Rum" arasına bir kama gibi girerek Osmanlı toprakların ikiye bölmekteydi. O dönemde Mehmed Çelebi'nin hâkimiyeti altında olan Amasya-Tokat bölgesi ile Bursa merkezli batı bölgesi, aradaki Ankara vilâyeti ile devamlılıklarını sürdürmekteydi.[29] Timur'un bu uygulamalarıyla Anadolu'yu Sultan Bayezid öncesi duruma getirmek istediği görülmektedir. Bütün bu uygulamaları sonrasında Timur, Vilayet-i Rum olarak adlandırılan Tokat-Amasya bölgeleri ile Osmanlı'ya bağlı bir emîr yönetiminde kalan Antalya bölgesi hariç, Anadolu'yu siyasal olarak yeniden inşa etme projesini büyük ölçüde gerçekleştirmiştir.

Osmanlı tarihçilerinin gözüyle Beyliklerin ihyası

Timur'un Anadolu'nun siyasi yapısını yeniden şekillendirme sürecinin Osmanlı tarihlerindeki yansımaları bir hayli ilginçtir. Erken dönem Osmanlı tarihçileri genel olarak beyliklere topraklarının iadesini kuru bir dille ve yorumsuz olarak aktarırken, eski beylerin mirasçılarınca hak iddiasında bulunulmayan bölgelerin Tatar'a veya Karamanoğlu'na verilmesini eleştirel bir dille kınamaktadırlar. *Anonim Osmanlı Tarihi* bu olayı "Ev Begleri, oğlanları kim yanında idi. Her birisü illü iline gitdiler. Aydın oglı ve Menteşe oglı ve Germiyan oglı ve Saruhan oglı idi. Andan vilâyet-i Osman'ı Tatar'a bahş idüp üleşdürdi"[30] şeklinde anlatmaktadır. Aşıkpaşazâde ise "Ve Kır şehrini ve Sivri Hisarı ve Beg Bazarını Karamanoğluna verdi. Kasdamonıyı ve Çânkırıyı, Kalecuğu gene İsfendiyar'a

28 Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 53.
29 Timur Anadolu'dan ayrılırken Osmanlıların kontrolünde kalan Anadolu şehirleri batıdan doğuya Balıkesir, Bursa, İzmit, Eskişehir, Ankara, Çorum, Amasya, Tokat şeklinde sıralanabilir.
30 *Anonim Osmanlı Tarihi*, Giese Neşrî, s. 47.

verdi. Bayezid Han almış idi bunları" sözleriyle hak sahibi beylik mirasçısının olmadığı bölgeleri Osmanlı vilayeti olarak tanımlamakta ve Karamanoğlu'na verilişini şu şekilde açıklamaktadır:

> Temür umar idi kim Bayezid Han'un oğlanlarunun biri kendüye geleyidi kim Bayezid Han'un vilayetini ona mukarrer edeyidi. Gördi kim kimse gelmedi, anun içün Karamanoğluna verdi. Ve hem Karaman vilayetinden çıkdı, gitdi.[31]

Bu olay dönem tarihçilerinden Oruç Beg'de çok daha açık olarak şöyle ifade edilmektedir:

> Âkibet Timur Han kim vardur, her memleketü beglü begine üleşdürdi. Timur Han umardı kim, Yıldırım Han'un oğlanlarından biri gele memleketi ana ısmarlaya. Oglanlardan kimesne gelmedi. Timur Han dahı vilâyet-i Osman'ı Tatar beglerine bahş itmeye kasd itti.[32]

Yukarıdaki alıntılar, erken dönem Osmanlı tarihçilerinin Anadolu beyliklerinin topraklarının iadesini yapılması gereken doğal bir işlem olarak karşıladıklarını, buna karşın Osmanoğlu'nun mülkü olarak kabul ettikleri bölgelerin verilmesini şiddetle eleştirdiklerini göstermektedir. İlginç olan nokta, bu eleştirinin Timur'a yönelik olmamasıdır. Çünkü bu tarihçilere göre Timur, dönemin siyasi geleneklerine uygun olarak Osmanlı mülkünü Bayezid'in çocuklarına iade etmek istemiş, fakat hiçbir şehzâdenin huzuruna gelmemesi yüzünden Karamanoğlu'na ve İsfendiyar'a vermiştir.

Geç dönem Osmanlı tarihçileri ise beyliklere topraklarının iadesini dönemin siyasi geleneklerine göre yapılmış bir uygulama olarak görmemektedirler. Bu tarihçilerden Hoca Sadettin, Timur'un Anadolu beylerine atalarından kalan toprakları geri vermesini, Makedonyalı İskender'in İran topraklarını ayrı ayrı beylere dağıtmasıyla özdeşleştirmekte ve amacının da Büyük İskender'inkiyle aynı olduğunu söylemektedir. Tarihçiye göre İskender böyle yaparak beylerin arasına anlaşmazlık sokmuş, birleşerek kuvvetlenmelerini ve bağımsızlık istemelerini engellemişti. Timur da Anadolu'daki uygulamasıyla Osmanlı soyunun güçlenerek tek başına cihana egemen olma fırsatını bulmasını engellemek istemekteydi.[33] Benzer şekilde tarihçi Solakzâde, Timur'un eski beylere topraklarını iade uygulamasının nedenini "Bu muameleden maksadı, herkesin vilâyetlerine tayin olunarak, bundan böyle Osmanlıların kuvvet ve kudretlerinin kalmaması idi. Yani bu parçalanmak, devletleri zaaf üzerine olup, yeniden istiklâl kazanmaya kudretleri olmaması fikri idi" şeklinde açıklamaktadır.[34] Görüldüğü gibi erken dönem Osmanlı tarihçileri açısından çok doğal bir süreç olarak görülen Anadolu beyliklerinin yeniden inşası uygulaması, geç dönem Osmanlı tarihçileri için "Osmanlı'nın cihan hâkimiyetini engellemek projesi" haline dönüştürülmüştür.

---

31 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s.145-146. Bu açıklama aynen Neşrî'de de vardır. (Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 361)
32 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 40.
33 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, c. I, s. 298.
34 Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 110.

Timur ve Osmanlı şehzâdeleri

Ankara Savaşı Osmanlı ordusu açısından tam bir felâketle sonuçlanmış; Yıldırım Bayezid, oğulları Mustafa ve Musa'yla birlikte esir düşerken, diğer üç oğlu, Süleyman, İsa ve Mehmed savaş alanını terk etmişler, kendi yönetimlerinde olan bölgelere kaçmışlardı. Büyük Şehzâde Süleyman Çelebi, yanında devlet erkânı olduğu halde önce Bursa'ya gitmiş, Osmanlı hazinesinden taşıyabileceği kadar altın ve mücevher alarak kuzeye, Yenişehir'e doğru yönelmişti. İsa Çelebi ise savaştan sonraki aylar içerisinde Balıkesir yöresinde ortaya çıkacaktı. Savaş sahasından lalası Bayezid Paşa ve danışmanları tarafından kaçırılan Mehmed Çelebi, valisi olduğu Amasya'ya doğru yola çıkmıştı. Şehzâdelerin bu dağılımı bir anlamda fetret dönemi Osmanlı siyasi yapılanmasının temelini de oluşturacağı için önemliydi. Diğer taraftan Timur'un fethettiği ve imparatorluğuna katmayı düşünmediği ülkelerin yönetimini oradaki hanedanın üyelerine vermek şeklindeki uygulaması göz önüne alınırsa, Osmanlı Devleti'nin geleceği bakımından Timur ile şehzâdeler arasındaki ilişkilerin ne yönde gelişeceği de büyük önem taşımaktaydı.

Bu noktada Timur'un Anadolu beylikleri dışında kalan Osmanlı coğrafyasının üç bölümünün her birisi için farklı politikalar gündeme getirdiği görülmektedir. Benzer şekilde, bölgelerine giden Osmanlı şehzâdeleriyle kurduğu ilişkilerde de ciddi farklılıklar mevcuttur. Söz konusu farklı uygulamaların Fetret Devrindeki iç savaşın geleceğinde nasıl belirleyici olduğunu anlayabilmek için Timur'un bu bölgelere yönelik uygulamalarını ve Osmanlı şehzâdeleri ile kurduğu ilişkilerin şekillenmesini ayrıntılı bir şekilde değerlendirmek gerekmektedir.

Süleyman Çelebi

Timur'un Balkanlar'a yönelik politikası Süleyman Çelebi ile kurduğu ilişkiyle birebir örtüşmektedir. Osmanlı tarihçilerinin çoğu Süleyman Çelebi'nin Bursa'dan ayrıldıktan sonra ne yaptığı, karşı kıyıya kimlerle ve nasıl geçtiği gibi konulara değinmeksizin, sadece Edirne'de tahta geçtiği şeklindeki bir açıklamayla yetinmişlerdir. Timurlu tarihçi Şâmî, Süleyman Çelebi'nin, Yenişehir'de topladığı bir kısım Osmanlı kuvvetleriyle bir direniş sergilemek istediğini, fakat Timurlu ordusunun yaklaşması üzerine İstanbul'a doğru kaçmak zorunda kaldığını aktarmaktadır.[35] Diğer Timurlu tarihçi Yezdî ise Süleyman Çelebi'nin Bursa'dan İznik'e gittiğini, Timurlu ordusunun İznik'e geldiğini duyunca, eşlerini geride bırakıp gemiyle Rumeli'ye geçtiğini yazmaktadır.[36] Aynı tarihçi, Timur'un Ağustos ayı ortalarında Kütahya'ya geldiğinde, Süleyman Çelebi'ye huzuruna gelmesi veya peşkeş göndermesi mesajıyla elçiler gönderdiğini, Çelebi'nin ise

35 Şâmî, *Zafernâme*, s. 313-314.
36 Yezdî, *Zafernâme*, s. 396. Diğer taraftan bazı Kısa Bizans Kroniklerinde Süleyman Çelebi'nin Rumeli'ye geçiş tarihi, Ankara Savaşı'ndan yaklaşık 3 hafta sonra, 20 Ağustos 1402 olarak verilmektedir. (*Die Byzantinischen Kleinchroniken*, I:634, II: 373-374)

bu sırada babası tarafından İstanbul Boğazı'nda yaptırılan Güzelhisar'da[37] saklandığını aktarmaktadır.[38] Nitekim İstanbul Boğazı'nda bulunan bir Venedik gemisinin kaptanı Giovanni Cornaro'nun 4 Eylül 1402 tarihinde ülkesine gönderdiği bir mektupta Süleyman Çelebi'nin yanındaki 5000 kadar adamla birlikte Bizans topraklarına geldiği ve Gelibolu dâhil birçok bölgenin Bizans'a aktarılması temelinde barış görüşmelerini başlattığı kaydedilmektedir.[39] Bu bilgilerin ışığında, Süleyman Çelebi'nin önce İstanbul'a gelip İmparator Naibi İoannes ile barış görüşmelerini başlattığı, kısa bir süre sonra da Bizans'ın yardımıyla Trakya'ya geçtiği söylenebilir.

Süleyman Çelebi'nin Timur'la ilk teması, Ankara Savaşı'ndan kısa bir süre sonra, Timurlu ordusu Kütahya'da ve kendisi de Anadoluhisarı'nda iken gerçekleşti. Timur, Süleyman Çelebi'ye haraç göndermesi ve bizzat gelip ziyaret etmesi talebiyle iki elçi göndermişti. Elçilerle görüşen şehzâde onların yanına kattığı Şeyh Ramazan ile büyük miktarda altın ve peşkeş gönderdi. Tarihçi Şâmî'ye göre Süleyman Çelebi babasına yapılan iyi muameleden memnuniyetini bildirmekte, her türlü emir ve fermana hazır olduğunu belirterek istenildiği takdirde Timur'un huzuruna bizzat geleceğini söylemekteydi.[40] Timurlu tarihçilerin verilerinden yola çıkıldığında Süleyman Çelebi'nin bu ilk temasında asıl konunun büyük ölçüde Yıldırım Bayezid olduğu anlaşılmaktadır. Timur, gönderdiği mesajda, Yıldırım Bayezid'le olan anlaşmazlığını geçmişte bıraktığını, Süleyman Çelebi'nin huzuruna gelmesi durumunda Osmanlılarla olan her türlü düşmanlığı sonlandıracağını belirtmektedir.[41] Bayezid'i affettiği ve aradaki düşmanlığın kaldırılacağı ifadeleri birlikte alındığında Timur, satır aralarında, Bayezid'in geleceği ile ilgili görüşmelere açık olduğunu da ifade etmiş olmaktadır.[42]

Timur ile Süleyman Çelebi arasındaki ikinci temas, İzmir'in fethinden hemen sonra, yani 1403 yılının ilk günlerinde ve bir önceki görüşmeden yaklaşık iki ay kadar sonra gerçekleşmiştir. Bu dönemde Süleyman Çelebi, Bizans İmparator Naibi İoannes ile uzlaşmış, kız kardeşi Fatma ve erkek kardeşi Şehzâde Kasım'ı[43] Bizans sarayında rehin bıraktıktan sonra Edirne'de hükümdarlığını ilan etmiş durumdaydı. Tarihçi Yezdî'nin anlatısına göre, Emîr Süleyman'ın tabii olmayı kabul edişi ve gönderdiği hediyeler Timur'u memnun etmiş, karşılığında Esreyaka'nın (Rumeli) nahiye ve köyleriyle birlikte ona verildiğine dair al tamgalı bir yarlık göndermişti.[44]

---

37 Sultan Bayezid tarafından 1395 yılında yaptırılan Anadolu Hisarı, G zelce Hisar olarak da tanınmaktaydı.
38 Yezdî, *Zafernâme*, s. 400.
39 Cornaro'nun 4 Eyl l 140 tarihli mektubu. Mektubun İtalyanca metni için bkz. Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie*, 2. No.lu ek, s. 125-128.
40 Şâmî, *Zafernâme*, s. 315.
41 Şâmî, *Zafernâme*, s. 315-316.
42 Tarihçi Halil İnalcık, Süleyman Çelebi'nin Edirne'den, İsa Çelebi'nin ise Bursa'dan Timur'un karargâhına gelerek bağlılıklarını sunduklarını yazmaktaysa da bu doğru değildir. (*Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, s. 99) Savaşta esir düşen Mustafa ve Musa Çelebiler dışında, Yıldırım Bayezid'in şehzâdelerinden hiçbirisi Timur'a şahsen görüşmemişlerdir.
43 Bazı tarihlerde Orhan olarak geçiyor.
44 Yezdî, *Zafernâme*, s. 404-405.

Burada Timur'un Balkanlar'daki hükümranlık yetkisini Süleyman Çelebi'ye neden ilk görüşmede değil de ikinci görüşme sonrasında verdiği sorusu akla gelmektedir. Bunun cevabı basitçe, Osmanlı tahtına Savcı Bey'in oğlunu geçirme projesinin yolunda gitmemesi ve Avrupa yakasına geçme, İstanbul'u ve Balkanlar'daki Osmanlı topraklarını istila etme gibi konuların gündeminden çıkmış olmasıdır. Timur ayrıca Osmanlı şehzâdesine bu nitelikte bir yarlık göndermek suretiyle iki konuyu daha çözümlemiş olmaktadır. Bunların ilki, Timur'un sanki Rumeli'yi de hâkimiyet altına almış gibi görünmesi ve Edirne tahtına oturan Süleyman Çelebi'yi bağımlı hükümdar konumuna getirmiş olmasıdır. İkincisi ise bu uygulamayla birlikte Süleyman Çelebi'nin bütün Osmanlı toprakları üzerinde hâkimiyet iddiasının önü kesilmiş olmaktadır.

Diğer taraftan Süleyman Çelebi'nin Edirne tahtına oturmasının Timur tarafından onaylanması, esir Sultan Yıldırım Bayezid'in yeniden Osmanlı tahtına dönemeyeceği anlamına da gelmekteydi. Daha babasının sağlığında padişahlığını ilan eden Süleyman Çelebi, bir şekilde onun serbest bırakılmayacağına inanıyor olmalıydı. Timurlu tarihçi Mirhond'un, Sâhibkıran'ın Süleyman Çelebi'nin beklentilerini karşılıksız bırakmadığı ve yarlık ile hâkimiyet sembollerini gönderdiği ifadesinden yola çıkılırsa, Süleyman Çelebi'nin elçisi Şeyh Ramazan'ın esir Osmanlı sultanının serbest bırakılmaması yönünde bir beklentiyi gündeme getirdiği ve belki de bu konuda taraflar arasında bir antlaşma yapıldığı bile düşünülebilir.[45] Bütün bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde, Yıldırım Bayezid'in serbest kalması durumunda Süleyman Çelebi'nin babasıyla bir hâkimiyet mücadelesini göze almış olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle de Süleyman Çelebi, babasının serbest bırakılması yönünde hiçbir girişimde bulunmayacaktır.

İsa Çelebi

Timur'un Osmanlı Devleti'nin Vilayet-i Anatolı veya eski Roma dönemi ismiyle Bitinya bölgesine yönelik plânı, Bursa tahtına Savcı Bey'in oğlunu oturtmak şeklindeydi. İsmi kayıtlarda geçmeyen bu şehzâde 1400 yılı baharında ve Gürcistan seferinin hemen ardından Timur Minköl yaylasında iken Avrupa ve Bizans elçileri tarafından Timurlu karargâhına getirilmişti. Yezdî bu olayı "Burada Frenk elçiler geldiler ve Rûm'un hükümdarlarından Murad Beg'in oğlunu ki -Frenkler onu esir etmişlerdi- getirdiler" şeklinde anlatmaktadır.[46] Timur'un karargâhında kalan ve Ankara Savaşı'na da katılan şehzâde, savaştan sonra, Bursa'nın işgal edildiği dönemde Osmanlı tahtına geçirilmeye çalışılacaktır. Venedik Senatosu arşivlerindeki Gerardo Sagredo tarafından gönderilen bir raporda Timur'un adamlarının 3 Ağustos'ta Bursa'ya geldikleri, şehri harap ederek yağmaladıkları ve Sultan Bayezid'in bir yeğenini yönetici tayin ettikleri belirtil-

---

45 Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 416.

46 "Bu mahalda farangdan elçilar kelib, Murad Begning oglu kim, Rûmning kayzarlaridan erdi ve Farang eli anı esir kılıb erdiler, anı keltirdilar" Yezdî, *Zafernâme* (Taşkent baskısı), s. 231.

mektedir.[47]

Bu şehzâde babasına karşı isyan ettiği için 1385 yılında idam edilen Savcı Bey'in oğlu Davud olmalıdır. Fakat Davud'un yöneticiliği çok kısa sürecek, Kasım ayına gelindiğinde, Timurlu ordusunun Bursa'dan çekilmesinden sonra, halktan yeterli desteği görmemesi veya Şehzâde İsa'nın oluşturduğu baskı yüzünden Bursa'yı terk etmek zorunda kalacaktır.[48]

Sultan Bayezid'in diğer oğlu İsa, savaştan sonra, Karesi Sancağı'nın merkez şehri Balıkesir taraflarına kaçarak gizlenmişti.[49] Muhammed Sultan liderliğindeki Timurlu birliklerinin Bursa'yı terk ederek Manisa taraflarına gitmesi ve Timur tarafından Bursa'ya yönetici tayin edilen Şehzâde Davud'un halk tarafından destek görmemesi üzerine saklandığı yerden çıktı ve başta Bursa olmak üzere Çanakkale'nin Asya sahillerine kadar uzanan bölgede hâkimiyet sağladı. İsa Çelebi tarafından Üsküdar bölgesindeki bir çiftlik sahibine verilen vergi muafiyeti beratının tarihi 1402 yılı Ekim ayında Bitinya, yani Vilayet-i Anatolı bölgesinde hükümranlık sağladığını göstermektedir.[50]

Timur'un İzmir'i fethinin hemen ardından İsa Çelebi de ağabeyi Süleyman gibi, Çağatay hükümdarı ile temas kurma çabasına girişmişti. İsa Çelebi'nin elçisi Şeyh Kutbeddin İzniki, Süleyman Çelebi'nin elçilerinden birkaç gün sonra Timurlu karargâhına ulaşacaktı. Timurlu tarihçi Şâmî bu görüşmeyi şöyle anlatmaktadır:

> Bu sırada Yıldırım Bayezid'in oğlu İsa Bek tarafından Kutbeddin adında bir elçi gelerek İsa Bek'in arz-ı udubiyet ettiğini ve Emîr Timur'un emir ve fermanına muntazır olduğunu bildirdi; bununla beraber mumaileyh (İsa Çelebi) tarafından beraberinde gayet cins mükemmel atlar ve kıymetli hediyeler getirerek takdim etti. Emîr buna muhabbet ve iltifat gösterdi, hil'at ve birtakım hediyeler vermekle beraber İsa Bek'e de külâh ve kemer göndererek kendisine birçok ümitler verdi.[51]

Bu noktada Timur'un İsa Çelebi'ye Osmanlı tahtının hükümranlığını sağlayacak olan altın tamgalı yarlık vermediği, sadece bulunduğu böl-

---

47 "A 3 d'agosto le genti del detto Temir giunsero a Bursa, e quella rubarono e distrussero, in dominio della quale egli poscia pose signore un nipote di Bajazette, il qual'era figliuolo di suo fratello orbo" (Alexandrescu- ersca, *La Campagne de Timur en Anatolie*, ek 3, s.130)

48 Bu Şehzâdenin Bursa'dan ayrıldıktan sonra nereye gittiği konusunda bir açıklık yoktur. Uzunçarşılı, bazı Avrupa tarihlerine dayanarak Şehzâde Davud'un 1433 yılında Osmanlılara karşı savaşan Arnavutluk güçlerine yardım amacıyla Macar kralı Sigismund tarafından bölgeye gönderilen heyette yer aldığını yazmaktadır. (*Büyük Osmanlı Ta ihi*, c. I, s. 142, 9 no.lu dipnot). Dönemin Sırp tarihçisi Kostenecki, ise Musa Çelebi'nin Rumeli'deki iktidar döneminde Savcı Bey'in oğlunun Selanik'i ele geçirmek ve hükümdarlığını ilan etmek şeklinde bir projede yer aldığını belirtmektedir. Şehzâdenin kimin desteğiyle buraya gönderildiği açık değildir. (Kostenecki, *Stefan Lazareviç*, s. 80-81). Bu iddiaların doğru olması halinde şehzâdenin Bursa'dan Rumeli'ne geçip sonunda Macaristan'a sığındığı söylenebilir.

49 Bazı Bizans kısa kroniklerinde Şehzâde İsa'nın ağabeyi Süleyman Çelebi ile birlikte Rumeli'ne geçtiği aktarılmaktadır. (*Die Byzantinisch n Kleinch niken*, I: 634, II: 373-374)

50 Kastristis, *Bayezid'in Oğulları*, s. 60.

51 Şâmî, *Zafernâme*, s. 320. Taşköprüzâde, 1545 yılında yazdığı ve ilk on Osmanlı sultanı döneminde yaşayan Osmanlı âlimlerini anlattığı *es-Şakâiku'n-Numaniyye* başlıklı kitabında, Şeyh Kutbeddin İzniki'nin Timur'la görüştüğünü doğrulamaktadır. (s. 53). Bu görüşme olayı Gelibolulu Ali'de de vardır (*Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 189). Osmanlı tarihçisi Şerefüddin Bitlisî ise İzniki'nin Timur'la görüştüğünü ve ona iyi nasihatler verdiğini söylemektedir (Şerefnâme, c. II, Kısım 1, s. 436)

gede hâkimiyetini onaylayan hil'at, külah ve kemerle yetindiğine dikkat edilmelidir. Bir diğer deyişle İsa'ya Osmanlı Devleti'nin Anadolu kesiminin sultanlık yarlığı verilmiş değildir. Fakat İsa Çelebi, söz konusu bölgesel hâkimiyet sembollerini, sultanlık sembolleri şeklinde değerlendirecek ve Timurlu Emîr Hayreddin'in Bursa'yı terk etmesiyle birlikte, 1403 yılı başlarında Osmanlı Devleti'nin Anadolu kesiminde padişahlığını ilan edecektir.[52] Tarihçi Hammer, bazı Bizans kaynaklarına dayanarak, İsa Çelebi'nin padişahlığını babasının ölümünden hemen önce veya sonraki dönemde ilan ettiğini kaydetmekteyse de Cenova Cumhuriyeti Senatosu'na ait belgeler bu devletin 1403 yılı Ocak ayı itibarıyla İsa Çelebi'yi Anadolu Türklerinin hükümdarı olarak kabul ettiğini ve onunla resmi görüşmeler yapacak elçiler tayin ettiğini göstermektedir.[53] Benzer bir süreç Venedik Cumhuriyeti için de geçerli olup aynı dönemlerde Pietro Zeno ve Marco Grimani isimli iki elçi Rumeli'deki Süleyman Çelebi ve Anadolu'daki kardeşi (yani İsa Çelebi) ile antlaşma yapmak konusunda yetkilendirilmişlerdir.[54] İsa Çelebi'nin Bursa'da hükümranlığını ilan etmesi konusunda Timurlu tarihçilerde herhangi bir kayıt yoktur. Bu nedenle de Timur'un bu olaydan haberi olup olmadığı veya kış aylarının bitiminde herhangi bir girişimde bulunup bulunmayacağı bilinemez. Fakat İsa Çelebi'nin Bursa merkezli hâkimiyeti Timur'un Anadolu'yu terk etmesinden sonra başlayacak olan şehzâdeler savaşına dek devam edecektir.

Musa Çelebi

Fetret Devrinde birbirleriyle savaşan Osmanlı şehzâdelerinin en küçüğü olan Musa Çelebi, Ankara Savaşı'nda babası Bayezid ve ağabeyi Mustafa'yla birlikte esir düşmüştü. Muhtemelen ağabeyi ile birlikte Timur tarafından Semerkand'a götürülecekken babasının 9 Mart 1403'te Akşehir'de ölmesiyle kaderi değişti ve Osmanlı siyaset sahnesine çıkma imkânını buldu. Yezdî, Bayezid'in ölümünden sonra olanları şöyle anlatmaktadır:

> Timur... Akşehir'e gelip Otağ-ı Humayûna indi. Yıldırım Bayezid'in adamlarına baş sağlığı diledi, teselli verdi ve hil'atlar giydirdi. Musa Çelebi'ye hil'at- hassa, altın kemer ve kökreteli yüz at verdi. Rum ülkesinin başkenti Bursa'yı da ona bağışladı ve icazet verip uğurladı. Sonra Yıldırım Bayezid'in na'şını padişahlara has bir cenaze merasiminin ardından Bursa'ya götürüp kendisinin yaptırdığı türbeye defnettiler.[55]

---

52 "Ve İsa gelüb Vursa'yı taht idinüb, nevâhisiyle zabt itdü (Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 365); "Hükm Sultan-öyüği'ne İsa kılur" (Enverî, *Düsturnâme-i Enverî*, s. 36)

53 Bartholomeum Rubeum... transmissum in Turchia pro negociis Communis de mense Januarii proxime preteriti, ad presenciam domini Ese Bey, tunc dominantis in Turchia..." (Jorga, *Notes and ex raits*, c. I, s. 61, fol. 74)

54 Dennis, *The Byzantine-Turkish Trea y of 1403*, VI/ s.74. Batılı ittifak, Süleyman Çelebi ile Ocak sonu-Şubat başı itibarıyla bir antlaşma imzalanmıştır. Benzer bir antlaşmanın İsa Çelebi'yle de imzalandığına dair elde herhangi bir doküman yoktur. Hammer, Bizanslı tarihçi Chalkokondyles'e dayanarak, İsa Çelebi'nin de ağabeyi Süleyman Çelebi gibi, bir antlaşma imzaladığını kaydetmektedir. (*Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 386)

55 Yezdî, *Zafernâme*, s. 407.

Osmanlı tarihlerinde Musa Çelebi'nin daha sonraki faaliyetleriyle ilgili olarak iki rivayet ortaya çıkmıştır. Bunların ilkinde Musa Çelebi, Timur'un verdiği yarlık ve babasının na'şı ile Bursa'ya geldiğinde şehri elinde bulunduran İsa Çelebi Bursa'yı terk ederek Karesi bölgesine çekilmek zorunda kalmıştır. Aşıkpaşazâde, *Oruç Beğ Tarihi* ve *Anonim Tevarih-i Âl-i Osman* gibi bu rivayeti kabul eden kaynaklara göre, Timur'un Osmanlı coğrafyasını terk ettiğinin anlaşılmasından sonra iki kardeş arasında bir iktidar mücadelesi başlayacak ve Musa Çelebi ağabeyi İsa'yı mağlup ederek öldürecektir.[56] Bu gelişmeyi Musa Çelebi'nin Bursa'da hâkimiyetini ilan etmesinden rahatsız olan Süleyman Çelebi'nin Anadolu'ya geçmesi izleyecek ve Musa kaçarak Karamanoğlu'na sığınacaktır.[57]

Diğer taraftan Çelebi Mehmed'in iktidar arayışını meşrulaştırma temelinde yazılmış olan *Ahvâl*'de ise olayların merkezine Mehmed Çelebi yerleştirilmekte ve bu olay şu şekilde kurgulanmaktadır:

> Temür...Yıldırım Hanı (na'şı) Akşehir'de koyub Germiyanoglı Ya'kub Beg'e ısmarladı ki, "eger Mehemmed bunda gelüb atasın ve karındaşın taleb idecek olursa Yıldırım'ı ve oglı Müsâ Çelebi'yi viresin. Yıldırım eyle vasiyyet itmüşdür" diyüp, 'askeri ile kalkup Tatar'a çıkup Tatar'ı dahı gâret idüp andan sonra karâritmeyüp yine vilayetine 'azm itdi.[58]

Bu açıklamayla *Ahvâl* yazarı, bir taraftan Musa Çelebi'nin babasının na'şıyla birlikte neden Germiyanoğlu'nun yanına gittiğine açıklama getirirken, bir taraftan da Bayezid'in kendi na'şını ve Musa Çelebi'yi Mehmed Çelebi'ye vasiyet etmek suretiyle bir anlamda onu varis olarak tayin ettiği izlenimi yaratmaktadır. Söz konusu rivayet Neşrî ve Hoca Sadettin gibi Osmanlı tarihçileri tarafından aynen aktarılarak kullanılmıştır.

Kuşkusuz bu durumda Musa Çelebi'nin Germiyanoğlu yerine babası tarafından sözde varis tayin edilen ağabeyi Mehmed Çelebi'nin yanına niçin gitmediği sorusunun ucu açık kalmaktadır. Ayrıca bu rivayetin doğruluğuna gölge düşüren bazı veriler vardır. Bunlardan ilki Mehmed Çelebi'nin Germiyanoğlu'na gönderdiği *Sevgendnâme*, yani, barış yemini metnidir.[59] Bu metinde Mehmed Çelebi, Germiyanoğlu Yakub Bey'le 30 yıl süreyle dost kalacağına, onun dostlarını dost, düşmanlarını düşman kabul edeceğine yemin etmektedir. Sadece "Bayezid Beg oğlu Mehmed" şeklinde imzaladığı bu yemin metni, Bursa'da hükümdarlığını ilan etmeden önce, bir diğer deyişle babasının ölümünün hemen ardından yazılmıştır. Eğer babası tarafından vasi tayin edilmiş olsaydı, böylesi bir belge imzalamasına gerek kalmazdı.

---

56 "İsa ve Musa Bursa vilâyetinde ve Karası vilâyetinde bi i birin kovup yürürler idi. Âhır Musa İsa'yı giderdi." (Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i O man*, s. 146); "Âhır Musâ Çelebi, İsâ Çelebi'yi aradan götürdi kendü kaldı" (Oruç Beg, *Oruç Beg tarihi*, s. 43); "Âhirü'l Emr Musa İsa'yı bulup aradan götürdi" (*Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşrî, s. 50).

57 Bazı kaynaklara göre Germiyanoğlu'na

58 *Ahvâl-i Sultân Mehemmed bin Bâyezid Hân*, s. 58.

59 *Sevgedname*'nin metni i in bkz. *Sevgedname, Fatih Sultan Mehmed Devrine âit bir inşâ mecmuası*, haz. Şinasi Tekin, Journal of Turkish Studies, 20 (1996) s. 296-298.

Bu çelişkili durum, Müneccimbaşı gibi bazı Osmanlı tarihçilerinin her iki rivayeti de kaydetmelerine neden olmuştur.[60] Günümüz Türk tarihçileri de, ağırlıklı olarak *Ahvâl*'deki varyantı kabul etmekle birlikte, Musa Çelebi'nin Bursa'da hâkim olduğu varyantı da kaydederek durumun şüpheli olduğuna vurgu yapmaktadırlar.[61]

Aslında bu sorunun cevabı için dönemin batılı kaynaklarını dikkatli bir şekilde incelemek gerekmektedir. Cenova Senatosu kayıtlarında İsa Çelebi'nin Ocak 1403'te, ağabeyi Süleyman Çelebi gibi, Venedik, Ceneviz ve Bizans yönetimleriyle barış antlaşması imzaladığı kaydedilmektedir.[62] Bu veri İsa Çelebi'nin 1402 sonbaharından itibaren Bursa tahtında oturduğunu göstermektedir. Yine Cenova arşivlerindeki bir başka belgeye göre Pera (Cenova) 1403 Mayıs ayında Süleyman Çelebi'ye ve İsa Çelebi'ye elçilik heyetleri göndermiştir.[63] Benzer şekilde Venedik kaynaklarında da Süleyman ve İsa'ya gönderilmek üzere Giocomo Surian adlı bir elçinin seçildiği ve bu şahsın 2 Mayıs 1403 tarihinde Venedik'ten ayrıldığı belirtilmektedir.[64] Bu veriler Bayezid'in ölümünden 2 ay geçmiş olmasına karşın İsa Çelebi'nin hâlâ Bursa tahtında oturduğunu göstermektedir. Bir diğer deyişle babasının na'şını teslim alan Musa Çelebi, Bursa'ya gelmemiştir ve Mehmed Çelebi de Bursa'ya yönelik Askeri harekâtını henüz başlatmamıştır.

Konuyla ilgili bir diğer veri de Kastilya kralının Timur'a gönderdiği İspanyol elçilik heyeti üyesi Clavijo'nun seyahatnamesinde bulunmaktadır. Ülkesinden İstanbul'a gelmekte olan Clavijo, 1403 yılının Eylül ayı ortalarında, Sakız Adası'nda oldukları zaman, İsa Çelebi'nin ölüm haberini aldıklarını söylemektedir.[65] Bu durumda İsa Çelebi 1403 yılının yaz aylarında kardeşlerinden birisi tarafından tasfiye edilmiş olmaktadır. Mehmed Çelebi'nin 1403 yılında Bursa'da Timur adına sikke kestirdiği hatırlanırsa, İsa Çelebi'yi tasfiye edip Bursa tahtına oturan şehzâdenin Mehmed Çelebi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Musa Çelebi, *Ahvâl*'de aktarıldığı gibi, babasının na'şıyla birlikte Bursa'ya değil, dayısı Germiyanoğlu Yakub Bey'in yanına gitmiş olmaktadır.

Mehmed Çelebi

Fetret Devri'nden sonra Osmanlı tahtına çıkacak olan Mehmed Çelebi ile Timur arasındaki ilişkilere yönelik veriler diğer üç Osmanlı şehzâdesine göre çok daha karmaşık bir görünüm arz etmektedir. Bunun birinci nedeni, Ankara Savaşı'ndan başlayarak 1413 yılında Musa Çelebi'yi yendiği Çamurlu Savaşı'na kadar Mehmed Çelebi'nin hayat hikâyesini anlatan

---

60 Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, s. 150-154.
61 Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ahvâl varyantı, s. 330-333; Musa Çelebi varyantı s. 330, dipnot 2
62 *Archivio Segreto. Peire Massaria 1402*, f. 71v., (Balard, *La Romanie Genoise*, c. I, s. 102)
63 *Archivio Segreto, Peire Massaria 1402*, f. 31r (mai 1403), (Balard, *La Romanie Genoise*, c. I, s. 102.) Cenova belgelerinde Osmanlı tarafına verilecek hediyelerin masrafının Venediklilerle paylaşıldığından bahsedilmektedir. Dolayısıyla her iki cumhuriyet heyetlerinin aynı tarihlerde ve birlikte ittikleri söylenebilir.
64 Fabris, *From Adrianople to Constantinople*, s. 192.
65 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 26.

Ahvâl-i Sultân Mehemmed isimli anonim bir kaynaktır. *Ahvâl*, Mehmed Çelebi'ye sultanlığa giden yolda yardımcı olacak kurgusal efsanelerin ve gerçeklerin iç içe geçtiği bir menâkıbnâme şeklinde düzenlenmiştir ve muhtemelen Mehmed Çelebi'nin lalası Bayezid Paşa tarafından yazdırılmıştır. Bu eser daha sonraları, neredeyse olduğu gibi, Ruhi ve Neşrî tarihleri içerisine alınmış, dolayısıyla Hoca Sadettin gibi geç dönem Osmanlı tarihçileri tarafından kullanılmış, böylece Fetret döneminin standart tarihi haline getirilmeye çalışılmıştır.[66]

Timur-Mehmed Çelebi ilişkilerinin karmaşıklaşmasının ikinci nedeni, Timur'un Osmanlı tarihlerince "Vilâyet-i Rum" olarak isimlendirilen Amasya merkezli bölgenin Osmanlılara ait olmadığını düşünmesi ve bu bölgede kökleri Eretna'ya ve dolayısıyla İlhanlı'ya uzanan bir siyasal yapılanma oluşturma arayışıdır. Fakat, yukarıda anlatıldığı gibi, bu proje başarılı olamayacak ve Timur'un al tamgalı yarlıkla bölgeye gönderdiği Kara Devletşah, Mehmed Çelebi kuvvetleri tarafından mağlup edilerek öldürülecektir. Bu gelişme kaçınılmaz olarak iki tarihsel kişilik arasında bir güvensizlik ortamının doğmasına neden olmuş ve Mehmed Çelebi ancak Timur'un ülkeyi terk edeceği dönemde bir ilişki başlatabilmiştir.

Ahvâl'de Kara Devletşah olayı sonlandırıldıktan sonra Mehmed Çelebi'nin sırasıyla Kubadoğlu, İnaloğlu, Gözleroğlu, Köpekoğlu ve Mezid gibi yerel beylerle mücadeleleri ve galibiyetleri anlatılmaktadır. Bu mücadelelerle ilgili bir tarihlendirme olmadığı için bunların Timur Anadolu'da iken mi, yoksa, daha sonra mı gerçekleştiği konusunda bir açıklık yoktur. Diğer taraftan Timur'un Anadolu'daki harekâtlarına yönelik olarak Mehmed Çelebi ve ümerâsının "bekle ve gör" politikası izledikleri görülmektedir. Timur'un sonsuza dek Anadolu'da kalmayacağını öngören Çelebi Mehmed'in çevresindeki devlet adamları, Amasya tarafına gidilmesi, Bayezid'in durumunun öğrenilmesi için casuslar gönderilmesi, Timurlu ordusunun hareketlerinin takip edilmesi ve karşı taraftan bir saldırı olmadıkça çatışmaya girilmemesi şeklinde bir yol haritası çıkarmışlardı.[67]

Ahvâl'de ve bazı Osmanlı tarihlerinde Mehmed Çelebi-Timur ilişkisi bağlamında aktarılan ve Sultan Bayezid'in kaderini büyük ölçüde belirleyen bir hikâye, Timur'un Mehmed Çelebi'ye bir elçi göndererek onu huzuruna davet etmesi olayıdır.[68] *Ahvâl*'de Mehmed Çelebi'nin başarılarını işiten Timur'un kaygıya kapıldığı Çelebi'yi ele geçirmek amacıyla bir plan yaptığı söylendikten sonra onun nasıl davet edildiği ve konunun Bayezid'le olan ilişkisi şöyle anlatmaktadır:

---

66 *Ahvâl*, Ruhi Tarihinde *Fi Beyân-ı Ahvâl-i'Sultân Mehemmed Han*, Neşrî tarihinde *Ahvâl-i Sultân Mehmed bin Bayezid Han bin Murad Han Gazi bin Orhan bin Osman Gazi* başlığıyla nakledilmiştir. Halil İnalcık, bu eserin, o sıralarda Amasya'da bulunan Ahmedî'ye ait olduğunu iddia etmektedir. Tarihçi'ye göre Çelebi Mehmed'in anlatısını Ahmedî yazıya dökmüştür. (İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, c.I*, s. 101). Biz bu kitapta Ruhi (Oxford Nüshası) ve Neşrî (Menzel Nüshası) tarihlerinin Dimitri Kastritis tarafından mukayeseli edisyon kritiği ile Harvard Üniversitesi'nce yayınlanan *Ahvâl-i Sultân Mehemmed bin Bâyezid Hân* metnini kullanacağız.

67 *Ahvâl-i Sultân Mehemmed bin Bâyezid Hân*, s. 43.

68 Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 256-269; *Ahvâl-i Sultân Mehemmed bin Bâyezid Hân*, s. 55-56.

(Timur) meclis içinde Sultân'ı (Mehmed Çelebi) medh idüp, Sultân'a du 'âlar itdi ki 'ben anı begâyet sevüb, dilerin ki eger ol benüm yanıma gelse, ben ana beğâyet ihtirâm idüp, oğlum idinüp, murâdı ne ise görem. Hele şimdi ana münâsib meta'lar ve armağanlar ile ilçi gönderelüm. Eğer da'vetümüze icâbet idüp gelecek olursa memleketi ana tefviz idüp anun hatırı içün atasın salıvirelüm ve ana gendü kızum virüp güyegü idinem' didi... Andan Temür gılâz ve şidâd ile yemin idüp, Yıldırım Hanı inandurdı ki, eğer Sultân (Mehmed Çelebi) gelecek olursa Temür'ün ana hiç zararı ve ziyânı yitişmeyüp, anı bağrına basup gendü kızın virüp, güyegü idine, ve Yıldırım Hanı yine memleketine göndere. Bunun üzerine mukarrer olup, birbiri ile inanışup, her biri Sultân'a ayru mektublar yazup Hoca Mehemmed adlu Temür'ün bir ulu âdemi var idi, anun eline virüp eyü hil'atler birle Sultân'ı da'vet itmege gönderdiler."[69]

Timur'un istila ettiği bütün coğrafyalarda hanedan üyelerine ve bölgesel liderlere mektuplar göndererek huzuruna gelip kendisine biat etmelerini ve mal ya da para şeklinde peşkeş getirmelerini istediği bilinmektedir. Dolayısıyla Mehmed Çelebi'ye de bu anlayış içerisinde elçi göndermiş olabilir. Fakat Osmanlı tarihçilerinin "Timur, Mehmed Çelebi'nin başarılarını duyduğu için korktu. Onu huzuruna getirebilmek için babası Yıldırım Bayezid'e mektup yazdırdı" şeklindeki sözleri hikâyenin inandırıcılığına büyük ölçüde gölge düşürmektedir. Hikâyenin bu şekle dönüştürülmesiyle Osmanlı tarihçileri, Mehmed Çelebi'nin büyük cihangir Timur'u bile kaygılandıracak kadar bahadır bir kişi olduğu izlenimini yaratmaya çalışmakta, daha da önemlisi, Sultan Bayezid'in sağlığında kendisinden sonraki hükümdar olarak Mehmed Çelebi'yi işaret ettiğine gönderme yapmış olmaktadırlar.

Fakat Mehmed Çelebi Timur'un bu davetine icap edemeyecektir. Osmanlı tarihçileri hikâyeyi "Mehmed Çelebi Timurlu karargâhına giderken yolda Kastamonu beyi İsfendiyar'ın yeğeni Kara Yahya ile bir çatışmaya girdi, bu nedenle Timur'un huzuruna varamadı ve dolayısıyla kendi yerine hocası Sofi Bayezid'i gönderdi" şeklinde bir söylemle, şehzâdenin babasıyla ilgili serbest bırakılma şansını kullanmayışını gerekçelendirmişlerdir.[70] Buna karşın Timurlu tarihçilerde Sofi Bayezid'in Timurlu karargâhına geldiği yönünde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Timur sonrası Anadolu

Osmanlı tarihçisi Oruç Beg'in "Timur Han dahı vilâyet-i Osman'ı Tatar beglerine bahş itmeye kasd itti."[71] şeklindeki sözleri Timur'un vilayet-i Rum'u, yani Osmanlı Devleti'nin Amasya merkezli doğu bölümünü Tatar beylerine vermeye niyet ettiğini, fakat bu olayın gerçekleşemediğini göstermektedir. Kara Devletşah projesinin başarılı olmamasına rağmen Anadolu'dan ayrılma zamanı yaklaşan Timur, acaba hâlâ Amasya-Tokat yöresinin Osmanlı'dan koparılması yönündeki plânlarını sürdürmekte

69 *Ahvâl-i Sultân Mehemmed bin Bâyezid Hân*, s. 55.
70 *Ahvâl*'in başka bir bölümünde Mehmed Çelebi için "Temür Beg'i ne vech ile aldayup gendüyi ele virmedi" diyerek onun davetine gitmeyişinin bilinçli bir tercih olduğu aktarılmaktadır. (*Ahvâl-i Sultân Mehemmed bin Bâyezid Hân*, s. 62)
71 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 40.

miydi? Devletşah'ı öldürerek söz konusu bölgede kontrolü ele geçiren Çelebi Mehmed'e hükümranlık hakkı veren bir yarlık göndermemesi bu ihtimali güçlendirmektedir. Bu koşullarda Vilayet-i Rum hâkimi Mehmed Çelebi için Timur'un dönüş yolunda bölgeyi kontrol altına aldıktan sonra buraları Mutahharten'e veya benzeri bir Eretna Devleti ardılına teslim edip etmeyeceği sorusu geçerliliğini sürdürmekteydi. Nitekim *Ahvâl*'de Timur'dan böylesi bir hareketin beklendiğini gösteren işaretler vardır. Anonim tarihçi, Timur'un Karaman'dan yola çıktığı dönemde Mehmed Çelebi'nin Aruş'ta olduğunu, vezirlerinin ve beylerinin "Bu yir turacak yir degüldür. Mebâdâ bizi bunda isteyeler" diyüp; "yüce tağa çıkalum, gidelüm" demeleri üzerine dağlar arasından geçip Mudurnu'ya geldiğini ifade etmektedir.[72] Hoca Sadettin, Mehmed Çelebi'nin muhtemel Timurlu saldırısından korunmak için Bolu tarafındaki yüksek dağlara çekilmesi olayını daha edebi bir dille, aşağıdaki şekilde anlatmaktadır:

> Bu sırada Timur'un dönmekte olduğu haberi de geldi. Tedbir ve ihtiyatta bir kusur yapmamak için, ülkenin ana yollarından çekilmek, aşılması güç dağlara göçmek zorunluluğu ortaya çıkınca matem günleri de bitmiş oldu.[73]

Ordusunu Orta Anadolu'ya yönlendirdiği sırada önce Sultan Bayezid'in, daha sonra da kendi veliahtı Muhammed Sultan'ın birbiri ardına vefat etmeleri, Timur'un Anadolu defterini kapatmasına neden olmuştu. Timur'un Vilayet-i Rûm'da Osmanlı olmayan bir siyasal yapı oluşturma düşüncesi varsa bile, bu olaylar nedeniyle gündeminden çıkardığı görülmektedir. Gerçi vefat eden Muhammed Sultan'ın ordusunun Emîr Cihanşah komutasında Tokat-Amasya tarafına gitmesi emrini vermişti. Fakat bu ordunun görevi bölgeyi zapt etmek ve Osmanlı hanedanı dışında bir yönetici atamak değil, Anadolu'dan götürülmesi plânlanan Kara Tatarları kuzey taraftan kıskaç içerisine almaktı.[74]

Böylece Timur'un Osmanlı coğrafyasındaki siyasal yapıyı yeniden inşa etme projesi de sona ermiş oluyordu. Projenin Anadolu beyliklerini ihya etme bölümü başarılı olmuştu. Buna karşın geride kalan Osmanlı topraklarında Timur'un istediği şekilde bir idari yapılandırma gerçekleştirilememişti. Balkanlar'da Süleyman Çelebi, imparatorluğun Rumeli bölümünü sahiplenmiş durumdaydı. Buna karşın Bursa'daki İsa Çelebi sağlam bir hâkimiyet kuramamıştı. Vilayet-i Rûm'daki Mehmed Çelebi ise Timur'un Osmanlı topraklarından çıktığı ana kadar bir bilinmezlikle karşı karşıyaydı. Gerek Timur'un bölgeye gönderdiği rakiplerle ve gerekse bölgedeki yerel beylerle mücadele etmek zorunda kalmış, Timur'un kendisine bir hükümranlık yarlığı vermemiş olması nedeniyle de mücadelesini hukuki bir zemine taşıyamamıştı. Osmanlı Devleti'nin bu siyasal belirsizlikler ve iktidar boşluğu zemininde varlığını sürdürmesi mümkün değildi. Dolayısıyla Timurlu ordusunun Anadolu'yu terk etmesiyle birlikte Osmanlı şehzâdeleri arasında kıyasıya bir hâkimiyet savaşı başlayacaktır.

---

72 *Ahvâl-i Sultân Mehemmed bin Bâyezid Hân*, s. 58.
73 Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, s. 336.
74 Yezdî, *Zafernâme*, s. 410-411.

BÖLÜM 18
ESARETE TERK EDİLEN BİR SULTAN: YILDIRIM BAYEZİD

623 yıllık Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca ülkeyi yöneten 36 padişahtan yalnızca bir tanesi, Sultan Yıldırım Bayezid, savaşta esir düşmüş ve yaklaşık 8 ay süren esareti sonrasında hayatını kaybetmiştir. İlginç olan nokta bugüne kadar hiçbir Türk tarihçisinin Yıldırım Bayezid'in esaret dönemini konu alan ciddi bir çalışma yapmamış olmasıdır. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, böylesi bir çalışmanın, ancak Timur-Bayezid ilişkilerinde yaratılan ve Türk tarihçilik geleneğinde yerleşmiş bazı ön kabullerin sorgulanmasıyla yapılabilecek olmasıdır. Çünkü Türk tarihçileri Bayezid'in esaretine, aynı Timur-Bayezid çatışmasında olduğu gibi, Osmanlı hanedanına toz kondurmayacak bir bakış açısı ile bakmaktadırlar. İkincisi ise ne Osmanlı tarihlerinde ne de Timurlu tarihlerinde Yıldırım Bayezid'in esaret dönemindeki hayatı ve Timur'un onun geleceği ile ilgili nasıl bir planlama yaptığı konusunda somut bilgilerin mevcut olmamasıdır.

Yıldırım'ın esaret dönemiyle ilgili temel sorular "Osmanlı şehzâdeleri babalarının kurtuluşu için herhangi bir girişimde bulundular mı?", "Bayezid fidye karşılığında serbest bırakabilir miydi?", "Timur, Yıldırım'ı tahtına iade mi edecekti, yoksa birlikte Semerkand'a mı götürecekti?" şeklinde sıralanabilir. Bu soruların cevapları ise, ancak, Timur'la Osmanlı şehzâdeleri arasında gerçekleşen temasların satır aralarında bulunabilir.

Bayezid'in oğulları tarafından esarete terk edilmesi

Kanaatimizce Sultan Yıldırım Bayezid'in kaderini belirleyen en önemli şahıs, Süleyman Çelebi olup onun savaş sonrası faaliyetleri Timur'un esir Osmanlı sultanına yönelik bakış açısında büyük ölçüde etkili olmuş görünmektedir. Süleyman Çelebi'nin Timur'la ilk teması, Ankara Savaşı'ndan kısa bir süre sonra, Timurlu ordusu Kütahya'da ve kendisi de Anadoluhisarı'nda iken olmuştu. Süleyman Çelebi, Timur'un haraç göndermesi ve bizzat gelip ziyaret etmesi talebini ileten elçilerle görüştükten sonra onların yanına kattığı Şeyh Ramazan ile büyük miktarda altın ve peşkeş göndermişti. Tarihçi Şâmî'nin bu konuda yazdıkları, Süleyman Çelebi'nin ve Timur'un Bayezid'le ilgili o dönemdeki görüşlerini yansıtıyor olması bakımından önemlidir. Süleyman Çelebi, Şeyh Ramazan aracılığıyla şunları söylemekteydi:

> Ben kemter (aciz) bir çakerim (kul), sizin babama karşı yaptığınız lütuf ve keremden, gösterdiğiniz izaz ve ikramdan, meclis-i âlinizde kendisine bir

mevki verdiğinizden ben de size mutiim; emir ve fermanınızdan harice çıkmam, eğer ferman buyurulursa arz-ı udubiyete geleyim."[1]

Şâmî, Süleyman Çelebi'nin bu peşkeşlerine ve elçisi aracılığıyla aktarılan sözlerine karşı Timur'un davranışını ise şu şekilde anlatmaktadır:

Emîr buna karşı muhabbet ve iltifat gösterdi, şahane güzel sözler söyledi ve babasına karşı vaktiyle birçok müsamahada bulunduğu halde bir tesiri olmadığını, mumaileyhin (Bayezid'in) nihayet böyle bir akıbete duçar olduğunu zikrettikten sonra: 'artık olan oldu, geçen geçti, gayb perdesi arkasında mukadderat ne ise o zuhur etti; biz hepsini affettik. Eğer mumaileyhin (Bayezid'in) oğlu da gelip dehalet ederse kendisine babasına yaptığımızdan daha ziyade izaz ve ikram ederiz. Hiç düşünmeden gelsin ve bu suretle aramızdaki adavet (düşmanlık) ve vahşet kalksın' buyurdu. Bundan sonra elçiye külah, kemer, serapa altınla işlenmiş hil'at, atlar, dirhem ve dinar hediye ederek memleketine gönderdi. Kendisi oradan hareketle Ayasulug'a, sonra Donguzlug'a (Denizli) geldi.[2]

Görüldüğü gibi Timur'la Süleyman Çelebi'nin bu ilk temasında asıl konu büyük ölçüde Yıldırım Bayezid'dir. Timur, gönderdiği mesajda, Yıldırım Bayezid'le olan anlaşmazlığını geçmişte bıraktığını, Süleyman Çelebi'nin huzuruna gelmesi durumunda Osmanlılarla olan her türlü düşmanlığı sonlandıracağını belirtmektedir. Bayezid'i affettiği ve aradaki düşmanlığın kaldırılacağı ifadeleri birlikte alındığında Timur, satır aralarında, Bayezid'in geleceği ile ilgili görüşmelere açık olduğunu da ifade etmiş olmaktadır. Nitekim Timurlu ordusu Kütahya'dan Denizli'ye doğru giderken Timur ile Bayezid arasında yapılan bir görüşme Timur'un Osmanlı sultanını tahtına iade etmek yönünde bir fikre sahip olduğunu göstermektedir. Yezdî'ye göre bu görüşmede Timur, Yıldırım Bayezid'e birçok vaatlerde bulunmuş, Rum şehirlerini yine eskisi gibi kendisine bırakacağını söylemiş ve Osmanlı sultanını rahatlatmıştı.[3]

Timur ile Süleyman Çelebi arasındaki ikinci temas, İzmir'in fethinden hemen sonra, yani 1402 yılının son günlerinde ve ilk görüşmeden yaklaşık iki ay kadar sonra gerçekleşmiştir. Bu dönemde Süleyman Çelebi, Bizans İmparator Naibi İoannes ile uzlaşmış, kız kardeşi Fatma ve erkek kardeşi Şehzâde Kasım'ı[4] Bizans sarayında rehin bıraktıktan sonra Edirne'ye gidip Osmanlı tahtına oturduğunu ilan etmişti. Osmanlı tarihlerinde bahsi geçmeyen bu görüşme, Timurlu tarihçi Yezdî'de, "Yıldırım Bayezid'in oğullarının elçiler göndermesi" başlığı altında şu şekilde aktarılmaktadır:

Daha önce Müsülman (Süleyman) Çelebi katından Sâhibkıran'a elçi olarak gelen Şeyh Ramazan yine geldi ve Hazret'in huzuruna çıktı. Peşkeşler, atlar, kuşlar ve simli kumaşlar takdim etti. Müsülman Çelebi elçisiyle şu sözleri söylemişti: 'Sâhibkıran lütf-u keremiyle babama merhamet gösterdiğinden, herkes ondan ümit vardır ve itaat kemerini bağlamıştır. Her

1 Şâmî, *Zafernâme*, s. 315.
2 Şâmî, *Zafernâme*, s. 315-316.
3 Yezdî, *Zafernâme*, s. 398-399.
4 Bazı tarihlerde Orhan

ne emredilirse başımız üstüne.' Sâhibkıran bu sözleri dinledikten sonra şehzâdeye şefkat gösterdi ve Esreyaka'yı (Rumeli) nahiye ve köyleriyle birlikte ona bağışladı. Bu konuyla ilgili bir nişan yazdırdı, al tamga ile mühürleyip gönderdi. Ayrıca altın işlemeli bir hil'at, altın kemer, kökreteli bir at ve mücevher kakmalı bir taç hediye etti.[5]

Bu paragrafın satır araları okunduğunda Süleyman Çelebi'nin, babası sağ olmasına rağmen, Osmanlı tahtını istediği, fakat Timur'un onu sadece Rumeli'de hükümdarlık yapabilecek şekilde yetkilendirdiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bu görüşmede Yıldırım Bayezid'in serbest bırakılması ile ilgili herhangi bir talebin gündeme getirilmediği söylenebilir. Çünkü babasının serbest bırakılması durumunda Süleyman Çelebi'nin Osmanlı tahtına talip olması mümkün değildi. Bir diğer deyişle Bayezid'in esaretinin devamı ve Timurlu başkentine götürülmesi Süleyman Çelebi'nin işine gelmekteydi. Çelebi'nin elçisi Şeyh Ramazan'ın görüşme sırasında bu yönde telkinlerde bulunmuş olması bile ihtimal dâhilindedir.

Diğer taraftan Timur'un Süleyman Çelebi'ye Rumeli ile ilgili hükümdarlık yetkisini vermesi ile Yıldırım'ın kaderi konusunda karar vermiş olmasının bir ilişkisi yoktur. Zira İzmir'i fethettikten sonraki dönemde Timur'un artık Avrupa yakasına geçmesi, İstanbul'u ve Balkanlar'daki Osmanlı topraklarını istila etmesi söz konusu değildi. Dolayısıyla her durumda Süleyman Çelebi Edirne'de hükümdarlığını fiilen yürütecekti. Süleyman Çelebi'ye böyle bir menşur vermek suretiyle Timur, sanki bu bölgeleri de hâkimiyet altına almış gibi görünmekte ve Edirne tahtına oturan Çelebi'yi vassal hükümdar konumuna getirmiş olmaktadır. Ayrıca bu uygulamayla Süleyman Çelebi'nin bütün Osmanlı toprakları üzerinde hâkimiyet iddiasının da önü kesilmiş oluyordu.

1403 yılı başlarında, Süleyman Çelebi ile Hristiyan ittifakı arasında imzalanan antlaşma Yıldırım Bayezid'in Süleyman Çelebi'nin gündeminden tamamen düştüğünü göstermektedir. Antlaşmanın ikinci maddesi şöyledir:

> Ben Büyük Sultan Bayezid'in oğlu Sultan Süleyman Çelebi (Mi che sum Musulman Zalabi, Soldan, fio del gran soldan Baysit imperador) Greklerin Büyük İmparatoru, babam, VII. İoannes Paleologus (Caloilani) ve büyük yerel idareler, Rodos Şövalyeleri, Venedik, Cenova, Sakız, Naksos ve onların Ege ve Karadeniz'de sahip oldukları yerlerin temsilcileri ile yemin ettik ve gerçek barışı akdettik.[6]

Daha sonraki maddelerde Süleyman Çelebi, bir kısım Osmanlı topraklarını ve kalelerini Bizans ve Venedik'e devretmekte, Timur'un Konstantinopolis'e saldırması durumunda ve gerekli olduğu takdirde kadırga ve asker sağlayarak Bizans'a yardımcı olacağı sözünü vermektedir.[7] Antlaşmanın dokuzuncu ve onuncu maddelerinde Süleyman Çelebi,

5 Yezdî, *Zafernâme*, s. 404-405.
6 Dennis, *The Byzantine-Turkish Treaty of 1403*, s. 77-78.
7 "S'il sera alguna novitade de Tamberlan io ve daro le mie galie quante havero, marinari a vegnir in Constantinopoli a le mie spexe si lo havera bisogno" (Dennis, *The Byzantine Turkish Treaty of 1403*, s. 78)

daha önce babasına ödedikleri vergiyi ödemek koşuluyla, bütün Fransız, Venedik, Cenova, Rodos ve Grek tüccarlarının kendi ülkesine güvenlik içerisinde girebileceklerini belirtmektedir.

Bu metinde konumuz açısından iki önemli nokta vardır. Birincisi Süleyman Çelebi'nin, babası daha hayatta iken "sultan" unvanını kullanarak Bizans'a ve Venedik'e bazı bölgeleri ve kaleleri devredecek şekilde hükümdarlık yetkilerini işletiyor olmasıdır. İkinci nokta ise gerek Stefan Lazareviç ve gerekse Hristiyan ittifakına dâhil ülke tüccarları ile ilgili maddelerde Süleyman Çelebi'nin "babam zamanında olduğu gibi" (in lo tempo de mio pare) ifadesini kullanmasıdır. Antlaşmanın henüz Timur'un Avrupa yakasına geçme ihtimalinin bulunduğu bir dönemde ve muhtemelen İzmir'in fethinin hemen ardından imzalandığı düşünülürse, Süleyman Çelebi için, daha o dönemde, babası Sultan Bayezid'in bir "geçmiş" haline geldiği açık olarak görülmektedir.

Sultan Bayezid için fidye önerildi mi?

Esir alınan seçkinlerin belli bir fidye karşılığında serbest bırakılmaları, neredeyse yazılı tarihin başlangıcından beri bilinen bir uygulamadır. Söz konusu uygulama, Orta Çağ'da daha da kurumsallaşmış, savaş ganimetinin hatırı sayılı bir kısmını teşkil eder hale gelmişti. Özellikle Orta Çağ İslam devletleri yalnızca diğer din mensuplarıyla değil, Müslüman ülkelerle de yaptıkları savaşlarda esir aldıkları seçkinler için fidye uygulamasını titizlikle sürdürmekteydiler. Yıldırım Bayezid'in Niğbolu Savaşı sonrasında, Timur'un çeşitli savaşlar sonrasında ele geçirdikleri esirleri fidye karşılığında serbest bırakmaları bu uygulamanın tipik örnekleridir. Kuşkusuz bir esir için fidye tespitinde en önemli husus fidyeyi ödeyecek tarafın bir talepte bulunmasıdır.

Aslında Timur'un, Kütahya'da iken huzuruna gelip Süleyman Çelebi'nin bağlılıklarını bildiren Şeyh Ramazan'a söylediği "artık olan oldu, geçen geçti, gayb perdesi arkasında mukadderat ne ise o zuhur etti; biz hepsini affettik. Eğer mumaileyhin (Bayezid'in) oğlu da gelip dehalet ederse kendisine babasına yaptığımızdan daha ziyade izaz ve ikram ederiz"[8] şeklindeki sözlerinin satır aralarında Sultan Bayezid'i belli bir fidye karşılığında serbest bırakabileceğinin işaretleri vardır. Fakat Süleyman Çelebi'nin elçisi Timur'la olan bu ilk görüşmesinde konuyu gündeme getirmemiş gibidir. Benzer şekilde, Timurlu tarihçilerin kayıtlarına göre, Süleyman Çelebi'nin elçisinden birkaç gün sonra Timur'un karargâhına gelen İsa Çelebi'nin elçisi Şeyh Kutbiddin ile yapılan görüşmede de fidye konusu gündeme gelmemiştir.[9]

Yıldırım Bayezid'in fidye karşılığında serbest kalması konusunda Osmanlı tarihlerindeki tek kayıt, dönem tarihçilerinden Neşrî'de bulunmak-

8 Şâmî, *Zafernâme*, s. 316.
9 Şâmî, *Zafernâme*, s. 320.

tadır. Bu tarihçi Şeyh Kutbeddin'in oğlu Mevlâna Mehmed'in ağzından aşağıdaki öyküyü nakletmektedir:

> Babamdan işitdüm, eytdi: Timur, Bayezid Hanı tutub, habs idicek, ekâbir-i Rûm ittifak idüb, Hünkâr'ı Timur'dan satun almaya niyet idüb, beni Timur'a gönderdiler. Varub ben dahi Timur'ı râzı idüb toksan bin filoriye kavl itdük. Ben eytdüm: 'Rûm'da nesne kalmadı. Heb tâlâna gitdi, amma varayın Konstantiniyye Tekvurı'ndan istikraz ideyin' deyu. Bu niyet üzerine ben dahi kalkub İstanbul'a müteveccih oldum ki filori istikraz idem. Ben henüz İstanbul'a gelmeden, ol zaman işitdüm ki Hünkâr hummâ-yı muhrikadan (ateşli hastalık) hasta olup, kabza-i ecel giribânından çeküb Hak civarına iletmiş.[10]

Burada ilginç olan nokta Şeyh Kutbeddin'in bu girişimi Şehzâde İsa adına değil, Anadolu'nun ileri gelen şahısları adına yaptığını söylemesidir. Anlaşıldığı kadarıyla Bayezid'in şehzâdelerinden bir hareketin gelmemesi, bir kısım Osmanlı devlet adamlarının ittifak ederek böylesi bir çaba içerisine girmelerine neden olmuştur. Timur'la fidye pazarlığı konusu, Neşrî dışında başka hiçbir Osmanlı tarihinde geçmemektedir. Dolayısıyla Şeyh Kutbeddin İzniki'nin böyle bir girişimde bulunup bulunmadığını doğrulamak mümkün değildir. Fakat o dönem için, 90 bin Florin gibi çok yüksek bir rakamın dillendirilmiş olması Osmanlı yönetim çevrelerinde Timur'un ciddi bir fidye karşılığında Bayezid'i serbest bırakabileceği şeklinde bir algının varlığını göstermektedir.[11]

Timur'un Bayezid'i yüklü bir fidye ve yıllık haraç karşılığında serbest bırakarak tahtına iade etmek niyetinde olduğunun bir diğer kanıtı da Ankara Savaşı'ndan yaklaşık 200 yıl sonra, Babûr Şah'ın torunu Cihangir'den gelmektedir. Cihangir Şah, hatıralarında, elinde bir belge olmaksızın Osmanlı elçisiyim diye sarayına gelen bir sahtekârla ilgili olayı anlatırken "Timur Türkiye'yi fethettiği ve Yıldırım Bayezid'i esir ettiği zaman emân parası ve bir yıllık haraç karşılığında toprakları kendisine iade edilecekti. Fakat o sırada Yıldırım Bayezid öldü ve hükümdarlığı oğlu Musa Çelebi'ye verildi" demektedir.[12] Timurlu tarihlerinde Timur'un Bayezid'e tahtını iade etmek niyetinde olduğu yazılmışsa da bunun bir fidye ve haraç karşılığında olacağına dair hiçbir kayıt yoktur. Dolayısıyla Cihangir'in bu sözleri Timurlu hanedanı içerisinde nesiller boyunca aktarılan bir bil-

---

10 Neşrî, *Kitâb-ı Cihânnümâ*, c. I, s. 359. Boşnak tarihçi Nedim Filipoviç Timur tarafından istenen fidyenin 90 bin ak e olduğunu yazmaktadır. (F lipovic, *Princ Masa i Sejh Bedreddin*, s. 22). Bayezid döneminde Osmanlı imparatorluğunda yalnızca gümüş ak e kesilmekteydi ve henüz altın s kke basımı başlamamıştı. Altına göre gümüş sikkelerin ok daha değersiz olduğu ve söz konusu dönemde gümüş kıtlığı n deniyle kesilen ak elerde gümüş miktarının giderek azaltıldığı hatırlanırsa, istenen para biriminin akçe olması ihtimali yok gibidir. (Bayezid dönemi gümüş kıtlığı ve tağş ş işlemi i in bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, s. 49, dipnot 1)

11 Avrupa'da altın para ilk kez 1252 yılında Floransa'da kes tirilmiş bu ned le de Flo n adını almıştır. 3,5 gram altından oluşan Florin benzerle n n 14. Yüzyıl boyunca bütün Avrupa ülkeler nde yaygınlaşmasıyla Flo n sözcüğü bütün bu paraların ortak adı haline dönmüştür. O dönemde kullanılan Venedik dukası da 3,5 gram altından oluşmaktaydı. Niğbolu savaşında es r olan Korkusuz Jean ve yanındaki 300 adamı için Osmanlılara 200 bin duka fidye ödendiği düşünülürse Bayezid için ortaya atılan fidye rakamının büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır. (De Vries, *The Lack of Western European Military Response to the Ottoman Invasions of Eastern Europe from Nicopolis to Mohacs*, s. 543)

12 Cihangir Şah, *Tüzük-i Cihangirî*, c. I, s. 145.

ginin ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer deyişle Timur, Sultan Bayezid'in oğullarından babaları için fidye teklifi beklemiş, fakat karşılık alamamıştır. Osmanlı ve Timurlu tarihlerinde Sultan Yıldırım Bayezid'in çocuklarının fidye karşılığında babalarının serbest bırakılması için bir talepte bulunduklarını gösteren hiçbir bilgi yoktur. Bu durum, şehzâdelerin Bayezid'in serbest bırakılmasına çok sıcak bakmadıklarını düşündürmektedir.

Bayezid'in kaçırılma efsanesi

Neşrî'nin *Ahvâl-i Sultan Mehmed bin Bayezid Han* bölümünde Mehmed Çelebi'nin babasını esaretten kurtarmak için bir kaçırma girişiminde bulunduğu, fakat başarısız olduğu şeklinde bir iddia vardır. Bazı günümüz tarihçileri de bu rivayeti gerçek kabul etmek eğilimindedirler. Hikâyeye göre olay, Timurlu ordusu Sivri Hisar'da konaklamışken gerçekleşmiştir. Çelebi Mehmed'in adamları ani bir baskınla Bayezid'i ordugâhın ortasındaki çadırından alıp Timurlu kampının dışına çıkarmışlar, fakat Timur'un askerleri arkalarından yetişmiş ve yapılan savaşta hepsini öldürmüşlerdir. Böylece Bayezid'in esareti devam etmiştir.[13] Timur'un Bayezid'i ve esir şehzâdelerini kendi otağının karşısında kurdurduğu otağlarda muhafaza ettiği bilinmektedir. Türk-Moğol geleneğinde hakanın otağı ordugâhın tam merkezine yerleştirilmekte ve sayıları binleri aşan nökerler tarafından korunmaktadır. Sadece bu bilgi bile Neşrî'de anlatılan hikâyenin tamamen uydurma olduğunu göstermek için yeterlidir.

Diğer taraftan bu hikâye, Mehmed Çelebi'nin lalası Bayezid Paşa tarafından yazdırılan ve Halil İnalcık'a göre bizzat Mehmed Çelebi'nin anlatısıyla Ahmedî'nin kaleme aldığı *Ahvâl*'in diğer varyantında bulunmamaktadır. *Ahvâl*, Mehmed Çelebi'nin Rûm askeriyle birlikte Ankara Savaş alanından ayrılıp Tokat'a ulaşmasından sonraki olayları şöyle anlatmaktadır:

> Mübarek gözleri yaş ile dolup "ah" edip "zavallı memleket-i Osman ki düşman atı ayağında helâk oldu. Hazreti Yaratanın emaneti olan halk düşman elinde aciz ve perişan olmuştur. Sultan babam dahi düşman eline düşmüş olup tatlı hayatı zehir olmuş, ferahın yerini keder almıştır" dedi ve yakın adamları ile "kendisini düşman askerine vurup ya bir şekilde babasını kurtarmak veya bu yolda helâk olmak" şeklinde bir müşaverede bulundu. Onlar dediler ki "Şahımız, bizim canımız ve başımız senin yoluna feda olsun. Söylediğin şey gayet hoştur. Fakat akıllı iş şudur. Ülkeyi istila eden bu düşmanın ordusu çok büyüktür. Ona yakın olmak uygun değildir. Doğru iş odur ki, bunları uzaktan gözetleyelim. Ordunun kanatlarında bulunanları yalnız yakaladığımızda helâk edelim" dediler. Sultan Mehmed bu tedbiri beğendi ve Rum askeri ile aşağıya gitti.[14]

13 Neşrî, *Kitab-ı Cihân-nümâ*, c. I, s. 369.

14 *Mübârek gözleri yaş ile tolup "Âh!" idüp eyitdi ki "Diriğ memleketi 'Osmân ki düşman atı ayağında helâk olup ve re'âyâ ki vedâ'i hazreti âferidegârdur düşman elinde 'âciz ü sergerdân olmışlardur ve Sultân babam dahı 'adü elinde giriftâr olup ol geçen 'ayş ü nüş niş olup, ferah teraha mübeddel olmışdur" diyüp, hâşşları ile şöyle müşâvere itdi ki gendüyi 'adü 'askerine ura, tâ bir tarik ile atasın kurtara, veyâhüd anun yolında*

Bilindiği gibi *Ahvâl-i Sultân Mehemmed* Ankara Savaşı'ndan Musa Çelebi'nin öldürülmesine kadar geçen dönemde Mehmed Çelebi'nin başından geçenleri ve yaptığı savaşları abartılı bir dille anlatan bir menakıbnâmedir. Yukarıda belirtildiği gibi bizzat Çelebi Mehmed'in akıl hocası Bayezid Paşa tarafından yazdırılmıştır. Yıldırım'ın kaçırılması hikâyesinin gerçek olması halinde, başarısız olsa bile, Mehmed Çelebi'ye büyük bir şöhret kazandıracak böylesi bir olayın *Ahvâl*'de bulunmaması mümkün değildir. Ayrıca söz konusu hikâye, kitabını büyük ölçüde Neşrî'ye dayandırarak yazan Gelibolulu Ali dâhil, başka hiçbir Osmanlı tarihçisi tarafından nakledilmemiştir.

Bütün bu veriler, Bayezid'in kaçırılması hikâyesinin muhtemelen Neşrî tarafından yaratılmış, Çelebi Mehmed'in babası için elinden gelen her şeyi yapmış olduğunu göstermeyi amaçlayan hayali bir kurgu olduğunu göstermektedir. Nitekim Neşrî'nin kendisi bile kitabının ilerleyen bölümlerinde Mehmed Çelebi'nin yakın çevresi tarafından önerilen bekle-gör politikasını benimsediğini yazmakta ve böylece daha önce naklettiği hayali hikâyeyi bir anlamda nakzetmektedir. Timur'un sonsuza dek Anadolu'da kalmayacağını öngören Çelebi Mehmed'in çevresindeki devlet adamları, Amasya tarafına gidilmesi, Bayezid'in durumunun öğrenilmesi için casus gönderilmesi, Timurlu ordusunun hareketlerinin takip edilmesi ve karşı taraftan bir saldırı olmadıkça çatışmaya girilmemesi şeklinde bir yol haritası çıkarmışlardı.[15]

Bazı Osmanlı tarihlerinde Mehmed Çelebi ile Timur ilişkisi bağlamında Sultan Bayezid'in kaderini büyük ölçüde belirleyen bir diğer hikâye de Timur'un Mehmed Çelebi'ye bir elçi göndererek onu huzuruna davet etmesi olayıdır.[16] *Ahvâl*'de de aktarılan bu hikâyenin konumuz açısından can alıcı noktası Timur'a atfedilen şu sözlerde yatmaktadır

> Temür Yıldırım Han'ı inandurdı ki eger Sultân gelecek olursa, Temür'ün ana hiç zararı ve ziyânı yitişmeyüp, anı bagrına başup gendü kızın virüp güyegü idine ve Yıldırım Han'ı yine memleketine göndere.[17]

Hikâyenin kısmen doğru olması halinde bile, Timur'un Mehmed Çelebi'nin gelip kendisine biat etmesi durumunda Anadolu'nun yönetimini ona bırakabileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca hikâyeye göre Yıldırım Bayezid'in oğlu Mehmed Çelebi'ye teslim edilerek serbest bırakılması ihtimali de mevcuttur. Fakat Mehmed Çelebi, Timur'un kendisine kötülük edeceği korkusuyla çağrıya icabet etmemiştir. Osmanlı tarihçileri hikâyeyi "Mehmed Çelebi Timurlu karargâhına giderken yolda Kastamo-

---

helâk ola. Bunlar eyitdiler ki "Şâhâ! Bizüm cânumuz ve başumuz senün yoluna fidâ olsun. Bu nesne ki buyurursın begayet hoşdur, ammâ 'âkilâne maşlahat oldur ki, bu düşman ki vilâyete müstevli oldı begayet çoğ 'askerdür. Buna yakın olmak revâ degül. Maslahat oldur ki bunları ırakdan yöriyüp gözedevüz. Anun gibi halvet bulup 'askeri, kenârında bulınanın helak idelüm" didiler. Sultân Mehemmed bu tedbiri begenüp Rûm 'askeri ile kalkup aşağa tarafa gitdi. (Ahvâli Sultân Mehemmed bin Bâyezid Hân, s. 42)

15 Neşrî, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, c. I, s. 371-373.

16 Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 256-269; Neşrî, Kitâb-ı *Cihânnümâ*, c. I, s. 407-416.

17 *Ahvâli Sultân Mehemmed bin Bâyezid Hân*, s. 55.

nu beyi İsfendiyar'ın yeğeni Kara Yahya ile bir çatışmaya girdi, bu nedenle Timur'un huzuruna varamadı ve dolayısıyla kendi yerine hocası Sofi Bayezid'i gönderdi" şeklindeki bir söylemle şehzâdenin babasıyla ilgili bu şansı niçin kullanmadığı sorusuna bir gerekçe yaratmışlardır.[18]

Yıldırım Bayezid serbest kalsaydı ne olurdu?

Kuşkusuz, Osmanlı şehzâdelerinin babalarına yönelik bu ilgisizliği Timur'u da bir hayli şaşırtmış olmalıdır. Çünkü dönemin Müslüman veya Hristiyan hanedanlarında geçerli kural, öncelikle esir hükümdarın kurtarılması yönünde çaba gösterilmesi şeklindeydi. Hükümdar, meşruiyetini Tanrı'dan almaktaydı, dolayısıyla esir bile olsa, sağ olduğu sürece tahtına ancak naip sıfatıyla oturulabilirdi. Süleyman Çelebi, babası sağken ve her an serbest kalması ihtimali varken, bütün bu gelenekleri göz ardı ederek Osmanlı tahtına çıkmış ve kendisini sultan ilan etmişti. Anonim Osmanlı Tarihi bu şaşkınlık verici olayı Timur'un ağzından şöyle ifade etmektedir:

> Bir gün Timur Han Yıldırım Han'a eydür: 'İy Han! Oglın vardı senün yerinde padişah oldı. Seni hiç anmadılar. Eğer seni koyuvirsem gine kabul iderler mi?' didi. Andan Yıldırım eydür: 'Tek sen beni koyuvir. Ben anlarun hakkından gelürin' didi.[19]

Bayezid'in bu cevabı, serbest kaldığı takdirde baba-oğul arasında büyük bir iktidar mücadelesi yaşanacağını da açıkça göstermektedir. Gerçekten Yıldırım Bayezid gibi gururlu ve sert mizaçlı bir padişahın esarete terk edilmeyi ve henüz sağken tahtına el konulmasını sindirmesi kolay değildi. İmkân bulduğu takdirde Ankara Savaşı'nda kendisini terk eden şehzâdeleri ve devlet erkânını cezalandırması kaçınılmaz gibiydi. Nitekim Anonim Osmanlı tarihçisi, Yıldırım'ın esarete terk edilme nedeninin büyük ölçüde kendisine duyulan korkudan kaynaklandığını şu sözlerle açıklamaktadır:

> Şöyle rivayet iderler kim, Yıldırım Han şöyle gazablu padişah idi kim, eğer kurtılup gine padişah olaydı ol kaçup giden leşkerden eğer ulu ve kici bir adam komazdı, cümlesin kırardı. Ol sebebden ötüri Timur Han'a gelüp anınçün söylemediler ve hem mukayyed olmadılar.[20]

Bütün bu gelişmeler boyunca Timur, Bayezid'le ilgili kararını açıklamış değildi ve muhtemelen hâlâ Osmanlı şehzâdelerinden somut bir teklif gelebileceğini düşünmekteydi. Nitekim *Anonim Osmanlı Tarihi*'ndeki şu satırlar Timur'un beklentisini, fakat şehzâdelerin bu beklentiye cevap vermemelerini açık bir biçimde anlatmaktadır:

> Andan Timur Han bu yirlerde kışladı. Umardı kim Yıldırım Han'un oğlanları bir biri gele veyâhud vezirlerinden bir biri gele, bir sebep ola, Yıldırım Hanı koyuvire. Hiçbir kimse mukayyed olup anmadılar, gelmediler. Bir kimesne araya girüp musâlaha ide, bu sebeple yirinde koyagide.[21]

18 Neşrî, *Kitâb-ı Cihânnümâ*, c. I, s. 417.
19 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşri, s. 49.
20 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşri, s. 50.
21 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşri, s. 47.

1403 yılının Şubat ayı ortalarında Timur, Ege sahillerini terk edip Orta Anadolu'ya doğru hareketlenmiş durumdaydı. Kendisi, ordusunun bir kısmıyla Eğridir üzerine giderken, o sıralarda hastalanan Yıldırım Bayezid'i, ordunun ağırlıklarıyla birlikte Akşehir'e göndermişti. Bu olay Anonim Osmanlı tarihçisinin dediği gibi, Osmanlı sultanını Semerkand'a götüreceğinin bir işareti miydi?[22] Timurlu tarihçilere bakılırsa Timur ülkesine döneceği sırada Bayezid'i serbest bırakacak ve tahtını kendisine iade edecekti. Bayezid'in ölümünü anlattığı bölümde Şâmî şöyle demektedir:

> Emîr Timur, Rûm diyarı meselelerinden tamamıyla fariğ olduktan sonra, af ve merhametinin umuma şâmîl olduğunu, kılıcının kuvveti ile zapt ettiği memleketleri istediği vakit bir hiçe değişmek şanından olan bir hükümdar olduğunu âleme göstermek için Yıldırım Bayezid'i izaz ve ikram ile yine eski yerine göndermek, makamına geçirmek niyetindeydi. Böyle yapmaktan maksadı, âleme, kendisinin, kılıcının ucuyla memleketler bağışlayan ve kamçısının ucuyla istediğine nüfuz ve iktidar veren, merhameti herkese şâmîl bir Emîr olduğunu bildirmekti. Fakat tedbir takdire uymadı. Mukadder olan ecel Bayezid'in yakasına yapıştı.[23]

Yezdî de "Hazret'in niyeti Rûm ülkesini tamamen fethettikten sonra onu tekrar Yıldırım Bayezid'e verip tahtına iade etmek ve sonra geri dönmekti. Ama takdir-i ilahi başka şekilde gelişti ve Yıldırım Bayezid bu âlemden uçtu"[24] şeklindeki benzer ifadelerle Şâmî'yi doğrulamaktadır. Diğer bir Timurlu tarihçi Natanzi ise Timur'un Anadolu seferi boyunca Yıldırım'ı yanında tuttuğunu belirttikten sonra "Onu Tebriz'den izzet ve ikram ile arzusunu gerçekleştirerek ülkesine geri göndermek niyetindeydi" demektedir.[25]

Buna karşın Bitlisî hariç bütün Osmanlı tarihçileri, ağız birliği halinde, Timur'un Yıldırım Bayezid'i Semerkand'a götürmek istediğini ifade etmektedirler.[26]

Gerçekten Timur, Yıldırım Bayezid'i Semerkand'a götürmek mi istiyordu, yoksa Anadolu'yu terk etmeden onu serbest bırakarak tahtına iade mi edecekti? Osmanlı sultanının Akşehir'de vefat etmesiyle birlikte bu sorular cevapsız kalmış, söz konusu tartışma da anlamsız bir hal almıştır. Bütün bu cevaplanmamış sorulara ve bilinmezliklere karşın, kesin olan tek şey, Yıldırım Bayezid'in, bizzat oğulları tarafından esarete terk edilen ve tahtına el konulan ilk ve son Osmanlı hükümdarı olduğu gerçeğidir.

---

22 Çün Timur Han gördi kim Yıldırım Hanı kendü halkından kimesne istemez, anup mukayyed olmadılar. Ol dahı alup gitdi. (*Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşri, s. 49)

23 Şâmî, *Zafernâme* s. 322.

24 Yezdî, *Zafernâme*, s. 407.

25 Natanzi, *Müntahab'üt Tevarih*, s. 176.

26 Osmanlı tarihçilerinden yalnızca Şerefüddin Bitlisî Timur'un Bayezid'i serbest bırakmak ve tahtını iade etmek niyetinde olduğunu yazmaktadır. (Şerefnâme, c. II, Kısım 1, s. 435)

BÖLÜM 19
ANKARA SAVAŞI SONRASI DİPLOMASİ

Hristiyanlar, Osmanlılar ve Timurlular üçgeninde diplomasi

Ankara yenilgisinden sonra dönemin etkin Avrupa devletlerinin ve özellikle Osmanlı ile çeşitli alanlarda çıkar çatışması halinde olan Venedik, Cenova, Bizans gibi güçlerin neden Osmanlı'ya karşı bir cephe oluşturmadıkları ve yeni bir haçlı seferi başlatmadıkları sorusu tarihçiler tarafından uzun süreden beri tartışılmakta olan bir konudur. Bu soruyla ilgili olarak, Niğbolu yenilgisinin etkisinin devam ediyor olması, Fransa ve İngiltere'nin Yüzyıl Savaşları'ndan yeni çıkmış olmaları, Venedik ve Ceneviz gibi ticari ilişkileri ön planda tutan güçlerin Osmanlı ile yeni bir çatışma içerisine girmek istememeleri, Süleyman Çelebi'nin verdiği ödünlerin söz konusu güçleri ve Bizans'ı tatmin ettiği, Avrupalıların Timur tarafından canlandırılan Anadolu beyliklerinin Osmanlıları dengeleyeceğine inandıkları şeklinde çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.[1] Kuşkusuz bu görüşlerin çoğunda belli ölçülerde haklılık payı vardır ve o günkü koşullarda acil bir Haçlı seferinin niçin gerçekleşmediği konusunda yol göstericidirler. Fakat bu tezlerin hiçbirisi, daha 1403'ün Ocak/Şubat aylarında, yani, Timur Anadolu'yu henüz terk etmemiş iken, başta Bizans olmak üzere, bölgedeki bütün Hristiyan güçlerin, henüz Rumeli'deki yönetimini oluşturmaya çalışan Süleyman Çelebi ile neredeyse apar topar bir şekilde niçin antlaşma imzaladıklarını açıklamamaktadır.

Süleyman Çelebi'nin birçok ödünler vererek imzaladığı, dolayısıyla da Osmanlı tarihçilerinin görmezden geldikleri bu antlaşma, aslında Fetret Devri boyunca Osmanlı'nın Balkanlar'daki varlığını güvence altına almış olması bakımından çok önemlidir. Osmanlı'nın en zayıf durumda olduğu, dolayısıyla Macaristan, Sırbistan, Venedik ve Cenova gibi bölge ülkelerinin Bizans'la iş birliği yapmaları durumunda Türkleri rahatça Balkanlar'dan atabilecekleri bir ortamda, bu ülkelerin neredeyse felç olmuş gibi hareketsiz kalmalarını sağlayan ve onları bu antlaşmayla yetinmeye zorlayan şey neydi?

Bu dönemde Timur'un boğazları geçip İstanbul'a yönelik bir kuşatma başlatması veya Balkanlar'da bir istilâ hareketine girişmesi ihtimalleri, başta Bizans olmak üzere Ceneviz ve Venedik gibi bölgesel güçlerin korkulu rüyası haline gelmişti. Silahlı gücü neredeyse tamamen kiralık askerlerden oluşan Bizans, çok uzun bir zamandan beri, Batılı ülkelerden destek almaksızın kendini savunabilme yeteneğini kaybetmiş durumdaydı. Böl-

---
1 Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur*, s. 5, 6.

gesel güçlerden Venedik ve o dönemde Fransa Krallığı'nın vassalı olan Cenova, birer deniz ötesi imparatorluk yaratmış olmalarına karşın sadece sahillerde etkiliydiler. 30 yılı aşkın bir süredir yenilgi yüzü görmemiş ve bir savaş makinası haline gelmiş Timurlu ordusu karşısında hiçbir şansları yoktu. Bu ülkeler için en uygun seçenek, Ankara'daki büyük mağlubiyetine rağmen Balkanlar'da varlığını sürdüren Osmanlı gücü ile ittifak yapmaktı. Diğer taraftan, Timurlu Ordusunun önünden kaçarak önce İstanbul'a ve daha sonra Bizans İmparator Naibi İoannes'in desteğiyle Edirne'ye geçen Süleyman Çelebi de Hristiyan devletlerin bu kaygılarının farkındaydı ve bu durumdan yararlanarak bir bölgesel ittifak kurma arayışındaydı. Böylece bir taraftan babasının sağ olmasına rağmen oturduğu Osmanlı tahtındaki meşruiyetini sağlamlaştırmış olacak, bir taraftan da Timur'un boğazları geçmesi halinde kendisine destek olacak müttefiklere sahip olacaktı.

Kanaatimizce bu devletlerin Osmanlı ile apar topar bir antlaşma yapmak zorunda kalmalarının nedeni, Ankara Savaşı, Timur'un Anadolu seferi, İzmir'in fethi ve Osmanlı'nın vassal devlet konumuna gelmesinin ardından ortaya çıkan siyasal dengelerdir. Bu noktada, söz konusu dönemde denizaşırı kolonileriyle, büyük deniz ticaret filosuyla ve üstün deniz savaş tekniğiyle bölgenin en etkin gücü olan Venedik Cumhuriyeti'nin Ankara Savaşı'ndan sonra nasıl bir tutum içerisine girdiğine bakmak gereklidir. Çünkü bu cumhuriyetin tutumu bölgedeki diğer Hristiyan aktörlerin durumunu da anlamak bakımından önemlidir. Ayrıca olayları, dönemin birincil kaynaklarından yararlanıp kronolojik bir şekilde sıralayarak incelemek, Timurlu, Osmanlı ve Hristiyan güçler üçgeninde ortaya çıkan siyasal dengeleri doğru bir şekilde yorumlamamızı sağlayacaktır.

Ankara Savaşı ile ilgili olarak ilk resmi bilgiler Çanakkale Boğazı'ndaki Venedik gemilerinden birisinde kaptanlık yapan Giovanni Cornaro tarafından aktarılmıştır. Cornaro, ülkesine gönderdiği 4 Eylül 1402 tarihli mektubunda, Timur ile Bayezid'in 26 Temmuz günü Ankara'da karşılaştıklarını, Timur'un galip geldiğini, Yıldırım'ın ordusunun dağıldığını ve kendisinin esir düştüğünü bildirmektedir. Bu bilgileri Ankara'dan gelen ve Çanakkale Boğazı'ndan Rumeli'ye geçmek isteyen Osmanlı askerlerinden aldığını söyleyen Cornaro, kendisinin, Venedik hükümetince alınan karar gereği, Türk askerlerinin geçişine yardımcı olmadığını belirtmekte, buna karşın Cenevizlilerin bu karara uymayarak insanları para karşılığı Rumeli'ye geçirdiklerini söylemektedir. Timur'un oğlunun Bursa'yı ele geçirdiği ve yakıp yıktığı, Süleyman Çelebi'nin yanındaki 5000 kadar adamıyla birlikte Bizans gemilerinin yardımıyla Rumeli'ye geçtiğini aktaran Cornaro'ya göre Osmanlı şehzâdesi, elindeki gemilerle birlikte, başta Gelibolu olmak üzere Rumeli'ndeki bazı toprakları Bizans imparatoruna vermek suretiyle bir barış imzalama arayışındadır.

Cornaro'nun mektubundaki asıl can alıcı nokta, Timur'un bundan sonra ne yapacağının bilinmediği ve bu nedenle Hristiyanlar arasında büyük

bir korku yaşandığıdır. İtalyan kaptana göre Timur, Rumeli tarafına geçerek seferine devam edecektir. Zira Bizans'a elçi göndererek imparatorun savaştan önce vermeyi vadettiği gemileri talep etmiştir. Bizans imparator naibi de Timur'un Trakya'ya geçmesi ihtimali karşısında Süleyman Çelebi tarafından yapılan teklife herhangi bir cevap verememektedir.

Bizans'la ilişkiler

Çeşitli kaynaklardan gelen bilgilerin ışığında, Venedik Senatosu, 9 Kasım 1402 tarihli toplantısında, Ankara Savaşı ve ardından gelişen olayları değerlendirmiş ve o dönemde Avrupa'da olan İmparator Manuel Paleologos'a bir mektup göndererek Timur'un Bayezid'e karşı kazandığı galibiyet haberini resmen bildirmişti. Mektupta ayrıca Bizans İmparatorluk Konseyi'nin Manuel'in en kısa zamanda ülkesine dönmesi yönünde aldığı karar da aktarılmaktaydı.[2] Aslında İmparator Manuel, Timur'un galibiyet haberini Eylül ayı içerisinde İstanbul'dan gelen Mareşal Boucicaut'un yardımcısı Jean de Chateaumorand'dan almış durumdaydı. Bir Fransız tarihçisine göre ise Ankara Savaşı ile ilgili bilgiler, Fransız başkentine, Timur'un serbest bıraktırdığı Niğbolu savaş esirleri tarafından ulaştırılmıştır.[3] Bu gelişmelerden sonra Manuel Paleologolos, 21 Kasım 1402'de Fransa'dan ayrılarak Cenova'ya doğru yola çıkacaktır.

Bu dönemde Bizans'ın öncelikli sorunu, Asyalı fatihin Avrupa'ya geçip geçmeyeceği, İstanbul'a yönelik bir müdahalede bulunup bulunmayacağı konusuydu. Timur, hemen savaş sonrasında Kütahya'da konakladığı sıralarda, Bizans imparator naibine iki haberci göndermiş ve huzuruna gelerek tayin edilecek cizyeyi getirmesini ve bağlılığını bildirmesini istemişti.[4] Timurlu ordusunun Kütahya'dan ayrılıp Altıntaş bölgesinde konakladığı dönemde, Bizans'ı temsilen Calojane Cayrano, Pera'yı temsilen de eski podestalardan Bartolomeo Rosso, Timur'un karargâhına geldiler.[5] Timurlu tarihçi Şâmî bu gelişmeyi şöyle aktarmaktadır:

> İstanbul Meliki, Emîr Timur'un fütuhatını işittiği zaman inkıyat ve mutavaattan başka bir çare olmadığını anladı. Elçiler göndererek bunu arz ile dostluk gösterdi; Cizye vermeye hazır olduğunu bildirerek birçok hediyeler gönderdi. Emîr Timur bunları kabul ile muayyen bir cizye kararlaştırarak elçilere hil'at verdi.[6]

---

2 Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*; c. II, s. 31.

3 Bellaguet, *Chronique Religieux de Saint Denys*, c. III, s. 46-47.

4 Yezdî, *Zafernâme*, s. 400; Cenova Cumhuriyeti arşiv belgeleri de bu gelişmeyi doğrulamaktadır. Bu belgelere göre 1403 Ocak ve Ağustos aylarında İstanbul'a Timurlu elçiler gelmiştir. Cenevizliler bu elçilere at, kumaş gibi mallar verildiğini, herhangi bir haraç ödenmediğini söylemekteyseler de, Timur la yapılan görüşmede bir vergi rakamı tespit edildiği hatırlanırsa, mallarla birlikte kararlaştırılmış verginin de teslim edilmiş olduğu düşünülebilir. *Archivio Segreto. Sindicamenta Peire 1402*, reg. No. 2, ff.16r ve 40r; (Balard, *La Romanie Genoise*, c. I, s. 101)

5 *Archivio Segreto. Sindicamenta Peire* 1402, reg. No. 2, ff.16r ve 40r; (Balard, *La Romanie Genoise*, c. I, s. 101, dipnot 353) Cenova belgelerine göre temsilciler, Bizans elçisi Aralık sonlarında, Pera elçisi ise Ocak başlarında Timur un huzurunda olacak şekilde, ayrı ayrı gitmişlerdir. Söz konusu belgelere göre iki elçi arasında Timur a karşı izlenecek ortak strateji konus nda bir ön uzlaşma söz konusu olmamıştır.

6 Şâmî, *Zafernâme*, s. 315.

Yezdî ise "Tekur (Tekfur) elçileriyle şu haberi gönderdi: Sâhibkıran ne emrederlerse, minnetle hizmetindeyim. Haraç göndermeyi kabul ediyorum. Tekur elçileriyle pek çok kızıl altın, kumaş ve at göndermişti. Sâhibkıran, Tekur'a yüklenen cizyeyi kabul etti ve elçilerine hil'at giydirip geri gönderdi" demektedir.[7]

Bazı Batılı kaynaklar olaya Timur ile Bizans imparator naibi arasındaki ilişkiyi daha da renklendirecek şekilde farklı boyutlar eklemişlerdir. Bizanslı yazar Chalkokondyles, Timur'un, Ankara Savaşı sonrasında Bizans'a gönderdiği elçiler vasıtasıyla yük taşıyıcı gemiler ve kürekli savaş gemileri talep ettiğini kaydetmektedir.[8] Venedikli komutan Giovanni Cornaro'nun Venedik Senatosu'na gönderdiği mektupta bu olay doğrulanmakta ve Timur'un söz konusu gemileri karşı yakaya geçmek için kullanmak istediği belirtilmektedir.[9] Timur-Bizans görüşmeleri ile ilgili bir başka iddia, yine bir Venedikliden, Tommaso Da Molino'dan gelmektedir. Molino, Kios adasında yaşayan akrabası Pierre Cornaro'ya gönderdiği mektubunda, Timur'un bağlılık bildirimi ve yıllık vergi konusunda ısrarlı olduğunu, bunların yerine getirilmesi durumunda Bizans'la birlikte Trakya'daki Süleyman Çelebiye karşı savaşmaları için 5000 Çağataylı asker vereceğini yazmaktadır.[10]

Bizans haraç ödeyip bağlılığını bildirmekle bir hayli rahatlamış ise de, Timur'un İzmir'i 15 gün gibi kısa bir sürede ele geçirmesi, Asyalı fatihin İstanbul'a yönelik bir fetih girişiminde bulunabileceği yönündeki kaygıları yeniden gündeme taşımıştı. Bu bilinmezlik içerisinde Bizans, diğer Hristiyan kuvvetlerle oluşturduğu ittifak içerisinde, Edirne'de tahta çıkan Süleyman Çelebi ile antlaşma imzalamak yönündeki çalışmalarını hızlandıracaktır.

Venedik, Ankara Savaşı öncesi gösterdiği kararsız tutumu savaş sonrasında da sergilemeye devam etmekteydi. Savaştan önce Venedik Senatosu'nda "gelişmelere göre davranış belirlenmesi" yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştı. 8 Mayıs 1402 tarihli senato kararına göre bölgedeki Venedik çıkarlarını koruyabilmek için Çanakkale Boğazı'na bir filo gönderilecek ve Bayezid'in Timur'la uğraşıyor olmasından yararlanarak Gelibolu'yu ele geçirebilmek için çalışmalar yapılacaktı.[11] Bayezid'in büyük bir mağlubiyete uğraması, söz konusu proje için uygun ortam sağlamış gibiydi. Fakat Timurlu ordusunun hızla Çanakkale Boğazı'na kadar gelip dayanması ve Timur'un karşı tarafa geçebileceği yönünde güçlü işaretlerin varlığı bu projenin askıya alınmasına neden olacaktı. Böylece

7 Yezdî, *Zafernâme*, s. 400. Tarihçi Handemir, söz konusu görüşmeye bizzat İstanbul Tekfuru, yani, İmparator Naibi Ioannes'in geldiğini yazmakta ise de bunun doğru olma ihtimali yoktur (Handemir, *Habibü's-siyer*, III. Cilt, s. 284)

8 Chalkokondyles, *Historiarum Demonstrationes*, s. 327.

9 Giovanni Cornaro'nun mektubunun İtalyanca metni için bkz. Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur*, s. 125-128.

10 Tommaso Da Molino'nun mektubunun İtalyanca metni için bkz. Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur*, s. 138-140.

11 Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, s, c. II, no. 1056, s. 27.

Senato, önce Çanakkale'ye ek bir filo gönderme kararı almış, ertesi günkü toplantısında ise bu kararından vazgeçmişti.[12]

Venedik Senatosu, 22 Eylül 1402 tarihli toplantısında durumu yeniden değerlendirdi ve eldeki bütün savaş gemilerinin (galere) Çanakkale Boğazı'na ve Gelibolu önlerine gönderilerek gelişmelere göre hareket edilmesi kararını verdi. Senato, bölgenin Timurlular tarafından işgali durumunda, Gelibolu'yu satın alabilmesi için Bizans'taki Balyo Vekili Bertucio Diedo'ya 20.000 dukaya kadar yetki vermişti.[13] Venedik, ayrıca, kendisine bağlı Girit yönetimine, Timur tarafından atanacak Balat (Milet) ve Ayasulug (Theologo/Efes) hâkimleriyle görüşme yetkisi de vermişti.[14]

Senato, 17 Ekim tarihli toplantısında, o sıralarda Selçuk'ta bulunan Timur'la görüşmeler yapılması ve mümkünse bir barış antlaşması imzalanması yönünde bir karar almıştı.[15] Ekim ayının sonlarına gelindiğinde Timurlu ordusunun Askeri harekâtlarının Anadolu Yakası ile sınırlı kalacağı anlaşılmış, Timur'un merkez ordusuyla Kütahya'dan güneye doğru hareketlenmesiyle de artık Avrupa'ya geçme ihtimalinin azaldığı sonucuna varılmıştı. Timur tehlikesinin azaldığını gören Venedik, Osmanlı mağlubiyetinin oluşturduğu siyasal boşluktan yararlanmaya ve Gelibolu'yu işgal etmeye karar verdi. Venedik Senatosu'nun 30 Ekim 1402 tarihli gizli tutanaklarına göre Hristiyanların yararına olacak olan Gelibolu'nun işgali, Tanrı'yı da memnun edecekti ve fazla gecikilmeden yerine getirilmeliydi.[16] İşgal görevi Tomà Mocenigo'ya verildi. Mocenigo, Venedik kuvvetlerine ek olarak, başta Girit ve Tenedos olmak üzere Venedik'e bağlı Ege adalarından da asker ve savaş gemisi toplayabilecek şekilde yetkilendirilmişti.[17]

Senatonun Gelibolu'yu işgal kararını almasından iki hafta sonra Süleyman Çelebi'nin elçisi Venedik'teydi. Elçi, Çelebi'nin Bizans'la ve Venedik Cumhuriyeti'yle antlaşma yapmak arzusunu dile getirmekteydi. Süleyman Çelebi'nin Rumeli'ye geçmesinden sonra yaptığı ilk iş, başta Bizans olmak üzere bölgeyle ilişkili bütün Hristiyan güçlerle temas arayışlarına başlamak olmuştu. Kuşkusuz uzlaşmaya varması gereken en önemli şahıs İmparator Manuel'di. Manuel ise Bizans'ın yönetimini yeğeni İoannes VII'ye bırakmış, Osmanlılara karşı destek sağlamak amacıyla Avrupa'ya gitmişti. Bu nedenle Süleyman Çelebi, İmparator Naibi İoannes ile görüşmeleri başlatmış, ayrıca bölge ülkelerine elçiler göndermişti. Ne yazık ki Süleyman Çelebi'nin temasları ile ilgili olarak bugün elimizde sadece Venedik ve Cenova Cumhuriyetlerinin arşiv kayıtları vardır.

---

12 Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, c.II, 1070,1071; Jorga, *Note et Extrait*, c. I, s. 122.
13 Sen. Misti, f. 43 v-44; (Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, c. II, s. 30)
14 Sen. Misti, f. 49 v; (Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, c. II, s. 31)
15 Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, c. II, 1076, s. 31
16 "Quia locus Galipolis esset nedum utilis, sed necessarius pro bono Christianitatis et status nostri, in casu quo placeret Deo quod posset quiete pervenire ad manus nostras et tales tractatus et opera non requirant dilationem..."
17 *Sen. Secreta*, reg. I, f. 78; Jorga, *Notes et extraits*, c. I, s. 124.

Venedik Senatosu'nun 7 Aralık 1402 tarihli tutanakları Süleyman Çelebi'nin elçisinin o dönemde Venedik'te olduğunu göstermektedir. Süleyman Çelebi, elçisi aracılığıyla, Trakya'ya geldiğini, İmparator Manuel'le bir oğul gibi barış içerisinde yaşamak istediğini, asla onun arzuları dışında hareket etmeyeceğini ve Bizans'tan alınan bölgeleri iade edeceğini bildirmekteydi.[18] Venedik Senatosu bu iletiyi Süleyman Çelebi'nin Bizans vassalığına razı olduğu şeklinde yorumlayacaktı. Süleyman Çelebi, ayrıca, Venedik Cumhuriyeti'ne de Osmanlı hâkimiyeti altındaki bölgelerde iskele ve serbest ticaret hakkı önermekteydi.[19]

Daha iki hafta önce Osmanlı topraklarına yönelik bir işgal kararı alan Venedik'in, Süleyman Çelebi'yi muhatap alarak olumlu bir cevap vermesi beklenemezdi. Nitekim Venedikli yöneticiler, Bizans imparatoruna ülkesine gelmesi yönünde haber gönderdiklerini, İmparatorun dönüş yolunda olduğunu ve bu konuların ancak II. Manuel'in dönüşünden sonra konuşulabileceğini söyleyerek Süleyman Çelebi'nin elçisini geri göndereceklerdi. Bu noktada Venedik yönetiminin Osmanlı topraklarına yönelik Askeri harekât konusunda kararlı olup olmadığını gösteren herhangi bir belgeye sahip değiliz. Dolayısıyla bu cevabın işgal başlayıncaya kadar Süleyman Çelebi'yi oyalamak için mi, yoksa gelecekte yapılması muhtemel görüşmelerde II. Manuel'in bulunmasını arzu ettikleri için mi verildiğini bilmek mümkün değildir. Çünkü o dönemde Venedik, Bizans'la ilgili görüşmeleri, Cenevizlilerle çok yakın olan İmparator Naibi İoannes ile değil, bizzat II. Manuel ile yürütmek istemekteydi. İmparatorun bir an önce ülkesine dönmesi için haber göndermelerinin nedeni de buydu. Fakat 1402 yılının Aralık ayı sonlarında gerçekleşen bir olay bölgedeki bütün güçlerin hesaplarını alt üst edecek ve yeni siyasal dengelerin ortaya çıkmasına yol açacaktı. Bu olay, İzmir'in Timur tarafından fethedilmesiydi.

14. yüzyılın ortalarından itibaren neredeyse yarım yüzyıl boyunca Rodos Şövalyelerinin kontrolünde olan İzmir, Hristiyanlığın Anadolu'daki son kalelerinden birisiydi. Stratejik konumu nedeniyle Osmanlıların yıllardır fethetmeye çalıştığı kale, hiçbir deniz aracına sahip olmayan Timurlu ordusu tarafından 15 gün gibi kısa bir süre içerisinde zapt edilmişti. Haber bütün Hristiyan başkentlere yayılmış, özellikle bölgedeki devletler arasında ciddi bir tedirginliğe yol açmıştı. Sırada Bizans'ın olduğu söylenmekteydi. Bu arada Süleyman Çelebi, İzmir'in fethinin hemen ardından, elçisi Şeyh Ramazan'ı peşkeş ve hediyelerle birlikte Timur'un karargâhına göndermişti. Karşılığında Timur, tarihçi Yezdî'nin sözleriyle, "merhamet göstermiş" ve Esreyakayı (karşı yaka) nahiye ve köyleriyle birlikte ona bağışlamıştı. Hükümranlığın kanıtı olarak bir yarlık yazdırmış ve al tamgalı mühürle damgalayarak Süleyman Çelebi'ye göndermişti.[20]

---

18 Quod respondeatur isti oratori magnifici domini Çalabi, filii Baysiti, qui reductus est in partibus Grecie, ad illa verba que nobis dixit parte sua ortando nos ad suadendum domino imperatori Chermanoli, quod ipse debeat presto se reducere ad partes Constantinopolis, nam dispositio sua est esse eius filius et non recedere a voluntatibus suis, non dubitans quod ipsi bene erunt in concordio, quia voliit, quod possit disponere et ordinare de terris et locis suis sicut de propriis.

19 *Sen. Misti. Reg* 46, fol. 57 v (Jorga, *Notes et extraits*... c. I, s. 125-126)

20 Yezdî, *Zafernâme*, s. 404.

Süleyman Çelebi'nin elçisinden birkaç gün sonra, o sıralarda Balıkesir çevresinde bulunan İsa Çelebi'nin elçisi de gelmiş, Timur, İsa Çelebi'ye sadece bulunduğu bölgeyle sınırlı bir hükümranlık hakkı vermişti. Dönemin siyasi anlayışı gereği, Timur, Bayezid'in oğullarına kılıç, kaftan, kemer gibi hâkimiyet simgeleri ve onların kendi bölgelerinde yönetici olabilecekleri yönünde yarlıklar vermek suretiyle, bir anlamda, Osmanlı Devleti'ni Timurluların vassalı haline getirmiş oluyordu. Bu durumda Avrupalı güçlerin Osmanlı'ya yönelik yapacakları her türlü girişim bir anlamda Timur'a karşı yapılmış olacaktı.[21]

Bu noktada Avrupalı güçlerin, Timur'un vassalları konumundaki Süleyman Çelebi ve Anadolu'daki Şehzâde İsa Çelebi ile antlaşma yapabilmek için çalışma başlattıkları görülmektedir. Çünkü Timur'un vassalları olan şehzâdelerle söz konusu antlaşmaların yapılması, dolaylı olarak, Timur'la antlaşma imzalanması anlamına da gelmekteydi. Bu ise Timur tehlikesinin kısmen de olsa bertaraf edilmesi demekti. Bu durumda Venedik, Gelibolu'yu işgal projesini rafa kaldırmış, görüşmeleri başlatmak için İmparator II. Manuel'in beklenmesi yönündeki ısrarından da vaz geçmişti. Arşiv belgelerine göre Cenova Senatosu, 1 Ocak 1403 gibi erken bir tarihte, Süleyman ve İsa Çelebiler ile Bizans, Cenova ve Venedik arasında yürütülecek barış görüşmelerinde Cenova'yı temsil edecek elçileri tayin etmişti.[22]

Süleyman Çelebi ile Hristiyan bloku arasındaki antlaşmanın ne zaman imzalandığı açık değildir. Yine Cenova Cumhuriyeti arşiv belgelerine göre, Süleyman Çelebi ile barış görüşmelerini yürüten yazıcıların ödemelerinin yapılması konusu 20 Şubat 1403 tarihli toplantıda karara bağlanmıştır.[23] Bu durumda Osmanlı-Hristiyan bloku antlaşması Ocak ayının ikinci yarısı içerisinde gerçekleştirilmiş olmalıdır. Venedik temsilcisi Pietro Zeno'nun raporuna göre, görüşmeler Gelibolu'da yapılmış ve sekiz gün sürmüştür.[24] Süleyman Çelebi tarafından verilen aşırı ödünler nedeniyle Osmanlı tarihçilerinin görmezden gelmeyi tercih ettikleri bu antlaşmanın tarafları, bizzat Süleyman Çelebi'nin ifadesiyle, kendisi, Bizans İmparator Naibi VII. İoannes, Venedik ve Cenova Cumhuriyetleri, Rodos Şövalyeleri, Sakız ve Naksos ada yönetimleri şeklindedir.[25] Antlaşmanın taraflarını belirleyen ikinci maddenin ilk cümlesi "Mi che sum Musulman Zalabi, Soldan, fio del gran soldan Baysit imperador" yani, "Ben Büyük Sultan Bayezid'in oğlu Sultan Süleyman Çelebi" sözleriyle başlamaktadır. Bu satırlar bize Süleyman Çelebi'nin antlaşma masasına Sultan Bayezid'in vekili olarak değil, bizzat Osmanlı sultanı olarak oturduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

---

21 Hristiyan gü lerin bakış açısıyla Timur-Bayezid çatışmasının başlangıç noktası Timur'un vassalı olan Erzincan hâkimi Mutahharten'in topraklarının Osmanlılar tarafından ele geçirilmiş olmasıydı.

22 *Archivio Segreto. Peire Massaria* 1402, f. 71v., (Balard, *La Romanie Genoise*, c. I, s. 102)

23 Fol. 50, 20. Januarii, 1403 (Jorga, *Notes et Extraits*, c. I, s. 58)

24 Pietro Zeno'nun raporunun İtalyanca metni için bkz. Dennis, *The Byzantine –Turkish Treaty of 1403*, s. 82-85, Appendix II

25 Antlaşmanın orijinal metni Venedik Arşivinde "*Archivo di Stato, Pacta reg.* VI, fol. 130 v (eski. 128 v) de bulunmaktadır. Metin İtalyancadır ve 29 maddeden oluşmaktadır. (Antlaşmanın İtalyanca metni için bkz. Dennis, *The Byzantine –Turkish Treaty of 1403*, 77-80, Appendix I)

Bu antlaşmayla Süleyman Çelebi, başta Selanik olmak üzere, Marmara ve Karadeniz sahillerindeki birçok bölgeyi Bizans'a iade etmekte ve iade edilen bölgelerde istendiği şekilde kaleler kurma hakkını vermekteydi. Ayrıca Bizans yıllık vergi ödemeyecekti. Atina, Negroponte (Eğriboz) ve Negroponte'nin karşısındaki sahil şeridi Venedik'e verilmekteydi. Sırp prensi Stefan Lazareviç, Sultan Bayezid zamanındaki topraklarını koruyacaktı. Venedik'e ve Cenova'ya Osmanlı ülkesinde serbest ticaret hakkı tanınmıştı. İmparatorun ve Hristiyan ittifakın onayı olmadan Osmanlı gemilerinin boğazlara girmeyeceği güvencesini de veren Süleyman Çelebi, böylece Bizans'a yönelik herhangi bir saldırıda bulunmayacağını da kabul etmiş oluyordu.

Antlaşmanın büyük ölçüde Timur tehlikesinin gölgesinde gerçekleştiği, beşinci maddeden ve Gelibolu'da yapılan görüşmelerde Venedik'i temsil eden Pietro Zeno'nun raporundan anlaşılmaktadır. Antlaşmanın 5. maddesinde Süleyman Çelebi, "Timur'un saldırması durumunda Bizans'a savaş gemisi (galere) ve asker desteği vereceğim" demektedir.[26] Diğer taraftan Hristiyan ittifakı da Timur'un karşı yakaya geçmesi durumunda Süleyman Çelebi'ye 4 veya beş galere (savaş gemisi) vermek suretiyle yardımcı olacaktı. Fakat bu uzlaşma, Süleyman Çelebi'nin hamisi konumundaki Timur'a olan güvensizliğini gösteriyor olması veya Hristiyan ittifakının Timur'dan çekintisi nedeniyle metne konmamıştır.[27]

Antlaşmanın 20, 25 ve 27'nci maddeleri de konumuz açısından ilginçtir. 20'nci maddeye göre Sakız Adası yönetimi Ayasulug (Theologo) hâkimine verdiği 500 dukalık yıllık vergiyi vermeyecektir. Benzer şekilde Naksos Adası yönetimi de Ayasulug ve Balat (Palatia) yöneticilerine verdiği 200 dukalık yıllık vergiyi vermeyecektir (m.25). 27'nci maddede Süleyman Çelebi "Yeni Foça'nın ödediği 500 dukalık yıllık vergiyi kaldırıyorum" demektedir. Antlaşmanın imzalandığı tarihlerde bu şehirler Timurlu ordusunun kontrolü altındaydı. Buna rağmen Süleyman Çelebi'nin söz konusu şehirler hakkında bu nitelikte kararlar verebilmesi ve bunları antlaşma metnine yazdırabilmesi, kendisini bütün Osmanlı Devleti'nin sultanı olarak gördüğünü ve antlaşmaya Timur'un karşı çıkmayacağına inandığını göstermektedir. Diğer taraftan Hristiyan ülkelerinin bu maddeleri onaylıyor olmaları da Süleyman Çelebi'nin Anadolu'da da yetki sahibi olduğunu düşünmeleri veya onun Timur'un temsilcisi konumunda görmeleriyle mümkündür.[28]

26 "Item 5. S'il sera alguna novitade de Tamberlan io ve daro le mie galie quante havero, marinari a vegnir in Constantinopoli a le mie spexe si lo havera bisogno"

27 Pietro Zeno'nun raporunun 3. Maddesi şöyledir: "Anchora proferissemo tuti insembre che a questo primo tempo mandaremo al streto, çioe tuta la iga, da quatro over cinque galee per devedar a Timer-bei si lo volesse passar in Grecia, et esser cum esso a lo deviedo de lo dito passo una cossa."

28 Venedik Senatosu verileri, Süleyman Çelebi'nin ölümünden sonra, bu antlaşmanın Venedik'le ilgili kısımlarının 12 Ağustos-3 Eylül 1411 tarihinde yapılan görüşmelerle, günün şartlarına göre yeniden düzenlendikten sonra Musa Çelebi tarafından onaylandığını göstermektedir. *Arch. d'Etat de Venise, Commemormoriali, reg*. 10, fol.113 v et suiv (Jorga, *Notes et Extracts*, c. I, s. 199). Mehmed Çelebi'nin Musa Çelebi'yi öldürüp Osmanlı tahtına geçmesinden sonra, Venedik Senatosu, 19 Temmuz 1414 tarihli toplantısında Baylo Fransisco Foscarini'yi Osmanlı yöne mine antlaşmayı yeniden imzalatması görevini vermiş ve Mehmed Çelebi'nin Anadolu'da seferde olması nedeniyle antlaşma ancak aynı yılın sonbaharında yenilenebilmiştir. *Arch. d'Etat de Venise, Sen. Misti, reg*. 50, fol. 130-130 v; (Jorga, *Notes et Extraits*, c I, s. 219-220)

Timur'un İzmir'i ele geçirmesi ve daha sonra ne yöne hareket edeceğinin bilinmemesi, çevredeki Ege Adaları yöneticilerinde büyük bir paniğe neden olmuştu. Bu arada Timur, Osmanlı Devleti-İtalya Cumhuriyetleri ticaretinde çok önemli bir merkez olan Eski Foça kalesinin fethedilmesi ile ilgili olarak torunu Muhammed Sultan'ı görevlendirdi. Muhammed Sultan'ın birliklerinin kale önlerine gelmesiyle birlikte Foça hâkimi elçiler göndererek haraç ödemeyi kabul ettiğini bildirdi.[29] Cenovalı asiller tarafından yönetilen Yeni Foça şehri de bu örneği takip edecekti. Elçi olarak gönderilen Messer Galeazzo, Muhammed Sultan'ın karargâhında 3 gün kaldıktan sonra kararlaştırılan cizyeyi ödedi ve şehrinin güvenliğini sağlamış oldu.[30] Diğer taraftan İzmir'in hemen karşısındaki Sakız (Chios) Adası da benzer bir panik içerisindeydi. Şâmî'nin "Sete", Yezdî'nin ise "Soba" olarak adlandırdığı Ceneviz yönetici, elçiler göndererek, cizye ve haraç ödemeyi kabul ettiğini bildirmişti.[31] Yunan tarihçisi Doukas bu gelişmeleri izleyen Midilli (Lesbos) adası hâkimi François II. Gattilusio'nun 3 savaş gemisi ile Eski Foça'ya geldiğini, burada Muhammed Sultan ile görüşerek ona haraç ödediğini, ayrıca, mücevherlerle bezenmiş bir egemenlik asası takdim ettiğini yazmaktadır.[32] Timurlu tarihçiler ise bu olaydan söz etmemektedirler.

Bizans imparatoru Manuel, Timur'un Anadolu'dan ayrılmasından iki ay kadar sonra, Haziran ayı başlarında İstanbul'a döndü. İmparatorun başkente gelir gelmez yaptığı ilk iş, yeğeni, imparatorluk naibi İoannes'i Lemnos adasına sürgüne göndermek oldu. İmparator, yeğenini, Bizans'ı vekâleten yönettiği dönemde Türk taraftarı bir politika izlemiş olmakla suçlamaktaydı. Ankara Savaşı sonrasında Bizans gemileri, Timur'la varılan uzlaşma gereği, boğazlarda engelleme yapması gerekirken, aksine bir davranışla başta Şehzâde Süleyman ve askerleri olmak üzere, Timur'un önünden kaçan Osmanlı ordusu kalıntılarını karşı kıyıya geçirmişlerdi. İoannes yönetimi tarafından gerçekleştirilen bu uygulamalar nedeniyle Timur'un Bizans'a kızgın olduğu şeklinde bir söylenti ortaya çıkmıştı. Tarihçi Alexandrescu-Dersca, imparatorun yeğenini sürgüne göndermek suretiyle Timur'a karşı bir telafi politikası izlediğini ileri sürmektedir.[33] 1403 yılı sonlarında artık Timur tehlikesi çok uzaklaşmış, Bizans yine Osmanlı sorunuyla karşı karşıya kalmış durumdaydı. Bu dönemden sonra Timurlularla Bizans arasında bir ilişki olduğuna ait herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.

29 Şâmî, *Zafernâme*, s. 320.
30 Tomasso Molino'nun mektubu, *La Campagne de Timur*, s. 138-140 ve s. 90 n. 3. Timurlu tarihçiler ise elçilerin bizzat Timur'un karar â ına eldiklerini söylemektedirler.
31 Theodore Bent isimli bir İngiliz yazarına göre Timur'un bölgede olduğu d nemde bu adanın üst yöneticisi Justiniani isimli bir Grek idi. (Bent, *The Lords of Chios*, T e English Historical Review, Vol. 4, No. 15, s. 475)
32 Doukas, *Historia*, s. 66.
33 Alexandrescu-Dersca, *La Campaigne de Timur en Anatolie*, s. 109.

Timur ile Avrupa kralları arasındaki yazışmalar

Ankara Savaşı'nda Bayezid'e karşı ezici bir galibiyet kazanan Timur, bu başarısını ülkesine ve çeşitli Müslüman ülkelere gönderdiği zafernâmelerle bildirmişti. Bu arada, savaş sırasında karargâhında bulunan ve zaferine bizzat şahit olan Kastilya elçileri Payo Gómez de Sotomayor ve Hernán Sánchez de Palazuelos'u, yanlarına bir Çağatay soylusunu katarak, ülkelerine gönderdi. Clavijo tarafından adı "Muhammad Algaci" olarak tanımlanan bu Çağatay soylusunun ismi, kimliği ve nitelikleri konusunda Timurlu tarihçiler sessiz kalmışlardır. Bazı tarihçiler elçiyi "Muhammed el Hacı", yani, "Hacı Muhammed" olarak isimlendirirlerken bir kısım tarihçiler de "Muhammed el Kadı" olarak adlandırmaktadırlar. Günümüz Özbek tarihçileri ise elçinin Timur'un doğduğu Keş şehrinden olduğunu anımsatacak şekilde, "Muhammed Kâşi" ismini kullanmaktadırlar.[34] Elçinin Timur tarafından özellikle görevlendirilişinden yola çıkılarak Arapça, Farsça gibi doğu dillerinin yanında Avrupa dillerinden en az birisini bildiği ve eğitimli bir insan olduğu öngörülebilir. Nitekim Amerikalı araştırmacı Evatt, Muhammed Algaci'nin doğu dilleri yanında İspanyolca da konuştuğunu ve kendisinin Timur ile aynı kabileden olduğunu belirtmektedir.[35]

Elçi Muhammed, Timur'un bir mektubunu çeşitli hediyelerle birlikte Kastilya sarayına götürmekteydi. Mektubuna dostluk dilekleriyle başlayan Timur, Kastilya elçilerinin kendisine getirdikleri mektubu okuduğunu belirtmekte ve Bayezid ile arasındaki ihtilaf konusunda bilgi vermektedir. Ankara Savaşı'nda Bayezid'in ordusunu dağıttığını ve kendisiyle birlikte bir oğlunu da esir aldığını belirten Timur, muhtemelen Bizans'ı kastederek, "bütün Hristiyan krallara şehir ve kalelerini geri verdik" demektedir.[36] Timur, elçilik heyetiyle birlikte Niğbolu Savaşı'nda Osmanlılara esir düşen iki Hristiyan soylu hanımı da Kastilya kralı Enrique'ye hediye olarak göndermişti. Maria ve Angelina isimli bu hanımlardan birincisi Macar kralının torunu idi. Söz konusu hanımlar İspanyol soylularıyla evlenerek bu ülkede kalacaklardır.[37]

Kral Enrique'nin cevabı, üç kişilik bir elçi grubuyla birlikte bir mektup ve çeşitli hediyeler göndermek şeklinde olacaktı. Elçilik heyeti, teoloji uzmanı Alfonso Paez de Santa Maria, Kraliyet bürokratı Ruy González de Clavijo ve Kraliyet Muhafız Subayı Gómez de Salazar'dan oluşmaktaydı.[38] Heyet, 1403 yılının 21 Mayıs günü, Timur'un elçisi Hacı Muhammed eşliğinde yola çıktı. Clavijo'nun tuttuğu günlük sayesinde dönemin Bizans, Osmanlı ve Timurlu coğrafyaları hakkında paha biçilmez bir kaynak haline dönüşecek olan bu uzun seyahat, neredeyse iki yıl dört ay sürecekti.

---

34 Saidov, Akmal, *Milli Tiklaniş Gazetası*, 7 Nisan 2010, No:14
35 Evatt, *The Primacy of National Sentiment in the Embajada a Tamorlán and Andanças é viajes*, s. 63-64.
36 Halbekov, *Emir Timurning Yevropa Kralleri Bilan Yazışmaları*, s.18-19, Eğilmez, *Krallara Mektuplar*, s.101-102.
37 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 178.
38 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 13.

Timur'un mektup gönderdiği tek Avrupalı kral III. Enrique değildi. Sultaniye başpiskoposu Jean'ı elçi olarak görevlendiren Timur, Fransa kralına da mektup göndermişti. Bu arada ilginç olan bir diğer gelişme ise Timur'un mektuplarına, oğlu Miranşah'ın mektuplarının da eşlik ediyor olmasıydı. Miranşah'ın Fransa ve İngiltere krallarına gönderdiği mektuplar babasınınkine benzer içeriktedir. Timur'un ve Miranşah'ın mektupları 1 Ağustos 1402 tarihlidir.[39] Mektuplar muhtemelen Rahip François eşliğinde, Sultaniye başpiskoposu Jean tarafından Avrupa'ya götürülmüştür. Jean'ın İstanbul üzerinden Venedik ve Cenova'ya da uğradıktan sonra Fransa'ya ulaştığı zannedilmektedir. Timur ve Miranşah'ın mektuplarının Fransa kralına takdimi sırasında yaşananları *Chronografia Regum Francorum* isimli Latince bir kaynak, çok renkli bir şekilde, şöyle anlatmaktadır:

> 1403 yılı Mayıs ayında Tamerlan'ın elçisi olarak görevlendirilmiş bir Dominiken rahibi Paris'e geldi. Elindeki yetki belgeleri altın mürekkeple yazılmıştı ve Tamerlan'ın küçük mührüyle damgalanmışlardı. Yunanlılara benzer büyük, beyaz bir sakalı olan ve İtalyan olduğunu söyleyen bu din adamı, kendisini, İran'da bir şehir olan Sultaniye'nin başpiskoposu olarak tanıttı. Daha sonra Royal Otelin şapelinde, kral, beş dük (Berri, Burgonya, Orlean, Burbon ve Bretagna) ve farklı nitelikteki insanlardan oluşan şehir konseyi huzurunda bir konuşma yaptı. Ziyaretinin iki sebebi olduğunu söyledi. Bunlardan birincisi Tamerlan'ın Bayezid'i mağlup ederek esir aldığını duyurmak ve Bayezid'in elindeki esir Hristiyanları serbest bıraktığını haber vermekti. Eğer başka esirler bulursa onları da serbest bırakacaktı.
>
> Görevinin ikinci amacı ise, Fransız Kralı Majestelerini Tamerlan konusunda bilgilendirmekti. Onun elçilik görevi Hristiyanlara iki yarar sağlayacaktı. Birincisi, her iki dine mensup tüccarların serbestçe ticaret yapmalarına imkân sağlanacak, ikincisi, kralın ve düklerin kabul etmesi halinde, bu serbestlik bir antlaşma ile onaylanacaktı. Sultaniye başpiskoposu, Tamerlan'ın hayatı ve özellikleri konusunda birçok insanı bilgilendirdi. Ayrıca bu konuda hazırladığı Fransızca bir kitapçığı etrafa dağıttı. Bir tarihçi de bu metni bütünüyle Latinceye çevireceğini belirtti.[40]

Timur'un Fransa Kralına gönderdiği Farsça mektup çok kısadır.[41] Dostluk mesajlarından sonra Timur, Rahip François'in getirdiği mektubu aldığını belirtmektedir. Timur'un daha sonraki cümlesi ilginç olup Rahip François'i kastederek, "Buna ilaveten o, düşmanlarımızın üzerine çok sayıda asker ile hazırlık yaptığınızı da söyledi. Allah-ü Teâlâ'nın yardımıyla onlar kaybedeceklerdir" demektedir. Bu durumda Fransa kralının gönderdiği mektuptan Fransa'nın veya Fransa vassalı olan Cenova'nın ortak düşman Yıldırım Bayezid'e karşı bir harekât planladığı gibi bir sonuç çıkmaktadır. Mektup, Başpiskopos Jean'ın Fransa'ya gönderileceği haberi ile Fransız tüccarların Timurlu coğrafyasına gönderilmesi ve elçilik açılması dilekleriyle son bulmaktadır. Mektubun genel havasına ve Ankara

39 Hicri 805 yılının Muharrem ayının birinci günü
40 Moranville, *Chronographia Regum Francorum*, c. III, s. 205-206.
41 Silvestre de Sacy, *Mémoire sur une correspondance inédite de Tamerlan avec Charles VI*, s. 473-474.

Savaşı'ndan hiç bahsedilmemesine bakılarak, 1 Ağustos 1402 tarihini taşımasına karşın, savaştan önce yazılmış olduğu gibi bir izlenim doğmaktadır. Mektubun yazıldığı yer olarak Sivas'ın görünüyor olması bu ihtimali çok güçlendirmektedir.

Fransa kralına takdim edilen mektubun Latince çevirisi ise ilk günden beri tarihçileri uğraştıran tartışmalı bir konudur. İki metin arasındaki büyük farklılıklar ve Latince metindeki birçok ilaveler nedeniyle günümüzde bazı araştırmacılar, Latince metnin tercüme değil, ikinci mektup olarak kabul edilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Diğer bir kısım araştırmacılar ise Farsça mektubun gerçek olduğunu, buna karşın Latince mektubun Sultaniye başpiskoposu tarafından Fransa kralına hoş görünebilmek amacıyla değiştirilerek yazıldığını düşünmektedirler. Gerçekten iki metin arasındaki farklar bir tercümenin çok ötesindedir.

Öncelikle hitap değişmiştir. Farsça mektupta Timur "Büyük Emîr Timur Gürgân, sözümüz" cümlesinden sonra basitçe "Fransa kralına" hitabıyla devam etmektedir. Diğer taraftan Latince metinde Fransa kralına yönelik olarak, Muzaffer Kral Hazretleri, Fransa ve birçok diğer ülkelerin kralı, Büyük Savaşların Galibi, Asil Kral gibi unvanlar sıralanmıştır.[42] Latince mektup klasik dostluk mesajlarıyla başlamakta, Farsça mektuptan farklı olarak, Sultaniye başpiskoposunun Fransa ve kral hakkında kendisini bilgilendirdiği ve bu bilgilerin diğer elçi Rahip François'in verdiği bilgilerle örtüştüğü şeklinde bir değerlendirme ile devam etmektedir. Latince mektubun sonraki bölümünde Timur, ortak düşmanımız diye tanımladığı Bayezid'le aralarındaki anlaşmazlığa ve Ankara Savaşı'nda kazandığı galibiyete değinmektedir. Burada Timur'un "Kardeşlerimizin daveti ve size verdiğimiz söze bağlı kalarak, siz ve biz için aynı düşman olan Türk sultanının üzerine yürüdük" sözleri dikkat çekicidir. Kardeşlerimiz ifadesi ile muhtemelen Bayezid tarafından toprakları ellerinden alınan Anadolu beyleri kastedilmektedir. "Size verdiğimiz söze bağlı kalarak" ifadesi de Ankara Savaşı öncesinde Timur'la Batılı güçler arasında Sultan Bayezid'le savaşma konusunda bir uzlaşma oluştuğunu göstermektedir. Timur, daha sonra, Sultaniye başpiskoposu Jean'ın her konuda güvenilir bir temsilci olduğunu belirtmekte ve her iki tarafın da adamı olarak kabul edilebileceğini söylemektedir. Timur'un mektubu her iki ülke tüccarlarının serbestçe karşılıklı gidip gelmeleri ve böylece ticaretin gelirlerinden yararlanabilme önerisi ile son bulmaktadır.[43]

Farsça mektupla ilgili çelişkili nokta, 1 Ağustos 1402, yani Ankara Savaşı'ndan 3 gün sonrasının tarihini taşıyor olmasına karşın, içerisinde savaşla ilgili hiçbir sözün geçmiyor olmasıdır. Timur'un ve oğlu

42 "Serenissimo ac victoriosissimo, et amico Altissimi, utilissimo mundo, victoriosissimo bellorum magnorum, MELICH et SOLTHAN, Francorum Regi ac multarum aliarum nationum, salutem et pacem dico" (Sylvestre de Sacy, *Memoiré sur un correspondance inédit de Tamerlan avec Charles VI*, s. 478)

43 Sylvestre de Sacy, *Mémoire sur un correspondance inédit de Tamerlan avec Charles VI*, s. 478-479; Halbekov, *Emîr Timurning Yevropa Krall ri Bilan Yazışmaları*, s. 29-36; Eğilmez, *Krallara Mektuplar*, s. 105-107.

Miranşah'ın diğer mektuplarına bakıldığında ise hemen hepsi Ankara Savaşı ve alınan galibiyetle ilgili bilgi içermektedir. Bir diğer deyişle, savaştan sonra birçok ülkeye zafernâmeler gönderen Timur'un, Fransa kralına, Ankara Savaşı'ndan hiç bahsetmeyen bir mektup göndermesinin mantığı yoktur. Bu verilere dayanarak Farsça mektubun savaş öncesi dönemde yazıldığı söylenebilir. Latince metin ise Farsça mektubun çevirisi olmayıp savaş sonrasında Sultaniye başpiskoposu Jean'a yazdırılan ikinci bir mektup olmalıdır. Bu mektuptaki "size verdiğimiz söze bağlı kalarak" ifadesi, ancak Fransa kralının bu konuda bilgi sahibi olduğunu bilen bir şahıs, yani, bizzat Timur tarafından yazdırılabilirdi.

Miranşah'ın mektupları içerik açısından büyük ölçüde Timur'un mektubuna benzemektedir. Avrupalı kralları ülkesine davet eden Miranşah, geldikleri takdirde çok iyi ağırlanacakları güvencesini vermektedir. Başpiskopos Jean aracılığıyla daha önceki tarihlerde Venedik ve Cenova'ya mektuplar gönderdiğini belirten Miranşah, Jean'ın bu ziyaretlerinden döndükten sonra aktardığı olumlu izlenimler nedeniyle bu mektupları yazmakta olduğunu belirtmektedir. Daha sonra Miranşah, ortak düşman Bayezid'e karşı kazanılan zaferden bahsederek, başpiskoposun Avrupa ülkelerine tekrar gönderileceği bilgisini vermekte ve karşılıklı serbest ticaret yapılması dileğini yinelemektedir.[44]

Kral VI. Charles'in Timur'a gönderdiği cevabın tarihi 15 Haziran 1403'tür. Hitap "Tanrının Sevgili Kulu Charles, Fransız Kralı, Haşmetli ve Muzaffer Hakan Temir Bey'i selamlar" şeklinde olup Timur'un Farsça mektubundakine benzer nitelikte, bir hayli sadedir. Fransız kralı, yöneticilerin din ve dil farklılıklarını aşarak gönüllü ilişkiler kurmaları gerektiğini söyledikten sonra Timur'u galibiyeti için kutlamaktadır. Burada kralın Bayezid'den bahsederken "ortak düşmanımız" sözleri ilgi çekicidir. Karşılıklı serbest ticaret konusundaki olumlu görüşünü aktaran Charles, kendi ülkesine gelen Doğulu tüccarlara her türlü kolaylığı sağlayacağını belirtmektedir. Kral, ülkesindeki Hristiyanlara iyi muamele ettiği için Timur'a teşekkür ederek mektubunu sonlandırmaktadır.[45]

Timur'un İngiltere kralı IV. Henry'ye bir mektup gönderip göndermediği konusu tartışmalıdır ve İngiliz arşivlerinde böylesi bir mektup bulunmamıştır. Fakat Henry'nin Timur'a gönderdiği mektupta Sultaniye başpiskoposu aracılığıyla gönderilen mektubu aldığı şeklinde bir cümle vardır. Bu durumda İngiltere kralına da muhtemelen Fransız kralına gönderilene benzer içerikte bir mektup gönderilmiş olmalıdır.

Kral IV. Henry'nin cevabı ise "Haşmetli ve Güçlü Hükümdar Temur Beg, Dostumuz, Tanrının Sevgili Kulu" şeklinde bir hitapla başlamakta-

---

44 Sylvestre de Sacy, *Mémoire sur une correspondance inédite de Tamerlan avec Charles VI*, s. 479-480; Halbekov, *Emîr Timurning Yevropa Kralleri Bilan Yazışmaları*, s. 29-36; Eğilmez, *Krallara Mektuplar*, s. 108-110.

45 Sylvestre de Sacy, *Mémoire sur une correspondance inédite de Tamerlan avec Charles VI*, s. 521-522.

dır.[46] Henry, daha sonra, Başpiskopos Jean aracılığıyla Timur'un büyük başarılarını öğrendiğini, kendisinin henüz bu derecede işler başarmamış olduğunu ve özellikle Timur'un iki taraflı ilişki kurma teklifine memnun olduğunu belirtmektedir. Kendisine gönderilen mektuptan ortak düşman Bayezid'in nasıl darmadağın edildiğini öğrenmekten büyük mutluluk duyduğunu belirten İngiltere kralı, başpiskoposun kendisi ile ilgili bilgileri Timur'a ileteceğini söyleyerek mektubunu sonlandırmaktadır. Henry'nin Miranşah'a "Büyük Prens Mirassa Amirassa, Temur Bey'in Oğlu" hitabıyla gönderdiği mektupta ise ülkelerindeki Hristiyanlara yapılan iyi muamele konusunda teşekkür etme ve karşılıklı serbest ticaret konusunda olumlu görüş bildirme söz konusudur.[47]

Timur'a mektup gönderen bir diğer Avrupalı hükümdar, Aragon kralı I. Martin'dir. Söz konusu dönemde Şam ve İskenderiye gibi Levant coğrafyasının önemli şehirlerinde konsolosluk bulunduran Aragon kralı, Timur'un Suriye seferi ve sonuçları hakkında, bölgedeki konsolos Antonio Amettler aracılığıyla bilgi sahibi olmuştu. Timur'un İzmir kuşatması ve şehri Rodos Şövalyelerinin elinden aldığı haberi 1403 yılı başlarında, muhtemelen Bizans elçisi Alexios Branas aracılığıyla Aragon sarayına ulaşmıştı. Olaydan büyük üzüntü duyan ve aşırı öfkelenen Kral I. Martin, papa ve diğer krallarla yaptığı yazışmalarda Timur'u iblis olarak tanımlamaktaydı.[48] Fakat 1404 Nisan'ında Sultaniyeli Jean'ın Aragon sarayını ziyaret etmesi sonrasında Kral Martin tutum değiştirecek ve Timur'un imparatorluğu sınırlarında yaşayan Hristiyanlara çok iyi muamele ettiğini öğrenmesiyle birlikte, Fransa ve İngiltere krallarına benzer şekilde, Timur'un zaferini kutlayan bir mektup gönderecekti. Martin ayrıca Timur'un oğlu Miranşah'a da benzer içerikli bir mektup göndermişti.[49]

Diğer taraftan Kastilya kralı tarafından Timur'un elçisi Muhammed Algaci'yle birlikte Semerkand'a yollanan elçilik heyeti, bir üyelerinin ölümüyle sonuçlanan uzun ve maceralı bir yolculuktan sonra Semerkand'a ulaşmış ve 8 Eylül 1404 tarihinde Timur'un huzuruna çıkmışlardı. Amaçları krallarının mektubunu takdim etmek ve mümkün olduğu takdirde Timur'u, Hristiyanlarla birlikte, yeniden Türklerle savaşmaya teşvik etmekti.[50] Kastilya kralının mektubu, elçilerden Alfonso Paez de Santa Maria tarafından Timur'a okundu. Timur ise 'Oğlum İspanya kralı nasıl?' sorusunun ardından, söz konusu mektubu bir kez daha okutacağını ve Kral

46 "Magnifico et prepotenti Principi dom no Themur beo, am co nostro, quam plur mum in Deo dilecto." Hen nin Timur'a gönderdiği mektubun Latince metni *Original Letters illustrative of English History*, 1074-1525 Ed. Sir Henry Ell s, Third Series, Vol I, s. 56-58'de bulunmaktadır. Mektubun tarihi belli değildir, fakat Sir Henry Ellis tarafından IV. Henry'nin Doğu ülkeleri ile olan yazışmaları başlığı altında ve 1402 yılı *Cottonian Manuscripts*, (Nero B. XI. Fol. 172) dosyası içerisinde tasniflenmiştir.

47 IV. Henry'nin Miranşah'a yazdığı mektup, *Royal and Historical Letters During the Reign of Henry the Fourth, King of England and of France and Lord of Ireland*, Ed. F.C. H ngeston, s. 425-426

48 Rubiò i Lluch, *Diplomatari de L'Orient Català, 1301-1409*, s. 609; Marinescu, *Du nouveau sur les relations de Manuel II Paléologue (1391-1425) avec l'Espagne*, (VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini), c. I, s. 430-1.

49 1 Nisan 1404 tarihli bu mektuplar için bkz. Rubiò i Lluch, *Diplomatari de L'Orient Català, 1301-1409*, s. 700-701.

50 Knobler, *The Rise of Timur and Western Diplomatic Response 1390-1405*, s. 346.

Enrique'ye cevap yazdıracağını söyledi.[51] Fakat bu beklenti gerçekleşmeyecek ve neredeyse 40 gün geçmesine rağmen Timur'dan bir mektup alamayan elçiler, 21 Kasım günü, elleri boş olarak Semerkand'dan ayrılmak zorunda kalacaklardır.[52] İspanyol heyeti verilen görev konusunda başarılı olamamış, iki buçuk yıla yakın bir süre devam eden bu elçilik görevinden geriye, Timur ve imparatorluğu hakkında çok değerli bilgiler içeren bir seyahat günlüğü kalmıştı. Diğer taraftan bu diplomatik girişimler, daha sonraki dönemlerde yazılacak tarih kitaplarında Kastilya kralı III. Enrique'nin İspanya'yı İber yarımadasının ötesine taşıyarak dış dünyaya açan ve imparatorluk İspanyasının temellerini atan adam olarak tanımlanmasını sağlayacaktır.[53]

Timur'un Avrupa'ya gönderdiği elçilerin Muhammed Algaci ve Sultaniyeli Jean ile sınırlı olup olmadığı konusu da açıklığa kavuşmamış sorulardan birisidir. Sultaniyeli Jean, 1404 tarihinde yazdığı *Libellus de Notitia Orbis* başlıklı, Hristiyanlığın Doğu ülkelerindeki durumunu anlatan eserinde Timur'un Suriye seferi sırasında Avrupa'ya birden çok elçi gönderdiğini söylemekte ve bunlardan Asman isimli olanı hakkında bazı bilgiler vermektedir:

> Timur Kenan diyarına geldiğinde saldırmadığı, ancak memnuniyetle barış içinde olduğu Frank olarak anılan batıdaki prenslere elçiler gönderdi. Gönderilenlerden birisi de Asman adında, ki Asman onların dilinde gökyüzü demektir, uhrevi ve çok dindar bir kimseydi. O, Hıristiyanların prensleriyle güzel din (Hıristiyanlık) hakkında pek çok konuda müzakere etti ve ardından da maiyetindeki diğer kimselerle birlikte Katolik (Hıristiyanlık) inancına geçti.[54]

Bugün elimizde olan birincil kaynaklara göre Sultaniyeli Jean'ın bu yazdıklarını doğrulamak mümkün değildir. Çünkü Timurlu tarihçiler, Şâmî ve Yezdî'nin *Zafernâme*'lerinde, Mısır, Altın Ordu ve Osmanlı saraylarından gelen veya bu merkezlere gönderilen elçilerin geliş-gidiş nedenleri ve bazılarının isimleri belirtilmişken Avrupa ülkelerinden gelen elçiler konusunda çok sınırlı bilgi aktarımı söz konusudur. Çoğu kez milliyetleri belirtilmeksizin sadece Hristiyan elçilerin geldiğinden bahsedilmektedir. Kuşkusuz bu tutum Timur'un Avrupa krallıklarını önemsemeyen yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Nitekim, Hristiyan krallara yazılan mektupları inceleyen İngiliz yazar ve yayımcı Sir Richard Philips, 1814 yılında yaptığı değerlendirmede şöyle demektedir:

> Fransa kralına Tamerlan tarafından gönderilen mektup otantiktir. Fakat Moğol kralın kendi görüş ve arzusundan çok misyonerlerin, özellikle de Sultaniye başpiskoposunun ricaları sonucunda yazılmış görünmektedir...

51 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 115, 116.
52 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 158.
53 Liu, *The Mongol in the Text*, s. 322. Bu değerlendirme ilk olarak Diego Rodriguez de Almela'nın *Compendia Historical de lascrónicas de Espāno* isimli 1491 tarihli kitabında yapılmıştır.
54 Sultaniyeli Jean, *Libellus de Notitia Orbis* (*Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar*, s. 133.

Tamerlan bu elçilik görevine çok az önem vermektedir ve kuşkusuz Fransa kralını alt düzeyde bir insan olarak görmektedir.[55]

Memlûk Devleti'nin Timur'a tâbi olması

Timur, Ankara galibiyetinden hemen sonra, Mısır'a bir elçilik heyeti göndermişti. Osmanlı âlimlerinden Şeyh Şemseddin Cezeri'nin oğlu Mevlânâ Bedreddin Ahmed de bu heyetin üyelerinden birisiydi.[56] Timur'un mektubu Hoca Nizameddin Mesud el Geccani tarafından, bir fetihnâmeyle birlikte, Sultan Ferec'e ulaştırıldı. Timurlu tarihçiler mektupta "Rûm memleketinin tamamını ele geçirdik. Mısır ve Şam'da hutbenin bizim adımıza okunması, sikkenin bizim adımıza kesilmesi gerekir. Ayrıca Atlamış'ı bize gönderin. Eğer bunları yapmazsanız Rum'dan o tarafa doğru hareket ederiz" şeklinde bir mesaj olduğunu yazmaktadırlar.[57] Memlûk tarihçisi Makrîzî de Timur'un "Atalmış ne zaman yanıma gelirse o zaman Semerkand'a dönerim" dediğini kaydetmektedir.[58] Elçi, ayrıca, üzerinde altın harflerle Timur'un adının işlendiği ve hâkim güç olduğunun kabulü anlamına gelen bir bayrak getirmişti.[59]

Memlûk sultanının Ahmed ve Akta isimli elçileri, 1402 yılı Mart ayı sonlarında, o sıralarda Akşehir'de bulunan Timur'un huzurundaydılar. Sultan Ferec'in cevabı, görünüşü kurtarma amaçlı bazı ifadeler içermekteyse de tam bir teslimiyet söz konusuydu.[60] Emîr Timur Gürgân, İslam'ın ve Müslümanların kutbu, ulu ve şerefli makamın sahibi, gibi hitaplarla başladığı mektubunun başlangıç kısmında Sultan Ferec, uzun uzun Atlamış'ın gönderilmesindeki gecikmenin nedenlerini açıklamaktaydı. Ferec, Geccani tarafından iletilen sözlü mesajı da aldığını belirttikten sonra, Memlûk devlet erkânının katılımıyla yapılan toplantıda alınan karar gereği, Timur'u ölen babasının yerine koyduğunu söylüyor ve dünya durdukça bunun değişmeyeceğini belirtiyordu. Mektubun Timur'un taleplerine yönelik kısmı ise şöyleydi:

> Biz Şeyh Nizamedin Mesud'la (el Geccani) makam-ı âlinizin vekili sıfatıyla barış antlaşması yaptık. Gerek halife ve gerekse şeyhülislamın ve devlet erkânının huzurunda yemin ettik. Emîr Atlamış da hazır bulundu. Yapılan antlaşmayı iki nüsha çıkartıp malum-u âliniz olsun diye birini bu cevabî mektubumuzla birlikte yüksek huzurlarınıza gönderdik. Bir nüshasını da arşive kaldırdık.[61]

Memlûk sultanının mektubu "el müştak, yani, sizi özleyen/varlığınıza hasret Ferec" imzasıyla son bulmaktaydı.[62] Bu arada Memlûk sultanı,

55 Phillips, *Embassy from Tamerlane to the King of France*, Monthly Magazine, c. 38(1814), s. 15,
56 Askalânî, *İnbâ el Gumr*, c. II, s. 229.
57 Yezdî, *Zafernâme*, s. 399-400; Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 404.
58 Makrîzî, *Kitâb es-Sulûk*, c. VI, s. 86.
59 Askalânî, İnbâ el Gumr, c. II, s. 229.
60 Sultan Ferec'in bu mektubu Kalkaşandî, *Subh el Aşâ*, c. VII, s. 320-324'te bulunmaktadır.
61 Kalkaşandî, *Subh el Aşâ*, c. VII, s 323.
62 Kalkaşandî, *Subh el-Aşâ*, c. VII, s. 324.

Atlamış'ı serbest bırakmakla kalmamış, büyük miktarda para, hediyeler, giysiler ve altın kökreteli at vererek, on yıllık tutsaklığı için özür dilemişti. Ayrıca Atlamış'ın, camilerde Timur adına hutbe okunduğu ve adına sikke kestirildiği konularında da şahitlik etmesini istemekteydi.[63] Elçiler Ferec'in mektubunu, hediyelerini, Kahire'de Timur adına kesilmiş sikkeleri takdim ederek Timur'un hazinesine yıllık vergi göndereceği yönündeki sözünü de ilettiler. Timurlu tarihçiler Ferec'in, "eğer Emîr hazretleri beni kulluğa (bende) kabul ederse memnun olurum" dediğini, Timur'un da onu Allah rızası için evlâtlığa kabul ettiğini ve verdiği sözleri tutması koşuluyla koruması altına aldığını yazmaktadırlar.[64]

Kuşkusuz Timur, artık vassalı haline dönüşmüş bir sultanın verdiği sözlerle ve hediyelerle yetinecek bir hükümdar değildi. Memlûk elçileri Emîr Ahmed bin Oğulbek ve Kanıbay en Nasırî'nin yanına kattığı kendi elçileriyle Sultan Ferec'e yeni bir mektup gönderecekti.[65] Bu heyet aynı zamanda tabiiyet sembolleri olan taç, kemer, külah ve hil'at da götürmekteydi. Timur'un elçilik heyeti üç ay kadar sonra Kahire'deydi. Elçiler, Timur'a gösterilen saygının gereği olarak, devletin üst düzey yetkilileri tarafından şehir dışında karşılandılar ve Timur'un bayraklarıyla süslenmiş bir fil üzerinde Kahire'ye girdiler. Elçiler birkaç gün sonra sultanın huzurundaydılar. Timur'un mektubu yüksek sesle okundu ve hâkimiyet alâmetleri sultana takdim edildi.[66] Memlûk tarihçisi Askalânî, elçilik heyetinin iki yeşil bayrak, çeşitli hediyeler ve hil'at getirdiğini kaydettikten sonra "bu hil'at, Ferec'in Timur'un Mısır ve Suriye'deki naibi olduğunu göstermekteydi" demektedir.[67] Memlûk emîrleri başlangıçta gönderilen tacın takılmasına ve hil'atin giyilmesine direnç göstermişlerse de, itaatsizliğin doğuracağı sonuçları düşünerek razı olmak zorunda kalmışlardı.

Timur, Atlamış'ın sağ salim geldiğini bildirerek başladığı mektubunda iki ülke arasındaki çatışmalar için yine Sultan Berkuk'u suçlamaktaydı. Timur, ayrıca Memlûk Devleti'nin Doğu Anadolu'daki sınırlarında bulunan Malatya, Gerger, Kâhta, Kale-i Rum (Rumkale) ve Elbistan gibi kalelerin kendisine teslimini istemekte, gerekirse Şam ve Halep'i de isteyebileceğini ima etmekteydi. Bütün bunlara ek olarak Ferec, Timurlu hanedanından bir kızla evlenerek ülkeler arasındaki karşılıklı dostluğu pekiştirecekti.

Bu gelişmelerle birlikte Memlûk Devleti, Osmanlı Devleti gibi, Timurluların vassalı haline gelmiş, Ferec bu devleti Timur'un naibi olarak yö-

---

63 Memlûk tarihçileri Timur adına hutbe okutulduğu ve sikke kestirildiği konusuna hiç değinmemektedirler. Buna karşın Timurlu tarihçiler bütün Mısır ve Suriye'de Timur adına hutbe okunduğunu, sikke kestirildiğini ve Timur'a yıllık vergi ödemenin kabul edildiğini yazmaktadırlar. (Handemîr, *Habîbü's-siyer*, c. I, s. 286)

64 Şâmî, *Zafernâme*, s. 327-328.

65 Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 427.

66 Timur'un mektubunun içeriği Memlûk tarihçilerinde kaydedilmemiş olmakla birlikte, Sultan Ferec'in gönderdiği cevabi mektubun başlangıç kısmında söz konusu mektup özetlendiği için neler yazılmış olduğu kabaca bilinmektedir. Ferec'in cevap mektubu Kalkaşandî, *Subh el Âşâ*, c. VII, s. 325-331'dedir.

67 Askalânî, İnbâ el Gumr, c. II, s. 256.

neten bir vali konumuna indirgenmiş oluyordu. Bu dönemde Timur'un Memlûklerle ilgili bazı uygulamaları, gelecekte iki devlet arasındaki ilişkilerin nasıl şekilleneceğinin işaretlerini de vermektedir. Öncelikle Timur, Memlûk Devleti'nin Doğu Anadolu sınırlarını oluşturan Malatya, Gerger, Kâhta, Kale-i Rum (Rumkale) ve Elbistan gibi kalelerin kendisine teslimini isteyerek Tebriz'den İzmir'e uzanan eski Anadolu Ticaret Yolu'nun kontrolünü sağlamlaştırmaktaydı.

Timur'un Memlûk coğrafyasına yönelik muhtemel politikalarını yansıtan ikinci olay, eski düşmanları Kara Yusuf ve Celayir sultanı Ahmed'le ilgilidir. Timur Anadolu'dan ayrılırken Timurlu ordusuyla yeniden çatışmaya giren Karakoyunlu Kara Yusuf ve Timur'un Bağdat'a gönderdiği torunu Mirza Ebubekir'in önünden kaçan Celayirli Sultan Ahmed bir kez daha Memlûk Devleti'ne sığınmak zorunda kalmışlardı. Suriye Naibi Şeyh Mahmudi tarafından uygun şekilde karşılanan ikili Daru's-saade adı verilen konuk evine yerleştirilmişlerdi. Bu dönemde Timur'un Suriye'deki önde gelen Memlûk emîrlerinden Nuayr'a haber göndererek Kara Yusuf'un Suriye'ye girmesine izin verdiği için azarladığı ve bölgeye yeni bir sefer düzenlemekle tehdit ettiği görülmektedir.[68] Timur ayrıca Sultan Ferec'e de haber göndererek aralarındaki antlaşmaya uyulmasını istemekteydi.

Ferec cevabi mektubunda Elbistan, Malatya, Gerger, Kâhta, Kale-i Rum ve Bire şehirlerindeki Memlûk naiplerine şehirleri Timurlulara teslim edilmesi yönünde emir gönderdiğini belirtmekte ve bu bölgelerin artık Timur'un malı olduğunu vurgulamaktaydı. Ferec'in Şam ve Halep ile ilgili yazdıkları bir hayli ilginçtir. Ferec "Eğer bizden talep ettiğiniz topraklar Dımaşk veya Halep, yahut daha büyük bir şehir olsaydı, size olan muhabbetimizi ispat ve dostluğumuzu pekiştirmek için bu şartınızı kabul etmekte tereddüt göstermezdik" demekte "amma onların teslimi zât-ı şahanelerinin saltanatımızın güçlenmesi yolundaki iyi dileklerine ters düşer ve ülkemizin zayıflamasına sebep olurdu" demektedir.[69] Bu satırlar, Timur'un mektubunda gelecekte Şam ve Halep gibi Suriye şehirlerini de talep edebileceği yönünde imalarda bulunduğunu doğrulamaktadır.

Ferec daha sonra, Şam'a gelen Sultan Ahmed Celayir'in ve Kara Yusuf'un tutuklandıkları bilgisini vermekte ve bu şahıslarla ilgili olarak ne yapması gerektiğini sormaktadır.[70] Memlûk tarihçisi Askalanî, Ferec'in emriyle Şam'da tutuklanarak zincire vurulan ikilinin Şam kalesindeki burçlarda hapsedildiklerini doğrulamaktadır. Tarihçi, Ferec'in daha sonra Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'in öldürülmeleri yönünde emir gönderdiğini, fakat Suriye naibinin buna uymadığını aktarmaktadır.[71] Kuşkusuz burada önemli olan nokta Timur'un Suriye'deki gelişmeler için Kahire yönetimine paralel olarak, doğrudan bölgesel yöneticilere de müdahale

---

68 Askalânî, *İnbâ el-Gumr*, c. II, s. 263.
69 Kalkaşandî, *Subh el Aşâ*, c. VII, s. 329.
70 Kalkaşandî, *Subh el Aşâ*, C. VII, s. 330.
71 Askalânî, *İnbâ el-Gumr*, c. II, s. 263.

etmesidir. Bu durum, Timur'un Suriye bölgesini, Kahire yönetiminin dışında, doğrudan kendisine bağlı ayrı bir siyasal birim olarak kabul ettiğini göstermektedir. Nitekim gerek Timur'un Ferec'e gönderdiği mektubunda bulunan "gelecekte Şam ve Halep şehirlerinin kendisine teslimini isteyebileceği" şeklindeki ifadesi ve gerekse Ferec'in cevabındaki "Timur'un istemesi halinde bu şehirlerin kendisine teslim edileceği" ifadeleri bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

Bir diğer gelişme de Mekke ve Medine gibi İslam'ın kutsal şehirleriyle ilgiliydi. Makrizî, bir Timurlu heyetinin hac döneminde Mekke'ye geldiğini, hac ibadetinin bitiminden sonra da orada kalarak Kâbe ve Mescid-i Haram ile ilgili ölçümler yaptıklarını aktarmaktadır.[72] Söz konusu gelişme Timur'un İslam'ın kutsal şehirlerine ve Kâbe'ye yönelik bir hizmet ve koruma politikası başlatmak isteğini göstermektedir. Böylece Memlûklerin o güne dek sürdürdükleri 'İslam'ın kutsal şehirlerinin ve Kâbe'nin koruyuculuğu' ideolojisinin de sonu gelecek, bu görevi Timurlular devralmış olacaklardı.

Aynı dönemde Kastilya kralının elçisi olarak Timurlu başkenti Semerkand'a gitmekte olan Clavijo, Memlûk elçileriyle Hoy şehrinde karşılaştıklarını aktarmaktadır.[73] Mengli Buga isimli Memlûk elçisi 20 atlıdan oluşan bir grupla seyahat etmekteydi ve beraberinde 50 deve yükü eşya vardı. Memlûk sultanının Timur'a gönderdiği hediyeler arasında altı devekuşu ve bir zürafa bulunduğu için Memlûk elçilik heyeti bir hayli ilgi odağı olmuştu. Timurlu tarihçi Yezdî, Timur'un Memlûk elçisini Semerkand'da kabul ettiğini ve elçiyle birlikte Mevlânâ Abdullah Keşşî'yi Timurlu elçisi olarak Kahire'ye gönderdiğini kaydetmektedir. Timur, elçisi eliyle dönemin meşhur hattatlarından Mevlânâ Muhammed Tebrizî tarafından altın suyuna batırılarak yazılmış çok uzun bir de mektup göndermişti. Yezdî, mektubun içeriği ile ilgili olarak sadece, Timur'un, "Sultan Ahmed Celayir'i hapsedip Kara Yusuf'u bize gönderesin" şeklindeki sözlerine yer vermektedir.[74]

Mısır elçilik heyetinin Semerkand'dan ayrılmasından sonra ortaya çıkan gelişmeler bir hayli ilginçtir. Clavijo, 21 Kasım 1404 tarihinde Mısır ve Türk heyetleriyle birlikte Semerkand'dan ayrıldıklarını ve 3 Mart 1405 tarihinde Tebriz'e ulaştıklarını aktarmaktadır. Elçilik heyetleri bu tarihten Ağustos ayı ortalarına kadar bölge hâkimi Şehzâde Ömer tarafından Tebriz'de tutulacaklardır. Çünkü Şubat ayının 18'inde Timur, Çin'e yönelik sefer hazırlıklarını yaptığı Otrar'da vefat etmişti. Dönemin siyaset kuralları gereği, yeni hükümdar belirlenip ülkede güvenlik sağlanıncaya kadar, eski hükümdarın ölümü saklı tutulmaya ve dış ülkelere duyurul-

72 Makrizî, *Kitâb es-Sulûk*, c. VI, s. 133.
73 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 80. Yezdî, Memlûk elçisinin adını Mengli Buga olduğunu aktarmakta ve Sultan Ferec'in emîrlerinden birisi olduğunu söylemektedir. (s. 437)
74 Yezdî, *Zafernâme*, s. 441. Tarihçi Handemîr ise Sultan Ahmed'in zincirli olarak Semerkand'a gönderilmesi ve Kara Yusuf'unda öldürülmesi şeklinde talepte bulunulduğunu yazmaktadır. (*Habîbü's-siyer*, c. I, s. 294)

mamaya çalışılmaktaydı. Bu nedenle Şehzâde Ömer, yabancı elçilik heyetlerini Tebriz'de tutmaktaydı.

İlginç olan konu ise, Tebriz'deki bekleme sırasında, Timur'un ölmediği ve bir ordunun başında Mısır'a sefer yapmak üzere olduğu gibi bir şayianın ortaya çıkmasıydı. Clavijo'nun anlatımıyla 18 Ağustos tarihinde kendileriyle birlikte Türk elçilere dönüş izni verilmiş, buna karşın Memlûk elçileri Ömerşeyh'in emriyle önce gözaltına alınmışlar, sonra da hapsedilmişlerdi.[75] Bu olayın nedeni, Timur'un ölüm haberinin duyulmasıyla birlikte Sultan Ferec'in Sultan Ahmed Celayir ve Karakoyunlu Kara Yusuf'u serbest bıraktırmış olmasıydı. Kara Yusuf hızla Doğu Anadolu-Azerbaycan eksenindeki Türkmen bölgelerine gelmiş ve Timurlulara yönelik mücadelesini başlatmıştı.

Timur'un ölümü Memlûk Devleti için bir kurtuluş anlamına geliyordu. Gerek Timur sonrası başlayan iç mücadele ve gerekse Azerbaycan'a yönelik Karakoyunlu Türkmenlerin saldırıları nedeniyle Timurlular, Memlûk Devleti'nin kuzey sınırlarındaki hâkimiyetlerini devam ettiremeyeceklerdi. Bu durumda Ferec'in söz verdiği kaleleri Timurlulara terk etmesine de gerek kalmamıştı. Bu dönemden sonraki Timurlu-Memlûk ilişkileri, ancak, Timurlu Şahruh'un kendi ülkesinde hâkimiyet sağlamasından sonra yeniden başlayabilecekti.

75 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s.166, 171.

BÖLÜM 20
CİHAN HÂKİMİYETİ YOLUNDA SON SEFER

Timurlu Devleti'nin paylaştırılması

Timur, Anadolu seferini tamamlayıp Kafkas coğrafyasına yöneldiği dönemde hem kendisi hem de imparatorluğu için çok önemli kararlar alacaktı. Veliaht olarak ilan ettiği torunu Muhammed Sultan'ın ve yanında göstermelik han olarak bulundurduğu Mahmud Han'ın ölümleri imparatorluk yönetiminin yeniden yapılandırılması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştı. Öncelikle Timur'un Mahmud Han'ın yerine yeni bir göstermelik han atamaması, artık bir Timurlu hanedan meşruiyetinin oluşmuş olduğu yönündeki inancını göstermektedir. İlhanlı coğrafyasını tamamen fethetmiş, bölgede İlhanlı mirasçısı olmak iddiasıyla ortaya çıkabilecek herhangi bir devlet kalmamıştı. Sefer yapmaya niyetli olduğu Çin için ise Cengiz Han'ın mirasçılığı iddiasına ihtiyacı yoktu. Böylece Timur, Anadolu seferinden sonra imparatorluğunu, Cengiz hanedanının bir emîri olarak değil, Timurlu hanedanının kurucusu Emîr Timur olarak yönetmeye başlamış oluyordu.

Timur, Minköl'de bulunduğu 1403 yaz aylarından başlayarak Semerkand'da Çin seferi için kurultay yaptığı 1404 yaz dönemine dek geçen bir yıllık sürede çıkardığı emirnâmelerle imparatorluğunun idari yapısını yeniden şekillendirdi. Bu yapılandırmaya göre imparatorluğunu, Cengiz Han'ın yaptığı gibi, dört büyük parçaya ayırıyor ve oğullarıyla torunları arasında paylaştırıyordu. Azerbaycan'dan Irak'a uzanan batı bölgeleri Miranşah ve oğullarına, İran'ın orta ve güney bölgeleri Ömerşeyh'in oğullarına, Afganistan'dan Kuzey Hindistan'a kadar uzanan bölgeler Cihangir'in hayattaki tek oğlu Pirmuhammed'e, Herat merkezli Horasan ile Mâverâünnehr'in doğusunda kalan bölgeler Şahruh ve oğullarına bırakılmıştı. Timur, devletin çekirdeğini oluşturan Semerkand merkezli Mâverâünnehr coğrafyasını ise kendisine ve kendisinden sonra imparatorluk tahtına geçecek olan veliahta ayırmıştı.

Bu dört büyük bölüm de kendi içlerinde, şehzâdeler arasında paylaştırılmış durumdaydı. Baylakan, Berdaa, Gence, Arran, Ermenistan ve Trabzon'a kadar Gürcistan bölgeleri Şehzâde Halil Sultan'a verilmişti. Miranşah'ın diğer oğlu Ebubekir, babasıyla birlikte Bağdat merkezli Irak-ı Arab bölgesini yönetecekti. Güneyde Basra'dan başlayıp Kuzey Irak'a kadar uzanan bu bölgeye Kürdistan ve Mardin bölgeleri de dâhil edilmişti.[1] Miranşah'ın oğullarından Şehzâde Ömer, özel bir statüyle Hülagu Han'ın tahtına çıkarılmıştı.

1 Yezdî, *Zafernâme*, s. 414.

Bu emirnâmeye göre Şehzâde Ömer'e, Tebriz merkezli kendi bölgesiyle birlikte, kardeşleri Ebubekir ile Rüstem'in bölgelerini de kapsayan bir görevlendirme yapılmış ve böylece bu şehzâde, Miranşah ve oğullarına ayrılan bütün bölgelerin hâkimi konumuna getirilmişti. Bunun nedeni, Timur'un, o dönemde Timurluların vassalları olmakla birlikte, kısa sürede eski güçlerine kavuşacak olan Memlûk ve Osmanlı gibi iki devlet ile bütün yenilgilerine karşın Timurlularla olan mücadelelerini sürdüren Kara Yusuf ve Celayirli Ahmed gibi rakiplerin karşısında parçalı bir idarenin başarılı olamayacağını biliyor olmasıdır. Bu nedenle, sanki İlhanlı Devleti'ni devam ettiriyormuşçasına bir yapılanma oluşturmuş, Hülagu tahtına çıkarıldığı söylemiyle Şehzâde Ömer'in gücü artırılmaya çalışılmıştır.

İmparatorluğun iç bölgelerinde ise güçlü rakiplerle komşuluk söz konusu değildi. Bu nedenle Ömerşeyh'in oğulları arasında paylaştırılan İran'da Hemedan merkezli Nihavend, Rucard, Lur-i Küçek bölgeleri Şehzâde İskender'e, orta kesimdeki İsfahan ve çevresi Rüstem'e, güneydeki Şiraz merkezli Fars bölgesi Pirmuhammed Ömerşeyh'e verilmişti. Timur'un çok erken dönemde kaybettiği oğlu Cihangir'in iki oğlundan birisi, Veliaht Muhammed Sultan, Anadolu seferi sırasında hastalanarak vefat etmişti. Diğer oğlu Pirmuhammed Cihangir ise dedesi tarafından Gazne ve Kabil merkezli Afganistan yöresine yönetici tayin edilmiş durumdaydı.[2]

Timur'un en küçük oğlu Şahruh ve ailesinin durumu bir hayli ilginçti. Herat merkezli Horasan coğrafyası Şahruh'un yönetimindeydi. Timur, Mâverâünnehr'in doğusundaki toprakları ise Şahruh'un iki oğlu arasında paylaştırmıştı. Timurlu tarihçi Yezdî, Çin seferi öncesi yapılan bu düzenlemeyi, "Sâhibkıran, Taşkent, Sayram, Aspara ve Cete topraklarından Hıtay bozkırına kadar olan toprakları Şehzâde Uluğ Beg'e, Andican, Ahsiket, Taraz, Kaşgar ve Hoten'i Şehzâde İbrahim'e verip bunlarla ilgili nişana al tamga bastırdı" sözleriyle ifade etmektedir.[3] Bu durumda günümüz Kırgızistan'ından Moğolistan'a dek olan topraklar Uluğ Beg'e; Fergana Vadisi ve Doğu Türkistan'ın batı bölgeleri de Şehzâde İbrahim'e verilmiş olmaktaydı.

Timur'un dönüş yolunda, neredeyse bir yıl boyunca Karabağ ve çevresinde kaldığı, bu arada Gürcistan ve Abhazya gibi bölgelere seferler yaptığı görülmektedir. Bu seferleriyle Timur, bir taraftan gerisinde bırakacağı şehzâde yönetimlerine karşı ortaya çıkabilecek muhtemel direnç odaklarını yok ederken, bir taraftan da çıkmayı plânladığı Çin seferi için kaynak toplamaktaydı. Bu bir yıl boyunca Doğu Anadolu, Irak, İran ve Kafkas bölgelerinden toplanan vergiler de Timurlu karargâhına aktarılmıştı. Bağdat'ı imar etmekle görevlendirilen Şehzâde Ebubekir, kardeşi Rüstem'le birlikte Karakoyunlu Kara Yusuf'un peşine düşmüş, yapılan savaşta galip gelerek Karakoyunlu liderini bölgeden çıkarmayı başarmıştı.

2 Yezdî, *Zafernâme*, s. 425; *Anonim*, *Timuriler Tarihi*, s. 239.
3 Yezdî, *Zafernâme*, s. 442.

Bölgedeki Timurlu gücünü yoğunlaştırmayı amaçlayan bir diğer gelişme de torunu Şehzâde Ebubekir'in Mardin hâkimi Melik İsa'nın kızıyla evlendirilmesiydi.[4] Bu nikâhın yapıldığı sıralarda, yani 1404 yılı Mart ayında Timur, "Hülagu Han'ın ulusunun Azerbaycan ve Irak-ı Arab'da bulunan beyleri ya oğullarını yahut kardeşlerinden birisini ev barklarıyla birlikte Semerkand'a göndersinler" şeklinde bir ferman ilan etmişti.[5] Bu rehin alma uygulaması Timur'un, özellikle Azerbaycan ve Irak bölgelerinde, yönetimine karşı direniş ve isyan hareketlerinin ortaya çıkacağını biliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Timur, Şirvan hâkimi Şeyh İbrahim, Mardin emîri Melik İsa, Vestan hâkimi Melik İzzeddin, Kostandil Gürcü, Urmiye hâkimi Dizek ile Çalık ve Bistam isimli yerel yöneticileri huzuruna kabul ederek altın kemer giydirmiş, ihsanlarda bulunmuş ve Şehzâde Ömer'e bağlılık sözü almıştı.[6]

Anadolu'dan dönerken Timur'un gündeme getirdiği ikinci önemli konu Çin'e sefer yapmak hakkındaki kararıydı ve bu plânını daha Karabağ'dan ayrılmakta olduğu sırada ilan etmiş durumdaydı. Timurlu tarihçi Yezdî bu durumu "Sâhibkıran'ın gönlüne Çin'e gidip oradaki kâfirlere İslam'ı kabul ettirmek, oraları şeriat nuruyla aydınlatmak fikri düştü" sözleriyle ifade etmektedir.[7] Aslında, tarihi kayıtlar dikkatle incelenirse, Timur'un Çin seferini, Hindistan seferinin hemen sonrası için plânladığı görülecektir. Timur, Hindistan seferine çıkmadan önce, Cete hanı Hızır Hoca Oğlan'ın kızı Tevekkül Hanım'la evlenmiş, veliaht ilan ettiği Muhammed Sultan'ı doğu sınırlarına göndererek askeri ve zirai koloniler kurmasını emretmişti. Timurlu tarihçi Şâmî bu durumu şöyle anlatmaktadır:

> Bu sırada Emîrzâde Muhammed Sultan'ı Moğulistan vilayetine tayin ederek serhaddi imar etmesini ve oraları ekip biçmesini emretti; kendisinin bundan sonraki maksadı putperestleri ortadan kaldırmak için Hıtay, Hoten taraflarına asker sevk etmekti.[8]

Timurlu tarihçiler her ne kadar Hindistan seferini "oradaki Müslümanları çevreleyerek İslamiyet'i yok etmeye çalışan kâfirlerin vücudunu ortadan kaldırmak" isteğiyle açıklamaktaysalar da, Timur'un bu seferi, Çin seferi için kaynak toplamak amacıyla yaptığını düşündüren birçok işaret vardır. Nitekim aynı tarihlerde Timur'un Çin sarayına ilk defa elçi göndermesi, karşılığında Semerkand'a gelen Çin elçisinin ülkesine dönüşüne izin vermeyerek yanında tutması ve yukarıda bahsedildiği gibi Çin sefer yolu üzerindeki bölgelerde askeri ve zirai koloniler kurdurması bu düşünceyi destekler gelişmelerdir. Fakat, Hindistan seferi sırasında Orta Doğu'da ortaya çıkan gelişmeler ve Timurlu hanedanı içerisinde ortaya çıkan sorunlar, Timur'un yeniden batıya yönelmesine ve Çin üzerine hazırladığı plânları ertelemesine yol açacaktı. Anadolu'dan dönüşünde Kaf-

4 Yıldırım Bayezid'in kızlarından birisi de Şehzâde Ebubekir ile evlendirilmişti.
5 Yezdî, *Zafernâme*, s. 425.
6 Yezdî, *Zafernâme*, s. 427.
7 Yezdî, *Zafernâme*, s. 426.
8 Şâmî, *Zafernâme*, s. 206.

kas coğrafyasında bulunduğu sırada Baylakan şehrini kurduran ve Aras nehrinden şehre su getirecek olan Barlas Kanalı'nı inşa ettiren Timur, 1404 yılı Mart ayı sonlarında Karabağ'dan hareketle, aynı yılın Temmuz ayında Semerkand'a ulaşacaktı.

Çin'de Moğol hâkimiyetinin sonu ve Ming hanedanının kurulması

Timur'un Mâverâünnehr'de iktidara yürüdüğü yıllarda, Çin'de Cengiz'in torunu Kubilay Han tarafından kurulan Yuan hanedanı son günlerini yaşamaktaydı. 1350'li yıllarda Yuan hanedanına karşı başkaldıran "Kırmızı Türbanlılar" grubunun lideri Zu Yuan Zhang, bütün asi grupları bir araya getirmiş, Nankin şehrini ele geçirerek önce Güney Çin'de bir devlet kurmuş, daha sonra, 1368 yılında son Yuan İmparatoru Togan Temür'ün Pekin'i terk etmesiyle Kuzey Çin'i de ele geçirmişti. Hongwu adını alarak imparator ilan edilen Zu Yuan Zhang, böylece Çin'de Ming hanedanını başlatmış oluyordu.

Başkenti terk ettikten sonra bir yıl kadar Şangdu'da kalan Togan Temür, ertesi yıl Moğolistan'a gitmek zorunda kalmışsa da Yuan hanedanının Çin'in meşru yöneticisi olduğu iddiasını sürdürmekteydi. İmparator Hongwu ise Togan Temür'ün başkenti terk ettiği 1368 yılından itibaren Yuan hanedanının göksel vekâleti kaybettiğini, dolayısıyla da iktidar meşruiyetinin son bulduğunu savunmaktaydı. İmparator Hongwu'ya göre göksel vekâlet, artık, Ming hanedanına geçmişti.[9]

Diğer taraftan, Togan Temür'ün Moğolistan'a kaçmasıyla burada kurulan Kuzey Yuan Devleti'nde sırasıyla Biligtü Han (1370-1378) ve ardından Togus Temür iktidara geçecekti. Togus Temür, 1388 yılında Yingchan'dan Karakurum'a giderken, Oyratlarla iş birliği yapan Yesüder Han tarafından öldürüldü. Yesüder, Arık Böke soyundan gelen bir prensti ve bu gelişmeyle birlikte Kubilay hanedanı sona ermiş oluyordu. Yesüder'in iktidarıyla birlikte Moğolistan'da Oyratların hâkimiyet süreci başlamıştı ve ardı ardına gelen güçsüz Moğol hanlarının biçimsel idaresi arkasında gerçek iktidar gücünü Kalmuklar kullanacaklardı. 1402 yılında iktidarı ele geçiren Örüg Temür Han, o güne kadar Moğolistan'daki devlet için resmen kullanılmakta olan "Büyük Yuan" adını kaldıracak ve Ming Hanedanı ile iyi ilişkiler kurma arayışına girişecektir. Bu gelişmeyle birlikte Cengiz hanedanının Çin tahtı üzerindeki hak iddiası da sona ermiş oluyordu.

Çin'de Moğol hâkimiyetine son vererek Ming hanedanını kuran İmparator Hongwu, iktidarının başlangıcından itibaren büyük ölçüde Moğol

9 "Göksel vekâlet" kavramı M.Ö. 1050 yıllarında Şang hanedanını yıkarak yerine geçen Çu hanedan tem ilcileri tarafından gündeme getirilmiştir. Bu anlayışa göre, bir imparator halkına karşı iyi ve adaletli davrandığı sürece *göksel vekâlet* yetki ini bulundurduğu varsayılmaktaydı. Tabii afetler, savaşlarda mağlubiyet gibi durumlarda ise bu yetkiyi kaybettikleri ileri sürülebilmekteydi. Göksel vekâleti elinde bulunduran imparator, Gök'ün oğlu olarak kabul ediliyor, bütün yabancı ülkeler onun vassalı olarak muamele görüyordu.

devlet kurumlarını ve geleneklerini kopyalayarak kullanmış, bir anlamda, Moğollar tarafından kurulan sistemi devam ettirmişti.[10] Ming hanedan temsilcilerinin kendilerini Kubilay Han'ın yasal mirasçısı olarak gördükleri, İtalyan astronom ve matematikçi Paolo Toscanelli'nin Portekiz kralı Alfonso'ya gönderdiği 25 Haziran 1474 tarihli mektupta açıkça görülmektedir. Toscanelli, Ming hanedanının kurulmasından bir yüzyıl sonrasının Çin'ini şöyle anlatmaktadır:

> Birçok yerleşim yerleri, bölgeler, krallıklar ve sayısız şehirler mevcut olan ülke, bizim dilimizde krallar kralı anlamına gelen ve çoğunlukla Cathay[11] bölgesinde oturan "Büyük Han" tarafından yönetilmektedir. Onun ataları Hristiyan dünyası ile temas kurmak istemişler ve yaklaşık iki yüz yıl kadar önce papaya elçiler göndererek kendilerini dini açıdan eğitecek insanlar istemişlerdi. Fakat onların elçileri yolda büyük zorluklarla karşılaşmışlar ve Roma'ya ulaşamadan geri dönmüşlerdi.[12]

Nitekim Hongwu'nun, iktidara gelir gelmez, bütün çevre ülkelere mektup göndererek, Kubilay Han zamanından bu yana Büyük Kağanlığa gönderilen vergi/hediye sistemini devam ettirmek istemesi de Moğolların dünya hâkimiyet anlayışlarının mirasçısı olmak istediğini gösteren bir uygulamaydı. Ming yönetim anlayışına göre Çin sarayına gönderilen hediyeler vergi olarak kabul ediliyor, karşılığında gümüş, kâğıt para veya mal ödeniyor, bu şekilde hediye veya mal gönderen ülkelerin vassal devlet statüsünde olduğu düşünülüyordu.[13] Bu uygulamada getirilen mallara Çin sarayı gereğinden fazla bir ödeme yaptığı için, gönderen ülkeler açısından kârlı bir alış-veriş söz konusuydu. Çin tarihlerine göre Hongwu'nun 1398'e kadar devam eden imparatorluğu süresince, yaklaşık 38 ülkeden bu şekilde heyetler gelmiş ve getirilen hediyeler Çinli bürokratlarca "yıllık vergi" olarak kaydedilmişti.[14]

Timurlu Devleti ile Ming hanedanı arasındaki ilişkiler

Mâverâünnehr'de tahta çıkışından itibaren 17 yıl boyunca Çin ile hiçbir temas kurmayan Timur'un 1387 yılında bu ülkeye bir elçilik heyeti gönderdiği görülmektedir. Timurlu tarihçi Yezdî'nin 1388 yılı Şubat ayı kayıtlarında "...(Timur) İran'a giderken Çin hükümdarı Tabgur Han'a elçi olarak göndermiş olduğu Nizameddin Kaşgarî geldi ve çok değerli

10 Daming Lû, *The Great Ming Code*, s. XXXIX.
11 Orta Çağ'da Çin'in Moğollar tarafından yönetilen kuzey bölgesine verilen ad. Bu bölgede Liao Devleti'ni ku an Kıtay (Kitan / Hıtay) Tü kle inin isminden türetilmiştir.
12 Menzies, *1434: The year a magnificent Chinese Fleet Sailed to Italy and Ignited the Renaissance*, s. 95. Mektup Kral Alfonso'ya, kralın ahibi Canon Fernan Martins (Martinez de Rori) ü erinden gönderilmiştir.
13 Ming bürokratları başka ülkelerden gönderilen hediyeleri *gong*, yani vergi şeklinde kaydetmekte ve böylece hediye gönderen ülkenin Çin dominyonu veya Çin hâkimiyet alanı içerisinde olduğu i lenimi yaratmaktaydılar. Günümüzde bile bazı Çinli yazarlar hediye gönderen ülkele in Çin'in vassalı olduğu iddiasını sü dürmekte ve böylece Çin'in tarihsel saygınlığını yükseltmeye çalışmaktadı lar. (Millward, *Eurasian Crossroads*, s. 72-73 ve dipnot 57)
14 Yonglin, *The Mandate of Heaven and the Great Ming Code*, s. 105.

hediyeler sunarak Çin hakkında bilgi verdi" demektedir.[15] Çin kaynakları da Timur'dan gelen ilk heyetin 1387 yılının 20 Eylül günü, adı Çinli kâtiplerce "Man-la Ha-fei-szu" (Molla Hafız olmalı) olarak kaydedilen bir Müslüman elçi başkanlığında imparatorluk merkezine geldiğini kaydetmişlerdir. Heyet beraberinde 15 at ve iki deve getirmiş, karşılığında heyete 40 gümüş külçe ödenmişti.[16] Molla Hafız'ın daha sonraki yıllarda da Çin'e at getirerek sattığı düşünülürse, onun elçilik heyetinin başkanı değil, Emîr Nizameddin ile birlikte gelen tüccarların reisi olduğunu varsaymak mümkündür. Nitekim Çin kayıtlarına göre, ertesi yıldan itibaren 1392 yılına kadar, neredeyse her yıl Semerkand'dan bir grubun Çin'e at ve deve gibi hayvanlar getirdikleri ve karşılığında Çin sarayının onlara ödeme yaptığı aktarılmaktadır.[17] Timur'dan gelen elçiye mukabil Hong-wu, saray mensubu bir elçi başkanlığında bir heyet gönderdi. Fakat bu heyet Kuzey Yuan Devleti ile sürdürülen savaş nedeniyle, ancak Beşbalık şehrine kadar gidebilecek ve daha sonra geri dönmek zorunda kalacaktı.

Çin yıllıklarında Timur'un 3 Mayıs 1392 tarihinde, on bin kişiye komutanlık eden Nizamüddin isimli bir tümen emîrini elçi olarak gönderdiği yönünde kayıtlar vardır. Yezdî'nin *Zafernâme*'sinde 1387 yılında da elçi olarak gönderildiği belirtilen Nizamüddin Kaşgarî, bir kez daha elçi olarak görevlendirilmiş ve hediye olarak 84 at, 6 deve, kadife, kürk ve giyim malzemeleriyle birlikte kaliteli çelikten kılıçlar ve savaş araçları getirmişti. Bu hediyelerin karşılığı kendisine gümüş ve ipek olarak ödendi.[18] Ertesi yıl Ocak ayında Çin imparatorunun emriyle ilginç bir uygulama yapılmış ve Shen-si bölgesinde yaşayan 1236 asker ve sivil Müslüman toplanarak aileleriyle birlikte Semerkand'a gönderilmiştir. Ming-shi'ye göre Moğol döneminde Çin'e çok sayıda Müslüman getirilmişti ve bunlar özellikle Kansu eyaleti ve çevresinde yaşamaktaydılar. Gönderilen Müslümanlar bu kitlenin kalıntılarıydı.[19]

Çin kayıtlarına göre 29 Ekim 1394 tarihinde Timur'dan gelen Tieh-li-pi-shih başkanlığındaki bir heyet yanlarında 200 at ve bir mektup getirmişti.[20]

---

15 Yezdî, *Zafernâme*, s. 167.

16 *Ming-Shi*, s. 8598; *Tai-tsu Shih-lu*, B. 185, s. 2779-2780.

17 15 Ekim 1388'de Ta-mu- ng isimli (Temuçin) birisinin başkanlığında gelen 58 kişilik heyet 300 at ve iki deve getirmiş ve karşılığında 60 külçe gümüş ve kâğıt para ödenmiştir. (*Tai-tsu Shih-lu*, B.193, s. 2904). 12 Ekim 1389 She-ch'ieh-erh-ha-li-cha başkanlığında 7 kişilik bi grup 205 atla gelmiş, yaklaşık 12 kilo g m ş, işlenmiş ipek ve kâğıt para ile ödeme yapılmıştır. Ayrıca rütbelerine göre dağıtılmak üzere elçilik heyetine 700 g m ş verilmiştir. (*Tai-tsu Shih-lu*, B. 197, s. 2962). 8 Kasım 1390 yılında ilk elçi Molla Hafız başkanlığında 7 kişilik bir heyet sınırdaki Kansu (Liang-chou) şehrine 670 at getirip satmak istemiş, fakat İmparatorun bu şehirde satış yapmalarına izin vermemesi zerine grup başkente ge rilerek orada satmaları sağlanmıştır. Yine 18 Eylül 1391 tarihinde She-ha-li başkanlığında bir grup atlar, develer ve ülke ürünleri getirmişlerdir. (*Ming-Shi*, s. 8598; *Tai-tsu Shih-lu*, B. 211, s. 3133; Bretschneider, *Mediaeval Research from Eastern Asiatic Sources*, c. II, s. 258.

18 *Ming-Shi*, s. 8598; *Tai-tsu Shih-lu*, B. 217, s. 3817.

19 *Ming-Shi* Semerkand'a sevk edilen insan sayısını 1200, Shih-lu ise 1236 olarak vermektedir. (*Tai-tsu Shih-lu*, B. 223, s. 3266)

20 Blochet, bu elçinin Timur'un emîrlerinden Derviş isimli bir şahıs olduğunu söylemektedir. (*Introduction à L'histoire des Mongols*, s. 243). Timur'un maiyetinde Muhammed Derviş, Ali Derviş gibi komutanlar ve Şeyh Derviş Allahî isimli bir yönetici mevcuttu. Bunların hangisinin elçi olduğu yön nde bir açıklık yoktur. İlginç olan nokta aynı şahsın on ay kadar sonra 212 atla birlikte yeniden Çin başken ne gelmesidir. Bu durum onun Timur'un üst düzey bir emîri olması ihtimalini çok azaltmaktadır.

Ming tarihinde kaydedildiği şekliyle mektup, bir efendi-vassal ilişkisini yansıtır bir çerçevede yazılmıştır. Timur, başlangıçta, meşruiyetini göklerden alan, bütün dünyanın hâkimi yüce Ming imparatorunu selamlıyor, onun erdem ve yücelik dolu şöhretinin bütün dünyaya yayıldığını, bütün ülkelerin onun önünde boyun eğdiğini, onun sayesinde bütün karanlıkların aydınlandığını, her yerde serbestçe ticaret yapılabildiğini, yollara kurulan posta istasyonları sayesinde bütün ülkelerin birbirine bağlandığını belirtiyordu. Timur ayrıca kendisine gönderdiği mektup için Çin imparatoruna teşekkür ederek onun isteklerini yerine getirmenin büyük bir onur olduğunu söylüyor ve imparatorun şanlı hükümdarlığının sonsuza dek devam etmesi konusunda dua edeceğini bildiriyordu.[21]

Diğer taraftan, ülkesindeki Müslümanlara eziyet ettiği için Çin imparatorundan nefret eden, ondan Tonguz Han (Domuz Han) şeklinde aşağılayıcı bir dille bahseden, yakın gelecekte Çin'e sefer yapmayı plânlayan ve bütün bunların ötesinde, Asya'da büyük fetihler gerçekleştirerek dünya ölçeğinde bir hükümdarlık kuran Timur'un böylesi bir mektup yazmasının mümkün olmadığı da ortadaydı. Bu konuyla ilgili çalışmalar yapan günümüz tarihçilerinin ortak kanısı, mektubun Timur'a ait olmadığı yönündedir. Zaten mektupta kullanılan "Hükümdarlığınızın ihtişamı ilahi bir ayna gibi krallığınızı ve çevresini aydınlatmaktadır" veya "Şehirlerinizin görkemine ve iktidarınızın gücüne bakan yabancılar aniden karanlıktan çıkıp semanın ışıklarını görmüş gibi olmaktadırlar" gibi ifadeler, mektubun Çinli bürokratlar tarafından yazıldığını veya değiştirildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Timur'un gönderdiği sıradan bir mektup Çinli tercümanlar tarafından değiştirilmiş ve Timur'u vassal hükümdar konumuna indirgeyecek şekilde kayda geçirilmiş görünmektedir.[22]

Mektup içeriğinin sahte olduğundan muhtemelen habersiz olan Ming hükümdarı Hongwu, 1395 yılı içerisinde Semerkand'a büyük bir elçilik heyeti gönderdi. Saray sekreteri Fu An (An Chi Tao) başkanlığında Yao Ch'en, Liu Wei ve Kuo Chi isimli görevlilerin oluşturduğu elçilik heyetine 1500 kişilik bir askeri birlik eşlik etmekteydi. Heyet Timur'a, imparatorun mektubuyla birlikte, çok zengin hediyeler götürmekteydi. Çin imparatorunun mektubu Timur'a yüksekten bakar bir çerçevede yazılmıştı. Semerkand'da Timur'la görüşen elçi Fu An mektubu okuyunca Timur çok sinirlenecek ve elçiden Çin'in kendisine vassal olduğunu kabul etmesini isteyecekti. Elçiyle Timur arasındaki konuşmalar Ming-shie-chie isimli Çin kroniğinde şu şekilde anlatılmaktadır:

---

21 Mektubun Çince metni için *Ming-shi* s. 8598, İngilizce çevirisi için ise *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, c. II, s. 258-260'a bkz. Ayrıca *Tai-tsu Shih-lu*, B. 234, s. 3420.

22 Bazı tarihçiler mektubun Semerkand'dan gelen tüccarlar tarafından yazılarak Çin İmparatorluğu'na sunulduğunu ileri sürmekteyseler de, söz konusu dönemde Timurlu coğrafyasında böylesi bir sahtekârlığa cesaret edebilecek tüccarla n varlığını düşünmek bile mümkün değildir. Çin tarihçisi Chen Shoushi ise Timur'un orijinal mektubunun Hami şehrinde, Çin devletinin resmi tercümanları tarafından Ming sarayına hoş gelecek şekilde değiştirildiğini söylemektedir. (Soushi, 明初与帖木儿关系试探 (*Erken dönem Ming Çin'i ile Timur arasındaki ilişkiler üzerine*), Xin Zhonghua, 5: 17, s. 22-27, (1947) s. 22-27.

Fu An 'Ben bir imparatorluk temsilcisiyim. Nasıl olur da vassal olarak size tâbi olurum?" dedi ve ülkesinin büyüklüğünü ve niteliklerini ayrıntılı olarak anlattı. Daha sonra 'Dört denizin arasında ve dışarısında göğün oğluna itaat etmeyen hiç kimse yokken siz nasıl itaat etmezsiniz?' dedi. Bunun üzerine Timur 'Benim ülkem Çin kadar büyük değil mi?' dedi ve adamlarına Fu An'ı ülkesinin batısında ve güneyinde rehberlik ederek dolaştırmaları emrini verdi. Onlar (elçilik heyeti) binlerce kilometre boyunca çok sayıda yerlere seyahat edecekler ve Semerkand'a altı sene sonra dönebileceklerdi. Fu An Timur'a biat etmediği için ülkesine gönderilmeyecekti.[23]

Gerçekten altı yıl boyunca Timur İmparatorluğu'nun Tebriz, Şiraz, İsfahan, Herat gibi şehirlerinde dolaştırılan Fu An, ancak Timur'un ölümünden iki yıl sonra, 1407 yılında ülkesine dönebilecek ve hizmetleri için dönemin Çin imparatoru Yongle tarafından ödüllendirilecektir.[24] Bazı kaynaklar Fu An tarafından getirilen imparatorun mektubunun Timur'u çok kızdırdığını ve bu nedenle bütün heyetin tutuklanarak hapse atıldığını yazmakta ise de bu doğru değildir.[25] Fu An'ın Semerkand'a gelişinden sonraki olaylar değerlendirildiğinde, Timur'un Çinli elçiyi "ülkesini dolaştırmak" bahanesiyle Çin'e geri göndermemesinin Timurlu ülkesi ile ilgili gözlemlerini Çin imparatoruna aktarmasına engel olmak isteğinden kaynaklandığı görülecektir. Zira Çin kronikleri 1396 yılı içerisinde Semerkand'dan iki heyetin daha geldiğini aktarmaktadırlar.[26] Bir diğer deyişle Timur, Çinli elçinin bir düşmanlık gereği alınıp konulmadığı izlenimini vermeye çalışmakta, bir taraftan da gönderdiği heyetler aracılığıyla hazırlıklarını başlattığı Çin seferi ile ilgili olarak bilgi toplama faaliyetini sürdürmekteydi.

Çin kayıtlarına göre Timur, 1387-1397 yılları arasında Çin'e toplam 10 elçilik/ticaret heyeti göndermiştir. Günümüz tarihçileri Timur'un Çin'e gönderdiği heyetlerin esas amaçlarının ekonomik çıkar sağlamaktan çok Çin'in siyasi ve sosyal yapısı konusunda bilgi toplamak olduğu konusunda hemfikirdirler. Nitekim Çin tarihçilerinden Jiguang Wang, Ming imparatorları Hongwu ve Yongle dönemi Çin-Timurlu ilişkileri konusunda yaptığı çalışmada, Timur'un, aslında vassalı olmadığı halde Çin'e ticari heyetlerle hediyeler göndermek suretiyle Çin yönetimini aldattığını; bu heyetlerin Çin'le ilgili bilgi toplayarak casusluk yaptıklarını; bu arada getirdikleri mallar karşılığında ayrıca ekonomik çıkar sağladıklarını ve bütün bu yıllar boyunca Timur'un Çin'e yönelik geniş kapsamlı bir saldırı hazırlığı içerisinde olduğunu yazmaktadır.[27]

---

23 *Ming-shie-chie*, c. II, s. 806.
24 1500 kişilik elçilik heyetinden ancak on kişi sağ olarak geri dönebilmiştir.
25 Fletcher, *China and Central Asia, 1368-1884*, s. 209-215.
26 6 Nisan 1396 tarihinde A la-ma-tan başkanlığında 19 kişilik bir heyet 240 at getirmiş ve kendilerine 5900 gümüş külçe karşılı ında kâ ıt para verilmişti. 23 Mayıs 1396 tarihinde Cha lu la başkanlığındaki heyet ise 190 kişi olup beraberlerinde 1095 at getirmişlerdi. Kendilerine 25190 külçe karşılığında kâğıt para ödendi. (*Tai-tsu Shih-lu*, B. 244, s. 3539; B. 245, s. 3566)
27 Wang, 陈诚西使及洪永之际明与帖木儿帝国的关系 (*Chen Cheng'in batı görevleri ve Hongwu ile Yongle dönemi Çin-Timurlu ilişkileri*), s. 17-27.

Neredeyse üzerinden iki yıl geçmiş olmasına karşın Fu An ve heyetinden bir haber çıkmaması üzerine İmparator Hongwu, 1397 yılında Chen Te-wen isimli bir görevlinin başkanlığında yeni bir elçilik heyeti gönderdi. Timur bu heyeti de Fu An grubuna yaptığı gibi, Semerkand'da tuttu ve geri dönmelerine izin vermedi. Çin kaynaklarına göre Chen Te-Wen de Fu An gibi, ancak Timur'un ölümünden sonra ülkesine dönebilecektir.[28]

1398 yılında Ming hanedanının kurucusu İmparator Hongwu öldü ve tahtı 14 yaşındaki torunu Jian-wen'e bıraktı. Genç imparator tahta geçer geçmez amcalarını öldürtmeye başlayınca Çin'de bir siyasi karmaşa ortaya çıktı. Timur bu haberi yedi yıllık sefer başlangıcında, Karabağ'da olduğu sırada almıştı. Şâmî bu olayı "Çin, Maçin ve Hıtay vilâyetlerinde vali olan Tonguz Han, küfür ve delâletini son derecede ileri götürmüş, ehemmiyetsiz bir sebeple birkaç bin Müslümanı öldürtmüş ve İslamiyet o memlekette tamamıyla mahvolmuştu. Peygamber'in bir mucizesi olarak kendisi de ölmüş ve bu suretle şer ve mazarratı ortadan kalkmış, memleketinde bir hercümerç zuhur etmişti. Emîr Timur, dostları sevindiren, düşmanları mahzun eden bu haberleri aldığı vakit Tanrı'ya şükürler etti" şeklinde anlatmaktadır.[29]

Timur, Suriye ve Anadolu seferlerini gerçekleştirirken Çin'deki taht mücadelesi de sona erecek, Jian-Wen'in amcası Zhu Di, 1402'de başkent Nanking'i ele geçirerek yeğenini tasfiye edecekti. Yongle adını alan yeni imparator, daha önce gönderilen iki elçilik heyetinin geri gelmemesine karşın, tahta çıkışını bildiren bir mektupla birlikte Timurlu başkentine yeni bir elçilik heyeti gönderdi.[30] 800 deve hediye ile birlikte Semerkand'a gönderilen heyet, Çin'in yeni hükümdarı konusunda Timur'u bilgilendirecek, fakat daha önemlisi, 1395 ve 1397 yıllarında Timurlulara gönderilen ve kendilerinden haber alınamayan daha önceki iki elçilik heyetinin akıbetini araştıracaktı. O sıralarda Semerkand'a dönüş yolunda olan Timur ise, daha Karabağ'da bulunduğu sıralarda, Çin üzerine sefer yapacağını ilan etmiş durumdaydı.

Büyük Cihangir'in son durağı: Otrar

Timur'un Çin'e yönelik sefer plânlarının olgunlaşmasını sağlayan tek olay İmparator Hongwu'nun ölümü ve Çin'de bir iktidar mücadelesinin başlaması değildi. Timur'un yedi yıllık sefere çıkmasından kısa bir süre sonra, Timurluların Cete olarak tanımladıkları Yedisu ve Doğu Türkistan bölgelerinin hâkimi Hızır Han da ölmüş ve oğulları Şem-i Cihan Oğlan, Muhammed Oğlan, Şir Ali ve Şah Cihan Oğlan arasında bir paylaşım savaşı başlamıştı. Bu karışık durumdan faydalanmak isteyen Şehzâde İsken-

28 *Ming-Shi*, s. 8609.
29 Şâmî, *Zafernâme*, s. 255.
30 *Ming-Shi*, s. 8599, 8607, 8609; Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, c. II, s. 261.

der, Andican'daki Çağatay ordusuyla Cete'ye yürümüş, Doğu Türkistan'a girerek Kaşgar, Yarkent ve Aksu gibi şehirleri ele geçirmişti. İlginç olan nokta, aynı dönemde Timur tarafından Semerkand'da bırakılan Veliaht Şehzâde Muhammed'in de Cete'ye sefer yapmak için Sir Derya'nın ötesine geçmesi ve Şehzâde İskender'in seferini öğrenince başkente geri dönmüş olmasıydı. Timurlu tarihçi Yezdî'nin anlatışıyla "Şehzâde İskender'in kendisinden önce davranarak sefere çıktığını öğrenince gönlü kırılan" Muhammed Sultan, onayı olmadan yapılan bu sefer nedeniyle genç kuzenini affetmeyecek, sefer dönüşünde onu tutuklatacak ve şehzâdenin atabeyi Timur Bekkicik'i, yirmi altı yardımcısıyla birlikte idam ettirecekti.[31] Hanedan içerisinde anlaşmazlıklara neden olmakla birlikte İskender'in bu seferi, Çin seferi açısından bakıldığında, Doğu Türkistan bölgesinde kontrolün Timurlulara geçmesi bakımından olumlu sonuçlar vermişti.[32] Gerçi Timur 1398'deki Hindistan seferi öncesinde Hızır Hoca Oğlan'ın kızı Tevekkül Hanım ile evlenmek suretiyle Cete yönetimiyle bir işbirliği zeminini oluşturmuş durumdaydı.[33] Fakat bölgenin doğrudan Timurlu kontrolünde olması çok daha güvenli bir sefer yapma imkânını verecekti.

Timur, benzer bir iş birliğini, Çin sefer yolunun kuzeyinde, Moğolistan topraklarında kurulmuş olan Kuzey Yuan yönetimiyle de gerçekleştirmiş durumdaydı. Moğol tarihçisi J. Bor'a göre Timur, daha 1388 yılında, bu devleti yöneten Engke Han ile bir ittifak yapmış, fakat Han'ın 1392 yılında ölmesiyle bu iş birliği sonuçsuz kalmıştı. Ülkeyi 1399 yılına kadar yöneten Elbek Han'ın yerine geçen Gün Temür Han'ın öldürülmesi üzerine, bu Han'ın kardeşi Bünyaşiri, Beşbalık bölgesine gelmiş ve Timur'a sığınmıştı. Timur, kısa bir süre sonra Müslümanlığı kabul eden Bünyaşiri'ye tam destek vermekteydi.1402 yılında iktidarı ele geçiren Örüg Temür Han, Bünyaşiri'ye yarayacak bir hata yapmış, devletin o güne dek kullanmaya devam ettiği "Büyük Yuan" adını kaldırmış ve böylece Ming Hanedanı ile iyi ilişkiler kurma arayışına girişmişti. Bu durum Moğol prensler arasında ciddi bir huzursuzluğa yol açacaktı. Zira bu uygulamayla birlikte Moğol Yuan Hanedanının Çin tahtı üzerindeki iktidar talebi de sona ermiş oluyordu.

Bu huzursuzluk ortamı Timur'a Moğolistan'daki iktidar savaşlarına el atma imkânı verecekti. Timurlu desteğini arkasına alan Bünyaşiri, 1403 yılında Beşbalık şehrinde Olcay Temür Han adıyla han ilan edildi. Böylece Kuzey Yuan Devleti'nde iki han ortaya çıkmış oluyordu. Kuşkusuz doğuda Arugtai Tayşi tarafından desteklenen Örüg Temür daha güçlü konumdaydı.[34] Fakat Timur açısından önemli olan Çin'e yönelik sefer yolunun

31 Yezdî, *Zafernâme*, s. 329-330.

32 Timurlu tarihçilerin çoğu bu hanedan içi çatışmada Muhammed Sultan'ın haklı olduğu inancındadırlar. Yalnızca Fuşenci, Timur'un, olay hakkında yazılan raporları okuduktan sonra Muhammed Sultan'ı suçlu gördüğünü, İskender Mirza'ya iltifat edip hediyeler verdiğini yazmaktadır. (İbretü'n-Nazırin, s. 157a)

33 Şâmî, *Zafernâme*, s. 205.

34 1408 yılında Arugtai Tayşi, Örüg Temür Han'dan desteğini çekecek, onu sürgüne gönderdikten sonra Beşbalık şehrine gelip Olcay Temür Han'a destek verecek ve böylece Bünyaşiri bütün Kuzey Yuan Devleti'nin hanı olacaktır. (Jamsran, *The C isis of the fo ty and four*, s. 498-499)

sınırını oluşturan toprakların kendi müttefiki Bünyaşiri'nin kontrolünde olmasıydı.

Timur 1404 yılı Temmuz ayında Semerkand'a dönmüştü. Burada hanedanın genç şehzâdelerinin evlendirilmelerini de kapsayan törenler ve eğlenceler düzenlendi. Bu eğlenceler sırasında Timur, dış ülkelerden gelen elçilik heyetlerini kabul etmişti. Bunlar arasında İmparator Yongle tarafından gönderilen Çin heyeti de vardı. İspanyol elçisi Clavijo, Timur'un Çin elçileriyle görüşmesini şu şekilde aktarmaktadır:

> Bizleri yönlendiren emîrler, Kıtay hanı, Çin imparatorunun elçileri olduğu anlaşılan kimselerin bir sıra aşağısına yerleştirmekteydiler. Bu elçiler Timur'un efendisine eskiden göndermekte olduğu yıllık vergiyi istemek üzere yakın zamanda gelmişlerdi. Bu arada haşmetmeap biz İspanyol elçilerinin Çin imparatorunun elçilerinden bir sıra aşağı yerleştirildiğimizi fark etti ve bizim yukarı, diğer heyetin aşağı oturtulması emrini verdi. Biz yerleşir yerleşmez Timur'un emîrlerinden birisi öne çıktı ve haşmetmeabın kendisini, Timur ve oğullarının dostu olan İspanya kralının elçilerinin, Timur'un düşmanı, kötü bir adam ve bir soyguncunun elçilerinden daha yukarıda oturmalarının tabii bir şey olduğu konusunda Çin heyetini bilgilendirmekle görevlendirdiğini açıkça ilan etti. Tanrının yardımıyla Timur yakın bir zamanda meseleleri öylesine halledecekti ki, gelecekte hiçbir Çinli ülkesine böyle bir heyet getirmeye cesaret edemeyecekti.[35]

Clavijo kitabının bir başka bölümünde Çin elçilerinin görev tanımına daha fazla açıklık getirmekte ve Çin imparatoru ile Timur arasındaki ilişkinin niteliği konusunda bilgi vermektedir:

> Çin heyetinin Timur'a getirdiği mesaj mealen şöyleydi: 'Herkesin bildiği gibi Timur, eskiden Çin'in tımarı olan bölgeleri işgal etmiş durumdadır. Bu nedenle de o, Çin imparatoruna yıllık vergi göndermek zorundadır. Fakat yedi yıl geçmiş olmasına karşın hiçbir vergi ödenmemiştir. Şimdi Timur bu gecikmiş vergilerin tamamını ödemelidir.' Haşmetmeabın Çin elçilerine cevabı şöyleydi: 'Evet bu çok doğrudur ve kendisi bu borcu ödeyecektir. Fakat o, elçileri vergileri Çin'e taşımak zahmetine sokmayacak ve bizzat kendisi getirecektir.' Kuşkusuz bütün bunlar korkutucu bir tavırla söylenmişti ve haşmetmeabın vergi ödemek gibi bir niyeti asla yoktu.[36]

Clavijo'nun anlatısının satır aralarından, Ming imparatorlarının kendilerini Moğol Yuan hanedanının mirasçıları olarak kabul ettikleri ve İlhanlı, Çağatay ve Altın Ordu bölgelerindeki Moğol İmparatorluğu ardıllarını kendilerine bağlı olarak gördükleri açık olarak görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu bölge yönetimlerinden, geçmişte olduğu gibi yıllık vergi talep etmekteydiler.

Bu arada Timur, Semerkand'da, hanedan mensuplarının ve emîrlerin katıldığı bir kurultay düzenlemişti. Timurlu tarihçi Yezdî'nin anlatımıyla kurultayda "artık gönlümüzden geçen, bundan sonra da kâfirlerin üze-

35 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 117.
36 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 152.

rine yürüyerek gaza etmek, o dinsizleri Allah'ın inayetiyle iman yoluna sokmaktır" diyen Timur, "Hıtay ve Çin üzerine yürüyecek, oralardaki puthaneler ve ateşgedeler yerine mescitler ve hankâhlar kuracağız" sözleriyle Çin'i hedef göstermişti.[37] Kurultayda onaylanan kararın ardından görevli tavacılar asker toplama işlerini başlattılar.

Timur'un Çin seferi için toplanan orduda sayım yapması konusunda Emîr Burunduk'u görevlendirdiğini belirten Yezdî, ordunun büyüklüğünü ve niteliğini şu şekilde aktarmaktadır:

> Burunduk Beg Kanıgül'deki kayıtları dikkatle inceledikten sonra Rum'dan gelen Tatarlar dâhil olmak üzere Mâverâünnehr, Türkistan, Harezm, Belh, Badahşan, Horasan, Seistan, Mazenderan, İran, Azerbaycan ve Irak'tan toplam iki yüz bin atlı ve piyade asker toplandığını bildirdi.[38]

Aslında Çin gibi büyük bir ülkenin işgali için 200 bin kişilik bir ordunun yeterli olamayacağı ortadaydı. Fakat Yezdî'nin yukarıda aktardığımız cümleleri, günümüz tarihçileri tarafından bu rakamın benimsenerek kullanılmasını sağlamıştır. Diğer taraftan Mirhond, *Ravzatü's-safa*'da Sâhibkıran'ın askerlerinin kayıtlarının tutulmasından sorumlu Mirza Seyyid Ahmed'e dayandırarak, Emîr Timur'un asker sayısını 382.000 olarak vermektedir. Savaşçı olmayan destek gruplarıyla birlikte ordunun büyüklüğü 800.000'e ulaşmaktaydı.[39]

Timur, Taşkent'ten başlayarak Sayram, Aspara gibi şehirler boyunca devam edip Hıtay bozkırına kadar uzanan Cete topraklarını Şehzâde Uluğ Beg'e, Andican'dan başlayarak Hoten şehrine kadar devam eden Fergana ve Doğu Türkistan bölgelerini de Ömerşeyh'ten olan torunu Şehzâde İbrahim'e vermiş, bunlarla ilgili al tamgalı nişan imzalamıştı.[40] Timurlu tarihçi Tacü's-Selmanî, Rum'dan bu taraflara göçürülmüş Kara Tatarlar da dâhil olmak üzere, Mâverâünnehr, Irak ve Horasan kaynaklı 20 bin atlıdan oluşan bir ordunun çoluk-çocuklarıyla birlikte Uluğ Beg'in emrine verildiğini belirtmektedir.[41] Şehzâde Halil Sultan ve Şehzâde Ömerşeyh Ahmed ile birlikte bazı emîrler, Taşkent, Benaket ve Sayram gibi şehirlerde karargâh yerleri hazırlamak ve kış boyunca geçilecek bu bölgelerde lojistik çalışmalar yapmak üzere gönderildiler. Şehzâde Sultan Hüseyin de emîrleriyle birlikte Yesi ve Sabran şehirlerinde benzer hazırlıklar yapmak üzere görevlendirilmişti. Bu direktiflerden anlaşıldığı kadarıyla Timur, Çin seferini, Yesi, Otrar, Sayram ve Taras şehirlerini izleyen bir güzergâh üzerinden başlatmayı plânlamaktaydı.

Timurlu ordusu 1404 yılı Kasım ayının son günlerinde Semerkand'dan hareket etti. Başkentin hemen yakınlarındaki Kara Bulak bölgesinde iken bazı şehzâdeler kendilerine bağlı kuvvetlerle gelip orduya katıldılar. Bu

37 Yezdî, *Zafernâ*, s. 440.
38 Yezdî, *Zafernâ*, s. 442.
39 Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 473; H nde ir, *Habibü's-siyer*, c. I, s. 294.
40 Yezdî, *Zafernâme*, s. 442.
41 Tacü's-selmanî, *Tarihnâ*, s. 15.

sırada şiddetli bir kar yağışı başlamış ve yollar geçit vermez hale gelmişti. Bu nedenle Timur, başkentin 25 km. kadar kuzeyinde bulunan Aksulat kasabasında bir buçuk ay kadar oyalanmak zorunda kalacaktı.

Kar yağışının durmasıyla birlikte yeniden yola çıkan Timurlu ordusu, buz tutan Sir Derya'yı geçerek Ocak ayı ortalarında Otrar şehrine ulaşmıştı.[42] Kış koşullarının ağırlaşması nedeniyle yolların kapanması Timur'u bu şehirde de konaklamak zorunda bırakacaktı. Bu sırada Altın Ordu'daki iktidar mücadelesini kaybettiği için bir kenara itilen, Timur'un eski rakibi Toktamış Han'ın elçisi Otrar'a gelmişti. Toktamış, siyasi hayatının başlangıcında olduğu gibi, Timur'dan yine destek istemekteydi. Timur'un elçi Kara Hoca'yı kabul sahnesi ve ona söyledikleri, yaşlı cihangirin ruhundaki dünya egemenliği ateşinin hâlâ canlı olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir. Yezdî bu tabloyu şöyle aktarmaktadır:

> Elçinin geldiği sırada Sâhibkıran divanhânede oturuyordu. Ögeday Kağan'ın soyundan gelen Tayzi Oğlan, Timurtaş Oğlan ve Cuci Han'ın soyundan gelen Cekre Oğlan sağ tarafında, Mirza Uluğ Beg, İbrahim Sultan ve Ecil[43] ise sol tarafında oturmaktaydı. Toktamış Han gönderdiği mektupta şöyle diyordu: 'Her ne kötülük ettiysem hepsi başıma geldi ve cezamı çektim. Eğer âlicenaplık edip suçumu bağışlarsanız, bir daha asla böyle işler yapmam ve canım tenimde olduğu sürece hizmetinizde olurum.' Sâhibkıran elçiye iyi davrandı ve 'Henüz Çin üzerine yürümekteyiz. Allah'ın inayetiyle bu seferden döndükten sonra Cuci Han'ın ulusunu ona veririz' dedi.[44]

Ne yazık ki yaşlı cihangir verdiği sözü tutamayacaktı. Görüşmenin ertesi günü Otrar'dan hareket etmeyi plânlarken birdenbire hastalandı. Dönem tarihçilerinden Hafız-ı Ebru ve onu kaynak olarak kullanan Fuşenci, Timur'un hastalığını, bir kısım devlet erkânını ve şehzâdeleri Semerkand'a yolcu etmek üzere ziyafet verdiği sırada fazlaca içki içmesine bağlamaktadırlar. Bu tarihçilere göre ateşi yükselen Timur, hastalığına iyi geleceği inancıyla iki gün boyunca bir şey yemeksizin içki içmeyi sürdürmüştü.[45]

Hastalığının giderek ağırlaşması üzerine öleceğini anlayan Timur, torunu Pirmuhammed Cihangir'i kendisine veliaht tayin ettiğini belirtti ve etrafındaki emîrlerden bu vasiyetine uyulmasını istedi.[46] Ölüm döşeğindeyken kendisinin dünyayı adalet ve iyilikle yönettiğini belirten Timur, etrafındakilere, vasiyetine uyup adaleti gözetmeleri halinde ülkenin uzun yıllar onların elinde olacağını, buna karşın birbirlerine düşerlerse her şeyi

42 Bugün Kazakistan sınırlarında olan Otrar şehri Semerkand'ın yaklaşık 375 km. kadar kuzeyindedir.

43 Miranşa 'ın en küçük oğlu

44 Yezdî, *Zafernâme*, s. 445.

45 Hafız-ı Ebru, *Nizomiddin Şâmî'ning Zafarnomayi Şahi'siga İlova*, s. 398; Fuşenci, *İbretü'n-Nazırin*, s. 157b. Fuşenci, Timur'un "Hayatım boyunca hiçbir zaman sarhoş eden içkilere heveslenmedim. Ancak bunu isteyerek yapmadığımdan hastalığ ma sebep oldu" dedikten sonra bütün içki kaplarının kırılıp atılmasını emrettiğini yazmaktadır.

46 Tacü's-selmanî, *Tarihnâme*, s. 19. Mirhond Timur'un şuuru açıkken kâtiplerini çağırttığını ve Pirmuhammed'in velia tlığı konusundaki vasiyetini onlara yazdırdığını söylemektedir. (*Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 480)

kaybedeceklerini söylemekteydi. Timur'un ölümü sırasında karargâhta bulunan tarihçi Tacü's-Selmanî, büyük cihangirin, "Âcizlik aklı yok eder ve nefsi öldürür. Fazla alçak gönüllülük insanı gayeden uzaklaştırır, zaafı izhar etmek insanın isteklerine engel teşkil eder" dedikten sonra takatten düştüğünü, kelime-i tevhid getirerek ruhunu teslim ettiğini yazmaktadır.[47]

Kitabını Şahruh döneminde ve onun emriyle yazan Yezdî ise, muhtemelen Pirmuhammed'in veliaht yapılması olayı karşısında Şahruh'un iktidarını meşrulaştırabilmek amacıyla, Timur'un son sözlerinin "Keşke bir de oğlum Şahruh'u görebilseydim" şeklinde olduğunu yazmaktadır. Yezdî, büyük cihangirin ölümünü anlattığı bölümü şu sözlerle tamamlamaktadır:

> Bu olay 807 yılı Şaban ayının 17'sine rastlayan çarşamba günü oldu.[48] Hazret vefat ettiğinde 71 yaşındaydı. Padişahlık dönemi otuz altı yıldı. Hazretin saltanat süresine uygun olarak oğulları ve torunlarının toplam sayısı da otuz altı idi.[49]

Böylece, hayatı boyunca hiçbir savaşını kaybetmemiş olan Emîr Timur, kendisinden çok daha güçlü bir rakip olan Azrail karşısında hayatının ilk mağlubiyetini almış, dünya hâkimiyeti yolundaki son seferini tamamlayamadan hayata gözlerini yummuştu.

47 Tacü's-Selmanî, *Tarihnâme*, s. 20.
48 18.2.1405
49 Yezdî, *Zafernâme*, s. 449.

BÖLÜM 21
SİYASET, STRATEJİ, KÜLTÜR EKSENİNDE BİR CİHANGİR PORTRESİ

A- Timurlu hâkimiyet ideolojisinin inşası

Timur hakkında çalışma yapan günümüz tarihçileri, Timur'un hâkimiyet ideolojisinin Cengizî gelenek ile İran-İslam kültürü şeklinde iki öğe üzerine inşa edildiğini yazarlar.[1] Bu tanımlama, özünde doğru olmakla birlikte, Timurlu hâkimiyet ve meşruiyet ideolojisini açıklamak açısından çok eksik ve yetersizdir.

Öncelikle söz konusu öğeler, sadece Emîr Timur'a özgü olmayıp Altın Ordu coğrafyasındaki Emîr Nogay'dan Çağatay coğrafyasındaki Emîr Kazagan'a; Moğul (Cete) coğrafyasındaki Emîr Kamerüddin'den İlhanlı coğrafyasındaki Hasan Büzürg Celayir'e kadar Moğol ulus bölgelerinde ortaya çıkan ve iktidarı ele geçiren çok sayıda emîr için geçerliydi. Timurlu hâkimiyet ideolojisini sadece bu iki öğeye dayandıran günümüz tarihçileri, Timur'un yukarıda örneklediğimiz isimlerden farklı olarak, birçok başka faktörü de kullandığını ve hâkimiyet ideolojisini, siyaset sahnesine çıktığı ilk günden itibaren, gelişen durumlara göre değişecek şekilde, adım adım inşa ettiğini fark etmemişlerdir.

Aslında Timur, iktidarı boyunca, vatan ve vatanseverlik kavramlarından başlayarak, ilahi seçilmişlik, Türk töresi ve Türklük, Cengizî gelenek ve ikili hükümdarlık, İslam dini ve gaza gibi tanımlamalar üzerinden dünya hâkimiyeti ideolojisine kadar uzanan çok sayıda kavramı, meşruiyetinin ve hâkimiyetinin inşası için kullanmıştır. Bütün bu inşa süreci boyunca çok pragmatist bir yaklaşım gösteren Timur, siyasal ve sosyal statüsündeki değişmelere ve içinde bulunduğu koşullara göre bazı öğeleri ön plâna çıkarmış, bazılarını geriye çekmiş, kendisine yararlı olmayan öğeyi de terk etmiştir. İktidarının sonlarına doğru, bu meşruiyet araçlarından hiçbirisine ihtiyacı kalmayacak ve bizzat kendisi, Emîr Timur olarak, bir hâkimiyet ve meşruiyet kaynağı haline dönüşecektir.

Vatan kavramı

Moğol hanı Tuğluk Timur'un Mâverâünnehr'e yönelik seferlerini başlattığı dönemde Timur, herhangi bir kabilenin başında olmadığı için, Mâverâünnehr beyleri arasında adı bile anılmayan bir şahıs konumundaydı. İstilayla birlikte Mâverâünnehr'de değişen güç dengeleri ve Barlas

---

1 Aka, *Timur ve Devleti*, s. 106-107; Yücel, *Timur'un Ortadoğu ve Anadolu Seferleri*, s. 2; Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, s. 268; Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, s. 14-15.

kabilesi lideri Hacı Barlas'ın Amu Derya'nın ötesine, Horasan'a geçmek istemesi Timur'a beklediği fırsatı verecekti. Bu dönemde Timur'un Moğol ordusuna karşı aktif bir mücadele vermeden, "yurt" ve "vatan" kavramları üzerine inşa ettiği bir politikayla hâkimiyet ideolojisinin ilk adımlarını attığı ve eşitler arasında birinci olma hedefine hızla ilerlediği görülmektedir.

Öncelikle Timurlu tarihçilerin Keş şehrini tanımlarken Timur için "vatan" kavramını ön plâna çıkardıklarını hatırlamak gerekmektedir.[2] Timur, Hacı Barlas'ın Keş'i terk etmesi sırasında "Siz Horasan'a gittiğiniz zaman vilâyet ve memleket sahipsiz kalacak, fitne baş gösterecek. Uygun görürseniz ben vilayete gideyim"[3] diyecek ve Timurlu tarihçi Yezdî'nin anlatımıyla Hacı Barlas *yurd-u kadim*'ini terk ederken Timur, *vatan-ı asli*'sini korumak için geride kalacaktır.[4]

Bir diğer Timurlu tarihçi Hatifi, *Timurnâme* isimli mesnevi tarzı eserinde, Timur'un "vatan" eksenli hâkimiyet ideolojisi inşasını çok daha şiirsel bir dille ifade etmektedir. Hatifi, Tuğluk Timur'un büyük bir orduyla Ceyhun'u geçip Mâverâünnehr'e girdiğinde Emîr Barlas'ın Horasan'a kaçtığını, Timur'un akil adamları toplayarak "eğer bu musibete teslim olurlarsa ülkenin perişan ve halkın esir olacağını" söylediğini aktarır. Timur, şu sözleri söyleyerek vatanını savunmaya karar vermiştir:

> Eğer bu musibete teslim olursak
>
> Hepimiz ayrılacağız vatanımızdan
>
> Öyle zordur ki vatandan ayrılmak
>
> Herkesin harcı değildir buna katlanmak[5]

Tarihçi Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*'de Cete ordusuna karşı kaybedilen Çamur Savaşı sonrasında, Emîr Hüseyin'in kendisiyle birlikte Ceyhun'un güneyine çekilme önerisine karşı Timur'un şu sözlerine yer verir:

> Diğerleri istiyorlarsa geçebilirler. Bana gelince, benim vatanseverliğim ülkemi yabancıların tecavüzüne terk etmeme izin vermiyor. Ben tekrar bir ordu toplayacak ve düşmana hücum edeceğim.[6]

Natanzi, İlyas Hoca'nın naibi Emîr Bekkicik ile çatışan Timur'un Horasan'a geçmek zorunda kalışını "Canacan vatanı ve beş yüz yıldır şanlı ecdatlarının elinde olan ulusu ile vedalaşma" şeklinde aktarmaktadır.[7] Tarihçi Semerkandî ise Timur'un vatanına olan bağlılığını ve onu koruyarak yüceltme uğraşısını "Hubbü'l vatan mine'l iman"[8] deyimiyle dinsel bir çerçeveye oturtmaktadır.[9] Böylece Timur, vatan ve yurt eksenli

2 Çün Kubbetü'l-Hadrâ-yı Keş vatan-ı Sâhib-kırân bud... (Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. II, s. 693)
3 "Emîr Sâhib-kırân u ra goft çün şomâ âzam-ı Horasânid vu vilâyet u memleket-i bî-hâkim u server halel pezîred vu fitne vu fütûr mecânib-i ân râh yâbed. Eger maslahat bâşed men be vilâyet-i hod teveccüh nemûde..." Şâmî, *Zafernâme*, s. 16.
4 Yezdî, *Zafernâme*, (Tahran Baskısı) c. I, s. 36.
5 Hezîmet nümâyîm eger zîn belâ / Şevim ez vatanha be külli celâ / Celâ-yı vatan saht bâşed besi / Koca âvered tâb-ı ân her kesi (Hatifi, *Timurnâme*, s. 16)
6 Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, s. 197.
7 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 56.
8 Vatan sevgisi imandandır.
9 Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. II, s. 693.

ideolojik yaklaşımıyla ve siyasal davranışlarının merkezine yerleştirdiği vatanseverlik kavramıyla, birkaç yıl içerisinde, meşruiyeti kabilesi tarafından onaylanmış bir lider konumuna yükselecektir.[10]

İlahi seçilmişlik

Karaunas lideri Emîr Hüseyin ile birlikte Tuğluk Timur yönetimine karşı savaştıkları dönemde Timur'un meşruiyet ideolojisine "ilahi seçilmişlik" boyutunu eklediği görülmektedir. Şâmî'nin ayrıntılı anlatımına göre Timur, düşüncelere daldığı bir gün, "Gönlünü hoş tut, gam yeme, Tanrı sana nusret ve zafer ihsan etmiştir" şeklinde gaipten bir ses duyar. Etrafındakilerden hiçbirisinin bu sözleri söylemediğini ve kimsenin bir şey işitmediğini sorgulayarak öğrenen Timur, bu sözlerin Tanrı katından gelen bir ilham olduğunu, kendisinin de Tanrı tarafından seçilmiş bir kul olduğunu anlar.[11] Şâmî, bu gelişmeyi Hz. Muhammed'e vahiy gelmesi olayıyla özdeşleştirmektedir. Şâmî'nin "(Emîr Timur) Emîr Hüseyin'in ziyaretine koştu, bu vakayı anlattı. Emîr Hüseyin bunu hayırlı bir fal saydı ve onun bu devlet ve saadetiyle ümidvar oldu" şeklindeki sözleri de Timur'un gelecekteki rakibinin gözünde bile meşruiyetinin onaylandığını göstermeyi amaçlamaktadır.

Timur'un imparatorluğu büyüyüp iktidarı derinleştikçe, ilahi seçilmişlik yoluyla tanrısal onay algısını yaratmak ve meşruiyet ideolojisinin bir parçası olarak kullanmak yaklaşımının daha da güçlendiği görülmektedir. Kitabını Timur'un son yıllarına doğru tamamlayan Nizamüddin Şâmî'nin eserinin hemen başlangıcında, "Hakkın, dünyanın ve dinin kutbu, devlet sahibi ve Sâhibkıran, rahmanın gölgesi, Tanrı dergâhının seçilmişi, en adil ve en kerim ve en büyük olan Emîr Timur Gürgân'ın şerif olan zatı..." veya "Yüce Tanrı cemal ve celâl tecellilerine mazhar olan ve celâl sahibi Huda'nın gölgesi mesabesinde bulunan, dünyada bir misli daha bulunmayan bu zat..." şeklindeki sözleri bu anlayışı açık olarak ortaya koymaktadır.[12] Tarihçiye göre, Emîr Timur Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir.[13] Yezdî, bu tanımlamayı biraz daha ileri götürerek şöyle demektedir:

> Yüce Tanrı ezelden beri bir bendesine devlet ve ikbal inayet buyurduğunda, mertlik ateşini onun saadet ve ikbal boynuna 'biz seni yeryüzüne halife yaptık' lütfu hil'atiyle donatır; onun göz yıldızını zafer cilasının nuruyla aydınlatır ki, gaipten gelen her şey ona yüzünü göstersin, olacak olan her olay olmadan önce ona malum olsun.[14]

Benzer şekilde Şâmî, eserinin birçok yerinde "Emîr Timur, Tanrı tarafından müeyyed olduğundan..." cümlesini kullanarak Timur'un müey-

---

10 Timur'un siyaset anlayışında vatan/yurt kavramı büyük önem taşımaktadır. Bunu, Kara Tatarları Anadolu'dan götürürken onlara söylediği "Turan-ı zemin ki vatan-ı as iniz ve kadim evinizdir" şeklindeki sözlerinde görmek mümkündür. (Yezdî, *Zafernâme* (Tahran Baskısı), c. II, s. 359)

11 Şâmî, *Zafernâme*, s. 31.

12 Şâmî, *Zafernâme*, s. 9, 11.

13 Şâmî, *Zafernâme*, s. 317.

14 Yezdî, *Zafernâme*, s. 54.

yed, yani Allah'ın desteklediği bir insan olduğu tezini gündemde tutmaktadır.[15] Düşman karşısında zor durumda kalan emîrlerin, "Allah, Emîr Timur'un kalbine ilham verir ve bize yardım gönderir" dedikleri sırada, başka bir bölgedeki karargâhında namaz kılan Timur'un namazını bitirir bitirmez söz konusu emîrlere yardım gönderilmesini emrettiğini belirten Şâmî, Timur'un Tanrı tarafından onaylanmış olma özelliğinin askerleri tarafından da bilindiği algısını yaratmaktadır. Böylece Emîr Timur'un, Tanrı tarafından onaylanmış olmanın ötesinde, keramet sahibi olduğu ve Tanrı'yla maneviyat boyutunda iletişim halinde olduğu anlatılmış olmakta ve bu özelliğinin ordusu ve halkı tarafından da bilindiği ifade edilmektedir.

Bu durum sadece Timurlu tarihçilerle sınırlı kalmamıştır. Timur ve oğlu Miranşah'ın mektuplarını Avrupalı krallara götüren Sultaniye başpiskoposu Jean'ın, Avrupa başkentlerinde Timur'u tanıtmak için yazdığı kitapçıkta da benzer satırlar vardır. Jean'ın anlatısına göre Timur, rüyalarında sık sık meleklerle konuşmaktadır. Bir rüyasında bir melek, onu, göğe doğru 40 merdiven basamağı çıkardıktan sonra geri indirir. Bunun yorumu Timur'un bütün dünyaya hâkim olup 40 yıl boyunca sağlık içerisinde yöneteceği şeklindedir.[16] Sultaniyeli Jean'e göre Timur "insanların fikir ve plânlarını önceden bildiğini, zira bunları ona meleklerin söylemekte olduğunu" bizzat kendisi ifade etmekteydi.[17]

Cengizî gelenek ve ikili hükümdarlık modeli

Emîr Hüseyin ile mücadeleye başladığı dönemde Timur'un vatanseverlik ve ilahi seçilmişlik kavramlarından oluşan hâkimiyet ideolojisine, Türk-İslam töresinden kaynaklanan bir boyut daha eklenecektir. Timurlu tarihçi Yezdî, bu gelişmeyi şöyle anlatmaktadır:

> Hazreti Sâhibkıran, Tırmiz'e üç yıgaç uzaklıktaki Bive mevkiinde karargâh kurdu. Orada Mekke şeriflerinden hazret-i âlicenap, Murtaza-i âzam ve büyük veli Seyyid Bereke, Hazreti Sâhibkıran'ın yanına gelip saltanat alameti olan tabl ve alem verdi ve mübarek ağzını açıp dünya padişahlığı müjdesi verdi.[18]

Böylece, 1360'ların sonlarına gelindiğinde vatanını ve halkını korumak için her fedakârlığı gösteren, bu nedenle de Tanrı tarafından seçilmiş, ayrıca tabl ve alem gibi hükümranlık alametleri ile donatılmış bir Timur figürü ortaya çıkmış durumdaydı. Fakat Timur, Emîr Hüseyin'le nihai hesaplaşma günü geldiğinde yukarıda bahsettiğimiz kavramlar üzerine inşa edilmiş bir hükümranlık ideolojisinin yeterli olmayacağını çok iyi bilmekteydi. Çünkü Hüseyin, son Çağatay hanı Kazan'ı öldürerek Mâverâünnehr hükümdarı olan ve 1345 yılından itibaren 12 yıl boyun-

15 Şâmî, *Zafernâme*, s. 53, 170, 228, 303.
16 Jean de Soltanieh, *La vie et la cour de Tamerlan*, s. 56, 57.
17 Il dit également qu'il connaît les pensées ainsi que les réflections des hommes. Celles-ci lui sont révélées par l'ane" (*La vie et la cour de Tamerlan*, s. 57)
18 Yezdî, *Zafernâme*, s. 94. Bu anlatı Şâmî'de de vardır. (*Zafernâme*, s. 67).

ca ülkeyi yöneten Karaunas emîri Kazagan'ın torunuydu. Ayrıca son 4-5 yıldan bu yana, çok güçlü olmasa da şeklen Mâverâünnehr hâkimi konumundaydı. Emîr Kazagan'dan bu yana başlatılan geleneğe göre, yanında Cengiz Han soyundan gelen Kabûl Han'ı bulundurmakta ve onun naibi sıfatıyla Mâverâünnehr'i idare etmekteydi.

Söz konusu dönemde, Cengiz Han'ın ölümünün üzerinden neredeyse 150 yıl geçmiş olmasına ve Altın Ordu dışındaki ulusların (Yuan, Çağatay ve İlhanlı hanlıkları) büyük ölçüde dağılmış olmalarına rağmen, Asya'da, Cengiz soyunun hükümdarlık meşruiyeti hâlâ devam etmekteydi. Tarihçi Arabşah'ın dediği gibi, Cengiz hanedanı Türklerin Kureyş kabilesi gibiydi.[19] Bu noktada Timur, Ögeday neslinden gelen Suyurgatmış'ı göstermelik han olarak tahta çıkardı ve böylece etrafında toplanan kabile liderlerinin sadakatini sağlamış oldu. Timur'un iktidara tırmanış döneminde göstermelik de olsa, Cengiz hanedanından bir şahsın han olarak tahta çıkarılmasının ne kadar önemli ve zorunlu olduğu, Şâmî'nin konuyu anlatış şeklinden kolayca anlaşılmaktadır. Padişahların yeryüzünde Allah'ın gölgesi olduklarını, liyakatli bir hanedandan padişahı olmayan ulusların perişan olacağını söyleyen Şâmî, bu nedenle Emîr Timur'un Çağatay hanedanını yeniden dirilttiğini söylemektedir. Yazara göre bu olay, ayrıca, Cengiz Han'ın oğlu Çağatay Han'ı Timur'un büyük ceddi Karaçar Noyan'a emanet edişinin ne kadar ileri görüşlü bir hareket olduğunu da göstermekteydi. Şâmî, Timur'un, bütün emîr ve noyanlarla meşveret ederek Suyurgatmış'ı padişahlık tahtına çıkarmasından sonra, Cengiz Han'ın yosun ve yasak kaidelerinin yeniden konulmasını emrettiğini yazmaktadır.[20] Tarihçi, Emîr Hüseyin'in tasfiye edilip Timur'un başkent Semerkand'da iktidara sahip oluşunu da Suyurgatmış konusunda yazdıklarıyla, en azından şeklen çelişmeyecek şekilde, şöyle ifade etmektedir:

> Emîr Hüseyin'in devlet ve bisatını derleyip topladıktan sonra Emîr Timur'un kutsallık ve yükseklik şadırvanını kurup semalara kadar yükselttiler... O'nun Sâhibkıranlığı her yerde duyuldu... Memleket Emîr Timur'un tasarrufuna geçtiği zaman (Çün memleket der taht-ı tasarruf-i Emîr Sâhibkıran), emîrler ve noyanların muvafakatiyle memleketin saltanat tahtı ve saltanatı, Padişah Suyurgatmış'ın vücuduyla yeniden ziynet buldu.[21]

Böylece Timur, Mâverâünnehr hükümdarı olduğu bu dönemde, yukarıdaki uygulamasıyla, meşruiyet ve hükümranlık ideolojisine Cengiz Han geleneğini de eklemiş olmaktaydı. Cengiz hanedanının taht sahipliğiyle Timur'un mutlak iktidarı arasında ortaya çıkan bu çelişkili durumu Timurlu tarihçiler, birisi şekli ve diğeri de asli olmak üzere bir "ikili hükümdarlık" modeli geliştirerek çözmüşlerdir.

Tarihçi Yezdî, bu ikili hükümdarlık modelini, aslında *Tarih-i Cihangiri* başlığıyla yazdığı, fakat daha sonra *Zafernâme*'ye *Mukaddime* olarak ekle-

19 Arabşah, *Acâibu'l makdûr*, s. 50.
20 Şâmî, *Zafernâme*, s. 69
21 Şâmî, *Zafernâme* (Madras baskısı) s. 61.

nen eserinde, Timur'un sekizinci göbekten atası Kaçula Han'ın iki rüyası ve Tumanay Han şahitliğinde kayda geçirilen sözde bir belge aracılığıyla kurgulamaktadır.

Cengiz Han'ın dördüncü göbekten atası olan Tumanay Han'ın dokuz oğlu vardır. Üçüncü oğlu Kaçula bir gün ardı ardına iki rüya görür. İlkinde farklı anneden doğan kardeşi Kabul'un göğsünden dört yıldız çıkar ve dördüncü yıldızın ışığı bütün dünyayı aydınlatır. Kaçula'nın ikinci rüyasında ise kendi göğsünden ardı ardına sekiz yıldız çıkar. İlk yedisi dünyanın çeşitli bölgelerini aydınlatırken en parlak olan sekizincisi bütün dünyayı aydınlatır.[22] Kaçula, rüyalarını babası Tumanay Han'a anlattığında han, ilk rüya için Kabul'un dördüncü nesilden torununun bütün dünyaya hâkim olacağı ve dünyayı oğullarına paylaştıracağı yorumunu yapar.[23] Tumanay Han'ın ikinci rüyaya yorumu da birinciye benzer şekildedir. Kaçula'nın sekizinci göbekten torunu dünya çapında büyük bir cihangir olacaktır.[24]

İki oğlunu da huzuruna çağıran Tumanay, hanlık tahtının Kabul'un nesline, askeri ve idari yönetim hakkının da Kaçula'nın nesline ait olacağı yönünde bir belge hazırlatır ve oğullarının yemin içerek kabul ettikleri bu antlaşmayı al tamga ile onayladıktan sonra hazineye koydurur.[25] Böylece Yezdî, bu hikâyeyle, daha Cengiz Han'dan çok önce, Timur ve Cengiz'in cetleri arasında bir ikili yönetim antlaşması olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bu hikâye Timur dönemini yazan bütün tarihçiler tarafından kısmen veya bütün olarak kullanılmıştır.

Timurlu tarihçilere göre Cengiz Han ve evlatları bu antlaşmanın şartlarına uymuşlardır. Yezdî'nin Cengiz Han'ın vasiyetini yaptığı toplantıyı aktarırken koyduğu başlık *Cengiz Han'ın vefatı, oğulları ve Karaçar Noyan* şeklindedir."[26] Timurlu tarihçilere göre Karaçar Noyan, Cengiz Han dönemindeki Barlas kabilesinin lideridir. Cengiz Han, ataları arasında yapılan antlaşma gereğince memleket işlerinde Karaçar Noyan'la görüşüp danışmaktadır. Hastalanarak yakınlarını çağırdığı vasiyet toplantısında Cengiz Han, Kabul Han ile Kaçula arasında kabul edilmiş ve Tumanay Han'ın al tamgasıyla onaylanmış belgeyi hazineden getirtir. Karaçar Noyan'ın ataları ile kendi ataları arasında imzalanan bu antlaşmaya kendisinin uyduğunu söyleyerek çocuklarının da uymasını ister.[27] Yezdî, Cengiz Han'ın Karaçar Noyan'a "Ben hayattayken nasıl memleketin işleriyle ilgilenip

22 Yezdî, Mukaddime (*Tarih-i Cihangiri*), s. 65.
23 Moğol geleneğine göre Kabul Han'ın oğlu Kutula Han, onun oğlu Bartan Bahadır ve onun da oğlu, Cengiz Han'ın babası Yesügey Bahadır'dır. Yani Cengiz Han, Kabul Han'ın dördüncü göbekten torunudur.
24 Timurlu geleneğine göre Kaçu a'nın sekizinci göbekten torunu Emîr Timur'dur.
25 "...Taht-ı Hâni Kabul Han ra bud va şimşir ve hükümrani Kaçuli ra..." Yezdî, "Mukaddime", *Tarih-i Cihangiri*, s. 66.
26 "Zikr-i vefat kerden Cengiz Hân, ferzendan u Karaçar Noyan ra" (Yezdî, "Mukaddime", *Tarih-i Cihangiri*, s. 168)
27 Karaçâr u pederân-ı mâ bedîn-i tarîka ahd kerde budim. (Yezdî, "Mukaddime", *Tarih-i Cihangiri*, s. 169)

orduyu ayakta tutuyorsan, benden sonra Çağatay'ın başına geçtiğinde de aynen devam edeceksin" dediğini ifade etmektedir. Daha sonra aralarında bir baba ve oğul ahdi yapılacak ve iki taraf da bu ahitnameyi imzalayacaklardır. Cengiz Han baba tarafına ait ahitnameyi Çağatay Han'a, oğul tarafına ait olanıysa Ögeday Han'a verecektir.[28] Timur'un torunu Uluğ Beg'in yazdığı (veya yazdırdığı) *Tört Ulus Tarihi* başlıklı eserinde, Kaçuli Bahadır ile Kabul Han arasında imzalanan ahitnamenin, Cengiz Han ile Karaçar Noyan arasında ikinci kez, Çağatay Han'ı Dua ile Timur'un dedesi Aylangiz Noyan arasında üçüncü kez yenilendiği ileri sürülmektedir.[29]

Diğer taraftan, Timurlu tarihçilerce Timur hâkimiyet ideolojisinin yapıtaşı olarak kullanılan Kaçula Han'ın rüyaları, Tumanay Han tarafından onaylanan sözleşme ve Karaçar Noyan ile Cengiz Han ilişkisi gibi konular Cengizî kaynaklarda yoktur. Bu alandaki en güvenilir kaynak olan *Gizli Tarih*'e göre Kaçula, Tumanay Han'ın değil, Menen-Tudun'un oğludur ve Kabul Han ile kardeşlik ilişkisi yoktur.[30] *Gizli Tarih*'te ne Kaçula'nın rüyaları ve ne de Tumanay Han huzurunda yapılan sözleşmeye yönelik en küçük bir ima bile bulunmamaktadır. İlhanlı tarihçisi Reşidüddîn, Kabul Han-Kaçuli kardeşliğinden bahsetmekle birlikte söz konusu rüyalar ve Tumanay Han tarafından onaylanan belge gibi konulardan hiç söz etmemektedir.[31]

Cengiz ve Çağatay hanlar ile Karaçar Noyan arasındaki ilişkiler konusunda da benzer bir durum vardır. *Gizli Tarih*, Barlas kabilesinden Suqu-Seçen'in oğlu Karaçar ile birlikte Cengiz Han'ın yanında yer aldığını, 1206 kurultayında Karaçar'ın binlik noyanı (mingan noyan) yapıldığını ve nihayet Cengiz Han'ın oğullarına toprak ve halk dağıtılırken Karaçar Noyan'ın binliğiyle birlikte Çağatay'ın yanına verildiğini kaydetmektedir.[32] Diğer taraftan gerek *Gizli Tarih* ve gerekse Reşidüddîn, Cengiz Han zamanında Barlas kabilesinin önde gelen liderinin Karaçar Noyan değil, Kubilay Noyan olduğu hususunda birleşmektedirler.[33] Ayrıca Reşidüddîn'e göre Barlas kabilesinden iki noyan daha vardır ve bu noyanlar Tegüder ile birlikte Horasan coğrafyasına gitmişlerdir.[34]

Muhtemelen söz konusu açık çelişkiler nedeniyle, Timur'un sağlığında meşruiyet inşası için Kaçuli Bahadır'ın rüyaları ve Tumanay Han belgesi gibi konular gündeme getirilmemiş, Karaçar Noyan ile Çağatay Han arasındaki ikili yönetim modeline daha çok vurgu yapılmıştır. Bizzat Timur'un denetiminde yazılan Şâmî'nin *Zafernâme*'sinde Cengiz Han'ın Karaçar Noyan'ı Çağatay'ın yanına verdiği söylendikten sonra "Bunun rey, yasak ve şecaatine tam itimadı vardı. Mülk işlerinin zapt-u raptı-

28 Yezdî, "Mukaddime", *Tarih-i Cihangiri*, s. 168-169.
29 Uluğ Beg, *Tört Ulus Tarihi*, s. 199
30 Onon, *The Secret History of Mongols*, s. 42.
31 Reşidüddîn, *Camiü't-tevârih*, c. I, s. 125.
32 Onon, *The Secret History of Mongols*, s. 100, 190.
33 Reşidüddîn, *Camiü't-tevârih*, c. I, s. 106; Onon, *The Secret History of Mongols*, s. 100.
34 Reşidüddîn, noyanlardan birisinin ismini Kökçü Bahad r olarak vermekte, diğerinin ismini ise zikretmemektedir. (*Camiü't-tevârih*, c. I, s. 106)

nı, yasak ve yosunu onun akıl ve dirayetine havale etti. Bu, Sâhibkıran Emîr'in büyük atasıdır" denilmektedir.

Eserini Yezdî'den 10 yıl kadar önce yazan bir diğer Timurlu tarihçi Semerkandî de Karaçar Noyan'ın Çağatay Hanlığı'nın idari ve yasal işlerinin yürütücüsü olduğunu söylemektedir.[35] Timur sonrası dönem tarihçilerinde ise Karaçar Noyan'ın iktidar paylaşımı kadar, Kaçuli Bahadır'ın rüyaları ve Tumanay Han'ın sözde belgesi ön plâna çıkarılmaktadır. Bunu, Yezdî'nin şu satırlarında görmek mümkündür:

> O saadet güneşinin ışığından hakikat sırrı ortaya çıkıp ikbal burcu görününce, Tumanay Han'ın sözünü ettiği Kaçuli Bahadır'ın rüyasının yorumu gerçekleşti. Tabir diliyle sâhib-i devletin nişanı olan sekizinci yıldız, Kaçuli Bahadır'ın sekizinci neslinden inerek saltanat dünyasını aydınlattı ve ondan sonra adaletin sesi ve insaf doğudan batıya kadar yayılıp, fetih ve zaferin izleri Yüce Tanrı'nın inayetiyle ona (Timur'a) nasip oldu ve bütün dünya onun hükmünün altına girdi.[36]

Tunuslu âlim İbn Haldun'un 1400 yılı başlarında Timur'la görüşmesinden sonra Mağrip hükümdarına gönderdiği rapor/mektupta Timur'un yönetici konumunu "Bu Timur bin Taragay onların (Cengiz oğullarının) amcasının oğludur. Adı Mahmud olan taht sahibinin naibidir" sözleriyle açıklamaktadır.[37] Bu ifadeler Timurlu tarihçilerce Timurlu hâkimiyet ideolojisi inşası için kullanılan "Cengiz soyuyla akrabalık" ve "ikili yönetim" kavramlarının daha Timur hayatta iken genel kabul gören unsurlar haline dönüştüğünü göstermektedir.

Emîr Hüseyin'e karşı galibiyet sonrasında Timur'un elde ettiği meşruiyet araçlarından bir diğeri de Hüseyin'in hanımlarından olan son Çağatay hanının kızı Saray Mülk Hanım'ı eş olarak alması ve böylece Cengiz hanedanına Gürgân, yani damat olmasıdır. Timur daha sonraki yıllarda Moğol hanı Hızır'ın kızı Tükel Hanım'la da evlenecek ve böylece Cengiz hanedanı ile ikinci organik bağını tesis edecektir. Günümüz tarihçileri, Timur'un Gürgân unvanını hayatı boyunca kullanışından yola çıkarak, Cengiz hanedanıyla olan damatlık ilişkisini hâkimiyet meşruiyetini güçlendirecek önemli bir hedef olarak gördüğü yorumunu yapmaktadırlar. Fakat Timur'un Emîr Hüseyin'in en büyük hanımı olan Tarmaşirin Han'ın kızı Sevinç Kutluk Aga'yı Celayir kabilesi emîrlerinden Behram Celayir'e vermesi, Cengiz hanedanı ile sıhrî ilişkisini çok büyük bir güç ve meşruiyet kaynağı olarak görmediğinin önemli bir göstergesidir.[38]

Türklük

Timurlu hâkimiyet ideolojisinin önemli öğelerinden birisi de Türklük kavramıdır. Dünya tarihinde siyasi anlamda ilk defa Göktürkler tarafından

35 Semerkandî, *Matla'i-Sadeyn*, c. II, s. 151.
36 Yezdî, *Zafernâme*, s. 26
37 İbn Haldun, *et-Ta'rif bi-İbn Haldun*, s. 259.
38 Timur, Emîr Hüseyin'in hareminden dört hanımı kendi haremine göndermiş, diğer hanımları ise emîrlerine dağıtmıştır. (Yezdî, *Zafernâme*, s. 97-98)

kullanılan Türklük kavramı,[39] daha sonraki yüzyıllarda çeşitli boyların ve bu boylar tarafından kullanılan ortak dilin adlandırılmasında kullanılmıştır. Nitekim Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ü Lügât-it Türk* adlı eserinde "Tanrı'nın devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğunu ve onların mülkleri üzerinde göklerin bütün teğrelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbeyi kıldı. Zamanımızın hakanlarını onlardan çıkardı..." diyerek bu gerçeği ifade etmekteydi.[40] İlginç olan nokta, Timur hariç, Karahanlılardan Harezmşahlara, Selçuklulardan Osmanlılara kadar Türk boyları tarafından kurulan devletlerin hiçbirisinin kendisini "Türk Devleti" olarak adlandırmamış olmasıdır.

Çağatay Ulusunda Türkleşme Süreci başlıklı bölümde ayrıntılı olarak incelendiği gibi, Timur'un iktidara yürüdüğü yıllarda Çağatay ulusu, Mâverâünnehr ve Sir Derya ötesi olarak ikiye ayrılmış durumdaydı. Bu dönemde Moğulistan olarak adlandırılan doğudaki kısım Çağatay hanları tarafından yönetilmekteydi. Timur ise siyaset sahnesine, çok sayıda kabile tarafından paylaşılmış olduğu için idari açıdan parçalanmış Mâverâünnehr'i birleştirmek ve bu coğrafyada Çağatay ulusunu yeniden inşa etmek iddiasıyla çıkmıştı. Bu noktada Timur'un, başlangıç yıllarında, Türklük kavramını, Sir Derya ötesindeki Moğol-Çağatay coğrafyasıyla Mâverâünnehr bölgesindeki Çağatay kabileleri arasında bir farklılık yaratmak ve Mâverâünnehr'deki kabileler için birleştirici bir üst kimlik oluşturmak şeklinde iki farklı siyasi amaç için kullandığı görülmektedir. Kendisi de Çağatay kabilelerinin önde gelenlerinden birisinin temsilcisi olan Mirza Haydar Duğlat'ın, Çağatay hanı İlyas Hoca ile Timur-Hüseyin ikilisinin yaptığı bir savaşı anlatırken, Timur'un askerlerini Türk, gerçekleştirdikleri uygulamayı da Türklerde görülen alicenaplığın işareti olarak tanımlaması, Timur'un söz konusu Türk üst kimliği yaratma arayışını açık olarak ortaya koymaktadır.[41] Benzer şekilde, Altın Ordu hanı Toktamış'a karşı yapılan savaşı anlattığı bölümde, dönem tarihçisi Gıyasüddin Ali, "Bağladılar altın ve gümüş kemer / Gümüş belleri üzerine Türkler" beyitleriyle Timurlu ordusunu Türk olarak tanımlamaktadır.[42] Söz konusu Deşt-i Kıpçak seferinde bugünkü Kazakistan bölgesinde bir tepeye koydurduğu taş anıtta Emîr Timur, kendisini, "Yeryüzünün hâkimi, Turan sultanı Temür Beg" olarak tanımlamaktadır.[43]

Timurlu tarihçiler Timur'un Mâverâünnehr'de gündeme getirdiği merkezi devlet yaratma sürecini "bir Türk devleti kurma projesi" olarak tanımlamaktadırlar. Tarihçi Yezdî, *Zafernâme*'de Timur'un Mâverâünnehr hükümdarı oluşunu izleyen on yıl boyunca yaptığı seferleri anlattıktan

39 Türük Kağan Ötüken yış olursar (Türk Kağanı Ötüken'de olursa) / Türük bodun toğursak sen (Türk Halkı tok gözlüsün) / Türik beğler, bodun bunu eşiding (Türk beyleri, halkı bunu işitin), Tekin, *Orhon Yazıtları*, s. 34, 36.
40 Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ü Lügât-it Türk*, s. 27.
41 Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, s. 188.
42 Gıyasü'd-din Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 40.
43 "Yerning uganı, Turanning sultanı" Sertkaya, *Karsakpay Yazıtı*, s. 36; Grigoriyev, *Nadpis Timura 1391*, s. 23-24.

sonra, "Yüce talihli Hazreti Sâhibkıran'ın şevket ve iktidarının bereketinin etkisiyle Türk devletinin güneşi, Çağatay ulusu zemininde azamet ve saadetin celal zirvesine yükseldi" demektedir.[44] Bu sözler Timur'un kurduğu devleti Türk olarak adlandırdığını, Mâverâünnehr'i bütünleştirme sürecini de "Çağatay ulusu zemininde bir Türk devleti kurulması" şeklinde tanımladığını açıkça göstermektedir. Nitekim folklorik ve destansı öğelerin iç içe geçtiği *Timurnâme*'lerde, Timur'un gençliği ve iktidara yükseliş dönemleri anlatılırken Türklüğünün ön plâna çıkarılmasının nedeni de budur. Bu *Timurnâme*'lerde çevresindeki insanlar onu Türk olarak tanımlamakta, Timur da kendisini Türk kimliğiyle tarif etmektedir.[45]

Mâverâünnehr dışına çıkılıp İran ve Irak coğrafyalarının imparatorluğa dâhil edildiği dönemde Timurlu Devleti'ndeki siyasi Türklük vurgusunun yavaş yavaş geri plana çekildiği görülmektedir. Çünkü bu dönemde Timurlu Devleti, Fars kültür alanı tarafından beslenen bir devlet haline dönüşmekteydi. Yönetim dilinin Türkçe olmasına karşın resmi yazışmaların Farsça yapıldığı; halkın Türk ve Tacik olarak tanımlandığı bir imparatorluk yapısı ortaya çıkmıştı. Timur'un 1394 yılında Avnik kalesini fethettiği sıralarda Semerkand'dan gelen Emîr Hacı Seyfeddin'le yaptığı konuşma bu konu açısından iyi bir örnektir. Timur'un ülkedeki durumla ilgili sorusuna karşı Emîr Seyfeddin'in cevabı "Devlette vilayetlere kötü gözle bakmaya cesaret edebilecek kimse yoktur. Bütün ahali, Türkler, Tacikler, tebaa ve sipahiler refah ve huzur içerisindedirler..." şeklindedir.[46] Benzer şekilde bu dönemde Timurlu tarihçiler de Timurlu ordusunu genellikle Çağatay ordusu şeklinde tanımlıyor olmakla birlikte, ayrıntılı anlatımlarında Türk ve Tacik askerler şeklinde sınıflandırma eğilimindeydiler.[47] Timur'un Anadolu seferi sırasında Tire bölgesinde taş üzerine yazdırıp bıraktığı kitabede kendisini "Zamanın padişahı, yedi iklimin, İran ve Turan'ın hâkimi Ulu Bey Sultan Timur Gürgân" olarak tanımlaması bizzat kendisinin de imparatorluğunu artık Türk-Fars kimliğiyle tanımladığını göstermektedir.[48] Timur'un ölümünden sonra, oğlu Şahruh'un devlet merkezini Mâverâünnehr dışına, Herat şehrine taşımasıyla birlikte devletin siyasi yapısındaki İranî karakterin daha etkin hale geldiği görülecektir.

İslamiyet

Emîr Timur'daki din algısı ve din faktörünü hakimiyet ideolojisinin inşasında kullanış şekli, başta Arabşah olmak üzere bazı Arap tarihçilerinin

44 "Çün ez meyâmin-i âsâr-ı şevket ü iktidâr-ı hazret-i Sâhib-kırân-ı kâmgâr, âfitâb-ı devlet-i Turk, be tahsîs-i ulûs-ı Çagatay, be ûc-ı azmet ü celâl-i su ûd nemûd" (Yezdî, *Zafernâme*-Tahran baskısı-c. I, s. 352)

45 "Amir Temur sukutda boldı. Ul sufi aytdı: Ey Turk baça, san sozlamading?" (s. 58) "Men Turk, hunarım öldurmok va boglamokdın özga işim yoktur. Bu makomga mast kelmok lozım emasdur." (Toshkandi, *Temurnoma*, s. 59)

46 Yezdî, *Zafernâme*, s. 244.

47 "Türk ve Tacik yaya askerlerin bu köprüden geçmesini emretti." (Yezdî, *Zafernâme*, s. 319); "Türk ve Tacik askerleri dervişlerin yardımıyla köprüyü geçtiler" (Gıyasü'd-din Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 123)

48 Aka, *Timur'un Tire'ye Gelişi ile İlgili Bir Kitabe*, Türk Kültüründe Tire, s. 21.

yazdıkları yazılar, *Tüzükât-ı Timuri* adı verilen sahte kaynakta gündeme getirilen gerçek dışı ifadeler ve *Timurnâme*'lerde rastlanılan bazı menkıbeler neticesinde tarihsel gerçekliğin dışına çıkarılmış, bütün siyasi kararlarını müridi olduğu şeyhlere danışarak alan, hangi mezhebe inandığı bile belli olmayan bir Timur kimliği yaratılmıştır.

Timur'un iktidarı ele geçirdikten sonra babasının cenazesini memleketi Şehr-i Sebz'e, Şeyh Şemseddin Külar'ın[49] türbesinin yanına taşıtması, Şahruh döneminde, Timur'a yakın din adamlarından Seyyid Bereke'nin kemiklerinin Andhud'dan[50] getirilip Timur'un mezarının baş ucuna gömülmesi ve Uluğ Beg döneminde yazdırılan mezar taşında Timur'un şeceresinin Hz. Ali'ye kadar çıkarılması gibi uygulamalar, söz konusu kargaşayı daha da artırmış, neredeyse içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Timur'un kişisel dünyasında ve siyasal meşruiyet arayışında dinin yerini gerçek anlamda ortaya koyabilmemiz için, sözü edilen kaynakların ve olayların mukayeseli olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bazı Memlûk tarihçileri, Şam'da yaptığı katliamı yöre halkının Emeviler tarafından Hz. Ali ve nesillerine uygulanan zulme katkı verişine dayandırması[51] ve ele geçirdiği şehirlerde yaşayan seyyidlerin canlarını bağışlaması nedeniyle onu Şii olarak nitelemişlerse de Timur, Sünni mezhebine mensup inançlı bir Müslümandı. Bir Şii din adamı ile konuşması sırasında söylediği "Hazreti Peygamber benim sünnetimi terk eden şefaatime nail olamaz ve bir de 'el cemaat-i rahmet' buyurmuşlardır. Ben her iki devlete de nail olmak istediğimden ehli-sünnet velcemaat mezhebine salikim" şeklindeki sözler bu durumu açık olarak ortaya koymaktadır.[52]

Timur bir şeyhin müridi miydi?

Timur'un bazı şeyhlerin müridi olduğu şeklindeki karmaşa, İbni Arabşah'ın Timur'a ait olduğunu ileri sürdüğü "sahip olduğum tüm saltanatı ve fethettiğim ülkeleri Şeyh Şemseddin el-Fahurî'nin duası ve Şeyh Zeyneddin el-Havafî'nin himmetiyle elde ettim, bereketi ancak Seyyid Bereke'yle buldum" şeklindeki ifadesiyle başlamaktadır.[53] Arabşah'ın bu ifadesi tarihçiler tarafından doğruymuş gibi algılanmış ve Timur'un hayatı boyunca bu üç din adamını pir kabul edip onların müridi olduğu şeklinde bir anlayış ortaya çıkmıştır. Şimdi bu üç din adamı ile Timur arasındaki ilişkileri inceleyelim.

Öncelikle aynı adı taşıdıkları için türbesi Şehr-i Sebz'de olan Şemseddin Külâr ile Timur'un iktidarı döneminde Buhara çevresinde yaşayıp 1370 yılında vefat ettiğinde Surhan'a gömülen Şemseddin Emîr Külâl'ın aynı şahısmış gibi algılanması sorununa değinmeliyiz. Tarihi kayıtlarda geç-

49 Bazı kaynaklarda Külal
50 Günümüzde Andhoy
51 Yezdî, *Zafernâme*, s. 363.
52 Şâmî, *Zafernâme*, s. 102.
53 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 39.

mediği için hangi tarihte ve nereden Şehr-i Sebz'e geldiği bilinmeyen Şemseddin Külâr, bu şehirde Darü'l-tilavet ismini verdiği bir medrese kurarak ders vermeye başlamıştır. Külâr öldüğünde Darü'l-tilavet'e gömülmüş böylece mekân bir türbe halini almıştır. Ölüm tarihi kesin olmamakla birlikte 1300'lerin ilk yarısında vefat ettiği düşünülmektedir. Timur'un babası Taragay'ın Şemseddin Külâr'ın müridi olduğu şeklinde bir iddia olmakla birlikte Şâmî, Yezdî veya Natanzi gibi dönem tarihçilerinin hiçbirisinde bu yönde bir kayıt yoktur. Sadece Taragay'ın dindar bir kişi olarak zamanının çoğunu din adamlarıyla birlikte geçirdiği şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Fakat Timur'un, daha sonraki yıllarda, babasının mezarını Külâr'ın türbesinin içine taşıtmak istemesi Taragay ile Şemseddin Külâr arasında ruhani bir birlikteliğin olduğunu göstermektedir. Timur, Darü'l-tilavet'e sadece babasının mezarını nakletmekle yetinmeyecek ve hemen bitişiğe inşa ettirdiği yapılara oğulları Cihangir ve Ömerşeyh'i defnettirmek suretiyle bir aile mezarlığı oluşturacaktır. Yezdî, bu olayı şöyle anlatmaktadır:

> Hazreti Sâhibkıran, saltanat günlerinde Keş'de Şeyh Şemseddin Külâr (ve babası Emîr Taragay'ın türbesinin) yakınında büyük bir imaret kurdurmuştu. Bunlar da (yani şehzâdenin hanımları) Sâhibkıran'ın muvafakati ile aynı yerde büyük bir imaret kurdurdular ve vefat ettiklerinde oraya defnedilmelerini vasiyet ettiler.[54]

Şeyh Şemseddin Külâr'ın ismi Timur'un isteği üzerine yazılan ve Anadolu seferi dönüş yolunda kendisine sunulan Şâmî'nin *Zafernâme*'sinde hiç geçmemekte ise de, Yezdî'de Timur'un Keş şehrine geldikçe babasının, dolayısıyla da Şeyh Şemseddin Külâr'ın kabrini ziyaret ettiği ve dua okuduğu bilgisi vardır.[55]

Şemseddin Emîr Külâl ise Buhara yakınlarında, günümüzde Vabkent olarak bilinen bir kasabada, Külâl aşireti reisi Emîr Seyfüddin Hamza'nın oğlu olarak dünyaya gelmiştir.[56] Medrese eğitimini tamamladıktan sonra bir taraftan mezun olduğu medresede eğitim verirken, bir taraftan da sufi gelenek içerisinde yükselmesini sürdürmüştür. Babasının ölümünden sonra kabilenin başına geçtiği için Emîr unvanını alan Şemseddin Külâl, Yusuf Hemedani ile başlayan Hacegân silsilesinin yedinci şeyhi olmuş ve bu dönemde Nakşibendi tarikatının kurucusu Hoca Bahaüddin Nakşibendi'ye hocalık (mürşid) yapmıştır. Arabşah'ın Şeyh Şemseddin el-Fahurî olarak isimlendirdiği dini önder, söz konusu Emîr Külâl'dır. İlginç

54 Yezdî, *Zafernâme*, s. 235.
55 Şâmî, Emî Timur ve Emîr Hüseyin'in Cete ordusuyla mücadele yıllarında Hoca Rezmaz isimli bir din adamının mezarı başında dua ederek bağlılık yemini ettikle ini yazmaktadır (*Zafernâme*, s. 30). Yezdî'de ise bu isim Hoca Şâme olarak geçmektedir. Yezdî'nin Türkçe çevirisinde (*Zafernâme*, s. 54) çevirmen, söz konusu şahsın Şemseddin Külâl veya Külâr olduğunu söylemektedir. Özbekçe te cümede ise (*Zafernâme*, Taşkent Baskısı, s. 320) Timur'un pirlerinden birisi şeklinde açıklama yapılmıştır. Diğer taraftan Külâr'ın mezarı Şehr-i Sebz'de olduğuna göre, Şehr-i Sebz'in 70 km üneyindeki Huzar kasabasında bulunan bu mezarın başka bir din adamına ait olduğu kesindir. Ayrıca eğer bu mezar Şemseddin Külâr'a ait olsaydı, eseri boyunca Şemseddin Külâr ismini birkaç kez kullanan Yezdî'nin, bu bölümde Hoca Şâme adını kullanmasının hiçbir anlamı yoktur. Emîr Şemseddin Külâl ise o ta ihte henüz hayattaydı.
56 Kabile, ç mlek imalatı konusunda uzmanlaşmış olduğu için Külâl adını almıştı.

olan nokta Şâmî, Yezdî ve Natanzi gibi dönem tarihçilerinin eserlerinde Emîr Külâl'ın bahsinin hiç geçmemesidir. Timur'un görüştüğü din adamları bir tarafa, mezarlarını ziyaret edip dua okuduğu din önderlerinin isimlerini bile ayrıntılı olarak kaydeden bu yazarlarda Emîr Külâl adının hiç geçmemesi, Arabşah'ın Emîr Timur'a atfettiği sözün doğru olmadığını düşündürmektedir.

Emîr Külâl'ın kendisiyle aynı adı taşıyan torunu Mevlâna Şehabeddin Külâl'ın yazdığı *Menâkıbnâme*'ye göre Emîr Külâl, Timur için dua etmek istememiş ve onu Semerkand'da ziyaret etmeyi reddetmiştir.[57] Yine aynı kaynağa göre Külâl'ın oğlu Şeyh Ömer Külâl, "kötü Müslüman" olduğu gerekçesiyle Yesevi silsilesinden gelen İsmail Ata'nın müritleri tarafından 1401 yılında Keş şehrinde öldürülmüştür.[58] Bu olayın memleketi olan Keş şehrinde ve kendi iktidar döneminde gerçekleştiği düşünülürse, Timur'un sadece Emîr Külâl ile değil, Külâl'in evlatlarıyla da ciddi bir ilişkisinin olmadığı ve onlara herhangi bir destek vermediği kolayca anlaşılabilir.

Arabşah'ın bahsettiği ikinci isim Mevlânâ Zeynüddin Ebû Bekr Tayabadî'dir. Herat yakınlarındaki Cam bölgesinde yaşayan Tayabadî ile Timur arasındaki tek görüşme, Timur'un 1381 yılındaki İran seferi sırasında gerçekleşmiştir. Yezdî bu görüşmeyi şöyle anlatmaktadır:

> Hazreti Sâhibkıran, pak mezhepli Mevlânâ Zeynüddin Ebû Bekr Tayabadî'yi ziyaret etti ve dönemin biricik âliminin sohbetiyle müşerref oldu. Bu dindar âlim, ona güzel nasihatlerde bulunup dua etti.[59]

Görüşmenin Timur iktidara geldikten 11 yıl sonra yapılmış olması bir yana, gerek Tayabadî'nin yaşadığı yerin Mâverâünnehr'den hayli uzak bir coğrafyada ve farklı bir siyasi yapı içerisinde bulunması ve gerekse kaynaklarda görüşmenin tekrarlandığına dair hiçbir iz bulunmaması, Timur'la Tayabadî arasında bir şeyh-mürit ilişkisi olmadığını göstermektedir.

Arabşah'ın bahsettiği üçüncü isim ise Seyyid Bereke'dir. Bereke, Timur döneminde Tirmiz bölgesinde yerleşmiş ve Peygamber soyundan geldiklerine inanıldığı için Mâverâünnehr halkı üzerinde büyük etkiye sahip olan seyyid grubunun önderlerindendi. Timur'un Bereke'yle ilişkisi, Emîr Hüseyin ile mücadelesinin hemen öncesine rastlamaktadır. Timurlu tarihçi Natanzi'nin anlatışıyla bu olay şöyle gerçekleşmiştir:

> Seyyid Bereke, iki mukaddes şehir (Mekke ve Medine) vakıflarından toplanan paraları almak için Emîr Hüseyin'in huzuruna çıkmıştı. Emîr Hüseyin bu meblâğın çok yüksek olduğunu görünce vermeyi reddetti. Ayrıca bu Emîr, Seyyid Bereke'ye, seyyidlere uygun derecede iltifat göstermemişti. Gördüğü muamele sebebiyle üzülüp küsen Seyyid Bereke izin istedi ve gelip Emîr Sâhibkıran'a katıldı. Seyyid Bereke davul, tuğ ve ülke yarlığını Emîr Sâhibkıran'a peşkeş edip bütün himmetiyle Hazret-i Resulullah ve Murtaza Ali aleyhisselâm ruhlarından meded diledi. Emîr Sâhibkıran onun nefesini ve

57 Şıhabü'd-din, *Makamât-ı Emîr Külâl*, s. 29-31.
58 Şıhabü'd-din, *Makamât-ı Emîr Külâl*, s. 59-60.
59 Yezdî, *Zafernâme*, s. 126.

kalemini kutlu kabul ederek iki mukaddes şehrin vakıflarının bağımsızlığını onayladı ve bunlardan toplanan meblâğı ona (Seyyid Bereke'ye) teslim etti.[60]

Seyyid Bereke, Emîr Hüseyin mağlup edildikten sonra Timur'un tahta çıkışını destekleyen emîrler ve din önderleri grubunun içerisinde yer alacak, Timur da bu desteklerinin karşılığı olarak Seyyid Bereke'ye emîr unvanını vererek Andhud bölgesini ikta edecekti. Bereke'nin daha sonraki yıllarda Timur'un bazı seferlerine iştirak ettiği, acılı günlerinde yanında olduğu ve zaman zaman kendisine verilen diplomatik nitelikteki görevleri yerine getirdiği görülmektedir. Timur'un Anadolu seferi dönüşünde, Muhammed Sultan'ın ölümü nedeniyle başsağlığı için Karabağ'a gelen Seyyid Bereke burada hastalanarak vefat etmiş ve cenazesi Timur'un emriyle kendisine ikta olarak verilen Andhud şehrine gönderilmişti.[61]

Timur dönemi tarihlerindeki Seyyid Bereke ile ilgili veriler incelendiğinde Timur ile olan ilişkisinin bir şeyh-mürit ilişkisi olmadığı, bütünüyle karşılıklı çıkarlara dayanan bir ilişki olduğu kolayca görülecektir. Öncelikle Bereke, bir sufi olmayıp herhangi bir tasavvuf geleneğinin önde gelen bir siması değildir. Timur'la teması da Emîr Hüseyin'in Mekke ve Medine vakıflarına ait meblâğları vermemesi üzerine başlamıştır. Timur'un bu meblâğları vermesi ve iktidara gelirse gelecekte de verilmeye devam edileceği güvencesi üzerine Bereke, karşılık olarak, Timur'a davul ve bayrak gibi hakimiyet sembollerini vermek suretiyle sembolik nitelikte bir meşruiyet sağlamıştır.

Timur iktidarı ele geçirdikten sonra Seyyid Bereke'ye emîr unvanı vererek, onu, Tırmiz'li seyyidler grubu içerisinde ön plâna çıkarmış ve onun aracılığıyla bu grubun desteğinin devamını sağlamağa çalışmıştır. Timur tarafından Seyyid Bereke'ye biçilen bu rolü Timurlu tarihçilerin ondan "Seyyidlerin efendisi Seyyid Bereke" şeklinde bahsedişlerinden çıkarmak mümkündür. Fakat Timur'un bu çabaları fayda vermeyecek, kısa bir süre sonra, Tırmizli seyyidlerin ileri gelenlerinden Hanzâde Ebu'l Meâlî önderliğinde bir isyanla karşı karşıya kalacaktır. Seyyid Bereke söz konusu isyanı engelleyememişse de daha sonraki yıllarda, özellikle seyyidlerin kontrolünde olan şehirlerin Timur İmparatorluğu'na katılması konusunda çabalarını sürdürecektir.[62]

İbn Arabşah'ın Seyyid Bereke'ye ilişkin yarattığı bir diğer efsane de Toktamış'a karşı yapılan sözde bir savaş ile ilgilidir ve birçok tarihçi bu uydurma olay nedeniyle Bereke'nin ilahi güçlere sahip olduğuna inanan Timur'un Seyyid Bereke'ye mürit olduğu fikrini benimsemişlerdir. Arabşah'ın hikâyesinin tamamen uydurma olduğunun anlaşılabilmesi için olayı bizzat onun anlatışından okumak gerekmektedir. Suriyeli tarihçi şöyle anlatır:

60 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 107.
61 Yezdî, *Zafernâme*, s. 425.
62 Estarabad kenti hâkimi Seyyid Gıyaseddin, Seyyid Bereke aracılığıyla Timur'a biat eden örneklerden birisidir (Yezdî, *Zafernâme*, s. 199)

Deşt-i Kıpçak ve Tatarların hanı Tohtamış, Timur'la Emîr Hüseyin arasında geçen olayları işitince, kan bağı ve akrabalık duygularıyla büyük bir ordu hazırlayıp, bütün hazırlıklarını tamamlayarak Sığnak tarafından Timur'un ülkesinin sınırlarından içeri daldı. Timur da Semerkand'dan hareket etti ve iki ordu Türkistan'da Hocend nehri sahilinde karşı karşıya geldi. Bu Hocend nehri dediğimiz de Seyhun nehridir. Semerkand ise Seyhun ile Ceyhun arasındadır. İki ordu karşılıklı olarak birbirini kırmakta iken, savaşın seyri Timur'un askerleri aleyhine gelişmeye başladı. Timur'un ordusu çözülüp dağılmak üzereyken, Seyyid Bereke ortaya çıktı. Timur ona yüzlenip "Pirim, ordum kırılıyor" dedi. Seyyid ona "Korkma!" dedi. Seyyid daha sonra atından inip yerden bir avuç kum aldı. Tekrar atına binip düşmana doğru ilerledi ve avucundaki kumu düşmanın yüzüne doğru üfleyip "Yağı kaçtı" (Düşman kaçtı) dedi. Timur da Abbasî sesli bu kahraman şeyhin sözlerini tekrarladı. Sanki "cut cut" diyerek susamış deveyi çağırıyordu. Tohtamış'ın ordusu arkasını dönerek kaçtı. Timur'un ordusu peşlerine düşerek kılıçlarını kana doyurdular.[63]

Öncelikle Toktamış Han Altın Ordu tahtına, Timur'un yardımlarıyla, 1379 yılında, yani Emîr Hüseyin'in öldürülmesinden 9 yıl sonra çıkmıştır ve Cengiz soyundan gelen Toktamış Han ile Mâverâünnehr'deki Kavçın kabilesinden gelen Emîr Hüseyin arasında hiçbir akrabalık yoktur. Altın Ordu kuvvetlerinin Mâverâünnehr'e saldırısı 1387 yılında, Timur Şiraz bölgesini işgal ederken gerçekleşmiş ve Toktamış'ın Bek Yaruk, İlyığmış Oğlan, Alibek isimli beyleriyle Timur'un oğlu Ömerşeyh arasında Otrar'ın 35 km. doğusundaki Çukalak'ta bir savaş yaşanmıştır. Timur, Ömerşeyh'in mağlup olduğu bu savaştan ancak birkaç ay sonra, 1388 yılı başlarında Mâverâünnehr'e dönecek, onun dönüşünü haber alan Altın Ordu kuvvetleri Mâverâünnehr'i boşaltarak Deşt-i Kıpçak'a çekilecekerdir.[64] Doğrudan Timur ve Toktamış'ın karşı karşıya geldikleri iki savaş vardır ve birincisi 1391 yılında Samara dolaylarında Kundurça'da, ikincisi de Kafkasya'daki Terek nehri boylarında gerçekleşmiştir. Bütün bu tarihi gerçeklerin ışığında Arabşah'ın hikâyesinin tamamen uydurma olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan Timur'un her savaştan önce ordusunun önünde iki rekât namaz kıldığı, maiyetinde bulundurduğu seyyidler ve şeyhlerle birlikte zafer duası yaptığı bilinmektedir. Şâmî'nin Kundurça Savaşı'nı anlatırken yazdıkları bunun törensel bir uygulama olduğunu göstermektedir:

Bu zamanda Emîr Timur Tanrı'ya iltica ve peygamberin mübarek ruhundan istimdat etti ve kendisinin sarayına mensup olan ve daima gidip gelen Seyyid Bereke gibi seyyidler ve eşraftan birtakım kimseler de Tanrıdan onun muzaffer olması için duada bulundular. Emîr Timur Tanrı'nın yardım ve inayetine istinaden düşmana karşı yürüdü.[65]

63 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 51-53.
64 Yezdî, *Zafernâme*, s. 164-166.
65 Şâmî, *Zafernâme*, s. 151. Yezdî ise bu olayı şöyle anlatmaktadır (*Zafernâme*, s. 194-195): Onun âdeti, gireceği her savaştan önce attan inip iki rekât namaz kılarak, Yüce Tanrı'dan zafer niyaz etmekti. Hazreti Sâhibkıran, yine aynı şeyi yaptı ve iki rekât namaz kılıp, Tanrı'dan yardım diledikten sonra tekrar a na bindi... Hz. Peygamber'in (sav) soyundan gelen ve daima Sahipkıran'la birlikte bu-

Görüldüğü gibi ne Şâmî'nin ne de Yezdî'nin kayıtlarında Seyyid Bereke'ye biçilen özel bir ilâhî görev veya güç söz konusu değildir. Arabşah, Timur'a atfettiği "sahip olduğum tüm saltanatı ve fethettiğim ülkeleri Şeyh Şemseddin el-Fahurî'nin duası ve Şeyh Zeyneddin el-Havafî'nin himmetiyle elde ettim; bereketi ancak Seyyid Bereke'yle buldum" şeklindeki sözler ve Bereke'nin Toktamış'a karşı zafer kazanmasını sağladığı şeklindeki uydurma hikâyeyle, Timur'un başarılarının din adamlarının ve ilâhî güçlerin desteğiyle gerçekleştiği algısını yaratmaya çalışmaktadır. Arabşah'ın ölesiye nefret ettiği Timur'un zaferlerinin sahip olduğu yeteneklerden değil, din önderlerinin manevi desteklerinden kaynaklandığı şeklinde bir izlenim yaratma çabası bir hayli başarılı olmuş, sadece sıradan okuyucuyu değil, Timur dönemiyle ilgili çalışmalar yapan çok sayıda tarihçiyi de etkilemiştir.

Bu noktada Timur'un Seyyid Bereke'nin ayak ucuna gömülmek istediği iddiası ile Şahruh'un Bereke'nin kemiklerini Semerkand'a taşıtıp Timur'un mezarının yanına defnettirmesi uygulamasını da incelemek gerekmektedir.[66] Kitabını söz konusu nakil işleminden 15 yıl kadar sonra yazan Yezdî, muhtemelen patronu Şahruh'un bu uygulamasını meşrulaştırabilmek amacıyla, "Hazreti Sâhibkıran başından beri aklından, samimi duygularla bağlandığı Seyyid Bereke hazretlerinin mezarının ayakucuna defnedilmeyi geçirirdi" demektedir.[67] Diğer taraftan bizzat Timur'un gözetiminde yazılan Şâmî'nin *Zafernâme*'sinde Timur'la Seyyid Bereke arasında özel bir manevi ilişki olduğuna ve Timur'un ölünce Seyyid Bereke'nin yanına gömülmek istediğine dair tek bir ima bile yoktur. Şâmî, Seyyid Bereke'yi, Mekke ve Medine vakıf gelirleri karşılığında Timur'a sembolik meşruiyet araçlarını sunması nedeniyle seyyidler arasında ön plâna çıkarılmış, Timur tarafından emîrlik ve Andhud şehri iktası ile ödüllendirilmiş, özellikle seyyidlerin hâkim olduğu coğrafyalara elçi olarak gönderilmiş ve savaşlar öncesinde diğer din önderleriyle birlikte zafer duaları yapmış bir şahıs olarak yansıtmaktadır.[68]

Şahruh, 1408'de, yani Semerkand'ı ele geçirmeden önce, Şâmî'nin *Zafernâme*'sini tamamlama görevini Hafiz-ı Ebrû'ya vermişti. Ebrû, *Zeyl-i Zafernâme* adı verilen bu küçük kitapçıkta Timur'un Karabağ'dan Semerkand'a dönüşünü, Çin seferi hazırlıklarını ve Aksulat'ta başlayan hastalığı sonrasındaki ölümünü ayrıntılı bir şekilde kaydetmiş, fakat ne Bereke'nin Karabağ'da gerçekleşen ölümüne ne de Timur'un Bereke ile ilgili niyeti veya vasiyeti olduğuna değinmiştir.[69] Yezdî'nin Timur'un ölümünü ve Muhammed Sultan için yaptırdığı türbeye gömülmesini anlatış

---

lunan Seyyid Bereke, kaddesallahu sırrıhu, ellerini kaldırarak dua etti ve Yüce Tanrı'dan zafer ve yardım diledi. Sonra Sâhibkıran'a dönüp "İstediğin tarafa git, zafer senin!" dedi. Sonra b leğine sağlam sipahiler ileri atılıp düşmanla çarpışmaya başladılar.

66 Bu konuda gen ş bilgi için bkz. Bartold, *O pogrebenii timura*, Sochineniya, I/2, Moskova, 1964, s. 423-54.

67 Yezdî, *Zafernâme*, s. 462.

68 Şâmî, *Zafernâme*, s. 67, 151, 155.

69 Hafız-ı Ebru, *Nizameddin Şâmî'ning Zafarnâma-yi Şahi'siga ilava*, s. 380-404.

şekli de tarihi gerçekleri saptırarak Şahruh'un uygulamasını destekleyecek bir mizansen yaratmaya çalıştığını göstermektedir. Yezdî, Timur'un na'şının Semerkand'a getirilip defnedilmesini şöyle anlatmaktadır:

> Hazreti Sâhibkıran'ın başından beri aklında samimi duygularla bağlandığı Seyyid Bereke Hazretlerinin mezarının ayakucuna defnedilmeyi geçirirdi. Bu yüzden Seyyid Bereke'nin geçici olarak Andhud'a defnedilen na'şını Sâhibkıran'ın bugün için yaptırdığı kubbeye getirip koydular. Merhum Şehzâde Muhammed Sultan'ın na'şını da Sâhibkıran'ın yanına aldılar.[70]

Yezdî böylece Bereke'nin Andhud'daki na'şının Timur'la eş zamanlı olarak Semerkand'a getirilip defnedildiğini ifade etmiş olmaktadır. Fakat bu doğru değildir. Timur'un ölümü ve defnedilişi Anadolu seferi boyunca ve Çin seferi hazırlık döneminde Timur'un maiyetinde bulunan Hafız-ı Ebrû tarafından şöyle anlatılmaktadır:

> Yeryüzü Şehriyarının tabutunu Darüssaltana Semerkand'a ilettiler ve cihan şahı ve şehzâdesi, o dönemde veliahdı rahmetli ve hudacoyi Muhammed Sultan -onun kabrini Allah nurla yıkasın- medresesine defnettiler.[71]

Arabşah ise, Halil Sultan'ın dedesi Timur'u Muhammed Sultan medresesi yakınındaki kayalık bir alana defnettikten sonra üzerine türbe yaptırdığını söylemektedir.[72]

Görüldüğü gibi Timur'un defnedildiği dönemde Seyyid Bereke'nin na'şının Semerkand'da olması mümkün değildir. Bereke'nin na'şının nakil işlemi Şahruh'un Semerkand'ı ele geçirdiği 1409 yılından sonraki bir tarihte gerçekleşmiştir. Timur sonrasındaki iktidar mücadelesini kazanan Şahruh, Semerkand'ı ele geçirdiğinde Timur'un mezarını ziyaret etmiş, türbede sergilenen Timur'a ait savaş malzemeleri ve kıyafetlerden rahatsız olmuştu.[73] Koyu bir şeriat yanlısı hükümdar olarak Şahruh, Timur'un türbesindeki bütün görsel malzemelerin kaldırılmasını istemiş ve ayrıca Seyyid Bereke'nin kemiklerinin Andhud'daki mezarından getirilerek Timur'un başucuna gömülmesini emretmiştir.[74]

Sonuç olarak Timur, Seyyid Bereke'nin müridi olmadığı gibi, öldüğünde onun ayak ucuna gömülmek gibi bir isteği de yoktu. Eğer böyle bir niyeti olsaydı, Karabağ'da vefat eden Bereke'nin na'şını Andhud'da Seyyid Bereke için yaptırılan türbeye göndermek yerine, Keş şehrinde inşa ettirdiği Timurlu aile mezarlığına gönderirdi. Diğer taraftan Bereke'nin oğlu Seyyid Şihabüddin Haydar'ın ismi hiçbir Timurlu kaynağında geç-

---

70 Yezdî, *Zafernâme*, s. 462.
71 Hafız-ı Ebru, *Nizomiddin Şâmî'ning Zafarnomayi Şahi'siga İlova*, s. 402.
72 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 378.
73 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 378, 420.
74 Şahruh'un bu işlemi sadece dini kaygılarla değil, kısa bir süre önce ele geçirdiği Andhud bölgesini Ömerşeyh'in oğlu ve kendi yeğeni Seyyid Ahmed'e suyurgal olarak vermesi üzerine Seyyid Bereke'nin ai e efradında ortaya çıkan rahatsız ığı önleme amacıyla yaptığı yönünde görüşler vardır. Bir diğer ihtimal de Bereke ailesinden bazı fertlerin kısa bir süre önce Andhud ve Şıbırgan bölgelerinde ortaya çıkan Pir Ali Taz isyanına katılmış olmaları ve Şahruh'un babalarının mezarını Semerkand'a naklederek onları cezalandırmak istemiş olmasıdır. (Muminov, *Amir Temur and Sayyid Baraka*, s. 43-44)

memektedir. Timur'un öldüğünde ayak ucuna gömülmeyi isteyecek kadar manevi açıdan değer verdiği bir insanın çocuklarına destek olmaması ve ön plâna çıkarmaması beklenemez. Bu da bize Timur'un Bereke ile ilişkisinin onun ölümüyle sonlanmış olduğunu göstermektedir.

Timur'un peygamber soyundan geldiklerine inanılan seyyidlere ve din önderlerine gösterdiği saygı ve ilgi bütün kaynaklarca doğrulanmaktadır. Natanzi bunu "Hazreti Resul Sallallahu Aleyhi (peygamber) hanedanı ehline muhabbetle bakışı ona farz gibiydi. İmamlar, İslam âlimleri, kadılar ve ulu şeyhlere gösterdiği hürmet ve itibar çok üst derecedeydi."[75] sözleriyle ifade etmektedir.

Nitekim Timur, kendisini destekleyen ve siyasi hırsları olmayan din adamlarıyla konumlarına göre faydacı ilişkiler kurmakta çok ustaydı. Her sefer öncesinde evliyaların mezarlarını ziyaret eder, işgal ettiği Müslüman ülkelerde de yerel halk tarafından aziz kabul edilen din önderlerinin mezarları başında dua okur, yıkılmış türbelerinin tamiri için bağış yapardı. Halk üzerinde etkisinin olduğu bilinen tasavvuf önderlerini ziyaret eder, onlarla sohbet ederdi. Timur'un din önderleriyle kurduğu bu faydacı ilişki birçok hikâyeye de konu olmuştur. Hoca Ahmed Yesevi hakkındaki bir menakıbnâme, Timur'un Toktamış'a karşı kazandığı zaferi, sefer başlangıcında onun mezarına yaptığı ziyarete ve aldığı manevi desteğe bağlamakta, bu nedenle Yesevi'nin mezarının üzerine büyük bir türbe yaptırdığı anlatılmaktadır.[76] Ali Şir Nevâî'nin *Nesâyimü'l-Muhabbe* adlı eserinde de Timur'un Horasan'ı fethini Şeyh Baba Sungu'nun duası ve desteğine bağlayan bir hikâye vardır.[77] Aynı kitapta Emîr Timur ile Yesevi Şeyhi İsmail Ata'nın neslinden gelen Hâce Bayezid arasında geçtiği hikâye edilen bir başka olay daha vardır ve Timur'un siyasi alanda güçlü dini önderlerle ilişki kurma ve onları kontrolü altında tutabilecek şekilde ilişkisini sürdürme yaklaşımı için iyi bir örnektir.[78]

Fakat Timur'un bu tavrı, söz konusu seyyidler ve din adamları iktidardan pay talep etmedikleri sürece geçerliydi. Timur'un Mâverâünnehr tahtına çıkmasından hemen sonra Tırmiz seyyidlerinin önde gelenlerinden Hanzâde Ebu'l Meâlî isimli bir şahıs, "Sâhibü'z-zaman'ın ortaya çıkma zamanı yakındır ve memleket miras yoluyla ona geçecektir" şeklinde bir propaganda başlatmıştı. Seyyid Hanzâde daha sonra, bütün Mâverâünnehr'deki siyasi ve dini önderlere rüyasında Hz. Peygamber ve Hz. Ali ile konuştuğunu, onların Muhammed dinini güçlendirmek amacıyla kendisine görev verdiklerini, dolayısıyla bütün ümmetin bu görevde kendisine katılmaları gerektiğini belirten mektuplar gönderdi.[79] Başta Şıbırgan hâkimi Zinde Çeşm[80] olmak üzere Timur karşıtı gruplar Seyyid

75 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 111.
76 Eraslan, *Hâce Ahmed Yesevi ve Emîr Timur Hakkında bir Belge*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2010 Bahar (12), s. 386.
77 Ali Şir Nevâî, *Nesâyimü'l-Muhabbe*, s. 422.
78 Ali Şir Nevâî, *Nesâyimü'l-Muhabbe*, s. 415.
79 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 115.
80 Natanzi'de *Zinda Haşam*

Hanzâde'nin etrafında toplandılar. Fakat Timur'un bu isyana cevabı çok hızlı oldu. Hıtay ve Argunşah bahadırlar komutasında gönderilen ordu kısa sürede isyancıları dağıttı ve liderlerini tasfiye etti.

İktidarının ilk yıllarında Timur'un çatıştığı bir diğer dini önder Nimetullahiyye tarikatının kurucusu Şah Nimetullah Nureddin Veli'dir. Peygamber soyundan olduğu ifade edilen bu seyyid, Mekke'den Mâverâünnehr'e gelmiş ve 1364'ten itibaren burada öğretisini yaymaya başlamıştı. Kısa zamanda, başta Timur'un memleketi olan Şehriebz olmak üzere, birçok şehirde hankâhlar kurmuş ve etrafında ciddi sayıda mürit toplamış durumdaydı. İmam Cafer es-Sadık'ın soyundan gelen bir Sünnî seyyid olması nedeniyle Timur, başlangıçta Nimetullah'a büyük saygı göstermiş ve onu desteklemişti. Fakat yakında bir Mehdi'nin geleceğini ve İslam ümmetini yeniden düzene sokacağını iddia eden Nimetullah'ın özellikle göçebe Türkler arasında etkinlik kazanması Timur'un dikkatini çekecek ve iddiaya göre "bir ülkede iki şah olmaz. Ya sen ya ben" şeklinde bir mesaj gönderecektir. Bunun üzerine Şah Nimetullah önce Herat'a, daha sonra o dönemde Timur'un kontrolünde olmayan Kirman'a kaçmak zorunda kalacaktı.[81]

Benzer bir olay Hurufiliğin kurucusu Fazlullah Esterabâdi ile ilgilidir. Şii İmamı Musa el Kâzım'ın soyundan gelen Esterabâdi, 1380'lerin ortalarından itibaren İsfahan bölgesinde öğretisini yaymaya başlamıştı. Allah'ın Esterabâdi'nin bedeninde vücut bulduğu, yazdığı *Cavidannâme* isimli kitabın Kur'an'ı ilga ettiği gibi uç görüşlerine rağmen kısa bir süre içerisinde büyük kitleleri etkilemiş, İran ve Azerbaycan'da hatırı sayılır bir güç haline dönüşmüştü. Tehlikenin giderek büyüdüğünü gören Timur, 1394 yılında, oğlu Miranşah aracılığıyla, başta Esterabâdi olmak üzere Hurufi liderlerini tutuklatacak ve katlettirecektir.

Bütün bu örnekler Timur'un tarikat önderleri veya şeyhler ile olan ilişkisinin tamamen faydacı nitelikte olduğunu, politik hırsları olmaması koşuluyla onlara ayrıcalıklı davrandığını, fakat iktidar alanına girdikleri veya kendi iktidarı açısından tehlike oluşturdukları takdirde anında onları tasfiye ettiğini açıkça göstermektedir.

Siyasal meşruiyet inşasında din ve gaza

Timur'un siyasal meşruiyet inşasında dini kullanış süreci, hâkimiyet ideolojisinin inşasında olduğu gibi, içinde bulunduğu şartlara ve gerçekleştirmek istediği hedeflere uygun olarak, kademeli bir yol izlemektedir. Mâverâünnehr'de iktidarı ele geçirip hükümranlığını yerleştirdiği dönemde Timur, inanmış bir Müslüman lider algısı yaratmakla birlikte, ağırlıklı olarak Cengizî geleneği ön planda tutmaktaydı. Şâmî, Emîr Hüseyin'in üzerine yürüdüğü sırada Suyurgatmış'ı hanlık makamına çıkaran Emîr

81 Nimetullahiyye, Safevî ktidar döneminde Şii tarikatı hal ne dönüşecek ve daha sonra Osmanlı topraklarında da yayılacaktır. N metullah Vel hakkında daha fazla bilg için bkz. Aub n, *Matériaux pour la biographie de Shah Ni'metullah Wali Kermani*, Paris, 1982

Timur'un yosun ve yasak kaidelerinin ve usulünün yeniden konmasını emrettiğini yazmaktadır.[82]

Timur'un Mâverâünnehr dışına çıkıp Horasan, İran ve Irak coğrafyalarına açıldığı dönemde ise dini açıdan farklı bir algı oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Çünkü İlhanlı sonrası dönemde söz konusu bölgelerde ortaya çıkan Muzafferîler, Celayirliler veya Kertler gibi bölgesel yönetimler için Cengizî gelenek olumsuz bir anlam taşımaktaydı. Zira bu devletler, Moğolların "Altın Uruk" hükümranlık ideolojisine karşı İslami hâkimiyet ideolojisini öne sürerek ortaya çıkmışlardı.

Söz konusu ideoloji, temel olarak, Kur'an'ın Âl-i İmrân suresindeki "Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin. Hayır, senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin" mealindeki ayete dayanmaktaydı.[83] İlginç olan nokta, bu yerel hükümdarların siyasal meşruiyet arayışlarında halifelik kurumuna karşı da aynı tezi kullanmış olmalarıdır. Bu anlayışa göre hâkimiyet, ne Türk-Moğol töresinde olduğu gibi Tanrı'dan kut alan bir ailenin fertlerine ne de geleneksel İslam'da iddia edildiği gibi hilafet kurumuna aitti. İktidar arayışında olan her insan, girdiği mücadelelerde başarılı olmak koşuluyla, hükümdarlığa adaydı. Savaşta galip gelmek Allah'ın iradesiyle olacağına göre, galibiyet, ayette kastedilen şekliyle, mülkün, yani devletin verileceği seçilmiş kişi olunduğunun da işaretiydi. Dolayısıyla söz konusu yöneticiler için doğrudan Allah'tan kaynaklanan siyasal bir meşruiyet söz konusuydu.

İslam coğrafyasında hükümdarların Allah'ın yeryüzündeki gölgesi oldukları ve siyasal meşruiyetlerini doğrudan Allah'tan aldıkları şeklindeki anlayışın başlangıcı Abbasî halifesi Râzi'nin Basra valisi İbn Raik'i devlet işlerinde tek yetkili kişi olarak belirleyip emîrü'l-ümerâ tayin ettiği döneme kadar gitmektedir.[84] Emîrü'l-ümerâ, tüm işlerde halifeye danışmadan karar alabilmekte, adına para basılmakta ve hutbelerde adı zikredilmekteydi. Böylece Hz. Ömer'den itibaren Emîr-ül Mü'minin unvanıyla İslam Devleti'ni yöneten halifeler, dünyevi alandaki tüm yetkilerini emîrü'l-ümerâlara devretmiş, kendi konumlarını tamamen uhrevi alanda geçerli sembolik bir noktaya çekmiş oluyorlardı. Bu olaydan on yıl kadar sonra, 945'te Bağdat hilafetini tamamen kontrol altına alacak olan Büveyhî ve 1055'ten itibaren onu izleyecek olan Selçuklu hâkimiyetleri, hilafetin içini tamamen boşaltıp halifeleri sultanın emrindeki bir bürokrat düzeyine indirgeyeceklerdir.

Söz konusu dönemlerde Nizâmülmülk ve Gazâli gibi İslam dünyasının önde gelen siyaset bilimcileri, halifeye karşı sultanın hâkimiyetini meşrulaştıracak ideolojik bir alt yapı oluşturmuşlardır.[85] Bu âlimlere göre din ve

82 Şâmî, *Zafernâme*, s. 69.
83 *Kur'an-ı Kerîm*, III/26 (Diyanet, s. 21)
84 Avcı, *Dört Halife, Emeviler, Abbasiler*, s. 50-51.
85 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Bartold, *İslam'da İktidarın Serüveni, Halife ve Sultan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006 ve Musa Şâmil Yüksel, *Timurlularda Din Devlet İlişkisi*, s. 1-20.

saltanat bir bütünün iki parçası olup ikiz kardeş gibidirler. Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan sultan, meşruiyetini doğrudan Allah'tan almaktadır ve dolayısıyla halifenin onayına ihtiyacı yoktur. Sultan, İslam dininin hamisidir; dinde bozulma olmaması için gerekirse şiddet uygulayabilir; Allah'a ve Peygamber'e karşı çıkmadıkça Müslümanlar ona itaat etmelidirler. Hülagu Han'ın 1258 yılında Bağdat'ı işgal ederek Abbasî hilafetine son vermesiyle birlikte, o güne dek büyük ölçüde sultanlar lehinde seyretmekte olan saltanat ve hilafet çekişmesi de sona erecekti. Böylece İslam coğrafyasında sultanlık ve padişahlık gibi kavramlar halifeliği de kapsar şekilde kullanılmaya başlanacaktır.

Bu tarihsel süreç göz önüne alındığında, Timur'un, İslami hâkimiyet ideolojisinin neredeyse 300 yıldan buyana kullanılagelen öğelerini ön plâna çıkararak bir farklılık yaratması mümkün değildi. Bir diğer deyişle İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde hükümran olan bütün sultanlar Allah'ın gölgesi ve İslam'ın koruyucusu olmak iddiasındaydılar. Hatta bazıları, unvanlarına "inananların halifesi" deyimini bile eklemişti.[86]

Bu noktada Timur'un ustaca bir yaklaşımla "söz konusu sultanlar arasındaki çatışmalar nedeniyle İslam dünyasındaki düzenin bozulduğu, Müslümanların huzursuz olduğu ve dinin zarar gördüğü" iddiasını gündeme getirdiği görülmektedir. Ayrıca, Timurlu bakış açısına göre, neredeyse her şehirde ve ülkede hüküm süren bu sultanlar halka adaletsiz davranmakta ve zulmetmekteydiler. Şâmî'nin İran'a yönelik sefer konusunda yazdıkları Timur'un söz konusu iddianın içini nasıl doldurduğunu göstermesi bakımından ilginçtir:

> Hazreti Sâhibkıran bu olanları öğrenince Müslümanlar için çok üzüldü ve İran'ı zapt edip bundan sonra oraya düşmanın girmesini engellemeyi kafasına koydu. Çünkü İran'da birçok hükümdar olmasına rağmen hiçbiri ülkeyi hâkimiyet altına alamamıştı ve ne kadar hükümdar varsa hepsi birbiriyle kanlı bıçaklıydı. Tabii ki bunun bedelini zavallı halk ödüyordu.[87]

Diğer Timurlu tarihçi Yezdî ise "Sâhibkıran, her nerede zalim ve fesatçı bir topluluk yahut insanlar olsa, oraya gidip Müslümanları o zalimlerin elinden kurtarmayı ve yolları güvenlik içinde tutmayı kendisine prensip edinmişti" şeklindeki sözleriyle, Timur'un öne çıkarmak istediği "din hamiliği" ve "Müslümanların koruyuculuğu" rolünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır.[88]

Hangi yöneticilerin zalim oldukları ve halklarına zulmettikleri sorusunun ise basit bir cevabı vardı. Bunların hepsi Timur'a biat etmeyen ve onun hâkimiyetine karşı çıkan hükümdarlardı. Bu hükümdarların Müslümanların başından defedilmeleri bir zorunluluktu ve kendi ifadesiyle Timur'un bu kadar zahmete katlanmasının nedeni de buydu.[89] Timur'un

86 Bartold, *İslam'da İktidarın Serüveni, Halife ve Sultan*, s. 78.
87 Şâmî, *Zafernâme*, s. 150.
88 Yezdî, *Zafernâme*, s. 296.
89 Yezdî, *Zafernâme*, s. 227.

hâkimiyet ideolojisi kapsamında "din hamisi hükümdar" algısı yaratma uğraşısının sonuçlarını Timurlu tarihçilerin "Sâhibkıran'ın gönlünden geçen Muhammed Mustafa'nın (s.a.v) şeriatının güçlenmesidir. Allah'a şükürler olsun ki, sayenizde İslam dini son derece güçlü haldedir ve hiçbir zaman böyle olmamıştır" şeklindeki ifadelerinde görmek mümkündür.[90]

Orta Çağ'daki Müslüman hükümdarların çoğu gibi, Timur da din eksenli meşruiyet inşası için yeri geldikçe gaza kavramını kullanmıştır. Timurlu tarihçiler Timur'un Gürcistan, Ermenistan, Hindistan coğrafyalarına yaptığı seferlerin hepsini gaza olarak tanımlamışlar ve bu seferleri anlattıkları bölümlerin tamamında Timurlu ordusunu İslam ordusu olarak nitelendirmişlerdir. Diğer taraftan Timur'un, Gazneli Mahmud veya kuruluş devri Osmanlı sultanlarının aksine, siyasal hâkimiyet inşasında, gaza ve gazilik kavramlarını ön plana çıkarmadığı görülmektedir.[91] Bu noktada Timur'un yaklaşımı ideolojik olmaktan çok faydacıdır. Bizzat kendi ifadesiyle "Gaza etmek farzdır; gazaya iştirak eden kişiye iki faydası vardır ki, biri ahirette nail olacağı sevap, diğeri ele geçireceği ganimettir". Kendisine düşen ganimeti İslam ordusuna, fakirlere ve düşkünlere dağıtmak da İslam padişahının görevidir.[92] Diğer taraftan, Osmanlı padişahına gaza yaptığı için saygı duyduğunu belirten, Müslüman İzmir halkını gaza yapmaları için silahlandıran, Deşt-i Kıpçak'ta esir aldığı Müslümanları kâfirlere karşı gaza yapmaları şartıyla serbest bırakan Timur'un gazi unvanını kullanmasa bile, gaza yapanları destekleyerek İslam'ın yayılmasını sağlayan bir hükümdar algısı yaratmaya çalıştığı görülmektedir.

Timur gaza kavramını, dünya hâkimiyet ideolojisinin bir parçası olarak gerçekleştirdiği seferlerine gerekçe olarak da kullanmaktaydı. Çin'e sefer kararını açıkladığı kurultaydaki sözleri bu yaklaşıma çok iyi bir örnektir. Timur planladığı bu seferin gerekçesini şöyle açıklamaktadır:

> Yüce Yaratan bize öyle bir güç verdi ki, kılıç zoruyla dünyayı fethedip, yeryüzündeki padişahları itaat altına aldık. Allah'a şükürler olsun ki, O'nun bize nasip ettiği bu nimet pek az padişaha nasip olmuştur. Artık gönlümüzden geçen, bundan sonra da kâfirlerin üzerine yürüyüp gaza etmek, o dinsizleri Allah'ın inayetiyle iman yoluna sokmaktır. Hitay ve Çin üzerine yürüyecek, oralardaki puthaneler ve ateşgedeler yerine mescitler ve hankâhlar kuracağız.[93]

Dünya hâkimiyeti ideolojisi

Timurlu hâkimiyet ideolojisinin inşasında Hindistan seferinin bir dönüm noktası olduğu görülmektedir. O güne dek Timur, Cengiz Han'dan kaynaklanan Moğol dünya hâkimiyeti ideolojisini yeniden inşa etmeye

---

90 Yezdî, *Zafernâme*, s. 419.

91 Timur'un sağlığında yazılan tarihlerde Timur için "gazi" unvanının kullanıldığı tek örnek Gıyasü'd-din Ali'nin *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan* adlı eserindeki "Gazi Hükümdarımızın namı zamanın belgelerine kaydedildi" cümlesidir. (s. 115). Buna karşın eserini 1410'ların ortalarında yazan Natanzi, birçok yerde Timur'dan "Sultan-ı Gazi" olarak bahsetmektedir.

92 Yezdî, *Zafernâme*, s. 312; Gıyasü'dddin Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 110.

93 Yezdî, *Zafernâme*, s. 440.

çalışan bir aracı rolündedir. Timur'un Mâverâünnehr'de hâkimiyeti ele geçirdiği dönemde, Cengiz hanedanından Suyurgatmış'ı göstermelik han olarak tahta çıkardığı zaman Timurlu tarihçi Şâmî "Memleket Emîr Timur'un tamamıyla tasarrufuna geçtiği zaman, emîrler ve noyanların muvafakatiyle memleketin saltanat tahtı ve saltanatı, padişah Suyurgatmış'ın vücuduyla yeniden ziynet buldu" demektedir.[94] 1391 yılı Ocak ayında Toktamış'a karşı birinci Deşt-i Kıpçak seferine çıkarken Timur, "Şimdi İslam padişahının yarlığı gereğince asker toplayarak ona karşı hareket ediyoruz" şeklindeki sözleriyle, o dönemde göstermelik olarak tahta çıkardığı Mahmud Han'ı kast etmekteydi.[95] Benzer şekilde 1393-1396 yılları arasında gerçekleştirdiği birinci Orta Doğu seferi sırasında Osmanlı sultanı Bayezid'e, Memlûk hükümdarı Berkuk'a ve Sivas hâkimi Kadı Burhanedin'e gönderdiği mektuplarda Cengizî hâkimiyet geleneğini ön plana çıkaran Timur, kendisini İlhanlı mirasçısı Mahmud Han'ın naibi ve emîri olarak tanımlamaktadır.[96] Söz konusu dönemler boyunca Timurlu coğrafyasındaki hutbelerde Suyurgatmış'ın ve daha sonraki yıllarda Mahmud Han'ın adı Timur'la birlikte zikredilmekte ve onların yarlığı olduğu ifade edilerek sikke kesilmekteydi.

Hindistan seferiyle birlikte Timur'un hükümranlık anlayışında ve hâkimiyet ideolojisinde ortaya çıkan değişimi doğru değerlendirebilmek için, bizzat Timur'un onayından geçtikten sonra yazımı tamamlanan Gıyasü'd-din Ali'nin *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan* ve yine Timur'un gözetiminde yazılan Şâmî'nin *Zafernâme* başlıklı kitaplarındaki hâkimiyet ile ilgili söylemler dikkatlice incelenmelidir.

Timur Delhi'yi fethettikten sonraki ilk cuma günü Delhi Büyük Camii'nde verilen hutbede Mahmud Han'ın adı zikredilmemiş, Timur'la birlikte veliahtı ve torunu Muhammed Sultan'ın ismi okunmuştu. Böylece Timur, tarihçi Gıyasü'd-din Ali'nin sözleriyle, bir geleneği değiştirmiş oluyordu.[97]

Söz konusu sefere bizzat katılan ve *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan* adlı kitabını bizzat Timur'un emriyle yazdığını kaydeden Gıyasü'd-din Ali'nin, diğer Timurlu tarihçilerden farklı olarak, kitabı boyunca Timur için "Hakan Hazretleri" tanımlamasını kullanması da bu açıdan önemlidir. Tarihçi, Timur'u "İkinci İskender" olarak tanımlamakta, bütün dünyanın onun hâkimiyetine girdiğini belirttikten sonra, Hindistan'daki fetihleriyle birlikte dünya mülkünün varisi anlamına gelen Sâhibkıran unvanına layık olduğunu belirtmektedir.[98] Kitabın Hindistan seferinden bir yıl sonra, yani 1400 yılında, doğrudan Timur'a sunulduğu düşünülürse, tarihçinin kendisi için hakan unvanını kullanmasının Timur tarafından da onaylanmış olduğu

94 Şâmî, *Zafernâme*, s. 73.
95 Şâmî, *Zafernâme*, s. 143.
96 Bayezid için Togan, *Timurs Osteuropapolitik*, s. 281; Berkuk için Şâmî, *Zafernâme*, s. 264; Kadı Burhaneddin için, Esterâbâdi, *Bezm-u Rezm*, s. 422.
97 Gıyasü'd-din Ali, *Ruznâm -yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 90.
98 Gıyasü'd-din Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 94.

düşünülebilir. Nitekim Timur, bu sefer sırasında, muhtemelen hayatı boyunca ilk kez, kendisini padişah olarak tanımlamaktadır.[99]

Hindistan'dan döndükten kısa bir süre sonra başlattığı yedi yıllık sefer döneminde Timur'un, dünya hâkimiyeti ideolojisini bütün boyutlarıyla gündeme taşıdığı görülmektedir. Bu dönemde Osmanlı sultanına "Biz Tanrı'nın yeni mansur ve muzaffer padişahıyız, Bütün yöneticiler üzerine, Allah'ın onayıyla, bütün insanlar bizim kullarımız gibidirler"[100]; Memlûk yönetimine ise "Tanrı'nın yardımı ile dünya bizim hükmümüze müsahhar olmuş ve onun iradesiyle bütün memleketlerin idaresi bizim iktidar elimize tevdi edilmiştir"[101] diye mektup gönderen bir Timur vardır. Ayrıca bu mektuplarda, eskisinden farklı olarak ne Cengiz Han'ın mirasçılığından ne de yanında taşıdığı göstermelik handan bahis vardır.

Anadolu seferi sırasında Tire bölgesinde taş üzerine yazdırıp bıraktığı kitabede kendisini "Zamanın padişahı, yedi iklimin, İran ve Turan'ın hâkimi Ulu Bey Sultan Timur Gürgân" olarak tanımlamaktadır.[102] Anadolu ve Suriye seferleri sırasında yanında bulunan Timurlu tarihçi Şâmî, Anadolu seferi öncesinde Yıldırım Bayezid'den "Rum Valisi"; Suriye seferi sırasında Memlûk sultanı Ferec'den "Mısır Valisi" olarak bahsetmektedir.[103] Yine aynı tarihçi, Timur-Bayezid çatışmasını anlatırken "Rum diyarı Yıldırım Bayezid'in eline geçti. Sözü geçen bir müddet bu memleketleri istilâ ile istiklâl davasında bulundu ve o bu memleketlere musallat oldu, bunun üzerine şeytan buna bir gurur verdi..." şeklinde tanımlamalar yapmaktadır.[104]

Bu ifadelerin satır araları okunduğunda Timur'un, dünya hâkimiyeti ideolojisi çerçevesinde, söz konusu sultanları kendisine bağlı birer yönetici olarak gördüğü açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu sultanların biat etmeyişleri Timur'un dünya hükümranlığına bir karşı çıkıştır, dolayısıyla da cezalandırılmalıdır. Çünkü dünya hâkimiyeti söz konusu olunca arabulucu ancak keskin kılıçtır.[105] Timur'un dünya hâkimiyeti ideolojisinin çerçevesini Timurlu tarihçi Şâmî'nin aşağıdaki satırlarında görmek mümkündür:

> Ey Ulu padişah, Allah seni göndermiştir; dünyanın dört bucağı senindir, bunu ondan al; senin mülk ve saltanat davasında şahidin kılıcın dilidir, bu davanı ispat için şahidini ileri sür.[106]

Bu noktada Timur'un bir üçgen şeklinde dizilmiş üç daireden oluşan ve Moğol geleneğinde Çandman adı verilen damgasından da söz etmek

---

99 Gıyasü'd-din Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 110; Yezdî, *Zafernâme*, s. 312.

100 "Rum pâdişâhı olân Yıldırım Bâyezid, ma'lum ola ki, biz Tanrı'nuñ yeni manşur ve muzaffer pâdişâh[ıy]uz. Cemi'i umerâ üzerine, naşr u te'yid ile ümle-i 'ubbâd bizüm kulumuz gibilerdür." Daş, *Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Bayezid'in Mektuplaşmaları*, s. 154.

101 Şâmî, *Zafernâme*, s. 272.

102 Aka, *Timur'un Tire'ye gelişi ile ilgili bir kitâbe*, Türk Kültüründe Tire, s. 21. Ayrıca Timur 1401 yılında Karabağ'da ve Anadolu seferinden dönerken Kars'ta yaptığı toplantılardaki konuşmalarında da kendisini padişah olarak tanımlamaktadır. (Şâmî, *Zafernâme*, s. 292, 331)

103 Şâmî, *Zafernâme*, s. 260, 276.

104 Şâmî, *Zafernâme*, s. 296.

105 Gıyasü'd-din Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 39.

106 Şâmî, *Zafernâme*, s. 73.

gerekmektedir. İspanyol elçi Clavijo bu damganın şeklini çizdikten sonra Timur'un dünyanın dört bölümünden üçünün hâkimi olduğunu göstermek için bu simgeyi seçtiğini ifade etmektedir.[107] Clavijo'nun verdiği bu bilgiler, günümüz tarihçilerinin söz konusu damgayı Timur'un dünya hâkimiyeti ideolojisinin sembolü olarak değerlendirmelerine yol açmıştır. Diğer taraftan bu damgayı Mâverâünnehr'de iktidara geldiği dönemden itibaren kullanmaya başladığı düşünülürse, Timur'un daha Orta Asya ile sınırlı bir devlete sahipken gelecekte dünyanın dört bölümünden üçünü fethedeceğini öngördüğünü ve bu anlama gelecek bir amblem seçtiğini kabul etmemiz gerekecektir ki bu da akla yakın gelmemektedir.

Söz konusu damga Timur'a özgü olmayıp eski Türk devletlerinin birçoğunda kullanılmış bir simgedir. Çintamani veya Çandman adı verilen bu motif aslında eski Hint kültüründen yayılmış görünüyor. Sanksritçe Çinta (Chinta), düşünme veya akıl yürütme, *Mani* ise mücevher anlamına gelmektedir. Mani sözcüğü ayrıca İran ve günümüz Hint dillerinde sonsuza dek varlığını sürdürmek, yani "ebedi varlık" anlamında kullanılmaktadır. Hindistan'da Budda'yı tanımlayan resimlerde "Budda'nın üç mücevheri" adı altında Çintamani motifi kullanılmıştır.[108] Bunun dışında, Akhun paraları üzerinde çintamani figürünün varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca Moğolistan'da bulunan ve atları damgalamak için kullanılan demir damga aleti de çintamani denilen bu figürü oluşturacak şekilde yapılmıştır.[109] Çağatay hanlarından Tarmaşirin'in damgası da bir üçgen görünümünde üç küçük üçgenden oluşmaktaydı.

İlhanlı hükümdarı Algu'nun emîrlerinden olup, son İlhanlı Hanı Ebus Said'in çocuk yaşta tahta çıkması üzerine onun naibi olarak atanan ve 1327 yılında ölümüne dek İlhanlı Devleti'ni fiili olarak yöneten Emîr Çoban'ın mührü de üç yuvarlak şeklindeydi.[110] Timur'un bu damga konusunda kendisi gibi han naibi ve emîr-ül ümerâ olan Emîr Çoban'dan esinlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bütün bu veriler göz önüne alındığında, üç yuvarlaktan oluşan ve çandman adı verilen söz konusu damganın, Türkler tarafından bir hükümranlık sembolü olarak kullanıldığı, Timur tarafından dünya hâkimiyeti ideolojisini yansıtmak amacıyla seçilmediği ortaya çıkmaktadır. Timur'un büyük bir imparatorluk yaratmasından sonra bu sembole Clavijo'nun ifade ettiği gibi, dünyanın dört bölümünden üçünün hâkimi olduğu şeklinde bir anlam yüklenmeye başlanmıştır.

B- Timurlu Devleti, Cengiz İmparatorluğu'nun devamı mıydı?

Timurlu Devleti ile ilgili çalışma yapan tarihçilerde genellikle bu devleti Cengiz İmparatorluğu ile karşılaştırmak ve sanki her iki devletin ku-

107 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 110.
108 Bilgili, *Tamgalar*, s.104.
109 Bilgili, *Tamgalar*, s. 35.
110 Nyamaa, *The Coins of Mongol Empire, and clan tamgha of khans XIII-XIV*, s. 78, 82, 91-92.

ruluşunda da benzer etkenlerin rol oynadığını kabullenmek gibi bir eğilim görülüyor. Bu yaklaşımın ne kadar doğru olduğuna bakmakta yarar vardır.

Step İmparatorlukları kitabının yazarı Grousset, Cengiz ve Timur imparatorluklarını karşılaştırdığı bölümde, Timur devletinin kurulduğu Mâverâünnehr'in dinamik bir merkez (?) olmadığını ve Timur döneminde burayı siyasi bir merkez yapan şartların tamamen tesadüfi olduğunu söylemekte, Timur'un bu nedenlerle kalıcı bir idari sistem kuramadığını ileri sürmektedir.[111]

Mâverâünnehr'in Sogd şehir devletlerinden başlayarak Timur dönemine dek onlarca devlete ve uygarlığa ev sahipliği yaptığı hatırlanırsa, Fransız yazarın bu tanımlamasının tutarsızlığı ve vardığı yargının anlamsızlığı açık olarak ortaya çıkar. Konumuz açısından önemli olan, Timurlu dönemi uzmanı olarak tanınan bazı Türk tarihçilerinin bu yargıyı olduğu gibi benimsemeleri ve büyük bir tarihsel gerçeklikmiş gibi eserlerinde kullanmalarıdır. Türk tarihçisi Yaşar Yücel, Timur'dan sonra Şahruh, Uluğ Beg, Hüseyin Baykara ve Babûr gibi güçlü takipçilerinin varlığına rağmen imparatorluğun küçülüp dağıldığını söyledikten sonra bunun nedenini şöyle açıklamaktadır:

> Herhalde bunun en gözle görünür nedenlerinden birisi, Mâverâünnehr'in hiçbir şekilde coğrafi bir merkezden dinamik bir siyaset merkezine geçememiş olmasıdır. Bu bölge XIV. yüzyılın sonunda etrafında fırtınalar kopan bir merkez haline gelmişse de bu hal geçici ve Anadolu ile Orta Doğu'da var olan siyasi kuruluşlardaki çalkantıların bir sonucu olmuştur.[112]

Görüldüğü gibi Yücel, Grousset'in ne anlama geldiği belli olmayan yargısını paylaşmakla kalmamakta, ayrıca Timur'un Mâverâünnehr merkezli büyük bir devlet kurabilmesinin Anadolu ve Orta Doğu'da var olan siyasi kuruluşlardaki çalkantılara bağlı olduğu tezini ileri sürmektedir. Yücel'in bu değerlendirmesinden yola çıkarsak Osmanlı, Memlûk ve Celayirli coğrafyalarında siyasi çalkantıların olmaması durumunda Mâverâünnehr coğrafyasının bir güç merkezi haline gelemeyeceği ve güçlü bir Timurlu Devleti'nin ortaya çıkamayacağı sonucuna varmamız gerekmektedir.

Bu değerlendirmelerden sonra tarihçimiz Timurlu Devleti'nin siyasi ve idari yapısı hakkında şu hükmü vermektedir:

> Kaynaklardaki bilgiler, imparatorluğunun durumu ve yapısının, bu büyük siyasi kuruluşun, başlangıcından itibaren çürük bir yapıya sahip olduğunu gösterir.[113]

Dipnot vermediği için Yücel'in hangi kaynakları kastettiğini bilmiyoruz. Fakat görüşlerini neredeyse tıpatıp kitabına aktardığı Grousset de

111 "Ça Transoxiane n'est un centre géographique qu'en apparence, je veux dire que ce n'est nullement un centre dynamique en soi. Les circonstances qui en ont fait à la fin du XIVe siècle un centre d'anticyclones sont purement accidentelles." (*Grousset, L'empire de Steppes*, s. 495)

112 Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları*, s. 2.

113 Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları*, s. 2.

dâhil, hiçbir Orta Çağ tarihi uzmanının eserinde Timurlu Devleti'nin başlangıcından itibaren çürük (!) bir yapıya sahip olduğu yönünde bir hüküm yoktur.

Cengiz ve Timur devletlerinin mukayesesini yaparak bu sonuçlara ulaştıklarını söyleyen tarihçilerin fark etmedikleri husus, bu iki devletin kuruluş felsefelerinin birbirine tamamen zıt anlayışlardan besleniyor olmasıdır. Cengiz Han, imparatorluğunu, kontrol altına aldığı yerleşik toplumların, kurucu irade olan bozkır hayat tarzını destekleyerek devam etmesini sağlayacakları bir siyasi anlayış üzerine inşa etmişti. Buna karşın Timur'un kurduğu devlet, bozkır hayat anlayışının yerleşik kitlelerce dönüştürülüp geri plana itileceği bir siyasal sistemi hedeflemekteydi. Daha sonraki bölümlerde değineceğimiz Timurlu Rönesans'ı böylesi bir siyasal sistem zemininde yaratılabilmiştir.

Söz konusu tarihçilerin Timur-Cengiz mukayesesinde değinmedikleri diğer noktalar ise, Moğol İmparatorluğu'nun asıl büyümesinin Cengiz'in oğulları tarafından gerçekleştirilmiş olduğu ve Cengiz'in ölümünü izleyen 50'nci yıllarda imparatorluğun dörde bölünmesi sonrasında yerleşik toplumlar ve kültürlerle entegre olan ulusların bazılarının ömrünün Timur İmparatorluğu'ndan bile az olduğu gerçeğidir. Sonuç olarak, kurucularının yaşam öyküleri dışında benzerlikleri bulunmayan, farklı çağlarda, farklı tarihsel koşullarda ve farklı siyasi anlayışlarla kurulmuş iki devleti karşılaştırarak, siyasal yapılarının dayanıklılığı veya yönetimlerinin kalitesi konularında çıkarımlarda bulunmanın bilimsellikle ilgisi yoktur. Çünkü, 35 yıl gibi kısa bir süre içerisinde tarihin en büyük imparatorluklarından birisini kurmak ve onu kendi hanedanına miras bırakabilmek için çağını aşan bir siyaset ve yönetim anlayışına sahip olmak gerekmektedir. Çeşitli gerekçelerle Timur'a ön yargılı yaklaşan bu tarihçilerin tüm karşıt söylemlerine karşın tarihsel gerçek budur ve bütün çıplaklığıyla karşımızda durmaktadır. Söz konusu tarihçilerin görüşlerini ve bunlara yönelik eleştirilerimizi ayrıntılı olarak aktarmamızın nedeni, Cengiz ve Timur imparatorluklarının mukayesesinden yola çıkarak, Timur-Bayezid ilişkilerinde olduğu gibi, tarihi gerçeklerle uyuşmayan efsaneler yaratılmasının önüne geçmektir.

Timur'un büyük stratejisi

Siyasi hayatının erken dönemlerinde, yani Mâverâünnehr hâkimiyetine doğru ilerlediği yıllarda çok uzlaşmacı ve paylaşımcı bir Timur vardır. Timurlu tarihçi Şâmî'nin aktarımıyla "Ben Allah'ın ibadetiyle meşgul olurum. Bunu hiçbir zaman ihmal etmem, bununla beraber siyasetten ve hükümet idaresinden de bihaber ve gafil değilim"[114] diyen Timur, hayatının belki de en önemli siyasi manevrasını, 1360 yılında Mâverâünnehr'i işgal eden Cete hanı Tuğluk Timur'un emîrlerini ikna ederek Barlas kabilesi-

114 Şâmî, *Zafernâme*, s. 346.

nin topraklarının işgalini engellemesi ve kendisini Keş şehri darugalığına tayin ettirmesidir.[115] Natanzi, Timur'un Moğul hükümdarının emîrleriyle olan konuşmasını şöyle aktarmaktadır:

> Memleket vasilik ve işgal yoluyla padişaha aittir. Böylece hak doğru şekilde tecelli etmiştir. Cengiz soyundan gelmeyenin hak iddia ediyor olması nasıl mümkün oluyor? Semavi yarlık hükmüne ve Cengiz Han töresine tâbi olmak vaciptir ve gereklidir. Her kim ki kargaşa yaratır ve isyana kalkışırsa Hakk'ın nimetine nankörlük etmiş olur.[116]

Böylece Timur, kabile aristokrasisinin arka sıralarında yer alan sıradan bir savaşçı iken, vatanını ve kabilesini kurtaran bir lider olarak Mâverâünnehr siyasetine güçlü bir giriş yapabilmişti. Cete hanı Tuğluk Timur'un ertesi yıl gerçekleştirdiği ikinci Mâverâünnehr seferi, Timur'un ilk seferdekine benzer bir diplomatik manevrasına sahne olacaktı. Barlas kabilesi reisi Hacı Barlas'ın Cete ordusuna mağlup olarak tasfiye edilmesinin ardından, yakın çevresi tarafından ikna edilen Tuğluk Timur Han, Keş vilayetini ve tümenini Timur'a vermişti.[117]

Moğul hanına karşı izlediği teslimiyetçi tutumla siyaset sahnesine çıkan Timur, kısa bir süre sonra duruşunu değiştirecek ve istilacı olarak tanımladığı Moğullarla mücadeleye başlayacaktır. Bu dönemde Timur'un vatan müdafaası ve İslamiyet üzerine inşa edilmiş bir siyaseti benimsediği görülmektedir. Cete kuvvetlerine karşı savaşa giderken söylediği "Raiyet (halk) bize Tanrı tarafından emanettir, yarın kıyamet gününde onların, hususiyle bize itaat ve inkiyad etmiş (boyun eğmiş) Müslümanların ahvalini bizden soracaklardır..." şeklindeki sözler, her iki öğeyi de içerisinde barındırmaktadır.[118] Bu dönemde Timur Mâverâünnehr beyleri arasında sivrilmiş ve bir iktidar alternatifi haline gelmiştir.

Mâverâünnehr hâkimi ve kayınbiraderi Emîr Hüseyin ile iş birliği ve sonrasındaki mücadele dönemlerinde ise kabileler arası denge politikasına odaklanmış, sürekli yeni ittifaklar oluşturup gücünü artıran, yandaşları için karısının mücevherlerini bile verebilecek kadar özverili ve uzlaşmacı bir Timur vardır. Hüseyin ile mücadele döneminde kullandığı siyaset ise hükümdarların halklarına karşı din ve töre kuralları içerisinde davranmaları gerektiği, aksi takdirde iktidarlarını kaybedecekleri görüşüne dayandırılmıştır. Emîr Hüseyin halkın malına ve ırzına tecavüzde bulunan bir hükümdar olduğu için Mâverâünnehr halkı artık onu desteklememelidir ve o yıkılmaya mahkûmdur. Timur ise memleketinin ve ordusunun hayrını düşündüğü için onların desteğine sahiptir ve dolayısıyla da iktidar onun hakkıdır.[119] Bu dönemde Timur tarafından ortaya konulmaya çalışılan tablo bu şekildedir.

---

115 Yezdî, *Zafernâme*, s. 37.
116 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 53.
117 Şâmî, *Zafernâme*, s. 21-22.
118 Şâmî, *Zafernâme*, s. 57.
119 Şâmî, *Zafernâme*, s. 66-67.

Mâverâünnehr tahtına çıktığı 1370 yılından itibaren Timur'un iki hedefe odaklandığı görülmektedir. Öncelikle kabileler konfederasyonu şeklindeki Mâverâünnehr siyasal sistemini, hükümdar odaklı merkeziyetçi bir siyasal yapı haline dönüştürmek gerekmekteydi. Bunun için ön koşul ise geleneksel kabile aristokrasilerinin güç merkezi olmaktan çıkarılması ve onların yerine meşruiyetlerini doğrudan Timur'dan alan seçkinlerin yerleştirilmesiydi. Bu dönemde Timur'un hemen her fırsattan yararlanarak, geçmişte müttefiki olan kabile liderlerini tasfiye ettiği görülmektedir. İktidarının ilk yıllarında yaygın olarak görülen kabile isyanları bu tasfiye işlemine tepki olarak ortaya çıkmaktaydı. Diğer taraftan bu kabile isyanları Timur'un hedeflediği tasfiye işlemini büyük ölçüde kolaylaştırdıkları gibi, söz konusu uygulamaya meşruiyet kazandırmışlardır.

Timur'un ikinci hedefi, Mâverâünnehr'deki kabile ordularını birleştirerek kendisine bağlı tekdüze bir Çağatay ordusu yaratmaktı. Timur, kabile liderlerinin tasfiye edilip yerlerine kendi seçkinlerini yerleştirmenin böylesi bir ordu oluşturabilmek için yeterli olamayacağını çok iyi bilmekteydi. Bu nedenle iktidara gelir gelmez, çeşitli bahanelerle, çevre coğrafyalara seferler başlattı. Bu seferler bir taraftan ortak bir dış düşman yaratarak kabile kimliklerinin geri plâna itilmesini sağlamakta, bir taraftan da elde edilen ganimetlerden pay alan kabile savaşçılarının Çağatay ordusu kimliğini benimsemelerini kolaylaştırmaktaydı.

Timur, ustalıkla yürüttüğü bu siyasi yaklaşım çerçevesinde, her iki hedefini de gerçekleştirdiği 1380 yılına kadar, beşi Cete coğrafyasına, dördü Harezm'e ve birisi de Ak Orda'ya olmak üzere tam on sefer yapacaktır. Bir diğer deyişle Timur, tahta çıktığı yıldan itibaren on yıl boyunca hemen her yıl bir askeri sefer yapmıştır. Bu seferlerin hiçbirisinde toprak ilhakı birincil amaç olmayıp, hemen hepsi, ganimet sağlamak ve orduyu yeknesaklaştırarak Timurlu tarihçi Şâmî'nin ifadesiyle "cengi kendilerine adet ve sanat haline getirmiş insanlar"[120] haline dönüştürmek amaçlıdır.

1380 yılından itibaren Timur'un devletini büyütüp imparatorluk haline dönüştürecek nitelikte dış seferlere başladığı görülmektedir. Özellikle Sovyet dönemi Rus doğubilimcilerinin etkisiyle, tarihçilerde, Timur'un bu tarihlerden sonra uygulamaya koyduğu büyüme stratejisinin çoğu kez ganimet amaçlı ve belli bir hedef gözetmeyen seferlerden oluştuğu şeklinde bir ön kabul oluşturulmuştur. Halbuki yaptığı seferler ve fetih stratejisi bir bütün halinde değerlendirildiğinde, Timur'un aynı Mâverâünnehr'de iktidara yürüdüğü ve tarihçi Yezdî'nin sözleriyle "Çağatay Ulusu zemininde bir Türk Devleti yarattığı" yıllarda olduğu gibi, imparatorluğunun inşasında da büyük bir ana plân çerçevesinde hareket ettiği görülecektir.[121]

Bu plânın ilk hedefi, Çağatay Hanlığı'nın Mâverâünnehr bölümü ile eski İlhanlı coğrafyasını kapsayan büyük bir imparatorluk oluşturmaktı.

120 Şâmî, *Zafernâme*, s. 100.
121 Yezdî, *Zafernâme*, (Tahran Baskısı), c. I, s. 352.

Dolayısıyla bu coğrafyaya yapılacak seferler toprak ilhakını hedefleyecek ve bölgede hüküm süren hanedanlar tamamen tasfiye edilecekti. Nitekim yaklaşık 15 yıl devam eden seferler sonunda, 1395'e gelindiğinde bu hedef gerçekleştirilmiş, günümüz Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Afganistan, İran, Irak ve Kafkas ülkelerini kapsayan, yaklaşık 5 milyon kilometrekare büyüklüğünde bir imparatorluk kurulmuş, bölgedeki Kert, Muzafferî, Serbedar, Mihrabani gibi hanedanlar tamamen tasfiye edilmiş, yalnızca Celayirli Sultan Ahmed kaçarak canını kurtarabilmişti.

Bu noktada Timur'un büyük stratejisinin ikinci aşamasına geçtiğini görüyoruz. Bu dönemdeki hedefi, imparatorluğunu çevreleyen komşu hanedanların gücünü kırmak ve bu bölgelerde kendisine bağımlı yönetimler oluşturmaktı. Bu politika, aynı zamanda, o dönem için en önemli zenginlik kaynağı olan tarihi İpek Yolu'nun, komşu ülkelerden geçen kollarını tahrip edip tümüyle kendi kontrolündeki bir ticaret yolu haline gelmesini sağlamayı da kapsamaktaydı. Nitekim 1395 yılından itibaren komşuları üzerine yaptığı seferlerle söz konusu hedefini gerçekleştirdiğini görmekteyiz.

1395-96 yıllarındaki Deşt-i Kıpçak Seferi ile kuzeydeki Altın Ordu; Semerkand'a dönüşünden sonra antlaşma yoluyla doğudaki Cete yönetimi ve hemen bunu izleyen dönemde yapılan seferle güneydeki Hindistan, Timurlu İmparatorluğu'nun vassalları haline getirilmiş durumdaydı. 1399 yılı sonbaharından itibaren başlattığı son büyük seferiyle önce güneybatı komşusu Memlûk Devleti'ni, daha sonra da batı komşusu Osmanlı Devleti'ni dize getirecek ve her iki ülkeyi de vassal haline dönüştürecekti.

Bütün bu seferleri boyunca Timur'un ticaret yolları için gerekli düzenlemeleri de yaptığı görülmektedir. 1395 Deşt-i Kıpçak seferi sırasında İpek Yolu'nun Harezm'den başlayarak Hazar'ın kuzeyinden Kırım'a uzanan kuzey kolu üzerindeki Saray, Astrahan ve Kefe şehirlerini yerle bir etmiş, böylece söz konusu yolu çalışmaz hale getirmişti. Suriye seferi sırasında Şam ve Halep gibi, İpek Yolu'nun Akdeniz'e açılmasını sağlayan şehirlerini yakıp yıkmış, böylece, kontrolü altındaki Doğu Türkistan'dan geçip Orta Asya'ya ve Tebriz üzerinden Doğu Anadolu'ya uzanan ana İpek Yolu dışında çalışabilir bir ticaret yolu bırakmamıştı. Anadolu seferi sırasında ise Timur, *Anadolu Harekâtı* başlıklı bölümde ayrıntılı olarak tartıştığımız gibi, Anadolu beyliklerini ihya edip, İzmir, Uluborlu ve Eğridir kalelerini yıkarak Kayseri ve Konya üzerinden Ege sahillerine ulaşan eski İlhanlı dönemi Anadolu Kervan Yolu'nu yeniden kullanılır hale getirmişti. Böylece 1403 yılına gelindiğinde Çin sınırlarından başlayıp İzmir'e kadar uzanan tek bir doğu-batı kervan yolu kalmış ve bu yol da neredeyse tamamen Timurlu Devleti'nin kontrolü altına alınmış durumdaydı. Bu şekilde Timur'un büyük stratejisinin ikinci aşaması da tamamlanmış oluyordu.

Timur'un büyük stratejisinin üçüncü ve son basamağı ise Çin'i dize getirmekti. Böylece dönemin en büyük zenginlik kaynağı olan tarihi İpek

Yolu, başlangıcından bitimine kadar, bütünüyle Timurlu gücünün kontrolü altına girmiş olacaktı. Bu, tarih boyunca hiçbir cihangir tarafından gerçekleştirilememiş bir hayaldi. Timur'un Çin seferi hazırlıkları sırasında Otrar'da hayatını kaybetmesi, söz konusu projenin yine bir hayal olarak kalmasına neden olacaktı.

Mutlak güç, mutlak iktidar

Timurlu devletinin imparatorluğa dönüşmeye başladığı 1380'lerden itibaren Timur'un yönetim anlayışı da değişmeye başlamış, başlangıçtaki iç dengeleri gözeten, gelenekleri ve dini kuralları önemseyen idari anlayış, yerini bütünüyle hükümdar eksenli ve aşırı mutlakıyetçi bir siyasi anlayışa bırakmıştı. Tarihçi Handemir'in "Sâhibkıran, 'Sultan Tanrı'nın gölgesidir' sözünü bir ilke olarak benimsemişti" şeklindeki sözleri Timur'un mutlak güç konusunda dayandığı siyasal İslami geleneği açıklamaktadır.[122] Timurlu tarihçi Yezdî'nin aşağıdaki satırları ise bu anlayışın Timurlu siyasetini nasıl şekillendirdiğini açıkça göstermektedir:

> Hazreti Sâhibkıran dünyada kendisinden başkasının memleketleri yönetimine dâhil olmasını hoş karşılayan birisi değildi. Ve yalnızca ben yönetirim iddiasında bulunurdu. Onun kafasında daima şu fikir vardı: Dünyada iki kişinin hükümdar olduğu bir yer yok ve ayrıca dünyayı yaratan Tanrı da tektir. Dolayısıyla dünyada da bir tek padişah olması lâzım gelir.[123]

Timur'un yukarıda aktarılan iktidar felsefesini, ülke yönetiminde aynen uygulamaya koyduğu görülmektedir. Öncelikle Timur yönetiminde Selçukluların Nizamülmülk'ü veya İlhanlıların Reşidüddîn Fazlullah'ı gibi etkili ve yetkili vezirlere yer yoktur. Timurlu tarihçilerden Şâmî'de vezir tanımlaması sadece iki yerde, Yezdî'de ise bir yerde geçmekte ve buralarda da belli bir şahsa değil, "Ümerâ va vüzerâ va mülazımân" ya da "Emîrlerin, vezirlerin memleket ve saltanat işlerine" gibi ifadelerle belirsiz bir gruba gönderme yapılmaktadır.[124] Buradan çıkan sonuç Timur döneminde vezirlik unvanının, Orta Çağ İslam devletlerindeki klasik vezirlik görevi için değil, Timur'un maiyetinde sivil görevleri yürüten şahıslar için kullanıldığıdır.

Klasik Türk-İslam yönetimlerinden bir diğer farklılık da valilik unvanı ve görevi için söz konusudur. Timur, kendi hanedan mensupları dışında bölgelere vali ataması yapmamıştır. Timur'un şehirlerin yönetimi konusunda, Cengiz Han İmparatorluğu'nda geçerli olan darugalık sistemini kullandığı görülmektedir. Fakat burada da farklı bir uygulama söz konusudur. Moğol uygulamasında şehirlerin darugaları bir ya da birkaç ülkeden sorumlu bölge darugasına bağlıydılar ve bu darugalar bir nevi genel vali gibi görev yapmaktaydılar. Bu durum *Câmi'ü'tevârih*'te, "Kağan, Hıtay bölgesinin tamamını Sâhib-i Mahmud Yalavaç'a verdi. Uyguristan'da-

122 Handemir, *Habibü's-siyer*, c. I, s. 245
123 Yezdî, *Zafernâme*, s. 125.
124 Yezdî, *Zafernâme*, (Tahran baskısı) c. II, s. 51; Şâmî, *Zafernâme*, s. 347.

ki Beşbalık ve Kara Hoço'dan itibaren, Hoten, Kaşgar, Almalık, Kayalık, Semerkand ve Buhara dâhil Amu Derya'ya kadar olan bölgeleri Yalavaç'ın oğlu Mesud'a gitti. Horasan'dan Anadolu sınırlarına ve Diyarbakır'a kadar olan bölgeler Emîr Görgüz'e bağlandı. Onlar bütün bu bölgelerin gelirlerini topladılar ve kağanın hazinesine gönderdiler"[125] sözleriyle ifade edilmektedir. Timur ise hayatı boyunca asla büyük bölge veya ülke darugası tayin etmemiş, görevlendirdiği şehir veya eyalet darugaları da doğrudan kendisine bağlı olarak çalışmışlardır. Timurlu kaynakların incelenmesi, imparatorluğun hanedan üyelerine paylaştırıldığı dönemde de bu durumun değişmediğini, Timur tarafından tayin edilen eyalet darugalarının bölge yöneticisi hanedan üyesine değil, bizzat Timur'a bağlı olarak çalıştıklarını göstermektedir.

Bir diğer farklılık da darugaların görev tanımlarının Moğol örneğinde olduğu kadar açık olmamasıdır. Timurlu kaynaklarda kullanılan ifadeler, daruganın görev ve yetkisinin daruga olarak atanan şahsın niteliklerine ve yönetim hiyerarşisindeki konumuna göre değiştiğini göstermektedir. Daruganın askeri bürokrasiden gelen bir emîr olması halinde yetkisi, eyaletin askeri ve sivil işlerinin tümünü kapsayabilmekteydi. Timur'un imparatorluğu açısından önemli ve stratejik gördüğü bölgelere bu nitelikte atamalar yaptığı görülmektedir. Belh darugalığına Emîr Yâdigar Barlas'ın, Tebriz şehrine Bayan Kavçın'ın, Yezd'e Tamuka Kavçın'ın, Kirman'a İdiku Barlas'ın ve Sebzevar'a Tâbân Bahadur'un daruga atanması bu uygulamaya örnek olarak verilebilir. Diğer taraftan sivil bürokrasiden veya yerel önderlerden de daruga atanabilmekteydi. Bu durumda daruganın yetkisi sadece mali konularla sınırlı olmakta, askeri ve siyasi konular ise bu darugaya eşlik eden bir emîr tarafından yürütülmekteydi.

Timur'un oğlu Şahruh'u kendisine vekâlet etmek üzere Semerkand'a gönderirken verdiği emirden ve Timurlu tarihçilerindeki bazı kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Timurlu Devleti'nde şehirlerin ve kasabaların idareleri Emîr Timur veya bölgeyi yöneten hanedan üyesi tarafından atanan bir reis başkanlığında olmak üzere, daruga, askeri yönetici, kadı, devlet kâtibi ve yerel eşraf temsilcilerinin katılımıyla oluşturulan yerel divanlar aracılığıyla sağlanmaktaydı. Başkent Semerkand ve benzeri büyük şehirlerin divanlarında yine Timur tarafından atanmış divan beyleri bulunmakta, kâtip sayısı da ihtiyaca göre artırılmaktaydı.[126] Timur'un devamlı maiyetinde olan ve birlikte seferlere katılan divan ise "Divan-ı Âlâ" veya "Divan-ı Büzürg" olarak adlandırılmaktaydı. Emîrü'l-ümerâlar, divan beyi olarak atanmış emîrler, divan kâtipleri, vergi tahsildarları ve münşilerden oluşan bu divan, ülkenin her tarafındaki divanların topladığı vergilerden "Divan-ı Âlâ-i Has" payı olarak ayrılan kısımları alıp hazineye kaydetmekte, sefer sırasında fethedilen şehirlerden ve yönetimlerden alınacak

125 Reşidüddîn, *Câmiü't-tevârih*, c. II, s. 345.
126 Yezdî, *Zafernâme*, s. 99.

mal-ı emân miktarını belirleyip tahsil etmekte, ülke genelinde yöneticilere yönelik şikâyetleri ele alarak gerekli görüldüğü takdirde soruşturma yapmakta ve Emîr Timur adına yapılan yazışmaları yürütmekteydi.

Nereye ve ne zaman sefer yapılacağı ve seferlerde ne gibi bir yol izleneceği gibi askeri konular ise Emîr Timur başkanlığındaki kurultaylarda belirlenmekteydi. Şâmî'nin Timur için "Noyanlar, emîrler, şehzâdeler, vezirler ve müdebbirleri toplayıp bir kurultay yapılmasını ve bütün kaçerçilerin getirilmesini ferman buyurdu." şeklindeki ifadesi bu kurultaylara kimlerin katıldığını da açık bir şekilde göstermektedir.[127] Geleneksel olarak kurultay en üst karar organıymış gibi görünüyorsa da Timur için, onun isteklerini onaylama makamından başka bir şey değildi. Timurlu tarihçi Yezdî, bu durumu şöyle anlatmaktadır:

> Sâhibkıran'ın bir diğer özelliği, memleketi ilgilendiren her konuda şehzâdeleri ve beyleriyle kurultay yaparak karar almasıydı. Fakat yine de kurultayda alınan kararlardan ziyade, kendisinin uygun gördüğü şekilde karar alır ve öyle yapardı. Aldığı her tedbirde doğru ve isabetliydi. Her kengeşte kendi kafasından geçirdiği şekilde karar alırdı. Ama bir yere sefer düzenleyecekse, kendisi öne düşer ve işi başkalarına buyurmazdı.[128]

Devlet-hanedan ilişkileri açısından değerlendirildiğinde Timurlu Devleti'nde de eski Türk devletlerinde olduğu gibi, ülke, hanedanın ortak mülküdür anlayışı geçerlidir. İmparatorluk büyüdükçe Timur'un, aynen Cengiz Han'ın yaptığı gibi, dört büyük idari bölge oluşturduğu görülmektedir. Bunlar doğudan batıya Semerkand merkezli Mâverâünnehr, Herat merkezli Horasan, Şiraz merkezli Fars ve Tebriz merkezli Azerbaycan-Irak bölgeleriydi. Büyük oğlu Cihangir'in ölümünden sonra Timur, merkez bölgeyi kendi yönetiminde tutarken Azerbaycan-Irak bölgesini oğlu Miranşah'a, Fars bölgesini Ömerşeyh'e, Horasan bölgesini ise küçük oğlu Şahruh'un idaresine bırakacaktır. Daha sonraki yıllarda Ömerşeyh'in ölmesi, Miranşah'ın sağlık sorunlarının başlaması gibi nedenlerle onların yönetimindeki bölgeler torunlara aktarılacaktır.

Timur'un hanedana bölge dağıtımında ve idaresinde de mutlak tek adam yönetim anlayışını sürdürecek şekilde düzenlemeler yaptığı görülmektedir. Yezdî'nin Fars bölgesinin Şehzâde Ömerşeyh'e verilişini anlattığı bölüm Timur'un yukarıda vurguladığımız yönetim anlayışını açıkça göz önüne sermektedir. Yezdî, Fars vilayetinin Şehzâde Ömerşeyh'e verildiğini söyledikten sonra Timur'un önde gelen emîrlerinden Berdibek Sarıbuga, Zirek Caku ve Sevinçbek Bahadır'ın da askerleriyle birlikte şehzâdenin hizmetinde bırakıldıklarını aktarmaktadır. Ayrıca Sâhibkıran, İdiku Barlas'ı Kirman, Emîr Giyaseddin'i Yezd, Lalam Kurçin'i Eberkuh şehirlerine daruga tayin etmişti.[129] Benzer şekilde Yezdî, Horasan, Seistan, Mazenderân

127 Şâmî, *Zafernâme*, s. 140. Burada vezirler sivil görevlileri, müdebbirler danışmanları, kaçerçiler ise ordu için yol güzergâhlarını belirleyip gerektiğinde iz süren öncüleri ifade etmektedir.
128 Yezdî, *Zafernâme*, s. 467.
129 Yezdî, *Zafernâme*, s. 215.

ve Rey topraklarının Şahruh'a verildiğini anlattığı bölümde, Süleymanşahbek, Emîr Mizrab Caku, Seyyid Hoca Şeyh Ali Bahadur, Abdüssamed Hacı Seyfeddin gibi Timur'un önde gelen emîrlerinden on beş kadar ismi sıralamakta ve bu emîrlerin askerleri ve aileleriyle birlikte Şahruh'un hizmetine verildiğini belirtmektedir. Ayrıca kendi yanındaki beylerin ya kardeşini ya da oğullarından birini de şehzâdenin hizmetine vermekteydi.[130]

Bu görevlendirmelerin satır araları okunduğunda şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Timur bir bölgeyi bir oğluna veya torununa verdiğinde, bölge merkezi haricindeki bütün büyük şehirlere kendisi darugalar tayin etmekte, böylece hanedan üyesinin, kendisine verilen bölgenin bütününü kapsayan bir ekonomik ve siyasi hâkimiyet kurmasının önüne geçmekteydi. Hanedan üyesinin yanına güvendiği ve doğrudan kendisine bağlı emîrlerden birkaçıyla birlikte, merkezdeki emîrlerin oğulları veya kardeşlerini vermek şeklindeki uygulamasıyla da şehzâdeleri siyasi ve askeri açıdan kontrol altında tutmakta, böylece herhangi bir hanedan üyesinin güçlenerek iktidar alternatifi olmasının önüne geçmekteydi.

Timurlu tarihçilerin kayıtları bize on binlik veya binlik birliklerin doğrudan emîrlerin adıyla adlandırıldıklarını göstermektedir. Dolayısıyla hanedan üyesinin askeri gücü, emrine verilen emîrlerin askerlerinden oluşmaktaydı ve bu birlikler de aslında şehzâdeye değil, ismini aldıkları emîr üzerinden Timur'a bağlıydılar. Doğrudan şehzâdelere bağlı hassa askerleri, sayı olarak çok azdılar. Dolayısıyla hiçbir şehzâde etkin bir askeri güç oluşturma imkânına sahip değildi.

Tarihi kayıtlardaki bazı olaylar bu emîrlerin sadece askeri açıdan değil, aynı zamanda siyasi yönden de Timur'un kontrol sisteminin etkin parçaları olduğunu göstermektedir. Şehzâde Pirmuhammed Ömerşeyh olayı buna çok iyi bir örnektir. Yezdî bu olayı şöyle anlatmaktadır:

> Bu arada dönüp Şiraz'a gelmiş olan Şehzâde Pirmuhammed'i yanındaki bir grup kara kalpli Tacik yanlış yola sevk ederek düşman oldular. Nökerlerden biri gelerek durumu Emîr Said Barlas'a bildirip uyardı. Said Barlas, anlatılanların doğru olduğunu tahkik ettikten sonra şehzâdeyi yakalayarak Kuhendîz kalesine hapsetti. Onu bizzat muhafaza etmek için kendisi kalede kalırken, Alibek İsa'yı Şiraz'da bıraktı. Sonra birisini Sâhibkıran'a göndererek olup biteni anlattı.[131]

Benzer bir olay Timur'un torunlarından Şehzâde İskender için yaşanmıştır. Andican merkezli Fergana bölgesi valiliğine atanan şehzâde, başkentten gelen emirlere uymaması üzerine, hizmetine verilmiş olan Pirmuhammed Tagay Buga Barlas ve Pir Hacı Meleş isimli iki emîrin komutasındaki Andican ordusu tarafından kuşatılmış, daha sonra da tutuklanarak Semerkand'a gönderilmişti.[132]

---

130 Yezdî, *Zafernâme*, s. 271.
131 Yezdî, *Zafernâme*, s. 332.
132 Yezdî, *Zafernâme*, s. 330.

Bütün bu örnekler askeri, siyasi ve ekonomik açılardan bütün güçlerin tek bir merkezde, yani Timur'un elinde toplandığı mutlakıyetçi yönetim anlayışının nasıl çalıştığını da göstermektedir. Kuşkusuz, sistem, Timur gibi birçok alanda sınırsız yeteneklere sahip bir lider tarafından yönetildiği sürece neredeyse sorunsuz bir şekilde çalışacaktı. Fakat böylesine güçlü bir merkezi iktidarın olmaması halinde ise siyasi bir boşluğun ve karmaşanın ortaya çıkması kaçınılmazdı.

İnşa ettiği sistemin kendisi hayattayken güçlülük, yokluğunda ise zayıflık anlamına geleceğini çok iyi bilen Timur, bu nedenle, Türk devletlerinde geçerli geleneğin dışına çıkarak, veraset usulünü uygulamaya kalkmış ve oğulları Şahruh ve Miranşah'a rağmen, en yetenekli torunu Muhammed Mirza'yı veliaht ilan etmişti. Sultan unvanını alan ve emrine 30.000 kişilik bir ordu verilen Muhammed'in adı hutbelerde okunuyor ve adına sikke kesiliyordu. Muhammed Sultan'ın Anadolu seferi sırasında beklenmedik şekilde hastalanarak hayatını kaybetmesi Timur için büyük bir acı, Timurlu Devleti için ise büyük bir talihsizlikti. Böylece Timur'un kendisinden sonra merkezde güç boşluğu ve karmaşa olmaksızın imparatorluğu geleceğe taşıyabilecek muktedir bir lider yaratma projesi başarısızlığa uğramış oluyordu.

Anadolu'dan döner dönmez Çin seferi hazırlıklarına başlaması, muhtemelen Muhammed Sultan'ın kardeşi Pirmuhammed Cihangir üzerinden yapacağı ikinci veliahtlık denemesi için yeterli zaman bırakmayacaktı. Sefer yolundaki ilk durak olan Otrar'da, ölüm döşeğindeyken yerine Pirmuhammed'in geçmesini vasiyet ettiyse de hanedanın bazı üyeleri bu vasiyete uymayacaklardı. Timur sonrasında Semerkand tahtına el koyan Halil Sultan, vasiyete uymadığı yönündeki eleştirilere "bu hakkı, tahtı ve memleketi Emîr Timur'a veren iradeden aldım" şeklinde cevap vermekteydi.[133] Timur'un ölümüyle birlikte başlayan fetret devri Şahruh'un rakiplerini saf dışı bırakarak tahta çıkışına kadar devam edecektir.

C- Asker ve stratejist olarak Timur

Dünya tarihinde; hayata sıradan bir insan olarak başlayıp devâsâ bir dünya imparatorluğu kurmak, ömrü boyunca sürekli seferde bulunmak, bütün savaşları bizzat yönetmek ve girdiği bütün savaşları kazanmak gibi özelliklerin tamamını üzerinde toplayabilen tek cihangir Emîr Timur'dur.[134] Bu özellikleri nedeniyle Timur, bazı tarihçilerce askeri alanda bir dahi olarak kabul edilmektedir. Bu benzersiz askeri başarıyı getiren etkenleri, savaş makinası niteliğinde bir ordu; hız ve sürpriz öğelerine dayalı atak bir harekât anlayışı; siyasi, askeri ve coğrafi istihbarat; psikolojik harp uygu-

133 Semerkandî, *Matla-i sadeyn* (Taşkent Baskısı), s. 88-89.

134 Tarihçilerce büyük cihangir olarak kabul edilen İskender, Sezar, Atilla ve Napolyon siyasi hayatlarına birer imparatorluk ordusu devralarak başlamışlardı. Kendi devletini ve ordusunu kuran Cengiz Han ise dönemindeki savaşların çok azını kendisi yönetmiş, askeri seferlerin ve işgallerin çoğu Muhali, Subuday, Celme gibi büyük generaller tarafından yürütülmüştür.

lama yeteneği ile rakibe ve koşullara göre değişen savaş stratejileri şeklinde sıralamak mümkündür.

Timurlu ordusunun inşası

Timur'un iktidara gelir gelmez başlattığı ilk çalışma gözünü budaktan sakınmayan, verilen emirleri itirazsız uygulayan ve daha da önemlisi, bütünüyle kendisine bağlı bir ordu yaratmak üzerineydi. Böylesi bir ordu yaratmaması durumunda iktidarının kalıcı olamayacağını çok iyi bilmekteydi.

Timur'un Emîr Hüseyin'i tasfiye ederek iktidarı ele geçirdiği dönemdeki Mâverâünnehr ordusu, her biri kendi reislerinin kontrolünde hareket eden bir kabile kuvvetleri konfederasyonu yapısındaydı. Aralarında devamlı savaşan kabile reislerinin lidere bağımlılığı çok değişken olduğu için, Mâverâünnehr hükümdarı bile olsa, bir kişinin bu orduya hâkim olması mümkün değildi. Nitekim kabilelerin sürekli olarak yeni ittifaklar kurmaları ve cephe değiştirmeleri geleneği nedeniyle Timur, iktidarının neredeyse ilk on yılı boyunca, söz konusu kabile reislerinin isyanlarıyla uğraşmak zorunda kalacaktı.

İktidarını sürekli tehdit altında tutan bu durumdan ancak kabile aristokrasisinin etkinliğinin azaltılmasıyla kurtulabileceğini bilen Timur, ilk günden itibaren, sistematik olarak kabile reislerini tasfiye etmeye başladı. Emîr Hüseyin'in öldürülmesinin hemen ardından, Mâverâünnehr'deki en güçlü askeri varlık olan Karaunasları, yakın adamlarından Caku Barlas'ın yönetimine verdi. Daha sonraki yıllarda bastırılan her kabile isyanı, o kabile ordusunun Timur'un yakın çevresindeki şahıslara aktarılması için bir fırsat yaratacak ve merkezi bir ordu yaratma projesini ileriye taşıyacaktı. Bu uygulama sonucunda Apardi kabile ordusu Bayan Timur'a, Süldüzler Aktimur'a bağlandı.[135] Celayir kuvvetlerinin bir kısmının başına Sarı Buga Celayir'i getiren Timur, asıl büyük kısmı kendi emîrleri arasında paylaştıracaktır.[136] Böylece Batı'ya yönelik seferlere başladığı yıllarda kabile reislerinin değil, Timur'a bağlı seçkinlerin yönettiği bir ordu yaratılmış durumdaydı.

Yönetime getirilen seçkinler, kabile aristokrasisindeki konumlarına göre değil, lidere sadakat ve liyakat esasına göre seçilmişlerdi. Bir diğer deyişle bu seçkinler, güçlerini ve meşruiyetlerini doğrudan Timur'dan almaktaydılar. Konumlarını korumaları veya hiyerarşide daha üst sıralara tırmanmaları, ancak Timur'a sadakatle hizmet etmeleri ve onun emirlerini itirazsız uygulamalarıyla mümkündü. Sonuç olarak, 1380'lere gelindiğinde "Timurlu kimliği" kabile aidiyetinin önüne geçmiş ve tamamen lidere bağlı, türdeş nitelikte bir Çağatay ordusu oluşturulmuş durumdaydı.

Kuşkusuz yukarıda sözü edilen yapısal değişiklikler, girdiği her savaştan galip çıkabilecek bir ordu yaratmak için gerekli olmakla birlikte yeterli değildi. Öncelikle, bağımsız ruhlu bozkır savaşçılarının emirleri kayıtsız

135 Yezdî, *Zafernâme*, s. 104, 112.
136 Yezdî, *Zafernâme*, s. 116.

şartsız uygulayan askerler haline dönüştürülmeleri gerekiyordu ve bu da ancak katı bir disiplinle sağlanabilirdi. Sultaniyeli Jean'ın, Timur'un emrine itaat etmeyenlerin bunu hayatlarıyla ödeme riski ile karşı karşıya oldukları şeklindeki ifadesi, Timurlu ordusunda disiplin konusuna verilen önemi açıkça göstermektedir.[137] Tek başına katı disiplinin askerleri teşvik etmekte yeterli olamayacağını iyi bilen Timur, ordusunda bir "ödül-ceza" sistemi yaratmıştı ve bunu da taviz vermeksizin uygulamaktaydı. *Zafernâme*'de Fars coğrafyasına yapılan bir seferle ilgili olarak yazılanlar bu sistemin nasıl işlediğini göstermesi bakımından yol göstericidir:

> Orada savaşıp kahramanlıklar sergileyenlerin hepsine at, hil'at verip tarhanlık payesiyle ödüllendirdi ve 'bunlar her ne zaman huzuruma girmek isteseler, nöbetçiler onları engellemesin. Bunların ve evlatlarının suçu dokuzu geçmedikçe kimse onlara dokunmasın' diye ferman buyurdu... Ayrıca Kılıçtay'ın oğlu Şah Melik'e beylik payesi vererek İygu Timur'un yerine geçirdikten başka, büyük ve küçük mührü de ona verdi.[138]

Böylesine sürekli savaş ortamında bulundurulan askerin, sadakat ve mücadele azminin ancak maddi olarak doyurulmasıyla mümkün olduğunu çok iyi bilen Timur, her sefer öncesinde ordunun ulûfesini peşin olarak dağıtmakta, ayrıca, sefer sırasında elde edilen ganimetten hisse almalarını sağlamaktaydı. Timurlu tarihçi Yezdî'nin *Zafernâme*'sindeki "Sâhibkıran, nehir kumları gibi çok olan bu ganimetleri muzaffer askerlerine dağıttı"; "Sâhibkıran Hacı Tarhan'dan alınan ganimeti askerlerine dağıttı"; "Askerler Nasibin'i yağmalayarak ele geçirdikleri ganimetleri Sâhibkıran'a getirdiler. Hazret, o ganimetlerin tamamını askerlere dağıttı" gibi ifadeler bu uygulamanın neredeyse her seferde gerçekleştiğini göstermektedir.[139]

Timur'un ordusunu, "şehit olurlarsa ebedi cennete gidecekleri" gibi manevi gerekçelerden çok "savaşla kazanılacak zenginliklerden pay alacakları" söylemi ve uygulamasıyla teşvik ettiği görülmektedir. Bazı yazarlar Timur'un, kendi seferlerini "gaza" olarak nitelendirmesine karşın, savaşçılarını ideolojik vasıtalar yerine zenginlik paylaşımı söylemiyle teşvik etmesini "samimi olmamak" şeklinde değerlendirmektedirler.[140] Bu noktada maddi vasıtalarla teşvik unsurunu kullanmayan Sultan Bayezid'e karşı Osmanlı askerlerinin Ankara Savaşı sırasında gösterdikleri tepkiyi hatırlamak yeterli olacaktır. Timur, bir orduyu farklı coğrafyalarda ve yıllarca sürdürülen seferlerde, ilk günkü gibi hevesli tutarken, yapılan bütün savaşları kazanmanın, ideolojik söylemlerden çok "zenginlikleri paylaşmak" güdüsüyle başarılabileceğini çok iyi bilmekteydi

Sultaniyeli Jean'ın Timur'u tanıttığı kitabında, Timur'la ilgili olarak yazdığı şu satırlar onun korkusuzca savaşan kahraman askerlerine bakışını göstermesi açısından çok önemlidir:

---

137 "Son autorité est telle que, sous peine de perdre sa tête, nul ne transgresse l'ordre qui lui est donne" (Jean de Soltanieh, *La vie et la cour de Tamerlan*, s. 38)
138 Yezdî, *Zafernâme*, s. 192.
139 Yezdî, *Zafernâme*, s. 206, 262, 407. Osmanlı tarihçisi Hoca Sadettin, Timur'un Kütahya'da ele geçen Timurtaş Paşa'nın hazinelerini askerlerine dağıttığını kaydetmektedir. (*Tacü't-Tevârih*, s. 296)
140 Kafadar, *Between Two World*, s. 88.

Savaş sırasında yüzünden (ön taraftan) yaralanan adamlarına büyük saygı gösterir. Buna karşın sırt tarafından yaralananları hakir görür.[141]

Timur'un en acımasız davrandığı şahıslar savaş sırasında düşmanın önünden kaçanlardı ve basit askerden en üst rütbeli beylere kadar hiçbir fark gözetmeden bu kişiler ağır şekilde cezalandırılmaktaydı. Yezdî'nin "Sâhibkıran'ın askerlerinin düşmandan kaçtığı görülmüş şey değildi" şeklindeki tanımlaması Timurlu ordusunda savaşla ilgili olarak yaratılan psikolojiyi açıkça göstermektedir. Timur'un ordusunda uyguladığı cezalar, işlenen suça göre, sakalı kesilerek halk arasında dolaştırılmaktan dayak yemeye, bütün görevlerinden alınarak ihraç edilmekten idam edilmeye kadar değişmekteydi.

Semerkand önlerindeki Çukalak mevkiinde Deşt-i Kıpçak ordusuna yenilen komutanlardan birisinin, cesaretle savaşmadığı için sakalını kestirmiş, yüzüne pudra ve yanaklarına allık sürdürerek şehirde dolaştırmış, aynı çatışmada büyük bir cesaretle savaşan bir diğer komutana ise suyurgal verip tarhan mertebesine çıkarmıştı.[142] Timur bu acımasızlığını, oğullarının ya da beylerinin savaşlarında görülen olaylarda da göstermekteydi. Gürcülerle yapılan savaşlar esnasında bazı beylerin gönülsüz hareket ettiklerinin aktarılması üzerine Timur, savaş sahasından ilk kaçan Yemin Hamza Apardi ve Burhan Oğlan isimli beylerin öldürülmesi emrini vermiş, gönülsüz savaştıkları anlaşılan diğer beyleri de cezalandırmıştır.[143] Timur'a düşmanlığıyla tanınan dönem tarihçisi Arabşah bile Timurlu ordusunu "...heybetli askerleri arasında birbirine nefretle bakmak diye bir şey mevcut değildi. Onların tüm gaddarlıkları yemek sofrasında düşmanlarını keskin kılıçla ağırlamak konusundaydı. Ama ne korku bilirlerdi ne de yılgınlık" sözleriyle tanımlamaktadır.[144]

Seferlerin uzunluğu bazen orduda şikâyet konusu olabilmekteydi. Nitekim Osmanlı üzerine yapılan sefer öncesinde de böylesi bir şikâyet dönemi yaşanmıştı. Timurlu ordusu Karabağ'dan ayrılmadan önce ileri gelen emîrlerden bazıları Timur'la ileri derecede yakınlığı olan Şemseddin Muhammed Almaligi'ye gitmişler, ordunun neredeyse üç yıldır seferde bulunduğu için yorgun olduğu ve Kayser'in (Bayezid) de gazâlarda pişmiş bir orduya sahip olduğu gibi nedenler sıralayarak, Timur'u Rum üzerine sefer yapmamak konusunda ikna etmesini istemişlerdi.[145] Fakat Timur, Suriye seferi öncesinde de kendisine benzerleri iletilen bu şikâyetleri kulak arkası edecek, Mevlâna Abdullah Lisan'a yaptırdığı ve Timurlu ordusuna zafer gösteren sözde bir yıldız falını da ön plâna çıkararak sefer konusundaki kararlılığını sürdürecekti. Bu olayda görüldüğü gibi, Timur-

141 "Lors de ses batailles, lorsqu'un de ses hommes est blessé de face, il lui manifeste un grand respect, tandis que s'il est blessé par-derrière, il le méprise" (Jean de Soltanieh, *La vie et la Cour de Tamerlan*, s. 39)
142 Yezdî, *Zafernâme*, s. 167-168.
143 Yezdî. *Zafernâme*, s. 331.
144 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 307.
145 Şâmî, *Zafernâme*, s. 303; Yezdî, *Zafernâme*, s. 384.

lu ordusu, yıllar süren seferlerden zaman zaman şikâyetçi olsa da savaş emri verildiğinde, her bir parçası uyum içerisinde çalışan bir savaş makinası haline gelmişti.

Timurlu ordusunun, koşullar ne kadar ağır olursa olsun, Timur'a kayıtsız şartsız itaat etmesinin ve onun emirlerini aksatmadan gerçekleştirmesinin nedenini ona karşı duyulan sınırsız inançta ve derin güven duygusunda aramak lâzımdır. Ordusu için Timur, sarayında zevk-ü safa içerisinde yaşayan, kendileriyle vezirler ve komutanlar aracılığıyla temas kuran, kendi hayatını hiç tehlikeye atmaksızın askerlerinin ölüme atılmalarını isteyen klasik bir hükümdar değildi. Timur, gerektiğinde tek başına düşman surlarının önüne gidip rakibini mübarezeye[146] çağırabilen bir dövüş ustası, gerektiğinde küçük bir birliğin başında düşman ordusunun içine dalan korkusuz bir cengâver, gerektiğinde de hiç akla gelmeyecek yöntemleri uygulayarak ordusunu zafere taşıyabilen bir komutandı. Timur düşmanı Suriyeli tarihçi Arabşah'ın kitabında bulunan "...Ona karşı besledikleri sevgi o dereceye varmıştı ki, şayet Timur peygamberlik veya Tanrılık iddiasında bulunsa, kesinlikle kendisine inanırlardı. Timur'a karşı besledikleri sevgi ile Tanrı'ya yakınlaştıklarını düşünürlerdi" şeklindeki sözler, ordusunun Timur hakkında hissettiklerini açıkça ortaya koymaktadır.[147]

Timurlu ordusunun bir diğer özelliği de içerisinde kadın savaşçıları barındırıyor olmasıydı. Suriyeli tarihçi Arabşah, Timurlu ordusunda çok sayıda kadın olduğunu belirttikten sonra onların ok atmada, kargı ve kılıç kullanmada benim diyen babayiğitlere taş çıkardıklarını söylemektedir. Aynı tarihçiye göre Timurlu kadın savaşçılar çarpışmalara katılmakta ve düşmanla merdane (mertçe) bir şekilde savaşmaktaydı.[148] Kadın okçular, özellikle gıda ve mühimmat taşıyan arabaların korunması görevini üstlenmekteydiler.[149]

Derin savaş stratejisi

Timur'un tahta çıkışından itibaren yaptığı seferler göz önüne alındığında, savaşı kendi topraklarında kabul etmemek; ilk saldıran taraf olmak; hız ve sürpriz öğelerini etkin biçimde kullanmak; güçlü rakiplerine karşı derin savaş stratejisi uygulamak; rakibe ve koşullara göre değişen şaşırtmacalar yapmak gibi temel harekât ilkelerine sahip olduğu görülecektir.

Kendi toprakları üzerinde savaş yapmamak kuralı, sadece Timur'un arzusundan dolayı değil, Mâverâünnehr hükümdarı oluşundan ölümüne kadar hiçbir rakibinin ona ve ülkesine saldırmak cesaretini gösterememiş olmasından da kaynaklanmaktaydı. Bu kuralın tek istisnası Timur'un Fars coğrafyasında seferde olduğu sırada Altın Ordu hanı Toktamış'ın

---

146 Teke tek savaş, düello
147 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 456.
148 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 458.
149 Svinth, *Women in the Martial Arts: 479 b.c.-a.d. 1896*, http://www. credoreference.com/entry/abcmlarts/women_in_the_martial_arts_479_b_c_a_d_1896

Mâverâünnehr'e yaptığı saldırıdır. Timur'un hızla Mâverâünnehr'e dönmesi üzerine Altın Ordu kuvvetleri işgal ettikleri bölgeleri boşaltarak Deşt-i Kıpçak'a geri çekilmişlerdir. İkinci, yani ilk saldıran taraf olma kuralı da Timur'un bütün savaşlarını yabancı topraklarda yapma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Timur, cihangirlik macerasının daha ilk günlerinden itibaren, kendisine yabancı bir coğrafyada savunma savaşı yapmak gibi bir şansı olmadığını ve kazanmanın ilk koşulunun saldıran taraf olmaktan geçtiğini çok iyi anlamış durumdaydı.

Dönemin büyük güçleriyle yaptığı savaşlar incelendiğinde Timur'un, günümüz askeri strateji uzmanlarınca "derin savaş stratejisi" olarak adlandırılan yöntemi kullandığı görülecektir.[150] Bu yöntem, rakip ülkenin toprakları içerisinde hızla ilerlemek ve rakibi kendi ülkesinin derinliklerinde savaşı kabul etmeye zorlamak esasına dayanmaktadır. Bu durumda rakip, saldıran tarafın, yani Timur'un hareketlerine göre tavır almak zorunda kalmakta ve kendi planlarını uygulama imkânını bulamamaktadır. Bu uygulamaya örnek olarak Kundurça Savaşı öncesinde Timurlu ordusunun beklenenden daha hızlı hareket etmesiyle Toktamış'ın kendisine bağlı kabileleri çağırdığı toplantı bölgesine yetişememesi veya Ankara Savaşı öncesinde Tokat yolunda Timurlu ordusuna pusu kuran Bayezid'in Timur'un Anadolu içlerine hızla hareket etmesi sonucunda Timurlu ordusunun peşine takılmak zorunda kalması gösterilebilir.[151]

Bu strateji, modern dönemde, Timur'dan esinlenen Sovyet Generali Mihail Frunze tarafından şekillendirilmiştir. 1885 yılında Pişkek'te doğan Frunze, öğrencilik yıllarından itibaren general olmak istemekteydi ve kendisine model olarak Timur'u seçmişti. Uzun yıllar onun sekreterliğini yapan Borisov, yazdığı biyografide, Frunze'nin askeri gelişiminde Timur ve Büyük İskender gibi iki cihangirin büyük etkisi olduğunu vurgulamaktadır.[152] Bir diğer biyografi yazarı Sergey Sirotinski, Frunze'nin öğrencilik döneminde Timur'un savaşlarını yeniden canlandıracak şekilde yazılar yazdığını, askeri birliklerini oluşturmak ve yönetmek konusundaki komutlarını tekrarladığını belirtmektedir. Aynı yazarın aktardığı bir anekdota göre, hocası Svirçevski, Frunze'nin general olmak istediğini öğrendikten sonra, "o halde Suvorov[153] olmak istiyorsun" dediğinde, Frunze gülerek "Timur olmak istiyorum" şeklinde cevap vermişti.[154] Devrimden sonraki yıllarda Sovyet Politbüro üyesi ve Troçki'nin yerine "Askeri Kara ve Deniz Halk Komiseri" (Savunma Bakanı) ve "Askeri Devrim Konse-

150 Ankara Savaşı, o dönemde Sivas sınır kabul edilirse, Osmanlı topraklarının yaklaşık 450 km. içerisinde gerçekleşmiştir. Memlûklerle Şam önlerinde yapılan savaş Malatya hizasından başlayan Memlûk Devleti sınırlarının yaklaşık 800 km. içerisinde yapılmıştır. Toktamış'la yapılan Kundurça Savaşı için ise Timur Altın Ordu Hanlığı toprakları içerisinde neredeyse 2500 km. civarında yol kat etmiştir.

151 Mirhond, *Ravzatü's-safa*, s. 114; Yezdî, *Zafernâme*, s. 388.

152 Sirotinskiy, *Puti Arseniya*, s. 14.

153 Alexandr Vasilyeviç Suvorov, 1729-1800 yılları arasında yaşayan ve Osmanlı-Rus savaşlar da büyük başarı gösteren meşhur Rus mareşali idi.

154 Borisov, *Frunze*, s. 16.

yi Başkan Vekili" olan Frunze'nin 1923 yılında doğan oğlunun adını "Timur" koyması onun Timur hayranlığının hayatının sonuna kadar devam ettiğini göstermektedir.[155]

Frunze 1921 yılında, İlk Sovyet Askeri Doktrini olarak kabul edilen *Birleşik Askeri Doktrin ve Kızıl Ordu*[156] başlıklı bir yazı yayınladı. Ertesi yıl 10. Parti Kongresi'nde sözlü olarak sunduğu bu doktrinde Frunze, Timur'un Çağatay kabilelerini türdeş bir ordu haline getirişinden esinlenerek, başta proleterler olmak üzere, bütün Sovyet toplumunun askerleştirilmesini önermekteydi. Kapitalist dünyaya karşı yürütülecek savaşta bütün Sovyet toplumunun hareketlendirilmesinin çok önemli olduğunu düşünen Frunze, yine Timur'un atak savaş anlayışından yola çıkarak, Kızıl Ordu'nun savunma değil, hücum savaşı anlayışına göre organize edilmesini teklif etmekteydi.[157]

Mihail Frunze 1924 yılında, hücum savaş stratejisinin uygulama zemininde "Derin Savaş" kavramını gündeme getirecekti. Frunze'nin kısa bir süre sonra hayatını kaybetmesi nedeniyle bu kavram, meslektaşı Tukaçevski tarafından olgunlaştırılacak ve Cengiz Han'ın Moğol ordusundan da esinlenerek, tank birliklerinin düşman hattı gerisine derinlemesine ilerlemesi anlayışına dayalı bir strateji haline dönüştürecekti.[158] Tukaçevski'nin Stalin tasfiyelerinde yok edilmesi nedeniyle söz konusu stratejinin uygulanması, Rapollo Antlaşması sonrasında Sovyet topraklarında, Sovyetlerle birlikte ortak harekât yaptıkları dönemde, bu stratejiyi Ruslardan öğrenen Alman subaylarına nasip olacaktı.[159] Stratejinin geliştirilmesini General Hans von Seekt, uygulamasını ise "Yıldırım Savaşı" (Blitzkreig) adı altında General Heinz Guderian gerçekleştirecekti.[160] Görüldüğü gibi Timur'a askeri deha denmesinin nedenini, girdiği bütün savaşları kazanmasından çok, günümüzde ileri teknoloji araçları kullanılarak uygulanan askeri stratejileri, kendi çağının koşullarında gerçekleştirebilmesinde ve bu özelliğiyle bugünkü askeri strateji uzmanlarına ilham kaynağı olabilmesinde aramak lâzımdır.

Derin Savaş Stratejisi'nin uygulanması, kaçınılmaz bir şekilde, hız, sürpriz ve savaşılacak coğrafya ile ilgili bilgi toplama öğelerini talep etmektedir. Timur döneminde hız, yedek atlarla donanmış atlı birlikler anlamına gelmekteydi. Sultaniyeli Jean, Timur'un ordusunda sekiz yüz bin civarında at olduğunu belirtmektedir.[161] Timur'un ordusunun Kun-

---

155 Çok genç yaşta Sovyet ordusunda savaş pilotu olup teğmenliğe yükselen Timur Frunze Mihailoviç, 1942 Ocak ayında kuzeybatı cephesinde hayatını kaybetmiştir.

156 *Edin voenneya doktrina i Krasnaya Arrniya*; 1921 yılı Temmuz ayında *Arrniya i Revolutsiya* isimli bir dergide yayınlanmıştır.

157 Frunze'nin Birleşik Askeri Doktrini için bkz. Walter Darnell Jacobs, *Frunze: The Soviet Clausewitz 1885–1925*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1969

158 May, *The Mongol Art of War*, s. 145; Gabriel, *Genghis Khan's Greatest General: Subotai the valiant*, s. 132.

159 Alman-Sovyet iş birliği ve Frunze-von Seekt ilişkisi için bkz. Ian Ona Johnson, *The Secret School of War: The Soviet-German Academy at Kama*, Ohio State University, 2012

160 May, *The Mongol Art of War*, s. 144-145.

161 Jean de Soltanieh, *La vie et la cour de Tamerlan*, s. 31. Schiltberger gibi bazı yabancı gözlemcilerin Timur'un ordusu için bir milyon gibi abartılı rakamlar vermelerinin nedeni de at sayısının büyüklüğünden kaynaklanmaktadır.

durça seferinde 300.000, Çin seferi hazırlık döneminde 200.000, Anadolu seferinde ise 120.000 civarında olduğu hatırlanırsa, asker başına en az iki atın düştüğü görülmektedir. Hindistan seferinde hastalık nedeniyle ordusunun atlarını kaybeden torunu Pirmuhammed Cihangir'e, olayı duyar duymaz Timur'un 30.000 at hediye etmesi, Timurlu ordusundaki at yedeğinin ciddi boyutlarda olduğunu göstermektedir.[162] Kuşkusuz orduya büyük bir hız kazandıran at fazlalığının, kurak ve ot bulunmayan coğrafyalara sefer yapılmasını zorlaştırmak gibi sakıncaları da vardı. Nitekim Timur'un Şam önlerinde bozguna uğrattığı Memlûk ordusunu takip ederek Kahire'ye kadar gidememesinin temel nedenlerinden birisi de budur.

Normal sefer dönemlerinde atların çoğu taşıma amaçlı kullanılırken hızlı hareket edilmesi gerektiğinde her askere birden fazla at verilerek birliklerin gece-gündüz yol almaları sağlanmaktaydı.[163] Tarihçi Mirhond, Mâverâünnehr'e saldıran Altın Ordu kuvvetlerinin kaçış yollarını kesebilmek için Fars coğrafyasından gönderilen Timurlu birliklerinde her askere iki at verildiğini ve onların kısa sürede hedeflerine ulaşarak verilen görevleri gerçekleştirdiklerini anlatmaktadır.[164] Ankara yenilgisi sonrası kaçan Osmanlı kuvvetlerini rekor sayılabilecek bir hızla Marmara kıyılarına kadar izlemeleri, Derbent Savaşı sonrasında Deşt-i Kıpçak'a kaçan Altın Ordu kuvvetlerini Don nehri kıyılarında yakalayarak bir kez daha mağlup etmeleri, Timurlu askerlerinin gerekli olduğunda hız faktörünü nasıl ustaca kullandıklarına örnek olarak verilebilir.

Kuşkusuz başarılı sonuç almak için hız ile birlikte sürpriz öğesini de kullanmak gerekiyordu ve Timur bu konuda gerçek bir uzmandı. Kundurça Savaşı ile sonuçlanan Deşt-i Kıpçak seferi sırasında Yayık nehrini geçip Volga'ya doğru ilerlediği dönemde bile Toktamış'ın Timurlu ordusunun gelişi ve güzergâhı konusunda herhangi bir bilgisi bulunmamaktaydı.[165] Çünkü Toktamış, Timur'un, Deşt-i Kıpçak'ın ağır coğrafi şartları içerisinde açlık ve susuzlukla boğuşacağı aylarca sürecek bir seferi göze alabileceğini hiçbir zaman düşünmemişti. Timur'u Harezm'den Astrahan'a ve Kırım'a uzanan Kuzey Hazar Kervan Yolu üzerinden beklemekteydi. Timurlu ordusunun binlerce kilometrelik bir yolu beş aylık bir sürede aşarak Volga kıyılarında birdenbire karşısına çıkması Altın Ordu hanını kendi planlarını uygulayamayacak kadar şaşkınlığa uğratmıştı. Benzer bir durum Timur'u Tokat bölgesinde beklerken, birdenbire Ankara yolunda olduğunu öğrenen Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid için geçerliydi. İkinci Deşt-i Kıpçak seferi sonrasındaki kış aylarında Saray ve Astrahan şehirlerine yaptığı seferler Timur'un sürpriz öğesini nasıl başarıyla kullandığını

162 Şâmî, *Zafernâme*, s. 218.
163 Hızlı olunması gerekmeyen seferlerde her iki askere kendi bindikleri atlar dışında en az bir adet taşıyıcı at tahsis edilmekteydi (Mirhond, *Ravzatü's-safa*, s. 103)
164 Mirhond, *Ravzatü's-safa*, s. 86.
165 Natanzi'de anlatıldığına göre Toktamış, Timur'un üzerine geldiğini Edige'nin yanından kaçarak kendisine sığınan bir asker sayesinde ve çok geç bir dönemde öğrenmişti. *Müntahab'üt Tevârih*, s. 148; Mirhond, *Ravzatü's-safa*, c. 3, s. 111.

gösteren diğer örneklerdir. O dönemlerde seferler, ordunun ve hayvanların lojistik desteği açısından ilkbahar ve yaz aylarında yapılırken, Timur, alışılmışın aksine, dondurucu kış mevsimini tercih ederek büyük sürpriz yapmıştı. Böylece Timur, bir taraftan rakipleri için bir sürpriz ortamı yaratırken, bir taraftan da ordusunu donmuş akarsulardan daha kolay geçirmiş ve kar altındaki yeşil çimlerle atların beslenmesini kolaylaştırmıştı.

Çağı aşan istihbarat

Yabancı ülke topraklarında, gerektiğinde sürpriz öğesini de kullanarak derin savaş stratejisini uygulayabilmek için söz konusu coğrafyanın fiziki ve sosyal durumu hakkında ciddi bir bilgi birikimine ihtiyaç vardı. Timur düşmanı Arabşah, onun istihbarat konusundaki becerisini şöyle aktarmaktadır:

> Her yere casuslar göndermiş ve kalan topraklarına ise casuslar yerleştirmişti. Timur'un casusları, sıradan bir çerçi, büyük bir tacir, ahlâksız bir pehlivan, belalı bir kabadayı, zanaatkâr, müneccim, haneberdûş,[166] çenesi düşük kalender, gezgin derviş, denizci, kürekçi, seyyah, kibar bir saka, şakacı bir çizme ustası, fitne fücur bir nine, ilim tahsil etmek için doğudan batıya dolaşan talib-i ilm[167] kıyafetinde dolaşırlardı... Bunlar dört bir yanda dolaşır, oralarda olup biten olaylar ve bu olayların detayları hakkında Timur'a bilgi ulaştırır; oralarda ağırlık ölçüleri, fiyatlar, pazarlarda satılan mallara varıncaya kadar bilgi toplar, menziller ve şehirler hakkında malûmat biriktirir ve bunları Timur'a aktarırlardı. Keza bunların bulundukları ülkelerdeki yolların, arazilerin düz veya eğri, engebeli kısımlarıyla ilgili bilgileri kâğıt üzerine çizerek, şehirler ve menziller arasındaki mesafeleri, ülkenin neresinde yer aldığını, şehir ve köylerin adları, her bir yerin halkı ve başlarında kimlerin bulunduğu emîr, ekâbir, şerif, zengin, fakir kim varsa adları, nesepleri, lâkapları ve zanaatlarına varıncaya kadar hepsini kaydederlerdi. Timur bunların hepsini tek tek gözden geçirirdi.[168]

Bu satırlar, günümüz istihbarat koşullarında bile gerçekleştirilmesi hayli zor görünen bir çalışmayı anlatmakta ve okuyucuda Arabşah'ın fazlasıyla abarttığı gibi bir izlenim bırakmaktadır. Fakat bu yazılanların yarısının bile doğru olması halinde, Timur'un çağının çok ötesinde bir istihbarat sistemi oluşturduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Kuşkusuz bu istihbarat sisteminin stratejik düşünme yeteneğiyle birleştirilmesi gerekliydi. Faslı büyük âlim İbn Haldun, Timur ile yaptığı ilk konuşmada, memleketi olan İç Mağrib'i (El Mağribü'l Cevvani) anlatırken etrafındaki coğrafya olarak Barka, İfrikiyye, Mağrib-i Evsat, Tilimsan ve Zenate bölgelerini saydıktan sonra Fas ve Merakeş'in de Mağrib-i Aksa olarak isimlendirildiğini söyler. Timur'un bundan sonraki soruları, isimleri hiç geçmediği halde Tanca, Sebte ve Sicilmase ile ilgilidir.[169] Sebte'nin

166 Evsiz-barksız
167 Öğrenci
168 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 432-433.
169 İbn Haldun, *et-Ta'rîf bi-İbn Haldun*, s. 248-249.

Cebelütarık Boğazı'nın Afrika tarafında ve İspanya'ya ait tek bölge olduğu, Midrarilere başkentlik yapan Sicilmase'nin İslam dünyasını Sudan'a bağlayan tarihi kervan yolunun Büyük Sahra'ya açılan kapısı olduğu, Fas'ın okyanusa açılan cephesindeki Tanca'nın da 1923-1952 yılları arasında batılı güçler tarafından uluslararası nitelikte özel statülü bölge olarak kabul edilecek kadar stratejik bir konuma sahip bulunduğu hatırlanırsa Timur'un bu şehirlerle ilgili sorularının tesadüfi olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu sorular bize, Timur'un, sadece fetih plânlarında yer alan bölgeler konusunda değil, hayatı boyunca hiç ilişkisinin olmayacağı coğrafyalar konusunda da derinlemesine bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

Yabancı topraklarda yıllar süren başarılı seferler yapabilmesi de ancak böylesi bir bilgi toplama sistemi ve stratejik düşünme yeteneğiyle açıklanabilir. Timur'un bu kadar kapsamlı bir istihbarat yapılanmasını nasıl kurduğu bilinmemekle birlikte, Gazneli Mahmud'dan esinlenmiş olması ihtimal dâhilindedir. Gazneliler dönemi tarihçisi Utbi, *Kitab-ı Yemini*'de Gazneli Mahmud'un kurduğu casusluk ağı ve düşmanları hakkında istihbarat elde etme çabalarına yönelik ayrıntılı bilgi vermektedir.[170]

Timur, oluşturduğu geniş istihbarat ağı sayesinde, sefere çıkacağı coğrafyalarla ilgili bilgi toplatıyor, sefer yolları konusunda da kaçerçiler tarafından derlenen bilgileri defterlere kaydettiriyordu.[171] Şâmî'nin Doğu Anadolu seferini anlattığı bölümdeki "Emîr Timur yolların teftiş ve defterlere kaydedilmesi konusunda emir buyurdu" ifadesi, söz konusu yol istihbaratı çalışmasının seferler boyunca da kesintisiz olarak sürdürüldüğünü ve daha önce toplanan bilgilerin güncellendiğini göstermektedir.[172]

Yabancı ülkelerdeki casusluk faaliyetleri konusunda bu ülkelerin tarihçileri tarafından kaydedilen çok sayıda bilgi vardır. Memlûk tarihçisi İbnü'l Furat tarafından aktarılan, 1388 yılında Şam'da Timur'un casuslarının yakalandığı ve sorgulanmak üzere Kahire'ye gönderildiği şeklindeki bilgi bunlara bir örnek olarak verilebilir.[173] Timurlu tarihçiler ise casusluk faaliyetlerini, genellikle isim vermeden, bir adamın veya bazı şahısların getirdikleri bilgiler şeklinde tanımlamışlardır. Söz gelimi Şâmî, Toktamış ile yapılan ve iki gün kadar devam eden Terek Savaşı sırasında bir adamın gelip Könçe Oğlan, Bekyarık, Aktav, Davud Sofi ve Ödürgü gibi Altın Ordu komutanlarının Timurlu ordusunun sağ kolunun kanbül[174] kısmına saldıracakları bilgisini getirdiğini yazmaktadır.[175] Bu istihbarat üzerine Emîr Timur, bu saldırıyı sonuçsuz bırakacak önlemleri almış ve düzenlediği karşı saldırıyla zafere ulaşmıştır. Benzer şekilde Yezdî, Anadolu seferi

170 Utbi, *Kitab-ı Yeminî*, Gazneli Mahmud'un kendi bürokrasisi içerisindeki istihbarat çalışmaları: s. 192; Karahanlı hanlarına yönelik casusluk faaliyetleri, s: 371; Fatımi yönetimiyle iş birliği yapan Şii gruplar hakkında istihbarat ça ışmaları: s, 439.
171 Şâmî, *Zafernâme* s. 140.
172 Şâmî, *Zafernâme*, s. 185.
173 İbnü'l Furat, *Tarihü'd-düvel ve'l-mülûk*, c. IX, s. 14.
174 Kolun sol veya sağ tarafındaki destek kıtaları
175 Şâmî, *Zafernâme*, s. 193-194.

öncesi Sivas'ta konaklarken bazı kişilerin Timur'a gelerek Tokat yolunun ormanlık ve dar olduğu; Yıldırım Bayezid'in kalabalık bir orduyla Tokat'a gelip subaşlarını tuttuğu gibi bilgileri verdiklerini yazmaktadır.[176] Bu istihbarat üzerine Timur, Kayseri üzerinden Ankara'ya yönelecek ve Orta Çağ Türk-İslam tarihinin en büyük savaşında galibiyetin yolunu açacaktır.

Psikolojik savaş ve terör

Günümüz tarihçilerinin çoğu, özellikle de Timur tarafından işgal edilmiş ülkelerin tarihçileri ve batılı tarihçiler, Timur'u dünya tarihinin en acımasız ve gaddar hükümdarlarından birisi olarak tanımlamaktadırlar. Sivas'ta diri diri gömülen dört bin Osmanlı muhafızı, Hindistan'da isyan tehlikesi nedeniyle öldürülen 50.000'i aşkın Hintli, isyan ettikleri için öldürülüp kesik başlarından kule yapılan 70.000 İsfahanlı, Bağdat'ı ikinci kez fethettiğinde her askerin bir kesik baş getirmesi şeklindeki emri göz önüne getirildiğinde, yukarıdaki yargıyı paylaşmamak mümkün değildir. Gerçekten Timur, Cengizî geleneği sürdürerek, terörü, fetihlerini kolaylaştıran bir araç olarak kullanmıştır.

Timurlu tarihçi Yezdî'nin *Zafernâme*'sinde Herat ile başlayıp İzmir ile sonuçlanan coğrafyanın yaklaşık 10 şehrinde kesik başların yığılmasıyla yapılan kulelerden bahis vardır.[177] Timurlu tarihçilerin herhangi bir rahatsızlık duymadan bu uygulamaları, açık açık ve etraflıca yazmalarından yola çıkarak, Timur'un söz konusu kitlesel katliamları psikopat bir kan dökme anlayışıyla değil, çoğu kez cezalandırma ve bazen de yarattığı korkuyu kullanarak psikolojik bir üstünlük elde etmek amacıyla yaptığı söylenebilir. İbn Arabşah'ın Timur'la bizzat görüşen diğer bir Memlûk tarihçisi İbn Şıhne'den aktardığına göre Timur, savaşta ölenleri başlarının kesilerek onlardan kule yapılması işlemini, büyüklüğünü ve gücünü göstermek amacıyla adet haline getirmişti.[178]

Kesilen başların kule oluşturacak şekilde bir araya toplanmasının Timur'a özgü bir âdet olmadığı, söz konusu dönemde, Osmanlılar da dâhil olmak üzere, Türk-İslam devletlerinde benzeri uygulamaların gerçekleştirildiği bilinmektedir. Celayirli Sultan Ahmed, Hoy sahrasında mağlup ettiği Türkmenlerin kellelerinden bir minare yaptırmıştı. Daha sonra bölgeye gelen Kara Yusuf bu minareyi yıktıracak ve akrabalarının kellelerini gömdürecekti.[179] Timur'un beşinci göbekten torunu ve Hindistan'daki Babûrlü Devleti'nin kurucusu Babûr Şah, hatıralarında, Kühet ve Gardiz bölgelerindeki savaşlarda öldürülen Afganların kellelerinden minareler yapılmasını emrettiğini kaydetmektedir.[180] Osmanlı tarihçilerinden Kâşifî, *Gazânâme-i Rûm* adlı eserinde, II. Murad'ın Varna Savaşı sonrasında öldürülen Macar askerlerinin kellelerinden 70 kule yaptırdığını yazmaktadır.[181]

176 Yezdî, *Zafernâme*, s. 388.
177 Yezdî, *Zafernâme*, s. 139, 141, 144, 161-162, 228, 280, 286, 375, 404.
178 Arabşah, Âcaibu'l Makdûr, s. 221.
179 Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. III, s. 457.
180 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 159, 269.
181 Kâşifî, *Gazânâme-i Rum*, s. 43.

Bazı Avrupalı tarihçiler, Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç zaferinden sonra, içlerinde Macar din adamlarının da bulunduğu 2000 kadar kesik kafadan oluşan bir piramit yaptırdığını yazmaktadırlar.[182]

Timur'un fetih uygulamaları incelendiğinde, meydan savaşı yaptığı ordulardan alınan esirlerin öldürülmediği görülmektedir. Duruma göre bunlar, ya Timurlu ordusuna katılmakta ya da esir olarak Maverünnehr'e sevk edilmekteydi. Seferleri sırasında fethettiği kaleler için uygulaması ise şehir muhafızları ve halkın davranışına göre değişmekteydi. Şehir, herhangi bir direniş göstermeksizin, kendi isteğiyle teslim olduğu takdirde halktan mal-ı emân, yani "can vergisi" alınmakta ve şehre bir zarar verilmemekteydi. Direnen şehirlerde ise halkın direnişe katılmaması durumunda, muhafızlar öldürülmekte, halk ise fazladan vergilendirilmekteydi. Direnişe halkın da katıldığı durumlarda ise askerler ve halkın bir kısmı öldürülmekte, kadınlar ve çocuklar esir edilmekte, şehir yağmalandıktan sonra yakılıp yıkılmaktaydı. İsyan çıkaran veya ordusuna ya da görevlilerine zarar veren şehirlerde Timur'un en büyük çaplı cezalandırma katliamlarını yaptırdığı görülmektedir. Mal-ı emân toplamak için şehre gönderilen 3000 kadar Timurlu görevlinin[183] halk tarafından öldürülmesi üzerine 70.000'i aşkın İsfahanlının katledilmesi bu cezalandırma uygulamalarının en tipik örneklerinden birisidir.[184] Benzer bir katliam Bağdat'ta, ilk fetihten sonra şehirde bırakılan Timurlu kuvvetlerinin şehirden kovalanması ve ikinci kez kuşatıldığında ölümüne bir direnç gösterilmesi üzerine gerçekleştirilmiştir.[185]

Bu fetih uygulamaları dışında Timur'un, psikolojik üstünlük sağlamayı amaçlayan kitlesel katliamlar yaptırdığı da görülmektedir. Kendisine karşı ciddi bir direnç gösteren Sivas'ta, kalenin düşmesi sonrasında 4000 Osmanlı muhafızının diri diri çukurlara gömülerek öldürülmesi ve kalenin tamamen yıktırılarak şehrin yakılması bu uygulamalardan en çok bilinenidir. Timur'un sağ bıraktığı Sivas Muhafız Komutanı Malkoçoğlu Mustafa Bey'i gördüklerini anlatmak üzere Sultan Bayezid'e göndermesi terörü bir psikolojik savaş aracı olarak kullanma hedefini açıkça göstermektedir. Sivas'tan sonra Kahire, Halep ve Şam gibi Memlûk şehirlerinin askeri, mülki ve dini liderlerine mektuplar gönderen Timur, Hindistan'ı şeytanlardan ve kötülüklerden temizlediğini, Gürcistan'ı istila edip Hristiyanları yendiğini, Bayezid'in terbiyesiz oğlu Süleyman'ın kulağını çektiğini ve şimdi sıranın Mısır'a geldiğini belirtmekteydi. Mektuplar, Mısırlı ve Suriyelilerin Timur'un Sivas'ta ve başka Anadolu şehirlerinde yaptıkları ile ilgili duyduklarının hepsinin doğru olduğu uyarısıyla sonlanmaktaydı.[186] Bu uyarı, Timur'un Sivas'taki katliamı sadece Osmanlılar için değil, Memlûkler için de bir psikolojik baskı unsuru olarak kullanmak istediği-

182 Clot, *Soliman le Magnifique*, s. 103; Roux, *La tolérance religieuse dans les Empires turco-mongols*. s. 155.
183 Bazı yazarlara göre 4000 veya 6000
184 Yezdî, *Zafernâme*, s. 161-162.
185 Yezdî, *Zafernâme*, s. 375.
186 Halep'te okunan metin, Askalânî, *İnbâ el Gumr*, c. II, s. 133; Kahire'de okunan metin Makrîzî, *Kitâb es-Sülûk*, c. III, s. 1031; Şam'da okunanın metin Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire*, s. 330.

ni göstermektedir. Memlûk tarihçisi Askalanî'nin "Timur fitnesinin şerri Suriye'ye ulaşırken verdiği zararın haberi de Mısır'a vardı ve konuşulurken bütün kalpler korkuyla dolmaktaydı" şeklindeki sözlerine bakılırsa Timur'un beklentilerinin fazlasıyla karşılanmış olduğu anlaşılmaktadır.[187]

Bu noktada, günümüzün evrensel değerleri açısından insanlık dışı olarak kabul edilen Timur'un fetih uygulamalarının, o günün dünyasında nasıl değerlendirildiğine bakmakta yarar vardır. Timur'un Müslüman bir hükümdar olduğundan hareketle, kâfir veya dinsiz kabul ettiği kesimlere yönelik fetih uygulamalarının temelde İslami inanç çerçevesinde kaldığı söylenebilir. İslamiyet'in kuruluş yıllarında Medine'deki Yahudi kabilelerle yapılan mücadeleler esnasında hakem olarak seçilen Sa'd b. Mu'âz, Benî Kurayza kabilesi ile ilgili olarak "savaşabilecek yaşta olan erkeklerin öldürülmesi, kadın ve çocukların esir olarak alınması, kabileye ait malların Müslümanlar arasında paylaştırılması" yönünde karar vermişti. Hz. Muhammed (S.A), Sa'd'ın Allah'ın hükmüyle hükmettiğini söyleyerek bu kararı tasdik etmiş, karar gereğinin yerine getirilmesine izin vermişti. Nitekim bu olayın ardından nazil olan Ahzâb suresinin 26-27. âyetleri Müslümanların kâfirlere veya inançsızlara karşı böylesi uygulamalar yapmalarına icazet vermektedir.[188] İsrailoğullarının kutsal kitabı Tevrat'ta, yani İncil'in Eski Ahit bölümünde de çevre şehirlerle yapılacak mücadeleler konusunda benzer nitelikte ve çok ayrıntılı hükümler vardır.[189]

Müslümanlar arası mücadele Kur'an'da yasaklanmış olmasına karşın Orta Çağ boyunca ve sonrasında gerek İslam Halifeliği içerisindeki iktidar mücadelelerinde ve gerekse Müslüman devletler arasındaki savaşlarda taraflar, dini açıdan daha meşru olduklarını ispat yönünde çeşitli çıkış yolları bulmuşlardır. İslam tarihindeki savaşların çoğu aslında iktidar mücadelesi olduğu halde, taraflar birbirini din dışı olmakla suçlamışlar ve kendilerinin Müslümanlığı daha iyi temsil ettikleri iddiasını ileri sürmüşlerdir. Bu noktada genellikle kullanılan Kur'an âyeti, Allah ve resulüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapanların cezalandırılmasını emreden "El Maide" olmuştur.[190] Kuşkusuz her iki tarafın da karşısındakini dini yozlaştırmakla ve İslami düzeni bozmakla suçladığı bir durumda kazananın daima meşru ve haklı olduğu gibi bir durum ortaya çıkmaktadır.

---

187 Askalânî, *İnbâ el Gumr*, c. I, s. 450 / yıl 1392-1393

188 26. Allah, kitap ehlinden olup müşriklere yardım edenleri kalelerinden indirdi ve kalplerine büyük bir korku saldı. Siz onların bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir ediyordunuz. 27. Allah, si i onların topraklarına, yurtlarına, mallarına ve henüz ayak basmadığınız topraklara varis kıldı. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir (*Azhâb Suresi*, Diyanet *Kur'an-ı Kerim* Meali)

189 *Deutoronomy* (*Tesniye*) 20/ bap-10-17: Bir şehre saldırdığınızda insanlarına barış teklif ediniz (10). Kabul ederek kapılarını açarlarsa onların hepsi köle yapılacak ve size hi met edeceklerdir (11). Barışı kabul etmezlerse şehri kuşatınız (12). Tanrınız onları si e teslim ettiği zaman içlerindeki bütün erkekleri öldürünüz (13). Kadınları, çocukları ve hayvanları Tanrınızın size verdiği ganimet olarak alabilirsini (14). Kendinizden olmayan ve sizden uzakta olan bütün şehirlere bu şekilde muamele edini (15). Diğer taraftan, Tanrınız tarafından size vaat edilmiş şehirlerde, nefes alan hiçbir canlı bırakmayınız (16). Onları Tanrınızın size emrettiği şekilde tamamen yok edini .

190 *El Maide Suresi*, 33. *âyet*: Allah'a ve Resulüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Ahirette de onlara büyük bir a ap vardır.

Söz gelimi Fatih Sultan Mehmet ile Uzun Hasan arasındaki Otlukbeli Savaşı'ndan sonra gerçekleştirilen katliamın "müminle kâfiri ayırt etme günü" anlayışı içerisinde, kazananın mümin, kaybedenin ise kâfir olduğu inancıyla yapılmış olması, yukarıdaki açıklamalar için iyi bir örnektir. Fatih Sultan Mehmet savaştan sonra yayınladığı Uygurca yarlıkta "O gün akşama kadar ovada ölenlerden başka, dört bin baş kesip ve üç bin yedi yüz kişi de diri olarak yakalayıp geldiler. Biz de bu kalabalığı tahkik ettik. Akkoyunlu ve Karaman halkından esir düşen adamlardan kim varsa kılıçtan geçirerek, cezasını verdik. Karakoyunlu Çağatay halkına şefkat edip, öldürmedik. Bunları esir ederek birlikte götürmekteyiz" demektedir.[191]

Söz konusu Müslüman Türk katliamının dini gerekçesini ise Osmanlı tarihçisi Gelibolulu Ali'den öğrenmekteyiz. Tarihçi, savaşın ertesinde esir edilen Türkmenlerin öldürülmesi emri verilmesi üzerine üç gün üç gece boyunca kesintisiz bir şekilde kafa kesme işleminin yapıldığını ve bir süre sonra bıçakların kesmez hale geldiğini belirtmektedir. Tarihçi daha sonra, Akkoyunlu esirler için de öldürülme emri verildiğini, tan yerinin ağarmasıyla birlikte kafa kesme işleminin başlatıldığını ve Kur'an-ı Kerim'in es-Sâffât suresinin "İşte bu, yalanlamakta olduğunuz hüküm ve ayırım günüdür" şeklindeki 21. ayeti eşliğinde bütün esirler katledilinceye kadar bu işlemin devam ettiğini söylemektedir.[192] Fatih Sultan Mehmed devrinde gerçekleşen Karamanoğullarına ait Konya ve Larende şehirlerinin yakılıp yıkılması, bütün sipahilerinin öldürülmesi ve halkın büyük bir kısmının sürgün edilmesi işlemi için ise herhangi bir dini gerekçe yaratma zahmetine bile katlanılmamıştır.[193]

Direnen şehirlerde katliam ve yakıp yıkma uygulaması daha sonraki yüzyıllarda da varlığını sürdürmüştür. Nitekim on yedinci yüzyıl Avrupa'sında bile kuşatılan şehirler başlangıçta teslim oluyorlarsa herhangi bir sorun yaşanmıyor, fakat direniyorlar ve direniş, kuşatmayı yapan tarafta ciddi can ve mal kaybına yol açıyorsa, şehirlerin ele geçirilmesinden sonra tecavüz, yağma ve ateşe verme meşru bir uygulama olarak kabul ediliyordu.[194]

Diğer taraftan Timur, Müslüman ülkelere yaptığı seferlerin dini yönden meşrulaştırılması için El Maide suresindeki bozguncuların cezalandırılması gerektiği ayetine, fethettiği şehirlerde gerçekleştirdiği katliamlar ve yıkım için ise Neml suresindeki "Krallar bir memlekete girdi mi, orayı harap ederler ve halkının ileri gelenlerini zelil hâle getirirler. İşte onlar böy-

---

191 "Ol kûn-i ahşam-ğa teginç yaz-ı-ta ölgentin başk-a tör ming baş kesip kelt-i-ler üç ming yet-i yüz kişi tir-i tutup kelt-i-ler biz ağ-ı kalın adam-nı tahkık, kılduk nekim ak koyun halk-ı-tın kar-a-man halk-ı-tın tüşken adam-nı kırğun eylep yasak-ka t gürdük kar-a koyunluğ çağday halk-ı-ğa ş(a) fkat kılıp öldürmedük tutsak kılıp a ıp kel-e- tur-biz" (*Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı*, s. 301-302)

192 "Üç gün üç gice ale't-tevâlî mahbûs olan Türkmânân-ı ber-geşte ahvali kı al buyuruldı. Tâ bu mertebeye-dek ki, tiğ-ı hûn-bâr istifa-i hatt idüb, ol makule rûgerdânları kırmakdan yüzleri döndi... Akkoyunlu kısmından olan bed-gümânların katille izalesi fermân kılındı ve yine bir gün subh-ı sâdıkda başlanub, "Hâzâ yevmü'l-fasli'llezi küntüm bihî tukezzibûn" şemâteti ile cümlesinin boyunları uruldı. (Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c I, s. 664)

193 Ve bil-cümle Karaman sipahilerinden hayli adam tuttular. Padişah'a getirdiler. Cümlesinin boynunu vurdurdu (Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. II, s. 783)

194 Massie, *Pet the Great: His Life and World*, s. 372.

le yaparlar" ayetine (32) sığınmaktaydı.[195] Timurlu tarihçi Şâmî, Bağdat'ta gerçekleştirilen büyük yıkımı "Ne kadar memleket varsa hepsini kıyamet gününden önce ya helâk edeceğiz ya da şiddetli bir azapla cezalandıracağız. İşte bu, Kitap'ta (Levh-i Mahfuz'da) yazılmış bulunuyor" mealindeki İsrâ suresinin 58. âyetiyle açıklamaya çalışmaktadır. Tarihçi bu hakikatin levhi mahfuzda yazılmış olduğunu, dolayısıyla Tanrı'nın hükmüne boyun eğmek, rıza ve teslim göstermek gerektiğini söylemekte, böylece, Timur'un bu ilahi emrin uygulayıcısı olduğuna dair bir gönderme yapmaktadır.[196]

Sonuç olarak, yaşadığı dönemin siyasi, ahlaki ve dini değerleri çerçevesinden bakıldığında Timur'un çağdaş olduğu hükümdarlardan çok da farklı davranmadığı söylenebilir. Onun farkı, diğer hükümdarlara göre, daha büyük çapta katliamlar ve yıkımlar gerçekleştirmesi ve bu uygulamalarını ayrıntılarıyla tarihlere kaydettirme dürüstlüğünü göstermiş olmasıdır. Dolayısıyla Timur'u bugün geçerli evrensel değerlerle yargılayan günümüz tarihçileri, onu tarih boyunca yaşanan kayıtlı ve kayıtsız bütün yıkımların sorumlusu olarak ilan etmekte ve ona insanlık tarihinin antikahramanı rolü biçmektedirler.

Rakibe ve koşullara göre değişen taktikler

Orta Çağ İslam devletlerinde klasik ordu düzeni, Bizanslılar ve Sasânîlerden alınmış olup, önde öncü birlikleri, arkada merkez, merkezin iki tarafında sağ ve sol kanatlar, merkezin arkasında ise artçı veya yedek birlikler şeklinde konumlandırılan beşli bir yapılanma şeklindeydi.[197] Arapların Ta'biye veya el-Hamis adı verdikleri bu beşli düzen, Osmanlılar da dâhil olmak üzere, Orta Çağ Türk-İslam devletlerinin çoğu tarafından benimsenmişti. Savaş sırasında kanatların öne doğru çıkmalarıyla ordu bir hilal görünümünü almakta, öncü ve artçı birliklerin merkezle birleşmeleri sonucunda, güçlü bir merkez ve ona göre daha zayıf, fakat daha hareketli iki kanat ortaya çıkmaktaydı. Bu ordu düzeninde savaşın kaderi büyük ölçüde merkez tarafından tayin edilmekteydi.

Hükümdarlığının ilk yıllarında söz konusu düzeni kullanan Timur'un, Toktamış'la yaptığı Kundurça Savaşı'yla birlikte yeni bir yapılanmaya geçtiği görülmektedir. Timurlu tarihçilerden Yezdî bu değişikliği "Hazret, ordusunu yedi kısma ayırdı. Daha önce hiçbir padişah böyle yapmamış ve böyle bir şey işitmemişti. Bunu yalnızca "seb'an min'el mesânî'ye vakıf olanlar bilirlerdi" sözleriyle açıklamaktadır.[198] Diğer Timurlu tarihçi Şâmî'nin açıklaması ise "Emîr Timur orduyu hazırlayarak yedi kola ayırdı. Öyle muntazam bir tarzda ki tarifi mümkün değildir" şeklindedir.[199]

195 İbn Şıhne Timur'un Kal'a-i Rûm'u kuşattığı zaman kale komutanı en-Nasıri'ye gönderdiği mektupta bu ayeti kullandığını söylemektedir. (Yezdî, *Zafernâme*, s. 347, dipnot 694)

196 Şâmî, *Zafernâme*, s. 289.

197 Öncü birlikler: Mukaddema; Merkez: Kalb; Sağ kanat: Meymene; Sol kanat: Meysere; Artçı birlikler: Sakâ. İslam'da ordu yapılanması için bkz. Koyuncu, *Hicri I. Asırda İslam Ordusu, Eski Çağdan Modern Çağa Ordular*, s. 221-237.

198 Yezdî, *Zafernâme*, s. 193. Yazar burada "Andolsun ki, biz sana tekrarlanan yedi ayeti verdik" şeklindeki Hicr sûresinin 87. âyetine gönderme yapmaktadır.

199 Şâmî, *Zafernâme*, s. 150.

Görüldüğü gibi Timurlu tarihçiler söz konusu değişikliğin gerekçeleri konusunda herhangi bir açıklama yapmamaktadırlar. Bu düzende Timur, İslami ordu yapılanmasındaki beşli düzeni, merkezin, yani ana gol'ün önünde sağ ve sola yerleştirdiği kollar sayesinde yediye çıkarmıştır. Ana gol'ün sağ ve sol kolları olarak tanımlanan bu kuvvetler gerektiği zaman kanatlara destek olmakta, gerektiği zaman ise ana gol'ün, yani merkezin önünde birleşerek ordunun merkez kısmının önünde bir set oluşturabilmekteydi.[200]

Emîr Timur'un Kundurça'dan başlayarak Altın Ordu'yla, Memlûklerle ve Osmanlılarla yaptığı savaşlar ayrıntılı olarak incelendiğinde, söz konusu yedili kol düzeninin orduyu basitçe yedi parçaya ayırmanın çok ötesinde, ciddi bir savaş stratejisi değişikliği anlamına geldiği görülecektir. Öncelikle Timur merkezin gücünü azaltıp ordunun arka hattına çekmekte ve böylece savaşın ağırlık merkezini kanatlara kaydırmış olmaktadır. Bu uygulamasıyla Timur, kanatlarla birlikte ilerleyerek savaşın kazanılmasında son sözü söyleyen güçlü merkez şeklindeki Orta Çağ ordu düzenlemesini kökten değiştirmiş, hükümdarın da içinde bulunduğu merkezin, ancak üzerine saldırıldığında veya kanatları dağılan rakibin kuşatılarak imha edilmesi gerektiğinde savaşa dâhil olduğu bir anlayışı gündeme getirmiş oluyordu.

Bu köklü değişikliğin nedenini Timur'un, yukarıda taktik ve strateji bölümünde tanımladığımız atak savaş stratejisinde aramak lâzımdır. Timur'un daha sonraki savaşlarından anlaşıldığına göre savunma savaşı yapan bir ordu için gerekli olan güçlü merkez, saldırı savaşı yapan bir ordu için çok da hayati değildi. Timur'un oluşturduğu ordu düzeninde merkezin, savaşta son sözü söyleyecek bir güç olmaktan çok, kanatların saldırılarını yönlendiren, düşmanın davranışına göre yedek birliklerin ne tarafa destek vereceğini kararlaştıran ve ancak gerekli olduğunda doğrudan savaşa giren bir komuta merkezi haline getirildiği görülmektedir. Savaşın gidişatına göre barangar, yani sağ kanat, ana gol'ün sağ kolu, sol kanat yani cavangar da ana gol'ün sol kolu tarafından desteklenmekte, böylece kanatlar ayrı komutanlar tarafından idare edilen ve birbirinden bağımsız hareket edebilen iki ana kol haline dönüşebilmekteydi. Aslında Moğol Askeri geleneğinde kanatlar, önlerindeki öncü ve yanlarındaki yancı (kanbül) birlikleri sayesinde her birisi ana ordudan bağımsız hareket edebilen kuvvetler şeklinde yapılandırılmışlardır. Timur'un yaptığı değişiklikle kanatlar, ayrı komutanlar tarafından yönetilen ve gereğine göre hedef değiştirebilen iki kol haline dönüştürülmüş ve böylece etkili ve dinamik bir savaş stratejisinin vurucu unsurları haline getirilmiş oluyordu. İki kanat ortasında ve ana gol'ün sağ ve sol kolları önünde yer alan merkez öncü kuvvet (hiravul) ise, rakibin kanatları çökmedikçe düşman ordusunun merkezine hücum etmemekteydi. Bu kolun görevi rakibin

200 Timurlu ordusunun şeması için bkz. *Tüzükât-ı Timuri sahte mi gerçek mi* bölümü

merkezden saldırıya geçmesi halinde bu saldırıyı karşılamak veya gerektiği durumlarda her iki taraftaki kanatlara destek vermekti.

Timur'un yedili kol düzenine geçmesinden itibaren yaptığı meydan savaşlarının hemen hepsinde saldırıyı sağ kanat hücumuyla başlattığı görülmektedir. Bunu sol kanadın rakibin sağ kanadına hücumu izlemekte ve böylece rakip ordunun kanatlarının çökertilmesi hedeflenmekteydi. Bu stratejinin çalışması durumunda, sağ ve sol kollar rakibin merkezini çevrelemeye başlıyor, Timurlu ordusunun merkezi de ileriye çıkarak kuşatmayı tamamlamaktaydı. Timur ilk olarak Kundurça'da uyguladığı bu savaş stratejisini, rakiplerinin durumuna göre küçük değişiklikler yapmak suretiyle, Toktamış'a karşı bir kez daha Terek'te, Delhi önlerinde Hint ordusuna, Şam önlerinde Memlûk ordusuna ve nihayet Ankara'da Osmanlılara karşı uygulamış, geleneksel olarak merkezden hücum bekleyen rakiplerini şaşırtarak mağlup etmeyi başarmıştır.

Toktamış'ın kendisini stepin derinliklerine çekerek ordusunu lojistik destekten yoksun bırakmak stratejisini anladığında oğlu Ömerşeyh'i 20.000 süvarilik bir kuvvetle göndermiş ve Toktamış'ın ordusunu durmak ve kendisini savunmak zorunda bırakmıştı.[201] İki ordu karşı karşıya geldiğinde Timur, beklenmedik bir davranışla askerlerinin atlarından inerek çadırlarını kurmasını emretmiş, bu durum Toktamış Han'da Timur'un kendisini hiç önemsemediği ve kesinlikle galip geleceğine inandığı şeklinde bir algı oluşturmuştur.[202] Hindukuş dağlarında yerleşik Siyahpuş ve Katur kâfirlerine karşı savaştığı dönemde uyguladığı taktikler Timurlu tarihçiler tarafından "hiçbir devirde hiçbir padişaha böylesi bir fetih müyesser olmamıştır" şeklinde tanımlanacak kadar ilginçtir. Gerçekten Timurlu birlikleri karlarla kaplı yüksek dağ tepelerinde geceleri atla, gündüzleri tüneller açarak yayan ilerleyebilmişler, derin vadilere iple aşağı sarkıtılan tahtırevanlarla inmişler, sonunda bulundukları dağ tepelerinde ulaşılamayacağını düşünen düşmanlarını yakalayarak mağlup etmişlerdir. Bütün bu sefer boyunca Timur, ordusunun başındaydı.[203]

Timur'un rakibe göre taktik değiştirmesinin en iyi örneklerinden birisi, Hint ordusunda bulunan savaşçı fillere karşı bulduğu çözümdür. Timurlu birlikleri, yalancı bir geri çekilme hareketiyle, filleri iki tarafına hendekler kazılarak oluşturulan bir yola sokmuşlar, Timur tarafından imal ettirilen üçgen biçiminde demir dikenlerin yola serpilmesiyle bu fillerin bir kısmının sakatlanarak bertaraf edilmesi sağlanmıştı. Daha sonra sırtlarına yerleştirilmiş pamuk balyaları ateşe verilen develer fillerin üzerine gönderilmiş, alevlerden korkup geri kaçan filler kendi askerlerini ezerek Hint ordusunda büyük bir paniğe yol açmışlardır.[204] Fillerin savaş meydanında kolayca kontrol dışına çıkabileceğini bizzat kendi uygulamasıyla gören

201 Handemir, *Habîbü's-siyer*, c. I, s. 255.
202 Yezdî, *Zafernâme*, s. 193.
203 Yezdî, *Zafernâme*, s. 279-280.
204 Arabşah, *Acaibu'l Makdûr*, s. 169-172.

Timur, Ankara Savaşı'nda ordusundaki filleri birbirine zincirleyerek bir saf haline getirmiş, fakat Hintlilerin hatasına düşmeden bu fil grubunu saldırısının ilk ve öncü unsuru olarak kullanmamıştır. Timur'un savaş stratejisinde filler, Osmanlı ordusunun Timurlu kanatlarını geriletmesi durumunda destek saldırı dalgası şeklinde kullanılacaktı. Timur böylece, bir taraftan Osmanlı liderliğinin kendisinin Delhi'de yaptığına benzer bir karşı taktik geliştirmiş olabilmesi ihtimaline karşı önlem almakta, bir taraftan da savaşın kızıştığı bir sırada fillerin sırtlarına konuşlandırılmış ateş bataryalarını devreye sokarak Osmanlı ordusuna karşı öldürücü bir darbe plânlamaktaydı. Fakat Osmanlı tarafı ne fillere karşı herhangi bir taktik geliştirmişti ne de Timurlu ordusunun kanat hücumları karşısında beklenen direnci gösterebilmişti. Dolayısıyla bu savaşta Timur'un filleri, savaşın kaderi konusunda hayati derecede bir rol oynamayacaklardı.

Memlûklerle Şam önlerinde yapılan savaşta, Memlûk ordusunun büyük bir kısmının şehir içerisinde bulunuyor olması nedeniyle Timur'un başka bir taktik izlediği görülmektedir. Burada Timur neredeyse on gün boyunca saldırmadan beklemiş, bu arada barış talebiyle elçiler göndermek suretiyle kendisini yeterince güçlü hissetmediği şeklinde bir algı yaratmıştı. On günlük sürenin bitiminde, Timurlu tarihçilerin söyleyişine göre karargâhını otlakları bol bir yere nakletmek üzere Şam önlerinden bir çekilme başlattı. Bunu Timur'un galip gelemeyeceğini anlayıp bölgeyi terk etmekte olduğu şeklinde algılayan Memlûk ordusu Timurlu ordusunun arkasına düşmüş, fakat Timur ustaca bir manevrayla geri dönerek Memlûkleri perişan etmişti.[205] Timur'un rakibe ve şartlara göre değişen savaş yöntemleri uygulamasının önde gelen örneklerinden bir diğeri de Osmanlılar tarafından 7 yıl süreyle uğraşılmasına karşın ele geçirilemeyen İzmir'i, hiçbir deniz aracı olmaksızın, sadece karadan yürüttüğü kuşatmayla 15 gün içerisinde ele geçirebilmesidir.

D- Kültür, sanat ve bilimde Timurlu Rönesansı

Avrupa'da 1300'lerin ortalarından itibaren şekillenmeye başlayan Rönesans hareketinin öncüleri "Erken Dönem Hümanistleri" olarak adlandırılmaktadırlar. "Studia Humanista", yani "Hümanist Bilimler" olarak tanımlanan beş temel alan, tarih, belagat (retorik), ahlâk felsefesi, şiir ve dil bilgisi olarak sıralanmaktaydı. İlerleyen dönemlerde hareket, pozitif bilimleri, teolojiyi, mimariyi, resmi ve müzik gibi sanat dallarını da kapsayacak şekilde genişleyecek ve böylece Avrupa'yı modern çağlara hazırlayacaktı.

Hemen aynı dönemlerde Timurlu coğrafyasında da İslami bir kültür zemininde benzer bir süreç yaşanmaktaydı. Timur'la birlikte başlayan tarih, din ve mimari alanlarındaki çalışmalar, onu izleyen Timurlular döne-

---

205 Yezdî, *Zafernâme*, s. 357; Arabşah, *Acâibü'l Makdûr*, s. 237; Makrîzi, *Kitâb es-Sulûk*, c. VI, s. 46-48.

minde başta astronomi ve matematik olmak üzere bilimsel çalışmalarla; şiir, yazı ve Türk dili gibi sosyal alanlarla ve nihayet resim ve minyatür gibi güzel sanatlarla zenginleşecek ve İslam dünyasında bir Timurlu Rönesansı yaşanacaktı.

Kuşkusuz Timur, özellikle tarih veya mimari alanındaki uygulamaları bir sanat veya bilim dalını geliştirerek bir reform sürecini başlatmak amacıyla gündeme getirmemişti. Onun hedefi, öncelikle bu alanları kendi meşruiyeti için kullanmak, sonra da kendisinden önceki büyük hükümdarların amaçladıkları gibi, tarihte kalıcı bir isim bırakmaktı. Nitekim Timur'un tarihçi Şâmî tarafından aktarılan "Nasıl biz bugün geçmiş padişahların eserlerini temaşa ediyorsak, her halde bizden de bir eser kalmalıdır, ta ki bizden sonra da bizim ismimiz baki kalsın" şeklindeki sözleri büyük cihangirin çağına göre devâsâ eserler inşa ettirmesinin ardında yatan düşünceyi ortaya koymaktadır.[206] Böylece o güne dek Türk-İslam dünyasında görülmeyen büyüklükteki mimari eserler inşa edilecektir. Timur'un büyük zaferleri ise Timurlu yazarlarca yaratılan tarih kitapları aracılığıyla geleceğe aktarılacaktı. Bu kitaplarda kullanılan dil sıradan halkın rahatça anlayabileceği nitelikte olmalıydı. Bütün bu nedenlerle Timur, özellikle tarih yazımı, mimari, din ve dil alanlarıyla yoğun olarak ilgilenmiş ve bu alanlarda yapılan çalışmaların bir kısmını bizzat yönlendirmiştir. Timur'dan sonraki dönemlerde ise şiir, edebiyat ve bilim alanlarında yoğunlaşan çalışmalarla Timurlu Rönesansı en üst noktaya çıkacaktır.

Timur eğitim görmüş müydü?

Timurlu Rönesansı'nın temellerini atan insanın klasik bir eğitim alıp almadığı, hatta okuma yazma bilip bilmediği gibi konular tarihçilerce günümüzde bile tartışılmaktadır. Timur'un çocukluğunda klasik bir eğitim alıp almadığı konusuyla ilgili olarak Timurlu tarihçilerde herhangi bir veri yoktur. Ancak menkıbevi çerçevede yazılan Timurnâmelerde ve bunlara dayanılarak yazılmış sözde Timur'a ait hatıra kitaplarında, onun ciddi bir medrese eğitimi aldığı, çok başarılı bir öğrenci olduğu, Kur'an'ı tersten ezbere okuyabildiği ve dini ilimlerde din âlimleriyle tartışabilecek kadar ilerlemiş olduğu şeklinde iddialar ileri sürülmektedir. Özellikle günümüz Özbek tarihçileri *Tüzükât* ve *Mülfuzât*'a dayanarak bu iddiaları tarihsel bir gerçeklikmiş gibi gündemde tutmaktadırlar. Fakat başta Şâmî ve Yezdî olmak üzere Timurlu tarihçilerin hiçbirisinde Timur'un klasik bir medrese eğitimi aldığı yönünde herhangi bir bilgi yoktur. Timur'un gerçekten ciddi bir medrese eğitimi almış olması halinde söz konusu dönem yazarlarının bu konuyu göklere çıkararak işlemeleri beklenirdi.

Diğer taraftan Timur düşmanı Arabşah'ta "Timur ümmi idi; dolayısıyla bir şey okuyup yazamazdı. Kesinlikle Arapça bilmezdi. Farsça, Türkçe ve Moğolcayı günlük hayatta yetecek kadar bilirdi" şeklinde bir kayıt var-

206 Şâmî, *Zafernâme*, s. 292.

dır.[207] Rus doğubilimcisi Bartold bu kaydı, hiçbir eleştiriye tâbi tutmaksızın, aynen almış ve kullanmıştır.[208] Böylece Bartold'un bilim dünyasındaki büyük ağırlığından etkilenen günümüz tarihçileri arasında Timur'un ümmi olduğu, yani okuma-yazma bilmediği algısı yaygınlık kazanmış ve onunla ilgili değerlendirmenin temel unsurlarından birisi haline gelmiştir. Görüldüğü gibi bu konuda da Timur'a yönelik aşırı ön yargılı bir yaklaşım vardır ve tarihçilerin ideolojilerine ya da dünya görüşlerine göre birbirinin tamamen zıddı iddialardan birisini benimsedikleri görülmektedir. Kuşkusuz, aslında yapılması gereken, dönem tarihçilerinin eserlerinde bu konuyu aydınlatabilecek ip uçlarını araştırmak ve bulunabilen kayıtlara göre değerlendirme yapmaktır.

Dönem kaynaklarına bu açıdan bakıldığında, aktarılan bazı olaylardan yola çıkarak Timur'un okuma-yazma bildiği anlaşılabilmektedir. Bu kayıtlardan birisi tarihçi Handemir'in dönemin meşhur âlimi Taftazânî ile ilgili bir anlatısında geçmektedir. Taftazânî'nin Herat'taki oğlu Mevlâna Muhammed'in babasına gönderdiği mektup Timur'a gönderilen mektuplarla karışır. Sonrasını tarihçi şöyle anlatmaktadır:

> Haberci Semerkand'a ulaştığında mektup torbasını Emîr Timur'a takdim etti. O kendi yazışmalarını okurken gözü Mevlâna Muhammed'in mektubuna ilişti. Mektubu okuyarak mahiyeti konusunda bilgi sahibi olan Sâhibkıran hiçbir şey söylemedi ve Mevlâna Sadüddin'e de mektubu göstermedi.[209]

Timur'un okumayı bildiği yönünde bir diğer kayıt da Şâmî'nin, Emîr Timur ile Emîr Hüseyin arasındaki mücadele döneminde geçen bir olayla ilgili anlatısının satır aralarında gizlidir. Şâmî'nin ifadesi şöyledir:

> Bu sırada bir adam geldi, bir mektup getirdi, gösterdi; mektup padişahın ağzından Emîr Musa'ya yazılmıştı. Mektupta 'fırsat zuhurunda Timur'u yakala' yazılmıştı. O mektubu sakladı ve kendi kendine bu yalandır...' dedi.[210]

Yazmayı bildiğini gösteren bir veri ise tarihçi Gıyasü'd-din Ali'nin *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*'ında mevcuttur. Ali, Delhi'nin fethinden sonraki gelişmeleri anlatırken 28 Aralık 1398 tarihindeki Cuma namazı hutbesinde Mahmut Han'ın adının söylenmediğini ve Timur'la birlikte ilk kez Veliaht Emîrzâde Muhammed'in isminin okunduğunu belirtmekte ve "Bu makamda adaletin ve iyi talihin efendisi, kalemi eline alarak bir yazı yazdı... Veliahdının hakkını insanoğlunun en akıllılarının önünde ilan ederek bildirdi" demektedir.[211]

Timur'un okur-yazar olduğunu açık olarak gösteren bir diğer kayıt, tarihçi Devletşah'ın *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'sında mevcuttur. Emîr Timur'un Bağdat üzerine yürüdüğünü haber alan Sultan Ahmed Celayir, Timur'a,

---

207 Arabşah, *Acaibu'l Makdûr*, s. 431.
208 Bartold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s. 35.
209 Handemir, *Habibü's-siyer*, III. Cilt, I. Bölüm, s. 302.
210 Şâmî, *Zafernâme*, s. 64-65.
211 Gıyasü'd-din Ali, *Ruzn me-yi Gazavat-ı Hindustan*, (*Saadetn me*), s. 90.

savaş yapmadan uzlaşmanın daha hayırlı olacağına dair bir şiir yazarak gönderir. Semerkandî olayın sonrasını şöyle anlatmaktadır:

> Emîr Timur bu kıt'ayı okuduğu vakit çok teessüf etti. 'Keşke ben de nazma kadir olsaydım da ona uygun bir cevap yazsa idim. Fakat herhalde benim evlâd ve ahfadımdan biri Sultan Ahmed'e cevap verir' dedi. Bunu Miranşah Sultan'a ve bazılarına göre de Halil Sultan Bahadır'a teklif etti. O da şu kıt'ayı yazıp gönderdi.[212]

Bütün bu verilere dayanarak Timur'un ümmi olmadığı, yani okuma-yazma bildiği, fakat çocukluğunda ciddi bir eğitim almadığı söylenebilir. Timur bu eksikliğini maiyetinde bir kıssahanlık, yani okuyuculuk kadrosu oluşturmak suretiyle gidermiştir. Kıssahanlar Timur'a, başta tarih olmak üzere, ilgi duyduğu her konuda kitap okuyan eğitimli şahıslardı.[213] Bu yöntemle Timur, birçok alanda, günümüzde sosyoloji biliminin kurucularından kabul edilen büyük tarihçi İbn Haldun'u bile hayrete düşürecek düzeyde bilgi birikimine sahip olmuştu. İbn Haldun hatıralarında bazı insanların Timur'u âlim olarak tanımladıklarını belirttikten sonra onu "uyanık, zeki, araştırmacı, bildiği ve bilmediği konularda çok tartışmacı" bir kişilik olarak tarif etmektedir.[214] Dolayısıyla gerek yukarıda aktardığımız kayıtlar ve gerekse günümüz dünyasında bile hayranlık uyandıran büyük bir Orta Çağ İslam âlimini şaşırtacak kadar derin bir bilgi birikiminin varlığı, Timur düşmanı Arabşah'ın "ümmilik" iddiasının geçerli olmadığını göstermektedir.

Timurlu tarih yazımı

Tarih yazıcılığı Timurlu Rönesansı'nın önemli bir boyutunu teşkil etmektedir. Başlangıçta bizzat Timur'un yönlendirmesiyle ve İlhanlı tarih yazımı geleneğinden hareketle başlatılan Timurlu tarih yazıcılığı, Timur sonrası dönemde Semerkand ve Herat merkezli olarak gelişmiş ve zenginleşmiş, 15. yüzyılın ikinci yarısında "Horasan Tarih Yazım Ekolü" şeklinde tanımlanabilecek bir düzeye ulaşmıştır. Timur döneminde yaratılan ilk eserler genel olarak hanedan tarihçiliği niteliğindeyken, daha sonra, dünya tarihi, şehir veya bölge tarihleri, biyografi ve hatıra şeklinde farklı alanlarda eserler yaratılacak ve böylece, Timurlu Devleti'nin dağılmasından sonra sahneye çıkan Özbek, Babûrlü, Safevî ve Osmanlı tarih yazım anlayışlarını da etkileyebilecek bir güce ulaşacaktır.

Klasik bir eğitim almamış olmasına karşın Timur'un tarihe düşkünlüğü birçok dönem yazarınca belirtilen bir husustur.[215] Dönem tarihçisi Yezdî, Timur'un ülkesinin önde gelen seyyidler, âlimler, fakihler ve da-

212 Devle h, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. III, s. 371.
213 Döneminin önde gelen âlimlerinden Şeyh-i Arif Azeri hayat hikâyesini anlatırken "Ben Emîr Timur Gürgân'ın kıssahânı olan dayım ile beraber sekiz yüz yılında Karabağ'da Uluğ Bey'in h zmetine girdim" demektedir. (Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. III, s. 429-430)
214 İbn Haldun, *et-Ta'rif bi-İbn Haldun*, s. 260.
215 Arabşah Timur'un tarih kitaplarını, geçmiş hükümdarların hayat hikâyelerini ve seferlerini, kendisine okuyan kişinin yaptığı hatayı düzeltebilecek kadar ayrıntılı olarak b ldiğini aktarır. (*Acâibu'l Makdûr*, s. 431).

nişlerinden oluşan bir heyeti sürekli olarak yanında bulundurduğunu söyledikten sonra, seferde ve barışta, dinle, halkla, devletle ve hükümdarın uygulamalarıyla ilgili bütün olayların günlük olarak Uygur ve Fars kâtiplerce kayıt altına alındığını aktarmaktadır.[216] Çağatay hükümdarı, ayrıca, yanında resmi yazışmalarını ya da fermanlarını kaleme alan münşiler de bulundurmaktaydı.

Yine Yezdî, özellikle ülkenin çeşitli bölgelerinde veya seferler sırasında meydana gelen olayların, şahit olan emîrler, yöneticiler veya memurlar tarafından kendi bakış açılarına göre yazıldığını, daha sonra kâtiplerce sıraya dizildiğini belirtmektedir. Önemli olaylarla ilgili kayıtlar Timur'a okunmakta ve çelişkili bir durum varsa yazanlar arasında bizzat hükümdar tarafından yeniden bir doğrulama yapılmaktaydı. Tarihi kayıtlar, son şekli verildikten sonra, bir kez daha Timur'a okunmaktaydı.[217] Tarihçiye göre bu uygulamayla Timur, olayların doğru ve abartısız bir şekilde kaydedilmesini sağlamış olmaktaydı.

Yezdî ayrıca Timur'un kroniklerde abartılı tanımlamalardan kaçınılmasını istediğini belirtmekte ve Uygur bahşilerin kayıtlarından yararlanılarak yazılan *Manzume-i Türki*'deki bazı abartılı ifadelerin bizzat hükümdar tarafından çıkarılmasını örnek olarak göstermektedir.[218] Bu durumun bir diğer örneği de Giyasü'd-din Ali'nin Timur'un emriyle yazdığı *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan* adlı kitabının hükümdar tarafından fazla ağdalı bulunduğu için rağbet görmemiş olmasıdır. Nitekim yazar kendisi de "Her ne kadar bazı yerlerde dini ilimlere fazla dalınıp hitabete fazla girilmemişse de, uğurlu işler elden geldiğince aktarılmaya çalışılmıştır" diyerek yazdığı tarih kitabının ancak tahsilli kesimlere hitap ettiğini kabul etmektedir.[219]

Timur, yazdırdığı tarih kitaplarında kullanılan dilin sıradan insanlar tarafından bile kolayca anlaşılabilecek sadelikte olmasını istemekteydi. Türk tarihçisi İsmail Aka, Timur'un kendi adına kaleme alınan eserlerde sade ve anlaşılması kolay bir tarzı arzu edişini, onun Arapça şiirleri ve ağdalı bir dille yazılmış eserlerin inceliklerini anlayamamasına bağlamaktadır.[220] Bu değerlendirme bütünüyle yanlıştır. Arapça bilmeyen Timur'un bu dilde şiir dinlemesinin imkânsızlığı bir yana, dönem kaynaklarında, Çağatay hükümdarının şairlere hamilik yaptığına veya toplantılarda şiir dinletisi yaptırdığına dair hiçbir veri yoktur. Nitekim Timur dönemi tarihçilerinden Arabşah, Timur için, "tabiatı icabı hokkabaz ve şairleri sevmezdi" demektedir.[221]

Timur'un özellikle kendi dönemiyle ilgili tarih kitaplarının sade bir dille yazılmasını niçin istediği konusu ise tarihini yazmakla görevlendirdiği

216 Bahşiyan-ı Uygur ve debiran-ı Fars
217 Yezdî, *"Mukaddime"*, (Tarih-i Cihangirî), c. I, s. 19-21.
218 Yezdî, *"Mukaddime"*, (Ta ih-i Cihangirî), c. I, s.18.
219 Gıyasü'd-din Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 22.
220 Aka, *Tarihnâme* (Tacü's-selmânî) kitabının giriş yazısı, s. 6.
221 Arabşah, *Acâ bul Makdûr*, s. 43.0

Nizamüddin Şâmî'yle yaptığı bir konuşmada açıkça ortaya konmaktadır. Timur, Şâmî'den, yazacağı kitapta kelime oyunlarından ve söz sanatlarından kaçınmasını istemekte ve bunun nedenini de teşbihler ve istiarelerle dolu bir eserde asıl amacın gözden kaçabilmesi tehlikesiyle açıklamaktadır. Şâmî'nin "halkın (avam) anladığı, seçkinlerin (havass) beğendiği" bir kitap yazmayı planladığını söylemesi üzerine de Timur "işte ben böyle bir söz istiyorum" diyecektir.[222] Bu durum Timur'un tarihte kalıcı olabilmek için dar bir entelektüel çevreye değil, geniş halk kitlelerine ulaşmanın gerekliliğini fark etmiş olduğunu göstermektedir.

Timur, tarih yazımını, yalnızca yaptığı seferlerin kayda geçirilmesi ve gelecek nesillere aktarılmasının ötesinde, hükümdarlık kimliğinin tanımlanması, iktidar meşruiyetinin sağlanması ve hepsinden önemlisi Cengiz İmparatorluğu'ndan devraldığı dünya hâkimiyeti ideolojisinin kendisi ile başlayan Timurlu hanedanına transferi gibi amaçlar için de kullanmaktaydı. Şâmî'nin *Zafernâme*'si bizzat Timur'un denetiminde yazıldığı için, orada söylenenlerin doğrudan Timur'un düşüncelerini yansıttığını söylemek hiç de yanlış olmayacaktır.

Zafernâme'nin başlangıç bölümünde hükümdarlar merhametli veya kahredici olarak ikiye ayrılmakta, yüzyılda bir de her iki özelliği bünyesinde bulunduran padişahların ortaya çıkabileceği söylenmektedir. Timur bu son gruptan olup; Tanrı'yı ve İslam dininin gereklerini unutanlar için kahredici, inançlı ve iyi insanlar için merhametli ve adaletli bir hükümdardır. Aslında onun kime nasıl davranacağını belirleyen Tanrı'dır. O, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesidir. Şâmî, Timur'un Çin sınırlarından Anadolu'ya kadar uzanan büyük coğrafyada, İslam dinine ve Cengiz Han'ın yasak-yosun ilkelerine dayanan adaletli bir yönetim oluşturduğunu vurgulamaktadır. Cengiz Han'ın kudret suyunun çekilmesiyle kargaşa içerisinde kalan İran ve Turan'da Timur, Çağatay ruhunu canlandırmış ve kendi çabalarıyla oluşturduğu şeref ile atalarından devraldığı soyluluğa dayalı bir iktidar oluşturmuştur. Timurlu devletinin ve hanedanının meşruiyeti de bu değerlerden kaynaklanmaktadır.[223]

Timur dönemi tarih yazımının bir diğer özelliği de o güne dek Türk-İslam devletleriyle ilgili tarih yazımlarında neredeyse istisnasız olarak kullanılan Farsçanın yanında Türkçenin de kullanılmaya başlanmasıdır.[224] Tarihi verilere göre Timur'un sağlığında en az üç adet Türkçe Timur tarihi yazılmıştır. Bunlardan ikisi Uygur kâtipleri tarafından tutulan kayıt-

---

222 Şâmî, *Zafernâme*, s. 12.
223 Şâmî, *Zafernâme*, s. 7-13.
224 Gaznelilerden itibaren Selçuklulara kadar bütün Türk-İslam devletlerinde yazılan tarihlerin dili Farsça ve bazen Arapçaydı. *"Şimden gerü hiç gimesne divanda, dergâhda, bergâhda ve dahi her yerde Türk dilinden özge söz söylemeye"* şeklinde bir fermanla Türkçeyi resmi dil olarak kabul eden Karamanoğullarının Yarcan tarafından yazılan resmi tarihi bile Farsça yazılmıştı. Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde'nin okuduğunu ve kendi kitabına kaynak olarak kullandığını söylediği *Yahşi Fakıh Vekayinâmesi* Türkçe olmakla birlikte günümüze bir bütün olarak ulaşamamıştır. Bu nedenle 1410'larda Süleyman Çelebi'ye sunulan Ahmedî'nin *İskendernâme* isimli manzum eserinin sonuna eklediği *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman* Osmanlı'da yazılan ilk tarih kitabı olarak kabul edilmektedir.

lardan yararlanılarak yazıldığı tahmin edilen *Târih-i Hânî* ve *Manzume-yi Türki* isimli eserlerdir. Bir diğer Türkçe Timur tarihi de Mevlâna Safiyüddin Huttalânî tarafından yazılmıştır. Ne yazık ki bunların hiçbirisi bir bütün olarak günümüze ulaşamamıştır.[225]

Timur, sadece Türkçe tarih yazdırmakla kalmamış, yine tarih yazımı aracılığıyla, Göktürklerden sonra devletini Türk olarak tanımlayan ilk Türk hükümdarı olmuştur. Yezdî'nin *Zafernâme*'sinde bu durum "Hazret-i Sâhibkıran'ın icraatlarının büyüklüğü ve iktidarının gücü nedeniyle Türk Devleti'nin güneşi ve özellikle Çağatay Ulusu'nun azamet ve şevketi en üst düzeye çıktı" şeklinde gündeme getirilmektedir.[226]

Timur'un sağlığında çok sayıda tarih kitabı yazılmış olmakla birlikte, ne yazık ki bunlardan sadece Giyasü'd-din Ali Yezdî' nin yazdığı *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan* ile Nizamüddin Şâmî tarafından yazılan *Zafernâme* adlı eserler günümüze bütün olarak ulaşabilmiştir. Diğerleri ise bütün eserler olarak değil, ancak daha sonra yayınlanan kitaplar içerisinde bahis olarak veya kısmi alıntılar yapılarak aktarılabilmişlerdir.[227]

Timur sonrası dönemin tarihçileri çalışmalarında, başta Şâmî'nin *Zafernâme*'si olmak üzere kendilerinden önce yazılan eserleri temel almışlar ve kendi dönemlerinde gözlemcisi oldukları olayları eklemişlerdir. Hafız-ı Ebrû'nun Şâmî'nin kitabına ilavesi ve Tacü's-Selmanî'nin Şahruh dönemi olaylarını anlatan *Tarihnâme*'si gibi farklı örnekler de vardır. Şiraz valisi İbrahim Sultan[228] için 1419-1424 yılları arasında Şerefüddin Ali Yezdî tarafından yazılan *Zafernâme* başlıklı Timur tarihi büyük ölçüde Şâmî'nin *Zafernâme*'sini örnek almışsa da gerek yazım dilinin zenginliği ve gerekse anlatım tekniği bakımından Timurlu dönemi tarihçiliğinin sembolü haline dönüşmüştür. 16. yüzyıl tarihçilerinden Mirza Haydar Duğlat'ın "Mükemmel bir tarih olan *Zafernâme*'ye sahip olduğumuzdan, Tuğluk Timur Han'dan önceki dönemleri yazmak Fırat kenarında bir kuyu kazmak gibi olacaktı" şeklindeki sözleri Yezdî'nin eserinin doğulu tarihçiler tarafından nasıl algılandığına dair çok iyi bir örnektir. Yezdî'nin tarih yazım tekniği

225 Handemir, *Habibü's-siyer*'de "Mevlâna Safiyüddin Huttalânî, Sâhibkıran'ın icraatlarını Türk dilinde yazmıştı" demektedir". (c. III, s. 304). Timurlu tarihçi Yezdî Timur döneminde *Manzume-i Türki* isimli bir tarih yazıldığından bahsetmekte, fakat yazarın ismini vermemektedir (Yezdî, *Mukaddime* (Tarih-i Cihangirî), c. I, s. 18)

226 افتاب جغتاي الوس به ترك دولت (Yezdî, *Zafernâme*, Tahran Baskısı, c. I, s. 352). Yezdî'nin *Zafernâme*'si Timur'un ölümünden yirmi yıl kadar sonra yazılmış olmasına karşın, kitap, büyük ölçüde Timur'un sağlığında yazılan Şâmî'nin *Zafernâme*'sine ve yine Timur tarafından yazdırılan ruznâmelere dayanmaktadır. Nitekim Yezdî, *Zafernâme*'nin önce *Tarih-i Cihangirî* daha sonra da *Mukaddime* adını verdiği bölümünde okuyucuya kitabının gerçekliğiyle ilgili güvence verdikten sonra, kitabı için kaynak olarak kullandığı günlük kayıtların toplanması ve denetlenmesinin geçmişte bizzat Timur tarafından yapıldığını söylemektedir. Dolayısıyla yazar, içeriğin aslında bizzat Timur'a ait olduğunu söylemekte ve kendisinin sadece Fars dilinin güzelliğini kullanarak son dokunuşları ve düzenlemeleri yaptığını belirtmektedir. (*Mukaddime*, c. I, s. 20-21)

227 Timur döneminde yazılan ve günümüze ulaşamayan eserler *Târih-i Hânî*, *Manzume-yi Türki*, *Fütühat-ı Deşt*, Mevlâna Safiyüddin Huttalânî'nin Türkçe tarihi, Mevlâna Nasirüddin Ömer tarafından yazılan *Ruzname-yi Fütühat-ı Hindustan*, Şeyh Muhammed Zengi tarafından yazılan *Cüş u Kurüş*, münşi Mevlâna Şihabüddin Muhammed'in Suriye-Anadolu seferlerini anlatan *Feth-i Bilâd-ı Şâm-ı Rüm* ve *Fütuhat-ı Miranşâhî* şeklinde sıralanabilir. Daha geniş bilgi için bkz. Woods, *The Rise of Timurid Historiography*, Journal of Near Eastern Studies, Vol.46, No.2 (1987), s. 81-108.

228 Şahruh'un oğlu

sadece İran-Orta Asya ve Hint coğrafyalarında ortaya çıkan tarihçileri etkilemekle kalmayacak, 1700'lü yıllarda çeşitli Avrupa dillerine çevrildiği için, dünyada Timur tarihi açısından en çok bilinen ve en sık başvurulan bir kaynak haline gelecektir.[229] Timur'dan sonraki Timurlu hanedanı üyelerinin tarih yazdırma konusundaki hassasiyetleri nedeniyle günümüzde Timurlu tarihine ait ciddi sayıda kaynak esere sahip bulunmaktayız. Bunların önde gelenleri *Zafernâme* (Şerefüddin Ali Yezdî); *Tarihnâme* (Tacü's-Selmanî); *Zübdet-üt-Tevârih* (Hafız-ı Ebrû); *Müntahab-üt Tevârih-i Muinî* (Muinüddin Natanzi); *Matla'i-Sa'deyn va Mecmua'ı-Bahreyn* (Abdurrezak Semerkandî) şeklinde sıralanabilir.

Mimari ve süsleme sanatlarında Timurlu mirası

İnsanlık tarihi, büyük hükümdarların çeşitli yollarla isimlerini ölümsüzleştirmek ve miraslarını çağlar ötesine taşımak yönündeki çabalarıyla doludur. Bunun için en sık kullanılan araç, devâsâ boyutlarda tapınaklar, saraylar, mezarlar, semboller, bahçeler, eğlence ve toplantı mekânları inşa ettirmek, yani mimari olmuştur. Tarihe çok meraklı olan Timur da büyük zaferlerinin ölümünden sonra birer anı haline dönüşeceğini, ismini ancak büyük boyutlu mimari eserlerle geleceğe aktarabileceğini bilmekteydi. Fakat temel sorunu, imparatorluğunun çekirdeğini oluşturan Mâverâünnehr bölgesinin Semerkand, Buhara gibi tarihi merkezlerinde bu tip büyük eserler için kullanabileceği yetişmiş insan gücünün olmamasıydı. Cengiz Han istilası döneminde Moğollar, sadece bu merkezleri yakıp yıkmakla kalmamışlar, bölgedeki bütün el işçilerini, zanaat ve sanat erbabını toplu olarak kendi yönetim merkezlerine nakletmişlerdi. Reşidüddin Fazlullah, Moğolların Semerkand'ı işgal ettikleri dönemde 30 bin civarında zanaatkârı Cengiz Han'ın oğulları ve komutanlarına paylaştırdıklarını ve kendi bölgelerine götürdüklerini yazmaktadır.[230]

Daha sonraki yüzyıl boyunca bölgeye hâkim olan Çağatay hanları, göçebe bir yönetim tarzını benimsedikleri için Mâverâünnehr'de yerleşik düzen kurumlaşması olmayacak ve buna uygun insan gücü de yetişmeyecektir.[231] Arabşah'ın "Timur, mesleği ne olursa olsun, her tür sanat erbabına –eğer faziletli ve şerefli kişiyse- son derece saygı gösterirdi" [232] şeklindeki açıklamaları, onun, imparatorluğunun temellerini attığı sıralarda bile bu olayın farkında olduğunu göstermektedir. Bu nedenle iktidar koltuğuna oturduktan hemen sonra, Semerkand'ı bir dünya başkenti yapma

229 Timur tarihinin temel iki kitabından Şâmi'nin *Zafernâme*'sinin 1949 yılında, Yezdî'nin *Zafernâme*'sinin ise Avrupa dillerine çevrilişinden yaklaşık 300 yıl sonra, Dr. Ahat Andican'ın da katkılarıyla, ancak 2013'te Türkçeye çevrilebilmiş olması, Türk tarihçiliğinin Timur'a bakış açısını an ayabilmek açısından önemli bir gösterge olabilir.
230 Reşidüddîn Fazlul ah, *Câmi'üt-tevârih*, c. II, s. 249.
231 Çağatay hanları, hanlığın başlangıcından itibaren İli vadisinde bozkır geleneklerine göre ve orda adı verilen taşınabilir başkentlerde yaşamaktaydılar. İlk defa Kebek Han (ö.1326) bu geleneği bozarak Kaşka Derya bölgesindeki Nahşeb/Nesef şehri civarında bir saray inşa ettirmiş ve kışlarını burada geçirmeye başlamıştır. Daha sonra bu saray çevresinde bir şehir ortaya çıkacak ve Moğolcadaki saray karşılığı olan Karşı sözcüğüyle adlandırılacaktır. (Yezdî, *Zafernâme*, s. 62)
232 Arabşah, *Acâibü'l Makdûr*, s. 430.

projesinin gereği olarak, işgal ettiği bütün merkezlerden zanaat ve sanat erbabını Mâverâünnehr'e taşıma sürecini başlattı.

Yezdî, *Zafernâme*'si boyunca, Belh, Harezm, Tebriz, Şiraz, Bağdat, Delhi ve Şam şehirlerinin ele geçirilmesini anlattığı bölümlerde, her şehir için ayrı ayrı "şehirdeki sanatkârları aileleriyle birlikte Semerkand'a gönderdiler" demektedir. Kuşkusuz bu uygulama, Yezdî'de bahsedilmemiş olmakla birlikte, İsfahan, Halep ve Bursa gibi şehirler için de geçerliydi. Gıyasü'd-din Ali, Delhi'de ele geçen sanat erbabıyla ilgili olarak şöyle yazmaktadır: "İçlerinde birkaç bin sanatkâr vardı. Bunlar ayrıldı ve bazıları hakanın torunlarına, bazıları da emîrlerine teslim edildi. Hakan hazretleri taş ustalarının kendisine ayrılmasını emretti."[233] Timur bu ustaları Semerkand'da inşa ettirmeyi plânladığı devâsâ Cuma Camii'nin inşaatında kullanacaktı.

Timur'un emperyal ideolojisini destekleyecek ilk ve en önemli mimari yapı, doğum yeri olan Keş şehrinde yaptırdığı "Ak Saray" kompleksidir.[234]1376 yılında yapımına başlanan Ak Saray'ın inşaatı neredeyse 20 yıl sürmüştür.1404 yılı Ağustos'unda bölgeden geçen İspanyol elçisi Clavijo, saraydaki iç mimari çalışmaların hâlâ devam ettiğini söylemektedir.[235] Günümüz tarihçileri, Babûr Şah'ın "Timur Bey Keş'te doğduğu için bu şehri payitaht yapmaya çok uğraştı. Keş'te büyük binalar yaptırdı... Keş'in şehir olarak inkişaf kabiliyeti Semerkand kadar olmadığı için, Timur Bey, payitaht olarak nihayet Semerkand'ı seçti" [236] şeklindeki sözleri nedeniyle, Ak Saray'ın Keş'te inşa edildiği inancındadırlar. Gerçekten, aşağıda değinileceği gibi, Ak Saray büyüklüğündeki bir yapı ancak başkent olarak düşünülen bir şehre uygun düşerdi.

Diğer taraftan Timur'un bu konudaki uygulamaları ve kronolojik süreç bu yargıyı doğrulamamaktadır. Çünkü Timur, 1370 yılı başlarında, rakibi Emîr Hüseyin'i Belh'te tasfiye ettikten sonra tahta çıkmış, dönüş yolunda iki ay kadar Keş'te kaldıktan sonra Semerkand'a geçmiş ve burayı başkent ilan etmiştir. Timurlu tarihçi Yezdî bu olayı "sonra ikbal ve saadetle Semerkand'a müteveccih oldu ve o şehri kendisine payitaht edindi" sözleriyle ifade etmektedir.[237] Diğer taraftan Keş'te Ak Saray inşaatına başlanıldığı tarih ise, yine Timurlu tarihçilere göre, Timur'un dördüncü Harezm seferi sonrasına, yani 1380 yılına rastlamaktadır. Şâmî, Harezm'den zaferle payitahtı Semerkand'a dönen Timur'un ilkbaharda Keş şehrinin tamiri için ferman buyurduğunu söyledikten sonra "oranın hisarının temelini attılar. Bu sırada göklere kadar yükselen Ak Saray'ı da dünyada mislinin kimsenin görmediği bir tarzda inşa ettiler" demektedir.[238] Timur'un

233 Gıyasü'd-din Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 93.
234 Timurlu mimarisi konusunda geniş bilgi için bkz. Lisa Golombek ve Donald Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton University Press, 1988
235 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 109.
236 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. I, s. 52.
237 Yezdî, *Zafernâme*, s. 99.
238 Şâmî, *Zafernâme*, s. 97; Yezdî, *Zafernâme*, s. 124.

öldüğü güne kadar başkentini değiştirme yönünde bir girişimi olmadığı bilindiğine göre, Ak Saray'ın inşa nedeni Keş'i başkent yapmak değildi.

Timur'un doğduğu şehre böylesine büyük bir saray inşa ettirmesinin nedenini Çağatay hanlarından Kebek'in Nesef şehrinin birkaç kilometre dışında inşa ettirdiği sarayla ilişkilendirmek mümkündür. Kebek Han haricinde hiçbir Çağatay hanı yerleşik düzenin sembolü olacak şekilde bir saray inşa ettirmemişti. Saray sözcüğü Moğolca "Karşı" olarak söylenmekteydi. Sonuç olarak Kebek'in sarayı etrafında hızla bir şehirleşme olmuş ve bu şehre de Karşı ismi verilmişti. Şehre ismini veren saray, halk tarafından Kebek Han'ın sarayı olarak tanımlanmaktaydı. Timur, Çağatay hanlarının Karşı'da, İlhanlıların ise Sultaniye'de inşa ettirdikleri saraylardan çok daha büyüğünü kendi memleketinde inşa ettirerek bir taraftan Cengiz oğullarının statü sembollerini gölgede bırakmış oluyor, bir taraftan da bu eserle birlikte anılacak olan doğum yerini ve kendi ismini geleceğe aktarmış oluyordu.

Ak Saray, daha sonraki dönemde Timurlu mimarisinin temel özellikleri haline gelecek dört öğeyi içinde barındırması nedeniyle önemli bir eserdir. Bu özellikler devâsâ büyüklük; yapının dini veya idari oluşuna göre değişen çoklu minare veya kuleler; dış cephelerin sırlı ve renkli tuğlalarla, iç cephelerin mozaiklerle süslenmesi ve son olarak, süslemede kaligrafi tekniğinin kullanılmasıdır. Daha sonraki eserlerde bu dört özelliğe bir de çift kubbe ve kubbeleri yükselten daire kesitli yüksek kasnak tekniği ilave olacaktır. Bu kubbe inşa yöntemi yapılara abidevi bir görünüm vermektedir.

Günümüzde sadece ön cephe girişi sağlam kaldığı için Ak Saray'ın gerçek büyüklüğü konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat yıkık durumdaki bu girişin bile genişliğinin 23 metre, yüksekliğinin ise 50 metre olduğu düşünülür ve Clavijo'nun anlattığına göre girişi saray kapısına bağlayan iç avlunun yaklaşık 225 metre (300 kadem) olduğu hatırlanırsa, bu yapının 14. yüzyıl şartlarında ne kadar muazzam bir büyüklüğe sahip olduğu kolayca anlaşılabilir.

Timurlu mimarisi ile başlayan devâsâ boyuttaki ön cephe ve yüksek kubbe uygulaması, bu büyük alanların bir şekilde süslenerek kütle etkisinin giderilmesi yoluyla estetik bir görüntü yaratılması zorunluluğunu da gündeme getirmişti. Timur'un özellikle Şiraz ve Herat gibi şehirlerden topladığı sanatçılar, bu sorunu parlak renkli sırlı tuğla üretim tekniğiyle aşacaklardı. Farklı renklerde olmakla birlikte, daha çok açıktan koyuya doğru mavinin çeşitli tonlarında üretilen parlak sırlı tuğlalarla bu devâsâ yüzeylere uygun büyüklükte geometrik desenler yapıldı. Bazı yerlerde bu tuğlalar, stilize edilmiş Arapça harfler şeklinde dizilerek kutsal isimler, ayetler veya dini içerikli sözler de süsleme amaçlı olarak kullanılmaktaydı. Söz gelimi Ak Saray'ın ön cephe köşesindeki kule üzerinde kemer şeklinde ve kûfî harflerle "Sultan Allah'ın gölgesidir" yazısı vardı. Diğer

kule üzerinde ise "Büyüklüğümüz hakkında kuşkunuz varsa eserlerimize bakınız" sözleri okunmaktaydı. Kubbenin dış yüzü çinilerle süslenmişti. Clavijo, Ak Saray'ın iç avlusu etrafında sıralanmış bekleme odalarından sarayın kabul odasına ve kubbe iç yüzlerine kadar bütün iç mekânların mavi ve altın rengi çinilerle kaplanmış olduğunu yazmaktadır.[239] Bu çiniler üzerine yapının özelliğine göre stilize edilmiş geometrik figürler veya stilize edilmiş bitki ve hayvan figürleri işlenmişti. Timurlu süsleme sanatında yeni bir teknik olarak ortaya çıkan renkli sır yöntemi, mozaik çini tekniğinin daha da mükemmel bir hale gelmesini sağlayacaktır. Mozaik çini yöntemine göre üretimde ve kaplamada kolaylık sağlayan renkli sır tekniği Semerkand ve Herat gibi Timurlu merkezlerinde inşa edilen anıtsal yapılarda yaygın olarak kullanılacak ve daha sonra Osmanlı, Safevî ve Babûrlü coğrafyalarına da yayılacaktır.[240]

Timurlu tarihçi Gıyasü'd-din Ali, eserinde "Hakan Hazretlerinin dini yapılara karşı bir hassasiyeti vardı ve Müslüman toprakların bayındırlığını her şeyin üstünde tutuyordu" demektedir.[241] Kuşkusuz bu yaklaşım halkta Timur'un inanmış bir Müslüman olduğu izlenimini güçlendiren bir uygulamaydı. Türkistan şehrinde Hoca Ahmed Yesevî için yaptırdığı türbe ve külliye bu açıdan iyi bir örnektir. Yezdî 1397 yılında Timur'un Yesevî'nin kabrini ziyaret ettikten sonra "Bu aziz kişi Muhammed Hanife'nin torunlarındandır" diyerek üzerine büyük ve yüksek bir bina yapılmasını emrettiğini, inşaatın iki yıl sürdüğünü yazmaktadır.[242]

Yaklaşık 3000 m2 bir alan üzerine inşa edilmiş bu yapı, önden arkaya doğru, geniş bir eyvan, ortada daire şeklinde bir salon, arkada Ahmed Yesevî'nin türbesi, yanlarda cami, kütüphane, mutfak ve çok sayıda inziva odaları içermektedir. Timurlu mimarisine uygun olarak 37,5 metre yükseklikte kemerli bir ön cephe vardır. Yezdî, o dönem için bu yüksekliğin devâsâ nitelikte olduğunu "bina üzerine öylesine bir tak kurdular ki gökyüzü ile sohbet ederdi" sözleriyle dile getirmektedir. Salon ve türbe üzerindeki yüksek kubbeler mavi çinilerle bezenmiştir. Kubbelerin üzerine oturtulduğu kemerlerin iç yüzlerinde mukarnaslarla yapılan bir düzenleme ve süsleme söz konusudur. Bu Timurlu eserine kadar İslam dünyasındaki hiçbir yapıda mukarnaslar bu denli büyük çapta kullanılmamıştır.[243]

Timurlu mimarisinin şekillenmesinde önem taşıyan üçüncü yapı Timur'un Hint seferi dönüşünde Semerkand'a yaptırdığı büyük Cuma Camii'dir. İnşaatı 1404'te tamamlanan bu yapı, Timur'un eşlerinden Saray Mülk Hanım (Bibi Hanım) anısına yaptırıldığı için onun adıyla da anılmaktadır.[244] Cami yaklaşık 20 metre yükseklikte bir girişle, 18.000 m^2 bir zemin

239 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 110.
240 Her ikisi de Bursa'da bulunan Yeşil Cami, Yeşil Türbe ve Karaman'daki II. İbrahim Bey Türbesi gibi yapılar Timurlu çini sanatının Anadolu'daki ilk örnekleridir. (Vardar, *Timurlu Çini Sanatı*, 77-78)
241 Gıyasü'd-din Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 59.
242 Yezdî, *Zafernâme*, s. 275.
243 Yesevî Türbesi Unesco tarafından 2002 yılında dünya mirası eserler kapsamına alınmıştır.
244 Clavijo'ya göre bu cami Timur'un birinci hanımının annesinin hatırasına yapılmaktaydı.

üzerindeki avlunun ortasına inşa edilmişti. İspanyol elçisi Clavijo'nun "Semerkand'da gördüğümüz eserlerin en büyüğü ve en muhteşemiydi" diye tanımladığı bu caminin inşaatıyla Timur bizzat ilgilenmekteydi.[245] İspanyol elçi, hasta olduğu için tahtırevan üzerinde taşınan Timur'un sabah-akşam cami inşaatına gelerek çalışanları teşvik ettiğini yazmaktadır. Timur, bu caminin İlhanlı sultanı Olcaytu tarafından Sultaniye'de inşa ettirilen büyük camiden daha büyük şekilde plânlanmasını emretmiş, inşaat sırasında caminin ön cephesinin yüksekliğini az bularak yıktırmış ve yeniden inşa ettirmişti. Gerçekten cami, inşaatı bittiğinde, o güne dek İslam dünyasında inşa edilen en devâsâ eser olmuştu.[246]

Bütün bu gelişmeler Timur'un bu yapıları emperyal ideolojisinin birer görüntüsü olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Nitekim, caminin kubbesi, birisi içeride diğeri onu örtecek şekilde dışarıda olmak üzere iki kubbe şeklinde inşa edilmiş, ayrıca yüksek kasnak tekniği ile kubbenin daha da yükselmesi ve yerden yaklaşık 40 metre mesafeye ulaşması sağlanmıştır. Kubbenin üzerinin oluklu görünümde mavi renkli çinilerle kaplanması yapıya muhteşem bir estetik görüntü kazandırmaktadır.[247]

Timurlu mimarisinin bütün öğelerini yansıtan önemli bir diğer eser de Gûr-i Mir'dir. Yapı 1404 yılında Timur'un torunu Muhammed Sultan'ın anısına kurdurduğu medrese-türbe kompleksi şeklinde başlatılmış, ertesi yıl Timur'un, daha sonra da Şahruh ve Uluğ Beg'in buraya gömülmesiyle büyük bir anıtsal eser ortaya çıkmıştır. Yapının mozole haline dönüştürülmesi Uluğ Beg zamanında gerçekleşmiştir. Yüksek giriş cephesiyle, kasnakla yükseltilmiş ve iç içe yerleştirilmiş çift kubbesiyle, renkli sırlı tuğlalarla yapılmış cephe ve duvar süslemeleri, renkli çinilerle örtülmüş kubbe ve iç dekorasyonuyla Gûr-i Mir, Timurlu mimarisinin bütün özelliklerini yansıtan bir eserdir. Bu yapı 1400'lerden bugüne Türkistan halkı için kutsal bir ziyaretgâh olma özelliğini korumaktadır.

Timurlu mimarisinin önemli bir boyutunu da Semerkand şehrinin dış çevresi boyunca kurulan devâsâ boyuttaki bahçeler oluşturmaktadır. Timurlu tarihçi Yezdî, bu bağlardan bir tanesinin inşasını gayet renkli bir üslupla aşağıdaki şekilde aktarmaktadır:

> Güz mevsimi başlarında Kanıgil'in bir tarafına bir bağ kuruluş planı hazırlanmasını emretti. Bunun üzerine mühendisler ve ustalar bahtlı saati gözleyerek en uygun vakitte plan çalışmalarına başladılar. Bağı dörtgen şeklinde planladılar. Her bir tarafının uzunluğu 1500 karı idi. Her duvarına bir kapı açtılar ve üzerine çinilerle bezeli oymalı taklar ornattılar. Yine her burca süslemeli bir güvercinlik yaptılar. Sonra bağa her tür meyve ağacı

245 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 147.
246 Golombek ve Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, c.1, s. 255.
247 Khazaee vd. Timurlu camileri için yedi özellik tespit etmişlerdir. Bunlar, camilerin medreseyle birlikte inşa edilmesiyle bir ibadet eğitim kompleksi oluşturulması; simetriye ve dizayn bütünlüğüne önem verilmesi, galerilerle birleştirilen eyvanlar, g riş ve kıble taraflarındaki köşelere yerleştirilmiş çoklu minareler, büyük mekânlar, yüksek ve çift kubbeler, alanlar arasında geçiş sağlayan büyük kemerler şeklinde sıralanabilir. (Khazaee vd. *Typological extent of Timurid Mosques in Iran and Central Asia*, s. 106) J. Basic. Appl. Sci. Res., 3 (5) 104-109.

diktiler. Meydanlar ve gül bahçeleri hazırlayarak meydan kenarlarına düzenli bir şekilde yetişkin ağaçlar diktiler. Göz alıcı güzelliğinden ötürü ona Bağ-ı Dilkuşay adını verdiler. Sonra bağın içine bir köşk yaptılar.[248]

Bir 'karı'nın yaklaşık 60 cm. olduğu düşünülürse, bağ duvarlarının 900 metre uzunlukta, alanının ise yaklaşık 810 dönüm civarında olduğu görülecektir. Timurlu mimarisinde bu bağların zemini, ağaçlar, bitkiler, çiçekler ve gezinti yollarıyla kendi içerisinde dört eşit kare şeklinde dizayn edilmekteydi. Dört karenin birleştiği merkezde oluşturulan bir meydana da birkaç kat büyüklüğünde bir köşk inşa edilmekteydi. Binanın her köşesine yüksek bir burç yerleştirilmekteydi. Yezdî'nin Bağ-ı Şimal ortasına inşa edilen köşkle ilgili olarak verdiği bilgiler, Timurlu mimarisinin temelini oluşturan büyüklük, yükseklik ve ihtişam gibi emperyal unsurlar konusunda hayli aydınlatıcıdır:

Daha önce Sâhibkıran'ın Irak, Fars, Bağdat ve Şiraz'dan göndermiş olduğu ustalar bir araya gelerek bu işle meşgul oldular... Binayı öyle yüksek yaptılar ki, büyüklük yönünden neredeyse gökyüzüyle yarışıyordu. Her burcuna Tebriz'den getirilen mermerlerden sütunlar diktiler. Duvarlarını altın suyu ve lacivert renklerle süslediler. Damını ise baştan sonra mermer taşlarından ördüler. Daha çalışmalar yarısına geldiğinde dahi güzelliğiyle insanın gözünü almaya başlamıştı.[249]

Timurlu tarihçilerin, İspanyol elçisi Clavijo'nun ve Babûr Şah'ın aktardıklarına bakılırsa, Semerkand çevresinde Timur döneminde inşa edilmiş bağ sayısı 7-8 civarındaydı.[250] Yine Babûr'ün hatıralarına göre Timur, Semerkand merkezinde "Köksaray" adı altında dört katlı büyük bir köşk inşa ettirmişti.[251] İktidarının başlangıç yıllarında bu binayı kullanmışsa da daha sonraki dönemde bağ içerisindeki köşkleri tercih etmeye başlamış, Köksaray ise devlet hazinesinin saklandığı yer olarak kullanılır olmuştu.

Aslında iktidarının büyüklüğünü, çağına göre en büyük ölçülerde mimari eserler inşa ettirerek göstermek isteyen Timur'un başkentinde, bütün hareminin ve yakın çevresinin kalabileceği büyüklükte bir saray inşa ettirmesi beklenirdi. Bu nedenle Timur'un Osmanlı veya Memlûk devletlerinde olduğu gibi büyük bir saray inşa ettirmemiş olması ve başkente geldiği dönemlerde bağlardaki köşkleri veya mevsime göre bu bağlarda kurulmuş otağları tercih etmesi tarihçilerce tartışılan konulardan birisidir. Çoğu tarihçi bu uygulamayı Timur'un yarı göçebe hayat tarzını benimsemiş olmasına dayandırmaktadır. Fakat bu bağların ve köşklerin hangi koşullarda inşa edildiğine ve hangi amaçlarla kullanıldığına bakılırsa Timur'un bu uygulamasının farklı hedefleri olduğu görülecektir.

Öncelikle bu bağların çoğunu hanımları için inşa ettirdiği hatırlanmalıdır. Kaynaklara göre Bağ-ı Çınar, Saraymülk Hanım; Bağ-ı Behişt, Tuman

248 Yezdî, *Zafernâme*, s. 274-275.
249 Yezdî, *Zafernâme*, s. 270.
250 Kayıtlarda ismi geçen bağlar Bağ-ı Behişt, Bağ-ı Şimal, Bağ-ı Buland, Bağ-ı Çınar, Bağ-ı Dilgüşa, Bağ-ı Nev, Bağ-ı Boldı ve Nakş-i Cihan şeklinde sıralanabilir. (Babûr, *Vekayi, Babur'un Hâtıratı*, c. I, s. 48)
251 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hâtıratı*, c. I, s. 48.

Ağa; Bağ-ı Dilküşa ise Tokal Hanım için yapılmıştı.[252] Böylece Timur'un resmi eşlerini bu köşklere yerleştirmek suretiyle geleneksel bir harem yapılanmasının önüne geçtiği görülmektedir. Timur ayrıca bu bağları, büyük hanedan düğünleri, festivaller, törenler ve diplomatik kabuller için de kullanmaktaydı. Sözgelimi oğlu Şahruh'un, torunları Muhammed Sultan'ın ve Pirmuhammed'in evlilik törenleri Bağ-ı Behişt'te yapılmıştı.[253] Benzer şekilde, İspanyol elçisi Clavijo, Timur'un kendileriyle birlikte birçok devletin elçilerini Dilküşa Sarayı'nda kabul ettiğini yazmaktadır.[254]

Bu şekilde Timur, farklı mekânlarda konaklamak suretiyle, her zaman kendisiyle birlikte olan siyasi ve askeri karargâhını da hareketli bir hale getirmiş oluyordu. Osmanlı da dâhil olmak üzere dönemin imparatorlukları göz önüne alınırsa, sarayların, haremiyle, bürokrasisiyle, muhafızlarıyla ve hizmetlileriyle giderek kurumsallaştığı ve bazı örneklerde hükümdarın dışında bir güç odağı haline geldikleri bilinmektedir. Muhtemelen bu gelişmenin farkında olan Timur, klasik anlamda bir saray kurmamak suretiyle, iktidar anlayışının çıkış noktası olan mutlak hâkimiyet prensibini rahatça uygulayabilmekteydi.

Tarihçi Arabşah bu bağların halkın kullanımına açık olduğunu yazmaktadır.[255] Timur'un herhangi bir nedenle Semerkand'da olmadığı dönemlerde boş kalan bu bağlar, şehir halkından zengin ve fakirlerin akınına uğramaktaydı. Mesire yeri olarak kullanılan bu bağlardaki meyvelerden halk herhangi bir ücret ödemeden yararlanabilmekteydi.

Konakladığı mekânları halka açmak gibi tarih boyunca hiçbir hükümdarın yapmadığı bir uygulamayı Timur'un niçin yapmış olduğu sorusunun cevabı, günümüzde bile şaşkınlık yaratacak kadar ilginçtir ve ancak Timur'un bu bağlarda gerçekleştirdiği başka bir uygulamayla birlikte değerlendirildiğinde anlaşılabilmektedir. Yine Arabşah'ın anlatımına göre Timur, bu bağların içerisinde köşklerin ve kemerlerin üzerlerini kendi hayatından kesitleri gösteren resimlerle süsletmişti. Bu resimlerde Timur'un savaşları, zaferleri, avları, diplomatik görüşmeleri, ailesi, ordusu tasvir edilmekteydi. Babûr, Dilküşa Sarayı'nın duvarlarının Timur'un Hindistan'daki savaşlarını ve zaferlerini anlatan resimlerle kaplanmış olduğunu aktarmaktadır.[256]

Bu noktada Timur'un, okuma-yazma oranının sıfıra yakın olduğu bir çağda, kitlelere ancak sözlü edebiyatla veya görsel tasvirlerle ulaşılabileceğinin farkında olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Timur bir taraftan halkın kolayca anlayacağı sadelikte tarih kitapları yazdırırken, bir taraftan da söz konusu köşklerin duvarlarını, çizdirdiği konulu tasvirlerle, bir anlamda resimli kitap haline getirmişti. Nitekim Arabşah, Timur'un bu re-

252 Yezdî, *Zafernâme*, s. 274-275, 435.
253 Yezdî, *Zafernâme*, s. 172.
254 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 119.
255 Arabşah, *Acâibu'l-makdûr*, s. 441.
256 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hâtıratı*, c. I, s. 48.

simleri "yapılan işlerden haberi olmayan, olaylara bizzat şahit olmayanları bilgilendirmek ve o hadiseleri gözlerinde canlandırmalarını sağlamak" amacıyla yaptırdığını söylemektedir.[257] Aslında Timur bu bağları halkın kullanımına açma uygulamasıyla, çağını aşan bir propaganda ve iletişim yeteneği sergilemekte, böylece, bizzat kendisi tarafından yaratılan Timur efsanesini çağlar ötesine taşıma projesini yürürlüğe koymaktaydı.

İslami ilimler, bilim ve felsefe

Hindistan seferini kaleme alan Giyasü'd-din Ali, Timur'un ilim sahipleri ve Hazreti Peygamber soyundan gelenlere yönelik ayrıcalıklı yaklaşımını şu sözlerle ifade etmektedir:

> Hakikat şu ki Hakan Hazretleri ancak iki çeşit insana saygı gösterirdi: Seyyidler ve âlimler.[258]

Timur'un bu özelliği diğer Timurlu tarihçilerde de farklı sözcüklerle tekrarlanmaktadır. Natanzi, Timur'un din adamları ve âlimlere gösterdiği aşırı ilgi ve desteğin sonuçlarını şöyle açıklamaktadır:

> İlm-i fen revnak buldu. Talebelerin nafakaları gerekli olan miktarların çok üstüne çıkarıldı. Bunun neticesinde çeşitli ilim dallarında binlerce istidat sahibi insanlar yetişerek ortaya çıktılar.[259]

Diğer taraftan Timur'un âlimlere karşı ilgisi sadece saygılı davranmakla sınırlı değildi. Sefer yaptığı ülkelerin gelişmiş şehirlerinde ele geçirilen âlimleri, sanatçıları ve zanaat erbabını programlı bir şekilde kendi başkentine, yani Semerkand'a naklediyordu. Bu uygulamanın nedeni, Moğol istilası sırasında neredeyse tamamen yok edilen Mâverâünnehr'deki yetişmiş insan gücünü yeniden oluşturmaktı. Böylece Timur'un seferleri boyunca Herat, Şiraz, İsfahan, Tebriz, Bağdat, Şam, Halep ve Bursa gibi İslami merkezlerden nakledilen âlimler ve sanatçılar sayesinde Semerkand, daha Timur'un sağlığında, bir ilim ve sanat merkezi haline dönüşmüştü.

Timur'un Harezm'den getirttiği Sadeddin Taftazânî ve Şiraz'dan Mâverâünnehr'e naklettiği Seyyid Şerif Cürcanî bu âlimlerin en önde gelenlerindendi. Timur tarafından baş kadılık unvanı verilen Taftazânî, aynı zamanda medresede ders vermekteydi. Özellikle kelâm, fıkıh, mantık, felsefe, tasavvuf, belâgat ve Arap dili-edebiyatı alanlarında çok sayıda eser veren Taftazânî, çağdaşları tarafından, yazılarıyla dünyayı aydınlatan bir "Padişah-ı Ulemâ" olarak kabul edilmekteydi.[260] Taftazânî'ye göre 20 yaş kadar genç olan Cürcanî de çok yönlü bir âlimdi ve Taftazânî için bahsedilen ilim dallarına ek olarak matematik ve astronomi gibi dünyevi ilimlerde de çalışmaktaydı. Başta kelâm alanında olmak üzere bütün bu ilim dallarında eserler verdiği için çağdaşları tarafından "allâme" olarak adlandırılmıştı.

---

257 Arabşah, *Acâibu'l-makdûr*, s. 442.
258 Gıyasü'd-din Ali, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan*, s. 66.
259 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 111.
260 Handemir, *Habîbü's-siyer*, c. III, s. 301.

Timurlu Rönesansı'nın İslami ilimler ve felsefe alanlarındaki sacayakları olan bu iki âlim, gerek eserleriyle ve gerekse yetiştirdikleri öğrencilerle İslam ilim dünyasında çok derin izler bırakacaklardır. Hindistan'dan Anadolu'ya kadar uzanan coğrafyada ilmi, silsile itibarıyla Taftazânî'ye ve Cürcanî'ye ulaşan çok sayıda âlim yetişmiştir. Her ikisinin de eserleri medreselerde yüzyıllar boyunca ders kitabı olarak okutulduğu için İslam âlimleri arasında onların adlarına gruplaşmalar olmuş ve âlimler kendilerini Cürcanî veya Taftazânî okuluna ait olarak tanımlamışlardır.

Uluğbek ve Semerkand matematik-astronomi okulu

Timurlu Rönesansı'nın matematik, astronomi gibi fen bilim dallarını kapsayan bölümünün temelleri ise, başta Kadızade-i Rumî olmak üzere, büyük ölçüde Cürcanî'nin talebeleri tarafından atılacaktır. Şahruh zamanında, Timur'un torunu Uluğ Beg etrafında şekillenen Semerkand ilim çevresini, bu grubun içerisinde yer alan Giyasüddin Kâşi, babasına yazdığı mektubunda şu şekilde anlatmaktadır:

> İlim adamlarının en seçkinleri burada toplanmış bulunuyor. Bütün ilim dallarında ders veren müderrisler burada çok sayıda mevcut ve bunların çoğu matematik ilimler üzerinde çalışıyor. Bu arada iki kişi *Eşkal-i Tesisi* (Öklid'in ana teoremleri) üzerinde yazdıkları birer eseri yarıya getirmiş bulunuyor, bir kişi Tecnis-i Hesab'a bir şerh yazıyor, bir başkası da hataeyn meselesine geometrik ispat üzerinde bir risaleyi sona erdirmiş vaziyette. İçlerinde en bilginleri olan Kadızade-i Rûmî ise *Şerh-i Çağmîni* ve *Şerh-i Eşkal-i Tesis* adlı eserlerini yazmış bulunuyor. Müneccimler ve hesaplama uzmanları da çok sayıda mevcut. Hülâsa hangi ilim dalını alırsak alalım, o fen erbabının çoğu burada toplanmış bulunuyor.

Kendisi de seçkin bir matematikçi ve astronom olan Kâşî, Timurlu Rönesansının pozitif bilimler ayağını şekillendirip en üst düzeye çıkaran Uluğ Beg için de şunları yazmaktadır:

> İslam padişahı bilgin bir insandır... Kısaca, matematik ilimlerinde kendisinin çok derin bir mahareti var, astronomide cari usullerin ispatlarını çok güzel yapar ve kaideler istihracını gereği gibi bilir. Tezkire ve tuhfe konusunda o kadar iyi ders veriyor ki, buna hiçbir ilave tasvir olunamaz.[261]

Dönem yazarlarından Devletşah Semerkandî'nin çizdiği bilimsel Uluğ Beg portresi ise şöyledir:

> Sultan Uluğ Beg Gürgan adaletli, bilgili, kahhar ve himmet sahibi bir padişah idi. Yıldızlar ilmindeki (astronomi) derecesi yüksekti. Bu ilmin inceliklerine vakıftı... Kendisi hendese (matematik) ve heyet ilimlerini çok iyi bilirdi... Riyaziye ilminde büyük bir kudret sahibi idi. Yıldızların rasadı ile meşgul olmuştur... *Zeyc-i Sultani*'yi ortaya koymuştur. Hâlâ bu zeyc hâkimlerin yanında makbul ve muteberdir.[262]

---

261 Sayılı, *Uluğ Bey ve Semerkand'daki İlim Faaliyeti Hakkında Gıyasüddin-i Kaşi'nin Mektubu*, s. 77. *Tezkire*, Meraga'daki İlhanlı dönemi astronomi okulunun kurucusu Nasrüddin Tusî'nin, Ptoleme'nin çalışmalarından farklı olarak, gezegenlerin hareketleriyle ilgili geliştirdiği yeni geometrik modeller konusunda yazdığı kitaptır.

262 Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. III, s. 428-429.

Semerkandî'nin "Âlim ve fazıllar İslam devrinde ve hatta İskender-i Zülkarneyn zamanından şimdiye kadar geçen müddet içerisinde onun gibi bir padişahın saltanat tahtına oturmadığında müttefiktirler"[263] şeklindeki sözlerini tarihçi Bartold biraz değiştirerek, "Uluğ Beg'e gelinceye kadar İslam dünyasında bir bilginin tahtta oturduğu görülmemişti."[264] şeklinde ifade etmektedir.

Babûr, hatıralarında, Uluğ Beg Rasathanesi'ni Kühek Tepesi'nin eteğinde, içerisinde zic yazma aleti bulunan üç katlı bir bina olarak tarif etmektedir. Dönem tarihçisi Semerkandî, binanın kubbesine dokuz feleğin derece, dakika, saniye ve saniyenin onda biri düzeyinde bölümlenmiş, yedi gezegen ve durağan yıldızların gösterildiği gökyüzü haritası ile dünyanın bölgelerini, dağlarını ve sahralarını gösteren resimlerin işlenmiş olduğunu kaydetmektedir.[265] Babûr, Batlamyus'tan itibaren dünyada hazırlanan zîc'ler hakkında bilgi vermekte ve Uluğ Beg tarafından hazırlanan Zîc-i Gürgânî'nin kendi döneminde en fazla kullanılan zîc olduğunu aktarmaktadır.[266]

Uluğ Beg'in öldürülmesinden sonra terk edilen ve zaman içerisinde yıkılan binanın kalıntıları 1908 yılında Rus arkeolog V. L. Vyatkin tarafından bulunmuş ve gökyüzü cisimlerinin konumunu belirlemek için kullanılan sekstantın toprak altındaki kısmı ortaya çıkarılmıştır. Bu kalıntılardan hareketle yapılan değerlendirmelere göre yuvarlak görünümlü binanın 40-46 metre çapında ve 30 metre yüksekliğinde olduğu tahmin edilmektedir.[267] Günümüz Amerikalı astronomlarından Kevin Krisciunas, Uluğ Beg'in dünya tarihinde ilk olarak astronomi aletlerinin sabit şekilde bulunacakları bir merkez kurma uygulamasını yaptığını, antik çağdaki Claudidius Ptoleme'den 1600'lerin Avrupa'sındaki Hollandalı Tycho Brahe'ye kadar, yaklaşık 1500 yıllık süre içerisinde 1018 yıldızın konumlarını içeren bir katalog hazırlayabilen tek kişi olduğunu ve bilimsel çalışmalarının inanılamayacak kadar modern olduğunu belirtmektedir.[268] Rasathanedeki temel alet, yıldızların hareketlerini ve güneşi gözlemek için kullanılan, 60 derece eğimle ve kuzey-güney meridyen hattında taştan inşa edilmiş fahri sekstant adı verilen bir ark idi. 40 metrelik çapıyla o güne dek inşa edilen en büyük sekstant olan bu alet sayesinde Uluğ Beg ve ekibi yer yörünge düzleminin açısını 23 derece, 30 dakika, 30 saniye ve 17 salise olarak ölçmüşlerdi ve bu rakam günümüzde yapılan ölçümlere göre sadece yaklaşık 2 dakikalık bir farklılık göstermektedir.

---

263 Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. III, s. 428.
264 Bartold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, s. 113.
265 Semerkandî, *Matla-i Sadeyn*, c. III, s. 292.
266 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hâtıratı*, c. I, s. 48. Babûr, o güne dek 7-8 civarında zîc yapıldığından bahsederek Batlamyus zîc'i; Hülâgu Han zamanında Meraga'da oluşturulan Zîc-i İlhanî; Halife Me'mun dönemindeki Zîc-i Me'muni; Raca Biker Macit Hindu zamanındaki zîc örneklerini vermektedir.
267 Abdurrahimov, *Akademiya Ulugbeka*, s. 7-8.
268 Krisciunas, *The Legacy of Ulugh Beg*, s. 95.

Uluğ Beg'in ölümünden sonra Timurlu Rönesansı'nın merkezi Semerkand'dan yeni başkent Herat'a taşınacaktır. 1450'lerin Herat'ını dönemin Timurlu hükümdarı Hüseyin Baykara kendi kaleminden şöyle anlatmaktadır.

> Allah'a şükür bugün başkentte (Herat) dini öğretimin ve başka bilimlerin bulunduğu yüze yakın eğitim kurumu var. Anadolu'nun en uzak köşelerinden Çin sınırlarına kadar bütün İslam dünyasındaki yetenekli öğrenciler sınırsız eğitim imkânlarından haberdar oluyorlar, evlerinden uzak yaşamanın güçlüklerine rağmen yüzlerini bu imparatorluk başkentine çeviriyorlar. Allah'ın inayetiyle bütün masrafları vakıfların gelirleriyle karşılanıyor ve onlar özgür bir şekilde zamanlarını istedikleri gibi geçiriyorlar.[269]

Nevâî: Türkçe zemininde Türk milleti projesi

Timur'la birlikte başlayan tarih yazımında Türkçenin kullanılması, Şahruh'tan Hüseyin Baykara'ya uzanan süre boyunca Timurlu hükümdarlar ve şehzâdelerin himayesinde şiir ve edebiyata da yansıtılacaktır. Nevâî, Türkçenin Farsçadan üstün olduğunu göstermek amacıyla yazdığı *Muhakemetü'l-lügateyn* isimli kitabında bu gelişmeyi şöyle anlatmaktadır:

> Hükümranlık Arap ve Fars sultanlarından Türk hanlarına intikal ettiğinde, Hülagu Han zamanından Sultan Sâhibkırân Timur Gürgan zamanına kadar Türk dili ile kayda değer nitelikte bir eser yazabilen herhangi bir şair ortaya çıkmadı. Benzer şekilde, sultanlardan da herhangi bir kimse karşısında söylenebilecek nitelikte bir şey kalmadı. Ama Sultan Sâhibkırân Timur Gürgan zamanından evlâdı ve halefi Şahruh Sultan devrinin sonuna kadar Türk dilinde yazan şairler ortaya çıktılar. Ve o hazretin oğulları ve torunlarından da (şiir ve edebiyata) meraklı sultanlar zuhur etti. Sekkâkî, Haydar Hârezmî, Atayî, Mukimî, Yakınî, Emîrî ve Gedâyî bu şairlerden bazılarıdır.[270]

Dönem şairlerinden Sekkâkî'nin Uluğ Beg'e hitaben yazdığı "Dünya benim gibi bir Türk şairi, senin gibi bir âlim hükümdar ortaya koymadan önce, felek daha uzun yıllar dönmesini sürdürecektir" şeklindeki beyitlerine bakılırsa, şairler, daha Şahruh döneminde kendilerini Türk şairi kimliğiyle tanımlamaya başlamışlardı.[271] Kuşkusuz bu alandaki asıl gelişme Hüseyin Baykara'nın şairlerin fatihi ve sâhibkıranı olarak tanımladığı Ali Şir Nevâî tarafından gerçekleştirilecektir. Baykara'nın *Risale*'sinde "Türk dilinin ölü bedenine kutsal nefesiyle hayat verdi" şeklindeki sözleri Ali Şir Nevâî'nin Türk Dili ile inşa edilmiş Çağatay Edebiyatı üzerindeki şekillendirici etkisini açıkça ortaya koymaktadır.[272] *Lisan'üt-Tayr* başlıklı çalışmasında "söz söylemekte olgunlaştıkça Türk dilinde yazmayı sürdürdüm"[273]

---

269 Hüseyin Baykara, *Risale-i Hüseyin Baykara*, s. 10.
270 Alişir Nevâî, *Muhakemetü'l-lugateyn*, s. 188.
271 "Felek yıllar girek seyr itse vü kiltürse elginge / Mening tig şâir-i Türk'ü, sening tig şâh-ı dânâm" (Bartold, *Uluğ Beg ve zamanı*, s. 119'dan naklen)
272 "Türk tilining ölgen cesediğa Mesih enfâsı bile rüh k yürdi ve ol rüh apkanlarğa Türki âyin elfâz târ u püdıdın tokulğan hulle vü harir kiyürdi." (Hüseyin Baykara, *Risale-i Hüseyin Baykara*, s. 13)
273 "Chunki toptım ul kalom ichra kamol / Turk alfozı bila surdum maqol" (Alişir Nevâî, *Lisan'ut-tayr*, Böl. CLXXIII, s. 51-52)

diyen Ali Şir Nevâî'nin kendisi de Türk nazmının bayraktarlığını yaptığını ve böylece Türk coğrafyasında bir dil ve kültür birliğinin ortaya çıktığını belirtmektedir.[274]

Timurlular döneminde Çin sınırlarından Anadolu'ya uzanan Türk dilli bir kültür coğrafyasının ortaya çıkışı, Nevâî'nin *Ferhad-ü Şirin* adlı çalışmasının son bölümünde şöyle ortaya konulmaktadır:

Bir kavim ister yüz, isterse bindir
Gerçekte Türk ulusu hepsi benimdir
Almışım kolayca fermanım altına
Asker çekmeden Hıtay'dan Horasan'a
Deme ki Horasan Şiraz ve Tebriz'dir
Ki kamış kalemim şeker dökmüştür,
Sözüme gönlünü, canını vermiş Türkler
Yalnızca Türkler değil, aynı zamanda Türkmenler,
Zannetme ülkeye bir ferman gönderdim
Onun zaptına bir divan gönderdim,
Bu divan tuttu ki ülkeyi öyle
Divan yönetemez devleti böyle.[275]

Bu beyitlerin Timurlu Devleti'nin küçülerek neredeyse Horasanla sınırlı kaldığı, Tebriz ve Şiraz gibi merkezlerin kaybedildiği bir dönemde yazıldığı unutulmamalıdır. Ayrıca şairin Hüseyin Baykara ile çocukluktan itibaren ortak bir duygu ve düşünce dünyasını paylaştığı, Türk dilinde eserler vermesinin Baykara tarafından ciddi bir şekilde desteklendiği ve yine onun tarafından vezir yapılarak siyasal kimlik kazandırıldığı göz önüne alınırsa bu beyitlerin arkasında bulunan siyasal ve sosyal nitelikteki projenin çerçevesi de kolayca anlaşılabilecektir.

1470'lere gelindiğinde son Timurlular, Timur'un 1390'larda gündeme getirdiği "Çağatay Ulusu zemininde bir Türk Devleti kurmak" projesini, "Türk dili zemininde bir Türk milleti yaratmak" şekline dönüştürmüşlerdir. Kuşkusuz bu gelişmeyi günümüz tarihçilerinin kolaycılığı içerisinde ve bugünün geçerli ideolojik kavramlarını kullanarak "Siyasal ve kültürel boyutlarda Türk milliyetçiliği yapmak" şeklinde tanımlamak mümkündür. Fakat böylesi bir tanımlama, söz konusu projeleri gündeme taşıyan Timurlu hükümdarların dünyasında ve onların döneminde geçerli kavramlar açısından bakıldığında doğru olmayacaktır. Çünkü ne

274 "Turk nazmıda chu men tortıb alam / Ayladim ul mamlakatni yak-qalam" (Alişir Nevâî, *Lisan'ut-tayr*, Böl. CLXXIX, s. 49-50)
275 "Agar bir kavm, gar yüz, yo'ksa mingdür / Muayyan Turk ulusi hod meningdur/ Olıbman taht-ı farmonımga oson / Çerik çekmay Hıto (y)dın to Huroson / Huroson demakim Şeroz u Tabrez / i kılmışdur nay-i kilkim şakarrez / Ko'ngül bermış so'zumga Turk con ham / Ne yalgız Turk, balkim Turkmon ham / Ne mulk ichra ki bir farmon yibordım / Anıng zabtıg'a bir devon yibordım / Bu devon tuttı ul kishvarni andok / i, devon tuzmagay daftarnı andok" (Alişir Nevâî, *Farhod ü Shirin*, Böl. LIV, sat.182-194)

Timur ne de ardından gelen hükümdarlar Türklüğü ideolojik bir Türk milliyetçiliği çerçevesinde algılamışlardır. Timurlu meşruiyetinin inşası bölümünde değerlendirdiğimiz gibi Timur, Türklüğü, devletini kurmaya çalıştığı dönemde Cete coğrafyasındaki Çağatay kabileleri karşısında Mâverâünnehr'deki kabileleri birleştirici bir üst kimlik olarak kullanmış, imparatorluğunun büyüyüp farklı etnik grupları bünyesine aldığı dönemde ise geri plana itmiştir. Benzer şekilde Hüseyin Baykara da Ali Şir Nevâî aracılığıyla yüceltilmesini sağladığı Türk dilini, Timurlu Devleti'nin batı bölgelerinin tamamını ele geçiren Akkoyunlu Türkmenleriyle ortak bir zemin oluşturabilmek için kullanmak istiyordu. Ali Şir Nevâî'nin şiirinde özellikle Türkmenlere vurgu yapmasının nedeni de buydu.

BÖLÜM 22
TİMUR YENİLGİSİNİN OSMANLI DEVLETİ'NDE OLUŞTURDUĞU SİYASİ, ASKERİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL DEĞİŞİKLİKLER

Büyük tarihçi Halil İnalcık'ın, *An Economic and Social History of Ottoman Empire* başlıklı kitabında "Osmanlı İmparatorluğu'nu I. ve II. diye ayırmak mümkündür. İlk dönem Timur'la bitmiştir" şeklinde bir cümlesi vardır.[1] İnalcık Hoca'nın bu tanımlamasından yola çıkılırsa, Ankara yenilgisinin ve Timur'un Anadolu seferinin Osmanlı tarihi açısından ne kadar büyük bir önemi olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Ne yazık ki İnalcık, bu değerlendirmesinin nedenlerini açıklamamış, bir diğer deyişle bu çarpıcı ve doğru tespitinin altını doldurmamıştır.

Diğer taraftan elinizdeki kitabın önsözünde belirtildiği gibi, Türk tarihçiliği Timur yenilgisi ve Osmanlı'ya etkileri konusunda hanedan tarihçiliği anlayışını sürdürmekte, soğukkanlı ve tarafsız analizler yapmak yerine, söz konusu dönemi Bayezid'in demir kafese konulduğu, karısına çırılçıplak sakilik yaptırıldığı veya intihar ettiği şeklindeki efsanelerin tartışıldığı yüzeysel bir düzlemde konumlandırmaktadır.

Aslında Ankara Savaşı ve Timur'un Anadolu istilası, sıradan bir askeri yenilgi olmayıp Osmanlı toplum yapısında siyasal, sosyal, kültürel ve askeri boyutta büyük kırılmalara ve değişimlere yol açan tarihsel bir süreçtir. Bu etkileri satır başları olarak şöyle sıralayabiliriz: Osmanlı'da başlayan kimlik krizi ve Kayı-Oğuz kimliğinin inşası; İktidarın ağırlık merkezinin Balkanlar'a kayması; Osmanlı ordusunda yeniden yapılanması; Osmanlı demografisinde değişiklikler; Osmanlı siyaset anlayışında değişim; Bazı tarikatların Osmanlı coğrafyasına gelişleri; Osmanlı edebiyat ve kültür dünyasında Farsçanın ağırlığının artması; Osmanlı'da resmi tarih yazıcılığının başlaması; Tatar kavramının ötekileştirilmesi ve Oğuz dışı Türk gruplarının Osmanlı tarih yazımından dışlanmaları. Bu bölümde bütün bu konular ayrıntılı olarak incelenecektir.

Osmanlı'da kimlik krizi ve meşruiyet arayışları

Timur'un, Anadolu seferine başlamadan önce, Bayezid'le ve diğer bölge hanedanlarıyla yaptığı yazışmalarda iki aşamalı bir taktik izlediği görülmektedir. Birincisi, söz konusu bölgenin İlhanlı hanlarına ait ve şu anda onların yasal mirasçısı olan Mahmud Han'ın bu bölgelerde hak sahibi olduğu iddiasıydı. Anadolu, geçmişte, İlhanlı hanlarına tabiydi. Dola-

1 İnalcık, *An Economic and Social History of Ottoman Empire*, s. 13.

yısıyla buradaki yönetimler, Çağatay hanına biat etmeli, vergi vermeli ve kendilerinin han adına yöneticilik yapan naipler olduklarını kabul etmeliydiler.[2] İkincisi ve daha önemlisi ise Memlûk ve Osmanlı gibi devletleri yönetenler asil soydan gelmedikleri için hanlık veya sultanlık iddiasında bulunamazlardı. Bu nedenle Timur, Anadolu harekâtı öncesi yazışmalarında, Sultan Bayezid'e, "Senin soyun gemici Türkmenlere dayanır ve biz bunu gayet iyi biliriz"[3] demekte, kendi tarafına çekmek istediği Kara Tatar liderlerine de "Niçün Ulu Selçukiler tarafından azad edilen bir kölenin oğullarına köle oldunuz?"[4] diyerek Osmanoğulları'nı Selçuklular'ın eski köleleri olarak nitelendirmektedir.[5] Böylece Timur, Osmanlıların asil soydan gelmek veya ilahi açıdan kutsanmış olmak gibi maddi ve manevi meşruiyet araçlarına sahip olmadıklarını, dolayısıyla da Cengiz Han soyundan gelen hanlara tâbi olmak dışında bir seçenekleri bulunmadığını anlatmış olmaktaydı.

Osmanoğulları ise kuruldukları ilk günden bu yana, Anadolu'da ve Rumeli'de yürüttükleri mücadeleler boyunca böylesi bir iddia ile karşı karşıya kalmamışlardı. Hristiyan coğrafyasında yürüttükleri mücadeleler "gaza" olarak tanımlanan kutsal bir süreçti. Buna karşın Anadolu'da karşı karşıya geldikleri Türk beyliklerinin hemen tamamı, kendileri gibi uc beyliğinden gelen hanedanlardı. Bu nedenle bazıları "sultan" unvanını kullanmış olmakla birlikte,[6] Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere hiçbirisi, asil soydan gelmek gibi bir meşruiyet iddiasıyla ortaya çıkmamışlardı.

Yıldırım Bayezid, Karamanoğlu ve Kadı Burhaneddin gibi rakipleri karşısında Türk-Moğol geleneğine dayalı bir hükümranlık iddiası aracına sahip değildi. Karamanlılar mirasçısı oldukları iddiasıyla Selçuklularla, Kadı Burhaneddin ise Eretna devleti üzerinden İlhanlılarla bağlantı kurmaktaydı. Öte yandan Timur, Cengiz geleneğine dayanarak hükümranlık iddia etmekteydi. Aslında Bayezid, söz konusu rakiplerine üstünlük sağlayabilmek amacıyla dini bir meşruiyet aracına ihtiyaç duymuş ve 1393 yı-

---

2 Bkz. Timur'un adı Burhaneddin'e gönderdiği mektup. Esterâbâdi, *Bezm-u Rezm*, s. 422.
3 Yezdî, *Zafernâme*, s. 339.
4 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 303.
5 Timur'un bu tanımlamaları, o dönemde Osmanlıların ortaya çıkışlarıyla ilgili olarak Orta Asya'da yaygınlaşmış bir gelenekten kaynaklanmaktadır. Tarihçi Handemir tarafından aktarılan bu hikâyeye göre, Osman Gazi'nin babası, 10.000 kişilik kabilesiyle birlikte Deşt-i Kıpçak'tan deniz yoluyla Anadolu'ya gelmiş bir Türkmen'di. Selçuklu sultanı Alâaddin Keykubad'ın Anadolu'da gösterdiği yere yerleşen Türkmen kabilesi, minnettarlıklarının ifadesi olarak Selçuklu sultanına hediyeler ve köleler verdiler. Osman da bu köleler arasındaydı. Osman'ın kâfirlere karşı başarıyla mücadele etmesi nedeniyle Selçuklu sultanı onu azad etti, kızıyla evlendirdi ve İznik çevresinde bir sancak verdi. Selçuklu sultanı öldüğünde oğlu olmadığı için beyleri gelip Osman'a biat ettiler ve onu sultan yaptılar. (*Habibü's-Siyer*, c. I, s. 272-273)
6 Osmanlı'nın çağdaşlarından adı Burhaneddin ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılma dönemlerinde Karaman beyleri 'sultan' unvanını kullanmaktaydılar. Esterâbâdî kitabı boyunca adı Burhâneddin'den 'Sultan' olarak bahseder. Solakzâde de Kadı Burhaneddin'in "Sultan Burhâneddin" demekle şöhret bulmuş olduğunu kaydeder. (Solakzâde Tarihi, s.77). aramanoğulları'nın sikkelerinde, "Sultan pir Ahmed bin İbrahim, Es-Sultanü'l-âzam Mehmed bin Alâüddin, es-sultan-i duribe Lârende" gibi sultanlık unvanı kullanımları vardır. 13 0 1381 yılları arasında aramanoğulları tahtında oturan Alaêddin Halil, resmi olarak "Es-Sultanü'l-âzam" ve "Seyyid-i selâtinü'l-Arab ve'l Acem" unvanlarını kullanmaktaydı. (Şikâri, *Karamannâme*, s. 16, 48).

lında Kahire'deki halifeden "Sultan-ı Rum" unvanı için menşur talebinde bulunmuştu.[7]

Anadolu beyliklerinin bir diğer ortak noktaları da meşruiyet aracı olarak boy ve kabile kimliklerini kullanmamış olmalarıdır. Söz gelimi, Oğuzların Avşar boyundan gelen Karamanoğulları'nın tarihini anlatan *Karamannâme*'de, beyliğin kurucusu Karaman'ın babası Nureddin Beg'in bir Oğuz beyi olduğu söylenmekte, fakat Avşar tanımlaması hiç geçmemektedir.[8] Benzer şekilde Kadı Burhaneddin Devleti tarihçisi Esterâbâdî, Burhaneddin'in Salur boyu kökenine kitabında sadece bir yerde değinmektedir.[9] Benzer bir süreç Osmanlı Beyliği için de geçerlidir. Ne yazık ki Osmanlı'nın kuruluş dönemlerinde yazılarak günümüze ulaşan hiçbir vekayinâme veya menâkıbname bulunmamaktadır. Yine de Aşıkpaşazâde'nin 1413 yılında Yahşi Fakıh'in evinde görüp okuduğu ve onlarca yıl sonra hatırladıklarından kaleme döktüğü *Yahşı Fakıh Vekayinâme*'si ve Ahmedî'nin 1410'lu yıllarda Süleyman Çelebi'ye sunduğu kısa *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman* başlıklı çalışma, kuruluş döneminin birincil kaynakları olarak kabul edilebilir.

Aşıkpaşazâde'nin kitabının giriş kısmına koyduğu Osmanlı'nın soyağacı bir tarafa bırakılırsa, Ahmedî'de ve *Yahşi Fakıh Vekayinâmesi*'nde Osmanlı'nın Oğuz-Kayı kökenine yönelik hiçbir ifade bulunmamaktadır.[10] Yalnızca Yahşı Fakih'te Osman Gazi'nin "Ve ger ol, ben Âl-i Selçukvan der ise ben de hod Gök Alp oğlıyın derin" şeklinde bir sözü vardır.[11] Diğer taraftan Osmanlı tarihçilerinin "Gök Alp" ismiyle kimi kastettikleri açık değildir. Aşıkpaşazâde'nin *Nesl-i Âli Osman* başlığıyla kendi kitabının girişine koyduğu Osmanlı soyağacına göre, Gök Alp, efsanevi Oğuz Han'ın oğlu Gök Han'dır.[12] Buna karşın yazılı ilk Osmanlı tarihi diyebileceğimiz Ahmedî'nin *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*'ında "Gündüz Alp, Er-Duğrıl anunla bile / Dahi Gök Alp u Oğuzdan çok kişi" ifadesi, Gök Alp'ı, Ertuğrul Gazi'nin yoldaşı bir Oğuz beyi olarak tanımlamaktadır.[13] Benzer şekilde Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk* isimli kitabında, Sultan Alâddin'in Tatar baskını nedeniyle Sultanönü'nden ayrıldığında uc bölgesini, Hüsameddin Bey'in oğullarıyla birlikte Ertuğrul Bey'e, Gündüz Alp'e

7 Tarih i Hammer'in İbn Şıhne'ye dayanarak "Osman neslinden Bâyezıd'in Halîfe'ye bir elçisi gelerek getirdiği hediyeler ve tuhafı (nâdir şeyleri) itâ ile Bâyezıd i in «Sultân-ı Rûm» unvanını talep etti. Halîfe de buna müsâade etti. Bâyezıd'ın mektubu 797 (1394) tarihlidir" şeklinde bir bilgi aktarmaktadır. (Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, c. I, s. 225 ve dipnot 45)

8 Şikâri, *Karamannâme*, s. 104-110.

9 "Onların aslı ve nesli Türk olup Salur kabilesindendir" (Esterâbadî, *Bezm-u Rezm*, s. 52)

10 Ahmedî'yi günümüz Türkçesine aktaran Nihal Atsız, ilginç bir şekilde, yazarın Sultan Alâaddin için yazdığı "Leşkerini cem edip girdi yola / Gündüz Alp, Er-Duğrıl anunla bile / Dahi Gök Alp u Oğuzdan ok kişi / Olmış idi anun yoldaşı" şeklindeki satırları "Ahmedî'ye göre *Osmanlı Hanedanı Soy Kütüğü* başlığıyla şema haline getirmiştir. Atsız şemada sefer sırasındaki yoldaşları olarak tanımlanan Gündüz Alp ve G k Alp isimlerini Ertuğrul'un her iki tarafına yerleştirmek suretiyle sanki bu isimler de hanedan mensubuymuşçasına bir izlenim yaratmaya çalışmıştır. (s. 28)

11 Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 1 3.

12 Ayrıca Selçuklular da Oğuzların Kınık boyundan oldukları i in böylesi bir ifadenin pratik bir değeri de yoktur.

13 Ahmedî, *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, s. 9.

ve Gök Alp'e emanet ettiğini söyleyerek Gök Alp'in Ertuğrul Gazi'nin yoldaşlarından birisi olduğunu onaylamaktadır.[14]

Sonuç olarak, "sultan" unvanını kullanan bu Anadolu beyliklerinin "Han soyundan gelmek", "üstün boy/ kabileden olmak" veya "ilahi kutsallığa sahip olmak" gibi o dönemde geçerli meşruiyet araçları yerine, "gaza yapmak", "kılıç hakkı", "hanedanın sürekliliği ve eskiliği" ve "iktidarı elde etme şekli" gibi kavramları kullandıkları görülmektedir. Nitekim Yahşi Fakıh'te Osman Gazi'ye izafe edilen "Bu şehri ben hod kendü kılıcım ile aldum. Bunda sultanun ne dahli varkim andan izin alam. Ona sultanlık veren Allah bana dahı gazâyile hanlık verdi" şeklindeki sözler "gaza ve kılıç hakkı" kavramlarının iktidar meşruiyeti için kullanılması açısından tipik bir örnektir. Yine Osman Gazi'ye ait "Ve ger bu vilâyete ben anlardan öndin geldüm der ise Süleyman Şah dedem hod andan evvel geldi" sözleri de eskiliğin ve sürekliliğin meşruiyet aracı olarak kullanımını yansıtmaktadır.[15]

Anadolu beylikleri arasında bu konularda çok farklılık olmadığı için, mücadelelerde hanedan ailesinin iktidarı ele geçirmeden önceki durumu ve iktidara nasıl ulaştığı konuları tartışmanın odağına yerleştirilmektedir. Sözgelimi Osmanlılar Karamanoğulları'nın haramilik yaptıklarını ve geçmişte Osmanoğlu'nun hizmetkârı olduklarını ileri sürerler.[16] Buna karşın Karamanoğulları da Osmanlı'nın Selçuklu'ya çobanlık yaptığını ve Osmanlı'ya beyliği Âl-i Selçuk'un değil kendilerinin verdiğini söylemektedirler.[17] Aslında Osmanlılar galip geldikleri sürece, rakip beyliklerin bu nitelikteki iddialarına kulak asmamaktaydılar. Fakat Timur, sadece Osmanlı'nın ordusunu paramparça edip neredeyse yüz yıl boyunca inşa edilen idari yapıyı dağıtmakla kalmamış, görece daha önemli bir konu olan Osmanlı'nın kimlik sorununu gün ışığına çıkarmıştı. Sonuç olarak Ankara yenilgisi Osmanlı'nın hükümranlık meşruiyetini de sorgulanır hale getirmişti

Timur fırtınası sona erdiğinde Osmanlı, sadece mağlubiyetin getirdiği siyasi, askeri ve ekonomik sorunlarla değil, ayrıca o güne dek çok da üzerinde durmadığı bir meşruiyet sorunu ve ona eşlik eden bir kimlik krizi ile karşı karşıya kaldığını fark edecekti. Fetret Devri'nden sonraki yeniden inşa sürecinde gerek Anadolu'daki Karamanoğulları gibi güçlü beyliklere ve gerekse doğudan gelebilecek Timur ardılı potansiyel tehlikelere karşı geçerli bir kimlik tanımlamasına ve meşruiyetini bu kimlik üzerinden or-

14 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 353.
15 Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 92.
16 "Nûra Sofi-oğlu Mîr-i Karaman / Eyledi Osman'a hizmet bir zaman / Almışıdı ilini ânun Tatar/ vardı Osman cümle kıldı târûmâr / Sürdü Tatar'ı Karaman'ı kodı / Nüsha içre râviler böyle dedi / Karaman dâyim gelürdi hizmete / Göndürüb akına üzengü tuta" (Enverî, *Düsturnâme-i Enverî*, s. 20); "Ve Karamâniler ve Ermenâk harâmileri her kerret ki Ermenâk tağlarından çıkup il urmaya ve haramiliğe gelürlerdi" (Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 871)
17 "Zirâ, evvel tabl'alemi Osman'a Karamanoğlu vermiş idi"; "Osman, Keyhüsrev bin Keykubâd Alâüddin'in çobânı bâşı idi. İnönü'nde ne kadar koyun ve sığır, atı ve devesi ve katırı vâr ise 'Osman gözlerdi, kâfir almazdı" Şikâri, *Karamannâme*, s. 131, 154.

taya koyabilecek bir devlet yapısına ihtiyaç vardı. Fetret Devri ve ardından gelen Mehmet Çelebi döneminde öncelikli konular Ankara yenilgisinin getirdiği idari ve siyasi sorunların çözülmesi ve potansiyel saltanat ortaklarının devreden çıkarılarak iktidarın tek elde toplanmasıydı. Kimlik sorunu ile ilgili çözüm arayışı ise ancak II. Murad döneminde gündeme gelecekti.

Osmanlılar'ın II. Murad döneminde ön plana çıkardıkları, kendilerini Kayı-Oğuz geleneğine bağlamak ve bir şecere oluşturmak şeklindeki uygulamalar birçok tarihçi tarafından, çeşitli yönleriyle değerlendirilmiştir. Bu konudaki en keskin eleştiriler Paul Wittek'ten gelmiştir. Osmanlı'nın Kayı boyu tercihinin tarihi bir temeli olmadığına inanan yazar, bu olayı şöyle değerlendirmektedir:

> Tam bu devirde Osmanlılar, Anadolu'nun doğusuna doğru yayılarak gerçek Türk aşiretleriyle temasa geçerler. Bu aşiretler, batıdaki küçük toplulukların aksine, geleneklerini bozulmamış hâlde hâlâ muhafaza etmekteydiler. Bu temas Osmanlıları Türklük karakterinin şuuruna yeniden vardırdı. Padişah 'Han' unvanını aldı, kendisini Oğuz boylarının en asiline bağlayan bir şecereye sahip oldu. Osmanlı Devleti bu boydan çıkmış göründü. Bütün bunlar uydurma ise de bu uydurmanın geleneğe girişi bile, manası pek derin bir tarihi keyfiyettir.[18]

Wittek başka bir çalışmasında, bu geleneğin ilk defa II. Murad döneminde ortaya çıkışını "eski Türk milli değerlerine karşı ilgiden kaynaklanan romantik bir harekete" bağlamakta ve Oğuz Han'a ulaşan şecerenin kurgulanmasını da bu romantik hareketin bir sonucu olarak tanımlamaktadır.[19]

Diğer taraftan tanınmış Türk tarihçisi Fuad Köprülü, Wittek'e yönelik eleştirisinde, Fatih dönemi Osmanlı tarihçileri tarafından oluşturulan bu şecerenin uydurma olduğunu kabul etmekle birlikte, "Osmanlılar gerçekten Kayı boyundan olmasalardı Selçuklular'ın Kınık boyunu veya tarihte hanlar çıkaran Salur boyunu tercih ederlerdi" gibi bir yorumdan hareketle, Osmanlılar'ın köklerinin Kayılardan geldiğini ileri sürmektedir. Kayı geleneğinin niçin II. Murad döneminde ortaya çıktığı konusunda ise Wittek'e katılan Köprülü, olayı şöyle açıklamaktadır:

> Ankara hezimetinden ve şehzâdeler kavgasından sonra, tıpkı babası gibi merkeziyetçi bir devlet sistemini kuvvetlendirmeye çalışan Murad II, bunun tatbikatından memnun kalmayan Türk halkına ve aşiret beylerine bir nevi taviz olmak üzere, menşei daha XIV. Asır sonlarına çıkan bu romantizm hareketini himaye ediyordu.[20]

Bir diğer tarihçi, Faruk Sümer, "kavmi hâtıralara dönüş cereyanı" olarak tanımladığı bu bakışın Karakoyunlular'ın İran'da, Akkoyunlu

18 Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunda Türk Aşiretlerin Rolü*, s. 264-265.
19 "In view of the literary development of that period, we may assume that the Kayı tradition was brought up in the time of Murad II, when a first romantic movement sprang up an awakened an interest in the national Turkish antiquities." (Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, s. 41)
20 Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s. 190.

Türkmenlerinin ise Doğu Anadolu'da önemli siyasi güçler haline dönüşmelerine bağlı olarak ortaya çıktığını vurgulamakta ve böylece Wittek'in 'doğudaki aşiretlerle temas' tezini farklı sözcükler kullanarak yinelemiş olmaktadır.[21]

Görüldüğü gibi her üç tarihçi de Kayı-Oğuz geleneğinin ortaya çıkışını romantik bir harekete bağlamaktadırlar. Diğer taraftan Wittek'in "Kayı-Oğuz şeceresinin imali, doğudaki gerçek (?) Türk aşiretleriyle temas sonrası Osmanlı sarayında ortaya çıkan fikri gelişmelerin bir neticesidir" savı, bu olayın, dönemin güçlü beyliklerinden Karamanoğulları'yla mücadele sırasında, yani Sultan Bayezid döneminde niçin ortaya çıkmamış olduğu sorusuna cevap verememektedir. Benzer şekilde, Sümer'in "Osmanlılar Akkoyunlu ve Karakoyunlu hanedanlarının siyasal başarılarından etkilendiler. Söz konusu akım bu nedenle ortaya çıktı" şeklindeki görüşü de Akkoyunlu Devleti'nin bizzat Timur'un katkılarıyla kurulduğu, Karakoyunlular'ın ise Timur'un oğlu Şahruh döneminde siyasal bir güç haline dönüştüğü gerçeği karşısında yetersiz kalmaktadır. Ayrıca gerek Akkoyunlular ve gerekse Karakoyunlular'daki şecere geleneği Timur istilasından sonra ve doğrudan Timurluların hâkimiyet iddialarına karşı olarak geliştirilmiştir.[22] Köprülü'nün "söz konusu akım Anadolu Türk beylikleri ve halkı içerisinde zaten vardı. II. Murad, Fetret devri sonrasında uygulanan merkezileştirmeye karşı gelişen reaksiyonları önlemek amacıyla ve bir taviz olarak bu romantik hareketi destekledi" şeklindeki görüşü de neredeyse tamamı Oğuz geleneğinden gelen Anadolu beyliklerinin hiçbirisinde, hatta bizzat Anadolu Selçuklu Devleti'nde, boya dayalı hâkimiyet iddiası ve Oğuz'a ulaşan şecere geleneğinin görülmemesi nedeniyle askıda kalmaktadır.[23]

Kuşkusuz başta Wittek ve Köprülü olmak üzere, konuyla ilgilenen tarihçilerin çoğu, Kayı-Oğuz geleneği inşa sürecinin "Osmanlılar gerçekten Kayı boyundan mı gelmişlerdir?" "Kayı boyunun Osmanlı'ya kadar olan tarihsel süreci nasıl gelişmiştir?" veya "Osmanlı için imal edilen şecere ne kadar doğrudur?" gibi yönlerine odaklanmışlar, buna karşın, "bu olayın nedenleri ve amacı neydi?" ve "niçin kuruluş döneminde değil de II.

21 Sümer, *Oğuzlara ait Destani Mahiyette Eserler*, s. 454.

22 Karayülük Osman Bey'le başlayıp Gün Han ve Oğuz Han üzerinden Adem Peygamber'e kadar çıkan Akkoyunlu şecere geleneği için bkz. Ebubekir Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 18-32. Kara Yusuf'tan başlayıp 41. göbekte Deniz Han üzerinden Oğuz Han'a ulaşan Karakoyunlu şecere geleneği için bkz. Şükrüllah, *Behçet'üt-Tevârih*, s. 51. Aslında Karakoyunlular'ın hangi Oğuz boyundan geldikleri tam olarak bilinmemekle birlikte bu beyliğin Sa'dlu, Baharlu, Alpağut, Duharlu, Ağaç-eri, Hacılu, Karamanlu ve Çekürlü gibi alt gruplardan teşekkül ettiği bilinmektedir. Karakoyunlu hanedan a Baranlu denmektedir. Fakat bu ismin nereden geldiği belli değildir. (Sümer, *Oğuzlar*, s. 147). Akkoyunlular ise Bayındır boyundan gelmekteydiler ve sikkelerinde bu boyun tamgası mevcuttu. (Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri*, s.189)

23 Şikârî, Karamanoğulları'nı Türkmen beyi Nureddin ile başlatır ve Avşar boyundan olduklarından hiç bahsetmez (*Karamannâme*, s. 107 . Esterâbâdî, devlet kurucusu Kadı Burhaneddin'in Salur boyundan olduğunu söyler. (Bezm-u Rezm, s.51-52). Anadolu Selçuklu dönemi tarihçilerinden İbni Bibi, Anadolu Selçukluları tarihini Sultan İzzeddin Kılıç Arslan ile (*Selçuknâme*, s. 21), Aksarayî, İran Selçuklularından itibaren Tuğrul Bey ile (*Müsamerat al-Ahyar*, s. 105), Anonim *Tarih-i Âl-i Selçuk* ise Büyük Selçuklular'dan itibaren Selçuk Beyin babası Lokman ile (s. 3) başlatmaktadırlar. Bu tarihlerin hiçbirisinde Selçuklular'ın Kınık boyundan geldikleri şeklinde bir bahis yoktur.

Murad zamanında ortaya çıktı?" gibi hayati nitelikteki soruları göz ardı etmişlerdir. Dolayısıyla bu sorulara odaklanmayan tarihçilerin konuyla ilgili açıklamaları da yukarıda görüldüğü şekilde, yüzeysel kalmıştır.

Kanaatimizce Osmanlı'nın Timur yenilgisi sonrasında içinden geçtiği kimlik bunalımını ve meşruiyet krizini aşmasını sağlayan "Kayı-Oğuz geleneği inşası" çalışması, basit bir romantik süreç değil, Sultan II. Murad ve Yazıcızâde Ali ikilisinin gerçekleştirdiği kapsamlı bir ideolojik proje olarak tanımlanmalıdır. Bu ideoloji inşasının çıkış noktası ve ana nedeni ise Timur yenilgisidir. Bu açılım yalnızca Osmanlı hanedanının kimlik ve meşruiyet arayışına cevap vermekle kalmayacak, aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin "dünya hâkimiyeti" felsefesinin en önemli dayanak noktalarından birisini teşkil edecektir. Bu nedenle söz konusu ideolojik inşa sürecinin ayrıntılı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kayı-Oğuz kimliğinin inşası

Bazı tarihçiler, Yazıcızâde'nin *Tevârih-i Âl-i Selçuk* isimli kitabının adından ve büyük ölçüde Selçuklu dönem tarihçisi İbni Bibi'nin kitabı, *Selçuknâme*'den[24] alıntı yapılmış olmasından yola çıkarak Sultan II. Murad'ın yazara İbni Bibi'nin kitabını tercüme etmek görevini verdiğini söylerler. Fakat, Yazıcızâde'nin *Tevârih-i Âl-i Selçuk*'u basit bir tercüme olmanın çok ötesinde bir eserdir. Yazar, Anonim *Oğuznâmeler* (Uygurca, Farsça ve Çağatayca varyantlar), Reşidüddin Fazlullah'ın *Cami'üt-Tevarih*'i, İbni Bibi'nin *Selçuknâme*'si ile Ravendî'nin *Râhatü's-sudur* ve *ayetü's-surür*'u gibi farklı kaynaklardan alıntılar yapmış, aralara da kendi yazdığı bölümleri eklemiştir.[25] Yazarın alıntı yaptığı kaynaklara çoğu yerde sadık kalmadığı, gerek alıntılar üzerinde yaptığı değişikliklerde ve gerekse kendisi tarafından yapılan ilavelerde, herhangi bir tarihsel doğruluk kaygısı taşımadığı, sadece belli bir ideolojik kurgu arayışında olduğu görülmektedir.

Kitabın girişinde "Ayğur hattuyla (Uygur yazısıyla) *Oğuz-nâme*'de yazılmuşdur" diye başlayan kısımda Oğuz'un Bozok (Gün, Ay, Yıldız) ve Üçok (Gök, Dağ, Deniz) şeklinde adlandırılan 6 oğlundan dörder çocuk olmak üzere ortaya çıkan 24 Oğuz boyu ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Reşidüddîn'in Farsça *Oğuzname*'sine göre 24 Oğuz boyunun konumları, nişanları ve tamgaları Oğuz'un oğlu Gün Han döneminde, Irkıl Hoca isimli bir Oğuz bilgesi tarafından yapılan çalışmayla düzenlenmiştir.[26] Yazıcızâde Ali söz konusu bölümü aynen aktardıktan sonra, Farsça *Oğuznâme*'den farklı olarak, bu bölümlenmenin Oğuz'un vasiyeti gereğince yapıldığını söylemektedir. Bu ilavenin ardından Yazıcızâde Ali, hiçbir

24 İbni Bibi'nin kitabının asıl başlığı *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi 'l umûri'l- Alâ'iyye* olup tarihçiler arasında yaygın olarak *Selçuknâme* kullanılmaktadır.
25 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*'un giriş bölümü
26 Farklılıklar için bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Oğuznâme*, s. 49-53, Reşidüddin Fazlullah, *Cami'üt-Tevarih*, c. I, s. 32-34.

Oğuznâme'de bulunmayan bir sahne yaratmakta ve ölmekte olan Oğuz Han'a şunları söyletmektedir:

> Eyitdi: 'İşbu temsil delilince gereklidür ki biri birinüze uyup vasiyyetim mücebince Gün, han ola! Anun ardınca oğlı, Kayı, han ola. Mâdam ki Kayı soyından han var ola, Bayat han olmaya; meyer kendü boyına beg ola. Kayı han olıcak Bayat sağ kol begler begisi ola. Ve sol kol begler begisi Bayındur dur. İşbu tertibce ağa varken âyini ağalık itmeye, ya 'ni ulu kardâş vâr-iken kiçi kardâş beg olmaya.
>
> Kayı han olıcak on iki boy sağ kolına ve on iki boy sol kolına turalar. Ve altı boylardan ki ammu oğlanlarudur, birisi sağ kola tura, biri hanlar hanı boyına karşu karışa, ikisi karavul (öncü) ikisi çağdavul (artçı) olalar. Ammâ karavul başı ve âgası Kınuk'dur' didi.[27]

Yazıcızâde bu kurgudan sonra Oğuz boylarının isimlerini, bu isimlerin anlamlarını, boyların ongunlarını ve tamgalarının şekillerini aktarmakta, Gün Han'dan sonra oğlu Kayı'nın han olduğunu söyleyerek konuyu tamamlamaktadır.[28]

Diğer taraftan, Uygurca Oğuznâme, Oğuz'un üç oğlunun Bozoklar adı altında sağ kolu, diğer üç oğlunun da Üçoklar adıyla sol kolu teşkil ettiklerini anlatır. Bu oğullarından türeyen Oğuz boylarından herhangi bir bahis yoktur. Yalnızca Kıpçak, Karluk, Kalaç, Kanglı gibi Türk boylarının Oğuz tarafından isimlendirilişi anlatılır. Oğuznâmelerin en eskisi olan Uygur versiyonu Oğuz Han'ın ülkesini altı oğluna dağıtmasıyla son bulur.[29] Benzer şekilde Farsça *Oğuznâme*'de de Oğuz Han'ın vasiyetinden söz edilmez. Farsça *Oğuznâme*'ye göre 24 Oğuz boyunun isimleri, konumları, nişanları ve tamgalarının tespiti, Oğuz Han'ın vasiyetine göre değil, oğlu Gün Han'ın isteği ve Irkıl Hoca isimli bir Oğuz bilgesinin çalışmasıyla düzenlenmiştir.[30] Ayrıca bu *Oğuzname*'ye göre Gün Han'dan sonra hanlık makamına oğlu Dib Yavquy Han geçmektedir. Diğer taraftan Çağatayca *Oğuznâme*'de Oğuz Han, kendisi öldükten sonra Gün Han'ın tahta geçmesini, daha sonra da Bozok neslinden her kim kabiliyetli ise onun han olmasını, Üçokların ise sol tarafta oturarak dünyanın sonuna dek maiyet olmaya razı olmalarını söylemektedir. Bu *Oğuznâme*'de Gün Han'dan sonra oğlu Kayı'nın han olduğu söylenmektedir. Çağatayca *Oğuznâme*'nin diğer bir farklılığı ise Korkut Ata ile ilgilidir. Diğerlerinde Dede Korkut'un Bayat boyundan olduğu söylenirken, burada Kayı boyundan olduğu söylenmektedir. Ayrıca bu *Oğuznâme*'de "Sultan Mahmud Gaznevî'nin babası Sebük Tekin Kayı halkından idi" şeklinde bir kayıt vardır.[31]

Görüldüğü gibi Yazıcızâde Ali, hemen kitabının başında Oğuz Han'a,

---

27 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 29.

28 Yazıcızâde'nin Kayı boyuyla ilgili açıklamaları Reşidüddin'in Farsça *Oğ z âme*'sinden aktarılmış görünmektedir. Buna göre Gün Han'ın en büyük ğlu, Kayı, güçlü demektir. Ongun'u Şahindir. At etinin dağıtımında sağ göğsün yağlı kısmını alacaktır. (Reşidüddin Fazlullah, *Cami'üt Tevârih*, c. I, s. 33; Reşidüddin Fazlullah, *Oğuznâme*, s. 50).

29 Ögel, *Uygurca Oğuz Destanı*, Türk Mitolojisi, s. 115-128.

30 Reşidüddîn Fazlullah, *Oğuznâme*, s. 49-53; Reşidüddîn Fazlullah, *Cami'üt-Tevârih*, c. I, s. 32-34.

31 Ebülgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakim* , s. 42, 53, 55, 57.

Oğuznâmelerin hiçbirisinde bulunmayan "Kayı boyunun diğer boylardan üstün olduğu ve ölümünden sonra yönetim erkinin kesinlikle bu boyun elinde olması gerektiği" sözlerini söyleterek ideolojik kurgusunu oluşturmaya başlamaktadır. Yazıcızâde, *Cami'üt-Tevarih*'teki Oğuz boylarının her birisinin kendi hanlıklarını kurdukları döneme kadar, hanlığın uzun bir süre Salur boyunda kaldığı, daha sonra da Kınık boyundan gelen Selçukluların İran ve Turan'ı yönettikleri şeklindeki açıklamaları,[32] hanlığın Kayı boyundan başka bir boya verilemeyeceği şeklindeki kurgusuyla aşağıdaki şekilde bağdaştırmaktadır:

> Şöyle ki padişahlık nice müddet Salur neslindendi... Zira Oğuz içinde, sağ kol hanlar uruğından ki hanlık itmiş kişi ola kimesne bulımadılar. ...Bu sebeb-ile ağa ini Salur hanını han itdiler. ...Bunlardan sonra Türkistân iklimlerinde çok yıllar fetret oldı. Hanlık itmişlerün soyından, Kınık uruğından Lokman Han'ı buldular. ...Lokman Han vefatından sonra oğlı Selçuk han oldı.[33]

Yazıcızâde'nin daha sonra, kitabı boyunca, Selçuklu sultanlarının sefere çıkışlarını anlattığı her yerde, sağ kolda Kayı ve Bayat, sol kolda ise Bayındır ve Salur boy beylerinin askerleriyle geldikleri bilgisini tekrarladığı görülmektedir.[34] Böylece Yazıcızâde, Selçuklu'nun başarısında Kayı boyunun birinci derecede etkin rol oynadığı algısını yaratmaya çalışmaktadır.

Yazıcızâde'nin Kayı boyu ile ilgili olarak ön plâna çıkardığı bir diğer konu da Selçuklu sultanı Alâaddin Keykubad'ın emîrlerinden Kayı beyi Hüsameddin Çoban'a ilişkindir. "Melikü'l-ümerâ" veya "sağ kol begler begi" gibi unvanlarla tanımladığı bu emîrle ilgili anlatısına Yazıcızâde "Hüsâme'd-din Çoban Beg, Kayı boyunda andan ulu ve mâldâr ve nökerlü beg kopmadı ve saltanat dergâhınun kadîm ulularından ve beglerindendi" diyerek övgüsüne başlamaktadır. Yazara göre Hüsameddin Çoban Bey, yiğitlik, bilgelik, cömertlik ve mertlikte diğer beylerin hepsinden üstündür. Dünyanın bütün ülkelerinde ve şehirlerinde huzuru sağlamakta ve her meseleye adaletli çözüm bulmaktadır. Onun cömertliğinden ve yardımlarından yararlanmak için dünyanın her tarafından âlimler, şairler, sanatçılar, alpler, bahadırlar ve yiğitler her yıl onun kapısına gelmekte, onun ikramı ve yardımı ise herkese yetişmektedir. Kayı ve Bayat boylarından derlediği askerlerle uc tarafına gaza yapan Hüsameddin Bey, gazadan ele geçirdiklerini Mekke ve Medine gibi kutsal mekânlara göndermektedir. Bütün bu övgülerden sonra Yazıcızâde, onun oğullarının Kastamonu bölgesinde uç beyi oldukları ve babalarının yolunu takip ettikleri haberini vermektedir.[35]

Selçuklu dönem tarihçisi İbni Bibi'de bahsi bile geçmeyen bir emîri Yazıcızâde'nin Selçuklu padişahları için bile kullanmadığı övgülerle niçin

---

32 Reşidüddîn Fazlullah, *Cami'üt-Tevârih*, c. 1, s. 34-35.
33 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 37.
34 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 235, 241, 255, 263, 271, 340, 341, 344.
35 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 443.

bu denli yüceltmeye çalıştığı sorusunun cevabı, kitabının bir başka bölümündeki şu satırlarda gizlidir:

> Tâ Tatar fetretine degin Sultân Alâa'd-dîn çeriyle kendüzi Konya'dan Sultânuyunı'na geldi. Küffârı yâgî oldığı sebebiyle uc tarafına teveccüh itdi. Tatar geldügin işidicek kendü girü döndi. Ucı Hüsâme'd-dîn oğlanlarına ve Kayı'dan Ertuğrul'a ve Gündüz Alp'a ve Gök Alp'a ısmarladı.[36]

Bu öyküyle birlikte Yazıcızâde, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Ertuğrul Gazi ve arkadaşlarını sahneye çıkarmaktadır. Sultan Alâaddin Keykubad'ın uc bölgelerinde gaza yapma görevini o güne dek sahnede hiç görünmeyen Ertuğrul Gazi'ye bırakması çok da inandırıcı olamayacağından devreye Yazıcızâde'nin övgüler düzdüğü Kayı beyi Hüsameddin Çoban ve oğulları girmektedir. Böylece Sultan Alâaddin'in Hüsameddin Çoban'ın oğullarıyla birlikte benzer niteliklere sahip Ertuğrul Gazi'yi de görevlendirmesi doğal bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazıcızâde bu ustaca manevrayla "Osmanlı, uçlarda gaza yapma görevini bizzat Selçuklu sultanından almıştır" algısını yaratmış olmaktadır. Bu gelişme Selçuklu hanedanının bir şekilde yetersiz kaldığı dönemde Osmanlı'nın potansiyel hanlık adayı olmasının işaretidir. Nitekim Osman Gazi'nin han seçilişinin anlatıldığı paragrafta "Çün Merhüm Sultân Alâa'd-dîn'den dahı size safâ nazar olmışdur" sözleriyle bu kurgu, hanlık yolunda referans olarak kullanılacaktır.

Yazıcızâde, Osmanlı hanedanının Kayı boyundan gelmesi nedeniyle doğal hakkı olan hanlık/sultanlık konumunu elde edişini de dramatik bir kurguyla, aşağıdaki şekilde anlatmaktadır:

> Bu esnâda uc etrâfından haber vardı ki Kayı'dan Ertuğrul oğlı Osmân Beg'i ucdağı Türk begleri dirilip kurıltây idüp Oğuz töresin sürişüp han dikdiler diyü. Ol hikâyet bu minval üzerineydi ki ucdağı Türk begleri, ki Oğuz'un her boyından uc etrâfında Tatar şerrinden korkup yaylar ve kışlarlardı, rüzigâr-ıla karşu Tatardan incinenler uca gelüp çoğaldılar. Fi 1 –cümle ol illerün begleri ve kethüdâları cem olup Osmân Beg katına geldiler ve meşveret kıldılar. Çün kâl u kîlden sonra sözlerinün ihtiyârı bu oldı ki eyitdiler. 'Kayı Han hod mecmu Oğuz boylarınun Oğuz'dan sonra ağaları ve hanlarıydı. Ve Gün Han'un vasiyyetine Oğuz töresi mucibince hanlık ve pâdişâhlık Kayı soyı var-iken özge boy hanlarınun soyına hanlık ve pâdişâhlık değmez. Çün şimden girü Selçuk Sultânlarından bize çâre ve meded yokdur, memleketün çoğı ellerinden çıkdı, Tatar üzerlerine gereği gibi müstevli oldı. Çün Merhum Sultân Alâa'd-dîn'den dahı size safâ nazar olmışdur. Siz han olun ve biz kullar Sultânumuz hizmetinde, bu tarafda gazaya meşğul olalum' didiler. Osmân Beg dahı kabul itdi. Pes mecmu örü turup Oğuz resmince üç kerret yükünüp baş kodılar. Ol zamânlarda Oğuz töresinden bakiyye vâr-ıdı. Şimdi ki gibi tub unudulmamış-ıdı. Dolu obalardan kımrân getürdüp Osmân Beg'e sağrak sundılar. Çün içdi, çavuşlar 'sıhhat ve âfiyet ve pâdişâhlık mübârek olsun!' diyüp duâ ve senâ kıldılar.[37]

36 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 353.
37 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 872.

Yazıcızâde'nin *Tevârih-i âl-i Selçuk*'u, Gazneli Mahmud devletinin ve Hindistan'a yönelik seferlerinin anlatıldığı kısa bir bölümle son bulmaktadır. Gazneli Mahmud, İslamiyet'in Orta Asya'ya girmesinden sonra bölgede hâkimiyet kuran ilk Türk kökenli hanedanın bir üyesidir ve Hindistan'a yaptığı çok sayıda seferle Türk-İslam devletleri açısından "gaza" geleneğini başlatıp "gazi" unvanını alan ilk hükümdardır. Ayrıca, yukarıda belirtildiği gibi, Çağatayca *Oğuznâme*'de Gazneli hanedanının Kayı boyundan geldiği söylenmektedir.

Aslında Büyük Selçuklular tarafından devletleri yıkılan Gaznelilerin İlhanlılarla ve Anadolu Selçuklularıyla hiçbir ilgileri yoktur. Buna rağmen Yazıcızâde Ali, "Kayı boyundan gelmek" ve "devletini gazilik geleneği üzerine kurmuş olmak" gibi Osmanlı hanedanı ile ortak özelliklere sahip olması nedeniyle kitabının sonuna Gazneli Mahmud ile ilgili bir bölüm koymuş ve Gaznelilerin bu özellikleriyle paralellik kurmak suretiyle Osmanlı kimliği ve meşruiyetine yönelik ideolojik çalışmasını güçlendirmiştir.

Kitap Gazneli Mahmud ile Osman Gazi arasında bir başka benzerliğin ön plâna çıkarılmasıyla son bulmaktadır. Halk arasında yayılan bir söylentiye göre Gazneli Mahmud henüz küçük bir çocukken, Hindistanlı putperestlerin nücum[38] ilminde çok ileri gitmiş bazı din önderleri (papazları) Gazneli Mahmud'un büyük bir imparatorluk kuracağı ve Hindistan'ı fethedeceği kehanetinde bulunurlar. Mahmud'un babasına hediyeler getirerek bu haberi verirler ve Hindistan'ı fethettiği zaman, Süminat şehrindeki puthanelerinin yıkılmaması için Mahmud'dan yazılı bir belge alırlar. Yazıcızâde bu anlatısıyla Mahmud'un sultanlığının, putperestlerin dahi kabul ettikleri ilahi bir tecelli olduğu algısını yaratmaktadır. Bir diğer deyişle Gazneli Mahmud'un hükümdarlığı yüce Allah'ın isteği doğrultusunda gelişen bir olaydır ve Gazneli hanedanı ilahi bir meşruiyete sahiptir.

Yazıcızâde, Gazneli Mahmud'a yönelik bu hikâyeyi aktardıktan sonra, kitabının son sayfasına Osman Gazi ile ilgili, tıpatıp benzer bir hikâye yerleştirmiştir. Osman Gazi, henüz tahta çıkmamışken Rumeli'nin Siruz şehrindeki Margarit Manastırı ruhanileri Söğüt'e gelirler. Bu manastırın keşişleri nücumda Söğüt'ten bir padişahın kopup geleceğini ve onun soyundan gelenlerin Rumeli'yi fethedeceklerini görmüşlerdir. Getirdikleri altın ve gümüşler karşılığında Osman Bey'e şöyle bir belge imzalatırlar:

> Eger Hak te 'âlâ lütfu ve inayetinden bize padişahlık erzâni kılup Rum ili feth olursa Marğârit manastırunun keşişlerini ve vakıf köylerini haracdan ve sâyir avarızdan mu 'af ve müsellim kılavuz.[39]

Yazıcızâde, bu bölge fethedildikten sonra her padişahın söz konusu belgeyi yenilediğini, son yenilemenin de Sultan II. Murad zamanında yapıldığını ekleyerek olayın inandırıcılığını artırmaktadır. Bu anlatısıyla Yazıcızâde, Osmanlı hanedanının meşruiyetinin ilahi boyutunu da tamamlamış olmaktadır.

---

38 Yıldız bilimi
39 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 930.

Diğer taraftan Osmanlı'ya hanlık verilmesi Yazıcızâde Ali için yeterli değildir ve gelecekte Timur tehlikesine benzer bir durumla karşılaşılması halinde Osmanlı hanedanına meşruiyet açısından bağışıklık kazandırılmalıdır. Yazar bu konuya ilişkin kurgusunu da Oğuz kavminin bilgesi olarak tanımladığı Korkut Ata'ya atfen "Ahir zamânda girü hanlık Kayı'na dege, dahı kimesne ellerinden almaya" sözleriyle ortaya koymaktadır.[40] Böylece, Oğuz boylarının bu bilge kişisi, hanlığın Osmanlı'ya geçeceğini yüzlerce yıl öncesinden öngörmekle kalmamakta, aynı zamanda, Osmanlı hanedanı tahta geçtikten sonra hiç kimsenin bu hanedanla iktidar mücadelesine girişmemesi gerektiğini de öğütlemektedir.

Yazıcızâde'nin bu ifadeleri, aynı dönemlerde yazılı hale geçirildiği düşünülen *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin mukaddimesinde de yer almaktadır.[41] İlginç olan nokta, hanlığın ahir zamanda Osmanlı'ya geçeceği ve kıyamete kadar kimsenin ellerinden alamayacağı öngörüsü mukaddimede yer alırken, Dede Korkut'u oluşturan on iki hikâyede de Kayı boyundan hiç bahsedilmemesidir. Buna karşın hikâyeler Bayındır Han, Salur Kazan ve Bügdüz (Begdüz) Emen gibi Üçok, yani sol taraf grubundan gelen han ve beyler etrafında oluşturulmuştur.[42] Yalnız başına bu durum bile mukaddimedeki Kayı boyu ve Osmanlı'yla ilgili öngörülerin dönemin hâkim gücü olan Osmanlı'ya yaranmak amacıyla sonradan kurgulanarak eklendiğini açık bir şekilde göstermektedir.

II. Murad'ın Kayı-Oğuz kimlik inşasına niçin gerek duyduğu sorusunun cevabını ise Yazıcızâde'nin şu satırlarında bulmak mümkündür:

> Pâdişâhumuz Sultan Murâd bin Mehemmed Han ki eşref-i âl-i Osmân'dandur pâdişahlığa ensab ve elyakdur. Oğuz'un kalan hanları uruğından belki Çingiz hanlaru uruğından, dahı mecmu ından ulu asl ve ulu sünükdür[43], şer -ile dahı örf-ile dahı. Türk hanları dahı kapusına gelüp selam virmege ve hizmet itmeye lâyıkdur.[44]

Böylece II. Murad-Yazıcızâde Ali ekseninde oluşturulan kimlik-meşruiyet ideolojisinde taşlar yerine oturmuş olmaktadır. Bu ideolojik kurgunun satırbaşlarını özetlemek gerekirse, Oğuz Han'ın vasiyeti gereği hanlık Kayı boyunun olmalıdır. Osmanlı, Kayı boyundandır. Bu nedenlerle Osmanlı gerek örf ve gerekse şeriat açısından, diğer Oğuz boyları bir tarafa, Cengiz hanedanından bile daha asildir ve hanlıkta birinci dereceden hak sahibidir. Selçuklu'nun yetersiz kalması sonucunda Osmanlı, Oğuz törelerine uygun olarak, hanlık makamını elde etmiştir. Ayrıca, Osmanlı'nın

40 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 30.

41 Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s.1. Mukaddime bölümünün sözlü geleneğe benzetilerek sonradan eklendiği kesindir. Fakat bu bölümün sözlü destanı yazılı hale getiren şahıs, yani müellif tarafından mı, yoksa sonradan kopya edenler (müstensihler) tarafından mı eklendiği günümüzde hâlâ tartışma konusudur. Bu tartışmalar için bkz. Gürol Pehlivan, *Müstensihin Edebi Eserin Yaratımındaki Rolü: Dede Korkut Kitabı Örneğinde*, Milli Folklor Dergisi, Yıl. 26 (2014), Sayı 101, s. 101-112)

42 Bkz. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, MEB Kitapları, 1971

43 Sünük/Süngük/Süyek sözcüğü "kemik" anlamına gelmektedir. Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ü Lügât-it Türk*, s. 514). Türklerde Ak kemik soylu sınıfı, Kara kemik ise onlara tâbi olan avam sınıfı anlatmak için kullanılmıştır.

44 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 29.

ilahi meşruiyetini gösteren olaylar da yaşanmıştır. Sonuç olarak, Cengiz hanedanı da dâhil olmak üzere bütün Türk hanları Osmanlı'ya biat edip hizmet etmelidirler.

Bütün bu veriler bize, II. Murad'ın görevlendirmesiyle Yazıcızâde Ali'nin kaleme aldığı söz konusu kimlik inşa sürecinin, Timur tarafından gündeme getirilen "Osmanlı'nın meşruiyeti" tartışmasına bir cevap olarak gerçekleştirildiğini göstermektedir. Kuşkusuz olay sadece yazılı boyutta kalmayacak Osmanlı yönetimi somut bazı uygulamalarla yaratılan ideolojiyi destekleyecektir.

Aslında Osmanlı'nın köklerine dönüş arayışı Çelebi Mehmed döneminde başlatılmış durumdaydı. Çelebi Mehmed, içinde bulunduğu zor şartlara rağmen, Osmanoğulları'nın Anadolu'daki çıkış noktası olan Söğüt kasabasına bir cami inşa ettirmek suretiyle Osmanlı hanedanın tarihi kökleriyle organik bir bağ kurma sürecini başlatmış durumdaydı.[45] Sultan II. Murad ise Yâzıcızâde Ali ile birlikte başlattığı kimlik inşa sürecini, kestirilen sikkelere, silahlara ve şahsi eşyalarına Kayı boyunun damgasını koydurmak suretiyle bir ileri aşamaya taşıyacaktır. Paraya ve kılıç, miğfer, topuz, dizlik gibi savaş malzemelerine bu damganın vurulması, Sultan II. Murad'ın, Oğuz-Kayı geleneğini toplumsal tabana yaymak ve benimsetmek amacıyla hareket ettiğini göstermektedir. Sikkelerle ilgili uygulama II. Murad'dan sonraki sultanlar tarafından sürdürülmemiş olmakla birlikte, kişisel eşyalara ve silahlara Kayı damgasının konulması geleneği devam ettirilmiştir. Kanuni devrine ait bazı topların namlularında bu damganın konmuş olduğu görülmektedir.[46] Daha sonraki yıllarda, Fatih dönemi tarihçilerinin Osmanlı'yı Oğuz Han üzerinden Nuh Peygamber'in oğlu Yâfes'e çıkaran bir şecere oluşturmalarıyla bu ideolojik kurgu tamamlanmış olacaktır.

Merkezi devlet yaratma politikalarının sonlanması

Timur yenilgisinin Osmanlı siyasal yapısını nasıl değiştirdiğini anlayabilmek için öncelikle Yıldırım Bayezid döneminde başlatılan merkezileşme sürecini değerlendirmek gerekmektedir.

Bayezid'in "geleneksel İslam devleti" projesi, merkezde padişaha mutlak sadakat gösterecek kul sistemine dayalı sivil ve askeri bir bürokrasi; Hristiyan tebaanın, tımarların, ticaretin ve madenlerin vergilendirilmesiyle desteklenecek güçlü bir hazine; taşradaki tımar yapılanmasında kulların ağırlığının artırılması ve kadıların ücrete bağlanmasıyla şer'i hukuk düzeninin merkezileştirilmesi şeklinde dört temel ilkeye dayanmaktaydı.

Osmanlı merkezi bürokrasisindeki kullaşma sürecini *Oruç Beg Tarihi*'ndeki "Çünkim Ali Paşa istiklâlî vezir oldı. Bir sözi iki olmazdı. Anun

45 Söğüt'teki bu cami için bkz. Semavi Eyice, *Çelebi Sultan Mehmed Camii*, İ.A., c. 8, s. 263-264.
46 Sümer, *Kayı*, İ.A. c. 6, s. 459-462.

zamanında ulemâlar ve dânişmendler çok oldılar" ve *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'daki "Ali Paşa vezir oldı. Mahbûb oğlanları yanına aldı, adını iç oğlanı kodu. Bir nice zaman ne gerekse idüp çıkarub mansıb virdi... Cümle mansıbı anlar yirlerdi" sözleri çok açık olarak ortaya koymaktadır.[47] Yine Sultan Yıldırım Bayezid zamanında, babası I. Murad döneminde başlatılan pençik uygulaması genişletilmiş ve 7000 kişilik bir kapıkulu askeri kuvveti oluşturulmuştu.[48] Doğrudan sultana bağlı olan bu çekirdek ordunun yönetimi de merkezi bürokrasi tarafından yürütülmekteydi. Geniş bir merkezi bürokrasi ve kapıkulu ordusu, neredeyse hemen her yıl yapılan seferlerle birlikte alındığında güçlü bir merkezi hazine ihtiyacı ortaya çıkarmıştı. Dönemin Osmanlı bürokrasisi bu nitelikte bir hazine oluşturabilmek için Osmanlı'da daha önce olmayan vergi ve defter uygulamalarını gündeme getirmek zorunda kalacaktır. Anonim tarih, bu uygulamaları, biraz da eleştirel bir dille, şöyle aktarmaktadır:

> Kaçan kim Çandarlu Kara Halil ve Karamâni Türk Rüstem bu ikisi ol zamanda ulular ve âlimler idiler, hemân kim bular Osman beğleri yanına geldiler, dürlü dürlü hîleyile âlemi toldurdılar, andan ilerü hesâb-defter bilmezlerdi, hemân anlar Osman beğleri yanına geldiler, hesâb defteri anlar te'lif itdiler. Akçayı yıgup hazîne idinmek anlardan kaldı.[49]

Bayezid'in merkezi devlet projesinin önemli bir diğer ayağı taşradaki tımar sisteminin yaygınlaştırılması ve tımar sahipleri arasında kul ağırlığının artırılması uygulamasıdır. Ankara yenilgisine kadar, fethedilen topraklarda geçerli kadastro defterleri varsa, bunlar aynen korunmakta, bölgenin özelliklerine göre bir kısım eski toprak sahiplerinin hakları korunurken, bir kısım topraklar da sultanın kullarına aktarılmaktaydı. Aşıkpaşazâde bu olayı şöyle aktarmaktadır:

> Kanun-ı padişahlık neyise olındı...Vilâyetün bazısını kendüye verdiler, hisarlarına kul kodılar. Hutbe ve sikke Bayezid Hanun adına oldı. Tımarlarun dahı beratı Bayezid Han adına oldı. Aydınoğlını Ayasuluktan Tireye getürdiler. Ayasuluki kendü kulına verdi. Aydınoğlunun vakıflarınun tasarrufını kendü elinde kodılar...(Bayezid) gene tımarlu tımarlarını kadim sipahilerine mukarrer etdi.[50]

Bayezid'in merkezi devlet projesinin son ayağı ise hukuk sistemi ile ilgiliydi. Kadıların, miras bırakılan her bin akçeden 20 akçe, verdikleri her yazılı belgeden 2 akçe almaları şeklinde bir ücret sistemi oluşturulmasıyla şer'i hukuk sistemi de bürokratik hale getirilmiş olmaktaydı.[51] Askeri ve idari sahalarda kuruluş döneminde geçerli olan şer'i hukukun yerini

47 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 33 ve *Anonim Tevârih-i Âli Osman*, Giese Neşri, s. 34.
48 Osmanlı kaynakları, Musa Çelebi ile Mehmed Çelebi'nin İnceğiz bölgesindeki savaşında Musa Çelebi'nin yanında yaya ve atlı 7000 kapıkulu askeri olduğundan söz etmektedirler. (Hoca Sadettin, *Tâcü't-tevârih*, c. II, s. 59). Fetret Devri'nde pençik sisteminin düzenli çalışmadığı düşünülürse, bunların çoğunun Bayezid döneminden kaldığı anlaşılır. Dolayısıyla Bayezid dönemindeki kapıkulu asker sayısı da bu civarda olmalıdır.
49 Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşri, s. 33.
50 Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 135.
51 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşri, s. 36.

giderek örfi hukukun alması da bu merkezileşmeyi artırmaktaydı. Bütün bunların üzerinde, Mısır'daki İslam halifesinden "Diyar-ı Rûm sultanı" unvanını alarak otoritesini meşrulaştırmış, "hâkim-i mutlak" Sultan Bayezid yer almaktaydı.

Bayezid'in bu projesi, Anadolu'da işgal ettiği Türk-Müslüman beyliklerdeki yerel hanedan/aşiret liderleri ve eski toprak sahiplerinin, Rumeli'de ise kapıkulu sistemini kendilerine tehdit olarak gören gazi/akıncı çevrelerinin ve uç beylerinin direnciyle karşılaşacaktı. Diğer taraftan ulema kökenli bürokrasi, yönetimde örfi hukukun giderek güçlenmesinden rahatsızdı. Nitekim *Anonim Osmanlı Tarihi*'nin kul bürokrasisini anlatırken kullandığı "anlarki geldiler...takvâyı götürdiler, fetvaya başladılar"[52] sözleri bu rahatsızlığı açık bir şekilde yansıtmaktadır.

Fakat Osmanlı sultanı için bu tip direnişlerin bir önemi yoktu. Anonim Tarih'in "Yıldırım Han katı gazablu pâdişahdı. Sehelce nesneden kendüzin incidse helâk ederdi"[53] sözleriyle tanımladığı Bayezid, baskı ve şiddet uygulayarak söz konusu merkezileştirme projesini hızla sürdürmeye devam edecekti. Ne yazık ki yeterli zamanı yoktu ve hızlı merkezileştirmeye bağlı merkez-çevre gerginliğinin en üst düzeye ulaştığı bir noktada Timur darbesi geldi. Çubuk Ovası'nda uğranılan ağır yenilgi, aynı zamanda, Bayezid'in merkezi İslam devlet projesinin de dağılması ve bilinmeyen bir geleceğe ötelenmesi anlamına geliyordu.

Yeni iktidar merkezi: Balkanlar

Ankara yenilgisi, merkezin dağılmasıyla birlikte Osmanlı yönetim yapısında ciddi bir çözülmeye yol açmış, siyasi ve askeri ağırlık merkezinin Balkanlar'a kaymasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ağırlık merkezinin Balkanlar'a kaymasının ve saltanat savaşlarının Edirne merkezli olarak yapılmasının çeşitli nedenleri vardır. Bunları; devlet hazinesinin ve bürokrasisinin Edirne'ye taşınmış olması; Timur tarafından verilen yarlıkla Süleyman Çelebi'nin Edirne tahtındaki hükümranlığının onaylanması; Hristiyan güçlerle Süleyman Çelebi arasında gerçekleştirilen antlaşmanın sağladığı uluslararası meşruiyet; merkezin kontrolünden çıkmış olan Rumeli uç beylerinin iktidarı belirleyen unsurlar haline dönüşmeleri ve Anadolu'da Timur tarafından oluşturulan yeni siyasal dengeler şeklinde sıralamak mümkündür.

Osmanlılar'ın 1362 yılında fethettikleri Edirne, özellikle Yıldırım Bayezid döneminde, Balkanlar'a ve İstanbul'a karşı yapılan askeri seferler için merkez üs rolü oynamış, bir anlamda Rumeli'nin başkenti konumuna yükselmişti. Ankara yenilgisi sonrasında Süleyman Çelebi'nin Bursa'daki Osmanlı hazinesini alarak, askeri-sivil kapıkulu erkânıyla birlikte, bu

52 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşri, s. 34.
53 "Yıldırım Han hiddetli bir padişahtı. Küçük bir şeyden bile incitilse mahvederdi" (*Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşri, s. 46)

şehre gelmesi ve bu dönemde Bursa'nın Timurlu kuvvetleri tarafından işgal edilmiş olması gibi nedenlerle Edirne, 1402 yılının ikinci yarısında, Osmanlı Devleti'nin fiili başkenti haline gelmişti. 1403 yılı başında Timur'dan al tamgalı yarlık alan Süleyman Çelebi'nin bu şehirde hükümdarlığını ilan etmesiyle birlikte Edirne'nin başkent olma özelliği hukuki olarak da onaylanmış olacaktır. Tımar sistemi ile merkezden nemalanan taşradaki toprak sahipleri ve yerel yöneticiler de ellerindekini kaybetmemek arzusuyla merkezi bürokrasinin biat ettiği Edirne tahtını desteklemiş ve buradaki iktidarın devamlılığı için destek vermişlerdir.

Timur'dan aldığı yarlığın Karesi Sancağı'yla sınırlı olmasına karşın, 1402 yılı sonbaharında Bursa'yı kontrol altına alan İsa Çelebi, Timurlu ordusu henüz Anadolu'yu terk etmemiş olduğu için hükümdarlığını resmen ilan edememişti. Ertesi yıl kardeşini mağlup ederek Bursa'yı ele geçiren Mehmed Çelebi'nin hükümdarlığını ilan edip adına sikke kestirmiş olmasına karşın, dönemin iç ve dış güç merkezleri tarafından Osmanlı sultanı olarak kabul edilmeyişi, iktidarın Edirne merkezli olmak üzere Balkanlar'a kaydığını göstermektedir. Bu nedenle Fetret Devri boyunca devam eden şehzâdeler savaşında temel amaç, Edirne tahtını ele geçirmek olacak ve bu şehri ele geçiren şehzâde adına sikke kestirerek hükümdarlığını ilan edecektir.

Uc beylerinin Osmanlı merkez siyasetindeki yeri

Ankara yenilgisinin önemli sonuçlarından birisi, merkezde ortaya çıkan otorite boşluğuna bağlı olarak Rumeli'deki uc beylerinin neredeyse bağımsız güç odakları haline gelmeleridir. Uc beylerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki yayılmasında ne kadar önemli bir konuma sahip olduklarını anlamak için Aşıkpaşazâde'nin başta Gazi Evrenos olmak üzere, I. Murad devri uc beyleri ile ilgili anlatısına bakmak lâzımdır:

> Veziri Hayreddin Paşaya emr etdi: Varın Evrenüz ile ol vilâyetleri feth edün' dedi. Evrenüz Gümülcineyi uc ediniben oturur idi. Büreyi, İsketyeyi, Marulyayı, bunları feth etmiş idi. Haracını Murad Hana göndürür idi... Deli Balabanı Serüzün üzerine komuşlar idi. Hisar edib oturur idi. Şahın ki vardı, Kavalayı, Dıramayı ve Zıhnayı, Serüzi ve bu vilâyetleri ferden ferden ahd ilen aldılar. Ve ol kim kanûn-ı padişahlık neyise etdiler aldukları yerlere. Han'a göndürmelüsini göndürdiler. Gazilere vermelüsini verdiler. Andan sonra yüridiler. Karaferyeye vardılar. Ol dahi cemi'î nevâhisiyile feth olındı. Vilâyetlerini tımar erlerine üleşdürdiler. Kâfirlerine haraç tayin etdiler. Andan devlet ilen gene hana geldiler. Evrenüz Gaziye Serüzi uc verdiler.[54]

Görüldüğü gibi kendi askeri kuvvetlerine sahip olan uc beyleri, fethettikleri yerlerde tımarlar oluşturup istediklerine dağıtabilmekte, Hristiyan ahalinin ödemesi gereken haraç miktarını tayin edebilmekte ve elde

54 Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 132.

ettikleri ganimet ve haracın bir bölümünü padişaha göndermekteydiler. Bunun karşılığında padişah, beylerin fethettikleri bölgeleri kendilerine uc olarak geri vermekteydi. Osmanlılar Balkanlar'a geçtikten sonra büyük ölçüde uc beyleri aracılığıyla yürütülen fetihler, Makedonya tarafına doğru sol, Sofya ve Belgrad ekseninde merkez, Tuna havzası ve Eflâk ekseninde sağ olmak üzere üç kol halinde yürütülmüştür. Bu fetihleri gerçekleştiren akıncı beyleri kendi hanedanlarını kurmuşlar ve yönetimin babadan oğula geçeceği bir iktidar alanı yaratmışlardı.[55] Ankara Savaşı'na gelindiği dönemde, söz konusu uç beyleri, ciddi boyutlarda mali ve askeri güce sahip siyasi seçkinler sınıfı haline dönüşmüş durumdaydılar. İktidara geçtikten sonra "merkezi bir İslam devleti" oluşturmayı hedefleyen Yıldırım Bayezid bile, Balkanlar'daki fetihlerin selâmeti bakımından, uc beyleriyle ilgili geleneksel uygulamayı sürdürmek zorunda kalmıştı. Neşrî'nin "Evrenoz Begi Siroz'da (Serez) koyup, ol dahi vardı, Vodine'yi ve Çitroz'ı feth itdi. Firuz Beg dahi, Vidin'den geçüb, Eflâk'a seğirdim idüb, mübalâğa toyum geldi. Ve vilâyet-i Bosna'ya dahi Paşa Yiğit Beg meşgul oldı"[56] şeklindeki sözleri uc beylerinin Sultan Bayezid döneminde de etkin bir faaliyet gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

İktidar savaşları: kapıkulları ve uc beyleri

Ankara yenilgisinin hemen ardından başlayan Fetret Devri mücadelelerinde hangi şehzâdenin tahta çıkacağı konusu büyük ölçüde Anadolu ve Rumeli'de eskiden beri var olan veya yeni ortaya çıkan siyasi güç odaklarının desteğine bağlıydı. Nitekim saltanat mücadelesine girişen tüm şehzâdeler, Rumeli'de uc beylerine, Osmanlı Devleti'nin vassalı olan Hristiyan devletlere veya Bizans'a, Anadolu'da ise Timur tarafından yeniden ihya edilen Anadolu beyliklerine dayanmışlar ve onların destekleriyle mücadelelerini sürdürmeye çalışmışlardır. I. Murad döneminde oluşturulmaya başlanılan kapıkulları ise, hemen her zaman, Edirne tahtında oturan ve dolayısıyla merkezi hazineyi kontrol eden şehzâdenin yanında olmuşlardır. Bu güç odakları arasında en akışkan olan ve kolayca taraf değiştiren, dolayısıyla da iktidar belirleyicisi olan grup uc beyleriydi. Ankara yenilgisiyle birlikte merkezi otoritenin ortadan kalkması, Evrenosoğulları, Mihaloğulları, Turahanoğulları gibi uc beylerinin büyük ölçüde bağımsız kalmalarına neden olmuştu. Tarihçi İnalcık, bu durumu, "1402'den sonra iktidar fiilen uc beylerinin eline geçti" şeklinde tanımlamaktadır.[57]

Kuşkusuz bu söz saltanat mücadelesine kendi şartlarına göre müdahil olmak ve kazanan tarafı belirlemek bağlamında kullanıldığı zaman doğ-

55 I. Murad, Gümül ine, Serez, Manastır, Hurpeşte bölgelerini Gazi Evrenos Bey'e, Filibe havalisini Lala Şahin Paşa'ya uc olarak vermişti. (Aktepe, *XIV. Ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair*, s. 308)

56 Neşrî, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, cilt I, s. 311. Yıldırım Bayezid ayrıca Plevne ve Niğbolu bölgelerini Mihaloğulları'na vermişti. (Aktepe, *XIV. Ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair*, s. 308)

57 İ al ık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 49.

rudur. Çünkü söz konusu uc beyleri, Fetret Devri boyunca Osmanlı hanedanına bir alternatif oluşturmak arayışında olmadıkları gibi, tahta çıkan şehzâdenin fiili iktidar ortağı da olmamışlardır. Uc beyleri, şehzâdeler arası mücadelede taraf değiştirmişler, fakat Süleyman ve Musa Çelebi örneklerinde olduğu gibi, bir şehzâdenin tahta çıkmasından sonra biat ederek destek vermişlerdir. Bu uc beyleri için birincil hedef kendi iktidar alanlarını korumaktı. Bu konuda herhangi bir tehlikenin ortaya çıkması veya gelecekle ilgili bir güvensizliğin oluşması durumunda desteklerini çekerek taraf değiştirmekteydiler. Nitekim başta Vezir-i Azam Ali Paşa ve Yeniçeri Ağası Hasan Ağa olmak üzere üst düzey devlet bürokrasisinin desteğiyle Edirne tahtına çıkan Süleyman Çelebi'nin iktidarı, uc beylerinin Musa Çelebi etrafında toplanarak destek vermeleri ile sonlandırılmıştır. Bu olayı Osmanlı tarihçisi Oruç Beg şu şekilde anlatmaktadır:

> (Musa) Silisreden Rûm-eli'ne geçdi. Rûm-eli begleri dahı bildiler kim, Emîr Süleymân sohbete işrete meşgul oldı. Memleket andan yüz dönderdi. Başdan devlet gitmişdi. Begler dahı andan hep yüz dönderdiler. Mûsâ Çelebi'ye Rûm-eli tovcaları[58] haber gönderdiler. Mûsâ Çelebi Zagra'ya geldi. Tovcalar karşu vardılar. Mûsâ'yı toğru Edine'ye getürdiler. Zirâ, evvelden tovcalar bunı isterlerdi. Anun çünkim, babası Yıldırım Bâyezid Han zamanında Mûsâ Çelebi akıncı başıdı. Tovcalarla akına bile eşerdi. Ol sebepden hep tovcalar anun katına geldiler.[59]

Görüldüğü gibi, Rumeli'deki çalışmasını uc beyleri üzerine yoğunlaştıran Musa Çelebi, onları kendi tarafına çekmeyi becermiş, Rumeli akıncılarının beyi olan Mihaloğlu Mehmed Bey'i beylerbeyi yaparak kendi safına katmıştı.[60] Süleyman Çelebi tarafından üzerine gönderilen kuvvetleri Sofya civarındaki muharebede yenen Musa Çelebi, daha sonra Edirne üzerine yürüyecek, Süleyman Çelebi'nin şehirden kaçması üzerine resmen tahta oturacaktı.

Benzer şekilde Mehmed Çelebi de tek başına iktidarı ele geçirerek Fetret Devri'ni bitirmesini sağlayan Çamurlu Savaşı'nı, uc beylerini kendi tarafına çekmek suretiyle kazanmıştır. Neşrî, Çamurlu Savaşı öncesinde gerçekleşen bu olayları şu şekilde aktarmaktadır:

> Ve hem ol arada Paşa Yiğit ve Burak Bey ve Tırhala beyi Sinan Bey yiğitleriyle gelib, Sultan askerine lâhik (eklendiler) oldular.Ve Hacı Evrenoz Bey dahi Rumeli gazileriyle sancağını çekib, gelip, Sultan'a va'desini yerine getirdi... Ve ol arada İzmir oğlu Hamza Bey, beş yüz atlıyla çekip gelip, Sultan'ın elini öptü. Ve Musa Çelebi yanında beylerden kimse kalmadığını haber verdi... Ol tarafta dahi Musa Bey'in (Çelebi) beyleri böyle edicek, kendisi yedi bin kapı kuluyla âheste âheste Sultan'dan yana yürüyüp cenge ikdam etti.[61]

58 Bir diğer nüshada Tovuca. Neşrî'de ise Toyaca (*Kitâb-ı Cihân-nümâ*, c. II, s. 563)
59 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 43-44.
60 Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 338; Doukas, *Historia*, s. 78-79.
61 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. II, s. 511-512

Yeniden merkezi devlet, yeniden kul sistemi

Fetret Devri'nden hemen sonra başlayan Mustafa Çelebi (Düzme) olayı ve onu izleyen Şeyh Bedreddin İsyanı, Mehmed Çelebi'nin uc beylerine olan ihtiyacının devam etmesine neden olmuştu. Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra genç oğlu II. Murad'ın tahta çıkmasıyla birlikte ikinci kez patlak veren Düzme Mustafa olayı, Osmanlı hanedanı ile uc beyleri, Türk aşiretlerinden veya ulema sınıfından gelen merkezi yöneticiler arasındaki ilişkiler konusunda yeni bir sayfanın açılmasını sağlayacaktı. 1421 yılında, Bizans imparatoru tarafından, tutuklu olduğu Limni adasından getirilerek Rumeli'ne çıkarılan Mustafa Çelebi, kısa süre içerisinde Evrenos oğulları, Turahan Bey ve oğulları, Gümlüoğlu gibi uc beylerinin ve Rumeli akıncılarının desteğini sağlayarak Edirne tahtına oturmuştu.[62] Ayrıca II. Murad tarafından Bayezid Paşa komutasında gönderilen ordunun tamamı Mustafa Çelebi'nin saflarına katılmıştı. Fakat, yine bir uc beyi olan ve Şeyh Bedreddin'e destek verdiği kuşkusuyla Çelebi Mehmed tarafından Tokat'ta hapsedilen Mihaloğlu Mehmed Bey'in çabaları ve Hacı İvaz Paşa'nın ustalıklı siyasi manevraları sayesinde II. Murad, Düzme Mustafa'yı alt edecektir.

Fetret Devri ve sonrasında yaşanan bu olaylar, Osmanlı hanedanına, uc beylerinin, Türk kabilelerinden veya ulema sınıfından gelen merkezi yöneticilerin sadakatlerinin sorgulanması gerektiğini açıkça göstermişti. Buna rağmen Mehmed Çelebi, gerek bu grupların desteğiyle iktidara gelmiş olması ve gerekse saltanatı boyunca bu kesimlerin desteğine ihtiyaç duyması nedeniyle, kapıkulu düzenini geri plâna itecek ve söz konusu grupların kendi iktidarlarını sürdürmelerine izin verecektir.

İktidarının ilk gününden itibaren uc beylerinin, kabile veya ulema destekli merkez yöneticilerinin güvenilmezlik sorunuyla karşı karşıya kalan II. Murad'ın bu konuyla ilgili bulduğu çözüm, I. Murad döneminde başlatılan kulluk sisteminin, askeri kesimlere olduğu gibi, yöneticilere de uygulanması şeklinde oldu. Devşirme sistemiyle toplanan Hristiyan gençlerinin görünüm ve zekâ bakımından göze batanları, Osmanlı sarayına nakledilerek özel eğitimden geçirilmeye ve bürokratik kadrolarda görevlendirilmeye başlandı. Kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin kurulduğu günden bu yana var olan aşiretler ve uc beyleri ile Osmanlı hanedanı arasındaki ilişki düzenini kısa bir sürede değiştirmek ve bu gruplara dayanarak Osmanlı ailesi ile iktidarı paylaşır hale gelmiş geleneksel Türk seçkinlerini devre dışı bırakmak kolay bir iş değildi. Ayrıca devşirme sistemi üzerine inşa edilen askeri ve sivil bürokrasi yaratma arayışı geleneksel yönetim kadrolarında ciddi bir karşı reaksiyona da yol açmıştı.

Gazavat-ı Sultan Murad'ın bilinmeyen yazarı, Osmanlı tarihçilerinin kısaca geçiştirdikleri İzladi yenilgisi öncesini anlatırken bu ayrışmayı açık

62 Neşrî, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, c. II, s. 563, Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 379.

olarak ortaya koymaktadır. *Gazavat-ı Sultan Murad*'a göre Padişah o gece komutanları ayrı ayrı yanına çağırarak her birine cesaretlendirici sözler söylemiş, Kapıkulu ricali tam bir fedakârlıkla hizmete hazır olduklarını belirtirken, uc ve sancak beyleri sessiz kalmışlardı.[63] Kuşkusuz bu durum padişahı derin üzüntüye sevk edecek, aynı zamanda, geleneksel yönetim kadrolarıyla kul sistemi arasındaki çatışmayı ve kendisinin kul sistemine verdiği desteğin yarattığı hoşnutsuzluğu da görmesini sağlayacaktı. Sonuç olarak, II. Murad'ın, geleneksel seçkinleri kul seçkinleriyle, geleneksel askeri kuvvetleri kapıkulu ocakları ile rekabete sokmak, bunları birbirlerine karşı denge unsuru olarak kullanmak ve böylece sultanlık otoritesini güçlendirmek şeklinde özetleyebileceğimiz projesi başarılı olamamıştı.

Aşiret ve ulema kökenli Müslüman-Türk seçkinlerin tasfiyesiyle Osmanlı sivil ve askeri idaresinin padişaha kayıtsız şartsız bağlı ve bütün otoritesini ondan alan kullara devredilmesi süreci Fatih Sultan Mehmed ile başlayacaktı. İstanbul'un fethiyle birlikte tartışılmaz bir siyasal güç elde eden Fatih, geleneksel Osmanlı seçkinlerinin temsilcisi konumundaki Vezir-i Azam Çandarlı Halil Paşa'yı idam ettirdikten sonra, paşa tarafından oluşturulmuş bütün Türk-Müslüman yönetici kadroları tutuklama, azil, sürgün, mallarına el koyma gibi yöntemlerle tasfiye edecek ve hemen hepsinin yerine devşirme sisteminden gelen kullar yerleştirecektir. Bu tasfiye hareketinin genişliği, Osmanlı coğrafyasında uzun süre esir kaldıktan sonra, 1458 yılında ülkesine dönen bir Avrupalının "Sultan'ın etrafında Türkçe neredeyse hiç duyulmuyor, zira saray görevlilerinin tamamı ve ileri gelenlerin büyük bir kısmı devşirmelerden oluşuyor" şeklindeki sözlerinden kolayca anlaşılabilmektedir. Osmanlı padişahını mutlak otorite haline getiren bu uygulamanın bir diğer göstergesi de Çandarlı'nın idamından sonraki 150 yıl boyunca vezir-i azamlık makamına gelen getirilen otuz sekiz kişinin otuz dördünün devşirme kökenli olmalarıdır.[64] Bütün bu veriler bize Timur yenilgisi ve onu izleyen fetret devrinin Osmanlı merkezi yönetiminde ne denli büyük değişimlere yol açtığını göstermektedir.

Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılması

28 Temmuz 1402 Cuma günü Çubuk sahrasında yapılan savaşta Osmanlı ordusunun birkaç saat içerisinde ve hiçbir varlık gösteremeden darmadağın olması Osmanlı yöneticilerinin kesinlikle beklemedikleri bir durumdu. Yenilginin ağırlığı, ordu ile ilgili ciddi sorunların varlığını göstermekteydi. Fakat Ankara yenilgisinin hemen ardından başlayan Fetret Devri ve hanedan içi savaşlar, söz konusu yenilginin değerlendirilmesinin ancak Mehmed Çelebi'nin bütün kardeşlerini tasfiye ederek tahta geçmesinden sonra yapılabilmesini mümkün kılacaktır. Özellikle II. Murad ve

63 *Gazavat-ı Sultan Murad*, s. 488.
64 Devşirme olmayan dört vezir, Karamanî Mehmed Paşa, Çandarlı-zâde İbrahim Paşa, Piri Mehmed Paşa ve Manisalı Lala Mehmed Paşa'dır. (Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. II, s. 11)

Fatih döneminde gerçekleştirilen uygulamalardan yola çıkarak Osmanlı yöneticilerinin tespit ettikleri başlıca sorunları; ordunun kozmopolit yapıya sahip olması, askerlerin savaş dönemlerinde silahaltına alınmaları nedeniyle büyük bir kısmının yeterli eğitim ve deneyime sahip olmaması ve özellikle Müslüman ordulara karşı savaşılacağında Osmanlı ordusuna meşru bir gerekçe sunulmayışı şeklinde sıralamak mümkündür.

Savaşın nedenleri bölümünde değindiğimiz gibi, Ankara Savaşı'ndaki Osmanlı ordusu sekiz farklı gruptan oluşmaktaydı. Bunlar kapıkulu askerleri (yeniçeriler ve süvariler), tımarlı sipahiler (eski beylik bölgelerinden gelenler dâhil), azaplar, akıncı kıtaları (çıtaklar), cerehorlar, Kıpçak Tatarları, Kara Tatarlar ve Hristiyan vassallar şeklinde sıralanabilir. Bunlar arasında sürekli savaş eğitimi alan tek grup kapıkulu askerleri olup diğerlerinin tamamı sefer öncesi orduya katılmaktaydı. Osmanlı tarihlerinde bulunan "Sultan Bayezid savaş meydanında on bin kadar kapıkulu askeri ile kaldı" şeklindeki ifadelerin doğru olduğunu varsayarsak, deneyimli ve eğitimli kapıkulu askerlerinin bütün ordunun ancak yedide birini oluşturdukları görülecektir.

Ankara Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun yapısıyla ilgili olarak ortaya çıkan sorunları, beylik bölgelerinden gelen tımarlı sipahilerin saf değiştirmeleri, diğer bölgelerden toplanan tımarlı sipahilerin, azapların ve akıncıların Timurlu ordusu karşısında hiçbir varlık göstermemeleri, ordu içerisinde bulunan Hristiyan askerlerin Timurlu ordusunda psikolojik bir üstünlüğe yol açması şeklinde sıralanabilir. Osmanlı yönetiminin bu sorunlara bulduğu çözüm, ordunun büyük bir kısmının doğrudan sultana bağlı olacak şekilde yapılandırılmasıyla profesyonel nitelikte bir askeri güç oluşturulması ve bu kul sistemini besleyecek hukuki alt yapının kurulmasıydı. Kuşkusuz bu düzenlemelerin 11 yıllık bir iç savaş döneminden sonra iktidara gelen ve 1415'ten itibaren birbiri ardına patlak veren Mustafa Çelebi, Börklüce Mustafa, Torlak Kemal ve Şeyh Bedreddin isyanlarıyla uğraşmak zorunda kalan Mehmed Çelebi döneminde gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Nitekim tarihçi Halil İnalcık, bu nedenlerle, Fetret Devri'nin 1413'te değil, Mustafa Çelebi'nin ortadan kaldırıldığı 1422 tarihinde sona erdiğini söylemektedir ve bu bir bakıma doğru bir tespittir.[65] Dolayısıyla Ankara yenilgisi ve bunu izleyen Fetret Devri'nin neden olduğu sosyo-politik karmaşa ortamı, ancak II. Murad döneminde sona ermiş ve ordunun yeniden yapılandırılması ile ilgili çözüm girişimleri 1420'lerin ortalarında başlatılabilmiştir.

Diğer taraftan devlet bu dönemde ciddi bir kaynak yetersizliği ile karşı karşıyaydı. Ankara yenilgisiyle birlikte siyasal bir kaos ortamına sürüklenen Osmanlı Devleti, yeni fütuhatlar yapmak bir tarafa, Balkanlar'daki bazı bölgeleri elden çıkarmak zorunda kalmıştı. Bu nedenle I. Murad döneminde başlatılan pencik sistemi, yani elde edilen esirlerden beşte birine

65 İnalcık, *Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, s. 126.

padişah adına el konulması ve bunların acemi oğlanlık sisteminden geçirilerek yeniçeri yapılması uygulaması da sona ermiş gibiydi. Aslında bu yetersizlik Sultan Bayezid döneminde bile mevcuttu ve Ankara Savaşı için Vezir Ali Paşa'nın önerisiyle, Hristiyan tebaa içerisinden cerehor adı verilen kiralık askerler toplanmıştı.[66] Tarihçi Wittek, "Timur yenilgisi sonrasında Hristiyan çocukların askere alınması meselesi aciliyet kesp etmişti" diyerek bu kaynak yetersizliğini açık olarak ortaya koymaktadır.[67]

II. Murad döneminde devşirme kanunu yeniden düzenlendi ve pencik sistemi ile harp esirlerinden adam toplamak yerine Balkanlar'daki Hristiyan tebaanın çocukları arasından doğrudan asker toplama sistemi getirildi.[68] Yasal düzenlemenin ne zaman yapıldığı konusu açık olmamakla birlikte Kara Sinan Paşa'nın Yunanistan'ın Epir bölgesindeki Jannina şehri sakinlerine gönderdiği 1430 tarihli mektupta "şehir halkının kendi isteğiyle teslim olması halinde çocuklarının ellerinden alınmayacağı" şeklinde, devşirme sistemine yönelik bir referans mevcuttur. Bu mektupta "esir toplanılmasından veya çocuklarınızın alınmasından, kiliselerinizin yıkılmasından veya camiler inşa edilmesinden korkmayınız" denilerek esirlerden eleman toplanmasına dayalı pencik sistemi ile çocukların seçilerek toplanmasına dayalı devşirme sistemi ayrı ayrı ifade edilmiş olmaktadır.[69] Bu durumda yasal düzenlemenin 1420'li yıllarda yapılmış olduğu sonucuna varılabilir. II. Murad döneminde İstanbul'da bulunan Bartholomaeus de Jano isimli bir rahibin Venedik'teki Fransisken bir rahibe gönderdiği 1438 tarihli bir mektupta "Söylemenin yararı olacaksa şunu da ilave edelim ki, (Murad) imparatorluğuna bağlı sayıları yüz bini aşkın bütün köy, şehir ve kalelerde, daha önce hiç yapmadığı şekilde, yaşları 10 ila 20 arasında değişen Hıristiyan çocukların onda birini alarak kendi kölesi, özel muhafızı, daha da kötüsü Müslüman yaptı"[70] şeklinde bir ifade vardır. Bu yazılanlar esir dışı devşirme sisteminin II. Murad tarafından başlatıldığını göstermektedir.

Devşirme uygulamasına göre bu konuda görevlendirilen memurlar kendilerine fermanla gösterilen sancak ve kazalara gidiyor, mahalli ka-

66 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 349. İnalcık, Bayezid döneminde Hıristiyan tebaa içerisinden ücret karşılığı (suhre) topla n askerlerin Cerehor / Suhre-Hor olarak isimlendirdiğini yazmaktadır. (İnalcık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. c. I, s. 93)
67 Wittek, *Devshirme and Sharia*, s. 274.
68 Vryonis, *Isidore Glabas and the Turkish Devshirme*, s. 433-443.
69 1380-1396 yılları arasında Selanik metropoliti olarak görev yapan İsidore Glabas'ın 1395 tarihli bir ayin konuşmasında Emîr'in (Sultan Bayezid kastediliyor) Hristiyan çocuklarını ilgilendiren acımasız bir fermanının varlığı ifade edilmekte ve bu emre göre özgür doğan çocukların köleleştirildiği belirtilerek çocukları ellerinden alınıp Müslümanlaştırılan anne-babaların çek kleri acılar aktarılmaktadır. (Konuşmanın metni için bkz., Vryonis Jr., *Isidore Glabas and the Turkish Devshirme Speculum* Vol. 31, No. 3 (1956), s. 436-437). Bu konuşma metninden yola çıkılarak Osmanlılar'da devşirme sisteminin Sultan Bayezid zamanında başlatıldığı görüşleri gündeme getirilmişse de, söz konusu dönemdeki uygulama esir alma temelli olduğu için pencik sistemi olarak tanımlanmalıdır.
70 "(Murad II) Adde, si quid ponderis est, quod de omnibus villis, civitatibus et castellis, suo subjec- s Imperio, quae forte centum millia sunt, decimam puerorum partem de Christianis, quod prius numquam fuerat nuper accepit a decem usque ad viginti aeta s annos, quos suos speciales Selavos et Armigeros, et quod pejus est, Saracenos effecit." (De Jano, *Epistola de Crudelitate Turcarum*, *Patrologia Graecae*, vol. 158, col. 1066)

dılarının ve sipahilerin eşliğinde bu bölgeleri dolaşıyor, kilise heyetleri aracılığıyla tespit edilen ve birden çok çocuğu olan Hristiyan ailelerin çocuklarından birisini devşiriyordu. Devşirilen bu çocuklar, pencik sisteminde olduğu gibi, Anadolu'daki Müslüman ailelerin yanına verilmekte, uygun yaşa geldiklerinde Gelibolu ve daha sonra İstanbul'da kurulan acemi ocaklarına sevk edilmekteydi. Acemi ocağında eğitilen devşirmelerin bundan sonraki durağı yeniçeri ocağı idi. Fatih döneminde sekban bölüklerinin kurulmasıyla sekban ocakları da sisteme dâhil edileceklerdir. Acemi ocaklarından gelen devşirmelerin bir kısmı da ordunun lojistik desteğini sağlayan cebeci ocaklarına verilmekteydi. Sultan Bayezid zamanında kurulmuş olmasına karşın ateşli silahların kullanımının ancak XV. yüzyıl başlarında yaygınlaşması ile etkin hale gelen topçu ocağı, acemi ocağından yetişenlerin gönderildikleri bir diğer merkezdi.

I. Murad döneminde kurulan kapıkulu süvari sisteminin kaynakları ise yeniçeri ocakları ve Osmanlı sarayındaki Enderun'da ya da dış saraylarda eğitim gören iç oğlanlarıydı. Bunlar "bölüğe çıkmak" tabiriyle süvari ocağına gönderilmekteydi. Sonuç olarak II. Murad döneminde yapılan devşirme düzenlemeleriyle, Fatih dönemine gelindiğinde, yeniçeriler, sekbanlar, sipahiler, topçular ve cebecilerden oluşan ve doğrudan padişaha bağlı, kapıkulu niteliğinde bir ordu yaratılmıştır.

Tarihi kaynaklarda kapıkulu askerlerinin sayıları konusunda açık ve güvenilir veriler bulunmamaktadır ve daha çok yeniçerilerle ilgili rakamlar verilmiştir. Farklı kaynakların verileri kıyas edildiğinde II. Murad'ın devşirme kanunu düzenlemesini takiben Osmanlı ordusundaki yeniçeri sayısının on bin civarına ulaştığı söylenebilir.[71] II. Murad döneminde Osmanlı ordusundaki toplam kapıkulu askeri konusunda dönem tarihçilerinin yazdıklarından sağlıklı bir sonuca varmak imkânsız gibidir. Ancak günümüzde Osmanlı bütçesindeki maaş ödeme listelerinden hareketle gerçekleştirilen bir çalışma 1527 yılı için Osmanlı sarayına bağlı (Enderun hariç) toplam kapıkulu askeri sayısını 24.146 olarak vermektedir.[72] Kapıkulu mevcudu 1500'lerin ortalarından itibaren ciddi bir artış gösterecek ve sonraki yüzyıl içerisinde, neredeyse yukarıda verilen rakamın üç katına ulaşacaktır.

Diğer taraftan, II. Murad döneminde yapılan bu düzenlemelerle, Osmanlı ordusunun sürekli ve maaşlı oldukları için profesyonel olarak

71 Tarihçi Jorga, kurulduğu dönemde sayıları 500 olan Yeniçerilerin XV. Yüzyılın ilk yarısında 5000 civarına ulaştığını söylemektedir. (Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. I, s. 417). Osmanlı tarihçisi Gelibolulu Ali, II. Kosova Savaşı'na katılan yeniçeri sayısını 8000 olarak vermektedir. (*Kitâbü't Târih-i Künhü'l Ahbâr*, c. I, s. 364). Buna karşın II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed döneminin birinci elden gözlemcisi olan Bizanslı tarihçi Doukas, söz konusu dönemde yeniçerilerin sayısını 20.000 olarak vermektedir. (*Historia*, s. 123). Diğer bir Bizanslı tarihçi, Spandounes, I. Murad döneminde yeniçerilerin sayısını 500, II. Murad döneminde 8000 ve I. Selim döneminde 10.000 olarak vermektedir. (*On the Origine of Ottoman Emperors*, s. 22). Türk tarihçi Halil İnalcık'ın 1480 yılı için verdiği 10.000 Yeniçeri rakamı Spandounes'i doğrular niteliktedir. (İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, c. I, s. 213.)

72 Barkan, *Bütçe*, İktisat Fakültesi Mecmuası, XV (1953-1954), s. 300; İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, c. I, s. 210-211.

tanımlanabilecek kısmının sayısı artarken, derleme kısmını oluşturan yaya ve azab gibi grupların sayısında ciddi bir azalma gerçekleşmiştir. İnalcık'ın verilerine göre 1389 yılındaki Kosova Savaşı'nda yayaların sayısı 60.000, azab askerlerinin sayısı ise 40.000 civarındaydı. Buna karşın Akkoyunlu Uzun Hasan'a karşı yapılan Otlukbeli Savaşı'nda azab sayısı 18.000'e kadar inmiştir.[73] Yaya ve müsellemlerin sayıları konusunda kesin bir rakam olmamakla birlikte, bu grupların sayılarında da bir azalma olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu asker gruplarının Müslüman halktan toplandıkları, masraflarının halk tarafından karşılandığı, dolayısıyla da devlet bütçesine herhangi bir yük getirmedikleri düşünülürse, bu azalmanın bilinçli bir tercihle gerçekleştirildiği sonucuna varılabilir. İnalcık, bu olayı, Timur yenilgisi sonrasında başlayan saltanat mücadelesinde yaya ve azabların tahtta hak iddia eden şehzâdelerin, kapıkullarının ise tahtta oturanların tarafını tutmalarına bağlamaktadır.[74] Kuşkusuz, söz konusu grupların, o yüzyıllarda barutun ve ateşli silah kullanımının yaygınlaşması nedeniyle giderek karmaşıklaşan savaş teknolojilerine uyum sağlayamamış olmalarını da göz önüne almak lâzımdır.

Timur yenilgisiyle başlayan Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılması konusundaki bir diğer gelişme de Hristiyan askerlerle ilgilidir. Sultan Bayezid dönemi boyunca neredeyse her savaşta gerçekleştirilen vassallardan asker alma uygulaması, Ankara yenilgisinden sonra, Mehmed Çelebi döneminden itibaren terk edilmiştir. Osmanlı tarihçisi Hoca Sadettin, Mehmed Çelebi'nin kardeşi Musa Çelebi ile savaşmak üzere Rumeli'ye geçtiği sırada Bizans imparatoru tarafından yapılan askeri destek teklifini reddedişini şöyle açıklamaktadır:

> Sultan, cennetmekân babasının Timur olayında azgın kâfirden yardım isteyişinin uğur getirmediğine inandığı ve bu yolun bir kere de tecrübe edildiğini bildiği için, sadece kulların efendisi olan Allah'ın yardımına güvenerek Tekfür'ün yardım teklifini reddetmiş, onun savaşa katılmasına pek önem vermemişti.[75]

Mehmed Çelebi'nin bu teklifi, uğursuzluk gerekçesiyle reddettiğine inanmak mümkün değildir. Kanaatimizce asıl sebep, kendi ordusunun, babası Bayezid'in ordusuna karşı Timurlular tarafından yapıldığı gibi, Hristiyan ordu suçlamasıyla karşı karşıya kalması riskiydi. Böyle bir suçlama ve propaganda Edirne tahtında oturan kardeşi Musa'nın ordusunda bir "gaza" psikolojisi yaratacak ve Hristiyan bir orduya karşı savaşmanın getireceği psikolojik üstünlüğü ortaya çıkaracaktı. Mehmed Çelebi döneminden itibaren Osmanlı ordusuna Hristiyan vassalların çağrılması uygulamasının tamamen terk edilmesi, buna karşın Müslüman vassal devletlerden (örn. Karamanoğulları) asker alınmasının sürdürülmesi de bu görüşümüzü doğrular niteliktedir. Diğer taraftan büyük çaplı savaşlar

73 İnalcık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, s. 93.
74 İnalcık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, s. 92.
75 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevârih*, c. II, s. 68.

için Osmanlı bünyesindeki Hristiyan ahaliden ücretli asker (cerehor) toplama uygulamasına zaman zaman başvurulduğu bilinmektedir.[76]

Balkanlar'da Türkleşme ve İslamlaşma

Ankara yenilgisi ve ardından başlayan Timurlu ordusunun Anadolu harekâtı, başta askeri gruplar olmak üzere, sivil halk ve göçebe Türk kabilelerinin kitleler halinde güvenli bir yere, yani, Rumeli'ye geçmelerine neden olmuştur. Bu olay sadece Osmanlı coğrafyasındaki nüfus yapısını değiştirmekle kalmayacak, Balkanlar'daki Türkleşme ve İslamlaşmanın yoğunlaşmasına da sebep olacaktır. Nitekim tarihçi Halil İnalcık, Timur istilasının Anadolu'dan Rumeli'ye büyük bir göç dalgasına yol açtığını belirttikten sonra "bu göçler neticesinde Trakya, Doğu Bulgaristan, Meriç Vadisi ve ardından Dobruca süratle Türkleşti" diyerek söz konusu olayın neden olduğu Türkleşme sürecine dikkat çekmektedir.[77] Timur istilası sonrasında Balkanlar'a yönelik göç, Babinger ve Köprülü tarafından da doğrulanmaktadır. Bu yazarların "Timur istilasının en mühim neticesi, Rumeli'ye Anadolu'dan pek çok Türk kafilelerin geçmesi ve Anadolu'nun harap olmasına mukabil Rumeli'nin mamuriyeti ve Türkleşmesidir" şeklindeki sözleri, Timur'un Anadolu seferinin Balkanlar'da oluşturduğu sosyal değişmeyi açık olarak ortaya koymaktadır.[78]

Aslında Timur'un Osmanlı demografik yapısına olan etkileri Ankara Savaşı'ndan çok önce, Altın Ordu üzerine yaptığı 1395'teki Deşt-i Kıpçak seferiyle başlamıştı. Toktamış'ı Terek nehri kıyılarında büyük bir mağlubiyete uğratan Timur, daha sonra Deşt-i Kıpçak'a yönelmiş ve kaçan Toktamış ordusunun bir bölümünü İtil (Volga) nehri kıyılarında yakalayarak imha etmişti. Timur daha sonra Kıpçak kabilelerinin yoğun bir biçimde yerleşmiş oldukları Özi nehrine (Dinyeper) doğru ilerledi ve bu bölgede konuşlanan Toktamış destekçisi Berk Yaruk Oğlan'ın topraklarını yağmaladı. Nehrin karşı tarafında konuşlanmış olan Aktav Han ve Taş Timur Oğlan liderliğindeki kabileler, benzer bir akıbete uğramamak için, komşu Litvanya topraklarına geçtiler. Aktav Han liderliğindeki gruplar, bir süre sonra, Müslüman bir ülkede yaşamak isteğiyle Osmanlı topraklarına yöneldiler. Osmanlı yönetimi tarafından Edirne, Filibe, Çirmen ve Eski Zağra bölgelerine yerleştirilen bu Kıpçak Türklerinin nüfusları 100 bin civarında idi. Dönemin Osmanlı tarihlerinde liderlerinin ismine izafeten "Aktav Tatarları" olarak isimlendirilen bu gruplar, günümüzde, Aktav, Tırhala, Yanbolu ve Bozata Tatarları olarak da bilinmektedirler.[79] Deşt-i Kıpçak halkının Timur'a karşı olup Osmanlılarla müttefik olmaları ve Aktav Tatarlarının Timur'dan kaçarak Osmanlı topraklarına gelmeleri, Bayezid-Timur çatışması sırasındaki yazışmalarda, Osmanlı sultanı tarafın-

76 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 66.
77 İnalcık, *Osmanlılar*, s. 206.
78 Babinger ve Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s. 85, dipnot 9.
79 Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, s. 17-18 ve 87-88.

dan, Timur'un Müslüman halklara zarar vermesinin ve onları yerlerinden edişinin bir örneği olarak kullanılmıştır. Bayezid, Timur'a yazdığı mektuplardan birisinde "Zira Deşt-i Kıpçak halkı sizden âzurde-hâl olmağıla (incinmiş) bu canibe müttefiklerdür" demektedir.[80]

Ankara Savaşı'ndan sonra Rumeli'ye doğru gerçekleşen göç ile ilgili ilk resmi bilgiler, Çanakkale Boğazı'ndaki Venedik gemilerinden birisinde kaptanlık yapan Giovanni Cornaro tarafından aktarılmıştır. Cornaro, ülkesine gönderdiği 4 Eylül 1402 tarihli mektubunda, Timur ile Bayezid'in 26 Temmuz günü Ankara'da karşılaştıklarını, Timur'un galip geldiğini, Yıldırım'ın ordusunun dağıldığını, kendisinin de esir düştüğünü bildirmekte ve bu bilgileri Rumeli'ye geçmek isteyen Osmanlı askerlerinden aldığını ilave etmektedir. Cornaro ayrıca, sahilde biriken insanların sayısının giderek arttığını belirtmekte, her şeylerini kaybeden bu insanların mağaralarda saklanmaya çalıştıklarını ve içler acısı bir durumda yaşamlarını sürdürmek zorunda kaldıklarını aktarmaktadır. Venedik Senatosu'nun daha önce aldığı bir karar nedeniyle boğazlardaki Venedik gemilerinin Osmanlı askerlerini ve sivil halkı karşı kıyıya taşımadıkları, buna karşın Cenevizlilerin para karşılığında bu insanları Rumeli'ye geçirdikleri Cornaro'nun verdiği bilgiler arasındadır.[81]

Timur'un Anadolu harekâtı sırasında Balkanlar'a göç olayı sadece Timurlu ordusu tarafından ele geçirilen şehirlerdeki yerleşik halk kitleleriyle sınırlı kalmamış, Anadolu'daki göçerleri de etkilemiştir. Tarihçi İnalcık bu olayı, "Istranca Dağları, Balkan dağ silsilesi, Deli Orman ve Dobruca-Kın'na, XIV. yüzyıl sonlarına doğru, özellikle Timur'un Anadolu seferinden sonra, Yörük gruplarının gelip yayıldığına tanık olmaktayız" sözleriyle örneklemektedir.[82] Halveti Tarikatı'nın Rumeli'deki önderlerinden Baba Resul Rumî'nin hayat hikâyesinde, Herzegovina'da doğduğu ve Timur'dan kaçarak Rumeli'ye yerleşen bir Türkmen kabilesi mensubu olduğu kaydedilmektedir. Bu bilgi bize Anadolu'daki Türkmen gruplarının da Timur'dan kaçarak Rumeli'ye geçtiklerini ve söz konusu dönemde Osmanlı'nın vassalı konumundaki Bosna topraklarına kadar yayıldıklarını göstermektedir.[83]

Timur'un Anadolu harekâtı sırasında Türk toplulukların göçleri sadece Rumeli ile sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde Ege adalarına da toplu göçler olduğu bilinmektedir. Adaların bağlı olduğu İtalyan cumhuriyetleri yetkilileri bu toplu göçlere ses çıkarmadıkları gibi, bu sığınmacıların topraklarında sürekli olarak iskân edilmelerini de desteklemişlerdir.[84] Rodos Şövalyeleri idaresinin arşivlerinde Timur ordularının Anadolu'yu alt üst

80 Daş, *Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları*, s. 159.
81 Cornaro'nun mektubunun İtalyanca metni için bkz. Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie* (1402), s. 125-128.
82 İnalcık, *Türkler ve Balkanlar*, s. 32-33.
83 Nassiri, *Turco-Persian Civilization and the Role of Scholars*, s. 350.
84 Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, c. II, s. 95.

ettiği dönemde Ayasulug[85] bölgesindeki Latinlerle birlikte sayılamayacak kadar çok sayıda Türk'ün (Turci innumerabiles) başta Samos (Sisam) olmak üzere Ege adalarına geçtiklerine dair kayıtlar bulunmaktadır.[86]

Timur'un Anadolu seferi ve Ankara yenilgisi sonrası başlayan bütün bu göçler ve Balkanlar'daki nüfus değişiklikleri Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'da aşağıdaki gibi anlatılmıştır:

> Ve hem Timur Han bu vilâyete giricek şöyle heybet bırakdı kim önüne kimse karâr idemezdi. Cümle uğrayacağı yirlerün halkı kaçub denizi geçüb Rûmili'ne döküldiler. Tâ hatta Arap'dan, Kürt'den, Türkmen'den ve Anatolı'dan adam kaçup Rûmili'ne geçdiler. Ol zamâna irişmiş âdemiler şöyle rivâyet itdiler kim, dirlerdi kim, bizüm aslumuz Arap'dur ve kimi Türkmendür, kimi Kürt, kimi Anatolı. Kimi eydür 'Bizüm aslımuz Çağatay idi' dir. Kaçûb Rûmili'ne gelmişlerdir. Ve hem vâkı' ekser Rûmili'nün şinlik olmasına bular olmışdur.[87]

Görüldüğü gibi *Anonim Tevârih*'e göre Timur istilası döneminde sadece Anadolu halkı değil, Arap, Kürt ve hatta Orta Asya kökenli bazı gruplar da Rumeli'ye geçmişlerdir. Bu grupların Timur'un Bağdad işgalinden başlayarak, Doğu Anadolu ve Suriye seferleri boyunca önce Anadolu'ya, Timur'un Anadolu'ya yönelmesiyle birlikte Rumeli'ye göç ettikleri anlaşılmaktadır. *Anonim Tarih*'teki bu anlatının en ilginç yönü, Rumeli'ye göç eden bazı grupların kendilerini Çağataylı olarak tanımlamalarıdır.

Diğer taraftan Venedik Cumhuriyeti Arşivin'de bulunan bazı belgeler, *Anonim Osmanlı Tarihi*'nde bulunan "Balkanlar'da Çağataylı grupların da var olduğu" yönündeki anlatıyı doğrulamaktadır. Söz konusu belge bugünkü Hırvatistan bölgesindeki Osmanlı-Venedik sınır düzenlemesi ile ilgilidir. 3 Rebiyülahır 984 (18-27 Temmuz 1576) tarihinde Venedik sınır komisyonu ile Osmanlı Devleti adına Saraybosna kadısı Osman b. Mehmed ile Skradin kadısı Hasan b. Kulfar arasında imzalanan bu antlaşmada, Sebenico (Sbenik), Trau (Trogir) ve Spalato (Split)[88] şehirleri çevresindeki sınır düzenlemeleri kaydedilmiştir.[89] Bu bölgelerden Trau'nun sınırları Ullânik'ten başlayıp çeşitli yerleşim yerlerinden geçtikten sonra "Timur Halkı" olarak tanımlanan bir yerleşim yerine ulaşmakta ve buradan geçerek deniz içerisindeki Kazgan Kayalığı'nda sonlanmaktadır.[90] Timur'dan önce Mâverâünnehr hâkimi olan emîrin isminin Kazagan olduğu hatırlanırsa, burada adı geçen Timur Halkının gerçekten Emîr Timur ile bağlantılı olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu topluluğun buraya nasıl geldiği konusunda ise bir açıklık yoktur.

---

85 Ayasuluk, antik Efes kentinin bulunduğu bölgede kurulan önemli bir ticari ve dini merkez olup, günümüzde Selçuk ismini taşımaktadır.

86 Luttrel ve Zachariadou, *Sources for Turkish History in the Hospitallers' Rhodian Archive 1389-1422*, s. 100-101 (nr. 13)

87 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşri, s. 48-49.

88 Bu şehirler nüm zde Hırvatistan'ın Dalmaçya sahilleri kısmında bulunmaktadır.

89 Bombaci, *Inventory of the lettere e Scritture Turchesche in the Venetian State Archives*, s. 123-124.

90 Confini de Traù: alla colina di Ullânik, a Ürla Drâgasine, passa sopra Mârye a Qızıl löqva (Lago Rosso), sulla schiena del Dâb öra, a Ülâšqêrda, Qöselö Qšila, Bâbâ löqva, localita di Pürüzki, sulla dorsale a Qözyâqa, al Qızıl Qaya (Sasso Rosso), al Timur Halqı (An elo Ferro), e al sasso di Qazgân, che è in mare (*Inventory of the lettere e Scritture Turchesche*, s. 124)

Osmanlı yönetimi, Timur yenilgisinden sonraki dönemlerde Anadolu'daki Tatar gruplarını Balkanlar'a göçürme politikasını gündeme getirmişti. Osmanlı tarihlerinde sadece Çelebi Mehmed'in Samsun'dan dönerken İskilip'te karşılaştığı ve Filibe, Konuş Hisar yörelerine göçürülmelerini emrettiği Tatar gruplarından bahis vardır. Son dönemde ortaya çıkan arşiv belgeleri Balkanlar'a sevk edilen grupların İskilip Tatarlarıyla sınırlı olmadığını göstermektedir. Meselâ Sırbistan havalisine ait tahrir defterlerinde Mehmed Çelebi zamanında Rumeli'ye göç ettirilmiş ve tımar verilmiş çok sayıda Tatar köyünün 1430'lu yıllarda, yani II. Murad döneminde Tatarlardan alınarak Türklere verildiğine dair kayıtlar mevcuttur.[91] Tatarların Rumeli'ye naklinin Mehmed Çelebi'den sonraki dönemlerde de devam ettiği görülmektedir. Mesela, sadece Yanbolu bölgesine ait tımar kayıtlarını kapsayan 1456 tarihli tahrir defterlerinde, sayıları 284 ila 723 arasında değişen 8 bölük yeni gelen Tatar'ın bölgeye yerleştirildiğine dair bilgiler vardır.[92] Aktepe'nin Yanbolu'da sıraladığı 76 köy yerleşiminin beşi Tatarlara aittir.

Osmanlı siyaset anlayışı üzerindeki etkiler

Ankara yenilgisi, Osmanlı toplumunun sosyal, siyasal ve kültürel yapısında olduğu kadar Osmanlı hanedanının siyaset anlayışı üzerinde de ciddi değişikliklere neden olmuş, Osmanlı tarihinin en büyük travmasına yol açan Emîr Timur, bazen politika unsuru, bazen kıyas ölçüsü, bazen de gözdağı verme aracı olarak kullanılmıştır.

II. Murad'ın oğlu Şehzâde Mehmed'e öğütlerinde Timur-Bayezid mücadelesini örnek olarak kullanması, Timur yenilgisinin Osmanlı hanedanının siyasal belleğinde ne kadar derin bir iz bıraktığını göstermektedir. Venedik balyolarından Andrea Coscolo tarafından hazırlanıp torunu Balyos Marino de Cavali'nin çabasıyla saray tercümanlarından Murad Bey'e çevirisi yaptırılan ve 1559 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman'a takdim edilen bir eserde II. Murad oğluna şöyle seslenmektedir:

> Ve bunda malûm oldu ki, aklun te'siri kılıcun te'sirinden artukdur. İmdi cemî-i nesnelerde böyledür ki akıl yeğdür. Ve hâliyâ iy niçe kimesneler yiğitliklerine ve kılıcına dayanup akıl kullandurmayub helâk olmışlardur. Ve hâliyâ yeğrek değil mi idi kim dedem Yıldırım Sultân Bâyezid Hân mücerred kılıcına ve zûr-ı bâzûya dayanmayup aklı dahı kullanmış olaydı Timurlenk vâkıasına uğrar mıydı? Kuvvetli olmak eyüdür, ammâ kuvveti akılla kullanmak gerekdür.[93]

Timur, Osmanlı hanedanı tarafından dış politika aracı olarak da kullanılmıştır. Bu uygulamanın ilk örneği Fetret Devri'nde yaşanmıştır. Edirne tahtına geçen Musa Çelebi, Süleyman Çelebi tarafından Bizans'a terk edi-

---

91 Aktepe, *XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair*, s. 303.
92 Aktepe, *XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair*, s. 304.
93 Coscolo, *Nasihat-ü Sultan Murad*, s. 66.

len toprakları geri almak ve İstanbul'u ele geçirebilmek amacıyla Timur-Bizans ilişkisini bahane etmiştir. Bizanslı tarihçi Doukas'a göre Osmanlı ileri gelenlerini toplayan Musa Çelebi, yaptığı konuşmada, babasının bir kuş gibi Timur'un eline düştüğünü, Anadolu'nun Timurlu ordusu tarafından tarumar edildiğini ve bütün bu olayların sebebinin Bizans'ı yönetenler olduğunu söylemişti.[94] Benzer bir söylem, İstanbul'un fethi öncesinde Fatih Sultan Mehmed tarafından gündeme getirilecektir. İstanbul'un fethini kitaplaştıran Bizanslı tarihçi Kritovulos, Sultan Fatih'in ağzından, Musa Çelebi'ninkine benzer bir konuşma yaptırmaktadır. Fatih, fetih öncesi düzenlediği kurultayda şunları söylemekteydi:

> Bir süre sonra yine Bizans hükümdarı, Moğol cinsinden Timur'u Bağdat'tan kaldırarak başımıza musallat etti. Bilirsiniz ki bu Timur'dan neler çektik. Az kaldı ocağımız sönecekti. Lâkin Ulu Tanrı hanedanımıza yardımcı oldu. İşte nerede olursa olsun bize düşman bulup sıkıntılı işler çıkarmak, adamlarımızdan kendilerine kaçanların karınlarını doyurarak, silahlandırarak bizi birbirimize vurdurmak, devletimizi zor işlerden yoksun bırakmamak mesleği Bizanslılarda hâlâ açıkça görülüyor.[95]

Osmanlı hükümdarlarının Timur'u kendi politik çıkarları yönünde kullanmalarının bir örneği de Mehmed Çelebi'nin İzmir'i fethi sırasında yaşanmıştır. Çelebi, 1414 yılında Timur tarafından Aydınoğulları'na verilen İzmir kalesini almak için bir kuşatma başlatmıştı. Timur öncesi dönemde İzmir'i ellerinde bulunduran Rodos Şövalyeleri ile Midilli ve Sakız'daki Hristiyan yönetimlerin savaş galereleri (kadırgaları) de şehri denizden kuşatarak Osmanlılara yardımcı olmaktaydılar. Şehir düştükten sonra Rodos Şövalyelerinin Üstad-ı Azam'ı sahilde yeni bir kale inşasına başlamış, fakat Mehmed Çelebi bir gecede bu kaleyi yıktırmıştı. Üstad'ın itirazları karşısında Mehmed Çelebi şöyle bir cevap verecekti:

> Ben bu taraflara geldiğim zaman... birçok Müslümanla karşılaştım. Diyorlardı ki, Timur, Küçük Asya'da başka hiçbir hayırlı iş yapmadı ama İzmir Hisarı'nı yıkıp viraneye çevirdi, böylece İyonya'da kendisi için büyük bir anıt dikmiş oldu... Bütün bunlar sebebine (Halk) dinsiz Timur'u hayırla yad ediyordu. Şimdi sen benim o zorbadan daha dinsiz olmamı mı istiyorsun? Bu benim için imkânsızdır. O nedenle, aynı zamanda hem senin dileğin yerine gelsin hem de Türklerin dedikleri olsun. Sana Karya ile Likya arasındaki sınırda bir yer vereyim; neresini istersen git oraya her ne çeşit kale yapmak istiyorsan yap.[96]

Osmanlı hanedan üyeleri, Anadolu'da yaptıkları için Timur'u sevmeseler de idari prensiplerini ve askeri dehasını takdir etmekteydiler. Bu nedenle Timur, Osmanlı siyasetinde bir ölçü ve kıyas unsuru olarak da kullanılmıştır. Bunlardan en bilineni Fatih Sultan Mehmed ile hocası Molla Gürâni arasında geçen öyküdür. Siyaset ve ilim, âlimlerin etkinliği gibi konular üzerinde konuşurlarken Molla Gürâni Fatih'e şu öyküyü anlatır:

94 Doukas, *Historia*, s. 80.
95 Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani*, s. 46-47.
96 Doukas, *Historia*, s. 95.

> Timur Han bir görevle bir elçi gönderdi ve ona şöyle dedi: 'Eğer ata ihtiyaç duyarsan karşılaştığın herkesin atını alabilirsin. Şahruh'un oğlunun atı olsa bile al.' Elçi kendisine emredilen görevi yapmak üzere yola çıktı. Yolda Molla Saadeddin Taftazânî ile karşılaştı. Molla atından inip bir yere çadır kurmuştu. Atları önünde bağlı duruyordu. Elçi atlardan birini aldı ve bunu Taftazânî'ye söyledi. Molla Taftazânî elçiye dayak attı. Elçi vakit geçirmeden Timur'un sarayına döndü ve Molla Taftazânî'nin yaptıklarını ona haber verdi. Timur buna çok kızdı ve şöyle dedi: 'Seni döven oğlum Şahrûh olsa öldürürdüm. Ama girdiğim her memlekete kitapları kılıcımdan önce giden Taftazâni gibi bir zâtı nasıl öldürebilirim?[97]

Bu hikâye üzerine Fatih, kendisinin kılıcının gitmediği yerlere Molla Gürâni'nin kitaplarının ulaştığını söyleyerek Timur'a hak verir.

Böylesi kıyas ile ilgili bir diğer olay da Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında yaşanmıştır. Mercidabık Savaşı'ndan sonra Yavuz'un Kahire üzerine sefer yapmak konusunda ciddi çekinceleri vardı ve yolların susuzluğunu ve çöllerden ibaret olduğunu ileri sürerek Timur'un bile Şam'dan sonra Kahire'ye gitmediğini ve bu nedenlerle geri döndüğünü söylemekteydi. Buna karşın Şahsuvar oğlu Ali Bey, Hayırbay ve Haneşoğlu Nasiruddin gibi bazı zevat, Osmanlı ordusu geri çekilir çekilmez Memlûk kuvvetlerinin bu bölgeleri yeniden ele geçireceklerini, bu yollardan Mısır ordusu geçtiğine göre Padişahın askerlerinin de rahatça geçeceğini söyleyerek onu ikna edeceklerdir.[98]

Yavuz Sultan Selim ile ilgili bir diğer örnek de Kemah kalesinin zaptı ile ilgilidir. Osmanlı tarihçisi Hadidî "Timur'un bir yılda alamadığı Kemah kalesini Padişah kısa sürede ele geçirdi" diyerek Yavuz Sultan Selim'i yüceltmektedir.[99] Bu şekilde Osmanlı padişahını Timur'la kıyaslamanın bir başka örneği Fatih dönemi tarihçisi Tursun Bey'e aittir. Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l Feth* adlı kitabında Fatih Sultan Mehmed'in yalnızca Bosna, Mora ve Arnavut memleketlerinde yaptığı gazaların miktarının, zamanının Sâhibkıranı olan Timur'un Hindistan'da yaptığı gazalardan çok daha fazla olduğunu söylemekte ve böylece Osmanlı Padişahının gazi kimliğini ön plâna çıkarmaktadır.[100]

Timur'un bir politika aracı olarak kullanılması Osmanlılarla sınırlı değildir. Akkoyunlular ve Safevîler de Osmanlı Devleti ile mücadelelerinde zaman zaman Timur'u kullanmışlardır. Kendisini Timur'un mirasçısı olarak ilan edip Osmanlı'dan taleplerde bulunan Akkoyunlu Uzun Hasan bunların ilkidir. Akkoyunlu Devleti, Timur'un, Anadolu seferi sonrasında, Karayülük Osman Bey'e al tamgalı yarlık vererek Diyarbakır yöresinde

---

97 Taşköprüzade, *es-Şakâiku'n-Numaniyye*, s. 98.
98 Şükri, *Selimnâme*, v. 41 (Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 149'dan naklen); Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, c. IV, s. 298 (Timur bunca güçlü askeriyle Şam'dan ilerü geçemeyüb girü döndükte...)
99 Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 395.
100 "Hasıla yalnız Bosna ve Mora ve Arnavud memleketlerinde sipâh-ı zafer-penâh-ı Padişah Bü'l-feth ittüği gazavât ve suret-i guzat takrir olunur ise, bu muhtasar teng görünür, Timur ki sâhib-kıran-ı zaman idi, memâlik-i Hindûsitan'da ittüğü gazalardan çok ziyadedir." (Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l Feth*, s. 123)

hükümdar ilan etmesiyle 1403 yılında kurulmuştu. Fatih'in İstanbul'u fethettiği dönemde Akkoyunlu tahtına oturan Uzun Hasan, 1460'lı yıllardan itibaren Karakoyunlularla ve Timurlulara mücadeleye girişmiş, önce Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ı, daha sonra da Timurlu Ebû Said'i yenerek, neredeyse 10 yıl gibi kısa bir sürede, Irak-ı Acem, Irak-ı Fars, Azerbaycan ve İran gibi bölgeleri kapsayan büyük bir imparatorluk kurmuştu. Bu başarısı nedeniyle kendisini Timur'un mirasçısı olarak görmekteydi.

Timur'un İlhanlı mirasçısı olduğu iddiasıyla İlhanlı coğrafyasındaki ülkeler üzerinde hâkimiyet araması gibi, Uzun Hasan da Timur mirasçısı olarak Orta doğu'da ve Anadolu'da hâkimiyet arayışındaydı. Daha 1459 yılında İstanbul'a elçiler göndermiş, Osmanlı sultanından, Trabzon Rum Devleti hükümdarı David'den alınan yıllık verginin alınmamasını istemişti.[101] Uzun Hasan ayrıca Osmanlı'nın Timur'un vassalı, kendisinin de Timur'un mirasçısı olduğunu hatırlatarak Mehmed Çelebi döneminden sonraki 60 yıl boyunca Timurlu sarayına gönderilmeyen vergilerin kendisine gönderilmesini talep etmekteydi.[102] Fatih'in elçilere cevabı, Timur'un Büyük Han Kubilay'ın mirasçısı olduğu iddiasıyla vergi talep eden Çin imparatoruna verdiği cevabın aynısıydı. Sultan Fatih elçilere "Huzur içerisinde ülkenize gidin. Ben kendim gelecek yıl oraya gelip borcumuzu ödeyeceğim" demişti.

Sultan Fatih-Uzun Hasan mücadelesinde Timur'un kullanımı ile ilgili bir diğer ilginç vaka daha vardır. Otlukbeli Savaşı öncesi Uzun Hasan'ın çevresinden Ahmed isimli bir şahıs Sivas Beylerbeyi Hamza Bey'e bir mektup göndererek Uzun Hasan ile Timur arasında bir mukayese yapmıştı. Mektuba göre Timur'un soyu sıradan iken Uzun Hasan asil bir soydan gelmekteydi. Timur yoksulların hakkını gözetmezken Uzun Hasan bu konuda çok hassastı. Bu nedenle Timur halk tarafından sevilmezdi. Buna karşın Uzun Hasan halkın sevgilisi durumundaydı. Mektubun yazarı, Timur'un Alıncak kalesini bizzat muhasara ettiği halde alamadığını, buna karşın söz konusu kaleyi Uzun Hasan'ın adamlarından birisinin bir günde ele geçirdiğini söylemekteydi. Akkoyunlu Devleti'nin toprakları Timurlu Devleti'ne göre daha büyüktü. Ayrıca, Karamanoğlu, İsfendiyaroğlu, Germiyanoğlu, Dülgadiroğlu, İnaloğlu, Bozca Beyleri, Bazarlı Beyoğlu ve Tozanluoğulları gibi beyler Uzun Hasan'ın yanındaydı. Timur ise bu nitelikte geniş bir destek sağlayamamıştı. Mektup yazarı, bu kıyaslamalarıyla, Timur'dan çok daha güçlü bir Uzun Hasan imajı çizmekte ve Timur-Yıldırım çatışmasına gönderme yaparak Uzun Hasan'ın Osmanlılara ikinci bir Ankara yenilgisi yaşatacağını ima etmektedir.[103]

---

101 Dönemin Trabzon Rum hükümdarı David Comnenos'un yeğeni Catherine, Uzun Hasan'ın karısıydı.

102 Doukas'a göre bu vergi her yıl için 1000 adet eğer, heybe ve yulardan ibaretti (*Historia*, s. 301). Babinger ise yıllık biner adet at örtüsü, sarık bezi ve halı olarak tanımlamaktadır. (*Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*, s. 175)

103 Farsça mektubun aslı Topkapı Saray Müzesi Arşivi, nu. 11602'da bulunmaktadır. Mektubun Türkçe özeti için bkz.. Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, s. 302. Osmanlı tarihçilerine göre mektubun yazarı Uzun Hasan'ı Osmanlı topraklarına saldırmak konusunda teşvik eden Titrek Sinanoğlu Ahmed'dir. (Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. II, s.102, dipnot 1)

Benzer nitelikte bir uyarı Safevî hükümdarı Şah İsmail tarafından Yavuz Sultan Selim'e yapılmıştır. Yavuz'un sefere çıkacağını bildirerek hazırlıklı olması ihtarı üzerine Şah İsmail, kendisinin Osmanlıları sevdiğini ve Anadolu'da Timur döneminde olduğu gibi bir yıkım döneminin yaşanmasını istemediğini belirten bir mektup göndermişti. Bu sözleriyle Şah İsmail, eğer üzerine gelirse, Timur'un Bayezid'i yendiği gibi, Yavuz'u perişan edeceğini ve böylece Osmanlı coğrafyasında ikinci bir Fetret Devri yaşatacağını ima etmekteydi.[104]

Safevî sultanlarının Timur'u Osmanlı'ya karşı diplomasi aracı olarak kullanmalarının bir diğer örneği de Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşanmıştır. Osmanlı-İran savaşı öncesinde Kanuni'ye bir mektup gönderen Şah Tahmasp, ordusuyla İstanbul'a yürüyeceği tehdidini savurduktan sonra, "Benim gazilerimin mahkûmu olduğunda, Yıldırım Bayezid'in Emîr Timur Gürgân'ın (Allah onun ruhunu şad etsin) esiri olduğu zaman yaşadığı gibi, yüzlerce aşağılanmayı ve onursuzluğu tadacaksın" demekteydi.[105] Mektup, bir taraftan Kanuni'ye gözdağı verirken bir taraftan da Tahmasp'ın kendisini Timur ile özdeşleştirdiğini göstermektedir.

Timur, sadece Osmanlı'nın dış ilişkilerinde değil, hanedanın iç ilişkilerinde bile bir tehdit unsuru olarak kullanılmıştır. Kanuni'nin iki şehzâdesi, Bayezid ve Selim arasında, anneleri Hürrem Sultan'ın ölümünden sonra bir çatışma başlamıştı. Lala Mustafa Paşa ve Rüstem Paşa gibi vezirlerin de karıştıkları bu mücadelenin hedefi Kanuni'den sonra tahta geçişi güvence altına almaktı. Kanuni, Bayezid'i Amasya'ya, Selim'i ise Kütahya'ya tayin edince, kardeşinin İstanbul'a daha yakın bir merkeze tayin edilmesinden rahatsız olan Şehzâde Bayezid, bu uygulamayı kardeşine açık bir destek olarak algılamış ve topladığı kuvvetlerle Selim'in üzerine yürümüştü. İşte bu dönemde şehzâde, babasına gönderdiği bir mektupta, Selim'e yardım için ayağını Asya kıtasına atması durumunda, Timur'un yaptığı gibi, ülkeyi bir kan ve ateş deryası haline getireceğini söylemekteydi. Fakat Kanuni bu tehdide kulak asmayacak, Sokullu Mehmed Paşa yönetiminde gönderilen kuvvetler Şehzâde Bayezid'i mağlup edeceklerdir.[106]

Kardeş katlinin kurumsallaşması

Osmanlılarda başlangıçtan itibaren tanımlanmış bir saltanat devri yöntemi mevcut olmamakla birlikte, Orhan Gazi'den sonra Sultan I. Murad ve onu izleyen Sultan I. Bayezid, babalarının vasiyetleri üzerine ve devlet erkânının onaylamasıyla tahta çıkmışlardı. Her ne kadar Kosova'da tahta çıkarılan Sultan Bayezid, cülus işleminin hemen ardından kardeşi Yakub Çelebi'yi boğdurtmuş ise de bu uygulama, tahtı ele geçirmek amacıyla değil, gelecekteki muhtemel bir iktidar iddiasının önünü alabilmek ama-

104 Şah İsmail'in Mektubu, *Feridun Bey Münşeatı*, s. 399.
105 Navâi, *Şah Tahmâsp Safavi*, s. 236.
106 Busbecq, *The Life and Letters of Busbecq*, s. 273.

cıyla yapılmıştı. Dolayısıyla Ankara Savaşı'na kadarki dönemde Osmanlı sultanlarının belli bir düzen içerisinde tahta çıktıkları söylenebilir. Fakat Timur'un, ülkenin hanedanın ortak malı olduğu anlayışı ve kolektif hükümranlık ilkesine dayanan Türk-Moğol geleneğine göre Osmanlı topraklarını şehzâdeler arasında paylaştırması, başlangıçtan itibaren gelen düzenin alt üst olmasına neden olacaktı. Fetret Devri boyunca kardeşler arası mücadelelerde kazanan tarafa hükümranlık hakkının Allah tarafından verildiği şeklinde bir anlayış ortaya çıkacak ve kaybedenin öldürülmesi, galip tarafın elde ettiği ilahi meşruiyetin doğal bir sonucu olarak görülecektir. Diğer taraftan, zorunluluklar gereği şekillenmeye başlayan bu gelenek, söz konusu dönemde Osmanlı Devleti'ni kendi vassalı olarak gören Timurlu Şahruh'ta ciddi bir reaksiyona yol açacaktı. Şahruh, Mehmed Çelebi'ye gönderdiği Şubat 1416 tarihli mektubunda bu rahatsızlığını şu şekilde dile getirmektedir:

> Bu mektubu aldığınız zaman, Süleyman Beg, Musa Beg ve İsa Beg ile şahsınızın bir mücadele içerisinde olduğunuz ve Osmanlı töresini izleyerek onların her birisini bu dünyanın dertlerinden kurtardığınız konusundaki bilgilerin yüce makamımıza ulaştığını bilmelisiniz. Fakat İlhanlı töresine göre sevgili kardeşlere yönelik bu tip uygulamalar kabul edilemez. Çünkü dünya saltanatı geçicidir ve böylesi kötü uygulamalar hesap vermeyi gerektirir.[107]

Şahruh'un mektubunda şehzâdeler arasındaki mücadeleyi değil, mücadeleyi kaybedenlerin öldürülmelerini eleştirdiğine dikkat edilmelidir. Çünkü Timurlu geleneğinde iktidar mücadelesini kaybeden hanedan mensubunun öldürülmesi söz konusu değildi. Nitekim Emîr Timur'un ölümünden sonra Timurlu Devleti'nde de şehzâdeler arası iktidar mücadeleleri yaşanmış ve Şahruh, Timurlu tahtına oturan Mirza Ömer'i 1407 yılında yapılan savaşta yenerek Halil'in topraklarını oğlu Uluğ Beg'e vermiştir. Şahruh'un bu galibiyet sonrasında Halil Sultan'ı öldürtmediği ve Irak'ta bir bölgeyi ona bağışlayarak gönderdiği bilinmektedir. Benzer şekilde Şahruh, 1415 yılında kendisine karşı isyan eden İskender Mirza'yı yendikten sonra öldürtmemiş, gözlerine mil çektirmekle yetinmişti.[108] Ertesi yıl isyan eden Timurlulardan Mirza Amirak Ahmed'i Mekke'ye, Mirza Baykara'yı da Hindistan'a sürgün etmiş, Mirza İlengir'i ise istediği yere gitmekte serbest bırakarak ülke dışına göndermişti.

Şahruh'un bu eleştirisine karşı Mehmed Çelebi'nin savunması şu şekildeydi:

> Osmanlı Devleti kurulduğu günden beri sultanları günün problemlerine genellikle tecrübeye dayalı çözümler bulmuşlardır. Saltanatın ortaklık kabul etmeyeceği şüphe götürmez. Gülistan yazarının inci dizisine benzer sözlerinde olduğu gibi, 'on derviş bir halıya sığabilir, fakat iki hükümdar bir iklime sığmaz'. Bu şartlar, etrafımızı çevreleyen din ve devlet düş-

107 Feridun Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, s. 150.
108 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârih*, s. 46-48.

manlarının fırsat kolladıkları bir ortamdan doğmuştur. Dünyevi saltanatın bekası veya yok olması politik şartlara değil takdir-i İlahi'ye bağlıdır. Bununla birlikte komşu yönetimler yüksek asalete sahip Müslüman hükümdarlar olsaydı, üzülmek için bir neden olmazdı. Allah saklasın kâfirler bir fırsat elde etmesinler.[109]

Mehmed Çelebi'nin bu cevabına rağmen, saltanatın intikali konusunda yaptığı düzenlemelerden Şahruh'un uyarılarının etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Mehmed Çelebi, ölmeden önce, yedi ve sekiz yaşlarındaki şehzâdeleri Mahmud ve Yusuf'un kendisinden sonra tahta geçecek ağabeyleri II. Murad tarafından katledilmemeleri için Bizans imparatorunun yanına gönderilmelerini istemişti.[110] Böylece Mehmed Çelebi, çocuklarını, Yıldırım Bayezid'in kardeşi Yakub Çelebi'yi öldürtmekle başlattığı Osmanlı saltanat töresinden korumak istiyordu.[111]

Diğer taraftan II. Murad, saltanatının başlangıcından itibaren, önce amcası Mustafa Çelebi'nin, daha sonra da kendi kardeşi Küçük Mustafa Çelebi'nin başkaldırmalarıyla uğraşmış, her ikisini de mağlup ettikten sonra öldürtmüştü. II. Murad bu mücadeleleri sırasında babası tarafından Bizans imparatoruna emanet edilen iki küçük kardeşini Tokat'ta gözetim altında tutmaktaydı. Mustafa Çelebilerle ilgili sorunların bitmesinden sonra bu kardeşlerine de Osmanlı töresini uygulaması beklenirken, II. Murad, Şahruh'un Timurlu İsfendiyar'a yaptığı gibi, Mahmud ve Yusuf isimli şehzâdelerin gözlerine mil çektirdi.[112] Böylece kör edilen bu şehzâdeler anneleriyle birlikte gönderildikleri Bursa'da hayatlarını sürdüreceklerdir.

II. Murad'ın kardeşlerine töreyi uygulamayarak, gözlerine mil çektirip sağ bırakmasının arkasında, söz konusu dönemde Osmanlı Devleti üzerinde devam eden Timurlu baskısının varlığını düşünmek gerekmektedir. II. Murad iktidara geldiğinde, Şahruh'un hanedan üyelerinin öldürülmesi konusundaki tepkisini bilmekteydi. Ayrıca Babası Mehmed Çelebi'nin ölümünden kısa bir süre önce Şahruh, Azerbaycan'a, Kara Yusuf üzerine bir sefer yapmış ve Karamanoğulları, Candaroğulları gibi beyliklerin kışkırtmasıyla Anadolu'ya da geçeceği söylentileri yayılmıştı. Dolayısıyla II. Murad, Osmanlı Devleti'nin, biçimsel de olsa, Timurlu vassalı olduğu bir dönemde Şahruh'u kızdırmak ve yeni bir sefer için eline bir koz vermek istememişti.

---

109 Feridun Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, s. 151.

110 Doukas, *Historia*, s. 113. Osmanlı tarihlerinde sözü edilmeyen bu vasiyetin varlığı Mehmed Çelebi'nin ölümünden sonra Bizans imparatoru Manuel'in şehzâdeleri İstanbul'a götürmek üzere Theologos Korakas ve Palaiologos Lakhanas adlı iki elçiyi Osmanlı sarayına göndermesiyle doğrulanmaktadır. II. Murad'ın bu teklifi kabul etmemesi üzerine imparator, Limni Adası'nda rehin tuttuğu Mustafa Çelebi'yi Rumeli'ye getirterek taht mücadelesine başlamasını sağlayacaktır. (Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 375-376)

111 Aslında Osmanlılarda kardeş katli uygulaması, I. Murad'ın, kardeşleri İbrahim ve Halil'i öldürtmesi ile başlamıştır. Osmanlı tarihlerinin üstü kapalı olarak geçiştirdikleri bu olay Ahmedî'de "Oldılar yağı ana kardaşları / Kamunun bitdi elinde işleri" beyti ile açık a ifade edilmektedir. (*Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, s. 15). Kuşkusuz bu olay Sultan Murad'ın kardeşlerinin kendisine isyanı sonrasında gerçekleştiği için, siyasi açıdan, Bayezid'in tahta geçer geçmez, sadece gelecekte oluşabilecek anlaşmazlıkların önünü almak amacıyla kardeşi Yakub'u boğdurmasıyla eşdeğer görülmemelidir.

112 Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tari i*, c. I, s. 393.

Şahruh'un 1447'de ölümü ve böylece Timurlu tehlikesinin ortadan kalkmasıyla, Fatih Sultan Mehmed döneminde kardeş katli konusunda yasal bir düzenleme yapılacaktır. Böylece, "Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem içün katl etmek münâsibdir. Ekser ulemâ dahi tecviz etmiştir. Anınla âmil olalar" şeklinde yapılan düzenlemeyle kardeş katli konusundaki Osmanlı töresi artık bir kanun haline getirilmiş oluyordu.[113] Kuşkusuz Fatih'in bu konudaki kararının, büyük ölçüde, Ankara yenilgisi sonrasında başlayan ve neredeyse Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalanma noktasına getiren iktidar mücadelelerine karşı bir tepki olarak ortaya çıktığını söylemek abartılı olmayacaktır.

Osmanlı'daki hanedan içi ilişkilerde Timur'la bağlantılı olarak gündeme getirilen meselelerden birisi de Ankara yenilgisinden sonra Kanuni Sultan Süleyman'a kadar Osmanlı padişahlarının resmen evlenmedikleri iddiasıdır. İddianın esası, Kanuni döneminde Macar Kralı Ferdinand'ın elçisi olarak 1554 ve 1556 tarihlerinde iki kez Osmanlı başkentine gelmiş ve İstanbul'da bulunduğu sırada ülkesine gönderdiği mektupların toplanmasıyla Osmanlılar hakkında bir kitap oluşturmuş Busbecq'in bir yorumuna dayanmaktadır. Busbecq, Kanuni ile Hürrem Sultan ilişkisini ve bunun doğurduğu sonuçları şu şekilde anlatmaktadır:

> (Süleyman) bu kadına o kadar bağlandı ki, onu zevce konumuna getirdi ve onun için çeyiz hazırlattı. Türkler için çeyiz alınıp verilmesi resmen evlilik anlamıma gelmektedir. Onu zevce olarak almakla, Bayezid'den bu yana atalarından hiçbirisinin resmi bir zevce almamak şeklinde oluşturdukları bir geleneği bozdu. Kendisi ve karısı Timur'un eline düştüğünde, esir sultanın çektikleri arasında hiçbir şey karısının gözleri önünde hakarete uğraması kadar korkutucu olamazdı. Bayezid'in aşağılanması kendisinden sonra gelen sultanlarda öylesine derin bir iz bırakmıştı ki Süleyman'a kadar hiçbiri herhangi bir kadınla resmi evlilik yapmadılar ve böylece hiçbir şart altında benzer bir talihsizliğe uğramamak konusunda kendilerini güvenceye aldılar. Onların çocuklarının anneleri köle konumundaki kadınlardı. Bu uygulamanın temelindeki düşünce, bu kadınların hakarete uğramaları durumunda sultanın utancı, resmi bir eşin uğramasına göre çok daha az olacaktı.[114]

Busbecq'in bu anlatısı Osmanlı tarihi ile ilgili bilgisizliğinden kaynaklanan yanlışlarla doludur. Çünkü Bayezid'den sonra Osmanlı sultanlarından ikisi, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed, resmen evlilik yapmışlardır. Bunların ilki II. Murad ile Sırp despotu Georg Vulkovie Brankoviç'in (Osmanlı tarihlerinde Vılkı-oğlu) kızı Mara'nın evliliğidir. Osmanlıların Macarlara karşı kazandıkları Güğercinlik Muharebesi'nden sonra Sırp despotuyla yapılan anlaşma gereği, Brankoviç, kızı Mara'yı, 300.000 dukalık çeyiziyle birlikte II. Murad'a göndermiştir. Osmanlı sultanı ile Prenses

113 *Kanunnâme-i Âl-î Osman, Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi* içinde, s. 36.
114 Busbecq, *The life and letters of Ogier Ghiselin de Busbecq*, s. 111-113.

Mara'nın evliliği 1433 yılında gerçekleşmiştir.[115] Prenses Mara, Osmanlıların 1443 yılında uğradıkları İzladi yenilgisinden sonra Macar-Eflâk-Sırp Bloku ile yapılan antlaşmada etkin bir rol oynayacaktır.[116]

Bayezid sonrası resmen evlilik yapan ikinci Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmed'dir. II. Murad'ın oğlu Şehzâde Mehmed'i asil bir kızla evlendirmek istemesi sonrasında Dülkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun bulunmuş ve evlilik 1450 yılı içerisinde gerçekleştirilmiştir.[117] Bizanslı tarihçi Doukas'a göre II. Murad'ın oğlu için bu tercihi yapmasının altında yatan neden, Anadolu'daki Karamanoğulları Beyliği'ne ve Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarında ortaya çıkan Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerine karşı bir müttefik kazanmaktı.[118]

Görüldüğü gibi Busbecq'in gündeme getirdiği, Bayezid'den sonra Osmanlı sultanlarının resmi evlilik yapmadıkları iddiası doğru değildir. Ayrıca Bayezid'in karısı Despina Hatun'un Timur tarafından hakarete uğratıldığı konusu da doğru olmayan bir söylentiden ibarettir.[119] Dolayısıyla Busbecq'in Despina Hatun'un esaretinin Osmanlı hanedanı üzerinde olumsuz izler bıraktığı şeklindeki yorumu tamamıyla tutarsızdır. Sırp Despotu Stefan'ın 1427 yılında ölmesinin ardından II. Murad'ın "Sultan Bayezid'in karısı Prenses Olivera (Despina Hatun) Sırp despotunun yasal mirasçısıdır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Sırp toprakları üzerinde mirasçılıktan gelen hakkı vardır" şeklinde bir iddiayı gündeme getirmesi, Osmanlıların bu evliliklere tamamen hanedan çıkarları açısından baktıklarını göstermektedir.[120]

Osmanlı coğrafyasına yeni tarikatların gelişi

Timur'un Anadolu seferi, günümüz Türkiye'sinde bile yaşamaya devam eden iki önemli sufi tarikat, Nakşibendiliğin ve Halvetiliğin Osmanlı coğrafyasına taşınmasına, söz konusu dönemde mensupları Abdalan-ı Rum olarak adlandırılmış olan Kalenderiliğin de Rumeli'de filizlenmesine neden olmuştur. Bilindiği gibi Timur, saltanatının başlangıcından itibaren din önderleriyle yakın temas halinde olmuş ve iktidar meşruiyetinin halk tarafından onaylanması noktasında bu din adamlarından ciddi destek sağlamıştır. Dönemin tarihi kaynaklarının tamamında Timur'un âlimlere, din adamlarına, şeyhlere ve seyyidlere büyük saygı gösterdiği, onları yakın çevresinde bulundurduğu kaydedilmiştir. Timur'un fethettiği bölgelerden âlimleri, fakihleri sanatkârları kendi ülkesine götürmek şeklinde bir uygulaması vardı. Bölgedeki âlimlerle görüşmekte ve Semerkand'a götürmek konusunda teklifini kabul edenleri birlikte alıp gitmekteydi. Ni-

115 İnalcık, *II. Murad Maddesi*, İ.A. c. 8, s. 605.
116 İnalcık, *II. Murad Maddesi*, İ.A. c. 8, s. 608.
117 Babinger, *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*, s. 67-68.
118 Doukas, *Historia*, s. 199.
119 Bu konu için bkz. *Günümüz Türk Tarihçiliğinde Timur Üzerine Yaratılan Efsaneler ve Gerçekler* bölümü
120 İnalcık, *II. Murad Maddesi*, İ.A. c. 8, s. 602.

tekim Bursa'da ele geçirilen üç Osmanlı âliminden Mevlâna Muhammed Cezeri, Semerkand'a gitmeyi kabul etmiş, Molla Fenâri ve Şemseddin Buhârî ise gitmek istemedikleri için Bursa'da kalmışlardır.[121] Dönemin büyük âlimlerinden Seyyid Şerif Cürcanî ve Sadeddin Taftazânî de Timur'un daveti üzerine Timurlu başkentine gelmişlerdi. Bu şekilde Timurlu başkentinde ciddi bir âlim ve fakih grubu oluşmuş durumdaydı.[122]

Suriyeli tarihçi Arabşah, Timur'un bu âlim, fakih, din adamı ve sufileri seferleri boyunca da çevresinde bulundurduğunu şu sözlerle anlatmaktadır:

> Timur askerleri arasında edip, zeki ve şair kişilerin yanı sıra, faziletiyle meşhur âlimler, muhakkikler (gerçeği araştıranlar), çeşitli ilimlerde sivrilmiş mudakkikler de (araştırmacı âlim) vardı. Bazıları tüm ilimlerden haberdar idiler. Mantık ve mefhum usûlüyle çeşitli konuları tartışan, tasavvuf ve ihya-u ulumiddin'i[123] inceleyen, kitaplar yazan kişiler de mevcuttu.[124]

Timur, bu âlim ve fakihlerle zaman zaman sohbet ederek aralarında münazaralar düzenlemekteydi. Bu münazaraların bir örneği meşhur Ali Kuşcu tarafından aktarılmıştır. Ali Kuşcu İstanbul'a geldiğinde kendisini karşılayan Ali Tûsi ile yaptığı bir konuşmasında Timur huzurunda Seyyid Şerif ile Taftazânî arasında geçen bir münazaradan bahseder. Hakemliğini Nûmânüddin Harezmi'nin yaptığı münazaranın konusu "Ülâike alâ hüden min Rabbihim[125] ayetindeki istiâre temsilîye mi, tebaîye mi idi" şeklindeydi.[126] Timur'un Şam seferi sırasında kendisiyle sohbet etmek imkânını bulan tanınmış Arap âlimi İbn Haldun, Kahire'ye döndükten sonra Memlûk sultanı Ferec'e sunduğu raporunda Timur'un bu özelliklerini "O çok uyanık ve zeki, çok araştırıcı, bildiği ve bilmediği konularda çok tartışmacı biridir" sözleriyle ifade etmektedir.[127]

Timur, işgal ettiği bölgelerden beğendiği âlimleri, fakihleri ve din önderlerini kendi ülkesine götürdüğü gibi, ordusuyla birlikte olanların bazılarını da söz konusu bölgelerde bırakmaktaydı. Ayrıca bazı aydınlar Timur'un yaşadıkları ülkelere yönelik harekâtı başladığı zaman, Timurlu ordusunun önünden kaçarak başka ülkelere göç etmekteydiler. Sonuç olarak, gerek Timur'un aydınlar, âlimler ve din önderlerine yönelik politikaları ve gerekse ordusunun işgal süreçleri, dönemin Müslüman ülkeleri arasında ciddi bir aydın ve din önderi hareketliliğine neden olacak, söz konusu coğrafyalarda ilmi ve dini akımların ortaya çıkmasını veya yeniden şekillenmesini sağlayacaktır.

---

121 Gelibolulu Mustafa Ali, *Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*, s. 167. Müneccimbaşı yanlışlıkla ezeri'nin de Bursa'da kaldığını yazmaktadır (*Müneccimbaşı Tarihi*, s. 147). Timur, ezeri'nin oğlu Ahmed Cezeri'yi Memlûk sultanı Berkuk'a elçi olarak göndermiştir.

122 Suriyeli Tarihçi Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr* isimli eserinde, Timur döneminin âlim ve fâkihlerini uzun bir liste halinde vermektedir (s. 444-448)

123 Gazzali'nin fıkıh ve tasavvuf konularını ele aldığı en büyük eseri

124 İbn Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 457.

125 "Allah'ın hidaye ne ermiş olanlar işte bunlardır" (Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 5. âyet)

126 Runyun, *Fatih Devrinde İlim ve o devirde Yetişen İlim Adamları*, s. 13.

127 İbn Haldun, *et-Ta'rîf bi-İbn Haldun...*, s. 260.

Timur'un Anadolu sufiliği üzerine olan etkileri, ne yazık ki Türk tarihçilerinin ve sosyal bilimcilerinin üzerinde durmadıkları bir konudur. Yalnızca Kemal Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması* adlı çalışmasında "Timur'un zaferi, desteklediği Türki popüler sûfi tarikatların Anadolu'da ve daha sonra Balkanlar'da çoğalmasına yardım etmiştir" diyerek konuya kısa bir değinmede bulunmuştur.[128] Aslında Timur, Anadolu seferiyle birlikte, Orta Asya-Horasan-Azerbaycan ekseninde ortaya çıkan bazı tarikatların Anadolu'ya gelmesine ve bazıları günümüze kadar varlığını sürdürecek şekilde Osmanlı toplumu içerisinde yerleşip yayılmalarına yol açmıştır. Aşağıda, bu tarikatlar gözden geçirilecektir.

Nakşibendilik

Timur'un Osmanlı coğrafyasına taşıdığı ilk sufi öğreti Nakşibendiliktir.[129] Nakşibendilik öğretisi, Timur döneminde Buhara'da yaşayan Bahauddin Nakşibend (1318-1389) tarafından kurumsallaştırılmıştır. Bahauddin Nakşibend, öğretisini XII. yüzyılda Merv'de Yusuf Hamedani ve daha sonra Buhara'daki halifesi Abdulhâlık Gucdivani tarafından başlatılmış olan Hacegân silsilesi kapsamında şekillendirmiştir. Timur'un Batı seferleri sırasında Bahaüddin Nakşibend'in halifeleri, bu sufi öğretiyi Orta Asya ve İran coğrafyalarında yaymakla meşguldüler.[130] Bahaüddin Nakşibend'in talebelerinden Hace Rükneddin Mahmud Buharî, Timurlu ordusuyla birlikte Anadolu'ya gelmiş ve 1405-1406 yıllarında Amasya'da Osmanlı coğrafyasındaki ilk Nakşibendi tekkesini kurarak öğretiyi yaymaya başlamıştır.[131] Mahmud Buharî, Bahaüddin Nakşibend'in halifelerinden Muhammed Parsa'nın Nakşibendi öğretisi ile tasavvuf arasındaki ilişkileri anlattığı *Faslü'l-hitab* adlı eserini yanında getirmiş ve bu kitap 1430'lu yıllarda, Bursa'daki Osmanlı aydınlarından Musa İznikî tarafından Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir.[132] Nakşibendilik prensiplerinin anlatıldığı bu kitabın, daha II. Murad döneminde Osmanlı kültür merkezlerinde biliniyor olması, Nakşibendilik öğretisinin çok kısa bir sürede Osmanlı coğrafyasına yayılmış olduğunu göstermektedir.

Mahmud Buharî'nin Amasya'daki Nakşibendi Tekkesi'ni Timur'un önerisiyle mi, yoksa kendi isteğiyle mi kurduğunu bilmiyoruz. Fakat Timur'un, aşağıda anlatacağımız gibi, Amasya Kadısı Pir İlyas'ı Şirvan'a gönderip Halvetilik öğretisine girmesine neden olması ile birlikte düşünüldüğünde, söz konusu uygulamanın Timur'un bilgisi dâhilinde gerçekleştiği söylenebilir. Çünkü Timur, bir bölgeye sefer yapmadan önce halkın arasına kendi lehine propaganda yapacak şeyhler ve dervişler gönderme sistemini başarılı bir şekilde uygulamaktaydı.[133] Buradan yola çıkarak isti-

128 Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, s. 124.
129 Le Gall, *Osmanlı'da Nakşibendilik*, s. 46.
130 Nakşibendilik için bkz. Hamid Algar, *Nakşibendilik*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2012
131 Abdi-zâde, *Amasya Tarihi*, c. I, s. 243-244; Le Gall, *Osmanlı'da Nakşibendilik*, s. 47.
132 *Faslu'l Hitab* tercümesi için bkz. Murat Küçük, *Terceme-i Faslü'l-hitâb*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996
133 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 432.

la ettiği bölgelerden çekilirken de gelecekte kendisine ve imparatorluğuna sempati gösterebilecek ve gerektiğinde yardımcı olabilecek insanlar ve kurumlar yerleştirmek istemesi akla yakındır.

Söz konusu dönemde Anadolu'da yeni Nakşibendi önderleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan en çok bilineni Buhara'dan çıkarak Hindistan üzerinden Anadolu'ya gelen Şeyh İshak Buharî-i Hindi'dir. Fatih Sultan Mehmed bu şeyh için Aksaray'da bir tekke inşa ettirecektir. Buhara'dan geldiği düşünülen bir diğer şair mutasavvıf da Molla Ahmed İlâhi'dir. Fatih döneminde Ayasofya'da vaazlar veren ve *Tasavvuf-nâme* isimli bir kitap yazan Ahmed İlâhi, Nakşibendilik öğretisi için Osmanlı başkentinde zemin hazırlayacaktır. Bu arada Şemsi Dede ve Ayni Dede isimli Nakşibendi önderi gazilerin 1460'lı yıllarda Osmanlı ordusu ile Balkanlar'daki seferlere katılmalarıyla Nakşibendilik, Osmanlı coğrafyasının Balkanlar bölümüne de yayılmaya başlayacaktır. Nakşibendiliğin Osmanlı başkentinde köklü bir şekilde yerleşmesini ve Osmanlı yönetim kadrolarıyla iç içe geçmesini sağlayan şahıslar ise Bursa'dan Horasan'a giderek Nakşibendi önderi Ubeydullah Ahrar'dan eğitim alan Abdullah İlâhi ve onun Türkistan'dan yanında getirdiği halifesi Ahmed Buharî olmuştur. Başlangıçta Kütahya'nın Simav ilçesinde faaliyet gösteren ikili daha sonra İstanbul'a gelecekler, Abdullah İlâhi kısa bir süre sonra Rumeli'ne geçerek Vardar Yenicesi'ne yerleşecek ve orada vefat edecektir. İstanbul'da bıraktığı Halifesi Emîr Ahmed Buharî, Sultan II. Bayezid'in desteği ile Fatih bölgesinde İstanbul'un ilk Nakşibendi tekkesini kurdu. Daha sonra kendi çabalarıyla Ayvansaray'da ve Kanuni Sultan Süleyman'ın desteğiyle Edirnekapı'da iki tekke daha açan Ahmed Buharî'nin yetiştirdiği öğrenciler Nakşibendiliğin Osmanlı seçkinleri arasında iyice yerleşmesini sağlayacaklardır.[134] Nakşibendilik öğretisi, sonraki yüzyıllarda daha fazla yayılacak, 19. yüzyılda Hindistan üzerinden gelen Müceddidilik kolunun da katılmasıyla günümüz Türk toplumu içerisinde varlığını çeşitli kollar halinde sürdüren köklü ve yaygın bir gelenek haline dönüşecektir.

Halvetilik

Timur'la bağlantılı olarak Osmanlı coğrafyasına taşınan ikinci tarikat Halvetiliktir. Bugünkü Azerbaycan'ın Şirvan bölgesinde Ömer Halveti (ö. 1397) tarafından kurulan ve inzivaya çekilme (halvet) esası üzerine inşa edilen Halvetiyye Tarikatı uzunca bir süre yerel bir tarikat olarak kalmış, ancak Pir-i Sani Seyyid Yahya Şirvani döneminde İslam dünyasının farklı kesimlerine yayılma imkânını bulmuştur. Timur'un Anadolu seferi sırasında Ömer Halveti'nin yerine Şeyh Sadreddin Hiyavi geçmişti.[135]

134 Gelibolulu Mustafa Ali, *Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*, c. II, s. 1007-1008.

135 Halvetilik için bkz. Süleyman Uludağ, *Halvetiyye*, DİA, c. 15, s. 393-395; Rahmi Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, Petek Yayınları, İstanbul, 1984; Amasya ve Halvetilik için bkz. Abdulhamit Budak, *Halvetî Tarikatının Osmanlı Toplum Yapısıyla Sosyopolitik ve Kültürel Etkileşimi (XV. Yüzyıl Amasya Şehri Örneği)*, Amasya Belediyesi Kültür Bölümü Yayını, Amasya, 2015

Timur, Ankara Savaşı'ndan sonra, Anadolu'da askeri harekâtı sürdürdüğü dönemde gerçekten ilginç bir uygulama yapmış ve Amasya şehri kadısı Pir İlyas'ı Şirvan'a göndererek bazı kaynaklara göre orada kadılık vermiş, bazı kaynaklara göre ise Halveti Şeyhi Sadreddin Hiyavi'nin talebesi olmasını sağlamıştır. Timur'un böylesi bir görev için, Timurlu ordusu tarafından işgal edilmeyen bir şehrin kadısını nasıl ve niçin seçtiği konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Halvetiyye Tarikatı menkıbelerine göre Pir İlyas, Amasya kadısı olarak görev yaparken Timur tarafından bölgeye gönderilen işgal kuvvetlerinin önderlerini[136] etkilemiş ve Amasya'yı yakılıp yıkılmaktan kurtarmıştır. Bazı kaynaklarda ise Pir İlyas önderliğindeki Amasya halkının Timur tarafından bölgeye Emîr tayin edilen Kara Devletşah'ı şehre sokmadıkları, Timur'un bu olayı tahkik için torunu Muhammed Sultan önderliğinde bir heyet gönderdiği, Pir İlyas'ın Timurlu şehzâde tarafından yapılan sorgulamada tatmin edici cevaplar vererek şehri yıkımdan kurtardığı iddiası vardır. Bu olayda Pir İlyas'ın gösterdiği irade ve bilimsel yetkinlik Timur'a iletilecek ve bu nedenle de Şirvan'a gönderilmek üzere seçilecektir.[137]

Diğer taraftan Timur'un Pir İlyas'ı Şirvan'a kendisi Anadolu seferine devam ederken mi gönderdiği, yoksa Anadolu'dan ülkesine dönerken yanında mı alıp götürdüğü konuları da karanlıkta kalmıştır. Nedeni ne olursa olsun, Şirvan'a gönderilen ve orada eğitimini tamamlayan Pir İlyas, Fetret Devri'nin bitiminde Amasya'ya dönerek Halvetilik öğretisini yaymaya başlayacaktır. 1413 yılında Anadolu Beylerbeyi Yakup Paşa'nın desteğiyle oluşturulan vakıf bünyesinde Pir İlyas için bir tekke, bir mescid ve çilehaneler kurulacaktır. Daha sonraki dönemde "Gümüşoğlu Tekkesi" adını alacak olan bu kuruluş Anadolu'da Halvetiye Tarikatı adına kurulan ilk tekkedir.[138] Pir İlyas 1434 yılında vefat edinceye kadar öğretiyi burada yaymaya devam edecektir.

Timur'un Pir İlyas'ı, Ehlibeyt geleneğinden geldiğini savunan bir tarikat merkezine göndererek bu tarikatın Osmanlı topraklarına ithal edilmesine vesile olması da incelenmesi gereken ilginç bir konudur. Halvetiyye Tarikatı'nın önemli bir özelliği Safevî Devleti'nin kurucu öğretisi olan Safevîyye Tarikatı ile aynı silsileyi paylaşmasıdır. Her iki tarikat da silsileleri açısından İbrahim Zahid Geylanî'ye dayanmaktadırlar. Geylanî'nin halifelerinden Şeyh Ahi Muhammed Harezmî, öğretiyi, Halvetiyye olarak şekillendirirken, diğer halife, Şeyh Safiyüddin Erdebili ise Safevîyye kolunu kuracaktır. Timur'un o dönemde Şii eğilimleri ortaya çıkmaya başlamasına rağmen, Sünni karakterini henüz kaybetmemiş olan Safevîyye dergâhı ile yakın ilişkisi ve söz konusu dönemde bu tarikatın önderi olan Hâce Ali'ye verdiği büyük destek birçok tarihi kaynakta aktarılmış bir

136 Bazı kaynaklarda Timur'un torunu ve veliahtı Muhammed Sultan'ın, dolayısıyla da Timur'un ilgisini çekmiştir.
137 Budak, *Halveti Tarikatının Osmanlı Toplum Yapısıyla Sosyopolitik ve Kültürel Etkileşimi*, s. 110.
138 Budak, *Halveti Tarikatının Osmanlı Toplum Yapısıyla Sosyopolitik ve Kültürel Etkileşimi*, s. 88.

konudur.[139] Bu uygulamalarıyla Timur, muhtemelen, Safevîyye Tarikatı bağlantıları üzerinden Azerbaycan bölgesindeki Timurlu hâkimiyetinin devamlılığını sağlamayı amaçlamaktaydı. Çağatay hükümdarının aynı silsileden gelen Halvetiyye Tarikatı'nı Osmanlı topraklarında yeşerterek bu coğrafyada da benzer bir bağlantı oluşturmak istemesi kuvvetle muhtemeldir. Timur'un Halvetiyye Tarikatı'nı siyasal bir araç olarak kullanma şeklinde bir projesi olup olmadığını kesin olarak bilmek mümkün değildir. Fakat Osmanlı-Safevî çatışmaları sırasında, Safevîlerin Osmanlı topraklarında yürüttüğü Şia propagandasına karşı aynı silsileden gelen Halvetiyye Tarikatı'nın bir araç olarak kullanılması, tarikatın böylesi siyasal bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.[140]

Halvetiliğin Osmanlı toplumunda yayılarak kökleşmesi Çelebi Halife veya Cemal Halveti olarak da tanınan Cemaleddin Muhammed bin Mahmud Aksarayî döneminde olmuştur. Halifenin müridi olan Koca Mustafa Paşa, şeyhini o dönemde Amasya valisi olan II. Beyezid ile tanıştıracak ve şehzâdenin tahta çıkmasından sonra Çelebi Halife yüz kadar müridiyle birlikte İstanbul'a götürülecektir.[141] O dönemde II. Bayezid'in veziri olan Koca Mustafa Paşa, Yedikule bölgesindeki Andreas Manastırı'nı dönüştürerek bir cami haline getirmişti. Koca Mustafa Paşa Camii olarak adlandırılan bu külliyede İstanbul'daki ilk Halveti Tekkesi kuruldu ve Çelebi Halife burada irşad faaliyetlerini başladı. Çelebi Halife'nin ölümünden sonra postnişinlik makamına geçen Sünbül Sinan Efendi'yle birlikte Koca Mustafa Paşa Camii, halk arasında, Sünbül Efendi Camii, dergâh da Sünbül Efendi Dergâhı olarak anılmaya başlanmıştır.[142] Daha sonra Sünbül Efendi'nin damadı Merkez Efendi de Zeytinburnu'nda bir dergâh kuracaktır. Günümüzde bu iki dergâh Sünbül Efendi ve Merkez Efendi cemaatleri olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

Kalenderilik

XII. yüzyıl sonlarında Cemalü'd-din Sâvi tarafından Horasan Melâmetiliği ve Hint-İran mistisizmi ekseninde kurumsallaştırılan Kalenderilik, dünyevi değerlerden kendisini soyutlamayı, Sünni anlayışa dayalı dinsel ve toplumsal kuralları göz ardı ederek yaşamayı prensip edinmiş mistik bir öğretidir. Özellikle Moğol istilâsı döneminde Horasan ve İran üzerinden Selçuklu Anadolu'suna gelen bu öğreti mensupları, Kalenderî, Cavlakî, Haydarî, Vefaî gibi adlar altında faaliyet göstermişlerdir.[143] Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde "Abdâlân-ı Rum" ve bazı kaynak-

139 Mirhond, *The History of Persia*, s. 315. Bu yardım Timur un Timurlu hanedanı üyeleri tarafından "Safevî Devleti'nin kurulmasını sağlayan hükümdar" olarak algılanmasına sebep olmuştur. Safevî hükümdarı Şah Abbas'ın "Hümâyun'u Babûrlü tahtına biz hükümdar olarak olarak oturttuk" şekindeki sözlerine karşı Babûrlü elçisi "Şah'ın atalarına da İran tahtı Timur tarafından verilmiştir" cevabını vermişti. (Manucci, *Storia do Mogor*, c. II, s. 129)

140 Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Şii propagandacılarına alvetiyye ile karşı koyma politikası için bkz. Yusuf Küçükdağ, *Türk Tasavvuf Araştırmaları*, Çiz i Kitabevi, Konya, 2005

141 Çakmak, *Türk Mutasavvıf Şairi ksaraylı Cemal Halveti*, s. 186-187.

142 Gelibolulu Mustafa Ali, *Kitabü't-Tarih-i Künhü'l- hbar*, c. II, s. 1010-1011.

143 Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, s. 62.

lara göre "Horasan Erenleri" adı altında devletin kuruluş sürecine katkıda bulundukları Osmanlı tarihlerince kaydedilmektedir.[144] Ailesi ve malı-mülkü olmayan savaşçı nitelikteki bu Kalenderî grupları, beylik döneminden itibaren savaşlara aktif olarak katılmışlar, karşılığında Osmanlı sultanları bu grupların bizzat fethettikleri arazileri onlara bağışlamış ve oluşturdukları vakıflar aracılığıyla tekke ve zaviyeler kurmalarına izin vermişlerdir.

Timur istilâsı, Anadolu'ya yeni Kalenderî şeyhlerinin ve gruplarının gelmesine sebep olması açısından önemlidir. Bunlardan en çok öne çıkanı, asıl adı Hüsam Şah olan ve Otman Baba adıyla tanınan bir Kalenderî şeyhidir. Otman Baba'nın Anadolu'ya gelişi müritlerinden Güççük Abdal tarafından yazılan velâyetnamede şöyle anlatılmaktadır:

> Ey tâlibân-ı sâdıkân-ı velâyet ve ey 'âşıkân-ı abdâlân-ı hakîkât bilmiş ve âgâh olun kim târih-i nebevînün sekiz yüz otuz üç yılından sonra Rüm vilayetinde bir kutbu'l aktâb zahir oldı. Ve da'vâsı bu idi kim Muhammed ve 'İsâ ve Müsâ ve Âdem benüm dir idi. Ve evliyâu'l-lâh içinde ana Hüssâm Şâh dirler idi. İsm-i zâhiri 'avam içinde Otman Baba dirler idi. Ve kendözi Oğuz dilin söyler idi.[145]

Velâyetname, Otman Baba'nın Osmanlı topraklarına nasıl geldiğini ve gelişinin diyar-ı Rûm'daki önderler, velîler, ermişler ve abdallar arasında nasıl yansımalara neden olduğunu da şöyle ifade etmektedir

> Ammâ ba'dü rivâyet iderler kim ol vakt ki Timurleng maşrık tarafından Rüm kasdına revân olup geldikde, ol server-i kutb-ı 'âlem bile gelmiş idi. Ve kendünün nutkı dahı öyle idi. Kemâl-i mürüvvetinden kim ol Şarklı Koca benüm dir idi. Çün Rûm'a kadem basdı. Mecmû' Rüm'un evliyâları haberdâr oldı kim maşrık tarafından bir er geldi be-ğâyet heybetlü ve salâbetlü. Öyle olsa Rüm velîleri ve sâhib-i kudretleri rüh-ı Muhammedîden zâta müşâhede oldılar. Ve levhe nazar itdiler. Gördiler kim bu gelen serverün hiç haddi pâyânı yok ve kutbu'l aktâb burcında oturur. Be-ğâyet 'ibretlü ve kutlu kimsedür ki hiç sırrına irilmez.[146]

Başlangıçta bir süre Bursa, İznik, Germiyan ve Saruhan yörelerinde dolaşan ve o sırada Manisa valisi Şehzâde Mehmed (Fatih) ile tanışan Otman Baba, daha sonra İstanbul üzerinden Balkanlar'a geçmiş, Abdâlan-ı Rum olarak tanımlanan yüzlerce dervişiyle Balkanlar'daki fetih hareketlerine katılmıştır.[147] *Velâyetname*'de "Kutbu'l Âlem", "Kutbu'l Zaman", "Kutbü'l Aktab" gibi unvanlarla tanımlanan Otman Baba'nın zaman içerisinde Osmanlı saray çevrelerinde de tanındığını, Fatih Sultan Mehmed'in seferleriyle ilgili bazı öngörülerinin doğru çıkması üzerine Osmanlı sultanı tarafından "sırr-ı velâyet" olarak kabul edildiği aktarılmaktadır. Diğer sahte derviş ve şeyhlerden kendisini ayırmak için sultandan veya siyasi kadro-

144 Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, s. 85- 89. Söz konusu ilk dönem Kalenderî şeyhleri arasında Geyikli Baba, Abdal Murad, Abdal Mehmed, Abdal Musa, Postinpûş Baba gibi isimler sayılabilir.
145 Güççük Abdal, *Otman Baba Velâyetnamesi*, s. 16.
146 Güççük Abdal, *Otman Baba Velâyetnamesi*, s. 17.
147 Şahin, *Otman Baba*, DİA, c. 34, s. 6-8.

lardan hiçbir bağış kabul etmeyerek sufiliğin temel değeri olan fakirlik ilkesine bağlı kalan ve herhangi bir tekke kurmayan Otman Baba, buna rağmen, özellikle Balkanlar'daki Yörük bölgelerinde çok etkili hale gelmiştir. Halil İnalcık, Otman Baba'nın bu denli etkinlik kazanmasını böylesi maddi bağışları kabul etmemek suretiyle ilkelerine bağlı kalmasına ve bu yolla geleneksel Osmanlı toplumunun dünya görüşünü şekillendirebilmesine bağlamaktadır.[148] Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler* adlı eserinde, Otman Baba'nın, Osmanlı dönemi Kalenderilik tarihinde önemli bir yere sahip olduğunu, XV. yüzyılda, özellikle Balkanlar Kalenderiliğine damgasını vurduğunu söylemekte ve etkisinin daha sonraki yüzyıllarda da devam ettiğini kaydetmektedir.[149]

Haklarında velâyetname yazılmadığı için tarihi kayıtlara geçmeyen Otman Baba benzeri başka Kalenderî şeyhlerinin Timurlu ordusuyla birlikte Anadolu'ya gelip gelmediklerini bilmiyoruz. Ayrıca Otman Baba'nın Anadolu'da kalarak faaliyetlerini sürdürmesi konusunun bizzat Timur'la ilişkili olup olmadığını da söyleyemiyoruz. Fakat Clavijo'nun günlüğündeki Timur'un geri dönüş yolunda iken Avnik kalesi civarında Delilerkent adı verilen bölgede bir Kalenderî şeyhinin misafiri olduğu şeklindeki ifadeleri hatırlanırsa, Timur'un bu gruplarla yakın ilişki içerisinde olduğu kolayca anlaşılacaktır.[150] Dolayısıyla Anadolu'ya ordusuyla birlikte getirdiği Otman Baba gibi tanınmış bir Kalenderî şeyhinin Timur'un bilgisi dışında Anadolu'da kaldığını düşünmek pek akla yakın gelmemektedir.

Hurufilik

Timur'un Anadolu'ya girmesi konusunda dolaylı etki yaptığı bir diğer tarikat da Hurufiliktir. 1370'lerde İran'ın Estarâbâd kentinde Fazlullah Esterâbâdî tarafından kurulan bu heteredoks tarikatın öğretisi, kutsal metinlerdeki sözcüklerin görünen anlamları dışında gizli anlamları da olduğu ve bu anlamların harflere numara vermek suretiyle çözülebileceği gibi bir anlayışa dayanmaktadır. Bu anlayışa göre Kur'an'da vaz edilen hükümler, zahirî olmaları nedeniyle bir anlam ifade etmemektedirler. Asıl anlamlı olan batıni, yani gizli hükümlerdir ve bunlar da ancak Hurufi önderleri tarafından ortaya konulabilmektedir.[151] Timur, tarikatın bu aykırı karakteri nedeniyle zararlı olduğuna karar vermiş ve Fazlullah Esterâbâdî'nin yakalanarak öldürülmesi için emir çıkarmıştı. Bu emir 1394 yılında, dönemin Azerbaycan valisi Şehzâde Miranşah tarafından uygulanmıştır.

Fazlallah Esterâbâdî'nin ölümü üzerine halifelerinden Ebu'l Hasan Hu-

---

148 İnalcık, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, s. 26-27.
149 Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, s. 101.
150 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s.75. Clavijo, Erzu m'dan sonra Avnik kalesi civarında 'Deliler Kenti' adı verilen bir yere geldiklerini, burada çok sayıda saçları ve sakalları traşlı, neredeyse çıplak halde ve sokaklarda şarkı söyleyip dolaşan dervişlerle karşılaştıklarını, bu dervişlerin liderinin bölgede aziz muamelesi gördüğünü söyler. Tarife bakılırsa bunlar Kalenderî dervişleridir. Clavijo, Timur'un bölgeden geçerken bu dervişlerin misafiri olduğunu belirtmektedir
151 Hurufilik için bkz. Hamid Algar, *Hourufism*, Encyclopedia Iranica, Vol. XII, s. 483-490.

rufi, diğer adlarıyla Ali'ül A'lâ veya Emîr Seyyid Ali, o dönemde Memlûk hâkimiyetinde olan Suriye'ye kaçtı. Timur'un Suriye'ye yönelme tehlikesi baş gösterince Anadolu'ya kaçan Ali'ül A'lâ, şehirden şehre dolaştıktan sonra Bektaşi akımının merkezi olan Kırşehir'e geldi ve bölgedeki merkez tekkeye giderek kendisinin Hacı Bektaşi Veli'nin halifesi olduğunu iddia etti. Suriye'de iken yazdığı *Cavidannâme* adlı eserin Bektaşiliğin temel kitabı olduğu iddiasını da ileri sürmekteydi. Ayrıca yine kendi ifadesine göre *Cavidannâme*, dönemin Osmanlı başkenti Edirne'ye ulaşmış ve buralarda okunmaya başlanmıştı. Gerçekten o dönemde Osmanlı saray çevrelerinde Şehzâde II. Mehmed'in bu tarikata ilgi duyduğu söylentileri yayılmış durumdaydı. Ali'ül A'lâ'nın Anadolu'da yürüttüğü çalışmalar Hurufilik ile Bektaşilik arasında kısmi bir geçişimin olmasını sağlayacaktır. Zaman içerisinde, Timurlu coğrafyasında olduğu gibi, Osmanlı coğrafyasında da bu tarikata karşı olumsuz bir bakış gelişmeye başlayacak ve Ali'ül A'lâ, 1419 yılında Osmanlı yönetimince idam edilecektir.[152]

Görüldüğü gibi, Timur'un Anadolu seferi ve Ankara galibiyeti Osmanlı tasavvuf dünyasında ciddi gelişmelere ve değişimlere yol açmıştır. Bu seferin doğrudan veya dolaylı etkileriyle Nakşibendilik, Halvetilik ve Hurufilik gibi üç tarikat, Osmanlı coğrafyasına dâhil olmuş, ayrıca, Kalenderiliğin Balkanlar'a etkin bir şekilde yayılması sağlanmıştır.

Tarih yazımı, dil ve şiirde Timurlu etkileri

Timur'un Anadolu seferi Osmanlı kültür hayatının çeşitli kısımlarını etkilemiş olmakla birlikte, özellikle iki bölümünde büyük gelişmelere yol açmıştır. Bunların birincisi tarih yazıcılığıdır. Yukarıda, Ankara yenilgisinin Osmanlı'da ortaya çıkardığı kimlik ve meşruiyet krizine değinmiş, Osmanlı'nın bu krizi Kayı-Oğuz kimliğinin inşası yoluyla aşarak meşruiyet temellerini oluşturmaya çalıştığına değinmiştik. Aslında bu gelişme bir anlamda Osmanlı'da tarih bilincinin ortaya çıkması olarak da tanımlanabilir. Nitekim günümüz tarihçilerinden Cemal Kafadar bu gelişmeyi şu şekilde açıklamaktadır:

> Timur'un şiddetli darbesi ve onu izleyen Bayezid'in çocukları arasındaki saltanat kavgasının yarattığı toz bulutları dağılırken Osmanlılar arasında yeni bir tarih bilincinin ortaya çıktığını gösteren çok sayıda bulgu vardır... Timur sonrası gelişen Osmanlı tarih bilincinin en önemli göstergesi, I. Mehmed'in (Çelebi) çok değerli kaynaklarının bir kısmını, Ertuğrul'un (Gazi) gelip yerleştiğine inanılan ve o dönemde politik açıdan değersiz bir yerleşim yeri niteliğindeki küçük Söğüt kasabasında bir cami inşa inşaatı için kullanmasıdır.[153]

Tarihçi Kafadar, bir taraftan bu değerlendirmeleri yaparken bir taraftan da yeni tarih bilincinin ortaya çıkmasıyla birlikte tarih alanında

152 Algar, *Alî al-A'la*, Encyclopedia Iranica, v. I., s. 858.
153 Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of Ottoman State*, s. 95.

sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş yapıldığını vurgulamaktadır. Gerçekten Timur'un Anadolu seferi öncesinde Osmanlılarda yazılı bir tarih kitabı bulunmamaktadır. Yazılı ilk Osmanlı tarihi olarak kabul edilen Ahmedî'nin *Tevârîh-i Müluk-i Âl-i Osman* adlı çalışması, yazarın anıtsal eseri *İskendernâme*'nin arkasına eklediği kısa bir bölümden ibarettir ve Süleyman Çelebi'nin ölüm tarihi olan 1410'da bitirilmiştir.[154] İlginç olan nokta, kuruluşundan yüzyıl geçmiş olmasına karşın, Osmanlı hanedanının, İlhanlı ve Selçuklu hanedanlarında neredeyse gelenekselleşmiş biçimde uygulanan hanedan destekli tarih yazımı uygulamasını gerçekleştirmemiş olmasıdır. Saray destekli tarih çalışmalarının yokluğu, bağımsız tarih yazıcılığının gelişememesinin en önemli sebeplerinden birisidir.

Diğer taraftan Timur, Reşidüddîn, Vassâf, Cüveynî, Kâşâni, Cüzcâni, Kazvinî gibi tarihçilerin yetiştiği, başta *Camiü't-tevârih* gibi Türk-İslam merkezli ilk ve son dünya tarihi olmak üzere çok sayıda tarih kitabının yazıldığı İlhanlı geleneğinden gelmekteydi. Yanında günlük hadiseleri kaydeden Uygur bahşılar (kâtipler) ve güzel yazı ustası münşiler bulunduran Timur, kendi döneminin tarihini yazmaları için tarihçiler görevlendirmişti.[155] Bu tarihçilerden Nizamüddin Şâmî'nin *Zafernâme*'si ve Gıyasü'd-din Ali'nin *Ruznâme-yi Gazavât-ı Hinduistan*'ı henüz Timur sağken bitirilmiş ve günümüze ulaşmış tarih kitaplarıdır. Ayrıca Timur döneminde günümüze ulaşmayan çok sayıda Türkçe ve Farsça tarih kitabı yazıldığı bilinmektedir. Timur, bu çalışmaları yalnızca tarihe not düşürmek için değil, kendi meşruiyetini sağlamak, dünya hâkimiyet ideolojisini ortaya koymak ve nihayet, kuracağı hanedana bir zemin oluşturmak gibi amaçlar için de kullanmaktaydı.

Timur'un bu uygulamaları, kardeşleriyle iktidar mücadelesine giren Mehmed Çelebi'nin meşruiyet arayışına örnek olacak ve muhtemelen veziri Bayezid Paşa'nın yönlendirmesiyle *Ahvâl-i Sultan Mehmed bin Bayezid Han* başlığıyla Osmanlı'daki hanedan destekli ilk *vekâyinâme* yazılacaktır.[156] Bunu Timur'un hâkimiyet ideolojisine bir cevap oluşturmak ve Osmanlı'ya meşruiyet temelleri yaratmak için II. Murad'ın emriyle Yazıcızâde Ali'ye yazdırılan *Tevârih-i Âl-i Selçuk* ve çeşitli gazavatnâmeler izleyecektir. Özellikle Fatih döneminde gerçekleştirilen çok sayıda tarih çalışması ve II. Bayezid zamanında yaptırılan saray destekli çalışmalarla Osmanlı tarih yazıcılığı en üst noktasına ulaşacaktır.

Timurlu tarih yazıcılığının Osmanlı tarihçiliği üzerindeki bir diğer etkisi de yazım tekniği konusunda olmuştur. Yezdî ve Şâmî gibi Timurlu

---

154 Bazı tarihçiler, XV. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde'nin "Fakir Geyve'de kaldum. Orhan Begün imamı oğlı Yahşı Fakınun evinde hasta oldum. *Menâkıb-ı Âl-i Osman*'ı tâ Yıldırım Han'a gelince imam oğlından nakl ederin" sözlerinden yola çıkarak *Yahşı Fakıh Vekayinâmesi*'nin ilk Osmanlı tarihi olduğunu ileri sürmekteyseler de söz konusu eserin yazılı şekli ortaya çıkmış değildir. (*Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 148)

155 "Münşilere ve bahşılara fetihnâmeler hazırlamaları ferman buyuruldu." (Yezdî, *Zafernâme*, s. 164)

156 Tarihçi Halil İnalcık'a göre *Ahvâli Sultân Mehemmed bin Bâyezid Hân'ın* yazarı, o sıralarda Amasya'da bulunan ilk Osmanlı tarihi yazarı Ahmedî'dir.

tarihçiler, Vassâf ve Cüveynî gibi İlhanlı dönemi tarihçileri tarafından başlatılmış bir gelenek üzerine kendi tekniklerini geliştirmişlerdi. Bu yazım tekniğinde yazı çevresi çizimlerle süslenmekte, hikâyenin içerisine konunun niteliğine uygun şiir veya beyitler yerleştirilmekte, özellikle yapılan uygulamaların dine uygunluğu gösterilmek isteniyorsa ayet ve hadislerden alıntılar yapılmaktaydı. Timur'un Anadolu seferi sonrasında Osmanlı coğrafyasına taşınan bu teknik, ilk kez, erken dönem Osmanlı tarihçilerinden Tursun Bey tarafından kullanılacaktır. Tursun Bey bu teknikle yazdığı *Tarih-i Ebü'l-Feth* isimli kitabını Sultan II. Bayezid'e sunmuştur. Söz konusu yazım tekniği Sinan Paşa'nın *Taaruznâme*'sinde, Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ında ve Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*'ında kullanılacak, Nergisi ve Veysi gibi 17. yüzyıl tarihçileri bu geleneği devam ettireceklerdir.[157]

Osmanlı kültürünün Timur'un Anadolu seferinden en çok etkilenen ikinci bölümü ise şiir alanıdır. Gelibolulu Mustafa Ali'nin aşağıdaki satırları kuruluş devri Osmanlı şiirinin durumunu ve Timur istilasının etkilerini göstermesi bakımından çok önemlidir:

> Osman Han, Orhan ve Sultan Murad Han zamanlarında hiçbir şairin ortaya çıkmadığı gizli bir şey değildir... Bayezid Han dönemine gelinceye ve Timur Han ile birlikte bazı Acem şairleri, ahenkli dilin zarif konuşmacıları diyar-ı Rum'a gelinceye kadar mahlâs kullanan kimsenin varlığı malum değildi. Ama bunlar zamanında bazı kişiler ortaya çıktılar.[158]

Gerçekten tarihçinin söz konusu dönem için verdiği şair isimleri birisi *Mevlut*'un yazarı Süleyman Çelebi ve diğeri de Timur'un Anadolu seferi sırasında hayatını kaybeden Mevlâna Niyazi Bursavi olmak üzere iki kişiden ibarettir.[159] Kendisi de şair olan bu Osmanlı tarihçisinin sözlerinden, Osmanlı coğrafyasındaki şair sayısının Timur'la birlikte Anadolu'ya çok sayıda şair gelmesine ve Osmanlı aydınlarının bunlarla temasına bağlı olarak arttığı anlaşılmaktadır. Osmanlı şairleri arasında mahlâs kullanımı da Timur'un seferi sonrasında başlamıştır. Ayrıca Gelibolulu Ali'nin sözlerinin satır aralarından Osmanlı kültür adamlarının ahenkli bir şiir ve edebiyat dili olarak gördükleri Farsça ile Timur'un Anadolu'ya getirdiği şairler ve edebiyatçılar aracılığıyla tanış oldukları anlaşılmaktadır.

Osmanlı şiiri konusunda anıtsal bir eser yazmış olan İngiliz yazar Gibb de bu yorumları doğrulamakta, Osmanlı coğrafyasında şair sayısının Timur'dan sonra arttığını, mahlâs kullanımının da Timur'la birlikte gelen şairler tarafından başlatıldığını söylemektedir.[160] Diğer taraftan Timur'un

---

157 İnan, *The effects of ornamented prose style on Ottoman Historiography...*, s. 128.
158 "Hafi olmaya ki Osmân Hân ve Orhân ve Sul ân Murâd Han zamanlarında şu 'arâdan kimse zuhur itdüği ma'lum değildir... Tâ Bâyezîd Hân zamanına gelince ve Timûr Hân'la ba'zı şu'arâ-yı Acem ve Nevâ lisânının zurafâsı milk-i Rûm'a dâhil olunca, sâhib-i mahlas kimse var idüği ma'lum değil idi. Amma bunlar zamanında ba'zı kimesne peyda oldı" (Gelibolulu Mustafa Ali, *Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*, c. I, s. 194)
159 Timur'un Anadolu seferi döneminde Anadolu'nun önde gelen şairleri, Ahmedî, Ahmed-i Dâi, Süleyman Çelebi, Abdülvasi Çelebi ve Şeyhi olmak üzere bir elin parmaklarını geçmeyecek kadardı.
160 Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, c. I, s. 103, 251-252.

her zaman yanında âlimler ve şairler bulundurması, savaş zamanında bile onlarla toplantılar düzenlemesi ve daha önemlisi, istila ettiği coğrafyadaki âlimler ve şairlerle bir araya gelmesi, hâkim güç ile ilişki kurma arzusu içerisindeki Osmanlı kültür adamlarının sayısındaki artışa katkı sağlamış olmalıdır.[161]

Timur'un bu konudaki bir diğer dolaylı katkısı da Anadolu'ya yeni sufi tarikatların gelmesini sağlaması üzerinden olmuştur. Bu gelişme mutasavvıf şairlerin sayısında bir artışa neden olacaktır. Kuşkusuz bu dönemde Osmanlı coğrafyasındaki kültür adamlarının sayısının artmasının bir başka nedeni de şiire ve edebiyata düşkün Süleyman Çelebi, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed gibi hükümdarların tahta çıkmalarıdır.

Gibb'e göre Timur istilası XV. yüzyıl Batı Türk Şiiri'nin gelişim sürecinde bir başka açıdan da dönüm noktası olmuştur. Bu da Timur sonrası dönemde Farsça kullanımının giderek yaygınlaşmasıdır.[162] İlk dönem Osmanlı şiiri tek yönlü bakış açısına sahip, naif ve Batı Türkçesi ağırlıklı idi. Timur ile birlikte Anadolu'ya gelen ve Fars kültür özelliklerini taşıyan şair-edebiyatçılar sayesinde Batı Türk Şiiri daha yapay ve sanatsal estetiği ön plâna çıkaran bir nitelik kazanacak, parmak hesabı ve halk Türkçesi ile yazılan şiirlerin yerini aşırı edebi Farsça sözcükler ile süslenen alegorik bir ifade tarzı alacaktır. Gibb bu gelişmeyi "kuruluş dönemi Osmanlı şiiri büyük ölçüde Mevlâna Celaleddin Rumi'nin mistik şiir anlayışı üzerine şekillenmişti. Timur istilası sonrasında onun doğal şiir anlayışının yerini Nizami'nin aşırı sanatsal ve edebi şiir anlayışı alacaktır" şeklinde değerlendirmektedir.[163] Zaman içerisinde Osmanlı şiir ve edebiyatında Farsçanın etkisi o kadar artacaktır ki, ünlü Osmanlı âlimlerinden İbn Kemal Paşazâde *Risâletü meziyyeti'l-lisâni'l-Fârisî 'alâ sâ'iri'l-elsine mâ hala'l-Arabiyye* başlıklı kitabında Farsçanın Türkçeye göre çok üstün bir dil olduğunu ispata çalışacaktır.

Kuşkusuz, Timur istilasının Osmanlı kültür dünyasına olan etkisi sadece tarih ve şiir alanıyla sınırlı değildir. Timur'a kadar Osmanlı da dâhil olmak üzere Anadolu'daki beylikler genellikle gaza ile meşgul oldukları veya kendi aralarında bir mücadele yürüttükleri için Orta Asya'dan taşıdıkları kültür değerlerini koruyarak varlıklarını sürdürmüşlerdi. Timur istilası, Anadolu'yu da Orta Asya-İran ekseninde oluşan ortak bir siyaset ve kültür çerçevesi içerisine dâhil etmiş oldu. Böylece Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında daha çok Arap coğrafyası ile geliştirilen ve genellikle dinsel alanlara odaklanmış kültür alışverişi yön değiştirecek ve bir önceki yüzyılda İlhanlılar, daha sonra da Timurlular tarafından oluşturulan kültür merkezlerine kayacaktır.

---

161 Mesela Yıldırım Bayezid'in yakın çevresinde bulunan meşhur tefsir ve hadis âlimi Muhammed Şirazi Firuzabadî, Anadolu'da Timur'la görüşmüş ve Timur bu âlime 5000 dinar destek vermiştir. Yine Osmanlı tarihlerinde *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*'ın yazarı şair Ahmedî'nin de Timur'la görüştüğü ve kendisine bir kaside sunduğu yönünde kayıtlar vardır. (Banarlı, *Ahmedî ve Dâsitan-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, s. 54)

162 Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, c. I, s. 105.

163 Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, c. I. s. 127, 147-148.

Emîr Timur'un fethettiği bölgelerden Semerkand'a taşıdığı âlimler, şairler ve sanatçılarla başlattığı Timurlu Rönesansı, ardından gelen Timurlu hükümdarların destekleriyle, 30-40 yıl içerisinde en üst noktaya tırmanmıştır. Şahruh döneminde, kendisi de bir bilim adamı olan oğlu Uluğ Beg, etrafına topladığı Kadızâde-i Rumî, Cemşid-i Kâşi, Muinüddin Kâşanî, Ali Kuşçu, Fethullah Şirvanî, Abdülali Bircendî gibi âlimlerle Semerkand Matematik-Astronomi okulunu oluşturmuştu.[164]

Şahruh'un diğer oğlu Baysungur Mirza, kendisinin de uzmanı olduğu hat, şiir, tezhip, resim ve minyatür alanlarında sanatçıları toplayarak Herat'ı bir sanat ve kültür merkezi haline getirmişti. Türk-Moğol gelenekleri yerine İslami yönetim anlayışını yerleştirmeye çalışan Şahruh ise Herat şehrinin aynı zamanda bir İslami bilimler merkezi olmasını sağlamıştı. 15. yüzyıl ortalarında Timurlu tahtına oturan Hüseyin Baykara döneminde Ali Şir Nevâî ve Abdurrahman Camî gibi kültür adamları Türk-İslam edebiyat ve sanatının en uç noktalara tırmanmasını sağlayacaklardır. Bu dönemlerde başta Kadızâde-i Rumî olmak üzere, birçok Osmanlı bilim ve kültür adamının eğitim ve çalışma amaçlı olarak Timurlu coğrafyasına gittikleri bilinmektedir. Timurlu coğrafyasında siyasal durumun bozulmaya, Osmanlı Devleti'nin ise bir dünya gücü haline gelmeye başladığı 1450'lerden itibaren bu akım tersine dönecek, başta Ali Kuşçu, Fethullah Şirvanî, Şemseddin Mehmed Cezeri, Haydar Herevî, Alaaddin Tusî ve Seyyid Ali Acemî gibi çok sayıda âlim Osmanlı kültür merkezlerine yöneleceklerdir.[165]

Oğuz dışı Türk boylarının Tatar olarak ötekileştirilmeleri

Timur yenilgisinin Osmanlı siyasal yapısında meydana getirdiği en büyük değişikliklerden birisi, imparatorluğun kuruluşuna ve büyümesine katkı sağlayan Oğuz dışı grupların Tatar tanımlaması kapsamında ötekileştirilmeleri ve Osmanlı tarih yazımından dışlanmalarıdır. Bu gelişmeyi tam olarak değerlendirebilmek için iki konunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bunlardan birincisi Selçuklulardan Osmanlılara kadar Anadolu'nun Türkleşme sürecine Oğuz boyları dışındaki Türk boylarının ne kadar katkıda bulundukları, ikincisi ise bu gruplar için bir üst kimlik haline dönüştürülen "Tatar" tanımlamasının Osmanlı siyaset dünyasında nasıl algılandığıdır.

Günümüzde var olan kaynaklara göre Türklerin Anadolu'ya geliş zamanları, gelen boyların kimlikleri ve nüfus büyüklükleri tam olarak ortaya konulamıyorsa da, eldeki veriler göçlerin ağırlıklı olarak Selçuklular döneminde başladığını ve Moğol istilası döneminde iyice yoğunlaştığını

164 Fazlıoğlu, *Osmanlı Felsefe-Biliminin Arka Plânı*, s. 21.
165 Türkistan'dan Osmanlı coğrafyasına gelen ilim adamları hakkında geniş bilgi için bkz.. Ali Arslan, *Türkistan ile Osmanlı Türkiye'si Arasındaki İlmi Münasebetler*; Ahat Andican, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*; Cemal Kurnaz, *Türkiye-Orta Asya Edebi İlişkileri*

göstermektedir. Tarihçi Köprülü bu süreci "Selçuklu fütuhatından sonra Anadolu'ya gelip yerleşen bu kitleler arasında Karluklar, Kalaçlar, Kıpçaklar, Agaçeriler gibi muhtelif Türk zümrelerine mensup kitleler bulunmakla beraber, en büyük ekseriyeti Oğuz Türkmenleri teşkil ediyordu" sözleriyle anlatmaktadır.[166] Anadolu'ya gelen Oğuz boyları, dönemin tarihi kaynaklarında, her zaman Türkmen adı altında tanımlanmışlardır. Oğuz olmayan Türk gruplar ise ya kendi isimlerini muhafaza etmişler ya da aşağıda anlatacağımız gibi, toplu olarak, Tatar adı altında tanımlanmışlardır. Bu grupların "Tatar" olarak sınıflanmaya başlanmaları, İlhanlıların Anadolu Selçuklu coğrafyasına hâkim olmalarından sonra ortaya çıkan bir süreçtir.

Moğollar Anadolu'daki Türkleşmeyi iki şekilde etkilemişlerdir. Birincisi Cengiz istilasının önünden kaçarak batıya yönelen Türk boylarının büyük bir kısmının Anadolu'ya gelip Anadolu Selçuklu idaresine girmeleri ve uclara yerleştirilmeleri şeklindedir. Bazı tarihi kaynaklar, Osmanlıların aslını oluşturduğu iddia edilen Kayıların da bu dönemde Anadolu'ya geldiklerini öne sürmektedirler. Bu dönemde Oğuzlarla birlikte Karluk, Kıpçak, Kalaç, Çiğil, Kimek gibi Oğuz grubundan olmayan Türk boyları da Anadolu'ya gelmişlerdir.[167] Moğollarla mücadelede yenilerek hayatını kaybeden Celâleddin Harzemşah'ın ordusunun büyük bir kısmının Anadolu Selçuklularının yönetimine girdikleri bilinmektedir.[168] Harzemşah ordusunun neredeyse tamamı Kanglı ve Kıpçak Türklerinden oluşmaktaydı.[169]

Moğolların ikinci etkisi ise İran coğrafyasında kurdukları İlhanlı Devleti aracılığıyla olmuştur. İlhanlıların Anadolu'nun Türkleşmesine olan katkıları da iki boyutludur. Birincisi, İlhanlı Argun zamanında Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinin Orta Asya'dan göçürülerek Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgelerine yerleştirilmeleridir. İkincisi ise Kösedağ Savaşı'ndan sonra, Anadolu Selçuklu coğrafyasının askeri ve siyasi kontrolünü sağlayabilmek amacıyla çok sayıda Türk-Moğol aşiretini Anadolu'ya getirerek iskân etmeleridir. Köprülü bu yolla gelen Türk kabilelerini Bisvutlar, Uygurlar, Çavdarlar, Turgutlar, Varsaklar ve Tatarlar olarak sıralamaktadır.[170] İlhanlılar döneminde Anadolu'ya getirilen Tatarlar, Osmanlı geleneğinde Kara Tatarlar olarak adlandırılmakta olup Kayseri, Sivas ve Malatya yörelerinde yaşamaktaydılar.[171] İlhanlıların Anadolu'ya getirdikleri Türk aşiretlerinin yanında İrani Tacikler[172] ve Barambay, Samagar, Çaygazan, Cavungar gibi gerçek Moğol gruplar da[173]

166 Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s. 72.
167 Yinanç, *Selçuklular Devri*, s. 173.
168 Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 592.
169 Kafesoğlu, *Harezmşahlar Tarihi*, s. 179.
170 Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s. 73. Bunlardan Bisvutların Aksaray, Kayseri, Konya taraflarına yerleştirildikleri ve 10.000 savaşçı çıkardıkları; Sivas tarafına yerleştirilen Uygurların 10.000, Ankara, Eskişehir ve Kütahya taraflarına yerleştirilen Çavdarların ise 30.000 savaşçı çıkarabildikleri kaydedilmiştir.
171 Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, c. I, s. 150.
172 Aksarayî, *Müsamerat al-Ahyar*, s. 189.
173 Esterâbâdi, *Bezm u Rezm*, s. 125, 220, 221, 261.

vardı. İlhanlıların dağılma sürecinde, Moğollar dâhil, bütün bu gruplar Türkmen beyliklerinin bünyesine girerek Anadolu'da kalacaklardır.

Anadolu'nun Türkleşmesi sürecine katkı sağlayan bir diğer etken de Bizans'ın kendisi olmuştur. Bu devletin ordusunda Hazarlardan başlayarak Peçenek, Guz ve Kıpçak (Kuman) Türklerini kiralık asker olarak kullandığı bilinmektedir.[174] Bu gruplardan Hristiyanlığı kabul ederek din değiştirenler Turkopol (Τουρκοπούλων) olarak adlandırılmaktaydı.[175] Peçeneklerden oluşturulan askeri birlikler Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordusuyla birlikte Selçuklulara karşı savaşmışlardır.[176] Bu Peçenek gruplarının bir kısmı, Alexis Comnenos döneminde, Müslüman Türklere karşı savaşmak üzere Anadolu'nun batı bölgelerine, bir kısmı da Haçlılara karşı savaşmak üzere Kilikya bölgesine yerleştirilmişlerdir.[177]

1200'lerin ilk yarısında Bizans'ın Balkan bölgeleri, Moğollar tarafından yurtlarından sürülen Kıpçak Türklerinin akınına uğramıştır. Dönemin Bizanslı tarihçilerinden Akropolites, Tatar kılıçlarından kaçan binlerce Kıpçak'ın aileleriyle birlikte ve sefil bir vaziyette Makedonya bölgesini doldurduklarını ve bölge halkını yağmalamak suretiyle bir "İskit Çölü" yarattıklarını ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır.[178] Diğer bir dönem tarihçisi Gregoras, söz konusu Kıpçak Türklerinin bir kısmının Trakya'da kaldığını, bir kısmının da İmparator İoannes III tarafından Batı Anadolu'ya götürülerek Sakarya ile Büyük Menderes havzaları arasında kalan Frigya bölgesindeki lejyonlara yerleştirildiklerini söylemektedir.[179] Bizans kaynakları, orduda görev yapan Türkopollerin sadece kiralık asker olmadıklarını, bir kısmının pronoiar, yani ikta sahibi olduklarını belirtmektedirler.[180] İoannes'in oğlu Theodore II. Laskaris, babasının cenaze töreninde yaptığı konuşmada, söz konusu Kıpçak Türklerinin bu bölgelere Anadolu Selçuklularının ve Anadolu'daki Türk beyliklerinin batıya doğru yürüttükleri istilâyı önlemek için yerleştirildiklerini açıklamıştır.[181]

Bu Türk grupların Bizans iç politikasında da etkin oldukları bilinmektedir. 1295 yılında komutan Philanthropenos'la birlikte imparatora karşı isyan başlatan Türklerin sonuna kadar Bizanslı komutanın yanında olduklarını ve bulundukları bölgelere büyük hasar verdikleri kaydedilmiştir.[182] Altın Ordu Emîri Nogay'ın 1299'da ölümünden sonra, Bizanslı kaynaklarca Koutzimpaxis (Κουτζίμπαξιν) olarak adlandırılan bir akrabası, adamla-

174 Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World*, s. 93, 96, Yinanç, *Selçuklular Devri*, s. 167, Bartusis, *The late Byzantine Army*, s. 198.
175 Pachimérès, *Relatiams Historique*, XIII/3-4, s. 626-627.
176 Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, c. I, s. 19.
177 Yinanç, *Selçuklular Devri*, s. 167.
178 Akropolites, *Historiae Byzantinae*, s. 199.
179 "Imperator Ioannes magnificis muneribus aliisque beneficiis eos sibi adiungit et ipsos etiam in Romanas Legiones refert, alias aliis sedes partitus, quibusdam in Thracia et Macedonia, quibusdam in Asia ad Maeandrum et apud Phrigiam" Gregoras, *Historiae*, s. 36-37. Bizanslı tarihçi bu ıpçak Türklerinin sayısını 10.000 olarak vermektedir.
180 Bartusis, *The late Byzantine Army*, s. 198.
181 Tartaglia, *Theodorus II Ducas Lascaris Opuscul Rhetorica*, s. 107.
182 Korobeinikov, *Byzantium and The Turks in the Thirteenth Century*, s. 269.

rıyla birlikte Bizans'a gelmiş ve imparator tarafından Nicomedia (İzmit) bölgesine yönetici tayin edilmiştir.[183] Bu şahıs Kastamonu bölgesi beyi Süleyman Paşa'nın kızıyla evlenerek uc beyleriyle Bizans arasında ilişkilerin yumuşatılmasına hizmet edecektir. Anadolu Türk beyliklerinin Bizans topraklarını ele geçirmeye başladıkları dönemde, Sakarya havzasından İzmir'in güneyine kadarki bölgelere yerleştirilmiş olan söz konusu Kıpçak Türklerinin, daha sonra Bizans'a geri gittiklerine dair kaynaklarda herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Ayrıca bazılarının taraf değiştirerek Türklerce gerçekleştirilen gaza hareketlerine katıldıklarına dair işaretler vardır.

Ankara Savaşı'na kadar Osmanlı'daki Tatar Algısı

Orhun kitabelerinde bir Türk boyu olarak adı geçen Tatarlar, Göktürk ve Uygur devirlerinden sonra, günümüzdeki Moğolistan coğrafyasında, Kereyit, Nayman, Karahıtay ve Moğol gibi boylarla yan yana yaşamaktaydılar. Bu dönemde söz konusu bölgedeki boyların çoğu Tatar olarak tanımlanmaktaydı. Cengiz Han'ın Moğol siyasal kimliği üzerine bir imparatorluk inşa etmesiyle birlikte, bu kez Tatarlar da dâhil olmak üzere, söz konusu boyların çoğu "Moğol" olarak tanımlanacaklardır. Moğolistan'da yaşayan gerçek Moğol sayısının çok az oluşu, Cengiz'i bir Moğol üst kimliği yaratmak zorunda bırakmıştı. Kuşkusuz bu durum Moğol ordusuna da yansımaktaydı. Çok farklı uluslardan oluşan kozmopolit ordunun içindeki gerçek Moğol sayısı çok azdı ve mevcudun büyük bir kısmı, başta Tatarlar olmak üzere, Moğollara tâbi olan uluslardan oluşmaktaydı.[184] Cengiz İmparatorluğu'nun büyümesiyle birlikte Tatarlar, Moğol ordusu içerisinde Orta Asya ve İran bölgelerine geldiler. Bu nedenle işgale uğrayan bölgelerde başlangıçtan itibaren halk ve aydınlar Moğol ve Tatar kavramlarını eş anlamda kullanmaya başlamışlardır. Çoğu bölgelerde yöneticiler Moğol olarak tanımlanırken, ordu, eski alışkanlığın gereği olarak, Tatar şeklinde adlandırılmaktaydı. Moğol İmparatorluğu'nun küresel bir güç haline geldiği dönemde ise, artık Moğol ordusu içerisinde yer alan bütün gruplar "Tatar" olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Söz konusu dönemde Moğol Devleti'nin ardılları olarak ortaya çıkan Altın Ordu ve İlhanlı devletlerinin Avrupalılarla temaslarında da benzer bir süreç yaşanmış, başta Ruslar olmak üzere bütün Avrupalılar Moğol İmparatorluğu'ndan doğan bu hanlıkları, askeri ve siyasal mânâda "Tatar" olarak adlandırmaya başlamışlardır. Avrupalıların isimlendirmesinin bu yönde oluştuğunun en iyi kanıtı, 1245 yılında Papa IV. İnnocenti tarafından Moğol hanı Güyük'e elçi olarak gönderilen Rahip Plano Carpini'nin yazdıklarıdır. Carpini'nin Moğol başkentinden dönüşünde papaya sunduğu raporun başlığı *Historia Mongalorum Quos Nos Tarataros*

183 Pachimérès, *Relations Historique*, X/30, s. 378-379.
184 Cengiz Han'ın dört oğluna ulus ve incü dağıtımı yaptığı dönemde, her bir oğluna ancak dört bin Moğol askeri verebildiği hatırlanmalıdır.

Apellamus, yani *Bizim Tatar olarak adlandırdığımız Moğolların Hikâyesi* şeklindedir. Carpini seyahati boyunca Kıpçak, Nayman, Karahıtay, Tatar ve Moğol gibi farklı gruplardan insanlarla karşılaşmış olmasına karşın tüm Moğol coğrafyası halklarını Tatar olarak tanımlamıştır.[185]

Moğollarla erken dönemde temas haline geçen Bizans'a ait kaynaklarda da Altın Ordu ve İlhanlı hanları "Tatar hükümdarları" olarak tanımlanmakta, Tatarlarla Moğollar aynı ırkın üyeleri olarak kabul edilmektedir.[186] Bizanslı tarihçiler İlhanlıları 'Doğu Tatarları', Altın Ordu'yu ise 'Batı Tatarları' olarak adlandırmaktaydılar. Anadolu Selçuklularında ise, Fars ve Arap geleneğindekine benzer şekilde, karma bir isimlendirme yapıldığı görülmektedir. İlhanlıların Anadolu'yu istila etmeye başladıkları dönemde ağırlıklı olarak "Moğol beyleri", "Moğol çerisi" tabirlerini kullanan Selçuklu kaynakları, daha sonraki dönemlerde Moğol ve Tatar kavramlarını eş anlamlı olarak kullanmaya başlamışlardır.[187]

Erken dönem Osmanlı kaynaklarında ise Tatar kavramına farklı bir anlam yüklendiği ve Tatarların Türkmenlerle birlikte Osmanlının kurucu unsurları olarak kabul edildiği görülmektedir. İlk Osmanlı tarih yazarı olarak kabul edilen Ahmedî, anıtsal eseri *İskendernâme*'de, İskender'in Orta Asya'ya yönelik seferini anlatırken, Türk iline ulaştığını, Tarhan isimli hanlarını yenerek Türklere şah olduğunu söyler.[188] Bu noktada Ahmedî "Türk kim adıyla anlardur Tatar / Oldılar şeh kılıcından târ u mâr" sözleriyle Türklerin Tatar adıyla bilindiklerini ifade etmektedir.[189] Ahmedî'nin bundan sonraki beyitlerinde İskender'in Türk ülkesini ele geçirdikten sonra elde ettiği bütün servetleri askerlerine dağıttığı ve Tamgaç Han'a taç giydirip Türklere han yaptığı söylenmektedir.[190] Ahmedî, bu satırlarıyla, daha Karahanlı Tabgaç Buğra Han zamanında bile Türklerin Tatar adıyla anıldığını belirtmiş olmakta ve bir Osmanlı aydını olarak bu algıyı paylaşmaktadır.

Ahmedî'nin Cengiz hanedanını anlattığı bölümdeki "Oglınun biri Çagâtâ (y) Hân-ıdı / Biri dahı Berke Türk Sultân-ıdı"[191] beyti de çok ilginçtir. Çünkü daha yukarıda Cengiz'i Moğol Hanı olarak tanımlayan tarihçi, Cengiz'in torunu Berke'yi Türk Hanı olarak tarif etmektedir. Bu çelişkinin muhtemel nedeni Berke'nin Altın Ordu tahtına çıkmadan çok önce Müslümanlığı kabul etmiş olmasıdır ve Ahmedî Türklüğü, etnik anlamı dışında, Müslümanlıkla özdeş bir kavram olarak algılamaktadır.

185 Carpini, *Historia Mongalorum Quos Nos Tarataros Apellamus*, s. 25.
186 Τοχάρων Χαλαού: Tatar Hülagu (Pachimérès, *Relations Historique*, III/3, s. 235); Τοχάρων οὓς αὐτοί Μουγουλίους λέγουσιν: Moğollar olarak adlandırılan bu halk Tatarlarla aynı soydandır. (Pachimérès, *Relations Historique*, V/3-4, s. 445)
187 İbni Bibi, *Selçuknâme*, s. 101,147, 158.
188 Vardı andan Türk iline şehriyâr / Buldı anda bî-kerân şehr ü diyar (3844) / Bir melik k'adı anun Tarhân-ıdı / Türk'den tâgî olan'ol hân-ıdı. (3846) / Öldi iki yanadın bî had sipâh, Âkıbet oldı muzaffer Türk'e şâh (3862) (Ahmedî, *İskendernâme*)
189 Ahmedî, *İskendernâme*, nu. 3863.
190 Girdi Türkün kişverine şehriyâr /Feth itdi her ne var şehr ü diyar. (3868) Her ne kalmışdı Tatardan tâc-bahş / Cümlesini leşkerine kıldı bahş (3869) Virüben Tamgâc'a tâc-ıla külâh / Kıldı anı ulusa dahı şâh" (3870) (Ahmedî, *İskendernâme*)
191 Ahmedî, *İskendernâme*, no. 6482.

Tatar ve Moğol kavramlarının eş anlamlı olarak kullanımına ve Türk boylarının büyük bir kısmının Tatar olarak adlandırıldığına dair diğer bir örnek Yazıcızâde Ali'dedir. Yazıcızâde, İlhanlı vezir Reşidüddîn Fazlullah'ın *Camiü't-tevârih*'in den alıntı yaparak bu durumu şöyle özetlemektedir.

> Şöyle ki: Etrâkın (Türklerin) ekserine şimdi Moğol dirler. Nite ki bundan öndinki zamanda çün Tatar gâlib idiler, cümlesine Tatar dirlerdi. Ve henüz Arap'da ve Hindu ve Hıtayda Tatar şöhreti vardır.[192]

Tatar kavramının Türk üst kimliğinin bir parçası olduğu ve Tatar adı altında tanımlanan Türklerin, Oğuz kökenli Türkmenlerle birlikte Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna katkı sağladıkları gerçeği Timur öncesi erken dönem Osmanlı kaynaklarında yer almıştır. Aşıkpaşazâde tarafından *Tevârih-i Âl-i Osman* içerisinde nakledilen *Yahşı Fakıh Vekayinâmesi*'nin hemen başında, Osman Gazi'nin dedesi Süleymanşah önderliğindeki Osmanlıların Anadolu'ya gelişleri anlatılmaktadır. Hikâyeye göre Acem beyleri, Yâfes neslinden göçer Türklerin desteğiyle Arap tahakkümünden kurtulmuşlar, fakat bir süre sonra bu göçebe Türklerden korkmaya başlamışlar ve bunları ülkeden uzaklaştırmaya karar vermişlerdir. Ve öykü şöyle devam eder:

> Ve bu göçer evlü halkdan Acem padişahları ihtirâz etdiler (çekindiler). Hem tedbir etdiler. İttifak ettiler kim bu göçer evlü Türki kendülerin üzerinden irağ edeler. Süleymanşah Gazi'yi ilerü çekdiler kim ol göçer evlerün ulularından idi. Elli bin mikdarı göçer Türkman ve Tatar evin koşdılar. "Varun Rûm'da gaza edün" dediler. Süleymanşah dahı kabul etdi. Geldiler. Erzurum'dan Erzincan'a indiler. Erzincan'dan Rûm vilâyetine girdiler.[193]

Rivayete göre Süleymanşah Gazi, yanındaki halkıyla birlikte 6 yıl kadar Anadolu'da gaza yaptıktan sonra, ana yurduna, Türkistan'a dönmeye karar verir. Anadolu'ya geldikleri yoldan değil, Halep üzerinden gitmek ister. Fırat nehrini geçerken gelişen olayları tarihçi şu şekilde nakletmektedir:

> Süleymanşah suya düşdi. Ecel mukadder imiş. Allah'un rahmetine kavuşdı. Sudan çıkardılar. Ca'ber kalasının öninde defn etdiler. Şimdiki demde ana Mezâr-ı Türk derler... Eyle olsa bu göçer evli etrafa dağıldı. Bazısı berriye'ye gitdiler. Şimdiki halda anlara Şam Türkmânı derler. Bazısı gene Rûm'a döndiler. Kimi Tatar ve kimi Türkmandur. Şimdiki halda Rûm'da olan Tatar ve Türkman ol tayfadandur.[194]

Bir diğer erken dönem Osmanlı tarihçisi Oruç Beg'de de benzer bir anlatı vardır. Oruç Beg hikâyeye "Osman Gazi'nin dedesi Süleymanşah'ın Rûm vilâyetine gelme sebebi neydi?" sorusuyla başlar. Tarihçiye göre Cengiz Han İran'ı istila ettiğinde Süleymanşah, Mâhân şehrinin padi-

---

192 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 8; Reşidüddîn, *Camiü't-tevârih*, c. I, s. 26. Reşidüddîn Moğolların bir Türk boyu olduğunu; Tanrı tarafından kutsanmış bir ada sahip oldukları için birçok Türk boyunun Mo ol olarak adlandırıldığını; bu Türk boylarının eski dönemlerde hâkim boy olması nedeniyle Tatar kimliğiyle tanımlandıklarını; Arap, Hint ve Çin coğrafyalarında hâlâ bu alışkanlığın devam ettiğini aktarmaktadır.

193 Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 92.

194 Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 93.

şahıdır ve şehir halkı konar-göçer Yörüklerden oluşmaktadır. Cengiz Han'ın bölgeden ayrılmasından sonra, Acem ülkesini idare eden beyler Süleymanşah'a Cengiz Han'dan kalan göçebe Tatarları bölgeden götürme görevi vereceklerdir. Tarihçi olayı şöyle anlatmaktadır:"

> Vardılar bu Acem begleri ittifâk itdiler. Cingiz Han'dan kalmış konar-göçer Tatar evlerini bulup Süleymanşah'a koşdılar. Elli bin Tatar evlerini çıkarup, varup Rûm ve Arab vilâyetine havâle olalar. Âl-i Selçûk ve Âl-i Abbâs tefrika olmagın Süleymanşah ol elli bin konar-göçer Tatar evleriyle Mâhân şehrinden göçdiler. Vilâyet-i Rûm'a gelmeye ve Arab diyarına niyet itdiler. Ve işitdiler kim, Rûm vilâyetinde gazâlar olur bildiler.[195]

Tarihçi, Süleymanşah'ın Anadolu'daki gazalarını anlatıp Fırat nehrinde boğulmasını aktardıktan sonra olanları "Çün Süleymanşah şehid oldı, kendüyile bile gelen konar-göçer Tatar evleri her tarafa dağıldılar" cümlesiyle tamamlamaktadır.

Osmanlı yazarlarının aktardıkları bu geleneklerde Süleymanşah ile Osman Gazi bağlantısı şöyle kurulmaktadır:

> Bazısı Süleymanşah'un üç oğlına uydılar kim biri Sunkur Tegindür. Ve birisi dahı Er Dunrıldur (Ertuğrul). Ve Birisi Gündoğdıdur. Fırat suyının başından bu üç kardaş geldükleri yola döndiler. Pasın Ovasına, Sürmelü çukurına vardılar. Er Dunrıl anda kaldı. Kardaşları ile gitmedi. Bir dört yüz mikdarı göçer ev ilen kaldı. Ol iki kardaşı gitdiler gene asıl vatanlarına.[196]

Böylece Süleymanşah'ın oğullarından biri olan Ertuğrul Gazi Anadolu'da kalacak ve Söğüt bölgesine yerleşecektir.

Osmanlı'nın köklerini Türkmenlere ve Tatar olarak adlandırılan diğer Türk gruplarına dayandıran erken dönem Osmanlı tarihçilerindeki bu anlayış geç dönem tarihçilerde de devam etmektedir. Kanuni dönemi tarihçilerinden Hadidî bu olayı şöyle anlatmaktadır:

> Yaz aslın Âl-i Osman'un ne imiş
>
> Bu mülk alınmadan hem kanda imiş,
>
> Olurmuş ol zaman maşrıkda Türkman
>
> Kamu pâk- i 'tikâd ü ehl-i îman,
>
> Süleyman Şah o kavmin hânı imiş
>
> Göçer evlülerin sultanı imiş....
>
> O yer Türkman evi yigirmi bin var
>
> Kimi Türkman idi kimisi Tatar.[197]

Kuşkusuz bu rivayetler Osmanlı'ya bir geçmiş yaratma arayışının ürünlerdir.[198] Fakat burada bizim için önemli olan, bu en eski Osmanlı

---

195 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 3-4.
196 Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 93.
197 Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 22-23.
198 Halil İnalcık, kroniklerde Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymanşah'ın Osman Gazi'nin dedesi olduğu iddiasının altında Osmanlı'yı Selçuklu'ya bağlamak ve onun yasal mirasçısı olduğunu göstermek isteği olduğunu ileri sürmektedir. (İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, c. I, s. 59)

geleneğinin doğru olup olmadığından çok, Tatar kavramının Türklükle eşdeğer olarak kullanılması ve Türkmenlerle birlikte Tatarların Osmanlı geçmişinin asli unsurları olarak gösterilmeleridir.

Aslında *Yahşi Fakıh Vekayinâmesi*'nin Osman Gazi bölümünde, Samsa Çavuş isimli bir şahıs ile ilgili olarak anlatılanlar, yukarıda aktarılan Osmanlı geleneğinin bir bölümünü tarihsel açıdan da doğrular niteliktedir. Osman Gazi, sancak beyi olup çevre bölgeleri fethetmeye başladığı dönemde, Mudurnu bölgesi için Samsa Çavuş'tan yardım ister. Tarihçinin "Samsa Çavuş kimdir?" sorusuna verdiği cevap şöyledir:

> Bir kişidür kim anun dahı haylı cemâatı var. Ve hem yoldaşlığa yarar bir kardaşı dahı var, Sülemiş derler. Ve ol vaktın kim Er Dunrıl Gazi Sögüd'e geldi, bunlar dahı anun ile bile gelmişler idi. Ol aralıkda durmadılar. İnegöl kâfiri incittdüginden vardılar Mudurnu vilâyetinde karar etdiler.[199]

Osman Gazi Mudurnu'yu fethettikten sonra Samsa Çavuş'a emanet edecek, o da Orhan Gazi döneminde bile Osmanlıların yaptıkları gazalara katılmaya devam edecektir. *Vekayinâme* Samsa Çavuş'un hangi Türk boyundan olduğunu söylemiyor ise de kendisinin ve kardeşinin isimleri, onların Oğuz boyundan olmadıklarını düşündürmektedir. Zaten geleneğin onu "ayrı bir cemaat" lideri olarak tanımlaması ve Timur sonrası dönemde yazılan Osmanlı tarihlerinin hiçbirisinde adının geçmemesi de bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

Benzer bir gelişme Çavdar Tatarları için geçerlidir. Tarihçi Zeki Velidi Togan'a göre Germiyanoğulları Beyliği bünyesinde olup Çavdar Noyan komutasında oldukları için Çavdar Tatarı adını alan bu gruplar, aslında, Moğolların Kereyit boyundandı. Baltu isyanı sonrasında Kütahya çevresine dağılmış durumdaydılar. Osmanlı Beyliği'nin kuruluş yıllarında Çavdar Tatarları ile Osmanlılar arasında mücadeleler olmuş ise de Germiyan Beyliği'nin Osmanlı hâkimiyetine geçişinden sonra bu Tatar gruplarının da Osmanlı bünyesi içerisinde eriyip gittikleri düşünülmektedir. Zira geç dönem Osmanlı kaynaklarında Çavdar Tatarlarıyla ilgili bir bahis yoktur.

Bütün bu veriler bizi, Gelibolulu Mustafa Ali'nin, Osmanlı kültür gelişiminin Osman Bey'den Murad Hüdavendigâr dönemine kadar olan kısmını anlatırken söylediği şu sözlere getirmektedir:

> Zira o zamanlar Diyar-ı Rûm'daki (Anadolu) halkın, çoğunluğu Türk gazileri ve Tatarlar, kalanları ise kefere evlatları tarafından oluşturulmuş saf dil bir halk olduğu bilinmekte olup...[200]

Osmanlı tarihçisi bu sözleriyle Tatarların kuruluş devri Osmanlı yapılanmasının önemli bir unsuru olduklarını açıkça ifade etmiş olmaktadır.

199 Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 100.
200 Zirâ ol zamanda sükkân-ı milk-i Rûm, ekseriya guzât-ı Etrâk ve Tâtâr idüği ma'lûm ve sâir ahâlî-i merzibûm ise evlâd-ı kefereden zuhur eylemiş bir bölük sâde-lev idükleri mefhûm olmağın... (Gelibolulu Mustafa Ali, *Kitâbü't-târih-i Künhü'l-Ahbar*, c. I, s. 195.

Tatarların Osmanlı tarih yazımından dışlanmaları

Timur istilası ve Ankara yenilgisiyle birlikte Osmanlı'daki Tatar algısının olumsuz yönde büyük bir değişime uğradığı görülmektedir. Kuşkusuz bu değişim kendiliğinden olmamış, yukarıda anlattığımız Kayı-Oğuz kimliğinin inşası sürecinde olduğu gibi, bilinçli bir ideolojik çalışma sonrasında ortaya çıkmıştır. Çalışmayı gerçekleştiren kişi ise II. Murad'ın görevlendirmesiyle "İbni Bibi'nin kitabının tercümesi" başlığı altında yeni bir Selçuklu-Osmanlı Tarihi yazan Yazıcızade Ali'dir. Yazıcızâde'nin *Tevârih-i Âl-i Selçuk*'u ayrıntılı olarak incelendiğinde Tatarlarla ilgili, Osmanlı tarih geleneğinde olmayan bir kimlik inşa edildiği ve Anadolu Selçuklu döneminde yaşanan bütün olumsuzlukların merkezine Tatarların yerleştirildiği görülecektir.

Yazıcızâde, Tatarların ve Moğolların isimlendirilmeleriyle, efsanevi Oğuz Han ile uzlaşamayıp ayrılmaları ve Tanrı tanımaz kâfirler olmaları arasında ilişki kurarak işe başlamaktadır.[201] Daha sonra Moğol ordusu yerine Tatar ordusu kavramını kullanmak suretiyle Moğolların yerine Tatarları ikame etmektedir.[202] Tatarlar, Müslüman olsalar bile, manevi değerleri hiçe saymakta ve halkın namusuna el uzatmaktadırlar.[203] Anadolu'ya yönelik İlhanlı saldırısı ve ardından ortaya çıkan karmaşa ortamını "Tatar Fetreti" olarak tanımlayan Yazıcızâde, Oğuz boylarının uc bölgelere kaçarak toplanmalarını da Tatar şerrine bağlamaktadır.[204]

Çalışmanın ikinci aşaması ise olumsuz Tatar kimliğiyle Timurluları özdeşleştirmekti ve bu görev diğer Osmanlı tarihçilerine düşmekteydi. Kuşkusuz buradaki zorluk Timur'un kendisini Moğol veya Tatar olarak değil, Türk olarak tanımlıyor olmasıydı. Nitekim Timurlu tarihçi Yezdî'nin anlatımıyla Timur, iktidarının ilk on yılı içerisinde, "Devlet-i Türk be-tahsisi ulus Çığatay" yani, "Çağatay ulusu zemininde bir Türk devleti" yaratmıştı.[205] Ayrıca Timur, halkını "Çağatay ulusu" ve ordusunu "Çağatay ordusu" olarak adlandırırken, bunları oluşturan ana kesimleri Türkler ve Tacikler şeklinde tanımlamaktaydı.[206] Dolayısıyla erken dönem Osmanlı tarihçilerinin hiçbirisi Timurlular için "Tatar" tabirini kullanmayacak ve bu kavramı yalnızca Ankara Savaşı'nda saf değiştiren ve daha sonra Ti-

201 "...anlar ki ittifak etmeyüp Oguz'a uymadılar, kâfir oldılar, adları Mogol ve Tatar oldı" (Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 6)

202 "Yidi yüz bin asâkir-i hunhâr-ı Tatar anun (Celaleddin Harzemşah) ardına düşmişlerdi ve kasdındaydılar ve niçe yirle de Tatar çerisiyle harb ve kıtal kılub Tatar saflarını döne döne yırtmışıdı" (Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Sel k*, s. 571)

203 "Bir sehel mertebelü Tatar bir köye konsa dürlü ni 'metler yitüp yatmaya razı degüldi, belki süçi (içki) ve şâhda (kadın) dahı isterdi, nâçâr u nâ-kâm şehirlerde ve kasabalarda anlarun içün süçi ve bâzâr avratları komışlardı. Ve köylerde tül avratları arz iderlerdi, kankısın be ense alurdı." (Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 858-859)

204 "Ol hikâyet bu minval üzerineydi ki ucdagı Türk begleri ki Oğuz'un her boyından uc etrafında Tatar şerrinden korkup yaylar ve kışlarlardı, ruzigâr-ıla karşu Tatardan incinenler uca gelüp çoğaldılar" (Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 872)

205 Yezdî, *Zafernâme*, Tahran baskısı, c. I, s. 352.

206 Yezdî, *Zafernâme*, s. 198, 244, 319.

mur tarafından Orta Asya'ya götürülen Kara Tatarlar ve Deşt-i Kıpçak'tan Osmanlı Topraklarına gelip yerleşen Aktav Tatarları ile sınırlı tutacaklardır.[207] Bu tarihçilerden bazıları Timur ordusu için "Timur Leşkeri" tabirini kullanırlarken, bazıları da "Çağatay ordusu" demekteydiler.[208]

Yazıcızâde'nin başlattığı çalışma geç dönem Osmanlı tarihçileri üzerinde etkili olacaktır. Bu tarihçilerden Hoca Sadettin, Ankara Savaşı dönemini anlatırken "Cengiz ordularının uğursuz akınları dünya nizamı için öteden beri zarar ve ziyan olagelmiştir. Keskin kılıçları, süratli okları halkın ciğerini her çağda delmiştir" ve "Cengiz Han soyundan Mahmud Han adında bir kan yutucu, bir nice ifrit kılıklı it ile Padişah'a (Bayezid) çullandı" sözleriyle Timur-Moğol bağlantısını; "Sonu kötü olan Tatar askerlerinin Yıldırım Hanı Timur'un karargâhına getirdiklerini muştucular bildirdi" ve "Padişah Tatar askerlerinin kaba yüzlerinden, kılıklarından nefret ettiği için...yolda giderken tahtırevana binmeyi uygun görmüştü" gibi cümlelerle de Timurlu-Tatar bağlantısını kurgulamaktadır.[209]

Bir diğer geç dönem tarihçisi Gelibolulu Ali, şiirsel bir dille, Âdem Peygamber'den bu yana dört Sâhibkıran'ın dünyaya geldiğini, bunlardan birisinin evliyadan, ikisinin Tatardan ve birisinin de küffardan olduğunu, Tatarların birisinin Cengiz, diğerinin ise Timur olduğunu söyleyerek doğrudan bir Tatar-Timur özdeşliği kurmaktaydı.[210] Kitabı boyunca Timur'u "Timur-ı mâr-kirdar"[211] Timurlu ordusunu "Tâtâr-ı Bed kirdâr"[212] olarak adlandıran Kemalpaşazâde, Timurlu ordusunun uğradığı bütün diyarları harap ederek çekip gittiğini söyler.[213] Tatarları Timurlularla özdeşleştiren geç dönem Osmanlı tarihçileri, böylece, "Timur Fitnesi" olarak adlandırılan kargaşa döneminin merkezine Tatarları yerleştirmiş olmaktaydılar. Diğer taraftan Kara Tatarların savaşta saf değiştirmeleri Ankara yenilgisinin günah keçisi olmalarına yol açmıştı. Sarıca Kemâl'in Anadolu'daki Tatarları "domuz gözlüler ve köpekten beterler" şeklindeki tanımlaması söz konusu dışlamanın tipik bir yansımasıdır.[214]

Mehmed Çelebi'nin İskilip Tatarlarını Rumeli'ye sürgün etmesi olayı ise "Tatarları ötekileştirme" sürecinin siyasal uygulaması olarak kabul

---

207 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 40, 47; Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 144-145; Oruç Beg, s. 39,42; Şükrullah, *Behçetü't-tevârih*, 58, 7.

208 Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 43; Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 144; Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 38; Şükrullah, *Behçetü't-tevârih*, s. 58, Neşrî, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, c. I, s. 353.

209 Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, c. I, s.276, 274, 286, 292.

210 Devr-i Âdem'den berü peydâ olan sâhib-kıran/ Çâr sultân-ı cihângir oldılar leşker-keşân / Biri anun evliyâdan ikisi Tâtârdan / Biri dahî zahir oldı zümre-i küffardan / Biri Cengiz oldı Tâtârın, biri Timur Han / İkisi dahi celal ü kahra mazhar bi-amân (Gelibolulu Ali, *Kitabü't-tarih-i künhü'l-ahbar*, c. I, s. 162-163)

211 Mâr-kirdâr: Yılan gibi kötü (Gelibolulu Ali, *Kitabü't-tarih-i künhü'l-ahbar*, c. I, s. 369, 405)

212 Bed-kirdâr: Kötülük kaynağı, devamlı kötülük yapan (Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-târih-i künhü'l-ahbar*, c. I, s. 391, 425)

213 İbn Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 459.

214 "Ki Rûm'da var idi nice Tatarlar/ Tonuz gözlüler, it den beterler" (Sarıca Kemâl, *Selâtinnâme*, s. 119)

edilebilir.[215] Osmanlı tarihçilerinin bu olayı anlatış şekilleri Ankara yenilgisinin ve fetret döneminin bütün suçunun onlara yıkılması gibidir. Solakzâde, Mehmed Çelebi'nin sözlerini şöyle aktarır:

> Ne aceb şimdiye kadar bunca Tatar sitemkâr Timur ile gitmeyip burada karâr edeler. Tâ ki Anadolu ülkesi bunların uğursuz gelişlerinden hâlâs olub bu kadar zamana dek, ihmâlin hikmeti nedir" diye vezirlerine azarlarcasına sorduktan sonra "Bunların gittikçe fazlalaşmaları ve fesada sebeb olmaları mukarrerdir. Evlâsı budur ki, bütünüyle Rumeli tarafına nakl olunup ol mahallerde sakin olalar.[216]

Osmanlı tarihçilerinin bu anlatılarıyla sanki o tarihten sonra Anadolu'da Tatar kalmamış izlenimi verilmekte ve böylece Osmanlı tarih yazımından Tatarlar tümüyle çıkarılmış olmaktadır. Kırım'ın Osmanlı vassalı olmasından sonraki dönem tarih yazımında Tatar kavramı bütünüyle Kırım Hanlığı bünyesindeki halkı ve hanlık askerlerini anlatan bir tanım haline gelecektir.

---

215 Musa Çelebi'nin Mehmet Çelebi ile yaptığı savaşta, ordusunda Moğol/Tatar askerlerin görev yaptığı bilinmektedir. (Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. II, s. 514-515); II. Murad zamanında Anadolu'dan Rumeli'ye, diğer boylarla birlikte çok sayıda Tatar'ın getirildiği ve Tatar köyleri kurulduğu Osmanlı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. (Aktepe, *XIV ve XV. Asırlarda Rumelinin Türkler Tarafından İskânına Dair*, s. 303)

216 Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, c. I, s. 180.

BÖLÜM 23
BİZANSLI TARİHÇİLERDE TİMUR ALGISI

Bizans'ın son dönem, yani 15. yüzyıl tarihçileri, Timur'un Avrupa'da tanınması konusunda çok etkin bir rol oynamışlardır. Bunlardan Laonikus Chalkokondyles ve Mikhael Doukas, Bizans'ın son gününe kadar devam eden Osmanlı-Bizans mücadelelerini anlatırken Timur-Bayezid çatışmasına da yoğunlaşmışlardır. Özellikle Chalkokondyles'in tarih kitabı, sadece Bizans İmparatorluğu'nun değil, aynı zamanda genç Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş tarihi olarak da kabul edilebilir.[1] Söz konusu kitabın erken sayılabilecek bir dönemde (1556) Latinceye, yaklaşık 20 yıl kadar sonra da Fransızcaya çevrilmesi Avrupalı tarihçilerin bu kitabı kaynak olarak kullanmalarını kolaylaştırmıştır.

Osmanlı tarihi ve Timur-Bayezid çatışması ile ilgili bir diğer Bizanslı kaynak da Theodore Spandounes'dir. Bizans'ın yönetici hanedanlarından Kantakuzen ailesinin bir ferdi olan yazarın Osmanlı hükümdarları üzerine yazdığı kitabın bir kısmı Timur-Bayezid çatışmasına ayrılmıştı. Eser 1565'te Francesco Sansovino isimli bir yazarın Osmanlı tarihi üzerine yazılan kitaplardan yaptığı derleme içerisinde ve İtalyanca olarak basıldı.[2] Sansovino'nun derleme tarihi o dönemde büyük ilgi görmüş ve 17. yüzyıl ortalarına kadar, neredeyse her on yılda baskısı tekrarlanmıştır. Bu durum Spandounes'in kitabının da yaygın olarak okunması anlamına geliyordu. Sonuç olarak Chalkokondyles, Doukas ve Spandounes gibi Bizanslı yazarların kitaplarında Timur'la ilgili olarak aktardıkları bilgiler, doğru veya yanlış olduğuna bakılmaksızın, başta Rönesans hümanistleri olmak üzere birçok Avrupalı tarihçi-yazar tarafından kullanılmış ve Avrupa'daki Timur algısının şekillenmesine katkı sağlamıştır.

Aslında Timur'la ilgili yazan ilk Bizanslı yazar bizzat Bizans imparatoru II. Manuel Paleologous'tur. Teoloji alanında çok sayıda çalışmaları olan II. Manuel, Ankara Savaşı sonrasında, tarihçilerin "Düşmanından edebiyat yoluyla intikam almak" şeklinde tanımladıkları ilginç bir yöntemi kullanmış ve Bayezid'e bir mektup yazmıştı.[3] Muhatabına gönderilmeyecek olan mektubun konusu, galip Timur ile mağlup Bayezid arasında geçen

---

1 iller, *The Last Athenian Historian: Laonikos Chalkokondyles*, s. 39, The Journal of Hellenic S udies, Vol. 42, Par 1(1922). Tarih i Nimet Akdes Kurat, bu özelliklerinden dolayı Chalkokondyles'in kitabının Türk tarihi açısından uzun yıllar boyunca Batı'da bulunabilen en kapsamlı kaynak olduğunu belirtmektedir. (*Bizans'ın Son, Osmanlıların İlk Tarihçileri*, s. 185-186)

2 Sansovino'nun *Historia Universale dell' origine, guerre, et imperio de Turchi* ba lıklı kitabı i erisinde bulunan Spandounes'in kitabı *Discorso di Teodore Spandugino Cantacusino Gentil'homo Constantinopolitano Dall'origine de' principi Turchi* ba lığını taşımaktaydı.

3 Bu tip çalışmalara Fransızcada "Jeux d'esprit" denilmekte ve "Akıl Oyunu" şeklinde tanımlanmaktadır. Runciman, 14. yüzyıl sonlarında İstanbul'daki entelektüel yaşamın iki önde gelen figürü olarak İmparator Manuel'i ve Joseph Bryennius'u zikretmek edir. (Runciman, *The Last Byzantine Renaissance*, s. 76)

hayali bir konuşmaydı. Yazı İskitlerin ve İranlıların hükümdarından (Timur) ihtişamlı günlerinde dayanılmaz şekilde övünen, küstahça büyük konuşan fakat yenilgisinden sonra tam tersi bir tavır takınan Türklerin tiranına (Bayezid) yapılmış olabilecek bazı uyarılar şeklinde başlıyordu.

Bu hayali monologda kendi adına Timur'u konuşturan Manuel, Bayezid'e savaşın özünde kötü bir şey olduğunu ve yapısı gereği savaşa neden olan insanın kötü sonuçlara katlanması gerektiğini söylemektedir. Daha sonra Manuel/Timur, her şeye sahip olduğu günlerde, talihin ne getireceğine bakmaksızın Bayezid'in mağrur ve küstah bir tavırla ona karşı düşmanlık edip yenildiğini, artık ağlamasının bir fayda getirmeyeceğini vurgular. Monoloğun asıl can alıcı noktası, Timur'un "Büyük başarılarıyla değer kazanmış parlak bir insana karşı büyük bir zafer kazandığımı zannediyordum. Fakat kaderin tecellisine karşı direnemeyişinle, kolayca yenilecek bir adam olduğunu gösteren davranışlarınla ve kendini utanç içerisine sokmanla benim zaferimin değerini düşürdün... Cesareti olmayan bir insanı yenmiş olmakla bu zaferimde ben nasıl cesur olabilirim?" şeklindeki sözleridir. Monoloğun sonunda Timur, ilerlemiş yaşına rağmen, kendisini dünyanın diğer ucundan getiren şeyin 'zafer elde etmek' olduğunu söylemekte, fakat, sadece altın, gümüş ve değerli eşyalar elde ederek, içinde zafer olmayan bir galibiyet kazandığını belirtmekte ve böylece, bütün emeklerinin boşa gittiğini söylemektedir.[4]

Hayali bir konuşma olsa da Manuel'in kendisini Timur yerine koyarak yazdığı bu yazı, Timur'un şahsında, zorunlu olmadıkça savaşmayan, cesaret, alçak gönüllülük, ilkeli ve tutarlı olmak gibi insani değerleri yücelten bir fatih tablosu çizmiş olmaktaydı. Manuel'in hayalindeki Timur imajıyla bu mektupta çizdiği tablonun ne kadar örtüştüğünü bilmemiz mümkün değildir. Fakat bu mektubun sadece Bayezid'den intikam almak arzusuyla değil, aynı zamanda, Bayezid tehlikesini ortadan kaldırıp imparatorluğunun hayatını uzatan fatihe minnettarlık ifadesi olarak da yazıldığını söylemek mümkündür.

Bizanslı tarihçilerde Timur "İskit Kralı" olarak tanımlanmaktadır. Bu isimlendirme Herodot'tan bu yana ortaya çıkan bir gelenek olup o dönemin tarihçileri, Persler hariç doğudan gelen bütün ulusları İskit adıyla tanımlamışlardır. Ayrıca, Herodot dönemi tarih yazıcılığında "İskit" sözcüğü, barbarlık ve vahşilik ile eşdeğer bir kavram olarak kullanılmaktaydı.

Diğer taraftan Orta Çağ sosyo-politik yapılanmasında hükümdarların asil bir soydan gelmeleri meşruiyet açısından büyük önem taşımaktaydı. Özellikle Avrupa ulusları için asalet, yöneticilerde olması gereken vazgeçilmez bir unsurdu. Rakip bir devlet liderini değersizleştirmenin yollarından birisi de köklerini tartışmaya açmaktı. Nitekim Bizanslı tarihçilerden Chalkokondyles'in Timur'la ilgili olarak anlattığı geçmiş öyküsü Avrupalı

4 Manuel'in hayali Timur-Bayezid monologunun metni için bkz. Barker, *Manuel II Palaeologus*, App. XX, s. 513-514.

yazarları büyük ölçüde etkilemiş ve "sıradan bir çoban iken İskit imparatorluğuna yükselen Timur" efsanesinin doğmasına neden olmuştur. Chalkokondyles'ın anlattığı öyküde Timur'un ailesi sıradan insanlardır, Timur çobanlık yapmaktadır, eşkıyalık döneminde bir ahırdan hayvan çalarken duvardan düşmüş ve sakat kalmıştır.[5] Bizanslı tarihçinin bu öyküyü nereden aldığı tam olarak bilinmemekle birlikte Timur'la ilgili kitabını kendisinden 20-25 yıl kadar önce yazmış olan Arabşah'tan esinlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

1400'lü yıllarda Timur'la ilgili olarak Avrupa'ya bilgi aktaran kaynakların hiçbirisinde (Clavijo, Schiltberger, Mignanelli) çobanlık öyküsü yoktur. Yalnızca Clavijo asil bir aileden geldiğini söylediği Timur'un bir sürüye el koymak istediği sırada Sistanlılarla savaştığını ve bu sırada yaralanarak sakat kaldığını belirtmektedir.[6] Diğer taraftan Timur düşmanı olduğunu hiçbir zaman saklamayan Arabşah, *Acâibu'l Makdûr* isimli kitabında Timur ailesinin sıradan insanlar olduklarını, çobanlık yaparak geçindiklerini, kendisinin de koyun çalarken yaralanarak sakat kaldığını yazmaktadır.[7] Her iki Bizanslı tarihçinin de (Chalkokondyles ve Doukas) Türkçe bildikleri ve kitaplarını yazarken Doğu kaynaklarından yararlandıkları bilinmektedir.[8]

Bizanslı tarihçilerin Timur'la ilgili olarak ön plana çıkarmak istedikleri ikinci algı "zalimlik" ve "kan dökücülük" konusundadır. Özellikle Sivas ve İzmir kalelerinin ele geçirilmesi sonrasında çok abartılı katliam öyküleri anlatmışlardır. Bizanslı tarihçilerin muhtemelen bilinçli olarak uydurdukları hikâyelerin abartı boyutunu değerlendirebilmek için dönemle ilgili diğer kaynaklara bakmak gerekmektedir.

Timurlu tarihçilerden Şâmî özetle "şehri savunan 4000 sipahiyi kuyulara atarak öldürdüler, halkın çoğunluğunu oluşturan Ermenileri esir ettiler, Müslümanlara aman verdiler" şeklinde bir aktarımda bulunurken,[9] Yezdî Timur'un "Müslümanlara dokunmasınlar. Hristiyan ve Ermenileri esir etsinler" şeklinde emir verdiğini belirtmektedir. Yezdî daha sonra "Yıldırım Bayezid'e bağlı sipahilerin büyük çoğunluğu Ermeni idi. Dört bin Ermeni'yi askerleri arasında taksim etti. Hepsini siyaset için diri diri çukurlara atıp üstlerini toprakla doldurdular" demektedir.[10] Diğer taraftan dönemin canlı şahitlerinden Schiltberger'in anlatısı "Bayezid'in şehri savunmak için gönderdiği 5000 kişiyi diri diri toprağa gömdürdü. Şehirde yaşayan 9000 kadın kız ve çocuğu esir aldı" şeklindedir.[11] Diğer Hristiyan yazar Clavijo ise kısaca "şehrin ileri gelenlerin çoğu canlı canlı gömüldü, evlerin büyük bir kısmı yıkıldı" mealinde bir tanımlama yapmaktadır.[12]

5 Chalkokondyles, *Historiarum Demonstrationes*, s. 263.
6 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 111, 112.
7 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 33-34.
8 Delilbaşı, *Türk Tarihinin Bizanslı Kaynakları*, s. 345.
9 Şâmî, *Zafernâme*, s. 262.
10 Yezdî, *Zafernâme*, s. 343.
11 Schiltberger, *The Bondage and travels of Johann Schiltberger*, s. 20.
12 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 72.

Timur düşmanı Arabşah bile Sivas olaylarını şöyle anlatır: "Karşı tarafın askerleri savaşmayı bırakıp hâkimiyet Timur'a geçince onları halka şeklinde bağlattı, sonra hendekler kazdırıp kahraman savaşçılar Bedir kuyusuna nasıl atıldılarsa, hepsini aynı şekilde canlı canlı bu hendeklere attırdı. Hendeklere atılanların sayısı üç bin idi. Timur daha sonra yağma ve saldırıyı durdurup esir alma ve yakıp yıkma safhasına geçti."[13]

Görüldüğü gibi kaynakların tamamı Müslümanların affedildiğini, Hristiyanların köle yapılmak üzere esir alındığını, kaleyi savunan 4000 askerin canlı olarak gömüldüğünü ifade etmektedirler. Öte yandan Bizanslı tarihçi Chalkokondyles, özetle "Timur bütün erkeklerin öldürülmesi emrini verdi... Kadınlar ve çocuklar bir alanda toplanarak atlara ve fillere ezdirildiler... Tek bir adam, kadın veya çocuk sağ kalmadı, bütün halk öldürüldü" demektedir.[14] Bizanslı tarihçinin çocukları ve kadınları atlara ve fillere ezdirerek öldürmek şeklindeki anlatısı, daha sonraki dönemlerde Avrupa'daki Timur edebiyatında sıkça kullanılan bir tema olacaktır.

Benzer bir hikâye İzmir'in Rodos Şövalyeleri'nin elinden alınması olayı için söz konusudur. Timurlu Şâmî, kaleye girilmesinden sonraki süreci "Kâfir kanlarından dereler olup denize aktı"[15] şeklinde anlatırken Yezdî, şehir ele geçirilince ahalinin kılıçtan geçirildiğini ve bazı kesik başların mancınıklarla şehre yardım için gelen gemilere atıldığını, bunun üzerine gemilerin korku içerisinde bölgeden uzaklaştıklarını söylemektedir.[16] Timur düşmanı Arabşah'ın İzmir ile ilgili anlatısı "Kaledeki önemli kişileri katledip kadınları ve çocukları esir aldı. Ölülerin bedenlerinden camiler bina edip kellelerinden minare yaptırdı" şeklindedir.[17] Clavijo ve Schiltberger ise İzmir'in fethi konusuna değinmezler. Söz konusu olay Bizanslı tarihçi Doukas tarafından şöyle anlatılmaktadır:

> İskitler iç kaleyi işgal eder etmez tutsakları bir yerde topladılar. Kadınlar ve çocuklarla birlikte bunların sayısı binleri geçiyordu ve onları Timur'un önüne götürdüler; o da hepsinin kılıçla kafalarının kesilmesini buyurdu. Gerçekten de bir kelle, bir taş yan yana getirilerek ve kellelerin suratları sıra ile aynı yöne bakar biçimde dizilerek bir burç inşa ettiler... İnsanın gözü bir daha hiçbir zaman böylesine dehşet verici ve insanlık dışı bir buluş görmemişti.[18]

Diğer taraftan anonim bir kısa Bizans kroniği ise 'Rahip, sivil, keşiş, 4000 kişiyi öldürdüler ve onlardan iki kule inşa ettiler' demektedir.[19]

Görüldüğü gibi Bizanslı yazarlar, Timur düşmanı Arabşah'ın bile 'kadınları ve çocukları esir aldılar' dediği bir ortamda Timur'un sadece savaşçıları öldürtmekle kalmayıp kadınları ve çocukları da acımasızca

13 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 195-196.
14 Chalkokondiles, *Historiarum Demonstrationes*, s. 309.
15 Şâmî, *Zafernâme*, s. 318.
16 Yezdî, *Zafernâme*, s. 404.
17 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 321.
18 Doukas, *Historia*, s. 65.
19 *Chronica Byzantina Breviora*, s. 87.

öldürttüğü izlenimini verecek şekilde yazmışlardır. Doukas bu algıyı pekiştirmek için Timur'un Anadolu harekâtını anlatırken "...her bir Türk'le Rum'u cezalandırdı. Onları ateşte yaktırarak ya da yiyeceksiz bırakıp açlıktan ölünceye kadar hapsederek yok etti; bunu sırf onların altınlarını ve gümüşlerini gasp etmek için yaptı" demekte ve böylece Timur'un savaş dışında yağma amaçlı toplu katliamlar yaptığı izlenimini vermektedir.[20]

Kitabının bir başka bölümünde bulunan "O ise bir kentten çıkıp ötekine gitmekteydi; ayrıldığı kenti öylesine viran bırakıyordu ki o kentte hiç mi hiç köpek havlaması ya da tavuk gıdaklaması yahut küçük çocukların ağlama sesi duyulmuyordu"[21] sözleriyle Bizanslı tarihçi, satır aralarında, Timur ordularının girdikleri her şehirde kadınlar ve çocuklar bir tarafa, hayvanları bile katlettikleri gibi bir algı yaratmaya çalışmaktadır.

Diğer taraftan bazı Bizanslı tarihçilere göre Timur, Ankara Savaşı'nı askeri becerileri dolayısıyla değil tamamıyla talihin yardımı sonucu kazanmıştır.[22] Ayrıca bu olay Hristiyanlar açısından bir firavunun diğer firavunu cezalandırmasından başka bir şey değildir ve Hristiyan halkın Bayezid'in zulmünden kurtulması Tanrı'nın muazzam bir mucizesidir. Nitekim anonim bir Bizans kroniği Bayezid'in ölümünü büyük bir sevinçle aktardıktan sonra "Böylece Konstantinopolis Tanrı'nın annesinin aracılığıyla Osmanlılardan kurtulmuş oldu; Bu Tanrı anasının mucizesiydi" şeklinde devam etmektedir.[23] İstanbul kuşatmasını konu alan diğer anonim Bizans yıllığı, Bayezid'in ölümünden kısa bir süre sonra Timur'un da öldüğünü, askerlerinin vebadan kırıldığını anlattıktan sonra bu olaylarla ilgili Bizans algısını şöyle aktarmaktadır:

> Aksi takdirde onun (Timur) kısa bir zaman içerisinde bütün Avrupa'yı ele geçirip tahrip etmesine ve dünya üzerindeki bütün insanları yok etmesine hiçbir şey engel olamazdı. Ama Tanrı'nın erdemi, bu habaset aletini (Timur) kötülüğe (Bayezid) karşı kullanarak kötüyü acılara boğduktan sonra, kötülükte öncekinden çok daha ileri olduğunu gördüğü ikincisini de adamlarıyla birlikte yok etti.[24]

Bizanslı tarihçiler arasında Timur'la ilgili tek olumlu değerlendirme Spandounes'te bulunmaktadır. Bu yazar Timur-Bizans ilişkisini söylenti şeklinde bir hikâye üzerine inşa etmekte ve Timur'u yüceltmektedir. Spandounes İstanbul kuşatıldığında İmparator Manuel'in Timur'dan yardım istediğini ve şehri basit bir çobanın soyundan gelen Bayezid'e değil, asil bir hükümdar olan Çağatay hanına teslim etmenin çok daha onurlu bir davranış olacağı şeklinde bir mesaj gönderdiğini yazmaktadır. Timur bu isteğe büyük bir orduyla Anadolu'ya gelip Bayezid'i yenerek cevap vermiştir. Timur Bursa'ya geldiğinde İmparator Manuel'in elçileri gelmiş-

20 Doukas, *Historia*, s. 62.
21 Doukas, *Historia*, s. 67.
22 Doukas, *Historia*, s. 58.
23 *Chronica Byzantina Breviora*, s. 87.
24 Gautier, *Un récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs (1394-1402)*, Revue des études Byzantines, T. 23, s. 117.

ler ve ona tâbi olmak isteğini iletmişlerdi. Spandounes'in hikâyesine göre ulu bir hükümdar olan Timur bu isteği nezaketle dinlemiş ve şu cevabı vermişti:

> Tanrı bu asalet ve uygarlık dolu muhteşem şehrin bir tâbi ve köle haline gelmesini istememektedir. Ben açgözlü bir şekilde ülkeler, topraklar, şehirler elde etmek niyetiyle sefer yapmıyorum. Bunların hepsine yeterince sahibim. Benim niyetim, iyi bir hükümdarın olması gerektiği gibi, soyluluğu korumaktır. Bu nedenle eski kanunlarınıza uygun olarak yaşamayı sürdürünüz. Esir etmek arzusuyla size saldıracak olan her kim olursa onu cezalandıracağım.[25]

Bizans tarihlerinde yapılan bu değerlendirmeler Avrupa tarihçilerini de büyük ölçüde etkileyecek ve Timur'un doğru yoldan sapan milletleri cezalandırmak amacıyla Tanrı tarafından gönderilen bir araç olduğu algısının yerleşmesiyle birlikte "Tanrı'nın Kırbacı" veya "Tanrı'nın Gazabı" gibi tanımlamaların yaygın bir şekilde kullanılmasına yol açacaktır.

---

25 Spandounes, *On the origins of the Ottoman Emperors*, s. 23-24.

BÖLÜM 24
OSMANLI TARİHÇİLERİNİN GÖZÜYLE TİMUR İMAJI

Osmanlı tarihçilerinin Timur'a yaklaşımları büyük ölçüde toplumun hangi kesiminden geldiklerine ve devlete ilişkin sosyal statülerine göre değişmektedir. Bunlar arasında en ılımlı bakış açısına sahip olanlar halktan gelen ve devlette üst düzey bir görevi olmayan tarihçilerdir. Ulema sınıfından gelen veya ulema/devlet görevlisi konumunda olan tarihçiler ise, bazı istisnalar dışında, daha katı ve olumsuz bir yaklaşım göstermektedir.

Ahmedî dışında erken dönem Osmanlı tarihçilerinin hiçbirisinin Timurlu-Osmanlı çatışması döneminin birinci elden şahidi olmadıkları bilinmektedir. Aşıkpaşazâde ve ve *Behçetü't-tevârih* yazarı Şükrullah, Ankara Savaşı sırasında henüz çocuk yaştaydılar. Bazı Osmanlı tezkirelerinde Ahmedî'nin Timur'la görüştüğü ve kendisine bir kaside sunduğu yönünde bilgiler varsa da, bu görüşmenin Amasya'da olduğunun söylenmesi olayın bir rivayet olduğunu düşündürmektedir.[1] Çünkü Timur, Anadolu seferi boyunca Amasya'ya hiç gelmemiştir. Zaten Ahmedî'nin Timur'la ilgili olarak yazdığı "Bu arada Rûm'a yuridi Temür / Mülk doldı fitne vü havf u futûr / Çün Temür'un hîç adli yoğ idi / Lâcerem kim zulm u cevri çoğ idi"[2] şeklindeki satırlar, tezkirelerde bahsedildiği şekliyle ikisinin görüşüp iyi dost oldukları ifadeleriyle uyuşmamaktadır.

Timur-Osmanlı çatışması Aşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Beg tarihi gibi erken dönem yazarlarında bir hayli uzunca yer bulurken, Anadolu beyliklerinden gelen Ahmedî, Fatih döneminin etkin sadrazamlarından Mahmud Paşa'nın koruması altında olup kitaplarını ona ithaf eden Şükrullah, yine Fatih dönemi tarihçilerinden Enverî ve Nişancı Mehmed Paşa gibi tarihçilerde çok kısa yer almaktadır. Hatta bunlardan Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, bütün Osmanlı-Timurlu çatışması dönemini "Kendisiyle (Bayezid) Mehmed Turagay oğlu Emîr Temür arasında savaş oldu. Bu kitabın zikrine tahammül edemeyeceği birçok sebeplerden dolayı Rûm ordusu yenilip kırıldı. İşte bu sırada da büyük ve kutlu Emîr Sultan Bayezid Han ulu Tanrı'nın rahmet bahçelerine göçdü. Bu 805 yılında oldu"[3] şeklinde birkaç kısa cümleyle geçiştirmiştir. Benzer şekilde Şükrullah da Timur'un Anadolu'ya gelişinden Bayezid'in ölümüne kadar geçen süreci kısa bir paragrafla aktarırken, Ahmedî'nin manzum eserinde bütün dönem sekiz beyte sığdırılmıştır.

1 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkire-i Şu'arâ*, s. 120-121.
2 Ahmedî, *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, s. 23.
3 Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, s. 348.

Olayları geniş bir şekilde aktaran Osmanlı tarihlerinin Timur'la ilgili anlatıları, Timur'u Anadolu'ya getiren nedenler, Sivas'ın zaptı, Timur'un Suriye şehirlerini zapt edişi, Ankara Savaşı, Timur'un Anadolu harekâtı, Yıldırım Bayezid'in ölümü ve Timur'un Anadolu'dan ayrılması şablonuna uygundur. Aralara, tarihçiye göre değişen söylentiler, hikâyeler ve bazılarında da yazarın kendi yazdığı şiirler serpiştirilmiş durumdadır.

Yazarı bilinmeyen anonim tarihlerde veya halktan gelen şahısların yazdıkları tarihlerde Timur'a karşı saygılı bir dil kullanıldığı ve kendisinden "Timur Han" olarak bahsedildiği görülmektedir. Bu yazarların kitaplarında Timur, Osmanlı'yla çatıştığı için lanetlenmemekte ve aşağılayıcı sıfatlarla nitelenmemektedir. Bu yazarlara göre Timur-Bayezid çatışması, o dönemde örneklerine sıkça rastlanan hükümdarlar arası anlaşmazlıklardan birisidir ve doğal bir gelişme olarak görülmektedir. Milliyet kavramının henüz oluşmadığı bu dönemde, Müslüman olması koşuluyla, düşman bile olsa, bir hükümdara saygı göstermek halkın doğal yaklaşımıdır. *Oruç Beg Tarihi*'ndeki "Zirâ Timur Han sâhib-i kerem kişiydi. Kendünün başına çok iş gelmiş idi. Çok hâdiseler görmişdi. Çok rüzgâr görmiş ehl-i sahâydı"[4] sözleri böylesi bir algının yansıması olarak görülebilir. *Anonim Tarih*'te Timur'a atfedilen "Amma Hak te'âlâ her yire kim hışm ide, ol yire beni anda gönderir"[5] ifadesi, halk arasında, Allah'ın, dini yozlaşma veya ahlaki bozulma gibi nedenlerle öfkelendiği toplulukları cezalandırmak için Timur'u gönderdiği şeklinde bir inancın varlığını göstermektedir.[6] Diğer taraftan tarikat ve medrese mensubu veya devlet görevlisi konumundaki tarihçiler Timur için "a'zam- ı eşirrâ", "Timur bedbaht", "Timür-ı mâr-kirdâr", "Timür-ı bed–nijad", "Yağmacı Timur" "Timur-i lain", "Zalim Timur", "Kıyıcı Temür", "Kaltaban", "Mel'un Temür" gibi ifadeler kullanmaktadırlar.[7]

Timur'un Anadolu'ya yönelmesinde hemen hemen bütün Osmanlı tarihleri, toprakları Bayezid tarafından alınmış olan Anadolu beylerini sorumlu göstermektedirler. Halk tarihleri bu olayı "Temür Han'a vardılar, hâllerin arz itdiler. Temür Han'a olkadar ibrâm itdiler kim Timur Hanı yirinden kopardılar"[8] şeklinde yansız ve bir haber niteliğinde aktarırlarken, ulema ve bürokrat niteliğindeki yazarlarda bu beylerin ihanetle suçlanarak aşağılanmaları söz konusudur.[9] Timur'un Anadolu beyleriyle görüşmelerinden sonra Bayezid'e yönelik uygulamaları ve Bayezid'in cevabı konusundaki anlatımlarda da benzer bir farklılık göze çarpmaktadır.

---

4 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 41.
5 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşri, s. 40.
6 Timur'la ilgili çok aşağılayıcı tabirleri kullanan Hoca Sadettin Efendinin "Timur'un devler misali gurura sahip Allah'ın emriyle görevli olduğunu... Yıldırım Han elbette ki bilmekteydi" ifadesi, bu inancın Osmanlı siyasi kadrolarında da yaygın olduğunu göstermektedir. (*Tacü't-tevârih*, c. I, s. 249)
7 A'zam-ı eşirrâ: Büyük fesatçı, büyük belâ; mâr-kirdâr: Yılan tabiatlı; bed–nijad: Kötü soylu, soysuz; Lain: Şeytan, Kötü; Kaltaban: Pezevenk, Namussuz
8 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (İğci), s. 17.
9 "Kıldı Tohret han (Taharten) Temür'e çünkü azm / Ol la'in oldu sebeb kılmaya rezm (savaş)" (Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, s. 33); "Ol bed-kirdârlarün (kötü aşağılıkların) her birisi bir yolla... Semerkand'a çıkub mezbür mağrürün (Timur)-ki cihan sultanlarını bende-i fermanı bilürdi- âsitânına yüz urub... ser-güzeştleri hikâyet etmişlerdi" (Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 371)

Halk kaynaklı tarihlerde Timur'un Yıldırım'la uzlaşabilmek için gayet olumlu bir yaklaşım gösterdiği, buna karşın, Bayezid'in ters cevaplar vererek uzlaşmaya yanaşmadığı ifade edilmektedir. Anonim tarih bu olayı şöyle anlatır:

> Timur Han ne kadar ilçiyile âdemler ve nâmeyile haber göndürdi. Ta'zim ile ve sulh yüzinden. 'oglum Yıldırım Han' diyi izzetler iderdi. Amma Yıldırım han ne kadar âdem ve nâme göndürse 'Leng Timur' diyü horlık suretiyle göndürürülerdi. Ve hem 'kahbenin erisin, eğer gelüp benümile buluşup ceng itmezisen ben dahi varmazisem avratum dahi boş olsun' dirdi. 'Gel uğraşalum, devlet kimünse ola' didi... Âkibet Timur Han çeriler cem' idüp dahi Rûm tarafına yürüdi.[10]

İlginç olan nokta, bazı ulema kökenli tarihçilerin de benzer görüşte olmalarıdır. Bu grup için tipik örnek Müneccimbaşı Ahmet Dede'dir. Bu tarihçi Timur'un Yıldırım'a defalarca elçi göndererek dost olmak ve kendisiyle anlaşmak istediğini, fakat Yıldırım'ın her defasında sert ve şiddetli cevaplar verdiğini söylemektedir.[11] Tarikat kökenli veya ulema sınıfından gelen tarihçilerin, aynı halktan gelen tarihçiler gibi, Timur-Bayezid anlaşmazlığında Timur'un yapıcı, Yıldırım'ı ise çatışmaya neden olan taraf olarak görüp eleştirmelerinin gerisinde, Sultan Yıldırım Bayezid'in merkezi devlet yaratma süreci̇nde kulları ön plana çıkararak tarikatları ve ulema sınıfını dışlaması yatmaktadır.

Nitekim *Anonim* tarihte Bayezid'in 'Gel uğraşalum, devlet kimünse ola' sözlerinin hemen altına bir şiir yerleştirilmiştir. Bu şiirde "Tekye uran kılıca Mecnûn olur / Ol kılıcdan âkibet magbûn olur / Hâlikundur mülk anı ol pâdişah / Kime dilerse virüp eyleye şah" şeklinde bir dörtlük vardır. Burada yazar bir sözcük oyunuyla Bayezid'i eleştirmektedir. Tekye, güven, itimat gibi anlamlara geldiği gibi dervişlerin kaldığı mekân, yani tekke için de kullanılmaktadır. Burada yazar güvene ihanet edene kılıç yabancılaşır derken, aslında, tekkelere, tarikatlara zarar verene kılıç yabancılaşır demektedir. Bunun doğal sonucu da dünyanın gerçek sahibi olan Tanrı'nın o şahsı padişah yapmayacağıdır. Nitekim Müneccimbaşı da Yıldırım'ın yenilgisinin nedenlerini aktardığı bölümde, onu, adil ve insaflı olmamakla, halkın malına tamah etmekle, çevresini münafıklarla doldurmakla ve böylece din ehlini çevresinden uzaklaştırmış olmakla itham etmektedir.[12]

Diğer taraftan devlette üst düzey görevlere getirilmiş ulema veya bürokrat kökenli tarihçiler iki hükümdarın uzlaşmazlığında tamamen Timur'un suçlu olduğunu ifade etmektedirler. Bu tarihçilerden Hoca Sadettin Efendi, Timur-Bayezid uzlaşmazlığının başlamasını ve her iki sultanın bu konudaki davranışlarını şöyle anlatmaktadır:

> Bu gurur şarabıyla sarhoş, gerçeklerden uzak, hoşa gitmeyen bir mektup yazmış... ol değeri yüce padişahı yerlere batırarak, fesatlık tozlarını kaldır-

10 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşrî, s. 38.
11 Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, s. 142.
12 Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, s. 144.

mış, fitne ve yaramazlık ocağını tutuşturmuş idi... Ol Tanrı'nın gazabına lâyık, Ulu Allah'ın kahrına açık, soyu sopu belli olmayan kişi... yaradılışı yüce padişaha da haddini aşkın sözler yazmakla gazab ve kızgınlık kılıcını bileyip, cihanı tutuşturan gayret yıldırımlarını saçmasına sebeb oldu. Padişah elçileri öldürtmek uygun bir tutum olmadığı için, kızgınlığını gizlemek ve gazabını göstermemek zorunda kalmıştı... 'Hüküm eşi ve dengi olmayan, gücü her şeye yeten Allah'a aittir' demiş ve habercilere izin vererek göndermişti. Sonra da şöyle buyurmuştu: Eğer bu kendini beğenmiş, ileri gelmekten vazgeçerse, töreleri yüce olan tuğlarımızın Tebriz ve Sultaniye'ye varmalarına karar ve bütün gayretlerimizi bu yolda harcamaya niyet etmiş bulunuyoruz.[13]

Ankara Savaşı ile ilgili olarak neredeyse bütün Osmanlı tarihçileri, savaşın Kara Tatarların ve Anadolu beylik askerlerinin ihaneti, susuzluk ve yorgunluk, Timur ordusunun daha kalabalık olması gibi nedenlere bağladıkları için Timur'un askeri yetenekleri veya uyguladığı savaş stratejisinin niteliği gibi konulara hiç değinmemişlerdir. Yalnızca bazı tarihlerde zırhlara bürünmüş Sırp askerlerini gören Timur'un onları derviş zannederek "Hey yaman ışıklar! Ne katı ceng itdiler' sözleriyle hayranlık ve takdirlerini bildirdiği yazılmaktadır. Benzer şekilde Enverî, Bayezid'in son anına kadar onu koruyan ve daha sonra Çağatay askerleri tarafından öldürülen Balta Beg oğlu İlyas'ı anlattığı bölümde, gelişmeleri seyreden Timur'la Bayezid arasında şöyle hayali bir diyaloga yer vermektedir:

Ol işe Timur ederidi nazar,
Sordu Sultana dedi kimdür ol er,
Dedi kim ol beğ değül bir subaşı,
Kim yolumda oynadı baş ol kişi,
Dedi Timur bu işler sana az,
Şimdi bildüm sen değülsün kârsâz
Subaşı kılursın ol resme eri,
Bölüben vermezsin ana kişveri[14]

Yukarıdaki anlatıda, Osmanlı tarihçisi Timur'la ilgili olarak, düşmanı olsa bile cesareti ve savaşçılığı takdir eden, unvanları ve görevleri tamamen liyakat esasına göre düzenleyen, gerekirse ülkesinin bir bölümünü bile ödül olarak verebilen bir hükümdar portresi çizmektedir.

Bütün Osmanlı tarih yazarları savaş sonrası Timur'un Bayezid'i hükümdarlara lâyık bir şekilde karşıladığı konusunda hemfikirdir. Oruç Beg tarihinde bu olay "Sonra Yıldırım Hanı dutup esîr idüp Timur Han'a iletdiler. Timür Han Yıldırım Hanı görüp istikbâl idüp karşu vardı. Ta'zîmile atdan indirüp kendü çadırına iletdi. İkisi bir kalıça üzerinde oturdılar. Sohbet idüp arada çok kelimât geçdi, kıssa çok"[15] cümleleriyle anlatılmaktadır.

13 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevârih*, c. I, s. 231.
14 Kârsâz: İş bilen. Kişver: Ülke (Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, s. 35)
15 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 40.

Bazı tarihlerde ise Timur'un, kendisine verdiği haşin ve sert cevaplardan ötürü Bayezid'e bir tarizde bulunduğu, daha sonra onunla sohbet ettiği, Yıldırım Han'ın ise geçmiş olaylardan dolayı özür dileyip savaşta kendisiyle birlikte olan şehzâdelerinin araştırılmasını istediği yazılmaktadır.[16]

Timur'un Anadolu harekâtı boyunca Yıldırım'la olan ilişkileri ve Osmanlı sultanının ölümü konusu, farklı biçimlerde de olsa, Osmanlı tarihlerinin hepsinde yer almış ve bazılarında bu dönemle ilgili çeşitli rivayetlere yer verilmiştir. Bu rivayetlerden en çok bilinenleri Timur'un "eğer ben senin esirin olsam bana ne yapardın?" sorusuna Osmanlı sultanının "seni demir kafese koyardım" demesi üzerine demir kafese konduğu ve Çağatay hükümdarının "seni önce Semerkand'a götürüp daha sonra ülkene göndereceğim" demesi üzerine Bayezid'in yüzüğünde bulunan zehri yalayarak intihar ettiği rivayetleridir. Bunların her ikisi de *Günümüz Türk Tarihçiliğinde Timur Üzerine Yaratılan Efsaneler ve Gerçekler* bölümünde ayrıntılı olarak tartışıldığı için burada üzerinde durulmayacaktır. İlginç olan nokta demir kafes rivayetini aktaran tarihçilerin, söz konusu olayı Bayezid'in kendi dilinin belası olarak görmeleridir.[17] Rivayetin *Anonim* tarihte anlatılış şekli şöyledir:

> Meğer bir gün gine Timur Han ile Yıldırım otururken Timur Han eydür: 'Hey Han! Ben senün elüne girsem beni ve leşkerimi nice iderdin? didi. Yıldırım Han eydür: 'Eğer sen benüm elüme girsen bir demür kafes itdürdüm, dahi seni içine koyardum dahi cümle illerümi gezdirürdüm. Hem leşkeründen bir kişi dahi diri komazdım, kırardum' didi. Ve hem evvelden eyle ahd itmişdi. Andan Timur Han eydür: 'Ben kim vilayetümden çıkdum. Allah ile ahd eyledüm kim, eğer fursat benüm ola, uğraşdan sonra bir adam öldürmeyem' didi. İmdi ma'lûm oldu kim hayurlı niyyet eden hayra irişür. Şer niyyet iden şerre yitişürmüş. Timur Han dahi Yıldırım Han'un kendi söziyile demür kafes düzdürdi. Yıldırım'ı içine koydı, aldı gitdi.[18]

Kuşkusuz esir Osmanlı sultanının "demir bir kafes yaptırmıştım, seni ona koyacaktım, askerlerinin tamamını öldürtecektim" demesi gibi, Timur'un da, savaş sonrasında "adam öldürmemek için Tanrı ile ahd ettim" demesi halkın hayal gücünün ürettiği rivayetlerden başka bir şey değildir. Fakat burada önemli olan, Osmanlı sultanına karşı kesinlikle kötü niyet beslemeyen bir Timur portresi çiziliyor olmasıdır.

Osmanlı tarihçilerinin Timur algısındaki en olumsuz unsur Çağatay hükümdarının ve ordusunun Anadolu seferi sırasında gerçekleştirdikleri acımasız katliamlar ve yağmalamalardır. Bunlar Timur'un zalim ve kan dökücü bir hükümdar olarak tanınmasına neden olmuştur. Dönemin geçerli kuralları çerçevesinde direnen şehrin yakılıp yıkılması ve yağmalanması doğal bir uygulama olarak kabul edilmekteydi. Fakat Timur'un 1400 yılındaki Anadolu harekâtında, kendisine şiddetli bir direnç gösteren

16 Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, s. 146.
17 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 41; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 357.
18 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (Giese Neşri), s. 47.

Sivas'ı zapt ettikten sonra 4000 kale muhafızını diri diri toprağa gömdürmesi, Osmanlı tarihçilerinde oluşan zalim ve kan dökücü Timur algısına haklılık kazandırmaktadır. Ayrıca bu uygulama, halk arasında, başlarında kuran taşıyan altı bin çocuğu atlılarına tepelettirdiği veya binlerce insanı cami veya kiliseye doldurup yaktırdığı şeklinde çeşitli efsanelerin doğmasına da yol açacaktır.

Anonim tarihte Timur'un sağ bıraktığı kale komutanı Malkoç Bey'i Sivas'ta yaşananları anlatması için Osmanlı sultanına gönderdiği kaydedilmiştir.[19] Malkoç Bey'in anlattıklarını dinleyen Bayezid'in "Ma 'lûm oldı ki Tatar seni korkutmuş" dediğini aktaran tarihçi, Yıldırım Han'ın aşırı gurur duygusuyla gerçekleri göremediğini, Timur'un gücünü anlayamadığını ifade etmektedir. Osmanlı tarihçisinin anlatım şeklinden Timur'un bu uygulamayı zalimlik adına değil, rakibinde yılgınlık yaratmak amaçlı bir istila stratejisi olarak kullandığını fark ettiği görülmektedir. *Anonim* tarih Timurlu ordusunun Anadolu şehirlerini yağmalamasını tam bir halk ağzıyla şöyle ifade etmektedir:

> Evvel Timur Han bu yirlere gelicek bir heybetle geldi kim kimesne yanına varacaklayın olmadı. Elüne gireni kırardı, aman virmezdi. Hem halkı dahi 'mal vir' diye azâb iderdi. Ol sıfat ile mal vireni helâk itdiler. Hiç kimse esirgemediler. Ol heybeti görüp halk korkdılar, yanına varımadılar.[20]

Derviş kökenli Aşıkpaşazâde ise, Timurlu ordusunun Anadolu'da yaptığı yağma ve haraç toplama sürecini, şiirsel bir dille şöyle anlatmaktadır:

Kâfir etmez Temür etdügi işi
Şeri'at ehlini durmaz kırardı
Hânkah, mescid, medrese yıkdı
Temürün zulmü çokdur âlem içre
Ayağı basdığı Eller yıkıldı
Ki neler çekdi erkek ile dişi
Bilinmez neyidi dutduğı duşı
Geçürdi Aydın elinde o kışı
Ne ola görmedi zulmını kişi
Yiğidin kocanun kalmadı dişi[21]

Aslında Timur Anadolu'da, o çağlarda geçerli olan klasik işgal yöntemini uygulamaktaydı. Bu yönteme göre kuşatılan şehirden önce mal-ı emân, yani 'bağışlanma haracı' istenmekte ve bunu veren şehre dokunulmamaktaydı. Direnen şehirler ise yakıp yıkılmakta, şehri savunanlar öldürülmekte, halk yağmalanmakta ve esir edilmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı tarihçilerinin halktan haraç toplayan, mallarına el koyan ve yağmalayan

19 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (Giese Neşrî), s. 39-40.
20 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (Giese Neşrî), s. 47.
21 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 145.

bir Timur imajını ön plâna çıkarmaları normaldir ve Timurlu tarihçilerin bile kitaplarında ayrıntılı olarak kaydettikleri bir durumdur. Buna karşın Aşıkpaşazâde gibi bazı tarihçilerin Timurlu ordusunun mescitleri, tekkeleri ve medreseleri yıktıkları şeklindeki iddiaları fazlasıyla abartılıdır. Nitekim tarihçi Neşrî, Timurlu ordusunun Anadolu'da gerçekleştirdiği en büyük yıkıma uğrayan Bursa'yı anlatırken "Hatta Camii Kebîr'ün içine âdemler konub, ahur idüb tavile ile atlar bağlayub odlar yakıb yimek bişürürlerdi" demekte, fakat dini bir mekânın yakılıp yıkıldığı konusunda herhangi bir şey söylememektedir.[22]

Timur'un dini şahıslara ve mekânlara fazlasıyla saygılı davrandığı tarihlerde çeşitli gerekçelerle kaydedilmiş bir husustur. Bizzat Aşıkpaşazâde, Timur'un Suriye seferi sırasında Humus şehrinde peygamberin ashabından olan bazı kimselerin mezarlarını gördüğünü ve bu mezarların yüzü suyu hürmetine şehri bağışladığını yazmaktadır.[23] Aynı hikâye diğer Osmanlı tarihlerinde de kaydedilmiştir.[24]

Timur-Osmanlı mücadelesinde olaylara Timurlular tarafından da bakarak mümkün olduğunca tarafsız değerlendirmeler yapmaya çalışan tek Osmanlı tarihçisi, eserini 1590'larda yazan Gelibolulu Mustafa Ali'dir. Türkçe'nin yanında Arapça, Farsça ve Çağatayca da bildiği için dönemin Timurlu kaynaklarına rahatça ulaşabilen tarihçi, bu konuyla ilgili bütün kaynakları incelediğini belirttikten sonra "tarafların eksiksiz ve ön yargısız, gerçek ve doğru şekilde yazılmasını uygun buldum. Dolayısıyla söz konusu kaynaklarda ortaya çıkan sorunları ve yanlışlıkları eksiksiz olarak yazdım" diyerek tarafsız bir çalışma yaptığını aktarmaktadır.[25] Gelibolulu Ali, Timur konusunda Osmanlı tarihçilerini eleştirerek "Bazı kusurlu tarihçiler, Osmanlı sultanlarını yüceltmek ve Timur Gürkân'ı aşağılamak için gerçek olmayan şeyler yazmışlar ve Âl-i Osman'a saygılı olmak adına haksızlık ile yollarından sapmışlardır" demektedir.[26]

Gerçekten Gelibolulu Ali, bir taraftan uğursuz ve baykuş gibi sözlerle tanımladığı[27] Timur'un Anadolu'da gerçekleştirdiği yakıp yıkma ve yağmalama uygulamalarını şiddetle eleştirirken,[28] bir taraftan da onun savaşı başlatan taraf olmadığını belirterek[29] cihangirliğini ve İslam'a olan inancını övmektedir. Tarihçiye göre dünya kurulduğundan bu yana Sâhibkıran

22 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 357.
23 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 143.
24 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*; s. 38; Neşrî, Kitâb-ı Cihan-nümâ, c. I, s. 347.
25 "...tarafeynin bî-kem ü kâst, esahh u râst yazılmasını râcih u evlâ buldum. Âna binâen ol eznâlarda anlardan zuhûra gelen teklifât u zellâtı bilâ-ketm ü noksan tahrîr u tastîr eyledim" (Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 160)
26 "Ba'z-ı müverrihin-i pür-taksîr, selâtîn-i Âl-i Osmân'ı tevkîr ve Timûr-ı Gürkân'ı şemâtet ü tahkîr kasdına hilâf-ı vâki' ba'z-ı nesneler ya mışlardır, hâlâ ki, Âl-i Osmân'a ri'âyet yüzinden ihânet ile yolların azmışlardır." (Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 159)
27 Kanda vardıysa Leşker-i Timûr / Kıldı ânı harabe mâr ile mûr / Şâm-ı Cennet meşâm'a nitdi o şum (uğursu) / Yıkdı her kande kondu ise bûm (baykuş) (Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 144)
28 Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 166-169.
29 "Biz ne iklîm-i Rûm'a er çekelim? / Niye o vadide tohm-ı şerr ekelim?"

unvanı almış dört cihangir vardır ve bunların birisi Büyük İskender, ikincisi Buhtnassar, diğer ikisi de Cengiz ve Timur'dur.[30] Bazı Osmanlı tarihçilerinin Çağatay hükümdarını cami-medrese yıkan bir dinsiz olarak tanımlamalarına karşın Gelibolulu Ali, Timur'un Allah tarafından insanlık âlemini ıslah etmekle görevlendirilmiş olduğu ve ordusunun da görünmeyen mübarek varlıklar tarafından korunduğu inancındadır.[31]

Görüldüğü gibi Osmanlı tarihçilerinin Timur'a bakışları çelişkilerle dolu olup, bazıları yerin dibine batırırlarken bazıları da alabildiğine yüceltmektedir. Fakat Timur gibi hakkında çok sayıda efsaneler türetilmiş karmaşık karakterli bir tarihsel kişiliğin çok farklı biçimlerde algılanmasını da doğal karşılamak gerekmektedir. Günümüz tarihçilerinden birisinin ifadesiyle, ilk Osmanlı kaynaklarında Timur hakkında söylenilenler, mensup oldukları ülkeyi yıkımın eşiğine getirmiş olmasına karşın, yine de mutedil düzeydedir.[32]

---

30 Devr-i Âdem'den berû peydâ olan sâhib-kırân / Çâr sultan-ı cihangîr oldılar leşker-keşân / Biri ânın evliyadan ikisi Tâtâr'dan / Biri dahi zahir oldı zümre-i küffardan / Şâh-ı ehlu'llâh olan İskender-i sâhib-zuhûr / Hüsrev-i küffâr Buhtu'n-Nasr-ı mezmûmü'l-gurûr / Biri Cengiz oldı Tâtâr'ın, biri Timür Hân / İkisi dahi celâl ü kahra mazhar bî-amân (Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 163)

31 "Timûr ıslah-ı âleme me'mûr, kahr u celal yüzinden icra-yı hi mete bâ ilü'l-makdûr..." (Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 164); "Ve Timûr'ın müeyyed min indi'llâh idü i müttefekun aleyh-i cumhurdur. Ve rical-i gayb hazarâtı seferde vü hazarda hem-râhlığa me'mur idikleri ekser tevârihde mestur ve elsine-i nâsda mezkûr iken..." (Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 159)

32 Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, s. 169

BÖLÜM 25
TİMUR'UN ARDILLARI

Timurlularda taht savaşları

Timur'un beklenmeyen ölümü ve veliaht ilan ettiği Pirmuhammed'in o sırada kendi bölgesi olan Kâbil tarafında oluşu, başkentte ve Timurlu ordu yönetiminde tam bir karmaşanın doğmasına yol açmıştı. Timur'a eşlik eden Şeyh Nureddin ve Şahmelik gibi emîrler, karargâhta bulunan genç şehzâdelerle yaptıkları toplantıda Pirmuhammed'in çağrılması, fakat ordunun planlandığı gibi doğu seferine devam etmesi yönünde karar almışlardı. Fakat Timur'un kızı Aka Biki'den olma torunu Sultan Hüseyin'in bir oldubittiyle Semerkand'ı ele geçirerek iktidara el koyma plânı, bütün dengelerin alt üst olmasına neden olacaktı. Bu gelişme, o sırada Semerkand'a en yakın konumda bulunan Şehzâde Halil'in, çevresindeki emîrleri ikna ederek, başkente girmesi ve Timurlu tahtına el koymasıyla sonuçlanacaktı.

Halil Sultan, Timur'un vasiyetine aykırı davranışını, Timur'un daha önce veliaht ilan ettiği ve Anadolu seferi sırasında vefat eden torunu Muhammed Sultan'ın dokuz yaşındaki oğlu Muhammed Cihangir'i göstermelik han ilan ederek tevil etmeye çalışmıştı. Fakat hutbeyi kendi adına okutmak ve kendi adına sikke kestirmek suretiyle fiili olarak hükümdar ilan edilmiş durumdaydı.[1] Bu arada Timur'un na'şı Semerkand'a getirilerek Muhammed Sultan için yaptırılan türbeye defnedildi.[2]

Kuşkusuz Veliaht Pirmuhammed bu olaya seyirci kalamazdı. Fakat, amcası Şahruh'un da desteğine rağmen Pirmuhammed, 1406 Şubat'ında Halil Sultan ile yaptığı savaşı kaybedecek ve kendi bölgesine geri çekilmek zorunda kalacaktı.[3] Böylece, Halil Sultan'ı padişah olarak kabul etmeyen hanedan üyelerinin kendi bölgelerinde bağımsız olarak yönetimlerini sürdürdükleri bir düzen ortaya çıkmış durumdaydı. Hanedan içi iktidar çatışmalarına çeşitli bölgelerde büyük emîrlerin isyanları da eklenince Timurlu coğrafyasındaki karmaşa daha da derinleşecekti.

Timur tarafından Hülagu'nun tahtına çıkarılan Mirza Ömer, babası Miranşah ve ağabeyi Mirza Ebubekir ile mücadeleye girişmişti. Mücadeleyi Ebubekir'in kazanması üzerine Mirza Ömer, amcası Şahruh'a sığınmak zorunda kalacaktı. Aynı dönemde isyan eden emîrlerden Hüseyin Şerbetdar, Şiraz hâkimi Pirmuhammed Ömerşeyh'i öldürmüş, fakat

1 Halil Sultan, Timur'un ölümünden tam bir ay sonra, 18 Mart 1405 tarihinde hükümdar ilan edilmiştir.
2 Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. II, s. 380-381; Yezdî, *Zafernâme*, s. 460-462
3 Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. III, s. 47.

şehzâdenin kardeşi Mirza İskender tarafından öldürülmüştü. Böylece Şehzâde İskender, Fars bölgesinin hâkimi konumuna yükselmişti. Şahruh tarafından Mazenderan bölgesine verilen Şehzâde Ömer'in amcasına karşı başlattığı isyan ise kendi ölümüyle sonuçlanacaktı. Diğer taraftan Timur'un ölümüyle birlikte Memlûk esaretinden kurtulan Sultan Ahmed Celayir Bağdat'ı, Karakoyunlu Kara Yusuf ise Azerbaycan'ı ele geçirmek için çalışmalar yapmaktaydılar. Mirza Ebubekir ile Kara Yusuf arasında 1406 yılında yapılan ilk savaşı Karakoyunlu lideri kazanmış, Timurlu mirza kaçmak zorunda kalmıştı.

1407 yılı başlarında Halil Sultan tarafından tahrik edilen Emîr Pir Ali Taz'ın Veliaht Pirmuhammed Mirza'yı öldürmesi, Timur'un ölümü sonrasında ortaya çıkan iktidar karmaşasını daha da artıracaktı.[4] Pir Ali Taz'ın üzerine yürüyen Şahruh, asi emîri tasfiye ettikten sonra Pirmuhammed Cihangir'in topraklarını da kontrolü altına almıştı. Bu arada Azerbaycan'da hâkimiyetini yeniden kurmak isteyen Mirza Ebubekir, 1408 yılında Karakoyunlulara karşı bir sefer daha yaptı. Fakat bu seferi tam bir felâketle sonuçlandı. Tebriz civarındaki Serdrûd bölgesinde yapılan savaşta babası Miranşah öldürülmüş, Ebubekir ise bir kez daha kaçmak zorunda kalmıştı.[5] Mirza Ebubekir, Kirman ve Sistan bölgelerinde yeniden derlenmeye çalışırken yerel güçlerle giriştiği bir çatışmada hayatını kaybetti. Miranşah ve oğullarının bu mağlubiyeti aynı zamanda Azerbaycan bölgesinin Timurluların elinden çıkması anlamına da gelmekteydi. Böylece Azerbaycan ve Irak-ı Acem bölgelerini kapsayan bir Karakoyunlu Devleti kurulmuş oluyordu.

Bütün bu gelişmelerden sonra, hanedan içi çatışmalarda giderek elini güçlendirmekte olan Şahruh, Miranşah ailesinin son ferdi olan Şehzâde Halil'e yöneldi. Halil'in başlangıçta kendisine destek veren Hudaydad Hüseyni ve Şeyh Nureddin gibi güçlü emîrlerle başı dertteydi. Sultan Halil'e karşı Şeyh Nureddin'le ve zaman zaman da Cete kuvvetleriyle müttefik olarak defalarca çatışmaya giren Hudaydad, 1408 yılında Şahruh'la ilişki kurmuş ve ortak hareket önermişti. Hudaydad 1409 yılındaki denemesinde başarılı oldu ve Halil Sultan'ı mağlup ederek esir aldı.[6] Bu gelişme üzerine Şahruh ordusuyla Mâverâünnehr'e geldi. Onunla mücadeleyi göze alamayan Emîr Hudaydad, Halil Sultan'ı serbest bırakarak doğuya gitmek zorunda kaldı. Böylece Şahruh, hiç savaşmaksızın Halil Sultan'ı sahne dışına itmiş, Mâverâünnehr iktidarına el koymuş oluyordu.

Şahruh dönemi ve sonrası

Şahruh, babasının başkenti Semerkand yerine kendi yönetim merkezi olan Herat'ta kalmayı tercih etmişti. Bu durumda Timurlu Devleti'nin yeni

4 Tacü's-Selmânî, *Tarihnâme*, s. 86. Semerkandî, Pir Ali Taz'ın Veliaht Pirmuhammed tarafından serdar rütbesi verilerek geniş yetki kullanabilecek bir konuma getirildiğini, fakat Taz'ın bunlarla yetinmeyerek şehzâdeye suikast yaptığını yazmaktadır. (*Matla'i-Sa'deyn*, c. III, s. 55-56)

5 Tacü's-Selmânî, *Tarihnâme*, s. 93-94.

6 Tacü's-Selmânî, *Tarihnâme*, s. 110-114.

başkenti Herat oluyordu. Semerkand merkezli Mâverâünnehr bölgesi ise Şahruh'un büyük oğlu Uluğ Beg'e tefviz edilmişti. Hükümdar olduktan sonraki dönemde Şahruh, bir taraftan Timurlu coğrafyasında ortaya çıkan isyanlarla boğuşurken, bir taraftan da babasının ölümünden sonra elden çıkan toprakları geri kazanmak yönünde çaba göstermek zorundaydı.

Öncelikle 1413 yılında gönderdiği bir orduyla, Timur'un ölümünün hemen ardından Altın Ordu tarafından ilhak edilen Harezm bölgesini yeniden ele geçirecekti. Daha sonra gözünü batıya, Azerbaycan'da hâkimiyet kuran Karakoyunlular üzerine çevirdi. 1415 yılı içerisinde Kara Yusuf üzerine yürümek üzereyken Fars bölgesi hâkimi olan yeğeni Mirza İskender'in başkaldırması üzerine seferinin yönünü değiştirmek zorunda kaldı.

Karakoyunlu Yusuf'un Sultaniye ve Kazvin gibi stratejik ve ekonomik değeri yüksek şehirleri ele geçirmesi Şahruh'un birinci Azerbaycan seferine çıkmasına neden olacaktı. 1420 yılının Ağustos ayı ortalarında Herat'tan yola çıkan Timurlu ordusu, yol boyunca gerçekleşen katılımlarla 200.000 seviyelerine ulaştı. Timurlu ordusunun yaklaşması üzerine Karakoyunlu Kazvin valisi şehri terk ederek Sultaniye'de bulunan Kara Yusuf'un oğlu Mirza Cihanşah'ın yanına gitmişti. Bu sırada Kara Yusuf'un ölüm haberi geldi ve bunun üzerine Mirza Cihanşah da Sultaniye'yi terk etmek zorunda kaldı. Bütün bu gelişmeler Timurlu ordusunun önce Sultaniye ve ardından Tebriz'i kolayca ele geçirmesini sağlayacaktı.

Yıl sonunda Karabağ'a gelen Şahruh kışı bu bölgede geçirdi. Bu sırada Karakoyunlu tahtına geçen Kara Yusuf'un büyük oğlu İskender, Timurluların Doğu Anadolu bölgesindeki müttefiki, Akkoyunlu lideri Karayülük Osman'ı mağlup etmiş ve babası Kara Yusuf'un saldırgan politikalarını sürdüreceğini göstermişti.[7] Bunun üzerine başkent Herat'a dönmekten vazgeçen Şahruh, o sıralarda Doğu Anadolu'da toplanmış olan Karakoyunlu ordusu üzerine yöneldi. 9 Ağustos 1420 tarihinde Eleşkirt bölgesinde yapılan savaş Karakoyunluların mağlubiyetiyle sonuçlandı. İskender kaçarak canını kurtarmıştı.[8] İlginç olan nokta, bu zaferden sonra Şahruh'un Azerbaycan'ı kendi oğullarından birisine vermek yerine Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'in oğlu Ali'ye teslim etmiş olmasıydı.[9] Timurlu tarihçi Devletşah, bu olaya "Şahruh Azerbaycan'ı çocuklarına ve büyük emîrlerine vermek istediyse de İskender b. Kara Yusuf'un korkusundan kimse kabul etmedi" şeklinde bir açıklama getirmektedir.[10]

Gerçekten Mirza İskender, bu korkuyu haklı çıkaracak niteliklerle sahip bir liderdi. Şahruh'un bölgeden ayrılmasından hemen sonra Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgelerinde dağınık olarak yaşayan Karakoyun-

7 Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. III, s. 303.
8 Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. III, s. 310-316. Semerkandî, Şahruh'un ordusunun 27 Receb 823 Pazartesi günü savaş alanı civarındak Ağadeve'ye indiğini yazmaktadır. Bir diğer T murlu yazar Devletşah ise savaşın iki gün sonra gerçekleştiğini aktarmaktadır. (*Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. III, s. 457)
9 Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 67.
10 Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. III, s. 457.

lu kabilelerini birleştirmiş, Şahruh'a tâbi yerel beyleri tasfiye etmiş, daha sonra da Sultaniye, Kazvin, Zencan gibi şehirleri ele geçirerek Karakoyunlu Devleti'ni yeniden ihya etmişti. Bu gelişme Şahruh açısından Azerbaycan üzerine yapılacak yeni bir sefer anlamına gelmekteydi. Timurlu ordusu 1429 yılı Nisan ayı başlarında Herat'tan çıkıp, yol boyunca katılımlarla büyüyerek Haziran ortalarında Sultaniye'ye ulaştı. Karakoyunlu İskender ise başkent Tebriz'i boşaltmış, bir meydan savaşında daha başarılı olacağını düşünerek Tebriz'in 100 km. kadar güneybatısındaki Salmas ovasında konuşlanmıştı.

Timurlu ordusu ancak Eylül'ün 11'inde Salmas'a ulaştı. Yaklaşık üç gün boyunca devam edecek olan savaş bir kez daha İskender'in mağlubiyeti ve kaçışı ile sonuçlanacaktı. Şehzâde Muhammed Cuki, İskender'i Muş Ovası'na kadar kovaladıysa da ele geçiremedi.[11] Bu zafer Şahruh açısından sadece Karakoyunluları yenmiş olmak değil, aynı zamanda, Osmanlı ve Memlûk devletleri üzerinde Timur zamanında oluşturulan baskıyı sürdürebilmek anlamına da gelmekteydi. Şahruh bu kez Azerbaycan'ın yönetimini, kendisine gelip biat eden Kara Yusuf'un oğullarından Ebû Said'e bıraktı.[12] Bu uygulamasıyla Timurlu hükümdarı, Karakoyunlu hanedanı içerisinde bir iç çatışma başlatarak bölgenin kontrolünü daha kolay sürdürebileceğini düşünüyor olmalıydı.

Fakat İskender pes etmemişti. Şahruh'un Herat'a dönmesinden hemen sonra bölgeye gelecek, kardeşi Ebû Said'i öldürerek başkent Tebriz'i yeniden ele geçirecekti.[13] İskender'in daha sonraki hedefi Timurluların bölgedeki en önemli vassallarından birisi olan Şirvanşah Halilullah oldu. Şirvan'ın İskender tarafından işgal edilip yağmalanması Şahruh'un Azerbaycan'a üçüncü kez sefer yapmasına neden olacaktı.[14] Timurlu ordusu 1435 Şubat'ında Rey'e geldi. Şahruh bu kez farklı bir uygulama yapmış ve oğlu Cuki Mirza'yı 60 bin kişilik bir orduyla İskender'in üzerine göndermişti. Karakoyunlu İskender ise, daha önceki atak ve cesur davranışlarının aksine, Timurlu ordusunun karşısına çıkmaktan çekinmiş ve Anadolu'ya yönelmişti. Yol üzerinde, Şahruh'un emriyle kendisini engellemek isteyen Akkoyunlu lideri Karayülük Osman ile çatışmaya girdi.[15] Karayülük Osman'ın hayatını kaybettiği savaş sonrasında İskender, peşinde Mirza Cuki yönetimindeki Timurlu kuvvetleri olmak üzere, Anadolu içlerine doğru kaçışını sürdürecekti. Mirza Cuki, İskender'i Akşehir'e kadar takip edecek ve daha sonra yabancı topraklarda olmanın getirdiği risk nedeniyle geri dönecekti.

---

11 Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. III, s. 395-403.
12 Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. III, s. 406.
13 Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. III, s. 420.
14 Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. III, s. 446.
15 Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 81-83; Timurlu tarihçi Semerkandî bu çatışmadan ve Karayülük Osman'ın ölümünden hiç bahsetmemekte, Mirza Cuki'nin Erzincan bölgesinde olduğu sırada Karayülük'ün kızıyla evlendiğini aktarmaktadır. Bu evlenme olayı, Cuki'nin Anadolu'dan dönüşünde ve Karayülük Osman'ın oğlu Ali'nin liderlik döneminde olmalıdır. (*Matla'i-Sa'deyn*, c. III, s. 458)

Bu arada Şahruh da Azerbaycan'a doğru ilerleyişini sürdürerek 1435 yılı Kasım ayında Karabağ'a gelmişti. Şahruh buradan elçisi Şeyh Nureddin Kâzeruni'yle Osmanlı sultanı II. Murad'a bir mektup gönderdi ve İskender'in Osmanlı topraklarına girmesi halinde yakalanarak teslim edilmesini istedi.[16] Fakat ülkesinin doğusundan gelen olumsuz haberler nedeniyle Şahruh, İskender sorununu tam olarak çözümleyemeden geri dönmek zorunda kalacaktı.[17] Bu arada Azerbaycan yönetimini, al tamgalı nişan vererek İskender'in kardeşi Karakoyunlu Cihanşah'a bırakmıştı.[18] Ertesi yıl Anadolu'dan dönen İskender Mirza, kardeşi Cihanşah'a karşı bir mücadele başlattıysa da bizzat kendi oğlu Şah Kubad tarafından öldürülerek tarih sahnesinden çekildi.[19] Böylece Karakoyunlu Devleti, Şahruh'un iktidarı boyunca, Cihanşah'ın yönetiminde ve Timurlu İmparatorluğu'nun vassalı statüsünde varlığını sürdürecekti.

Şahruh, imparatorluğun batısında, zor da olsa, dengeleri yerine oturtmuştu. Buna karşın doğu kesiminde Özbekler ve Cete Moğullarıyla ciddi sorunlar ortaya çıkmış durumdaydı. Mâverâünnehr hâkimi Uluğ Beg, 1420'li yıllardan itibaren birçok kez Cete'ye ve kuzeydeki Özbekler üzerine seferler yapmışsa da başarılı sonuçlar elde edememişti. Özellikle Deşt-i Kıpçak'ta hâkimiyet kuran Özbekler defalarca Harezm'e ve Mâverâünnehr'e saldırılar düzenlemişler, Harezm'i birkaç kez işgal ederek yağmalamışlar, Semerkand'a kadar ulaşan çapul seferleri yapmışlardı.

Diğer taraftan babası Timur'un aksine, yumuşak ve hoşgörülü bir hükümdarlık anlayışını benimseyen Şahruh, bu özelliği nedeniyle saltanatı boyunca birçok iç isyanla karşı karşıya kalmıştı. Ölümü de vefat eden oğlu Baysungur'dan olma torunu Sultan Muhammed'in başlattığı bir isyan sırasında olacaktı. Şiraz-İsfahan taraflarındaki isyanı bastırmak üzere ordusuyla bölgeye gelen Şahruh, torununun kaçması üzerine geri dönecek ve kışı geçirmek üzere Rey şehri civarında konaklarken, 1447 yılı Mart ayı ortalarında hastalanarak hayatını kaybedecekti. Yaklaşık 40 yıl boyunca hükümdarlık yapan Şahruh'un en büyük başarısı, babası Timur tarafından çok kısa sürede kurulduğu için yeterli kurumsallaşmaya sahip olamayan büyük bir imparatorluğun dağılmasını önlemesi ve Timur dönemi sınırlarını koruyabilmiş olmasıydı.

Şahruh'un bir veliaht bırakmadan ölmesi, Timurlu mirzalar arasında yeni bir iktidar savaşı başlatmıştı. Bu karmaşadan yararlanmak isteyen Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah da sınırlarını Sultaniye ve Kazvin'i kapsayacak şekilde genişletme mücadelesine girişti. Şahruh'un hayatta kalan tek oğlu, Mâverâünnehr hâkimi Uluğ Beg, 1448 yılı baharında yeğenleri Alâuddevle ve Ebu'lkasım Babûr'ü tasfiye amacıyla Horasan'a

16 Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. III, s. 459.
17 Bu tarihlerde Özbek Ebulhayr Han Harezm'e saldırmış, şehir hâkimi Sultan İ rahim kaçmış ve Özbekler şehri ele geçirerek yağmalamışlardı. (Semerkandî, *Matla'i Sa'deyn*, c. III, s. 459)
18 Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. III, s. 461.
19 Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 102.

sefer yapmış ve onları kendi hükümdarlığını kabule mecbur bırakmıştı. Daha sonra Herat'ı oğlu Abdullâtif'e bırakmış, Mâverâünnehr'e yönelik Özbek saldırıları nedeniyle Semerkand'a geri dönmüştü. Niyeti, dedesi Timur döneminde olduğu gibi, Semerkand'ı başkent yapmaktı. Fakat kardeşi Abdulaziz'in kendisine tercih edildiğini düşünen büyük oğlu Mirza Abdüllatif'in muhalefetiyle karşı karşıya kaldı. Abdüllâtif, dedesi Şahruh'un sarayında iken onun seferlerine katılarak askeri yeteneklerini geliştirmiş bir mirzaydı. Buna karşın Uluğ Beg, küçük yaşlardan itibaren Mâverâünnehr'de, babasının gölgesi altında yöneticilik yapmış, askeri özelliklerinden çok bilim adamlığı ve edebiyatçılığı ile tanınmış bir hükümdardı. Baba-oğul arasında 1449 yılı sonbaharında Semerkand civarında yapılan savaş Uluğ Beg'in mağlubiyetiyle sonuçlandı.

Abdüllâtif, teslim olan babasını hacca göndereceği vadiyle kandırıp yolda öldürtecek ve böylece "Pederkuş", yani "baba katili" unvanıyla tarihte yerini alacaktı.[20] Çok zalim bir kişiliğe sahip olan Mirza Abdüllatif'in saltanatı da uzun ömürlü olmadı. Dönem tarihçisi Semerkandî, gerek babasını ve kardeşini katlettirmesi ve gerekse aşırı zalimliği nedeniyle emîrlerin ve yaşlıların saygısını kaybettiğini belirtmektedir.[21] Mirza Abdüllatif, babasını katlettirişinden yedi ay sonra, 1450 yılı Mayıs ayında, Uluğ Beg yandaşlarının tertiplediği bir suikast sonucu öldürüldü. Suikastçılar tarafından gövdesinden ayrılan kesik başı Uluğ Beg Medresesi'nin kapısına asılmıştı.[22] Abdüllatif'ten sonra kuzeni Mirza Abdullah tahta çıkarıldı. Fakat o da rakip olarak ortaya çıkan Ebû Said Mirza karşısında başarılı olamayacak ve ertesi yıl yapılan savaşta öldürülecekti.[23]

Sultan Ebû Said dönemi

Timurlu hanedanı üyeleri arasındaki mücadeleler, 1451 yılına gelindiğinde nispeten durulmuş gibiydi. Semerkand merkezli Mâverâünnehr'de Miranşah'ın torunu Ebû Said, Özbek Ebulhayr Han'ın da desteğiyle hâkimiyeti ele geçirmiş durumdaydı.[24] Herat merkezli Horasan coğrafyasında ise Şahruh'un Baysungur'dan olma torunları arasında bir iktidar mücadelesi devam etmekteydi. Uluğ Beg'in öldürüldüğü dönemde kardeşlerden Mirza Muhammed, Herat'ı ele geçirerek padişahlığını ilan etmişti. Fakat saltanatı uzun sürmeyecek 1451 yılında kardeşi Ebu'l-

---

20 Semerkandî, akrabaları Uluğ Beg'in emriyle öldürülen bazı kimselerin kısas talep ettiklerini, Mirza Abdüllatif'in de şeriat neyi gerektiriyorsa o yapılmalıdır diyerek babasının katledilmesini onayladığını yazmaktadır, (Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. IV, s. 685). Tarihçi Handemir, kısas isteyen şahsın ismini Abbas olarak vermekte ve Uluğ Beg'in öldürülmesi kararının Kadı Miskin hariç, Semerkand'ın bütün kadıları tarafından onaylandığını söylemekt ir. (*Habîbü's-siyer*, c. III, s. 368)

21 Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. IV, s. 695.

22 Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. IV, s. 696.

23 Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. IV, s. 707-711.

24 Handemir, Sultan Ebû Said'in Ebulhayr Han ile birlikte, Mirza Abdullah'ın ordusunu mağlup ettikten sonra, ustaca bir manevrayla Özbek ordusunun Semerkand'a irmesini engellediğini aktarmaktadır. (Handemir, *Habîbü's-siyer*, c. III, s. 378). Rus doğu bilimcisi Bartold, Ebulhayr Han'ın Uluğ Be 'in kızını hanım olarak aldığını ve Ebû Said'in verdiği zen in hediyelerle Semerkand'dan ayrıldığını yazmaktadır, (*Uluğ Beg ve Zamanı*, s. 144)

kasım Babûr'le yaptığı mücadeleyi kaybederek öldürülecekti. Daha sonra Ebu'l-Kasım Babûr, kendisiyle iktidar savaşına giren diğer kardeşi Alâuddevle'nin gözlerine mil çektirerek saf dışı bıraktı. Böylece 1451 yılına gelindiğinde Ebu'l-Kasım Babûr, Herat merkezli Horasan'la birlikte Irak ve Fars bölgelerinin de hâkimi olmuş durumdaydı. Bu gelişmelerle birlikte Timurlu Devleti, kurucusu Timur'un ölümünün üzerinden yarım asır bile geçmeden ikiye bölünmüş oluyordu.

Başlangıçta her iki Timurlu mirza da diğerinin topraklarını ele geçirip Timurlu devletinin tek hâkimi olmak için çaba gösterdiler. Hatta 1454 yılı sonbaharında Ebu'l-Kasım Babûr, ordusuyla Semerkand'a kadar gelmiş, şehri 40 gün süreyle kuşatmış fakat kış koşullarının ağırlaşması ve lojistik destek yetersizliği nedeniyle başarılı olamamıştı. Daha sonra araya bazı Nakşibendi şeyhleri girecek ve iki hükümdar, bir diğerinin topraklarında hak iddia etmemek üzere anlaşmaya varacaklardı. İki devlet arasındaki sınır Amu Derya olacaktı. Bu barış süreci Ebu'l-Kasım Babûr'ün 1457 baharında hastalanarak ölmesine kadar devam etti.

Sultan Ebu'l-Kasım'ın ardından oğlu Şah Ahmed Herat tahtına oturmuşsa da, kuzeni Mirza İbrahim'in muhalefeti ile karşılaşmış ve mücadeleyi kazanan İbrahim Sultan başkenti ele geçirmişti. Horasan'da ortaya çıkan bu kargaşa Sultan Ebû Said'in bölgeye çağrılmasına neden olacaktı. Mâverâünnehr grubunun Herat'a hâkim olması İbrahim Mirza'nın bölgeden ayrılmasıyla sonuçlandı. Fakat Sultan Ebû Said Herat'ta kalmak istemeyip Semerkand'a dönünce Mirza İbrahim yeniden bölgeye hâkim olma şansını yakaladı.

Bu dönemde Karakoyunlu Cihanşah'ın bölgede önemli bir siyasi aktör olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Şahruh tarafından Azerbaycan hâkimliğine getirilen Cihanşah, Şahruh'un ölümü sonrasındaki kargaşa dönemimde bir iktidar mücadelesi başlatmış, sınırlarını Sultaniye ve Kazvin şehirlerini kapsayacak şekilde genişletmişti. Ebu'l-Kasım Babûr zamanında da Timurlu mirzalar arasındaki iktidar mücadelesinden yararlanarak kuzeyden güneye Saveh, Kum ve İsfahan şehirlerini ele geçirmek suretiyle bu eksenin batısında kalan Fars ve Irak topraklarında hâkimiyet sağlamıştı.[25] Bu arada hanedan içi savaşı kaybeden Mirza Alâuddevle'nin Cihanşah'a sığınması, Karakoyunlu sultanının elini daha da güçlendirmişti. 1457 yılında Herat merkezli Horasan bölgesinin yönetimini sürdüren Timurlu Ebu'l-Kasım Babûr'ün ölümü Karakoyunlu Cihanşah'ın önünü daha da açacaktı. Ordusuyla hızlı bir şekilde Horasan'a giren Cihanşah aynı yılın ortalarında Herat'ı ele geçirdi ve Şahruh'un tahtına oturdu.[26]

Bu gelişme Mâverâünnehr tahtında oturmakta olan Sultan Ebû Said'in kabul edebileceği bir durum değildi. Bir ordu hazırlayarak Herat üzerine

25 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârih*, s. 317-320.
26 Karakoyunlu ordusuyla birlikte bu sefere katılan Tihranî, Cihanşah'ın, Timurlu Ebu'l-Kasım Babûr'ün öldüğü, Çağataylı emîrlerin birbirlerine kılıç çektikleri ve Horasan'ın fitne ve karışıklık durumuna düştüğü haberlerini aldıktan sonra Horasan seferine çıktığını yazmaktadır. (*Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 225)

yürüme hazırlıklarına başladı. Bu arada Karakoyunlu cephesindeki beklenmedik bir gelişme Cihanşah'ı çok zor bir durumla karşı karşıya bırakacaktı. Siyasal anlaşmazlık nedeniyle Maku kalesinde hapiste tuttuğu oğlu Hasan Ali kaçmış ve saltanat mücadelesi başlatmıştı. Bu gelişme Cihanşah ile Sultan Ebû Said arasında bir barış antlaşması yapılmasına yol açacaktı. Antlaşmayı bizzat kendisinin kaleme aldığını söyleyen tarihçi Tihrani'ye göre iki devlet arasındaki sınır Horasan'ın Cuveyn bölgesindeki Ab-ı Ruşen idi. Bu akarsuyun doğusunda kalan topraklar Ebû Said'e, batısındaki topraklar ise Cihanşah'a kalacaktı.[27] Antlaşmadan sonra Cihanşah hızla Azerbaycan'a dönecek, Ebû Said ise Herat'a gelerek Şahruh'un tahtına oturacaktı. Böylece, Ebû Said ile Ebu'l-Kasım Babûr arasında yapılan antlaşma gereği ikiye ayrılan Timurlu Devleti yeniden tek bir hükümdarın idaresinde birleşmiş oluyordu.

Bu tarihten sonra yaklaşık on yıl sürecek olan iktidar döneminde Ebû Said, artık Timurlu Devleti'nde geleneksel hale gelen mirza[28] isyanları ile boğuşmayı sürdürecekti. İlk dönemde savaştığı mirzalar Alauddevle ile oğulları İbrahim ve Sencer şeklindeydi. Bunları Uluğ Beg'in torunları Mirza Ahmed ile Mirza Muhammed Cuki ve Mirza Uveys'in isyanları izleyecekti. Alauddevle ve oğlu İbrahim'in ecelleriyle ölmelerine karşın diğerleri mağlubiyetleri sonrasında Ebû Said tarafından yok edildiler. Sonunda bu mirza isyanlarıyla uğraşmaktan bıkan Ebû Said, kendisine karşı bir hareket yapmamış olmalarına karşın, 10'dan fazla hanedan mensubu mirzayı tutuklatarak çeşitli şekillerde tasfiye etti.[29] Mücadelesiyle Ebû Said'i en çok uğraştıran mirzalardan birisi de kendisinden sonra Herat tahtına geçecek olan Hüseyin Baykara idi. Ebû Said, iktidarının başlangıç yıllarında ele geçirip hapsettiği, fakat daha sonra bir şekilde serbest bıraktığı bu mirza ile yıllarca mücadele etmesine rağmen onu yok etmek konusunda başarılı olamamıştı.

Bu dönemde Azerbaycan, Irak ve Fars coğrafyalarına yayılmış olan Karakoyunlu Devleti'nde de sular durulmuyordu. Ebû Said'le anlaştıktan sonra Azerbaycan'a dönen Cihanşah, oğlu Hasan Ali'nin isyanını kontrol altına aldıktan kısa bir süre sonra, diğer oğlu Pir Budak'ın isyanı ile karşı karşıya kalmıştı. Bu arada Timur'un Karayülük Osman Bey'e verdiği Amid (Diyarbakır) merkezli olarak kurulan ve o günden bu yana Timurluların vassalı konumunda bulunan Akkoyunlu Devleti, hırslı bir lider olan Uzun Hasan'ın hükümdar olmasıyla, Karakoyunlu Devleti'nin batı sınırlarını zorlamaya başlamıştı. Oğlu Pir Budak'ı mağlup ederek öldürten Cihanşah, içeride kontrolü sağladıktan sonra Akkoyunluların üzerine yürümeye karar verdi. Cihanşah, ülkesinde sert bir yönetim uygulamakla birlikte şair tabiatlı bir liderdi.[30] Onun Timurlulara karşı başarılı seferleri-

27 Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 231-232.
28 Emîrzâde'nin kısaltılmış şekli.
29 Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. IV, s. 549.
30 Timurlu döneminin meşhur edebiyatçısı Ali Şir Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâyis* isimli eserinde Cihanşah'ın şair olduğunu belirtir. (s. 196). Devletşah, Cihanşah'ın kendisine karşı isyan eden oğlu Pir Budak'ı

nin çoğunda, öldürttüğü oğlu Pir Budak'ın imzası vardı.[31] Nitekim Akkoyunlu Uzun Hasan, beş-on bin kişilik bir kuvvetle Çapakçur (Bingöl) bölgesinde karargâh kuran Karakoyunlu ordusuna ani bir baskın yapacak ve başta Cihanşah olmak üzere çok sayıda Karakoyunlu emîrini öldürecekti.

Cihanşah'tan sonra Karakoyunlu tahtına geçen oğlu Hasan Ali bir taraftan ülkedeki hâkimiyetini pekiştirmeye çalışırken bir taraftan da Akkoyunlulara karşı Sultan Ebû Said'den yardım istemişti. Ebû Said'in cevabı, bizzat Azerbaycan'a gelerek sorunları çözeceği şeklindeydi. Ebû Said'in bu yaklaşımı, Cihanşah'ın ölümüyle ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak ve Şahruh döneminden sonra Timurlu Devleti'nden ayrılarak Karakoyunlu yönetimine geçen Azerbaycan, Fars ve Irak bölgelerini yeniden ilhak etmek isteğini yansıtmaktaydı. Fakat Akkoyunlu lideri Uzun Hasan Ebû Said'in hareketlenmesinden önce gönderdiği ordularla Bağdat'ı ele geçirmiş, Isfahan, Şiraz, Kum, Kazvin gibi Fars şehirlerini kontrol altına alarak yöneticiler tayin etmiş, Hasan Ali'nin zorlukla bir araya getirmeyi başardığı Karakoyunlu ordusunu mağlup ederek dağıtmıştı. Hemedan tarafına kaçan Hasan Ali'nin öldürülmesiyle Karakoyunlu hanedanı son buldu.[32] Bu gelişmelerle birlikte bölgenin en önemli aktörlerinden olan Karakoyunlular tamamen sahneden çıkmış, onların yerini Akkoyunlular almış oluyordu.

Timurlu coğrafyasında ortaya çıkan bu yeni durum karşısında Sultan Ebû Said'in tavrı Uzun Hasan'a gönderdiği ve bugün Topkapı Saray Arşivi'nde bulunan 1468 tarihli mektupta bütün açıklığıyla ortaya konulmuştur. Mektubun başlangıcında Ebû Said, kendisinin Karakoyunlu Cihanşah üzerine sefer yapmaya hazırlandığı sırada onun mağlubiyet haberini aldığını ve bundan memnuniyet duyduğunu belirtmekte, büyük dedesi Timur'un Diyarbakır'ı Karayülük Osman Bey'e verdiği dönemden itibaren Timurlularla Akkoyunlular arasında var olan dostluk ve iş birliğinin devamını dilemektedir. Mektubun daha sonraki bölümü Ebû Said'in geleceğe yönelik plânlarıyla ilgilidir:

> Tanrı inayetiyle Tebriz'e geldiğimde sen dahi uzak olduğuna bakmayarak, işini tertip edersen gelip göresin. Tanrı inayetiyle ümidim odur ki Rum (Anadolu), Mısır, Şam adlı bütün memalik fethini bize nasip kılarsa, Allah taalâ imdi böyle olduktan sonra ümid o ki bütün iş gönül arzu ettiği gibi ola. O taraftaki vilayetlerin silah maslahatlarını sen daha iyi bilirsin. Eğer benim kendimin varmam lüzumlu olmaz ise oğullarımla, keza beglerimle, askerimle ne miktar lâzım olursa silahlandırarak dilediğin kadar kişi göndereyim... Timur Beg, deden Osman Bey'e Diyarbekir vilayetini vermişse ümidim odur ki ben sana Tanrı'nın inayetiyle Mısır, Rum vilayetlerini alıp veririm...[33]

Bağdat'ta kuşattığında baba-o ul arasında i yaz şmaların şiirler üzerinden yapıldığını aktarmaktadır. (*Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. IV, s. 534-535). Cihan h şiirlerinde 'Ha î î' mahlasını kullanmaktaydı.

31 Devletşah, Karakoyunlu şehzâdesi için "Pir Buda , Cihan h Devleti'nin en mühim rüknü (dire i) idi" demektedir. (*Tezkiretü'ş Şuarâ*, c. IV, s. 537)

32 Hasan-ı Rûmlu, *Ahsenü't-tevârih*, s. 488-489.

33 Sultan Ebû Said'in Akkoyunlu Uzun Hasan'a gönderdiği 1468 tarihli mektup. (Kurat, *Topkapı Saray Müzesi Ar ivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait Yarlık ve Bitikler*, s. 119-129)

Mektubun satır aralarından Ebû Said'in Akkoyunluları hâlâ Timurluların bir vassalı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Uzun Hasan'ı Tebriz'e, huzuruna çağırması bu anlayışı yansıtmaktadır. İkinci nokta, Akkoyunlular tarafından ele geçirilen Azerbaycan, Irak ve Fars coğrafyasının kendisine iade edilmesi isteğidir. Karşılığında Osmanlılardan ve Memlûklerden ele geçirilecek topraklar Uzun Hasan'a verilecektir. Bu sözleriyle Ebû Said, Uzun Hasan'ın doğuya, yani Timurlu coğrafyasına doğru genişlemesine izin vermeyeceğini, ancak batıya, yani Osmanlı-Memlûk coğrafyalarına doğru genişleyebileceğini ve bu durumda da kendisini bizzat destekleyeceğini vurgulamış olmaktadır. Nitekim *Ahsenü't-tevârih*'te Uzun Hasan'ın elçisi olarak gelen yeğeni Murad Beg'e Ebû Said'in "Hasan Beg'in Azerbaycan'ı bize bırakması gerekir. Çünkü orası babamızın mezarlığıdır. Ayrıca Rum ve Şam tarafına ordu göndereceğiz. O diyar alınınca orayı Azerbaycan'ın karşılığı olarak ona bırakırız" dediği kaydedilmiştir.[34]

Fakat Ebû Said bir Timur değildi. Uzun Hasan ise vur-kaç savaşında ustalaşmış bir orduya sahipti. Kendisiyle savaşmak üzere Karabağ yöresine gelen Timurlu ordusunun erzak konvoylarını ele geçirecek ve küçük birlikler kullanılarak gerçekleştirilen ani baskınlarla Ebû Said'in ordusunu büyük ölçüde yıpratacaktı. Şirvanşah Ferruh Yesar'ın desteğini çekerek karşı safa geçmesi Ebû Said'e vurulan son darbe oldu. Timurlu sultan geri çekilme kararı verdi. Kış şartlarında ve açlıktan kırılan hayvanlarla yapılan dönüş yolculuğu giderek bir felâkete dönüşmekteydi. Durumu yakından izleyen Uzun Hasan'ın gönderdiği kuvvetler, 29 Ocak 1469 tarihinde yaptıkları ani bir baskınla Ebû Said'in ordugâhını dağıttılar. Kaçan Timurlu sultan kısa bir süre sonra yakalandı ve Şahruh'un hanımı Gevherşad Begüm'ü öldürtmesinin kısası olarak, öldürülmek üzere Uzun Hasan'ın yanına sığınmış olan Timurlu Mirza Yadigâr Muhammed'e teslim edildi.[35]

Son Timurlu: Hüseyin Baykara

Ebû Said'in ölümünden sonra Uzun Hasan, yanında bulunan Timurlu Yadigâr Muhammed Mirza'yı bir Türkmen ordusuyla birlikte Horasan'a gönderdi.[36] Ebû Said'in ölüm haberinin gelmesinin hemen ardından Herat'ı ele geçirerek sultanlığını ilan eden Hüseyin Baykara, bu gelişme karşısında, şehri terk etmek zorunda kalacaktı. Yadigâr Muhammed, 1470 yılı Temmuz'unda Herat tahtına oturdu. Fakat gerek içkiye olan aşırı düşkünlüğü ve gerekse kendisiyle birlikte Herat'a gelen Akkoyunlu emîrlerin yaptıkları zalimlikler Yadigâr Muhammed'in saltanatının çok kısa sürme-

34 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârih*, s. 458.

35 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârih*, s. 467-469.

36 Uzun Hasan, esir aldığı Ebû Said'le yaptığı konuşmada şöyle söylemişti: "Şahruh hanedanı ile aramızda dostluk vardı. Bizim sizinle hiç dostluk antlaşmamız bulunmamaktadır. Şimdi Şahruh Padişah hanedanından geriye Yadigâr Mirza Muhammed kalmıştır. O da bizim yanımızdadır. Onun ulu atas nın haklan tarafımızdan ziyan edilmemiştir. Ona karşı koruma, kollama ve sayg görevleri yerine getirilecektir." (Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârih*, s. 468)

sine neden oldu. Kırk gün kadar sonra, Mirza Hüseyin Baykara bir baskınla Herat'ı ele geçirdi ve Yadigâr Muhammed'i öldürerek yeniden tahta oturdu.[37]

Baykara, iktidarının başlangıç dönemlerinde Sultan Ebû Said'in oğullarından Sultan Mahmud Mirza ve Ebubekir Mirza ile çatışmaya girdiyse de bunlardan galip çıkacak ve Mâverâünnehr dışındaki bölgelerde durumunu sağlamlaştıracaktır. Tarihçi Handemir, Hüseyin Baykara'nın hâkim olduğu bölgeleri Horasan, Toharistan, Kandahar, Sistan ve Mazenderan olarak sıralamaktadır.[38]

Sultan Ebû Said sağlığında Mâverâünnehr'in şehirlerini oğulları arasında paylaştırmıştı.[39] Böylece Hüseyin Baykara'nın Herat tahtına oturduğu dönemde Timurlu Devleti, Şahruh sonrasında olduğu gibi, Mâverâünnehr ve Horasan merkezli olmak üzere tekrar ikiye bölünmüş oluyordu. Baykara'nın tahta çıkışından üç yıl sonra, 1473'te Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmed'in Akkoyunlu Uzun Hasan'ı Otlukbeli'nde büyük bir yenilgiye uğratması Hüseyin Baykara için büyük bir şans oldu. Bu yenilgiden sonra etkinliğini büyük ölçüde kaybeden Uzun Hasan'ın 1478'de ölümüyle birlikte Akkoyunlu Devleti içerisinde iktidar kavgaları başlayacak ve Uzun Hasan'ın oğulları ülkeyi ikiye böleceklerdi. Bu gelişmeler nedeniyle Timurlu Devleti uzunca bir dönem batı sınırlarından rahatsız edilmeyecektir.

Fakat aynı durum doğu sınırları için geçerli değildi. 1490'lı yıllardan itibaren Mâverâünnehr bölgesine yönelik saldırılarını yoğunlaştıran Özbek hükümdarı Şeybanî Han, Ebû Said'in oğulları arasındaki iktidar mücadelelerinden yararlanarak güneye doğru yayılmasını sürdürmüş ve 1500 yılına gelindiğinde, daha sonraki dönemde Hindistan Babûrlü Devleti'ni kuracak olan Babûr Mirza'nın bütün direnişine rağmen, Timur'un efsanevi başkenti Semerkand'ı ele geçirmişti.[40] 1497'den bu yana kendi oğlu Bediüzzaman'ın isyanı ile uğraşan Sultan Hüseyin Baykara ise söz konusu Özbek ilerlemesini durduracak herhangi bir girişimde bulunamamıştı.

Şeybanî Han'ın Mâverâünnehr ile yetinmesi söz konusu değildi. 1503 yılında Amu Derya'nın güneyine geçen Özbekler Belh şehrini kuşatmışlar fakat ele geçirememişlerdi. Daha sonraki yıllarda Meymene, Faryab gibi Afgan Türkistan'ındaki şehirler Özbeklerin eline geçecekti. Muhammed Şeybanî Han, 1506 yılında emeline nail oldu ve Belh şehrini ele geçirdi. Bölgede yönetici olan Bediüzzaman Mirza, babasının yanına, Herat'a sığınmak zorunda kalmıştı. Bu gelişmeler üzerine Hüseyin Baykara, Muhammed Şeybanî Han ile hesaplaşmak üzere büyük bir ordu toplayarak

37 Handemir, *Habîbü's-siyer*, c. III, s. 411.
38 Handemir, *Habîbü's-siyer*, c. III, s. 411.
39 Sultan Ebû Said'in 11 oğlu vardı ve öldüğünde bunların beşi Mâverâünnehr coğrafyasında yönetici konumundaydılar. (Ahmed Mirza Buhara'da, Mahmud Mirza Hisar bölgesinde, Ömerşeyh Mirza Fergana'da, Ömer Mirza Semerkand'da). Ebû Said'in şehzâdeleri ve hayat hikâyeleri için bkz. *Habîbü's-siyer*, c. III, s. 402-406.
40 Handemir, *Habîbü's-siyer*, s. 494-496.

yola çıktı. Fakat yaşlı hükümdar yolda hastalanarak vefat etti. Mirza Bediüzzaman Özbeklere karşı çıkılan bu seferi devam ettirmedi ve babasının na'şıyla birlikte Herat'a döndü.[41] Hüseyin Baykara'nın ölümü bir bakıma Timurlu Devleti'nin de sonu anlamına gelmekteydi. Zira Baykara'nın ölümünden kısa bir süre sonra Özbekler, Timurlulara karşı ezici bir galibiyet daha elde edecekler ve başta Bediüzzaman olmak üzere Baykara'nın oğulları çeşitli şehirlere kaçacaklardı. Bu gelişme sonrasında Herat, hiçbir savaş yapılmadan, Muhammed Şeybanî Han'ın eline geçti.

Böylece Timur'un ölümünden sonra yüz yıl kadar yaşayabilen Timurlu Devleti tarihe karışmış oluyordu.

41 Handemir, *Habîbü's-siyer*, s. 509.

BÖLÜM 26
VASSALLIK DÖNEMİNDE OSMANLI-TİMURLU İLİŞKİLERİ

Osmanlı'nın biçimsel vassallık dönemi

Emîr Timur'un dönüş yolunda iken, 1404 yılı Mart ayı ortalarında, Karabağ'da bir kurultay gerçekleştirdiğine yukarıda değinmiştik. Toplantı sonrasında Timurlu İmparatorluğu'nun Emîrzâde Ömer'e bırakılan bölgeleri hakkında Mevlâna Şemseddin'e yazdırılan bir emirnâme (ferman) yayınlandı. Osmanlı Devleti'ni de kapsamakta olan bu fermanın dili Timurluların imparatorluk hudutlarını ve vassal ülkelerle ilgili bakış açılarını göstermek bakımından çok önemlidir. "Emîr Temir Gürgân[1] sözümüz" ibaresiyle başlayan emirnâme şu şekilde devam etmektedir:

> Şu anda, aziz evlatlarımızdan her birisine, hâkimiyetimizdeki memleketlerin bir kısmını yönetmek üzere paylaştırmakta iken, Hürmüz ve Irak-ı Acem'e kadar Fars ve Kirman memleketlerin, Rey'den Azerbaycan, Erran, Mugan, Karabağ ve Gilan'a kadar bütün bölgelerin; Şirvan, Şamahı ve Derbent'den Bab-ül Ebvab'a kadar bölgelerin; Gürcistan, Abhaz, Kürdistan, Diyarıbekir ve Irak-ı Acem'den Hicaz'a kadar bölgelerin; Rum ülkesinden İstanbul'a ve Frenk diyarına kadar bölgelerin; Şam diyarından İskenderiye ve Mısır'ın Hil Derya'sına kadar bölgelerin, saltanat, devlet idaresi, sahiplik ve yönetimi için... Ömer Bahadır'ı tayin ettik ve inanarak teslim ettik. Onların bütün işlerini halletmek ve yasaklamak yetkisini onun yönetim ve bahadırlık becerisine verdik. Cihanın baş eğeceği ve her zaman gücünü muhafaza edecek olan bu hüküm bütün ülkelere ilan edildi. Yukarıda sıralanan ülkelerin padişahları, hükümdarları, valileri, emîrleri, ululları, vezirleri, zadegânları, eşraf ve tanınmış kişileri, ismi yukarıda bildirilen aziz evlâdı (Emîrzâde Ömer) bu memleketlerin sultanı ve sahibi, nüfuzlu hâkimi ve değerli hükümdarı olarak bilsinler ve ülkenin bütün ihtiyaçları için doğrudan ona veya onun naiplerine müracaat etsinler. Onun ülke refahına, düzenine ve güvenliğine yönelik ferman ve buyruklarına yüz çevirmesinler. Onun adaleti ve doğruluğu esas alan emirlerini ve yasaklarını baş üstüne diyerek kabul etsinler. İtaat ve hizmetin doğru yolundan başka bir yol izlemesinler. Onu ve naiplerini memlekette ortaya çıkan sorunların bertaraf edilmesinde kudretli, hak sahibi ve tam yetkili olarak bilsinler.[2]

Yukarıdaki emirnâmeden anlaşıldığına göre Timur, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Anadolu'daki kesimlerini ayrı yönetim birimleri olarak görmekte ve Osmanlı Anadolu'sunu, vassallık statüsü içerisinde, kendi imparatorluğunun sınırlarına dâhil bir bölge olarak kabul etmekteydi. Buna karşın al tamgalı yarlıkla Süleyman Çelebi'nin hükümranlık hakkını tanıdığı

---

1 Özbekçe metinde "Köregân"
2 Hafız-ı Ebru, *Nizomıddin-i Şomi'ning Zafarnoma-i Şohi'sıga İlova*, s. 383-385.

Balkan coğrafyasını, vergi ödemekle yükümlü haraçgüzar bir yönetim olarak görmekteydi. Bu noktada, Timur sonrası dönemdeki Osmanlı-Timurlu ilişkilerini tam olarak kavrayabilmek için dönemin siyaset anlayışında vassal devlet statüsünün ne anlama geldiğini irdelememiz gerekmektedir.

Orta dönem Türk-İslam geleneğinde vassal veya tâbi devlet, yöneticisi tâbisi olduğu hükümdar tarafından tayin edilen veya onaylanan, tâbisi olduğu devlete vergi ödeyen ve istendiği zaman bu devletin ordusuna asker gönderen devlet anlamına gelmekteydi. Vassal devlet yöneticisinin tayin veya onaylanma ritüeli, kendisine gönderilen kılıç, kemer, külah gibi hâkimiyet sembollerini kabul etmesi, gönderilen hil'ati giymesi şeklindeydi. Vassal yönetici ayrıca, tabisi olduğu hükümdar adına sikke kestirmek ve cuma hutbelerinde adını kendi adından önce okutmak zorundaydı. Bütün bunlar karşılığında hâkim devlet, vassalını dış güçlere karşı koruması altına alıyordu.

Ankara yenilgisinden sonra Süleyman, İsa ve Musa Çelebilerin Timur'dan hâkimiyet sembolleriyle birlikte yarlık almaları, Mehmed Çelebi'nin Timur adına sikke kestirmesi ve haraç göndermesi, II. Murad'ın Şahruh tarafından gelen hâkimiyet sembollerini kabul ederek gönderilen hil'ati giymesi, dönemin siyasal kuralları çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nin Timurluların vassalı olduğunu göstermektedir. Osmanlı tarihçileri bu konuya hiç değinmeseler de, günümüz tarihçileri vassallık statüsünün gerektirdiği bütün şartlar yoktu deseler de, yukarıda belirttiğimiz ve aşağıda ayrıntılı olarak açıklayacağımız verilere göre Osmanlı Devleti, biçimsel de olsa, Timurlu Devleti'nin bir vassalıydı ve bu statü Timurlu Şahruh'un son dönemlerine, yani 1440'ların ortalarına kadar devam edecektir.

Mehmed Çelebi'nin meşruiyet arayışları

Osmanlı tarihlerinde Fetret Devri ile ilgili olarak hâlâ tartışılan konulardan birisi Mehmed Çelebi'nin Timur'dan al tamgalı hükümdarlık yarlığı almadığı halde Timur adına niçin sikke kestirmiş olduğudur. Gerçekten Mehmed Çelebi, Timur'un Anadolu'yu terk etmesinden sonra, Hicri 806, yani 21 Temmuz 1403 ile 9 Temmuz 1404 zaman dilimi içerisinde, Timur adına ikisi gümüş ve birisi bakır olmak üzere 3 sikke kestirmiştir.[3] Sikkelerin ön yüzünde "Demür Han Gürkân / Mehmed bin Bayezid Han / Hullide Mülkühu" arka yüzünde ise "Lâ ilâhe illâllah / Muhammedîn Resul Allah / duribe Bursa" yazılıdır. Dolayısıyla bu sikkeler Mehmed Çelebi'nin Bursa'yı alarak sultanlığını ilan ettiği döneme aittirler.[4] Bu

3 Kastritis, *Bayezid'in Oğulları*, s.108; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 318; İsmail Galib, *Takvimi Meskûkâtı Osmaniye* Kısmı, s. 28; Ölçer, *Yıldırım Beyazid'in Oğullarına Ait Akçe ve Mangırlar*, s. 53.

4 Söz konusu dönemle ilgi yeni bir nümismatik bulgu da Ankara Savaşı'ndan sonra, mu temelen 804-805 Hicri tarihlerinde Ankara ve Amasya'da tamamen Timur adına kesilmiş sikkelerdir. Sikkelerin ön yüzünde *Emîr'ül Azamı Timur Gürkan, Haled Al ahü Mülkuhu, duribe Engüriye* yazılı olup herhangi bir Osmanlı şehzâdesinin veya Anadolu beyinin ismi geçmemektedir. Osmanlı tarihinde başka bir hükümdar adına ilk olarak kestirilen bu sikkelerin Mehmed Çelebi tarafından kestirilmiş olma ihtimali çok büyüktür ve bu durum Timur'a tam bir teslimiyeti ifade etmektedir. (Celil Ender, *Türk Nümismatik Derneği*, Bultenno, no. 2 (1977), s. 17-18)

sikkeleri kestirmekle Mehmed Çelebi, dönemin siyasi kuralları gereği, Timur'un yüksek hâkimiyetini kabul ederek Osmanlı Anadolu'sunu Timur adına yönetmekte olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Osmanlı tarihçilerinin Osmanlıların Timurlulara tabiiyeti anlamına gelen bu gelişmeyi gündeme getirmekten özenle kaçınmaları ve bir anlamda yok varsaymaları nedeniyle, Timur'dan yarlık almış Süleyman Çelebi'nin bile yapmadığı bu uygulamayı Mehmed Çelebi'nin neden yaptığı sorusu günümüze dek cevaplanamamıştır.

Dönemin siyasi koşulları içerisinde olaya baktığımızda Mehmed Çelebi'nin Timur adına sikke kestirmesinin iki amacı olabileceği görülmektedir. Birincisi, Timur'dan aldığı yarlıkla Edirne tahtı üzerindeki meşruiyeti onaylanmış ağabeyi Süleyman Çelebi karşısında, kendisinin de Timur'a tâbi olduğunu göstererek, Bursa tahtındaki meşruiyetini ortaya koymak isteğidir. İkincisi ise, kestirdiği sikkeleri Timur'a göndermek suretiyle ona tabiliğini doğrudan bildirmek ve iktidarının meşruiyetini sağlayabilmek amacıyla ondan yarlık istemektir. İspanyol elçi Clavijo'nun günlüklerinde, tarihçilerin bugüne dek üzerinde durmadıkları bir ayrıntı, bu ihtimali büyük ölçüde desteklemektedir.

İspanyol elçi, Timur'la görüştükten sonra Mısır ve Türk elçileriyle birlikte 21 Kasım 1404 tarihinde Semerkand'dan ayrıldıklarını yazmaktadır.[5] İspanyol elçisi, Memlûk heyetini Sultan Nasiruddin Ferec'in elçileri olarak tanımlarken Türk heyetinin kim tarafından gönderildiğine değinmemiştir. Diğer taraftan Timurlu tarihçi Yezdî, Timur'un Semerkand'daki diplomatik temaslarıyla ilgili olarak, Memlûk elçileriyle görüşüp Ferec'e bir mektup gönderdiğini aktardıktan sonra, "Fereng (İspanya), Deşt-i Kıpçak (Altın Ordu), Cete (Moğulistan) ve diğer ülkelerden gelen elçilere de hediyeler takdim edip (ülkelerine dönmelerine) izin verdi" demektedir.[6] Türk elçilerinin bizzat Timur'un yarlığıyla Osmanlı tahtına oturtulmuş Süleyman Çelebi'den gelmiş olması durumunda, Timurlu tarihçinin, Çağatay hükümdarını daha da azametli göstermek amacıyla, Diyar-ı Rum elçisi şeklinde bu listeye dâhil etmesi beklenirdi. Türk elçilerinin "diğer elçiler" kategorisine alınmış olmaları, Timur tarafından onaylanmamış bir şahıstan, yani Mehmed Çelebi tarafından gelmiş oldukları ihtimalini güçlendirmektedir. Clavijo, Tebriz'den ayrılmalarını anlatırken Prens Ömer, bize ve Türk sultanının elçilerine hediyeler verdi ve yanımıza bir Çağataylı rehber bahşetti demektedir.[7]

Yine Clavijo'nun seyahat notlarında Memlûk elçi heyetinin Şehzâde Ömer'in emriyle Tebriz'de alıkonulduğu, buna karşın Türk ve İspanyol elçilerin Anadolu sınırlarındaki Ani kalesine kadar birlikte seyahat ettikleri aktarılmaktadır. Erzincan yolunun Karakoyunlu Yusuf Bey tarafından ka-

5 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 148-149.
6 Yezdî, *Zafernâme*, s. 441.
7 The envoy from the Turkish Sultan (Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 171)

patıldığı haberini alan İspanyol heyeti, burada bir güzergâh değişikliği yaparak, Gürcistan üzerinden Trabzon'a ve oradan İstanbul'a gitmeye karar vermiştir. Bu noktada Clavijo, Türk heyetinin, başka bir yolla Anadolu'ya gittiğini söylemektedir.[8] Clavijo, Ani'den ayrılış tarihini 8 Eylül 1405 olarak vermektedir. On gün sonra Trabzon'a ulaşan İspanyol heyeti, buradan deniz yoluyla İstanbul'a doğru yola çıkacak ve Ekim ayı sonlarında İstanbul'da olacaktır. Bu anlatının satır aralarından iki sonuç çıkarmak mümkündür. Süleyman Çelebi tarafından gönderilmiş bir elçilik heyetinin Edirne'ye ulaşmak için İspanyol elçilerinin izlediği yolu izlemeleri gerekirdi. Trabzon Rum Devleti Timur'a tabiydi, Bizans da Süleyman Çelebi ile dostluk antlaşması imzalamıştı. Bir diğer deyişle Trabzon-İstanbul-Edirne güzergâhı, kuzeyi Mehmed Çelebi, güneyi ise Osmanlı'ya düşman beylikler tarafından kontrol edilen Anadolu güzergâhına göre çok daha güvenliydi. Böylesi bir siyasal ortama karşın Türk heyetinin Ani'de ayrılarak Anadolu içlerine yönelmesi, hedefinin Bursa veya Amasya olduğunu düşündürmektedir.

Bütün bu verilerin ışığında, 1404 yılı ortalarında Timurlu başkentinde bulunan Türk elçilik heyetinin Bursa'da hükümdarlığını ilan eden Mehmed Çelebi tarafından gönderilmiş olduğunu, Timur adına kesilmiş sikkeleri getirerek tabiiyet talebinde bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Timurlu tarihçilerde bu talebin nasıl cevaplandırıldığı konusunda herhangi bir veri yoktur. Osmanlı coğrafyasında daha sonra ortaya çıkan gelişmeler göz önüne alınırsa, Timur'un, Mehmed Çelebi'nin tabiiyetini onaylayarak al tamgalı yarlık göndermediği anlaşılmaktadır. Zira kendiliğinden Timur adına sikke kestiren bir Mehmed Çelebi'nin, böylesine önemli bir meşruiyet aracını, ağabeyi Süleyman Çelebi ile yürüttüğü mücadelede kullanmaması mümkün değildi. Nitekim 1406 yılında Süleyman Çelebi Anadolu'ya geçecek, Mehmed Çelebi ise onunla savaşmaksızın Amasya'ya çekilerek ağabeyinin hükümdarlığını kabul etmiş görünecektir.[9]

Mehmed Çelebi-Şahruh ilişkileri

Fetret Devri boyunca Osmanlılarla Timurlular arasında kayda değer bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Bu dönemde Osmanlı tarafında şehzâdeler arası mücadele devam etmekteydi. Timurlu tarafında da Osmanlı'dakine benzer bir iktidar mücadelesi başlamıştı. Timur'un ölümünden sonra torunu Halil Sultan bir oldubitti ile Semerkand'da tahta oturmuş, daha sonra Timur'un kendisinden sonra tahta geçmesini vasiyet ettiği diğer torunu Mirza Pirmuhammed'le yaptığı mücadeleyi kazanmış ve onu öldürtmüştü. Fakat Halil Sultan'ın iktidarı fazla sürmeyecek, Timur'un emîrlerinden Hudaydad tarafından tasfiye edilecektir.[10] Bunun üzerine

8 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 171, 174.
9 Sultan Bayezid'in Bursa'daki türbesinin kitabesinde, türbenin Hicri 809 (1406-1407) yılında Süleyman Çelebi tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Bu da Süleyman Çelebi'nin Bursa'daki hâkimiyet döneminin 1406 ortalarından itibaren başladığını göstermektedir. (Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 332)
10 Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. III, s. 423.

Herat'tan bölgeye gelen Timur'un oğlu Şahruh, Semerkand'ı ele geçirecek ve 1409 yılına gelindiğinde Timur İmparatorluğu'nun Mâverâünnehr ve Horasan bölgelerinde istikrarı sağlayacaktır. Bu arada Hülagu'nun tahtına oturtulan Mirza Ömer'in hâkimiyet bölgelerinde de benzer bir mücadele yaşanmaktaydı. Babası Miranşah ve ağabeyi Ebubekir ile mücadele eden Mirza Ömer, 1407 yılında Şahruh'a karşı başlattığı savaşta hayatını kaybetmişti.

Diğer taraftan yine aynı dönemde, iki eski isim, Karakoyunlu Kara Yusuf ve Celayirli Sultan Ahmed yeniden sahneye çıkmışlardı. Ayrıca Diyarbakır merkezli Akkoyunlular vardı. Akkoyunlu tarihçisi Tihrani, Timur'un ölümüyle birlikte Karakoyunlu ve Akkoyunlu liderleri arasında bir antlaşma yapıldığını söyleyerek bu olayı şöyle anlatmaktadır:

> Emîr Yusuf, Emîr Osman'a haber göndererek 'Biz her ikimiz Türkmen'iz. Daha fazla birbirimize saldırmak için çaba harcamayalım. Bundan fazla birbirimizle dövüşmeyelim. Her birimiz Rûm ve Çağatay gibi düşmanlarımızla meşgul olalım. Senin için en uygun davranış, durumlarını bildiğin Suriye ve Rûm'a saldırmak; benim için ise Çağatay ile mücadele etmektir. Bu devletin selâmeti için gereklidir' dedi.[11]

Gerçekten Türkmen lideri Kara Yusuf, üç yıl gibi kısa bir sürede ve Timur'un kehanetini haklı çıkaracak şekilde, büyük bir başarı göstermiş, yapılan savaşta Timur'un oğlu Miranşah'ı öldürüp oğlu Ebubekir'i bölgeden çıkarmak suretiyle 1408 yılında Azerbaycan ve Irak-ı Acem bölgelerine hâkim olmuştu. Bu dönemden itibaren Şahruh ile Karakoyunlular arasındaki mücadeleler başlayacaktır.[12]

Osmanlı coğrafyasında ise Mehmed Çelebi, daha önce yaptığı birkaç mücadeleyi kaybetmesine karşın, Bizans imparatorunun da desteğiyle, 1413 yılında kardeşi Musa'yı alt etmeyi başarmış ve Osmanlı tahtının sahibi olmuştu. Bu dönem, Şahruh'un kendi ülkesindeki iç mücadeleleri sonlandırdıktan sonra gözünü batıya çevirdiği dönemle örtüşmektedir. Bu tarihten sonra Şahruh'un, bir taraftan hemen sınırında ortaya çıkan Karakoyunlu Devleti'ne yönelik politikalar geliştirirken bir taraftan da Osmanlı Devleti'nin iç işlerine yönelik bazı girişimler başlattığı görülmektedir. Bu müdahalelerin ilki Ankara Savaşı sonrasında esir düşen Mustafa Çelebi'nin serbest bırakılmasıdır. İkincisi ise doğrudan Osmanlı Sarayı'na gönderdiği bir mektupla, Mehmed Çelebi'nin hanedan içi uygulamalarına ve Anadolu'da Timur tarafından canlandırılan Türk beyliklerine ilişkin politikalarına yön verme arayışıdır.

Şahruh'un Burunduk isimli elçisi ile gönderdiği mektup 818 Zilhicce (Şubat 1416) tarihlidir. Timurlu hükümdar mektubunun başlangıcında Mehmed Çelebi'yi Allah yolunda dinsizlerle savaşan mücahit, dünyevi

11 Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 50.

12 Timur, Anadolu seferinden dönerken, Erdebil civarındaki Sercem kalesinin hâkimi Dökdey'e şunları söylemişti: "Buralardan haberdar olasın ve gaflette olmayasın. Ahmed Celayir'in artık düşmanlık sergileyecek durumu yok. Ama Kara Yusuf'a dikkat edesin." (Yezdî, *Zafernâme*, s. 428)

ve dini nizamın koruyucusu gibi unvanlarla selamladıktan sonra Süleyman, İsa ve Musa Çelebilerin öldürüldüklerini haber aldığını belirtmekte, bu uygulamanın İlhanî töresine uygun olmadığını söyleyerek kısa süreli bir saltanat uğruna insanın kardeşlerini öldürmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.[13] Mektubun bundan sonraki bölümünde Şahruh, dinsiz ve zalim olarak tanımladığı Kara Yusuf ve evlâtlarından bahsetmekte ve onlara ders vermek üzere hazırlık yaptığını söylemektedir. Mektubun bu bölümüne bakarak Şahruh'un, kardeş katli konusunu gündeme getirmek suretiyle, Osmanlıların Karakoyunlulara destek vermesi ihtimalini ortadan kaldırmak istediği düşünülebilir. Şahruh, Osmanlı sultanına gözdağı vererek, geçmişte babası Yıldırım Bayezid'in Kara Yusuf'u ülkesine kabul etmekle yaptığı hatanın benzerini yapmaması yönünde uyarmak istemektedir.

Mehmed Çelebi'nin cevabı, içerik açısından olduğu kadar üslup açısından da o dönemdeki Osmanlı-Timurlu ilişkilerine ışık tutacak niteliktedir. Tumturaklı selam cümlelerinden sonra Mehmet Çelebi Timur Gürgân hanedanının görüşlerini içeren, hükümdarlık mührüyle damgalanmış yarlığı almanın kendisini sevinçlere gark ettiğini vurgulamaktadır. Melek tabiatlı Şahruh'un sağlıklı olduğunu haber aldığı için de Tanrıya şükretmektedir. Kardeşler ile ilgili olarak verilen görüşe karşı itaatkâr olduğunu belirten Mehmet Çelebi'nin bu satırlarında vassalı olduğu devleti ve hükümdarını yücelten, ona kesin bağlılığını ifade eden bir hava vardır. Buna karşın Şahruh'un kendisini eleştirdiği konuyla ilgili görüşlerini aktardığı bölümde ise güçlü bir devletin ve geleneğin temsilcisi görünümündedir. Ayrıca bu kısım, Fetret Devri iç mücadelesine Osmanlı hanedanının bakışını aktarması bakımından önemlidir:

> Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun başlangıç günlerinden beri Osmanlı sultanları (Allah onların ölmüş olanlarına rahmet etsin, sonrakileri de ebedi kılsın) ortaya çıkan problemleri genellikle tecrübelere dayanarak halletmişlerdir. Saltanatın ortak kabul etmediği konusunda şüphe yoktur. Gülistan şairinin (Allah onun günahlarını affetsin) inci dizileri gibi olan sözlerinde olduğu gibi on derviş bir halıda yatabilir, fakat iki hükümdar bir iklime sığmaz.[14]

Mektubun daha sonraki bölümü ise, yukarıdaki sert çıkışı kısmen yumuşatmakta ve Osmanlı hanedanının oluşturduğu geleneğin nedenlerini açıklamaktadır:

> Dünya varlığının devamı veya yok olması günlük siyasete değil, takdir-i ilahiye bağlıdır. Bununla birlikte komşu ülkelerin hükümdarlarının asil soylu Müslüman padişahlar olması durumunda kaygı duymaya gerek yoktur. Allah saklasın kâfirler bir fırsat ele geçirmesinler. Haşmetmeabın bildiği gibi, rahmetli babamın olayında, daha önce İslam'a kazandırılan

13 Feridun Bey, *Münşeatü's-selatin*, c. I, s. 143. Şahruh'un mektubunda kardeş öldürmelerini "Osmanlı Töresi" olarak tanımlamasından yola çıkan bazı tarihçiler söz konusu mektubun kurgu olması ihtimali üzerinde durmaktadırlar. Sarayda görevli bir münşeat kâtibi, bir mektuba "Osmanlı Töresi" kavramını ekleyebilir, fakat Osmanlı sultanını eleştiren bir mektup kurgulayabileceğini düşünmek çok da mantıklı değildir.

14 Feridun Bey, *Münşeatü's-selatin*, c. I, s. 143-144.

Selanik ve benzeri yerler Müslümanların ellerinden çıkmıştı. İşte bu sebeplerle Osmanlı Sultanlığı saltanatın intikali konusunda dünyadan farklı ve kendisine has bir yol seçmiştir. Kuşkusuz en iyisini Allah bilir.[15]

Aslında Şahruh'un, ağabeyi Süleyman Çelebi'yi öldürterek Osmanlı tahtına oturan Musa Çelebi'yi değil, yaklaşık üç yıl sonra, Musa Çelebi'yi öldürterek tahta çıkan Mehmed Çelebi'yi muhatap alması ve ona azarlayıcı bir mektup göndermesi ilginçtir. Bunun nedeni Timurluların Osmanlı şehzâdelerinin meşruiyetlerine bakışlarındaki farklılıkta aranmalıdır. Musa Çelebi, Timur'dan al tamğalı yarlık alarak hükümranlık yetkisi onaylanmış bir şehzâdeydi ve Timurlular onu saltanatın meşru hak sahibi olarak görmekteydiler. Nitekim Babûrlü İmparatoru Cihangir'in sahte bir Osmanlı elçisi ile karşılaştığında yaptığı yorum bunu açıkça göstermektedir. Cihangir anılarında, Agra'da iken elinde hiçbir yazılı belge olmamasına karşın kendisini Osmanlı'nın elçisi diye tanımlayan Akam Hacı isimli bir Türkistanlının geldiğini ve hiç kimsenin onun elçiliğine inanmadığını anlatır. Cihangir'in daha sonra söyledikleri konumuz açısından ilginçtir:

> Timur, Türkiye'yi fethettiği ve Yıldırım Bayezid'i esir ettiği zaman emân parası ve bir yıllık haraç karşılığında toprakları kendisine iade edilecekti. Fakat o sırada Yıldırım Bayezid öldü ve hükümdarlığı oğlu Musa Çelebi'ye verildi. O günden bu yana bu iyiliğin karşılığı olarak, Osmanlı sultanları tarafından hiçbir kimse veya bir elçi gelmemiştir.[16]

Diğer taraftan Mehmed Çelebi Timur'dan yarlık almamış olması nedeniyle saltanatta meşru hak sahibi olmadığı gibi, Timurlular açısından meşru hükümdar olarak kabul edilen Musa Çelebi'yi öldürterek iktidarı ele geçirmiş, bir anlamda saltanatı gasp etmiş durumdaydı. Timurlulara göre Mehmed Çelebi'nin iktidarının başka bir anlamı daha vardı. O güne dek sadece Osmanlı Anadolu'sunu vassal olarak kabul eden Timurlular, Mehmed Çelebi'nin bütün Osmanlı coğrafyasını birleştirerek tek başına hükümdar olmasıyla birlikte, bütün Osmanlı Devleti'ni vassal olarak görmeye başlamışlardır.

Mehmed Çelebi, Fetret Devri'ni başarıyla sonlandırıp tek başına ülkenin hâkimi olmasına ve Timurlularla arasında Karakoyunlu Devleti'nin kurulmuş olmasına karşın, Ankara yenilgisinin anıları henüz bütün tazeliğiyle yaşamaya devam ettiği için, Timurlulara karşı duyarlı ve saygılı bir politika izlemeyi sürdürmüştür. 1415 yılında Karamanoğulları Beyliği üzerine yaptığı ve galip geldiği sefer sonrasında gerçekleştirdiği uygulamalar Osmanlı sultanının Timurlu hassasiyetini açık olarak göstermektedir. Söz konusu seferde Mehmed Çelebi Karamanoğullarını yenmiş, Konya'yı kuşatmış ve Karamanoğlu Mehmed ile oğlu Mustafa'yı ele geçirmişti. Daha sonra gelişen olayları Osmanlı tarihçisi Gelibolulu Mustafa Ali şöyle anlatmaktadır:

15 Feridun Bey, *Münşeatü's-selatin*, c. I, s. 143-144.
16 Cihangir Şah, *Tüzük-i Cihangiri*, s. 144-145.

İsmi geçen Karamanoğlu Mehmed ve Mustafa isimli oğlu savaş sırasında ele geçirildi. Sultan Mehmed'in merhamet ve şefkat duyguları kabardı; Olaylar döneminde (Ankara yenilgisi ve sonrası) Timur Han babasını ve kardeşini ele geçirdiği halde onları katlettirmediği için, kendisi de zafer zekâtı olarak af etti, adı geçene (Karamanoğlu) ve oğluna hil'atler giydirdi. İzzet-i ikramla eyaletini belirleyip yeniden antlaşma yapılarak ülkesine gönderildi.[17]

Kuşkusuz Mehmed Çelebi'nin bu davranışı, Osmanlı tarihçisinin "merhamet ve şefkat duygularının kabarması" şeklindeki sözleriyle açıklanamaz. Asıl sebep Timur tarafından yeniden ihya edilen ve o dönemde Timurlu vassalı olan bir beyliği yok ederek hükümdarını öldürtmenin Timurlu Şahruh'ta ciddi bir reaksiyona yol açabileceği korkusudur. Bir başka açıdan bakıldığında da tarihçi, Timur'un Bayezid ve oğullarına yaptığı uygulamanın benzerini Mehmed Çelebi'nin yaptığını söylemekle, Osmanlı sultanını Timur ile özdeşleştirmiş olmaktadır. Mehmed Çelebi'nin Timurlu çekintisini, İskilip'te yerleşik Tatarları, yeni bir Timurlu istilası durumunda iş birliği yaparak fesada sebep olmaları ihtimaline karşı Rumeli'ne sürgün ettirmesi uygulamasında da görmek mümkündür.[18]

Osmanlı tarihçileri Timurlu vassallığı konusunun üzerini tamamen örterek, sanki hiç böyle bir şey yokmuşçasına davrandıkları için, Mehmed Çelebi döneminde Timurlu sarayına elçi veya yıllık vergi gönderilip gönderilmediğini bilmiyoruz. Bu konuda Otlukbeli Savaşı öncesinde Uzun Hasan'ın Fatih'e gönderdiği mektupta ima yollu bir kayıt vardır. Bu mektupta Uzun Hasan, Osmanlı'nın Timur'un vassalı olduğunu, kendisinin de Timur'un mirasçısı olduğunu hatırlatmakta ve Mehmed Çelebi döneminden sonraki 60 yıl boyunca Timurlu sarayına gönderilmeyen vergilerin kendisine gönderilmesini talep etmektedir.[19] Bu iddianın doğru olması durumunda Çelebi Mehmed'in, en azından Fetret Dönemi'nde, Timurlulara haraç gönderdiği şeklinde bir sonuç çıkmaktadır.

Diğer taraftan Mehmed Çelebi, Şahruh ile Karakoyunlu Kara Yusuf Bey arasındaki mücadeleyi büyük bir kaygı ile izlemekteydi. Kara Yusuf, Osmanlı sultanına gönderdiği mektupta, Şahruh'un Anadolu'yu istila ettikten sonra Balkanlar'a geçmek ve Deşt-i Kıpçak üzerinden Azerbaycan'a dönmek arzusunda olduğunu iddia etmekteydi.[20]

Bu arada Kara Yusuf, bölgedeki rakibi ve Timurlu vassalı Akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman Bey'in Şahruh'a yazdığı bir mektubu ele geçirmiş ve bunu Osmanlı sultanına göndermişti. Bu mektupta Osman Bey, Kara Yusuf'un, kendisine ait toprakları ele geçirdiğini, bu sorunu an-

17 "...Mezbür Muhammed bin Karamân ve Mustafa nâm bir oğlı esna-ı cenkde griftar oldı. Sulta Muhammed'in merhamet ve şefkati gâlib olmağla ve ol eyyamda Timur Hân vâlidini ve biraderini ele getirmişi en atille hâksâr itmediğü ecilden, kendüsi dahi 'el-avfü ze âtü'z-zafer' diyû mezbûra ve oğluna hil 'atlar giydirdi ve i 'zâz u ikrâmla eyaletini mukarrer idüb, tecdid-i ahd ile mülkine gönderildi." (Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 615)

18 Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, c. l, s. 180.

19 Doukas'a göre bu vergi her yıl için 1000 eğer, heybe ve yulardan ibarettir (*Historia*, s. 301). Babinger ise yıllık biner adet at örtüsü, sarık bezi ve halı olarak tanımlamaktadır. (*Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*, s. 175)

20 Feridun Bey, *Münşeatü's-selâtin*, c. I, s. 144.

cak Şahruh'un çözebileceğini ve Bizans imparatoru da dâhil olmak üzere Anadolu'daki bütün beylerin Timurlu hükümdarını beklediklerini ifade etmekteydi.[21] Akkoyunlu Osman Bey'in bu mektubu, Karakoyunlu Kara Yusuf'un Şahruh'un niyetleri konusundaki iddialarını destekler nitelikteydi. Kuşkusuz, Kara Yusuf büyük bir ihtimalle, Osmanlı sultanını yanına almak ve böylece Şahruh'a karşı bir cephe oluşturmak amacıyla bu iddiayı gündeme taşımıştı. Fakat Timurlu hükümdarın Anadolu'ya yönelik bir sefer yapması ihtimali de göz ardı edilemezdi. Bu noktada Mehmed Çelebi serinkanlı bir tutum izleyerek "Hakan Hazretleri'nin (Şahruh) senin bağlılığını kabul etmesi yönünde elinden gelen çabayı göstermelisin... Bütün yapman gereken hakana tam anlamıyla itaat etmek" gibi sözlerle Kara Yusuf'u uzlaşmaya davet etti.[22]

Bu çalkantılı dönemde Çelebi Mehmed'in ikinci bir Timurlu fırtınası ile karşı karşıya kalmaktan korktuğu ve Şahruh'u tahrik ederek Anadolu'ya girmesini sağlayacak bir bahane vermemeye çalıştığı görülmektedir. Nitekim Timurlu vassalı olan Şirvan hâkimi Sultan Halilullah'a gönderdiği mektuptaki "...Eğer Şahruh, geçmişte olduğu gibi, benim Kara Yusuf'la uzlaşmamı bahane olarak kullanıp bu ülkeye (Osmanlı) yönelirse, o zaman karar Allah'ın olacaktır" sözleri bu kaygıyı ortaya koymaktadır.

Gerçekten bu dönemde Osmanlı Devleti, yalnızca doğu sınırlarında değil, batı sınırlarında da sorunlar yaşamaktaydı. Fetret Devri başlangıcından bu yana Avrupalı Hristiyanlarla Bizans'ı bir araya getirerek Osmanlılara karşı yeni bir Haçlı Seferi oluşturmak konusunda önderlik yapan Macar kralı Sigismund, bu kez farklı bir uygulamayı gündeme getirmiş, Altın Ordu ile uzlaşarak bir blok oluşturma arayışına girişmişti. Böylesi bir ittifakın hem Osmanlılar hem de toprak anlaşmazlıkları nedeniyle sorunlar yaşadığı Venedik ve Cenova gibi Altın Ordu coğrafyasında kolonileri olan ülkeler üzerinde baskı oluşturabileceğini düşünmekteydi.[23] Bu arada Bizans imparatoru II. Manuel de üzerine düşeni yapmakta ve Vladislav Jagiello'ya gönderdiği Philantrhropenos adlı elçisi aracılığıyla Lehistan'ın desteğini sağlamaya çalışmaktaydı.[24]

Şahruh, 1419 sonbaharında, topladığı büyük bir orduyla Azerbaycan'a yönelmişti. Rey şehrine geldiği sırada, kendisine karşı savaş hazırlığı yapan Karakoyunlu Kara Yusuf'un Ucan bölgesindeki karargâhında öldüğü haberi geldi. Liderlerinin ölümünden sonra Türkmen ordusu dağılmıştı. Buna rağmen Şahruh ilerleyişini sürdürdü ve 1420 kışında Karabağ'a geldi.[25] Kara Yusuf'un ölümünden sonra onun yerini alan oğlu İskender ise Şahruh ile mücadeleyi sürdürmek kararlılığındaydı. Fakat Ağustos ayında Eleşkirt civarında gerçekleşen Timurlu-Karakoyunlu savaşı, Şahruh'un galibiyeti ve İskender'in kaçışıyla sonuçlanacaktı.

21 Ferdun Bey, *Münşeatü's-selâtin*, c. I, s. 153.
22 Ferdun Bey, *Münşeatü's-selâtin*, c. I, s. 145.
23 Heimpel, *Zur Handelspolitik Kaiser Sigismunds*, s. 145-156.
24 İnalcık, *The Ottoman Turks and the Crusades, A History of Crusades*, c. 6, s. 256.
25 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevârih*, s. 127-130.

Şahruh, bu zorlu mücadeleden galip çıkmış olmanın sevinciyle, her tarafa zafernâmeler gönderdi. Osmanlı sultanına gönderdiği zafernâmede, galibiyetini haber verdikten sonra, Kara Yusuf'un oğullarının Gence tarafına kaçtığını bildirmekte ve bunların Osmanlı topraklarına geçmeleri halinde derhal yakalanarak kendisine gönderilmelerini istemekteydi.[26] Osmanlı sultanı için yapılacak en akıllı hareket, kazandığı galibiyetin sarhoşluğu içerisindeki Timurlu hükümdarı tahrik etmemekti. Nitekim Mehmed Çelebi, Şahruh'a tam bağlılığını ve her zaman ulu hakanın hizmetinde olduğunu bildiren bir mektup gönderdi.[27] Şahruh ise bölgenin yönetimini Akkoyunlu Karayülük Osman'ın oğlu Ali'ye bırakıp ülkesine dönecekti. Dönem tarihçilerinden Devletşah, Şahruh'un bu galibiyetten sonra Azerbaycan'a kendi oğullarından veya emîrlerinden birisini yönetici tayin etmek istediğini, fakat Karakoyunlu İskender'in korkusundan hiçbirisinin bu görevi kabul etmek istemediklerini belirtmektedir.[28] Şahruh'un geri dönüşüyle birlikte Osmanlı ülkesi üzerindeki Timurlu baskısı, en azından bir süre için, ortadan kalkmış oluyordu.

Mustafa Çelebi isyanı

Fetret Devri'nin Timurlularla doğrudan ilişkili bir diğer gelişmesi de Osmanlı tarihçilerinin "Düzmece Mustafa" adını verdikleri Mustafa Çelebi'nin 1415 tarihinde başlattığı isyandır. Babasıyla birlikte Ankara Savaşı'na iştirak eden ve yaşı küçük olduğu için kardeşi Musa'yla birlikte ordu merkezinde tutulan Mustafa Çelebi, savaş sırasında esir düşmüştü. Timurlu tarihçiler, Yezdî ve Şâmî'nin beyanlarına göre, Yıldırım Bayezid'in ricası üzerine, kardeşi Musa bulunup getirilmiş, buna karşın Mustafa'nın kaybolduğu söylenmiştir. Diğer taraftan savaştan sonra Timur tarafından başkentine ve çevre ülkelere gönderilen fetihnâmede Bayezid'in iki oğlunun esir edildiği açık olarak ifade edilmektedir.[29] Bayezid'in birden fazla şehzâdesinin Timurlulara esir düştüğünün bir diğer kanıtı da Timur'un Anadolu seferi sırasında Tire bölgesinde bir tepe üzerine yazdırdığı kitabedir. Bu kitabede Timur, "Rum ülkesini fethedip hâkimini oğulları ile birlikte tutsak aldığını" söylemektedir.[30] Bayezid'e Mustafa Çelebi'nin savaşta kaybolmuş olduğunun söylenme nedeni Timur'un vassal haline getirdiği her ülkenin hanedan üyelerinden birisini kendisiyle birlikte Semerkand'a götürme ve muhtemel başkaldırılar için koz olarak kullanma politikasında yatmaktadır. Nitekim Timurlu tarihçi Yezdî, Timur'un, dönüş yolunda, Karabağ'da iken, "Hülagu Han'ın ulusunun Azerbaycan ve Irak-ı Arab'da bulunan beyleri ya oğullarını yahut kardeşlerinden birisini ev barklarıyla birlikte Semerkand'a göndersinler" şeklinde bir ferman ilan ettiğini yazmaktadır.[31] Dolayısıyla Timur,

26 Feridun Bey, *Münşeatü's-selâtin*, c. I, s. 152.
27 Feridun Bey, *Münşeatü's-selâtin*, c. I, s. 153-154.
28 Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. III, s. 457.
29 Esad Efendi Kütüphanesi, *Hüsamüddin Efendi Mecmuâsı*, nr. 3673, s. 62a-63a'daki fetihnâmede Mustafa ve İsa, Aynı Kütüphane, *Sarı Abdullah Efendi Mecmuâsı* no. 3333, s. 15a-17b'deki nüshada Mustafa ve Musa şeklindedir. (*Timur'un Ankara Savaşı Fetihnâmesi*, s. 20)
30 Aka, *Timur'un Tire'ye Gelişi ile İlgili bir Kitâbe*, Türk Kültüründe Tire, s. 21.
31 Yezdî, *Zafernâme*, s. 425.

Şehzâde Mustafa'yı elinin altında tuttuğu için, diğer kardeş Musa Çelebi'yi Sultan Bayezid'in na'şını götürmek üzere serbest bırakmıştır.

Osmanlı tarihçilerinin Mustafa Çelebi'yi "Düzmece Mustafa" olarak tanımlamaları, Mustafa'nın saltanat iddiasının meşru olmadığı izlenimini yaratmak amaçlıdır. Balkanlar'daki birçok uc beyinin Mustafa Çelebi'ye katılması bile onun gerçekten Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğunu göstermektedir. Bizans tarihçisi Doukas'ın "Zaten Türkler kendi aralarında eskiden beri süregiden bir gelenek uyarınca, falan kişi aslında kim imiş, filancanın soyu kimden geliyormuş konusunu pek incelemezler. Kişi Osman'ın soyundan olsun yeter. Ama bu kökenden gelmiyorsa, ancak o zaman, ona boyun eğmeleri ve onu hükümdar diye saymaları imkânsızdır"[32] şeklindeki sözleri, Osmanlı tarihçilerinin "Düzmece Mustafa" tanımlamasının bir uydurma olduğunu açıkça göstermektedir.

Mustafa Çelebi'nin Timurlu ülkesindeki yaşamı, Timur öldükten sonra hangi hanedan üyesinin yanında kaldığı ve hangi yolla Anadolu'ya döndüğü konularında ne Timurlu ne de Osmanlı tarihlerinde en küçük bir bilgi bulunmaktadır. Sadece Osmanlı tarihçilerinden Enverî, "Mustafâ'yı Çağatay etdi esîr / Niçe yıldan sonra geldi ol Emîr" ve Neşrî, "Yıldırım Han oğlu Mustafa ki Timur cenginde atından ayırtlaşıp gâip olmuştu. Selânik'te zâhir oldu" şeklinde ikişer satırla konuya değinmektedirler.[33] Ayrıca, Mustafa Çelebi'nin ortaya çıkışıyla Timurlu Şahruh'un Mehmed Çelebi'ye gönderdiği, kardeşlerini öldürmesi konusundaki eleştiri dolu mektubun tarihlerinin örtüşmesinden yola çıkarak Mustafa Çelebi'nin Şahruh tarafından serbest bırakıldığı söylenebilir.[34] Şahruh, benzer bir uygulamayı Celayirli Sultan Ahmed için de yapmış, Timur'un ölümünden sonra tekrar Bağdat'ı ele geçirip Azerbaycan bölgelerine yönelik harekât başlatması üzerine Semerkand'da tutuklu bulunan oğlu Alaüddevle'yi serbest bırakmıştır.[35]

Mustafa Çelebi'nin hangi tarihte Anadolu'ya geldiği konusunda Osmanlı tarihleri açısından tam bir belirsizlik vardır. Çoğu Osmanlı kaynakları Mustafa Çelebi'yi II. Murad'ın tahta çıkmasından sonra başlattığı isyandan söz ederek sahneye çıkarmakta, Mehmed Çelebi dönemindeki mücadeleleri konusunda ise sessiz kalmaktadırlar. Mustafa Çelebi'nin, Anadolu'ya gelişi ve Balkanlar'a geçerek Hristiyan güçlerin yardımıyla saltanat mücadelesini başlatması konusu, daha çok batılı kaynaklarda kaydedilmiştir.

Venedik Cumhuriyeti kaynaklarına göre 1414 yılında kendisinin Mustafa olduğunu iddia eden bir şahıs Trabzon'dan bir Venedik gemisine binmişti.[36] Venedikliler başlangıçta şahsa inanmayacaklardır. Fakat aynı şahıs ertesi yıl Eflâk'ta ortaya çıkacak ve Voyvoda Mircea'nın desteğini alacaktır. Eflâk ve Türk askerlerinden oluşan birlikleriyle Tuna nehrini ge-

32 Doukas, *Historia*, s. 120.
33 Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, s. 36; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. II, s. 557.
34 Şahruh'un mektubu H. 818 Zilhicce (1416 Şubat) tarihlidir. (*Feridun Bey Münşeatı*, c. I, s. 143)
35 Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, s. 68.
36 Imber, *The Ottoman Empire*, 1300-1650, s. 19.

çerek Türk topraklarına girecektir.[37] Bu harekâtın Börklüce Mustafa'nın Karaburun'daki isyanıyla eş zamanlı olması ilginçtir.

Venedik Senatosu arşivleri, Mustafa Çelebi'nin, daha 1415 yılı başlarından itibaren Osmanlı tahtını ele geçirme çabalarına başlamış olduğunu doğrulamaktadır. Şehzâde Mustafa, Candaroğlu İsfendiyar'ın yardımıyla Rumeli'ne geçmiş ve yine onun aracılığıyla Eflak voyvodası Mircae ile uzlaşmıştı. Venedik Senatosu'nun 18 Ocak 1415 tarihli toplantısında Mustafa Çelebi'nin biri Türk, diğeri Grek kökenli iki elçisi aracılığıyla getirilen antlaşma teklifinin görüşmelerinden söz edilmektedir.[38] Venedik Senatosu yetkilileri, Mehmed Çelebi ile antlaşma yapmak üzere elçi gönderilmiş olduğunu, Mustafa Çelebi ile ancak iktidarı ele geçirebilirse antlaşma yapılabileceğini belirtmişler ve elçilerin Macaristan'a geçme konusundaki isteklerini de reddederek İstanbul'daki Venedik baylosu aracılığıyla Mehmed Çelebi'yi durumdan haberdar etmişlerdir.[39]

Batılı güçlerin desteğini alamayan Mustafa Çelebi, Niğbolu Sancak Beyi Aydınoğlu Cüneyd Bey'in kendisine katılması sonrasında, 1418 yılında bir isyan hareketi başlattıysa da başarılı olamadı. Osmanlı ordusu karşısında mağlup olarak Bizans'a sığınan Mustafa Çelebi-Cüneyd Bey ikilisi, bu tarihten itibaren, Bizans imparatoru Manuel ile Çelebi Mehmed arasındaki siyasi görüşmelerde bir araç haline geleceklerdir. Osmanlı ve Bizans devletleri arasında varılan uzlaşmaya göre Manuel, Mustafa Çelebi'yi, Mehmed Çelebi hayatta olduğu sürece el altında tutacak, buna karşın Osmanlı sultanı yılda 300.000 akçe ödeyecekti.[40] Mehmed Çelebi'nin ölümü sonrasında Bizans ile II. Murad arasında ortaya çıkan anlaşmazlık Mustafa Çelebi'nin yeniden serbest kalmasını sağladı. Bizans'ın ve Trakya'daki uc beylerinin desteğini alan Mustafa Çelebi, 1421 yılı ortalarında Edirne'ye girecek ve padişahlığını ilan edecektir. Fakat Mustafa Çelebi'nin padişahlığı uzun sürmeyecek, ertesi yıl Sultan II. Murad ile giriştiği savaşta yenildikten sonra kaçarken yakalanacak ve Edirne'de idam edilecektir.

Şeyh Bedreddin isyanı

Şeyh Bedreddin ve yandaşlarının Mehmed Çelebi döneminde Osmanlı iktidarına karşı çıkardıkları isyanlar, Osmanlı tarihindeki ilk halk ayak-

---

37 Imber, *The Ottoman Empire*, 1300-1650, s. 20.

38 *Arch.d'état de Venise, Sen. Secreta*, reg. 6, fol.32 v. (Jorga, *Notes and extracts*, c. I., 225). Bazı tarihçiler Mustafa Çelebi'nin bu tarihlerde henüz ortaya çıkmadığını ve bu elçilerin Börklüce Mustafa'ya ait olduğunu ileri sürmekte iseler de, batılı kaynaklara göre bu elçiler Mustafa Çelebi'nin elçileridir ve Eflâk Beyi Mircae aracılığıyla gönderilmişlerdir. Nitekim Venedik Senatosu'nun 2 Nisan 1416 tarihli toplantı tutanaklarında "et insuper de factis Mustafe, fratris Chirici, ac Caramani et Vlachi" ifadesi geçmektedir. (*Arch.d'état de Venise, Sen. Secreta*, reg 6, fol. 93 v-94) (Jorga, *Notes and extracts*, c. I, s. 247) Bu tutanaklara göre Kirişçi'nin (Mehmed Çelebi için batılı kaynakların kullandığı, Güreşçi'den bozma lakap) kardeşi düzme Mustafa, Karaman Beyi ve Eflâk Beyi arasında Osmanlı'ya karşı bir uzlaşma vardır. Bu veriler söz konusu tarihlerde Mustafa Çelebi'nin iktidar mücadelesini başlatmış olduğunu, yukarıda bahsedilen elçilerin de Börklüce Mustafa'ya değil, Mustafa Çelebi'ye ait olduğunu göstermektedir.

39 Jorga, *Actes et Fragments relatifs à l'histoire des Roumains*, v. III, s. 5-7.

40 Doukas, *Historia*, s. 107-108.

lanmaları olmaları bakımından büyük önem taşımaktadır. Türk tarihçileri, söz konusu isyan liderlerinin batıni karakterde bir İslam inancına sahip oldukları noktasından yola çıkarak, bu isyanların geleneksel Sünni İslam anlayışıyla bir çatışma neticesinde ortaya çıktıkları inancındadırlar.[41] Nitekim tanınmış tarihçi Halil İnalcık, benzer bir bakış açısıyla Şeyh Bedreddin hareketini aşağıdaki şekilde tarif etmektedir:

> 1416'da Şeyh Bedreddin hareketi, bir bakıma, merkezin gittikçe kuvvetlenen Sünni ve devletçi siyasetine karşı, askeri hudud eyaletlerinde ve Türkmenler arasında kendini gösteren hoşnutsuzluğun bir göstergesidir. Devletin bu hareketi ezmesi, şeriatı temsil edenlerin idarede kuvvet bulması ve hatta Bayezid döneminde alınmış bir kısım önlemlerin kaldırılması sonucunu vermiştir. Bunu evkâf ve emlâkın idaresinde yerel bey ailelerine verilen ödünlerde ve devletin daha esnek politikasında kanıtlayabiliyoruz.[42]

Gerçekten, *Saltuknâme, Seyyid Ali Sultan Velâyetnâmesi* (Kızıl Deli), *Otman Baba Velâyetnâmesi, Demir Baba Velâyetnâmesi* gibi menâkıbnâmelerin hemen hepsi Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Rumeli'ye akın eden Türkmenlerin merkezi yönetimden bağımsız bir şekilde yerleşmelerinin ve mücadelelerinin hikâyeleridir. Bu anlatılarda sufi din adamı kimliği, savaşçı gazi kişiliğiyle birleşmekte, doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanılan karizmatik önderler ortaya çıkmaktadır. Osmanlı yönetiminin merkeziyetçiliği arttıkça bundan büyük ölçüde rahatsız olan Türkmen grupları ve etki alanları giderek daralan gazi aileler, iktidara karşı bir dayanışma arayışına girmekteydiler.[43]

Diğer taraftan gerek dönem tarihçilerinin ifadeleri ve gerekse bizzat Şeyh Bedreddin'in yaşam öyküsü, günümüz Türk tarihçilerinin yukarıda aktardığımız yargılarını doğrulamamakta ve Şeyh Bedreddin isyanının dinsel çatışma zemininden çıkmadığını göstermektedir. Söz gelimi Gelibolulu Ali, Şeyh Bedreddin isyanını ve onun idam edilişini anlattıktan sonra "Îman ile mi gitdi ve yâ îmânsuz mı gitdi?" sorusunu gündeme getirir. Tarihçinin cevabı Şeyh Bedreddin'in inancının ne olduğunun ancak Allah'ın bilebileceği şeklindedir. Ardından gündeme getirdiği "canını inancı için mi verdi?" sorusu Şeyh Bedreddin isyanının inanç farklılığından kaynaklanmadığını açıkça ortaya koymaktadır.[44] Benzer şekilde, Şeyh Bedreddin için idam fetvasını veren Mevlâna Haydar'ın suçlaması da batınilik veya dinsel sapkınlık değil, halk arasında ikilik yaratmak ve padişaha karşı nifak tohumları ekmek şeklindedir.[45]

---

41 Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 362.
42 İnalcık, *Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, s. 126.
43 Mihaloğulları, Turahanoğulları, Evrenosoğulları ve Malkoçoğulları benzeri aileler
44 Cevab: Allah bilür ancak. Hayâ nda ve mevtinde bilmezüz i'tikadı nenün üzerineyidi, hem canın dahı ol i'tikad üzerine mi verdi? (Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 154)
45 İdris-i Bitlisî, Mevlâna Haydar'ın suçlamasını bir hadis üzerinden yaptığını aktarmaktadır. (*Heşt Bihişt*, c. 2, s. 279). Haydar ın referans olarak aldığı hadis Sahih-i Müslim'de "Her kim bu ümmetin işi birlik ve beraberlik halde iken onu fırka fırka bölmek isterse her nerede olursa olsun o tefrikacıyı kılıçla vurunuz" ve "Siyasi idare işiniz tek bir adam üzerinde birlik ve vahdet halinde iken, sizlere biri gelir de birliğinizi parçalamak yahut fırka fırka bölmek isterse onu öldürünüz" şeklinde iki farklı biçimde nakledilmektedir. (Müslim bin Haccâc, *Sahîh-i Müslîm*, c. 6, s. 54)

Tarihçi İdris-i Bitlisî, bu ulema meclisindeki âlimlerin Şeyh Bedreddin'e "bütün bu dini ve dünyevi fitne ve fesatla birlikte, nasıl oldu da İslam sultanına karşı hainlik ve isyan bayrağını kaldırdın?" sorusunu gündeme getirdiklerini aktarmaktadır.[46] Zaten söz konusu dönemde, henüz bir dış güç tarafından desteklenmedikleri için, Türkmen Aleviliği veya Bâtıni karaktere meyletmiş sûfi tarikatlar, merkezi otoritenin düşmanı olarak kabul edilmemekteydi. Bu gruplar kendi yaşam alanlarıyla sınırlı kaldıkları ve merkezi otoriteye bağlılık gösterdikleri sürece dinsel inançlarını istedikleri gibi yaşamakta özgürdüler. Nitekim Şeyh Bedreddin'in Musa Çelebi'nin saltanat döneminde kazaskerlik gibi etkin bir göreve getirilmiş olması da bu yaklaşımın somut bir kanıtıdır.

Kanaatimizce Şeyh Bedreddin İsyanı, merkezi otorite ile halk kitleleri arasındaki dinsel çelişkilerle değil, büyük ölçüde, Timur'la ve Osmanlı'nın Ankara yenilgisiyle ilişkili bir süreçtir ve maalesef Türk tarihçileri bu ilişkiyi göz ardı etmişlerdir. Şeyh Bedreddin isyanı ile Timur arasındaki ilişkinin iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ankara Savaşı ve ardından başlayan şehzâdeler arası iktidar savaşı döneminde Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkan iktidar boşluğu ve politik karmaşadır. Osmanlı'da oturmuş bir veraset geleneği olmayışı nedeniyle hanedan üyeleri arasında başlayan ve halkın neredeyse bütün katmanlarının katılımıyla yıllar boyu devam eden bu çatışma, Osmanlı toplumunun hanedana bakışını büyük ölçüde değiştirmişti. Özellikle Osmanlı bünyesindeki Müslüman seçkinlerde, yani sûfi önderlerde ve hatta ulema sınıfında, hanedanın ülkeyi yönetmek konusunda yeterli politik ve ruhani meşruiyete sahip olup olmadığı konusu tartışılır hale gelmişti. Nitekim Osmanlı tarihçisi Gelibolulu Ali'nin, Şeyh Bedreddin ile müritleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal isyanlarını anlattıktan sonra, bu isyanları büyük ölçüde Timur yenilgisinin Anadolu'da ortaya çıkardığı şartlara bağlamasının nedeni budur.[47]

Timur'la Şeyh Bedreddin isyanı arasındaki ilişkinin ikinci boyutu ise daha somut olup, Bedreddin'in Çağatay hükümdarı ile bizzat görüşmesine ve Erdebil'deki Safevîyye tarikatına yönelik uygulamalarını doğrudan gözlemlemiş olmasına dayanmaktadır. Bilindiği gibi, 1350'li yılların sonlarında Edirne civarındaki Simavna'da doğan Şeyh Bedreddin, ilköğretimini Anadolu'da tamamladıktan sonra Mısır'a gitmiş, burada eğitimini sürdürürken Şeyh Hüseyin Ahlâtî'ye intisap ederek onun öğrencisi olmuş, daha sonra da şeyhinin desteğiyle Memlûk şehzâdesi Ferec'in hocalığını yapmıştır.

Anlatıya göre Şeyh Bedreddin, Timur'un Anadolu'yu terk ettiği dönemde, Şeyh Ahlatî'nin isteği üzerine Tebriz'e gitmişti. Şeyh Bedreddin'in, Timur'un Anadolu'dan ülkesine döndüğü bir dönemde hangi görevle

46 "Bütün bu fitne ve fesâd-dînî ve dünyevî ile beraber nasıl oldu da gadr ü hurûc livâsını Sultân-ı İslâmiyyan'a karşı kaldırdın?" (*Heşt Bihişt*, c. II, s. 278)

47 "Ale'l husûs, fitne-i Leşker-i Ta âr ve Timûr Hân gibi memalik-güzar, vilaye -i Rûm'ı berren ve bahran, muhtelife ü'l-etvâr ceb n ve kahren muhtemeletü'l intişar, yemînen ve şimâlen muhtelifetü'l-âşâr, kafâen ve kıbâlen ğâret ü hasâretile târ u mâr itmişiken..." (Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 301)

Tebriz'e gönderildiği konusunda kaynaklarda bir açıklık yoktur. Bazı kaynaklara göre Tebriz'e, şöhretlerinden etkilendiği Safevî tarikatı önderiyle temas kurmak için gitmişti. Fakat *Menâkıbnâme*'de, Bedreddin'in babasının, oğlunu Mısır'dan memleketi Sımavna'ya geri götürmek için Şahne Mûsa isimli bir adamını görevlendirdiği, Musa'nın Şam'da Timurlular ile Memlûkler arasındaki savaşa iştirak edip cengâverliğiyle Timur'un takdirini kazandığı ve bizzat Timur'un desteğiyle Mısır'a ulaştığı anlatılmaktadır.[48] Şeyh Bedreddin ise Şahne Musa'ya, artık dünyadan el etek çektiğini ve Osmanlı ülkesine dönmeyeceğini söylemektedir.[49] İlginç olan nokta Şahne Musa'ya bu sözleri söyleyen Şeyh Bedreddin'in kısa bir süre sonra Timur'un geçiş yolu üzerindeki Tebriz'e gitmesidir. Bu noktada Şeyh Bedreddin'in bizzat Timur'la görüşmek üzere Tebriz'e gittiği veya âlimlere ve din önderlerine büyük önem veren Timur'un onu davet etmiş olduğu ihtimallerini de göz ardı etmemek lâzımdır.

Tebriz'e gelen Şeyh Bedreddin, burada, Timur tarafından Semerkand'a götürülen Osmanlı alimi Cezerî ile karşılaşır ve her ikisi Timur'un önden gönderdiği torunu Muhammed Sultan'ın na'şını Sultaniye'ye götüren heyete katılırlar. Tebriz'e döndüklerinde Timur da oraya gelmiştir ve Cezerî, Şeyh Bedreddin'i Timur'la tanıştıracaktır. Daha sonra Şeyh Bedreddin, âlimlerin Timur'un huzurunda yaptıkları bir münazarada hakemlik yapacak ve böylece Timur'un beğenisini kazanacaktır. *Menâkıbnâme*'de Timur'un Şeyh Bedreddin'e taç, kemer ve hil'at gibi hükümranlık alâmetleri giydirdiğini aktaran çok önemli bir bölüm vardır.[50] Timur bununla da yetinmeyecek kızını vererek akraba olmayı ve ülkesinden bir ili ona vermeyi önerecektir.[51] Timur, ayrıca, Şeyh Bedreddin'e şeyhülislâmlık makamını da teklif edecektir. *Menakıbnâme*, Şeyh Bedreddin'in Erdebil kentindeki Safevîyye tarikatı merkezine gidip gitmediği ve Timur'un bu tarikata yönelik uygulamalarına şahit olup olmadığı konularında herhangi bir bilgi vermemektedir.

Timur dönüş yolunda Safevîyye tarikatının lideri Şeyh Hâce Ali'yi ziyaret etti ve şeyhin isteği üzerine Anadolu'dan getirdiği esir Türkmenlerin bir bölümünü Erdebil'de bıraktı.[52] Erdebil çevresindeki Gancabağ Gül köyüne yerleştirilen ve "Rumlu" adını alan bu Türkmenler, daha sonraki yıllarda, Safevî siyasi hareketinin baş destekleyicisi olacaklardır. Timur ayrıca Talvar, Kızıl uzun, Kumrah-ı Isfahan ve Hamadan köylerinin gelirlerini bağlayacak şekilde kurdurduğu bir vakfı da Şeyh Hâce Ali'nin

48 Hafız Halil, *Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı*, s. 289-297.

49 "Terkidüb cân ü cihânı iy ahı / Dimüşüz postuna dostuz biz dahı / Var yüri sen Rûm'a şimdi iy gulâm / Cümle bizi bilene eyle selâm" (*Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı*, s. 298)

50 Eyledi halk içre Şeyhi fahr-i nâs / Hem dahı geydirdi hoş fâhi libas / Tac ü hülle vü kemer-beste gulâm / Gönderübdi olmag içün kalbi râm (*Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı*, s. 304)

51 Nakliderler ki ana kızın vire / Memleketten dahı biraz il vire / Şeyhülslam ide anı Pâdişâh / Müfti-i İslâm ola ol bedr-i mâh (*Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı*, s. 304)

52 Mirhond Timur'un Erdebil'de büyük miktarda esir bıraktığını söyler, fakat rakam belirtmez. (*The History of Persia*, s. 315)

tarikatına bağışlamıştı.[53] Böylece Safevîyye tarikatının mensuplarının sayısında ciddi bir artış sağlanmış ve tarikat büyük bir maddi güce sahip olmuştu.[54] Memlûk tarihçisi Askalânî, söz konusu dönemde hac ziyareti yapan Erdebil şeyhi Hâce Ali'yi Iraklı sufi bir tarikat şeyhi olarak tanımlamakta ve mensuplarının sayısını 100.000 olarak vermektedir.[55]

Selçuklu hanedanından geldiğine inanan, Timur tarafından tac ve kemer giydirilen ve Safevîyye tarikatının potansiyel gücüne şahit olan Şeyh Bedreddin'in gönlüne, Osmanlı tarihçilerinin deyişiyle, "saltanat hevesi düşmüş" olmalıydı.[56] Mısır'a geri giden Bedreddin, kısa bir süre orada kaldıktan sonra Anadolu'ya dönecek, Alevi Türkmenlerin yaşadıkları Karaman, Germiyan ve Aydın gibi bölgelerde dolaşmaya başlayacaktır. Bu arada Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa gibi, daha sonraları kendileri de iktidar iddiasıyla ortaya çıkacak müritler edinmişti. Şeyh Bedreddin'in son durağı Edirne'ydi. O sırada Edirne'deki Osmanlı tahtında Musa Çelebi oturmaktaydı. Şeyh Bedreddin'in zekâsından ve bilgisinden çok etkilenen Musa Çelebi, onu kazaskerlik makamına getirdi. Fakat bu uzun sürmeyecek 1413 yılında Musa Çelebi'nin ağabeyi Mehmed Çelebi tarafından tasfiye edilmesinden sonra Şeyh Bedreddin, 1000 akçe maaşla, "halkı ve talebelerini irşad etmek göreviyle" İznik'e gönderilecekti.

Bu arada birbiri ardına Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal isyanlarının patlak vermesi, her ikisinin de şeyhi konumundaki Bedreddin'i zor durumda bırakacaktı. Padişahtan hac izni alamayan Bedreddin, Kastamonu üzerinden Sinop'a geçerek önce Candaroğlu İsfendiyar'a sığınacaktır. *Menâkıbnâme*'de yazılanlara bakılırsa Şeyh Bedreddin buradan, doğuya Timurlu Şahruh'a gitmeyi plânlamaktadır.[57] Fakat İsfendiyar Bey, muhtemelen Osmanlı sultanı ile ilişkilerini bozmamak adına, Şeyh Bedreddin'e izin vermeyeceğini söyler ve Altın Ordu sarayına gitmesini önerir.[58] Şeyh Bedreddin'in başı sıkıştığı zaman ilk gidecek yer olarak Timurlu coğraf-

---

53 Abd'el Zahidi, *Silsilat el nasab Safaviyya*, s. 48.

54 Senedi Meşhed'deki İmam Rıza Kütüphanesi'nde bulunan bu vakfın adı *Vakıfname-i Emîr Timur ber emlâk-ı Şeyh Safiyüddin ve evlâd* şeklindedir. Fuad Köprülü, bilim hayatının ilk dönemlerinde, hatalı bir değerlendirme yaparak, "bu belge Timur'un dini açıdan Alevi olduğunun kesin delilidir" iddiasını gündeme getirmiştir. (Babinger ve Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s. 32, dipnot 31). Hâlbuki Timur döneminde Safevîy e tarikatı henüz Sünni bir tarikat halindeydi. Nitekim bu dönemde Safevîyye tarikat merkezine Osmanlı sarayından bile her yıl "Çerağ Akçeşi" adı altında yıllık bir yardım gönderilmekteydi. Timurlu dönem tarihçisi Hasan-ı Rumlu, Sünni İslam'ın savunuculuğu konusunda ün kazanmış Şahruh'un, 1419 yılı Azerbaycan seferi sırasında Sultaniye'den Erdebil'e geçtiğini ve burada, babası Timur'un yaptığı gibi, Şeyh Hâce Ali ile sohbet ettiğini aktarmaktadır. (*Ahsenü't-Tevârih*, s. 130). Şahruh muhtemelen Karakoyunlulara karşı kullanmak üzere bu tarikatla ilişkilerini sürdürmüş, 1435 tarihli bir fermanla tarikata ve Erdebil halkına can ve mal güvencesi vermiştir. (Ferman metni için bkz. Musalı, *Teymuri Hökümdarı Mırza Şahruh'un Erdebille Bağlı Bir Fermanı Hakkında*). Safeviyye tarikatının Şia eğiliminin belirginleşmesi, seyyidlik iddiası ve siyasallaşma Hâce Ali'nin torunu Şeyh Cüneyd zamanında başlayacaktır. (Sümer, *Safevî Devleti'nin kurulmasında ve Gelişmesinde Türklerin rolü*, s. 2)

55 Askalânî, *İnbâ'el-Gûmr* c.3: 427-428.

56 Menâkıbnâme'de Bedreddin'in büyük dedesi Abdulaziz'in Alaüddin Keykubad neslinden geldiği iddiası vardır (Geldi Konya'da vücuda kendözi / Şah Alâüddin nesliydi özi) (Hafız Halil, *Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı*, s. 238)

57 Hassa kim adlile meşhur-ı cihân / Olmuşıdı Şâhrûh Big ol zaman

58 "Şarka gitmeklüğe kılmanuz taleb / Aramuzda fitneye olur sebeb / Şâhrûh Big şimdi şarka şâhdur / Zulme mâil key katı güm-râhdur / Kim bilürsüz Âl-i Osmân'ıla ol / Cengidübdür der beyâbân-ı nugul / Nesl-i Timûr'dur bilürsiz iy hümâm / Âl-i Osman'a idübdür intikam..." (*Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı*, s. 356)

yasını düşünmesi, Timur'la yaptığı görüşmenin sadece ilmi mahiyette olmayıp siyasi konuları da içerdiğini düşündürmektedir.

Bedreddin'in bundan sonraki durağı Kefe üzerinden Eflâk ülkesidir. Daha sonra Osmanlı topraklarına geçecek ve etrafına adam toplamaya başlayacaktır. *Anonim Osmanlı Tarihi*, Şeyh Bedreddin'in iddialarını ""Şimdengirü beglik benimdür ve taht bana virildi. Bana Melik Mehdi dirler" şeklinde bir cümle içerisinde özetlemektedir.[59] Müritleri dışında Şeyh Bedreddin'e katılanlar, tımarları elinden alınan sipahiler, Hristiyan ülkelere gaza yapılamadığı için işsiz kalan gaziler ve topraklarını kaybetmiş Hristiyan feodallerdi.[60] Ne var ki bunlar Şeyh Bedreddin'e katıldıktan kısa bir süre sonra, isteklerinin karşılanamayacağını anlayacaklardı. Bu durumu Osmanlı tarihçilerinden Oruç Beg aşağıdaki şekilde anlatır:

> Samavna kadısı-oglı Şeyh Bedreddin ... Agaçdenizi'nden çıkıp geldi çıkdı. Birkaç sûfiler gönderdi. Her tarafa pâdişâhlık benümdür diyü, pâdişâhlık bana virildi didi. Taht bana mukarrer didi. Subaşılık ve sancak isteyen gelsün didi... Halk dahı işidüp bedbaht sûfiler hadem ve haşemle dirildi. Halkdur geldiler... Halk kamu katına dirildiler. Kâdı-asker ilen timar virdüği Türkler ve tavcılar katına geldiler cem oldılar. Fikr idüp gördiler kim, bunun işünde hayr yok, hazine yok. Mecmû'ı girü tagıldılar gitdiler.[61]

Bu dönemde Şeyh Bedreddin'in müritleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal isyanları bastırılmış, isyan liderleri idam edilmişti. Bu isyanların sonuç vermemesi Şeyh Bedreddin'in etrafının boşalmasına neden olduğu için Bayezid Paşa küçük bir çatışmayla Şeyhi ele geçirdi ve Serez'e Sultan I. Mehmed'e gönderdi. Şeyh Bedreddin'in başta fıkıh olmak üzere İslami ilimlerde çok yetkin bir kişilik olması, Torlak ve Börklüce'nin öldürülmesinde hiç tereddüt göstermeyen Osmanlı sultanını "Bunı nice idelüm? Bunı öldürmenin günâhı var mıdur?" diye sormak zorunda bırakmıştı. Yapılan mahkeme sonrasında Acem coğrafyasından gelen Mevlâna Haydar'ın "kanı helâl, malı harâmdur" şeklindeki fetvası üzerine Şeyh Bedreddin, 18 Aralık 1416 Cuma günü[62] Serez çarşısında asılarak idam edilecektir.[63] Ankara yenilgisinin doğurduğu sosyal çalkantı döneminde ortaya çıkan bu isyanlar, kapasiteleri bakımından büyük olmamakla birlikte, özellikle Safevî Devleti'nin kurulmasına paralel olarak Anadolu'da çıkacak isyanların öncülü olmaları bakımından Osmanlı tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.

II. Murad dönemi Osmanlı-Timurlu ilişkileri

II. Murad dönemi Osmanlı-Timurlu ilişkileri konusunda Osmanlı tarihlerinde herhangi bir bilgi yoktur. Mehmed Çelebi dönemi için olduğu gibi

---

59 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşri, s. 58.
60 Bazı akıncı beylerinin Bedreddin'e katılması üzerine Beylerbeyi Mihaloğlu Mehmed Bey'den bile kuşku duyulmuş ve Tokat kalesine hapsedilmiştir.
61 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 52.
62 Hicri 819 Şevval ayının 17'si
63 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşri, s. 59.

bu dönemle ilgili bilgilere de ancak dönemin yabancı kaynaklarında aktarılan bazı veriler üzerinden dolaylı olarak ulaşmak mümkün olmaktadır. Genç yaşta Osmanlı tahtına geçen Sultan II. Murad önce amcası Mustafa Çelebi'nin, daha sonra da kardeşi Küçük Mustafa'nın saltanat iddialarıyla mücadele etmiş ve her ikisini de ancak 1420'leri ortalarına doğru tasfiye ederek Osmanlı tahtının güvenliğini sağlayabilmişti. Diğer taraftan bu dönemde, Şahruh'un büyük desteğiyle Akkoyunlu Osman Bey, Osmanlıların doğu sınırlarındaki devletini büyütmeye devam etmekteydi. Şahruh tarafından büyük bir yenilgiye uğratılan Karakoyunlu İskender ise Akkoyunlulara ve Timurlulara karşı mücadelesini sürdürmekteydi.

Saltanatla ilgili sorunları çözümleyen II. Murad, Anadolu'da Menteşeoğulları ve Aydınoğulları beyliklerini ilhak etmiş, Amasya, Tokat ve Canik bölgelerindeki bazı yerel Türkmen aşiretlerini kontrol altına almış, Karamanoğulları içerisindeki iktidar mücadelesine müdahil olmuştu. Çocuğu olmayan Germiyanoğlu Yakup Bey'in topraklarını II. Murad'a vasiyet etmesiyle Anadolu'daki Osmanlı hâkimiyeti iyice güçlenmiş durumdaydı.

Daha sonra gözünü Balkanlar'a çeviren II. Murad'ın o dönemde Venediklilerin elinde olan Selanik'i geri alma girişimlerini başlatması ve Sırp despotu Stefan Lazareviç'in ölümünden sonra bu ülkenin bazı kesimleri üzerinde hak iddia etmesi, başta Venedik ve Macaristan olmak üzere, bölgeyle ilgili Hristiyan ülkelerde ciddi bir rahatsızlığa yol açmıştı. Diğer taraftan Kara Yusuf'un oğlu İskender ile tek başına başa çıkamayan Akkoyunlu Osman Bey, sorunlarının çözümünü yine Şahruh'ta aramakta ve Timurlu hükümdarın bölgeye gelmesi konusunda kışkırtmalarını sürdürmekteydi. Şahruh'un Anadolu'ya yönelmesini isteyenler kervanına, toprakları ellerinden alınan Menteşe ve Aydın beyleri ile iktidar mücadelesinde Osmanlı'dan gördüğü destek karşılığında topraklarının bir kısmını kaybeden Karaman beyi de katılmış durumdaydı.

Bu dönemde, sadece Hristiyanların bir araya gelmesiyle Osmanlıları mağlup etmenin mümkün olmadığını anlayan Macar kralı Sigismund, Osmanlı karşıtı cepheyi genişletme ve başta Akkoyunlular ile Altın Ordu olmak üzere Osmanlıların bütün komşularıyla bir ittifak gerçekleştirme arayışını başlatmıştı. Timurlu Şahruh'un Karakoyunlu İskender üzerine sefer yapacağı söylentilerinin ortaya çıktığı bu dönemde Sigismund, projesi için uygun zamanın geldiğine karar verdi ve yukarıda sözü edilen devletlerle diplomatik ilişkileri başlattı. Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'e gidecek ve mümkün olursa Timurlu Şahruh'la da görüşecek elçinin adı Miklos Szerecsen[64] olup Niğbolu savaşında Türklere esir düşmüş ve ülkesine ancak 12 yıl sonra dönebilmiş eski bir askerdi. Bu nedenle lâkabı Müslüman (Sarachenus/Szerecsen) olmuştu. O dönemde Akkoyunlular, Timurluların vassalı oldukları için, iki ülkeye tek bir elçi görevlendirilmişti. Dönemin Altın Ordu hükümdarı Uluğ Muhammed Han'a gönderilecek

64 Latince metinde Nicolaus Sarachenus

Józsca Török[65] ise, Miklós ile birlikte Macaristan'a gelip Hristiyanlığı kabul eden bir Türk'tü. Bu nedenle Török soyadını almıştı. Görevlerin mahiyeti, elçilere 1428 yılında verilen ödül yazısının başlığında açık olarak ortaya konmaktadır.[66]

Elçilere verilecek ödülün kaydedildiği ve günümüzde Macaristan Milli Arşivi'nde bulunan 16 Şubat 1428 tarihli belgelere göre Sigismund, söz konusu elçileri "düşman Türklerin arkasında kargaşa yaratmak" amacıyla bu ülkelere göndermekteydi.[67] Metinde aktarıldığı kadarıyla Nicolaus Sarachenus, Karayülük Osman'la görüşmesinde vahşi ve hukuk tanımaz Türk sultanının yaptıkları konusunda onu bilgilendirecek ve Karayülük'ü Timur'un oğlu, Horasan ve Mâverâünnehr hâkimi Şahruh ile birlikte Türklere karşı ortak bir sefer yapmak konusunda ikna edecektir.[68] Diğer elçi, yani, Józsca Török de Altın Ordu hükümdarı Muhammed ile görüşecek ve benzeri bir çalışma yapacaktı.[69]

Sigismund ayrıca Bayezid'in oğlu olduğu iddia edilen ve Macaristan'da tutulan Zafir isimli şahsı da II. Murad'a karşı saltanat iddiasında bulunması amacıyla serbest bırakmıştı. 1430 Nisan'ında Negroponte'den Venedik'e gelen bu şahıs, destek verilirse Lepanto'ya (İnebahtı) gidip oradaki taraftarlarıyla buluştuktan sonra isyan başlatacağını söylemekteydi.[70] Tarihçi Jorga, Sigismund'un aslında bu şehzâdeyi kendisinin kullanmak istediğini, fakat Şahruh'un Osmanlı'nın hamisi olduğu iddiasıyla bölgeye gelmesi durumunda kötü konumda kalacağı için plânlarını değiştirdiğini söylemektedir.[71]

Diğer taraftan Şahruh, 11 Nisan 1429 tarihinde, büyük bir orduyla Herat'tan yola çıkmış Sultaniye'de bir süre kaldıktan sonra Eylül ayı başlarında Karakoyunlu İskender ile savaşacağı Salmas bölgesine ulaşmıştı.[72] İskender, 50 bin kişilik ordusuyla Şahruh'u karşı çıktı. İki eski rakip arasındaki mücadele, bu kez, ilkinden çok daha zorluydu ve çarpışma üç gün boyunca devam etti. Fakat sonunda Timurlu ordusu galip geldi ve İskender kaçmak zorunda kaldı. İskender'in peşine düşen Mirza Muhammed Cuki onu Muş'a kadar kovalayacak ve oradan geriye dönecekti. Savaş sonrasında babası Timur gibi, Karabağ'da kışlayan Şahruh, Azerbaycan'ın yönetimini,

65 Latince metinde Iosa Turcus
66 Katona, *Historia Critica Regum Hungariae*, c. V, s. 503-508.
67 "Sigismundus hostes a tergo Turcis excitaret; legatos in Tartariam misit quorum merita his litteris recenset et remuneratur" (*Historia Critica Regum Hungariae*, s. 503)
68 "...ipse Nicolaus Sarachenus huiusmodi nostram ambasiatam apud ipsum principem Karaywluk tanta auiditatis follicitudine talique diligentia accurata et studioso ingenio direxisse et pertractasse dinoscitur, quod excitatis et motis ab illa parte contra praescriptos saeuos Turcos eodem principe Karaywluk et cum eo principe Sacheomercze, filio Demerlingh, domina Tartarorum Chakaray, cum totis suis viribus et potentia, in nostrae maieistatis..." (*Historia Critica Regum Hungariae* s. 505)
69 "...in nostra ambasiata ad Pincipem Mahometham, dominum Tartarorum de Ahorda missus, simili modo excitato aduersus nefandissimos Turcos in adiutorium nostrae maiestatis ipso Mahometham, cum tota sua potentia ab eodem serenitati nostrae consimiliter exoptatum detulit responsum..." (*Historia Critica Regum Hungariae*, s. 506)
70 Fabris, *From Adrianople to Constantinople: Venetian-Ottoman diplomatic missions*, s. 178-179.
71 Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. I, s. 366.
72 Azerbaycan'ın batısındaki Urmiye Gölü'nün batı yakasında bir bölge

bu sırada gelip kendisine biat eden Karayusuf'un küçük oğlu ve İskender'in kardeşi Ebû Said'e bırakacaktı. Timurlu tarihçi Abdürrezak Semerkandî, bu dönemde Şahruh'un huzuruna Avrupa'dan ve Osmanlı'dan elçilerin geldiğini ve mektuplar, hediyeler getirdiklerini yazmaktadır.[73]

Osmanlı'nın doğu sınırlarında bu olaylar yaşanırken Batı'da da ilginç gelişmeler vardı. Venedik senatosu 30 Ağustos 1429'da Lodovico Correr'i Karamanoğlu İbrahim Bey'e elçi olarak görevlendirmişti. Alınan Senato kararına göre Karamanoğlu'nun Osmanlılara karşı bir saldırı başlatması durumunda Venedik, 8-10 gemiyle, Çanakkale Boğazı'nı kapatacak ve Osmanlı gemilerini bloke ettiği gibi Osmanlı askerlerinin geçişini de engelleyecekti. Venedik, Sultan II. Murad'ın Selanik'i yeniden ele geçirmek yönündeki çabalarından çok rahatsızdı ve Karamanoğlu Beyliği'nin hamisi Şahruh'un Doğu Anadolu'ya yönelmesinden cesaret alan Karamanoğlu'nu Osmanlı'ya karşı kışkırtabileceğini hesaplamaktaydı. Fakat Şahruh'un Salmas galibiyeti sonrasında ülkesine geri dönmesi, Karamanoğlu üzerine kurulan Venedik plânını boşa çıkaracaktı.

Sigismund'un elçisi Timurlu-Karakoyunlu savaşından kısa bir süre sonra Akkoyunlu başkenti Amid'de (Diyarbakır) idi. Karayülük Osman Bey elçiye Karakoyunlu İskender ve Memlûk sultanı Baybars ile ilgili sorunlarını ve İskender'in Şahruh karşısındaki mağlubiyetini anlatan bir mektup verdi. Osman Bey ayrıca, Şahruh'u Osmanlılara saldırtmayı hedefleyen kışkırtma plânına destek vereceğini de ilave etti.[74] Osman Bey'in mektubu 1430 yılı Mart ayında Sigismund'a ulaşmıştı. Fakat o dönemde İskender'i yenerek gayesine ulaşan Şahruh'u Osmanlı üzerine yönlendirme ihtimali kalmamış gibiydi.

Şahruh'un Azerbaycan'dan geri dönmesi II. Murad'ı büyük ölçüde rahatlatmıştı. Artık Balkanlarla ilgili plânlarını rahatça devreye sokabilirdi. Nitekim Osmanlı ordusu, Süleyman Çelebi tarafından Bizans'a bırakılan ve daha sonra imparatorun oğlu Andronikos tarafından 50.000 duka karşılığında Venedik'e satılan Selanik'i, 1430 yılı Mart ayı başlarında, kısa süreli bir muhasaradan sonra ele geçirecekti. Kendi çabalarıyla şehri geri alamayacaklarını bilen Venedikliler, uygun bir fırsat kollamaya başlamışlardı. Bu fırsat Timurluların Osmanlılara cephe açacakları söylentisi ile ortaya çıktı. 28 Temmuz 1930 tarihli Venedik Senatosu gizli tutanaklarına göre senato, deniz kuvvetlerinin başında olan Silvestro Morosini'yi Bizans gemilerini Osmanlılara karşı koruma ve Osmanlı gemilerine saldırılar yapma konusunda görevlendirmişti. Fakat tutanağın daha sonraki bölümü bir hayli ilginçtir. Burada Timur oğullarından birisinin Osmanlılara saldıracağı, bu durumun olumlu bir ortam yaratacağı, Morosini'nin bu saldırıdan yararlanarak Selanik'i ve çevresindeki bölgeleri geri alabileceği, bu olmadığı takdirde II. Murad'ı Venedik için en uygun şartlarda bir barışa zorlayabilece-

73 Semerkandî, *Matla'i-Sa'deyn*, c. III, s. 406.
74 Woods, *The Aqquyunlu's*, s. 57.

ği belirtilmektedir.[75] Gerçekten bu dönemde Şahruh, kendisi Sultaniye'de iken Karakoyunlu İskender'in Adilcevaz bölgesinde bir ordu topladığı haberinin gelmesi üzerine oğlu Cuki Mirza'yı tanınmış emîrleriyle birlikte o tarafa göndermişti. İskender'in ordugâhına baskın yapan Cuki Mirza, Karakoyunlu ordusunu dağıttıktan sonra geri dönecektir.[76]

Şahruh'un 1434 yılında başlattığı üçüncü Azerbaycan seferi, Osmanlılarla Timurluları bir kez daha karşı karşıya getirecektir. İskender'in Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde işgaller gerçekleştirmesi üzerine üçüncü kez sefere çıkan Şahruh, oğlu Mirza Cuki ile kendisine biat eden Karakoyunlu Cihanşah'ı bir orduyla önden göndermişti. İskender, üzerine gelen Timurlu ordusuyla baş edemeyeceğini anlayınca batıya yöneldi. Şahruh, daha seferin başlangıcında iken tabisi olan Karayülük Osman'a haber göndermiş ve İskender'in batıya doğru gelmesi halinde yolunu kesmesi emrini vermişti.[77] Nitekim Karayülük Osman Bey, Erzurum yakınlarında İskender'in önünü kesti. Fakat yapılan savaşta Karayülük Osman hayatını kaybetti ve kesik başı İskender tarafından Memlûk sultanına gönderildi.[78] Diğer taraftan İskender'in bu galibiyeti kendi siyasi durumunda bir düzelme sağlamamıştı. Çağatay şehzâdesi Mirza Cuki'nin ısrarlı takibi nedeniyle Karakoyunlu İskender yol boyunca ordusunun büyük bir kısmını kaybedecek ve yanında çok az bir kuvvetle Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda kalacaktı.

İskender ve onu kovalayan Timurlu askerlerin Osmanlı topraklarına girmesi büyük bir heyecan dalgasına yol açmıştı. Genel beklenti, İskender'i yakalamak amacıyla bizzat Şahruh'un Anadolu'ya gireceği yönündeydi. Fakat bu gerçekleşmedi. İskender'i Akşehir'e kadar izleyen Mirza Cuki, yabancı topraklarda bir baskına uğrayabileceği korkusuyla geri döndü ve o sırada Karabağ'da olan babasına katıldı. Osmanlı tarihlerinin Fetret Devri başlangıcından II. Murad döneminin sonuna kadar Timurlulara ilişkin bilgi verdikleri tek olay, İskender'in Osmanlı'ya sığınması konusudur. Hoca Sadettin Efendi, Şahruh'un İskender'in arkasından Anadolu'ya girmemesini Rum bahadırlarının savaş çeşnisini tatmış olmasına bağlamaktadır.[79] İskender'in Osmanlı topraklarına girdiğini öğrenen Şahruh, Şeyh Nureddin Kâzeruni'yi II. Murad'a göndermiş ve İskender'in yakalanarak iadesini istemişti.[80] Tarihçi Handemir, Kâzeruni'nin götürdüğü mesajı "İskender'in Osmanlı topraklarına girmesi ve Sultan Murad'a sığınması halinde adamlarıyla birlikte yakalanması ve zincire vurularak hakanın huzuruna gönderilmesi" şeklinde açıklamaktadır.[81]

---

75 "...et de habendo civitatem Salonichi, et de aliis locis domini Teurcrorum..." Sen. Secreta, reg. 11, f. 122v-123; (Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, c. II, s. 278)
76 Hasan-ı Rûmlu, *Ahsenü't-tevârih*, s. 199.
77 İbni Tagriberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire*, s. 489.
78 Hasan-ı Rûmlu, *Ahsenü't-tevârih*, s. 215.
79 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, c. II, s. 178.
80 Hasan-ı Rûmlu, *Ahsenü't-tevârih*, s. 222.
81 Handemir, *Habibü's-siyer*, c. III, s. 345.

İskender'in bir oldubitti sonucu ülkesine girmiş olmasından büyük rahatsızlık duyan Sultan II. Murad ne yapacağı konusunda kararsız kalmıştı. Tam bu sırada, Tebriz'de bulunan Şahruh'tan kemer, külah ve kılıç gibi hâkimiyet sembolleriyle birlikte hil'at getiren bir elçi geldi. Sultan II. Murad durumun hassasiyetini göz önüne alarak hâkimiyet sembollerini kabul etti, hil'ati giydi ve Şahruh'a bağlılığını bildirdi.[82] Şahruh bu hâkimiyet sembollerini, II. Murad dışında, kendisinin vassalı kabul ettiği diğer bölge hükümdarlarına da göndermişti. Memlûk tarihçisi İbni Tagrıberdî, bu olayı ve Osmanlı sultanının hil'ati giyerek bağlılığını bildirmesinin Memlûk başkentindeki yansımalarını şöyle anlatmaktadır:

> 839 yılı sefer ayında (Ağustos / Eylül 1435) Timurlenk'in oğlu Şahruh'un kendi ülkesindeki nâibleri olarak telakki ettiği Osmanoğlu Murad Bey, Karamanoğlu İbrahim Bey, Karayülük ve oğulları, Dulgadiroğlu Nasırüddin'e elçiler gönderdiği, hepsinin onun gönderdiği hil'ati giydiği haberi Sultan'a gelince üzüntüsünden kahroldu. Özellikle de Osmanoğlu'nun bu hil'ati giymesi ona çok ağır geldi.[83]

Tagrıberdî, anlatısının devamında, Şahruh'un 1436 yılı Ocak ayında Şeyh Safa isimli bir elçisiyle Memlûk sultanına da adına hutbe okunması ve sikke kestirilmesi talebiyle bir mektup gönderdiğini yazmaktadır. Elçi, ayrıca, sultanın Mısır nâibliğine atandığını simgeleyen hil'at ve taç da getirmişti. İbni Tagrıberdî, Memlûk sultanının hil'ati parçalattıktan sonra elçiye dayak attırdığını ve Şahruh'a meydan okuyan bir cevap gönderdiğini belirtmektedir. Memlûk sultanı bundan üç yıl kadar önce Şahruh'un gönderdiği Kâbe örtüsünü de reddetmişti.[84]

Şahruh, bu gelişmelerden sonra Kara Yusuf'un küçük oğlu Cihanşah'ı Azerbaycan'a naip tayin ederek ülkesine dönmüştü.[85] Şahruh'un Anadolu'ya doğrudan müdahalesinin olmadığı 1440'lı yıllarda bile II. Murad'ın Timurlulara karşı temkinli politikalarını sürdürdüğü görülmektedir. Bunu Osmanlıların Macarlara karşı kaybettikleri İzladi Savaşı sırasında, Batılı güçlerin teşvikiyle, Osmanlı'ya Anadolu tarafından cephe açan Karamanoğlu'yla ilgili uygulamalarından anlamak mümkündür.

Osmanlıların Balkanlar'da meşgul olmalarından cesaretlenen Karamanoğlu İbrahim Bey, Ankara-Kütahya hattına kadar Osmanlı topraklarını yağmalamış, Akşehir ve Beyşehir'i işgal etmişti. Böylesine haklı olduğu bir durumda bile, Karamanoğullarına yönelik bir seferin Timurluların Anadolu'yu istila için bahane olarak kullanabileceğini bilen II. Murad, Karamanoğlu'na karşı müdahalesinin meşruiyetini Şahruh'a kanıtlamak amacıyla fetva almak zorunda kalmıştır.[86] İslam hukukuna göre küffara karşı savaşırken geriden saldırarak gazilerin görevlerini yapmalarına en-

82 Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, s. 179.
83 İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire*, s. 488.
84 İbni Tagrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire*, s. 492, 486.
85 Devletşah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, c. III, s. 458.
86 *Gazavat-ı Sultan Murad*, s. 487; İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, c. I, s. 60.

gel olanlar asi kabul ediliyor ve karşı savaş açmak farz-ı ayn olarak görülüyordu.[87] Güvenilirliği ve tarafsızlığı göstermek için de Kahire'deki dört mezhep kadısından ayrı ayrı fetva alınmıştı.[88]

Osmanlı tarihçisi Zaifî, Varna Savaşı sonrasında II. Murad tarafından Şahruh'a on Macar asilzadesi, Memlûk sultanına, Kara Yusufoğluna ve Karamanoğlu'na da onar adet Hristiyan esir gönderildiğini yazmaktadır. Karamanoğlu'na bu esirlerle birlikte Macar Kralının kesik başı da gönderilmişti.[89]

Sultan Murad dönemini anlatan bir *vekayinâmenin* 1447 yılı anlatısında, "Sultan Murad Manisa'da, Yeniçeri isyan etti, Sultan Murad yeniden tahta geçti, kışın Mora'yı fethetti" şeklinde Osmanlı coğrafyasından haberler sıralanmaktadır. *Vekayinâmenin* o yılla ilgili son haberi "Acem padişahı Şah-i Ruh vefat edüb..." şeklindedir.[90] Bu haber bir bakıma Osmanlı Devleti'nin Timur yenilgisinden bu yana devam eden biçimsel vassallık döneminin de sonu anlamına gelmektedir.

87 İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, s. 60.
88 Zaifi, *Gazâvatname-i Sultan Murad*, s. 212.
89 Zaifi, *Gazâvatnâme-i Sultan Murad*, s. 345.
90 Ménage, *The Annals of Murad II*, s. 578.

BÖLÜM 27
TİMUR'UN TORUNLARI: BABÛRLÜLER

Babûrlü Devleti: Kuruluş ve yükseliş

Babûr Şah

Timur'un beşinci göbekten torunu olan Babûr, 1494 yılında, babası Ömerşeyh Mirza'nın ölümüyle Fergana bölgesi hâkimi olmuştu.[1] Üç yıl sonra, henüz 17 yaşında iken Timurlu mirzalar arası mücadelelerde başarı göstererek dedesi Timur'un efsanevi başkenti Semerkand'ı ele geçirdi. Fakat bu başarısı çok kısa süreli oldu ve hemen ertesi yıl şehri başka bir Timurlu mirzaya bırakmak zorunda kaldı. 1500 yılında, o sırada Semerkand'a hâkim olan Şaybak'ın yokluğundan yararlanarak şehri yeniden ele geçirdiyse de Şaybak'ın başlattığı kuşatmaya dayanamayıp terk etmek zorunda kalacaktı. Babûr'ün bundan sonraki durağı Kâbil oldu. 1506 yılında son Timurlu hanı Hüseyin Baykara hayatını kaybetmişti. O dönemde bütün Mâverâünnehr'e hâkim olan Özbek Muhammed Şaybak, ertesi yıl Timurluların son başkenti Herat'ı savaşmaksızın ele geçirmiş ve böylece Timurlu Devleti'ne son vermişti.

Aynı yıllarda İran coğrafyasında Şah İsmail önderliğinde kurulan Safevî Devleti, bölgedeki güç dengelerini büyük ölçüde değiştirecekti. 1510 yılında Safevîlerle Özbekler arasında gerçekleşen çatışma Mâverâünnehr bölgesinde bir Özbek Devleti'nin temellerini atan Muhammed Şaybak Han'ın yenilgisi ve öldürülmesiyle sonuçlandı.

Bu gelişme Babûr'ün ecdat topraklarını ele geçirmek arzusu açısından uygun bir ortam yaratmıştı. Şah İsmail, Şii mezhebine destek verilmesi ve Mâverâünnehr camilerinde On İki İmam adına hutbe okunması koşuluyla Babûr'e asker ve para desteği vermeyi kabul ediyordu. Ertesi yıl Safevî birliklerinin desteğiyle başta Semerkand olmak üzere Mâverâünnehr şehirlerini Özbeklerin elinden alan Babûr, bir kez daha büyük dedesi Emîr Timur'un tahtına oturdu. Başlangıçta Emîr Timur'un torununu büyük bir heyecanla kucaklayan Mâverâünnehr halkı, Şii mezhebinin yayılması yönündeki uygulamalarına şahit olunca Babûr'ü Şah İsmail'in kuklası olarak kabul etti ve hızla ondan yüz çevirdi. Durumdan yararlanan Özbekler ardı ardına iki savaşta Babûr yönetimindeki Safevî kuvvetlerini mağlup ettiler.

1514 yılında Şah İsmail Çaldıran'da Osmanlı sultanı Yavuz Sultan Selim karşısında büyük bir mağlubiyete uğramıştı. Bu durum Şah İsmail'in

---

1 Muhammed Zahirüddin Babûr, Timur ailesinin Miranşah kolundan gelmektedir. Miranşah'ın Sultan Muhammed Mirza'dan olan torunu Ebû Said Mirza, Babûr'ün büyük babasıydı.

Safevî Devleti'ni büyütme hayallerinin sona ermesi anlamına geliyordu. Bu gelişmeyle birlikte Babûr da en büyük destekçisini kaybetmiş oluyordu. Dolayısıyla Babûr, Timur İmparatorluğu'nu yeniden kurma hayallerini geride bırakarak Amu Derya'nın ötesindeki başkentine, yani, Kâbil'e dönmek zorunda kalacaktı.

Dağlık coğrafyası nedeniyle fakir bir bölge olan Kâbil ve çevresi, hırslı ve büyük hayalleri olan Babûr için yeterli olmaktan çok uzaktı. Bu dönemde Babûr'ün güneye, Hint coğrafyasına seferler yapmaya çalıştığı görülmektedir. Aslında bu coğrafyaya ilk gidişi, daha 1507 yılında, Özbeklerin Kandahar'ı alıp Kâbil'e yönelme ihtimallerinin olduğu dönemde gerçekleşmiş, güçlü düşmana karşı direnemeyeceğini düşünen Babûr kalıcı olarak Hindistan'a gitmek için yola çıkmıştı. Fakat Özbekler Kandahar'dan ileri geçmediler. Bunun üzerine Babûr Kâbil'e geri döndü.[2]

Babûr 1518'den itibaren topraklarını genişletebilmek için çabalamaya başladı. Önce Afganistan'ın güneyindeki Yusufzai kabileleri ile savaştı ve onları yendi. Bu kabile reislerinden birisinin kızıyla evlenerek akrabalık oluşturdu ve bu kabile kuvvetlerini de kontrolü altına aldı. Sonraki birkaç yıl boyunca Babûr, Pencap ve Kandahar yönünde ganimet seferleri yaptı. Bu dönemde Bedehşan bölgesi hâkimi mirzanın mirasçı bırakmadan ölmesi üzerine oğlu Hümâyun'u buraya vali yaptı ve böylece bütün Kuzey Afganistan Babûr'ün kontrolüne geçmiş oldu. Benzer bir olay Kandahar ile ilgili olarak yaşandı ve şehir hâkimi Şah Şuca Argun, Kandahar'ı Babûr'e terk ederek egemeni olduğu Sind bölgesine gitti. Böylece 1524 yılına gelindiğinde Babûr'ün hükümranlığı bütün Afgan coğrafyasını ve Pencap'ın bir kısmını kapsar hale gelmişti.

Aynı dönemde Kuzey Hindistan'daki Ludi Devleti'nde işler iyi gitmiyordu. Hükümdar İbrahim Ludi'nin katı yönetimi birçok seçkini küstürmüş, bazılarını da dışarıdan yardım arayışına yönlendirmişti. Bunların en önde gelenleri İbrahim'in öz amcası Alaaddin Ludi, diğeri ise Lahor valisi Devlet Han Ludi idi. İbrahim Ludi'nin Lahor'u işgal etmesi üzerine Babûr, Devlet Han'ın talebiyle Pencap'a girip Lahor ve Dilapur şehirlerini ele geçirdi. Bu arada Özbeklerin Belh'e saldırmaları üzerine Pencap'ı emîrlerine bırakarak Afganistan'a döndü. Babûr'ün Hindistan'dan ayrılmasından sonra Alaaddin Ludi ve Devlet Han Ludi, Pencap'taki Babûrlü emîrlerin de desteğiyle bir ordu hazırlayarak İbrahim Ludi üzerine bir sefer yaptılar. Bu ikili Delhi'yi kuşatma altına almalarına rağmen İbrahim Ludi'nin ordusuyla yaptıkları savaşı kaybettiler.

Belh sorununu çözdükten sonra Kâbil'e geri dönen Babûr gelişmeleri yakından izlemekteydi. İbrahim Ludi'nin rakiplerini saf dışı etmesi üzerine artık meseleyi bizzat ele alması gerektiğine karar verdi ve 1525 yılı Aralık ayı ortalarında 12.000 kişilik ordusuyla İndus nehrini geçerek

2 Babûr, *Vekayi, Babur'ün Hatıratı*, c. II, s. 237.

Hindistan'a girdi. Bu sefer, Babûr'ün Hindistan üzerine beşinci ve son seferi olacaktı. İki ay kadar süren bir yürüyüş sonrasında Babûr ve ordusu, ertesi yılın Nisan ayı başlarında, Delhi'nin yaklaşık 80 km. kadar kuzeybatısındaki Panipat şehrine ulaşmıştı. İbrahim Ludi'nin fillerle güçlendirilmiş 100.000 kişilik ordusu da kısa bir süre sonra Panipat'ta idi. İki ordunun bir hafta kadar karşı karşıya beklemelerinden sonra 21 Nisan günü başlayan savaş, meydan savaşı yönetme yeteneği çok sınırlı olan İbrahim Ludi'nin kesin mağlubiyetiyle sonuçlandı.[3] Afgan hükümdarın kendisi de savaş meydanında ölenler arasındaydı. Babûr'ün Panipat Savaşı'ndan sonraki birkaç gün içerisinde Delhi ve Agra şehirlerini ele geçirmesiyle Afgan Ludi Devleti tarihe karışmış, bu devletin yerine Babûrlü Devleti kurulmuş oluyordu.

Yeni kurulan devletin karşısında iki temel sorun vardı. Bu sorunların birincisi savaştan sonra Hindistan'ın doğusuna çekilerek Bihar hâkimi Han Luhan önderliğinde yeniden toparlanmaya çalışan Afganlar, ikincisi de batı bölgelerinden Racistan'da hüküm süren Çitor racası Rana Sanga idi. Babûr'ün oğlu Hümâyun komutasında doğuya gönderdiği ordu, Afganlar karşısında başarılı oldu ve Han Luhan Bengal'e kaçmak zorunda kaldı. Afgan komutanların önde gelenlerinden bazıları ise askerleriyle birlikte Babûr'e katılmışlardı. Bu sırada Kâbil'den üzücü bir haber geldi. Babûr'ün Hindistan'daki meşguliyetinden yararlanan Özbekler Amu Derya'yı geçerek Belh bölgesine girmişler ve şehri ele geçirmişlerdi.

Diğer taraftan Babûr, Rana Sanga ile kaçınılmaz randevusuna hazırlanmaktaydı. Sultan İbrahim Ludi'nin kardeşi Mahmud Han Ludi'nin katılmasıyla gücünü daha da artıran Rana Sanga, 1527 yılı başlarında harekete geçti ve Delhi üzerine yürüdü. Mart ayı ortalarında iki ordu Agra'nın seksen km. kadar batısında bulunan Kanva'da karşı karşıya geldiler. 16 Mart sabahı başlayan savaş Panipat Savaşı'nın bir tekrarı gibiydi. Babûr Şah, küçük bir orduyla Rana Sanga'nın 100.000 kişilik Hindu-Afgan ittifak ordusunu darmadağın etmişti. Sonrasında Babûr'ün "gazi" unvanı aldığı Kanva galibiyetiyle Racistan'ın tamamı ve Malva'nın bir kısmı Babûrlü Devleti'ne dâhil oldu.[4]

Uğradıkları iki büyük mağlubiyete rağmen Afganlılar direnişi devam ettirmeye kararlıydılar. Kanva'da savaş meydanından kaçmayı başaran Mahmud Ludi, Purab adı da verilen doğu Hindistan'a geçmiş ve bölgedeki Afgan yöneticileri etrafında toplamayı ve Bengallilerle bir ittifak oluşturmayı başarmıştı. Bu durum Babûr için yeni bir doğu seferi anlamına gelmekteydi. Purab'daki Mahmud Han Ludi ile Bengal hâkiminin bir ittifak ordusu oluşturmalarına fırsat tanımak istemeyen Babûr hızla doğu seferini başlattı ve önce Mahmud Han'ı daha sonra da Bengal or-

---

3 Dönemin birinci elden şahidi ve aynı zamanda Babûr Şah'ın kuzeni olan Mirza Haydar Duğlat, Panipat Savaşı'nda Sultan İbrahim Ludi'nin ordusunu 100.000'den fazla, Babûr'ün ordusunu ise 10.000 olarak vermektedir. (*Tarih-i Reşidi*, s. 532)

4 Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, s. 574.

dusunu mağlubiyete uğrattı. Yağmur mevsiminin yaklaşmış olması nedeniyle Bengallilerle bir antlaşma yaparak Delhi'ye döndü. Bu sırada Safevîlerin Özbekleri büyük bir mağlubiyete uğrattıkları haberi gelmişti. Bu haber Babûr'ün önce Belh'i daha sonra da Mâverâünnehr'i Özbeklerden geri alma hayalinin yeniden canlanmasına sebep olacaktı. Fakat bu hayalin gerçekleştirilmesi görevini bizzat kendisinin yüklenmeyip Bedehşan valisi olan oğlu Hümâyun'a bırakması, Babûr'ün artık Hindistan'da kalmaya karar verdiğini göstermekteydi. Nitekim Babûr'e kıyasla Askeri yetenekleri daha sınırlı olan Şehzâde Hümâyun, Kuzey Afganistan'daki birkaç küçük yerleşim yerini ele geçirmenin dışında hiçbir başarı gösteremeyecek, böylece Mâverâünnehr bölgesinin yeniden Timurluların idaresine geçmesi hayali rafa kaldırılmış olacaktı. Bu sıralarda Babûr'ün sağlık durumu bozulmaya başlamıştı. Bazı kayıtlara göre sıtma nöbetleri ve ishal ataklarından mustaripti. 1530 yılı son aylarında durumu ağırlaştı ve Aralık ayı sonlarında, 48 yaşında iken hayatını kaybetti. Geride atalarına ait olmayan topraklarda kurduğu ve yaklaşık üç yüz yıl yaşayacak büyük bir devlet bırakmıştı.

Hümâyun

Babûr Şah'tan sonra tahta çıkan oğlu Hümâyun iktidarının ilk beş yıllık döneminde Bihar bölgesi hâkimi Afgan Şir Han aracılığıyla Bengal Devleti'ni ve ardından Avrupa ile ticaretin yapıldığı limanları içerisinde bulundurduğu için Hindistan'ın en zengin bölgesi haline gelen Gücarat'ı kontrol altına almış ve vergiye bağlamıştı. Daha sonraki beş yıl ise Hümâyun ile kardeşleri Bahadır, Kâmuran ve Hindal arasındaki anlaşmazlıklar ve yıpratıcı çatışmalarla geçecektir. Bu dönemde Hümâyun iktidarına karşı asıl tehlike Babûr tarafından dağıtılan Afgan Ludi Devleti'nin kalıntılarını ve Kuzey Hindistan'da yerleşik Afgan nüfusunu etrafında toplayarak Bihar ve Bengal bölgelerinde etkin hale gelen Şir Han'dan gelecekti. Kendisini şah ilan eden Şir Han ile Hümâyun arasında 1540 yılının Mayıs ayında yapılan Kaneve Savaşı Babûrlülerin kesin mağlubiyetiyle sonuçlandı.[5] Kabil'e geri dönmek, akrabası Mirza Haydar Duğlat yönetimindeki Keşmir'e gitmek, Lahor'da veya Gücarat'da yeniden toparlanarak Şir Şah ile mücadeleyi sürdürmek gibi seçenekler arasında bocalayan Hümâyun, sonunda, yanında karısı Hamide Banû ve 30 kişilik küçük bir askeri kuvvetle İran'a, Şah Tahmasp'a sığınmak zorunda kaldı. Şir Şah ise 1526 yılında Babûr tarafından sonlandırılan Afgan Ludi Devleti'nin yerine Afgan Sur Devleti'ni inşa etmişti.

İran'a sığınan Hümâyun çaresizlik içerisinde Hacca gitme planları yaparken Tahmasp'ın önerdiği bir antlaşma onu yeniden siyaset sahnesine çıkaracaktı. Antlaşma, geçmişte Tahmasp'ın babası Şah İsmail ile Hümâyun'un babası Babûr arasında yapılan antlaşmanın benzeriydi.

5 Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, s. 646-648.

Hümâyun ele geçireceği yerlerde Şiiliğin yayılmasına destek verecek ve camilerde 12 İmam adına hutbe okutacak, buna karşılık Tahmasp asker ve para desteğiyle Hümâyun'un başta Kâbil, Kandahar ve Gazne şehirleri olmak üzere Afgan coğrafyasını ele geçirmesine yardımcı olacaktı.

1554 yılına gelindiğinde, yaklaşık 10 yıl devam eden bir mücadele sonrasında Hümâyun başarılı olmuş ve babası Babûr'ün Hindistan'a gitmeden önce Afganistan coğrafyasında hâkim olduğu bölgelerin tamamını kontrol altına almıştı. Aynı dönemde Kuzey Hindistan'daki Sur Devleti'nde bir kaos süreci yaşanmaktaydı. Şir Şah'ın ve ardından tahta çıkan Selim Şah'ın ölümlerinden sonra, hanedan içi iktidar mücadeleleri başlamış ve 1554 yılı itibarıyla ülke Delhi, Bengal, Agra ve Pencap şeklinde dörde bölünmüştü. Sur Devleti içerisindeki kargaşayı yakından izleyen Hümâyun, 1554 yılında, Sur ordusuna göre küçük olsa da neredeyse 10 yıldan beri devamlı savaş halinde olması nedeniyle çok etkili hale gelmiş bir ordunun başında Hindistan'a yöneldi. Hümâyun ile Delhi Sur hükümdarı İskender arasında Serhint bölgesinde gerçekleşen savaş Babûrlülerin kesin galibiyetiyle sonuçlandı.[6] Böylece Hümâyun Şah, ülkesinden ayrıldıktan 15 yıl sonra yeniden Delhi tahtını ele geçirmiş ve Babûr tarafından kurulan devleti ayağa kaldırmış oluyordu. Ne yazık ki Hümâyun'un ikinci iktidar dönemi çok kısa sürecek ve ertesi yıl başlarında sarayındaki kitaplığın merdivenlerinden yuvarlanarak hayatını kaybedecekti.[7]

Ekber Şah

Hümâyun'un öldüğü dönemde 13 yaşında olan en büyük oğlu Ekber atalığı Bayram Han ile birlikte Pencap'ın dağlık bölgelerine sığınan Sultan İskender Sur'un peşindeydi. Babasının ölüm haberi ulaşınca 14 Şubat 1556 tarihinde Pencap'ta padişah ilan edildi ve daha sonra o dönemin başkenti Ağra'ya giderek Babûrlü tahtına oturdu. Ekber iktidarının ilk yılları, yaşının küçüklüğü nedeniyle, aslında atalığı Bayram Han'ın iktidar dönemi olarak kabul edilebilir. Babûrlü tahtında çocuk yaşta bir padişahın oturması Sur Devleti'ni yeniden kurmak isteyen Afgan liderleri için bir fırsat demekti. Nitekim Ekber'in tahta çıkışından 8 ay kadar sonra Sur Devleti vezirlerinden Himu, fillerle desteklenen büyük bir orduyla Delhi'ye saldırdı ve şehir dışında yapılan mücadeleyi kazanarak şehri ele geçirdi. Delhi zaferinden sonra Raca Bikramacit adını alarak kendisini hükümdar ilan eden Himu'nun bu başarısı, Kuzey Hindistan yöresinde ilk defa bir Hindu liderliğinde bir devlet kurulmuş olması bakımından tarihi bir önem taşımaktadır.

Fakat Himu'nun iktidarı çok uzun sürmeyecektir. Zaferinin üzerinden bir ay bile geçmeden Panipat bölgesinde Ali Kulu Han Özbek komutasın-

6 Seydi Ali Reis bu savaşta Hümâyun Şah'ın 400 fil ve darbzenleriyle birlikte 400 araba ele geçirdiğini yazmaktadır. (*Mir'âtü'l Memâlik*, s. 106)

7 Bu olay Seydi Ali Reis'in Hindistan'dan ayrılıp Türkistan'a geçeceği sırada gerçekleşmiş ve Reis Babûrlü yöneticilere Ekber Şah Delhi'ye gelip tahta oturuncaya kadar Hümâyun'un ölümünü gizlemeleri tavsiyesinde bulunmuştur. (*Mir'âtü'l Memâlik*, s. 120)

daki Babûrlü ordusu ile yeniden savaşmak zorunda kalacaktır. II. Panipat Savaşı olarak adlandırılan ve Babûrlülerin ezici zaferiyle sonuçlanan bu mücadele, bazı tarihçilere göre Kuzey Hindistan'da Türk egemenliğinin yeniden kurulmasına imkân sağlamıştır. Ekber'e "gazi" unvanı getiren bu savaştan sonraki dört yıl içerisinde Babûrlü yönetimi, Pencap'ta direnişini sürdüren Sultan İskender Sur'u, Bengal'de hakimiyet mücadelesi veren Afgan Sultan Adil Şah Sur'u tasfiye etmiş, doğuda Jaunpur ve Chunar, güneyde Gvalyor ve batıda Ranthambor bölgelerini ele geçirerek sınırlarını bir hayli genişletmiştir.

O sıralarda henüz 17 yaşında olmasına rağmen bu başarılar nedeniyle kendisine olan güveni bir hayli artmış olan Ekber, ülkeyi hükümdarmış gibi yöneten ve kendisine çocuk muamelesi yapan atalığı Bayram Han'dan kurtulma plânları yapmaya başlamıştı. Ekber Şah, sütannesi Mahım Enege ve sütkardeşi Edhem Enege'nin yardımlarıyla yaklaşık beş aylık bir mücadeleden sonra bu isteğini gerçekleştirdi ve Bayram Han'ı tasfiye ederek hacca gönderdi. Bu gelişmeden sonra Bayram Han'ın yerini ana-oğul Enegeler aldılar. İki yıl kadar sonra, Şemseddin Ataka'nın vezir tayin edilmesi üzerine sütkardeşi Edhem Enege tarafından gerçekleştirilen şahsına yönelik bir suikast teşebbüsü, Ekber Şah'ın ülkeyi güçlü bir vezir veya vekil ile yönetme uygulamasının sonunu getirecektir. O sıralarda yirmi yaşına girmiş olan Ekber Şah, bu olaydan sonra ülke yönetimini kendi ellerine alacaktır.

Ekber'in yönetimdeki ilk uygulaması tek bir güçlü vezirlik yerine doğrudan kendisine bağlı çalışacak şekilde hükümdarlık işleri, maliye, askeriye ve din işlerinden sorumlu dört vezirlik makamı oluşturmaktı. Böylece idari gücün bir kişide toplanmasını engellemiş olmaktaydı. Ekber Şah daha sonra Özbek kökenli komutanlar aracılığıyla dış seferleri başlattı. Abdullah Han Özbek, daha önce başlatılan fakat tamamlanamayan Malva Devleti'nin fethini gerçekleştirdi. Bir diğer Özbek komutan Asaf Han ise yine güneydeki küçük bir krallık olan Gondwana'yı (Garha-katanga) ele geçirecekti.

1564 yılından itibaren Ekber Şah bir seri iç isyan ile karşı karşıya kaldı. Ekber Şah'ın zorlukla bastırdığı Malva valisi Özbek Abdullah Han'ın isyanını yine Özbek komutanlar tarafından desteklenen üvey kardeşi Muhammed Hâkim'in ve bazı Timurlu mirzaların isyanları izledi. Kendisine bağlı komutanların destekleriyle söz konusu rakipleri saf dışı bırakan Ekber Şah, özellikle Çağatay ve Özbek kökenli askeri seçkinlerin kendi iktidarı için her zaman tehlike olmaya devam edeceklerini anlamıştı. Bu nedenle askeri aristokrasi içerisinde İran kökenli Türklerin ve Kuzey Hindistan'da yaşayan Müslümanların sayısını artırma politikasını başlattı. Ekber'in bu uygulaması sonucunda askeri asillerin sayısı 25 yıl içerisinde 6 kat artarak 222'ye ulaşmıştı. Grup içerisindeki Türk emîr sayısı 47'si İran kökenli Şii ve 48'i Çağatay ve Özbek kökenli olmak üzere toplamın yarısının bile altındaydı.

Ekber Şah bir imparatorluk haline dönüşmekte olan ülkesindeki temel sorunun yukarıda kuzeyden gelen Türklerin, ikinci sırada yerlileşmiş Müslümanların en alt katmanda da Müslüman olmayanların, yani Hintlilerin yer aldığı toplumsal hiyerarşi olduğunu fark etmişti. Devletin yönetimini elinde bulunduran az sayıda Türk ile sayıları milyonlara varan ve her fetihle daha da çoğalan Hintli kitlesini idare etmek mümkün değildi. Bu durumda yapılması gereken, din farklılığını bir tarafa bırakıp toplumdaki hiyerarşik katmanlaşmayı sona erdirmekti. Ekber, Babûrlü seçkinlerin tüm itirazlarına rağmen, bir taraftan İslam dini ile Hinduizm arasında bir ortak zemin oluşturmaya çalışırken bir taraftan da Hindu vatandaşların sosyal statülerini yükselterek imparatorluğunda eşit bir vatandaşlık yapısı ortaya çıkarmaya çalıştı. "Sulh-u kül" yani "herkes için barış" adı verilen bu siyaset *Ain-i Akbari*'de "Padişah halkın mal, can, namus ve din koruyuculuğu işinde uyrukları arasında ayrımcılık yapmamalıdır" şeklinde ifade edilmektedir.[8]

Ayrıca Ekber, Müslümanlarla Hinduları eşit kabul ettiğinin göstergesi olarak, Racput racalarından Bihari May'in Harkha Bai isimli kızıyla evlenecek ve bu hanım, kendisinden sonra Babûrlü tahtına geçecek olan Cihangir'in annesi olacaktır. Ekber'in bu uygulamalarıyla birlikte Hinduların Babûrlü yönetim kadrolarına dâhil olmaları süreci de başlamış olmaktaydı. 1580 yılına kadar sadece Racistan bölgesindeki Racput Hindular arasından Babûrlü aristokrasisine giren insan sayısı 43'e ulaşmış durumdaydı.[9]

Ekber Şah bir taraftan bu sosyal düzenlemeleri yaparken bir taraftan da imparatorluğunu büyütecek seferler gerçekleştirmekteydi. 1572 yılında başlattığı Gücarat seferiyle başkent Ahmedabad'ı ele geçirmiş ve Babûrlü Devleti'nin sınırlarını Hindistan'ın batı sahiline ulaştırmıştı. 1574 yılından itibaren doğuya Bihar ve Bengal bölgeleri üzerine başlattığı seferlerle bu bölgeler kademeli olarak ele geçirilmiş, altı yıl içerisinde her iki bölge de tamamen fethedilmişti. Böylece imparatorluğun sınırları Hindistan'ın doğu sahillerine ulaşmış oluyordu.

1585 yılında Kâbil'de hüküm süren üvey kardeşi Mirza Muhammed Hâkim'in ölümü bu bölgenin yeniden imparatorluk içerisine dâhil edilmesini sağlayacaktı. Ertesi yıl Özbek Hükümdarı Abdullah Han ile vardığı uzlaşma, kuzeyden bir saldırı ihtimalini büyük ölçüde azalttığı için Ekber Şah, eş zamanlı olarak, Keşmir ve Sind bölgelerine seferler başlattı. Dört yıl içinde Keşmir, 6 yıl içerisinde de Sind bölgesi imparatorluğa dâhil edilmiş durumdaydı. Ekber iktidarının ilk dönemlerinde Safevîlerin eline geçmiş olan Kandahar şehrinin de anlaşmazlığa düşen bölge valisinin Babûrlüler'e sığınması sonucunda yeniden kazanılmasıyla bu bölgedeki genişleme en üst sınırlarına ulaşmış oldu.

8 Abu'l Fazl Allami, *Akbarnâmâ*, c. I, s. 18, n. 5; Abu'l-Fazl Allami, *Ain-i Akbari*, c. I, s. 163-167.
9 Babûrlü idari yapılanmasında asiller "Mansabdar" olarak adlandırılmakta ve seviyelerine göre ikta verilmektedir.

1600'lere gelindiğinde Babûrlü İmparatorluğu sadece güneye, Dekken bölgesine doğru genişleyebilecek durumdaydı. Bu bölgede Delhi Sultanlığı'nın kalıntıları olup Müslüman hanedanlar tarafından idare edilen beş devlet mevcuttu. Bunlar Farrukilerin idaresindeki Handeş, Nizam Şahların yönetimindeki Ahmednagar, İmadşah hanedanının kontrolündeki Berar, Adilşahların elindeki Bijapur ve Kutubşahların idaresindeki Gülkende (Golkonda) idi. Ekber Şah 1590'ların başlarında bütün Dekken bölgesi sultanlarına haber göndererek kendisine biat etmelerini istemiş fakat Handeş dışındaki devletlerin hiçbiri bu talebi olumlu karşılamamıştı. Oğulları aracılığıyla başlattığı seferlerden sonuç alamayan Ekber Şah, 1599 yılında bizzat kendisi Dekken seferini başlattı ve iki yıl içerisinde Handeş, Ahmednagar ve Berar sultanlıklarını Dekken eyaleti adı altında imparatorluğuna dâhil etti.

İktidarının son dönemlerinde Ekber Şah hayatının belki de en büyük hayal kırıklığını yaşayacaktı. Dekken seferine çıkarken yerine bıraktığı oğlu Selim babasına karşı isyan etmiş, başkent Agra'yı kontrol altına alamayınca Allahabad'a dönerek sikke kestirmiş ve hutbelerde ismini okutmuştu. Bu isyan Ekber'in Dekken seferini yarıda keserek geri dönmesine neden olacaktı. Baba oğul arasındaki anlaşmazlığın henüz çözümlenemediği bir dönemde Ekber Şah dizanteriye yakalandı. Giderek durumunun ağırlaşması üzerine kendisini ziyarete gelen Şehzâde Selim'e Hümâyun'un kılıcını verip başına hükümdarlık tacını koyan Ekber Şah, 49 yıllık uzun bir iktidar döneminden sonra, 25 Ekim 1605 tarihinde hayata gözlerini yumdu. Ekber Şah öldüğü sırada Hint alt kıtasının dörtte üçünden fazlası Babûrlü egemenliği altındaydı.

Cihangir

Babası Ekber Şah'ın ölümü üzerine Babûrlü tahtına çıkan Şehzâde Selim, Osmanlı sultanı Yavuz Sultan Selim ile karıştırılabileceği düşüncesiyle ismini Cihangir olarak değiştirdi. Cihangir'in tahta geçer geçmez karşılaştığı ilk sorun oğlu Şehzâde Hüsrev'in isyanı oldu. Hüsrev, Cihangir'in babası Ekber'e karşı isyan ettiği dönemde Babûrlü asillerin veliaht ilan edilmesi yönünde Ekber Şah'a telkinde bulundukları şehzâdeydi ve bu gelişme nedeniyle tahtın kendisine ait olduğunu iddia etmekteydi. Baba-oğul arasındaki mücadeleyi Cihangir kazandı ve oğlu Hüsrev'in gözlerine mil çektirerek hapsettirdi. Cihangir'in Hüsrev'le bağlantılı ikinci sorunu ise Sihlerle başlayan çatışmasıydı. Sih dini lideri V. Guru Arjun Hüsrev'in isyanı sırasında şehzâdeyi kutsayarak destek vermişti. Cihangir, Hüsrev sorununu çözümledikten hemen sonra Sih dini lideri Arjun'u tutuklattı ve idam ettirdi. Babûrlü hükümdarı, Arjun'un yerine geçen oğlu VI. Guru Hargobind'i de tutuklatarak Sihler üzerindeki baskıyı devam ettirdi. Fakat İki yıl tutukluluktan sonra serbest kalan Hargobind mücadelesini sürdürecek ve Sihlerle Babûrlüler arasındaki bu anlaşmazlık Babûrlü Devleti yıkılıncaya kadar devam edecekti.

Cihangir ile anlaşmazlığa düşen bir diğer dini lider de Nakşibendi önderlerinden Şeyh Ahmed Sihrindî oldu. Çağdaşları tarafından ikinci bin yılın müceddidi (müceddid-i elf-i sânî) olarak kabul edilen Sihrindî, Ekber Şah zamanında başlatılan Hinduizm ile Müslümanlığı eşit seviyede görme politikasına karşıydı ve Hinduizm'in kâfirlik olarak kabul edildiği anlayışın geri getirilmesini istemekteydi. Sihrindî'ye yönelik desteğin toplumsal bir huzursuzluk düzeyine ulaşması sonucunda Cihangir bu dini lideri tutuklatmak zorunda kaldı. Bir yıl sonra hapisten çıkan Sihrindî'nin tavrını yumuşatması üzerine Cihangir'le arası düzelecek ve 1524'te ölünceye dek Babûrlü sarayı çevresindeki konumunu muhafaza edecektir.

Sanatçı ruhlu ve sakin tabiatlı Cihangir'in iktidar dönemi, karısı Nur Cihan ile birlikte anılmaktadır. Cihangir, emîr kocası Bengal'de savaş sırasında ölen Mihrünissa isimli bu hanımla 1611 yılında evlenmiş ve ona Nur Cihan adını vermişti. Hanımına aşırı derecede düşkün olan Cihangir zaman içerisinde yönetim yetkilerini Nur Cihan'a devredecek, adına sikke kestirecek, fermanlara basılmak üzere tuğra yaptıracak ve padişah unvanı verecektir.[10] Akıllı bir kadın olan Nur Cihan ise bir Müslüman-Türk devletinde bu pozisyonunun bir çok kıskançlıklara ve gelecekte kocasının fikrini değiştirebilecek komplolara yol açacağını bildiği için babası İtimadüddevle, kardeşi Asaf Han ve Cihangir'in en sevdiği şehzâdesi Hurrem'i yanına alarak bir grup oluşturmuş ve eline geçen iktidarı onlarla paylaşarak neredeyse Cihangir'in ölümüne kadar durumunu korumuştur.

İçki ve eğlenceyi seven sanatkâr ruhlu Cihangir döneminde ortaya çıkan en önemli problem Ekber Şah döneminde büyük bir kısmı imparatorluğa dâhil edilmiş olan Dekken bölgesindeki isyanlardı. Başlangıçta Cihangir kendisi bu isyanları bastırmaya çalıştıysa da başarılı olamamış, daha sonra bir orduyla bölgeye gönderdiği oğlu Hurrem Dekken'i yeniden kontrol altına almıştı. Cihangir dönemindeki bir diğer olumsuz gelişme de Safevî hükümdarı Şah Abbas'ın 1622 yılında, Kandahar şehrini geri almasıdır. Cihangir, oğlu Hurrem'in Safevîler üzerine sefer yapmak istemeyişi nedeniyle Kandahar'ın kaybını kabullenmek zorunda kalacaktır.

Bu arada Şehzâde Hurrem ile arası bozulan Nur Cihan, ilk kocasından olan kızı ile evlendirdiği Şehzâde Şehriyar'ı Cihangir sonrası için tahta hazırlamaktaydı. Bu gelişme üzerine Hurrem, babasına karşı, 1623 yılında bir isyan başlatacaktır. Yapılan savaş Hurrem'in yenilgisi ile sonuçlandı ve Şehzâde Dekken bölgesine kaçmak zorunda kaldı. Daha sonra baba-oğul arasında, Hurrem'in iki oğlunu Babûrlü sarayına rehin olarak göndermesi koşuluyla bir barış yapıldı. Diğer taraftan Cihangir'in sağlık durumu giderek bozulmaktaydı. Çok sevdiği Keşmir bölgesine yaptığı bir ziyaretten Lahor'a dönerken 1627 yılının Kasım ayında vefat etti.

Cihangir'in ölümü bir taht kavgasının başlamasına neden olacaktı. Nur Cihan tarafından desteklenen Şehzâde Şehriyar Lahor'da, Ablası Nur Cihan'la arası bozulan Asaf Han'ın desteklediği torun Daver Bahş Agra'da

10 Fermanları "Nur Cihan Begim Padişah'ın âliy-ül âli hükmü" yazılı tuğrayla onaylamaktaydı.

tahta çıktılar. Fakat denklemdeki en güçlü şehzâde Dekken bölgesinde bekleyen Hurrem idi. Asaf Han'ın taraf değiştirerek Hurrem'i tahta geçmek üzere başkente davet etmesiyle olayların seyri tamamen değişecekti. Hurrem'in bu davete icabet etme koşulu ise başta kardeşi Şehriyar olmak üzere ağabeyi Hüsrev'in oğulları Daver Bahş ve Bulaki'nin, ölmüş kardeşi Danyal'ın oğullarının öldürülmesiydi. Asaf Han bu talebi yerine getirecek ve Babûrlü tahtında hak iddia edebilecek bütün şehzâdeleri öldürtecektir. Böylece Timurlu hanedan tarihinde ilk defa, Osmanlılardakine benzer şekilde, tahta çıkan hükümdarın kendi oğulları dışında bütün şehzâdeleri katlettirmesi olayı gerçekleşmiş oluyordu.

Şah Cihan

Şehzâde Hurrem, babasının ölümünden sonra başkente geldi ve Şah Cihan adını alarak Babûrlü tahtına çıktı. Şah Cihan babasının aksine güçlü bir fiziğe sahip yetenekli bir savaşçıydı. Tahta çıkışının hemen ertesinde karşısına çıkan ilk problem babası Cihangir'in asillerinden Han Cihan Ludi'nin Agra'dan kaçıp Dekken bölgesindeki Nizamşahlar Devleti'ne sığınmasıydı. Nizamşah II. Murtaza, Cihan Ludi'ye kucak açmış ve onu Ahmednagar ordusunun başına getirmişti. Fakat Şah Cihan kararlılıkla olayın üzerine gitti ve art arda düzenlediği üç sefer sonrasında Han Cihan'ı mağlup edip öldürerek isyanı kontrol altına aldı.

Şah Cihan'ın başarıyla çözümlediği bir diğer konu da babasının ölümü sırasında Babûrlü yönetimindeki karışıklıktan yararlanarak Özbekler tarafından ele geçirilen Kâbil ve Bamyan gibi şehirleri geri almaktı. Daha sonra dikkatini yeniden Dekken bölgesine çeviren Şah Cihan, önce Nizamşahlar Devleti'ni ortadan kaldırarak Babûrlü eyaleti haline dönüştürdü. Daha sonra Adilşah ve Kutupşah devletlerini vassal devlet haline getirdi. Bu sırada Portekizliler Bengal sahillerinde bir askeri üs kurmuşlardı. Şah Cihan, Bengal valisi Kasım Han aracılığıyla bu üssü ortadan kaldırtarak Portekizlilerin bu bölgeye yerleşmelerini engelledi. 1638 yılında Safevî hükümdarı Şah Safi ile Kandahar valisi Ali Mardan Han arasında başlayan bir anlaşmazlık, valinin Babûrlülere sığınmasıyla sonuçlandı. Vali, Kandahar şehrini de Şah Cihan'a teslim etmişti.

1640'lara gelindiğinde Şah Cihan, imparatorluğu içerisindeki huzursuzlukları kontrol altına almış, güneydeki Dekken sorununu çözmüş ve daha da önemlisi Kandahar bölgesini yeniden elde etmiş bir hükümdar olarak gücünün doruğundaydı. Artık imparatorluğun kurucusu Babûr Şah'dan bu yana bütün Babûrlü hükümdarların hayali olan Mâverâünnehr'e, Emîr Timur'un anavatanına gözlerini çevirebilirdi. Bunun için ön şart ise Kuzey Afganistan'daki Belh ve Bedehşan bölgelerinin ele geçirilerek Amu Derya'ya ulaşılmasıydı. Böylece Mâverâünnehr'in kapıları açılmış olacaktı.

Bu dönemde Özbek hükümdarı Nazar Muhammed Han ile oğlu Şehzâde Abdul Aziz arasında ortaya çıkan bir anlaşmazlık, Nazar Muhammed'in Şah Cihan'dan yardım istemesine sebep oldu. Bu fırsatı

değerlendiren Şah Cihan, oğlu Şehzâde Murad komutasında 60.000 kişilik bir orduyu Belh üzerine sevk etti. Belh'in kolayca ele geçirilmesi Şah Cihan'ın Timur'un efsanevi başkenti Semerkand'a yönelik ümitlerini artırmıştı. Kendisi de bir orduyla birlikte Kâbil'e geldi. Fakat vahşi bir coğrafyada ve dondurucu kış şartlarında sürdürülen Turan seferinde Özbek direnişini aşmak mümkün olamayacaktı. Neredeyse iki yıl devam eden sefer sonrasında, 1647 yılında Özbek hükümdarı ile yapılan bir antlaşma ile Belh bölgesi boşaltıldı ve Babûrlüler Kâbil'in kuzeyinden geçen eski sınırlarına dönmek zorunda kaldılar.

Şah Cihan'ın bu başarısızlığı Safevî tahtına geçen II. Abbas'ı Kandahar'ı geri almak konusunda ümitlendirmişti. Nitekim 1648 yılı kışında yaptığı bir seferle şehri ele geçirdi. Diğer taraftan Kandahar konusu Şah Cihan için bir onur meselesi haline gelmişti. Babûrlü Hükümdarı daha sonraki dört yıl boyunca ikisi Şehzâde Evrengzib ve birisi de Şehzâde Dara Sikuh komutasında olmak üzere üç büyük sefer düzenletti. Fakat üç sefer de başarısızlıkla sonuçlanacak, Kandahar şehri geri alınamayacaktı.

Şah Cihan'ın son yılları artık Babûrlü İmparatorluğu'nda gelenekselleşen baba-oğul mücadeleleri içerisinde geçecekti. Şah Cihan'ın ağır bir hastalık nedeniyle toplum karşısına çıkamaması, o sıralarda kendi yanında bulunan en sevdiği oğlu Dara Sikuh ile kardeşleri Bengal valisi Muhammed Şuca, Dekken valisi Evrengzib ve Gucarat valisi Murad Bahş arasında bir iktidar savaşı başlatacaktı. Merkez orduyu kontrol altında bulunduran Dara Sikuh, hasta babasının desteğine rağmen, Babûrlü aristokrasisindeki emîrlerin sempatisini kazanmış, Askeri açıdan yetenekli kardeşi Evrengzib karşısında başarılı olamadı ve başkentten kaçmak zorunda kaldı. Ağabeyi ile yaptığı savaşı kazanan Evrengzib, müttefiki olan kardeşi Murad Bahş ile birlikte Şah Cihan'ın bulunduğu Agra kalesini kuşattı. Oğullarına karşı bir süre direnen Şah Cihan sonunda teslim oldu ve kaledeki ikametgâhında hapsedildi. Daha sonra Delhi'ye geçen Evrengzib 21 Temmuz 1658 tarihinde "Alemgir" adını alarak tahta çıktı.[11]

Sağlığına kavuşmuş olmasına rağmen oğlu Evrengzib tarafından serbest bırakılmayan Şah Cihan'ın Agra kalesindeki hapis hayatı sekiz yıl kadar devam etti. 1666 yılı Ocak ayında, 74 yaşında iken hayata gözlerini yuman Şah Cihan iki görevli tarafından çok sevdiği karısı Mümtaz Mahal'in yanına defnedildi. Günümüzde Şah Cihan, karısı Mümtaz Mahal için yaptırdığı ve bir dünya harikası olarak kabul edilen Tac Mahal, kıymetli mücevherlerle bezenmiş efsanevi "Taht-ı Tavus", Hindistan'ın kültür zenginliği haline dönüşmüş Delhi'deki Kızıl Kale gibi eserlerle hatırlanmaktadır.

Evrengzib

Alemgir, yani "Dünya Fatihi" adıyla hükümdarlığını ilan etmiş olmasına rağmen Evrengzib ile kardeşleri arasındaki taht mücadelesi devam et-

11 Saki Mustad Han, *Maâsır-ı Âlamgiri*, s. 1-4.

mekteydi. Arakan bölgesine kaçan Şehzâde Şuca orada öldürüldü. Yanına sığındığı Afgan kabile reisi tarafından teslim edilen ağabeyi Dara Sikuh ile bir kalede hapis tuttuğu kardeşi Murad Bahş ise Evrengzib tarafından katlettirildi. Neredeyse iki yıl süren bu mücadelenin bitiminde Evrengzib yaklaşık 2,5 ay süren kutlamalarla ikinci bir tahta çıkış töreni yaptı.

Evrengzib, şehzâdeliği döneminde bizzat kendisinin de komutanlık ettiği Özbek ve Safevî savaşlarından edindiği tecrübeyle, ana vatanın, yani Emîr Timur'un ülkesinin ele geçirilmesinin gerçekleşmesi imkânsız bir hayal olduğunu çok iyi anlamış durumdaydı. Bir diğer deyişle Babûrlü Devleti kuzey sınırlarında gelinebilecek en son noktaya ulaşmış oluyordu. Bu koşullarda devlet ancak doğuda, Keşmir ile Bengal ötesi coğrafyalara, güneyde ise Dekken ötesine doğru genişletilebilirdi. Yetenekli bir asker olan Evrengzib, bu değerlendirmeleri sonucunda Özbek veya Safevî devletlerinden bir saldırı olmadıkça kuzey sınırlarında bir askeri harekât yapmamak, mümkünse Tibet ve Assam gibi doğu ülkelerine doğru genişlemeye çalışmak, Dekken bölgesindeki Adilşah ve Kutubşah devletleriyle ilişkileri düzenledikten sonra güney sınırlarında şekillenmeye başlayan Hindu Marata hareketini sonlandırmak ve nihayet ülkesi içerisinde her an ortaya çıkması mümkün olan huzursuzluklara anında müdahale ederek tasfiye etmek şeklinde çok yönlü bir strateji belirledi. Bu stratejinin ilk ayağı Bengal valisi Mir Cumle aracılığıyla başlatılan Assam seferi oldu. Büyük bir direnişle karşılaşmadan başkent Gargaon'a giren Babûrlü ordusu Assam kralını bir vassallık antlaşması yapmak zorunda bıraktı. Aynı dönemde Tibet hükümdarı Nemcel'e de Müslümanlığı kabul etmesi veya haraçgüzâr olması yönünde haber gönderilmiş, hükümdarın vergi ödemeyi kabul etmesi üzerine askeri seferden vazgeçilmişti.

Diğer taraftan Evrengzib, uyguladığı sosyal politikalar açısından babası Şah Cihan ve dedesi Ekber'den farklı bir yol izlemekteydi. Özellikle din açısından bir İslam'a dönüş politikası başlatmıştı. Dedesi Ekber tarafından uygulamaya konulan İslam ile diğer dinleri aynı seviyede görme anlayışını sona erdirmişti. Yine Ekber tarafından kaldırılan cizye uygulamasını yeniden başlatmıştı. Evrengzib'in din politikası çerçevesinde başta Hinduizm olmak üzere başka dinlerden İslam'a geçenlere ciddi teşvikler sağlanmakta, buna karşın İslam'dan Hinduizm'e geçmeyi teşvik eden din adamlarına, mensup oldukları tapınakların yıkılmasına varan ağır cezalar uygulanmaktaydı. Uygulanan bu politikalar özellikle Sihler ve Racistan bölgesinde yaşayan Hindular arasında huzursuzluklara ve isyanlara sebep olduysa da, Evrengzib bütün bu hareketleri kararlılıkla bastırdı.

Bu noktada kendi çabalarıyla sonuç alamayan Hindu liderlerin, babasının dini politikalarını aşırı bağnazlık olarak gören Şehzâde Ekber'e yöneldikleri görülmektedir. Gerek Racput liderlerinin ve gerekse kız kardeşi Zebunissa'nın teşvikleriyle Şehzâde Ekber, 1681 yılı Ocak ayında, kendisini hükümdar ilan ederek babasına karşı bir isyan başlattı. İki ordu

Acmar bölgesinde karşı karşıya geldilerse de Evrengzib, oğlunun destekçisi Racput racasını aldatarak askerleriyle birlikte şehzâdeyi terk etmesini sağladı. Yanındaki bazı komutanların da saf değiştirmeleri üzerine yalnız kalan Şehzâde Ekber kaçmak zorunda kaldı ve bir süredir bağımsızlık için Babûrlü Devleti ile savaşmakta olan Maratalara sığındı.[12]

Şehzâde Ekber'in Maratalara sığınması ve Dekken bölgesinde Adilşahların Maratalara karşı mücadele etmeyip aksine onları destekledikleri yönünde duyumlar alınması üzerine Evrengzib 1682 yılında bölgeye gidecek ve Dekken'daki Askeri harekâtları bizzat yönetmeye başlayacaktır. İlk birkaç yıl Maratalarla savaşan Evrengzib bölgedeki Müslüman krallıkları yok etmeden bu mücadeleden sonuç alamayacağını görmüştü. Bunun üzerine önce Adilşah Devleti'nin üzerine yürüdü ve 1686 Temmuz'unda başkent Bicapur'u ele geçirmek suretiyle yaklaşık 200 yıl önce kurulmuş olan bu devleti ortadan kaldırdı. Ertesi yıl Kutupşah'ın başkenti Gülkende'yi ele geçirerek bu devletin de varlığına son verdi. Sıra 1674 yılında Raca Sıvacı tarafından kurulan Marata Devleti'ne gelmişti. Bütün gücünü Maratalar üzerine yoğunlaştıran Evrenzgib, başarılı Askeri operasyonlarla bazı Marata kalelerini ele geçirdi ve Marata racası Sambuci'yi de öldürmeyi başardı. Fakat bu başarılar Marata sorununu çözmek için yeterli değildi. Raca Sanbuci'nin yerine kardeşi Ram geçmişti.

Marata'ların Babûrlü İmparatorluğu için en büyük tehlike olduğunun bilincinde olan Evrengzib, ilerlemiş yaşına rağmen mücadeleyi sürdürme kararlığındaydı. Fakat vahşi bir coğrafyaya sahip Marata bölgelerinde sürdürülecek bir savaşta kesin sonuç almak imkânsız gibiydi. Nitekim Raca Sanbuci'nin mağlup edilerek öldürülmesinden sonraki 14 yıl boyunca Dekken bölgesinde kalan Evrengzib'in Marata bölgesini tamamen istila etmesi mümkün olmayacaktı. 1705 yılı Nisan ayında Vakingera kalesini ele geçiren Evrengzib, hastalanması üzerine kendi sınırlarına geri döndü ve aynı yılın Ekim ayında Ahmednagar şehrinde vefat etti. Böylece Babûrlü Devleti son büyük hükümdarını kaybetmiş oluyordu.[13]

Gerileme ve çöküş

Evrengzib'in ölümünün ardından oğulları, daha sonra da torunları arasında ortaya çıkan taht savaşları Babûrlü İmparatorluğu'nda bir fetret devri yaşanmasına neden olmuş ve on üç yıl içerisinde 10 şehzâde taç giymiştir. Evrengzib, Ahmednagar'da öldüğünde geride üç oğul bırakmıştı ve bu şehzâdelerden en yakın konumdaki oğlu Azam Şah hızla gelip ordu komutanlarının bağlılıklarını talep ederek tahta çıkmıştı. Diğer taraftan o sırada Kâbil'de subedar olan diğer şehzâde Şah Âlem, babasının ölüm haberini alır almaz Hindistan'a dönecek Delhi'ye girerek Bahadır Şah unvanıyla kendisini hükümdar ilan edecektir. Bu gelişmeler üzerine kü-

12 Saki Mustad Han, *Maâsır-ı Âlamgiri*, s. 122-125.
13 Saki Mustad Han, *Maâsır-ı Âlamgiri*, s. 309.

çük şehzâde Kam Bahş da yöneticisi olduğu Bicapur'da kendi adına para bastıracak ve padişahlığını ilan edecektir. Bahadır Şah'ın imparatorluğu aralarında paylaşma önerisinin Şah Azam tarafından kabul edilmemesi üzerine iki kardeş 1707 yılı sonlarında Dolpur dolaylarında karşı karşıya geldiler. Azam Şah'ın oğullarıyla birlikte savaşta ölmesiyle Bahadır Şah taht mücadelesindeki en büyük rakibinden kurtulmuş oldu. Ertesi yıl küçük kardeş Kam Bahş'la yaptığı savaşı da kazanan Bahadır Şah, kardeşinin savaşta aldığı yaralar nedeniyle ölmesi sonucunda Babûrlü tahtının tek sahibi olmuştu.

Bahadır Şah beş yıl süren iktidar döneminde başkaldıran Maratalarla ve Sihlerle mücadele etmek zorunda kaldı. Ayrıca bu dönemde Afganistan'da da ayaklanmalar başlamış ve bunlara karşı kararlı müdahalelerin yapılamaması neticesinde otonom yerel yönetimler ortaya çıkmıştı.

Bahadır Şah'ın ölümünden sonra dört oğlu arasında yeni bir taht mücadelesi başladı. Taht konusunda en güçlü aday olan Azimüşşan, ittifak yapan üç kardeş tarafından mağlup edilerek öldürüldü. Daha sonra diğer iki kardeşiyle savaşarak onları tasfiye eden Cihandar Şah Babûrlü tahtına çıktı. Fakat sefahate çok düşkün olan Cihandar'ın hükümdarlığı kısa sürecekti. Dönemin güçlü navablarından Seyyid kardeşlerin desteğini sağlayan yeğeni Ferruh Siyer tarafından mağlup edilerek öldürüldü.

Ferruh Siyer ile birlikte Babûrlü yönetiminde iktidarın büyük ölçüde vezir veya vekillerin eline geçtiği görülmektedir. Ferruh Siyer, kendisini iktidara taşıyan Seyyid kardeşlerle mücadele etmek ve onları tasfiye etmek istediyse de başarısız olacak ve bir süre sonra iktidar gücünü onlara devretmek zorunda kalacaktır. Ferruh Siyer'in imkân bulduğunda kendilerini tasfiye edeceğini çok iyi bilen Seyyid kardeşler bir süre sonra onu tahttan indirerek öldürteceklerdir. Bu gelişmeden sonra Seyyidler, tahta önce Refiüd-derecat'ı, kısa bir süre içerisinde onun ölmesi üzerine Refiü'd-devle'yi, birkaç aylık bir hükümdarlığın ardından onun da ölüm üzerine Muhammed Şah'ı çıkardılar. Seyyidlerin söz konusu egemenlik gaspı özellikle Turaniyan adı verilen Türk kökenli seçkinlerin olumsuz tepkilerine neden olmaktaydı. Nitekim Türk kökenli Çin Bahadır Han liderliğinde başlatılan bir mücadeleyle 1720 yılında Seyyid kardeşlerin iktidarı sonlandırılacaktır. Artık iktidar, vezir atanan Çin Bahadır Han'ın eline geçmişti. Çin Bahadır Han'ın iki ay kadar sonra ölmesi üzerine Muhammed Şah, Dekken bölgesinde görevli olan Çin Kılıç Han'ı vezir atadı.

Çin Kılıç Han yaklaşık iki yıl süren vezirliği döneminde Babûrlü Devleti'nde yozlaşan yönetimi düzenleyebilmek için ciddi bir çaba gösterdiyse de başarılı olamadı ve izin alarak subedarı olduğu Dekken'e döndü. Muhammed Şah ise onu vezirlikten ve subedarlıktan alarak bir sorun yaratmasının önüne geçmek istemekteydi. Fakat Çin Kılıç Han kendisine bağlı askeri kuvvetlerle Dekken'deki Babûrlü güçlerini mağlup etti ve

1723 yılında Haydarâbâd'ı başkent yaparak bağımsızlığını ilan etti. Muhammed Şah ise çaresiz bir şekilde bu oldubittiyi kabul etmek zorunda kaldı ve Dekken bölgesindeki altı subedarlığın yönetimini Çin Kılıç Han'a devretmeyi kabul etti. Ayrıca Çin Kılıç Han'a Nizam'ül-mülk unvanı verildi. Böylece görünüşte Babûrlü hükümdarına bağlı olsa da aslında her yönüyle bağımsız bir Haydarâbâd Devleti kurulmuş oluyordu. Bu gelişmeyle birlikte Babûrlü İmparatorluğu toprakları ve yıllık gelirleri birbirine eş Delhi ve Haydarâbâd merkezli iki devlete bölünmüştü. Bu olaydan sonra Haydarâbâd Devleti, kuzeyden ve batıdan gelen Marata saldırılarını büyük ölçüde göğüslemek zorunda kalacak, Babûrlü Hükümdarlığı ise, geçici bir süre de olsa Maratalar açısından rahatlayacaktır. Fakat bu rahatlık dönemi çok uzun sürmeyecek, 1730'lu yılların ikinci yarısında Babûrlü Devleti kuzeyden gelen yeni bir istila tehdidiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu tehdidin adı Nadir Şah Afşar'dır.

Safevî hanedanının sonlanmasının ardından İran'da iktidarı ele geçiren Nadir Şah, Afganistan'ı istila ettikten sonra gözünü Hindistan'a dikmişti. 1738 yılı sonlarında İndus nehrini geçerek Karnal önlerine gelen Nadir Şah, burada Muhammed Şah liderliğinde karşısına çıkan Babûrlü ordusunu büyük bir mağlubiyete uğrattı. Osmanlı Padişahı Sultan I. Mahmud'a gönderdiği mektubunda Nadir Şah bu zaferini "Hindistan neferlerinden 40-50 bin kişi kılıçtan geçirildi, sağ kalan bir miktarı yakalandı ve Padişah'a ve emîrlere ait hazine, esbap ve tophanenin hepsi ele geçirildi ve Muhammed Şah bozulup hazırlamış olduğu kurgana girip kapandı" şeklinde ifade etmektedir.[14]

Galibiyetinden bir süre sonra Delhi'ye girip adına sikke kestirerek hutbe okutan Nadir Şah, bir taraftan da Babûrlü Hükümdarı Muhammed Şah ile barış görüşmeleri başlatmıştı. Bu görüşmelerin sonucunu ise Muhammed Şah bizzat kendi ağzından "Ruhunun yüceliği ve yüksek insaniyeti ile Ala Hazret, Gürganî hanedanının şanına ve Türklük ağacının onuruna saygısı nedeniyle büyük bir zarafet içerisinde bana Hindistan tacını ve tahtını iade etti" sözleriyle aktarmaktadır.[15] Kuşkusuz Nadir Şah bu jesti karşılıksız yapmamıştı. Antlaşmanın diğer bölümlerinde Babûrlü hazinesinin neredeyse tamamıyla birlikte Hindistan'ın batı sahilinden Keşmir'e kadar İndus nehrinin kuzeyindeki topraklar Nadir Şah'a bırakılıyordu.

Nadir Şah, 1739 yılı Mayıs ayında Hindistan'dan ayrıldığında geride Subedar adı verilen vilayet yöneticilerinin birçoğunun Delhi merkezinden koptukları ve kendi bölgelerini otonom bir şekilde yönettikleri karmaşık bir siyasal ortam bırakmıştı. Bu arada Bengal'de neredeyse bağımsızlığını ilan etmiş olan Aliverdi Han ile Hindu Maratalar arasında bir savaş başlamıştı. Yaklaşık 7-8 yıl devam eden bu karmaşa dönemi henüz durulma-

14 Başbakanlık Arşivi, Nâme Defteri, 8, s. 30-34 (Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. III, s.18'den nkl.) Nadir Şah'ın bu sözleri Fraser, *The History of Nadir Shah*, s. 166'da da aynı şekilde ifade edilmiştir.
15 Fraser, *The Histo of Nadir Shah*, s. 225.

dan Nadir Şah'ın ölüm haberi geldi. Bu olay Hindistan için bir rahatlama, İran için ise bir felaket demekti. İran'da başlayan karmaşayı iyi değerlendiren Afganlar, Ahmet Şah Durranî önderliğinde bir Afganistan Devleti kuracaklardır.

Horasan ve Güney Türkistan bölgelerini topraklarına katan Ahmed Şah Durranî, bütün Asyalı fatihler gibi artık sıranın Hindistan'a geldiğine karar vermişti. Osmanlı sultanı III. Mustafa'ya gönderdiği mektubunda Hindistan seferinin gerekçesini, Afgan ulusunun önde gelenlerinin huzuruna gelerek söyledikleri şu sözlerle açıklamaktadır:

> Hindistan memleketi yeryüzündeki diğer bütün memleketlerden daha geniştir. Bu sınırsız, eşsiz memleketin saltanatı Emîr Timur Sâhibkıran'ın hurucuna kadar Afgan'ın şanlı ve yüksek reislerine bağlı idi. Behlül, İskender, Firuz Şah, Şir Şah, İbrahim Şah ve başkaları gibi bu yüce ulustan 29 kişi Hindistan'ı büyük bir kudretle idare ettiler, şan ve şöhret adlarını zamanın sahifelerine nakşettiler. Bu sebeple ilk önce bize miras kalan bu saltanatı ıslah etmeli, bilahare Şah'a göre gidilmesi gereken yere gitmelidir' dediler.[16]

Ahmed Şah Durrani, 1748 yılından başlayarak üç Hindistan seferi yaptı ve nihayet 1756 yılında Babûrlü başkentini ele geçirdi. İlginç olan nokta, o dönemdeki Babûrlü hükümdarı II. Alemgir'in hiçbir savaş yapmadan teslim olmuş olmasıydı. Babûrlü hazinesini yağmalayan Ahmed Şah, Agra'yı da ele geçirip yağmalamak isterken ordusunda veba salgını başlaması üzerine ülkesine geri dönmek zorunda kaldı. Bu arada büyük oğlu Timur Şah'ı Lahor, Multan, Keşmir ve Sind bölgelerinin valisi yapmış, böylece bu coğrafyayı Afganistan'a katmıştı. Hindu Marataların Lahor'a saldırıp oğlunu kaçmak zorunda bırakmaları Ahmed Şah'ın yeniden Hindistan'a gelmesine neden oldu. Panipat bölgesinde yapılan savaşta Marataları büyük bir bozguna uğratan Ahmed Şah, bir kez daha Delhi'ye girdi ve burada Şehzâde Ali Gevher'i II. Şah Âlem adıyla Babûrlü tahtına çıkardı. Dönem tarihçilerinden Muhammed Aslam'a göre Ahmed Şah Durrani, Gürganî hanedanının bütün üyelerini öldürterek Timur soyunu sona erdirmeye karar vermişken Babûrlü veziri Şücaüddevle onu bu kararından vazgeçirmiş ve II. Şah Âlem'in tahta çıkarılmasını sağlamıştı.[17]

Ahmed Şah Durrani Delhi'de bu uygulamaları yaparken Bengal bölgesinde Hindistan tarihi açısından çok önemli bir başka olay gerçekleşmekteydi. Fransızlarca desteklenen Bengal navabı Siracüddevle'ye karşı yeğeni Mir Cafer'i destekleyen İngiliz Doğu Hindistan Şirketi Ordusu 1757 yılı Haziran'ında Plassey'de büyük bir zafer kazanmıştı. Bu zaferle birlikte İngiliz Doğu Hindistan Şirketi Hindistan siyasetinde belirleyici bir güç haline gelmiş oluyordu.

İngiliz kraliçesi Elizabeth'in emriyle kurulan Doğu Hindistan Şirketi'nin Babûrlü Devleti ile temasları Cihangir Şah zamanında başla-

16 Başbakanlık Arşivi, Nâme Defteri, 8, s. 461 (Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. III, s. 99'den nkl.)
17 Aslam, *Farhatü'n-nazirin*, s. 173.

mıştı. Bu ilk temaslar sonrasında Gücarat'taki Surat limanında bir ticari bağlantı noktası elde eden İngilizler, 1645 yılında Şah Cihan'dan Babürlü Devleti sınırları içerisinde gümrüksüz ticaret yapma hakkı elde etmişlerdi. İngilizlerin Hindistan'da siyasi ve askeri bir güç haline gelmeleri süreci ise büyük ölçüde Babürlü Devleti dışında gerçekleşecekti. İngilizler 1639 yılında bölgesel bir Hintli yöneticiden Doğu Hindistan sahillerindeki Madras'ta bir kale kurma hakkını elde etmişler, 1665 yılında da batı sahillerindeki Bombay adasını Portekizlilerden devralmışlardı. Bunu 1696 yılında Evrengzib'den Bengal sahillerinde üç küçük yerleşim bölgesinin idaresini yürütmek ve Babürlü Devleti adına vergilerini toplamak yetkisini almaları izledi. Bu köylerden birisi daha sonraki yıllarda Kalküta şehrine dönüşecektir.

Böylece 1700'lü yılların ortalarında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Bombay, Madras ve Kalküta'da her biri bir vali ve bir meclis tarafından yönetilen üç ayrı siyasal merkez oluşturmuş durumdaydı. Plassey zaferinin ardından Şirket, Bengal yönetimini Madras'tan ayrı bir valilik haline dönüştürdü. Kısa bir süre sonra Mir Caferi de navablıktan alan İngilizler yerine damadı Mir Kasım'ı göstermelik navab ilan ederek Bengal bölgesinin hâkim gücü haline geleceklerdir.

Bu gelişmeler Babürlü hükümdarı II. Şah Âlem'i rahatsız etmiş Bengal'i Navab Cafer'in dolayısıyla da İngilizlerin elinden alabilmek için bir Askeri harekât başlatmıştı. Şah Âlem'in bu seferine Hindistan'daki Fransızlar da destek vermekteydiler. Fakat 15 Ocak 1761'de Bihar bölgesinde yapılan savaş İngilizlerin galibiyetiyle sonuçlandı. Şah Âlem, Bengal'de görevden alındığı için kendisine sığınan Mir Kasım ile birlikte 1764 yılında bir kez daha İngilizlerle bir mücadeleye giriştiyse de bu savaşta da mağlup oldu. Yapılan antlaşma sonucunda Bengal, Bihar ve Orisa eyaletlerinin vergi toplama yetkisi ve hakkı İngilizlere devredildi. Bu hak karşılığında İngilizler Babürlü hükümdarına yılda 2,600.000 rupi ödeyeceklerdi.[18]

1765 yılında yapılan bu antlaşmadan sonra, Vezir Necibüddevle'nin kontrolündeki Delhi'ye dönemeyen II. Şah Âlem, İngiliz kuvvetlerinin korumasında Allahâbâd kentinde oturacaktır. Necibüddevle'nin ölümü üzerine Maratalar Kuzey Hindistan'a doğru bir Askeri harekât başlatıp Necibüddevle'nin oğlunu mağlup ederek Delhi bölgesinde bir hâkimiyet sağladılar ve Şah Âlem'i başkente davet ettiler. Bu davete icabet eden Şah Âlem, 1771 sonlarında Delhi'ye geldi ve destekleri karşılığında Allahâbâd ve Kara bölgelerini Maratalara devretti.[19] Fakat Şah Âlem ile Marataların birlikteliği fazla devam etmeyecekti. Gerek Emîr ül-ümerâ Necef Han'ın baskıları ve gerekse İngilizlerle yürüttükleri savaş nedeniyle Maratalar Delhi'yi terk edecekler ve Necef Han'ın öldüğü 1782 yılına kadar Şah

18 Forrest, *Selections from the letters, despatches, and other state papers preserved in the Government of India 1772-1785*, s. 527/9.
19 Forrest, *Selections from the letters, despatches, and other state papers preserved in the Government of India 1772-1785*, s. 527, 528.

Âlem, İngilizlerin de desteğiyle, Delhi-Agra bölgelerinde hükümdarlığını sürdürecektir.

Bu sırada Maratalar ile İngilizler arasındaki savaş sona ermiş ve taraflar arasında yapılan Salbay Antlaşması'ndan Gvalyor bölgesi hâkimi Mahadaci Sindia güçlenerek çıkmıştı. Diğer taraftan Babûrlü Devleti'nde ise Necef Han'ın ölümünden sonra emîrler arası mücadele başlamış, bazı emîrler Mahadaci'yi yardım için Delhi'ye davet etmişlerdi. Bu olaylar sonrasında Şah Âlem iktidarını koruyabilmek için Mahadaci Sindia'yı Vekil-i Mutlak olarak atamış, karşılığında her ay için 65.000 Rupilik bir ödenek sözü almıştı. Bu durum, Mahadaci'nin Racputlara karşı büyük bir mağlubiyete uğradığı 1787 yılına kadar devam etti. Mahadaci'nin Glavyor'a kaçmasından sonra mağlup Babûrlü ordusu komutanlarından Gulam Kadir Han hızla Delhi'ye gelerek Şah Âlem'i esir aldı ve tahttan indirip yerine Bidar Baht isimli bir şehzâdeyi çıkardı. Bu arada Şah Âlem'in gözlerini çıkarttırmıştı.

1789 yılında Mahadaci Sindia komutasındaki bir Marata ordusunun Delhi üzerine geldiğinin duyulmasıyla Gulam Kadir Han, Şehzâde Bidar Baht'ı da yanına alarak Delhi'yi terk etti. Delhi'ye giren Mahadaci, Şah Âlem'i yeniden tahta çıkardı. Böylece Babûrlü Devleti kör edilmiş II. Şah Âlem'in şahsında şeklen var olmakla birlikte, fiili olarak Maratalar tarafından idare edilen bir siyasi yapı haline gelmiş oluyordu. Bu durum dört yıl kadar devam etti ve 1803 yılında İngilizlerin Delhi'yi ele geçirmeleriyle Babûrlü hükümdarı yeniden İngilizlerin eline düştü.

İngilizler Şah Âlem'e bir maaş bağlamışlar ve Delhi'de sarayında ikamet etmesine izin vermişlerdi. Genel Vali Lord Wellesley bu uygulamanın nedenini Londra'daki Gizli Komite'ye yazdığı mektuplarda öncelikle Şah Âlem'in Fransızların veya Marataların kontrolüne geçmesini önlemek şeklinde açıklamaktadır. Zira Babûrlü imparatorunun bu güçlerden birinin kontrolüne girmesi demek bu yabancı güçlerin Şah Âlem'i kullanarak Hindistan'da çok ciddi bir üstünlük sağlamaları anlamına gelecektir. Wellesley, padişahı kontrol altına almak suretiyle hem bu tehlikeyi önlemiş olmakta, hem de Şah Âlem aracılığıyla Hindistan'daki yerel yönetimlere karşı egemenlik kurma savaşında büyük bir koz elde etmiş olmaktadır.[20]

Şah Âlem'in 1806 yılında ölmesi üzerine İngilizler II. Ekber Şah'ı tahta çıkardılar. Avrupa'daki Napolyon Savaşları sonrasında toplanan Viyana Kongresi İngiliz Sömürge İmparatorluğu'nu daha da güçlendirmiş ve bu alandaki rakiplerini neredeyse tamamen devre dışı bırakmıştı. Artık Hindistan'da İngilizlere engel olacak hiçbir güç kalmamış durumdaydı. 1813 yılında İngiltere Hükümeti, Doğu Hindistan Şirketi'ne ait olan toprakların İngiliz Krallığı'na ait olduğunu ve Şirketin krallık adına yönetimi sürdüreceğini ilan etti. Bu dönemde Hindistan'a gelen Genel Vali Moira, va-

20 Martin, *The despatches, minutes and correspondence of the Marquess Wellesley*, c. IV, s. 152-156.

lilik mühründeki Babûrlü hükümdarına bağlı olunduğu şeklindeki ifadeyi çıkartacak ve II. Ekber Şah'a İngiliz hakimiyetinde olan topraklar üzerindeki bütün haklarından vaz geçtiğine dair bir feragatnâme imzalatacaktır. Bir süre sonra basılan paralardan Babûrlü hükümdarının ismi de çıkarılacaktır. 1833 yılında çıkarılan bir kanunla Şirketin ticari alandaki tekel konumu sonlandırılarak, sadece Hindistan'ı yönetecek bir yapı haline dönüşmesi sağlandı. Bu arada II. Ekber Şah ölmüş, yerine II. Bahadır Şah geçirilmişti.

1857 yılında Delhi'de başlayan Sipahi İsyanı, artık sadece ismi kalmış olan Babûrlü hükümdarlığının sonunu getirecektir. Söz konusu yılın başlarında İngiliz yönetiminden memnun olmayan Hint birlikleri arasında yer yer isyan hareketleri başlamıştı. Mayıs ayı ortalarında isyancı askerler Delhi'yi ele geçirdiler ve o sıralarda 82 yaşında olan Bahadır Şah'ı padişah ilan ettiler. Eylül ayı ortalarında isyan Bengal'den gelen İngiliz kuvvetleri tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı ve ele başları yakalanarak idam edildi. Çatışmalar sırasında Bahadır Şah'ın iki oğlu ve bir torunu da öldürülmüştü. II. Bahadır Şah ise İngilizler tarafından yargılandıktan sonra Rangun'a (Burma) sürgün edildi ve 1862 yılında orada öldü. Bahadır Şah'ın ölümüyle birlikte yaklaşık 340 yıl devam eden Gürgâni hanedanı sonlanmış, bu hanedan tarafından kurulmuş olan Babûrlü Devleti de tarihin derinliklerine gömülmüş oluyordu.

Babûrlü İmparatorluğu'nda Timur izleri

Meşruiyet

Babûrlü Devleti'nin kuruluşundaki temel dinamiğin Timur tarafından yaratılan "Timurlu Hanedan Meşruiyeti" olduğunu söyleyerek işe başlamamız gerekmektedir. Bilindiği gibi Büyük Moğol İmparatorluğu ve ardından oluşan dört ulus devlette ancak Cengiz Han'ın Altın Uruk'undan gelenlerin tahta geçebilecekleri şeklinde bir töre uygulanmaktaydı. Emîr Timur'la birlikte hükümdarlıkla ilgili bu töre, özellikle Çağatay coğrafyasında Timurlu hanedanı için geçerli hale gelmişti. Timurlu Ebû Said ile Moğulistan tahtına çıkardığı Yunus Han arasında geçen konuşma, söz konusu Cengiz töresinin ve meşruiyet algısının nasıl bir değişime uğradığını açık olarak göstermektedir. Sultan Ebû Said, Yunus Han'a şöyle demektedir:

> Tahta çıktığımdan beri benim iktidarım öyle mutlak ki bir Han'a ihtiyacım yok. Bu yüzden senden yoksulluk elbisesini soydum ve bey elbiselerini giydirerek şu şartlarla kendi sılana gönderiyorum. Gelecekte atalarını örnek almamalı ve 'Emîr Timur ve Emîr Timur'un soyu bizim bağlılarımızdır ve nesillerdir öyle olmuştur' dememelisin. Önceden bu öyle olmasına rağmen şimdi her şey değişti ve ben kendi hakkımla padişahım. Bu yüzden eğer sen benim bağlım olacaksan Hadim-i Mahdum adını taşımalısın ve dost ismini almalısın.[21]

21 Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, s. 247-248.

Babûr'ün bizzat kendisi de Cengiz Han töresi hakkındaki düşünceleri-ni hatıralarında şu şekilde nakletmektedir:

> Önceleri bizim baba ve ağalarımız Cengiz töresine çok riayet ederlerdi... Cengiz Han'ın töresi, muhakkak onunla amel edilmesi lâzım gelen kat'i bir kanun değildir. Fakat bir kimseden iyi bir nizam kalmışsa onunla amel etmek lazımdır; eğer babalar kötü bir iş yapmışlarsa onu iyi bir işle değiştirmek lâzımdır.[22]

Bu mantık gereği olarak Babûr, daha Afganistan'da iktidar mücadelesi verdiği 1508 yılında, "o güne kadar Timur Bey'in evlatlarına, saltanata rağmen mirza derlerdi. Bu defa bana padişah demelerini emrettim" demektedir.[23]

Babûr'ün Hindistan'la ilgisi Mâverâünnehr'de Özbeklerle mücadele ettiği yıllara kadar geri gitmektedir. Hatıralarında 1502 yılında, Ura Tepe bölgesinde bir süre kaldığını ve burada tanıştığı çok yaşlı bir kadının Timur'un Hindistan seferine iştirak eden bir akrabası dolayısıyla anlattığı hikâyeleri dinlediğini söylemektedir.[24] Timur'un şanlı zaferlerinden oluşan bu hikâyelerin genç Babûr'ün zihninde Timur gibi Hindistan'ı fethetme hayallerine neden olmuş olması kuvvetle muhtemeldir. 1507 yılına gelindiğinde Mâverâünnehr'i tamamen ele geçiren Özbek Şaybak Han'ın Amu Derya'yı geçerek Kâbil üzerine yürüme ihtimali ortaya çıkmıştı. Bu dönemde Babûr şunları yazmaktadır:

> Özbek ve Şaybak Han gibi, yabancı bir halk ve eski bir düşman, Timur Beg oğullarının elinde bulunan bütün eyaletleri ellerine geçirdiler. Türk ve Çağatay'dan bazı köşe ve bucakta kalanlar da bazıları isteyerek, bazıları da zorla Özbeklere katıldılar. Bir ben Kâbil'de kalmıştım. Düşman fevkalade kuvvetli; biz ise çok zayıftık. Ne sulh yapmak ihtimali ne de mukavemet etmek imkânı vardı. Böyle bir kuvvet ve kudret karşısında biz kendimize yer edinmeği düşünmeliydik... Ya Bedehşan veyahut Hindistan tarafına gitmemiz lazımdır. İkisinden birisine karar vermemiz lazımdır... Ben ve bazı içki beyler Hindistan tarafına gitmeyi tercih ettik ve Lemgan'a hareket ettik.[25]

Görüldüğü gibi Babûr'ün ilk kez Hindistan'a gitme kararında Özbek baskısı etkili olmuştur. Bu sıralarda Safevîlerle Özbekler arasında bir mücadelenin başlaması ve Şaybak Han'ın savaş meydanında öldürülmesi Babûr'ün Hindistan'a gitme zorunluluğunu ortadan kaldırmış ve Şah İsmail Safevî'nin desteğiyle yeniden Mâverâünnehr'i ele geçirme mücadelesine başlamıştır. Bu çabalarının da sonuç vermemesi üzerine Kâbil'e dönmüş ve burada hükümranlığını sürdürmüştür.

Fakat gerek iktidar olduğu Afganistan coğrafyasının ekonomik imkânlarının çok yetersiz oluşu ve gerekse Babûr'ün hayallerini süsleyen

22 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 205-206.
23 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 238. Babûr'ün kızı Gülbeden Begüm, 6 Mart 1508'de Hümâyun'un doğumuyla birlikte Babûr'ün Padişah unvanını kullanmaya başladığını kaydetmektedir. (*Hümâyunnâma*, s. 90)
24 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. I, s. 101.
25 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 237.

büyük atası Timur gibi büyük bir cihangir olma arzusu, dikkatini yeniden Hindistan üzerine çevirmesine sebep olacaktır. Babûr, Hindistan'a açılma isteğini şu şekilde ifade etmektedir:

> Kâbil'e geldiğimizden beri hep Hindistan seferi niyetinde idik; bazı maniler yüzünden nasip olmuyordu... Hâlâ Hindistan'ı ele geçirmek niyetinde idik. Bihre, Hoşâb, Çânâb ve Cenyût gibi birkaç vilayet kaç zamandır Türk tasarrufunda idi ve bunları kendi mülkümüz olarak tasavvur ederdik. Zorla veya sulh ile kendimizin mutasarrıf olacağına emindik.[26]

Babûr'ün Hindistan'a sefer yapmaya karar verdiği dönemde bu coğrafyada, kendi ifadesiyle, beş Müslüman ve iki kâfir saltanat sürmekteydi. Müslüman olanlar Delhi başkentli Afgan Ludi Devleti, Gücarat'ta Sultan Muzaffer, Dekken'de Behmeniler, Malve bölgesinde Sultan Mahmud ve Bengal bölgesinde Nusret Şah şeklindeydi. Bicanegar ve Çitur bölgelerinde ise Hintli yönetimler hüküm sürmekteydi.

Babûr'ün Hindistan'daki hedefinin Delhi merkezli Ludi Devleti olduğu görülmektedir. Çünkü Timur, Hindistan seferi sırasında Delhi merkezli olan bölgeyi işgal etmiş ve daha sonra iktidarı Ludilerden önce Delhi hükümdarı olan Sultan Alâeddin'in atalarına vermişti. Babûr'ün anlayışına göre Ludiler Delhi iktidarını hakları olmadığı halde zorla gasp etmiş durumdaydılar.

Bu noktada Babûr'ün Hindistan'a yönelik genişleme seferlerini Timurlu hanedan meşruiyeti algısı üzerine inşa ettiği görülmektedir. Nitekim hatıralarında "Timur Bey'in Hindistan seferinden beri Bihre, Hoşab, Cânâb ve Benyut gibi birkaç vilayet Timur Bey'in evlatlarının ve onların tâbi ve mensuplarının tasarrufunda bulunuyordu"[27] demekte ve bu bölgelerin hükümranlığının Timurlulara ait olduğuna dair olan inancını da şu sözlerle ifade etmektedir:

> Türklerin oturdukları vilayetleri kendimizin saymıştık, onun için onlar yağma edilmedi. Halk arasında eğer sulh için elçi giderse, Türk'e ait olan vilayetlerin müşkülat çıkarmayacakları söyleniyordu. Böylece Rebiülevvel ayının ilk Perşembe günü, babası Sultan İskender'in şu son beş-altı ay içerisinde ölmesi üzerine, Hindistan saltanatını eline almış olan Sultan İbrahim'e elçi olarak Molla Mürşid'i tayin ettik ve bir doğan gönderip, eskiden Türk'e ait olan vilayetleri istedik.[28]

Görüldüğü gibi yalnız Türkistan'da değil Timur tarafından kısa bir süre işgal edilen Hindistan coğrafyasında bile halk arasında Timurlu hanedanını doğal iktidar kaynağı olarak görme anlayışı ortaya çıkmış durumdaydı.

Timur soyundan olmanın bir meşruiyet kaynağı olarak kabul edilişine tipik bir örnek Sind tarihçilerinden Mir Celalüddin Hüseynî Şirazî'nın 1654

---

26 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 249, 252.
27 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 252. Bahsedilen şehirler günümüzde Pakistan'ın Pencap eyaleti içerisinde yer almaktadır.
28 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 254.

tarihinde tamamladığı *Argunnâma* isimli eserinde kaydedilmiştir. 1500'lü yıllarda Kandahar ve Sind bölgelerinde hüküm süren Argunîlerden Şah Beg'in vefatı sonrasında oğlu Şah Hüseyin Argun tahta çıkmıştı. Geleneksel törenlerin yapılmasından sonra sıra hükümdarlık sembollerinden olan adına hutbe okunması işlemine gelmişti. Bu noktadan sonraki gelişmeleri tarihçi Şirazî şöyle anlatmaktadır:

> Adına hutbe okunacağı zaman Şah Hüseyin "Sâhibkıran'ın soyundan gelen birisi var oldukça bu ayrıcalık başka bir kimse için uygulanamaz" diyerek adına hutbe okunmasını reddetti. Dolayısıyla hutbe Padişah Muhammed Zahiruddin Babûr adına okundu.[29]

Bu olayın 1522 yılında, yani Timurlu Devleti'nin Özbekler tarafından yıkılmış olduğu ve Babûr Şah'ın henüz Kâbil hükümdarı olduğu dönemde gerçekleştiği hatırlanırsa Timur adının nasıl bir meşruiyet kaynağı haline dönüştüğü açıkça görülmektedir.

Buna ek olarak Timur hanedanı ile akraba olmak da bölgesel liderler için bir meşruiyet kaynağı haline dönüşmüştü. Bunun bir örneği Şeybanî Han'ın Mâverâünnehr'i ele geçirip Timurlu Babûr'ü bölgeden çıkardığı dönemde yaşanmıştır. Şeybanî, Semerkand'ı ele geçirdiğinde Babûr'ün kız kardeşi Hanzâde Begüm'ü de esir almıştı. Dönemin kuralları gereği Hanzade Begüm'e istediğini yapabileceği halde, Timur hanedanına olan saygı gereği önce karısı Mihrinigâr Hatun'u boşamış ve daha sonra Hanzade Begüm ile evlenmişti.[30]

Ekber Şah döneminde bir taraftan Ekber'in büyüklüğünü kanıtlamak, bir taraftan da onu Timurluların atası kabul edilen Kaçuli Han'a bağlamak amacıyla iki efsane türetilmiştir. Bunlardan ilki Ekber'in doğumu ile ilgilidir ve hikâyeyi Hümâyun döneminin din önderlerinden Mir Abdulhay Sadr şöyle anlatmaktadır:

> Bir sabah, Cihanbani, Cennet-aşiyani hazretleri (Hümâyun Şah) derin düşüncelere dalmış ve dalgın bir vaziyette öne eğilmiş oturuyordu. Bir süre sonra başını kaldırdı ve 'Allah'a şükürler olsun, hanedanımızın ışığı yeniden yandı' dedi. Bu şükrün manasını sorduğumda hükümdar hazretleri şöyle dedi:
>
> Yarı uykulu bir vaziyette iken dünyanın bir tarafından parlak bir yıldız doğdu ve giderek yükseldi. Işıkları dünyanın büyük bir kısmını aydınlatıncaya kadar yükselmeye, parlaklığı artmaya devam etti. Bu aydınlık cismin ne olduğunu bir din âlimine sorduğumda ışığın halefimde vücut bulacağını, bu parlak yıldızın aydınlattığı bütün toprakların onun egemenliği altına gireceğini ve onun adil yönetiminden yararlanacaklarını söyledi.
>
> Gerçekten bu rüyadan iki gün sonra ufukta kutlu bir yıldızın ortaya çıkarak yükseldiği ve kutlu bir doğumun gerçekleştiği haberi geldi. İki hayırlı olay da aynı zamanda gerçekleşmişti.[31]

29 Şirazî, *Argunnâma*, s. 312.
30 Gülbeden Begüm, *Hümâyunnâma*, s. 250.
31 Abu'l Fazl Allamî, *Akbarnâma*, s. 46-47.

Ekber Şah'a yönelik ikinci bir ilahi meşruiyet oluşturma çabası ise bir hikâyeden çok, Timur'un sekiz göbekten atası Kaçula Bahadır'a atfedilen bir rüyanın yeniden yorumu ile ilgilidir.[32] Timurlu tarihçi Yezdî'nin anlatışıyla Kaçula Bahadır rüyasında göğsünden ardı ardına sekiz yıldız çıktığını, ilk yedisi dünyanın çeşitli bölgelerini aydınlatırken en parlak olan sekizincisinin bütün dünyayı aydınlattığını görür.[33] Rüyasını anlattığında babası Tumanay Han, Kaçula'nın sekizinci göbekten torununun dünya çapında büyük bir cihangir olacağı şeklinde bir yorum yapar. Sekizinci göbekten torun ise Emîr Timur'dur.

Ekbernâme'nin yazarı Abu'l Fazl Allami ise Tumanay Han'ın rüya tabirinin Yezdî tarafından yüzeysel ve gerçek dışı bir şekilde yapıldığı iddiasındadır. Allami'ye göre Tumanay Han, Kaçuli'nin göğsünden çıkan yıldızların her birisinin dünyanın çeşitli kısımlarını aydınlattığını söylemektedir. Dolayısıyla bu yıldızlar tarafından simgelenen kişilerin bir bölgede egemenlik kurmuş, bir diğer deyişle, hükümdarlık tacı giymiş olmaları gerekmektedir. Oysa Kaçula Bahadır'dan Emîr Timur'a kadar soyağacındaki hiç kimse hükümdar olmamış, rüya tabirine uygulanırsa, dünyanın bir bölgesine ışık saçmamıştır. Rüyadaki tanımlamaya uyan kişiler Emîr Tîmur ve ondan sonra gelenlerdir. Dolayısıyla Kaçula'nın göğsünden çıkan yıldızlar Emîr Timur'dan itibaren hesaplanmalıdır ve bu durumda da dünyanın tamamını aydınlatan en parlak sekizinci yıldız Ekber Şah olmaktadır.[34] *Ekbernâme*'de ayrıca Ekber Şah'tan başlayıp Emîr Timur, Kaçula Bahadır, Alan Goa ve Oğuz Han üzerinden Türk, Yâfes ve Nuh'a, onların üzerinden de Adem'e ulaşan bir soy ağacı vardır. Ekber, bu silsilenin 53'üncü sırasında yer almaktadır.[35]

Babûrlü hanedanının Timur'u meşruiyet kaynağı olarak kullanması sadece soyağacı ile sınırlı değildi. İmparatorluğun en geniş sınırlara ulaştığı dönemde bile devletin resmi mühürlerinde Timur'dan başlayarak bütün geçmiş hükümdarların ismi konulmaktaydı. *Ayin-i Ekberi*'de ifade edildiğine göre uluslararası ilişkilerde kullanılan devlet mührünün merkezinde o dönemde tahtta bulunan hükümdarın ismi bulunmaktaydı. Söz gelimi Cihangir Şah'ın resmi mühründe merkezdeki dairenin içinde kendi isim ve unvanı kazınmıştı. Bu dairenin etrafında sekiz küçük daire yer almaktaydı. Saat 12 hizasındaki dairede Emîr Timur Sâhibkıran yazısı vardı. Daha sonra merkezin etrafındaki dairelere saat dönüş istikametinin aksine olacak şekilde Miranşah, Mirza Sultan Muhammed, Sultan Ebû Said, Mirza Ömerşeyh, Babûr Padişah, Hümâyun Padişah ve Ekber Padişah'ın isimleri kazınmış durumdaydı. 1857'de tahttan indirilerek sürgüne gönderilen son Babûrlü emparatoru Bahadır Şah'ın mühründe, merkezdeki dairenin çevresinde 16 daire vardı ve bu dairelere Emîr Timur'dan başlayarak kendisine kadar gelen hükümdarların isimleri kazınmıştı.[36]

32 Kaçula Han'ın Timur ve Cengiz Han ile ilgili rüyaları *Cengizî gelenek ve ikili hükümdarlık* bölümünde geniş olarak aktarılmı tır.
33 Yezdî, *Mukaddime* (*Tarih-i Cihangiri*), s. 65.
34 Abu'l Fazl Allamî, *Akbarnâma*, s. 47-48.
35 Abu'l Fazl Allam , *Akbarnâma*, s. 143-145.
36 Gallop, *The Genealogical seal of the Mughal Emperors of India*, s. 89, 136. Şah Cihan'a ait olan mührün bir örneği Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. II. 81 no.lu resimde bulunmaktadır

Bütün bu veriler bize Özbekler tarafından yok edilinceye kadar Türkistan ve Horasan coğrafyalarında geçerliliğini koruyan Timurlu meşruiyet algısının Babûr tarafından Hindistan'a taşınarak Babûrlü Devleti'nin kuruluşunda ideolojik temeli oluşturduğunu ve Babûrlü hanedanı boyunca da devam ettirildiğini göstermektedir.

İsim

Babûrlü Devleti'nde yönetici hanedan kendisini Timurlu Devleti'nin kesintisiz devamı olarak nitelemekteydi. Yaklaşık 50 yıl kadar Babûrlü saray çevresinde çalışan Manucci'nin anlattığı geleneksel Kurban Bayramı seremonisi bu durumu yansıtan güzel bir örnektir. Manucci, hükümdarın cami kapısında büyük kadı tarafından karşılandığını, içeri girildikten sonra kadının Timur'dan başlayarak Timurlu hanedanının Babûrlü kanadı hükümdarlarını isimleri ve tahta geçiş tarihleriyle birlikte yüksek sesle sıraladığını ve sonunda dönem hükümdarının ismini ve sıfatlarını övgüyle duyurduğunu anlatmaktadır.[37] Babûrlülerin kendilerini Timur hanedanının devamı olarak kabul ettiklerini gösteren bir diğer örnek de Agra sarayına gelen bir sözde Osmanlı elçisi nedeniyle Cihangir'in yorumlarında görülmektedir. Aslen Türkistanlı olup uzun yıllar İstanbul'da kalmış olan Ekem Hacı isimli bir şahıs, elinde çok da güvenilir olmayan bir yazıyla Agra sarayına gelmiş ve kendisini Osmanlı elçisi olarak tanıtmıştı. Cihangir Şah ise bu şahsın sahtekâr olduğu kanaatindeydi ve bu kanıya varma gerekçesini de şöyle açıklamaktaydı:

> Timur Türkiye'yi fethettiği zaman bu ülkenin hükümdarı Yıldırım Bayezid'i de canlı olarak ele geçirmişti. Timur gerekli vergilerin toplanması ve ülkenin bir yıllık gelirinin verilmesi şartıyla bütün Türkiye'yi kendisine geri vermeyi kararlaştırmıştı. Fakat tam o sırada Yıldırım Bayezid öldü ve Timur, devleti oğlu Musa Çelebi'ye iade etti. O günden bugüne kadar, bu iyiliğe karşılık vermek bir tarafa, (Osmanlı) hükümdarlarından ne bir adam ne de bir elçi geldi.[38]

Bir başka örnekte de Cihangir Şah, Mirza Cani isimli bir seçkini tanımlarken "Onun ailesinin Timur zamanından beri bizim soylu hanedanımızla hizmet ilişkisi olmuştu" şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır.[39] Ekber Şah zamanında onun emri ve desteği ile yazılmış anonim bir Babûrlü hanedan tarih kitabının adı *Tarih-i Handan-ı Timuriyye*, yani, *Timurlu Hanedanının Tarihi* idi. Bütün bu veriler Babûrlü hükümdarlarının kendilerini Timurlu hanedanının bir devamı, devletlerini de Timurlu Devleti'nin bir devamı olarak kabul ettiklerini göstermektedir.

Evrengzib'in eğitim yöntemini beğenmediği hocası Molla Salih'i eleştirirken söylediği "Bu imparatorluğun kurucuları, atalarım şanlı Timur ve

---

37 Manucci, *Storia do Mogor*, c. II, s. 349.
38 Cihangir Şah, *Tüzük-i Cihangirî*, s. 144-145.
39 Cihangir Şah, *Tüzük-i Cihangirî*, s. 434.

kahraman Babûr hakkında senden çok az şey öğrendim"[40] sözleri Babûrlü hanedan üyelerinin Timur'u aynı zamanda devlet kurucusu olarak kabul ettiklerini göstermektedir. Babûrlü hükümdarları ayrıca oturdukları tahtı da Timur'un tahtı olarak kabul etmekteydiler. Evrengzib'in oğlu I. Şah Âlem'e yazdığı bir mektupta şu satırlar vardır:

> Artık öbür dünyaya göçme hazırlıkları yapmakta olan benim gibi bir yaşlı adam için onun yerini alabilecek ve Timur'un tahtına çıkabilecek değerde bir evlada sahip olmaktan daha mutluluk verecek başka ne olabilir?[41]

Hanedan üyelerinde Timur kültüne bağlılık öylesine yüksekti ki Timur, Babûrlü Devleti'nin kurucusu Babûr Şah'ın bile önünde bir figür olarak algılanmaktaydı. Babûrlü hükümdarı Evrengzib'in torunlarından Bidar Baht'a yazdığı şu satırlar bunu açık olarak göstermektedir:

> Hindistan bölgesindeki bu devlet şevketli Emîr Timur ve Ekber'in cömert bir hediyesidir.[42]

Bu kısa cümlesiyle Evrengzib, Babûrlü Devleti'nin Emîr Timur'un siyasal, sosyal, kültürel ve askeri mirası üzerine inşa edilmiş olduğunu açıkça ifade etmiş olmaktadır. Hanedandaki algıya göre devletin gerçek kurucusu Babûr, sadece Timur mirasının sağladığı meşruiyeti kullanmıştır. Ekber ise devletin Hindistan coğrafyasında büyümesini, kökleşmesini ve sürdürülebilir olmasını sağlamıştır. Bu anlayış Babûrlü dönemi tarihçilerinin çoğunun eserlerine de yansımıştır ve tarihçilerin büyük bir kısmı Babûrlü hükümdarlarını doğrudan "Timur Hanedanı"[43] veya "Gürgâni Sultanları"[44] başlığı altında tanımlamışlardır. Bazı tarihçiler ise Timurluları "Mâverâünnehr Timurlu Sultanları" başlığı altında toplarken Babûrlüleri de "Hindustan Timurlu Sultanları" başlığı altında toplamışlardır. Timurlu Devleti hükümdarlarını "Erken Timurlu Sultanlar", Babûrlüleri ise "Geç Timurlu Sultanlar" olarak tanımlayan tarihçiler de vardır.[45] Çok nadiren Babûrlü hükümdarlar için "Delhi Timurluları" adı da kullanılmıştır.[46]

Babûrlü Devleti'ni yöneten Timurlu ailesi, Timur'un "Gürgân" şeklindeki unvanından hareketle İslam dünyasında "Gürgâniler" olarak adlandırılmaktaydı.[47] Muhammed Şah döneminde Babûrlüleri yenerek başkent Delhi'yi ele geçiren Nadir Şah, dönemin Osmanlı hükümdarı I. Mahmud'a gönderdiği mektubunda şunları yazmaktadır:

> Bu hayırhah (Nadir Şah) Türkmen olduğu için ve Padişah (Muhammed Şah) dahi Türkmen (Türklük) ulu ağacından ve yüce Gürganî soyundan

40 Manucci, *Storia do Mogor*, c. II, s. 32.
41 Manucci, *Storia do Mogor*, c. III, s. 420.
42 Truschke, *Aurangzeb*, s. 40.
43 Hafi Han, *Müntahabü'l Lübab*; Harsukh Ray, *Macmau'l Ahbar*; Anonim, *Kanzu'l Mahfuz*; Muhammed Aslam, *Farhat-ün Nazırin*, Umrao Singh, *Zubdatü'l Ahbar*, Muhammad Rıza, *Macmau'l Mulûk*
44 Bakhtavar Han, *Mirat-ı Cihan-nümâ*; Şah Navaz Han, *Mirat-ı Aftâb-nümâi*, Savan Singh, *İhtisarû't-Tavârih*; Niamat Han, *Vakaî*
45 Rüstem Ali, *Tarih-i Hindi*
46 Muhammad Rıza, *Ahbarat-ı Hind*
47 گورکنیان

olduğu için, il (Ulus) ve cins (ırk) birliği dolayısıyla Hindistan padişahlığını yine o yüksek makamlı padişaha verdim ve hutbe ve parada onun adını geçirttim.[48]

Devletin çöküş dönemlerinde, İngilizlerin Hindistan'da sömürge oluşturma politikaları gereği olarak Timurlu hanedanını ön plâna çıkarmaları nedeniyle II. Şah Âlem gibi bazı Babûrlü hükümdarları isimlerinin sonuna "Gürgâni" sözcüğünü eklemeye başlamışlardır.[49]

Diğer taraftan Babûrlü hanedan üyeleri, Babûr Şah ile birlikte veya devlet kurulduktan sonra Türkistan coğrafyasından Hindistan'a gelen grupları "Çağatay halkı" olarak tanımlamaktaydı. Babûr Şah ile anne tarafından akrabalığı olan Mir Haydar Duğlat, Sultan Babûr ile birlikte veya daha sonra davet edilerek Hindistan'a gelen Çağataylıların sayısını 200.000 olarak vermektedir.[50] Hint Okyanusu'nda fırtınaya yakalanarak Hindistan sahillerine çıkmak zorunda kalan Osmanlı Kaptan-ı Deryası Seydi Ali Reis, Çağatayca gazeller yazıp sunduğu Hümâyun Şah'ın kendisine "Mir Ali Şir-i Sani" olarak hitap ettiğini ve "Allah bilir bir yıla kalmaz Çağatay taifesine Mir Ali Şir'i unutturursun" dediğini yazmaktadır.[51]

Kendisi Babûr Şah'ın kuzeni olan tarihçi Mirza Haydar Duğlat'da da benzer bir durum vardır ve Duğlat eseri boyunca Babûr Şah'ın ve ardından tahta çıkan Hümâyun'un Hindistan dışından gelen halkını ve askerlerini tanımlarken Çağataylılar ifadesini kullanmaktadır. Benzer şekilde erken dönem tarihçilerinin çoğunun Bâbürlü hükümdarları için "Çağatay Sultanları", halk için Çağataylılar, askeri yöneticiler için ise "Çağatay emîrleri" deyimlerini kullandıkları görülmektedir.[52] Eserlerine *Tarih-i Çağatayî* veya *Tezkire-i Çağatayî* gibi isimler veren tarihçiler de vardır.[53]

Diğer taraftan Babûrlü hanedan üyeleri yönettikleri devletin adını "Hindustan" olarak tarif etmekteydiler. Henüz Hindistan alt kıtasının küçük bir kısmına hâkim oldukları dönemlerde bile, sanki bütün Hindistan onların mülküymüş gibi davranmaktaydılar. Hümâyun Şah ile Osmanlı denizcisi Seydi Ali Reis arasında geçen konuşma bu durumu çok iyi yansıtmaktadır. Seydi Ali Reis konuşmayı şöyle aktarmaktadır:

> Bir gün pâdişâh bu hakire Vilâyet-i Rûm mı köpdür, yoksa Hindûstân mı köpdür? Diyü su'âl idüp "Pâdişâhum, Rûm'dan murâd Nefs-i Rûm ise, ol Vilâyet-i Sivas'dur. Hindûstân çokdur. Ammâ Pâdişâh-ı Rûm'a tâbi olan memâlik ise Hind anun öşr-i âşirince yokdur" diyü cevap virüp...[54]

Cihangir'in hatıralarında rastlanılan "Hindistan hükümranlık tacı say-

---

48 Başbakanlık Arşivi, Nâme Defteri, nu: 8, s. 30-34 (Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. III, s. 33'ten nkl.)
49 Şumlu, *Tarih-i Menazil-i Fütuh*, s. 145.
50 Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, s. 650.
51 Seydi Ali Reis, *Mir'âtü'l Memâlik*, s. 113.
52 Mevlâna Ahmed, *Tarih-i Alfi*; Nizamüddin Ahmad, *Tabakat-ı Akbarî*; Ahmad Yadigar, *Tarih-i Salatin-i Afgana*; Nimatulla, *Tarih-i Cihan Lodi*; Bedâûnî, *Müntehâbü't-tevârih*
53 Muhammed Şafi Tehrani, *Tarih-i Çağatayî*; Muhammed Hadi Kamvar Han, *Tezkire-i Çağatayî*
54 Seydi Ali Reis, *Mir'âtü'l Memâlik*, s. 115.

gıdeğer babamın eline geçtiği zaman"[55] "Hindistan ülkesinin hükümdarları"[56] veya "Bana gelinceye kadar Hindistan hükümdarlarının hiçbirisine boyun eğmemişlerdi"[57] gibi cümleler de bu anlayışı yansıtmaktadır.

Diğer taraftan Hindistan'daki yerel halklar Timur'u Cengiz neslinden gelen bir Moğol olarak kabul ettikleri için Babûrlüleri de yerel dillerdeki söyleniş şekliyle Moğul, Moğal veya Muğal şeklinde telaffuz etmekteydiler. Babûrlü Devleti'nin kurulduğu bölgede geçerli olan Urdu dilinde Babûrlü hükümdarlığının söyleniş şekli "Muğali Saltanat"[58] şeklindeydi. 17. Yüzyıldan itibaren Babûrlülerle hâkimiyet mücadelesi veren Maratalar da Muğal tabirini kullanmaktaydılar.[59] Bu şekildeki isimlendirmede Babûrlü tarihçilerin Orta Asya coğrafyasından gelen gerçek Moğolları "Turani Moğollar" olarak adlandırmalarının bir etkisi olup olmadığını bilmiyoruz.[60]

İngilizler Hindistan'a geldiklerinde ilk olarak Bombay'da bir üs elde etmişler ve daha sonra yerel Hindu halkı Maratalarla temas kurmuşlar, dolayısıyla da onların kullandığı Mugal deyimini benimsemişlerdir. İngilizler yazışmalarında yönetici aile için Timur Hanedanı[61] tanımlamasını kullanırken devlet ve ordu için "Mughal" tabirini kullanmaktaydılar.[62] Bu konuda Hümâyun Şah'ın hatıralarını İngilizceye çeviren Charles Stewart, Mughal (veya Mogul) ifadelerinin batı literatürüne yerleşme sürecini şöyle açıklamaktadır:

> Timur hanedanı Hindistan'da Mogul olarak adlandırılıyorsa da hanedan kendisini böyle tanımlamıyordu. Onlar Çağatay Türkleri olup Moğollardan ve Tatarlardan çok daha yukarı seviyedeydiler. Fakat onları Türkiye Türklerinden ayırabilmek için bu çalışmada Mogul isimlendirilmesi kullanılmıştır.[63]

İngilizlerin Hindistan'daki etkinliği arttıkça Muğal (Mughal) tabiri de giderek yaygınlaşacak, özellikle Hint kökenli tarihçiler kitaplarında Babûrlü hükümdarlığını Muğal monarşisi, başlangıçta Çağatay olarak tanımlanan halkı Muğal kabileleri, Emîrleri ve orduyu da Muğal asilleri ve ordusu şeklinde tanımlamaya başlayacaklardır.[64]

Yönetim

Babûr Şah, Timurlu Devleti tahtına çıkmamış olmakla birlikte, Timurluların çöküş döneminde kısa sürelerle de olsa Fergana ve Semerkand bölgelerinde yönetimde bulunmuş, daha sonra Kâbil merkezli bir devlet

---

55 Cihangir Şah, *Tüzük-i Cihangirî*, s. 207.
56 Cihangir Şah, *Tüzük-i Cihangirî*, s. 250.
57 Cihangir Şah, *Tüzük-i Cihangirî*, s. 274.
58 مغلی سلطنت
59 Tarihçi Hafi Han Maratalarİn Sultanlık ordusunu "Muğal Ordusu" şeklinde adlandırdıklarını söyler. *Muntahabü'l Lubab* (The History of India as told by its own historian), c. VII, s. 339.
60 Hafi han, *Muntahabü'l Lubab* (The History of India as told by its own historian), c. VII, s. 394, 421.
61 The house of Timur
62 Bazı kaynaklarda "Mogul" şeklinde kullanılmıştır. O dönemde yazılan bazı eserlerde Babûrlü hükümdarından "Great Mogul" olarak bahsedilmektedir.
63 Hümâyun Şah, *Tezkire al Vakiât* (*Private Memoirs of the Moghul Emperor Humâyun*), s. VIII.
64 Anan Ram Muklis, *Tazkira*; Abdulkarim Han, *Bayan-ı Vakia*; Muzaffar Husain, *Cam-i Cihan-nüma*; Mir Muhammad Alihan Ansari, *Bahrü'l Mavvac*; Hari Cahan Daş, *Cahar Gülzar Şuca*.

kurma becerisini göstermişti. Bu tecrübeler onun Timurlu devlet geleneğini sahiplenmesi bakımından önemliydi. Dolayısıyla yönetim anlayışı, vergilendirme, din, askeri-mülki aristokrasinin isimlendirilmesi ve dil gibi Timurlu devlet yapılanmasını oluşturan temel alanları Hindistan'da kurduğu yeni devlete aktarma imkânını bulacaktır.

Timurlu tarihçi Yezdî *Zafernâme*'de Timur'un saltanat anlayışını anlatırken "Yalnızca bir tek Allah vardır ve onun ortağı yoktur âyeti mucibince saltanat işinde de ortak olması muhaldir" demektedir.[65] Timur'un "iktidar mutlaktır ve paylaşılamaz" şeklindeki bu bakış açısı Babûrlüler için de geçerliydi. Babûr Şah hatıralarında Sultan Hüseyin Baykara'nın fethedilen yerlerden Muzaffer Barlas isimli bir emîre pay verilmesi hakkındaki kararını "Bu tuhaf bir şarttır. Bir hizmetkârı kendisi ile ortak yapmak padişahlıkta nerede tesadüf edilir? Küçük kardeş ve oğulla bile böyle bir şart yapılmaz" sözleriyle eleştirmektedir.[66]

Bu eleştiride bizi ilgilendiren nokta, iktidarın kardeş ve oğulla bile paylaşılamayacağı şeklindeki anlayıştır. Sultan Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra devlet erkânı tarafından Bediüzzaman Mirza ile Muzaffer Hüseyin Mirza isimli şehzâdelerin Timurlu tahtına müştereken çıkarılması kararı alınmıştı. Babûr Şah, Şeyh Sadi'nin "On derviş bir kilimde uyur, fakat iki padişah bir iklime sığamaz" sözlerini hatırlatarak söz konusu kararı şiddetle eleştirmektedir.[67] Timur, Şehr-i Sebz'de inşa ettirdiği Ak Saray'ın girişine "Hükümdar Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir" yazısını yazdırmıştı. Benzer şekilde tarihçi Handemir, Hümâyun Şah'ı tanımlarken "Padişah Allah'ın gölgesidir" deyiminden hareketle "Bütün dünyanın koruyucusu" sıfatını kullanmaktadır.[68]

Başta Babûr olmak üzere bütün Babûrlü hükümdarların Timur'u rol model olarak aldıkları görülmektedir. Babûr, son Timurlu hükümdarı Hüseyin Baykara'nın Özbek saldırılarına karşı gösterdiği yaklaşımı "Timur Bey'in tahtına oturan büyük bir padişah, düşman üzerine yürümeği düşünmeden, yalnız müdafaa lüzumundan bahsederse, halkta ne gibi ümit kalacaktı" diyerek eleştirmektedir.[69] Kuşkusuz bu sözler aynı zamanda Babûr'ün Askeri açıdan Timur'u örnek aldığını da göstermektedir. Hatıralarındaki bazı bölümlere bakılırsa Babûr Şah, sık sık Yezdî'nin *Zafernâme*'sini okumakta ve Timur'un yaptıklarıyla kendisininkileri mukayese etmekteydi.[70]

Ekbernâme'de anlatılan bir olay Babûrlü hükümdarların Timur tarihlerini, sürekli yanlarında bulundurduklarını ve zaman zaman okuduklarını göstermektedir:

---

65 Yezdî, *Zafernâme*, s. 92.
66 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 185.
67 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 201.
68 Handemir, *Kanun-i Hümâyunî* (Hümâyunnâma), s. 36.
69 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 132.
70 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 330.

> Şevketli Cihanbani askerleriyle bir yüksek yerde mola vermişti. Bu esnada Gavanların saldırısına uğradılar. Baskın sırasında Şevketli Padişah'ın her zaman yanında taşıdığı ve içinde birçok nadir kitaplar da bulunan şahsi eşyaları kayboldu. Bunların arasında Behzad tarafından resimlenmiş Molla Sultan Ali tarafından yazılmış *Timurnâme* de vardı.[71]

Şah Cihan'ın da Timur gibi, başta tarih olmak üzere çeşitli alanlarda kendisine kitap okuyan kıssahanları vardı. Özellikle Şerefüddin Yezdî'nin Timur'la ilgili eseri *Zafernâme* ve Babûr'ün *Vakıat-ı Babûr*'ü dinlemeyi en çok sevdiği eserlerdi.[72] Babûrlü hükümdarlar Timur tarihlerini sadece okumakla yetinmiyorlar, gerektiğinde iç ve dış siyasette de kullanıyorlardı. Bu uygulamanın tipik bir örneği Hümâyun Şah döneminde yaşanmıştır. Hanedan mensuplarından Muhammed Zaman Mirza, bir anlaşmazlık nedeniyle dönemin Gucarat hükümdarı Sultan Bahadır'a sığınmıştı. Mirza'nın geri iade edilmesi taleplerine Sultan Bahadır'ın olumlu bakmaması üzerine Hümâyun Şah'ın yazdığı mektupta şu satırlar vardır:

> Tarih kitaplarından öğrenmiş olmalısın. Şevketli Sâhibkıran (Timur), Yıldırım Bayezid'in bütün olumsuz davranışlarına rağmen, Frenklerle savaştığı için Rum memleketine sefer yapmak eğiliminde değildi. Fakat Kara Yusuf Türkmen ve Sultan Ahmed Celayir ona sığındılar ve Şevketli (Timur) ona çeşitli olumlu telkinler yapmak suretiyle onlara kucak açmaktan men etmek istedi. Bayezid bu uyarıları kabul etmeyince, Şevketli gücünün ne olduğunu gösterdi.[73]

Türk-Moğol geleneğindeki "devlet yönetici ailenin ortak malıdır" anlayışından kaynaklanan oğullara ve erkek akrabalara haslar verilmesi uygulaması Babûrlü Devleti'nde de devam etmekteydi. Çocuklara genel olarak sınır bölgeler has olarak verildiği için bu yöntem, geniş coğrafyalara yayılan devletlerde, özellikle yetenekli şehzâdelerin var olması koşuluyla ülke yönetimini kolaylaştırmakta ve çevre ülkelere doğru genişlemeye imkân tanımaktaydı. Bu yöntemin en büyük sakıncası ise kendi haslarında siyasi ve ekonomik bir alt yapı oluşturan şehzâdelerin, taht boşaldığında, hemen her zaman bir iktidar alternatifi olarak ortaya çıkabilmeleriydi. Nitekim bu sebeple Timur'un ölümünden başlayarak yıkılışına dek Timurlu Devleti'nde mirzalar arası çok sayıda iktidar savaşı gerçekleşmiştir.

Ülke yönetimi konusunda Timurlu geleneklerinin ilk iki hükümdar, yani Babûr ve Hümâyun döneminde aynen korunduğu söylenebilir. Babûr, Timur'a benzer şekilde, yetişkin çağa geldiklerinde çocuklarına haslar[74] tahsis etmişti. Bu anlayış gereği büyük oğlu Hümâyun'a Bedehşan bölgesini, Mirza Kâmuran'a Kandahar bölgesini vermiş, kendisi Hindistan'a geçince Kâbil'i de eklemişti. Hindistan'da devlet kurduktan sonra üçüncü oğlu Askeri'ye Multan'ı, en küçük oğlu Hindal'a da

---

71 Abu'l Fazl Allamî, *Akbarnâma*, s. 309-310.
72 Ba ur, *Hindistan Tarihi*, c. II, s. 420.
73 Abu'l Fazl Allamî, *Akbarnâma*, s. 295.
74 Moğol geleneğinde Ulus veya urtluk denmekte di. Babûrlü geleneğinde ise Ekber döneminden sonra Jagir olarak adlandırılacaktır.

Hümâyun'dan boşalan Bedehşan'ı has olarak verecektir. Söz konusu yönetim anlayışı çerçevesinde Babûr, şehzâdelerin kendilerine ait bölgeleri neredeyse bağımsız bir biçimde yönetmelerine izin vermekteydi. Babûr ile birlikte Hindistan'a gelen Timurlu mirzaların sayısı üçtür ve bunlar Muhammed Sultan Mirza, Kasım Hüseyin Sultan Mirza ve Muhammed Zaman Mirza ile bunların çocukları idi. Babûr Şah'ın kızı Gülbeden Begüm, Babûrlü Devleti kurulduğunda Hindistan'a gelen Timurlu hanedan üyesi hanımların sayısını 96 olarak vermektedir.[75] Babûr'den sonra tahta çıkan Hümâyun da babasının bu politikasını devam ettirmiş, kardeşlerine ve akrabalarına yönetim bölgeleri vermişti.

Çocuk yaşta tahta çıkması nedeniyle iktidarının ilk dönemlerinde tahtında kalabilmek için yoğun mücadeleler vermek zorunda kalan Ekber Şah bu yapılanmayı değiştirecek, hanedan mensuplarını ve aristokrasideki seçkinleri kapsayan maaş temelli bir hiyerarşi oluşturacaktır. Böylece Ekber Şah bir taraftan iktidarı merkezileştirirken bir taraftan da taht adayı şehzâdelerin, ordudaki güçlü emîrlerin veya yerel kabile liderlerinin bir iktidar alternatifi olarak ortaya çıkmaları ihtimalini azaltmayı da amaçlamaktaydı. Fakat yine bir Türk-Moğol geleneği olan hükümdarın eşitler arasında birinci olması anlayışı ve gerekse kurallara bağlanmış bir veraset sisteminin olmayışı nedeniyle iktidar savaşları devam edecektir. Söz konusu yönetim reformunu gerçekleştiren Ekber, iktidarının sonuna yaklaştığında oğlu Selim'in isyanı ile karşı karşıya kalacaktır. Ekber'den sonra tahta çıkan üç hükümdarın da iktidar dönemlerinde veya ölümlerinden sonra isyanlar ve taht kavgaları görülecektir.

Babûrlü Devleti'nin kuruluş yıllarında askeri yönetim büyük ölçüde Turan coğrafyasından gelen emîrlerin elindeydi. Genellikle Çağatay, Özbek ve Moğol kökenli olan bu emîrler "Turanî" olarak adlandırılmaktaydı. Hümâyun döneminden itibaren Safevî coğrafyasından geldikleri için Türk kökenli olmalarına rağmen "İranî" olarak adlandırılan askeri yöneticiler grubu oluşmaya başladı. Ekber Şah, imparatorluğun giderek genişlemesi, ordunun büyümesi ve Turan-İran coğrafyasından gelen yönetici kadroların artık yetersiz kalması üzerine imparatorluk aristokrasisinin kapılarını Hindulara, özellikle de Racputlara açmaya karar verdi. İktidarının başlangıç dönemlerinde ortaya çıkan Özbek emîrlerin isyanı, söz konusu kararının uygulamaya geçirmesini çabuklaştırdı. İktidarının yirminci yıllarında sivil ve askeri bürokraside yer alan Hinduların sayısı Turan kökenli kadrolara ulaşmış durumdaydı.[76]

Babûr Şah'tan başlayarak Evrengzib'e kadar bütün Babûrlü hükümdarları Timur'un sürekli fütuhat felsefesini benimsemiş ve imkânlar elverdiği oranda imparatorluğu genişletme amaçlı seferler yapmışlardır. Benzer şekilde bu hükümdarların hemen hepsi ata toprağı Mâverâünnehr'i ve Timur'un

75 Gülbeden Begüm, *Hümâyunnâma*, s. 97.
76 Jaffar, *The Mughal Empire From Babar to Aurangzeb*, s. 86-87.

efsanevi başkenti Semerkand'ı ele geçirmeyi hayal etmekteydi. Babûrlü tarihçi Lahorî, Şah Cihan'ın tahta geçtiği günden itibaren, kendi ecdadının mirası, büyük atası Sâhibkıran Emîr Timur'un evi ve başkenti Semerkand'ın anahtarları oldukları için Belh ve Bedehşan üzerine sefer yapmayı arzuladığını yazmaktadır.[77] Bu şehirleri ele geçirdikten sonraki adım Amu Derya'nın ötesi, yani Mâverâünnehr olacaktı. Ne yazık ki oğlu Evrengzib'in de katkısıyla bu şehirlere yönelik yaptığı seferler başarılı olamayacaktır.

Evrengzib ise, şehzâdeliği döneminde Özbeklere ve Safevîlere karşı yürütülen seferlerden edindiği tecrübeyle imparatorluğun artık kuzeye doğru büyütülemeyeceğini, Timur'un anavatanını ele geçirmenin tamamen bir hayal olduğunu anlamıştı. Kuzey cephesindeki hedef mevcut sınırların korunması olmalıydı. Bu nedenle imparatorluğun genişleyebileceği tek yöne, güneydeki Dekken bölgesine yöneldi. Hedefi mümkünse Tibet veya Assam gibi bölgelere doğru sefer yapmak, aksi takdirde özellikle Dekken bölgesindeki karmaşaya son vererek devletin var olan sınırları içerisinde güvenliğini sağlamaktı. Oğlu tarafından tahttan indirilip göz altında tutulmakta olan Şah Cihan ise bu durumdan hiç memnun değildi. Babasının "devleti güçlendirme ve güvenliği artırma politikaları yerine genişleme politikalarına daha çok zaman ayırmalısın" şeklinde yazdığı bir mektuba karşı Evrengzib'in verdiği cevap, onun Babûrlü İmparatorluğu için Timur'un fetih ve genişleme politikalarını geçerli kabul etmediğini göstermektedir:

"Büyük bir hükümdarı diğerlerinden ayıran şeyin büyük fetihler olduğu gerçeğini reddetmiyorum. Ayrıca eğer şu andaki topraklarımı genişletmek için çaba göstermezsem şanlı ceddimiz büyük Timur'un asil mirasını lekeleyeceğimi de biliyorum... Fakat büyük fatihlerin her zaman büyük hükümdar olmadıklarını hatırlamalısınız. Dünya milletleri sıklıkla uygarlıktan yoksun barbarların istilasına uğramış, fakat bu fetihlerin çoğu birkaç yıl içerisinde darmadağın olmuşlardır. Gerçek büyük hükümdarlar tebaalarını adil ve eşit bir şekilde yönetmeyi hayattaki en temel görevleri haline getirenlerdir."[78]

Bu satırlar ile Evrengzib, büyük fatihler döneminin kapandığını söylerken aslında iktidarı döneminde ecdat topraklarını ele geçirebilmek için sonuçsuz Turan seferleri yapan babası Şah Cihan'ı da eleştirmiş olmaktadır. Aynı mektupta Evrengzib, dedesi Ekber'in hatıralarındaki "haleflerim güçlerini yumuşaklık, hoşgörü ve akıl ile kullanmalıdırlar" tavsiyesini hatırlatmakta ve bu özelliklerin Emîr Timur'da da var olduğunu söylemektedir.[79] Aslında yaşlandığı dönemde torunu Bidar Baht'a yazdığı "Hindistan bölgesindeki bu devlet şevketli Emîr Timur ve Ekber'in cömert bir hediyesidir"[80] şeklindeki cümle, Evrengzib için Babûrlü tarihinde Büyük Emîr Timur ve Ekber Şah olmak üzere iki rol model olduğunu göstermektedir.

77 Lahori, *Padişahnâma*, c. II, s. 482.
78 Bernier, *Travels in the Mogul Empire, 1656-1668*, s. 168.
79 Bernier, *Travels in the Mogul Empire, 1656-1668*, s. 167.
80 Truschke, *Aurangzeb*, s. 40.

Bu kısa cümlesiyle Evrengzib, Babûrlü Devleti'nin Emîr Timur'un siyasal, sosyal, kültürel ve askeri mirası üzerine inşa edilmiş olduğunu açıkça ifade etmiş olmaktadır. Devletin gerçek kurucusu Babûr, sadece bu mirasın sağladığı meşruiyeti kullanmıştır. İkinci rol model Ekber ise devletin Hindistan coğrafyasında büyümesini, kökleşmesini ve sürdürülebilirlik alt yapısını sağlamıştır. Dolayısıyla mirasçılara düşen görev Emîr Timur ve Ekber tarafından verilen bu hediyeyi korumak ve ihtişamına uygun şekilde gelecek nesillere aktarmak olmalıdır.

Dil, Kültür ve Sanat

Timurlu Rönesansı'nın yarattığı kültür ve sanat birikimi Babûrlü Devleti'ne kimlik ve yönetim alanlarındaki birikime oranla daha az aktarılabilmiştir. Bunun öncelikli sebebi Babûr'le birlikte Hindistan'a gelen Çağatay kitleleri içerisinde Timurlu kültürünün kodlarına sahip olup bunları taşıyabilecek nitelikte kadroların olmamasıdır. Babûr'ün Hindistan seferine katılanların neredeyse tamamı savaşçı kadrolardan oluşmaktaydı. Devlet kurulduktan sonra Babûr'ün daveti üzerine, dönemin kültür merkezleri olan Herat ve Semerkand'dan meşhur tarihçi Handemir gibi çok sayıda ilim ve kültür adamı Hindistan'a geldi. Timurlu Devleti'nin yıkılmış ve topraklarının Safevîler ve Özbekler tarafından paylaşılmış olması nedeniyle, bu göç Hümâyun iktidarının ilk dönemlerinde de devam edecektir. Fakat, Şir Şah'ın Hümâyun'u mağlup ederek Çağatayları Hindistan'dan çıkarması ve Babûrlü Devleti'nin yerinde Afgan Sur Devleti'ni kurulması, söz konusu kültür ve sanat taşıyıcılarının Babûrlü saray çevresinde kökleşmelerine ve eser üretmelerine imkân vermemiştir. Hümâyun'un 15 yıl devam eden bir İran ve Afganistan macerasından sonra Hindistan'a dönerek Babûrlü Devleti'ni yeniden ihya ettiği dönemde ise artık yukarıda sözünü ettiğimiz ilim ve sanat adamları Safevî veya Özbek devletleri tarafından içselleştirilmiş durumdaydılar.

Timurlulardan Babûrlülere aktarılan en önemli kültür öğesi Türkçe olup Timur döneminde olduğu gibi yönetimde ve askeri kesimde kullanılan dildi. Kendisini Türk olarak tanımlayan Babûr'ün hatıralarını Türkçe olarak yazdığı bilinmektedir.[81] Cihangir, hatıralarında Kabil'de olduğu sırada *Babûrnâme*'nin eksik olan bir bölümünü kendi el yazısıyla ve Türkçe olarak tamamladığını aktardıktan sonra şöyle demektedir:

> Bahsedilen bu dört bölümün bizzat benim tarafımdan yazıldığını göstermek için bölümlerin altına Türkçe olarak bir cümle ekledim. Hindistan'da büyümüş olmakla birlikte Türkçe okuryazardım.[82]

Babûrlü sarayında neredeyse elli yıl geçiren Niccolao Manucci, Babûrlü şehzâdelerin beş yaşından itibaren Türk dilinde okuma yazma öğrenimi

---

81 Babûr'ün hatıra kitabını çocukları *Vekayinâme* olarak adlandırmaktadırlar. (Gülbeden Begüm, *Hümâyunnâma*, s. 147)

82 Cihangir Şah, *Tuzuk-i Cihangiri*, s. 109-110. Cihangir *Babûrnâme*'nin bu dört bölümünü, bozulmaya yüz tuttukları için yenilemek amacıyla mı, sadece istinsah amacıyla mı yoksa Türkçe pratik yapmak için mi yazdığı konusunda bir açıklama yapmamaktadır.

gördüklerini aktarmaktadır.[83] Gerçekten yeni nesillerin Timur'dan gelen Türk-Çağatay mirasını unutmamaları için bütün şehzâdelere, Türkçe de dâhil olmak üzere, ciddi ve çok yönlü bir eğitim aldırıldığı bilinmektedir.[84] Evrengzib'in kendi hocası Molla Salih'i eleştirirken söylediği şu sözler Babûrlü şehzâdelerinin eğitiminde ana dil konusunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir:

> Bütün arzun ve gayretin beni iyi bir Arap'a dönüştürmekti. Bu yüzden on-on iki yılımı hiçbir ilerleme kaydedemediğim Arapça eğitimine harcattın... Bana Arapça öğreteceğine anadilimi öğretseydin daha iyi olmaz mıydı?[85]

Babûrlülerde, Timur Devleti'nde olduğu gibi, askeri dil Türkçeydi. Babûrlü hükümdarların emîrleriyle, özellikle stratejik konuları Türkçe olarak konuştuklarına dair çok sayıda örnekler vardır.[86]

Timurlu Devleti'nden aktarılan değerler sadece Türkçe ile sınırlı değildi. Özellikle vergilendirme, ikta sistemi ve hukuk uygulamalarında Cengiz Han töresi adı altında Timur Devleti'nde geçerli olan uygulamalar Babûrlü Devleti'ne nakledilmişti. Cihangir, hatıralarında ikta sisteminin ve cezalandırma uygulamalarının Cengiz Han töresine uygun olarak gerçekleştirildiğiyle ilgili bazı örnekler vermektedir.[87]

Babûr Hindistan'a gelirken Timurlu ecdadından kalan bütün resim ve kitap koleksiyonunu da birlikte getirmişti.[88] Hindistan'da beş yıl kadar kısa sayılabilecek bir süre tahtta kalmış olmasına rağmen, Babûr Timur'un Semerkand'da yaptırdığına benzer bahçeler kurdurmuştu.[89] Hatıralarındaki "Agra, Sikri, Biyane, Dulpûr, Güvalyor ve Kûl bölgelerinde benim yapılarımda her gün 1491 taşçı çalışıyordu" şeklindeki sözlere bakılırsa Babûr Şah devleti kurar kurmaz ciddi bir inşaat hamlesi başlatmıştır.[90]

Hacı Begüm tarafından eski Delhi'de inşa ettirilen ve 1569 yılında tamamlanan meşhur Hümâyun Türbesi, Hindistan'da inşa edilen ilk çift kat kubbeli yapıdır. Mirek Mirza Güyek tarafından inşa edilen yapı tamamen Semerkand'daki Emîr Timur ve Bibi Hanım türbelerinden kopyalanmıştır.[91]

83 Manucci, *Storia do Mogor*, c. II, s. 346-347.
84 Saki Mustad Han, *Maâsır-i Alâmgirî*, s. 318.
85 Manucci, *Storia do Mogor*, c. II, s. 32.
86 Hümâyun Şah, *Tezkire al Vakiât*, s. 45.
87 Cihangir Şah, *Tuzuk-i Cihangirî*, s. 22, 68.
88 Jaffar, *The Mughal Empire From Babar to Aurangzeb*, s. 29.
89 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 338-339.
90 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 330.
91 Smith, *Akbar, The Great Mogul*, s. 435-436.

BÖLÜM 28
TÜRK KÜLTÜR DÜNYASINDA TİMUR İZLERİ

Timur Anadolu'da on ay kadar kısa bir süre kalmış olmasına karşın, Osmanlılara tarihleri boyunca belki de en büyük mağlubiyeti yaşatarak Osmanlı sultanını esir eden ve Anadolu'yu baştanbaşa hallaç pamuğu gibi atan bir lider olması nedeniyle Osmanlı toplumunun hafızasında derin ve kalıcı izler bırakmıştır. Bu durum aslında benzer tecrübeleri yaşattığı Altın Ordu, Kafkas ve Orta Doğu coğrafyaları için de geçerlidir. Böylece Timur, hakkında yaratılan efsanelerle, söylencelerle, günlük hayatta kullanılan latifelerle ve deyişlerle Batı Türk bölgelerindeki halk folklorunun önemli bir parçası haline gelmiştir. 15. yüzyıl ortalarından itibaren bütün bu bölgelerin Osmanlı hâkimiyetine geçtiği düşünülürse, Osmanlı kültür coğrafyası kavramının sadece Anadolu ile sınırlı olmayıp Kafkasya ve Deşt-i Kıpçak bölgelerini de kapsaması gerektiği kolayca anlaşılacaktır.

Anti-kahraman bir karakter olarak zalim ve yıkıcı Timur

Başta Anadolu olmak üzere bütün Osmanlı coğrafyasında Timur hakkında yaratılan efsaneler ve söylencelerin çoğunda Timur, zalim ve yıkıcı bir karakter olarak tanımlanmaktadır. Timurlu ordusunun Anadolu'da çok sayıda şehri harap ederek yağmalaması bu tip anlatılara zemin hazırlamıştır. Bunlardan en çok bilineni ve halk arasında Sivas'la ilgili bir özdeyişin yayılmasına yol açanı, meşhur Türk seyyahı Evliya Çelebi tarafından aktarılmaktadır. Söylentiye göre Timur, Sivas'ı kuşattığında halk onu karşılamak üzere boyunlarına Mushaf asılmış 40.000 çocuğu göndermiş, Timur ise çocukların tamamını atlara ezdirerek öldürtmüştür. Daha sonra bir hafta içinde kaleyi fethedecek ve şehirdeki 70.000 âlim ve salih insanı da öldürtecektir. Bu olay Anadolu'da yaşayan halk arasında "Sana bir iş edeyim ki Timurlenk Sivas'a etmemiş ola" şeklinde bir darbımeselin yayılmasına sebep olmuştur.[1] Kuşkusuz, bazı Osmanlı tarihlerine de giren ve Timur'un kan dökücülüğünü ve zalimliğini ön plâna çıkarmayı amaçlayan bu söylentinin tarihi gerçeklerle bir ilgisi yoktur. Nitekim *Anonim Tevârih*'te bu hikâye "Ta hatta rivâyet iderler kim, bir şehre geldiler, ol şehrün ne kadar oğlancıkları var ise ellerine Mushafların virüp karşu çı-

1 "Ba'dehû sene () târîhinde Âli Osmâniyân'dan Yıldırım Bâyezîd Hân Türkmânı Cesîi elinden feth edüp ba'dehû Âli Osmân üzre Timur Hân hurûc edüp Sivas üzre gelüp kırk bin sıbyânı nâresîdei tıflânı ebcedhânlar gerdenlerine Kelâmı izzetlerin ben kılup Timur›a istikbâle çıkdıklarında hemân Timur Şâh bu sıbyânı nâ-resîdeler üzre at koyup cemî'i askeri Timur'un pâyı esb nâhunu altında kırk bin ma'sûm [u] pâk pâymâli rimâl [u] hâk olup ol sâ'at ahâlîi Sivas'dan yetmiş bin aded ulemâ ü sulehâ ve sâhib şeybe musannıf ve mü'ellif âdemleri tarfetü'l-ayn içre dendârı tığden geçirüp yedi günde kal'ai Sivas'ı harâb u yebâb edüp hâlâ harâbistânı ma'lûmdur. Elsinei nâsda meşhûrdur kim, "Sana bir iş edeyim ki Timur-ı Lenk Sivas'a etmemiş ola" deyü darbı mesel olmuşdur." Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 3, s. 118.

kardılar" ifadeleriyle, hangi şehirde gerçekleştiği söylenmeyen bir rivayet olarak aktarılır.[2] Bu rivayet Gelibolulu Mustafa Ali'de ise Sivas şehrine ve bin kadar çocuğa uygulanmış şekilde kaydedilmiştir.[3]

Timur'un Sivas şehrini alırken şehri savunan askerlere karşı çok acımasız davrandığı bilinen bir tarihi gerçektir. Dönemin canlı tanığı Schiltberger, Bayezid'in şehri savunmak için gönderdiği beş bin kişiyi diri diri toprağa gömdürdüğünü, şehirdeki dokuz bin kadın ve çocuğu esir aldığını ifade etmektedir.[4] Timur düşmanı Suriyeli tarihçi Arabşah da sadece şehri savunan askerlerin gömülerek öldürüldüğünü, halkın ise yağmalanarak esir alındığını ifade etmektedir.[5] Evliya Çelebi tarafından aktarılan efsanede ise, muhtemelen "Sana bir iş edeyim ki Timurlenk Sivas'a etmemiş ola" deyişinin etkisini güçlendirmek amacıyla Mushaf taşıyan 40.000 çocuk ve 70.000 yetişkin hikâyesi eklenmiştir.

Timur'un Anadolu'da gösterdiği yıkıcılık ile ilgili halk kültürüne yerleşmiş başka efsaneler de vardır. Bunlardan birisi günümüzde Doğanşehir (Malatya) olarak bilinen Viranşehir ile ilgilidir. Efsaneye göre Timur'un çocukluğu Anadolu'nun Gülşehir isimli bir kasabasında geçer ve daha sonra Horasan'a gidip hükümdar olur. O zamanlar Gülşehir'de yaşayan bir üfürükçü hocanın kendi kızına musallat olması üzerine ordusuyla Anadolu'ya gelir ve şehri yakıp yıkar ve taş üstünde taş bırakmaz. O günden sonra Gülşehir'in adı Viranşehir olacaktır.[6] Benzer bir başka hikâye de yine Evliya Çelebi'dedir ve Aksaray şehri ile ilgilidir. Çelebi, Timur'un Aksaray'ı yakıp yıkmasından sonra bölgeye gelen Türklerin şehrin haline acıyarak "Ak saray" yerine "Ah saray" dediklerini yazmaktadır.[7]

Tanrı'nın kutsadığı hükümdar olarak Timur

Osmanlı coğrafyasında Timur'la ilgili üretilen efsanelerin bir bölümünde, onun yıkıcılık ve zalimlik karakteri, kendisine Tanrı tarafından verilen kötüleri cezalandırma görevinin bir gereği olarak açıklanmakta ve bazı söylencelerde de Timur bir ermiş mertebesine yükseltilmektedir. Bunların en tipik örneği, Evliya Çelebi'nin yukarıda aktardığımız Sivas'taki katliam rivayeti ile ilgili yaptığı açıklamasında görülür. Evliya Çelebi Sivas'la ilgili darbımeselin ortaya çıkışını aktardıktan sonra, olaya Timur'la yakınlık kurduğuna inanılan Nasreddin Hocayı da dâhil etmektedir. Hoca, "sultanım, Sivas'ta niçin Mushaf taşıyan 40.000 çocuğu Tatar atlarına ezdirip, temiz ve dindar 70.000 Allah kulunu katlettiniz?" diye sorduğunda

2 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 47.
3 "...asker-i Timûr mânend-i üsüd ve Timûr şehr-i Sivâs'a dühül ü ubür itmek sadedinde ehl-i Sivâs, kahrından bîm ü hiras idüb, bin mikdârı atfâl cem itdiler ve rahlelerle başlarına Mushaflar ge ürdiler ve Timûr'a karşı zikru'llâh'la gönderdiler." (Gelibolulu Ali, *Kitabü't-tarih-i Künhü'l-ahbar*, c. I, s. 163)
4 Schil berger, *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger*, s. 20.
5 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 195-196.
6 Okan, *Timur Efsanesi* (Viranşehir), http://wowturkey.com/forum/viewtopic. php?p=1507842
7 Evliya Çelebi, *Evliyâ Çel bi Seyahatnâmesi*, c. 3, s. 113.

Timur, Sivas halkının mezhepsiz olduğunu, hükmü kaldırılmış ayetlere dayanarak Kur'an'ın mahlûk olduğuna inandıklarını, ayet şekilli kelâmlar ekledikleri için de çocukların boynuna astıkları Kur'anların izzet olmadığı şeklinde cevap verir. "Bu sebeple o çocuklar veled-i haram olup yetişkinler de Şii, Mutezili, Hurufi, Cebri ve Kaderi gibi mezheplere bağlanmışlardı" diyen Timur, söz konusu katliamları "Yüce Rabbin ilhamı ve Hz. Hızır'ın vesile oluşu ile Âlemi ıslah için gerçekleştirdiği" şeklinde bir açıklama yapar. Daha sonra Nasrettin Hoca'ya dönerek "senin şehrini sana bağışladım, korkma, harap etmem" der.[8]

Evliya Çelebi olayı naklettikten sonra çok ilginç bir yorum yapmakta, Timur'un beş iklimde 700 kadar şehir harap ettiğini ve üzengisinin önünde yetmişe yakın sultan, melik ve hâkimi yayan yürüttüğünü söyleyerek Timur'un Allah tarafından bu mertebeye çıkarılmış büyük bir cihangir olduğunu ifade etmektedir.[9] Eseri boyunca birçok yerde Timur'u zorba, kan dökücü ve yakıp yıkıcı olarak tanımlayan Evliya Çelebi'nin "Timur ilahi güç tarafından görevlendirildiği için Sivas'taki yıkımı ve katliamı gerçekleştirdi" şeklindeki rivayeti, Gelibolulu Mustafa Ali'de, daha geniş bir şekilde, Hızır Aleyhisselâm'a bağlanarak ifade edilmektedir. Mustafa Ali'deki rivayete göre Timur, Sivas'ı zapt ettikten sonra, salihlerden birisi onun karargâhına gider ve askerleri arasında bir ulu ermiş ile karşılaşır. 'Bu zalimin askeri içerisinde ne yapıyorsunuz?' dediğinde, ermiş şunları söyler:

> Sakın Timur'a zalim ve zorba demeyin. Allah'ın iradesiyle olan olaylara sövme ve inkârla söz söylemeyin. 'Bu şehri yağmalamak, harap etmek, Müslümanların çocuklarını katletmeye cüret etmek açık bir zulüm ve suç değil midir?' diye sövüp saymayın. Zira hepsi Allah'ın iradesidir. Timur'un kendisi de askeri de 'el me'muru ma 'zur" sırrındaki şahitlerdir. Nitekim bu anlaşılamayacak olaylar ve sabilerin katledilmesine ilişkin beklenmeyen işler Hazreti Hızır'dan kaynaklanmıştır.... Öncelikle Timur'un âlemi ıslah etmekle görevli, Allah'ın gazabını ulaştırmakla yetkilendirilmiş, bu alandaki savaşlarda halk nazarında yerilen, Allah katında ise sevilen bir kimse olduğunu bil.[10]

---

8 "Neticei kelâm Timur-ı sâhibşekâ Nasreddîn Hâce-i bî-bakâ Timur'un nedîmi hâssı olmağıla esnâyı kelâmda Timur'a eydür: "Sultânım, Niçün Sivas'da kırk bin gulâmı kelâmı izzetleriyle pâymâli esbi Tatar edüp yetmiş bin mahlûkı Hudâ sulehâyı müttakî kimesneleri katl etdiniz?" dedikde "Va'llahi Efendi! Kavmi Sivas bî-mezheb olup 'Kur'ânı azîm *sümme hâşâ* mahlûkdur' deyü âyeti mensûhlara nazîre âyet etdiklerinden mâ'adâ yedi âyet şekilli dahi kelâmı muhdesler zamîme eyleyüp gulâmânlarının boğazındaki Kelâm, izzetlikden çıkmış idi. Ekseriyyâ ol sıbyânları veledi harâmlar idi ve ihtiyârları cümle Şî'î ve Mu'tezilî ve Hurûfi ve Cebrî ve Kaderî-mezheb olmuşlardı. Islâhı âlem içün ilhâmı Rabbânî ile Hazreti Hızır'ın vesîleligiyle cümle hurde evlâdlarını ve sâhib-şeybelerin kırup şehirlerin harâb etdim. 'Ammâ Nasreddîn Hâce senin şehrin sana bağışladım korkma harâb etmem' der." (Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 3, s. 118-119)

9 "Hakîkatü'l-hâl ekâlîmi hamsede Timur yedi yüz pâre şehir harâb edüp rikâbında yetmiş aded hâkim [u] selâtîn [u] mülûk piyâde yürümüşlerdir. Tâ bu mertebe sâhib-hurûc min-indi'llâh kimesne idi." (Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 3, s. 119)

10 Zinhâr Timûr'a zâlim ve cabbâr dimen. Meşiyetu llâh ile olan umûra tan u inkârla söz söylemen ve bu şehri gâret ü hasâret ve etfâl-i müslimini katle cesâret, zulm-i sarih ve fil-i kabih değil midir? diyû sebbeylemen ki cümlesi irâdetu'llâh'ladır. Ve Timur kendüsi ve askeri "el-Me'mûru mazûr" sırrındaki güvâhladır. Niteki, bu makule esrâr ve katl-i sabiye müteallik nâşinîde kâr Hazret-i Hızır'dan sâdır oldı... evvelâ Timûr ıslah-ı âleme me'mûr, kahr u celâl yüzinden icra-yı hizmete bâzilü'l- makdûr ve bu husûsdaki kıtâlde inde'n-nâs mezmûm ve inda'llâh meşkûr idüğini idrak kıl..." (Gelibolulu Ali, *Kitabü't-tarih-i Künhü'l-ahbar*, c. I, s. 164)

Görüldüğü gibi Osmanlı coğrafyasındaki halk söylencelerinde Timur'a gaddarlık, zalimlik gibi olumsuz özellikler yüklendiği kadar Tanrı'nın dünyadaki hizmetçisi ve Tanrı'nın gazabının yeryüzündeki uygulayıcısı gibi ilahi nitelikler de yüklenmektedir. Hatta bazı yörelerde Timur, hükümdarlık gibi dünyevi niteliklerinden soyutlanarak ermiş düzeyine çıkarılmıştır. Tokat'ta bulunan Timurlenk Türbesi bu olay için güzel bir örnektir. Hikmet Tanyu'nun "Ankara ve Çevresindeki Adak Yerleri" adlı çalışmasına göre 1300'lü yıllarda yaptırılmış olan bu türbe ile ilgili bir efsane şöyledir:

> Yüzyıllardan beri kutsal bir ziyaretgâh olarak kabul edilen türbe 1935 yılında dönemin valisi tarafından yıktırılıyorsa da, valinin rüyasına Timur'un girmesi sonucu yeniden yaptırılıyor. Türbeye çocuğu olmayan, yürüyemeyen veya hasta olanlar gelip ziyaret ederek, kuşyemi getirip mezar üzerine dökmek, taş veya mum yapıştırmak, mum yakmak ve tülbent bağlamak gibi uygulamalar yapmaktadırlar.[11]

Aslında bu türbenin Timur'la ilgisi yoktur ve 1300'lü yıllarda Anadolu'da vefat eden Sentimur oğlu Nurettin isimli bir Moğol kumandanına aittir.[12] Fakat Timur istilasından sonraki dönemde halk, türbede, Timur'un oğlunun yattığına inanmaya başlamıştır. Burada konumuz açısından önemli olan nokta, Türk halkının türbeye "Timurlenk Türbesi" adını vermesi, onu bir ziyaretgâh haline çevirmesi ve böylece Timur'u bir evliya mertebesine çıkarmış olmasıdır. Benzer şekilde Çubuk'ta bulunan Gülbaba Türbesi'nin tekke kısmının duvarlarında Timur bayrağının 3 daire şeklindeki simgeleri yerleştirilmiş bulunmaktadır.

Anadolu Türklerinde Timur'la ilgili bir diğer inanç da onun evliyalara, şeyhlere ve ermişlere gösterdiği büyük saygı ile ilişkilidir. Çoğu yerde halkın kutsal kabul ettiği bu gibi şahsiyetler adına şehirleri yağmalamadığı ve halkına dokunmadığı şeklinde bir algı vardır. Sözgelimi türbesi Amasya'nın Pirler Parkı'nda (Amasya Parkı) bulunan ve Çelebi Mehmet'in hocası olduğuna inanılan Gümüşlüzâde Pir İlyas Çelebi ile ilgili olarak halk arasında ilmi ve fazileti ile Amasya'yı Timur istilasından koruduğu şeklinde yaygın bir inanç vardır. Bu konuda bir diğer örnek de Isparta'dır. Timur Hamideli yöresine geldiğinde, Halife Sultan'a (Seydi Halife) ve tarikatına olan büyük sevgisinden dolayı şehre zarar vermemiştir.[13]

Timur ve Nasreddin Hoca

Nasreddin Hoca 13. yüzyılda, Anadolu Selçukluları döneminde yaşamış olması kuvvetle muhtemel bir halk düşünürü ve mizah ustasıdır. Hocanın özelliği, toplumsal hayattaki zıtlıkların veya bireysel iç çelişkilerin ortaya çıkardığı karmaşık sorunlara karşı mizahi çerçevede çözümler üretebilmesidir. Halkbilimci Tecer, Nasreddin Hoca'nın dünya görüşünü "akıl ile hissin

11 Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, s. 287.
12 Cinlioğlu, *Tokat'la ilgili Yayınlarda Yapılan Yanlışlar*, Topçam Der i, sayı 3, 1961
13 http://www.ispartakulturturizm.gov.tr/TR,70970/turbeler-yatirlar.html

muvazenesine değer veren Orta Çağ sonu Anadolu'sunun ideali olan cemiyet nizamına bağlı ferdiyetçi bir ahlâk görüşü" olarak tanımlamaktadır. Halk tarafından üretilerek Nasreddin Hoca'ya mal edilen fıkraların çoğunda Hoca, hükümdar, vezir, kadı gibi iktidar temsilcileri karşısında halkın çıkarlarını savunan, yasal düzenin getirdiği çarpıklıklara karşı çıkan, pratik zekâlı bir halk kahramanı rolündedir. Bazı fıkralarda ise, yine devletin işleyişindeki çelişkileri ortaya koyabilmek için, iktidar temsilcisi rolündedir.

Timur döneminde yaşamamış olmasına karşın Anadolu Türk halkının Timur'a yönelik duygu ve düşünceleri büyük ölçüde Nasreddin Hoca fıkralarında ifadesini bulmuştur. Nasreddin Hoca fıkralarının en çarpıcı olanları da Timur'a ilişkin olanlardır. Bu durum sadece Anadolu Türkleri için değil, Osmanlı coğrafyasını oluşturan diğer Türk grupları için de geçerlidir. Azerbaycan halkbilimcilerinden Mehemmed Tehmasib bu durumu şöyle açıklamaktadır:

> Çok marahlıdır ki (ilginçtir) Ereblerle (Araplar) münasibet daha çoh bizim atalar sözü ve mesellerimizde öz ifadesini tapmış, İran-Osmanlı istilasına garşı mübarize (mücadele) esasen destanlarda ve nağıllarda seslenmiş, Tatar-Moğollara garşı münasebetin izleri bayatılarda galmış, Teymurilerle münasibet ise Molla Nesreddin latifelerinde öz bedii ifadesini tabmışdır.

Nasreddin Hoca fıkralarında Timur, iktidarı temsil eden grotesk bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu insanı, bu fıkralar aracılığıyla sadece Timur kişiliğiyle ilişkilerini değil, kendisini yöneten Osmanlı iktidarına karşı olan duruşunu da ifade etmektedir. Bu nedenle başka hükümdarlar döneminde gerçekleşen olaylar da Timur'a mal edilmiş, Timur'dan neredeyse yüz yıl önce yaşamış olan Nasreddin Hoca, Timur'un çağdaşı haline getirilmiştir. Böylece halk, kendisini yönetenlere karşı doğrudan gündeme getiremediği memnuniyetsizliği ve eleştirileri, Timur üzerinden ifade etmek imkânını bulmuştur. Çünkü Timur, Osmanlıları, hanedan tarihinin en büyük yenilgisine uğratması nedeniyle ortak düşman konumundaydı. Dolayısıyla da eleştiri, hiciv ve komedi unsuru olarak kullanılmasında herhangi bir tehlike yoktu.

Böylece halk, bir taraftan Anadolu'yu işgal etmesi nedeniyle Timur'dan intikam alıyormuş gibi görünürken, bir taraftan da doğrudan tepki gösteremedikleri Osmanlı iktidarına karşı olan memnuniyetsizliklerini ve eleştirilerini dolaylı yoldan dile getirmiş oluyordu. Hangi nedenle olursa olsun, Anadolu Türklüğünün Nasreddin Hoca ile Timur'u eşleştirmesi ve ortak bir tarihsel çerçeveye yerleştirmesi, Timur'u Anadolu kültür ve folklorunun önemli bir öğesi haline getirmiştir.

Nasreddin Hoca fıkralarının önemli bir kısmında gündeme getirilen Timur portresi, olumsuz özellikler taşıyan bir hükümdar görünümündedir. Timur, "Benim Gücüm Yetmez" fıkrasında rüyasına girenleri bile cezalandıracak kadar zalim; "Timur'un filleri" fıkrasında halka eziyet ederek soyup soğana çeviren bir yağmacı; "Ya sayı saymayı bilmiyorsun ya da

sopa yememişsin" fıkrasında ise hiddetinin sınırı olmayan bir zorba olarak anlatılmaktadır. Diğer taraftan Timur'un "Ben iyi miyim kötü mü?" şeklindeki sorusuna "Yüce hakanım! Sen doğru da değilsin eğri de... Zorba da değilsin, yumuşak da... Asıl kötü olan biz kullarınızız. Tanrı biz kötü kullarına cezamızı çektirmek için sizi görevlendirmiş. Sen bu kutsal görevi görmek için dünyaya gelmiş ünlü, ulu bir hakansın!" şeklindeki cevabıyla Nasreddin Hoca, halkın, Timur'u, Tanrı'nın gazabını ifa etmek üzere gelmiş bir Tanrı hizmetkârı olarak gördüğünü anlatmış olmaktadır. Timur'un "Ben cennetlik miyim, yoksa cehennemlik mi?" şeklindeki sorusuna Nasreddin Hoca "Yüce Hakanım, ...tatlı canınızı hiç üzmeyin. Bütün zorbalar, bütün krallar, ulusların ahını almış olanlar hep cehenneme gidecekler. Cennete gidip de ne yapacaksın? Sizin gibi ünlü bir hakan hiç arkadaşlarından ayrılır mı?" şeklinde cevap verirken, bir taraftan Timur'un zorbalığını eleştirmekte, bir taraftan da halkın iktidar sahipleri ile ilgili olumsuz algısını gündeme getirmiş olmaktadır.

Diğer taraftan Timur'a olumlu özellikler atfedilerek yaratılan fıkralar da vardır. Mesela meşhur hamam fıkrasında, "bana kaç para değer biçersin?" sorusunu yönelttiğinde peştamalının kırk akça, kendisinin ise para etmeyeceği şeklinde bir cevap almasına karşın bu cevabı büyük bir hoşgörüyle karşılayıp Nasreddin Hoca'ya ihsanlarda bulunan bir Timur vardır. Halktan topladığı vergileri zimmetine geçiren subaşının cezalandırıldığı, mallarına el konulduğu ve yerine Nasreddin Hoca'nın tayin edildiği fıkrada ise halkın çıkarlarını gözeten, yolsuzluklara göz yummayan adil bir hükümdar portresi vardır. Timur'un gittiği her yerde âlimlerle ve şairlerle sohbet toplantıları yapma alışkanlığının bazı fıkralara konu olması Anadolu insanının Timur'u bu yönüyle de tanıdığını göstermektedir.

Timur-Nasreddin Hoca ilişkisi, bazı fıkralarda araç olarak kullanılmaktadır. Meselâ ok taliminde isabet ettiremediği denemeleri "Sekbanbaşı oku böyle atar", "Bizim subaşı böyle atar" gibi ifadelerle açıklarken, Nasreddin Hoca aslında, devrin yöneticilerinin beceriksizlikleriyle alay etmekte ve bu mizahi eleştirisinde Timur'u bir arka plân olarak kullanmaktadır. Benzer şekilde, "Buyurun cenaze namazına" ve "İmam osurursa cemaat sıçar" gibi halk deyişlerinin ortaya çıktığı fıkralarda da Timur'un arka plân olarak kullanılması durumu söz konusudur.

Altın Ordu coğrafyasında Timur algısı

Altın Ordu Hanlığı, özellikle 14. yüzyıl boyunca çeşitli edebi eserlere ev sahipliği yapmış olmakla birlikte, tarih yazımı konusunda İlhanlı Devleti kadar zengin bir geleneğe sahip olamamıştır. Dolayısıyla Altın Ordu tarihi, daha çok devletin parçalanmasından sonra ortaya çıkan yeni hanlıklar bünyesindeki aydınlarca yazılan kitaplarda işlenmiştir. Ötemiş Hacı'nın *Çingiznama* ve Kadirali Beg'in (Celayiri) *Câmiü't-tevârih* adlı eserleri bu konudaki önemli örneklerdendir.

1550'li yıllarda Hive Hanlığı'nda yazılan *Çingiznama*'da Cengiz Han'dan başlayarak Toktamış Han'a kadar Altın Ordu hanları anlatılmaktadır. Kitapta Emîr Timur'la ilgili çok az bilgi vardır ve yalnızca Toktamış'a yaptığı yardımlar çerçevesinde gündeme getirilmiştir.[14] 1600'lü yılların başlarında Kasım Hanlığı'nda yazılan *Câmiü't-tevârih* adlı eserde de benzer bir durum vardır. Başlangıcı büyük ölçüde meşhur İlhanlı tarihçisi Reşidüddîn Fazlullah'ın *Câmiü't-tevârih* isimli kitabından alınan Kadirali Beg'in *Câmiü't-tevârih*'inde Urus Han, Toktamış Han, Edige Beg gibi Altın Ordu'nun dağılma dönemi hanları eklenmiş ve kitabın ithaf edildiği Kasım hanı Uraz Muhammed'e kadar gelinmiştir.[15] Bu eserde de Emîr Timur'la ilgili yoğun bir bilgi aktarımı söz konusu değildir.

Yazarı bilinmeyen ve muhtemelen 17. yüzyılda Deşt-i Kıpçak coğrafyasında yazıldığına inanılan *Defter-i Çingiznâme* Timur'la ilgili en geniş bilgi aktaran eserdir. Bu kitabın ikinci bölümü *Fasl-ı beyân-ı dâstân-ı Aksak Temir* başlığıyla Emîr Timur'a ayrılmıştır.[16] Timur'la ilgili bir bölüm bulunduran bir diğer çalışma ise 18. yüzyıl sonlarında yazıldığı düşünülen Müslimî'nin *Tevârih-i Bulgariya* adlı eseridir. Bu kitabın son bölümü Emîr Timur'un seferlerine ayrılmıştır.[17]

Ne yazık ki her iki eser de büyük ölçüde sözlü tarihi kaynaklardan yararlanılarak yazılmış, kronolojik tutarlılığı olmayan, dolayısıyla da destansı rivayetlerle dolu çalışmalardır. Bir diğer deyişle her ikisinde de efsanelere dayalı bir yeniden tarih inşası söz konusudur. Olayların içeriği, zamanı ve zemini açısından büyük tutarsızlıklar olmasına rağmen, her iki eserin de büyük ölçüde sözlü kaynaklara dayanıyor olmaları, halk arasında ortaya çıkan inanışları yansıtmaları açısından onları değerli kılmaktadır. Yazılı kaynakların yetersiz ve tutarsız olması nedeniyle, Emîr Timur'un Toktamış'la mücadelesinin ve Altın Ordu coğrafyasına yaptığı seferlerin bu bölgede yaşayan Türk topluluklarında nasıl bir Timur algısı oluşturduğunu anlamanın bir diğer yolu da halk destanlarının incelenmesidir. Bu açıdan en önemli kaynak Altın Ordu coğrafyasındaki bütün Türk topluluklarında varyantları söylenen ve yazılan *Edigey Destanı*'dır.[18] Tatar-Başkurt bölgelerinde yaygın olarak tanınan diğer bir destan da *Aksak Timur'un Biler'i Fethi*'dir.[19]

Edigey Destanı'nda Timur

Emîr Edige, Emîr Timur gibi, Cengiz Han soyundan gelmediği için kendisi han olamamış, fakat döneminin hanlarını tayin edebilecek derecede güç sahibi olarak Altın Ordu tarihinin yaklaşık 30 yıllık bir döne-

14 Ötemiş Hacı, Çingiznama, s. 40.
15 Usmanov, *Tatarskie İstoriçeskie İstoçniki XVII-XVIII vv* s. 63; Bölümlerin özeti: s. 74-96.
16 Usmanov, *Tatarskie İstoriçeskie İstoçniki XVII-XVIII vv*, s. 111-114.
17 Usmanov, *Tatarskie İstoriçeskie İstoçniki XVII-XVIII vv*, Değerlendirme ve özet, s. 140-155.
18 *Edigey Destanı* (Haz. Rüstem Sulti), Türksoy Yayınları, Ankara, 1998
19 *Uksak Timer Pülere İlni siyinçen*

mini şekillendirmiştir. Edige'nin Nogay-Mangıt kökenli olması nedeniyle adına oluşturulan destan, muhtemelen Deşt-i Kıpçak'ın güney bölgelerinde ortaya çıkmış olmakla birlikte, daha sonraki dönemde, Cuci Ulusu coğrafyasındaki bütün Türk topluluklarında yaygın olarak söylenir olmuştur. Destan kısaca Edige'nin Toktamış'tan kaçarak Emîr Timur'un yanına gidişini, onun yardımıyla Altın Ordu'da hâkimiyeti ele geçirişini, Toktamış Han'la mücadelelerini ve nihayet Toktamış'ın oğlu ile mücadele ederken öldürülüşünü anlatır ve bu yapısıyla tarihsel gerçeklerle birebir örtüşmektedir. Fakat Deşt-i Kıpçak halkı destana Emîr Timur'a giderken onun kızını kurtarması, dolayısıyla Timur'un onu bey yapması, Timur'un Toktamış'la olan savaşında başarılı olamaması üzerine Edige'nin gelip Toktamış'ı yenmesi gibi bazı hayali kahramanlık ögelerini eklemiştir.

Destan'ın genelinde Timur'a olumsuz nitelikler yüklendiği ve Deşt-i Kıpçak halkına düşman bir karakter olarak yansıtıldığı görülmektedir. Öncelikle Timur'un isimsiz bir aileden gelmesi nedeniyle bir han olamayacağı dolayısıyla iktidarının da meşru olmadığı iddiası vardır. Bu Toktamış Han'ın ağzından şöyle ifade edilmektedir.

Semerkant'ta oturan
Ayağı aksak Şah Timur
Yıldan yıla düşman oldu
Ben de ona düşman oldum,
Asılsızdan doğan Timur Bey
Semerkant'ta Şah olsa
On iki yurda baş olsa
Yine ben onu şah bilmem
Yarlığım ile kıymetli mührümü
Yine de ona vermem[20]

Edige'nin Timur'a gidip katıldığı bölüm ise şöyle anlatılmaktadır:

Edigey orda bey oldu
Şah Timur ona dost oldu
Ama Edigey kendi kim?
Onu bilmez er oldu[21]

Burada Edige'nin şahsında, Timur'un yanına geçen Cuci Ulusu'na mensup şehzâdeler ve emîrler kimliklerini ve kişiliklerini kaybetmiş olmakla suçlanmaktadır. Bir diğer deyişle halk, Timur'la iş birliği yapmanın Cuci Ulusu kimliğine ihanet olduğu inancındadır.

20 *Edigey Destanı*, s. 101 (Semerkand'da oturgan / Ayağı çontık Şah Timer / Yıldan yıl a yav b ldı / min de ana yav boldım / Asılsızdan tuğgan Timer bi / Semerkand'ga şah b lsa / Unike yurtga baş bulsa / yine min şah dip belmimen / Yarlığım bilen al nişanlık tam amnı / yene ber ana birmemen)

21 *Edigey Destanı*, s. 100. (İdegey anda bi b ldı / Şah Timer ana il buldı / Emma İdegey üze kem? / Anısın bilmes er b ldı)

Destan Timur'a "gözü aç olmak",[22] "hilede usta olmak"[23] gibi olumsuz nitelikler yükledikten sonra bir Altın Ordu emîrinin ağzından onu "cihan fitnesi" olarak tanımlamaktadır. Timur'un Deşt-i Kıpçak seferi sonrasında Boday Bey, Bulgar şehrinde karşılaştığı Edige'yi "Bu cihanın fitnesi / Aksak Timur düşmanı / Saray'a alıp getirdin" sözleriyle suçlar.[24] Timur'un Deşt-i Kıpçak'ı terk etmesinden sonra Altın Ordu tahtına han olarak bıraktığı Kayırçak Oğlan ile Edige arasındaki münakaşanın anlatıldığı bölümde Edige de halkın duygu ve düşüncelerini benimseyerek Emîr Timur'a karşı bir tavır alır. Kayırçak Han'ın 'Timur beni han yaptı, Ben Cengiz soyundan gelen hanım, sen de benim beyimsin" sözlerine karşı Edige şunları söyler:

Ayağı sakat Emîr'in

Acımadan ili yıkınca,

İdil-Yurt'u bozunca

İl hazinemi alınca,

Zatı Cengiz sen özün

Demirden dokunan zırh giyip

Naip olup kalınca

İyi tokmak olursun[25]

Daha sonra Edige, Kayırçak'ı ve onun emîrlerini öldürerek Altın Ordu Hanlığı'nın tek hâkimi olacaktır.

Görüldüğü gibi Timur, Altın Ordu şehirlerini harap ederek talan etmesi ve bu devletin iç işlerine karışması nedeniyle Deşt-i Kıpçak'taki Türk kabileleri tarafından olumsuz bir karakter olarak algılanmıştır.

Diğer taraftan bölge halkı Timur'un üstün niteliklere sahip bir yönetici, koyduğu kanunlarla dünya nizamını tesis edici bir hükümdar olduğunu da kabul etmektedir. Evliya Çelebi'nin anlattığı bir hikâyeye göre Deşt-i Kıpçak'taki Beştepe bölgesinde bulunan yığma bir tepe üzerinde Timur tarafından abide niyetine dikilen kalın ve uzun bir mermer direk vardır. Timur Han bu direğin üzerine tüm harap ettiği şehirleri, kaleleri, boyun eğdirdiği ve konaktan konağa yayan yürüttüğü 18 padişahın isimlerini yazdırmıştır. Bu direğe ayrıca Timur Han'ın kanunnâmesi, bütün (Türk) kabilelerin işaret ve damgaları ile Timur'un soyu Çağatayca hüsn-i hat ile kaydedilmiştir. Padişah kanunu veya kabile damgası isteyenler bu direğe gelip seyretmekte ve istediklerini almaktadırlar.[26]

---

22 *Edigey Destanı*, s. 37.
23 *Edigey Destanı*, s. 113.
24 *Edigey Destanı*, s. 133 (Bu cihanın fetnesi / Aksak Timer doşmanın / Saray'ga alıp kiterden). Burada Saray sözcüğ Altın Ordu'nun başkenti Saray şehrini ifade etmektedir.
25 *Edigey Destanı*, s. 136 (Ayağı çontık Emiren / Ayamıy ilne yukkanda / İdel-Yurtnı bozganda / İl kaznamnı alganda / Zatı Çıngız sin zen / Timerden sukkan şan kiyep / Kalgay bulıp kalganda / Yahşı tukmak bulırsın)
26 "Ve bu deşti Kıpçak'da Beşdepe nâm mahalde bir yığma depe üzre bir kalın mermer amûdı m ntehâ var. Bunu Timur Hân alâmet iç n ihdâs edüp cemî'i harâb etdiği şehirleri ve kılâ'ı

1768 Osmanlı-Rus Savaşı döneminde devlet görevlisi olarak Kırım coğrafyasında bulunan ve daha sonra bu savaşla ilgili anılarını bir kitap haline getiren Mustafa Kesbi Efendi, Kırım hanına bağlı Tatar kıtaların "Timurcan" olarak adlandırıldığını belirtmekte ve bu kıtalarla ilgili şu bilgileri vermektedir:

> ...mezkûrlardan mirzâ ve zabitânların esamileri Canbolat ve Timurcan tesmiye oldunduğu misüllü erâvihleri Timur'a mu'adil idi. İkide birde Rusyalu üzerine hamle ü hücum ve çapul edüp kurâ ve kasabâtını nehb ü garet ve ıyâl u mâl ve evlâdlarını esir edüp harâb ve berbâd eylediklerinden gayri âsûda hâl iken dahi Kazaklarını sirka eylemekden hâli olmadıklarına binâ 'en Moskovlunun gözünü korkudup imrâz-ı vebadan ziyade hazer eylediklerinden da'ima Devlet-i Aliye...[27]

Kazan-Başkurt-Kasım coğrafyalarında Timur algısı

Altın Ordu'nun kuzey kesiminde yer alan Kazan Hanlığı, Başkurdistan ve Kasım Hanlığı gibi yörelerin kaynaklarında Timur, güney kesimdekinin aksine, İslam'ı yaymak ve korumak konusunda doğrudan Tanrı tarafından görevlendirilmiş bir ermiş olarak algılanmıştır.

Defter-i Çingiznâme'deki *Fasl-ı beyân-ı dâstân-ı Aksak Temir* bölümü, mitolojik bir doğum olayıyla başlamaktadır. Hindistan'ı yöneten Çağatay Han, gördüğü bir rüyaya göre, ilerde kendisini öldüreceği iddiasıyla Taragay'ın daha doğmamış çocuğunun yok edilmesini ister. Han'ın bütün çabalarına karşın Timur dünyaya gelir, büyüdüğünde kehanete uygun olarak Çağatay Hanı öldürür ve tahtına geçer. Daha sonra dünyanın birçok bölgesini fetheden Timur Deşt-i Kıpçak'a gelir, Bulgar şehrini alır ve Samet Han'a ait olan Barac şehrini kuşatır. Savaşmak veya şehri teslim etmek noktasında kararsız kalan Samet Han bir ermiş kişiyi çağırıp danışmak ister. Ermiş kişi Timur'un ordusuna baktığında askerlerin arasında Hızır aleyhisselâm'ı görür ve Samet Han'a "savaşmanın yararı yoktur. Hazret-i Hoca Hızır aleyhisselâm onun ordusuyla birliktedir. Tanrı'nın takdirine boyun eğmek gereklidir" der ve kapıları açarlar.[28] Hızır Aleyhisselâm'ın Timur'un ordusuyla birlikte olduğu şeklindeki inanç Deşt-i Kıpçak halkı arasında da yaygın olup Evliya Çelebi'de de bunun bir örneği bulunmaktadır:

> Ol asırda kavm-i Tatar Kâbe'ye gitmez olup bu cami 'Kâbe'dir deyü bunda gelüp ibâdetederlermiş... Kaçan kim Timur Hân bu kal'a-i Balu Hân'ı harâb ettikde bu câmi'e kıyamayup alıkor. Hemân Hazret-i Hızır Aleyhi's-selâm meyer Timur askeri içre imiş, hemân alâ melei'n-nâs zâhir olup (görünür

metîneleri ve on sekiz aded pâdişâhları mutî' [u] münkâd ve emrine râm edüp önü sıra on sekiz pâdişâhları etek der-meyân etdirüp konakdan konağa yayan yürütdüğü pâdişâhlar esmâların ol mezkûr amûda yazmış... Ve kânûnı pâdişâhî isteyen ve her kavm [ü] kabîlenin hayvânâtlarına tamgaları nakş isteyen cümle ol amûda varup seyr [ü] temâşâ edüp lâzım olan tamgaların nakş alırlar ve kânûnnâme-i Timur Hân'ı görürler. Ve Timur Hân'ın hasîb [ü] nesîbleriyle bir Çağatayî lisân ile hüsni hattı mühr hattı gibi zemîn kazılmışdır." (*Evliya Çelebi, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 7, s. 307)

27 Kesbi, *İbretnümâ-yı Devlet*, s. 17-18.

28 Usmanov, *Tatarskie İstoriçeskie İstoçniki XVII-XVIII vv*, s. 111-113; *Aksak Temir Destanı ve Metin Tahlili*, s. 102-109.

hale gelip) 'Mekke-i Mükerreme'den gayrı Kâbe olmaz' deyü bu cami'-i nuru ihrâk eder (yakar). Müsin olan kavm-i Heşdekler Tatarlarından gördüklerinden rivâyet ederler.[29]

Aksak Temir Destanı'na göre Timur, Deşt-i Kıpçak'tan ülkesine dönerken, yol üzerinde, Müslüman olmayan bir halkı esir eder. Bu halkın yöneticilerini çağırır ve şöyle bir konuşma yapar:

Eğer hakiki Müslüman olursanız, 'Lâ ilahe illallah Muhammed'in resul Allah' deyip imana gelirseniz, Tanrı te'âlayı bir ve peygamberini hak bilip, bir günde beş vakit namaz kılıp, bir yılda otuz gün oruç tutup cenabetken gusledip malınızın zekâtını verip, eğer gücünüz yeterse Kâbe'ye varıp tavaf ederseniz, putperestliği bırakıp has Müslüman olursanız hem size hem de halkınıza dokunmam.[30]

Bunun üzerine halk Müslüman olur ve Timur orada bir süre kalarak onlara İslam dinini öğretir.

Müslimi'nin *Tevarih-i Bulgariya*'sında Timur'un tarih sahnesine çıkışı Çin'de hüküm sürmekte olan Cengiz Han'ı İslamiyet'e davet edişi ve Cengiz'in bu daveti kabul etmemesi üzerine savaşarak onu öldürmesi ile başlamaktadır. Ardından Tanrı, Hızır Aleyhisselâm aracılığıyla Timur'u Orta Asya şehirlerini ele geçiren Nadir Şah'ın üzerine gönderir. Timur Sünni olmayı kabul etmeyen Nadir Şah'ı öldürür ve Türkistan şehirlerini kurtarır. Timur'un bir sonraki durağı ahlâksızlık ve sefahat içerisinde yaşayan Sultan Mehdi'nin İstanbul'u olur. Ali Kuşçu'yu[31] şehre gönderen Timur söylenenlerin doğru olduğunu anlayınca şehri fetheder ve Mehdi'yi öldürür.

Daha sonra yol üzerinden meşhur bilgin Taftazânî'yi yanına alan Timur, Kafkasya yoluyla Deşt-i Kıpçak'ın Bulgar bölgesine gelir. Bulgar şehrinde insanlar İslami kurallara uymamakta ve Cuma namazlarına gitmemektedirler. Timur şehir hâkimi Bekçura'ya elçi göndererek bu yanlıştan dönmelerini ister. Ulemayı toplayıp müzakere eden Bekçura, o güne kadarki uygulamanın aynen devam edeceğini Timur'a bildirir. Bunun üzerine Timur şehri zapteder, Bekçura ve ailesiyle birlikte ulemadan 26 kişiyi idam ettirir. Daha sonra şehri yerle bir eder. Böylece Bulgar şehri tarihten silinir.[32] Müslimi'ye göre Timur, ayrıca, Deşt-i Kıpçak'tan ülkesine dönerken, yol üzerindeki Kazakların ve Türkmenlerin İslamiyet'i kabul etmelerini sağlamıştır.

Görüldüğü gibi gerek Anonim *Defter-i Çingiznâme*'de ve gerekse Müslimi'nin *Tavârih-i Bulgariya*'sında Timur, Tanrı tarafından İslam'ı yaymakla ve Sünni İslam'ı korumakla görevlendirilmiş bir İslam savaşçısı olarak tanımlanmaktadır. Hızır Aleyhisselâm aracılığıyla Tanrı ile diyalog kurabilmesi ve kerametler gösterebilmesi, evliyalık mertebesine çıkmış

29 Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 7, s. 309.
30 *Aksak Temir Destanı*, s. 108.
31 Destan'da Tatar lehçesine uygun olarak "Gali Kuşcu"
32 Müslimi, *Risale-i Tavarih-i Bulgariya*, s. 25-31.

bir Timur algısını göstermektedir. Nitekim gerek *Defter-i Çingiznâme*'de ve gerekse *Tavârih-i Bulgariya*'da, Timur'la ilgili olarak, bazı yerlerde 'Hazret-i Mir Temir' bazı yerlerde de 'Hazret-i Aksak Temir" ifadelerinin kullanılması, söz konusu yüceltmenin tipik bir göstergesidir.[33] Bu özelliklerine ek olarak ordusunda Hızır Aleyhisselâm'ın bulunduğuna inanılması Timur'un hayatı boyunca girdiği bütün savaşlarda galip gelmesi olayına Volga-Ural coğrafyasındaki Türk toplulukları tarafından getirilen dolaylı bir açıklama niteliğindedir. Timur'un yanında Ali Kuşçu ve Taftazânî gibi âlimleri bulundurması ve yapacağı işlerde onlara danışması ise bilge bir hükümdar karakterinin dolaylı ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Timur'un Deşt-i Kıpçak'taki şehirleri zapt ederek yağmalamasının ve harap etmesinin İdil-Ural Türkleri arasındaki yansımaları Edigey destanında anlatılandan bir hayli farklıdır. Öncelikle Timur'un 1395 Deşt-i Kıpçak seferi sırasında Bulgariya bölgesine kadar çıkıp çıkmadığı günümüzde hâlâ tartışılan bir konudur. Timurlu tarihçilerin kitaplarında verdikleri yağmalanan şehirler listesinde Bulgariya bölgesi şehirlerinin ismi geçmemektedir. Buradan yola çıkan tarihçiler, Bulgar şehrinin 1361 yılında Cuci Ulusu'na mensup şehzâdelerden Bulat (veya Polat) Timur tarafından tahrip edilmiş olduğu, bölge halkının bunu yanlışlıkla Emîr Timur'a mal ettiği şeklinde bir açıklama getirmişlerdir.[34]

Diğer taraftan tarihçi Zeki Velidi Togan, bir makalesinde, Timur'un Anadolu'daki taraftarlarından Çemişgezek beyi Yelman'a gönderdiği bir mektuptan söz etmektedir.[35] Söz konusu mektupta Timur, Bulgariya sınırlarında Toktamış'la yeniden savaştığını, onun Rusya'ya kaçması üzerine Gazani (yani Kazan) şehrine kadar çıktığını ve daha sonra Özi nehri istikametinde hareket ettiğini yazmaktadır. Timur'un Kazan şehrine kadar çıkmış olması halinde, bu şehrin yaklaşık 130 km güneyinde bulunan Bulgar ve 30 km kadar doğudaki Bilar (veya Biler) şehirlerinden geçmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Tarihi gerçek ne olursa olsun, İdil-Ural Türkleri arasındaki bütün söylencelerde ve bölge kaynaklı destanlarda Bulgariya bölgesindeki Bulgar, Biler (Bilar) veya Barac gibi şehirlerinin yakılıp yıkılması Emîr Timur'a mal edilmektedir. Neredeyse bütün bu destanlarda Bulgar veya Biler şehri yıkıldıktan sonra oradan kurtulan bazı kimselerin günümüzdeki Kazan şehrini kurdukları şeklinde bir hikâye aktarılmaktadır. *Puler ilnu* (*Biler'in Fethi*) isimli bir halk destanında Timur'un Çuvaş bir büyücü kadından yardım alarak Biler (Bilar, Büler) şehrini nasıl yok ettiği anlatılır.

Büyücü kadın Timur'a harman yerinden toplayacağı güvercinlerin ayaklarına yanıcı madde bağlayarak onları Biler'e göndermesini, çıkacak

33 Müslimi, *Risale-i Tavarih-i Bulgariya* s. 12, 13, 15, 17 ve 18; *Aksak Temir Destanı*, s. 103, 105, 107.
34 Kurat, *Bulgar*, İ. A., c. II, s. 790.
35 Togan, *Kazan Halkında İslâm Türk Kültürü*, İslam Tetkikle i Enstitüsü Dergisi, c. III, sayı: 3/4, s. 180-181. Timur'un söz konusu mektubu Aşir Efendi Kütüphanesi, Kısım III, No: 326'daki Münşeat Mecmuasının (Mecmua-i Münşeat) 94a sayfasındadır.

yangın sonrasında da şehri ele geçireceğini söyler.[36] Timur, yaptığı bu iyiliğe karşılık Tuy Bike isimli büyücü kadına şehri terk etmesini "ateş yanmayan kazan nerede kaynarsa oraya yerleşmesini" söyler. Orası da Kazan şehridir.[37] Bir diğer söylenceye göre ise Timur'un Bulgar şehrini harap ettiğinde öldürdüğü Abdullah Han'ın çocukları kuzeye giderek Kazan şehrini kurarlar.[38]

Timur'un Bulgar, Biler veya Barac gibi Kuzey Altın Ordu şehirlerini yakıp yıkması ise *Defter-i Çingiznâme*'de şu şekilde açıklanmaktadır:

> Timur, Barac şehrini ele geçirdikten sonra kıyafet değiştirip şehir halkına karıştı ve "bu kötülükler nereden gelmiştir?" diye sordu. Baş belası Timur'dan gelmiştir diyenleri aileleri ile birlikte öldürttü. Buna karşın bir beyin dul eşi "Ey yiğitler! Bu işleri, bu yağmalamaları kendi günahlarımızdan bilelim. Tanrı'nın iradesi olmasa Aksak Temir ne yapabilirdi?" dedi. Bunun üzerine Timur onu ve bütün ailesini bağışladı. Dul kadının oğulları iki farklı mekâna giderek yeni şehirler kurdular.[39]

Bir diğer söylenceye göre de Aksak Timur Bulgar şehrini, halk dini vecibeleri yerine getirmediği için yakar. Günahın kendilerinde olduğunu kabul edenleri sağ bırakır. Han'ın karısı Hanbike ve iki çocuğu günahkâr olduklarını kabul ettikleri için onları bağışlar ve onlar da gidip Kazan (eski) şehrini kurarlar.[40]

Gerek *Defter-i Çingiznâme*'ye ve gerekse *Tavarih-i Bulgariya*'ya göre Timur'un daha sonraki hedefi Rus topraklarıdır. Amacı Moskova'yı almak ve Ruslara İslamiyet'i kabul ettirmektir. Sınır kenti Vladimir'i kuşattığında Hızır aleyhisselâm rüyasına girer. Tanrı'nın Rusları Müslüman yapması konusunda Timur'a görev vermediğini, kendisinin vadesinin dolduğunu ve Ebu Leys Semerkandî'nin türbesinde beklendiğini' söyler.[41] Ertesi gün Timur rüyasını Taftazânî'ye anlattığında o "Tanrı'nın iradesi bu. Aksine hareket edemeyiz. Ama Ruslara bir kerâmet göster" der. Bunun üzerine Timur üç yaşındaki bir tayı kaleye fırlatır. Tay, halkın toplandığı kiliseyi delip geçer ve düştüğü yerde bir göl oluşur. Böylece Timur Rusları korkuya saldıktan sonra ülkesine geri döner. Söylencenin bu bölümü Timur'un Moskova'ya gitmeksizin Rusya sınırlarından geri dönüş gerekçesini de açıklamış olmaktadır. İdil-Ural Türklerine göre Timur, Rusya'yı kolayca fethedip halkı Müslüman yapabileceği halde Tanrı'nın buna izin vermemesi üzerine geri çekilmiştir.

---

36 *Uksak Timêr Pülere ilni siinçen*, s. 4-6; *Biler Şehrinin Fethi* (Benzing), s. 8-9.
37 Atnur, *Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması*, s. 74.
38 Atnur, *Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması*, s. 72.
39 *Aksak Temir Destanı*, s. 107.
40 Atnur, *Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması*, s. 75.
41 Müslimi, *Risale-i Tavarih-i Bulgariya*, s. 17. *Aksak Temir Destanı*'nda ise keramet gösterme talebi Hızır'dan gelmektedir. s. 107.

BÖLÜM 29
SLAV DÜNYASINDA TİMUR EFSANESİ

Slav Dünyası ile İlk Temaslar ve Rusya Seferi

Emîr Timur'un 1395 yılındaki Deşt-i Kıpçak seferine kadar Timurlular ile Rus prenslikleri arasında doğrudan bir ilişki olduğuna dair tarihlerde herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Bunun nedeni, söz konusu dönemde Rus prensliklerinin çoğunun Altın Ordu kontrolünde olmalarıydı. Timur açısından bunlar Cuci ulusunun parçaları idiler ve bu prensliklerle temas ancak Altın Ordu aracılığıyla olabilirdi.

Timur'un Toktamış Han ile yaptığı savaşlara Rus prenslerinin katılıp katılmadığı konusundaki kayıtlar çelişkilidir. Rus tarihçisi Vernadsky, Toktamış'ın 1388-89 yılında Mâverâünnehr'e yönelik yaptığı başarısız seferde ordusunun bir kısmının Moskova knezi Vasili ile Suzdal ve Nijni-Novgorod grandükü Boris'in komutasındaki Rus askerleri tarafından oluşturulduğunu yazmaktadır.[1] Diğer taraftan *Voskresenskaya Letopis*'inin 1389 yılı kayıtlarında, bu sefer sırasında Suzdal knezi Boris Konstantinoviç'in otuz gün süreyle Toktamış Han'a eşlik ettiği, Uruktan isimli bir yere gelindiğinde Toktamış Han'ın acıyarak Knez Boris'i Saray şehrinde beklemesi koşuluyla geri gönderdiği, kendisinin ise savaş bölgesine doğru yoluna devam ettiği şeklinde bir bilgi mevcuttur.[2] Bu olay *Nikonovskaya, Troitskaya* ve *Rogozski* yıllıklarında da kaydedilmiştir.[3]

Çok şiddetli kış şartlarında Mâverâünnehr'e ulaşan Toktamış, Savran şehrini kuşatarak Yesi şehrini ele geçirmiş, fakat öncü kuvvetleri ile Çağatay ordusu arasındaki küçük çaplı çatışmaları kaybetmesi sonrasında Deşt-i Kıpçak'a geri dönmüştü. Timurlu tarihçi Yezdî, bu olayı alaylı bir dille "Rus, Çerkez, Bulgar, Kıpçak ve Azak'tan, Alanlardan oluşan büyük bir ordu toplayan Toktamış... Sâhibkıran'ın üzerine gelmekte olduğu haberini alınca can korkusuyla karargâhını toplayıp onca kalabalık orduya sahip olmasına rağmen sahraya kaçtı" şeklinde aktarmaktadır.[4] Toktamış, Deşt-i Kıpçak'a geri döndükten sonra, kendisine refakat eden iki Rus prensini memleketlerine göndermiştir.[5] Bütün bu tarihi kayıtlardan anlaşıldığına göre Toktamış'ın bu seferi esnasında herhangi bir çatışma ya-

1 Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, s. 323; Riha, *Readings in Russian Civilization*, Vol. I, s. 184.
2 *Voskresenskaya Letopis*, PSRL VIII, s. 60. Sözü edilen Uruktan şehrinin günümüzde han i bölgede olduğu konusunda bir açıklık yok ur. *Nikonovskaya Letopis*'inde bu bölgenin ismi Eruktan olarak verilmektedir.
3 *Nikonovskaya Letopis*, PSRL XI (1897), s. 121; *Rogozski Letopis*, PSRL XV (2000), s. 155; Priselkov, *Troitskaya Letopis*, s. 434. *Voskresenskaya Letopis*'inde Timur'dan Timurku lu olarak bahsedilirken *Troitskaya* ve *Nikonovskaya* letopislerinde "Temir-Aksake" şeklinde bahsedilmektedir.
4 Yezdî, *Zafernâme*, s. 173-174.
5 Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, s. 323.

şanmamış, dolayısıyla sefere eşlik eden Rus prensleri ile Timur arasında herhangi bir temas olmamıştır.

Rus prenslerinin daha sonraki tarihlerde gerçekleşen Kundurça (1391) ve Terek (1395) savaşlarına katılıp katılmadıkları konusunda da belirsizlikler vardır. Timurlu tarihçiler bu savaşlardaki Altın Ordu ordusunun etnik yapısı konusuna değinmemektedirler. Diğer taraftan *Arhangelogorodsky* ve *Ustucskiy* Letopislerinde, "Toktamış Han'ın üzerine Semerkand tarafından güçlü bir Han'ın (yani Timur) sefer yaptığı ve o sırada Moskova grandükü Vasili Dimitriyeviç'in askerleriyle birlikte Toktamış'ın Orda'sında bulunduğu, fakat savaşa katılmaksızın Volga'nın ötesine kaçtığı" şeklinde bilgiler mevcuttur.[6] Rus tarihçisi Nasanov, 1395 yenilgisinden sonra Toktamış'ın Bular ormanlarına kaçtığı sırada Suzdal prensi Simeon Dmitriyeviç'in de kaçarak saklandığını yazmaktadır. Bu durumda söz konusu prensin Toktamış ile birlikte Timur'a karşı Kundurça'da savaşmış olması ihtimali çok yüksektir.[7] Ayrıca Altın Ordu hanı istediğinde asker göndermek zorunda oldukları için Rus prensleri bizzat sefere katılmış olmasalar da askeri birlik göndermiş olmalıdırlar.

Timur'un Ruslarla ilk doğrudan teması 1395 yılında gerçekleştirdiği ikinci Deşt-i Kıpçak seferi sonrasında olmuştur. Timur'u Rus topraklarına kadar getiren olaylar zinciri, aynı yılın Nisan ayı ortalarında, Terek Irmağı kıyılarında, Altın Ordu hanı Toktamış ile yaptığı ve galip geldiği büyük savaş ile başlamıştı. Mağlup olan Toktamış Deşt-i Kıpçak'ın kuzeyinde, Kama nehri üzerindeki Bular şehrine kaçtı. Timur ise Toktamış'ın, daha önceki mağlubiyetinde olduğu gibi, bir süre sonra toparlanarak yeniden karşısına çıkacağını bildiği için, bu kez onu ezmek ve ekonomik kaynaklarını kurutmak kararlılığındaydı. Önce yanında bulunan eski Ak Orda hanı Urus'un oğlu Kayrıçak'ı, yanına askeri birlikler vererek, Cuci ulusunun tahtına geçme çalışmaları yapması için Volga'nın sol kıyısına gönderdi. Kendisi ise Toktamış ordusunun sağ kanadını oluşturan Bek Yaruk Oğlan, Taştimur ve Aktav gibi güçlü emîrlere bağlı kuvvetleri tasfiye etmek ve bölgelerini tahrip etmek amacıyla batıya, Özi (Dinyeper) ırmağına yöneldi. Gerçekleşen çatışmalarda yenilen Aktav ve Taştimur, önce Litvanya'ya, daha sonra da Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalacaklardı. Bek Yaruk ise ailesini bile geride bırakarak kuzeydeki bir Rus şehrine kaçmıştı.[8] Bu arada Miranşah yönetimindeki bir ordu Karasu, Muhammed Sultan yönetimindeki kuvvetler ise Karavul bölgelerini talan etmişlerdi. Daha sonra, beklenmedik bir şekilde Don havzasına yönelen Timur, Rus Ryazan Prensliği sınırlarındaki Yelets şehrini işgal ederek halkını kılıçtan geçirdi ve bölgesel yöneticileri esir aldı.

---

6 *Arhangelogorodsky Letopis*, PSRL Tom 37, s. 79; *Ustucskiy Letopis*, PSRL Tom 37, s. 37. Kundurça Savaşı 1391 yılı ortalarında gerçekleşmiştir. Buna karşın *Ustucskiy Letopis*'te bu olay, eski Rus takvimine göre 6897-6890 (1389-1392) yıllarını kapsayan bir bölüm içerisinde ve kesin tarih belirtilmeksizin verilmiştir. *Arhangelogorodsky Letopis*'te ise 6898 yılı (1390) kayıtları içerisinde gösterilmiştir.

7 Nasonov, *Mongoli i Rus: İstoriia Tatarskoi Politiki Na Rusi*, s. 139.

8 Şâmî, *Zafernâme*, s.196; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 259.

Timurlu tarihçi Şâmî, bu olayı "Emîrzâde Miranşah ve Cihanşah Bahadır... Saray, Urus, Urusçuk'u tamamıyla ellerine geçirdiler... Ve her ne varsa cümlesini yağma edip hadsiz hesapsız ganimet aldılar... Emîr Timur Rus'un şehri Muşku tarafına giderek o vilayeti tamamıyla yağma ile pek çok ganimet ele geçirdi" şeklinde anlatmaktadır.[9] Eserini Şâmî'den 20 yıl kadar sonra yazan Yezdî ise Miranşah ve bazı beylerin Saray, Urus ve Urusçuk'u yağmaladıklarını belirttikten sonra "Sâhibkıran Rusya şehirlerinden Maskav'a doğru yürüdü. Oraya varınca muzaffer askerleri şehri ve çevresini yağmalayıp şehrin başında bulunanları itaat altına aldılar" şeklinde devam etmektedir.[10] Burada Urus, Urusçuk ve Muşku (veya Maskav) isimlendirmeleriyle hangi kentlerin kastedildiği açıklığa kavuşmuş değildir.[11]

Timur'un Toktamış'ı yenmesi, Altın Ordu topraklarını geçerek bir Rus şehrini ele geçirmesi bütün Rus prensliklerinde korku ve heyecan dolu bir bekleyişe neden olmuştu. Timur'un kuzeye doğru seferine devam edeceği ve Ryazan, Moskova gibi merkezlere saldıracağı beklentisi vardı. Moskova grandükü Vasili, kuvvetlerini toplayarak Moskova'nın 110 km. kadar güneyinde bulunan Kolomna kentine doğru yola çıktı ve Oka nehri kıyılarında kamp kurdu. Diğer taraftan Timur, Yelets'te iki hafta kadar kaldıktan sonra, Ağustos ayı sonlarında, beklenmedik bir şekilde Rus topraklarını terk ederek, güneye, Azak şehrine doğru yönelmişti. Dönemle ilgili Rus yıllıkları Timur'un Rus topraklarına ilerlediğini, Grandük Vasili Dimitriyeviç'in bir orduyla Oka nehri kıyısında beklediğini, Timur'un Yelets şehrine kadar ilerledikten sonra kendi topraklarına geri döndüğünü, dolayısıyla da Moskova'da büyük bir sevinç yaşandığını aktarmaktadırlar.[12]

Timur, Rus sınırlarına kadar geldikten sonra neden geriye dönmüş ve Azak şehrine doğru gitmişti? Timur'un Yelets şehrinden geri dönmesi konusuna ne Timurlu tarihçiler ne de Arabşah dâhil doğulu tarihçiler herhangi bir gerekçe göstermişlerdir. Timurlu tarihçiler bu konuda hiçbir açıklama yapmamışlardır. Dönemin Rus yıllıkları ise, yukarıda belirtildiği gibi, olayı hiçbir yorum yapmaksızın kaydetmişler ve Timur'un Yelets'den geri dönmesinin nedenine hiç değinmemişlerdir.

---

9 Şâmî, *Zafernâme*, s. 196.

10 Yezdî, *Zafernâme*, s. 256-257.

11 Yezdî'nin *Zafernâme*'sini Fransızcaya aktaran Petis La Croix, bu bölümü, 'ils parcoururent tout le grand Royaume de Moscovie et celui de Orousd ic ou petit Russie... Timur alla en personne a la Ville de Moscou, capitale de Grande Russie, il la mit au pillage..." şeklinde tercüme etmi tir. Burada görüldüğü gibi Croix, Timurlu tarihçinin 'Urus' ifadesini 'Moskova Prensliği', 'Urusçuk' sözcüğünü 'Küçük Rusya', Timur'un bizzat ele geçirdiği söylenen Mu ku (Maskav) şehrini de "Büyük Rusya'nın başkenti Moskova' şeklinde çevirmi tir. (Yezdî, *Zafernâme, Histoire de Timur Bec*, Croix, c. II, Bölüm III, s. 363). Kitabın İn ilizce çevirisi de La Croix'ye dayanarak yapıldığı için aynı ifadeler vardır. (Yezdî, *Zafernâme, The History of Timur Bec*, Darby, c. I, s. 503). Bu nedenle Batı dünyasında 17-18. yüzyıllar boyunca tarihçiler Timur'un Moskova'ya kadar gittiği ve şehri ele geçirip yağmaladığı şeklinde bir inanca sahip olmu lardır. iğer taraftan tarihçi Gumilëv o dönemde Rus coğrafyasında Mu ku isimli bir kentin olmadığını yazmaktadır. (Gumilëv, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, s. 335). Tiesenhausen bunu Moskvı (MOCKBY) olarak okumu tur (*Sbornik Materialov*, c.II, s. 180). Türk Tarihçisi İsmail Aka "O Moskova yakınlarına kadar elerek etrafı yağmalamı ..." diyerek sanki Timur dönemin Rus coğrafyası içerisinde sefer yapmı ibi bir izlenime neden olmaktadır. (*Timur ve Devleti*, s. 21)

12 Priselkov, *Troitskaya Letopis* (Rekonstrüksiya Teksta), s. 446; *Rogozski Letopis*, PSRL XV (2000), s. 165; *Simyenovskaya Letopis*, PSRL XVIII (1913), s. 143.

Rusya'nın imparatorluğa dönüşmeye başladığı yıllarda yazılan yıllık-l'ar ise bu olaya 'Bakire Meryem'in Timur'a görünerek onun kalbine korku salması' gibi fantastik bir açıklama getirecekler ve bu uydurma hikâyeyi Rus milli kimliğinin inşası sürecinde malzeme olarak kullanacaklardır.[13]

Bu konu, Nikolay Karamzin'den itibaren Rus tarihçiler tarafından Moskova Knezliği lehine bir bakış açısıyla tartışılmıştır. Karamzin bu olayı özetle şöyle anlatmaktadır:

> Tamerlan, Yelets hâkimini ve boyarlarını esir ettikten sonra Don nehri boyunca yukarı doğru ilerledi... Fakat birden bire durdu, iki hafta kadar hareketsiz kaldıktan sonra 26 Ağustos günü bayraklarını güneye çevirdi ve Rus topraklarını terk etti... Kuşkusuz çağdaşlarını şaşırtan bu hareketin tek nedeni karşısında cesur askerleriyle birlikte Moskova knezinin varlığı değildi... Tarihçi Yezdî büyük ganimetler elde ettiğini yazıyorsa da, Yelets ve Ryazan'da yaptığı talan çok memnuniyet verici değildi... Kuzeyin ormanlarla kaplı zor coğrafyasına yapacağı seferin maliyeti, daha ılık iklimli ve zengin güney bölgelerine göre daha yüksek olacaktı... Ayrıca Moskova'ya ulaşabilmek için Mamay'a karşı zafer kazanmış bir orduyu geçmesi gerekiyordu... Bizim için ne mutluluk ki Tamerlan'ın düşüncesinde Rusya'nın hiçbir çekiciliği yoktu... Kış aylarının da yaklaştığını düşünerek Rus topraklarını terk etti.[14]

Yakubovski'ye göre ise Timur, Mamay'ın Kulikovo mağlubiyeti ile ilgili hikâyeler nedeniyle Ruslarla karşılaşmaktan çekindiği için güneye gitmişti.[15] Bir diğer Rus tarihçisi Gumilëv, Rusya'ya sefer plânlamış olmasına karşın Kırım'da Toktamış ordusunun bazı kısımlarının varlığı ve Çerkes bölgelerinde direnişin devam etmesi gibi nedenlerle Timur'un güneye yöneldiğini belirtmekte ve yaklaşan kışın da bu kararı almasında etken olduğunu söylemektedir.[16] Benzer şekilde tarihçi Vernadsky de Timur'un Moskova'ya gitmemesini, Karamzin ve Yakubovski gibi, Moskova knezi Dimitri Donskoy ile karşılaşmaktan çekinmesine bağlamaktadır. Vernadsky ayrıca Timurlu tarihçilerin Moskova'nın ele geçirildiği şeklindeki kayıtlarını ise propaganda amaçlı olduğunu iddia etmektedir.[17] Görüldüğü gibi bütün Rus tarihçiler konuyu Rus merkezli bir bakış açısıyla değerlendirmektedirler.

Timurlu tarihçilerin ve dolayısıyla doğulu tarihçilerin bu konuda herhangi bir yorum yapmamaları, Timur konusunda eser veren batılı yazarların da benzer bir yaklaşım sergilemelerine neden olmuştur. Justin Marozzi, Rene Grousset, Jean-Paul Roux ve Arnoud Blin gibi yazarlar Timur'un Yelets'den dönüşünü yorumsuz aktarırlarken, Hilda Hookham, *Ermolinskaya Yıllığı*'ndan alıntı yaparak, Viladimir İkonasının Rusya'yı kurtardığı hikâyesini aktarmaktadır. Beatrice Forbes Manz ise Timur'un Moskova'ya

13 Bu konu aşağıda ayrı bir bölüm olarak işlenecektir.
14 Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, c. 5, s. 85-86 (e-book, s. 47-48)
15 Yakubovski, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 260.
16 Gumilëv, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, s. 336-337.
17 Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, s. 329-330.

kadar gittiğini yazmaktadır.[18] Batılı yazarlardan yalnızca Michael Prawdin, olaya ekonomik temelde bir açıklama getirmekte, Rus sınır bölgelerini yağmaladığı zaman fakir kitleler, insansız stepler ve yoğun ormanlar nedeniyle Timur'un hayal kırıklığına uğradığını ve kışın da yaklaşması nedeniyle geri döndüğünü kaydetmektedir.[19]

Timur tarihi ile ilgilenen Türk yazarlarda da benzer bir yaklaşım mevcuttur. İsmail Aka ve Hayrunissa Alan herhangi bir yorumda bulunmaksızın Timur'un Moskova yakınlarına kadar gidip geri döndüğünü yazarlarken, Nimet Akdes Kurat, Timur'un Altın Ordu şehirlerini yakıp yıkarken Moskova'yı sağlam bıraktığını belirterek bunun bilinçli bir tercih olduğu göndermesinde bulunmaktadır.[20] Zeki Velidi Togan ise Mart 1395 tarihinde Timur tarafından Osmanlı sultanı Bayezid'e gönderilen bir mektuptan hareketle, Timur'un, ikinci Altın Ordu seferinde Doğu Avrupa ve Moskova boyutları olduğunu ileri sürmektedir.[21] Timur bu mektupta Bayezid'e işbirliği teklif etmekte, kendisi Karadeniz'in üzerinden Toktamış'la işbirliği yapan Frenk kâfirlerinin (Litvanya Grandüklüğü kastediliyor) üzerine yürürken Osmanlı sultanının da Balkanlar'dan cephe açmasını önermektedir. Togan'a göre Timur, bu nedenle, Toktamış'ı Terek'te yendikten sonra doğrudan Saray ve Astrahan şehirlerine yönelmek yerine, batıya, Kiev tarafına doğru gitmiştir. Çünkü Bayezid'in Balkanlar'dan geleceğini ümit ediyordu. Moskova konusunda ise Togan, "dönem yazarları Moskova'nın işgali ile ilgili büyük gürültü kopardıklarına göre Timur'un Moskova'yı yerle bir etmek niyeti vardı" şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır. Moskova'ya yürümeden Yelets'den geri dönmesini ise, stratejik bir karar olarak tanımlamakta ve böylece Timur'un daha sonraki yüzyıllarda Napolyon ve Hitler'in düşecekleri hatadan sakınmış olduğunu belirtmektedir.[22]

Timur'un Yelets'i ele geçirdikten sonra kuzeye doğru niçin seferini devam ettirmediği sorusuna doğru bir cevap verebilmek için ikinci Deşt-i Kıpçak seferindeki hedeflerinin ne olduğuna bakmak lâzımdır. Timur, imparatorluğunun en geniş sınırlarına ulaştığı dönemde bile Mâverâünnehr'in hemen sınırında, yani Sir Derya'nın ötesindeki Cuci ulusuna ait toprakları devletine dâhil etmemiştir.[23] Dolayısıyla Timur'un Altın Ordu'ya yaptığı seferlerin toprak kazanma amaçlı olmadığını biliyoruz. Bu seferlerin nedeni imparatorluğunun merkez bölgeleri için bir tehlike haline gelen Toktamış'ın kaynaklarını kurutmak ve mümkünse devirerek, yerine kontrol altında tutabileceği bir başka Cuci şehzâdesini

18 Marozzi, *Tamerlane*, s.197; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 414; Roux, *Tamerlan*, s. 118; Blin, *Tamerlan*, s. 185; Hookham, *Tamburlaine, The Conqueror*, s. 158; Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, s. 72.
19 Prawdin, *The Mongol Empire*, s. 471.
20 Aka, *Timur ve Devleti*, s. 21; Alan, *Timurlular*, s. 59; Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Türk Devletleri*, s. 140.
21 Togan, *Timurs Osteuropapolitik*, s. 290.
22 Togan, *Timur's Campaign of 1395 in the Ukraine and the North Caucasus*, s. 1365.
23 Eskiden Cuci Ulusu'na ait olan Harezm bu kuralın istisnasıdır. Timur'un Mâverâünnehr'de hâkimiyetini tesis ettiği dönemde Harezm, Altın Ordu'dan ayrılmış ve Sufi ailesinin idaresinde ayrı bir siyasal birim haline gelmişti.

geçirmekti. Terek galibiyetinin ardından yürüttüğü Deşt-i Kıpçak seferi boyunca bu hedeflere yönelik bir yaklaşım sergilemiştir.

Bu noktada Zeki Velidi Togan'ın 'Timur'un Rus bölgeleri ve Doğu Avrupa için plânları vardı' iddiasını destekleyen hiçbir veri yoktur. Timur gibi bir askeri strateji dehasının, mektubuna cevap bile vermeyen Sultan Bayezid'in Balkanlar'dan Litvanya Grandüklüğü topraklarına doğru sefere çıkacağına inanarak bir planlama yapacağını ve Askeri harekâtını buna göre şekillendireceğini düşünmek akıl dışıdır. Kanaatimizce Terek boylarında yapılan savaşta Toktamış'ın ölmesi veya esir edilmesi halinde Timur'un neredeyse 3 yıldan beri İran, Irak ve Doğu Anadolu'da savaşmakta olan yorgun bir orduyla Deşt-i Kıpçak coğrafyasına sefer yapması ihtimali bile yoktu. Bir diğer deyişle Toktamış ve önde gelen beylerinin Altın Ordu ordusunun büyük bir kısmıyla birlikte kaçmaları, 1391'deki Kundurça galibiyetinden sonra düştüğü hatayı tekrarlamak istemeyen Timur'u ikinci Deşt-i Kıpçak seferini yapmaya ve Altın Ordu'nun büyük şehirlerini talan etmeye yönlendirmiştir. Onu Rus coğrafyası sınırlarına kadar getiren de bu takip ve imha stratejisidir.

Timur'un Rus coğrafyasına ve özellikle de Moskova Knezliği üzerine sefer yapmak niyetinde olduğu görüşü de doğru değildir. Timurlu tarihçilerin Emîr Timur'un seferleriyle ilgili anlatıları dikkatlice incelenirse, her seferinin öncesinde ciddi bir istihbarat toplama, emîrler ve komutanlar aracılığıyla seferin gerekçeleri anlatılarak orduyu hazırlama, lojistik hazırlık, hedef bölgeye yönelik propaganda ve bölge siyasi liderlerine haber göndererek biat etmelerini ve peşkeş göndermelerini isteme şeklinde çalışmalar yaptırdığı görülecektir. Müslüman olmayan bölgelere (Hindistan, Cete, Gürcistan, Kâfiristan ve İzmir'deki Rodos Şövalyeleri) yapılan bütün seferlerde kâfirlere boyun eğdirmek ve İslam'ı yüceltmek şeklinde bir gerekçe ortaya konmuştur. Timurlu tarihçilerin kitaplarında Rus coğrafyasına yönelik olarak yukarıda bahsedilen çalışmaların yapıldığına, dolayısıyla da bir seferin plânlandığına dair tek bir kelime bile geçmemektedir. Timur'un kendisine yabancı bir coğrafyaya hiçbir ön hazırlık yapmadan sefer yapacağını düşünmek, onun hayatı boyunca bütün savaşlarını niçin kazandığını anlamamış olmak demektir.

Bazı Türk yazarların 'Timur Altın Ordu'yu dengeleyebilmesi için Moskova Knezliği'ni sağlam bıraktı' şeklindeki yorumları da iki nedenle doğru değildir. Birincisi, Timur'un seferleri sırasında Moskova Knezliği, siyasal ve askeri güç açısından Altın Ordu'ya alternatif olmaktan çok uzaktı. İkincisi, Timur'un bu konudaki siyaseti, düşmanı olan Toktamış'a karşı Altın Ordu dışından değil, içerisinden alternatif yaratmak şeklindeydi. Nitekim Timur tarafından desteklenen Cuci şehzâdesi Temir Kutlug ve Edige Mirza, Timur'un Deşt-i Kıpçak'tan ayrılmasından sonra Toktamış'la mücadeleyi sürdürecekler ve 1399 yılı içerisinde de Litvanya prensi Vitovt-Toktamış ittifakını büyük bir yenilgiye uğratacaklardır.

Rus tarihçilerinin 'Timur, Dimitry Donskoy'un 1380'deki Kulikovo galibiyetini duyduğu için Moskova üzerine yürümedi' şeklindeki tezleri ise, aynı Rus Knezinin, daha iki yıl geçmeden, 1382'de Moskova'dan kaçarak şehri Toktamış'a teslim ettiği ve yeniden Altın Ordu'nun vassalı olmak zorunda kaldığı gerçeği ile temelsiz kalmaktadır. Kuşkusuz Timur bu gelişmeyi de bilmekteydi. Bir diğer deyişle o günün Moskova Knezliği Timur için ciddi bir rakip olmaktan çok uzaktı. Yine, Rus yazarlarının 'kış yaklaşmaktaydı, bu nedenle Timur Moskova'ya gitmedi' şeklindeki görüşleri için ise şunlar söylenebilir: Timur Ağustos ayı başlarında Yelets'deydi. Bu şehir ile Moskova arasındaki mesafe yaklaşık 380 kilometre kadardır. Timurlu ordusunun büyük ölçüde atlılardan oluştuğu ve çok hızlı hareket edebildiği hatırlanırsa, Timur'un Moskova'ya sefer yapmak niyeti olması halinde iki-üç hafta içerisinde, yani Ağustos ayı bitmeden Moskova'da olması mümkündü.[24] Nitekim 1237 yılında Cengiz oğullarının idaresindeki Moğol ordusunun 21 Aralık'ta Ryazan şehrini, daha sonra tarihi belirtilmeyen günlerde Kolomna ve Moskova'yı, 7 Şubat 1238 günü de Vladimir şehrini ele geçirdiklerini bizzat Rus yıllıkları kaydetmektedir.[25] Bir diğer deyişle Moğol ordusu, tam kışın ortasında, Yelets'in bağlı olduğu Ryazan'ı 3 gün; Oka nehri üzerindeki Kolomna'yı ve ardından Moskova'yı 5 gün ve o dönemde Moskova'nın bağlı olduğu Vladimir şehrini de 8 gün kuşatmak suretiyle toplam bir buçuk ay içerisinde ele geçirmişti.[26]

1391 yılı birinci Deşt-i Kıpçak seferinde 200.000 kişilik ordusunu amansız steplerden geçirerek yaklaşık 3300 kilometre yol yaptıktan sonra Toktamış'a karşı büyük bir savaştan galip çıkan; Osmanlı Devleti'nin yıllarca uğraşmasına karşın denizle bağlantısı devam ettiği için ele geçiremediği İzmir'i 15 gün içerisinde fetheden; Kâfiristan dağlarında ordusunu iplerle bağlanmış tahtalar üzerinde yarlardan indirerek bölgeyi zapt eden bir savaş ustası için Ağustos ayı sonlarında Moskova'yı ele geçirmek ne kadar zor olabilirdi? Bu noktada Rus tarihçisi Vernadsky'nin yıllar süren Timur-Toktamış mücadelesiyle ilgili olarak "Görüldüğü gibi, 1388-1396 arasında profesyoneller amatörleri mağlup etmiştir ki, bunun şaşılacak bir tarafı yoktur"[27] tanımlaması hatırlanmalıdır. Sonuç olarak, Timur'un Moskova'yı fethetmek şeklinde bir niyeti olsaydı, bunu kolayca gerçekleştirecek imkânlara sahipti. Bu durumda, Vernadsky'nin tanımlamasıyla, profesyoneller amatörleri mağlup etmiş olacaklardı.

Aksak Temir hikâyesinin Rus tarihindeki yeri

Rus tarih yazımında, toplumu derinden etkilemiş bazı önemli olayları konuya özel başlıklar altında hikâye haline çevirme geleneği vardır. Bu

24 Nisan ayının ikinci ya sında g rçekleşen Terek savaşında sonra Timurlu ordusu, yol boyunca çeşitli Altın Ordu gruplarıyla savaşmak koşuluyla, Kiev üz rinden geniş bir yay çizmek suretiyle Ağustos ayı başlarında Yelets'e gelmiş, böylece üç ay iç risinde yaklaşık 2500 km civa nda yol kat etmiştir.

25 *Voskresenskaya Letopis*, PSRL VII, s. 139-141; *Nikonovskaya Letopis*, PSRL X, s. 106-108.

26 Reşidüddîn Fazlullah, *Cami'üt-Tevârih*, c. II, s. 327.

27 Gumilëv, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, c. II, s. 337.

yöntem özellikle Altın Ordu hâkimiyeti dönemindeki olaylar için sıklıkla kullanılmıştır. Nitekim bu dönemle ilgili olarak tarih sırasına göre, *Kalka Savaşı Hikâyesi* (Povesty o bitve na Kalke), *Batu'nun Ryazan'ı İstilası Hikâyesi* (Povesty o razoreniyi Ryazani Batıyem), *Kulikovo Savaşı Hikâyesi* (Povesty of Kulikovskoy bitve), *Toktamış'ın Moskova'yı İstilası Hikâyesi* (Povesty o naşestvii Toktamışa) gibi başlıklar altında çok sayıda hikâye oluşturulmuştur. Emîr Mamay'a karşı kazanılan Kulikovo zaferi ile ilgili olarak ayrıca *Mamay'la Savaş Hikâyesi* (Skazaniye o Mamayevom poboishşe) ve *Don Nehri Ötesinde Savaş* (Zadonshşina) gibi iki hikâye daha oluşturulmuştur.

Kuşkusuz bunlar Rusya'nın tarihsel gelişim süreci açısından çok önemli olaylardı. İlginç olan nokta, Rus yıllık yazıcılarının, Timur'un aslında hiç gerçekleşmemiş, tarihçi İlyas Kamalov'un deyimiyle "hayali" Moskova seferi için de bir hikâye oluşturmuş olmalarıdır.[28] *Aksak Temir Hikâyesi* (Povesty o Temir Aksake) başlığıyla uydurulan bu hikâye, başlangıçta dini motifler içeren basit bir anlatı iken, Moskova Prensliği'nin büyük bir imparatorluğa dönüşme sürecine paralel olarak, siyasi ve kültürel öğelerle beslenmiş ve sonuçta Rus milli kimliğinin inşasında kullanılan önemli bir araç haline dönüştürülmüştür. 1600'lere gelindiğinde *Aksak Temir Hikâyesi* farklı versiyonlarla 200'ü aşkın yıllığın ve tarihsel eserin kapsamına girmiş, yukarıda bahsedilen hikâyelerin hepsinden daha yaygın olarak kullanılır hale gelmiştir.

Hikâyenin nasıl bir dönüşümden geçtiğini görmek için Timur'un ikinci Deşt-i Kıpçak seferi sırasında Rus sınır şehri Yelets'i işgal etmesi ve daha sonra güneye doğru gitmesi olayının Rus seçkinlerince gerçekte nasıl algılandığına bakmak gerekmektedir. Dönemle ilgili *Troitskaya, Rogozski* ve *Simyenovskaya* yıllıklarının 1395 yılı kayıtlarında söz konusu gelişmeler, birebir aynı sözcüklerle, aşağıdaki şekilde anlatılmaktadır:

> Çok merhametli Aksakşah Temir, Rus topraklarına doğru ilerledi ve Büyük Knez Vasiliy Dimitriyeviç bir orduyla ona karşı çıktı ve Oka kıyısında bekledi. Bu arada Knez Volodimir Andreyeviç[29] ise bir kuşatma ihtimaline karşı Moskova'da kaldı. Temir-Aksak devam etti, Yelets şehrine kadar ilerledikten sonra kendi topraklarına geri döndü ve Moskova'da büyük bir sevinç yaşandı.[30]

Yıllık yazarlarının yalın ve nesnel olarak aktardıkları bu kayıtlara göre, Yelets'i işgal eden Timur'un niyetinin ne olduğunun bilinmemesi, Rus halkında bir korkuya neden olmuş, Moskova knezi gerekli önlemleri al-

---

28 Kamalov, *Timur'un Hayali Moskova Seferi*, Journal of Black Sea Studies (Karadeniz Araştırmaları), Sayı: 23 / 2009, s. 29-39.

29 Vasili'nin amcası

30 Priselkov, *Troitskaya Letopis* (Rekonstrüksiya Teksta), s. 446; *Rogozski Letopis*, PSRL XV (2000), s. 165; *Simyenovskaya Letopis*, PSRL XVIII (1913), s.143. İlk iki yıllıkta Timur'la ilgili olaylar başlıksız bir paragraf halinde verilirken *Simyenovskaya* yıllığında *Temir Aksak* şeklinde bir başlık atılmıştır. *Troitskaya yıllığı*'nın Arkeolojik Komisyon tarafından 1846 yılında St. Petersburg'da PSRL Tom I olarak basılan nüshasının 1395 yılı kayıtlarında (s. 233) Timur'dan herhangi bir bahis yoktur. Fakat bu baskı 1812 yılındaki büyük Moskova yangınında hasar görmüş olan yıllıktan yapılmıştır. Daha sonra Priselkov, yıllık hasar görmeden önce tarihçi Nikolay Karamzin tarafından alınan notlara dayanarak *Troitskaya Yıllığı*'nı yeniden düzenlemiştir.

mış ve Timur'un kendiliğinden geriye dönmesi büyük bir rahatlamaya neden olmuştur. Burada yıllık yazarlarının Timur'dan "Çok merhametli Aksakşah Temir" şeklinde söz etmeleri, dönem Rusya'sında Timur'la ilgili olarak henüz herhangi bir negatif algının olmadığını göstermektedir.

Rus yıllıklarının başlangıçta çok sayıda manastırda ve yerel olarak yazılmaları, çoğunun basılmaksızın el yazması olarak kalması, daha sonra yazılanlar için öncekilerden zaman zaman değiştirilerek alıntılar yapılması ve nihayet Moskova'nın ön plâna çıkmasından sonra yıllık yazımının büyük ölçüde merkezileştirilip siyasallaştırılması gibi nedenlerle hikâyelerin ne zaman yazıldığı ve ilk olarak hangi yıllıkta yer aldığı gibi konularda büyük bir karmaşa vardır. Çok sayıda farklı varyantları olduğu için *Aksak Temir Hikâyesi* açısından söz konusu karışıklık çok daha fazladır. Hikâyenin ne zaman, nerede ve ilk olarak hangi yıllıkta yazıldığı konusu tam olarak açıklığa kavuşmamış olmakla birlikte, 1412 ila 1430 yılları arasında ve bir manastırda yazıldığı düşünülmektedir.[31]

Aksak Temir Hikâyesi kısaca, Emîr Timur'un Yelets'e geldiği sırada Moskova grandükü Vasili'nin ordu toplayarak Kolomna şehrine gidişi, Vladimir şehrinde bulunan Vladimir Meryem Ana İkonası'nın Metropolit Kipriyan önderliğinde Moskova'ya getirilişi, Timur tam Moskova üzerine yürüme hazırlığı yaparken Bakire Meryem'in arkasında büyük bir orduyla Timur'un rüyasına girmesi, korku içerisinde uyanan Timur'un derhal Rus topraklarını terk etmesi ve bu olayın ikona Moskova'ya getirildiği gün gerçekleşmiş olması şeklinde özetlenebilir. Bu basit hikâyenin nasıl olup da Rus milli kimliğinin oluşma döneminde kullanılan önemli bir araç haline geldiğini anlamak için hikâyenin işleniş şeklini değerlendirmek gerekmektedir. Tarihçi Kloss'un Bilge Epifanus tarafından yazıldığını ileri sürdüğü temel metinde Vladimir Meryem Ana İkonası üzerinden Hristiyanlık, Metropolit Kipriyan üzerinden de kilise ön plâna çıkarılmaktadır.[32]

Hikâyenin başlangıcında, 1395 yılında doğu ülkelerinden Tanrı tanımaz, acımasız, birçok bölgeleri işgal edip sayısız insanı öldüren Timur isimli bir çarın Rus topraklarına geldiği ve Yelets şehrini işgal edip knezi ve halkı öldürdüğü anlatılmaktadır. Bunu duyan Grandük Vasili ordusunu toplayarak Oka kıyılarına gider. Bu arada Timur'un Moskova'yı almak istediği, Rusları esir edeceği, kutsal mekânları harap edeceği, Hristiyan inancını yok edeceği, Hristiyanlara işkence yapıp onları öldüreceği, yakacağı haberleri gelmektedir. Acımasız Timur, Hristiyanları kurban eden işkenceci bir barbar ve şeytani bir katildir. Bu haberleri işiten Hristiyanlar büyük bir üzüntü içinde ağlamakta, Tanrı'ya bu acıdan kendilerini kurtarmaları için yalvarmaktadırlar.

---

31 Tarihçi Şahmatov 1418-23 yılları arasında ve Metropolit Fotiyos'un gözetiminde, Kloss ise 1412-14 arası Epifanus tarafından yazıldığı inancındadır. *Aksak Temir Hikâyesi*'nin ortaya çıkışı ve varyantları konusundaki tartışmalar için bkz. Şahmatov, A. A., *Obozreniye Russkih Letopisinih Svodov, XIV-XVI vv*; Kloss, *Oçerki po İstorii Russkoy Agiografiy XIV-XVI Bekov*; Zuşkova, *Povesty o Temir-Aksake v sostave letopisnik svodov XV-XVI vv*, iller, *How the Mother of God saved Moscow from Timur the Lame's invasion in 1395*; Grebenyuk, B.P., *Povesty o Temir-Aksake i literaturnaya sudva v XVI-XVII veka*

32 Kloss, *Oçerki po istorii Ruskoy agiografiy XIV-XVI Bekov*, s. Tom II, s. 94.

Metropolit Kipriyan insanların oruç tutmalarını, dua etmelerini ve ilahiler söylemelerini ister. Halk da büyük bir heyecanla bu istekleri yerine getirir. Bu noktada Grandük Vasili, Metropolit Kipriyan ve diğer prensler Vladimir şehrindeki mucizeler yaratan Meryem Ana İkonasının Moskova'ya getirilmesi kararını verirler.[33] Çünkü insanları azaptan ve üzüntüden kurtarıp şehri koruyacak tek güç odur. Gönderilen heyet, dualar ve ilahiler eşliğinde Meryem Ana İkonasını çerçevesinden alarak, Tanrıtanımaz Aksak Timur'un işgal tehlikesini engellemek amacıyla, şanlı Moskova şehrine yola çıkar. Moskova'ya yaklaştıklarında başta Kipriyan ve kilise mensupları olmak üzere prensler, boyarlar ve bütün halk, yanan kandiller ve ilahiler eşliğinde karşılamaya gelir. Gözyaşları ve hıçkırıklar içerisinde "Ey Meryem Ana! Bizi bu Tanrıtanımazlardan, Hacer'in oğullarından koru.[34] İlahi gücünle onları perişan et. Knezi ve halkı bu barbarların istilasından, bu inançsızların esaretinden, ateşlerinden, kılıçlarından, ölümden ve bütün kötülüklerden koru" diyerek dua ederler. Daha sonra ikona şehre götürülerek Hristiyanların işledikleri günahlar nedeniyle uğrayacakları felaketlerden koruması için kiliseye yerleştirilir. Hikâyenin can alıcı kısmı şu şekildedir:

> Tam o sırada Meryem Ana Hristiyanlara yeni ve muazzam bir mucizesini gösterir. Aziz Meryem Ana ikonasının şanlı Moskova şehrine getirilip yerine yerleştirildiği anda bu kibirli, vahşi ve inançsız Çar'ın (Timur) ruhunu korku sardı, aklı karma karışık oldu ve sanki arkasından bir şey kovalıyormuş gibi panik içerisinde geri çekilerek sessizce ülkesine döndü. Fakat gerçekte bizim Bakire Meryem Ana'mızın şefkatli yardımı buna sebep olmuştu. Büyük Knez Vasili ve Ortodoks ordusu, Hristiyanlığın kökünü kazıyacağını, kiliseleri harap edeceğini ve bütün Rus topraklarını ateşe vereceğini söyleyerek böbürlenen inançsız Aksak Timur'un kudretli İsa ve onun annesi Meryem Ana'nın bu günahkârlara uzattıkları yardım eli sayesinde çekip gittiğini duydular. Daha sonra Metropolit Kipriyan ve Grandük Vasili bir konsey toplayarak Meryem Ana'ya şükranlarını sunmak için ikonanın karşılandığı yere bir kilise yapılması emrini verdiler. Bu kilise Meryem Ana adına inşa edildi. O tarihten itibaren 26 Ağustos günü Rusların Meryem Ana'yı kutlama ve onurlandırmaları için bayram ilan edildi.[35]

Bu öykü, Timur'un fethettiği yerlerin listesinin eklenmesi gibi bazı küçük farklılıklarla, fakat temel çerçeve değişmeksizin çok sayıda yıllığın 1395 yılı kayıtlarına girmiştir.[36]

---

33 Bizans'ta *Teotokos* olarak bilinen söz konusu ikona, Konstantinopolis Kilisesi tarafından 1131 yılında Kiev Ortodoks Kilisesi'ne gönderilmiş, Kiev Prensliğinin Moğollar tarafından yıkılmasından sonra, 1155 yılında Vladimir şehrine götürülmüştü. Vladimir Meryem Ana İkonası, Vladimir Bakiresi veya Vladimir Leydisi gibi isimler verilen ikona, Bakire Meryem ve kucağındaki bebek İsa'yı yanak yanağa bir görüntü içerisinde canlandırmaktadır.

34 Hristiyan kültüründe Arapların Hz. İsmail'den, İsrail oğullarının ise Hz. İshak'tan türedi i inancı vardır. Bu nedenle zaman içerisinde Müslümanlara Hz. İsmail'in annesi Hacer'in ismine izafeten Hacer o ulları denilmeye başlanmıştır.

35 Temel metin için *Sofia I letopisi* esas alınmıştır (*Sofiskaya Pervaya Letopisi*, PSRL V, s. 247-249)

36 *Vos resenkaya Letopis*, PSRL VIII, s. 65-67; *Ermolinskaya Letopis*, PSRL 23, s. 134-135; *Moskovskiy Letopisny Svod Kontsa XV Beka*, PSRL 25, 222-225; *So raşennye Letopisnye Svod Kontsa XV Beka*, PSRL 27, s. 259-261.

Görüldüğü gibi Timur'un şahsında dinsiz, barbar, kana susamış ve Rus topraklarını istila ederek Hristiyanlığın kökünü kazımayı hedefleyen bir şeytani varlık portresi çizilmektedir. Metropolit Kipriyan ise kutsal Vladimir Meryem Ana İkonası'nın Moskova'ya getirilmesini sağlayan, halkı onun etrafında birleştiren ve böylece Bakire Meryem'in mucize göstermesine zemin hazırlayan din önderi konumundadır. Böylece Rus halkı Ortodoksluk şemsiyesi altında ortak bir direnç sergilemiş, ortaya koyduğu bu dinsel birliktelik, ilahi güçlerin devreye girmesini sağlamıştır. Sonuç olarak Meryem Ana, Timur'un rüyasına girmiş, onu ölesiye korkutmuş ve Rus topraklarını terk etmesini sağlayarak Rus halkını ve Moskova'yı kurtarmıştır. İkonanın Moskova'ya getirildiği anda mucizenin gerçekleşmesi de bu şehri ayrıcalıklı bir konuma yükseltmektedir. *Aksak Temir Hikâyesi*'nin yıllıklara girmesinden bir süre sonra Metropolit Afanasi tarafından Vladimir Meryem Ana İkonası için de bir hikâye yazılacak, böylece daha sonraki yüzyıllarda iki hikâye iç içe girerek varlıklarını sürdüreceklerdir.

Rus devlet inşa sürecinde Aksak Temir hikâyesi

Moskova Büyük Knezliği, III. İvan döneminde (1462-1505) Novgorod ve Tver knezliklerini kontrol altına alarak Rusya'daki en güçlü devlet haline gelmişti. Son Bizans imparatorunun yeğeni Sofia Paleologolos ile yaptığı evlilik III. İvan'ın Avrupa ülkeleri nezdinde prestijini yükseltecek ve Bizans'ın çift başlı kartalı Moskova'nın resmi mührü haline gelecekti.[37] Söz konusu dönemde III. İvan, diğer Rus prenslerini ve boyarları kendisine kayıtsız şartsız biat ettirdi ve Rurik hanedanını Rusya'nın mutlak otoritesi haline getirebilmek için bazı çalışmalar başlattı. Uygulanan projelerden birisi de yıllık yazıcılığının Moskova Büyük Knezliği kontrolüne alınarak merkezileştirilmesi ve hanedanın meşruiyetinin sağlanabileceği şekilde siyasallaştırılmasıydı.

Rus yıllıklarının yeniden düzenlenerek birleştirildiği bu dönemde *Aksak Temur Hikâyesi* de profesyonel hagiografi yazarı Pahomi Logofet tarafından 1477'de yeniden düzenlenecek ve ideolojik öğelerle beslenerek otokrat hanedanın ön plana çıkarıldığı bir şekle dönüştürülecekti.[38] Yeni şekliyle 1492 Moskova derlemesinde yer alan *Aksak Temir Hikâyesi*, bu dönemden itibaren çok sayıda yıllığın 1395 yılı kayıtlarına girecektir.[39] Bu dönemde yaratılan yıllıkların arasında en önemlisi 1522-1535 yılları arasında Moskova ve Bütün Rusya Metropoliti olan Daniil gözetiminde derlemesi gerçekleştirilen *Nikon Yıllığı*'dır.

Bu yıllık Moskova Knezliği'nin hayali geçmişini revize ederek yeniden düzenlemek bakımından Rus tarihçiliğinde çok önemli bir aşama oluştur-

37 Vernadsky, *Türkiye ve Rusya*, s. 117-118.
38 Kloss, *Oçerki po istorii Ruskoy agiografiy XIV-XVI Bekov*, Tom II, s. 94.
39 *Sokraşenni Letopisni Svod Kontsa XV Beka*, s. 259-261, Sofiskaya Letopisi II, PSRL VI, s. 124-128; *Rogozski Letopis*, PSRL 15, s. 447-457.

maktadır.[40] Daha sonraki yüzyıllarda, başta Karamzin olmak üzere Rus tarihçilerin çoğu, bir anlamda Rusya'nın resmi tarihi olması için derlenen *Nikon Yıllığı*'ndan yararlanacaklardır. Düzenleyiciler, genişletilmiş ve ideolojik ögelerle beslenmiş *Aksak Temir Hikâyesi*'ni de bu yıllığın 1395 yılı kayıtlarına yerleştirmişlerdi.

1500'lü yıllar Moskova Büyük Knezliği'nin bir imparatorluğa dönüşme yolunda büyük adımlar attığı dönem oldu. İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinden sonra Moskova, dünya Ortodoksluğunun merkezi olma yolunda büyük bir fırsat yakalamıştı. Bu nedenle Rus Çarlığının Ortodoks dünyasının önderi ve Hristiyanlığın koruyucusu olması yönündeki çalışmalar, büyük ölçüde Ortodoks Kilisesi tarafından biçimlendirildi. Bu cümleden olmak üzere Moskova'nın III. Roma olduğu görüşü ilk defa Psikov Manastırı'ndan Filofei'nin 1523 yılında Büyük Prens III. Vasili'ye gönderdiği bir mektupla gündeme gelmiştir. Filofei mektubunda bütün Hıristiyan imparatorlukların sonlandığını ve hepsinin kehanet kitaplarında ifade edildiği gibi Rus İmparatorluğu'nun etrafında toplandığını belirttikten sonra, Batı ve Doğu Roma imparatorluklarını kast ederek, "iki Roma düştü. Üçüncüsü ayaktadır. Dördüncüsü de olmayacaktır" demekteydi.[41]

Benzer şekilde Metropolit Makariy, küçük yaşta tahta geçen IV. İvan'ın 1547 yılında yapılan taç giyme töreninde, o güne kadar yalnızca Bizans imparatorlarına ve Altın Ordu hanlarına mahsus 'Çar' unvanını kullanarak Tanrısal irade sonucu eski İsrail'in başına geçen efsanevi Kral Davut ile İvan arasında paralellikler kuracaktı. Eğer İvan, kilisenin ve dolayısıyla Ortodoksluğun koruyucusu olursa, Rusya yeni İsrail, Moskova yeni Kudüs ve kendisi de Tanrı tarafından tahta oturtulan hâkim-i mutlak Çar olacaktı.[42]

Kuşkusuz bu projenin ideolojik öğelerle de desteklenmesi gerekmekteydi. Metropolit Makariy 1556 yılında *Stepannaya Kniga* adı verilen *Hanedan Şeceresinin Dereceleri Kitabı* çalışmasını başlattı. Kitap temel olarak dindar Rus prenslerinin Ortodoks kilisesinin yardımıyla Rus halkının dini kurtuluşunu hedefleyen çalışmalarını konu almaktadır ve büyük ölçüde Moskova Prensliği ile Bizans İmparatorluğu ve Kiev Rusya'sı arasındaki bağları ortaya koyarak hanedanın mutlak meşruiyetini kanıtlamaya yöneliktir.[43]

Bu dönemde *Aksak Temir Hikâyesi* de *Nikon Yıllığı*'ndaki şekliyle, bu projenin önemli bir ögesi olarak, söz konusu kitapta yerini alacaktır.[44]

Hikâyenin yeni şeklinde kilise ve Metropolit Kipriyan geri plana çekilmiş, Timur'un siyasi kimliği ön plana çıkarılarak bütün sürecin Moskova

40 Ostrowski, *Muscovy and the Mongols*, s. 148.
41 Kolesov, *Poslaniye o zlikh dnekh i çasekh*, PLDR IV-IVI veka, s. 452.
42 *Nikonovskaya Letopis*, PSRL 11, c. I, s. 150; *Letopisey Naçala Tsartva Tsarya i Velikogo Kinyazya İvana Vasiliyeviça*, PSRL 29, s. 50-51.
43 *Stepannaya Kniga* için bkz. Pokrovskij N., *Stepennaja kniga tsarskogo rodoslovija po drevnejshim spiskam*: teksty i kommentarij, Jazyki slavjanskoj kultury, Moskova, 2012
44 *Stepannaya Kniga*, s. 430-440; *Aksak Temir Hikâyesi*'nin son şekli içi bkz. Kolesova, *Povest o Temir Aksake*, Pamyatniki Literatur Drevney Rusi: XIV- Seredina XV Beka, Moskova 1981, s. 241-243.

grandükü tarafından yönlendirildiği şekilde bir düzenleme yapılmıştır.[45] Öncelikle hikâyeye *Aynı yıl (1395) Dinsiz Temir Aksak'ın istilası esnasında, Theotokos diye bilinen, Evangelist Luke tarafından boyanmış, Vladimir şehrinde bulunurken Tanrının sevdiği şehir olan Moskova'ya getirilen Teotokos İkonasının gösterdiği harikulade mucizenin hikâyesi* şeklinde uzun bir başlık konmuştur. Bu başlıkla okuyucuya, düşmanın dinsizliği, Moskova'nın Tanrı katında kutsal bir mekân olduğu ve ikonanın İncil yazarlarından olan Lukas tarafından boyanmış, dolayısıyla da Hıristiyanlığın ilk günlerinden gelen bir ilahi güce sahip bulunduğu mesajları aktarılmış olmaktadır.

Giriş paragrafında olayın Moskova grandükü Vasili Dimitriyeviç'in knezliğinin, Kipriyan'ın metropolitliğinin ve Toktamış'ın hanlığının kaçıncı yılında olduğu sıralanmaktadır. Burada Vasili için İsa'nın sevgili kulu ve otokrat deyimlerinin kullanılması ve atalarının Kiev Rusya'sı hanedanına dayandırılması dikkat çekmektedir. Böylece Grandük Vasili için dindar, mutlak bir güce ve Rus tarihinin ilk günlerinden devam edip gelen bir hanedan meşruiyetine sahip prens kimliği oluşturulmaktadır.

Daha sonra temel metne çok uzun bir Timur bölümü eklenmiştir. Bu bölümde asil bir aileden gelmeyen Timur'un gençliğinde eşkıyalık yaptığı, bir koyun sürüsünü çalarken dövülerek ölüme terkedildiği, fakat kendisi demirci olduğu için bacağını tamir ettiği, bu nedenle de Aksak Temir olarak adlandırıldığı, kurtulduktan sonra etrafına soyguncuları ve katilleri toplayarak onların lideri olduğu anlatılmaktadır. Han olmasının ardından Timur'un çok sayıda savaş kazandığı, sayısız şehirleri, prenslikleri ve devletleri ele geçirdiği belirtildikten sonra bu şehirler ile devletler uzun bir liste halinde sıralanmaktadır.[46] Daha sonra Türk sultanı Bayezid ve Altın Ordu hanı Toktamış'a karşı kazandığı galibiyetler ayrıntılı olarak aktarılmakta ve bütün bu zaferlerinden sonra onun büyük bir gurura kapılarak Hristiyanlığa ve Hristiyanlığın kutsal kişiliklerine küfrettiği ve Hristiyanlığı yok etmek amacıyla Rusya'ya yürüdüğü ifade edilmektedir. Böylece yıllık yazıcıları Timur'un şahsında, korkunç, yenilmez ve Hristiyanlığı yok etmeye kararlı bir düşman portresi çizmektedirler.

Grandük Vasili ordusuyla Timur'a karşı giderken Timur'un Rus topraklarını istila etme niyetini öğrenince ellerini göğe kaldırarak Tanrı'nın ve Meryem Ana'nın Rus topraklarını ve Rus halkını bu azılı düşmandan kurtarması için uzunca bir dua okur.[47] Daha sonra Vladimir Meryem Ana İkonası'nın Moskova'ya getirilmesi ve halkın toplanarak dua etmesi yönünde Metropolit Kiprian'a haber gönderir. Böylece bu mucizenin oluşumunda kilise arka plana itilerek siyasi irade ön plana çıkarılmaktadır.

---

45 *Aksak Temir Hikâyesi* ile lg li değerlendirmelerimizde hikâyenin *Nikon* ve *Sofia II* yıllıklarındaki metinler le Kolesova arafından düzenlenen son varyant kullanılmıştır. (*Nikonovskaya Letopis*, PSRL 11, s. 158-161; *Sofiskaya Letopisi II*, PSRL 6, s. 124-128)

46 *Nikonovskaya Letopis*, PSRL 11, s. 158-159.

47 Dua bölümü yıllıklara daha sonra eklenmiştir (*Sofiskaya Letopisi II*, PSRL 6, s. 125, Kolesova, *Povest o Temir Aksake*, PLDR, s. 242)

Temel metinden en büyük farklılık Meryem Ana İkonası'nın mucizeyi gerçekleştirdiği anla ilgilidir. Yıllıkta bu olay şöyle aktarılmaktadır:

> Meryem Ana İkonası Moskova'ya geldiği anda Ryazan bölgesinde, Don'un iki yakasında kamp kuran ve o sırada uyumakta olan Temir Aksak korkunç bir rüya gördü. Rüyasında ellerinde altın haçlar taşıyan rahipler yüksek bir dağdan inerek onun yolunu kapatmışlardı. Sonra rahiplerin üzerinde sayısız savaşçı tarafından takip edilen beyaz elbiseli bir kadın gördü ve bu onu çok korkuttu. O, hızla uyandı, ayağa kalktı, titredi ve yüksek sesle bağırarak 'bu nedir?' diye sordu. Emîrleri ve komutanları ne olduğunu öğrenmek için ona sorular sordular. Fakat o onlara hiçbir şey söyleyemiyor, yalnızca titremeye ve sarsılmaya devam ediyordu. Kendine geldikten ve gördüklerini anlattıktan sonra sayısız büyüklükteki ordusunu geri çevirdi, Tanrı'nın ve Teotokos'un gazabı, Rus topraklarının koruyucusu aziz Peter'in duaları sayesinde kaçtı gitti.[48]

Bu noktada yıllık yazıcıları bu mucizenin gerçek olduğuna inandırabilmek için İsrail tarihinden ve Eski Ahit'ten alıntılar yapmak gereğini duymuşlardır. Dolayısıyla hikâyenin bu kısmına Hezeikiah'ın kral, Isaiah'ın peygamber olduğu dönemde Asur kralı Sanherip'in aynen Timur'un Rus topraklarına gelişi gibi, Kudüs'e geldiği, peygamberin gözyaşlarıyla Tanrı'ya yakardığı ve Melek Michael'in bir gece gelerek 185 bin Asurlu ask'eri katlettiği, ölü askerlerini gören İmparator Sanherip'in korku ile ülkesine kaçtığı ve orada kendi çocukları tarafından suikasta uğrayarak öldürüldüğü anlatılmaktadır.[49]

Timur'un gittiğinin anlaşılmasından sonra grandük, Moskova'ya dönecek, halk tarafından coşkuyla karşılanacak, Meryem Ana İkonası'nın konulacağı bir kilise inşası için emir verecek ve 26 Ağustos gününü bayram ilan edecekti. Böylece Tanrı'nın ve Meryem Ana'nın yardımı, korkusuz, dindar otokrat Grandük Vasili'nin duaları ve düzenlemeleriyle, Rusya ve Hristiyanlık, dünyanın baş edemediği azılı bir düşmandan kurtulmuş oluyordu. *Aksak Temir Hikâyesi*'nin Moskova Knezliği için hayali olarak yaratılan tarihsel geçmişte önemli bir öge olarak kullanılmasıyla birlikte Timur'un kendisi de Moskova'yı gerçekten işgal eden Altın Ordu hanlarından bile daha koyu bir Rus ve Hristiyanlık düşmanı olarak Rus tarihinde yerini alıyordu.

Bütün bu gelişmelere bakarak Emîr Timur'un hiç gerçekleşmeyen Moskova Seferi'nin Rus tarihinde çok önemli iki olayın tetikleyicisi olduğu söylenebilir. Birincisi, Rus Kilisesi ve Moskova yönetimi tarafından yaratılan bu efsane sayesinde Timur'a karşı yürekli bir direnme çabasının sahibi olarak görünen Moskova grandükü Vasili'nin şahsında Rurik hanedanının meşruiyetinin tesis edilmiş olmasıdır. Yaratılan bu efsane sayesinde Moskova grandükü, Hristiyanlığın ve Rus halkının koruyucusu olduğunu göstermiş olmakta, böylece, diğer Rus prensleri arasından sıyrılarak

48 *Nikonovskaya Letopis*, PSRL 11, s. 160.
49 *Sofiskaya Letopisi II*, PSRL 6, s. 127; Kolesova, *Povest o Temir Aksake*, PLDR, s. 242.

tüm Rus halkının lideri olma yolunda önemli bir adım atmış olmaktadır. İkincisi ise Ortodoks dünyasında yaygın olarak tanınan Bakire Meryem İkonası'nın kilise tarafından sürece dâhil edilmesi ve söz konusu ikonanın kurtarıcı ve koruyucu sembol olarak kullanılmasıdır.

Bu ikona kadar önemli bir diğer olay da Timurlu ordusunun muhtemel saldırısı karşısında Moskova'daki halkın yöneticilerle birlikte bir dış düşmana karşı bütünleştikleri bir sürecin yaşanmış olmasıdır. Böylece çok zorlu bir düşmana karşı Tanrı'nın ve Bakire Meryem'in desteklerini alarak direnebilen Moskova şehri, bir taraftan diğer Rus şehirlerinin önüne geçmiş olmakta, bir taraftan da kazandığı kutsal meşruiyet aracılığıyla Ortodoks dünyası için bir çekim merkezi olma fırsatını yakalamaktadır. Ayrıca bu olay boyunca Rus halkı, azılı bir düşmana karşı büyük bir birlik ve dayanışma göstermekte ve böylece Moskova merkezli milli bir Rus kimliği oluşması yolunda önemli bir adım atılmış olmaktadır.

Çarlık Rusya'sında Timur algısı

Çarlık Rusya'sı tarihlerinde günümüz Rus tarihçilerinin 'büyük bir şaka' olarak kabul edip üzerinde durmadan geçtikleri bir Simeon Bekbulatoviç olayı vardır. Tarihlerde Korkunç İvan olarak da adlandırılan IV. İvan, 1475 yılında, eski Kasım hanı Simeon Bekbulatoviç'i "Büyük Knez ve Çar" olarak ilan etmiş, kendisini de "Moskova Knezi" olarak isimlendirmişti. Günümüzde hafif bir gülümsemeyle hatırlanan bu olay, gerçekleştiği yıllarda çok ciddi gerekçelerle başlatılmış bir uygulamaydı ve tamamen Emîr Timur'un yanında 'Göstermelik Han' bulundurma modelinden esinlenilmişti. Dönemin İngiltere elçisi Sylvester ile IV. İvan arasında 29 Kasım 1575 tarihinde gerçekleşen görüşmede Çar, etrafındaki fesat ve ihanet çemberinden korktuğunu, dolayısıyla hükümdarlığın tüm niteliklerine sahip olan Kasım hanı Simeon Bekbulatoviç adına tahttan feragat edeceğini söylemişti.[50] Bu olay İngiliz dışişlerine gönderilen görüşme tutanaklarında geniş bir şekilde aktarılmıştır. Tutanaklara göre İvan, göstermelik bir çar ilan etmek suretiyle yönetiminden memnun olmayan ve kendisine karşı çıkan prenslerin ve boyarların baskısından kurtulmayı ümit etmekteydi. İvan "Onlara kendilerini yönetecek bir başka prensi vereceğiz, ama hazine ve toprak üzerindeki mülkiyet haklarımızı saklı tutacağız" demekteydi.[51] Tarihçi Pritsak, bu uygulamanın, Cengiz soyundan gelmediği için yanında tamamen yetkisiz bir göstermelik han bulunduran, buna karşın bütün gücü ve yetkiyi elinde tutan Emîr Timur'dan esinlenildiğini ifade etmektedir.[52]

Rusya'nın artık bir imparatorluğa dönüştüğü 17. yüzyıldan itibaren Rus iç ve dış politikasında hayali *Aksak Temir Hikâyesi*'nin yerine, tarihi Timur imajının kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bunların en önem-

50 Casimir, *The English in Muscovy during the Sixtheen Century*, s. 106.
51 Casimir, *The English in Muscovy during the Sixtheen Century*, s. 107.
52 Pritsak, *Moscow, the Golden Horde, and the Kazan Khanate from polycultural Point of View*, s. 578.

lisi bu yüzyılın ikinci yarısında Rus Çarlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki mücadeleler sırasında gerçekleşmiştir. Çar Aleksey Nikolayeviç, 1672'de, Moskova'da bir kraliyet tiyatrosu kurdurmuş ve Johann Gregori isimli bir Luteryen rahibe dini ve tarihi oyunlar yazarak sahneleme görevi vermişti. Tiyatroda ilk üç yıl içerisinde kaynağını İncil'den alan dramlar sahnelendi. 1675 yılı Şubat'ında ise tarihsel bir olayı konu alan ilk gösteri gerçekleştirildi. Oyunun adı *Bayezid ve Tamerlan, ya da Temir Aksak* idi[53] ve Timur'un Bayezid'e karşı kazandığı zaferi anlatmaktaydı.[54] Tarihi ve didaktik nitelikte uzun bir prolog ile başlayan eser, çok yoğun Osmanlı karşıtı öğeler içermekteydi ve sanki bir savaş propagandası gibiydi.[55] Söz konusu tarihlerde Rusya, Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Ukrayna'nın sağ yarısını (Pravoberezna Ukrayina) kendi kontrolündeki sol kısımla birleştirmek ve böylece ülkenin bütününde hâkimiyeti sağlamak istiyordu. Piyesin sahnelenmesinden bir yıl önce Grigory Romodanovski komutasındaki Rus ordusu Çihrin kalesini kuşatmış, fakat Osmanlı ve Kırım kuvvetlerinin karşı saldırısı üzerine geri çekilmek zorunda kalmıştı. İki ülke arasındaki gerginliğin uca tırmandığı bu dönemde Rus kamuoyunda Osmanlı karşıtı bir algı yaratmak ve Rus milliyetçiliğini tırmandırmak amacıyla *Temir Aksak* piyesi yazılmış ve sahnelenmişti.[56] Bu konuyla ilgili ikinci örnek Stephen İvanoviç Wisskovatof tarafından 1809 yılında yazılan *Henya ve Aksak Temir* hikâyesidir. Bu piyes de aynı yıl St. Petersburg'da sahnelenecektir.[57]

Timur'un aslında hiç gerçekleşmeyen Rusya istilası Çarlık Rusya'sı yöneticilerinde de derin bir iz bırakmıştır. Rus tarihinin en büyük hükümdarlarından Çariçe II. Katerina, mektup arkadaşı Voltaire'e yazdığı 1774 tarihli bir mektubunda, isyancı Pugaçev'i kastederek, "Tamerlan'dan bu yana hiç kimse onun kadar Rusya'ya zarar vermedi" demekteydi. Bu sözler Rus algısında Timur'un nasıl yer ettiğini göstermesi bakımından çok önemlidir.[58] İlginç olan nokta, Katerina'dan neredeyse elli yıl sonra, Pugaçev isyanı üzerine bir çalışma yapan meşhur Rus yazarı Aleksandr Puşkin'in benzer tanımlamalar yapmasıydı. Puşkin, Timur'un 1395 yılında Rusya'yı işgal ettiğini belirtmekte ve Pugaçev ile Timur'u karşılaştırdığı bölümde "Bana öyle geliyor ki Timur'dan sonra hiç kimse onun kadar çok insanı yok etmemiştir" demekteydi.[59] Çariçe Katerina'nın Timur'la ilgili bir diğer değerlendirmesi daha vardır. Katerina, mektup arkadaşlarından yazar Friedrich Melchior Grimm'le 1791 yılında yaptığı bir yazışmada, Fransız Devrimi ve sonrasında ortaya çıkan kanlı siyasi tabloyu değerlendirirken, bu devrimin Avrupa'da bir Cengiz Han veya bir Timurlenk

53 *Bazhazet i Tamerlan, ili TemirAksakovo*. Piyes *Temir Aksakova Deistvo*, yani üç perdelik *Temir Aksak* oyunu duyurusuyla tanıtılmaktaydı.
54 Jensen, *Musical Cultures in Seventeenth Century Russia*, s. 202.
55 Robinson, A. N, *Ranniaya russkaya dramaturgiia*, I-II, Nauka, Moskova, 1972 ve Buskovitch, *Peter the Great*, s. 45'den alıntı
56 *Encyclopedia of World Drama: An International Reference Work*, s. 276-277.
57 Otto, *The History of Russian Literature*, s. 397.
58 Massie, *Catherine the Great*, s. 408.
59 Puşkin, *İstoriya Pugaçeva*, s. 106, 146.

ortaya çıkaracağı öngörüsünde bulunmaktaydı.[60] Gerçekten aradan 10 yıl geçmeden tarih sahnesine çıkan Fransız İmparatoru Napolyon, çağdaşları tarafından "Modern Tamerlan" olarak tanımlanacaktır.

Napolyon'un meşhur Rusya seferi, Rus aydınları için Timur imajını kullanmak açısından yeni bir fırsat yaratacaktı. Napolyon'un Moskova'ya doğru yürüyüşünün başlamasıyla birlikte Rus aydınları onu tarihsel düşman olarak kabul ettikleri Timur ve Batu gibi kişiliklere benzeterek aşağılayıcı ve kötüleyici şiirler yazdılar. Bir diğer deyişle, bu dönemde Timur, Rus-Fransız çatışmasında Rus tarafının düşmanlığını ifade aracı olarak görev yaptı.[61] 19. yüzyıl sonlarında ise durum tersine dönecek ve Batılı ülkeler dönemin Rus çarlarını Timur gibi despot bir yönetim uygulamakla suçlamaya başlayacaklardır.[62] II. Aleksandr ile ilgili olarak yayınlanan bir yazıda çara karşı "Timur yöntemlerini uygulayarak papalık otoritesini yok etmek, Katolik Kilisesi'ni ve Katolik Hristiyanları ezmek" şeklinde suçlamalar yöneltilmekteydi.[63]

19. yüzyılın ilk yarısı Çarlık Rusya'sının Orta Asya'ya yönelik genişlemesine sahne oldu. Fakat 1839-40 yılında General Perovski komutanlığında Hive Hanlığı üzerine yapılan sefer tam bir felâketle sonuçlanacaktı.[64] Bu mağlubiyet Rus Genelkurmayını Orta Asya halkları konusunda ciddi bir araştırma yapılması gerektiği noktasına getirmişti. Hive seferine bizzat katılan ve Orta Asya'yı iyi bilen bir subay, M. İ. İvanin söz konusu araştırma için iyi bir adaydı. İvanin, Çarlık Ordusu Genel Komutanlığının Askeri-İlmi Komitesi'nin talebi üzerine Orta Asya'nın iki büyük lideri, Cengiz Han ve Emîr Timur'un yaptıkları seferleri ve uyguladıkları askeri stratejileri konu alan bir araştırma yaptı. İvanin'in çalışması sonraki yıllarda *Moğol-Tatarlar ve Orta Asya Halklarının Cengiz Han ve Timur Devirlerindeki Askerlik Sanatları ve İstilaları Hakkında* [65] başlığıyla kitap haline getirildi. Söz konusu eser o tarihten itibaren uzun yıllar boyunca Rus subaylarının askeri eğitiminde kaynak kitap olarak kullanılacaktır.[66]

Timur, Çarlık dönemi Rus edebiyatına da konu olmuştur. İlginç olan nokta bazı edebiyatçıların, Rus yıllık yazarlarının aksine, Timur'la ilgili olumlu bir portre çizmeleridir. Çarlık Rusya'sının son dönemlerindeki yazıları ve şiirleriyle tanınan ve 1930 yılı Nobel edebiyat ödülüne lâyık görülen İvan Bunin, öykülerinden birisinde Timur'u konu almaktadır. Bunin'in üç şaheserinden birisi olarak kabul edilen *Temir Aksak Han* öyküsü Kırım'da bir kahvede toplananlara *Temir Aksak Han* şarkısı eşliğinde Timur'la ilgili bir söylenceyi aktaran bir dilenci-ozanı anlatmaktadır. Söy-

60 Massie, *Catherine the Great*, s. 482.
61 Trensky, *The year 1812 in Russian History*, s. 287.
62 Rapaport A.S. *Pshycology of Russian Nation*, The Monthly Review, Apr. 1905 19/55, s. 9.
63 Blind, *Conspiracies in Russia under the reigning czar*, s. 36.
64 Bu seferin ayrıntıları için bkz. Perovski, *A Narrative of the Russian military expedition to Khiva, under General Perovski in 1839*, Office of Superintendent Government Printing, Calcutta, 1867
65 *O voennomiskustve i zavoevaniya mongolo-tatar i srediya iatiskiy narodovpri Çingizhane i Tamerlane*
66 İvanin, *İkki Büyük Sargarda: Çingiz Han va Amir Temur*'un giriş yazısı, s. 4 (Muzaffer Yusuf)

lencede Timur, Cebrail kadar iyiliksever, Hz. Süleyman kadar akıllı ve ihtişamlı, aynı zamanda korkusuz bir hükümdar olarak anlatılmaktadır.[67]

Tanınmış Rus yazar Maksim Gorki, sürgün yıllarında İtalya'da yazdığı "Anneliğin Yüceliği" başlıklı bir öyküsünde, çocuğu önce Osmanlılara, sonra da Timurlulara esir düşmüş bir İtalyan anne ile Timur arasında geçen olayları konu etmektedir. Gorki, Timur'u 50 yıl boyunca dünyaya korku salan, şehirleri ve devletleri bir filin karınca yuvalarını ezmesi gibi yerle bir eden büyük bir cihangir olarak tanımlamaktadır. Öyküsünde Timur için "Sâhibkıran" ve "Timur Gürgân" gibi ancak doğulu yazarlar tarafından bilinen deyimleri kullanması, Gorki'nin sadece Rus tarihçilerini değil, aynı zamanda Timurlu tarihçileri de okumuş olduğunu göstermektedir.[68]

Öyküde Timur'un çok sevdiği oğlu Cihangir'i kaybettikten sonra, kalbini bütün iyiliklere kapattığı ve 30 yıl boyunca hiç gülmeyerek sürekli yas tuttuğu anlatılmaktadır. Bu noktada Semerkand'a kadar gelip karşısına çıkan İtalyan anne, büyük bir cesaretle, Timur'dan oğlunu bulmasını isteyecektir. Saray mensuplarının kahkahalarına rağmen kadının cesaretini ve oğluna olan sevgisinin büyüklüğünü takdir eden Timur onu dinleyecek ve kendisinin Tengri'nin kulu olduğuyla başlayarak uzunca bir konuşma yapacaktır. Yeryüzünde yaptığı fetihler ve ele geçirdiği ülkelerin aslında hiçbir önemi yoktur. O, 30 yıl önce sevgili oğlu Cihangir'i elinden alan ölümle savaşmaktadır. O, Tanrı'nın hizmetçisidir. Kısa bir süre önce yendiği Sultan Bayezid'e de söylediği gibi, Tanrı'nın gözünde krallıkların ve zenginliklerin hiçbir önemi yoktur. Dolayısıyla Timur da ne dünya zenginliklerini ne de insanları önemsemektedir. Fakat uzun yolları aşıp önüne gelen bu kadının annelik sevgisi, onun yüreğinde kapanmış olan kapıyı aralayacak ve oğlunun bulunması için bütün ülkeyi kapsayan bir çalışma başlatacaktır. Çünkü anneliğin yüceliği ölümden daha güçlüdür.[69]

67 Bunin, *Temir Aksak Khan*, s. 65-69.
68 Gorki, *The Might of Moterhood* (Tales of Two Countries), s. 75.
69 Gorki, *The Might of Moterhood* (Tales of Two Countries), s. 86-88.

BÖLÜM 30
RÖNESANS İTALYA'SININ HÜMANİST TİMUR'U

Rönesans'ın çağdaş kahramanı Timur

Rönesans, yani yeniden doğuş 14. yüzyılla birlikte Floransa'da başlayan ve bir süre sonra bütün Avrupa'yı saran bir kültür hareketiydi. Rönesans düşünürleri Antik çağın eski Yunan ve Latin dillerinde yazılmış ve artık unutulmakta olan klasik eserlerini farklı açılardan yorumlayarak yeniden ön plana çıkarmaktaydılar. İlginç olan nokta, Rönesans aydınlarının söz konusu eserleri Batı kiliselerinin tozlu raflarından daha fazla İslam Dünyası'nın kültür merkezlerinden bulabilmeleriydi. Büyük bir tercüme hareketi başlamıştı. Sanat, din ve bilim alanlarında büyük bir değişime neden olan bu kültür hareketi, bir düşünce tarzı olmaktan çok bir eğitim ve öğrenme hareketi olarak tanımlanabilecek "hümanizm" kavramını da ortaya çıkarmıştı. İnsanın şiir, gramer, etik ve retorik gibi alanlarda eğitilmesinin zorunlu olduğunu düşünen Rönesans hümanistleri için çıkış noktası, insanoğlunun üstün yeteneklerine ve insan aklının olağanüstü yapısına olan inançtı. Bu nedenle hümanist düşünürler ve aydınlar Orta Çağ'ın Tanrı ve din eksenli tarih ve siyaset anlayışı yerine insan ve toplum merkezli bir anlayışı ön plana çıkarmaktaydılar.

Siyasal yapı itibarıyla Rönesans İtalya'sı despotlar tarafından veya cumhuriyetle yönetilen çok sayıda şehir devletlerinden oluşmaktaydı. Özellikle Alman ve İsviçreli paralı askerler (condottieri) ile ordu oluşturan bu şehir devletleri, komşularına üstünlük sağlayabilmek amacıyla, devamlı bir savaş halindeydiler. 1400'lere gelindiğinde Napoli Krallığı, Papalık Devleti, Milano Dukalığı ve Venedik Cumhuriyeti gibi devletler ön plana çıkmış durumdaydı. Ayrıca söz konusu şehir devletlerin özellikle orta ve kuzey İtalya'da olanları Kutsal Roma-Germen İmparatorunu destekleyen Gibelinler ve Papalığı destekleyen Gelfler olmak üzere ikiye ayrılmış durumdaydı. Bunlara ek olarak Floransa ve Milano'nun da içinde olduğu bir tarafsız şehir devletleri grubu mevcuttu. Bu arada Fransa'nın Avignon bölgesinde bir Papalık daha kurulmuş ve böylece Roma'daki Papalık, bütün Hristiyan dünyasının ruhani liderliği konumunu kaybetmişti. Diğer taraftan Fransa, İngiltere ve İspanya gibi ülkelerde gücün giderek merkezileştirildiği monarşik devletler kurulma yolundaydı. Bu devletler güçlendikçe çevrelerine yayılma eğilimleri artmaktaydı. Nitekim Cenova, Milano Dukalığı'nın baskısından kurtulabilmek için kendi isteğiyle Fransa'nın vassal devleti olmuştu. Korsika ve Sicilya ise İspanya'daki Aragon Krallığı'na bağlı durumdaydılar.

İşte böylesi siyasi ve kültürel bir ortamda Rönesans tarih yazıcılığı şekillenmeye başladı. Hümanist tarih yazıcılığının ilk örneği Floransa'nın resmi tarihçisi Leonardo Bruni'nin *Floransa Tarihi* kitabıyla ortaya çıkacak ve diğer İtalyan şehir devletleri bu örneği izleyerek kendi tarihlerini yazdırmaya başlayacaklardı.[1] Antik çağların Romalı tarihçisi Titus Livius Patavinus'un *Roma Tarihi* kitabını örnek alan hümanistler için tarih, savaş, isyan, devrim ve istila gibi insan merkezli olaylar üzerinde şekillenmekteydi.[2] Yeryüzündeki bütün olayların Tanrı'nın isteğine göre şekillendirildiği, insanın özgür iradesinin bu ilahi düzenin uygulayıcısı olmak dışında herhangi bir etkisi olmadığı şeklindeki Hristiyan tarihçilik anlayışı terkedilmişti.

Hümanist tarih yazımında Tanrı'nın yeryüzündeki ilahi temsilcisi Papa ve siyasi temsilcisi olarak kabul edilen imparator gibi kişilikler bir ölçüde devre dışı kalmışlardı. Bir diğer deyişle hümanistler tarihi "seküler" hale getirmekteydiler. Sonuç olarak hümanist tarih anlayışında, kendisini sıfırdan yaratan, elde ettiği gücü kararlılıkla kullanan, cesareti, ataklığı ve bilgeliğiyle talihi kendisinden yana tavır koymak zorunda bırakan, neredeyse insanüstü olarak tanımlanabilecek kahraman fatihlere ihtiyaç vardı. Yaklaşık yüzyıl sonra Rönesans tarihçilerinden Makyavel'in dönem Avrupa'sını büyük ölçüde etkileyecek olan *Prens* isimli kitabı böylesi bir arayışın siyaset alanına yansıtılmasından başka bir şey değildi.

Diğer taraftan Doğu'da Bizans coğrafyasında ortaya çıkan gelişmeler de Rönesans tarih yazıcılığı üzerinde önemli etkiler yapacaktır. 1300'lü yıllarla birlikte büyümeye başlayan Osmanlı gücü 50 yıl kadar sonra Avrupa'ya adımını atmış ve daha yüzyıl tamamlanmadan neredeyse Balkanların tamamına hâkim olmuş durumdaydı. Antik çağların en büyük gücü Roma'nın mirasçısı ve Hristiyan kültürünün Doğu'daki son temsilcisi olan Bizans, Mora Yarımadası dışında bütün topraklarını kaybetmiş, İstanbul surları içerisinde sıkışan küçük bir şehir devleti haline dönüşmüştü.

Giderek büyüyen Türk tehdidi Hristiyan dünyasında alarm zillerinin çalmasına neden olacaktı. Papa IX. Boniface'nin çabalarıyla ve neredeyse bütün Avrupa devletlerinin askeri ve maddi katkılarıyla oluşturulan Haçlı ordusu, 1396 yılı başlarında Doğu'ya yöneldi. Hedefi kâfir Türkleri ezerek geldikleri yere geri göndermek ve Doğu Roma İmparatorluğu'nu yeniden ihya etmekti. Ne var ki bu hayaller 25 Eylül günü Balkanlar'daki küçük bir yerleşim merkezi olan Niğbolu'da son bulacaktı. Yıldırım Bayezid'in yönettiği Osmanlı ordusu, Macar kralı Zigismund önderliğindeki Haçlı ordusunu, bir dönem tarihçisinin tanımlamasıyla, Hristiyanlığın gördüğü en büyük ve utanç verici yenilgiye uğratmıştı. Niğbolu zaferi yalnızca Osmanlı gücünün artık Avrupa'da kalıcı olduğunu göstermekle kalmayacak

1 Leonardo Bruni, *History of the Florentine People*, Ed. James Hankins, Harvard University Press, 2007
2 Hümanist tarih yazıcılığı konusunda bkz. Jacob Burkhardt, *The Civilizations of the Renaissance in Italy*, Penguin Books, London, 1990

aynı zamanda Türklerin Avrupa tarih, kültür ve siyasetini şekillendirecek önemli ve etkin bir öğe haline geldiğini de gösterecektir.

Doğu'daki bu gelişmeler hümanist tarihçilerin Türklere odaklanmalarına ve onlara yönelik olumsuz bir algı oluşturmalarına neden olmuştu. Onların Türklerle ilgili duygu ve düşünceleri, söz konusu dönemde tarih sahnesine çıkan Timur'u konumlandırmaları açısından belirleyici bir faktör olacaktı.[3] Sayıları az olmakla birlikte, Andrea Biglia ve Giorgio Stella gibi bazı aydınlar, dönemin tarihsel olaylarında Türklerin oynadığı rolün olumlu olduğunu düşünmekteydiler. Buna karşın hümanist tarihçilerin çoğu Türkleri Avrupa kültürü için büyük bir tehdit olarak değerlendirmekteydi.

Milano'lu hümanist Andrea Biglia (ö. 1435) ölümünden iki yıl önce tamamladığı ve İslam dünyasındaki tarihsel süreçleri de değerlendirdiği *Commentarii de defectu fidei in oriente* isimli eserin 8 ve 9. bölümlerini Timur'a ayırmıştı. Diğer Rönesans tarihçilerinden farklı olarak Biglia Türklere Doğu tarihinde olumlu bir rol vermekte, Selçukluları eski Doğu uygarlığının doğal mirasçıları olarak kabul etmekteydi.[4] Biglia'ya göre eski Yunan-Roma uygarlığının karşıtı olan Persler de Romalılara benzer şekilde, uygar ve erdemli bir imparatorluk kurmuşlardı. Daha sonra Araplar tarafından sonlandırılan bu uygarlık, Selçuklular tarafından yeniden tesis edilmiş, onlar da Moğollar tarafından yok edilmişlerdi.

Osmanlı Türkleri ise Anadolu'nun eski halklarından olup bir anlamda eski Yunan uygarlığının mirasçısıydılar.[5] Biglia, bu tarihsel şema içerisinde Timur'u, özellikle Şam'ın işgali ve Ankara Savaşı eksenine yerleştirmektedir. Zira kitabının bu bölümleri için kullandığı kaynak Beltramo de Mignanelli'nin *Vita Tamerlani*'sidir. Biglia'nın Timur'la ilgili değerlendirmeleri, daha sonraki dönemde, başta Aenas Sylvius Piccolomini (Papa II. Pius) olmak üzere birçok öğrencisi tarafından kullanılacağı için önemlidir. Biglia Timur'un Şam'ı büyük bir vahşet uygulayarak ele geçirmesinden sonra kuzeye, Bayezid üzerine yöneldiğini, onu yendikten sonra bir köpek gibi zincire vurdurduğunu, işgal ettiği bütün şehirlere götürdüğünü, İzmir'i ele geçirdiğinde ise Bayezid'in bu şehri alamayışını hatırlatarak alay ettiğini ve nihayet suskun ve harap olmuş Türk padişahının öldürülmesini emrettiğini yazmaktadır.[6]

Timur-Bayezid mücadelesinde Biglia Osmanlı sultanından yana bir tavır sergilemekte, sempatik ve trajik bir kişilik olarak tanımladığı Bayezid'in ihanet eden generalleri ve savaş meydanında kendisini yalnız bırakan as-

---

3 Rönesans hümanistlerinin Türklere bakış açılarının analizi için bkz. Margaret Meserve, *The Origin of the Turks: A problem in Renaissance history*, yayınlanmamış doktora tezi, Warburg Institute, 2001; B. Guthmüller ve W. Kühlmann. *Europe und die Turken in der Renaissance*, Tubingen, 2000

4 Rönesans hümanistlerinin Osmanlı Türkleri ile ilişkileri hakkında bkz. Nancy Bisaha, *Creating East and West, Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2004

5 Meserve, *Empire of Islam in Renaissance Historical Thought*, s. 179-180.

6 Biglia'nın *Commentarii* kitabı yayınlanmamıştır ve sadece Vatikan'daki Biblioteca Apostolica (Vat. Lat. 5298, fols. 83r-118 v) ve Roma'daki Biblioteca Angelica'da (1136, S45) el yazması nüshaları saklanmaktadır. Meserve, *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought*, s. 182.

kerleri nedeniyle yenildiğini belirtmektedir. Biglia'ya göre Bayezid, bir kâfir olmakla birlikte, ülkesine gelen Hristiyan tüccarlara iyi davranması, Türk ülkesinin sahillerini Venedik ve Ceneviz gemilerine açmış olması gibi nedenlerle yüksek insani değerlere sahipti.[7] Bayezid'in ölümü uzun bir zamandan beri düşüşe geçen İslam dünyasının son sahnelerinden birisidir. Biglia kitabının Doğu tarihi ile ilgili bölümünü Timur'un ölümü ile sonlandırmaktadır. Bayezid ve Timur konularında benzer görüşlere sahip bir diğer hümanist yazar, Cenovalı Giorgio Stella'dır. Bu yazar da Bayezid'i düşman olmakla birlikte adil bir yönetici ve Hristiyan tüccarlara karşı iyi davranan olumlu bir figür olarak tanımlar. Buna karşın Timur eli kanlı bir caniden başka bir şey değildir.[8]

Çağının önde gelen diplomat ve siyasetçilerinden Poggio Bracciolini ise Timur'un tarihsel konumundan çok askeri başarıları ile ilgilenmiştir. Bracciolini'nin *ad litterarum studia* niteliğindeki bir mektubunda yazdığına göre gelecek nesillere nakledilebilecek şekilde ün ve şeref kazanmanın iki yolu vardır. Bunların birincisi askeri başarılar, ikincisi de ilmi çalışmalardır. Fakat askeri alanda kazanılan ün, ne denli görkemli olursa olsun, eğitimli insanlar tarafından geleceğe aktarılmadığı sürece bir nesil içerisinde unutulmaya mahkûmdur. İşte bu noktada Timur örneği ortaya çıkmaktadır:

> Kendisinden önceki generaller ve üstün askeri komutanların hepsiyle boy ölçüşebilecek nitelikte çok parlak ve olağanüstü işler başarmış olan Tamburlanum isimli şöhretli komutanın daha elli yıl geçmeden neredeyse unutulmuş olması buna tipik bir örnektir. İnsanlar ve doğa koşulları tarafından savunulan çok sayıda kaleyi bir fırtına gibi ele geçirdi. Çok sayıda düşman ülkesini harap etti ve bir savaşta 20.000 askeri yok ederek Büyük Türk isimli (I. Bayezid) komutanlarını esir etti. Kserkes'e eşdeğer büyüklükte bir ordu oluşturarak kalabalık milletlere boyun eğdirdi ve birçok ülkeyi egemenliği altına aldı. Ordusunda öylesine güçlü bir disiplin uyguladı ki karargâhı çağdaş bir yerleşim merkezi görünümündeydi. Bu büyük ordunun lojistik desteğini sağlamak konusunda her zaman tedbirli oldu, hiçbir zaman talihsizliğe uğramadı, fakat tarihçiler tarafından yeterli ilgiyi görmedi. Kişiliği ve yaptığı işler tamamen unutulmadıysa da çok azı insanların hafızasında kaldı.[9]

Bracciolini, felsefe, tarih gibi konuları, dönemin İtalyan politikasını ve Doğu hikâyelerini kapsayan dört ciltlik *Poggii Bracciolini Florentini,*

7 Ms. Bav Vat. Lat. 5298, Fol. 109, (…Hominem quantum infidelis esse potest, mediocri humanitate preditum) (*Pius II, el Piu expeditivo pontiface: Selected Studies on Aenas Silvius Piccolomini -1405-1464-* içe isinde Margaret Meserve, *From Semerkand to Scythia*, s. 32'den alıntı.

8 Meserve, *Empire of Islam in Renaissance Historical Thought*, s. 208.

9 "Extincta et pene deleta jam fama est, licet infra quinquagesimum consistat annum excellentissimi illius Imperatoris quam Tamburlanum cognominaverunt, cuius opera adeo praecla a extitere, ut cuiusvis eorum qui unquam fuerunt Ducumm aut Imperatorem verissime possint conferri. Expugnavit urbes plurimas arte ac natura munitas. Saepius hostium exe citue innumeros prostravit, quadraginta milia hominum una acie, Capto Duce, qui Magnus Turcus vocabotur delevit. Maximas vastavit nationes, regna plu a in suam ditionem redegit, habuit numerum militum parem Xerxi. Militaris disiplina adeo viguit in illo, ut castrorum o do simillimus esset compositae civitati. Nunquam commeatus tanto hominum numero defuit, mumquam adversam expertus est fortunam, verum qui caruit sc iptorum luce. Memo iam tanti viri paucissimi jam tenent, et ejus gesta nulli, aut admodum pauci meminerunt." (Bracciolini, *Poggii Florentini Oratoris et Philosophi Opera*, s. 334)

Historiae de varietate fortunae, Libri Quatuor, Lutetiae Parisiorum, MDCCX XIII, Fortunae, Liber Primus isimli eserinin dördüncü cildinde bir bölümü Timur'a ayırmıştır. Burada Timur'un sıradan bir insan iken nasıl iktidarı ele geçirdiği, çevre milletlere boyun eğdirişi, Anadolu'da Türk sultanına karşı kazandığı zaferi, ordusunun disiplini, askeri dehası ve Semerkand'ı bir dünya kenti haline getirişi gibi konuları işlemekte ve bir ordu komutanı olarak ve uyguladığı savaş taktikleri açısından Anibal ile mukayese etmektedir. Değerlendirmesinin sonunda Bracciolini Timur'un yaptığı işler ve kazandığı zaferler bakımından neden Büyük İskender, Pers Kralı Daryus veya Kserkes gibi tarihi kişiliklerin gerisinde bırakıldığını anlamadığını belirtmektedir.[10]

Bir diplomat ve yönetici olan Poggio, antik çağları hatırlamanın önemli olduğunu, fakat tarihçinin geçmişi övmek adına kendi çağını göz ardı etmemesi ve geri planda bırakmaması gerektiğini söylemektedir.[11] Çünkü tarihçi, antik dönemin olaylarını ve gerçekleştirilmiş başarılarını aşan olaylar ve başarılarla kendi çağının büyüklüğünü kanıtlayamazsa tarih, antik çağda donmuş, geleceğe yönelik bir evrim göstermemiş demektir.[12]

Diğer taraftan Poggio'nun kendi çağını yüceltme arayışına kendi ülkesinden ve dönem Avrupa'sından uygun bir malzeme bulma şansı yoktu. İşte bu noktada, kazandığı zaferler ve gösterdiği askeri organizasyon yeteneği bakımından antik çağın İskender'ini veya Sezar'ını çok gerilerde bırakan Timur gündeme gelmektedir. Böylece Poggio, bir taraftan Timur'un başarılarını, zaferlerini, talihini ve uygulamalarını gündeme getirerek onu ölümsüz kılmaya çalışmakta, bir taraftan da Timur aracılığıyla yaşadığı çağın büyüklüğünü kanıtlayan tarihçi olarak kendi ününü geleceğe taşımak istemektedir.[13]

Papa II. Pius ve Hristiyanlığın kurtarıcısı Timur

Bracciolini'nin Timur'la ilgili yazdıkları daha sonraki dönemlerde doğrudan veya dolaylı olarak birçok yazara kaynak olmuştur. Bunlardan birisi ve belki de en önemlisi, Papa II. Pius olarak da tanınan Aenas Sylvius Piccolomini'dir. Timur'un öldüğü 1405 yılında Siena yakınlarında doğmuş olan Piccolomini, iyi bir diplomat ve şair olarak yetiştikten sonra Roma Katolik Kilisesi'ne girmiş ve 1458 yılında papa seçilerek II. Pius adını al-

10 "Neque enim intelligo ua in re illa gestis Alexandri aut Xerxis Dariique, vel imperio, vel exercitus magnitudine, vel gloriâ bellorum, cederent, uorum stultiam multis voluminibus antiquitas decanavit" (Bracciolini, *Historiae de varietate fortunae*, s. 37)

11 Bracciolini, *Historiae de varietate fortunae*, s. 36.

12 Bracciolini, *Historiae de varietate fortunae*, s. 36-38.

13 Bracciolini 1450'lerde tamamladığı *Historiae*'sindeki Asya ile ilgili bölümleri, büyük ölçüde, 1414-1439 yılları arasında Müslüman bir tacir kılığında Çin'e kadar bütün Asya'yı dolaşan Venedikli Niccolò de Conti'nin seyahatnamesinden yararlanarak yazmıştır. Conti 1444'te ülkesine dönmüş ve hazırladığı seyahatname raporunu o dönemde Papa IV. Eugene'in özel sekreterliğini yapan Brocciolini'ye sunmuştur. Conti'nin Seyahatnamesi 1492 yılında Latince olarak basılmış, daha sonra çeşitli Avrupa dillerine çevrilmiştir. Fransızca baskısı için bkz. *Le voyage aux Indes de Nicolò de Conti (1414-1439)*, Chandeigne, Paris, 2004

mıştır. Papalığı döneminde bütün enerjisini Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Avrupa'yı kapsayan bir Haçlı seferi düzenlemeye yoğunlaştıracaktı.[14]

İstanbul'un fethinden önceki dönemlerde bazı Rönesans yazarları Türkleri "Teucri" olarak tanımlamakta ve Truvalıların soyundan geldiklerine inanmaktaydılar.[15] Pius ise 1461 yılında tamamladığı *Historia*'sının Avrupa bölümünde, *Türklerin kökenleri ve propagandalar* (*De Turcarum origine & propagatione*) başlığı altında bu iddiaların kesinlikle temelsiz olduğunu belirterek Türklerin İskit kökenli barbar bir millet olduğunu vurgulamaktadır.[16] Pius'a göre Türkler Avrupa'yı istila etmeye kararlıydılar. Dolayısıyla onları olağanüstü derecede kuvvetli ve en az 70.000 kişilik bir orduyla durdurmak ve geldikleri topraklara geri göndermek gerekliydi. Kurulacak ordunun çatısı Macarlar, Yunanlılar, Sırplar gibi Türkleri iyi tanıyan milletlerden oluşturulmalı, Fransa, İngiltere, Almanya ve İspanya gibi ülkeler de bu orduya asker ve silah katkısı sağlamalıydılar. Silahlı asker katkısı sağlayamayan Venedik, Cenova gibi devletler ise maddi ve lojistik destek vereceklerdi. Savaş başladığında Anadolu'daki Karaman Beyliği ve Ermeniler, Osmanlı kuvvetlerini arkadan vuracaklardı.[17]

II. Pius, papalığı süresince bu amaca yönelik ülke ziyaretleri gerçekleştirdi, toplantılar düzenledi, konuşmalar yaptı, mektuplar ve elçiler gönderdi. Papa II. Pius'un Osmanlılara karşı yapılacak Haçlı seferinin alt yapısını hazırlayabilmek için sadece Avrupa ülkeleri nezdinde değil, aynı zamanda Akkoyunlu Devleti ve Gürcistan gibi Asya'daki Osmanlı karşıtı ülkelerle de temas kurduğu ve onlara elçiler gönderdiği bilinmektedir.[18] Bu arada II. Pius İslam dünyası ile ilgili çalışmalar yapan ilk Rönesans aydını olarak da ön plana çıkmıştı. Bu çalışmaları sonucunda yazdığı *Kosmografi ve Dünyanın Üniversal Tarihi*[19] başlıklı kitabı ve kendi hatıralarını ve konuşmalarını içeren *Commentaries* adlı kitabı dönemin Avrupalı tarihçileri açısından önemli kaynak eserler olarak kullanılacaktır.

II. Pius'un Timur ile ilgili algısı büyük ölçüde Poggio'nun *De varietate Fortunae* isimli kitabında çizilen Timur imajına dayanmaktadır. Kuşkusuz Poggio'nun eserinin yazılmasından sonraki bir tarihte gerçekleşen İstanbul'un Osmanlılarca fethi olayı, papanın Timur değerlendirmesinde ağırlık merkezinin Bayezid-Timur çatışması ve Osmanlıların uğradığı

14 Pius II'nin Papalık dönemi boyunca bu yönde yaptığı çalışmalar için bkz. *Pius II, Commentaries*, Vol 2, Books III-IV, ed. Margaret Meserve ve Marcello Simonetta, Harvard University Press, Massachussets, 2007

15 Truva teorisi ile i gili geniş bilgi için bkz. Margaret Meserve, *The Rise and Fall of the Trojan Turks, Empires of Islam in Renaissance Historical Thoughts*, s. 22-64.

16 "Turcarum gens Scythica & Barbara est…", *Historia*, s. 394.

17 Piccolomini, *Commentaries*, s. 57, 155, 199.

18 Papa II. Pius'un Uzun Hasan ve Gürcü Kralı ile ilişkileri için bkz. Anthony Breyer, *Ludovica da Bologna and the Georgian and Anatolian Embassy of 1460-1461*, Bedi Kartlisa (Revue de Kartvelogie XIX-XX (1965) s. 179-198. Papa Pius 1460 yılında Uzun Hasan ve Gürcü kralı ile birlikte Trabzon İmparatoru ve Karamanoğlu Beyliğini de ziyaret etmek ve Haçlı seferi için destek sağlamak amacıyla Fransisken Rahibi Bolognalı Ludovici'yi göndermiştir. Meserve, *Empire of Islam in Renaissance Historical Thought*, s. 225)

19 *Historia rerum ubique gestarum quam alii Cosmographiam et mundi universi historiam apellant, Opera quae extant Omnia*, Basel, 1551

büyük yenilgiye kaymasına neden olacaktır. Papa Pius'un Timur ile ilgili olarak yazdıkları Rönesans Avrupa'sındaki Timur algısını büyük ölçüde şekillendirmiş olduğu için bu konunun ayrıntılı olarak değerlendirilmesinde yarar vardır.

Aenas'ın *Historia*'sındaki Asya bölümünde, Timur'la ilgili bilgileri aktardığı kısma koyduğu *Insıgni victoria Tharmerlanis Parthorum ducis,* yani *Perslerin Kralı Tharmerlanis'in Olağanüstü Zaferi* şeklindeki başlık bile yazarın Türklere yönelik bakış açısını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.[20] Pius II, Timur'un bir Pers olarak doğduğunu, sıradan bir asker iken cesareti ve fizik gücü sayesinde kısa sürede sivrilerek önce kendi ülkesinin, daha sonra da İskit, Kafkas, Irak, Ermenistan ve Mezopotamya bölgelerinin kralı haline geldiğini aktarmaktadır. Timur'un 400.000 atlı olmak üzere bir milyon askerle Fırat nehrini geçerek Anadolu'ya girdiğini ve eşit sayıda bir orduyla karşısına çıkan Bayezid'i ağır bir mağlubiyete uğrattığını belirten Pius II, Osmanlı sultanının bir vahşi hayvan gibi kafese konularak bütün Anadolu'da dolaştırıldığını yazmaktadır.[21]

Kitabın Avrupa tarihi bölümünde Osmanlıların Balkanlar'daki yayılmalarını anlatırken Pius II, Timur-Bayezid çatışmasına yeniden dönmekte ve bu kez İskitlerin kralı olarak tanımladığı Timur'un önüne çıkan her şeyi silip süpüren bir fırtına gibi Bayezid'i mağlup ve esir ettiğini, daha sonra da Anadolu'da büyük bir katliam gerçekleştirdiğini vurgulamaktadır. Bu bölümde Pius II, Timur'un Bayezid'e olan davranışını, muhtemelen Timur'un yerine olsaydı Osmanlı sultanına karşı yapmayı arzu ettiği dramatik bir senaryoya dönüştürmekte ve "yemek yerken zincire vurulmuş şekilde masasının altında tuttuğu Bayezid'i bir köpek gibi yemeye zorlamakta ve atına binerken onu bir basamak gibi kullanmaktaydı" demektedir.[22]

II. Pius, Timur'un bir milyon iki yüz bin kişilik ordusunun Kserkes ve Darius'unkinden daha büyük olduğunu vurgulayarak geçtikleri yerlerde nehirleri bile kuruttuğunu belirtmektedir. Timur'un ordugâhı öylesine düzenlidir ki herkes yeteneklerine göre görevlendirilmiş ve her an her şeye hazır bir durumdadır. Timur yağmayı ve askerleri arasında anlaşmazlık olmasını önlemek için elde edilen bütün ganimeti güvenli bir şekilde dağıtmakta ve böylece kötü talihle karşı karşıya kalmamaktadır. Timur bir şehri kuşattığı zaman ilk gün beyaz, ikinci gün kırmızı ve üçüncü gün siyah otağ kurdurmaktadır. Beyaz, teslim olanların canlarının bağışlanacağını, kırmızı, şehrin ileri gelenlerinin öldürüleceğini, siyah ise şehrin yerle bir edilip evlerin yakılacağını göstermektedir.[23] Pius'un bu öyküyü nereden aldığı belli değildir. Ne Timurlu tarihçiler ne de Timur

---

20 Piccolomi i, *Historia,* s. 312
21 Piccolomi i, *Historia,* s. 313
22 "Pazaiten catena vinctü(m) prandê(n)s quasi canem sub mensa sua comedere iussit ascensurus equum, eo ta quâ(m) scabello usus est." (Piccolomini, Historia s. 395)
23 Piccolomini, *Historia,* s. 313.

döneminin Müslüman-Hristiyan yazarları bu şekildeki bir uygulamadan söz etmezler. Yalnızca Sultaniyeli Jean, Timur'un bir şehri ele geçirdiği zaman şehir sakinlerini topladığı meydana siyah bayrak çektirdiğini yazmaktadır.

Söz konusu renkli çadır kurdurma uygulaması Papa II. Pius veya din adamı kökenli bir Rönesans hümanisti tarafından İncil'in vahiy bölümünde anlatılan bir öyküden esinlenilerek yaratılmış gibi görünmektedir. Burada Havari Yohanna gökyüzünde Tanrı katında var olan 7 mührün bir kuzu tarafından açılması sürecini anlatmaktadır. Mühürler açıldıkça önce bir beyaz at, sonra bir kırmızı at, daha sonra bir siyah at ve nihayet soluk renkli bir at ortaya çıkar. Başında taç olan beyaz atın binicisi zaferle müjdelenmiştir. Elinde kılıç taşıyan kızıl atın binicisine dünyadan barışı kaldırma yetkisi verilmiştir. İnsanlar birbirleriyle savaşacaklardır. Siyah atın binicisi elinde terazi taşımaktadır ve adaleti tecelli ettirecektir. Soluk renkli atın binicisi ise ölümdür ve dünyadaki varlıkların büyük bir kısmını öldürmekle görevlidir. Öykü, kıyameti simgeleyen yedinci mührün açılışına kadar devam etmektedir.[24] İncil'deki bu öyküde renkler Tanrı katından insanlığa gönderilen mesajları temsil etmektedir. Timur'un renkli çadırlar öyküsünde de beyaz, teslimiyet ve muzaffer komutan tarafından bağışlanmayı, kızıl, savaşı ve rakip tarafın bir kısmının ölümünü, siyah ise bütün şehrin yok edilmesini simgelemektedir. İncil'deki öyküden tek farkı ölümün siyah çadırla temsil ediliyor olmasıdır. Bu öyküyle Rönesans hümanistleri Timur'a ilahi bir güç niteliği atfetmiş olmaktadırlar.

Pius, Timur'un zalimliğini "O Asya'nın birçok tanınmış şehrini yerle bir etti; insanları yaşlarına ve cinslerine bakmaksızın koyun sürüsü gibi katletti" sözleriyle anlatmakta ve naklettiği bir söylentiyle bunu pekiştirmektedir. Pius'un kendi ifadesiyle, söylentiye göre Timur büyük bir şehri kuşatmış, şehir sakinleri teslim olmadıkları için kızan Timur'u sakinleştirmek amacıyla beyazlar giydirilmiş ve ellerinde zeytin dalları taşıyan erkek ve kız çocuklarını karargâhına göndermişlerdir. Bu olay onu sakinleştirmek yerine daha çok kızdırmış ve askerlerine bütün çocukları atlarıyla ezmeleri ve öldürmeleri emrini vermiştir. Daha sonra da şehri ele geçirerek bütünüyle yıktırmıştır.[25]

Timur'un bireysel özellikleri konusuna II. Pius, "Timur'u görenler, Kartacalılar hakkında yazılanlara bakarak, Anibal'a benzediğini söylemektedirler" sözleriyle başlar. "Çok güçlü bir ruha sahiptir; savaşta aradığı en önemli şey cesarettir ve yağmalamayı hiç kimse onun kadar şiddetle cezalandıramaz..." Pius bir Cenovalının ağzından aktardığı bir öyküyle Timur'un kendisini nasıl tanımladığını göstermektedir. Öyküye göre maiyetindeki bir Cenovalı Timur'a niçin bu kadar acımasız davrandığını

24 Holy Bible, Revelation, 6: 1-8, New International Version, http://www. biblegateway.com/passage/?search=Revelation+6&version=NIV)
25 Piccolomini, *Historia*, s. 313, 395.

sorar. Timur hiddetlenir, yüzü kızarır ve gözlerinden ateş fışkırarak 'sen beni insan olarak mı görüyorsun? Yanılıyorsun. Ben Tanrı'nın gazabı ve dünyadaki cezalandırıcısıyım' der.[26]

Timur'un ordusuyla çok sayıda bölgeyi ele geçirdiğini, sayılamayacak kadar çok tiranı ve kralı mağlup ettiğini, topladığı ganimetleri ülkesine götürdüğünü, ele geçirdiği sayısız esir ve ganimetlerle Semerkand şehrini inşa ettiğini aktaran Pius, "günün birinde Timur'un gerçekleştirdiklerini yeniden değerlendirebilecek birileri ortaya çıktığında muhtemelen onu insanlık tarihinin en parlak ve cesur önderlerinden birisi olarak kabul edeceklerdir" sözleriyle Timur hakkındaki değerlendirmesini tamamlamaktadır. II. Pius, *Historia*'sında Timur'a antik çağın büyük fatihleri İskender ve Sezar'dan daha çok yer vermiş ve bir anlamda söz konusu devlet adamlarını Timur'un gölgesinde bırakmıştır.

İstanbul'un Osmanlılarca fethedilmesi ve Türklerin Avrupa içlerine doğru seferlerinin devam etmesi 1460'lı yıllarda Papa II. Pius ve onun etrafında toplanan Rönesans hümanistleri arasında Türk düşmanlığı ve Osmanlılara karşı Haçlı seferi destekçiliğini körüklerken bir taraftan da Timur ile ilgili algıyı büyük ölçüde değiştirmiş ve onu insanüstü bir karakter düzeyine taşınmıştır.

1460'lı yıllarda başladığı *Annales Omnium Temporum* isimli tarih kitabını neredeyse 30 yılda tamamlayabilen Dominiken Rahibi Pietro Ranzano, Timur'un askeri özelliklerinden çok kişisel özellikleri üzerine eğilen belki de ilk Rönesans hümanistidir. Ranzano Timur'la ilgili değerlendirmelerinde kaynak olarak Poggio gibi önceki dönem Rönesans aydınlarını kullanmakla birlikte, asıl yararlandığı kaynaklar, kendisi gibi bir Dominiken rahibi olan Sultaniyeli Jean'ın tanıtım kitapçığı ve muhtemelen Mignanelli'nin *Vita Tamerlani*'sidir. Kendisinden önceki yazarlara benzer şekilde, Ranzano da Timur'un sıradan bir insanken Büyük İskender, Sezar veya Kserkes gibi antik çağ kahramanlarıyla boy ölçüşebilecek bir lider haline geliş öyküsünü anlatır ve bu noktaya çıkmasını sağlayan cesaret, sabır, güçlü öngörü yeteneği, politik zekâ ve karizmatik kişilik gibi niteliklerine vurgu yapar.

Ranzano Timur'un askeri ve siyasi başarılarını aktarmakla birlikte, Sultaniye'li Jean'ın Timur'la ilgili tanıtım notlarında değindiği bazı karakter özelliklerini de ön plana çıkarmaktadır. Bunlar, dostlarına çok iyi davranırken düşmanlarına karşı acımasız olması, sadakate önem vermesi, kadınlara aşırı hürmet göstermesi, tek Tanrı inancına sahip oluşuna karşın bağnaz olmayışı, Hristiyanlara karşı iyi davranması ve bütün bunların ötesinde, öğrenmeye karşı olağanüstü arzulu oluşudur. Ranzano bu vurgulamalarıyla çevresinde âlimleri, edebiyatçıları ve şairleri toplayan, onları destekleyen kültürlü bir lider portresi oluşturmaktadır. Bir diğer deyişle Ranzano'nun Timur'u, İncil'de bir insanın hayatta sahip olabile-

26 "Tu me hominē(m) esse arbitraris? Falleris: ira Dei ego sum &(et) orbis vastitas" (Piccolomini, *Historia*, s. 313)

ceği dört temel erdem olarak belirtilen doğruluk, basiret, ölçülülük ve yiğitlik özelliklerine sahip insanüstü bir varlıktır.[27] Batının korkulu düşmanı Bayezid'e karşı elde ettiği ezici galibiyet Timur'un en büyük başarısı ve kariyerindeki en üst noktadır. Bu galibiyet "fortuna", yani talihin Timur'dan yana tavır koymasıyla gerçekleşmiştir. Bayezid'in kaderi ise "fortuna adversa", yani kötü talih tarafından belirlenmiştir. Sonuç olarak Ranzano'nun hümanist Timur'u Hristiyanlık dünyası için çok önemli bir fırsat kapısını açan Doğu'nun en büyük ve güçlü kralıdır.[28]

Papalık tarihçisi Platina da 1479 yılına kadar görev yapan papaların hayat hikâyelerini anlattığı kitabın Papa IX. Boniface ile ilgili bölümünde yukarıdaki değerlendirmeye katılmaktadır. Platina, Türkleri yenen Timur'un ölümü sonrasında Ermenilerin, Perslerin, Mısırlıların ve Suriyelilerin lidersiz kaldıklarını, bu dönemde Hristiyanların Kudüs'ü ve İsa'nın kutsal lahtini yeniden ele geçirebileceklerini, fakat o dönemde Papa iç sorunlarla meşgul olduğu için bu fırsatın kaçırıldığını yazmaktadır.[29] Bir diğer deyişle Timur, Hristiyanlık dünyasına eşi bulunmaz bir fırsat sunmuş, fakat Papa IX. Boniface ve Hristiyanlar bunu değerlendirememişlerdir.

Papa Aenas Sylvius'un çevresindeki aydınlardan Francesco Filelfo, Rönesans hümanistleri tarafından Timur'a biçilen rolü daha da ileri götürmekte ve 18 Eylül 1459 tarihli Mantua Kongresi'nde yaptığı konuşmada, antik çağların Masagetli Tomaris'i[30] olarak adlandırdığı Timur'un bizzat Hazret-i İsa tarafından görevlendirildiğini söylemektedir:

> Şayet yüce İsa düşmanlarından bir grubu diğeriyle cezalandırmak için Tamburlanum diye bilinen Massagetli Tomaris'i büyük bir orduyla birlikte lütfedip göndermeseydi Yeni Roma çoktan zapt edilmiş ve yağmalanmış olacaktı.[31]

Yüce Tanrı'nın iradesi gereği Timur'un Korkunç Bayezid'i mağlup ve esir ettiğini belirten Filelfo, ilahi takdir ile ortaya çıkan bu fırsatın heba olup gidişinden yakınmaktadır. Zira Hristiyan güçler bu mucizeyi kucaklayamamışlar ve kendi aralarında birleşerek kriz içerisindeki Osmanlıların sonunu getirememişlerdir.

---

27 İncil'deki Süleyman'ın Erdemi, 8:7 bölümünde 'Erdem bir insanın hayattan alabilece i en verimli şeyleri, ölçülü olmayı, basireti, adaleti ve yiğitliği öğretir" denmektedir. (*Bible*, King James Version. *Wisdom of Solomon*, 8:7). Antik Çağ filozofları da bu dört temel erdemin insanda ve ideal bir toplumda olması gerektiği görüşündedirler. Eflatun, ideal devleti tanımlarken üretici sınıflarda ölçülülüğün, savaşçı sınıflarda yiğitliğin, yönetici sınıflarda basiretin gerekli olduğunu, bu üç sınıf arasındaki ilişkilerin dengede tutulabilmesi için ise adaletin, yani doğrulu un zorunlu olduğunu belirtmektedir.

28 Ranzano, *Magni Themurlani seu Themurlibei et progressus*, s. 226-243.

29 "Maximè verò hoc tempore, quo mortuo Tamburlano, qui Turchos superaverat; ...que re facile christianis tum fuisset Hierusalem ac sanctum domini sepulcrum recuperare. In nostros enim conuersus." (*Historia B. Platinae de Vitis Pontificum Romanorum*, Bernardum Gualtherium, Coloniae, 1600, s. 275'den alıntı)

30 İskit Kraliçesi Tomaris Greklerin baş düşmanı olan Pers Kralı Sirus'u savaşta öldürmüş ve ordusunu da ıtmıştı. Filelfo bu olaya gönderme yapmaktadır.

31 "Ni repente Christus Ihesus qui se de inimicis suis cum inimicis item suis ulcisci dignatus est, Thomyrin Massagetam cognomento Tamburlanum ... cum innumerabili firmissimoque misisset exercitu, ipsa inquam nova Roma Constantinopolis ex illo usque tempore et çapta vi esset et versa praedam" (Meserve, *From Semercand To Scythia*, s. 33)

Görüldüğü gibi, İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethiyle birlikte Rönesans dönemi hümanist yazarların Timur'la ilgili algıları büyük ölçüde değişmiş ve giderek yoğunlaşan Türk düşmanlığı sürecine paralel bir şekilde Timur imajı yüceltilmeye başlanmıştır. Bu dönem tarihçileri için Timur, barbarlıkla eşdeğer kabul ettikleri İskitlerin değil, çok daha gelişmiş bir kültüre sahip olan Perslerin kralıdır. Müslüman olmakla birlikte, siyasal ilişkilerinde ve yönetim uygulamalarında birincil referansı din değildir. Bir diğer deyişle seküler denilebilecek bir yönetim anlayışına sahiptir. Savaş dönemlerinde din ayrımı yapmaksızın bütün rakiplerine şiddet uygulamakta, savaş dışı dönemlerde ise tebaası olan Hristiyanlara iyi davranmaktadır. En önemlisi, Avrupa'nın ve Hristiyanlığın kâbusu haline gelen Osmanlı Türklerini ezici bir mağlubiyete uğratarak sultanlarını esir etmiş olmasıdır. Avrupa'daki Osmanlı ilerlemesini durdurarak Hristiyan dünyasına derin bir nefes aldıran bu olay Timur tarafından gerçekleştirilmiş gibi görünüyor olmakla birlikte, onu Bayezid'le karşı karşıya getiren güç Yüce İsa'dır. Hristiyanları Bayezid belasından kurtarmak isteyen ilahi irade, bu isteğini gerçekleştirmesi için Doğu'nun bu güçlü fatihini seçmiştir. Ne yazık ki Hristiyan dünyası Timur'un sağladığı bu tarihi fırsatı değerlendirememiştir.

Bütün bu değerlendirmelerin ışığında hümanist yazarların Timur'a yönelik bakış açılarının giderek gerçekçi tarihsel koşullardan soyutlandığını, mistik öğeler eklenmek suretiyle romantik bir çerçeveye oturtulduğunu söylemek mümkündür. İstanbul'un fethinden önceki dönemin İtalyan hümanistleri için Timur, insanlık tarihinin birey-fortuna (talih) ekseninde oluşturulduğu ve seküler bir nitelik taşıdığı şeklindeki inançları için bir doğrulama aracı idi. Buna karşın, İstanbul'un fethinden sonraki hümanistler için Timur, zirveye tırmanan Türk düşmanlığı çerçevesinde doğaüstü mitolojik bir kahraman haline dönüştürülmüştür.

Diğer taraftan Timur deneyimi Avrupa'ya bir şey daha öğretmişti: Hristiyan dünyası Ankara yenilgisine rağmen Avrupa'daki büyümesini sürdüren Osmanlı Türklerine karşı Pers coğrafyasında dost kral arayışını sürdürmeliydi. Timur benzeri bir fatihin birdenbire ortaya çıkması her zaman mümkündü. Nitekim Fatih döneminde Uzun Hasan'la, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni döneminde Şah İsmail ve Şah Abbas'la, 1700'lü yıllarda ise Nadir Şah ile Avrupa arasında gerçekleşen temaslar söz konusu arayışın tarihsel uzantıları olacaktır.

Castracani: Makyavel'in yerel Timur'u

1494 yılında, Milano dükü Ludovico Sforza'nın, Venedik Cumhuriyeti'ne karşı, Fransız kralı VIII. Charles'i davet etmesiyle gerçekleşen Fransız işgali, tarihte İtalyan veya Rönesans Savaşları olarak bilinen çalkantılı bir dönemin başlangıcı oldu. Papalık dâhil İtalyan şehir

devletleri arasında 65 yıl boyunca kesintili olarak ve farklı gruplaşmalar halinde devam edecek olan bu iç savaş dönemine neredeyse bütün Avrupalı güçler (İngiltere, İspanya, İsviçre ve Roma-Cermen İmparatorluğu) ve hatta Osmanlı Devleti müdahil olacaklardı. Önce Kuzey İtalya şehirlerinin, daha sonra Roma'nın ve en nihayet Floransa'nın yabancı güçler tarafından yağmalanmasıyla devam edecek olan bu süreç 1559'da İtalya'nın İspanya kontrolüne geçmesiyle son bulacaktır.

Söz konusu iç savaş dönemi İtalyan aydınlarını içerdeki sorunları çözerek ülkeyi bütünleştirebilecek, aynı zamanda yabancı güçlerle baş edebilecek bir yerel lider arayışına yöneltecekti. Diğer taraftan ülke içerisindeki yıkıcı savaşlar, Avrupa ve Hristiyanlık için en büyük tehdit olarak görülen Osmanlı sorununu da uzak bir tehlike haline dönüştürmüş ve risk sıralamasında alt sıralara itmişti. 16. yüzyılla birlikte ortaya çıkan bu gelişmelerin doğal sonucu Rönesans hümanizmasının ve hümanist tarih anlayışının gerilemesi demekti.

Rönesans İtalya'sının en tanınmış siyaset bilimcisi Makyavel tarafından yazılan *Prens* bu dönemin ürünüdür. Makyavel *Prens*'i yazarken Timur'dan ne kadar esinlenmiştir? Kuşkusuz bunu bilmek mümkün değildir. Zira kitapta Timur'un adı hiç geçmez. Fakat arkadaşı Roberto Acciaioli'nin Fransızların Floransa'ya yönelik politikaları konulu bir mektubunda bulunan "Floransalılara bir Tamerlane gereklidir" şeklindeki satırlara bakılırsa Makyavel'in Timur'la ilgili ayrıntılı bilgi sahibi olduğu kesin gibidir.[32] Zaten kaynak olarak kullandığı Poggio ve Papa II. Pius gibi hümanist yazarların kitaplarında Timur hakkında etraflıca bilgi bulunmaktaydı.

Diğer taraftan, iç savaş nedeniyle parçalanmış ve yabancılar tarafından işgal edilmiş 16. yüzyıl İtalya'sını bu perişan halden kurtaracak bir milli kahraman arayışıyla yazdığı *Lucca'lı Castruccio Castracani'nin Hayatı* kitabı, neredeyse Timur'un hayat hikâyesinin replikası gibidir. Makyavel kitabına şu sözlerle başlamaktadır:

> Dünyada çok büyük işler başarmış ve çağdaşlarının önüne geçmiş insanların hepsi veya büyük bir kısmı alt tabakalardan gelmişlerdir, dolayısıyla doğum ve yetişme itibarıyla bir bilinmezlik söz konusudur... Büyük adamların bu düşük seviyeli başlangıçlarının fortuna'nın (talih) arzusundan kaynaklandığına inanıyorum. Zira fortuna, bu insanların kariyerlerinde erdemin hemen hiç rolü olmadığını ve bütün başarının kendisine ait olduğunu dünyaya göstermek istemektedir. Lucca'lı Castruccio Castracani böylesi insanlardan birisiydi.[33]

Castracani'nin tanınmamış bir aileden gelmesi, cesareti ve gücü ile yaşıtları arasından sivrilmesi, mücadeleli bir gençlik döneminden sonra erken yaşta şehrinin yöneticisi olması, siyasi bir lider ve yetenekli bir asker

32 Capponi, *Unlikely Prince: The Life and Times of Niccolo Machiavelli*, s. 172'den alıntı.
33 Machiavelli, *The Life of Castruccio Castaracani of Luca*, s. 1.

olarak büyük işler başarması hümanist yazarlar tarafından çizilen Timur portresiyle büyük ölçüde benzeşmektedir. Makyavel, kahramanının kişisel özelliklerini şu sözlerle aktarmaktadır:

> O arkadaşlarına karşı çok iyi fakat düşmanlarına karşı korkunçtu; Tebaasına karşı adildi. İnançsızları aldatmaya her an hazırdı. Hileyle galip gelebileceği durumlarda asla savaşmazdı. Zira her zaman 'şan ve şöhret kazandıran şeyin kullanılan araçlar değil, zaferin kendisi olduğunu' söylerdi. Tehlikelere karşı hiç kimse onun kadar korkusuzca yaklaşamaz ve hiç kimse onun kadar ustalıkla zor durumlardan kurtulamazdı. İnsanın hiçbir şeyden çekinmeksizin her şeyi denemesi gerektiğini sık sık tekrarlardı. Ayrıca 'Tanrı güçlüleri sever zira insanların da bildikleri gibi, zayıflar güçlüler tarafından düzene konulurlar' derdi.[34]

Makyavel'in Castracani için çizdiği bu karakter Sultaniyeli Jean'ın Avrupa krallarını ziyareti esnasında Timur'u tanıtmak amacıyla dağıttığı notlardaki Timur tanımlamasıyla neredeyse birebir örtüşmektedir. Bu nedenle 20. yüzyılın önde gelen siyaset bilimcilerinden Vogelin, Makyavel'in *Prens* isimli kitabı için esinlendiği temel karakterin, zannedildiği gibi Cesare Borgia değil Timur olduğunu söylemektedir.[35]

Makyavel'in İtalya'da bütünlüğü sağlayacak yerel bir kahraman oluşturma arayışı diğer kitabı *Floransa Tarihi*'nde de devam etmektedir. Burada Makyavel, 1378 yılında Floransa'da çıkan Ciompi işçi ayaklanmasının lideri, pamuk işçisi Michele di Lando'yu idealleştirmektedir.[36] Sıradan bir işçiyken başlattığı büyük mücadeleyle devlet yöneticiliğine yükselen Lando portresi de Timur'dan izler taşımaktadır. Bütün bu veriler Makyavel'in "dünya düzeni Tanrı tarafından değil hükümdar tarafından sağlanır" şeklindeki temel düşüncesini hayata geçirmek noktasında Timur'un ideal aday olduğunu göstermektedir.

Fakat Timur dünya ölçeğinde bir tarih oluşturmakla meşguldü. Makyavel ise kendi politik düşüncelerini İtalya ölçeğinde uygulamaya geçirebilecek yerel bir kahraman arayışındaydı ve böylesi bir ideal kişilik dönem İtalya'sında bulunmamaktaydı. Sonuç olarak Makyavel kendisinden önceki hümanist yazarların çizdikleri Timur portresinden esinlenerek, dönemin yöneticilerine ne olmaları ve ne yapmaları gerektiği yönünde bir el kitabı hazırladı. Monarşiler çağında Avrupa'yı büyük ölçüde etkileyen bu kitabın adı *il Principe,* yani *Prens*'ti.

Geç dönem Rönesans'ta kahraman ve anti-kahraman Timur

İlk kez 1542 yılında Sevilla'da basılan Pedro Mexia'nın *Silva de Varia Lección* isimli kitabı, edebiyat, tarih, coğrafya konularının işlendiği, ünlü kişilerin hayat hikâyelerinin anlatıldığı bir ansiklopedi niteliğindeydi

34 Machiavelli, *The Life of Castruccio Castaracani of Luca,* s. 19-20.
35 Voegelin, *Machiavelli's Prince: Background and Formation,* Review of politics 13 (1951), s. 142-168.
36 Machiavelli, *Florentine Histories,* Princeton University Press, New Jersey, 1998, s. 127-132.

ve yaklaşık 8 sayfalık bir bölüm Timur'a ayrılmıştı.[37] Kitap iki yıl sonra İtalyancaya, daha sonra da Fransızcaya çevrilecek, 1571 yılında Thomas Fortescue'nin İngilizceye aktarılmasıyla İngiliz aydınları tarafından da yaygın bir şekilde okunacak ve kaynak olarak kullanılacaktır.[38] Mexia, Papa II. Pius da dâhil olmak üzere İtalyan hümanist yazarlarının çoğunun[39] Timur'la ilgili yazdıklarını birleştirmiş ve *Haşmetmeap General ve Güçlü Kral Büyük Tamerlan. Fethettiği krallıklar ve bölgeler; Disiplini ve Savaş Sanatı* şeklinde bir başlık koymuştu.[40]

Timur'un eski Grek, Roma ve Kartaca döneminin askeri liderlerinden çok daha nitelikli olduğu şeklinde bir değerlendirmeyle bölüme başlayan Mexia, yaptığı fetihler ve kazandığı zaferler bakımından onu Büyük İskender ile mukayese etmektedir. Pers kökenli olan Timur'un fakir bir aileden geldiğini, basit bir çoban iken etrafına insanları toplayarak önce Pers kralı ile savaştığını, daha sonra krala karşı kardeşini destekleyerek onu tahta geçirdiğini ve kendisinin ise ordu komutanı olduğunu, sonra da onun yerine geçip kral olduğunu anlatan Mexia, Timur'un Daryus ve Kserkes'in ordularından daha büyük olan ordusuyla kazandığı zaferleri ve fethettiği ülkeleri sıralamaktadır. Mexia, cesaret, disiplin, askeri beceri, dostlarına iyi düşmanlarına karşı çok sert davranmak, adil olmak ve insanlara yetenekleri ölçüsünde görev vermek gibi diğer yazarlar tarafından yapılan değerlendirmelere ek olarak, Timur için, "ülkesini çok seven bir lider" tanımlamasını kullanmaktadır.[41]

Timur'un Bayezid'le olan mücadelesini anlattığı bölümde Mexia, İtalyan hümanistleri tarafından yazılan Bayezid'in kafese kapatılması, masa altında zincirli iken yemek artıklarıyla beslenmesi ve ata binerken basamak olarak kullanılması şeklindeki uydurma hikâyeleri de nakletmektedir. Bayezid'le ilgili bu hikâye Silva'nın Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişmesinin anlatıldığı XIII. bölümde tekrarlanmaktadır.[42] İzmir, Şam, Bağdat gibi şehirlerin nasıl ele geçirildiğini anlattığı kısımda Mexia, Timur'un bir şehri kuşattığı dönemde kurdurduğu beyaz, kırmızı ve siyah otağ renklerinin ne anlama geldiğini de aktarır. Daha sonra Papa Pius'tan naklettiğini belirterek zeytin dallarıyla Timur'un kampına gelen kadın ve çocukların öldürülüş hikâyesini anlatır. Cenovalı bir tüccarla konuşmasında Timur'un kendisini nasıl "Tanrı'nın gazabı" olarak tanımladığını da hikâye eden Mexia, Timur'un Semerkand'ı nasıl bir dünya şehri haline getirdiği konusuna değinir. Mexia, Timur'un ölümünden sonra oğulları arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle büyük imparatorluğunun nasıl

37 Pedro Mexia, *Silva de Varia Lección*, Madrid, Mateo de Espinoza y Artega, 1673 XXVIII. Bölüm, s. 191-197.

38 *The Foreste or Collection of Histories* başlığıyla yayınlanmıştır.

39 Bölüm sonunda Mexia Timur'un hikâyesini yazarken Baptista Fulgosi, Papa II Pius, Platina, Mathew Palmier ve Floransalı Cambinus'un kitaplarını kaynak olarak kullandığını belirtmektedir. (s. 197)

40 *Del excelentisimo capitán y muy poderoso rey el Gran Tamerlán. De los reinos y provincias que conquistó; y de su disciplina y arte militar.* Silva de Varia Lección, s. 191.

41 Mexia, *Silva de Varia Lección*, s. 193.

42 Mexia, *Silva de Varia Lección*, s. 38.

parçalanıp gittiğini, buna karşın Bayezid'in oğullarının kendi devletlerini nasıl toparlayıp büyütmeye devam ettiklerini anlatarak konuyu tamamlamaktadır.

16. Yüzyıl Avrupa'sında tamamen Timur'u konu alan ilk çalışma Petrus Perondino'nun İskit İmparatoru Büyük Tamerlanis'in Hayat Hikâyesi başlıklı kitabıdır.[43] İskenderiye Patrik'i Iacobus Curtesius'a ithaf edilerek yazılan bu kitap 1553 yılında Floransa'da basılmıştır. Bütünüyle Timur'u konu edinmiş olması nedeniyle *Magni Tamerlanis,* Marlowe'un ve diğer birçok Avrupalı yazarın yararlandığı temel kaynak olmuştur. Perondino eserinin ithaf kısmında kitabı niçin yazdığını şu sözlerle aktarmaktadır:

> İskitlerin imparatoru Büyük Timurlenk'in şanlı fetihlerini ve olağanüstü başarılarını gelecek nesiller için muhafaza ve ebediyet için değerlendirmeye layık olan hayat hikâyesini, büyük eserleriyle ün kazanmış bütün yabancı hükümdarların yaptıklarını gölgede bırakan fetihlerini elimden geldiğince çeşitli kitapların farklı yerlerinden küçük parçalar şeklinde toplayarak yazdım.[44]

Perondino daha kitabının ilk sayfasında Timur'un ailesinin çok sıradan ve hiç tanınmamış kimseler olduğunu dolayısıyla asil olmayan ve iyi yetiştirilmemiş olan Timur'un bütün Doğu ülkelerine sağladığı hâkimiyetin ancak talihin eseri olabileceğini söylemektedir. Arkadaşları arasında ön plana çıkmasını yüce gönüllülük, metin bir ruhsal yapıya sahip olmak, çeviklik ve fiziki direnç gibi özelliklerine bağlayan Perondino, Timur'un hile ile Pers kralını öldürerek tahtı ele geçirdiğini anlatır.[45] Böylece Timur için asil soydan gelmeyen ve meşruiyeti olmayan bir hükümdar portresi çizer. Timur'un fetihlerini ve savaşlarını anlattığı bölüm ise "Bu istilalardan sonra Himalaya Dağı ile Şap Denizi, Hazar Denizi ile Okyanus arasında Tatar ordusunun zapt etmediği veya yenmediği hiçbir kavim veyahut millet kalmamıştı" sözleriyle bitmektedir.[46] Daha sonra Bizans İmparatoru Manuel'in Bayezid'e karşı Timur'dan yardım istemesi, Timur'un Anadolu seferi ve Ankara Savaşı gibi konuları uzun uzun anlatan Perondino, Papa II. Pius'un kitabındaki Bayezid'e yönelik kötü muamele öyküsünü aynen nakleder.

Ayrıca Perondino, muhtemelen Bizanslı yazarlardan esinlenerek, Bayezid'in karısının cinsel organları görünecek şekilde yemeklerde sakilik yaptırıldığı şeklindeki uydurma bir öyküyü de eklemiştir. Bayezid'in kapatıldığı demir kafesin parmaklıklarına kafasını vurmak suretiyle beynini parçaladığını ve bu şekilde öldüğünü anlatan Perondino, Ankara Savaşı sonrasını anlattığı bölümde Tatarların, Belhlilerin ve Masagetlerin insan eti yedikleri gibi bir saçma iddiayı da gündeme getirmektedir.[47] İmparator

43 *Magni Tamerlanis Scytharum İmperatoris Vita.* Kitap Rakunzade Fazıl Nazmi tarafından *İskit İmparatoru Büyük Timurlenk'in Terceme-i Hali* başlığıyla Latinceden Türkçeye tercüme edilmiştir
44 Perondino, *İskit İmparatoru Büyük Timurlenk'in Terceme-i Hali,* s. C.
45 Perondino, *İskit İmparatoru Büyük Timurlenk'in Terceme-i Hali,* s. 10.
46 Perondino, *İskit İmparatoru Büyük Timurlenk'in Terceme-i Hali,* s. 14.
47 Perondino, *İskit İmparatoru Büyük Timurlenk'in Terceme-i Hali,* s. 30.

Manuel'in Bayezid belasından kurtardığı için Timur'a Bizans'ı teklif etmesine karşılık "soylu bir aile tarafından yönetilen bu ülkenin başka bir gücün esaretine girmesini uygun bulmadığı" sözleriyle reddetmesi söylentisini Perondino "Bu olay Timur'un ne denli yüce gönüllü ve iyiliksever bir hükümdar olduğunu gösteriyordu" sözleriyle kutlamaktadır.[48]

Perondino kitabının daha sonraki bölümlerinde Timur'un Şam ve Halep gibi şehirleri işgalini, kuşatma sırasında kullandığı çadır renklerinin ne anlama geldiğini, barış amacıyla kampına gönderilen kadın ve çocukları nasıl katlettirdiğini ve kendisini nasıl Tanrı'nın Gazabı olarak tanımladığını anlatmaktadır. Kitabın son bölümleri Timur'un ordugâh düzenine, askeri uygulamalarına, fiziki özelliklerine, ailesine ve bıraktığı mirasa ayrılmıştır. Fiziki özelliklerinin anlatıldığı bölümde Perondino, "Gözleri vahşi ruhunun şiddetini ifade eder ve yüzüne bakanları korkutur ve yıldırırlardı... Yapısı o kadar sağlamdı ki herhangi bir İskit'i savaş meydanında yere sererdi... Attığı mızrakla bakır havanı delerdi... Vücut, ahlak ve adetleri itibarıyla Kartacalı Anibal'a çok benziyordu; yani yaradılışı kurnaz, vahşi, vefasız, hiçbir şeye acımaz ve esirgemez, kaba tavırlarında ve hareketlerinde ısrarlı bir yaradılışta idi" sözleriyle güçlü, gözünü budaktan sakınmaz, vahşi ve acımasız bir insan portresi çizmektedir.

Timur'un dine bakışı konusuna da değinen Perondino, 'İskit yürekli ve kutsal değerlere hürmet etmeyen bir hükümdar olarak Müslümanların kutsal mekânlarına saygı göstermek dışında dini hassasiyeti yoktu' şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır. Hükümdarlığa giden yolda asalet, soy ve eğitim gibi meşruiyet kaynaklarından yoksun olmasına rağmen, Timur'un dönemin en büyük fatihi haline gelebilmesini hayret verici bir olay olarak tanımlayan Perondino, Timur'un bu noktaya gelebilmesinin nedenlerini, savaş sanatına hâkim olması, nüfuz ve iktidarı iyi kullanması, talihli olması, keskin zekâsı, zorluklara karşı dirençli oluşu ve cesareti şeklinde sıralamaktadır.[49] Timur'un Baktria Kralının kızıyla evli ve iki oğul sahibi olduğunu belirten Perondino, kitabının sonunda, onun ölümünden sonra imparatorluğunun nasıl dağıldığını anlatmaktadır. Perondino'ya göre Talih, Timur'a Virjil veya Homeros gibi başarılarını destanlaştıracak ve böylece onu ölümsüz kılacak bir arkadaş vermemişti. Dolayısıyla Timur ve gerçekleştirdiği işler çok geçmeden unutulmaya mahkûmdu.[50]

48 Perondino, *İskit İmparatoru Büyük Timurlenk'in Terceme-i Hali*, s. 35.
49 Perondino, *İskit İmparatoru Büyük Timurlenk'in Terceme-i Hali*, s. 53.
50 Perondino, *İskit İmparatoru Büyük Timurlenk'in Terceme-i Hali*, s. 61.

BÖLÜM 31
BİR TRAJEDİ KAHRAMANI OLARAK TAMBURLAINE

Tamburlaine efsanesinin doğuşu

İtalya'da başlayan Rönesans kültür hareketi İngiltere'ye ulaştığında ülke I. Elizabeth dönemini yaşamaktaydı. Çalkantılı bir sürecin ardından 1558 yılında iktidarı ele geçiren Elizabeth, ülkesinde Protestanlığın hâkimiyetini sağlamış, İskoçya'daki Katolik Tudor yönetimini sonlandırmış ve ardından Fransa ile sorunları hallederek bir barış dönemi başlatmıştı. Bu gelişmeler halkın refahının artmasına ve İngiliz milli ruhunun canlanmasına katkı sağlamıştı. Bu istikrarlı siyasi ve sosyal ortam nedeniyle İngiliz Rönesans aydınları İtalya'dakine benzer bir yerel lider arayışına girmemişler ve dini öğeleri bir tarafa iterek insanı merkeze koyan hümanist tarih anlayışının İngiltere'deki objesi geçmiş İngiliz hanedanları olmuştu. Buna karşın İngiliz Rönesans'ının asıl etkisi edebiyat, müzik, tiyatro ve şiir gibi kültürel alanlarda ortaya çıkacaktı.

Orta Çağ boyunca diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, İngiltere'de de tiyatro eserleri temel olarak dini karakterdeydi. İncil'den seçilen hikâyeler ve azizlerin hayatlarını konu alan oyunlar Hristiyan ahlâkı açısından halkı eğitecek, insanların yaşamlarında onlara yol gösterecek bir anlayış içerisinde sahnelenmekteydi. Soyut kavramlar ve ahlâki normlarla bezenmiş bu oyunların gerçek insan doğasını, niteliklerini ve yaşam biçimini anlatması mümkün değildi. İşte bu noktada Marlowe ve onun hümanist tarih anlayışıyla seküler trajediyi birleştirerek yarattığı *Büyük Tamburlaine* ortaya çıkacak ve İngiliz tiyatrosunda büyük bir değişimin başlamasına neden olacaktır.

29 yıllık kısa yaşamı boyunca dinsel sapkınlık, ateizm, eşcinsellik ve devlet hesabına casusluk gibi suçlamalarla karşı karşıya kalan ve 1594 yılında nedeni belirsiz bir cinayete kurban giden Cristopher Marlowe, kuşkusuz, Elizabeth döneminin en tartışmalı yazarlarından birisiydi. *Tamburlaine* isimli eserinin birinci bölümünü 1587 yılında Cambridge'de master yaptığı sırada yazdığı sanılmaktadır. Oyunun çok tutulması üzerine ertesi yıl ikinci bölümünü yazacaktır. Günümüz eleştirmenlerinin değerlendirmesiyle Tamburlaine, İngiliz tiyatrosunun tartışmasız en orijinal oyunlarından birisidir[1] ve dram sanatının gelişiminde öncü bir rol oynamıştır.[2] Eserle ilgili bir diğer özellik de İngiliz tiyatrosunda "blank verse", yani "serbest nazım" şeklinde yazılmış ilk oyun olmasıdır.

---

1 Berek, *Locrine Revised, Selimus, and Early Responses to Tamburlaine*, s. 33.
2 Dimmock, *New Turkes: Dramatizing Islam and The Ottomans in Early Modern England*, s. 135.

Tamburlaine'in Kaynakları

Marlowe'un Tamburlaine I'i yazarken kullandığı en önemli kaynaklar Pedro Mexia'nın *Silva de Varia Lección*, Petrus Perondino'nun *Magni Tamerlanis Scytharum Imperatoris Vita* ve John Foxe'in *Acts and Monuments* isimli eserleridir.[3] İlk iki eser bir önceki bölümde incelenmiş olduğu için burada sadece Foxe'in *Acts and Monuments* isimli kitabına değinilecektir.

Elizabeth döneminin önde gelen Protestanlık savunucularından John Foxe, 1550'li yıllarda, İsa'dan itibaren Hristiyanların gördükleri zulümleri anlatan bir kitap yazmıştı. Kitap aslında başlangıçtan itibaren önce Hristiyanlığı, Protestanlığın ortaya çıkmasından sonra da bu mezhebi savunma yolunda hayatını kaybeden insanların hikâyelerinin anlatıldığı bir ansiklopedi gibiydi.[4] Bu nedenle asıl adı *Acts and Monuments* olmasına karşın halk arasında *Book of Martyrs*, yani Şehitler Kitabı olarak tanınmıştı. İlk baskısı 1570 yılında yapılan bu binlerce sayfa uzunluğundaki devâsâ kitap, kısa zamanda çok popüler oldu. Ertesi yıl Canterbury'de yapılan toplantıda İngiliz Kilisesi kitabı onayladı ve İngiltere'deki her kiliseye, kilise kitaplıklarına, kilise çalışanlarının evlerine birer adet konulması kararını verdi.

Kitapta bir bölüm Osmanlı tarihine ayrılmıştı. Burada Osman Gazi'den itibaren Kanuni Sultan Süleyman'a kadar hüküm süren 12 hükümdarının hayat hikâyeleriyle birlikte Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren büyük bir imparatorluk haline gelişi ile ilgili süreç aktarılmaktaydı.[5] Bu bölümü, Bizanslı Chalkokondyles, İtalyan Stella ve Nicola Sagundino'nun da dâhil olduğu 22 kişilik bir yazar grubundan yapılan alıntılarla Türkler tarafından Hristiyanlara yapılan zulümlerin anlatıldığı bir başka bölüm izlemekteydi. Foxe'ye göre tarih boyunca Hristiyanlara zulmeden üç grup vardı. Bunlar sırasıyla, Hristiyanlığın ilk döneminde büyük baskı ve şiddet uygulayan Roma imparatorları, Protestanlara karşı ölümüne mücadele eden Katolik papalar ve Hristiyanlığı yeryüzünden yok etmek için uğraşan Türkler idi. Foxe, Türkleri insan kılığına girmiş vahşi ve zalim şeytanlar olarak tanımlamaktaydı. Hristiyanlara yönelik zorbalık ve baskıda bu üç gruptan hangisinin önde geldiği sorusuna cevap vermenin zor olduğunu söyleyen Foxe, "yine de Türklerin kanlı ve vahşi zalimlikleri diğerlerinin önünde gelmektedir" diye yazmaktaydı.[6] Son bölümde ise Foxe, eski ve yeni ahitteki kehanetlerden yola çıkarak Türklerin hükümranlıklarının ne zaman sonlanacağı ve devletlerinin ne zaman yıkılacağı sorularına cevap aramaktadır.

---

3 Marlowe'un *Tamburlaine* için yararlandığı ka naklar ile ilgili geniş bilgi için bkz. Thomas C. Izard, *The Principal Source for Marlowe's Tamburlaine*, Modern Language Notes, Vol. 58, No. 6, 1943, s. 411-417 ve José Luis Martínez-Duenas Espejo, *Pedro Mexia and Christopher Marlowe revisited*, Atlantis, Vol. 4, No. ½, 1982, s. 59 71, Marlowe, *Tamburlaine the Great*, introduction, L. Spense, *Influence of Marlowe's Source on Tamburlaine I*, Mod. Phil, XXIV, 1926

4 *The Actes and Monuments*'in ilk baskısı Latince olarak 1559'da, İngilizce ilk baskısı ise 1563'te yapılmıştır.

5 Foxe, *The Actes and Monuments*, c. 5, s. 18-122.

6 Foxe, *The Actes and Monuments*, c. 5, s. 79.

Şehitler Kitabı'nın Sultan Bayezid'le ilgili bölümü onun kardeş katili olduğunu anlatarak başlamakta, daha sonra Niğbolu savaşında esir düşen Hristiyanların, Dük John ve arkadaşları hariç, tamamının parça parça edilerek öldürüldüğü iddiası ile devam etmektedir. Bayezid'in İstanbul'u kuşatması sırasında Tanrı'nın takdiriyle yüzbinlerce askere sahip olan ve Asya'dan bir sel gibi akıp gelen Pers kralı Tamerlane'in ortaya çıktığını aktaran Foxe, onun önce Sivas'ta Bayezid'in oğlu Orthobules'i,[7] daha sonra da Bayezid'i yenerek esir aldığını aktarmaktadır. Bayezid'in başına gelenleri Foxe şu şekilde anlatmaktadır:

> Esir alındıktan sonra sefil talihini ortaya koymak amacıyla, altın zincirlerle bağlandı, demir bir kafese konularak gülünmesi ve aşağılanması amacıyla bütün Asya'da dolaştırıldı; Bunlardan öte, Tamerlane'in atına bineceği sırada basamak olarak kullanıldı. Bazı kimselerin anlattığına göre bir köpek gibi, Tamerlane'in yemek masası altında artıklarla beslendi. Bayezid'in Hristiyanlara karşı zalimliği yukarıda anlatılan Roma İmparatoru Valerian'ınkinden farklı değildi; Dolayısıyla cezalandırılması da Valerian'ın Pers kralı Şahpur tarafından cezalandırılmasından farklı olmadı ve Tamerlane tarafından yukarıda anlatıldığı şekilde muamele edildi.[8]

Foxe'in Timur'a yönelik yazdıkları bütünüyle Bayezid ile bağlantılıdır. Timur'un Tanrı'nın iradesiyle Bayezid'i cezalandıracak bir vasıta olarak ortaya çıktığını anlatan Foxe, Sivas'ta aynen Bayezid'in Hristiyanlara yaptığı gibi, cinsiyet farkı gözetmeksizin 16.000 Türk'ü atlara ezdirerek öldürttüğünü söylemektedir. Foxe bu olayı Timur'un zalimliğini ön plana çıkarmak için değil, Bayezid'in cezalandırılmasının haklılığını anlatmak için kullanmaktadır. Timur'un Bayezid'e muamelesi için de benzer bir yaklaşım söz konusudur. Daha sonra Timur'un Şam kuşatmasını anlatır ve burada diğer Avrupalı yazarlardan farklı olarak kuşatılan şehir halkına yönelik mesajın çadır veya sancak rengiyle değil, giysilerin rengiyle verildiğini aktarır. Foxe olayı şu şekilde anlatmaktadır:

> Timur kuşatmada şöyle davranıyordu: İlk gün bütünüyle beyaz, ikinci gün kırmızı ve üçüncü gün ise siyah giysiler giymekteydi. Bunun anlamı şöyleydi. Birinci gün teslim oluş, ikinci gün kılıç, üçüncü gün ise ateş ve kül.[9]

Bayezid bölümünün sonunda Foxe, Sebestianus Munsterus'dan[10] alıntı yaparak, Timur'un "Dünya'nın terörü" olarak adlandırılması, ordusunun büyüklüğü, zapt ettiği ülkeler, ölümünden sonra imparatorluğunun oğulları tarafından muhafaza edilemeyerek dağılması gibi konulardan söz etmektedir.[11]

7 Chalkokondyles, Bayezid'in Ertuğrul isimli bir büyük oğlu olduğunu ve Sivas kuşatmasında esir alınarak Timur tarafından öldürüldüğünü aktarmaktadır. (*Historiarum Demonstrationes*, s. 309). Tarihçi Hammer ise Ertuğrul'un kahramanca savaştığını, esir düştüğünü ve günlerce Timurlu ordusunun ardında sürüklendikten sonra boynunun vurdurulduğunu söylemektedir. (*Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt I, s. 344). Diğer taraftan Osmanlı tarihçileri Şehzâde Ertuğrul'un Sivas'ta öldürülmesi bir tarafa, bu isimde bir şehzâdenin varlığı konusunda bile suskun kalmışlardır.

8 Foxe, *The Acts and Monuments*, c. 5, s. 28.

9 Foxe, *The Acts and Monuments*, c. 5, s. 28.

10 Munster, *La cosmographie universelle*, s. 1186.

11 Foxe, *The Acts and Monuments*, c. 5, s. 29.

Bir Orta Çağ trajedisi olarak Tamburlaine

Timur merkezli öykü, bir İskit çobanı olan Tamburlaine'nin önce Pers kralı, daha sonra da Doğu'nun en büyük fatihi olması üzerine kurulmuştur. Çetesiyle kervanları soyarken Arabistan kralının nişanlısı ve Mısır kralı Soldan'ın kızı olan Zenocrate'yi ele geçirir. Bu arada Pers kralı Mycetes, Tamburlaine'in üzerine bir ordu gönderir. Ordunun komutanı Theridamas, Tamburlaine'nin konuşmalarından etkilenir ve askerleriyle birlikte ona katılır. Ağabeyi Mycetes'in tahtında gözü olan Cosroe, Tamburlaine'nin yardımıyla krallığı ele geçirse de Tamburlaine onu devirerek kendisi Pers kralı olur. Diğer taraftan Türk imparatoru Bayazeth de birçok yerleri fethederek büyük bir imparatorluk kurmuştur.

İki fatih savaşırlar ve Bayazeth ile karısı Zabina esir düşerler. Tamburlaine Bayazeth'e kötü muamele eder, zincire vurur, kafese kapatır ve tahtına çıkarken basamak olarak kullanır. Esarete dayanamayan Bayazeth başını demir parmaklıklara vurarak intihar eder. Karısı Zabina da aynı şekilde kendisini öldürür. Bu gelişmelerden sonra Tamburlaine, savaşlarına devam eder ve Şam şehrini kuşatır. Kuşatma sırasında her gün farklı renkte çadırlar kurdurtarak şehir halkına mesaj gönderir ve kendisine barış için gönderilen dört bakire kadını öldürtür. Daha sonra Mısır'a yürür ve Zenocrate'nin babası ve nişanlısını yenerek esir eder. Zenocrate'in yalvarmaları nedeniyle babasını bağışlar, fakat Arabistan kralı olan nişanlısını öldürtür. Birinci bölüm Tamburlaine'nin Zenocrate ile evlenmesiyle son bulur.[12]

İkinci bölüm Tamburlaine'nin elinden kurtulan Bajazeth'in oğlu Callapin'in[13] babasına bağlı Cezayir, Fas, Tunus kralları ile eski düşmanları Macar kralını kendi önderliğinde bir araya getirme çabalarıyla başlar. Macar kralı Türklerle ittifak yapmadığı gibi onlara saldırır, fakat yenilir. Daha sonra Türkler, Kudüs, Suriye, Trabzon ve Amasya krallarıyla birleşirler. Bu arada Tamburlaine'in sevgili karısı Zenocrate hastalanır ve ölür. Callapin oluşturduğu orduyla Tamburlaine'ye karşı çıkar. Halep'te yapılan savaşta Tamburlaine galip gelir ve ittifak yapan kralların hepsini esir alır. Oğlu Calyphas'nın savaşa katılmayarak çadırında kalmış olmasına çok kızan Tamburlaine onu korkaklıkla suçlar ve ölümle cezalandırır. Daha sonra Tamburlaine Bağdat'ı kuşatır. Şehrin direnmesi üzerine bütün halkını suda boğdurtur. Kazandığı zaferlerden dolayı büyük bir gurura kapılan Tamburlaine, Muhammed Peygamber'e meydan okur ve Kur'an da dâhil olmak üzere kutsal kitapları bir meydanda ateşe attırır. Bölüm sonunda Tamburlaine ölüm gerçeği ile yüzleşir. Oğlu Amyras'a kendisinin fethedemediği fakat onun fethetmesini istediği yerleri gösterir ve tahta onun geçmesini vasiyet ederek hayata gözlerini yumar.[14]

12 Marlowe, *Tamburlaine the Great*, s. 63-178.
13 Çelebi Mehmet
14 Marlowe, *Tamburlaine the Great*, s. 180-280.

Tamburlaine I'in başarısı üzerine ertesi yıl yazılan Tamburlaine II'de Marlowe, tarihsel verilere ve Timur'un yaşam öyküsüne sadık kalmaksızın, tümüyle hayali bir oyun yazmıştır. Burada Macar kralı Sigismund ve Osmanlı sultanı Orcane arasında geçen olayları 1444 Varna Savaşı'ndan, Timur'un ölürken oğluna verdiği askeri görevleri ise Paul Ive'in[15] *The Practice of Fortification* isimli askeri tahkimat kitabından almıştır.[16] Ayrıca o dönemde Avrupa'da Marlowe'un Türk tarihi ile ilgili olarak yararlanabileceği çok sayıda kitap yayınlanmış durumdaydı.[17]

Oyunun içerisinde ancak gözleme dayanabilecek nitelikte birtakım ayrıntıların varlığı nedeniyle bazı Türk araştırıcılar Marlowe'un bizzat Türkiye'ye gelmiş olabileceğini ileri sürmektedirler.[18] Gerçekten İngiltere-Türkiye ilişkilerinin başlatılmasıyla birlikte 1583 yılında elçi olarak İstanbul'a gönderilen Harborne'in 23 kişilik heyetinde, elçilikten maaş almayan üç kişi vardı ve bunlar bir İngiliz üniversitesinin kadrosundaydılar. Marlowe'un söz konusu dönemlerde Cambridge Üniversitesi'nden uzun dönem izin kullandığı bilinmektedir. Bu verilerin ışığında Marlowe'un başka bir isim altında Türkiye'yi ziyaret ederek daha sonra Tamburlaine oyununa aktaracağı bazı gözlemlerde bulunmuş olduğunu söylemek mümkündür.

Türklerin ötekileştirilmesinin öznesi olarak Tamburlaine

Marlowe'un oyunu için neden Hristiyan dünyasının dışından bir tarihsel figürü, bir Doğu imparatoru olan Timur'u seçtiği, neredeyse oyunun yazıldığı günden beri tartışılan bir konudur. Bazı yazarlara göre bu seçim Marlowe'un Türklere bakış açısı ile ilgilidir.

Mohaç Savaşı'ndan üç yıl sonra, 1529 yılında Osmanlılarca gerçekleştirilen I. Viyana kuşatması, Avrupa'nın bütününde olduğu gibi İngiltere'de de sayısız Türk karşıtı broşürlerin ve dua kitaplarının basılıp dağıtılmasına neden olmuş, böylece İngiliz toplumu, ilk kez olarak, kâfir Türk tehlikesi konusunda yoğun bir propaganda ile karşı karşıya kalmıştı. Dini bir tarikat olan Rodos Şövalyeleri 1522 yılında Osmanlıların Rodos Adası'nı ele geçirmeleri üzerine Malta'ya taşınmış ve burada yerleşmişlerdi. Akdeniz'de hâkimiyet arayışında olan Kanuni Sultan Süleyman Malta'nın

15 Paul Ive, Marlowe gibi, Walsingham'ın istihbarat örgütünde ajan olarak çalışmaktaydı.

16 Hopkins, *Christopher Marlowe, Renaissance Dramatist*, s. 24.

17 Bunlar arasında en çok tanınmış olanları bir süre Türkiye'de esir olarak yaşamış olan Fr. Georgius de Hungaria tarafından yazılan *Tractatus de Moribus Condicionibus Et Nequicia Turcorum* (1481) ve İtalyan hümanist tarihçilerinden Paolo Giovio'nun Mohaç yenilgisi sonrasında İmparator V. Charles'ı yeni bir Haçlı Seferine ikna etmek amacıyla yazdığı 1532 tarihli *Commentario de le cose de' Turchi* isimli kitaplarıdır. Her iki kitap da yayınlandıktan kısa bir süre sonra çeşitli Avrupa dillerine aktarılmışlardır. Georgius de Hungaria'nın Türkler ile ilgili değerlendirmeleri için bkz. Füruzan Gündoğar vd. *Georgius de Hungaria ve Türkler Hakkındaki Değerlendirmelerine Bir Bakış*, Semahat Yüksel Armağan Kitabı, Pagem Akademi, Ankara, 2009, s. 198-207.

18 Umunç, *On her Majesty's secret service: Marlowe and Turkey*, başlıklı yazısında Cezayirli korsanların eline esir düşen İngiliz gemiciler, köle pazarları, köle g plarının nitelikleri ve Anadolu'daki çok küçük yerleşim bölgeleri gibi Marlowe'un ancak doğrudan gözlemle bilgi sahibi olabileceği konulara değinmekte ve Tamburlaine oyunundan örnekler vermektedir.

da fethedilmesi kararını verdi ve 1565 yılında başlayan Osmanlı kuşatması çok kanlı savaşlara rağmen başarılı olamadı. Yaklaşık 6 ay devam eden kuşatma, Batı'da yeni bir Türk düşmanlığı dalgasına neden olacaktı. Kiliselerdeki korolar için Türk karşıtı ilahiler yazılmış, basılan dua kitapları yardım toplamak amacıyla halka satılmaya başlanmıştı.[19] Türk karşıtı bu ilahiler, kuşatmanın sonlanmasının ardından yıllarca kiliselerde öğretilmeye ve söylenmeye devam edecekti.

Marlowe'un devam ettiği King's School kitaplığında John Foxe tarafından yazılan *Şehitler Kitabı* vardı ve bu kitapta Sultan Bayezid, Roma İmparatorluğu'nda kurulan ilk kiliselere baskı ve terör uygulayan İmparator Valerianus ile kıyaslanmaktaydı. Valerianus, M.S. 260 yılında Pers kralı I. Şahpur ile Edessa'da[20] yaptığı savaşı kaybetmiş, esir düşmüş ve bir süre sonra da esarette ölmüştü. Foxe'ye göre Tanrı, Hristiyanlara eziyet ettiği ve bir kısmını öldürttüğü için Valerianus'u Pers kralı Şahpur aracılığıyla cezalandırmıştı.

Kardeş katili ve acımasız bir tiran olarak tanımladığı Bayezid'in aynı kaderi paylaştığını belirten Foxe, Timur'la ilgili olarak, Osmanlı sultanını cezalandırmak için Tanrı tarafından gönderilen ilahi bir figür imajı çizmekteydi. William J. Brown gibi bazı yazarlar Marlowe'un Türk düşmanlığı konusunda en çok John Foxe'den etkilendiğini ve oyunun Bayezid ile ilgili bölümlerinde Foxe'in *Şehitler Kitabı*'nı kaynak olarak kullandığını söylemektedirler.[21]

Malta kuşatmasından bir yıl önce dünyaya gelen Marlowe, Canterberry'deki ilköğretim yıllarında yoğun bir Türk düşmanlığı eğitimine tâbi tutulmuştu.[22] Yazarın gençlik döneminde ise en büyük sınırlarına ulaşmış olan Osmanlı İmparatorluğu, tarihinin en görkemli yıllarını yaşamaktaydı ve kuruluşundan bu yana Timur haricinde hiçbir güç tarafından mağlup edilememişti. Sonuç olarak, güçlü bir Türk düşmanlığı algısına sahip olan Marlowe için Timur, seçilecek en ideal adaydı. Kuşkusuz Marlowe'un oyun kahramanı olarak Timur'u seçmesini yalnızca Türk düşmanlığı algısına dayandırmak çok yüzeysel bir yaklaşım olacaktır. Türklere yönelik bu negatif algı Marlowe'un nedenlerinden sadece birisidir.

Bir kısım yazarlar ise olayı İngiltere'nin Doğu'ya ve Osmanlı coğrafyasına açılma politikasının bir uzantısı olarak değerlendirmektedirler. Kraliçe I. Elizabeth dönemi İngiliz Devleti'nin Doğu ülkelerine açılma konusunda ciddi çaba gösterdiği yıllar olmuştu. Dışişleri Bakanı Francis Walshingam'ın desteğiyle Londra'da kurulan "Merchant Adventurers" gibi deniz aşırı ticaret şirketleri ve Muscovy, Levant, Venice veya Spanish

---

19 Türk karşıtı bir dua metni için bkz. Foxe, *The Acts and Monuments*, c. V, s. 121-122.
20 Urfa'nın antik yerleşim bölgesi
21 Brown, *Marlowe's Debasement of Bajazet: Foxe's Acts and Monuments and Tamburlaine Part I*, s. 40'tan alıntı.
22 Honan, *Cristopher Marlowe: Poet and Spy*, s. 3, 29.

gibi ithalat-ihracat şirketleri bu açılımın aracıları konumundaydılar.[23] Diğer taraftan Avrupa ve Doğu ülkeleriyle ilişkilerden sorumlu Walshingam, bu ticaret şirketleriyle, tüccarlarla ve diplomatlarla birlikte çalışan bir istihbarat ağı kurdurmuştu. Marlowe'un söz konusu örgütte casus olarak çalıştığı şeklinde iddialar vardı.[24]

1578 yılında Walshingam, Osmanlı Devleti ile ticaretin başlatılması konusunda bir memorandum yayınlamış, ertesi yıl kraliçenin mektubunun III. Murad'a ulaştırılmasıyla da İngiliz-Osmanlı ilişkileri resmen başlatılmıştı.[25] Elizabeth İngiltere'sinin Osmanlı açılımı sadece ekonomik temelli değildi. Söz konusu dönemde Osmanlı–İran savaşları devam etmekteydi. İngiltere ise Elizabeth'in İskoçya'da hüküm süren Katolik Mary Stuart'ı öldürtmesi ve Avrupa'daki Protestan güçleri desteklemesi gibi nedenlerle başta Papalık olmak üzere Fransa ve İspanya gibi ülkelerin oluşturduğu bir Katolik Blok ile karşı karşıya kalmıştı. Papa V. Pius, 1570 yılında Elizabeth'i aforoz etmiş, dönemin güçlü ülkesi İspanya, İngiltere'nin deniz aşırı ilişkilerini kesmek suretiyle ciddi bir tehdit haline gelmişti. Bu dönemde Elizabeth İngiltere'sinin Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü politikanın hedeflerinden birisi de Osmanlıları İran cephesindeki savaştan vazgeçirmek ve İspanya'ya karşı ortak bir cephe oluşturmak şeklindeydi.[26] Bu ve benzeri değerlendirmelere göre Walsingham'ın ajanı Marlowe'un Tamburlaine'si İngiltere'nin Doğu açılımının, yani İngiliz oryantalizminin kültürel boyutunu oluşturmaktaydı.

Kuşkusuz, başta İspanya olmak üzere Katolik Avrupa ile mücadele içerisinde olan dönem İngiltere'sini emperyalist bir güç olarak tanımlamak ve Marlowe'un eserini de henüz ortada olmayan bir oryantalizme bağlamak fazlasıyla abartılı bir değerlendirmedir. Zira o güne dek Elizabeth İngiltere'sinin Doğu ülkelerine açılımı, 1555 yılında kurulan ve İngiltere-Rusya ilişkilerini başlatan Muscovy firması ile Osmanlı coğrafyası ile ilişkileri geliştirmek üzere kurulan Levant firması çerçevesinde şekillenmişti. Muscovy'nin yöneticisi ve daha sonra Rusya'daki İngiliz Büyükelçisi olan Anthony Jenkinson, 1558 yılında, Moskova'dan başlayarak Kazan ve Astrahan üzerinden Hazar Denizi'ne ulaşmış, daha sonra da Nogay Horde'den geçerek Orta Asya'daki Buhara Emîrliği'ne bir ziyaret gerçekleştirmişti. Üç yıl sonraki ikinci gezisinde ise Moskova-Astrahan üzerinden İran'a geçmiş, Şah Tahmasp ile görüşerek Muscovy firması adına ticari antlaşmalar yapmıştı.

İngiltere'nin Doğu açılımının ikinci ayağı, yukarıda bahsedildiği gibi, Osmanlı Devleti'ne yönelikti ve 1583 yılında Harborne'in elçilik heyetinin İstanbul'a gönderilmesiyle resmileştirilmiş durumdaydı. Söz konusu

23 Honan, *Cristopher Marlowe: Poet and Spy*, s. 164.
24 Hopkins, *Christopher Marlowe, Renaissance Dramatist*, s. 9.
25 İngiltere-Osmanlı ilişkilerinin başlaması ve Kraliçe Elizabeth ile Osmanlı sultanı III. Murad arasındaki yazışmalar için bkz. S.A. Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey, 1578-1582: A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, Oxford University Press, 1977
26 Burton, *Anglo-Ottoman Relations and the Image of the Turk in Tamburlaine*, s. 128.

dönemde Osmanlı Devleti, sömürgeleştirilen doğu ülkeleri bağlamında tanımlanmış olan klasik oryantalizm kavramının çok ötesine taşan ve aslında kendisi emperyal olarak nitelenebilecek büyük bir güçtü.

Tamburlaine oyunu aracılığıyla Elizabeth dönemi izleyicisine Avrupa'ya yönelik Türk tehdidi, İslam-Hristiyan çatışması ve Osmanlı Türkleri üzerinden Müslümanların ötekileştirilmesi gibi artık neredeyse gelenekselleşmiş konularda mesajlar verilmeye çalışıldığı açıktır. Fakat kanaatimizce Marlowe, bunların ötesinde, Timur'un tarihsel kimliği aracılığıyla çok önemli iki başka boyutu da izleyiciye aktarmaya çalışmaktadır. Bunlardan birincisi 1580'li yıllarda başlayan ve henüz emekleme dönemini yaşamakta olan İngiltere'nin deniz aşırı sömürgeler oluşturma politikasına yönelik bir çerçeve çizme arayışıdır. İkincisi ise Rönesans hümanizması ve Makyavelizm paralelinde Orta Çağ Avrupa yönetim anlayışının ve din-devlet ilişkilerinin yorumlanmasıdır.

Dönemin koşulları ve İngiltere'nin daha sonraki yıllarda Doğu ülkeleri ile kurduğu ilişkiler göz önüne alınırsa, Marlowe'un *Tamburlaine*'si bazı yazarlarca iddia edildiği gibi, İngiltere'nin Osmanlı açılımının kültürel boyutunu oluşturmaktan çok Pers açılımı yapılması yönünde hedef gösteren bir çalışma olarak algılanmalıdır. İran şahı Tahmasp'ın 1576'da ölümünden sonra oğulları İsmail ve Haydar Ali arasında taht mücadelesi ortaya çıkmış, galip gelen İsmail, kardeşlerinden bazılarını öldürtmüş, öldürtmediklerinin ise gözlerine mil çektirmişti. İsmail'in saltanatı kısa sürdü ve 1578 yılında ülkede güç mücadelesi yapan Kızılbaş Türk grupları tarafından düzenlenen bir suikasta kurban gitti. Ardından iktidara geçen Muhammed Hudabende, ağır derecede görme kusurluydu ve İran'da güçlü aşiretler arasında süregelen çatışma artık bir iç savaşa dönüşmüş durumdaydı. Bu ortamdan yararlanmak isteyen Osmanlı Devleti, Tahmasp ile Kanuni arasında Amasya antlaşmasıyla başlayan 30 yıllık barış dönemini sona erdirdi ve Hudabende'nin iktidara geldiği yıl İran'a savaş açtı. 1590 yılına kadar, neredeyse 12 yıl devam edecek bu savaş döneminde Osmanlılar İran üzerine gerçekleştirdikleri seferlerde Gürcistan, Şirvan gibi bölgeleri ele geçireceklerdir. Aynı dönemlerde Timur İmparatorluğunun Orta Asya'daki mirasçısı Şeybanî Özbekler de doğudan İran'a seferler başlatmış ve başta Meşhed ve Herat olmak üzere Horasan coğrafyasındaki birçok bölgeyi kontrol altına almışlardı. Özbeklerin Horasan'daki bu başarıları, bölge valisi Mürşid Kulu Hanın, 1587 yılında, Hudabende'yi iktidardan alarak yerine oğlu I. Abbas'ı geçirmesiyle sonuçlanacaktır.

Aynı yıllarda Avrupa'da sonuçları itibarıyla İran'ı ve Osmanlı Devleti'ni yakından ilgilendiren başka bir değişiklik yaşandı. Portekiz kralı Sebestian'ın 1578'de Müslümanlara karşı savaşırken ölmesinden sonra ülkeyi yöneten vekil amcası ancak iki yıl iktidarda kalabilmiş ve 1580 yılında herhangi bir varis bırakmadan ölmüştü. Başlayan taht mücadelesinde annesi İzabella'nın Portekiz kralı I. Manuel'in kızı olması nede-

niyle İspanya kralı Filip de hak iddia etmekteydi. Dönemin güçlü ülkesi İspanya diğer hak sahiplerini devre dışı bırakmayı başardı ve Portekiz'i kendisine bağladı. Bu durum Portekiz'in deniz aşırı kolonilerinin, en azından kâğıt üzerinde, İspanya'ya geçmesi anlamına geliyordu. Portekiz, 1500'lü yılların başlarından itibaren Hint Okyanusu'nda Osmanlı Devleti ile bir çatışma halindeydi ve Basra Körfezi'nde Hürmüz, Bender Abbas ve Bahreyn gibi merkezlerin kontrolünü ele geçirmiş durumdaydı.[27] 1580 yılında gerçekleşen İspanya-Portekiz birlikteliği sonrasında ortaya çıkan gelişmeler Basra Körfezi'ndeki Portekiz kolonilerini geri almaya çalışan İran'ın ve Hint Okyanusu'nda Portekiz'e karşı hâkimiyet mücadelesi veren Osmanlıların rakibinin artık İspanya olduğunu göstermekteydi. Sonuç olarak Marlowe'un *Tamburlaine*'yi yazdığı yıllarda İran'ın Osmanlılar ve Özbeklerle olan savaşları, Basra körfezindeki kolonileri nedeniyle Portekiz-İspanyol Bloku ile olan anlaşmazlıkları devam etmekteydi.

Bu dönemde İngiltere, yukarıda bahsedildiği gibi, Osmanlı Devleti ile ticari ve siyasi ilişkilerini geliştirerek Müslüman dünyaya açılım sürecini başlatmıştı. Siyasi açıdan İngiltere'nin Osmanlı dış politikasının hedefi, Osmanlı-İran savaşının bitirilmesi ve dönemin bu büyük gücünün, yani Osmanlıların Katolik Avrupa'ya, özellikle de İspanya'ya karşı İngiltere'nin yanında yer almasının sağlanması şeklindeydi. Fakat İngiliz siyasilerinin bazıları, özellikle de Türklerin Avrupa ve Hristiyanlık için en büyük tehdit olduğunu düşünenler, söz konusu yaklaşımı desteklememekteydiler. Bunlar, resmi politikanın aksine Osmanlı Devleti'ne karşı İran'ın desteklenmesinden yanaydılar. İşte *Tamburlaine* bu siyasi görüşün çerçevesini oluşturan bir trajediydi.

27 Portekiz'in denizaşırı kolonileşme siyaseti için bkz. Malyn Newitt, *A History of Por uguese Overseas Expansion, 1400-1668*, Routledge, Taylor and Francis Group, New York, 2005

BÖLÜM 32
AVRUPA SİYASETİNİN BİR ÖĞESİ OLARAK TAMERLANE

Francois Catrou, *Histoire generale de l'empire du Mogol* isimli kitabının 1708 tarihli ilk baskısının önsözünde, Timur'un (Tamerlan) Fransa'da iyi bilindiğini ve Avrupalı bir kahraman olarak algılandığını söylemektedir.[1] Avrupalıların Doğulu bir fatihi kendi kahramanları sınıfına yerleştirmesi, Timur'un dünyaya bıraktığı miras açısından olduğu kadar tarih bilimi açısından da ilginç bir konudur ve ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Timur'un Avrupa siyasetinde kullanılabilir bir kişilik haline dönüşmesini sağlayan siyasal ortamın zemini 1600'lü yıllarda oluşmaya başlamıştı. Bu yüzyılın ikinci on yılında başlayan otuz yıl savaşları, 1648'de Avrupa'da ulus devletlerin şekillenmesini sağlayan Vestfalya Antlaşması'yla sona erecekti. Aynı dönemlerde Avrupa'da başlayan aydınlanma süreci de geleneksel toplum anlayışının karşısına bireyciliği koyuyor, hükümdarı, devleti ve sivil toplumu tanımlayarak bunlar arasındaki ilişkileri biçimlendirmeye çalışıyordu.

Kuşkusuz tarihçilik ve insanlık tarihinin yorumlanması da bu değişimden nasibini alacaktı. Aydınlanma döneminin önemli düşünürlerinden Voltaire, *14. Louis'in Yüzyılı* adlı eserinde "Bizler, özellikle Fransa'da, başka ülkelerdeki devrimlerden çok, onun (XIV Louis) sarayında geçen olaylarla ilgiliyiz. Şöhretin etkileri bunlar. Biz Atilla ve Tamerlane'in fetihlerinin bütün ayrıntılarını işitmek yerine, Agustus'un kabinesinde veya sarayında neler olduğunu bilmek istiyoruz." demekte ve tarihe yönelik bu geleneksel bakışın devam etmesi halinde doğru bir tarih bilinci yaratılamayacağından yakınmaktaydı.[2]

Timur'un Rönesans hümanistleri kadar, yeniçağ tarihçilerini ve siyasetçilerini de etkileyen iki özelliği vardı. Birincisi, hayatı boyunca girdiği hiçbir savaşı kaybetmemiş olması, diğeri ise kendisinin "Tanrı'nın Kırbacı" (gazabı) olduğuna dair yaygın inançtı. Bir İngiliz edebiyatçının söylediği gibi, Elizabeth dönemi aydınları için tarihi şekillendiren üç kuvvet vardı ve bunlar, kader, talih ve insan karakteri olarak sıralanmaktaydı.[3] Timur ise bu üç kuvvete de sahip bir fatihti.

İngiliz tarihçisi Richard Knolles, 1603 yılında, İngiliz dilindeki ilk Türk-Osmanlı tarihini yayınladı.[4] Neredeyse 1200 sayfaya ulaşan bu devâsâ

1 "Tamerlank est presque aussi connu en France, que nos Heros d'Europe" (Catrou, *Histoire generale de l'empire du Mogol depuis sa fo dation*, Preface, XI)
2 Voltaire, *Le siècle de Louis XIV*, s. 305.
3 Briggs, *arlowe's Edward II*, s. XCV.
4 Richard Knolles, *The generall historie of the Turkes from the first beginning of that nation to the rising of the Othoman familie* (1603). Kitap 1700 yılında, o dönemde Osmanlı başkentinde elçi olarak çalışan Sir Paul Rycaut tarafından, kendi dönemine kadar olan gelişmeler de dâhil edilecek şekilde yeniden basılmıştır. Bu çalışmada kaynak olarak Knolles tarafından yayınlanan ilk baskı kullanılmıştır.

çalışmada Osmanlı Tarihi, Büyük Selçuklulardan başlayarak Sultan III. Mehmed'e kadar ve her bir Osmanlı sultanına ayrı bir bölüm ayıracak şekilde incelenmekteydi. Kitabın yazımında yararlanılan yaklaşık 35 civarındaki kaynağın tamamı Avrupalı yazarlara aitti ve bunların arasında Gregoras, Chalkokondyles ve Spandounes gibi Bizanslı yazarlar da vardı. Hiçbir Osmanlı tarihçisinin eserine yer verilmemiş olduğu için kitap, büyük ölçüde Hıristiyan dünyasının Osmanlı'ya bakış açısı çerçevesinde yazılmıştı.

Yıldırım Bayezid bölümünün büyük bir kısmı ise Timur'a ve Sultan Bayezid'le yaptığı mücadeleye ayrılmıştı. Knolles, Bayezid'i etrafındakilere dehşet ve korku salan acımasız ve zalim bir Tiran olarak tanımlamaktadır. Zenginliği sadece kendisi ve çocukları için isteyen Bayezid, Müslüman ve Hıristiyan hükümdarları mağlup edip bir kısmını öldürtmüş, bir kısmını da hapsetmiş veya sürgüne göndermiştir. Diğer taraftan Knolles, Timur'un şahsında destansı bir kahraman portresi çizmektedir. Sıradan bir insanken aklı, cesareti ve savaşçılık yetenekleri sayesinde büyük bir imparatorluk kurmuştur. Sultanlarını yendiği için Osmanlı tarihçilerinin Timur'u insanlık dışı zulümler yapan bir canavar şeklinde tanımladıklarını ifade eden tarihçi, bunun doğru olmadığını belirtmekte, daha sonra kendisinin gerçek Timur'u anlatacağını söyleyerek Timur'un çocukluğundan başlayıp Anadolu seferine kadar olan hayat hikâyesini nakletmektedir.

Roma ve Osmanlı Devleti gibi büyük imparatorlukları Timur İmparatorluğu ile kıyaslayan Knolles, bu imparatorlukların çok sayıda hükümdarın katkısıyla ve uzunca bir sürede ortaya çıktığını, buna karşın Timur'un tek başına imparatorluğunu kurma becerisini gösterdiğini vurgulamaktadır.[5] Yakınlarına karşı çok merhametli olan Timur, düşmanlarına karşı çok acımasızdır. Askerleri ona öylesine bağlıdırlar ki sadece onun hayal kırıklığına uğradığını görmektense seve seve ölüme gitmeyi yeğlemektedirler. Timur, zorunlu olmadıkça savaş istemeyen bir hükümdardır. Savaş kararı aldıktan sonra ise önünde kimse duramaz. Kendisinin mağrur zalimleri cezalandırmak üzere Tanrı tarafından görevlendirildiğini söyleyen Timur, onlara, Tanrı'nın en sevmediği şeyin gurur ve kibir olduğunu öğretecektir. Tanrı böyle büyüklük kompleksi içerisinde olanları aşağıya indirecek, tevazu içerisinde olanları ise yukarıya çıkaracaktır. Dolayısıyla Timur'a "Tanrı'nın Gazabı" veya "Dünya'nın Terörü" denmektedir.[6] Timur hayatı boyunca gerçekleştirdiği başarılarla bu unvanların içini doldurmuştur.

Knolles, Bayezid'in Ankara Savaşı'nı kaybetmesini "Mağrur tiran tarafından devamlı aşağılanan adamlarının kendisinden nefret etmelerine ve savaş sırasında onu terk etmelerine bağlarken Timur'un savaşı kazanmasını "Tanrının yanında oluşuna, talihine ve askerlerinin ona olan sevgi ve sadakatlerine" bağlamaktadır.[7] Bayezid'in esir edilişi tarihçi tarafından

5 Knolles, *The generall historie of the Turkes*, s. 212.
6 Knolles, *The generall historie of the Turkes*, s. 211. Buradaki terör sözcüğünü günümüzdeki anlamıyla değil, korku veya dehşet karşılığında almak gerekmektedir.
7 Knolles, *The generall historie of the Turkes*, s. 219.

bir epik tiyatro sahnesi anlatırcasına tanımlamaktadır. Timur, "sen beni esir etseydin ne yapardın?" diye sorduğunda "seni demir bir kafese koyardım" dediği için demir kafese koydurduğu Bayezid'i dışarı çıkarır ve adamlarına dönerek şöyle söyler:

> Mağrur ve zalim bir adamı seyredin. Layık olduğu şekilde cezalandırılmayı hak ediyor. Dünyanın bütün kibirli ve zalim adamlarına karşı Tanrı gazabının adaletine bir örnek olacak. Bugün büyük bir düşmanın Tanrı tarafından elimize verildiğinin bilincindeyim, bu nedenle ona minnettar olmalıyız.[8]

Aslında bu paragrafta İngiliz tarihçi, İncil'den bir sahneyi canlandırmakta, böylece Timur'u Tanrı elçisi bir Mesih olarak tanımlarken Bayezid'i de bir günahkâr şeytan konumuna indirgemektedir. Knolles, Bizans imparatorunun ülkesini teslim etme teklifini Timur'un büyük bir gönül yüceliğiyle reddedişini, amacının ülkesinin sınırlarını büyütmek değil ihtiyacı olan dostlarına ve müttefiklerine yardım etmek olduğunu söylediği bölümde Mesih-Şeytan ikilemini bir kez daha tekrarlamaktadır. Timur, Bizans elçilerine İncil'deki bir cümlenin[9] benzerini kullanarak şöyle demektedir:

> Tanrı yukarıdan gücünü gösterdi ve yeryüzündeki insanlığın en büyük ve vahşi düşmanının başını ezdi. Ve şimdi, Konstantinopol gibi büyük ve muhteşem bir şehri özgürleştirmek beni ölümsüz kılacak.[10]

Knolles Timur'un Bayezid'i zincire vurarak demir kafese kapatmasını ve ona çeşitli aşağılayıcı muamelelerde bulunmasını, ona olan nefretinden değil, kibirli bir tirana karşı Tanrı adaletini sağlamak amacıyla yaptığını söylemektedir. Yazar ayrıca, bir kumandanının sorusu üzerine Timur'un ağzından, bir hükümdara karşı böylesi bir muamelenin uygun olmadığını, fakat kendi kardeşinin kanıyla kirlenmiş kibirli bir tiran için gerekli olduğunu söyletmektedir.[11] Knolles, daha sonra, Bayezid'in uzunca bir esaretten sonra, kafasını demir kafesin çubuklarına vura vura intihar ettiğini söyler ve Timur'un ülkesine gidişiyle anlatısını tamamlar.

İngiliz tarihçisinin hikâyesi, birçok tarihi yanlışlıklarla ve kurgulanmış efsanelerle dolu olmasına karşın Osmanlı tarihi ile ilgili olarak İngilizce yayımlanan ilk kapsamlı eser oluşu nedeniyle, 1600'lerden itibaren bir dünya imparatorluğu olma yoluna giren İngiltere'de geniş halk kitlelerine ulaşabilmişti. Ayrıca bu kitabın yayımlanmasından yaklaşık yüz yıl sonra Nicholas Rowe tarafından yazılacak ve Tamerlan efsanesini bütün Avrupa'ya ve Amerika'ya yayacak olan *Tamerlan* trajedisi de neredeyse birebir olarak Knolles'in kitabı üzerine inşa edilecekti.

8 Knolles, *The generall historie of the Turkes*, s. 220.
9 Romans 1:18; revelatur enim ira Dei de caelo super omnem impietatem et iniustitiam hominum eorum qui veritatem in iniustitiam detinent (Şerleriyle gerçeği örten bütün inançsız ve kötü insanların üzerine Tanrı'nın gazabı semadan iner.)
10 Knolles, *The generall historie of the Turkes*, s. 221.
11 Bayezid'in kardeşi Yakup Çelebi'yi öldürtmesine gönderme yapılıyor.

Timur'un ideal bir hükümdar olduğuna yönelik yayınlar İngiltere ile sınırlı değildi. Fransız Doğubilimcisi D'herbelot, 1690'lı yıllarda basılan *Doğu Kitaplığı* başlıklı çalışmasında Timur'a uzunca bir bölüm ayırmıştı. Yazar, bölümün sonunda Timur'un ülkesini barış ve huzur içerisinde yaşatmak için hayatı boyunca çalıştığını vurgulamaktadır. Bayrağındaki üç daire şeklindeki işaretin dünyanın dörtte üçünü hâkimiyeti altına aldığını gösterdiğini ifade eden yazar, mühründeki Farsça "Rasti Rusti" sözcüklerinin 'gerçek kudrettir' anlamına geldiğini aktarmaktadır. Daha sonra bu ifadeyi Hz. Davut'un "gerçek özgürleştirir" şeklindeki mezmuruyla özdeşleştirmektedir.[12]

Tamerlane: Timur karakterinin Avrupalılaştırılması

18. Yüzyıl Timur'un, "Tamerlane" adı altında, Avrupa siyasetinin önemli bir öğesi haline geldiği bir dönem oldu. Bunun nedeni Timur'un 1688-1702 yılları arasında İngiltere tahtında oturan III. William ile özdeşleştirilmesiydi. III. William, bugünkü Fransa'nın Provence bölgesinde 1100'lü yıllarda kurulmuş olan Orange bölgesinin prensiydi. Bir Protestan prens olarak Avrupa'daki müttefik kuvvetlerle birlikte Fransa Kralı XIV. Louis'e karşı birçok savaşlara katıldığı için Protestanlar tarafından inançlarının savunucusu olarak kabul edilmekteydi. 1680'li yıllarda, dönemin İngiltere kralı Katolik II. James ile mücadele halinde olan Whig Hareketi önderleri tarafından İngiltere'ye davet edildi. 5 Kasım 1688 tarihinde yaklaşık 40.000 kişilik bir orduyla Brixham sahillerinden İngiltere'ye çıkan Orange Prensi, iktidardaki II. James'in Fransa'ya kaçmasıyla İngiltere tahtına oturacaktı.

İngiliz tarihinde "Glorious Revolution"[13] olarak tanımlanan bu iktidar değişikliği sonrasında çıkarılan kanunlarla İngiltere'de Protestanlık hâkim hale getirilecek, Katoliklerin kral olamayacağı ve kralların Katolik kadınlarla evlenemeyecekleri gibi ilkeler kabul edilerek Katoliklerin parlamentoda ve orduda görev almaları yasaklanacaktı. Ayrıca, bireysel özgürlükleri artıran, kral-parlamento ilişkilerini parlamento lehine değiştiren düzenlemeler de yapılmıştı. Whiglerin parlamento desteğiyle tahttaki konumunu sağlamlaştıran III. William, ertesi yıl, Fransa kralı 14. Louis'in yayılmacı politikalarına karşı Avrupa'da oluşturulan ve kendisinin Orange Prensi iken dâhil olduğu Büyük İttifak'a katıldı.[14] İttifak ile Fransa arasındaki savaşlar kesintili olarak ve çeşitli adlar altında 1721 yılına kadar devam edecekti. Neredeyse bütün siyasal hayatı Fransa kralı 14. Louis'e karşı mücadele etmekle geçen III. William 1702 yılında hayatını kaybetti.

Nicholas Rowe'ın *Tamerlane* adlı trajedisi de aynı yıl Londra da sahnelenecekti. *Tamerlane,* Timur-Bayezid çatışması üzerine inşa edilmiş

12 D'herbelot, *Timour*, s. 888; Yuha a incilinde (8:32) Hz. İsa "Gerçeği bileceksiniz ve gerçek sizi özgür kılacak" (et cognoscetis veritatem et veritas liberabit vos) demektedir.
13 Görkemli Devrim
14 Büyük İttifak'ın üyeleri, Avusturya, Bavarya, Brandenburg, Hollanda, İ giltere, Kutsal Roma Cerme İmparatorluğu, İrlanda, Portekiz, Savoy, Saksonya, İskoçya, İspanya ve İsveç şekli deydi.

bir dramdı. Fakat olaylar tarihsel gerçeklikten arındırılmış ve hayali bir hikâye üzerine kurgulanmıştı. Oyunda Timur, savaş istemediği halde savaşmak zorunda kalan, Bayezid'in tahtını yeniden ihya etmeyi düşünecek, hatta kendisine suikast düzenleyen şahsı affedecek kadar yüce gönüllü bir kahraman hükümdar olarak resmedilmekteydi.[15] Buna karşın Bayezid, çeşitli kötülükler plânlayarak dünyayı harap etmeyi hedefleyen şeytani bir karakterdi.[16] Daha da önemlisi Rowe'ın eserini ithaf ettiği Hartington Markisine ithaf yazısında söyledikleriydi. Rowe şöyle demekteydi:

> Bazı insanlar Tamerlane'in şahsında çağımızın en büyük karakterini şekillendirdiğime inanıyorlar ki bu da beni mutlu ediyor... Bu büyük adamın hayatında majestelerininkinden (Kral III. William) farklı olmayan birçok özelliklerin olduğu bir gerçektir. Cesareti, dindarlığı, itidali, adaleti ve halkına karşı gösterdiği baba sevgisi; fakat hepsinin üstünde zorbalığa, baskıya karşı olan nefreti ve insanlığın ortak iyiliğine yönelik yoğun hassasiyeti. Onların geçmişlerindeki çok sayıda olay örtüşmektedir. Majesteleri de Tamerlane'in dünya barışına katkı sağlayan zaferlerine benzer bir zafer konusunda çok kararlıdır.[17]

Rowe'ın Timur tarihsel kişiliği temelinde yarattığı Tamerlane karakterinin III. William'la özdeşleştirilmesi, onun hayat boyu rakibi olan Fransa kralı 14. Louis'in de Bayezid karakteri ile özdeşleştirmesi anlamına gelmekteydi. Fransız kralının şeytani karakterde tanımlanması, ona karşı yapılacak mücadeleyi ve savaş yoluyla onu durdurmayı haklı bir tez haline getirmekteydi. Bu mantık çerçevesinde İngiltere, Tamerlane gibi, aslında savaş istemediği halde, kendisini korumak için savaşmak zorunda kalmış oluyordu. Kuşkusuz bu yaklaşım İngiltere'nin Fransa'ya karşı yürüttüğü Yedi Yıl Savaşları ile İspanyol Veraset Savaşları'na ve daha sonraki yıllarda imparatorluğu büyütmek için yapılacak olan diğer savaşlara da ahlaki ve hukuki bir zemin oluşturmaktaydı.

Whig yönetimindeki *Tamerlane* desteği ve tutkusu o kadar yüksekti ki ilk kez 1702 yılında sahnelenen eser, III. Willam'ın İngiltere topraklarına ayak bastığı gün olan 5 Kasım kutlamalarının bir parçası olarak, 1815 yılına kadar her yıl sahnelenmeye devam edecekti.[18] Ayrıca Whig yönetimi *Tamerlane* ve benzeri politik trajedileri, partinin felsefesinin ve politikalarının kitlelere aktarılmasında önemli bir araç olarak kullanma kararı almıştı.[19] Bu oyunlarda politik bir perspektif ile hayli karmaşık biçimde aktarılan teatral sunum, izleyicinin kişiliğinde bazı değişikliklere yol açabilmekte, bu da bireysel ve toplumsal bir davranış biçimi olarak kendisini ortaya koyabilmekteydi. Özellikle *Tamerlane* gibi oyunlarda bu yoğun po-

---

15 Tis true I am a king, as thou hast been / Honour, and Glory too have been my aim / But tho' I dare face Death, and all the Dangers / Which furious War wears in its bloody Front / Yet I chuse to fix my Fame by peace / By justice, and by Mercy (Rowe, Tamerlane, 1:2, s. 12)

16 "In sullen mood, sat mediating plagues / And ruin to the world; till yester mom/ Like fire that lab'ring upwards rends to the earth. (Rowe, Tamerlane, Prologue, s. X)

17 Rowe, *Tamerlane*, s. XIII.

18 Moore, *Whig Pane yric Verse, 1700-1760*, s. 367.

19 Parker, *The Image of Rebell on*, s. 392.

litik takıntılarla ilgili gözlemler, bireysel ifade biçimi haline dönüşmekte, trajedi, politika veya parti ruhu gibi kavramlarla ilgili olmaktan çıkıp politik bilincin ortaya konulduğu partizanlıkla ilgili bir hal almaktaydı.

Eserin her sahnelenişinde önce bir açış konuşması yapılıyor ve burada Rowe tarafından yazılan oyunun Kral III. William onuruna sahnelendiği ve oyundaki Tamerlane karakterinin Willam'ı temsil ettiği söylenmekteydi. Daha sonra bir sanatçı tarafından söylenen bir prolog vardı. Bir şiir şeklinde söylenen bu prologda III. William'ın Britanya'yı kurtarmak ve düzene sokmak için geldiği, cesur ve akıllı olduğu, zalim olmadığı söylenmekteydi. Onun geldiği çağda dünyayı lanetleyen bir Bayezid karakteri (14. Louis) vardı ve onunla mücadele edecekti. İlk yıllardaki prologlarda İngiliz Parlamentosunda bulunan iki grubun, yani Whiglerin ve Torylerin bir araya gelerek onun bu hedefine destek vermeleri istenmekteydi.[20]

14. Louis sonrası yıllarda yazılan prologların tamamen bir III. William övgüsü haline dönüştüğü görülmektedir.[21] *Tamerlane* piyesi sahnelenmeden önce okunan bu prologlarda III. William'ın büyük bir Protestanlık savunucusu olduğu ve İngiltere'deki Katolikliği tasfiye ettiği de belirtildiği için, özellikle Protestanlar, bu prologlara büyük önem vermekteydiler. 1713 yılında Kraliçe Anne, Kral William'ın doğum günü kutlamalarında prologun okunmasının gerekli olmadığına karar vermiş ve doğrudan oyuna geçilmesini istemişti. Bu durum seyirciler tarafından kendilerine ve Kral William'a karşı bir hakaret olarak algılanacak ve sahneye fırlayan Dudley Moore isimli bir koyu Protestan, bu durumu protesto ederek prologu kendisi okuyacaktır.[22]

Bütün bu gelişmeler sonrasında *Tamerlane* trajedisi halkta ciddi bir karşılık bulmuş durumdaydı. Londra gazetelerinden derlenen ilanlara göre Şekspir dışı trajedilerde sahnelenme sıklığı açısından *Tamerlane, The Orphan* isimli bir trajedinin ardından ikinci sıradaydı ve 1702-1776 yılları arasında yaklaşık 282 kez sahnelenmişti.[23] Oyun o denli yaygınlaşmıştı ki, bağımsızlık öncesi Amerika'da, 1766-1767 sezonunda, Philadelphia'daki İngiliz ordusu tarafından kurulan bir tiyatroda bile sahnelenmişti.[24]

Kuşkusuz, Rowe'in yarattığı Tamerlane karakteri aracılığıyla tarihsel Timur'u yüceltmesine karşı ciddi eleştiriler de vardı. Doğu uluslarının dilleri, edebiyatları ve yaşam biçimlerini konu alan bir tezde Timur'un "Bir kralın tahtı kanla çevrili olmadıkça iktidarı güvencede olamaz" sözlerini çok sık tekrarladığı, bir taraftan işgal ettiği şehirlerde kesilen kafalardan kuleler yaptırırken bir taraftan da şairlere ve âlimlere çok büyük bir say-

20 "Of Whig and Tory, in this cause unite / One vote will then send Anjou back to France" (*A Prologue spoken at a representation of Tamerlane*, The Muses Mercury, Jan 1707, 1:1)
21 Phillips, *A New prologue to Tamerlane*, wrote by Mr. Edward and Spoke, London Magazine, Nov. 1733; 2.
22 Burke, Oliver., *Lives of the Lord Chancellors of Ireland*, s. 400, Dublin University Magazine, Apr. 1872; 79, 472.
23 Potter, *The Paradox of Congreve's Mourning Bride*, s. 103.
24 Pollock, *Notes on Professor Pattee's...*, s. 311.

gı gösterdiği belirtilmekteydi. Rowe'in *Tamerlane* oyununun Kral William hatırasına sahneleneceği haberini veren ve söz konusu tezden alıntılar yapan bir İngiliz mecmuası, Bağdat'ı fethettiği zaman yüzbinlerce insanı öldürten bir insanın Kral William ile nasıl benzerliği olabileceği sorusunu gündeme getirmekte ve Rowe'i naiflikle suçlamaktaydı.[25]

Bütün bu eleştirilere rağmen Timur'un İngiliz siyasetinde rol model olarak kullanımı devam etmekteydi. Yezdî'nin *Zafernâme* isimli kitabı, Francois De Petis le Croix tarafından 1723 yılında önce Fransızcaya, daha sonra da Jean Darby tarafından *The History of Timur Bec* başlığıyla İngilizceye aktarılmıştı. Darby, eserini dönemin Galler Prensi Louis Frederick'e ithaf etmiş ve bir giriş yazısı yazmıştı. Burada Timur'un hayat hikâyesinin ve birçok özelliğinin prensin de çok benzediği büyük babası Kral George ile örtüştüğünden bahsedilmekteydi. Timur'un affedicilik, düşmanlarına karşı hoşgörülü olmak ve halkının refahını yükseltmek için çalışmak gibi özellikleri Kral George için de geçerliydi. Çevirmene göre Timur, dünyanın mutluluğunu tek bir bayrak ve tek bir inanç etrafında birleşmekle mümkün olacağına inanmaktaydı.[26] Kitapla ilgili olarak İngiliz basınında çıkan değerlendirmelerde Timur'un ülkesini başbakansız yönetmesi, dindarlığı, cesareti, halkının iyiliği için çalışması, öğrenme arzusu ve âlimlerle olan yoğun diyalogu gibi konular ön plana çıkarılmakta ve Timur'un hayatı ve yönetim tarzı Avrupalı hükümdarlar için bir örnek şeklinde sunulmaktaydı.[27]

Bu dönemde Timur'a benzetilme veya onu rol model olarak kullanma olayının İngiltere ile sınırlı olmadığı görülmektedir. Daha 18 yaşında genç bir kral iken ülkesine karşı bir ortak cephe oluşturan Danimarka-Norveç, Rusya ve Polonya-Litvanya ordularını ardı ardına yenerek usta bir asker ve yetenekli bir politikacı olduğunu ortaya koyan İsveç kralı Demirbaş Şarl da Timur ile özdeşleştirilen Avrupalı hükümdarlardan birisiydi. 1709'daki Poltava savaşında Rus Çarı Petro'ya yenilmesine ve Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmasına rağmen Şarl, İsveç tarihinin en büyük milli kahramanı olarak kabul edilecektir.

İsveçli bir şair Poltava savaşının bir gün öncesini *Poltava'da İsveçlilerin Son Gecesi* isimli şiirinde anlatırken Timur ile bağlantı kurmakta ve savaş ortamını Timur'un varlığıyla bütünleştirmekteydi. [28] Bu yüzyılın sonlarında Tamerlan'ın askeri liderlerle özdeşleştirilmesi uygulaması Atlantik ötesine taşmış durumdaydı. 1800'lerin başlarında İspanya'nın Meksika'daki askeri valisi olarak atandıktan sonra Meksikalı isyancıları hızlı bir şekilde tasfiye eden ve Teksas bölgesine Amerikalıların sızma girişimlerini önleyen General Félix Maria Calleja del Rey'in lakabı "Yeni Tamerlan" idi.[29]

---

25 *Curious Oriental Anectodes with the Origin of Royal Jesters.* Universal Magazine; Oct 1780; 67, 467.
26 Darby, *The History of Timur Bec*, Cilt I. *Dedication*, s. 16 ve 17.
27 Marsolier, *Tamerlane an Example for princes*, The Gentleman's Magazine (Monthly Intelligence), Mar. 1735; s. 5.
28 Charles Shieldsream, *The Sweed's Last Night at Pultowa*, The American Advocate of Peace and Arbitration, Vol. 51, No.1, s. 14.
29 Timmons, *Los Guadalupes: A Secret Society in the Mexican Revolution for Independence*, s. 466

İngiltere'nin sömürge politikalarında Tamerlane

18. Yüzyıl İngiltere'sinin önde gelen düşünürlerinden Edmund Burke, 15 Şubat 1788 tarihinde, dönemin Hindistan valisi Warren Hastings'in görevden alınması konusunda yapılan görüşmeler esnasında kürsüden şöyle seslenmekteydi:

> Tamerlan Hindistan'ı İslam dininin büyük bir reformcusu olarak işgal etti. O, peygamberin emirlerinin uygulayıcısı şeklinde ilahi bir unvanla geldi. O dönemdeki bütün Müslüman hükümdarları ezdi. Çünkü o, bu hükümdarları inanç açısından yozlaşmış münafıklar ve güçlerini istismar için kullanan tiranlar olarak görmekteydi.[30]

> Her ne kadar işgalci fatihlerin ve Tatarların çirkin adlarıyla tanımlanmaktaysa da, Tamerlane bir barbar değildi. Ona boyun eğen insanlar, kölelerin bir fatihin kılıcı karşısındaki sefilce baş eğmeleri şeklinde değil, kendisinden önce ülkede hüküm süren baskıcı ve zalim hükümdarların yerine basiretli ve adil nitelikte büyük ve yüce bir imparatora boyun eğmekteydiler.[31]

Edmund Burke, ertesi gün yine kürsüdeydi ve konuşmasına devam ediyordu. Bu kez Hastings'in "Timur, ülkesinde prensiplere dayanmayan keyfi bir yönetim uygulamıştı" mealindeki değerlendirmelerini eleştirmekteydi. Elinde Timur'a atfedilen *Tüzükât* kitabının hem orijinalinin hem de tercümesinin bulunduğunu belirten Burke şunları söylemekteydi:

> Kitabın tamamını ayrıntılı olarak okudum. Eğer bir kişi, bu kitapta, hükümdarın keyfi yönetim istediğine dair tek bir kelime gösterebilirse, kendi adıma, kendimi büyük bir utanç içerisine sürüklediğimi itiraf edeceğim. Yönetim prensipleri açısından, dünyada, *Tamerlane Tüzükleri* adlı bu kitaptan daha asil, daha doğru, daha insanî ve daha ahlaki başka bir kitap olmadığına inanıyorum. Mr. Hastings'in iddia ettiği gibi keyfi yönetimle ilgili olarak da tek bir sözcük yoktur.... Kitap burada. Mogul İmparatorluğu'nun kurucusunun tüzüklerini, onun kendisinden sonraki nesillere yönetimleri için yasa, yönetimlerini sürdürebilmeleri için vasıta olarak bıraktığı kutsal mirasını içeriyor.[32]

Burke, daha sonra, Timur'un tüzüklerinde "Kahraman oğullarıma, devletli torunlarıma malûm olsun ki" şeklinde başlayıp "Benzer şekilde benim evlâd ve nesillerim de bu tüzüğe amel edip benden miras kalan saltanat devletime bekçilik yapsınlar" diyerek sıraladığı 12 maddeyi kelimesi kelimesine okumaktadır.[33] *Timur Tüzükleri*'nden alıntısını bitirdiği noktada Burke şunları söylemektedir:

> Doğu'ya karşı adil olmalıyız. Hükümetlerin, üstlerin ve babaların görevleri açısından bakıldığında onların ahlaki düsturları bizimkilerle eşdeğerdir. Bütün dünyaya karşı iddia ediyorum ki, hükümdarlara yol gösteren bu güvenilir Asyalı adamların yazılarında bulunan bu gerçek ahlâk ve bilgelik Avrupa'daki modern kitapların hiçbirisinde yoktur.[34]

30 Burke, *15 Şubat 1788 tarihli parlamento konuşması*, The Works of Edmund Burke, Vol. XIII, s. 77.
31 Burke, *15 Şubat 1788 tarihli parlamento konuşması*, The Works of Edmund Burke, Vol. XIII, s. 80.
32 Burke, *15 Şubat 1788 tarihli parlamento konuşması, The Works of Edmund Burke*, Vol. XIII, s. 180.
33 *Tüzükât-ı Timuri*, (*The institutes political and military*), s. 157-175.
34 Burke, *15 Şubat 1788 tarihli parlamento konuşması, The Works of Edmund Burke*, Vol. XIII, s. 192.

Burke'in bu konuşmaları İngiltere siyasetinde 1783 yılından bu yana süregelen Doğu Hindistan Şirketi'nin devletleştirilmesi konusunun bir yansımasıydı. 1783 yılında Burke'in de üyesi olduğu Fox-North koalisyon hükümeti Hindistan'da büyük bir sömürge imparatorluğu kurma yolundaki Doğu Hindistan Şirketi'nin yozlaştığı iddiasıyla devletleştirme kararı almış, fakat Kral III. George'un onay vermemesi üzerine başarısız olmuştu. Kral George aynı yılın sonlarında bu hükümeti görevden alacaktı.

Bu başarısızlık Burke ve arkadaşlarını yıldırmamıştı. Şirketin o dönemdeki Hindistan valisi Hastings üzerinden bir karalama kampanyası başlatmışlar, Hindistan'daki yerel halka kötü muamele etmekten başlayıp rüşvet almaya kadar bir dizi suçlamayla parlamento tarafından bir soruşturma açılmasını sağlamışlardı. Burke, mecliste yaptığı konuşmalarda, Hindistan'ı kolonileştirme politikalarında kullanmak amacıyla Doğu Hindistan Şirketi tarafından İngiltere'de tercüme ettirilerek basılan *Tüzükât-ı Timuri*'yi Vali Hastings'in uyguladığı politikaları eleştirmek için kullanmaktaydı.[35]

İngiliz dış siyasetinde Timur'un kullanımıyla ilgili ilginç bir gelişme İrlanda bağımsızlık hareketini destekleyen politikacılardan gelmişti. İngiltere'nin İrlanda'da uyguladığı baskıcı politikalar nedeniyle artık düzeltilemez bir İngiliz karşıtlığının ortaya çıktığını belirten yazar Anthony Trollope "Kendisini Tamerlane gibi gösterebilen bir vali dışında hiçbir İngiliz valisi bu ülke için uygun değildir" demekteydi.[36]

Diğer taraftan İngilizler, bağımsızlığını ilan ettikten sonra Amerika kıtasındaki büyümesini hızla sürdüren Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlık hedefli siyasetini Timur'la ilişkilendirilmekteydiler. İngiliz basını, yeni kurulan bu ülke siyasetçilerinin bütün Amerika kıtasını kontrol altına almaya yönelik arzularını ve bu arzuyu açıkça ifade ediyor olmalarını, Timur'un bütün Asya'yı fethetmiş olması ile karşılaştırmakta ve onları eleştirmekteydiler.[37]

Amerikan Devrimi'nde Tamerlane esintileri

Kuşkusuz İngilizler, Amerikalı siyasetçileri Timur'a benzetirken bunu eleştiri amacıyla yapmaktaydılar. Diğer taraftan Timur, gerçekten de Amerikan Devrimi yıllarında İngilizlere karşı mücadelenin bir unsuru olarak kullanılmıştı. Bu yıllarda İngiltere'den bağımsız olmak istemeyen Amerikalılara "loyalist" adı verilmekte ve İngiliz İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kalmak düşüncesi de "Toryism" olarak tanımlanmaktaydı.

35 Bu kitapla ilgili konular *Tüzükât-ı Timuri Sahte mi? Gerçek mi?* bölümünde geniş bir şekilde tartışılmıştır.
36 *Examiner*, Jan,1, 1870
37 "The United States wish to extend their sway over the whole American con nent, and their leading men put their views with as much deliberation as Tamerlane overran all Asia" (*British Interests in America. The London Journal*, June 21, 1856; 23, 591)

Bağımsızlık savaşının en kızgın olduğu dönemde Massachussets bölgesinde görev yapmakta olan tanınmış hatip Nathaniel Whitaker, *Toryism'e karşı bir panzehir* başlıklı bir söylev vermekteydi. Halk arasında büyük bir etki yapan söylevin metni, 1777'de General Washington'a ithaf edilerek basılacak ve dağıtılacaktı. Whittaker söylevinin bir yerinde şöyle diyordu:

> İntikam hukuku, kötü eylemi gerçekleştiren şahıslara yöneltilmeyip, elimize düşmüş mütecavizlere uygulandığı zaman bile, bazen doğru ve gereklidir.

Vaiz bu sözlerden sonra Timur ile Bayezid arasındaki ilişkiyi gündeme getirmekteydi. Timur'un "Niçin Bizans imparatorunu tâbi kıldın?" sorusuna Bayezid'in cevabı "Senin gibi, şöhret ve hükümranlık için" şeklindedir. Timur "Peki, yaşa ve cinse saygı göstermeksizin niçin zalimlik yapıyorsun?" deyince Bayezid "Bunları düşmanlarımda büyük bir korku ve dehşet yaratmak için yapıyorum" diye cevap vermektedir. Timur'un "Bu kadar büyük bir imparator olduğun için Tanrı'ya şükrettin mi?" şeklindeki sorusuna ise cevap "Hayır, böyle bir şeyi düşünmedim" şeklindedir. Bunun üzerine Timur'un reaksiyonu "Senin gibi nankör bir adamın böylesine acınacak hale düşmesine şaşmamalı" olacaktır. Daha sonra Timur "Ben senin eline düşseydim ne yapardın?" sorusunu sorar. Bayezid'in cevabı "Seni bir demir kafese koydurup zaferimi kutlamak için dünyaya seyrettirirdim" şeklindedir. Bunun üzerine Timur Bayezid'i demir kafese koydurur.

Bu anlatıyı Whittaker "Büyük Timur'un Büyük Türk Bayezid'i bir demir kafese koyup dünyaya sergilemesi doğru ve haklı bir hareketti" sözleriyle özetlemektedir. Çünkü Bayezid'e verilen ceza, zalimliği ve kibirli oluşu nedeniyle Tanrı tarafından verilen bir cezadır ve Timur sadece Tanrı'nın emrini uygulamaktadır. Bu noktadan sonra Whittaker İngilizleri ve yandaşlarını kastederek, "Bu felâketleri bize getirenlere doğru ve örnek niteliğinde cezalar vermediğimiz sürece ne kendimize ne halkımıza ne şu anda düşman zulmü altında acı çeken kardeşlerimize ne gelecek nesillere ve ne de savaş alanlarında öldürülen, iğrenç hapishanelerde açlık ve soğuktan ölen arkadaşlarımıza karşı adaleti sağlamış oluruz" demekteydi.[38]

Daha sonra Whittaker Timur'un hayatından bir bölüm daha nakletmek istediğini ve bu bölümle onun savaşlarının gerçek nedenini ortaya koyacağını söylemektedir. Bu büyük fatihteki söz konusu onurlu ve hayırlı anlayışın Hristiyan hükümdarlarının çoğunun utançtan yüzünü kızartacağını söyleyen hatip, bu ruhun savaş meydanına giren her askere ilham vereceğini belirtmektedir. Burada anlatılan bölüm, Knolles'in kitabındaki Bizans imparatoru ile Timur arasında geçen olayla ilgilidir. Bizans imparatoru, zalim bir tirandan kurtardığı için Timur'a elçiler göndererek ülkesini teklif eder. Timur'un cevabı, zaten yeterince büyük bir imparatorluğu olduğu, bu savaşı yeni ülkeler kazanmak için değil dostlarının ve mütte-

38 Whittaker, *An Antidote against Toryizm*, s. 223-225.

fiklerinin isteği üzerine ve onlara yardım için yaptığı şeklindedir. Amacı, büyük ve muhteşem Konstantinopol şehrini özgürleştirmektir. Yüce Tanrı ona görev vermiş ve onun aracılığıyla yeryüzündeki insanlığın en büyük düşmanının başını ezmiştir. Bütün bunlar ona büyük bir onur ve ölümsüz bir isim verecektir.

Whittaker araya yorumlarını koyduğu hikâyeyi naklettikten sonra konuyu "Bu söylev bize savunma amaçlı savaşın gerçek hayırseverlikle ve insanoğlunun samimi mutluluk arzusuyla ne kadar uyumlu olabileceğini göstermektedir" sözleriyle bağlamaktadır.[39]

Amerikan bağımsızlık mücadelesinde Timur'dan bu şekilde alıntılar yapılması ve onun gerçek veya efsanevi bazı uygulamalarının örnek olarak kullanılması, özellikle bağımsızlık yanlısı Whig grupları içerisinde ona yönelik sempatinin artmasına ve bazı üyelerin Tamerlane'i isim ya da soyadı olarak almalarına yol açacaktır.[40] İngiliz kralı III. William'la özdeşleşmiş Rowe'in *Tamerlane* oyunun 1700'lü yılların sonlarında bile ABD'nin çeşitli eyaletlerinde sahnelenmeye devam etmesi de bu ülkede Tamerlane'e gösterilen ilginin bir başka göstergesi kabul edilebilir.[41]

Napolyon: Modern Tamerlan[42]

Timur'un gerçek tarihsel kişiliğiyle Avrupa siyasetinde en üst düzeyde ilgi odağı olduğu dönem, Fransız imparatoru Napolyon'la ilişkilendirildiği yıllar olmuştur. Sıradan bir insan iken kendi çabasıyla güçlü ve karizmatik bir lider haline gelen, büyük orduları ve insan yığınlarını kişisel arzuları peşinde yönlendirerek zaferler kazanan ve böylece Avrupa'nın büyük bir kısmını kontrol altına alan Napolyon, bu özellikleriyle büyük ölçüde Timur ile özdeşleştirilmekteydi. Aslında Fransa'nın Napolyon öncesi dönemindeki siyasi koşulları değerlendirerek bu ülkede bir askeri despotun ortaya çıkacağı öngörüsü, ilk kez İngiliz devlet adamı Edmund Burke tarafından ortaya atılmıştı.[43] Avrupa siyaset sahnesine çıkacak bu askeri despotun bir Timur veya Sezar olacağı öngörüsü ise Çariçe II. Katerina tarafından yapılmıştı. Böylece daha Napolyon ortada yokken, Avrupa'da siyaset sahnesine çıkabilmesi muhtemel askeri lider için Timur benzetmesi yapılmış oluyordu.[44]

Napolyon'un Fransa'da iktidarı ele geçirmesinden sonra, neredeyse yazılan bütün kitaplarda onunla Timur arasında benzetmelerin yapıldığı görülmektedir. Bazı yazarlara göre Napolyon da Timur gibi kendisine ita-

39 Whittaker, *An Antidote against Toryizm*, s. 226.
40 *Answer of t e Whig Members of the Legislature of Massachussets*, s. 36.
41 *Dairy of John Rowe*, s. 28-29 Massachusetts Historical Society, 1895 March Meeting's Minutes, s. 28-29.
42 İngilizcede "Tamerlane" olarak yazılan sözcük Fransızcada ve dolayısıyla Avrupa anakarası literatüründe "Tamerlan" olarak kullanılmaktadır.
43 Sıblay, *Edmund Burke*, Westminister Review, s. 507, Nov 1897
44 Massie, *Cat erine t e Great*, s. 482.

at etmeyen uluslar üzerine gönderilen Tanrı'nın gazabı gibiydi.[45] Benzer şekilde, Napolyon'un İspanya'yı işgali sonrasında kralcı İspanyol aydınları, bir taraftan İspanyol halkında haçlı seferleri dönemi ruhunun uyanması gerektiğini savunurken bir taraftan da Napolyon'u Timur ile kıyaslamaktaydılar.[46] İngiliz şairi Coleridge, Napolyon'un Timur gibi "Tanrının gazabının bir aracı" olduğunu ve Avrupa'yı bir Tatar İmparatorluğu'na dönüştürmek istediğini belirtmekteydi.[47] Bir İngiliz mecmuasına göre Napolyon'un planı, aynen Timur'un yaptığı gibi, kendisine itaat etmeyen ulusların şiddetle cezalandırılması şeklindeydi.[48]

Napolyon'un İmparator olup çeşitli ulusları hâkimiyeti altına aldığı dönemde İngiltere basınında atılan başlıklardan bazıları "Bu modern Tamerlane İngiltere'yi işgal edecek mi?" şeklindeydi.[49] Bir İngiliz dış politika değerlendirmesinde Napolyon ile ilgili şu satırlar vardı:

> Napolyon, Avrupalıdan daha çok bir Doğulunun kafa yapısına sahipti. Kendisine özgü titizliği, acımasız kinciliği, insan hayatına değer vermeyişi kadar ihtirası, gösterişi, kibirli bakışı ve mutlak güce olan talebiyle bir doğulu idi. Daima doğu fetihlerinin büyüklüğünü göz önünde bulundururdu. Onun için Avrupalıların zaferleri önemsizdi. Onun savaş anlayışı bir ayağı Avrupa'da diğer ayağı Asya'da olan seferlerdi. Fırtına gibi süvarileriyle dünyanın yarısını fetheden Timur ve Cengiz Han onun rol modelleriydi. Bağımsız bir ordunun başında olma fırsatını bulduğu ilk anda, Mısır seferi sırasında, bir taraftan Afrika'dan Küçük Türkiye'ye diğer taraftan Hindistan'a uzanan bir işgal planı hazırladı. Kuzeyin ve güneyin atlıları onun bayrağı altında birleşecek, savaş borusu Nubiyalı [50] ve Tatar savaşçıları için aynı anda çalacak ve o sayısız birlikleriyle Avrupa'ya yürüyerek Paris'i, Kalküta'yı ve Pekin'i birleştirecekti[51]

Amerikalı siyaset bilimciler Fransız Devrimi ve sonrasını değerlendirirken, Napolyon'u "Modern Tamerlane" olarak tanımlamakta, savaşlardaki galibiyetlerini de Moğollarınki ile kıyaslamaktadırlar.[52] Gerçekten Napolyon'la ilgili olarak yazılan tarihlerde onun insanlık tarihindeki büyük fatihlere çok meraklı olduğu kaydedilmektedir. Bir Amerikan generali onun Timur'a hayran olduğunu ve yönetim anlayışında Timur'un tüzüklerinden yararlandığını söylemektedir.[53]

Napolyon Mısır'ı ele geçirmenin Büyük İskender'in başarısını tekrarlamak ve Hindistan'a giden yolu açarak dünya ticaretine hâkim olmak anlamına geldiğini düşünmekteydi. Hindistan'a uzanacak büyük seferi için ise yakın çevresine "Tamerlan'ın yollarını Persler kestiler. Fakat ben başka

45 *The fighting-Power of Europe*. s.77, Temple bar: Dec. Aug 1864; 12.
46 Knobler, *Holy Wars, Empires and t e Portabilit of t e Past*, s. 297.
47 Beer, *Coleridge, t e Visionary*, s. 215.
48 *The fighting Power of Europe*, s. 77, Temple Bar, Aug. 1864
49 *The Green Room opinion of the Threatened Invasion*, s. 403, The Anti-Gallican, Nov. 1804: 1, 11
50 Nubia: Eski Mısır'da Güney Mısır ile Orta Sudan arasındaki bölge
51 *Essai sur la littérature Anglaise, et Considérations sur le Génie des Hommes, des Temps, et des Révolutions*, s. 397 Quarterly Review, 18, 36 jan. 1837
52 *The Trial of America*, s. 549, The Speaker; May 19, 1894
53 De Peyster, *Napoleone di Buonaparte*, s. 24.

bir yol bulacağım" demekteydi. Bu sözler Napolyon'un Timur'un hayatını çok iyi incelediğini ve kendi seferlerinde ve uyguladığı stratejilerde ondan yararlandığını göstermektedir.[54] Onun Timur hayranlığı bütün dünyada bilinmekteydi. Nitekim dönemin İran hükümdarı Fethali Şah Kaçar, Napolyon'a Timur'un kılıcını hediye olarak göndermişti. Napolyon'un uşağı hatıralarında, kılıfı değerli taşlarla ve incilerle bezenmiş olan bu kılıcın İran elçisi Asker Han Afşar'ın 4 Eylül 1808'deki kabulünde Napolyon'a takdim edildiğini aktarmaktadır.[55]

Napolyon-Timur özdeşleştirilmesinde önemli etkenlerden birisi de Almanların tanınmış şair-düşünürü Goethe ve onun Timur'la ilgili olarak yaptığı çalışmalar oldu. Goethe, bir dahi olarak kabul ettiği Napolyon'u dünyanın efendisi olarak tanımlıyor ve bir sanatçı titizliğiyle dünyayı değiştirdiğini düşünüyordu.[56] Goethe'ye göre Napolyon, insanüstü güçlerle donatılmış daemonik[57] bir varlıktı ve modern çağların Tatar Promete'si, bir başka deyişle, Timur'u idi.[58]

Napolyon'un imparatorluk döneminde, kendisi dışında ordusunun da Timurlu ordusuyla kıyaslanması ve benzetilmesi ilginçtir. Napolyon'un Prusya kralı III. Frederick'e karşı kazandığı Jena ve Auerstadt savaşlarını konu eden Brotherton isimli bir İngiliz generali, on dört yıldan beri kesintisiz savaşmakta olan Fransız ordusunun yüksek bir askeri mükemmelliğe ulaştığını belirtilmekte ve savaş alanına yerleştiği zamanki görüntüsünün ancak Timur'un ordusuyla mukayese edilebileceğini söylemektedir.[59] 1809 yılında Fransa'yla Portekiz'de yapılan savaşa katılmış bir İngiliz subayı, Napolyon emrindeki Fransız ordusunun çok moral bozucu ve mahvedici şekilde teşkilatlandırıldığını, bu görünümüyle de Fransız milli ordusu olmaktan çok Timur veya Cengiz benzeri bir fatihin ordusuna benzediğini aktarmaktadır.[60] Napolyon'un imparatorluk pozisyonundan düşürüldüğü gün parlamentoda yapılan konuşmalarda ve kendisine gönderilen destek mektuplarında Atilla, Cengiz veya Timur gibi bir kahraman olduğu belirtilmekteydi.[61]

Buna karşın, iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra, Napolyon-Timur benzetmesi olumsuz anlamda kullanılmaya başlanacaktı. Elbe adasına sürüldüğü dönemde, Mayıs 1814'te basında çıkan karikatürlerden birisinde, geride savaş giysilerini kuşanmış Timur ve Atilla'yı temsil eden iki figür, önde ise kesilmiş başında taç taşıyan Napolyon ve adaleti temsil eden hançerli bir el figürü görülmektedir.[62] Napolyon'un Waterloo mey-

54 Wall, *Bonaparte in Egypt*, Time; Oct 1882;7,43.
55 De Constant, *Napoléon, sa famille et sa cour*, c. IV, s. 50.
56 Eckermann, *Conversations with Goethe*, s. 298.
57 Grek mitolojisinde yarı Tanrı özelliklerine sahip varlık
58 Eckermann, *Conversations with Goethe*, s. 378; ayrıca bkz. *Goethe ve daemonik bir varlık olarak Timur* bölümü
59 Brotherton, *Principal Campaigns in the rise of Napoleon*, s. 49.
60 Cooke, *The Personal Narrative of Captain Cooke, Memoirs of the Late War*, c. II, s. 213.
61 De La Warr, *Nights of the Abdication of the Emperor Napoleon*, s. 479.
62 Duprat, *Une guerre de images: Louis XVIII, Napoléon et la France en 1815*, s. 499-500.

dan muharebesini kaybedip siyaset sahnesinden ebediyen çekileceği dönemde hayranı olduğu Timur'a atıfta bulunacağı bir olay yaşandı. Napolyon, İngilizlerin tropikal bir ada olan St. Helen'e sürülmesiyle ilgili kararı tebliğ ettikleri sırada "Bu korkunç bir fikir, Tamerlan'ın demir kafesinden bile kötü. Burbonlara teslim edilmeyi tercih ederim" diyerek protestoda bulunacaktı.[63]

Napolyon Elbe Adası'na sürüldüğünde kaldığı evin tepesine çevresi kırmızı ve içi beyaz olan bir bayrak astırmıştı. Bunun anlamını araştıran İngiliz basını Napolyon'un Timur'dan esinlenerek renkli bayrak aracılığıyla dünyaya mesaj gönderdiği yorumlarını yaptılar. Söylentiye göre Timur bir şehri kuşattığında ilk gün otağının tepesine beyaz renkli bir bayrak astırmaktaydı. Beyaz renk barışı simgelemekte ve eğer şehir teslim olursa şehir sakinlerinin sağ bırakılacağını ifade etmekteydi. İkinci gün asılan kırmızı bayrak özellikle askerlerin öldürüleceğinin işaretiydi. En son gün asılan siyah bayrak ise şehrin yerle bir edileceğinin ve ahalisinin kılıçtan geçirileceğinin göstergesiydi. İngiliz basınına göre Napolyon da Timur gibi acımasız bir tirandı ve kendisini düşmanlarına karşı Tanrı'nın gazabı olarak değerlendirmekteydi. Dolayısıyla astırdığı bayraktaki kırmızı renk ile gelecekteki intikam arayışının mesajını vermekteydi.[64]

Napolyon'un Timur'la ilişkilendirilmesi sürecindeki en trajikomik olaylardan birisi, İngiltere'nin desteğiyle kendisine karşı suikast planlayan Cadoudal grubunun önemli üyelerinden birisinin adının Tamerlan olmasıydı.[65] Grup Napolyon'u öldürerek yerine Burbon hanedanının bir üyesini geçirmek istiyordu. Arkadaşlarıyla birlikte tutuklanan Deville dit Tamerlan, kısa süren bir yargılamadan sonra 9 Haziran 1804'te idam edilecektir.

Napolyon'un ölümünden sonra da onu Timur'la özdeşleştirme süreci devam edecekti. Bir İspanyol aydını, Gabriel Garcia Tassara, Napolyon'un cenazesinin nakli nedeniyle (1840) yazdığı bir yazıda işlediği günahları ve zaferleriyle eski dönemin Tamerlan'ı olduğunu söylemekteydi.[66] İngiliz basınında çıkan bir başka değerlendirmede ise Napolyon'un modern çağlarda çok kısa bir süre içerisinde devâsâ nitelikte bir başarı gösterdiği, fakat aynı Timur gibi, arkasında başardığı işlerin büyüklüğüne uygun kalıcı iz bırakamadığı söylenmektedir.[67] İlginç olan nokta, ölümünden 40 yıl sonra bile Napolyon'un "Modern Tamerlane" olarak adlandırılması ve İngiltere de hayranlarının var olmaya devam etmesidir. Bir İngiliz tarihçisi, Napolyon dönemi savaşlarının İngiltere'ye ve dünyaya maliyetini tartıştığı yazısında bu durumdan şöyle yakınmaktadır:

63 "C'est pis que la cage de fer de Tamerlan" (Bourrienne, *Memoirs of Napoleon Bonaparte*, vol. IV, s. 583)
64 *Anectodes of Celebrated Men*, The Lady's monthly museum, Sep 1814; s. 17.
65 Goldsmith, *Cours Politique et Diplomatique de Napoleon Bonaparte*, c. III, s. 127-128.
66 Novales, *Napoléon, anti-Napoléon en Espagne, à partir de 1815*, s. 192.
67 *Glory*, Chambers's Edinburgh journal, Nov 21, 1840; no: 460.

İngiliz olmayan İngilizler vardı. Birçok krallıkları ayakaltına almış olmasına ve İngiliz halkının yanlışlarını düzeltmek için kanalı geçmeye söz vermiş olmasına rağmen, bu modern Tamerlane'in iflah olmaz hayranları vardı.[68]

Goethe ve daemonik bir varlık olarak Timur

Meşhur Alman şair ve filozofu Goethe, 1814 yılında Jena'da bulunduğu dönemde, *Timur ve Kış* başlığıyla bir şiir yazmıştı. Şiir, Goethe'nin Doğu kültüründen esinlenerek hazırladığı *Doğu-Batı Divan'ı* isimli çalışmasının bir parçasıydı. Şair, Suriyeli tarihçi Arabşah'ın Timur'un Çin seferine başlarken çok ağır kış şartlarına rağmen ordusuyla Otrar şehrine gidişini anlattığı bölümden ilham almıştı. Arabşah, seci üslubuyla, yani, düz yazıda iç kafiye sistemiyle yazan bir yazardı. Dolayısıyla benzetmeler ve sembollerle dolu yazıları şiirsel ve alegorik bir anlatıma sahipti.

Yazar, Timur'un ordusuyla donmuş Seyhun nehrini geçmesini ve Otrar yolunda kış ve soğukla mücadelesini anlattığı bölüme "Daha sonra kış, fırtına ordusunu gönderip kuvvetli boralarını sevk etti. Uğuldayan sert rüzgârlarını devreye soktu" şeklinde cümlelerle başlamaktadır.[69] Bunun ardından "kış", Timur'un ordusuna katılarak Timur'la bir diyaloga girer ve ona her ikisinin de insanlara zarar veren varlıklar olduklarını söyler. Seferleri boyunca birçok insanın hayatına son vermiş olması nedeniyle Timur'u azarlar ve tehditler savurur. Kendisinin Timur'dan çok daha güçlü olduğunu belirterek onu cezalandıracağını söyler. Bu noktada Arabşah, Kur'an-ı Kerîm'deki bir ayetten hareketle, kışın Timur ordusunun üzerine, kar, dolu ve kum fırtınaları gönderdiğini, bu kısır rüzgârların üzerinden geçtiği hiçbir şeyi canlı bırakmayıp her şeyi küle çevirdiğini yazmaktadır.[70] Sonuç olarak Timur, kışla yaptığı bu mücadelede ordusunun bir kısmını kaybedecek, fakat ölenlere aldırış etmeksizin yoluna devam edecek ve hayatını kaybedeceği Otrar şehrine ulaşacaktır.

Arabşah Timur'un bu seferi sırasında kışın şiddetini anlatmak amacıyla, sefer bölümünün sonuna Timur'un ağzından şöyle bir dörtlük eklemişti:

Ey Rabbim, soğuk müthiş, sen benim,

Haberdarsın halimden, bilmiyor değilsin,

Eğer bir gün beni cehenneme gönderirsen,

Bil ki bugüne yeğlerim cehennemi.[71]

---

68 Taylor, *Some of the costs of war, from 1795-1805,* Personel Recollections, s. 421, Good Words, Jan. 1864

69 Arabşâh, *Acâibu'l Makdûr*, s. 363.

70 "Hani onların üzerine köklerini kesen rüzgârı göndermiştik. Üzerine uğradığı hiçbir şeyi bırakmıyor, mutlaka onu kül ediyordu." *Zâriyat Suresi*, 41 ve 42 nolu âyetler.

71 "Ey Rabbim, Sovuk kattık boldı / Sen mening halimdan habardorsan, endi biladigan emassan / Agar bir kün sen meni cahannamga kirgizadigan bolsang / Mana şu kündan menga cahannam avlodır" (Arabşah, *Acâibu'l Makdûr, Fi Tarih-i Teymur*, c. I, s. 321, Taşkent baskısı)

Arabşah'ın kış ile Timur arasında yarattığı şiirsel diyalog Goethe'yi çok etkilemişti. Goethe, *D'herbelot'un Bibliothèque Orientale* içerisindeki Timur bölümünü de ayrıntılı olarak inceledi. Timur şiirini yazmadan önce aldığı notlar şöyleydi:

> 1450 / Ben (ibn) Arabşah / bir Arap / Timur'un hikâyesi / İki bölüm / birincisi Timur'la ilgili / ikincisi yeğeni ile ilgili / Halil Sultan /Agiaib al Macdur fi Akhbar Timur (Fransızca) / harikulade işler / Tanrı'nın iradesi /tarihte / Timur'un.[72]

Goethe, Divan'la ilgili ilk bilgi paylaşımını genç arkadaşı, Fransız sanat tarihçisi Sulpiz Boisserée ile yapmış ve ona büyük Moğol liderlerinin bu çalışma için kendisine ilham kaynağı olduklarını belirtmişti. Boisserée'nin 3 Ağustos 1815 tarihli notlarında "Divan yeni bir proje. Doğu stilinin çağımızda Napolyon'a uyarlanması konuya zenginlik sağlamış. Timur ve Cengiz Han insan biçiminde tabiat güçleri olarak ortaya çıkıyor" sözleri bulunmaktadır.[73] Bu arada bazı arkadaşlarına Timur'la ilgili şiiri göndermiş ve Napolyon'un felâketle sonuçlanan Moskova seferi ile Timur'un kış seferi arasındaki benzerliklere dikkat çekmişti. Goethe, *Timur ve Kış* şiirini, 8 Ağustos günü Wiesbaden'de bir grup karşısında okuyacaktı. Dinleyiciler arasında bulunan Boisserée'nin o günkü notları "Timur'un kış seferi- Napolyon'un Moskova seferiyle benzerlik- Savaş konseyi. Kış, Satürn olarak Mars'a karşı konuşuyor. Lânet veya kehanet. Mükemmel, güçlü" şeklindeydi.[74]

Goethe, şiirinde, Timur'u daemonik bir varlık olarak tanımlamaktaydı.[75] Eski Yunan mitolojisinde yarı tanrılar için kullanılan bu kavram, Hristiyanlıktan sonra anlam kaymasına uğramış, cin, şeytan, ifrit, zebani gibi olumsuz nitelikler yüklenen dinsel varlıkları tanımlar hale gelmişti. Goethe, bizzat kendisi, daemonik kavramını hangi anlamda kullandığını, Eckermann ile yaptığı 2 Mart 1831 tarihli konuşmasında şöyle açıklamaktadır:

> Daemonik akıl ve kavrayış ile açıklanamaz... Daemonik varlık Greklerin yarı tanrıları arasında olduğunu varsaydıkları bir şeydir... Kendisini doğada gösterir. Görünenin içindeki görünmez gibi. Birçok varlıklar bütünüyle daemonik'tir. Birçoğunda ise kısmen bulunur.[76]

Eckermann'ın Alman edebiyatında şeytanlardan biri olarak tanımlanan Mefisto'ya gönderme yaparak, daemonik'in Mefisto ile benzeşip benzeşmediği sorusuna Goethe, Mefisto benzeri yaratıkların olumsuz nitelik-

---

72 Mommsen, *Goethe and the Poets of Arabia*, s. 235.
73 "Neue Arbeit der Divan. Aneigung des Orientalismus; Napoleon unsere Zeit biethen reichen Stoff dazu. Timur, Dschingis-Chan, Naturkräften ähnlich in einem Menschen erscheinend" (Firmenich-Richartz, *Sulpiz und Melchior Boisserée als kunstsammler*, s. 394)
74 "Timur's Winter-feldzug parallelstück zu Napoleons Moskowit (ischem) feldzug. Kriegsrath. Der winter tritt redend als Saturn auf gegen Mars; fluch oder Berheißung, groß, gewaltig" (Firmenich-Richartz, *Sulpiz und Melchior Boisserée als kunstsammler*, s. 403)
75 Goethe'nin daemonik kavramı için bkz. Angus James Nicholls, *Goethe's Concept of the Daemonic, After the Ancients*, Camden House, 2006
76 Eckermann, *Conversations with Goethe*, s. 378-379.

te varlıklar olduğunu, buna karşın daemonik'in kendisini olumlu bir güç olarak ortaya koyduğunu söylemektedir.[77]

Timur ve Kış şiirinde Goethe, Timur'u, sınırsız bir güce sahip, sayısız insan kaybı karşılığında elde ettiği büyük imparatorlukla yetinmeyen insanüstü bir varlık olarak tanımlamaktadır. Bir başka deyişle, yarı tanrısal bir güç, insan formuna dönüşerek Timur'da tecelli etmiştir. Savaş Tanrısı Mars kimliğindeki Timur'la Hasat Tanrısı Satürn kimliğindeki Kış'ın savaşı aslında Tanrısal güçler arasındaki bir savaştır.[78] Her ikisi de insanlar üzerinde hâkimiyet kurmak ve onların kaderlerini etkilemek arayışındadırlar. Dondurucu soğukları ve rüzgârlarıyla Kış, Tanrı'nın da desteğini alarak yenilmez Timur'a galip gelecektir. Goethe'nin kendi ifadesiyle "Tanrı'ya karşı çıkabilecek tek güç yine Tanrı'nın kendisidir".[79] Goethe *Timur ve Kış* şiirinde şöyle söylemektedir:

Böylece kış sardı onları
Dayanılmaz bir öfkeyle yayılmış
Etrafta öylesine soğuk ki nefesi
Saldırdı onlara olanca kızgınlığıyla
Üstlerinde egemen kıldı dondurucu fırtınalarını
Süpürdü aşağıya
Timur'un divanına[80]

***

Şayet lanet ruhlar arasında
Bir teki sensen, iyi, ben diğeri
Bir aksakalsın, ben de öyle
Toprak ve insan, bizim sertleştirdiğimiz
Sen Mars! Ve ben Satürn
İki şer işleyen gezegen
Birleşince dehşet yüklü[81]

Goethe'nin çağdaşı olan Napolyon'u yeni bir Tatar Promete'si,[82] bir diğer deyişle, modern çağlara taşınmış bir Timur olarak gördüğü bilinmektedir.[83] Bu nedenle *Timur ve Kış* şiiri, bir taraftan, tarihi şekillendiren

77 Eckermann, *Conversations with Goethe*, s. 378-379.
78 Mars, du bist's! Ich bin Saturnus / Üebelthätige Gestirne (Goethe, *Der Winter und Timur*, Werke, vol. 4, s. 119)
79 Nemo contra deum nisi Deus ipse
80 So umgab sie nun der Winter / Mit gewaltgem Grimme. Streuend / Seinen Eishauch zwischen alle / Hetzt' er die verschiednen Winde / Widerwärtig auf sie ein / Über sie gab er Gewaltkraft / Seinen frostgespitzten Stürmen / Stieg in Timurs Rat hernieder (Goethe, *Der Winter Und Timur, West-Östlicher Divan*, Werke, vol. 4, s. 118)
81 Bist du der verdammten Geister / Einer: wohl! ich bin der andre / Du bist Greis; ich auch! Erstarren / Machen wir so Land als Menschen /Mars, du bist's! Ich bin Saturnus / Übeltätige Gestirne (Goethe, *Der Winter Und Timur*, Werke, vol. 4, s. 118-119)
82 Einen neuen Täter-Prometheus
83 Nicholls, *Goethe's Concept of Daemonic*, s. 258.

daemonik karakterdeki doğulu bir hükümdarın doğaüstü güçlerle çatışmasını anlatırken, bir taraftan da hayranı olduğu Napolyon'un 1812 yılında, mağlubiyetle sonuçlanan Moskova seferine bir ağıt niteliğindeydi. Timur'un 1405 yılındaki kış seferinde olduğu gibi, Napolyon da Rusya'da Rus ordusuna karşı değil, dondurucu Rus kışına karşı savaş vermiş, dört yüz bine yakın askerini soğuk, açlık ve hastalık nedeniyle kaybederek geri çekilmek zorunda kalmıştı. Goethe'nin, Timur gibi, doğaüstü niteliklerle donanmış daemonik bir karakter olarak tanımladığı Napolyon, Timur'a benzer şekilde, Tanrısal bir güçle mücadele etmiş ve mağlup olmuştu.

Edgar Allan Poe ve Yeni Dünya'nın romantik Timur'u

İngiltere'de Rowe ile yaratılan *Tamerlane* efsanesi, aynı yüzyılın ortalarında Amerika'ya da taşınmıştı ve *Tamerlane* trajedisi 1700'lü yılların sonlarında bile ABD'nin çeşitli eyaletlerinde sahnelenmeye devam etmekteydi.[84] Diğer taraftan Yeni Dünya'nın şair ve yazarları da Tamerlane efsanesinin yayılmasına büyük katkı sağlamışlardır. M.G. Lewis tarafından yazılan *Timour the Tartar* adlı oyun 1822 yılı içerisinde üç kez Richmond tiyatrosunda sahneye konulmuş ve büyük bir ilgiyle izlenmişti. O sıralarda İngiltere'den memleketi Richmond'a dönen meşhur şair Edgar Allan Poe, muhtemelen bu oyundan yola çıkarak, beş yıl kadar sonra *Tamerlane* isimli ilk şiir kitabını yayınlamıştı.[85]

1700'lerin sonlarında Omaha bölgesinde büyük bir ün kazanan Siyah Kuş (Black Bird) isimli bir Kızılderili reisi hakkında 1814 tarihinde bir yazı yazan gazeteci Henry Brackenridge "Black Bird` hayatta olduğu dönemde dünyanın bu kesimindeki bütün milletler arasında, Tamerlane ve Bayezid'in Asya bozkırlarında oldukları kadar meşhurdu" diye yazmaktaydı.[86] Bu satırlar Timur ile ilgili oyunların, müzikallerin ve kitapların yeni kurulan ABD'de yaşayan insanlar arasında ne kadar tanınır hale geldiğini göstermektedir. 1800'lü yılların sonlarında bir diğer Amerikalı şair, John Davidson, *A Ballad of a Workman* başlıklı uzun şiirinin bir bölümünde Ankara Savaşı'nı hayal etmekteydi:

Gün batımında meteor ışığında

Baktım bütün Ankara'nın düzlüğüne

Ve seyrettim düşüşünü Bayezid'in

Zaferini Tamerlane'in"[87]

Görüldüğü gibi Anglosakson dünyasında Tamerlane büyük ölçüde tarihsel çerçevesinden çıkarılmış ve artık Hristiyan dünyasının bir öğesi

84 *Dairy of John Rowe*, Massachusetts Historical Society, 1895 March Meeting's Minutes, s. 28-29
85 Shockley, *Timour the Tartar and Poe's Tamerlane*, s. 1103, 1105.
86 Thorne, *Black Bird: King of the Mahars: Autocrat, Big Man, Chief*, s. 411.
87 "By meteor-light when day had set / I looked across Angora's plain / And watched the fal of Bajazet / The victory of Tamerlane" (Davidson, *A Ballad of a Workmen*, Saturday review of po itics, literature, science and art; s. 36)

olarak algılanmaya başlamıştı. Kıta Avrupa'sında ise Timur'la ilgili çok sayıda kitap yayınlanmış, müzikaller bestelenmiş olmasına karşın Tamerlan kimliği günlük yaşamın bir parçası haline gelmemiştir.

Batı siyasetinde ve askeriyesinde Tamerlane

Timur'un Rönesans'tan itibaren Avrupa siyasetinde çeşitli şekillerde kullanılması özellikle 18. yüzyıl boyunca devlet hayatıyla ilgili bazı kavramlar için örneklenmesi sonucunu doğuracaktı. Bir İngiliz yayın organı, kime fatih denir konusunu tartıştığı bir yazıda "fatih, sadece bir imparatorluğu kuran değil, aynı zamanda bu imparatorluğu oluşturan bütün kurumlarda tek başına mutlak hâkimiyete sahip olan ve bu devleti çocuklarına miras bırakabilen hükümdardır" tanımlamasını yapıyor ve bu duruma örnek olarak Timur'u veriyordu.[88] Mutlak ve mutlak olmayan egemenlik kavramlarının tartışıldığı bir yazıda, meşhur İngiliz tarihçi Gibbon'un Timur'la ilgili olarak, "Gücüne karşı çıkacak hiçbir gücün, duygularını etkileyebilecek hiçbir gözdenin, kararlarını yanlış yönlendirebilecek hiçbir vezirin olmadığı uçsuz bucaksız imparatorluğunda tek başına hükümrandı" tanımlamasından yola çıkılarak mutlak egemenlik için Timur örneği verilmekteydi.[89]

18. Yüzyıl İngiltere'sinin tanınmış bilim adamlarından Joseph Priestley, hükümet etmenin kuralları ile siyasi, sivil ve dini özgürlükleri tartıştığı kitabında bu konularla ilgili olarak İngiltere dışındaki örneklere de bakılması gerektiği belirttikten sonra şöyle bir soru sormaktaydı:

> Ülkelerinde dini hayatı kendi doğal seyrinde bırakan, Hristiyanları, Müslümanları ve çeşitli pagan grupları aynı yönetim altında idare eden Tamerlane, Cengiz Han gibi doğulu fatihler bundan herhangi bir rahatsızlık duymuşlar mıydı?[90]

Şerefüddin Ali Yezdî'nin kitabı *Zafernâme*, 1723 yılında İngilizceye çevrilmişti. Çevirinin Yezdî'ye ait olan önsözünde Timur'un ülkesini bir başbakan olmaksızın bilgece yönetmesi, dindarlığı, cesareti, halkın yararına çalışması, öğrenme azmi ve âlimlerle devamlı görüşmeler yapması gibi üstün niteliklerine vurgu yapılmaktaydı.[91] Kitabın yayınlanmasının hemen ardından İngiliz basınında, Timur'un İngiliz yöneticilerine ve politikacılarına örnek olarak gösterildiği çok sayıda yazı yayınlanmıştır. Bunlardan bir tanesi *Hükümdarlara bir örnek olarak Tamerlane* başlığını taşımaktaydı ve Timur, eleştiriye açıklık ve adaletli olmak gibi konularda örnek alınması gereken insan olarak gösterilmekteydi.

Örneklerin ilkinde Timur'un etrafına topladığı âlimlere, "hükümdarlar her zaman danışarak iş yapmalıdırlar" dediği, âlimlerin "siz yüce bir

88 *Miscellaneous Observations on some remarkable occurences in History*, s. 119, Gentlemen Monthly Intelligencer, Mar. 1783; 52.
89 *Sovereignity and the State*, s. 661, Westminister Review, June 1908; 169, 6.
90 Priestley, *An essay on Principles of Government, and on the nature of political, civil and religious liberty*, s. 114.
91 *The History of Timour Bec*, s. XXIV, XXV.

hükümdarsınız, her şeyi en iyi siz bilirsiniz" dediklerinde "Bu tip iltifatlar yersizdir. Ben büyük bir hükümdar olabilirim, ama siz dünyanın çeşitli bölgelerinden geldiniz. Ülkeyi adil ve doğru bir şekilde yönetmem ve yanlış kararlar vermemem konusunda faydalanacağım fikirleriniz olabilir" şeklinde cevap verdiği aktarılmaktadır.

İkinci örnek ise eleştiriye açıklık ve adalet konusundadır. Timur, âlimlerle yaptığı bir toplantıda yönetim konusunda kendisini eleştiren Mevlâna Said'in uyarısıyla Şiraz'a vali olarak tayin ettiği Mevlânâ Kutbuddin Kummi'yi inceletmiş, halktan haksız yere 300.000 altın topladığını öğrenince de tutuklatarak halkın önüne çıkartmış, suçlarını itiraf ettirdikten sonra da cezalandırmıştı. Ayrıca halktan toplanan paranın tamamını hak sahiplerine iade ettirmişti. İngiliz kaynak, bu olayları anlattıktan sonra Timur'un bu davranışlarının Hristiyan hükümdarlara da örnek olmasını dilemekteydi.[92]

Söz konusu dönemde Timur'un uluslararası ilişkilerde ve felsefede de çeşitli şekillerde referans olarak kullanıldığı görülmektedir. Timur'un Sivas kuşatması sırasında "kanınızı dökmeyeceğim" sözünü söyledikten sonra teslim olan kale muhafızlarını canlı olarak gömdürmesi bir antlaşma hukuku tartışması başlatmıştı. Uluslararası hukuk ve savaş hukuku üzerine yapılan bir çalışmada bu olay üzerine şöyle bir yorum yapılmaktaydı:

> Timur bu uygulamada ifade biçimi açısından ve antlaşma sırasındaki niyetine göre verdiği sözü tutmuştur. Fakat bu uygulama Sivas garnizonundaki askerlerin antlaşma sırasındaki niyetlerine ve Timur'un eğer niyetini söylerse onların bunu kabul etmeyeceklerini bilmesi durumuna göre uygun değildir. Timur burada, son duruma, yani gerçek niyetini söylediği zaman karşısındakilerin kabul edip etmeyeceği durumuna göre hareket etmeliydi.[93]

Söz konusu kitabın yazarı, daha sonra, bu açıklamalardan yola çıkarak, uluslararası antlaşmaların ve savaş sonrası yapılacak antlaşmaların bütün bu seçenekleri kapsayacak şekilde düzenlenmesi gerektiği sonucuna varmaktadır.

Bu konuyla ilgili çalışma yapan bir başka yazar, Dr. Paley ise "Antlaşmada birden fazla anlam söz konusuysa, söz veren tarafın antlaşma sırasında kabul eden tarafın onaylayacağı anlamda uygulama yapması gerekmektedir" şeklinde bir kural ortaya koymaktaydı.[94]

Uluslararası antlaşmalarda Timur'dan kaynaklanan bu kuralın ABD ile Yeni Grenada arasında 1846 yılında yapılan Mallarino-Bidlack antlaşması nedeniyle yeniden gündeme geldiği görülmektedir. Antlaşmaya göre ABD, bugün üzerinde Panama Kanalı bulunan, pasifik ve Atlantik okya-

92 Marsolier, *Tamerlan an example for princess*, s. 141-142, Monthly Intellegencer, Mar. 1735, 5.
93 Halleck, *Elements of International Law and laws of War*, s. 372-373.
94 Paley, *The Moral and Political Philosophy*, s. 259.

nusları arasındaki dar toprak şeridinin, yani Panama İstmusunun tarafsızlığını sağlayacak ve ancak gerekli durumlarda bu bölgeye yönelik Askeri harekâtlarda bulunabilecekti. Diğer taraftan Yeni Grenada Cumhuriyeti yetkilileri, ABD'ye verilen bu tavizler karşılığında ülkelerinin toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin de ABD tarafından sağlanacağı inancındaydılar. Fakat bu ülkedeki iç çatışmalar devam edecek, Yeni Grenada, Kolombiya'ya dönüşecek ve daha sonraki yılarda Panama ayrı bir ülke haline gelecekti. Bu durumda ABD, antlaşmanın yapılış sürecinde, karşı tarafta yarattığı beklentileri karşılamamış oluyordu.

Bu nedenle Panama'nın ayrılış döneminde İngiliz politikacıları, ABD'yi, Timur'un antlaşma yöntemini uygulamakla suçlayacaklardır.[95] Timur'un Sivas'ı teslim alırken uyguladığı bu politika İngiliz yargı sisteminde, karmaşık ve çok yönlü vakaların veya ifadelerin değerlendirilmesinde bir tanımlama olarak kullanılır hale gelmişti.[96]

Kuşkusuz, Avrupa'da yanlış olarak Timur'la ilişkilendirilen askeri konular da vardı. Bunlardan birisi Avusturya-Macaristan imparatoru II. Joseph'in 1772 yılı Ağustos ayında ilan ettiği bir kararnamede görülmektedir. Ordu içerisinde yaygın olarak uygulanan düelloyu yasaklayan imparator, kararnamesinin gerekçe bölümünde şu sözlere yer vermekteydi:

> Tamerlan ve Bayezid zamanında geçerli olan ve birçok aileyi acılara boğan bu barbarca geleneğin, subaylarımın yarısını etkileyecek olsa bile, yasaklanması ve cezalandırılması konusunda kararlıyım.[97]

Timur'un örneklendiği bir başka alan da uluslararası siyaset sisteminin oluşum felsefesiydi. 18. Yüzyıl boyunca devam eden kanlı savaşlar, düşünürleri, uluslararası ilişkilerin hangi şartlarda en iyi düzeyde geliştirilebileceğini araştırmaya yöneltmişti. Samuel Puffendorf ve Hügo Grotius gibi bazı natüralist düşünürler evreni yöneten doğa yasalarının uluslararası ilişkiler için de geçerli olduğunu ifade eden evrenselci bir teoriyi ileri sürmekteydiler. İngiliz düşünürü Bentham'ın bunlara cevabı ise şöyleydi:

> Grotii gibi, insan ırkının kanun koyucuları, doğa kanunu profesörlerinin hayallerine bakın. Tamerlane ve İskender'in yer kürenin büyük bir kısmını dolaşarak büyük bir çabayla başardıklarını, Grotii ve Puffendorff'lar koltuklarında oturarak gerçekleştirecekler. Bu fatihlerin kılıçlarının zoruyla başardıklarını hiçbir çaba göstermeden kalemleriyle elde edecekler.[98]

İngiliz Eleştirmen Horace B. Samuel, Nietsche'nin *Ahlâkın Soy Kütüğü* başlıklı eserini değerlendirirken, Alman düşünürün 'üstün insan' kavramını eleştirmekte, Amerikalı meşhur iş adamı Rockfeller'ı Timur'la, Hearst'ü ise Cesare Borgia ile kıyaslamaktaydı.[99] Meşhur iktisatçı Adam

95 Dodge, *The Panama Revolution*, s. 578, Westminister Review, May 1908; 169, 5
96 *Judges and Their Vagaries*, The Outlook; Jun 23, 1900; 5, 125.
97 *Duelling*. The Literary gazette: A weekly journal of literature, science, and the fine arts; Jan 13, 1821; 208.
98 Bentham, *Pannomial Fragments*, s. 220.
99 Samuel, *The Genealogy of Morals*, s. 141, The English review, Aug 1911.

Smith insanların servet ve başarıya karşı olan hayranlıklarının nedenini açıklarken, "Atilla, Cengiz ve Timur gibi barbarlar bile başarılı oldukları için toplumda saygı hissi uyandırırlar" değerlendirmesini yapmaktaydı.[100]

Avrupa'daki Timur algısı ile ilgili bir diğer konu da Roman topluluklarıyla ilgiliydi. Avrupa antropolojik araştırmalarında ve çeşitli milletlerin popüler kültürlerinde, Romanların Timur'un Hindistan'ı işgal etmesinden sonra kaçarak Avrupa kıtasına gelmiş oldukları şeklinde yaygın bir inanç vardır. İnanışa göre Timur ayrı bir ırk olarak Hindistan'da yaşayan Romanları bu ülkeden çıkarmış, onlar da önce Mısır'a ve daha sonra başta Romanya olmak üzere Avrupa ülkelerine dağılmışlardı.[101] Böylece Timur İspanya'da Gitanos, İngiltere'de Gipsies, Almanya'da Zigueners, Fransa'da Bohemians, İtalya'da Zingali gibi isimlerle adlandırılan bu halkı Hindistan'dan sürmekle Avrupa'nın etnik coğrafyasının şekillenmesine kısmen ve dolaylı bir katkı sağlamış olmaktaydı.[102]

---

100 Paganelli, *Approbation and Desire to Better One's Condition in Adam Smith*, Journal of the History of Economic Thought, Vol. 31, no. 1, s. 84.
101 Bailey, *Places and Peoples on the Roumanian Danube*. Fortnightly review, Nov 1916; 100, s. 599.
102 Beddoe, *The Anthropological History of Europe*, s. 135; *The Gipsies in Spain*. Chambers's Edinburgh journal, May 29, 1841; 487.

BÖLÜM 33
HRİSTİYAN KÜLTÜRÜNÜN BİR ÖĞESİ OLARAK TAMERLANE

Siyaset alanındaki gelişmelerle birlikte, Rönesans'tan başlayarak, tarihte, edebiyatta, tiyatro ve opera gibi sahne sanatlarında yapılan çalışmalar sayesinde Tamerlan, bazı alanlarda tarihsel kimliğiyle, bazı alanlarda ise yeniden inşa edilen batılı kimliğiyle Avrupa kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiş durumdaydı. Bir İngiliz yazarı, Clavijo'nun Semerkand'a seyahat günlüklerini konu ettiği bir yazısında "sahnelenen oyunlar sayesinde Timur, İngiltere'de, kendi ülkesinden daha meşhur hale gelmiştir" şeklinde bir tanımlama yaparak bu gerçeği ifade etmiş olmaktadır.[1]

Rönesans sonrası Avrupa tarih yazıcılığında Timur

Başta Papa II. Pius (Piccolomini) olmak üzere Biglia, Bracciolini, Filelfo, Cambini, Mexia, Perondinus ve Giovio gibi Rönesans İtalya'sı aydınlarının Timur'la ilgili yazıları ve kitapları, genellikle Latince yazılmış olmaları nedeniyle, Avrupa'nın diğer ülkelerinde yaygın bir şekilde okunamamışlardı. 16. Yüzyıl ortalarından itibaren bu eserlerin bazılarının çeşitli Avrupa dillerine çevrilmesi Avrupa tarih yazıcılığı için Timur'la ilgili ciddi boyutta kaynak yaratılmasını sağlamıştı. Bu sıralarda Chalkokondyles, Doukas, Phrantzes gibi Bizanslı tarihçilerin eserleri de Avrupa dillerine aktarılmış, böylece Timur'la ilgili olarak kullanılabilecek kaynaklar daha da zenginleşmişti. Kuşkusuz, bu kaynaklar, daha önceki bölümlerde değinildiği gibi, tarihsel gerçekliklerden çok batılı yazarların hayal güçlerince yaratılan hikâyelerle doluydu.

Clavijo tarafından 1406 yılında yazıldıktan sonra neredeyse 165 yıl el yazması şeklinde Madrid Milli Kütüphanesi'nde bekleyen seyahatnamenin, Sevilla'da (1582) basılmasıyla birlikte Timur tarihi ile ilgili doğrudan ve tarafsız bir eser Avrupa tarihçiliğinin gündemine girmiş olacaktı. Argote de Molina tarafından uzunca bir başlıkla basılan eserin ikinci baskısı, neredeyse iki asır sonra, 1782'de Antonio de Sancha tarafından gerçekleştirilecektir.[2]

Clavijo'dan 12 yıl kadar sonra, 1594'te Fransız Jean du Bec-Crespin, Alhazen isimli bir Arap yazara ait olduğunu iddia ettiği bir Timur kitabını yayınlayacaktı.[3] Kaynaklarda Alhazen'in kim olduğu konusunda bir bilgi

1 Dickens Jr, *Timour the Tartar*, s. 111, All the year around, May 12, 1860; 3, 5.
2 *"Ruy Gonzalez de Clavijo Historia del Gran Tamorlan e Itinerario y Enarracion del Viage y relacion de la Embaxada que Ruy Gonçalez de Clavijo le hizo por mandado del muy pederoso Senor Rey Don Henrique el Tercero de Castilla"*
3 Jean du Bec-Crespin, *Histoire du Grand Tamerlanes ou sont descrits les rencontres*, Alyon, Paris, 1594/1602

olmadığı gibi, böyle bir yazarın var olup olmadığı bile belli değildir. Ayrıca du Bec'in *Histoire du Grand Tamerlan* başlıklı kitabı Timur'un Moskof prensiyle, daha sonra Çin kralı ile savaştığı şeklinde gerçek tarihle uyuşmayan bölümler içermektedir. Kitabın son bölümünde Bayezid'den sonra tahta geçen oğlu da Timur'la mücadeleyi sürdürmekte ve Timur'un önde gelen komutanı Axalla ile yaptığı savaşı kaybetmektedir. Kitap muhtemelen dönemin İslam dünyasında, halk arasında yayılmış olan Timurnâmelerden birisi olmalıdır.

Menakıbnâme şeklinde olan bu hikâyelerde halk, menakıbın düzenlendiği kişilik etrafında zaman ve mekân gerçekliğiyle uyum göstermeyen kurgusal anlatımlar yapmaktadır. Gerçek bir doğu bilimci olmayan du Bec-Crespin, doğu toplumlarına özgü bu özelliği bilmediği için Timurnâmeyi gerçek bir tarihi kaynak olarak yayınlamış olmalıdır. Bütün bu gerçek dışılıklarına rağmen *Histoire du Grand Tamerlan* Avrupa'da ciddi bir ilgi görecekti. Yayınlanmasından üç yıl sonra İngilizceye tercüme edilecek ve o dönemdeki bazı dünya tarihleri ile başta Rowe'ın *Tamerlane*'si olmak üzere çok sayıda sahne gösterisine kaynak teşkil edecektir. Kitap, 1677'de De Sainctyon tarafından yeniden basılacaktır.

Avrupa, 1705'te yeni bir Timurlular kitabıyla tanışacaktı. Kitabın ismi *Moğol İmparatorluğunun Genel Tarihi* olmakla birlikte, ağırlık o dönemde Hindistan'da hüküm süren Babûrlü hanedanına verilmişti. Kitabın yazarı meşhur Venedikli Seyyah Niccolo Manucci'ydi. Hayatının büyük bir bölümünü Hindistan'da geçiren ve Babûrlü sarayı ile yakın ilişki içerisinde olan Manucci, kitapta Timur'dan başlayarak Miranşah, Ebû Said gibi bazı Timurlu hükümdarları ve Babûr'den başlayarak Babûrlü hanedanı üyelerini anlatmakta, kitabın son bölümünde de bu devletteki yönetim anlayışı ve sosyal yaşam konusunda bilgiler aktarmaktaydı. Timur'la ilgili bölüm kısa olmakla birlikte, yazarın doğrudan Babûrlü sarayından dinlediği hikâyeleri içermesi bakımından bir hayli ilginçtir. Kitabın bir diğer özelliği de Babûr, Miranşah'ın soyundan geldiği için, Timurlu hanedan üyeleri ile ilgili bölümlerin, Timur'dan sonra Miranşah, Ebû Said, Şeyh Ömer ve Mahmud şeklinde sıralanmış olmasıdır. Hakikatte ise bunlardan sadece Ebû Said Timurlu Devleti'nde hükümdarlık yapmış, diğerleri bölgesel yönetici olarak yaşamışlardır. *Storia do Mogor* başlığıyla Portekizce hazırlanan el yazması, ancak 1705'te Fransız tarihçi François Catrou tarafından yayınlanabilmişti.[4]

Timur tarihinin gerçek tarihsel çerçevede anlatıldığı kitaplardan Avrupa'ya ilk geleni Arabşah'ın *Acâibu'l Makdûr* adlı eseri olmuştur. Hollandalı dilbilimci Jacobus Golius 1620 yılındaki Fas seyahati sırasında bulduğu kitabı Avrupa'ya getirdikten sonra Arapça gramer öğretmek amacıyla kullanmış ve 1636 yılında eseri yine Arapça olarak yayınlamıştı. Kitabın

4 Catrou, *Histoire Generale de l'empire du Mogol depuis sa fondation sur les Mémories Portugais de M. Manouchi, Venetien*, Jean de Nully, Paris, 1705

başında Golius tarafından Latince yazılan dört sayfalık bir giriş vardır. Bu girişte Timur hakkında sadece "Timur isimli tanınmış bir şahsın dünyaya korku saldığı ve gelecek nesillerin büyük bir hayranlık ve şaşkınlık içerisinde onun geride bıraktıklarını öğrenmek isteyecekleri" şeklinde bir cümle vardır.[5] Giriş yazısında Arabşah konusunda da herhangi bir bilgi verilmemiş ve neredeyse yazının tamamı Arap dili ve edebiyatı konusuna ayrılmıştır. Bütün bunlara ve kitabın Arapça yayınlanmış olmasına bakılarak, her ne kadar *Timurlenk Tarihi* şeklinde bir başlık koymuşsa da Jacobus'un asıl amacının, Arapça dil öğretimi olduğu anlaşılmaktadır. Kitap Pierre Vattier tarafından 1658'de Fransızcaya çevrilecek ve böylece geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmak imkânını bulacaktır. İlginç olan nokta kitabın 1767'de Samuel Henricus Manger tarafından Latinceye çevrilmiş olması, buna karşın İngilizce çevirisinin ancak 1936'da gerçekleşmiş olmasıdır.

Timurlu tarihçi Yezdî'nin *Zafernâme*'si, Arabşah'ın eserinden neredeyse 90 yıl sonra Avrupa dillerine çevrilebilmiştir. Fransız Petis de la Croix tarafından 1722 yılında Fransızcaya aktarılan kitabın İngilizce çevirisi hemen ertesi yıl J. Darby tarafından gerçekleştirilecektir. Timur'la ilişkili olduğu kabul edilen *Tüzükât* ise, Bengal'deki İngiliz ordusu subaylarından Binbaşı Davy tarafından 1783 yılında *Institutes Military and Political of the Great Timour* başlığı altında İngilizce yayınlanmıştı. Fransız doğubilimcisi Langlès, kitabı 1787'de Fransızca olarak yayınlayacaktı. Bir diğer Timurlu dönemi tarihçisi Abdurrezak Semerkandî'nin 1495'te bulunan el yazmaları, Avrupa dillerine aktarılmamış olmakla birlikte, Hammer, Jahrbucher, Dorn ve Quatremere gibi batılı tarihçilerin çalışmalarında kullanılacaktı.

Bütün bu kaynakların 1600-1800 arası dönemde Avrupa dillerine çevrilmesiyle genel olarak Türk tarihi, özel olarak da Timurlu tarihi üzerinde çalışma yapmak isteyen Avrupalı dönem tarihçileri için ciddi bir kaynak zenginliği sağlanmış oluyordu. Nitekim bu dönemlerde D'herbelot, De Guignes, Gibbon gibi tarihçilerin Timur hakkındaki yazıları, Richard Knolles gibi önceki dönem tarihçilerine göre tarihsel gerçekliğe çok daha uygun olacaktır.

Avrupa edebiyatında Timur

Siyaset ve tarih alanlarındaki yoğun ilginin edebiyat sahasına da yayılmaması mümkün değildi. Özellikle Fransa'da Timur'u roman kahramanı olarak kullanan yazarlar ortaya çıkmaya başlamıştı. 1650 yılında basılan Samuel Chappuzeau'nun *Ladice ou les victories du Grand Tamerlan* adlı kitabının konusu Timur ile Çin imparatoru arasında geçen olaylardı.[6] La Roche-Guilhem isimli bir hanım yazarın *Themir ou Tamerlan Empereur des Tar-*

5 Nam fatale i lud Timuri nomen, ut quondam totum terrore implevit Orbem; ita posteris, admiratione & stupore captis, ingens cognoscendae tantae rei desiderium reliquit" (Arabsiadae, *Vitae & rerum gestarum Timuri*, Historie Tamerlanis Arabica), s. 456)

6 Chappuzeau, Samuel, *Ladice ou les victories du Grand*, Pa is, 1650

tares isimli tarihi romanı ise büyük ölçüde Avrupa'da yayınlanan Timur tarihlerinden esinlenilerek yazılmıştı.[7] Ville-dieu isimli bir başka hanım yazarın *Astérie ou Tamerlan* romanı Timur, Bayezid'in kızı Asteria ve Grek Prensi Andronikos arasındaki aşk üçgenini konu almıştı. Bu roman daha sonra Timur'la ilgili bir İngiliz operası için kaynak olarak kullanılacaktır.[8]

Diğer taraftan, kanalın karşı tarafında, yani İngiltere'de durum biraz daha farklıydı. Marlowe ve Rowe gibi yazarların tiyatro eserleri nedeniyle Tamerlane bir sahne kahramanı olarak çok benimsenmiş ve sosyal açıdan içselleştirilmişti. Muhtemelen bu nedenle, Fransa'da olduğu gibi, Timur merkezli tarihi romanlara çok rastlanmamaktadır. Buna karşın ülkede Tamerlane isminin yaygınlaşması ve insanların bu sözcüğü isim olarak da kullanıyor olmaları nedeniyle, İngiliz romancıları, kitaplarında tarihi Timur kimliğiyle ilgisi olmayan karakterlere de Tamerlane ismi vermeye başlamışlardı. Bu kitaplara Edward Sackville-West'in *Mandrake over the Water-carrier* ve Albert Dorrington'un *The Lady Culphurina Royal* isimli romanlarını örnek olarak vermek mümkündür.

Aslında İngiliz edebiyatındaki Timur ilgisi şiir alanında daha fazlaydı. Tamerlane ile ilgili şiir yazan İngiliz şairleri, Timur'u tarihsel kimliği çerçevesinde ve romantik bir bakış açısıyla yorumlamaktaydılar. Meşhur İngiliz şairi Tennyson *Oriana* isimli şiirinde şöyle diyordu:

Oriana kraliçeydi
Yüceler yücesi Tamerlan'a
Hükümdarı her tarafın
Trakya'dan Semerkand'a[9]

Hayatının son yıllarında Kalküta piskoposluğu yapan İngiliz şair ve ilahi yazarı Reginald Heber, Sir John Malcolm'un İran Tarihi (*History of Persia*) isimli kitabından esinlenerek Hodnet'te papazlık yaptığı dönemde (1816) "Emîrler ve Hanlar uzun bir sıra / yapmışlar Timur'un divanı yolunda" satırlarıyla başlayan *Timur's Councils* isimli bir şiir yazmıştı.[10] Şekspir uzmanı Şair John Payne Collier, 1825 tarihli *An Allegorical Poem, in four cantos* başlıklı şiirinde Timur'un talih çarkını ve imparatorluğunun sonunu anlatmaktaydı.[11]

İngiliz şiirinde romantik akımın öncülerinden Lord Byron ise Kaptan William Bligh'in İngiltere adına pasifik adalarında gerçekleştirdiği kolonileştirme çalışmalarından esinlenerek yazdığı 1823 tarihli *The Island* (*Ada*)

7 La Roche-Guilhem, Anne, *Themir ou Tamerlan Empereur des Tartares*, Dernier Oeuvres de Mademoiselle La Roche-Guilhem, Paul Market, Amsterdam, 1708, s. 165-247.
8 Ville-dieu, Marie Cathérine Hortense Desjardins, *Astérie ou Tamerlan*, Damonville, Paris 1741, Oeuvres de Madame de Ville-dieu, Paris, 1841, s. 1-135.
9 "Oriana who was Queen / To the mighty Tamerlane / That was the lord of all the land / Between Thrace and Samarcand" (Alfred Tennyson, *Oriana*, The Illustrated Review, Oct 1870: 1, 2)
10 "Emirs and Khans in long array / To Timour's council bent their way" (Heber, *The Life of Reginald Heber*, Vol. I, s. 418-419)
11 Collier, *The poet's pilgrimage*. The Oriental herald and journal of general literature; Jul 1825; 6, 19.

şiirinde "Doğmuş bir çadırda, belki bir Tamerlane" sözleriyle kahramanlarından Tourquil'i Timur'a benzetmekteydi.[12]

Hayranı olduğu Napolyon'un St. Helen'e sürgün edildiği dönemde günlüğüne, onun hayatına Timur gibi başlayıp Bayezid gibi sonlandırdığını yazmıştı.[13] Napolyon için yazdığı şiirin bir bölümünde de Napolyon'u Timur'un kafesine konulmuşçasına konuşturmaktadır.[14] Tanınmış eserleri *Don Juan* ve *The deformed transformed*'de de Timur'a göndermeler vardır.[15] Bütün bunlar İngiliz edebiyatının en büyük şairlerinden birisi olan Byron'un Timur'a yönelik yakın ilgisini göstermektedir. Şairliğe Byron'u taklit ederek başlayan Edgar Allan Poe'nin ilk şiir kitabının adını *Tamerlane* olarak koymasının nedeni de buydu. Alman edebiyatının en büyük isimlerinden Goethe'nin de *Timur ve Kış* başlıklı bir şiir yazdığı hatırlanırsa, Rönesans sonrasında başlayıp 1800'lere kadar devam eden dönemde Timur'un Avrupa edebiyatının önemli bir öğesi haline geldiği kolayca anlaşılabilecektir.

Avrupa sahne sanatlarında Tamerlane

Timur ile Bayezid arasındaki sert mücadele ve Bayezid'in trajik sonu, Rönesans sonrası Avrupa'sında sevilerek izlenen trajediler için çok iyi bir malzeme oluşturmaktaydı. Marlowe'un başarılı *Tamburlaine* trajedisi bu konuya ilgiyi daha da artırmış durumdaydı. Daha 1635 yılında İspanyol Luis Velez de Guevara, Marlowe'dan esinlenerek, *La nueva ira de Dios, y Gran Tamerlan de Persia* isimli bir trajedi sahnelemiş durumdaydı. Trajedi yazarları için kaynak kitaplar ortaya çıktıkça, konu aynı olmakla birlikte, olay örgüsünün farklı olduğu yeni oyunlar yazılmaktaydı. Daha önceki bölümlerde anlatıldığı gibi Rowe, *Tamburlaine* trajedisi için Pedro Mexia'nın *Silva de varia Lección*, Petrus Perondino'nun *Magni Tamerlanis Scytharum İmperatoris Vita* ve John Foxe'in *Actes and Monuments* isimli kitaplarını kaynak olarak kullanmıştı. Bizanslı yazar Chalkokondyles'in Bizans'ın çöküş tarihini anlatan *Histories* kitabı ise Fransız trajedi yazarı Jean de Magnon'a esin kaynağı olacaktı. Kitap 1577 tarihinde Blaise de Vegenère tarafından *Histoire de la décadence de l'Empire Grec* başlığıyla Fransızcaya çevrilmişti ve kitabın III. Bölümü Bayezid ile Timur'a ayrılmıştı.

Magnon'un *Le grand Tamerlan et Bajazet* isimli trajedisi, Timur'la Bayezid arasındaki savaş, Bayezid'in kızı ve karısıyla birlikte esir olması, Timur'un oğlunun Bayezid'in kızına âşık olması fakat aynı kızı isteyen

12 "Born in a tent / perhaps Tamerlane" (Byron, *The Island*, (Byron's Collected Works, s. 315)

13 "After having seen Napoleon begin like Tamerlane and end like Bajazet in our own time, we have not the same interest in what would otherwise have appeared important history" (Byron, *Byron's Letters and Journals*, c. 9, s. 155)

14 "Thou Timur! In his captive's cage / What thoughts will there be thine / While brooding in thy prison'd rage?" (Byron, *Ode to Napoleon Bonaparte*, (The Works of Lord Byron), s. 540.

15 "Suwarrow now was the conqueror / For Timour or for Zinhis in his trade" (*The Works of Lord Byron*, s. 241); "They woo with fearless deeds the smile of fortune / And oft, like Timour, the lame Tartar, win them" (*The Works of Lord Byron*, s. 506)

vezir tarafından öldürülmesi ve Timur'un veziri öldürerek intikam alması şeklinde bir olay örgüsü üzerine inşa edilmişti. Trajedinin sonunda Bayezid kendisini öldürüyor, karısı da Timur'un karısı tarafından verilen zehri içerek ölüyordu.[16]

Paris'te 1647'de sahnelenen bu oyundan 30 yıl kadar sonra bir başka Fransız yazarı, Nicolas Pradon, Jean du Bec Crespin tarafından 1594'te çevirisi yapılan *Histoire du Grand Tamerlan* başlıklı kitaba dayanarak yeni bir trajedi yazdı. Pradon'un *Tamerlan, ou la mort de Bajazet* isimli trajedisi, Timur, Bayezid'in kızı ve Trabzon Rum imparatorunun oğlu Andronikus etrafında dönen bir aşk hikâyesiydi. Timur âşık olduğu Bayezid'in kızı Asteria için, kendisine sığınan Andronikus'la yarışmak zorunda kalıyordu. Esir babası Bayezid ve sevdiği Andronikus'u kurtarabilmek için Timur'la evlenmek zorunda olduğunu düşünen Asteria ise babasının intihar etmesi üzerine Andronikus'a olan sevgisini açıklıyor, Timur da sevgililerin birleşmesine izin veriyordu.[17] Her iki oyunda da Timur, tarihsel gerçekliğinden koparılmış, duygusal ve insancıl özellikleri ön plâna çıkarılmış bir karakter olarak sahnelenmekteydi. Ayrıca, Pradon'un oyununda Andronikus karakterine destek vermek suretiyle Hristiyan dünyasına sempati duyan bir doğulu hükümdar algısı yaratılmaya çalışılmıştı.

Paris'te Timur'la ilgili Fransız trajedileri oynanırken Avrupa'nın başka şehirlerinde de farklı yazarlarca yazılmış Timur trajedileri sahnelenmekteydi. Amsterdam'da Ser Wouters tarafından yazılan *Den grooten Tamerlan met de Doodt van Bayaset de I Turks Keizer* (1657); Londra'da Charles Saunders'in *Tamerlane the Great* (1681) ile Francis Fane'in *The Sacrifice* (1689) başlıklı trajedileri ve Hamburg'da Johann Philipp Förtsch'ün yazdığı *Bajazet und Tamerlane* (1690) bu çalışmalardan bazılarıydı.

Kuşkusuz bu tiyatro eserlerinin Avrupa kültürü üzerinde en kalıcı etkiye sahip olanı, yukarıda ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi, karakterlerinin III. William-XIV. Louis kişilikleri ile özdeşleştirilmesi nedeniyle, Nicholas Rowe'in *Tamerlane* trajedisi olacaktı. 1702'de Londra'da sahneye konulan bu eser, İngiliz siyasetinde Whiglerin hâkim olduğu bütün dönemlerde, günün koşullarına göre değiştirilen prologuyla İngiliz halkına sunulmaya devam edecektir.

1700'lü yıllarda Rowe ile başlayan Timur trajedileri farklı ülkelerden yazarların yazdıkları ve sahneledikleri oyunlarla devam edecektir. Rowe'den dört yıl sonra Münih'te Emil Weller tarafından yazılan *Tamerlanes Tragödia* sahnelenmekteydi. William Popple'in aynı dönemlerde sahnelenen *Tamerlane the Beneficent* İngiliz tiyatrosunun Timur'la ilgili trajedilerinden bir diğeriydi. Timur trajedileri yazma geleneği Franz Nissel (*Timur in Ispahan*) ve Matthew Gregory Lewis (*Timour the Tartar*) gibi yazarların çalışmalarıyla 1800'lere kadar devam edecektir.

16 Magnon, *Le grand Tamerlan et Bajazet*, s. 1-107.
17 Pradon, *Tamerlan, ou la mort de Bajazet*, s. 3-72.

Avrupa'da Timur'u konu alan ilk müzikal, Giulio Cesare Corradi tarafından yazılan ve Marc Antonio Zianni tarafından Venedik'te, 1689 yılında sahneye konulan *Il Gran Tamerlano* operasıdır. Bunu Magnon'un Paris'te sahnelenen *Le Grand Tamerlan et Bajazet* isimli trajedisinden esinlenilerek Antonio Salvi tarafından yazılan, aynı isimdeki bir başka opera izleyecekti. Kompozitörlüğü Alessandro Scarlatti tarafından gerçekleştirilen bu ikinci *Il Gran Tamerlano* operası 1706 yılında Floransa'da sahneye konulmuştur.

Sahnelenen tiyatro oyunundan müzikal üretme geleneği Pradon'un *Tamerlan, ou la mort de Bajazet* oyunu için de geçerli olacak ve bu trajediyle birlikte Jean du Bec'in *Histoire du Grand Tamerlan* kitabından ilham alınarak Kont Agostino Piovene *Tamerlano* isimli bir başka opera yazacak ve bu eser 1711'de Venedik'te sahnelenecektir. Piovene'nin operasından esinlenilerek yazılan bir diğer müzikal ise *Il Bajazet* olup *Tamerlano*'nun hikâyesine sadık kalınarak, sadece sözleri değiştirilmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Yazarları Zanelli ve Gasparini olan bu müzikal ilk defa 1719 yılında Kuzey İtalya'daki Reggio Emilia'da sahnelenmiştir.[18]

Handel'in *Tamerlano* operası Timur'un isminin sahne sanatları aracılığıyla Avrupa'da yayılmasını sağlayan en önemli eserlerden birisi olmuştur. Operanın düzenlemesinde yukarıda bahsedilen *Tamerlano* ve *Il Bajazet* isimli iki İtalyan librettosundan yararlanılmıştır. Handel'in bu olağanüstü güzellikteki operası, ilk olarak 31 Ekim 1724'te Londra'da sahnelendi. Ertesi yıl Mayıs ayına kadar 11 kez daha gösterilen eser, konuşmalar Almanca, aryalar ise İtalyanca olmak üzere 1725 yılı sonbaharından itibaren Almanya'da sahnelenmeye başlanacaktı. Barok operanın en güçlü dramatik sahnelerini içeren bu eserin son gösterileri 1731 yılında gerçekleştirilecek ve daha sonra, nedeni bilinmeyen bir şekilde, 20. Yüzyıl başlarına kadar göz ardı edilerek İngiltere'de sahnelenmeyecektir.[19] Bu arada Handel'in rakibi olarak ünlenen Nicola Porpora da *Tamerlano* adı altında bir libretto yazmış ve bu eser 1730 yılında Torino'da sahnelenmişti. Timur operasına kompozitörlük yapan bir diğer ünlü müzisyen de Antonio Vivaldi idi. Piovene tarafından yazılan *Tamerlano* operası, Vivaldi tarafından bestelenmiş ve 1735 tarihinde Verona'da sahnelenmişti.[20]

18. Yüzyıl boyunca on kadar yazarın yazdığı Timur konulu operaların, çok sayıda farklı kompozitörler tarafından farklı veya aynı isimler altında bestelenerek neredeyse bütün Avrupa şehirlerinde sahnelendiği görülmektedir.[21] Yalnızca Agostino Piovene tarafından yazılan iki opera,

18 Xavier; *Le Thiec, Sur le théâtres se l'histoire: Tamerlan et Bajazet en France et en Angleterre 1529-1724*, s. 149-176.

19 Knapp, *Handel's Tamerlano: The Creation of an Opera, s. 406-407* The Musical Quarterly, Vol. 56, No. 3 (1970)

20 Kompozitörlerin ve şehirlerin listesi için bkz. Xavier, Le Thiec, *Sur le théâtres se l'histoire: Tamerlan et Bajazet en France et en Angleterre 1529-1724*, s. 149-176.

21 Timurla ilgili Opera yazarları tarih sırasına göre, Giulio Cesare Corradi, Antonio Salvi, Agostino Piovene, Antonio Denzio, Verdacchio Predamosche, N.N. Napolitano, Giovan Gualberto Bottarelli, Pietro Calvi ve Aurelio Aureli şeklinde sıralanmaktadır. Bir tane de yazarı bilinmeyen bir Timur Operası vardır.

Tamerlano, Bajazet, Il gran Tamerlano, Bajazet Imperador de'Turchi gibi farklı başlıklar altında, Handel ve Vivaldi dâhil yirmi beş farklı kompozitör tarafından bestelenmiş ve on iki Avrupa kentinde sahneye konulmuştu. Bu arada Timur'la ilgili bir opera yazan Alman sanatçı Johann Friedrich Reichardt bir de bale eseri yaratmıştı. İngiliz Henry Rowley Bishop tarafından yaratılan *Tamerlane et Bajazet* balesi de büyük bir kahramanlık balesi şeklinde tanıtılarak ilk kez 1806 yılında Londra Kraliyet Tiyatrosunda sahneye konmuştu.[22]

Güzel Sanatların objesi olarak Timur

Kıta Avrupa'sının Timur'la ilişkisi Rönesans'la birlikte başlamış durumdaydı. Timur'un tanınmasıyla birlikte Rönesans sanatçılarının doğuyu konu alan resimlerinde Timur dönemi kostümleri kullanılmaya başlanmıştı. Erkekler için Timur dönemi Orta Asya'sında giyilen sivri başlıklar, vücutta uzun ve bel üzerinden bağlanan "çapan", kadınlar için ise başta gevşek bir türban, gövdede kısa yelek ve altına giyilmiş uzun elbiseler Rönesans Avrupa'sının Doğu'yu tanımlamak için kullandığı görsel araçlar haline gelmişti.[23] Özellikle 1400'lü yılların başlarında, Paris'te bir araya gelen minyatür ustaları grubu, Cité de Dames, Limbourg kardeşler, Boucicaut ve Bedford, kıyafetlerde Doğululaşma sürecinin başını çekmekteydiler.[24] Paris'teki Fransız Milli Kütüphanesi'nde bulunan Bedford'un *Büyük Han'ın Sarayında Kutlama,* Boucicaut'un *Müslümanlar Dua Ediyor,* Cite de Dames'in Saluzzolu Thomas'ındaki *Doğu'nun Prensleri* isimli çalışmaları söz konusu akım için tipik örnekler olarak verilebilir.

Aynı dönemlerde Medicilerin Floransa'daki Ufizzi Galerisinde Sezar ve Caligula gibi Roma imparatorlarının resimleriyle birlikte Timur'un portresi de sergilenmekteydi.[25] Chatelain tarafından 1705-1721 yılları arasında Amsterdam'da yayınlanan *Atlas Historique*'de minyatür ustası Jean Anthoine Baldini'nin çizdiği Tamerlane portresi yer almaktaydı.[26] 1850'li yıllarda iki kez Türkiye'yi de ziyaret eden, Kraliyet Akademisi üyesi, Fransız ressam ve heykeltıraş Jean-Léon Gérome, yaşamının son yıllarında bir fatihler serisine başlamış ve üç büyük tarihi şahsın resimlerini yapmıştı. Bunlar, sırasıyla, *Kahire'ye girerken Napolyon* (1897), *Tamerlan* (1898) ve *Büyük Frederick* tablolarıydı.

Timur üç daireden oluşan kişisel simgesini hil'atının kollarına, bayraklara, halılara, çadırına, kalkanına ve hatta sahip olduğu atlarının üzerine

22 *Tamerlane et Bajazet, a New Grand Heroic Ballet, as performed at t e King's Theatre,* Haymarket, s. 556, British Register, Jul 1806: 21,144.
23 Goetz, Hermann, *Oriental Types and Scenes in Renaissance and Baroque Painting I,* The Burlington Magazine for Connoisseurs, s. 61, Vol. 73, No. 425, Aug. 1938
24 Kubiski, Joyce, *Orientalizing Costume in Early Fifteenth-Century French Manuscript Painting,* s. 161, Gesta, Vol.40, No.2, 2001
25 *A Journey From Westminister Abbey to St. Peter's,* s. 99, Bentley's miscellany, July 1853
26 Lightbown, *Oriental Art and t e Orient in Late Renaissance and Baroque Italy,* s. 267, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, Vol.32, 1969

işletmekteydi.[27] Bu simgenin Timuri veya Çintemani adı altında Avrupa süsleme sanatlarında daha sonraki yüzyıllarda da tekstil sanayiinde kullanıldığı bilinmektedir.

Avrupa sosyal hayatında Tamerlan

Timur'un Avrupa kültürü tarafından içselleştirilmesine paralel olarak özellikle İngiltere'de Tamerlane sözcüğünün isim ve soyadı olarak kullanılmaya başladığı görülmektedir.[28] Tamerlane sözcüğü içerisine bir i eklenerek sözcük Tamerlaine şeklinde dişi forma dönüştürülmüş ve kadın ismi olarak da kullanılabilir hale getirilmişti. İngiliz edebiyatında zenginlik, şöhret veya büyük mülk arayışında olan insanlar için Tamerlan gibi olmak veya olamamak deyimi kullanılmaktaydı.[29] 17. Yüzyıl İngiltere'sinde Tamerlane ismi öylesine benimsenmiş ve yaygınlaşmıştı ki avcıların ava giderken söyledikleri av şarkılarında bile konu olmuştu.[30] 14 Şubat 1824 tarihli *The Times* gazetesinde iflas eden Tamerlan yayın şirketi ile ilgili çıkan haber bu sözcüğün şirketler ve kurumlar için de kullanıldığını göstermektedir.[31]

Diğer taraftan Kıta Avrupa'sında Marlowe'un *Tamburlaine* ve Rowe'in *Tamerlane* gibi oyunları sahnelenmemiş olduğu için, Tamerlan sözcüğü halka indirgenememiş ve toplum tarafından Anglosakson dünyasında olduğu kadar içselleştirilememişti. Dolayısıyla isim olarak Tamerlan kullanımı çok nadirdi.[32] Buna karşın özellikle Fransa'da halk tarafından güç ve cesareti temsil ettiği düşünülen Timur ismi Timour haline dönüştürülerek kullanılmaktaydı.[33] Diğer taraftan askeri alanda Tamerlan isminin kullanımı söz konusuydu. Mesela Tamerlan isimli bir Fransız gemisi 1812 tarihinde İngilizler tarafından ele geçirilmiş ve ismi değiştirilmeksizin uzun yıllar boyunca İngiliz donanmasında görev yapmıştır.[34] Bu geminin Kaptan Miller'in yönetiminde İngiltere limanları ile Hindistan arasında seferler yaptığına dair 1829 yılı sefer kayıtları mevcuttur.[35] Étienne Fourmont isimli bir dilbilimcinin College Royal'da[36] 1720'li yıllardan itibaren yaklaşık 30 yıl boyunca Tamerlan'ı ders olarak okutması söz konusu dönem Fransa'sında Timur'a karşı ilgi yoğunluğunu göstermektedir.[37]

---

27 Booth, *Oriental Rugs in the Home*, s. 42, Fine Arts Journal, v. 36 (1918), no. 3

28 Gwillin Tamerlane ile Miss. Stone'in 1766 yılının 31 Mayıs ayında Hereford şehrindeki evlilik törenleri gazetelerdeki listede görülmektedir. (*List of Marriages for 1766*. The Gentleman's Magazine: Jul 1766; s. 36). Bloomsbury'de, evindeki soygun nedeniyle ismi gazetelere geçen Tamerlan Hordes isimli bir Ingiliz yaşamaktaydı. (*Theft: Burglary, The Contributors*, 8 Aralık 1794)

29 Whibley, *A Pair of Autobiographies, Charles*, The New Review, Dec 1895, 13, 79

30 Reed, Edward Bliss, *Two Seventeenth-Century Hunting Songs*, s. 140, Modern Philology, Vol. 14, No: 9, 1917

31 *Bankrupties*, The Times, 14. Feb. 1824

32 Napolyon'a karşı suikast düzeyenlerden birisinin ismi "Deville dit Tamerlan" idi. Bkz. *Napolyon: Modern Tamerlan bölümü*

33 Bu ismin erkek çocuklara konması günümüz Fransa'sında da devam etmektedir. (Timour a été donné 142 fois depuis 1946)

34 *Weekly Register*, vol. 3, s. 345; 27 Şubat 1813

35 *Shipping Intelligence*. The Oriental herald and journal of general literature; Aug 1829; 22, 68

36 1870'ten sonra Collège de France

37 Leung, Étienne Fourmont (1683-1745) Oriental and Chinese Languages in Eighteenth-Century France, s. 83-84.

Satranç, askeri alanda Timur'la ilişkilendirilen konulardan biriydi. Avrupa ülkelerinde askeri kişiliklerin satranç oyunuyla tanışık olmaları gerektiği ve büyük askeri liderlerin iyi satranç oynadıkları şeklinde yaygın bir inanç vardı. Timur çok iyi bir satranç oyuncusu olmanın ötesinde, satrançtaki elemanların sayılarını artırmak suretiyle "Timur satrancı" adı verilen karmaşık bir oyun tipi yaratmıştı. Dolayısıyla Timur'un büyük savaş ustalığı ile satranç oyunundaki ustalığı birbirine bağlanmaktaydı. Hatta Avrupalı yazarlar, Bizanslı yazarlardan alıntı yaparak, Bayezid'in esir edilip çadırına getirildiği sırada Timur'un oğluyla satranç oynamakta olduğu şeklinde bir iddiayı gündeme getirmişlerdir.[38]

Timur ismi felsefi değerlendirmelerde bile kullanılır hale gelmişti. Varoluşçuluk akımının önderlerinden Danimarkalı felsefeci Soren Kierkegaard'ın ironi ile ilgili değerlendirmesindeki "Uyandığı takdirde Tamerlan gibi öfkelenen ve taş üstünde taş bırakmayan ilahi bir deliliktir" cümlesi öfke ve yıkıcılık duyguları için Timur'u referans olarak göstermektedir.[39]

38 The Minerva, Literary, Entertaining, and Scientific Journal, Aug 1825, s. 301.
39 Bové, Cleanth Paul A., *Brooks and Modern Irony: A Kierkegaardian Critique*, Boundary 2, Vol. 4, No. 3, s. 741.

BÖLÜM 34
BÜYÜK TAMERLANE'DEN ANTİ-KAHRAMAN TİMUR'A

Büyük Oyun ve Timur'un şeytanlaştırılması

Doğu Hindistan Şirketi 1800'lerin başlarından itibaren Babûrlü İmparatorluğu'ndan aldığı egemenlik hakkına dayanarak, bir anlamda bu imparatorluğun vekiliymişçesine Hindistan'ı yönetmeye başlamıştı.[1] Bu durumda İngiltere'nin Hindistan'a ayak bastığı dönemlerde, İngiliz tarihçileri, doğu bilimcileri ve siyasetçileri tarafından başlatılan Timur'u yüceltmek yoluyla Babûrlü hanedanının desteğini sağlamak politikası da artık sona erdirilebilirdi. Birinci aşama Timur'la ilgili olumlu algının olumsuza çevrilmesiydi. Nitekim daha 1815 yılında, o sırada Bombay valisi olan Sir John Malcom'un yayınlanan kitabındaki şu satırlar, İngiltere'nin Timur'la ilgili değişen politikasını açıkça ortaya koymaktadır:

> Timur'un yok edici kılıcı, her ne kadar kendisinden sonra gelenlerin yönetiminde biraz düzeltilecek ise de bu bölgeleri (Hindistan) perişan etmişti. Onun kanlı seferlerine ve insanlık dışı katliamlarına rağmen, kör talihin bir cilvesi olarak, birçok hükümdarın mensubu olduğu bir hanedana isim verdiği için, büyük saygı görecektir.[2]

1857 yılında Hindistan'ın çeşitli bölgelerinde İngilizlere karşı başlayan ve neredeyse bir yılı aşkın devam eden isyanlar, biçimsel de olsa devam etmekte olan Babûrlü iktidarının sonunu getirecekti. Çünkü İngilizler, Hindistan'da hiçbir siyasal gücü kalmamış olmasına karşın, Babûrlü hükümdarı Bahadır Şah'ın isyandan sorumlu olduğunu iddia etmekteydiler. Aslında İngilizler isyandan çok önce, yerel Hintlilerle birlikte, Babûrlülerin Delhi'de bırakılmamalarına karar vermişlerdi.[3] İngiliz yönetimi, isyanın nedenini Müslümanların Babûrlü hâkimiyetini geri getirmek istemeleriyle açıklamaktaydı. Dönem tarihçilerinden Alfred Comyn Lyall'ın açıkça ifade ettiği gibi, İngilizler büyük bir hışımla en tehlikeli rakip ve gerçek düşman olarak gördükleri Müslümanların üzerine yürüdüler.[4] Sonuç, yüz binin üzerinde ölü oldu. Bu arada Babûrlü hanedanının son temsilcisi Bahadır Şah da Burma'ya sürgün edilmişti. Bu büyük isyan sonrasında Hindistan, Doğu Hindistan Şirketi'nin elinden alınacak ve ülke İngiliz İmparatorluğu'nun bir parçası haline getirilecekti. Kraliçe Victoria Hin-

---

1 Stewart, *The Greatest Benefit they ever received from us: British India and the origins of the Great Game 1757-1805*, s. 46-47.
2 Malcolm, *The History of Persia*, c. II, s. 23.
3 Hardy, *The Muslims of British India*, s. 53.
4 Lyall, *Islam in India*, The Thelogical Review, s. 239, No. 37 (1872)

distan İmparatoriçesi ilan edilmiş, ülkenin yönetimi için bir naiplik kurumu oluşturulmuştu.

Hindistan İngiltere'nin bütün doğu politikaları için anahtar ülkeydi. İngiliz tarihçisi Seeley'in aşağıdaki satırları Hindistan ve Büyük Oyun arasındaki ilişkiyi çok iyi açıklamaktadır:

> Türkiye'deki her hareketi, Mısır'daki her yeni belirtiyi, İran'daki, Mâverâünnehr, Buhara[5] veya Afganistan'daki her kımıldanmayı büyük bir dikkatle takip etmeliyiz. Bunların sebebi Hindistan'daki varlığımızdır. Bu varlık nedeniyle Asyalı güçler arasında liderlik konumumuz ve Hindistan yolu üzerinde bulunan bütün bu ülkelerle ilgili meselelerde de büyük çıkarlarımız vardır. Yalnızca bu yolla, 18. Yüzyılda Yeni Dünya'da Fransa ile yaşadığımız gibi, bu yüzyılda da Rusya ile sürekli rekabeti sürdürebiliriz.[6]

Babûrlü hükümranlığının resmen sonlandırılıp İngiliz-Hint İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra İngiliz tarihçilerinin, doğubilimcilerinin ve siyasetçilerinin Timur'u şeytanlaştırma ve bir anti-kahraman olarak tanımlamama noktasındaki çabaları daha da yoğunlaşmış ve neredeyse Büyük Oyun kapsamındaki bütün bölgelere yaygınlaştırılmıştı. Yazarı belli olmayan 1879 tarihli *Orta Asya'dan Hindistan İstilaları* başlıklı bir kitapta şu satırlar vardır:

> Hindistan'ın dördüncü istilası 1398'de Timurlenk idaresindeki Türkler tarafından yapılmıştır. Delhi yağmalanmış ve halkı acımasızca katledilmiştir.[7]
>
> İnsanlık dışı bir ceza olan falaka, Türkiye'de, İran'da ve İslam inancının geçerli olduğu her yerde günümüzde hâlâ kullanılmaktadır. Çıplak ayağa çok sayıda vurma şeklinde uygulanan bu ceza, insanı sakat bırakabilir ve hatta anında öldürebilir. Babur ailesinin yönettiği Türkler arasında bu ceza gelenekseldir. Timurlenk kendi çocuklarına bile bu cezayı uygulamıştır.[8]
>
> Timurlenk aynı zamanda insanları acımasızca kazığa oturtmaktan suçluydu. Bu bahsedilen barbarlık son zamanlara kadar Türk topraklarında yasal bir ceza olarak uygulanmaktaydı. Babûr da canlı insanların derisini yüzmek gibi büyük bir barbarlık yapmıştı.[9]

Yazar ismi yerine konulan "Kraliçe'ye bağlı yayıncı" sözlerinden, kitabın, İngiliz hükümeti tarafından hazırlatılmış bir propaganda kitabı olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Yukarıda aktarılan paragraflar İngiliz yönetiminin Timur'u ve Babûrlü hanedanını şeytanlaştırmak arayışında olduğunu göstermektedir. Daha da önemlisi, tarih boyunca Timur ordusunu Tatar, Babûrlüleri ise Moğol kökenli gösterme gayreti içerisinde olan İngiliz siyasetçilerinin, burada hepsi için Türk kavramını kullanmaları ve yaptıkları olumsuz propaganda çalışması kapsamında Türkiye'ye de göndermeler yapmalarıdır.

---

5 Metinde muhtemelen yanlışlıkla "Burmah" yazılmıştır. Cümlenin gelişinden bu ülke, o dönemdeki Buhara Emîrliği olmalıdır.
6 Seeley, *The Expansion of England*, s. 222.
7 *Invasion of India from Central Asia*, s. VIII.
8 *Invasion of India from Central Asia*, s. 44.
9 *Invasion of India from Central Asia*, s. 45.

İngiliz siyasetinin Osmanlı'yı Timur'la özdeşleştirerek ötekileştirmeye çalışmasının tek örneği bu değildi. 1778 yılından itibaren Yanya valisi olarak atanan ve 30 yıl kadar Epir bölgesini neredeyse yarı bağımsız şekilde idare ettikten sonra Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden meşhur Tepedelenli Ali Paşa, sertliği ve kan dökücü yönetim tarzı ile tanınmaktaydı. İngiliz siyasetçileri Ali Paşa'nın bu yönetim anlayışını Timur'a ait olduğunu iddia ettikleri "Bir kral, tahtının ayakları kan içerisinde yüzmedikçe asla güvencede değildir" sözleriyle tanımlamaktaydılar. Bu sözler Rum ve Arnavut ayrılıkçıları arasında çok ün kazanmıştı.[10] Rus ressamı Wershagin'in Timur'la ilişkilendirdiği *Kafatası Piramidi* resmi üzerine yorum yapan bir İngiliz gazeteci, bu eski geleneğin Osmanlılar tarafından yakın bir geçmişte canlandırıldığını ileri sürmekteydi. Muhabire göre Osmanlılar, Güney Sırbistan bölgesini fethettikleri zaman, Niş şehri yakınlarında bu barbarca uygulamayı gerçekleştirmişlerdi.[11] Aynı İngiliz dergisinin muhabiri, 1911 yılındaki Türkiye ziyareti sonrası yazdığı makalesinde Osmanlıların kendi topraklarında ve Avrupa'da, Timur'un yaptığı gibi, kafataslarından kuleler yaptıkları iddiasını devam ettirecekti.[12]

Türkiye'yi Timur'la özdeşleştirerek kötüleme olayına Amerikalı siyasetçiler de katkı sağlamışlardır. Başkan Wilson'un ikinci dönem seçimleri için yapılan bir siyasi değerlendirmesinde Yunan bağımsızlık hareketine karşı Türkiye'nin yaptığı Askeri harekâtın dönemin Rus çarı I. Aleksandr tarafından şiddetle protesto edildiği söylenmekte ve Türkiye'nin o dönemde Timurlenk ve II. Wilhelm'inkilerle mukayese edilebilecek derecede ağır alçaklıklar yaptığı ileri sürülmektedir.[13]

Haddizatında İngiliz politikacıları Timur üzerinden rakiplerini eleştirmek yöntemini ihtiyaç hissettikleri her yerde kullanmaktaydılar. İngilizler 1880'li yıllarda dönemin Rus çarına karşı da söz konusu uygulamayı gerçekleştirmişler ve II. Aleksandr'ı, Stuart dönemi İngiltere kilisesine yönelik reform hareketinin bir benzerini, Timur ve Cengiz yöntemlerini kullanarak Rusya'da uygulamakla suçlamışlardır.[14]

19. yüzyıl ve itibarsızlaştırılan fatihler

19. Yüzyıl, barış temelli bir uluslararası ilişkiler düzeni arayışının başlatıldığı ve savaş karşıtı sivil yapılanmaların ortaya çıktığı bir yüzyıl oldu. Ulusların savaşsız bir dünyada bir arada yaşaması fikrinin kaynağı Alman filozof Immanuel Kant olarak kabul edilmektedir. Kant'ın *Demokratik Barış Teorisi* uyarınca, demokratik ülkeler birbirleriyle savaşmazlardı ve bu nitelikteki devletler bir araya gelebilirlerse sürekli bir dünya barışı oluşturmak mümkündü. Bu düşünce sistemi üzerine başlatılan çalışmalar, bir açıdan, o güne dek insanlık tarihinin şekillenmesinde en büyük rolü oy-

10 Lord Teignmout , *A Splendid Scoundrel*, T e English Review; Sep 1923; s. 384.
11 *Character Sketch*, T e Review of reviews, Jan 1899;19, s. 23.
12 Stead, *Turkey Revisited: Three years of revolution, and after*, s. 134.
13 *Wilson and a Second Term*, T e North American Review, Vol. 203, No. 723 (1916) s. 161-184
14 Blind, *Conspiracies in Russia under the reigning Czar*, T e Contemporary review, sep. 1879; 36, s. 132.

nadıkları düşünülen savaşçı fatihlere karşı bir mücadelenin başlatılması anlamına gelmekteydi. Kuşkusuz dünya tarihinin en büyük fatihlerinden birisi olan Timur da bu gelişmeden nasibini alacaktı.

Aslında Fransız düşünür Montesquieu, dünya fatihlerine karşı savaşı 1740'lı yıllarda başlatmış durumdaydı. Bu düşünürün tezlerine göre fatihlere karşı verilecek mücadelenin temel unsuru Hristiyanlıktı. Montesquieu *De L'Esprit de Lois* başlıklı çalışmasında şöyle demektedir:

> Bir taraftan Greklerin ve Romalıların sürekli katliamlar yapan komutanlarını, bir taraftan da Asya'yı yağmalayarak şehirleri ve insanları mahveden Timur ve Cengiz Han gibi meşhur fatihleri göz önüne alırsak, hükümetlere insanlığın yararına sunduğu bazı siyasi kanunlar, milletlere de savaşla ilgili getirdiği bazı düzenlemeler nedeniyle Hristiyanlığa ne kadar borçlu olduğumuzu görürüz.[15]

Böylece yazar, Timur'un da dâhil olduğu bu fatihler grubunu, yeniçağın modern dünyasında, insanlığın anti-kahramanları olarak tanımlamış olmaktaydı. Burada Montesquieu'nün Timur ve Cengiz Han'ı isim olarak verirken batılı fatihler için Grek ve Romalı komutanlar şeklinde üstü örtülü bir ifade kullandığına dikkat edilmelidir.

Diğer taraftan siyaset felsefesi ve uluslararası ilişkiler alanındaki çalışmaları ile tanınan Fransız düşünür ve diplomat Emer de Vattel, 1758 yılında yayınladığı *Savaş Hukuku* (*Le droit de la guerre*) başlıklı çalışmasında herhangi bir makul gerekçesi olmadan savaş açan ulusları insanlık dışı canavarlar olarak tanımlamaktaydı. Fransız düşünüre göre bu nitelikteki uluslar ve hükümdarlar "insanlığın düşmanları" olarak kabul edilmeli ve bu vahşi milletler, bir araya gelen sivil uluslar tarafından şiddetle cezalandırılmalıydılar. Romalı tarihçi Tacitus'un bahsettiği Germanik kavimler bu vahşi uluslara örnekti, fakat bu kavimler Hristiyanlığı kabul ettikten sonra uygarlaşmışlardı. Yazar yaşadığı çağdaki insanlık düşmanı ulusları ve hükümdarları ise şöyle örneklemekteydi:

> Bunlar Türkler, Cengiz Han, Timur Bey veya Tamerlan gibi diğer Tatarlar ve Tanrı'nın kırbacı Attila olup yalnızca kendi zevkleri için savaş yapmaktadırlar.[16]

18. Yüzyılın sonlarına doğru Alman düşünür Johann Gottfried Herder felsefe yazılarında şöyle demekteydi:

> Kahramanlık ihtişamına daha az saygı gösterme geleneği giderek daha yaygınlaşmalıdır. Zira ülkeler fethetmenin kahramanlık ruhu sadece insanlık için bir ölüm meleği değil, aynı zamanda, Greklerden, Romalılardan ve barbarlardan bu yana kabul edildiğinin aksine, ün ve saygıyı da hak etmemektedir... Bütün insanlık Marius, Sulla, Atilla, Cengiz Han ve Tamerlan'ın etrafında dans eden parıltıları fırlatıp atma anlayışında bir araya gelmelidir.[17]

15 Montesqieu, *De l'Esprit des Lois*, 24. Kitap, s. 25.
16 Tels ont été les Turcs & d'autres Tartares, Genkhiskan, Timur Bec ou Tamerlan, fléaux de dieu Attila, & qui faisoient la Guerre pour le plaisir de la faire" (Vattel, *Le droit de la guerre*, s. 29)
17 Herder, *Philosophical Writings*, s. 405.

1800'lerin ortalarında Anglosakson dünyasındaki Hristiyanlık öğretisinde bazı fatihler tek tek isimlendirilmekte ve onlara ortak bir tanımlama getirilmektedir. *Hristiyanlığa Giriş* başlıklı bir kitapta şu sözler vardır:

> Sesostris veya İskender neydi? Alarik ve Tamerlane kimdi?[18] Bunların hepsi yüce Tanrının elindeki kırbaçtan başka bir şey değillerdi.[19]

Fransız Devrimi sonrası kargaşa döneminde önce konsül sonra da Fransa imparatoru olan Napolyon'un on yıl gibi kısa bir sürede Avrupa'nın altını üstüne getirmesi, savaş karşıtlığı akımlarının doğmasına neden olacaktı. Napolyon'un imparatorluktan uzaklaştırılıp Elbe Adası'na sürgüne gönderildiği 1714 yılını takip eden iki yıl içerisinde ABD'nin Newyork, Massachussets ve Ohio eyaletlerinde üç Barış Derneği kurulmuştu. 1840'lu yıllardan itibaren, başta Londra olmak üzere diğer Avrupa şehirlerinde de benzer organizasyonlar kurulacaktı.

1820'li yıllardan bu yana faaliyet gösteren Amerikan Barış Cemiyeti'nin (American Peace Society) çeşitli tarihlerde farklı isimler altında çıkardığı dergilerde sık sık Timur'a atıf yapılmaktaydı. Bu cemiyetin savaş ve barış kavramlarıyla ilgili ahlaki ve hukuki kuralların tartışıldığı *Evils and Guilt of War* başlıklı yayınında "Sıradan bir insan bir diğerini öldürdüğünde onu idam ediyoruz. Buna karşın bencilce hırsları uğruna milyonlarca insanın ölümüne neden olan bir İskender'i, bir Sezar'ı, bir Alarik'i, bir Tamerlan'ı veya bir Bonapart'ı niçin onurlandırıyoruz?" şeklinde bir soru gündeme getirilmişti.[20] 1837 tarihli *Barış Üzerine Mektuplar* başlıklı yazının yazarı, savaş lehine faaliyetler gösterdikleri iddiasıyla eleştirdiği bir cemiyet için, "Par nobile fratrum, yani, birbirine çok uyan iki kardeş, Tamerlane ve Napoleon da bu cemiyetin üyeleri olmalıdır" demekteydi.[21]

19. Yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa'da uluslararası gerginliklerin yeniden tırmanmaya başladığı dönemlerde ise fatihler için yapılan tanımlamalar daha da sertleşmiş durumdaydı. Amerikan Barış Hareketi'nin bir yazısında Timur, Cengiz Han, İskender ve Napolyon dünya tarihinin dört büyük kasabı olarak sıralanmaktaydı.[22]

1860'lar Avrupa'da Almanya'nın ön plâna çıktığı yıllar oldu. Daha sonraki yıllarda kendisine "Demir Şansölye" lâkabı takılacak olan Otto von Bismarck, siyaset bilimciler tarafından realpolitik olarak tanımlanan bir politikayı uygulamaya koymuştu. Hedefi, o güne dek bağımsız üniteler halinde varlıklarını sürdüren Alman prensliklerini Prusya önderliğinde bir araya getirmekti. Bu süreçte Danimarka, Avusturya ve Fransa ile kısa

---

18 Sesostris III, M.Ö. 1800'lerde Orta Krallık dönemindeki Mısır firavunlarından birisi olup Avrupa'ya kadar uzanan askeri seferler yapmıştı. Alarik, M.S. 410'da Roma'y işgal ederek Roma İmparatorluğu'nun yıkılış n başlatan Vizigot kralıydı.

19 *A Familiar Introduction to the Christian Religion, in a Series of Letters from a Father to his Sons*. The British Critic, quarterly theological review and ecclesiastical record, Jan 1832, 3: 53.

20 Packard, *The Evils and Guilt of War; Sources and Illusion in Respect to it, and Means of Countera tion*, American Advocate of Peace, s. 213, Vol. 1, No. 3, Aral k 1834

21 Allen, *Correspondence on Peace*, s. 121, The Advocate of Peace, Vol. 1, No. 3, Aral k 1837

22 *The Work of Soldiers*, s. 8, Advocate of Peace, New Series, vol 10, no 1, 1879

süreli savaşlar başlatması batılı başkentlerde yeni bir Napolyon beklentisini ortaya çıkarmıştı. Bismarck'ın Almanya'nın bütünlüğünü sağlama amaçlı ve saldırgan olmayan bu realpolitik açılımı o dönemde Germanizm olarak tanımlanmakta ve diğer batılı ülkelerce eleştirilmekteydi. Germanizm ise birçok açıdan Timur ve Cengiz gibi doğulu fatihlerle ilişkilendirilmekteydi.

Fransız Düşünür Ernest Renan, 1871 yılında yazdığı *La Réforme intellectuelle et morale* isimli kitabında Germanizm'i onaylamanın aslında Slavizm'i onaylamak anlamına geldiğini söyledikten sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu örnek gösteriyor ve bu devlette Slav nüfusunun Alman nüfusa göre iki kat daha fazla olduğuna dikkat çekiyordu. Renan daha sonra şu uyarıyı yapmaktaydı: "Mahşerdeki ejderha gibi Slavlar bir gün eski efendileri Cengiz Han ve Tamerlan'ı sürükleyip getireceklerdir."[23]

Atlantik'in karşı yakasından gelen eleştiriler ise daha dolaylıydı. Büyük fatihlerin güç kullanarak zorla oluşturdukları birlikler kısa süreliydi ve dağılmaya mahkûmdu. Bunun en iyi iki örneği Şarlman ve Timur'un kurdukları imparatorluklardı. Napolyon da sürüldüğü St. Helen adasında bu gerçeği ifade etmek zorunda kalmıştı.[24] Böylece Amerikalı siyasetçiler Bismarck'ın oluşturmaya çalıştığı Alman Birliği'nin de başarısız olacağı yolunda öngörüde bulunmaktaydılar. Üzerinde durulan bir diğer konu da Bismarck'ın realpolitik anlayışını savunma amaçlı bir politika olarak takdim etmesiydi. Amerikalılara göre Timur ve Napolyon gibi fatihler de savaşlarını "savunma amaçlı" olarak tanımlamışlardı. Bu değerlendirmeyle birlikte Amerikalı siyasetçiler, Almanya'nın realpolitik'inin de aslında bu fatihlerinki gibi saldırgan nitelikte olduğunu, fakat Alman politikacıların bunu savunma amaçlıymış gibi göstermeye çalıştıklarını ifade etmiş olmaktaydılar.[25] Yöntemleri Timur'la özdeşleştirilen tek Alman devlet adamı Bismarck değildi. Bir İngiliz siyaset bilimcisi, meşhur Alman mareşali Moltke ile ilgili olarak yaptığı bir değerlendirmede, Almanya'yı savaş ve silahla ön plâna çıkarmak isteyişi açısından Timur'un bir benzeri olduğunu söylemekteydi.[26]

Dünya fatihlerinin, dolayısıyla Timur'un itibarsızlaştırılması süreci 19. Yüzyıl sanatına da yansımış durumdaydı. Fransız ressam Pierre Fritel, 1890'lı yıllarda *Fatihler* ismini verdiği bir resim yaptı. Tablo, tarihin önde gelen cihangirlerini, savaş arabası üzerinde bir resmigeçit yapar konumda göstermekteydi. Ön sırada Sezar, II. Ramses ve İskender vardı. İskender aynı zamanda dizginleri tutmaktaydı. Arka sırada ise Atilla, Şarlman, Cengiz Han, Timur ve Napolyon durmakta ve sert yüz ifadeleriyle ileriye

23 Renan, *La Réforme intellectuelle et morale*, s. 200.
24 *Advocate of Peace*, s. 29-30, New Series, vol 5, no. 4, (1874)
25 *Origine of Peace Societies, Principles and Purposes of Their formation*, s. 213, American Advocate of Peace, vol. 55, no. 9 (1893)
26 Hannigan, *Moltke*, s. 37, Westminister review, Jan. 1893; 139, 1

doğru bakmaktaydılar. Savaş arabasının ilerlediği yolun iki tarafı ise çıplak ve ölü insan bedenleriyle kaplanmıştı. Tablo bir süre Paris'teki Salon Champs-Elysées'de sergilendikten sonra İngiliz parlamento binasının koridorlarından birisinin duvarına asılacaktı.[27]

Bu alanda bir diğer çalışma da Çar ordusunun askeri ressamlarından Vasili Vereshchagin'e aittir. Savaşla ilgili tablolar yapan Vereshchagin'in resimlerinden birisi dünyanın büyük fatihlerine adanmıştı ve kafataslarından yapılmış bir piramidi göstermekteydi.[28] Ressamın 1899 yılında Londra'da açtığı sergi ile ilgili haber yapan bir İngiliz gazeteci, kafataslarından kuleler yaptırmanın Timur gibi doğulu büyük fatihler için bir zafer anıtı anlamına geldiğini, Batı dünyasında ise bu geleneğin yerleşmediğini, Napolyon'un bile böyle bir şeye cesaret edemediğini söylemekteydi.[29]

20. yüzyıl Avrupa'sının anti-kahramanı olarak Timur

Avrupa, 20. Yüzyıla, bünyesinde barındırdığı sömürge imparatorlukları arasında gerilimlerin ve çekişmelerin yaşandığı bir hava içerisinde girmişti. Henüz safların belli olmadığı bu dönemde Avrupalı siyasetçiler gelecekteki muhtemel rakiplerini Timur'la özdeşleştirerek kötü gösterme yarışı içerisindeydiler. Bir İngiliz-Alman ittifakı arayışında olan İngiliz siyasetçisi Joseph Chamberlaine, Alman imparatoru II. Wilhelm'e yazdığı 1901 tarihli uzun mektubunda şunları söylemekteydi:

> Ahlaki dünya düzeni açısından bakıldığında Anglosaksonlar miraslarını kaybetmişlerdir... Ruslar Tamerlan'ın ebedi ülkesinde ortaya çıkan en yeni varlıklardır. Eğer Alman İmparatorluk hanedanı onlardan alınırsa geriye sadece şekilsiz bir hammadde kalacaktır.[30]

Böylece İngiliz siyasetçisi, Rusları bugünlere taşıyan faktörün II. Katerina ile birlikte Rusya'da etkinlik kazanan Alman yönetim ruhu olduğuna gönderme yapmaktaydı. Bu anlayışın çekip alınması durumunda Timur'un ardılları olan Ruslar sadece bir yığın olarak kalacaklardı. Fakat Alman imparatoru bir uzlaşmaya yanaşmayacak ve yükselen Alman milliyetçiliğiyle birlikte dünya Büyük Savaş'a doğru ilerleyecekti. Bu durum, başta İngilizler olmak üzere Alman karşıtı ulusların, aynen Bismarck döneminde olduğu gibi, yeniden Timur-Alman ilişkisine dönmeleri anlamına gelmekteydi.

Daha sonraki yıllarda Amerikan başkanı seçilecek olan Theodore Roosvelt, 1912 yılında Boston Tarih Cemiyeti önünde yaptığı *Edebiyat Olarak*

27 *The House of Commons, past and present.*, s.113-114, Blackwood's Edinburgh Magazine, Jan 1901,169; Phillips, *The salons of the Champs-Elysées and the Champ de Mars*, Claude Art Journal, s. 245, Aug. 1892

28 Vereshchagin bu resme önce *Apotheosis of Tamerlane* yani *Timur Zirvesi* adını koymak istemiş, fakat daha sonra bu uygulamanın sadece Timur'a değil bütün fatihlere özgü bir olduğuna karar vererek resmin ismini *Apotheosis of War* olarak değiştirmişti. (Schimmelpenninck, *Russian Orientalism*, s. 88)

29 *Character Sketch*, s. 23, The Review of reviews, Jan 1899; 19.

30 Steed, *From Frederick the Great to Hitler: The Consistency of German Aims*, s. 668, International Affairs, Vol.17, No.5, 1938

Tarih başlıklı konuşmasında "Dünya'nın tepesinde Aksak Timur'un korkunç atlılarını görmeli, Güstavus, Frederick ve Napolyon'un zafere giden ordularının davul seslerini işitmeliyiz" demekte ve böylece Almanya'ya gönderme yapmaktaydı.[31] Savaş döneminin Amerikan Başkanı olan Wilson ise bir konuşmasında Timur'la birlikte İslamiyet'e de saldırarak "Avrupa, barbarlar, Muhammed'in Arapları, Cengiz Han'ın hayvani fakat yenilmez Moğolları ve Tamerlane'in Asyalı vahşi atlıları tarafından saldırıya uğradı" demekteydi.[32]

İngiliz basınında ise Almanlara yönelik eleştiriler devam etmekteydi. Prusya döneminde yaratılan milli tarih konusunun incelendiği bir yazıda, Alman şiiri ve edebiyatında daha çok savaşla ve Atilla, Timur, Sezar, Napolyon gibi fatihlerle ilgili konuların işlendiği ve böylece Alman halkında savaşçılık ruhu yaratılmak istendiği iddia edilmekteydi.[33] Aynı tarihlerde yayınlanan bir diğer yazıda daha ilginç değerlendirmeler vardı. Yazar, Prusyalıların suratlarında ataları olan Kalmukların izlerinin görüldüğünü, Hunlara karşı var olan sempatilerinin ırki mirastan kaynaklandığını, onların Cengiz'in ve Timur'un metotlarını uyguladıklarını söylemekte, amaçlarını da "dünyayı ele geçirmek ve yağmalamak" olduğunu ifade etmekteydi.[34]

Diğer taraftan savaş sırasında, ABD medyasında, Almanlar ve Avrupa'daki Alman saldırıları doğrudan Timur'la ve onun Asya'daki uygulamalarıyla özdeşleştirilmekte ve "Biz çocuklarımıza Wilhelm'i, Atilla, Nero ve Timurlenk ile aynı listeye koymayı, aynı zamanda, Almanların Fransa ve Belçika işgallerini, Magdeburg katliamını ve 80.000 kafatasından yapılmış Tatar kulelerini hatırlamalarını öğretmeliyiz" denilmekteydi.[35] Amerikalı öğrencilere verilmesi gereken eğitimin niteliği konusundaki bir yazıda da "Dünya'daki ilerlemelerin Sezar, Tamerlane ve Napolyon gibiler sayesinde değil Columbus, Gutenberg ve Watts gibiler sayesinde olduğunu öğretmeliyiz" ifadesi vardı.[36]

Timur üzerinden Almanların eleştirilmesi uygulamasının I. Dünya Savaşı sonrasında bile devam etmesi ilginçtir. 1924 yılında bir İngiliz yayın organında "Almanya, Timur ve Cengiz'den bu yana görülen en kaba vahşeti uygulamaktadır. Onların amaçlarını güderek dünyayı cesetlerle doldurmayı istemektedir" şeklinde bir değerlendirme görülmektedir.[37]

Aslında, İngilizlerin iddia ettikleri gibi, Alman aydınlarının ve siyasetçilerinin Timur ve Cengiz gibi doğulu fatihler üzerinden milliyetçilik yapmak veya onları göklere çıkarmak gibi bir uygulamaları söz konusu

---

31 Roosvelt, *History as a Literature*, s. 488, The American Historical Review, V. 18, No. 3 (1913)
32 *President's Adress*, s. 59, Proceedings of the New York State Historical Association, vol.14 (1915)
33 Whiteing, *Prussianised History*, s.158, The English Review, May 1915
34 *Snobbism in Exelsis*, British Architect, Jan. 15, 1915
35 *The War and the Schools*, s. 502, The North American Review, Vol. 208, no. 755 (1918)
36 Ames Mead, *What Young people ought to know about war and peace* (II), s. 494, The Journal of Education, vol. 83., no. 18 (2078) (1916)
37 *The Cloud in the East*, The English Review, Jun 1924

değildi. Bu alanda görülen nadir örneklerden birisi jimnastik sporunun babası Alman Fredrich Ludwig Jahn ile ilgilidir. Jahn, milliyet ve milli devlet ile ilgili fikirlerini açıklarken Timur imparatorluğunu örnek olarak kullanmakta ve özetle şöyle demekteydi:

> Dünyada Timur dışında hiç kimse aynı dili konuşan, aynı dine inanan ve tek tip insan modelinden oluşan bir imparatorluk yaratamamıştır. Fakat en yüce imparatorluklar bile, farklı milliyetlerden oluşuyorlarsa dışarıdan hafif bir güçle yıkılabilirler. Buna karşın bir millete karşı yapılan savaşlar sonuç vermez. Almanya'nın zayıflığı milli duyguların yeterince gelişmemiş olmasında yatmaktadır.[38]

Almanya'da Timur'la ilgili bir diğer gelişme de Handel'in *Tamerlan* operası ile ilgiliydi. Weimar Almanya'sının oluştuğu 1920'li yıllarda, Handel'in *Tamerlan* oratoryosu, Esther, Hercules, Samson gibi diğer oratoryolarla birlikte, özellikle Alman işçi sınıfının düzenlediği festivallerin vazgeçilmez parçalarından birisi haline gelmişti. Amerikalı müzikolog Potter, Handel'in müzikallerinin politikleştirilerek Alman toplumunun siyasal şekillenmesine katkı sağladığını ileri sürmektedir.[39] İngiliz tarihçi Arnold Toynbee ise, 1917 yılında yazdığı bir kitapta, farklı bir görüş ileri sürüyordu. Toynbee'ye göre o dönemde Türkiye'de hâkimiyette olan Genç Türkler ve İttihat-Terakki, Bismarck Almanya'sında uygulanan Kulturkampf politikalarından esinlenmişler ve Atilla, Cengiz, Timur gibi tarihsel kişilikleri ön plâna çıkararak itibarlarını iade etmişlerdi.[40]

Diğer taraftan 20. Yüzyıl başlarında Timur'la ilgili olarak edebiyat ve felsefe alanlarında yapılan değerlendirmeler siyaset alanına göre daha yumuşak ve daha olumlu bir düzeydeydi. Fransız sosyolog Gabriel Tarde, bir yazısında, gerçek tarihçi için seferlerin ve savaşların ilgi odağı olmaması gerektiğini, eğer bu ölçü kullanılırsa Timur İmparatorluğu'nun Roma İmparatorluğu'na göre daha da ilgi çekici olması gerektiğini söylemektedir. Düşünüre göre gerçek bir imparatorluk işgal ettiği bölgelerin kültürüne katkıda bulunmalı ve bu yolla uygarlığın yayılmasına hizmet etmelidir. Roma İmparatorluğu bu açıdan güzel bir örnektir. Kuşkusuz Tarde, bu kıyaslamayı yaparak, Timur'un ardılları döneminde Orta Asya'da bütün İslam dünyasında derin etkiler bırakan bir Timurlu Rönesans'ı yaşandığından haberi olmadığını da göstermiş olmaktaydı.[41]

Edebiyat alanında Timur'la ilgili ilginç bir olay da İtalya'da yaşanmıştı. Hz. İsa ile havarisi Paul arasında cinsel ilişki olduğu şeklinde skandal iddialarıyla ünlenen şair-yazar Giovanni Papini, bu tartışmalı kişiliği nedeniyle çok sayıda kalem savaşları yapmak zorunda kalmıştı. Edebi tartışmalar konusunda çok ustalaşan Papini, kendisini "Edebiyat savaşlarının

38 Field, *The father of gymnastics*, The Gentelman's Magazine, s. 162, Aug. 1899
39 Potter, *The Politicizatiom of Handel and his Oratorios in the Weimar Republic, the Third Reich, and the Early Years of the German Democratic Republics*, s. 315, The Musical Quarterly, 85 (2), 2001
40 Toynbee, *Turkey: A past and future*, s. 18.
41 Barnes, *The Philosophy of the State in the Writings of Gabriel Tarde*, s. 270, The Philosophical Review, Vol. 28, No.3 (1919)

Tamerlan'ı" ilan etmişti.[42] Bu dönemde Timur'un edebiyatçılar açısından kısmen de olsa olumlu bir kahramanlık karakteri olarak algılanmaya devam ettiği görülmektedir. Meşhur Amerikalı yazar Ernest Hemingway ilk çalışmalarından birisinde Almanlara karşı bir köprüyü koruyan Orpen isimli bir askerin öyküsünü anlatır. Hemingway roman karakterinin hayallerini anlatırken Horatius'un onu Timur'dan General Custer'e kadar bir dizi insanla tanıştırmış olacağını yazmaktadır.[43]

1928 yılında Timur tarihini Avrupa merkezli bir tarih anlayışından sıyrılarak, içinde yaşadığı doğu kültürünün değer yargılarına göre yorumlamaya çalışan ilk batı kaynaklı kitap yayınlandı. Fransızca ve Latinceyle birlikte Farsça, Arapça, Türkçe gibi dillere de hâkim olan Amerikalı Harold Lamb, kitabına "Bundan beş yüz elli yıl önce bir adam dünyanın efendisi olmak istedi" gibi şiirsel bir cümleyle başlamaktaydı. Lamb'a göre Avrupalılar Timur'u tanımamakta, onu şeytani niteliklere sahip doğaüstü bir varlık olarak görmekteydiler. Dolayısıyla batıda yazılan tarih kitapları Timur'a duyulan korkuyla birlikte bu bakış açısının getirdiği efsanelerle doluydu. Bunun için de Avrupalı tarihçilerin sözlerini bir tarafa atmak, bugünkü uygarlığın genel geçer kurallarından ve önyargılarından sıyrılmak gerekmekteydi. Timur, bugün hâlâ yüce bir başbuğ ve ulu bir efendi olarak kabul edildiği kendi dünyasının gözüyle değerlendirilmeliydi. Harold Lamb da işte bunu yapacaktı.[44]

Almanya'da Nasyonal Sosyalistlerin iktidara geldikleri yıllarda Timur'un yeniden bir siyaset aracı olarak kullanılması söz konusu olacaktı. Hitler'in iktidarı ele geçirip basına sıkı bir sansür ve baskı uygulamaya başlamasından sonra, muhalif aydınlar, gazete ve dergilerdeki yazılarında başta Timur olmak üzere Cengiz Han, Robespiyer gibi tarihi figürlerin eleştirilerini yapmaya başladılar. Aslında bu şahıslar aracılığıyla Adolf Hitler eleştirilmekteydi ve o dönemde bu tarz bir yaklaşım bile çok büyük bir cesaret gerektirmekteydi.[45]

20. Yüzyıl Batı siyaset bilimcilerinde Timur algısı

1937 yılında modern siyaset biliminin kurucularından kabul edilen, tanınmış Avusturyalı düşünür Eric Voegelin, Timur üzerine bir makale yayınladı. Bu makalenin gerekçesini ve içeriğini Voegelin, Amerika'ya iltica ettikten sonra görev alacağı Wisconsin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı Frederick A. Ogg'a gönderdiği mektupta şöyle açıklamaktaydı:

> 13. Yüzyıldan bu yana Doğu politik düşüncelerinin ve kurumlarının Batıdakiler üzerine olan etkileri konusu çerçevesinde, 'Rönesans üzerinde Timur etkisi' konulu bir makale yayınladım.[46]

42 *Papini's Essays*, s. 280, The Saturday Review, 8 Sep. 1903
43 Smith, *Hemingway's Apprentice Fiction: 1919-1921*, s. 584, American Literature, Vol. 58, no: 4 (1986)
44 Lamb, *Tamerlane: The Earth Shaker*, s. 15-19.
45 Eksteins, *Mirror of Weimar Democracy*, The Frankfurter Zeitung, 1 Oct. 1971, s. 6-9.
46 Cooper, *Eric Voegelin and the Foundation of Modern Political Science*, s. 14.

Makale, *Das Timurbild der Humanisten: Ein studie zur politische mythenbildung,* yani *Hümansitlerin Timur imajı: Politik mit inşası üzerine bir çalışma* adını taşımaktaydı.[47] Voegelin neredeyse elli sayfa uzunluğundaki makalesine, Rönesans'ın devlet öğretisi (Staatslehre) üzerine çalışma yaptığı sıralarda, Moğol İmparatorluğu'nun Avrupa siyasi düşüncesi üzerine olan büyük etkisinin farkına vardığını belirterek başlamaktadır. Büyük siyasi ve askeri liderlik, imparatorluk inşası ve insan kitlelerini yönlendirmek gibi özelliklerin tümü Timur imajında öylesine belirgin olarak ortaya çıkmıştı ki, bu onu İskender ve Sezar gibi antik çağın büyük modellerinin ciddi bir rakibi haline getirmekteydi.[48] Yaptığı incelemelerde bu durumun İngiliz, Fransız, Alman ve Rus literatürlerinde tamamen göz ardı edilmiş ve baskılanmış olduğunu belirten Voegelin, bu alanda bir dizi çalışma yapmaya karar verdiğini belirtmektedir. Hümanistlerin Timur İmajı yayınladığı ilk makaleydi. ikinci makalesinde Fransız, Timurlu ve Arap kaynakların ışığında 14-16. Yüzyıl Fransa'sındaki Timur algısını inceleyecekti. Voegelin daha sonra da Asya kaynakları üzerinden Moğol-Avrupa ilişkilerini incelemek istiyordu.

Voegelin, yukarıda bahsedilen özellikleri nedeniyle Timur'un, başta Brocciolini olmak üzere neredeyse bütün Rönesans tarihçilerinin ilgi odağı olduğunu söylemekte ve bunu iki nedene bağlamaktadır. Birincisi, Timur örneğinden yola çıkarak Rönesans tarihçiliği, antik dönem tarihçilerinin mitolojik, Hristiyanlık sonrası tarihçilerinin ise dinsel çerçeveye yerleştirdikleri tarih yazım anlayışını insan merkezli, yani hümanistik anlayışa dönüştürebilmişlerdir. Timur örneği, Avrupalı tarihçilere, Dünya tarihinin sadece Hristiyan toplumlarla sınırlı olmadığını, Asya'da da bir paralel tarih olduğunu göstermişti. Rönesans tarihçileri, Hristiyan Avrupa hükümranlık ve devlet yönetim konusunda kendilerini yenilemedikleri durumda, doğudan gelen Timur benzeri çok daha güçlü devletlerin hâkimiyeti altında kalabilirlerdi. Son olarak Timur, Makyavel gibi yazarlara esin kaynağı olmak suretiyle dünya siyaset geleneğinin şekillenmesinde de büyük rol oynamıştı.

Ne yazık ki Voegelin, 1938'de ABD'ye iltica edecek, Timur ve Moğollar üzerine planladığı diğer çalışmaları gerçekleştiremeyecektir. Bunun muhtemel nedeni, onun Timur'a bakışındaki bilimsellikle, batı dünyasındaki ön yargılı yaklaşımın örtüşmüyor olmasıydı.[49] *Anamnesis*'in 1966 Almanca baskısında var olan *Timur* makalesinin, 1978 ve 1990 tarihli ABD baskılarında kitaptan çıkarılmış olması bu görüşümüzü doğrulamaktadır.

---

47 Voegelin, *Das Timurbild der Humanisten: Ein studie zur politische mythenbildung, Zeitschrift für öffentliches Recht* 17, no. 5 (1937): 544-582. Makalenin İngilizcesi Voegelin'in toplu eserlerinin 6. cı di olan *Anamnesis, on the theory of History and Politics* kitabında (s. 175-223) bir bölüm olarak yayınlanmıştır. Bundan sonraki referanslar *Anamnesis* üzerinden yapılacaktır.

48 Voegelin, *Anamnesis*, s. 175.

49 Timur makalesi (*Anamnesis-zur theorie der geschichte und politik,* Auflage: EA, München, 1966, Ed. Piper, s. 153-175'te bulunmaktadır. ABD'de yapılan İngilizce baskılar ise Gerhart Niemeyer editörlüğünde 1978 (Univ. Of Notre Dame) ve 1990 (Univ. Of Missouri) tarih erinde yepı mıştır.

Voegelin'in makalesini yazdığı sıralarda bir Fransız tarihçisi, René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu* başlığıyla Atilla, Cengiz ve Timur imparatorluklarını anlatan bir kitap yayınlamıştı. Bu eserde Grousset'in bu doğulu fatihleri klasik bir batılı aydın bakış açısıyla değerlendirdiği görülmektedir. Daha kitabının önsözünde bu büyük barbarların uygarlık tarihinin ortasında birdenbire ortaya çıktıklarını, birkaç yıl içerisinde Roma, İran ve Çin dünyasını harap ederek kendileri ile ilgili Tanrı'nın gazabı tanımlamalarını doğruladıktan sonra kaybolup gittiklerini söylemekteydi.[50] Timur'u Fouché'nin[51] ruhuna sahip bir Napolyon'a, Attila'nın neslinden gelen bir II. Philip'e[52] benzeten Grousset, Timur yönetimini de uzun süreli bir ikiyüzlü Makyavelizm olarak tanımlamaktaydı.[53] Grousset'e göre Timur da Cengiz Han gibi bir barbardı ve tek farkları şiir, tarih ve edebiyat ile ilgilenen Timur'un biraz daha uygarlıktan nasiplenmiş olmasıydı.

Tanınmış Amerikalı hukukçu Malcolm Sharp yukarıdaki tanımlamayı daha yumuşak sözcüklerle yapmaktaydı. Sharp 1947'de, saldırganlık kavramının tarihsel süreci ile saldırganlığın ahlaki ve hukuki boyutlarını değerlendirirken Emîr Timur ve Cengiz Hanı örnek olarak kullanmakta ve onları "Dünya hâkimiyeti hedefli bir politik sistem oluşturan iki general" olarak tanımlamaktaydı.[54]

II. Savaş sonrası Avrupa siyasetindeki Timur algısı büyük ölçüde İngiliz tarihçi Arnold Toynbee'nin etkisiyle şekillenecektir. Toynbee *A Study of History* başlıklı çalışmasında Timur İmparatorluğu'nu militarizm intiharcılığının[55] tipik bir örneği olarak göstermektedir. Toynbee, bu kavram ile militarist devletlerdeki saldırganlığın, sadece komşu ülkeleri değil, bizzat devletin kendisini de tükettiği, hatta sınır bölgelerindeki silahlı güçlerin ülkenin iç bölgelerine baskı unsuru olarak kullanılmasıyla militarist devletlerin sonunun geldiği şeklindeki tezini açıklamak amacıyla kullanmaktaydı.[56] Toynbee'ye göre Timur'un özellikle İran coğrafyasına yönelik yaptığı saldırılar ve kazandığı zaferler sansasyonel olmakla birlikte, sonuçları açısından ölümcüldü ve imparatorluğun intiharını hızlandırmıştı. Böylece Timur'un militarist imparatorluğu kendi kendisini tüketmiş, ölümünden sonra parçalanmış, geride çok az ve olumsuz nitelikte iz bırakmıştı. Timur emperyalizminin güneybatı Asya'da oluşturduğu siyasal boşluk daha sonra bu bölgede Osmanlı-Safevî çatışmasını ortaya çıkaracak ve daha önce Timur tarafından tüketilmiş olan İranî dünya üzerinde ölümcül bir etki bırakacaktı.[57]

Toynbee'nin İranî uygarlığı bu denli önemsemesinin temelinde Av-

50 Grousset, *L'empire de Steppes*, s. 7.
51 Fouché, Napolyon'un polis şefiydi. Entrikacı ve kolayca ihanet edebilen bir karakter olarak ün yapmıştı.
52 İspanyol İmparatorluğu'nun kurucusu ve Katolikliğin koyu savunucusu hükümdar
53 Grousset, *L'empire de Steppes*, s. 492.
54 Sharp, *Agression: A Study of Values and Law, Ethics*, s. 10, Vol: 57, No: 4, part: 2, 1947
55 "*The suicidalness of militarism*"
56 Toynbee, *A Study of History*, Vol I-VI, s. 582.
57 Toynbee, *A Study of History*, Vol I-VI, s. 345.

rasya ile ilgili öne sürdüğü tarihsel bir varsayım yatmaktadır. Tarihçi, Timur'un başlangıçta desteklediği İranî kültüre daha sonra ihanet ettiğini ve bu coğrafyaya yıllarca devam eden sayısız sefer düzenlediğini söylemektedir. Toynbee, Timur'un Avrasya'ya sırt çevirerek silahlarını İran'a yönlendirmemesi halinde günümüzdeki Rusya-Mâverâünnehr ilişkisinin tam tersi olabileceğini iddia etmektedir. Bir diğer deyişle, İranî uygarlık harap edilmemiş olsaydı, günümüzde Semerkand yöneten, Moskova ise yönetilen merkez olacaktı.[58] Sonuç olarak önce Timur, sonra da Osmanlı Devleti bu uygarlığı çökertmek suretiyle tarihin akışını değiştirmişlerdi. Bu tezleriyle Toynbee, Timur ile Osmanlı'yı uygarlıkları yok eden yıkıcı güçler olarak tanımlamaktaydı. Toynbee, Türkiye üzerine yazdığı propaganda amaçlı kitaplarında bu inancını çok açık olarak şöyle ortaya koymaktaydı:

> Osmanlı İmparatorluğu kendisinin Batı uygarlığına karşı köktenci bir karşıtlık içerisinde olduğunu kanıtlamıştır. Osmanlı hâkimiyetinin yayıldığı her yerde uygarlık yok olmuştur.[59]

> Osman'ın ardılları Avrupa'nın üçte birlik kısmının yıkıntıları üzerinde askeri monarşilerini kan ve kılıçla kurduktan sonra, tam bir doğulu davranış ve Akad'lı Sargon ile Pers Kiros'dan Cengiz ve Timur'a kadar bütün Asyalı fatihlerde bulunan içgüdüyle doğularındaki ülkelere yöneldiler.[60]

Timur'la ilgili değerlenmesinin sonlarına doğru Toynbee'nin iyice sertleştiği ve bir tarihçiye uygun olmayan bir dille tanımlamalar yapmaya başladığı görülmektedir. Timur'un otuz yıl boyunca devam eden seferleri esnasında öldürttüğü yüz seksen bin kişinin dökümünü veren Toynbee, bu uygulamalarıyla Timur'un aslında kendi kendisini yok ettiğini ileri sürmektedir. Yazar, kafadan çatlak, megalomanyak ve katil ruhlu deli olarak tanımladığı Timur'un bütün amacının büyük askeri başarılarıyla insanlığın hayal dünyasında yer etmek ve ismini ölümsüzleştirmek olduğunu söylemektedir. Fakat Timur'un yıkıcı seferleri nedeniyle bu arzusu gerçekleşmemiş ve insanlarını çoğunun hafızasında korku ve ölümle özdeşleşen bir hükümdar olmanın dışında bir iz bırakmamıştır.[61] Bir diğer Avrupalı tarihçi Leo de Hartog da Moğollarla ilgili bir çalışmasında Timur'u bağnaz bir sadist olarak tanımlamaktaydı.[62]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupalı aydınların Hitler'i doğulu fatihlerle aynı gruba yerleştirme eğilimine girdikleri görülmektedir. Bunların en ilginci Hitler'in savaşlarını anti-tarih olarak tanımlanması ve bu olayın doğulu fatihlerle ilişkilendirilmesidir. Hollandalı yazar Harry Mulisch, Dresden bombardımanını konu aldığı *Het stenen Bruidsbed* isimli kitabında Hegelci bir yaklaşımla, bu olayı anlamsız, amaçsız, tarihte bir değişikliğe yol açmayan ve sanki hiç olmamış gibi, tarih dışı bir süreç ola-

58 Toynbee, *A Study of History*, Vol I-VI, s. 346.
59 Toynbee, *The Murderous Tyranny of the Turks*, s. 17.
60 Toynbee, *Turkey, a Past and a Future*, s. 10.
61 Toynbee, *A Study of History*, Vol I-VI, s. 347.
62 Hartog, *Russia and the Mongol Yoke*, s. 98.

rak niteler. Yazara göre İskender, Sezar ve Napolyon'un savaşları bir amaç ve sonuç içeren, dolayısıyla tarihsel gelişmeyi sağlayan olaylardır. Buna karşın Hitler ile birlikte Mete, Attila, Cengiz Han ve Timur'un savaşları, amaçsız ve sonuçsuz bir hiçlik şeklindedir. Yani anti-tarih'tir.[63] İngiliz tarihçisi John Sanders ise Hitler'in siyaset sahnesine çıkışına dek Timur'un ruhsuz ve verimsiz militarizmin en mükemmel örneği olduğunu yazmaktadır.[64]

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Batı dünyasında Timur'a yönelik ilginin giderek arttığı görülmektedir. Bu dönemde çok sayıda yazar Timur'la ilgili biyografik çalışma yayınladılar. Tarih sırasıyla Hookam, Kehren, Manz, Roux, Marozzi ve Blin bu yazarlardan bazılarıdır. Bu yazarların hemen hepsinde Timur için yaşadığı dönemin geçerli koşulları çerçevesinde bir portre oluşturmak gayreti vardır. Bu nedenle Timur'u, günümüz dünyasının anlayışı içerisinde dünya tarihinde konumlandırmaya çalışan idealist tarihçilere göre çok daha gerçekçi bir duruş sergilemektedirler. Nitekim Hilda Hookam, kitabının giriş bölümünde, yukarıda görüşleri aktarılan Toynbee'nin Timur'la ilgili değerlendirmelerini tamamen ilgisiz ve çağdışı bulmaktadır.[65] Hookam'a göre Timur, fetih, din ve satranç konularında uzmanlaşmış, Orta Asya'nın yerleşik kültürleri üzerinde siyasi hâkimiyet kurmayı başarabilen son göçebe fatihtir.[66] Fransız doğu bilimci Roux ise Timur'u övenler kadar lanetleyenlerin, hayran olanlar kadar nefret edenlerin bulunduğunu söyledikten sonra kitabının giriş bölümünü şöyle tamamlamaktadır:

> Hangi duygularla veya hangi yargılarla değerlendirilirse değerlendirilsin, Timurlenk'in olağanüstü ve hayranlık uyandırıcı bir kişiliğe, büyük bir fatih ve devlet adamı kimliğine sahip olduğu reddedilemez. Ona eşdeğer çok az adam vardır. Onu geçebilen hiç kimse yoktur. O, İskender, Daryus, Sezar, Cengiz Han, Bonapart ailesinin bir üyesidir. Geçmişin en üstün kişiliklerinden birisidir.[67]

Timur'la ilgili gerçekten sıra dışı çalışmalar yapan Manz, Timur'un hayat hikâyelerinde kendisini en çok etkileyen şeyin onun sezgisel olmaktan çok entelektüel nitelikteki olağanüstü zekâsı olduğunu belirtmekte, onun siyasal hayatı boyunca başarısızlıkların değil başarıların, düzensizliğin değil düzenin hâkim olmasını hayretle izlediğini söylemektedir.[68] Dolayısıyla Manz, kitabının konusunu, "Muazzam büyüklükte kişisel bir güç

63 "He thought, one is the history of spirit, bloody but spiritual, with a purpose and results: Alexander, Caesar, Napoleon… That is time, evolution. But beside it, under it there is an anti-history in the stillness of death, and at a certain intervals history sinks away in it. At such times the Anti-history of Mao Dun Tanhu, Attila, Tamerlane, Genghis Khan, Hitler prevails. Then there is no more thought, no purpose, no result- only nothingness" (Thijs, *Holland and the German Point of View: On the Dutch Reactions to German Victimhood*, s. 190)

64 Saunders, *The History of the Mongol Conquests*, s. 174.

65 "The concept of Timur the 'frontiersman', put forward by A.J. Toynbee in his '*Study of History*', seems to be out of period. Such a concept might apply politically to nineteenth century Central Asia." (Hookam, *Tamburlaine, the Conqueror*, s. 4)

66 Hookam, *Tamburlaine, the Conqueror*, s. 3-4.

67 Roux, *Tamerlan*, s. 24.

68 Manz, *The rise and rule of Tamerlane*, s. 16,19.

elde eden ve yönettiği toplumu kişisel tutkuları için araç haline dönüştürebilen istisnai bir hükümdarın hayat hikâyesi" olarak tanımlamaktadır.[69]

Sonuç olarak Timur'un, günümüzde bile, hayat hikâyesiyle, gerçekleştirdiği seferlerle, tarih, siyaset ve kültür alanlarında Avrupa'ya katkılarıyla, Batılı yazarların ilgi odağı olmaya devam ettiğini söylemek mümkündür. Günümüz Batı dünyasındaki Timur algısı, değerlendirmeyi yapan şahsın siyasal tarihi hangi çerçevede yorumladığıyla yakından ilişkilidir. İdealizm kapsamında ve günümüz dünyasının genel geçer kuralları içinde yapılan değerlendirmelerde insanlık tarihine olumlu katkısı olmayan, hayatı amaçsız ve sonuçsuz zaferlerle dolu, zalim ve kan dökücü bir Timur portresi çizilmektedir. Buna karşın tarihi siyasal realizm çerçevesinde yorumlayan ve tarihsel olayları yaşandığı günün koşulları içerisinde değerlendirmek gerektiği inancında olanlar için ise Timur, hiçlikten fatihliğe yükselmiş, dünya tarihini değiştirmiş, başlattığı Timurlu Rönesansı'yla Türk-İslam uygarlığına büyük katkılar sağlamış olağanüstü bir tarihsel kişiliktir. Kuşkusuz dünyanın diğer bölgelerinde de yaşandığı gibi, Avrupa'da var olan bu ikilem önümüzdeki yüzyılda da devam edecek gibi görünmektedir.

---

69 Manz, *The rise and rule of Tamerlane*, s. 20.

BÖLÜM 35
SOVYET İDEOLOJİSİ VE TİMUR TARİHİNİN YENİDEN İNŞASI

Sovyet Komünizm anlayışında Timur

Sovyet ideolojisinin Timur'a bakışı, feodalizm, milliyetçilik ve Pantürkizm olmak üzere üç temel öge üzerinde şekillenmiştir. Marksist anlayışa göre Timur, feodalitenin örnek bir temsilcisiydi. Nitekim bu nedenle, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi tarafından yayınlanan *Sovyetler Birliği Tarihinden Parçalar* isimli kitabın *Feodalizm dönemi, 9-15. yüzyıllar* başlıklı kısmında, Timur için "tipik bir feodal despot hükümdar" tanımlaması yapılmaktadır.[1]

Lenin, kapitalizmin ilk aşamasının "sönmeye başlayan feodalizm" ve "mutlakıyetçilik" üzerine inşa edildiğini[2] belirttikten sonra, bu aşamadaki toplumlarda gelişen burjuva milliyetçiliğinin işçi sınıfının zihni için bir zehir olduğunu söylemektedir.[3] Çünkü milliyetçilik, komünizmin temel dinamiklerinden olan enternasyonalizmin baş düşmanıdır. Stalin bunu Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde yaptığı 18 Mayıs 1925 tarihli konuşmada şu şekilde açıklamaktadır:

> Burada Sovyetler Birliği'nin Doğu Cumhuriyetlerindeki milli kültürlerin geliştirilmesi ile ilgili konuşacağım. Fakat milli kültür nedir? Proleter kültür ile nasıl uzlaştırılacaktır? Lenin, savaştan önce burjuva ve sosyalist olmak üzere iki kültür bulunduğunu, milli kültür kavramının milliyetçilikle birlikte gerici burjuvazinin işçilerin zihnini zehirlemek amacıyla yarattığı bir slogan olduğunu söylemedi mi?[4]

Stalin, özellikle Türk topluluklarında geçmişin milli değerlerine sahip çıkmanın, milli değerleri koruyarak onları geliştirecek yönde çalışma yapmanın ne gibi sonuçlara yol açacağını da Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 10. Kongresi'ne sunduğu *Partinin milliyet sorunu üzerine acil görevleri* başlıklı tezde şu şekilde açıklamaktadır:

> Diğer taraftan geçmişin baskıcı milli dönemlerini yaşayan ve bu dönemlerin unutulması güç hatıralarından kendilerini tam olarak kurtaramayan yerel komünistler, parti çalışmalarında söz konusu milli özelliklerin önemini aşırı abartmaktadırlar... Bu, komünizmden burjuva demokratik milliyetçiliğine doğru gitmek demektir. Bu davranış (doğuda) Panislamizm ve Pantürkizm olarak kendisini göstermektedir.[5]

1 Oçerki İstorii CCCP, c. IV/2, s. 664.
2 Lenin, *The Right of Nations to self determination,* Collected Works, c. 20, s. 401.
3 Lenin, *Critical emarks on t e National Question,* Collected Works, c. 20, s. 24.
4 Stalin, *The Political Tasks of t e University of t e People of t e East,* Works (Soçinenya), c. 7, s. 140.
5 Stalin, *The immediate tasks of t e party in t e National Question,* Works (Soçinenya), c. 2, s. 28-29.

Stalin, bu değerlendirmeleri yaptıktan sonra, "Bu kongre komünizm için zararlı ve tehlikeli olan bu sapmaları kesinlikle mahkûm etmelidir" diyerek, daha 1920'li yılların başlarında, Türk coğrafyasında kendisini Pantürkizm ve Panislamizm şeklinde gösterdiğini iddia ettiği milliyetçiliği, savaşılacak en büyük düşman olarak ilan etmektedir.

Türkistan'da Timur'un yeniden yüceltilmesi

Türkistan'da, 1917'lerden itibaren, esir Türk subayları tarafından kurulan okullarda "Timur", "Uluğ Bek", "Turan" gibi adlarla öğrenci grupları, yani tüdeler oluşturulmuştu.[6] Türkistanlı cedidlerin önde gelenlerinden Abdurrauf Fıtrat'ın daha 1918 yılında yazdığı *Timurning Sağanası* (Timur'un kabri) başlıklı tarihi piyeste, ezilmiş ve baskı altında bırakılmış Türklerin temsilcisi rolündeki oyun kahramanı, Turan yurdunun koruyucusu olarak tanımladığı Timur'un mezarına giderek ondan yardım istemekteydi. Söz konusu piyes, Türkistan'daki Sovyet Devrimi ile örtüşmesi nedeniyle sahnelenme imkânı bulamayacaktı.

Fıtrat bu oyunun ana fikrini 1917 yılı Ekim ayında yayınladığı *Timur Huzurunda* başlıklı manzum / nesir tipi bir monologda gündeme getirmişti. 20. Yüzyıl başlarında Türkistanlı aydınlardaki Timur algısını göstermesi bakımından söz konusu şiir/monolog çok belirleyicidir.

Yazar, "Bağrım yanık, yüzüm kara, gönlüm kırık senin ziyaretine geldim sultanım" cümlesiyle başlayan monologda, ülkenin esarete düşmüş olduğuna ve halkın çektiği acılara değinmekte ve daha sonra şöyle devam etmektedir:

> Ulu Hakanım!
>
> Türklük şerefi yağmalandı. Türk için bıraktığın devlet bitti, Türk adına kurduğun hakanlık düşmana gitti. Türk'ün namusu, itibarı, imanı, vicdanı zalimlerin ayakları altında kaldı. Türkün yurdu, ulağı, ocağı, Turan yabancı kollara düştü. Türkün bilgisi, aklı, düşüncesi, kavrayış gücü cehalete kurban gitti. Senin kılıcın ile dünya hâkimi olan Türk, huzurlu bir yatak bulamaz oldu. Senin gücün ile dünyanın efendisi olan Türk, demir kafeslere girdi.
>
> Hakanım!
>
> Türklüğe ihanet edenler Türk bile olsalar, kanlarını akıtmak senin mukaddes görevindir. Yatma! Kalk! Senin emanetine ihanet edenleri ez! Vur! Öldür! sultanım!
>
> Biliyorum, şu zamanda senin o yüksek ve ulu ruhun, benim gibi düşkün ruhlu ve beceriksiz bir evlâdının şu haline kızgınlıkla gülüyor.
>
> Biliyorum, şu anda, senin fırtınalı denize benzeyen yüreğin benim gibi yüreksiz bir evlâdının bu görünüşünden nefret ediyor.
>
> Çünkü yukarıda anlattığım bütün sorunlara kendim sebep oldum, hepsini kendim yaptım.

6 Andican, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, s. 326.

Senin Turan'ını kendim yağmalattım. Senin Türklüğünü kendim ezdirdim. Senin emanetlerine kendim ihanet ettim.

Ben üç günlük ömrümü rahat içerisinde geçirmemiş olsaydım, bunların birisi bile olmazdı. Ben elime verdiğin kılıcını bırakıp çalgıyı almasaydım, Turan'ım yağmalanmazdı...

Ben yalnız kanlı gözyaşlarımı bu makbere dökmek için değil, kendi hatalarımı ikrar etmek için geldim, hakanım.

Benden nefret etme!

Ey Arslanlar Arslanı!

Benim hatalarımı affet. Benim elimden tut. Belimi bağla, mukaddes Fatiha'nı ver!

Senin dünyaya sığmayan gayretine ant içerim ki Turan'ın eski şeref ve yüceliğini yeniden kazandırmadan senin ayakucunda oturmayacağım.[7]

Bu monoloğun yayınlanmasından iki ay kadar sonra, yine bir gazetede, Fıtrat'ın *Yurt Kaygısı* başlıklı başka bir şiiri yayınlanacaktır. Şiirinde Türkistan'ı "anne" şeklinde betimleyen yazar, Türkistan halkına şöyle seslenmekteydi:

Anam! Seni kurtarmak için can mı gerekir?

Namus mu, vicdan ile iman mı gerekir?

Timur ile Cengiz'in kanı taştı damarımızdan,

Söyle, seni kurtarmak için kan mı gerekir?

Düşman geliyor kılıcını sokmak için yüreğine,

Düş önüne, al göğsümü, kalkan mı gerekir?

Bak! Bak! İşte Türk denizi taşkın yapıyor,

Turan düşmanını kovmak için Tufan mı gerekir?

Turan, yiğidin, herkese bak, kalktı ayağa,

Yurda bekçi olmak için aslan mı gerekir?[8]

Diğer taraftan Türkistan coğrafyasının bir diğer bölümünde, Kazakistan'da, dönemin en önde gelen aydınlarından Şair Mağcan Cumabay-uli *Aksak Temir'in Sözü* başlıklı bir şiir yazmıştı. Şair, Timur'un ağzından şöyle konuşmaktaydı:

Cihan denen şey nedir?

Avuç içi kadar yer

Dar bir yerde çok Tanrı

7 Fıtrat, *Temur Oldında,* Hurriyat gazetası, 31 Ekim 1917, sayı: 47.
8 Онам! Сени қутқармоқ учун жонми керакдир? / Номусми, виждон била имонми керакдир? / Темур била Чингиз қони тощди томримиздан /Айттил! Сени қутқармоқ учун қонми керакдир? / Ёв сукғали келгач қиличини юрагингга / Туш олдига, ол кўксуми — қалқонми керакдир? / Бок, бок, мана турк тенгизи тошқун қила қолди, / Турон ёвини қувғали тўфонми керакдир? / Турон, йигитинг, барчага бок, қалқди оёққа, / Юрт да коровул қўйғали арслонми керакдир? (Fıtrat, Yurt qayg'usi, Hurriyat Gazetası, 29 Aralık, sayı 62, 1917)

Olmasına gerek yok
Tanrı-göğün Tanrısı
Kükresin, göğe hükmetsin
Yer Tanrısı Timur'um
Yerime Tanrı gelmesin
Gök Tanrısı- Tanrının
Nesli de yok, Özü de
Yer Tanrısı Timur'un
Nesli Türk, özü ateş[9]

Aynı tarihlerde Buhara emîrine karşı mücadele yürüten Türkistanlı cedidlerin Genç Buharalılar grubu, halka dağıtılan siyasi risalelere, "Sevgili kardeşler, Büyük Timur'un şanlı evlatları!" şeklinde başlık koymaktaydı.[10] Stalin'in söz konusu konuşmayı yaptığı dönemlerde, Türkistan Otonom Sovyet Cumhuriyetindeki yazarlar ve şairler, Timurlular döneminde Türkistan coğrafyasında filizlenen Çağatay edebiyatını ve Çağatay dilini temel alan bir gruplaşma gerçekleştirmişlerdi. Çağatay edebiyatının Timurlularla olan ilişkisi ise cedid liderlerinden Abdurrauf Fıtrat tarafından şu şekilde ortaya konulmaktaydı:

> Orta Asya edebiyatının Çağatay edebiyatı olarak isimlendirilmesi Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'dan kaynaklanmaktadır... O dönemden başlayarak bu ülke,' Çağatay ülkesi', dili de 'Çağatay dili' olarak isimlendirildi mi? Timurlular dönemine kadar bunu ispatlayan herhangi bir delil bulamadık... Timurlulardan itibaren bu ülkenin ve dilinin Orta Asyalılar tarafından Çağatayca olarak isimlendirildiği konusunda şüphemiz yok... Ülke ve dil Çağatay olarak isimlendirilmeye başlanınca edebiyatın da 'Çağatay edebiyatı' olarak adlandırılması çok tabiidir... Bu edebiyat Çağatay'dan başlayarak Timurluların yıkılışına kadarki (13-16 asırlarda) dönemde ortaya çıkan edebiyattır. Fakat Cengiz Han'dan Timurlulara kadar geçen bir asırlık sürede Çağatay edebiyatına ait hiçbir numune yoktur.[11]

Fıtrat'ın gerçek anlamda Timur'la birlikte başladığını savunduğu Çağatay dili ve edebiyatını referans alan Türkistanlı aydınların oluşturdukları teşkilatın adı Çağatay Gürüngü idi. Dönemin Sovyet yazarları ise Çağatay Gürüngü gibi gruplaşmaları Pantürkist zeminde ortaya çıkan milliyetçi akımlar" olarak tanımlamaktaydılar.[12] Nitekim 1925 yılında yapılan Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi toplantısında bu konu gündeme getirildi. Merkez Komite, burjuva milliyetçilerinin edebiyatçılar tarafından kurulan organizasyonlar aracılığıyla faaliyet gösterdikleri

9 Жиһан деген не нәрсе? / Алақанның ауданы / Бір ауданда көй Тәңірі / Болудың тіпті жоқ сәні / Тәңірі- көктің Тәңірісі / Күңіренсін, көгін билесін / Жер Тәңірісі Темірмін / Жеріме Тәңірі тимесін / Көк Тәңірісі- Тәңірінің / Тұқымы жоқ, заты жоқ / Жер Тәңірісі Темірдің / Тұқымы- түрік, заты- от! (Mağcan Cumabayev, *Aksak Temir Sözü*, (Türkistan), Litres, 2017)
10 Allworth, *The Modern Uzbeks*, s. 174.
11 Fıtrat, *Çığatay Adabiyotı*, Tanlangan Asarlar, c. II, s. 37-38.
12 Salihof, *Özbek Adabiyotıd Milletçilik* körünüşları, s. 47.

değerlendirmesini yaptı. Partiye göre bu organizasyonların üyeleri, Rus ve Sovyet edebiyatından ilham almak yerine Doğu'nun feodal geçmişine odaklanmaktaydılar. Dolayısıyla Merkez Komite, edebiyattaki bu tip zararlı eğilimlerle mücadele kararını aldı.[13] Sonuç olarak, bütün bu gruplar ve benzerleri lağvedilecek, başta Timur olmak üzere Türk topluluklarının ortak tarihsel geçmişlerinde önemli bir yer işgal eden "Edige", "Alpamış" gibi figürlerle ilgili çalışmalar ve yayınlar yasaklanacaktı. Nihayet 1932 yılında Stalin'in edebiyat ve sanat alanlarında "Sosyalist Realizm" kavramını gündeme getirmesiyle birlikte Sovyetler Birliğinde milli edebiyatlar tamamen rafa kaldırılacaktı.[14]

Kuşkusuz Emîr Timur bu tip yasaklamalarla gündemden düşürülebilecek bir tarihsel kişilik değildi. Asya toplumlarının tarihlerini yazmak istediğinizde kaçınılmaz bir biçimde karşınıza çıkmaktaydı. Ayrıca Türk coğrafyasında yaygın olan ve nesilden nesile aktarılan sözlü tarih geleneğinin önemli öğelerinden birisiydi. Bu durumda Sovyet yönetimi Timur'la ilgili olumsuzlukları abartmak, olumlu yönleri gölgede bırakmak veya mümkünse yok varsaymak şeklinde bir kültür politikası başlattı.

Sovyet tarih yorumuna göre Timur, hükümdar olmadan önce yol kesen ve eşkıyalık yapan bir çetenin lideriydi.[15] 1370 yılından itibaren ölünceye kadar yaptığı Harezm, İran, Kafkasya, Hindistan, Anadolu ve Çin seferlerini açıklayabilecek hiçbir neden yoktu ve yalnızca soygun amaçlıydı.[16] Bu seferleri sırasında gösterdiği şiddet ve zalimlik Cengiz Han'ı bile korkutup rengini soldurtacak düzeydeydi.[17] Bu feodal despot hükümdarın Orta Asya ve onun ordasıyla[18] temasta olan diğer ülke halklarının tarihlerindeki rolü tamamen gerici nitelikteydi. Bir diğer deyişle Timur, bütün bu halkların tarihlerini kötü yönde etkilemiş, dolayısıyla da insanlık tarihinde olumsuz izler bırakmıştı. Sovyet sistemi bu ters yönlü propaganda çalışmasıyla Timur'u kendisinden onur duyulmayacak bir tarihsel kişilik haline dönüştürmek istiyordu. Böylece Türk topluluklarının Sovyetlere karşı göstermeleri muhtemel ideolojik dirençte Timur'un birleştirici bir öge olarak kullanılması önlenmiş olacaktı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Sovyet liderlerinin kişisel evrakları üzerinde yapılan incelemeler, bizzat Stalin'in, Timur dâhil bazı tarihi kişiliklerle ilgili olarak özel çalışmalar yaptırdığını ortaya çıkarmıştır. *Stalin'in Gizli Hayatı* başlıklı belgesel kitabın yazarı Rus Bilimler Akademisi ve Rusya Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Boris İlizarov'a göre Stalin, bazı tarihi konularda kendi görüşlerini, tarihsel gerçekleri değiştirecek şekilde telkin etmiş ve böylece Rus tarih yazımı üzerinde büyük etkiler yaratmıştır. İlizarov, Kremlin'deki gizli belgeler üzerinde yap-

13 *Bolşaya Sovyetskaya Ensiklopedia*, Tom. 19, s. 351-352.
14 *Bolşaya Sovyetskaya Ensiklopedia*, Tom. 19, s. 352.
15 Oçerki İstorii CCCP, c. IV/2, s. 655.
16 Oçerki İstorii CCCP, c. IV/2, s. 660.
17 Oçerki İstorii CCCP, c. IV/2, s. 661.
18 Türk-Moğol geleneğinde yönetim merkezi, karargâh

tığı çalışmalarla Stalin'in, Lenin, Büyük Petro, IV. İvan (Korkunç), Timur, Cengiz Han ve Sezar hakkındaki kamuoyu algısını büyük ölçüde şekillendirdiğini ortaya koymuştur.[19]

Stalin'in Lenin'le ilgili çalışmaları genel olarak kendisiyle Lenin arasındaki ilişkiler konusundaydı. Büyük Petro ve Korkunç İvan'a yönelik çalışmalar, bu tarihi kişiliklerle ilgili olumlu bir algı yaratma yönündeyken, Timur ve Cengiz için olumsuz yönde bir çaba söz konusuydu. Sovyet devriminin önde gelen liderlerinden Troçki, bir diğer lider Buharin'in "Stalin'in karakterinin şekillenmesinde Cengiz Han ve Timur'un büyük etkisi olmuştur" şeklindeki bir ifadesini aktarmaktadır.[20] 1934'te Stalin'in emriyle, okullarda okutulacak tarih kitaplarını yeniden yazmak üzere özel bir komite kuruldu. Böylece Stalin, toplumsal tarih bilincini kendi istediği yönde şekillendirme imkânını bulacaktı.[21]

Diğer taraftan Stalin liderliğinde 1934 yılından itibaren başlatılan büyük temizlik uygulamaları boyunca çevre cumhuriyet yönetimlerindeki komünist kadroların tasfiye edilmesinde kullanılan en büyük suçlama "milliyetçilik" olmuştu. Türk Cumhuriyetlerinin yöneticileri Pantürkist ve Panislamist kuruluşlar oluşturmak veya bu kuruluşlara üye olmak, burjuva milliyetçiliği ve yabancı ülke ajanlığı gibi suçlamalarla idam edilmişler ya da zorunlu çalışma kamplarına gönderilmişlerdi. Yukarıda şiirlerinden örnekler verilen Abdurrauf Fıtrat ve Mağcan Cumabay gibi Türk milliyetçisi aydınlar da onlarca arkadaşlarıyla birlikte aynı kaderi paylaşacaklar ve Stalin tasfiyelerinde hayatlarını kaybedeceklerdir.

1940'lara gelindiğinde, yani İkinci Dünya Savaşı arifesinde Stalin yönetiminin birdenbire yerel milliyetçilikleri bir suçlama ve tasfiye unsuru olmaktan çıkarıp, aksine, bazı bölgelerde özellikle destekler hale geldiği görülmektedir. Kuşkusuz, "Büyük Anavatan Savaşı" için Sovyetlerdeki bütün milletlerin desteğine ihtiyaç vardı ve bu da ancak o milletlerin milli hassasiyetlerinin ön plana çıkarılmasıyla gerçekleştirilebilirdi. Söz konusu dönemde Stalin yönetiminin Timur'la bağlantılı iki çalışmayı gündeme getirdiği görülmektedir. Bunların ilki Özbek etnogenezinin yeniden inşası ile Timurluların Özbek tarihinin bir parçası haline getirilmeleri, ikincisi ise Timur ve ailesinin mezarlarını açtırarak iskeletleri üzerinde bilimsel (!) çalışmalar yapılmasıdır.

Özbek etnogenezinin inşası ve Timur'un Özbekleştirilmesi

Stalin yönetimi İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Sovyetler Birliği'nde yeni bir etnik mühendislik çalışması başlattı. Çalışmanın konusu, 1924'ten

19 Mineeva, *Stalin's scheme to glorify Ivan the Terrible*, Russia Today, 16 Ocak 2014

20 Trotsky, *Stalin: An Appraisal of the man and his influence*, s. 2. Troçki'nin Buhari 'den aktardığına göre bu iki cihangir'in Kafkasya istilaları ve bölgede uyguladıkları yönetimin Gürcü toplumu üzeri de bıraktığı derin izler Stalin'in karakteri için hammadde oluşturmuştu.

21 Mineeva, *Stalin's scheme to glorify Ivan the Terrible*, Russia Today, 16 Ocak 2014

itibaren Orta Asya'da yaratılan siyasi ünitelerdeki topluluklara Marksist anlayışa uygun etnik kimlikler tanımlamaktı. Bu projenin çerçevesi 1942 yılının Ağustos ayında, Sovyet Fenler Akademisi Tarih ve Felsefe bölümünce Taşkent'te düzenlenen *Orta Asya Halklarının Etnogenezleri* başlıklı bir toplantıda çizilecekti. Sovyet bilim adamlarınca sunulan bildirilerde Orta Asya'daki Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız, Tacik ve Karakalpak halklarının bugünkü bölgelerinde tarihin eski dönemlerinden beri yaşadıkları ve farklı etnik ögelerin kaynaşmasıyla şekillendikleri anlatıldı.[22] Bir diğer deyişle her halk kendine özgü ve diğerlerinden farklı bir tarih çizgisine sahipti. Böylece Sovyet ideolojisi Orta Asya'daki her halk için yeni bir etnogenez inşa etme çabası başlatmış oluyordu. Türkistan coğrafyasının en kalabalık etnik grubunu Özbekler oluşturmaktaydılar. Dolayısıyla listenin başında onlar vardı

O güne dek Wilhelm Bartold, Aleksandr Semyenov ve Sergey Malov gibi Çarlık-Sovyet dönemi tarihçileri, Özbek boylarının Özbek Han döneminden itibaren Altın Ordu Devleti'nin bünyesinde yaşadıklarını, ancak 1500'lü yıllarda, yani Şeybanî Han döneminde Mâverâünnehr bölgesine geldiklerini söylemekteydiler. Buna karşın 1940'larda gündeme getirilen ve Yakubovski'nin sözcülüğünü yaptığı Sovyet tezi ise şöyleydi. Evet, Özbek sözcüğü Altın Ordu hanlarından Özbek Han döneminde onun ulusunun bir kısmına verilen isim olarak ortaya çıkmış olabilirdi. Evet, Özbek boyları Altın Ordu'nun sol yarısı, yani Deşt-i Kıpçak'ın doğu bölgelerindeki Şeybanî ulusunun bir parçası olarak yaşamış olabilirlerdi. Fakat bunlar göçebe Özbeklerdi. Aslında, Mâverâünnehr bölgesinde yaşayan yerleşik Özbekler de mevcuttu. Dolayısıyla o yüzyıllardaki Özbek tanımlamasıyla, Sovyet döneminde Mâverâünnehr bölgesinde yaşayan Özbekleri karıştırmamak gerekiyordu. Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti'nde yaşayan halk tamamen Mâverâünnehr bölgesindeki bir tarihi süreç içerisinde şekillenmişti.[23] Sovyetlerin bu etnogenez tezine göre Özbek SSCB'de yaşayan Özbekler, Moğol ırkı ile Hint-Avrupalı ırkların karışımından meydana gelmişlerdi ve bu nedenle de Orta Asya'da yaşayan diğer halklardan farklı bir görünüme sahiptiler.[24]

Tarihi gerçeklerle neredeyse hiç bağdaşmayan bu Sovyet tezinin içinin doldurulması gerekiyordu. Bu görev büyük ölçüde tarihçi Yakubovski'ye düşecekti. Yakubovski, 1941 yılında yayınlanan *Özbekistan'daki Etnik Grupların Tarihi* isimli kitabında bu konuyu şöyle açıklamaktaydı:

> Mâverâünnehr'de yaşayan Türkleşmiş Moğollar, Moğol tanımlamasını unutarak kendilerini Çağatay olarak adlandırmışlardır. Daha sonraki dönemde sınırda yaşayan ve sayıca çoğunluğu teşkil eden Özbek ve Tacikler de kendilerini Çağatay olarak adlandırdılar.[25]

22 Sunulan bildirilerin metinleri için bkz. *Sovyetskaya Etnografiya*, c. VI-VII, Moskova, 1947
23 Trever, Yakubovski, Voronets, *İstoriyografiya Narodov Uzbekistana*, c. II, s. 22-23.
24 Tolstov, *Drevniaya Kul ura Uzbekistana*, s. 4-5.
25 Yakubovski, *K voprosi ob etnogeneze uzbekskogo naroda*, s. 10.

Timur öncesi dönemini "Çağataylılık" tanımlamasıyla daha sonraki yüzyılın Özbekliğine bağlayan Yakubovski, ayrıca, 16. Yüzyıldan önce Mâverâünnehr bölgesinde yaşayan halkı "Eski Özbekler" olarak adlandırmaktaydı.[26] Konuştukları dil olan Çağatayca da *eski* Özbek dili idi. Böylece yeniden tanımlanan Özbek etnogenezinde Çağatay ulusu ve dolayısıyla Timurlular devresi Özbek etnisitesinin önemli bir evresi haline gelmiş, bir diğer deyişle, Timur ve Timurlular Özbekleştirilmişlerdi. Kuşkusuz böylesi bir görev yüklenen yeni Emîr Timur kimliğinin Sovyetlerde o güne kadar geçerli olan Timur düşmanlığı anlayışıyla bağdaştırılması mümkün değildi. Sovyet yöneticileri bu duruma Timur'a sınırlı bir itibar iadesi yapmak ve Timurlular içerisinden Marksist ideoloji ile en az çatışan isimleri ön plana çıkararak onları içselleştirmek şeklinde iki aşamalı bir çözüm bulacaklardı.

Savaş sonrasında aralarında Yakubovski'nin de bulunduğu üç yazarlı *Özbek Halkının Tarihi*[27] isimli kitap, 1941 yılında Yakubovski öncülüğünde başlatılan etnogenez inşası çalışmasının resmi tarih haline dönüştürülmesini sağladı. İlginç olan nokta kitabın yazarlarından hiçbirisinin Özbek kökenli olmayışıydı. Ayrıca üç cilt olarak planlanan kitabın 16. yüzyıldan Sovyet Devrimine kadar olan ikinci cildi 1947'de yayınlanırken, eski çağlardan Timurlulara kadar olan dönemi kapsayan birinci cilt, ancak üç yıl sonra, 1950'de yayınlanabilmişti. Kitabın ikinci cildinin başlangıç kısmında Yakubovski, Timurlular döneminde Orta Asya'da gerçekleşen muhteşem kültürel canlanmanın araştırıcılar tarafından yeterince incelenmediğini belirterek, bir anlamda, Sovyet ideolojisindeki Timur ve Timurlular ile ilgili yorum değişikliğinin haberini vermekteydi.[28]

1950 yılında, yine Taşkent'te yayınlanan *Özbek Halkının Tarihi* kitabının birinci cildine yazdığı önsözde Yakubovski, Sovyetlerin Orta Asya Türklerine yönelik olarak o güne dek uyguladığı siyasi ve kültürel politikaların tam bir değerlendirmesini yapmaktadır:

> Orta Asya halklarının ayrı ayrı tarihlerini yazmak ancak bizim büyük Sovyetler dönemimizde mümkün oldu... Kuşkusuz Orta Asya halklarının ayrı tarihlerini yazmanın birçok güçlükleri vardı. Çünkü Orta Asya'da yaşayan halklar, sadece ekonomik ve kültürel açılardan değil, aynı zamanda, belli ölçülerde, etnogenez yönünden de ortak bağlara sahiptirler... Kazak, Kırgız ve Türkmen halklarının tarihleri Orta Asya genel tarihinden kısmen ayrı bir gelişme izledikleri için onların tarihlerini yazmak Özbek ve Taciklerinkine göre daha kolaydı...
>
> Sovyet tarih biliminin gösterdiği gibi, halkların tarihleri isimlerinden daha eski dönemlere dayanmaktadır. Taciklerin henüz Tacik ismini almalarından çok önce var oldukları ve bir kültüre sahip oldukları iyi bilinmektedir. Taciklere göre daha geç isim almış olmalarına rağmen, aynı olayın, eski

26 Yakubovski, *K voprosi ob etnogeneze uzbekskogo naroda*, s. 19.
27 Trever, Yakubovski, Voronets, *İstoriya Narodov Uzbekistana*. Kitabın Timurlular dönemi dâhil büyük bir bölümü Yakubovski tarafından yazılmıştır. Kitaptaki Timur bölümü de aynı yazarın 1946 yılında yayınladığı *"Timur: Opıt kratkoy harakteristiki"* makalesinin genişletilmiş şeklidir.
28 Trever, Yakubovski, Voronets, *İstoriya Narodov Uzbekistana*, c. II, s. 9.

çağlardan beri Orta Asya'nın merkezinde yaşamakta olan Özbekler için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür...

Son zamanlara kadar Orta Asya tarihleri, burjuva biliminin bir mirası olarak ve ilkel bir bakış açısıyla, Özbeklerin XV. yüzyıla kadar Mâverâünnehr'in kuzeyinde, İrtış nehrine kadar olan geniş steplerde yaşadıklarını, günümüz modern Özbekistan'ının bulunduğu Mâverâünnehr topraklarına dışarıdan geldiklerini, dolayısıyla da Mâverâünnehr'deki Özbek tarihinin ancak 15. yüzyıldan itibaren başlatılabileceğini ileri sürmekteydiler. Bilimsellikle hiç bağdaşmayan ve politik açıdan çok zararlı olan bu ilkel bakış açısı günümüzde tamamen terk edilmiş durumdadır.

Yukarıda sözü edilen gruplar gerçekten bugünkü Özbekistan topraklarına 15-16. Yüzyıllarda gelmişlerdir. Fakat bunlar göçebe Özbeklerdir ve Özbek halkının bir parçasını teşkil etmektedirler. Özbek halkı, göçebe Özbeklerin Özbek ismini taşımalarından yüzyıllar önce Türk etnisitesi olarak Orta Asya'nın yerleşik bölgelerinde şekillenmiş durumdaydı. Evet, bu isim göçebe Özbeklerden gelmiştir. Fakat onlar gelmeden çok önce Özbekler güney Orta Asya'nın vahalarında yerleşerek tarımsal faaliyetlerde bulunmuşlar ve Taciklerle birlikte eski Sogd-Harezm medeniyeti üzerinde yüksek bir kültür oluşturmuşlardı. Sonuç olarak Mâverâünnehr'deki Türk halkının ve eski zamanlardaki Sogd, Harezm, Fergana ve Şaş (Taşkent) bölgelerinin tarihleri bir bütün olarak Özbek halkının tarihidir...

Sovyet tarih bilimi, Türk Dünyasının birliği efsanesini de yerle bir etmiştir. Pantürkizm reaksiyoner ve saldırgan bir politik anlayış olup tarih bilimi ile hiçbir ilgisi yoktur. Orta Asya'nın Türk dili konuşan halkları somut bir tarihe, somut bir etnogeneze ve her birisi kendi özel çizgileri içerisinde bağımsız bir tarihsel oluşum sürecine sahiptirler... Türk halkları, reaksiyoner Pantürkizm öğretisinde iddia edildiği gibi, bütün bir Türk Dünyası oluşturmazlar. Her bir halk kültür, dil ve etnos açısından bir diğerinden farklıdır ve ayrı ve kendine has bir tarihsel oluşum çizgisine sahiptir. Türk dilli (Тюркоязычного) halkların bir diğerinden ayrılmasının ne kadar zor olduğunu Özbek etnogenezini incelerken gördük. Özbekler Türk dil sistemine dâhil olmakla birlikte Türklerden çok Taciklere yakındır...[29]

Özbek Halkının Tarihi kitabının Timur'la ilgili bölümleri de Sovyetlerdeki eski değerlendirmelere göre bir hayli yumuşatılmış durumdaydı. Öncelikle Timur'un gençliğinde eşkıyalık yaparak bir soyguncular çetesi oluşturduğu iddiasının yerini Mâverâünnehr'deki feodal beyler arasındaki savaşa katılarak büyük askeri deneyim kazanan, cesaret, cömertlik, insanları anlamak ve iyi yardımcılar seçmek gibi liderlik vasıflarıyla halk arasında büyük destek elde eden bir Timur imajı almıştı.[30] Eski Sovyet yayınlarında koyun çalarken yakalanarak bacak ve kolu kırıldığı için sakat kaldığı şeklindeki tanımlamanın yerini, Emîr Hüseyin'le birlikte Sistan bölgesinde savaştıkları dönemde kolundan ve bacağından yaralandığı, bu nedenle de hayatı boyunca sakat kaldığı açıklaması almıştı.[31]

---

29 Trever, Yakubovski, Voronets, *İstoriya Narodov Uzbekistana*, c. I, s. 5-14.
30 Trever, Yakubovski, Voronets, *İstoriya Narodov Uzbekistana*, c. I, s. 245.
31 Trever, Yakubovski, Voronets, *İstoriya Narodov Uzbekistana*, c. I, s. 246.

Timur'un Çağatay Hanlığı'nda liderliğe doğru gidişi ise, ülkede feodal anarşinin iyice yaygınlaşması, bu nedenle merkezkaç kuvvetlerin ortaya çıkması, bu dağılma sürecinin ancak feodal güçler arasında bir koalisyon ve çok güçlü bir merkezi devlet yapısı ile engellenebileceği, Timur'un bu gerçeği çok iyi anlayarak çalışmalarını bu hedefe doğru yönlendirmesi şeklinde açıklanmaktaydı.[32] Kitabın *Timur Devletinde Hayat* başlıklı bölümünde Timur'un cesareti ve güçlü iradesi yanında büyük askeri ve devlet organizasyon yeteneğiyle çağdaşlarından ayrıldığı belirtildikten sonra, askeri yeteneğinin ordunun yeniden yapılandırılması ve kumandanlık alanlarında gelişmiş olduğu vurgulanmaktaydı. Timur'un kendisini *Han* ilan etmeyişinden yola çıkarak Cengiz Han ile hiçbir bağının olmadığı aktarılan kitapta, özellikle savaşlarda çok acımasız davrandığı belirtilmekte ve bununla ilgili örnekler verilmekteydi. Çocukluğundan itibaren Türkçe ve Tacikçeyi konuşan Timur'un okuma yazmayı bilmeyen bir şahıs izlenimi bıraktığını belirten yazar, bu durumu "hayatı savaşlarla geçen bir insanın eğitim alamayacağı" gerçeğiyle açıklamakta ve bu eksikliğini kendisine kitap okutarak giderdiğini söylemektedir. Böylece Timur, tarihten mimarlığa birçok alanda Arap tarihçisi İbn Haldun'u şaşırtacak düzeyde geniş bir bilgi birikimine sahip olmuştu.[33]

Kitapta böylesine olumlu bir Timur imajı çizen Sovyet yazarı Yakubovski, ayrıca, daha 1946 yılında yayınladığı *Timur* başlıklı makalesinde yer verdiği uluslararası nitelikte ve günümüzde hâlâ tarihçiler tarafından tartışılan iki yargıyı daha gündeme getirmekteydi. Yakubovski'ye göre Timur, Moskova prensliği ile hiçbir teması yokken ve bu prenslik hakkında bir bilgisi olmaksızın, Altın Ordu ile sadece Asya'daki çıkarları için savaşmıştı. Tarafsız bir bakış açısıyla bu savaşın Orta Asya'ya olduğu kadar Rusya'ya da yarar sağladığı ortadaydı. Kuşkusuz o dönemde Timur, Rusya ile ilgili geçerli bir bilgisi olmadığı için, Altın Ordu'ya vurduğu darbenin Rus tarihi açısından önemini de anlamamıştı.[34] Yakubovski, *Özbek Halkının Tarihi* isimli kitapta, daha önceki makalesinde ortaya koyduğu yorumlarını aynı cümlelerle tekrarladıktan sonra, çağdaş araştırıcıların bu olayın gerçek değerini anlayamadıklarını veya görmezden geldiklerini vurgulamaktadır.[35] Yazarın ikinci yargısı ise Timur'un Osmanlılara karşı kazandığı Ankara galibiyetine yönelikti. Bu konuyla ilgili olarak Yakubovski, "Bu olay yalnız Asya'ya değil, Avrupa'ya da fayda sağlamıştır. Timur'un 1402'deki Ankara zaferi ve Bayezid'in esir edilmesi, Osmanlı Türklerinin Konstantinopol'ü almalarını 50 yıl geciktirmiştir" demekteydi.[36]

Yakubovski, *Özbek Halkının Tarihi* başlıklı kitaptaki Timur bölümünü şöyle sonlandırmaktadır:

---

32 Trever, Yakubovski, Voronets, İstoriya Narodov Uzbekistana, c. I, s. 350-351.
33 Trever, Yakubovski, Voronets, *İstoriya Narodov Uzbekistana*, c. I, s. 359, 362, 364, 365.
34 Yakubovski, *Timur: Opıt kratkoy harakteristiki*, s. 64.
35 Trever, Yakubovski, Voronets., *İstoriya Narodov Uzbekistana*, c. I, s. 356.
36 Yakubovski, *Timur: Opıt kratkoy harakteristiki*, s. 66; Trever, Yakubovski, Voronets., *İstoriya Narodov Uzbekistana*, c. I, s. 359.

Yukarıda aktardığımız verilere göre Timur'un faaliyetleri büyük oranda pozitif olarak değerlendirilebilir. O, feodal karışıklıkları ve parçalanmayı sonlandırmış, büyük bir idari düzen çalışması gerçekleştirmiştir. Nitekim Karl Marks 'Tarihi Seçkiler' de Timur'dan bahsederken, onun çelişkilerine de dikkat çekerek 'O, büyük mezalimine ve yıkımlarına rağmen kanun ve düzenin geçerli olduğu yeni bir devlet yarattı' demiştir. Gerçekten dünya tarihinin en acımasız cihangirlerinden birisi olmasına rağmen Timur'un Orta Asya'da devlet kurma yönündeki olumlu faaliyetlerini inkâr etmek mümkün değildir.[37]

Kitabın Timur sonrası dönemin anlatıldığı bölümünde, özellikle, Timur'un torunu Uluğ Beg'in ve büyük edebiyatçı Ali Şir Nevâî'nin ön plana çıkarıldıkları görülmektedir. Uluğ Beg döneminde Timurlu Devleti'nin sınırları bugünkü Özbekistan ile örtüşmekteydi. Devlet adamlığının yanı sıra büyük bir astronomi bilgini olması, işgal amaçlı savaşlar yapmamış, etrafında Özbek ve Tacik asillerini toplamış, kadınlara yönelik bakışının çağına göre çok ilerde olması ve nihayet hükümdarlığının sonunda kendi oğlu ile tutucu din adamları koalisyonu tarafından öldürülmesi gibi nedenlerle Sovyet ideologları Uluğ Beg'i gerçek bir Özbek hükümdar olarak tanımlamaktaydılar.[38]

Ali Şir Nevâî ile ilgili bölüme *Büyük Özbek Şairi Ali Şir Nevâî* başlığı konmuştu.[39] Nevâî yalnızca Özbek-Tacik edebiyatını geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda arkadaşı Sultan Hüseyin Baykara'ya etki ederek, köylülerle ve esnafla ilgili yararlı düzenlemeler yapılmasını sağlamıştı. Sovyet yazarlar eski Özbekçe olarak isimlendirdikleri Türk dilinde yazdığı eserleri Özbek edebiyatının klasikleri olarak tanımlamakta, çağdaşlarının çok ilerisinde diye niteledikleri Ali Şir Nevâî'yi, yaşadığı feodal ortama rağmen, ilerici bir karakter olarak alkışlamaktaydılar.[40]

Yakubovski ve arkadaşlarının Özbek etnogenezine yönelik çalışmaları devam ederken ilginç bir olay gerçekleşti. Özbek Bilimler Akademisi, 1947 yılında, *Özbekistan'daki Etnik Grupların Tarihi* başlıklı kendi çalışmasının ikinci cildini yayınladı. Burada Özbeklerin Şeybanî Han önderliğinde Mâverâünnehr'e gelişlerine ve Özbek etnogenezinde oynadıkları önemli role vurgu yapılmaktaydı.

Bu çalışma, başta Yakubovski olmak üzere çok sayıda Sovyet yazarının saldırısına uğrayacaktı. Akademinin 4 yıl sonra kitabı yeniden basması ise dönemin Özbek Komünist Partisi yetkililerinin tepkisine neden oldu. Parti Sekreteri Niyazov, Özbekistan Komünist Partisi'nin 10. genel kurul

37 Trever, Yakubovski, Voronets, *İstoriya Narodov Uzbekistana*, c. I, s. 367. Marks'ın Engels tarafından *Tarihi Seçkiler* olarak isimlendirilen el yazmalarının *Bizans ve Os anlı İmparatorluğu, 1389-1421* başlıklı bölümünde Timur'un askeri faaliyetleri aktarılmıştır. Burada Marks, *Tatar Hükümdarı* olarak tanımladığı Timur'un hükümdar olduktan sonra toplam dokuz hanedanla savaştığını ve doğuda Çin Seddi'nden batıda Akdeniz'e, kuzeyde Rusya'nın kalbinden güneyde Mısır'a uzanan bir imparatorluk yarattığını söylemektedir. (Marks, *Hronologiçeskie bıpiskiy*, c. 6, s. 184-185)

38 Trever, Yakubovski, Voronets, *İstoriya Narodov Uzbekistana*, c. I, s. 369-380.

39 Trever, Yakubovski, Voronets, *İstoriya Narodov Uzbekistana*, c. I, s. 396.

40 Trever, Yakubovski, Voronets, *İstoriya Narodov Uzbekistana*, c. I, s. 400.

toplantısında, geçmişte Stalin tarafından Türkistanlı cedidlere karşı kullanılan sözleri bir kez daha gündeme getiriyordu. Niyazov, "Feodal geçmişi idealleştirmek burjuva milliyetçiliğine götürür, burjuva milliyetçiliği ise Orta Asya'da kendisini Pantürkizm ve Panislamizm olarak ortaya koyar" demekteydi.[41] İlginç olan nokta, Sovyetler için 1920'lerde feodal geçmişi temsil eden tarihi figür Emîr Timur'du. 1940'larda ise onun yerini Şeybanî Han ve onun Deşt-i Kıpçak'tan gelen Özbekleri almıştı. Bir diğer deyişle Sovyet yönetimi, "Timurluları Özbekleştirmek" suretiyle Timur'un bütün Türkleri temsil eden bir tarihsel kişilik olma niteliğini büyük ölçüde ortadan kaldırmış oluyordu.

Timur'un mezarının açılması: Nedenler ve efsaneler

1941 yılı baharında, henüz Sovyetlerin savaşa girmediği bir dönemde, Stalin yönetimi ilginç bir karar almış ve Semerkand'daki Gûr-i Emîr'de yatan Timurluların mezarlarında arkeolojik çalışmalar yapılması yönünde bir girişim başlatmıştı. Sovyet yönetimine göre bu karar, Büyük Özbek şairi Ali Şir Nevâî'nin 500. doğum yılı kutlamaları için Özbekistan'da oluşturulan komitenin talebi üzerine alınmıştı. Talebin gerekçesi "Büyük Özbek şairinin yaşadığı Timurlular dönemini daha derinlemesine incelemek, bu mezarlarda yatanların gerçek kimliklerini tespit etmek, o dönemdeki defin uygulamalarını incelemek, cesetler üzerinde antropolojik çalışmalar yapmak ve nihayet heykeltıraş Gerasimov'un Timurlu hükümdarların yüz hatlarını yapmasına imkân vermek" şeklinde açıklanmaktaydı.[42] Kuşkusuz o dönemde bu kararın tamamen Stalin'den kaynaklandığını herkes bilmekteydi. Çünkü tasfiyelerin bütün hızıyla devam ettiği bir dönemde Sovyetler Birliği'nde hiç kimse bu denli riskli bir talebi Sovyet liderinin önüne götüremezdi.

Stalin'in bu kararı niçin verdiği konusu hayli tartışmalı olmakla birlikte[43] söz konusu çalışmayı Orta Asya'daki Türk halklarına farklı tarihsel kimlikler oluşturma projesinin bir parçası olarak gündeme getirdiğini gösteren çok sayıda bulgu vardır.[44] Kararın ardından Stalin'in emriyle Özbekistan Halk Komiserleri Sovyet'i Başkan Vekili Kari Niyazi başkanlığında antropolog L.V. Oşanin, tarihçi A.A. Semyenov, kimyacı V.N. Kononov, mimar B.N. Zasipkin, arkeolog V.A. Şişkin, antropolog-heykeltıraş M.M. Gerasimov ve kâtip H.T. Zarifov'dan oluşan özel bir çalışma grubu kuruldu. 15 Haziran günü Semerkand'a gelen grup hemen ertesi gün mezarları açma çalışmalarına başlayacaktı.

---

41 Niyazov, *Doklad sekreteriya*, Pravda Vostoka, 24 Şubat 1952

42 Berdimuradov, *Gor-i Amir Makbarası*, s. 54. Bu gerekçeler mezarların açılması çalışmasını yapan heyetin 1942 yılı Aralık ayında Semerkand şehrinde Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti yetkililerine sundukları sonuç raporundan alınmıştır.

43 Türkistan coğrafyasında yaygın olan inanca göre Stalin, Orta Asya Türklerini aşağılamak amacıyla Türkistan tarihinin en büyük siması olan Timur'un ve evlatlarının mezarlarını açtırmıştır. Bir diğer inanışa göre ise Timur'un bütün hazineleriyle birlikte gömülmüş olduğu efsanesi Sovyet yöneticilerinin bu kararı almalarına neden olmuştur. (Berdimuradov, *Gor-i Amir Makbarası*, s. 72)

44 Gerasimov'un yayınları bu görüşü doğrulamaktadır ve aşağıda tartışılacaktır.

Timur, aslında kendisi için doğduğu yer olan Şehr-i Sebz'de bir mezar yeri hazırlatmıştı. Fakat ölümünden sonra iktidara el koyan torunu Halil Sultan, dedesinin na'şını Semerkand'da muhafaza etmeye karar vermiş ve Timur'un Anadolu seferi sırasında vefat eden diğer torunu Muhammed Sultan'ın gömüldüğü mekâna defnettirmişti. O dönemden sonra Gûr-i Emîr (Emîr Mezarı) adını alan bu türbeye Timur'un 1408'de ölen oğlu Miranşah da gömülecekti. Timur sonrası iktidar savaşlarında galip gelerek imparatorlukta hâkimiyeti ele geçiren Şahruh, 1409 yılında Gûr-i Emîrdeki iç düzenlemeyi İslam şeriatına uygun hale getirdi ve Timur'un döneminin önde gelen din adamlarından olan Seyyid Bereke'nin na'şını Andhoy'dan Semerkand'a getirterek Timur'un mezarının başucuna defnettirdi.[45] Daha sonra bilinmeyen bir tarihte peygamber soyundan olduğuna inanılan bir diğer din adamı, Seyyid Ömer de türbeye defnedilecekti.[46] Bu arada babası Şahruh döneminde Semerkand bölgesi hâkimi olan Uluğ Beg, Gûr-i Emîr'de mimari düzenlemeler yaptırarak türbeye son şeklini vermişti. Ölümlerinden sonra Şahruh'un ve ardından Uluğ Beg'in gömülmesiyle Gûr-i Emîr, yedisi Timurlu hanedanından olmak üzere toplam 9 mezara ev sahipliği yapan bir mekân haline gelmişti.[47] Daha sonraki yüzyıllar boyunca türbe, Türkistan halkı tarafından kutsal bir mekân olarak kabul edilecek ve bir ziyaretgâh haline dönüşecekti.

Çalışma grubu 16 Haziran günü mezar açma faaliyetlerine başladı. Gerasimov, sırasıyla bütün mezarların açılmasını önerdiyse de arkeolog Prof. Şişkin, görevlerinin sadece Timurlularla sınırlı olduğunu söyleyince Seyyid Bereke ile Seyyid Ömer'in mezarlarına dokunulmaması kararı verildi. İlk olarak Miranşah'ın mezarı açıldı ve kemikleri çıkarıldı. Ertesi gün Şahruh Mirza'nın, 18 Haziran günü de Mirza Uluğ Beg'in mezarları açıldı. Uluğ Beg öz oğlu Abdullatif'in emriyle başı kesilerek öldürülmüştü. Dolayısıyla tabutunda öldüğü sıradaki elbiseleriyle ve kesik başı göğsü hizasına yerleştirilmiş şekilde bulundu.

Emîr Timur'un mezarını açma işlemi 19-21 Haziran günleri boyunca devam etti. Yapılan bütün işlemler filme alındığı için çalışmalar yavaş ilerlemekteydi. Emîr Timur'un tabutu taş bir lahittin içerisindeydi ve üzerinde Arapça yazılar bulunan siyah renkli bir örtü mevcuttu. Örtü üzerindeki yazılar okunamayacak kadar harap olmuş durumdaydı.[48] Tabuttaki kemikler incelendiğinde sağ kolun dirsek hizasında, üç kemiğin birbirine kaynaşması nedeniyle bükülemeyecek bir blok haline geldiği saptanmıştı. Benzer şe-

45 Bartold, *o pogrobenii Timura*, s. 83.

46 Geleneğe göre Seyyid Ömer, Emîr Timur'un babası Taragay'ın piri olan Şeyh Şemsüddin Külal'ın torunudur.

47 Gûr-i Emîr'de mezarı bulunan Timurlular sırasıyla, Emîr Timur, Miranşah, Şahruh, Muhammed Sultan, Uluğ Beg ve kimlikleri bilinmeyen iki küçük Timurlu şehzâdesidir. (Berdimuradov, *Gor-i Amir M kb rasi*, s. 43-45) Tarihçi Bartold, Timur'un yerine geçmesini vasiyet ettiği torunu Pirmuhammed'in mezarının da Gûr-i Emîr'de olduğunu yazmıştır. (Bartold, *o pogrobeniiTimura*, s. 86) Fakat mezarı açılan Timurlular arasında Pirmuhammed'in adı geçmemektedir.

48 Söz konusu örtü ve yazılar daha sonraki dönemde halk arasında "Timur'un mezarında, açıldığı takdirde büyük felaketler oluşa ağını bildiren bir yazı vardı" şeklinde bir efsanenin doğmasına neden olacaktır.

kilde sağ diz kapağı kemiği ile diz eklemini oluşturan kemikler de birleşmiş durumdaydılar. Dolayısıyla sağ bacak sol tarafa göre daha kısaydı.[49] Bütün bu bulgular tabutta yatan na'şın Timur'a ait olduğunu göstermekteydi. Açılan son mezar Timur'un torunu ve veliahtı Muhammed Sultan'a aitti.

Çalışma grubu 24 Haziran günü mezarları açma işlemini tamamlamış, çıkarılan kemikler kutular içinde Taşkent'e nakledilmişti. Gerasimov, Emîr Timur, Şahruh ve Uluğ Beg'in kemiklerini, üzerlerinde çalışmalar yapmak amacıyla Moskova'ya götürdü. Aynı yılın 9 Aralık günü Gerasimov, kafataslarından aldığı kalıplar üzerinden şekillendirdiği yüz portrelerini Taşkent şehrinde toplanan bilim adamları grubunun onayına sunacaktı.[50] Kurulun tartışmasız onayıyla Gerasimov tarafından yaratılan simalarının üç Timurlu hükümdarın gerçek yüz yapılarıyla birebir uyum gösterdiği bilimsel (!) olarak ispatlanmış oluyordu. Bütün bu çalışmaların tamamlanmasından sonra, mezarlarla ilgili komisyon, 1942 Aralık ayında, Timurlu hanedan mensuplarının kemiklerinin, açılma işlemi sırasında bulundukları şekilde, mezarlarına yerleştirildiği konusunda bir rapor sundu.[51] Böylece Timurluların kemikleri yüzyıllardır bulundukları evlerine dönmüş oluyorlardı.[52]

Diğer taraftan Timur'un tabutunun açıldığı günün hemen ertesinde, 22 Haziran 1941 günü sabahı, Nazi Almanya'sının Sovyetlere karşı büyük bir saldırı başlatması, savaşın nedenini Timur'un mezarının açılmasına bağlayan bir efsanenin yaratılmasına neden olacaktı. Aslında bu söylentiler mezar açma işlemlerini filme almak için görevlendirilen Melik Kayumof'dan kaynaklanmıştır. Kayumof, *Hayatım Kinomatografiya* isimli kitabında, dinlenme molası esnasında bir çayhaneye gittiğini, orada üç yaşlı aksakalla[53] karşılaştığını, onların kendisine gösterdikleri Arap harfleriyle yazılmış kitapta "Emîr Timur'un kabri açılırsa savaş çıkar" ifadesinin bulunduğunu yazmaktaydı. Bunun üzerine Kayumof, heyet üyelerini çağırarak kitabı onlara da okutmuş, fakat grupla birlikte orada bulunan meşhur yazar Sadriddin Ayni bunların hepsi safsata diyerek ihtiyarları kovmuştu. Emîr Timur ve hanedanının kemiklerinin mezarlarına geri konmasından sonra Rus ordularının Stalingrad'da üstün duruma geçmeleri efsanenin daha da yaygınlaşmasını sağlayacaktı.[54]

Bütün bu gelişmelerden sonra Sovyet yöneticilerinin, Timurluların mezarlarını açmak ve portrelerini yaptırmak şeklindeki bir çalışmayı niçin yaptırdıkları sorusu gündeme gelmektedir. Kuşkusuz bu çalışma Stalin'in kişisel merakını tatmin etmek veya Emîr Timur üzerinden Türk toplumlarını aşağılamak gibi nedenlerle yapılmamıştı. Sovyet liderinin hedefini anlamak için Gerasimov'un portre çalışmaları sonucunda elde ettiğini id-

---

49 Gerasimov, *Portret Tamerlana*, s. 15-16.
50 Kurul kararlarıyla ilgili olarak bkz. Berdimuradov, *Gor-i Emîr Makbarası*, s. 49-56.
51 Raporun ayrıntıları için bkz. Berdimuradov, *Gor-i Emîr Makbarası*, s. 55-57.
52 Bütün bu işlemler filme alınmış olmakla birlikte, söz konusu filmlerin akıbeti meçhuldür. Dolayısıyla, özellikle mezar buluntuları Moskova'ya götürülen Emîr Timur, Şahruh ve Uluğ Beg'in kemiklerinin, gerçekten komisyon raporunda belirtildiği gibi, eksiksiz olarak yerlerine yerleştirilip yerleştirilmediği konusu ucu açık bir soru olmaya devam etmektedir.
53 Türkistan'da yaşlılara ve kamuoyu önderlerine verilen ad
54 Berdimuradov, *Gor-i Emîr Makbarası*, s. 6-7.

dia ettiği verilere ve bunlardan yola çıkarak yaptığı yorumlara bakmak gerekmektedir.

Gerasimov, Timurlularla ilgili çalışmalarını aktardığı *İnsan Kafatasını Şekillendirmenin Temelleri* başlıklı kitabında, Timur'un Moğol ırkına has yüz çizgileri bulunduğunu söyledikten sonra Miranşah, Şahruh ve Uluğ Beg ile ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

> Miranşah'ın ve Şahruh'un muhtemelen aynı anneden ve Tacik olandan doğdukları görülmektedir.[55] Çünkü yüz iskelet hatlarında Hint-Avrupa tipine özgü özellikler mevcuttur. Onlardan birisinin (Şahruh) oğlu Uluğ Beg kesinlikle modern Özbek tiplidir. Hanedan mensuplarındaki tedrici fiziksel değişim gözlendiğinde günümüzdeki Özbek etnik tipinin nasıl ortaya çıktığı açıkça görülmektedir.[56]

Gerasimov'un Özbek halkı ile ilgili görüşleri ise şöyledir:

> Hint-Avrupalı olan Fergano-Pamir tipiyle dışarıdan gelen Türk-Moğol kanının karışması, günümüz Özbek etnik yapısını yaratmıştır. Timur hanedanı, modern Özbek etnik yapısının Timurlular devrinden kısa bir süre öncesinden başlayarak günümüze kadar şekillenmiş olduğunu ispatlamaktadır. Kuşkusuz bu da gerçek Özbek Devleti'nin Altın Ordu coğrafyasından gelen Şeybanî Han Özbekleriyle başladığı iddiasının sonu demektir.[57]

Bu satırlar, Timurluların mezarlarının açılması ve portrelerinin yapılması çalışmalarının Stalin'in direktifi ve Yakubovski'nin öncülüğüyle başlatılan "Özbekler için yeni bir etnogenez ve tarih yaratma" projesinin bilimsel (!) ayağı olarak gündeme getirildiğini açık olarak ortaya koymaktadır. Siyasal Özbeklik kavramını, Türk-Moğol karakterli bir fizyonomiye sahip olduğu için Timur'la başlatamayan Sovyet ideolojisi, Hint-Avrupa ve Türk-Moğol karışımı olduğunu iddia ettiği Uluğ Beg'i Özbek milletinin tipik temsilcisi ve Özbek Devleti'nin kurucu atası olarak tanımlamaya çalışmaktaydı. Bu sözde bilimsel çalışmalar sonrasında, bir taraftan Timurluların Özbek tarihine eklemlenmeleri sağlanırken, bir taraftan da tarihin en büyük Türk devletlerinden birisini kuran Emîr Timur'un Özbekler dışındaki Türk boylarına yabancılaştırılması işlemi gerçekleştirilmiş olmaktaydı. Böylece Emîr Timur'un Sovyetler tarafından büyük tehlike olarak kabul edilen Pantürkizm kavramını şekillendirecek önemli ve etkin bir öge olma imkânı da ortadan kalkmış oluyordu.

Stalin sonrası dönem ve Timur üzerine tartışmalar

Stalin'in ölümü ve yerine geçen Nikita Kruşçev'in başlattığı de-Stalinizasyon döneminde çevre milliyetlerin tarihi kişilikleri veya milli destanları üzerindeki yasaklamalar kısmen de olsa kaldırılmıştı. Bu dö-

---

55 Miranşah ile Şahruh'un anneleri aynı değildir. Her ikisi de Timur'un resmi olmayan cariye eşlerinden olan çocuklarıdır. Miranşah'ın annesi Minglicak Hatun Tacik kökenliydi. Buna karşın Şahruh'un annesi Tagay Terken Aga, Karahıtay, yani, Türk kökenli idi. (Woods, *The Timurid Dynasty*, s. 18-19)

56 Gerasimov, *Osnov vosstanovleniya litsa po çerepi*, s. 177.

57 Gerasimov, *Osnov vosstanovleniya litsa po çerepi*, s. 177.

nemde Sovyet sisteminin Timur'a bakışı, artık bir Pantürkizm ögesi olarak görülmüyor olmasının getirdiği rahatlıkla, daha olumlu bir noktaya gelmiş gibiydi. 1956 yılında yayınlanan Büyük Sovyet Ansiklopedisi'ndeki *Timur* maddesi bu durumu çok iyi yansıtmaktadır.

Madde başında Timur, Orta Asyalı kumandan ve cihangir olarak nitelenmekte, feodal savaşlar döneminde tanındığı, savaş sırasında yaralandığı için Timurlenk unvanını aldığı belirtilerek yaptığı seferler ve kazandığı savaşlar sıralanmaktadır. Timur'un organizasyon yeteneğine, feodal güçleri birleştirerek kurduğu merkezi devlete ve hayranlık uyandırıcı mimari eserlerin inşasına değinilen maddede, eski Sovyet yayınlarında kullanılan olumsuz ve aşağılayıcı nitelemelere hiç yer verilmediği görülmektedir.[58] Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen dönemin yayınlarının bir kısmında Timur'un Orta Asya tarihinde olumsuz ve gerici bir dönemi temsil ettiği yönündeki Sovyet propagandasının sürdürüldüğü görülmektedir.

Sovyetler bu dönemde bünyesindeki Türk boylarından ayrı milletler yaratmış olmanın rahatlığı içerisindeydi. Prof. Zeki Velidi Togan'ın 1964 Delhi Doğu Bilimciler Kongresi'nde bir Sovyet delegesiyle yaptığı konuşma bu durumu büyük ölçüde özetlemektedir. Delege Togan'a şunları söylemişti:

> Türk tarihi ve kültürü tabiri bizde Türkiye'dekinden bambaşka bir mana taşır. Doğrusu bizce böyle bir tarih ve kültür yoktur. Yalnız filolojide kullanılan 'Tiyurk'(Turcic) kelimesi vardır. Sizin Türk dediğiniz kavimler bizde ve Çin'de 13 cumhuriyet teşkil ederler. Bunların dil, tarih ve kültür bakımından ayrılıkları tarihin derinliklerine götürülüyor. Siz bunu tarihe aykırı diyebilirsiniz, fakat bizde bu böyledir.
>
> Cengiz, Timur, Selçuklu ve Harezmşahlar'ın hatıraları Orta Asya'da ayrı milletler teşkil eden kavimler arasında bağlılık husule getirecek bir çimento işini göremeyecektir. Cengiz, Timur ve Selçuklular 13 cumhuriyeti teşkil eden kavimlerde artık milli kahramanlar değil, sadece müstevliler olarak telakki edilmektedir. Bu kavimlere nispetle Türk kültüründen bahsetmek bizde ancak asabiyet uyandırmaktadır.[59]

Sovyet Özbekistan'ında Timur tartışmaları

Bütün bu olumsuzluklara karşın 1960'ların ortalarından itibaren, özellikle Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti aydınlarının Emîr Timur'la ilgili çalışmalar yapmaya başladıkları görülmektedir. Ali Han Töre Saguni'nin tercüme ettiği *Timur Tüzükleri* 1967'de Özbekçe yayınlanmıştı.[60] İbrahim Muminov tarafından yayınlanan *Amir Temurning Orta Asiya tarihida tutgan ornı va rolı*[61] başlıklı risale ise bu dönemde en çok ses getiren Timur çalışması oldu. Aslında bu uzun makale, Muminov'un 5 Mayıs 1968 tarihinde Özbekistan SSC İlimler Akademisi'ne sunduğu rapordu. Üyeler, okunan

58 *Bolşaya Sovyetskaya Ensiklopediya*, c. 42, s. 441-442.
59 Togan, *Delhi-Müsteşrikler Kongresi*, s. 95-96.
60 Alihan Töre Saguni, *Temur Tüzükleri*, Gulistan, No. 8, Taşkent, 1967
61 *Emîr Timur'un Orta As Tarihindeki Yeri ve Rolü*

raporu değerlendirmişler, onaylamışlar ve daha sonra Özbekçe ve Rusça olarak iki dilde yayınlanmasına karar vermişlerdi.

Muminov makalesine Lenin'in "Tarihi kişileri değerlendirirken onların faaliyetlerinin günümüz şartlarına nispetle ne kadar doğru olduklarına bakarak yargılamamak gereklidir. Aksine, onların kendilerinden önceki devir olaylarına nispetle ne gibi yenilikler gerçekleştirdiklerine bakılarak hüküm vermelidir" şeklindeki sözleriyle başlamaktadır.[62] Muminov, Şerefüddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme*'sinden, Timur'un kendisi tarafından yazdırıldığı iddia edilen *Timur Tüzükleri*'nden, Bartold ve Yakubovski'nin Timurla ilgili yayınlarından alıntılar yaparak, Timur'un Orta Asya tarihine siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel alanlarda büyük katkılar yaptığını ispatlamaya çalışmaktadır.

Yakubovski'nin "Timur Altın Ordu'yu yenerek Rusya'nın önünü açmıştır" ve "Timur Ankara'da Bayezid'i yenerek Avrupalılara yardımcı olmuştur" mealindeki yargılarına katılan Muminov, ayrıca, Bayezid'i yenmekle Timur'un, Mısır ve Suriye'de yaşayan halkları da Osmanlı tehlikesinden kurtardığı iddiasını gündeme getirmektedir.[63] Sonuç olarak Muminov'a göre Timur, kazandığı zaferlerle, kurduğu büyük imparatorlukla, Mâverâünnehr'de gerçekleştirdiği imar uygulamalarıyla, serbest ticarete verdiği destekle ve kültür alanına gösterdiği yakın ilgiyle Orta Asya tarihinde ilerici bir aşamayı temsil etmektedir.

Muminov'un Timur'u "Orta Asya tarihini olumlu yönde şekillendiren bir lider" olarak tanımladığı bu çalışmasında Timur'un Özbekliğine dair herhangi bir ifadenin bulunmaması, 1920'lerde Türk cedidlerince Timur'la ilgili olarak yapılan değerlendirmelere yeniden dönüldüğünü düşündürmekteydi. Bir diğer deyişle Muminov, dolaylı olarak, Timur'un Orta Asya'daki bütün Türk halklarının geçmişlerinin önemli bir parçası olduğunu ima etmekteydi ve bu o güne dek geçerli olan Sovyet tezine karşı bir durumdu. Çalışmanın Özbek İlimler Akademisi üyelerince onaylanmış ve akademi kararıyla yayınlanmış olması ise Özbek bilim adamlarının da Muminov benzeri düşüncelere sahip olduklarını göstermekteydi. Bu durum Marksist Sovyet yazarlarının tepkisine neden olduğu gibi komünist kadrolarda da rahatsızlığa yol açacaktı.[64]

Muminov'un makalesine karşı tepkiler gecikmeyecekti. Sovyet yazarı Novoltsev *Timur Tarihinin Değerlendirilmesi* başlıklı makalesinde, yalnızca Muminov'u değil, aynı zamanda onun görüşlerine kaynaklık eden Bartold'u ve Yakubovski'yi de eleştirmekteydi. Novoltsev'e göre Bartold, Timur'un olumsuzluklarına değinmiş olmakla birlikte, Orta Asya'daki kültür, tarım ve siyaset alanlarına yaptığı katkıları fazlasıyla abartmıştı. Yakubovski ise Timur'u Orta Asya'yı birleştiren, Mâverâünnehr'e büyük

62 Muminov, *Amir Temurning Orta Asiya tarihida tutgan ornı va rolı*, s. 6.
63 Muminov, *Amir Temurning Orta Asiya tarihida tutgan ornı va rolı*, s. 46-48.
64 Eleştiriler için bkz. Novoltsev, *Ob istoriçeskoy otsenke Timura*; Abduraimov, *Obzor literatur posvyaşennoy Timuru i Timuridam, izdannoy v Uzbekistane v 1960-h godah.*

miktarda kaynak aktararak bölgesel refahı arttıran ve çeşitli ulusların (Ruslar, Avrupa ülkeleri) tarihlerine katkı sağlayan bir lider olarak göstermiş, böylece Timur'un bölge halkının tarihinde ilerici bir rol oynadığını ileri sürmüştü.[65] Novoltsev ise Sovyet tarihçilerinin çoğunun Timur hakkındaki görüşünün olumsuz olduğunu vurgulayarak *Vsemîrnaya İstorya'da* (Dünya Tarihi) yapılan bir değerlendirmeyi nakletmekteydi. Burada "Timur iktidarı Orta Asya halkları için de olumsuz koşullar getirdi. Zira Timur'un başarıları Mâverâünnehr'de yerleşen kanunsuzluk rejimi ve zapt edilen ülkelerin sefaleti üzerinden elde edilmiştir" denmekteydi.

Novoltsev, daha sonra Muminov'a dönüp, onu *Zafernâme* ve *Timur Tüzükleri* gibi tek yanlı kaynaklardan yola çıkarak Timur'u idealleştirmekle suçlamaktadır.[66] Bu noktada Novoltsev, Muminov'un Yakubovski'den aktardığı "Timur Altın Ordu'ya darbe vurarak Rusya tarihine katkı sağladı" şeklindeki teze de karşı çıkmakta ve aksine, Timur'un önce Toktamış'ı, daha sonra da Emîr Edige'yi destekleyerek Altın Ordu Devleti'nin bir bütün halinde kalmasına çalıştığını söylemektedir. Timur'un Ankara zaferini fazla büyütmemek gerektiğini ileri süren Novoltsev, Muminov'un Timur Mısır ve Suriye'deki halkları Osmanlı baskısından kurtardı şeklindeki tezine de karşı çıkarak, aslında bu halklar için Timur'un Osmanlı'dan daha büyük bir tehlike olduğu görüşünü gündeme getirmektedir. Makalesinin son kısmında Novoltsev, Sovyetlerin ilk yıllarında Timur'la ilgili olarak gündeme getirilen yargıyı tekrarlamakta ve "Sonuç olarak, Timur'un Orta Asya ve onun ordasıyla temasta olan diğer ülke halkları tarihindeki rolünü, onun selefi Cengiz Han'ın rolü gibi, gerici olarak değerlendiriyoruz" demektedir.[67]

Bütün bu tepkilere karşın Özbekistanlı bilim adamları Timur'a yönelik çalışmalarını, Sovyet ideolojisinden farklı bir bakış açısıyla sürdürmeye kararlıydılar. Öncelikli hedef, o güne dek Sovyetler Birliği'nde izin verilmeyen Timurlu tarihçilerin kitaplarının tercüme edilerek yayınlanmalarını sağlamaktı. 1969 yılında Tarihşinaslık Enstitüsü, Şâmî'nin ve Yezdî'nin *Zafernâme* isimli kitaplarının tercüme işlemlerini başlattı. Yezdî'nin *Zafernâme*'si 1972 yılında Taşkent'te basıldı. Timurlu tarihçinin baştan sona Timur'u yücelterek neredeyse ilahlaştırdığı bu kitabın basılması, Sovyet yönetimi açısından bardağı taşıran son damla olmuştu. 1973 yılı Mart ayında Moskova'da toplanan Sovyetler Birliği Tarihçiler Kongresi, İbrahim Muminov'u, yazdığı kitap nedeniyle eleştirerek "geçmişi idealleştirmek" ile suçladı.[68] Kuşkusuz bu suçlama Sovyet liderliğinin isteği yönünde gerçekleştirilmiş bir uygulamaydı. Nitekim söz konusu kınama olayının hemen ardından, Moskova'nın baskısıyla toplanan Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, Emîr Timur'un kınanmasına ve yasak-

65 Novoltsev, *Ob istoriçeskoy otsenke Timura*, s. 4-6.
66 Novoltsev, *Ob istoriçeskoy otsenke Timura*, s. 7.
67 Novoltsev, *Ob istoriçeskoy otsenke Timura*, s. 15, 16, 18-20.
68 Rahmetullayeva, *İstoriografiya çizni i deyatel'nosti Amira Temura v Uzbekistane* (1991-2009), s. 13.

lanmasına karar verdi. Bu kararı esas alan Özbekistan İlimler Akademisi Başkanlığı Yezdî'nin *Zafernâme* tercümesinin toplatılması ve depolarda bulunanlarla birlikte yakılması kararını aldı. Bu arada İbrahim Muminov da kınanmış ve *Emîr Timur'un Orta Asya Tarihindeki yeri ve rolü* isimli kitabı yasaklanmıştı. Yezdî'nin henüz dağıtılmayan kitaplarını kuruma ait matbaanın bahçesinde yaktıran akademi başkanlığı, ayrıca, gelecekte Emîr Timur'un faaliyetlerini olumlu yönde değerlendirecek çalışmalar yapılmasına da yasak getirmişti.[69]

Bu yasaklamalardan sonra 1980'lerin ortalarına kadar Sovyetler Birliği'nde Timur'la ilgili çalışma ve yayın yapmak neredeyse imkânsız hale gelmiş oluyordu. Sovyet sistemi, Perestroyka ve Glastnost döneminde bile, "Muminov'un kitabı Marksizm'e karşıdır ve zararlıdır. Yazarın amacı Marksizm-Leninizm teorisinin doğruluğunu sorgulamak ve Emîr Timur'un kişiliğini idealleştirmektir" şeklindeki saldırılarını sürdürecekti.[70] Sovyetlerin dağılması ve çevre cumhuriyetlerin bağımsızlıklarına kavuşmalarından sonra, Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov'un Emîr Timur'u "Özbek Halkının Atası" olarak ilan etmesiyle birlikte, bu ülkede Timur'la ilgili bir yayın patlaması yaşanacaktır. Böylece 1990'lı yıllarla birlikte Emîr Timur, Özbekistan'da, siyasal ve kültürel Özbek kimliğini şekillendiren temel tarihi kişilik olarak yeniden tarih sahnesine çıkmış oluyordu.

---

69 Babakeov, *Predislovіya İstoriya Amira Temura* (İbn Arabşah'ın kitabının önsözü), s. 3.
70 Vahabov, *O pravde-tolko pravdu*, Pravda Vostoka, 21 Haziran 1988

BÖLÜM 36
TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E OSMANLI'DA TİMUR ALGISI

Osmanlıcılık ve kültürel Türkçülük ekseninde Timur

16. Yüzyıl başlarından itibaren Orta Asya'da Timurlu varlığının sona ermesi ve Osmanlı Devleti'nin küresel bir imparatorluk haline gelmesiyle birlikte Emîr Timur, Osmanlı siyasetinin ilgi alanında geri plana itilmiş, ancak akademik düzeyde yüzeysel bir ilgi kalmıştı. Nitekim Osmanlı Devleti'ne matbaanın gelmesinden sonra basılan ilk kitaplardan birisinin, tarih alanında ise ilk eserin Timur'la ilgili olması bu nedenledir. Kitap İbni Arabşah'ın *Acâibü'l Makdûr fi Nevâib-i Timur* adlı eseri olup Nazmizâde Murtaza Efendi tarafından tercüme edilmiş ve 1730 yılında İbrahim Müteferrika tarafından *Tarih-i Timur Gürgân* başlığıyla yayınlanmıştır.[1] Aslında eserin tercümesi Bağdat Valisi İsmail Paşa'ya sunulmak üzere yapılmıştı.

Osmanlı tarihiyle ilgili olarak ülkede basılan ilk kitabın *Tarih-i Timur Gürgan* olması Timur'un Anadolu seferinden 230 yıl sonra bile Osmanlı yönetimi ve aydınları arasında Timur ilgisinin devam ettiğinin bir göstergesi olarak alınabilir. Kuşkusuz o dönemde Osmanlı kütüphanelerinde bulunan Yezdî veya Şâmî gibi Timurlu tarihçilerin *zafernâme*'leri yerine, Timur düşmanlığıyla tanınan ve kitabı baştan aşağı hakaretlerle dolu olan İbni Arabşah'ın eserinin seçilmiş olması, Timur'a yönelik bu ilginin olumsuz yönde olduğunu düşündürmektedir.[2] İlginç olan bir diğer nokta da Nazmizâde'nin tercümesinin ilk basımı ile daha sonra yapılan (1860) basımda kullanılan başlıkların farklı olmasıdır. 1730 baskısında başlık *Tarih-i Timur Gürgân* şeklindedir ve Timur'un kendisini tanımlarken kullandığı "Gürgân" sözcüğüyle uyumludur. Buna karşın 1860 yılında yapılan baskıda başlık, *Tarih-i Timurlenk* haline dönüştürülmüştür. Lenk Farsça aksak/topal demekti ve Timurlenk sözcüğü Timur'un rakipleri tarafından aşağılama gayesiyle kullanılan bir tanımlamaydı. Tercümenin başlığındaki bu değişim bile, söz konusu dönemde Osmanlı coğrafyasındaki olumsuz Timur algısının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

1 İbrahim Müteferrika'nın 1729 yılından başlayarak bastığı ilk 5 kitap sırasıyla şunlardır: 1-*Sihah* (Cevheri); 2- *Tühfet ül-kibar fi esfâr il-bihar* (Hacı Halife); 3- *Tarih-i seyyah der beyan-ı zuhur-i Ağvaniyân ve inhidam-ı devlet-i Safevîyân* (Tadeus K sinski); 5- *Tarih-i Timur Gürgân*

2 İstanbul Kütüphanelerinde Şerafeddin Alî Yezdî'nin *Zafernâme*'sinin 22'si Farsça, 2'si Özbekçe olmak üzere toplam 24 nüshası bulunmaktadır. Özbekçe nüshalar Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Köşkü bölümü 281 no. da ve Nuruosmaniye Kütüphanesi 276/3268 no. da kayıtlıdırlar. Nuruosmaniye nüshası 1500'lerin ilk yarısında Şeybanîlerden Köçküncü Han tarafından yazdırılıp Osmanlı Sarayına gönderilmiştir. (Özgüdenli, *İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Farsça Tarih Yazmaları Hakkında Bazı Mülahazalar*, s. 155; Bobobek, *Zafarnoma söz boşı*, s. 3-8). Nizamüddin Şâmî'nin *Zafernâme*'si için bkz. Tauer, *Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul*, s. 116.

İmparatorluğun gerileme dönemine girmesi sonrasında bağlı milliyetlerde başlayan ayrılıkçılık akımları, ülkedeki siyasal ve sosyal yapıyı zorlamaya başlamıştı. Özellikle Fransız Devrimi sonrasında Avrupa'da yayılan milliyetçilik akımları karşısında Osmanlı aydınları, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halkın Osmanlı milleti olarak tanımlanmasının yetersizliğini fark etmişlerdi. İmparatorluğu kuran hanedanın içinden çıktığı ulusun bir ismi olmalıydı ve halk buna göre tanımlanmalıydı. Aslında Osmanlı seçkinleri arasında bu arayışların başladığı dönemden çok önce Avrupa'da bu konuyla ilgili bilimsel çalışmalar yapılmış durumdaydı. Osmanlı aydınları bu kaynaklara yöneldiler.

Söz konusu dönemde, bu çalışmalar arasında en popüler olanı Fransız doğu bilimci Joseph de Guignes'e aitti ve 1757'de tamamlanmıştı. Guignes'in dört ciltlik eserinin *Hunların, Türklerin, Moğolların ve diğer Batı Tatarlarının İsa Peygamber öncesi ve sonrasından günümüze kadar genel tarihi* şeklinde konulan uzunca başlığı, yazarın bu konudaki bakış açısını tam olarak ortaya koymaktadır.[3] Önsözüne "Bu çalışmada Asya'da, Avrupa'da ve Afrika'da çok sayıda güçlü devletler kuran, bugüne kadar ihmal edilmiş bir milletin tarihini sunuyorum"[4] sözleriyle başlayan Guignes, sırasıyla Eski Türkler olarak tanımladığı Hunların, Tatarlar olarak isimlendirdiği Moğol İmparatorluğu, ardılları ile Timur İmparatorluğu'nun ve Kıpçak Türkleri şeklinde ifade ettiği Memlûkların tarihlerini işlemektedir. Kültürel Türkçülüğün yayılmaya başladığı dönemde, Osmanlı aydınlarını ilgilendiren nokta, Osmanlıların kökenlerinin Hun Devleti'ne kadar çıkarılabiliyor olmasıydı.

Genç yaşta ölen Musevi asıllı İngiliz dilbilimci Arthur Lumley Davis'in annesi tarafından Sultan II. Mahmud'a sunulan Türkçe gramer kitabı da Osmanlı aydınları için ilginç bir kaynak olmuştu. Davis, toplumların ırkî tanımlamaları açısından dilin çok önemli bir araç olduğu iddiasındaydı. Dolayısıyla Uygur, Çağatay, Kıpçak ve Osmanlı kültür alanlarından yazılı metin örnekleri toplamış, bunları karşılaştırmış ve hepsinin Türk dil grubuna ait olduğunu saptamıştı. Bütün bu değerlendirmeleri sonrasında Davis, bu toplulukların Asya'da bulunanları için "Tatar" adının kullanılmasının doğru olmadığını ifade etmekte, bütün grupları kapsayıcı bir tanımlama için "Türk" adının daha uygun olacağını ileri sürmekteydi.[5]

Bu arada Osmanlı aydınlarından Ahmet Vefik Paşa, Harezm hanlarından Ebülgazi Bahadır Han'ın 1660'lı yıllarda, Türkmen Oğuznâmelerinden yararlanarak yazdığı *Şecere-i Terâkime*'yi Çağatay Türkçesinden Osmanlı Türkçesine aktarmıştı. Bu kitapta Türklerin soy kütüğü, Oğuz Han üzerinden Yâfes'in oğlu Türk'e çıkarılmaktaydı. Ayrıca Oğuzlar, Moğollar ve Tatarların aynı kökten geldikleri, dolayısıyla birbirlerinin kuzeni oldukları söylenmekteydi.

3 *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares occidentaux, avant et depuis Jesus-Christ jusqu'a present.*
4 Guignes, *Histoire générale des Huns...*, c. I, s. V.
5 Davis, *A Grammar of the Turkish Language*, s. i-ii.

Bütün bu kaynaklar Osmanlı aydınlarının başlattıkları kültürel Türkçülük hareketi için uygun bir zemin oluşturmaktaydı. Sarıklı İhtilâlci olarak adlandırılan ve Osmanlı Devleti için "Türkiye" tanımlamasını ilk kez kullanan Ali Suavi, Paris'te yayınladığı *Hive Hanlığı* başlıklı kitabında, "Uz, Guz, Oğuz aslında aynı kelime olup eski hanlarının birisinin adından Özbek adı ortaya çıkmıştır. Uygurlar bunlardandır. Âl-i Osman ve Macarlar dahi aslında bu Türklerdendir" diyerek kültürel Türkçülerin ne demek istediklerini daha 1873'lerde kısaca özetlemişti.[6]

Fakat geleneksel Osmanlı tarihçiliğindeki Osmanlıyı Selçuklu ile başlatmak ve tarihsel köklerini ise Oğuz Han üzerinden geçmişe bağlamak şeklindeki anlayışın değişebilmesi için Eski Türkler ile Osmanlı'nın bağlantısının kurulması gerekiyordu. Bu görev Süleyman Hüsnü Paşa'ya düştü. Süleyman Paşa, 1876'da yayınlanan *Tarih-i Âlem* kitabıyla Hunlardan başlayarak Orta Çağ'a kadar Türk tarihini yazan ilk Osmanlı tarihçisi olacaktı. Kitabın *Tavaif-i Türk/Türk toplulukları* başlığı altında, Tatar hanları, Moğol hanları, Oğuz Han ve seferleri, Hunlar, Oğuzlar, Peçenekler, Tatarlar ve Avarlar anlatılmaktadır.[7] Böylece Paşa, Askeri Okullar Nazırı olduğu dönemden itibaren, bir süre okullarda ders kitabı olarak okutulacak olan bu kitabıyla, eski Türkleri gündeme getirmiş oluyor ve Osmanlı ile ilişki kurulmasının yolunu açıyordu. Süleyman Paşa'nın, Türk Toplulukları bölümünü özetlediği kısımda, muhtemelen *Şecere-i Terâkime*'den esinlenerek yazdığı, "Yâfes'in Türk isimli oğlu Türk ve Tatar milletlerinin büyük atası olup bunlar Alunca Han zamanına kadar tek bir isimle adlandırılmaktaydılar" tanımlaması önemliydi.[8] Bu ifadeler Timur istilasından itibaren ötekileştirilerek dışlanan Tatar kavramının yeniden Osmanlı tarihçiliği çerçevesine dâhil edilmesi anlamına gelmekteydi.[9]

Kuşkusuz kültürel Türkçülerin Tatar kavramıyla ve Orta Asya Türkleriyle barışmaları Timur'la da barışmaları anlamına gelmiyordu. Geleneksel Osmanlı tarih yazımındaki Timur algısı değişmemişti. Mizancı Murad Bey, 1882 yılında yayınladığı *Târih-i Umümi* adlı kitabında Çağatay hükümdarını "Bütün Tatarların padişahı Topal Timur"[10] olarak tanımlamakta ve Osmanlı'yla ilk karşılaştığı yer olan Sivas'ta "başlarında Mushaf ve ellerinde toprakla aman dilemek için gelen şehir halkını, önlerindeki altı bin çocukla birlikte, süvarilerine çiğneterek öldürttüğü"[11] şeklindeki efsaneyi aktararak "merhametsiz, gaddar ve kan dökücü bir hükümdar" portresi çizmekteydi. Benzer bir yaklaşım, *Muhtasar Tarih-i Osmanî* başlık-

6 Ali Suavi, *Hive Hanlığı*, s. 47-48.

7 Süleyman Paşa, *Tarih-i Âlem*, s. 383-543.

8 "Türk namında bolgan Yâfes'nin oğlu Türk ve Tatar milletinin vâ id-i kebiri olub bun ar Alunca Han zamanına kadar unvan-ı vahid ile yad olunurlar idi." (*Tarih-i Âlem*, s. 527)

9 Süleyman Paşa, Recaizâde Ekrem'e yazdığı bir mektupta "Osmanl Edebiyatı demek doğru değildir. Nasıl ki, lisanımıza Osmanlı isanı ve mi letimize Osman ı milleti demek de yanlıştır. Çünkü Osman ı tabiri yalnız devletimizin adıdır. Milletimizin unvanı ise yalnız Türk'tür. Binaenaleyh lisanımız da Türk lisanıdır, edebiyatımız da Türk edebiyatıdır." sözleriyle Osman ı'daki kültürel Türkçülük akımının hedeflerini özet emekteydi. (Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 8)

10 Mizancı Murad, *Târih-i Umumî*, c. III, s. 431.

11 Mizancı Murad, *Târih-i Umumî*, c. III, s. 422.

lı eseri 1887'de yayınlanan Ahmet Rasim için geçerlidir. Timur'u "Asya'da türemeye başlamış Timurleng adlı bir Tatar sergerdesi" olarak tanımlayan Ahmet Rasim, daha sonra, "Timur birkaç batında meşhur Moğol hükümdarı zalim Cengiz'in soyuyla birleşir. Hem topal hem de çolaktı. Timurleng denilmesi de bundan dolayı idi. 1369 yıllarına kadar Orta Asya'da serseriyane dolaşmış, en sonunda başına topladığı serseriler ve çevirdiği hilelerle Belh şehrini zapt etmiş..." sözleriyle açıklamalarını sürdürmektedir.[12] Yazar, Timurluların Bursa'yı ele geçirişlerini ve yağmalamalarını anlatırken de "Tatarlar...camilere, medreselere ve tekkelere, saraylara atlarını, katırlarını bağladılar. Hatta mabetlerde şenî[13] işlere bile cüret ettiler..." şeklindeki abartılı anlatımıyla Tatarlarla vahşeti ve İslam dini karşıtlığı ögelerini eşleştirmekteydi.[14]

Genç Osmanlılar grubunun liderlerinden Namık Kemal ise Timur'a farklı bir açıdan yaklaşmaktaydı. Kemal'e göre Timur yağmacı bir cihangirdi ve Timur-Bayezid çatışması kaçınılmaz bir olayın gerçekleşmesiydi. Fakat Osmanlı toplumu bu çatışmadan büyük yarar sağlamıştı. Namık Kemal *Evrak-ı Perişan* başlıklı eserinde bu düşüncelerini şöyle özetlemektedir:

> Bununla beraber meydana gelen mağlubiyetten Osmanlı Devleti en büyük bir galibiyet kadar faydalar elde etmiştir. Nitekim mahsulatında bozulma görülen yerlerin bir zaman için hayvanlara otlak edilmesi gibi, ahlâkı bozulan cemiyetlerin de düşman ayakları altında kalması faydalı olur. Çünkü Bayezid zamanında birçok zaferler kazanılmakla beraber, zulüm de artmış,idare usulünde uygunsuz haller görülmeye başlamıştı. İşte hükümeti eski normal haline çeviren de bu mağlubiyetin neticesi olmuştur.[15]

Söz konusu dönemde Osmanlı mekteplerinde okutulan tarih kitaplarında Timur'la ilgili nasıl bir yaklaşım sergilendiğine bakmak da Osmanlı'nın Timur'a yönelik resmi bakışını anlamak bakımından yararlıdır. Ahmet Vefik Paşa'nın 1869 tarihli *Fezleke-i Târih-i Osmanî* isimli kitabı Rüştiyelerde okutulmak üzere hazırlanmış ilk kitaptı. İlk baskıda adı *Târih-i Osmanî* olan kitap daha sonraki 36 yıl boyunca ders kitabı olarak kullanılmıştır. Aynı yıl Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretimin mecburi hale getirildiği de hatırlanırsa, kitabın etki alanı daha iyi anlaşılabilir.

Çağatay hükümdarından Timurlenk, Tatar ve Aksak Timur olarak bahsedilen kitapta iki taraf arasındaki çatışmanın nedeni Bayezid'in Mutahharten'e ait Erzincan'ı alması, Ahmed Celayir ve Kara Yusuf'un Osmanlı'ya sığınması olarak gösterilmektedir. Paşa, "Tatarların Sivas'ı urup kana boğarak Şehzâde Ertuğrul Bey'i şehit eylediklerinin haberi geldi" dedikten sonra 120.000 Osmanlı askerine karşı 700.000 Tatar savaşçının vuruşması olarak tanımladığı Ankara Savaşı'ndaki yenilgiyi beylik askerlerinin ve Kara Tatarların ihanetine bağlamaktadır. Bayezid'in ölümü

12 Ahmet Rasim, *Muhtasar Osmanlı Tarihi*, s. 62-63.
13 Ayıp, kötü ve utanılacak işler. Zina ve tecavüz
14 Ahmet Rasim, *Muhtasar Osmanlı Tarihi*, s. 65.
15 Namık Kemal, *Evrak-ı Perişan*, s. 32-33.

ise "Timur'dan ria'yet görmüş ise de devlet ve tebaanın hali ağrına gidip Tatar'a izhar-ı nefret ettiğinden Akşehir'de ikamet olunup anda kırk dört yaşında iken kederinden vefat eyledi" şeklinde aktarılmaktadır.[16]

Siyasal Türkçülüğün ve Turancılığın öğesi olarak Timur

Tarihler 1900'leri gösterirken neredeyse Tanzimat'tan bu yana Osmanlı iç siyasetinin temel hedefi olan "farklı milliyetleri Osmanlı üst kimliği içerisinde eriterek bir Osmanlı milleti yaratmak" düşüncesinin imkânsızlığı da ortaya çıkmış durumdaydı. Bir diğer deyişle Osmanlı Devleti'nin hanedan merkezli bir siyasal ideoloji ile varlığını sürdürmesi mümkün değildi. Bu durumun farkında olan Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Halifeliği ekseninde Panislamcı bir iç ve dış politika uygulamaya başlamıştı. Fakat bu politikanın da büyük bir kısmı emperyalist batı ülkelerinin kontrolü altındaki İslam ülkeleri bir tarafa, Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Müslüman bölgelerde bile başarılı olamayacağına dair işaretler giderek yaygınlaşmaktaydı. Bu noktada, oluşan boşluğu dolduracak yeni bir siyasal ideoloji ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bu yeni ideoloji, 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca iyice olgunlaşmış olan kültürel Türkçülüğün siyasal Türkçülüğe geçiş yapmasıyla ortaya çıkacaktı.

Diğer taraftan söz konusu dönemde Rus Çarlığı bünyesinde, Çin'de, İran'da ve Balkanların Osmanlı'nın elinden çıkan kesimlerinde çok sayıda Türk topluluklarının bulunduğu düşünülürse, sadece Osmanlı'ya özgü bir siyasal Türkçülük oluşturulması da mümkün değildi. Ayrıca Osmanlı'daki siyasal Türkçülük akımını başlatan Yusuf Akçura, Hüseyinzâde Ali gibi aydınlar Osmanlı coğrafyası dışında yaşayan veya yetişen insanlardı. Bu nedenlerle Osmanlı Devleti'nde 1900'lerin başlarından itibaren ortaya çıkan siyasi Türkçülük hareketi, bütün dünya Türklerini, hatta Turanî ülkeleri kapsayıcı, yani Turancı karakterde bir Türkçülük olacaktı. Böylesi bir ideoloji ise, Timur gibi, siyasal anlamda bütün Türkleri hâkimiyeti altına sokabilmiş tarihsel figürlere ihtiyaç duyacaktı.

Öncelikle Osmanlı aydınlarının, Osmanlı coğrafyası dışındaki Türklerin siyaset ve bilim alanında sembolleşmiş tarihsel kişiliklerine karşı olan ilgisizlikleri eleştirilmeliydi. Nitekim Yusuf Akçura, Türkçülüğün siyasi manifestosu olarak kabul edilen *Üç Tarzı Siyaset* adlı çalışmasında, Mısır'da yayınlanan *Türk Gazetesi*'ni örnekleyerek Osmanlı Türklerinin mazilerini unutmuş olduklarının altını çizmekte ve Cengiz, Timur gibi Türk dünyasını birleştiren tarihsel figürlere yeterli ilgi göstermemekle suçlamaktadır. Akçura'nın eleştirisi şöyledir:

"Türk için Türklüğün askeri, siyasi ve medeni geçmişi yalnız Hüdavendigârlardan, Fatihlerden, Selimlerden, İbni Kemallerden, Nefîlerden, Bakilerden. Evliya Çelebilerden, Kemallerden teşekkül edi-

16 Ahmet Vefik Paşa, *Fezleke-i Târih-i Osmanî*, s. 29-30.

yor; Oğuzlara, Cengizlere, Timurlara, Uluğ Beylere, Farabilere, İbni Sinalara, Taftazânî ve Nevâîlere kadar varamıyor."[17]

Siyasi Türkçülüğün önderlerinden Hüseyinzâde Ali, Akçura'nın makalesine katkı amacıyla Türk gazetesine gönderdiği *Mektûb-ı Mahsus* başlıklı yazısında konuyu başka bir boyutuyla gündeme getirmektedir. Bu makalede Tatar diye ayrı bir kavmin olmadığını belirten Hüseyinzâde, Kırımlıların da Kazanlıların da hepsinin Türkoğlu Türk olduğunu vurgulamakta ve "Bütün Türklüğün iftihar kaynağı olan Cengizler, Timurlar gibi savaşçı dâhilere hakaret etmek, kaş yapayım diye göz çıkarmak gibidir" demektedir.[18] Burada Hüseyinzâde Ali, Osmanlı aydınları ve tarih yazıcıları arasında hâlâ geçerliliğini sürdüren "Oğuz boyları dışındaki Türk gruplarını Tatar olarak adlandırma geleneğini, Cengiz ve Timur gibi liderler üzerinden, dolaylı biçimde eleştirmektedir. Yazara göre Osmanlılar, bu liderleri Tatar kabul ederek eleştirmemeli, aksine Türklüğün iftihar kaynağı olarak saygı göstermeliydiler.

Hüseyinzâde'nin 1910'lu yılların başlarında yazdığı, fakat yayınlanmamış bir hikâye çalışması vardı.[19] *Timur'un Hayali Karşısında* başlıklı bu çalışmada Celaleddin, Turgut, Osman, Edip ve Orhan isimli bir grup Osmanlı Türk'ü İstanbul'dan Semerkand'a giderler ve Timur'un türbesinde onun hayali ile görüşmeler yaparlar. Hikâyede adı geçen isimlere dikkat edilirse bunların, Ertuğrul Gazi'nin yoldaşı Turgut Alp, Osman Gazi, Şeyh Edebali ve Orhan Gazi gibi Osmanlı'nın kurucu kişilikleriyle özdeş oldukları kolayca görülecektir. Celaleddin ise Celaleddin Harzemşah'ı temsil ediyor olmalıdır. Hüseyinzâde Ali, bu hikâyesinin arka plânında, muhtemelen, fantastik de olsa, Osmanlı ile Timur arasında bir ilişki zemini oluşturmak istemekteydi.

Osmanlı'da siyasal Türkçülüğün şekillenmeye başladığı yıllarda, 19. yüzyıl ortalarından itibaren Macar aydınları tarafından gündeme getirilen "Kültürel Turancılık" kavramının da siyasal zemine taşınmaya başladığı görülmektedir. Daha sonraki yıllarda Turancılık ideolojisi adı altında şekillenecek olan bu akımın Osmanlı aydınlarınca farklı çerçevelerde algılanması söz konusudur. Yusuf Akçura, Hüseyinzâde Ali gibi dış Türk aydınları Turancılığı Macarlar dâhil bütün Türklerin birlikteliği olarak değerlendirirlerken, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp gibi Osmanlı aydınları bu kavramı, sadece Türk soyluların birliği, yani Pantürkizm ile eş anlamlı olarak kullanmışlardır.

Dış Türk aydınlarının bütün Turani ırkları kapsayan bir ideoloji arayışlarının özünde, söz konusu yıllarda Rus Çarlığının genişlemesinde etkili bir faktör olan Panslavizm'i dengeleyebilmek hedefi bulunmaktaydı.

---

17 Akçura, *Üç tarz-ı Siyaset*, s. 35.

18 Hüseyinzâde'nin *Mektûb-ı Mahsus* başlıklı yazısı *Türk* gazetesinin 24 Kasım 1904 tarih ve 56. sayısında yayınlanmıştır. Bu yazıda Hüseyinzâde, A. Turanî mahlasını kullanmıştır. Ayrıca bkz. Akçura, *Türkçülük*, s. 148.

19 Hüseyinzâde Ali, *Timur'un Hayali Karşısında*, Yeni Türk Edebiyatı Dergisi, Sayı 13, 2016, s. 145-170.

Daha sonraki yıllarda Turan soyadını alacak olan Hüseyinzâde Ali'nin Macar Türkolog Vambery'le olan mektuplaşmaları sırasında yazdığı bir şiir, geniş kapsamlı Turan anlayışını açık olarak ortaya koymaktadır. Hüseyinzâde bu şiirinde Cengiz, Timur ve Fatih gibi tarihsel kişilikleri bütün Turani kavimlerin ortak sembolleri olarak göstermektedir:

Sizlersiniz ey kavm-i Macar bizlere ihvan

Ecdâdımızın müştereken menşei Turan

Bir dindeyiz biz, hepimiz hak-perestân

Cengizleri titretti şu âfâkı ser-â-ser

Timurları hükmetti şehen-şahlara yekser

Fatihlerine geçti bütün kişver-i kayser[20]

Diğer taraftan Osmanlı aydınlarının Pantürkçülük ile özdeş Turan anlayışı, genel olarak Osmanlı Türkleriyle birlikte Orta Asya'da ve Kafkasya'da yaşayan Türk-Müslüman nüfusu kapsamaktaydı. Tanınmış Osmanlı aydınlarından Ömer Seyfettin, *Türklerin Mefkûresi* başlıklı 1904 tarihli bir çalışmasında Osmanlı Devleti'nin hedefini "Asya'da birbirine bitişik olarak yayılmış olan Türk illerini Osmanlı bayrağının gölgesine toplayarak büyük ve kuvvetli bir 'İlhanlık' teşkil etmek"[21] şeklinde tanımladıktan sonra bunun nasıl gerçekleşeceğini şöyle anlatmaktadır:

İlk devrede alacağımız Kafkasya ile on dört milyon Türkçe konuşan Türk ve Müslüman ahaliye sahip bir Osmanlı Devleti'nin milli kuvveti hemen bir misli daha büyüyecek, Osmanlı hükümeti 25 milyon Türkçe konuşan Türklerin müessesesi olacak. Ve bir gün- bu mukaddes gün o kadar yakın ki- Orta Asya, Türkistan ve Cenubi Sibirya, Pamir de bizim siyasi hudutlarımız içine girince Garp Türklerinin hükümeti artık Osmanlılıktan çıkıp hakiki ve büyük bir Türk ve Müslüman hükûmeti, bir TURAN DEVLETİ olacaktır.[22]

Daha sonraki yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin önde gelen ideologlarından birisi olacak olan Ziya Gökalp, Pantürkizm anlamındaki Turancılığı sistematik hale getirecek ve Türk dünyasının kademeli birliktelik hedefini ortaya atacaktı.

Turancılık kavramının tartışılmaya başlandığı dönemde Diyarbakır'da bulunan Gökalp, çeşitli gazetelerde yazılar yazmaktaydı. Gökalp, tekkelerin ve tarikatların İslam medeniyetine yaptıkları hizmetleri anlattığı bir yazısında, ilginç bir şekilde, Timur'u gündeme getirmekte ve onun Mâverâünnehr'deki mücadelesini örnek göstermektedir:

Yedinci Asr-ı Hicrîde Moğol istîlâsı ümmet-i İslamiyyeyi istiklâl-i siyâsiyyeden mahrum bırakmış olduğu bir sırada, Mâverâünnehir tekkeleri, gayet zengin olan vâridât-ı vakfiyyeleri sayesinde genç Temür'e mü-

20 Sizlersiniz ey Macar kav i b zlere yaran / Ecdadı ızın ortak kaynağı Turan / Bir dindeyiz biz, hepimiz hakka tapan / Cengizleri baştanbaşa ufukları titretti / Timurları tek başına şehin-şahlara hükmetti / Fatihleri bütün Bizans ülkesini fethetti (Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)*, s. 217-218.

21 Ö er Seyfettin, *Yarınki Turan Devleti*, s. 18.

22 Ömer Seyfettin, *Yarınki Turan Devleti*, s. 29-30.

cehhez bir ordu hazırlayarak, bu hârika-i harbiyyeyi müceddit diye ortaya attılar, senelerden beri levs-i işrâkle lekelenen mukaddes vatanı Moğol barbarlarının pençe-i tagallübünden kurtardılar.[23]

Ziya Gökalp, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Selanik'e gelip İttihat ve Terakki'nin merkez heyetine girmiş ve *Genç Kalemler* adlı bir dergi çıkarmaya başlamıştı. Gökalp'in bu dönemde Turancılık ideolojisini sistematik hale getirirken Timur ve Cengiz gibi tarihsel kişilikleri ön plana çıkardığı görülmektedir. Gökalp, 1911 yılında yazdığı *Kızıl Elma* şiirinde Turan'ı şu şekilde tarif etmektedir:

Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan,

Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan[24]

Aynı dönemlerde yazdığı *Altın Destan* şiirinde "Atilla, Timuçin, Gürkân nerede/ Gideyim, arayım: Türkân nerede"[25] demektedir. Gökalp'in burada Cengiz için asıl ismi olan Timuçin'i, Timur için ise Gürkân lakabını kullandığı görülmektedir. Gökalp, *Ergenekon* başlıklı bir diğer şiirinde de yine Atilla, Cengiz ve Timur'u Turan'ın ideal isimleri olarak gündeme getirmektedir:

Cengiz bunu tasarladı

Dört bucağa ılgarladı

Türk soyunu toparladı

Turan oldu öz bağımız!

***

Atilla bir Kırgızımız

Temurleng bir Kazağımız[26]

Ziya Gökalp'in şiirlerinde Atilla, Cengiz ve Timur gibi tarihi şahsiyetleri ön plâna çıkarma isteğinin gerekçesi ise, en tanınmış eseri olan *Türkçülüğün Esasları* adlı çalışmasında şöyle ifade edilmektedir:

Filhakika, Turan mefkûresi mazide bir hayal değil, bir şe'niyetti (gerçeklikti). Milâddan 210 sene evvel Kun (Hun) hükümdarı Mete, Kunlar namı altında bütün Türkleri birleştirdiği zaman Turan mefkûresi bir şe'niyet haline girmişti. Kunlardan sonra Avarlar, Avarlardan sonra Gök Türkler, Gök Türklerden sonra Oğuzlar, bunlardan sonra, Kırgız Kazaklar, daha sonra, Kür Han, Cengiz Han ve sonuncu olmak üzere Timurlenk Turan mefkûresini şe'niyet haline getirmediler mi?[27]

Görüldüğü gibi Turancılık ideolojisi açısından bakıldığında Timur, Türk dünyasını tek bir bayrak altında toplayarak bu ideolojiyi hayata geçirebilmiş son liderdi. Dolayısıyla varlık yokluk mücadelesi veren Osmanlı Türkleri için bir sembol ve örnek olmalıydı.

23 Ziya Gökalp, *Makaleler I*, s. 85-86.
24 Ziya Gökalp, *Kızıl Elma*, s. 1.
25 Ziya Gökalp, *Kızıl Elma*, s. 106.
26 Ziya Gökalp, *Kızıl Elma*, s. 115-116.
27 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 25-26.

Türk Milliyetçiliği üzerine çalışmaları ile tanınan Uriel Heyd, Ziya Gökalp'in, Turan ile ilgili *Kızıl Elma* şiirini yazışının ertesi senesinde, Halide Edip Adıvar ve diğer grup arkadaşlarıyla birlikte, Atilla, Cengiz Han veya Emîr Timur döneminde olduğu gibi, bütün Türklerin tek bir bayrak altında birleştirebilecek bir yöneticiyi hayal ettiklerini söylemektedir.[28]

Osmanlı Edebiyatında Timur'la ilgili ilk romanı yazan Dündar Alp,[29] kitabının giriş bölümünde Timur'un tarihteki bütün cihangirler gibi kan dökerek hükümdar olduğunu belirtmekte, Timur'a karşı yapılan kan dökücülük suçlamalarına cevap vermektedir. Daha sonra Alp, Timur'un Anadolu seferini Türk Birliğini kurmak amacıyla gerçekleştirdiğini belirtmekte ve Timur-Bayezid çatışmasını kardeşler arası bir savaş olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Dündar'a göre Timur yenilgisi, Osmanlı'nın hastalıklı olan kısımlarından kurtulmasını sağlamıştır

Osmanlı ve İran Edebiyatı üzerine olan çalışmalarıyla tanınan bir başka yabancı yazar, Edward G. Brown, Ellison Grace'in kitabına yazdığı önsözde, Birinci Dünya Savaşı öncesi, İstanbul'da bulunduğu dönemdeki Turancılık hareketi ile ilgili izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:

> Benim Genç Turancılar ekolüne karşı çıkışım, sadece nefret ettikleri Arap ve Fars kültürlerinden kendilerini arındırmak istemelerinden değil, Pantürkçülüğün ötesinde Turani bir dünya imparatorluğu kurmak şeklindeki grotesk idealleri nedeniyledir. Bu imparatorluk Arapları, Farsları ve Turani olmayan diğer Müslüman grupları dışlamakta, sadece Tatarları, Moğolları değil, Bulgarları bile kapsamaktadır. Bu yeni Turancıların milliyetçilik anlayışları o kadar bozulmuştur ki, Turani efendisi Timurleng'e boyun eğmeyip onun ilerlemesini durdurmaya çalışarak esir düşen ve mahvolan kendi büyük sultanları Yıldırım Bayezid'i bile suçlamaktadırlar.[30]

Brown'ın bu satırlarından anlaşıldığı kadarıyla, Turancılık hareketinin temsilcileri, Yıldırım Bayezid'i Turan'ın hâkimi Emîr Timur'a boyun eğmemek ve böylece Turan birliğinin oluşmasına engel olmakla suçlamaktaydılar.

Cumhuriyet döneminin tanınmış yazarlarından Peyami Safa II. Meşrutiyet döneminden sonra güçlenen siyasal Türkçülük akımının temel hedeflerinden birisinin "Cengiz, Atilla, Timur'u Türk düşmanları tarafından yazılmış tarihlerin isnat ettikleri vahşetlerden tenzih etmek" olduğunu aktarmaktadır.[31]

Bir diğer cumhuriyet dönemi yazarı Yahya Kemal, Kurtuluş Savaşı günlerinde yazdığı *Eğil Dağlar* adlı eserinde "Yıldırım Bayezid'in Timur'a karşı açtığı harbi, kibir, cinnet ve siyasetsizlik telâkki eden müverrihler kafile kafiledir"[32] diyerek İttihat Terakki döneminde Ankara Savaşı için

28 Heyd, *Foundation of Turkish Nationalism*, s. 127.
29 Dündar Alp on beş günde bir çıkan *Büyük Duygu* isimli bir gazetenin kurucusuydu.
30 Brown, *Introduction, An English Women in a Turkish Harem* (Ellison Grace), s. XXI.
31 Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, s. 53.
32 Beya lı, *Eğil Dağlar*, s. 53.

Bayezid'i suçlayan aydınların sayısının fazlalığına dikkat çekmektedir. Bu görüşe kendisinin de katıldığını belirten Yahya Kemal, yazısının bitiminde, Timur yenilgisinden sonra ayağa kalkan bu milletin Batılı güçlere karşı uğradığı yenilgiden sonra da dirilebileceğine inancını dile getirmektedir.

Dönemin Osmanlı tarih yazıcılığında Timur

Turancılar cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, aynı tarihlerde Fatma Aliye isimli bir hanım Timur-Yıldırım çatışmasını konu alan bir kitap yayınlamıştı. Fatma Aliye, 19. yüzyılın önde gelen Osmanlı devlet adamlarından, *Tarih-i Cevdet*'in yazarı Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıydı ve kitabının başlığı *Tarih-i Osmaninin Bir Devre-i Mühimmesi: Kosova Zaferi, Ankara Hezimeti* şeklindeydi. Tarihle ilgili başka eserleri de bulunan Fatma Aliye kitabına I. Murad zamanında kendisinden çok daha büyük bir haçlı ordusunu yenebilen Osmanlı ordusunun nasıl olup da Timur tarafından perişan edildiği sorusunun incelemeye değer bir konu olduğunu belirterek başlamaktadır. Tarihçilerin bu konuda tarafsız olamadıklarını, bazıları Yıldırım Bayezid'in işret ve sefahate dalmış olduğu için yenildiğini söylerken, bazılarının da Timur'u insanlıktan çıkmış, kan içmeye doymaz, bir umacı olarak tarif edip, önüne geçilmesi mümkün olmayan bu ucubeye karşı mağlubiyetinde Yıldırım Bayezid'i mazur göstermeye çalıştıklarını aktarmaktadır.[33] Tarihçi Hayrullah Efendi'nin *Osmanlı Tarihi* kitabında Yıldırım-Timur çatışmasını "bu mesele için kaynaklara bakılsın" diye geçiştirmesinden yola çıkarak, Osmanlı tarih yazıcılarını eleştiren Fatma Aliye, kendisine İbn Haldun'un tercümesi sunulduğunda "Sus! Çocuk eline ustura verilmez!" diyerek kitabın basımını engelleyen Sultan II. Mahmud üzerinden Osmanlı hanedanını da gerçekleri duymak istememeleri açısından eleştirmektedir. Fatma Aliye kitabının Timur bölümüne hayli gerçekçi ve tarafsız bir değerlendirmeyle başlamaktadır:

> Çocukluktan beri Timurlenk hakkında dinlediğimiz muvahhiş (korkutucu) hikâyelerden birtakım masalları mündemiç (içeren) tarih kılıklı kitaplar rivayatından (söylentilerinden) meseleyi tecrit ile (ayırarak) asıl tarihte Timur'un ne olduğuna bakalım. Timur ne çocuklukta öğrendiğimiz o topal umacı (öcü), ne de dediğimiz yoldaki kitapların mütalaasıyla (değerlendirmesiyle) tasavvur olunan, önüne dünyada geçecek kuvvet bulunmayan bir harika ve ucube-i beşerdir (insanüstü varlık).[34]

Daha sonraki bölümlerde Fatma Aliye'nin, Timur'un kişiliği, iktidarı ve siyasi stratejileri konularında, Timur konusunu işleyen Osmanlı tarihçileri ve aydınlarının büyük bir kısmından daha soğukkanlı ve derinlikli analizler yaptığı görülmektedir. Öncelikle Timur'un Emîr Hüseyin'in tahtını ele geçirdiğinde, Cengiz soyundan gelmeyen biri olmadığı için iktidarının sürekli olamayacağı gerçeğini kabul ederek, Cengiz hanedanından

33 Fatma Aliye, *Tarih-i Osmaninin Bir Devre-i Mühimmesi*, s. 26-29.
34 Fatma Aliye, *Tarih-i Osmaninin Bir Devre-i Mühimmesi*, s. 385.

birisini kukla han yaptığını, böylece hırsını aklının önüne geçirmediğini tespit etmektedir. Daha sonra Timur'un seferlerini kısaca özetleyen Fatma Aliye, Timur'un bütün bu savaşları ordusunun kuvvetinden daha keskin olan zekâsı sayesinde kazandığını belirtmektedir.[35] Timur'un kazanamayacağını düşündüğü hiçbir savaşa girmediğini, zorluk hissettiği anda, aşırı bir kızgınlık içerisinde olsa bile, hislerine mağlup olmayıp seferini ertelediğini söyleyen Fatma Aliye, bu konu için Memlûk sultanı Berkuk'la olan çatışmasını örneklemektedir.[36]

Fatma Aliye'nin Timur'un savaş stratejileri ve Timurlu ordusunun yapısı konusundaki değerlendirmeleri de bir hayli ilginçtir. Hanedan yoluyla bir tahta ve orduya sahip olmayan Timur'un kendisinin bir ordu yaratmak zorunda olduğunu, böylesi bir ordunun bağlılığının ise ancak ganimet dağıtmakla gerçekleştirilebileceğini söyleyen Fatma Aliye, Timur'un ordusunu devamlı sefer halinde tutmasını ve işgal ettiği her yeri yağmalamasını bu gerekçeyle açıklamaktadır. Fatma Aliye'ye göre Cengiz gibi bir hükümdar ve cihangir olmayı hedefleyen Timur, bu arzusunu ancak dönemin diğer hükümdarlarından farklı olmak suretiyle gerçekleştirebilirdi. Timur'un kendisine direnen şehirlerde halkı esir etmek ve mallarına el koymak gibi o dönemde bütün devletler için geçerli olan uygulamalarla yetinmeyip şehirleri yakıp yıkması ve katliamlar yapması da dönemin hükümdarlarından farklı olma isteği sonucuydu.

Ankara Savaşı'nın ve Bayezid'in mağlubiyetinin anlatıldığı bölümde Fatma Aliye bir Timur değerlendirmesi daha yapmaktadır:

> Timur hunriz (kan dökücü) idi. İstila eylediği yerleri yaktı, yıktı, katliamlar ettirdi. Mezalim icra etti. Lâkin gençliğinden beri, şüphe yok ki bahadır idi. O kadar zulümlerine rağmen bazen büyüklük addolunacak şeyler gösterdiği tarihte mukayyettir (kaydedilmiştir). Karamanoğulları acaba Timur'dan daha az mı Osmanlılarla uğraştılar? Timur'un kuvveti onların elinde olsa idi acaba neler yapmazlardı? ...O harp kargaşalığında Yıldırım Bayezid'i şehit eylemek onun için pek kolay idi. Belki de sağ kalması onun emir ve tembihi ile olmuştur. Onu yaşattı. Hem de bazı kitapların dediği suretteki işkenceleri icra etmeksizin yaşattı. Hatta hürmet ve riayet göstererek yaşattı.[37]

Fatma Aliye, Yıldırım Bayezid hakkında da "Yıldırım Bayezid'in mağlubiyeti esbabını beyan için beş kelime kifayet eder: İşret, sefahat, gurur, tevehhür,[38] istibdat" şeklinde çok ilginç bir değerlendirme yapmaktadır. Bir diğer dönem yazarı Peyami Safa, Balkan savaşlarından sonraki karmaşa döneminde, Osmanlı aydınları arasında "Osmanlı imparatorluğunun kurucuları Türkler midir?" "Türk Tarihi Sultan Osman'dan mı başlar?"

---

35 Fatma Aliye, *Tarih-i Osmaninin Bir Devre-i Mühimmesi*, s. 92.
36 Memlûk sultanı Berkuk Timur'un elçilerini öldürterek meydan okuduğu halde Timur, o sırada ortaya çıkan Altın Ordu tehlikesi nedeniyle Memlûk Devleti'yle savaşmamış, önce Toktamış sorununu çözmüş ve Berkuk'un ölümünden sonra da Suriye seferini gerçekleştirmiştir.
37 Fatma Aliye, *Tarih-i Osmaninin Bir Devre-i Mühimmesi*, s. 130.
38 Öfke, hiddet, sonunu düşünmeden hareket etmek

"Turan mı, İrfan mı?" gibi birçok soruların tartışılmaya başlandığını söylemektedir. Bu sorulardan birisi de "Timurlenk bizden sayılır mı, sayılmaz mı?" şeklindedir. Safa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkler tarafından kurulduğuna inanmayan İslamcı aydınlardan Süleyman Nazif'in bu sorulara şöyle cevap verdiğini aktarmaktadır:

> Bugün Türkçülerimizin kutsiyet-i semaviye ile meşmuliyete (ilahi kutsallıkla çevrili) lâyık gördükleri Timurlenk, Tatar ve Türklerden müteşekkil ordusunu Ankara sahrasında mevcudiyet-i Osmaniye saldırdığı zaman karşısına dikilen ordunun sufuf-ı mukavemeti (direnen safları) meyanında cansiperane harbeden Sırplara ne diyeceksiniz? Bu devlet böyle teessüs (kurulmuş) ve böyle temadi (devam) etmiştir... Fatih Sultan Mehmed'i en çok düşündüren Uzun Hasan Türk, Yavuz Sultan Selim'in karşısına en ziyade dikilmek isteyen Şah İsmail-i Safevî gene Türk'tü.[39]

Bu dönemde Osmanlı resmi tarih yazıcılığının Timur'a bakış açısının değişip değişmediğine dair elimizde herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Sultan Mehmed Reşad'ın fermanı ve maddi destekleriyle 1909'da kurulan *Tarih-i Osmani Encümeni* bir Osmanlı Tarihi yazmak konusunda karar almış ve bu konuda hazırladığı taslak çalışmayı dergisinde yayınlamıştı. Bu ön çalışma Osmanlı tarih yazıcılığının geleneksel hanedan tarihçiliği çizgisinde ısrarlı olduğunu göstermekteydi. Nitekim bu girişimi söz konusu taslak üzerinden değerlendiren Yusuf Akçura, Osmanlı tarihinin Türk tarihinin bir parçası olarak ele alınmıyor oluşunu eleştirmektedir. Akçura'ya göre Osmanlı tarih yazıcılığı, geleneksel hanedan tarihçiliği anlayışından kendisini hâlâ kurtaramamıştır.[40]

Nitekim bu girişim başarısız olacak, Osmanlı Tarihi projesinde ancak bir cilt yayınlanabilecektir. Necip Asım ve Mehmed Arif tarafından hazırlanan bu birinci ciltte, Orta Çağ'da Türkler, Bizans Tarihi, Selçuklular, Osmanlıların Anadolu'ya gelişleri gibi konular işlenmekte, Orhan Gazi'nin Bursa'yı fethi ve Osman Gazi'nin ölümüyle sona ermektedir.[41] Sultan Yıldırım Bayezid dönemini kapsayacak olan ikinci cilt yazılamadığı için dönemin Osmanlı tarih yazıcılığının Timur hakkında nasıl bir değerlendirme yapacağı da ortaya çıkamamıştır.

Buna karşın Encümen, kurulduğu günden itibaren, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* adı altında bir dergi yayımlamayı başarabilmişti. Kesintili olarak 1930'lara kadar yayımı sürdürülen dergide yaklaşık 280 kadar makale yayınlanmıştır. İlginç olan nokta, dergide Timur'a veya Timurlu-Osmanlı mücadelesine dair tek bir makale bile bulunmayışıdır.[42] İçerisinde Timur adının geçtiği tek yayın, Milas Jandarma Bölük Komutanı Hafız Kadri tarafından hazırlanmış bir yazıdır ve Timurlu hanedanından Şadimülk Hanım'ın Bodrumdaki bir camide bulunan kitâbesi hakkındadır.[43]

---

39 Peyami Safa, *Türk İnkılâbın a Bakışlar*, s. 30.
40 Akçura, *Küçük Muhtıra*, Türk Yurdu, IV/23, s. 807-809.
41 Necib Asım, Mehmed Arif., *Osmanlı Tarihi*, Matbaa-i Orhaniye, 1916
42 Dergi fihristi için bkz. Abdulkadir Özcan, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Sayı 1-101
43 Hafız Kadri, *Bodrum'da Timurleng'in hafidelerinden Şaz Melik'e Aid Kelâm-ı Kadim*, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, V/26, 127-128.

Benzer şekilde, daha sonra bu encümenin başkanlığına getirilecek olan Ahmet Refik Bey'in Osmanlı mekteplerindeki çocuklar için hazırladığı *Umûmi Tarih* kitabında da Timur'dan ve Ankara Savaşı'ndan herhangi bir bahis yoktur. Sadece "Mehmed Çelebi'den sonra hükümdar olan II. Murad döneminde devlet eski kuvvetini toparlamaya başladı" cümlesiyle, Osmanlı Devleti'nin ciddi bir darbe yaşadığına dair bir gönderme yapılmaktadır.[44] İlginç olan nokta, Timur'dan hiç bahsetmeyen Ahmet Refik'in Çelebi Mehmed dönemini anlatırken halkın Osmanoğulları idaresinden memnun olmadığı ve bu nedenle Şeyh Bedreddin'in Osmanlılara karşı isyan ettiğine değinmesidir. Bütün bu verilere dayanarak, Türkçülük-Turancılık ideolojileri çerçevesinde bu dönemde Timur'un sembolleştirilerek yüceltildiğini, buna karşın, Osmanlı resmi tarih yazıcılığında geri plana atılarak görmezden gelindiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

II. Meşrutiyet'in ilanı ve Sultan Abdulhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Türk basınında meşrutiyeti yücelten, monarşiyi, dolayısıyla hanedanı yeren çok sayıda yazı, resim ve karikatür yayınlanmıştı. Bu karikatürlerden birisinde bir kafesin içerisine oturtulmuş Sultan Abdulhamid, meşrutiyet destekçisi halk tarafından bir yere doğru taşınmakta, bir duvarın arkasına dizilmiş olan Avrupalı askerler ise olayı seyretmektedirler.[45] Burada Yıldırım Bayezid'in Timur'a mağlup olarak saltanatını kaybetmesi ve Timurlu ordusuyla birlikte kafes içerisinde nakledilmesi olayına gönderme yapılmaktaydı. Karikatürün altında zaman değiştikçe ahlâk da değişir sözü vardır.

---

44 Altınay, *Umûmi Tarih*, s. 109.

45 Müsavver Papağan, no. 32, 27 Nisan 1325/10 Mayıs 1909 (Brummet, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press 1908-1911*, s. 85'ten naklen)

BÖLÜM 37
CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE TİMUR İMAJI

Ankara yenilgisinden bu yana Osmanlı'da geçerli olan olumsuz nitelikteki Timur algısının Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte büyük bir değişime uğradığı görülmektedir. Osmanlı'dan devraldığı bütün kurum ve kuruluşlarla birlikte siyasi ve sosyal yapıyı da değiştirme çabasında olan genç cumhuriyet, kendisine, Osmanlı'yı aşan bir tarihsel geçmiş yaratmak arayışındaydı. Bu durum Timur'a yönelik olarak da farklı bir algı yaratma süreci demekti.

Aslında Timur'la ilgili ilk gelişme Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yaşanmıştı. Bizzat Timur tarafından yazıldığı/yazdırıldığı iddia edilen ve neredeyse 1700'lerde Avrupa dillerine aktarılan *Tüzükât-ı Timuri* Türkçeye kazandırılmıştı. Kitap 1923'te Mustafa Rahmi (Balaban) tarafından *Timur ve Tüzükâtı* başlığıyla tercüme edilmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekâleti Neşrîyatı olarak Matbaa-i Amire'de basılmıştı. *Tüzükât*'ı Fransızcadan tercüme eden Mustafa Rahmi bu dönemde Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Encümeni üyesiydi ve Encümen başkanlığını Ziya Gökalp yapmaktaydı. Mustafa Rahmi üç yıl sonra da D'ohsson'un *Moğol Tarihi* adlı 4 ciltlik eserini de Türkçeye tercüme edecektir. Mustafa Rahmi'nin eserlerinin neredeyse tamamının felsefe, sosyoloji ve eğitim alanlarında olduğu düşünülürse *Tüzükât-ı Timuri* ve *Moğol Tarihi* tercümelerinin Ziya Gökalp ve muhtemelen Atatürk'ün isteğiyle gerçekleştirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Türk tarihinin iki büyük lideri: Atatürk ve Timur

Cumhuriyet döneminde geçerli resmi Timur algısı, büyük ölçüde Mustafa Kemal'in Timur sevgisi üzerine inşa edilecektir. Osmanlı hanedanını tasfiye ederek Türkiye Cumhuriyeti temelinde kendi iktidarını gerçekleştiren Atatürk ile Osmanlı'yı mağlup edebilen tek Türk hükümdarı arasında bir duygusal bağın olmaması mümkün değildi. Atatürk, Timur'a olan sevgisini, onu yücelterek ortaya koymaktaydı. Kuşkusuz bu uygulama, onun gerçek duygu ve düşüncelerini ortaya koyduğu kadar, Türk milletinin tarihinde Osmanlı sultanlarından daha mükemmel hükümdarların var olduğu algısının yaratılmasına da hizmet etmekteydi.

Atatürk'ün Timur'la ilgili düşüncelerini onun çalışma arkadaşlarından Mahmut Esat Bozkurt şu şekilde ifade etmektedir:

> Atatürk, Timur'u çok severdi. Onun kumandanlığına, devlet adamlığına hayrandı denilebilir. Bir gün Yıldırım'la Timur arasındaki Ankara Meydan

Muharebesi'ni harita üzerinde değerlendiriyordu. 'Bakınız' dedi. Yıldırım Timur'u öyle bir kıskaç içine almış ki bu kıskaçtan Timur'dan başka bir kumandan sıyrılıp çıkamazdı. O çıktı ve hasmını yendi.[1]

Atatürk'ün "Ben, Timur zamanında gelseydim, onun yaptığı işleri başaramazdım. O benim zamanımda gelseydi, yaptıklarımdan çok daha büyüklerini yapardı" şeklinde bir kıyaslama yaptığını belirten Bozkurt, bir cihan kahramanı olarak sevdiği Yıldırım Bayezid için "Büyük manevracıdır. Fakat Timur'un yanında çocuktur. Korkusuz bir deli oğlandır" dediğini aktarmaktadır.[2]

Atatürk'ün Ankara Savaşı ile ilgili değerlendirmeler yapmaktan hoşlandığı başka kaynaklarca da doğrulanmaktadır. Atatürk ile ilgili belgeseller çekmiş olan Münir Hayri Egeli, misafirleri arasında askerlerin olması durumunda Atatürk'ün çevrede oluşan savaşları anlatmaktan büyük zevk aldığını, Afganistan Harbiye Nazırı Sultan Mahmut Han'ı bizzat Ankara Meydan Muharebesi'nin geçtiği sahaya götürerek alan üzerinde açıklamalar yaptığını yazmaktadır.[3]

Atatürk, Cumhuriyet rejiminin kadınlara çeşitli haklar verilmesi ve toplumsal yaşamda kadınlarla erkeklerin birlikte temsil edilmelerini sağlama politikaları için de Timur ve eşini örneklemekteydi. 23 Ocak 1930'da Bursa Sultani Mektebi'nde kadın ve erkek öğretmenlere şöyle hitap etmekteydi:

> Timur'a geçecek olursanız, Timur'un doğrudan doğruya karısı, kendisinden daha muktedir bir kadındı. Emîr Timur saltanat kurmak için başladığı ilk inkılapta, en yakın ve kuvvetli yardımcısı karısı idi. Aynı ata binerler ve her türlü cevvaliyet ve faaliyette bulunurlardı. Bilhassa bütün bu faaliyetin ilim kısmını takip eden karısı idi. Karısı ulema ile beraber daima kocasına yardım ederdi.[4]

Bu konuşmanın satır aralarında Mustafa Kemal'in Timur'un iktidara yürüyüşünü bir inkılap olarak nitelendirdiği ve bir ölçüde kendi iktidar süreciyle özdeşleştirdiği iması vardır.

Atatürk'ün Timur'a hayranlığı yabancı ülkeler tarafından da bilinmekteydi. Nitekim 16 Aralık 1929 tarihinde Atatürk tarafından kabul edilen Sovyet Hariciye Komiser Vekili Karahan, ziyaretinde Atatürk'e, Timur'un Semerkand'daki türbesinin yağlı boya tablosunu getirmişti.[5]

Türk Tarihi'nin temel belgelerinde veya ilgili anı kitaplarında Atatürk'ün Timur'un Anadolu seferini "Türk Birliği" yaratma yolunda bir uygulama kabul edip etmediği yönünde herhangi bir değerlendirme

---

1 Bozkurt, *Aksak Demir'in Devlet Politikası*, s. 84.
2 Bozkurt, *Aksak Demir'in Devlet Politikası*, s. 84.
3 Egeli, *Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar*, s. 39.
4 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c. 14, s. 376-377. tatürk'ün konuşması Timur'a desteğin sanki tek bir hanım tarafından yapılmış olduğu gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Timur'un iktidara ulaşmak için çabaladığı yıllarda yanında olan ve kendisine destek veren hanımı Olcay Türkan Ağa olup Timur iktidara geçmeden önce, 1366 yılında ölmüştür. Emîr Hüseyin'i tasfiye ederek iktidar koltuğuna oturduktan sonra haremine aldığı Çağatay hükümdarı Kazan Han'ın kızı Saray Mülk Hanım ise Timur'un ölümüne kadar baş hatun olarak Timur'a destek olmuştur.
5 Perinçek, *Aksak Demir'in Devlet Politikası Önsözü*, s. 12.

yoktur. Yalnızca Türk Tarih Encümeni tarafından hazırlanan *Orta Zamanlar Tarihi*'nde "Timur İmparatorluğu'na hâkim olabilecek haleflerin olması durumunda günümüzdeki Türk Âlemi'nin hayatının ve durumunun şüphesiz bambaşka olacağı" şeklinde bir ifade vardır. Bu ifadeden yola çıkarak Atatürk'ün de Timur'u "Türk Dünyasını birleştirmeyi hedefleyen bir lider" olarak gördüğü sonucuna varılabilir. Ayrıca Mahmut Esat Bozkurt'un bu konudaki değerlendirmeleri, Atatürk'ün çevresinde benzer bir düşüncenin geçerli olduğunu göstermektedir. Bozkurt, Timur'a yönelik çoğu kez Müslüman-Türk devletlerle savaştı şeklindeki eleştirilere karşı "Osmanlılardan I. Selim İslam devletlerinden başkasına kılıç çekti mi?" sorusunu sorduktan sonra şu açıklamayı yapmaktadır:

> Biz, Selim bu hareketi İslam Birliğini kurmak için yaptı diyoruz. Ve halife padişah unvanı ile ona saygı gösteriyoruz. Güzel... Fakat Timur için de bu bakımdan bir Türk Birliği yaratmak istedi ve bunun için Türk-Müslümanlarla dövüştü denemez mi? Nasıl ki Ankara Savaşı'ndan biraz önce, Yıldırım Bayezid Anadolu beyliklerini silip süpürmüş ve burada Türk Birliği'ne vücut vermişti. Timur bu işi daha geniş çapta başarmış ve bir milli bütünlük yaratmıştı. Ne yazık ki evlatları adam çıkmadı. Vücut bulan Türk Birliği de dağıldı gitti.[6]

Atatürk'ün Timur ilgisi 16 Haziran 1935 tarihinde, Timur'un karargâhını kurduğu Melikşah köyü yakınlarında, Ankaralı bir köylü ile yaptığı sohbet vesilesiyle de basına yansımış ve kayıtlara geçmiştir. Çubuk Baraj Gölü çevresinde bir öğle yemeği sonrasında, dönüş yolunda iken Gazi, Ankara Savaşı'nın geçtiği alanda durur ve Melikşah köyü yakınlarında "Timur Hamamı" olarak bilinen yıkıntıyı ziyaret eder. Hamamın ortasından kükürtlü ve sıcak bir yer altı suyu kaynamaktadır. Tavanı çöktüğü için hamam, sanki bir havuz gibi görünmektedir. Atatürk orada karşılaştıkları bir köylüyle sohbet etmeye başlar. Atatürk'ün "Timur burada kiminle harp etti?" sorusuna köylü "Yıldırım'la" diye cevap verir. "Sen o muharebeyi okudun mu?" sorusuna karşı ise köylü "Okumadım, fakat atalarımdan işittim" diye cevap verir ve Yıldırım'ın ordusunun nerede bozulduğunu, nerede esir düştüğünü, sanki oradaymışçasına gösterir. Atatürk'ün son sorusu "Hangisi daha büyük kumandan imiş?" şeklindedir. Köylü, biraz durduktan sonra cevap verir: "Timur büyük kumandan imiş."[7]

Buradaki asıl ilginç olan nokta Atatürk'ün soruyu "Timur burada kiminle harp etti?" şeklinde sormasıdır. Normal olarak bir Türkiye Türk'üne sorulması gereken soru "Bayezid burada kiminle harp etti?" şeklinde olmalıydı. Fakat sorunun şeklinden, Atatürk'ün zihninde, Anadolu köylüsünün Timur'u kesinlikle bildiği, buna karşın Osmanlı sultanı Bayezid'i bilmiyor olabileceği gibi bir düşünce olduğu anlaşılmaktadır.

Aşağıda kendisinden geniş olarak bahsedeceğimiz Zeki Velidi Togan'ın da benzer bir hatırası vardır. Togan *Hatıralar* başlıklı kitabında, 1930 Tem-

---

6 Bozkurt, *Aksak Demir'in Devlet Politikası*, s. 25.
7 *Akşam Gazetesi*, 24 Haziran 1935, no: 5991, s. 1, 4; *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Haziran 1935, no. 3990, s. 5; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, c. 27, s. 271.

muz ayında Ankara yakınlarındaki Timur ile Bayezid'in savaştığı alanları görmek için geziler yaptığını ve bu sırada karşılaştığı bir köylünün "Bizim köyümüz Horasan'dan gelmiş. Timur'u severiz. Zaten Bayezid'i Timur'a karşı kışkırtanlar Türkler değildi, Sırplardı" dediğini aktarmaktadır.[8]

Atatürk'ün Timur sevgisi ile ilişkilendirilebilecek bir diğer olay, yine, Prof. Zeki Velidi Togan ile ilgilidir. 1932 yılındaki Tarih Kongresi'nde sunulan Türk Tarih Tezi'ne karşı çıktığı için kendi tanımlamasıyla "Tarihte mehaz sahtekârlığı" ve "ihanet-i milliye" ile suçlanarak ülke dışına çıkmak zorunda bırakılan Togan, Atatürk'e Viyana'dan 5 Mart 1933 tarihli bir mektup göndermişti. Togan mektubunda kendisine yönelik iddiaların doğru olmadığıyla ilgili açıklamalarda bulunduktan sonra, Çağatay Ulusu ve *Temür Bey'in İlk Hayatı* başlıklı iki çalışması olduğunu, bunları Cumhurbaşkanlığı Kâtibi Yusuf Hikmet Bey'e bıraktığını ve eğer Gazi uygun görürse devlet tarafından basılmasını istediğini söylemekteydi. Timur tarihine ait bu eserlerin basılmasının kendisinin Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı olduğu konusundaki uydurmalara da cevap olacağını belirten Togan, Atatürk'ün Timur'a karşı olan sevgisi nedeniyle bu isteklerinin gerçekleşebileceğini ve belki de böylece kendisinin affedilebileceğini düşünmekteydi.[9]

Yeni Türk Tarihi yazım sürecinde Timur'un yeri

Mustafa Kemal, kurduğu genç cumhuriyetin tarihini, dört yüz çadırlık bir kabileden doğduğunu kabul eden bir imparatorlukla sınırlaması halinde, bu devletin uluslararası dengelerde etkinlik ve devamlılık açısından sorunlarla karşı karşıya kalacağının farkındaydı. Bu nedenle "Büyük devletler kuran atalarımız büyük ve şümullü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, incelemek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizim için bir borçtur"[10] diyerek bir "Türk Tarih Tezi" yaratma arayışına başlamıştı. Bu konudaki çalışmalar 28 Nisan 1930 tarihinde Türk Ocakları bünyesinde "Türk Tarihi Heyeti" adıyla oluşturulan ve ertesi yıl "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti"ne (TTTC) dönüştürülen bir grup tarafından yürütülecekti. Bizzat Atatürk'ün gözetim ve denetiminde çalışan heyet 1931 yılında *Türk Tarihinin Ana Hatları* adı altında liselerde kaynak olarak kullanılacak dört ciltlik bir kitap hazırlamıştı. Çalışma 1932 yılı Temmuz'unda Ankara'da toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde tartışılacak ve böylece Türk Tarih Tezi de topluma sunulmuş olacaktı.

Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan TTTC üyesi olup *Türk Tarihinin Ana Hatları*'nın yazımında çok etkin rol oynamıştı. Aslında Afet Hanım tarafından gündeme getirilen konuların ve tarih yazımına kaynaklık eden notların Atatürk tarafından hazırlandığı bilinmekteydi.[11] Afet İnan, Tarih

---

8 Togan, *Hatıralar,* s. 527.
9 Zeki Velidi'den Atatürk'e Viyana'dan g nderilmiş 5 Mart 1933 tarihli mektup. C.B. Arşivi, 010188843 no. ile k yıtlıdır ve Celil Güngör t rafınd n yayına hazırl nmıştır.
10 Karal, *Atatürk'ün Türk Tarih Tezi, Atatürkçülük,* s. 162.
11 Bozkurt, *Aksak Demir'in Devlet Politikası,* s. 12.

Kongresi'nde yaptığı *Orta Kurun (çağ) Tarihine Umumi Bir Bakış* başlıklı konuşmasında Türklerin Orta Asya'da parlak medeniyetler kurduklarını söyledikten sonra "Timur'un büyük Türk İmparatorluğu, istisnasız bütün Avrupa hükümdarlarını hayret ve korkuya düşürdü; Timur'a hediyeler, elçiler gönderildi, arz-ı tazimat olundu" demekteydi.[12] Bir diğer TTTC üyesi ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Yusuf Hikmet Bayur ise Timurlu Devleti'ni, "Türkistan'da dâhi Timur tarafından bozkır ahalisiyle, şehir ve köy halklarının menfaatleri telif edilerek kurulmuş muazzam bir devlet ve bu halin devam ettiği müddetçe orada husule gelip Hindistan ve İran üzerinde müessir olmuş çok yüksek bir medeniyet" şeklinde tarif etmekteydi.[13] Bayur'a göre Timurlular Orta Asya'da, Osmanlılar da Anadolu'da İslamiyet'i canlandıran ve İslam medeniyetini yücelten iki büyük imparatorluk kurmuşlardı.[14]

Türk Tarih Heyeti tarafından hazırlanan *Türk Tarihi'nin Ana Hatları* çalışmasında Timurlu Devleti ve medeniyetine on yedi sayfa ayrılmıştı. Kitapta bütün Osmanlı tarihine yirmi altı, Selçuklulara ise sadece dört sayfa ayrıldığı düşünülürse, yazı heyetinin Timur'u ne kadar ön plâna çıkardığı kolayca anlaşılabilir. Kuşkusuz bu yaklaşımın gerisinde Afet Hanım vardı ve o da Atatürk'ün yönlendirmeleriyle hareket etmekteydi.[15]

Timur Devleti bölümü "Timur kendisini Cengiz'e bağlayan şeceresine rağmen bir hakiki Türk'tür, iddia olunduğu gibi Moğol değildir" vurgusuyla başlamaktadır. Kalbi büyük kahramanlıklar yapmak ve dünyaya hâkim olmak arzusundaki cesur ve vakur bu genç, zekâsı ve askeri yetenekleri sayesinde hızla yükselecek ve 1369 tarihinde Belh'te sultan ilan edilecekti.

Kitabın bundan sonraki bölümünde *Genel Siyasi Durum* başlığı altında Timur'un daha sonra sefer yapacağı bütün bölgelerin siyasi durumları aktarılmakta, ardından İran'la başlayarak Altın Ordu, Orta Doğu, Suriye seferleri anlatılmaktadır. Bu anlatımlarda Timur'un Altın Ordu seferi sırasında Moskova'ya kadar gittiği ve şehri bir yıl işgal altında tuttuğu, Toktamış'tan sonra han olan Mamay'a ordu gönderdiği ve bu ordunun Poltava civarında Rusya'yı işgale hazırlanan Litvanya ordusunu yenerek Rusları kurtardığı gibi yanlışlıklar göze çarpmaktadır.[16]

Kitapta Timurlu-Osmanlı çatışmasının nedenleri olarak, Bayezid'in Berkuk'la anlaşıp Timur'a karşı ittifak yapması ve Kadı Burhaneddin'in ölümünden sonra Sivas'ı işgal etmesi gösterilmektedir. Ankara yenilgisinin nedenleri olarak ise önceki zaferlerinden mağrur olan Bayezid'in hiçbir tedbir almaması, bir kısım Osmanlı askerinin Timur tarafına geç-

12 Afet İnan, *Orta Kurun Tarihine Umumi Bir Bakış*, Bi nci Türk Ta h Kongresi, s. 443.
13 Bayur, *Şarkta İntihat Sebepleri, Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 493.
14 Bayur, *Şarkta İntihat Sebepleri, Birinci Türk Tarih Kongresi*, s. 505.
15 Türk Tarih Heyeti azaları Afet İnan, Mehmet Tevfik, Semih Rıfat, Yusuf Akçura, Dr. Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi (Arsal), Şemsettin Bey, Vasıf Bey ve Yusuf Ziya şeklindedir.
16 *Türk Tarih'inin Ana Hatları*, s. 535. Söz konusu yanlışlıklar bu taslak çalışmaya göre hazırlanan ders kitaplarında düzel lecektir.

mesi, sıcak ve susuzluk nedeniyle Osmanlı askerlerinin zayıf düşmesi gibi nedenler sıralanmaktadır. Daha sonra, Timur'un Bayezid'i bir kafese koyarak beraber gezdirdiği hakkındaki rivayetin doğru olmadığı vurgulanmakta ve Bayezid'in Akşehir'de üzüntüsünden vefat ettiği söylenmektedir.[17] Timurlu Medeniyeti bölümünde ise bu yüzyılın edebiyat, fen ve sanat bakımından parlak bir devir olduğu vurgulanarak Timur'un askeri alandaki üstün uygulamalarından örnekler verilmektedir.

Başlangıçta Türk Ocakları, daha sonra da Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti bünyesindeki heyet tarafından hazırlanan taslak kitabın Timur bölümünde, yaratılmak istenilen Timur imajına uymayan ve genel anlatım akışından kopuk görünen bazı cümleler vardır. Bu cümlelerde söylenmek istenen şeyler, Atatürk döneminden sonra bazı Türk tarihçileri tarafından Timur karşıtı görüşlere zemin olarak kullanılmaları bakımından önem taşımaktadır.

Timur'un iktidara gelişinin anlatıldığı bölümde "Timur bu bastırma hareketi esnasında hocalarla beraber çalışmış ve başarısı için dinden ve hocalardan istifade etmiştir. Hocalar da Timur'un iktidar mevkiine geçmesine çalıştılar" denmektedir.[18] *Timurlular Devrindeki Fikir Hayatı* bölümünde ise "Türklüğü din yoluyla ve ulemayı devlet işine karıştırmak suretiyle Arap tesiri altına sokması da çok fenalığa sebep olmuştur" şeklinde bir cümle vardır.[19] Bu ifade siyasi ve askeri yönetiminde şeriata değil töreye göre hareket etmesi nedeniyle bazı İslam âlimlerince kâfir ilan edilen Timur için hayli ironik bir değerlendirmedir. Bu nitelikte çelişkiye düşülen bir başka konu da Rusya ile ilgilidir. Genel Siyasi Durum bölümündeki Kırım ve Rusya kısmında "Türkler, merkezi bir hükümet fikri vermek ve Avrupa'nın Rusya'yı istilasına engel olmak suretiyle, belki istemeksizin, Rusya'nın istiklâline ve birliğine hizmet ettiler" denilerek Rusya'nın emperyal bir güç olmasında Altın Ordu'daki Kıpçak Türklerinin suçlu olduğu söylenmektedir.[20] Buna karşın, biraz aşağıda "Türk'ü, Kıpçak ve Osmanlı Devleti gibi Türk devletlerini ezmekle, Türklüğe zararı dokunmuş; bunun aksi tesiri ve neticesi olarak Rus ve İran birliğine zemin hazırlamıştır" denilerek, Rus Birliği için bu kez Timur suçlanmaktadır.[21]

Taslak kitaptaki bu tarihi gerçeklerden kopuk duygusal tanımlamalar orta ve lise tarih ders kitaplarının hazırlanması aşamasında, bizzat Atatürk tarafından metinden çıkarılacak veya değiştirilecektir. Nitekim liseler için hazırlanan Tarih II ders kitabında, Timur iktidara giderken din adamlarıyla ilişkilerle ilgili olarak "Bununla beraber birtakım hazırlıklara koyuldu, öteden beri tanıdığı hoca ve dervişlerle gizli görüşmeler yaptı.... Timur daha fazla politikaya dayanamadı ve amacına ulaşmak için atını

17 *Türk Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 538.
18 *Türk Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 528.
19 *Türk Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 541-542.
20 *Türk Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 534.
21 *Türk Tarihi'nin Ana Hatları*, s. 541-542.

mahmuzladı. Bu mutlu karar oldu; açıktan açığa hareket, onu hoca ve dervişlerle yaptığı gizli hazırlıklardan daha başarılı kıldı" denilmektedir.[22] Ulemayı devlet işine karıştırmak, Türklüğü Arap tesiri altına sokmak cümlesi ise tamamen çıkarılmıştı. Benzer şekilde Rusya ve İran'ın birliğinden Timur'un sorumlu olduğu şeklindeki iddianın yerini de "Timur, Kıpçak ve Osmanlı Devleti gibi Türk devletlerini ezmekte zorunlu kalmış ve bu üzücü olaylara o devletlerin hükümdarları sebebiyet vermişlerdi. Timur sanıldığı gibi bağnaz değildi"[23] cümlesi almıştır. Bu gelişmelerden, yukarıda bahsedilen aykırı cümlelerin taslak kitaba heyetteki bazı akademisyenler tarafından sokuşturulduğu, fakat bu çalışma ders kitabı haline dönüştürülürken bizzat Atatürk tarafından bu cümlelerin ayıklandığı anlaşılmaktadır.

1934 yılında Atatürk, tarihte kurulan Türk devletlerinin yıldızlarla temsil edileceği bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanlığı Forsu oluşturulması direktifi verdi. Büyük Hun Devleti ile başlayıp Osmanlı İmparatorluğu ile biten 16 Türk devleti saptanmıştı ve 14. yıldız Büyük Timurlu Devleti'ni temsil etmekteydi. Türkiye Cumhuriyeti ise bir güneş olarak sembolize edilmişti.[24]

Atatürk döneminin Timur'u ön plâna çıkaran tarih anlayışı Timur hakkında başka çalışmalar yapılmasına da neden olacaktır. 1934 yılında, o sırada korgeneral rütbesinde olan Ömer Halis Bıyıktay, *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı* başlıklı bir kitap yayınlamıştır. Bıyıktay'ın önsözdeki "Timur gibi, kendisinden önce ve ne de sonradan, başka milletler içinde emsali değil, yakın bir benzeri bile görülmeyen büyük bir dahi" şeklindeki ilk cümlesi, Timur'un söz konusu dönemde Türk Ordusu tarafından nasıl algılandığını göstermesi bakımından önemlidir. Bıyıktay, Timur'un Osmanlı Türklüğüne verdiği zarar konusunda, Napolyon örneğinden yola çıkarak, "kanaatimce millet ve milliyetine zarar verse de, bir milletin içerisinden yetişen yüksek bir adam gene takdir ve tebcile (yüceltmeye) layıktır" demektedir.[25] Aynı dönemde, İstanbul liselerinde öğretmenliğe başlayan Reşad Ekrem Koçu, Timur'la ilgili gelişen havadan etkilenerek *Timur ve Oğulları* başlıklı bir kitapçık yayınlayacaktır.[26]

Atatürk tarafından gündeme getirilen Türklük eksenli tarih tezi Turancı ideolojiyi benimseyen gruplarda da ciddi bir canlılığa yol açmıştı. Bu akımın sözcülerinden Muharrem Feyzi Togay, 1937 yılında, Türkis-

22 *Tarih II, Orta Zamanlar*, s. 304, 305.
23 *Tarih II, Orta Zamanlar*, s. 331.
24 Ögel, *16 Türk Devleti Hakkında*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, no. 4, s. 53-54. Bu 16 devlet şunlardır: Büyük Hun İmparatorluğu, Batı Hun İmparatorluğu, Avrupa Hun İmparatorluğu, Akhun İmparatorluğu, Göktürk İmparatorluğu, Avar İmparatorluğu, Hazar İmparatorluğu, Uygur Devleti, Karahanlılar Devleti, Gazneliler Devleti Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Harezmşahlar Devleti, Altın Ordu Devleti, Büyük Timur İmparatorluğu, Babûr İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu
25 Ömer Halis, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 2. Ömer Halis'in Napolyon örneği şöyledir: "Fransa'ya kudretinin yetemeyeceği ve hakiki menfaatlerinin icap etmediği istilâ, hırs ve hareketleriyle zebun ve zayıf düşüren ve her tarafta Fransa'ya karşı derin husumetler uyandıran Napoléon bugün bile Fransa'nın en ziyade hürmet gösterdiği bir tarihi şahsiyettir."
26 Reşat Ekrem Koçu, *Timur ve Oğulları*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi İstanbul 1933

tan Türk Gençler Birliğinde yaptığı *Turani kavimler* konulu konferansında şunları söylemekteydi:

> Büyük önderin yüksek idaresi ve politikası sayesinde sırf Türk unsurundan mürekkep asri ve kuvvetli bir devletin kurulması ile Anadolu, tehlikeden kurtulmuş ve Turan'ın Küçük Asya cihetinden garp cenahı, şark cenahı gibi sağlamlaşmıştır... Turan'ı baştanbaşa ve civarındaki milletler ile beraber bir idare altına almaya çalışan ve muvaffak olanların başında Cengiz Han, Kubilay Han ve Timurlenk bulunuyor... Bunlar Turan'ın tabii hudutlarını geçmeği tedbir ve ihtiyata uygun saymamışlardır... Timurlenk Turanlı olmayanların ellerinde bulunan Anadolu kalelerini almakla iktifa etmiş ve Balkanlar'a sarkmak istememiştir.[27]

Görüldüğü gibi konuşmacı, Mustafa Kemal'i de Turan liderleri sınıfına sokmakta ve Cumhuriyet'in Balkanlar'daki eski Osmanlı topraklarına sahip çıkmayışına, Timur üzerinden ve Turan'ın doğal sınırları kavramını kullanarak bir açıklık getirmektedir. Diğer taraftan Türk Tarih Encümenince hazırlanan kitaptaki Timur'un Altın Ordu ve Osmanlı ile savaş nedenlerini Toktamış'ın nankörlüğüne ve Bayezid'in gururuna bağlama yaklaşımı, söz konusu dönemde, Timur'la ilgili verilen konferanslarda da aynen kullanılacaktı.[28]

Cumhuriyet'in tarih kitaplarında Timur imajı

Liseler için hazırlanan *Tarih II: Orta Zamanlar* başlıklı ders kitabının Timurlular Bölümü, taslak kitaba göre çok daha genişletilmiş ve 340 sayfalık kitabın yüzde onuna yakınını kapsar hale getirilmiştir. Bölüm, "Bundan 570 yıl evvel, bir adam dünyanın hâkimi olmak istedi. O, neye giriştiyse başarılı oldu. O adama Timur Gürgânî derlerdi" şeklinde destansı bir anlatımla başlamakta ve "Timur, Avrupa eşiğinde göründüğü zaman, Avrupa kralları, Türklerin hakanı Büyük Timur'a mektuplar ve elçilerle saygılarını sundular" cümlesiyle devam etmektedir.[29] Bu anlatım şekliyle Timur, Çağatay Hanlığı'ndan çok Osmanlı Türkiye'sinin hükümdarlarından biriymiş gibidir. Gençlik dönemi ve iktidara yürüyüşünün anlatıldığı bölümde Timur, asil bir Türk ailesinden gelen, zeki, ağırbaşlı, cesur, öz güveni yüksek, tehlike anında sakin kalabilen, idari ve savaşçılık yetenekleri yüksek bir kişilik olarak tanımlanmaktadır.

Kitapta Timur'un tahta geçişinden sonraki siyasal hayatı, seferleri ve zaferleri ayrıntılı biçimde ve şiirsel bir dille uzun uzun anlatılmaktadır. Son bölümdeki değerlendirmede, Timur'un, Asya ile Avrupa arasında yüz yıldır kapalı yolları açtığı; Semerkand'ı Asya'nın Roma'sı haline getirdiği, dünyanın o dönemdeki en mükemmel ve düzenli ordusunu yarattığı, bilime ve uygarlığa hizmet ederek Orta Asya'ya edebiyat, fen ve sanat açısın-

---

27 Togay, *Turani Kavimler*, s. 15.
28 Okay, *Büyük Temir*, s. 14.
29 Amerikalı tarihçi Harold Lamb'in 1928 yılında basılan *Tamerlane* kitabı aynı cümlelerle başlar. Tarih kitabının yazarları bu cümleleri Harold Lamb'den almış olmalıdır. (*Tarih II, Orta Zamanlar*, s. 301)

dan en parlak devrini yaşattığı aktarılmaktadır. Timur'un Türk ülkelerine karşı yaptığı seferlerle ilgili olarak "Timur, Kıpçak ve Osmanlı Devleti gibi Türk devletlerini ezmekte zorunlu kalmış ve bu olaylara o devletlerin hükümdarları sebebiyet vermişlerdi. Timur sanıldığı gibi bağnaz değildir" şeklinde getirilen açıklamada Osmanlı hanedanının suçlanmasının ötesinde, bu devletin Türkiye Cumhuriyeti ile sanki bir ilgisi yokmuş gibi bir hava vardır.[30] Timur İmparatorluğu'nun kısa sayılacak bir sürede dağılması konusunda ise şunlar söylenmektedir:

> Timur, zapt ettiği yerlerde hâkimiyet ve onun başladığı düzen ve medeniyetperverliği sürdürecek haleflere sahip olsaydı, bugün Türk âleminin hayat ve durumu ve dünyanın şekli şüphesiz büsbütün başka olacaktı. Kumandanlık hususunda ise Timur'a dünyanın son kumandanı dense hata olmaz.[31]

Atatürk Türkiye'sinin resmi tarih bakışında Timur-Bayezid savaşı nasıl algılanmaktaydı? Bu sorunun cevabı ancak Orta Okul 2. sınıflar için 1933 yılında hazırlanan Tarih kitabının Ankara Savaşı öncesi gelişmeler bölümünü olduğu gibi aktarmakla verilebilir:

> Timur, Osmanlı Türklerinin askeri iktidarına hürmet ediyordu. Avrupa'da küffarla harp ettiklerinden dolayı onları takdir ediyor ve harb etmek istemiyordu. Timur, Yıldırım Bayazıt'a bir mektup yazdı ve mülteci Kara Yusuf ile Sultan Ahmed'e yardım etmemesini nazikâne bildirdi. Bayazıt bu mektuba şu tarzda aksi bir cevap verdi:
>
> 'Ey Timur denilen kudurmuş köpek, bil ki Türklerin kendilerine sığınan bir dostu reddetmek, düşmanlar ile muharebe etmekten çekinmek âdetleri değildir.'
>
> Timur'un verdiği cevapta: 'Menşeinizi tanırım, nasihatlerimizi dinlemezseniz pişman olursunuz. Düşününüz. Ondan sonra bize nasıl eyi gelirse öyle hareket ederiz...'
>
> Bayazıt bu mektuba şu karşılığı yolladı:
>
> 'Çok zamandır sizinle boy ölçüşmeyi isterdik. Allah'ın lütfu ile o zaman şimdi geldi. Eğer siz bizim üzerimize gelmezseniz, biz sizi payitahtınıza kadar takip edeceğiz. O zaman kimin zaferle büyüyeceği ve kimin mağlûbiyetle yerlere serileceğini göreceğiz.'
>
> Timur derhal cevap vermedi. Bilâhare kısaca şunu yazdı: Bayazıt, Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'i derhal terk etmek suretiyle muharebeden içtinap edebilir.'
>
> Bayazıt bu mektuba da şiddetli ve çok hakaretli bir cevap verdi. Bu mektup ihtiyar Timur'u kızdırdı. Ordusunu ileri sürdü.[32]

Görüldüğü gibi Genç Türkiye Cumhuriyeti, kendisi için yeni bir tarih tezi oluştururken, Timur için de Osmanlı döneminde sunulandan çok farklı bir imaj yaratmak istemekteydi. Orta Okullar için hazırlanan orta

---

30 *Tarih II, Orta Zamanlar*, s. 330.
31 *Tarih II, Orta Zamanlar*, s. 329-330.
32 *Tarih II, Orta Mektep İçin*, s. 183. Eserde Bayezid'in adı Bayazıt olarak yazılmıştır.

zamanlar tarih kitabında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadarki dönemine ayrılan toplam sayfa sayısı 14 iken Timurlulara ayrılan bölümün 16 sayfa olması, dönemin siyaset anlayışının arka planını açıklar gibidir.[33] Timur'la ve Timurlu-Osmanlı mücadelesiyle ilgili olarak dönemin ders kitaplarında yazılı olanlar dikkatlice okunursa, yeni nesilleri Osmanlı'nın etkisinden arındırmak isteyen cumhuriyet kurucularının, Timur'un şahsında, olması gereken ideal bir Türk hakanı imajını kurgulamaya çalıştıkları görülecektir.

Atatürk sonrasında, 1941'den itibaren basılan ders kitaplarında 1930'lu yılların karizmatik Timur'u gidecek, yerine kendisine Orta Çağ tarihinde sadece üç sayfanın ayrıldığı sıradan bir Orta Asya hükümdarı imajı gelecekti. İlginç olan nokta, Timurluların ve Babûrlülerin, Türk-Moğol Devletleri başlığı altında ve Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğu ile birlikte inceleniyor olmasıydı. Bu dönemin ders kitaplarında, 1930'lu yılların kitaplarında olduğu gibi, Timur'a yönelik övgüler yoktu. Ankara Savaşı ile ilgili olarak yine Sultan Bayezid suçlanıyor olmakla birlikte, eleştirinin dozu bir hayli azalmış, sadece Timur'u tahkir ettiğini söylemekle yetinilmişti. Bu tahkirin nedeni de Timur'un gönderdiği mektuplarda Osmanlı'nın istiklâlini yok edecek ve Yıldırım'ın gururunu incitecek taleplerde bulunması olarak gösterilmekteydi.[34]

Cumhuriyet'in akademik dünyasında Timur tartışmaları

Cumhuriyet dönemiyle birlikte başlayıp 1970'li yıllara kadar Cumhuriyetin akademik dünyasında Timur'la ilgili yapılan yayınlar ve tartışmalar, büyük ölçüde, günümüz Türkiye'sindeki Timur algısının temellerini oluşturması bakımından önem taşımaktadır. Aslında tarihçilerin sesi olan *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmua*'sında Timur'la ilgili tek bir makale bile yayınlanmamış olması, cumhuriyet akademisyenlerinin konuyla hiç ilgili olmadıklarının bir göstergesi kabul edilebilirdi.[35]

Akademik dünyada Timur'la ilgili çalışmaları başlatan şahıs, Sovyet devrimi döneminde Başkurdistan cumhurbaşkanlığı yapmış, komünistlerle yaptığı mücadeleyi kaybetmesi üzerine Avrupa'ya, daha sonra da Türkiye'ye gelmiş olan bir bilim adamı, Ahmet Zeki Velidi Togan olacaktı. Togan, 1925'ten itibaren İstanbul Darülfünunu Tarih Bölümünde görev yapmaktaydı ve Timur tarihi ile ilgili dersler vermekteydi. 1940'larda *Umumi Türk Tarihine Giriş* adı altında kitaplaştırılacak olan bu derslerde Togan'ın Timur'a yaklaşımı aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

33 Orta Zamanlarda Osmanlı Devleti'ne ayrılan sayfalar 162-173 ve 191-193; Ankara Savaşı dâhil Timurlulara ayrılan sayfalar 174-190'dur.
34 Akşit, *Tarih II Ortaçağ*, s. 190.
35 1916 yılından 1933 yılına kadar toplam 49 sayı çıkan ve 244 makale içeren dergide Timur'la dolaylı olarak ilgili olan tek yayın Necip Asım'ın, *Yıldırım Bayezid Han'ın İntiharı* başlıklı yazısıdır ve 1922 yılında yayınlanmıştır. (*Yıldırım Bayezid Han'ın İntiharı*, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. II, sayı 1, s. 78-79 (1338/1922)

Öncelikle Timur bütün Türklerin siyasi lideri, yani, Sâhibkıranıdır. Onun hedefi Cengiz oğulları memleketini eski hudutlarında ihya etmekti. İlhanlı ve Çağatay Hanlığı sınırları dışında kalan ve bilfiil idare etmeyeceğini düşündüğü Hindistan, Suriye gibi bölgelerde hükümet kurmakla meşgul olmamaktaydı. Timur'un Osmanlı ülkesini fethetmek gibi bir niyeti yoktu ve Çin üzerine sefer yapmak niyetindeydi. Fakat ülkesinin Azerbaycan ve Irak bölgelerinde hâkimiyet iddiasında bulunan Kara Yusuf ve Celayirli Ahmed'e Memlûk ve Osmanlı devletlerinin destek vermeleri onu batıya yöneltti. Timur Osmanlıya, küffara karşı yaptığı gazalar nedeniyle, saygıyla bakmaktaydı. Hatta ikinci Deşt-i Kıpçak seferi sırasında Bayezid'e mektup yazarak Litvanya üzerine sefer yapacağını ve Osmanlıların da Balkanlar'dan cephe açmalarını önermişti. Fakat Bayezid, Timur tarafından ihya edilen eski İlhanlı sınırlarındaki Eretna Beyliğinin topraklarını (Sivas, Erzincan) ilhak etti. Ayrıca Hristiyan askerleri de kullanarak Anadolu beyliklerinin topraklarını ele geçirdi. Bu gelişmeler Timur'u hiç istemediği bir savaşa sürükledi. Timur esir aldığı ve büyük bir dostlukla muamele ettiği Yıldırım Bayezid'e tahtını iade etmek niyetindeydi. Fakat onun erken ölümü buna imkân bırakmadı.[36] Bütün bu olumsuzluklara rağmen Anadolu'daki Türk halkı Timur'a sevgi ve saygı ile yaklaşmaktadır.[37]

Togan'ın Timur Osmanlı'yı mağlup etmeseydi ve Çin seferini gerçekleştirebilmiş olsaydı şeklindeki varsayımlar üzerinden yaptığı değerlendirmeler bir hayli ilginçtir. Togan'a göre Timur, Doğu seferini yaparak "Uluğ Yurt" olarak tanımladığı Moğolistan'ı fethedebilmesi durumunda, Doğu Çağataylıları da kontrol altına almış olacak, bu durumda Özbekler kuvvetlenemeyecek, dolayısıyla imparatorluğu daha uzun süre yaşayacaktı. Ankara yenilgisiyle İstanbul'un fethinin elli yıl sonraya kalmasının Osmanlılar açısından hayırlı sonuçlar vermiş olabileceğini belirten Togan, Türklerin Avrupa'daki fütuhatlarının devam edip İtalya ve Avusturya'yı işgal etmeleri durumunda, Osmanlıların akıbetinin Batı Hunlarınki gibi olacağı öngörüsünde bulunmaktadır. Bu durumda henüz göçebelikten kurtulmamış olan Türkler, geniş sahalara yayılarak, kontrolü kaybedecekler ve belki de asimilasyona uğrayacaklardı. Bu noktada Togan Osmanlıların Balkanlar'da genişlemek yerine, Karadeniz'in kuzeyindeki Türk bölgelerini ve Anadolu'yu kapsayan sağlam alt yapılı bir devlet kurmalarının gelecek açısından daha kalıcı sonuçlar verebileceği düşüncesini de dile getirmektedir.[38]

Kuşkusuz Togan'ın bu öngörüleri Timur'un Osmanlı Devleti'ne vurduğu darbeyi gerekçelendirmek arayışından başka bir şey değildir. Timur darbesi olmasa Osmanlı'nın Avrupa'daki yayılımının İtalya ve Avusturya'yı kapsayacak boyutlara ulaşıp ulaşmayacağı bilinemeyeceği gibi, tamamen bir step imparatorluğu olan Batı Hunları ile yerleşik bir imparatorluk olma yolundaki Osmanlı'nın karşılaştırılması da doğru değildir.

---

36 Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 346-350.
37 Togan, *Hatıralar*, s. 527.
38 Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 350.

Zeki Velidi'nin Timur'la ilgili bu sıra dışı fikirlerinin akademik çevrelerde rahatsızlık yaratmamasına imkân yoktu. Nitekim Timur'un İslamiyet'e bakışının konu edildiği bir ders nedeniyle hakkında şikâyette bulunulacaktı.[39] Bu durumu Togan'ın bizzat kendisi, Atatürk'e yazdığı mektupta, *geçen sene Temur Tarihi tedrisatıma ait yapılan jurnalcılıklar* şeklinde dile getirmektedir. Fakat Zeki Velidi'nin akademik yaşamını belirleyecek olay, *Timur Tarihi* dersi ile ilgili jurnaller değil, 1932 yılındaki Tarih Kongresinde sunulan *Türk Tarih Tezi*'ne karşı çıkması olacaktı. Kongrede kendisine karşı yöneltilen ağır eleştiriler sonrasında, kendi tanımlamasıyla, "Tarihte mehaz sahtekârlığı" ve "İhanet-i milliye" ile suçlanarak ülke dışına çıkmak zorunda kalacak ve ancak Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'ye dönebilecekti.[40]

1937 yılında Türk Tarih Kurumu'nun yayın organı Belleten'de çıkan bir yazı, Sultan Yıldırım Bayezid üzerinden Timur'u ön plâna çıkaracak ve akademik dünyada yıllarca süren tartışmalara neden olacaktı. Yazının başlığı *Yıldırım Bayezid'in Esareti ve İntiharı Hakkında* idi ve dönemin siyasetçi bilim adamı Fuad Köprülü tarafından yazılmıştı. Makale, Osmanlı padişahının demir kafese konulup konulmadığı ve intihar edip etmediği sorularına cevap arıyor gibi görünmekteyse de makalenin başlığı, yazarın, "Sultan Bayezid demir kafese kapatılmıştır ve intihar etmiştir" şeklindeki ön kabulünü açıkça ortaya koymaktaydı. Kuşkusuz dönemin birincil gözlemcilerinin hiçbirisinin doğrulamadığı bu olayları, sadece "kaynakların tenkidi" yöntemiyle ispatladığını iddia etmek, Köprülü gibi büyük bir bilim adamı için bile abartılı bir durumdu. Nitekim cevap, dönemin tanınmış tarihçilerinden Mükrimin Halil Yinanç'tan gelecekti. Yinanç, Demir Kafes meselesine katıldığını, buna karşın Bayezid'in intihar etmeyip dönem tarihlerinin çoğunda yazıldığı şekilde, eceliyle öldüğüne inandığını söylemekteydi.

Bir başka bilim adamının ima yoluyla bile görüşlerine karşı çıkması, Köprülü için kolay hazmedilecek bir şey değildi. Yinanç'ın "intihar olayı yoktur" şeklindeki değerlendirmesi, Köprülü'nün *Yıldırım Bayezid'in İntiharı Meselesi* başlıklı ikinci bir makale yazmasına neden olacaktı. Köprülü, medreseden yetişmiş eski klasik Osmanlı tarihçilerine benzettiği meslektaşını, Yıldırım Bayezid hakkında sübjektif fikirleri olduğu için tarihi gerçeklere dayalı tenkitleri bile reddetmek ve kaynakların tenkidi konusundaki modern gelişmeleri bilmemekle suçlamaktaydı. Köprülü'ye göre

---

39 Togan, daha sonra *Atsız Mecmua*'da metin olarak basılan bu dersinde, Timur'un İslam'a, İslamiyet öncesi akidelerle baktığını söyleyerek, Şeyh Şemseddin Külâl'ın mezarı etrafında kendisi, oğulları ve maiyetinin hiyerarşik bir düzende yer ayrılmasını örnek göstermekteydi. Timur'un ordusunda İslamiyet'ten çok gayri İslami Türk-Moğol ve Şamani geleneklere yer verdiğini, orduda görev yapan bahşilerin Türk milli ananelerinin, irfan ve medeniyetinin temsilcileri olduğunu, orduyu ve oğullarını mollaların ve şeyhlerin tesirinden koruduğunu aktarmaktaydı. Dersiyle ilgili jurnalcilik yapılması üze ne Togan, dersin içeriğini kamuoyuyla paylaşmak için *Atsız Mecmua*'da yayınlatmış olmalıdır. (*Temür Bek'in İslamiyet'e Bakışı*, Atsız Mecmua, s. XIII (1932) s. 7-11)

40 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Andican, *Turke tan Struggle Abroad: From Jadidi m to Independence*, s. 330-334.

Yinanç'ın makalesi tezatlar ve mantıksızlıklar içeren çok zayıf bir çalışmaydı. Yinanç ise, muhtemelen Köprülü'nün şöhretinden çekindiği için, aşağılamalarla dolu bu yazıya herhangi bir cevap vermeyecek ve kendisi açısından konuyu kapatacaktı.

Aslında bu noktada sorulması gereken asıl soru, o güne dek Timur'la ilgili hiçbir çalışması olmayan Köprülü gibi büyük bir bilim adamının, bilimsel tarih açısından hiçbir önemi olmayan ve ancak popüler tarihte sohbet malzemesi olabilecek bu konuları, durduk yerde ve özel olarak, neden gündeme getirdiğiydi. Bu gerçeği bizzat kendisi şöyle ifade etmekteydi:

> Yıldırım Bayezid ister intihar etmiş ister etmemiş olsun, asıl tarih bakımından bu gibi teferruat meselelerinin hiçbir ehemmiyet ve kıymeti olmadığını, bir defa daha tekrar etmek isterim.[41]

Bir diğer deyişle Köprülü, bu yayınları ve meslektaşı Yinanç ile kalem kavgasını, Bayezid'le ilgili konuları Osmanlı tarihi açısından önemli gördüğü için yapmamıştı. Tarihçi bu yayınların amacını, "kaynakların tenkidi mes'elesinde, dar mânâsıyle filolojik bir tenkide saplanmanın kifayetsizliğini göstermek ve her müellifin zihniyetini, telâkkıylerini, gayesini gözden kaçırmamak, yani psikolojik âmillere de kıymet vermek iycab ettiğini anlatmaktı" şeklinde açıklamaktadır.[42]

Köprülü gibi bir bilim adamının, yazdığı bu makalelerden, tarihi kaynakların tenkidi konusunda dersler çıkarılacağını düşünüyor olması akla yakın gelmemektedir. Nitekim Sultan Bayezid ile ilgili bu yazıların akademik çevrelerdeki yansımaları, tarihte usul ve tenkit yöntemi tartışmaları değil, "Timur Bayezid'i demir kafese hapsetmiştir, karısına çırılçıplak sakilik yaptırmıştır, bu olaylardan psikolojik olarak etkilenen Sultan Bayezid intihar etmiştir" şeklinde bir algı olacaktı. Yazıların arka plânındaki mesaj, basitçe, Bayezid'in ölümünden bütünüyle Timur'un sorumlu olduğuydu ve muhtemelen Köprülü'nün amacı da buydu.

Kuşkusuz, Köprülü gibi büyük bir otoritenin bu ifadelerinin akademik çevreleri taşarak Türk kamuoyu arasında yansıma bulmaması mümkün değildi. Daha sonraki yıllarda Timur veya Bayezid'le ilgili olarak yazılan tarih kitaplarında ve tarihi romanlarda bu iddiaların kullanılması, Türk kamuoyunda da benzer bir inancın iyice yerleşmesini sağlayacaktır. M. Turhan Tan'ın *Timurlenk* isimli tarihi romanı, bu olay için tipik bir örnek olarak verilebilir. 1960 yılında yayınlanan kitabın ön kapağında Timur'a kadeh sunan çırılçıplak diz çökmüş durumda bir kadın figürü mevcuttur. Arkada, silahlı muhafızların arasına oturtulmuş Sultan Bayezid ise üzgün bakışlarla olayı izlemektedir.[43]

Köprülü sayesinde ortaya çıkan bu algı Türk tarihçiliğinde farklı boyutlarda sonuçlara yol açacaktır. Öncelikle Osmanlı tarihinin şekillenmesinde derinlemesine etkileri olan Timurlu-Osmanlı mücadelesi, "Timur

41 Köprülü, *Yıldırım Bayezid'in İntiharı Meselesi*, s. 598.
42 Köprülü, *Yıldırım Bayezid'in İntiharı Meselesi*, s. 598.
43 Tan, *Timurlenk*, İnkılap Kitabevi, 1960

Bayezid'i demir kafese mi kapattı?" veya "Sultan Bayezid intihar mı etti?" gibi tarihsel açıdan tamamen anlamsız ve yüzeysel bir sürece dönüştürülmüştür. Bu ise tarihçilerin dönemle ilgili, duygusallıktan arındırılmış, soğukkanlı analizler yapmalarına engel olmuştur. Bugün geldiğimiz noktada, yukarıda sözü edilen algı o kadar güçlüdür ki, neredeyse hiç kimse bu görüşün doğru gerekçelere dayanıp dayanmadığını araştırmak zahmetine bile katlanmamaktadır. Çünkü böylesi bir inceleme, yerleşik milli tarih geleneğine ihanet etmek anlamına gelecektir. Bu nedenle Köprülü'nün ileri sürdüğü iddialara katılmayan genç tarihçiler, bu görüşlerini açıkça ifade edememekte, çoğu kez sessiz kalmayı tercih etmektedirler.

Hâlbuki *Timur yenilgisinin Osmanlıya etkileri* başlığı altında ayrıntılı bir biçimde ifade ettiğimiz gibi, Timur'un Anadolu Seferi, Osmanlı'nın siyasal, sosyal ve kültürel hayatında çok yönlü ve kalıcı etkilere yol açmıştır. Diğer taraftan "demir kafes" ve "intihar" gibi popüler konuların gündemde tutulması, dönemle ilgili tartışmaların doğal olarak bu noktalara odaklanmasını sağlamaktadır. Bu durumda, "Emîr Süleyman henüz babası sağ iken nasıl olup da padişahlığını ilan etmiştir?"; "Bayezid'in neredeyse sekiz ay devam eden esareti boyunca oğulları onu kurtarmak için neden hiçbir girişimde bulunmamışlardır?" veya "Bayezid eğer intihar etmişse tahtına el konularak esarete terk edilmiş olmasının bunda bir etkisi olmuş mudur?" gibi asıl sorulması gereken ve sorumluluğun büyük bir bölümünü Osmanlı hanedanına yükleyecek sorular askıda kalmaktadır.

Köprülü'nün neredeyse resmi tarih tezi haline dönüştürdüğü bu algının önemli bir diğer sonucu da Osmanlı'yı mağlup etmesi ve padişahını esir alması nedeniyle Osmanlı tarihçiliğinde ve kamuoyunda başlangıçtan beri var olan Timur düşmanlığını daha da körüklemesi ve derinleştirmesidir. Fuad Köprülü'nün Bayezid'in demir kafese konması, intiharı ve karısına çırılçıplak sakilik yaptırılması gibi konularda ileri sürdüğü temelsiz iddialarını *Günümüz Türk Tarihçiliğinde Timur Üzerine Yaratılan Efsaneler ve Gerçekler* bölümünde ayrıntılı olarak değerlendireceğimiz için burada daha fazla ayrıntıya girmeyeceğiz.

Türkiye Cumhuriyeti'nin akademik dünyasında Timur'la ilgili bir diğer olumsuz imaj yaratma girişimi Tatar kökenli tarihçi Akdes Nimet Kurat'tan gelecektir. Kurat, son eseri olan 1971 tarihli *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* adlı kitabının *Altın Ordu Kağanlığı* bölümünde, *Aksak Timur* başlığıyla bir değerlendirme yapmaktadır. Bu değerlendirmeye göre Timur 1402'de Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i esir almakla, Anadolu'daki Türk Birliğini elli yıl (Fatih'e kadar) geciktirdiği gibi, 1391 ve 1395 yıllarında bir Türk-İslam devleti olan Altın Ordu'ya karşı iki tahripkâr sefer yapmak suretiyle bu devleti temelinden yıkmış ve Moskova Rusya'sının süratle yükselmesini sağlamıştır. Böylece Timur, Hindistan, İran, Irak, Anadolu ve Altın Ordu gibi coğrafyalara sefer yapıp tahrip etmekle Türk tarihinde çok meşum bir rol oynamıştır.[44]

44 Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Türk devletleri*, s. 138.

Kurat'ın bu değerlendirmelerini aynen Fuad Köprülü'nün temelsiz iddiaları için yaptığımız gibi *Günümüz Türk Tarihçiliğinde Timur Üzerine yaratılan Efsaneler ve Gerçekler* bölümünde ayrıntılı olarak tartışacağız.

Kurat'ın söz konusu abartılı değerlendirmelerinin popüler tarihçiler üzerinde etkili olmaması mümkün değildi. Bu tarihçiler için en tipik ve çarpıcı örnek Necip Fazıl Kısakürek'tir. Kısakürek, Akdes Nimet Kurat'ın kitabından iki yıl sonra yayınladığı *Moskof* isimli eserinin temel tezini, kendi ifadesiyle, "tarih boyunca Türklerin ve İslam'ın başına bela olan Rusları bugünlere getiren iki kişi Timurlenk ve Baltacı Mehmet Paşa'dır" şeklinde ifade etmektedir.[45] Kısakürek'in Timur'la ilgili değerlendirmeleri şöyledir:

> Timurlenk, koyu zalimliğine rağmen daima Müslüman kalmış, İslam davasını gütmüş yüce imparator, en büyük tarihi suçunu, Yıldırım Bayezid'in şahsında genç Osmanlı Devletini tökezletmekte değil, Moskof'a hayat sahası açmakta ve onun bir gün İslamlığa nasıl musallat olacağını kestiremeden bütünleşmesini kolaylaştırmakta göstermiştir... Zira Timurlenk, şiddetli Müslüman, fakat kılıcından başka hiçbir keskin idraki olmayan, kör nefsaniyetli öyle bir hükümdardır ki, yarının keşfine ait en küçük bir harfi bile hecelemekten aciz ve yıktığının Müslüman, yaptığının ise Hristiyan olduğu muhasebesine bağlı sezişten mahrumdur... Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden yarım asır kadar evvel, Çin seferine hazırlanırken ölen Timurlenk, Rus'a Rusya'yı açmakla, Peygamber methinin hedef tuttuğu ve Moskof'un din devşirdiği diyarı fetheden 'Osmanlı' isimli yeni İslam-Türk imparatorluğuna ne büyük bir belâ musallat ettiğinden gafildir. Onun bu özürsüz gaflet suçu da bağışlanabilir soydan değildir... Ruslar, bugünkü oluşlarına kadar kendilerine vücut veren saiklerin iki ana remzi halinde, Moskova'nın göbeğine Timurlenk ile Baltacı Mehmed Paşa'nın heykellerini dikseler yerinde olur.[46]

Görüldüğü gibi, Mehmed Fuad Köprülü ve Akdes Nimet Kurat gibi tarihçilerin ardından neler olabileceğini düşünmeksizin yaptıkları abartılı, duygusal ve temelsiz değerlendirmeler, popüler şair/yazarların elinde tarihin gerçeklerinden tamamen kopuk, kin ve nefret yüklü bildiriler haline dönüşebilmektedir. Bu nitelikteki popüler yazarların kamuoyu üzerinde nasıl etkiler yaratabildiği konusunda herhangi bir şey söylemeye gerek yoktur. İşte bu nedenle, kitabın bundan sonraki *Günümüz Türk tarihçiliğinde Timur üzerine yaratılan efsaneler ve gerçekler* başlıklı bölümünde, tarihçilerimiz tarafından Timur üzerine yaratılan gerçek dışı bütün efsaneler, birincil kaynaklara dayanarak ayrıntılı bir şekilde incelenecek ve söz konusu iddialar tamamen bilimsel bir yaklaşımla çürütülecektir.

Cumhuriyet dönemi Türkçülük ve İslamcılık akımlarında Timur

Dönemin Türkçü-Turancıları, Atatürk'ün Türk Tarih Teziyle Türklüğün geçmişine Etiler, Sümerler gibi eski kavimleri yerleştirmesinden hoşnut ol-

45 Kısakürek, *Moskof*, s. 18.
46 Kısakürek, *Moskof*, s. 18.

masalar da, Türkiye'nin Büyük Türk Uygarlığının son halkası olarak tanımlanmasından ve Timur'un ön plana çıkarılmasından memnuniyet duymuşlardı. Ayrıca Cengiz Han ile ilgili bir sorun vardı. Atatürkçü tarih anlayışı Moğollarla Türkleri ayrı ırklar olarak kabul etmekteydi. Afet İnan, I. Tarih Kongresi'nin Atatürk'ün de izlediği bir oturumunda *Türk* ırkının *Moğol* ırkıyla bir sayılması doğru değildir demekte, fakat Cengiz'in annesi Ulun Eke'nin Türk olduğunu belirtmekteydi.[47] Aynı kongrede, muhtemelen kendisine Afet İnan tarafından yöneltilen bazı eleştirileri yumuşatmak için, Fuad Köprülü "Afet Hanımefendi Cengiz'in anasının Türk olduğundan bahsettiler. Bendeniz de ilave edeyim. Babası da aslen Türk'tür. Bu Moğol tarihinin en selahiyettar adamları tarafından tasdik edilen bir hakikattir"[48] diyorsa da, Cengiz Han'ı Turancıların arzu ettiği biçimde Türklüğün geçmişine oturtmak mümkün olamayacaktı. Bu gelişme bir Moğol boyu kabul edilen Barlas boyunu, dolayısıyla Timur'u da etkilemekteydi. Nitekim bu tarihlerden itibaren Moğolların Türklükle ilişkileri, Cengiz Han'ın ve Timur'un Türk olup olmadıkları tarih ve milliyet tartışmalarının odağı olmaya devam edecektir. Dönemin önde gelen Türkçülerinden Nihal Atsız bu konudaki tartışmaları şu şekilde gündeme getirmektedir:

> Türk tarihinin kadrosu konuşulurken akla gelecek en mühim meselelerden biri Çengiz ve Temir'in millî tarihin kahramanları mı, yoksa ırkımızın düşmanları mı olduğunun tesbitidir. Çünkü bu iki mühim şahsiyet hakkında bizim tarihçilerimiz ortak kanaat sahibi değildir. Bir kısım tarihçiler bu iki şahsı Türk sayıyorlar ve onların yarattığı vakalar ve kurdukları devletleri Türk Tarihi kadrosuna sokuyorlar. Bazı tarihçiler ise tamamiyle aksini savunuyorlar. Onlara göre Çengiz ve Temir Türk değildir; Moğol veya Tatardır. İkisi de ırkî düşmanlarımızdır. Tarihçilerimizden birisi ise Çengiz'i yabancı, Temir'i Türk sayıyor. Aynı milletin tarihçileri arasındaki bu büyük fikir ayrılığı ve görüş farkı, hiçbir millette eşi gösterilemeyecek bir millî anarşidir. Çünkü mesele belirli şahısların iyi mi, kötü mü; büyük mü, küçük mü olduğu meselesi değil, doğrudan doğruya millî tarihe mal edilip edilemeyeceği meselesidir. Bu anlaşmazlıklar Türk tarihinin başlangıcına, mitoloji ile karışık çağlarına ait olsaydı, bir dereceye kadar hoş karşılanabilirdi. Fakat XII. ve XIV. yüzyıllarda yaşamış olan şahıslar üzerindeki bu fikir kargaşalığı, millî şuurun henüz gereğince uyanmamış olduğunu gösterir.[49]

Özellikle milliyetçi çevrelerde, akademik çevrelerden farklı olarak, Timur'un Osmanlı ile mücadelesi ve sonuçlarından çok Türklüğünün kabul ettirilmesi arayışı vardı. İkinci Dünya Savaşı döneminde ve sonrasındaki milliyetçi yayınların çoğunda bu çaba görülmektedir. Osmanlı ile mücadele iki tarafı da Türk olan bir kardeş çatışmasıdır ve "Demir Yıldırım'ı eritir, Türkistan'ın Aksak padişahı Türkiye'nin mağrur sultanını tutsak eder". Timur vücutça eksik, fakat ruhça tam bir Türk'tür. Türkistan'ın son büyük çocuğudur.[50]

47 İnan, *Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde*, Birinci Türk Tarih Kongresi, s. 32.
48 Köprülü, *Mütalealar*, Birinci Türk Tarih Kongresi, III. s. 46.
49 Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler*, s. 17-18; Yeni Sabah, 29 Kasım 1948
50 Sançar, *Aksak Temür, Irkımızın Kahramanları*, Çınaraltı, no. 35 (1942), s. 9.

Atatürk'ün vefatından sonra yurda dönen Zeki Velidi, Sovyetlerce sözde ilmi araştırmalar yapmak gayesiyle Timur'un mezarının açılması konusunda "Malûm olduğu veçhile Temur Orta Asya Türklüğü için mukaddes bir şahsiyettir. Onun kabrini açmak ve cesedine dokunmak bu büyük zatın vücudunu beş asırdan fazla bir zaman zarfında sarıp gelen hürmet ve ismet perdesini yırtmak demektir" diye yazmaktaydı. Togan ayrıca Timur'un mezarının açılmasının ertesi günü Alman ordusunun Sovyet sınırlarından içeri girerek Alman-Rus savaşını başlatmalarına değinmekte ve halk arasında yayılmış olan "Timur'un mezarını açmanın dünyaya felâket getireceği" şeklindeki efsaneyi hatırlatmaktadır.[51]

1950'li yıllarla birlikte Timur'la ilgili tartışmalara İslamcı kesimlerin de katıldığı görülmektedir. Daha sonraki yıllarda "Işıkçılar" adıyla tanınacak bir cemaatin kurucusu, Nakşi Şeyhi Hüseyin Hilmi Işık, *Se'adeti Ebediyye* başlıklı kitabında zındık olarak tanımladığı Fadlullah Hurufi'nin Timur'un emriyle öldürülmesini şu şekilde değerlendirmekteydi:

> Böylece İslâmiyyet büyük bir düşmandan kurtuldu. Yavuz Sultan Selim Hân (rahmetullahi teâlâ aleyh) Şâh İsmâil'i mağlûb ederek, Şî'iliğin yayılmasını önlediği gibi, Tîmûr Hân da (rahmetullahi teâlâ aleyh) İslâmiyyet için çok tehlikeli olan Hurûfîliğin yayılmasını önleyerek, İslâmiyyete büyük hizmet etmişdir. Bunun için, sahte olan Bektâşî, ya'ni Hurûfi tarikâtinin müridleri, Tîmûr Hânı sevmez onu hep kötülerler" demekteydi.[52]

Işık, kitabının başka bir bölümünde Timur'la Bahaeddin Nakşibendi arasında geçen bir olayı anlatmakta ve daha sonraki ifadeleriyle Timur'u neredeyse bir ermiş mertebesine yükseltmektedir:

> İşitdiğimize göre, Tîmûr'un ölüm haberi duyulunca, o zemânda bulunan Evliyâdan birisi 'Kuddise Sirruh' 'Tîmûr öldü. Îmânı da birlikde götürdü' buyurmuşlardır.[53]

İslami kesimin önderlerinden birisinin bu övgü dolu yazıları İslam ülkelerine gerçekleştirdiği istilalar nedeniyle Timur'un Müslüman bile olmadığını düşünen kesimlerde ciddi reaksiyonlara yol açacaktı.

Bu gruplardan birisinin sözcüsü konumundaki bir popüler tarihçi, Osmanlı Tarihi ile ilgili bir çalışmasında, Timur'un Sivas'ı fethi bölümünde, Hristiyan yazarlar tarafından yayılmış olan bir söylentiyi yeniden gündeme getirmekte ve şu yorumu yapmaktadır:

> Beşer tarihinin sayılı zalimlerinden olan bu feci adamın zulmü bununla da kalmış değildir. Ahâlinin 'rahlelerle başlarına Mushaflar verip Timur'a karşı zikrullâh ile gönderdikleri bin kadar çocuk da suvarilere çiğnetilerek ve kılıç çalınarak öldürtülmüştür. Bunu böyle yaptıran adam, meşhur *Tüzükât*'ın başında kendisinin en büyük ve birinci umdesi İslâm dininin neşrînden ibâret olduğunu söyleyip kendisini bir Müslüman kahramanı gibi göstermek isteyen adamdır.[54]

51 Togan, *Temur'un Mezarı*, Çınaraltı, no:2 (1941) s. 10.
52 Işık, *Se'adeti Ebediyye*, s. 500.
53 Işık, *Se'adeti Ebediyye*, s. 751-752.
54 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. I, s. 140.

Aynı yazar Timur'la Bayezid çatışması için ise şunları söylemektedir:

Garp cephelerinde Ehl-i salib ordularını deviren ve Hristiyanlığa karşı İslâmın en büyük mücâhidi vaziyetinde bulunan bir kahramanı şark'dan, yâni arkadan vurmak isteyen bir kan tiryâkisi için en tabii siyaset işte budur.[55]

Nihal Atsız'ın 1960'ların ortalarında yazdığı bir köşe yazısı, neredeyse meşrutiyetten bu yana Türk kamuoyunda devam edegelen Timur tartışmalarının hangi düzeyde sürdürüldüğünü göstermesi bakımından ilginçtir. Atsız *Cengiz Han ve Aksak Temir Bek Hakkında* başlıklı yazısına şöyle başlamaktadır:

Milli şuurun ve ilmi tarihçiliğin hâlâ gereğince gelişememesi, dinî taassubun hâlâ ruhlara hükmetmesi dolayısıyla tarihimizin bazı büyüklerine karşı saygısızlıkta bulunmak yahut Türk ırkının şu veya bu bölümlerini birbirine düşman saymak gibi yanlışlıklar sık sık yapılmaktadır. Bunların arasında en yaygını Çengiz ve Temir düşmanlığıdır... Bu tarihçi geçinenlerden biri Türk soyunun güzelliği hakkında yazdığı bir gazete makalesinde yine dinî taassup sebebiyle Çengiz ve Temir'den "mahlûkat" diye bahsederek onların sarı "Moğol" ırkından olduğunu Türklerin ise beyaz ırkın mümessili olduğunu ileri sürdü.[56]

Atsız, daha sonraki bölümde, Moğollarla Türklerin kardeş milletler olduğunu söylemekte ve Timur'un Türk olduğunu misaller vererek anlatmaya çalışmaktadır. Türk kamuoyundaki Timur'la ilgili bu tartışmalar Sovyetler Birliği'nin dağılıp Türkistan Cumhuriyetlerinin dünya siyaset arenasına çıktıkları döneme kadar canlılığını korumaya devam edecektir.

Günümüz Türk tarihçilerinde Timur algısı

Timur konusuyla ilgilenen günümüz Türk tarihçilerinin Timur'a yönelik yaklaşımları, bazı istisnaları dışında, Köprülü ve Kurat benzeri eski tarihçilere göre, daha soğukkanlı ve daha tarafsız bir görünüm arz etmektedir. Bu tarihçilerden en genci olan Hayrünissa Alan, Timur'un saltanatı boyunca birçok savaşlar yaptığını, bu savaşların sebep ve uygulamalarına bakılırsa Timur'un bilinen diğer Türk hükümdarlarından farklı bir hareket tarzına sahip olmadığını vurgulamaktadır.[57]

Bu yargıya katılmamak mümkün değildir. Çünkü bilimsellik, tarihsel olayların oluştukları dönemin koşulları içerisinde değerlendirilmesini gerektirmektedir. Nitekim, o dönemin siyaset anlayışı içerisinde, Yıldırım Bayezid'in eniştesi Karamanoğlu Alaüddin Bey'i yendikten sonra katlettirip topraklarını ilhak etmesi veya Yavuz Sultan Selim'in Ridaniye zaferinden sonra Memlûk sultanı Tomanbay'ı astırıp Mısır'ı Osmanlı toprağı yapması ne kadar doğalsa, Timur'un Bayezid'i esir ettikten sonra eski Anadolu beylerine topraklarını iade etmesi ya da ülkesine iki kez saldıran

55 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. I, s. 142.
56 Atsız, *Cengiz Han ve Aksak Temir Bek Hakkında*, Ötüken, no. 31-32, 1966
57 Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, s. 88.

Toktamış'ı mağlup ederek Rusya içlerine kadar kovalaması da aynı derecede doğal uygulamalardı.

Hayrünissa Alan, *Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri* konulu bir çalışmasında, Kurat'ın "Timur Altın Ordu'yu yıkarak Türk tarihinde meşum bir rol oynamıştır" mealindeki değerlendirmesini duygusal bulmakta, Altın Ordu'nun yıkılışındaki temel nedenin Timur'un seferleri değil, hanlığın kendi içyapısındaki bozukluklar olduğunu belirtmektedir. Alan'a göre Altın Ordu'da güçlü bir han istemeyen yerel beylerin birbirleriyle ve hanlarla mücadele etmeleri sürecinde Rus prensliklerinin merkezi bir devlet haline dönüşmesi, Altın Ordu'nun kaderinin belirlenmesinde Timur'un seferlerinden daha etkili olmuştur.[58] Sultan Bayezid'le ilgili en çok tartışma konusu olan 'esareti' ve 'ölümü' konularında ise tarihçi 'Timur'un Osmanlı sultanını Anadolu'da gittiği her yere götürüp otağının önünde kurdurduğu çadırda muhafaza ettiğini ve ölümüyle ilgili farklı görüşler olduğunu söylemekte, referans olarak Köprülü'yü vermektedir. Timur'un Anadolu seferinin kendisi açısından başarılı olarak niteleyen tarihçi, Osmanlılar açısından sağladıkları Anadolu birliğinin bozulması, İstanbul'un fethinin gecikmesi ve fetret devrinin başlaması gibi olumsuz sonuçları sıralamaktadır.[59]

Timur'la ilgili çalışmalar yapan bir diğer günümüz tarihçisi İsmail Aka'dır. Timur-Toktamış mücadelesi konusunda bu tarihçinin görüşleri, Sovyet tarihçisi Yakubovki'nin "Altın Ordu Devleti'nin ikinci derece bir devlet haline düştüğü ve Timur darbesinin farkında olmadan Rus knezlerine yardımcı olduğu" şeklindeki görüşleriyle örtüşmektedir. Bayezid-Timur çatışmasında her iki tarafın da sorumluluk taşıdığı yorumunu yapan tarihçi, Ankara yenilgisi ile ilgili olarak diğer tarihçilerin vurguladıkları sonuçları tekrarlamaktadır.[60]

Günümüz akademisyenleri arasında, Timur'la ilgili en tartışmalı değerlendirmeleri yapan tarihçi Yaşar Yücel'dir. Yücel, *Timur'un Orta Doğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları* başlıklı çalışmasına "Timur hiçbir plân ve programa bağlı kalmadan yaptığı sayısız askeri seferlerden sonra 1393-94 yılında Anadolu kapılarına geldi" cümlesiyle başlamaktadır.[61] Tarihçiye göre son derece olumlu koşullardan yararlanan Timur'un güttüğü yayılma siyaseti, bölgedeki toplu barış ve güvenliğin hızla tehlikeye girmesine yol açmıştı.[62]

Bu satırlar okuyucuda hiçbir stratejik öngörüsü olmayan bir Timur ve o gelinceye kadar güllük gülistanlık, barış ve huzur içerisinde bir Anadolu izlenimi uyandırmaktadır. Tarihçinin bundan sonraki değerlendirmeleri daha da ilginçtir. Yücel, Timur'un bu seferinde Anadolu'ya girme-

58 Alan, *Timur'un Toktamış Üzerine seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılışı Meselesi*, s. 139, 148.
59 Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, s. 76, 78.
60 Aka, *Timur ve Devleti*, s. 21, 22, 29.
61 Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Ve Sonuçları*, s. 3.
62 Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Ve Sonuçları*, s. 26.

sinin önündeki en büyük engelin Orta Anadolu'nun kudretli Türkmen hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed olduğunu ve onun Timurlulara karşı Anadolu Türklüğü'nün tek koruyucusu olarak karşımıza çıktığını söylemektedir. Tarihçiye göre Timur'un Erzurum'dan dönerek Toktamış üzerine sefere çıkmasının nedeni Osmanlılarla arasında bulunan Kadı Burhaneddin'in ne kadar zorlu bir rakip olduğunu anlamasıydı.[63]

O dönemde Avrasya'nın en güçlü ordularından birisine sahip olan Altın Ordu hanına karşı sefere çıkmak için Kafkasya'ya yönelmeyi, birkaç yıl sonra üç dört bin kişilik Akkoyunlu ordusu tarafından mağlup edilerek öldürülecek olan Kadı Burhaneddin'den çekinmeye bağlamanın ne derecede gerçekçi bir değerlendirme olduğu ortadadır. Tarihçi, Timur'un yaklaşık iki yıl devam eden Altın Ordu seferi sonrasında Semerkand'a dönmesinde birinci sebep olarak yine Kadı Burhaneddin çekintisini gündeme getirmekte ve bu korkuyu, "Daha Osmanlılarla karşı karşıya gelmeden önce, aradaki Kayseri-Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'in zorlu ve başına meseleler açabilecek bir rakip olduğunu anlaması" olarak açıklamaktadır.[64]

O güne dek girdiği hiçbir savaşı kaybetmemiş Timur gibi büyük bir fatih için, bir tarihçinin ciddi olarak böyle bir mantık yürütmesi karşısında ne söylenebilir? Tarihçi, Yıldırım Bayezid'in Karamanoğlu üzerine yaptığı seferin amacını "Timur'la ilişkide olduğu için onu cezalandırmak" şeklinde tanımlamakta, Akkoyunlu lideri Karayülük Osman Bey'in savaşta mağlup ettiği Kadı Burhaneddin'i öldürmesinde Timur'un parmağı olduğunu ileri sürmektedir.[65]

Yücel'in ilginç değerlendirmeleri bunlarla da sınırlı değildir. Timur-Bayezid çatışması öncesindeki dönemi anlattığı bölümde Celayirli Ahmed ve Karakoyunlu Yusuf'un Osmanlı topraklarına gelişleriyle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Ancak bu süre içinde Yıldırım Bayezid'in yaptığı en olumlu iş, Timur'un 1400'lerde kendilerine yakın gelmesi üzerine memleketlerini terk ile önce Memlûklu sultanlığına sığınmaya karar veren, fakat bunda başarıya ulaşamayınca çıkar yolu Osmanlı memleketine sığınmada gören iki Timur düşmanı, Celayirli Ahmed ve Karakoyunlu Yusuf'u koruması altına almak olmuştur."[66]

Timur'un birincil derecede savaş bahanesi olarak kullandığı bu olayı, Yıldırım Bayezid'in yaptığı 'en olumlu iş' olarak tanımlamak, kuşkusuz saygı duyulacak, fakat kesinlikle katılmanın mümkün olmayacağı bir değerlendirmedir.

Timur'un seferlerini "yürü, işgal et, yağmala ve yık" ilkesiyle yaptığını çok bilimsel (!) bir şekilde açıklayan tarihçi, Mardin şehrinin kuşatmasını

63 Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Ve Sonuçları*, s. 14, 15, 19.
64 Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Ve Sonuçları*, s. 33.
65 Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Ve Sonuçları*, s. 55-56, 59.
66 Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Ve Sonuçları*, s. 122.

Karayülük Osman Bey'e bırakarak Celayirli Sultan Ahmed'in yeniden ele geçirdiği Bağdat şehrine yönelmesini, büyük bir vukûfiyet ile, "Timur'un 7 yıllık seferindeki ilk büyük yenilgisi olarak ilan etmekte ve bunun dönem tarihçilerince örtbas edildiğini ileri sürmektedir.[67] Tarihçinin bir bilim adamının olmazsa olmazı olan tarafsızlık (!) özelliği de Timur'un Şam seferi sırasında Sultan Ferec tarafından gönderilen üç kişilik suikast grubuyla ilgili değerlendirmesinde ortaya çıkmaktadır:

> Ancak Timur devri tarihçilerine göre bunlar bir elçi heyeti olmaktan çok, Timur'u öldürmek için eğitilmiş ve yanlarında zehirli hançerler taşıyan gerillacı bir gruptu. Bunlar ne yazık ki, görevlerini başaramamış, Timur'un huzuruna kadar çıkamamışlardı.[68]

Bu satırlardan anlaşıldığı kadarıyla, bilim adamı tarafsızlığı (!) içerisinde suikast grubunun başarısızlığından büyük üzüntü duyan tarihçimiz, suikast timinin başarılı olması halinde, yine büyük bir tarafsızlık içerisinde, muhtemelen bayram ilan edecekti.

Tarihçinin yukarıdaki değerlendirmesinde izaha muhtaç bir diğer konu daha vardır. Yücel, Timurlu tarihçilerin bu suikastçıları "bir gerillacı grup" olarak tarif ettiklerini ileri sürmektedir. Gerilla, düzenli bir orduya karşı küçük birlikler halinde çatışan, hafif silahlarla donatılmış savaşçı topluluk üyesi demektir ve tarihte ilk defa Napolyon ordularının istilasına karşı vur-kaç savaşı yapan küçük İspanyol çeteleri için kullanılmıştır. Bu noktada ortaya çıkan soru, eserlerini XV ve XVI. yüzyıllarda veren Timurlu tarihçilerin nasıl olup da bu suikastçıları, dünya literatürüne ancak 1800'lerin başlarında giren ve suikastçılıkla hiçbir ilgisi olmayan bir deyimle tanımlayabilmiş olduklarıdır.

Timur tarihi ve Timur-Osmanlı ilişkileri konusunda son dönem popüler tarihçilerinin bile Yaşar Yücel'e göre çok daha tarafsız ve gerçekçi bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Günümüz popüler tarihçilerinden Yılmaz Öztuna'nın Timur-Bayezid konusunda yazdıkları buna çok iyi bir örnek teşkil eder:

> Dünyanın birinci ve ikinci kudretli devletleri aynı dili konuşsa, aynı din ve mezhebde bulunsalar bile, jeopolitik bakımdan, iyi münasebetler kuramazlar. Öyle oldu. Yıldırım, ince bir diplomasi ile Timur belâsını atlatabilirdi. Fakat askerliği derecesinde diplomat değildi. Timur tereddütle Türkiye'ye yanaştı. Osmanlı, açık bir şekilde Timur'un düşmanlarını himaye etti. Timur ihtiyarlamıştı. Bütün İslâm dünyasının en büyük gazisi sayılan Yıldırım Bayezid'in üzerine gidip İslâm dünyasında esasen lehine olmayan duyguları kışkırtmaya çok hevesli değildi. Fakat Çin'i fethetmeye, bu ülkeyi İslâm'a sokmaya karar vermişti. Osmanlı'nın hiçbir sınırda durmadığını biliyordu. Çin'e daldığı zaman, ardından Orta Doğu ülkelerini, Timur'un henüz fethettiği, hükümdarlarının bazılarının Bursa'ya sığındığı memleketleri istila etmesinden çekiniyordu. Yıldırım, genç ve atak, mağrur ve muhteristi.[69]

67 Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Ve Sonuçları*, s. 115, 117.
68 Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Ve Sonuçları*, s. 103.
69 Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. I, s. 82.

Son olarak, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Timur İmajı* bölümünün nihayetinde, bölüm boyunca, Köprülü, Kurat, Yücel gibi tarihçileri ayrıntılı olarak değerlendirip, yer yer eleştirilerde bulunurken, bazılarından sadece alıntı yapmakla yetinmemizin nedenini açıklamakta yarar vardır.

Popüler tarihçilik, tarihi belli ölçülerde romanlaştırmak ve böylece geniş halk kitlelerine ulaşmak amaçlıdır. Bu nedenle popüler tarihçilerin edebi kurgular içerisine serpiştirilmiş duygusal değerlendirmeler yapmaları olağan karşılanabilir. Buna karşın akademik tarihçilerin böyle bir lüksleri yoktur. Akademik tarihçiler bilimsel ve yansız olmak zorundadırlar. Kuşkusuz tarihçiler de eserlerini kendilerinin ve içinde yaşadıkları toplumun sahip olduğu inançlar ve değerler sisteminin penceresinden yazmaktadırlar. Dolayısıyla, özellikle sosyal tarihçilik çerçevesinde çalışma yapan tarihçilerin yüzde yüz arındırılmış bir tarafsızlığa sahip olmaları beklenemez. Bu noktadaki kural, bir tarihçinin, anlattığı olayları, olayların yaşandığı dönemin ruhu ve genel geçer kuralları çerçevesinde yorumlaması ve ilgi çekmek veya bazı toplumsal kesimlerce onaylanmak adına, tarihi, kendisinin yaşadığı dönemin sosyal, siyasi ve kültürel değerlerinin etkisi altında yeniden kurgulamaya çalışmamasıdır. Popüler tarihçiliğe göre daha kuru ve sıkıcı olsa da akademik tarihçilik, geleceğin tarihçilerine, popüler tarihçilere ve tarihsel edebiyata kaynak oluşturması bakımından önemlidir. Dolayısıyla böylesi tarih çalışmalarında ileri sürülen her tez, kaynakların karşılaştırılmasıyla ulaşılan her sonuç, değerlendirmelerle ulaşılacak her çıkarım ve bunların aktarılma üslubu büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde tarihçi, haklı ya da haksız, bazı eleştirilerin odağı olmayı göze almak zorundadır.

BÖLÜM 38
GÜNÜMÜZ TÜRK TARİHÇİLİĞİNDE TİMUR ÜZERİNE YARATILAN EFSANELER VE GERÇEKLER

Fuad Köprülü'nün yarattığı Bayezid-Timur efsaneleri

Günümüz Türk tarihçiliğinin Timur'a ve Timurlu-Osmanlı çatışmasına yönelik bakış açısı, büyük ölçüde, Osmanlı hanedan tarihçiliğinin devamı gibidir. Konuyla ilgilenen Türk tarihçileri, Osmanlı İmparatorluğu'nu sosyo-politik açıdan büyük ölçüde yeniden şekillendiren bu çatışmayı, tarafsız ve soğukkanlı bir biçimde değerlendirmek yerine, Timur ile Bayezid arasındaki ilişkiler üzerine odaklanmışlar ve bu tarihsel süreci "Timur, Sultan Bayezid'i demir kafese mi kapattı?" veya "Sultan Bayezid intihar mı etti?" gibi tamamen bilimsellikten uzak, yüzeysel bir düzleme indirgemişlerdir.[1]

Bu konuda en iyi örnek, Fuad Köprülü tarafından Timur-Bayezid ilişkisi üzerine 1930'ların ikinci yarısında gündeme getirilen iddialardır. Köprülü'nün bu iddiaları, Yinanç ve Uzunçarşılı gibi tarihçilerin verdikleri kısmi destekle, Türk kamuoyunda "Sultan Bayezid'in esir düştükten sonra zincirlenerek demir kafese konulduğu ve karısına çırılçıplak sakilik yaptırıldığı için intihar etti" şeklinde bir algı doğmasına yol açmış ve bu anlayış Türk tarihçiliğinin bu döneme ilişkin resmi görüşü haline gelmiştir.

Nitekim, günümüz Türk tarihçilerinden Erhan Afyoncu'nun *Sorularla Osmanlı Tarihi* kitabındaki "Yıldırım Bayezid demir bir kafese konuldu mu?" sorusuna verdiği cevap "Ancak, Fuad Köprülü'nün araştırmalarının sonucunda tahtırevan diye bir şeyin olmadığı, Yıldırım Bayezid'in demir bir kafese konulduğu kesinlik kazanmıştır" cümlesiyle bitmektedir.[2] Aynı yazar, Sultan Bayezid'in ölümüyle ilgili açıklamasını da "Konu üzerinde geniş bir araştırma yapan Fuad Köprülü'nün vardığı sonuç da Yıldırım Bâyezid'in ölümünün intihar neticesinde olduğudur" sözleriyle tamamlamaktadır.[3]

Köprülü Hoca'nın yarattığı bu ön kabul, bir diğer büyük tarihçimiz İsmail Hakkı Uzunçarşılı'yı da etkilemiş ve o da Bayezid'in ölümünü İzmir'in fethinden dönerken yüzük taşının altında sakladığı zehiri içip

1 Ankara yenilgisinin Osmanlı üzerinde gerçekleştirdiği yapısal değişiklikler kitabın *Timur Yenilgisinin Osmanlıda Oluşturduğu Siyasi, Askeri, Sosyal ve Kültürel Değişiklikler* bölümünde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Aynı zamanda bkz. Andican, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, s. 22, 81-92.
2 Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, s. 86-87.
3 Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, s. 87.

hastalanmasına bağlamıştır.[4] O dönemde yüzük taşı altında sıvı veya toz zehir taşıma teknolojisinin henüz gelişmemiş olduğu, Bayezid'in intihar ettiğini yazan Osmanlı tarihçilerinin hiçbirisinde yüzük taşının altında saklanmış zehir tanımlaması olmadığı ve alındığı anda öldürmeyen zehirin neredeyse 2 ay sonra ölüme yol açmasının mümkün olmadığı gibi gerçeklere rağmen Uzunçarşılı, Bayezid'in ölümünü kendince zehire bağlamakta bir sakınca görmemiştir.[5] Bunun nedeni Köprülü tarafından yaratılan Bayezid'in intihar ettiği önyargısıdır.

Günümüz Türk tarihçiliğinin kutbu olarak kabul edilen Halil İnalcık'ın bile kendisini bu önyargılı yaklaşımdan kurtaramadığı görülmektedir. Büyük üstat bir konuşmasında, bazı Osmanlı dönem tarihlerinde Kütahya hamamında Timur ile Yıldırım Bayezid arasında geçtiği rivayet edilen konuşmaya atfen, Osmanlı sultanının demir kafese konduğunu ve bu şekilde taşındığını söylemektedir.[6] Konuşmasının bir bölümünde İnalcık, Timur'un Akşehir'deyken Yıldırım'ın karısı Oliviera'yı işret meclisine çıkardığını ve bunun Osmanlı sultanını çok üzdüğünü söylemektedir. Halil İnalcık Hoca, Yıldırım'ın ölümü ile ilgili olarak da "Yıldırım Bayezid nasıl öldü?" sorusunu sormakta ve cevabını "Yıldırım Bayezid intihar etmiştir" şeklinde vermektedir. Hoca'ya göre Oliviera'nın işret âlemine çıkarılması ve Yıldırım'ın demir kafeste taşınması gibi hakaretler onu intihara götürmüştür. Hoca, intiharın yöntemini de "Bir halk hikâyesinde buluyoruz. Yüzüğünün kaşında bir zehir varmış. Yıldırım o zehri içerek intihar etmiş" sözleriyle, tarihsel bir gerçeğe değil, halk arasındaki bir söylentiye dayandırmaktadır.[7]

İnalcık Hoca'nın bu ifadeleri, Fuad Köprülü'nün 1937'de gündeme getirdiği iddialarla birebir örtüşmektedir. İlginç olan nokta, tarihi kaynakları eleştirel bir yaklaşım göstermeden doğru kabul etmeyen, kendi çalışmalarında olguların doğruluğunu yeni ortaya çıkan belgelerle ve olayların geçtiği bölgelerde saha araştırmaları yaparak test ettikten sonra sonuçlara varan Halil İnalcık Hoca'nın, öğrencilik yıllarında yaptığı bir ödev dışında, üzerinde hiçbir çalışma yapmadığı Timurlular alanında, kendi ifadesiyle, halk arasındaki söylentilere dayanarak hükümler çıkarıyor olmasıdır.[8]

Hoca konuya o kadar uzaktır ki bazı tarihlerde Denizli'de geçtiği ifade edilen hamam rivayetinin Kütahya'da, Kütahya'da gerçekleşen yemek ve eğlence olayının Akşehir'de gerçekleştiğini ifade etmekte, "zehri yalamak" şeklindeki anlatıyı da "zehri içmek" şekline dönüştürmektedir. Hoca'nın bu ön yargılı yaklaşımının altında yatan neden ise Fuad Köprülü'nün

---

4 Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 320.

5 Bu konu aşağıda "*İntihar meselesinin karşılaştırmalı tenkidi*" başlığı altında ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktır

6 İnalcık, *Tarihe Düşülen Notlar*, c. I, s. 145.

7 İnalcık, *Tarihe Düşülen Notlar*, c. I, s. 146. İnalcık, Yıldırım'ın yüzük kaşındaki ağuyu içip intihar ettiği iddiasını bir başka eserinde de tekrarlamaktadır. (*Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, s. 101)

8 Halil İnalcık'ın çalışma tekniği için bkz. *Şeyh'in Kerameti Kendinden Menkul Bir Biyografi, Tarihe Düşülen Notlar*, c. I, s. 225-226.

İnalcık'ın hocası ve kendi ifadesiyle onu en derinden etkileyen iki temel figürden birisi olmasıdır.[9]

Bu örnekler Köprülü'nün bu asılsız iddialarının, Osmanlı-Timurlu ilişkilerini nasıl "demir kafes", "çırılçıplak sakilik" ve "intihar" düzlemine çektiğini, tarihçiler arasında bu konularla ilgili nasıl bir ön kabul yarattığını açıkça göstermektedir. Bu yaklaşım ayrıca Osmanlı'yı mağlup etmesi ve padişahını esir alması nedeniyle Osmanlı tarihçiliğinde başlangıçtan beri var olan Timur düşmanlığını daha da körüklemekte ve derinleştirmeye devam etmektedir. Bugün geldiğimiz noktada, yukarıda sözü edilen algı o kadar güçlüdür ki, neredeyse hiç kimse bu iddiaların gerçek olup olmadığını araştırmak zahmetine bile katlanmamaktadır. Çünkü böylesi bir inceleme, Köprülü gibi büyük bir bilim adamını eleştirmek ve onun Timur'la ilgili oluşturduğu milli tarih geleneğine ihanet etmek anlamına gelecektir.

Diğer taraftan "demir kafes" "çırılçıplak sakilik" ve "intihar" gibi konuların gündemde tutulması, dönemle ilgili bilimsel tartışmaların bile doğal olarak bu noktalara odaklanmasını sağlamaktadır. Bu durumda "Osmanlı'nın o dönemde milli bir ideolojisi var mıydı?"; "Osmanlı'yı Ankara yenilgisine götüren sosyo-ekonomik ve siyasal dinamikler nelerdi?; "Ankara yenilgisi ve Timur istilası Osmanlı toplumunda ne gibi sosyopolitik değişikliklere yol açmıştır?"; "Osmanlı şehzâdelerinin savaş meydanından kaçmaları Ankara yenilgisinin ana nedenlerinden birisi değil midir?"; "Emîr Süleyman henüz babası sağ iken nasıl olup ta padişahlığını ilan etmiştir?"; "Bayezid'in neredeyse sekiz ay devam eden esareti boyunca oğulları onu kurtarmak için neden hiçbir girişimde bulunmamışlardır?"; "Bayezid, eğer intihar etmişse, oğulları tarafından tahtına el konularak esarete terk edilmiş olmasının bunda bir etkisi olmamış mıdır?" gibi asıl sorulması gereken sorular göz ardı edilmektedir.[10]

Aslında siyasal tarih açısından Osmanlı sultanının nasıl taşındığı veya hangi şekilde öldüğü çok da önemli değildir. Fakat yukarıda vurguladığımız gibi, bu olayların ön plâna çıkarılmasıyla, bir taraftan Ankara Savaşı'nın Osmanlı üzerindeki etkileri konusunda asıl irdelenmesi gereken noktalar bir sis bulutu altında bırakılmakta, bir taraftan da Türk tarihçiliğinde var olan Timur düşmanlığı körüklenmeye devam edilmektedir. İlginç olan nokta, büyük tarihçi Fuad Köprülü tarafından gündeme taşınarak popülerleştirilen bu iddiaların hiçbirisinin doğru olmamasıdır. Bu nedenle, siyasi tarih açısından önemli olmasa da Bayezid'in esaret döneminin her aşamasının, özellikle "demir kafese konulma", "zincire vurulma", "Despina Hatun'a çırılçıplak sakilik yaptırma" ve "Bayezid'in intiha-

9 İnalcık, *Tarihe Düşülen Notlar*, c. I, s. 224. Diğer şahıs ise tanınmış tarihçi Paul Wittek'tir.
10 Bu sorular ve cevapları kitabın14. (Ankara Savaşı), 15. (Ankara Yenilgisi: Nedenler ve Sonuçlar), 17. (Timur'un Anadolu'daki siyasi stratejisi), 18. (Esarete Terk Edilen Bir Sultan: Yıldırım Bayezid), ve 20. (Timur Yenilgisinin Osmanlıda Oluşturduğu Siyasi, Askeri, Sosyal ve Kültürel Değişiklikler) bölümlerinde ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

rı" hikâyelerinin birincil kaynakların karşılıklı mukayesesiyle ve tarafsız bir şekilde yeniden değerlendirilmesi gerektiği inancındayız.

Türk tarihçiliğinde Timur'la ilgili olarak yaratılan sözde bilimsel efsaneler Köprülü'nün gerçek dışı iddialarıyla sınırlı değildir. Bunları "Timur'un Türk Birliği'ni parçalamış olduğu", "Bayezid'in Çubuk'a gelir gelmez saldırsaydı Ankara Savaşı'nı kazanabileceği", "Timur'un Kara Tatarları Bayezid'in isteği üzerine yanında götürdüğü", "Timur'un Altın Ordu'yu yıkarak Rusya'yı yükselttiği" efsaneleri şeklinde sıralayabiliriz. Ayrıca son dönemlerde Timur'un Hicri 8. yüzyıl müceddidi olduğu şeklinde sözde bilimsel bir efsane daha yukarıdakilere eklenmiş durumdadır.

Kuşkusuz büyük tarihçiler tarafından gündeme getirilen ve gelenekselleşerek neredeyse resmi tarih tezi haline dönüştürülen görüşlere karşı çıkmak ve bunları sorgulamaya açmak, ancak, bu yazarların kullandıkları tarihsel kaynakların tenkidi ve konuya ilişkin başka birincil kaynakların ayrıntılı analizleriyle mümkün olabilir. Bu ise, her konu başlığının altında, bazıları sayfalarca süren analizlerin yapılması anlamına gelmektedir. Okuyucuların, her birisi ayrı bir bilimsel makale kabul edilebilecek bu analizleri, yukarıda vurguladığımız ön yargıları göz ardı ederek sabırla okumaları halinde, gerçekten bu çabalarına değecek sonuçlar elde edeceklerine inanıyoruz.

Osmanlı tarihlerindeki "tahtırevan" nasıl "kafes"e dönüştü?

Timur'un Bayezid'i esir ettikten sonra Anadolu seferi boyunca ne şekilde seyahat ettirdiği konusu en erken 15. Yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Aşıkpaşazâde'de görülmektedir. Kendi ifadesine göre Aşıkpaşazâde, Bayezid'in esareti olayını, esir oluşundan ölümüne kadar Bayezid'in yanında olan bir görgü şahidinden bizzat dinleyerek aktarmıştır. Tarihçi bu şahsı ve Bayezid'in nakli konusundaki konuşmalarını şöyle anlatmaktadır:

> Bursa'nın bir nayıbı var idi. Koca Nayıb derler idi. O Bayezid Han'un solaklarından idi. Ol vaktın kim Hanı dutdılar, ol dahı Han ile bileyidi. Bayezid Han kim Akşehir'de Allah rahmetine varıcak ol dahı bileyidi. Fakir dahı ona sordum: 'Temür, Bayezid Hanı nice saklar idi?" Ol eyidür: 'Temür bir taht-ı revan düzdürdi, kafes gibi iki at ortasında. Her vaktin kim göçerler idi, kendü öninde yürüdür idi. Kaçan konsalar kendü çadırı öninde kondurur idi' dedi.[11]

Kitabını Aşıkpaşazâde'den 5-6 yıl sonra yazan ve muhtemelen büyük ölçüde ondan yararlanan Neşrî 'de "Timur bir tahtırevan düzdürmüşdi. Kafes gibi iki at arasında götürürlerdi" diyerek yukarıdaki anlatıyı aynen nakletmektedir.[12]

11 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 145. Süleymaniye nüshası: "Temür bir taht-ı revân düzdürmiş idi. Kafes gibi iki at arasında berkitmişler idi. Her vakıt kim Temür göçerdi, Bayezid Hanı ol taht-ı revân-ıla kendünün önince yörüdürdi ve konsalar kendü çadırı öninde kondururdı" (Yavuz-Saraç, s. 352)

12 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, 355.

Görüldüğü gibi Osmanlı tarihçilerinin bu ifadelerini Bayezid'in demir kafese konularak taşındığı iddiasına delil olarak kullanmak mümkün değildir. Ayrıca Osmanlı tarihçileri, devlet büyüklerini iki at arasına yerleştirilmiş tahtırevanda taşıma işleminin Timurlularda normal bir uygulama olduğunu da bilmemekteydiler. Timur'un elçisi Sultaniyeli Jean'in kitabında bu durum çok açık bir şekilde şöyle ifade edilmektedir:

> Timur gençliğinde bütün savaşlara at sırtında bizzat iştirak etmekteydi. Fakat şimdilerde eğer iyiyse yine seferlere at sırtında gidiyor olmakla birlikte, bazen iki at tarafından çekilen tahtırevanın içerisinde iştirak etmektedir.[13]

Benzer şekilde İspanyol elçisi Clavijo da hasta olan Timur'un, Semerkand'da inşa ettirdiği büyük camiyi denetlemek amacıyla, neredeyse her sabah ve akşam tahtırevan içerisinde inşaat sahasına getirildiğini aktarmaktadır.[14] Timurlu tarihçi Yezdî, hastalanan Muhammed Sultan'ın vefat etmeden önceki üç gün boyunca yolculuğunu tahtırevan içerisinde yaptığını kaydeder.[15] Timur'un beşinci göbekten torunu ve Hindistan'daki Babûrlü Devleti'nin kurucusu Babûr Şah hatıralarında hasta olduğu dönemlerde kendisinin tahtırevana konularak taşındığını kaydetmektedir.[16]

Ayrıca, esir edilmiş veya hastalanmış rakibin tahtırevan içerisinde taşınması sadece Timurlulara özgü bir durum da değildir. Tarihçi Ahmed Bin Mahmud, Gazneli Sultan Mesud'un iktidar mücadelesi esnasında gözlerine mil çektirdiği kardeşi Muhammed'i tahtırevana yerleştirerek kendi kafilesi önünde Hindistan'a götürdüğünü kaydetmektedir.[17] Benzer şekilde, Selçuklu sultanı Sencer'in altı aylık kuşatma sonrasında ele geçirdiği Semerkand şehrinin hâkimi Sultan Ahmed, hasta olduğu için, Sencer'in huzuruna bir tahtırevan içerisinde getirilmişti.[18] Bütün bu veriler bize, esir veya hasta bir sultanın tahtırevan içerisinde seyahat ettirilmesinin Müslüman-Türk devletlerinde sıklıkla başvurulan bir yöntem olduğunu göstermektedir.

Neşrî, kitabının bir başka bölümünde ise "Hikâyet" başlığı altında, daha sonraki yüzyıllarda bazı Osmanlı tarihçilerince alıntı yapılacak başka bir anlatıyı gündeme getirmektedir. Buna göre Timur ile Yıldırım, Denizli'de hamama girip yıkanırlarken Timur "eğer ben bu vartaya düşseydim sen bana ne yapardın" şeklinde bir soru yöneltir. Bayezid'in cevabı "Sen bu vartaya düşsen, bir demir kafese koyardım" şeklindedir. Bunun üzerine Timur "Ey Han yaman söyledin" diyerek bir demir kafes yapılmasını emreder. Daha sonra Yıldırım Han'ı bu şekilde hapseder.[19] Bu hikâye daha sonraki dönemde *Oruç Beg* ve *Anonim Osmanlı Tarihi* gibi bazı tarihlerde aynen tekrarlanmıştır.[20]

---

13 "Mais à présent, s'il chevauche bien, il se déolace aussi, parfois dans une litière, laquelle est tirée par deux chevaux" (*La vie et la cour de Tamerlan*, s. 58)
14 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 147.
15 Yezdî, *Zafernâme*, s. 408.
16 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 266.
17 Ahmed bin Mahmud, *Selçuknâme*, c. I, s. 30-31.
18 Reşidüddîn Fazlullah, *Cami'ü't-tevârih, Selçuklu Devleti*, s. 173.
19 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 355-356. Gibbon'un "bazı Osmanlı tarihçilerinde demir kafes konusu gündeme getirilmiştir" şeklindeki tanımlaması bu hikâyeden kaynaklanmaktadır.
20 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 41; *Anonim Osmanlı Tarihi* (Giese Neşrî), s. 47.

Kuşkusuz bu hikâyenin yeri, zamanı ve anlatılış şekli bunun bir söylentiden ileri gitmediğini göstermektedir. Zira Timurlu tarihçilerin ayrıntılı bir şekilde aktardıkları güzergâh bilgilerine göre Timur, Anadolu seferi sırasında Denizli Ovası'nda iki kez kamp kurmuş, fakat Denizli şehrine hiç girmemiştir. Çünkü Timurlu ordusunun, on binlerce çadırın kurulabilmesi ve asker sayısının birkaç katı olan atların otlatılabilmesi için şehirlerde değil, geniş otlakların bulunduğu açık alanlarda konaklaması gerekiyordu. Nitekim Yezdî, Timur'un Kütahya'dan Denizli Ovası'na gelişini anlatırken, "Sâhibkıran Timurtaş'ın üzerine köprü yaptırdığı Mendüres nehrini geçtikten sonra otağını kurdu" demektedir.[21] Daha sonra buradan Güzelhisar'a (Aydın) gidecek ve birkaç gün kaldıktan sonra Ayaslı üzerinden Tire'ye geçecektir. Timur'un Denizli Ovası'nda ikinci konaklayışı ise İzmir'in fethinden sonra gerçekleşmiştir. Yezdî bu süreci de şöyle aktarmaktadır:

> Sâhibkıran Ayazlı'dan (Efes) ayrılarak Tunguzluğ (Denizli) ovasına geldi... Sâhibkıran sağ ve sol kanat askerlerinin Tunguzluğ'a gitmelerini, oradan Kayseri'ye gidip orduya iltihak etmelerini emretti... Sâhibkıran oradan da ayrılarak Sultanhisarı'na gitti.[22]

Görüldüğü gibi, Timur iki kez Denizli Ovası'nda konaklamış olmakla birlikte, Denizli şehrine hiç girmemiştir. Dolayısıyla Yıldırım Bayezid'le Denizli Hamamı'na gitme hikâyesi halk tarafından uydurulup dönem tarihçileri tarafından rivayet olarak aktarılan bir efsaneden başka bir şey değildir. [23]

Ayrıca bu hikâye doğru olsaydı, ölümüne kadar Bayezid'le birlikte olan Koca Nayıb'ın Aşıkpaşazâde'ye anlatması ve onun da kitabında aktarması söz konusu olacaktı. Hâlbuki bu rivayet Aşıkpaşazâde'de bulunmamaktadır. Bazı Osmanlı tarihlerinde ortaya atılan bu söylentilere Hoca Saadettin Efendi açıkça şu cevabı vermektedir:

> Bazı Türkçe tarihlerde masalcı babalar padişahın hapse atıldığından, kafese kapatıldığından söz ederler ki bunlar düzme haberlerdir... Gerçi padişah, Tatar askerlerinin kaba yüzlerinden, kılıklarından nefret ettiği için, hayâ ve ar duyguları da ağır bastığından yolda giderken tahtırevana binmeyi uygun görmüştü. Böylece her gün düşmanlarının çirkin yüzlerini görmekten kurtulmuş oluyordu.[24]

---

21 Yezdî, *Zafernâme*, s. 401. Aydın ile Denizli illeri arasında sınır olan Büyük Menderes akarsuyu Denizli şehrinin elli kilometre kadar kuzeyinden eçmektedir.

22 Yezdî, *Zafernâme*, s. 406.

23 Osmanlı elene nde Timur'la il ili başka hamam hikâyeleri de vardır. Bunlardan en meşhuru Nasreddin Hoca ile il ili olanıdır ve Timur'un "hoca bana bir fiyat biç" demesi üzerine Hoca, peştemaline 80 dirhem biçerken Timur'un kendisine bir dirhem etmezsin der. Nasreddin Hoca'nın Timur'dan çok önce yaşamış bir tarihi şahsiyet olduğunu, bu iki şahsın bir araya gelmesinin mümkün olmadığını bilen bazı Osmanlı tarihçileri ise bu hikâyenin Tarihçi Ahmedî ile Timur arasında geçtiği rivayetini uydurmuşlardır. (Taşköprüzade, *es-Şakâiku'n-Numaniye*, s. 63)

24 Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-tevârih*, s. 291-292. Hoca Saadettin'in burada kastettiği tarihçi çağdaşı olan Hadidî'dir. Hadidî bu olayı "Buyurdu Şah içün taht-ı revânı / kafes düzetdiler âhenden (demirden) anı / ne yana itse önünce yürürdi / Gece otağ önüne indürürdi" şeklinde anlatmaktadır. (*Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 131)

Tarihçi Hammer, söylediklerinin çoğunluğu güvenilir olmayan bazı 16. Yüzyıl Osmanlı tarihçilerinin Suriyeli İbni Arabşah'ın tesiriyle tahtırevanı demir kafese çevirdiklerini ifade etmektedir.[25] Hammer ayrıca "Ducas, Chalkokondyles gibi Bizanslı yazarlar ve dönemin birinci elden şahidi Schiltberger demir kafesten bahsetmediklerine göre bu rivayet doğru değildir" demektedir.

Diğer taraftan tarihçi Fuad Köprülü, Osmanlı tarihçilerinin tahtırevan tanımlamalarına karşı çıkmakta ve ilk Osmanlı kroniklerinin demir kafes ile ilgili ananeleri kaydetmiş olduklarını yazmaktadır.[26] Fakat ilk Osmanlı Kronikleri tanımlamasıyla Köprülü'nün hangi tarihçileri kastettiği belli değildir. Erken dönem Osmanlı tarihleri İlk Osmanlı kroniği olarak kabul edilen Ahmedî'den (1410) itibaren yazılış tarihleri itibarıyla, Şükrullah (1458); Enverî (1464); Nişancı Mehmet Paşa (1479); Aşıkpaşazâde (1479); Neşrî (1485) ve nihayet Oruç Beg (1502) şeklinde sıralanabilir. Bunların ilk dördünde, yani Ahmedî, Şükrullah, Enverî ve Nişancı Mehmet Paşa'da "demir kafes" konusuyla ilgili tek bir sözcük bile yoktur. Aşıkpaşazâde ve Neşrî'de ise Osmanlı sultanının bir tahtırevan içerisinde nakledildiği ifade edilmektedir.

Köprülü muhtemelen ilk Osmanlı Kroniği tanımlamasıyla Aşıkpaşazâde'nin kitabını Orhan Gazi'nin imamının oğlu Yahşı Fakıh'tan yararlanarak yazmış olmasına gönderme yapmaktadır. Gerçekten Aşıkpaşazâde, tarihinin giriş bölümünde, "Fakir dahı cevap verdüm ki Orhan Gazi'nün imamı İshak Fakıoğlu Yahşı Fakı'dan kim ol Sultan Bayezid Han'a gelince, bu menakıbı ol Yahşı Fakı'da yazılı buldum" demektedir.[27] Mehmed Çelebi'nin Avrupa'ya geçişi olayını anlatırken de "Fakir Geyve'de kaldum. Orhan Beg'ün imamı oğlı Yahşı Fakı'nun evinde hasta oldum. *Menakıb-ı Âl-i Osman*'ı tâ Yıldırım Han'a gelince imam oğlından nakl ederin" diyerek olayı bir kez daha doğrulamaktadır.[28]

Aşıkpaşazâde'nin anlatışına göre, en eski Osmanlı tarihi olduğunu varsayabileceğimiz *Yahşı Fakıh Vekayinâmesi,* Osmanlı tarihinin Osman Gazi'den Sultan Bayezid'e kadar olan bölümünü anlatmakta ve Timur'la ilgili olayları kapsamamaktadır. Bu nedenle Aşıkpaşazâde, Niğbolu Savaşı'nı Temürtaşoğlu Umur Beğ'den, Ankara Savaşı'nı ise Yıldırım'ın yanındaki askerlerin birisinden dinleyerek nakletmiştir.[29] Bir diğer deyişle *Yahşı Fakıh Vekayinâmesi* Timur-Bayezid çatışması dönemini kapsamamaktadır. Dolayısıyla Köprülü'nün "ilk Osmanlı kronikleri demir kafes ile ilgili ananeleri kaydetmiştir" ifadesi doğru değildir.

25 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 367.
26 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Ha ında*, s. 596.
27 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Os an*, s. 91.
28 Aşı paşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 148. Süleymaniye Nüshasında: Ol va ıt duacı fakir köyde kaldım. Orhan'un imamı oglı Yahşı Fakıh evinde hasta oldum. Geyve'de anda aldum. *Menakıb-ı Âl-i Osman*'ı ta Yıldırum Han'a gelince ol imam oğlından nakl itdüm kim habar virürin (Yavuz-Saraç, s. 27)
29 Aşı paşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 81.

Köprülü Hoca, tarihçi Hammer'in "Ducas, Chalkokondyles gibi Bizanslı yazarlar ve dönemin birinci elden şahidi Schiltberger demir kafesten bahsetmediklerine göre bu rivayet doğru değildir" şeklinde yaptığı yoruma karşı çıkmakta ve Schiltberger ile Bizanslı yazarları kastederek "yalnız bunlarda değil Clavijo ve Dominiken Rahibinde de (Sultaniyeli Jean) bu hususta bir şey yoktur, fakat bütün bunlar bu rivayeti inkâr için bir sebep teşkil etmez" demektedir.[30]

Gerçekten bu yazarların bu olaydan bahsetmemeleri bu kadar önemsiz midir?

Ankara yenilgisinden sonra Timurlu ordusuna esir düşen ve olayların bizzat şahidi olan Schiltberger, Ankara Savaşı'nda Timur'un 32 fil kullandığını, Bayezid'in etrafındaki bin kişiyle bir tepeye çekildiğini, Timurluların onu çevreleyerek esir aldıklarını diğer kaynaklarda yazılanlara uygun olarak anlattıktan sonra şöyle devam etmektedir:

> Daha sonra...o (Timur) Bayezid'in başkentine gitti ve onu birlikte götürdü, onun neredeyse bin deve yükü tutan hazinelerini, altın ve gümüşlerini ele geçirdi. Onu kendi ülkesine götürecekti, fakat o (Bayezid) yolda öldü. Böylece ben Timur'un esiri oldum ve onun tarafından ülkesine götürüldüm. Bundan sonra onun arkasından at sürdüm. Yukarıda anlattıklarım ben Bayezid ile birlikteyken olmuş olaylardır.[31]

Görüldüğü gibi olayların birinci elden gözlemcisi konumundaki Schiltberger demir kafes hikâyesinden bahsetmemektedir. Ankara Savaşı'ndan sonra Timurlu ordusuyla birlikte Anadolu'da dolaşan Schiltberger'in zincirlenerek demir kafese konmuş Sultan Bayezid'i görmemesi mümkün müydü? Zincirlenerek kafese konma hikâyesi gerçek olsaydı, kitapları baştan aşağı Timur'a ve Osmanlı'ya yönelik nefret ifadeleriyle dolu olan Chalkokondyles ve Ducas gibi dönemin Bizanslı tarihçileri Bayezid'in düştüğü bu durumu yazmak fırsatını kaçırırlar mıydı? Ayrıca Ankara Savaşı'nın hemen ardından Kastilya kralı Enrique'nin elçisi olarak Türkiye üzerinden Semerkand'a giden Clavijo'nun ve Timur'un mektubunu Fransa kralına götüren Sultaniyeli Jean'ın yazdığı kitaplarda da demir kafes ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Fakat bu dönem kaynaklarının demir kafes hikâyesinden bahsetmemeleri Köprülü için bir şey ifade etmemektedir.

Köprülü Hoca, dönemin Osmanlı tarihlerinde kafesten söz edilmemesini de "Osmanlı hükümdarlarının gururunu okşamak isteyen muahhar (sonraki) Türk annalistleri (tarihçileri), kafes rivayetini ya büsbütün meskût geçmeye (sessiz kalmaya) yahut inkâr etmeye çalışmışlardır" şeklindeki ifadesiyle açıklamaktadır.[32] Böylece Köprülü, Hoca Sadettin'in yukarıdaki satırları "sırf Osmanlı hanedanının şerefini ve nüfuzunu korumak gayesiyle" yazdığını ileri sürmektedir. Bağımsız tarihçi olarak tanım-

30 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, s. 594.
31 Schiltberger, *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger*, s. 21.
32 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, s. 595.

ladığı Gelibolulu Ali için ise "bu demir kafes rivayetini tamamıyla meskût (suskun) geçmesi de çok anlamlıdır. Eğer o kendi devrinde pek yayılmış olan bu rivayeti reddetmek imkânını bulsa idi, herhalde bundan geri durmayacaktı" demektedir.[33]

Bu noktada Köprülü'nün konuya çifte standartlı yaklaşımı açık seçik ortaya çıkmaktadır. Schiltberger, Clavijo, Sultaniyeli Jean gibi Timur'u bizzat görmüş veya görüşmek imkânını bulmuş kaynakların demir kafesten bahsetmemelerini "hiçbir anlamı yoktur" diyerek göz ardı eden Köprülü, Gelibolulu Ali'nin demir kafesten bahsetmemesini çok anlamlı bulmakta ve bunu kendi tezini destekleyen bir durum olarak göstermeye çalışmaktadır. Sonuç olarak Yıldırım Bayezid'in bir kafese konularak taşındığı tezine Osmanlı tarihlerinde yeterince destek bulamayan Köprülü Hoca, bu desteği büyük ölçüde meşhur İngiliz tarihçisi Edward Gibbon'dan alacaktır. Aşağıda bu ikilinin konuyla ilgili yayınlarının mukayeseli bir analizini gerçekleştireceğiz.

Sultan Bayezid zincirlenerek demir kafese kondu mu?

Yıldırım Bayezid'in bir demir kafese konduğu ve yalnızca yolculuk esnasında değil konaklamalar boyunca da bu şekilde muhafaza edildiği yönündeki görüşler Avrupa'da 18. Yüzyılda İngiliz tarihçisi Edward Gibbon, Türkiye'de ise 1930'lu yılların ortalarında Prof. Fuad Köprülü tarafından gündeme taşınmıştır. Köprülü, 1937 yılında yayınladığı *Yıldırım Bayezid'in Esareti ve İntiharı Hakkında* başlıklı makalesinde, "Büyük tarihçi" olarak nitelediği Gibbon'un ayrıntılı bir incelemeyle Osmanlı sultanının demir bir kafese kapatıldığı ve bu şekilde taşındığı sonucuna vardığını belirterek kendisinin de aynı görüşte olduğunu söylemektedir.[34]

Köprülü, makalesinin son kısmında Türk, Moğol ve İslam devletleri tarihinde esir hükümdarın demir kafese konulması geleneğinin var olduğunu gösterebilmek için bazı örnekler sıralamakta, böylece Gibbon'un tezini güçlendirmeye çalışmaktadır. Daha sonraki yıllarda bir diğer Türk tarihçisi, Mükrimin Halil Yinanç, herhangi bir kaynak göstermeksizin, Kütahya'daki sözde bir kaçırma girişiminden sonra Bayezid'in demir bir kafese konulduğunu yazmıştır.[35] Böylece "demir kafes" hikâyesi günümüz Türk tarihçiliğinin genel kabul gören bir geleneği haline dönüşmüştür. Bu konuyla ilgili gerçeğin ortaya konulabilmesi için Gibbon'un, dolayısıyla Fuad Köprülü'nün gösterdikleri kaynakların ve bu kaynaklarda yazılanların tarafsız bir şekilde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Büyük İngiliz tarihçisi Gibbon, Bayezid'in demir bir kafeste hapsedildiği sonucuna dönemin birincil kaynaklarını inceleyerek vardığını belirtmekte ve Bayezid'e uygulanan bu aşağılayıcı muameleyi tasdik ettikle-

33 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, s. 594.
34 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, s. 596.
35 Yinanç, *Yıldırım Bayezid*, İ.A. c. II, s. 386.

rini iddia ettiği beş kaynak sıralamaktadır. Bunlar tarih sırasına göre (1) Fransız Mareşal Boucicaut; (2) İtalyan tarihçi Poggio Bracciolini; (3) Arap tarihçi İbni Arabşah; (4) Bizanslı tarihçi Georgius Sphrantzes ve (5) Romen tarihçi Dimitri Kantemir ile onun dayandığı bazı Osmanlı tarihçileridir.[36]

Diğer taraftan "demir kafes" hikâyesini Türkiye'de popülerleştiren Fuad Köprülü ise "Demir kafes rivayetini sarih surette kaydedenler Sphrantzes ve İbni Arabşah'tır" diyerek, dolaylı bir şekilde, Gibbon'un diğer kaynaklarını çok ikna edici bulmadığını belirtmiş olmaktadır.[37] Köprülü, Gibbon'un kaynakları dışında, ayrıca, Bizanslı yazar Spandounes'e vurgu yapmaktadır. Bu nedenle Gibbon'un diğer kaynaklarına kısaca değindikten sonra her iki tarihçinin de söz konusu iddia açısından temel kaynak olarak kabul ettikleri Sphrantzes ve Arabşah'ı, daha sonra da Köprülü'nün Gibbon'dan bağımsız olarak temel kaynak kabul ettiği Theodoro Spandounes'i inceleyeceğiz.

Gibbon'un ilk kaynağı Niğbolu'da Türklere esir düşüp serbest bırakıldıktan sonra, Fransa kralının emriyle, Bizans imparatoruna destek vermek üzere İstanbul'a gönderilen Mareşal Boucicaut'dur. Mareşal bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra, Timur'un Anadolu harekâtı başlamadan önce, Bizans imparatoru Manuel ile birlikte Fransa'ya dönmüştür. Tarihçi Gibbon, tamamen hayali bir kurgulamayla, mareşalin geride İstanbul'u savunmak için bıraktığı adamlarının olaylara şahit olmuş olabileceklerini, hatta bazılarının Timur'un ordugâhına gitmiş olabileceklerini ileri sürmektedir. Fakat bu abartılı iddialarını doğrulayacak herhangi bir somut kaynak gösterememektedir. Zaten mareşalin ölümünden sonra yayınlanan anılarında, Bayezid'in esareti ile ilgili olarak sadece "esir alınarak hapsedildiği ve orada ağır bir ölümü tattığı" şeklinde bir ifade vardır. Anıların hiçbir yerinde demir kafes bahsi geçmemektedir.[38]

Gibbon'un kaynak gösterdiği İtalyan tarihçi Poggio Bracciolini, 1430'lu yıllarda büyük liderlerin ortaya çıkmalarında bireysel özelliklerin ve talihin rolü konularıyla ilgili *Historia De Varietate Fortunae* başlıklı bir kitap yazmış ve burada Timur'la ilgili geniş değerlendirmeler yapmıştır.[39] Bracciolini kitabında, esir edilen Bayezid'in "demir kafes içerisinde bir vahşi hayvan gibi bütün Anadolu şehirlerinde dolaştırıldığını ve bunun kötü talihinin anormal bir tecellisi olduğunu" yazmaktadır.[40] Gibbon, Bracciolini'nin bu bilgileri olaylara bizzat şahit olan bazı kimselerden topladığını iddia etmekte, fakat isim vermemektedir.

Gibbon'un kastettiği şahıslardan birisi ve en önemlisi İtalyan tüc-

36 Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, c. III, s. 670-672.
37 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, s. 591.
38 "Et feut luy mesme pris et meme en prison, en laquelle mourut de dure mort" (Boucicaut, *Le Livre des Faicts du Mareschal de Boucicaut*, s. 254). (Mareşal'in 1410'larda eski Fransızca ile yazdığı anıları daha sonraki yüzyıllarda orijinal dil korunarak basılmıştır. Dolayısıyla metin eski Fransızcadır.)
39 *Rönesans'ın çağdaş kahramanı Timur* bölümüne bkz.
40 ...Caveaque in modum ferae inclusum, per omnem Asiam circumtulit, egregium admirantdum que s ctaculum fortunae" (Bracciolini, *Historie de varietate fortunae*, s. 36)

car Bertrando de Mignanelli'dir.[41] Timur'un Şam'ı işgal ettiği dönemde Memlûk coğrafyasında bulunan Mignanelli, Poggio'nun eserini yazmasından 15 yıl önce, 1416'da Avrupa'ya dönmüş ve *Vita Tamerlani*, yani *Timur'un Hayatı* başlıklı kitapçığını yazmıştır. Aslında Anadolu'da hiç bulunmayan Mignanelli, Timur'un Suriye seferi ile ilgili bilgileri, Timurlu ordusunun bölgeden ayrılmasından sonra Şam'a giderek toplamıştır. Halk arasındaki söylentilere, Timur'un Şam'daki Yahudileri bir havraya toplayıp mallarına el koyduktan sonra, çocuk ve kadınlar da dâhil, tümünü öldürttüğü gibi hayali hikâyeler eklemiştir.[42] Osmanlı coğrafyasında hiç bulunmayan Mignanelli, Timur'un Anadolu Seferi ile ilgili değerlendirmelerini ise tamamen kulaktan dolma bilgilere dayanarak yapmış, hayali hikâyelerle süslemiştir. Mignanelli, *Vita Tamerlani*'de "Bayezid'in yakalandıktan sonra ağır hakaretlere maruz kaldığını, bir köpek gibi boynundan zincirlenerek halk arasında gezdirildiğini ve bağlı vaziyetteyken önüne atılan yiyeceklerle beslenmek zorunda bırakıldığını" yazmaktadır.[43]

Bu bilgilerin doğru olamayacak derecede saçma olduğunu gören Poggio ise, o dönemde Hristiyan geleneğinde mevcut olan "esirlerin ve mahkûmların kafes içerisinde konulup halk arasında dolaştırılarak aşağılanması" şeklindeki uygulamayı Bayezid'e uyarlamış, boynundan zincirlenerek köpek gibi dolaştırılmak ve önüne atılan yiyeceklerle beslenmek kısmını çıkararak yukarıda Latince aslından aktardığımız şekilde kaydetmiştir.

Mignanelli'nin *Vita Tamerlani*'sinden yararlanan ikinci yazar, daha sonra II. Pius adıyla papa seçilecek olan Aenas Sylvius Piccolomini'dir. Mignanelli'den 20 yıl kadar sonra, Asya ve Avrupa tarihleri konularında kitaplar yazan Piccolomini, Mignanelli'nin ve onu kaynak olarak kullanan Poggio'nun Timur'la ilgili anlattıklarını birleştirerek kullanmıştır. Piccolomini, Poggio'nun cümlesini aynen alarak "Bayezid'in bir vahşi hayvan gibi kafese kapatıldığını ve Anadolu şehirlerinde dolaştırılarak halka teşhir edildiğini" yazmaktadır.[44] *Avrupa Tarihi* isimli kitabının *Türklerin Kökeni* bölümünde ise Piccolomini, bu kez, Mignanelli'nin tanımlamasını daha da zenginleştirerek kullanacak ve zincire vurulmuş Bayezid'in bir köpek gibi masanın altında tutulduğunu, yemek artıkları ile beslendiğini

41 Poggio Bracciolini ve Piccolomini gibi İtalyan yazarların Timur ile Bayezid arasındaki ilişkiler konusunda Mignanelli'yi kaynak olarak kullandıkları batılı ta ihçiler tarafından da doğrulanmaktadır. Jurlando isimli bir İtalyan tarihçisi, Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki ilişkiler üze ine yaptığı bir çalışmada, Mignanelli'nin hikâyesinin daha sonraki dönemde Poggio Bracciolini and Aenas Sylvius Piccolomini gibi hümanistler tarafından yazılan Timur un hayat hikayeleri için kaynak oluşturduğunu kaydetmektedir. (Jurlando, *News from t e East: The Rise of Otto an Power and Reason of State thinking in early modern Italy*, s. 93)

42 Fischel, *A New Latin Source on Tamerlane's Conquest of Da ascus*, s. 213-214.

43 "Conflicto igitur, & captivato Baysit pro vilipendio, ut canis catena in collo hinc inde ducitur, & dum comedere vellet ante se sic ligatum stare jubebat" (Mignanelli, *Vita Tamerlani*, s. 149.) *Vita tamerlani*'yi İngilizceye çeviren Walter J. Fischel, Timur'un Anadolu harekâtının anlatıldığı bölümü çevirisine dâhil etmemiştir. Bu nedenle kaynağın Latince orijinalini kullandık.

44 ...caueaci in modu ferae inclusum, per omne Asiam circumtulit, egregium et Admirandum humanaru rerum spectaculum. (Piccolomini, *Historia*, s. 313)

ve Timur'un ata binerken onu basamak olarak kullandığını yazacaktır.[45] Papa Pius, yani Piccolomini'nin Timur ile ilgili olarak yazdıkları, Rönesans Avrupa'sındaki Timur algısını büyük ölçüde şekillendirecek ve çok sayıda yazar tarafından kaynak olarak kullanılacaktır.

Görüldüğü gibi Gibbon'un referans olarak verdiği İtalyan yazarların Timur-Bayezid ilişkisi üzerine yazdıkları şeyler tamamen hayal ürünü olup, gerçeklerle uzaktan yakından ilgisi yoktur.

Gibbon'un diğer Avrupalı kaynağı, Boğdan Prensi Dimitri Kantemir ve onun 1720'lerde yazdığı *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* isimli kitabıdır. Timur döneminden neredeyse 300 yıl sonra yazılmış olmasına rağmen kitapta Bayezid'le ilgili olarak "Çünkü bir demir kafese kapatılır ve hayatının sonuna kadar burada kalır"[46] cümlesi bulunduğu için Gibbon, Kantemir'i, tezini ispat edecek kaynaklar listesine koymuştur. Kantemir'in kitabının arkasındaki notlara bakılırsa Bayezid dönemi için çoğu kez Bizanslı tarihçi Sphrantzes'in *Chronicon Maius* olarak bilinen kitabını kullandığı görülecektir. Diğer taraftan Gibbon, Kantemir'in bazı Osmanlı tarihçilerinden alıntı yaptığı için önemli kaynak olduğunu söylemekte, buna karşın söz konusu Osmanlı tarihçileri konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir.

Gibbon ve Fuad Köprülü'nün konuyla ilgili en önemli kaynakları 1430'lu yıllarda her ikisi de Osmanlı sarayında bulunmuş olan Bizanslı tarihçi Georgius Sphrantzes ve Suriyeli tarihçi Arabşah'tır.

1401 yılında doğan Sphrantzes İstanbul'un fethine kadar Bizans imparatorluk sarayında görev yapmış bir diplomat ve tarihçiydi. Sphrantzes, kendisine atfedilen *Chronicon Maius* başlıklı kitapta Timur'la Bayezid'in ilk karşılaşmalarında münakaşa ettiklerini, kendisinin hükümdarlar soyundan geldiğini belirten Bayezid'in Timur'u bir haydut olmakla suçladığını, buna kızan Timur'un onu yaptırdığı demir bir kafese koydurduğunu, sonra da öldürttüğünü yazmaktadır.[47] Bu satırları referans olarak alan Gibbon ise Ankara Savaşı'ndan 22 yıl sonra, 1424'te Osmanlı Sarayına elçi olarak gönderilen Sphrantzes'in bu ziyareti sırasında Sultan Bayezid'le birlikte hapsedilen ve Osmanlı sultanının demir kafese kapatıldığını gören yaşlı yeniçerilerle görüşmüş olmasının kuvvetle muhtemel olduğu gibi saçma bir tez ileri sürmektedir.[48]

Köprülü ise Sphrantzes'in Osmanlı sarayında bulunduğuna işaret ettikten sonra, o yüzyılda Türk muhitleriyle temas eden bir yazarda demir kafes iddiasının bulunmasının çok önemli olduğunu belirtmekte ve bu yazarın Anadolu muhitinde ve II. Murad döneminde Osmanlı sarayında

45 Pazaiten catena vinctu (m) prande (n)s quasi canem sub mensa sua comedere iussit ascensurus equum, eo tanquâ (m) scabello usus est.) Piccolomini, *Historia*, s. 395.
46 Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, s. 104.
47 "Sermonis insolentia iratus Demires, caveam ferream fabricari issuit, in quam eum coniectum paulo post occidit" (Melissenos -Pseudo Sphrantzes-), *Chronicon Maius*, s. 85)
48 Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, c. III, s. 671.

mevcut olan mahalli rivayetleri aktardığını iddia etmektedir.[49] Görüldüğü gibi her iki tarihçi için de dönem yazarı ve Osmanlı sarayında bulunmuş olması gibi nedenlerle Sphrantzes'in yazdıkları 'demir kafes' olayının en güçlü kanıtıdır.

Fakat tarihçi Gibbon'un ve muhtemelen Köprülü'nün bilmedikleri şey *Chronicon Maius*'un Osmanlı sarayına elçi olarak gönderilen Georgius Sphrantzes tarafından değil, onun ismini kullanan Metropolit Macarios Melissenos tarafından ve neredeyse yüz yıl sonra yazılmış olduğuydu. Gerçek Sphrantzes'in *Chronicon Minus* isimli eserini genişleterek yeniden yazan Melissenos, bilim dünyasında "Pseudo", yani "Sahte" Sphrantzes olarak isimlendirilmektedir.

1401 yılında doğan ve çocukluk çağında geçen olayların nasıl cereyan ettiğini bilmediğini açıkça ifade eden gerçek Sphrantzes'in Timur-Bayezid çatışması ile ilgili yazdıkları ise sadece bir cümleden ibarettir ve o da "6910 (1402) yılının Temmuz ayının 28'inde Emîr Bayezid Timur tarafından öldürüldü" şeklindedir.[50] Sphrantzes'in elçi sıfatıyla Sultan II. Murad'la görüşmesini ve imzalanan dostluk antlaşmasını anlattığı bölümde Bayezid'le ilgili hiçbir bahis yoktur.[51]

Görüldüğü gibi Gibbon'un ve Köprülü'nün birinci elden şahit olarak göstermeye çalıştıkları kaynak sahtedir. Aslında Gibbon'un bu yanılgısı anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü kitabını yazdığı 1780'li yıllarda *Chronicon Maius*'un gerçekten Sphrantzes'in eseri olduğuna inanılmaktaydı. Buna karşın Fuad Köprülü, makalesini, Pseudo-Sphrantzes tartışmalarının bilim dünyasına yansımasından seneler sonra yazmıştır.[52] Bu durumda iki ihtimal gündeme gelmektedir. Birincisi Köprülü'nün Sahte-Sphrantzes konusunda bilgisinin olmamasıdır ve bu anlaşılabilir bir durumdur. Anlaşılamayacak durum ise, büyük bir tarihçinin, Osmanlı tarihiyle ilgili çok önemli olduğunu düşündüğü bir konuyu gündeme getirirken yeterince araştırma yapmamış olmasıdır. İkinci ihtimal ise Köprülü'nün Pseudo-Sphrantzes ve *Chronicon Maius* olayı hakkında bilgi sahibi olmasına rağmen yine de Chronicon Maius'u gerçek bir kaynakmış gibi kullanmış olmasıdır ki, Türk tarihçiliği açısından böylesi bir ihtimali düşünmek bile istemiyoruz.

Şimdi demir kafes hikâyesinin en önemli kaynağı olan Suriyeli tarihçi Arabşah'a geliyoruz. Gibbon, Roma'daki İtalyan tarihçi Bracciolini ile

49 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, s. 595-596.

50 Sphrantzes, *Chronicon Minus*, s. 32. Ger ek Sphrantzes, Ankara Savaşı'nın tarihini Bayezid'in ölüm tarihi olarak vermekle ve Timur tarafından öldürüldüğünü söylemekle bu konuyla ilgili hi bir bilgisinin olmadığını açıkça göstermektedir.

51 Sphrantzes, *Chronicon Minus*, s. 74.

52 Metropolit Melissenos, yani Pseudo-Sphrantzes'in kitabı tam bir Türk düşmanlığı abidesidir ve Türklerle ilgili bir ok konu çarpıtılarak verilmiştir. Söz gelimi ger ek Sphrantzes, oğlunun ölümünü, "O zaman (1453 yılında) oğlum İoannis'i acımasız ve inançsız Emîr (Fatih Sultan Mehmet Y.N.) kendi elleri ile öldürdü. Güya ocuk onu öldürmeye teşebbüs etmişti" (*Chronicon Minus*, s. 294) şeklinde anlatırken, Melissenos, yani Sahte-Sphrantzes son cümleyi "Emîr çocukla ahlâk dışı ilişki kurmak istiyordu" şekline dönüştürmüştür. (quo tempore et mense impiissimus et immanissimus ameras dilectissimum mihi filium Iohannem sua manu iugulavit, quum turpiter co abuti vellet". (Melissenos -Pseudo Sphrantzes-, *Chronicon Maius*, s. 383)

Şam'daki İbn Arabşah'ın aynı dönemlerde (1430'lar) demir kafesten bahsetmelerinin bu olayı doğrulayan kesin bir kanıt olarak görülmesi gerektiğini ileri sürmektedir.[53] Köprülü ise "Demir kafes rivayetini sarih surette kaydedenler Sphrantzes ve İbni Arabşah'tır"[54] dedikten sonra, makalesinin bir başka bölümünde, "Bu rivayetin XV. asrın ilk yarısında Anadolu'da bulunmuş olan İbn Arabşah'ta ve yine o asırda Osmanlı Sarayı ve Türk muhitleriyle temas eden Sphrantzes'de bulunması da bunu teyit eder -bu iki müellifin de Murad II sarayında bulundukları malûmdur-" demektedir.[55]

Bu değerlendirmeler Köprülü'nün demir kafes iddiasının neredeyse sadece bu iki yazara dayanarak gündeme getirdiğini göstermektedir. Diğer taraftan tarihçi Hammer'in, "Bazı 16. yüzyıl tarihçileri Suriyeli İbni Arabşah'ın tesiriyle "taht-ı revan"ı "demir kafes"e çevirmişlerdir" şeklindeki ifadesine yukarıda değinmiştik.[56] Görüldüğü gibi Arabşah, demir kafes konusuyla ilgilenen bütün tarihçiler için anahtar kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle de söz konusu yazarın demir kafes ile ilgili olarak yazdıklarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi zorunluluğu vardır.

1388 yılında Şam'da dünyaya gelen Arabşah, 12 yaşında iken, Timur'un Suriye seferi sırasında, ailesiyle birlikte esir olarak Semerkand'a götürülmüştür. Ankara Savaşı olduğunda henüz 14 yaşında bir çocuktu ve bu savaş ile uzaktan yakından bir alâkası olmamıştı. Küçük yaşta ülkesinden zorla koparılıp götürüldüğü için Timur'a karşı büyük bir nefret beslemekteydi. Bu nedenle *Acâibü'l Makdûr* başlıklı kitabı, baştan aşağı, Timur'a karşı hakaretler ve aşağılamalarla doludur. Ayrıca Arabşah, yukarıda sözünü ettiğimiz gerçek Sphrantzes'in "Ancak tüm bunları suskunlukla geçiştiriyorum. Çünkü o zaman yaşımın küçük oluşundan dolayı bunların hangi yıl, hangi ay ve ne şekilde meydana geldiğini iyi bilmiyorum"[57] şeklinde ifade ettiği tutarlılığı gösterememiş, Timur aleyhine kullanabileceği her söylentiyi, ayrıntılı olarak ve sanki bizzat şahit olmuş gibi kaydetmiştir.

Suriyeli tarihçinin *Acâibü'l Makdûr* başlıklı kitabında kafes tanımlaması iki yerde geçmektedir. Birincisi Ankara Savaşı'nın aktarıldığı bölümdür. Arabşah savaş sonunda Bayezid'in tutsak edildiği anı "İbn-i Osman avlandı / Kafesteki kuş gibi oldu" sözleriyle, benzetme yaparak anlatmaktadır.[58] İkinci ve asıl önemli tanımlama ise Bayezid'in vefatının anlatıldığı kısımdadır. Bu olayı Arabşah dramatik bir kurgu içerisinde şöyle anlatmaktadır:

> (Bayezid) Öldüğü sırada Timur'un yanındaydı ve demir kafes içinde zincirli bir haldeydi. Sezar'ın Şapur'a yaptığı gibi, o da intikam almak için Bayezid'e

53 Gibbon, *The H story of the Decline and Fall of the Roman Empire,* c. III, s. 671 Gibbon'un aktarmadığı şey ise, her iki yazarın Bayezid'le ilgili farklı hikâyeler anlatmakta oluşlarıdır.
54 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında,* s. 591.
55 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında,* s. 595.
56 Hammer, *Büyük Osmanlı Ta hi,* c. I, s. 367.
57 Sphrantzes, *Chronicon Minus,* s. 9.
58 "Ve vekaa İbn Osman fi kans / Ve sara mukayyeden kettayri fil kafes" (*Acâibü'l Makdûr*, Kahire 1869 baskısı, s. 136)

böyle yapmıştı. Timur, Bayezid'i kendisiyle birlikte Mâverâünnehr'e götürmek niyetindeydi. Fakat o, Akşehir'de Timur'un yanında vefat etti.[59]

Şimdi Arabşah'ın Bayezid için "Öldüğü sırada Timur'un yanındaydı ve demir kafes içinde zincirli bir haldeydi" ve "Sezar'ın Şapur'a yaptığı gibi, o da intikam almak için Bayezid'e böyle yapmıştı" şeklindeki sözlerinin ne kadar doğru olduğunu iki ayrı bölüm halinde inceleyelim.

Öncelikle Sultan Bayezid öldüğünde Timur Akşehir'de değildi. Osmanlı ve Timurlu tarihçileri Timur'un 1403 yılı Şubat ayı başlarında Uluborlu'yu fethettikten sonra ordusunun bir bölümüyle birlikte ağırlıkların Akşehir'e gitmesi emrini verdiğini ve bu sırada hastalanan Bayezid'i de ağırlıklarla birlikte gönderdiğini ittifakla kaydetmektedirler.[60] Söz konusu tarihçilerden Müneccimbaşı bu durumu şöyle anlatmaktadır:

> Hastalığı şiddetlenince Timur, Yıldırım Han'ı Akşehir'e gönderip tedavisi için, kendi tabiplerinden Celâleedin Arabi ve Mesud Şirvani'yi tayin eyledi. Her iki tabibin gayretlerine rağmen hastalıkları iyileşmedi ve günden güne arttı. 805 (1403) Şaban ayının on dördüncü Perşembe günü, Akşehir kasabasında veda-ı âlem-i fani buyurdular. Bu sırada Timur Eğridir kasabasını almış Akşehir'e dönüyordu. Akşehir'e yaklaştığında Yıldırım Han'ın vefatı haberini alınca çok üzüldü ve ağladı.[61]

Görüldüğü gibi Bayezid, Mart ayı başlarında Akşehir'de vefat ettiği sırada Timur, Eğridir kalesinin fethini tamamlamakla meşguldü. Bu sıralarda Şehzâde Muhammed'in hastalık haberini aldığı için Akşehir'e doğru yola çıkmıştı ve yolda Bayezid'in ölüm haberini alacaktı. Bir diğer deyişle Bayezid vefat ettiğinde Timur'la birlikte değildi. Ayrıca Osmanlı tarihlerinin hiçbirisinde Yıldırım'ın zincirlenerek demir kafes içerisinde hapis tutulduğuna dair tek bir kelime bile yoktur.[62] Arabşah'ın ileri sürdüğü iddia, Osmanlı tarih geleneğiyle öylesine çelişmektedir ki, yazarın kitabını Osmanlıcaya tercüme eden Nazmizâde, *Acaibü'l Makdur*'un bu bölümünü hiç nakletmemiş, sadece Timurlu ordusunun ağırlıklarıyla birlikte Akşehir'e gelindiğinde Sultan Yıldırım Bayezid'in cennete gittiğini söylemekle yetinmiştir.[63]

Diğer taraftan Gibbon ve Köprülü, demir kafes rivayeti konusunda ileri sürdükleri tezi güçlendirmek amacıyla Arabşah'tan bolca yararlandıkları halde, yazarın bu rivayeti hangi çerçeve içerisinde dillendirdiği konusunu tamamen göz ardı etmişlerdir. Her iki tarihçi de Arabşah'ın "Öldüğü sırada Timur'un yanındaydı ve demir kafes içinde zincirli bir

---

59 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 327.
60 Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 119; İbn Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 455-457; Gelibolulu Mustafa Ali, *Kitabü't-tarih-i Künhü'l-Ahbar*, s. 173; Hoca Saadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, s. 328-329; Müneccimbaşı Ahmet, *Müneccimbaşı Tarihi*, s. 148-149; Yezdî, *Zafernâme*, s. 406
61 Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, s. 149.
62 Sadece, bazı Osmanlı tarihlerinde Bayezid'le Timur arasındaki hamam konuşması sonrasında Bayezid'in demir kafese kapatıldığı şeklinde bir söylenti dile getirilmiştir ve bunun doğru olmadığını da yukarıda göstermiştik.
63 "...ve Akşeher'e ten il-i ahmâl-i sıklet itdikde Sultan-ı Seyyid Gazi Şehid Yıldırım Bayezid vâsıl-ı dâr-ı ni'âm olub..." (*Arabşah*, Acâibu'l Makdûr, Nazmizade tercümesi, s. 152)

haldeydi" şeklindeki sözlerine hiç değinmemekte, sadece demir kafesi ön plana çıkarmaktadırlar.

Gibbon-Köprülü ikilisinin bilinçli bir tercihle bu yaklaşımı gösterdiklerine inanmak için nedenlerimiz vardır. Bu ifadenin tamamına yer vermeleri durumunda "zincire vurulma" ve "Timur'un birlikte olması" konularına yönelik yaklaşımlarının ne olduğunu da ortaya koymak zorundaydılar. Sessiz kalmaları durumunda Arabşah'ın bütün ifadelerine katıldıkları gibi bir sonuç çıkabilirdi. Diğer taraftan iki tarihçi de Bayezid'in zincire vurulmadığını ve öldüğü zaman Timur'un yanında olmadığını çok iyi bilmekteydiler. Bir diğer deyişle Arabşah'ın, Timur'a olan nefreti nedeniyle, zincirlenerek demir kafese konmuş bir Yıldırım Bayezid ve onun ölümünü izleyen Timur sahnesini uydurduğu açık seçik ortadaydı. Gibbon-Köprülü ikilisinin Arabşah'ın ifadesini tam olarak verdikten sonra, zincire vurulma ve Timur'un birlikteliği konularına katılmadıklarını açıklamaları durumunda ise, kısa bir cümledeki üç konudan ikisinde yanlış bilgi veren bir yazarın üçüncü konuda doğru söylediğine okuyucuyu inandırmak mümkün olamazdı. Dolayısıyla her iki tarihçi de tarihsel gerçeklerle örtüşmeyen bu ifadeler içerisinden sadece demir kafes tanımlamasını çekip kullanmışlardır.

Şimdi de Arabşah'ın, "Sezar'ın Şapur'a yaptığı gibi o da intikam almak için Bayezid'e böyle yapmıştı"[64] şeklindeki sözlerini inceleyelim.

Arabşah bu sözleriyle Bayezid'in zincirlenerek bir demir kafese konulmasının nedenini "Timur'un Bayezid'i Roma imparatorlarının yerine koyması ve kendi atası olarak kabul ettiği Şapur'un intikamını almak için böyle davrandığı" şeklinde açıklamaktadır. Böylece Arabşah, Timur-Bayezid ilişkisi ile ilgili olarak çizdiği uydurma tabloyu tarihsel bir çerçeveye oturtmak ve gerçeklik kazandırmak arayışındadır.

Fuad Köprülü de makalesindeki şu sözlerle Arabşah'ın bu cümlelerine destek vermektedir:

> Timur devrini çok iyi bilen İbn Arabşâh'ın demir kafes hikâyesini zikretmesi ve hatta bunu vaktiyle galip Bizans imparatorunun İran şehinşahı Şapur'u esir ettiği zaman demir kafese koydurmuş olmasının bir mukabelesi olarak göstermesi çok dikkate şayandır.[65]

Köprülü, makalesinin bir başka bölümünde, Arabşah'ın aktardığı Sezar-Şapur hikâyesine bir kez daha değindikten sonra Arabşah'ın anlatısını gerçek kabul ettiğini şu sözleriyle onaylamaktadır:

> İbn Arabşâh, demir kafesten bahsederken, Rum kayseri olan Yıldırım Beyazıd'ın İran şehinşahı Timur tarafından bu muameleye maruz bırakılmasını, vaktile Şapur'un maruz kaldığı aynı muamelenin bir intikamı, bir mukabelesi gibi gösteriyor. Acaba bu âlim tarihçi, demir kafes rivayetini ortaya atmakla bu eski edebi ananenin tesiri altında böyle bir hikâye

64 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 327.
65 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, s. 594.

mi uydurmuştur? Gerçi biz gerek onun gerek aynı rivayeti kaydeden Sphrantzes'in Anadolu muhitinde ve Osmanlı Sarayında Murad II zamanında mevcut mahalli rivayetleri aksettirdiklerini iddia ettik.[66]

Bu noktada Arabşah ve ona arka çıkan Fuad Köprülü, aynen Sphrantzes olayında olduğu gibi, büyük bir tarihi yanlışlık içerisindedirler. Zira tarihte hiçbir Pers imparatoru Romalılara veya Bizanslılara esir düşerek esarette ölmemiştir. Aksine, M.S. 259'da Edessa savaşında yenilerek Şapur'a esir düşen şahıs, Roma imparatoru Valerian'dır. Romalı tarihçi Lactantius, *De morbitus persecutorum* başlıklı kitabında Sasani hükümdarı I. Şapur'un, zincire vurdurup kafese koydurduğu Valerian'ı şehir şehir dolaştırarak halka teşhir ettiğini, ata binerken onu basamak olarak kullandığını ve ölümünden sonra da derisini yüzdürerek içini doldurtup ve sergilettiğini anlatmaktadır.[67] Şapur, ayrıca, bu süreci duvar kabartması şeklinde işleterek ölümsüzleştirmiştir.[68] Lactantius'a göre İmparator Valerian'ın başına gelenler imparatorluğunda yaşayan Hıristiyanlara yaptığı zulümlerin cezasıdır ve Tanrı Şapur'un eliyle onu cezalandırmıştır.[69]

Bu tarihsel gerçekler ortadayken, Arabşah'ın bu uydurma hikâyeyi nereden aldığı sorgulandığında karşımıza Hıristiyanlığın erken dönem yazarlarından Mısırlı bir Arap, Said ibn Batrik çıkmaktadır.

M.S. 903 yılında İskenderiye patriği olduğu dönemde "Eutychius" ismini alan Said ibn Batrik, daha sonra *Nazm al-Cavhar* başlıklı bir dünya tarihi yazmıştır. Latinceye *Eutychii Historia Universalis* başlığıyla çevrilen bu kitapta Batrik, ağırlıklı olarak İncil'den hikâyeler aktarmış ve bazı gerçek olması imkânsız efsanelere yer vermiştir. Bunlardan birisi de Sezar Gaius Valerius Maximianus'un[70] Sasani hükümdarı Şapur'u esir etmesi, bir kafese kapatması ve onu inek postunun içerisine koyarak işgal ettiği Pers şehirlerinde dolaştırması şeklinde kurguladığı hayali bir hikâyedir.[71] Mısırlı

66 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, s. 596.

67 Hic captus a Persis non modo imperium, quo fuerat insolenter usus, sed etiam libertatem, quam ceteris ademerat, perdidit vixitque in servitute turpissime. Nam rex Persarum Sapor, is qui eum ceperat, si quando liberavit aut vehiculum ascendere aut equum, inclinare sibi Romanum iubebat ac terga praebere et imposito pede super dorsum eius illud esse verum dicebat exprobrans ei cum risu, non quod in tabulis aut parietibus Romani pingerent... Postea vero quam pudendam vitam in illo dedecore finivit, derepta est ei cutis et exuta visceribus pellis infecta rubro colore, ut in templo barbarorum deorum ad memo iam clarissimi triumphi poneretur legatisque nostris semper esset ostentui, ne nimium Romani viribus suis fide ent, cum exuvias capti principis apud deos suos cernerent. (Lactantius, *De mortibus persecutorum*, s. 32-34)

68 Şapur tarafından yap nlan bu kabartma, tarihi Persepolis kentinin 12 km. kuzeybatısında, Pers krallarına ait anıt mezarların bulunduğu "Nakş-i Rüstem" adı verilen bölgede bulunmaktadır. Kaya üzerine oyulan kabartmada atının üzerindeki Şapur ve onun önünde diz çökmüş Valerianus resmedilmiştir.

69 Valerianus'un Hristiyanlara yaptığı baskılar için bkz. Eusebius Pamphii, *Ecclesiastical History*, Catholic University of America Press, Baltimore, 1955, s. 112-152.

70 Sezar oluncaya kadar ismi Galerius idi. Bu dönemde Roma iki imparator ve onlara yardımcılık yapan iki sezar tarafından idare edilmekteydi. Gale ius Doğu bölgelerinden sorumlu Sezar'dı. (Sykes, *History of Persia*, c. I, s. 441 n.1)

71 "Iussu ergò Maximiani Imperatoris vaccae figurae cavae è coriis bovinis confectae, impositus est, qua deinde occlusa vigiles ipsi & custodes praefecit. Tum Percie regionem agressus Maximianus, magna tribus ipsorum strage, urbes ruinâ vastavit: nec non arbores palmásque amputavit, Sapore inte im ipsum quocunq iret comitante" (Eutychius, *Contextia gemmarum sive Eutychii Patriarchae Alexandrini Annales*, c. I. Latincesi s. 419 -Arapçası s. 421)

bir Hristiyan Arap olması nedeniyle kitaplarını Arapça yazan Eutychius, Orta Çağ Arap tarihçileri, dolayısıyla Arabşah tarafından iyi bilinmekteydi. İşte Arabşah, Timur-Bayezid ilişkisini yorumlarken Eutychius'un uydurduğu bu hikâyeden yola çıkmaktaydı.

Kuşkusuz Arabşah, Roma imparatoru tarafından esir edilen Şapur hikâyesinin tamamen Euthychius'un hayal ürünü olduğunu, aslında Sasani hükümdarı Şapur'un Roma imparatorunu esir eden kişi olduğunu bilmeyebilirdi. Çünkü yaşadığı dönemde Roma tarihini anlatan Latince kaynaklara ulaşma imkânı muhtemelen yoktu. Fakat onu demir kafes konusunda güvenilir kaynak olarak gösteren Gibbon, esir alınan imparatorun Şapur değil Romalı Valerianus olduğunu çok iyi bilmekteydi ve *Roma İmparatorluğunun Gerilemesi ve Düşüşü* başlıklı anıtsal kitabında Şapur'un Valerianus'u esir ettikten sonra zincirleyerek kafeste dolaştırmasını, atına binerken basamak olarak kullanmasını ve nihayet öldürdükten sonra derisini doldurarak sergilemesini uzun uzun anlatmaktaydı.[72]

Arabşah'ın Timur'la ilgili anlatısının gerçek olmayan bir hikâyeye dayandığını iyi bilen Gibbon, demir kafes konusunda en birinci kanıt olarak gösterdiği Arabşah'ın güvenilirliğine gölge düşürmemek adına, bu olaydan hiç bahsetmemektedir. Zira Arabşah'ın dayandığı hikâyenin tarihsel bir gerçek olmadığını söylediği anda, Suriyeli yazarın Timur ve Bayezid konusunda söylediklerinin hiçbirisinin gerçek olmayabileceği kuşkusu ortaya çıkacaktı. Bu durumda tanınmış tarihçi ustaca bir manevra yapmış, Arabşah'ın hikâyesini kullanmakla birlikte, onu devreden çıkarmış ve olayı Timur'a bağlamıştır. Gibbon bu olayı şöyle açıklamaktadır:

> Timur bazı efsanevi tarihlerde atalarından bir Pers kralına benzer bir muamele yapıldığını okumuştu ve Bayezid bunu yapan Roma imparatorunun yerine konularak onun suçunun kefaretini ödedi.[73]

Aşağıda İngilizce orijinalini verdiğimiz bu cümlede Gibbon'un kullandığı "fabulous" sözcüğüne dikkat edilmelidir. Bu sözcük günlük konuşmada harika, inanılmaz, muhteşem gibi karşılıkları olan bir sıfattır. Fakat edebiyatta, hayali, gerçek olmayan veya uydurulmuş fantezi gibi anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır.[74] Bu ustaca cümleyle Gibbon, uydurma olduğunu bildiği Arabşah'ın hikâyesine vurgu yapmayarak "bilgisiz tarihçi" suçlamasından kendisini kurtarmakta, okuyucu karşısında Arabşah'ın güvenilirliğini korumakta ve en önemlisi, Bayezid'e yönelik olarak yapıldığı ileri sürülen muameleleri, sözde Timur'un bizzat okuduğu fantastik tarihlerden edindiği bilgilere bağlayarak Arabşah'ın ifadesini

---

72 Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, c. I, s. 237.

73 "Timur had read in some fabulous history a similar treatment of one of his predecessors, a king of Persia; and Bajazet was condemned to represent the person, and expiate the guilt, of the Roman Caesar" (Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, c. III, s. 672)

74 Fabuolus sözcüğü, hayvanların konuştuğu masalları anlatmak için kullanılan *Fable* sözcüğünden kaynaklanmıştır. Çağdaş İngilizce leksikonunda Fabulous sözcüğü "not true or real", yani "gerçek olmayan" şeyleri tanımlama sıfatları başlığı altında "belonging to some fantasy and not to real life" yani "gerçek hayata değil fantezilere ait olan" açıklamasıyla verilmektedir. (*Longman Lexicon of Contemporary English*, 1981, s. 683)

desteklemiş olmaktadır. Kuşkusuz, Timur'un kendisinden 500 yıl önce yaşamış bir Hıristiyan Arap din adamının yazdığı kitabı okuduğunu ve Bayezid'le ilişkilerini bu kitapta yazılanlara göre düzenlediğini ileri sürebilmek, ancak, kitabını Timur'dan yaklaşık 400 yıl sonra yazan Gibbon gibi büyük bir tarihçiye nasip olabilirdi(!).

Bu noktada asıl fecaat ise Köprülü'nün makalesinde ortaya çıkmaktadır. Büyük tarihçinin yukarıda aktardığımız "Timur devrini çok iyi bilen İbn Arabşah'ın demir kafes hikâyesini zikretmesi ve hatta bunu vaktiyle galip Bizans imparatorunun İran şehinşahı Şapur'u esir ettiği zaman demir kafese koydurmuş olmasının bir mukabelesi olarak göstermesi çok dikkate şayandır" sözleri, kendisinin de Bizans imparatorunun İran hükümdarı Şapur'u esir ettiğine ve demir kafese kapattığına inandığını göstermektedir.

Aslında Şapur'un esir edilen değil, aksine esir alan ve Roma imparatorunu demir kafese koyduran hükümdar olduğunu bilmesi için Köprülü'nün Latince kaynaklara gitmesine ve ayrıntılı tarih araştırmaları yapmasına gerek yoktu. Demir kafes konusunda görüşlerini paylaştığı ve kendisinden çok sayıda alıntı yaptığı Edward Gibbon'un kitabının başlangıç kısmına bakması yeterliydi.[75] Ne yazık ki Köprülü, hayranı olduğu Edward Gibbon'un gösterdiği ustalığın benzerini gerçekleştirememiş ve Arabşah'ın sahte fantazisini gerçek kabul ederek tarihi kaynak olarak kullanmıştır.

Şimdi de Köprülü'nün demir kafes meselesindeki tezini güçlendirmek için, Gibbon dışında kullandığı son kaynağa, Bizans kökenli İtalyan tarihçi Theodoro Spandounes'e gelelim.[76] Köprülü, Sphrantzes, Arabşah ve Mareşal Boucicaut ile ilgili değerlendirmelerini yaptıktan sonra şöyle yazmaktadır:

> Bu fikrimizi büsbütün kuvvetlendirecek diğer bir delil daha zikredelim: XV' inci asrın ikinci yarısında Türkiye'de bulunan ve saray muhitiyle, büyük ricâl ile sıkı temasları olan Th. Spandouyn Cantacasin, Timur Yıldırım'ı esir ettiği zaman demir zincirle bağlattığını- bu rivayet Ducas'da da vardır- ve kafes içerisine koydurduğunu açıkça yazmaktadır. (*Petit Traicté de L'origine des Turcqz,* publié et annoté par Charles Schefer, Paris, 1896, p. 282-283). Şu hâlde kât'i surette anlaşılıyor ki, demir kafes rivayeti, doğrudan doğruya o vakaların şahidi olan Anadolu muhitinden çıkmış ve yine o asırda sür'atle Garb alemine yayılmıştır.[77]

Spandounes'in 1509'da basılan *De la Origine Deli Imperatori Ottomani* adlı İtalyanca eseri, 1519 yılında Fransızca olarak basılmıştır ve iki versi-

75 Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, c. I, s. 237.

76 Yazar, Bizans'ın yıkılmasından sonra Avrupa'ya göç eden aristokrat bir ailenin çocuğu olarak Venedik'te dünyaya gelmiştir. 1509'da basılan *De la Origine Deli Imperatori Ottomani* adlı İtalyanca eseri, 1519 yılında Fransızca olarak basılmıştır. Çeşitli dillerde yapılan baskılarda ismi Theodoro Spandugnino, Théodore Spandouyn Cantacasin, Theodorus Spandingous, Theodorus Spondinuous, Theodore Spandounes gibi farklı şekillerde kullanılmıştır. Biz bu kitapta, günümüz tarih literatüründe yaygınlaşan şekliyle Theodore Spandounes'i kullanacağız.

77 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, s. 595.

yon arasında farklılıklar vardır.[78] Köprülü Hoca'nın yararlandığı Fransızca baskıda Timur- Bayezid ilişkisi şöyle anlatılmaktadır:

Ve böylece (Timur) zaman kaybetmeksizin ülkesine geri gitti ve adı geçen Yıldırım Bayezid'i hayatı boyunca altın zincirlerle zincirlenmiş halde tuttu. Ne zaman atına veya arabasına binmek istese (Bayezid) önüne getirildi ve o ayağını onun sırtına basarak atına bindi. Bu ağır aşağılama sebebiyle zavallı (Bayezid) hayatına son verdi.[79]

İtalyanca baskıda ise iş iyice zıvanadan çıkmakta ve olay şöyle anlatılmaktadır:

Timur geldiği gibi geri (ülkesine) gitti ve Yıldırım Bayezid'i, sürekli olarak altın zincirlere bağlı şekilde ve demir bir kafes içerisinde gittiği her yere götürdü. Ne zaman ata veya arabaya binmek istese, Yıldırım Bayezid kafesinden çıkarılarak huzuruna getiriliyor ve onun sırtını ata binmek için basamak olarak kullanıyordu. Çağatay, İskit ülkesine döndüğü zaman, Yıldırım Bayezid'e karşı kazandığı zaferi kutlamak için İskitya'daki bütün prenslerin ve asillerin katıldığı görkemli bir şölen düzenledi. Bayezid'in içinde bulunduğu kafes de oraya getirildi. Daha sonra Çağatay, büyüklüğüne ve asaletine yakışmayan bir şey yaptı. Yıldırım Bayezid'le birlikte esir alınmış olan karısını getirtti, elbisesini cinsel bölgesi görünecek şekilde, kasıklarına kadar yırttırdı ve bu şekilde gelen bütün misafirlere yemek servisi yaptırdı. Karısının bu utanç verici durumunu gören Yıldırım Bayezid, kötü kaderine lanet etti ve o anda kendisini öldürmek istedi. Bıçak veya başka bir araç bulamadığı için başını kafesinin demir parmaklıklarına vura vura feci bir şekilde hayatına son verdi.[80]

Görüldüğü gibi, Köprülü Hoca tarafından Osmanlı sarayıyla ve devlet ricali ile yakın temasta bulunduğu ileri sürülen Spandounes'in yazdıklarının tarihi gerçeklerle uzaktan yakından bir ilgisi yoktur. Timur, Yıldırım'ı altın zincire vurdurmamış, demir kafeste dolaştırmamış ve ata binerken onun sırtını basamak olarak kullanmamıştır. Bayezid Akşehir'de ölmüştür ve Timur'un Yıldırım'ı Semerkand'a götürmesi söz konusu değildir.

78 Kitap Osmanlılarla ilgili olarak Avrupa dillerinde yayınlanan ilk eser olma özelliğini taş maktad r. Bu nedenle Avrupalıların Osmanlı alg s nı büyük ölçüde belirleyen kaynak olmuştur. Kendisinden önceki Chalkokondyles, Doukas ve Pachimeres gibi Bi nsl yazarlar n kitapları Grekçe ve Latince yayınlandıkları için Avrupa'da yaygınlık kazanamamışlardır. Kitabın ilk baskısı Venedik'te sürgünde yaşamakta olan Frans z kralı XII. Louis'e, hemen ardından düzenlediği yeni versiyonu ise Papa VII. Clement'in sekreteri Giovanni Giberti aracıl ğıyla a al k makamına ithaf edilmiştir.

79 "Et ainsy, tout incontinent, s'en retourna à son pays et tint cestuy Ildrin Baiazit tout le temps de sa vie enchesné de chesnes d'or et à chascune foys qu'il vouloit monter à cheval ou en son cheryot, le faisoyt conduyre devant et luy en luy mettant ung pied sur l'espaule montoit sus son cheval; et en telle subgection le malheureux acheva sa vie" (Spandounes, *Petit Traicté de L'origine des Turcqz*, s. 24-25)

80 "Et inbcontinente indrieto ritornò, et tenne questo Ildrim Baiasit di continuo incatenato con cathene d'oro et conducevalo seco per tutto dove lui andava in una gabbia di ferro, et ogni volta che voleva ascendere o à cavallo o sopra il carro, faceva cavar di gabbia Ildrim Baiasit, et era condotto alla presentia sua incathenato, et japondoli sopra le spalle montava a cavallo. Et tornato che fu Sachatai in Scytia fece uno belissimo triompho et della havuta vittoria de Ildrim Baiasith, et fece uno grande convito ove si trovoro quasi tutti li signori et principi de Scytia, et fu condotta la gabbia onde stava Ildrim Baiasit dentro; onde fece uno atto non conveniente alla sua grandezza et nobiltà, fece conduire la moglie de Ildrim Baiasit, laqual havea presa con la marito, fece Sachatai tagliari li panni a quella apresso all'ombelico, di sorte che ella mostrava tutte le sue vergogne, et vuolse quella servire et portasse le vivande alli convitati. Et vedendo Ildrim Baiasit la moglie in tanto opprobrio et vergogna, dolendosi della perversa fortuna, et volendosi ama r se stesso, et non trovando coltello o altro expediente, percosse tanto con la testa in quella gabbia che er adi ferro che si amoz ò miserabilmente. (Spandounes, *De la origine deli imperatore Ottomani*, s. 147-148)

Yıldırım'ın karısı Despina Hatun, Sultan Bayezid'in ölümünün hemen ardından Timur tarafından serbest bırakılmıştır. Bir diğer deyişle onun da esir olarak Semerkand'a götürülmesi ve çıplak olarak hizmet ettirilmesi diye bir şey yoktur. Yıldırım başını demir parmaklıklara vurarak intihar etmemiştir.

Bizanslı bir tarihçinin bilerek veya bilmeyerek bu kadar yalanı arka arkaya sıralaması anlaşılabilir bir şeydir. Asıl anlaşılamayacak şey Köprülü gibi büyük bir bilim adamının uydurmalarla dolu bu kitabın yazarını gerçek bir tarihçi gibi takdim etmesi ve yazdığı zırvaların içerisinden sadece "zincire vurulma ve demir kafese konulma" kısmını çekip çıkararak tarihi bir delil (!) şeklinde sunmasıdır. Bu nitelikte bir tarihçilik anlayışına hiçbir şekilde katılmak mümkün değildir.

Bu olayda açıklığa kavuşturmamız gereken bir diğer konu, Köprülü'nün makalesinin sonundaki Türk, Moğol ve İslam devletleri tarihinde esir hükümdarın demir kafese konulması geleneğini ispat arayışıyla ilgilidir. Köprülü, burada Samanoğullarından, Selçuklulardan, Hindistan Türk Devletinden, İlhanlılardan ve Safevîlerden "demir kafes" örnekleri vermekte ve böylece Türk-İslam dünyasında böyle bir geleneğin varlığını kanıtlamaya çalışmaktadır.

Kendi tebaası olan Oğuz kabilelerince esir edilip gece-gündüz gözetim altında tutulmasına karşın hükümdarlığı devam ettirilen Sultan Sencer'in özel durumu bu konu için örnek olamaz. Kaldı ki Rus doğubilimcisi Bartold tarafından, İlhanlı dönemi tarihçisi Cüveynî'ye dayanılarak popülerleştirilen "Sultan Sencer'in geceleri demir kafese kapatılıp gündüzleri tahta oturtulduğu" şeklindeki iddia, Hüseyni, Aksarayi gibi Selçuklu tarihçilerinde bulunmadığı gibi, Ravendi, Kazvini, Reşidüddîn Fazlullah ve İbnü'l Esir gibi dönem tarihçilerinde de kaydedilmemiştir. Bu tarihçilerin tamamı, Oğuzların Sencer'i devamlı gözetim altında tuttuklarını ve onun emriyle yapıyormuş gibi davranarak ülkenin kaynaklarını kendileri için kullandıklarını yazmaktadırlar.[81] Sultan Sencer'in esir edilmesinden neredeyse bir yüzyıl sonra kitabını yazan Cüveynî ve ondan alıntı yapan Mirhond dışında hiçbir tarihte kaydedilmemiş olması nedeniyle bu iddianın da söylentiden ibaret olması kuvvetle mümkündür. Nitekim Sultan Sencer konusunu işleyen batılı bilim adamları bu iddiayı gerçek kabul etmedikleri için kaynak olarak kullanmamaktadırlar.[82]

Köprülü'nün sıraladığı diğer örneklerin hepsinde kafese konulan kişiler, bölge valileri, kabile reisleri veya üst düzey askeri komutanlardır.[83]

81 Hüseyni, *Akhbar al-dawla al-Saljukiyya*, s. 83; Aksarayî, *Müsameret-al-ahyar*, s. 117-118; Kazvini, *Tarih-i Güzida*, Vol II, s. 102; Ravendi, *Rahatu's-Sudûr*, s. 855; İbnü'l Esir, *El Kâmil fi't-tarih*, c. 11, s. 154-158; Reşidüddîn Fazlullah, *Cami'ü't-tevârih*, (*Selçuklu Devleti*), s. 182.

82 Bosworth, *Sandjar*, The Encyclopedia of Islam, Vol. IX, s. 16.

83 Sultan Sencer hariç, Köprülü'nün verdiği altı örnek şunlardır: İsyancı Mâkân tarafından esir edilen Samanilerin Sistan valisi Tahir b. Ali; Hind hükümdarı Adil Tuğlukşah tarafından esir edilen asi Şeyhzâde-i Cami; İlhanlıların Yezd valisi Emîr Muzaffer tarafından esir edilen isyancı Neküder kabilesi reislerinden Körbe; Şah İsmail tarafından esir alınan Usta kalesi hâkimi Hüseyin Kıya; Şah İsmail tarafından esir alınan isyancı Eberkuh/Şiraz hâkimi Muhammed Karra; Osmanlı ile işbirliği ya an Reşt hâkimi Muzaffer Sultan. (*Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, s. 597)

Hiçbir örnekte bir hükümdarın diğer bir hükümdarı kafese koyması söz konusu değildir. Çünkü Türk-İslam tarihinde böyle bir gelenek yoktur. Hakanlık veya sultanlık meşruiyetinin Tanrı'dan ve soydan geldiğine inanılan bir dönemde hükümdarlar, savaştıkları hükümdarı imkân bulmuşlarsa öldürmüşlerdir. Buna karşın esir ettikleri hükümdara gerek meşruiyetine duydukları saygıdan ve gerekse bir gün kendi başlarına da gelebileceği düşüncesinden dolayı saygılı davranmışlardır. Köprülü'nün listesinde hiçbir hükümdarın başka bir hükümdarı kafeste hapsettiğini gösteren bir örnek bulunmamasının nedeni de budur.

Bir diğer deyişle Köprülü'nün "Timur Orta Çağ Türk-İslam dünyasında var olan demir kafes geleneğini takip ederek Yıldırım'ı demir kafese hapsetmiştir" şeklindeki iddiası da doğru değildir. Çünkü Orta Çağ Türk-İslam dünyasında hükümdarların esir aldıkları hükümdarları demir kafese kapatmaları şeklinde bir gelenek yoktur.

Yinanç Hoca'nın demir kafes efsanesine katkıları

Demir kafes ile ilgili bir diğer asılsız söylenti de Türk tarihçisi Mükrimin Halil Yinanç tarafından türetilmiştir. Yinanç, bazı Bizanslı tarihçilere dayanarak, Timurlu ordusu Altıntaş bölgesinde konaklarken Sultan Bayezid'in kaçırılmak istendiğini, bunu öğrenen Timur'un olaya karışan Hoca Firuz'u öldürttüğünü ve Sultan Yıldırım Bayezid'i de bir demir kafese kapattığını yazmaktadır.[84] Büyük tarihçinin üzerine demir kafes iddiasını inşa ettiği öykünün saçmalığını anlayabilmek için kaynak olarak kullandığı Bizanslı tarihçi Doukas'ın yazdıklarını tam olarak aktarmak gereklidir. Doukas'ın senaryosu şöyledir:

> Bu kişi (Mehmed Çelebi) savaşın kaybedildiğini ve kısa bir süre sonra babasının İskitlerin eline düşeceğini idrak edince kendisi, yanındakilerle birlikte kaçıp gitti ve olup bitecekleri görmek üzere bekleyerek dağlarda gizlendi. Orada son derecede becerikli bazı maden tüneli kazıcıları buldu ve onlarla birlikte gece vakti - babasının sıkı koruma altında tutulduğu yerin yakınına - inerek tünel kazmaya başlayıp otağların orta yerine kadar ulaşmayı başardılar... Sabah zamanıydı... nöbet değişimi yapacak yeni birlik geldi. Bunlar delikten çıkma toprağı gördüler, bağırmaya başladılar, sonuçta gece görevi yapan nöbetçiler ayağa kalktı ve bütün ordugâhta büyük şamata oldu. Hemen Bayezid'in bulunduğu otağa dalarak onu otağın orta yerinde dikilir durumda, yanında hadımağalarının başı Hoca Firuz (Khotzia pherouz) ile gördüler. Kazıcılarla Mehmed'in kendisi bu arada aceleyle uzaklaşmışlardı. Gün doğunca Temir de oraya geldi ve Bayezid'i azarladı ve tehdit etti; onun önünde Hoca Firuz'un başının kesilmesini emretti. Bundan sonra onun tüm çevresinde sıkı nöbet tutuldu ve o artık zincire vurulmuş olarak bulunduruldu; akşam olunca eli ayağı bağlanıyordu. Gündüzleri ise yeterince asker sürekli ve kesintisiz olarak gözetim nöbeti tutuyordu.[85]

84 Yinanç, *Yıldırım Bayezid*, İ.A. c. II, s. 388.
85 Doukas, *Historia*, s. 61.

Osmanlı tarihlerinin hiçbirisinde kaydedilmeyen bu kaçırma hikâyesinin neresine tutunmak mümkündür? Ankara Savaşı sonrasında Çelebi Mehmed'in dağlarda gizlendiğine mi, yüz bini aşkın askerin konuşlandığı devâsâ bir ordugâhın dışından, tünel kazıcılarla birlikte merkezdeki otağlara bir gecede tünel kazdığına mı, yoksa fark edildiği halde onca askerin arasından kaçıp gittiğine mi inanılabilir?[86]

Muhtemelen bu derecede bir saçmalığın inandırıcı olmayacağını düşünen Yinanç, olayı, "Bayezid'i kaçırmak için oğlu Mehmed Çelebi'nin gönderdiği fedailer" şekline dönüştürmüştür. Diğer taraftan, yukarıda aktardığımız gibi, Doukas, bu sözde kaçırılma girişiminden sonra Bayezid'in geceleri zincirlendiğini, gündüzleri gözetim altında tutulduğunu söylemekte, buna karşın demir kafesten bahsetmemektedir. Konuyu gündeme getiren diğer tarihçi Chalkokondyles ise herhangi bir zincirleme olayına bile değinmemektedir.[87] Diğer taraftan Yinanç, kaynak olarak kullandığı Bizanslı yazarlarda bile bulunmayan bir iddiayı gündeme getirmekte ve kaçırılma girişiminden kaygılanan Timur'un Bayezid'i bir demir kafese koyduğunu ileri sürmektedir.[88] Yinanç'ın hiçbir geçerli kaynağa dayalı olmayan ve muhtemelen Fuad Köprülü'nün makalesinin etkisi altında yaptığı bu çıkarım, daha sonra birçok Türk tarihçisine kaynaklık edecektir.

Demir kafes ve zincire vurulma konularını noktalamadan önce değinmemiz gereken son kanıtlar, Osmanlı şehzâdelerinin babalarıyla ilgili değerlendirmeleridir.

Süleyman Çelebi, elçisi Şeyh Ramazan aracılığıyla Timur'a gönderdiği mesajda "Ben kendi halinde bir hizmetkârınızım. Ol hazret ki, babamı bağışlamış, onu meclisine almış ve lütf-u kerem göstermişken ben neden hizmette kusur edeyim?" demekteydi.[89] Bu konuyla ilgili diğer bir veri de Timur'un kış aylarını geçirmek için konakladığı bölgeye Mehmed Çelebi tarafından gönderilen casusların aktardığı bilgilerdir. Neşrî, Timur'un ordugâhına gönderilen casusu ve getirdiği bilgileri şöyle aktarmaktadır:

> Sultan Mehmed Çelebi bu tedbiri ihtiyar idüb Rum tarafına gitmek tedarükünde iken Timur askerine gönderilen casus gelüb, Sultan'a du'â kılub, eytdi: 'Hak Teâlâ celle ve alâ padişah-ı İslamun ömrin ziyade idüb a'dâ-yı devlet mahzûl ve makhûr ola. Atan Yıldırım Han Gazi'yi gördüm. Selâmetdür. Ve likin cehd idüb, yanuna varımadum. Timur Rûm vilayetin tamam zabt idüb, bu yıl Aydın ilinde kışlar' didi.[90]

Sultan Bayezid zincire vurulmuş ve demir kafese kapatılmış olsaydı, Mehmed Çelebi'nin casusu olayı bu şekilde mi anlatacaktı? Böylesi bir

86 Natanzi, Timu un Kanıgil'deki ordugâhının genişliğini 10 ferseng, yani, yaklaşık 55 kilometre olarak ve mektedir. (*Müntahab'üt Tevârih*, s.181). Timur'u burada ziyaret eden İspanyol elçi Clavijo ise o dugâhtaki çad r say sını 50 bin ola ak tahmin etmektedir. Timu un Kütahya'daki ordugâhında bulunan asker sayısı çok daha fazlaydı. Dolayısıyla ordugâhın daha geniş bir alana yayıldığı kolayca öngörülebilir.

87 Chalkokondyles, *Historiarum Demonstrationes*, s. 327.

88 Yinanç, *Yıldırım Bayezid*, İ.A. c. II, s. 388.

89 Yezdî, *Zafernâme*, s. 400.

90 Neş î, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 373.

durumun varlığında bütün şehzâdeler konuyla ilgili olarak bilgi sahibi olmayacaklar mıydı? Bu durumda söz konusu iddialar söylenti olmak yerine tarihsel gerçekler olarak kayıtlara geçmeyecek miydi?

Sonuç olarak, yukarıda gerçekleştirdiğimiz birincil kaynaklara dayalı, karşılaştırmalı ve tarafsız değerlendirme, Sultan Yıldırım Bayezid'in zincirlenerek bir demir kafese kapatıldığı iddiasının tamamen uydurma olduğunu göstermektedir. Bayezid'in hasta olduğu dönemde iki tabibini gönderecek kadar hassasiyet gösteren, kızlarından birisini torunu Ebubekir Mirza'yla nikâhlayarak akrabalık bağı oluşturan Timur'un Osmanlı sultanını demir kafese hapsetmesi düşünülemez.

Yukarıda ayrıntılı olarak gündeme getirdiğimiz veriler ışığında Bayezid'in esir düştüğü ilk günden itibaren konumuna uygun şekilde muamele edildiği, yolculuklarda bir tahtırevan içerisinde nakledildiği ve Timurlu ordusunun konuşlandığı yerlerde Timur'un otağının karşısına kurulan çadırlarda ailesiyle birlikte gözetim altında tutulduğu söylenebilir.

Despina Hatun'a çıplak sakilik yaptırıldığı iddiası

Emîr Timur-Yıldırım Bayezid ilişkilerinde neredeyse yüzyıllardır tartışılan ve tarihsel açıdan hiçbir önemi olmamasına karşın, Orta Çağ İngiliz tiyatrosunda malzeme olarak kullanıldığı için popüler tarihin önemli bir öğesi haline gelen diğer bir konu da Timur'un Sultan Bayezid'in karısı Sırp prensesi Olivera'yı içki âlemlerinde çıplak olarak oynattığı ve sakilik yaptırdığı şeklindeki bir efsanedir. Dönemin Bizans tarihçilerinde ortaya atılan bu iddia, daha sonraki yüzyıllarda Avrupa sahne sanatlarının dramatik bir öğesi haline dönüştürülmüş ve nihayet Prof. Fuad Köprülü tarafından Bayezid'in intiharı ile ilişkilendirilecek şekilde Türk tarihçiliğinin gündemine yerleştirilmiştir.

Köprülü Hoca "demir kafes" ve "intihar" konularında olduğu gibi bu olayı da söylentiden ziyade tarihsel bir gerçeklikmiş gibi işlemiştir. Büyük Hoca'nın geçersiz kaynaklardan yola çıkarak vardığı sonuçlar bazı günümüz tarihçilerince yaygınlaştırılmış ve böylece oluşan algı, aynen diğer iki konuda olduğu gibi, Türk tarihçiliğindeki Timur düşmanlığının derinleşmesinde önemli bir öge olmaya devam etmiştir. Bu nedenle, ciddi bir tarih çalışması için uygun görünmese de, bu olayın analizi birincil kaynaklar üzerinden tarafsız ve ayrıntılı bir şekilde yapılacak ve Köprülü Hoca'nın yarattığı algının doğru olmadığı ortaya konulacaktır.

Prenses Mileva Olivera, Sırp kralı Lazar'ın kızıydı ve Niğbolu Savaşı'ndan sonra Osmanlılarla yapılan barışın bir parçası olarak Yıldırım Bayezid'le evlendirilmiş ve Despina Hatun adını almıştı. Padişah'ın en gözde hanımı haline gelmesine karşın dinini değiştirmeyen Despina Hatun, Ankara yenilgisinden sonra, kızlarıyla birlikte Timurlulara esir düşecektir. Dönemin Osmanlı ve Timurlu tarihlerinde Timur'un Despina

Hatun'a yönelik muamelesi konusunda herhangi bir bahis yoktur. Buna karşın ikisi Bizanslı olmak üzere dört kaynak Timur'un Bayezid'i aşağılamak maksadıyla karısı Despina Hatun'a kötü muamele ettiği iddiasını ileri sürmüşlerdir. Bunlar *Anonim Osmanlı Tarihi*, Suriyeli tarihçi Arabşah, Bizanslı tarihçi Chalkokondyles ve Grekçe yazılmış bir anonim tarih olarak sıralanabilir. Şimdi bu kaynakları sırasıyla değerlendirelim.

Anonim *Osmanlı Tarihi* söz konusu olayı şöyle anlatılmaktadır:

> Meyer bir gün Timur Han Sultan Yıldırım ile sohbet iderdi. Sultan Yıldırım'ın bir kâfire avratı vardı. Vulk oğlı kızıyidi. Timur Han buyurdu ki ol avradı sohbete getüreler. Andan Timur Han buyurdı kim Yıldırım'a kadeh süre. Andan Yıldırım Han avratın sohbet arasında göricek hayli melûl oldı.[91]

Anonim Osmanlı tarihleri bu olaya "rivayet ederler ki Çağataylılarda kadının sohbete gelip kendi kocasına kadeh sunması ayıp değildi. Yoksa Yıldırım Han'ı aşağılamak kastıyla (karısını) getirmediler" şeklinde bir açıklama getirmektedirler.[92] Gerçekten Timurlularda toplantılara kadınların katılması, eğlencelerde şarap içmeleri, kendi kocalarına ve hatta bazen misafirlere içki sunmaları ayıp kabul edilmeyen bir durumdu. İspanyol elçisi Clavijo, Semerkand ziyareti esnasında Miranşah'ın karısı Hanzade tarafından verilen bir ziyafeti şu şekilde nakletmektedir:

> Bu ziyafete Timur'un Büyük Hatunu da gelmişti... O da Şarap içiyor ardından kımız istiyordu... Büyük Hatun bizim ilerlememizi ve kendisine yaklaşmamızı emretti. Sonra bana kadehini takdim etti; fakat ben hiç içki kullanmadığımı söyledim. Hanımların birçoğu sarhoş olmuştu.[93]

Suriyeli tarihçi Arabşah ise, Timur'la ilgili bütün konularda yaptığı gibi, olayı abartmış, Anonim Osmanlı Tarihlerindeki Timur-Bayezid sohbeti ortamı yerine bir içki âlemi kurgusu yaratmıştır. Arabşah, "Osmanoğlu hizmet edenlerin çoğunun kendi cariyeleri, bir kısmının hatunları ve odalıkları olduğunu görmesiyle birlikte gözlerinin önü karardı ve bu anı yaşamaktan can çekişme acısını daha tatlı buldu" demekte, fakat özel olarak Despina Hatun'a ve çıplaklığa bir gönderme yapmamaktadır.[94] 16. Yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Ali de muhtemelen Arabşah'tan alıntı yaparak, Despina Hatun'un Bayezid'e içki sunması olayını bir eğlence ve ziyafet ortamında gerçekleştiğini nakletmektedir. Mustafa Ali'nin anlatısı şöyledir:

> Bu mazmunda gazeller okunur, mutriblerin kelâmı güya ki, Han Bayezid'e dokunurdu. Hükkam-ı küffardan duhter-i Laz ki, şehriyar-ı müşarun ileyhin mahbûbe-i tannazı idi, meclise getürdiler. Moğol-i gûl ayini üzre Hidiv

91 Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşrî, s. 46.

92 "Rivayet ederler kim, Çağatay arasında avrat sohbete gelüp gine kendü erine sagrak sürmek ayıb degül idi, derler. Yohsa Yıldırım Han'a horlık kasd n idüp getürmediler." *Anonim Osmanlı Kroniği*, s. 51. Muhyiddin Cemali'nin *Tevarih-i Âl-i Osman*'ında da (s. 42) "Çağatay arasında avrat kendü erine sagrak sürmek ayub degül idi" denilmektedir. Giese Neşrî olan *Tevârih-i Âl-i Osman*'da (s. 46) muhtemelen bask hatası olarak "erine" sözcüğü atlanmış ve "gine kendü sagrak sürmek ayıb değüldi" şeklinde yazılmıştır.

93 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 130.

94 Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 317.

nam-darının kadehin surdürdiler. Zira ki, ol zümreye bezm-i meyde adet cariye sakilik etmek Moğolâne hareket idi. Eğerçi ki, Arabşah 'tahkiren meclise getürdi' dimişdir, hala ki hilaf-ı vaki yazmışdır.[95]

Görüldüğü gibi dönemin Osmanlı tarihlerinin bazılarında Despina Hatun'un da ziyafete getirildiğini ve kendi kocasına, yani Sultan Bayezid'e içki kadehi sunduğu rivayeti vardır. Fakat gerek *Anonim Osmanlı Tarihi* ve gerekse Gelibolulu Mustafa Ali bu olayın Bayezid'i veya Despina Hatun'u aşağılamak amacıyla değil, söz konusu uygulama Timurlularda doğal olduğu için gerçekleştiğini yazmaktadırlar.

Diğer taraftan *Anonim Grekçe Tarih,* Bayezid'in sevgili karısının Tamerlanos'un huzuruna çağırıldığını, elbisesinin dizlerinden baldırlarına kadar olan kısmının yırtıldığını ve bu şekilde sakilik yaptırıldığını yazmaktadır.[96] Bizanslı tarihçi Chalkokondyles ise Sırp prensesinin Bayezid'in olduğu bir ortamda Timur'a sakilik yapmaya zorlandığını söylemekte, fakat elbise yırtılma olayına değinmemektedir.[97]

Türk tarihçiliği ve Türk kamuoyu açısından belirleyici gelişme ise, aynen demir kafes iddiasında olduğu gibi, tarihçi Fuad Köprülü'den kaynaklanmıştır. Köprülü, Sultan Bayezid'in eceliyle ölmeyip intihar ettiğini ileri sürdüğü makalesinde şöyle yazmaktadır:

Esir Osmanlı hükümdarının intiharı hakkında daha kat'i bir neticeye varmak için, buna amil olan psikolojik sebepleri de aramak lâzımdır. Bazı müelliflere göre Timur -İslamiyet'ten evvelki ve sonraki Türk devletlerinde, sonra Cengiz çocuklarında ve onların ananelerini takib eden sülalelerde mutâd olduğu üzere- verdiği ziyafetlerde Bayezid'in zevcesi Prenses Despina'yı çıplak olarak şarap sunmaya icbar etmiş ve Bayezid bu hakarete dayanamayarak intihar etmiştir.[98]

Burada "çıplak olarak şarap sunmaya icbar etmek" ve "Bayezid'in bu hakarete dayanamayarak intihar etmesi" sözlerine dikkat edilmelidir.

Yukarıda Despina olayının dönem tarihlerinde ne şekilde ifade edildiğini ayrıntılı olarak aktarmıştık. Bu dönem kaynaklarının hiçbirisi Despina'ya çıplak olarak sakilik yaptırıldığını yazmadıkları gibi Bayezid'in bu nedenle intihar ettiğini de söylememektedirler. Bu durumda Köprülü'nün kaynak olarak kullandığı bu bazı müellifler kimlerdir?

Köprülü yukarıda aktardığımız cümlesinin hemen ardından söylediği şu sözlerle bu kaynaklar hakkında bilgi vermektedir:

Timur vakanüvislerinde bulunmayan bu rivayetin tetkikine girişmek ve müverrih Ali'nin bu husustaki bazı mülahazalarını tenkidden geçirmek uzun sürer. İbn Arabşâh tarafından zikredildiği halde Hammer'in kabul etmediği bu rivayeti Gibbon ve daha sonra Gibbons - bilhassa XV-XVI'ıncı asır Hristiyan müelliflerine dayanarak - inanılmaya lâyık görürler.[99]

95 Gelibolulu Mustafa Ali, *Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*, c. I, s. 169.
96 *16. Asırda yazılmış Grekçe Osmanlı Tarihi*, s. 106.
97 Chalkokondyles, *Historiarum Demonstrationes*, s. 327.
98 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, s. 602.
99 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, s. 602.

Bu durumda Köprülü'ye göre "Despina'nın çıplak olarak sakilik yapması" ve "Bayezid'in bu nedenle intihar etmiş olması" iddiasının kaynakları İbn Arabşah ve bazı Hristiyan yazarlar olmaktadır. Fakat Arabşah'ın olayı "Osmanoğlu hizmet eden çoğunun kendi cariyeleri, bir kısmının hatunları ve odalıkları olduğunu görmesiyle birlikte gözlerinin önü karardı" sözleriyle naklettiğini ve özellikle Despina'dan veya çıplaklıktan söz etmediğini yukarıda vurgulamıştık. Bu durumda Köprülü'nün kaynakları olarak geriye, kendisinin de ifade ettiği gibi, Edward Gibbon ile bazı XV-XVI'ıncı asır Hristiyan müelliflerini esas alan Herbert Adam Gibbons kalmaktadır.

Köprülü'nün Timur'la ilgili konularda kaynak olarak kullanmayı çok sevdiği büyük tarihçi Edward Gibbon'un kitabında Despina Hatun'un ismi tek yerde geçmektedir. Gibbon, muhtemelen Timurlu tarihçilerden yararlanarak, Osmanlı sultanının haremi Bursa'dan getirildikten sonra Despina Hatun ve kızlarının Bayezid'e gönderildiklerini, bu arada, çok dindar bir insan olarak tanımladığı Timur'un Sırp Prensesinden Müslüman olmasını istediğini yazmaktadır.[100] Bir başka yerde de Gibbon, İbn Arabşah'ı kaynak göstererek, "zafer kutlaması esnasında Bayezid'in sakilik eden esirler arasında kendi cariyelerini ve karılarını peçeleri açılmış vaziyette gördüğünü" belirtmektedir.[101] Burada Gibbon özel olarak Despina Hatun'dan bahsetmemektedir. Bu noktada Gibbon'un tarafsız bir tarihçinin yaklaşımına uygun olarak hareket ettiği görülmektedir. Kaynağını göstermekte ve konuyla ilgili yazdıkları da kaynak olarak gösterdiği Arabşah'ın söyledikleriyle tam olarak örtüşmektedir. Bu anlatının devamında Gibbon, Bayezid'in Akşehir'de inme geçirerek hayata veda ettiğini kaydetmektedir.

Görüldüğü gibi Köprülü'nün "Bayezid'in zevcesi Prenses Despina'nın çıplak olarak şarap sunmaya mecbur bırakıldığı ve Bayezid'in bu hakarete dayanamayarak intihar ettiği şeklindeki rivayeti Gibbon inanılır bulmaktadır" mealindeki ifadeleri tamamen gerçek dışıdır. "Çıplak sakilik yapmak" ve "intihar" konuları Gibbon'un kitabında olmadığına göre, Köprülü'nün alıntı yaptığı kaynak hayranı olduğu İngiliz tarihçi Edward Gibbon da değildir.

Bu durumda Köprülü'nün kaynağı olarak geride sadece *Osmanlı İmparatorluğunun Temelleri* isimli kitabın yazarı Amerikalı Herbert Adam Gibbons kalmaktadır. Gibbons'ın Bayezid'in esareti ve Despina Hatun olayı ile ilgili yazdıklarına geçmeden önce bu yazar hakkında kısa bir bilgi vermekte ve Köprülü'nün bu yazar hakkındaki düşüncelerini aktarmakta fayda vardır.

Osmanlı ile ilgisi 1910-1914 yılları arasında İstanbul Robert Kolej'de ders vermekle sınırlı olan gazeteci Herbert Adams Gibbons, gerçek bir Osmanlı tarihçisi olmayıp, bulduğu kaynaklarda yazılanları, herhangi bir akademik kıyaslamaya veya çapraz doğrulamaya tâbi tutmaksızın olduğu

100 Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, c. III, s. 669.
101 Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, c. III, s. 671.

gibi aktarmakla yetinen bir yazardı. Bu nedenle, bizzat yazarın kendisi, *Osmanlı Tarihinin Temelleri* başlıklı çalışmasının önsözünde, "Much of my text is controversial in character" diyerek kitabının büyük ölçüde tartışmalı nitelikte olduğunu samimi bir şekilde ifade etmektedir.[102] Gerçekten Gibbons'un kitabı inanılmaz hatalarla doludur.[103]

Bu noktada Köprülü'nün H.A. Gibbons'ı kaynak olarak kullanmasının ne sakıncası olduğu şeklinde bir soru akla gelebilir. Bu sorunun cevabı, Köprülü ile Mükrimin Halil Yinanç arasında başlayan "demir kafes" tartışmaları döneminde Köprülü Hoca'nın "Tarihi kaynaklar nasıl kullanılmalıdır?" konusunda ileri sürdüğü "tarihçilik" kurallarında yatmaktadır. Büyük tarihçi Köprülü, Halil Yinanç Hoca'ya şöyle seslenmektedir:

> Daha bu husustaki ilk makalemi yazarken... takip ettiğim asıl maksat, kaynakların tenkıydi (tenkidi) mes'elesinde, dar mânâsıyle filolojik bir tenkıyde saplanmanın kifayetsizliğini göstermek ve her müellifin zihniyetini, telâkkıylerini, gayesini gözden kaçırmamak, yani psikolojik âmillere de kıymet vermek iycab ettiğini anlatmaktı.[104]

Bu değerlendirmeye göre, Köprülü Hoca için bir tarihi kaynağın tenkit ve kıyaslaması yapılırken sadece belgenin filolojik, yani dil ve tarih açısından incelenmesi yeterli değildir. Aynı zamanda kaynak yazarının nitelikleri de göz önüne alınmalıdır. Bir diğer deyişle, kaynak yazarının niteliklerinin yetersiz ya da tutarsız olması veya güvenilir olmaması halinde kaynakta yazılanlar da kuşkulu hale dönüşmektedir. Dolayısıyla bu aşamada tarafsız bir değerlendirme yapabilmemiz için Köprülü'nün, Despina Hatun'a çıplak sakilik yaptırıldığı şeklindeki tezine kaynak olarak kullandığı Herbert Adam Gibbons'la ilgili şahsi düşüncelerini de bilmemiz gerekmektedir.

Köprülü bir çalışmasında, Gibbons'un Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemiyle ilgili tezlerine karşı çıkarken, "Osmanlı kroniklerinde -ki Türkolog olmayan Gibbons bunların en eskisi ve en mühimlerinden tamamen habersizdir- bu hususta verilen malûmat asla inanmaya lâyık değildir" [105] demekte ve bu sözleriyle Amerikalı yazarın Osmanlı tarihi konusunda bilgisiz ve güvenilmez olduğunu açıkça ifade etmiş olmaktadır. Köprülü Hoca, bir başka yerde de H.A. Gibbons için "O ancak orta zaman vak'a-nüvisliği zihniyetinin doğurduğu bu rivayeti tenkide lüzum görmeksizin almış ve bunu da kendi nazariyesine bir delil olarak kullanmak istemiştir" [106] demekte ve böylece bizim yukarıda Gibbons için söyle-

---

102 Much of my text is controversial in character. (Gibbons, *The Foundation of Ottoman Empire*, s. 5)
103 Bu hatalardan birisi Timur-Bayezid çatışmasının başladığı dönemle ilgilidir. Gibbons'a göre Bayezid Sivas'ı aldıktan sonra Kara Yusu ile çatışmış, bunun üzerine, ilk Ermenistan seferinde Timur'a rehberlik ettiği için onun korumasına irmiş olan Karakoyunlu lideri, Timurlu sarayından yardım istemiş, Timur henüz cevap vermeden önce Osmanlılar Kara Yusuf'u esir almışlar ve buna duyan Timur Bayezid'e kızarak düşman olmuştur. (Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire*, s. 245). Bu nitelikteki fahiş hatalar, yazarın Osmanlı tarihi ile olan ilişkisinin ne kadar yüzeysel olduğunu açıkça göstermektedir.
104 Köprülü, *Yıldırım Bayezid'in İntiharı Meselesi*, s. 598.
105 Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s. 47.
106 Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s. 48.

diğimiz "kaynaklarda bulduğu her şeyi, doğrulama yapmaksızın almış ve aktarmıştır" yargısını ve hakkında kullandığımız "Katalog Tarihçisi" tanımlamasını doğrulamaktadır.

Şimdi Herbert Adam Gibbons'un Bayezid'in esareti ve Despina Hatun olayı ile ilgili olarak yazdıklarına ve dayandığı kaynaklara bakalım. Gibbons'un ifadesi kelimesi kelimesine şöyledir:

> Timur'un, talihsiz rakibini, yemek masasında ve atına binerken basamak olarak kullanacak, düzenlenen eğlencelerde karısı Sırp prensesi Despina'yı çıplak bir şekilde Tatar fatihe şarap sunmak suretiyle aşağılanmasını seyretmeye mecbur bırakacak kadar ileri gittiği kaydedilmiştir.[107]

Gibbons bu konuyla ilgili atıflarında Pietro Perondino, Theodore Spandounes (Theodoro Spandugnino), Cesare Campana, Giovanni Sagredo ve Odericus Raynaldus şeklinde beş Avrupalı kaynağın ismini vermektedir.[108] Gibbons'un dip notlarında "Timur'un Batıdaki ilk biyografi yazarı olan Perondino, Timur'un Bayezid'in karısı Despina'yı çıplak olarak yemek masası önünde beklettiğini yazmıştı" mealinde bir kayıt vardır. Gibbons ayrıca, yararlandığı kaynakların ilk sırasına Perondino'yu koymuştur. Bu durumda beş Hristiyan yazarın ismini kaydetmişse de birincil kaynağının Perondino olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan Perondino *Magni Tamerlanis Scytharum imperatoris vita* başlıklı kitabını "Muhtelif kitapların muhtelif yerlerinden ufak parçalar toplayarak istinsah ettim"[109] demekte ve kaynak olarak kullandığı yazarlar arasında Papa II. Pius olarak tanınan Piccolomini ve Spandounes'i (Theodoro Spandugnino) saymaktadır.[110] Spandounes'in kitabının Perondino'dan neredeyse 50 yıl önce basıldığı düşünülürse, Perondino dâhil diğer bütün Hristiyan yazarların birincil kaynağının Spandounes olduğu ortaya çıkar. Gibbons'un kaynak olarak gösterdiği diğer üç yazar, yani Campana, Sagredo ve Raynaldus'un eserleri vekâyinâme şeklinde olduğu için konuları kendilerinden önceki yazarlardan alıntılamış ve kısa bir-iki cümle ile kaydetmişlerdir.

Bu verilere göre, Despina Hatun konusunda ciddi bir analiz yapabilmemiz için Osmanlı Tarihi alanında Avrupalılar tarafından uzun yıllar başucu kitabı olarak kullanılmış Spandounes'in "*De la origine deli imperatore Ottomani*" başlıklı kitabında yazılanlara bakmamız gerekmektedir.[111] As-

107 "It has been recorded that Timur went so far as to use his unfortunate rival as a footstool for mounting his horse and at the table, and that Bayezid was compelled to witness the degradation of his wife, the Serbian Princess Despina, who in a state of nudity served the Tartar conqueror with wine at his feasts." (Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire*, s. 256)

108 Gibbons, *The Foundation of Ottoman Empire*, s. 256, dipnot 1

109 Perondino, *İskit İmparatoru Büyük Timurlenk'in Terceme-i Hali*, s. C.

110 Perondino, *İskit İmparatoru Büyük Timurlenk'in Terceme-i Hali*, s. 17, 56.

111 Kitap 1509 yılında İtalyanca olarak basılmış, 1519 yılında da Fransızcası yayınlanmıştır. Spandounes'in bu kitabı Osmanlılarla ilgili olarak Avrupa dillerinde yayınlanan ilk eser olma özelliğini taşımaktadır. Bu nedenle Avrupalıların Osmanlı algısını büyük ölçüde belirleyen kaynak olmuştur. Kendisinden önceki Chalkokondyles, Doukas ve Pachimeres gibi Bizanslı yazarların kitapları Grekçe ve Latince yayınlandığı için Avrupa'da yaygınlık kazanamamışlardır. Spandounes kitabının ilk baskısını Venedik'te sürgünde yaşamakta olan Fransız kralı XII. Louis'e, hemen ardından düzenlediği yeni versiyonu ise Papa VII. Clement'in sekreteri Giovanni Giberti aracılığıyla Papalık makamına ithaf etmiştir. Dolayısıyla bu iki baskı arasında farklılıklar vardır.

lında yukarıda Bayezid'in demir kafese konulup konulmadığını tartıştığımız bölümde bu yazarın bu konuyla ilgili olarak yazdıklarını gündeme getirmiştik. Yazar, Despina Hatun olayını da demir kafes olayıyla birlikte aktardığı için aynı bölümü bir kez daha alıntılamak zorundayız. Spandounes şöyle yazmaktadır:

> Timur geldiği gibi geri (ülkesine) gitti ve Yıldırım Bayezid'i, sürekli olarak altın zincirlere bağlı şekilde ve demir bir kafes içerisinde gittiği her yere götürdü. Ne zaman ata veya arabaya binmek istese, Yıldırım Bayezid kafesinden çıkarılarak huzuruna getiriliyor ve onun sırtını ata binmek için basamak olarak kullanıyordu. Çağatay, İskit ülkesine döndüğü zaman, Yıldırım Bayezid'e karşı kazandığı zaferi kutlamak için İskitya'daki bütün prenslerin ve asillerin katıldığı görkemli bir şölen düzenledi. Bayezid'in içinde bulunduğu kafes de oraya getirildi. Daha sonra Çağatay, büyüklüğüne ve asaletine yakışmayan bir şey yaptı. Yıldırım Bayezid'le birlikte esir alınmış olan karısını getirtti, elbisesini cinsel bölgesi görünecek şekilde, kasıklarına kadar yırttırdı ve bu şekilde gelen bütün misafirlere yemek servisi yaptırdı. Karısının bu utanç verici durumunu gören Yıldırım Bayezid, kötü kaderine lanet etti ve o anda kendisini öldürmek istedi. Bıçak veya başka bir araç bulamadığı için başını kafesinin demir parmaklıklarına vura vura feci bir şekilde hayatına son verdi.[112]

Şimdi de kitabını Spandounes'ten yararlanarak 1553'te, yani, Bizanslı yazardan yaklaşık 50 yıl kadar sonra yazan ve H. A. Gibbons'a birincil kaynak olan Perondino'nun renkli anlatımına bakalım:

> Filhakika ayağını Bayezid'in eğilmiş sırtına istihzakârane bir surette basarak ata binerdi. Yemek yediği ve eğlendiği zaman, daha büyük bir maskaralık ve rezalet olmak üzere, üç ayaklı masanın altında bağlı bulunan Bayezid ekmek kırıntılarıyla yemek lokmalarını hırsla yutmaya mecbur tutulurdu. Yemek haricindeki zamanı ise...vahşi hayvanlar gibi demir kafes içinde geçirmeye mecburdu. Lakin kendisiyle beraber esarete sevk edilmiş olan zevcesi dahi, sade bir çift çarık ve pek kısa bir asker kaftanını giymiş olduğu ve edep yeri edebe mugayir bir şekilde apaçık bulunduğu halde, Bayezid'in gözü önünde hep birlikte yemek sofrasında oturan İskit ayanına cebren sakilik ediyordu... Bayezid buna pek büyük bir infial ile tahammül ediyor, hatta yüklenmiş olduğu bu kadar büyük namussuzluktan aciz kalarak kendi ölümünü şiddetle temenni ediyordu. Temennisine hiçbir türlü nail olamadığından yeise düşerek sert ve sebatlı bir inat ve ısrar ile kendisini kafesten dışarı attığı zaman ruhunu teslim etti. Başı, kafesin demir parmaklıklarından yediği müteaddit darbelerden büsbütün harap olmuş, beyni dağılmıştı.[113]

Görüldüğü gibi Herbert Adam Gibbons'a kaynaklık yapan bu Hristiyan yazarların Timur'la Bayezid ve Despina Hatun ilişkileri konusunda yazdıkları, tarihi gerçeklerle uzaktan yakından ilişkisi olmayan ve bütünüyle uydurulmuş hayali hikâyelerden ibarettir. Hristiyan yazarların bu uydurma senaryoları zaman geçtikçe daha da çeşitlendirilmiş ve

112 Spandounes, *De la origine d li imperatore Ottomani*, s. 147-148.
113 Perondino, *İskit İmparator Büyük Timurlenk'in Terceme-i Hali*, s. 31-32.

Timur'un Bayezid'in burnuna halka taktırarak bir bufalo gibi şehir şehir dolaştırdığını ve böylece Osmanlı şehirlerini kolayca ele geçirdiğini iddia edecek düzeye varmıştır.[114]

Tarihi gerçeklerin henüz bilinmediği çağlarda yazarların bu gibi efsaneleri kaynak olarak kullanmaları anlaşılabilir bir durumdur. Buna karşın tarihi olayların, kaba hatlarıyla da olsa, bilinir hale geldiği yirminci yüzyılda, bir tarihçinin, bu saçmalıklara dayanarak hükümler çıkarmaması gerekir.

Gerçi gazeteci H. A. Gibbons, bir tarihçi olmadığı için karşılaştırmalı mukayese yapmaksızın konularla ilgili bütün yazılanlardan alıntı yaptığını, dolayısıyla da kitabının çok tartışmalı bilgilerle dolu olduğunu itiraf edecek dürüstlüğü göstermektedir. Ayrıca H. A. Gibbons, yukarıda tam olarak aktardığımız gibi, bu konuyu kendi fikri veya yorumu olarak değil, sadece tarihlerde kaydedilmiştir şeklinde gündeme getirmektedir. Bir diğer deyişle Gibbons gibi bir katalog tarihçisi bile Perondino ve Spandounes gibi yazarların aktardığı saçmalıkları muhtemelen inanılır bulmadığı için, bunlara dayanarak yorum yapma veya sonuç çıkarma yoluna gitmemiş, sadece yaptığı alıntıların tarihlerde kaydedildiğini belirtmekle yetinmiştir.

Şimdi Köprülü Hoca'nın bu konudaki ifadelerini hatırlayalım:

> Esir Osmanlı hükümdarının intiharı hakkında daha kat'i bir neticeye varmak için, buna amil olan psikolojik sebepleri de aramak lâzımdır. Bazı müelliflere göre Timur - İslamiyet'ten evvelki ve sonraki Türk devletlerinde, sonra Cengiz çocuklarında ve onların ananelerini takib eden sülalelerde mutâd olduğu üzere - verdiği ziyafetlerde Bayezid'in zevcesi Prenses Despina'yı çıplak olarak şarap sunmaya icbar etmiş ve Bayezid bu hakarete dayanamayarak intihar etmiştir.[115]

Görüldüğü gibi Köprülü Hoca iddiasını kanıtlamak için iki aşamalı bir strateji izlemektedir.

Birinci aşama, tırnak içi ifadesiyle, mağlup rakibin karılarını ziyafetlerde çıplak olarak oynatmanın İslamiyet öncesi ve sonrası Türk devletlerinde, Cengiz oğullarında ve onları takip eden sülalelerde mutat bir işlem olduğunu söylemek ve böylece Timur'la ilgili iddiasının tarihsel bir geleneğe dayalı ve olağan bir uygulama olduğu izlenimini yaratmaktır. İkinci aşama ise bu zemin üzerine Timur'un Despina Hatun'u çırılçıplak sakilik yaptırdığı için Sultan Bayezid'in intihar ettiği iddiasını tarihsel bir gerçeklikmiş gibi yerleştirmektir.

Öncelikle İslamiyet öncesi ve sonrası Türk devletlerinde mağlupların karılarının ziyafetlerde çıplak olarak oynatıldıkları iddiası tamamıyla ger-

---

114 "Il lui fit passer un anne au de fer dans le nez, çömme à un buffle, et l'offrit partout en spectacle en le trainant à sasuite à travers les villes de Turquie qui lui appartenanient encore; il les décida ainsi à se soumettre sans résistance" (Bellaguet, *Chronique du religieux de Saint-Denys contenant le règne de Charles VI*, de 1380 a 1422, Vol. III, s. 49)

115 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, s. 602.

çek dışıdır.[116] Çünkü Timurlular da dâhil olmak üzere Müslüman Türk devletlerinde böyle bir uygulamanın olduğuna dair hiçbir tarihi kayıt bulunmamaktadır. Aksine, bu devletlerde, mağlup edilen hükümdarın karılarını ve kızlarını kendi haremine almak, hanedan üyeleriyle veya üst düzey asillerle evlendirmek gibi bir gelenek vardır. Nitekim Timur, Bayezid'in kızlarından birisini torunu Ebubekir'le nikahlamış, Despina Hatun da gördüğü iyi muamele karşısında Müslüman olmayı kabul etmiştir. Köprülü'nün söz konusu iddiasına inanmamız halinde Müslüman Türk devletleri hükümdarlarının, kendi haremlerine alacakları veya hanedanlarına gelin yapacakları kadınları ziyafetlerde çırılçıplak teşhir ettiklerine de inanmamız gerekir.

Köprülü, yukarıda alıntıladığımız cümlesinin hemen ardından şöyle söylemektedir:

> İbn Arabşah tarafından zikredildiği halde Hammer'in kabul etmediği bu rivayeti Gibbon ve daha sonra Gibbons –bilhassa XV-XVI'ıncı asır Hristiyan müelliflerine dayanarak- inanılmaya lâyık görürler.[117]

Büyük İngiliz tarihçisi Edward Gibbon'un ne Despina'nın çıplaklığından ne de Bayezid'in intiharından söz etmediğini yukarıda göstermiştik. Bu durumda geride H.A. Gibbons ile onun kaynakları Perondino ve Spandounes kalmaktadır.

Bu verilere göre Köprülü Hoca'nın her tarihçi için zorunlu gördüğü "kaynakların mukayeseli tenkidi" kuralına kendisinin uymadığını düşündüren bir tabloyla karşı karşıya kalıyoruz. Çünkü büyük bir tarihçi olarak, tezini ileri sürmeden önce yapması gereken şey, yukarıda ayrıntılı olarak gösterdiğimiz gibi, kendisinin de inanılır tarihçi olarak görmediği Gibbons'u değil, onun kaynaklarını, yani, Perondino ve Spandounes'i incelemekti.

Bu noktada "Köprülü, Timur ve Bayezid'le ilgili makalelerini yazdığı yıllarda bu yazarların eserlerine kolayca ulaşabilir miydi?" şeklinde bir soru sorulabilir. Çünkü Latince olarak basılan Perondino'nun *Magni Tamerlanis*'i başka hiçbir Avrupa diline çevrilmemişti. Fakat Köprülü Hoca isteseydi bu kaynağa kolayca ulaşabilecekti. Çünkü *Magni Tamerlanis*, 1930'ların ilk yarısında, Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği üzerine, Köprülü'nün görev yaptığı İstanbul Darülfünunu hocalarından Müderris Rükûnzade Fazıl Nazmi (Kandi) Bey tarafından *İskit İmparatoru Büyük Timurlenk'in Tercüme-i Hali* başlığıyla Türkçeye tercüme edilmişti. Bir di-

---

116 Köprülü bu iddiasına kaynak olarak H.A. Gibbons'u kullanmış görünmektedir. Gibbons, Despina Hatun ile ilgili yazdığı bölümün dipnotlarında "Kadınların çıplak olarak sergilenmesi Moğollarda genellikle galibiyetin bir simgesi olarak kullanılmaktaydı. Bu uygulama Cen iz Han Pekin'i ve Semerkand'ı ele geçirdiğinde resmi seremoniydi" demektedir. (*The Foundation of Ottoman Empire*, s. 256, dipnot 2). Köprülü Hoca, hiçbir geçerli tarihi kaynak göstermeksizin, H.A. Gibbons'un sadece Moğollara yönelik yaptığı bu atfı genişletip İslamiyet öncesi ve sonrası Türk devletlerine eklemekte, böylece, söz konusu uygulamanın Timurlular için de normal bir olay olduğu izlenimini yaratmaya çalışmaktadır.

117 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, s. 602.

ğer deyişle Perondino'nun kitabının tercümesi Köprülü Hoca'nın burnunun dibindeydi.[118] Diğer taraftan Köprülü, Spandounes'in *De la origine deli imperatore Ottomani* kitabının Fransızca tercümesine ulaşmış ve yukarıda aktardığımız gibi, Bayezid'in zincirlenerek kafese kapatıldığı iddiası için onu kaynak olarak kullanmıştı.[119] Fakat Fransızca baskı, tercümesini ve aslını yukarıda verdiğimiz İtalyanca baskıdan biraz farklıydı ve burada Despina Hatun'la ilgili herhangi bir bahis yoktu.[120]

Sonuç olarak Köprülü, Perondino ve Spandounes gibi kaynakları inceleyip sonuç çıkarmak yerine, onları hiçbir kıyaslamaya tâbi tutmaksızın özetleyen Gibbons'a atıf yapmakta, bizzat kendi ifadesiyle, Gibbons bu kaynakları inanılır bulduğu için Köprülü de inanılır bulmaktadır.[121] İlginç olan nokta, Köprülü'nün, Osmanlı Devleti ile ilgili konularda kesinlikle güvenilmez ve bilgisiz bir kaynak olarak nitelediği H.A. Gibbons'ı, Despina Hatun'a çıplak sakilik yaptırılması konusundaki iddiasını kanıtlayabilmek adına, en güvenilir kaynak olarak kullanması, Osmanlı, Timurlu ve hatta Bizanslı tarihlerde bile bulunmayan bazı saçmalıkları, bu yazara dayanarak, doğruymuşçasına gündeme getirmesidir.

Ayrıca Köprülü, burada da demir kafes meselesinde Arabşah'ın yazdıklarına yaptığı gibi, Gibbons'taki cümlenin sadece Despina Hatun ile ilgili kısmını çekip kullanmakta, Timur'un Bayezid'i ata binerken basamak, yemek yerken masa altında ayaklık olarak kullandığı bölümlerine hiç değinmemektedir. Çünkü Gibbons'un cümlesini olduğu gibi kullanması durumunda, Hristiyan yazarların bu uydurmalarının yanında, Despina Hatun'la ilgili iddialarının saçmalığı da açıkça ortaya çıkacaktı. Bu durumda Köprülü'nün Despina Hatun'a yapılan sözde aşağılayıcı muameleyi Bayezid'i intihara götüren en önemli etken olarak kullanma imkânı da ortadan kalkmış olacaktı. Bütün bu tutarsızlıklara ek olarak Köprülü, gerek Gibbon ve gerekse H. A. Gibbons'ın Bayezid'in eceliyle öldüğünü yazmalarına karşın, "Despina'ya yapılan alçaltıcı muamele Bayezid'i intihar etmeye götürmüştür" şeklindeki iddiasının bu kaynaklarca desteklendiği izlenimini vermeyi sürdürmektedir.

Görüldüğü gibi Anonim Osmanlı Tarihlerinde ve Gelibolulu Mustafa Ali'de "Despina'nın kendi kocasına, yani Sultan Bayezid'e kadeh ikram etmesi şeklinde anlatılan olay, Grekçe yazılmış bir anonim tarihte dizinden baldırına kadar eteğinin yırtılarak sakilik yapması olarak ifade edilmekte, Arabşah'ta ise Bayezid'in bütün haremine sakilik yaptırıldığı biçiminde anlatılmaktadır. Fakat hiçbir dönem kaynağında Despina Hatun'a çıplak

118 *Magni Tamerlanis*'in Fazıl Nazmi taraf ndan yapılan tercümesi Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesinde DTC 198432 Demirbaş ve 312 A. İnan, V.I, C.I numara ile kayıtlıdır.

119 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, s. 395.

120 Spandounes'in *Petit Traicté de L'origine des Turcqz* başlığıyla Fransızcaya tercüme edilen kitab n n Bayezid'in esareti ve ölümüyle ilgili bölümünün orijinali ve tercümesi yukarıda, "Demir Kafes" kon sunu tartıştığımız bölümde verildiği için burada tekrar edilmeyecektir.

121 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, s. 602.

olarak sakilik yaptırıldığı ve Bayezid'in bu nedenle intihar ettiği iddiası bulunmamaktadır.

Bütün bu birincil kaynak verileri ortadayken, Fuad Köprülü, yukarıda sözünü ettiğimiz makalesinde, "Bazı müelliflere göre Timur verdiği ziyafetlerde Bayezid'in zevcesi Prenses Despina'yı çıplak olarak şarap sunmaya icbar etmiş ve Bayezid bu hakarete dayanamayarak intihar etmiştir" şeklinde bir ifade kullanmakta ve böylece bazı Orta Çağ Hristiyan yazarları tarafından uydurulmuş hikâyeleri tarihsel bir gerçeklikmiş gibi göstermektedir.

Sonuç olarak "Demir Kafes" meselesinde olduğu gibi, "Despina Hatun" konusunda da Köprülü'nün ortaya attığı iddialar, daha sonraki yıllarda günümüz Türk tarihçileri tarafından asla tenkide tâbi tutulmayacak ve hiçbir gerçek tarihsel kaynağa dayanmadığı halde "Timur'un eğlence âlemlerinde Bayezid'in Sırp karısı Despina Hatun'u çırılçıplak oynattığı ve sakilik yaptırdığı" şeklindeki inanç, Türk tarihçiliğine yerleşecektir.[122]

Bu noktada Ankara Savaşı'ndan sonra Despina Hatun'la ilgili gelişmeleri gözden geçirmekte yarar vardır ve bu konudaki bilgiler yalnızca Timurlu tarihçilerde bulunmaktadır. Yezdî'nin "Yıldırım Bayezid'in hatunu ve iki kızı Yenişehir'de birinin evinde gizlenmekteydiler. Yine Yıldırım Bayezid'in oğlu Mustafa'ya nişanladığı Sultan Ahmed Celayir'in kızı da dâhil olmak üzere hepsi ele geçirildi" şeklindeki sözleri, Despina Hatun'un iki kızıyla birlikte Bursa'da esir alındığını göstermektedir.[123] Bir başka yerde Yezdî, Şehzâde Muhammed Sultan'la birlikte Yenişehir ovasında bulunan Şehzâde Ebubekir'in, Timur'un izniyle, Yıldırım Bayezid'in büyük kızını nikâhına aldığını kaydetmektedir.[124] Yıldırım'ın diğer kızı da Timur'un komutanlarından Emîr Celaleddin'in Muhammed isimli oğluyla

---

122 Despina Hatun'un Timur tarafından esir edilmesi ve ona toplantıda hizmet ettirilmesi olayının doğru olduğunu göstermek için bazı yazarlar Kanuni döneminde İstanbul'da bulunmuş olan Busbeck'in anılarını kullanmaktadırlar. (Busbecq, *The life and letters of Ogier Ghiselin de Busbecq*, s. 112). Busbecq, Kanuni'nin Hürrem Sultan ile resmen evlendiğini ve bunun Osmanlı sultanlarının Bayezid'den bu yana oluşturdukları resmen evlenmeme geleneğine ters düşmek bahasına yapıldığını söyler. Bu geleneğin oluşumunu ise Bayezid'in karısının esir düşmesi ve Timur'un ona şölen sırasında hizmet ettirerek Osmanlı padişahını aşağılaması olarak gösterir. Bu iddia Busbecq'in bilgisizliğinden kaynaklanan bir söylentiden ibarettir. Çünkü Bayezid'den sonra II. Murad, Sırp kralı Vılkıoğlu'nun kızı Prenses Mara ile, Fatih Sultan Mehmed de Dulkadıroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti hatun ile resmen evlenmişlerdir. Sırp despotu Georg Vulkovie Brankoviç (Osmanlı tarihlerinde Vılkı-oğlu) 1433'te kızı Mara'yı, 300 bin dukalık bir çeyiziyle birlikte, II. Murad'a eş olarak göndermiştir. (İnalcık *II. Murad Maddesi İ.A.* c. 8, s. 605). Bu evlilik II. Murad'ın Macarlara karşı kazandığı Güğercinlik zaferi sonrasında gerçekleştirilmiş siyasi bir evliliktir. Prenses Mara 1443 yılında Osmanlıların mağlup oldukları İzladi muharebesinin ardından Macar-Eflâk ve Sırp bloku ile yapılan barış görüşmelerinde başrolü oynayacaktır. II. Murad, 1427'de Sırp despotu Stefan'ın ölümünden sonra Sultan Bayezid'in karısı Prenses Olivera, yani Despina Hatun üzerinden kendisinin Sırp toprakları üzerinde yasal mirasçı olduğu iddiasını gündeme getirecektir. (İnalcık, *II. Murad Maddesi İ.A.* c. 8, s. 602). Şehzâde Mehmed'in Sitti Hatun'la evliliği de Osmanlı'nın Anadolu'daki konumunu sağlamlaştırmak için babası II. Murad tarafından düzenlenmiş siyasi bir evlilikti. (İnalcık, *Mehmed II. Maddesi*, İ.A. c. 7, s. 509)

123 Yezdî, *Zafernâme*, s. 396.

124 Yezdî, *Zafernâme*, s. 397. Despina Hatun'un kızlarının isimleri Uruz Hatun ve Şah (veya Paşa) Melek Hatun'dur. Hangisinin Mirza Ebubekir ile evlendirildiği konusunda kaynaklarda bir karışıklık vardır. Osmanlı kaynaklarında Uruz Hatun'un, Sırp kaynaklarında ise Şah Melek Hatun'un evlendirildiği ifade edilmektedir.

evlendirilmişti. Bu nikâh olayları gerçekleştirildiğinde Timur Kütahya'da bulunmaktaydı. Yezdî, Bayezid'in hanımı ve kızlarının Kütahya'ya getirilmelerinden sonraki gelişmeleri ise şu şekilde aktarmaktadır:

> Hazreti Sâhibkıran, Yıldırım Bayezid'in hatununu ve kızlarını halayıklarıyla birlikte kendisine gönderdi. Sâhibkıran'ın yüzü suyu hürmetine bugüne kadar kâfire olan ol hatun o gün Müslüman oldu.[125]

Diğer taraftan Sultan Bayezid'le on iki yıl evli kalmasına karşın dinini değiştirmeyen Despina Hatun'un Timur'un isteği üzerine Müslümanlığı gerçekten kabul edip etmediğini bilmek mümkün değildir. Fakat Timurlu tarihçinin ifadesine göre, o günün koşullarında kabul etmiş görünmektedir. Ayrıca bu durum Timur'un ona daha saygılı davranmasını da sağlayacaktı. Dini hassasiyetleri yüksek olduğu bilinen Timur'un akrabalık bağı kurduğu ve Müslümanlığı kabul etmiş olduğunu ifade eden bir kadına kötü muamele ettiğini veya çıplak sakilik yaptırdığını iddia etmek için aşırı bir Timur düşmanlığı duygusuna sahip olmak gerekmektedir. Nitekim Sırp tarihlerinde Despina Hatun'a kötü muamele yapıldığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Aksine, ağabeyi Stefan Lazaroviç'in Ankara Savaşı'ndaki mücadelesine hayran kaldığı için Timur'un, Despina Hatun'a aşırı saygılı davrandığı nakledilmektedir.[126]

Despina Hatun'un bundan sonraki serüveni ise Sırp tarihçisi Kostenecki'nin 1430'larda yazdığı *Stefan Lazareviç'in Yaşam Öyküsü* ve Prenses Olivera Vakfı tarafından bastırılmış olan *Princess Olivera: A Forgotten Serbian Heroine* başlıklı kitaplarda bulunmaktadır. Kostenecki, Sırp despotu tarafından Timur'a gönderilen "Aydın" isimli elçiyi kastederek "sözü edilen elçi bir anlaşma için, ama daha da önemlisi despotun Bayezid'in bütün yakınlarıyla beraber tutsak edilen kız kardeşini (Despina Hatun) aramak için gönderilmişti" demektedir.[127] Diğer taraftan *Princess Olivera* kitabında bahsedilen bir belgeye göre Timur, fidye karşılığı Lazareviç'in yeğeni Grgur Brankoviç'i serbest bırakmıştır.[128] Söz konusu belgede Despina Hatun'dan bahsedilmemesi ağabeyi Lazareviç'in talebine ve fidye önermesine rağmen Timur'un onu serbest bırakmadığını düşündürmektedir. Sırp elçisinin 1402 yılının son aylarında Timur'u ziyaret ettiği düşünülürse, Timur'un Sultan Yıldırım Bayezid'i yalnız bırakmamak için Despina Hatun'u ülkesine göndermediği anlaşılmaktadır. Gerçekten Timur, Bayezid'in ölümünden sonra, Şehzâde Musa ile birlikte Despina Hatun'u da serbest bırakacaktır.[129] Sırp prensesinin ülkesine ne zaman döndüğü konusunda bir açıklık yoktur. Sırp kaynakları bir süre bir manastırda kalan Despina Hatun'un daha sonra ağabeyi Stefan Lazareviç'in yanına gittiğini ve 1444 yılında hayatını kaybettiğini belirtmektedirler.[130] Günü-

---

125 Yezdî, *Zafernâme*, s. 398.
126 *Biografija Prinçesa Olivera*, s. 2-3.
127 Kostenecki, *Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü*, s. 63.
128 Giljen, *Princess Olivera: A Forgotten Serbian Heroine*, s. 122.
129 Mihailoviç, *Bir Yeniçerinin Hatıraları*, s. 61.
130 Giljen, *Princess Olivera: A Forgotten Serbian Heroine*, s. 173.

müzde, adına bir vakıf kurulmuş olan Prenses Olivera, ülkesi için büyük fedakârlıklar yapmış bir kahraman olarak kabul edilmektedir.[131]

Fuad Köprülü, Bayezid'in intihar efsanesini nasıl kurguladı?

Günümüz Türk tarihçiliğinde tartışılan konulardan birisi de Bayezid'in hastalıktan mı yoksa intihar ederek mi öldüğü meselesidir. "Demir kafes" ve "Despina Hatun" meselelerinde olduğu gibi, bu konu da Fuad Köprülü tarafından popülerleştirilmiştir. Aslında Yıldırım'ın ölümü meselesi Köprülü'den çok daha önce, 1922 yılında bir başka tarihçi, Necip Asım tarafından gündeme getirilmişti. Asım'ın, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda yayınlanan iki sayfalık makalesinde söylediğine göre, bu konuyla ilgili Osmanlı tarihlerini incelemiş, medrese kökenli tarihçilerin Bayezid hastalıktan ölmüştür derlerken halk tarihçilerinin veya anonim tarihlerin intihar etmiştir dediklerini fark etmişti. Kendisinin intihar görüşüne katıldığını belirten tarihçi, daha da ileri giderek "mezarındaki kemikleri, şüphesiz, namertçe, Karamanoğlu tarafından yakılmış" demekteydi.[132] Tarihçi, Bayezid'in intiharı ile ilgili olarak ileri sürdüğü en önemli kanıtı da şöyle dile getirmektedir:

> Sultan Abdülaziz Han'ın Bursa'yı ziyaretlerinde, bütün sultanların mezarlarını ziyaret eyledikleri halde Sultan Bayezid'i ihmal etmişler; bunda sebep esarette fevt olduğu meşhurdur.[133]

Böylece Necip Asım, Sultan Bayezid intihar ettiği için Sultan Abdülaziz'in onun kabrini ziyaret etmediği yönünde dolaylı imada bulunmaktadır.

Köprülü'nün 1937 yılında yazdığı makalesine koyduğu *Yıldırım Bayezid'in esareti ve intiharı hakkında* şeklindeki başlık ise Yıldırım Bayezid'in kesinlikle intihar etmiş olduğu şeklinde bir izlenim yaratmaktaydı.[134] Köprülü, 6 yıl kadar sonra, Yıldırım Bayezid'in eceliyle öldüğünü savunarak intihar iddialarının temelsiz olduğunu ileri süren tarihçi Mükrimin Halil Yinanç ile bir tartışmaya girişecek ve *Yıldırım Bayezid'in İntiharı Meselesi* başlıklı ikinci bir makale yazacaktır.[135]

Yinanç, makalesinde özetle "Osmanlı tarihlerinin çoğu Bayezid'in hastalıktan öldüğünü yazmaktadır. Timurlu tarihçiler de böyle söylemektedirler. 1430'larda Osmanlı sarayında bulunan İbni Arabşah bile Bayezid'in eceliyle öldüğünü söylemektedir. Bu durum 1450'lere kadar Osmanlı sarayında ve ümerâsında bir intihar rivayetinin bilinmediğini göstermektedir" demekteydi. Makalesinin bibliyografya kısmında ise 70'i aşkın kaynak arasında Fuad Köprülü'nün makalesinden de söz etmekte ve Köprülü

131 Fond Prinçeza Olivera
132 Necip Asım, *Yıldırım Bayezid Han'ın İntiharı*, s. 78.
133 Necip Asım, *Yıldırım Bayezid Han'ın İntiharı*, s. 78.
134 Köprülü, *Yıldırım Bayezid'in Esareti ve İntiharı hakkında*, Belleten c. II' den ayrı basım, 1937
135 Köprülü, *Yıldırım Bayezid'in İntiharı Meselesi*, Belleten, c. VII, sayı 25, 1943, s. 592-599.

için "Makalesinde bu mevzua ait menbâları tetkik etmiştir" demekteydi.[136] Yinanç'ın yazısında doğrudan Köprülü'nün görüşlerine hiç değinilmediği halde Köprülü, Yinanç'ın "intihar meselesi katiyen esassızdır" şeklindeki sözlerini kendisine karşı bir eleştiri olarak alacak ve yukarıda sözünü ettiğimiz yazısında Yinanç'ı şöyle eleştirecektir:

> (Yinanç)...intihar meselesinin katiyen esassız olduğunu iddia eylemektedir... Makalesinin bibliyografyasında benim bu husustaki yazımdan bahsetmesine bakılırsa, orada ileri sürülen birçok delillerin kendisini tatmin edemediğine hükmetmek lâzımdır... M.H. Yinanç'ın intihar hadisesi hakkında benim mütalaalarımı red ve tenkid etmek isteyen bu satırlarını, her bakımdan çok zayıf ve tezatlarla dolu bulduğumu itiraf edeyim.[137]

Dönemin iki büyük tarihçisi arasındaki bu kalem kavgası konunun daha da popülerleşmesine neden olacaktı. Fuad Köprülü'nün saldırısı karşısında Yinanç'ın sessiz kalması Türk tarihçilik çevreleri tarafından "görüşleri doğru olmadığı için iddiasının arkasında duramadığı" şeklinde algılanmış, böylece Köprülü'nün "intihar" tezi Türk tarihçiliğinin resmi görüşü haline gelmiştir.

Bu konuda tutarlı bir değerlendirme yapabilmek için, yukarıda Demir Kafes ve Despina Hatun konularında uyguladığımız yönteme benzer şekilde, birincil kaynakların karşılaştırmalı bir analizini yapmak ve zehirlenme iddiasının aktarıldığı kaynakların gerçek tarihsel süreçle ne kadar örtüştüğüne bakmak zorunluluğu vardır.

Öncelikle Timur istilasının gerçekleştiği dönemde ve hemen ardından yazılan erken dönem Osmanlı tarihlerine bakalım. En eski Osmanlı tarihi olarak kabul edilen Ahmedî ve onu izleyen Şükrullah, Enverî, Nişancı Mehmed Paşa, Sarıca Kemal ve Bayatlı Hasan gibi 15. Yüzyıl Osmanlı tarihçileri Bayezid'in öldüğünü kaydetmekte, fakat nasıl öldüğüyle ilgili herhangi bir ayrıntı vermemektedirler.[138] 15. Yüzyıl tarihçilerinden sadece Aşıkpaşazâde, "Çünkim Bayezid Han işitdi Semerkand'a gideceğin, heman kendi mesalihin gördü"[139] sözleriyle Bayezid'in kendisini öldürdüğü imasında bulunmaktadır. Diğer taraftan kitabını büyük ölçüde Aşıkpaşazâde'den yararlanarak ve ondan kısa bir süre sonra yazan Neşrî "Hemanki Bayezid Han bu haberi işitdi, gayet gamnâk oldı. Hemin eser-i hummâ belürdi. Andan sonra günden güne za'f müstevli oldı" diyerek Bayezid'in ateşli bir hastalıktan öldüğünü yazmakta ve Aşıkpaşazâde'nin intihar imasını doğrulamamaktadır.[140] Bayezid'in intihar ettiğini en açık biçimde yazan Osmanlı tarihçisi Oruç Beg'dir ve olayı şu şekilde anlatmaktadır:

---

136 Yinanç, *Yıldırım Bayezid*, İ.A. c. II, s. 388.
137 Köprülü, *Yıldırım Bayezid'in İntiharı Meselesi*, s. 591-592.
138 Ahmedî, *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, s. 23; Şükrullah, *Behçet'üt-tevârih*, s. 58: Enverî, *Düstûrname-i Enverî*, s. 36; Nişancı Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, s. 348; Sarıca Kemal, *Selâtinnâme*, s. 114; Bayatlı Hasan, *Câm-ı Cem Âyin*, s. 395-396.
139 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 145, Bir başka el yazmasında "maslahatın"
140 Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, c. I, s. 359.

Çün Timur Han kışı kışlayup girü yaz oldugı vakt kendü vilayetine gitdi. Yıldırım Hanı bile alup gitmeye kasd itdi. Eyitdi: 'Hey Han! Ben seni Semerkand'a iltürem. Andan sonra seni ilüne gönderürem' didi. Yıldırım Han eyitdi:' İy Han! Semerkand'a iletme. Ben anda varmağı istemezem, dilemezem. Benim kaydumı bunda gör' didi. 'Her niçe bilürsen it' didi. Timur Hân razı olmadı. Yıldırım Han gayretlü kişiydi. Gayretünden kendüye sığınmazdı... Ol bilesinde bir yüzügi vardı saklardı. Kaşında agu vardı. Hâzır itmiş idi. Ol arada kendüye kıydı. Ol yüzük kaşını yaladı. Kendü kaydını gördi, Allah rahmetine vardı.[141]

Bu konuyu aktaran bir diğer kaynak, anonim Osmanlı tarihleridir ve değişik nüshalarda küçük farklılıklar olmakla birlikte olay şu şekilde anlatılmaktadır:

Gine bir gün Timur Han Yıldırım Han'a eydür: "Hey Han! Gam yime. Ben seni Semerkand'a iletürem, andan seni gine memleketüne göndürürem' didi. Çünkim Yıldırım Han bu cevâbı İşitdi, gayet melûl oldı ve hem gayret itdi,[142] Timur'un iline varmasına hemandem kendü kaydın gördi, Allah râhmetine vasıl oldı. Bazıları şöyle rivâyet iderler kim: 'Timur Han oturdı, dahi salıvirdi. Üç günden vefat itdi, gelituturken dirler,[143] rahmetullahi aleyhi rahmeten vasi'aten.[144]

Anonim tarihlerde Bayezid'in "kendü kaydın gördüğü" yani intihar ettiği belirtildikten sonra bir diğer söylentinin de gündeme getirildiği görülmektedir. Bu ikinci söylentiye göre Timur, Bayezid'i serbest bırakmış, fakat daha önce zehirletmiş ve üç gün sonra Bayezid başkentine dönüş yolundayken ölmüştür. İsmi bilinmeyen tarihçinin tarihsel gerçeklerle örtüşmeyen bu iddiayı da bir diğer ihtimal olarak aktarmış olması, intihar konusunda yazdıklarının da büyük ölçüde söylentiden ibaret olduğunu göstermektedir.

Osmanlı tarihlerinde intihar konusundaki son kaynak 16. Yüzyıl tarihçilerinden Hadidî'dir. Bu tarihçi, manzum eserinde Bayezid'in ölümünü şöyle anlatır:

Semerkand'ı işidüp Yıldırım Han

Görüp kaydın teslim eder can

Meyer kim hâteminde vardı katil

Adûdan pes âdem yeğ oldu mâyil[145]

Yazara göre Semerkand'a götürüleceğini duyan Bayezid için ölüm isteği her şeyin üzerine çıkmış ve yüzüğünün kaşında bulunan zehirle hayatına son vermişti.

---

141 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 42.
142 Muhyiddin Cemali'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ında "Ve hem gayret ve âr etdi"
143 Topkapı nüshasında "Ba'zı kavilde Timur Han Yıldırım Hanı otlamayınca salıvirmedi. Üç günden sonra geliyorurken vefât itdi."; Muhyiddin Cemali'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ında "Bazılar şöyle rivâyet iderler kim Temur Hân otuldi dahı salıvirdi. Üç günden sonra yolda geliyürürken vefât etdi". (s. 45)
144 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (Giese Neşrî), s. 49.
145 Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 131.

Bu kaynaklar dışındaki bütün Osmanlı tarihlerinde Bayezid'in hastalık nedeniyle öldüğü kaydedilmektedir. 17. Yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Ali, Bayezid'in hastalıktan öldüğünü belirttikten sonra Timur'un onu zehirlettiğine veya intihar ettiğine dair iddiaların tamamen gerçek dışı olduğunu söylemektedir.[146] Bu tarihçi Anonim Osmanlı Tarihlerini ve Oruç Beg'i kastederek "Eğerçi ki, bazı müverrihin 'Hükem-i Timur zehr içürdi veyahut kendüler kasden şürb-i şerengi (zehir) irtikab itdi' diyû yazmışlar. Ma'a haza galat idüb tarik-i rastı azmışlar" demektedir.[147] Bir diğer Osmanlı tarihçisi Hoca Sadettin Efendi ise tarihçi Hadidî'nin yukarıda aktardığımız, Bayezid'in intihar ettiğini iddia eden satırlarını kaydettikten sonra buna karşı şu manzumeyi yazarak cevap vermektedir:

Hadidî adında olgunlaşmamış bir ozan
Becerisi yoğ iken söz düzmeye kalkışan
Girişmiş dizilerle tarih yazmaya
Bu tutumuyla lâyık olmuş azarlanmaya
Uydurma haberler içinde çoktur
Bu yüzden hiçbir değeri kıymeti yoktur
***
Bildirdiklerinin çoğu yanlıştır
Okuyan da sanır ki bunlar gerçektir
Demin söylediğim sözleri yazmış
Ama kalemi düz yoldan azmış
Bu şekilde öyküyü anlatıp geçmiş
Sözleriyle azarlanmayı hak etmiş.[148]

Görüldüğü gibi Bayezid'in intihar olayını ima eden veya doğrudan yazan tarihçiler, diğer Osmanlı tarihçileri tarafından şiddetli bir biçimde eleştirilmişlerdir.

Fuad Köprülü, makalesinde, söz konusu eleştirilerin nedenini "bu tarihçiler, Bayezid'in şeriatça uygun görülmeyen bir yolla hayatına son verdiği iddialarına karşı çıkarak onu ve Osmanlı hanedanını korumak istiyorlardı" şeklinde açıklamaktadır. Diğer taraftan, yukarıda yaptığımız alıntılarda görüldüğü gibi, Bayezid'in intihar iddiasını gündeme getiren dört Osmanlı tarihçisi de bunun nedenini "Timur'un onu Semerkand'a götürmek istemesi" ile açıklamaktadırlar. Buna karşın Köprülü, Bayezid'in asıl intihar nedeninin "karısı Despina Hatun'a ziyafetlerde çırılçıplak sakilik yaptırılmasına bağlı psikolojik yıkım" olduğunu iddia etmektedir.

146 Maraz-ı hunak ve diku'n-nefes: Boğaz iltihabı ve nefes darlığı
147 "Bazı yazarlar 'Timur'un âlimleri zehir içirdi veya kendisi kasten zehir içti' diye yazmışlardır. Bununla birlikte bunlar hata yapıp doğruluk yolundan sapmışlardır" (*Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, c. I, s. 172- 173) Benzer bir eleştiri Hoca Sadettin Efendi'de de vardır (*Tâcü't-Tevârih*, s. 337)
148 Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, s. 338-339.

Yukarıda Despina Hatun meselesini irdelediğimiz bölümde bu iddianın tarihsel gerçeklerle örtüşmediğini, bizzat Köprülü'nün gösterdiği kaynakları değerlendirerek ortaya koymuştuk. Bazı Orta Çağ Hristiyan tarihçileri dışında hiçbir yerde bulunmayan "çırılçıplak sakilik" senaryosunun tamamen uydurma olduğunu iyi bilmesine karşın Köprülü, yalnızca intihar tezini kuvvetlendirebilmek amacıyla söz konusu kaynakları kullanmıştır.

İntihar meselesinin karşılaştırmalı tenkidi

Kuşkusuz, bazı Osmanlı tarihçilerinin "Timur Bayezid'e kendisini Semerkand'a götüreceğini söyleyince yüzüğündeki zehri yalayarak intihar etti" iddiaları, esarete düşmüş, tahtını kaybetmiş ve çaresiz bir hükümdar portresiyle birlikte düşünüldüğünde, günümüz okuyucusu için, sanki olması gereken ve çok sıradan bir gerçeklikmiş gibi görünmektedir. Fakat konuya ilişkin siyasal ve sosyal gelenekler, 1400'lü yılların farmakolojik imkânları ve olayların tarihsel akışıyla birlikte düşünüldüğünde, söz konusu iddianın o kadar da kolay kabul edilemeyeceği ortaya çıkar. Şimdi olayı bu açılardan değerlendirelim.

Öncelikle Sultan Bayezid'in yanında "kaşında zehir bulunduran bir yüzük" taşıması için yapacağı savaşlarda esir düşebileceği veya kendi oğulları tarafından tahttan indirilerek hapsedilebileceği gibi ihtimalleri düşünüyor olması gerekmektedir. Ayrıca böyle bir duruma düştüğü takdirde hayatına son vermeyi önceden plânladığını da düşünmek durumundayız. Ancak böylesi bir senaryo, Osmanlı sultanının özel bir yüzük yaptırmasını ve taşımasını açıklayabilecektir.

Kendisinden önceki ve sonraki Osmanlı sultanlarının hiçbirisinde olmayan böylesi bir düşüncenin ve uygulamanın Bayezid'de var olduğunu ileri sürmek, açıklanması hayli zor bir durumdur. Zira Osman Gazi'den itibaren Kanuni Sultan Süleyman'a kadar bütün Osmanlı sultanları ordularının başında Anadolu'da ve Balkanlar'da seferlere çıkmışlardır. Dolayısıyla bu sultanların hepsi, en azından ihtimal olarak, yaralanma, yenilme, esir düşme veya tahtlarını kaybetme riski ile karşı karşıya bulunmaktaydılar. Bayezid'den önceki hükümdarlar (Osman Gazi, Orhan Gazi ve I. Murad) bu ihtimalleri akıllarına bile getirmemiş olabilirlerdi. Fakat Bayezid'den sonraki hükümdarların önlerinde somut bir Sultan Bayezid örneği vardı ve söz konusu risklerle her an karşı karşıya kalabileceklerini bilmekteydiler.

Bütün bunlara rağmen, Osmanlı tarihlerinin hiçbirisinde, Osmanlı sultanlarından herhangi birisinin yanında zehir taşıdığına veya Osmanlı sarayında bu amaçla özel yüzük ya da benzeri zehir taşıyıcıların imal edildiğine dair herhangi bir kayıt yoktur. Aksine Osmanlı sarayında, bütün diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi, zehirden korunmayı amaçlayan uygulamalar mevcuttu. Bunların en çok bilinenleri sultanların yiye-

cek ve içeceklerini kontrol eden çaşnıgirlik kurumu ve özellikle yükselme döneminden itibaren de zehirle renk değiştirdiğine inanılan çok pahalı Çin porselenlerinin kullanımıdır.[149]

Günümüz Türk tarihçiliğinde Yıldırım Bayezid'in ölümünün intihar olarak kabul edilmesini sağlayan Fuad Köprülü, bu konuyla ilgili makalesinde, intihar olayının Müslümanlar arasında menfur bir cinayet ve bir küfür' olarak kabul edildiğini belirttikten sonra, buna rağmen, Abbasilere karşı isyan eden Taberistan hâkiminin ve Gazneli Mahmud'a esir düşen Gur emîri Melik Muhammed'in yüzüklerinde sakladıkları zehirle intihar ettiklerini söylemektedir. Köprülü ayrıca, Melikşah'ın amcası Kavurd'u öldürten Nizamülmülk'ün "Kavurd yüzüğündeki zehirle intihar etti" şeklinde bir söylenti çıkardığını ve Abbasi halifelerinden Süleyman bin Abdülmelik'in veziri Cafer'in her zaman yanında zehir taşıdığını aktarmaktadır. Tarihçi bu örneklerden yola çıkarak aşağıdaki sonuca varmaktadır:

> ...Şunu söyleyebiliriz ki, zikrettiğimiz vakıalar, daha İslâmiyetten evvel şarkta mevcut olan bu zehirli yüzük ve intihar âdetlerinin, İslamiyetin menetmesine rağmen, Müslümanlar arasında da asırlarca devam ettiğini inkâr kabul etmez bir surette ortaya çıkarmaktadır.[150]

Nizamülmülk'ün Melikşah'ın tahtına rakip olan amcası Kavurd'u "intihar etti" diyerek İslami inancını sorgulanır hale getirmek istediği düşünülürse, geriye sadece üç örnek kalmaktadır. Köprülü'nün, İslamiyet öncesi ve sonrası doğuda hüküm süren yüzlerce hanedan ve binlerce hükümdar ve vezir arasında bulabildiği üç örnekten yola çıkarak "zehirli yüzükle intihar geleneği vardı" sonucuna varmasını anlamak mümkün değildir. Benzer şekilde "Müslümanlar arasında bu gelenek asırlarca devam etmiştir" diyebilmek için söz konusu uygulamanın daha sonraki yüzyıllarda Müslüman devletlerin siyasal kadroları arasında belirli bir sıklıkta tekrarlanır olması gerekmektedir. Fakat makalesini 1937'de yazan Köprülü'nün söz konusu iddiasını destekleyici örnekler ekleyemediği görülmektedir.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da, Köprülü'nün verdiği örneklerin her üçünün de Arap-Fars kültür coğrafyasına ait olmasıdır. Arap-Fars coğrafyasındaki üç örnekten hareketle, çok farklı bir siyasi kültüre ve toplumsal yapıya sahip olan Osmanlı coğrafyasında da bu geleneğin var olduğu sonucuna varılamaz. Nitekim Osman Gazi'den başlayarak, Orhan Gazi ve Murad Hüdavendigâr'la devam eden çizgide hiçbir Osmanlı sultanının, gerekirse intihar amacıyla, yanında zehir taşıdığı yönünde bir bilgi yoktur. Bizzat Bayezid'in esir aldığı veya öldürttüğü Anadolu beylerinden hiçbirisinin yanında da zehirli yüzük taşıdığına veya intihar girişiminde bulunduğuna dair herhangi bir kayıt yoktur. Benzer şekilde, Bayezid'le birlikte esir düşen ve bazıları Timur tarafından katlettirilen

149 Batılılarca seladon adı verilen bu porselenler uzak doğudan, Birmanya'nın Martaban şehrinden ithal edildiği için Osmanlılarca Mertabani adı verilmekteydi.

150 Köprülü, *Yıldırım Beyazı 'ın Esareti ve İntiharı hakkın a*, s. 632.

Osmanlı vezirlerinin veya beylerinin de yanlarında zehir taşıdıkları veya intihar girişiminde bulundukları yönünde bir bilgi bulunmamaktadır.

Bayezid'in kaşında zehir haznesi bulunduran özel bir yüzük yaptırdığı ve çaresiz kalınca da zehirle intihar ettiği doğru kabul edilirse, Fetret Devri boyunca yaptıkları savaşları kaybettikten sonra kardeşleri tarafından katledilen şehzâdelerin (İsa, Süleyman ve Musa) niçin babalarından gördükleri örneği uygulamadıkları sorusu ortaya çıkmaktadır. Benzer soru, bu şehzâdelerin yanında yer alıp, kazanan şehzâde tarafından katlettirilen Bayezid dönemi vezirleri için de geçerlidir.

Bayezid'den sonraki Osmanlı sultanları arasında çeşitli nedenlerle tahtını ve daha sonra da hayatını kaybeden çok sayıda isim bulunmaktadır. Bu sultanlar oğlu Yavuz Sultan Selim tarafından zehirletilerek öldürülen II. Bayezid; isyancılar tarafından Yedikule zindanlarında katledilen II. Osman; tahttan indirildikten bir süre sonra boğdurulan Sultan İbrahim; Patrona Halil isyanı sonrasında kapatıldığı hapishanede ölen III. Ahmed; tahtından indirilip hapsedilen ve sonra boğdurulan III. Selim; aynı akıbete uğrayan IV. Mustafa; bilekleri kesilerek intihar süsü verilen Sultan Abdülaziz ve yine tahttan indirilip uzun süre ev hapsinde tutulan II. Abdülhamit şeklinde sıralanabilir. Bu sultanların hiçbirisi yanlarında intihar amaçlı zehir taşımamış veya zehir içerek intihar girişiminde bulunmamışlardır. Son olarak, Çandarlı Halil Paşa'dan itibaren padişah emriyle öldürülen Osmanlı sadrazamlarının veya vezirlerinin hiçbirisinin zehir içerek intihar etmediğini de hatırlamamız gerekiyor.

Bütün bu tarihsel gerçekler bize, Osmanlı siyasal kültüründe, "yanında zehir taşımak ve zorunlu kalınca intihar etmek" gibi bir düşüncenin ve uygulamanın var olmadığını açık olarak göstermektedir. Bu durumda, Sultan Bayezid'in kaşında zehir haznesi bulunan bir yüzük imal ettirdiğini, bu hazneye zehir koyarak her zaman yanında taşıdığını ve Timur'a esir düşünce de bu zehri yalayarak intihar ettiğini ileri sürenlerin, 36 sultan, 200'ü aşkın sadrazam ve binin üzerinde vezirden oluşan Osmanlı siyaset kadrosu içerisinde, niçin yalnızca Bayezid'in böylesi bir düşünceye sahip olduğunu ve esir düştüğü takdirde intihar edebilmesini sağlayacak ön hazırlıklar yaptığını da açıklayabilmeleri gerekmektedir.

Şimdi, bir an için, Yıldırım Bayezid'in istisnai bir vaka olduğunu, Osmanlı siyasetinde böyle bir uygulama olmadığı halde bu sultanın yukarıda sıraladığımız kötü ihtimalleri düşünerek özel bir yüzük yaptırdığını ve içerisinde zehir taşıdığını varsayalım. Dönemin zehir kültürü ve teknolojisi, intihar olayını ileri süren Osmanlı tarihçilerinin anlatımıyla "yüzüğün kaşını yalayarak hayatına son verme" uygulaması için yeterli miydi?

1400'lü yılların başlarında, henüz zehirlerin saflaştırılma tekniği gelişmediği için, eski Yunan ve Roma'dan beri bilinen bitkisel ve metalik nitelikteki zehirler kullanılmaktaydı. Zehirli bitkiler, kolay taşınabilmeleri,

karmaşık işlemler gerektirmemeleri, toz halinde yemeklere katılarak veya su ya da alkol içerisinde eritilerek kullanılabilmeleri gibi nedenlerle daha çok tercih edilmekteydi.[151] Nitekim on dördüncü yüzyıldaki zehirlenmeleri konu alan bir araştırmacı, Orta Çağ'ın sadece bitkisel zehirleri tanıdığını söylemektedir.[152] Bu nedenle Orta Çağ Avrupa'sında zehirleme sözcüğünün karşılığı olarak *enherbe* yani ot yedirme deyimi kullanılmaktaydı.

Bitkisel zehirlerin en yaygın olarak kullanılanları, Grek site devletlerinde ölüm cezasının infazı için kullanılan baldıran otu[153] ve daha M.S. 700. yıllarda Çin'de zehirli ok yapımında kullanılmakta olan boğanotu idi.[154] Metalik zehirlerden arsenik, ilk çağlardan beri biliniyor olmasına karşın, saflaştırılması ve zehir amaçlı kullanımı ancak 1500'lere doğru Avrupa'da yaygınlaşmıştır. Bu zehrin kullanımı özellikle meşhur Borgia ailesiyle özdeşleşmiş olup, Venedik şehri, 16. Yüzyılda, devlet düşmanlarını yok etmek amacıyla profesyonel zehir imalatçılarından oluşan bir bölüm kurmuştu.[155]

Diğer taraftan Osmanlı kaynakları, Sultan Bayezid döneminde, başkent Bursa'da simya ve ecza uygulamalarının varlığından söz etmemektedirler. Nitekim, Sultan Bayezid'in ölümünden 6 ay kadar sonra Anadolu'dan geçerek Timur'un başkenti Semerkand'a giden İspanyol elçi Clavijo, Niğbolu'da esir alınan Lord Truxi ve çok sayıda Fransız şövalyesinin fidyeleri ödendiği halde Türkler tarafından zehirli ot yedirilmek suretiyle öldürüldüklerini kaydetmektedir.[156] Bu bilgi bize, o dönemde Osmanlı coğrafyasında saflaştırılmış metalik zehirlerin bulunmadığını, sıvılaştırılmış bitkisel zehir tekniğinin de henüz gelişmemiş olduğunu göstermektedir.

Osmanlı sarayının gelişmiş zehir kültürü ile tanışması, büyük ölçüde İstanbul'un fethinden sonra, yani Sultan Fatih döneminde gerçekleşmiştir. Çünkü Bizans siyasetinde Helenlerden ve Romalılardan devralınan bir zehir kültürü mevcuttu. Nitekim Romalı tarihçi Livius, *Roma Tarihi* adlı eserinde, Kartacalı bir seçkinin ölümünü anlatırken talihin ters gitmesi ihtimaline karşı bütün kralların el altında zehir bulundurduklarını yazmaktadır.[157] Buna karşın Osmanlı siyaset geleneğinde böylesi bir uygulama söz konusu olmamıştır. Bu bilgiler ışığında, Sultan Bayezid döneminde zehirle intihar etmek isteyen bir insanın ancak bir bitkisel zehir kullanarak bu amacını gerçekleştirebileceği ortaya çıkmaktadır.

Bitkisel zehirler basitçe, taze bitkinin zehirli kısımlarının ezilerek özsuyunun çıkarılması esasına göre hazırlanmaktaydı. Zehirleme işlemi bu özsuyunun doğrudan içirilmesiyle veya yiyeceklere ya da içeceklere ka-

151 Parascandola, *King of Poisons*, s. 5.
152 Collard, *Ortaçağda Zehir ve Cinayet*, s. 99.
153 Conium Maculatum/ Hemlock
154 Aconite/Wolfsbane/Monkshood. Boğanotu, halk arasında kurtboğan otu, kaplanboğan otu, itboğan otu gibi isimlerle de bilinmektedir ve ülkemizde bu bitki ailesinin dört türü yaygın olarak bulunmaktadır.
155 Parascandola, *King of Poisons*, s. 6.
156 Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 51.
157 Livius, *The History of Rome from its Foundation*, Kitap. XXX, s. 636.

rıştırılmasıyla gerçekleştirilmekteydi. Ekstrenin veya bitkinin zehirli kısımlarının kurutularak ezilmesi ve toz haline getirilmesi uygulaması da vardı. Fakat bu durumda zehrin etkinliği büyük ölçüde azalmaktaydı. Sonuç olarak 1400'lü yıllara kadar zehir olarak tanımlanan şey, zehirli bitki tozu veya ezilerek elde edilen bitki özsuyundan ibaretti. Toz, yemeğe veya içeceğe karıştırılarak verilmekteydi. Zehirli bitki özsuyunun taşınabilmesi için ise özel imal edilmiş ve buharlaşmaya izin vermeyen zehir yüzükleri gerekmekteydi.

Araştırmacı Marcy Waldie'ye göre zehir yüzüklerinin anavatanı uzak doğu ve Hindistan olup Orta Doğu ve Akdeniz havzası üzerinden Rönesans döneminde Avrupa'ya taşınmıştır. Orta Çağ'da kutsal emanet parçalarını veya değerli yadigârları taşımakta kullanılan bu yüzükler, daha sonraki yüzyıllarda resimden saç parçalarına, küçük notlardan toz şeklindeki ilaçlara kadar çok çeşitli malzemelerin taşınmasında kullanılır olmuşlardır.[158]

Orta Çağda henüz yalıtım yöntemlerinin gelişmemiş olması nedeniyle sıvıların bu yüzüklerin kaş kısmına yapılan kapaklı haznelerde taşınması mümkün olmuyordu. Zira sıvılar kapak aralıklarından sızmakta veya eklem yerlerindeki aralıklardan buharlaşmaktaydı. Bu nedenle sıvı zehirlerin bu tip yüzüklerde taşınması da mümkün olmamaktaydı. Ekstre şeklindeki sıvı zehirlerin yüzükte sızmadan veya buharlaşmadan taşınabilmesi için, yüzüğün, üst kısmında bir hazne olacak şekilde, bronz veya demir döküm yöntemiyle ve bir blok halinde imal edilmesi gerekmekteydi. Böylesi büyük bir metalik bloku parmakta taşımak çok zordu.

Nitekim Bulgar arkeologlarının 2013 yılında Burgaz şehri çevresindeki Kaliakra ormanlarında yaptıkları kazılar sırasında buldukları bir yüzük bu tarife tam olarak uymaktadır. Bu zehir yüzüğü, 40 kadar gümüş ve altından imal edilen süs yüzüğüyle birlikte bulunmuştur. Arkeologların 14. Yüzyıl sonlarında imal edildiğini düşündükleri yüzük, bronzdan ve blok halinde imal edilmiş olup, kaş kısmında 2-3 santimetreküplük bir haznesi vardır. Yüzüğün yan tarafında bir delik bulunmaktadır ve hazne bu delik aracılığıyla doldurulup boşaltılabilmektedir. Bu delik muhtemelen tahta veya metal bir tıpa ile kapatılmaktaydı. Bu özellik, söz konusu yüzükte ancak toz zehrin taşınabileceğini düşündürmektedir. Araştırmacılar, o dönemde Bulgaristan prensliklerinde zehir imalatı olmadığı için, yüzüğe konulan maddenin İtalya'dan veya İspanya'dan getirilmiş olduğunu düşünmektedirler.[159]

Bu noktada, bitkisel zehirle ölüm vakalarının tarihi kayıtlara geçmiş olanlarını inceleyerek uygulamanın nasıl olduğunu değerlendirmekte yarar vardır. Atinalı filozof Sokrates'in baldıran zehri içerek hayatına son vermesi tarihte en çok bilinen örneklerden birisidir ve öğrencisi Eflatun,

158 Waldie, *A Ring to die for: Poisım rings hold centuries of secrets*, Antiques & Collecting Magazine, s. 8, Vol. 106 (Ekim 2001), s. 60.

159 *14.th Century poison ring found near Bulgaria's Kavarna*, The Sofia Globe, 20 Ağustos, 2013

Phaeido isimli eserinde bu olayı ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Sokrates'in öğrencileri ve arkadaşlarıyla birlikte olduğu hücreye gardiyan bir bardak zehirle gelir. Sokrates'in "Sen bu meselelerde tecrübelisin. Nasıl davranmalıyım?" sorusuna karşılık gardiyan, zehri içtikten sonra bacakları hissizleşinceye kadar yürümesini, daha sonra da uzanmasını söyler. Eflatun, bundan sonrasını, "Bardağı dudaklarına götürdü ve sakin bir şekilde zehrin tamamını içti" diyerek aktarmaktadır.[160]

Benzer şekilde hayatını kaybeden bir diğer meşhur örnek, Atinalı devlet adamı ve hatip Demosthenes'dir. Romalı tarihçi Plutarch, ölüme mahkûm edilen Demosthenes'in "Kaleminin kamış gövdesi içerisine konmuş veya kolunun çevresine taktığı içi boş bir bileziğin içine doldurulmuş zehirle intihar ettiği şeklinde iki söylentinin var olduğunu kaydetmektedir.[161] Bir diğer Romalı tarihçi Livius, *Roma Tarihi* adlı eserinde, Kartacalı Sophonisba'nın ölümünü anlatırken "Masinissa... zehirden sorumlu güvenilir köleyi çağırttı ve ona Sophonisba'ya götürmek üzere bir bardak zehir hazırlamasını emretti" demektedir.[162]

Konumuz açısından bütün bu anlatılardaki önemli nokta, şahıslara verilen zehrin miktarıdır ve genellikle bir bardak dolusu zehirden bahsedilmektedir. Bu durumda Cheryl Kraynak gibi bazı araştırmacıların "Orta Çağ'da geçerli yöntemlerle elde edilen bitkisel zehirlerin çok güçlü olmadıkları, bir yüzük kaşındaki hazneye sığacak miktarda zehirli bitki özsuyunun insanı öldürmeyip ancak hasta edebileceği" şeklindeki iddiaları geçerlilik kazanmaktadır.[163]

Nitekim, Babûr Şah'a yönelik olarak gerçekleştirilmiş ve bizzat kendisi tarafından ayrıntılarıyla kayda geçirilmiş bir zehirleme girişimi bu yargıyı bütünüyle desteklemektedir. Babûr Şah, 1526 yılında Agra ve Delhi sultanı İbrahim Ludi'yi Panipat Savaşı'nda yenerek Hindistan'da Babûrlü Devleti'nin temellerini atmıştı. Ertesi yıl, İbrahim Ludi'nin annesi, savaş meydanında öldürülen oğlunun intikamını almak için Hintli aşçılar ve hizmetkârlar aracılığıyla Babûr Şah'ı zehirleme girişiminde bulundu. Hatıralarında bu olayı ayrıntılarıyla anlatan Babûr Şah, yemeği yedikten sonra büyük bir karın ağrısı başladığını, daha sonra bütün gece kustuğunu, kuşkulanması üzerine kusmuğunun bir köpeğe yedirildiğini ve onun da karnının şişerek hareketsiz bir şekilde yatıp kaldığını aktarmaktadır. Yemeği pişiren aşçının sorguya çekilmesi, mutfak sorumlusu çaşnıgir, aşçı ve üç servis görevlisi kadının dâhil olduğu bir komployu ortaya çıkaracaktı. İbrahim Ludi'nin annesi çeşitli vaatlerle kandırdığı çaşnıgire bir cariye aracılığıyla 1 tule toz zehir göndermişti. Suikast girişimine dâhil olan aşçı, bu zehri Babûr Şah için hazırlanan yemeğin üzerine dökmüş ve kadın hizmetliler de sultana sunmuşlardı.

---

160 Platon, *Phaedo*, s. 99.
161 Plutarch, *Lives*, c. II, s. 495-496.
162 Livius, *The History of Rome from its Foundation*, Kitap. XXX, s. 636.
163 Kraynak, *Poison Rings: The histo of this type of compartment jewellery*, Windswept at the Beach, 2 Nisan 2013

Konumuz açısından önemli olan nokta, söz konusu dönemde bitkisel zehir konusunda hayli ileri bir tekniğe sahip olan Hindistan'da gerçekleşen bu olayda kullanılan zehrin miktarıdır. Yine Babûr Şah 1 tule'nin iki miskale eşit bir ağırlık birimi olduğunu kaydetmektedir. Bir miskal'in 3,5 grama eşdeğer olduğu hatırlanırsa Ludi'nin annesinin 7 gram zehir gönderdiği anlaşılmaktadır. Bir diğer deyişle Ludi'nin annesi ancak bu miktarda zehrin Babûr Şah'ı öldürebileceğini bilmekteydi. Babûr Şah'ın anlatısına göre aşçı, bu zehrin ancak yarısını yemekle karıştırabilmiş ve bu miktar onu hastalandırmış olmakla birlikte öldürmemiştir.[164] Bu olayın Bayezid'in ölümünden neredeyse 130 yıl sonra gerçekleştiğini hatırlamakta yarar vardır

Şimdi Bayezid'in intihar ettiğini ileri süren Osmanlı tarihçilerinin yazdıklarını, yukarıda aktardığımız verilerin ışığında yeniden değerlendirelim.

Aşıkpaşazâde ve *Anonim Osmanlı Tarihi*'nde Bayezid'in zehri nasıl kullandığı yazılmamakta, sadece "kendi kaydın gördüğü" ifade edilmektedir.[165] Bayezid'in zehri ne şekilde aldığı konusu sadece Oruç Beg'de ve Hadidî'de işlenmiştir.[166] Her iki tarihçinin de bu konuyla ilgili olarak yazdıkları dikkatli bir şekilde okunduğunda, Sultan Bayezid'in kaş kısmına mühür oyulmuş bir yüzükle intihar ettiğini ifade ettikleri görülecektir. Çünkü Hadidî'nin "Meyer kim hâteminde vardı kâtil (zehir)" beytinde geçen "hâtem" sözcüğü, üstüne mühür kazınmış yüzüğe verilen addır. Nitekim ilk Osmanlı tarihçisi kabul edilen Ahmedî'nin tarihinde Süleyman Çelebi'nin iktidar dönemini anlattığı bölümdeki "Mühr urduğunda muma hatemi/ Bir gedaya kul eder yüz hâtemi" beyti, söz konusu dönemde Osmanlı padişahlarının üzerine mühür kazınmış yüzük taşıdıkları ve bu mührü balmumu üzerine basarak ferman onayladıklarını göstermektedir.[167] Osmanlı'nın büyük bir imparatorluk haline dönüştüğü klasik çağda ise bu mühürler sadrazamlar tarafından taşınacaktı.[168]

Oruç Beg "Ol bilesinde bir yüzügi vardı saklardı. Kaşında agu vardı. Hâzır itmiş idi... Ol yüzük kaşını yaladı. Kendü kaydını gördi" sözleri ile bu olayı daha da ayrıntılı olarak açıklamaktadır.[169] Bu iki tarihçinin, yani, Oruç Beg ve Hadidî'nin yazdıklarından ortaya çıkan sonuç şöyledir: Sultan Bayezid, Ankara Savaşı'ndan önceki bir dönemde hükümdarlık

---

164 Babûr, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. I, s. 345-347. Babûr Şah, olayın ortaya çıkmasından sonra, çaşnigi i parçalattırdığını, aşçının derisini yüzdürdüğünü, kadın görevlileri de fille e ezdi e ek cezalandırdığını aktarmaktadır.

165 Aş kpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 145; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 49.

166 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 42; Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 131.

167 Ahmedî, *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, s. 24.

168 Osmanlılarda padişahların sadrazamlarına ve dikleri mühre "Hatem-i sadâret" adı verilmekteydi. Bu mührün verilmesi sadaret görevine atanmayı, geri istenmesi ise sadrazamlık örevinin sona erdiğini göstermekteydi.

169 Oruç Beg ve Hadidî'nin açıklamaları Bayezid'in parmağında taşıdığı yüzüğün yukarıda Bulgar arkeologlar tarafından bulunan ve kaşında bir sıvı haznesi bulunduran blok halinde dökülmüş bir zehir yüzüğü olmadığını göstermektedir. Çünkü her iki yazar da Bayezid'in yüzük üzerindeki mühür kısmını yalayarak intihar ettiğini ileri sürmektedirler. Zaten Osmanlı sultanının bir süs yüzüğü değil aynı zamanda mühür olarak da kullanılan (Hatem) bir hükümdarlık yüzüğü taşıyor olması çok daha akla yakındır.

alameti olarak taşıdığı yüzüğün kaşına, yani mührün bulunduğu kısma zehir sürmüştür ve esir düştükten neredeyse sekiz ay sonra bu kısmı yalayarak kendisini öldürmüştür.

Günümüz teknolojisiyle saflaştırılmış arseniğin insanlar için ölümcül dozu, kişilere göre farklılık göstermekle birlikte, 300 mg. civarındadır.[170] Çağımızda suikast veya intihar zehri olarak kullanılan siyanürün ağız yoluyla ölümcül dozu (LD 50) sodyum ve potasyum siyanür için sırasıyla 100 ve 200 mg/kg.dır. Bir diğer deyişle, bir yüzüğün kaşına 1400'lü yıllarda üretilebilen bitkisel veya metalik zehirler bir tarafa, günümüzün modern yöntemleriyle saflaştırılmış siyanür benzeri zehirlerin sürülmesi durumunda bile, Osmanlı tarihçilerinin aktardıkları gibi bir senaryonun gerçekleşmesi, yani yüzüğün kaşını yalayan insanın ölmesi mümkün değildir.

Sonuç olarak, Osmanlı sarayında ve siyasetinde geçerli olan geleneklerin ve uygulamaların değerlendirilmesi; söz konusu dönemdeki zehir üretim ve taşıma imkânlarının tarihsel uygulamalarla birlikte irdelenmesi ve yukarıda aktardığımız bilimsel verilerin karşılıklı mukayesesi, Sultan Bayezid'in zehir kullanarak intihar etmiş olduğu iddiasının bir söylentiden öteye geçmediğini açık bir şekilde göstermektedir. Fuad Köprülü'nün *Yıldırım Bayezid'in Esareti ve İntiharı* başlıklı makalesi, "Bütün bu izahlardan sonra Yıldırım Bayezid'in intihar etmeyip eceliyle öldüğüne inanmak bir tarihçi için çok müşküldür sanırız" cümlesiyle bitmekteydi.[171] Biz de yukarıda yaptığımız açıklamaların ışığında, bu cümleyi "Bütün bu izahlardan sonra Yıldırım Bayezid'in eceliyle ölmeyip intihar ettiğine inanmak, bir tarihçi için çok müşküldür sanırız" şeklinde değiştirerek Sultan Bayezid'in intiharı meselesini tamamlıyoruz.

Bayezid Anadolu'da Türk Birliği inşa etti mi?

Timur'un Anadolu seferinin ve Osmanlı ile mücadelesinin siyasal nedenleri ve sonuçları çok az sayıda Osmanlı tarihçisi tarafından değerlendirilmiştir. Bu tarihçilerden Hoca Saadettin, Timur'un Anadolu'daki uygulamalarıyla Osmanlı soyunun güçlenerek tek başına cihana egemen olmasını engellemeye çalıştığını yazmaktadır.[172] Benzer şekilde Solakzâde, Timur'un eski Anadolu beylerine topraklarını iade uygulamasının nedenini "Bu muameleden maksadı, herkesin vilâyetlerine tayin olunarak, bundan böyle Osmanlıların kuvvet ve kudretlerinin kalmaması idi. Yani bu parçalanmak, devletleri zaaf üzerine olup, yeniden istiklâl kazanmaya kudretleri olmaması fikri idi" şeklinde açıklamaktadır.[173]

Bazı günümüz Türk tarihçileri ise Timur'un uygulamalarını "Bayezid tarafından gerçekleştirilmiş olan Anadolu Türk Birliği'ni parçalama siya-

170 Olson, *Poisoning and Drug Overdose*, s. 116.
171 Köprülü, *Yıldırım Beyazıd'ın esareti ve intiharı hakkında*, s. 632.
172 Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c. I, s. 298.
173 Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 110.

seti" olarak tanımlamaktadırlar.[174] Bu noktada günümüz Türk tarihçilerinin "Anadolu Türk Birliği'nin yok edilmesi" tanımlamaları ile Osmanlı tarihçilerinin "Osmanlı egemenliğini yok etmek" şeklindeki ifade farklılıklarının ne önemi olduğu sorusu akla gelebilir. Günümüz Türk tarihçilerinin çoğunda bulunmakla birlikte, burada, sadece tanınmış iki tanesinden alıntılar yaparak bu olayı açmaya çalışalım.

Tarihçi Yaşar Yücel'e ait "Kadı Burhaneddin Ahmed, bu kez Timurlulara karşı Anadolu Türklüğünün tek koruyucusu olarak karşımıza çıkmaktadır" ve "Bizce en önemlisi Anadolu'yu milli birlik içinde toplamayı hedefleyen Yıldırım Bayezid'in elde ettiği başarılı sonuçları bir anda yok etmiştir" cümlelerine bakalım.[175] Sıradan bir okuyucu bu cümlelerden şu anlamları çıkaracaktır:

1. 1300'lerin sonlarında Anadolu'da Türk kimliği üzerine inşa edilmiş siyasi bir yapı vardı.

2. Yıldırım Bayezid'in Anadolu beyliklerini ilhak uygulaması Türk milli birliğini sağlama projesiydi.

3. Timur, söz konusu Anadolu Türk Birliği'nin düşmanıdır.

Bir diğer tanınmış tarihçi Nimet Akdes Kurat'ın "Aksak Timur, netice itibarıyla Türk tarihinde çok meşum bir rol oynamıştır. 1402'de Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i esir almakla Anadolu'daki Türk Birliği'ni elli yıl geciktirdiği gibi..." şeklindeki sözleri ise yoruma ihtiyaç göstermeyecek kadar açıktır.[176] Tarihçiye göre Yıldırım Bayezid Anadolu'da bir Türk Birliği yaratmıştır ve Timur bunu yıkmakla Türk tarihinde menhus bir kişilik olarak tanımlanmayı hak etmektedir.

Görüldüğü gibi günümüz Türk tarihçileri, dönemin tarihsel gerçeklerini çarpıtarak, Ankara yenilgisi üzerinden "siyasal Türk Birliği ideolojisinin mimarı Yıldırım Bayezid" ve "Türklük düşmanı Timur" algısı yaratmaya çalışmaktadırlar. Bu tarihçilerin, söz konusu iddialarının, dönemin gerçeklerini yansıtan bilimsel ve tarafsız değerlendirmeler mi, yoksa hanedan tarihçiliği anlayışı içerisinde tarihsel gerçekleri çarpıtarak gündeme getirdikleri kurgular mı olduğunu anlayabilmemiz için erken dönem Osmanlı tarihlerini farklı bir bakış açısıyla yeniden değerlendirmemiz gerekmektedir.

Öncelikle Sultan Bayezid'in Anadolu'da bir Türk Birliği yaratmak projesi vardı diyebilmemiz için, söz konusu dönemde Osmanlı'nın kendi hanedanını, ordusunu ve halkını Türk olarak tanımlıyor olması gerekmektedir. Aksi takdirde Bayezid'in Türklük kavramı üzerine bir "birlik" projesi olduğu düşünülemez.

---

174 Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları*, s. 138; Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Türk Devlet eri*, s. 138.
175 Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları*, s. 15, 138.
176 Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, s. 138.

Elimizdeki yazılı en eski Osmanlı tarihi, Ahmedî'nin *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*'ı olup Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi'ye sunulmuş olan *İskendernâme*'nin ek kısmını oluşturmaktadır. Ahmedî'nin Osmanlı tarihinde Türk sözcüğü sadece iki yerde geçmektedir ve ikisi de Karamanoğulları ordusundaki grupları tanımlamak için kullanılmıştır.[177] Ahmedî, Osmanlı hanedanını "Âl-i Osman", Osmanlı ordusunu "Leşker-i İslam"[178] ve halkını da "Osmaniler" olarak tanımlanmakta, Osmanlılarla ilgili olarak Türk sözcüğünü hiçbir yerde kullanmamaktadır.

Erken dönem Osmanlı tarihlerinden Aşıkpaşazâde'nin ilk bölümü, *Yahşi Fakıh Vekayinâmesi*'dir, dolayısıyla Osmanlı'nın kuruluş devri hakkında elimizdeki tek bilgi kaynağıdır. *Vekayinâme*'de ilginç olan nokta Osmanlıların Hristiyanların ağzından Türk olarak tanımlanmasıdır.[179] Hristiyanların bu adlandırmaları Osmanlılara özgü olmayıp Bizans kaynakları, Anadolu Selçukluları dâhil, temasta bulundukları bütün Anadolu beyliklerini Türk olarak tanımlamışlardır.[180] Yahşi Fakıh *Vekayinâme*'sinde Osmanlılar için Türk sözcüğü neredeyse hiç kullanılmamaktadır.

Aşıkpaşazâde'de, Sultan Bayezid öncesi dönem Osmanlı toplumu için Türklük referansının kullanıldığı tek yer Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın ağzından, esir Hristiyan çocuklarını kastederek "Bunları Türk'e verelüm, Türkçe öğrensünler. Bunları dahı çeri edelüm..." ifadesidir.[181] Kuşkusuz bu ifadenin söyleniş biçiminden vezirin, Türk kavramını, Osmanlı toplumunun bir bölümü, muhtemelen Türkmenler için kullandığı anlaşılmaktadır. Aşıkpaşazâde de Ahmedî gibi, hanedanı, "Âl-i Osman", toplumu ise "Osman halkı" olarak tanımlamaktadır.[182]

Diğer bir erken dönem tarihi olan *Behçetü't-tevarih*'te de durum aynıdır. Eserin yazarı Şükrullah, Osmanlı ordusunu "İslam çerisi" ve "gaziler" olarak adlandırırken Osmanlı ülkesi için "Osmaneli" veya "Osman ülkesi" tabirlerini kullanmaktadır.[183] Şükrüllah ile aynı dönem tarihçilerinden Enverî'de, *Yahşi Fakıh Vekayinâmesi*'ne benzer bir durum vardır. Timur dönemine gelinceye kadar olan devrede Türk sözcüğü iki yerde geçer ve her ikisinde de Hristiyanların ağzından Osmanlıları tanımlayan bir tabir olarak kullanılmaktadır.[184] Benzer durum Kanuni dönemi tarihçisi Hadidî'de

177 "Varsak u Durgut u Türk u Rum u Şam" (s. 15/324); "Hem Tatar hem Türk olıban telef" (Ahmedî, *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, s. 15/334)

178 "Leşker-i İslam galip oldura" (Ahmedî, *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, s. 12, 208)

179 Gelin bu Türk ile aşina olun (s. 100); Türk'ün eri, avradı elüme girdi (s. 102); Türk'ün üzerine varalum (s. 105); Kâfirler dahı Türk kaçdı dedüler (s. 109); Tekvur işitdi ki Türkler gelür imiş (s. 110) Bizans imparatorundan Macar kralına "Türk senün üzerüne varur. Gafil olma" (s. 136) (Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*)

180 Söz gelimi Bizanslı tarihçi Pachymérès, Menteşeoğulları ve Aydınoğulları'nın Efes-Tire-İzmir bölgelerine yönelik gazalarını kastederek Türklerin saldırıları karşısında imparatorun İlhanlı hanı Olcaytu'ya bir elçi gönderdiğini ve Türklere karşı iş birliği önerdiğini yazar. (...pour ce qui est de l'attaque des Turcs, il envoya au khan des Tatars, Kaharbanda... et lui demanda de dépêcher une armée alliée pour la contenir) (*Relations Historiques*, XIII/9, s. 646)

181 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*, s. 128.

182 Osman Halkı (s. 99), Âl-i Osman (s. 118)

183 İslam Çerisi (s. 52); gaziler (s. 62); Osmaneli (s. 57); Osmanlılar ülkesi (s. 58)

184 "Varup Uğraş Türk ile der söyledi" (s. 26); "Arkış'a Türk ölülerin atdılar" (s. 30).

görülmekte, Türk sözcüğü sadece Batılıların ağzından Osmanoğlu'nu tanımlamak için kullanılmaktadır.[185] Erken dönem tarihlerinden kabul edilen Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa'nın *Osmanlı Sultanları Tarihi* ve Bayatlı Hasan'ın *Câm-ı Cem-Âyîn* adlı eserlerinde, Osmanlıların Fetret Devri'ne kadar olan dönemleriyle ilgili olarak, Türk sözcüğü hiçbir yerde geçmemektedir.

Osmanlı'nın Sultan Bayezid döneminde kendisini Türk olarak adlandırmadığının en somut kanıtı Osmanlı tarihçisi Hadidî'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ında görülmektedir. Hadidî, Yıldırım Bayezid'in Malatya, Divriği ve Darende şehirlerini fethedişini anlatırken şöyle söylemektedir:

Malâtıyye vü Divriği, Derende
Bular mahkûm idi Türkman elinde
Sürüp Leşker kim erdi Yıldırım Han
Ol üç şehri verür nâçâr Türkman,
Temür'ün vartasında Türk'ü yine
Mısır sultanı getürdi yerine
Malâtıyye Mısır hükmüne girdi
Mısırlu gayrını Türkmân'a verdi.[186]

Görüldüğü gibi Osmanlı tarihçisi, Yıldırım tarafından ilhak edilen üç şehrin Timur yenilgisi sonrasında Memlûk sultanı tarafından bu şehrin eski sahipleri olan Türkmenlere iade edildiğini söylemekte ve bu noktada Osmanlıları değil Türkmenleri Türk olarak tanımlamaktadır.

Sultan II. Bayezid'in emriyle İdris-i Bitlisî tarafından yazılan tarih kitabında, Timur-Bayezid çatışmasının anlatıldığı bölümdeki bazı ifadeler, Osmanlıların geç dönemlerde bile kendilerini Türk olarak tanımlamadıklarını göstermesi bakımından bir hayli ilginçtir. Tarihçi bu konuyla ilgili olarak önce Hazreti Muhammed'e atfedilen "Sizler küçük çekik gözlü, kırmızı benizli, yassı burunlu, yüzleri sanki demir örs üstünde dövülmüş ve üzeri derilerle kaplı kalkanlar gibi sağlam bir kavim olan Türklerle çarpışmadıkça kıyamet kopmayacaktır"[187] hadisini nakletmekte ve daha sonra da Timur ordularının Osmanlı topraklarına saldırmasını ahir zaman fitnelerinin alametleri, kıyamet gününün işaretleri olarak tanımlamaktadır. Bu değerlendirmede konumuzla ilgili olan nokta, tarihçinin, Osmanlı topraklarını "Memâlik-i İslamiye" olarak tanımlarken, Emîr Timur'u

185 Didi gâfil neyiçün oturursız / Bize nitdügüni Türk'ün görürsiz / Turun Türk'ü aradan götürelüm / Pes andan fâriğ olup oturalum (Hadidî, s. 37)
Tekür'e dedilerkim Türk kaçdı / Mehâbet saltanat gördü vü şaşdı (Hadidî, s. 41)
Bilüp Tekfur-ı İstanbul bu hâli / Yazar nâme ki ede âgeh kıralı / ki Türk erişiser hazır olasın / Ana göre yarağunı kılasın / Yazılup nâme ehline verilur / Kıral-ı Ungurûs'a gönderilur. (Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 111)

186 Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 124.

187 "La tekûmü's-sâ-atü hatta tukâtilu't-Türke siğarü'l-a'yünü ve humerü'l-vucûhi zülefü'l-enufi. Keenne vucûhehumü'l-mücâne 'l-mutrikati"

Türk kavminin hükümdarı olarak adlandırmasıdır.[188] Bir başka ifadeyle 16. Yüzyıl Osmanlı hanedanı tarafından yazdırılmış bir yarı-resmi tarih kitabında Osmanlılar değil, rakipleri olan Timurlular Türk kavmi olarak adlandırılmaktadır.

Konumuz açısından ilginç olan bir diğer nokta, Sultan Bayezid'in savaş yoluyla ilhak etmeye çalıştığı Anadolu beyliklerinin kendilerini Türk veya Türkmen olarak tarif ederken Osmanlıları hanedan ismiyle tanımlıyor olmalarıdır. Dönemin güçlü devletlerinden Kadı Burhaneddin Devleti tarihçisi Esterâbadi, devlet kurucusu için "Onların aslı ve nesli Türk olup Salur kabilesindendir" demektedir.[189] Bir diğer örnek de kuruluş devrinde Osmanlıların en büyük rakibi olan Karamanoğulları ile ilgilidir. Karaman tarihçisi Şikâri, Karamanoğulları'nın Oğuz-Türkmen kimliklerini şöyle anlatmaktadır:

> Eger Türkmân, eger Oğuz tâifesi bir yere cem' olub Nûreddin(i) serdâr eylediler ki ânın sözüne kimesne muhalefet eylemeyeler.[190] ... Bir oğlu vücûda geldi. Adını 'Karaman' kodular.[191]...Andan sonra Ermenâk'e gelüb mesken edindiler ve oğlu Karaman'ı yerine beg edüb kendü Sivas'a geldi.[192]

Benzer şekilde, Anadolu beyliklerinin tarihlerinde, diğer uç beylikleri ile ilgili olarak Türk, Oğuz, Tatar, Türkmen gibi kavramlar kullanıldığı halde Osmanlılar için bu tip bir tanımlama asla söz konusu değildir. Bu tarihçiler, aynen Osmanlı tarihlerinde olduğu gibi, Osmanlı hanedanı ve devleti için "Osmanoğlu", ülkesi için "Diyar-ı Osman", askeri için ise "Osman askeri" gibi deyimler kullanmaktadırlar.[193]

Görüldüğü gibi Timur yenilgisi öncesi dönemde, Osmanlıların kendileri veya Anadolu'daki rakipleri Osmanlılar için Türk kimliği bir tarafa, Oğuz-Kayı kimliğini bile kullanmamışlardır. Kuruluştan itibaren Osmanlılar, Hristiyanlara karşı seferlerini Müslüman /gazi kimliğiyle, Anadolu beyliklerine yönelik seferlerini ise "Osmanoğlu" kimliğiyle yürütmüşlerdir.

II. Murad döneminde başlatılan Oğuz-Kayı kimliği yaratma çabası Ankara yenilgisinin sonuçlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.[194] Bütün bu veriler, Timurlularla çatışma dönemine kadar Osmanlıların ne hanedan ne de toplum düzeyinde Türk kimliği ilgili hiçbir iddialarının olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

---

188 "Emîr Timur'un ve kavm-i Türk'ün memalik-i İslamiyye'ye hurûc ve ekser bilâd-i ehl-i imandda cereyân-ı te'addi ve sitemkârlıklarını alâmet-i fiten-i ahirü'z-zaman ve eşrât-ı sa 'at-ı kıyamet miyan-ı İslamîde be-gâyet hüveyda ve nümâyân idi." İdris-i Bitlisî, *Heşt-i Bihişt*, c. II, s. 112

189 Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, s. 52.

190 Şikâri, *Karamannâme*, s. 103.

191 Şikâri *Karamannâme*, s. 106.

192 Şikâri *Karamannâme*, s.107.

193 Şikâri'den (Karamannâme): Ey Eşref! Gel var, sultâna nasihat eyle, ortamuzdan 'Osmânoğlu'n kaldursun (s.196); "Germiyânoğlu eydür: Pederimden kalma mülkimden üç pâre diyârı 'Osmânoğlu'na bağışladı dedi." (s.198); "İbn 'Osmân'ın ne 'ahdi dürüsdür ve ne imânı, dedi"(s. 210); "Diyâr-ı 'Osmân'a varub ceng eyledi"(s. 195); "Yedinci gün Osmân 'askeri sınub kaçdı"(s. 221). Esterâbâdi'den (*Bezm u Rezm*): "Ondan sonra Osmanoğlu Kastamonu'ya göz dikti" (s. 358); "Osmanlılar yorgun ve bitkin bir halde kaçıp dağılmaya başladılar" (s. 374); "Osmanoğlu'nun askerlerinin kalabalık oluşuna..." (s. 382)

194 Osmanlı Yönetiminin Kayı-Oğuz Kimliği yaratma süreci için *Timur Yenilgisinin Osmanlıda Oluşturduğu Siyasi, Askeri, Sosyal ve Kültüre Değişiklikler* bölümüne bakınız.

Bu noktada "Anadolu Türk Birliği" iddiasını seslendiren günümüz Türk tarihçilerinin "kendisini, hanedanını, ordusunu ve halkını Türk olarak isimlendirmeyen bir Osmanlı sultanının, nasıl olup da Anadolu'da bir "Siyasal Türk Birliği" projesini gündeme getirebildiği şeklindeki soruya cevap vermeleri gerekmektedir. Ne yazık ki söz konusu tarihçiler ve onların takipçileri, dönemin siyasal ve sosyal gerçekliklerini göz ardı ederek, günümüzde geçerli bazı önyargılardan hareketle, kurgusal bir "Anadolu Türk Birliği" ve bunu yok eden "Türklük düşmanı bir Timur" algısı yaratmaya çalışmaktadırlar.

Diğer taraftan, devletini "Çağatay Ulusu zemininde Türk Devleti"[195] olarak tanımlayan Timur'un Bayezid'e yönelik "Kendi ırkından olan insanlara iyilikle davranmıyorsan, düşmanlarınla nasıl savaşacaksın?"[196] şeklindeki eleştirisi göz önüne alınırsa, Anadolu Türk Beyliklerinin ihya edilmesi işlemini, yalnızca siyasal kaygılar üzerinden değil, Türk kimliği hassasiyeti üzerinden de gerçekleştirdiği söylenebilir. Nitekim Timur'un torunu İskender tarafından yazdırılmış ve Timur'un soy ağacı üzerine odaklanmış anonim bir *Timurlular Tarihi*'nde, Timur'un 7 yıllık seferi "Birinci yıl Gürcistan'ı İkinci yıl Suriye'yi fethetti. Üçüncü yıl Bağdad'ı harap etti. Dördüncü yıl ise Anadolu'yu özgürleştirdi"[197] şeklinde özetlenmektedir. *Anonim Timurnâme*'deki bu sözler, Timurluların başka bölgeleri ele geçirmelerini fetih olarak tanımlarlarken Anadolu'daki beyliklerin ihyası olayını "Anadolu'yu bağımsızlığına kavuşturmak" şeklinde algıladıklarını göstermektedir. Timur-Bayezid mücadelesinin Timurlu hanedanı tarafından nasıl algılandığına yönelik bir diğer örnek de Babûrlü hükümdarı Evrengzib'in Timur'la ilgili olarak "Onun eline silah almasının sebebinin ezilenlerin ve masumların çığlıkları olduğunu herkes biliyor. Bu acımasız tirana (Bayezid) işlediği suçların cezasını verinceye kadar da elindeki silahı bırakmadı"[198] şeklindeki ifadesinde görülmektedir.

Timur'la ilgili bu gerçekler göz önüne alındığında, Bayezid'in Anadolu'da siyasal bir Türk Birliği kurmuş olduğunu iddia eden günümüz tarihçilerinin kullandıkları mantıktan hareketle, Timur'un Osmanlı galibiyetini, "Doğu ve Batı Türklüğünü tek bir bayrak altında birleştirme projesi" olarak tanımlamak mümkündür. Zira, kendisini Türk olarak adlandırmayan bir Osmanlı sultanının, halkı Türk olan Anadolu beyliklerini savaş yoluyla ilhak etmesi "Siyasal Türk Birliği" yaratmak projesi şeklinde tanımlanabiliyorsa, kendisini ve devletini Türk olarak adlandıran Timur'un, Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere, Anadolu'daki bütün Türk beyliklerini kendisine tâbi kılma çabasını da "Dünya Türklüğünün

195 دولت ترك به تخصيص الوس جغتاي "Devlet-i Türk, be tahsîs-i ulûs-ı Çagatay" (Yezdî, *Zafernâme*-Tahran baskısı- c. I, s. 352)
196 Chalkokondyles, *Historiarum Demonstrationes*, s. 235.
197 *Anonim Timuriler Tarihi.* (Synoptic Account of the House of Timur). A Century of Princes: Sources on Timurid History and Art, s. 239. 1413 tarihli bu doküman Topkapı Sarayı Müzesi B. 411, folyo 159a'da bulunmaktadır.
198 Manucci, *Storia do Mogor*, c. III, s. 261.

Siyasal Birliğini Yaratma Projesi" olarak kabul etmek gerekecektir. Bu mantıkla bakıldığında Timur, söz konusu tarihçilerin iddia ettiklerinin aksine, Türk Birliğini parçalayan değil, tarih boyunca Doğu ve Batı Türklüğünü bir araya getirebilme becerisini gösteren tek lider olarak ortaya çıkacaktır.

Kuşkusuz "Anadolu Türklüğü" veya "Dünya Türklüğü" gibi kavramlar günümüz tarihçiliğinin gündeme getirdiği tanımlamalardır. Dolayısıyla Bayezid'in de Timur'un da "Siyasal Türk Birliği" kurmak gibi bir hayalleri veya projeleri yoktu. Bayezid, basitçe, Rumeli'de olduğu gibi, Anadolu'da da Osmanlı egemenliğini yerleştirmek ve Osmanlı'yı hanedan eksenli büyük bir İslam devleti haline getirmek istemekteydi. Timur ise Büyük Cengiz İmparatorluğu zemininde dünya egemenliği kurmak iddiasındaydı.

Bütün bu tarihsel veriler bize, Timur-Bayezid çatışmasını, günümüz anlayışıyla değil, 1400'lü yılların siyasal ve sosyal gerçekleri üzerinden değerlendirmemiz gerektiğini göstermektedir. Bir diğer deyişle Bayezid'in Anadolu beyliklerini ilhak edişini "siyasal bir Türk birliği" kurmak projesi değil, bütün Anadolu'yu Osmanlı egemenliği altına alarak güçlü bir İslam devleti yaratmak projesi olarak görmek gerekmektedir. Timur-Bayezid savaşı da Osmanlılarla Memlûkler, Karamanoğulları veya Kadı Burhaneddin Devleti arasındaki hâkimiyet mücadelelerinin bir benzeridir. Buradaki terk fark Osmanlıların bu mücadeleyi kaybetmiş olmaları ve Osmanlı tarihinde ilk ve son kez bir Osmanlı sultanının esir düşmüş olmasıdır.

Timur'un Anadolu harekâtı ile ilgili en doğru değerlendirme, Hoca Saadettin ve Solakzâde gibi geç dönem Osmanlı tarihçilerinin "Timur Anadolu beyliklerini ihya ederek Osmanlı hanedanının Anadolu'daki egemenliğini ve cihan hâkimiyeti hedefini yok etmek istiyordu" şeklindeki tezleriyle ifade edilebilir. Dönemle ilgili çalışmalarını Bayezid'in Türk Birliği yaratmaya çalıştığı iddiası üzerine inşa eden günümüz Türk tarihçilerinin bu iki Osmanlı tarihçisi kadar basiretli olamadıklarını görmek gerçekten çok ilginçtir.

Bayezid Ankara'ya gelir gelmez saldırsaydı galip gelirdi efsanesi

Günümüz Türk tarihçiliğinde Ankara Savaşı'yla ilgili olarak tarihi gerçeklerle örtüşmeyen çok sayıda efsane yaratılmıştır. Rivayete dayalı bu efsanelerden en önde geleni Ankara'daki Timur'un, Tokat yöresinden gelen Osmanlı ordusundan habersiz olduğu ve Bayezid Ankara'ya gelir gelmez saldırıya geçseydi Timur'u yeneceği iddiasıdır. Ne yazık ki bazı Osmanlı tarihlerindeki rivayetler üzerinde şekillendirilmiş bu efsane, yalnızca popüler tarih kitaplarında değil, günümüz akademisyenleri tarafından ya-

zılan bilimsel kitaplarda da yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle söz konusu iddiaların ayrıntılı olarak değerlendirilmesinde yarar vardır.

Bu efsanenin kaynaklarından birisi Kanuni dönemi Osmanlı tarihçilerinden Lütfi Paşa'dır ve Paşa, Bayezid'in ordusuyla Ankara'ya geldiği sıradaki gelişmeleri şu şekilde aktarmaktadır:

> Andan Yıldırım Han ol yordam (hızlı) ile bi vakt Timur'un üzerine vardı. Bir yerde kondu. Eğer Yıldırım Han Timur'un üzerine varduğınleyin konmasa doğru Timur'un üzerine yürüseydi, Allah bilir (La ye'lemul gaybillallâhu)[199] Timur'u almış idi. Zirakim Yıldırım Han'ın böyle yordam ile geldiğinden Timur gafil idi ve Timur'un halkı dağılmış idi. Kimi at otlamaya ve kimi at suvarmaya ve kimi gayr-i maslahat. Yıldırım Han'ın cümle begleri ve oğulları Emîr Süleyman ve Mustafa Çelebi, Sultan Mehmed aytdılar: 'gelin Timur'u gafilen basıp gözünü açdırmıyalım'. Yıldırım Han aytdı: 'Kon Timur'un halkı cem olsun ve alaylar bağlayup adet üzre uğraşalım' deyüb kondu. Nice kim begler söyledi faide vermedi, kendü konup leşker dahi bile kondu.[200]

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman ve Kemalpaşazâde de bulunan bu anlatı, Aşıkpaşazâde ve Neşrî gibi dönem tarihçileri dâhil, diğer Osmanlı tarihlerinde bulunmamaktadır.[201] İlginç olan nokta "Bayezid Ankara'ya gelir gelmez Timur'a saldırsaydı galip gelirdi. Çünkü Timur onun gelişinden habersizdi ve ordusu dağınık durumdaydı" görüşünü gündeme getiren üç Osmanlı tarihinde de Bayezid'in Tokat yöresine gidip savunma hattı oluşturduğu, Timur'un güneyden Anadolu içlerine ilerlemesi sonucunda yorucu ve yıpratıcı bir yürüyüşle Ankara'ya gelmek zorunda kaldığıyla ilgili hiçbir bahsin olmamasıdır.

Bazı günümüz Türk tarihçileri Lütfi Paşa'nın "Yıldırım'ın gelişinden Timur tamamen habersizdi" ve "Osmanlı sultanı kurmaylarının baskın teklifini kabul etseydi Allah bilir galip gelebilirdi" şeklindeki anlatısından 'Allah bilir' kısmını çıkararak "Bayezid gelir gelmez saldırsaydı galip gelecekti" şekline dönüştürmüşler ve Timur cephesiyle ilgili bazı yeni unsurlar ekleyerek konuyu geliştirmişlerdir. Söz konusu tarihçiler, herhangi bir kaynak göstermeksizin, Timur'un, "Osmanlı Ordusu kendisini takip ederek Kırşehir üzerinden gelecek" düşüncesiyle Eymir ve Mogan gölleri bölgesinde tertibat aldığını, buna karşın Bayezid'in beklenmedik şekilde kuzeydeki Tokat-Yozgat -Kalecik yolu üzerinden gelerek bir baskın yapmış olduğunu ileri sürmektedirler.[202] Bu efsanenin kaynağı da 1930'lu yıllarda Ankara Savaşı'nın yapıldığı bölgede bir saha çalışması gerçekleştiren Ömer Halis Paşa'dır. Başta Uzunçarşılı olmak üzere birçok günümüz Türk tarihçisi, konuyu hiç irdelemeksizin, Paşa'nın iddialarını olduğu gibi kabul ederek kullanmışlardır.

---

199 Bilinmeyeni ancak Allah bilir (*Kur'an*, Cin Suresi, 26. âyet)
200 Lütfi Paşa, *Tevârih-i Al-i Osman*, s. 55.
201 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşrî- s. 42; Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, IV. Defter, s. 415-416.
202 Ömer Halis, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 64-66; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 309-310; Şimşirgil, *Emir Timur*, s. 175.

Ömer Halis Paşa konuyla ilgili kitabında, Ankara'nın güneyindeki göl ve dağlara verilen isimlerden yola çıkarak, Timurlu ordusunun bu bölgede konuşlandığını ileri sürmektedir. Paşa, Emir Gölü, Mogan Gölü ve Emirdağı gibi isimleri sıraladıktan sonra "Bunlar bu hareketin bugüne kalmış gerçek ve esaslı müeyyideleridir" demektedir. Emîr Timur'un Azerbaycan'daki 'Mogan Ovası'ndan geldiğini, kendisinin ve kumandanlarının 'Emîr' olarak adlandırıldığını belirten Ömer Halis, "Bu isimler ordunun büyük bir kısmının buradaki ikametine delalet eder. Hâlbuki Timur muharebeden sonra bu havalide asla oturmadığından bunun muharebeden evvel olduğu ve (ordusunun) büyük kısmının burada tutuluşu ise yalnız suya atfedilmeyip Yıldırım'ın arkadan geleceği kanaati ile tertibat aldığını anlatıyor" diyerek söz konusu isimlerden yola çıkıp burada bir cephe açıldığı sonucuna varmaktadır.[203]

Diğer taraftan Timurlu tarihçi Yezdî'nin "Muzaffer ordu üç menzilde Ankara'ya geldi... Ertesi sabah Sâhibkıran etrafı incelemek için atlandığında gözü kaleye ilişti ve beylerine kaleyi ele geçirmelerini emretti... Kale düşmeye yakın iken Yıldırım Bayezid'in ordusuyla yaklaştığı ve dört yığaç mesafede bulunduğu haberi geldi"[204] şeklindeki anlatısı ise Timur'un doğrudan Ankara'ya geldiğini, kuşatmayı başlattığını ve ertesi gün Yıldırım'ın bölgeye ulaşmasıyla Çubuk Ovası'nda savaş konumuna geçtiğini göstermektedir.

Buna ek olarak Osmanlı tarihlerinin hiçbirisinde Timur'un Bayezid'in arkasından geleceği düşüncesiyle Mogan ve Eymir gölleri çevresinde cephe oluşturduğunu doğrulayacak en küçük bir bilgi yoktur. Aksine, bütün tarihçiler, Timur'un Ankara'ya geldiğinde Çubuk sahrasına yerleştiğini söylemektedirler. Osmanlı tarihçisi Solakzâde, Bayezid'in Tokat bölgesindeki geçitleri tuttuğu haberinin Timur'a ulaşmasından sonraki gelişmeleri "Timur'un dahi bu kaziye malûmu olduğunda Kayseriye yolundan dolaşub Engürüye kurbunda (yakınında) Çubuk Ovası nam mahalle nüzul eyledi" şeklinde aktararak Timurlu ordusunun yerleşimini açıkça ifade etmiş olmaktadır. Bu olay, Müneccimbaşı, Oruç Beg, Sarıca Kemal ve Gelibolulu Ali gibi çok sayıda Osmanlı tarihçisi tarafından da doğrulanmaktadır.[205] Ayrıca, Tokat-Akdağmadeni ekseninde bulunan Osmanlı ordusu Ankara'ya kuzey yolundan gelmek zorundaydı. Timur'u izleyerek Kırşehir üzerinden gelseydi, hem yolu uzatmış olacak hem de Kırşehir dâhil bütün menzillerde geri emniyeti sağlamak için Timur tarafından bırakılan

203 Ömer Halis, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s.70-71, dipnot 1.
204 Yezdî, *Zafernâme*, s. 390-391.
205 "Timur, Rûm diyarına gi ip Engü üye yakınındaki Çubuk ovasına u aştı" (Müneccimbaşı, Müneccimbaşı Ta ihi, s. 1); "(Timu)... Rûm vilâyetine gelüp Engüri'ye çıkdı. Engürü'nün ovasında konup dâyiresine handak çekdürüp otu dı" (Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 39); "(Timur) gelüp kondı Çubuk sahr sı'na hâr" (Sarıca Kemal, *Selâtinnâme*, s. 101); "...(Timur'un) o dusu Çubuk Ovası isim i yere geldi ve kendisi bazı emîrleriyle zikredilen kalenin (Ankara) fethine gitti" (Gelibolulu Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, s. 147)

artçı birliklerle savaşmak zorunda kalacaktı.[206] Nitekim bu nedenlerle Yıldırım Bayezid, hiçbir direnişle karşılaşmadan en hızlı şekilde Ankara'ya ulaşabileceği kuzey yolunu tercih etmiştir.

Osmanlı ordusunun gelişinden Timur'un haberdar olmadığı yönündeki görüş de olayların gelişim şekliyle doğrulanmayan bir iddia durumundadır. Ömer Halis ve Uzunçarşılı gibi yazarlar, "Timur Bayezid'in çok uzakta olduğuna inanmaktaydı" şeklinde bir düşünceden yola çıkmaktadırlar. Hâlbuki Osmanlı ordusu, Sivas'tan itibaren Timurlu ordusuna paralel bir şekilde batıya doğru ilerlemekteydi. Nitekim Timurlu ordusu Kırşehir yöresine geldiğinde öncü birlikler arasında çatışmalar yaşanmış ve Çiçekdağı yöresinde olduğu tahmin edilen Osmanlı ordusunun Kırşehir'e yöneldiği şeklinde istihbarat alınmıştı. Timur, Kırşehir'den Ankara'ya üç günde ulaşmıştır, Osmanlı ordusu ise ertesi gün akşama doğru gelebilmiştir. Sultan Yıldırım Bayezid, bu dört gün boyunca, Kırşehir'in kuzey eksenindeki Yozgat-Çiçekdağı bölgelerinden Ankara'ya doğru ilerlemesini sürdürmüştür.

Söz konusu dönemde Doğu'dan Ankara'ya gelenlerin Kızılırmak üzerinden geçebilecekleri iki köprü vardı. Bunlardan birincisi Kırıkkale'nin güneyindeki Çeşnigir Köprüsü, diğeri ise Ankara'nın Kalecik kazasının 10 km. güneyinde bulunan Develioğlu Köprüsü'ydü.[207] Timur'un artçı birliklerinin gözetiminde olan Çeşnigir Köprüsü'nü kullanamayan Bayezid'in önünde 70-90 bin kişilik ordusunu Kızılırmak'tan geçirebilmek için iki yol kalıyordu. Ya var olan Kalecik Köprüsü'nü kullanarak Ankara'ya kuzeyden ulaşacak, ya da geçmek istediği yere yeni bir köprü kurduracaktı. Yeni bir köprü inşası için zamanı olmayan Bayezid, doğal olarak Kalecik yolunu seçmek zorundaydı.

Şimdi Timurlu ve Osmanlı ordularının hareketlerini günümüz bilgi birikiminin ışığında, tarihsel verileri mukayese ederek değerlendirelim. Timurlu tarihçi Yezdî, Timur'un Kırşehir yakınlarındaki toplantısından üç gün sonra Ankara'ya ulaştığını yazmaktadır. Timurlular Kızılırmak kıyısında söz konusu toplantıyı yaparken Osmanlı ordusunun ana gövdesi Yozgat-Çiçekdağı bölgelerinde bulunmaktaydı. Osmanlı ordusu, Timur'un Ankara'ya varışından bir gün sonra sabah saatlerinde Kalecik'e ulaşmıştır. Tartışmanın gerçekçi olabilmesi için, Osmanlı ordusunun büyük ölçüde yayalardan oluştuğu noktasından hareketle, yaya orduların günlük yürüyüş hızı konusundaki verileri ortaya koymakta yarar vardır.

Yaya ordularının günlük yürüyüş sınırları, günde 20 ila 30 kilometre ilerleyebilen Romalılardan günümüze büyük bir değişiklik göstermemiş,

---

206 Timur, Kırşehir'e yönelen Osmanlı ordusunun kendi ordusuna arkadan yapabileceği bir Askeri harekâtı engellemek için, Kızılırmak kenarında karargâh kurduğu yerde torunu Hüseyin Sultan'ı 2000 kişilik bir askeri kuvvetle bırakmıştı. (Yezdî, *Zafernâme*, s. 390)

207 Çeşnigir Köprüsü, Kırıkkale'nin Karakeçili ile Köprüköy ilçeleri arasında bulunmaktadır ve günümüzde Kapulukaya Baraj Gölü içerisinde kaldığı için kullanılmamaktadır. Develigözü veya Kalecik Köprüsü ise Kalecik'in Kumluyazı mevkiinde olup günümüzde bile kullanılmaya devam edilmektedir. Her iki köprü de 13. Yüzyılda, Selçuklular döneminde inşa edilmişlerdir.

hatta modern zamanlara doğru, orduyla birlikte taşınan ağırlıkların artması nedeniyle bir azalma görülmüştür.[208] Napolyon ordusunun saatlik hızı 4,5-5 km arasında olup günde en fazla 16-22 km yol alabilmekteydi.[209] Amerikan ordusunun II. Dünya Savaşı döneminde oluşturduğu savaş doktrinine göre yaya birliklerin günlük yürüme sınırları, eğitimli büyük ordular için 12-15 mil (19,3 -24,1 km), daha küçük askeri birlikler için ise 15-20 mil (24-32 km) olarak verilmektedir.[210] Donanımlı bir yaya askerin saatlik yürüyüş hızı, düz yol için 4 km, arazi için ise 2,4 km olarak verilmiştir. Gece yürüyüşlerinde bu hızlar üçte bir oranında düşmektedir.

John Keegan'ın *Savaş Sanatı Tarihi* başlıklı kitabında "Gerek Roma lejyonları dâhili ulaşım yollarında ve gerekse Fransızların 1914'teki Von Kluck komutasındaki ordusu Mons'tan Marnea'ya ilerlerken yaya askerlerin ulaştığı en yüksek hızla, günde 32 kilometre yol alabiliyorlardı" şeklinde bir tanımlama vardır. Keegan'ın bu değerlendirmesi Romalılardan 20. Yüzyıla kadar yaya ordularının hareket yeteneklerinde büyük bir artış olmadığını ortaya koymaktadır.[211] Bu nedenle, günümüz askeri kurallarına göre, günde 32 kilometrenin üzerindeki yürüyüşler "cebri yürüyüş" olarak isimlendirilmektedir.[212] Yozgat- Kalecik arası mesafenin yaklaşık 180 km kadar olduğu düşünülürse, Osmanlı ordusunun insanüstü bir gayretle, Temmuz sıcağında gece-gündüz yürüyerek, neredeyse günde 40-45 kilometre yol aldığı ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı ordusu Kalecik'i geçip Akyurt civarına ulaştığında, yani savaş alanına yaklaşık 25 kilometre uzakta iken Bayezid'in geldiği haberi Timurlu karargâhına ulaşmıştı.[213] Yukarıdaki verilere göre, büyük bir kısmı piyadelerden oluşan zinde bir ordunun bile ağırlıklarıyla birlikte bu mesafeyi alması en az 5-6 saat sürecektir. Buna karşın Temmuz sıcağında dört gün boyunca gece-gündüz yürümüş, açlık ve susuzluktan bitap hale düşmüş bir ordu için bu süre çok daha uzun olacaktı. Nitekim Ankara Savaşı'nı bizzat yaşayan bir solakın ağzından aktaran Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde'nin ifadesine göre, Timur'un perşembe günü sabah saatlerinde yerleşerek vaziyet aldığı savaş alanına Bayezid, ancak aynı günün ikindi saatlerinde ulaşabilmişti.[214] Görüldüğü gibi Bayezid'in savaş alanına ulaşabileceği süre, neredeyse tamamı süvarilerden oluşan Timurlu ordusunun savaş düzeni alması için fazlasıyla yeterliydi. Nitekim Bayezid'in gelişi ile ilgili haberi almasının hemen ardından ordusunu hızla hareketlendiren Timur, Bent deresini arkasına alacak şekilde yerleşmişti.

---

208 Roma yaya ordusunun ünlük yürüyüş mesafesi 24-32 km. arasında değişmekteydi. (Judson *Caesar's Army*, s. 63)
209 Rothenberg, *The Art of Warfare in the Age of Napoleon*, s. 84, 139-140.
210 *U.S. War Department, Staff Officers' Field Manual*, 1941, s. 82.
211 Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, s. 453.
212 *U.S. War Department, Staff Officers' Field Manual*, 1941, s. 82.
213 Yezdî, Timurlu ordusu gözcülerinin Osmanlı ordusunu yaklaşık 4 yığaç mesafede iken tespit ederek karar âha bildirdiklerini söyler. (*Zafernâme*, s. 391). 1 Yığaç 1 Fars fersahına eşit olup 6230 metredir.
214 "Temür-i bedbaht dahi eldi. Perşenbih gün sabah Temür kondı. Bayazıd Han ikindiyin kondı, biri birine karşu." (Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i Âl-i Osman*), s. 144.

Timur'un Osmanlı ordusunun gelip konuşlanacağı bölgeyi çok önceden tahmin ederek bu bölgedeki su kaynaklarını kullanılmaz hale getirmiş olması da Bayezid'in bütün hareketlerinden haberdar olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı ordusunun hareketleri konusunda ayrıntılı bilgi sahibi olan Timur, Yıldırım'ın Ankara'ya yaklaştığını ve şehre kuzey yönünden gelmekte olduğunu çok iyi bilmekteydi. İstihbarat konusuna aşırı önem veren Timur'un Bayezid'in gelmesi muhtemel bütün yollara gözcüler çıkardığı, Osmanlı ordusu neredeyse dört yığaç, yani 25 kilometre mesafedeyken kendisine haber gelmesinden anlaşılmaktadır. Böylece Timur'un Bayezid'in gelişini haber aldığı sabah saatlerinden ikindiye kadar, neredeyse gün boyunca hazırlık yapma imkânı olmuştu. Nitekim Timurlu tarihçi Natanzi, Timur'un ordusuna savaş düzeni verdikten sonra iki kanatta yanlardan saldırıyı önleyecek hendekler kazdırdığını söylemektedir.[215] Bu durum, bazı Osmanlı tarihlerinde aktarılan "Timur Bayezid'in gelişinden habersiz idi" şeklindeki sözlerin gerçek olmadığını gösterdiği gibi, bazı günümüz Türk tarihçilerince ileri sürülen "Timur, Osmanlı ordusu güneyden gelecekmiş gibi bir cephe oluşturmuştu; Yıldırım Bayezid kuzey yönünden gelerek sürpriz bir baskın gerçekleştirdi" şeklindeki iddiaların da bir efsaneden ibaret olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.[216]

Bu noktada yukarıda bahsettiğimiz Osmanlı kaynaklarında yazılanlardan yola çıkarak, günümüz Türk tarihçiliğinde, özellikle popüler tarih kitapları aracılığıyla yaratılmaya çalışılan "Timur'un ordusu dağınık vaziyetteydi. Bayezid, şehzâdelerinin ve vezirlerinin tavsiyelerine uyarak Çubuk Ovası'na gelir gelmez saldırsaydı galip gelirdi" şeklindeki iddianın da ayrıntılı olarak değerlendirilmesinde yarar vardır. Çünkü bu konuda da Bayezid'in demir kafese konduğu veya intihar ettiği uydurmalarına benzer bir efsane yaratılmak istenmektedir.

Osmanlı ordusu perşembe günü sabahı Timurlu gözcülerce fark edildiğinde savaş alanına yaklaşık 25 km mesafedeydi ve muhtemelen gece boyunca yürümüştü. Bir diğer deyişle, bu noktaya gelindiğinde, dört günden beri Temmuz sıcağında yürüyüş yaptığı için açlık ve susuzlukla boğuşan, yorgunluktan perişan olmuş bir Osmanlı ordusu söz konusuydu. Osmanlı ordusunun bütün gece yaptığı yürüyüş üzerine, son 25 kilometreyi de yaya orduların en üst yürüyüş sınırı olan 5 km hızıyla 5-6 saat daha yürüyerek savaş alanına geleceğini ve kendilerini bekleyen deneyimli ve dinlenmiş Timurlu ordusuyla hemen savaşa başlayarak onları yeneceğini ileri sürmek için tarihçi değil, ancak masalcı olmak gerekir. Bu iddiaların gerçekçi olamayacağını bilmek için Prusya imparatoru Büyük

215 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 174.
216 Ömer Halis, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 64; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 309-310.

Frederick'in ve Amerikan iç savaş generali Ulysses Grant'ın, muhtemelen birbirlerinden habersiz olarak, bir günde 24 kilometreden (15 mil) fazla yürütülmüş bir orduyla savaşa girişilmesinin felâketle sonuçlanacağı yönündeki deneyime dayalı uyarılarını hatırlamak gerekmektedir.[217]

Kuşkusuz "Bayezid gelir gelmez saldırsaydı Allah bilir galip gelebilirdi" diye yazan Anonim Osmanlı tarihçisinin veya Lütfi Paşa'nın askerlikle ilgili bu gerçekleri bilmeleri mümkün olmadığı gibi, bilimsel olmak ve rivayetleri araştırarak doğrulamak gibi bir dertleri de yoktu. Onlar Osmanlı tarihinin en acı mağlubiyetlerinden birini yaşayarak esir düşen Osmanlı padişahına, bir nebzecik de olsa destek çıkmak ve Osmanlı ordusunun onurunu korumak arzusundaydılar. Buna karşın bugünkü bilgi birikiminin ışığında, kaynakların mukayesesini yapıp rivayetle gerçeği birbirinden ayırabilme imkânına sahip olan günümüz tarihçilerinin, "Yıldırım, kurmaylarının önerisini dinleyip hemen savaşı başlatsaydı Timur'un ordusunu darmadağın edebilirdi" şeklinde hayali bir kurguyu gerçekmiş gibi popülerleştirmeye çalışmalarını anlamak mümkün değildir.[218]

Kara Tatarlar Bayezid'in isteği üzerine mi götürüldü?

Timur'un Anadolu seferinin önemli sonuçlarından birisi, ülkesine dönerken özellikle Amasya, Kayseri ve Sivas bölgelerinde dağınık gruplar halinde yaşamakta olan Kara Tatarları birlikte götürmüş olmasıdır. Osmanlı tarih geleneği, bu olayın Sultan Yıldırım Bayezid'in isteği üzerine gerçekleştirildiğini kabul etmektedir. Kara Tatarların Bayezid'in isteği sonucunda götürüldüğü efsanesi büyük ölçüde Suriyeli tarihçi Arabşah'tan kaynaklanmıştır. Arabşah, Bayezid'in Timur'a Diyar-ı Rum insanlarını öldürme, Müslümanların kalelerini yıkma ve Tatar taifesini Anadolu'da bırakma şeklinde nasihat ettiğini, Timur'un da bunları kabul ettiğini rivayet etmektedir.[219] Geç dönem Osmanlı tarihçilerinden Müneccimbaşı Ahmet Dede, Yıldırım'ın "Tatar Leşkeri" ifadesiyle Kara Tatarları kastettiğini düşünerek "(Timur) Yıldırım Han'ın vasiyetini yerine getirmek için Kara Tatar taifesini de götürdü' demektedir.[220] Benzer bir yaklaşım Gelibolulu Mustafa Ali'de de mevcuttur.[221] Tarihçi Hammer ise Arabşah ve Osmanlı tarihçisi Cennâbî'ye dayanarak Bayezid'in Timur'dan dilediği üç şeyden birisinin Anadolu'daki Tatarları memleketlerine geri götürmesi olduğunu yazmaktadır.[222] Bu rivayetler daha sonraki dönem tarihçileri için çıkış noktası olmuş ve Kara Tatarların Yıldırım'ın isteği üzerine götürüldüğü

---

217 Luvaas, *Frederick the Great on the Art of War*, s. 129-130.
218 Ömer Halis, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, s. 64; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 309-310.
219 Arabşâh, *Acâibu'l Makdûr*, s. 333-334.
220 Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, s. 150.
221 "el-Kıssa, Timur Hân ki, Semerkand cânibine revân oldı, mâtekaddemden havâli-i milk-i Rûm'da karâr iden Tâtâr tâifesini umûmen yanınca bile kaldırdı. Bu bâbda Yıldırım Hân'ın vasiy etini icra ...kıldı" (Gelibolulu Ali, *Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*, c. I, s. 223)
222 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 370.

algısı yaygınlık kazanmıştır. Ne yazık ki konuyu derinlemesine incelemeyen günümüz Türk tarihçileri de bu yanlışı sürdürmektedirler.

Söz konusu yanlış algıya neden olan olay Anonim Osmanlı Tarihinde şöyle anlatılmaktadır:

> Andan vilâyet-i Osman'ı Tatar'a bahş idüp üleşdürdü. Yıldırım Han işitdi, katî melûl oldı. Meğer Timur Han göç üzerinde gâh gâh Yıldırım Han'un hatırın sorup gönlün ele alurdı, selâm virüp riâyet iderdi. Bir gün Yıldırım Han Timur Han'a eydür: 'Hey Han! Çün takdirde vardı kim Hak te'alâ fursatı sana vire. İmdi senden bir dilek dilerem, eğer kabul idersen diyeyin' didi. Andan Timur Han eyitdi: 'Her ne dilersen dile. Ol Tanrı hâzırdur, kâbil kılayın.' Andan Yıldırım Han eyitti: Dileğüm budur kim, benüm ocağımı söyündürmeyesin. Tatar leşkerin alup gidesin. Bugün bana ise yarın sanadur. Adam başına ne gelecekdür Allah bilür. Ocak söyündürmek eyi olmaz" didi. Timur Han 'kabul itdüm' diyüp hükm itdi. Tatar Leşkeri cem olup bile gitdi.[223]

Bu olayı Oruç Beg şöyle nakletmektedir:

> Yıldırım Han eyitdi: 'Hey Han! Senden dilegüm budur kim, benüm ocagumı söyündürmeyesin. Bugün bana ise yarın sanadur' didi.' Tatar leşkerini alup bu memleketden alup gidesin, bu memleketlerde koymayasın' didi... Timur Han Yıldırım Han'un agladugını görüp gayet esirgedi. Eyitdi: 'Hey Han! Gerçek eydürsin. Bugün ben sana ne idersem yarın bana anı iderler' didi. Eyitdi: 'Bu dilegün kabul itdüm' didi. Hemândem Timur Han Tatar leşkerini alup kendüyle gitdi. Bu diyârda Tatar leşkerini komadı.[224]

Tarihçi Hadidî'nin bu konudaki manzume tarzı anlatısı ise şöyledir:

Meğer lâyık görüp Tatar-ı şûmu
Temür Tatar'a verdi mülk-i Rûm'ı
Ki Rûm'a Tahireddin ola sultan
Kala Tatar elinde mülk-i Osman
Bu hâle Yıldırım Han oldu âgâh
Temür'e çağırup dedi ki ey şah
Gerekmez mülk-i Osman içre Tatar
Bile al git koma Tatar'ı zinhar
Temür dedi ki kabul etdüm sözünü
Semerkand'a kim iledem özünü
Seni Tatar'ile salam ben
Gelesin tahtına sağ u esen sen[225]

Görüldüğü gibi bu üç Osmanlı tarihçisinin anlatımlarında da Kara Tatarların kast edildiğini gösteren hiçbir belirti yoktur. Burada "Tatar leşke-

223 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşrî, s. 47.
224 Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, s. 41-42; "Tatar Leşgeri cem olup Timur ile bile (birlikte) gitti" (Kunevi, *Tarih-i Âl-i Osman*, s. 43); "Temur Han Tatar Leşkerini cem idüp alup bile gitdi" (XVI. Yüzyıla ait bir *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.73)
225 Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 131.

ri" ifadesiyle kimin kastedildiğini ortaya koyabilmek için dönemin geçerli tanımlamalarına bakmak gerekmektedir. Söz konusu dönemde Osmanlı tarihçileri Timurlu Ordusunu "Tatar leşkeri" olarak adlandırmaktaydılar.[226] Benzer durum Şikâri (Karaman) ve Esterâbadi (Kadı Burhaneddin Devleti) gibi Anadolu beylikleri tarihçileri için de geçerliydi.[227] Dönem kaynaklarında Timur'un kendisi de Tatar olarak ifade edilmektedir. Osmanlı tarihçisi Enverî, *Düsturnâme*'de, Timur'un babasını Cengiz Han'ın "Tatar kardeşi" olarak tanımlamaktadır.[228] *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*'da nakledilen, Sivas kalesi komutanı Malkoç Beg ile Sultan Bayezid arasında geçen konuşmada, Osmanlı sultanının "Ma'lum oldu ki ol Tatar seni korkutmuş" şeklindeki sözleri bizzat Bayezid'in Timur'u "Tatar" olarak tanımladığını göstermektedir.[229]

Bayezid'in Anadolu'da Tatar askeri bırakılmaması yönündeki talebinin diyar-ı Rûm'un Mutahharten'e veya Timurlu şehzâdelere verilmesi ihtimalinin geçerli olduğu çerçevede gündeme getirildiğine dikkat edilmelidir. Bayezid'in bakış açısıyla, Anadolu'da Timurlu askeri, yani, Tatar leşkeri kalması demek, Timur'a bağlı bir yönetim oluşturulması, dolayısıyla da Osmanlı iktidarının yok olması demekti. Osmanlı iktidarının devam edebilmesi için zorunlu önkoşul Timur'un Anadolu'da askeri kuvvet bırakmaması, bir diğer deyişle Osmanlı topraklarını kendi imparatorluğuna dâhil etmemesiydi. Bayezid bu nedenle ocağımı söndürmeyesin, Tatar Leşkerini alıp gidesin demektedir.

Tarihçilerin bir diğer yanılgısı da Yıldırım Bayezid'in "Bugün bana ise yarın sanadır" şeklindeki sözleri ile Kara Tatarların Ankara Savaşı'ndaki ihanetlerine vurgu yaptığını sanmalarıdır. Aslında bu sözleriyle Yıldırım, Kara Tatarların ihanetini değil, başına gelen yenilgi ve esaret olayını kastetmekte, bir gün bu durumun Timur'un başına da gelebileceğini söylemektedir. Timur'un "Gerçek söylüyorsun. Bugün ben sana ne yaparsam yarın da bana onu yaparlar" şeklindeki cevabı da "bugün bana ise yarın sanadır" şeklindeki değerlendirmenin Kara Tatarlarla hiçbir ilgisinin olmadığını açıkça göstermektedir. Sonuç olarak, Bayezid'in Tatar leşkeri sözüyle Kara Tatarları kastettiğini ileri süren tarihçilerin, 35-40 bin kişilik

226 Timur'un Tatar askeri ile... (Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 98); âhir-i kâr Tâtâr-ı bed kirdâr gâlib gelüb (Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.425); Gerçi Padişah Tatar askerlerinin kaba yüzlerinden, kılıklarından nefret etti i için yolda giderken tahtırevana binmeyi uygun görmüştü. (Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, s. 292); Dizginin ilyâs Beg Şâhun Tutar / Geldi anda bir ulu begdür Tatar / Çün Tatar ana yapışdı o zaman /.../ Pes kılıç İlyâs'a Tatar üşürür / Anı anda pâre pâre etdiler / Yıldırım'ı andan alup gitdiler... (Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, s.35)

227 Râvi eydür: '(Timur) Ammisi oğlu Câber Hânı kovarak geldi, üç yüz bin Tatar ile. Ol sene Sivas'da kışladı. Câber Hânı yedi yüz Tatar ile kaçub Bursa'ya geldi. Timur ardınca Bursa'ya altmış Tatar gönderdi... Demiş ki: Ey Bâyezid Hân! Benim ammim o lu senin diyarına varmış... Gerekdir ki öldürüb başın gönderesin... Üç yüz bin çifte yedekli tünd-hû Tatarım vardır. Hayf ol diyara ki bunların aya ı basa."; Vüzerâ dediler ki: "... Bir alây Tatara vilâyet çignetmeyelüm" (Şikâri, *Karamannâme*, s. 226-227); "O sırada Emîr Timur'un ...Çağatay ve Tatar ifritlerinden meydana gelen büyük bir orduyla... Rum beldelerine yöneldiği ...haberini getirdiler" (Esterâbâdi, *Bezm-u Rezm*, s. 411)

228 Çünki târih oldu sekiz yüz tamâm / Çıkdı Timur eyleyüben ihtimam / Anun atası Hasan Kocaydı / Cengiz'ün Tatar kardaşıydı (Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*, s. 32)

229 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese Neşri, s. 40.

bir Kara Tatar kitlesinin Anadolu'da kalmasının nasıl olup da Osmanlı'nın ocağını söndürebilecek derecede büyük bir tehlike olduğunu da açıklayabilmeleri gerekmektedir.

Akdes Nimet Kurat'ın yarattığı gerçek dışı efsaneler

Türk akademik dünyasında Timur'la ilgili bir diğer olumsuz imaj yaratma girişimi Tatar kökenli tarihçi Akdes Nimet Kurat'tan gelmiştir. Kurat 1970 yılında yayınladığı *Türkiye ve Rusya* adlı kitabının giriş bölümünde "Osmanlı Devleti devrin en kuvvetli bir devleti haline geldiği sıralarda Moskova Rusya'sı da, Aksak Timur'un Altın Ordu'yu yıkması neticesinde, süratle yükselmek yoluna girmişti"[230] şeklindeki ifadeleriyle Altın Ordu'yu yıkan kişinin Timur olduğu yönünde bir tanımlama yapmıştır. Kurat'ın sonraki çalışmalarında Timur'la ilgili yorumlarını daha da sertleştirdiği görülmektedir. Nitekim 1971 tarihli *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* başlıklı kitabının *Altın Ordu Kağanlığı* bölümünde "Aksak Timur" başlığı altında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> Hindistan, İran, Irak, Anadolu'dan başka Altın Ordu'ya seferleri ve tahribatı ile şöhret bulan Aksak Timur, netice itibarıyla Türk tarihinde çok meşum bir rol oynamıştır. 1402'de Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'i esir almakla, Anadolu'daki Türk Birliğini elli yıl (Fatih'e kadar) geciktirdiği gibi, 1391 ve 1395 yıllarında bir Türk-İslam devleti olan Altın Ordu'ya karşı iki tahripkâr sefer yapmak suretiyle bu devleti temelinden yıkmış ve Moskova Rusya'sının süratle yükselmesini sağlamıştır.[231]

Söz konusu kitabın bir başka bölümünde Kurat, Sovyet tarihçilerinin "Saray-Berke şehrindeki arkeolojik kazılar sırasında Timur'un askerleri tarafından yapılan katliamın izlerine rastlanmıştır" şeklindeki yorumlarını aktardıktan sonra, "Timur, bu suretle Türk tarihinde en büyük Türk devletlerinden birisi olan Altın Ordu'nun yıkıcısı olarak maalesef çok kötü bir ad bırakmıştır" sözleriyle yukarıdaki yargısını bir kez daha yinelemektedir.[232] Aynı kitabın bir başka yerinde Timur'un Deşt-i Kıpçak şehirlerini tahribi ile ilgili örnekleri sıralayan tarihçi, bunun ardından "Timur'un kuvvetleri Rusya sahasına girdilerse de Moskova'ya gitmediler, geri döndüler. Bu suretle Moskova Rusya'sı Timur'un tahribatına uğramadı"[233] demektedir. Tarihçi, Timur-Toktamış mücadelesini Harezm yüzünden çıkan anlaşmazlığa bağlamakta, Timur'un bu yüzden 'Toktamış'ı cezalandırmak ve tahtından indirmek' amacıyla ve tamamen sebepsiz olarak iki büyük sefer yaptığını söylemektedir.[234]

Kurat'ın yukarıda alıntılar yaptığımız çalışmaları ayrıntılı olarak incelendiğinde, tarihçinin Timur-Altın Ordu ilişkilerinde üç noktayı ön plana

---

230 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 4.
231 Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Türk Devletleri*, s. 138.
232 Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Türk Devletleri*, s. 140.
233 Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Türk Devletleri*, s. 140.
234 Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Türk devletleri*, s. 138-139.

çıkardığı görülmektedir. Öncelikle Kurat'a göre Timur'un Altın Ordu seferleri zorunlu bir nedene dayanmamakta, tümüyle Timur'un kuzey sınırlarındaki bu Müslüman-Türk devletini yıkma arzusundan kaynaklanmaktadır. Bir diğer deyişle bu mücadelede Toktamış Han mazlum taraftır.

Kurat'ın yaratmaya çalıştığı ikinci algı ise Timur'un sahneye çıktığı döneme kadar Altın Ordu Devleti sorunsuz ve güçlü bir şekilde varlığını sürdürmekteydi. Bu devleti yıkan Timur'dur ve o güne dek hiçbir siyasi gücü olmayan Moskova Knezliği'nin yükselişi bu gelişmeden sonra başlamıştır. Kurat kitabında, Altın Ordu Hanlığı tarihi açısından çok önemli olan Berdibek Han sonrası fetret dönemi ve Moskova Büyük Knez'i Dimitri Donskoy'un 1380 yılında Kulikova'da Emîr Mamay komutasındaki Altın Ordu ordusunu büyük bir mağlubiyete uğratması gibi Timur öncesi gelişen olaylara hiç değinmemekte, böylece, "Altın Ordu'yu yıkarak Moskova'nın yükselmesini sağlayan Timur" algısını güçlendirmektedir.

Kurat'ın üzerinde durduğu üçüncü nokta, Timur'un Toktamış'ı mağlup ettikten sonra Moskova üzerine sefer yapmayışıdır. Tarihçiye göre seferin Moskova'ya kadar uzatılmaması bilinçli bir tercihtir ve Timur'un siyasal olarak güçlü bir Moskova'nın var olması arzusundan kaynaklanmıştır. Dolayısıyla Rusya'nın daha sonraki dönemlerde emperyal bir güç haline gelmesinin en büyük nedeni Timur'dur. Sonuç olarak Timur Türk tarihinin meşum kişiliklerinden birisidir.[235]

İlginç olan nokta, 1948 yılında yayınladığı *Rusya Tarihi* kitabında Kurat, Moskova Knezliği'nin Altın Ordu hanı Özbek Han'dan itibaren ayrıcalıklı muameleye tâbi tutularak bizzat Altın Ordu hanları tarafından güçlendirildiğini, 1380 Kulikovo Savaşı'nda Moskova knezi Dimitri'nin Moğolları yenebilecek kadar güçlenmiş olduğunu, bizzat Toktamış'ın Nijni-Novgorod ve çevresini Moskova Knezliği'ne bağlamasıyla bu knezliğin güçlenerek bütün diğer Rus knezliklerini gölgede bıraktığını yazmaktaydı.[236] Kurat'ın 1948 tarihinde basılmış olan bu eserinde Altın Ordu'nun Timur tarafından yıkılmış olduğuna dair en küçük bir ima olmadığı gibi Moskova'nın emperyal bir güç haline gelmesinde Timur'un bir rolü olduğuna dair tek bir kelime bile bulunmamaktadır.

Kurat, daha sonraki tarihlerde yayınladığı iki kitapta Timur'a yönelik bakış açısını tamamen değiştirmiş ve yukarıda alıntı olarak verdiğimiz iddiaları gündeme getirmiştir. Timur-Toktamış mücadelesi yeni bir olay olmadığına göre, Kurat'daki Timur'la ilgili bu bakış açısı değişikliğinin nedeni neydi? Bu noktada Türk tarihçilerince *Altın Ordu ve Çöküşü* adlı kitabıyla tanınan Sovyet tarihçisi Yakubovski gündeme gelmektedir.

Yakubovski, 1946'da yayınladığı *Timur: Opıt kratkoy harakteristiki* başlıklı makalesinde, Timur Tarihi ile ilgili geniş değerlendirmeler yaptıktan sonra, Timur-Altın Ordu ve Timur-Osmanlı mücadeleleri için iki görüş

235 Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Türk Devletleri*, s. 137-140.
236 Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 90, 96, 99.

ifade etmektedir. Yakubovski'ye göre Timur, Moskova Knezliği ile hiçbir teması olmadan ve bu prenslik hakkında bir bilgisi olmaksızın, Altın Ordu ile sadece Asya'daki çıkarları için savaşmıştı. Tarafsız bir bakış açısıyla bu savaşın Orta Asya'ya olduğu kadar Rusya'ya da yararı olduğu ortadaydı. Kuşkusuz o dönemde Timur, Rusya hakkında geçerli bir bilgisi olmadığı için Altın Ordu'ya vurduğu darbenin Rus tarihi açısından önemini de anlamamıştı.[237] Yakubovski, Özbek Halkının Tarihi kitabında bu yargısını aynı cümlelerle tekrarladıktan sonra çağdaş araştırıcıların bu olayın gerçek değerini anlayamadıklarını veya görmezden geldiklerini vurgulamaktadır.[238] Yazarın ikinci yargısı ise Timur'un Osmanlılara karşı kazandığı Ankara Savaşı ile ilgili olup "Bu olay yalnız Asya'ya değil Avrupa'ya da fayda sağlamıştır. Timur'un 1402'deki Ankara zaferi ve Bayezid'in esir edilmesi, Osmanlı Türklerinin Konstantinopol'ü almalarını 50 yıl geciktirmiştir" demekteydi.[239] Sovyet tarihçisi, o dönemde Timur'u yasaklı ilan eden Sovyet ideolojisinde kısmi bir yumuşama sağlayabilmek amacıyla gündeme getirdiği bu tezlerini *Altın Ordu ve Çöküşü* başlığıyla Türkçeye aktarılan kitabında da aynen tekrarlamaktaydı.

Yakubovski'nin bu eserlerinin yayınlanmasından sonra Akdes Nimet Kurat'ın Sovyet tarihçisi tarafından gündeme getirilen tezleri aynen benimsediği ve kendi eserlerinde biraz daha keskinleştirerek kullandığı görülmektedir. *Rusya Tarihi* kitabında Moskova Knezliği'nin bizzat Altın Ordu hanları tarafından siyasal bir güç haline getirildiğini söyleyen Kurat, *Türkiye ve Rusya* isimli kitabında "Moskova Rusya'sı Aksak Timur'un Altın Ordu'yu yıkması neticesinde, süratle yükselme yoluna girmişti" demekteydi.[240] Yakubovski'nin "Timur Altın Ordu'ya darbe vurdu" tanımlamasını daha da keskinleştirmiş ve "bu devleti temelinden yıkma" haline dönüştürmüştü. Kurat, ayrıca Yakubovski'nin Timur'un 'Altın Ordu darbesi Rusya'ya yarar sağladı' tanımlamasını da "Moskova Rusya'sının süratle yükselmesi" şekline çevirmişti. Böylece Kurat, Altın Ordu'nun Timur tarafından yıkılmış olduğu ve Moskova'nın bu nedenle emperyal bir güç haline geldiği algısını oluşturmaktaydı.

Tatar kökenli Kurat'ın duygusallıkla abartılmış bu iddiaları Timur'u, Ankara Savaşı çerçevesinden yargılama eğilimindeki Türk tarihçiliği tarafından kolayca benimsenecek ve genel bir kabul görecektir. Bu görüşlerin gerçek olması durumunda Kurat'ın neden *Rusya Tarihi* kitabında bunlara hiç değinmediği sorusunu aklına bile getirmeyen birçok tarihçi, Altın Ordu'nun Timur'dan sonra neredeyse yüz yıl yaşadığı ve Moskova Knezliği'nin ancak 1450'lerde emperyal bir güce dönüşmeye başladığı şeklindeki tarihi gerçeklere rağmen, Kurat'ın söylemlerini kullanmaya devam edecektir.

---

237 Yakubovski, *Timur: Opıt kratkoy harakteristiki*, s. 64.
238 Trever, Yakubovski, Voronets, *İstoriya Narodov Uzbekistana*, c. I, s. 356.
239 Yakubovski, *Timur: Opıt kratkoy harakteristiki*, s. 66; Trever, Yakubovski, Voronets, *İstoriya Narodov Uzbekistana*, c. I, s. 359.
240 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 4.

Türk tarihçiliğinde yerleşen bu yanlış algının değişebilmesi için yukarıdaki tezlerin her birisinin tarafsız bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesi gerektiği inancındayız.

Timur'un Altın Ordu seferleri sebepsiz miydi?

Timur'un 1391 yılındaki ilk Altın Ordu seferinin, Fars bölgesinde bulunduğu sırada Toktamış'ın önce kendisine bağlı prensler, daha sonra da bizzat kendisinin komuta ettiği ordularla Mâverâünnehr üzerine seferler yapması nedeniyle gerçekleştiği bilinmektedir. 1388 yılında gerçekleşen Altın Ordu saldırısında Toktamış'ın ordusu Şehzâde Ömerşeyh yönetimindeki Timurlu ordusunu Çukalak'ta mağlup ettikten sonra Sabran, Semerkand ve Buhara gibi şehirleri kuşatmış, Amu Derya'ya kadar ilerleyerek bütün Mâverâünnehr'i yağmalamıştı.[241] Timur'un hızla Mâverâünnehr'e döndüğü 1389 kışında ise bizzat Toktamış büyük bir orduyla Mâverâünnehr'e gelmiş, Sabran şehrini kuşatarak Yesi'de kamp kurmuş; öncü kuvvetler arasındaki çarpışmaları kaybetmesinden sonra Timurlu ordusunun karşı saldırıya geçmesi üzerine birdenbire bölgeyi terk ederek Deşt-i Kıpçak'a geri dönmüştü. Daha sonraki dönemde Toktamış, Timur'a gönderdiği elçiler aracılığıyla, "bazı bedbahtlar benden habersiz birtakım edepsizlikler sergilemişler ve benim bu olaylardan haberim yoktur" şeklinde bir açıklama yapacak ve bu seferlerin bütün suçunu emîrlerinin üzerine yıkacaktır.[242]

Timur'un Altın Ordu üzerine ikinci ve ilkinden daha ölümcül olan seferi ise, Toktamış'ın Kundurça yenilgisinden sonra başlattığı Memlûkler, Osmanlılar ve Gürcüleri kapsayan geniş bir Timur karşıtı cephe oluşturmayı hedefleyen politikalarından ve zayıf bir anında Timur'a saldırarak büyük bir zafer kazanmak arayışından kaynaklanmıştır. Tarihçi Yakubovski, 1391 yenilgisinden sonra Toktamış'ın bu durumunu şu şekilde açıklamaktadır:

> 1391 mağlubiyeti henüz gerek Toktamış'ın gerek devletinin mukadderatını tayin edememişti. Savaşa devam edebilmek için Toktamış'ın elinde daha birçok kaynaklar vardı. Timur İran'da ve Kafkasya'da meşgul bulunduğu sırada Toktamış Azerbaycan'da yeni entrikalar çevirmek için kuvvet topluyor ve hasmı ile kesin bir karşılaşmaya girişmek için açıkça fırsat kolluyordu.[243]

Timur-Toktamış mücadeleleri, kitabın önceki bölümlerinde ayrıntılı olarak incelendiği için burada daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir. Bütün bu tarihi gerçekler ortadayken, Kurat'ın "Timur, bir Türk-İslam ülkesi olan Altın Ordu'ya karşı sebepsiz seferler yapmıştır" şeklinde bir algı yaratmaya çalışması tümüyle mesnetsiz bir yaklaşımdır. Ayrıca Timur, Toktamış'a karşı kazandığı her iki galibiyetten sonra da Altın Ordu tahtına geçip devleti toparlayabilmeleri için Cuci neslinden gelen prenslere

---

241 Yezdî, *Zafernâme*, s. 165-166.
242 Yezdî, *Zafernâme*, s. 185.
243 Yakubovski, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 252.

destek vermiştir. İlk seferden sonra destek verdiği Timur Kutluk Oğlan, Toktamış'a karşı başarılı olamamıştı. İkinci seferi sonrasında destek olduğu Kuyriçak Oğlan ise Cuci tahtına oturmuştur.[244] Yalnız başına bu uygulamalar bile Timur'un Altın Ordu Devleti'ni yıkmak değil, ülkesine zarar vermeyecek bir siyasal yapı haline dönüştürmek istediğini açıkça göstermektedir.

Altın Ordu'yu Timur mu yıktı?

Bu bölümde Kurat'ın "Altın Ordu Devleti'ni yıkan Timur'dur" iddiasını tartışacağız. Kuşkusuz bu iddianın doğruluğunu objektif olarak değerlendirebilmemiz için Altın Ordu Hanlığı'nın gerileme ve dağılma öyküsünü birincil kaynaklara dayanarak aktarmamız gerekmektedir.

Altın Ordu Hanlığı'nın gerileme süreci, Toktamış'tan çok önce, Özbek Han'ın ölümünden itibaren başlamış 1340'larda Deşt-i Kıpçak'ta başlayan veba salgınıyla birlikte büyük bir hız kazanmıştır.[245] Canibeg Han'ın 1357 yılında ölümünden sonra oğulları arasında başlayan iktidar savaşları nedeniyle "Büyük Kargaşa" adı verilen ve neredeyse 20 yıl devam eden fetret dönemi ise Altın Ordu'da dağılmanın başladığı süreç olmuştur. Timur tarih sahnesine çıktığında Altın Ordu'daki bu fetret dönemi devam etmekteydi. Babası Canibek'i boğdurarak tahta geçen Berdibek Han, 12'si kendi kardeşleri olmak üzere 20'nin üzerinde Cuci prensini öldürtmek suretiyle Batu neslinden gelen bütün han adaylarını yok etmişti.[246] Rus tarihçisi Vernadsky'nin *Rusya Tarihi* kitabında Canibek Han'ın ölümü ile başlayan dönemin başlığı *Moğol Gücünün Düşüşü ve Rusya'nın Yeniden Dirilişi* şeklindedir. Yalnızca bu tanımlama bile Altın Ordu'daki çözülmenin Timur'dan çok önce başladığını göstermektedir.[247]

1359 tarihinde Berdibek'in de öldürülmesiyle Altın Ordu Devleti büyük bir kargaşa içerisine sürüklenecekti. 1361-1362 yıllarında ülke, Volga'nın doğusu ve batısı olmak üzere, sağ ve sol kanat şeklinde ikiye ayrıldı.[248] Yakubovski, nümizmatik verilere dayanarak 1360-1380 yılları arasında, Altın Ordu'da birbiriyle savaşan 25'ten çok Han'ın ortaya çıktığını aktarmaktadır.[249] Bu hanların çoğu siyasi ve Askeri açıdan güçlü ulus beylerinin

---

244 Yezdî, *Zafernâme*, s. 254.

245 Veba salgınının Altın Ordu üzerine etkileri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Şâmûloğlu, *Preliminary Remarks on the Role of Disease in the History of the Golden Horde*, Central Asian Survey 12: 4 (1993), s. 447-457.

246 Canibek'in öldürülmesi ve Berdibek'in 12 kardeşini öldürtmesi Nikon yıllı ının 6896 yılı (1357) kayıtlarında ayrıntılı olarak aktarılmaktadır. (*Nikonovskaya Letopis*, PSRL, X, s. 229). Dönem kaynaklarından *Çingiznama*'da ise Berdibek'in bütün erkek akrabalarını ve Cuci prenslerini öldürttü ü söylenmektedir. (Ötemiş Hacı, *Çin iznama*, s. 31). *Anonim İskender*'de de bu do rulanmakta ve Berdibek'in sadece kardeşlerini de il, taht üzerinde hak iddia edebilecek bütün prensleri öldürttü ü kaydedilmektedir. (Tsienhausen, *Sbornik Materialov*, c. II, s. 129). Bu kaynağa göre Berdibek'in kendi ölümünden sonra Altın Ordu'da Batu soyundan gelen hanlar son bulmuş, Batu'nun kardeşi Tuka Timur'un soyundan gelen hanların devri başlamıştır.

247 Vernadsky, *Rusya Tarihi*. s. 98. Rusya'nın ilk yükselişi ile Kiev Rusya'sı kastedilmektedir.

248 Şamsi, *Zolotoy Orda Nakanune Raspada*, s. 48.

249 Yakubovski, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 167.

desteğiyle ortaya çıkmaktaydı. 1360'ların ilk yarısında sol kanatta, kendisi aynı zamanda Cuci hanedanına damat olan Emîr Mamay ön plana çıkmış ve Altın Ordu'nun batı bölgelerinde kontrolü ele geçirmişti. Mamay, tayin ettiği göstermelik hanlar aracılığıyla uzun yıllar iktidarını sürdürecekti.

Diğer taraftan Cuci ulusunun genelinde dağılma süreci devam etmekteydi. Hanlık boyunca devam eden kargaşa ortamından yararlanan bazı yerel emîrler, hüküm sürdükleri bölgelerde bağımsız devlet kurma arayışındaydılar. *Simenovskaya Yıllığı*'nın 6869 yılı (1361-62) kayıtlarına göre Bulak Temir isimli bir emîr, Bulgar bölgesinde kontrolü ele geçirerek Canibek Han adına sikke kestirmiş ve bağımsız devletini ilan etmişti. Benzer bir süreç Togay isimli bir emîr tarafından Berke Saray şehrinin kuzey tarafındaki Bezdej bölgesinde gerçekleştirilmişti.[250] Tatar tarihçi Safargaliyev, *Altın Ordu'nun Çöküşü* ile ilgili eserinde, söz konusu dönemi şöyle tarif etmektedir:

> Hanlar arasındaki bu savaş döneminde Altın Ordu'nun bağımsız prenslikler oluşacak şekilde bir dağılma sürecine girmesiyle devletin gücü büyük ölçüde azalmış, bünyesindeki halklar ve çevresindeki ülkeler üzerindeki otoritesi yok olma düzeyine gelmişti[251]

Bir diğer Tatar tarihçi Uli Şâmîloğlu, daha da ileri giderek, fetret dönemiyle birlikte orijinal Altın Ordu Hanlığı'nın sona erdiğini, bundan sonraki dönemin ise siyasal yapının ve toprak bütünlüğünün bozulması, iç ve dış dinamiklerin tamamen değişmiş olması gibi nedenlerle II. Altın Ordu Hanlığı olarak tanımlanması gerektiğini ileri sürmektedir.[252]

1377 yılına gelindiğinde, Astrahan bölgesi hariç olmak üzere, Volga'nın batısında, yani Gök Orda'da Emîr Mamay'ın yerel ulus beylerini kontrol altına alarak hâkimiyetini sağladığı görülmektedir. Volga'nın doğusunda ise Urus Han kontrolü ele geçirmiş durumdaydı. Aynı yıl Urus Han başkent Saray şehrini ele geçirerek Cuci ulusunu birleştirmek yolunda önemli bir adım atmıştı. Fakat Emîr Timur tarafından desteklenen Toktamış, Ak Orda'daki iktidarı Urus Han'ın elinden alabilmek için büyük bir mücadele başlatmıştı.

Bütün bu gelişmeler Toktamış öncesi dönemde Altın Ordu'nun merkezi bir devlet olma özelliğini çoktan yitirmiş olduğunu göstermektedir. Bir diğer deyişle devletin dağılma süreci Timur'un seferlerinden çok önce başlamış durumdaydı.

Timur'un 1391 ve 1395'te Toktamış'ı yenmesi, Saray ve Astrahan gibi şehirleri tahrip etmesi bu dağılma sürecini hızlandırmış olmakla birlikte, Kurat gibi bazı Türk tarihçilerinin iddia ettiği gibi Altın Ordu'nun yıkılmasının ana nedeni değildir. Çünkü Altın Ordu Hanlığı tek merkezden

250 *Simenovskaya Letopis*, PSRL XVIII, s. 101. *Nikon Yıllığı*'nda söz konusu şahsın ismi Bulat Temir olarak geçmektedir. Her iki Letopis de Bulak Temir ve Tagay'ın unvanlarını Kinyaz Ordinski (Orda Prensi) olarak kullanmışlardır.
251 Safargaliyev, *Raspad Zolotoy Orda*, s. 385.
252 Şâmîloğlu, *Altın Ordu*, s. 727.

idare edilen homojen bir devlet değil, Cuci prenslerinin ve ulus beylerinin kendi bölgelerinde siyasi ve askeri güçlerini korudukları bir konfederasyon yapısındaydı. Nitekim Timur'un Saray ve Astrahan gibi Altın Ordu şehirlerini tahrip ettiği seferinden ve Toktamış'ın Litvanya grandükü Vitovt'a sığınmasından hemen sonra, yine Timur'un desteğiyle ülkeye gelen Timur Kutlug Han ile Edige Mirza'nın Altın Ordu'da siyasi ve Askeri açıdan güçlü bir yönetim kurabilmelerinin nedeni budur. Timur Kutlug Han ve Edige Mirza ikilisinin 1399 yılında Litvanya grandükü Vitovt önderliğindeki Litvanya, Batı Rus prenslikleri ve Toktamış'ın Tatarlarından oluşan büyük bir orduyu Vorskla nehri kıyılarında ağır bir yenilgiye uğrattıkları bilinmektedir.[253] Fakat Toktamış Han taht kavgasından vazgeçmeyecek ve ölünceye kadar mücadelesini sürdürecektir. Söz konusu dönemlerde Altın Orda'da bulunan İbni Arabşah, Timur sonrası dönemde Edige ile Toktamış'ın 16 kez savaştıklarını belirttikten sonra bu savaşların Deşt-i Kıpçak kabileleri üzerindeki etkilerini şöyle anlatmaktadır:

> Toktamış ile Edige arasındaki çekişme aralıksız sürüyordu... Bu çarpışmalar münavebeli üstünlüklerle devam edip gidiyordu. Ama sonuçta Deşt-i Kıpçak kabilelerinin ekonomik durumları bozuldu. Dahası, iki aslan (yani Toktamış ve Edige) onları parça parça ediyor, iki bela başları üzerinde dolaşıp duruyordu... Özellikle kurgan ve kalelerin azlığı sebebiyle bu kabileler dört bir yana dağıldı ve ekonomik yapı çökmeye başladı... Bu insanlar nasiplerini aramak için Rus ve Rûm (Anadolu) taraflarına geçip, Hristiyan, putperest ve Müslümanlar arasında esir duruma düştüler... İşte bu sebeplere binaen Deşt'in mamur yerleri harabeye dönüp ıssızlaştı.[254]

Görüldüğü gibi Altın Ordu liderleri, ülke kaynaklarını, Timur darbesinin açtığı yaraların tamiri için kullanmak yerine taht mücadelesini sürdürmek için kullanmışlar, bu da Arabşah'ın bütün çıplaklığıyla ortaya koyduğu gibi, devletin gerilemesini hızlandırmıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, Timur yenilgilerini izleyen dönemde Altın Ordu coğrafyasında gelişen olaylar, eskisi kadar güçlü olmasa da devletin bölgesel hâkimiyetinin devam ettiğini göstermektedir.

1400'lerin başlarında Toktamış'ı büyük ölçüde etkisizleştiren Edige, Altın Ordu'nun tek hâkimi olmuş ve hanları tayin etmeye başlamıştı. Emîr Timur'un öldüğü 1405 yılının hemen sonlarında Edige Mirza, Cucililerle Timurlular arasında defalarca çatışmaya sahne olan Harezm'i Şahruh'tan geri aldı.[255] Bütün bunların ötesinde, 1408 yılında Edige Mirza büyük bir Rusya seferi yapmış, Moskova'ya kadar ilerlemiş, Büyük Knez Vasili şehirden kaçmış, şehri kuşatan Edige, büyük bir tazminat aldıktan sonra geri dönmüştür.[256]

---

253 *Tverskaya Letopis*, PSRL XV, s. 458-459; Safargaliyev, *Raspad Zolotoy Orda*, s. 434. Vernadsky, Vitovt-Toktamış ikilisinin ordusunda Töton Şövalyeleri ve Lehistan'dan gelen askeri birliklerin de bulunduğunu aktarmaktadır (*Moğollar ve Ruslar*, s. 334-335)

254 İbn Arabşah, *Acâibu'l Makdûr*, s. 146-148.

255 Yakubovski, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 282-283.

256 *Nikonovskaya Letopis*, PSRL XI, s. 208-209. Yıllık, Edige'nin başarısını büyük ölçüde Rus prenslerinin aralarındaki çekişmeler nedeniyle bir birlik oluşturamamalarına bağlamaktadır.

Tarihçi Kniyazki, Edige'nin 1408 seferini aktardıktan sonra, Altın Ordu'nın eski gücüne ulaştığını, Rusya ile ilişkilerinde Kulikovo Savaşı'ndan önceki duruma dönüldüğünü, Altın Ordu hanlarının Rus çarı olarak kabul edildiklerini ve adlarına para basıldığını yazmaktadır.[257] Edige'nin Cuci ulusuna hâkim olduğu dönemde Rus prenslerinin Altın Ordu hanlarından yarlık almaya devam ettikleri ve büyük bir kısmının yıllık vergilerini ödemeyi sürdürdükleri bilinmektedir.[258] Nitekim 1412 yılında, yani Timur'un ölümünden yedi yıl sonra, Moskova grandükü Vasiliy Dimitriyeviç de Orda'ya gelmiş, vergisini ödemiş ve knezliğinin meşruiyeti açısından o dönemdeki Altın Ordu Hanı Celaleddin'den yarlık almıştı.[259] 1420'li yıllarda Altın Ordu tahtına geçen Uluğ Muhammed Han, Moskova'da başlayan taht kavgasında II. Vasiliyle yarlık vererek onu Moskova Büyük Knezi tayin edecek güç ve otoriteye sahip durumdaydı.

Bütün bu tarihi gerçeklerin tarafsız bir şekilde incelenmesiyle ortaya çıkan sonuçlar şöyledir: Altın Ordu Devleti'nde gerileme süreci Timur'dan çok önce, neredeyse 20 yıl kadar devam eden fetret devri ile başlamıştı. Timur'un seferleri bu devletin siyasal yapısında derin yaralar açmış olmakla birlikte, Altın Ordu'nun Rus prenslikleri üzerindeki hâkimiyeti daha onlarca yıl devam edecektir. Altın Ordu'nun dağılmasında asıl neden Cuci hanedanı üyeleri arasında kesintisiz bir şekilde ve onlarca yıl devam eden iktidar savaşlarıdır. Nitekim bu mücadeleler sonrasında ülkenin Batı kesiminde Kırım ve Kazan Hanlıkları, Doğusunda ise Nogay, Özbek ve Kazak ordaları kurulmuş, 1450'lere gelindiğinde Altın Ordu Devleti, 'Büyük Hanlık' olarak isimlendiriliyor olmakla birlikte, Dinyeper ve Yayık nehirleri arasındaki küçük bir alana sıkışıp kalmıştır. Nihayet 1502 yılında, Osmanlı Devleti tarafından desteklenen Kırım hanı Mengli Gerey, Saray şehrini ele geçirerek Altın Ordu Devleti'nin siyasi varlığına son verecektir.

Bu noktada Altın Ordu'nun Timur tarafından yıkıldığını ileri süren tarihçilerin cevaplamaları gereken bazı sorular ortaya çıkmaktadır. Yıkılmış bir ülke Timur'un ölümünden üç yıl sonra Moskova'yı kuşatabilecek gücü nereden bulmuştur? Başta Moskova büyük knezleri olmak üzere Rus prenslikleri yıkılmış bir Altın Ordu Devleti'ne niçin vergi ödemeyi sürdürmekte ve iktidarlarının meşruiyeti için yarlık almaya devam etmektedirler? Yıkılmış bir ülkenin hanları nasıl olup da Rus çarı olarak kabul edilmekte ve adlarına para bastırılmaktadır? Yıkılmış bir ülkenin hanı, Rus prensliklerinin en güçlüsü olan Moskova'nın büyük knezini tayin edebilecek otoriteyi nereden bulmaktadır? Bunlardan daha önemlisi, neden bir Rus tarihçisi, yıkılmış Altın Ordu'yu, Edige'nin 1408 Moskova seferinden sonra, eski gücüne kavuşmuş bir ülke olarak tarif etmektedir?

257 Kniyazkiy, *Rus i Step*, s. 110.
258 Ryazan Knezliği içi Fedor'a, Tver K ezliği içi Yuri'ye yarlık verilmesi, Ryazan Büyük Knezliği'ne İva 'ı getirilmesi konuları için bkz.. Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, s. 338-341; *Nikonovskaya Letopis*, PSRL XI, s. 201-202; İlyas Kamalov, *Altınorda ve Rusya*, s. 124-155.
259 Kniyazkiy, *Rus i Step*, s. 110. Altın Orda siyasi geleneğinde Ha değiştiğinde vassal prenslerin Orda'ya gelerek tabiiyetlerini arz etmeleri, hediyeler vermeleri ve yarlık almaları gerekmekteydi.

Bütün bu soruların basitçe cevabı şudur. Başta Akdes Nimet Kurat olmak üzere Altın Ordu'nun Timur tarafından yıkıldığını ileri süren tarihçilerin bu değerlendirmeleri abartılıdır ve gerçek dışıdır.

Moskova Knezliği Timur sayesinde mi imparatorluk oldu?

Tarihçi Kurat'ın Timur'la bağlantılı üçüncü iddiası Moskova Knezliği'nin yükselerek bir imparatorluğa dönüşmesi ile ilgilidir. Kurat'a göre Moskova Knezliği Timur'un seferleri sonrasında bir yükseliş sürecine girmiştir. Bu iddianın doğru olup olmadığını da yukarıdaki bölümlerde yaptığımız gibi araştıracağız. Moskova Knezliği'nin yükseliş sürecini de Altın Ordu ile Rus prenslikleri arasındaki ilişkiler ve fetret döneminde ortaya çıkan dengeler çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir.

Rusların "ancak bir araya gelmek suretiyle Altın Ordu hâkimiyetinden kurtulabilecekleri" görüşü, ilk kez 1300'lerin başlarında Tver Büyük Knez'i Mikael Yaroslaviç tarafından gündeme getirilmiş ve bu knez, Rus prenslikleri arasında siyasal bir birlik kurabilmek için başarısız bir girişimde bulunmuştur.[260] Başarısız da olsa bu girişim, o dönemdeki Altın Ordu hanı Özbek'i harekete geçirmiş ve Tver Knezliği'ne karşı Moskova Knezliği'ni destekleme politikasını başlatmıştır.

Dönemin Moskova knezi Yuri Moskovski'yi Vladimir Büyük Knez'i unvanı vererek kız kardeşi ile evlendiren Özbek Han, bu prensi Tver üzerine gönderdiği ordunun da başına geçirmiştir. Özbek Han ayrıca Moskova'ya yerleşen Rusya Metropoliti Peter'in şahsında Ortodoks Kilisesi'ne büyük imkânlar tanımış, maddi yardımlarla desteklemiş ve böylece metropolitliğin siyasal bir güç odağı haline gelmesine ön ayak olmuştur.

Tatar tarihçi Rızaeddin Fahreddin, Özbek Han'ın küçük Rus prensliklerini yok etmek ve bu iş için Moskova prensliğini kullanmak suretiyle, farkında olmaksızın, Altın Ordu'nun en büyük düşmanını bizzat kendisinin yarattığını yazmaktadır.[261] Böylece Özbek Han zamanından itibaren Moskova Knezliği, Altın Ordu Hanlığı'nın Rus prenslikleri üzerine uyguladığı politikaların aracısı haline gelmiştir. Moğol İmparatorluğu'nda vergi toplama kurumu olan 'Baskak'lık sisteminin kaldırılmasından sonra Moskova knezleri Rus siyasal birimlerinden vergi toplama işine de aracılık eder hale geldiler.[262] Bütün bu gelişmeler Moskova Prensliği'ni basit bir vassal statüsünden çıkarıp Altın Ordu Hanlığı için değerli ve vaz geçilmez bir partner haline getirdiği gibi, bu prensliğin Rus ulusu için siyasal bir çekim merkezi haline gelmesini de sağlamıştı.

Altın Ordu'da 1350'lerin sonlarında başlayan fetret dönemi Rus prensliklerinin küçük çaplı başkaldırmalarla bağımsızlık arayışlarına başladık-

260 Safargaliyev, *Raspad Zolotoy Orda*, s. 333.
261 Fahreddin, *Hanı Zolotoy Ordı*, s. 96.
262 Mirgaliyev, *Politiçeskaya İstoriya Zolotoy Orda*, s. 38. Rus prensliklerinin yıllık vergilerini toplayıp Altın Ordu Hanlığı'na ulaştırdığı için dönemin Moskova knezi İvan, "Kalita" lakabını almıştı.

ları dönem oldu. Tarihçi Safargaliyev fetret döneminde Altın Ordu Hanlığı ile Rus prenslikleri arasındaki ilişkileri şöyle aktarmaktadır:

> Altın Ordu'nun bu dağılma döneminde Rus prenslikleriyle Tatarlar arasındaki ilişki tamamen formalite haline gelmişti. Yıllık vergiler ödenmiyordu. Tatar atakları Ryazan ve Nijni Novgorod'un kırsal kesimlerinden öteye geçemiyordu. ...Aksine Rus saldırıları başlamıştı. ... Nijni Novgorod ordusu 1371 yılında Bulgar prensliğinden ele geçirdiği Sura nehri çevresindeki topraklar üzerinde Kurmış isimli bir şehir inşa etmişti. ...1377 yılında Moskova-Suzdal ve Nijni Novgorod kinyazlıklarının birleşik orduları Mamay'a bağlı olmayan Bulgar (Bular) prensliği üzerine yeni bir sefer düzenlediler. Ruslar şehri zapt ettikten sonra şehirden 5000 Ruble savaş tazminatı aldılar. Ayrıca Ruslar bölgeye bir daruga, yani vergi tahsildarı ile bir gümrük görevlisi tayin etmişlerdi. Bu arada bölgesel Tatar prensleri Moskova Büyük Knezine tabilik yemini etmişlerdi.[263]

Bir diğer Tatar tarihçisi Şamsi ise bu dönemle ilgili olarak, "Altın Ordu'da yirmi yıl boyunca devam eden iç savaş ve taht mücadelesiyle Tatarlar devleti içten zayıflatmışlar ve bu da potansiyel düşman Moskova Prensliği'nin güçlenmesine, ayakları üzerine kalkarak yükselmesine imkân sağlamıştır" şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır.[264] Nitekim Dimitri Moskovski yönetimindeki Moskova (Vladimir) Knezliği, 1375 yılında rakibi Tver Knezliği'ni de kontrol altına alarak, Rus birliğini sağlama yolunda büyük bir adım atmıştı. Bu gelişmeler sonrasında Moskova grandükü Dimitri, Altın Ordu ile vassallık ilişkilerini tamamen sonlandıracaktı.[265]

Bu gelişme Altın Ordu Sağ Kol Emîri Mamay için kabul edilemez bir durumdu. Mamay 1378 tarihinde kendisi Nijni Novgorod üzerine sefer düzenlerken, Mirza Begiç komutasında bir orduyu da Moskova'ya gönderdi.[266] Begiç'in görevi Moskova Knezliği'ni itaat altına almak ve o güne dek ödenmeyen vergileri tahsil etmekti. Fakat beklenmeyen bir olay oldu ve Dimitriy İvanoviç'in kuvvetleri Voja ırmağı boyunda Mirza Begiç'in kuvvetlerini ağır bir mağlubiyete uğrattı. Çok sayıda Tatar prensi ile birlikte Mirza Begiç de öldürülenler arasındaydı.

1379 yılına gelindiğinde Toktamış, Emîr Timur'un desteğiyle Cuci ulusunun doğu bölgelerinde hâkimiyet sağladıktan sonra başkent Saray'ı ele geçirmiş ve kendisini Altın Ordu hanı ilan etmişti. Emîr Mamay ise Toktamış ile yapacağı kaçınılmaz iktidar savaşı için Rus prensliklerinin kaynaklarına ve desteklerine muhtaçtı. Bu nedenle önce Moskova Knezliği üzerine yürüyerek haddini bildirmek gerektiği kararını verdi. Ryazan knezi Oleg, Mamay'ın Moskova üzerine yapacağı sefere katılma sözünü

---

263 Safargaliyev, *Raspad Zolotoy Orda*, s. 386; *Nikonovskaya Letopis*, PSRL XI, s. 25.
264 Şamsi, *Zolotoy Orda Nakanune Raspada*, s. 52.
265 *Nikonovskaya Letopis*, PSRL XI, s. 21. Moskova knezinin Mamay ile ilişkilerin kestiği b lgisi bu yıllığın 1375 yılı kayıtlarındadır. Prens Dimitri, Tver galibiyetinin verdiği öz güvenle vassallık ilişkilerini sonlandırmış olmalıdır. O dönemin siyasi gelenekleri içerisinde düşünülürse bu olay aslında dolaylı şekilde bağımsızlık ilanı olarak da kabul edilebilir.
266 Yakubovski, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 184.

vermişti. Ayrıca Mamay, Litvanya prensi Yagaylo ile bir anlaşma yapmış, seferine katılması karşılığında galibiyetten sonra Moskova Knezliği topraklarını aralarında paylaştırma sözünü vermişti. *Troitskaya Yıllığı* Mamay'ın Moskova seferi için oluşturduğu orduda Tatarlar (Türkler ve Moğollar) dışında Cenevizli, Çerkez ve Alanlardan oluşan paralı askerlerin de mevcut olduğunu aktarmaktadır.[267]

Emîr Mamay, 1380 yılı ilkbaharında ordusuyla Moskova'ya yöneldi. Knez Dimitri de diğer Rus knezliklerinden destek sağlayarak oluşturduğu bir orduyla Emîr Mamay'ı Kolomna'da beklemekteydi.[268] İki ordu arasında 8 Eylül 1380 tarihinde Kulikova bölgesinde gerçekleşen savaş Emîr Mamay'ın mağlubiyetiyle sonuçlandı. Böylece Ruslar, tarihleri boyunca ilk kez Altın Ordu karşısında açık bir galibiyet elde etmiş oluyorlardı.

Bu galibiyetle Ruslar Altın Ordu'ya ölümcül bir darbe vurmuş veya bağımsızlıklarını kazanmış değildiler. Fakat Kulikovo galibiyeti Moskova Knezliği'nin Rus knezlikleri arasında en etkin siyasal güç ve çekim merkezi olduğunu ortaya çıkarmış oldu. Rus yıllıklarında bu galibiyet sadece Rusların değil, aynı zamanda Ortodoksluğun ve bütün Hristiyanlığın zaferi olarak kutlanmıştır.[269] Bir diğer deyişle, bu zaferle birlikte Moskova Büyük Knezi Dimitri Donskoy bütün Rusların ve Ortodoksluğun hamisi ve koruyucusu mertebesine yükselmişti.

Rus Ortodoks kilisesinin de desteğiyle Moskova'nın büyüme süreci Toktamış döneminde de devam edecekti. 1392 tarihinde Orda'ya gelen Moskova grandükü Vasili, Toktamış Han'a hediyeler sunduktan sonra vergisini ödedi ve bağlılığını yineledi. Gelecekte Timur ile yapacağı mücadele için Moskova'nın maddi desteğine ihtiyaç duyan Toktamış Han, Nijni-Novgorod knezliği ile birlikte Gorodets, Meşera ve Tarusa gibi küçük knezlikleri Vasili'ye verdi.[270] Bu gelişmeyle birlikte Knez Vasili, Altın Ordu hanının tam desteğiyle, en güçlü rakiplerinden birisi olan Nijni-Novgorod'la birlikte irili ufaklı çok sayıda knezliğin topraklarına sahip olmuş oluyordu. Karşılığında verdiği tek şey ise sadece "tam bağlılık ve destek" sözüydü. Böylece Moskova, yalnızca büyümek ve güçlenmekle kalmamış, aynı zamanda diğer Rus prensliklerinin bayrağı altına gireceği lider ülke haline gelmişti. Rus tarihçisi Vernadsky bu durumu şöyle özetlemektedir:

> Moskova şimdi her zamankinden daha güçlüydü ve pek ahlaki olarak ulaşılmadıysa da Doğu Rusya'nın birliğine doğru önemli bir adım atılmıştı.[271]

267 *Nikonovskaya Letopis*, PSRL XI, s. 47.

268 *Troitskaya Yıllığı*'nda (s. 420) ve *Nikon Yıllığı*'nda (s. 54) Moskova grandüküne yardıma gelen prensler sayılmaktadır. Tarihçi Knyazkiy, Vladimir, Rostov, Murom, Suzdal, Nijni-Novgorod ve Belozersky knezliklerinden asker katılımı olduğunu yazmaktadır. Ayrıca Mamay'ın müttefiki Yagoylo'nun iki kardeşi de Dimitri Moskovski'e destek vermekteydiler. (*Rus i Step*, s. 100). Vernadsky ise Vladimir Grandüklüğü'ndeki bölgesel prenslerin askerleriyle katıldıklarını, Suzdal ve Nijni-Novgorod prenslerinin kendi bölgelerini korumakla görevlendirildiklerini, Tver ve Novgorod'un ise yardım göndermediğini yazmaktadır (s. 310-311) Orduların büyüklüğü konusunda Rus yıllıklarında 400 bine ulaşan rakamlar bulunmakla birlikte Vernadsky her iki tarafın ordusunun da 30 bin civarında olduğunu belirtmektedir. (s. 311)

269 *Nikonovskaya Letopis*, PSRL XI, s. 66.

270 *Nikonovskaya Letopis*, PSRL Tom XI, s. 148; *Rogozskiy Letopis*, PSRL VI, s. 132.

271 Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, s. 327.

Görüldüğü gibi Moskova Prensliği'nin yükselişi, Altın Ordu'nun gerileme ve dağılma sürecine paralel olarak Timur'dan çok önce başlamış durumdaydı. Bu yükselişin ana nedeni, Akdes Nimet Kurat'ın iddia ettiği gibi Timur yenilgileri değil, Canibek Han'ın ölümünden sonra başlayıp 20 yıl devam eden fetret devri ve Altın Ordu hanlarının, Özbek Han'dan başlayıp Toktamış Han'a kadar devam eden yanlış politika tercihleridir.

Timur'un 8. Yüzyılın Müceddidi olduğu efsanesi

Türk bilim dünyasında Timur'la ilgili yaratılan son efsane "Timur dönemi âlimlerinden Seyyid Şerif Cürcanî'nin devlet adamlarının da dinde tecdid yapabileceği şeklinde bir tez ortaya attığı" iddiası ve buna bağlı olarak "Timur'un İslam âlimlerince yaşadığı yüzyılda İslam dinini yenileyen şahıs, yani, müceddid seçildiği" görüşüdür.

Bu konunun ayrıntılarına girilmeden önce tecdid ve müceddid kavramlarına kısaca değinmekte yarar vardır. Tecdid, anlam olarak, bir nesneyi veya uygulamayı aslına uygun olarak yenilemek anlamına gelmektedir. İslam dini üzerinde bu işi gerçekleştiren kimselere müceddid denilmektedir. İslam geleneğine göre Hz. Muhammed son peygamberdir ve Kur'an insanlara gönderilen son kitaptır. Dolayısıyla bazı din âlimleri, zaman içerisinde İslam toplumlarında din ile insanlar arasındaki ilişkide bir zayıflamanın ve gevşemenin ortaya çıkabileceğini ileri sürmüşlerdir. İşte bu dönemlerde bazı insanlar söz konusu ilişki zayıflığını gidererek yeniden canlanmayı gerçekleştireceklerdir. Müceddid adı verilecek bu insanların ortaya çıkacağı "Allah her yüzyılın başında bu ümmete dinlerinde yenileme yapacak birini gönderir" şeklindeki bir hadiste bildirilmiştir.[272]

Sahihliği konusunda tartışmaların hâlâ devam ettiği bu hadisten yola çıkan bir kısım İslam âlimleri, çeşitli zamanlarda İslam'ın doğuşundan itibaren her yüzyıla bir kişi gelecek şekilde "müceddid" listeleri düzenlemişlerdir. Fakat dindeki yenileme ile neyin kastedildiği ve müceddidlerde ne gibi niteliklerin bulunması gerektiği gibi konularda hiçbir bilgi olmadığı için bu konuda tam bir karmaşa vardır. Aslında hiçbir dönemde İslam âlimleri bir araya gelerek yüzyılın müceddidini seçmiş değillerdir. Sadece bazı âlimler, kişisel fikir olarak, geçmiş dönem din önderlerinden bazılarının isimlerini sıralayarak müceddid olmaları gerektiği yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

İslam'ın ilk yüzyılları için, hadislerin kaydedilmesi ve sahabe ile ilişkilerin düzenlenmesi konularındaki çalışmaları nedeniyle Halife Ömer b. Abdulaziz, akide'nin temellerini belirlemesi nedeniyle el-Eş'âri, tasavvufla geleneksel İslami kurumlar arasındaki ilişkileri düzenlediği için Gazzali gibi isimler üzerinde genel bir mutabakat sağlanmışken, günümüzde her tarikatın kendi öğretisinin kurucusunu müceddid olarak ilan ettiği bir durum söz konusudur.

272 Ebu Davud, *Melâhim*, 1

Tecdid ve müceddidlik konularının Timur'la ilişkisi, *Tüzükât-ı Timuri*'de, Seyyid Şerif Cürcanî'nin Timur'a gönderdiği ileri sürülen bir mektupla başlamaktadır. *Tüzükât*'a göre Cürcanî, İslam dinine yaptığı hizmetler nedeniyle dönemin İslam âlimlerinin Timur'u hicri sekizinci yüzyılın müceddidi seçtiklerini bildirmekte ve her yüzyıl için bir kişi olmak üzere sekiz kişilik bir isim listesi göndermektedir. Liste, birisi Emevî, diğer ikisi Abbasi olmak üzere üç halife, Timur'la birlikte birisi Büveyhî, birisi Selçuklu ve ikisi de İlhanlı olmak üzere beş hükümdardan oluşmaktaydı. İlginç olan nokta, listedeki bütün isimlerin siyasi otoriteyi temsil eden kişilerden oluşturulması ve hiçbirisinin din âlimi niteliğinin olmamasıydı.[273]

Türkiye Diyanet Kurumu tarafından yayınlanan Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin "tecdid" maddesinde dini tecdidin ne olduğunun tartışıldığı bölümde bu konuya değinilmekte ve şunlar söylenmektedir:

> Burada görevin sadece ilmi olduğunu vurgulayanlar bulunduğu gibi (Mesela Mecdüddin İbnü'l- Esîr, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, Tâceddin es-Sübkî, Suyuti), tamamen siyasi olduğunu ifade ederek bu misyonu devlet adamlarına yükleyen bir görüş de vardır. (Seyyid Şerif el Cürcanî)[274]

İlk bakışta bu ifade, Cürcanî'nin dinde tecdid ve müceddidlik konusunda bir çalışmasının var olduğunu ve madde yazarı Prof. Görgün'ün bu çalışmaya dayanarak bunları yazdığını düşündürmektedir. Buna karşın Tecdid maddesinin sonunda verilen 35'e yakın kaynak içerisinde Cürcanî'nin herhangi bir eseri bulunmamaktadır. Bu durumda madde yazarının dinde tecdid konusuna farklı bir bakış açısı getiren bu ifadeleri için başka bir kaynağı kullanmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun cevabı tecdid maddesinin bir sonraki sayfasında bulunan şu ifadelerle ortaya çıkmaktadır:

> Seyyid Şerif el-Cürcanî'nin Timur'a gönderdiği bir mektupta epeyce farklı bir müceddid listesi ve oldukça değişik bir tecdid anlayışı bulunmaktadır. Buna göre bütün müceddidler devlet adamıdır; bunların ilki Ömer bin Abdülaziz, sonuncusu Emîr Timur'dur.[275]

Prof. Görgün, bu satırların kaynağı olarak da *Tüzükât-ı Timuri*'yi göstermektedir. Bu satırlardan anlaşıldığı kadarıyla madde yazarı, *Tüzükât-ı Timuri*'deki Cürcanî'nin mektubuyla ilgili söylenilenleri esas almış ve buradan hareketle "Seyyid Şerif Cürcanî, dindeki tecdidin siyasi nitelikteki şahıslar tarafından yapılabileceğini ileri sürmüştür" şeklinde bir hükme ulaşmıştır.

Elinizdeki kitap yazılmaya başlamadan önce *Tüzükât-ı Timuri*'nin gerçekten Timur tarafından yazılıp yazılmadığı; yazılmamış (veya yazdırıl-

---

273 *Tüzükât*'taki liste şöyledir: 1-Halife Ömer b. Abdülaziz, 2- Halife Harun er-Reşid, 3- Halife Muktedir Billah, 4- İzzüddevle Deylemi (Şii Büheyhi Devleti kurucusu), 5- Selçuklu sultanı Sencer, 6- İlhanlı hükümdarı Gazan Han, 7- İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han, 8- Emîr Timur. (*Tüzükât-ı Timuri*, Ebû Talib, s. 180-196; Ahmedov, s-209-214; Sağuni: 77-81)

274 Görgün, *Tecdid*, DİA, c. 40, s. 235.

275 Görgün, *Tecdid*, DİA, c. 40, s. 236.

mamış) olsa bile, Timur tarihi çalışmalarında bir kaynak olarak kullanılıp kullanılamayacağı konularında birincil kaynaklara dayanan ayrıntılı ve mukayeseli bir çalışma yapılmıştır. Bu inceleme sırasında Seyyid Cürcanî'yle ilişkilendirilen mektup ve Timur'un müceddidliği konularında da geniş bir çalışma yapma zorunluluğu ortaya çıkmıştı.

Bu konuda böylesine ayrıntılı bir çalışma yapmak isteyişimizin nedeni, Cürcanî'nin bu nitelikte bir mektubunun bulunması veya herhangi bir eserinde devlet adamlarının da müceddid olabilecekleri yönünde bir değerlendirme yapmış olması durumunda, *Tüzükât-ı Timuri*'nin gerçek bir tarihi kaynak olduğunun ortaya çıkacak olmasıydı.

Öncelikle Timur dönemi tarihleri ayrıntılı olarak incelendi ve hiçbirisinde ne Timur'un müceddidliğinden ne de Cürcanî'nin bu nitelikteki bir mektubunun varlığından hiçbir bahis olmadığı görüldü. Dönem tarihçilerine göre Timur, dini korumuş, güçlendirmiş ve hâmilik yapmıştır. Fakat hiçbir Timurlu tarihçi onun dinde tecdid, yani yenileşme yaptığı konusunda en küçük imada bile bulunmamaktadır.

Bu durumda Seyyid Şerif Cürcanî'nin tecdid ve müceddidlik konularında herhangi bir çalışma yapıp yapmadığını araştırma zorunluluğu ortaya çıkmaktaydı. Bu nedenle elinizdeki kitabın yazarı, Dr. Ahat Andican, kelâm, felsefe, mantık, astronomi, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı, tefsir ve tasavvuf gibi çok geniş bir yelpazede 100'e yakın eser veren Cürcanî'nin ulaşabildiği eserlerini taramış, ulaşamadıkları için de bazı din âlimlerinin yardımına başvurmuştur. Sonuç olarak Cürcanî'nin İslam'da tecdid ve müceddidlik üzerine yaptığı herhangi bir çalışma bulunamamıştır.[276]

Zaten Harezmli din âlimlerinin Timur'un ülkesini darü'l harb ilan ederek onunla yapılacak savaşın vacip olduğu ve cihad olarak kabul edileceği,[277] Memlûk din âlimlerinin ise, daha da ileri giderek, Timur'un Müslüman bile kabul edilemeyeceği yönündeki fetvaları göz önüne alınırsa, *Tüzükât-ı Timuri*'de Cürcanî'ye atfedilen "İslam âlimlerinin ortak kararıyla Timur'un müceddid seçildiği" şeklindeki iddianın saçmalık derecesi hemen ortaya çıkmaktadır. Gerçekten böyle bir şey olmuş olması halinde, eserleri boyunca Timur'un İslam'ın hâmisi olduğunu sık sık tekrarlayan Şâmî, Yezdî gibi Timurlu tarihçilerin bu kadar büyük bir olayı aktarmamaları, Timur'un müceddidliğini göklere çıkarmamaları mümkün müdür?

Bütün bunlara ek olarak, Dr. Andican tarafından yapılan kapsamlı çalışmanın sonuçları, *Tüzükât-ı Timuri*'nin Timur'la hiçbir ilgisinin olmadığını, Timur'dan birkaç yüzyıl sonra bir üçüncü şahıs tarafından yazıldığını, içerik itibarıyla Timur dönemini yansıtmadığını, dolayısıyla da gerçek bir tarihi kaynak olarak kullanılamayacağını göstermektedir.[278]

---

276 Sn. P of. Görgün ile bu madde için *Tüzükât-ı Timuri* dışında bir kaynak kullanıp kullanmadığı ve Seyyid Şerif Cürcanî'nin tecdid konusunda bir çalışmasının olup olmadığı şeklindeki sorularınızı kapsayan telefon görüşmesi herhangi bir sonuç vermemiştir.
277 Natanzi, *Müntahab'üt Tevârih*, s. 120.
278 Bkz. *Tüzükât-ı Timuri Sahte mi Gerçek mi?* bölümü.

Sonuç olarak Diyanet Ansiklopedisi'nin tecdid maddesinde, gerçek dışı bir kaynaktaki hayali bir mektuptan hareketle, tecdid tartışmalarını ciddi boyutta etkileyebilecek yanlış bir tez üretilmiş olmaktadır. Ayrıca, kaynağın tartışmalı olduğuna değinilmeksizin, bütün bilgilerin kesinlik içerisinde aktarıldığı bu maddeyle okuyucuda, büyük İslam âlimi Seyyid Şerif El Cürcanî'nin tecdid konusunda siyaset eksenli bir görüş geliştirdiği, Timur'un Hicri 8. yüzyılın müceddidi, yani din yenileyicisi olduğu ve daha da önemlisi, *Tüzükât-ı Timuri*'nin güvenilir bir bilimsel kaynak olduğu şeklinde üç gerçek dışı algı oluşturulmuş olmaktadır. Kuşkusuz, daha da acı olanı, İslam Ansiklopedisi'ndeki bu maddenin önümüzdeki onlarca yıl, sözde güvenilir bir kaynak olarak araştırmacılara ve halka hizmet vermeye devam edecek olmasıdır.

Benzer durum Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil'in *Emîr Timur* başlıklı çalışması için de geçerlidir. Popüler tarihçilik anlayışı içerisinde yazılan bu kitapta, muhtemelen günümüz Özbek yazarları tarafından yaratılan havanın etkisinde kalınarak, *Tüzükât-ı Timuri* gerçek bir tarihi kaynak olarak kabul edilmiş ve geniş bir şekilde kullanılmıştır.[279] *Tüzükât'ı Timuri*'deki Cürcanî'nin mektubunu içeren bölümü, sanki bir tarihsel gerçeklikmiş gibi, bütünüyle aktaran Şimşirgil, burada yazılanlardan yola çıkarak Emîr Timur'un kendisini Hicri sekizinci yüzyılın din yenileyicisi (müceddidi) olarak gördüğü iddiasını ileri sürmektedir.[280] Şimşirgil'in *Tüzükât*'tan yaptığı alıntılar bu konuyla sınırlı olmayıp, bu kaynakta bulunan çok sayıda Timur efsanesini kitabına nakletmiştir. Kitap bir popüler tarih çalışması olmakla birlikte, yazarın akademik kimliği nedeniyle, Diyanet Ansiklopedisi'ndeki Tecdid maddesinde olduğu gibi, burada yazılanlar da Türk kamuoyunda Timur'la ilgili gerçek dışı algılar yaratılmasında etkili olacaktır.

---

279 Kitabın başlan ıç kısmında Prof. Ahmet Şimşirgil'in önsözünden sonra, Avukat İrfan Hattatoğlu'na ait bir teşekkür yazısı vardır ve burada Hattatoğlu "Kitabın hazırlanmasında esas olarak Özbek kayıtlarını ve dokümanlarını esas aldık" demektedir. Hattatoğlu'nun erek bu cümlesinden ve gerekse "baskıya yetişen kitabımız" ve "Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil hocamızın akıcı üslubu ile kaleme aldığı *Emir Timur* kitabımız" şeklindeki cümlelerinden yola çıkılırsa, kitabın kaynak çalışmalarının ve ana çatısının Hattatoğlu tarafından oluşturulduğu, Şimşir il taraf ndan da kaleme alındığ izlen mi doğmaktadır. Bu durum kitapta *Tüzükât-ı Timuri* ve İranlı yazar Zabihullah Mansurî'nin uydurma eseri *Menem Teymûr-i Cihân-güşâ* (Özbekçe basımında *Menkim Cihangir -Sâhibkıran Amir Temur*) ibi tarihsel değeri olmayan kaynakların, herhangi bir incelemeye tâbi tutulmaksızın ve yoğun bir şekilde kullanılmış olmasına da açıklık getirmektedir.

280 Şimşirgil, *Emîr Timur*, s. 239-243.

BÖLÜM 39
21. YÜZYIL VE EMÎR TİMUR'UN YENİDEN DOĞUŞU

İslam Kerimov ve Özbekistan'da Timur Kültü yaratılışı

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türkistan ya da Merkezi Asya Cumhuriyetleri adı verilen beş devlet tarih sahnesine çıktı. Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan isimli bu cumhuriyetler Sovyetler tarafından 1920'li yıllarda kurulmuş olmalarına karşın, Stalin'in "şekilde milli, özde sosyalist" felsefesi üzerine inşa edildikleri için, gerçek bir devletleşme sürecinden geçememişler, yetmiş yıl boyunca Rus merkezli Sovyet İmparatorluğu'nun iç sömürgeleri olarak yaşamışlardı. Beklenmedik şekilde gelen bağımsızlık sonrasında karşı karşıya kaldıkları en önemli sorun, biçimsel olarak kurulmuş cumhuriyetlerin içini doldurmak, gerçek birer devlet haline dönüştürmekti. Bu noktada söz konusu cumhuriyetlerin, tarih boyunca kurulan devletlerin hepsinde olduğu gibi, tarihsel geçmiş üzerine inşa edilen ve meşruiyeti sağlayan bir kurucu felsefeye ihtiyaçları vardı.

Tarih boyunca görülen örneklere bakılırsa kurucu felsefenin temelinde bir şahıs, bir hanedan, bir inanç, ortak geçmişe sahip bir grup, bir millet veya bir ideoloji olabilmekteydi. Merkezi Asya Cumhuriyetleri de kısa süreli bir geçiş döneminden sonra söz konusu kurucu felsefenin inşa sürecini başlattılar. Türkmenistan, Türkmen kabilelerinin Oğuz boyundan gelmesi ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Türkmen coğrafyasından çıkmış olduğu gerçeklerinden hareketle Oğuz-Selçuk tarihi geleneğini seçmişti. Kırgızistan için seçilen sembol, tarih boyunca Kırgız kabilelerini ilk ve son defa etrafında toplamayı başardığına inanılan efsanevi kahraman Manas'tı. Kazaklar kuruluş felsefelerinin temeline Kazakistan steplerinde kurulmuş Kazak hanlıklarını yerleştirmişlerdi.

Özbekistan'da ise bu konuda bir sessizlik hüküm sürmekteydi. Devlet Başkanı Kerimov, dünya tarihinde derin izler bırakmış ve Özbek Devleti'nin köklerini Mâverâünnehr tarihinin eski dönemlerine bağlayabilecek bir sembol arayışındaydı. Bu nitelikleri taşıyan tek bir tarihi kişilik vardı ve o da Emîr Timur'du. Kuşkusuz Timur'un etnik açıdan Özbek olmaması, siyasal Özbek kimliğinin bugünkü Özbekistan'da değil Altın Ordu coğrafyasında ortaya çıkmış olması ve daha da önemlisi Timurlu Devleti'nin sonunu getirenlerin Özbekler oluşu gibi bazı sorunlar vardı. Fakat acımasız Sovyet siyaseti içerisinde bir taraftan Moskova'yı memnun

edip desteğini sağlarken bir taraftan da ülkesindeki rakiplerini saf dışı etme becerisini gösterebilen deneyimli ve pragmatik siyasetçi Kerimov için bunlar aşılamayacak sorunlar değildi.

Kerimov Özbekistan'da bir Timur kültü yaratma projesinin ilk hamlesini 1993 yılı Nisan ayında Özbekistan'ın önde gelen yazarları ile *Ülkeyi Vatan Menfaati Birleştirir* sloganı altında yapılan bir toplantıda gerçekleştirdi. İbrahim Gafurov isimli bir yazarın Özbekistan için milli bir hedef, bir strateji belirlenmesi, tarihi köklerinin dünyaya tanıtılması, gelişmiş ülkelere öğrenci gönderilmesi şeklindeki önerileri üzerine Kerimov şu cevabı verecekti:

> İşte bu amaç için çalışmamız gerekli. Emîr Timur devrini yeni bir gözle değerlendirmemiz lâzım. Neden derseniz, Emîr Timur Tüzüklerini her okuduğumda, tıpkı bugünkü devrin büyük sorunlarına cevap bulmuş gibi oluyorum. Bu nedenle strateji konusu üzerinde çok ciddi düşünmemiz gerekli. Belki ecdadımızın bıraktığı mirastan faydalanarak kendimize has, kendimize uygun bir stratejiyi ortaya çıkarmamız mümkün olabilir... Aslında milli gururla ve milli hislerle düşünebilen insanlar olarak sizler ve siyasetçiler bu konu üzerinde çalışsanız çok iyi olur... Milletimiz yeni şekilleniyor. Bu meseleler üzerinde derinlemesine çalışmak gerekli. Aksi takdirde boşluğu ne ile dolduracağız?[1]

Görüldüğü gibi Kerimov, bu konuşmasında, Özbekistan'ın yeni bir milletleşme ve devletleşme sürecinden geçtiğini, dolayısıyla siyasi alanda ciddi bir boşluk oluştuğunu belirtmekte, bu siyasal boşluğu dolduracak olan şeyin günümüz sorunlarına da cevap verebilen Timurlu siyaset anlayışı ve devlet düzeni olduğunu söylemektedir. İlginç olan nokta, Adil Yakubov, Şükrullah, Primkul Kadirov, Mir Muhsin, Cemal Kemal gibi Özbekistan'ın önde gelen yazarlarının katıldığı bu toplantıda, hiçbir yazarın Timur'la ilgili herhangi bir konuyu gündeme getirmemiş olmasıdır. Bu durum bize bağımsızlık sonrası erken dönemde Özbek aydınlarının Emîr Timur'u günümüz dünyasıyla ilişkisi olmayan tarihsel bir kişilik olarak algıladıklarını göstermektedir. Muhtemelen bu nedenle Kerimov, son konuşmacıya cevap olarak Timur konusunu gündeme getirmiş, yazarlara ve siyasetçilere bu alanda çalışmalar yapmaları yönünde bir işaret vermişti.

Aslında Kerimov, Emîr Timur'dan alıntılar yaparak özellikle iç siyasetteki konumunu ve tezlerini güçlendirme uygulamasına bağımsızlık sonrası erken dönemde başlatmış durumdaydı. Özbek parlamentosunun 8 Aralık 1992 tarihli toplantısındaki konuşmasında, Anayasal düzen ile ilgili görüşlerini açıklarken "Ulu büyükbabamız Emîr Timur'un söylediği gibi nerede kanun hükümranlığı varsa orada özgürlük vardır" demekteydi.[2] Kuşkusuz "amaca giden her yol mubahtır" şeklindeki Sovyet anlayış düzeninde yetişmiş pragmatik siyasetçi Kerimov için, Orta Çağ devlet-

1 Kerimov, Özbekiston, *Milliy İstiklol, iktisod, Siyasat, Mafkura* (c.1), s. 191-192.
2 Kerimov, *Kayerda Konun Hükümronlık Kılsa, Şu Yerda Erkinlik Boladı*, Özbekiston, *Milliy İstiklol, iktisod, Siyasat, Mafkura*, c. 1, s. 116.

lerinde kişi özgürlüğü kavramının olmaması veya kayıtlarda Timur'a ait böylesi bir söze rastlanmaması herhangi bir sorun oluşturmamaktaydı. Yezdî'nin "Yüce Peygamber (s.a.v) 'Padişahların adalet ve halkın dertlerini gidermek için geçirdiği bir saat, altmış veya yetmiş yıllık ibadetten daha üstündür' buyurmuşlardır"[3] şeklindeki sözlerini Emîr Timur'a mal ederek "Büyük ecdadımız Emîr Timur'un söylediği gibi, bir günlük adalet yüz günlük ibadetten daha iyidir" şekline dönüştürebilmesi Kerimov'un bu konudaki pragmatizmini ortaya koymaktadır.[4]

Diğer taraftan, yine bu tarihlerden itibaren Kerimov'un kendi yönetimi ile Timur yönetimi arasında paralellikler kurmaya başladığı görülmektedir. 1993 yılında Taşkent'te Emîr Timur heykelinin açılış töreninde Timur'un çocuk yaşlardan itibaren önüne koyduğu hedefin 'yurdunu istilacılardan kurtarmak' olduğunu söyleyen Kerimov, konuşmasının daha sonraki bölümünde Özbekistan'ın kendi yönetim döneminde bağımsızlığa kavuştuğunu hatırlatmaktadır. Kerimov'un görevi de Timur'a benzer şekilde, bu istiklâli koruyup güçlendirmek, ülkenin şan ve şöhretini yükseltmektir.[5] Kerimov'un Timur'la özdeşleşme çabası ileriki yıllarda daha da belirginleşecek ve "Timur'un varisleriyiz", "Bizim bugünkü siyasetimiz Emîr Timur'un yürüttüğü alicenap siyasetin devamıdır" veya "Emîr Timur Babamızın yükseklere çıkardığı istiklâl bayrağı, asrın sonunda yeniden mağrur bir şekilde bizim elimizde dalgalanmaktadır" gibi ifadelerde hayata geçecektir.[6]

Aynı tarihlerde Kerimov'un Merkezi Asya Cumhuriyetleri olarak da adlandırılan Türkistan Cumhuriyetleri ekseninde, *Türkistan: Ortak Evimiz* projesini gündeme getirdiği görülmektedir. 4 Eylül 1993 tarihinde açılışı yapılan "Türkistan Sarayı" bu projenin ilk adımıydı. Kerimov'un açılış konuşmasındaki "İşbu sarayda halkımızın, benzer şekilde cihan halklarının, özellikle de Merkezi Asya halklarının geleneksel toplantılarını ve sanat bayramlarını kutlamak niyetindeyiz" sözleri, Türkistan Sarayı'nın komşu cumhuriyetler için de birleştirici bir unsur olarak plânlandığının işaretlerini vermekteydi.[7] 1994 yılı 5 Mayıs'ında Özbekistan parlamentosunda yaptığı konuşmada Kerimov, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında imzalanan antlaşmalarla karşılıklı siyasi ve ticari ilişkilerin giderek geliştiğini belirttikten sonra şöyle demekteydi:

> Şahsen ben kendi gerçekleştirdiğim işleri, Turan zemininde, Türkistan zemininde yaşayan halkların ezeli yönelişlerine ve taleplerine cevap verecek çok nitelikli ilk adımlar olarak görmekteyim.[8]

Bu cümlenin satır araları okunduğunda, Kerimov'un Türkistan projesini, "Türkistan coğrafyası Merkezi Asya Cumhuriyetlerini kapsamakta-

---

3 Yezdî, *Zafernâme*, s. 116.
4 Kerimov, Özbekiston, *Milliy İstiklol, iktisod, Siyasat, Mafkura* (c. 1), s. 205.
5 Kerimov, Özbekiston, *Milliy İstiklol, iktisod, Siyasat, Mafkura* (c. 1), s. 354, 356.
6 Kerimov, *Yangiçe Fikirlaş va İşlaş Davr Talabi* (c. 5), s. 187, 196-197.
7 Kerimov, *Bizdan ozod va obod vatan kolsın* (c. 2), s. 39.
8 Kerimov, 5 Mayıs 1995 tarihli konuşma, *Bizdan ozod va obod vatan kolsın* (c. 2), s. 234.

dır", "bu halklar Türkistan zemininde bir araya gelmelidirler" ve "ben bu hedefe yönelik çalışmaların inisiyatifini ele almış durumdayım" şeklinde üç noktadan hareketle şekillendirmeye çalıştığı anlaşılacaktır. Ertesi yıl Kerimov, parlamentoda yaptığı konuşmada *Türkistan: Ortak Evimiz* projesini çok daha açık ve keskin ifadelerle gündeme taşıyacaktı:

> Tasavvur edin ki ata yurdumuz Türkistan büyük bir ev, büyük bir hayat alanı, büyük bir aile. Bu ailenin evlâtları birbirlerine ne kadar yakın ve ne kadar uyumlu olurlarsa hayat da o kadar müreffeh ve zengin olacaktır. Bundan çıkacak sonuç şudur: Merkezi Asya bölgesinde iktisadi, manevi ve siyasi sahalarda tek bir muhit oluşturmak. Günümüzün en öncelikli meselesi budur.
>
> Başta sanatçı aydınlar, yazarlar, tarihçiler olmak üzere bütün toplum önderleri için, hayatımızı ve geleceğimizi şekillendirecek böylesine önemli bir meseleyle ilgilenmelerinin ve üzerinde çalışmalar yapmalarının zamanının geldiğini düşünüyorum. Merkezi Asya'da faaliyet gösteren toplumsal gruplar, bizlere ata-babamızdan mukaddes bir miras olarak kalan tarihi birlik duygusunu, mukaddes Türkistan duygusunu yeniden canlandırsalar, halklarımızın kalplerine yerleştirseler amaç açısından çok uygun olurdu.
>
> Tek bir Türkistan hedefinin bütün halklarımız tarafından destekleneceği konusunda zerre kadar şüphe olmadığına inanıyorum. Bunu bizzat hayatın kendisi talep ediyor ve hepimizin bunu bilmesi gerekiyor.[9]

Bu konuşmadan bir ay sonra bir Rus gazeteciyle yaptığı söyleşide sorulan soru, Kerimov'un projesinin Rusya dahil, bölgede etkili bütün güçler arasında yansıma bulduğunun göstergesi gibiydi. Rus gazetecinin sorusu ve Kerimov'un cevabı şöyleydi:

> Soru: Siz birkaç konuşmanızda "Merkezi Asya Devletleri Birliği", özellikle 'Tek Türkistan' gayesi hakkında sözler söylediniz. Bu gayenin mahiyeti hakkında kısaca bize malumat verir misiniz?
>
> Kerimov: 'Tek Türkistan' fikri, bölgedeki ülkelerin iktisadi ve sosyal açıdan birleşmeleri hedefini öngörmektedir. Bizim köklerimiz bir, sorunlarımız benzer, geleceğimiz de aynı. Dolayısıyla bir taraftan birbirimizin geçiş dönemi zorluklarını hafifletmek, bir taraftan da muhtemel maceraların ortaya çıkmasının önünü almak için, Merkezi Asya'daki her bir devletin çıkarlarını kollamak akıllı bir yaklaşım olur diye düşünüyorum.[10]

Ne yazık ki Kerimov'un Türkistan Birliği'ni hedefleyen bu projesi komşu cumhuriyetler tarafından bir "Özbek şovenizmi" yansıması olarak algılanacaktı. Bu cumhuriyetlere göre Özbekistan, Orta Asya'da nüfus ve askeri güç açısından tartışılmaz üstünlüğe sahipti ve devlet başkanı Kerimov bu avantajları kullanarak kendisini ve ülkesini liderlik konumuna taşıyacak bir birlik projesinin peşindeydi. En güçlü tepki Özbekistan'la sınır sorunları olan Kırgızistan'dan geldi. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev ise ustaca bir manevra ile, Kerimov'un projesinden hiç söz etmeksizin, kendisi tarafından ortaya atılan "Merkezi Asya Ülkeleri Güm-

---

9 Kerimov, *Vatan Sacdagoh Kabi Mukaddasdır*. (c. 3), s. 84.
10 Kerimov, *Vatan Sacdagoh Kabi Mukaddasdır*. (c. 3), s. 142.

rük Birliği" projesini yeniden gündeme taşımıştı. Uluslararası ortamda İsviçre usulü bir tarafsızlık statüsü peşinde olan Türkmenistan ise konuyla hiç ilgilenmemiş bir görüntüdeydi.

Türkistan: Ortak Evimiz projesini gündemde tuttuğu dönemlerde Timur temasını iç kamuoyuna yönelik konuşmalarında sık sık gündeme getiren Kerimov'un, bölge cumhuriyetleriyle yaptığı görüşmelerde kesinlikle kullanmaktan kaçındığı gözlenmektedir. Kuşkusuz bunun nedeni, 70 yıllık Sovyet döneminde, Timur'un Özbek dışı Türk gruplarına yabancılaştırılmış olması ve bu gruplara işgalci bir tarihsel kişilik olarak tanıtılmış olmasıydı. Muhtemelen bu nedenle Kerimov, komşu ülkelere yönelik temaslarında bu politikayı izlemekteydi. *Türkistan: Ortak Evimiz* projesinin tam bir başarısızlıkla sonuçlanması Kerimov'un Timur kültü yaratma politikasına hız vermesine neden olacaktı. 1995 yılı Aralık ayında aldığı bir kararla 1996 yılını "Emîr Timur Yılı" olarak ilan etti.

Timur kültü yaratma projesindeki temel sorun, Timurluların Özbek etnik kökeninden gelmemeleri, daha da önemlisi, Mâverâünnehr'deki Timurlu hâkimiyetinin 1500'lü yıllarda Özbekler tarafından sonlandırılmış olmasıydı. Timur'un neslinden gelen Babûr, Safevî yönetiminin de desteğiyle Özbekleri Mâverâünnehr'den çıkarabilmek için yoğun bir mücadele vermiş, başarılı olamayınca önce Afganistan'a daha sonra da Hindistan'a giderek orada Babûrlü Devleti'nin temellerini atmıştı. Bu tarihsel gerçekler ortadayken, ismi Özbekistan olan bir devletin, Timur mirası üzerinden bir kült inşa etme çabası bir hayli çelişkili bir durum ortaya çıkarmaktaydı. Bu noktada Kerimov pragmatik bir çözüme yönelecek ve Sovyetler döneminde Timur'un Özbekleştirilmesi sürecinde ortaya atılan tezlere baş vuracaktı. Kerimov'un tarihçiler ve gazeteciler ile yaptığı bir sohbetteki ifadeleri, söz konusu tezin ana hatlarını da ortaya koymaktadır:

> Özbek ismi ne zaman ortaya çıkmış? Sovyet tarihçilerine göre Özbek ismi güya 16. Yüzyılda, bizim topraklarımızı Deşt-i Kıpçak hanları işgal ettikten sonra ortaya çıkmış. Peki, bizim Mâverâünnehr diye isimlendirdiğimiz iki nehir arasında o döneme kadar bir halk yaşadı değil mi? Ya da bu halk başka bir millet mi? Bunun neresinde mantık var? ...Eğer biz Sovyet döneminden kalan bu ilkeyi kabul edersek, milletimizin tarihini söz konusu işgalcilerin geldiği devreden, yani 16. yüzyıldan başlatmak gerekir... O döneme kadar bu bölgede yaşayan bir yerleşik halk vardı. Burada işte o yerleşik halkın medeniyeti vardı. Bölgeye Moğollar geldi ve 1220'lerden 1570'lere kadar hükümran oldular ve onların medeniyeti bölgesel medeniyet içerisinde eriyip gitti. Burada bölgesel halkın medeniyeti esas oldu ve üstün geldi. Biz halkı ismi ile değil, medeniyeti ve maneviyatı ile tanıyoruz. Tarihinin derinliklerine ve köklerine bakarız.[11]

Görüldüğü gibi Kerimov, Özbek siyasal kimliğinin 16. Yüzyılla birlikte başlatılması konusunda Sovyet tarihçilerini suçlamakta, bir anlamda bu görüşün bir Sovyet propagandası olduğunu ima etmeye çalışmaktaydı.

11 Kerimov, *Biz Kelacagimizi Öz Kolımız Bılan Kuramız.* (c. 7), s. 136.

Aslında bu tez Wilhelm Bartold, Aleksandr Semyenov ve Sergey Malov gibi Çarlık- Sovyet dönemi tarihçilerine aitti ve Özbek boylarının Özbek Han döneminden itibaren Altın Ordu Devleti bünyesinde yaşadıklarını, ancak 1500'lü yıllarda, yani Şeybanî Han döneminde Mâverâünnehr bölgesine geldiklerini söylemekteydiler.

Diğer taraftan Kerimov'un kullandığı tezin asıl kaynağı Orta Asya'daki Türk boylarının her birisinin ayrı bir millet olduğunu kanıtlamaya çalışan Sovyet tarihçiliğiydi.[12] Sovyet sistemi 1942 yılından itibaren Orta Asya halklarına yeni bir etnogenez yaratmaya ve böylece Türklüğü Orta Asya halkları için birleştirici bir unsur olmaktan çıkarma çalışmasını başlatmıştı. Bu çalışmanın baş aktörü Yakubovski'nin *Özbek Halkının Tarihi* kitabının önsözünde yazdıkları, Sovyet ideolojik çalışmasının nedenlerini ve hedeflerini açıkça ortaya koymaktadır:

> Sovyet tarih biliminin gösterdiği gibi, halkların tarihleri isimlerinden daha eski dönemlere dayanmaktadır. Taciklerin henüz Tacik ismini almalarından çok önce var oldukları ve bir kültüre sahip oldukları iyi bilinmektedir. Taciklere göre daha geç isim almış olmalarına rağmen, aynı olayın, eski çağlardan beri Orta Asya'nın merkezinde yaşıyor olmalarına karşın Özbekler için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür...
>
> Son zamanlara kadar Orta Asya tarihleri, burjuva biliminin bir mirası olarak ve ilkel bir bakış açısıyla, Özbeklerin XV. yüzyıla kadar Mâverâünnehr'in kuzeyinde, İrtiş nehrine kadar olan geniş steplerde yaşadıklarını, günümüz modern Özbekistan'ının bulunduğu Mâverâünnehr topraklarına dışarıdan geldiklerini, dolayısıyla da Mâverâünnehr'deki Özbek tarihinin ancak 15. Yüzyıldan itibaren başlatılabileceğini ileri sürmekteydiler.
>
> Bilimsellikle hiç bağdaşmayan ve politik açıdan çok zararlı olan bu ilkel bakış açısı günümüzde tamamen terk edilmiş durumdadır. Yukarıda sözü edilen gruplar gerçekten bugünkü Özbekistan topraklarına 15-16. Yüzyıllarda gelmişlerdir. Fakat bunlar göçebe Özbeklerdir ve Özbek halkının bir parçasını teşkil etmektedirler. Özbek halkı, göçebe Özbeklerin Özbek ismini taşımalarından yüzyıllar önce Türk etnisitesi olarak Orta Asya'nın yerleşik bölgelerinde şekillenmiş durumdaydı. Evet, bu isim göçebe Özbeklerden gelmiştir. Fakat onlar gelmeden çok önce Özbekler güney Orta Asya'nın vahalarında yerleşerek tarımsal faaliyetlerde bulunmuşlar ve Taciklerle birlikte eski Sogd-Harezm medeniyeti üzerinde yüksek bir kültür oluşturmuşlardı. Sonuç olarak Mâverâünnehr'deki Türk halkının ve eski zamanlardaki Sogd, Harezm, Fergana ve Şaş (Taşkent) bölgelerinin tarihleri bir bütün olarak Özbek halkının tarihidir.[13]

Görüldüğü gibi Sovyet Tarihçiliği 16. Yüzyılda Mavearünnehr bölgesine gelen Özbekleri "göçebe Özbekler", o dönem öncesinde bölgede yaşamakta olan halkı da "eski veya yerleşik Özbekler" olarak tanımlamaktadır. Yine Yakubovski, 1941 yılında yayınlanan *Özbekistan'daki Etnik Grupla-*

12 Bu konunun ayrıntılı değerlendirilmesi için bkz. *Sovyet İdeolojisi ve Timur Tarihinin Yeniden İnşası* bölümü

13 Trever, Yakubovski, Voronets, *İstoriya Narodov Uzbekistana*, c. I, s. 5-14.

rın Tarihi başlıklı bir başka çalışmasında Çağataylılık üzerinden sözde eski Özbek halkı ile Timurlular arasında bağlantı kurmaktaydı:

> Mâverâünnehr'de yaşayan Türkleşmiş Moğollar, Moğol tanımlamasını unutarak kendilerini Çağatay olarak adlandırmışlardır. Daha sonraki dönemde sınırda yaşayan ve sayıca çoğunluğu teşkil eden Özbek ve Tacikler de kendilerini Çağatay olarak adlandırdılar.[14]

Böylece Sovyet tarihçileri, Timurlu Devleti'nin temelini oluşturan Çağatay ulusunun Özbekler tarafından teşkil edilmiş olduğunu ileri sürüyor, bir anlamda Timur'u Özbekleştiriyorlardı.[15] Sovyet tarihçilerinin ileri sürdükleri bu tezlerin tarihsel gerçeklerle örtüşmediği ve bütünüyle ideolojik gerekçelerle kurgulandığı ortadaydı. Fakat pragmatik bir siyasetçi olan Kerimov için tarihsel gerçeklerin fazlaca bir önemi yoktu. O sadece "Özbek siyasi kimliğini Orta Asya tarihinin derinliklerine götürmeyi ve Timur'u da Özbek halkı tarafından kurulan bu eski uygarlığın sembol kişiliği haline dönüştürmeyi" amaçlamaktaydı. Bu nedenle, Sovyet tarihçileri tarafından gündeme getirilen bu görüşler Kerimov için iyi bir çıkış noktası olacaktı.

1996 yılının Nisan ayında UNESCO'nun Paris'teki merkezinde, Timur'un 660. doğum yılı münasebetiyle *Timurlular Devrinde Bilim, Uygarlık ve Eğitim* başlığıyla düzenlenen toplantı Timur'un uluslararası zemine taşınması açısından büyük bir fırsat yarattı. Fransa Devlet Başkanı Chirac'ın da katıldığı toplantının açılış konuşmasında Kerimov, Emîr Timur'un bir cihangir, bir devlet adamı ve sanat hâmisi olarak özelliklerini sıraladıktan sonra şöyle demekteydi:

> Burada, XV. Yüzyıla kadar, Emîr Timur için anıt dikilerek, üzerine 'Avrupa'nın Kurtarıcısına' şeklinde derin anlamı olan sözler yazılmıştı. Emîr Timur'un işgalci grupların Avrupa içlerine yönelik hareketlerine engel olduğu, başka tecavüzkâr hareketleri uzunca bir süre durdurduğu gerçeğini inkâr edemeyiz...
>
> Emîr Timur'un bir diğer tarihi hizmeti de şudur ki, onun politikaları sayesinde Asya ve Avrupa devletleri tarihte ilk defa tek bir coğrafi-siyasi mekânda olduklarını hissettiler.[16]

Kerimov uluslararası nitelikteki bu konuşmasıyla Timur'un Osmanlı ve Altın Ordu galibiyetleri üzerinden hareketle, Avrupa'nın kurtarıcısı olduğunu hatırlatıyor, ayrıca Timurlu Devleti'nin Doğu ile Batı arasında birleştirici bir köprü görevi gördüğünü ifade etmiş oluyordu. Kerimov'a göre Bağımsız Özbekistan da uluslararası arenada benzer bir rol oynayacaktı. Kerimov, "Timur Avrupa'nın işgal edilmesini engellemiştir, bu nedenle de Avrupa'nın kurtarıcısıdır" şeklindeki görüşünü başka uluslararası toplantılarda da dile getirmeyi sürdürecektir.[17]

---

14 Yakubovski, *K voprosi ob etnogeneze uzbekskogo naroda*, s. 10
15 Timur'u Özbekleştirilmesi konusunda bkz. *Sovyet İdeolojisi ve Timur Tarihinin Yeniden İnşası* bölümü
16 Ke mov, *Bünyadkorlik Yolidan* (24 Nisan 1996 Unesco Merkezi/Paris Konuşması, (c. 4), s. 345-346
17 Kerimov, *Yangiçe Fikirlaş va İşlaş Davr Talabi*, (c. 5), s. 19.

Kerimov "Timur kültü yaratma" stratejisinin ülke içindeki ateşlemesini ise 1996 yılı Ekim ayında Taşkent'teki "Timurlular Tarihi Devlet Müzesi" açılışında yapacaktı. Kerimov, "Halkımız var oldukça Emîr Timur yaşayacaktır" sloganıyla başladığı konuşmasını şöyle sürdürmekteydi:

> Memleketimiz istiklâline kavuşur kavuşmaz Emîr Timur'un şahsiyeti yine vatan timsali haline geldi. İstiklâlimizin her bir uygulamasında, müstakil devletimizin her bir adımında bu büyük zatın ruhu bize eşlik etmekte ve yol göstermektedir... Hepimiz biliyoruz ki tarihte birçok cihangirler gelip geçti. Fakat bana söyleyin, dünyanın neresinde ve hangi döneminde Emîr Timur gibi büyük cihangir, Emîr Timur gibi büyük devlet adamı, Emîr Timur gibi bilim-fen, maneviyat ve ruhaniyet hâmisi var oldu? Bugün hayatımızın her cephesinde adaletin ve hakikatin hâkim olduğu tarihi bir dönemde şu görüşü özellikle tekrarlamak istiyorum: 'Emîr Timur bizim şan ve şevketimiz, gurur ve iftiharımızdır.' 'Emîr Timur halkımızın dehasının timsali ve manevi kudretimizin sembolüdür.[18]

Kerimov konuşmasının son bölümünde "Kim ki Özbek ismini, Özbek milletinin güç ve kudretini, adalet severliğini, sınırsız imkânlarını, dünya medeniyetine yaptığı katkıları ve geleceğe olan inancını anlamak istiyorsa Emîr Timur'un şahsiyetini hatırlamalıdır" demekteydi. Aslında basitçe "Özbek toplumuna hizmet etmek istiyorsanız Emîr Timur'u yüceltmelisiniz" şeklinde okunabilecek bu mesajın muhatabı Özbek toplumunun bütün kesimleriydi.

Efsane ve ideoloji eksenli Timur tarihi inşası

Otoriter Özbek Devlet Başkanı tarafından başlatılan Timur kültü yaratma sürecinin Özbekistan'da çok boyutlu ve kapsamlı yansımaları olmaması mümkün değildi. Emîr Timur Yılı ile birlikte ülkenin birçok şehrinde Emîr Timur heykelleri açılmaya, meydanlara, okullara ve caddelere Emîr Timur ismi verilmeye, Timur'la ilgili film ve kitap çalışmaları gerçekleştirilmeye başlandı. Ayrıca ders kitaplarına Timurlulara ait ayrı bölümler konulmuştu. Bu arada Başkan Kerimov'un emriyle Emîr Timur ve Timurlular ile ilgili araştırmalar yapmak, kongreler, konferanslar düzenlemek ve yayınlar yapmak göreviyle "Halkara Amir Temur Hayriye Camgarması" kurulmuştu. Özbekistan'ın önde gelen Timur uzmanlarından Böribay Ahmedov başkanlığında oluşturulan bu teşkilat, 1997 yılında *Emîr Timur ve İnsan Yararları*, 1998 yılında *İlim-Fen Hamisi Emîr Timur* ve 1999 yılında da *Emîr Timur ve Onun Merkezi Devlet Kurma Konusundaki Hizmetleri* başlığı altında bilimsel kongreler düzenlemiş ve bu kongrelerde sunulan bildiriler *Emîr Timur Dersleri 1-2-3* adı altında yayınlanmıştı. Kongreler için seçilen konu başlıklarına ve sunulan bildirilerin içeriklerine bakıldığında, söz konusu çalışmaların bir taraftan Özbekistan'da Timur kültü yaratılmasına hizmet ederken bir taraftan da Timur dönemine yapılan gönder-

18 Kerimov, *Yangiçe Fikirlaş va İşlaş Davr Talabi.* (c. 5), s. 185-189.

melerle Özbekistan'daki otoriter ve merkeziyetçi Kerimov yönetiminin meşruiyetini güçlendirmeye katkı sağladığı görülmektedir.

Timur kültü yaratma projesi, tarihsel gerçeklerden çok Kerimov yönetiminin siyasal ihtiyaçları üzerinden şekillendirildiği için herhangi bir bilimsel denetime tâbi tutulmamış, dolayısıyla da 1990'ların sonlarından itibaren Özbekistan'da aşırı abartılmış ve kurgusal öğelerle doldurulmuş bir Timur Tarihi yaratılmaya başlanmıştı. Özbekistan Devlet Başkanı'nın 1993 yılından itibaren çeşitli konuşmalarında dile getirdiği "*Emîr Timur Tüzükleri*'ni her okuduğumda, tıpkı bugünkü devrin büyük sorunlarına cevap bulmuş gibi oluyorum"[19] şeklindeki sözler, gerçekliği ve tarihsel değeri hâlâ tartışılmakta olan *Tüzükât-ı Timuri*'nin Özbek aydınları tarafından, hiç tartışılmaksızın, sanki Timur'un bizzat yazdığı tarihsel bir belgeymiş gibi algılanmasına yol açmıştı.

24 Ekim 1996 tarihinde Taşkent'teki Türkistan sarayında gerçekleştirilen *Emîr Timur ve Onun Cihan Tarihindeki Yeri* toplantısı ve ardından aynı başlıkla yayınlanan kitaptaki bir paragraf "Emîr Timur'un hayatı ve faaliyetleri ile ilgili esas tarihi kaynakların kısaca özeti bu şekildedir" denildikten sonra "Ulu cihangirin hayatı ve içtimai-siyasi faaliyetlerinin öğrenilmesi noktasında onun kaleminden çıkan *Tüzük-i Timuri* veya *Timur Tüzükleri* olarak adlandırılan eserin paha biçilmez bir değeri vardır" şeklinde devam etmektedir.[20] Bu iğreti konumlandırma okuyucuda *Timur Tüzükleri* ile ilgili bölümün, bazı zorunluluklar gereği bilimsel çalışmaya eklenmiş olduğu izlenimini doğurmaktadır. Muhtemelen bu nedenle Timur dönemi kaynaklarının tamamına 8 sayfa yer ayrılmışken, sadece *Tüzükât* için 5 sayfalık uzun bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

Tüzükât ile ilgili değerlendirme bölümü "*Timur Tüzükleri*, başta Nizamüddin Şâmî ve Şerefüddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme*leri olmak üzere o dönemde yazılan tarihi eserlerle karşılaştırıldığı takdirde ortaya çıkan sonuç şudur: Kitap doğrudan Emîr Timur'un katılımıyla yazılmış gerçek bir eserdir" cümleleriyle tamamlanmaktadır.[21] Bu noktada yazarların aslında böyle bir karşılaştırma yapılmadığı halde sanki yapılmış ve *Tüzükât* ile söz konusu kaynaklar arasında tam bir uyum varmış gibi bir izlenim vermeye çalıştıkları gözlenmektedir.

Kuşkusuz, UNESCO başkanının önsözüyle başlayıp Kerimov'un UNESCO merkezinde, Timur heykelinin açılışında yaptığı konuşmalarla devam eden ve ardından Timurlular Müzesi ve Timur Nişanı konularında alınmış resmi kararların konulduğu kitap, Özbekistan ve Timurlular tarihi açısından resmi bir belge niteliğindeydi. Dolayısıyla bu tarihlerden sonra Özbek akademik dünyasında Timur'la ilgili olarak yayınlanan bütün çalışmalarda *Tüzükât-ı Timuri* vazgeçilmez kaynak olarak kullanıl-

19 Kerimov, *Özbekiston, Milliy İstiklol, iktisod, Siyasat, Mafkura,* (c. 1) s. 191.
20 *Amir Temur Cahon Tarixida,* s. 128.
21 *Amir Temur Cahon Tarixida,* s. 132.

maya başlanacaktı. Devlet tarafından oluşturulan "Halkara Amir Temur Hayriye Camgarması"nın yaptığı yıllık kongrelere sunulan bildirilerin neredeyse tamamında *Tüzükât-ı Timuri*"nin temel kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir.[22]

Devletin desteklediği bu politikayla *Tüzükât-ı Timuri*'nin okul kitaplarına konulmaması da mümkün değildi. Nitekim Özbekistan Eğitim Bakanlığı için Bilimler Akademisi Tarih Bölümü üyelerince yazılan *O'zbekiston Tarixi: Orta Asrlar* kitabının *Timur ve Timur Devleti* bölümünde "Emîr Timur henüz hayatta iken onun devlet yönetimi ve askerlik sanatına yönelik *Timur Tüzükleri* adıyla bilinen özel bir eser yaratılmıştı. Bu eserin bizzat Timur'un ağzından yazılmış olduğu kabul edilmektedir" denilmektedir.[23]

Aşağıda vereceğimiz iki örnek Özbekistan'daki Timur tarihini sahteleştirme ve yozlaştırmanın hangi boyutlara geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bunlardan ilki Böribay Ahmedov'un *Tarihimizin Kökleri* başlıklı çalışmasıyla ilgilidir ve yazar bu eserinde Özbek tarihinin temellerini oluşturan kaynakları ve vesikaları değerlendirmektedir. Kitabında Ahmedov, *Tüzükât-ı Timuri*'yi "Emîr Timur devrindeki Özbek devletçiliği tarihini öğrenme konusunda temel kaynak olarak hizmet etmektedir" sözleriyle değerlendirmektedir. Yazar, kitabın gerçekliği konusundaki tartışmalara hiç değinmeksizin "...Doğubilimcilerin çoğu kitabın bizzat Emîr Timur tarafından yazıldığını itiraf etmektedirler" demekte ve bu âlimlere örnek olarak *Tüzükât- Timuri* çevirmeni Davy, *Mülfuzât-ı Timuri* çevirmeni White, Stori ve Şemseddin Sami gibi hiçbirisi doğu bilimci olmayan isimleri vermektedir.[24]

Fakat asıl tutarsız değerlendirme Böribay Ahmedov'un "*Tüzükât-ı Timuri* XV-XVI. Yüzyıllarda yalnızca hükümdarlar ve âlimler arasında değil, bütün cihan ilim adamları arasında da şöhret kazanmıştı"[25] şeklindeki sözleriyle karşımıza çıkmaktadır. Böylece Özbekistan'ın önde gelen Timur uzmanı Böribay Ahmedov, *Tüzükât-ı Timuri*'nin Babûrlü hükümdarı Şah Cihan'a sunulduğu 1637 yılında tarih sahnesine çıkmış olduğu gerçeğini göz ardı ederek, kitabın Timur'dan itibaren bilindiği ve yaygın olarak okunduğu şeklinde sahte bir algı yaratmaya çalışmaktadır. Bu örnek, Özbekistan'daki Timur tarihinin sahteleştirilmesi ve gerçekdışı bir Timur tarihi yaratılması sürecinin hangi noktalara geldiğini göstermesi bakımından çok önemlidir. Ahmedov'un kitabının Özbekistan Milli Maarif Vezirliğinin desteğiyle basıldığı ve tarih öğretmenleri, öğrenciler ve üst düzey okuyucular için tavsiye edildiği düşünülürse, bu olayın bizzat devlet desteğiyle sürdürüldüğü kolayca anlaşılacaktır.

---

22 Bu u tek istisnası O. Böriyev'i *Amir Temur Tarixinin Ögranişida Yazma Manbalarning Roli* başlıklı bildirisidir. İlginç bir şekilde sadece bu akademisyen Emîr Timur araştırmaları için kullanılacak yazılı kaynakları topladığı çalışmasında, Timur'un devletçilik anlayışı alanında Şâmî, Yezdî ve Hafız-ı Ebru'nun eserlerinin birincil kaynak olduğunu söylemekte ve *Tüzükât-ı Timuri*'ye yer vermemektedir. (*Amir Timur Savoklari*, c. III, s. 39-41).
23 *Ozbekiston Tarixi: Orta Asrlar*, s. 294.
24 Ahmedov, *Ozbekistan Tarixi Manbaları*, s. 171-172.
25 Ahmedov, *Ozbekistan Tarixi Manbaları*, s. 172.

İkinci örnek ise İranlı yazar Zabihullah Mansurî'nin büyük ölçüde *Mülfuzât-ı Timuri*'den esinlenerek yazdığı *Menem Teymûr-i Cihân-güşâ* isimli kitabıyla ilgilidir.[26] Kitabın Mansurî tarafından sahteleştirilip Fransız yazar Marcel Brion'a mal edilerek yayınlanmasını *Tüzükât-ı Timuri sahte mi, gerçek mi?* bölümünde geniş bir şekilde aktardığımız için burada tekrar etmeyeceğiz. Fakat kitabın Özbekçe tercümesinin 1995'te Şark Yıldızı mecmuasında *Men kim Fotih-i Temur* başlığıyla tefrika edilmesi sırasında, akademisyenlerden ve aydınlardan gelen olumsuz tepkiler nedeniyle yayının durdurulduğunu hatırlatmamız gerekmektedir. Kitap daha sonra Rusça tercümesinden ve Farsça aslından Özbekçeye aktarılmıştır. Farsçadan yapılan tercüme konusunda Özbek gazetelerinden *Hurriyat*'ta çıkan bir makale, kitabın içeriği ve tefrikasının niçin durdurulduğu konusunda bilgi vermektedir. Makalenin başlığı "Taşkent'te basılan *Menkim Cihangir -Sâhibkıran Amir Temur* kitabı yalan malumatlarla dolu olmasına rağmen kamuoyuna mal oldu" şeklindedir.[27] Makalede "Bu tip yayınlar 'yalan yalanı doğurur' akidesine uygun olarak yeni yalanlara yol açmaktadır"[28] denilmektedir. Bu makale bize söz konusu *Mülfuzât-ı Timuri* uyarlamasının, akademisyenler bir tarafa, sıradan okuyucuları bile çileden çıkaracak abartılarla ve yalan bilgilerle dolu olduğunu açıkça göstermektedir.

Mansuri'nin kitabının Özbekçe tercümesinin tanıtımını yapan tanınmış Özbek edebiyatçısı Hurşid Devran tanıtım yazısında şöyle demektedir:

> Söz konusu kitapta Sâhibkıran'ın dünyaya gelişinden ölümüne kadar devri esas alınmakta, olaylar bizzat Emîr Timur tarafından hikâye edilmektedir... Çok sayıda tarihi yıllıkların ve eserlerin kaynak olarak kullanılmış olmasına bakılmaksızın, bu eserde, tarihi hakikatlere uymayan çok sayıda bölümle karşılaşacaksınız... Bu sebeple kitabı kurgulanmış edebi bir eser olarak kabul etmenizi rica ediyoruz.[29]

Diğer taraftan Özbekistan Yüksek ve Orta Eğitim Bakanlığına bağlı Ali Şir Nevâî Tarih Üniversitesi Bilimsel Kurulu'nun onayıyla yayınlanan *Emîr Timur Tüzükleri: Tarihi ve İlmi Tetkikler* başlıklı kitapta, Mansurî'nin kitabı, bilimsel çalışma için yararlanılan beş temel kaynaktan birisi olarak verilmekte ve kitapla ilgili olarak şu değerlendirme yapılmaktadır:

> Men kim Fotih-i Temur' Fransız dilinden Fars diline Zabihullah Mansurî, Fars dilinden Özbek diline Abdurrahim Uçkun tarafından tercüme edildi. Bu eser Emîr Timur'un kendi eliyle ve kendi ağzından beyanlarla yazılmış olup "Temur Tüzüklerinin" ilk bölümünü, yani tercüme-i hal kısmını kapsamaktadır. Kitap Şark Yıldızı mecmuasında yedinci bölümüne kadar basılmış, daha sonra onun aslında müstakil bir eser olduğu anlaşılınca, yayınlanması durdurulmuştur.[30]

26 *Me em Teymûr-i Cihân-güşâ: Sergüzeşt-i Timur-le g be kalem-i hod-ı û gerdâverende*, Marsel Briyon Frensevi, Kitâbhâne-i Mustevfi, Tahran, 1964

27 "Toshkentda chop qilingan *Men jahongir sohibqiro Amir Temur* kitobi yolg'on ma'lumotlarga to'la bo'lsa-da, ommalashib ketdi" (https://daryo.uz/2015/04/20/amir-temur-haqida-toshkentda-chop-etilgan-qalbaki-kitob-ommalashib-ketdi/)

28 'Yolg'on yolg'onni tug'diradi' aqidasiga amal qilib, yangi yolg'onlarga doya bo'lmoqda. (htt :// daryo.uz/2015/04/20/amir-temur-haqida-toshkentda-chop-etilgan-qalbaki-kitob-ommalashib-ketdi/)

29 h t ://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/marsek-brion-menkim-sohibqironahongir-temur.html)

30 Mukimov, *Amir Temur Tuzuklan: Tarixi-Xukuki Tadkikot*, s. 12.

Görüldüğü gibi, bir Özbek akademisyen, bir Özbek üniversitesi tarafından onaylanarak basılan çalışmasında, bir gazete yazarının bile yalanlarla dolu olduğunu söylediği bir yayını, bizzat Timur'un ağzından yazılmış gerçek bir eser olarak tarif etmekte ve kendi kitabını yazarken faydalandığı beş temel kaynaktan birisi olarak gösterebilmektedir.

Yukarıda verdiğimiz iki örnek, Kerimov'un siyasal olarak başlattığı Timur kültü yaratma projesinin, Özbek akademik dünyasında, gerçeklerden uzak kurgusal bir Timur tarihi yaratma sürecine dönüştürüldüğünü açıkça göstermektedir. Kuşkusuz bu *Timuromania*, Kerimov sonrası liderlerin söz konusu siyasal süreci desteklemeleri durumunda daha uzun yıllar devam edebilecektir. Fakat Özbek akademisyenler Timur'la ilgili çalışmalarının uluslararası bilim dünyasında yer bulamaması gerçeği ile yüz yüze kaldıklarında bu dönemi yeniden değerlendirmek zorunda kalacaklardır. Böylesi bir değerlendirmenin ön koşulu ise, "*Tüzükât-ı Timuri sahte mi gerçek mi?*" bölümünde ifade ettiğimiz gibi, Timur kültü yaratma döneminde hiçbir eleştiriye tâbi tutmadan *Tüzükât-ı Timuri*'yi bağırlarına basan Özbek aydınlarının, bu eserle, ciddi biçimde hesaplaşmaları zorunluluğudur. Kuşkusuz, Özbek tarihçilerinin siyasi liderliğin gösterdiği çizgide ilerleyerek, menkıbelerle, yalanlarla ve yanlışlarla dolu bir zemin üzerinde yeni bir Timur tarihi inşa etmeleri mümkündür ve böylesi bir tarih Özbekistan'da kabul görebilir. Fakat bilimsel gerçeklere dayalı olmayan bir Timur tarihinin dünya genelinde kabul görmesi mümkün değildir.

TİMUR KRONOLOJİSİ

1336. Timur'un doğumu
1347. Emir Kazagan'ın Kazan Hanı öldürerek Mâverâünnehr hâkimi olması
1357. Timur'un ilk çocuğu Cihangir'in doğumu
1358. Emir Kazagan'ın öldürülmesi
1360. Moğul hanı Tuğluk Timur'un ilk Mâverâünnehr seferi ve Emîr Timur'un tarih sahnesine çıkışı
1361. Tuğluk Timur'un ikinci Mâverâünnehr seferi ve Timur'a Keş bölgesini vermesi
1362. Timur'un Emir Hüseyin'in kızkardeşi Olcay Türkan Aga ile evlenmesi ve İlyas Hoca'nın yanından ayrılıp Emir Hüseyin'le birlikte Cete ile mücadeleye başlaması
1363. Tuğluk Timur'un ölümü ve yerine İlyas Hoca'nın geçişi
1364. Hüseyin-Timur ikilisinin İlyas Hoca'yı mağlup etmeleri ve Emir Hüseyin'in Mâverâünnehr hâkimi olması, Keş bölgesini Emir Timur'a vermesi
1365. İlyas Hoca'nın Hüseyin-Timur ikilisine karşı Çamur Savaşı'nda galip gelmesi, İlyas Hoca'nın başarısız Semerkand kuşatması, Moğolistan'a dönmesi ve Emîr Kamerüddin tarafından öldürülmesi
1366. Emîr Hüseyin'le anlaşmazlığa düşen Timur'un Hüseyin'e karşı yürüttüğü mücadelede başarısız oluşu ve ülkenin çeşitli bölgelerinde sürdürdüğü yeniden güç toplama arayışları
1367. Emîr Timur'un Emîr Hüseyin'e karşı mücadelesinde bölgesel başarılar elde etmesi
1368. Timur ve Emîr Hüseyin'in barışması, Çin'de Yuanların sonu ve Ming hanedanının iktidara geçişi
1369. Timur ile Emîr Hüseyin arasında iktidar mücadelesinin yeniden başlaması
1370. Emîr Hüseyin'in mağlup edilerek öldürülmesi, Timur'un Belh'te tahta çıkışı ve Saraymülk Hanım ile evlenerek Gürgân unvanını alışı, kurultay yaparak Suyurgatmış'ı göstermelik han ilan etmesi
1371. Timur'un birinci Moğulistan seferi
1372. İkinci Moğulistan seferi, Birinci Harezm seferi
1373. Timur'un ikinci Harezm seferi

1375. Üçüncü Moğulistan seferi, Toktamış'ın Timur'a iltica etmesi, Şehzâde Cihangir'in ölümü

1376. Yarım kalan Üçüncü Harezm seferi, Dördüncü Moğulistan seferi

1377. Şehzâde Şahruh'un doğumu

1378. Toktamış'ın Ak Orda tahtına çıkışı

1379. Dördüncü Harezm seferi ve Harezm'in Timurlu İmparatorluğu'na dahil edilmesi

1380. Toktamış'ın Altın Ordu hanı oluşu, Dilşad Aga'nın ölümü, Miranşah'ın Horasan valisi olması

1381. Horasan seferi, Herat'ın alınması

1382. Mazendaran seferi

1383. Herat isyanı, Horasan'ın imparatorluğa dahil edilmesi, Afgan coğrafyasına sefer, Sistan ve Kandahar'ın alınması

1384. Mazenderan seferi, Astrabad'ın alınması

1385. Rey ve Sultaniye'nin alınması

1386. İran ve Irak coğrafyasına üç yıllık sefer, Tebriz'in alınması, Gürcistan seferi, Tiflis'in alınması

1387. Ermenistan'ın işgali, Mutahharten'in tabiiyeti, Muzafferî bölgelerinin işgali, Toktamış'ın Mâverâünnehr'e saldırması

1388. Beşinci Harezm Seferi, Urgenç'in yerle bir edilmesi

1389. Beşinci Moğulistan seferi, Hızır Hoca'nın yenilmesi, Miranşah'ın Serbedarlar isyanını bastırması

1390. Toktamış'ın Mâverâünnehr'e yönelik sonuçsuz sefer girişimi, Timur'un Altın Ordu'ya karşı sefer hazırlıklarını başlatması

1391. Birinci Deşt-i Kıpçak seferi ve Kundurça Savaşı'nda Toktamış'ın yenilmesi

1392. Timur'un beş yıllık sefer hazırlıklarını başlatması

1393. Luristan seferi, Muzafferî Şah Mansur'un yenilmesi, Muzafferî hanedan üyelerinin tasfiyesi, bölgenin Fars vilayeti adı altında Şehzâde Ömerşeyh'e tevfiz edilmesi, Bağdat'ın fethi

1394. Şehzâde Ömerşeyh'in ölümü, Uluğ Beg'in doğumu, Mardin'in ve bazı Doğu Anadolu şehirlerinin ele geçirilmesi, Gürcistan'a sefer

1395. Terek Savaşı, Toktamış'ın ikinci kez mağlup olması, Timur'un ikinci Deşt-i Kıpçak seferi, Rus Yelets şehrinin işgali, Azak kalesinin fethi

1396. Saray ve Astrahan'ın işgali ve yakılıp yıkılması, Miranşah'ın Hülagu Han'ın tahtına çıkarılması

1397. Timur Semerkand'da

1398. Kafiristan ve Hindistan seferleri

1399. Timur'un Hindistan'dan dönüşü, Yedi yıllık sefere başlaması, Gürcistan'ın yeniden işgali

1400. Sivas ve Malatya'nın ele geçirilmesi, Suriye seferinin başlaması, Halep'in fethi

1401. Memlûk ordusunun yenilmesi, Şam'ın işgali ve yakılıp yıkılması, Timur'un İbn Haldun'la görüşmesi, Sultan Ahmed Celayir'in eline geçen Bağdat'ı geri alması

1402. Timur Anadolu'da, Ankara Savaşı'nın kazanılması ve Yıldırım Bayezid'in esir alınması, başta Bursa olmak üzere Anadolu'nun çeşitli şehirlerinin işgali, göstermelik Han Mahmud'un ölümü, İzmir'in fethi, Anadolu beyliklerinin ihyası

1403. Uluborlu ve Eğridir kalelerinin fethiyle Anadolu eski kervan yolunun ihyası, Yıldırım Bayezid'in ve Timur'un veliahtı Muhammed Sultan'ın ölümleri, Timur'un elçisi Dominiken Rahibi Jean'ın Avrupa kralları ile görüşmesi ve Timur'un mektubuyla birlikte onunla ilgili olarak yazdığı broşürü takdimi, Timur'un Anadolu'dan çıkışı

1404. Timur'un imparatorluğunu oğulları ve torunları arasında paylaştırması, Gürcistan'da bazı fetihler gerçekleştirmesi, Şami'nin yazdığı Timur Tarihi kitabını takdim etmesi, Timur'un bu esere *Zafernâme* adını vermesi

1405. Timur'un Çin seferine çıkışı, Otrar'da hastalanması ve ölümü. Nâşının Semerkand'a getirilerek Muhammed Sultan için yapılan türbeye gömülmesi, Timurlu İmparatorluğu'nda hanedan içi iktidar mücadelesinin başlaması

1406. Clavijo'nun seyahatname notlarını Kastilya sarayına takdim etmesi

1409. Şahruh'un Timurlu Devleti'nde iktidarı ele geçirmesi

1416. Bertrando de Mignanelli'nin *Vita Tamerlani / Ruina Damasci* (Timur'un Hayatı / Şam'ın Yıkılışı) kitapçığını yazması

1425. Yezdi'nin *Zafernâme*'yi yazması

1427. Bavyeralı esir Schiltberger'in Avrupa'ya dönerek anılarını yazması

1437. Arabşah'ın *Acâibu'l Makdûr Fî Nevâib-i Timûr* kitabını tamamlaması

1447. Şahruh'un ölümü

1457. Sultan Ebû Said'in iktidara geçmesi

1470. Sultan Hüseyin Baykara'nın Timurlu tahtına oturması

1506. Hüseyin Baykara'nın ölümü ve Timurlu Devleti'nin Özbekler tarafından sonlandırılması

1512. Şah İsmail'in desteğiyle Babûr Şah'ın Mâverâünnehr'i ele geçirmesi

1524. Babûr Şah'ın Mâverâünnehr'i terk ederek Kâbil'e dönmek zorunda kalması

1525. Babûr'ün Panipat galibiyeti ve Hindistan'da Babûrlüler Devleti'ni kurması

1582. Clavijo'nun Semerkand'a seyahat kitabının Sevilla'da basılması

1587. Christopher Marlowe'un *Tamburlaine the great* oyununun Londra'da sahnelenmesi.

1636. Arabşah'ın *Acâibu'l Makdûr* kitabının Avrupa'da Arapça olarak yayınlanması

1637. *Tüzükât-ı Timuri*'nin Babûrlü hükümdarı Şah Cihan'a sunulması

1647. Magnon'un *Le grand Tamerlan et Bajazet* adlı oyununun Paris'te sahnelenmesi

1675. Moskova'da *Temir Aksak (ili Temir Aksakovo)* oyununun sahnelenmesi

1689. Il Gran Tamerlano operasının Venedik'te sahneye konulması

1702. Nicholas Rowe'ın *Tamerlane* trajedisinin Londra'da sahnelenmesi ve eserin III. William tarafından gerçekleştirilen "Glorious Revolution"un yıldönümlerinde sahnelenmeye başlanması

1711. Piovene'nin *Tamerlano* operasının Venedik'te sahnelenmesi

1722. Yezdi'nin *Zafernâme*'sinin Fransızcaya çevrilmesi

1723. Yezdi'nin *Zafernâme*'sinin İngilizceye çevrilmesi

1724. Handel'in *Tamerlano* operasının Londra'da sahneye konulması

1730. Arabşah'ın *Acâibü'l Makdûr fi Nevâîb-i Timur* adlı eserinin Nazmizâde tarafından tercüme edilmesi ve *Tarih-i Timur Gürgân* başlığıyla yayınlanması

1735. Vivaldi tarafından bestelenen *Tamerlano* operasının Verona'da sahnelenmesi

1767. Arabşah'ın *Acâibu'l Makdûr* kitabının Latinceye çevrilmesi

1783. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin *Tüzükât-ı Timuri*'yi İngilizceye çevirterek Londra'da bastırması

1787. *Tüzükât-ı Timuri*'nin Fransızcaya tercüme edilmesi

1788. İngiliz parlamentosunda Timur tartışmalarının yapılması

1806. Reichardt'ın *Tamerlane et Bajazet* balesinin Londra'da sahnelenmesi

1814. Goethe'nin *Timur ve Kış (Der Winter und Timur)* şiirini yazması

1827. Edgar Allan Poe'nin *Tamerlane* başlıklı şiir kitabını yayınlaması

1830. Doğu Hindistan Şirketi'nin *Mülfuzât-ı Timuri*'yi İngilizceye tercüme ettirmesi

1846. ABD ile Yeni Grenada arasında yapılan Mallarino-Bidlack antlaşmasında Timur Kuralı'nın uygulanması

1857. İngilizlerin Hindistan'daki Babûrlü iktidarını sonlandırması

1879. İngiltere'nin başlattığı Büyük Oyun döneminde Timur'un şeytanlaştırılması ve Prof. Charles Rieu'nün *Tüzükât-ı Timuri*'nin sahte olduğu yönünde değerlendirmeler yapması

1901. İngiliz Başbakanı Chamberlaine'nin Rusları Timur'un ardılları olarak tanımlaması

1912. Theodore Roosvelt'in Almanları "Aksak Timur'un korkunç atlıları" tanımlamasıyla özdeşleştirmesi

1928. Harold Lamb'in Batıda Timur'la ilgili ilk biyografi-roman niteliğindeki *Tamerlane: The Earth Shaker* çalışmasını yayınlaması

1932. *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabına Timur ve Devleti tarihinin konulması

1937. Alman siyasetbilimci Eric Voegelin'in *Hümansitlerin Timur imajı* (*Das Timurbild der Humanisten*) başlıklı çalışmasını yayınlaması, Fuad Köprülü'nün *Yıldırım Bayezid'in Esareti ve İntiharı Hakkında* başlıklı makalesini yayınlaması

1941. Sovyetlerde Özbek etnogenezinin yeniden inşa çalışmalarının başlatılması, Timur'un Özbekleştirilmesi projesinin gündeme getirilmesi ve mezarının Sovyet yönetimi tarafından açtırılması

1973. Sovyet Özbekistan'ında Yezdi'nin *Zafernâme* kitabının toplatılarak yakılması, Emîr Timur'un kınanması ve yasaklanması

1991. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Özbekistan'ın bağımsızlığına kavuşması

1993. Özbekistan'da Emir Timur heykelinin açılması ve Timur kültü yaratma politikalarının başlatılması

1996. Özbekistan'da Timur'un 660. Doğum yılı kutlamaları ve 1996'nın Emîr Timur yılı ilan edilmesi

KAYNAKLAR

Birincil Kaynaklar

16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi, 1373-1512, haz. Şerif Baştav, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1973

Abel-Remusat, M., *Mémories sur les relations politiques des princes Chrétiens, et particulièrement des Rois de France, avec les Empereurs Mongols, second mémoire*, Histoire et Mémories de L'institut Royal de France, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, v. 7, L'imprime Royal, Paris, 1824, s. 335-438

Abu'l Fazl Allami, *Akbarnâmâ*, çev. Henry. Beveridge, Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1907

Abu'l-Fazl Allami, *Ain-i Akbari*, çev. Francis Gladwin, J. Sewel and Co, London, 1800

Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-nâme*, haz. Erdoğan Merçil, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1977

Ahmedî, İbrahim Tâceddin, *Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, (Osmanlı Tarihleri, haz. Nihal Atsız), Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1949

Ahmedî, İbrahim Tâceddin., İskendernâme, haz. Yaşar Akdoğan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-kitap), Ankara, yyy.

Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012

Ahvâli Sultân Mehemmed bin Bâyezid Hân, (The Tales of Sultan Mehmed, son of Bayezid Khan, ed. Dimitris Kastritis), The Department of Near Eastern Languages and Literatures, Harvard University, 2007

Aka, İsmail, *Timur'un Tire'ye Gelişi İle İlgili Bir Kitâbe*, Türk Kültüründe Tire, Ankara, 1994

Akçuraoğlu, Yusuf, *Küçük Muhtıra*, Türk Yurdu, IV/23 (1913), s. 807-809

Akçuraoğlu, Yusuf, Üç Tarz-ı Siyaset, TTK Yayınları, Ankara, 1991

Akropolites, George, *Historiae* (The History, çev. Ruth Macrides,), Oxford University Press, New York, 2007

Aksak Temir Destanı ve Metin Tahlili, haz. Bekir Şişman, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, c.7, sayı I, 2010, s. 102-109

Aksarayî, Kerimüddin Mahmud, *Müsamerat al-Ahyar*, çev. Nuri Gençosman, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1943

Alişir Nevâî, *Farhod va Shirin*, Mukammal Asarlar Toplamı, c. 8, Ozbekiston SSC Fan Naşriyatı, Taşkent, 1991

Alişir Nevâî, *Ferhâd ü Şirin*, haz. Gönül Alpay Tekin, TDK Yayınları, Ankara, 1994

Alişir Nevâî, *Lison'üt-Tayr*, Mukammal Asarlar Toplamı, c.12, Ozbekiston Respublikası Fanlar Akademiyası Fan Naşriyatı, Taşkent, 1996

Alişir Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâyis*, çev. Kemal Eraslan, TDK Yayınları, Ankara, 2001

Alişir Nevâî, *Muhakemetü'l-lugateyn*, çev. F. Sema Barutçu Özönder, TDK Yayınları, Ankara, 2011

Alişir Nevâî, *Nesâyimü'l-Muhabbe,* Mukammal Asarlar Toplamı, c. 17, Fan Naşriyatı, Taşkent, 2001

Anonim Osmanlı Kroniği, 1299-1512, haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman 687-920/1288-1514, haz. Alper İğci, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Tez, İstanbul, 2011

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, Giese Neşri, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1992

Anonim Timuriler Tarihi, (Synoptic Account of the House of Timur), Topkapı Sarayı B. 411, Folyo 159a, (A Century of Princes: Sources on Timurid History and Art, haz. W.M. Thackston), The Aga Han Program for Islamic Architecture, Cambridge, Massachusetts, 1989, s. 237-246

Arabşah, Ahmed bin Muhammed, (Arabsiadae, Ahmedîs), *Vitae & rerum gestarum Timuri qui vulgo Tameslanes dicitur, Historia- Historie Tamerlanis Arabica-,* Lugdunum Batavorum, Elseviriana, 1636

Arabşah, Ahmed bin Muhammed, *Acâibu'l Makdûr Fî Nevâib-i Timûr* (Tarih-i Timurlenk, çev. Nazmizade Efendi), Ceridehane, İstanbul, 1322 (1860)

Arabşah, Ahmed bin Muhammed, *Acâibu'l Makdûr Fî Nevâib-i Timûr,* çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2012

Arabşah, Ahmed bin Muhammed, *Acâibu'l Makdûr Fî Nevâib-i Timûr,* çev. Ubaydulla Uvatov, Mehnat Neşrîyat, Taşkent, 1992

Arhangelogorodsky Letopis, PSRL Tom 37, Nauka, Leningrad, 1982

Aslam, Muhammad, Farhatü'n-nazirin (The History of Hindustan as told by its own historians, ed. Elliot, Dowson) c. VIII, Tübner and Co, London, 1872, s. 163-174

Aşıkpaşazâde, Derviş Ahmed, *Tevârih'i Âl-i Osman* (Aşıkpaşaoğlu Tarihi, haz. Nihal Atsız), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985

Aşıkpaşazâde, Derviş Ahmed, *Tevârih'i Âl-i Osman,* (Osmanoğulları'nın Tarihi, haz. Kemal Yavuz- Yekta Saraç), Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2007

Atatürk'ün Bütün Eserleri, c. 14, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014

Babûr, Zahiruddin Muhammed, *Vekayi, Babur'un Hatıratı,* çev. Reşit Rahmeti Arat, TTK, Ankara, 1987

Balard, Michel, *La Romanie Génoise, XIIe début du XVe Siécle,* École Française de Rome, Roma, 1978

Bar Hebraeus, Gregory, (Abu'l Farac) *Makhtebhânûth Zabhnê* (Chronography of Bar Hebraeus, ed. E. Wallis Budge), Gorgias Press Edition, New Jersey, 2003

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler, Nr. 231

Bayatlı Hasan, *Câm-ı Cem Âyin,* (Osmanlı Tarihleri, ed. Nihal Atsız), (Sadeleştiren Fahrettin Kırzıoğlu), Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1949

Bedâunî, Abdulkadir, *Müntehâbü't-tevârih,* ed. Ahmad Ali Sâhib, Encümen-i asar va mefahir ferhengi mahfuz, Tahran, 2001

Bellaguet, Louis, *Chronique du religieux de Saint-Denys, contenant le règne de Charles VI de 1380 à 142,* L'ımprimerie de Crapelet, Paris, 1841

Benedictus, Polonus, *De itinere fratrum minorum ad Tartaros que Frater Benedictus Polonus viva voce retulit,* (Relation Des Mongols ou Tartares Par le Frère Jean du Plan Carpin, ed. D'azevac), Libraire Geographique de Arthus-Bertrand, Dondey Dupre, Paris, 1838

Bentham, Jeremy, *Pannomial Fragments*, (The Works of Jeremy Bentham, ed. John Bowring), Vol 3, William Tait, Edinburgh, 1843

Bernier, Francois, *Travels in the Mogul Empire 1656-1668*, Oxford University Press, 1916

Beyatlı, Yahya Kemal, *Eğil Dağlar*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1966

Bilgili, Nuray, *Tamgalar*, Hermes Yayınları, İstanbul, 2014

Biografija Prinçeza Olivera, Fond Prinçeza Olivera, 2010

Bombaci, Alessio, *Inventory of the Lettere e Scritture Turchesche in the Venetian State Archives*, ed. Maria Pia Pedani, Brill, Leiden-Boston, 2010

Boniface IX, *lettres*, Arch. du Vatican, reg. 317, folyo 18

Boucicaut, Jean II Le Maingre, *Le Livre des Faicts du Mareschal de Boucicaut*, Nouvelle Collection des Mémories pour Server a L'histoire de France Depuis le XIII Siécle Jusqu'a la Fin du XVIII, M.M. Michaud ve Poujolat, Vol. II, Guyot Fréres, Paris, 1851

Bourrienne, Louis Antoine Fauvelet de, *Memoirs of Napoleon Bonaparte*, The Project Gutenberg e-kitap, 2004

Bracciolinii Poggii, *Historiae de varietate fortunae*, Lutatiae Parisiorum, Paris, 1723

Bracciolinii, Poggii, *Poggii Florentini Oratoris et Philosophi Opera*, Basel, 1538

Bretschneider, Emil, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, c. I, Kegan Paul, Trench Trubner & Co. London, 1910

Bretschneider, Emil, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, c. II, Trubner & Co. Ludgate Hill, London 1888

Broquière, Bertrandon de la, *Bertrandon de la Broquière'nin Denizaşırı Seyahati*, çev. Semavi Eyice, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000

Bruni, Leonardo, *History of the Florentine People*, ed. James Hankins, Harvard University Press, 2007

Bunin, İvan, *Temir Aksak Khan*, (The Gentleman from San Fransisco and other stories, çev. David Richards), Penguin Classics, New York, 1987

Burke, Edmund, *Works of Edmund Burke*, J. Rivington, London, 1828

Busbecq, Ogier Ghiselin de, *The life and letters of Ogier Ghiselin de Busbecq*, Kegan and Paul, London, 1881

Byron, George Gordon, *Byron's Letters and Journals*, ed. by Leslie A. Marchand, John Murray, London, 1995

Byron, George Gordon, *The Works of Lord Byron* (çev. Francfort, O.M.), H.L. Broenner, London, 1837

Carpini, Giovanni Di Plano., *Historia Mongolorum* (The Story of the Mongols Whom We Call The Tartars), Branden Publishing Company, Boston, 1996

Casimir, Nicholas, *Baron de Bogoushevsky, The English in Muscovy during the Sixtheen Century*, Transactions of The Royal Historical Society, Vol 7, Cambridge University Press, Cambridge, 1878, s. 58-129

Catrou, Francois, *Histoire generale de l'empire du Mogol depuis sa fondation*, Guillaume de Vor, La Haye, 1708

Chalkokondyles, Laonikos., *Historiarum Demonstrationes*, I-III (A Translation and Commentary of the Demonstrations of Histories, çev. Nicolaos Nicoloudis), Historical Publications, Atina, 1996

Chronica Byzantina Breviora (Bizans Kısa Kronikleri: Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları, çev. Şahin Kılıç), İthaka Yayınları, İstanbul, 2013

Cihangir Şah, *Tüzük-i Cihangirî*, (The Tuzuk-i Jahangiri or Memoirs of Jahangir, çev. Henry Beveridge), Royal Asiatic Society, London, 1909

Clavijo, Ruy González de, *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, çev. Guy le Strange, Taylor & Francis Group, New York, 2005

Collier, John Payne, *The poet's pilgrimage*. The Oriental herald and journal of general literature; Jul 1825; 6, 19

Cooke, John Henry, *The Personal Narrative of Captain Cooke, Memoirs of the Late War*, ed. Henry Colburn, London, 1831, s.1-136

Coscolo, Andrea, *Nasihat-ü Sultân Murad* (Fatih Sultan Mehmed'e nasihatler), Tercüman 1001 Temel Eser, no: 67, İstanbul, yyy

Cüveynî, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988

Cûzcanî, Mevlâna Minhâcuddin Ebû Ömer Osman, *Tabakat-ı Nâsiri*, Gilbert &Rivington, London, 1881

D'herbelot, Barthèlmy, *Timour*, Bibliothèque Orientale, Paris, 1697, s. 877-888

Daming Lû, *The Great Ming Code* (çev. Jiang Yonglin), University of Washington Press, Seattle, 2005

Daş, Abdurrahman, *Ankara Savaşı Öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları*, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 15, Güz, 2014, s.141-167

Davis, Arthur Lumley., *A Grammar of the Turkish Language: with a preliminary discourse on the language and literature of the Turkish nations*, Parbury & Allen, London, 1832

De Constant, Louis., *Napoléon, sa famille et sa cour*, Ladvocat, Libraire, Paris, 1830

De Jano, Bartholomaei, *Epistola de Crudelitate Turcarum*, (Patrologia Graecae, ed. Jacques Paul Migne) vol. 158, col. 1066, Michael Glyca, Paris, 1866, s. 1056-1068

De Lauriston, Jean Law, *Mémoire sur Quelques Affaires de L'empire Mogol 1756-1761*, ed. Alfred Martineau, Edouard Champion, Paris, 1913

Defter-i Çingizname içerisinde fasl-ı beyân-ı dâstân-ı Aksak Temir. Usmanov, Mirkasım, A., *Tatarskie İstoriçeskie İstoçniki XVII-XVIIIvv.*, Kazan Üniversitesi Yayınevi, Kazan 1972, s. 111-114; Türkçe metin: Bekir Şişman, *Aksak Temir Destanı ve Metin Tahlili içerisinde*, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, c.7, sayı I, 2010, s. 102-109

Dennis, George T, *The Byzantine-Turkish Treaty of 1403*, Orientalia Christiana Periodica, Vol.33, 1967, s.72-88

Dennis, George T, *The deposition and the restoration of Patriarch Matthew I 1402-1403*, (Byzantium and the Franks, 1350-1420), Variorum Collected Series, London, 1980, IV/ s.101-102

Dennis, George T, *The letters of Manuel II Palaeologus: text, translation and notes*, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Trustees for Harvard University, Washington, District of Columbia, 1977 (texts IV, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Vol. VIII, Washington, 1977)

Dennis, George T, *Three Reports from Crete on the situation in Romania, 1401-1402* (Byzantium and the Franks, 1350-1420), Variorum Collected Series, London, 1980, XVII/ s. 243-265

Devletşah Semerkandî, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, (Devletşah Tezkiresi, çev. Necati Lugal), Tercüman Yayınları, İstanbul, 1977

Die Byzantinischen Kleinchroniken, ed. Peter Schreiner, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 1975

Doukas, Mikhael., *Historia*, (*Tarih, Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları, İstanbul, 2008

Duğlat, Mirza Haydar, *Tarih-i Reşidi*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006

Ebubekr-i Kutbi Eheri, *Tevârih-i Şeyh Uveys*, İrem Avşar Yayınları, Tebriz, 2010

Ebülgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime: Türklerin Soy Kütüğü, Tercüman Yayınları, 1974

Eckermann, *Conversation with Goethe in the last years of his life*, çev. S.M. Fuller, Hilliard Gray and Co., Boston, 1839

Edigey Destanı, haz. Rüstem Sulti, Türksoy Yayınları, Ankara, 1998

Eğilmez, Savaş, *Krallara Mektuplar, Timur Tarihi ve Avrupa Krallarına Mektuplar*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2010

El Ömerî, Şihabeddin B. Fazlullah, *Mesâliku'l Ebsâr* (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014

Enverî, *Düstûrname-i Enverî*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2012

Eraslan, Kemal, *Hâce Ahmed Yesevi ve Emîr Timur Hakkında bir Belge*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2010 Bahar (12), s. 353-438

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971

Ermolinskaya Letopis, PSRL 23, Arheografiçeskoyu Komissiya, M. A. Aleksandrova, S. Peterburg, 1910

Eser, Erdal, *A Timurid Inscription in Anatolia*, 10.th International Congress of Turkish Art, Fondation Max Van Berchem, 1999

Eskalânî, İbn Hacer, İnbâ el Gumr *bi-Ebnâ el-Umr*, ed. Hasan Habeşî, Kahire,1994-1998

Es-Sayrafi, Hatib el-Cevheri Ali b. Davud., *Nüzhet 'ün- Nüfûs ve'l-ebdan fi Tevarihü'l-zaman*, ed. Hasan Habeşi, Kahire, 1973

Esterâbadî, Aziz B. Erdeşir, *Bezm u Rezm*, haz. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990

Eusebius Pamphii, *Ecclesiastical History*, Catholic University of America Press, Baltimore, 1955, s. 112-152

Eutychius (Sa'id ibn Batriq), *Contextia gemmarum sive Eutychii Patriarchae Alexandrini annales*, ed. E. Pococke, Humpredi Robinson, Oxford, 1658-59

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Transkripsiyon: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999-2003

Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı, haz. Reşit Rahmeti Arat, Türkiyat Mecmuası, c. 6, İstanbul, 1939, s. 285-322

Fatma Aliye, *Tarih-i Osmaninin Bir Devre-i Mühimmesi: Kosova Zaferi, Ankara Hezimeti*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2012

Feridun Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, Takvimhane-i Amire, İstanbul, H. 1264-1265, M. 1848-1849

Ferişte, Muhammed Kasım, *Tarih-i Ferişte*, (The History of Hindostan, çev. Alexander Dow), Becket and De Hondt, London, 1768

Fıtrat Abdurauf, *Çığatay Adabiyotı*, Tanlangan Asarlar, c. II, Manaviyat, Taşkent, 2000

Fıtrat, Abdurauf, *Temur Oldında*, Hurriyat Gazetası, 31 Ekim 1917, sayı: 47

Fıtrat, Abdurauf, *Yurt qaygusi*, Hurriyat Gazetası, 29 Aralık 1917, sayı 62

Firmenich-Richartz, Eduard, *Sulpiz und Melchior Boisserée als kunstsammler*, Diederichs, Jena, 1916

Fischel, Walter J., *A New Latin Source on Tamerlane's Conquest of Damascus-1400/1401, B. De Mignanelli's "Vita Tamerlani" 1416*, Oriens, Vol.9, No.2, Dec. 1956, s. 201-232

Fischel, Walter J., *Ascensus Barcoch (II)*, (A Latin Biography of the Mamlûk Sultan Barqûq of Eigypt (D. 1399) Written by B. De Mignanelli in 1416, Arabica, T. 6, Fasc. 2 (May, 1959), s. 152-172

Fischel, Walter J., İbn Khaldun and Tamerlane, Univ. Of California Press, L.A., 1952

Fontana, Vincentio Mariae, Monumenta Dominicana, Tomassius, Roma, 1675

Forrest, George W., *Selections from the letters, despatches, and other state papers preserved in the Government of India 1772-1785*, Superintendent of Government Printing, Calcutta, 1890

Foxe, John, *The acts and monuments of John Foxe* (Book of Martyrs, ed. George Towsend), R.B. Seeley & W. Burside, London, 1837

Froissart, Jean, *Oeuvres de Froissart: Chroniques*, ed. M. Le Baron Kervyn de Lettenhove (29 Vol) Brüksel, 1867-1877, Tıpkıbasım Biblio Verlag, Osanbrück, 1967

Fuşenci, İbretü'n-Nazırin, haz. Ahmad Hesamipour, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005

Gataro, Galeazzo, *The Fortunes of Francesco Novello de Carrara, Lord of Padua: an Historical Tale of the Fourteen Century from the chronicles of Gataro*, (Ed. David Syme), Constable and Co, Edinburgh, 1830

Gautier, Paul, *Un récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs (1394-1402)*, Revue des études byzantines, c. 23, 1965. s. 100-117

Gazavat-ı Sultan Murad, ed. Halil İnalcık, Mevlüt Oğuz, A.Ü. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, no. 31, s. 481-495

Gelibolulu Mustafa Ali, *Kitâbü't-Târih-i Künhü'l Ahbar*, haz. A. Uğur, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1997

Gerasimov Mihail Mihailoviç, *Portret Tamerlana*, Kratkiye soobbşeniya instituta istorii materiyalnoy kulturi, c. XVII, 1947, s. 14-21

Gerasimov, Mihail Mihailoviç, *Osnov vosstanovleniya litsa po çerepi*, Gosudarstvennoe izdatelstvo Sovyetskaya nauka, Moskova, 1949

Gıyasü'd-din Ali Yezdî, *Ruznâme-yi Gazavat-ı Hindustan* (Saadetnâme), çev. Sinan Eren, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2015

Giljen, Nikola, *Princess Olivera, a forgotten Serbian Heroine*, Fond Prinçeza Olivera, Belgrad, 2009

Goethe, Johann Wolfgang von, *Der Winter und Timur, West-östlicher Divan*, Werke, Nach den vorzüglichsten Quellen rev. Ausg. G. Hempel, Berlin, 1879

Goldsmith, Lewis, *Cours Politique et Diplomatique de Napoleon Bonaparte*, R. Juigné, London, 1816

Gorki, Maksim, *The Might of Moterhood* (Tales of Two Countries), Werner Laurie Ltd. London, 1914, s. 75-89

Grebenyuk, B.P., *Povesty o Temir-Aksake i literaturnaya sudva v XVI-XVII veka*, Russkaya Literatura na ruvece dvuh epoha (XVII naçalo XVII v), Moskova, 1971

Gregoras, Nicephorus, *Historiae Byzantinae*, Weberi, Bonn, 1829

Grier, Sydney G., *The letters of Warren Hastings to his wife*, W. Blacwood and Sons, London, 1905

Grigoriev, A. P., *Nadpis Timura 1391*, Peterburgskogo Universiteta, 2004

Güççük Abdal, *Otman Baba Velâyetnâmesi*, haz.. Filiz Kılıç ve ark, Grafiker Ofset, Ankara, 2007

Gülbeden Begüm, *Humayunnâma* (The History of Humayun, çev. Annette S. Beveridge), Royal Asiatic Society, London, 1902

Gündoğar, Füruzan, *Georgius de Hungaria ve Türkler Hakkındaki Değerlendirmelerine Bir Bakış*, Semahat Yüksel Armağan Kitabı, Pagem Akademi, Ankara, 2009, s. 198-207

Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman: 1299-1523*, haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991

Hafız Halil, *Sımavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Manâkıbı* (*Hâzâ Manâkıbu Şeyh Bedrüddin Kaadıy ibni İsrâil*, haz. Abdulbaki Gölpınarlı), Elif Kitabevi, Milenyum yayıncılık, İstanbul, 2008

Hafız Kadri, *Bodrum'da Timurleng'in Hafidelerinden Şaz Melik'e Aid Kelâm-ı Kadim*, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, V/26, 127-128

Hafız-ı Ebru, Abdurreşid b. Abdullah, *Nizomiddin Şâmî'ning Zafarnomayi Şahi'siga İlova.*, Zafarnoma, Özbekiston Naşriyatı, Toşkent, 1996, s.380-404

Hafız-ı Ebru, Abdurreşid b. Abdullah, *Zübdetü't-tevârih*, (Seyed Kamal Haj Seyed Javadi), Ney Neşrîyat, Tahran, 1993

Hafi Han, *Muntahabü'l Lubab*, (The History of India as told by its own historians) c. VII, Tubner and Co., London, 1872, s. 207-534

Halbekov, Muhammadcan, *Amir Temurning Evropa Kralları bilan Yazışmaları*, Altın Meras Fondı, Samarkand, 1996

Handemir, Mir Giyaseddin Muhammed, *Habibü's-siyer*, ed. W.M. Thacktson, The Department of Near Eastern Languages and Civilisations, Harvard University, 1994

Handemir, Mir Giyaseddin Muhammed, *Kanun-i Hümâyunî* (Hümâyunnâma), çev. Baini Pradash, Royal Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1940

Hânî, Muhammad Bihamad, *Tarih-i Muhammadi*, Aligarh Muslim University, Bombay, 1962

Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü't- Tevârih*, çev. Oktay Efendiyev, Kastamonu, 2017

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara, 2006

Hastings, Warren, *Speech of Warren Hastings in the High Court of Justice in Westminister Hall*, J. Debrett, London, 1791

Hatifi, Abdullah, *Timurnâme*, (Timür-nâmâ, ed. A.S. Usha), University of Madras, 1958

Herder, Johann Gottfried Von, *Philosophical Writings* (çev. Michael N. Forster), Cambridge University Press, 2002

Hetum, *History of the Tartars* (The Flower of Histories of the East, ed. R. Bedrosian), Sources of the Armenian Tradition, New Jersey, 2004

Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih,* haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999

Hsiao, Ch'i-ch'ing, *The Military Establishment of the Yuan dynasty,* East Asian Monograph, Harvard University, M.A., 1978

Hümâyun Şah, *Tezkire al Vakiât* (*Private Memoirs of the Moghul Emperor Humâyun*) (çev. Charles Stewart), Oriental Translation Fund, London, 1832

Hüseyin Baykara, *Risale-i Hüseyin Baykara,* AACAR BULLETIN Vol. IV, No. 2 (Fall, 1991)

Hüseyinzade Ali (Turan), *Timur'un Hayali Karşısında* (Hüseyinzade Ali Turan'ın Bilinmeyen Bir Eseri: *Timur*'un Hayali Karşısında, Gözde Güngör, Yeni Türk Edebiyatı Dergisi, Sayı 13, 2016, s. 145-170

Hüseyni, Sadr al-din Abu'l Hasan. *Akhbâr al-davla al Salcûkiyya* (The History of Seljuq State, ed. Clifford Edmund Bosworth), Routledge Taylor and Francis Group, New York, 2011

İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed et-Tanci, İbn Battûta Seyahatnâmesi (*Rıhletü İbn Battûta; Tuhfetü'n-Nuzzâr fi Garaibi'l-Emsâr ve Acâibi'l Esfar*), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004

İbn Haldun, *et-Ta'rif bi-İbn Haldun ve Rıhletuhu Garben ve Şarken* (Bilim ve Siyaset Arasında Hatıralar, çev. Vecdi Akyüz), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004

İbn Kadı Şuhbe, *Tarih İbn Kadı* Şuhbe (Adnan Derviş) Şam, 1977

İbn Kemal Paşazâde, *Risâletü meziyyeti'l-lisâni'l-Fârisî 'alâ sâ'iri'l-elsine mâ hala'l-Arabiyye,* ed. Hüseyin Ali Mahfûz, Tahran, 1952

İbn Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman,* IV. Defter, haz. K. İmazawa, TTK Yayınları, Ankara, 2000

İbn Şıhne, *Ravzat'ül Menâzır fi Ahbâr el-Evâ'il ve'l-Evâhir;* İbn'ul-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, (son kısmına ek) Matbaa Bulak, Kahire, 1873

İbni Bibi, *Selçuknâme,* (Anadolu Selçuki Devleti Tarihi, çev. Nuri Gençosman), Uzluk Basımevi, Ankara, 1941

İbni Tagrıberdî, Ebu'l Mehâsin Yusuf, *en-Nücûmu'z-zâhire,* çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013

İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-tarih* (*İslam Tarihi*), Bahar Yayınları, İstanbul, 1985

İbnü'l Furat, Muhammed bin Abdürrahim, *Tarihü'd-düvel ve'l-mülûk,* (Constantine K. Zurayk) Beyrut, 1942

İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt,* haz. Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş, BETAV Yayınları, Ankara, 2008

İnalcık, Halil, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid,* TTK Yayınları, Ankara, 1987

Jean de Soltanieh, *La Vie et la Cour de Tamerlan: Récit de son Ambassadeur Auprès de Charles VI en 1403,* (Ed Jean-François Kosta-Théfaine. Édition Cartouche, Paris, 2012

Jean de Soltanieh, *Libellus de Notitia Orbis* (Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar, haz. Altay Tayfun Özcan), Ankara. Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi, C.33, S.55, 2014, s.121-162.

Jean du Bec-Crespin, *Histoire du Grand Tamerlanes ou sont descrits les rencontres,* Alyon, Paris, 1594/1602

Jorga, Nicolae, *Notes et Extraits Pour Servir à L'histoire des Croisades au XVe Siècle,* Ernest Leroux, Paris, 1899

Kalkaşandî, Ebu'l Abbas Ahmed, *Subh el-Aşâ,* Dar-ül Kitab, Kahire, c. VII, 1915 (1912-1922)

Kanunnâme-i Âl-î Osman, (Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi, haz. Abdulkadir Özcan), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı 33, 1981, s. 7-56

Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi,* çev. İbrahim Hakkı, (*Osmanlı Tarihleri,* Nihal Atsız), Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1949

Karşı, Cemal, *Mulhakât al-surah,* (*Bartold, Turkestan v epokhu mongolskogo nashestiva, Çasti Pervaya Tekstiy* içerisinde s.128-152), Tipografiya İmparatorskoy Akademia Nauk, St. Petersburg, 1898

Kâşânî, Abul Kasım Abdullah b. Muhammed, *Tarih-i Olcaytu* (çev. Derya Örs), Yayınlanmamış Tez, Ankara Üniversitesi, 1993

Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ü Lügât-it Türk,* haz. Ali Çiçekli, May Yayınları, İstanbul, 1970

Kâşifi, *Gazânâme-i Rûm,* (Kâşifi'nin Gazânâme-i Rûm adlı Farsça Eseri ve Türkçeye Tercüme ve Tahlili, haz. M. İbrahim Esmail), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005

Katona, A. Stephano, *Historia Critica Regum Hungariae,* Typis Regiae Universitatis, Budae, 1740

Kazvini, Hamdullah Mustavfi, *Tarih-i Güzide,* (Tarikh-i Güzida, E.J. Brill), Leyden, 1913

Kazvini, Muhammad Amin, *Pâdişâhnâma,* MS British Library, Or. 173, fol. 124

Kesbi, Mustafa, *İbretnümâ-yı Devlet,* haz. Ahmet Öğreten, TTK Yayınları, Ankara, 2002

Kınalızâde, Hasan Çelebi, *Tezkire-i Şu'arâ,* haz. Aysun Sungurhan-Eyduran, e- kitap, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2009

Kloss, Boris, M., *Oçerki po İstorii Russkoy Agiografiy XIV-XVI Bekov,* Tom II, Yazkiy Russkoy Kultur, Moskova, 2001

Kolesova B.B., *Povest o Temir Aksake,* Pamyatniki Literatur Drevney Rusi (PLDR): XIV- Seredina XV Beka, Moskova 1981, s. 241-243

Kosteneçki, Konstantin, *Stefan Lazareviç: Yıldırım Bayezid'in Emrinde Bir Sırp Despotu,* Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008

Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani* (İstanbul'un Fethi, çev. Karolidi), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005

Kunevî, Mehmed b. Hacı Halil, *Tarih-i Âl-i Osman,* (Mehmed b. Hacı Halil ül-Kunevî'nin *Tarih-i Âl-i Osman*'ı, haz. Robert Anhegger), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, No. 3-4, İstanbul, 1950, s.51-66

Kurat, Nimet Akdes, *Topkapı Saray Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait Yarlık ve Bitikler,* Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını, Ankara, 1940

Küçük, Murat, *Terceme-i Faslü'l-hitâb,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996

Lactantius, Lucius Caecilius Firmianus, *De Mortibus Persecutorum,* Venetiae, 1766

Lahori, Abd'al-Hamid, *Padişahnâma,* Calcutta, College Press, 1867-1868

Lenin, Vladimir İlyich, *Collected Works,* c. 20, International Publishers, Moskova, 1964

Li Chih Chang, *Si yu ki*, (The Travels of an Alchemist), çev. Arthur Waley, Hesperides Press, 2006

Livius, Titus, *The History of Rome from its foundation*, (Livy: The war with Hannibal, Books XXI-XXX, ed. Betty Radice), e-kitap, Penguin Books, London, 1965

Ljubic, Sime, *Monumenta spectantia historam slavorum meridionalium*, Albrecht et Fiedler, Zagreb, 1874

Luttrell, Anthony ve **Zachariadou, Elizabeth A**, *Sources for Turkish History in the Hospitallers' Rhodian Archive 1389–1422*, Athens: National Hellenic Research Foundation, 2008

Lütfi Paşa, *Tevarih-i Âl-i Osman*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1341 (1923)

Machiavelli, Niccolò, *Florentine Histories*, Princeton University Press, New Jersey, 1998, s. 127-132

Machiavelli, Niccolò, *The Life of Castruccio Castaracani of Luca*, Web Edition, The University of Adelaide, 6 Nov. 2012

Magnon, Jean de, *Le grand Tamerlan et Bajazet Tragedie*, Toussaninot Quinet, Paris, 1648

Mağcan Cumabayev, *Aksak Temir Sözü*, (Türkistan), Litres, 2017

Makrîzî, Takiyüddin Ahmed, *Kitâb es-Sülûk li- Mârifeti Duveli'l-Mülûk*, (Muhammed Abdulkadir), Beyrut, 1997

Manucci, Niccolao, *Storia do Mogor or Mogul India*, çev. Wıllam Irvine, John Murray, London, 1907

Marco Polo, *I Viaggi di Marco Polo*, ed. Di Adolfo Bartoll, Firenze, 1863

Marks, Karl. *Hronologiçeskie bıpiskiy*, c. 6, Arhiv Marksa i Engelsa, Moskova, 1964

Marlowe, Christopher, *Tamburlaine the Great*, ed. M. Ellis-Fermor, Gordian Press, New York, 1966

Martin, Montgomery, *The despatches, minutes, and correspondence of the Marquess Wellesley, K.G. during his administration in India*, W.H. Allen and Co, London, 1837

Melissenos, Macarios (Pseudo-Sphrantzes), *Chronicon Maius* (*Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*), Impensis ed Veberi, Bonnae, 1838

Ménage V.L, *The Annals of Murad II*, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol 39, no 3 (1976) s. 570-584

Mennanov, V., Astanova, G., Kemaliddin, Ş., *Amir Temür'ning Türkiy Yarlığı*, Şarkşunaslik lnstututi, Taşkent, 2005

Metsobets'i, T'ovma, *History of Tamerlane and his successors*, Sources of Armenian Tradition, Michigan, 1987

Mexia, Pedro, *Silva de Varia Lección*, Mateo de Espinoza y Artega, Madrid, 1673

Mignanelli, Bertrando, *Vita Tamerlani*, Monumenta Miscellanea Varia, ed. Stephani Baluzzii, Luccae, 1765, s. 134-141

Migne, Jaques Paul, *Patrologiae Grecae*, Vol. 156, Bibliothecie Cicri Universe, Paris, 1866

Mihailoviç, Konstantin, *Bir Yeniçerinin Hatıraları* (Mémoires d'un Janissaire: Chronique Turque), çev. Nuri Fudayl Kıcıroğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013

Ming-shi, Chung-hua-shu-chü, Peking, 1974

Ming-shi-chie, Huashe Chubanshe, Taipei, 1978

Mirhond, *Ravzatü's-safa* (Mahommedan History, çev. David Price), J. Booth, London, 1824

Mirhond, *The History of Persia*, çev. John Stevens, Jonas Brown, London, 1725

Moğolların Gizli Tarihi, çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara, 1995

Mongol-un ni'uca tobci'an (Histoire Secrète des Mongols, ed. Paul Pelliot), Adrien-Maisonneuve, Paris, 1949

Montesqieu, Charles-Louis de Secondat, *De l'Esprit des Lois*, Barillot, Geneve, 1748

Moranvillé, Henri, *Chronographia regum Francorum*, c. III (1380-1405), Librairie Renouard, Paris, 1897

Moranvillé, Henri, *Mémoire sur Tamerlan et sa cour par un dominicain, en 1403*, Bibliothèque de l'école des chartes. Paris, 1894, c. 55. s. 433-464

Moskovskiy Letopisniy Svod Kontsa XV Beka, PSRL 25, İzdatelstvo Akademii Nauk CCCP, Moskova, 1949

Mostaert, Antoine ve **Cleaves, Francis Woodman.**, *Trois documents mongols des Archives secrètes Vaticanes*, Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol. 15, No: ¾ (1952), s. 419-506

Muhyiddin Cemali, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Muhyiddin Cemali'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı, Haz. Hasan Hüseyin Adalıoğlu), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Tez, 1990

Munster, Sebestian, *La cosmographie universelle: contenant la situation de toutes les parties du monde avec leurs proprietez & appartenances*, Henry Pierre, Ghent, 1552

Muralt, Edouard De, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, Eggers et Comp, St. Petersbourg, 1871

Musalı, Namık, *Teymuri Hökümdarı Mırzə Şahruh'un ərdəbillə Bağlı Bir Fərmanı Haqqında*, Müasır Türkoloji Tədqiqatlar: Problem və Perspektivlər Beynelxalq Elmi Konfransının Materialları, Bakü, 2016

Muizzü'l Ensab, El Yazması, Bibliothèque Nationale, Ancien Fonds, 67, Paris

Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi* (*Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-a'sâr*), Tercüman Yayınları, yyy.

Müslimi, Hisamüddin b. Şarafüddin, *Risale-i Tavarih-i Bulgariya*, Drevnaya Bulgarskaya Literatura, Okonçaniye Naçalov No:1/2, 2010; (The Bulgar Times, 2011, No: 1/3 s. 1-18)

Namık Kemal, *Evrak-ı Perişan*, Tercüman 1001 temel Eser, Tercüman Yayınları, İstanbul, YYY

Natanzi, Muiniddin, *Müntahab'üt Tevârih* (*Muiniy Tarihları Tanlanması*), Özbekistan, Taşkent, 2011

Necib Asım, Mehmed Arif, *Osmanlı Tarihi*, Matbaa-i Orhaniye, 1916

Nesevi, Şihabüddin Muhammed, *Sultan Celaliddin-i Manguberdi: Hayati Tafsilatı*, Yazuvçi Neşrîyatı, Taşkent, 1999

Neşrî, Mehmed, *Cihânnümâ* (Menzel yazması, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008

Neşrî, Mehmed, *Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Viyana yazması, haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), TTK Yayınları, Ankara 1995

Niccolò de Conti, *Le voyage aux Indes de Nicolò de Conti (1414-1439)*, Chandeigne, Paris, 2004

Nikonovskaya Letopis, PSRL X, Arheografiçeskoy Komissiyu, S. Peterburg, 1885

Nikonovskaya Letopis, PSRL XI, Arheografiçeskoy Komissiyu, N.N. Skorodova, S. Peterburg, 1897

Nişancı Mehmed Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Mehmet Yastı, Basılmamış Tez, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı, Konya, 2005

Nyamaa, Badarch, *The Coins of Mongol Empire, and clan tamgha of khans XIII-XIV*, Ulaan Baatar, 2005

Onon, Urgunge, *The Secret History of Mongols*, Routledge Curzon, Oxon, 2005

Original Letters Illustrative of English History, 1074-1525, ed. Sir Henry Ellis, Third Series, Vol I, Richard Bentley, London, 1846

Oruç Beg, *Oruç Beg Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008

Ögel, Bahaeddin, *Uygurca Oğuz Destanı* (Türk Mitolojisi), TTK Yayınları, Ankara, 1993

Ömer Seyfettin, *Yarınki Turan Devleti*, Sıralar Basımevi, İstanbul, 1971

Ötemiş Hacı ibn Mavlana Muhammad Dostı, *Çingiznâma* (Ötamısh Hoci Tarihi, haz. Gulom Karim), Özbekiston Matbuot va Naşriyat, Toshkent, 2009

Pachymérès, Georges, *Relations Historiques*, ed. Albert Failler, Institute Français D'etudes Byzantines, Paris, 1999

Pamphii, Eusebius, *Ecclesiastical History*, Catholic University of America Press, Baltimore, 1955

Peng Da Ya ve **Xiu Ting**, *Hei Ta Shi Lu* (Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları), çev. Ankhbayar Danuu ve Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012

Perondino, Petrus Pratensis, *Magni Tamerlanis Scytharum Imperatoris Vita*, Extypograheio Forsteriano, Florence, 1553

Perondino, Petrus, İskit İmparatoru Büyük Timurlenk'in Terceme-i Hali (Magni Tamerlanis Scytharum Imperatoris Vita), çev. Rakunzâde Fazıl Nazmi, DTCF Fakültesi (DTC 198432), Ankara, yyy

Perovski, Vasili Alekseyeviç, *A Narrative of the Russian military expedition to Khiva, under General Perovski in 1839*, Office of Superintendent Government Printing, Calcutta, 1867

Phillips, Edward, *A New prologue to Tamerlane*, London Magazine, Nov. 1733; 2

Piccolomini, Aenas Sylvius, Pope Pius II, *Commentaries*, Vol 2, Books III-IV, ed. Margaret Meserve ve Marcello Simonetta, Harvard University Press, Massachussets, 2007

Piccolomini, Aeneas Sylvius, Pope Pius II, *Historia rerum ubique gestarum quam alii Cosmographiam et mundi universi historiam apellant, Opera quae extant Omnia*, Andrea Felicis, Basel, 1551

Piloti, Emmanuel, *L'Egypte au commencement du quinzième siècle d'après le Traité d'Emmanuel Piloti de Crète, (Incipit 1420)*. ed. Pierre-Herman Dopp, Université Fouad Ier, Cairo, 1950

Platina, Bartolomeo. *Historia B. Platinae de Vitis Pontificum Romanorum*, ed. Juan Sandoval, Wolter Bernhard, Coloniae, 1600

Platon, *Phaedo*, e-kitap, http://cscs.res.in/dataarchive/textfiles/textfile.2010-09-15.2713280635/file

Plutarch, *Plutarch's Lives*, ed. Jim Manis, The Electronic Classics Series, The Pennsylvania State University, 2013

Pokrovskij N. *Stepennaja kniga tsarskogo rodoslovija po drevnejshim spiskam: teksty i kommentarij*, Jazyki slavjanskoj kultury, Moskova, 2012

Pradon, Nicolas, *Tamerlan, ou la mort de Bajazet*, Tragedie, Paris, 1676

Priestley, Joseph, *An essay on Principles of government, and on the nature of political, civil and religious liberty*, J. Johnson, London, 1771

Priselkov, M.D, *Troitskaya Letopisi* (Rekonstrüktsia Teksta), Akademia Nauk CCCP, Moskova, 1950

Puşkin, Aleksandr Sergeyeviç, *İstoriya Pugaçeva* (Sobranie Soçinenii), Tom 7, Gosudarstvennoe İzdatelistvo Hudocestvennoy Literaturi, Moskova, 1962

Ranzano, Pietro, *Magni Themurlani seu Themurlibei et progressus* (La cultura a Napoli nel secondo Quattrocento, ed. Bruno Figliuolo, Forum, 1997, s. 226-243

Ravendi, Najmu'd-din Abu Bekr, *Râhatu's-Sudûr va Ayatu's-Surûr* (*History of the Seljuqs*, ed. Edward G. Brown), the Journal of The Royal Asiatic of Great Britain and Ireland, London, 1902, s. 567-887

Renan, Ernest, *La Réforme intellectuelle et morale*, La Libre Nouvelle, Paris, 1875

Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiü't-tevârih* (Selçuklu Devleti), Selenge Yayınları İstanbul, 2010

Reşidüddîn Fazlullah, *Câmiü't-tevârih*, (*Jami'u't-Tawarikh, Compendium of Chronicles*), The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, Boston,1999

Reşidüddîn Fazlullah, *Oğuznâme* (Reşideddin Oğuznâmesi, çev. Zeki Velidi Togan), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982

Rieu, Charles, *Catalogue of the Persian manuscripts in British Museum*, Longmans & Co, London, 1879

Rogozski Letopisiy, PSRL XV, Yazki Ruskoy Kulturi, Moskova, 2000

Rowe, Nicholas, *Tamerlane: A Tragedy*, W. Simpkin, London, 1824

Royal and Historical Letters During the Reign of Henry the Fourth, King of England and of France and Lord of Ireland, ed. F.C. Hingeston, Public Record Office, Longman, London, 1860

Rubiò i Lluch, Antoni, *Diplomatari de L'Orient Català, 1301-1409: collecció de documents per la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, ed. Maria Teresa Ferrer i Malol, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2001

Rubruck, William, *The Journey of William of Rubruck to Eastern Parts of The World, 1253-1255*, ed. William Woodwille Rockhill, The Hakluyt Society,1900

Ruzbihân-ı Huncî, Fazlullâh, *Târih-i Âlem-Ârây-i Eminî*, çev. Derya Örs, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1998

Saki Mustad Han, *Maâsır-ı Âlamgiri* (A History of the Emperor Avrangzib-Âlamgir, çev: Jadunath Sarkar), Royal Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1947

Sarıca Kemâl, *Selâtinnâme 1299-1490* (*Tevârih-i Âl-i Osman*, haz. Necdet Öztürk), TTK Yayınları, Ankara, 2001

Sayılı, Aydın, *Uluğ Bey ve Semerkand'daki İlim Faaliyeti Hakkında Gıyasüddin-i Kaşi'nin Mektubu*, TTK Yayınları, Ankara, 1985

Schiltberger, Johann, *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger*, A Native of Bavaria, Europe, Asia and Africa, 1396-1427, Cambridge University Press, Cambridge, 2010

Semerkandî, Abdürrezak, *Matla'i-Sa'deyn ve Mecmua'ı-Bahreyn*, ed. Muhammed Şafi, Lahor, 1946-1949

Sertkaya, Osman Fikri, *Timur Bek'in Toktamış Han'a 793-1391'de Yapmış Olduğu Seferin Arap ve Uygur Harfli Kitabeleri* (Karsakpay Yazıtı); Ölümünün 600. Yılında Emîr Timur ve Mirası Sempozyumu, İstanbul, 2007, s. 31-39

Sevgendnâme (Fatih Sultan Mehmed Devrine âit bir inşâ mecmuası içinde), Haz. Şinasi Tekin, Journal of Turkish Studies, 20 (1996), s. 267-311

Seydi Ali Reis, *Mir'âtü'l Memâlik*, haz. Mehmet Kiremit, TDK, Ankara, 1999

Shao Hung, *Meng Ta Pei Lu*, (Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları, çev. Ankhbayar Danuu ve Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012

Sihrindi, Yahya b. Ahmed, *Tarih-i Mubarekşahi* (The History of India, as told by its own historians, c. IV), Tübner and Co., Londra, 1869

Silvestre de Sacy, *Mémoire sur une Correspondance İnédite de Tamerlan avec Charles VI*, Memoires de L'institut Royal de France, Académie des inscriptions et belles-Lettres, Vol. VI, Firmin Didot, Paris, 1822, s. 470-522

Simyenovskaya Letopis, PSRL XVIII, M.A. Aleksandrova, S. Peterburg, 1913

Siyaq-ı Nizam, *Futuhat-e Homayun* (Les victories Augustus), çev. Charhyar Adle, Yayınlanmamış Tez, Etudes Arabo-Islamiques, INALCO, 1977

Sofiskaya Letopisi II, PSRL VI, Arheografiçeskoyu Komissiya, Tipografiy, S. Peterburg, 1853

Sofiskaya Pervaya Letopisi, PSRL V, Arheografiçeskoyu Komissiya, Tipografiy, S. Peterburg, 1851

Sokraşennye Letopisnye Svod Kontsa XV Beka, PSRL 27, Akademia Nauk CCCP, Moskova, 1962

Solakzâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989

Spandounes (Spandugnino), Theodore, *De la Origine deli Imperatori Ottomani*; Documents inedits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age, c. 9, ed. C.N. Sathas, J. Maisonneuve Libraire, Paris, 1890, s. 133-261

Spandounes (Spondinuous), Théodore, *La petit traicté de l'origine des Turcqz*, ed. Charles Scheffer, Ernest Leroux, Paris, 1896

Spandounes, Theodore., *On the origin of the Ottoman Emperors* (Discorso di Teodoro Spandugino Cantacusino Gentil'homo Constantinopolitano Dall'origine de' principi Turchi), çev. Donald M. Nicoll, Cambridge University Press, Edinburgh, 1997

Sphrantzes, Georgios, *Chronicon Minus* (Yorgios Sfrancis'in Anıları), çev. Levent Kayapınar, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009

Stalin, Joseph, *Works* (Soçinenya) 1923-1925, vol 2 (1953), vol. 7 (1954), Foreign Languages Publishing House, Moskova 1953-1954.

Stepannaya Kniga, PSRL 21, Arheografiçeskoyu Komissiya, M.A. Aleksandrova, S. Peterburg, 1913

Sübki, Tacüddin Ebû Nasr Abdülvahhab b. Ali, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-Kübra*, Beyrut, 1989

Süleyman Paşa, *Tarih-i Âlem*, Mekteb-i Fünun Harbiye Hazret-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1876

Şâmî, Nizamüddin, *Zafernâme* (Zafarnoma), çev. Yunushan Hakimcanov, Uzbekistan Neşrîyatı, Taşkent, 1996

Şâmî, Nizamüddin, *Zafernâme, (Zafarnamah), Tarih-i Fütühat-ı Emîr Timur Gürganî*, İntişarat-ı Bamdad, Tahran, 1363 H. (1944)

Şâmî, Nizamüddin, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, TTK Yayınları, Ankara, 1987

Şerefüddin Bitlisî, Şerefnâme (*Chèref-nâme*, çev. François Bernard Charmoy), Comissionnaires de l'Académie Impériale des Sciences, St. Petersbourg, 1870

Şıhabü'd-din, *Makamat-ı Emîr Külâl*, Buhara, 1910

Şikâri, Ahmed, *Karamannâme* (*Kitâb-ı Karamaniyye*, haz. Necdet Sakaoğlu), Karaman Belediyesi Yayını, İstanbul, 2005

Şirazî, Mir Celalüddin Hüseyni, *Argun nâma* (The History of India as told by its own historians, ed. H.M. Elliot ve John Dowson) Trubner and Co, London, 1867

Şumlu, Muhammed Cafer, *Tarih-i Menazil-i Fütuh* (The History of India as told by its own historians, ed. Elliot H.M., Dowson, J.), c VIII, s. 144-158

Şükri-i Bitlisî, *Selim-nâme*, Esat Efendi Kütüphanesi, No. 2146

Şükrullah, *Behçet'üt-tevârih*, (Osmanlı Tarihleri, haz. Nihal Atsız), Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1949

Tacü's-Selmânî, *Tarihnâme*, çev. İsmail Aka, TTK, Ankara, 1999

Tai-tsu Shih-lu, Chun-yang li-shih-hua-yen, Taipei, 1962-63

Tarih-i Âl-i Selçuk, çev. Feridun N. Uzluk, Ankara, 1952

Tarih-i Guzida-yi Sultan Muhammad Qutbshahi, Bibliothèque Nationale, Supp. Persan 174 (Blochet), Catalogue 337.

Tartaglia, Aloysius, *Theodorus II Ducas Lascaris Opuscul Rhetorica*, K.G. Saur, Munih, 2000

Taşköprüzâde, İsâmüddin Ebu'l hayr Ahmed Efendi, *es-Şakâiku'n-Numaniyye fi Ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye* (Osmanlı Bilginleri), İz Yayıncılık, İstanbul, 2007

Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları*, Simurg, İstanbul, 1998

Tennyson, Alfred, *Oriana*, The Illustrated Review, Oct 1870: 1, 2

Thiriet, Freddie, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, Consiglio dei Regati, Mouton, 1959-1961

Thuróczy, János, *Chronica Hungarorum* (Chronicles of the Hungarian), çev. Frank Montello, Indiana University Press, Bloomington-Indiana, 1991

Tiesenhausen, V., *Sbornik Materialov Otnosyaşihsya k İstorii Zolotoy* Ordı, Akademia Nauk SSSR, Moskova, 1941, s. 126-138

Tihrânî, Ebû Bekr, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001

Timur'un Ankara Savaşı Fetihnâmesi, çev. İsmail Aka, Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, c. XI, sayı 15, TTK, Ankara,1981-1986, s. 1-23

Togan, Zeki Velidi, *Hatıralar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999

Togan, Zeki Velidi, *Timurs Osteoropapolitik*, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gessellschaft (1958) Vol.108. s. 279-298

Toshkandi, Salohuddin, *Timurnâme*, (Temurnoma, Amir Temur Kuragon Cangnomasi), Haz. P. Ravşanov, Çolpan Naşriyatı, Taşkent, 1990

Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l Feth*, haz. Mertol Tolum, Baha Matbaası, İstanbul, 1977

Türk Tarihi'nin Ana Hatları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930

Tverskaya Letopis, PSRL XV, Yazıki Russkoy Kulturi, Moskova, 2000

Uksak Timer Pülere İlni siyinçen (Aksak Timur'un Biler'i Alması), haz. N.İ Us (Şelepi=Polorussov), Za natsiyonalnuyu svobodu, Moskova, 1944, s. 4-6; Türkçe metin: *Biler Şehrinin Fethi*, çev. J. Benzing, TDK, Belleten, III/8-9, 1947

Uluğ Beg, Mirza, *Tört Ulus Tarihi* (*Tarih-i Arba-i Ulus*), Çolpan Naşriyatı, Taşkent, 1994

Un Récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs 1394-1402, ed. Paul Gautier, Revue des études byzantines, Vol. 23, 1965, s. 100-117

Usmanov, Mirkasım, A, *Tatarskie İstoriçeskie İstoçniki XVII-XVIIIvv.*, Kazan Üniversitesi Yayınevi, Kazan 1972.

Ustucskiy Letopis, PSRL 37, Nauka, Leningrad, 1982

Utbi, *Kitab-ı Yemini*, çev. James Reynolds, Oriental Translation Fund, London, 1863

Vassâf, Abdullah b. Fadlallah, *Tarih-i Vassâf* (*Tacziyat al Amsar va Tazciyat al-assar*), İbni Sina, Tahran, 1969

Vattel, Emer de, *Le droit de la Guerre, ou Principes de la loi Naturelle appliques à la conduite et aux affaires des nations et de souverains*, Depens de la Compaigne, Amsterdam et Leiden, 1758

Voltaire, *Le siècle de Louis XIV*, Charpentier, Libraires- Éditeurs, Paris, 1874

Voskresenskaya Letopis, PSRL VII, Arheografiçeskoyu Komissiyu, Edvarda Pratsa, S. Peterburg, 1856

Voskresenskaya Letopis, PSRL VIII, Arheografiçeskoyu Komissiyu, Edvarda Pratsa, S. Peterburg, 1859

Vryonis Jr, *Isidore Glabas and the Turkish Devshirme*, Speculum Vol. 31, No. 3 (1956), s. 436-437

White, Joseph, *A Specimen of the Civil and Military Institutes of Timour, or Tamerlane*, Clarendon Press, Oxford, 1780

XVI. Yüzyıla ait Anonim bir Tevârih-i Âl-i Osman, haz. Şâmîl Çan, Yayınlanmamış Tez, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, 2006

Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Çamlıca Yayınevi, İstanbul, 2009

Yezdî, Şerefüddin Ali, *Mukaddime-i Zafernâme* (Tarih-i Cihangiri), Târîh-i Umûmî-yi mufassal-i Îrân dar davra-i Timûriyân, ed. Muhammad Abbâsî, Tahran 1336/1957-1958.

Yezdî, Şerefüddin Ali, *Zafernâme* (Emîr Timur), çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2013

Yezdî, Şerafeddin Ali, *Zafernâme* (Histoire de Timour Bec connu sous le nom du Grand Tamerlan, çev. Petis de la Croix), Antonin des Hayes, Paris, 1722

Yezdî, Şerafeddin Ali, *Zafernâme* (The History of Timur Bec, çev. J. Darby Bell), Taylor and Osborn, London, 1723

Yezdî, Şerafeddin Ali, *Zafernâme* (Zafar-nâmah, Târîh-i Umûmî-yi mufassal-i Îrân dar davra-i Timûriyân, ed. Muhammad Abbâsî), Tahran 1336/1957-1958

Yezdî, Şerafeddin Ali, *Zafernâme* (Zafarnoma, ed. Bernabek İşpulatov), Şark Neşrîyatı, Taşkent, 1997

Yuan Shi, ed. Sung Lien, Chung Hua shu-chü, Peking, 1976

Zaifî, Muhammed, *Gazâvat-ı Sultan Murad ibni Muhammed Han*, (Gelibolulu Zaifi Muhammed Gazavat-ı Sultan Murad Han İnceleme -Ses Değişmeleri, Benzeşmeleri ve Uyumlar-,

Metin-Sözlük), çev. Mehmed Sarı, Yayınlanmamış Tez, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, İstanbul, 1994

Zilli, Ishtiyaq Ahmad, *A rare "farman" of Ulugh Beg: New light on Timurid relations with the Delhi Sultanate,* Proceedings of the Indian History Congress, vol. 55 (1994), s. 214-219

Ziya Gökalp, *Kızıl Elma,* haz. Hikmet Tanyu, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976

Ziya Gökalp, *Makaleler I, Diyarbekir- Peyman ve Volkan gazetelerinde yayınlanan makaleler,* (Haz. Şevket Beysanoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları,* Varlık yayınevi, İstanbul, 1968

Zuşkova, I. L., *Povesty o Temir-Aksake v sostave letopisnik svodov XV-XVI vv.,* Dvernerusskaya literatura istoçnikovedenye nauçnikh trudov, Leningrad, 1984

Tüzükât ve *Mülfuzât-ı Timuri*'nin bu çalışmada kullanılan asılları ve tercümeleri

Instituts politiques et militaires de Tamerlan, Ebu Talib el Hüseyni et-Turbatî'nin *Tüzükât-ı Timuri,* eserinden Louis-Mathieux Langlès tercümesi, Née de la Rochelle, Paris, 1787

Mülfuzât-ı Timuri, çev. Major Charles Stewart (Ebu Talib el Hüseyni et-Turbatî'nin kitabından), Oriental Translation Commitee, London, 1830

Timur'un Günlüğü, Alihan Töre Sağuni'nin *Temur Tüzükleri* çevirisinden Türkçe tercüme Kutlukhan Şakirov-Adnan Aslan, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010

Timur'un Prensipleri, Anonim, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1971

Timur Tüzükâtı, Böribay Ahmedov'dan Türkçe tercüme Ali Rıza Yağlı, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, 2016

Timur ve Tüzükâtı, Mustafa Rahmi (Langles'in Fransızca tercümesinden), Matbaa-i Amire, İstanbul, 1339 R. (1923)

Tüzükât-ı Timuri, Ebu Talib Hüseyni Turbatî, Kitabfuruşi Asadi, Tahran, 1342 H. (1924)

Tüzükât-ı Timuri, Ebu Talib el Hüseyni et-Turbatî, Major Davy'nin *The institutes political and military* kitabı içerisinde, Clarendon Press, Oxford, 1783

White, Joseph, *A Specimen of the Civil and Military Institutes of Timour or Tamerlane,* Clarendon Press, Oxford, 1780

Genel Kaynaklar

A Familiar Introduction to the Christian Religion, in a Series of Letters from a Father to his Sons. The British Critic, quarterly theological review and ecclesiastical record, Jan 1832, 3: 53

A Journey From Westminister Abbey to St. Peter's. s. 99, Bentley's miscellany, July 1853

A Prologue spoken at a representation of Tamerlane, The Muses Mercury, Jan 1707, 1:1

A Turkish Grand Vizier. The Leisure hour: a family journal of instruction and recreation, July 10, 1856; s. 444-447

Abd'el Zahidi, ***Hüsayn bin,*** *Silsilat el nasab Safaviyya,* intişarat-ı İran şahr, Berlin, 1924

Abdi-zâde, Hüseyin Hüsameddin Amasyalı, *Amasya Tarihi,* Hikmet Matbaası, İstanbul, 1912

Abdurrahimov, Abdumannan, *Akademiya Ulugbeka,* Kamuslar Baş Tahririyatı, Taşkent, 1994

Afet İnan, *Orta Kurun Tarihine Umumi Bir Bakış*, Birinci Türk Tarih Kongresi, Maarif Vekâleti Yayını, İstanbul, 1932, s. 405-480

Afet İnan, *Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde*, Birinci Türk Tarih Kongresi, Maarif Vekâleti Yayını, İstanbul, 1932, s. 18-41

Afyoncu, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, Yeditepe, İstanbul, 2016

Agacanov, Sergey Grigoreviç, *Oğuzlar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002

Ágoston, Gábor, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, New York, 2005

Ahmedov, Böribay, *Ozbekistan Tarixi Manbaları: Kadimgi Zamon va O'rta Asrlar*, O'kutuvçi, Toshkent, 2001

Ahmet Vefik Paşa, *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011

Aka, İsmail, Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447), TTK, Ankara, 1994

Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara, 2000

Akçuraoğlu Yusuf, *Türkçülük*, Toker Yayınları, İstanbul, 1990

Akşit, Niyazi, *Tarih II, Ortaçağ*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1960

Aktepe, M. Münir, *XIV ve XV. Asırlarda Rumelinin Türkler Tarafından İskânına Dair*, Türkiyat Mecmuası, c. 10, 2010 s. 299-312

Alan, Hayrunissa, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular, 1360-1506*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007

Alan, Hayrünissa, *Timur'un Toktamış Üzerine seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılışı Meselesi*, Bilig, Güz/2003, sayı 27, s.117-154

Alexandrescu-Dersca, Marie Mathilde, *La Campagne de Timur en Anatolie (1402)*, Monitorul Oficial Impirimeria Nationala Bucuresti, Bükreş, 1942

Algar, Hamid, *Nakşibendilik*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2012

Ali Suavi, *Hive Hanlığı, Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, haz. Abdülhaluk Çay, Orkun yayınları, İstanbul, 1977

Allen, *Correspondence on Peace*, s. 121, The Advocate of Peace, Vol. 1, No. 3, Aralık 1837

Allsen, Thomas T., *Mongol Imperialism, The Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia and the Islamic Lands,1251-1259*, University of California Press, U.S.A., 1987

Allworth Edward A., *The Modern "Uzbeks*, Hoover Institution Press, Stanford, California, 1990

Altınay, Ahmet Refik, *Umûmi Tarih, Osmanlı Mekteplerindeki Çocuklar İçin*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014

Ames Mead, Lucia, *What Young people ought to know about war and peace (II)*, The Journal of Education, vol. 83, no. 18 (2078) (1916) s. 489-495

Amir Temur Cahan Tarixida, Kolektif, Şark Naşriyat, Toshkent, 1996

Andican, A. Ahat, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009

Andican, A. Ahat, Turkestan Struggle Abroad: From Jadidism to Independence, SOTA Publishing, Haarlem, 2003

Andican, A. Ahat, *Tüzükât-ı Timuri Gerçek mi ve Geçerli Bir Birincil Tarihi Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?* Türkiyat Mecmuası, sayı: 27/2, 2017, s. 33-83

Ando, Shiro, *The Shaykh al-İslâm as a Timurid Office: A Preliminary Study*, Islamic Studies (Islamabad), 33: 2-3, 1994

Ando, Shiro, *Timuridische Emire nach dem Mu'izz al-ansab, Untersuchung zur Stammesaristokratie Zentralasiens im 14. und 15. Jahrhundert*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1992

Andriopoulou, Stavroula, *Diplomatic Communication Between Byzantium and the West under the Late Palaiologoi-1345-1453*, Birmingham University, Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, Doktora Tezi, 2010

Anectodes of Celebrated Men, The Lady's monthly museum, Sep 1814

Answer of the Whig Members of the Legislature of Massachussets, Perkins & Marvin, Boston, 1840

Arslan, Ali, *Türkistan ile Osmanlı Türkiye'si Arasındaki İlmi Münasebetler*, Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988

Atnur, Gülhan, *Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması*, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002

Atsız, Hüseyin Nihal, *Cengiz Han ve Aksak Temir Bek Hakkında*, Ötüken, no. 31-32, 1966

Atsız, Hüseyin Nihal, *Türk Tarihinde Meseleler*, Baysan Basım Yayın, İstanbul, 1992

Aubin, Jean, *Matériaux pour la biographie de Shah Ni'metullah Wali Kirmani*, Tahran-Paris, 1982

Avcı, Casim, *Dört Halife, Emeviler, Abbasiler*, İ.Ü. AUZEF Ders Kitabı, 2017

Babinger, Franz ve **Köprülü, Ali Fuad**, *Anadolu'da İslamiyet*, İnsan yayınları, İstanbul, 1996

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*, çev. Dost Körpe, Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 2002

Bailey, *Places and Peoples on the Roumanıan Danube*. Fortnightly Review, Nov 1916

Banarlı, Nihad Sami, *Ahmedî ve Dâsitan-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, Türkiyat Mecmuası, c. 6, 1939, s. 49-176

Barkan, Ömer, *Bütçe*, İktisat Fakültesi Mecmuası, XV (1953-1954)

Barker, John W., *Manuel II Palaeologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, Rutgers University Press, N.J., 1969

Barnes, H.E., *The Philosophy of the State in the Writings of Gabriel Tarde*, The Philosophical Review, Vol. 28, No.3 (1919)

Bartold, Vasiliy Vladimirovich, *Four Studies on the History of Central Asia*, J. Brill, Leiden, 1958

Bartold, Vasiliy Vladimirovich, İslam'da İktidarın Serüveni, Halife ve Sultan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006

Bartold, Vasiliy Vladimirovich, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, TTK Yayınları, Ankara, 1990

Bartold, Vasiliy Vladimirovich, *o pogrobenii Timura* (The Burial of Timur, J.M. Rogers), Iran, Vol 12 (1974), s. 65-87

Bartold, Vasiliy Vladimirovich, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1975

Bartold, Vasiliy Vladimirovich, *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2010

Bartold, Vasiliy Vladimirovich, *Uluğ Beg ve Zamanı*, çev. İsmail Aka, TTK, Ankara, 1997

Bartusis, Mark C., *The Late Byzantine Army: Arms and Society*, 1204-1453, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1992

Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi,* TTK, Ankara, 1987

Bayur, Yusuf Hikmet, Şarkta İntihat Sebepleri, Birinci Türk Tarih Kongresi, Maarif Vekâleti Yayını, İstanbul, 1932, s. 485-530

Beddoe, John, *The Anthropological History of Europe,* Paisley, Alexander-Gardner, London, 1912

Beer, John B., *Coleridge the Visionary,* Chatto and Windus, London, 1959

Bent, Theodore, *The Lords of Chios,* The English Historical Review, Vol. 4, No. 15, 1889, s. 467-480

Berdimuradov, Amriddin, *Gor-i Amir Makbarası,* Abdulla Kadiri Halk Mirası Naşriyatı, Taşkent, 1996

Berek, Peter, *Locrine Revised, Selimus, and Early Responses to Tamburlaine,* Research Opportunities in Renaissance Drama (23), 1980, s. 33-54

Biran, Michal, *The Empire of Karahitay in Eurasian History, Between China and the Islamic World,* Cambridge University Press, New York, 2005

Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, Müzakere Zabıtları, Maarif Vekâleti, 1932

Bisaha Nancy, *Creating East and West, Renaissance Humanists and the Ottoman Turks,* University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2004

Blin, Arnaud, *Tamerlan,* Perrin, Paris, 2007

Blind, Karl, *Conspiracies in Russia under the reigning Czar,* The Contemporary review, sep. 1879; 36

Blochet, E. *Introduction a L'histoire des Mongols de Fadlallah Rashid ed-din,* E.L. Brill, Leyden, 1910

Bolşaya Sovyetskaya Ensiklopediya, Gosudarstvennoe Nauçnoye İzdatelstvo Bolşaya Sovyetskaya Entsiklopediya, Moskova, 1926-1957

Booth, Anne Lisle, *Oriental Rugs in the Home,* Fine Arts Journal, v. 36, no. 3 (1918), s. 26-44

Boratav, Pertev Naili, *Nasreddin Hoca,* Türkiye Edebiyatçılar Birliği Yayını, Ankara, 1996

Borisov, Semen Borisoviç, *Frunze,* Molodaya Gvardiya, Moskova, 1940

Bostan, İdris, *XVI. Yüzyıl başlarında Tophane-i Amire'de top döküm faaliyetleri,* Halil İnalcık Armağanı I, DOĞUBATI Yayınları, Ankara 2009, s. 249-280

Bosworth, C. E., *Sandjar,* The Encylopedia of Islam, vol. IX, Brill, Leiden, 1997, s. 15-17

Bové, Cleanth Paul A., *Brooks and Modern Irony: A Kierkegaardian Critique,* Boundary 2, Vol.4, No.3, 1976, s. 727-760

Bozkurt, Mahmut Esat, *Aksak Demir'in Devlet Politikası,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015

Böriyev, O., *Amir Temur Tarixinin Ögranişida Yazma Manbalarning Roli,* Amir Temur Savoklan, c. III, Halkaro Amir Temur Hayriya Camgarması, Şark Naşriyat, Taşkent, 2001

Breyer, Anthony, *Ludovica da Bologna and the Georgian and Anatolian Embassy of 1460-1461,* Bedi Kartlisa, Revue de Kartvelogie XIX-XX (1965) s. 179-198

Briggs, William Dinsmor, *Marlowe's Edward II,* David Nutt, London, 1914

British Interests in America. The London journal, June 21, 1856; 23, 591

Brotherton (Major General), *Principal Campaigns in the rise of Napoleon,* Fraser's Magazine, Jul. 1846; 34, 199, s. 49-66

Brown, Edward G., *A History of Persian Literature under Tatar Dominion, 1265- 1502*, Cambridge University Press, Cambridge, 1920

Brown, Edward G., *Introduction in Englishwomen in a Turkish Harem* (Grace Ellison), Gorgias Press, 2009

Brown, William J., *Marlowe's Debasement of Bajazet: Foxe's Actes and Monuments and Tamburlaine Part I*. Renaissance Quarterly, Vol. 24, No. 1,1971 s. 38-48

Brummet, Palmira, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press 1908-1911*, State University of New York Press, New York, 2000

Budak, Abdulhamit, *Halvetî Tarikatının Osmanlı Toplum Yapısıyla Sosyopolitik ve Kültürel Etkileşimi (XV. Yüzyıl Amasya Şehri Örneği)*, Amasya Belediyesi Kültür Bölümü Yayını, Amasya, 2015

Buell Paul D., *Sino-Khitan Administration in Mongol Bukhara*, Journal of Asian History, Vol. 13, No: 2 (1979), s. 121-151

Burke, Oliver, *Lives of the Lord Chancellors of Ireland*, s. 400, Dublin University Magazine, Apr. 1872; 79, 472

Burkhardt, Jacob, *The Civilizations of the Renaissance in Italy*, Penguin Books, London, 1990

Burton, Jonathan, *Anglo-Ottoman Relations and the Image of the Turk in Tamburlaine*, Journal of Medieval and Early Modern Studies 30, no. 1 (2000): 126-156

Buskovitch, Paul, *Peter the Great: The Struggle for Power 1671-1725*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004

Capponi, Niccolo; *Unlikely Prince: The Life and Times of Niccolo Machiavelli*, Da Capo Press, Cambridge, 2010

Catrou, François, *Histoire Generale de l'empire du Mogol depuis sa fondation sur les Mémories Portugais de M. Manouchi, Venetien*, Jean de Nully, Paris, 1705

Chappuzeau, Samuel, *Ladice ou les victories du Grand*, Paris, 1650

Character Sketch, The Review of reviews, Jan 1899;19

Chazan, Robert. *Reassessing Jewish Life in Medieval Europe*, Cambridge University Press, New York, 2010

Cinlioğlu, Halis Turgut, *Tokat'la ilgili Yayınlarda Yapılan Yanlışlar*, Topçam Aylık Dergi, sayı 3, 1961

Clot, Andre, *Soliman le Magnifique*, Paris, 1983

Collard, Franck, *Orta Çağda Zehir ve Cinayet*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005

Cooper, Barry, *Eric Voegelin and the Foundation of Modern Political Science*, University of Missouri Press, Columbia, 1999

Craig, Simon, *Battle of Ankara: Collision of Empires*, Military History, August 2002, s. 60-65

Crowley, Roger. *City of Fortune, How Venice won and lost Naval Empire*, Faber and Faber Ltd., London, 2011

Curious Oriental Anectodes with the Origin of Royal Jesters. Universal magazine; Oct 1780; 67, 467

Çakmak, Muharrem, *Türk Mutasavvıf Şairi Aksaraylı Cemal Halveti*, EKEV Dergisi, Yıl 7, Sayı 6, 2003, s. 181- 196

D'Ohsson, M. Le Baron C., *Histoire des Mongols, depuis Tchinguiz Khan jusqu'a Timour Bey ou Tamerlan*, Frederik Muller, Amsterdam, 1852

Dairy of John Rove, Massachusetts Historical Society March Meeting's Minutes, 1895

Danişmend, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2011

Darwin, John, *After Tamerlane*, Penguin Group, New York, 2007

Davidson, *A Ballad of a Workmen*, Saturday review of politics, literature, science and art; Jan 11, 1896 (81)

De La Warr, Constance, *Nights of the Abdication of the Emperor Napoleon*, The Idler, 1905, 465-481

de Mas-Latrie Louis, *Des relations politiques et commerciales de l'Asie Mineure avec l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*, Bibliothèque de l'École des chartes, deuxième série, Vol. 1 (1844), s. 301-330

De Peyster, J. Watts, *Napoleone di Buonaparte*, Franklin and Marshall College, Philadelphia, 1896

De Pilham, *Histoire du Marechal de Boucicaut*, Charles Coignar, Paris, 1697

De Vries, Kelly, *The Lack of Western European Military Response to the Ottoman Invasions of Eastern Europe from Nicopolis to Mohacs*, The Journal of Military History, vol. 63, No. 3, 1999, s. 539-559

Delaville le Roulx, *La France en Orient Au XIV'e Siècle*, ed. Ernest Thorin, Paris, 1886

Delilbaşı, Melek, *Türk Tarihinin Bizanslı Kaynakları*, Cogito, Bizans Özel Sayısı, Sayı 17, 1999

Dickens, Charles, j., *Timour the Tartar*, All the year around, May 12, 1860; 3, 5

Dimmock, Matthew, *New Turkes: Dramatizing Islam and The Ottomans in Early Modern England*, Ashgate Publishing Ltd., 2005

Dodge, *The Panama Revolution*, Westminister Review, May 1908; 169, 5, s. 578

Duelling. The Literary gazette: A weekly journal of literature, science, and the fine arts; Jan 13, 208, 1821

Duprat, Annie, *Une guerre de images: Louis XVIII, Napoléon et la France en 1815*, Revue d'histoire moderne et contemporaine, No. 3 (Jul. - Sep., 2000), s. 487-504

Efendiyev, Oktay, *Azerbaycan Safevîler Dövleti*, Şark-Garb, Bakü, 2007

Egeli, Münir Hayri, *Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar*, Güven Kitabevi, İstanbul, 1954

Eksteins Modris, *The Frankfurter Zeitung: Mirror of Weimar Democracy, Journal of Contemporary History*, Vol. 6, No. 4 (1971), s. 3-28

Elliot, H. M., Dowson, J., *The History of India as told by its own historians*, Tubner and Co., London, 1872

Ellison, Grace, *An Englishwoman in a Turkish Harem*, Methuen & Co., London, 1915

Emecen, Feridun M., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi, İstanbul, 2003

Encyclopedia of World Drama, An International Reference Work, McGraw-Hill, New York, 1983

Espejo, José Luis Martinez-Duenas, *Pedro Mexia and Christopher Marlowe revisited*, Atlantis, Vol. 4, No. ½, 1982, s. 59-71

Essai sur la littérature Anglaise, et Considérations sur le Génie des Hommes, des Temps, et des Révolutions, s.397 Quarterly Review, 18,36 jan. 1837

Evatt, Jeffrey Michael, *The Primacy of National Sentiment in the Embajada a Tamorlán and Andanças é viajes*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Texas, Austin, 2006.

Fabris, Antonio, *From Adrianople to Constantinople: Venetian-Ottoman diplomatic missions, 1360-1453*, Mediterranean Historical Review, Vol.7, s. 2, 1992 s. 154-200

Fahreddin, Rızaeddin, *Hanı Zolotoy Ordı*, Kazan, 1996

Fazlıoğlu, İhsan, *Osmanlı Felsefe Biliminin Arka Plânı: Semerkand Matematik-Astronomi Okulu*, Divân, 2003/1, Sayı 14, (ayrı basım)

Fıtrat, Abdurrauf, *Çıgatay Adabiyotı*, Tanlangan Asarlar, c. 11, Ma'naviyat, Taşkent, 2000

Field, *The father of gymnastics*, The Gentelman's Magazine, s. 162, Aug. 1899

Filipović, Nedim, *Princ Musa i Sejh Bedreddin*, Svjetlost, Sarajevo, 1971

Finlay, George, *History of Greece*, Oxford Publications, 1877

Flassan, Gaetan de Raxis, *Histoire Générale et Raisonnée de la Diplomatie Française Depuis la Fondation de la Monarchie, Jusqu'a la fin de Règne de Louis XVI*, Giguet et Michaud, Paris, 1809

Fletcher, Joseph F., *China and Central Asia, 1368-1884*, (The Chinese World Order: Traditional China's Foreign Relations), Harvard University Press, 1968, s. 206-224

Fletcher, Joseph, *The Mongols: Ecological and Social Perspectives* Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol. 46, No. 1 (Jun., 1986), s. 11-50

Fraser, James, *History of Nadir Shah*, A. Miller, London, 1742

Gabriel, Richard A., *Genghis Khan's Greatest General: Subotai the valiant*, University of Oklahoma Press, Oklahoma, 2006

Galib, İsmail, *Tâkvimi Meskûkâtı Osmaniye*, Mihran Matbaası, İstanbul, (1307)1890

Gallop, Annabel Teh, *The Genealogical seal of the Mughal Emperors of India*, Journal of the Royal Asiatic Society, vol 9, no 1 (1999), s. 77-140

Gemil, Tahsin, *Romanians and Ottomans in the XIV'th-XVI'th Centuries*, Romanian Academy, Bükreş, 2009

Gemil, Tahsin., *Mircea l'Ancien face à la politique impériale de Bayezid Ier*, s. 16, Revue Roumaine d' Histoire, No. 25, Bucharest, 1986, s. 3-21

Gibb, Elias John Wilkinson, *A History of Ottoman Poetry*, Luzac & Co, London, 1910

Gibbon, Edward, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, The Modern Library (Random House), Bennet A. Cerf, Donald S. Klopfer, New York, 1931

Gibbons, Herbert, Adams. *The Foundation of the Ottoman Empire*, The Century Co, New York, 1916

Glory, Chambers's Edinburgh journal, Nov 21, no: 460, 1840

Goetz, Hermann, *Oriental Types and Scenes in Renaissance and Baroque Painting I*, The Burlington Magazine for Connoisseurs, Vol. 73, No. 425, Aug. 1938

Golden, Peter, *I Will give the People unto Thee: The Chinggisid Conquest and Their Aftermath in the Turkic World*, Journal of the Royal Asiatic Society, Vol. 10, No. 1 (Apr., 2000), s. 21-41

Golombek, Lisa ve Wilber, Donald, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton University Press, Princeton, 1988

Gökbilgin, Tayyib, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977

Gökbilgin, Tayyib, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2008

Gömeç, Saadettin, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Akçağ Yayınları, Ankara, yyy

Görgün, Tahsin, *Tecdid*, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 40, s. 234-239

Grousset, René, *Bozkır İmparatorluğu.*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980

Grousset, René, *L'empire de Steppes: Attila, Gengis-Khan, Tamerlan*, Payot, 1965

Guignes, Joseph de. *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares occidentaux, avant et depuis Jesus-Christ jusqu'a present*. Desaint & Saillant, Paris, 1756

Gumilëv, Lev Nikolayevich, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003

Güçer, Lütfi, *XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1964

Haldon, John, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, UCL Press, London, 1999

Halleck, H.W. *Elements of International Law and laws of War*, J.B. Lippincot & Co., Philadelphia, 1866

Hammer Purgstall, Baron Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Sabah Yayınları, İstanbul, 1993

Hammer, Purgstall, Baron Joseph Von, *Fatih Sultan Mehmed*, çev. Şeref Kaya Bilir, Kariyer Yayınları, İstanbul, 2011

Hannigan, D.F., *Moltke*, Westminister Review, Jan. 1893; 139, 1, s. 32-38

Hardy, Peter, *The Muslims of British India*, Foundation Books, 1972

Hartog, Leo de, *Russia and the Mongol Yoke: The History of the Russian Principalities and the Golden Horde, 1221-1502*, British Academic Press, London, 1996

Heber, Amelia, *The Life of Reginald Heber*, Protestant Episcopal Press, New York, 1830

Heimpel, Hermann, *Zur Handelspolitik Kaiser Sigismunds*, (Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtsachaftsgeschichte 23. Bd. H.2 (1930) s. 145-156

Heyd, Uriel, *Foundation of Turkish Nationalism*, Luzac and Company Ltd., London, 1950

Hildinger, Eric, *Warriors of the Steppe: A Military History of Central Asia 500 B.C. to 1700 A.D.*, Da Capo Press, Cambridge, MA. 2001

Hinz, Walter, *Timuriler Tarihi Hakkında Menba Tetkiki*, çev. M. Altay Köymen, Belleten, c. 6/8, 1942, s. 85-120

Honan, Park, *Cristopher Marlowe: Poet and Spy*, Oxford University Press, 2006

Hookam, Hilda, *Tamburlaine, the Conqueror*, Hodder and Stoughton, London, 1962

Hopkins, Lisa, *Christopher Marlowe, Renaissance Dramatist*, Edinburgh University Press, 2008

Imber, Colin, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, Palgrave-Mcmillan, New York, 2002

Invasion of India from Central Asia, Richard Bentley and Son, London, 1879

Işık, Süleyman Hilmi, *Se'adeti Ebediyye*, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1967

Izard, Thomas C., *The Principal Source for Marlowe's Tamburlaine*, Modern Language Notes, Vol. 58, No. 6, 1943, s. 411-417

İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009

İnalcık, Halil, *II. Murad Maddesi*, c. 8, İslam Ansiklopedisi, M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1978 s. 598-615

İnalcık, Halil, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları 1302-1481*, İSAM Yayınları, (TDV) İstanbul, 2010

İnalcık, Halil, *Makaleler II*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 2008

İnalcık, Halil, *Mehmed II Maddesi*, c. 7, İslam Ansiklopedisi, M.E.B. Basımevi, İstanbul,1978, s. 506-535

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu- Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000

İnalcık, Halil, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, Kronik Kitapçılık, İstanbul, 2017

İnalcık, Halil, *Osmanlılar-Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010

İnalcık, Halil, Quataert, Donald, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Vol I, 1300-1600, Cambridge University Press, Cambridge, 1994

İnalcık, Halil, *Tarihe Düşülen Notlar, Konuşmalar, 1947-2014*, Timaş Yayınları, 2015

İnalcık, Halil, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, Indiana University Turkish Studies, Bloomington, 1993

İnalcık, Halil, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, Collected Studies, Variorum Reprints, London, 1978

İnalcık, Halil, *The Ottoman Turks and the Crusades,1329-1451*, (A History of Crusades, The Impact of the Crusades on Europe, ed. Harry Hazard ve Norman Zacour), Vol. 6, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1989, s. 222-275

İnalcık, Halil, *Türkler ve Balkanlar*, Bal-Tam, Prizren, 2005

İnalcık, Halil, *Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2014

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ (1300-1600)*, YKY Yayınları, İstanbul, 2008

İnan, Kenan, *The effects of ornamented prose style on Ottoman Historiography: The Tarih-i Ebü'l-Feth by Tursun Bey*, (*Public power in Europe*, ed: Amelang J. Beer S.), Cliohres, Tematic Work Groups, 2006, s. 125-142

İvanin, *M., İkki Büyük Sargarda: Çingiz Han va Amir Timur*, (O voennom iskustve i zavoevaniya mongolo-tatar i srediy aziatiskiy narodov pri Çingizhane i Tamerlane, çev. Akmalcon Mahkamov), Ozbekistan Respublikası Fanlar Akademiyası Fan Naşriyatı, Taşkent, 1994

Jacobs, Walter Darnell, *Frunze: The Soviet Clausewitz 1885–1925*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1969

Jaffar, S.M., *The Mughal Empire From Babar to Aurangzeb*, Kıssa Khani, Peshawar, 1936

Jamsran, L. Gooy, *The Crisis of the forty and four*, (The History of Mongolia, ed. David Sneath), vol I, Global Oriental-Brill, Leiden, 2010

Jensen, Claudia R., *Musical Cultures in Seventeenth Century Russia*, Indiana University Press, Bloomington, 2009

Johnson, Ian Ona, *The Secret School of War: The Soviet-German Academy at Kama*, Ohio State University, 2012

Jorga, Nicolae, *Actes et Fragments relatifs à l'histoire des Roumains*, Bucharest, 1895

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009

Judges and Their Vagaries, The Outlook; Jun 23, 1900; 5, 125

Judson, Harry P., *Caesar's Army*. NY: Biblo & Tannen, 1888

Jurlando, Michael Christian., *News from the East, The Rise of Ottoman Power and reason of state thinking in early modern Italy*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Pennsylvania, Political Science, 2014

Kafadar, Cemal, *Between Two World: The Construction of Ottoman State*, University of California Press, California, 1995

Kafalı, Mustafa, Çağatay Hanlığı (1227-1345), İstanbul, 1982

Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 2000

Kafesoğlu, İbrahim, *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler ve Mülâhazalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014

Kahhar, Tahir, *Serbedarlar*, Eşik Takıllayatır, Gafur Gulam Naşriyatı, Taşkent, 1984, s. 40-41

Kamalov, İlyas, *Altın Orda ve Rusya*, Ötüken Neşrîyat, İstanbul, 2009

Kamalov, İlyas, *Timur'un Hayali Moskova Seferi*, Journal of Black Sea Studies (Karadeniz Araştırmaları), Sayı: 23 / 2009, s. 29-39

Kantemir, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2002

Karal, Enver Ziya, *Atatürk'ün Türk Tarih Tezi, Atatürkçülük*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988

Karamzin, Nikolay, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, c. 5. Moskova, 1993

Karpat, Kemal, *İslam'ın Siyasallaşması*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013

Kastritsis, Dimitris L, *Bayezid'in Oğulları*, çev. Ayda Arel, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010

Keegan, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995

Kerimov, İslam, A, *Biz Kelacagimizi Öz Kolımız Bılan Kuramız* (c.7), Taşkent

Kerimov, İslam, A., *Bizdan ozod va obod vatan kolsın*, Özbekistan, Taşkent, 1996

Kerimov, İslam, A., *Bünyadkorlik Yolidan*, Özbekistan, Taşkent, 1996

Kerimov, İslam, A., *Özbekiston, Milliy İstiklol, iktisod, Siyasat, Mafkura*, Özbekistan, Taşkent, 1996

Kerimov, İslam, A., *Vatan Sacdagoh Kabi Mukaddasdır*, Özbekistan, Taşkent, 1996

Kerimov, İslam, A., *Yangiçe Fikirlaş va İşlaş Davr Talabi*, Özbekistan, Taşkent, 1997

Khazaee, Maryam ve ark. *Typological extent of Timurid Mosques in Iran and Central Asia*, J. Basic. Appl. Sci. Res., 3 (5)2013, s. 104-109

Kısakürek, Necip Fazıl. *Moskof*, b.d Yayınları, İstanbul, 1995

Knapp, J. Merril, *Handel's Tamerlano: The Creation of an Opera*, The Musical Quarterly, Vol.56, No.3, Temmuz 1970, s. 405-430

Knobler, Adam, *Holy Wars, Empires and the Portability of the Past: The Modern Uses of Medieval Crusades*, Comparative Studies in Society and History, 48(02), 2006, s. 293-325,

Knobler, Adam, *The Rise of Timur and Western Diplomatic Response 1390-1405*, Journal of the Royal Asiatic Society, Third Series, Vol. 5, No. 3 (Nov., 1995), s. 341-349

Knolles, Richard, *The generall historie of the Turkes from the first beginning of that nation to the rising of the Othoman familie*, Adam Islip, London, 1603

Knyazkiy, Igor Olegoviç, *Rus i Step*, Rossiyskiy Nauçniy Fond, Moskova, 1996

Kolesov, Vladimir, *Poslaniye o zlikh dnekh i çasekh, Pamyatniki Literatury Drevney Rusi, Konets XV. pervaya polovina XVI veka*, Kudozestvennaya literatura, Moskova, 1984

Korobeinikov, Dimitri, *Byzantium and The Turks in the Thirteenth Century*, Oxford University Press, Oxford, 2014

Koyuncu, Mevlüt, *Hicri I. Asırda İslam Ordusu*, (Eski Çağdan Modern Çağa Ordular, ed. Feridun Emecen), Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 221-237

Köprülü, M. Fuad, *Mütalealar*, Birinci Türk Tarih Kongresi, Maarif Vekâleti Yayını, İstanbul, 1932, s. 42-47

Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002

Köprülü, M. Fuad, *Yıldırım Bayezid'in İntiharı Meselesi*, Belleten, c.VII, sayı 25, 1943, s. 591-599

Köprülü, M. Fuad, *Yıldırım Beyazıd'ın Esareti ve İntiharı Hakkında*, Belleten No. II'den ayrı basım, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937

Köroğlu, Erol, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propaganda'dan Milli Kimlik İnşasına*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016

Kraynak, *Poison Rings: The history of this type of compartment jewellery*, Windswept at the Beach, 2 Nisan 2013

Krisciunas, Kevin. *The legacy of Ulug Beg*, (Central Asian Monuments, ed. H. B. Paksoy), Isis Press, Istanbul, 1992, s. 95-99

Kubiski, Joyce, *Orientalizing Costume in Early Fifteenth-Century French Manuscript Painting*, s. 161, Gesta, Vol.40, No.2, 2001, s. 161-180

Kurat, Akdes Nimet, *Bizans'ın Son, Osmanlıların İlk Tarihçileri*, Türkiyat Mecmuası, III, 1935, s. 185-206

Kurat, Nimet Akdes, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Yayınları, Ankara, 1992

Kurat, Nimet Akdes, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar*, TTK Yayınları, Ankara, 1993

Kurat, Nimet Akdes, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990

Kurnaz, Cemal, *Türkiye-Orta Asya Edebi İlişkileri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999

Küçükdağ, Yusuf, *Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Şii Propagandacılarına Halvetiyye ile Karşı Koyma Politikası (Türk Tasavvuf Araştırmaları)*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005

Kühlmann W., *Europe und die Turken in der Renaissance*, Tubingen, 2000

La Roche-Guilhem, Anne, *Themir ou Tamerlan Empereur des Tartares*, Dernier Oeuvres de Mademoiselle La Roche-Guilhem, Paul Market, Amsterdam, 1708, s. 165-247

Lamb, Harold, *Tamerlane: The Earth Shaker*, R.M. McBride, New York, 1928

Lapidus, Ira M., *Muslim Cities in Later Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984

Le Gall, Dina, *A Culture of Sufism, Naqshbandis in the Ottoman World, 1450-1700*, State University of New York Press, New York, 2005

Le Gall, Dina, *Osmanlı'da Nakşibendilik (1450-1700)*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2016

Leung, Cécile, *Étienne Fourmont (1683-1745), Oriental and Chinese Languages in Eighteenth-Century France*, Leuven University Press, Leuven, 2002

Lightbown, R.W., *Oriental Art and the Orient in Late Renaissance and Baroque Italy*, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, Vol.32, 1969, s. 228-279

Liu, Benjamin, *The Mongol in the Text*, (Under the Influence: Questioning the comparative in Medieval Castile, ed. Robinson Cynthia), Brill Academic Publishers, Leiden-Boston, 2004, s. 290-325

Lord Teignmouth R.N., *A Splendid Scoundrel*, The English Review; Sep 1923; s. 373-384.

Lorensky, Paul, *Coordination in space and time: Architectural chronograms in Safavid Iran*, (New Perspectives on Safavid Iran: Empire and Society, ed. Colin P. Mitchell), Routledge, Oxon, 2011.

Luvaas, Jay, *Frederick the Great on the Art of War*, Free Press, New York, 1966

Lyall, Alfred Comyn, *İslam in India*, The Thelogical Review, No. 37 (1872), s. 221-246

Malcolm, John, *History of Persia, from the most early period to the present time*, John Murray, London, 1828

Malowist, Marian, *Tamerlan i jego czasy*, Panstwowy Instytut Wydawniczy, Varşova, 1985

Manz, Beatrice Forbes, *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989

Mansuri, Zebihullah, (Pseudo Marcel Brion) *I'am Timour, World Conqueror*: Autobiography of a 14th Century Central Asian Ruler, çev. Babur Raşidzada., Dog Ear Publishing, Indianapolis, 2008

Mansuri, Zebihullah, (Pseudo Marcel Brion) IA Temur, vlastitel' vselennoi: zhizn' i deiatelnost Timura, opisannye im samim, Natsionalnoi biblioteki Uzbekistana im. Alishera Navoi, Toshkand, 2007

Mansuri, Zebihullah (Pseudo Marsel Brion), *Menem Teymûr-i Cihân-güşâ: Sergüzeşt-i Timur-leng be kalem-i hod-ı û gerdâverende*, Kitâbhâne-i Mustevfi, Tahran, 1964

Mansuri, Zebihullah (Pseudo Marsel Brion), *Menkim, sohibqiron jahongir Temur*, çev. Farhod Ro'ziev ve Fozil Tilovatov, Yangi asr avlodi, Toshkent, 2011

Marinescu, C., *Du nouveau sur les relations de Manuel II Paléologue (1391-1425) avec l'Espagne"*, VIII Congresso Internazionale di Studi Bizantini, Palermo 3-10 Aprile 1951, Rome, 1953

Marozzi, Justin, *Tamerlane, Sword of Islam, Conqueror of the World*, Harper Perennial, London, 2005

Marsolier, *Tamerlane an Example for princes*, The Gentleman's Magazine (Monthly intelligence), Mar.1735; 5

Massie, Robert K., *Catherine the Great: Portrait of a Woman*, Random House, New York, 2011

Massie, Robert K., *Peter the Great: His Life and World*, Random House, New York, 1980

May, Timothy, *The Mongol Art of War*, Westholme, Yardley-Pennsylvania, 2007

Menzies, Gavin, *1434: The Year a Magnificent Chinese Fleet Sailed to Italy and Ignited the Renaissance*, William Morrow, New York, 2008

Meserve, Margaret, *Empire of Islam in Renaissance Historical Thought*, Harward University Press, Cambridge, 2008

Meserve, Margaret, *From Semercand To Scythia*, (Pius II, el più expeditivo pontifice: Selected studies on Aeneas Silvius Piccolomini 1405-1464, ed: Zweder Von Martels), Brill, Leiden, 2003, s. 13-40

Meserve, Margaret, *The Origin of the Turks: A problem in Renaissance history*, Yayınlanmamış doktora tezi, Warburg Institute, 2001

Miller, D.B., *How the Mother of God saved Moscow from Timur the Lame's invasion in 1395*, Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, Band 50, Harrassowitz Verlag, Berlin, 1995

Miller, William, *The Last Athenian Historian: Laonikos Chalkokondyles*, The Journal of Hellenic Studies, Vol. 42, Part 1 (1922), s. 36-49

Milward, James A., *Eurasian Crossroads: A History of Xinjiang*, Columbia University Press, New York, 2007

Mineeva, *Stalin's scheme to glorify Ivan the Terrible*, Russia Today, 16 January 2014

Mirgaliyev, N. M., *Politiçeskaya İstoriya Zolotoy Orda Perioda Pravleniya Toktamış Hana*, Akademia Nauk Respubliki Tataristan, Alma-Lit, Kazan, 2003

Miscellaneous Observations on some remarkable occurences in history, Gentlemen Monthly Intelligencer, Mar. 1783; 52

Mizancı Mehmed Murad, *Târih-i Umumî*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1882

Mommsen, Katharina, *Goethe and the Poets of Arabia*, Camden House, Boydel &Brewer, Rochester, 2014

Moore, C.A., *Whig Panegyric Verse, 1700-1760*, PMLA, Vol.41, No. 2, June 1926, s. 362-401

Mukimov, Ziyadullah, *Amir Temur Tuzukları: Tarixi-Xukuki Tadkikot*, Alişer Navoi Nonudagi Samarkand Davlat Universiteti, Samarkand, 2008

Muminov, Ashirbek, Babadzhanov, Bakhtiyar, *Amir Temur and Sayyid Baraka*, Central Asiatic Journal, Vol. 45, No. 1 (2001), s. 28-62

Muminov, İbrahim, *Amir Temurning Orta Asiya tarihida tutgan ornı va rolı*, Ozbekistan CCP Fan Naşriyatı, Taşkent, 1968

Müslim bin Haccâc, *Sahîh-i Müslîm (Kitâb-ül İmâre)*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1988

Nasonov, A.N., *Mongoli i Rus: İstoriia Tatarskoi Politiki Na Rusi*, İzdatelstvo Akademia Nauk CCCP, Moskova, 1940

Nassiri, Giv, *Turco –Persian Civilization and the Role of Scholars' Travel and Migration in its Elaboration and Continuity*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Near Eastern Studies, University of California, 2002

Navâi, Abd'al-Husain, *Şâh Tahmâsp Safavi*, Majmu'a-i asruid va mukatabat-i târikhi-yi hamrâh ba yâddâshi-hayi tafsil, Tahran, 1971

Necib Asım, *Yıldırım Bayezid Han'ın İntiharı*, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. II, sayı 1, (1338/1922)

Newitt, Malyn, *A History of Portuguetse Overseas Expansion, 1400-1668*, Routledge, Taylor and Francis Group, New York, 2005

Nicholls, Angus James, *Goethe's Concept of the Daemonic, After the Ancients*, Camden House, Rochester, 2006

Nicolle, David, *Nicopolis, 1396*, Osprey Publishing, Oxford, 1999

Niyazov, Amin Ermatoviç. *Doklad Sekreteriya*, Pravda Vostoka, 24 Şubat 1952

Novales, Gil, *Napoléon, anti-Napoléon en Espagne, à partir de 1815*, Annales historiques de la Révolution française, 2004/336 s. 185-197

Novoltsev, A. P., *Ob istoriçeskoy otsenke Timura*, Vopros istorii, No. 2, Moskova, 1973, s. 3-20

Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, TTK, Ankara, 1992

Oçerki İstorii of CCCP, Period Feodalizma IX-XV B.B., c. IV/II, İzdatelstvo Akademii Nauk CCCP, Moskova, 1953

Okan, Serdar, *Timur Efsanesi* (Viranşehir), http://wowturkey.com/forum/ viewtopic.php?p=1507842

Okay, Ahmetcan İbrahim, *Büyük Temir*, Türkistan Türk Gençler Birliği Yayınları, İstanbul, 1936

Olson, Kent R., *Poisoning and Drug Overdose*, Mc Graw Hill Lange, New York, 2006

Origine of Peace Societies, Principles and Purposes of Their Formation, American Advocate of Peace, vol.55, no.9 (1893), s. 211-215

Ostrowski, Donald, *Muscovy and the Mongols: Cross-Cultural Influences on the Steppe Frontier, 1304-1589*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998

Ostrowski, Donald, *The Tamma and the Dual-Administrative Structure of the Mongol Empire*, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 61 No: 2 (1998), s. 262-277

Otto, Friedrich, *The History of Russian Literature*, World Public Library Association, Honolulu-Hawai, 2010

Ozbekiston Tarixi: Orta Asrlar, Alisher Navoiy Nomidagi Ozbekiston Milliy kutubxonasi Nashriyati, Taşkent, 2007

Ögel, Bahaeddin, *16 Türk Devleti Hakkında*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, no. 4 (1987), s. 53-54

Ölçer, Cüneyt, *Yıldırım Beyazıd'in Oğullarına Ait Akçe ve Mangırlar*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1969

Ömer Halis, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1934

Özcan, Abdulkadir, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Sayı 1-101*, Enderun Yayınları, İstanbul, 1988

Özgüdenli, Osman G., Erdoğan, A. Kadir, *İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Farsça Tarih Yazmaları Hakkında Bazı Mülahazalar*, Osmanlı Araştırmaları XXIII, İstanbul, 2003, s. 145-163

Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998

Packard, A.S., *The Evils and Guilt of War: Sources and Illusion in Respect to it, and Means of Counteraction*, American Advocate of Peace, Vol. 1, no.3, December 1834, s. 120-137

Paganelli, Maria, *Approbation and Desire to Bette One's Condition in Adam Smith*, Journal of the History of Economic Thought, Vol. 31; No: 1; March 2009, s. 79-92

Paley, William, *The Moral and Political Philosophy*, Uriah Hunt, Philadelphia, 1835

Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul, 2014

Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999

Papini's Essays, The Saturday Review, 8 Sep. 1903

Parascandola, John, *King of the Poisons: Arsenic and Murder*, Potomac Books, Virginia, USA, 2012

Parker, Gerald, D., *The Image of Rebellion in Thomas Otway's Venice Preserv'd and Edward Young's Busiris*, Studies in English Literature, 1500-1900, Vol. 21, No.3, 1981, s. 389-407

Pehlivan, Gürol, *Müstensihin Edebi Eserin Yaratımındaki Rolü: Dede Korkut Kitabı Örneğinde*, Milli Folklor Dergisi, Yıl. 26 (2014), Sayı 101, s. 101-112

Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1990

Phillips, C., *The salons of the Champs-Elysées and the Champ de Mars*, Claude Art Journal, s. 245, Aug. 1892

Phillips, Sir Richard, *Embassy from Tamerlane to the King of France*, Monthly Magazine, c. 38, s. 15, 1814

Pienaru, Nagy, *Timurizii şi Marea Neagră*, Puteri maritime—puteri terestre, Sec. XII-XVIII, ed. Ovidiu Cristea, Bucharest, 2006, s. 159-198

Piloti, Emanuel, *L'Egypte au commencement du quinzième siècle d'après le Traité d'Emmanuel Piloti de Crète*, ed. Pierre Herman Dopp, Kahire, 1950

Pollock, Thomas Clark, *Notes on Professor Pattee's, The British Theater in Philadelphia in 1778*, American Literature, Vol.7, No.3, Nov. 1935, s. 310-314

Potter, Elmer B., *The Paradox of Congreve's Mourning Bride*, PMLA, Vol. 58, No .4, Dec., 1943, s. 977-100

Potter, Pamela M., *The Politicization of Handel and his Oratorios in the Weimar Republic, the Third Reich, and the Early Years of the German Democratic Republics*, The Musical Quarterly 85(2), 2001, s. 311-341

Prawdin, Michael, *The Mongol Empire: Its Rise and Legacy*, Aldine Transaction, New Jersey, 2006

President's Adress, Proceedings of the Newyork State Historical Association, vol.14 (1915) s. 43-74

Pritsak, Omeljan, *Moscow, the Golden Horde, and the Kazan Khanate from Polycultural Point of View*, Slavic Review, Vol. 26, No:4 (1967), s. 577-583

Rachewiltz, Igor de; Chan, Hok-Lam, *In the Service of the Khan: Eminent Personalities of the Early Mongol-Yuan Period 1200-1300*, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1993

Rahmatullayeva, Azade Rustemovna, *İstoriografiya çizni i deyatel'nosti Amira Temura v Uzbekistane-1991-2009)*, İstoriçeskogo Fakulteta Taşkentskogo Gosudarstvennogo Pedagogiçeskogo Fakulteta imeniy Nizami (Basılmamış doktora tezi), 2010.

Rapaport A.S. *Pshycology of Russian Nation*, The Monthly Review, Apr. 1905 s.19/55

Reed, Edward Bliss, *Two Seventeenth-Century Hunting Songs*, Modern Philology, Vol. 14, No: 9, 1917, s. 519-524

Reşat Ekrem Koçu, *Timur ve Oğulları*, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul, 1933

Rieu, Charles, *Catalogue of the Persian Manuscripts in British Museum*, Longmans, London, 1879

Riha, Thomas, *Readings in Russian Civilization*, Vol I. (Russia Before Peter the Great 900-1700), University of Chicago Press, Chicago, 1969

Robinson, A. N, *Ranniaya russkaya dramaturgiia*, I-II, Nauka, Moskova, 1972

Roosvelt, Theodore, *History as a Literature*, The American Historical Review, v. 18, No.3 (1913), s. 473-489

Rossabi, Morris, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008

Rossabi, Morris, *The Decline of the Central Asian Trade*, (The Rise of Merchant Empires, ed. James D. Tracy), Cambridge University Press, New York, 1990, s. 351-370

Rostami, Fatemeh, *Review of the Tarkhanids Ups and Downs in the Timurid Era*, Journal of Historical Researches, vol. 9, sayı 4, 2018, s. 118-138

Rothenberg, Gunther E. *The Art of Warfare in the Age of Napoleon*, Bloomington: Indiana, 1978.

Roux, Jean-Paul, *La tolérance religieuse dans les empires turco-mongols*, Revue de l'histoire des religions, Tome 203 n°2, 1986. s. 131-168

Roux, Jean-Paul, *Tamerlan*, librairie Arthème Fayard, Paris, 1991

Runciman, Steven, *The Last Byzantine Renaissance*, Cambridge University Press, Cambridge, 1970

Runyun, Mustafa, *Fatih Devrinde İlim ve O Devirde Yetişen İlim Adamları*, Diyanet Yayınları, Ankara, 1953

Safargaliyev, M.G., *Raspad Zolotoy Orda*, Mordovskoe Knicnoe izdatelistvo, Saransk, 1960

Saishiyal, *Chinggis Qahan-nu tobchiyan*, 2 vols, Khökh Khot: Nei Menggu renmin chubanshe, 1987

Salihof, M. Büzürg, *Ozbek Adobiyatıda Milletçilik Körünüşları*, (Kıskaça Tarix), Ozbekistan Sosyalist Şuralar Cumhuriyatı Davlat Naşriyatı, Taşkent, 1933

Salman, Hüseyin, *Timur ve Anadolu: Timur'un İzmir ve yakın çevresini fethi* (Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü-Prof. Nejat Diyarbekirli'ye Armağan, ed. Yaşar Çoruhlu), Yeni Türkiye Yayınevi, Ankara, 2006, s. 299-313

Salman, Hüseyin, *Timur ve Anadolu: Timur'un Uluborlu ve Eğridir'i Zaptı*, İst. Üniv. Tarih Dergisi, s. 39, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s- 85-95

Salman, Mustafa, *Nasreddin Hoca'yla Timurlenk*, Özyürek Yayınevi, İstanbul, 1983

Samuel, Horace B., *The Genealogy of Morals*, The English review, Aug 1911, s. 130-144

Sançar, Necdet, *Aksak Temür, Irkımızın Kahramanları*, Çınaraltı, no. 35 (1942)

Sasani Han, Melik, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, (Yad budhayi Sefaret-i İstanbul), Klasik Yayınları, İstanbul, 2006

Saunders, John Joseph, *The History of the Mongol Conquests*, Barnes and Nobles, New York, 1971

Schimmelpenninck van der oye, David, *Russian Orientalism*, Yale University Press, New Heaven, 2010

Seeley, John Robert, *The Expansion of England*, Mc. Millan and co., London, 1914

Serin, Rahmi, İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler, Petek Yayınları, İstanbul, 1984

Sharp, Malcolm P., *Agression: A Study of Values and Law*, Ethics, Vol: 57, No:4, part:2, 1947, s. 1-39

Shieldsream, Charles, *The Sweed's Last Night at Pultowa*, The American Advocate of Peace and Arbitration, Vol. 51, No.1, 1889

Shipping Intelligence. The Oriental herald and journal of general literature; Aug 1829; 22, 68

Shockley, Martin Staples. *Timour the Tartar and Poe's Tamerlane*, PMLA, Vol. 56, No: 4, Dec. 1941, s. 1103-1106

Sıblay, N., *Edmund Burke*, Westminister Review,148;45, Nov 1897, s. 496-509

Sirotinskiy, Sergey Arkadiyeviç, *Puti Arseniya: Biografiçeskii Oçerk o M. B. Frunze*, Ministertsva Oboroni Soyuza CCP, Moskova, 1956

Skilliter, S.A., *William Harborne and the Trade with Turkey, 1578-1582: A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, Oxford University Press, 1977

Smith, Paul, *Hemingway's Apprentice Fiction: 1919-1921*, American Literature, Vol.58, no:4, 1986

Smith, Vincent, A., *Akbar: The Great Mogul*, Clarendon Press, Oxford, 1917

Snobbism in Exelsis, British Architect, Jan. 15, 1915

Soushi, Chen, 明初与帖木儿关系试探 (*Erken dönem Ming Çin'i ile Timur arasındaki ilişkiler üzerine*), Xin Zhonghua, 5: 17, (1947) s. 22-27

Sovereignity and the State, Westminister Review, jun 1908; 169, 6, s. 660-663

Spuler, Bertold, İran Moğolları, TTK Yayınları, Ankara, 1987

Stead, W.T., *Turkey Revisited: Three years of revolution, and after*. The Review of reviews, Aug. 1911; 44, s. 133-143

Steed, H. Wickham, *From Frederick the Great to Hitler: The Consistency of German Aims*, International Affairs, Vol.17, No. 5, 1938, s. 655-681

Stewart, Mark James, *The Greatest Benefit they ever received from us: British India and the origins of the Great Game 1757-1805*, University of Ottowa, Department of History, Yayınlanmamış Tez, Ottawa, 2005

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı ve Destanları*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972

Sümer, Faruk, *Oğuzlara ait Destani Mahiyette Eserler*, A.Ü. DTCF Dergisi, Cilt. 17, Sayı. 3-4, 1959, s. 359-455

Sümer, Faruk, *Safevî Devletinin Kurulmasında ve Gelişmesinde Türklerin Rolü*, Güven Matbaası, Ankara, 1976

Svinth, Joseph R., *Women in the Martial Arts: 479 b.c.–a.d. 1896)* http://www.credoreference.com/entry/abcmlarts/women_in_the_martial_arts_479_b_c_a_d_1896

Sykes, P. M., *A History of Persia*, Mc Millan, London, 1915

Szuppe, Maria, *Historiography v. Timurid Period, Encyclopadia Iranica,* Vol. XII, Fasc. 4, E. I. Foundation, Indiana, 2003, s. 356-363

Şahin, Haim, *Otman Baba Maddesi,* Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.34, s. 6-8

Şahmatov, A. A., *Obozreniye Russkih Letopisinih Svodov, XIV-XVI vv.* İzdatelstvo Akademi Nauk CCCP, Moskva, 1938

Şâmîloğlu, Uli, *Altın Ordu, (Türkler)*, c. 8, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara, s. 412-428

Şâmîloğlu, Uli, *Preliminary Remarks on the Role of Disease in the History of the Golden Horde,* Central Asian Survey 12: 4 (1993), s. 447-457

Şamsi, Sultan, *Zolotoy Orda nakanine raspada,* Tatarskoe Knicnoye İzdatelistvo, Kazan, 2008

Şimşirgil, Ahmet. *Emir Timur*, Otağ Yayınları, İstanbul, 2017

Tan, M. Turhan, *Timurlenk*, İnkılap Kitabevi, 1960

Tansel, Selahattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, TTK, Ankara, 1953

Tanyu, Hikmet, *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967

Tarih II, Orta Mektepler İçin, Tarih Heyeti, Devlet Matbaası, Ankara, 1933

Tarih II, Ortazamanlar, Türk Tarih Cemiyeti, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005

Tauer, Felix, *Timurlular Devrinde Tarihçilik*, çev. A. Ateş, Belleten, 29/4, 1965, s. 49-69

Tauer, Felix. *Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul*, Archiv orientální III, Prague, 1932 s. 87-118

Taylor, Isaac, *Some of the costs of war, from 1795-1805*, Good Words, Jan. 1864, s. 420-426

Tecer, Ahmet Kutsi, *Nasreddin Hoca*, İ. A. c. 9, M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1964, s. 109-114

Tehmasib, Mehemmed Hüseyn, *Molla Nesreddin Letifeleri'ne Mügeddime*, (Nasreddin Hoca Kitabı, haz. Sabri Koz), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 65-87

The Cloud in the East, The English Review, Jun 1924

The fighting-Power of Europe., Temple Bar (Dec. Aug) 1864; 12, s. 77-90

The Gipsies in Spain. Chambers's Edinburgh Journal, May 29, 1841; 487

The Green Room opinion of the Threatened Invasion, The Anti-Gallican, Nov. 1804: 1, 11

The House of Commons, past and present, Blackwood's Edinburgh Magazine, 169, Jan 1901, s. 104-120;

The Trial of America, The Speaker; May 19, 1894, s. 548-549

The War and the Schools, s. 502, The North American Review, Vol. 208, no. 755 (1918)

The Work of Soldiers, s. 8, Advocate of Peace, New Series, vol 10, no 1, 1879

Thijs, Krijin. *Holland and the German Point of View: On the Dutch Reactions to German Victimhood*, (Narratives of Trauma: Discourses of German Wartime Suffering in National and International Perspective, ed. Schimitz, Helmut), Editions Rodopi, Newyork, 2011, s. 181-200

Thorne, Tanis C., *Black Bird: King of the Mahars: Autocrat, Big Man, Chief.* Etnohistory, Vol. 40, No: 3, Summer 1993, s. 410-437

Timmons, Wilbert H., *Los Guadalupes: A Secret Society in the Mexican Revolution for Independence*, The Hispanic American Historical Review, Vol. 30, No. 4, Nov. 1950, s. 453-479

Togan, Zeki Velidi, *Delhi-Müsteşrikler Kongresi*, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, Cilt 4, Sayı 1-2, 1964, s. 89-102

Togan, Zeki Velidi, *Emîr Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma*, Tarih Dergisi, Sayı 26, 1972, s. 75-84

Togan, Zeki Velidi, *Kazan Halkında İslâm Türk Kültürü*, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, C.III, sayı: 3/4, 1959-1960. s. 179-204

Togan, Zeki Velidi, *Temur'un Mezarı*, Çınaraltı, no:2 (1941) s. 10

Togan, Zeki Velidi, *Temür Bek'in İslamiyet'e Bakışı*, Atsız mecmua, s. XIII (1932) s. 7-11

Togan, Zeki Velidi, *Timur's Campaign of 1395 in the Ukraine and the North Caucasus*, Annals of the Ukranian Academy of Sciences, Vol. IV, New York, 1958, s. 1358-1371

Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981

Togay, Muharrem Feyzi, *Turani Kavimler ve Siyasi Tarihlerinin Esasları*, Türkistan Türk Gençler Birliği Yayınları, İstanbul, 1938

Tolstov, S. P., *Drevniaya Kultura Uzbekistana*, İzdatelstvo Uz FAN, Taşkent, 1943

Toynbee, Arnold Joseph, *A Study of History*, Vol I-VI, Oxford University Press, New York, 1987

Toynbee, Arnold Joseph, *The Murderous Tyranny of the Turks*, Hodder & Stoughton, London, 1917

Toynbee, Arnold Joseph, *Turkey, a Past and a Future*, Hodder & Stoughton, London, 1917

Trensky, Paul I., *The year 1812 in Russian History*, The Slavic and East European Journal, Vol. 10, no:3, 1966, s. 283-302

Trever, K. V., Yakubovski, A. Yu., Voronets, M., İstoria Narodov Uzbekistana, İzdatelstvo An UzCCP, Taşkent, 1947

Trotsky, Leon, *Stalin: An Appraisal of the man and his influence*, Stein and Day, New York, 1967

Truschke, Audrey, *Aurangzeb: The Life and legacy of India's Most Controversial King*, Stanford University Press, California, 2017

U.S. War Department, Staf Officer's Field Manual: Organization, Technical, and Logistical Data, U.S. Government Printing Office, Washington, 1941

Uluçay, Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK Yayınları, Ankara, 2001

Umunç, Himmet, *On her Majesty's secret service: Marlowe and Turkey*, Belleten, c.70, Sayı: 259, Aralık 2006, s. 903-918.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara, 1969

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1988

Vahabov, M. G, *O pravde-tolko pravdu*, Pravda Vostoka, 21 Haziran 1988

Vardar, Kadriye F., *Timurlu Çini Sanatının Çağı ve Çevresi İçinde Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000

Vernadsky, George, *Moğollar ve Ruslar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007

Vernadsky, George, *Rusya Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009

Ville-dieu, Marie Cathérine Hortense Desjardins, *Astérie ou Tamerlan*, Damonville, Paris 1741, Oeuvres de Madame de Ville-dieu, Paris, 1841, s. 1-135

Voegelin, Eric, *Anamnesis*, (on the theory of History and Politics, The Collected Works of Eric Voegelin, çev. M.J. Hanak), vol. 6, University of Missouri Press, Columbia-Missouri, 2002

Voegelin, Eric, *Autobiographical Reflections*, ed. Ellis Sandoz, University of Missouri Press, Columbia, Missouri, 2011

Voegelin, Eric, *Das Timurbild der Humanisten: Ein studie zur politische mythenbildung*, Zeitschrift für Öffentliches Recht 17, no. 5 (1937): 544-582.

Voegelin, Eric, *Machiavelli's Prince: Background and Formation*, Review of Politics, 13 (1951), s. 142-168.

Vryonis, Speros Jr., *Isidore Glabas and the Turkish Devshirme*, Speculum Vol. 31, No. 3 (1956), s. 433-443

Waldie, Marcy, *A Ring to die for: Poison rings hold centuries of secrets*, Antiques & Collecting Magazine, s. 8, Vol. 106 (Ekim 2001)

Wall, A. H., *Bonaparte in Egypt*, Time; Oct 1882; 7, 43

Walshingam, Thomas, *Historia Anglicana, Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland During Middle Ages*, Vol II, ed. Henry Thomas Riley, Longman, London, 1864

Walter, Gérard, *Le Mémorial des Siècles: XIVe siècle les hommes Tamerlan*, Albin Michel, Paris, 1963

Wang, Jiguang, 陈诚西使及洪永之际明与帖木儿帝国的关系 (*Chen Cheng'in batı görevleri ve Hongwu ile Yongle dönemi Çin-Timurlu ilişkileri*), 西域研究 (Hiyu yanjiyu) sayı,1, 2004, s. 17-27

Ward, Steven R., *Immortal, A Military History of Iran and its Armed Forces*, Georgetown University Press, Washington DC, 2009

Weatherford, Jack, *Genghis Khan and Making of the Modern World*, Three River Press, New York, 2004

Weatherford, Jack, *The Secret History of Mongol Queens*, Broadway Books, New York, 2011

Whibley, Charles, *A Pair of Autobiographies*, The New review; Dec 1895; 13, 79

Whiteing, Richard, *Prussianised History*, The English Review, May 1915, s. 156-168

Whittaker, Nathaniel, *An Antidote against Toryizm* (The Patriot Preachers of the American Revolution, 1766-1783, ed. Frank Moore), Massachussets, 1860, s. 186-231

Wilson and a Second Term, The North American Review, Vol.203, No. 723 (1916) s. 161-184

Windschuttle, Keith., *The killing of history*, Encounter Books, New York, 1996

Wittek, Paul, *De la défaite d'Ankara à la price de Constantinople*, Revue de Etudes Islamiques, XII, 1938, s. 1-34

Wittek, Paul, *Devshirme and Sharia*, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, Vol 17, No. 2(1955), s. 271-278

Wittek, Paul, *Osmanlı İmparatorluğunda Türk Aşiretlerin Rolü*, çev. Ercüment Kuran, Türkiyat Dergisi, 17/18 (1962-1963), s. 257-268

Wittek, Paul, *The Rise of the Ottoman Empire*, ed. Colin Heywood, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 2012

Woods, John E., *Notes on a Timurid Decree of 1396/798*, Journal of Near Eastern Studies, Vol. 43, No. 4, (Ekim 1984), s. 331-337

Woods, John E., *The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire*, Utah University Press, Utah, 1999

Woods, John E., *The Rise of Timurid Historiography*, Journal of Near Eastern Studies, Vol. 46, No. 2 (1987), s. 81-108.

Woods, John E., *The Timurid Dynasty*, Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana, 1990

Xavier, Cervantes ve Le Thiec, Guy, *Sur le théâtres se l'histoire: Tamerlan et Bajazet en France et en Angleterre 1529-1724*, (Rêver D'orient, Connaître L'orien, ed. Isabelle Gadoin, Marie-Élise Palmier-Chatelain), Open Edition Books, Lyon, 2008, s. 149-176

Yakubovski, Aleksandr Yureviç, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, M.E.B. Basımevi, Ankara, 1976

Yakubovski, Aleksandr Yureviç, *K Voprosu ob etnogeneze uzbekskogo naroda*, İzdatelstvo Uz FAN, Taşkent, 1941

Yakubovski, Aleksandr Yureviç, *Timur: Opıt kratkoy harakteristiki*, Voprosi istorii, no: 8/9, 1946, s. 42-74

Yinanç, Mükrimin Halil, *Selçuklular Devri*, Burhaneddin Matbaası, 1944

Yinanç, Mükrimin Halil, *Yıldırım Bayezid Maddesi*, İslam Ansiklopedisi, c. II, M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1978, s. 369- 392

Yonglin, Jiang, *The Mandate of Heaven and the Great Ming Code*, University of Washington Press, Seattle, 2011

Yusupova D., *Amir Temur Saltanatı Davlat Tuzılışi Masalasiga Dair*, Amir Temur va İnsan Manfaatları, Amir Temur Savokları, c.1, Şark Naşriyatı, Taşkent, 1988, s. 29-33

Yücel, Yaşar, *Anadolu beylikleri Hakkında Araştırmalar*, TTK, Ankara, 1991

Yücel, Yaşar, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, TTK Yayınları, Ankara 1989

Yüksel, Musa Şâmil, *Timurlularda Din Devlet İlişkisi*, TTK Yayınları, Ankara, 2009

Zachariadou, Elizabeth A., *Trebizond and the Turks 1352-1402*, (Romania and the Turks c. 1300-1500) Variorum Reprints, London, 1985, III/ s. 333-358

Zhukov, Konstantin, *Ottoman, Karasid and Sarukhanid coinages and the problem of currency community in Turkish Western Anatolia*, (The Ottoman Emirate: *1300-1389*, ed. Elizabeth Zachariadou), Crete University Press, Rethymnon, 1993, s. 237-242

DİZİN

KARMA DİZİN

Not: Bu dizinde kitabın tamamında çok sık geçen Timur, Bayezid, Semerkand, Ankara, Anadolu, Şami, Yezdi gibi isimler alınmamıştır

A

Abaka Han 124
Abaza 201, 217
Abbas Mirza 94
Abdalan-ı Rum 506
Abdulaziz (Uluğ Bey'in oğlu) 548
Abdulhâlık Gucdivani 508
Abdullah Han Özbek 583
Abdullah İlahi 509
Abdullah Lisan 275, 323, 437
Abdullah Sadr 83
Abdullatif (Uluğ Bey'in oğlu) 78, 726
Abdurrahman Camî 518
Abdülali Bircendî 518
Abdülaziz Han 803
Abdüssamed Hacı Seyfeddin 433
Abu'l Fazl Allami 584, 600, 861
Acmar (Yer adı) 590
Acudân (Yer adı) 93
Adilcevaz 170, 197, 218, 575
Adil Sultan 82, 156
Adilşah (Behram Celayir'in oğlu) 80, 159, 160, 162, 163, 173, 587, 589, 590
Adil Şah Sur 583
Afet İnan 749, 750, 761, 878
Afganistan 38, 91, 92, 105, 115, 128, 129, 131, 132, 150, 151, 157, 164, 167, 386, 387, 429, 579, 581, 582, 587, 591, 592, 593, 597, 609, 700, 747, 848
Agra 561, 580, 582, 585, 586, 587, 588, 593, 595, 601, 610, 812
Ağaç-eri 476
Ahlat 170, 197, 218
Ahmedabad 584
Ahmed bin Oğulbek 382
Ahmed Buharî 509
Ahmed Celayir 29, 166, 168, 169, 188, 191, 211, 212, 217, 222, 223, 224, 228, 230, 232, 235, 241, 242, 243, 244, 256, 260, 273, 275, 327, 383, 384, 385, 453, 544, 559, 606, 736, 801, 858
Ahmedî 311, 354, 362, 456, 473, 504, 515, 516, 517, 522, 535, 773, 774, 804, 813, 816, 861, 879
Ahmed İlâhi 509
Ahmednagar 585, 587, 590
Ahmed Şah Durranî 593
Ahmet Cevdet Paşa 742
Ahmet Rasim 736, 861
Ahmet Refik 745, 878
Ahmet Temir 17, 141, 871
Ahmet Vefik Paşa 734, 736, 737, 878
Ahmet Yesevi 204
Ahsiket 387
Aka Biki (Timur'un kızı) 543
Akam Hacı 561
Akboğa 168
Akhun 424, 752
Akkerman 314
Akkoyunlu 68, 93, 212, 219, 220, 221, 227, 233, 241, 276, 288, 293, 319, 337, 447, 470, 475, 476, 494, 500, 501, 506, 519, 545, 546, 550, 551, 552, 553, 559, 562, 563, 564, 572, 574, 647, 765, 895
Akkoyunlu Murad Bey 68

Ak Orda 105, 126, 157, 160, 163, 428, 625, 834, 857
Aksaray 227, 327, 340, 509, 519, 612
Aksu 158, 395
Aktav 201, 280, 314, 315, 316, 443, 495, 527, 625
Ak Timur 159, 160, 167
Alaaddin Tusî 518
Alaaddin Ludi (İbrahim Ludi'nin amcası) 579
Alançuk 212
Alan Goa 146, 600
Alâuddevle 547, 549
Aleksandr Puşkin 639
Aleksandr, I (Rus Çarı) 701
Aleksandr, II (Rus Çarı) 640, 701
Aleksandr Semyenov (Rus Tarihçi) 720, 849
Aleksey Nikolayeviç 639
Aleksios 219
Alexis Comnenos 520
Alfonso Paez 29, 375, 379
Alfred Comyn Lyall 699
Algu (İranlı hükümdar) 123, 125, 127, 424
Alıncak 501
Alibek 178, 414, 433
Ali Bek 77, 165, 166
Ali Bek Kurbani 77
Ali bin Musa 85, 86
Ali Derviş 81, 391
Ali Gevher 593
Ali Kulu Han 582
Ali Kuşçu 518, 621, 622
Ali Mardan 587
Ali Müeyyed 165, 166
Ali Paşa 238, 280, 283, 291, 295, 302, 304, 305, 306, 307, 317, 319, 321, 483, 484, 488, 492, 701
Ali Suavi 735, 878
Ali Sultan 68, 338, 567
Ali Şeki 212
Ali Tûsi 507
Aliverdi Han 592
Allahabad 585
Almahan 124
Almakulağı Savaşı 68
Almalık 110, 112, 116, 117, 120, 122, 129, 131, 132, 431
Alpağut 476
Alpamış 718
Altınbuka 195, 196
Altın Ordu 23, 29, 105, 118, 121, 122, 123, 125, 139, 140, 161, 162, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 193, 195, 198, 199, 201, 202, 206, 218, 221, 222, 223, 227, 233, 255, 259, 260, 261, 266, 267, 273, 380, 396, 398, 400, 404, 408, 414, 429, 438, 439, 441, 443, 449, 495, 521, 522, 545, 551, 557, 563, 570, 572, 573, 611, 616, 617, 618, 619, 620, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 635, 636, 637, 723, 728, 730, 731, 743, 750, 751, 752, 753, 759, 764, 765, 771, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 844, 849, 850, 857, 869
Alunca Han 735
Amasya 219, 233, 300, 306, 307, 309, 315, 336, 339, 343, 344, 345, 347, 354, 355, 356, 363, 502, 508, 509, 510, 511, 515, 535, 556, 558, 572, 614, 661, 665, 826, 877, 881
Amettler (Aragon konsolosu) 379
Amid 120, 196, 550, 574
Amirak Ahmed 503
Amul 168
Anadoluhisarı 348, 357
Andhud 410, 413, 415, 416
Andican 16, 18, 72, 89, 160, 166, 178, 179, 215, 216, 387, 395, 397, 433, 458, 518, 715, 757, 768, 842, 878
Andrea Biglia 644
Andronikos 574, 692
Ankara kalesi 283, 293
Anka Türe 178, 179
Anuşirvan 180
Arabşah (Arap tarihçi) 23, 24, 25, 53, 61, 76, 141, 142, 143, 144, 146, 151, 152, 154, 166, 167, 170, 171, 185, 186, 187, 208,

212, 213, 214, 230, 231, 233, 248, 249, 250, 251, 252, 254, 274, 278, 315, 316, 320, 324, 340, 404, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 437, 438, 442, 444, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 458, 464, 465, 472, 507, 508, 531, 532, 612, 626, 681, 682, 690, 691, 732, 733, 774, 777, 779, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 792, 793, 794, 799, 800, 803, 826, 835, 858, 859, 862

Aragon 257, 264, 379, 642

Aras 213, 389

Argun 78, 79, 80, 519, 579, 599

Argunşah 338, 418

Arık Böke 122, 123, 389

Arlat 78, 81, 141, 146, 156, 159, 212

Arnavut 310, 500, 701

Arran 386

Arslan Han 114

Arthur Lumley Davis 734

Arugtai Tayşi 395

Aruş 356

Asaf Han 74, 583, 586, 587

Asker Han Afşar 679

Askeri 53, 69, 94, 321, 439, 440, 484, 501, 606, 640, 735, 890, 894

Assam 589, 608

Astrahan 202, 203, 255, 333, 429, 441, 628, 664, 834, 835, 857

Aşıkpaşazâde 238, 239, 280, 281, 289, 294, 296, 303, 305, 306, 308, 309, 311, 312, 313, 317, 318, 319, 342, 345, 346, 352, 456, 473, 474, 484, 486, 515, 523, 524, 525, 527, 535, 540, 541, 567, 771, 773, 774, 804, 813, 816, 821, 824, 862

Atlamış 195, 198, 211, 212, 241, 245, 246, 248, 251, 256, 381, 382

Atsız 473, 757, 761, 763, 861, 862, 869, 875, 879, 895

Avignon 258, 642

Avnik 170, 195, 197, 198, 211, 218, 233, 242, 273, 275, 276, 331, 409, 513

Avşar 473, 476, 865

Ayas 233

Ayasofya 509

Ayasuluk 279, 497

Aybunce Oğlan 314

Aydınoğlu 288, 295, 329, 330, 341, 566

Ayıtmış 244

Aylangir 147

Aylangiz Noyan 406

Ayn Calut 189, 195

Ayni Dede 509

Azak 175, 201, 202, 259, 260, 333, 624, 626, 857

Azam Şah 590, 591

Azerbaycan 68, 98, 99, 113, 166, 170, 176, 186, 195, 199, 200, 203, 211, 212, 214, 223, 228, 232, 242, 243, 265, 273, 385, 386, 388, 397, 418, 432, 501, 504, 508, 509, 511, 513, 519, 544, 545, 546, 547, 549, 550, 551, 552, 555, 559, 562, 563, 564, 565, 570, 573, 574, 575, 576, 615, 756, 822, 832, 882

Azimüşşan (Bahadır Şah'ın oğlu) 591

B

Baba Oğul 129

Baba Resul Rumî 496

Baba Sungu 417

Babinger, Franz 495, 501, 506, 562, 570, 879

Babûr 39, 47, 56, 57, 58, 62, 66, 67, 68, 78, 81, 91, 92, 105, 361, 425, 444, 459, 463, 464, 467, 547, 549, 550, 553, 578, 579, 580, 581, 582, 587, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 609, 610, 690, 700, 752, 772, 812, 813, 848, 859, 862

Bab-ül Ebvab 555

Bagrat 169

Bağ-ı Dilkuşay 463

Bahadır 58, 81, 88, 99, 103, 113, 147, 148, 159, 163, 170, 198, 240, 327, 405, 406, 407, 432, 454, 478, 555, 581, 590, 591, 596, 600, 606, 626, 699, 734, 865

Bahadır Şah 58, 590, 591, 596, 600, 699

Baharlu 476

Bahaüddin Nakşibendi 411, 508

Bahreyn 22, 458, 666, 873

Bakrin 136, 160

Bakü 72, 871, 882

Balasagun 112, 113
Balat 279, 332, 370, 373
Balkaş 111, 117, 125, 158
Bamyan 587
Barak Han 123, 124, 125, 142
Barambay 519
Baranlu 476
Barçuk 110, 111, 116
Barka 442
Barkan 315, 493, 879
Barlas (kabile, emîr) 76, 78, 81, 101, 102, 133, 139, 140, 141, 143, 146, 147, 149, 150, 151, 155, 156, 215, 230, 389, 401, 405, 406, 426, 427, 431, 432, 433, 435, 605, 761
Barlas Kanalı 389
Barselona 257
Bartold, V.V. 21, 23, 59, 66, 112, 119, 130, 141, 144, 146, 415, 419, 420, 453, 467, 468, 548, 720, 726, 730, 788, 849, 869, 879
Başkurdistan 620, 755
Batman 196
Batu 121, 122, 631, 640, 833
Bayan Kuli 101, 132
Bayan Süldüz 81, 101, 102, 149, 150, 155, 159
Bayantu 129
Bayat (Oğuz boyu) 478, 479
Baybars (Memluk sultanı) 176, 242, 574
Bayburt 219
Bayındır 476, 479, 482
Baylakan 386, 389
Bayram Han 47, 69, 582, 583
Baysak (Memluklu Elçisi) 251
Baysungur Mirza 68, 518
Bec-Crespin 689, 690, 868
Bedehşan 38, 133, 155, 579, 581, 587, 597, 606, 607, 608
Bedreddin Ahmed 381
Behisni 228, 246, 311
Behlül-ü Dâna 86
Behram Celayir 80, 155, 407
Bekkicik 102, 103, 151, 216, 395, 401
Bektaşi 514
Bekyarık 443
Bek Yaruk 178, 201, 414, 625
Belgrad 487, 866
Belh 24, 38, 103, 133, 143, 150, 153, 155, 164, 215, 397, 431, 459, 553, 579, 580, 581, 587, 588, 608, 736, 750, 856
Benaket 397
Bender Abbas 666
Benedict (Polonyalı rahip) 115, 258
Bengal 41, 42, 49, 51, 580, 581, 582, 583, 584, 586, 587, 588, 589, 592, 593, 594, 596, 598, 691, 861, 867, 873
Benyut (Hindistan'da vilayet) 598
Berar 585
Berdaa 217, 229, 386
Berdibek 106, 183, 243, 432, 830, 833
Berdibek Han 830, 833
Berdibek Sarıbuga 243, 432
Berke Han 176, 522, 829, 834
Berkuk 32, 176, 177, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 211, 212, 213, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 236, 237, 238, 241, 244, 245, 246, 248, 266, 288, 311, 382, 422, 507, 743, 750
Berk Yaruk Oğlan 495
Bertucio Diedo 370
Beşbalık 110, 111, 116, 120, 391, 395, 431
Bicapur 590, 591
Bidar Baht 595, 602, 608
Bihar 42, 49, 51, 580, 581, 584, 594
Bihari May 584
Bikramacit 582
Biler 617, 622, 623, 876
Bilge Epifanus 632
Biligtü Han 389
Bilküt 78, 81
Bire 383
Bismarck 703, 704, 705, 707
Bistam 388
Bisvutlar 519

Bitinya 349, 350
Bitlis 197, 221
Boniface 258, 643, 651, 863
Borçigin 135
Boris İlizarov 718
Bosna 301, 487, 496, 500
Boucicaut 31, 32, 61, 259, 267, 368, 696, 777, 786, 863, 882
Bouvat 59
Bozok 477, 478
Böribay Ahmedov 36, 64, 851, 853, 877
Börklüce Mustafa 491, 566, 568, 570, 571
Bracciolini 645, 646, 689, 777, 778, 780
Branas 379
Budda 424
Buharin 719
Buhtnassar 148, 542
Buka Timur 125
Bulaki 587
Bular 201, 625, 817, 838
Bulgar 109, 181, 300, 310, 318, 336, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 811, 813, 834, 838, 871
Bulgar Dağı 336
Buqa 137
Burakoğulları 219
Burgul Noyan 147
Burhan Oğlan 99, 198, 437
Burke 672, 674, 675, 677, 863, 881, 893
Bursa 28, 73, 76, 193, 223, 233, 235, 241, 268, 269, 272, 279, 281, 287, 306, 307, 326, 327, 332, 339, 340, 343, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 356, 367, 459, 461, 465, 485, 486, 504, 507, 508, 509, 512, 533, 541, 556, 557, 558, 736, 744, 747, 766, 771, 794, 801, 803, 810, 828, 858
Burunduk Barlas 76
Busbecq 502, 505, 506, 801, 863
Bust 167
Buzan 131, 132
Bügdüz 482
Büntavuzman 282
Bünyaşiri 395, 396
Büveyhî 84, 419, 841
Büyük İskender 205, 346, 439, 542, 646, 650, 655, 678
Byron 692, 693, 863

C

Ca'ber 523
Cafer es-Sadık 62, 418
Cafer Paşa 37
Cahun 59
Caku Beg 154
Cânâb 598
Candaroğlu Beyliği 276
Cangasu 132
Canibek Han 105, 180, 217, 833, 834, 840
Carpini, P. 114, 115, 135, 138, 521, 522, 863
Catrou 667, 690, 863, 881
Cavlakî 511
Cebe 112, 135
Cekre Oğlan 398
Celaleddin Rumi 517
Celal-el İslam 215
Celam 206
Celayir (Kabile, Ahmed Celayir) 29, 78, 80, 81, 136, 139, 141, 150, 155, 156, 159, 160, 162, 166, 168, 169, 173, 188, 190, 191, 211, 212, 217, 222, 223, 224, 228, 230, 232, 235, 241, 242, 243, 244, 256, 260, 273, 275, 327, 383, 384, 385, 400, 407, 435, 453, 544, 559, 606, 736, 801, 858
Celme 135, 434
Cemaleddin Muhammed bin Mahmud Aksarayî 511
Cemal Kafadar 302, 514
Cemalü'd-din Sâvi 511
Cencan 206
Cend 111, 126
Cengiz Han 16, 21, 94, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 129, 130, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 146, 147, 148, 149, 155, 156, 161,

162, 173, 177, 180, 198, 221, 225, 323, 386, 404, 405, 406, 421, 423, 426, 427, 430, 432, 434, 456, 458, 472, 521, 523, 524, 527, 596, 597, 600, 610, 617, 621, 639, 640, 678, 682, 685, 702, 703, 704, 706, 708, 710, 712, 717, 718, 719, 723, 731, 740, 741, 753, 755, 761, 763, 799, 828, 879

Cennâbî 826

Cenova 30, 31, 233, 255, 257, 258, 259, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 277, 351, 353, 359, 360, 366, 367, 368, 370, 372, 373, 376, 378, 563, 642, 647

Cete 47, 72, 80, 81, 82, 87, 92, 102, 103, 104, 105, 132, 133, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 173, 174, 178, 179, 204, 206, 213, 214, 215, 216, 243, 254, 336, 387, 388, 394, 395, 397, 400, 401, 411, 426, 427, 428, 429, 470, 544, 547, 557, 629, 856

Charles 31, 36, 56, 58, 59, 61, 229, 258, 259, 264, 376, 377, 378, 604, 652, 662, 673, 694, 697, 786, 798, 860, 862, 868, 871, 873, 874, 877, 882, 892, 893, 896

Chen Te-wen 394

Chunar (Hindistan'da şehir) 583

Cihandar Şah 591

Cihangir 38, 47, 56, 63, 64, 66, 70, 71, 72, 154, 159, 160, 162, 173, 205, 206, 214, 361, 386, 387, 394, 398, 400, 411, 432, 434, 441, 543, 544, 561, 584, 585, 586, 587, 593, 600, 601, 603, 604, 609, 610, 641, 843, 854, 856, 857, 864

Cihan Ludi 587

Cihannemay 207

Cihanşah 99, 156, 160, 170, 183, 198, 207, 218, 248, 273, 356, 501, 545, 547, 549, 550, 551, 575, 576, 626

Cizre 221

Clavijo 29, 30, 31, 61, 73, 76, 78, 79, 93, 95, 144, 146, 152, 219, 267, 269, 270, 271, 336, 337, 353, 375, 380, 384, 385, 396, 424, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 513, 531, 532, 557, 558, 689, 772, 775, 776, 790, 792, 810, 858, 859, 864

Cornaro, Giovanni 290, 348, 367, 369, 496

Cuci, Cuçi ulusu 105, 106, 109, 111, 116, 123, 129, 161, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 182, 201, 202, 213, 222, 314, 398, 618, 622, 624, 625, 628, 629, 832, 833, 834, 835, 836, 838

Culalî 206

Cungarya 110

Cüneyd Bey 330, 566

Cüveynî 75, 109

Ç

Çaka Bey 329

Çalık 388

Çamur Savaşı 87, 153, 401, 856

Çanakkale Boğazı 269, 270, 279, 327, 367, 369, 370, 496, 574

Çandarlı Ali Paşa 291, 304, 306, 321

Çandarlı Halil 306, 484, 490, 809

Çankırı 284, 342, 345

Çapakçur 551

Çapar (Moğol emîri) 127, 128, 247

Çavdarlar 519

Çavdar Noyan 525

Çavdar Tatarı 525

Çaygazan 519

Çelebi Halife 511

Çemişgezek 224, 319, 622

Çerçen 115

Çerkez-ler 195, 225, 624, 839

Çiçekdağı 823

Çigu 137

Çiğil 114, 139, 142, 519

Çihrin 639

Çimkent 160

Çin Bahadır Han 591

Çin Kılıç Han 591, 592

Çirmen 201, 314, 495

Çitor (Hindistan'da yer adı) 580

Çoban 131, 143, 342, 424, 479, 480

Çobanoğulları 180, 342

Çormaqan Korçi 118

Çorum 238, 345

Çubuk 282, 283, 284, 285, 299, 313, 316, 322, 323, 485, 490, 614, 748, 771, 822, 825

Çukalak 178, 414, 437, 832

Çungarya 127

D

Damgan 30, 337
Danişmendçi 132
Danyal 587
Dara Sikuh 74, 588, 589
Darby 53, 264, 626, 673, 691, 876
Darende 228, 817
Daver Bahş 586, 587
Davud Sofi 443
Davut Duğlat 146
Davy, William 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 64, 104, 691, 853, 877
Dede Korkut 478, 482, 865, 891
De Guignes 691
Dekken 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 598, 608
Delhi 41, 49, 51, 52, 55, 58, 125, 126, 128, 131, 167, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 422, 450, 451, 453, 459, 579, 580, 581, 582, 585, 588, 590, 592, 593, 594, 595, 596, 598, 602, 610, 699, 700, 729, 812, 877, 895
Delilerkent 513
Demirbaş Şarl 673
Demosthenes 812
Depalpoor 210
Derbend 72
Derbent 170, 176, 177, 186, 198, 200, 203, 218, 273, 441, 555
Despina 327, 506, 770, 788, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 806, 807
Deşt-i Kıpçak 33, 99, 115, 173, 174, 178, 179, 181, 182, 184, 195, 199, 200, 201, 202, 222, 226, 273, 280, 283, 292, 333, 408, 414, 421, 422, 429, 437, 439, 441, 472, 495, 496, 527, 547, 557, 562, 611, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 624, 625, 628, 629, 630, 631, 720, 725, 756, 829, 832, 833, 835, 848, 857
Devlet Han Ludi 579
Devletşah Semerkandî 210, 214, 466, 865
Devlet Timur 88
D'herbelot 670, 682, 691, 864
Dilşad Ağa 159
Dimitri Kantemir 271, 777, 779
Divriği 228, 817
Diyarbakır 68, 120, 192, 196, 431, 500, 550, 551, 559, 574, 739
Doğu Hindistan Şirketi 40, 41, 42, 43, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 593, 594, 595, 675, 699, 859
Doğu Türkistan 110, 111, 115, 149, 168, 332, 387, 394, 395, 397, 429
Dolpur 591
Don 201, 260, 261, 441, 625, 627, 631, 637, 689, 693
Donguzlug (Denizli) 358
Dua Han 125, 126, 127, 128, 129, 131, 406, 636, 696
Duğlat, Mirza Haydar 78, 132, 133, 146, 156, 158, 159, 160, 161, 401, 408, 457, 580, 581, 596, 603, 865
Duharlu 476
Dulday 78, 79, 81
Dulgadiroğlu Nasırüddin 576
Dulkadıroğulları Beyliği 326
Durbat (kabile) 78
Dündar Alp 741
Düzme Mustafa 489

E

Eberkuh 432, 788
Ebûbekir 92, 99, 254, 273, 327
Ebû Hanife 85, 86
Ebu İshak 172
Ebulgazi 113
Ebulhayr Han 547, 548
Ebu'lkasım Babûr bkz. Babûr
Ebû Said 78, 79, 80, 81, 143, 169, 180, 190, 501, 546, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 574, 578, 596, 600, 690, 858
Ebû Saîd Osman 254
Ecil (Mirzaşah'ın oğlu) 398
Edessa (Urfa) 663, 784
Edhem Enege 583
Edirne 23, 201, 302, 314, 334, 339, 347, 348, 349, 358, 359, 367, 369, 485, 486, 487,

488, 489, 494, 495, 498, 514, 557, 558, 566, 568, 570
Edward G. Brown 59, 741, 873
Eflak 300, 566
Eflâk 226, 279, 318, 487, 506, 565, 566, 571, 801
Ekber 39, 40, 47, 66, 67, 69, 70, 73, 94, 155, 157, 582, 583, 584, 585, 586, 589, 590, 595, 596, 599, 600, 601, 602, 606, 607, 608, 609
Ekber Şah 39, 40, 67, 69, 73, 94, 582, 583, 584, 585, 586, 595, 596, 599, 600, 601, 607, 608
Elbek Han 395
Elbistan 212, 213, 235, 236, 237, 244, 245, 274, 300, 382, 383
Elcigiday 130, 131
Elçi Bahadır (Timur'un Emîri) 159
Elçi Boğa 103
Elizabeth 593, 658, 659, 663, 664, 665, 667, 870, 897
Elliot 56, 57, 58, 862, 875, 882
Emer de Vattel 702
Emîr Aktav 201
Emîr Barlas 230, 401
Emîr Bayezid 80, 133, 223, 780
Emîr Burgul 145
Emîr Burunduk 76, 254, 282, 397
Emîr Cihanşah 160, 170, 207, 273, 356
Emîr Guri 166
Emîr Hamid 102
Emîr Hüseyin 26, 77, 80, 82, 87, 102, 103, 104, 133, 143, 144, 146, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 162, 164, 401, 402, 403, 404, 407, 411, 412, 413, 414, 418, 427, 435, 453, 459, 722, 742, 747, 856
Emîr Külâl 104, 410, 411, 412, 875
Emîr Mamay 173, 174, 175, 176, 631, 830, 834, 838, 839
Emîr Mizrab Caku 433
Emîr Musa 154, 157, 158, 453
Emîr Nizameddin 391
Emîr Nuayr 190
Emîr Süleymanşah 88, 206
Emîr Şeyh 93, 167
Emîr Şirvan 228
Emîr Yelman 319
Emîrzâde Halil 338
Enderab 205
Engke Han 395
Enrique (Kastilya kralı) 375, 376, 380, 775
Epir 492, 701
Erbil 196, 220
Erdebil 195, 559, 568, 569, 570
Erdemçi Barula 141, 147
Eretna 212, 219, 223, 233, 277, 311, 316, 325, 338, 339, 343, 354, 356, 472, 756
Erhan Çubukçu 768
Erik Hildinger 135
Ernest Hemingway 708
Ernest Renan 704
Erşivend 166
Ertuğrul Gazi 240, 473, 474, 480, 524, 738
Erzincan 30, 170, 186, 195, 197, 217, 218, 219, 224, 227, 229, 233, 237, 241, 242, 243, 274, 275, 276, 278, 288, 293, 313, 315, 316, 319, 338, 341, 342, 372, 523, 546, 557, 736, 756
Erzurum 170, 194, 197, 218, 227, 233, 513, 523, 575, 765, 865, 879
Eski Foça 374
Eski Zağra 201, 314, 495
Esreyaka 348, 359
Esterabad 168
Eşref (Melik) 180, 193, 277, 818
Eutychius 784, 785, 865
Evliya Çelebi 611, 612, 613, 619, 620, 621, 865
Evrengzib 38, 40, 49, 55, 74, 588, 589, 590, 594, 601, 602, 607, 608, 609, 610, 819
Evrenos Bey 305, 486, 487, 489
Eyne Bey 307

F

Fars 15, 20, 21, 22, 40, 43, 71, 72, 115, 118, 148, 163, 166, 171, 180, 184, 185, 186, 191, 220, 336, 387, 409, 432, 436, 438,

441, 455, 457, 463, 468, 501, 517, 522, 544, 545, 549, 550, 551, 552, 555, 741, 808, 824, 832, 854, 857

Faryab 553

Fatih Sultan Mehmed 36, 271, 289, 306, 336, 352, 447, 490, 493, 499, 500, 501, 505, 506, 509, 512, 517, 553, 744, 760, 801, 864, 865, 874, 884, 894

Fatma Aliye 742, 743, 865

Fazlullah Esterâbâdî 513

Ferah 167

Ferec (Memluk sultanı) 25, 32, 212, 228, 236, 238, 241, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 255, 261, 381, 382, 383, 384, 385, 423, 507, 557, 568, 766

Fergana 72, 120, 130, 387, 397, 433, 553, 578, 604, 722, 849

Ferişte 204, 206, 207, 208, 210, 865

Ferruh Siyer 591

Ferruh Yesar 552

Fethali Şah Kaçar 679

Fethullah Şirvanî 518

Fıtrat 715, 716, 717, 719, 866, 883

Filibe 201, 314, 487, 495, 498

Filip (İspanya kralı) 666

Firuz Bey 296, 306

Firuz Şah 204, 593

Fletcher (Amerikalı tarihçi) 134, 393, 883

Foça 330, 373, 374

Fouché 710

Foxe (Tarihçi) 659, 660, 663, 693, 866, 881

Francesco Filelfo 651

François 26, 29, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 374, 376, 377, 690, 868, 875, 881

François II 374

Fransa 31, 49, 50, 54, 127, 229, 257, 258, 259, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 366, 367, 368, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 642, 647, 658, 664, 667, 670, 671, 677, 679, 688, 691, 692, 697, 700, 703, 706, 709, 752, 775, 777, 850

Frederick 673, 679, 696, 705, 706, 708, 826, 888, 893

Fuad Köprülü 475, 570, 757, 759, 760, 761, 768, 769, 770, 774, 776, 777, 779, 780, 783, 784, 790, 791, 793, 801, 803, 804, 806, 808, 814, 860

Fu An 392, 393, 394

Fuşenc 165

G

Galatia 325, 343

Galeazzo 32, 261, 374, 866

Gazâli 419

Gazne 38, 126, 129, 131, 205, 387, 582

Gazneli Devleti 184

Gazneli Mahmud 421, 443, 481, 808

Gazneli Sultan Mesud 772

Gelibolu 271, 279, 307, 348, 367, 369, 370, 372, 373, 493

Gelibolulu Ali 228, 231, 294, 296, 302, 303, 307, 321, 350, 354, 363, 447, 493, 516, 527, 541, 542, 562, 567, 568, 612, 613, 776, 822, 826

Gence 386, 564

Genç Buharalılar 717

General Perovski 640, 872

George 40, 169, 673, 675, 861, 863, 864, 866, 883, 895, 896

Gerasimov 725, 726, 727, 728, 866

Gerger 382, 383

Germiyan Beyliği, Germiyon Oğulları 277, 295, 300, 311, 313, 317, 319, 325, 326, 334, 340, 342, 344, 345, 512, 525, 570

Gevherşad Begüm 552

Geyhatu 332

Geylanî 85, 510

Gıyasüddin Ali 19, 207, 208, 209, 408

Giacomo de Orado 265, 269

Gibb, E.J. Wilkinson 516, 517, 883

Gibbon 46, 47, 48, 59, 685, 691, 772, 776, 777, 779, 780, 781, 782, 783, 785, 786, 793, 794, 799, 800, 883

Gibelinler 642

Gilan 72, 170, 186, 555

Giorgio Stella 644, 645

Giovanni Galeazzo 32
Girit 258, 370
Goethe 679, 681, 682, 683, 684, 693, 859, 865, 866, 889, 890
Gondwana 583
Gorki 641, 867
Gökbilgin 201, 301, 314, 315, 320, 495, 884
Gök Orda 105, 834
Göktürkler 407
Görgüz 120, 431
Göynükoğlu 344
Gözleroğlu 354
Gregoras 520, 668, 867
Grigory Romodanovski 639
Grousset 425, 627, 628, 710, 884
Guillaume de Mine 329
Gulam Kadir Han 595
Gur 164, 167, 808
Gurgin 217
Gûr-i Mir 462
Gurlular 113
Guru Arjun 585
Gücarat 581, 584, 594, 598
Güğercinlik Muharebesi 505
Gülbaba Türbesi 614
Gülbeden 47, 597, 599, 607, 609, 867
Gülkende 585, 590
Gülşehir 612
Gümlüoğlu 489
Gümüşlüzâde Pir İlyas 614
Gün Han 476, 477, 478, 480
Gürcistan 77, 128, 169, 196, 198, 199, 211, 216, 217, 218, 222, 228, 229, 245, 246, 259, 264, 273, 331, 338, 349, 386, 387, 421, 445, 555, 558, 629, 647, 665, 819, 857, 858
Gürcü-ler 169, 198, 199, 211, 217, 241, 388, 647, 719
Gürhan 112
Güyük Han 115, 121, 122, 137, 161, 521
Güzelhisar 197, 348
Gvalyor 583, 595

H

Habeş Amid 120
Hâce Ali 510, 569, 570
Hâce Bayezid 417
Hacegân 411, 508
Hâce Ilgar 143
Hacı Barlas 81, 101, 102, 133, 149, 150, 401, 427
Hacı Bayezid 241
Hacı Begüm 610
Hacı Bektaşi Veli 514
Hacı İvaz Paşa 489
Hacılu 476
Hacı Seyfeddin 183, 198, 409, 433
Hacı Şeref 197, 221
Haçlı-lar 115, 258, 262, 263, 289, 292, 329, 366, 563, 643, 647, 650, 662
Hadidî (Osmanlı tarihçisi) 307, 500, 524, 773, 805, 806, 813, 816, 817, 827, 867
Hafız-ı Ebrû 20, 22
Hafız-ı Şirazî 186
Halep 170, 228, 245, 246, 247, 248, 252, 254, 255, 382, 383, 384, 429, 445, 459, 465, 523, 657, 661, 858
Halide Edip Adıvar 741
Halil Sultan 20, 91, 132, 156, 243, 254, 327, 386, 397, 416, 434, 454, 503, 543, 544, 558, 682, 726
Halveti Tarikatı 496, 509, 510, 511, 881
Halvetiyye 509, 510, 511, 887
Hama 188, 247, 254
Hami 111, 392, 882
Hamid 102, 151, 196, 277, 300, 317, 340, 345, 508, 513, 869, 878
Hamide Banû 581
Hammer 300, 301, 302, 336, 351, 473, 660, 691, 774, 775, 781, 793, 799, 826, 884
Hamşa 216
Hamza Bey 345, 488, 501
Hanbalık 115, 122
Handemir 66, 67, 68, 77, 124, 130, 131, 132, 151, 163, 182, 230, 243, 297, 369, 397,

430, 450, 453, 457, 465, 472, 548, 553, 554, 575, 605, 609, 867
Handeş (yer adı) 585
Haneşoğlu Nasiruddin 500
Han Luhan 580
Han Said 156
Hanzâde Begüm 599
Hanzâde Ebu'l Meâlî 413, 417
Harezm 21, 23, 24, 72, 77, 100, 101, 104, 109, 110, 111, 117, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 173, 176, 178, 221, 338, 397, 428, 429, 441, 459, 465, 545, 547, 628, 718, 722, 734, 829, 835, 849, 856, 857
Harezmşahlar 110, 113, 114, 116, 161, 519, 729, 752, 886
Harezmşah Muhammed 112
Hargobind 585
Harkha Bai 584
Harold Lamb 35, 60, 708, 753, 860
Hasan Ağa 295, 306, 307, 488
Hasan Ali 550, 551
Hasan b. Kulfar 497
Hasan Büzürg Celayir 400
Hasan Celayir 169
Hastings, W. 41, 49, 50, 51, 674, 675, 867
Haydarâbâd 49, 50, 51, 54, 592
Haydarâbâd Nizamlığı 50, 54
Haydar Ali 51, 665
Haydar Herevî 518
Haydarî 511
Hayırbay 500
Hayrullah Efendi 742
Hazar Denizi 168, 225, 656, 664
Hemedan 171, 186, 203, 387, 551
Henry 29, 31, 56, 57, 257, 264, 279, 378, 379, 684, 696, 861, 864, 871, 872, 873, 896
Herodot 530
Heştrûd 273
Hetum 26, 115, 867
Hıtay Bahadır (Timur'un Emîri) 159
Hızır Han 210, 394
Hızır Hoca 75, 133, 160, 161, 204, 206, 213, 216, 388, 395, 857
Hızır Hoca Oğlan 213, 388, 395
Hidayat 60
Hikmet Bayur 750
Hille 187
Himu 582
Hindal 581, 606
Hindistan 22, 26, 34, 39, 40, 41, 42, 43, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 66, 67, 75, 80, 83, 91, 105, 129, 156, 167, 204, 205, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 217, 225, 227, 245, 246, 263, 267, 328, 336, 386, 388, 395, 421, 422, 423, 424, 429, 441, 444, 445, 464, 465, 466, 481, 500, 503, 509, 515, 553, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 588, 590, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 620, 629, 674, 675, 678, 688, 690, 697, 699, 700, 718, 750, 756, 759, 772, 788, 811, 812, 813, 829, 848, 858, 859, 860, 880
Hindukuş 111, 205, 450
Hitler 628, 705, 708, 711, 712, 893
Hive 60, 111, 161, 162, 617, 640, 735, 878
Hive Hanlığı 60, 617, 640, 735, 878
Hoca Akbuga 215
Hoca Firuz Paşa 304, 305
Hoca Hidayetullah 39, 40
Hoca Mesud Semmanî 247
Hoca Saadettin Efendi 230, 283, 773, 782
Hoca Yusuf 106
Hocent 60, 133, 139, 142
Hokand 60
Hongwu 389, 390, 391, 392, 393, 394, 896
Horasan 21, 72, 73, 77, 81, 113, 120, 124, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 140, 149, 150, 151, 153, 154, 156, 164, 165, 166, 167, 173, 176, 179, 184, 204, 205, 210, 213, 217, 250, 386, 387, 397, 401, 406, 417, 419, 431, 432, 454, 469, 508, 509, 511, 512, 547, 548, 549, 550, 552, 553, 559, 573, 593, 601, 612, 665, 749, 857
Hoşab 598

Hoten 112, 115, 117, 120, 158, 204, 216, 387, 388, 397, 431

Hoy 99, 214, 384, 444

Hudaydad (Timurlu Emir) 88, 183, 200, 243, 544, 558

Hullan 85

Humus 247, 254, 541

Huttelan 155, 162

Hülagu 72, 121, 122, 123, 138, 139, 186, 192, 198, 214, 225, 240, 242, 243, 247, 254, 315, 316, 386, 387, 388, 420, 468, 522, 543, 559, 564, 857

Hümâyun 66, 67, 68, 69, 70, 77, 94, 284, 511, 579, 580, 581, 582, 585, 597, 599, 600, 603, 604, 605, 606, 607, 609, 610, 868

Hümâyun Türbesi 610

Hürmüz 166, 171, 172, 186, 225, 555, 666

Hürremabad 169

Hürrem Sultan 502, 505, 801

Hüsameddin Çoban 342, 479, 480

Hüseyin Ahlâtî 568

Hüseyin Baykara 57, 76, 78, 105, 425, 468, 469, 470, 518, 550, 552, 553, 554, 578, 605, 724, 858, 868

Hüseyin Mirza 248, 249, 605

Hüseyin Sofi 104

Hüseyinzâde Ali 737, 738, 739

Hz. Ali 71, 85, 134, 250, 252, 410, 417

Hz. Hüseyin 85, 284

Hz. Ömer 419

I

I. Murad (Osmanlı Sultanı) 229, 264, 289, 300, 301, 302, 305, 308, 329, 349, 484, 486, 487, 502, 525, 742, 807

II. Abbas 588

II. Bahadır Şah 596

II. Ekber Şah 39, 40, 595, 596

II. Murad (Osmanlı Sultanı) 222, 289, 306, 318, 444, 475, 504, 506, 508, 515, 517, 526, 547, 556, 565, 566, 571, 572, 574, 576, 780, 801, 818

III. İvan 634

III. Murad (Osmanlı Sultanı) 664

III. Mustafa 593

II. Pius 644, 646, 647, 648, 649, 650, 653, 655, 656, 689, 778, 796

II. Şah Âlem 49, 51, 54, 593, 594, 595

Irak-ı Acem 166, 184, 185, 501, 544, 555, 559

Irak-ı Arab 166, 190, 220, 386, 388, 564

Irkıl Hoca 477, 478

Isfahan 185, 551, 569

Isfarayinî 187

Issık Göl 158, 159, 160

Işık 762, 885

İ

İber Yarımadası 257

İbn Haldun 25, 148, 152, 252, 253, 254, 407, 442, 454, 507, 868

İbn Raik 419

İbn Şıhne 252, 254, 300, 444, 473, 868

İbnü'l Esir 112, 113, 788, 868

İbrahim el-Kummi 166

İbrahim Gafurov 845

İbrahim Ludi 66, 579, 580, 812

İbrahim Muminov 729, 731, 732

İbrahim Sultan 398, 457, 549

İbrahimşah 184

İbrahim Zahid Geylanî 510

İdigu 180

İdiku Barlas 431, 432

İdikut 110, 111, 114, 116

İdris-i Bitlisî 286, 295, 336, 567, 568, 817, 818, 868

İdukaday 141

İfrikiyye 442

İlhanlı 20, 22, 75, 84, 109, 113, 118, 120, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 136, 140, 143, 164, 166, 167, 169, 173, 175, 176, 177, 180, 190, 192, 204, 214, 219, 220, 223, 242, 243, 246, 247, 260, 277, 299, 310, 315, 332, 333, 338, 339, 341, 343, 354, 386, 387,

396, 400, 404, 406, 419, 422, 424, 428, 429, 454, 462, 466, 471, 501, 503, 515, 516, 519, 521, 522, 523, 526, 616, 617, 756, 788, 816, 841

İlyas Hoca 82, 102, 103, 133, 143, 151, 152, 153, 158, 401, 408, 856

İlyığmış Oğlan 178, 414

İmil 110

İnalcık, Halil 36, 289, 300, 301, 302, 303, 304, 309, 310, 312, 314, 315, 318, 331, 332, 333, 348, 354, 362, 471, 487, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 506, 513, 515, 524, 563, 567, 576, 577, 769, 770, 801, 866, 868, 880, 885

İnalcuk 112

İnaloğlu 354, 501

İndus 579, 592

İnnocenti IV (Papa) 521

İoannes 259, 263, 265, 267, 268, 269, 270, 279, 348, 358, 359, 367, 369, 370, 371, 372, 374, 520

İrlanda 42, 670, 675

İrtış 722

İsa Çelebi 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 356, 360, 372, 486

İsen Buka 81, 128, 129, 132

İsfendiyar Bey, İsfendiyar Oğulları 276, 277, 319, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 355, 364, 504, 566, 570

İshak Buharî-i Hindi 509

İskender 21, 27, 88, 148, 166, 205, 206, 210, 215, 216, 217, 253, 346, 387, 394, 395, 422, 433, 434, 439, 467, 503, 522, 542, 544, 545, 546, 547, 563, 564, 572, 573, 574, 575, 576, 582, 583, 593, 598, 646, 650, 655, 678, 687, 703, 704, 709, 712, 819, 833

İskender Celabi 166

İskender Şah 206

İskit 266, 310, 520, 530, 531, 647, 648, 651, 656, 657, 661, 787, 796, 797, 799, 872

İslam Kerimov 62, 64, 844

İsmail Ata 412, 417

İsmail Paşa 733

İtil 182, 183, 201, 495

İttihat ve Terakki 740

İvan Bunin 640

İvanin 182, 183, 640, 885

İygu Timur 436

İzabella 665

İzmir 26, 33, 259, 326, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 344, 348, 350, 358, 359, 360, 367, 369, 371, 374, 379, 383, 421, 429, 444, 451, 488, 499, 521, 531, 532, 629, 630, 644, 655, 768, 773, 816, 858, 866, 892

J

Jagiello 199, 225, 226, 563

Jannina 492

János Thuróczy 289

Jaunpur 583

J. Bor 395

Jean (Rahip) 25, 26, 27, 28, 29, 31, 54, 61, 145, 146, 259, 261, 263, 265, 266, 276, 286, 296, 361, 368, 376, 377, 378, 379, 380, 403, 436, 437, 440, 627, 649, 650, 654, 673, 689, 690, 693, 694, 695, 696, 772, 775, 776, 858, 862, 863, 864, 866, 868, 870, 879, 881, 892

Jian-wen 394

Jiguang Wang 393

Johann Gregori 639

John Malcom 699

John Woods 144

Joseph 40, 529, 685, 687, 705, 734, 873, 874, 876, 877, 883, 884, 893, 895

Joseph Chamberlaine 705

Joseph White 40

Julien Maiocho 270

Józsca Török 573

K

Kâbil 38, 68, 129, 155, 164, 206, 543, 578, 579, 580, 582, 584, 587, 588, 590, 597, 598, 599, 604, 606, 859

Kabul Han 146, 153, 405, 406

Kabulistan 184, 205

Kabul Oğlan 152

Kabûl Şah 82

Kaçiu 141

Kaçula 141, 146, 147, 405, 406, 600

Kadı Burhaneddin 193, 194, 195, 197, 198, 212, 213, 219, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 233, 238, 277, 278, 300, 318, 325, 334, 337, 338, 343, 422, 472, 473, 476, 750, 765, 815, 818, 820, 828
Kadirali Beg 616, 617
Kafesoğlu 25, 519, 886
Kâfiristan 205, 331, 629, 630
Kafkasya 177, 183, 194, 195, 201, 218, 222, 225, 336, 414, 611, 621, 718, 719, 739, 765, 832
Kahire 32, 176, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 212, 213, 223, 236, 237, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 255, 288, 382, 383, 384, 441, 443, 445, 473, 500, 507, 577, 696, 781, 865, 868, 869, 891
Kalaç 478, 519
Kala-i Sefid 185
Kalecik 282, 342, 345, 821, 823, 824
Kale-i Rum 382, 383
Kalenderî-lik 511, 512, 513
Kalka 175, 631
Kalkütta 38, 43, 51, 56, 60, 594, 678, 692
Kam Bahş 591
Kamerüddin 72, 92, 133, 158, 159, 160, 161, 174, 400, 856
Kâmuran 581, 606
Kanas 128
Kandahar 38, 167, 553, 579, 582, 584, 586, 587, 588, 599, 606, 857
Kaneve 581
Kanglı 102, 113, 114, 115, 478, 519
Kanıbay en Nasırî 382
Kanıgil 65, 462, 790
Kanıgül 397
Kant 701
Kantakuzen 529
Kanuni 301, 445, 483, 498, 502, 505, 509, 524, 652, 659, 662, 665, 801, 807, 816, 821
Kanva 580
Kapıkulu 301, 490, 493
Karabağ 169, 177, 188, 216, 218, 228, 263, 273, 278, 321, 323, 387, 388, 389, 394, 413, 415, 416, 423, 437, 454, 545, 547, 552, 555, 563, 564, 573, 575
Kara Bulak 397
Karaçar Han 102
Karaçar Noyan 141, 147, 149, 404, 405, 406, 407
Karahanlılar 752
Karahıtay 110, 111, 112, 114, 116, 118, 138, 139, 142, 521, 522, 728
Karahisar 327, 334, 335, 344
Kara Hoca 398
Karahoço 116
Kara Hoço 120, 125, 431
Kara Hülagu 121, 122, 123
Karakalpak 720
Karakoyunlu 170, 188, 189, 195, 211, 218, 220, 221, 223, 228, 232, 241, 242, 244, 248, 275, 383, 385, 387, 447, 476, 501, 506, 519, 544, 545, 546, 547, 549, 550, 551, 557, 559, 561, 562, 563, 564, 572, 573, 574, 575, 765, 795, 895
Karakoyunlu Cihanşah 547, 549, 551, 575
Karakoyunlu İskender 546, 564, 572, 573, 574, 575
Karakoyunlu Muhammed 170, 189
Karakum 114
Karakurum 26, 122, 128, 389
Karamanlu 476
Karamanoğlu 195, 197, 221, 224, 276, 277, 278, 286, 326, 333, 335, 338, 340, 341, 342, 344, 345, 346, 352, 472, 474, 501, 561, 562, 574, 576, 577, 647, 763, 765, 803
Karamanoğlu Alaaddin Bey 195, 197, 224
Karamanoğlu İbrahim Bey 574, 576
Karamanoğulları 193, 308, 312, 326, 335, 338, 339, 340, 472, 473, 474, 476, 494, 504, 506, 561, 572, 743, 816, 818, 820
Kara Muhammed 99, 188, 189, 218
Kara Sinan Paşa 492
Karasu 124, 625
Kara Tatar 135, 277, 278, 280, 291, 315, 316, 320, 336, 337, 472, 826, 829
Kara Tübe 160

Karaunas 128, 150, 402, 404
Karavul 86, 282, 625
Kara Yahya 355, 364
Kara Yusuf 98, 99, 195, 197, 211, 212, 223, 224, 228, 229, 230, 232, 235, 241, 242, 243, 244, 245, 248, 273, 274, 275, 276, 278, 383, 384, 385, 387, 444, 476, 504, 544, 545, 546, 559, 560, 562, 563, 564, 572, 576, 606, 736, 754, 756, 795
Karayülük Osman 212, 227, 233, 235, 256, 276, 288, 293, 319, 337, 476, 500, 545, 546, 550, 551, 562, 564, 572, 573, 574, 575, 765, 766
Karesi 317, 350, 352, 486
Karesioğulları 339
Karluk 111, 112, 114, 116, 137, 139, 142, 478, 519
Karnal 592
Karşı 123, 124, 125, 126, 127, 130, 131, 142, 149, 154, 458, 460, 532, 869, 887
Kasım Han 587
Kasım Hanlığı 617, 620
Kastamonu 276, 277, 300, 309, 310, 318, 341, 342, 355, 363, 479, 521, 570, 818, 867
Kastilya 29, 30, 31, 257, 264, 353, 375, 379, 380, 384, 775, 858
Kaşanî 127, 128
Kaşgar 47, 112, 113, 115, 117, 120, 158, 216, 387, 395, 431
Kaşkaderya 130, 139, 142
Kat 161, 162
Katerina 639, 677, 705
Katur 205, 450
Katvan 123
Kayalık 109, 112, 116, 120, 123, 431
Kaydu Han 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 147
Kayı-lar 15, 342, 471, 473, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 514, 526, 818
Kayırçak Oğlan 619
Kayseri 227, 234, 236, 237, 241, 281, 282, 315, 322, 326, 335, 336, 338, 340, 345, 429, 444, 519, 765, 773, 826, 866
Kayumof 727
Kazagan Han 80, 82, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 132, 133, 144, 146, 149, 150, 152, 154, 156, 159, 164, 165, 400, 404, 497, 856
Kazak 110, 160, 181, 720, 721, 836, 844
Kazan Han 132, 747
Kazan Hanlığı 620
Kazvin 184, 337, 545, 546, 547, 549, 551
Kazvinî 38, 39, 116, 171, 176, 515
Kebek Han 129, 130, 131, 174, 458, 460
Keçiborlu 328, 333
Kefe 175, 193, 233, 240, 255, 259, 274, 429, 571
Kelat 86, 165, 166
Kelüren 136
Kemah 241, 243, 274, 275, 276, 321, 500
Kemaliddin Mahmud 76
Kemal Karpat 508
Kereyit-ler 80, 102, 134, 136, 521, 525
Kert 154, 155, 164, 165, 166, 429
Keş 102, 104, 133, 142, 143, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 157, 163, 165, 375, 401, 411, 412, 416, 427, 459, 460, 856
Keşmir 206, 210, 581, 584, 586, 589, 592, 593
Keyhüsrev Huttelani 150, 156
Keyhüsrev Kara Tekin 155
Khavak 205
Kınık 473, 475, 476, 479
Kıpçak-lar 29, 33, 78, 81, 99, 111, 114, 115, 118, 123, 124, 139, 160, 173, 174, 176, 178, 179, 181, 182, 184, 195, 199, 200, 201, 202, 222, 226, 273, 280, 283, 292, 314, 316, 317, 333, 408, 414, 421, 422, 429, 437, 439, 441, 472, 478, 491, 495, 496, 519, 520, 521, 522, 527, 547, 557, 562, 611, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 624, 625, 628, 629, 630, 631, 720, 725, 734, 751, 752, 754, 756, 829, 832, 833, 835, 848, 857
Kırgız 136, 720, 721, 740, 844
Kırım 176, 193, 233, 259, 274, 429, 441, 528, 551, 620, 627, 639, 640, 751, 836, 869
Kırmızı Türbanlılar 389

Kırşehir 282, 322, 334, 335, 340, 344, 514, 821, 822, 823
Kısakürek, N.F. 760, 887
Kıyat 78
Kızılbaş 68, 70, 94, 95, 665
Kızılırmak 282, 283, 322, 823
Kilikya 26, 520
Kimek 113, 114, 115, 519
Kipriyan 632, 633, 634, 635, 636
Kirman 166, 171, 172, 185, 418, 431, 432, 544, 555
Kitan 119, 390
Knolles 667, 668, 669, 676, 691, 887
Kobek 110
Koca Mustafa Paşa 511
Konak Han 81
Kongrat 221
Korkunç İvan 638, 719
Korkut Ata 478, 482
Korsika 257, 642
Kostandil Gürcü 388
Kostenecki 280, 317, 350, 802
Kotan (Kıpçak hanı) 121
Koyruçak Oğlan 201
Kökeri 206, 210
Köko-ços 141
Köksaray 463
Kölen Naur 134
Könçek 129
Könçe Oğlan 443
Köpekoğlu 354
Köprülü, F. 17, 475, 476, 495, 519, 570, 757, 758, 759, 760, 761, 763, 764, 767, 768, 769, 770, 771, 774, 775, 776, 777, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 793, 794, 795, 798, 799, 800, 801, 803, 804, 806, 807, 808, 814, 860, 879, 887
Kötürüm Bayezid 342
Kral Martin 257, 379
Kremlin 718
Kritovulos 271, 499, 869
Kruşçev 728
Kubad 344, 547
Kubadoğlu 354
Kuban 201
Kubilay 109, 112, 115, 118, 122, 123, 125, 126, 127, 138, 140, 142, 204, 332, 389, 390, 406, 501, 753, 892
Kulikovo 175, 176, 627, 630, 631, 830, 836, 839
Kunça Oğlan 199
Kundalan 127
Kundurça 86, 87, 88, 89, 90, 91, 105, 179, 182, 183, 199, 200, 202, 222, 283, 287, 292, 414, 439, 440, 441, 448, 449, 450, 625, 629, 832, 857
Kunduz 150, 155
Kuo Chi 392
Kurat, NA. 222, 223, 529, 551, 622, 628, 759, 760, 763, 764, 767, 815, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 837, 840, 869, 887
Kutbeddin İzniki 350, 361
Kutbuddin Kummi 83, 686
Kutlu Bey 219
Kutluk Buka 174
Kutluk Türkân 143
Kutluşah 194, 197, 198
Kutupşah 587, 590
Kuzistan 184, 185, 228, 273
Küçük Mustafa 504, 572
Küçük Mustafa Çelebi 504
Kühek Tepesi 467
Kür 177, 216, 740
Kürdistan 184, 185, 191, 197, 386, 555
Kürt 187, 224, 311, 497

L

Lactantius 784, 869
Lahor 206, 210, 579, 581, 586, 593, 873
Lahorî 38, 39, 48, 74, 608
Lalam Kurçin 432
Lala Mustafa Paşa 502
Lamb 35, 60, 708, 753, 860, 888
Langlès 48, 53, 55, 56, 60, 61, 691, 877

Laskaris 520
Léon 29, 696
Leonardo Bruni 643
Lepanto 573
Litvanya 199, 201, 222, 225, 226, 495, 625, 628, 629, 673, 750, 756, 835, 839
Liu Wei 392
Lord Mansfield 41
Louis 53, 667, 670, 671, 672, 673, 679, 694, 787, 796, 862, 863, 864, 871, 876, 877, 882, 883
Ludi 66, 579, 580, 581, 587, 598, 812, 813
Ludovico Sforza 652
Lur-i Büzürg 185
Lur-i Küçek 387
Luristan 169, 185, 273, 857
Lütfi Paşa 301, 821, 826, 870

M

Macarios Melissenos 780
Macaristan 226, 257, 318, 350, 366, 566, 572, 573, 687, 704
Maçin 394
Mağcan Cumabay-uli 716
Mağrib-i Evsat 442
Mahan 77, 184
Mâhân 523, 524
Mahdum Hatif Hocendi 60
Mahım Enege 583
Mahmudâbâd 200
Mahmud Han Ludi 580
Mahmud Tuğluk 207
Mahmut Esat Bozkurt 746, 748
Mahmut Oğlan 296
Makedonya 487, 520
Makrizî 188, 189, 192, 223, 228, 237, 384
Makyavel 643, 652, 653, 654, 709
Malatya 194, 212, 213, 228, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 245, 274, 300, 311, 382, 383, 439, 519, 612, 817, 858
Malkoçoğlu Mustafa 233, 234, 235, 445
Mallu 205, 207, 208, 210
Malta 662, 663
Manas 844
Mangışlak 113
Manucci 511, 601, 602, 609, 610, 690, 819, 870
Manuel 31, 219, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 278, 306, 310, 318, 368, 370, 371, 372, 374, 379, 504, 529, 530, 533, 563, 566, 656, 657, 665, 777, 864, 879, 888
Manuel Paleologous 529
Mara (Macar prensesi) 505, 506, 801
Maraş 192
Marata 49, 50, 589, 590, 592, 595
Marcel Brion 61, 62, 63, 64, 854, 888
Marco Grimani 351
Mardin 189, 190, 191, 192, 195, 196, 197, 203, 220, 221, 241, 242, 256, 386, 388, 765, 857
Margarit Manastırı 481
Margınanî 83
Marlowe 656, 658, 659, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 692, 693, 697, 859, 870, 880, 881, 883, 884, 885, 895
Matthaios 268
Medine 206, 384, 412, 413, 415, 446, 479
Mefisto 682
Mehemmed Tehmasib 615
Mehmed Bey 277, 335, 340, 341, 344, 345, 488, 489, 571
Mehmed Çelebi 23, 234, 295, 307, 317, 330, 334, 344, 345, 347, 352, 353, 354, 355, 356, 362, 363, 373, 484, 486, 488, 489, 490, 491, 494, 498, 499, 501, 503, 504, 515, 527, 528, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 570, 571, 745, 774, 789, 790
Mekke 158, 206, 274, 384, 403, 412, 413, 415, 418, 479, 503, 621
Mekran 151
Melik Bakır 99
Melik Eşref 180, 193
Melik Hüseyin 99, 154

Melik İsa 189, 192, 196, 197, 220, 221, 256, 388
Melik İzzeddin 170, 221, 388
Melik Nasır 192, 249
Melik Nasruddin Bahtiyar Beg 343
Melik Salih 196
Melik Zahir 212, 213, 236
Memlûk-lar 25, 29, 32, 85, 95, 143, 176, 177, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 211, 212, 213, 215, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 230, 236, 237, 238, 242, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 262, 266, 275, 288, 300, 305, 309, 311, 312, 315, 341, 381, 382, 383, 384, 385, 387, 410, 422, 423, 425, 429, 439, 441, 443, 444, 445, 446, 450, 451, 463, 472, 500, 507, 514, 544, 546, 552, 557, 568, 570, 574, 575, 576, 577, 743, 756, 763, 778, 817, 842, 858
Menen Tudun 141
Mengli Buga 99, 384
Mengli Gerey 836
Mengli Hoca 99
Mengü Kağan 115, 116, 118, 122, 123, 127, 128, 138, 139, 164
Mengü Timur 123, 124
Menteşe, Menteşe oğullan 277, 295, 300, 308, 311, 313, 314, 319, 326, 328, 330, 340, 342, 344, 345, 572
Menuşihr 148
Meraga 127, 466, 467
Merkez Efendi 511
Merkit-ler 78, 136, 139
Mermer Tepe 328
Meryem Ana 632, 633, 634, 636, 637
Mesud Beg (Mahmud Yalavaç'ın oğlu) 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 431
Mesud Şirvanî 782
Metropolit Afanasi 634
Mevlâna Haydar 567, 571
Mevlâna Niyazi Bursavi 516
Mevlanazâde 153
Meymene 448, 553
Mezid Bey 334, 338
Mısır Bey 278
Mısır Hoca 188
Michele di Lando 654
Mignanelli 32, 33, 93, 190, 191, 194, 250, 261, 262, 288, 531, 644, 650, 778, 858, 866, 870
Mihail Frunze 439, 440
Mihalıç 327
Mihaloğlu Mehmed Bey 488, 489, 571
Mihrinigâr Hatun 599
Mihrünissa 586
Mikael Yaroslaviç 837
Milan 32, 261, 263
Ming hanedanı 140, 204, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 856, 864, 870, 893, 897
Minköl 217, 229, 230, 264, 265, 273, 274, 349, 386
Minnet Bey 296
Mir Abdulhay Sadr 599
Miranşah 26, 72, 73, 88, 91, 98, 99, 164, 166, 167, 170, 177, 183, 186, 187, 191, 201, 202, 203, 204, 211, 212, 214, 215, 216, 218, 220, 225, 243, 265, 293, 295, 376, 378, 379, 386, 387, 398, 403, 418, 432, 434, 454, 513, 543, 544, 548, 559, 578, 600, 625, 626, 690, 726, 728, 792, 857
Mir Cafer 593
Mircea 226, 318, 565, 883
Mir Celalüddin Hüseynî Şirazî 598
Mir Cumle 589
Mire dağı 284
Mirek Mirza Güyek 610
Miret 209
Mirhond 22, 44, 205, 229, 234, 235, 239, 247, 249, 273, 275, 276, 281, 297, 314, 325, 328, 349, 381, 382, 397, 398, 439, 441, 511, 569, 788, 871
Miri Melik 159
Mir Kasım 51, 594
Mirza Abdullah 548
Mirza Cani 601

Mirza Cihanşah 545
Mirza Han 47
Mirza Haydar Duğlat 133, 159, 160, 401, 408, 457, 580, 581, 603
Mirza İbrahim 549
Mirza İlengir 503
Mirza Muhammed 209, 548, 550, 552, 573, 584
Mirza Ömer 243, 503, 543, 559
Mizancı Murad Bey 735
Mocenigo 370
Mogan 821, 822
Moğol-lar 16, 17, 21, 24, 26, 36, 59, 60, 80, 81, 82, 86, 92, 95, 101, 102, 103, 104, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 146, 147, 149, 150, 153, 155, 157, 161, 164, 169, 176, 182, 183, 195, 221, 326, 332, 362, 380, 389, 390, 391, 395, 396, 400, 401, 405, 407, 408, 419, 421, 423, 426, 427, 430, 431, 440, 449, 465, 472, 499, 503, 511, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 526, 527, 528, 596, 604, 606, 607, 614, 630, 640, 682, 690, 700, 709, 718, 720, 728, 734, 735, 736, 739, 740, 746, 750, 755, 757, 761, 763, 776, 788, 793, 833, 837, 850, 879
Moğolistan 21, 23, 113, 114, 122, 127, 132, 134, 135, 136, 139, 140, 141, 149, 182, 204, 333, 334, 387, 389, 395, 424, 521, 756, 856
Moğul 75, 149, 150, 152, 155, 161, 400, 427, 604, 856
Molino 369, 374
Molla Fenâri 507
Molla Gürâni 499, 500
Molla Hafız 391
Molla Mürşid 598
Molla Salih 601, 610
Moltke 704, 884
Montesquieu 702
Moskova Knezliği 627, 629, 630, 634, 637, 830, 831, 837, 838, 839
Möngke 141, 149, 878
Muaviye 252
Mudurnu 356, 525
Mugal 604
Muhali 135, 434
Muhammed Afzal Buharî 38, 39, 45
Muhammed Algaci 30, 375, 379, 380
Muhammed Buharî 231, 327
Muhammed b. Zeyneddin 185
Muhammed Cezeri 507
Muhammed Cuki 546, 550, 573
Muhammed Fenari 231
Muhammed Han 572, 587, 836, 876
Muhammed Hani 205
Muhammed Hudabende 665
Muhammed Medeni 206
Muhammed Oğlan 394
Muhammed Parsa 508
Muhammed Sultan 73, 87, 88, 91, 99, 183, 184, 185, 187, 197, 201, 204, 209, 214, 216, 220, 243, 254, 273, 274, 275, 287, 288, 293, 295, 326, 327, 328, 329, 335, 350, 356, 374, 386, 387, 388, 395, 413, 415, 416, 422, 434, 462, 464, 510, 543, 569, 607, 625, 726, 727, 772, 801, 858
Muhammed Tâki 85
Muhammed Yusuf er-Raci 60
Muizzüddin Muhammed 164
Mukran 217
Multan 205, 206, 210, 593, 606
Murad Bahş (Gocurat Valisi) 588, 589
Murad Beheşt (Şah Cihan'ın Oğlu) 74
Murad Beg (Uzun Hasan'ın yeğeni) 552
Murad Bey 68, 498, 576, 735
Murtaza 23, 403, 412, 587, 733
Musa Çelebi 271, 296, 350, 351, 352, 353, 361, 363, 373, 484, 488, 494, 498, 499, 528, 561, 565, 568, 570, 601
Musa el Kâzım 418
Musa İznikî 508
Musa Kâzım 85, 86
Mustafa Çelebi 291, 296, 317, 489, 491, 504, 559, 564, 565, 566, 572, 821
Mustafa Kafalı 142

Mustafa Kemal 14, 746, 747, 749, 753, 799
Mustafa Kesbi Efendi 620
Mustafa Rahmi 60, 64, 746, 877
Musul 188, 191, 196, 220, 242
Muş 170, 196, 218, 546, 573
Muşku 201, 626
Mutahharten 170, 195, 197, 198, 218, 219, 220, 224, 227, 229, 230, 233, 241, 242, 243, 270, 273, 274, 275, 276, 278, 288, 293, 319, 338, 341, 356, 372, 736, 828, 857
Muzaffer Barlas 605
Muzaffer Hüseyin Mirza 605
Muzaffer Kâşi 171
Mübarekşah 123
Müeyyed Arlat 81, 146, 156
Müneccimbaşı 241, 294, 296, 302, 307, 316, 321, 338, 353, 507, 519, 537, 539, 782, 822, 826, 871
Müslimî 617
Mütevekkil 223, 225

N

Nabat 148
Nadir Şah 592, 593, 602, 621, 652
Nahcıvan 169, 273
Nahşeb 130, 131, 458
Nakşibendilik 508, 509, 514, 878, 888
Naku 122
Naligu 129
Namık Kemal 736, 871
Nanking 394
Napolyon 54, 434, 595, 628, 640, 677, 678, 679, 680, 682, 683, 684, 693, 696, 697, 703, 704, 705, 706, 710, 712, 752, 766, 824
Nasanov 625
Nasreddin Hoca 614, 615, 616, 773, 880, 892, 894
Natanzi 21, 22, 44, 77, 82, 85, 88, 89, 93, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 143, 149, 150, 154, 156, 188, 205, 214, 234, 243, 248, 273, 275, 330, 365, 401, 411, 412, 413, 417, 421, 427, 441, 458, 465, 790, 825, 842, 871
Nayman (kabile) 78, 112, 114, 116, 136, 139, 142, 521, 522
Nayman Küçlüg 112, 114
Nazarbayev 847
Nazar Muhammed 587
Necef 49, 54, 85, 594, 595
Necef Han 49, 54, 594, 595
Necibüddevle 49, 594
Necip Asım 744, 755, 803
Negroponte 258, 373, 573
Negübay 124, 125
Nergisi 516
Nesef 130, 131, 458, 460
Neşrî 232, 234, 239, 241, 276, 277, 280, 281, 284, 289, 294, 296, 301, 302, 305, 307, 308, 312, 316, 317, 340, 342, 344, 345, 346, 351, 352, 354, 361, 362, 363, 364, 365, 447, 484, 485, 487, 488, 489, 492, 497, 527, 528, 535, 536, 537, 539, 540, 541, 565, 571, 771, 772, 774, 790, 792, 804, 805, 821, 827, 828, 862, 871
Niccolò Capello 268
Nietsche 687
Niğbolu 31, 32, 33, 227, 229, 231, 237, 239, 257, 258, 259, 261, 262, 284, 289, 291, 292, 300, 305, 360, 361, 366, 368, 375, 487, 566, 572, 643, 660, 774, 777, 791, 810
Niğde 219
Nihavend 387
Nijni-Novgorod 624, 830, 839
Nişabur 110, 165
Nişancı Mehmed Paşa 276, 342, 535, 804, 817, 869, 872
Niyaz Devan 60
Niyazi kışlağı 143
Nizameddin Kaşgarî 390
Nizameddin Mesud el Geccani 381
Nizamülmülk 74, 75, 430, 808
Nogay Horde 664
Novgorod 624, 634, 830, 838, 839
Novoltsev 730, 731, 890
Nur Cihan 586

Nureddin Beg 473
Nureddin Kâzeruni 547, 575
Nüküz 78

O

Oğuz 15, 113, 114, 115, 342, 471, 473, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 482, 483, 512, 514, 518, 519, 523, 525, 526, 600, 734, 735, 738, 788, 818, 844, 866, 872
Olar 137
Olcay Terken 144, 146
Olcaytu Berdi 80
Ongiradlar 134
Onon 112, 116, 117, 134, 135, 136, 141, 149, 406, 872
Orado 265, 268, 269
Orgina Hatun 122, 123
Orhan Gazi 300, 339, 502, 525, 738, 744, 774, 807, 808
Oruç Beg 61, 279, 280, 281, 287, 294, 296, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 314, 318, 346, 352, 355, 483, 484, 488, 495, 523, 524, 527, 535, 536, 538, 539, 541, 571, 772, 774, 805, 806, 813, 822, 827, 872
Orus Han 126
Oset 201
Osman Bey 212, 227, 233, 235, 256, 276, 288, 337, 342, 345, 476, 481, 500, 525, 545, 550, 551, 562, 563, 572, 574, 575, 765, 766
Osman b. Mehmed 497
Osman Gazi 300, 309, 354, 472, 473, 474, 480, 481, 523, 524, 525, 659, 738, 744, 774, 807, 808
Otlukbeli 447, 494, 501, 553, 562
Otman Baba 512, 513, 567, 867, 894
Otrar 106, 107, 112, 113, 162, 174, 180, 384, 394, 397, 398, 414, 430, 434, 681, 858
Oyrat 136
Ozar 116

Ö

Ödürgü 443
Ögeday 110, 111, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 138, 155, 161, 398, 404, 406
Ömer b. Abdülaziz 84, 841
Ömer Halis Bıyıktay 752
Ömer Külâl 412
Ömer Seyfettin 738, 739, 872
Ömerşeyh Miraz 71, 72, 88, 91, 99, 160, 178, 182, 183, 186, 191, 214, 215, 216, 385, 386, 387, 397, 411, 414, 416, 432, 433, 450, 543, 553, 578, 600, 832, 857
Öngüt 136
Örüg Temür 389, 395
Örük Temur 174
Ötemiş Hacı 174, 175, 616, 617, 833, 872
Ötügen Noyan 109
Özbek-ler 18, 47, 59, 60, 62, 63, 64, 104, 105, 134, 153, 162, 179, 180, 221, 375, 452, 454, 547, 548, 553, 578, 582, 583, 584, 587, 588, 589, 597, 605, 607, 609, 717, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 728, 730, 732, 735, 830, 831, 833, 836, 837, 840, 843, 844, 845, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 860
Özbek Han 720, 830, 833, 837, 840, 849
Özbekistan 13, 35, 60, 62, 63, 64, 104, 130, 134, 149, 720, 722, 724, 725, 729, 731, 732, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 860, 871, 886
Özgend 120
Özi 495, 622, 625
Özü 201, 202, 717

P

Pahomi Logofet 634
Palazuelos 375
Paleologos 258, 263, 368
Palmira 254, 881
Panipat 209, 580, 582, 583, 593, 812, 859
Panislamizm 714, 715, 725
Panslavizm 738
Pantürkizm 714, 715, 722, 725, 728, 729, 738, 739
Paole Zane 261
Paşa Yiğit 305, 487, 488
Patila 185
Peçenek 520

Pekin 122, 389, 678, 799
Pencap 49, 210, 579, 582, 583, 598
Pera 259, 265, 268, 269, 270, 271, 272, 277, 278, 320, 353, 368
Perondino 656, 657, 659, 693, 796, 797, 798, 799, 800, 872
Peter Golden 140
Petis le Croix 673
Petro 673, 719
Petrus Perondino 656, 659, 693
Peyami Safa 741, 743, 744, 891
Pietro Ranzano 650
Pietro Zeno 351, 372, 373
Pir Ali 164, 276, 288, 416, 544
Pir Ali Taz 416, 544
Pir Budak 550, 551
Pir Hacı Meleş 433
Pir İlyas 508, 510, 614
Pirmuhammed (Emirzade) 38, 40, 72, 87, 88, 91, 99, 107, 166, 167, 184, 185, 191, 202, 205, 206, 215, 273, 333, 338, 386, 387, 398, 399, 433, 434, 441, 464, 543, 544, 558, 726
Pirmuhammed Cihangir 38, 205, 206, 387, 398, 434, 441, 544
Pirmuhammed Tagay Buga Barlas 433
Portekiz 257, 390, 665, 666, 670, 679
Portekizliler 587
Pritsak 638, 891
Ptoleme 466, 467
Pugaçev 639
Purab 580
Puşkin 639, 873

Q

Qaday 137
Quril 137

R

Raca Sıvacı 590
Racistan 580, 584, 589
Racput 584, 589, 590
Rafızî 254
Rahbe 190, 245
Rana Sanga 580
Rangun 596
Ravendi 788, 873
Râzi 419
Rehba 188, 225
Reşat Ekrem Koçu 752, 892
Reşidüddin 120, 458, 477, 478
Rey 72, 168, 171, 186, 215, 433, 546, 547, 555, 563, 673, 689, 857
Rızaeddin Fahreddin 837
Rıza Kuli Han 60
Richard Knolles 667, 691
Rieu, Charles 36, 38, 39, 58, 59, 860, 873, 892
Roma-Cermen İmparatorluğu 653
Roman 46, 47, 48, 59, 688, 777, 779, 781, 785, 786, 794, 883
Rowe, Nickolas 669, 670, 671, 672, 673, 677, 684, 690, 692, 693, 694, 697, 859, 873
Rönesans 19, 107, 426, 451, 452, 454, 468, 518, 529, 609, 642, 643, 644, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 658, 665, 667, 685, 689, 693, 696, 707, 708, 709, 713, 777, 779, 811
Rubruck 122, 873
Rucard 387
Rurik 634, 637
Rüstem (Emirzade) 91, 92, 99, 215, 254, 327, 387, 484, 502, 602, 617, 784, 865
Rüstemdar dağları 168
Rüstem Paşa 502
Rüstem Tagay Buka 327
Ryazan Prensliği 201, 260, 625

S

Sabran 178, 397, 832
Sa'dlu 476
Sadreddin Hiyavi 509, 510
Safargaliyev 198, 199, 834, 835, 837, 838, 892
Safevî 16, 68, 69, 70, 71, 75, 79, 82, 94, 95, 107, 418, 454, 461, 502, 510, 511, 569,

570, 571, 578, 579, 586, 587, 588, 589, 592, 597, 607, 609, 710, 744, 848, 893
Saguni 729
Said Barlas 215, 433
Said ibn Batrik 784
Sakız Adası 330, 334, 353, 373
Saksın 109
Sali Saray 101, 153
Salur Kazan 482
Samagar 519
Samara 179, 182, 414
Sambuci 590
Samsa Çavuş 525
Samur 177, 200, 225, 230
San Bahadır (Timur'un komutanlarından) 81
Sangari 78
San Pietro 329
Saray şehri 20, 23, 24, 101, 153, 156, 158, 175, 181, 202, 203, 255, 283, 333, 392, 407, 429, 441, 459, 460, 461, 501, 515, 551, 605, 619, 624, 626, 628, 641, 747, 829, 834, 835, 836, 838, 857, 869
Saraybosna 497
Saray Mülk Hanım 156, 158, 407, 461, 747
Sarban 128
Sardinya 257
Sareng 205
Sarı Adil Beg 168
Sarıbuga 92, 243, 432
Sarı Buga Celayir 159, 160, 435
Sarı Buka 81
Sarıkamış 276
Saruhan 277, 295, 300, 311, 317, 319, 325, 326, 340, 341, 342, 344, 345, 512
Sauma 126
Savran 174, 179, 624
Sayram 178, 387, 397
Schiltberger 33, 34, 227, 286, 290, 293, 296, 440, 531, 532, 612, 774, 775, 776, 858, 873
Sebestian 665, 871
Sebte 442
Sebük Tekin 478
Sebzevar 165, 166, 167, 431
Seeley, J.R. 700, 866, 893
Selanik 266, 350, 373, 492, 561, 572, 574, 740
Selçuklu 60, 75, 84, 115, 309, 329, 332, 339, 341, 342, 419, 472, 476, 477, 479, 480, 511, 515, 519, 522, 524, 526, 570, 729, 735, 752, 772, 788, 841, 844, 873
Selim 493, 500, 502, 578, 582, 585, 607, 652, 744, 748, 762, 763, 809, 868, 875
Selim Şah 582
Selman-ı Farisi 85, 86
Semyenov 720, 725, 849
Sencer 84, 154, 550, 772, 788, 841
Senceri (kabile) 77
Seraks 164, 165
Serbedar-lar 72, 153, 154, 165, 429, 857, 886
Serdrûd 544
Sergey Malov 720, 849
Serhint 582
Sevinçbek Bahadır (Timur'un Emîri) 432
Sevinç Kutluk 407
Seydi Ali Reis 582, 603, 874
Seyyid Ali Acemî 518
Seyyid Bereke 155, 156, 403, 410, 412, 413, 414, 415, 416, 726
Seyyidler 591
Seyyid Ömer 726
Seyyid Şerif Cürcanî 84, 172, 465, 507, 840, 841, 842
Sezar 434, 646, 650, 677, 696, 703, 704, 706, 709, 712, 719, 781, 782, 783, 784
Shangdu 123
Shao Hung 135, 874
Shen-si 391
Sığnak 174, 175, 178, 414
Sırbistan 272, 301, 305, 366, 498, 701
Sırp 280, 291, 295, 302, 310, 317, 318, 327, 350, 373, 505, 506, 538, 572, 791, 793, 794, 796, 801, 802, 869
Sicilya 642

Sicistan 144, 151, 152
Sih 585
Sihler 49, 585, 589
Sihrindi 207, 874
Silvestro Morosini 574
Simavna 568
Simeon Bekbulatoviç 638
Sind 184, 205, 206, 207, 210, 579, 584, 593, 598, 599
Sipahi İsyanı 58, 596
Siracüddevle 593
Sircan 172, 203
Sir Derya 102, 110, 113, 114, 115, 116, 130, 131, 132, 153, 158, 179, 336, 395, 398, 408, 628
Sistan 151, 152, 167, 184, 204, 205, 544, 553, 722, 788, 857
Sitti Hatun 506, 801
Sivas 28, 30, 194, 197, 198, 212, 219, 225, 227, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 262, 265, 268, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 283, 284, 315, 321, 322, 326, 334, 336, 338, 377, 422, 439, 444, 445, 501, 519, 531, 532, 536, 540, 603, 611, 612, 613, 660, 686, 687, 735, 736, 750, 756, 762, 765, 795, 818, 823, 826, 828, 858
Siyahpuş 205, 450
Siyaki Nizam 70
Skradin 497
Sofia Paleologolos 634
Sofi Bayezid 355, 364
Sofya 487, 488
Sogd 425, 722, 849
Sokullu 502
Solak Karaca 303, 308
Solakzâde 281, 284, 285, 286, 307, 344, 346, 472, 528, 562, 782, 814, 820, 822, 828, 874
Song 109, 135
Sotomayor 375
Söğüt 481, 483, 514, 524
Spandounes 266, 267, 271, 493, 529, 533, 534, 668, 777, 786, 787, 796, 797, 798, 799, 800, 874
Sphrantzes 777, 779, 780, 781, 784, 786, 870, 874
Stalin 440, 714, 715, 717, 718, 719, 725, 727, 728, 844, 874, 889, 895
Stewart, Charles 48, 56, 57, 60, 61, 64, 103, 104, 604, 699, 868, 877, 893
St. Petersburg 631, 639, 869
Sudun Taz 244, 251, 255
Sufi 161, 162, 163, 164, 173, 176, 178, 221, 628
Suli Bey 195
Sultan Berkuk 32, 176, 188, 190, 191, 192, 193, 197, 198, 212, 213, 220, 222, 223, 225, 228, 236, 244, 245, 246, 311, 382
Sultan Ferec 228, 236, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 255, 261, 381, 382, 383, 384, 385, 766
Sultan Hüseyin 57, 91, 254, 273, 282, 315, 327, 397, 543, 553, 605, 724, 858
Sultaniye 25, 26, 168, 176, 184, 186, 188, 197, 203, 230, 231, 234, 260, 263, 264, 265, 335, 376, 377, 378, 380, 403, 460, 462, 538, 545, 546, 547, 549, 569, 570, 573, 575, 650, 857
Sultan Kuli 101
Sultan Mahmud 26, 98, 207, 208, 210, 214, 297, 478, 553, 598
Sultan Sencer 154, 788
Sultan Şibli 186
Sungur Çavuş 241
Suqu-Seçen 406
Sur Devleti 581, 582, 609
Surhan 410
Suyurgatmış Oğlan 154, 155
Suzdal 624, 625, 838, 839
Sübüdey 135, 139
Süldüz 78, 81, 82, 101, 102, 103, 139, 141, 149, 150, 155, 156, 159, 328
Sülemiş 525

Süleyman b. Kutulmuş 328
Süleyman Çelebi 73, 227, 268, 291, 306, 307, 317, 327, 334, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 356, 357, 358, 359, 360, 364, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 456, 473, 485, 486, 488, 498, 515, 516, 517, 555, 557, 558, 561, 574, 790, 813, 816
Süleyman Hüsnü Paşa 735
Süleyman Nazif 744
Süleyman Şah 88, 163, 281, 327, 474, 524
Süleymanşah-bek 433
Süleyman Şah Sufi 163
Sünbül Sinan Efendi 511
Svanet 217

Ş

Şabat 124
Şadman 101
Şah Abbas 70, 71, 94, 511, 586, 652
Şah Ahmed 549
Şah Âlem 41, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 590, 593, 594, 595, 602, 603
Şah Cihan Oğlan 394
Şah Kubad 547
Şah Mansur 25, 87, 93, 171, 185, 186, 288, 857
Şahmelik 543
Şah Melik 76, 77, 106, 250, 282, 327, 328, 436
Şahnavaz 206
Şahne Musa 569
Şah Nimetullah Nureddin Veli 418
Şahpur 660, 663
Şahruh 20, 21, 22, 24, 33, 34, 36, 44, 72, 73, 76, 77, 78, 83, 87, 88, 91, 99, 105, 147, 196, 204, 210, 235, 273, 290, 293, 338, 385, 386, 387, 399, 409, 410, 415, 416, 425, 431, 432, 433, 434, 457, 462, 464, 466, 468, 476, 500, 503, 504, 505, 518, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 556, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 570, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 726, 727, 728, 835, 857, 858, 871, 878
Şah Safi 587
Şahsi Paşa 333
Şahsuvar oğlu Ali Bey 500
Şah Şuca 74, 579
Şah Veli 165, 166
Şah Yahya 172, 185
Şam 23, 25, 28, 32, 34, 68, 92, 147, 170, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 212, 213, 220, 221, 222, 228, 236, 239, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 260, 261, 262, 311, 379, 381, 382, 383, 384, 410, 429, 439, 441, 443, 445, 450, 451, 459, 465, 500, 507, 523, 551, 552, 555, 569, 644, 655, 657, 660, 661, 766, 778, 781, 816, 858, 868
Şapur 781, 782, 783, 784, 785, 786
Şaybak Han 578, 597
Şehabeddin Külâl 412
Şehr-i Sebz 101, 142, 152, 410, 411, 605, 726
Şehriyar 307, 586, 587
Şehrizor 187
Şehzâde Ekber 67, 589, 590
Şehzâde Ertuğrul 238, 660, 736
Şehzâde Hüseyin 248
Şehzâde Kasım 348, 358
Şehzâde Murad (Şah Tahmasp'ın oğlu) 94
Şeki 169, 212, 216
Şem-i Cihan 394
Şemseddin Ataka 583
Şemseddin Buhârî 507
Şemseddin el-Fahurî 410, 411, 415
Şemseddin Külâl 411, 757
Şemseddin Yaman Candar 342
Şemsi Dede 509
Şeybanî 553, 554, 599, 665, 720, 724, 725, 728, 849
Şeyh Ali Salay 328
Şeyh Bedreddin 304, 489, 491, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 745, 867
Şeyh Celaleddin 167
Şeyh Cüneyd 68, 570
Şeyh Edebali 738
Şeyh Hacı Süldüz 328

Şeyh Haydar 68
Şeyh İbrahim 170, 216, 288, 293, 388
Şeyh Muhammed Zengi 19, 457
Şeyh Nureddin 76, 77, 88, 93, 106, 187, 327, 543, 544, 547, 575
Şeyh Ramazan 348, 349, 357, 358, 359, 360, 371, 790
Şeyh Safa 576
Şıbırgan 133, 157, 158, 416, 417
Şia 85, 511, 570
Şihabüddin Haydar 416
Şihabü'd-din Muhammed 19
Şii 62, 68, 69, 71, 84, 86, 107, 184, 252, 410, 418, 443, 510, 511, 578, 583, 613, 841, 887
Şikârî 277, 340, 341
Şiraz 72, 83, 87, 163, 166, 168, 171, 172, 178, 185, 186, 189, 208, 215, 288, 387, 393, 414, 432, 433, 457, 459, 460, 463, 465, 469, 543, 547, 551, 686, 788
Şir Behram 80
Şirinbek Aga 146
Şirvan 72, 169, 170, 186, 216, 225, 228, 240, 288, 293, 388, 508, 509, 510, 546, 555, 563, 665
Şirvanşah Halilullah 546
Şuster 184, 185

T

Tâbân Bahadur 81, 431
Tabgaç Buğra Han 522
Tabgur Han 390
Taceddin Devletşah 343
Taceddin Yelman 224
Tacik 215, 248, 409, 433, 720, 721, 724, 728, 849
Tacitus 702
Tac Mahal 588
Tacü's-Selmani 20, 22, 36, 338, 458
Taftazânî 83, 163, 453, 465, 466, 500, 507, 621, 622, 623, 738
Tahmasp 68, 94, 502, 581, 582, 664, 665
Talas 123, 124, 126, 129
Tamgaç Han 522
Tammaçi 139
Tamuka Kavçın 431
Tana 259, 260, 264
Tanca 442, 443
Tangut 114, 116, 136
Tarabi İsyanı 120
Taragay 106, 143, 145, 147, 407, 411, 620, 726
Tarhan 78, 80, 91, 175, 202, 297, 333, 436, 522
Tarım Havzası 112, 115, 117, 158
Tarmaşirin 130, 131, 132, 140, 209, 407, 424
Taş Hoca 80
Tatar 15, 26, 47, 59, 78, 81, 93, 109, 134, 135, 136, 179, 180, 198, 239, 261, 266, 277, 278, 280, 282, 284, 291, 294, 307, 313, 315, 316, 320, 336, 337, 345, 346, 352, 355, 471, 472, 473, 474, 480, 498, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 540, 612, 613, 615, 617, 620, 621, 623, 656, 678, 679, 683, 700, 706, 724, 734, 735, 736, 737, 738, 744, 759, 773, 796, 816, 818, 826, 827, 828, 829, 831, 834, 837, 838, 879, 881
Tayabadî 84, 412
Tayzi Oğlan 204, 398
Tebriz 30, 72, 73, 166, 168, 169, 171, 176, 177, 180, 186, 187, 188, 189, 195, 208, 211, 212, 214, 215, 218, 231, 233, 234, 240, 242, 243, 260, 265, 273, 304, 332, 365, 383, 384, 385, 387, 393, 429, 431, 432, 459, 463, 465, 469, 538, 544, 545, 546, 551, 552, 557, 568, 569, 576, 857, 865
Tedmür 92
Tekine Hatun 143
Telemba 206
Temür Han 389, 395, 536
Temürtaş 245
Tenedos 370
Tepedelenli Ali Paşa 701
Terek 97, 200, 201, 202, 203, 224, 260, 314, 333, 414, 443, 450, 495, 625, 628, 629, 630, 857
Tevekkül Hanım 75, 83, 388, 395
Tibet Platosu 111

Tiflis 169, 198, 217, 857
Tihrânî 233, 875
Tilimsan 442
Timur Bahadur 87
Timur Hoca Oğlan 81
Timur Kutlug 101, 835
Timur Melik 117, 175
Timur Şah 101, 593
Timurtaş Oğlan 398
Timurtaş Paşa 233, 234, 291, 305, 436
Tire 326, 328, 329, 409, 423, 564, 773, 816, 861
Titrek Sinanoğlu Ahmed 501
Titus Livius 643
Tiyenşan 110, 117
Tobol 182
Togan, Z.V. 22, 129, 144, 147, 195, 199, 202, 225, 226, 389, 422, 525, 622, 628, 629, 729, 748, 749, 755, 756, 757, 762, 873, 875, 895
Togan Temür 389
Togus Temür 389
Tokal Hanım 464
Tokat 227, 232, 233, 281, 285, 322, 336, 345, 355, 356, 362, 439, 441, 444, 489, 504, 571, 572, 614, 820, 821, 822, 881
Toktamış Han 33, 86, 87, 88, 93, 95, 97, 105, 106, 161, 163, 164, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 189, 193, 194, 195, 198, 199, 200, 201, 202, 206, 213, 218, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 260, 261, 280, 283, 287, 314, 333, 398, 408, 413, 414, 415, 417, 422, 439, 441, 443, 448, 450, 495, 617, 618, 622, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 636, 731, 743, 750, 753, 764, 765, 829, 830, 832, 833, 834, 835, 838, 839, 840, 857, 874, 878, 889
Tok Timur 80
Tomanbay 763
Tomaris 651
Tonguz Han 213, 392, 394
Tortum 321
Tosya 342
Toy Boga 163
Toynbee 707, 710, 711, 712, 895
Töregene Hatun 121, 122
Troçki 439, 719
Tudor 658
Tugay 78, 81
Tuğluk Süldüz 150
Tuğluk Timur 80, 82, 101, 102, 103, 104, 105, 132, 133, 146, 149, 150, 151, 152, 161, 400, 401, 402, 426, 427, 457, 856
Tula 134, 136
Tulumen 193, 194
Tuluy 110, 122, 124, 127, 129, 138
Tuman Ağa 65, 464
Tuman Nikudari 167
Tuna 291, 300, 487, 565
Turahan Bey 489
Turan 35, 104, 181, 190, 328, 402, 408, 409, 423, 456, 459, 462, 479, 588, 607, 608, 715, 716, 739, 740, 741, 744, 753, 846, 868, 872, 884
Turar Sultan 156
Turbat 107
Turbatî 15, 16, 35, 37, 38, 39, 43, 56, 57, 61, 62, 66, 877
Turfan 111, 116
Turgutlar 519
Turgutlu 336, 337
Turhal 343
Tursun Bey 500, 516, 875, 885
Tus 86
Tuster 185
Tuşa Baskak 119
Tuy Bike 623
Tükel Hanım 407
Tülkici 78, 80
Türkan Arlat 159
Türkmen 98, 111, 170, 187, 196, 197, 212, 218, 220, 273, 311, 343, 344, 385, 472, 476, 496, 497, 519, 520, 552, 559, 563, 567, 568, 572, 602, 606, 720, 721, 734, 765, 818, 844
Türkmen Sahra 111
Tver 175, 634, 836, 837, 838, 839

U

Ubeydullah Ahrar 509
Ukrayna 639
Uluğ Muhammed 222, 572, 836
Uluğ Tağ 181
Ural 182, 622, 623
Ura Tepe 597
Uraz Muhammed 617
Urmiye 170, 388, 573
Urus Han 173, 174, 617, 834
Utbi 443, 876
Uygur 20, 110, 111, 114, 116, 126, 127, 128, 130, 132, 137, 181, 219, 455, 456, 477, 478, 515, 521, 734, 752, 874, 884
Uygurlar 114, 116, 519, 735
Uzunçarşılı 229, 238, 264, 287, 289, 293, 294, 305, 330, 334, 344, 345, 350, 353, 476, 488, 489, 490, 501, 504, 556, 558, 567, 768, 769, 821, 823, 825, 826, 895
Uzun Hasan 447, 494, 500, 501, 550, 551, 552, 553, 562, 647, 652, 744

Ü

Üç Kilise 197
Üçok 477, 482
Ümmü Habibe 250
Ümmü Seleme 250
Üsküp 300, 301, 305

V

Vahş 150
Vakingera 590
Valerian 660, 784
Valerianus 663, 784, 785
Vambery 739
Van 170, 218, 865
Van Gölü 218
Vardar Yenicesi 509
Varsaklar 519
Vasili (Moskova knazı) 624, 625, 626, 631, 632, 633, 635, 636, 637, 705, 835, 839, 872
Vassâf 123, 124, 126, 127, 128, 129, 515, 516, 876
Vefaî 511
Vernadsky, Georg 624, 627, 630, 634, 833, 835, 836, 839, 895, 896
Vestfalya Antlaşması 667
Veysi 516
Vilayet-i Rum 339, 343, 344, 345, 356
Vitovt 199, 225, 629, 835
Viyana 33, 595, 662, 749, 871
Vlad 226, 318
Voegelin 654, 708, 709, 710, 860, 881, 896
Voltaire 639, 667, 876
Vuk Lazareviç 291

W

Waterloo 679
Wellesley 51, 52, 53, 55, 595, 870
Wenceslaus 257, 258, 261
Whittaker 676, 677, 896
Wittek, P. 306, 331, 475, 476, 492, 770, 896, 897

Y

Yâdigar Barlas 431
Yadigâr Muhammed 552, 553
Yağma 114, 139, 142
Yahşi Fakıh 456, 473, 474, 525, 816
Yahya Kemal 741, 742, 863
Yahya Şirvani 509
Yakub Bey 281, 301, 305, 334, 344, 352, 353
Yakub Çelebi 502, 504
Yakubovski 176, 179, 180, 199, 627, 720, 721, 722, 723, 724, 728, 730, 731, 830, 831, 832, 833, 835, 838, 849, 850, 895, 897
Yalvaç 333, 334
Yangikent 115
Yanya 701
Yarkent 112, 216, 395
Yaruk Oğlan 201, 495, 625
Yasavur 129
Yasavuri 78
Yaşbek 244
Yatık Sufi 221

Yavuz Sultan Selim 500, 502, 578, 585, 652, 744, 762, 763, 809
Yazıcızâde Ali 342, 473, 474, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 515, 523, 526, 876
Yedisu 112, 117, 128, 139, 142, 149, 158, 161, 394
Yeh-lü A-hai 119, 121
Yeh-lü Ch'u-ts'ai 119
Yeh-lü Mien-su-ko 121
Yelbuga Kubbesi 247
Yelets 201, 260, 625, 626, 627, 628, 630, 631, 632, 857
Yemin Hamza Apardi 437
Yeniçeri 295, 300, 306, 307, 488, 493, 577
Yeni Foça 373, 374
Yese 204
Yesevi, Ahmed 83, 204, 412, 417, 461, 865
Yesi 397, 624, 832
Yesüder Han 389
Yesü Mönke 122
Yesü Temür 132
Yezid 252, 284
Yılmaz Öztuna 766
Yinanç, M. 231, 519, 520, 757, 758, 768, 776, 789, 790, 795, 803, 804, 897
Yongle 393, 394, 396, 896
Yörük 496, 513
Yuan Hanedanı 118, 119, 122, 125, 126, 127, 128, 129, 137, 139, 389, 391, 395, 396, 404, 868, 876, 891
Yunus Han 596
Yuri Moskovski 837
Yusuf Akçura 737, 738, 744, 750
Yusuf Hemedani 411
Yusuf Sufi 162, 163
Yusufzai 579
Yusupova 76, 897

Z

Zabulistan 167, 184
Zafir 573
Zaifi 577, 876
Zebunissa 589
Zenate 442
Zencan 546
Zerit 217
Zernuh 179
Zeyneddin el-Havafi 410, 415
Zeynel Abidin 171, 185, 186, 227
Zhu Di 394
Zhu Yuanzhang 140
Zinde Çeşm 157, 158, 417
Zirek Caku 432
Ziya Gökalp 735, 738, 739, 740, 741, 746, 877
Ziyaüddin Şâdi 100
Zu Yuan Zhang 389

EMİR TİMUR

TARİH, SİYASET, MİRAS

A. Ahat Andican

Elinizdeki kitap sıradan bir "Timur tarihi" kitabı değildir. Bu kitap, Timur'la ilgili bütün birincil kaynakların incelenmesi ve "Tarih bilimi, gerçeği arayıştır. Gerçeği arama iddiası olmadan yazılan tarih, geçmişle ilgili bir romandan başka bir şey değildir." anlayışıyla yazılmış olup yaklaşık on yıllık bir çabanın ürünüdür.

Prof. Dr. Ahat Andican, bizzat Timur tarafından yazıldığı/yazdırıldığı iddia edilen *Tüzükât-ı Timurî*'nin Timur dönemi tarihi için kaynak olarak kullanılamayacak sahte bir eser olduğunu ayrıntılarıyla ortaya koyarak işe başlamaktadır. Bu sonuç, bugüne kadar ülkemizde ve dünyada Timur hakkında yazılan kitapların büyük bir bölümünün geçerliliğini yitirmesi anlamına gelmektedir. Timur tarihini farklı bir bakış açısıyla yeniden yorumlayan Andican, Türk tarihçiliğinde ilk kez Ankara yenilgisinin nedenlerini ve bu yenilginin Osmanlı'da oluşturduğu siyasi, askeri, sosyal ve kültürel değişiklikleri ayrıntılı bir şekilde değerlendirmektedir.

Kitapta, Türk tarihçileri tarafından Timur hakkında üretilen sözde bilimsel efsaneler, yine bu tarihçilerin kullandığı kaynaklar incelenmek suretiyle çürütülmektedir. Timur'un; Avrupa siyaset ve kültür dünyasının bir öğesi haline gelmesi, Rus milli kimliğinin oluşumunda kullanılması, emperyalizmin sömürge politikalarında araç haline getirilmesi, komünist ideolojinin Timur algısı ve nihayet günümüz Özbekistan'ında "Timur kültü" inşası gibi konular, Timur tarih yazıcılığında ilk kez bu kitapta işlenmektedir. Timur'un tarihi, siyaseti ve mirası, köklerinden başlayarak, doğuda ve batıda Timur'un ortaya çıktığı ilk günlerden bugüne kadar yaratılan farklı Timur kimlikleri üzerinden incelenmiştir.

Tarihçi Andican'ın *Emir Timur* kitabı, Timur tarihi yazımına sıra dışı bir bakış açısıyla yeni bir soluk getirmektedir.

ISBN 978-605-4944-31-6